

**GULISTAN
STATE
UNIVERSITY**

PERSPECTIVES OF PHILOLOGY AND PRACTICAL POSSIBILITIES OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES

**PROCEEDINGS
OF THE INTERNATIONAL CONFERENCE**

GULISTAN CITY, MAY 10-11, 2023

THE MINISTRY OF HIGHER EDUCATION, SCIENCE AND INNOVATION
OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

GULISTAN STATE UNIVERSITY

PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL CONFERENCE

**PERSPECTIVES OF PHILOLOGY
AND PRACTICAL POSSIBILITIES OF
TEACHING FOREIGN LANGUAGES**

GULISTAN CITY, MAY 10-11, 2023

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI

**FILOLOGIYA ISTIQBOLLARI
VA CHET TILLAR O'QITISHNING
AMALIY IMKONIYATLARI**

XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENTSIYA MATERIALLARI

10-11 MAY 2023 YIL, GULISTON SHAHRI

UO‘K: 80+372.881.1
BBK: 80+74.261.7
F51

“O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublika Prezidentining 5847-sonli Farmonida ko‘zda tutilgan vazifalardan biri – ilmiy izlanish yutuklarini amaliyotga joriy etish yo‘li bilan fan sohalarini rivojlantirish, ya’ni xalqaro ilmiy hamjamiyatda e’tirof etilishiga xizmat qilishdir. Konferentsiyani o‘tkazish uchun asosi – O‘zbekiston Respublika Prezidentining 19 may 2021 yildagi 5117-sonli “O‘zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o‘rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida” qarori. Shu va boshqa tegishli farmonlarda va qarorlarda belgilangan vazifalarini amalga oshirish maqsadida **2023 yil 10-11 mayda** Guliston davlat universiteti “Ingliz tili va adabiyoti” kafedrasidan **“Filologiya istiqbollari va chet tillar o‘qitishning amaliy imkoniyatlari”** mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferentsiyasi o‘tkazilgan. Konferentsiya zamonaviy filologiya fanining eng dolzarb ilmiy mavzularini va uslubiy ishlanmalarini aks ettirishga qaratilgan.

ISBN: 978-9943-16-426-0
DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7972033>

Mas’ul muharrirlar:

fil.f.d., prof. F.G. Sharipov, fil.f.n., dotsent X. Tojiyev
PhD A. Pazilov, R.Sh. Axmedov

Tahrir hay’ati a’zolari:

fil.f.n., dotsent M.M. Bayeshanov, PhD D.T. Normamatova,
PhD Sh. Abdurazakova, PhD N. Abdukadirova, PhD N. Ayaqulov,
PhD Sh.R. Hakimova, PhD D.Sh. Shavkieva, katta o‘qituvchi S.M. Xatamova

To‘plamga kiritilgan ma’ruza tezislarning mazmuni, undagi ma’lumotlar va me’yoriy hujjatlarning to‘g‘riligi hamda fikr-mulohazalar, keltirilgan takliflarga mualliflarning o‘zlari mas’uldirlar.

SO'ZBOSHI

“Xorijiy tillarni o'rgatish bo'yicha kelajak uchun mustahkam poydevor bo'ladigan yangi tizimni yo'lga qo'yish vaqt-soati keldi.”

Sh.M. Mirziyoyev

Hurmatli prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev o'zlarining ma'ruzalarida O'zbekistonning har bir yetishib kelayotgan yosh avlod hech kimdan kam bo'lmagan, dunyo ta'lim standartlari darajasiga to'liq javob bera oladigan yetuk bilimli-ilmli bo'lishi shart va bunga jon-jahdimiz bilan kirishishimiz kerak deb aytdilar. Bugungi kunga kelib chet tillari ayniqsa, ingliz tilini o'rganishga bo'lgan talab va qiziqish shunchalik kuchaydiki bog'cha yoshidagi bolalardan boshlab katta yoshdagi mutaxassislargacha ingliz tilini o'rganishga harakat qilayaptilar. Bu ijobiy holat albatta, chunki, til o'rganish o'sha tilda gaplashuvchi davlatlar madaniyati, tarixi va gaplashuvchi davlatlar madaniyati, tarixi va urf odatlarini o'rganish bilan birga shaxsiy manfaatlari yo'lida ham eshiklar ochilishiga zamin yaratadi. Qayd etib o'tilgandek mamlakatimizda chet tillariga o'qitishning kompleks tizimi, ya'ni uyg'un kamol topgan o'qimishli, zamonaviy fikrlovchi yosh avlodni shakllantirishga, respublikasining jahon hamjamiyatiga yanada yo'naltirilgan tizim yaratildi.

O'zbekistonning ta'lim siyosati, turizmni rivojlantirish, dunyo bozoriga faol kirib borishi, barcha sohalarda hamkorlik kengayayotgani xorijiy tillarni o'rganishga katta ehtiyoj tug'diradi. Hozirda yurtimizda 25 ta oliy ta'lim dargohida chet tillarini o'qitish joriy qilindi. 2016-yilda ular atigi 7 ta edi. Xalqaro til sertifikatini olgan bitiruvchi o'quvchilar soni ham oxirgi 3 yilda 10 baravarga oshdi. Joriy yilda “El-yurt umidi” jamg'armasi orqali 350 nafar talabaning nufuzli xorijiy universitetlarda o'qishi uchun stipendiyalar ajratildi. Bu o'tgan yillarga nisbatan 5 barobar ko'pdir. Ta'lim tizimida 2 mingdan ortiq chet tili o'qituvchisi lavozimi vakant bo'lib qolyapti. 1 million 400 ta maktabda chet tilini o'qitish sifatini oshirish kerak. Bu sohada mutaxassis o'qituvchilarning 4% milliy va xalqaro til sertifikatiga ega. Maktablardagi o'qituvchilarning 49% testdan o'ta olmagan. Bir so'z bilan aytganda davlatimizda “bog'cha – maktab – oliy ta'lim – korxona zanjiri orqali aholining barcha qatlamlariga mos ravishda o'quv qo'llanmalari, audio-video va intensiv” tarzda til o'rganishga moslashtirilgan qo'llanmalar ishlab chiqilmoqda. O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, sharqshunoslik instituti, Samarqand davlat chet tillari instituti bilan bir qatorda, har bir viloyatda bittadan universitet chet tillari bo'yicha tayanch muassasa sifatida belgilandi. Bundan tashqari yuqori ball olgan o'qituvchilarga xalqaro sertifikat olish uchun test topshirish xarajatlari qoplab beriladi. Kelgusi yildan boshlab ishga qabul qilinayotgan chet tili o'qituvchilariga milliy va xalqaro sertifikatga ega bo'lish talabi kiritiladi.

Guliston davlat universitetida o'tkazilayotgan “Filologiya istiqbollari va chet tillar o'qitishning amaliy imkoniyatlari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman sohani rivojlantirishga ma'sul bo'lgan mutahasislarni boshini bir joyga qovushtirib, muammolarni o'rganish, va tavsiyalar ishlab chiqishga imkoniyat yaratadi. Albatta, soha mutahasislarni bir stol atrofida birlashib tajriba almashishi, yangi g'oyalari bilan o'rtoqlashishi, sohaga oid muammolarga yechim izlashida ushbu anjuman maydon vazifasni o'taydi deb umid qilaman. Barchangizga Guliston davlat universitetiga tashrif buyurganingiz uchun katta rahmat!!!

GulDU rektori, t.f.d., prof. M.T. Xodjiev

1. UMUMFILOLOGIK TADQIQOTLAR: TALQIN VA TAHLIL MASALALARI

PUBLISHING A PAPER FOR A SCIENTIFIC JOURNAL

Andrew Lessard

Chief Editor

Advanced Indexed Journals of Cases and Reports Publishing Group

e-mail: editor.lessard@gmail.com

Abstract. Today, writing and publishing scientific articles is amongst the most valid ways of scientific communication for scientists. They may also be written for academic advancement or to be appreciated by colleagues. The purposes of this review are to demonstrate the most frequent mistakes in scientific writing, to guide the authors in the preparation of appropriate articles, and to prevent waste of time in the process. Authors can make some errors during the preparation of the articles. Thus, a good article should be written with more attention to each section. Although several rules are published for article preparation, the author must have enough grammar knowledge to allow the reader to focus on what he/she wants to say. We consider that this review will help inexperienced authors prepare publishable scientific papers easily, and also will save the time during the publishing process.

Keywords: publication, science, scientific article, publishing process, writing, scientific journal.

The scientific paper is the printed report that describes the outcomes of the authentic studies. Scientific progress can be achieved with studies. Sharing the results of studies and experiences by presenting rare cases is only possible through the articles published in scientific journals (1). Studies find their value only by publishing, if they reach conclusions. Thus, Gerard Piel's statement "Without publication, science is dead" explains this very well. Namely, if you do not publish your work, it has no meaning in the world of science (2). Turkish proverbs such as "Wisdom exists with the pen" and phrases like "Words fly away, writings remain" are the answers for "Why should science be published?". One of the common problems encountered by young researchers is the subject of "How to prepare a scientific article?" (3,4). Hence, embalming the dead is easier than writing an article about it for some, as Paul Silvia stated (5). Before starting to write an article, setting up your daily plans and appointments are recommended. References should be studied carefully for fundamentals and literature reviews. Today, the internet is frequently used for reference scanning. It is possible to reach references from many internet sites such as Pubmed, Google Scholar, Research Gate, IEEE Xplore, ISI Web of Knowledge, the ACM Digital Library, Scopus, CiteSeerX, arXiv, and DBLP (6).

Scientific articles consist of four sections (7). A widely accepted format "IMRaD" which is a scientific writing structure includes four or five major sections: introduction (I), methods (M), results (R), and (a) discussion (D) (8). However, not including the topic, abstract and authors' names is a drawback of this format. The IMRaD form should be able to respond to the questions listed in Table 2 (5). The simplicity and clarity in article writing require choosing the most suitable words to convey the right thought. Providing clarity makes it easier to understand. The use of simple and short words instead of complex words that have the same meaning increases the

understandability of the article (9). It is important that the title is a label. Simple and clear words should be used when the title is being planned (10). Keep in mind that the best titles are short (11). A good title is a few words long (12). The title should not be in the form of question, if possible. The preferred spelling for the authors' names is the first letters of the first and middle name then the surname. Scientific journals usually do not include the titles and grades after the author's name, but some medical journals may. Titles are often given following the name and grade or in the footnote on the title pages in medical publications (13). The first author should be designer and conductor of the study (14).

Abstract is considered as a looking-glass of the article. Certainly, the most viewed section of an article is abstract both in journals and electronic literature searches. The abstract should be organized in such a way as to draw the attention of the reader, especially to the objectives, design, outcomes, and conclusion (15). Two principles are important should the authors want to use concise language to sum up the article: first the summary needs to be apparent enough for those who will not view the rest, and second, it needs to be short; word restriction in journals differs (3). Indicating the keywords at the end of the summary briefly explains the concepts covered by the article.

The introduction is a critical part as it establishes the approach of the reader and reviewer. It is better if the introduction has two segments, preferentially in two paragraphs. Of these paragraphs, the first one may clarify and sum up the background information that constitutes a basis and explains the necessity for the study, and the new information that the study intends to demonstrate. The reader should be convinced that the study is established on a solid ground with reasonableness. The objective or hypothesis of the study may be described in the second paragraph (3). "Materials and Methods" is traditionally reported to be the easiest to write. Even though it is known to be the easiest, it also causes nearly 30% of the rejections alone. The following must be specified at the beginning of this part (16): 1. The date on which the study was conducted, 2. The number of cases included in the study, 3. Whether or not ethics committee approval has been granted, 4. Whether it was a prospective or retrospective study. The choice of experimental or observational samples should be clearly defined. In clinical trials, details, such as the selected population of patients, the inclusion of patients, or the reasons for exclusions should be explained. If used, materials should be parameterized such as chemical composition, trade name, company name, and country of origin. It should be clearly stated how the study was designed and the procedures were followed (17,18).

In "Results" section, initially the most important findings, then the supportive findings should be mentioned. All data should be presented in an understandable manner in this section. The results can be highlighted in tables, charts, or figures to make it more understandable. Data shown in a table does not need to be mentioned in detail in the text as well, which may make it harder for the reader and the reviewer to understand (19). However, it may be useful to mention the featured data in the text. In addition, statistical evaluation of the study should be covered here. Data interpretation is not for the results section but the discussion section (20,21). Only the data disclosed in this section may be addressed in the introduction or discussion section. If data is obtained using small numbers, exact numbers should be specified, not percent values. Additionally, unexpected results obtained in the study are often as valuable as expected findings; therefore, they should also be marked. Each study has its unparalleled findings and results; therefore, the "Discussion" section may vary in its structure, shape or length. Placing your findings in the context of your study and explaining the meaning of these findings and their importance without appearing patronizing, condescending or arrogant should be the purpose of "discussion

section” (22). Major findings of the study should be indicated. By the way, unexpected findings can be explained and discussed (23). According to the results of the study, implications must be made. That is to say, the discussion section should roughly include the following (3): 1. Basic findings and new information presented by the current study need to be clearly stated, 2. The strengths and weaknesses need to be addressed, 3. Data of the study need to be compared with the findings of studies conducted previously, 4. Resemblances and discrepancies with the previous studies need to be described, 5. Possible explanations need to be made for different findings, 6. The study needs to be clearly and briefly concluded that it is related to clinic, practice, or future research, 7. Suggestions need to be made for future research.

Last paragraph – “Conclusion” – should include brief summarizing or concluding sentences indicating the importance of the article. This way, at the end of the article, the reader may have a clear idea of what this information will do (24).

Scientific studies are ethically inclusive for they are based on authenticity and reliability. Only the published references can be cited. Although there are many ways of showing references, many journals give the references in one of three general models. They are usually categorized by number according to “name and year”, “alphabetical list number” and “cited order” (13,20). The ideal number of references varies between 20 and 40, but many journals do not accept more than 25 references.

The reference listing is an important part that will increase your paper's chances of being accepted. Because the editors often use authors listed here as commentators. This is normal because authors in references with similar works are considered expert (3). There is no place for plagiarism in an authentic and reliable scientific article (27). Computer programs such as, Endnote, Zotero and Mendeley may help writing references (28). The most common reference styles are the Harvard and the Vancouver systems. The reference is indicated with author's name and year of publication and reference section is arranged alphabetically in the Harvard system. However, in the Vancouver system, references are arranged numerically and reference section arranged numerically. Medical journals and theses tend to use the Vancouver system and the Harvard system, respectively (29). Ask someone with knowledge about the subject to review and, if necessary, edit your manuscript before submitting it. All co-authors should also examine the manuscript. Take their suggestion into account, but keep in mind that it is not a necessity to accept all. After these, you should decide which journal to send your manuscript to. It is useful to check previous issues of the journal to see if similar papers have been accepted. You should choose the journal with higher impact factor. The selected journal's instructions to the authors should be carefully followed (30). Reviewers pay particular attention to important criteria for acceptance of manuscripts. Therefore, importance and timeliness of the subject, writing style of the manuscript (well-written, apparent, simple to read and reasonable), design (appropriate, rigorous, and comprehensive), review of the previous data (cautious, focused, and contemporary) and a sufficient sample will play a substantial role in acceptance of your manuscript (31). If your paper is declined, do not quit immediately, and plan to send it again (30,32). Less than 25% of the submitted papers are accepted in major scientific journals (33). Therefore, refusal of a paper does not always mean that it is poor. A rejection indicates that the reviewers did not give it a sufficiently high priority. Since you have received important suggestions on how to improve your manuscript, you should not get too disappointed (8). Before sending your paper to next journal, carefully examine the criticisms of the reviewers and try to answer them as much as possible.

As a result, writing scientific papers is a laborious and patience requiring process. However, usually, the effort pays off. Since contribution to science is a contribution to humanity,

when the article is published and the journal is a popular magazine, feelings of happiness cannot be described.

References:

1. Kapoor S., et al. Publication of research article: an art or science? *Ann Med Health*. 2013, 3, pp. 96-98.
2. Gülpınar Ö., Güçlü A.G. How to write a review article? *Turk J Urol*. – 2013, 39(1), pp. 44-48.
3. Vintzileos A.M., Ananth C.V. How to write and publish an original research article. *Am J Obstet Gynecol*. – 2010, 202, pp. 1-6.
4. Rosenberg J., Burcharth J., Pommergaard H.C. A practical guide for writing an original scientific article. *Ugeskr Laeger*. – 2014, 176, pp. 21-24.
5. Kallestinova E.D. How to write your first research paper? *Yale J Biol Med*. – 2011, 84, pp. 181-190.
6. Hull D., Petifer S.R., Kell D.B. Defrosting the digital library: bibliographic tools for the next generation web. *PLoS Comput Biol*. – 2008, 4, pp. 102-104.
7. Van Way C.W. Writing a scientific paper. *Nutr Clin Pract*. – 2007, 22, pp. 636-640.
8. Alexandrov A.V. How to write a research paper? *Cerebrovasc Dis*. – 2004, 18, pp. 135-138.
9. Fahy K. Writing for publication: the basics. *Women Birth*. – 2008, 21, pp. 86-91.
10. Gemayel R. How to write a scientific paper? *FEBS J*. – 2016, 283, pp. 3882-3885.
11. Letchford A., et al. The advantage of short paper titles. *R Soc Open Sci*. 2015, 2, pp. 150-266.
12. Lin P.Y., et al. A guide to write a scientific paper for new writers. *Microsurgery*. 2012, 32, pp. 80-85.
13. Day R.A. How to write a scientific paper? *ASM News*. – 1975, 41, pp. 486-494.
14. Akman T. Selection of authors, titles and writing a manuscript abstract. *Turk J*. 2013, 39(1), pp. 5-7.
15. Gastel, B., Day, R.A. How to write and publish a scientific paper. *ABC-CLIO*, 2016.
16. Erdemir F. How to write a materials and methods section of a scientific article? *Turk J Urol*. – 2013, 39(1), pp. 10-15.
17. Jirge P.R. Preparing and Publishing a Scientific Manuscript. *J Hum Reprod Sci*. – 2017, 10, pp. 3-9.
18. Quinn C.T., et al. Writing and publishing your research findings. *J Investig Med*. 2009, 57, pp. 634-639.
19. Tuncel A., Atan A. How to clearly articulate results and construct tables and figures in a scientific paper? *Turk J Urol*. – 2013, 39(1), pp. 16-19.
20. Tapur L.S. Uniform requirements for manuscripts submitted to journals: Writing and editing for publication. *Indian J Pharmacol*. – 2006, 38, p. 149.
21. Huth E.J. Guidelines on authorship of medical papers. *Ann Intern Med*. – 1986, 104, pp. 269-274.
22. Swales J.M., et al. *Academic Writing for Graduate Students*. Ann Arbor: U of Michigan Press, 2004.
23. Cals J.W., et al. Effective writing and publishing scientific papers. *J Clin Epidemiol*. 2013, 66, p. 1064.
24. Burgdorf W.H. How to get your paper accepted in an English-language journal? *J Dtsch Dermatol Ges*. – 2004, 2, pp. 592-596.
25. van Wesel M. Evaluation by Citation: Trends in Publication Behavior, Evaluation Criteria, and the Strive for High Impact Publications. *Sci Eng Ethics*. – 2016, 22, pp. 199-225.
26. Pierannunzii L. How to write an original article for the Journal of Orthopaedics and Traumatology? *J Orthop Traumatol*. – 2008, 9, pp. 1-3.
27. Audisio R.A., Stahel R.A., Aapro M.S., Costa A., Pandey M., Pavlidis N. Successful publishing: how to get your paper accepted. *Surg Oncol*. – 2009, 18, pp. 350-356.
28. Bethune J., Kraemer L., Thomsen I., Keller A., Ellinghaus D., Franke A. Keeping Track of Research Papers from Your Institute Made Simple. *Source Code Biol Med*. – 2017, 12, p. 5.
29. Shokeir A.A. How to write a medical original article? *Arab J*. 2014, 12, pp. 71-78.
30. Light R.W. Research: Why and how to write a paper? *Rev Clin Esp*. – 2015, 215, pp. 401-404.
31. Hoogenboom B.J., et al. How to write a scientific article? *Int J Sports Phys Ther*. – 2012, 7, pp. 512-517.
32. Silvia P.J. *How to write a lot: A practical guide to productive academic writing?* American Psychological Association, 2007.
33. Claes L., Rosenbaum D. Preparing a manuscript for publication in a scientific journal. *Unfallchirurg*. – 1999, 102, pp. 377-383.

ÜBER GRUNDLEGENDE BEGRIFFE DER TEXTSORTENSTILISTIK

Prof. Dr. Churram Rachimov

Usbekische Staatliche Weltsprachenuniversität

Im Bereich der Textlinguistik und der Textstilistik werden immer weiter intensive Forschungen durchgeführt. In den letzten Forschungen zur Stilistik und Textualität werden einige grundlegende Begriffe und Termine dieses Forschungsgebiets von verschiedenen Sprachwissenschaftlern verschiedenartig interpretiert. Darüber hatten wir in unserer Doktordissertation zum Stil der literarisch-publizistischen Treportage unsere ersten Stellungnahmen geäußert (Siehe; Rachimov, 1980) Mitunter wird ein und derselbe Terminus zur Bezeichnung verschiedener linguistischer Kategorien gebraucht und das führt natürlich zu weiteren verschiedenartigen Interpretationen dieses Phänomens. Davon ausgehend besteht die Aufgabe dieses wissenschaftlichen Beitrages in der Auslegung solcher Grundbegriffe der Textstilistik wie „Genre“, „Text“, „Textsorte“, oder „Texttyp“, „Stil“, „Stil eines Textes“, „Textstilistisches Merkmal“ u.a. mit dem Ziel, eine vereinheitlichte Interpretation der genannten Begriffe in den linguostilistischen Untersuchungen verschiedener Texte anzustreben, was für unsere vergleichenden Forschungen deutscher und usbekischer Texte unter dem linguostilistischen Aspekt von großer Bedeutung ist.

Eines der häufig gebrauchten Termine und Begriffe in der Stilistik der schöngestigten Literatur ist wohl „das Genre“. Zur Zeit gibt es in der Philologie keine einheitliche Auslegung dieses Phänomens. Nach Tscherepachov gäbe und gibt es keine einheitliche Bezeichnung des „Genres“, weil verschiedene Bereiche in Kunst und Literatur in ihrer Tätigkeit als Ausgangshaltung verschiedene Merkmale des „Genre“ herausarbeiten und selbstverständlich sei daher einheitliche Definition des „Genre“ als bekannte Kategorie unmöglich. In der Philologie und Literaturwissenschaft wird mit Hilfe dieses Terminus nicht nur eine Gattung bestimmter schriftlicher und mündlicher Abarten von Werken bezeichnet, die eine ähnliche oder gleiche pragmatische und situative Besonderheit aufweisen. Sondern auch literarischer Gattungen wie Lyrik, Epos und Drama. Unter dem Begriff „Genre“ wird auch wie Publizistik, Poesie, sogar Monolog und Dialog verstanden. Neulich drang der Terminus „Genre“ in die linguistische und funktionale Stilistik ein. Prof. M. N. Koschina hält es zweckmäßig, diesen Terminus in der funktionalen Stilistik anzuwenden, wo er als Kriterium zur Bezeichnung aller Arten von Literatur und schriftlichen Texten — wissenschaftlichen, sachlichen u. a. — gebraucht werden soll. Nach der Auffassung von Permer Stilforscherin M. N. Koshina bedeutet „Genre“ eine Abart literarischer Werke in breitem Sinne des Wortes, die sich im Bereich der Kommunikation, verschiedener Besonderheiten seiner Form und Textbaus, Komposition, verschiedener Besonderheiten seiner Zweckbestimmung, Inhaltsrichtung, in Eigenheit seiner Form und Textbaus, Komposition, des Inhaltsplans und Umfangs und anderen Merkmalen kennzeichnet. Die Definition von M. N. Koshina ist im Vergleich zu anderen Definitionen konkreter, jedoch nicht vollständig. Es gibt bestimmte Einwände. Erstens, wie mit vollem Recht N. G. Glasunowa unterstreicht, „ist der Begriff „Genre“ nicht nur ein extralinguistisches Merkmal eines Funktionalstils, sondern ein System der sprachlichen Mittel“. Zweitens, das Genre ist eine Abart nicht nur eines literarischen Werkes, wie es M. N. Koshina hervorhebt. In der Tat sind solche Textsorten wie Leitartikel, Monographie, Bekanntmachung, Wetterbericht u. a. keinesfalls literarische „Genres“. Das sind Textsorten, die in der Literatursprache geschrieben sind.

In vielen wissenschaftlichen Beiträgen wird der Begriff „Genre“ einem bestimmten Stil gleichgesetzt. So z. B. versteht Prof. Dr. N. M. Rasinkina unter „Genre“ eine Abart eines funktionalen Redestils. „Genre“ bedeutet auch der Text eines literarischen Werkes, der seinem Wesen nach in Bezug des einzelnen Funktionalstils, eine exakte kompositionell-architektonische Struktur Mittel verschiedener Sprachebenen darstellt, mit anderen Worten, das, was Prof. Dr. Elise Riesel „Texttyp“ und oder „Textorte“ nennt. Es scheint unrechtmäßig, das Gleichheitszeichen zwischen den Begriffen „Genre“ und „Textorte“ zu stellen. Vielleicht wäre es zweckmäßiger, beide Phänomene als Bestandteile einer bestimmten Gattung zu betrachten. Der Begriff „Genre“ ist in Bezug zum Funktionalstil konkreter und hinsichtlich zum Texttyp oder Textsorte abstrahierter, mit anderen Worten, in bezug zum Funktionalstil ist das „Genre“ enger und konkreter, in Bezug zur Textsorte tritt das Genre als Begriff auf, der seinem Wesen nach breiter und abstrakter ist. Zum Genre gehört auch Epos, Lyrik und Drama. Es wäre vielleicht angebrachter, das Genre als Erscheinungsform dieses oder jenes Funktionalstils eines bestimmten Textes aufzufassen. In der Fachliteratur ist eine unrechtmäßige Gleichsetzung des Begriffs mit dem Substil zu beobachten, so auch die Gleichsetzung mit verschiedenen Darstellungsarten und die Art der Darlegung. Andererseits ist der unter „Genre“ gemeinte Terminus in unserer Auffassung eine Erscheinung, der von vielen Linguisten als Kompositionstyp der schriftlichen Texte der Redeform, als Form literarischer Erzählung, Redegenre, Redeganzes usw. bezeichnet wird. In der Germanistik dienen dazu solche Termini wie „Texttyp“, „Textorte“, „Textart“, „Textform“, „Textgattung“, „Text“ Diskurs u. a.

Unter den Fachleuten, die das Phänomen „Textsorte“ aus der Sicht der Linguistik und Stilistik erforschen, gibt es zur Zeit keine einheitliche Meinung bezüglich der Interpretation dieses Begriffs, so auch die Kriterien seiner Begriffsbestimmung, wie L. G. Farafanowa vermerkt, gibt es in Fragen der Stelle der Textsorte im Rahmen der Hierarchie des stilistischen Systems. In der russischen und ausländischen Sprachwissenschaft dient der Terminus „Textsorte“ nicht nur selten zur Bezeichnung des Funktionalstils, der „Textgattung“ und des Darlegungsverfahrens. Eine günstige und angemessene Definition dieses Phänomens gibt unserer Meinung nach E. Riesel, „eine Gattung bestimmter schriftlicher und mündlicher Texte..., die gleiche funktionale und situative Besonderheiten aufweist mit gleicher oder ähnlicher Eigenschaft“. Der Begriff „Textsorte“ als sinnlich wahrnehmbare Erscheinung, in dem literarische und stilistische Komponenten vereint sind, wurde in den letzten Jahren zum Gegenstand wichtiger texttheoretischer Untersuchungen. Die Wechselbeziehungen zwischen den schon erwähnten Begriffen erschließen sich in der von Prof. E. Riesel begründeten Hierarchie der Stile und den textologischen Einheiten. Diese Hierarchie enthält 3 Haupt — und eine fakultative Komponenten. Auf der höchsten Stufe der o. g. Hierarchie befindet sich der Funktionalstil, der innerhalb seines Rahmens einige Gattungsstile vereint. So z. B. gliedert sich der Funktionalstil der Publizistik in Gattungsstile der informativen — analytischen und schöngeistigen Publizistik. Ähnliche Gliederungen des publizistischen Funktionalstils in 3 Gattungsstile sind in vielen arbeiten zur Theorie der Journalistik dargelegt. Ihrerseits werden diese Gattungsstile in Stile der konkreten Textsorten eingeteilt. So z. B. schließt der Stil der künstlerischen Publizistik in ihren Bestand solche Textsorten ein wie Reportage, Essay, Feuilleton u. a. als vierte Komponente der o. g. Hierarchie treten solche Abarten des Textes auf wie z. B. Märchen in Versen usw. d. h. verschiedene Erscheinungsformen der konkreten Textsorte, die sich durch den Gebrauch bevorzuger spezifischer Stilmittel kennzeichnen. Somit enthält die vierstufige Hierarchie von E. Riesel folgende Bestandteile: 1. Funktionalstile; 2. Gattungsstile; 3. Stile der Textsorten; 4. Stile der Untertypen von Texten. Aus dieser Hierarchie geht deutlich hervor, dass E. Riesel kein

Gleichheitszeichen zwischen den Begriffen „Gerne“ und „Textsorte“ stellte, wie das in vielen anderen Arbeiten der Fall ist.

Mitunter wird der Begriff „Gerne“ breiter als der Begriff „Textsorte“ aufgefasst. Den Versuch eine Hierarchie des vorhandenen Systems zu schaffen begegnet man bei L. G. Farafanowa, in der die Autorin eine fünfstufige Hierarchie vorschlägt: 1) Funktionalstil; 2) Gattungsstil; 3) Stil der Vereinigung der Textsorten; 4) Stil einer konkreten Textsorte; 5) Stil der Untertypen der Textsorte. Ähnlich ist auch bei Prof. G. Solganik zu vermerken. Dieser Stilforscher schlägt ein Vierstufenschema vor, das den Weg von der Sprache bis zum vollendeten Werk vorzeichnet: Literatursprache, Funktionalstil und Gattungsstil.

Ausgehend davon, dass eine der wichtigsten Aufgaben unserer Forschungen (zum Stil der literarischen Reportage als Doktordissertation) die Einführung in die Stiltheorie und die Begründung des Begriffes und Terminus „Textstilistisches Merkmal“ ist, sieht ausführlich unseren Zeitschriftenbeitrag unter dem Titel „Über Stilzüge und textstilistische Züge“, soll nun näher auf die Begriffe „Text“ und „Stil“ eingegangen werden. Beide letzten Begriffe sind bis heutzutage nicht vollständig und eindeutig definiert, obwohl sie im Mittelpunkt zahlreicher Stiluntersuchungen stehen. Was den Terminus „Stil“ anbetrifft, so weiß jeder Stilforscher, dass es zahlreiche Definition — und Interpretationsversuche gibt, die meistens einander ausschließen. In unseren Forschungen gehen wir jedoch davon aus, dass Stil eine besondere Art der menschlichen Vision, seine Erkenntnis und Auffassung der objektiven Wirklichkeit, die sich jeweils in besonderer, eigenartiger sprachlicher Abbildung in der textartigen Aktualisierung der Gedanken vollzieht. Dabei muss die Wechselwirkung zwischen Ausdrucksinhalt und Ausdrucksweise berücksichtigt werden. Bei der Begründung des Begriffs „Stilzug“ als linguistische Kategorie ist es unserer Meinung nach zweckmäßig den Ausdrucksinhalt in der Behandlung mit dem Begriff „Stil“ zu beachten. Im Rahmen der Untersuchungen konkreter Textsorten scheint es angebracht bei der Bestimmung des Begriffs „Stil“ die von Akademiemitglied W. W. Vinogradov unternommene Abgrenzung der Begriffe „Sprachstil“ und „Redestil“ einzuhalten“. Da Gegenstand unserer Untersuchungen in unserem Fall eine konkrete Textsorte und zwar das Volksmärchen ist, wird als Ausgangspunkt der Begriff „Redestil“, der in der vorliegenden Arbeit synonymisch zum Begriff „Textstil“ gebraucht wird, verwendet. Dabei lassen wir uns vom Gedanken leiten, dass Text ein bestimmter Abschnitt der schriftlichen Rede ist, mit anderen Worten, ein Produkt der sprachlichen und geistigen Tätigkeiten der Menschen, das in schriftlicher Form fixiert ist. Eines der wichtigsten Ausgangswerte einer Textsorte, so Prof. I. R. Galperin, ist die pragmatische Zielsetzung der Kommunikation, die im bestimmten Masse die Gleichsetzung der linguistischen Charakteristik vorausbestimmt. Dieses Kriterium gilt als Grundlage der Auswahl sprachlicher Einheiten und ihrer Kombination. Der vorliegende Beitrag stellt sich in keiner Weise das Ziel, eine scharfe Abgrenzung der textbildenden und stilbildenden Mittel voneinander, obwohl abstrakt — theoretisch gesehen das möglich sein könnte. Die Begriffe „Stil“ und „Text“ können als Wechselbegriffe aufgefasst werden. Auf diese Tatsache wies M. B. Chraptschenko hin: Unter anderem betonte er: „In der realen historischen Entwicklung der Literatur ist der Vorgang, der sich innerhalb der Stile vollzieht, in keinerlei Weise getrennt von der Evolution der Textgattungen zu betrachten. Die Entwicklung der Stilarten steht im engen Zusammenhang mit der Veränderung der künstlerischen Prinzipien, mit dem Werdegang der Genres und der künstlerischen Prinzipien, mit dem Werdegang der Genres und der literarischen Richtungen“.

Also, Text ohne Stil und Stil ohne Text sind unvorstellbar und undenkbar, mit anderen Worten gesagt, sie treten in dialektischer Einheit von Form und Inhalt auf. In diesem Zusammenhang wäre es angebracht, die Bemerkung von B. Sowinski anzuführen, der behauptet,

dass „die Textbildung gleichzeitig Stilbildung sei; davon ausgehend gehört das Prinzip der Textstruktur und Textbildung in den Bereich der Stiluntersuchungen“. Über das wechselseitige Funktionieren des Stils und des Textes schreiben E. Arndt, B. Spilner, W. Spiewok u. v. a. Stil- und Texttheoretiker. Als terminologische Bezeichnung ontologischer Eigenschaften und Merkmale dieser dialektischen Einheit schlagen wir den Begriff und Terminus „Textstilistisches Merkmal“ vor (synonymisch können auch „Textstilistischer Zug, „Textstilistische Eigenschaft verwendet werden“). Definierend verstehen wir unter textstilistischen Merkmalen typologisch wichtige Stilmerkmale textologischer Einheiten, hervorgebracht durch extralinguistische Faktoren und sprachlich realisierbar durch die Möglichkeit des intensiven Funktionierens im Text wie der strukturell kompositorischen so auch der linguostilistischen Mittel aller Sprachebenen. Als Basis der linguostilistischen Beschreibung von Texten und Textsorten verschiedener Funktionalstile soll eben solch ein kombinierter Versuch zugrunde liegen. Über typologische Klassifikation dieses Phänomens und ihre Illustration am Beispiel der usbekischen Zaubermärchen siehe weiter unsere spezielle Forschung „Typenkatalog usbekischer Zaubermärchen“.

Literaturverzeichnis:

1. Fleischer W. Stilistik der deutschen Gegenwartssprache. Leipzig, 1977.
2. Michel G. Einführung in die Methodik der Stiluntersuchung. Berlin, 1968.
3. Riesel E. Stilistik der deutschen Sprache. M., 1963.
4. Riesel E. Stil der Alltagsrede. Leipzig, 1970.
5. Keller G., Rachimov Ch., Juraev M. Typenkatalog usbekischer Zaubermärchen. 2 Bände. Freiburg-Taschkent, 2018.
6. Moller G. Praktische Stillehre. Leipzig, 1970.
7. Брандес М.П. Стилистика немецкого языка. М., 1983.
8. Брандес М.П. Стилистический анализ. М., 1971.
9. Рахимов Х.Р. Лингвостилистическая характеристика художественно-публицистического репортажа как типа текста: канд. дисс. М., 1980.

LANGUAGE AS A MEANS OF STORING CULTURAL AND HISTORICAL INFORMATION

Juraeva Iroda Akhmedovna

Doctor of Philological Sciences

National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

Abstract. Collection and informativeness are those essential properties of a linguistic sign that underlie its most important function, along with the communicative one: the cumulative function.

Key words: cumulative function, connotation, phrases.

Language in this function acts as a link between generations, serves as a “repository” and a means of transferring non-linguistic collective experience. The cumulative function is most clearly manifested in the field of vocabulary, since it is it that is directly related to objects and phenomena of the surrounding reality. The lexical system is largely determined by the categories of the material world, social factors. [1, p. 15].

“The word - the name of a specific thing, a specific phenomenon - is unambiguous, but it is not a simple sign of a thing or phenomenon. The word can tell both about the time and about the environment in which it exists.” [2, p.108].

First of all, the vocabulary reflects fragments of social experience, due to the main activity of this people. The existence of certain lexical units is explained, as it were, by practical needs.

For example, the inhabitants of Chukotka have up to ten names of snow corresponding to its various states, the Arabs use numerous names of various breeds of horses, representatives of the black tribes of Liberia distinguish various varieties of rice, each of which has its own name. [3].

The traditions of color designation are not the same for different peoples. Shona Africans can only distinguish three colors. The same number of color names exist in the Navajo language, while there are two words for black: darkness black and charcoal black. original and symbolic meaning of the names of colors in different languages. So, for example, gray color is associated in Russian with mediocrity, everyday life. We say “gray everyday life” or “such dullness” characterizing limited people. In England, gray is the color of nobility, elegance, that is, it has completely different connotations. Even one and the same physical thing can correspond to completely different semantic descriptions, depending on the civilization in which this thing is considered. Therefore, O.A. Leonovich's statement about the existence of “national meanings” is true. It cannot be denied that “two words in two different languages, denoting the same object in the culture of two peoples and being translation equivalents, are inevitably associated with non-identical contents, and this allows us to speak of “national meanings” of linguistic signs.” [4,5,6].

A good example is the comprehension of such, for example, the word as “dog”.

1 / draft animal / Eskimo

2 / sacred animal / among the Persians

3 / despised as a pariah / in the Hindu language

In some languages, the emergence of a number of words denoting certain concepts was dictated by some social reasons. For example, in the last century in Victorian England it was forbidden to pronounce words such as “breast”, “leg”, even when talking about chicken, so the phrases “white meat” and “black meat” appeared, instead of “to go to bed” it was used “to retire to bed”. There were no prohibitions in other languages, the appearance of such combinations was not recorded. [7 p. 203]

A certain national connotation is also acquired in the language by proper names. Their specific content is determined by the persons bearing these names, however, they tend to perform not only nominal functions, but also denote some quality, property, characteristic personality traits in general. So, for example, in a book that addresses issues of sociology and child psychology the authors, pointing out how diverse character traits of an individual can be, give an example:

... A person can be

... Miserable like the little match girl

... Alike with women and fast with guns like James Bond.

Not knowing that a little girl selling matches on the street (an image that has developed in English literature of the 19th century) personifies hardship and suffering, and with James Bond, super-agent 007, the hero of Fleming's novel, the idea of Superman, a favorite of women, is associated - it is difficult to understand the full meaning that the authors tried to put into these lines. Requires knowledge of literature, history, traditions of England.

The connection of the history and culture of the people with the language is especially clearly manifested at the phraseological level. A large number of proverbs and sayings reflect specific national features, have the linguistic imagery that is rooted in the history of the people, their way of life, customs, and traditions.

Compare, for example:

Christmas comes but once a year - не все коту масленица

To have one's cake and eat it – и волки сыты, и овцы целы

A cat may look at a king – не боги горшки обжигают

The English language has a large number of phraseological units of literary origin, many of which are widely used in everyday colloquial speech. Any Englishman from childhood knows such phraseological phrases from the books of L. Carroll "Alice in Wonderland", "Alice Through the Looking-Glass", such as:

To smile like a Cheshire cat – улыбаться до ушей

Mad as a hatter - сойти с ума, помешаться

Of course, it is difficult to determine to what extent all figurativeness, the national coloring of a given phraseological phrase is preserved when translated into another language. [8,9,10].

Let's take another example: "Don't tell tales out of school" где "to tell tales" means - "to speak, to try to keep on good terms with a teacher by betraying other kids" - "Плохо ябедничать, подводить своих товарищей" - every English schoolboy learned this simple truth from the rhymes of Mother Goose, which formed the basis of this phraseological unit:

Tell - tale – tit

Your tongue shall be slit

And all the dogs in the town

Shall have a little bit.

It is characteristic that the very appearance of phraseological units or set phrases is sometimes caused by changes in the social life of the people, the emergence of such conditions in which the social significance of words is so great that it acquires the features of symbolism. The concept of background vocabulary has not been developed. The study of background knowledge is important both for linguistics and country studies the main science in which this concept is assessed, and for semiology and linguistics in general.

Literature:

1. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М.: Слово, 2000. – 624 с.
2. Atkins B.T.S., Rundell M. The Oxford Guide to Practical Lexicography. Oxford, 2008. 540 p.
3. Аржевитина Д.С., Аликина Е.В. Способы передачи инокультурных имен собственных в устном и письменном переводах // Современные проблемы науки и образования. – 2013. – № 5. URL: <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=10481>
4. Бубенникова О.А. О современной культурно-лингвистической ситуации в Англии // Вестник Московского университета. Сер. 19, Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2012. – №3. – С.7-22.
5. Леонович О.А. Введение в англоязычную ономастику: уч. пос. М: КДУ, 2012. 249 с.
6. Ощепкова, В.В. Язык и культура Великобритании, США, Канады, Австралии, Новой Зеландии. – М.: СПб.: ГПОС-СА/КАРО, 2004. – 336 с. A Dictionary of the English Language by S. Johnson: <http://johnsonsdictionaryonline.com/>
7. McDowall D. An Illustrated History of Britain. – Edinburgh. 2003. – 188p.
8. Oxford Guide to British and American Culture / J. Crowther, K. Kavanagh. – Oxford, New York. 2001.
9. Khakimova Sh.R. Juraeva I.A. "Problems of reflection of traditions in linguistic country- study texts" // Экономика социум ООО "Институт управления и социально-экономического развития": №3 (82). 1 ч. Россия: 2021. – Р. 120-124.
10. Хакимова Ш.Р., Кулбаева С.С. Отражение языка и культуры в текстах// Наука, образование и культура. № 4 (48), 2020, 36 б.

JARGONIZATION OF COMPUTER AND INTERNET TERMS

Nasrulloeva Nasiba Sadulloevna

Doctor of Philological Sciences

The Samarkand branch of TUIT

Abstract. The article explores the linguistic peculiarities of computer and Internet jargons. One of the actual problems is the investigation of the Internet and computer jargons, analysis of computer and Internet jargons within the Uzbek and English languages in comparative way, which is considered to be the first step in Uzbek linguistics.

Keywords: terminology, linguistic phenomenon, terminology, jargon, slang, internet, computer, technology, language, professional.

Language as a social phenomenon is manifested in the process of continuous development and different transformations that have always attracted linguists. The rapid development of science, the media, high technologies will have an impact on the expansion of the nomenclature of the older sectors and the emergence of new industries. However, the development of the nominative function of the language is reflected in the expansion and renovation of the names of concepts, as well as in the modification of the nomenclature. The bulk of the new units are formed by word-processing tools. Understanding speech is not only as a source of knowledge, but also as a rule for making certain rules and schemes allow us to identify the effects of the various principles (analogy, associative processes, etc.) that form the basis of these rules. [1, p. 54]

One of the problems of functional lexicology is that certain elements of the social experience of the linguists require lexical recording. The world is not directly reflected in the language, it is reflected in the mind, and the mind reinforces, records, encodes it in the conventional signs.

In recent times, many studies on linguistics around the World Wide Web and computer users have emerged in linguistics. Linguists have begun to talk about the beginning of the formation of social computer language, “its development is in two directions. First of all, a lot of new words are coming out to describe things and events on the Internet, that is, creating terminological lexicons used by computer professionals, and secondly, there is an increase in the number of users around the world, using specific vocabulary and word-processing tools for online communication. Through his native language.” The lexical content of the second communicative aspect of the computer language differs from that of the former and has its own peculiarities.

It is well known that the development of the Internet and computer technologies, as well as the development of other areas of human activity, have the potential influence on the emergence of new lexical units in language. According to M.M. Bakhtin, the activities of people in all areas are related to the use of language, and the Internet is no exception. [3, p. 76]

D.Saidkadirova: “The global computer network stores unlimited information and data. The Internet is a diverse database. It is enough to have access to the data warehouse to use this data. This is what attracts Internet users”.

The current state of computer and Internet development has activated many processes in the language, first of all, affecting its lexical system, which led to the creation of a special terminological system that represents a diverse professional understanding. Such concepts were known only to experts at first, but later became known as PC and Internet users. Nevertheless, they

use jargons to explain terms. This is what makes computers and Internet jargons today. The rapidly growing jargons of computer and Internet users has remained the focus of linguists. [4, p. 25]

S.Yu.Tyurina explains the rise of the internet and computer jargons: "With the advent of personal computers in the mid-1980s and the publication of PC World's popular magazine since 1988, everything went downside: English terms and abbreviations. The English word-for-word form filled the pages of magazines and spoilt the speech of experts. The revised English terms have become the basis of the so-called "computer jargon" that has attracted the attention of many researchers. It is also noted that technical terms are gradually turning into some emotionally-expressive, often ironic jargons". [5, p. 15]

Certain features of word and word formation in the computer and on the Internet are greatly influenced by the differences between word game and seriousness, high-level expression in new words, globalization and virtualization of communication (such as hacking language), computer and Extra linguistic (nonlinguistic) characteristics of Internet jargon technical capabilities of modern computer networks, character of information technologies, general socio-political and socio-psychological context.

The emergence of the Internet has led to changes in the language serving the area. English linguist David Crystal calls the emergence of the Internet one of the most important factors that has led to revolutionary changes in language.

The names are only for the world, so when they are separated from everything else, it is often confusing to people who are not aware of it. Computer professionals feel like part of a closed community because they know this special language. There are many vulgar words in this vocabulary.

T.G. Nikitina describes jargon as: "A kind of public speech characterized by distinctive vocabulary and phraseology, opposed to (often expressively redefined) by the national language," and the specific use of word-means.

Yu.M. Skrebnev refers to jargon, the words of professional and social groups in the neutral field of literary language that are informal and interchangeable with the humor of words. In his view, formal and even neutral words are called by the creators of jargon as superficial and even superficial. The use of jargon requires a certain disobedience to linguistic behavior. [6, 7].

The jargon is a relatively open social or professional group discourse that differs from the literary language by the composition of words and expressions.

Jargon is a vocabulary specific to a particular profession or activity. Computer jargon is a rich vocabulary of individuals (professional programmers and some users) who have become professionally interested in computer technology and it has become their lifestyles (and sometimes life-forms).

The main function of the jargon is to express belonging to a relatively independent social group using specific words, forms and turnovers. The term jargon is sometimes used to denote distorted, inaccurate speech. It is a conditional language that can only be understood in a particular environment, where there are many artificial and sometimes conditional words and phrases.

There is, however, a tendency for jargon to go out of professional or social circles, on the one hand, and to a great extent, the increasing discrepancy between literary and jargon, and on the other hand, to the democratization and vulgarization of social life.

Jargon (or social dialect, dialect) is "the type of national language used in verbal communication of a relatively stable social group that unites individuals by their occupation, status, interests and age." The linguistic essence of the jargon is also the metaphorization of word meanings in order to play a word game to create expressive, emotionally colored linguistic means.

If we look at the definitions given to jargon in modern scientific linguistics, it is argued that a jargon is a type of social discourse that differs from the national language with its specific vocabulary and phraseology.

The modern Russian Dictionary defines it as "the language of any social group that has many and only specific words, including artificial and sometimes conditional words."

According to S. Ojegov and N.Yu. Shvedova's "Explanatory Dictionary of the Russian Language," it is "a group speech, united by any social or other common interest that has many words and expressions that are different from the common language, including artificial and sometimes conditional."

From the notion of jargon in modern linguistics, it is important to note that in all descriptions, jargon is expressed in the discourse of a particular social group, united by their common interest in age. [8,9].

Jargon is a set of features of speech that occurs between people who have a common interest and who spend their time in similar professional and domestic environments; it is the nonsense, mobility of other language tools, and a large field of language tools that can change in a short period of time. Jargon is a rich source of lexical resources of modern language.

Crisin L. P. differentiates three types of jargons: professional, group and youth. Professional languages are lexical systems specific to any occupation, profession, production in addition to the existing language form. "Professional jargon, by its social and communicative status, differs from other subsystems of the national language: carriers of these jargons also know another subsystem - special language, literary language and dialect. They use professional jargon in professional environments, for free professional communication, and for official communication - they use special language, and for non-professional communication, they use literary language, and rarely use local dialects or common language. "

Professional languages cannot be the language in the fullest sense of the word. The linguistic part of them is limited to specialized vocabulary, partly word formation, and does not reach the vocabulary and grammar structure. One of the features of professional speech words is that they do not compress terminological equivalents, but are present in the same conditions as their analogs.

The acquisition of a profession is inextricably linked to the study of a professional vocabulary. According to Chrisin, "some professional expressions serve as symbols of a profession." As Chrisin has repeatedly pointed out in his work, the uniqueness of professional jargon is to say that metaphorical re-interpretation of commonly used words and phrases are a form of meaning. Indeed, metaphorically refined, vivid expressions and persistent expressions are one of the most characteristic features of professional jargon. [10, p.187].

In all scientific definitions, jargon is interpreted as speech, not language. Language is a system of characters (orthographic, grammatical, lexical, etc.) belonging to a particular social community. Language is the most important part of speech activity, but not exactly the same. Speech is the use of language by specific language users, so the speech is individual.

On the one hand, computer jargon is a type of professional jargon that is used by professionals during work, but on the other hand, most of the computer users are young people who use computers for their studies, work and interests.

Computer and Internet jargon is a complex linguistic phenomenon that allows for different vocabulary, linguistic groups, interactions, phonetics, morphology and semantics, and the use of professional and general vocabulary, English and Uzbek realities. It is also important to note that computers and the Internet are an element of the subculture of a high status social group.

When it comes to computer jargon, these concepts help to communicate with people of the same profession - whether programmers or computer users for any purpose. At the same time, they are used as synonyms for professional terms, differing in its emotional coloring.

References:

1. Заботкина Е.Н. Новая лексика современного английского языка. Москва: ВШ, 1999.
2. Ходакова А.Г. Системная семантика термина (на материале англоязычных терминов интернета). Автореф. ... кан. филол. наук. Тула, 2010. -Б. 12.
3. Бахтин, М. М. Собрание сочинений: в 7 т. Т. 5. Работы 1940-х – начала 1960-х гг. / ред.: С. Г. Бачаров, Л. А. Гоготшвили; Ин-т мировой лит. – М., 1997. – С. 159.
4. Саидқодирова Д.С. Инглиз ва ўзбек тиларида интернет терминларининг лингвистик тадқиқи. Филол.фанлари номзоди. ...дис. Тошкент, 2017. – С.10.
5. Тюрина С.Ю. О языке и юморе «программеров». Лингвистический аспект компьютерного сленга «Вестник ИГЭУ» Вып. 4. 2005 г. –Б.1-4.
6. Gate, B. Business @ the Speed of Thought. N.-Y., 2000. –Р. 64. 440 p.
7. Никитина Т.Г. Толковый словарь молодежного сленга: Слова, непонятные взрослым. М.: Астрель: АСТ, 2003. –С. 4. 736 с.
8. Скребнев Ю.М. Основы стилистики английского языка. М., 2000. – С. 66-72.
9. Ожегов С., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. М.: Азъ.1992.
10. Крысин Л.П. Социолингвистические аспекты изучения современного русского языка. М.: Наука, 1989. –С.326.

НЕМИС ТИЛИ ФРАЗЕОЛОГИЯСИ ВА УНИ ЎРГАНИШНИНГ АХАМИЯТИ

Шухратхон Имяминова
Профессор, ЎзМУ

Аннотация. Ушбу мақолада немис тилидаги фразеологик қатлам ва унинг хусусиятлари тўғрисида сўз боради, чунки фразеологизмлар тилни лексик жиҳатини бойишида муҳим рол ўйнайди.

Калит сўзлар: Фразеология, фразеологизм, фразеологик қатлам, кенг ва тор маъно, образлилик, хусусият, тушунча.

Барча тилларда лексик ҳамда фразеологик қатламлар мавжуд. Фразеологик қатлам ва уни ўрганувчи соҳа фразеология деб аталади. Шунинг учун ҳам фразеологияни кенг маънода ва тор маънода тушуниш мумкин. Фразеологияни кенг маънода тушуниш деганда, фразеология доирасига сўзларнинг турғун бирикмаларидан ташқари, мақол, матал, афоризмларни олимлар томонидан турли тасниф қилишга уринишлар ҳам мавжуд.

Тилшуносликда ҳар бир тилнинг луғат таркиби лексик ва фразеологик қатламлардан иборат ва луғат таркибидаги фразеологик қатлам фразеология соҳаси деб юритилди ва у тилшуносликда мустақил йўналишлардан биридир. Фразеология ҳозирги замон тилшунослигининг асосий тармоқларидан бири бўлиб, ҳар бир тилдаги турғун бирикмаларнинг маъноси ва тузилишини ўрганади.

Турли тиллар сингари немис ва ўзбек тилларида жуда кўп ўткир тигли, образли фразеологик бирикмалар мавжуд. Фразеология соҳаси нимани ўргатишини тушунмоқ учун қўйидаги мисолларга мурожаат этайлик. Немис ва ўзбек тилларида жуда кўп образли фразеологик бирикмалар мавжуд. Масалан, немис тилида: *Er ist in allen Satteln gerecht.*

Ernst spielt in der Fußballmannschaft die erste Geige.

Ҳақиқатдан ҳам бу бирикмаларни “У эгарда ўзини яхши ҳис қилади” ёки “У чавондоз” ва иккинчи гапни “Эрнст футбол жамоасида биринчи скрипкани чалади” деб тушунмоқ ва таржима қилмоқ керакми? Йўқ, албатта! Агар кимки ҳар қандай ишни уддалай олса, яъни уддабурон бўлса, бундай кишини немис тилида “*Er ist in allen Satteln gerecht*” деб ёки агар у бирон ишда асосий ролни ўйнаса, “*Er spielt die erste Geige*” дейилади.

Фразеологизмларнинг яна бир асосий томони, бу фразеологик бирикмаларнинг бир тилдан иккинчи тилга сўзма-сўз таржима қилинмаслигидадир, чунки фразеологизмларнинг маъноси бирикма орасида иштирок этувчи сўзларнинг бирламчи маъносига боғлиқ эмас. Тилшуносликда немис тили фразеологизмларини ўзбек тилига таржима қилиш масаласи ҳам мураккабдир. Масалан, бирор асар мазмунини бойитишда, персонажлар нутқининг образли ва индивидуал бўлишини таъминлашда фразеологизмлардан фойдаланилади. Уларни ўзбек тилига ўгириш эса анча қийин. Кўпинча таржимада фразеологизмларнинг маъноси берилади. Шундай экан, фразеологизмлар тилда бир неча юз йиллардан буён мавжуд бўлиб, кўпгина иборалар оғиздан-оғизга кўчиб, ҳар бир миллий тилнинг равнаки учун муҳим аҳамият касб этади. Фразеологизмлар эмоционалликни ифодалагани учун ҳам улар ёрдамида қувноқ ҳазилни ёки бўлмаса қайғули воқеани образли тасвирлаб бериш мумкин.

Шунинг учун ҳам баъзи олимлар, фразеологик бирлик деб, сўзларнинг барча турғун бирикмаларини эмас, шулардан баъзи бир қисмларнигина тан оладилар. Фразеологик бирлик бўлиш учун сўзларнинг турғун бирикмалари образли маъно, яъни кўчма маъно англатган бўлиши лозим. Демак, фразеологик бирликда маъно унинг таркибидаги сўз компонентларга хос лексик маъноларнинг оддий йиғиндисига тенг бўлмайди, чунки бу сўзлар кўчма маънога эга бўлади.

Демак, шундай экан, умуман олганда “фразеология” термини икки маънолидир: а) барча турғун бирикмаларнинг (фразеологизмлар) бир бутунлиги; б) турғун бирикмалар билан шуғулланувчи тилшуносликнинг асосий соҳаларидан бири.

Немис тилидаги барча фразеологизмларни катта гуруҳга ажратиш мумкин: а) фразеологик чатишма (phraseologische Zusammensetzung); б) фразеологик бирлик (phraseologische Einheiten); в) фразеологик бирикма (phraseologische Verbindung).

Фразеологик бирикмалар (phraseologische Verbindung) кўпроқ феъллардан иборат бўлиб, феъл кўчма маънога эга. Масалан: “*zum Ausdruck bringen*” фразеологизмида “*bringen*” феъли кўчма маънога эга. “*Ausdruck*” сўзи ўзининг асл маъносида қўлланилган ва ўзбек тилига “ифода” деб таржима қилинади.

М.Д.Степанова ва И.И.Чернишёваларнинг фразеологизмларни функционал тамойил асосидаги таснифига кўра биринчи гуруҳга мансуб бўлган лексик бирликлар (lexikalische Einheiten) номинатив функцияга эга бўлган фразеологизмларни ўз ичига олади, яъни масалан, Schluse ziehen (бир тўхтамга (ечимга) келмоқ), in Frage kommen (муҳокама қилмоқ).

Иккинчи гуруҳга мансуб фразеологизмлар (phraseologische Fügungen) асл маънога эга бўлган фразеологизмларни ўз ичига олади. Шунинг учун ҳам бундай фразеологизмлар немис тили сўз бойлигини сифат томондан бойитади. Иккинчи гуруҳга фразеологизмларни бир қатор турлари мансуб, яъни а) идиомалар (Idiomen) мотивацияга эга бўлмаган фразеологик сўз бирикмаларидир; б) турли мотивацияга эга бўлган фразеологик бирикмалар (bildhaftmotivierte phraseologische Wortverbindungen); в) жуфт сўзлар

(Wortpaare); г) мақоллар (Sprichwörter); д) маталлар (Geflügelte Wörter); е) турғун ўхшатишлар (Stehende Vergleiche);

Бундан ташқари фразеологизмларни башқача таснифлаш ҳам мумкин. Бундай таснифлашни фразеологизмларни анъанавий таснифлаш дейилади, яъни бундай таснифлаш асосида фразеологизмларни структуравий-семантик таснифи ётади: а) жуфт сўзлар (Wortpaare); б) мақоллар (Sprichwörter); в) маталлар (Geflügelte Wörter); г) идиомалар (Idiomen).

Идиомалар масаласи ҳозиргача тилшуносликда жуда кам ўрганилган. Бу термин грек тилидан олинган бўлиб “аслий” деган маънони англатади. Немис тили ҳам идиомаларга бой. Масалан: *Die Augen in die Hand nehmen* (genau zusehen)- диққат билан қарамоқ, *sich die Beine in den Leib stehen* (lange warten)- узоқ кутмоқ, *ins Gras beissen* (sterben)-ер тишламоқ (қазо қилмоқ), *den Mund halten* (schweigen)-овозини ўчирмоқ, жим бўлмоқ.

Юқорида келтирилган мисоллардан ҳам кўриниб турибдики, идиомаларни барча компонентлари кўчма маънога эга, яъни уларни тўғри маънода тушуниб бўлмайди¹.

Фразеологизмларни яна муҳим гуруҳларидан бири мақол ва маталлар ҳам жуда кам ўрганилгандир. Аммо шуни таъкидлаш лозимки, халқнинг тил бойлиги-унинг буёқдор, сержило сўз бойлигининг фразеологик қатламининг бойлиги билан ҳам ўлчанади. Чунки фразеологизмларда, мақол ва маталларда, нақлларда халқнинг ҳаётий муаммолари, меҳнат-машаққатлари, ғам-аламлари, роҳату-фароғати, муваффақият ва мағлубияти барча-барчаси кафтдек акс этиб туради. Уларни яратишда ва бир қолипга солиб ўқувчига етказиб беришда фақатгина халқ эмас, балки олимларнинг ҳам хизматлари каттадир. Қизиғи шундаки, турли тилларда сўзлашувчи халқларда шакл ва мазмун жиҳатидан бир-бирига жуда ўхшаш, семантик жиҳатдан бир хил маънога эга бўлган кўплаб мақол ва маталлар мавжуд². Масалан ўзбек халқининг “Ётти ўлчаб бир кес”, “Тоғ билан тоғ учрашмайди, аммо одам билан одам учрашади” каби мақоллари 100дан ортиқ тилда қўлланиши лўғатларда қайд этилган.

Фразеологияни асосчиларидан бири академик В.В.Виноградов маъно бирлиги ва даражасига қараб фразеологизмларни уч гуруҳга бўлади, яъни:

1. Phraseologische Zusammenbildungen (фразеологик чатишмалар).
2. Phraseologische Einheiten (фразеологик бирликлар).
3. Phraseologische Verbindung (фразеологик бирикмалар).

Бу гуруҳлар асосида семантик принцип мавжуд ва шунинг учун ҳам буни семантик тасниф деб аташ мумкин. В.В.Виноградовнинг фразеологизмларни семантик таснифига асосланиб ва бу таснифни немис тилига ҳам қўллайдиган бўлсак, бир неча тилшунослар немис тилидаги турғун бирикмаларни куйидаги гуруҳларга бўлишни лозим топишган. Масалан: 1. Phraseologische Einheiten (фразеологик бирликлар).

2. Phraseologische Verbindung (фразеологик бирикмалар).

¹ Бу ҳақда қаранг: Hans Schemann. Deutsche Idiomatik, Stuttgart, Dresden, 1993; Chernischewa I.I. Feste Wortkomplexe des Deutschen in Sprache und Rede, Moskau, 1980; Iskos A., Lenkova A. Deutsche Lexikologie, Ленинград, 1970; Имянинова Ш.С. Олмон тили лексикологияси (маърузалар матни, олмон тилида), Т., Университет, 2000.

² а) G.Z.Permjakow 300 allgemeingebrauchliche russische Sprichwörter und sprichwortliche Redensarten (Ein illustriertes Nachschlagewerk für Deutschsprechende) Moskau, „Ruski jasik“, VEB Enzyklopädie, Leipzig, 1985.

б) Содикова М. Қисқача ўзбекча-русча мақол-маталлар лўғати. Т., “Ўқитувчи”, 1993.

в) Frey Christa, Herzog Annelies, Michel Artrur, Schutze Ruth. “Deutsche Sprichwörter für Ausländer”, VEB Enzyklopädie, Leipzig, 1979.

г) Цвиллинг М.Я. Русско-немецкий словарь пословиц и поговорок. М., Русский язык, 1984.

д) Sprichwort-Wahrheit Wort M., Просвещение, 1980.

е) Пошали Усман, Равшан Маматов. Немис халқ мақоллари, маталлари ва уларни ўзбекча муқобиллари. Ўқув қўлланма, Самарқанд, 1975, 82.б.

В.В.Виноградов таснифидан келиб чиқиб, немис фразеологиясида салмоқли илмий изланишлар олиб борган олимлар М.Д.Степанова ва И.И.Чернишева фразеологизмларни функционал тамойил асосида тасниф қилиб икки катта гуруҳга бўлади, яъни:

1. Lexikalische Einheiten

2. Phraseologische Fügungen

Бундан ташқари немис фразеологиясини бошқача таснифлашга уринишлар ҳам мавжуд. Ҳар бир тил ўзининг тараққиётида бой тарихга эга бўлади. Немис ва ўзбек тилларининг фразеология масалалари ҳам ўзининг тарихий тараққиёти ва йўналишига эга.

Туркий тиллардаги, жумладан ўзбек тилидаги фразеологик паремиологик материалларни йиғиш, уларни маълум бир йўналишга солиш иши жуда қадимдан бошланган бўлиб бизгача етиб келган энг қадимги туркча фразеологик луғат қаторига 1480 йилда номаълум муаллиф томонидан тузилган “Оталар сўзи” китобини киритиш мумкин.³ Бу китоб 1936 йилда Анкарада Велет Избудақ томонидан нашр этилган. Кейинчалик 1947 йилда Туркияда Мустафо афанди томонидан “Форсча-туркча фразеологик луғат” тузилган.⁴ Ўзбек тилининг бой тил эканлигини шу кунгача тузилган фразеологик ва бошқа луғатлардан ҳам билса бўлади. Бу борада профессор Шавкат Рахматуллаевнинг 1992 йилда чоп этилган “Ўзбек тилининг фразеологик луғати”ни⁵ ҳамда Мақсуда Содиқованинг “Краткий узбекско-русский словарь”⁶ ниб ва бошқаларни санаб ўтиш мумкин.

Бундан ташқари 1994 йилда профессор Мухтор Умархўжаев ва Қамбарали Назаровлар томонидан тузилган “Немисча-руссча-ўзбекча фразеологик луғат” биринчи маротаба чоп этилган уч тилли фразеологик луғатлардан биридир⁷.

Хулоса қилиб шуни лоҳида таъкидлаш мумкинки, бугунги кунда фразеология соҳаси икки ва ундан ортиқ тилларни чоғиштириб ўрганиш ва бундан ташари бир ҳамда икки тилли фразеологик луғатларни тузиш масаласани янади чуқур ўрганишни тақозо қилмоқда.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КОНЦЕПТА «СЕМЬЯ» В АНГЛИЙСКОЙ И УЗБЕКСКОЙ ПАРЕМИОЛОГИИ

Рузиева Ситора Асроровна

Доцент кафедры Английского языка

Самаркандского государственного университета имени Шарофа Рашидова

Аннотация. Интерпретация паремиологических единиц с точки зрения стоящих за ними ментальных установок, свойственных носителям разных лингвокультур, позволяет реконструировать целостные ментальные образы и служит доказательством существования единого лингвокультурного кода отдельного народа. В работе сделана попытка когнитивного и лингвокультурологического анализа концепта «семья» в паремиях узбекской лингвокультуры.

Ключевые слова: концепт, паремия, лингвокультура, компоненты, символ.

В ходе исследования концепта «семья» выяснилось, что паремиологический фонд двух анализируемых языков содержит общий пласт универсальных пословичных

³ Ш.Рахматуллаев. “Ўзбек тилининг фразеологик луғати”, Т., Қомуслар бош таҳририяти, 1992.

⁴ М.Содиқова. “Краткий узбекско-русский фразеологический словарь”, Т., Энциклопедия, 1989.

⁵ Бу ҳақда қаранг: Э.А.Умаров “О фразеологических словарях турецкого языка”-“Тюркология”, 1979, №2, с.75..

⁶ С.И.Баевский. “Описание персидских и таджикских рукописей”, “Института народов Азии”, вып-5, “Двуязычные словари”. М., 1968, с.75-76

⁷ М.Умархўжаев., Қ.Назаров. “Немисча-руссча-ўзбекча фразеологик луғат”, Т., Ўқитувчи, 1994.

выражений, семантическая и синтаксическая структура которых полностью или частично совпадает:

A good wife makes a good husband – У хорошей жены и муж хорош

Хотин яхшии – эр яхшии – У хорошей жены и муж хорош.

В данных пословицах акцентируется важность роли женщины (жены) в формировании семейной роли мужа. Приведём другие примеры:

Jack is as good as Jill – За хорошим мужем жена пригожа.

Аналог на узбекском языке: *Яхши хотин йигит номин кўтарар, ёмон хотин йигит номин йўқотар*. Существует и просторечный аналог данной пословицы: *Эрни эр қиладиган ҳам, қора ер қиладиган ҳам – хотин*.

Родители часто не замечают недостатков своих детей, это привело к формированию соответствующих пословиц. Так, например, английская пословица гласит: *Every mother thinks her own gosling a swan* – Дитя хоть и криво, а отцу-матери диво. В узбекском языке существует пословица, семантически подходящая к вышеуказанной: *Ҳар кимники ўзига ой кўринар кўзига*.

В ходе исследования пословичных выражений, относящихся к концептосфере семейных отношений, были обнаружены семантические синонимы, имеющие общую семантическую структуру, но отличающиеся в плане выражения:

Like father, like son – каков отец, таков и сын.

Аналог на узбекском: *Олма олма дарахтнинг тагида тушади* – яблоко от яблони недалеко падает

Like mother, like daughter – какова мать, такова и дочь.

Аналог на узбекском: *Онасини кўриб қизини ол* – (букв.) выбирай невесту по её матери. = Яблоко от яблони недалеко падает.

В анализируемых языках встречаются пословицы, не имеющие семантических эквивалентов по отношению друг к другу. Именно в этой группе выявляются семантические признаки, раскрывающие национальную специфику концепта «семья». Расхождения здесь касаются специфики семейных отношений в разных языковых культурах. Так, в узбекском языке существует большое количество пословиц, призывающих к сплоченности и дружбе к семье, которая является святой.

Отношения со свекровью требуют особой внимательности:

Қайнонага тош отсанг, тош оласан, қайнонага ош берсанг, ош оласан – Что посеешь, то и пожнёшь.

Свекровь, согласно следующей пословице, косвенно обращается к своей снохе, обычно через дочку:

Қизим сенга айтаман, келиним сен эшит – (букв.) Дочка, тебе скажу, а ты, сноха, слушай. Вышла из употребления узбекская пословица *Қудали хотин қуйруқ ер, эрли хотин – калтак* – (букв.) – Женщина-сваха ест курдючное мясо, а замужняя женщина – побои от мужа.

В узбекских семьях приветствуется ведение хозяйства, которое требует много затрат:

Рўзгор, ўттиз икки оғзи бор – У хозяйства тридцать два рта

Рўзгор – гор – Хозяйство – это пещера (т.е. нет конца расходам, связанным с хозяйством).

Семья в узбекской паремиологии связана с домом, который требует ухода: *Сариштали уй – фаршители уй* – В убранном доме заселяются ангелы.

В процессе анализа семейных отношений, раскрывающихся в семантике английских пословиц, была выявлена тенденция к некой свободе, не имеющей аналога в узбекском языке:

I don't know who my grandfather was. I am much more concerned to know what his grandson will be – я не знаю, кем был мой дед. Меня больше интересует, кем будет его внук.

A brother is a friend provided by nature – Брат это друг, данный природой.

Happiness is having a large, loving, caring, close-knit family in another city – Счастье – это иметь большую, любящую, заботливую, дружную семью в другом городе.

У вышеприведённых английских паремий нет узбекских аналогов. Это связано с тем, что в английской лингвокультуре приветствуется свобода и независимость.

В результате исследования концепта «семья» на материале языковых единиц двух языков, мы пришли к выводу, что общими признаками для узбекского и английского языков является универсальный пласт таких семантических понятий, как уважение, любовь, благодетельность, родство, надёжность, опора и т.п.

В анализируемых языках наблюдается призыв к семье, настоящей, верной и крепкой, которая спасет человека в затрудненном положении. В процессе анализа пословиц узбекского и английского языков были выявлены и отличительные черты. Так, в узбекской лингвокультуре очень широко представлен признак добродетельности, святости, иногда даже самопожертвования во имя семьи.

В английской паремиологии популярна пословица *Like father, like son* – Яблоко от яблони недалеко падает, каков отец, таков и сын [1, с. 314]. Аналогами этого английского примера являются узбекские выражения *отасига тортди* (или *отасининг боласи*) – он похож на отца, он вылитый отец [2, с. 202]; *ота-онасидан ўтиб қаёққа борарди* – яблоко от яблони далеко не падает [2, с. 202].

Интересной по значению является английская пословица с этим компонентом *The wish is father to the thought* – (шекс.) Люди охотно верят тому, чего сами желают [1, с. 1031]. В английской разговорной речи популярным является шутовское выражение *is your father a glazier?* – ты не прозрачный [1, с. 314] – говорится человеку, загораживающему вид чего-либо. Сравним это выражение с его узбекским аналогом *отанг темирчи ўтганми?* – (ирон.) что ты так много болтаешь? что ты мелешь одно и то же? [2, с. 202]. Несмотря на идентичность структуры, данные выражения используются в разных семантических значениях.

В английском языке фигурирует пословица *Necessity is the mother of invention* – Необходимость – мать изобретательности [1, с. 644]. В пословице *love is the mother of love* – любовь порождает ответную любовь [1, с. 574] показана неразрывная связь между материнством и чувством любви. В узбекском языке также обнаружены пословицы с компонентом *она*: *Она юртинг – олтин бешигинг* (букв. твоя Родина – твоя золотая колыбель); *онасини кўриб қизини ол* – какова мать, такова и дочь.

Пословица *if my aunt had been a man, she'd have been my uncle* – если бы, да кабы [1, с. 52], включает в себя оба компонента *uncle* и *aunt*.

К группе родства по супружеству относятся фразеологические единицы и паремии, имеющие в своей структуре компонент *husband* / *эр* (муж) и *wife* / *хотин* (жена), а также лексемы, номинирующие родственников мужа / жены: *husband and wife* – муж и жена; *it is too late to husband when all is spent* – поздно экономить, когда всё истрачено; *the cobbler's (shoemaker's) wife is worst shod* – жена сапожника обута хуже всех, сапожник без сапог [1, с. 1021]; *If you would be happy for a week take a wife; if you would be happy for a month kill a pig*;

but if you would be happy all your life plant a garden – Хочешь счастья на неделю – женись, хочешь счастья на месяц – зарежь свинью, хочешь счастья на всю жизнь – создай сад.

Паремиология советует не вмешиваться в семейную жизнь супругов: *put not your hand between the bark and the tree* – не становись между мужем и женой, т.е. не вмешивайся в чужие семейные дела [1, с. 425]. В узбекском языке популярна пословица *Эр-хотин уруши – докка рўмол қуриши*.

Выбирать спутницу жизни – очень серьезное дело в жизни каждого англичанина: *Marriage makes or mars a man* – Женитьба играет решающую роль в жизни человека; *Marry in haste and repent at leisure* – женился на скорую руку, да на долгую муку = *Шошган қиз эрдан ёлчимас*.

Воспитать хорошего сына (или дочь) – дело нелёгкое, иногда самым лучшим отцам не удастся сделать это: *Many a good father hath but a bad son* – в семье не без урода [1, с. 314].

В английской лингвокультуре образ женщины связан с семьёй, домом, домашним хозяйством, рождением и воспитанием детей: *a woman's work is never done* – работе по дому конца не бывает; *House goes mad when women gad* – Без женщины в доме создаётся беспорядок. Хорошая и мудрая жена может воспитать своего мужа и направить его на правильный путь: *A good wife makes a good husband*. Несмотря на то, что глава семьи – муж, женщине иногда удаётся манипулировать им: *Man is the head but woman turns it* – Мужчина – голова, а женщина – шея: куда хочет, туда и повернёт голову.

Воспитываемый сын или дочь многое заимствует от своей матери, особенно черта характера и особенности поведения, чему свидетельствует популярность английской пословицы *like mother, like child* – яблоко от яблони недалеко падает [1, с. 630].

Литература:

1. Кунин А. В. Англо-русский фразеологический словарь. – Изд. 3-е, испр., в двух книгах. – Москва: СЭ, 1967. – Т.1. – 738 с.; Т.2. – 739-1264 с.
2. Садыкова М. Краткий узбекско-русский фразеологический словарь. – Ташкент: Главная редакция Узбекской Энциклопедии, 1989. – 336 с.
3. Рузиева С.А. The concept “family” and its reflection in the English and Uzbek lingual cultures. - XIII International Conference on Eurasian scientific development. Австрия: Вена, 2 июнь 2017. – Б.69-71.

O'ZBEK REKLAMA MATNLARINING SINTAKTIK QURILISHI

Yunusova Shaxnoza Muxamedumarovna
Nizomiy nomidagi TDPU dotsenti v.b.

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek reklama matnlarining sintaktik qurilishi tadqiq qilingan.

Kalit so'zlar: reklama, reklama tili, reklama matni, sodda gap, to'liqsiz gap, qo'shma gap.

Reklama matnlarining leksik-semantik, axborotni jamlash xususiyatlari, pragmatik va ijtimoiy hayotdagi o'rni bilan bog'liq xususiyatlari nafaqat tilshunoslarni, balki tarixchilar, madaniyatshunoslar va jamiyatshunoslarning ham diqqat markazidagi masalalardandir. Bu tipdagi matnlarni muloqotning asosiy turlaridan biri, zamonaviy tilshunoslikning ilmiy-nazariy muammolari: matnning geterogenligi, fikrni verbal va noverbal usullarda yetkazish, ifatida, tadqiq qilish Til esa o'z kommunikativ vazifasini (fikrni tinglovchiga yetkazish) gap vositasida yuzaga chiqaradi. Tildagi barcha - fonetik, leksik, morfologik hodisalar, qolaversa nolisoniy vositalar

gapning to'g'ri shakllanishi uchun xizmat qiladi. Ammo sanalganlar orasida leksikologiya va morfologiyaning gapni grammatik shakllantirishdagi ishtiroki o'ziga xos. Gap barcha tillarda, jumladan, o'zbek tilida ham grammatikaning asosiy tarkibiy qismlaridan biri bo'lgan sintaksis bo'limida tadqiq qilinadi. Gap turlari, ularning sintaktik qurilishi, matndagi ahamiyatini o'rganish har doim tilshunoslarning diqqat markazida bo'lib kelgan. Jumladan, reklama matnlaridagi gap qurilishi ham ayrim o'ziga xosliklari bilan ajralib turadi.

Reklama beruvchi tomonidan tanlangan har bir gap, uning qurilishi muayyan bir maqsadga: iste'molchining diqqatini jalb qilish, uni reklama qilinayotgan tovarni sotib olish lozimligiga ishonitirish, reklama obyektiga munosabat va qiziqishni uyg'otish kabilarga xizmat qiladi. Reklama matnlarida, asosan, sodda gaplardan, ularning egasiz turlaridan, kiritmalardan (tovarni tasvirlash, izohlash maqsadida), undovlardan, his-hayajonli gaplardan, buruq, so'roq va darak gaplardan foydalaniladi.

Reklama matnlarida sodda gaplarning ko'p qo'llanishi tasodifiy emas, albatta. Chunki bu tipdagi gaplar reklama matnining tez tushunilishiga, oson o'zlashtirilishiga o'zining qisqaligi va shu orqali his-hayajonni ifodalash mumkinligi orqali ko'maklashadi. Zero, qo'shma gaplar orqali his-hayajon ifodalash birmuncha muammoli. Shuning uchun qo'shma gaplar his-hayajon ifodalashi lozim bo'lsa, odatda, bir nechta sodda gaplarga bo'linadi. Masalan:

Bir nafasda iching! Chernogolovka. Mazkur reklama matni ikkita sodda gapdan tuzilgan. Ulardan birinchisi shaxsi ma'lum gap hisoblanadi (kesimdagi ikkinchi shaxsni ko'rsatuvchi qo'shimcha orqali egani tiklash mumkin). Bu gapda ega ishtirok etmagan bo'lsa-da, ikkinchi darajali bo'laklardan biri (*bir nafasda – tarz holi*) ishtirok etgan. Bosh bo'laklardan birining ishtirok etmasligi nutqiy ixchamlikni ta'minlangan. Ikkinchi sodda gap atov gap sifatida shakllantirilgan. Bu esa reklama matniga ko'tarinkilik, his-hayajonli ifoda qo'shgan. Xuddi shu reklama matnini oddiy so'zlashuv uslubida *Chernogolovkani bir nafasda iching* tarzida shakllantirilgan (yoyiq atov gap) va yuqorida sanalgan xususiyatlarga, tabiiyki, ega bo'la olmasdi.

Fe'l bilan ifodalangan birgina kesimdan iborat gaplarni ketma-ket qo'llash asosiga qurilgan reklamalar o'ziga xos chaqiriq ma'nosini beradi. Bunday gaplarning kesimi fe'l bilan ifodalanishini reklama qilinayotgan tovardan (yoki xizmatdan) foydalanish uchun adresatning harakatga kelishni mualliflarning asosiy maqsad sifatida o'z oldilariga qo'yishi bilan bog'lash mumkin. Anglashiladiki, bunday reklama matnlarida fikrlar ikkinchi shaxsiga (foydalanuvchiga) qaratiladi. Masalan:

1) *Pulpy. Tatib ko'r, baho ber!* 2) *Mashg'ulotlar orasida fanta bilan tamaddi qil. Quvna. Takrorla.* Mazkur reklama matnlaridagi fe'l bilan ifodalangan kesimlar reklama beruvchilarga bo'lgan foydalanuvchilarning ishonchlari ortishiga xizmat qilgan, samimiy munosabat o'rnatilishiga yordam bergan.

Bosh bo'laklarning ikkalasi ham ishtirok etadigan gaplarning akasariyatida reklama qilinayotgan tovar (mahsulot) nomi ega guruhida keltiriladi. Kesim guruhi esa mualliflar o'z mahsulotlarini (xizmatlarini) nimaga qiyoslamochi ekanligini bildiruvchi so'z yoki birikmadan iborat bo'ladi. "Ega kesim ifodalagan belgi, harakat-holatning egasi sifatida kesimdan keyingi bo'lak sanalishi"[Hojiyev 2002, 29], yoki "gapdagi fikr qarashli bo'lgan ... bosh bo'lak ega"[Abdurahmonov 1992, 214] ekanligi bu tipdagi reklama matnlarida ega va kesim orasida qiyoslash, o'xshatish munosabatlari ifodalanishini anglatadi. "Gapning egasi yoki kesimi birikmalar bilan ifodalanib, tenglik, o'xshatish kabi ma'nolarni bildirsa va bog'lama bo'lmasa, egadan so'ng tire qo'yiladi"[Mengliyev 2018, 142]. Masalan quyidagi reklama matnlarida sanab o'tilgan jihatlarni ko'rishimiz mumkin:

"Kukmara" idishlari - ayollar orzusi;

“*Yoshlar radiosi*” - *orzularingiz ovozi!* Shior, chaqiriq tarzida shakllantirilgan so'roq gapli reklama matnlari sodda gaplar (savol va uning javobi)da gap bo'laklarining tartibi o'zgartirilmaydi. Bunday reklama matnlarida so'roq gaplarning maxsus ohangi ko'tarinkilikni ta'minlash uchun, odatda, yetarli bo'ladi. Masalan:

Sen qaysi Coca-cola ni tanlaysan? Klassik yoki shakarsiz? Bu reklama matnidagi birinchi so'roq gap (*Sen qaysi Coca colani tanlaysan?*) to'liq gap hisoblanadi va unda fikr ifodalash uchun zarur bo'lgan barcha bo'laklar (kesim, ega, aniqllovchi va to'ldiruvchi) mavjud. Fikrni ifodalashda boshqa gapga ehtiyoj sezmaydi. Reklama matnidagi ikkinchi gap (*Klassik yoki shakarsiz?*) esa elliptik (gr. *élleipsis* - tashlab ketish, yetishmaslik) gap (to'liqsiz gap) bo'lib, unda kesim (tanlaysan), ega (sen), to'ldiruvchi (*Coca cola ni*) nutq intensiyasi uchun muhim bo'lmaganligi sababli tushirilgan va faqat aniqllovchilar qoldirilgan. Bunda tushirilgan bo'laklar nutq vaziyatidan tinglovchi uchun ham, so'zlovchi uchun ham ma'lum ekanligi ularning takrorlanishiga hojat qoldirmagan. To'liqsiz gaplarning aksariyat hollarda dialoglarda uchrashi [Rahimov 2003, 189] reklama matnlarida ularning so'roq gaplar bilan yonma-yon qo'llanishini asoslaydi. Reklama beruvchining xohishiga ko'ra reklama matnida istalgan gap bo'lagi to'liqsiz gap vazifasida qo'llanishi mumkin. Albatta, bunda to'liqsiz gap sifatida matnda qo'llanayotgan bo'lakning ma'noviy jihatdan muhimligi, to'liq gap shakllantirilganda mantiqiy urg'uli bo'lakka aylanishi mumkinligini ta'kidlash o'rinli. Sodda gaplarning atov gap turidan reklama matnlarida faol foydalaniladi. Atov gaplarni ham boshqa gaplarga ehtiyoj sezish xususiyatiga ko'ra to'liqsiz gaplarga qiyoslash mumkin. Ammo to'liqsiz gaplar fikrni to'ldirish (zarur bo'laklar haqida ma'lumot) uchun avval qo'llangan gapga ehtiyoj sezsa, atov gaplar, odatda, keyingi gap yordamida ma'noviy to'ldiriladi. Reklama matnlarida atov gap sifatida reklama qilinayotgan mahsulot (xizmat) nomi qo'llanadi. Bunga sabab sifatida atov gaplarning maxsus ohangga egaligi, ularning alohida urg'u bilan aytilishi kabi reklama uchun muhim bo'lgan jihatlarni keltirishimiz mumkin. Quyidagi reklama matnlarida sanalgan holatlarni ko'rishimiz mumkin:

Pulmakon. Garov evaziga tez oson, qulay mikrokreditlar; Bu reklama matnida atov gap sifatida qo'llangan so'z, ya'ni xizmat ko'rsatish tashkilot nomi (Pulmakon) fikriy kengayishni talab qiladi. Atov gaplardan keyin ularning ma'nosini to'ldiruvchi, foydalanuvchilar aynan nima uchun reklama qilinayotgan xizmatdan foydalanishlari kerakligini anglatuvchi gap qo'llangan. Albatta, yuqoridagi reklama matnidagi atov gapni ega sifatida shakllantirib gap tuzish ham mumkin edi (*Pulmakon - garov evaziga tez oson, qulay mikrokreditlar*). Bunday holatda reklama qilinayotgan tovar (mahsulot) nomi urg'ulanmagan bo'lar edi. Bu esa reklama beruvchilar manfaatiga zid. Mahsulot (xizmat ko'rsatuvchi) ishlab chiqaruvchi va reklama beruvchi kompaniya nomini bildiruvchi so'zning reklama matnlarida atov gap bo'lib kelishida yana bir o'ziga xoslik shundaki, bunday atov gaplar uni aniqlashtirishi kerak bo'lgan gapdan keyin joylashishi mumkin. Ma'lumki, boshqa turdagi matnlarda avval atov gap, undan keyin uning mazmun mohiyatini ochib beruvchi gaplar qo'llanadi. Reklama matnlarida esa, avval mahsulotning (yoki xizmatning) sifatlari sanalib, keyin shu sifatlarga ega tushunchaning nomini atov gap sifatida qo'llashga quyidagilarni misol sifatida keltirishimiz mumkin:

Mehmonxonangiz uchun eng yaxshi stullar. Keng makon. Mazkur reklama matnida “*Keng makon*” firmasi qanday mahsulot ishlab chiqarishiga undan oldin kelgan gap (*Mehmonxonangiz uchun eng yaxshi stullar*) vositasida aniqlik kiritilgan. Bu turdagi atov gaplardan oldin qo'llanuvchi gaplar ham akasariyat hollarda atov gaplar qo'llanadi. Bunda birinchi qo'llangan atov gap reklama qilinayotgan mahsulot (xizmat) ning sifatlarni ifodalash talabi tufayli yoyiq shaklda bo'ladi. Masalan:

Shokoladli olam! Milka. Reklama matnining sintaktik mukammalligi undan ko'zlangan maqsadga erishishda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. Toshkent: O'zME, 2002. - B. 29.
2. Abdurahmonov X., Rafiyev A., Shodmonqulova D. O'zbek tilining amaliy grammatikasi. T.: O'qituvchi, 1992. - B. 214.
3. Mengliyev B.R., Xoliyorov O., Abdurahmonova N., O'zbek tilidan universal qo'llanma. T.: Akademnashr, 2018, 6-nashr. – B. 142.
4. Rahimov S., Umurqulov B., Hozirgi o'zbek adabiy tili. – T.: O'qituvchi, 2003. – B. 189.

INGLIZ TILIDA SOMATIK FRAZELOGIK BIRLIKLAR

Ergasheva Sojida

O'zDJTU magistrant

Reymov Beckenbauer Khodjametovich

Filologiya fanlari nomzodi (PhD), O'zDJTU

Annotatsiya. Maqolada somatik frazeologik birliklarning o'ziga xos jihatlari haqida ma'lumot berilgan. Mazkur maqolada ularning semantik-grammatik jihatdan ingliz madaniyatini somatik frazeologik birliklar orqali tushuntirish, strukturaviy xususiyatlarini ochib berish mazkur ishning dolzarbligini belgilaydi. Ma'lumki, somatik frazeologik birliklar har bir xalqning ma'naviy madaniyati, kasbi, yashash sharoiti, urf-odati, voqelikka munosabati bilan uzviy bog'liqdir. Matnda nafaqat somatik frazeologik birliklarning fe'lli va otli strukturaviy xususiyatlarini, balki ularning frazeologik jihatdan qanday ma'no anglatishini yoritib beradi.

Kalit so'zlar: somatic frazeologik birliklar, somatizm, ibora, frazeologiya, leksik-semantik, struktura, frazeologik birliklar.

Frazeologiya tilshunoslikning eng qiziqarli va ayni paytda eng kam o'rganilgan sohalaridan biridir. Bu milliy til prizmasi orqali mamlakat madaniyati va tarixini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Asrlar qa'ridan bizga etib kelgan va ko'p asrlik madaniyat, axloq, tarix tomonidan sayqallangan frazeologik birliklar xalq donoligi omboridir. Shu sababli tilning frazeologik tarkibini o'rganish alohida qiziqish uyg'otadi.

Somatizm komponentiga ega frazeologizmlar har qanday tilning frazeologik fondida muhim qatlamni ifodalaydi, bu erda ular qo'shimcha o'rganishni talab qiladigan sohadir.

V. N. Yartseva tomonidan tahrirlangan lingvistik entsiklopedik lug'atda frazeologiyaning quyidagi tushunchasi berilgan: "frazeologizm-bu so'zlar va jumalarning semantik jihatdan bog'liq birikmalarining umumiy nomi, ular shakli jihatidan ularga o'xshash sintaktik tuzilmalardan farqli o'laroq, tanlovning umumiy qonuniyatlari va so'z birikmalariga muvofiq ishlab chiqarilmaydi gapni tashkil qilishda, lekin nutqda semantik tuzilish va ma'lum leksik va grammatik tarkibning qat'iy nisbatida takrorlanadi".

Inson tanasining bir qismiga mos keladigan somatizm komponentiga ega frazeologizmlar dunyoning istalgan tilida keng tarqalgan, ingliz tili ham bundan mustasno emas. Biz ko'rib chiqayotgan inglizcha frazeologik lug'atlarda somatizm komponentiga ega frazeologik birliklarning katta qismi ko'z. Bunday frazeologik birliklarning ko'pligining sababi shundaki, bu somatizm juda frazeoaktivdir, chunki insonning atrofdagi dunyoni bilish jarayonida ko'rish hukmronlik qiladi. Ko'zlar orqali odam tashqi dunyo haqida juda ko'p ma'lumot oladi. Ba'zida muhim qaror qabul qilish uchun ob'ekt yoki vaziyatga bir marta qisqa qarash kifoya qiladi. Ko'z so'zi bilan frazeologizmlar ma'lum bir hayotiy vaziyatni aniq va qisqacha tavsiflaydi.

AQSh tomonidan aniqlangan inglizcha frazeologik birliklar somatizm komponentiga ega 'ko'zlar' ma'nosiga ko'ra tasniflanadi. Topilgan barqaror iboralar quyidagi hodisalar va fazilatlarini ko'rsatadi:

Itifot: put oneself fright with somebody 'to gain someone's favor'; find favor in somebody's eyes 'deserve, win someone's favor, earn favor';

Ko'rish qobilyati: the naked eye 'with the naked eye'; open somebody's eyes 'restore someone's sight'; see with the left eye 'it's bad to see, not to see'; the eagle eye 'sharp eye'; strain one's eyes 'strain eyesight';

Ishq: be unable to keep one's eyes off 'keep your eyes on'; look babies in somebody's eyes 'look lovingly into someone's eyes'; up to the eyes 'up to the ears'; cast sheep's eyes at somebody 'to cast loving glances at someone, to look at someone with loving eyes'; change eyes 'to cast loving glances at each other'; make eyes at somebody 'make eyes at someone, shoot with eyes'; not to take one's eyes off 'keep your eye on, admire'; presentation: be in blinkers 'to have blinkers on one's eyes'; appear to one's eyes 'to appear before one's eyes'; before somebody's eyes 'before someone's eyes, before someone's eyes';

Ishonch: call a pikestaff 'to call a spade a spade, to speak the truth'; open somebody's eyes to something 'to open someone's eyes to something, to lead them out of delusion'; put somebody wise to something 'to open someone's eyes to something'; tell somebody his own 'to tell someone the truth in the eye'; in somebody's face 'in the face, in the eyes, openly';

E'tiborsizlik: see somebody out of the corner of one's eye 'see out of the corner of the eye'; see out of the corner of one's eye 'see briefly'; out of the tail of one's eye 'from the corner of the eye, furtively';

Ta'surot: cut a dash 'show off, show off, splurge'; throw dust in somebody's eyes 'to mislead someone; pull the wool over someone's eyes'; sink in somebody's estimation 'to fall in someone's opinion, to fall in someone's eyes'; blear somebody's eyes 'splurge'; cast a mist before somebody's eyes 'splurge';

Jismoniy nuqson: black eye 'black eye'; give somebody a black eye 'to knock out an eye, put a lantern under the eye';

malevolence: cast an evil eye 'to look unkindly, to jinx'; evil eye 'an unfriendly look; evil eye';

Ko'z qisish: cock one's eye 'wink'; give somebody the eye 'wink at someone';

Yig'lash: cry one's eyes out 'cry out one's eyes, sob bitterly'; pipe one's eye 'to cry, shed tears, burst into tears'; put one's finger in one's eye 'to cry, shed tears, shed tears, burst into tears'; cry one's heart out 'weep bitterly, cry out all eyes; cry out your grief, cry out'; set one's eyes at flow 'to cry, sob';

Orzu: one's eyes draw straws 'eyes stick together'; put one's eyes together 'close your eyes, fall asleep'; sleep with one eye open 'sleep well'; draw straws 'stick together';

Hayratlanish: open one's eyes 'open eyes wide in surprise'; saucer eyes 'big round eyes';

Tikilish: catch somebody's eye 'to catch someone's eye; throw yourself in someone's eyes'; eyes like gimlets 'piercing gaze'; fasten one's eyes 'stare, stare'; fishy eye 'dull, lifeless look'; get the happy eye 'catch a promising look'; give somebody the happy eye 'to give someone a promising look'; the happy eye 'promising look'; have one's eyes glued on 'don't take your eyes off, keep your eyes on, admire'; measure somebody with one's eye 'measure someone with a look'; more than meets the eye 'more than meets the eye'; see with half an eye 'see at a glance'; throw one's eye on 'take a look'; throw out one's eyes for 'search with the eye'; see eye to eye 'look with the same eyes, see eye to eye'; cast an eye at 'glance at';

E'tibor: be in the public eye 'to attract public attention, to be in the center of attention, to interest the general public'; fall under somebody's eye 'get someone's attention'; give an eye to 'pay special attention; look after, watch over, take care of; Attend'; have a good eye to 'pay great attention'; in the public eye 'in the spotlight, in plain sight'; leap to the eyes 'to catch one's eye, draw attention'; have an eye on 'keep your eye on, follow; look carefully, notice'; the public eye 'public attention'; be all eyes 'to look with all eyes; two upon ten 'look wide-eyed; clap eyes on 'see, notice'; with all one's eyes 'in all eyes'; have all one's eyes about one 'be on the alert';

Ziyraklik'; have an eye in one's head 'to have a keen eye, to be observant'; a quick eye 'sharp eye, observation';

Aldov: lie on one's teeth 'impudently, ashamed to lie, to lie straight in the eye'; do somebody in the eye 'impudently deceive, cheat someone'.

Shunday qilib, somatik komponentlar deb ataladigan tana qismlari va organlari funktsiyalarining tabiati ko'pchilik somatik frazeologiyani tasvirini belgilaydi. Biroq, ko'rib chiqilayotgan til dunyosining lingvistik rasmining o'ziga xos xususiyatlari tufayli alohida komponentlarning konnotatsiyalarida ba'zi tafovutlar aniqlandi. Ko'pgina ingliz somatik leksemalarining frazeologik faoliyati tegishli rus leksemalariga o'xshaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Структурно-грамматические свойства русских фразеологизмов: коллективная монография. Челябинск: Изд-во ЧГПУ, 2002.
2. Аверина М. А. Компонентный состав фразеологизмов-союзов современного русского языка // Проблемы современной науки: сборник научных трудов. Ставрополь: Логос, 2013. Вып. 5. Ч. 1. С. 40-46.
3. Аверина М. А. Структурно-семантические и функциональные свойства фразеологизмов-союзов: автореф. дисс. ... к. филол. н. Челябинск, 2004. 23 с.
4. Скарнёв Д. С. Фразеологизмы русского языка с компонентами-соматизмами: проблемы семантики и прагматики: автореф. дисс. ... к. филол. н. Челябинск, 2006
5. Лингвистическая семантика. –М.: Прогресс, 1981. –С. 350– 368.

LEXICAL FEATURES OF INTERROGATIVE PRONOUNS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Normamatova Dilfuza Turdikulovna

Senior teacher, PhD

Gulistan State University

Babjanova Mukhlisa Dilmurod kizi

Student of Gulistan State University

Abstract. It is enlightened that the most common prompt for creating questions in language is the interrogative pronoun, more commonly known in learning language system in this article. In the article it is conveyed the differences and the categories of interrogatives and the using them in oral speech, their connections via prepositions, the studies of connotative connections by the examples. This article re-visits these pronouns drawing on a wide range of literatures to establish them into a coherent frame for designing and implementing large-scale in observing and working on pronouns.

Keywords: Syntax, interrogative, pronouns, language, meaning, analysis, semantics, case, category, speech, analyze, grammatical.

The role of language in the world community is growing very fast for the purpose of international relations, trade, tourism and cultural and economic ties between countries. Developing and strengthening at a time upcoming future creates a period for young people the opportunity so that they can thoroughly learn English as the foreign language and freely discuss on educational issues with foreigners and also they to be able to speak English. As Uzbek language is considered agglutinative and the English is analytic it is also difficult translate into other language without understanding their essence, as long as each language has its own lexical, grammatical, syntactic and stylistic features. In this article we will study to determine the syntactic and semantic meanings of interrogative pronouns in English and how they are reflected in the original when translated into Uzbek.

The aim of the study is to identify the means of expression of lexemes of interrogative pronouns in the English and Uzbek languages; to identify their syntactic semantic functional meanings; to investigate the common and distinctive aspects of pronouns in comparable languages; to determine the features characteristic of their use in literary texts.

At the same time, to study the activity of syntactic units, which are mainly used instead of interrogative ones, within the systematic function of their relationship with each other in syntactic semantic meanings. It is also intended to identify the means of morphological, lexical and syntactic expressions, which are comparable in both languages. The syntactic semantics of words used in the interrogative function, which are only specific, and formal-distributive properties, that is, means of syntactic linking, combinations with other syntactic units, and syntactic positions in a sentence.

The object of research and the methods used: In the work methods of comparative typological system analysis and transformation methods are widely used. The object of research is the literary texts in English and Uzbek languages. With the help of the syntactic connection of interrogative pronouns in a sentence their activity in it, their means of expression, syntactic semantic meanings of in each language, as well as their common and distinctive aspects, syntactic semantic functions.

Results and analysis: One of the means expressed in a variety of syntactic semantics are interrogative pronouns, which have their own lexemes and peculiarities within a group of pronouns. Interrogative pronouns are expressed according to their attitude: to the person (*who?*), to the subject (*what?*), to the election (*which*), to the the quantity (*how much?*), the time (*when?*), to the the reasons of the state (*why?*) and to the place (*where? from where? where?*) [Buranov J 1978:77].

Interrogative pronouns form a very broad meaning and acquire relative, definite or denoting meanings, and each of them requires a certain lexeme in order to make a connection with the syntax of other variants in both English and Uzbek languages. Interrogative pronouns are intensional in nature: they indicate that the actual set is formed based on a feature that will allow the addressee to identify the desired object [Mukhin A. 1980:111]. In general, all types of interrogative pronouns for example, indefinite, relative, connectives are called according to their use of in semantic as well as for the use of the use of pronouns to organize a question to their characteristics and value in syntactic semantics are called interrogatives in international terminology [Mukhin A.1980: 222]. From the point of typological classification, although English belongs to the group of flexive languages and Uzbek is an agglutinative language, there is a typological similarity between them, whether both of them are mainly analytical languages [Buranov J 1973: 74]. In terms of their structure, interrogative pronouns in English and Uzbek languages practically do not differ: “Who” - “kim”, “Whose” - “kimning” - they denote the same meaning in two languages. Because both interrogative syntaxes “Who” - “Kim” are the

subjective and “Whose” - “kimning” are the genitive in two languages. One of the similarity is the pronoun “Who - Kim” has a category of case and a category of person in English as well as in Uzbek languages. According to the interrogative pronouns' characteristics in English interrogative pronouns are divided into changeable and unchangeable groups. The only representative of changeable group's pronoun is who which can change its form when it is expressed within category of case as we mentioned above. “Whom” is the object form “who”. Some of the difference in this case is that in Uzbek language interrogative pronoun –kim does not change its form when it has a category of case. It takes different affixes according to the means of grammar. Kim - **ni**, kim - **ga**, kim - **da**, kim - **dan**. Since it is defined that English and Uzbek are languages of different systems, the categories of case in these languages differ from each other. In this case the well-known Uzbek outstanding linguist J. Buronov states that “the category of case in English is not well developed, whereas in Uzbek grammar it is well organized [Buranov J 1978:112]. Two cases in English are morphologically comparable to six cases in Uzbek grammar. Therefore interrogative pronouns in the Uzbek language differ in six cases. In both English and Uzbek languages the interrogative words define the same grammatical functions but when the interrogative component is stable in English the Uzbek form is changeable. Interrogative pronouns, who, whom, what, why, which, whose are substantives or a qualitative syntax, according to which they variously expressed in the syntax semantics, and sometimes can also be categorical signs with in other sides [Buranov J.1978: 223]. Formal sentences, that is, general interrogative sentences (other than special interrogative sentences), have the property of associating the corresponding agentive or complementary (concentric) syntactic categories with other pronouns or elements not only expressing themselves. A. Akhmedov put forward the idea of grammatical formal features, emphasizing that the way to distinguish fragments of sentences of the second level from each other in an understandable way can be studied only through specific questions [Akhmedov A. 1992:123]. Interrogative pronouns are divided into interrogative and conjugate pronouns according to their function in the sentence, both of them can be relative pronouns. If the interrogative pronouns are involved in the formation of interrogative sentences, with interrogative pronoun appears as part sentences.

Conclusion. Studying the transformation of interrogative sentences, we will learn not only the language, but the language, i.e., of resources to what section refers theme, feature and John terogotivnye syntaxes in possession of equivalence, we also examine the importance of interrogative pronouns in the language.

One of semantic - syntactic features of interrogative pronouns is that they are used in two different syntaxes for human names, and other names (of animals, birds and objects). In this regard, we examined the use of the interrogative pronoun **Who** in English, the interrogative pronoun **Kim** in the Uzbek language, the interrogative pronoun **What** in English, and the interrogative pronoun **Nima** in the Uzbek language.

In traditional grammar, the above-mentioned pronoun **What - Nima** is determined by analyzing the parts of speech in the first and second members of the sentence. In this regard, the following differences between the pronouns **What - Nima** are found in English and Uzbek languages. The use of the interrogative pronoun **What** in English as a subjective and adjective pronoun is unique to English: What is your name? What questions were asked? In the first sentence of the pronoun **What** means subjectivity, and in the second it means an adjective. But in the Uzbek language the interrogative pronoun **Nima** differs only in the use of subjectivity in the interrogative.

The effectiveness of using the semantic features of interrogative pronouns in comparative language learning lies in the fact that in the process of comparison, the connection between the increase and enrichment of vocabulary, the development of speech, systematic language learning, the phenomena of speech linguistic integration is mastered simultaneously, directly with the principles of demonstration.

References:

1. Akhmedov A. Nurmonov S. O'zbek tilining mazmuniy sintaksisi [syntactic semantics of Uzbek language] Tashkent, Fan Publ., 1992. 123 p. (In Uzbek).
2. Buranov J. Buranova M. Ingliz tili grammatikasi [A Grammar of the English Language] T, O'qituvchi Publ., 1978. 73-75 p. (In Uzbek)
3. Buranov J. Ingliz va O'zbek tillarining qiyosiy grammatikasi [Comparative Grammar of English and Uzbek Languages] Tashkent, O'qituvchi Publ., 1973. 96 p. (In Uzbek)
4. Mukhin A. M. Sintaksemniy analiz I problema urovney yazika. [Syntaxes analysis and the problem of language levels] M, Nauka Publ., 1980. 221-235 p. (In Russ)

АНТРОПОНИМИЧЕСКАЯ КАРТИНА МИРА ДРЕВНИХ ТЮРКОВ И ИХ ТРАНСЛЯЦИЯ

Ф.ф.ф.д. (PhD), М.Алламбергенова

Каракалтакский государственный университет

Аннотация. В данной статье приведены сведения о трансформации названий животных с помощью атронимов в тексте древних письменных памятников. В антропонимике современных тюркских народов, как и любого народа, отражается культура во всех проявлениях, в широком и узком смысле этого слова.

Ключевые слова: древнетюркский язык, древние письменные памятники, тюркские племена, названия животных, религиозные верования, божественные силы.

В антропонимической системе тюрков большую группу составляли имена, в основе которых лежат тотемистические представления. В рамках данного исследования мы не намерены рассматривать все антропонимы, в основе мотивации которых лежат тотемистические верования, а ограничимся анализом тех имён, которые употреблялись более длительное время и транслировались в антропонимическую систему современных тюркских народов, в частности, узбек.

У древних тюрков появление тотема исследователи связывают с кочевым образом жизни, когда священное животное символизирует могущество и силу первобытного коллектива [2, 13-14]. Известно, что древние тюрки использовали календарь, в котором каждый год был связан с определённым животным: *Барс елы, Ыылан елы, Эт елы, Кой/куй елы* и так далее, где непосредственно отражались тотемистические верования.

В Турфанских текстах сохранились древние лечебные заговоры, рецепты, связанные с тем или иным животным. Как известно, представители высшего общества связывали своё происхождение с определёнными животными. Такое отождествление сохранилось в древнетюркских именах, дошедших до нас в различных письменных памятниках: *Arslan, Aşina, Bars, Buqa, Küçük, Temür, Qaban, Qulan, Teka, Togan* и др. У тюрков наречение детей такими тотемными именами было связано с верованиями в то, что носители подобных имён аккумулируют в себе свойства этих животных. По мнению В.Н.Топорова, «...тотем позволяет связать данный человеческий коллектив с данной

территорией, настоящее – с прошлым, культурное и социальное – с природным, а также объединить этот коллектив некоторой общей системой норм поведения» [6].

У древних предков такое религиозно-мифологическое воззрение имело глубокие корни и существовало продолжительное время, что оставило глубокий след в национальной памяти практически у всех тюркских народов. По преданиям древних тюрков, родоначальницей тюркских племён была волчица. Сын волчицы и человека, спасённого ею, *Ашин* стал вождем нового племени и дал ему своё имя. Имя первого вождя тюрков, по мнению В.У.Махпирова, зафиксировано в китайских источниках [7], где латная кавалерия тюрков называлась – фули (волки) [8]. Как было отмечено выше, волк являлся тотемным животным многих тюркских народов. Голова волка украшала знамена гуннов, половцев, золотоордынских ханов. Пережитки культа волка сохранились в настоящее время у карачаевцев, балкарцев, кумыков, татар и других тюркоязычных народов. Известно несколько вариантов этимологии антропонима *Ашин*, в основном выделявших в основе апеллятива значение «волк» или «достойный, превосходный, благородный» [8, 246-248]. По утверждению Г.Ф.Саттарова, лексема *Ашин* сохранилась в таких фамилиях казанских татар, как *Ашинов*, *Ашанов* и ойконимических единицах: *Иске Ашыт*, *Яңа Ашыт*, *Ашытбаши* [9]. Лексическая единица *волк – буре* – сохранилась в составе многих тюркских имен. Важное место в тюркской мифологии занимает культ небесного волка, что непосредственно отражено в личном имени *Кук Буре* – «небесный волк». Несмотря на то, что уже до принятия Волжской Булгарией мусульманства культ животных как форма религии изжил себя, стереотипы, шаблоны культурной традиции сохранились в системе личных имён. В более поздней стадии развития антропонимической системы тюрко-татар употреблялись личные имена с компонентом *буре*: *Буребай*, *Бурехан*, *Баибуре*, *Буриши* и другие, которые сохранились в составе фамилий *Байбурун*, *Буржиев*, *Буриев*, *Бурикаев* [9, 16]. Несмотря на то, что имена с данным компонентом вышли из употребления давно, интересным является факт сохранения в культурной памяти отголосков древних традиций, например, в эргонимии XXI века появилось название дворца спорта *Ак буре* в г. Казани. Наряду с волком тюрки обожествляли барса, что подтверждают археологические находки, в том числе на территории Волжской Булгарии. В древнетюркском антропонимиконе *барс* был чрезвычайно популярным антропокомпонентом [7, 186]. Традиция употребления в составе мужского имени компонента *барс* продолжалась и в последующих антропосистемах тюрков. В частности, из тюрко-татарской антропонимической системы имена с компонентом *барс* не были вытеснены даже с распространением ислама. Это один из единичных фактов трансляции тотемистических языческих верований древних предков до современности. В татарском языке функционируют мужские имена *Барс*, *Барсил*, *Айбарис* / *Айбарыс*, *Илбарис*, *Бибарс*, *Акбарс*, образованные от названия животного. В работе Г.Ф.Саттарова указывается, что следующие фамилии, в составе которых сохранился данный антропоформант, встречаются в антропонимиконах татар и марийцев: *Айбарсов*, *Айбарцев*, *Акбарсов*, *Акпарсов*, *Ямбарсов*, *Бибарсов*, *Чанбарисов* и др. [9, 18]. Примечателен тот факт, что вышеуказанные имена упоминаются еще в записях Ибн Фадлана. Г.М.Давлетшин повествует, что изображение рогатого барса фигурирует и на предметах официальной власти, таких, как печати, монеты, гири, и на рядовой узбекской керамике, что говорит о широком распространении его почитания [10]. *Барс* встречается и на монетах Золотой Орды. Слово *барс* употребляется не только в составе антропонимической лексики, но и распространено на другие разряды ономастической лексики, например, в современных узбекских эргонимах: *хоккейный клуб «Ак барс»*, *Ак*

барс банк, супермаркет «Ак барс» и др. Трансформация тотемистических верований наблюдается в именах, образованных от названий различных птиц. Птицы играют важную роль в мифологиях всех народов. Будучи одним из элементов религиозно-мифологической системы и ритуала, птицы обладают самыми различными функциями: они могут быть божественными, тотемными предками и т.д. Птицы являются символами божественной сущности, верха, неба, духа неба, солнца, свободы, духа жизни, восхождения. В качестве символа духовной сущности птицы встречаются в культурах разных народов. Они также могут символизировать божественных вестников, передающих людям благие вести, предсказания будущего, быть символами водителей душ по потустороннему миру. Кроме этого, птицы могут символизировать и душу человека, отделившуюся от тела во время мистического экстаза, во сне или в момент смерти. В раннетюркском периоде путешествие души шамана осуществлялось с помощью птицы [9]. Чаще всего в качестве имени использовались названия хищных птиц, отличающихся стремительностью полета, силой: *Çağrı Beg* (чагри – сокол) *Turumtaj* (маленький ястреб) [7, 177]. Имена с тюркскими компонентами сохранились и в монгольских письменных источниках. Так, например, в ближайшем окружении Чингис хана был монгол с именем *Алакуш Дигиткури*, компонент *Алакуш/Алакош*, вне всякого сомнения, является тюркским словосочетанием ала куш, означающим «пегая птица». Помимо значения «птица» слово куш/кош имело в древнетюркском языке ещё и семантику «ловчий сокол» и часто встречается в составе древнетюркских личных имён, например, известно имя *Каракуш/Каракош* «степной орел, беркут» у ряда тюркских народов Поволжья и Средней Азии. С религиозными мусульманскими учениями в узбекское лингвокультурное пространство проникли арабские и персидские имена, образованные от названий птиц, и создали синонимический ряд с тюрко-татарскими именами: *Булбул*, *Шабаз*, *Шайин* (сокол), *Тавис*, *Бургут*, *Лочин*, *Самур* и другие. Таким образом, рассмотрев отражение тотемистических языческих верований в народной именословной традиции, заложенной ещё в древнетюркский период и получившей дальнейшее развитие уже в современных тюркских антропонимиконах, мы пришли к следующему выводу: семантическая система древности принципиально отличается от современной, образованной в том числе и путем трансформации знаковой системы архаики, и в ней ярко проявляются духовные воззрения предков. Замена ценностей в сфере религиозных верований привела к исчезновению из антропонимической системы узбек группы личных имён, в семантике которых отражены языческие верования. Но, несмотря на это, мифологический модус опыта древних тюрков, хранящийся в бессознательных слоях психики, выбрался наружу уже через многие века в новом фонетическом обличье.

Список использованных источников и литературы:

1. Никитина С.Е. Лингвистика фольклорного социума / С.Е.Никитина // Язык о языке: Сб. статей. – М.: Языки русской культуры, 2000. – С. 578.
2. Гачев Г.Д. Национальные образы мира. Центральная Азия: Казахстан, Киргизия. Космос Ислама (интеллектуальные путешествия) / Г.Д. Гачев. – М.: Издательский сервис, 2002.
3. Мечковская Н.Б. Язык и религия / Н.Б.Мечковская. – М.: Агентство «ФАИР», 1998.
4. Словарь иностранных слов. – СПб.: ООО «Полиграфуслуги», 2005. – С. 656.
5. Воеводина Л.Н. Мифология и культура: Учебное пособие / Л.Н.Воеводина. – М.: Институт общественно-гуманитарных исследований, 2002. – 384 с.
6. Топоров В.Н. Животные // Мифы народов мира. – М.: Советская энциклопедия, 1991. – Т.1. – С. 442.

7. Махпиров В.У. Имена древних предков. – Алматы: Ин-т востоковедения МН-АН РК, 1997. – С. 136.
8. Кляшторный С.Г. История Центральной Азии и памятники рунического письма/ С.Г.Кляшторный. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2003. – 559 с.
9. Саттаров Г.Ф. Татар антропонимикасы / Г.Ф.Саттаров. – Казан: Казан унты нәшр., 1990. – 278 с.
10. Давлетшин Г.М. Традиционные верования населения Волжской Булгарии как система // Языки, духовная культура и история тюрков: традиции и современность. – Т. 3. – М.: Инсан, 1997. – С. 217.

ПАРАДИГМАТИЧЕСКИЕ СВЯЗИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ НА УРОВНЕ СЕМАНТИЧЕСКИХ КЛАССОВ

Абдуразакова Шохид

PhD, доцент, Гулистанский государственный университет

Деление слов по семантико – грамматическим признакам или признакам частей речи рассматривается в лингвистике как деление на парадигматические поля или семантико – грамматические классы слов. Во фразеологии также признается деление, т.е. соотносительность ФЕ с частями речи. ФЕ, отмечал С.И.Ожегов, как бы соотносительны с отдельным словом по своей номинативной функции и подобно слову могут выполнять аналогичные отдельному слову синтаксические функции членов предложения или отдельных предложений. ФЕ по своей функции могут быть соотносены с любой частью речи.

В работе А.М. Чепасовой рассматривается степень устойчивости разных грамматических факторов также в зависимости от характера значения ФЕ и морфологических свойств грамматически главного компонента. Мы называем такую классификацию функционально – семантической в отличие от структурно – семантической классификации ФЕ в английском языке, детально разработанной А.В. Куниным и представленной в виде классов, подклассов и разрядов.

Функционально – семантическая классификация отражает структуру лексико – фразеологических парадигм в современном английском языке, в которых одним из признаков является наличие семантических классов – частей речи и ФЕ, соотносимых по своему грамматическому или обобщенному значению и сфере функционирования. Она может быть представлена следующим образом:

1. Класс субстантивных идиом со значением предметности типа *red tape, white paper, a wet blanket, calamity howler, a red herring, nobody's fool, the lion's share, old wives' tale, black sheep, big shot, a month of Sundays, a drop in the bucket, ins and outs, chapter and verse, the difference between Tweedledum and Tweedledee, small beer, lord and master, a hard nut to crack*: не дурак, бабьи сказки, капля в море, всеходы и выходы, что в лоб, что по лбу и т.д.

2. Класс адъективных идиом со значением:

а) атрибутивности: *not a pin to choose between them, tarked with the same brush, a little light in the upper stokey, touched in the head, spick and span, free and easy, a good few, penny wise and pound foolish*;

б) компаративности: *as cool as a cucumber, as blind as a bat, as could as charity, as tough as leather, as poor as Job, as rich as Croesus, as good as wheat, as like as two peas, as clear as a bell, as clear as mud*: с иголочки, одного поля ягоды, два сапога пара, из одного теста сделаны, винтика не хватает, гол как сокол, без царя в голове, голодный как волк, глуп как пробка и т.д.

3. Класс глагольных идиом со значением действия: *have a bone to pick with, lose one's temper, go off the deep end, go to pieces, carry coals to Newcastle, hit the nail on the head, burn the candle at both ends*: сводить счеты с кем-л., ехать в Тулу со своим самоваром, попасть в точку, прожигать жизнь, ломать голову, задеть за живое.

4. Класс адвербиальных идиом со значением:

а) качества или признака действия: *in a flash, on the sly, by hook or by crook, with might and main, of one's own accord, under one's breathe, by a hair's breadth*;

б) обстоятельности: *in the nick of time, at hand, far and wide, next door, at close quarters, all along, on the spur of the moment*: в мгновение ока, в один миг, в два счета, всеми правдами и неправдами, в самый раз, как гром среди ясного неба, под рукой, под самым носом, вдоль и поперек и т.д.

5. Класс препозициональных идиом со значением отношения между знаменательными членами предложения: *on the strength of smth., by dint of smth., by way of, in the light of, in the face of, not nearly, nothing but, nothing less than, by force of, in the teeth of smth., for the good of, along of, to say nothing of*: чуть что, как бы то ни было, как не верти, в то время как, как на грех, как не бывало, с какой стати, само собой, бог знает что, не бог весть как, не говоря уж о, и т.д.

6. Класс вводных идиом со значением модальности, последовательности действия, конкретизации его или уточнения: *in treeth, say the treeth, in all like lihood, I dare say, strange to say, as a matter of fact, the more's the pity, in the end, after all, first and last, at first sight, in the long run, in brieck, in a word*: на самом деле, по правде сказать, как знать, куда не кинь, на худой конец, в конечном счете, хоть так, хоть сяк, хоть плачь, в общем и целом, на первый взгляд, в конце концов, одним словом.

7. Класс междометных идиом со значением эмоционально – оценочного выражения отношения говорящего к высказыванию: *by Jove! By George! Damn your eyes! Draw it mild, hold your horses! Great Heavens! My goodness! As I live by bread! Upon my life, by all that's blue! d'll bet a cookie*: черта с два! Черта лысого! Чем черт не шутит, черт возьми! Черт знает что! За чем дело стало? За каким дьяволом, вот тебе и на!

8. Класс идиом – интенсификаторов со значением выражения интенсивности действия: *as old boots, like blazes, like hell, that beak all, that's bargain! Like anything, as hell*: на чем свет стоит, этого еще не хватало, дальше ехать некуда, ну и дела, хоть в петлю лезь, ну и ну.

9. Класс идиом – предложений, выражающих законченную мысль: *between the cup and the lip a morsel may slip, fine feathers make fine birds, an empty hand is no lure, reck or nothing*: не говори гоп, пока не перепрыгнешь; близок локоть, да не укусишь; видит око, да зуб неймет; по усам текло, да в рот не попало; сухая ложка рот дерет и т.д.

Можно предположить, что данная функционально – семантическая классификация не ограничивается указанными типами значений ФЕ, но в представленном виде она содержит обобщенный материал различных лексико – фразеологических парадигм.

В любой парадигме количество ФЕ не равняется числу слов с тем или иным значением. Особенно это заметно в идиомах со значением предметности. Какое бы мы не взяли значение предметности, признака действия и т.д. – оно отличается от слов тем, что не обозначает предмет или явление, а характеризует его. Например, слова со значением предметности: *man, woman, father, mother, husband, son, sister* и ФЕ: *pretty boy* - вышибала, *calamity howler* – пессимист, *a wooden Indian* – человек с безжизненным лицом, *dead dresk* – конченный человек, *big shot* – «шишка» и т.д. Это своего рода дифференциальный признак

в значении ФЕ, так как «первичной функцией фразеологизма является не номинация, а оценка действительности».

Список использованной литературы:

1. Алефиренко Н.Ф. Противовербальное порождение культурных концептов и их фразеологическая репрезентация. Филологические науки. М. 2002.
2. Арнольд И.В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность. Сборник статей. Санкт-Петербург. 1999.
3. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии.
4. Алехина А.И. Фразеологическая единица и слово. Минск, 1979.
5. Арбекова М.И. Лексикология английского языка. Москва, 1977.
6. Абдуллаев А.А. Развитие лексико-русского двуязычия. Вопросы языкознания, М., 1984, № 2.
7. Арнольд И.В. Лексикология английского языка, Москва. 1977.
8. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка, Москва, 1990.
9. Арсентьева Е.Ф. Сопоставительный анализ фразеологических единиц, Казань, 1989.
10. Архангельский В.Л., Проблема фразеологии. М. – Л., 1964.
11. Ахманова О.С., Вертикальный контекст как филологическая проблема. Вопросы языкознания, 1977. № 3.

“MAQOL” SO'ZI BO'YICHA BA'ZI MULOHAZALAR

Axrorov Alisher Akbarovich,

Filologiya fanlari falsafa doktori, dotsent

Guliston davlat universiteti (O'zbekiston)

Turdimetova Dilmura Avazmatovna

Qozog'iston Respublikasi, Turkiston viloyati,

Sayram tumanidagi 56-maktab O'zbek tili va adabiyoti fani o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada xalqning milliy madaniyati, ma'naviyatini o'zida namoyon etuvchi, asrlar davomida shakllanib, sayqallanib, o'zi yaratgan xalqning urf-odatlarini, kundalik turmush tarzi, an'analarini ifodachisi hisoblangan xalq maqollari va “maqol” so'zi anglatgan ma'no nozikliklari tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: maqola, maqola, milliy ong, madaniyat, donishmandlar so'zi, hikmat, ibora.

Filologik, entsiklopedik lug'atlarda, tadqiqot ishlari va ilmiy adabiyotlarda maqol so'zi va u anglatgan tushunchaning turlicha talqinlarini kuzatamiz. Jumladan, “O'zbekiston milliy entsiklopediyasi”da maqol quyidagicha tavsiflanadi: “Maqol – xalq og'zaki ijodi janri; qisqa va lo'nda, obrazli, grammatik va mantiqiy tugal ma'holi hikmatli ibora, chuqur mazmunli gap... Maqollarda avlod-ajdodlarning hayotiy tajribalari, jamiyatga munosabati, tarixi, ruhiy holati, etik va estetik tuyg'ulari, ijobiy fazilatlarini mujassamlashgan... Maqollar mavzu jihatdan nihoyatda boy va xilma-xil: Vatan, mehnat, ilm, hunar, do'stlik, ahillik, donolik, hushyorlik, til va nutq madaniyati, sevgi va muhabbat kabi mavzularda, shuningdek, salbiy xislatlar xususida rang-barang maqollar yaratilgan. Turkiy xalqlarning maqollaridan namunalar dastlab M.Koshg'ariyning “Devonu lug'oti-t-turk” asarida keltirilgan. Bu maqollarning bir qanchasi hozir ham o'zbek xalqi orasida turli variantlarda ishlatiladi...”[O'zbekiston milliy entsiklopediyasi, 543-b].

Shuningdek, lug'at maqolasida maqol ba'zan masal, zarbulmasal, naql, hikmat, hikmatli so'z, tanbeh, mashoyixlar so'zi, hikmatli maqol, donishmandlar so'zi, otalar so'zi kabi nomlar bilan ham yuritilishi, katta ijtimoiy-siyosiy va tarbiyaviy ahamiyatga egaligi; matalda narsa tasviri va tavsifi berilishi, maqolda esa to'la tugallangan fikr-xulosa ifodalanishi xususida ham ma'lumot

beriladi. Shunga ko'ra ham aytish mumkinki, maqol xalq tili, ijodi va madaniyati mushtarakligining yorqin ifodalovchisidir.

Adabiyotshunoslikka oid lug'atlarda asosan maqolning folklor janri sifatidagi o'rni va vazifasiga, o'ziga xos badiiy xususiyat va imkoniyatlariga urg'u berilgan. Ana shunday talqinlarning ayrimlariga diqqat qaratamiz: "Maqol – turmush tajribalari zaminida tug'ilgan va xalq donoligini ifodalagan, qisqa, ko'pincha, she'riy shakllardagi hikmatli so'zlar, chuqur ma'noli iboralar. Maqol xilma-xil mavzularda bo'lib, hayotning turli masalalarini qamrab oladi. Ko'pincha maqol o'git-nasihat xarakterida bo'ladi" [Homidiy H., v.b. 1970, 106-b].

"Poslovitsa – maqol. Qisqa, chuqur ma'noli, nutqda keng qo'llaniluvchi barqaror shaklga ega folklor janrlaridan biri bo'lib, ular xalqning ko'p asrlik hayotiy tajribalari asosida yuzaga kelgan. Maqollar fikrni nisbiy tugal hukm tarzida ifodalashi va barqaror shaklga egaligi bilan matallardan farq qiladi. Maqollar nutq jarayonida u yoki bu vaziyat munosabati bilan fikrni lo'nda, obrazli tarzda ifodalashi bilan juda qo'l keladi. Shuning uchun ham, maqol badiiy asarlarda juda ko'p ishlatiladi" [Hotamov N 1979, 239-b].

"Maqol – chuqur mazmunli, qisqa va lo'nda, grammatik va mantiqiy tugal ma'noli, obrazli gap ko'rinishidagi xalq og'zaki ijodi janri. Ikki va undan ortiq misrali maqollarda, odatda, to'liq qofiya kuzatiladi... Maqollarda ajdodlarimizning turmush tajribalari, tabiat va jamiyat hodisalari, ma'naviy-axloqiy masalalar haqidagi xulosalari tarkib topgan. Maqollar asrlar mobaynida xalq orasida sayqallashib, ixcham va sodda poetik shaklga kelgan" [Salayef 2010, 127-128-b].

Keltirilgan leksikografik talqinlarga tayanib, maqolni xalqning ijtimoiy-tarixiy, hayotiy-maishiy tajribasi va madaniy qarashlari umumlashgan badiiy, obrazli fikrga boy chuqur mazmunli gap shaklidagi hodisa sifatida tavsiflash ham mumkin. Maqol tushunchasi o'zbek tilida *maqol*, tojiklarda *zarbulmasal*, ruslarda *poslovitsa*, arablarda (jonli so'zlashuvda) *naql*, turklarda *ata so'zi* terminlari bilan ifodalansa-da, mazmun-mohiyat jihatidan mushtaraklik kasb etadi. *Maqol* atamasi arabcha [قول] – *qavlun* – *gapirmoq*, *aytmoq* so'zidan olingan. Maqollarda so'z qimmatini alohida yorqin ifodalanadi. Shunga ko'ra, har bir so'z o'z maqomiga ko'ra qo'llaniladi, maqollardagi so'zlarni boshqasi bilan almashtirish, boshqa so'zlarni qo'shish hamma vaqt ham o'zini oqlayvermaydi. Biroq maqollar tarkibida ba'zan ijodiy yondashuv, kommunikativ-pragmatik vaziyat, muloqot maqsadi talabiga ko'ra shakliiy o'zgarishlar kuzatiladi. Ba'zan esa maqollarning tarixiy shakli zamonaviy qiyofa kasb etadi yoki maqol tarkibidagi so'zlarning shevalar doirasida boshqa so'z bilan almashgan holdagi shakli uchraydi. Muhim xususiyati esa ular milliy til tarkibida qoliplashgan holda namoyon bo'ladi. Bu janr dunyodagi hamma xalqlar og'zaki ijodiga xos bo'lib, hajm, shakl, yaratilishi, maqsadiga ko'ra mushtarak hisoblanadi. Hatto, nomlanish asosida ham ma'naviy uyg'unlik aniq seziladi. Jumladan, arablarda "*qavlun*" – *gap*, so'z ma'nosini ifodalasa, tojiklarning "*zarbulmasal*" atamasida misol keltirish; ruslar "*poslovitsa*"sida so'zlar bilan fikrni ifodalash; turklardagi "*ota so'zi*"da esa ajdodlar fikrini eslash ma'nosi yetakchi. Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'ati-t-turk" asarida ham "*sav*" atamasi "otalar so'zini eslash" tarzida izohlangan. Maqollarning turlicha nomlanishi, atalishi xususida M.Hakimovning "Maqol terminlari haqida" maqolasi orqali batafsil ma'lumot olishimiz mumkin [Hakimov M. 1965, 19-25]. Xullas, maqol atamasi umumiy mazmun jihatdan "so'z" tushunchasi bilan bog'lanadi" [4].

"O'zbek tilining izohli lug'ati"da esa maqol quyidagicha sharhiga ega: "Maqol (a. maqola, kichik asar, so'z, nutq). Hayotiy tajriba asosida xalq tomonidan yaratilgan, odatda pand-nasihat mazmuniga ega bo'lgan ixcham, obrazli, tugal ma'noli va hikmatli ibora, gaplardir" [O'zbek tilining izohli lug'ati 2006, 569]. Bu o'rinda ham maqolning muhim xususiyatlari sifatidagi xalq ijodiga mansublik, pand-nasihat va tugal hikmatomuz mazmunga egalik kabi ma'nolariga guvoh bo'lamiz.

Maqol yuzasidan kuzatilgan ta'rif va talqinlarning asosiy mazmunini quyidagi tarzda tartiblashtiramiz:

Maqol — xalq og'zaki ijodi janri; qisqa va lo'nda, obrazli, grammatik va mantiqiy tugal ma'noli hikmatli ibora, chuqur mazmunli gap.
Maqol – turmush tajribalari zaminida tug'ilgan va xalq donoligini ifodalagan qisqa, ko'pincha she'riy shakldagi hikmatli so'z, chuqur ma'noli iboralar.
Maqol – chuqur mazmunli, qisqa va lo'nda, grammatik va mantiqiy tugal ma'noli, obrazli gap ko'rinishidagi xalq og'zaki ijodi janri.
Maqol deb xalqning ijtimoiy-tarixiy, hayotiy-maishiy tajribasining umumlashgan badiiy, obrazli ifodasidan iborat hikmatli so'zlarga aytiladi.
Maqol hayotiy tajriba asosida xalq tomonidan yaratilgan, odatda pand-nasihat mazmuniga ega bo'lgan ixcham, obrazli, tugal ma'noli hikmatli ibora, gap.

Keltirilgan tavsiflar asosida maqolning asosiy belgi-xususiyatlari sifatida xalq donishmandligi, qisqa va lo'nda ifodalilik, grammatik va mantiqiy ixchamlilik, keng va tugal mazmunlilik, obrazlilik, hikmatlilik kabilarni qayd etish lozim. Bundan ma'lum bo'ladiki, maqol muayyan xalqning hayotiy tajribalari asosida chiqarilgan falsafiy xulosalarini grammatik va mantiqiy jihatdan lo'nda tarzda ifodalovchi keng mazmunli tugal fikrdir.

Shuni ham alohida qayd etish lozimki, maqollarning amalda bo'lishi, nutqning turli ko'rinishlarida qo'llanishi va har xil ma'no nozikliklarini ifodalashi barqaror emas. Chunki davrlar o'tishi bilan ularning ayrimlari eskiradi, ijtimoiy taraqqiyot o'zgarishlari bilan bog'liq ravishda yangilari ham paydo bo'ladi. Maqollarning iste'moldan chiqishi, yangi shakl va mazmunda iste'molga kirish holatlari bir qator omillar bilan bog'liq.

Avvalo, maqollarning amalda bo'lish masalasi tarixiy davr, ijtimoiy hayot tarzi, tuzum o'zgarishi bilan bevosita bog'liq. Masalan, bugungi kunda filologik hodisalardan xabardor bo'lmagan kishining Maxmud Qoshg'ariy yoki Alisher Navoiy davrida qo'llangan maqollar mazmunini anglashi qiyin. Shuningdek, vaqt o'tishi bilan muayyan davrda faol qo'llanilgan va hamma uchun birday tushunarli bo'lgan maqol keyingi davr vakillari uchun tushunarsiz yoki ahamiyatsiz mazmun kasb etishi mumkin. Bunday holda eskilik bo'yog'iga ega bo'lgan maqol unutilishga mahkum. Ayni holat maqol tarkibidagi so'zlarning eskirishi, tarixiy so'zga aylanishi natijasida ham yuzaga keladi. Masalan, *“Totli tomoq tamuqqa tushar”*; *“O'rinsiz qiliqdan, o'rinli yumruq yaxshi”*; *“Qizim uyda, qiligi tuzda”*; *“Qizni erkalatsang, eringga tepar, o'g'ilni erkalatsang, burningga tepar”* kabi maqollar tarkibidagi *tamug'* [do'zax], *yumruq* [musht], *tuz* [dala], *erin* [nomus] kabi so'zlar ma'nosi bugungi kun uchun tushunarsiz. Bunday maqollar ijodkori xalqning o'zi bo'lgani bois, xalqning o'zi unga yana ishlov beradi, undagi eskirgan so'zni yangisi, ya'ni o'z davrida qo'llanayotgan ma'nodoshi bilan almashtiradi, davrga moslaydi. Natijada, maqol tarkibida ham sifat va miqdor o'zgarishlari ro'y beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Akbarovich, Axrorov Alisher. "MAQOLLARDA UMUMYASHIRIN MA'NONING NAMOYON BO'lish OMIL, VOSITA VA USULLARI." TALIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI 3.4 (2023): 163-166.
2. Akhrorov A. The role and importance of folk proverbs in the upbringing of a perfect person // ISJ Theoretical & Applied Science, 01 (81), 812. – Philadelphia, 2020. –P.42-44. URL: https://hemis.guldu.uz/static/uploads/33/TREANW-kp3YKpIBvwRxLSR-w1R92MLP_.pdf
3. Fazliddin Galievich Sharipov. (2022). Improvement of classification of parts of speech in modern Uzbek morphology. *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching*, 14, 16–22. Retrieved from <https://www.geniusjournals.org/index.php/ejlat/article/view/2524>
4. <http://e-adabiyot.uz/kitoblar/qollanmalar/867-uzbek-xalq-ogzaki-ijodi>.

5. Салаев Ф., Курбониёзов Г. Адабиётшунослик атамаларининг изоҳли сўзлиги. –Тошкент: Янги аср авлоди, 2010. –Б. 127-128.
6. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдлик. 2-жилд. –Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. –Б. 569.
7. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. – Б. 543. URL: http://n.ziyouz.com/books/uzbekiston_milliy_ensiklopediyasi.
8. Ҳақимов М. Мақол терминлари ҳақида // Ўзбек тили ва адабиёти. 1965. №2. –Б. 19-25.
9. Ҳомидий Х., Абдуллаева Ш., Иброҳимова С. Адабиётшунослик терминларининг изоҳли луғати. –Тошкент: Ўқитувчи, 1970. –Б.106.
10. Ҳотамов Н., Саримсоқов Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1979. –Б. 239.

СУҒУРТА ТЕРМИНЛАРИНИНГ СИНТАКТИК МУНОСАБАТЛАРИ

Хайдаров Илҳом Тўхтаевич

Хорижий тиллар кафедраси доценти в.б.

Тошкент Молия Институтини

Аннотация. Мақолада инглиз ва ўзбек тилларида суғурта терминларининг синтактик муносабатлари, терминологияга оид турли кўринишдаги илмий назарий тадқиқотлар, назариялар, тилшунослик соҳасида терминология терминининг истеъмолга кириши ҳамда оғзаки ҳамда ёзма нутқда қўлланилиши, турли лингвистик ва экстралингвистик омиллар тадқиқ этилган.

Калит сўзлар: кўп компонентли терминлар, фразеологик терминлар, сўз бирикмаси шаклидаги терминлар, полилексем терминлар, бирикма, терминологик комплекслар, синтактик усулда ясалган терминлар.

Тилшунос олимлар ва тадқиқотчилар томондан бизга маълумки, муайян соҳанинг батафсил шарҳи туб ва қўшма, ясама лексемалар воситаси билангина ифодалаш имконсиз. Бу жараён табиий равишда сўз бирикмаларидан кенг фойдаланилиш имкониятини тақдим этади. Терминология соҳасидаги илмий-баҳсли вазиятлар тақозосида ҳам мазкур бирикмалар ечим сифатида ўрни муҳим эканлиги қайд этилган.

Бирикма шаклидаги терминлар масаласи доимо терминологиянинг долзарб ва баҳсталаб масалаларидан бири бўлиб келган. Боиси, ҳозирги ижтимоий жамиятда илмий ва техникавий терминологияда бирикма терминларнинг салмоғи бошқа турдаги терминлардан анча кўп эканлиги билан изоҳланади [1].

Бирикма терминларни ўрганишга бағишланган тадқиқотлар кўплигига қарамай, бу масала ҳозирги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотган эмас. Ҳозиргача бўлган турли манбаларда мазкур бирликлар турлича талқин этилган. Манбаларда “кўп компонентли терминлар”, “фразеологик терминлар”, “сўз бирикмаси шаклидаги терминлар”, “полилексем терминлар”, “бирикма терминлар”, “терминологик комплекслар”, “синтактик усулда ясалган терминлар” каби номланишларни учратамиз [2].

Тадқиқотимизда биз мазкур бирликларни синтактик бирликлар деб номлашни мақсадга мувофиқ деб билдик. “Синтактик деривация сўз бирикмаларидан бошлаб матнгача бўлган худудда воқеланувчи деривациядир” [3].

Р.А. Будагов синтаксис мазмуни ҳақида шундай дейди: “Синтаксис ўзининг семантик категориясига эга. Семантик категориялар синтаксисда ҳам марказий мақомда

бўлади. Мазмуний категориялардан ташқарида синтаксис ўзининг “руҳи” ни йўқотади ва шартли қоидаларнинг жонсиз мажмуасига айланади” [4].

Тиббиёт терминлари устида тадқиқот олиб борган Г. Беженар кўп компонентли терминларни тайёр қолиплар асосида ҳосил бўлишини кўрсатган ҳолда, барча бирикма терминлар аслида фразеологик бирикмалардир,- дея таъкидлайди. Тил белгиларининг синтактик аспектда гапда ўзаро бирикуви тил қоидаларини ҳосил қилади. Сўзларнинг қўшилиши, унда қисмларнинг тартиби маълум бир маъноларни ифода этади, масалан, *ҳаёт* ва *суғурта* сўзларининг ҳар хил тартибда қўшилишидан ҳар хил характердаги, ҳар хил маънодаги белгилар ҳосил бўлиши мумкин. Лекин фразеологик бирлик турғун бирикма ҳисобланади, шундай экан биз Г.Беженарнинг фикрига қўшила олмаймиз.

Бизнингча, А.Н.Кононов сўз бирикмалари деганда, “маълум бир маъно англатувчи ва синтактик жиҳатдан ўзига хос шаклий бутунликка эга бўлган икки ёки ёки бир неча мустақил сўзларнинг бирикувидан ташкил топган предмет, ҳаракат ва белги ифодасини бера оладиган бирикмаларни тушунади” [5], деган фикри асосли эди.

Чоғиштирилаётган тилларда соҳа терминларининг бирикувида уларнинг сонига қараб уч турга таснифлаш самаралидир, масалан, икки, уч компонентли ва кўп компонентли. Бу каби таснифлаш жараёни терминларнинг, тизим асосида, луғат таркибига киритиш учун аҳамиятли деб ҳисоблаймиз.

1) Икки бирикмали терминлар:

Инглиз тили

absolute liability

general average

particular average

aviation insurance

bank insurance

brokerage commission

Ўзбек тили

- *мутлақо масъулият;*

- *умумий ҳодиса;*

- *хусусий ҳодиса;*

- *авиасия суғуртаси;*

- *банк суғуртаси;*

- *брокерлик комиссияси;*

Терминларнинг бирикув таркиби асосида қўлланиши икки тилда ҳам кўзга ташланади. Суғурта терминларнинг от бирикмали синтактик бирикувларнинг бош бўлаги (компоненти) от билан ифодаланади. Шунинг учун семантик деривацион принципларини ўрганишда ҳоким компонент билан тобе бўлаги (компоненти)нинг қай тарзда муносабатга киришувчи масаласи ҳам уларнинг термин сифатида шаклланишида муҳимдир. Соҳа терминларига оид сўз бирикмаларининг бири доимий аниқловчи, бири эса аниқланмиш бўлиб келади. Х.Палуанова ўз илмий тадқиқот ишида: “Айнан шу нарса синтактик деривация ҳодисасининг энг юқори нуқтасини белгилайди, зеро алоқа воситаси семантик деривациянинг оператори функциясини бажаради. Оператор – бу семантик деривациянинг мутлоқ ҳосила унсури ҳисобланади”, деб таъкидлайди.

Шундай қилиб, соҳа терминологиясида бирикмали терминларнинг амалий аҳамияти уларнинг миқдор кўрсаткичи билан белгиланмайди. Улар ушбу соҳа доир лексик бирикмаларни муфассал, равон ва тушунарли тарзда ифодалаб келиши билан ўзига хос афзалликларга эга ҳисобланади. Синтактик деривация чоғиштирилаётган тилларда суғурта соҳасига оид терминларни ясалишида сермахсул усул ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Кубрякова Е.С. Что такое словообразование?.-М.: 1965.-279 с.
2. Нишонов П. Француз ва ўзбек тиллари юридик терминологиясининг қиёсий-типологик тадқиқи. Филол.фанлари номзоди. . . дис. автореф.- Т.: 2009.- 26 б.

3. Розикова Г.З. Ўзбек тилида синтаксик полисимия. Автореф. филол.ф.ном....диссерт. –Тошкент, 1999. -34 Б.
4. Будагов Р.А. Человек и его язык. –М.: МГУ, 1976. –С.176.
5. Хожиев А. Ўзбек тили сўз ясалиши. -Т.: 1989.-166 Б.
6. Ginzburg J. Interrogative investigations: the form, meaning, and use of English interrogatives. — CSLI, 2000.

TURKIY TERMINOLOGIYA'NING DOLZARB MUAMMOLARI

Ubaydullayeva Maftuna Azamatovna

filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent.

Annotatsiya. Keyingi yillarda mamlakatimiz ijtimoiy hayotining barcha sohalari qatori ilm-fan sohasida ham tub burilishlar sodir bo'lganligi, jahon ilm-fani andozalariga mos keluvchi yangidan yangi tadqiqotlarning amalga oshirilishi maxsus terminologik ma'no ifodalovchi birliklarning ham ilmiy nuqtayi nazardan tahlilga tortilishiga imkoniyat yaratdi. Fanning sohalariga oid tushunchalarni ifodalovchi so'zlarni o'rganish, ularning ma'nolarini funksional-stilistik jihatdan izohlash tilshunoslikning terminologiya bo'limida amalga oshiriladi. Ammo shu o'rinda shuni alohida qayd etish lozimki, tilshunoslikda termin va terminologiya so'zlarini izohlashda olimlarimiz hali bir to'xtanga kelgan emasligi ko'zga tashlanadi.

Kalit so'zlar: termin, terminologiya, atama, nomenklatura, terminos, so'z, fonema, tovush, morfema, ega, to'ldiruvchi, kesim.

Xalqning asrlar davomida shakllangan, sayqallangan milliy-ma'naviy qadriyatlari, urf-odatlar va adabiy an'analari, boshqa xalqlar bilan turli sohalaridagi aloqalari, avvalo, uning tilida, ma'naviy xazinasini bo'lgan adabiyotida o'z aksini topishi shubhasiz. Mazkur bog'lanishlarni o'zida aks ettiradigan, milliy o'ziga xoslikni asrlar davomida saqlab, kelgusi avlodga yetkazuvchi muhim vositalardan biri uning tili ekanligi tabiiy. Shu bois, tilning rivojlanishi haqida fikr yuritilgan tadqiqotlarda «*milliy ong*», «*milliy tafakkur*», «*milliy madaniyat*», «*milliy ma'naviyat*», «*milliy mentalitet*» tushunchalari ham tilga olinadi [1.10.]. Bu tushunchalar tildagi mavjud birliklar vositasida insonning lisoniy ongida mujassamlashadi va nutqning turli ko'rinishlarida aks etadi. Tilshunos S.G.Ter-Minasova «Til, tafakkur va madaniyat bir-biri bilan shu qadar zich bog'langanki, amalda ayni uch unsuridan tarkib topgan yaxlit butunlikni tashkil qiladi, ularning birontasi boshqa ikkitasiz yashay (demakki, mavjud bo'la) olmaydi. Ularning barchasi birgalikda real olam bilan munosabatda turadi, shu olamga zidlanadi, unga bog'liq bo'ladi, uni aks ettiradi va ayni paytda uni shakllantiradi» deb ta'kidlaydi [2.40.]. Bugungi kunda turkiy xalqlar o'rtasida madaniyatlar yaqinlashuvi, ularning bir-birining madaniyati va qadriyatlariga bo'lgan qiziqishining ortishi natijasida til va adabiyotdagi mushtarak tomonlarni o'rganishga bo'lgan qiziqishi ham ortib bormoqda. Bu borada M.Mirtojiyev va N.Mahmudovlarning quyidagi fikri o'rinlidir: «Xalqlar, millatlarning o'zaro yaqinlashuvida, ular o'rtasidagi do'stlikning mustahkamlanishida til bilishning ahamiyati beqiyosdir.

Jahon tilshunosligida XVIII-XIX asrlardayoq terminologiya muammolari, termin tushunchasining mazmun-mohiyatini ochib berishga bag'ishlangan qator tadqiqotlar yuzaga kela boshlagan edi. Tilshunos S.Usmonov o'zining «Yuristning nutq madaniyati» kitobida termin «...ham ishlab chiqarish qurollari sohasida, ham madaniyat va fan sohasidagi har qanday yangiliklar dastavval til birliklari, to'g'rirog'i, terminlar orqali o'z ifodasini topadi. Shu ma'noda terminologiya (ma'lum tildagi terminlar majmui) zamona tarixining guvohi, ko'zgusidir» deb ta'kidlaydi [3.323.]. Olim o'z kuzatishlarida bugungi kunda *termin* ma'nosini ifodalashda *istiloh*,

atama, *nomenklatura* kabi soʻzlardan ham foydalanilayotganligini nazarda tutib, «...*atama* soʻzining maʼnosi *termin* soʻzining maʼnosiga nisbatan keng boʻlib, u barcha narsalarning nomi sifatida tushuniladi, *termin* esa muayyan bir tor sohada qoʻllanuvchi rasmiylashgan soʻzdir. Shu maʼnoda, *termin* tushunchasi «*atama*» tushunchasining ichiga kiruvchi ilmiy-lugʻaviy birlikdir» degan xulosaga keladi[4.323.]. Yana bir olim O.Ahmedov ham bu tushunchalar orasida farq mavjudligini eʼtirof etar ekan, «*Terminlar* aslida leksik-semantik jihatdan umumadabiy qolipga ega boʻlib, ular umumxalq tiliga muayyan terminologik tizim orqali oʻtadi. Zero, *terminlar* va *umumisteʼmoldagi soʻzlar* bir-birini toʻldiradigan leksik birliklardir», deya taʼkidlaydi [5.21.].

Nomenklatura tushunchasiga lugʻatlarda «Ishlab chiqarish, fan, texnika, sanʼat va shu kabilarning biror sohasida qoʻllanadigan *nomlar*, *atamalar*, *terminlar* va shu nomlar bilan ataluvchi narsalar roʻyxati yoki majmui» tarzida izoh berilgan [6]. Tilshunos P.Nishonovning «Biror predmet yoki voqyelikka qoʻyilgan *termin* avvalo, shu predmet yoki voqyelikka taʼrif va tasnif beradi. *Nomenklaturada* esa bu narsa kuzatilmaydi. Ularning funksiyasi narsa va predmetlarni nomlash bilan chegaralanadi. Demak, «*termin*» *nomenklaturaga* nisbatan keng va aniq tushuncha boʻlib maxsus vazifadagi soʻz maʼnosini bersa, «*nomenklatura*» oʻzaro oʻxshash boʻlgan predmet va tushunchalarni nomlash uchun xizmat qiluvchi atamadir» degan fikrlari ular orasidagi farqni yanada aniqroq ochib bergan [7.17.]. «Hozirgi oʻzbek adabiy tili» darsligida ham bu fikrlar qoʻllab-quvvatlanganligi koʻzga tashlanadi: «Soʻz koʻp maʼnoga, qoʻshimcha maʼnolarga ega boʻladi, ammo *termin* (*atama*) bunday xususiyatga ega emas. *Termin* ham soʻz, lekin u odatdagi soʻzlardan maʼnosining aniqligi, bir maʼnoliligi bilan farqlanadi. *Termin* maʼlum sohada, shu soha vakillari nutqida uchraydi. Masalan: *fonema*, *tovush*, *morfema*, *ega*, *toʻldiruvchi*, *kesim* tilshunoslikda uchraydi. *Terminlar* yigʻindisi va shu terminlarni oʻrganuvchi soha ham *terminologiya* deyiladi. *Termin grekcha "terminos"* soʻzidan olingan boʻlib, chek, chegara maʼnolarini bildiradi. Keyingi yillarda *termin* soʻzi oʻrnida *atama* soʻzi qoʻllanayapti. Bunday qoʻllash xatodir. Chunki *atama* soʻzining maʼnosi *termin* soʻzining maʼnosiga nisbatan keng boʻlib, u barcha narsalarning nomi sifatida tushuniladi, *termin* esa muayyan bir sohada qoʻllanuvchi soʻzdir. Shu maʼnoda *termin* tushunchasi *atama* tushunchasining ichiga kiruvchi hodisadir» [8.47.].

Taniqli tilshunos olim I.Mirzayev tomonidan berilgan taʼrif nazarimizda mazkur terminning mazmun-mohiyatini toʻlaroq ochib bergan: «*Termin (lot. terminus – chegara, had)* – bilim yoki faoliyatning maxsus sohasiga doir tushunchani ifodalovchi soʻz yoki soʻz *birikmasi*. *Termin* umumxalq tiliga muayyan terminologik tizim orqali oʻtadi, binobarin, *termin* va *umumisteʼmoldagi soʻzlar* bir-birini toʻldiradigan leksik birliklardir. Sistem xarakterga egalik, oʻz terminologik maydonida bir maʼnolilikka moyillik, his-tuygʻuni ifodalamaslik, uslubiy betaraflik kabilar terminga xos xususiyatlardir.... Umumxalq leksikasiga doir qonuniyatlar *termin* hosil qilishda ham kuzatiladi. Soʻz bilan *terminning* umumiy va xususiy tomonlari yetarli darajada ochib berilgan emas; kundalik turmushda keng isteʼmolda boʻlgan soʻzlar ayni paytda turli sohalarga doir terminlar hamdir. Macalan, *quloq*, *burun*, *tomoq* – anatomiya va tibbiyot; *gilam*, *sholcha*, *palos* – gilamdoʻzlik; *kitob*, *ruchka*, *daftar* – pedagogik soha terminlari boʻlish bilan birga umumxalq tilida faol qoʻllanadi. Hozirgi kunda «*termin*» soʻzi bilan bir qatorda «*atama*», «*istiloh*» soʻzlari ham ayni maʼnoda qoʻllanmoqda. Lekin ular «*termin*» soʻzining hozirgi maʼnosini toʻliq ifoda eta olmaydi. «*Atama*» soʻzi keng maʼnoda boʻlib, geografik obyektlar, atoqli nomlarga nisbatan qoʻllanadi. «*Istiloh*» soʻzini esa *termin* maʼnosida tarixiy mavzulardagi matnlar (mas., adabiyot tarixi, Sharq falsafasi va b.)da bemaʼlol qoʻllash mumkin»[9.323.]. *Termin* haqida bildirilgan fikrlarni yana davom ettirish mumkin. *Termin*, avvalo, boshqa birliklardan oʻzining ilmiylik xususiyatiga egaligi bilan ajralib turadi. Uning qator aloqaviy sifatlarga egaligi esa uning mazmun-mohiyatidan kelib chiqadi. Terminning umumisteʼmoldagi soʻzlardan, atamalardan farq qilishini

olimlar quyidagicha tavsiflaydilar: Shuningdek, *soʻz, atama* – keng, umumiy; *Termin* – tor, xususiy; *Soʻz, atama* - nisbatan mavhum, abstrakt; *Termin* – aniq, konkret; *Soʻz, atama* – ilmiylik tushunchasiga (semasiga ega emas); *Termin* – ilmiylik tushunchasiga (semasiga ega); *Atama* – eskirgan, nofaol; *Termin* – faol, harakatchan; *Soʻz* emosionallikka, ekspressivlikka ega; *Termin* – emosionallikka, ekspressivlikka ega emas; *Soʻz* – jamiyatga, umumga, turli soha vakillariga oid; *Termin* – fanga, fan vakillariga oid; *Soʻz* – aloqa quroli; *Termin* – fan quroli; *Soʻz* – kelib chiqishiga koʻra birlamchi; *Termin* kelib chiqishiga koʻra ikkilamchi. U jamiyat taraqqiyotining muayyan davrida fan bilan, fan taraqqiyoti bilan, fan faoliyati bilan yuzaga kelgan. *Soʻz* leksikada oʻrganiladi, leksikologiyaning tekshirish obyekti; termin terminologik leksikaga oid *soʻz* sifatida terminologiyada oʻrganiladi va boshqalar[10.47.].

Yuqoridagi fikrlardan maʼlum boʻladiki, *termin va atama, istiloh, nomenklatura* *soʻzlari* termin maqomida hozirga qadar aralash qoʻllanishi hollari kuzatilmoqda. Bu esa mazkur masalaga yanada jiddiy yondashish zarurligidan dalolat beradi.

Adabiyotlar:

- 1.Маҳмудов Н. ТИЛНИНГ МУКАММАЛ ТАДҚИҚ ЙўллариНИ ИЗЛАБ//Ўзбек тили ва адабиёти.2012.№5. Б.10.
- 2.Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. –Москва: Слово, 2000. -С.40.
- 3.Usmonov S. Yuristning nutq madaniyati. –T.: 2007. -B.28.
4. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. –T.: 2000. -B.323.
- 5.Ўша ерда.-Б.323.
- 6.Ahmedov O.S. Ingliz va oʻzbek tillarida soliq va bojxona terminlarining lingvistik tahlili va tarjima muammolari: Filol.fan.d-ri. ... diss. –T., 2016. -B.21.
- 7.<https://uz.wiktionary.org/wiki/nomenklatura>.
- 8.Nishonov P. Fransuz va oʻzbek tillari yuridik terminologiyasining qiyosiy-tipologik tadqiqi. Nomz.disser...–Toshkent, 2009, -B.17.
- 9.Мухитдинова Х., Худойбергенова Д., УмировИ., Жиянова Н., Юсупова Т. Ҳозирги ўзбек адабий тили.–Тошкент:«ILM ZIYO», 2004. -Б.47.
- 10.Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. –Т.:«Ўзбекистон Миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти. www.ziyouz.com кутубхонаси.-Б.323.
- 11.Расулов Р.,Суюнов Б.,Мўйдинов Қ.Нутқ маданияти ва нотиклик санъати. – Тошкент, 2010.-Б.47.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI EVFEMIZM SO'ZLARINING XUSUSIYATLARI

Aliyeva Nargiza Nodirovna

Senior teacher of Kokand State Pedagogical Institute

Annotatsiya. Maqolada evfemizm nima ekanligi, shuningdek, uning kelib chiqishi va ishlatilishi haqidagi fikrlar koʻrib chiqilgan. Soʻzning evfemizm vazifasini bajarishi uchun uning talqini doimo tinglovchi uchun noaniq boʻlib kelgan. Maqolada shu holatlar keng yoritilgan va evfemizmlarning nutqdagi vazifasi haqida soʻz olib borilgan.

Kalit soʻzlar: evfemizm hodisasi, til qatlami, nutq, idiomalar, badiiy va soʻzlashuv uslublari.

Kirish. Evfemizmlar (yunoncha –yumshoq ifoda) soʻzlovchiga noqulay,oʻrinsiz yoki qoʻpol koʻringansoʻz va iboralarning sinonimi sifatida nomoyon boʻladigan ,salbiy voqealikka nomlashdan qochishga, bunday voqealikka salbiy taʼsirini yumshatishga xizmat qiladi va insonning qadr-qimmatiga tegish, sharmandali, hurmatsiz, axloqiy meʼyorlarga zid boʻlgan yoki toʻgʻridan toʻgʻri aytib boʻlmaydigan maxfiy voqealikka salbiy taʼsirini kamaytirish, ularni yashirish, noxush xabarni yumshoqroq tarzda etkazish va ifodalash uchun ishlatiladi. Masalan, oʻldim deyish

o'rniga o'tib ketdi, ko'zini yumdi, vafot etdi, rihlat qildi; tug'di deyish o'rniga engil bo'ldi, ko'payishdi kabi iboralarni ishlatiladi.

Tilda evfemizmning qo'llanilishi tabu hodisasi bilan bog'liq holda tarixiy etnografik hodisa sifatida shakllangan. Evfemizm xalqlarda urf-odatlar, madaniy daraja, estetik did va etnik me'yorlarning rivojlanishi bilan bog'liq. Tilning rivojlanishi bilan uning evfemik qatlami ham rivojlanadi. Evfemizmning yangi shakllari axloq va dunyoqarashning yangi me'yorlari asosida paydo bo'ladi. Tilda muayyan nutqiy vaziyat talablaridan kelib chiqqan holda yuzaga keladigan evfemizmlar ham mavjud bo'lib, ulning ma'nosi ko'pincha matn orqali oydinlashadi. Masalan, "egasiga bermagunimizcha, - dedi Nigor xonim, "quyilmaydi shekilli"(A.Qodiriy O'tgan kunlar asari) gapida nutq odobi nuqtai nazaridan evfemizmlar, erga bermoq iborasi o'rniga egasiga topshirish shakli qo'llaniladi.

Adabiyot manbalari haqida umumiy ma'lumot; adabiyot sharhi. Evfemizm –bu ijtimoiy haqoratli yoki yomon ma'noga ega bo'lgan so'z yoki iborani almashtirishdir. Ular turli xil atamalarini, masalan qo'pol yoki odobsiz so'zlar bilan almashtirilishi mumkin. Evfemizm hodisasi turli til darajalarida namoyon bo'lishi kuzatiladi. Evfemizmlar, bohqa sabablarga ko'ra, odatda o'rnini bosish uchun ishlatiladi: biror so'z jamiyat tomonidan qabul qilingan bolib lekin jamiyatda yumshoqroq tarzda ifodalanigan so'zlar. Masalan, keksa fuqaro (eski). Noqulaylik tug'dirishi mumkin bo'lgan qo'pol va yoqimsiz so'zlar. Bunday vaziyatlarda ishlatiladigan ba'zi evfemizmlar ular o'rnini bosayotgan haqiqatni yumshatish uchun kulgili tarzda ishlatilishi mumkin. Masalan, "yo'q bo'lish "so'zi o'rniga o'lish yoki aksincha o'lish So'zi o'rniga yo'q bo'lish ma'nolari ishlatilgan. Bugungi kunda halok bo'lmoq so'zi shu ma'noga ega bo'lib, o'lmoq zo'zining sinonimini beradi. shunday qilib evfemizmlardan foydalanish insoniyatning kata tabu mavzulari bilan bog'liq.

Shuningdek, "siyosiy jihatdan to'g'ri " deb ataladigan ibora nutqqa irq yoki etnik, ijtimoiy, yosh va hatto jismoniy nogironlik bilan bog'liq ko'plab evfemizmlarni kiritdi. Evfemizm so'zlar faqatgina o'zbek tilidagina emas balki, ingliz tilida ham o'z xususiyatlariga ega. Evfemizmlarga ko'plab misollar kiritish mumkin. Quyida ba'zi evfemizmlar sanab o'tilgan, ular qavs ichida o'rnini bosadigan so'zlar bilan keltirib ko'rsatilgan:

1. Kamaytirish (ishdan bo'shatish); downsizing (layoffs)
2. Oltin davr (qarilik); golden age or old age (old age)
3. Rangli shaxs (qora, sariq); Person of color (black, yellow)
4. Turli xil qobiliyatga ega bo'lgan shaxs (nogiron); a person with different abilities (disability)
5. Ko'zi ojiz (ko'r) ; Blind (blind)
6. Qurolli majoro (urush); Armed conflict (war)
7. Abadiy uhlash (o'lish) ; Sleep forever (Die)
8. Oxirgi safar (o'lim); Take the last ride (Die)

Natijalar. Evfemizmlarning xususiyatlari. Evfemizmning bir xil kognitiv, uslubiy, va ijtimoiy ta'sirlarni to'liq saqlaydigan boshqa so'z bilan almashtirib bo'lmaydi. Bu ingliz tilida qat'iy va mutlaq sinonimlar deyarli yo'qligi sababli sodir bo'ladi. So'zlar evfemizm vazifasini bajarishi mumkin, agar uning talqini tinglovchi tomonidan tushunarsiz bo'lsa u so'zma so'z yoki evfemik tarzda izohlanadi. Evfemizm keng qo'llanilganda, ularni aytilgan kontekstga qarab aniqlash mumkin va ularni tushunish bir qancha omillarga, jumladan, til almashuvida ishtirok etuvchi suhbatdoshlarning bilimlari, ijtimoiy va e'tiqodlariga bog'liq. Zamonaviy ingliz olimi Alkarsning fikricha, evfem lotin ildizlariga ega va ularning aksariyati 1066 yilda Angliyaning Normanlar tomonidan bosib olinishidan so'ng, lotin tili hukmron sinflar va aristokratiyaning asosiy tili

bo'lganidan keyin tilga kirgan (Allire, 2002). Biroq, Enrightning fikriga ko'ra " evfemizm yunon tilidan olingan bo'lib, to'g'ri gapirishni anglatadi" (Euright, 2004).

Xuddi shunday, etimologiya lug'atida bu yunoncha so'z bo'lib, ikki qismdan iborat bo'lib, vir "en" "yaxshi" va "feme" "gapirish" degan ma'noni anglatadi (Onlayn etimologiya lug'ati, 2012). Evfemizmlar tillar tomonidan turlicha ta'riflangan. Ko'pchilik tilshunos olimlar tilda evfemizmlarning paydo bo'lish sabablari haqida gapirar ekan, normalarni e'tiborga olishadi. Masalan, Allas va Burridj evfemizmlarni "deodorizing spreys va perfis" (Allan & Burridge, 1991) deb atashadi. Uilyam Lutz axloqiy mulohazalarga ham e'tibor qaratadi va aufeynni nazariy axloq deb ataydi (Luz1987). Crespo Fernandes kundalik nutqda evfemizmlarning muhimligini ta'kidlaydi va ularni og'zaki xatti-harakatlar sifatida ko'radi" (Ferminder, 2005) Fairclough shuningdek, "evfemizmi ijtimoiy nutqda o'ziga xos, funksional maqsadga xizmat qiluvchi kundalik, keng qamrovli hodisa" deb hisoblaydi (Fairclough, 2005) Ayni paytda, evfemizmlar harakatlarni aldash manbai deb hisoblaydigan tilshunoslar ham bor. Lakonning fikricha, evfemizmlar oddiy va tushunarli ko'rinadigan so'zlarni ortida yashirishi mumkin

Xulosa. Evfemistik ma'noning rivojlanishi, unga aloqador hodisalar va til darajasiga, munosabatiga e'tibor qaratadi. Shu bilan birga, uni qo'llanish darajasiga ko'ra umumiy va hususiy nutqiy evfemizmlarga ajratadi, ifodalash usullarini o'rganadi. Tasniflash xarakteridagi bu tadqiqot o'zbek tilining evfemik nutq birliklari haqida

ko'proq amaliy ma'lumotlar beradi. Bundan ancha yillar oldin 1983 yilda mualliflar jamoasi tomonidan chop etilgan "O'zbek tili stilistikasi" o'quv qo'llanmasida evfemizm va kakofemizm (disfemizm) haqida biroz fikr yuritilgan edi, jumladan kasb-hunar nutqining barcha sohalari-chorvador, ovchi, dehqon, jurnalist, diplomat, nonvoy, tabib, sovchi, to'quvchi, tikuvchi, temirchi, rassom va h.k. xususan, ularning evfemizmlarini yozib olish, effemologiyani nazariy va amaliy jihatdan mustaqil soha-tilshunoslikdan kelib chiqqan fan sifatida asoslab berish, "kasbiy nutq evfemizmlari" doktorlik dissertatsiyasida yuqoridagi masalalarni hal etish maqsadida dastur va darsliklar, lug'atlar va hokozolar yaratish. Chorvador nutqiga xos bo'lgan evfemizmlarning, xususan, chorvadorlarning hayoti, turmush tarsi, dunyoqarashi, urf-odatlar, marosimlari bilan bog'liqetnolingvistik tavsifga bag'ishlangan, mustaqil ravishda yuzaga kelgan evfemizmlarni tadqiq qildi. Shundan xulosa qilib olish mumkinki, o'zbek tilshunosligida evfemizm disfeminizmga qaraganda kengroq o'rganilgan bo'lib, hozirgi kungacha yuqoridagi olimlar evfemizmi nutqiy qatlam sifatidagi xususiyatlarini tizimli ravishda o'rganib kelishgan. Uning o'zaro bog'liq hodisalarga munosabati, turdosh troplar, til darajasidagi o'rni lingvistik va nutqiy evfemizmlarni ajratib ko'rsatish muhim. Evfemik ma'no turkumlari funksional va stilistik jihatdan tasniflanadi. Qolaversa, ayni masala o'zbek tilshunoslari o'rtasida hamon bahs-munozaralar davom etayotgani uni turli sohalarda chuqur o'rganish zarurligidan dalolat beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ad. Shomaqsudov A. Rasulov I. Qo'ng'urov R. Rustamov O'zbek tili stilistikasi, T.1983; A. Omonturdiyev, O'zbek nutqining evfemik asoslari T. 2000. Ne'mat Mahkamov.
2. Katsen A.M. Yazykovoe taboo and euphemism. L.LGPI, 1989.
3. Linguistic Czech encyclopedia of Czech language. Soviet encyclopedia. 1989.
4. Reformatsky A.A. Vvedenie v yazykoznanie, M.1967.
5. Khojiev A. Annotated dictionary of linguistic terms. Tashkent, Ukitchich, 1974.
6. Kodirova H.B. "Euphemism and dysphemism in the Uzbek language". Instructional manual. Tashkent. 2013. Samoskayte L. "21" century political euphemisms in English newspapers: Semantic and structural study"-MA paper. Vilnius 2011.
7. Keith, Allan; Burridge, Kate. Euphemism & Dysphemism: Language Used as Shield and Weapon, Oxford University Press, 1991. ISBN 0-7351-0288-0.

8. R.W.Holder: How Not to Say What You Mean: A Dictionary of Euphemisms, Oxford University Press, 2003. ISBN 0-19-860762-8

9. Enright. D. (2004) In Other Wertz London: Michael O'Mara Books Limited. biziand.com

KASHTACHILIK LEKSIKASI LUG'ATINI TUZISH MEZONLARI

Bahodirova Gulruh Bahodirovna

Shahrisabz davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Kashtachilik terminlari lug'atida har bir terminga berilgan izoh funksional jihatdan qisqa, aniq bo'lishi, shu sohaga xos ilmiy tushunchani ifodalay olishi va turdosh soha terminlaridan ajralib turishi uchun xizmat qilishi kerak.

Kalit so'zlar: lug'at, kashta, termin-vokabula, kashtachilik, semantizatsiya, leksika.

Kashtachilik leksikasi lug'atini tuzishda jiddiy e'tibor talab etadigan komponent – bu **lug'at mikroqurilmasi, ya'ni lug'at maqola tarkibini aniqlab olish** bilan bog'liq. Terminografiya, xususan, o'zbek tilida tuzilgan aksariyat sohaviy lug'atlar mikroqurilmasi, asosan, bosh so'z (vokabula) va uning izohidan tashkil topadi [Дубичинский 2008:432]. Bosh so'z lug'at maqolada chap qismni, izoh esa o'ng qismni tashkil etadi.

Kashtachilik terminlari lug'ati mikroqurilmasi, avvalo ikki qismdan tashkil topadi:

1. Bosh so'z – termin-vokabulaga oid hudud. U termin-vokabulaning adabiy til uchun meyoriy hisoblangan orfografik shakli, imlosi, fonetik va grammatik xarakteristikasini qamrab oladi.

2. Izoh – bosh so'zning semantizatsiyasi, talqini. Ushbu qism lug'at uchun muhim ahamiyatga ega bo'lib, quyidagicha multiquirlmaga ega bo'ladi: 1) bosh so'zning izohi; 2) birikuvchilari; 3) etimologik ma'lumot; 4) illyustrativ misollar.

Leksemalar kabi terminlar ham, asosan, semantik usul bilan hosil bo'ladi. Kashtachilikka oid terminlarning aksariyati soha vakillarining narsa, hodisalarga ularning muayyan belgisini boshqa narsa, hodisalarning belgilariga qiyoslash, o'xshatish yo'li bilan tuzilgan. Shu nuqtayi nazardan semantizatsiyada quyidagi mezonlarga tayaniladi:

1. O'xshashlik tamoyiliga ko'ra. Masalan, *arragul* – arrasimon shakldagi naqsh; *abri bahor* – bulutsimon shaklli bezak.

2. Xoslik, oidlik tamoyiliga ko'ra. Masalan, *sherozi* – bo'z yigitlar uchun sherozcha uslubda (jiyagining Sherozga xos uslubda tayyorlangan) tikiladigan kashtali bosh kiyim turi; *iroqi* – choki iroqcha uslubga (to'rga, kanavaga ip yoki ipaklarni kesishtirib, krest shaklida gul tikish usuli) asoslangan kashtachilik buyumi; *belqars* – erkaklar, ba'zan ayollar (aza marosimida) ham kiyim ustidan beliga bog'laydigan to'rtburchak shaklidagi kashtali kiyim.

Kashtachilik terminlarini semantizatsiyalash bilan bog'liq yana bir muammo **termin-vokabulaning turdosh lug'atlarda berilishi** va talqinning ulardagi izoh bilan mosligi bilan bog'liq. Ishning birinchi bobida aytib o'tilganidek, kashtachilik leksikasi yondosh sohalar zardo'zlik, do'ppido'zlik, gilamdo'zlik, o'tovsozlik va boshqa sohalar bilan tutashib ketgan. Ya'ni bir termin ushbu soha vakillarining barchasining leksikasida qo'llanishi mumkin. Bu esa kashtachilik terminlarini izohlashda ehtiyotkorlikni talab etadi. Kashtado'zlarning terminologik fondi yondosh sohalar – terminologik tizimlar yoki umumiste'molga oid leksemalar ma'nosining semantik taraqqiyoti, ko'chishi asosida izchil boyib boradi. Lug'at tuzishda umumiste'moldagi semantik qayta o'zgarish natijasida kasb-hunar terminiga aylangan boshqa terminologik tizimlarga mansub terminlar talqiniga ham diqqat bilan yondashish lozim. Masalan, T.Tursunovanning "O'zbek tili

amaliy leksikasi” asarida kashtachilikka aloqador *dorpech*, *jo'ypush*, *zardevol* / *zardevor*, *zehdo'zlik*, *yo'rma*, *yo'rmado'zlik*, *kallapo'sh*, *kashtado'z*, *palak*, *peshonaband* / *peshonabog'*, *popop*, *popopchilik*, *choyshab*, *o'rmak*, *qatim*, *qo'chqorshoxi* / *qo'chqorak* kabi terminlar gilamchilik terminlari qatorida sanalishi kuzatiladi [Тысцнова 1978:137].

Mavjud lug'atlarda *termin* pometasining qo'yilmasligi kashtachilik terminlarini turdosh lug'atlardagi terminlar bilan aralashib ketishiga sabab bo'lgan. Albatta, sohaviy lug'atda termin pometasi qo'yilmaydi, ammo turdosh lug'atda kashtachilik termini uchraganda shu sohaga aloqadorligi ishora maqsadida *kasht*. pometasi bilan berilishi tavsiya etiladi.

Kashtachilik terminlari semantizatsiyasida **etimologik sharh** muhim o'rin tutadi. Akademik lug'atlardagi bosh so'z etimologiyasiga oid ma'lumot bilan terminologik lug'atlardagi etimologik ma'lumot tubdan farq qiladi. “Ma'lumki, ensiklopedik, izohli yoki terminologik lug'atlarda etimologik ma'lumot bosh so'z zonasiga tegishli bo'lib, lug'at maqolaning bosh so'zdan keyingi qismi hisoblanadi. Odatda, bunday ma'lumot o'zlashma, aniqrog'i, qardosh bo'lmagan xorijiy so'zlarga berilib, tilshunoslik nuqtayi nazaridan u ajratilgan izoh bo'lakka teng keladi va qavs bilan chegaralanadi. U bosh so'z asli mansub bo'lgan til haqidagi ma'lumot (shartli qisqartma bilan), so'zning shu tildagi yozilish shakli va qisqacha anglatgan ma'nosidan tashkil topadi” [Ражабова 2022:84].

Masalan, kashtachilik leksikasiga mansub *qiyomat qiyiq*, *itqars*, *g'arib qalpoq*, *popur* kashta kabi terminlar maxsus sharhni talab etadi. Shu bois zarur hollarda lug'at maqola tarkibidan etimologik izoh ham joy oladi. Kashtado'zlikda chokning mashinada tikiladigan zamonaviy turi *popur*, shu usulda tayyorlangan buyum *popur kashta*, *popur qalpoq*, *popur nimcha*, *popop mashina* kabi nomlar bilan yuritiladi. Ammo hatto soha vakillari ham ushbu so'zning genetik asosi, etimologiyasi haqida ma'lumotga ega bo'lavermaydilar. Bunday holda etimologik izohga ehtiyoj tug'iladi. Masalan,

POPOP *r.* 1. Matolarga ilma igna bilan gul tikadigan mashina. Popop mashina. Ushbu mashinani ixtiro qilgan konstruktor Popov nomi bilan bog'liq. *Nabigulning akasi Qodirga popop mashina bilan gul solingan qora baxmal bir ro'yja ko'rsatdi.* A. Qahhor, Qanotsiz chittak.

2 Kashtachilikda chok turi, yo'rma. Popop kashta. Popop nimcha.

POPOPCHI Mashinada kashta tikish bilan shug'ullanuvchi kishi. *Xoh uchiring, xoh uchirmang, dugona, Tilak qizlar iqbolidan nishona, So'rog'labsiz, atay bo'ldim popopchi, Bo'lurmi deb ishqimizga bahona.* T.To'la, Oromijon.

POPOPCHILIK Mashinada kashta tikish kasbi; popop mashinada yo'rma choki bilan badiiy buyumlar (choyshab, so'zana, palak, do'ppi va sh.k.) tayyorlash [ЎТЎИ 5/3 2006:688].

Kashtachilik terminlarini lingvistik talqin etishda **illyustrativ ma'lumotning** roli muhim. B.Bahriddinova o'quv lug'ati illyustratsiyasi vokabulaning qo'yilgan metodik talablarga mosligi (foydalanuvchi mansub ta'lim bo'g'ini darslik va qo'llanmalarida uchrashi), lingvistik va didaktik mezonlarga muvofiqligi (til nuqtayi nazaridan ta'limiy va tarbiyaviy maqsadlarga javob berishi), izohning to'g'ri va aniqligini tasdiqlash, so'zning semantik va grammatik xususiyatiga qo'shimcha tavsif beradigan, qo'llanilish doirasini aniqlashtiradigan vizual vosita ekanini ta'kidlaydi [Бахриддинова 2020:65].

Kashtachilik terminlari lug'ati uchun illyustrativ material, asosan, badiiy asarlar, xalq og'zaki ijodi namunalaridan hamda ilmiy-ommabop nashrlardan olinadi. Shu bois illyustratsiya to'plash jarayoni lug'atchidan katta mehnatni talab etadi [Ражабова 2022:87]. Axborot manbalari ko'paygan ayni vaqtda illyustratsiya manbalari ham kengaygan. Jumladan, tadqiqotchi G.Mirxanova ilmiy asarlar, vaqtli matbuot sahifalari, mediaplatformalardagi kontentlardan ham foydalanish mumkinligini ta'kidlaydi: “Illyustratsiya lug'at mikroqurilishi – lug'at maqolaning

asosiy komponentlaridan biri bo'lib, vokabula (bosh so'z)ning semantik va grammatik xususiyatlarini qo'shimcha sharhlash, qo'llanish doirasini ko'rsatib berish, meyoriyligini asoslash maqsadida badiiy, ilmiy asarlar, vaqti matbuot sahifalari, mediaplatformalardagi kontentlardan keltirilgan nutqiy parchalar, havolalardan tashkil topadi"[Мирханова 2022:81]

Kashtachilikda ham illyustatsiya termin-vokabulaning soha leksikasida, haqiqatan, mavjudligi, izohning to'g'ri va aniqligini tasdiqlaydi. Masalan, O'TILda **palak, zardevor, choyshab** so'zlari uchun ommabop nashrlar – **gazetadan** (*Ilgari qiz uzatgan odamlar qizining uyini bezash uchun palak, zardevor, choyshab, gilam, sandiq qilishar edi. Gazetadan*), badiiy asarlardan (*Hovlilardan kelinlarning palagi olib chiqilib, choyxonaga osildi. Mirmuhsin, Hikoyalar, qissalar*); **kashta tikmoq** qo'shma fe'li uchun (*Qiz-kelinchaklar qalin ust-boshlarini tashlab, yengil kiyinib olishgan.. kizlar kunchuvoqqa o'tirib, kashta tikadi. N.Fozilov, Oqim*) kabi illyustatsiyalar keltirilgan.

Umuman olganda, kashtachilik terminlari lug'atida har bir terminga berilgan izoh funksional jihatdan qisqa, aniq bo'lishi, shu sohaga xos ilmiy tushunchani ifodalay olishi va turdosh soha terminlaridan ajralib turishi uchun xizmat qilishi kerak. Buning uchun termin-orfogramma va termin-vokabula semantizatsiyasi quyidagi talablarga javob berishi lozim:

1. Adekvatlik (adekvat semantizatsiya). Lug'at maqoladagi termin-vokabula semantizatsiyasi adresatning maqsadi va kommunikativ akt jarayonida undan samarali foydalanishi uchun zarur bo'lgan barcha ma'lumotlar – shu so'z semantikasi, faol yoki passivligi, morfologik xarakteristikasi, sintaktik valentligi, umuman, nutqda voqelanishi bilan bog'liq barcha ma'lumotlarni qamrab olishi, termin anglatgan tushuncha mazmuni u ifodalanayotgan obyekt – narsa, predmet haqidagi ilmiy tushunchalarga to'la mos kelishi lozim.

2. Aniqlik va tushunarlilik. Terminning atash semasi va polisemantik xarakterda bo'lganda ifoda semalari izohlanishi, shu terminotizimdagi boshqa tushunchalardan farqlanib turishi lozim.

3. Muvofiqliq, uzviylik. Terminning izohi turdosh lug'atlar – *kashtado'zlik, do'ppido'zlik, zardo'zlik, tikuvchilik, gilamdo'zlik, to'quvchilik, naqqoshlikka* oid sohaviy izohli lug'atlardagi talqinlar bilan uyg'un bo'lishi, izohlarning bir-biriga mutanosibli ta'minlanishi shart.

4. Me'yoriylik. Sohaviy leksikaning dialektal xususiyatiga ko'ra yuzaga kelgan variantdosh terminlar orasidan tilning ilmiy meyorlariga mos bo'lgan muqobil variantni aniqlash va termin-orfogrammani belgilab olish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Дубичинский В.В. Лексикография русского языка: учеб.пособие (для вузов) – Москва: Наука, Флинта, 2008. –432 с. – Б.56-57
2. Турсунова Т. Ўзбек тили амалий санъат лексикаси. Масъул мухаррир М. А. Асқарова. – Тошкент: Фан, 1978. – 137 б.
3. Ражабова З.И. Ўзбек ўқув фразеографиясининг лингвистик аспекти: Филол. фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)... дисс. – Қарши, 2022.– Б.84
4. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдди. 3-жилд. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” давлат илмий нашриёти, 2006. – 688 б. –Б.295
5. Бахриддинова Б.М. Ўзбекистонда ўқув луғатчилиги: лингвистик асослари, тарихи ва истикболлари: Филол.фан... доктори (DSc) дисс. – Самарқанд. 2020., – Б. 65.
6. Ўзбек тилининг изоҳли луғатини тузиш учун қўлланма. С.Ф.Акобиров таҳрири остида – Тошкент: Фан, 1964. –Б. 62
7. Ражабова З.И. Ўзбек ўқув фразеографиясининг лингвистик аспекти: Филол. фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)... дисс. – Қарши, 2022.– Б.87.

8. Мирханова Г.Р. Ўзбек тилининг синонимлар ўқув изохли луғатини тузишнинг лингвистик асослари: Филол. фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)... дисс. – Қарши, 2022.– Б.81.
9. Ширинова Е.Т. Ўзбек тили банк-молия терминологияси: филология фанлари бўйича фалсафа доктори (Phd) диссертацияси автореферати.

FORSCHA OT YASOVCHI QO'SHIMCHALARNING O'ZBEK TILIDA QO'LLANISHI

Lutfinisa Dexkanova

katta o'qituvchi, Guliston davlat universiteti (O'zbekiston)

Annotatsiya: Mazkur maqolada fors-tojik tilidan o'zbek tiliga kirib kelgan ot yasovchi qo'shimchalar va ularning so'z yasashdagi faolligi, qo'shimchalar o'rtasidagi ma'nodoshlikni bildiruvchi munosabatlar haqida fikr yuritiladi va qo'shimchalar ma'nolari tahlilga tortiladi.

Kalit so'zlar: Affiks, prefiks, fonetik, vokalizm, singarmonizm, so'z yasalishi, affiksatsiya, kompozitsiya, fonologik, konvergensiya, unli, undosh, yasovchi vosita.

Ma'lumki hech bir til boshqa tillardan so'z o'zlashtirmasdan boyimaydi. Bir tildan boshqa bir tilga so'z o'zlashadi. Fors-tojik tilining ta'siri natijasida o'zbek tilining fonetik tizimi va grammatik qurilishida ham ayrim o'zgarishlar yuzaga kelgan. Bularning muhimlaridan biri sifatida bevosita fors-tojik tilining ta'siri natijasida yetakchi shahar shevalarida turkiy til fonologik tizimiga xos bo'lmagan tovushlarning paydo bo'lishini ko'rsatish mumkin. Chetdan kirib qolgan bu qo'shimcha omil ta'sirida til oldi unlilarining konvergensiya yuzaga keldi. Buning natijasida Toshkent tipidagi shahar shevalarining vokalizmi fors-tojik tili unlilariga yaqinlashib bordi, Samarqand – Buxoro shevalarining unlilar tasnifi esa ilgari fors-tojik tili vokaizimiga yaqin edi. Bu hodisa o'zbek tilida singarmonizmning qisqarishiga, shahar shevalarida esa asta-sekin kuchsizlanib yo'qola borishiga olib keldi. Shuningdek, tilda affikslarning ham o'zlashish hodisasi keng tarqalgan. Affikslar orqali yangi so'zlar hosil qilinib, til leksikasini boyitadi. Fors-tojik tilidan o'zlashtirilgan so'zlar tarkibida bo'lgan bir qator yasovchi vositalar [-zor, -don, -kash, -iston, -ham, no-, be-] keyinchalik o'zbek tilida ham yangi so'zlar yasashga xizmat qiluvchi affiks bo'lib qoldi: olmozor, tuzdon, kuldon, hamqishloq, noo'rin, beomon kabi yasovchi affikslar bilan birga mustaqil so'z negizlaridan hosil bo'lgan yasovchi elementlar –affiksoidlar ham qabul qilindi [-shunos, -xo'r, -kash, -xona, -noma, -parvar kabi], tilshunos, tuproqshunos, oshxo'r, etikdo'z, ishxona, chizmakash singari. O'zbek tili ham, o'z navbatida, fors-tojik tilining rivojlanishiga, uning leksikasiga va ayniqsa grammatikasiga ma'lum darajada ta'sir qilgan. O'zbek tilidan juda ko'p so'zlar, iboralar, lug'aviy birliklardan tashqari, bir qator so'z yasovchi va shakl yasovchi affikslardan ham fors-tojik tiliga ham qabul qilingan. O'zbek va fors-tojik tillarining o'zaro bir-biriga ta'siri bizning davrimizgacha davom etdi, yana ham mustahkamlanib bordi. Buning natijasida ikki tilchilik hodisasi yuzaga keldi, shiru-shakar usulida yozilgan asarlar paydo bo'ldi. Bunday so'zlarning o'zbek tiliga o'zlashtirilishida quyidgi omillarning ro'li bor:

- o'zbek va tojik xalqlarining qadimdan bir [yoki qo'shni] territoriyada, bir xil ijtimoiy tuzum, iqtisodiy va madaniy- ma'naviy muhitda yashab kelayotganligi;
- o'zbek-tojik va tojik-o'zbek ikki tilliligining (bilingvizmining) keng tarqalganligi;
- fors va tojik tillarida ijod qilish an'alarining uzoq yillar davom etganligi;
- Qo'qon xonligi va Buxoro amirligida tojik tilining alohida mavqega ega bo'lganligi;
- adabiyot, san'at, madaniyat, urf-odatdagi mushtaraklik va boshqalar.

Fors-tojik tillaridan o'zbek tiliga bir qator prefiks va suffikslar ham o'zlashgan: prefikslar- „be-“, „ba-“, „no-“, „ham-“, „bar-“, „kam-“, „xush-“; suffikslar- „-kor“, „-zor“, „-xo'r“, „-parvar“,

„-kash”, „-bop”, „-boz”, „-do'z”, „-namo”, „-paz”, „-furush” va boshqalar. Ular dastlab tojik-fors tillari tarkibida qo'llagan, keyinchalik o'zbek tilining so'z yasovchi affikslari qatoridan o'rin olib, yangi so'zlarning yasashida ishtirok etgan, shu yo'l bilan o'zbek tili leksikasini boyitgan.

Ot yasovchi qo'shimchalarning aksariyati ko'p ma'noli qoliplardir. Quyida ularni ko'rib o'tamiz.

- shunos: tilshunos, adabiyotshunos, tarixshunos.
- kor: g'allakor, paxtakor, sholikor.
- kash: aravakash, pillakash, suratkash.
- xon: kitobxon, jurnalxon, duoxon.
- do'z: etikdo'z, mahsido'z.
- gar: zargar, savdogar.
- dosh: sinfdosh, sifatdosh, ohangdosh kabi bu affiks fe'ldan boshqa deyarli barcha so'z

turkumlaridan ot yasaydi.

Tilimizda deyarli barcha so'z turkumlaridan kirib kelgan anchagina o'rin-joy, predmet oti yasaydigan affikslar ham borki, ular tilda faol qo'llaniladi:

- iston: O'zbekiston, Guliston, qabriston.
- zor: paxtazor, lolazor.
- goh: saylgoh, oromgoh.
- don: guldon, siyohdon.
- xona: ishxona, choyxona kabi.

-shunos affiksli [ot + shunos qolipi asosidan anglashilgan sohani o'rganuvchi mutaxassis oti] qolipi bir ma'noli bo'lib, u quyidagi hosilalarni beradi: *adabiyotshunos, tilshunos, tarixshunos, o'lkashunos, musiqashunos* kabi.

Ko'z och agar xud bor esang rahshunos

Ish ravishin ayla aningdek qiyos. [26-bob, 17-sahifa]

-kor affiksli ikkita qolip mavjud: a) aniq ot +kor qolipi asosidan anglashilgan narsa-predmetni yetishtirish bilan shug'ullanuvchi shaxs oti [paxtakor, sholikor, g'allakor va b.] mavhum ot+kor qolipi asosidan anglashilgan ish harakat bilan shug'ullanuvchi shaxs oti yasaydi [*madadkor, xiyonatkor, gunohkor, tajovuzkor, tashabbuskor, ijodkor, xizmatkor*].

Charx to'quz durjiki zarkor erur,

Javfida yuz ming duri shahvor erur.[36-bob, 31-sahifa]

-kash affiksli qolip ham ikki ma'nolidir: a) ot+kash qolipi a) asosdan anglashilgan ish, mashg'ulot bilan shug'ullanuvchi shaxs oti; *zambilkash, kirakash, loyakash, paxsakash*. b) asosdan anglashilgan ishni bajarish odati kuchli bo'lgan shaxs oti; *janjalkash, hazilkash*.

Hotami Toyig'a bir ozodavash

Deydiki: Ey himmating ozodakash... [28-bob, 21-sahifa]

- ot +xon qolipi asosidan anglashilgan narsa – predmetni doimiy mutoala qiluvchi shaxs otini bildiradi [*gazetaxon, kitobxon, jurnalxon, duoxon*].

-ot+ do'z qolipi asosidan anglashilgan narsa-predmetni tikuvchi shaxs otini bildiradi [*etikdo'z, maxsido'z, do'ppidoz*],

- ot + gar qolipi asosidan anglashgan narsa–predmet bilan bog'liq kasbni qiluvchi shaxs oti yasaydi [*zargar, savdogar*],

Zahr ila yoshil bo'lubon paykar,

Bulbul aning boshida afsungar. [18-bob,15 sahifa]

-ot + soz qolipi asosidan anglashilgan narsa – predmeti yaratuvchi, tuzatuvchi shaxs oti hosil qiladi [*soatsoz, stanoksoz, asbobsoz*]

- Goh visol ichira bo'lub ayshsoz,
 Goh firoq o'tiga aylab gudoz, [17-bob, 14 sahifa]
- ot + paz qolipi asosidan anglashgan taomini tayyorlovchi shaxs oti yasaydi [*oshpaz, somsapaz, mantipaz, kabobpaz*]
 - ot + boz qolipi asosidan anglashilgan ish-harakat bilan ko'p shug'ullanuvchi, unga berilgan shaxs otini yasaydi [*majlisboz, kaptarboz, bedanaboz*].
 - ot + xo'r qolipi asosidan anglashgan yegulik, ichimliklar doimiy iste'mol qiluvchi shaxsh oti hosil qildi [*mayxo'r, aroqxo'r, nafaqaxo'r, choyxo'r*].
 - ot+ parast qolipi asosidan anglashilgan narsaga e'tiqod qiluvchi shaxs oti yasaydi [*budparst, mayparst, shaxsiyatparast, maishaparast*].
 - ot+ tarosh qolipi asosidan anglashilgan ish-harakat bilan shug'ullanuvchi ot yasaydi.
 - ot+go'y qolipi asosidan anglashilgan ish-harakat, hodisani doim bajarib turadigan shaxs otini yasaydi [*maslahatgo'y, duogo'y, nasihatgo'y*].
 - ot+dor qolipi asosidan anglashilgan narsa – predmetga ega bo'lgan shaxs otini yasaydi [*bog'dor, quldor, do'kondor*].
- Ne chirkkay ko'kkan boshin tojdori
 Yo'q ersa bir dur andin yodgori [12-bob, 77-sahifa Farhod va Shirin"]
- ot+bon qolipi asosidan anglashilgan narsa-predmetga qarovchi shaxs oti hosil qiladi [*bog'bon, saroybon, darvozabon*].
 - ot+furush qolipi asosidan anglashilgan narsa-predmetni sotish bilan shug'ullanuvchi shaxs oti yasaydi [*chitfurush, nosfurush*].
 - ot+dosh qolipi asosidan anglashilgan narsa-predmetga bir-xil aloqador bo'lgan shaxs oti yasaydi [*qayg'udosh, suhbatdosh*]
 - ot+vachcha qolipi asosidan anglashilgan shaxsga qarashli farzand ma'nosidagi shaxs oti yasaydi [*xolavachcha, amnavachcha, itvachcha*]
 - ham +ot qolipi asosidan anglashilgan narsa-predmetga aloqador shaxs oti hosil qiladi [*hamshahar, hamsuhbat, hamkasb*]
- Menki bu may nash'asidin mast men,
 Daxri fano ahlig'a hamdast men.
- ot+garchilik asosidan anglashilgan belgi, holat, harakat-hodisaga aloqador bo'lgan otni yasaydi [*oliftagarchilik, namgarchilik, isrofgarchilik*].
 - ot+zor qolipi asosidan anglashilgan narsa ko'p bo'ladigan joy oti [*olmazor, o'rikzor, bodomzor, gulzor, paxtazor, ajriqzor*]
- Jilvai avval budur ashjorg'a ,
 Hayli rayohin bila gulzorg'a.[54-bob, 56-sahifa]
- ot+ iston qolipi asosidan anglashilgan narsa-predmetga boy joy otini bildiradi [*O'zbekiston, Guliston*]
- Nazmi savodi aro har doston,
 O'ylaki, bir kishvari Hindiston. [12- bob, 7-sahifa,,Hayratul-abror"]
- Shunday ot qoliplari borki, ulardan bugungi kunda yangi so'z yasalmaydi. Hosilalarning barchasi lisonoy xarakterga ega.
- ot+goh qolipi asosidan anglashilgan ish-harakat bajarilgan joy oti yasaydi [*sayilgoh, manzilgoh*]
- Kim bu haloyiqqa erur sajdagoh,
 Ul biri xoliqqa erur jilvagoh.[17-bob, 14-sahifa]

-ot+don qolipi asosdan anglashilgan narsa-predmet saqlanadigan predmetni ifodalovchi ot hosil qiladi [*qalamdon, tuzdon, kuldon*]

-ot+xona qolipi asosdan anglashilgan narsa-predmetga mo'ljallangan joy oti hosil qiladi [*ishxona, qabulxona, choyxona, oshxona*]

Masjidu mayxona anga yoqmayin,

Dayr bila ka'ba sori boqmayin. [28-bob, 21-sahifa]

-ot+obod qolipi asosdan anglashilgan narsa-predmet obod qilingan joy oti yasaydi [*Dehqonobod, Mehnatobod*]

-ot+noma qolipi asosdan anglashilgan narsa-predmetni ifodalovchi ot yasaydi [*arznoma, taklifnoma, sayohatnoma*].

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, umumxalq tilining taraqqiy etishi hamma vaqt uning boshqa tillar bilan o'zaro aloqasining kengayishi bilan bog'liq holda davom etad. Ma'lum tilda boshqa chet til usullarining kirib, o'zlashib qolishi tarixiy va qonuniy hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Temuriylar davrida yaratilgan „Xamsa“larning kompartivistik tadqiqi va ularning sharq adabiyoti taraqqiyotidagi o'rni" mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy anjuman materiallari [6-7-noyabr 2020-y.] – Samarqand. SamDU nashriyoti, 2020.
2. Alisher Navoiy. "Hayrt ul-abror". //Nasriy bayoni bilan. Nashrga tayyorlovchi Vahob Rahmonov. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 2006.
3. Alisher Navoiy: Qomusiy lug'at. 1-2-jildlar / Mas'ul muharrir Sh.Sirojiddinov. – T: Sharq, 2016.
4. Mumtoz adabiyot na'munalari. 1-2-jild. Nashriyotga tayyorlovchilar: H.Boltaboyev, N.Rahmonov . – Toshkent: O'zMU nashriyoti. 2003.
5. Ерматов, И., & Дехконова, Л. (2021). Об аффиксах, заимствованных из таджикско–персидского в узбекский язык. *Общество и инновации*, 2(2/5), 462-469.
6. Xudoyqulova, S. (2023). MAQOLLARDA SHEVAGA XOS SOZLARNING QO'LLANILISHI (A. Qodiriyning "Mehrobdan chayon" asari asosida). *Journal of Universal Science Research*, 1(4), 299-303.
7. Khamrokulovna, T. Z. (2022). Literature is a source that reveals the truth of life. *World Bulletin of Social Sciences*, 10, 86-87.
8. Khamrokulovna, T. Z. (2022). On the morphological structure of the word in the uzbek language.
9. Dexkanova, L. (2023). ARABCHA KO'PLIK SHAKLLARINING O'ZBEK TILIDA QO'LLANILISHI. *O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI*, 2(18), 235-238.
10. Axrorov A.A. (2022). The problem of the role of proverbs in the event of a speech act. *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching*, 15, 49–53. URL: <https://www.geniusjournals.org/index.php/ejlat/view/2816>
11. Jumanazar, A., & Lutfiniso, D. (2022). Inguistic Unity in Uzbek Linguistics Some Comments about the form. *European Multidisciplinary Journal of Modern Science*, 6, 688–692. Retrieved from <https://emjms.academicjournal.io/index.php/emjms/article/view/505>

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA KASB NOMLARINING HAQORAT SIFATIDA ISHLATILISHI

Z. M. Tuxtasinova

Qo'qon DPI, katta o'qituvchi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillarida kasb nomlarning haqorat sifatida qo'llanilishiga doir mulohazalar yoritilgan. Shuningdek, ushbu nominativ birliklarning qo'llanilishi badiiy asarlar matni asosida tadqiq etilgan.

Tayanch so'zlar: kasb, salbiy baho, haqorat, nutq, lug'aviy ma'no.

Dunyoda turli kasblar mavjud. Kishilar halol kasbi orqali daromad topadi va jamiyatda o'z o'niga ega bo'ladi. O'qituvchi, shifokor, binokor kabi xalqqa foydasi tegadigan kasblar o'zbek xalqi orasida ulug'lanadi. Lekin doimiy mehnat faoliyati turi va tirikchilikning manbai bo'lgan ayrim kasb nomlariga salbiy munosabat mavjud. Bunda asosan, jamiyatda past mavqega ega bo'lgan, kam daromad topadigan kasb nomlari muhim o'rin egallaydi. Ba'zi nufuzli bo'lmagan, "shafqatsiz", "qo'pol" kasblar, xizmat ko'rsatish sohasidagi kasblar nomi shular jumlasidandir. Maktab davrlaridanoq bolalar ongiga bu kabi kasblar haqida baho singdiriladi. O'zini yomon tutadigan, yaxshi o'zlashtirmaydigan o'quvchilarga o'zbeklarda "Yaxshi o'qimasang, ko'cha supuruvchi yoki mardikor bo'lasan" kabi dashnom ko'rinishidagi fikrlar bilan tahdid qilinsa, AQSHda esa "You'll end up being janitor or McDonald employee" (Axiri farrosh yoki MakDonald ishchisi bo'lasan) kabi ogohlantirishlar berib borilar ekan. Balki shu sababdan ham kishilar ongida bu kasblarga past nazar bilan qarash shakllangandir. Bu kabi salbiy baho aytilgan kasb egalariagina emas, balki shu kasb egalari kabi o'zini tutadigan, ko'rinadigan kishilarga nisbatan ham ishlatiladi.

Masalan, dallol so'ziga lug'atda quyidagicha ta'rif beriladi:

DALLOL 1 Savdo-sotiqda oluvchi bilan sotuvchi o'rtasida vositachilik kiluvchi, molga narx kuyib, ularni kelishtiruvchi kishi. 2 *salb*. O'rtada turib, nojo'ya ishlarni bitishtiruvchi, murosaga keltiruvchi, vositachi. 3 Dalla, qo'shmachi. [O'TIL, 2020, 549]

Lug'aviy ma'nosiga ko'ra salbiy bo'yoqqa ega bo'lgan bu kasb nomi ko'proq kishilar o'rtasida vositachilik qilish orqali ular o'rtasiga nifoq soluvchi kishilarga nisbatan qo'llanadi.

– Menga dallol kerakmas! – CHaros keskin burilib, yurib ketdi.

Zum o'tmay Dilshod unga etib oldi.

– To'xtang, – dedi yo'lini to'sib. Endi u ham o'zini tutib olgan, qarashlari

mag'rur edi. – Men ham sizning marhamatingizga muhtoj emasman. [Hoshimov, 2013, 438]

Go'laxi so'zi "hammomga o't yoquvchi kishi" [O'TIL, 2020, 531] ni anglatadi. Hozirda bu kasb egalari xizmati talab kamaygani uchun ham bu so'z eskirgan bo'lsa-da, kishilarni ta'riflashda, ularni haqoratlashda ishlatiladi. Ba'zan, bu so'zning asl ma'nosini bilmagan holda ko'rinishi xunuk, kir kiyim kiygan kishilarga qo'llanishi badiiy asarlar matnida uchrab turadi.

– Innaykeyin, davom etdi Salima – eshityapsizmi?

– Ha.

– Anovining eri keldi bozorga izlab, hali ertalab. G'irt qishloqi go'laxi ekan. Soqoli o'sgan, po'payka kiyib olibdi. Piyanistaga o'xshaydi. [Jo'raev, 2006, 64]

Bundan tashqari, o'zbek tilining izohli lug'atidan malay "xo'jayin yoki boshqa birovlarining xizmatini bajaruvchi kishi" [O'TIL, 2020, 533], yallachi "to'y-tomoshalarda qo'shiq aytib, o'yinga tushib yurishni kasb qilib olgan shaxs" [O'TIL, 2020, 107], yugurdak "birovga xizmat qilib yuradigan shaxs, birovning buyrug'ini yoki topshirig'ini xushomadgo'ylik bilan bajaruvchi; laganbardor, malay" [O'TIL, 2020, 73] kabi past nazar bilan qaraladigan kasb nomlari ham aniqlandi.

Ingliz tilida esa clown (masxaraboz) boshqa kasb nomlariga nisbatan salbiy ma'noda ko'proq ishlatiladigan so'zdir. Bu co'zning lug'aviy ma'nosi quyidagicha:

clown n 1 an entertainer, esp in a circus (1), who paints her or his face, dresses in a ridiculous way and performs funny or foolish tricks in order to make people laugh. 2 (sometimes derog) a stupid, foolish or playful person: Stop it, you clown! o He likes playing the clown, but can be serious when he wants to be. [OALDCE, 1995, 213]

Yuqorida ta'kidlanganidek, kishi ongida prototip sifatida tanlab olinadigan ob'ektning xulqi, ko'rinishi, odatidagi ma'lum bir salbiy jihatlarining kishida namoyon bo'lishi bu u tomonidan aytiladigan haqoratda aks etadi. Masxaraboz kishilarni kuldiradigan, ularga zavq beradigan kasb egasidir. Kishiga qarata ishlatilganda bu kasb nomi "jiddiy bo'lmagan", "ahmoq", "kulgili" ma'nolarida keladi.

Katrina doesn't even look like Katrina. I turn away from her for a moment, with a small awkward laugh. She's wearing makeup that's been applied much too heavily: the rouge on her cheeks is too bright. She looks like a clown. [Falco, 1994, 462]

Misolda berilganidek, yuziga surtilgan ortiqcha bo'yoqlar sababli ham Katrina o'ziga o'xshamas, ko'proq masxarabozga o'xshar edi.

Ingliz tilida bu kabi bir nechta misollarni aniqlash mumkin. Jumladan, cowboy so'zi AQSHda podachi cho'pon kasbini anglatadi, ko'chma ma'noda esa "a dishonest or careless person in business, esp one who has no qualifications (biznesdagi insofsiz, beparvo, hech qanday malakaga ega bo'lmagan odam)" [OALDCE, 1995, 269] ga qo'llanadi.

Flunkey (xizmatkor), menial (malay) so'zlarida ham haqoratni anglatuvchi "laganbardor", "tiz cho'kib sajda qiluvchi" semalari mavjud.

Organishlardan ma'lum bo'lishicha, odatda, haqorat uchun qo'llanadigan o'zbek va ingliz tilidagi kasb nomlari maxsus o'quv talab qilmaydigan, jamiyatda mavqei yuqori bo'lmagan nomlardir. Lekin, bunday munosabat bu kasb egalarini ranjitishi, ularni kamsitishi mumkin. Shu sababli ham nutqimizda bu kabi so'zlarni ishlatmaslik, har bir kasb egasini hurmat qilishni yosh avlod ongiga singdirishimiz zarur.

Adabiyotlar:

1. Jo'raev T. (2006) Bozor dunyo: Roman /So'zboshi muallifi –Y. Solijonov/. -Toshkent: Sharq. 448 b.
2. O'zbek tilining izohli lug'ati: 80000 ga yaqin so'z va so'z birikmasi. (2020) J. I. A-D/ Mas'ul muxarrir 3. A. Madvaliev. - Toshkent: « O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti. - 680 bet.
3. O'zbek tilining izohli lug'ati: 80000 ga yaqin so'z va so'z birikmasi. (2020) J. II. E-M/ Mas'ul muxarrir A. Madvaliev. - Toshkent: « O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti. - 672 bet.
4. O'zbek tilining izohli lug'ati: 80000 ga yaqin so'z va so'z birikmasi. (2020) J. V. Shukrona - H / Mas'ul muxarrir A. Madvaliev. - Toshkent: « O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti. - 592 bet.
5. Hoshimov O'. Sevgi qissalari: hikoyalar va qissalar/O'. Hoshimov. –Toshkent: O'zbekiston, 2013. 480 b.
6. Falco, Edward. (1994) Petrified Wood. FIC: Southern Review # Summer94, Vol. 30 Issue 3, p 462, 12p <https://www.english-corpora.org/coca/>
7. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English (1995) [by] A.S. Hornby; Editor Jonathan Crowther. Oxford, England: Oxford University Press, 1475 p.

СОПОСТАВИТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ЦВЕТОЛЕКСИКИ В РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Собирова Башират Баходировна

*старший преподаватель кафедры Русского языка и литературы
Гулистанского государственного университета, Узбекистан*

Аннотация: Статья посвящена сопоставительному анализу членения цветового спектра в русском и узбекском языках в связи со спецификой грамматического строя данных языков. Намечены теоретические и методические аспекты изучения «цветовой картины мира».

Ключевые слова: сопоставительное языкознание, русский и узбекский языки, лексическая семантика, языковая картина мира, «цветовая картина мира», колористическая лексика.

Колористическая лексика - одна из важнейших составляющих языковых картин мира (ЯКМ), поэтому закономерно, что «цветовое» членение мира осуществляется в каждом языке по-разному. «В сопоставительных исследованиях цветолексики особое внимание уделяется определению роли терминов цвета в формировании языковой картины мира, концептуализации и месту цветовой лексики в процессах познания» [2. С. 5]. В современном языкознании даже выделено понятие лингвистика цвета и цветовая картина мира. Однако выделение лингвистики цвета как самостоятельного направления вызывает определенные сомнения, так как анализ колористической лексики в разных языках - это только часть исследований языковых картин мира. Поэтому термины «лингвистика цвета» и «цветовая картина мира» нами используются в кавычках, как краткое обозначения общего направления исследования и обозначение части целостной ЯКМ. В настоящее время колористическая лексика может считаться хорошо изученной по отношению к европейским языкам, в которых выделены национальные колористические триады, проанализировано творчество многих писателей в «цветовом» аспекте, начаты исследования цветообозначений в гендерном аспекте. По отношению к тюркским языкам колористическая лексика изучена менее подробно, а сопоставление данной группы лексики в избранных для анализа языках не проводилось, поэтому тема данной статьи представляется актуальной.

Одним из существенных аспектов специфики «цветовой картины мира» русского и узбекского языков является не только разное членение цветового спектра, но и специфика морфологической формы и организации многозначности прилагательных-цветообозначений.

Изучение колористической лексики по сути всегда было одним из аспектов изучения языковых картин мира еще до появления этого термина и соответствующего направления, о чем свидетельствуют прежде всего труды Л. Ельмслева, Г. Глисона, Б. Уорфа. По мнению Л. Ельмслева, «парадигма в одном языке и соответствующая парадигма в другом языке покрывают одну и ту же зону материала, который, будучи абстрагирован от этих языков, представляет собой нерасчлененный аморфный континуум, на котором проложило границы формирующее действие языков. За пределами парадигм, установленных в разных языках, мы можем, вычитая различия, найти такой аморфный континуум - цветовой спектр, в котором каждый язык произвольно устанавливает свои границы» [1. С. 310-311].

По нашему мнению, Л. Ельмслев не прав в том, что считает цветовой спектр аморфным континуумом, в то время как он упорядочен фактором длины цветовой волны. Неправоммерно также считать процесс номинации цветов полностью произвольным, поскольку он отражает историческое развитие определенных групп языков. Однако разное членение цветового спектра в разных языках как результат этого развития не подлежит сомнению, и одним из первых (и вполне убедительно) на этот факт обратил внимание именно Ельмслев: «Хотя формации в этой зоне материала большей частью приблизительно те же самые в наиболее распространенных европейских языках, нам не нужно ходить далеко, чтобы найти в них несовпадения. В уэльском английском *green*

«зеленый» будет соответствовать gwyrdd или glas; blue «синий» - glas; gray «серый» - gras или gwyrdd; brown «коричневый» - gwyrdd.

Существенно, что Л. Ельмслев рассматривает не только специфику членения цветового спектра в разных языках. Для него это только частный случай специфики «внутренней формы», хотя эксплицитно Ельмслев не соотносит свою концепцию и с концепцией Гумбольдта.

Как известно, к основным цветообозначениям относятся в русском языке прилагательные красный, желтый, зеленый, голубой, синий, коричневый, черный, белый, серый. Для русского языка характерно четкое, подчеркнутое разграничение синего и голубого цветов, о чем, например, свидетельствует следующее описание цвета глаз человека: Вероника думала, что мужиков с такой внешностью не бывает. Высокий, с черными волосами, точеными чертами лица и огромными светло-синими глазами, не темно-голубыми, что бывает достаточно часто, а именно светло-синими (А. Маринина. За все в ответе). Четко выделено и понятие зеленого цвета, причем все эти цвета в русском языке входят в основную систему цветообозначений и имеют многочисленные оттенки: синенький, синеватый, синий-синий, голубенький, голубоватый, сизо-голубой, бирюзово-голубой, зеленоватый, зелененький, изумрудный, болотный, фисташковый, табачный, салатный, цвета гнилой зелени и мн. др. Эти оттенки передаются через производные, сложные слова, а также через аналитические конструкции.

По отношению к тюркским языкам общим местом типологических исследований стало упоминание того факта, что синий и зеленый цвета обозначаются одной лексемой, например, в узбекском языке кук «зеленый», «синий». В узбекском языке слова, называющие цвет, окраску, масть, оттенок, составляют самый большой разряд прилагательных (около 360 лексем). В новом пятитомном толковом словаре узбекского языка хорошо представлено богатство его «цветовой картины мира» [3]. Продемонстрируем это на примере «проблемной» в сопоставительном аспекте зоны цветового спектра синий - голубой - серый - зеленый. Прежде всего, за лексемой кук скрывается гораздо более богатый синкретизм цветообозначений, чем это представлено в учебниках и пособиях: кук 1) синий, голубой, напр. кук осмон - голубое небо; 2) цвет золы, напр.: кук бури - серый волк; 3) зеленый, зелень, напр. кук ут - зеленая трава [3. Т. 2. С. 449]. Однако при необходимости четко дифференцировать синий цвет от зеленого употребляются прилагательные яшил или сабз: яшил ранг мовут - сукно зеленого цвета, яшил нур -зеленый луч, яшил дала - зеленое поле.

Кроме того, через систему прилагательных, в основном производных, в узбекском языке выражаются тонкие оттенки данной цветовой гаммы: зангор (зелено-голубой), напр. зангори духоба - зелено-голубой бархат; кукимтир (синеватый), напр. кукимтир томирлари - синеватые вены; мовий (поэт. голубой, светло-голубой), напр. мовий осмон - голубое небо; нилий (синий, голубой), напр. нилий осмон - голубое небо; нилгун или нилранг (небесно-голубой); осмоний (голубой, синий) напр. осмоний ранг - небесно-голубой цвет; самовий книжн. небесно-голубой.

Серый цвет при необходимости также четко отграничивается от синего и голубого: симо-бий - «цвета ртути», кулранг - «цвета пепла», каптар буйин - «сизый», однако обозначения отдельной лексемой не имеет.

Как и в русском языках, в узбекском языке для передачи определенного оттенка широко используется понятие эталонной поверхности, например, цвет драгоценных камней: зумрад (изумруд) - изумрудный цвет, ложувард (лазурит) - лазурный, феруза

(бирюза) - бирюзовый. Однако вследствие своеобразного морфологического синкретизма имени существительного и прилагательного в узбекском языке для обозначения цвета используется та же морфологическая форма, что и для обозначения эталонного предмета.

Таким образом, по отношению к узбекскому языку можно констатировать как богатство оттенков цветообозначения, так и яркое своеобразие при членении цветового спектра через имена прилагательные, идиоматичность, затруднительность в передаче оттенков некоторых цветов и ситуаций их употребления при переводе на и русский язык.

Для этих двух сопоставляемых языков характерна многослойная и богатая система цветообозначений, причем в ее выражении принимают участие не только прилагательные, но и абстрактные существительные и глаголы (этот аспект не затронут в данной статье). Для трех сопоставляемых языков характерны различия в способах передачи оттенков цвета - через непроемные лексемы, производные слова, сложные слова и словосочетания описательного характера (аналитический способ).

Сопоставительное изучение цветообозначений имеет как теоретическую, так и методическую значимость, в сопоставительном аспекте оно чрезвычайно актуально для совершенствования преподавания языков. В частности, необходимо составление двуязычного словаря колористической лексики с учетом как лексического своеобразия членения цветового спектра, так и формальных способов передачи тонких, несовпадающих в двух языках оттенков цветов и ситуаций их употребления.

Представляется актуальным исследование отражения колористической лексики в эмотивных аспектах психической деятельности в языках разных семей и типологических характеристик: русский (славянский флективный язык), узбекский (тюркский агглютинативный язык). Соединение двух фундаментальных тем - колористическая и эмотивная лексика - характерно для психолингвистики, разных направлений активной грамматики и гендерной лингвистики. Исследование колористических составляющих ЯКМ и гендерная лингвистика имеют ряд точек соприкосновения, в частности, в области ассоциативных экспериментов. Ориентация лингвистического описания на контрастные языковые категории, специфику организации семантических полей, анализ эмоциональных «ощущений», или реакций, очень важна не только в теоретическом, но и в практическом аспекте, связанном с преподаванием языков, составлением словарей, изучением истории народов.

Список литературы:

1. Ельмслев Л. Прологомены к теории языка // Новое в лингвистике. В.1. М.: ИЛ, 1960. С. 264-389.
2. Светличная С. Ю. Сравнительные лингвокультурные характеристики цветообозначения и цветовосприятия в английском и русском языках: автореф. дис. ... к. ф. н. Пятигорск, 2003. 17 с.
3. Узбек тилининг изохли лугати: 5 жилдди. 80000 дан ортиқ суз ва суз бирикмаси / тахрир хайъати: Э.Бегматов, А.Мадвалиев, Н.Махкамов и др. Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедия, 2006-2008.
4. Robert R. Dictionnaire analogique et alphabetique de la langue francaise. P.: Societe du nouveau Littre, 1951-57.

РИТОРИКА КАК ЦЕННОСТЬ

Султанов Бехзод Рахмонкулович

Старший преподаватель, Гулистанский государственный университет

Прежде чем начать обсуждать проблему ценностного содержания риторики, необходимо ответить на вопрос о том, есть ли предмет для обсуждения, т.е. представляет ли риторика как человеческая деятельность какую-нибудь ценность. Данный вопрос был,

пожалуй, центральным при обсуждении риторики в период её зарождения, в Античности. Впервые этот вопрос был поставлен Платоном в диалоге «Горгий», в котором известный софист Горгий определяет риторику как «способность убеждать словом и судей в суде, и советников в Совете, и народ в Народном собрании, да и во всяком ином собрании граждан» [1. С. 484]. Однако Сократ, за образом которого в диалогах Платона, как правило, скрывался сам Платон, не удовлетворяется полученным ответом и верный своему методу задаёт вопрос о том, в чём состоит убедительность риторического убеждения: «Сократ. Ты говоришь об убеждении, которое создаётся красноречием, но что это за убеждение и каких вещей оно касается» [1. С. 484]. Далее Сократ, точнее говорящий от его имени Платон, указывает на различия в убеждениях, возникающих на основе знания и на основе веры, и на возможность ложности вторых. Важно отметить, что для Сократа (читай для Платона) знание коренным образом отличается от веры тем, что не может быть ложным, а иначе это незнание. Очевидно, что в свете современной философии науки это не совсем так. Однако продолжим следовать за логикой Платона. Горгий легко соглашается с тезисом Сократа о том, что риторика создаёт убеждения, основанные на вере, тем самым загоняя себя в подготовленную ловушку. Горгий утверждает, что хороший оратор может убедить любого человека или группу людей в чём угодно, не являясь в этой сфере специалистом. Однако здесь выясняется, что сказанное, во-первых, не относится к специалистам в той или иной сфере, а во-вторых, что оратор должен знать, «что такое добро, что зло, прекрасное или безобразное, справедливое или несправедливое...» [1. С. 492]. Здесь Сократ (читай Платон) делает ещё одно серьёзное допущение, знание, что такое справедливость, делает человека справедливым, что предполагает совершение лицом только справедливых поступков [1. С. 493]. Данное допущение необходимо Платону, чтобы показать, что ритор, знающий справедливость, должен знать и другие предметы, по поводу которых он выступает, а иначе он не сможет всегда поступать справедливо! В конце концов Сократ у Платона определяет красноречие как сноровку, суть которой постыдное угодничество перед людьми, «потому что оно устремлено к наслаждению, а не к высшему благу» [1. С. 498]. Более того, оно вредно, поскольку способно повредить высшему благу, например, помочь избежать справедливого наказания [1. С. 519–520]. Платон, разумеется, не согласен с таким подходом и вкладывает в уста Сократа следующее высказывание: «Так вот, когда оратор, не знающий, что такое добро, а что – зло, выступит перед такими же несведущими гражданами с целью их убедить, причём будет расхваливать ... зло, выдавая его за добро, и учтя мнения толпы, убедит её сделать что-нибудь плохое вместо хорошего, какие, по-твоему, плоды принесёт впоследствии посев его красноречия? Ф е д р. Не очень-то подходящие» [2. С. 169–170].

Таким образом, для Платона риторика – это всего лишь средство, причём не самое важное, а скорее вспомогательное и второстепенное, в распространении истины и блага. В зависимости от знания или незнания ритором истины и блага, его следования или неследования им его риторика может оцениваться положительно или отрицательно. Такая оценка риторики в целом тесно связано с тотально монистической интерпретацией Платоном Истины-Блага. Если оратор «постиг истину того, о чём он собирается говорить», тогда получают своё оправдание те риторические приёмы, которые разрабатывались древнегреческими риториками и которые были хорошо известны Платону.

Главный труд Аристотеля, посвящённый риторике, так и называется – «Риторика», и основное место в нём занимает перечисление, определённое обобщение и некоторая классификация различных риторических ситуаций и приёмов, способов убеждения,

доказывания или оправдания. Аристотель, в отличие от Платона, не пытается рассматривать риторику с точки зрения того, насколько она способствует достижению абсолютного блага и абсолютной истины, по всей видимости, потому что абсолютность по Аристотелю скорее имманентна вещам, а не трансцендентна им, т.е. абсолютность в той или иной форме неотъемлемо присуща всем вещам, и выступает как их обобщение, абсолютизация, а не существует в качестве отдельной идеальной реальности. Таким образом, теряет смысл рассуждение о том, что какие-то классы вещей, какие-то виды человеческой деятельности являются более или менее истинными и благими, а вопрос ставится о том, какое место занимают те или иные вещи в единой и непрерывной иерархической системе бытия, о том как правильно человек должен осуществлять ту или иную деятельность, чтобы её осуществление одновременно было определённым движением к благу: «Риторика же полезна, потому что истинное и справедливое по своей природе сильнее своих противоположностей, так что если решения принимаются не должные, то говорящие неизбежно терпят поражение по своей же вине, а это достойно порицания. Кроме того, *если бы мы располагали даже самой точной научной истиной* (курсив и выделение наше. – О.Р.), вовсе не легко убеждать людей составляя речь на её основании ...Если же скажут, что несправедливо пользующийся силой слова может причинить много вреда, то таково общее свойство всех благ (исключая добродетель), и главным образом тех, которые наиболее полезны – таких как физическая сила, здоровье, богатство, обладание военной властью: применяя эти блага в согласии со справедливостью, можно принести много пользы, а вопреки справедливости – много вреда» [3. С. 12]. Таким образом, если по Платону риторика не нужна человеку, приобщающемуся к Истине и Благу, поскольку не может повлиять ни на его к ним приобщение, ни на приобщение к ним других, что является сферой диалектики, то по Аристотелю риторика необходима человеку для привнесения благого и справедливого в сферу социальной реальности. Как известно, Аристотель считал невозможным существование идей отдельно от вещей и существование абстрактных идей «истины» и «блага», «красоты», а значит, тем более, их постижение в соответствии с неким единым алгоритмом, единой логикой, на которую только нужно натолкнуть разум человека. Таким образом, благо и истина по Аристотелю более абстрактны, расплывчаты, сложны, даже более плюралистичны и уж, по крайней мере, менее монистичны, чем по Платону.

Итак, для Аристотеля риторика представляет собой ценностно мотивированное речевое средство для осуществления «благого», «прекрасного», «справедливого», «полезнаго» в социуме, тем более успешное, чем более оно опирается на этос сообщества, использует логическую аргументацию и вытекающий из этоса эмоциональный пафос. В Римской теоретической риторике, наиболее ярким представителем которой являлся Цицерон, вообще не поднимался вопрос о том, нужна ли риторика, полезна ли она. Для римской республиканской политической системы, для римского права, где абсолютно преобладало право гражданское с состязательностью сторон, где даже уголовные преступления рассматривались в форме искового производства, такие вопросы не имели смысла! Посему ключевым стал другой вопрос: какой должна быть эффективная риторика, каким должен быть оратор, что он должен знать и уметь? По сути, этому вопросу и посвящён наиболее фундаментальный труд Цицерона о риторике – диалог «Об ораторе». Диалог в трёх книгах написан в форме беседы нескольких римских граждан об ораторском искусстве, ключевую роль в которой играют римские ораторы Красс и Антоний, которые излагают две ярко выраженные позиции. Позиция Красса состоит в том, что оратор должен

ными для ума, ...а кроме того, я желаю, чтобы он обладал и голосом, и выразительностью, и некоторым остроумием» [4. С. 211]. Возражая Крассу по поводу обязательности знания ораторами философии, он замечает: «Какой же крупный и серьёзный оратор, желая возбудить гнев... когда-нибудь растерялся от того, что не знал, что такое гнев – горячность ли ума или жажда наказать за обиду» [4. С. 212].

Касаясь необходимости для оратора знания права, Антоний замечает, что оно мало может помочь, поскольку необходимо выступать по вопросам, которые являются спорными и для самих юристов [4. С. 217]. Таким образом, Антоний окончательно встаёт на позицию софистической эристики, в которой конкретная цель достижения результата в конкретном деле оправдывает любые риторические приёмы. Позиция Красса предстаёт как апология риторики, при этом он считает, что риторика должна основываться на знании, вместе с тем речь идёт не о метафизическом знании, а о знании социальном, и, следовательно, Красс занимает позицию между Платоном и Аристотелем. Однако в дальнейшем тексте второй книги позиция Антония резко меняется! Он не только говорит о необходимости для оратора изучения сути дела [4. С. 249], но и о том, «что все без исключения спорные вопросы по природе их и существу могут быть рассмотрены в общем и целом» [4. С. 257]. Далее Антоний излагает основные риторические приёмы. В третьей книге Красс фактически продолжает речь Антония, сделав, однако, упор на необходимости для ораторов общего образования, без которого им просто не понять сути обсуждаемых проблем и не подготовить речи. Представляется, что начиная с резкого перелома в позиции Антония, во второй книге Цицерон устами своих героев излагает собственную точку зрения, которая представляет собой несколько смягчённую изначальную позицию Красса! Итак, здесь были рассмотрены взгляды виднейших античных мыслителей на ценность риторики. Выявлен ряд позиций. Во-первых, подход Платона, отрицающий риторику, если она не направлена на постижение истины и не следует единой и единственной логике её достижения. Во-вторых, позиция Аристотеля, признающего важность риторики как необходимого средства для этически правильного решения социальных вопросов. В-третьих, позиция Цицерона–Красса, признающих огромную значимость риторики для общественной жизни и необходимость для ораторов руководствоваться достижениями наук об обществе. Наконец, четвёртую позицию выражали оппоненты Платона в диалогах «Горгий» и «Федр», а также Антоний в первой и в самом начале второй книги диалога Цицерона «Об ораторе». Согласно этой позиции, риторика чрезвычайно важна как способ обеспечить интересы гражданина в социуме, при этом не имеет значение истинность или этичность риторических приёмов, а важна лишь их эффективность. Ценностное содержание этих и некоторых других подходов становится предметом рассмотрения другого исследования. Проведённый анализ позиций по отношению к риторике, предложенных в Античности, позволяет сделать вывод, что наиболее важным для выявления ценностного содержания риторической позиции является рассмотрение намерений ратора.

Литература:

1. Платон. Собрание сочинений: В 4 т. М.: Мысль, 1990. Т. I.
2. Платон. Собрание сочинений: В 4 т. М.: Мысль, 1993. Т. II
3. Аристотель. Риторика (Перевод с древнегреческого и примечания О.П. Цыбенко, под ред. О.А. Сычёва и И.В. Пешкова). Поэтика (Перевод В.Г. Апфельрота, под ред. Ф.А. Петровского) / Комментирующая статья В.Н. Марова. М.: Лабиринт, 2007
4. Цицерон. Эстетика: Трактаты. Речи. Письма. М.: Искусство, 1994.

QO'SHMA SO'ZLARNING VUJUDGA KELISHI HAQIDA

Xudoyqulova Shoxistaxon Valiyevna

O'zbek tilshunosligi kafedrası katta o'qituvchisi, Guliston davlat universiteti

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek tilshunosligida so'z yasalishi bilan bog'liq bo'lgan ancha jiddiy masalalar haqida fikr yuritiladi. So'z yasash usullari haqidagi mavjud qarashlarga aniqlik kiritish masalasi ham ko'rib chiqilganligi va so'z yasash imkoniyatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: transformatsiya, aspekt, so'z yasalishi, affiksatsiya, kompozitsiya, sinxron, diaxron, sinxroniya, yasovchi asos, yasovchi vosita, yasalma, diaxroniya, sath, element, motivlash, binerlik, lug'aviy birlik, leksik-semantik usul, semantik, usul grammatik vositalar.

O'zbek tilshunosligida so'z yasalishi bilan bog'liq bo'lgan ancha jiddiy masalalar XX asrning yetmishinchi yillarida ko'pchilik olimlarning diqqatini o'ziga jalb etdi. Undan oldinroq o'zbek tilining tarixiy so'z yasalishi muammolari bilan shug'ullangan yirik olim Ayub G'ulomov, aslida, o'zbek tilshunosligida "so'z yasalishi" sathining tilshunoslikning alohida bo'limi sifatida ajralib chiqishi uchun tamal toshini qo'ygan edi. So'z yasalishining sinxroniyasiga yoki diaxroniyasiga munosabati, yasovchi asos, yasovchi vosita(element), yasalma, yasama so'zning (yasalmaning) ma'nosi, yasalma ekanlikni motivlash(asoslash), so'z yasalishining tilshunoslikning boshqa sathlari bilan munosabati, so'z yasalishning binerlik holati(ikki qismdan iborat bo'lishi) masalasi, har bir yasalmaning asosida boshqa so'z (lug'aviy birlik) namoyon bo'lishi va uning ma'nosi yasovchi asos hamda yasovchi element ma'nolarining murakkab bo'lishi, ya'ni yasalma ma'nosi ikki elementning munosabati (ichki va tashqi tomonlardan munosabatda bo'lishi) natijasi ekanligi, boshqacha aytganda, yasalmadagi yasovchi asos qismi va yasovchi element qismi semantik jihatdan ham, tashqi jihatdan ham o'zaro zich aloqada bo'lish holatlari, yasovchi asos hamda yasovchi elementning har biri o'z holicha yasalmaga nisbatan sodda bo'lishi (yasalganlikning tashqi tomoni), yasalma ma'nosining har ikki element ma'nosidan murakkab bo'lishi (bu ichki tomon) kabi yana boshqa ko'plab masalalar bu olim tomonidan ancha jiddiy o'rganildi, so'z yasalishining tub mohiyatini ochib beradigan tushunchalar turli jihatlardan izohlandi.[2-125].

"So'z yasalishi sinxron aspektga tayanadi"-degan fikr qat'iy aytiladi.[1-130]. So'z yasash usullari haqidagi mavjud qarashlarga aniqlik kiritish masalasi ham ko'rib chiqilganligi ma'lum. Bu tizimning diaxroniyaga munosabati masalasi ham faktlar asosida belgilab berilganligi hammaga ma'lum. "So'z yasalishi analizi tarixiy, diaxronik faktlar zarur bo'lib qolgan o'rinlardagina, qiyos uchun keltiriladi, hisobga olinadi, lekin asosga olinmaydi"... "So'z yasalishida sinxroniya bilan diaxroniya qat'iy farqlanadi. Lekin so'z qo'shilmalarining bir so'z holiga kelishi (sintaktik usulda yoki leksik-sintaktik usulda so'z yasash), so'z turkumlari orasidagi kategorial ko'chish (morfologik-sintaktik usulda so'z yasash)kabi hollarda yasash hodisasining uzoqroq vaqt bilan bog'lanish-diaxroniya elementlarining ham bo'lishi ayniqsa yaqqol ko'rinib turadi"[1-130]. Bunday fikr semantik usulda so'z yasalishiga nisbatan ham aytilgan. Albatta, so'z yasalishi deganda umuman tilda yangi so'zlarning paydo bo'lib qolishi emas (bu butunlay boshqa masala bo'lib, tilda oddiy o'zlashtirish, boshqa tilda yasalgan so'zlarni tarkibi bilan qabul qilish va boshqa yo'llar bilan ham so'zlar paydo bo'lib qolaveradi. Gap bu haqda emas), balki masalan, *tomorqa*, *asalari* kabi minglab yangi so'zlarning qanday paydo bo'lganligi haqida borar ekan, bu so'zlarning qandaydir usulda yasalganmi yoki yo'qmi ekanligi, unga sinxron yoki diaxron yondashish lozimmi yoki yo'qmi ekanligida ham boradi.[3-78].

Ana shu fikrlar, ishoralar, talqinlar o'zbek tilshunosligida so'z yasash tizimiga nisbatan yangicha qarashlarning paydo bo'lishiga sabab bo'ldi. Ushbu maqolada ana shunday qarashlardan faqat bittasigagina to'xtalib o'tamiz.

Yangi so'z yasashining kompozitsiya usuli asosiy usullardan biri sifatida qayd etiladi. Buni, albatta, hech kim inkor etgan emas edi. Biroq talabalarga, ba'zan esa malaka oshirish uchun kelgan Oliy ta'lim muassasalari o'qituvchilariga o'qilgan ma'ruzalarda, taxminan, 60-yillarning oxirlaridan boshlab, qo'shma so'z hech qachon ikki so'zning oddiy birikuvidan hosil bo'lishi mumkin emasligi haqidagi fikr Ayub G'ulomov tilshunoslik maktabi vakillari Yo.Tojiyev, M.Narimonova, M.Jo'raboyevalar tomonidan ko'p martalar aytilganligi, ba'zi ishlarda alohida qayd etilganligi kabi faktlarni ham inkor etib bo'lmaydi. Bu olimlar ikki so'zning birikishidan, avvalo, so'z birikmasi hosil bo'lishi (tobe-hokimlik munosabatidagi birikuvlar ko'zda tutiladi), bu birikmalar asta-sekin qo'shma so'zga aylanishi, bunda boshqa usul amal qilishi (anologiya, konversiya kabilar) haqida fikr bildiradilar. Shu o'rinda "Qo'shma so'z" terminiga munosabat bildirib o'tishni ham lozim topdik. Chunki Akademik A.Hojiyev so'z yasashning kompozitsiya usuli yo'q ekanligini to'g'ri ta'kidlagani holda (bunda so'z hosil bo'lishi bilan so'z yasashi masalalariga yondashuvdagi bir xillik chetlab o'tilganligi ham bordek), "tarkibida birdan ortiq lug'aviy ma'noli qism bo'lgan so'zlarni "qo'shma so'z" deb atashga asos yo'qligini ko'rsatadi" tarzidagi fikrni ham bayon qiladi.[1-76]. Shu olim o'zining "Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati" kitobida "Qo'shma so'z" terminini keltiradi hamda uni quyidagicha izohlaydi: Qo'shma so'z. Tarkibida birdan ortiq lug'aviy ma'noli qism bo'lgan so'z: *belbog'*, *otquloq*, *gultojxo'roz erksevar*, *kinoapparat*, *ishlabchiqarish kabi*". Ko'rinadiki, "Qo'shma so'z" degan birlikning bor ekanligini inkor etish unchalik oson emas ekan. Prof A.Hojiyevning maxsus o'zbek tilida tilda birdan ortiq lug'aviy birliklarning birikishidan yuzaga kelib qolgan birliklar mavjud, buni hech kim inkor etolmaydi.[4-100]. Faktlar tahlili ko'rsatadiki, juda ko'p qo'shma so'zlar, odatda, aniqlovchi - aniqlanmish ko'rinishidagi (sifatlovchi - sifatlanmish ham shunga kiradi) birikmalarning o'zgarishidan hosil bo'lgan: *belbog'* (*belning bog'i*), *mingboshi* (*mingning boshlig'i*), *olmaoqi* (*olmaning qoqi*), *tokqaychi* (*tok uchun ishlatiladigan qaychi*) *ko'zoynak* (*ko'zning oynasi*), *tegirmontosh* (*tegirmonning oshi*), *ishboshi*, *yurtboshi*, *jo'raboshi* kabilar. Albatta, boshqa ko'rinishdagi birikmalarning o'zgarishi asosida shakllangan bunday qo'shma so'zlar ham anchagina. Ular asosan predikativ qo'shilmalar ob'yektli yoki relyativ birikmalar ko'rinishlaridagi sintaktik birliklarning qisqarishi (o'zgarishi) natijasida ham paydo bo'lgan. Xo'sh ana shunday qo'shma so'zlar bunday birliklarning qanday o'zgarishlari asosida yuzaga keladi? Yana misollar tahliliga murojaat qilamiz: O'zbek tilida hosil bo'lib qolgan *belbog'* qo'shma so'zi, aslida *belning bog'i* ko'rinishidagi qaratqichli birikma bo'lib, keyingi hokim qism, oldingisi tobe qismidir. Keyingi so'zdagi egalik qo'shimchasi, oldingi so'zning qaratqich kelishigida bo'lishini taqozo etgan. Birikma tarkibidagi har bir so'zshakl o'ziga xos alohida – alohida urg'u ega; ular bir – biri bilan tobe - hokim munosabatida moslashuv asosida birikkan va shunga ko'ra aniqlovchi - aniqlanmish holatidadir. Ya'ni, erkin sintaktik aloqadadir; Tarkibidagi har bir so'zshakl alohida-alohida tushuncha ifodalaydi. Demak, ko'rinadiki, bu qo'shma so'z emas, so'z birikmasidir. Ana shu birikma tarkibida kamida 3 xil o'zgarish sodir bo'ladi:

1)fonetik o'zgarish: a) har ikki so'zshakldagi urg'u o'z sifatini yo'qotadi, ikkinchi darajali, past balandlikka ega bo'lgan urg'u aylanadi, juda bo'lmaganda, bittasida shu holat yuz beradi; b)so'zlarning aytilish ohangi o'zgaradi (aytilishida ular bir-biriga qo'shib yuboriladi, so'zlarni alohida-alohida talaffuz qilgandagi o'rtada ajraladigan sezilarli to'xtam deyarli yo'qoladi. Qiyoslang: *belning bog'i-belbog'*); v) grammatik ko'rsatkichlar tushib qoladi.

2)semantik o'zgarish: har ikkala so'zda alohida tushunchani ifodalash xususiyati xiralashadi (*bel* so'zi inson a'zosini ifodalashdan, *bog'* so'zi bog'lagich tushunchasini ifodalashdan uzoqlashadi.

Avvalo, birikma yuzaga kelgan paytdayoq ular ma'no tarkibida semantik o'zgarish yuz berganligi ma'lum. Chunki so'zshaklda bitta semema ishtirok etadi, xolos.

3)grammatik o'zgarish: a) sintaktik munosabat-tobe-hokimlik munosabati yo'qoladi. Natijada aniqlovchi-aniqlanmishlik funksional o'zgarishga duchor bo'ladi - barham topadi;

b)sintaktik aloqani ta'minlab turgan egalik va kelishik qo'shimchalari tushib qoladi.

Hamma qo'shma so'zlarning paydo bo'lishi mavjud birikmalarning (so'z birikmalarining) ana shunday uch jihatdan o'zgarishi asosida yuzaga keladi. Unutmaslik kerakki, qo'shma so'zlarning sodda so'zga kelib qolish holatlari ham, yasama so'zlarning tub so'z holiga kelib qolishi holatlarida ham, odatda, ana shu uch o'zgarishi asosida yuzaga keladi. Bu narsa, albatta, predikativ qo'shilmarning qo'shma so'zga aylanishiga ham taalluqlidir: *o'ziyurar, musht ketdi, qum bosdi; bugun,og'ayni* kabi ko'plab misollar orqali buni jiddiy asoslab berish mumkin.

Xullas, so'z yasash tizimida alohida kompozisiya usulida so'z yasalishi yo'q. Qo'shma so'zlar erkin so'z birikmalarning uch jihatdan o'zgarishi asosida yuzagi keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. A.Hojiyev. O'zbek tili so'z yasash tizimi, T., O'qituvchi, 2007, 178-bet.
2. III. Рахматуллаев. Hozirgi o'zbek adabiy tili. T., 2006.
3. P. Сайфуллаева. Hozirgi o'zbek adabiy tili. T., 2009.
- 4.Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati.T.,”O'ME” nashriyoti, 2002-y,143-bet
5. Tuychieva, Z. (2019). PRINCIPLES OF DIFFERENTIATING OF GENDERS IN UZBEK ANTHROPOLOGY. *Bulletin of Gulistan State University*, 2020(1), 75-82.
6. Тўйчиева, З. (2023). АБДУЛЛА ҚАҲҲОРИНИНГ “САРОБ” РОМАНИДА ИБОРАЛАРИНИНГ ҚЎЛЛАНИЛИШИ. *Journal of Universal Science Research*, 1(4), 304-307.
7. Khamrokulovna, T. Z. (2022). On the morphological structure of the word in the uzbek language.
8. Tuychieva, Z. K. (2018). LITERATURE REVEALING THE TRUTH OF LIFE. *Проблемы педагогики*, (7), 77-78.
- 9.O'razov, A. (2023). TILSHUNOSLIK VA UNING SATHLARI XUSUSIDA.
- 10.Ерматов, И., & Дехконова, Л. (2021). Об аффиксах, заимствованных из таджикско–персидского в узбекский язык. *Общество и инновации*, 2(2/S), 462-469.
- 11.Dexkanova, L. (2023). ARABCHA KO'PLIK SHAKLLARINING O'ZBEK TILIDA QO'LLANILISHI. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(18), 235-238.
12. Jumanazar, A., & Lutfiniso, D. (2022). Inguistic Unity in Uzbek Linguistics Some Comments about the form. *European Multidisciplinary Journal of Modern Science*, 6, 688–692. Retrieved from <https://emjms.academicjournal.io/index.php/emjms/article/view/505>
13. Muratkulov, O. (2023). HAMKORLIK TEXNOLOGIYASI-TALABALARGA YO'NALTIRILGAN TA'LIMNING SAMARALI USULLARIDAN BIRI. *Journal of Universal Science Research*, 1(5), 26-30.
14. Abduhakimovich-Guliston, M. K. (2021, April). LEXICAL AND SEMANTIC FEATURES OF ARCHAIC WORDS IN THE WORKS OF GHAFUR GHULAM AND ABDULLAH QAHHOR. In *Archive of Conferences* (V. 23, N. 1, pp. 38-49).
15. Mamatqulov, A. (2022). YORMAT TOJIYEV NAZDIDA SINONIM AFFIKSLAR. *Academic research in educational sciences*, 3(10), 39-41.
16. Xudoyqulova, S. (2023). MAQOLLARDA SHEVAGA XOS SO'ZLARNING QO'LLANILISHI (A. Qodiriyning “Mehrobdan chayon” asari asosida). *Journal of Universal Science Research*, 1(4), 299-303.

STUDY OF COURT TERMS IN UZBEK LINGUISTICS

Minavarov Xusan

tayanch doktoranti,

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti

Abstract: In modern linguistics, each field requires a deep study of lexical and terminological aspects. In Uzbek linguistics, the terminology of the judicial system also has its own

development history, and there are stages of formation in terms of the use of lexical units and terms. The English linguistics of the terms used in the judicial process is limited to the functional-semantic study of the lexical units used in the judicial system.

Key words: Legal linguistics, law, court, accused, victim, judicial investigation.

In world linguistics, there is a great need to study the problems of the legal language, its lexicon and terminology, to develop the scientific basis for improving the legal language as a system. Intermediate linguistic fields such as sociolinguistics, ethnolinguistics, cognitive linguistics, neurolinguistics, and computer linguistics have emerged in world science. Among them, the emergence of the field of jurisprudence, which studies the language of laws, requires the identification of the linguistic features of court speech, a deep study from a scientific and theoretical point of view.

Based on the development of the interdisciplinary integration of science in world linguistics, attention is being paid to the development of the scientific basis for improving the legal language, the scientific study of legal language, legal methodology, and legal terms. This also shows that it is necessary to thoroughly study the lexicon of court speech - the nature of its constituent units, meaning groups and semantic relations between them. Providing scientific and practical conclusions on the unification and standardization of the terminology of the judicial system, identifying problems in court speech and eliminating them are urgent issues. [Muydinov, 2019] Today, when bold steps are being taken towards the establishment of a democratic legal state and the formation of a civil society in our country, ensuring human rights and freedoms, achieving the rule of law, modernizing state administration and legal reforms, educating citizens in a legal sense is comprehensively important. is one of the problems.

In this regard, the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan № PD-4850 of October 21, 2016 "On measures to further reform the judicial system and strengthen the guarantees of reliable protection of the rights and freedoms of citizens", Republic of Uzbekistan Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan № PO-2898 of April 18, 2017 "On measures to fundamentally improve the activity of internal affairs bodies in the field of criminal investigation" Decree № PD-6041 [Decree of the President of the Republic of Uzbekistan 2020] dated August 21, 2019 The decree "On measures to fundamentally increase the prestige and status of the Uzbek language as a state language" [Decree of the President of the Republic of Uzbekistan 2019], as well as decrees and decisions, such as the judicial system, which is leading in the further reform and improvement of the judicial system I believe that our scientific research on the terms will have an effective effect.

In Uzbekistan, scientists such as A. Saidov, Sh. Kuchimov, G. Gulomova, M. Kasimova, L. Karimova, Kh. Hayitov, R. Sharopova, O. Tursunova conducted research on the relationship and terminology of jurisprudence and linguistics. went [A. Saidov, Sh. Kuchimov, G. Gulomova, M. Kasimova 1997]. The issue of court speech and lexicon was created by Q. Muydinov [Muydinov 2019]. Sh. Iskandarova [Iskandarova Sh 1993], S. Hasanov [Mirhamidov M., Hasanov S 2004], Sh. Shahobiddinova [Shahobiddinova Sh.H 2016], Kh. Hayitov [Hayitov X 2011], studies were created by. Analysis of legal documents based on linguistic knowledge, their language and style, A. Madvalev, M. Aminov, N. Mahmudov, N. Mahkamov, Y. Odilov [A. Madvalev, M. Aminov, N. Mahmudov, N. Mahkamov, Y. Odilov 2020], K.N. Qayumova [Qayumova K 2019], conducted research. K.K. Musulmonova [Musulmonova 2022], as a result of the scientific research conducted in order to develop linguistic expertise and its implementation, linguistic expertise of Uzbek written texts, its methodological issues, determination of the degree

of semantic similarity of simple sentences in the scientific text A. O. Murtazayev [Murtazayev 2022], and D. A. Torayeva [Torayeva 2022] conducted research on the linguistic foundations, in particular, on determining the levels of accuracy, abstraction, and similarity of the text. It seems that Uzbek scientists have done a lot of work on general issues of language and law. However, research works on the application of language issues in special narrow areas of law, including the functional-semantic direction of terms of the Uzbek-English judicial system, have hardly been carried out.

It is appropriate to mention the services of legal scholars F. Bakirov, A. Saidov and G. Sarkisyans on issues of legal language and legal terminology in Uzbekistan. F. Bakirov wrote articles about Uzbek legal terms, their form and content, history and future, and compiled the "Dictionary of Legal Terms", A. Saidov and G. Sarkisyans' "Legal Language and Jurist" "Speech" and other scientific works are very valuable. They put forward the idea of creating a scientific-theoretical model of the national legal Uzbek language. L.M. Boyko, M. Kasimova, L.A. Karimova in this field. Studies were also carried out by scientists such as Sh.N. Kochimov, G.Y. Gulomova, O.F. Tursunova, Kh. Khaitov, Sh.N. Berdiyarov, R.I. Mirzayev. It is also noteworthy that Sh. Kochimov launched a special website in order to bring such scientific research conducted in our country to world linguistics. Such researches carried out by our linguists in the field of judicial linguistics occupy an important place in Uzbek linguistics. Conducting research on the functional-semantic direction of terms of the Uzbek-English court system, similar to the scientific research of our linguists, creates a basis for the comparative study of the terminology of the linguistics of the two nations. This shows the need for special research on this topic. The court process is a unique discussion area, in which the interests of the state and society, as well as the accused and the victim, are protected in accordance with the standards of universal human morality, and the concepts of justice and truth are required to prevail. All tools in this process, including speech, are aimed at this celebration of justice and truth.

The use of jurisprudence and the provisions of the criminal world, which are used in every situation of reality in the court process, can serve as a solution or node to various problematic issues, and in order to prevent such processes, the functional-semantic terms of the judicial system should be used to ensure justice in the judicial investigation process. It is important to study. The place of use of the terms used in the court process in Uzbek linguistics functionally-semantically, in comparison with the terminology of the English linguistics judicial system, allows to study and collect data.

References:

1. Kadirjon Muydinov 2019, Lexicon of Uzbek court speech. Tashkent
2. Decree №. PD-4850 of the President of the Republic of Uzbekistan of October 21, 2016 "On measures to further reform the judicial system and strengthen the guarantees of reliable protection of the rights and freedoms of citizens".
3. Decision PO-2898 of the President of the Republic of Uzbekistan dated April 18, 2017 "On measures to fundamentally improve the activity of internal affairs bodies in the field of crime investigation".
4. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated August 10, 2020 №. PD-6041 "On measures to further strengthen the guarantees of protection of the rights and freedoms of the individual in judicial and investigative activities"
5. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated 21.10.2019 No. PF-5850
6. Saidov A., Sarkisyans G. Legal language and speech of a lawyer. - Tashkent: Adolat, 1994; Saidov A., Saidova L., Kochimov SH., Kasimova M. Law and language. - Tashkent: World of Economics and Law, 1997. - 168 p.

7. Muydinov Q.A. Lexicon of Uzbek court speech: Filol. science. Phl according to dr. (PhD) ... diss. - Tashkent, 2019. - 145 p.
8. Iskandarova Sh. Communication forms of Uzbek speech. Philol.fan.nomz...diss. Samarkand, 1993. 118p
9. Mirhamidov M., Hasanov S. Legal language and speech of a lawyer. Tashkent: University, 2004. -146 p
10. Shahobiddinova Sh. Theses of applied linguistics. Andijan State University Scientific bulletin, 3, 2016.
11. Hayitov H. The role and importance of legal linguistics in law-making. Legal science. name... diss. - T.: 2011. - 206 p
12. Aminov M., Madvaliyev A, Mahkamov N., Mahmudov N., Odilov Y. Conducting work in the state language: a practical guide. Tashkent: Publishing House of Uzbekistan, 2020.-528
13. Kayumova K.N. Syntactic-semantic features of predicativeness (based on comparative analysis of English, Uzbek and Russian language materials of international legal documents). Philol. science. Doctor of Philosophy (PhD) diss. Autoref. - T.:2019.145– 54b
14. Musulmonova K.K. The process, stages and methods of linguistic examination of written texts of the Uzbek language. Philol.science.doc...dis (PhD)-. Kokan-2022. -B. 132
15. Murtazayev A.O. Linguistic bases for determining the degree of semantic similarity of simple sentences in a scientific text. Philol.Fan.doc...dis (PhD)-. Kokan-2022. -B. 137
16. Turayeva D. Territorial characterization of non-literary elements in personal correspondence in the Uzbek language: Phil. science.phl. doc. (PhD) diss. - Kokan, 2022. -B. 137.

INGLIZ TILIDA “HAPPINESS” VA “UNHAPPINESS” KONSEPTLARINI IFODALOVCHI METAFORALAR SEMANTIKASI

Raxmonova Zebunisso Anvarjon qizi

Tayanch doktorant, Namangan Davlat universiteti (O'zbekiston)

Annotatsiya: mazkur maqola umuminsoniy konseptlardan biri baxt (happiness) va uning antikonsepti baxtsizlik (unhappiness) ning ingliz tilida metaforalar bilan ifodalanishi masalalariga bag'ishlangan. Konseptual metafora nazariyasi hamda metaforalarnig turlari haqida qisqacha ma'lumotlar berilib, baxtni ifodalovchi ingliz tilidagi metaforalar struktur semantik tahlil qilinib guruxlarga ajratilgan va misollar bilan izohlangan. Tahlil natijalariga ko'ra baxt konseptini ifodalovchi metaforalar ingliz tilining britaniya va amerika variantlarida ifodalanishida o'xshashlik jixatlar bilan birga ma'lum farqlar xam aniqlandi.

Kalit so'zlar: konsept, metafora, konseptual metafora nazariyasi, personifikatsiya, orientatsion metaforalar, ontologik metaforalar, strukturaviy metaforalar.

Baxt (happiness) konsepti umuminsoniy konseptlardan biri xisoblanib, dunyo xalqlarining tili va madaniyatida jamiyiyki insonlar erishishni, his qilishni, tuyushni, egalik qilishni hohlaydigan fenomenona sifatida aloxida o'rin egallaydi. Ingliz tilining jaxon iqtisodiyoti va ilm fani ichida tutgan o'rni va uni o'rganuvchilarning soni yildan yilga ortiob borayotganligi sababli ham mazkur tildagi abstrakt konseptlarning, hususan, baxt konseptining eksplikatsiyasi va uni ifodalovchi til birliklarining semantik-struktur tahlili kunning dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi.

Baxt va uning anti konsepti bo'lmish baxtsizlik (unhappiness/sadness) tilning barcha qatlamlaridagi lisoniy birliklar orqali verballashishi va ular birlashib semantik maydonni hosil qilishi mumkin [Raxmonova 2023, 54 b.]. Mazkur vebalizadorlar leksik satxda sinonimlar, antonimlar, giponim va gipernimlar bo'lsa yuqori satxlarda esa metaforalar, maqollar va matallar xisoblanadi. Ular ichida eng keng tarqalgani bu metaforalar desak xató bo'lmaydi. Sababi metaforalar bizning nutqimizning ajralmas qismiga aylanib ulgurgan [Lakoff, G. Johnson, 1980, 256 b.]

“Metafora” so’zi grekcha “metaphor”- “o’g’irish” so’zidan kelib chiqqan bo’lib, “meta” bu “o’g’irish”, “pherin” esa “yetkazish” degan ma’nolarni ifodalaydi [Charteris-Black 2014, 19 b.]. Demak, metaforalar “o’g’irish” yoki “o’zgartirish” kabi ma’nolarni anglatib umuman bir biridan farqli bo’lgan ikki obyektни qiyoslash orqali anglanishi qiyin bo’lgan konsept, obyekt yoki predmetni ong ostida anglanishini taminlovchi ritorik vosita xisoblanadi.

Metaforalarning o’rganilishi antik davrlarda Arastu ishlaridan (Ross, 1924) boshlanib bugungi kunga qadar qiziqish bilan o’rganilib kelinmoqda. Arastuning fikriga ko’ra metaforalar nutq uchun bezak vazifasini o’taydi va oziga hos adabiy usullardan biridir va u “extimol va zarurat tufayli mumkin bo’lgan narsa”ni ifodalash usulidir [Ross, 1924, 149 b.].

“Metaforalar aniq bir qat’iy shakl shamoyilda bo’lmagan, mavxum tushunchalarning konkret va chegasi mavjud bo’lgan tushunchalar orqali ifodalash imkonini beradi” [Lakoff, 1993, 116 b.] deya ta’kidlagan J. Lakoff va Djonson 1980 yilda “the metaphor we live by” nomli kitobida nashr etkizadilar. Mazkur kitobda bizning mentalitetimiz, narsa va hodisalarni shu jumladan hissiyotlarimizni tushunishimiz va konseptlashtirishimizda metaforalarning o’rni va ulkan ahamiyati haqida tahlililiy bayon qiladilar. Mazkur kitob mualliflari konseptual metafora nazariyasi mualliflari ham hisoblanishadi.

Konseptual metafora nazariyasiga ko’ra metaforalar uch guruxga ajraladi. Birinchi gurux metaforalar orientatsion metaforalar xisoblanib unga ko’ra ifoalanishini kutayotgan konsept yoki obyekt yohud tushuncha ma’lum bir joy yoki yo’nalishga ishora qilinib inson ongida anglanadi. Masalan, kayfiyat tushunchasi “ko’tarilmoq” yoki “tushurilmoq” kabi yuqoriga va pastga yonalganlikni ifodalovchi leksemalar orqali metaforizatsiyaga kirishadi va 'kayfiyatning ko’tarilishi' baxt va xursandchilikni, uning 'tushushi' esa g'am qayg'uni ifodalaydi. Ingliz tilida bu orientatsion metaforalardan ingliz tilida 'happiness' va 'unhappiness' biadalari uchun keng foydalaniladi. Masalan, “we had to cheer him up”, “lighten up” kabilar.

Ikkinchi turdagi metaforalar ontologik metaforalar xisoblanib mavxum abstrakt tushunchalarni aniq reallikda mavjud bo’lgan tushunchalar bilan ifodalanishiga aytiladi. Bu turdagi metaforalar ham tadqiqotimiz obyektini bo’lmish baxt konseptining verballashuvida ancha faol qo’llaniladi.

Uchinchi tur metaforalar strukturaviy metaforalar hioblanib ular orqali inson ongi shuurida mavjud murakkab struktur tushuncha orqali huddi shu kabi boshqa bir so’z mohiyati ifodlanishini anglash mumkin.

Tadqiqotchi Madina Zaynobiddinova [Қосимова 2021, 103.b] baxtililik va baxtsizlik konseptual maydon birliklarining obrazli ifodasini amalga oshiruvchi frazeologik vositalarning barcha ko’rinishlari antropomorf, biomorph, artefakt, meteorologic metaforalar, gastronom va ontologik donor manbalardan olingan retsipient ko’chimlar asosida hosil bo’ladi deya ta’kidlaydi va o’zbek tilida baxtililik va baxtsizlik konseptosferasini 7ta freym va uning tarkibiga kiruvchi slotlar orqali amalga oshishini, ingliz tilida esa xar biri o’z tarkibiga slotlarni jamlagan 8ta freymmlar orqali aktuallashuvini ko’rsatib beradi.

Baxtililik va baxtsizlik inson timsolida kelgan metaforalar antropomorf donor manbali metaforalar hisoblandi va unga alohida freym sifatida qaraladi. “asosi antropomorf metafora bo’lgan jonlanitritish (personifikatsiya) vositasi baxtililik va baxtsizlik emotsiyalarining tilda eksplikatsiya qilishning eng keng tarqalgan vositasidir. Mazkur konseptning lisonda jonlantirish orqali ifodalanishi ko’pincha inson tomonidan bajariladigan xatti-xarakatlar ko’chida gavdalanadi” deya takidlaydi Madina Zaynobiddinova [Қосимова 2021, 103.b].

Ingliz tilida antropomorf metaforalarga bir qancha misollar keltirishimiz mumkin. Hususan, happiness raqsga tushadi (*happiness danced through her thoughts*), yuradi (*happiness*

walks on busy feet), istemol qiladi (*an unexpected happiness consumed her*), aks sado beradi (*happiness resonated through him*) va boshqalar. Bu turdagi metaforalarda baxt konseptining nominanti 'happiness' yoki uning faol sinonimlari odatda gapning egasi vazifasida keladi, insonga hos xatti-xarakatlarni ifodalovchi fe'llar esa gapning kesimi vazifasini o'taydi. Quyida shunday sintaktik qurilmaga ega bo'lgan metaforalarni ko'rishimiz mumkin:

1. *Joy took hold of him (uni quvonch qarshilagandi)*
2. *Happiness overtook me (baxt meni tutqin qilgandi)*
3. *satisfaction settled in his soul (qalbida qoniqish hukmron edi)*
4. *joy rushed through me (ichimga shodlik yugurdi)*

va baxtsizlik uchun quyidagicha misollar keltirish mumkin:

1. *A great tremor overtook her (Uni kuchli titroq bosib oldi)*
2. *There's a darkness that envelops his every move (uning xar bir xarakatini o'rab oluvchi zulmat mavjud)*
3. *A blackness that swarms her skin (uning terisini qoralik qoplardi)*

Baxt konsepti obazli ifoda etilganda faqatgina uning verbalizatorlari gapda ega vazifasida kelib jonlantirilishi bilangina emas balki boshqa turdagi sintaktik qurilmalardan ham foydalib metaforizatsiya qilish mumkin. Masalan, to be yordamchi fe'li ishtirokidagi iboralar orqali. Bu turdagi metaforalarga ham bir necha misollar keltirishimiz mumkin:

- ❖ *To be paralyzed with happiness (baxtdan qotib qolmoq)*
- To be flabbergasted with joy (Xursandchilikdan dovdirab qolmoq)*
- ❖ *To be intoxicated with joy (Shodlikdan mast bo'lmoq)*
- ❖ *To be wild with joy (quvonchdan quturib ketmoq)*
- ❖ *To be overcome with happiness (baxtni yengmoq)*
- ❖ *To be buzzing with happiness (baxt tufayli vizzillab yurmoq)*

Metaforalardan ko'proq yozma nutqda, ayniqsa badiiy tasvirlarda keng foydalaniladi. Yozuvchi tomonidan asar qaxramonining ruhiy ichki kechinmalarini ifodalab berish dolzarb masala xisoblanadi. Bu jarayonda "show don't tell", (aytma balki ko'rsatib ber) nomli texnikadan foydalanish keng tarqalgan usul hisoblanib, o'quvchilarga yozuvchilarning tavsifi va hikoyaning ekspozitsiyasini o'qishdan ko'ra, hikoyani va ularning qahramonlarini his qilishlariga imkon beradi (Rana, 2021). Bu usul orqali personaj emotsiyasini tafsiflanadi va kitobxonni hikoya va undagi qaxramonlarni gavdalanitirishda o'z aqli va his-tuyg'ularini jalb qilishga undaydi:

Telling: *Alina was happy.*

(Aytilsa: *Alina baxtli edi*)

Showing: *A gigantic grin spread across Alina's face, her soul started dancing and singing the song of heavens.*

(Ko'rsatilsa: *Alinaning yuziga yorqin tabassum tarqaldi, uning qalbi raqsga tushib, arsh qo'shig'ini kuylay boshladi*).

Huddi shu kabi baxtsizlikni tuyayotgan shaxsning ruhiy ichki kechinmalarini oddiygina qilib u baxtsiz edi demasdan balki uning hissiyotlarini tasvirlash orqali kitobxonga yanayam yorqinroq ifoda qilish mumkin. Bu jarayonda quyidagi tasviriy vositalardan foydalanish mumkin:

1. *Her eyes welled up with tears. (uning ko'zlari yoshga to'ldi)*
2. *The whole world suddenly disappeared for her. (Butun dunyo uning uchun birdan g'oyib bo'ldi.)*
3. *The weight of the grief was crushing her soul. (G'am yuki uning ruhini ezardi)*
A drop of tear fell down her cheek (Bir tomchi ko'z yoshi uning yonog'iga tushdi)

4. Her soul was drowning into the river of her grief. (Uning ruhi g'am daryosiga g'arq bo'ldi)
5. She was sinking into the deep sea of her tears. (U ko'z yoshlari chuqur dengiziga cho'kib ketdi.)
6. She was crying a river (U daryo bo'ylab yig'lardi)
7. Her lips trembled as tears slowly rolled down her cheeks. (Ko'z yoshlari asta-sekin yonoqlariga dumalab tushar ekan, lablari titrardi)

Ingliz tilida baxt konsepti metoforizatsiya orqali ifodalanayotganda 'up', "bright" and "light" so'zlaridan keng foydalanilgan. Ular ichida esa 'up' predlogi bilan verballashish hodisasi ko'p uchraydi va "we had to cheer him up", "lighten up" shakllari ingliz tilining amerika variantiga hosligi bilan ajralib turadi. Bazi bir metaforalar esa masalan, "In high spirits", 'tails up', 'filled with spirits', "They're in high spirits with a strong glow", "They're all in great delight" kabilar tarkibida 'spirits' yani ruh, ruhiyat so'zlari qatnashgan metaforalar Xitoy tilidan ingliz tiliga kitib kelgan. Bu yerda xitoy madaniyatida buddaviylik ta'siri ko'rinib turibdi. Venger tili orqali esa "this film gave me a high", "he is on cloud nine" "He has a sunny personality" "Brightness of eyes" kabilar kirib kelgan [Kelly E. Grob, 2012, 2. B.].

Adabiyotlar:

1. Charteris-Black, J. (2004). Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis. L.: Palgrave Macmillan.
2. Kelly E. Grob, Emily D. Anderson, Paul M. Kirsch, Elizabeth A. Craun, & Kimberly A. Barchard. (2012). "Looking Up" and "Feeling Down": Measuring Emotion Perception in Language. Measuring Emotion Perception in Language.
3. Lakoff, G. Johnson. (1980). Metaphors we live by. Chicago: University of Chicago Press.
4. Lakoff, G. (1993). The Contemporary Theory of Metaphor. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Rana, N. (8 march 2021 r.). Show Don't Tell Examples: Happy, Sad, Angry & Scared (Express Emotions in Writing With Show, Not Tell Phrases). Получено из pandorapost: <https://www.pandorapost.com/2021/03/show-dont-tell.html>
6. Raxmonova, Z. (2023). the verbalizations of the concept 'happiness' in english. trends of modern science and practice, (стр. 54-57). Ankara, Turkey.
7. Ross, W. (1924). Aristotle's Metaphysics. A Revisited Text with Introduction and Commentary by W.D. Ross. Oxford: At the Clarendon Press.
8. Қосимова, М. З. (2021). Ўзбек ва инглиз тилларида бахтлилик ва бахтсизлик концептуал бинар оппозицияси. Андижон: АДУ.

ЎЗБЕК ВА НЕМИС ТИЛЛАРИДАГИ ЗООНИМ КОМПОНЕНТЛИ ПАРЕМИЯЛАРНИНГ ГЕНДЕР ХУСУСИЯТЛАРИ

Комолова Шахнозахон Адхамовна
ЎзМУ таянч докторанти

Аннотация: Ушбу мақола ўзбек ва немис тилларидаги паремиялардаги гендер хусусиятларни баён қилиш масаласига бағишланган. Ушбу тадқиқотнинг мақсади ўзбек ва немис лингвомаданиятининг доимий гендер стереотипларини зооним компонентли паремиялар ёрдамида аниқлашдан иборат.

Калит сўзлар: гендер, мақол, лингвомаданият, зооним компонентли, паремиологик бирликлар, аёл, эркак, нейтрал.

Ҳозирги вақтда тилшуносликнинг долзарб йўналишларидан ҳисобланган фразеология ва паремиологиядаги бирликларнинг антропоцентриқ хусусиятларни лингвокултурологик ёндашув асосида ўрганиш жуда муҳим ҳисобланади. Немис ва

Ўзбек тилларининг зооним компонентли паремиологик бирликлар кўпчиликини ташкил этади ва уларда гендер хусусиятларни ифодаланиши кўпроқ кузатилади. Бунинг бир қанча сабаблари мавжуд. Биринчидан, "зооморфизмлар нафақат инсоннинг ташқи қиёфасини, унинг хулқ-атворини, хусусиятларини, жисмоний, интеллектуал, ахлоқий фазилятларини ва ҳиссий ҳолатларини тасвирлашга имкон беради, шунингдек, улар маданий хусусиятларга ҳам эга" [Шарова А.А. 2010, с. 6].

Иккинчидан, зооморфик тасвирлар аниқ маънога эга бўлиб, улар бир неча хил хусусиятларга кўра инсонга баҳо бера олади. Зооморфизмларнинг мажозий маънолари метафоризация ва дунёни ижодий англаш натижасида вужудга келиб, ҳайвонлар ҳақидаги умуминсоний ва миллий ғоялар асосида шаклланади. [Береславская Е.М., 2001, с. 50.]

Бизнинг тадқиқотимизда зооним компонентли паремияларнинг функционал-семантик гуруҳини аниқлаш ва улардаги гендер хусусиятлари ҳамда маъно кўчиши, характерли хусусиятлари ва экспессив функциялари зоонимларнинг умумий хусусиятлари сифатида белгиланади.

Немис ва ўзбек тилларида сўзлашувчилар томонидан маълум бир ҳолатни ҳайвон номлари билан боғлиқ ҳолда паремияларда тасвирлашнинг фарқли жиҳатлари мавжуд. Бу жараён албатта ҳар иккала халқнинг ўзига хос миллий маданияти билан боғлиқ бўлиб, бундан ташқари зооморфизмларнинг миллий ўзига хослиги, ушбу лексик бирликларнинг гендер мос келишидаги фарқларда, шунингдек, инсонни тавсифлаш учун эркак ёки урғочи ҳайвон номларининг ишлатилишида ҳам намоён бўлади.

"Эркак" ва "аёл" га хос жиҳатлар турли халқларнинг маданий анъаналарини ўзида мужассамлаган паремиологик бирликларида турлича ифодаланади. Ҳозирги кунда гендер соҳасида олиб борилаётган лингвистик ва маданий тадқиқотлар бошқа соҳаларга нисбатан сезиларли даражада ривожланмоқда. Тилшуносликда ушбу йўналишнинг асосий вазифаси "аёл" ва "эркак" ларга хос бўлган маданий тушунчаларни тавсифлаш ва уларнинг таркибий қисмларини лингвистик тузилмаларини, хусусан, паремиологиянинг асосий бирликлари ҳисобланган мақол ва маталларда таҳлил қилиш орқали аниқлашдан иборат.

Паремиологик бирликлар антропоцентрик бўлиб, уларда инсон икки хил гипотезада намоён бўлади ва у "гендер" тушунчаси билан узвий боғлиқ. Паремиялардаги гендер хусусиятлар асосан зооним компонентли мақол ва маталларда кўплаб кузатилади. Ҳайвонларнинг тасвирлари орқали нафақат инсоннинг характери, балки ижтимоий тузилиши, турмуш тарзи, эркак ва аёлларнинг умумий вазифалари ва жамиятдаги роли ифодаланади.

Бизнинг олиб борган қиёсий таҳлилимиз ўзбек ва немис тиллари паремиологик фондининг зооним компонентли паремияларидаги гендер муносабатларнинг миллий-ўзига хос хусусиятларини аниқлаш имконини беради. Қуйидаги ўзбек ва немис тилларидаги мисолларда буларни яққол кузатиш мумкин. Масалан, *Ғунажсин кўз сузмаса, Буқача ип узмас* мақолида *ғунажсин* лексемаси орқали хулқи ёмон қиз ва аёлларга, *буқача* лексемаси орқали эса эркакларга ишора қилади. *Қаторда норинг бўлса, юкинг ерда қолмас* мақолида *нор* зооними орқали чинакам дўст назарда тутилади ва ҳаётда чинакам дўст, ёр-биродарларинг бўлса, қийналмайсан деган маънода қўлланилади. Ушбу мақолнинг ўзбек тилида бир қанча синонимлари мавжуд. *Қуш қаноти билан; Эр оти билан кучли; Нор йўлида юк қолмас; Қушини осмонда тутиб турадиган-қаноти билан қўйруғи* кабилар шулар жумласидан. *Эшак қирққа кирганда қилиқ чиқаради* мақоли халқ орасида соч-соқоли оқаргандан кейин ҳам ўйноқилигини, безорилигини ташламаган, "қариб қуюлмаган"

эркакларга нисбатан қўлланилиб келади. *Тойни от қилгунча, эгаси “им” бўлади* мақолида болани бокиб, ўстириб, тарбиялаб, одам қилиш – осон эмас. Бу йўлда ота-она катта қийинчиликларга дуч келади. Ўзбек тилидаги кўплаб мақолларда асосан фарзанд тарбиясига алоҳида эътибор қаратилади. *Туя қочиб, юкдан қутилмас*. Ўзбек халқи туяни кўпинча отага қиёслайди. Ушбу мақолда ота бола-чақани боқиш, оиланинг эҳтиёжларини таъминлаш йўлида турмуш машаққатларидан қочиб кутулолмайди дейилади.

Ҳар иккала тилда ҳам юқоридаги берилган паремиологик бирликларга ўхшаш паремиялар мавжуд бўлиб, улар немис ва ўзбек халқининг миллий-маданий ва ижтимоий ҳаётини ўзида акс эттиради. *Икки қўчқорнинг боши бир қозонда қайнамас* мақоли немис халқида *Zwei Hähne taugen nicht auf einen Mist* эквивалентига эга. Ушбу мақолнинг ўзбек тилидаги эквивалентида *қўчқор* сўзи қўлланилган бўлса, немис тилидаги эквивалентида эса *Hähne* - *хўрозлар* сўзи қўлланилган. Ҳар иккала тилда ҳам ушбу зоонимлар эркак жинсига мансуб бўлиб, улар мажозан феъл –атвори бир-бирига зид бўлган кишиларга ишора қилади ва улар бир жойда келишиб яшай олмаслигини ифодалайди. *Балиқ бошидан сасийди* мақолида ҳар қандай бузилиш, емирилиш, инқироз, тартибсизлик, нотинчлик ва шунга ўхшаш қўнғилсиз ҳолатлар “юқори”дан бошланишига ишора қилинади. Ўтмишда илғор дунёқарашли кишилар мавжуд ижтимоий тузумнинг бузуқлигига сабаб биринчи навбатда мамлакатни бошқариб турган (подшо, амир, хон) ларнинг ўзи адолатсизлиги, калтабинлиги ҳамда халқни нотўғри йўлдан бошлаб боришида эканлигини бир қадар тушуниб етанлар ва мазкур мақолни уларга нисбатан аччиқ киноя тарзида қўллаганлар.[Шомақсудов Ш., 2001, 25-Б.] Ушбу мақол немис тилида *Der Fisch fängt am Kopf an zu stinken* эквивалентига эга. Немис халқида ҳам ушбу мақол худди ўзбек халқида бўлгани каби мажозий маънода юқоридаги раҳбар ходимларга нисбатан қўлланилади.

Юқоридаги мисоллардан ҳар иккала тилда ҳам гендер хусусиятлар ҳайвон номлари иштирокидаги мақолларда аниқ кузатилди. Паремиологик бирликларда турли хил жониворларнинг номлари орқали бир хил маъно ҳар иккала тилда ҳам бирдек ифодаланиши кўриб чиқилди. Шунингдек, баъзи мақоллар ҳар иккала тилда ҳам мавжуд бўлиб, уларда гендер нейтралликни кузатиш мумкин. Масалан, *Эшакни гапирса, қулоғи кўринади / Бўрини гапирсанг, қулоғи кўринади* - *Wenn man den Esel nennt, kommt er gerennt / Wenn man Wolfe spricht, ist er nicht weit* мақоли халқ орасида бировни йўқлаб, гапириб турганда тўсатдан кириб келса, ҳазил-мutoиба тариқасида қўлланилади. *Эшакка Худо шох берса, эгасини сузади* - *Wenn es dem Esel zu wohl wird, geht er aufs Eis tanzen*; каби мақолларни мисол тариқасида келтириш мумкин. Келтириб ўтилган ҳар иккала тилдаги ушбу мақолларда айнан бир жинс вакилига нисбатан ишора қилинмайди. Бундай паремиялар эркак ва аёллар учун ҳам бирдек қўлланилаверади.

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, ҳар иккала тилдаги зооним компонентли паремиологик бирликларнинг гендер хусусиятларида ўзаро универсал жиҳатлар мавжуд. Таҳлиллар натижасида паремиялар таркибидаги зооним компонентларнинг қўлланилишида кичик фарқлар ҳам аниқланди.

Иктибослар:

1. Шарова А.А., Гендерный аспект зооморфных образов (на материале русского и ан-глийского языков), автореф. дисс. на соиск. уч. ст. к. филол. наук, Ярославль 2010, с. 6.
2. Брославская Е.М., Этнокультурные особенности зооморфизмов в русском, украин-ском и английском языках, «Вестник МСУ» 4, 2001, № 6, с. 50.
3. Шомақсудов Ш., Маънолар маҳзани.-Т.:“Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2001, 25-Б.

ЛУҒАВИЙ, МАТНИЙ ВА МАНТИҚИЙ МАЪНОЛАР МУНОСАБАТИГА АСОСЛАНГАН ФРАЗЕОЛОГИК БИРЛИКЛАР ТАВСИФИ

Юнусов Норбек Хабибулло ўғли

2-босқич таянч докторанти

Алишер Навоий номидаги ўзбек тили ва адабиёти университети

Аннотация. Ушбу мақолада инглиз ва ўзбек тилларида фразеологик бирликларнинг лингво-маданий жиҳатдан ўзаро боғлиқ эканлиги, фразеологик бирликларнинг ўзига хос хусусиятларини, таржима мисолида эмас, балки уларнинг муқобилларини бериш зарурлигига эътибор қаратилган.

Калит сўзлар: Фразеологик бирликлар, метафора, категориял меъзон, граматик элементлар, Фразеологик комбинация.

Инглиз ва ўзбек тилшунослигига фразеологик бирликлар фразеология ёки идиома атамаси билан кирган. Луғат бойлигининг ушбу бўлимини таснифлаш ва таҳлил қилиш ҳақида турли нуқтаи назарлар мавжуд. Фразеологик бирликлар – бу икки ва ундан кўп сўзларнинг бирикиб бир яхлит маъно касб этишидир. Фразеологик бирлик сўзи бизнинг, шунингдек, чет эл тилшуносликгида ҳар хил маънолар касб этади. Биз бу атамани тузилиши ва қисмларининг қандай сўзлардан ташкил топганлигига қарамасдан бирининг маъноси иккинчисига тобе бўлган сўзларнинг бирикмаси сифатида қараймиз. Фразеологик бирликларни тилшуносликнинг бир бўлими сифатида ва унинг лингвистик қоидаларини яратган машҳур рус олимлари мавжуд. Улардан энг машҳурлари Амасова ва Кунинлардир. Улар дунёга машҳур фразеологик бирлик, яъни фразеология соҳасига бағишланган ўзига хос мактаб яратганлар. Фразеологик бирликларни таснифлаш ва таҳлил қилиш учун турли қарашлар мавжуд. Фразеологик бирликлар бир неча хил. Фразеологик бирликларда коммуникативлик даражаси турли хил бўлиши мумкин, коммуникативлик турига кўра 3 хил фразеологик бирикмалар мавжудлиги таклиф этилган. 1) Таркибидаги биронта ҳам сўзнинг асл маъноси сақланмаган фразеологик бирликлар (phraseological fusions). Бу турдаги фразеологик бирликларда сўз маъноларининг бир бирига боғлиқлиги энг юқори даражани касб этади. Масалан: *to kick the bucket = to die* – *жон таслим этмоқ*, *bakers dozen* – *бахтсиз рақам*, *spick and span*, *fishy story* – *сафсата*. 2) Тўлиқ кўчма маъноли сўзлар бирикмаси (phraseological units), бундай турдаги бирикмаларда метафора жуда катта аҳамият касб этади. Бу турдаги фразеологик бирликларда таркибдаги биронта сўз ўз маъносини қисман бўлсада сақлаб қолган, ёки сўзлар кўчма маънода ишлатилган бўлади. Масалан: *to show one's teeth - to smile* – *илжаймоқ*, *табассум қилмоқ*; *to know the why the wind blows* – *шамолнинг қайси тарафдан эсаётганлигини билмоқ*, *гапнинг қайси тарафга қараб бораётганлигини билмоқ*; *to skate on on thin ice – to be in danger* – *хавф остида бўлмоқ*. 3) Фразеологик комбинациялар (phraseological combinations) – таркибидаги бир сўзнинг ўз луғавий маъносини сақлаб қолган, иккинчиси эса кўчма маънода ишлатиладиган бирикмалар. Масалан: *to make money* – *пул ишлаб топмоқ*; *to take exams* – *имтиҳон топширмоқ*.

Рус олими А.Виноградов томонидан рус фразеологияси асосида таклиф этган фразеологик бирликларнинг таснифи инглиз фразеологик бирликларини таснифлашга унчалик мос келмади. Шунинг учун бошқа бир рус олими А.Кунин ўзининг фразеологик бирликларга хос назариясини таклиф этди. Фразеологик бирликвий бирликлар турғун сўз бирикмаларига қараб белгиланади, бу таъриф шуни тасдиқлайдики, фразеологик

бирликларнинг энг асосий ўзига хослиги - бу уларнинг барқарорлиги (турғунлиги)дир [Кунин А.В.,1964,82]. Биз фразеологик бирликнинг бирор қисмини ҳеч қачон алмаштириб қўлай олмаймиз. Уларнинг грамматик тузилиши ҳам барқарордир. Кўпчилик фразеологик бирликлар жуда ҳис-ҳаяжонли. Ҳар бир тил ўз фразеологик бирликларига эга ва улар таркибидаги сўзларнинг қайси сўз туркумига хослиги билан ҳам таснифланади. 1) Отли фразеологик бирликлар (substantial phraseological units): *a skeleton in the cupboard – айтилмас сир, a pretty heel of fish – ёқимсиз вазият*. 2) Феъли фразеологик бирликлар (verbal phraseological units): *to learn by heart – ёдлаб олмоқ; to take the bull by the horns – ҳўкизни шохидан тутмоқ; to have smth. at one's finger tips – беи қўлдек билмоқ*. 3) Сифатли фразеологик бирликлар (adjectival phraseological units): *cool as cucumber – совуққон; as good as gold – тилла, жуда яхши*. 4) Равишли фразеологик бирликлар (adverbial phraseological units): *from head to teel – бошдан оёқ; once in a blue moon – онда-сонда; by hook or by crook – ҳар қандай йўл билан*. 5) Ҳис-ҳаяжонли фразеологик бирликлар (interjectional phraseological units): *My eye and Betty Martin – ана холос*.

Фразеологик бирликлар эркин сўз бирикмаларидан ташкил топиб, улардан бир қанчаси ҳозирда тилимизда қўлланилмайди. Баъзи фразеологик бирликларнинг келиб чиқиши турлича, улардан баъзилари аввало махсус соҳаларда ишлатилади ва барча томонидан қўлланилади:

1) Муҳандисликда (engineering): *to blow of steam – ўз йўли билан чиқармоқ, to step on the gas – тезликни оширмоқ, газни босмоқ*.

2) Қишлоқ ҳўжалигида (agriculture): *to put the plough before the oxen – нотўғри жойдан бошламоқ*.

3) Денгиз сўзи қатнашган иборлар (sea phraseological units): *to be at sea – ақлдан озиб қолмоқ, to run into difficult waters – қийинчиликка тушиб қолмоқ*.

4) Савдога оид фразеологик бирликлар (trade): *to tlak shop – иш юзасидан гаплашмоқ, best seller – бозори чаққон китоб*.

5) Спорт ва овға оид фразеологик бирликлар (sports and hunting): *that cock won't fight – бу номер ўтмайди, to back the wrong horse – нотўғри танламоқ*.

Баъзи фразеологик бирликлар машҳур ёзувчиларнинг асарларидан олинган. Масалан: *so said, so done – айтилган сўз отилган ўқ*.

Фразеологик бирликлар - тилшуносликнинг бирор тилга хос барқарор сўз бирикмаларини ва турғун бирикмаларни ўрганадиган бўлим. Фразеологик бирликларни фразеология атамаси билан XIV асрнинг иккинчи ярмида инглиз адабиётшуноси ва таржимони Неандр биринчи бор қўллаган.

Тилшуносликда фразеология атамаси Шарл Балли тамонидан ишлатилиб, стилистика фани билан қўшиб ўрганилган, лекин фразеологияни фан сифатида тан олиш фикрини билдирган таниқли тилшунос олим проф. Е.Д.Поливановдир. Шу фикрни қўллаб қувватлаган олимлардан яна бири машҳур тилшунос олим В.В.Виноградовдир. У ўзининг қатор илмий тадқиқотларида рус тилидаги фразеологик бирикмалар таълимотларни йиғади ва уларни семантик жиҳатдан гуруҳларга бўлиб чиқади. Е.Д.Поливанов ва В.В.Виноградовлар тамонидан ўртага ташланган фразеология ҳақидаги фикрлар кейинчалик бу соҳада кўплаб тадқиқотларнинг юзага чиқишига туртки бўлди [Виноградов В.В, 1947,47]. Баъзи олимлар фразеологик бирикмаларни сўзларнинг эквиваленти ҳисоблашиб, уни лексикология таркибига киритадилар. Профессор Ш. Раҳматуллаев ҳам шу фикрга қўшилиб: “Луғат бойлиги сўзлардан ва шу сўзлар асосида тузилган фразеологик бирликлардан ташкил топади. Сўз луғат бойлиги сифатида лексик бирлик,

деб фразеологик бирликлар эса фразеологик бирлик деб аталади. Булар умумлаштирилиб, луғавий бирлик деб юритилади. Фразеологик бирлик луғавий маъно англатиш учун хизмат қилади. Шунга кўра у луғавий бирлик ҳисобланади ва шу жиҳатдан сўз билан бир қаторда қўйилади» [Рахматуллаев Ш., 1955, 128].

Бу фикрга қўшилувчи олимлар талайгина. М.Содиқова эса фразеологияни кенг маънода тушуниб, ўзининг “Русча-ўзбекча фразеологик луғати”га мақол ва маталларни киритади. Образли фразеологик бирликлар, мақоллар ҳикматли сўзлар ва идиоматик бирикмаларни фразеологик бирикма таркибига киритган Я.Д.Пинхасов ҳам фразеологияни кенг маънода тушунувчилар қаторига қўшилади. Шунингдек, Қ.Мусаев ҳам мана шу иккинчи фикрни қўллаб-қўвватлайди. Биз ҳам шу фикрга қўшилган ҳолда фразеологизмни кенг маънода тушунамиз ва таржимада эса эркин сўз бирикмаларини ҳам ҳақиқий фразеологизм деб ҳисоблаймиз [Мусаев Қ., 1980, 65].

Ўзбек тилшунослигида инглиз фразеологик бирликларнинг шаклланиши масалалари атрофлича ўрганилмаган. Ҳар иккала тил фразеологизмларининг шаклланиш хусусиятларини ўрганишдан олдин, фразеологик шаклланиш терминининг ҳукукий ҳолатини аниқлаш лозим. Фразеологик бирликвий шаклланиш тил воситалари ёрдамида фразеологизмлар ҳосил қилишнинг ўзига хос хусусиятлари, қонуниятларини ўрганади. Фразеологик шаклланиш ўз мақсад ва вазифаларига кўра сўз ясалишига яқин туради. Сўз ясалишида янги сўзлар пайдо бўлиши, фразеологик шаклланишда эса янги фразеологизмлар ҳосил қилиш жараёни ўрганилади.

Адабиётлар:

1. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке. Сб. «Академик А.А. Шахматов». - М. - Л., 1947.
2. Гальперин И.Р. Очерки по стилистике английского языка. - М., 1958. - с. 171.
3. Кунин А.В. Основные понятия английской фразеологии и создание англо-русского фразеологического словаря. Док. дисс. - М., 1964.
4. Логан М.С. Фразеология английского языка. - М., 1959., - С. 159.
5. Маматов А.Э. Ҳозирги ўзбек адабий тилида лексик ва фразеологик норма муаммолари. 1998.
6. Мусаев К. Лексико фразеологические вопросы художественного перевода, Т.: Ўқитувчи, 1980.
7. Рахматуллаев Ш. Ҳозирги замон ўзбек тилидаги образли феъл фразеологик бирликларнинг асосий грамматик хусусиятлари. - Т., 1955.

A. SAIDOV, D. YAX'YOYEVA, D.I. VOLKOVISKAYA, A. PEREMQULOVA, M.X. HAKIMOV LARNING UCH TILLI TERMINOLOGIK LUG'ATLARINING YUTUQLARI

Ruzimov Sherali Saliyevich

Tayanch doktorant,

Ajiniyoz nomidagi Nukus Davlat Pedagogika Instituti (O'zbekiston)

Annotatsiya. Maqolada A. Saidov, D. Yax'yoyeva D.I. Volkoviskaya, A. Peremqulova, M.X. Hakimovlarning terminologik lug'atlarining yutuqlari misollar bilan ko'rsatgan holda uni takomillashtirishga qaratilgan tavsiyalar taqdim qilindi.

Kalit so'zlar: soliq, iqtisodiyot, affiks, transkripsiya, suffiks, prefiks, ma'nodosh, atama, terminologik.

Inglizcha-o'zbekcha-ruscha lug'atlar ingliz, rus tillarining o'zbekcha so'zlashuvchilar orasida keng tarqalishiga xizmat qilishi bilan birga o'zbek tilini ingliz, rus tilida so'zlashuvchilarga ham tanishtiradi.

Hozir siz bilan ko'rib chiqadiganimiz A.Saidov, D.Yax'yoyevaning inglizcha-o'zbekcha-ruscha soliq va iqtisodiyot atamaları lug'ati va D.I.Volkovskaya, A.Peremkulova, M.X.Hakimovning inglizcha-ruscha-o'zbekcha kompyuter ilmi bo'yicha o'quv lug'ati.

Demak birinchi qo'llanma soliq tizimi xodimlari kasbiy faoliyat jarayonida atamalarni tushinishda qulaylik yaratadi. Lug'atda so'zlar va so'z birikmalari lug'at tuzish an'anasiga muvofiq alifbo tartibida berilgan.

Bosh so'zning sinonimi ham bevosita yonida ko'rsatib o'tilgan. Masalan, “actual cost (value)” bilan bir qatorda, aynan shu ma'noni ochib beradigan “real value” birikmasi. Bu ikkala birikma ham o'zbek tiliga “haqiqiy qiymat” deb tarjima qilinadi. Yana boshqa misollar keltiradigan bo'lsak, “Breach, default, fraud, violation, infringement, offense” kabi so'zlarning barchasi bir turkumga mansub va o'zbek tilidagi “buzish” so'ziga mos keladi. “Basic, chief” so'zlari ham lug'atda sinonim sifatida keltirilgan. O'rganuvchi so'zlarning kontekstga mosini foydalanishi mumkin. “Cheque, check” so'zlari ham bir so'zning turli ko'rinishlaridir. Bu kabi sinonimlarni bir qatorda keltirish orqali lug'at tuzuvchilar bir mazmundagi so'z va birikmalarni takrorlashning oldini olishgan.

So'z qo'shish bu morfologik so'z yasash turi bo'lib, unda yangi qo'shma so'z ikki yoki undan ortiq o'zak yoki so'zning qo'shilishi bilan yasaladi:

Book-keeper - Hisobchi buxalter - Бухгалтер [Saidov A., Yax'yoyeva D. 2008, 10-b.]

Shunga o'xshab iqtisodiyot sohasida ko'plab ingliz, o'zbek, rus tillaridagi neologizmlar qo'llanib kelinmoqda.

Affiksatsiya yo'li bilan yasalgan so'zlarning yuqoridagi tillarda o'xshashligi.

1. Suffikslar yordamida: iqtisodiyot sohasida umuman olganda ingliz tilida kasb-hunarga oid so'z yasashida '-er, -r, -ment, -ist' suffikslari unumli hisoblanadi: Import + er = importer - import qiluvchi - импортёр [Saidov A., Yax'yoyeva D. 2008, 34-b.]

2. Prefikislar yordamida: Old qo'shimchalarni qo'shib so'z yasash bo'lib, bu usulda neologizmlar yasash keng tarqalmagan: Prepayment - muddatdan oldingi to'lov - досрочный платёж [Saidov A., Yax'yoyeva D. 2008, 50-b.]

3. Suffiks-prefikislar yordamida: Yangi so'z yasashning bu turida o'zak-negizga bir vaqtning o'zida ham prefiks, ham suffiks qo'shish orqali yangi so'z yasaladi: Underestimated price - pasaytirilgan narx - заниженная цена [Saidov A., Yax'yoyeva D. 2008, 70-b.]

Misollarda ingliz tilidagi '-er' o'zbek tilidagi '-chi', rus tilidagi '-ep', 'pre-' esa 'muddatdan oldingi', 'over-' 'o'shirilishi' kabilar bilan ifodalangan.

Soha mutaxassislariga ma'lumki o'zbek tilida kelishik qo'shimchalari bilan ifodalanadigan ingliz tilidagi “of” predlogi bilan bog'langan birikmalarda aniq artikl “the” ni ishlatish zarur bo'lgan birikmalar bosh so'zdan so'ng qavs ichida ko'rsatib o'tilgan: Bank of England (the Bank) - Angliya banki (Angliya Davlat banki) - Английский банк (государственный банк в Англии) [Saidov A., Yax'yoyeva D. 2008, 9-b.]

Shuningdek, lug'atda “admission of transportation vehicles” - “transport vositalarini o'tkazish”, “annual income of physical persons” - “jismoniy shaxslarning yillik daromadi”, “articles of prime necessity” - “zaruriy buyumlar”, “automated system of customs clearance” - “tovarlarni bojxonadagi rasmiylashtirishdan o'tkazishning avtomatlashtirilgan tizimi”, “Bank of international settlements” - “Xalqaro hisob-kitob banki”, “collection for use of auto station” - “avtotransport to'xtash joyidan foydalanganlik uchun yig'im” shu kabi otli va felli birikmalar

tayyor holda berilgan. Birikmalarning tayyor holda berilishi shu sohada faoliyat olib boruvchi xodimlar uchun bir qancha qulayliklar yaratadi.

Ikki komponentli birikmalardan unumli foydalanilgan: Cash payment - naqd pul bilan to'lash - платеж наличными [Saidov A., Yax'yoyeva D. 2008, 12-b.]

Bu turdagi birikmalarning ikkala komponentlari ham umumiste'moldagi so'zlar bo'lib, ular orqali yangi ma'noli birikma paydo bo'ladi.

Kuzatishlarimga tayanib shularni qo'shimcha qilishim mumkinki lug'atda berilgan so'zlarining turkumi ko'rsatib o'tilsa (avoid (v), actual (adj), advice (n) shaklida), so'zlarning halqaro fonetik transkripsiya asosida transkripsiyasi va urg'usi (adviser [əd'vaɪzə] shaklida) haqida ma'lumot berib o'tilsa yaxshiroq bo'lgan bo'lardi.

Demak ikkinchi qo'llanma kompyuter ilmiga qizquvchilar uchun mo'ljallangan, lug'at maqolachalari alifbo tartibida berilgan:

activity	активность; работа, действие, деятельность	faollik, ish. harakat, faoliyat [Volkoviskaya 2005, 4-b.]

Shuningdek lug'atdagi har bir so'zning ma'nosini yanada yoritib berish va kompyuter ilmiga yaqin aloqadorligi borligini ifodalash maqsadida ular ishtirok etgan bir emas bir nechta iboralar va so'z birikmalari qora rang bilan ifodalanagan va ularning ketma ketligi ham alifbo tartibida rus va o'zbek tillardagi tarjimai bilan birgalikda berilgan. Shuningdek mana shunday holatda so'z yana takrorlanmasligi uchun qaysi so'z ifodalanayotgan bo'lsa o'sha so'zning bosh harfidan (a. shaklida) foydalanilgan.

bar-полоса, шина-yo'l, shina

menu b.-линейка меню-menu chizimi

scroll b.-линейка прокрутки-aylanma chizim

title b.-заголовок окно (меню)-(menu) oyna sarlavhasi [Volkoviskaya D.I., Peremqulova A., Hakimov M.X. 2005, 12-b.]

Nostandart fe'llarning uchala (*infinitve, past simple, past participle*) shakli qavs ichida infinitiv shakldagi fe'ldan keyin berilgan:

draw (drew, drown)-выводить (заклучение)- xulosa chiqarmoq [Volkoviskaya D.I., Peremqulova A., Hakimov M.X. 2005, 39-b.]

Biz bilamizki, kompyuter sohasida ko'plab qisqartma so'zlarga duch kelamiz. Shuni inobatga olgan holda tahlil qilayotgan lug'atimiz tarkibida ushbu sohaga oid ko'p qo'llaniladigan quydagicha qisqartma so'zlar (abbreviations), ingliz tilidagi yoyilmasi va ularning rus va o'zbek tillaridagi tarjimai bilan keltirilgan: IT – см. information technology - axborot texnologiyasi [Volkoviskaya D.I., Peremqulova A., Hakimov M.X. 2005, 63-b.]

DOS – Disk operating system – дисковая операционная систем – diskli operatsion tizim [Volkoviskaya D.I., Peremqulova A., Hakimov M.X. 2005, 39-b.]

Nostandart otlarning ko'plik shakli qavs ichida keltirib o'tilgan: **analysis** (pl. analyses) – анализ – tahlil [Volkoviskaya D.I., Peremqulova A., Hakimov M.X. 2005, 8-b.]

Xulosa qilib aytganda lug'at tuzish insondan katta e'tibor va matonatni talab qiladi. Chunki , uni yaratish davomida olimlar o'rganuvchilarga foydalanish uchun qulay bo'ladigan taraflariga ko'proq yondashishi lozim. Ko'rib chiqilgan lug'atlar foydalanuvchular uchun qulay va so'zlarni o'rganishda samarali xizmat qiladi. Bunda albatta A.Saidov va D.Yaxyoyeva, Vokoviskaya D.I, Peremqulov A, Hakimov kabi tilshunoslarning hissasi beqiyosdir.

Iqtiboslar:

1. Saidov A., Yax'yoyeva D. inglizcha-o'zbekcha-ruscha soliq va iqtisodiyot atamaları lug'ati. DAVLAT SOLIQ QO'MITASI SOLIQ AKADEMIYASI-2008
2. Volkovskaya D.I., Peremkulova A., Hakimov M.X. inglizcha-ruscha-o'zbekcha kompyuter ilmi bo'yicha o'quv lug'ati. Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti. T-2005.

FRANSUZ TILIDAGI DORIVOR O'SIMLIKLARNING NOMLANISH TAHLILI

Yo'ldasheva Dilduza Muydinjanovna

Doctorate Student, Toshkent davlat transport universiteti (O'zbekiston)

Annotatsiya. Maqolada fransuz tilida dorivor o'simliklarni nomlash usullari muhokama qilinadi. Fransuz tiliga eng xos bo'lgan birlamchi va ikkilamchi o'simlik nominatsiyalarining shakllanish ketma-ketligi o'rganiladi va misollar keltiriladi. Fitonimik lug'atning tarkibiy qismlarga bo'linishi haqida qisqacha ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: nominatsiya, atama, fitonim, komponent, dorivor o'simliklar, mifologiya.

Zamonaviy tilshunoslikda nominatsiya nazariyasi ko'plab tadqiqotchilar uchun katta qiziqish uyg'otmoqda. V. G. Gak ta'kidlashi bo'yicha, "nominatsiya" atamasi dinamik va statistik jihatdan ishlatilishi mumkin: dinamik jihatdan nomlanish jarayonini bildirsa, statistik aspektda natijani ko'rsatadi. Shunday qilib, V. G. Gak belgilangan ob'ektga qarab nominatsiyaning ikki turini aniqlaydi: elementar va voqea (vaziyat). Element nominatsiyasi-voqelikning ma'lum bir elementini bildiradi: ob'ekt, sifat, jarayon, har qanday voqelikning munosabati yoki tasavvur qilinadigan ob'ekt. Masalan, *Coronilla (beda o'ti)* - fransuz tilida tashqi ko'rinishi tufayli bu o'simlik *coronille* nomini oldi - bu o'simlikning gullari juda kichik va tojga juda o'xshash.

Voqea nominatsiyasi-bir qator elementlarni birlashtirgan fakt, hodisani anglatadi. Masalan, *Macre commune* - oddiy suv yong'og'i (*macre* - suv yong'og'i; *commune* - oddiy), ikkinchi nomi *chataigne d'eau* - suv kashtan. Bu bir yillik suv o'simlikidir. Yong'oqning ko'rinishi g'ayrioddiy - u to'rtta shoxli karikaturali shaytonning boshiga o'xshaydi, ammo bu yong'oqning tikanlari. Ba'zan "la'nati yong'oq" deb nomlanadi. Rimliklar dushman otliqlariga qarshi hiyla - nayrang qurollardan foydalanganlar - *calcutrapa* "to'piq tuzog'i", bunday to'p qanday yotmasin, bitta tikani har doim yuqoriga chiqib turardi. Ular daryo tubiga va o'tish joylariga ushbu o'simlikni tarqatishgan. Tashqi tomondan, chilim yong'og'i va "tovon tuzog'i" o'rtasidagi o'xshashlik juda katta edi-*trapa* so'zi o'simlik nomiga aylandi [Gak 1998, 768 b.].

Asosiy so'zlarning xilma-xilligiga qarab, birlamchi va ikkilamchi nominatsiyalar ajratiladi. Shunday qilib, S. S. Maslova, G. V. Kolshanskiy, N. D. Arutyunova, E. S. Kubryakova asarlarida birlamchi nominatsiya dastlab lingvistik ma'noni anglatadi. Ya'ni, dastlabki nominatsiya voqelik elementlarini aks ettiruvchi "oddiy" munosabat bilan tavsiflanadi. Ikkilamchi nominatsiya-bu mavjud bo'lgan til birligining fonetik ko'rinishidan yangi belgilangan, yangi qo'shimcha funksiyasida foydalanish degani. Masalan, *coucou*-qushning nomi, asosiy nominatsiya; gulning nomi (*Narcissus*) ikkilamchi nominatsiya [Merkulova 1967, 132b.].

N. A. Panasenkoning fitonimik lug'atni shakllantirish jarayonida motivatsion aloqalarni o'rganib chiqib, o'simlikning xususiyatlari to'g'risidagi ma'lumotlar uning nomida qanday aks etishini aniqladi. N. A. Panasenkoning tahlili fransuz tilidagi so'zning onomasiologik tuzilishini ajratib ko'rsatish va asosning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashga imkon beradi (asos - bu boshqa so'zlarning ta'riflari olinadigan so'zlar to'plami, belgi va predikat - mavzu). Ushbu onomasiologik tarkibiy qismlarning har birining tavsifida tarkibiy va kategorik jihatni ta'kidlash kerak.

Asoslarning tuzilishi va semantikasini hisobga olgan holda, dorivor o'simliklarning nomlarida quyidagi turlarni ajratish mumkin: asos - suffiks va asos - to'liq ma'noli so'z. Masalan: *coudrier* (lat. *Corylus avellana*) yong'oq, asos - *Coudr* va *-ier* qo'shimchasini qo'shish. Asos - to'liq ma'noga ega so'z: *Acconit napol-* yig'ma akonit, sholg'om kurashchisi, bo'ri ildizi. (Umumiy nomi, *aconit* o'qidan kelib chiqqan, chunki kamonchilar o'qlarini akonit zahari bilan qoplagan; yoki *acone* - "tosh" degan ma'noni anglatadi, bu akonit tog' vodiylarida o'sayotganligini ko'rsatadi. "Sholg'om" degan ma'noni anglatuvchi *napellus* nomi akonit ildizlarining shaklini bildiradi). To'liq ma'noli so'z, o'z navbatida, murakkab yoki bo'lingan asosni, shuningdek, ekzosentrik asosni o'z ichiga olgan boshqa so'z turlarini ifodalashi mumkin. Bazisning har bir turi, o'z navbatida, o'z dixotomiyasiga ega (Dixotomiya (yunon. διχοτομία: δxxx, "ikki" + τομή, "bo'linish") ikkiga bo'linish, ketma — ket ikki qismga bo'linish degan ma'noni anglatadi). Muayyan xususiyatni ta'kidlashda predikatga muhim rol beriladi. Dorivor o'simliklar nomlarini yanada samarali kategorik tavsiflash uchun N. A. Panasenکو kelishiglar grammatikasidan foydalanadi. Masalan, (asos + xususiyat) *Racine De St. Helene* - qamish ildizi-afsonaga ko'ra, Sent- *Helene* bu o'simlikdan odamlarni davolash uchun foydalangan; - fransuz tilida predmet kimga tegishligini ko'rsatish uchun —De egalik predlogi ishlatilgan [Panasenکو 2000 yil, 128 b.].

Fransuz tiliga eng xos bo'lgan ikkilamchi o'simlik nominatsiyalarini shakllantirishning quyidagi usullari A. G. Sodiqova va R. R. Mingazovanning "fransuz, ingliz va tatar tillaridagi kompozit fitonimlarning onomasiologik modellari" bed nomlangan ilmiy ishlarida keltirilgan.

1. O'simlikning ob'ektiv belgisi: botanika lug'atini shakllantirishda to'g'ridan-to'g'ri tilda qayd etilgan o'simliklarning turli xil ob'ektiv belgilaridan (rang, ta'm, hid, qattiqlik, yumshoqlik, gul, barg va ildiz shakli va boshqalar) foydalanish mumkin. Shunday qilib, bir qator fitonimlarning motivatsiyasi, masalan, ma'lum bir rangdagi sema: *chénopode blanc*; *lamier blanc*.

2. Metaforik jihatdan nomlangan komponent: O'simliklar taqqoslanadigan narsalar juda xilma-xildir. Bu kiyim-kechak buyumlari bo'lishi mumkin: *capuchon des moines* - "monastir bosh kiyimi" yoki *Casque de Yupiter* - "Yupiter dubulg'asi" - (akonit, bo'ri ildizi); inson organlari: *main du diable "orchis"* - (iblisning qo'li); *barbe de capucin* - (kaputsin soqoli); uy-ro'zg'or buyumlari - *corbeille d'Argent "alissum"* - (kumush savat), *baton royal "asfodelus"* - (Qirolik qamishi).

3. Dorivor o'simlik nomining bir qismi sifatida possessiv ma'noga ega zoonim (lat. possessivus - tegishli, egalik): shunday qilib, zoonimik lug'at Etnobotanik nominatsiyada mavjud. O'simliklar hayvon tanasining bir qismiga o'xshashligi sababli nom olishi mumkin, masalan, *pied d'alouette* (larkning oyog'i), *pied-de-veau* (buzoq tuyog'i). O'simlik u yoki bu hayvonga" tegishli "bo'lishi mumkin — *ail de cerf* yovvoyi sarimsoq ("kiyik sarimsoq), *pain de coucou* oddiy nordon — (kuku noni). O'simliklar nominatsiyasida hayvonning kattaligi hisobga olinishi mumkin. "Ot", "tuya", "buqa", "ayiq" so'zlarining o'simlik nomlariga qo'shilishi "katta, katta"sifatdoshini anglatadi.

4. O'simlik nomi etiologik afsonani saqlashi mumkin. Fransuz fitonimikasida Injil mavzusi bilan bog'liq o'simliklarning nominatsiyalari mavjud: *cierge De Notre-Dame*, *herbe de la sainte Vierge*, *bouquet De Notre-Dame* (Bibi Maryamning o'ti, bokira guldastasi) "Gentian", *herbe De Bon Dieu* (Xudoning o'ti) "chinnigullar"; *palme du Christ* (Masihning toji). *Nerbe de saint-Georges* (sent-Jorj o'ti); *Herbe de saint-Guillaume* (sent-Giyom o'ti). Ba'zi fitonimlar qadimgi yunon afsonalari qahramonlarining ismlarini o'z ichiga oladi. Masalan, *Les yeux de Jupiter* (Yupiterning ko'zi), *sabot de Venus* (Venera poyabzali).

5. Ba'zi o'simlik nomlari baholash belgisini ko'rsatadi. Masalan, quyidagi fitonimlarda: *lin sauvage* (yovvoyi zig'ir), *rave sauvage* (yovvoyi turp). Salbiy bahoni ifodalash uchun o'tlar

nomlarida salbiy mifologik belgilar yovuz ruhlar nomlari ham ishlatilgan, masalan, *navet du diable* (la'nati sholg'om), *mors du diable* (la'nati og'iz).

6. O'simlikning funktsional-maqсадli xususiyatini aks ettiruvchi komponent, chunki ko'plab dorivor o'simliklar o'z nomlarini xalq tabobatida, tibbiyotda ishlatilganligi sababli olgan. Ushbu nomlar davolanishning kerakli natijasini yoki ushbu o't bilan davolash mumkin bo'lgan kasalliklarning nomlarini ifodalaydi. Masalan, yaralarni davolash uchun ishlatilgan *Herbe aux coupures*- "kesilgan o't", *herbe au charpentier*- "duradgorlik o'ti", *saigne-nez*- "oqayotgan burun" nomlarini tushuntiradi. Xuddi shu xususiyatga ega o'simliklar bir xil nomlarni olishlari va shunga o'xshash belgilar bilan qo'llanilishi mumkin [Sadikova, Mingazova 2014, 436-439b.].

O'simlik nomi ba'zida kasal organning nomini aks ettiradi: pulmonaire "o'pka". Bu so'z "poumon" – o'pkadan kelib chiqqan, chunki qadimgi davrlarda o'simlik o'pka kasalliklarini davolash qobiliyatiga ega bo'lgan. Qadimgi tabiblar bemorga bu o'simlikning tutunini nafas olishni taklif qilishgan.

Iqtiboslar:

1. Gak V.G. (1998). Языковое преобразование. – М.: Школа, Язык русской культуры, – 768 b.
2. Merkulova V.A. Очерки по русской народной номенклатуре растений. – М.: Наука, 1967. – 132 b.
3. Panasenkov M.N. (2000). Когнитивно - ономазиологическое исследование лексики. – М.: Наука, – 128 b.
4. Sadikova A.G., Mingazova R.R. (2014). Ономазиологические модели композиционных фитонимов в английском, французском и татарском языках. Фундаментальные исследования. №3(2). 436-439.

ҲАРБИЙ ТЕРМИНЛАРНИНГ ИЗОҲЛИ ЛУҒАТЛАРДА БОШ СЎЗ СИФАТИДА ИФОДАЛАНИШИ

Казакова Лайло Мадоримовна

мустақил изланувчи, Ўзбекистон Миллий Университети (Ўзбекистон)

Аннотация. Мақолада ҳарбий тушунчаларнинг изоҳли луғатларда ифодаланиши айрим ҳарбий техникага оид терминлар орқали таҳлилга тортилди. Бундан ташқари, изоҳли луғатлар ва уларнинг асосий хусусиятлари ҳақида фикр юритилди.

Калит сўзлар: изоҳли луғат, термин, бош сўз, изоҳ, семантика, бир тилли луғат, таъриф, энциклопедик луғат, лексикография.

Маълумки, лексикография луғат тузиш назарияси ва амалиёти билан шуғулланувчи мустақил фан. Ушбу фан фақат лексик бирликлар талқини билан шуғулланибгина қолмасдан терминларнинг, яъни фанга оид тушунчаларнинг ҳам турли луғат турларида изоҳланиши билан шуғулланади.

Луғат тилдаги барча сўзлар мажмуи ёки сўз бойлиги ҳисобланади. Лексикография луғатлар ишлаб чиқиш назарияси билан шуғулланиш билан биргаликда луғат турларини илмий асослайди. Лексикография тушунчасининг ўзи эса қуйидаги маъноларда қўлланилишини учратишимиз мумкин:

- 1) луғатлар назарияси;
- 2) луғатлар яратиш;
- 3) бир тилдаги луғатлар жамланмаси;
- 4) маълум бир мамлакатда яратилган луғатлар умумийлиги;

Лексикологияда лексикография одатда унинг бир тармоғи сифатида эканлиги қайд қилинган. Олимлар эса лексикография “мустақил, лексикологияга жуда яқин бўлган фан” дея ифодаланган нуқтаи назарни қўллаб қувватлашини айтиб ўтганлар. Лексикография бир нечта лингвистик фанлар ва ўзига яқин соҳалар билан бевосита чамбарчас боғлиқдир. Бугна грамматика ва фонология, стилистика ва тил тарихи, социо ва психоллингвистика, коммуникация назарияси ва информатика, умумий тилшунослик ва тил ўқитиш методикаси тегишлидир. Биз эса шу ўринда лексикографияга боғлиқ фанлар сирасига терминологияни ҳам қўшиш лозим деб ҳисоблаймиз. Чунки, турли тилларда ҳилма ҳил терминологик луғатлар ўзига ҳос аҳамиятга эга. Луғат бир ёки кўп тилдаги тилнинг маълум бир мақсаддаги сўзлар каталоги, яъни йиғиндисидир. Луғат сўз бойлиги инвентари ҳам ҳисобланади. Ундаги сўзлар маълум бир меъзонларга асосан танланган, тартибга солинган ва изоҳланган бўлади. Юқоридагиларга асосан лексикографияда учта усул фарқланади: танлаш, тартибга солиш, тасвирлаш, яъни тил материалининг изоҳи.

Терминологик бирликлар нутқимизда фаол қўлланилиши сабаб, терминологик луғатлардан ташқари бошқа луғат турларида ҳам луғат сўзлигидан бош сўз сифатида ўрин эгаллайди. Илм-фан ютуғи саналган тушунчалар икки тилли ўқув луғатларидан тортиб қомусий луғатларда ифодаланиши тадқиқод натижасида маълум бўлди.

Изоҳли луғатларнинг асосий белгиси борасида фикр юритадиган бўлсак, унинг асосий белгиси тушунча таърифининг асосан бир тилда ифодаланиши ва улар ҳам ўз навбатида икки ҳил кўринишга эга бўлишини айтиб ўтиш жоиз деб ҳисоблаймиз. Яъни, умумтил ва махсус изоҳли луғатлар. Маълум бир тилнинг изоҳли луғатида тушунча маъносини кенг ёритиш бош вазифа сифатида белгиланган бўлади. Соҳага бағишланган изоҳли луғатларда эса терминларнинг маълум бир йўналиш доирасидаги семантикасини қайд қилиш асосий планда бўлади. Фикримизни қуйидаги мисоллар асосида асослашимиз мумкин. Эътиборимизни қурол терминига изоҳли луғатда келтирилган таърифига қаратадиган бўлсак,

1) *Ҳарбий яроғ, аслаҳа; жанг, уруш асбоби. Отув қуроллари (милтиқ, тўп, пушпуллет ва ш.к.). Совуқ қуроллар (қилич, ханжар, тичоқ ва ш.к.). Қуроли йўқ жанг қилмас. Мақол. Полковник унинг пулемётини кўздан кечиргач, кулумсираб: -Қуролни яхши асрар экансиз, - деди. А.Қаҳҳор, Олтин юлдуз.*

2) *Бирор ишда фойдаланиладиган, хизмат қиладиган ҳар қандай асбоб, мослама, қурилма, механизм, машина ва ш.к. Ёзув қуроллари. Ўқув қуроллари. Иш қуроли саз бўлса, машаққатинг оз бўлар. Мақол.*

3) *қўчма Бирор мақсадга эришиш эришиш, уни амалга ошириш учун хизмат қиладиган ҳар қандай восита; дастак, омил. Тил кишиларнинг алоқа қуролидир. [Ўзбек тилининг изоҳли луғати 2007, 382-383 б.].*

Демак, изоҳли луғатларда ҳарбий терминлар чегараланган миқдорда киритилган бўлсада, уларнинг маъносини кенг ифодалаш мақсадида бадий асарлардан ва ҳалқ мақолларидан мисоллар келтириш ва шу билан биргаликда терминнинг қўчма маъносини ифодалаш ҳам ушбу луғат турининг вазифаси саналган.

Изоҳли луғатнинг махсус тури, яъни ҳарбий атамаларнинг изоҳли луғатидаги таран термининг луғат мақоласи эса қуйидагича акс эттирилган:

1) қадимда қалъа девори, минора ва дарвозаларни бузиш учун ишлатилган учи учли ёғоч қурол;

2) нишонни тўғридан зарба бериб ёки уриб тешиш, ёриқ ҳосил қилиш, ёриш;

3) ҳаво, танк ва денгиз жангида ўз самолёти, танки ёки кемасини душман самолёти, танки ёки кемаси ёки ўзга объектига уриб зарба бериш услуги. Фавқуллодда ҳолатда душман самолётини (танк ва шу каби объектини) йўқ қилишнинг ўзга имкони қолмаганида қўлланилади;

4) кема корпусининг сув остида, олд томонида мавжуд ўткир тумшуги;

5) душман эгаллаган маррага пона сингари ёриб кириш усули [Ҳарбий атамаларнинг қисқача изоҳли луғати 2007, 218 б.].

Кузатганимиздек, ҳарбий соҳага оид изоҳли луғатда эса шу фан доирасидаги барча маънолари тўлиқ келтирилган. Умумтил изоҳли луғатларида лексик бирликларнинг барча семалари луғат мақоласида мужассамлаштириш имконсиз саналиб, фақат муҳимларигина қамраб олинади. Агар барча семалари қамраб олинса, луғатнинг ушбу тури энциклопедик луғат турига яқинроқ кўринишга эга бўлади. Немис тилида эса қурол терминини Das Bedeutungswörterbuch изоҳли туғатида берилишига эътибор қаратсак.

Waffe, die;- , -n: (қурол) жанг олиб бориш, хужум, ҳимоя қилиш жиҳози ёки воситаси. Луғат маъно изоҳи, қўлланилиши бўйича мисоллар, иллюстрация, маънодош ва боғлиқ сўзлар, сўз бойлигининг қурилиши каби маълумотларни ёритиш мақсад қилиб олинганлиги сабабдан таҳлил қилинаётган терминнинг ҳам маънодоши сифатида Säbel-қилич; Schußwaffe-ўқ отар қурол, Stichwaffe-санчиш қуроли лексемалари келтирилган. Қўшма сўзлар сифатида эса Angriffs-, (хужум), Atom-, (ядро), Feuer-, (ёнғин), Geheim-, (яширин), Hieb-, (кесиш), Kern-, (ядро), Mord-, (қотиллик), Raketen-, (ракета), Stoß-, (зарба берувчи), Verteidigungs-, (ҳимоя). Weltraumwaffe-космик қуро, Luftwaffe-ҳаво кучлари, Beentwaffnen-қуролсизлантириш каби лексик бирликлар таркибида ҳам Waffe-қурол сўзи иштирокини учратамиз. [Bedeutungswörterbuch, 2005, S.737].

Маълум бўлишича, немис тили изоҳли луғатида тушунчага умумий таъриф келтириш ва шу билан бир қаторда қўшма сўзлардаги иштирокини кўрсатиш етакчилик қилган.

Ўзбек ва немис тилларидаги луғатлар тадқиқига кўра, изоҳли қуйидаги жиҳатларини санаб ўтиш мумкин:

- ✓ қомусий луғатларда луғат мақоласи ҳажми кўп, лингвистик луғатларда эса унинг акси;
- ✓ лингвистик луғатларда сўз изоҳи етакчилик қилади;
- ✓ ҳар бир лингвистик луғат мақсадга эга бўлади, қомусий луғатларда ушбу хусусият мавжуд эмас.
- ✓ изоҳли луғатларда эса таърифга қўшимча зарур ҳолларда иллюстрациядан фойдаланилади.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, ҳар қандай терминологик луғат у ёки бу соҳа терминларини тартибга келтириш, уларнинг терминологиядаги ўрнини топтира олиш каби муҳим вазифаларни бажаради. Уларнинг мақсади эса соҳага йўналтирилган адабиётларни мазмун моҳиятини англашга қўмаклашишдир. Шуни алоҳида таъкидлаш мумкинки, тилларда хусусан немис тилида ҳам ҳарбий мавзуга бағишланган қатор бадий, илмий ва оммабоп асарлар мавжуд. Бундай асарларнинг маъносини англашда икки тилли ҳарбий терминлар луғати воситачилик қилади. Шундай экан юқорида таҳлил қилинган лексикографик асарларга таянган ҳолда немисча-ўзбекча ҳарбий терминологик луғат яратиш мақсадга мувофиқ.

Иқтибослар:

1. Ўзбек тилининг изоҳли луғати.-Т: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2007 й. 382-383 б.

2. Харбий атамаларнинг қисқача изоҳли луғати. -Т.2007 й. 218-6.
3. Duden. Bedeutungswörterbuch. 2005, S.737.

MODA SOHASIDAGI INGLIZCHA NEOLOGIZMLAR TARAQQIYOTINING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI MISOLLARDA

Dautova Malika Muxtarovna

Termiz davlat universiteti o'qituvchisi, mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya: Tilshunoslikda yangi so'zlarning paydo bo'lish jarayoni juda muhim hisoblanib, ingliz tilidan o'zbek tiliga kirib kelgan, bir qancha yil davomida yangi hisoblangan marketing, reyting, tender kabi so'zlari hozirgi kunda umumiste'moldagi so'zlarga aylanmoqda. Ushbu maqolada moda sohasiga tegishli bo'lgan neologizmlarning mavzuiy guruhlarga bo'linishi va ularning tasnifi tahlilga torilgan.

Kalit so'zlar: neologism, qisqartmalar, akronimlar, kontaminatsiya yoki chatishish, reduklifikatsiya, infiksatsiya

Keyingi paytlarda ingliz tili tilshunoslikda me'yoriy grammatika doirasiga kirmaydigan (extragrammatical) va shu tufayli ilmiy qiziqishlardan tashqarida qolib kelayotgan yangi so'zlarni o'rganish, tasniflash va tizimlash ishlari jadal sur'atlarda olib borilmoqda. [Mattiello. E. 2013, 49] Shunday ishlar sirasiga qisqartmalar (clippings), abbrevatsiya va akronimlar, kontaminatsiya yoki chatishish (blends), reduklifikatsiya (black-formation), infiksatsiya va boshqalar tahlili kiradi. Mazkur hodisalar ingliz tilida ancha keng qo'llanilayotgani bilan tilshunoslarni o'ziga jalb etmoqda. Biroq, ta'kidlash joizki, ular ilgari ham kamroq bo'lsada amal qilgan. Bunga misol sifatida "breakfast", o'rnida "brekken", "father" o'rnida "fathered", "blackboard"ga monand tarzda "whiteboard", "dialogue"ga monand tarzda "trialogue" va boshqalarni keltirish mumkin. [Mattiello. E. 2017, 82-83]

Moda-ijtimoiy fenomen hisoblanib, kiyim-kechakning shakl va turlarini, ularning xilma-xil qismlarini, ularga doir g'oyalar majmuyini, kishilarning jamiyatda o'zini tutish tamoyillarini, stilda etiket va me'yor tushunchalarini belgilaganligi uchun jamiyat hayotida muhim o'rin egallaydi. Moda hayot, adabiyot, san'at, arxitektura, o'yin-kulgi, tomosha, turizm, kulinariya, xordiq va shu kabi sohalaridagi tushunchalarni o'zida mujassam etganligi tufayli moda sanoati kishilarning estetik ehtiyojlarini qondirishi va ularning ijtimoiy maqomini ifodalaydi. [Индустрия Моды – Энциклопедия Крутосвет]

"Moda" tushunchasi berilgan aksariyat ta'riflarda muayyan davrda keng ommalashgan, shuning uchun yetakchi xususiyati o'zgaruvchanlik bo'lgan urf-odat, did va qadriyatlar majmuyi ekanligi qayd etiladi. "Moda" termini tez o'tadigan trend deganidir. Shu bilan bog'liq holda, moda sanoatida yangi so'zlar qonuniy tarzda katta hajmda paydo bo'ladi.

Hozirgi ilmiy adabiyotlarda ma'nosi til egalari uchun to'liq tushunarli bo'ladigan yangi neologizmlar yangi so'zlar sifatida e'tirof etiladi. Ularning paydo bo'lishi bir avlod umridan ziyod bo'lmasligi kerak. Chunki bunday so'zlar ko'p qo'llanilsa, yangiligini yo'qotadi, slenglar, professional leksikalar shular jumlasidandir.

Hozirgi paytda barcha iste'mol mollari, shu jumladan, kiyim-kechak, qattiq va yumshoq jihozlar (mebel), avtomashina, oziq-ovqat mahsulotlari (eng avvalo, parhez taomlari), shaxsiy gigiyena va shu kabilar kiradi. Inglizcha-ruscha neologizmlar lug'ati tahlili yangi so'zlarning 8 ta mavzuiy guruhini aniqlashga imkon beradi:

1. Ust (elka) kiyim ko'plab guruhlarning eng ko'p ishtirok etiladigan guruhlaridan biri. Masalan: *catsuit*-ayollarning yopishib turadigan kombinzoni.

2. Beldan pastki kiyimlar ham moda neologizmlarining eng katta guruhini tashkil qiladi:

- *Yeggings* - shimning jinsi, stretning va leginsaga o'xshagan turi.

- *Hip-huggers*-belga yopishib turadigan shim. 2010-yillarda "*hiphager*"lar tovongacha yopishib turadigan shimning bir turi. Uning farqlovchi belgisi beldan past turishidir.

3. Ich kiyim (Ommalashgan kiyim-kechak turi):

- *Burcini*- musulmonlarning dress-kodiga o'xshab ketadigan cho'milish kiyimi. U ham gavdaning yuz, qo'l va oyoqdan tashqari qismlarini yopib turadi. Burkini deb ataluvchi mazkur ust-boshni 2004-yilda 40 yoshli musulima-kelib chiqishi livanlik bo'lgan va Avstraliyada yashaydigan Ahed Zaneti kashf etgan.

4. Bosh kiyimlar. Kiyim-kechakning bu guruhiga kiruvchi neologizmlar ko'p emas:

- *Karpoets*- tez ommalashib borayotgan xotin qizlar bosh kiyimi. U tag va tepadan iborat hamda aylana gardish va soyabon shaklida bo'ladi.

5. Poyafzal. Ust boshlarning bu turi eng kam sonli hisoblanadi:

- *Bandals* - plyaj shlepanyasi. Mazkur neologizm poyafzal ishlab chiqaruvchi va tarqatuvchi Bandals, Ins ismli kompaniya nomidan metonimik yo'l bilan hosil qilingan. 2008 - yilda tashkil topgan bu kompaniya patentlangan sandaletlarning (yengil oyoq kiyimi) yangi turini ishlab chiqadi. Uning xarakterli xususiyati tasmalarini almashtirib turish mumkinligidir.

6. Matolar. Mazkur guruhdagi neologizmlar miqdoran boshqalariga qaraganda ancha kam:

- *Lumalive* – diodali yaltir-yultur mato. 2005-yilda Gollandiyaning Filips kompaniyasi Lumalive texnologiyasi asosida tikilgan kiyimlarni yalpi savdoga olib chiqdi. Mazkur texnologiyaning mohiyati shundaki, o'zining dastlabki xususiyatlarini saqlab qolgan. Natijada mato nafislik va o'zidan nam o'tkazadigan xususiyat kasb etgan. Filips kompaniyasi Lumalive matosidan sohibining kayfiyatiga mos tarzda rang va chiroy kasb etuvchi kurtka, sochiq, choyshab hamda parda ishlab chiqqan.

7. Sumkalar. Bu guruhga kiruvchi neologizmlar anchagina:

- *Hipseat* - bel atrofida bog'lanadigan tokcha-tokchali keng tasma. Bel orqali bolani ko'tarib yurishga mo'ljallangan.

- *bumbag*- belga bog'lab yuradigan qopchiq yoki belsumka. Bu neologizm 2000- yillarda qo'llana boshlangan. AQShda bunday qopchiqni (sumka) *fanny bag* deyishadi.

Neologizmlarni hosil qilishda so'z yasashning yuqorida qayd etilgan usullaridan tashqari, yana yuqorida ko'rganimiz kabi, nimsuffikslar ham qo'llanadi: -intensive, -friendly, -oriented, -a/o holic. Kuzatishlar moda sohasida qo'llanadigan nimsuffikslar orasida -friendly eng sermahsul birlik ekanini ko'rsatmoqda. Masalan: *audience-friendly*, *customer-friendly*, *environmentfriendly*, *girl-friendly*, *labour-friendly*.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, moda sohasidagi inglizcha yangi so'zlar eng sermahsul usulda tilning ichki vositalariga to'g'ri keladi. Bular affiksatsiya, suffiksatsiya va kentaminatsiyalarni o'z ichiga oladi. Yaqin yillarda mazkur trend yanada mustahkamlanib boradi, degan fikrni bildirishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mattiello, E. Extra-grammatical morphology in English: Abbreviations, blends, reduplicatives, and related phenomena. – Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH, 2013. – P. 49.
2. Mattiello E. Analogy in word-formation: A study of English neologisms and occasionalisms. Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH, 2017. 82-83 pp.
3. Индустрия Моды. URL:https://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/ekonomika_i_pravo/IND

NEMIS TILIGA INGLIZ TILIDAN O'ZLASHGAN SO'ZLARNING STRUKTURAL-SEMANTIK TADQIQI

Kuvonov Zarifjon Maxsiddin o'g'li

o'qituvchi, Chirchiq davlat pedagogika universiteti (O'zbekiston)

Annotatsiya. Ushbu maqolada tilshunoslikda o'zlashmalarning ta'rifi, nemis tilida lug'ati tarkibida o'zlashgan so'zlar va nemis tiliga ingliz tilidan kirib kelgan so'zlarning struktural-semantik tadqiqi berilgan. Ingliz tilidan o'zlashtirilgan so'zlarning tuzilishi va ma'nosi misollar yordamida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar. o'zlashma, lug'at tarkibi, nemis tili, ingliz tili, struktura, semantika.

Nemis tilida o'zlashmalar uchun alohida termin mavjud bo'lib u "Entlehnung" deb nomlanadi. Dunyo olimlari singari nemis olimlari ham ushbu terminga o'z ta'riflarini berganlar.

H. Bussmann fikriga ko'ra o'zlashmalar quyidagicha ta'riflanadi. "Biron bir chet tilidagi ifodaning boshqa tilga kirib kelish jarayoni va natijasidir. Bunday hollar ko'pincha so'zni qabul qilayotgan tilda aynan o'sha ifodaning muqobil varianti bo'lmagan hollarda kuzatiladi" [1: 210]

Yana bir olim Wilhelm Bondzio quyidagicha fikr yuritadi. "O'zlashma so'zlar o'zining ma'nosi bilan to'raligicha boshqa chet tiliga o'zlasha oladi. Sekin astalik bilan o'zlashayotgan so'z o'zlashtirayotgan til sistemasiga tashqi tomonlama (Fleksiya, Talaffuz, Yozilish jihatdan ham) moslashib boradi" [2: 82]

Mana shu ta'riflardan kelib chiqqan holda o'zlashma so'zlarga quyidagicha ta'rif berish mumkin. Bir ona tilidagi so'zning boshqa bir maqsad tiliga ya'ni o'zlashtirayotgan so'zga kirib kelishi o'zlashmalardir. Bu yerda yana shuni ta'kidlab o'tish joizki, **Entlehnung** til fenomenidagi barcha o'zlashishlar uchun bosh atama hisoblanadi. Ko'pincha bu atama keng ma'noda ya'ni Entlehnung atamasi nafaqat bir so'zning boshqa bir tilga o'zlashish natijasini balki jarayonni ham ifodalaydi. O'zlashmalar tilga har xil sabablar asosida kirib keladi. Bu haqida yuqorida bir qancha fikrlarni berib o'tdik. Shunday bo'lsada yana bir bor takrorlab o'tish joiz. Entlehnung ya'ni o'zlashmalar odamlarning bir biri bilan aloqalari u madaniy yoki savdo sotiqliq aloqalari til sezilarli darajada ta'sir etadi va so'zlarning o'zlashishiga sabab bo'ladi. Yuqorida keltirilgandek nemis tili ham rivojlanish ajrayonida ko'pgina tillardan so'z olgan bundan tashqari nemis tili ham boshqatillarning lug'ati tarkibini boyitgan.

Masalan rus tiliga: *Galstuk – Halstuch, buxgalter – Buchhalter*

Boshqatillardan kirib kelgan so'zlar (o'zlashma so'zlar): jamiyat taraqqiyoti bilan til ham teng rivojlanib boradi. Xalqaro aloqalar, savdo-sotiliq munosabatlari, davlat o'rtasidagi aloqalar tillar o'rtasidagi aloqalarga yo'l ochadi. Bu vaziyat bir tildan ikkinchi bir tilga yoki bo'lmasa ikkinchi til orqali uchinchi bir tilga so'zlarning kirib kelishiga imkoniyat tug'diradi. Odatda, boshqatillardan kirib kelgan so'zlar muayyan til lug'at boyligini boyituvchi manba hisoblanadi.

Shu nuqtai nazardan har bir til lug'at tarkibida o'z so'zlari bilan bir qatorda chetdan kirib kelgan begona so'zlar kuzatiladi. Aynan shu xususiyatga ko'ra leksikologiyada o'z va o'zlashgan so'zlar tarkibi ajratiladi. Nemis tili lug'ati tarkibida hozirgi kunda ingliz tilidan o'zlashgan so'zlarni ko'plab uchratishimiz mumkin. Bugungi kunda ingliz texnika va ilm-fan tiliga aylanib ulgurdi.

Masalan "**E-Mail**", "**Scanner**", "**Software**", "**Chat**", "**SMS**" "**downloaden**" "**updaten**" singari yangi o'zlashmalar hozirgi paytda nemis tilida gapiruvchilar tomonidan tez-tez va oddiy qo'llaniladigan so'zlarga aylanib ulgurdi. Bu so'zlardan hamma nemislar ham foydalanmasligi mumkin. Bulardan faqat ingliz tilini biladigan nemis yoshlari qo'llashmoqda. Germaniyada

hozirda ingliz tilini bilmaydigan yoshlar kam uchraydi. Bunday soʻzlarning kirib kelishiga ikki tillilik ham sabab boʻlmoqda. Masalan ich habe gedownloadet yoki geupdatet kabi formalar nemis tilida koʻp foydalanilayotganini koʻrishimiz mumkin.

“downloaden” feʼlining Duden lugʻatida uchta asosiy formasi quyidagicha berilgan: *Prateritum loadete down Partizip II downgeloadet, Infinitiv updaten Prateritum updatete Partizip II upgedatet*. Duden lugʻati boʻyicha gapning toʻgʻri varianti *“Ich habe downgeloadet”* boʻlish kerak. Bunda down nemis tilidagi ajraladigan old qoʻshimcha **herunter ga ge-load-et** esa geladen ga mos keladi. Dunyoning yetakchi raqobatdosh kompaniyalari hisoblangan *Apple va Microsoft* oʻz dasturlarining nemis tilidagi variantida yuqoridagi soʻzlardan turlicha foydalanilgan. Microsoft dasturlarida *Ich habe heruntergeladen yoki aktualisiert* kabi koʻrinishda foydalanilgan boʻlsa Apple esa shunchaki old qoʻshimcha herunter dan voz kechib oʻniga laden dan foydalangan.

Ingliz tilidan nafaqat soʻzlar balki baʼzi bir grammatik strukturalar ham kirib kelganligini kuzatishimiz mumkin. Bu strukturalarning kirib kelishiga professional boʻlmagan ingliz tilidan nemis tiliga tarjimalari yoki ingliz va Amerika kinolarining yaxshi boʻlmagan tarjimalari bunga asosiy sabablardan deb koʻrsatiladi. Masalan yillarni aytishda in 2020 dan foydalanilmoqda im Jahre 2020 ni oʻniga. Yana boshqa bir misol nemis tilida yoki ingliz tilida deyish uchun nemis tilida *“auf Deutsch, auf Englisch”* yoki *“im Deutschen, im Englischen”* kabi birikmalardan foydalaniladi. Lekin hozirgi kunga kelib bu strukturalarning oʻniga **“in Deutsch, in Englisch”** iborolari qoʻllanilmoqda. Yoki boʻlmasa *“in Irak, in Iran”* singari birikmalarni uchratishimiz mumkin aslida nemis tilida bu birikmalar *“im Irak”* va *“im Iran”* holida ishlatiladi.

Bir tildan boshqa tilga oʻzlashayotgan har bir soʻz oʻzlashish jaroyonida oʻsha tilga fonetik, morfologik va orfografik jihatlardan moslashadi. Yani ular transformatsiya hamda transliteratsiya qilinadi. Oʻzlashmalar leksik va semantik jihatdan moslashuv jarayonida semantik strukturasida oʻzgarishlar roʻy berishi mumkin va nemis tilidagi soʻz yasash usullariga muvofiq ravishda oʻzlashmalardan ham yangi soʻz yasash mumkin. Bugun nemis tilidagi **“Arbeit”** soʻzining oʻniga koʻp ishlatilayotgan soʻzlardan biri **“Job”** soʻzidir. Ushbu soʻz nemis tilidagi soʻz yasash tamoyillariga asoslanilgan holda “jobben”, **“Jobsucher”**, **“Ferienjob”** cingari yangi soʻzlar yaratilgan. Yani birinchi soʻzda qoʻshimcha qoʻshish orqali yangi soʻz yaratilgan: **job+en=jobben**. Qolgan holatlarda soʻzga soʻz qoʻshish orqali (*komposita*) usuli bilan yangi soʻz yasalgan. Bundan tashqari *E-Mail* soʻziga –en feʼl yasovchi qoʻshimchasini qoʻshish orqali ham yangi feʼl yasalgan.

(skypen, chatten)

Oʻzlashmalar oʻniga tilning ichki imkoniyatlaridan foydalangan holda kirib kelayotgan soʻzga muqobil variant topish bugungi kunda ayni bir sohadagi olimlar uchun muammo boʻlmoqda. Bu sohadagi olimlar fanda puristlar deya nomlanadi. Puristlar tilning imkoniyatlaridan hisobga olgan holda oʻzlashmalarga qarshi kurashadi. Lekin puristlarning saʼy-harakatlari har doim ham oʻzini oqlamaydi. Chunki ular taklif qilgan oʻzlashma soʻzga mos variant soʻzlovchilar tomonidan qabul qilinmasligi mumkin. Negaki, chet tilidan oʻzlashgan soʻzning muqobil varianti leksik jihatdan bitta soʻz bilan emas ikkita soʻz bilan berilishi mumkin bundan tashqari oʻzlashayotgan soʻzga oʻzlashtirayotgan tilda mos ekvivalent boʻlmasligi mumkin. Bu esa soʻzlovchilarga bir qancha noqulayliklar tugʻdirishi, jumladan puristlar taklif qilgan variantda gapirgan insonni ikkinchi suhbatdoshi tushunmasligi mumkin. Albatta ilm-fan va texnika rivojlanishi bilan yangidan yangi atamalarining paydo boʻlishi turgan gap. Chunki yaratilgan har bir yangi kashfiyot yangi bir nom bilan ataladi. Jahonning koʻplab tillarida u oʻz yaratilgan nomi bilan atalsayu, lekin oʻzlashtirayotgan til puristlari unga oʻz variantlarini taklif qilsa, koʻpchilik tomonidan maqullanmasligi tabiiy hol albatta. Shu sababdan ham til egalari oʻzlashmalarda gapirishni maʼqul koʻrishadi. Keyin masalaning yana bir tomoni puristlar son jihatdan tilda

gapiruvchilarga qaraganda kamroq. Ularning fikrini til egalarining ma'lum bir qismigina qo'llab quvvatlashi mumkin, qolganlari esa puristlarning fikrini har doim oqlayverishmaydi. Shu jihatdan ham puristlar o'zlashmalarga qarshi to'liq kurasha olmaydi. Masalan ingliz tilidan o'zlashgan so'z **“Computer” so'zi o'rniga “Rechner”** so'zini taklif etishgan. Lekin bu so'zning ishlatilish holatlari kam uchramoqda. Uning o'rniga hamma bilgan Computer so'zi ishlatilmoqda. Bundan tashqari puristlar quyidagi so'zlarga mos variantlarini ko'rsatishgan. Masalan: **Rundfunk–Radio, Fernsprecher– Telefon, Drahtbericht–Telegramm** kabi. Keyinchalik bular ham o'zini oqlamagan.

Xulosa qilib aytganda, o'zlashmalar tilning lug'at tarkibining boyib borishida muhim rol o'ynaydigan jarayon. Nemis tiliga ham so'zlarning o'zlashishini yuqoridagi tarixiy jarayonlar orqali kuzatib chiqdik. Nemis tili so'z boyligining oshishida eng muhim rol o'ynagan tillar dastavval, lotin tili, keyinchalik fransuz tili, hozirgi paytda esa ingliz tilidir. Shu sababdan bu tillardan o'zlashmalarning soni anchayin ko'p.

Iqtiboslar:

1. Bußmann H. Lexikon der Sprachwissenschaft. Stuttgart, Alfred Kröner Verlag, 2002.
2. Bondzio W. Alle Wörter mit neuem Inhalt. Wissen und Leben. Berlin, 1984.
3. Zaripova Z. IMAGES IN ANECDOTES AS LANGUAGE PHENOMENA //Journal of Central Asian Social Studies. – 2021. – T. 2. – №. 04. – C. 44-47.
4. Ширназарова, З. А., & Усманходжаева, М. А. (2020). О семантико-ономазиологическом анализе человеческой внешности в немецком и узбекском языках. *Молодой ученый*, (23), 709-710.
5. Kuvonov, Z. (2022). NEMIS TILSHUNOSLIGIDA FRAZEOLOGIZMLARNING O'RGANILISHI. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, 2(3), 381-389.
6. Razakova, Shahnoza (2021). Problems which occur in translating and theirs solutions. *Research and Development*, (6)
7. Kuvonov, Z. (2021). Nemis tili lug'ati tarkibidagi o'zlashmalarning lingvistik va ekstralingvistik mohiyati. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, 1(4), 31-38.
8. Dilobar Sherali Qizi Abduxalilova ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA MADANIYATLARARO MULOQOT TAHLILI // CARJIS. 2022. №3.

O'ZBEK TILI FONETIKASI VA FONOSTILISTIKASINING O'ZIGA XOSLIKLARI

Nasimova Fotima Sodiq qizi

*Xorijiy tillar fakulteti Fransuz filologiyasi kafedrasida o'qituvchisi
Buxoro davlat Universiteti*

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek tili fonetikasi va fonostilistikasi haqida so'z yuritilib, uning o'ziga xosliklari misollar yordamida ochib beriladi. O'zbek tili fonetikasi va fonostilistikasini o'rganishga bag'ishlangan mavjud ilmiy qarashlar bayon etiladi.

Kalit so'zlar: unli va undosh tovush, fonostilistik vositalar, paronim, fonologik oppozitsiya, fonetik uslubiyat, fonologiya, fonema, fonologiya, kuy, tovush almashinuvi, fonetik qonuniyatlari.

Fonetika tilning tovushlar sistemasi va shu tovushlar bilan bog'liq bo'lgan har qanday hodisalarni o'rganar ekan, u tilning barcha sathlari bilan, ayniqsa, leksika va grammatika bilan bog'lanishi ma'lum bo'lib, fonetika tovushlarning almashinishi va o'zgarishi, adabiy talaffuz me'yorlari, to'g'ri talaffuz qilish qoidalari, bo'g'in va urg'u, uning turlari kabi muammolarni ham o'rganadi. Bir so'z bilan aytganda, fonetika haqida zaruriy ma'lumotga ega bo'lmay turib, to'g'ri talaffuz qilish bilan aloqador bo'lgan orfografiya va grammatika (morfologiya va sintaksis)

qoidalari ustida ham muvaffaqiyatli ish olib borish mumkin emas. Shunga ko'ra, fonetika nazariy planda umumiy fonetika va xususiy fonetikaga, amaliy planda esa tarixiy fonetika, qiyosiy fonetika, tavsifiy fonetika, eksperimental fonetika kabi bir necha sohaga bo'linadi:

“Umumiy fonetika turli tipdagi tillarning nutq tovushlarining xilma-xilligini o'rganuvchi bo'lim. U turli sistemalar tillarida inson nutq apparatining tovush hosil qilish imkoniyatlarini, nutq organlari yordamida tovushlarni hosil qilish usullari va ulardan nutqda foydalanish imkoniyatlarini o'rganish kabi masalalar bilan shug'ullanadi. U alohida va qarindosh tillarning fonetik sistemasini batafsil va chuqur o'rganish hamda natijalarni umumlashtirish asosida hosil qilinadi.

Xususiy fonetika muayyan bir tilning fonetik bazasini, fonetik qonuniyatlarini umumiy fonetika qonuniyatlariga bo'ysunadi va uning qonuniyatlari asosida faoliyat olib boradi. Xususiy fonetika muayyan bir tilning amaliy fonetikasi hisoblanadi. U turli farazlar, gipotezalar, postulatlardan xoli bo'ladi. Muayyan tilning artikulyatsion bazasi, uning artikulyatsion imkoniyati, akustik refrezentatsion usuli asosida ish ko'radi. Mazkur tilning fonetik ifoda bazasi bilan bog'liq barcha jarayonlar xususiy fonetikada o'rganiladi.

Tarixiy fonetika ma'lum bir tilning tovush sistemasini tarixiy rivojlanishda o'rganadi, ya'ni til taraqqiyotining turli davrlarida tovush sistemasidagi tarixiy o'zgarishlarni, ularning o'zgarish sabablarini tekshiradi. Jonli so'zlashuv nutqi, qarindosh tillar tadqiqi natijasida olingan natijalar, til taraqqiyotining turli davrlariga mansub yozma yodgorliklar tarixiy fonetika uchun manba bo'ladi.

Qiyosiy fonetika qarindosh tillarning tovush sistemasi munosabatlarini o'rganadi. Masalan, turkiy tillarning qiyosiy fonetikasi, slavyan tillarining qiyosiy fonetikasi kabi. Bunda bir qancha qarindosh tillarning yoki bir qancha dialekt va shevalarning materiallari – unli va undoshlar, fonetik o'zgarishlar va shu kabilar bir-biriga qiyoslash asosida o'rganiladi. Masalan, singarmonizm qonuni hozirgi o'zbek adabiy tilida buzilgan, lekin boshqa turkiy tillarda, shuningdek, ayrim o'zbek dialektlarida to'la saqlangan.

Tavsifiy fonetika yoki fonologiya ma'lum bir til taraqqiyotining ma'lum bir davri oraliqidagi tovush sistemasini o'rganish bilan shug'ullanadi. Ilmiy-tavsifiy fonetika tovushlar dinamikasi bilan ham shug'ullanadi, u tilning fonetik sistemasini hosil qilishda til tarixini chetlab o'tmaydi.

Eksperimental fonetika nutq tovushlarining fiziologik va akustik xususiyatlarini turli xil asbob-uskunalar yordamida o'rganadi. Tekshirishning ushbu usuli nutq tovushlarining alohida belgi-xususiyatlarini aniq belgilashga imkoniyat yaratadi” [Nabiyeva D.A., Zokirova H.R. 2016. 5 b.].

Bilamizki, har bir til o'z fonetikasiga ega. U shu tildagi tovushlarning hosil bo'lishi va talaffuzining o'ziga xos xususiyatlarini, uning tasnifi bilan bog'liq masalalarni o'rganadi, talaffuz va yozuv munosabatlarini hamda urg'u va bo'g'in xususiyatlarini tekshiradi, o'zbek tili ham bundan mustasno emas. Masalan, o'zbek tilida hozir v fonemasining ikkita – lab-lab, lab-tish varianti bor. Tarixiy fonetika v fonemasidagi shu belgilarning kelib chiqish sabablarini quyidagicha izohlaydi: lab-lab varianti (v) o'zbek tili uchun birlamchi va qadimiy fonema hisoblanadi. Sof o'zbekcha va asl turkcha so'zlarda bu tovushning lab-lab varianti ishlatiladi. Masalan, ov, suv, yayov, qovun, haydov, yaylov kabi. O'zbek tilining keyingi paytda boshqa tillar bilan munosabati kuchayishi natijasida bu fonemaning lab-tish varianti yuzaga keladi. Bu variant boshqa tillardan, xususan, arab, fors va rus tillaridan o'zlashgan va'da, vido, vint, vagon, vaqt, viloyat kabi so'zlarda uchraydi. Shuningdek, “fonetika bahsining bunday tarmoqlanishi nutq tovushlarini hozirgi o'zbek tili me'yorlari nuqtai nazaridan tasvirlash, tarixiy ekskursiya niyatida ayrim nutq tovushlarining taraqqiyot protsessiga ham nazar tashlash, adabiy talaffuzning shakllanishi va takomilini ko'rsatish maqsadida adabiy til fonemalarini o'rni bilan markaziy yetakchi shevalarning nutq tovushlariga

yo'l-yo'lakay qiyoslab o'tishni taqozo etadi. Shu o'rinda nutqimizni bo'laklarga ajratadigan bo'lsak, uning oxirgi bo'linish nuqtasi tovushlar bo'ladi" [Nabiyeva D.A., Zokirova H.R. 2016. 7 b.]. Masalan, O'zbekiston – jannatmakon o'lka jumlasida O'zbekiston, jannatmakon, o'lka so'zlariga, bu so'zlar o'z navbatida O'z-be-kis-ton, jan-nat-ma-kon, o'l-ka bo'g'inlariga, bo'g'inlar esa O'-z-b-e-k-i-s-t-o-n j-a-n-n-a-t-m-a-k-o-n o'l-l-k-a singari tovushlarga bo'linadi. Bo'linishning oxirgi nuqtasi bo'lgan, boshqa mayda bo'laklarga bo'lish mumkin bo'lmagan nutq bo'lagi (akustik-artikulyatsion birlik) tovush hisoblanadi va u bilan bog'liq hodisalar tilshunoslikning fonetika bo'limida o'rganiladi. Fonetika so'zi yunoncha "phone" "tovush" so'zidan olingan.

Bilamizki, yozuv tarixi bilan shug'ullanuvchi, deyarli, barcha tilshunoslarning ilk fonografik yozuvda har bir harf muayyan bir fonemani ifoda etganligini e'tirof etishgan. Dastlab eramizdan oldingi ikkinchi ming yillikdayoq qadimgi finikiylar 22 ta undosh va bir unli uchun harf belgilagan ekan, keyinchalik nabotiyalar o'zlarining tillariga moslab yana oltita harf qo'shib, harflar sonini 28 taga yetkazganligi haqida ma'lumot berishgan. Bu shuni ko'rsatadiki, eramizdan oldingi ikkinchi ming yillikdayoq amaliy ehtiyoj bilan Sharqda, Arabiston yarim orolida, Falastin va Finikiya mamlakatlarida tilshunoslik, uning fonetika va fonologiya qismi rivojlangan. Bu an'ana qadimgi Hindistonda ham, Markaziy Osiyoda ham, Gretsiya va Rumo o'lkalarida ham davom etgan. Jumladan, qadimgi hindlar tovushlar tipini ifodalovchi shpota atamasini ham ishlatishgan [Березин Ф.М. 1975. С.6]. Arab tilshunosligining paydo bo'lishi va rivojlanishi Payg'ambarimiz Muhammad alayhissalom va Qur'oni Karim nozil bo'lishi bilan bog'liq. Xususan, "Qur'oni Karim nozil bo'lgandan keyin Payg'ambarimiz uni qorilarga yodlatib, boshqalarga yetkazishni buyurganlar, og'izdan og'izga o'tgan Qur'on oyatlarining talaffuzini o'zgarganini sezgan Payg'ambarimiz tilshunoslarni (til mutaxassislarini) chaqirib Qur'oni Karimning o'zgarish yozma shaklini yaratishga fatvo berdilar va qat'iy to'g'ri talaffuz qilish qoidasini yaratishni buyurdilar. Payg'ambarimiz bu bilan arab tilshunosligining vujudga kelishiga, to'g'ri yozish (orfoografiya), to'g'ri talaffuz qilish (orfoepiya), so'z ma'nosini to'g'ri anglash va yetkazish (semantika) asos soldilar". Arab tilshunosligida fonetika sohasida qo'lga kiritilgan yutuqlar turkiy tilshunoslikka ham o'tdi. Chunki O'rta Osiyo arablar tomonidan ishg'ol qilingandan so'ng arab tili fan tili sifatida e'tirof etildi. Garchi arab tilining fonetik sistemasi turkiy tillarning fonetik sistemasiga mos tushmasa-da, barcha ilmiy va badiiy asarlar arab tilida yaratildi. Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida turkiy tillarning o'ziga xos fonetik tizimi, arab grafik sistemasidagi ko'p belgilarning turkiy til fonetik birliklariga muvofiq kelmasligi haqida fikr yuritiladi [Махмуд Қошғарий. 1963. 499 б.].

Ta'kidlash joizki, har bir xalq hozirgi darajasiga yetgunga qadar katta taraqqiyot bosqichini bosib o'tgan. Bundan o'zbek xalqi ham mustasno emas. Osiyo Markazida azaldan yashab kelgan o'g'uz, qichok, uyg'ur, nayman, uyshin, barlos, yuz qirq, ming kabi ko'plab qabilalar o'zbek xalqining shakllanishida muhim o'rin tutgan. O'pkadan chiqayotgan havo og'iz boshlig'ida hech qanday to'siqqa uchramaydigan tovushlarga unli tovushlar deyiladi.

O'zbek tilida oltita unli tovush bor: I, U, O', E, O, A unli tovushlardir.

Unli fonemalar undosh fonemalardan quyidagi belgilariga ko'ra farqlanadi:

a) fizik-akustik yordam: unlilar ovozdan tarkib topadi, unda shovqin qatnashmaydi. Undosh tovushlarga esa shovqinning bo'lishi shart;

b) anatomik-fiziologik kasalliklar: unli tovushlar talaffuzida nutq a'zolari to'siq (fokus) hosil qilmaydi, bu hol o'pkadan xavf omillarining og'iz bo'shlig'ida to'siqqa uchramay o'tishini ta'minlash. Undoshlar artikulyatsiyasida esa, albatta, to'g'ri fokus hosil, havo o'rnatish shu to'siqdan portlab, sirg'alib, yoki titrab o'tadi, bu jarayon undosh tovushlar uchun kerak bo'lgan harakatni yaratish.

Yuqorida keltirilgan fikrlarda ta'kidlaganimizdek, fonetika keng ma'noda nutq tovushlarini hosil qilishda ishtirok etadigan nutq a'zolarining tuzilishini, fonetik birliklarning o'ziga xos xususiyatlarini va tovush o'zgarishi hodisalarini o'rganadi. Fonetik birliklarga nutq tovushlari, bo'g'in, fonetik so'z, takt, fraza, urg'u, ohang kabilar kiradi.

Fonema – tildagi ma'nodor birliklar bo'lmish so'z va morfemalarni tashkil etuvchi va ularni farqlash uchun xizmat qiluvchi, tilning eng kichik, o'zi mustaqil ma'noga ega bo'lmagan (bir planli) birligidir. Masalan, qol, qul, qo'l; tor, tog', tok, tol; boy, bor, bog' so'zlarida o, u, o', r, g', k, l; y, r, g' fonemalariga ko'ra ma'no farqlangan.

Birinchi bilish vositalarini mashhur ruhshunos P.Pavlov birinchi signal sistemasi, ikkinchisini esa ikkinchi signal sistemasi deb nomlagan. Hazrat Alisher Navoiy barcha maxluqotlarning zoti sharifi inson ekanligini ta'kidlagan.

Shveysariyalik mashhur tilshunos olimi Ferdinand de Sossyur tomonidan nutqiy faoliyat muayyan jamiyatning aloqa vositasi hisoblanuvchi til yordamida yuzaga chiqishi bildirilgan. Ferdinand de Sossyurning tilshunoslikda til va nutq tushunchalari farqlanadi. Nutq faollashgan, bevosita yuzaga chiqqan til sanaladi, deb bildirgan fikrini biz ham tasdiqlaymiz.

Yuqorida sanab o'tgan belgilarga ko'ra fonemalar ikki katta guruhga bo'linadi:

- 1) unli fonemalar;
- 2) undosh fonemalar.

Unli fonemalar talaffuz qilinayotganda, o'pkadan chiqayotgan havo oqimi hech qanday to'siqqa uchramaydi.

Faqat un (ovoz)dan iborat bo'lgan va bo'g'in hosil qiladigan fonemalarga unli fonemalar deyiladi.

Hozirgi o'zbek adabiy tilida oltita unli fonema mavjud: i, u, e, o', o, a. Va yana i, u, e, o', o, a unlilarini talaffuz qilib ko'rishingiz mumkin. Ularning bir guruhini (u, o', o,) talaffuz qilganingizda lab oldinga qarab cho'chchayadi, a, e, i unli tovushlarini talaffuz qilganingizda esa lab o'z holicha qoladi. Demak, unlilarning bir guruhida lab ishtirok etadi, boshqalarida esa qatnashmaydi. Bundan tashqari, a unlisini talaffuz etganingizda og'iz katta ochiladi. Til gorizontol holda pastki jag' ustida yotadi.

i, u unlilarini talaffuz etganingizda esa, og'iz ozgina ochiladi, tilning o'rtasi esa yuqori tanglayga qarab ko'tariladi. Yuqorida sanab o'tilgan ikki belgi:

a. labning ishtiroki;

b. og'izning ochilish darajasi (tilning ko'tarilishi darajasi) hozirgi o'zbek adabiy tili unlilari tasnifi uchun asos bo'ladi. Bunga ko'ra unlilar dastlab ikkiga bo'linadi:

- 1) lablangan unlilar (o', o, u);
- 2) lablanmagan unlilar (e, a, i).

Og'izning ochilish darajasi belgisiga ko'ra esa uch darajaga bo'linadi:

a) tor unlilar (til o'rtasining tanglayga tomon yuqori ko'tarilishi natijasida hosil bo'ladi, shuning uchun yuqori ko'tarilish yoki yuqori tor ham deyiladi): u, i;

b) o'rta tor yoki o'rta keng unlilar: e, o'

d) keng unlilar (quyi ko'tarilish yoki quyi tor): a, o.

Undosh tovushlarning hosil bo'lishida bo'g'iz bo'shlig'i, og'iz bo'shlig'i va til muhim ahamiyatga ega. O'pkadan chiqayotgan havo xuddi mana shu joylarda turli xil to'siqlarga duch keladi. Buning oqibatida esa undosh tovushlarning hosil bo'lishi uchun yetarli shart-sharoitlar yaratiladi. Ba'zi hollarda unga jarang ham qo'shiladi.

Masalan, “b” undoshining talaffuzida o'pkadan chiqayotgan havo lablar to'sig'iga uchraydi. “P” undoshining hosil bo'lishida ham shunday holat bor, lekin uning “b” dan farqi talaffuzida

jarang ishtirok qilmaydi. O'zbek tilida undosh tovushlar 23 ta: b, v, g, d, z, j, y, k, l, m, n, p, r, s, t, f, x, ch, sh, q, g', h, ng.

Bu undosh tovushlardan bittasi *ng* yozuvda maxsus belgilar bilan berilmaydi.

Undosh tovushlar uch tomondan tasnif qilinadi:

I. Hosil bo'lish o'rniga ko'ra:

1. Lab undoshlari :

a) lab-lab undoshlari: b, p, m;

b) lab-tish undoshlari: f, v.

2. Til undoshlari:

a) til oldi undoshlari: d, t, z, s, sh, j, ch, n, l, r;

b) til o'rta undoshi: y;

d) til orqa undoshlari: g, k, ng;

e) chuqur til orqa undoshlari: q, g', x.

3. Bo'g'iz undoshi: h.

II. Hosil bo'lish usuliga ko'ra:

a) portlovchilar: b, p, d, t, g, k, j, q, m, n, ng;

b) sirg'aluvchilar: v, f, z, s, y, r, l, sh, g', x, h

c) qorishqlar: ch.

III. Ovoz va shovqinning ishtirokiga ko'ra:

1. Jarangli undoshlar: b, v, g, d, z, j, y, g', l, m, n, ng, r.

2. Jarangsiz undoshlar: p, f, k, t, s, ch, sh, q, x, h.

Shuningdek, ular tarkibiga ko'ra sof va qorishiq, ovoz va shovqinning ishtirokiga ko'ra sonorlar va shovqinlilar deb ham tasniflanadi. Qorishiq undoshlar bitta: ch. Sonorlar esa beshta: l, m, n, ng, r. Bularning ichidan l yon tovush, r titroq tovush sanaladi.

Biz nutqimizni yozma ravishda ham bayon qilamiz. Bunda yozma nutq harflar ketma-ketligidan tashkil topadi.

A.Haydarovning "Konnotativ ma'noning fonetik vositalarda ifodalanishi" [Haydarov A. 2009.] mavzusidagi dissertatsiyasida ham nutqda konnotativ ma'nolar ifodalanishida fonetik, ya'ni segment va supersegment vositalarning ishtiroki tadqiq etilgan. Unli va undosh tovushlar hamda tovushlar o'zgarishi misolida segment vositalar, intonatsiya, pauza, bo'g'inlar talaffuzi va urg'u misolida supersegment vositalar vujudga keltiradigan konnotativ ma'nolarning yuzaga kelish qonuniyatlari ochib berilgan. Fonetik vositalar ifodalagan konnotativ ma'nolar til jozibadorligi va bo'yoqdorligiga xizmat qilishi, bu ma'no ottenkalarining supersegment elementlarda kuchli ekanligi hamda ana shu ma'nolarning ro'yobga chiqishida nutq tovushlarining paradigmatic va sintagmatic aloqasi muhim rol o'ynashi haqida muhim xulosalarga kelingan.

Xulosa qilib aytganda, inson doimo o'zini qurshab turgan olamni bilishga intiladi. Kishilarning barcha faoliyati markaziy asab sistemasi yordamida boshqariladi. Olamni bilish jarayoni markaziy asab sistemasiga turli sezgi a'zolarimiz (tana, ta'm-maza, ko'rish, eshitish kabi sezgi a'zolari) yordamida uzatilgan axborot orqali amalga oshiriladi. Tana, ta'm-maza, ko'rish, eshitish kabi sezgi a'zolari orqali olamni bilish vositasi barcha jonzorlarga xos xususiyatdir.

Inson nutqi makon va zamonda ketma-ket paydo bo'ladigan kichik va katta birliklardan tashkil topadi. Tilda uch asosiy qatlam – fonetika, leksika, grammatika farqlanib, ular o'z oldiga qo'ygan vazifasiga ko'ra nutqni tarkibiy qismlarga ajratadi. Nutqning eng kichik bo'linmas birligi tovush bo'lib, tildagi so'zlar, iboralar va umuman nutq tovushlar orqali shakllanadi. Nutq tovushlari nutqning bu birliklari uchun ifoda materiali bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Абдурахмонов Ф. А. Ўзбек тили грамматикаси. – Т., 1996. – Б. 246.
2. Березин Ф.М. История лингвистических учений. М.: Высш.шк., 1975. –С.6.
3. Волосухина Н.В. К вопросу о трактовке понятий “концепт” и “фрейм” в современной лингвистике. Волгоград, 2000. – С. 18 – 20.
4. Махмуд Қошғарий. Девону луғотит турк. I том, Тошкент: Ўздавнашр, 1963. –Б. 499.
5. Нурмонов А.Н. Ўзбек тили фонологияси ва морфонологияси. Тошкент: Фан, 1990. –Б.10.; Махмудов А. Ўзбек тили унлилари. Тошкент: Фан, 1995.
6. Ш. Балли. Французская стилистика. Либреком, 2009.
7. Bobokalonov, O. (2022). ПРАГМАЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ ФРАНЦУЗСКО-УЗБЕКСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ЛЕКАРСТВЕННЫХ РАСТЕНИЙ.
8. Haydarov A. 2009.
9. Nabiyeva D.A., Zokirova H.R. O'zbek tili fonetikasi o'quv-uslubiy qo'llanma. Andijon, 2016. –Б.5-7.
10. Narzoullaeva Dildouza Bafoevna. (2023). THÉOLINGUISTIQUE - UNE TENTATIVE DE VULGARISATION DU TERME. Innovative development in educational activities, 2(6), 58–63.
11. Nasimova F.S. Fransuz va o'zbek tillarida fonostilistik vositalarning leksik-semantik tahlili.

QADIMGI TURKIY BITIKLARDA SIYOSIY NUTQ IFODASI

Ro'ziyev Elbek O'rol o'g'li

Termiz davlat universiteti, o'zbek tilshunosligi kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya. Turkiy tillar tarixida siyosiy nutqning yuzaga kelishi va takomili masalasi tilshunoslikda muhim masalalardan biridir. Ushbu maqolada qadimgi turkiy yozma yodgorliklar matnida uchragan siyosiy nutqqa oid bo'lgan matnlarning til xususiyatlari haqida mulohazalar yuritilgan.

Kalit so'zlar: bitik, Bilga xoqon so'zi, turkiy xalqlar, O'rxun-Yenisey yodgorliklari.

Qadim Sharq xalqlarida notiqlik yuqori darajada rivojlangan, alohida maktab sifatida shakllanmagan bo'lsada, uning ildizlari mingyilliklarga tushgan. Qadimgi xunlarda, shuningdek Turk xoqonligi davridagi yozma manbalarda, chunonchi Kultegin, Bilga xoqon bitiklarida qadimgi sharq siyosiy notiqligiga oid bo'lgan matnlarni uchratishimiz mumkin

Qayd etilishicha, turkiy xoqonlar o'z unvonlarida **sabim** so'zini qo'llaganlar. Bu atama unvonning xoqonga tegishli ekanligini anglatib, “mening so'zim; mening farmonim” degan ma'noni beradi. Eng qadimgi hujjatchilikdagi bu an'anadan VI–VIII asrlarda yashab o'tgan turk xoqonlari ham o'z yorliqlarida foydalanganlar. Yorliqlar boshlamasidagi unvonlar davr o'tishi bilan uslubiy jihatdan o'zgarishga yuz tutgan: unvonlar tarkibida ishlatilgan **sabim** o'rnida o'rta asrlarga kelib **sözüm** ishlatila boshladi [Omonov, 2016; 12].

Quyida bitiklar matnining siyosiy nutq shakllari ifodalangan qismlarini keltirish orqali siyosiy matnlar xususiyatlari haqida muhohazalarimizni davom ettirsak. Dastlabki bitik “To'nyuquq” bitigidir. Ushbu bitik o'zining turkiy so'zlarning ifodasi bilan turkologiyada muhim o'rinda egadir.

Ol sabıǵ äsidip tün uđısıqım kälmädi, küntüz olursıqım kälmädi. Anta ötrü qaǵanıma ötüntim, anča ötüntim: Tabǵač, oǵuz, qıtañ, bu üçäǵü qabasar, qaltaçı-biz, öz içi taşın tutmış-täǵ-biz. Yuyqa ärklig üzǵalı uçuz, yuyqa qalın bolsar, topulǵuloq alp ärmıs, yinčǵä yoǵan bolsar, üzǵülük alp ärmıs. Önrä Qıtañda, biriyä Tabǵačda, qurıya Qurtadanta, yıraya Oǵuzda äki üç bin sümüz, kältäči-miz bar-mu, nä? anča ötüntim. [M.Is'hoqov va boshq. 2009;]. Ushbu xabarning bugungi kundagi tarjiması quyidagicha hisoblanadi. “O'sha xabarni eshitib, tun uyqum kelmadi, kunduz o'tirgim kelmadi. Shundan keyin xoqonimga o'tindim. Shunday o'tindim: “Tabg'ach, o'g'uz, qitan – bu uchovi qamal qilsa, (qurshovda) qolajakmiz (xuddi) vujudning ichi tashini

tutgandek bo'lamiz Yupqa narsa yengishga arziyas emish, ingichka narsa uzishga arziyas ingichka qalin tortsa, yengadigan alp emish, ingichka yo'g'on tortsa, uzatigan alp emish. Sharqda Qitandan, janubda tabg'achdan g'arbda kurdandan, shimolda o'g'uzdan ikki-uch ming urush qilib keladigan qo'shnimiz bormidi, nima? – shunday o'tindim”. Ushbu matndan anglashiladiki, hukmdor murojaatda xalqning faravonligi va tinchligini o'ylab siyosat yuritayapdi. Matnda keltirilgan “Qitān”, “Tabgāč”, “Oğuz” kabi etnonim birliklar keltirib o'tilgan.

Tiliğ kälürti sabı antağ: Yaris yazıda on tımän sü tärilti, tär. Ol sabığ äsidip, bäglär qopun yanalım, ariğ obutı yig tädi. Bän anča tärmän, bän bilgä Toñuquq: Altun yışığ aša kältimiz. Ärtis ögüzüg käche kältimiz, kälmişi alp tädi, tuymadı, tänri Umay iduq yär sub basa bärtilä ärinč, näkä täzär-biz öküş täyin. näkä qorqur-biz a täyin, nä basinalım, tögälim, tädim. Tägdimiz, yayıdımız, äkinti kün kälti örtča qızıp kälti, sünişdimiz. Tarduş şad ara badi. Yaydımız, qağanin tutdımız, yabğusın, şadin.

Gap so'zini bilib keltirgan xabari shunday: “Yaris dashtida o'n tuman (yuz ming) lashkar terildi”, -der. O'sha xabarni eshitib, beklar yoppasiga: Qaytaylik, xalol (kishining) uyati yaxshi (or-nomusini saqlagani yaxshi)” – dedi. Men shunday derman. Men bilga To'nyuquq: “Altun yishni oshib keldik, Eltarish daryosini kechib keldik. Kelgani alp, deganlar”. (Yov bizni) tuymadi. Tangri Umay, muqaddas yer-suv bosib bergan shekilli nega tezarmiz (yovni) ko'p deya, nega qo'rqamiz, (o'zimizni) oz deya. Qani, bosaylik. Hujum qilaylik” dedim. Hujum qildik, tor-mor qildik. Ushbu parchada ham hukmdorning murojaati keltirilmoqda. Matnda “sü”, “tımän”, “şad”, “qağan” kabi qadimgi turkiy til terminologiyasiga oid bo'lgan terminlar keltirib o'tilgan.

Bilga xoqon so'zi. Täñri tög täñrida bolmiş. Türk bilgä qagan by ödkä olurtim. **Сабымым** tükäti äşidgil: ilaju inijigünim joglanım, biriki ogusim budunım, birijä sab-арыт bäglär, jıräja tarkat bujyruq bäglär8 Toquz oguz bägläri budunı bu **сабымым** ädgüti äşid, qatırды тыла.

Täñri-teg täñri yaratmış türk Bilgä qayan sabım deb boshlanuvchi qismida Bilga xoqonning el-u yutrga qarata aytgan nutqi “chaqirig'i” tarzida yangraydi. Shundan so'ng xoqn xoqonlik tarixi, o'zining yurt tepasiga kelishi va xalq tinchligi va faravonligi yo'lidagi ulug' xizmatlarini tilga olib o'tadi.

Ko'kday ulug'vor Tangiridan inoyat topgan ya'ni Tangrining inoyatiga erishilgan Tangrining inoyati bilan Turk Bilga xoqon bu taxtga o'tirdim. So'zimni tugal eshitgil, ortimdagi ini, jiyanim, o'g'lonim, ittifoq, urug'im, xalqim, o'ngdagi shodanit beklar, chapdagi tarxanlar, buyruq beklar .. to'qquz o'g'uz beklari, xalqi, bu so'zlarimni yaxshilab eshit, diqqat bilan tingla. Shu

Xoqonning xalqqa ritorik undov va ritorik so'roq so'roq gaplari ham ritorikaga mansub elementdir: Azu bu **sabımda** igid bargi? Törk bäglär budun buni äşidin! Ma'nosi yoki bu so'zimda yolg'on bormi? Turk beklari xalqi buni eshiting.

Bitiktoshda Bilga xoqonning el-yurtga, beklarga murojaatini yana quyidagi matn parchasidan ham anglashimiz mumkin. *Türk o'g'uz beklari, xalqi eshiting! Yuqoridan osmon bosmasa, pastdan yer yorilmasa, türk xalqi, davlatingni, hukumatingni kim buzdi?... o'kin, ko'rguliging uchun, tarbiya qilgan dono xoqoningni, yemirilgan, ketgan ezgu davlatingga. O'zing yanglishding, (oraga) yomonni kirgizding. Qurolli qaydan kelib tarqatib yubordi, nayzali qaydan kelib surib ketdi? Muqaddas O'tukan yish bording, g'arbga borolguncha bording. Borgan yerda ezgulik shu bo'lsa kerak: qoning suvday oqdi, suyaging tog'day(uyulib) yotdi, bek bo'ladigan o'g'il bolang qul bo'ldi, suluv qiz bolang cho'ri bo'ldi.*

Turkiy xalqlarning qadimiy yozma yodgorliklari tilidan ko'rinib turibdiki, O'rxun-Yenisey yodgorliklari yozilgan VII-VIII asrlarda turkiy tillar yetuk grammatik tuzilishga ega bo'lgan. Bu

⁸ Matnlar tarjimasini berilishida, izohlarda Q.Sodiqovning “ Ko'k turk bitiklari: matn va uning tarixiy talqini” kitobidan amaliy foydalandik . – Toshkent davlat sharqshunoslik instituti nashriyoti. 2004.

yetuklik turkiy qabila tillarining morfologiyasida ham, sintaksisida ham o'zini namoyon qiladi. Qadimgi turkiy yozuv yodgorliklari tili predikativ bo'lmagan so'z birikmalarining sintaksis jihatdan ham murakkablikni namoyon qiladi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, qadimgi turkiy yozma yodgorliklar tilida siyosiy nutqqa oid bo'lgan jumlar faol qo'llangan. Qadimgi turkiy tilga oid siyosiy matnlarning ilk ko'rinishlarini o'zida saqlagan, Kultegin va Bilga xoqon bitiklari hukmdor nomidan yangragan siyosiy nutq namunalari hisoblansa-da, ularda badiiylik ustunlik qiladi. Lekin ular siyosiy nutqni o'rganishda muhimdir. Keyingi tadqiqotlarimizda bu matnlardagi siyosiy nutq ko'rinishlarining matn komponentlari, sintaktik qurilishi haqida batafsilroq to'xtalib o'tmoqchimiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Omonov Q.Sh. Turkiy rasmiy uslubning yuzaga kelishi va takomili (ilk va o'rta asrlar). Filol..fan..dok. diss. avtoreferat. Toshkent. 2016.
2. M. Is'hoqov, Q.Sodiqov, Q.Omonov. Mangu bitiklar. O'rta Osiyo xalqlarining eng eski yozma yodgorliklari bo'yicha tadqiqotlar. Toshkent: 2009.
3. Sodiqov Q. "Ko'k turk bitiklari: matn va uning tarixiy talqini". Toshkent: davlat sharqshunoslik instituti nashriyoti. 2004.
4. Dadaboyev H. O'zbek Terminologiyasi: o'quv qo'llanma. Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2020.
5. Mahmud Koshg'ariy. Devonu lug'ati-t-turk [Turkiy so'zlar devoni] / Nashrga tayyorlovchi Q.Sodiqov. T., 2017.
6. Омонов К. Эски туркий дипломатик хужжатлар: тарихий - филологик таҳлил. -Т.: "Extremum-press", 2015.

GAZETA MATNLARIDAGI INGLIZ VA O'ZBEK TILI SINTAKTIK BIRLIKLARNING LINGVISTIK TAHLILI

Shavqiyeva Maftuna S.
SamDCHTI o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada gazeta uslubining asosiy o'ziga xos xususiyatlari, gazeta sarlavhasi tushunchasi, uning turlari, vazifalari va gazeta matnlaridagi leksik birliklar hamda so'z birikmalarining tarjima masalalari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: gazeta, reklama, gazeta matnlari, atamalar, gazeta uslubi, sarlovha, leksik birliklar, so'z birikmalari.

Ingliz hamda o'zbek tilidagi sintaktik birliklarni tahlil qilishda esa tarjimadan foydalanamiz. Tarjima jarayonida zaruriy jihatlardan biri bo'lgan omil madaniyatlararo muloqotni to'g'ri aks ettirishdir. Siyosiy sharhlar tarjimonlar uchun juda katta qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Siyosatchilar yangi so'z va terminni tez-tez yaratishadi. Misol uchun:

Road map – yo'l xaritasi,
Puppet government – qo'g'irchoq hokimiyat,
New Deal - yangi bitim,
Dirt road – notekis yo'l,
Trickle-down economics - chuqur iqtisodiyot,
Détente - jasorat,
Affirmative action - ijobiy harakat.

Bu so'zlar siyosiy nutqda ko'p uchraydi. Ular tarjimon uchun tarjima qilinayotgan til madaniyatiga mos holda topib qo'yish uchun to'siqdir. Albatta, chop etiladigan siyosiy yangiliklar

tarjimasini farqlash kerak. Tilshunoslikda madaniyatida bir davlatning siyosiy yangiliklari, ikkinchi davlat siyosiy yangiliklaridan ajratilib, alohida kontekstlarda nashr qilinishi lozim.

Ingliz va rus tilidagi sintaktik munosabat hamda birliklar o'zbek tilida quyidagicha tarjima qilinib, aks ettirilishi mumkin.

1) *The MP is a Mr. Hollen.*

Parlament a'zosi qandaydir janob Hollen.

Членом парламента является некий мистер Холлен.

2) *This was a Coventry.*

Bu yana bir Koventri (portlash) edi.

Это было еще одним Ковентри.

3) *The horror of Ukrain.*

Ukrainadagi urush daxshatlari.

Ужасы войны в Украине.

4) *Millions of people.*

Millionlab odamlar.

Ingliz gazeta matnlaridagi yangiliklar esa quyidagicha tarjima qilinib, aks ettirilishi mumkin.

FLIGHT BAN ON LAPTOPS AFTER NEW BOMB FEARS. (The Times)

- *Terraktlar xavfi tufayli aviakompaniyalarga noutbuklarni olib o'tish ta'qiqlandi. (Hujumlar xavfi sababli aviakompaniyalarga noutbuk tashishga ta'qiq qo'yildi.)*

BREXIT WEEKLY BRIEFING: ARTICLE 50 MOVES CLOSER BUT EU DASHES DIVORCE DEALS HOPES. (The Guardian)

- *Brekzitting haftalik brifingi: 50-moddaniy (Yevropa Ittifoqi shartnomasi) joriy etilishi yaqinlashmoqda, ammo Yevropa Ittifoqi ajralib chiqish umidini yo'qqa chiqaradi.*

UK WEATHER TO GET HOTTER THAN ABU DHABI AS CARIBBEAN HEAT VORTEX HEADS FOR BRITAIN – BUT STORMS AND SNOW WILL FOLLOW. (THE SUN)

- *Buyuk Britaniyaning ob-havosi Abu-Dabidan ham issiqroq bo'ladi, chunki Karib dengizidagi issiqlik girdobi Britaniyaga yo'l oladi. Biroq bo'ron va qor kuzatiladi.*

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, ommaviy axborot vositalaridagi ma'lumotlarni tarjima qilib, o'zga tilda aks ettirishda muayyan qonun-qoidalarni hisobga olish lozimdir. Matnlarini tarjima qilishda yuqorida keltirilgan muhim jihatlari va omilarni hisobga olgan holda boshqa tilga o'girish kerak bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ana Colta. Peculiarities of translation of newspaper articles. London. 2011.
2. Ingliz gazetalari va gazeta sarlavhalarini tarjima qilish usullari. 2013 www.ziynet.uz.
3. www.bbc.com/news.
4. <http://europeandyou.eu/significant-role-and-importance-of-newspapers-in-the-modern-society>.

TERMINOLOGY AS BRANCH OF LEXICOLOGY

Shodmonova Mukhayyo Qurbonovna

Junior teacher, Gulistan state university

Annotation. Terminology is a branch of lexicology that focuses on the study of specialized language used in specific fields or domains. Terminology is concerned with the creation, use, and management of terms and terminological systems that enable effective communication within

specialized communities. In this article, we will explore the nature and scope of terminology as a branch of lexicology.

Keywords: terminology, lexicology, domain-specific language, terminological extraction, standardization, harmonization, terminological ambiguity, terminological variation, terminological diversity, terminological management, specialized communities.

Nature of Terminology: Terminology is concerned with the study of specialized language used in specific domains, such as medicine, law, engineering, and information technology. This specialized language is characterized by the use of technical terms that have a specific meaning within the domain.[Cabré, M.T., 1999. 45p.] Terminology is a multidisciplinary field that draws on the knowledge and expertise of various disciplines, such as linguistics, information science, and subject matter experts. The goal of terminology is to create a common understanding of terms within a domain and to facilitate effective communication among domain experts.

Scope of Terminology: The scope of terminology encompasses various aspects of term creation, management, and use within a domain. The following are some of the main areas of focus within the scope of terminology:

1. **Term creation:** Terminology is concerned with the creation of new terms within a domain. This involves the identification of new concepts or phenomena within a domain and the creation of new terms to describe these concepts. The process of term creation involves various stages, such as concept analysis, term selection, and term definition.
2. **Term management:** Terminology is also concerned with the management of terms within a domain. This involves the development and maintenance of terminological systems, which include various resources such as term lists, glossaries, and thesauri. Terminological systems help to ensure consistency and accuracy in the use of terms within a domain.
3. **Term use:** Terminology is also concerned with the use of terms within a domain. This involves ensuring that terms are used consistently and accurately within the domain. Terminology also deals with issues related to term variation and the use of synonyms, homonyms, and polysemous terms within a domain.

Terminological Methods: Terminology employs various methods and techniques to achieve its objectives. The following are some of the main terminological methods:

1. **Terminology extraction:** Terminology extraction involves the identification of relevant terms within a domain. This involves the use of various methods, such as corpus analysis, expert consultation, and term mining tools.
2. **Terminology standardization:** Terminology standardization involves the development and maintenance of standard terminology within a domain. This includes the development of terminological systems, such as term lists, glossaries, and thesauri, as well as the establishment of standard term definitions and usage guidelines.
3. **Terminology harmonization:** Terminology harmonization involves the alignment of terminological systems across different domains or languages. This ensures consistency in the use of terms across different domains or languages and facilitates communication and knowledge transfer between different communities.
4. **Terminology management:** Terminology management involves the development and implementation of strategies for the management of terminological resources, such as term lists, glossaries, and thesauri. This includes the development of strategies for the maintenance, updating, and dissemination of terminological resources.

Terminological Issues: Terminology faces various challenges and issues, such as the following:

Terminological ambiguity: As mentioned earlier, terminological ambiguity is a significant issue in terminology. [Lawless, D., & Wilks, Y. 1997. 26p.] It can occur when a term has multiple meanings or when different terms are used to describe the same concept. For instance, the term "bank" can refer to a financial institution or the side of a river. In some cases, a term can have different meanings depending on the context in which it is used. This can lead to confusion and misunderstanding within a domain, which can impact effective communication and knowledge transfer.

Terminological variation: Terminological variation occurs when different terms are used to describe the same concept within a domain. For instance, in the field of medicine, the term "heart attack" may be used instead of "myocardial infarction." This can lead to inconsistency and confusion within a domain. It can also create challenges in knowledge transfer and communication between different communities.

Terminological diversity: Terminological diversity occurs when different domains or languages use different terms to describe the same concept. For instance, in the field of medicine, the term "pulmonary embolism" may be used to describe a blood clot in the lungs, while in the field of cardiology, the term "coronary thrombosis" may be used to describe a blood clot in the coronary arteries. This can lead to communication barriers and challenges in knowledge transfer between different communities. In some cases, it may be necessary to harmonize terminologies across different domains or languages to ensure effective communication and knowledge transfer.

Terminological standardization: Terminological standardization involves the development and maintenance of standard terminology within a domain. Standardization can help to ensure consistency and accuracy in the use of terms within a domain. However, standardization can also be challenging due to the dynamic nature of many domains. New concepts and phenomena emerge frequently, and it may be necessary to create new terms to describe them. Additionally, the use of terms may vary across different regions or communities within a domain, which can create challenges in developing standardized terminologies.

Terminological management: Terminological management involves the development and implementation of strategies for the management of terminological resources, such as term lists, glossaries, and thesauri. Effective management of terminological resources is crucial for ensuring accuracy and consistency in the use of terms within a domain. However, managing terminological resources can be challenging due to the vast number of terms used within some domains. Additionally, maintaining terminological resources can be time-consuming and resource-intensive.

Terminology is a branch of lexicology that focuses on the study of specialized language used in specific domains. The nature and scope of terminology encompass various aspects of term creation, management, and use within a domain. Terminology employs various methods and techniques to achieve its objectives, such as terminology extraction, standardization, and harmonization. However, terminology faces several challenges and issues, such as terminological ambiguity, variation, and diversity. Effective management of terminological resources is crucial for ensuring accuracy and consistency in the use of terms within a domain. Terminology plays a crucial role in facilitating effective communication and knowledge transfer within specialized communities.

Reference:

1. Cabré, M.T. (1999). *Terminology: Theory, methods, and applications*. John Benjamins Publishing.

2. Felber, H., & Stadler, M. (2004). Terminology management: An investment in communication. *Journal of Business and Technical Communication*, 18(4), 429-450.
3. Gouws, R.H. (2015). *Terminology and terminography: Theories and applications*. John Benjamins Publishing.
4. Kageura, K. (1997). Methods for automatic extraction of technical terminology. *Journal of the American Society for Information Science*, 48(9), 822-842.
5. Lawless, D., & Wilks, Y. (1997). *How to build a lexicon: Issues in lexicography and corpus annotation*. Springer-Verlag.
6. Lerat, P. (1995). *Terminology: Theory, methods, and applications*. John Benjamins Publishing.
7. Mili, F. (1997). Terminology engineering: State of the art and research perspectives. *IEEE Transactions on Knowledge and Data Engineering*, 9(2), 210-220.
8. Sager, J.C. (1990). *A practical course in terminology processing*. John Benjamins Publishing.

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA TIPOLOGIK MODALLIK KATEGORIYASI

Sultanova Durdona Axmadjonovna
o‘qituvchi, Urganch davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqola o‘zbek va ingliz tillaridagi tipologik modallik kategoriyasining ifodalanish shakllarini o‘rganishga bag‘ishlangan bo‘lib, modallik kategoriyasi har ikkala tilda keltirilgan misollar orqali taqqoslanadi. Shu bilan birga ularning adabiyotlarda olimlar tomonidan qanday talqin qilinishi ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: modallik, kategoriyalar, modal so‘zlar, morfologik, sintaktik, semantik belgilar.

Tilning grammatik qurilishini o‘rganish muayyan tildagi grammatik kategoriyalarni o‘rganishdan boshlanadi. Qiyosiy grammatika grammatik kategoriyalarni qiyosiy o‘rganadi. Qiyoslanayotgan tillar sistemalaridagi grammatik kategoriyalarning muhim nazariy ahamiyati bor. [1;100]

Grammatik kategoriya umumlashgan grammatik ma’no bo‘lib, u tilning qaysi morfologik turga kirishini ko‘rsatadi va o‘z ifodasini so‘zlarning o‘zgarishida yoki gapda so‘zning bog‘lanishida topadi. Umumiy grammatik ma’noni tashkil etuvchi xususiy ma’nolar bir-biriga zid bo‘ladi, bir-birini inkor qiladi va shu bilan birga bir-birini doimo taqozo qiladi.

Grammatikaning asosini grammatik kategoriyalar tashkil qiladi. So‘zlarni guruhlariga bo‘lishda ularning leksik, ham grammatik formalari hisobga olinadi. Masalan, sifat turkumiga kiruvchi so‘zlar asosan predmetning belgi va xususiyatini ifodalaydi. Blue, White, clever, o‘zbek tilida: uzun, serharakat. Har bir turkum o‘ziga xos mavhum grammatik ma’noni anglatadi va shu turkumga xos grammatik ma’no ifodalovchi vositalarga ega bo‘ladi. Grammatik ma’no, so‘zlarni turkumlarga ajratishda asosiy belgi hisoblanadi. So‘z turkumlarini harakterlovchi grammatik belgilar xilma-xildir. Hozirgi zamon ingliz va o‘zbek tillaridagi so‘z turkumlari klassifikatsiyasi so‘zlarning quyidagi xususiyatlariga ko‘ra ya’ni:

- a) leksik va leksik-semantik ma’nolariga ko‘ra.
- b) morfologik formalarning ma’lum bir gruppaga kiruvchi so‘zlar uchun umumiylikiga ko‘ra,
- v) so‘zlarning gapdagi roliga ko‘ra aniqlanadi. [2;101]

Biror kategoriyani ifodalashda tilda maxsus so‘zlar va konstruksiyalarning bo‘lmasligi ham mumkin. Bunday hollarda ular qo‘shimcha vazifalar bajaradigan boshqa ifodalar orqali amalga oshiriladi.

Chunonchi, hozirgi ingliz tilida aniqlik va noaniqlik kategoriyasi aniq va noaniq artikl ishtirokida ifoda etiladi. O'zbek tilida esa aniqlik va noaniqlik maxsus marker vositasida ifodalanmaydi. Bu tilda ifoda planining eng rangbarang turlaridan foydalaniladi. Bunga yana modallik kategoriyasi va hokazo kategoriyalarni kiritish mumkin. Ikki va undan ortiq tillarni qiyoslash tipologik kategoriyalardan foydalanamiz [1;127].

Tipologik kategoriyalar, tipologik ma'no va tipologik formalar bilan ifoda etiladi. Tipologik forma tipologik ma'noni ifodalovchi chog'ishtirilayotgan tillarning turli yarus birliklaridir. Ingliz va o'zbek tillarida na'muna sifatida modallik tipologik kategoriyasini ko'rsatish mumkin.

Modallik so'zlovchining aytilgan gap mazmuniga va gapning voqelikka munosabatini anglatuvchi ma'nolar kategoriyasidir. Gapda ifodalangan fikrning voqelikka munosabatini ko'rsatuvchi modallik kategoriyasi har bir gapning muhim konstruktiv belgilaridan biri hisoblanadi. Ushbu semantik tushuncha so'zlovchining obyektiv borliqqa munosabatini anglatib, shu obyektiv reallikni so'zlovchi o'z ongida aks ettiradi va o'z munosabatini har xil semantik kategoriyalar yordamida bayon qiladi. [3;107].

Bizning fikrimizcha modallik kategoriyasi – bu so'zlovchi shaxs tomonidan barcha semantik tushunchalarni o'zida qabul qiluvchi va ayni bir paytda shu ma'nolarni turli xil modal doiralarida morfologik (fe'l mayllari), leksik (modal so'z va fe'llar) va intonatsion (ohang) vositalari yordamida ifodalab beruvchi semantik kategoriyadir. [3;107].

N.Yu.Shvedovanning fikricha, modallik vositalariga mayl, gapning alohida konstruksiyalari, intonatsiya, so'z tarkibi, takror, yuklama, undov, kirish (modal) so'zlar va gaplar mansubdir. Turkiy tillar materiallari asosida, asosan, quyidagi modallik vositalari ajratiladi: mayl, zamon va shaxs qo'shimchalari, gapning alohida qurilmalari, yuklamalar, so'z tartibi, intonatsiya, yuklama vazifasidagi so'roq olmoshlari, undalmalar, kirish so'z va gaplar.

Modallik ma'nosi ingliz va o'zbek tillarda esa quyidagicha aks topgan:

1. Modallik ingliz tilida dastlab modal fe'llar orqali ifodalanadi. Modal fe'llar ma'nosiga ko'ra majburiylik, mumkinlik, zarurlik, ishonch, ruhsat, taxmin, faraz ma'nolarini ifodalaydi. Can, may, must modal fe'llari anglatgan ma'noni to have, to have got, to be obliged yordamida ham berish mumkin. Can modal fe'li anglatgan ma'noni ayrim hollarda to be able to yordamida berish mumkin. Modal fe'llarning ekvivalentlari ham modal fe'llarning o'rnini bosavermaydi. Need fe'li hozirgi ingliz tilida modal fe'li vazifasida ham modal bo'lmagan to'g'ri fe'l vazifasida ham ishlatiladi.

O'zbek tilida esa fe'lning modal shakllari yordamida ifodalanadi. Fe'lning bu shakllari harakatning miqdorini yoki miqdoriy belgisini, uning bajarilish tusini, harakatning bajaruvchi tomonidan turlicha baholanishi singari modal ma'nolarni anglatadi. Fe'lning modal shakllari tuzilishi jihatidan sintetik va analitik shaklga bo'linadi. Sintetik shakllar harakatning miqdoriy tavsifini bildiradi, uning davomiyligi, takroriyliigi va kuchsizligi kabi modal ma'nolarni ifodalaydi.

2. O'zbek tilida erkalash shaklida kelgan sifatlar so'zlovchining belgi orqali narsaga ijobiy munosabatda bo'lishini, erkalash, suyish ma'nolarini anglatadi (yumshoqqina, nozikkina). Bundan tashqari ravish so'z turkumiga kiruvchi ayrim so'zlar ham modallikni ifoda qilishi mumkin. Ravish shakllarida harakat va holat belgisi turlicha tavsiflanadi., so'zlovchi tomonidan turlicha baholanadi. Quyidagi affikslar ishlatiladi: - roq (nariroq borgach) -gina (sekingina).

Ingliz tilida esa bunday ma'no ifodalaydigan sifat va ravish so'z turkumiga kiruvchi so'zlar uchramaydi.

3. Fe'llarda mayl kategoriyasi.

Mayl kategoriyasi harakatning voqelikka munosabatini ko'rsatadi. Mayl har ikkala tilda ham bajaruvchi bilan harakat orasidagi aloqaning voqelikka munosabatini ko'rsatadi. Demak, mayl kategoriyasida burruq-istak, maslahat, shart, ijro etish haqida xabar beruvchi har xil ma'nolar ifodalanadi:

Ingliz tilida 3 mayl bor:

1) Anqlik 2) Buyruq 3) Shart-istak.

Masalan: He wished his wife were with him.

They believe thief there should be neither rich men nor poor, but that all should be equal.

(R.W.Fox).

O'zbek tilida ham 3 ta : 1) Xabar 2) Buyruq-istak 3) Shart.

Masalan: Hozir yozning qozonini hosil bilan to'ldirsak, kuzda rohatini ko'ramiz (O)

4. Yordamchi so'z turkumlar.

5. Modal so'zlar fikrning voqelikka munosabatini aniq, tasdiq va taxmin yo'li bilan bildirib, kirish so'z va kirish gap vazifasida keluvchi so'zlar modal so'zlardir. Har ikkala tilda ham modal so'zlar ham o'zlarining morfologik, sintaktik va semantik belgilarga ega. Modal so'zlarning o'zgarmasligi ularning morfologik belgisiga kiradi. Gapning biror bo'lagiga yoki butun gapga taalluqli bo'lib, kirish so'z vazifasida kelishi esa uning sintaktik belgisidir. Ingliz tilida so'zlar mustaqil va yordamchi so'z turkumlariga ajratiladi. Ingliz tilida modal so'zlar kategoriya sifatida turkumga ajratilmaydi. So'zlarning ma'lum turkumlariga ajratilishi qotib qolgan o'zgarmaydigan hodisa emas. [4:249]. Masalan: Fortunately, there are always more jokes, the ugly young man remarked. (H.James). Perhaps some one might feel for you, - said the younger man laughing. (H.James)

O'zbek tilida modal so'zlar so'zlovchining gapda ifodalanagan fikrga yoki fikrning borliqqa munosabatini ko'rsatadi. [4:249] Attang... shunday dolzarb vaqtda eng yaxshi brigaderimiz yotib qoldi-da. (A.K.). Ajabo, shu o'zimizni Saodatmi? (G'. G'.).

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. J.Bo'ranov, O'.Hoshimov, X.Ismatullaev. Ingliz tili grammatikasi. Toshkent, «O'qituvchi» 1974y. 100 b, 127 b.
2. J.B.Bo'ronov. Ingliz va o'zbek tillari qiyosiy grammatikasi. Toshkent, «O'qituvchi» 1973y. 101 b.
3. J.Yoqubov, K.Avazmetov. Fransuz va o'zbek tillarida modallik kategoriyasi ifodalanishining o'ziga xos semantik xususiyatlari. Ilm sarchashmalari. 4, 2003. b. 107 bet
4. U.Tursunov, A.Muxtarov, SH.Rahmatullaev. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent, «O'zbekiston» 1992 y. 249 b.
5. Sh. Raxmatullayev. O'zbek va rus tillarini qiyoslash. Toshkent, «O'qituvchi» 1973 y.

IDIOMS AND THEIR ROLE IN COMMUNICATION

Togayeva Makhfuza

Teacher, GulSU

Abdumanopova Sevinch

Student, GulSU

Abstract: This article considers that what idiom is, when we use it and its help in our conversation. We use idioms in every day speech. However, more people don't think why they do it. Besides, why we need them in English communication.

Key words: idioms, Norse mythology, metaphorical meaning.

Idioms are expressions that convey their meaning not from their literal interpretation but by their metaphorical or figurative meanings. They are fundamental to the English language and often add color and depth to our communication. Idioms can be difficult to understand for non-native speakers because of their However, their usage adds a natural touch to conversations and enhances communication between individuals communication around the world. They are often used in everyday speech and are a part of the unique language systems of different cultures. Idioms can be found in every language, but they are particularly common in English. Most people use them in their everyday speech without even realizing it. However, idioms can be confusing for non-native speakers, and even some native speakers may struggle with them.

One of the most popular idioms in the English language is, "Break a leg." It is often used before any performance, signifying good luck; it's used as an incentive for the receiver to perform exceptionally. Its origin, however, is not as clear. Many believe the phrase originated from ancient Greek theater, where it was considered bad luck to wish an actor good luck. Eventually, performers would wish each other to "break a leg" as an alternative to wish for good luck. The phrase then moved into the modern cinematic world and found its long-lasting relevance up to this age.

Another ubiquitous idiom in the English language is, "Bite the bullet," used when someone is enduring pain or difficult circumstances. This idiom has its origins dating back to the 18th century during wartime. When soldiers needed surgery, they would be given a bullet to bite down on to alleviate the pain during amputation procedures. It is now used in day-to-day conversation when someone plans to buckle up and embrace a tough situation.

It's difficult to talk about idioms in English without mentioning the use of animals in some of them. For instance, the expression, "when pigs fly." It is used to convey that something is impossible or highly unlikely to happen. There are different theories on how this phrase came into existence. Some scholars suggest that the idiom originated from Norse mythology in which pigs are depicted flying into battle with a heroic god. Still, others believe its origin can be traced to 16th-century England when pigs were flown from one place to another using balloons to reach inaccessible areas. Regardless of the origin of the idiom, it has become one that is frequently used.

Moreover, using idioms can create emotional connections between people, help add humor to communication or even signal membership to a particular group. Idioms are commonly used in everyday language, in media and literature. This is because they help to capture people's attention, making communication more memorable and interesting.

However, it is important to note that the usage of idioms can also serve as barriers in communication across languages and cultures.

Another great thing about idioms is that they can be very amusing. For example, the idiom "let the cat out of the bag" means to reveal a secret. The origin of this saying is not clear, but one possible explanation is that it comes from the time when people would buy pigs at the markets. The pigs were sold in bags, and sometimes an unscrupulous seller would put a cat in the bag instead of a pig. If the buyer didn't check the bag before leaving the market, the cat would "be let out of the bag" and the seller would be revealed as a fraud.

English as the language of communication and commerce. Whether it is working in one's native country or in an English-speaking country, idioms are important as part of the shared knowledge among English speakers. [1]

However, there are some challenges associated with learning and using idioms. One of the major challenges is that idioms are often context-dependent. This means that they make sense only in specific situations. For example, the idiom "the ball is in your court" means that it's your turn to

take action, but someone who is not familiar with this idiom may not understand what it means in the context of a conversation.

In an exploration of what he called the boundaries of the lexicon (and thus the theoretical scope of grammatical theories), Jackendoff (1995) argued that the large number of multiword expressions that speakers of a language know and recognize—which he estimated at about the same size as the number of single words—must in fact be considered entries in the mental lexicon. He illustrated his position with the wheel of fortune corpus, which included about 600 compounds, idioms, names and clichés, all considered sufficiently familiar to native speakers to be included in a popular TV game show that required participants to guess these phrases with a few hints. Examples include I cried my eyes out, a breath of fresh air and May the Force be with you.[2]

Incorporating idioms into your writing is an effective way to make your work more creative. This is because an idiom can be used as an artistic expression. For example, if you're working on an article related to financial planning you could say: “You should save your money.” Or, you could use an idiom such as “A penny saved is a penny earned.” The idiom livens up the text and prompts readers to think beyond the facts, and about saving money in a different way. By not spending money, you're really saving money.[3]

In conclusion, idioms are an essential part of English language and culture. While they can be confusing for non-native speakers, they also offer a unique insight into the attitudes and perspectives of the people who use them. Learning and using idioms can be a fun and rewarding way to improve your language skills and to add color and creativity to your speech.

References:

1. <https://journalpro.ru/articles/importance-of-idioms-in-communication/>
2. Jackendoff, R. (1995). “The boundaries of the lexicon,” in *Idioms: Structural and Psychological Perspectives*, eds M. Everaert, E. J. Van der Linden, R. Schreuder, and R. Schreuder (Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates), 133–166
3. <https://www.grammarly.com/blog/knowledge-is-power-using-idioms-to-give-power-to-your-writing/>

INGLIZ TILIDA GEOLOGIK ATAMALARNING YASALISHI

Barno Turdikulova

o'qituvchi, Guliston davlat universiteti

Annotatsiya. Maqolada ingliz tilida geologik atamarning yasashida suffikslardan foydalanish yo'llari ko'rsatilgan. So'z hosil qiluvchi qo'shimchalar – suffikslar otlarga ham, fe'l va sifatlarga ham qo'shilishi mumkin.

Kalit so'zlar: geologik atamalar, atama-ibora, suffiks, model, atama birikmasi, mavhum otlar, terminologik sifat.

Kirish. Hosil bo'lish usullari bo'yicha atamalarni tasniflashda quyidagi asosiy tarkibiy usullar ajralib turadi:

semantik, ya'ni umumiy iste'moldagi tildan olingan va atama sifatida so'z yoki so'zlar birikmasidan foydalanish;

morfologik, ya'ni yangi atamani affikslar yordamida yaratish;

morfologik-sintaktik, ya'ni so'z asoslarini qo'shish orqali so'z hosil qilish, yangi atama yaratish;

sintaktik, ya'ni terminologik birikmalarni shakllantirish; qisqartmalarni hosil qilish, ya'ni so'zlarning asoslarini qisqartirish orqali yangi atama yaratish [6].

Atamalarni shakllantirishning ba'zi usullarini batafsil ko'rib chiqsak, ingliz tilida atamalarni shakllantirishning samarali usullaridan biri - bu affiksatsiya ekanligi aniqlanadi.

So'z hosil qiluvchi affikslar leksik va leksik-grammatik ma'noga ega bo'lishi mumkin. Suffikslar va prefikslar orasidagi farq nafaqat ularning so'zdagi o'rinda, balki suffiks nafaqat so'zning ma'nosini o'zgartiradi, balki yangi nutq qismini ham yaratadi. Ildizli morfemalaridan farqli o'laroq, suffikslar umumlashmaning kattaroq darajasini ifodalaydi va so'z bilan ko'rsatilgan tushuncha qaysi sinfga tegishli ekanligini ko'rsatadi. Masalan, *-er*, *-or*, *-ist* suffikslari xodimni, mutaxassisni, shuningdek, mashinalar, asboblarni, uskunalarni bildiradi.

Suffikslarning tasnifi ularni nutq qismlariga bo'linishini nazarda tutadi [2, b.123]. Ingliz terminologiyasida eng ko'p ishlatiladigan suffikslar:

- otlarda: *-age* (leakage), *-ancy/-ency* (constancy, tendency), *-acne/-ence* (distance), *-ant/-ent* (assistant, student), *-dom* (freedom), *-er* (bottomlayer), *-ing* (building), *-ion*, *-tion*, *-sion*, *-ation* (rebellion, revolution, transmission, location), *-ist* (psychologist), *-ium* (deuterium), *-osis* (seliosis), *-ite* (sylvanite);

- sifatlarda: *-able*, *-ible*, *-uble* (capable, sensible, voluble), *-al* (impartial), *-ic* (enthusiastic), *-ical* (glacial), *-ant/-ent* (arrogant, present), *-ary* (secondary), *-ate*, *-ete* (separate, complete), *-ed* (faulted), *-ian* (Mexican), *-ive* (attentive), *-ful* (thoughtful), *-less* (helpless), *-like* (lifelike), *-ly* (friendly), *-ous*, *-ious* (homogeneous, various), *-some* (troublesome), *-y* (noisy);

- fe'llarda: *-ate* (dominate), *-er* (enter), *-en* (strengthen), *-ize* (organize); 18 – наречий – *ly* (faithfully), *-ward* (upward), *-wise* (otherwise) [2, b.122].

Hozirgi kunda quyidagilar samarasiz hisoblanadi:

- otlarning suffikslari: *-th*, *-dom*, *-hood*, *-ship*;
- sifatlarning suffikslari: *-en*, *-ly*, *-some*, *-ous*;
- fe'l suffiksi: *-en*.

Bu suffikslarning barchasi tirik, nutqda foydalaniladi, taniladi, so'zda va ma'noda ajratiladi. O'lik suffikslar esa so'zlovchi tomonidan ajratilmaydi va tanilmaydi, masalan: *-t* (thought, gift) [3, b. 28].

Geologik atamalar, ayniqsa geofizika atamaları uchun quyidagi suffikslar eng mahsuldor hisoblanadi:

- otlar uchun: *-tion*, *-ity*, *-ing*, *-um*, *-er/or* (ot atamalarining 62,8% hosil qiladilar);
- fe'llar uchun: *-ate*, *-ize/-ise*, *-ify* (fe'l atamalarining 87,6% hosil qiladilar);
- sifatlarda uchun: *-ic*, *-al*, *-able/-ible*, *-ive* (sifat atamalarining 49,1% hosil qiladilar) [5].

Muhokama va natijalar. Ingliz tilida neft va gaz geologiyasi atamalarining yasashida suffiks usul eng samarali hisoblanadi. Ingliz tilida neft va gaz geologiyasiga oid atamalarining tashkil topishi uchun suffikslar arsenalini juda keng bo'lib, quyidagi formantlarning ishtirokida yasaladi: *-ing*, *-tion/-ation*, *-al*, *-ment*, *-ance/-ence*, *-er/-or*, *-y*, *-able/-ible*, *-ary/-ory* va b.

Atamalar yasashida *-ment* suffiksi $V + ment \rightarrow N$ modeli bo'yicha mavhum og'zaki otlarni shakllantirish uchun foydalaniladi. Bunda bu suffikslar bitta so'zli atamani ham, atama-iboralarni ham yasashda ishtirok etadi. Masalan: *abyssal environment* – abissal (tubsiz) mintaqadagi yashash muhiti, *ac equipment* – o'zgaruvchan tok uskunalari, *argillaceous cement* – loyli sement, *arrangement* – zond, kombinatsiya, *artificial nourishment* – qirg'oqlarni sun'iy to'ldirish (oziqlantirish), *stowing increment* – yotqizish qadami va boshqalar [4].

-Ing suffiksi $V + ing \rightarrow N$ modeli bo'yicha o'tish fe'lining asoslarini mavhum otlarni (ham bir so'zli atamalarni, ham atama birikmasi tarkibidagi atamalarni) shakllantirishda ishtirok etadi: A-

dipping - yiqilish, *arching* - arka, yer osti koni ustining yotqizilishi, qavariq (yoysimon, egilgan) tonoz, *area of faulting* – chiqindilar maydoni, *area of foundering* - eritish maydoni, *area of mountain building* – tog'lar tashkil topishi maydoni va boshqalar.

-*Ance/-ence* suffikslari $V + -ance/-ence \rightarrow N$ modeli bo'yicha og'zaki otlarni hosil qilish uchun ishlatiladi: *straight time-distance curve* - to'g'ri chiziqli godograf, *straight-line distance* - to'g'ri chiziqli masofasi, *arcual distance* - yoy masofasi va boshqalar.

-*Er/-or* suffiks qo'shimchalari $V + er/or \rightarrow N$ modeliga muvofiq harakat bajaruvchisi, harakatni bajarishga yordam beruvchi asbob yoki uskuna, modda, fizik miqdorning ma'nosi bo'lgan otlarni hosil qiladi: *argentic copper* - kumush mis, *arrester* - arretir, momoqaldiroq tutuvchisi, *arrow-head scraper* - o'qli skreper, *artesian aquifer* - artezian suv tashuvchi qatlami, *artesian gorizonti*, *armoured flexible conveyor* - ko'chma quduq tubi konveyeri, *array factor* – uskunaning geometrik koeffitsiyenti, uskuna koeffitsiyenti, *storage battery motor* – akkumulyatorli elektrovoz, *stower* – butchik, yotqizuvchi mashina, yotqizuvchi uskuna, zakladchik va boshqalar [1].

- *Y* suffiksi ikkita model bo'yicha atamalarni shakllantirishda ishtirok etadi: $V + -y \rightarrow N$; $N + -y \rightarrow N$ – va, qoida tariqasida, terminologik birikmada terminologik elementlardan birini hosil qiladi: *area of decay* - to'lqinlarning kelib chiqishi hududidan tashqaridagi okean mintaqasi, uning davomida amplitudalar kamayadi, *area of orogeny* – tog'lar tashkil topadigan maydon, *area of perceptibility* - zilzila seziladigan maydon va boshqalar.

-*Tion/-ation* suffikslari $V + -tion/-ation \rightarrow N$ modeli bo'yicha og'zaki otlarni shakllantirishda ishtirok etadi: *arched portion of beds* – qatlamlarning ko'tarilgan qismi, *arcual distance from station to epicenter* – stantsiyadan epitsentrgacha bo'lgan yoy masofasi, *area distortion ratio* – maydonlarning buzilish koeffitsiyenti, *area of ablation* – ablyasiya maydoni, *area of accumulation* - to'planish maydoni, *area of adnation* - tutash zonasi, *area of evaporation* - oqimning bug'lanish maydoni, yog'ingarchilikning to'planish maydoni, *array simulation* - guruhlanishni modellash, *array station* - geofizik kuzatuv punkti, joylashtirish pozitsiyasi, kuzatish punkti va boshqalar.

- *Al* qo'shimchasi yordamida $N + -al \rightarrow Adj$ modeli bo'yicha terminologik sifatlar hosil bo'ladi: *arrival* - to'lqinning kirishi, kelishi, *arsenical antimony* - allemontit, mishyak surmasi, *arsenical iron* - arsenopirit, mishyakli kolchedan, *arsenical nikel* - nikelin, nikkellin, *arsenide ore mineral* - arsenid, *arterial drainage* – tarmoqlangan kanallar bilan drenajlash, *artificial anomaly* - sanoat shovqinlaridan kelib chiqqan anomaliya, texnogen shovqinlardan kelib chiqqan anomaliya, *artificial bottom* – "suyuq grunt", *artificial cast* – bosmadan qolip va boshqalar [4].

-*Able/-ible* qo'shimchalari $N + -able/-ible \rightarrow Adj$ modeli bo'yicha terminologik sifatlarni shakllantirishda ishtirok etadi: *are available in a full range* – to'liq diapazonda taqdim etilgan, *armoured flexible conveyor* – ko'chma pastki konveyer va boshqalar.

-*Ary/-ory/ure* suffiks qo'shimchalari $V + -ary/ory \rightarrow Adj$ modeli bo'yicha nisbiy sifatlar hosil bo'lganda faol bo'ladi: *stratigraphic boundary* – stratigrafik chegara, *artesian water circulation theory* – artesian suv aylanishi nazariyasi, *story* – pastki qavat, podetaj, *strain-ellipsoid theory* - kuchlanish ellipsoidi nazariyasi, *pressure* – bosim, *artesian hydrostatic pressure* - artesian gidrostatik bosimi va boshqalar.

-*Age* suffiksi fe'llardan jarayonning ma'nosini bildiruvchi abstrakt otlarni, $V + -age \rightarrow N$ modeli bo'yicha tushunchalarni va $V + -age \rightarrow Adj$ modeli bo'yicha terminologik sifatlarni hosil qiladi: *artificial drainage system* - sun'iy drenaj tizimi, *arterial drainage* – tarmoqlangan kanalli drenaj; *stoppage cleaning* - probkani yo'q qilish, *storage battery* – batareyali (akkumulyatorli)

yoritgich; *stowage* – ishlab chiqarilgan joyni yotqizish, *stowage material* – yotqizish materiali, *strain slip cleavage* – diagonal qatlam, sirpanish klivaj, soxta klivaj, psevdoklivaj va boshqalar.

Xulosa. Murakkab so'z bir-biri bilan ma'lum tarkibiy va semantik munosabatlarda bo'lgan so'zlarning asoslaridan hosil bo'ladi. Murakkab so'zning tarkibiy qismlari o'rtasidagi tarkibiy va semantik munosabatlar iboradagi so'zlarning semantik va tarkibiy munosabatlarning o'ziga xos versiyasidir. Ammo predmet, ob'yekt, hodisaning belgisi predmetni, ob'yektni murakkab so'z va ibora bilan belgilashda turli yo'llar bilan aniqlanadi. Ushbu turdagi murakkab so'zlar tuzilishi bo'yicha iboralarga yaqinlashadi, chunki ular butun so'zlarning birikmasidan iborat. Shaklidan qat'iy nazar (ba'zi atamalar birgalikda yoziladi, boshqalari defislanadi), murakkab atamalar semantik shaklini saqlab qoladi.

Geologik atamalarining so'z yasovchi modellarini o'rganish o'zbek va ingliz atamalarining lingvistik dizaynining o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi terminologik birliklarni shakllantirishning eng samarali usullarini aniqlashga imkon berdi va atamalarni shakllantirishda umumiy adabiy tilda bo'lgani kabi so'z yasashning bir xil usullari faol ekanligini yana bir bor isbotladi.

Adabiyotlar:

1. Англо-русский геологический словарь. Ок. 52 000 терминов / Под редакцией П. П. Тимофеева и М. Н. Алексеева. — М., 1988. 541 с.
2. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка: учебное пособие. — 2-е изд., перераб. — М.: 2012. — 376 с.
3. Пронина Р.Ф. Пособие по переводу английской научнотехнической литературы. — 2-е изд. — М.: Высшая школа, 1973. — 200 с.
4. Русско-английский и англо-русский словарь терминов, используемых при инженерных изысканиях для строительства. Russian-English and English-Russian Dictionary of the Most Common Terms on Engineering Site Investigations for Construction [Электронный ресурс]/ авт. –сост. Н.М. Хайме. М., 2016. URL: <http://geoenv.ru/materials/dictionary.pdf>
5. Хаман И.А. Термины разведочной геофизики в английском и русском языках: Словообразовательный и лексикографический аспекты: автореф. дис. ... канд. филол. наук. — Краснодар: КубГУ, 2003. 25 с.
6. Худинша Е. А. Структурные особенности терминов в английском языке // Научно-методический электронный журнал «Концепт». 2014. №1. С. 66–70. URL: <http://e-koncept.ru/2014/14514.htm>.

UMUM FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TALQIN VA TAHLIL MASALALARI

Ummatov Baxtiyor Toshqo`zi o`gli

Guliston davlat universiteti “Ingliz tili va adabiyoti” kafedra o`qituvchisi

Ubaydullayeva Muattar Abror qizi

Guliston davlat universiteti talabasi

G'ulomova Munajatxon Erkin qizi

Guliston davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada dastlab antropotsentrik paradigma talabi asosiga qurilib, e'lon qilingan ilmiy ishlar va ularning mualliflari xususida so'z boradi. Shuningdek, xorijdagi lingvistlarning til va madaniyat yaxlitligiga oid diqqatga sazovor fikrlari havola etilib, ularga munosabat bildirilgan.

Kalit so'zlar: antropotsentrik paradigma, sotsiolingvistika, kognitiv tilshunoslik, lingvopragmatika, psixolingvistika, lingvokulturologiya, urf odat, milliy konsept, madaniyat, leksik, frazeologik, paremiologik birliklar, o'xshatish, ramz, stereotip, lisoniy konsept.

Turkiy tilshunoslikda morfologiyaga oid qarashlar arab tilshunosligi ta'sirida IX-XI asrlarda shakllana boshlagan. M.Qoshg'ariy o'zining «Devonu lug'otit turk» asarining katta qismini «So'z yasalishi» va «Morfologiya»ga bag'ishlangan. Asarning 2-jildi asosan olimning morfologiyaga oid qarashlarini o'zida aks ettirgan. Avvalo, olim so'zlarni uchta turkumga ajratadi va bular ichida fe'l va fe'l shakllari bo'yicha o'z qarashlarini bildirib o'tadi. Professor A.Nurmonov ta'kidlaganidek, «M.Qoshg'ariyning «Devonu lug'otit turk» asari X-XI asr turkiy tillar morfologiyasi haqida to'la tasavvur beruvchi qomusiy asardir». Olim asarda fe'l zamon shakllari, masdar (harakat nomi), fe'l mayllari, son shaklining ifodalanishi, hurmat shakli, bo'lishli- bo'lishsizlik, nisbat shakllari haqidagi o'z qarashlarini bayon qiladi. Turkiy tilshunoslikda muallifi noma'lum bo'lgan va yozilgan o'rni munozarali holda turgan «At-tuxfatuz zakiyatu fillug'otit turkiya» asarining lug'atdan keyin berilgan grammatika qismi ikki jihatdan ahamiyatli hisoblanadi:

- 1) asarni turkiy tillarning ilk grammatikasi deyish mumkin;
- 2) solishtirma (chog'ishtirma) grammatikaning ilk namunasi deyish mumkin (A.Nurmonov). Kitobning 29-89-betlari leksik-grammatik ocherk tarzida berilgan bo'lib, asosiy grammatikaga oid ma'lumotlar shu qismdadir.

O'zbek tilshunosligida antropotsentrik paradigma asosiy mezon bo'lgan bir qator tadqiqot ishlari olib borilgan. Ushbu paradigma ustuvorlik kasb etgan turli monografiya va maqolalar e'lon qilingan. Bu tadqiqotlarning barchasida ham aynan lingvokulturologik mohiyat yoritilmagan bo'lsa-da, shunga yaqin sohalar, sotsiolingvistika, kognitiv tilshunoslik, lingvopragmatika, psixolingvistika kabi yo'nalishlar tahlil markaziga olingan. Turkiy til (eski o'zbek adabiy tili)ning morfologiyasiga oid ayrim qarashlar Navoiyning «Muhokamat ul-lug'atayn» asarida uchraydi. Albatta, Navoiy turkiy til morfologiyasi bo'yicha maxsus asar yozgan emas. Muallif turkiy tillarga xos otlar va fe'llarning ba'zi morfologik jihatlarini qayd etish bilan cheklangan. Uning tilshunos sifatidagi faoliyati o'rganilgan maxsus ishda mazkur sohaga oid qarashlari imkon darajasida yoritilganligi ma'lum. Olimlarimiz B.To'ychiboev, M.Qurbonovalar tomonidan Fitratning tilshunos sifatidagi faoliyati, grammatikaga, jumladan, morfologiyaga oid qarashlari jiddiy tadqiq etilgan. Shu bilan birga A.Nurmonov va N.Mahmudovlarning «O'zbek tilshunosligi tarixi» darsligida Fitratning morfologik qarashlariga alohida e'tibor qaratilgan. Antropotsentrik paradigma bilan shug'ullangan tadqiqotchilar qatorida S.Mo'minov, Sh.Safarov, M.Hakimova, Z.Solieva, N.Mahmudov, R.Ibragimova, E.Begmatov, A.Nurmonov, D.Xudoyberganovalar nomini tilga olish joiz [1]. Tilshunoslikda lingvokulturologiya fanining mohiyati, uning ob'ekti va predmeti borasida bildirilgan fikrlarni havola etish maqsadga muvofiq. Tilshunos A.A.Abduazizov lingvokulturologiyaga quyidagicha izoh beradi: lingvokulturologiya – til va madaniyat, o'zaro madaniy masalalarni ilmiy tadqiq etadi. Bu soha faqat madaniyat bilan emas, balki u orqali turli milliy urf odatlar, diniy hodisalar, milliy konseptlar, dunyoni til orqali ongli his qilish vositalarini o'rganadi. Dunyoning til xaritasi, umuman, ularning insonlar ongidagi mantiqiy ifodasi bilan mos keladi. Bu masalani kengroq va chuqur ilmiy o'rganish lingvokulturologiya va lingvokognitologiya bilan bog'liqdir [3, 144]. Til va madaniyatning mushtarakligi, aloqadorligi isbot talab qilmaydigan haqiqat. Chunki har qanday tilda o'sha millat madaniyatining manzarasi aks etishiga shubha bo'lmasligi kerak. Til va madaniyatni tadqiq etuvchi lingvokulturologiya tilshunoslik va madaniyatshunoslik kesishuvida shakllangan fan bo'lib, uning vazifasi til orqali ifodalangan madaniyatni o'rganishdir. An'anaviy tilshunoslikda til va madaniyatning o'zaro ta'siri masalasi ba'zi

lingvistik masalalarni yechishda madaniyat haqidagi muayyan tasavvurlar bilan cheklangan bo'lsa, lingvokulturologik yondashuvda til o'z birliklarida madaniyatni saqlaydigan, atrof va kelajakka uzatadigan yaxlitlik sifatida tahlilga tortiladi. Sof milliy mulk hisoblanuvchi har bir ma'noli lisoniy hodisa esa shakl va milliy mazmun mushtarakligida o'rganiladi [4, 9].

Tilshunos Sh.Safarovning til va madaniyat haqidagi fikri ham e'tiborga loyiq: «Har bir shaxsning lisoniy qobiliyati va muloqot malakasi ma'lum madaniyat hududida, madaniy muhitda shakllanadi va faollashadi. Shunday ekan, insonning tafakkur va lisoniy faoliyati jarayonida yuzaga keladigan birliklarning strukturaviy va mazmuniy sathlarida madaniy elementlarning aks topishi tabiiydir» [5, 65]. To'g'ri ta'kidlanganidek, kishilar nutqida qo'llaniladigan leksik birliklar ularning qay darajada nutq madaniyatiga egaligini tasdiqlaydi. Insonning nutq madaniyatiga u yashab, istiqomat qilayotgan jamiyat, muhitda barqarorlashgan madaniyat bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Madaniyat – murakkab, serqirra va rang-barang tushuncha. Tilshunos Yu.M.Lotman ta'kidlaganidek, «madaniyat bu – murakkab ishoraviy sistema, uning vazifasi – xotira, asosiy xususiyati – to'plashdir» [1, 23]. Butun jamiyat muayyan hudud va davrda istiqomat qilgan kishilarning umumiy moddiy va ma'naviy boyliklarini o'zida mujassamlashtiradi. Jamiyat ongida kishilar yaratgan madaniyat va ishlab chiqarish munosabatlaridan iborat yaxlit sistema barqarorlashadi. Jamiyatdagi ishlab chiqarish munosabatlari madaniyat rivoji va inson takomiliga, inson kamoloti esa o'z navbatida mazkur munosabatlar va madaniyatning yuksalishiga sababkor bo'ladi. Har qanday madaniyat, avvalo, milliy tabiatiga ega bo'ladi va davrlar o'tishi bilan umuminsoniy tus olishi – global xarakter kasb etishi shubhasiz. Demak, «umumiy madaniyat mavjud emas, har bir madaniyat muayyan jamiyat, millat ijtimoiy amaliyotining o'ziga xos usullari majmuini o'zida aks ettiradi» [2, 20]. Darhaqiqat, o'zbek xalqi ham o'zining uzoq asrlik tarixiy madaniyatiga ega bo'lib, bu madaniyat boshqa xalqlar ijtimoiy amaliyotini emas, faqat o'zbeklarning yashash tarzi, qadriyatlari majmuidir. «Madaniyat keng qamrovli konseptosfera sifatida «inson», «ong», «oil», «faoliyat» konseptlari bilan bevosita, «til» konsepti bilan bilvosita bog'lanadi. Sababi, inson, ong, faoliyat madaniyatni vujudga keltiruvchi omillar bo'lsa, til esa vujudga kelgan mahsulni ifodalash, saqlash va uzatish vazifasini o'taydi» [4, 12]. Aytish joizki, o'zbek tilida leksik, frazeologik va paremiologik birliklar, shuningdek, o'xshatish, ramz, stereotiplar lisoniy konsept unsurlari sifatida inson, ong, faoliyat konseptlari bilan munosabatga kirishib, o'zida til va madaniyat mushtarakligini namoyon qiladi. Bu mushtaraklik yoki xususiylik tillar lingvokulturologik jihatdan o'rganilgan taqdiridagina yanada oydinlashadi. Tavsiflanganidek, «...til ruhimiz borlig'i, madaniyatimiz va ma'naviyatimiz ko'rinishi. Har bir til o'z sohiblarining tarixi va bugunini, moddiy va ma'naviy boyliklarini, tafakkur tarzi va borliqqa munosabatini ifodalaydi» [3, 368]. Tan olish kerak, til va madaniyat mavzusini tilshunoslikda yanada ommalashuvida V.fon Gumboldtning xizmatlari beqiyos. V.Gumboldt konsepsiyasining mazmun-mohiyati shundan iborat ediki, uning ta'biricha, «moddiy va ma'naviy madaniyat tilda mujassamlashadi. Til inson va uni o'rab turgan dunyo o'rtasidagi bog'lab turuvchi halqa hisoblanadi». Uning «til – xalq ruhiyati ifodasi» konsepti til va madaniyat haqidagi nazariyani bir pog'ona yuqoriga ko'targanligini e'tirof etish kerak. Haqiqatan, til orqali jamiyatning, xalq, millatning ruhiyati shakllanadi, rivojlanadi va barqarorlashadi. Lingvist V.fon Gumboldtning nazariy qarashlari ta'sirida XIX asrning ikkinchi yarmida A.Potebnya til va xalq ruhiyatining aloqadorligini o'rgandi. U tilni madaniyat va xalq ma'naviy dunyosining tashkil etuvchisi sifatida baholadi. XX asrga kelib Amerikalik lingvist E.Sepir o'z tadqiqotlarida til va madaniyat mushtarakligini yangicha talqinda tavsifladi. Uning fikricha, «Til madaniyatdan uzilgan holda yashamaydi. Til – xalq madaniyatining ko'rsatkichi, chunki uning leksikasida ma'lum darajada o'zi xizmat qilayotgan xalqning madaniyati aniq tasvirlangan bo'ladi» [6, 194]. Lingvist A.Vejbiskaya ta'rifiga ko'ra, «Madaniyat – belgilarda (tilda)

mujassamlashgan ma'nolarning tarixiy modeli, belgilar shaklida ifodalangan qarashlar tizimi bo'lib, bu belgilar orqali insonlar bir-biri bilan muloqotda bo'ladi, hayot haqidagi bilimlari va tajribalari ortadi» [7, 44].

XX asrning so'nggi choragida tilshunoslikda «til – madaniyat mahsuli» ta'rifi yetakchilik qildi. Darvoqe, til madaniyat mahsuli. Shuningdek, tilda o'sha milliy-madaniy xususiyatlar aks etishi haqiqat. Shu nuqtai nazardan, tilning ajdodlardan yetib kelgan madaniyatni saqlab, keyingi avlodlarga yetkazishda vorisiylikni ta'minlashdek muhim vazifani bajarishini ham unutmashlik kerak.

Adabiyotlar:

1. Mo'minov S.M. O'zbek muloqot xulqining ijtimoiy-lisoniy xususiyatlari: Filol. fan. d-ri ...dis.avtoref. – T.: O'zRFA TAI, 2000. –47 b,
2. Hakimova M.X. O'zbek tilida matnning pragmatik talqini: Filol. fan. d-ri ...dis. T.: O'zRFA TAI, 2001.
3. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. –Jizzax: Sangzor, 2006. –92 b,
4. Mahmudov N. O'xshatishlar – obrazli tafakkur mahsuli // O'zbek tili va adabiyoti. T.: 2011. №3. B.19-24,
5. Begmatov E. Antroponimlar-antropotsentrik tadqiq ob'ekti // O'zbek tili va adabiyoti. T.: 2013. №3.
6. Рашидов, Д. (2022). НОГИРОНЛИГИ БЎЛГАН ШАХСЛАР ЖАМИЯТЛАРИ ТАСАРРУФИДАГИ КОРХОНАЛАР ФАОЛИЯТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ИМКОНИЯТЛАРИ. *Scienceweb academic papers collection*.
7. Nurmonov A. Lingvistik nisbiylik va lingvistik determinizm nazariyalari haqida mulohazalar // O'zbek tili va adabiyoti. –T.: 2013. –№5. –B. 10-29,
8. Xudoyberganova D.S. O'zbek tilidagi badiiy matnlarning antropotsentrik talqini: Filol. fan. d-ri. ...dis.avtoref. –Toshkent, 2015. –36 b.

PHRASEOLOGY: CLASSIFICATION CONCEPTS

Umatova Mamura Bekbulovna

Teacher, Gulistan State University

Jumabaev Abbos Hasanovich

Student, Gulistan State University

Abstract. From the standpoint of current linguistics, phraseological units may be classified based on their distinct characteristics. Phraseological units are classified based on their etymological, structural-semantic, and motivational-level significance, as well as which word group they are represented by in linguistic works. The wealth of Uzbek phraseology is as rich in national and borrowed, terminological and non-terminological units as the resource of English phraseology. Phraseological units, structural-semantic meaning, motivational level meaning, terminological units, and non-terminological units are key terms.

Key words: Phraseological units, structural-semantic meaning, motivational level meaning, terminological units, and non-terminological units are key terms.

Linguistic science's viewpoint on phraseological units would be intriguing. The initial step is sorting and classifying these components, which are various.

Which traits should be the classification system's main criteria? The structural? The semantics? Highly stable? Your origins?

The foregoing explanation should have showed that a phraseological unit is complicated with multiple key qualities that may be analyzed from different viewpoints. Thus, academics have created several concept-based categorization systems. "Thematic" phraseological unit classification uses original material. Many English and American idiom guides, phrase books, etc. use it. "Source" means human action, natural life, natural events, etc. Thus, L.P. Smith grouped idioms

used by sailors, fishermen, warriors, and hunters by occupation and circumstance. Smith covers food, farm, and animal idioms. Sports, arts, and expressions abound.

"Etymological" classification is this method. When we discuss a word's or word-group's etymology, we usually mean whether it's native or borrowed and where it comes from. Smith does focus on foreign idioms, but this is just a tiny part of his categorization scheme. The underlying concept has no etymology.

Smith notes that English language is rich in seafarer-related words. Most of them now have metaphorical meanings unrelated to sailors or the sea. Examples follow. How can I be a judge if I'm all at sea? I'm afraid I'm all at sea with this issue. V.H. Collins compares the picture to a boat being tossed about without control and its occupants unaware of their location.

It's sink or swim—everything depends on him.

In danger in deep water.

Low water, on the rocks, and financially stressed.

I don't like you, but we're in the same boat, so I'll do all I can to aid you. Lifeboats are the metaphor.

To sail under false colors—to behave as a friend while holding hostile intentions. An hostile ship approaches its target while carrying the flag ("colours") of a fake friendly nation.

showing one's real colors. Again, the comparison is a ship displaying its national flag at the mast.

Striking one's colors means surrendering and admitting defeat. Ships surrender by lowering their flags.

To fearlessly conquer hurdles and withstand the storm.

Surrendering to the storm is defeat.

Three sheets to the wind—intoxicated.

Drunk halfway across the Atlantic.

As said, some idioms no longer have direct nautical connections, although some retain sea romance and adventure. "Ride out the storm or breakers ahead!" conjures images of pirate brigs, sea battles, and amazing discoveries.

Thematic categorization of phraseological units has merit, but it overlooks language aspects. Russian phraseological research is crucial. Academician V.V. Vinogradov's contributions to linguistics have been noted.

Some linguists consider this prominent scholar's phraseological unit categorization technique antiquated, however it was the first semantic classification system. Semantics are crucial in phraseological units. Current research also tend to ignore them. Thus, investigating phraseological unit semantics is commendable.

Vinogradov categorizes phraseological units by semantic coherence. Partially transplanted units are the least cohesive. Semantic cohesion increases when a phraseological unit's meaning diverges from its component components. Vinogradov classifies phraseological units as combinations, unities, and fusions. Phraseological pairings change the meaning of words. They're obviously motivated if the unit's meaning may be easily determined from its members'.

For instance, to be at wit's end, to be excellent at something, to have a bite, to come off a poor second, to come to a sticky finish, to look a sight, to take something for granted, to keep one's word, to stick at nothing, gospel truth, bosom buddies.

Syntactical functions classify phraseological units. The traditional structural technique classifies phraseological units as follows.

A. Oral. To flee, get an edge, speak through one's hat, sing and dance over something, or sit well.

B. Weighty. Calf love, white lie, lofty order, birds of a feather, passage, red tape, brown study.

C. Adjective. Strong, clean, fresh, and safe. In this group the so-called comparative word-groups are particularly expressive and sometimes amusing in their unanticipated and capricious associations: (as) cool as a cucumber, (as) nervous as a cat, (as) weak as a kitten, (as) good as gold (usu. spoken about children), (as) pretty as a picture, as large as life, (as) slippery as an eel, (as) thick as thieves, (as) drunk as an owl (si.), (as) mad as a hatter/a hare in March.

D. Adverb. E.g. high and low, by hook or by crook, for love or money, in cold blood, in the dead of night, between the devil and the deep sea (whenever danger approaches),

My God! by God! Thanks George! Oh my! Oh my! sakes live! (Amer.)

Professor Smirnitsky's fascinating classification method for English phraseological units combines structural and semantic aspects [12]. This classification approach organizes phraseological units by number and semantic value of elements. Two big clusters:

A. one-summit units with one significant element (e.g., to give up, make out, pull out, feel fatigued, be terrified); B. two-summit and multi-summit units with two or more main characteristics (dark art, first night, common sense, fishing in hazardous waters).

Summit component parts of speech classify each major grouping's phraseological pieces. Thus, one-summit units are classified as follows: a) verbal-adverbial units, where the semantic and grammatical centers coincide in the first constituent (e.g. to give up); b) units, where the semantic center is in the second constituent and the grammatical center in the first (e.g. to be tired); and c) prepositional-substantive units, which are equivalent to adverbs or copulas.

Professor Koonin, Russia's top English phraseologist, highlighted this categorization approach's inconsistencies. First, the classification into phraseological units (non-idiomatic) and idioms violates Professor Smirnitsky's main phraseological unit condition: it must be idiomatic. Professor Koonin also rejects include word-groups like black art, best person, and first night in phraseology (Professor Smirnitsky's two-summit phraseological units) since they have no significance. Postpositional verbs like give up are also phraseological components, however this is unsubstantiated.

Russian phraseology theory's newest innovation is Professor A. V. Koonin's phraseological unit categorization. The categorization considers phraseological unit stability and the associated structural-semantic principle.

Structural-semantic characteristics divide phraseological units into four communication functions.

1. Coordinative phrases like wear and tear, well, and terrific are nominative phraseological units.

As the crow flies, see how the country lays, and ships that pass in the night are first-class predicative word-groups.

2. Passive-voice verbal word-groups form sentences in nominative-communicative phraseological units.

Interjectional word-groups are phrases.

Proverbs are phrases.

Phraseological units split these four groups. Subgroups have additional structural-semantic meaning rubrics based on element connections and whether meaning is completely or partly conveyed.

The categorization scheme objectively depicts phraseological units. It uses modern scientific criteria to classify all important phraseological unit components.

References:

1. Kalomov G'. MaGol and idiom translation. -Tashkent, UzFA Publishing House, 1961, p. 162.
2. Jorayeva B. Linguistic position as well as moral and stylistic application of Ma Gols. Candidate of Philological Sciences ... diss., abstract. B. 16. -SamarGand: 2002.2. Ganieva Sh. The function of phraseological units in a proper combination system / Uzbek language and literature, 2013, No. 1. P. 94.
3. A.A. Yuldoshev's principle for constructing Turkic-Russian dictionaries. "Science," 1972, p.214
3. A. N. S. N. Muratov Tikhonov. Establish phrases in Turkic languages. "Nauka," M., 1960, -C 130.
4. Kasimova K., Matzhonov S., Gulomova Kh., Yuldosheva Sh., Sariev Sh. Native language teaching methods. Textbook -Publishing House, Tashkent, 2009.5. "Explanatory phraseological dictionary of the Uzbek language," Rakhmatullaev Sh. Tashkent, "Teacher," 1978, 408 p.

“O'ZBEK TILINING IZOHLI LUG'ATI”DA KO'P MA'NOLI TERMINLARNING BERILISHI MASALASI

Xudoyberdiyeva Gulmira Allaberdi qizi

Termiz davlat universiteti o'zbek tilshunosligi kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya: ushbu maqolada o'zbek tilining izohli lug'atining yaratilishi uning leksikografiya sohasida tutgan o'rni haqida fikr yuritilgan. Terminlarning lug'atlarda qayd etilish holatlari, unga berilgan izohlar turli xil ekanligi haqida mulohazalar keltirilgan. Terminologiyada ko'p ma'nolilik muammosiga doir fikrlar berilgan.

Kalit so'zlar: lug'at, leksikografiya, termin, polisemiya, monosemiya.

Leksikografiya sohasida amalga oshiriladigan eng muhim ishlardan biri bu izohli lug'atlar yaratishdir va bu hajm jihatdan yirik ish hisoblanadi. Ona tilimizning boyligi - barcha uslublarga xos so'zlar, ibora, turli sohalariga oid terminlar izohli lug'atlarimizda o'z aksini topadi. Shu bilan birga, hayotimizning barcha sohalarida amalga oshayotgan katta o'zgarishlar, davlatimizning dunyodagi rivojlangan juda ko'p davlatlar bilan iqtisodiy-ijtimoiy aloqalarning tobora kuchayib borayotganligi qisqa fursatlar ichida o'zbek tili, ayniqsa, uning leksikasi rivojiga sezilarli ta'sir ko'rsatmay qolmaydi. Ana shunday omillar ta'sirida o'zbek tilining lug'at tarkibida yuz bergan jiddiy o'zgarishlar sababli o'zbek tilining zamon talabiga javob beradigan ko'p jildli izohli lug'atini tuzish, nashrga tayyorlash va chop qilish ishlari amalga oshirildi.

Bugugacha tilimizning so'z boyligini, tilning adabiy til me'yorlarini, o'zbek tilining qo'llanish holatini ko'rsatib beruvchi izohli lug'atlar ikki marotaba yaratilgan. 1981-yilda yaratilgan “O'zbek tilining izohli lug'ati” ikki tomdan iborat. Mustaqillikdan so'ng birinchi nashrdan farqli ravishda ancha to'ldirilgan va tahrir qilingan holda nashr etilgan 5 jildli O'TIL ham keng foydalanuvchilar auditoriyasi uchun o'zbek tili bo'yicha bebaho manba hisoblanadi. Ushbu lug'atlar nafaqat tildan foydalanuvchilar uchun, balki tilshunoslik sohasi uchun ham qimmatli materialdir. O'zbek lug'atchiligida bunday yirik leksikografik manba yaratilishi lug'atshunoslikda o'ziga xos yutuq deb qaralishi bilan birga, sohada yangi bosqichni boshlab berdi deb ayta olamiz.

Ta'kidlash kerakki, ushbu lug'atlarda tilning lug'at yaratilgan davrdagi o'zbek tili holatining katta qismi o'z aksini topgan. So'z birikmalari, iboralar bilan birga hayotning turli sohalariga tegishli terminlar ham lug'atdan o'rin olgan.

O'zbek tilining izohli lug'atida keltirilgan terminlar masalasiga to'xtaladigan bo'lsak, avvalo, Professor Nizomiddin Mahmudovning fikrlarini qayd etib o'tish joiz: “har qanday fanni

o'rganish, o'zlashtirish uchun uning alifbosidan – terminologiyasidan xabardorlik zarur bo'lishi", "terminlar har qanday fan tilining asosini tashkil etishi haqidagi qoida bugun aksioma maqomini olib bo'lgan" [1:129] degan fikrlari tilshunoslikda terminlarning ahamiyatini ko'rsatib beradi. Fan tili muammosi, avvalo, terminologiya muammosidir. Buni olimlar ham o'z tadqiqotlarida qayd etadi. Bu masalada lug'atchilik ishlarining jadal sur'atlarda rivojlantirilishi ijobiy natijalarga sabab bo'ladi. Xususan, o'zbek tilining izohli lug'atida sohaga doir terminlar, ayniqsa, ularning polisemiyaiga doir nazariy-amaliy tadqiqotlar tilshunoslik uchun ham ahamiyatli.

Avvalo "termin" tushunchasiga to'xtalib o'tsak. Terminlarni izohli lug'at uchun tanlashga oid mezonlar zarurati yuzasidan ta'rifi borasida aniq bir xulosaga kelinmaganligini ko'rish mumkin. Terminologiya muammolari borasida dunyo tilshunosligida juda ko'plab tadqiqotlar yaratilganiga qaramasdan, hali-hamon "termin"ning yigirmaga yaqin ta'rif-definititsiyasi ilmiy iste'molda bo'lib kelmoqda. Terminlar – ilmiy-texnik jarayon, turli fan sohalariga doir bilimlarni aks ettiruvchi ixtisoslashgan birliklardir. Fan-texnika sohasida ilmiy tushunchalarni nomlash va bayon etishda terminlar alohida o'rin tutadi, hech bir fan sohasini terminlarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Har bir fan sohasi o'z terminologik tizimiga ega, ular bilan ish ko'rish olimlar tomonidan qayd etib o'tilgan.

Terminga berilgan bir izohga e'tibor qaratigan bo'lsak, "Ilm-fan, texnika, qishloq xo'jaligi va san'atga oid tushunchalarning aniq nomini bildiruvchi bir ma'noli so'z va birikmalar termin deyiladi" degan fikrni uchratishimiz mumkin. Bu izohdan terminning ma'lum sohaga oid tushunchani nomlash xususiyati asosiy planda ekanligini ko'rishimiz mumkin. Terminning bir ma'noli ekanligi rus va o'zbek tilshunosligidagi ko'plab olimlar asarlarida qayd qilingan. Terminologiya sohasida yetuk olim rus terminologiyasi asoschisi D.S.Lotening fikricha, muayyan bitta termin muayyan soha terminologiyasida bir ma'noli bo'lishi lozim [2:149] degan fikrlariga duch kelamiz. Terminlar asosan monosemantik tabiatli ekanligi O.S.Axmanova [3:605] tomonidan ham qayd qilinadi. O'zbek tilshunosligida ham terminga monosemantiklik ya'ni bir ma'nolilik xos xususiyat ekanligi ta'kidlangan: "Termin hamma vaqt – gapda ham, gapdan tashqarida ham bir ma'noli bo'ladi. Uning bir ma'noli bo'lishi ma'lum fan yoki maxsus sohadagina qo'llanish xususiyati orqali yuzaga keladi"[4:7].

Bu fikrlarga qarshi bo'ladigan quyidagi fikrlarni keltirish mumkin: "Polisemantik terminlar birdan ortiq sememaga ega, ular bu sememalari bilan bir sohada qo'llanadi. Ushbu sememalar orasidagi semik zanjirlar mustahkamligi bilan xarakterlanadi. Shu bilan birga, ayrim polisemantik umumiste'mol leksemalarning ba'zi sememalarigina terminologik mohiyatga ega bo'ladi"[5:216]. Bu fikrdan anglashiladiki, ko'p ma'noli umumleksik birliklar ham semantik tarkibidagi ayrim ma'nosi orqali terminologik birliklar tizimiga aloqadorlik kasb etadi. Mana shu xususiyat terminologiya sohasida mavjud omonimiya va polisemiya hodisalarining chegarasini belgilashda biroz chalkashliklarga sabab bo'ladi. Bu esa polisemantik terminlarning "O'zbek tilining izohli lug'ati"da berilishiga doir ayrim muammoli vaziyatlarni yuzaga chiqaradi. Bu haqida keying maqolalarimizda to'xtalib o'tishga harakat qilamiz.

Xulosa o'rnida shuni aytib o'tish joizki, izohli lug'atlarda termin sifatida berilgan so'zlarning juda katta foizi ko'p ma'noli so'z ko'rinishida berilgan. Polisemiya hodisasining terminologiya sohasida kuzatilishini, polisemiya terminologik birliklar orasida ham mavjudligini inkor etib bo'lmaydi. Terminlar o'rtasidagi ko'p ma'nolilik ham umumleksik hodisaning barcha leksik birliklarga xosligining o'ziga xos ifodasidir. Terminologik polisemiya terminologiya sohasida salbiy hodisa sifatida baholansa-da, uning terminologiyada ham mavjudligini qayd etib o'tish joizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Маҳмудов Н. Фан тили ва тил фани. Тил тилсими тадқиқи. – Тошкент. Mumtoz so'z, 2017. – Б.129
2. Лотте Д.С. Вопросы заимствования и упорядочивания иноязычных терминов и терминологических элементов / Д.С. Лотте. – Москва, 1982. – 149 с.
3. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. Москва: Советская энциклопедия, 1966.
4. Усмонов С. Ўзбек терминологиясининг баъзи масалалари. Тошкент: Ўқитувчи, 1968. 114 б. Б. 7.
5. Исломов И. Ўзбек тилининг географик терминологияси: тизими, генезиси, семантик структураси ва лексикографик талқини: Филол. фан. докт. ... дисс. – Қарши, 2021. – Б. 125. – 216 б.

РАМЗ БЕЛГИНИНГ МАХСУС ТУРИ СИФАТИДА

Абдуллаев Акмалжон Ўктамович
тилишунослик кафедраси ўқитувчиси
Фарғона давлат университети

Аннотация: мақолада рамзларнинг белгининг алоҳида тури эканлиги, белгининг бошқа турларидан фарқли томонлари ва олимларнинг бу борадаги қарашлари ва фикрлари келтирилган.

Калит сўзлар: белги, рамз, образ, орилик ҳодиса, иллюкутив куч, лингвокультуроология, шартлилик, мотивланганлик

“Рамзлар белгининг алоҳида тури” эканлиги дастлаб, семиотиканинг асосчиси ҳисобланган Ч.Пирс томонидан қайд этилганини юқорида айтиб ўтдик. Олим белгиларни “санам белгилар”, “индекс белгилар” ҳамда “символ белгилар”га ажратади ва ҳар бирига таъриф беради ҳамда далиллар келтиради. Рамзларнинг белгилик табиати ҳақида Ф. де Соссюр асарларида алоҳида эътибор қаратилиб, уларни белгиларга синоним сифатида қўллаган ва “Шартли мустақил рамз дейилганда энг муҳим хусусияти мазмуни ифодаланаётган объект билан яққол алоқаси сезилмайдиган, кейинги тараққиёти объектга билвосита боғлиқ бўлмаган белги турини тушунамиз”, деб таъкидлайди [Соссюр, 2000. 91-92]. Гегель ҳам рамзнинг белгиларга оид эканлигини қайд этиб, “у оддий белги эмас, балки ташқи шаклига ўзи ифодалаётган мазмунини сингдирган белгидир [Гегель, 1938, 472]”, деб ҳисоблайди.

Рамзларнинг белги (белгининг тури) эканлиги, олима Д.Худайберганова томонидан ҳам таъкидланиб, “рамз - ташқи дунёнинг турли маданият вакиллари ички дунёси, онги, тафаккури ва руҳидаги акси. Рамз белги ҳисобланиб, унинг дастлабки маъносидан бошқа маъно учун шакл сифатида фойдаланилади [Худайберганова, 2015, 234]”, деган фикрни илгари суради.

Лингвокультуроология соҳасида тадқиқотлар олиб борган олим Н.Алефиренко рамз белгининг кенг маъно англатувчи алоҳида тури, ундан фойдаланиш маданий ва семантик майдонни ўз ичига олишини қайд этади. Коммуникация нуқтаи назаридан, рамз индивидуал онгни маданиятнинг ягона семантик майдонига бирлаштирадиган махсус алоқа модели сифатида белгилаш мумкин. Унинг вазифаси коллектив онгни ягона семантик макон доирасида интеграция қилиш ва маъно оламларини имкон қадар индивидуаллаштириш билан боғлиқ эканлигини таъкидлайди [Алефиренко, 2011, 188].

Рамз белгининг алоҳида тури эканлигига файласуф олимлар алоҳида эътибор қаратадилар. Семиотик белгилар доирасида ҳам рамзлар белгининг махсус, ўзига хос хусусиятларга эга ва шу хусусиятлари билан бошқа белгилардан кескин фарқланиши қайд этилади. Хусусан, “Рамзлар белги тури сифатида алоҳида хусусиятга эга, - деб ёзади рус файласуфи Л.О.Резников. Рамз - бу шартли равишда, унга юклатилган образ орқали ва у

билан алоқадор ҳолатда, кўпинча, жуда муҳим ва мавҳум мазмунни ифодалаш учун ишлатиладиган ташқи ҳодисадир. Рамзий образнинг конкрет мазмуни билан бу образ орқали рамзлашаётган мавҳум мазмун ўртасидаги боғлиқлик рамзнинг ўзига хос, уни бошқа белгилардан ажратиб турадиган хусусияти ҳисобланади. Рамз ва рамзлашаётган предмет ўртасидаги алоқа у ёки бу жиҳатдан мотивланган бўлади [Резников, 1979, 149]. Олимнинг ушбу таърифи, рамзнинг белгилик табиатини ёрқин ифода этади ва унинг тўлалигича белгиларга мансублигини таъкидлайди.

А.Ф.Лосев ҳам рамзни “ижтимоий-маданий белги, унинг мазмуни интуитив идрок этиладиган ва оғзаки тавсифларда адекват ифодаланмаган тушунча (ғоя)” деб ҳисоблайди [Лосев, 1995, 273]. Рус олими С.Аверинцев ҳам рамзнинг белги эканлигига ишора қилиб, унинг бир кўришини деб ҳисоблайди, ўз ўрнида белги ҳам қайсидир маънода рамз эканини тўғрисидаги ғояни илгари суради. У “рамз маъноси очиқланган белгидир, ўз ўрнида белги ҳам очиқланмаган рамздир, рамзнинг “куртаги”дир. Рамз махсус турдаги белгидир [Аверинцев, 1996, 279]” деб айтиб ўтади.

Ю.Караулов эса рамзни “тушунчанинг мазмун-мундарижаси нуқтаи назаридан белги ва образ ўртасидаги оралик ҳодиса”, деб ҳисоблайди. А.Медведева ҳам рамзнинг белгилик хусусиятига алоҳида урғу бериб, “Рамз, албатта, белги, лекин изоморф хусусиятларга эга бўлган алоҳида турдаги белгидир. У ўзининг ифодаловчисига нисбатан айрим икониклик хусусиятини сақлайди, яъни ўзи рамзлаштираётган нарсанинг хусусиятларини такрорлайди [Медведева, 2000, 31]”, деб айтиб ўтади.

Юқоридагилардан кўринадики, рамз белги, белгининг махсус тури ҳисобланади. Белги эса “идрок қилинадиган нарса бўлиб, идрок қилувчига ўзи ҳақида ва ушбу белгидан ташқарида бўлган бошқа нарса тўғрисида маълумот берувчи воситадир [Маслов, 1967, 284]”. Шу ўринда рамзларнинг белги турлари – шартли белги, сигнал, шифр, тил белгиларидан фарқлаш муҳим ҳисобланади. Кўплаб адабиётларда рамзларни белгининг бошқа турлари билан алмаштириб қўллаш каби чалкашликлар мавжуд.

Белгилар тушуниш жараёнини осонлаштириш учун хизмат қилиб, ўзаро фикр алмашиш, алоқа-аралашув жараёнининг ажралмас унсурларидан ҳисобланади. Шу сабабли, унинг мазмуни ўта содда, қисқа, аниқ ва жамият (соҳа)нинг барча аъзолари учун бирдек тушунарли бўлиши лозим. Рамзларда эса бу жараёнлар биров мураккаброқ кўринишга эга бўлади. Рамзий мазмунни англаш учун кўпроқ идрок этиш, фикрлаш зарур бўлади. Рамз ва белги (шартли белги)ларнинг шу каби умумий ва фарқли томонларига қатор олимлар томонидан алоҳида эътибор қаратилган ҳам муҳим фикрлар билдирилган. Жумладан, рамзлар белгилардан фарқли равишда денотат (ифодалалаётган объект)га тўғридан-тўғри ишора қилмаслиги И.Фадеева, И.Гузенколар томонидан қайд этилади. Шу билан бирга, “белги - мулоқотга, рамз - ақлий фаолиятга оид [Гузенко, 2009, 56]” эканлиги айтиб ўтилади. Шунингдек, олима рамз лингвистик белгидан фарқли равишда инсон ва жамиятнинг маънавий, ижодий имкониятларини акс эттирувчи маъно ва қадриятларни ҳисобга олишни назарда тутишини айтиб, уларнинг белгиларга нисбатан олганда тизимли эмаслигини таъкидлайди. Рамзлар тизим фақатгина маълум турдаги коммуникатив вазиятлар, хусусан, маросим, маданиятнинг институционал шакллари ва бошқалар билан боғлиқ[ўша асар] ҳолда юзага келиши ҳақидаги фикрлар илгари сурилади. Белгилар эса маълум бир жиҳатдан тизимланган бўлади. Масалан, йўл белгилари алоҳида тизимни ташкил этади ва маълум бир мақсадга йўналтирилган.

Рамз ва белги тушунчалари немис файласуф олими Г.В.Ф.Гегель томонидан ҳам батафсил ўрганилган. Бироқ унинг талқинида сезиларли иккиланишлар кузатилади.

Дастлаб, файласуф рамз ва белгига ифодаланётган объект билан умумий хусусиятлар мавжуд ёки мавжуд эмаслигини эътиборга олган ҳолда, ўзаро фарқ қилувчи муқобил шакллар сифатида қарайди. Шартли белги ва маъно ўртасида умумийликнинг мавжуд эмаслигини алоҳида таъкидлайди [Гегель, 1977, 294-295].

Файласуф Л.Резников “рамз ва рамзлаштирилаётган мазмун ўртасидаги алоқани ўта эркин деб бўлмайди”, деган фикрни илгари суради ва рамзда шартлилик жиҳатлари реал умумийлик билан уйғунлашишига алоҳида эътибор қаратади. Аниқ (конкрет) мазмун орқали мавҳум рамзий маъно ифодаланиши рамзнинг ўзига хос хусусияти эканлиги, бу уни белгиларнинг бошқа туридан ажратиб туришини таъкидлайди [Резников, 1979, 149]. Кўринадик, рамзлар ўзи аниқ, ифодаланаётган мазмун эса у ёки бу жиҳатдан мавҳум бўлади. Масалан, **тарози** – адолат рамзи, **олма** – муҳаббат рамзи, **тулпор** – йигитлик рамзи ва шу кабилар.

Н.Д.Арутюнованинг қайд этишича, рамзлар эътибор тортувчи, лекин алоқа-аралашув жараёнининг муҳим элементи эмас ҳамда бирор адресатга эга бўлмайди ва коммуникатив вазифадан ҳоли. Рамз фикрлаш жараёнига, белги – мулоқот жараёнига оиддир. Шу сабабли рамзларни фақат талқин қилишигина мумкин бўлади [Арутюнова, 1990, 71-88].

Рамзларнинг белгидан фарқли равишда интерпретация (талқин)ни талаб қилишини В.Гузенко ҳам таъкидлайди. Рамз, белгидан фарқли ўлароқ, талқин этиш (*интерпретация*)ни талаб қилади, чунки у муайян коммуникатив вазиятда ва инсон онгида мураккаб механизмга эга бўлади [Гузенко, 2009, 56]” деб айтиб ўтади.

Олима Д.Арутюнова ҳам “белги ва рамз ҳаётнинг турли соҳаларига ва ҳар хил фаолият турларига тегишли” эканлигини таъкидлаган. Шу билан бирга, белгининг маъноси, рамздан фарқли ўлароқ, нафақат анъанавий, балки ўзига хос ва аниқ бўлиши керак. Бу табиий, акс ҳолда, белгидаги асл маъно ифодаланмайди ва алоқа-аралашув жараёнларини мураккаблаштиради. Белгилар тушунишни, рамзлар изохни талаб қилади. Шунинг учун, «белгилар шартлилашади, белгилар қатъийлашади» [Арутюнова, 1990, 71-88].” каби фикрларни илгари суради. Юқоридаги фикрлардан кўринадик, шартли белгиларда аниқлик, яққоллик ҳамда уни тушунишдаги соддалик ва қулайлик асосий ўринда туради. Белгилар, одатда, фақат бир маънони ифодалайди, рамзлар эса кўп маъноли бўлади. Рамзнинг кўп маънога эга эканлиги рус олимаси И.Леонтьеванинг тадқиқотларида ҳам кўринадик. У “рамз ҳам ўзига хос белгидир, лекин унинг фарқи шундаки, у чексиз кўп маънога эга бўлиши мумкин. Белги эса, нарсанинг умумий маънолардан ажратиб фақат маълум томонларигагина ишора қилади. Рамз нарсанинг тасаввур қилиш мумкин бўлган барча маъноларини бирлаштиради, у гўё маъноларнинг маркази бўлиб хизмат қилади [Леонтьева, 2003, 6]” деб таъкидлайди.

Хулоса қилиб айтганда, рамз ва белги орасидаги тафовут дастлаб уларнинг ўзлари ва ифода этилаётган маъно ўртасидаги алоқада кўринишини таъкидлаш мумкин. Белги ва у ифода этаётган маъно ўртасида боғлиқлик ёки алоқа бўлиши ҳам, бўлмаслиги ҳам мумкин. Аксарият ҳолларда шартли белгилар ўзи ифода этаётган мазмун билан ҳеч қандай мос келмайди ва “шартли” деб юритилади. Рамзларда эса ушбу боғланиш хиралашган ҳолда бўлса ҳам мавжуд бўлади. Ушбу ҳолат рамзларнинг белгининг бошқа турларидан фарқловчи асосий хусусияти ҳисобланади.

Ифодаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Аверинцев С.С. Риторика и истоки европейской литературной традиции. - М., 1996, с.-279

2. Алефиренко Н.Ф. «Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка: учебное пособие».с-188
3. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. М., 1998. 338–345
4. Гегель, Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук: в трех томах / — М.: Мысль, 1977 Т.3: 294-295
5. Гузенко И. Христианская символика в русском языке: вербализация, функционирование, эволюция. дисс. кфн. Волгоград, 2009. 237 стр. С.-56
6. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. - М.,1987, с.-202
7. Леонтьева И.П. Феномен символа: опыт осмысления и исследования в Европейской культуре. Авт.дисс.кфн. М. 2003.
8. Лосев А.Ф. Проблема символа и реалистическое искусство. - М., 1995. - 320с. С.-273
9. Маслов Ю. Какие языковые единицы целесообразно считать знаками? – В кн. Язык и мышление. М.,1967 с. 284
10. Резников Л.О. Гнесиологические вопросы семиотики. Москва, 1979. 304 с. С.-149
11. Соссюр Ф. де Заметки по общей лингвистике. - М., 2000. С.-91-92
12. Тимофеев Л.И. Слово в стихе. М.: Сов. писатель, 1987. - 420 с
13. Фадеева И.Е. Символ в культурной коммуникации. М.: Человек - 2004. № 6. - С. 5-14
14. Худайберганаева Д.С. Ўзбек тилидаги бадий матнларнинг антропоцентрик талқини. . Ффд. Дисс. Тошкент, 2015. 240-б. Б.-234.

МОДАЛЛИКНИ ИФОДАЛОВЧИ ГРАММАТИК ВОСИТАЛАР

Абдуллаева Муниса Қувондиқовна

Немис тили йўналиши 2-курс талабаси, Қариш давлат университети.

Илмий раҳбар: Жульетта Эльмуродовна Рўзиева, Қариш давлат университети

Аннотация. Модаллик ва модаллик категориялари тилшунос олимларининг диққат марказидаги мавзуларидан биридир. Ушбу мақолада модалликни ифодаловчи грамматик воситалар ҳақида фикр юритилади.

Калит сўзлар: модаллик, майл категорияси, реаллик, нореаллик.

Тилшуносларни модаллик мавзуси ва модаллик ҳақидаги тушунчалар ҳар доим қизиқтириб келган. Бунга 2004- йилнинг ноябрь ойида Регенсбургда бўлиб ўтган халқаро симпозиумни мисол тариқасида келтириб ўтиш мумкин. Модаллик ҳар-бир тилда содир бўладиган жараён эканлигини тилшуносларнинг юқорида келтириб ўтган фикрларидан билиб олдик.

Модаллик иккала тилда ҳам ҳар-хил воситалар орқали ифода этилади. Янада аниқроқ қилиб айтганда лексик, синтактик ва грамматик воситалар орқали. Немис ва ўзбек тилларида ҳам майл категорияси модалликни ифодаловчи грамматик восита ҳисобланади.

Майл категорияси иш ҳаракатнинг воқеликка бўлган муносабатини сўзловчи нуктаи - назаридан белгилайдиган, уни реаллик (аниклик), буйруқ, истак, илтимос ва бошқа тарзларда баён қиладиган грамматик категория. [1; 39]

Майл феълнинг ҳар-хил формалари учун қўлланиладиган тушунчадир. [2;450]

Феълнинг майл категорияси орқали иш-ҳаракатнинг воқеликка бўлган муносабати реаллик, буйруқ, истак тарзида баён қилинади. [3;82]

Модалликни функционал семантик категория булиб, у юз берган воқеа ҳодисада морфологик, семантик-конструктив, интонация ва лексик бирликлар орқали ифода этилишини тилшунос олимлар келтириб ўтди.

Модаллик ишонч, ишончсизлик, гумон (тахмин, фараз), шартлилик (мажбурият), зарурият, ёрдам, имконият ёки имконсизлик тушунчаларида намоён бўлади.

Ушбу тушунчалар майл категориясида ифодаланади.

Майл феълнинг морфологик категорияси бўлиб модалликни ифодаловчи муҳим тил воситаси ҳамдир. [4; 72]

Модаллик гап мазмунига реаллик ёки нореаллик, ишонч, қатъийлик ва шубҳа, гумон ва тахмин каби маъноларни киритувчи грамматик – семантик категория.

Феълнинг модаллик формалари аниқлик майли (Indikativ m) орқали

Er gibt \ gab ihm das Buch,

буйруқ майли (Imperativ m) орқали Gib ihm das Buch!

Шунингдек конъюнктив I (Konjunktiv I m) Man gebe ihm das Buch! Ва

конъюнктив II (Konjunktiv II m) Gäbe ihm das Buch! Орқали ҳамда модал сўзлар орқали ифодаланиши мумкин.[1; 66]

Бизга маълумки, фикрни аниқ ифодалаш учун интонациялар ҳам муҳим роль ўйнайди. Бундай жараёнда эса урғуларнинг қўлланилишини ҳам ўз ўрни бор.

Сўз ичидаги унлиларнинг алмашилиши, овознинг тушиши ёки қўтарилиши ҳам модаллик ифодаси учун характерлидир.

Гап маълум интонацион тугалликка эга. Гапнинг кузатилган мақсадга кўра турларида интонация ҳар-хил бўлади. Модалликнинг синтактик ифодаланишига тааллуқли бўлган ва ўзаро чамбарчас боғланган бу икки ҳодиса – гапнинг кузатилган мақсадга кўра турлари ва интонация - грамматиканинг синтаксис қисмида ўрганилади.[5;582]

Сўзловчининг гапда баён килинган фикрига – воқеликка бўлган турли хил муносабатларини кўрсатувчи категорияга модаллик категорияси дейилади. Модаллик ҳар бир гапнинг конструктив белгилаларидан бири саналади.[3; 93]

Тилшунос С.Саидов немис тилида гапдаги модалликни уч турга бўлинишини келтириб ўтган ва қуйидагича изоҳлаган:

1. Гапдаги фикрнинг аниқлигини ифодаловчи модаллик. Модалликнинг бу тури гапда баён килинган фикрнинг реал, аниқлигини тасдиқлаш ёки инкор этишини ифодалайди.

2. Гапдаги фикрнинг ноаниқлигини ифодаловчи модаллик.

Бу модаллик баён килинган фикрга шубҳа, гумон, тахмин билан қарашни, реал-амалга ошадиган, нореал амалга ошмайдиган ёки шартли равишда амалга ошадиган орзу-истакларни ифодалайди.

3. Ҳаракатни бажаришга ундаш модаллиги.

Бундай модаллик сўзловчининг воқелик факти ҳақида фикр юритибгина қолмасдан, балки ҳаракатни бажаришга ундашини, буюришини, қисташини, илтимос қилишини ифодалайди.

Модалликни ифодаланишида майл категориялари ҳам асосий ўрин эгаллайди. Майл категорияси феъл ҳаракатининг борлиққа муносабатини реал ва ирреал ҳолатда ифода қилади.

Аниқлик майли (Indikativ).

Аниқлик майли немис тилида морфологик категориядир. Аниқлик майли конъюнктив ва императивдан ташқари ҳолатлардаги формаларни ясайди. Аниқлик майлида иш-ҳаракатни, воқеа-ҳодисани тасвирлайди. Унинг қўлланилиш имкониятлари қуйидагилар аниқ, ҳақиқий бўлиб ўтаётган ёки аниқ тасвирланган воқеа ва ҳодисалар. Масалан: Er studiert in Berlin. Wenn wir besser arbeiten, werden wir größere Erfolge erreichen. [6; 98]

Аниқлик майли майлнинг асосий формасидир. Аниқлик майли берилган иш-ҳаракатни ифоалайди (Schmidt 1983, 233). Аниқлик майли ҳақиқатда бўлган, бўладиган ёки бўлаётган ҳаракатни билдиради. Аниқлик майлининг футурум 1 ва футурум 2 формалари фирнинг ноаниқлигини ифодалашда ҳам қўлланилади. [3; 171]

Юқорида берилган мулоҳазалардан келиб чиқиб, аниқлик майли иш-ҳаракатнинг ўтган, ҳозирги ёки келаси замонда содир бўлишини ифодаланишида қўлланади.

Мисоллар орқали аниқлик майлида модалликни ифодаланишини кўриб чиқамиз.

Einmal besuchte mich ein türkischer Philosoph aus Istanbul in Berlin (Imine Sevgi Usdamar. Mein Istanbul).

Бир куни истанбуллик турк файласуфи меникига Берлинга келди (Ҳ.Қўчқорова. Истанбулим).

Erst war meine Mutter gegangen (Imine Sevgi Usdamar. Mein Istanbul).

Аввал онамдан айрилдим (Ҳ.Қўчқорова. Истанбулим).

Юқорида берилган мисолларда модаллик аниқлик майлида, фикрнинг реаллиги ва аниқлиги орқали ифодаланипти.

Буйруқ майли (Imperativ).

Imperativ ҳам феъл майлларида биридир. Буйруқ майли иш-ҳаракатни амалга ошириш учун буйруқ ва талабни ифодалайди. Императив таққ ва огоҳлантиришни ҳам ифодалайди. Императив барча ҳинд-европа тилларида феълнинг морфологик категорияси ҳисобланади. Императив эксклюзив ва инклюзив бўлиши мумкин.[6; 197]

Буйруқ майли ҳаракатни бажаришга ундайди.[3;171]

Буйруқ майли талабни, буйруқни, маслаҳатни, илтимосни, таъқиқни ифодалайди. Буйруқ майлини ёрдамчи воситаси интонациясидир.

Macht die Tür auf! (Imine Sevgi Usdamar. Mein Istanbul).

Эшикни очингла! (Ҳ.Қўчқорова. Истанбулим).

Meine Mutter sagte: „Schau, die Griechen aus Istanbul sind das Salz und der Zucker der Stadt“ (Imine Sevgi Usdamar. Mein Istanbul).

Сафар олдида онам менга “Эҳтиёт бўл, истанбуллик греклар шаҳарнинг ҳам тузи ҳам қонидир” деб қаттиқ тайинлагани ҳам ёдимда (Ҳ.Қўчқорова. Истанбулим).

Юқорида берилган мисолларда ҳаракатни бажаришга ундаш модаллигини кўриш мумкин.

Шарт майли (Konjunktiv).

Конъюнктив феъл майлларида бири саналади. Конъюнктив берилаётган фикрда ишончсизликни ифодалайди. Конъюнктив барча ҳинд-европа тиллари ва бошқа кўпгина тилларда ҳам феълнинг морфологик категорияси ҳисобланади.[6;126]

Ich glaube, ich könnte hier nicht leben (Imine Sevgi Usdamar. Mein Istanbul). Ўйлашимча мен бу ерда яшай олмасдим (Эмине Севги Уздамар. Истанбулим).

Das Flugzeug aber flog geradeaus, als ob es an einer Stränge durch den Himmel gezogen würde... (Imine Sevgi Usdamar. Mein Istanbul).

... бироқ самолёт бир текис ва тўғрига учарди, гўё уни осмонда ушлаб турган устуни бордай (Эмине Севги Уздамар. Истанбулим).

Юқорида келтирилган фикр ва мулоҳазалар шуни кўрсатадики, модалликни грамматик ифодаланишида майл категорияси асосий роль ўйнайди.

Адабиётлар рўйхати:

1. Немисча ўзбекча грамматик атамалар изохли лўғати, Тошкент 1992.
2. Metzler Lexikon Sprache, Verlag I.B Metzler, Stuttgart. Weimar, 2000

3. С. Саидов, Ғ.Зикриллаев, Немис тили грамматикаси, Ўқитувчи нашриёти 1973
4. Sommerfeld\Starbe.Einführung in die Grammatik der Deutschen Gegenwartssprache. 2.Auflage, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1992.
5. Ўзбек тили грамматикаси, I том, Тошкент 1975
6. Lexikon Sprachwissenschaftlicher Termini. VEB Bibliographisches Institut, Leipzig, 1985.

ФРАЗЕОЛОГИЯ ТУШУНЧАСИ КЎЛАМИ, ПРЕДМЕТИ, ОБЪЕКТИ ВА ВАЗИФАСИ ХУСУСИДА

Абдураззоқов Жавлонбек Тоҳиржон ўғли
Гулистон Давлат Университети

Аннотация: Ушбу мақолада Фразеология тилнинг лексик ва стилистик бойлигини кўрсатувчи соҳалардан бири эканлиги, шу билан бирга фразеология тилшуносликнинг фразеологик оборотлари ёки фразеологизмларини текшириш билан шуғулланувчи қисми эканлиги тўғрисида тўхталиб ўтилган.

Калит сўзлар: Лексикология, фразеология, фразеологик бутунлик, фразеологик чатишма, категориял меъзон, грамматик элементлар, фразеологик комбинация.

Лексикология ва фразеология (грекча **lexikos** «сўзга доир», **phrasis**–ибора, **logos**–таълим) тилнинг луғат бойлигини ўрганувчи соҳалардир. Луғат бойлиги сўзлардан ва шу сўзлар асосида тузилган иборалардан ташкил топади, сўз луғат бойлиги сифатида лексик бирлик деб, ибора эса фразеологик бирлик деб аталади. Фразеологик бирликларнинг жами ҳам, буларни ўрганувчи соҳа ҳам фразеология деб юритилади [Амосова Н.Н., 1963, 16].

Фразеология тилшуносликда аллақачон мустақил соҳа сифатида мустаҳкам ўрин олиб улгурган. Фразеология тилнинг лексик ва стилистик бойлигини кўрсатувчи соҳалардан биридир. Тилшуносликнинг фразеология соҳаси тилнинг фразеологик оборотлари ёки фразеологизмларини текшириш билан шуғулланади. Фразеологизмлар эса тилда кўп учрайдиган, ўткир маъноли, тез-тез такрорланиб турадиган барқарор сўз бирикмалардир. Фразеологик бирлик эркин боғланмадан ўз грамматик қурилиши билан фарқланмаса ҳам, грамматик қурилишнинг моҳияти билан фарқ қилади. Ибора ҳар гал нутқ жараёнининг ўзида ташкил топмай, балки унгача тилда бир бутун ҳолга келган бўлади, яхлитлигича яшайди. Тушунча ёки фикр англатилгач, эркин боғланмалар айрим-айрим мустақил қисмларга–сўзларга ажралиб кетишига қарамай, бундай нутқ бирлиги таркибида қатнашган ибора ўз бутунлигини сақлайди [Арсентьева Е.Ф., 1989, 112].

Иборанинг яхлитлигича англашиладиган маъно таркибидаги сўзлар англатадиган лексик маънолар орасидаги муносабат асосида фразеологик бирликларнинг икки семантик тури фарқ қилинади: Фразеологик бутунлик. Фразеологик чатишма.

Маъноси таркибидаги сўзларга хос лексик маънолар асосида изоҳланадиган, бу лексик маъноларнинг умумий маҳорати сифатида гавдаланадиган иборага фразеологик бутунлик дейилади.

Масалан: Тўйдан олдин ногора чалмоқ;

Маъно таркибидаги сўзларга хос лексик маънолар асосида изоҳланмайдиган, бу сўзларга хос лексик маъноларни ҳисобга олмайдиган иборага фразеологик чатишма дейилади.

Масалан: Тўнини тексари киймоқ.

Фразеологик бутунлик билан фразеологик чатишма учун умумий белги, уларда семантик ҳамда синтезга интилишнинг мавжудлиги.

Фразеологик бутунлик билан фразеологик чатишма орасидаги фарқ улардаги умумий белгининг семантик ҳамда грамматик синтезга интилишнинг меъёридир. Буни қуйидаги қиёслардан билиб олиш мумкин [Алехина А.И., 1979, 56].

Фразеологик бутунликларда:

1. Иборанинг маъноси таркибидаги сўзларнинг маъносига боғлиқ бўлиб шу маъноларнинг потенциал синтезидан иборат.
2. Иборанинг маъносини унинг таркибидаги сўзларга хос маънолар асосида изоҳлаш мумкин.
3. Таркибида сўзларга хос лексик маънолар, қисман бўлсада, ҳисобга олинади.
4. Ибораларнинг яхлит маъноси тагида таркибидаги сўзларга хос маънолар ҳам сезилиб тургани сабабли, бундай иборанинг маъноси кўп қиррали, бой бўлади, анчагина мураккаб ҳолатда гавдаланади, ички образ ҳаёт бўлади.
5. Маъноси ўз таркибига кўра изоҳлаш имкониятининг борлиги билан бундай ибора ясама негизли сўзга ёки туб негизли сўзнинг ясама маъносига ўхшаб кетади.

Фразеологик чатишмаларда:

1. Иборанинг маъноси таркибидаги сўзларнинг маъносига боғлиқ эмас.
2. Иборанинг маъноси таркибидаги сўзларга хос маънолар асосида изоҳланмайди, иборадан англашиладиган маънони тушунишда қандайдир шартлилик мавжуд бўлади.
3. Таржимада сўзларга хос лексик маънолар ҳисобга олинмайди.
4. Фақат иборанинг яхлит маъносигина мавжуд бўлади, бу маънонинг шаклланишида таркибидаги сўзларнинг маъноси қатнашмайди. Шунга кўра ибораларнинг маъноси анча содда ҳолатда намоён бўлади.

Ибораларни индивидуал қўллаш, турли контекстларда турли мақсадда ишлатиш анчагина учрайди. Иборалардаги бу ҳодисага фразеологик қўллаш дейилади.

Фразеологик полисемия деганда иборанинг ўзи биттадан ортиқ луғавий маъно англатиши тушунилади. Ўзаро шаклан ўхшаш эркин боғланмадан ва иборадан англашиладиган маъно биргаликда полисемия деб қаралмайди.

1. **to cook up**
2. **to plan and organize**
3. **to make up**

Биринчи иборада «Кашф қилмоқ», иккинчи иборада «Бирон нарсани ташкил қилмоқ», учинчи иборада «Ясамоқ» деб таржима қилинади.

Фразеологияда ибораларнинг айни бир маънони англатиши асосида гуруҳланишига фразеологик синонимия дейилади.

Масалан: **Have one's hands full**

To be very busy

Have as much work as one can do

My mother had her hands full raising six children and operating a farm at the same time.

Юқоридаги фразеологик синонимияда «банд бўлмоқ» иборасининг уч хил кўриниши акс этган.

Фразеологик синонимларда стилистик бўёқ ҳам одатда бўрттириб туради. Асли фразеологик бирликлар худди шу мақсад билан – воқеликни номлашда уни ўткир баҳолаб беради. Ижобий ёки салбий муносабатни яққол ифодалаш учун яратилади.

Фразеология тушунчаси ва унинг предмети ва вазифалари

Фразеология – икки ёки ундан ортиқ сўздаги таркиб топган яхлит бир маънони ифодалайди. Фразеологизмлар нутқ жараёнида ҳосил бўлмайди, балки улар, худди сўзлар каби, тилда тайёр ҳолда қўлланилади. Фразеологизмнинг компонентлари маъно бутунлигига эга бўлмайди. Шу сабабли, фразеологизм таркибидаги бирор сўз истёмоладан чиққан бўлса ҳам фразеологизм йўқолмайди, бошқа бир тил бирлигига айланмайди. Шунингдек, унинг маъноси ҳам ўзгармайди.

Фразеологизмнинг семантик структураси фразеологик маъно ва қўшимча маъно белгиларидан иборат бўлади. Фразеологизмларнинг маънолари кўп жиҳатдан лексик маънодан фарқ қилади. Шу сабабли фразеологизмлар сўзларга синоним бўлган халқларда ҳам фразеологик маъно билан лексик маъно бир-бирига тенг бўлмайди. Фразеологик маънонинг ҳажми лексик маъно ҳажмига нисбатан кенг, мураккаб бўлади. Жуда кўп фразеологизмлар билдирадиган маъноларни бир сўз билан ифодаб бўлмайди. Фразеологизмлар маънолари таркибларидаги компонентларининг лексик–грамматик имкониятлари, уларнинг тўғри маънолари асосида бирикишидан ҳосил бўлмайди. Шунинг учун ҳам фразеологизмларнинг маънолари улар компонентларнинг тўғри маънолари умумлашмасидан иборат бўлмайди. Икки тил фразеологик birlikлари ҳам маъно ва услубий вазифа, лексик тартиб жиҳатлардан бир-бирига ўхшамайдилар.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. Л., 1963. – С. 16
2. Арсентьева Е.Ф. Сопоставительный анализ фразеологических единиц. Казань, 1989.
3. Архангельский В.Л. Проблемы устойчивости и вариантности ФЕ Тула, 1968.
4. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке. Сб. «Академик А.А. Шахматов». - М. - Л., 1947.
5. Саломов Ғ. Мақол ва идиомалар таржимаси, - Т. 1961.
6. Webster's New World Thesaurus. New American Literature, 1975. 1652 p.

СОВРЕМЕННАЯ ФРАЗЕОЛОГИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Каримова Зайнаб Абдуамитовна

Преподаватель, Гулистанский государственный университет

Фразеология (греч. *phrasis* — «выражение», *logos* — «учение») — раздел языкознания, изучающий устойчивые сочетания в языке. Фразеологией называется также совокупность устойчивых сочетаний в языке в целом, в языке того или иного писателя, в языке отдельного художественного произведения и т. д. Родоначальником теории фразеологии признан швейцарский лингвист Шарль Балли (1865—1947), его идеи оказали существенное влияние на развитие современной теории фразеологии.

В словарном составе представителей разных языков присутствует большое количество фразеологических оборотов. Фразеологические единицы (далее ФЕ) составляют национально-своеобразную часть языковой картины мира и этим определяется сложность переводов тех или иных фразеологических единиц. В.М. Мокиенко назвал фразеологизмы «кристаллами, из которых складывается «неповторимое строение» национальной речи» [Мокиенко 1999б, С. 24]. И с этим невозможно не согласится, фразеология уже давно стала пластом, который придает речи особую выразительность. Знания фразеологии изучаемого языка облегчает межкультурную коммуникацию.

Источники происхождения фразеологических единиц английского языка очень разнообразны. А.В. Кунин приводит следующую классификацию происхождения фразеологизмов английского: исконно английские ФЕ; ФЕ заимствованные из иностранных языков; ФЕ заимствованные из американского варианта английского языка.

Художественные произведения британских авторов, а также писателей из разных стран мира значительно обогатили английский язык. По числу фразеологизмов пришедших в английский язык из художественных произведений первое место занимают Шексперизмы. По некоторым данным более 100 фразеологизмов появились в языке благодаря произведениям Уильяма Шекспира. Приведем несколько примеров ФЕ:

Cakes and ale ("Twelfth Night") «беззаботное веселье»

A fool's paradise ("Romeo and Juliet") «призрачное счастье»

Lay it on with a trowel ("Julius Caesar") «преувеличивать, пересаливать»

Midsummer madness ("Twelfth Night") «умопомрачение»

The observed of all observers ("Hamlet") «центр всеобщего внимания»

Данные фразеологизмы носят литературный характер и в разговорной речи английского языка встречаются не часто. Современный социум привык максимально облегчать себе речь и употребление данных фразеологизмов носит скорее пафосный характер, желание выделиться перед собеседником.

В данной статье проведен анализ употребления фразеологических оборотов среди представителей разных возрастов. Прежде всего, подтвердим важность фразеологии в нашей жизни. К фразеологии относятся не только идиомы, но и крылатые выражения, поговорки и пословицы. Их употребление помогает нам более точно выразить свою мысль, которую простым набором слов не выразить точно, также фразеологизмы несут в себе поучительный характер. Они придают живость речи. Проще сказать *no pains, no gains* «без труда не выловишь и рубку из пруда», нежели описывать это в нескольких предложениях.

Обладая знанием фразеологии языка можно с уверенностью заявить, о том, что владение языком является полным. На графике представлены результаты анкетирования носителей английского языка разных возрастных групп от 16 до 25, от 30 до 40, от 45 до 60.

Анкетиремым были заданы следующие вопросы: Сколько идиом Вы знаете? Как часто вы употребляете идиомы? Украшают ли идиомы английский язык?

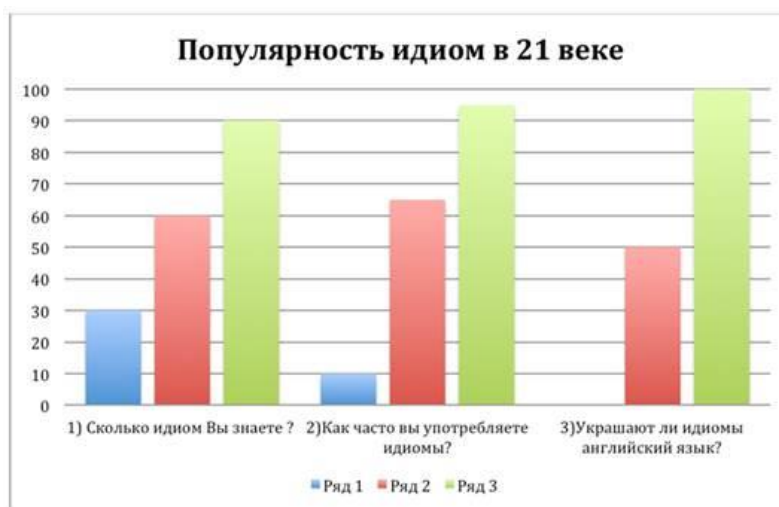

График 1.

1 вопрос: Сколько идиом Вы знаете?

от 16 до 25 лет ответили не менее 10 идиом. От 30 до 40 не менее 30 идиом. От 45 до 60 ответили 60 идиом.

2 вопрос: Как часто Вы употребляете идиомы в речи?

от 16 до 25 лет ответили очень редко. От 30 до 40 лет ответили время от времени, иногда. От 45 до 60 лет ответили, что часто.

3 вопрос: Украшают ли идиомы английский язык?

От 16 до 25 лет ответили нет. От 30 до 40 лет ответили, что не знают.

От 45 до 60 лет ответили утвердительно.

На графике мы отчетливо видим спад популярности фразеологизмов у более молодого поколения.

В последние годы остро стоит вопрос употребления негативной лексики среди молодежи. Становится ясно, что среди многочисленных проблем современного общества: экологических, нравственных, духовных — есть еще одна — сохранение фразеологического фонда языка. С появлением компьютеров и Интернета подростки перестали интересоваться изучением языка, читать книги, совершенствовать свою речь.

Многие не могут не только красиво изъясняться, но и грамотно писать. Сегодня человек стремится говорить простым языком, особенно это выражается в применении ненормативной лексики, происходит заметная вульгаризация бытовой сферы общения. Речь современной молодежи приводит в негодование учителей и родителей. Особенно остро на ненормативную лексику реагируют люди старшего поколения.

За последние десятилетия возникает такой речевой стиль как «молодежный сленг/жаргон», который развивался за пределами литературного языка. Это речь рок-лидеров, наркоманов, компьютерный разговор, «блатной» и воровской языки. Молодежная речь отражает культурное состояние общества в целом. Стоит отметить, что язык всегда остро реагировал на разные периоды развития страны. Так, например, в 30-ые гг. в разговорной речи преобладал митинговый язык, язык беспризорников, матросов и солдат. Сейчас же, так называемый жаргон — заниженный стиль речи, размывающий и нормы языка, и нормы речевого этикета, становится привычным не только в повседневном общении, но и в теле- и радиоэфире.

Современная речь молодежи балансирует между литературным языком и жаргоном. Справедливы вопросы: «Почему если молодежь знает, как говорить правильно, она продолжает говорить неправильно?», «Почему молодежь предпочитает использовать осуждаемые речи?». Всё потому что для молодежи характерна эмоциональность в речи, ее первобытность, чаще всего молодые люди даже не задумываются над понятием слова, главное это элемент шока, встряски. Но очень плохо, если употребление жаргонизмов затягивается и переходит во взрослую жизнь. Отличительная черта жаргонов от фразеологии состоит в том, что жаргон — явление недолговечное, в отличие от фразеологии, которая переходит во взрослую жизнь.

Сегодня наблюдается следующее явление — с возрастом человек все чаще начинает использовать фразеологизмы. Все мы хорошо помним пословицы и поговорки наших дедов и бабушек. А популярность крылатых выражений никогда не ослабевала даже у современной молодежи, о чем свидетельствуют различные паблики в социальных сетях.

На протяжении времени английский язык, как и другие языки, изменяется, обогащается, развивается в обмен на старые слова приходят на смену неологизмы (неологизм — слово, значение слова или словосочетание недавно появившееся в языке).

Свежесть и необычность такого слова, словосочетания или оборота речи, ясно ощущается носителями данного языка).

Спад популярности фразеологизмов у молодежи обусловлен естественным языковым круговоротом, на смену одним приходят другие.

Опрос респондентов также позволил нам выделить наиболее часто употребляемые фразеологизмы английского языка.

A penny for your thoughts — «задуматься о чем-либо»

Add insult to injury — «наносить новые оскорбления»

A hot potato — «неприятный вопрос»

Once in a blue moon — «очень редко, в кои-то веки»

Caught (fall) between two stools — «остаться ни с чем»

Kill the birds with one stone — «убить сразу двух зайцев»

Costs an arm and a leg — «стоять целое состояние»

Take what someone says with a pinch of salt — «относиться скептически, не верить сказанному»

To be under the weather — «плохо себя чувствовать»

Sit on the fence — «занимать нейтральную позицию»

Идеального, «неиспорченного» языка никогда не существовало. Даже во времена А.С. Пушкина было за что бороться. В различные периоды развития языка и общества разным был и объект борьбы. Сегодня это активное желание молодежи упростить язык и вульгаризировать его. Стоит отметить, что молодежная речь отражает культурное состояние общества в целом. И сохранение фразеологии лежит полностью на учителях и родителях, чья задача заключается в поддержании литературного языка среди молодежи, а главное не позволить жаргону выходить за рамки разговорного языка.

Список литературы:

- 1.Иванова Е.В. Лексикология и фразеология современного английского языка, М., 2011 — 346 с.
- 2.Кунин А.В. Фразеология современного английского языка, Москва, 1972 — 289 с.

ИСТОРИЯ ТЕОЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Нарзуллаева Дилфуза Бафоевна

преподаватель кафедры французской филологии

Бухарский государственный университета

Аннотация: Целью данной статьи является обосновать целесообразность использования термина «теолингвистика» для обозначения новой лингвистической дисциплины, направленной на изучение взаимодействия языка и религии.

Ключевые слова: теолингвистика, язык, религия, религиозный язык, стиль, тип, синтетический план.

Теолингвистика — это наука, пытающаяся описать, как человеческая речь может быть использована по отношению к Богу, а также как работает язык в религиозных ситуациях, в ситуациях, не отвечающих жестким стандартам прямого одностороннего общения, и которые на с другой стороны, несмотря на это, совпадают с логикой его описания в формах, известных как метафора или речевой акт .

Попытка ее решения уже давно предпринимается богословием (богословием), языкознанием, философией, религиоведением и другими науками. И все же в начале XXI века в лингвистической литературе практически не была представлена часть языкознания,

что позволило бы систематизировать исследования в этой области на манер, например, социолингвистики, охватывающей исследования, связанные с проблемой «языка и общество» лингвокультурология – исследования, связанные с проблемой «язык и культура» и др.

Сама проблематика и разрозненные исследования в этом направлении требовали их объединения и систематизации и, следовательно, предопределили появление самостоятельного раздела языкознания — теолингвистики, что привело к необходимости ее теоретического осмысления. Поэтому к первому направлению теолингвистических исследований можно отнести работы, затрагивающие методологические вопросы теолингвистики. Именно эти работы призваны объединить, интегрировать разрозненные, разрозненные исследования в общую систему и тем самым открыть возможность заложения методологических основ названного раздела языкознания. В них теолингвистика рассматривается как раздел языкознания, обсуждаются проблемы принятия и отказа от термина «теолингвистика», его определение, раскрытие содержания. Не менее важной проблемой является определение статуса и места этого раздела языкознания в системе других разделов языкознания, его связи с другими науками (разделами наук) и рядом других. Весьма актуальной методологической проблемой является определение объекта ее изучения. К числу последних работ в этой области, которые, на наш взгляд, заслуживают особого внимания, относятся работы В.И. Постоваловой «Теолингвистика в современном гуманитарном знании: истоки, основные идеи и направления», в которых отмечается, что «задача предметной исследования в науке становится особенно затруднительным при проектировании дисциплин с синтетического плана, где концептуальные представления разных дисциплин или даже областей знания. здесь должно иметь место соединение понятийных представлений, при котором они должны выступать в едином теолингвистическом пространстве как однородные (однородные) образования, относящиеся к единому предмету изучения.

Такой анализ проводился на материале религиозных названий, имеющих значение «праздник», «ритуал», «обряд», «таинство» ведется и на других уровнях языковой системы: фонологическом, словообразовательном, морфологическом, синтаксическом. [НАР Гибб; 1980:8] Мы полагаем, что сам факт постановки теолингвистического анализа открывает перед исследователями серьезные научные перспективы, однако и теория, и практика этого анализа должны совершенствоваться, поскольку, как отмечает В.И. Постовалов, «на дотеоретическом уровне подготовки теолингвистиков, представления об этой «теолингвистике» могут значительно различаться у лингвиста-лексикографа и священника-богослова в силу их опытного погружения в различные пласты теолингвистической реальности, будут относиться к области описания религиозной лексики и будут связаны с миром чувств и значения. [НАР Гибб; 1963] Для священника, живущего в мире богослужебного богослужения и испытавшего познание духовной силы Имени Божия, «теолингвистический» будет своего рода синонимом «синергического», мистически тождественного «Свету Фаворскому» Проблема, без решения которой нельзя говорить об отнесении теолингвистики к разделу языкознания, состоит в выборе и систематизации терминологии.

Возникновение теолингвистики предопределено исторически, так как наука всегда была связана с религией, и обе прошли сложную эволюцию. Естественно, языкознание не могло оставаться в стороне от этих процессов и очень часто «служило религии», ведь одним из способов передачи религиозного знания является язык. Поэтому было бы

логично включить работы по истории теолингвистики во второе направление исследований. В предыдущей части работы мы уже говорили об основных направлениях теолингвистических исследований что в данном случае очень ценна работа Е. Кухарской - Дрейсса "Теолингвистика - попытка популяризации термина", это в котором представлен длинный список работ западных лингвистов, занимающихся этими вопросами. [Нарзулаева, Д. Б.;2022] Однако это лишь «высший и современный срез» работ, непосредственно связанных с становлением теолингвистики в самостоятельную дисциплину. Со своей стороны, мы считали необходимым проанализировать в этом контексте источники по истории языкознания, истории лингвистических исследований, что позволило нам сделать определенный ряд гипотез и выводов по этому вопросу. Во-первых, одной из главных причин появления грамматик является религия, о чем упоминают в своих работах такие исследователи, как В. А. Звегинцев, Н. А. Кондрашов, Н.-Б. Во-вторых, грамматики как некая система обеспечивают сохранение и передачу (во времени и пространстве) знаний о религии и тем самым способствуют сохранению религии и религиозных знаний.[Narzullaeva, D. B.;2023] То есть первые грамматисты были не чем иным, как теограмматиками, а лингвистика (лингвистика) была скорее теолингвистикой (теолингвистикой), в силу возложенных на них задач и выполняемых ими функций. Со временем грамматики стали удовлетворять не только религиозные, но и светские потребности и в результате стали обычными, светскими грамматиками, грамматиками в том виде, в каком мы привыкли их соблюдать сегодня. Кроме того, значение слова «грамматика» претерпело определенные изменения, утратило богословскую составляющую. [Dilfuza, N.;2022] Сегодня слово «грамматика» имеет несколько основных значений, которые зафиксированы в словарях, справочниках, лингвистических энциклопедиях и других источниках. Однако в современных источниках нет упоминаний о связи грамматики и религии. Под грамматикой понимают: грамматический строй языка в целом; морфология и синтаксис; раздел языкознания, изучающий эту систему и ее организацию на нескольких уровнях, ее категории; правила орфографии и пунктуации; а также сами учебники по грамматике. Обычный человек, нефилолог, как правило, не задается вопросом, почему появились первые грамматики. Именно поэтому выделение теолингвистики в самостоятельный раздел языкознания на рубеже XX-XXI веков было воспринято как ее рождение, хотя в действительности, на наш взгляд, она имеет более длительную и богатую историю, которую еще предстоит описать.[Zoirovich G. F.; 2022]

Литература:

1. НАР Гибб, Ислам-исторический обзор (Islom - tarixu izlanihi) (Oxford University Press: 1980), 8 .
2. НАР Гибб, Арабская литература - Введение (арабский adabiyoti - Kirish) (Oxford at Clarendon Press: 1963),
3. Нарзулаева, Д. Б. (2022). ТЕОЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ЛЕКСЕМА РЕЛИГИОЗНОГО СТИЛЯ. Educational Research in Universal Sciences, 1(7), 332-338. <http://erus.uz/index.php/er/article/view/893/1194>
4. Narzullaeva, D. B. (2023, January). HISTORY OF THE TRANSLATION OF THE QURAN INTO FRENCH. In INTERNATIONAL CONFERENCES (Vol. 1, No. 2, pp. 116-118). <http://erus.uz/index.php/cf/article/view/1495>
5. Dilfuza, N. (2022). DEVELOPING THE COMMUNICATION COMPETENCE OF FRENCH-SPEAKING STUDENTS THROUGH DIALOGUES IN THE DEVELOPMENT OF ORAL SPEECH. Involta Scientific Journal, 1(10), 53-57. <https://involta.uz/index.php/iv/article/view/332>

6. Zoirovich G. F. Modernité du projet éducatif des fables //Integration Conference on Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes. – 2022. – C. 214-216.

FE'LNING GRAMMATIK SHAKLLARINI O'QITISHDA MORFOLOGIK TAHLILNING AHAMIYATI

Mamaraximov Sirojiddin Murtazayevich

Guliston davlat universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tilini o'qitishda morfologiya bo'limini, xususan, Fe'ning grammatik shakllarini o'rgatish metodlari va usullari. jarayonda o'quvchi tanlangan matndan u yoki bu til hodisani ajratishi, uning mohiyatini sharhlashi, shu asosda umumlashmalar hosil qilishi va umumiy morfologik tahlilga o'rgatishi kabi jihatlar tahlil etildi. Fe'l shakllari bo'yicha umumiy morfologik tahlillarni takrorlash, mustahkamlash va umumlashtiruvchi, nazorat ishi darslarida o'tkazish usullari va shakli haqida batafsil tushunchalar berildi.

Kalit so'zlar: so'z tarkibi, leksema, qo'shimcha, fe'l, kelishiklar, fe'l shakllari, fe'lning grammatik kategoriyalari, umumiy morfologik tahlil, asos, tahlil, so'z turkumlari, grammatik shakl.

Morfologiya grammatikaning bir qismi bo'lib, so'zning shakllari, bu shakllarning hosil bo'lish yo'llari va so'zlarning ma'lum belgilar asosida guruhlariga, ya'ni so'z turkumlariga bo'linishini o'rganadi. Shu sababli ham morfologiyani o'qitishda asosiy maqsad so'zning tuzilishi, yasalishi, so'z turkumlariga bo'linishiga qaratiladi. Bu borada Fe'l so'z turkumining grammatik shakllarini o'qitish alohida ahamiyat kasb etadi.

Ta'limda morfologiyani, xususan, Fe'ning grammatik shakllarini o'qitishning amaliy ahamiyati shundaki, leksikologiyadan egallangan zaruriy bilimlar mazkur bo'limni o'rganishda o'z amaliy ifodasini topadi. O'quvchi mustaqil va yordamchi so'z turkumlarini o'rganishda so'zning o'z va ko'chma ma'nosi, uyadosh, shakldosh, qarama-qarshi ma'noli so'zlarga yana murojaat qiladi va so'z boyligini oshirish, so'zdan to'g'ri hamda o'rinli foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladi. Qolaversa, o'quvchining morfologiya bo'limi yuzasidan egallagan bilim, ko'nikma va malakalari tilining boshqa bo'limlari, xususan, sintaksis bo'limini o'qitishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Fe'ning grammatik kategoriya va ularni ifodalovchi shakllarni ajrata olmaslik ko'p hollarda ularni aralashtirib qo'llashga sabab bo'ladi. Masalan, o'quvchilar *barmoq*, *sarg'ish*, *ishlash* kabi so'zlar tarkibidagi *-moq*, *-ish*, *-sh* qo'shimchalariga qarab, uni harakat nomi deb atashadi. Ayniqsa, kelishik bilan egalik, turlanish bilan tuslanish, morfologik tahlil bilan sintaktik tahlil kabilarda ularni farqlay olmaslik holatlari ko'p uchraydi. Buning uchun oldin o'rganilgan atama bilan keyin o'rganiladigan atama orasida mustahkam zanjir hosil qilinmog'i lozim. Zero, bilimlar xalqalardan tashkil topgan bir butun zanjirdir.

Til hodisalarini ajratish, ayniqsa, matn ustida ishlash jarayonida ko'proq kerak bo'ladi. Chunki o'quvchi tanlangan matndan u yoki bu til hodisani ajratishi, uning mohiyatini sharhlashi, shu asosda umumlashmalar hosil qilishi lozim.

Amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, o'qitish jarayonida o'quvchilarning morfologiya bo'limi yuzasidan egallagan tushunchalari, ko'nikmalari bo'lim mavzulari doirasida cheklanib qolmoqda, ya'ni til birliklarining o'zaro bir butun tizim ekanligi va ular o'rtasida uzviy aloqadorlikni, munosabatlarni tushunib yetilishida o'ziga yarasha kamchilik va qiyinchiliklar mavjud. O'quvchining so'z va qo'shimcha munosabatini anglashida, ma'lum bir so'z turkumiga xos grammatik shakllarning mohiyati va vazifasini tushunishida muayyan dars turida o'tkaziladigan umumiy morfologik tahlilning ham o'rni yuqoridir.

Ma'lumki, ona tili o'qitish tizimida tushunchalar tahlili muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Til bo'limlaridan kelib chiqib bu tahlillarni quyidagicha bo'lish mumkin: fonetik tahlil, leksik, morfemik, morfologik, sintaktik, stilistik va hakoza. Bularning ichida umumiy morfologik tahlilning o'quvchilarning so'z tarkibi va so'z turkumlari, ularning ma'no turlari va xususiyatlarini bir tizimga keltirishda alohida o'rni bor.

O'quvchilar 5-6-sinf davomida leksikologiya va morfologiya bo'yicha olgan bilimlari natijasida ularda so'zning atash (lug'aviy) va grammatik ma'nolari haqida fikr yuritish, so'z tarkibini ajratish ko'nikmalariga ega bo'lishadi. Mana shu olingan malakalarni umumlashtirish va bir tizimga keltirish uchun o'quvchilarni umumiy morfologik tahlilga o'rgatish zarur.

Morfologik tahlil o'z mazmuniga ko'ra ikkiga bo'linadi:

1. So'z tarkibi bo'yicha tahlil.
2. So'z turkumlari bo'yicha tahlil. [1-236]

So'z tarkibi bo'yicha tahlil morfologik tahlilning bir ko'rinishi bo'lib, u o'z ichiga bir qancha mavzularni oladi: so'zning asosi, qo'shimcha, qo'shimchalarning ma'no va vazifasiga ko'ra turlari (so'z yasovchilar, shakl yasovchilar); sodda, qo'shma, juft so'zlar va boshqalar. So'z tarkibi bo'yicha o'tkaziladigan tahlil so'zdagi ikki qismni – so'zning asosiy ma'nosini anglatuvchi qismni, shuningdek, so'zning grammatik ma'nosini anglatuvchi qismni ajratishdan boshlanadi.

So'z turkumlari bo'yicha o'tkaziladigan tahlil, so'z tarkibi bo'yicha o'tkaziladigan tahlil kabi, morfologik tahlilning bir ko'rinishi bo'lib, u maktab dasturidagi «So'z turkumlari» mavzusining masalalarini qamrab oladi. So'z turkumlari bo'yicha o'tkaziladigan tahlilning birinchi bosqichini gapdagi so'zlarni turkumlarga ajratishdan – so'zlarni morfologik jihatdan tasnif qilishdan boshlash kerak. Bundan so'ng har bir turkumning ichki xususiyatlari ko'rsatiladi.

Umumiy morfologik tahlillarni takrorlash, mustahkamlash va umumlashtiruvchi, qolaversa, nazorat ishi darslarida ham o'tkazish maqsadga muvofiq.

Bu kabi tahlillar o'quvchiga, avvalo, o'quvchida olingan nazariy qoida va tushunchalarini amaliyotda qo'llash ko'nikmasi shakllanadi, ikkinchidan, o'qitish jarayonida uzviylik va uzluksizlik, tizimlilik muhim ekan, tahlil ona tili mavzulari o'rtasidagi bog'liqlikni tushunishga xizmat qiladi.

Quyida tahlillardan na'munalar berilgan.

Quyidagi fe'l turkumiga oid so'zlarning tarkibini aniqlang va har bir fe'l shakllarining ma'nosini, uning grammatik shaklini ajratib ko'rsating.

Na'muna : “Keltirilmadi” – “kel” – asos, -tir – ortirma nisbat shakli, (vazifasiga ko'ra lug'aviy shakl yasovchi) -il – majhul nisbat shakli, (vazifasiga ko'ra lug'aviy shakl yasovchi) – ma – fe'lning bo'lishsizlik shakli, (vazifasiga ko'ra lug'aviy shakl yasovchi) -di – o'tgan zamon va III shaxs “birlik” shakli, (vazifasiga ko'ra sintaktik shakl yasovchi).

1. Yozdik 2. O'qitildi. 3. Yugurtirgizdim. 4. Uxlayapsan. 5. Ko'rmoqchiman. 6. Boramiz. 7. Ko'ribdi. 8. Beraylik. 9. Yuguringlar. 10. Olib chiqaylik. 11. Yozib qo'ygandik. 12. Borsaydim. 13. O'qi. 14. Ko'chirtirilgandi. 15. Taxlaymiz. 16. Ko'rib chiqqandim. 17. Katta qilsang. 18. Kuzatib turay. 19. Ishlatishgandi. 20. Kechiktirilibsan.

Quyidagi berilgan gaplarni umumiy morfologik tahlil qiling.

Na'muna: Vahobjon boyagi qiz ko'rsatgan uy eshigining tugmasini bosdi.

Vahobjon– Ot, atoqli ot, shaxs nomi, aniq ot, sodda tub, tarkibida erkalash-kichraytirish shakli bor (-jon). Boyagi – Sifat, belgi- xususiyat sifati, oddiy darajada, yasama sifat (yasovchi qo'shimch:-gi, asosi: Ravish), sodda yasama. Qiz – Ot, turdosh ot, shaxs oti, aniq ot, sodda tub. Ko'rsatgan– Fe'l, Harakat fe'li, sifat-dosh (uy), o'tgan zamon sifat-doshi, ortirma nisbatda(-sat), o'timli fe'l, bo'lishli shaklda. Uy – Ot, turdosh ot, o'rin-joy oti, sodda tub, aniq ot. Eshigining – Ot,

turdosh ot, narsa-buyum oti, sodda tub, turlangan (-i,-ning), aniq ot. Tugmasini – Ot, turdosh ot, narsa-buyum oti, yasama ot (-ma asosi:fe'l), sodda yasama,turlangan (-si, -ni), aniq ot. Bosdi– Fe'l, harakat fe'li, o'timli fe'l, sof fe'l, munosabat shakllariga ega:(– di – o'tgan zamon va III shaxs “birlik” qo'shimchasi)

1. Tepalikdan o'tgach, chavandozlar birin-ketin orqada qola boshladi.
2. Yosh Hakima boshqa o'rtoqlaridan qolmaslik uchun qizarib-bo'zarib ishlaydi, yuzidan quyilgan terni artishga qizg'anadi.
3. Milliy mafkuramizda milliylik umumbashariy g'oyalar bilan uyg'unlashib ketgan.
4. Uch-to'rt qadam narida yotgan aravani endi ko rdi.
5. Erta-indin rejani to'ldirgani haqidagi xushxabarni topshirmoqchi.

Adabiyotlar:

1. A. G'ulomov va boshq. Ona tili o'qitish metodikasi. Toshkent – 2012. – 236 b.
2. Abduraxmonov X., Rafiyev A., Shodmonqulova R. O'zbek tilining amaliy grammatikasi. –Toshkent: O'qituvchi, 1992. – 256 b.
3. Boxodirovich, E. N., & Murtazaevich, M. S. (2022). Phonological approaches to the study of the phoneme. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(4), 778-781.
4. Boxodirovich, E. N., & Murtazayevich, M. S. (2022). EXPRESSION OF PURPOSE IN UZBEK LANGUAGE. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(5), 247-250.
5. Doniyorovich, O. R. A. (2022). TOG'AY MUROD ASARLARIDA EVFEMIZMLAR. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENCE AND EDUCATION*, 1(4), 38-42.
6. Khamrokulovna, T. Z. (2022). On the morphological structure of the word in the uzbek language.
7. Mamaraximov, S. (2022). MAQSAD MA'NOSINI IFODALOVCHI DASTLABKI VOSITALAR. *Academic research in educational sciences*, 3(7), 376-385.
8. Sharipov, F. G., & Galiyev, T. F. (2021). O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA MORFONOLOGIYAGA DOIR TALQINLARI. *Academic research in educational sciences*, 2(2), 89-94.
9. Sirojiddin, M. (2023). O 'ZBEK TILIDA MAQSAD MA'NOSI SO 'ZLAR ORQALI IFODALANISHI. *Journal of Universal Science Research*, 1(5), 20-25.
10. Tuychieva, Z. (2019). PRINCIPLES OF DIFFERENTIATING OF GENDERS IN UZBEK ANTHROPOLOGY. *Bulletin of Gulistan State University*, 2020(1), 75-82.
11. Ерматов, И., & Дехконова, Л. (2021). Тожиқ–форс тилидан ўзбек тилига ўзлашган аффикслар хусусида. *Общество и инновации*, 2(2/3), 462-469.

NEMIS VA O'ZBEK MAQOLLARINING MAVZU JIHATDAN BIR-BIRIGA O'XSHASH TAMONLARI

Mirzayeva Xurshida Olimjonovna
O'qituvchi, Sirdaryo akademik litsey

Annotatsiya. Ushbu maqolada nemis tili va o'zbek tillaridagi maqollarning tarjimai, ma'nosi va ularning o'xshash va farqli tomonlari tahlil qilingan. Shu bilan birga nemis tili va o'zbek tillaridagi maqollarning tematik qiyosi o'rganilgan. Bundan tashqari har ikkala tilda mavjud bo'lgan maqollarning ma'lum mavzu doirasiga kirishi va bu mavzuga doir maqollarning har ikkala tilda muqobil variantlarini topa olish orqali xalqning ayrim o'ziga xos xususiyatlarni ifodalashga harakat qilamiz.

Kalit so'zlar: maqol, tematik ma'no, o'xshashlik, o'zbek tili, nemis tili, o'zbek maqoli, nemis maqoli

KIRISH. Millatni o'zligini ko'rsatuvchi milliy qadriyatlarni, xalqning madaniyatini ifodalovchi omillardan biri bu xalq og'zaki ijodidir. Xalq o'g'zaki ijodining eng muhim janrlaridan

biri bo'lmish maqollar tilshunoslik va folklorshunoslikda o'rganilayotgan eng muhim mavzulardan biridir. Folklorning eng muhim janrlaridan biri bo'lgan maqollarni, umuman, xalq ijodiyotini o'rganish, tadqiq qilish, bugungi kunda juda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Maqol — xalq og'zaki ijodi janri; qisqa va lo'nda, obrazli, grammatik va mantiqiy tugal ma'noli hikmatli ibora, chuqur mazmunli janr. Muayyan ritmik shaklga ega. Maqollarda avlod-ajdodlarning hayotiy tajribalari, jamiyatga munosabati, tarixi, ruhiy holati, etik va estetik tuyg'ulari, ijobiy fazilatlarini mujassamlashgan. Asrlar mobaynida xalq orasida sayqallanib, ixcham va sodda poetik shaklga kelgan. Har bir tilimiz ko'rkini, nutqimiz nafosatini, aql-farosat va tafakkurimiz mantiqini hayratomuz bir qudrat bilan namoyish etgan va eta oladigan bunday badiiyat qatralari xalqimizning ko'p asrlik hayotiy tajribalari va maishiy turmush tarzining bamisoli bir oynasidir. Bu badiiy oynada uning hayotga, tabiatga, inson, oila va jamiyatga munosabati, ijtimoiysiyosiy, ma'naviy-ma'rifiy, axloqiy-estetik va falsafiy qarashlari, qisqasi, o'zi va o'zligi to'la namoyon bo'lgandir. Shuning uchun ham maqollar g'oyatda keng tarqalgan bo'lib, asrlar davomida jonli so'zlashuv va o'zaro nutqiy munosabatlarda, badiiy, tarixiy va ilmiy asarlarda, siyosiy va publitsistik adabiyotda doimiy ravishda qo'llanilib kelgan va qo'llanmoqda.

METODOLOGIYA. O'zbek va nemis xalq maqollari mavzu jihatidan juda rang-barangdir. Agar barcha o'zbek va nemis xalq maqollari keltirilgan to'plamlarni ko'rib chiqadigan bo'lsak, ularda o'zbek xalqi hayotining har bir jabhasida uchraydigan narsalar va turli xil hodisalarning maqollarda ifodalanishiga guvoh bo'lamiz.

Maqollar kishilarni doim yaxshilikka va ezgulikka, rostg'oylikka, ilm olishga, kattaga hurmat va kichikka izzatda bo'lishga, kamtarlikka, halol mehnat bilan kun kechirishga, bir-biriga sadoqatli va mehr-oqibatli bo'lishga undab kelgan. Shu tufayli ham maqollar ifodalayotgan ma'no, chiqarilayotgan hukmga ko'ra turli mavzularni qamrab oladi.

Maqollar xalq donishmandligining nodir namunalari sifatida og'zaki badiiy ijodning keng tarqalgan mustaqil janridir. Shartli ravishda ularni xalqona axloq- odob qoidalari deb atash mumkin. Zero, maqollar xalqning asrlar davomida hayotiy tajribalarida sinalgan ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-madaniy, axloqiy-falsafiy qarashlarining g'oyat ixcham, lo'nda va obrazli ifodasidan tug'ilgan hodisadir. Maqollar maxsus ijod qilinmaydi, balki malum bir sharoit taqozosi tufayli sinalgan hayotiy tajribadan tug'iladigan xulosaning axloqiy bahosi sifatidagi hukm bo'lib yuzaga keladi. Ular insonlarning turli sohalaridagi faoliyatlari jarayonida uzoq muddatli sinovlardan o'tgan turmush tajribalarining hosilasi, barqaror va o'zgarmas, to'g'ri va haqqoniy xulosasi tarzida yuzaga kelganligini ko'rsatadi.

Maqol atamasi **arabcha - qavlun -gapirmoq, aytnoq** so'zidan olingan bo'lib, aytilib yuriladigan ifoda va iboralarga nisbatan qo'llaniladi. Barcha tomonidan deyarli bir xilda aytilib, bir xilda tushuniladigan ibora, ifodalar, asosan, maqol janrini tashkil qiladi.

Demak, xalq maqollari ommaning muayyan voqea, hodisalar haqidagi xulosalarini, hukm va tavsiyalarini o'zida mukammal tarzda mujassamlashtirgan o'ziga xos badiiy shaklga ega bo'lgan ifoda va iboralardan iboratdir.

Filologiya fanlari nomzodi, dotsent Sh. Imyaminova va tadqiqotchi Sh. Kamolova o'zlarining “Nemischa-o'zbekcha maqol va matallar lug'ati” kitobiga so'zboshi sifatida keltirgan “Maqol xalq ijodiga yo'g'irilgan kichik asardir” maqolalarida ba'zi barcha xalqlar ijodida uchraydigan bir xil shakl va mazmundagi maqollarning tarixi, ilk bor uchragan asar va muallifini keltirib o'tadilar. Masalan:

“Vaqt - bu pul”. Bu gapni birinchi marta amerikalik olim va siyosat arbobi Benyamin Franklin (1706-1790) o'zining “Yosh savdogarga maslahat” asarida aytgan. Franklinning bu gapi ishbilarmonlar, bankir va savdogarlarning shioriga aylanib qolgan.

“Omad kuchlilarga kulib boqadi” Bu maqolning muallifi ingliz yozuvchisi va dramaturgi Oskar Uayld (1854-1900)dir.

MUHOKAMA. Maqollarning mavzu ko'lamida juda keng. Ular qamrab olmagan jabha yo'q. Bu jihatdan har ikki xalq maqollari bir-biridan qolishmaydi. Bu holatni biz maqollar muqobilida yana kuzatamiz. Dunyodagi barcha xalqlar o'g'zaki ijodida maqollarchalik shakli va ifoda etayotgan, bildirayotgan mazmunichalik bir-biriga juda yaqin, hatto aynan bir xil bolgan janr yo'q. Bu holatni biz faqat maqollarda ko'rishimiz mumkin. Fikrimizning isboti sifatida o'zbek va nemis maqollaridagi o'xshashliklarni ko'rib chiqsak.

Nemischa “*Der Ton macht Musik*”(Tovushlar musiqa yaratadi) **maqolida tovushlar birgalikda birikgandagina bir ish(musiqa) chiqara olishi ma'nosi hayotiy o'xshatma orqali berilayotgan bolib, o'zbekcha** “*Kuch birlikda*” **yoki** “*Birlashgan o'zar, birlashmagan to'zar*” **maqoliga to'g'ri keladi. Shuningdek, yana bir nemischa** “*Begossene Hunde furchten das Wasser*” (*Cho'kkan kuchuk suvdan qo'rqqar*) **maqoli o'zbekcha** “*Og'zi kuygan qatiqni ham puflab ichar*” **maqoliga, nemischa** “*Der Appetit kommt beim Essen*” (*Ishtaha ovqat paytida keladi*) **maqoli o'zbekcha** “*Har ishning o'z vaqti bor*”bu qatorni ko'plab davom ettirish mumkin.

XULOSA. Yuqorida biroz maqollar tahlili bilan cheklandik. Ammo diniy, madaniy, axloqiy bir biriga o'xshash, ayniqsa nemis va o'zbek maqollarida solishtirib tahlil qilishga arzigulik maqollar soni beqiyos. Har bir xalqning folklorshunosligi hisoblanmish maqol janriga nazar tashlar ekanmiz biz bu janrning naqadar beqiyos ekaniga guvoh bo'lamiz. Xulosa qilib aytganda qaysi til, madaniyat bo'lishidan qat'iy nazar maqollar juda chuqur ma'noli boy janr hisoblanishiga amin bo'lamiz.

Adabiyotlar:

1. Imyaminova Sh. Kamolova Sh. Nemischa-o'zbekcha maqol va matallar lug'atining tuzish prinsiplari.// Leksikografiya va frazeografiyaning dolzarb muammolari(nazariya va amaliyot) mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari. - T., 2014.
2. Kuvanova Sh. Nemis tili grammatikasidan universal qo'llanma. - T.: Akademnashr, 2013.
3. Markayev.K, Maxmudov N, Xamrayev D, Sprichwörter Пословицы Maqollar. - T.: Meriyus, 2013.
4. Nazarov P., Nemischa-o'zbekcha maqol va matallar. - S.: 2001.
5. Nemischa-o'zbekcha maqol va matallar lug'ati. Tuzuvchilar: Sh Imyaminova. Sh.Kamolova. - T.:MUMTOZ SO'Z, 2013.
6. Xolmatov SH.S, Nobekov Z.T, Nurmatov D.T, Nemischa-o'zbekcha-ruscha maqol va matallar lug'ati - T.: OzDJTU, 2013.
7. O'zbek xalq maqollari. I jild (A-O) - T.:Fan 1987.
8. O'zbek xalq maqollari II jild (R-X) - T.:Fan, 1987.

THE MODES AND DIFFERENCES OF MALE AND FEMALE RHETORIC IN DISCOURSE

Zarnigor M. Narbutaeva

Teacher, Gulistan State University

Abstract: The presence of gender asymmetry in the language pictures of the world and the practice of verbal communication is investigated in order to substantiate the importance of the heuristic potential of sociolinguistic research for the modern study of gender and intergender relations. The cognitivist methodology of the sociolinguistic study of gender is used, according to which the linguistic picture of the world is both a product and a starting point of cognitive processes through which a person orients himself in society and builds social expectations. Practical and scientific significance is determined based on the understanding of language as one of

the most important tools of cognitive activity in constructing a conceptual image of the world and, in particular, gender models of social behavior and communication. The article deals with gender differences in language within the framework of sociolinguistics. Analyzing and studying the connotation of gender differences in the language and its social sources, we can conclude that gender differences in the language are significant.

Key words: language, gender, culture, gender discourse, masculine, feminine, sexism.

In this article, gender differences according to developmental periods will be analysed within the framework of communication and social influence. Although there is literature that evaluates how gender differences in communication create a language and how communication affects the formation of gender stereotypes, what contributes to gender differences in terms of social influence will be discussed here. Other theoretical explanations for communication and influence will also be included.

The "lifespan" approach, which will be presented in this chapter as applied to adults and children, has several advantages. Firstly, it allows us to demonstrate the prevalence and consistency of lifelong patterns of gender differentiation in communication and social influence. Secondly, these theoretical explanations include gender differences both in child behaviour and in adulthood. As a result, we can evaluate the effectiveness of these theories holistically and relationally and capture gaps in the literature.

How do men and women differ in their communication styles? Although studies on gender differences give mixed results, competition, assertiveness and authority are associated with men, while co-operation, acceptance and warmth are associated with women.

In pre-school, the language development of boys and girls starts to differentiate. Boys communicate to compete, to control their friends and to play one-upmanship games; girls interact more with friends of the same sex and talk more to establish and maintain relationships, to recognise the feelings of others and to dissolve differences between friends. At preschool age, boys talk more and give more instructions. In addition, girls ask for help more than boys, and if other people ask girls for help, girls use more soothing talk; they are more cautious than boys when resolving conflicts, they use additional questions such as 'isn't it?' and exclamations such as 'come on' more often (Thompson, 1999).⁹

Such expressions are used to minimise sensitivity to the other person and to minimise the difference in status between them. Does the gender difference in dialogue also extend to discussion situations? In these situations, both boys and girls speak in a more commanding and dominant manner, which reduces the gender difference. However, girls communicate differently when it comes to resolving an argument. In a study of African American working class women, it was found that in argumentative situations girls communicate more to preserve connections.

Girls build coalitions with other girls rather than engage in direct confrontation; boys engage in confrontation, insult and attack the other party. The gender gap among African Americans is smaller than among White Americans.

These differences are also seen in adults. Women's communication is more based on the principle of equality and aimed at maintaining relationships. In marriages, women make more effort to interact and are more sensitive to their partner's interests and wishes. For example, women prefer to talk about topics that appeal to everyone. In studies conducted with university students and married couples, it was found that women encourage others to talk more by nodding and using verbal reinforcement, while men ignore the communicative contributions of others.

⁹Thompson, R. B. (1999). Gender differences in preschoolers' help-eliciting communication. *Journal of Genetic Psychology*, 160, 357-369.

Men's speech is both less sensitive to others and more status-emphasised. Men speak more than women in meetings such as structured work-orientated meetings and less structured class and faculty meetings, and in informal conversational meetings. The findings on interrupting behaviour are not yet clear.

Among university students, among faculty members, during couples' dialogue during therapy, and between a male patient and a female doctor, and in similar situations, men tend to interrupt women more. Studies on this subject have not yet been able to give consistent results because they have not yet been able to reveal the differences between the methods of interrupting. For example, according to some studies, even verbal reinforcements to encourage the other party more during the conversation should be coded as interruptions.

A study of dentists and their patients found that female dentists were more friendly, whereas male dentists were more formal (Gorter and Freeman, 2005).¹⁰

Gender differences were also found in terms of appeasement and not using definite statements during the conversation. Examples of conversations in which no definitive statements are used include those in which avoidance statements such as 'a little, maybe and a bit' are used, 'I am not an expert, I am not an expert' and 'I might be thinking wrong', and additional questions expressing hesitation such as 'Women speak differently from men, don't they?'. Although such soothing statements express uncertainty, they also involve involving others in the conversation and exerting an indirect influence. The use of high levels of soothing expressions expresses inadequacy and lack of confidence, whereas normal levels are perceived as pleasant. These expressions are mostly used by women. Although some studies have not found a gender difference in avoidance statements and supplementary questions, some have found that men use avoidance statements more. In general, however, women tend to use more 'soothing' ones.

In non-verbal communication, it is possible to see women's orientation towards "others" and men's orientation towards more power and authority. Non-verbally, women have a warmer effect. According to the gender difference in terms of visual dominance, the stronger one makes more eye contact when speaking and less eye contact when listening. Men have higher visual dominance. In addition to social gender, biological gender also makes a lot of difference. In pre-school age, same sexes interact more. In mixed-sex groups there are a number of changes.

For example, in groups with girls, boys engage in more co-operative conversations. In groups where girls are in the majority, girls are also more conflict-prone; when they are in the minority and in an all-girl group, girls revert back to co-operative communication. The gender difference in laughing behaviour is greater in same-sex groups. Accordingly, both men and women laugh more towards women. In a study on the voice characteristics of men and women using television, it was found that women have warmer voice tones. In addition, both men and women speak with a warmer tone of voice towards women.

Studies on gender differences in appeasement and dominant communication have found a number of effects. Appeasement is more common between men and women, with women being the appeasers. In studies conducted in work settings and with people aged between 60 and 80, men are more soothing towards other men, but not towards women. According to the interaction of the variables used in studies investigating visual dominance, both men and women use visual dominance less against men, while this dominance is used more by both men and women against women. In addition, both men and women use more soothing and less precise language when talking to women and try to establish more non-verbal dominance.

¹⁰Gorter, R. C. ve Freeman, R. (2005). Dentist–assistant communication style: Perceived gender differences in The Netherlands and Northern Ireland. *Community Dentistry & Oral Epidemiology*, 33 (2),131- 140.

References:

1. Adams, R., and Savran, D. The Reader of Masculinity Studies-Malden, MA: Blackwell, 2002, p. 355-374.
2. Lakoff R., Language and the place of women. Language in society. Cambridge: Cambridge University Press, 1975, p. 361-378.
3. Eckert P., McConnell-Ginet S. Construction of meaning, construction of self. P. Eckert, J. Rickford (eds.), Style and sociolinguistic variations. Cambridge: Cambridge University Press, 1992, p. 119-126.
4. Kirilina A.V. Gender aspects of language and communication. Diss. abstract for the Dr. of Philology degree. M., 2000. URL <http://www.dissercat.com/content/gendernye-aspekty-yazyka-i-kommunikatsii-0> (access date: 04.11.2018).
5. Sandybaeva K.Zh. Gender in culture and language // The young scientist. 2016. No. 27. P. 831-834. URL <https://moluch.ru/archive/131/36531/> (access date: 04.11.2018).
6. Butler, J., The Gender problem: Feminism and the Destruction of Identity. Routledge, 1990, p. 143-152.
7. Aristarkhova I.L. «Ethics of sex differences» in the concept of Lucy Irigari // Sociological journal. 1998. No. 3-4. P. 191-200.
8. Zaliznyak A.A., Levontina I.B., Shmelyov A.D. Key ideas of the Russian language picture of the world // Language. Semiotics. Culture M.: Languages of Slavic culture, 2005. 544 pp.

PUBLISISTIK MATNDA SO'ROQ GAPLARNING EKSPRESSIVLIKNI TA'MINLOVCHI OMIL SIFATIDA KELISHI

Shermamatova Nozanin Sherzod qizi

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti

Lingvistika yo'nalishi 2- kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada publisistik matnlarda so'roq gaplarning qo'llanilishi, ularning matn tarkibida ekspressiv-sintaktik vazifalarni bajarib kelishi, so'roq olmoshi va so'roq yuklamalarining so'roq gaplarni hosil qilishi va ishtiroki masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: so'roq gap, publisistik uslub, publisistik matn, ekspressiv-sintaktik omil, so'roq olmoshlari, so'roq yuklamalari.

Hozirgi kunda hayotni ommaviy axborot vositalarisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Mamlakatimizda, butun dunyoda bo'layotgan yangiliklar, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy sohalaridagi o'zgarishlar haqida ommaviy axborot vositalari orqali xabardor bo'lamiz. Ommaviy axborot vositalari orqali ommaga taqdim etilayotgan xabarlar, gazeta va jurnallarda e'lon qilinayotgan yozma axborot matnlarini kuzatadigan bo'lsak, ularda sintaktik birliklarning turli ekspressiv vazifalarni bajarib kelishini kuzatishimiz mumkin. Shunday sintaktik birliklardan biri – so'roq gaplar.

Ma'lumki, ifoda maqsadiga ko'ra gap turlarining bir nechta guruhlariga bo'linadi va ularning har biri o'z emotsional-ekspressiv xususiyatlariga ega. Ularning funksional uslublarda qo'llanilishi ham rang-barangdir. Sintaktik birliklar axborotni ekspressiv tarzda yetkazishda keng imkoniyatlarga ega. So'roq gapda so'zlovchi uchun noma'lum bo'lgan biror predmet, narsa-hodisa, belgi haqida so'roq ifodalanadi. Bunda tinglovchidan o'sha noma'lum so'roqqa javob berishi talab qilinadi. So'roq gaplarni tahlil qiladigan bo'lsak, ularda faqatgina so'roq ma'nosi ifodalanib qolmaydi. So'roq gaplar so'roq yo'li bilan bildirilgan hayrat, taajjub, hayajon, buyruq, gumon kabi ma'nolarni ham ifodalashi mumkin [Qo'ng'urov, 1983: 154].

Barcha nutq uslublarida so'roq gaplarning ishtirokini ko'rishimiz mumkin. Ammo rasmiy-yuridik matnlarda so'roq gaplar deyarli qo'llanilmaydi [Qo'ng'urov, 1983: 154]. Tilshunos

olimlarning fikricha, so'roq gaplar kutiladigan javob xarakteriga ko'ra bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan ikki guruhga bo'linadi. Birinchi guruhga tasdiq yoki inkor talab qiladigan so'roq gaplar kiradi. Bunda so'roq gap so'roq olmoshlarisiz, intonatsiya yoki so'roq yuklamalari orqali hosil qilinadi, gap tarkibida so'zlovchi uchun noma'lum bo'lgan narsa, voqea-hodisa nomi uchraydi. Bunday so'roq gaplar ko'proq -mi yuklamasi yordamida hosil bo'ladi.

So'roq gaplarning ikkinchi guruhida so'zlovchi uchun uni qiziqtirgan fikrning biror elementi noma'lum bo'ladi. So'zlovchi harakatni bajaruvchi shaxsni, belgisi, o'rni, payti, sababi, maqsadini bilishni istaydi. Bu vaqtda so'zlovchi uchun noma'lum bo'lgan narsaning nomi gapda atalmasdan, unga ishora qilinadi, gap tarkibiga so'roq olmoshlari (kim, nima, qanday, nega, qaerda, nechanchi, qachon, nimaga kabilar) kiritiladi. So'roq gaplarning bu turi publisistik matnda ko'p qo'llanadi.

Dastlab, so'roq yuklamalari yordamida hosil bo'lgan so'roq gaplarning publisistik matnlarda qo'llanilishi masalasini ko'rib o'tamiz. Yuklamalardan –mi yuklamasi so'roq gaplarning turli ko'rinishlarini hosil qila oladi. -mi yuklamasi bilan shakllangan so'roq gaplar nisbatan ta'sirchanligi ajralib turadi. Ular nisbatan ixcham, mazmunli bo'ladi. Bu xil so'roq gaplar publisistik matnlarda ko'plab uchraydi. Ularda -mi yuklamasi orqali savolning qo'yilishi, tasdiq yoki inkor talab qiladigan narsa, voqea-hodisa nomining gap tarkibida uchrashi e'tiborni tortadi. Ular nisbatan ixcham, mazmunli va dastlabki javob ham qiziqarli (ha yoki yo'q kabi). Bunday holat o'quvchi e'tiboridan chetda qolmaydi. Misollar: *Bir oylik muddatni qisqartirsa bo'ladimi?* [Zarafshon, 2023. 15-son], *Sportda faqat natija muhimmi?* [Zarafshon, 2023. 4-son], *Rahbarlarni taniysizmi?* [Zarafshon, 2023. 1-son], *Ijodkor yoshlarga madadkor bormi?* [Zarafshon, 2023. 3-son], *Siyob arig'ining qadri tiklanadimi?* [Zarafshon, 2023. 3-son]. *Oqdaryoda 20% o'sishga erishiladi(mi?)* [Zarafshon, 2023. 6-son], *Omonqo'ton tog'larida dorivor o'simliklar yo'qolib boryapti(mi?)* [Zarafshon, 2023. 18-son], *Dalolatnoma yozuvlariga o'zgartirish kiritish yoki bekor qilish qonuniymi?* [Zarafshon, 2023. 6-son], *Ish yuritish qonun doirasidami?* [Zarafshon, 2023. 8-son], *Ishonchga munosib bo'lish oson(mi?)* [Zarafshon, 2023. 1-son]. Ko'rinadiki, so'roq yuklamasi bilan birga boshqa til birliklari ham ta'sirchanlikni ta'minlashga xizmat qilgan.

-mi yuklamali so'roq gaplarning yana shunday turi mavjudki, ularda so'zlovchi tinglovchining amalga oshirayotgan yoki oshirmayotgan harakatiga guvoh bo'lsa ham so'roq bilan murojaat etadi. Mazkur so'roq orqali so'zlovchining maqsadi biror javob olish emas, balki amaldagi voqelikni ifodalashdir. Masalan: *Lotinchami yoki kirilcha?* [Zarafshon, 2023. 7-son], *"Haj"ga pul to'playmizmi, "Haj oshi" gami?* [Zarafshon, 2023. 15-son].

So'roq yuklamali so'z yoki so'z birikmasini darak va buyruq gaplar bilan birga qo'llash ham stilistik maqsadlarga xizmat qilgan. Bunday sarlavhalar e'tiborni tez tortadi.

Masalan: *Talabalar turarjoyi: Muammo yechildimi?* [Zarafshon, 2023. 6-son], *Meni ishga olishmasa-chi? Shtatim qisqarishi mumkinmi?* [Zarafshon, 2023. 6-son], *Piyoz narxi nega oshdi? Bunga sovuq sababmi yoki mahsulot tanqisligi?* [Zarafshon, 2023. 9-son], *Yo'llar xavfsiz va ravonmi?* *Yoxud mavjud vaziyat va ayrim mulohazalar* [Zarafshon, 2023. 19-son]. Shu kabi gaplarda yuklamali so'z, so'z birikmasi, darak va buyruq singari gaplar so'roq gap ma'nosini yanada kuchaytirgan, emotsional-ekspressivligini ta'minlagan.

-chi so'roq yuklamasi yordamida tuzilgan so'roq gaplar so'zlashuv nutqi uchun xarakterli bo'lib, to'liqsiz gaplardagina qo'llanadi. Publisistik matnda ba'zan qo'llanishi e'tiborni tortadi. Ayniqsa, -chi yuklamasi bilan –mi yuklamasining ishlatilishi ekspressivlikni oshiradi. Misol uchun: *Meni ishga olishmasa-chi? Shtatim qisqarishi mumkinmi?* [Zarafshon, 2023. 6-son]. -chi yuklamasi bilan hosil bo'lgan so'roq gaplar ta'sirchanlikni ta'minlash, e'tiborni torishda muhim vositalardan hisoblanadi.

A.Abdusaidovning qayd etishicha, publitsistik matnda so'roq yuklamasi yordamida hosil bo'lgan so'roq gaplarning ham stilistik vosita sifatida alohida o'rni bor. Ular, asosan, sof so'roq gaplar bo'lsa-da, har bir o'quvchi o'z javobiga, mulohazasiga ega.

Bundan tashqari, so'roq olmoshlari yordamida hosil qilingan so'roq gaplar ham publitsistik matnda ekspressivlikni ta'minlashda alohida ahamiyatga egadir. Publitsistik matnda **qanday**, **qanaqa**, **qalay**, **qancha** singari olmoshlarning so'roq gaplarda qo'llanishi stilistik ahamiyatga ega. *Harbiylar sportda qanday natijaga erishdi?* [Zarafshon, 2023. 4-son]. *Muammolarga qachongacha ko'z yumiladi?* [Zarafshon, 2023. 4-son]., *"Yangi O'zbekiston" massivida qurilishlar sifati qanday?* [Zarafshon, 2023. 7-son]. *Yoshlar yetakchilari qanday ishladi?* [Zarafshon, 2023. 9-son]., *Yoshlar ishonchni qay darajada oqlayapti?* [Zarafshon, 2023. 13-son]. *Aholini ro'yxatga olish qanchalik ahamiyatli?* [Zarafshon, 2023. 19-son].

So'roq olmoshlari gap boshida kelgan so'roq gaplarda so'roq mazmuni o'sha olmoshga qaratilganligi (urg'u olmoshga tushganligi) bilan ta'sirchanlik ta'minlanadi. Bunday so'roq gaplarda so'roq olmoshida ifodalangan noma'lum axborot o'quvchini o'ziga tez jalb qiladi. **Qaysi** hokim *xalqqa eng yaqin bo'ldi?* [Zarafshon, 2023. 2-son], **Nega** *agrar sohaga sarmoya sanoatdan ortda?* [Zarafshon, 2023. 14-son].

So'roq olmoshlari gap oxirida kelishi tufayli ma'no kuchaytiriladi. Aslida ohang yordamida bu holat bersa-da, yozma nutqda ham so'roq olmoshining gap oxirida kelishi e'tiborni tortish, ma'noni kuchaytirish, ta'sirchanlikni oshirish uchun ma'lum ahamiyatga ega. *Payariqdan topilgan qurol siri nimada?* [Zarafshon, 2023. 6-son], *Yer qimirlashiga sabab nima?* [Zarafshon, 2023. 17-son].

So'roq olmoshlari gap o'rtasida kelgan so'roq gaplar gazeta matnlarida ko'p uchraydi. Ular, asosan, *kim*, *nima*, *qanday*, *qachon*, *nega*, ba'zan *qayerda*, *qalay* kabi so'roq olmoshlari bilan tuzilgan [Abdusaidov, 1995: 65]. *Samarqanddagi gazetalar bu yil necha nusxada chop etiladi?* [Zarafshon, 2023. 2-son], *Xalq ta'limi vaziri jamg'armasidan kimlar ustama olishi mumkin?* [Zarafshon, 2023. 2-son], *Talabani nima qiynayapti?* [Zarafshon, 2023. 4-son], *Hududlar toifalarga ajratildi. Nimalar o'zgaradi?* [Zarafshon, 2023. 8-son], *Bu yilgi soliq to'lovlarida nimalar o'zgaradi?* [Zarafshon, 2023. 11-son].

Xullas, so'roq olmoshlari va so'roq yuklamalari bilan hosil bo'lgan so'roq gaplar gazeta sarlavhasi sifatida va matn tarkibida kuchli stilistik vosita sifatida xizmat qiladi. Ayniqsa, so'roq olmoshli so'roq gaplarning so'roq mazmunida sarlavhada ishlatilishi, so'roq olmoshli va so'roq yuklamasi bilan hosil bo'lgan so'roq gaplarning matnda yonma-yon yoki aralash qo'llanishi ekspressivlikni ta'minlagan. Publitsistik matnlarda o'quvchi e'tiborini tortish va uni fikrlashga undashda ham so'roq gaplarning alohida o'rni bor.

Adabioytlar:

1. Абдусаидов А. Газета жанрларининг тил хусусиятлари: Филол.фан. докт... дис.автореф. Т., 2005.
2. Абдусаидов А. Газета сарлавҳаси (Газета сарлавҳаларининг структур-грамматик ва лексик-стилистик хусусиятлари). – Самарқанд: СамДУ нашри, 1995. - 120 б.
3. Каримов С. Ўзбек тили функционал стилистикаси. – Самарқанд, 2010. – 191 б
4. Юсупова О. Ўзбек тилида олмошларнинг функционал-стилистик хусусиятлари: Филол.фан.номзоди... дис.автореферати. – Тошкент, 2011. –27 б.

BASIC MECHANISMS, GRAPHIC AND SPELLING FEATURES OF ABBREVIATIONS

Sarvar Sog'lomov
QarDU 2- bosqich magistranti

Annotation: The article is devoted to the study of the main mechanisms, graphic and orthographic features of abbreviated neologisms that appeared in modern English.

Key words: abbreviation, apocopa, apheresis, initial abbreviation.

Some linguists have long believed that abbreviations help to convey more information (semantic content) with minimal use of the material shell of the language, thereby increasing the effectiveness of the communicative function of the language [R.Flesh, 7: 202]. The study of the reasons and methods of the appearance of abbreviations in various systematic languages reveals the principle called "least effort" or "the law of saving means of speech" (I.A.Beaudoin de Courtenay, L.V.Shcherba, E.D.Polivanov, A.Martine, G.Paul etc.). Economy, which is one of the most important laws in the development of language, requires the process of constant "condensation" of means of expression, the emergence of various abbreviations. English lexicography has a number of specialized dictionaries of abbreviations [R.Sola, R.Kerchelich, 10: 67] but first new abbreviations are usually included in lists of new words, and then in dictionaries of neologisms. In this work, based on the materials of three (one traditional (LRNW) [J.Ayto, 5] and two electronic, constantly updated Word Spy [P.MacFedries, 6] and RUND [S.Kemmer, 9] dictionary of neologisms), we will try to reveal as much as possible the main mechanisms, types, specific language, graphic and orthographic features of abbreviations. This allows us to observe the relationship between the spelling and pronunciation of a word, and to determine the stable features of new writing options. According to the information provided by a number of researchers [Э.М.Дубенец, 1: 164], apakopa, i.e. shortening of the last part of the word, is the most common type of abbreviation. Another productive way is to shorten the parts of the word when the whole word contains the o sound, for example, info, memo, steno, aristo (aristocracy), enviro (environment), etc. Such abbreviations can be used both independently and as part of compound words, often separated by a hyphen, for example, aristo-pop, techno-babble, etc. In English morphology, in cases where the word ends with a consonant, the following types of apacopa can be made, for example, teen (teenager), narc (narcotics), comms (communication), urb (urban), to bach (reformed verb from the noun bachelor), etc. Apheresis (shortening of the beginning of the word) is important in the formation of neologisms: graph (spectrograph), copter (helicopter), burger (hamburger), thuse (enthuse), etc., but it is used relatively rarely. Abbreviations and neologisms that change their orthographic form are of particular interest to us. Simplification of spelling makes the grapheme-phoneme relationship more "transparent" by clearly indicating the pronunciation of the word, for example: biz (business), nabe (neighborhood), teck (technical college). Apocopa and apheresis are actively used in the English word formation system and participate in the formation of a special type of abbreviations called English blends (there are several types of them), Uzbek complex abbreviations or telescopic structures. Apocopa and apheresis models are described in detail in the literature [Э.М.Дубенец, 1: 196]. Our observation of dictionary materials shows that complex abbreviations are often found among neologisms in the English language, which is a specific trend today. From the point of view of orthography and graphics, their addition and semi-addition, as well as, in some cases, capitalization and lowercase letters attract attention. It can be seen from the dictionary of neologisms that, according to the principle of apocopa, it includes co-ed, ex-pat, non-pro (non-professional), detox, etc. complex abbreviations with prefixes can be made. In some complex abbreviations, capital letters serve as a distinguishing feature. For example (Word Spy):

SoLoMo n. *Mobile phone apps that combine social networking and location data.* [Social + location (or local) + mobile.]

Compare: **TINO** A U.S. political candidate who runs for office under the Tea Party banner, but who subscribes to few of the party's positions (инициал аббревиатура: Tea in Name Only).

TiNo v. To not watch a TV show saved on a TiVo or other personal video recorder. -n. An unwatched show saved on a TiVo or other PVR. [Blend of *TiVo* and *no*.]

Another type of such abbreviations are compound words formed by shortening the word electronic to the first letter. The number of such words is increasing, and the graphics, that is, the written form, is changing depending on their distribution in English and other languages. For example, The LRNW (1989) dictionary contains the abbreviations E-fit (Electronic Facial Identification Technique), E-free (food without additives, special artificial preservatives), as well as E (slang) - ecstasy. However, later abbreviations with electronic elements stabilized in neologisms with a lowercase letter and a dash: e-mail, e-business, e-learning, e-finance, e-journal, e-money, e-cash, etc. The current spelling of the first word attracts our attention. Its excessive use led to the hyphen "falling out". For example, the dictionary MEDAL (2nd edition, 2007) records the form of email as the main variant of the word. In Russian and Uzbek languages, the form of writing has been stabilized through a hyphen in the form of e-mail.

The Word Spy dictionary lists 15 abbreviated neologisms starting with the letter e: e-signature, e-thrombosis, e-print, e-wallet, e-fence, e-mentor, etc. Some of the mentioned words also have the second - added form. This situation confirms the trend observed in the example of the word email. An interesting example of this is neologisms starting with the letter T:

T-shirt-able (tee-SHURT.uh.bul) *adj.* Relating to something that lends itself to being printed as a slogan or logo on a T-shirt. Also: **T-shirtable** (2003).

T-shaped (TEE-shaypt) *adj.* Having skills and knowledge that are both deep and broad (2003).

Based on the materials given in the RUNWD dictionary, it can be concluded that most of the individual letters in the current written language are part of neologisms-slangisms (d-bag – arrogant and unpleasant person; D-ploma – a college degree that is acquired with minimal effort; L- joint – literal physical representation of 2 cigarette papers filled with marijuana; F-bomb – synonym of f-word euphemism; F-bookin – Facebooking, etc.). It is noteworthy that in such neologisms, the capital letter is used in order to draw attention to a new shade (edge) of thought. Based on the "e-plus word" model, the following abbreviations and neologisms were created: e-voting, e-zine, e-love, e-pal, e-vite (invitation via Internet). A characteristic feature of the current development of the English language is the emergence of new words and phrases. They not only give expressiveness to concepts already present in the language [М.Энштейн, 3: 18], but also use the old meaning to create a new meaning based on metaphorical transfer, emphasizing the novelty of the new concept, and specifies the meaning of the word. For this reason, many word-combination neologisms and phraseological neologisms appear in modern English. The main laws of language development, including the law of economy, require the emergence of many abbreviated neologisms based on new word combinations.

Such initial abbreviations (IBN, EC, WTO, PIN, PINC, etc.) can be read alphabetically (with the names of the letters in them), while also being read as simple words. The analysis of lexicographic sources and their quotations shows that most of the time, it is they who change their form of writing depending on the use of uzuz and the norms of the language: first they are written with a capital letter, and then with a small letter. For example, in LRNW, they are recorded as follows: **Gerbil** or GERBIL noun *great education reform bill* **lan** or **Lan** noun *local area network*. Another writing option is to write together or separately. For example, the word Wi-Fi is also found in the form of WiFi, which according to WordSpy's dictionary is not currently written

in this form. The forms of this word written in the style of wi-fi are visible in publications in the Russian and Uzbek languages. Since the 80s of the 20th century, the lowercase spelling of the word *yuppie* and its derived words has stabilized: *yuppiefy*, *yupiedom*, *yupification*, as well as other new words created according to this model, are also written with a lowercase letter: *yeepie* (*Youthful Energetic Elderly People Involved in Everything*), *muppie* (*Middle-aged Urban Professional Person*), *woopie* (*well-off older person*) and etc [LDNW]. It is worth noting that the change of the written form of such words is not always noted in educational and scientific literature: initial abbreviations that have already been absorbed into the English language system, according to their original form, in most cases with a capital letter is written.

Literature:

1. Дубенец Э. Лингвистические изменения в современном английском языке. М.: Глосса, 2003.
2. Заботкина В.И. Неологизмы в современном английском языке. – Калининград, 1982.
3. Энтмейн М. Слово как произведение. О жанре однословия. URL: <http://old.rus.ru/antilog/intelnet/ds.odnoslovie.1.html>
4. Adams V. An Introduction to Modern English Word-formation. London, 1983.
5. Ayto J. The Longman Register of New Words. London: Longman, 1989.
6. MacFedries P. Word Spy. The Word Lover's Guide to Modern Culture. URL: <http://www.wordspy.com>.
7. Flesh R. The ABC of style / R.Flesh. New York, 1966. 256 p.
8. Kelly M. To brunch or to brench? Some aspects of blended structure/ Language. 1998. 30 (3). P 579-590.
9. Kemmer S. The Rice University New Words Database. URL: <http://neologisms.rice.edu>
10. Sola R., Kerchelich R. Abbreviations dictionary: abbreviations, acronyms, contractions, initial and nicknames, short forms and slang, shortcuts, signs and symbols. CRC Press, 2001.

SOME MAIN FEATURES AND SIMILARITIES OF WORD FORMATION IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Farxodova Yulduz Umedjonovna

4th year student, Samarkand State University

Abstract: the article analyzes one of the topics of linguistics-the construction of words denoting the similarities of the Uzbek and English languages. Due to the fact that English is widely used in Uzbekistan, as in various other countries, it would be essential to analyze the above and find differences and overlapping facets in their grammar. What first stands out in this article is the clarification of the similarity of the construction of words among themselves. This article will be useful for students, as after reading it, it will be much easier and clearer to perceive languages.

Keywords: affixes, word-formation, prefix, suffix.

Word formation is the process of creating new words from the material available in the language after certain structural and semantic formulas and patterns. Word formation is that branch of the science of language which the patterns on which a language forms new lexical units, i.e. words. [H.Marchand.]

The term —word formation is applied to the process by which new words are formed by adding prefixes and suffixes or both to a root — form already in existence. [J.A. Sheard]. Thus, word formation is the creation of new words from the elements existing in the language.

Every language has its own structural patterns of word formation. Words like «writer», «worker», «teacher», «manager» —yozuvchi, —ishchi, —o'qituvchi, and many others follow the structural pattern of word formation «V + er» in English and —V+ chi in Uzbek. As it was mentioned in the Uzbek language —chi makes a noun denoting a person who is engaged in a

profession, specialty, occupation in English it is represented by –er for example: ishchi – worker; Qo'shiqchi – singer. It is clear from the first example that in both languages a noun is formed from the verb using these suffixes. In the latter example it can be seen that the Uzbek suffix -chi is used to form a noun from the noun, while the English suffix -er is used to form a noun from the verb. In the following example, we can see the similarity in both languages and the uniqueness of only one language with the help of the plural suffix -s or -lar.

O'quvchilar keldilar – pupils came

The Uzbek language plural suffix –lar is added to nominals to indicate that there is more than subject or object, but also to verbals to indicate that there is more than one subject.

Thus, affixes have different characteristic features. This becomes clear when comparing Uzbek with English that the English language is not so rich in suffixes as, for example, the Uzbek language while prefixation is more typical to the English language than Uzbek.

Word-formation may be studied synchronically and diachronically. With regard to compounding, prefixing and suffixing word formation proceeds either on a native or on a foreign basis of coining. The term native basis of coining means that a derivative must be analysable as consisting of two independent morphemes (in the event of a compound as rainbow) or of a combination of independent and dependent morpheme (in the case of prefixal and suffixal derivatives as un-just, boy-hood). By word formation on a foreign basis of coining we understand derivation on the morphologic basis of another language. In English most learned, scientific or technical words are formed on the morphologic basis of Latin or Greek. [Marchand] Two principal approaches are applied in the science of language: the synchronic and the diachronic one. With regard to word formation the synchronic linguist would study the present day system of formation words types while the scholar of the diachronic school would write the history of word formation. Marchand points out that mere semantic correlation is not enough to establish a phonological (phonemic), morpho-phonemic opposition. For the speaker «dine» and «dinner», «maintain» and «maintenance» and many others are semantically connected but a derivative connection has not developed out of such pairs, so their opposition is not relevant to word formation. Thus, synchronically we study those of word formation which characterize the present-day English and Uzbek linguistic systems, while diachronically we investigate the history of word formation. The synchronic type of word formation does not always coincide with the historical system of word formation. For example: The words childhood, kingdom were compound words: hood OE had (state, rank), dom OE dom condemn. But synchronically they are considered as derived words because —dom, —hood became affixes. The words —return and —turn historically had semantic relations and —return was considered as a word derived from —turn. But synchronically these words have no semantic relations and we can't say that —return is derived from —turn. Synchronically the most important and the most productive ways of word formation are: affixation, conversion, word-composition. Besides them there are other types of word formation such as: shortening, sound interchange, blending, back-formation etc. In the course of the historical development of a language the productivity of this or that way of word formation changes. For example, sound interchange (blood — bleed, strike — stroke) was a productive way of word formation in old English and it is an important subject-matter for a diachronic study of the English language. Sound interchange has lost its productivity in Modern English and no new words can be formed by means of sound interchange. Affixation on the contrary was productive in Old English and is still one of the most productive ways of word formation in Modern English. Two types of word formation may be distinguished: word-derivation and word-composition. Words formed by word-derivation have only one stem and one or more derivational affixes (For

example, kindness from kind). Some derived words have no affixes because derivation is achieved through conversion (For example, to paper from paper). Words formed by word composition have two or more stems (For example, bookcase, note-book). Besides there are words created by derivation and composition. Such words are called derivational compounds (For example, long-legged, узун - оёқли). Before proceeding to comparing affixation in English and Uzbek we should like to briefly dwell on all the ways of word formation in English and Uzbek. Let's look at some examples of synchronically the most important and the most productive ways of word formation on affixation, conversion, with examples:

Affixation is the formation of words with the help of derivational affixes. As it was said above all morphemes are subdivided into two large classes: roots (or radicals) and affixes. The latter, in their turn, fall into prefixes which precede the root in the structure of the word (as in re-read\ mis-pronounce, unwell) and suffixes which follow the root (as in teach-er, cur-able, diet-ate). Words which consist of a root and an affix (or several affixes) are called derived words or derivatives and are produced by the process of word-building known as affixation (or derivation). Derived words are extremely numerous in the English vocabulary. Successfully competing with this structural type is the so-called root word which has only a root morpheme in its structure. Affixation is subdivided into prefixation and suffixation. For example, if a prefix —dis— is added to the stem —like (dislike) or suffix —full to —lawl (lawful) we say a word is built by an affixation. Derivational morphemes added before the stem of a word are called prefixes (un + like) and the derivational morphemes added after the stem of the word are called suffixes (hand+ful). Prefixes modify the lexical meaning of the stem meaning, i.e. the prefixed derivative mostly belongs to the same part of speech. For example, like (v.)— dislike (v.). kind (adj.) — unkind (adj.) but suffixes transfer words to a different part of speech, For example, teach (v.) — teacher (n.). In Uzbek affixation also consists of two types: a) So'z yasovchi ort qo'shimchalar (suffixes).

Examples: o't+loq, chiri+k, tosh+qin, ish+chan, arra+la . b) So'z yasovchi old qo'shimchalar (prefixes). Examples: be+tinim, no+to'g'ri, ba+ma'ni, ser+harakat, anti+demokratiya.

By their origin the Uzbek affixes like English ones are divided into native and borrowed. The suffixes: -chi, -gar, -zor, -lik, -li are native suffixes, but -izm, -atsiya, -bo, - no, -namo, - ki are of borrowed origin. The affixes may be divided into different semantic groups. These semantic groups of affixes may be different in different languages. For example, diminutive affixes in Uzbek are more than in English.

Conversion, one of the principal ways of forming words in Modern English and Uzbek is highly productive in replenishing the English and Uzbek word-stock with new words. The term —conversion, which some linguists find inadequate, refers to the numerous cases of phonetic identity of word-forms, primarily the so-called initial forms, of two words belonging to different parts of speech. As a rule we deal with root words, although there are exceptions. This phenomenon may be illustrated by the following cases: work - to work, love - to love, brief - to brief;

In Uzbek: kasal adj. - kasal noun. Conversion has been the subject of a great many linguistic discussions since 1891 when H. Sweet first used the in his New English Grammar. Various opinions have been expressed on the nature and character of conversion in the English language and different conceptions of conversion have put forward. Conversion has already been defined as a shift from one part of speech to another without derivational affixes.

Every language has its own peculiarity in word forming, including English and Uzbek languages. All languages materials for the research article has been used extracts from the works by English, American, Uzbek writers and journals, the examples of the literature used.

References:

1. Azim Hojiyev “O'zbek tili so'z yasalishi” “O'qituvchi” 1989
2. N. Turniyozov, A. Rahimov “O'zbek tili” 2020
3. Ginzburg "A course in Modern Lexicology", Moscow High School, 1976.
4. Khoshimkulova M. “Affixation as a major type of word formation” 2016 Shavkat Sharopov “A comparative study of the role of suffixes in the English and Uzbek languages” 2019.

COMPARATIVE ANALYSIS OF SEMANTIC FEATURES OF THE ENGLISH AND UZBEK PROVERBS AND SAYINGS OF THE CONCEPT LAZINESS

Kayumova Gulardon Sultonmurod kizi
4th year student, Samarkand State University

Abstract This article analyses the comparison of semantic and linguocultural features of English and Uzbek national proverbs and sayings of the notion of laziness. It also reveals the structural formulae that are common to a wide range of languages and the proverbs generally have a shared syntactic architecture as well as a similar core-set of values and morals.

Keywords: comparison, linguocultural features, concept, proverbs, sayings, laziness, values

All languages possess certain structural formulae that exhibit a high degree of peculiarity towards the proverb as a linguistic form, as Archer Taylor states “New proverbs have often been made on old models. Certain frames lend themselves readily to the insertion of entirely new ideas”. Studies have shown that these structural formulae are common to a wide range of languages, which is evidence that proverbs generally have a shared syntactic architecture as well as a similar core-set of values and morals. A few of the most salient traditional formulae that are to be found internationally are He who..., ...; If/when,... then; Like ..., ...; Better ... , than ...; Every ... has its own. For example, the form Better than is one of the most widely dispersed and can be seen in the following examples: *Uzoqdagi bug'doydan yaqindagi somon yaxshi* - Better one now than two in the future. From a diachronic perspective, we can look back at proverbs over the centuries and see that, from a structural vista, the vicissitudes of linguistic development caused certain formulae to rise to prominence at certain times whilst, on the other hand, some popular forms gradually became redundant on account of lack of use. For example, as recently as 1931 Taylor mentions the international form Young X, old Y as a common template, In spite of the conventional belief that proverbs are based on a small number of traditional formulaic structures, Wolfgang Mieder's most recent study of modern Anglo-American Proverbs has shown that this is not actually true in the modern age.

Better late than never It is better to give than to receive When the blind lead the blind, both shall fall into the ditch If the cap fits, wear it When the cat's away, the mice will play He laughs best who laughs last. Traditional formulae are no longer prevalent in the process of composition and promulgation of new proverbs. His data shows that ten of the traditional formulae each occur in less than 1.7% of modern Anglo-American proverbs and, more significantly, eight of these occur in less than 1% of the corpus. During our investigation we looked through many dictionaries

of proverbs and sayings in English and Uzbek. The proverbs about laziness we found not only in English and Uzbek, but in many languages. The results of our investigation of proverbs and sayings about Laziness follows: To try and fail is not laziness. ~Sierra Leonean Proverbs. Poverty is an older daughter of laziness. ~Senegalese Proverbs. Lazy people have no spare time. ~Japanese Proverbs. Sloth is the beginning of vice. ~Dutch Proverbs. Lazymen get active when it's time to sleep. ~German Proverbs. Make sure to send a lazyman the angel of death. ~Jewish Proverbs. Alazytailor finds his thread too long. ~Greek Proverbs. Towards evening the lazy person begins to get busy. ~ German Proverb. The lazy one is pregnant in the sowing season. ~Burundi Proverbs. Phrases are also set against each other for the purpose of contrast and antonymy. The effect is to enhance the overall meaning of the two separate noun phrases by placing them in parallel to one another, so that meaning of the entire proverb is more important than the sum of the overall equal noun phrase constituents. These contrastive proverbs are the most stylize and lyrical and are based on bipartite and quadripartite syntactical repetition: A sad day for one's marriage; a tearful day for one's burial. We can say proverbs of all languages demonstrate a closer resemblance to one another in terms of their structure than they do in aspects of their semantics. We have seen that proverbs features all possible manner of sentence type – simple, compound, compound-complex, and nominal – although some languages display a preference for one over the other. Functions also vary, but there appears to be a clear preference for simple indicative statements over the majority of other forms in modern English-language proverbs. This opens up a new field of investigation for paremiologists as we need to know what formulae have replaced them. Paremiologists can no longer be wed to older published collections of proverbs, but we must actively seek out proverbs and proverbial expressions that are current in today's world. The analysis of types of proverbial formulae is a necessary accompaniment to such work, as not only will it provide us with a description of our current proverb formulae, but it will also enable us to examine changes that have occurred in individual languages from a diachronic perspective. The stylistic devices used in proverbs may also be changing in accordance with the decline of older formulae and the creation of new forms. The increase in antiproverbs may to some small extent counteract any major changes in style, but it will be interesting to see if parallelism, parataxis, and emphatic word order continue to feature in proverbs as optional markers. The emphasis on straightforward indicative sentences may leave syntactic devices more redundant than they have been in previous generations, but if this is true then there may be corresponding compensatory rise in other devices, possibly semantic tropes word play. Research on proverbs is impressively extensive: many books have been published on the use of proverbs by famous writers, on the employment of proverbs in advertising and psychological tests, as well as on the use and origins of individual proverbs. In linguistics, however, proverbs seem to be a marginal topic. The low profile of the proverb in linguistics may partly be explained by the general disinterest in relations between language and culture in much of modern linguistics and the low status of proverbs in contemporary learned culture. It has been noted by linguists that when proverbs are quoted in English, they are rarely labeled as such, metalinguistic tags used to introduce them rarely contain the word proverb; instead, native speakers of English seem to prefer to use such tags as as the old saying goes or you know what they say. Proverb introducers are words and phrases used by speakers to signal that they are going to use a proverb or that they have just used it. In English they include such expressions as according to the proverb, as the old saying goes, they say, etc. In Uzbek people say "halqimizda bir maqol bor". In Uzbek language proverbs and sayings also have been a frequently used language units which express and convey advice wisdom and knowledge. As globalization and advances in technology are extended use of some sayings and proverbs are becoming out of

usage. By and large proverbs, and their origination, their construction is based on different aspects of the languages and a nation's traditions customs and so on. The words that are used in the proverbs and sayings, the classified elements differs from nation to nation because of the cultural diversity. During our investigation we found some examples of quotations about Laziness. Here some of them: The lazy man aims at nothing, and generally hits it. ~James Ellis. Too many young people itch for what they want without scratching for it. ~ Thomas Taylor. People who throw kisses are mighty hope lessly lazy. ~ Bob Hope. Laziness never arrived at the attainment of a good wish. ~ Miguel De Cervantes. I do nothing, granted. But I see the hours pass—which is better than trying to fill them. ~ Emile M. Cioran. Ambition is a poor excuse for not having sense enough to be lazy. ~ Charlie McCarthy. Humanity is constitutionally lazy. ~ Josiah Gilbert Holland. We seldom call any body lazy, but such as we reckon inferior to us, and of whom we expect some service. ~ Bernard Mandeville. Laziness may appear attractive, but work gives satisfaction. ~ Anne Frank. The path of least resistance makes all rivers, and some men, crooked. ~ Napoleon Hill. We have so many labor-saving devices today that we go broke keeping them repaired. Everything is easier, but requires greater maintenance. ~ Lorne Sanny. Even if a farmer intends to loaf, he gets up in time to have an early start. ~ Edgar Watson Howe. People are not lazy. They simply have impotent goals — that is, goals that do not inspire them. ~ Anthony Robbins. Talkers are no good doers. ~ William Shakespeare. I'm afraid of being lazy and complacent. I'm afraid of taking myself too seriously. ~ Barbara Hershey. Failure is not our only punishment for laziness; there is also the success of others. ~ Jules Renard. As we said before every nation has it's own culture and proverbs and sayings. Now we gave Uzbek proverbs and sayings verbalizing the concept of laziness:

Gap desang, qop-qop, Ish desang - betob. Dangasaga bulut soyasi ham yuk. Dangasaga ish buyursang, Otangdan ortiq nasihat qilar. Dangasaga ish buyursang, Senga aql o'rgatar. Dangasaga ostona tepa bo'lib ko'rinar. Dangasaning vaji ko'p, Ohangsizning - ayji. Dangasaning ishi bitmas, Yoz kelsa ham qisi bitmas.	Dangasaning saratonda qoi sovqotar. Dangasaning g'ayrati ish bitganda qo'zir. Mehnat shuhrat keltirar, Yalqovlik - la'nat. Mehnatli non - shakar, Mehnatsiz non - zahar. Mehnatli osh osh bo'lar, Mehnatsiz osh - tosh. Mehnatning noni - shirin, Yalqovning joni - shirin. Mehnatsiz bilak - o'rinsiz tilak. Mehnatsiz ish bitmas, Erinchoqning qo'li yetmas.

As we see our examples about laziness are close in both languages. Proverbs and sayings are the traditional (historic) sayings of a country. They are short, clever sentences that usually offer life advice. Native English speakers often use them in conversation without even realizing it. They can teach you more about a country's culture than any textbook. They show what's important to the group of people, what is considered good behavior and what is bad behavior. Proverbs can also tell you the history of a place. Research on proverbs is impressively extensive: many books have been published on the use of proverbs by famous writers, on the employment of proverbs in advertising and psychological tests, as well as on the use and origins of individual proverbs. The words that are used in the proverbs and sayings, the classified elements differs from nation to nation because of the cultural diversity.

References:

1. Jurafsky and Martin (2000:319) "For a list of the particles that occur with particle phrasal verbs"

2.Nurmonov. A, Sobirov.A , Yusupova. Sh, “Hozirgi O'zbek adabiy tili “ 2002.

3.Ruzieva S.A.(2022:12/22) “Linguistic and cultural classification of family relations in the English, Russian and Uzbek languages” https://vegueta.org/Vol_12_2022.html

VARIANT TERMINOLOGY OF THE ENGLISH LANGUAGE IMPLEMENTED IN A TECHNICAL UNIVERSITIES

Mamarasulova Dilafruz

Ilkhomova Makhmuda

Allayorova Zakhro

Students, Gulistan State University

Abstract. The article is aimed at analyzing the methodological potential of studying the means of linguistic implication of intercultural differences for the formation of linguo/socio/cultural competence of university students studying English. The study is based on the transport terminology of the English language (British and American versions).

Keywords: variant (variability), terminology, English, technical sphere

During the analysis of scientific and reference literature and the analysis of dictionary entries, terminological lists were compiled that reflect the differences in transport terms in British and American English. In total, 100 units were selected and used in the conducted pedagogical experiment. Examples of territorial variation of terms: American English (station wagon / tie); British English (estate car / sleeper); Russian (универсал / шпала)

Based on the considered terms, it can be argued that when studying the difference between road and rail terminology in the US and the UK, it is necessary to pay attention to the following points.

Firstly, when forming terms, Americans often base them on the principle of action or the action itself: muffler, windshield, suburban train, information bureau.

Secondly, in the British version of the English language, when forming new terms, already existing words are used that denote similar objects and objects: bonnet, saloon, controller, marshalling yard.

Thirdly, in both American and British automotive and railway terminology, new terms can be formed based on the appearance of an object or object: parking lot, ramps, shoulder, zebra crossing, crossing sleepers, signaltower.

Also, using the example of the difference in terminology, one can show and teach not only intercultural differences, but also in some cases clearly demonstrate the difference in spelling between American and British English.

Next, an experiment was conducted among second-year students studying English. In total, 50 students took part in the study, divided into control and experimental groups of 25 people.

The students of the control group studied in accordance with the standard curriculum. The students of the experimental group, in addition to the standard program, were provided with material (in the form of a glossary with explanations) for study on variance in transport terminology.

At the end of the course, students were presented with English texts written by an American and British author for review, and an analysis of their work was carried out.

Analysis of students' answers helped to identify a number of patterns.

Firstly, the proportion of students who correctly understood the main idea of the text was almost the same in both groups, amounting to 24 people (96%) in the experimental group and 23

(92%:) people in the control group. However, the proportion of students who correctly understood all the details of the text varied significantly: 21 (84%) and 17 (68%), respectively.

From the foregoing, we can conclude that understanding the terminologically implied linguistic and cultural differences is fundamental for a detailed understanding of the text.

Secondly, there were also differences in the quality of the productively created text-abstract of articles. An analysis of the answers showed that in the control group, students (88% of the participants in the experiment) experienced significant difficulties in maintaining uniform terminology throughout the entire abstract (that is, both British and American variants were used in different parts of the same text), and this error was also visible in written works at the level of spelling (in 92%). The lack of uniformity in the response significantly reduced the overall impression of the response. As for the students of the experimental group, the percentage of those who made these mistakes was 40% in oral answers and 48% in written works at the spelling level.

Another promising way to study this material (in addition to reading the glossary) is project work.

To test this hypothesis one year after the first experiment with the same conditions (number of participants, course, training specialty, level of knowledge).

At this stage of the study, the students of the experimental group were not provided with a glossary for study, but were asked to find professional texts by British and American authors during the semester and compile such glossaries on their own. Further control tests similar to the first experiment were carried out.

According to their results, the proportion of students who correctly understood the main idea of the text was the same in both groups, amounting to 24 people (96%) in the experimental and control groups. The proportion of students who correctly understood all the details of the text also varied significantly: 20 (81%) and 18 (72%), respectively. At the same time, the number of students in the experimental group who made mistakes in maintaining a uniform terminology with a productive response decreased to 34% in oral responses and 39% in written responses.

From the foregoing, we can conclude that taking into account variance in terminology is especially important at an advanced stage of learning a foreign language. Moreover, if the main goal of this stage is the development of productive skills, then the project method will be more preferable, and if the goal primarily involves the development of receptive skills, then an introductory presentation of the material in the form of a glossary can be preferred, since it is more rational in terms of time.

In conclusion of the article, it can be argued that even using simple examples from automobile or railway terminology, one can clearly show and study the socio-cultural, linguistic and worldview differences between the two countries. This, in turn, can be a good tool in learning the varieties of English, in particular American and British.

References:

1. Gachev G.D. Cosmo-Psycho-Logos: National Images of the World. – M.: Academic project, 1995. – 511 p.
2. Zakirova E.S. Cognitive foundations of language formation for special purposes: (on the material of English and Russian Automotive Terminologies). – M.: MSRU, 2014. – 300 p.
3. Komilov O.A. Language pictures of the world as derivatives of national mentalities. 2nd ed., rev. and additional – M.: CheRo, 2003. – 349 p.
4. Leichik V.M. Terminology: subject, methods, structure. – M.: LKI Publishing, 2007. – 256 p.
5. Reformatsky A.A. Introduction to Linguistics / V.A. Vinogradov (Ed.). – M.: Aspect Press, 1996. – 536 p.
6. Tatarinov V.A. General terminology. Encyclopedic Dictionary – M.: Moscow Lyceum, 2006. – 527 p.

7. Chernyshova L.A. Branch terminology in the light of the anthropocentric paradigm: Monograph. – M.: Publishing House of MGOU, 2010. – 206.
8. Dmitrieva E., Grubin I. Teaching British and American variants in transportation terminology // INTED2021 Proceedings. – pp. 6452-6456.

LINGUISTIC CHARACTERISTICS OF INTERNET MEME

Nebiyev Ayder

Gafarov Daler

Yusupova Malika

Students, Gulistan State University

Abstract. Modern trends in the field of digital culture are marked by hybrid cross-perceptual phenomena, one of which is the meme. The article is about linguistic characteristics of internet meme.

Keywords: linguistics, internet meme, hybrid, connotation, digital culture.

A meme is a "cultural gene", a universal code of digital culture, which is a combination of visual and verbal series, and actualizes the connotative (emotional-evaluative) content component. A meme is a carrier of modern sociocultural ideas, symbols, signs of the present tense, covers all spheres of human life and fixes in its structure the main models of mental and speech situations. Therefore, a distinctive feature of the Internet meme as an object of a linguoculturological nature is to reflect the specifics of the national mentality and self-consciousness. For example, meme: the photo shows a roadway with a fork, over which he sees a road sign, as well as a car at a crossroads. The road sign shows two differently directed arrows with inscriptions - above one arrow - a healthy lifestyle, above the other - forever young, forever drunk. The communicative intention of the meme is an enduring antinomy of the Russian consciousness, which consists in the desire to combine two a priori opposed ways of life.

Language education is obliged to respond flexibly to sociocultural vectors of development and the challenges of digital communication, since any innovations significantly affect the lexical, phraseological and grammatical levels of the language, reforming, updating, updating or replacing the actively existing lexical set of the national language. The integration of cultural and touristic features of digital technologies into the educational process is a necessary condition for the harmonious formation of language and speech competencies [3, p. 63]. In this context, it seems appropriate to use the educational potential of Internet memes in the process of teaching a foreign language as one of the most ergonomic and adaptive for a modern student.

Often memes are a quick and relevant reaction of collective psychology to important events in the world, covering all spheres of life of a modern person - science, sports, politics, show business, art, etc., as well as concise and most often ironic (sarcastic) their interpretation in line with the national specifics of the host country of foreign students. In this regard, educational memes have a number of methodologically important characteristics: focus on different modes of student perception (visual, acoustic, verbal); informative concentration with lapidarity of lexical delivery; ergonomics, characteristic of modern young people; idiom, explaining the peculiarities of the national mentality; extended thematic register.

Currently, in addition to entertaining and frankly taboo content, a variety of educational material is being actively developed and promoted. Therefore, we can say that the meme base is a rich source of methodological ideas, which is due to the presence of a huge amount of authentic materials in it.

In the structure of linguistic education, a meme is a universal methodological component of the lesson system that can be effectively used at any stage of the lesson.

Firstly, when getting acquainted with the student team and establishing or explaining the rules and procedures for educational and educational interaction. In this case, you can use memes of a regulatory nature.

Memes describing the specifics of educational and professional interaction, as a rule, implicitly also contain the context necessary for the correct orientation in the socio-cultural environment - national, political, historical, etc. Such knowledge performs a shock-absorbing function in the process of an acute adaptation period of a foreign student.

Second, memes can be used as an introduction to a new topic. For example, when studying the topic "Clothes", you can use a meme that is thematically related to the sale. Students are offered a post-apocalyptic picture of a store with a crowd of people running into it, resembling zombies. Students are given a few minutes to discuss the title of the topic of the upcoming lesson.

Thirdly, memes can be used when working on vocabulary and grammar. Memes contain an actual lexical context that reflects the nature of the present era and often has a connotative-pragmatic component of meaning.

The verbal content of the meme can be used both at the stage of introducing new vocabulary and at the stage of fixing the passed one. For example, after studying the topic "Weather", students are offered a series of memes, where they must fill in the gaps using the words of the previous lesson. Fourth, at the final stage of the lesson, you can ask students to independently construct a meme on the topic studied. In the process of doing this work, not only lexical and grammatical skills are fixed, but critical and creative thinking is also trained.

At the same time, it should be noted that the vast majority of Internet memes do not differ in normativity and exemplary. Quite often in memes you can find grammatical, spelling and various kinds of speech errors, which, in turn, can also be used for didactic purposes - for example, ask to correct mistakes.

In addition to the above, the meme can act as a through constitutive substratum of the lesson. So, N.V. Pizar in his scientific article "Internet memes as a means of forming linguistic and regional competence in teaching foreign students" presents a detailed summary of the lesson with methodological comments and recommendations for conducting the lesson. The author of the article builds the concept of the lesson "National food (pancakes)", based on the thematically united group of memes. Using a series of memes about national food, in particular pancakes, allowed expanding and supplementing students' understanding of the specifics of national cuisine, revealing its cultural and mythological significance, thereby increasing interest in culture and motivation to learn a foreign language.

A meme as a communicatively conditioned phenomenon implies a forced reaction to a specific situation. At the same time, being a producer of a universal digital environment in which the boundaries of intercultural communication are erased, it can contain interlinguistic means of communication. This feature of the Internet meme can be used as a tool for the formation of the communicative and speech competence of a foreign student.

Thus, the Internet meme, which integrates the result of verbal and cognitive activity, actual perceptual and speech models and stereotypes, ideas and images, reflects the specifics of the national consciousness of the subject of speech, and is also a phenomenon of digital culture, which carries a great educational potential, and it can be used as a universal educational component. In addition, memes contribute to the formation of communicative (speech) skills, optimize the

student's adaptation process to a new environment, and also provoke interest in Russian culture, increase motivation for learning.

References:

1. Dawkins R. Selfish Gene. – M.: Corpus, 2013. – 509 p.
2. Pizar N.V. Internet memes as a means of forming linguistic and regional competence in teaching foreign students and listeners the Russian language // Pedagogics. Questions of Theory and Practice. – 2020. Volume 5. – Issue. 3. – pp. 326-331.
3. Pishkova E.Yu., Smirnova M.S. Internet memes: communicative and translational aspects // Izvestiya VSPU. Philological Sciences. – 2019. – pp. 180-186.

FOREIGN LANGUAGE AND COGNITIVE DEVELOPMENT

Saidova Madina Dilmurod qizi

Student, Gulistan State University

Abstract. The author analyzes the interaction of a foreign language and brain development. The author emphasizes that learning languages can contribute to the development of cognitive skills such as concentration, memory and logical thinking. This is due to the fact that learning a language requires increased attention and hard work on memorizing new words and grammatical rules. As a result, the brain becomes more flexible and adaptive to new tasks and situations. In addition, learning other languages can be a fascinating and interesting experience that will help broaden your horizons and meet new people and cultures. This can contribute to the development of social skills and increase intercultural competence.

Keywords: memory, attention, cognitive, bilingual, multitasking.

Is it better to know several languages, but poorly, or one, but perfectly? It turns out that the first option is more profitable for the development of our brain. From the point of view of benefits for society, it is better to know one language well than several languages poorly. A good knowledge of one language allows you to communicate better with people, better understand their culture and traditions, and also increases the chances of a successful career in an international environment. However, knowledge of several languages can also be useful if they are used in everyday life or work. It is important to remember that the quality of language knowledge is more important than the number of languages you know. We learn foreign languages in order to succeed in a career, go to another country, travel and expand our horizons. But it is important not to forget that learning a language is not only learning grammar and vocabulary, but also immersion in culture and communication with native speakers. Therefore, if you decide to study a foreign language, try to use it as often as possible, communicate with native speakers and immerse yourself in the culture of the country where this language is official. Only then will you be able to really master the language and get the maximum benefit from learning it.

1. Learning languages makes the brain grow in volume. This is due to the activation of various parts of the brain that are responsible for memory, attention, analytical and logical abilities. Learning a foreign language also helps improve memory and concentration, as well as develops creative thinking. In addition, knowledge of foreign languages can be an advantage when looking for a job or moving up the career ladder, especially if you work in an international company or cooperate with foreign partners. In general, learning languages is a great way to develop and expand your horizons, as well as improve your prospects in life.

2. Languages improve memory. Learning multiple languages can also improve memory and the ability to remember information. Studies show that people who study several languages

have a more developed memory and the ability to remember information than those who speak only one language. This is due to the fact that learning new languages requires memorizing a large number of new words and grammatical rules, which stimulates the brain and helps improve memory and concentration. «Bilinguals grasp on the fly the essence of interaction between people in a new team they have just got into» [1, c. 39]

3. Bilinguals have better concentration abilities. This is due to the fact that when learning several languages, the brain is forced to switch between them, which requires a lot of concentration and attention. This improves the ability to concentrate and helps to use brain resources more efficiently. In addition, learning multiple languages can also improve cognitive functions such as analytical thinking, logic and creativity, which can be useful in many areas of life.

Another stereotype — people who learn several languages know their native language worse — is partly true: learning several languages can lead to a person starting to confuse words and grammar in their native language. However, this does not mean that he forgets his native language or becomes less literate in it. On the contrary, learning other languages can help you better understand the grammatical rules and vocabulary of your native language. In addition, many people who learn several languages can better analyze and describe their thoughts in different languages, which can be useful in professional activities.

References:

1. Аракин В. Д. Очерки по истории английского языка М.: Физматлит, 2007. - 146 с.
2. Бернаус М., Масгорет А., Гарднер Р. и Рейес Э. (2004). Мотивация и отношение к изучению языка в мультикультурных классах. Международный журнал многоязычия, 1(2), 75-89.
3. Хизер, Н., Копецки, А. (2009). Звучит американская речь. Портленд, Орегон: звучит американская речь. [электронный ресурс] — Режим доступа. — URL: <https://lenta.ru/articles/2017/05/22/portland/>

NEMIS VA O'ZBEK TILLARIDA KO'PLIK YASALISHI

Shavkatova Mohigul Raman qizi

Qarshi Davlat Universiteti 2- kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada nemis va o'zbek tillaridagi otlardagi ko'plik yasallishining o'xshash va farqli tomonlari yoritilgan

Kalit so'zlar: ot, ko'plik, birlik, taqqoslash, tur.

Bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri chet tillarini o'rganish hisoblanadi. Chet tilini ona tiliga qiyoslab o'rganish yaxshi natija beradi. Shuningdek, otlarning birlik va ko'plik shakllarini bilish ham tilni o'rganishda juda muhim jihatlardan biri sana

O'zbek tilida otning ko'plik shaklini yasash uchun faqat *-lar* qo'shimchasidan foydalaniladi. Masalan: *gul-gular, tog'-tog'lar* va *h.k.*

Nemis tilida otlarda ko'plik shakli quyidagi vositalar yordamida yasaladi.

a) hech qanday qo'shimcha olmasdan yasaladi. Masalan: *der Lehrer - die Lehrer, das Wappen- die Wappen, das Rätsel - die Rätsel*

b) umlaut yordamida : *die Mutter – die Mütter, die Tochter – die Töchter;*

c) artikl + suffiks (*-e,-(e)n,-er ,-s*. Masalan: *der Tisch- die Tische der Park- die Parks;*

d) artikl + umlaut yordamida: *die Garten- die Gärten, der Vater – die Väter, das Kloster- die Klöster.*

e)artikl + umlaut+ suffiks yordamida: *der Wald – die Wälder, das Tuch – die Tücher, der Wolf – die Wölfe.*

O'zbek tilida ko'plik faqat otning son kategoriyasi bilan emas, balki uch xil usul bilan ifodalanadi¹¹. Ular:

- morfologik usul;
- semantik usul;
- leksik –sintaktik usul.

Morfologik usulda barcha otlar ham ko'plik qo'shimchasini qabul qilavermaydi. Bunday otlarga quyidagilar kiradi.

- 1.Kasb-hunar otlari: *o'qituvchilik, tikuvchilik, duradgorlik*;
- 2.Ilm-fan, soha nomlarini ifodalovchi otlar: *matematika, fizika, astronomiya, okeanologiya*.

Nemis tilida esa har qanday holatda ham ko'plik shakli ko'plik qo'shimchasi va artikl yordamida ko'plik shakli ifodalanadi. Masalan: *das Bild – die Bilder*.

Semantik usulda ko'plik jamlovchi otlar bilan ko'plik ifodalanadi. Aniqroq aytganda, jamlovchi otlar birlik shaklda bo'lsa-da, mazmunan (semantik jihatdan) ko'plikni ifodalaydi. Masalan: *xalq, omma, ulus, qo'shin, lashkar, poda, uyur*

Nemis tilida ham bunday jamlovchi otlar (*die Sammelnamen*) mavjud bo'lib ular birlik formada kelib, yakka predmetni emas, balki, bir butun holds jamlangan predmetlarning yig'indisini ko'rsatadi. Masalan: *das Volk, das Gebirge, die Herde, das Gemüse*.

Ko'plikning jamlovchi otlar orqali ifodalanishi **semantik** usul sanaladi.

Matnda ot oldidan miqdorni ifodolovchi so'zlarni keltirish yoki juft so'zlar bilan ko'plikning ifodalanishi **leksik-sintaktik usul** hisoblanadi. Masalan: *beshta farzand, ozgina non, qator-qator parta*.

Nemis tilida ham bunday holat uchrab turadi, ammo bunda albatta ko'plik qo'shimchasi qo'shilib keladi. Masalan: *Fünf Kinder*.

Ot oldidan unga bog'lanib son kelgan bo'lsa, bu otga *-lar* ko'plik qo'shimchasi qo'shilmaydi.

Xulosa qilib aytganda, nemis va o'zbek tillarda ko'plik yasallishining farqli tomonlari kuzatiladi, chunki ular turli til oilasiga mansub va har xil mintaqada tarqalgan. Ba'zi holatlarda esa bu tillarda o'xshashlik ham kuzatilib to'radi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Quvanova Sh. Nemis tili gramatikasidan universal qo'llanma. - Akademnashr, 2013.
2. Amonov U. Ona tili (morfologiya). –Durdona , 2021 - 215 b.

ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДАГИ ФРАЗЕОЛОГИК БИРЛИКЛАРНИНГ АЙРИМ ЖИҲАТЛАРИ

Уматова Маъмура Бекбуловна

Ўқитувчи, Гулистон давлат университети

Аннотация. Мақолада инглиз ва ўзбек тилларидаги фразеологик бирликларнинг ўзига хос томонлари таҳлил қилинган. Фразеологизмларнинг ҳосил бўлиш йўллари очиқ берилган. Уларнинг маъно жиҳатидан ажратилиши мисоллар билан кўрсатилган.

Калит сўзлар: фразеологик бирлик, кўчма маъно, метафора, деонимизация, коннотация, топоним.

"Фразеология" атамаси тилдаги фразеологик бирликлар тўпламига ёки уларни ўрганаётган лингвистик бўлимга мурожаат қилиш учун ишлатилмоқда. Фразеологик бирликларнинг манбалари ва келиб чиқиши тўғрисида тилшуносларнинг фикри жуда

¹¹ Amanov.U. Ona tili (Morfologiya) – Buxoro :2021,. – 50-51b

хилма-хилдир. В.В.Виноградов, Л.П.Смит, А.В.Кунин, Б.А.Ларин, Л.П.Постушенко ва бошқаларнинг асарлари фразеологик бирликларнинг манбалари ва келиб чиқиши билан боғлиқ кўплаб қизиқарли маълумотларни очиб берди. Луғат ва иборалар тўпламидаги барча фразеологик бирликлар бошқа тилларда ҳам ўз эквивалентига эга. Ўзбек тилшунос олимлари орасида Ш.Раҳматуллаев, М.Содиқов, М.Абдурахимов, А.Е.Маматов, Б.Юлдашев, М.Х.Халикова, К.Д.Тўхтаева, Ш.Абдуллаев ва Г.Эргашевалар фразеология бўлимига ўз ҳиссаларини қўшишди. Улар ўзларининг "фразеологик бирликлар" ҳақидаги илмий ва назарий тушунчаларини баён қилдилар. А.Маматов таърифига кўра, фразеологик бирликлар ўз таркибида сўзлар ёки сўзлар бирикмасидан иборат бўлган барқарор лексик-семантик бирлик бўлиб, умумлаштирилган маънони англатади [Абдукабиров, 2021, б.69].

Сўнгги йилларда ўзбекистонлик олимлар ҳам инглиз фразеологик бирликларини ўрганишга оид тадқиқотлар олиб боришмоқда. Жумладан, Д.Абдукабиров инглиз тилидаги фразеологик бирликларни таржима қилиш хусусиятларини ўрганган, Г.Обруева атоқли отларнинг фразеологик бирлик структурасида ишлатилишини таҳлил қилган, Ў.Худайназарова инглиз тили фразеологизмларини ҳосил бўлиш жараёнидаги деонимизация ҳодисасини очиб берган, Н.Насруллаева инглиз тили фразеологик бирликларининг семантикасини тадқиқ қилган ва ҳоказо.

Ўзбек тилида фразеологизмлар фразеологик қўшилмалар (аччиғи келди, ҳолдан тойди), фразеологик бутунликлар (кўкка кўтарилмоқ, эти суякка ёпишган), фразеологик чатишмалар (темирни қизғида босмоқ, сичқон инини ижарага олмақ) каби гуруҳларга бўлинади. Инглиз тилида фразеологик бирликлар семантикасида тил эгаси ҳисобланган халқнинг турмуш тарзи, урф-одатлари, маданияти, ўтмиши ва воқеликка муносабати акс этади [Мирсағатова, 2018, б.38]. Тилда компаратив фразеологик иборалардан турли мақсадларда фойдаланилади. Ўта кўп овқат ейдиган кишиларга нисбатан қуйидаги фразеологик бирликлар ишлатилади: *As greedy as a wolf* - "бўридай оч", *As greedy as a dog* - "итдай оч". Гавдаси ўта семиз кишиларга нисбатан: *as fat as a butter*, *as fat as a pig* каби фразеологик бирликлар ишлатилади [Кунин, 1984].

Маълумки, фразеологик бирликларни ҳосил қилишда қуйидаги омиллар муҳим роль ўйнайди: 1) бир сўзни иккинчиси билан алмаштириш; 2) фразеологизмларнинг стилистик жиҳатдан қўлланилиши.

А.В.Куниннинг таснифига асосланиб [Кунин, 1996], фразеологик бирликларни қуйидаги хулосалар чиқариш мумкин:

1. Барқарор сўз бирикмалари ва иборалар умуман бўлинмайдиган хусусиятларга эга эмас ва улар таркибидаги сўзларнинг маъносига боғлиқ бўлмайди. Уларнинг умумий маънолари таркибий қисмларнинг кўчма маъносидан келиб чиқади. Масалан: *To kick the bucket* – жон бермоқ; *To be all thumbs* – кўпол, бесўнақай одам; *The real McCoy is a diamond* – олмосдек қардди нарса; *Grin like a Cheshire Cat* – оғзи қулоғида (оғзини таноби қочди).

2. ФБ лар кўчма маъноли гапда маъно жиҳатидан бўлинмаслигини сақлаган ҳолда қўлланилиши мумкин: *Too much to be painted the devil blacker than he is.* (Жуда бўрттирилган). Фразеологик бирликларни тушуниш учун уларнинг таркибий қисмлари кўчма маънода олиниши керак: *"make a mountain out of a molehill"* ибораси - бу бизнинг "пашшадан фил ясаш" фразеологик бирлигимизга тенгдир.

3. Фразеологик бирикмалар - эркин ва фразеологик жиҳатдан бир-бирига яқин маъноларни ўз ичига олган собит бирикмалардир: *Black frost* – қора совуқ; *As bold as a lion* – шердек жасур; *As an obstinate as a mule* – эшшакдек қайсар [Абдукабиров, 2021, б.71].

Ҳозирги вақтда тилшунослар, социологлар, психолог ва файласуфларнинг тадқиқотлари кўпайиб бораётганлигини инобатга олиб, ишонч билан когнитив фразеология тараққиёти ҳақида ҳам гапирса бўлади. Илк марта когнитив фразеология атамаси фанга рус тилшунослари томонидан киритилиб, уларнинг методологик ҳамда лингвистик асослари аниқланди. Когнитив фразеология доирасида миллий фразеоконцептларни ёритиш, муаян маданият эгаларининг ментал маконларини қиёслаш, лисоний структурада ҳиссий ва тафаккур категорияларининг ўзгариш механизмларини тадқиқ этиш, у ёки бу тилдаги фразеологизмларнинг ментал моҳиятини ўрганиш каби имкониятлар аниқланди. Бу жараёнда ФБнинг когнитив табиати, у ёки бу ҳодиса, предметни шунчаки номлаб қўймасдан, балки муносабат билдириши, фразеологизм мазмунини шакллантирувчи ахборотни ифодалаш ибодатланди. Ижтимоий-маиший билимларга ижтимоий меъёрлар, ижтимоий-маиший муносабатлар, ижтимоий ролни ифодаловчи қуйидаги ФБларни киритиш мумкин: *cut somebody off with a shilling* – кимнидир меросдан маҳрум қилиш, *good wine needs no bush* – яхши майга ёрлик нега керак, *rob Peter to pay Paul* – кимга фойда, кимга зиён, бировдан олиб бошқасига бериш (қарзни), *sit above the salt* – жамиятда юқори мартабага эга бўлиш ва *sit below the salt* – жамиятда камтарона мартабага эга бўлиш ва ҳ.[Насруллаева, 2016, б.13]

ФБ мазмун структурасида диний билимларнинг улкан захираси мавжуд: *cast the first stone at somebody* – биринчи тош отмоқ, биринчи бўлиб бировни қораламоқ (Инжилдан). ФБнинг когнитив табиати тарихий билимларнинг бой салоҳиятини ҳам акс эттиради: *The best of British luck to you!* – салбий баҳоловчи Бостонча чой ичиш ҳақидаги тарихий воқеани билмасдан тўғри талқин этиш мушкул: Унчалик омадингиз чопмаслиги учун! Яна бир мисол: *the three tailors of Tooley Street* – Тули кўчасидан учта тикувчи; ўзини катта халқ ҳисоблаган кичик тўда (инглиз сиёсий арбоби Д. Каннинг (1770-1827) гувоҳлик беришича, учта тикувчи Парламентга қуйидаги сўзлар билан бошланувчи петиция юборишган: «*We, the people of England...*»).

Метафоралар инглиз тилининг фразеологиясини бойитувчи муҳим манбадир. Метафоралар ўхшашликнинг ҳар-хил турларига асосланади: ҳолат ўхшашлиги: *babies (ёки children) in the wood* – худди боладай гўл, *a fish out of water* – сувсиз балиқ, инсон ўз ўрнида эмас; инсон ёшининг ўхшашлиги: *babies and sucklings* – янгилар, тажрибаси мутлақо йўқ кишилар; ранг-тус ўхшашлиги: *pea - soup fog* – сариқ Лондон тумани; таъмни ҳис қилиш ўхшашлиги: *a bitter pill to swallow* – аччиқ қуқун, оғир зарурият ва бошқалар. Кўпгина метафорали иборалар эвфемистик табиатли, бунинг оқибатида у ёки бу тушунча имплицит ифодаланади, ФБ орасида, айниқса, ўлим ва иблисни англатувчи бирликлар кўп: *the great (ёки the last) enemy* – сўнгги душман; *one's last sleep* – мангу уйқу; *the author of evil* – ёвуз рух; *the father of lies* – (Инжилдан) ёлғоннинг отаси; *the prince of darkness* – зулмат сардори.

Метонимик кўчимлар боғлиқлик, алоқадорликнинг турли кўринишларига асосланади: тана аъзоси у бажарадиган вазифа ўрнида қўлланилади: *long ears* – қизиқувчанлик; у ёки бу кишининг исми улар билан боғлиқ нарсалар ўрнида: *Big Bertha* – катта Берта, узоққа отувчи тўп, ундан немислар Биринчи жаҳон урушида Парижни ўққа тутишган; муассаса ўрнида у жойлашган кўча номи, ёки у билан боғлиқ кишилар номи: *Downing Street* – инглиз ҳукумати; *Fleet Street* – инглиз матбуоти (Лондондаги Флит-стрит кўчасида энг йирик газеталарнинг таҳририятлари жойлашган); *Harley Street* – врачлар, медицина олами: Харли-стрит – Лондондаги кўча, у ерда кўплаб машҳур врачлар истиқомат қилишади. Бутуннинг ўрнида қисмнинг номи қўлланиган ФБ: *beer and skittles* –

байрам ўйинлари; the butcher, the baker, the candlestick-maker – турли касб эгалари ва бошқалар.

Фразеологизмларнинг ҳосил бўлишида деонимизация ҳодисаси ҳам маълум. Инглиз тилида деонимизация ҳодисаси исмларнинг ўзга маъно касб этишини билдириб, шахс номининг шахсга кўчиши, шахснинг исми ҳаракат маъносига, жой нарсанинг номи, шахс номи ўлчов бирлиги сифатида, жой номи ҳаракат маъносига каби ҳолатларда кузатилади. Бу ҳодиса баъзида бир сўз доирасида ёки икки ва ундан кўпроқ сўзнинг бирикуви натижасида ҳосил бўлади. Масалан: Barbie doll сўзи 1960 йил охирида Америкаликлар нутқида инсонпарвар инсон маъносига қўлланилган ва қўғирчоқлар савдоси билан боғлиқ; Charlie Chaplin mustache - Чарли Чаплин мўйлови, бу ибора тиш чўткаси маъносини ифодалайди. California widow-Калифорниялик бева. Ушбу фразеологик бирлик 1850 йилда бойлик орттириш мақсадида бир умрга ёки маълум муддатга олтин талвасасида ўз оиласини ташлаб кетган эркаклар туфайли инглиз лексикологиясида пайдо бўлган. Ушбу ибора бугунги кунда пул топиш мақсадида Америка сафарига отланган Англиялик хонимларга нисбатан қўлланилади. Lazy Susan - Ялқов Сюзана. Британия халқи ушбу фразеологик бирликни айланувчи сервитор, Америкада нисбатан яқингача (кухонний лифт) ошхона лифти маъносига қўллаган. Ушбу қурилма ошхона ва ресторанларида унга ўз ўрнини бўшатиб берган Сюзана исми хизматкорнинг номи билан аталган. Кейинчалик эса Сюзана исми барча хизматчи аёлларнинг умумий номига айланган. [Худайназарова, 2021, б.553]

Ўзбек тилида деонимизация ҳодисаси асосида ҳосил қилинган фразеологик бирликлар деярли учрамайди, чунки бу усул билан боғлиқ турғун бирикмалар тасвирий ифода сифатида қаралади. Ўзбек тилида деонимизация ҳодисаси одатда инсонларнинг ички ва ташқи характер хусусиятини кўрсатиб, асосан сифат сўз туркуми билан боғлиқ сўзларда ўз аксини топади. Масалан: мажнун – телбанамо, ишқ дардига мубтало бўлган; афанди – ғайритабиий ҳаракатлар эгаси; тулки – қув ва айёр инсон; чўмоли – ишлаб чарчамайдиган инсон; бўри қараш – ёқтирмаслик ҳисси [Худайназарова, 2021, б.554]

Инглиз ва ўзбек тилларидаги антропоним компонентли фразеологик бирликларни коннотатив маъносига кура учта гуруҳга ажратиш мумкин:

1) Ижобий коннотацияли фразеологик бирликлар: Афлотун мия - жуда ақлли донишманд киши; all Sir Garnet - бағоятда қониқарли.

2) Салбий коннотацияли фразеологик бирликлар: Маҳмуднинг қадами етган ерда ўт ўсмас мақолида Маҳмуд Ғазнавийнинг золим ва қонхўрлиги назарда тутилган. Jack Ketch - жаллод, XVIII асрдаги инглиз жаллодининг исмидан келиб чиққан.

3) Нейтрал фразеологик бирликлар: John Hancock - шахсий имзо (Америка давлат арбоби Ж. Ханкок мустақиллик декларациясига биринчи бўлиб имзо қўйган) [Кунин, 1984, с.418]. Ўзбек тилида: Дакки Юнусдан қолган - қадимги, эски.

Баъзи фразеологик бирликларда бир топоним бошқа жой номини англатиш учун қўлланилади: New England of the West - Миннесота штатининг бошқача номи; the eye of Greece -Афина шахрининг метафорик номи: Шарқ гавҳари – Самарқанд. Ўзбек ва инглиз тилларида шарқ ва ғарб сўзлари иштирокидаги ФБларни учратиш мумкин: Мағрибга кетмоқ -вафот этмоқ; about East - тўғри; go West - муваффақиятсизликка учрамоқ, ютказмоқ. Ўтмишда маълум воқеа ва ҳодисалар содир бўлган, бирор вазифани бажарган жойлар номи иштирокида ФБ маъно ассоциацияларига эга: Тайберн Мидлсекс графлигидаги қишлоқ бўлиб, ўрта асрларда Лондоннинг жиноятчиларни қатл этиш жойи бўлган. Бу топоним иштирок этган ФБларда унинг тарихий вазифаси билан боғлиқлигини

кузатиш мумкин: Tyburn blossom - ёш қонунбузар; to dance the Tyburn jig - дорда осилмоқ; King of Tyburn - осиб ўлдирувчи жаллод. Инглиз тилида ўзбек тилидан фарқли равишда структурасида кўча номлари бўлган ФБлар талайгина ва бундай бирликлар маъноси шу кўчада жойлашган давлат идоралари ва турли муассасалар фаолияти билан боғлиқ; In Carey Street - таназзулга учраш (Керри кўчасида қадимда банкротлик ишлари суди жойлашган); Fleet Street - инглиз матбуоти (асосий миллий газеталар нашриёти шу кўчада жойлашган) [Худоёрова, Худоёрова, 2021, б.711].

Инглиз фразеологиясида кшпалаб атоқли отлардан иборат бўлган фразеологик бирликлар мавжуд. Буларга қуйидагилар киради:

а) этнонимлар: It is Greek to me (you, etc.). It is double Dutch to me (you, etc.) -

"Хитой саводхонлиги, бемаънилиқ"; б) топонимлар: from Dan to Beersheba - "Дандан Варшавагача; ҳамма жойда"; в) ҳафта кунлари: When two Fridays come together - "Пайшанба ёмғирдан сўнг"; г) исмлар: Queen Ann is dead - "Американи очди!".

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш лозимки, чет тилини ўрганишда тўғри ишлатилган фразеологик бирликлар талабаларга нутқ фаолиятининг барча турлари билан чамбарчас боғлиқлиги туфайли материални ўзлаштиришга, тил ҳақида билим тўплашга ва тил орқали олинган билимларга ёрдам беради [Бекназарова, Самандарова, 2023, б.10]. Замонавий жамиятда фразеологик бирликлардан фойдаланиш муҳим коммуникатив функцияни бажаради. Фразеологик материал лингвистик ва фактик билимларни сақлашга имкон беради, ишончли фикрлаш воситаси бўлиб хизмат қилади, чет тилида гапириш, тинглаш ва ўқишни рағбатлантиради. Бугунги кунда инглиз-ўзбек, ўзбек-инглиз фразеологизмлари изохли луғатини тузиш муҳим вазифалардан ҳисобланади.

Адабиётлар:

1. Абдукабиров Д. (2021). Фразеологик биликларнинг инглиз ва ўзбек тилларида таржима қилиниш тараққиёти. ARES, 2(5). P.67-71. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/frazeologik-birliklarning-ingliz-va-zbek-tillarida-tarzhima-ilinish-tara-iyoti/viewer>
2. Бекназарова И.Ё., Самандарова С.У. (2023). Фразеологик бирликлар ёрдамида чет тили дарсларида ижтимоий маданий компетенцияни шакллантириш. Eurasian journal of social sciences, philosophy and culture. Volume 3.Issue 4, April, P.7-10.
3. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. - Москва: Русский язык, 1984. - 944 с.
4. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка: Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. 2-е изд., перераб. М.: Высшая школа, Дубна: Изд. центр «Феникс», 1996.
5. Мирсагатов Д. (2018). Инглиз ва ўзбек тилларида фразеологик бирикмаларнинг лингвокултурологик хусусиятлари. Ilm sarchashmalari. №3(129).Б.37-40.
6. Насруллаева Н.З. (2016). Инглиз тили фразеологик бирликлар семантикасидаги гендер концепцияси. Докт.дис.автореф. Тошкент, 103 б.
7. Худайназарова Ў.(2021). Инглиз тили фразеологизмларини ҳосил бўлишида деонимизация ҳодисасининг ўрни. ARES. Volume2|Issue 9. P.551-555. https://www.ares.uz/storage/app/media/2021/Vol_2_No_9/551-555.pdf
8. Худоёрова С.Т., Худоёрова С.Н. (2021). Ономастик таркибли фразеологизмлар коннотатив маъносига доир (инглиз ва ўзбек тиллари мисолида). ARES. Volume2|Issue 3. P.707-713.

PHRASEOLOGICAL UNITS FROM AMERICAN LITERATURE

Mukhiddinova Sabokhat Akhmedjanovna
Teacher, Gulistan State University

Abstract. Literature is a constant source of phraseological units. In this regard, studying phraseological units, it is impossible to ignore this aspect. This article provides several examples of

phraseological units that originated from American literature, and also makes some generalizations on this issue.

Key words: phraseological unit, literature, phraseology, popular expressions, origin.

Many phraseological units came to England from the USA. They refer to intralingual borrowings. Some of these phraseological units were once created by American writers and are widely used in modern English speech.

The creators of many turnovers are known:

W. Irving: "the almighty dollar" - usually used ironically; "a Rip Van Winkle" - "Rip Van Winkle", a retarded person (named after the hero of one story who slept for twenty years).

E. O'Connor: "the last hurrah" - or "swan song" - usually about the last election campaign, or about a politician ending his turbulent political career. According to the title of the novel.

F. Cooper: "the last of the Mohicans" - according to the title of the novel. The Mohicans are an extinct tribe of North American Indians. The popularity of Cooper's works contributed to the introduction of phraseological units related to the life of the Indians into the English language: "bury the hatchet" - make peace, make peace, end hostility (the Indians buried the tomahawk in the ground when making peace); "dig up the hatchet" - to start a war (the Indians had a custom before starting hostilities to pull out a tomahawk buried in the ground); "go on the war-path" - enter the path of war, be in a warlike mood.

G. Longfellow: "ships that pass in the night" - fleeting, random meetings ("Tales of Wayside Inn") (compare with: "dispersed like ships in the sea"). The popularity of the expression is also associated with its use as the title of one of the novels of the writer Beatrice Harraden (1893).

J. London: "the call of the wild" - "the call of nature", the charm of virgin nature (according to the title of the novel); "the iron heel" - "iron heel", imperialism (according to the title of the novel).

M. Mitchell: "Gone with the Wind" - disappeared without a trace, sunk into the past (the expression became popular after the publication of M. Mitchell's novel "Gone with the Wind" and the film based on this novel was created by an English poet E. Dawson (1867 - 1900).

J. Howe: "The Grapes of Wrath" - or "grapes of wrath" - turnover is first found in J. Howe's "Battle Hymn of the Republic" (1862), owes its popularity to J. Steinbeck's novel of the same name.

R. W. Emerson: "hitch one's wagon to a star"

The number of phraseological units borrowed from American fiction is not as great as the number of phraseological units created by English writers. But, it should be noted that the above Americanisms have the most vivid imagery and increased expressiveness compared to the statements of English writers.

References:

1. Brown J. Americanism in Modern English. New York: Macmillan Press, 2020. 184 p.
2. Douglas F. Phraseological Units: Origin and Development. Cape Town: University of Cape Town Press, 2021. 217 p.

2. ADABIYOTSHUNOSLIKNING DOLZARB MUAMMOLARI

WHAT MAKES ARAB AND MUSLIM SCIENCE FICTION SPECIAL?

Emad El-Din Aysha

PhD, Professor

The American University in Cairo (Egypt)

That's the million-dollar question. I'd say we place the spirit center stage. We want to shelter it from corrupting influences, technological arrogance included, which is a Quranic injunction. Evil suggestions don't just come from the devil; they come from within. And the world on the outside is perceived as mystical and miraculous.

We have a lot in common with sci-fi from the Global South, too. Our concerns lie elsewhere, whether it's turning the deserts green or maintaining family values, or honoring religion. As Arabs especially, we love gardens and vines and family get-togethers in our mini-utopias. As Muslims, we have a much more holistic vision of the future, of what the future should look like, with peaceful coexistence and a much more genteel attitude to everything, from mental and spiritual health, to alien contact and space exploration. Our heroes, while predominantly men, aren't criticized for crying during profound moments and women are surprisingly well represented and proactive in our stories. There's still room for improvement though.

Of course not all Arab and Muslim sci-fi is quite so benign and optimistic, especially post-Arab Spring, but you can still feel that positive force in the background, even as younger authors take on the mantle of alien invasion epics and dystopias. You find chivalry and redemption creeping in through the back door. Our humor is very tongue-in-cheek too.

For the Arabs it technically began in Egypt in the 1950s-60s thanks to the valiant efforts of Tawfik Al-Hakim, Ezz El-Din Essa (both wrote radio plays as well as stories) and Mustafa Mahmoud, a novelist in his early days and an Islamic thinker. They had an overriding concern with popularizing science among Arab readers and listeners, but were also tremendously hostile to 'modern' science seen as inherently Western and materialistic. They predominantly wrote stories about imbalances with nature caused by discoveries like immortality and people not needing each other in a techno-mania future.

Amazingly, what kick-started this whole process of fermentation was the Space Race between the superpowers, opening up new horizons of technological advancement for us all, coming out in everything from sci-fi to modernist poetry.

That being said, after doing our book we were humbled to find precursors of Arabic sci-fi in Syria, Lebanon, and Egypt at the end of the 19th and early 20th centuries, with Francis Marsh, Adeeb Ishak, Farah Antione, Michelle Al-Saqal, and Musa Salama. (We're eternally grateful to Dr. Kawthar Ayed from Tunis for enlightening us on this). This was Utopian literature influenced in part by the same genre of literature in the late Ottoman period. There was also a very early sci-fi novel from Tunisia in the 1930s with Sadek Rezgui, with Muslim sci-fi also developing very early in the 20th century in Iran, sadly in complete isolation from the Arab literary scene. (Thanks are due to Dr. Zahra Jannesari-Ladani from Iran and our Turkish colleagues from Bilimkurgu Kulübü). Encounters with modernity and slowly creeping Western colonialism are the common denominator here.

We're so busy communing with and learning from the outside world, the West, forgetting our neighbors. So much wasted time. We had to wait, in the Arab world, till the 1950s for a spark of inspiration, from the West, to create a cascade effect, and even then the only full-time sci-fi writer came in the 1970s, Nihad Sharif. Even Iran and Turkey, and Tunis, lost touch with their early achievements till much later and Syria and Lebanon were almost completely derailed.

The explosion of subgenres. In Egypt sci-fi writers are going through a dystopian phase that's dragging on a little longer than it should, thanks to the post-Arab Spring, with Ahmed Khaled Tawfik's *Utopia* (2008) being a prophetic precursor. But there's so much else going on underneath the radar. Cyberpunk and Steampunk are accelerating and gaining ground and with distinctive contributions given the stylistics of these subgenres in the West.

Other developing trends are the growth of Young Adult sci-fi (along with fantasy and horror) and the growth both of mega-sized novels (500 page plus) alongside the much smaller pocketbook series type novels about youthful heroes, either secret operatives or university students, trying to save the world.

The biggest change of all, however, something Dr. Hosam has charted, is the growing sense of cultural authenticity. We're searching for our roots, our history, formulating our own identity, and no longer taking Western modernity as our litmus test while not outright rejecting it either.

Something very distinctive about us is that we're more in touch with our past than modern English-language sci-fi is. We're actually living right next door to our history and heritage, architecture and food, customs and religion, and social stature and we bring that to our sci-fi literature in interesting and original ways. We construct our future world through resurrecting bits and pieces from the past—social orders, technologies, practices and precepts, crises and wars—in a very functional, in-depth, and colorful way. We don't need to research it, in academic fashion. It's almost second-nature to us.

Local readers likewise can relate to it and immerse themselves more readily in the world of the story and its narrative. Take a look at Ahmed Al-Mahdi, one of our contributors. The moment I picked up his Steampunk novel *Malaz: City of Resurrection* I could recognize the telltale signs of the Mamluks, Egypt's legendary slave soldiers who ruled uncontested for centuries. Read his apocalyptic novel *The Black Winter* and the cannibalism on display automatically recollects the horrible period of famine in the Fatimid era, along with more modern references to opportunistic merchants and heavy-handed officialdom. Ammar Al-Masry practically charts the whole of Islamic history, rise and decline of empires and civilizations, in his *Atlantis* trilogy, through alien surrogates, but coupled with zap-kapow action on a par with Japanese anime.

References:

1. Al-Saadi, Y. "Arabic Science Fiction: A Journey into the Unknown," *Al Akhbar English*, 3, 2015, 12.
2. Akhmedov Rafael Sharifovich. "Voyage to Tomorrow": Modern Arabic Science Fiction, *Arabic Language, Literature & Culture*. 3, 3, September 2018, pp. 37-42. doi: 10.11648/j.allc.20180303.13
3. Dr Tasnim Qutiat. *Science Fiction Beyond the West: Futurity in African and Asian Contexts*. – London: University of London Press, 2019.
4. Meisami, J. S., Starkey, P. "Encyclopedia of Arabic Literature," New York: Routledge, 1998, p. 64.

ADABIYOTSHUNOS OLIM UMURZOQ O'LJABOYEVNING URUSH DAVRIDA YASHAB IJOD ETGAN YOZUVCHILARNING ASARLARI HAQIDAGI YARATGAN TADQIQOTLARI

Normurodova Nargiza Alijonovna

Adabiyotshunoslik yonalishi 2- bosqich magistranti

Guliston davlat universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqola GulDU adabiyotshunoslik kafedrasida ko'p yillar davomida sidqidildan mehnat qilgan marhum ustoz, adabiyotshunos olimimiz Umurzoq O'ljaboyevning o'zbek adabiyotidagi urush mavzusida yaratilgan asarlar yuzasidan olib borgan tadqiqotlari haqidadir. Ma'lumki, Umurzoq O'ljaboyev adabiyotshunoslikda ikkinchi jahon urushi haqidagi asarlar yuzasidan ko'plab tadqiqotlar olib borgan. Bu borada o'zbek adabiyotining zabardast yozuvchilari bo'lgan Said Ahmad, Shuhrat, Hamid G'ulom kabi yozuvchilar ijodidagi II jahon urushi mavzusidagi yaratilgan asarlari hikoya, qissa, romanlarini teran adabiy tahlil qilgan. Quyidagi maqolada Umurzoq O'ljaboyevning urush davrida yashab ijod etgan yozuvchilarning asarlari haqida yaratgan tadqiqotlari yuzasidan adabiy mulohazalar yuritilgan.

Kalit so'zlar: harbiy yillar davri adabiyoti, harbiy-vatanparvarlik adabiyoti, hikoya, qissa, roman.

Bizga ma'lumki, Ikkinchi jahon urushi butun insoniyat boshiga juda katta kulfatlar olib keldi. Bu kulfatlar sonini son bilan sanab, so'z bilan ta'riflab tugatib bo'lmaydi. Ikkinchi jahon urushining tugaganiga salkam sakson yil bo'lyapti. Bu inson umri nuqtai nazaridan ancha katta bir davr. Lekin ushbu o'tgan davr odamlarning xotirasidan uning dahshatlarini, fojealarini, qoldirgan izlarini o'chira olmadi. To'g'ri, o'sha ommonsiz janglarning ishtirokchilari bo'lgan, og'ir kunlarning sinovlaridan o'tganlar kamayib bormoqda. Lekin bu holat o'sha kunlarga e'tiborning susayishiga emas, balki yanada oshishiga sabab bo'lmoqda. Ota-bobolarimizning o'sha kezlarda ko'rsatgan jasoratiga, matonatiga va iroda qudratiga keyingi avlodlarning hayrat va hurmati toboro kuchaymoqda. Mana shu o'tgan davrda urush tarixi tinimsiz o'rganildi, turli millat vakillari ko'rsatgan jasorat va matonat tarixi yangi faktlar va tafsilotlar bilan to'ldirib borildi. Endilikda urush haqidagi haqiqatni ochib beradigan ko'plab tarixiy, ilmiy, badiiy va boshqa yo'nalishdagi asarlarga egamiz.

Ikkinchi jahon urushi davridagi hayotni, bunday og'ir, hayot-mamotni hal qiladigan bir sharoitda qo'lida qurol bilan dushmanga qarshi jang qilgan, kecha-yu kunduz frontdagilarni qo'llab-quvvatlash, madad berish, shu yo'l bilan g'alabani yaqinlashtirishga hissa qo'shish uchun tinimsiz mehnat qilgan yurtdoshlarimiz siymosini abadiylashtirish bo'yicha bizda ko'plab ishlar qilingan. Xususan, bu borada badiiy adabiyot ancha e'tiborli o'rinni egallaydi. O'sha urush haqidagi mash'um xabar eshutilgandan boshlab hozirga qadar yozuvchilarimizning bir necha avlodi bu davr hayotiga bag'ishlab turli badiiy shakllarda ko'plab asarlar yaratishdi. Bu mavzudagi asarlar yig'iladigan bo'lsa, u juda katta miqdorni tashkil etadi. Hatto, u, "harbiy-vatanparvarlik adabiyoti", "harbiy yillar adabiyoti", "harbiy lirika", "harbiy proza" kabi nomlar bilan atalishi ham bejiz emas. Negaki, yigirmanchi asr o'zbek adabiyotida xuddi shunday yo'nalishlar mavjud edi va bular yildan yilga rivojlanib takomillashib bormoqdadir.

Ikkinchi jahon urushi mavzusidagi adabiyot turli xalqlar adabiyotida o'ziga xos xususiyatlarga va har xil darajadagi mavqega ega. Chunonchi ukrain, belorus, rus adabiyotida bu yo'nalishdagi asarlarning salmog'i g'oyat baland. O'tgan urush davridagi hayotni badiiy tadqiq

etish, u bilan bog'liq haqiqatni adabiyot ko'zgusi orqali ko'rsatish bu xalqlar adabiyotida o'nlab yozuvchilarning nomlarini butun dunyoga mashhur qildi. Bu xalqlar adabiyotida bevosita jangovar voqealar tasviri, qo'lida qurol bilan dushmanga qarshi jang qilgan insonni ko'rsatish ustunlik qiladi. O'zbek adabiyotida esa boshqacharoq manzaralar ko'zga tashlanadi. Shuni alohida ta'kidlab aytish joizki, front tasviriga oid asarlar son jihatidan kam bo'lmasa ham ularning hammasi ham o'zbek adabiyotida bir xil mavqega ega bo'la olmadi. Mana shu davrda yaratilgan asarlarning adabiyotimizdagi o'rni, salmog'i, ahamiyati haqida adabiyotshunos olimlar, tanqidchilar tomonidan juda ko'plab fikrlar bildirilgan. Bu haqida atoqli adabiyotshunos olim Izzat Sultonning quyidagi so'zlari fikrimiz dalilidir: "Zamonamiz, ayniqsa, Ulug' Vatan Urushi davri salmoqdor badiiy asarlar yaratish uchun xilma-xil temalarga boy. Urush tugab tinch hayotimizga kirganimizdan keyin ham adabiyotimiz oldiga katta vazifalar kelib chiqadi: adabiyotimiz dahshatli mislsiz jangdan chiqqan ulug' bahodir xalqimizning sanoqsiz ma'naviy jarohatlariga malham topishi, unga maslahatg'o'y va yo'l boshchi bo'lishi kerak". [U.Oljaboyev 2007, 8 b]

Bu davr adabiyotining o'ziga xos xususiyatlari, yutuq-kamchiliklarini tahlil etadigan katta-kichik hajmdagi ko'pgina tadqiqotlar G'afur G'ulom, Oybek, Hamid Olimjon, Maqsud Shayhzoda, G'ulom Karimov, R.Sohiboyev, A.Umariylar tomonidan yaratildi. Ayniqsa 60-yillardan boshlab harbiy mavzudagi asarlar yuzasidan qilingan tadqiqotlar ko'payib bordi. Juda ko'plab olimlarimiz, jumladan, O.Sharafiddinov, M.Qo'shjonov, Qayumov, U.Normatov, S.Mirvaliyev, Karimov, N.Vladimirova, P.Shermuhammedov va yana ko'plari urush mavzusidagi asarlar tahlili haqida maqolalar yozdilar. Mana shu ilmiy tadqiqotlar qatorida yirik va taniqli olim sifatida o'zining ovozig'a ega bo'lgan, muhim fikrlarini ommaga dadil va komil ishonch bilan ayta olgan ustozimiz Umurzoq O'ljaboyevning tadqiqotlari juda muhim ahamiyatga egadir. Ikkinchi jahon urushi haqida yozilgan badiiy asarlarga xolisona baho berish olim ijodiy faoliyatining muhim jihatidir. Biz bilamizki, odatda urush ko'rmagan, o'zi bevosita urushda qatnashmagan adiblarning urush haqida, urush mavzusida asar yozishlariga ko'pchiligimiz hayratlanamiz. Ular haqida turli, zid fikrlar ham mavjudligini bilamiz. Endi tasavvur qilaylik, urush ko'rmagan adabiyotshunos olimning mazkur mavzuda bitilgan badiiy asarlarni tahlil va tadqiq etishi kishida turli savollarni paydo qiladi. Bu ishning g'oyatda murakkab va qiyin ekanligi o'z-o'zidan ma'lum. Albatta, bu urush davri adabiyoti haqida fikr va mulohazalar bildirish uchun olim o'ta bilimdon, keng dunyoqarashga ega nafaqat o'zbek adabiyoti va adabiyotshunosligidan emas, balki rus va jahon adabiyoti va adabiyotshunosligidan xabardor bo'lishi talab etiladi. Aksincha bo'lsa, uning tahlil tadqiqi shunchaki, jo'n, axborot tarzidagina bo'lib qolishi hech kimga sir emas, albatta.

Olim Umurzoq O'ljaboyevning ilmiy faoliyati uning yuqorida qayd etilgan talab va mezonlar asosida oziqlanganligi shundaygina sezilib turadi. Olim o'z yo'nalishi bo'yicha qator monografiya, qo'llanma va boshqa janrda asarlar bitdi. Jumladan, uning 1970-yilda "Hozirgi o'zbek romanchiligida Ulug' Vatan urushi davrining aks etishi" mavzusida nomzodlik dissertatsiyasi fikrimiz dalilidir. Keyinchalik u "Mardlik va matonat tasviri" (1976)", "O'zbek harbiy prozasida xarakter yaratishning ba'zi masalalari" (1989), "Xotiraga chizilgan izlar" (1992), "Urush davri o'zbek hikoyachiligi" (2006), "Badiiy tasvirning haqqoniyligi" (2008) nomli kitoblari chop etilgan. Mazkur asarlarning har biri Umurzoq O'ljaboyevning olim sifatida naqadar keng qamrovli ekanligini, muammoning mohiyatiga yetib, ildizi bilan tahlil va tadqiq etishini ko'rsatadi.

Umurzoq O'ljaboyevning dastlabki kitobi "Mardlik va matonat tasviri" (G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, Toshkent-1976-yil) monografik xarakterga ega bo'lib, unda ikkinchi jahon urushi mavzusida o'sha yillarning o'zidan boshlab to 1970-yilga qadar nasrda yozilgan asarlar tahlil doirasiga tortiladi. Lekin asosiy e'tibor shu davr mobaynida roman janrida

yozilgan asarlarga ko'proq qaratiladi. Chunonchi, Oybekning "Quyosh qoraymas", O.Yoqubovning "Er boshiga ish tushsa", Shuhratning "Shinelli yillar", "Oltin zanglamas", Said Ahmadning "Ufq", Asqad Muxtorning "Davr mening taqdirimda", Ibrohim Rahimning "Chin muhabbat", Hamid G'ulomning "Toshkentliklar", Sharof Rashidovning "Qudratli to'lqin" kabi romanlari haqida atroflicha fikr bildirilgan. "O'zbek harbiy prozasida xarakter yaratishning ba'zi masalalari" ("Fan" nashriyoti, T-1989-yil) kitobida uchta yozuvchining ijodi muayyan ilmiy muammo-xarakter yaratish mahorati nuqtai nazaridan o'rganiladi. Bu yozuvchilar-Abdulla Qahhor, Said Ahmad, O'tkir Hoshimovlardir. Bu tadqiqotda ularning butun ijodi emas, balki ikkinchi jahon urushi davri voqealari goh mufassal, gohida yo'l-yo'lakay aks etgan asarlari ancha batafsil o'rganiladi va baholanadi.

Adabiyotshunos urushda bevosita qatnashgan urushning ayanchli oqibatlariga guvoh bo'lgan yozuvchilar Asqad Muxtor, Shuhrat, Sunatilla Anorboyev, Sharof Rashidov, Oybek, Rahmat Fayziy kabilarning asarlariga tanqidchi adabiyotshunos olim, shu sohaning yetuk mutaxassisi sifatida yetarlicha baho beradi, yutuq va kamchiliklarini xaspo'shlmasdan ro'y rost aytib tashlaydi. Mana bu mulohazalarga diqqat qaratamiz: "Vatan urushi mavzui-benihoya murakkab mavzu. Uning tarixi nihoyatda boy, serqirra. Bu tarixga murojaat qilgan yozuvchi o'sha davr ruhini chuqur his qilishi, voqealarning mantiqiy zanjirini ichki mohiyatini ko'ra bilishi lozim. Busiz uning urush davri haqida e'tiborga arziydigan badiiy asar yaratishi qiyin "[U.O'ljaboyev 1976, 65-b] deydi adabiyotshunos olim. Shu ma'noda olim Asqad Muhtorning "Davr mening taqdirimda" romanida urush manzarasi, kishilarning o'sha vaqtdagi o'zaro munosabatlari ruhiy kechinmalariga o'rin ajrtailganini ta'kidlaydi. Urush arafasidagi kunlarga, urush bo'sag'asida turgan kishilarning kayfiyatiga murojaat etganinini, bu ham anchagina muvaffaqiyat ekanini aytib o'tadi.

Adabiyotshunos olim bu jihatdan Shuhratning "Oltin zanglamas" romani xarakterli ekanligini ta'kidlab o'tadi. Bundan tashqari yozuvchi Shuhrat qalamiga mansub "Shinelli yillar" asari haqida ham ba'zi tanqidiy fikrlarini aytib o'tishni lozim ko'radi. Fikrimizning dalili sifatida quyidagi fikrlarga qaraymiz: "Front hayoti, jang tasvirlari ifodalangan o'zbek romanlarida, bizningcha ikki xil kamchilik sezilib turadi. Bu kamchiliklarning birinchisi, jangchi obrazini yaratishda xarakterning ruhiy takomil jarayonini chetlab o'tish, qahramonning tashqi jihatlari ifodasi bilangina cheklanib qolish natijada xarakter yaratishda bir tomonlamalikka yo'l qo'yish kabi hollarda ko'zga tashlanadi. Shuhratning "Shinelli yillar" romanidagi ba'zi xarakterlar talqinida shunday kamchilik nazarga tashlanadi" [U.O'ljaboyev 1976, 58 b].

Adabiyotshunos olim romanning ko'plab muvaffaqiyatli tomonlarini, yaxshi fazilatlarini inkor etmagan holda kitobxonni hayajonga soladigan tasvirlar, esda qoladigan talay obrazlar ham ushbu asarning yutug'idir deya e'tirof ham etadi.

Umurzoq O'ljaboyevning adabiy tanqidchilik sohasidagi yana bir asari bo'lgan "Badiiy tasvirning haqqoniyligi" monografiyasida sevimli adibimiz Said Ahmadning ijodiga murojaat etiladi. Bu monografiyadan joy olgan "Adibning umrlik kitobi" maqolasida "Ufq" trilogiyasidagi Ikromjon, Jannat xola, Tursunboy obrazlari yuzasidan ba'zi mulohazalar bildirilgan. Ushbu maqolada xarakter yaratish yo'lida yozuvchining badiiy detal qo'llash mahoratiga e'tibor qaratilgan. Ikromjon va Jannat xola obrazlari yaratilishida, insoniylik va ota-ona ruhiyati tasviri o'rtasidagi foje' chizgilar ifodasida badiiy detal turlaridan foydalanish mahorati o'ziga xos tarzda ko'rsatib berilgan. Yozuvchi Tursunboy xarakterini ochishda o'ziga xos uslubdan foydalanadi. Bu haqida "Qahramonning xarakteridagi xoinlikka olib kelgan xudbinlik psixologiyasining ba'zi qirralari bilan tanishtiradi" deyilgan. Maqolada shunday ko'rinishlar sifatida Tursunboyning bolalik va o'smirlik

davridagi ota-onasi tomonidan o'ta erkalatilgan hayot tarzi aks etgan epizodlar tahlilga tortilgan va bunda yozuvchining mahorati alohida ta'kidlangan.

Biz bilamizki, o'zbek adabiyotida urush mavzusidagi asarlarnig aksarida jang tafsilotlaridan ko'ra urush ortidagi mehnat fronti voqealari tasviriga ko'proq e'tibor qaratiladi. Negaki, yozuvchilarning bevosita o'zlari guvoh bo'lgan voqealar tasviri to'qib chiqarilgan tasvirlardan ko'ra jonliroq, ishonarliroq tarzda ifodalanadi, haqqoniylik kuchi ko'proq bo'ladi, albatta. Bizning o'zbek adabiyotimizda mehnat fronti tasviriga oid bo'lgan yuksak saviyada yaratilgan asarlar ham borki, unda yozuvchining so'z qo'llash mahorati alohida ahamiyatga egadir. Umurzoq O'ljaboyevning "Badiiy tasvirning haqqoniyligi" monografiyasi ikkinchi jahon urushi mavzusini yoritishda ijodkorning ijodkor sifatidagi mas'uliyati masalasiga bag'ishlangandir. Fikrimiz dalili sifatida Umurzoq O'ljaboyevning quyidagi mulohazalariga e'tibor qarataylik: "San'atkor qay mavzuga qo'l urmasin, qay kompozitsion turdan foydalanmasin, syujetni qurmasin, pirovardida bular hammasi shu asarda yaratilgan inson obrazini-xarakterlarni jonli va to'laqonli chizish ishiga xizmat qiladi. Binobarin, bu masala ko'p jihatdan asarning muvaffaqiyatlilikini ta'minlaydigan muhim omillardan biridir"[U.O'ljaboyev 2007,21b]. Ushbu fikrlarning isbotini monografiyada tahlilga tortilgan bir qancha asarlarga berilgan baholardan bilishimiz mumkin. Jumladan, Said Ahmad ijodiga bag'ishlangan "Hikoya janrining imkoniyatlari" maqolasida yozuvchining "Ko'klam taronalari", "Turnalar", "Kuyov", "To'lqinlar", "Xazina" kabi urush mavzusidagi, ko'proq front orti hayoti aks etgan asarlariga e'tibor ko'p qaratiladi. Masalan: "Kuyov" hikoyasining kompozitsiyasi, dramatismini haqidagi fikrlarni aytib quyidagi xulosa bilan yakunlaydi: "Kuyov" hikoyasi haqidagi mulohazalarni umumlashtirib shuni aytish mumkinki, yozuvchi urush mavzusidagi bu asarida konfliktini ma'lum nuqtagacha rivojlantirib borishga, voqealar, personajlar o'rtasidagi munosabatga qisman bo'lsa-da, dramatik tus berishga erishgan. Lekin shu harakatlardan kelib chiqadigan natijalarni berishda mahorat yetishmasligi pand berib qo'ygan. Ehtimol, bu masalada hikoya yozilgan davr-urushdan keyingi yillar hayoti, adabiyotdagi ba'zi salbiy ko'rinishlarning ham ta'siri bordir"[U.O'ljaboyev 2007,22 1b] Ushbu tahlillardan o'zbek nasri taraqqiyotida o'z o'rniga ega bo'lgan ijodkorning hikoyachilik mahorati, urush davri voqeligi ifodasidagi o'ziga xos jihatlari bilan bir qatorda mavzu talqinida yo'l qo'ygan kamchiliklarga ham e'tibor qaratiladi.

Adabiyotshunos olim Umurzoq O'ljaboyev Said Ahmadning hikoyachilik faoliyatiga nazar solar ekan, uning urush oqibatlarini ko'rsatishda qariyalar, shu jumladan, onalar obrazidan ancha keng foydalanganligini, ular vositasida tasvirdagi dramatik, tragik jihatlarni ta'kidlashga intilishning, bu borada sezilarli yutuqlarga erishganligini e'tirof etadi. Adabiyotshunos olim yuqoridagi asarlarni tahlil qilar ekan, urush davri haqida asar yaratganda davrning barcha murakkabliklarini berishga katta umumxalq kurashining butun qirralarini ko'rsatishga harakat qilganliklarini mamnunlik bilan aytadi. Yozuvchilarimizning ikkinchi jahon urushini, o'sha kunlarning mardlik va matonatga to'liq tarixini badiiy vositalar yordamida ifodalashga intilishi, jahon xaritasiga qonli dog'lar tushayotgan hozirgi kunda kishilarni o'tgan urush fojialaridan ogohlantirishlari, yosh avlodlarni o'sha yillardagi ulug'vor ishlarga undashlari, bu, albatta, ularning yutuqlari ekanligini adabiyotshunos olimimiz Umurzoq O'ljaboyev alohida ta'kidlaydi.

Adabiyotlar:

1. U.O'ljaboyev.(2007). Badiiy tasvirning haqqoniyligi. Ziyo nashriyoti: Guliston.
2. U.O'ljaboyev.(1976). Mardlik va matonat tasviri. T.: G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.
3. U.O'ljaboyev.(1992). Xotirada chizilgan izlar. T.: G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.
4. U.O'ljaboyev.(2012). Zamon talabi va ijodkor mas'ulligi. T.: O'zbekiston.
5. U.O'ljaboyev.(2016). Hikoyachilikda davr nafasi. T.: Turon-Zamin-Ziyo.
6. U.O'ljaboyev.(2017). Adabiyot-ko'ngil ko'zgusi. T.: Turon-Zamin-Ziyo.
7. U.O'ljaboyev.(2022). Qalbim to'ridagi odamlar. Fan ziyosi. Toshkent.

8. Q.Yoldoshev.M.Yoldosheva(2016). Badiiy tahlil asoslari. T.: Kamalak.
9. D.Quronov.(2019). Adabiyot nazariyasi asaosalari. T.: Noshir.
10. H.Umurov.(2004). Adabiyotshunoslik nazariyasi. T.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti.

ЖОН ДОСС ПАССОС ВА УНИНГ «АҚШ» ТРИЛОГИЯСИ

Хонимқул Тожиёев

Гулистон давлат университети

“Инглиз тили ва адабиёти” кафедраси ф.ф.н. доценти

Умматов Бахтиёр Тошқўзи ўғли

Гулистон давлат университети

“Инглиз тили ва адабиёти” кафедраси ўқитувчиси

Ботирова Шафозат Нормуратовна

Гулистон давлат университети талабаси

Аннотация: Мазкур мақолада Америка адабиётидаги XX асрдаги энг “шуҳратпараст” ҳар хил Чикаго шаҳрида туғилган Жон Родерго де Пассос машҳур модернист ёзувчилар салафлар сифатида Дос Пассос ижодига маълум даражада ижобий таъсир кўрсатганлар қиёсий таҳлиliga бағишланган. Шунингдек, Кинохроника фаолияти, ишлаш стилини Дос Пассос шоирларга ҳос тасвирлаб беради. Уларда автобиографик Америка маданияти акс эттирилган воқеалар сифатида кўринади, услуб табиқи ёзувчи нуқтаи назаридан чизилди. АҚШ трилогияси, юқорида айтганимиздек, бир нечта персонажнинг ҳаётлари тарихини галма-гал ва керакли ўринларда тасвирлаб далилланган.

Калит сўзлар: Трилогия, Тўсқинчилик даври, демократик реформлар, афтобиография, журнализм, сюжет, Революсияси даври, режиссёр.

Кириш. Француз файласуфи, танқидчи ва ёзувчи Жон Пол Сартр америкалик романнавис Джон Досс Пассос тўғрисида эссе ёзар экан (1938) «Мен Досс Пассосни замонамизнинг энг буюк ёзувчиси деб биламан» деб юксак баҳо берган, зеро «АҚШ» трилогияси муаллифи Америка адабиётининг 20- асрдаги номдор ва бошқаларга ўз таъсирини ўткази оладиган ёзувчига айланган. Трилогияда учта роман Америка 20- аср 10—20- 30 йилларнинг танқидий ҳужжатига айланган ва шу йиллар Америка тарихи ва ҳаётининг суръатини чизган, танқидий ҳужжатларини ўз ичига олади. «АҚШ» ижтимоий ва сиёсий асар бўлиб бу муаллифнинг стилистик тажрибалари орқали, улар воситасида тарихга хизмат қилиш санъатини шакллантира олдилар. Шу сабаб трилогия Джон Досс Пассосни ажойиб адабий мартабага эриштирди. Трилогиядаги «Катта пул» романи «АҚШ» трилогиясининг сўнги романи ҳисобланади ва унда биз муаллифнинг ўз ғояларини ёклашга ҳаракат қилганини кўрамиз. Аввало, асарни кўриб чиқиш унинг умумлаштирувчи ҳолатига ёрдами, баҳоланиши ундаги маъноларнинг моҳияти ва мақсадни тушуниб олишимизга ёрдам беради. Иккинчидан, ҳикоя қилишнинг тўрт услубини моҳирона кўллаганини, муҳокамаларда ишончли далиллар келтира олган. Романнинг тарихий контексти нимада?

Дос Пассос америкалик романнавис, драматург, шоир, тарихий ва сиёсий адабий асарлар ёзувчиси ва ўз услубига эга ёзувчи Дос Пассос (1896-1970) «АҚШ» трилогиясини 1927-1936 йиллар орасида, яъни 10 йил ичида ёзди. Бу давр АҚШда бўрон инқирози-Тўсқинчилик даври эди. Йигирманчи йилларнинг йигирмалари поёнига етиб қолган ва Америка адабиёти ўттизинчи йилларни бошқача ўзгарувчан назар билан қураётган, қисман

демократик ўзгаришлар ўтказиш талаб қилинаётган давр эди. Йигирманчи йилларни обриси тушиб кетган, савдо-сотик авж олган 10 йиллик ҳисоблашади, қисман демократик реформлар ўтказишни талаб қилаётганларни тўхтатиш, уларнинг фаолиятини, чеклаб қуйишга киришган. Иқтисодий инқироз даври эди бу йиллар «АҚШ» салбий ва тушунмовчиликларни ёритади, танкидий ҳолатларга алоҳида эътибор беради. Учинчи сунги учинчи романи чоп этилганида унинг коммунизм баробарида охир-окибат заилида танкидчиси экани билинди. Ёзувчининг сиёсий қараши ва муносабатида ўзгариш, алмашиш юз берганди, ягона инсон пешонасида ҳозирги сиёсий жамиятга хизмат қилишга айбдор қидиришга қарамай бу муассасанинг қандайлигига қарамай, Дос Пассос асарларида нимадир доимий ўзгаришсиз қолаверади. Муаллиф «Америка ҳаётини сатирик тасвирлашини мақсад қилган, сўнги маҳалдаги берилган воқеа-ҳодисалар тасвирланган.» Трилогия муаллифининг 12 йиллик ҳикоясини ўз ичига олган. Уни образлилик билан ҳикоя қилинди. Дос Пассос аввалроқ 1925 йилда ёзган “Manhattan Transfer” (Манхеттан кўчириб ўтказилиши) романида қўлланган услуб кўпчиликка ёйилиб ўқилган ва танкидий эътиборга сабаб бўлган. АҚШда автор бундай «техника» қўллашни мукамаллик даражасига кўтара олди. Бундай услуб 1500 вароқдан ортиқ романга лойик қурилган. Ақлга тўғри келадиган адабий жанр- роман таржимаи ҳол, афтобиография, журнализм, идиллияси кўринишлар ва шеърый кашта каби безалган. Дос Пассоснинг узи айтишича «жамоа» роман тарих марши, саф тортиб юриш ҳақида бўлиб, одамларнинг турмушларидан яратилган. Романларда шахсий алоқада олинган қаҳрамон йук; бунинг устига устак бош қаҳрамон ижтимоий гуруҳ. АҚШ синфий тукнашувга юзма-юз боқади, зурлик ва у жамият ҳаётининг газлама-матоси ваз арба берган сафр етказган ва тарафқаш шахсий инсоний ҳукукини имтихондан ўтказган.

«АҚШ» трилогиясининг асосий гоёси ҳаёт, жамоа ва шахслар ҳам эмас на қаҳрамонлар, на ярамаслар ҳам эмас. Уларнинг тақдири умуман, бошқача олганда жамиятнинг йуналиши, тинч аҳоли. Мазмунига кура трилогия тарихнинг олиши уч фазали паллали булинма штатларнинг пасайиши = ёмонлашишининг тарихидир. «42 параллел» Американинг 1900 йилдан 1917 йилгача урушга киришигача булган даврни қамраб олади. Биринчи роман йигирманчи аср бошларидаги орзу-истакларини қурсатади ва юксалишга томон бошлайди. «1919» да уруш асосий масала; у «катта кизиқишнинг сюжети» сифатида қурилади дахшат, қурқинч, ваҳима жойи, тушиш, пастга уриш, баҳосини қамайтириш, нархнинг пасайиши, арзонлашиши, янги жинсий имкониятлар, революцион лаҳзалар, дақиқалар, инерсия, олдинга силжитувчи қуч, импульс капиталистик тизимдаги ўзгаришлар, рус Революцияси Даврида энг юқорига қутарилиб, унга гарбий ёндашув параллел киёслар йук. «АҚШ» нафакат Қушма Штатларнинг ички ишларига аралашди, балки халқаро микёсдаги ишларга ҳам кизиқиши бор эди албатта. Романга «1919» йил Версал конференцияси билан нукта қуйилган. Савдо-сотик томонга ўтмоқ 1920 йилда очилди ва супер ҳокимиятлар амалга чиқди. «Катта пул» 1920 йиллар тасвирини ўз ичига олади. «АҚШ» нинг «КАТТА ПУЛИ» иқтисодий томондан барқарор бўла оладиган ижтимоий томондан ҳеч кимга қарам булмаган алоҳида ажралиб турган одамни ҳаяжонлантирадиган томондан тулқинлантирувчи ва шахсий томондан бузилаётган жамиятнинг тасвирини қурамыз. Бош қаҳрамонларнинг уқвчини тулқинлантирувчи, бефарқ қолдирмайдиган танззулли ва жамият тизимининг иқтисодий ва молияни баъзи жойларида уринсиз сарф қилишлари ёнма-ён, параллел тасвирланган. Жамики прогрессив, ижтимоий ишонч – орзу Сакко ва Вансетти ларнинг ўлимига боғлиқ ҳолда ҳикоя қилинади. Трилогия «Vagg» суръати билан тугайди. «Vagg» амалга ошмаган, синик

ваъдалар ва алдашларнинг рамзи. Трилогия кино саноати техникаси тажрибаларидан илҳом олиб, кадрларни монтаж қилиш, уларни жой-жойига ишлатишлардан яратилган. Репортаж ва хужжатли фильмлар кинохраникалар тасмаларидаги олинган элементлар ва бошқа унсурларни ўз ичига олган кадрларни саклайди. Муфассал катор бадий образлар персонажлар объектив фото аппаратлар кўзига жойланиб, амаллардаги саҳифаларга «кўчирилган». Хужжатли нарсалар ва табиий материаллар кенг-мул, замонавий эпик дostonлар яратилишида авваллари ҳам аслида қулланилган. Хикоя қилишнинг, киссани айтиб беришнинг, туртта услуб- шакллари ўзаро диологик муносабатлар баёни пухта ишлаб чиқилган эпизодлар ташкил қилади. Бу усуллар ҳар қил турлар, хилларни қуллаш орқали тақдим қилиниши, тақдимои аниқ сюжет ишлаб чиқишни кўзда тутмаган, балки фақат «АҚШ»нинг ҳаракатини реалистик тасвирлашга интилади, тарих жараёнидек тасвирланади. Шунинг учун трилогиядаги мазмунлар тематик мавзусига кура ва структурал асар қурилиши тузилишидаги кучланишлар кескинликлар баён этилган блоклар орасида мураккаб ва ҳар қил баён асардаги туртта этилган тасвир услубини ташкил қилганки, у китоб охиридаги зарар, зиён етказилган борлиққа боғлаб йигирманчи аср Америкасининг реалистик расмини чизади. Очик аниқки, афтидан Дос Пассос қуплаб гоюларнинг келажаги («Уллис») дагидек ишончи қомил бўлган ўзининг техникавий фикрларини ва ўз баланси элементларини ижтимоий роман даласидаги «Сўнгги буюк ихтиро кашфиётчиларнинг маркази» деб ҳисоблайди.

Хикоя қилиш усуллари. Ўйлаб топилган персонажлар «АҚШ» трилогиясидаги ўнлаб қаҳрамонлар ҳаёти тизими баёнини ўз ичига олгангина эмас балки асосий сюжет-Фабула ичидаги сурункали тарих даврлари- босқичлари ичидан ўзаро бир – бирига боғланиб, кашталар, гуллардек жойлаштирилган. Қаҳрамонлардан бирортаси ҳам тирик эмас, ёки романнинг ягона бош қаҳрамони эмас. Асар саҳифаларида уларнинг бирортаси ҳам устиворлик қилмайди, бирорта ҳам қуч ҳулоса томон «Ҳаракатлантормайди». Уларнинг баъзилари ҳар уч романда ҳам учрайди, аммо улар уйнаган рол муҳимлик жиҳатидан романдан- романга бир- биридан фаркланадиган равишда учрайди. Образлар жамиятнинг оддий одамлари, фуқаролари, улар ўша вақтдаги Америка жамиятининг оддий уртамиёна одамлари. Уларнинг ўз шахсларига тааллуқли тарихи «Типлар хикоясини» мисралар ортидан қидиришга тўғри келади шекилли. Бу хикояларнинг баъзилари ўзаро кесишади, бошқалари ёндош- параллел ҳаракатланади, баъзилари, яъни яхлит изчиллик билан ўзлуксизликда давом эттирилади, бошқалари эса назардан тушиб қолади. «Қатта Пул» асарида бу одамлар аввалги, олдин бўлиб ўтган уруш қатнашчилари, зурлари, фильм юлдузлари, Уолл этриклик промотерлар, ижтимоий фильми юзага келтирувчи ишчилар, реформачилар, коммунистларнинг йулбошловчилари, Кушма Штатлар Сенаторлари. Уларнинг ҳаммаси тез муқофотланишини талаб қилишади, ҳаётга ва миллионлар томонидан тан олишини исташади, аммо улар бугун бору, эртага йук, қаҳрамонлардир, буни ҳисобга олиб қуйишимиз керак. Мэрининг бўйида бўлиб қолади. Жорж эса Мэрининг унга турмушга чиқишини талаб қилади деб ўйлаб безовта бўлиб, ҳавотир ола бошлайди. Бунинг ўрнига Жорж ундан боласини олдириб ташлайсан деб қаттиқ талаб қилиб туриб олишига ҳайрон бўлади. Мэри социалистик ташкилотлар атрофида уралашиб юришда давом этади. У Жорж билан ажрашиб, бошқа машҳур ташкилотчи Бен Комптон билан учраша бошлайди. Мэри унинг қўлини сурашини хоҳлайди, бироқ Бен унга уйланишни истамаслиги айтади. У эса саёҳат қилишда давом этади. Бен бир бой ёш хотинни учратиб қолиб, унга уйланади. Мэри ижтимоий ишлар билан шуғулланишни давом эттиради. Мэри жамоавий ишларга бағишлаб, ўзининг

пахсий қизиқишлари зарар- зиёнига ишлашда давом этади. Бош қахрамон аёллардан охиргиси Марго Доули, у ҳам Чарли хақидаги бобда пайдо булади. Марго камбагал оиладан чиккан, унинг отаси ичкиликка ружу куйган, пиёниста. Маргонинг онаси кийинчиликлардан безор булиб, Маргонинг отасидан кетади ва водевилник актёр Френк Мандеви билан учраша бошлайди. Френк Маргони ашула –кушик айтишга, рақс тушишга ўргатади ва у шундай чиқишларда қатнаша бошлайди. У хали ўсмирлик ёшида бўлсада, Френк унга шилқимлик қила бошлайди. Марго Тони исмли мусиқачини севиб қолади ва улар иккаласи Хаванна томон йул оладилар. Шунга карамай бу жуфтлик- хар иккисининг ҳам бахти чопмайди, купинча уруш- жанжалга мубтало булиб қоладилар. Маргонинг боласи туғилади, аммо бола тез орада бўлмай қолади. Онасининг ёрдами билан у Кушма Штатларга кайтади. У раққос Зигфилд Фоллис деган ном остида раққосликка ишга киради ва миллионернинг угли Майк Уинтчэси билан учраша бошлайди ва рол тақсим килувчи режиссёр Жерими Хермантга турмушга чиқади. Марк уни таътилга чикканида ёзда Марго Тонини учратиб қолади. У Тонига гамхурлик қилади. У хаддан ташқари кўп ичканидан касал булиб қолганида ва Тони кизнинг пулини, кимматбаҳо такинчокларини угирлаб кетиш билан, яъни «яхшилиikka ёмонлик» килиб жавоб беради. Марго эркаклар орасида овараю- сарсан бўлиб қолиб, уларнинг қизга берадиган пуллари қолмагач, қиз Чарлига якинлашади, аммо унинг компанияси ишдан- бизнесдан чикқанидан сўнг ундан кетишга мажбур бўлади. Марго Чарлининг автомобил фалокатидан шифохонада улганини билади. Нью –Йоркдан Майамига кучиб утганидан кейин Марго кучмас мулкка маблаг кушади ва анча –мунча пул ишлаб олади. У уз онаси ва бу пайтга келиб пионисталикдан огир касалликка учраган Тонига гамхўрлик қилади. Маргонинг кушикчилиги унинг сахнадаги доимий фаолияти бўлиб қолади. Романнинг унга бағишланган қисмида Маргонинг кино юлдузига айланишини уйлаб, Марго Тони ва онаси Холливудга йул оладилар. Унинг кўпгина замондош ёзувчилари регионларга, минтақаларга, асосий эътибор бадий адабиётнинг қисқа шакли тобора мукаммаллаштириб, ёки романларини кучли, ҳаракатчан, ғайратли бир шаклга келтириш учун ўз персонажларини ва ички сезгирликларини маълум тартибга солиш учун, Дос Пасос замонасининг ижтимоий онгини Америка жамиятини бўртиб турадиган, каттароқ контурларда ва панорамик шакллар яратишда, тарихий оқимларда воқеа - ҳодисаларни кенг сахналарда тасвирлашга ҳаракат қилди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. John /H. Wrenn, "U.S.A.," John Dos Passos (Twayne: 1999) quoted in: "Themes of Memory, Language, Tragedy, Doubt and Affirmation," <http://www.Enotes.com/usa>
2. Robert Dowling, "John Dos Passos," "The Oxford Encyclopedia of American Literature, ed. Jay Parini (Oxford: Oxford University Press, 2004): 394
3. Malcolm Bradbury, the Modern American Novel (Oxford: Oxford University Press, 1992). P.108
4. Henning Hhies, Hauptwerke der amerikanischen Literatur: Einzeldarstellungen und Interpretationen. (Munchen: Kindler Verlag, 1995) 317
5. E.L. Doctorow, "Foreword," "The Big Money (Boston: Mariner Books, 2000)
6. By John Dos Passos Illustrated by Reginald March Boston: Hoiughton Mifflin Company, 1946 365 pages comments by Bob Corbett May 2014
7. THE U.S.A TRILOGY BY JOHN DOS PASSOS REVIEWED BY WILL AUGEROT December 26th, 2013.

ПЕРВЫЙ ТАЛАНТ В РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Байзианов Мустафа Мухаммедович

к.ф.н., доцент кафедры русского языка и литературы

Гулистанский государственный университет

Аннотация. В статье речь идёт о творчестве одного из талантливых русских художников слова, который жил в первой половине 19-го столетия и внёс большой вклад в изучение жизни, быта, фольклора, истории восточных людей, населявших Оренбургский край. Следует заметить, что произведения В.И. Даля написанные на восточные темы не получили свою соответствующую оценку. Мы в данной статье, не претендуя на полное раскрытие данной темы постараемся восполнить отдельные пробелы в изучении данной темы.

Огромное художественное наследие В. И. Даля по сей день ждет своих исследователей, не все вопросы его творческого дарования изучены до конца. Может быть, предвидя подобный разворот событий, вокруг творчества своего современника известный критик В. Белинский на опережение писал: - «После Гоголя это до сих пор решительно первый талант в русской литературе». [1] Начиная со второй половины 20 века стали выходить полные его собрания сочинений и появилось больше возможностей для изучения творческого дара писателя. Исходя из высказывания великого критика, можно сказать что, В. И. Даль в своих восточных повестях, рассказах, очерках проводит реалистический анализ жизни, он сочетается с острой критикой общественной жизни, нарушением моральных и философских проблем. Большинство его повестей основываются на наблюдениях, изучении и анализе действительности. Следовательно, его произведения строятся на конкретных жизненных фактах. А такой подход от писателя требовал аналитического ума, прежде чем писать, показать характеры он должен был изучить обычаи, условия жизни, природные явления, психологию и мораль чужого народа. В своих восточных произведениях Даль не упустил из своего внимания ни одного слоя местных жителей, их быт, образ жизни, народных памятников. С этими трудными задачами он справился и создал свои восточные произведения, и они сделали имя писателя бессмертным. Своим методом в изображении реалистической жизни он поднялся на один уровень с Н. Гоголем и О.Де Бальзаком. Огромное художественное наследие В. И. Даля по сей день ждет своих исследователей, не все вопросы его творческого дарования изучены до конца. Может быть, предвидя подобный разворот событий, вокруг творчества своего современника известный критик В. Белинский на опережение писал: - «После Гоголя это до сих пор решительно первый талант в русской литературе» . Начиная со второй половины 20 века стали выходить полные его собрания сочинений и появилось больше возможностей для изучения творческого дара писателя. Исходя из высказывания великого критика, можно сказать что, В. И. Даль в своих восточных повестях, рассказах, очерках проводит реалистический анализ жизни, он сочетается с острой критикой общественной жизни, нарушением моральных и философских проблем. Большинство его повестей основываются на наблюдениях, изучении и анализе действительности. Следовательно, его произведения строятся на конкретных жизненных фактах. А такой подход от писателя требовал аналитического ума, прежде чем писать, показать характеры он должен был изучить обычаи, условия жизни, природные явления, психологию и мораль чужого народа.

В своих восточных произведениях Даль не упустил из своего внимания ни одного слоя местных жителей, их быт, образ жизни, народных памятников. С этими трудными задачами он справился и создал свои восточные произведения, и они сделали имя писателя бессмертным. Своим методом в изображении реалистической жизни он поднялся на один уровень с Н. Гоголем и О. Де Бальзаком.

Будущий учёный и писатель Владимир Иванович рос в многодетной семье, родители были высокообразованными людьми, ценили книги, проводили обсуждение прочитанного в семейном кругу, тем самым, приобщая своих детей в мир интересных книг, прививая у детей любовь к чтению и владению языками. Так, Владимир получил прекрасное домашнее образование с раннего возраста и овладел основными европейскими языками. К этому времени Иван Матвеевич служил старшим лекарем в Черноморском флоте, что давало право обучать своих детей в Петербургском морском кадетском корпусе за государственный счёт.

В дальнейшем его жизнь непосредственно связана со столичным морским кадетским корпусом, куда он был определён в 1814 году. По окончании учёбы, в марте 1819 года Даль был назначен на службу в Черноморский флот. Володя был от природы любознательным, куда не плыл в составе флотилии, искал, находил и записывал новые слова, понятия и сочетания слов в тетради, которые в дальнейшемгодились ему в создании «Словаря Живого Великорусского языка» и художественных творений

В 1823 году он был переведён в Балтийский флот, но его преследовала морская болезнь, и были нелады с командованием Флота,

поэтому, с 20 января 1826 года он подал прошение об отставке с чином флотского лейтенанта. В том же году он поступает на медицинский факультет Дерптского государственного университета (ныне Тартуский государственный университет, Эстония), где ему посчастливилось слушать лекции вместе с будущим известным профессором медицины Николаем Ивановичем Пироговым (1810-1881).

В студенческие годы общительный юноша в Дерпте знакомится с Воейковым Александром Федоровичем (1779-1839) – русским поэтом, переводчиком, критиком и издателем, Николаем Михайловичем Языковым (1803-1846) – русским поэтом, одним из ярких представителей Золотого века русской поэзии, Василием Андреевичем Жуковским (1783-1852) – русским поэтом, одним из основоположников романтизма в русской литературе. Так у Даля начинается приобщение к литературным кругам. Собираясь друг у друга, талантливые молодые люди читали и обсуждали свои произведения, где активно участвовал и Володя. Эти и другие долгие разговоры о развитии литературы и искусства бесследно не пропадали, а оставляли глубокий след в его душе. В результате он находил время и читал произведения своих современников и предшественников, и самое главное, пробуждается в нем интерес к писанию.

В 1829 году начинается русско-турецкая война, Даль В.И., как военнообязанный отправляется на эту битву в качестве военного врача, досрочно сдав выпускные экзамены. Находясь в качестве военного врача на войне, наблюдательный молодой человек сталкивался со всеми тяготами и ужасами военной жизни, встречался с людьми из разных регионов, в карточках записывал из их уст новые слова и выражения. Когда он в апреле 1832 года вернулся в Санкт-Петербург из фронта, то привёз с собой огромное количество так называемых новых слов и выражений. В том году в «Московском телеграфе», издаваемом Николаем Полевым, печатаются его первые литературные опыты под общим названием «Русские сказки». На публикацию обратили внимание профессиональные

критики и писатели. В следующем номере того же журнала печатается повесть «Цыганка» из жизни молдавских цыган, она отличалась своеобразным народным языком и композиционным строением.

Благодаря В.А. Жуковскому В. И. Даль, впоследствии сделался другом А.С. Пушкина, И.А. Крылова, Н.В. Гоголя. Он также познакомился с братьями Перовскими, с влиятельными людьми столицы, что способствовало дальнейшему росту писательского таланта и карьеры. Один из братьев - Василий Алексеевич Перовский в 1833 году, был назначен на должность Оренбургского военного губернатора. Он, как человек просвещённый, любил окружать себя людьми образованными или чем-либо заявившими о себе в литературе или науке, поэтому, собираясь к месту своего назначения в Оренбург, он пригласил с собой В.И.Даля в качестве чиновника особых поручений при нём. К этому времени В.И.Даль работал в военном госпитале, Перовский попросил главного инспектора медицины прикомандировать доктора Даля в Министерство внутренних дел для дальнейшего прикомандирования в его распоряжение. Так он, в 1833 году оказался в Оренбурге под началом Перовского.

Здесь он знакомится с жизнью, бытом восточных народов. Он заинтересованно записывал из слов человека, прибывшего из юго-востока в Оренбург: - «Рассказ Абдурахмана Ишана, Афганца и муллы Мирзы из народа Лагман» (1833), это свидетельствует о его явном интересе к восточным странам, к их образу жизни, так постепенно он становится знатоком фольклора, географии, истории и философии не только Средней Азии, но и других исламских государств. Он изучил «Коран», был знаком с историей Темура по книгам «Зафарнама» («книга побед») Низамиддина Шоми, «Зафарнома» («книга побед») Шарафуддина Али Язди, так же с «Шажорайи тарокима» (Родословная туркмен) и «Шажорайи турк» (родословное древо тюрок). Абдулгази (1603-1663) – хан Хивы, историк, родился и жил в Ургенче. Его книги содержали данные об истории туркмен, каракалпаков, казахов, узбеков, а так же народных преданий, легенд, пословиц, сказаний и поговорок. Также в его книгах собраны исторические и архивные документы о жизни восточных народов.

Постепенно он приступает к написанию своих восточных произведений.

Итак, образ жизни людей исламского востока становится темой для многих произведений В.И. Даля, которые впоследствии принесут ему писательскую известность. Исходя из событийного ряда, можно подразделить их на несколько групп:

1)Произведения имеющие этнографический и научный характер, куда можно отнести: письма самого Даля из зимнего похода, «Нечто о кумысе» (1843), «Рассказ пленника Якова Зиновьева» (1839), «Рассказ вышедшего из Хивинского плена» (1839), «Рассказ Абдрахмана ишана, афганца и муллы Мирзы (1843),

Рассказ лезгинца Асана о похождениях своих» (1856) и др.

2)Произведения, посвященные истории жизни жителей Оренбургского края. Самые известные из них: «Бикей и Мавляна», «Майна», «Башкирская русалка»

3)Произведения, имеющие непосредственные отношения к жизни исторических деятелей узбекского народа: «Повесть об аксак-Тимуре», «Шейх Наджмуддин», «Гальяс – учитель».

4)Притчи, повествующие о жизни исламских правителей, мудрецов: «Сулейман и Сова», «Сулейман и ворона», «Калиф художник».

5)Произведения, носящие сказочный характер: «Жизнь Дингиз-хана», «Бараны, - восточная сказка»

Делая общее заключение по содержанию повестей, мы можем сказать

Первое: В.И. Даль внёс большой вклад в изучение Оренбургского края и мусульманского востока в целом.

Второе: Он как талантливый историк, этнограф изучил географическое месторасположение соседних и прилегающих к Российской Империи стран

Третье: В повестях Даля описывается привычный образ жизни, происхождение и проблемы в жизни восточных народов.

Четвёртое: Восточная женщина верная супруга, способная постоять за себя, за своих детей.

Пятое: Для героев и героинь В.И. Даля превыше всего понятия родины, свободы и любви.

Использованная литература:

1. Белинский В. Г. Полное собрание сочинений в 13 т. М.1955т. 9, с. 399.
2. Николай Модестовъ, - Владимир Иванович Даль въ Оренбургъ, г. Оренбургъ 1913, стр. 6-8
3. П.И.Рычков: -Топография Оренбургской губернии, Оренбург 1887, стр. 36
4. . А.С. Пушкин избранные произведения М. Художественная литература 1970 с.388
5. Путешествіе въ Туркмению и Хиву въ 1819 и 1820 годахъ, гвардейского генеральнаго штаба капитана Николая Муравьёва посланнаго в сии страны для переговоров ъ. Москва, въ типографии Августа Семена.1822г.
6. В.И. Даль «Оренбургский край в художественных произведениях писателя, Оренбург, Оренбургское книжное издательство с.17,135,239,287,281
7. Абулгази. - Шажараи турк Т. «Чулпан», 1992 с.14.

ДИАЛЕКТИКА ЧУВСТВ В ПОЭЗИИ ЕВГЕНИИ ЯНИЩИЦ

Грицук Лариса Николаевна

Старший преподаватель, loragritsuk@tut.by

Брестский государственный университет им. А. С. Пушкина (Беларусь)

Аннотация. Белорусская поэтесса Евгения Янищиц предстает перед читателем глубоко трепетным и предельно искренним лириком, одухотворенным любовью к родной земле, прежде всего к белорусскому Полесью, где она родилась, к ее скромным, трудолюбивым людям и самой природе. В лирических стихотворениях этой книги звучат мотивы любви к родному краю, к отечеству. Поэтесса размышляет о ценностях народного быта, говорит о великой беде, постигшей Беларусь в результате Чернобыльской катастрофы, об уважении к родному языку и национальной культуре, об истреблении лучших сынов народа в массовых репрессиях 30-х годов прошлого века. Читатель чувствует великую силу, подлинность сокровенного чувства в произведениях Евгении Янищиц о любви, ту страсть и преданность, с которыми они написаны.

Ключевые слова: элегия, проблемы времени, любовь к родному краю, чернобыльская трагедия, ценности народного быта, гражданственность, уважение к родному языку и национальной культуре.

Евгения Иосифовна Янищиц (1948–1988) вошла в белорусскую поэзию, как хозяйка входит в свой дом – свободно, небрежно и непринужденно. О ее ярком самобытном таланте в разное время с любовью отзывались известные белорусские писатели, такие как:

Иван Мележ и Максим Танк, Аркадий Кулешов и Пимен Панченко, Янка Брыль и Нил Гилевич, Олег Лойко и Янка Сипаков.

В произведениях из книг «Снежныя грамніцы» («Снежные громницы») (1970), «Дзень вечаровы» («Вечерний день») (1974), «Ясельда» («Ясельда») (1978) поэтесса предстает перед читателем глубоко трепетным и предельно искренним лириком, одухотворенным любовью к своей родной земле, прежде всего Беларуси, Полесью, где родилась Е. Янищиц, к ее скромным, трудолюбивым людям и самой природе, что также много говорит о впечатлительном авторском сердце. Лирика Евгении Янищиц лишена вычурности, она очень органична, прозрачна и ясна и определяется той далеко не простой, присущей не каждому художнику простотой, за которой угадывается не только сила природного таланта, но и значительная творческая культура. Подлинность глубоко пережитого, человечески выраженного поэтического чувства, особенно привлекающего своей предельной естественностью, и уравновешенная, выверенная полировка всего произведения, и эмоционально емкие, богатые мелодией и смыслом строки в нем убедительно говорят об этом. И эта отточенность от книги к книге становится все более осязаемой, уверенной.

Первая книга Евгении Янищиц «Снежные громницы» многих удивила своей свежестью, естественностью, непринужденностью чувств. Поэтесса по-своему открывала мир, не избегая народно-песенных интонаций, которые весьма органично проявлялись в ней, передавая сложную диалектику чувств, их переходов и оттенков. Можно сказать, что уже в первом сборнике произведения Евгении Янищиц наполнены особым, элегическим содержанием, непохожим на произведения других поэтов. Лиризм, особенно в первой книге, существующий как бы вне связи с внешним миром предметов и вещей, можно назвать еще одной чертой элегической поэзии Е. Янищиц.

Творческое развитие Е. Янищиц шло по линии углубления реалистического содержания ее лирики. Это еще один признак элегического звучания ее стихов. Возросла «чувствительность» поэтессы к различным событиям и явлениям окружающего мира, стремление «соизмерить» с ней масштабы своей души, что можно увидеть в новых сборниках ее стихов. Об этом свидетельствует книга «Ясельда» («Ясельда»).

Книга лирика Евгении Янищиц «Час кахання і суму» («Время любви и печали») (1984) свидетельствовала о том, что переживания поэта усложнялись, обогащались ощущением «переходов в жизни, в чувствах». Глядя в добрые мамини глаза, любясь искусством сельских ткачей, их яркими полотенцами, ставшими народными сувенирами, размышляя о ценностях народного быта, она поднимается до больших, серьезных обобщений: «Ды кожны раз баюся я // Паміж вайной і мірам, // Каб хата сельская мая // Не стала сувенірам» [Янішчыц 1983, с. 21].

Углубление размышлений о сложных проблемах времени продолжает книга «На бегу плача». В лирических стихотворениях этой книги звучат мотивы любви к родному краю, к отечеству, белорусские песни, характерные и для предыдущих сборников Евгении Янищиц: «Свет адкрыты і босы // На радзіме маёй // Жаўруковыя росы // І трава – зверабой. // Тут не хваляцца пчасем: // Як жывецца – жывуць // Ды любыя напасці // Лекам песні звядуць» [Бугаёў 1985, с. 310].

Большое влияние на поэзию Евгении Янищиц оказал Пимен Панченко. Е. Янищиц близка ему по своей гражданственности, общественно-публицистической направленности своего творчества, которые, например, составляют содержание ее произведения под названием «Зорная паэма» («Звездная поэма») (1985). Там есть немало откровенно

публицистических, острых строк, делающих честь совести поэта: «Прагне зямелька пляча абароннага, // Просіць за бульбу, за лён і траву. // Грэшна вініць мне кагосьці старонняга, // Бо і сама без выгод не жыву! // Сэрца ў бянтэжным адчаі зайшлося. // (Мушу радкі прыгадаць!), // Толькі Анэткам маім і Антосям // Часу нямашка чытаць» [Янішчыц 1987, с. 71].

Произведения, которые поэтесса не успела включить в свои книги, изданные при жизни, проникнуты горечью, рожденной по многим причинам, в том числе и осознанием великой беды, постигшей Беларусь в результате Чернобыльской катастрофы. Одним из таких произведений является стихотворение «Чаша» («Чаша»), полное горя и боли, а также жалоб на пассивность и равнодушие людей к собственной судьбе: «Дзе твая, народзе, ўсёмагутнасць? – // У палоне, у патоку моў? // Колькі часу думаю пра сутнасць, // Так і не прыйшоўшы да высноў. // Журавы гуртуюцца журліва, // І чарнее корань у сасны. // Бачу, як хістаецца жахліва, // Як трымціць на вагах шар зямны» [Бугаёў 2003, с. 309].

В стихотворении «Аб масе» («О массе») также содержатся резкие упреки в адрес белорусов за их социальную индифферентность, особенно за невнимание к проблемам национального бытия и за их непонятную готовность терпеть любые унижения, которые мы почему-то называем толерантностью: «Якая ж ты, народнасць а ці раса, // Што ўжо ідзеш сама сабе на звод? // Мiane само трывожыць слова «маса» // Якое замяняе ўжо – народ!» [Бугаёў 2003, с. 310].

В предыдущих книгах Евгения Янишчыц не раз писала о бедах деревни, а в ряде других стихотворений из сборника «Каліна зімы» («Калина зимы») с тревогой писала о ее сложных проблемах, от опустевшей школы до отравленных химией, и не только ею, полей, ручьев и рек, загубленных равнодушием мелиораторов, у которых, как с грустью отмечают остроумные крестьяне, «пустота в голове» и «глаза пахнут пустыней» («Пра балота» («Про болото»)). Но в «Краснай цане» («Красной цене») многие деревенские проблемы как бы собраны в один фокус, высвечены через судьбу отдельного человека, представлены рядом с нами, как говорят кинематографисты, крупным планом, и потому впечатляют особенно сильно.

Не меньшего эффекта поэтесса достигает, когда говорит об острых и даже наболевших проблемах времени не с публицистической страстью, а в более привычной ей лирической, чуткой, тихой манере. Одно из таких «тихих» стихотворений о том, что особенно волнует общественность, – об уважении к родному языку и национальной культуре: «Будзе слоту абвяшчаць прагноз, // Лістабой учыніць ператруску. // Песняй, што расчуліла да слёз, // Я прыму цябе па-беларуску. // Краю бласлаўёнага дачка, // Дзяку й лёсу, маю не ў нагрузку – // Зорны крыж Мацея Бурачка... » [Бугаёў 1989, с. 276].

Многое в этом произведении написано прекрасно. И прежде всего обращает на себя внимание повторение ключевой, опорной фразы, которая конструктивно выдерживает произведение, связывая все его строфы в одно неделимое, нерушимое целое. Особенно хорошо, трогательно звучит самый последний, окончательный вариант этого непрерывного повторения: «Помолчи со мной по-белорусски». Такая замедленность конденсирует большую поэтическую энергию и может подействовать на человека так же сильно, как взрывное публицистическое слово.

Трагические страницы белорусской истории также дали поэтессе много горечи, правды об истреблении лучших сынов народа в массовых репрессиях культовых времен. Стихотворение «Над хронікай 30-х гадоў» («Над летописью 30-х годов») стало красноречивым свидетельством того потрясения, которое вызвало в душе Евгении

Янищиц это страшное, ужасное, словно дьявольское, предзнаменование: «Які разгул шалёным капытам, // А здэкаў жах, нібы ў сярэднявеччы! // І Д'ябал у Суддзі перапытаў: // – Таленавіты? Значыць, небяспечны! // Паміж травы трагічнай і бруддзя // Стаю ў журбе і думаю аб вечным: // Таленавіты – сам сабе суддзя, // А для паскуд – заўсёды небяспечны» [Бугаёў 2003, с. 309].

В последних строках можно услышать не только вызов сталинизму, от зловещего призрака которого невозможно окончательно уйти, но и протест против любых посягательств на свободную волю личности, что чрезвычайно важно во всех сферах жизни, творческой деятельности и совершенно необходимо для нормального общественного развития.

Как уже говорилось, у Евгении Янищиц всегда было много стихов о любви. А ее любовная лирика с первых книг манила искренностью, душевностью, глубоким переживанием, умением поэтессы передать самые разнообразные оттенки сокровенных чувств. Сокровенная исповедь поэтессы ярко выражена в сборнике «Каліна зімы» («Калина зимы»). Естественно, что ее действия совпадают с общим направлением движения поэтической мысли в книге. Элегический пафос раскрывается у Е. Янищиц через любовную лирику. Причем этот пафос выражен глубоко, многогранно, с выстраданной открытостью, с доступом не только к возвышенному, всегда присутствующему в истинной любви, но и к изменчиво-противоречивому, к самому болезненному, к тому, что неразделимо, безответно или обмануто, предано в любви. Выражение интимных чувств у поэтессы становится все заметнее, от книги к книге оно обостряется все больше.

Сборник «Каліна зімы» («Калина зимы») тому яркое подтверждение («Пярсцёнак» («Кольцо»), «Куды ні гляну – гурбы маразоў...» («Куда ни гляну – сугробы мороза...»), «Да Вас» («К вам»), «Ты побач, тут...» («Ты рядом, здесь...»): «Чакае шлях. Чакае золак далёны. // Чаму ж душа бянтэжыцца яшчэ? // ... Прымерваю адзін пярсцёнак даўні – // І, нібы варам, палец абпячэ» [Бугаёў 1989, с. 280].

Горечь, болезненность и противоречивая сила любви очень сгущенно и пронзительно отразились в следующем стихотворении: «Яшчэ не збыты успамін // На вуснах смагай згорклай. // Маўчу цябе святлом калін, // Каменнямі узгоркаў. // Салонка з хлебам на сталі, // Абрусік дамаатканы. // Ты зноў вяртаешся, але // Няма мяне, каханы!» [Бугаёў 1989, с. 280].

Кажется, одного этого стихотворения достаточно, чтобы почувствовать великую силу, подлинность сокровенного чувства в произведениях Евгении Янищиц о любви, ту страсть и преданность, с которыми они написаны. Эмоциональный поток здесь настолько интенсивен, что даже строки, созданные как бы с нарушением каких-то обычных грамматических норм, приобретают поэтическую выразительность.

Поэзия Евгении Янищиц выглядит вполне традиционно. Поэтесса никогда не стремилась удивить вычурностью и какой-то особой, вынужденной уловкой. Е. Янищиц была чрезвычайно искренна в своих произведениях, она давала волю чувствам, которые жили в ее душе.

Літаратура:

1. Бугаёў Дз. (1989). *Арганічнасць таленту*: літ.-крытыч. арт. – Мінск : Мастацкая літаратура.
2. Бугаёў Дз. (1985). *Чалавечнасць* : літ. крытыка. – Мінск : Беларуская навука.
3. Бугаёў Дз. (2003). *Служэнне Беларусі*. – Мінск : Мастацкая літаратура.
4. Янішчыц Я. (1987). *Каліна зімы*: кніга лірыкі / Яўгенія Янішчыц. – Мінск : Мастацкая літаратура.

5. Янішчыц Я. (1983). *Пара любові і жэлю* / Яўгенія Янішчыц. — Мінск : Мастацкая літаратура.

ЎЗБЕК АДАБИЁТШУНОСЛИГИДА ЖАНР ТУШУНЧАСИ

Кучкарова Ҳафиза

*Ўзбекистон Давлат Жаҳон тиллари университети
немис тили назарий фанлар кафедраси
катта ўқитувчиси, филология йўналиши бўйича фалсафа доктори*

Аннотация. Ушбу мақолада жанр таснифи, хусусан кичик насрий жанрлар ўртасида тафовут, ҳикоя яратиш тамойиллари борасидаги ўзига хосликлар тўғрисида фикрлар баён этилган.

Калит сўзлар: жанр, ҳикоя, қисса, роман, эпос.

Ўзбек адабиётшунослигида ҳам жанр тушунчаси хусусида баҳслар олиб борилди.

Адабиётшунос олим Дилмурод Куроновнинг таъкидлашича, “Жанр терминининг қўлланишида турличалик кузатилади: айрим манбаларда жанр термини адабий тур (эпос, лирика, драма) маъносида ишлатилса, бошқа бирларида анча тор маънода (эпос – тур, роман – хил, тарихий роман – жанр) қўлланади. Шунга қарамай, жанр терминининг бир адабий тур доирасидаги умумий хусусиятлари билан фарқланувчи асарлар гуруҳи (масалан, эпос – адабий тур, ҳикоя, қисса, роман – жанр) маъносида қўлланиши кенгрок оммалашган. Тарихий категория сифатида адабий жанрлар системаси муттасил ҳаракатда яшайди: янги жанрлар вужудга келади, такомиллашади, истеъмолдан чиқади; ҳар бир алоҳида жанрда ҳам муттасил сифат ўзгаришлари кузатилади, бадиий ижод амалиёти унинг шаклий ва мазмуний хусусиятларига муттасил ўзгартиришлар киритиб боради” [1; 99]. Шунингдек, олим ҳар бир давр адабиётидаги жанрлар тизими адабий анъаналарнинг давоми ва адабий алоқалар натижаси. Ўларок янада ранг-баранг тус олишини, фаол жанрлар билан бир қаторда анъанавий ва хорижий адабиётлардан ўзлашган жанрлар ҳам истеъмолда бўлишини тушунтиради. Жанрлар таснифи борасида тугал хулосага келинмагани сабабини табиий дея кўрсатиб, бу ҳолатни жанрлар системаси муттасил ўзгаришда эканлиги, у ҳақдаги назарий қараш ҳам адабиёт тараққиётининг ўтиб бўлган муайян босқичига нисбатангина тугал бўлиши мумкинлигини таъкидлайди.

Адабиётшунос олим С. Мирвалиев хулосасича, “Жанрларни ўрганиш адабий-тарихий жараёнларни чуқурроқ тушунишга имкон берса, иккинчидан, ҳар бир ёзувчининг ана шу жараёнга қўшган индивидуал ҳиссасини, қолаверса, маълум бир халқнинг маданий-эстетик даражасини аниқлашга ёрдам беради. Шунинг учун жанрларни ўрганиш фақат шакл ҳақидаги масала бўлмай, балки мазкур формага сингдирилган ғоявийлик даражасини ҳам эслатади”. [2; 57] Ижодда индивидуалликнинг ўсиши билан аналитик тенденциялар ҳам кучая бошлади. Бу шубҳасиз, жанрлар табиатига ҳам катта таъсир кўрсатди.

Адабиётшунос олим Баҳодир Саримсоқов адабий жанрлар тараққиёти ва интеграцияси, адабий турлар борасидаги мавжуд қарашларга ўзгача ёндашув вақти етганлигини, хусусан, адабиётшунослиқда паремик турни ҳам алоҳида тадқиқ этиш лозимлиги ҳақида фикр юритар экан, “Ҳар бир мутахассис ўзгача мавжуд қараш ва концепцияларни синчиклаб ўрганса, керак бўлса, лозим топилган ўзгаришларни киритсагина, ривожланиш бўлади. Мана шу мантиқдан, айниқса, мавжуд адабий фактлар

табиатидан келиб чиқиб, жаҳон адабиётида тўртинчи адабий тур бор ва у паремия деб аталади” [3; 23]

Жанр таснифи, хусусан кичик насрий жанрлар ўртасида тафовут, ҳикоя яратиш тамойиллари борасидаги ўзига хосликлар тўғрисида адабиётшунослар ўз нуктаи назарини баён этишган.

У. Норматов: “Ҳикоя – улкан ҳаёт ҳақиқатини, шахснинг туб моҳиятини, характерици ихчам, сиқик шаклда ифодалаш, очиб бериш қудратига эга. Ҳикояни халқ тажрибасининг лўнда ифодаси саналмиш афоризмга, мақолга қиёс қилишлари тасодифиймас, – деб изоҳ берган олим. – Ҳикоя учун доим мавзу, материал топилаверади, фақат унга эътибор билан қаралса, бу жанрга чинакам истеъдодлар мурожаат этса бас, эътибор кўрсатилган ҳамоно у ўзининг самараларини кўрсата қолади”[4; 6]

Д. Қуронов фикрича, ҳикояда одатда, қаҳрамон ҳаётидан битта (баъзан бир-бирига узвий боғлиқ қисқа муддат давомида кечган бир неча) воқеани қаламга олинади. “Тасвирланаётган воқеаларнинг қисқа вақт давомида кечиши ҳикоянинг ҳажман кичик, сюжети содда, иштирок этувчи персонажлар сони кам бўлишини тақозо этади. Ҳикоя асосида ётган воқеанинг яхлит, тугал бўлиши талаб этилади, бунинг учун у ўзининг бошланиши ва якунига эга бўлиши (масалан, латифадаги каби) лозим. Яхлит воқеани тасвирлаш асносида ҳикоянавис ё шу воқеанинг, ё унинг воситасида характернинг моҳиятини очиб беради. Ҳикоянинг икки типи бўлиб, биринчисида очерклилик (тавсифий-ривоявий), иккинчисида новеллистиклик (конфликтли-ривоявий) хусусияти устундир. Адабиётшуносликда буларнинг биринчисини ҳикоя, иккинчисини новелла деб фарқлаш амалиёти ҳам мавжуд”.[5; 402]

Замонавий ҳикоячилик анъаналари, жанрий тақомили ва нутқий хусусиятларини чуқур тадқиқ этган адабиётшунос олима С. Камилова эса ҳикоянинг ўзига хос хусусияти ҳикоя интенсивлигида, бир сатрда концентрация, якуний ихчамликда эканлигини таъкидлайди [6;39]. “Ҳикоя дунёдаги ўзгаришларга, ижтимоий тараққиётнинг янги босқичига биринчилардан бўлиб муносабат билдиради, – дея таъкидлайди у. – У вақтнинг рамзий жанрига, ижтимоий ҳаёт табиатидаги ўзгаришларнинг ўзига хос бошланғич нуқтасига айланади. Ҳикоянинг ўзига хос хусусияти шундаки, у инсоннинг моҳиятини ва унинг вақтини белгилайдиган асосий қарама-қаршилиқ эндигина пайдо бўлган ва бошланғич босқичида бўлган пайтда содир бўлади ва воқеанинг асосий мақсади бўлади. ушлаш, бу зиддиятни намойиш этишдир”.

Хулоса қилиб айтганда, замонавий адабиётшуносликда кичик насрий жанрлар ўзига хос эволюцион босқични босиб ўтганлигини кузатишимиз мумкин. Хусусан, замонавий ўзбек адабиётида XX аср ўрталарида бўлгани каби кичик насрий жанр турларидан бўлган новелла ўрнини тўлиғича ҳикоя ва қисқа ҳикоя (драбл)лар эгаллаган бўлса, Европанинг немис тили адабиёт муҳида *Kurzgeschichte* (кичик ҳикоялар) жанри устуворлик қила бошлади. Кичик насрий жанрларнинг тараққий этиши ёзувчиларнинг ўзига хос услубининг шаклланиши, бадиий ифоданинг соддалашувига хизмат қилмоқда. Мазкур жанрларда яратилган асарлар эндиликда мавзу кўлами ва моҳиятнинг ёритилиш услубига кўра бутунлай ноанъанавийлик касб этмоқдаки, уларни алоҳида тадқиқ этишга адабиётшунослар томонидан катта эътибор қаратилмоқда. Жумладан, Франц Ҳолер ижодига назар ташлар эканмиз, унинг асарлари яратилишига ўз давридаги ижтимоий муҳит таъсирини инкор эта олмаймиз. Замонавий адабиётда кичик жанрларнинг ҳар хил турларига ижодкорлар томонидан қўл урилиши адабий танқидчиларнинг бу масалага эътибор қаратишига олиб келди.

Кейинги йиллардаги Европа адабиётидаги асарлар янги оҳанглар, ифода тарзи эса янги усуллар билан бойиб бормоқда. Ифоданинг қабариклиги, тасвирнинг серкатламлиги, мазмун, рухий ҳолат манзараларининг ранг-баранглиги билан, инсонни бадиий тадқиқ этишга бадиий усулларнинг ўз ўрнини бўшатиб бораётгани билан алоҳидалик касб этади. Қаҳрамон ҳаёлотини ва кечинмаларидаги жараёнларни тасвир объектига айлантириш, реаллаштириш, уни янада тўлароқ илғашга интилиши билан ўзига хосдир.

Адабиётлар рўйхати:

1. Куронов Д. ва бошқ. Адабиётшунослик лугати. – Т.: Академнашр, 2013, – Б 99.
2. И.Ғафуров. “Прозанинг шоири. Саид Аҳмад маҳорати”. – Т.: 1981, – Б.57.
3. Саримосоқов Б. Тўртинчи адабий тур//Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 2002 йил 7 июн, №23-24.
4. Норматов У. Кичик мўъжизалар// Ўзбекистон адабиёти ва санъати. – 1981 йил. – 27 ноябрь.
5. Куронов Д. ва бошқ. Адабиётшунослик лугати.- Т.: Академнашр, 2013, Б. 402.
6. Камилова С.Э. Современный рассказ: Содержательные векторы и повествовательные стратегии. (динамика жанра в русской и узбекской литературах). – Т.: 2016, С. 39.

СПЕЦИФИКА ФОЛЬКЛОРА

Адизова Обадон Истамовна

*доктор философии (PhD) в филологических науках, доцент
Бухарский государственный университет*

АННОТАЦИЯ. В статье описывается жанр фольклора, его история и принципы развития. В ее основу положены сведения о происхождении, эволюции, особенностях и структуре фольклорного жанра. Освещена также творческая деятельность французского этнографа и фольклориста Шарля-Арнольда Курра ван Геннепа. Он признан основоположником фольклорного жанра во Франции.

Ключевые слова: художественный образ, фольклорист, фольклор, биографический метод, персонаж, традиция, исторический, этнография, патриот, ревнитель науки

В наше время проблемы фольклора становятся все более и более актуальными. Ни одна гуманитарная наука — ни этнография, ни история, ни лингвистика, ни история литературы не могут обходиться без фольклорных материалов и изысканий. Мы понемногу начинаем сознавать, что разгадка многих и очень разнообразных явлений духовной культуры кроется в фольклоре. Между тем сама фольклористика до сих пор не определила себя, своих задач, специфики своего материала и собственной специфики как науки. Правда, в нашей науке имеется ряд работ общетеоретического характера. Однако жизнь идет вперед такими быстрыми темпами, что положения, выдвинутые в этих работах, уже не удовлетворяют, не отвечают той чрезвычайно сложной картине, которая постепенно вскрылась перед нами в результате упорного исследовательского труда. Определить предмет и сущность нашей науки, установить ее место среди других смежных наук, определить специфику ее материала стало делом насущной необходимости. От правильного понимания сущности и задачи науки зависит и правильность методов, а следовательно, и выводов.

Для Иоганна Готфрида фон Гердера классы крестьянки являются в то же время хранилищем, проводником и хранителем «народного гения», который формируется контактом человека с землей и климатом и который передается одного поколения к

другому, так как Древность, в языке, особенно в языковых произведениях популярные устные традиции, такие как былины, сказки и легенды. С универсалистской точки зрения Гердер утверждает, что каждый народ имеет своего неповторимого и неповторимого «гениальности», который появляется как основа по преимуществу обновления культурный, который должен объединять людей германский. Именно по наущению Гердера братья Якоб и Вильгельм Гримм предпринимать на просторах компании, собирающие устные традиции, перед ведут к раскрытию сущности этого «народного гения», которого мы конструкции так как до восстановить связь с персонажем аутентичный национальной культуры, утраченной элитами.

Скоро инициативу братьев Гримм будут копировать во всем Европе (Восток и Запад) и в Скандинавских странах. Уже в 19 веке «XIXe siècle» были предприняты усилия по воспитанию народа на собственном фольклоре, который появляется как под угрозой исчезновения под влиянием современности и урбанизации. Шаги, направленные на распространение фольклора, принимают форму реальных пропаганда националисты, присоединившиеся главным образом для того, чтобы вывести своеобразие и особенности фольклора, присущие каждому народ, что позволяет отличить его от народов соседей и связать его с теми, кого в контексте установления тождеств национальный, мы обозначаем как его далекий предки.

Гений народа передаваться на языке, мы понимаем, что поиски его будут ограничены. Прежде всего только к фактам устной традиции. Это к середине XIX века поле фольклора расширилось и что собиратели начинают проявлять интерес также к различным произведениям, происходящим из народных культур (верования, медицина традиционные, костюмы, искусства, техники) и далее обдуманый как они падают также фольклор.

Термин «фольклор» представил в 1846 года англичанином Уильямом Томсом, в замена старого формула «народные древности» или «популярная литература». Срок Восток быстро переведено как -то буквальный в языках тоже скандинавский как насчет Немец, по выражению «Volkskunde». Срок _ Восток возвращенный такой что в во французском языке употребление выражения «традиционизм» предлагается вместо термина Английский имея быстро лето заброшенный. Значение термина в разных языки разнообразный по мнению авторов, регионы и времена. Для одних фольклор — это знания, которыми владеют люди, а для других — это знания, которые мы (элиты) имеем о людях, взятые как объект познания.

Арнольд Ван Геннеп является первым, кто разработал Франция методологическая основа исследования научного фольклора и более точно определить область изучения того, что должно быть новая дисциплина, подшиппник само название своего предмета (фольклор обозначает затем наука о народных знаниях столько же, сколько общеизвестно сам). Хотя Ван Геннеп признает, что фольклорные произведения являются всегда первый факт творения личность, он предлагает ему также, по примеру Гердера, относиться к ним как коллективное производство, в той мере, в какой или они имеют широко лето принят народом и произведение анонимного автора.

Таким образом, Ван Геннеп публиковать в 1924 году его небольшая книга о фольклоре или он транспонирует некоторые ориентиры, уже принятые в его работах по этнографии. Он возобновляет эта дефиниционная и методологическая перспектива во многих ее хроники *Mercure de France* и в статье «Вклад в методологию фольклора», появившаяся десятью годами позже, в 1934 году, серия, которой уже не будет некоторый настолько закрытый, что с «Введение его Руководства, опубликовано в 1943 году. Пьер

Сентив, псевдоним ученый книготорговца издателя Эмиль Нурри, современник Ван Геннепа, публикует как для него разные произведения одного и того же приказ середины 1920-х годов: «Определение и назначение фольклора в 1926 году, затем новое определение термина в *Synthesis Review* в 1931 году, пока не появился его «Мануэль де фольклор», появившийся посмертно в 1936 году. Андре Вараньяк, что поколение отделяется от этих двух авторов, входит в эти дебаты в 1930-е годы, благодаря там снова к публикации работы по методу и его книги определение фольклора в 1938 г. Конечно, эти три автора не единственные, кто попытался охарактеризовать их домен учиться и он имел было возможно рассмотреть вклад Жоржа-Анри Ривьера, Рене Монье, Марселя Маже или другие. Тем не менее Ван Геннеп, Сентив и Вараньяк очевидно занимают центральное место в управленческой работе учений дисциплины, то построен в 1920-х и 1930-х годах.

Обращение к этим трем авторам вместе приводит к тому, что счет их соответствующих позиций, переплетенных, в движении институциональное признание их домен исследований. Таким образом, Вараньяк запускает проект французского фольклорного общества в конце 1920-х годов, включая Ван Геннепа когда-то был вице-президентом создание, ответственный за редактирование связанного журнала, задача из которых Сентивес затем взял на себя что он был стал президент затем президент честь этого общества с 1930 года до своей смерти в 1935 году. Последний преподавал фольклор в Школе антропологии в Париже, где он был назначенный с 1923 годом, в то время как что пятнадцать лет спустя Вараньяк стал помощник куратора Музея народных искусств и традиций, сделал то же самое в Школе Лувра. Ван Геннеп, отошедший от Французского фольклорного общества с 1930 года и появляется довольно критически относится к своей работе, а также к работе музея или Комиссии по коллективным исследованиям Люсьена Февра, приближается к тем не менее этого музей в годы войны, участвовавший в 1942 году в составлении опросной анкеты по календарю традиционный, возобновивший работу, уже начатую Вараньем в конце 1930-х гг. однако попытки определить фольклор и его метод предпринятые этими тремя личностями напротив, они действовали далеко не в однозначном и согласованном режиме. Мы воспринимаем в эффект в течение этот межвоенный период существование очень реальной борьбы между ними вокруг этих вопросов, из которых я буду возвращаться здесь определенные аспекты, сосредоточив внимание на их размерах ученые, без пренебрегать иногда более институциональное чтение или принимая во внимание межличностные отношения между этими тремя фольклористами. Далекие от рисования фиксированных трезвучий, эти борьба привести к этому что они ассоциированный иначе в зависимости от элементов сохранено. Итак, они являются согласен пора считать, что фольклор это «живой», раньше сильно противостоять вокруг этого предмет. Мы можем Также собирать временные договоры парами против другого участник трио: Ван Геннеп против Сентив и Вараньяк о подходе фольклорная история; Ван Геннеп и Вараньяк в пользу использования картографии в лице Пьера Сентива, который критикует ее полезность так много конфигураций, которые не исчерпывают поле возможных оппозиций.

Держа в центре внимания этот вопрос этнографии, интересно, однако маленький верен методу анализ история, до конца в развитие быстро а последний вопрос. С мы видит появляются после 1945 г. микробы одного групповой анализ культурный на основе модели интенсивное изучение обществ ограниченное", мы были бы возникает искушение задаться вопросом, кто из этих трех персонажей лучше всего воплотился в межвоенный период этот этнографический горизонт. Сентивес разработать совет методологический

почти малиновские но никогда не удобный пристрелка «жить». Вараньяк действительно был заместителем главы миссии в Солонь, который приветствовал этот даже Малиновский в поле в 1937 году, но он отрубается после сетевой войны институты и взаимоотношения, которые будут точно носители мутации от фольклора к этнография. Что касается Ван Геннепа, то какая у него этнография? Несомненно, она это земля. Но он обдуманый а также расследование прямой, обязательно ограничивалась небольшой территорией, приходилось быть дополняется использованием анкет. Они появляться вместо в качестве хранителей и поставщиков информация, материалы локализовано и детализировано. Затем поручает следователю поставить в заказ этот мир, из представлять общая картина, оставьте тоже исчерпать себя восстановить детали, строка на мельчайшем клочке бумаги и исписав тысячи страниц.

Литература:

1. Arnold Van Gennep Le folklore. Croyances et coutumes populaires françaises. Paris : Librairie Stock, 1924, 16 p. Édition complétée le 3 août, 2009 à Chicoutimi, Ville de Saguenay, Québec
2. Fayzulloyev O. M. O'zbek folkloridagi lingvokulteremalarning inglizcha tarjimada berilishi (Bolalar folklori va ertaklar misolida) Filol. fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) diss. – Toshkent, 2019. – 7 b.
3. Arnold Van Gennep Le folklore. Croyances et coutumes populaires françaises. Paris : Librairie Stock, 1924, 23 pp.
4. В.Я. Пропп. Фольклор и действительность. Избранные статьи. Москва: издательство «Наука», 1976, 16 стр
5. АДIZОВА, О. И. (2019). CHARLE OGOUSTINE DE SAINTE-BEUVE IS A FOUNDER OF BIOGRAPHICAL METHOD. Иностранные языки в Узбекистане, (4), 241-247 .
<https://journal.fledu.uz/wp-content/uploads/sites/3/2019/10/article-5738-4205.pdf>
6. Istamovna, A. O. THE AUTHOR IN REVEALING THE ESSENCE OF THE BIOGRAPHICAL METHOD THE PLACE OF IDENTITY. SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY, 83.
https://uniwork.buxdu.uz/resurs/13268_1_7B1B5AFD76D225E70E785117AFAC3751E6784A3D.pdf#page=85
7. Adizova Obodon, I. World literature and biographical method “. ISJ Theoretical & Applied science. Year: 2018. Issue: 10. Volume: 66. Section 29. Literature. Folklore. Translation, 327-330.
<https://scholar.google.com/scholar?cluster=11325495035808973656&hl=en&oi=scholar>
8. Нарзулаева, Д. Б. (2022). ТЕОЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ЛЕКCEMA РЕЛИГИОЗНОГО СТИЛЯ. Educational Research in Universal Sciences, 1(7), 332-338.
9. Narzullaeva, D. B. (2023, January). HISTORY OF THE TRANSLATION OF THE QURAN INTO FRENCH. In INTERNATIONAL CONFERENCES (Vol. 1, No. 2, pp. 116-118).
<http://erus.uz/index.php/cf/article/view/1495>

SHE'RIY TURKUMLARDA ISTIBDOD MANZARALARI

Obidaxon FAYZULLAYEVA

GulDU, O'zbek adabiyotshunosligi kafedrasi dotsenti

Annotatsiya. Mazkur maqolada Mirpo'lat Mirzoning “Istibdod manzaralari” she'riy turkumida rus bosqini va istibdod manzaralari sho'irning ma'naviy olami ifodasi sifatida shakllantirilganligi masalasi o'rganilgan. Shuningdek, shoir bu she'rlar orqali xalqimizning yaqin o'tmishini esga oladi, millatning yetuk farzandlari boshiga tushgan jafolarga befarq qarab turgan loqayd kimsalarni qoralaganligi, loqaydlik eng katta illat va millatning fojeasi ekanligini yana bir bor ta'kidlagan.

Kalit so'zlar: she'riy turkum, obrazlilik, lirik qahramon, kechinma tavsifi, istibdod manzaralari, badiiyat, she'riy san'atlar, tasvir vositalari, ma'naviy olam va boshqalar.

Bizga ma'lumki, she'rda lirik qahramonning biror voqelikka munosabati uning qalb kechinmalari ifodasi orqali aks ettiriladi. Kechinma bayoni esa ijodkoming ma'naviy olami, tiynati, qalb prizmasi maxsulidir. Shu ma'noda she'riy turkumlarda, xususan, shoir Mirpo'lat Mirzo ijodida ham yaqin o'tmish rus bosqini va istibdod manzaralari shoirning ma'naviy olami ifodasi sifatida shakllantirilganligini ko'rish mumkin. “Oshoba”, “Samarqand yonmoqda...”, “Vereshchagin armoni”, “O'likfurushlar”, “Abdullatif o'limi”, “Qatag'on yillari”, “Oq bayroq”, “Sanjar Siddiq”, “Fayzulla Xo'jaev”, “Akmal Ikromov”, “Cho'lpon”, “Xayolimda” kabi she'rlarida o'zbek xalqi va uning tarixi bilan bog'liq ko'plab voqeliklar esga olingan.

Turkumdagi birinchi she'r “Oshoba” nomli bo'lib, ushbu she'r hozirgi kunda So'g'd viloyati Asht tumaniga qarashli Oshoba nomli tarixiy manzilga bag'ishlab yozilgan. Mazmundan baland tog'lar bilan o'ralgan bu joy ham o'z boshidan ne-ne bosqinlarni o'tkazganligi ayonlashadi.

Hamon yuragimga soladi titroq
Har shahid ketgan jon, har bir xaroba
Moziy qatlarida yonar bir qishloq,
Baland tog'lar bag'ri – mag'rur Oshoba [2, 15].

Bu joy ham qonxo'r Skobelev, makkor Kaufman kabi ko'plab bosqinchilarni ko'rgan. Shu ma'noda ushbu she'rni vatanparvarlikning da'vati sifatida shakllantirilgan she'rlar sirasiga kiritish mumkin. Turkumdagi “Samarqand yonmoqda...” she'rida Chor Rossiyasi bosqini, xususan, 1968 yilning dahshatlari tilga olingan. Unga ko'ra qadimiy Samarqand shahri dushman tomonidan to'pga tutilgan va shahar yong'in ichida qolgan:

O't sochar zambarak, tirar Registon,
Naqshlar to'kilar, minorlar parkand.
Zangori gumbazlar yarqirar alvon,
Samarqand yonmoqda, yonar Samarqand [2, 16].

She'rdagi voqelik XIX asrning ikkinchi yarmida bo'lib o'tayotgan bo'lishiga qaramay, yong'in bu maskanning butun tarixiga, uzoq o'tmishiga daxldorday taassurot qoldiradi. Unda Amir Temurning sevimli ayoli Bibixonim, nabirasi Mirzo Ulug'bek kabi siymolar yodga olinishi orqali bu shaharning shunday ulug'larni yetishtirib chiqarganligiga ishora qilinadi. She'rda ma'noni kuchaytirish uchun jonlantirish (titrar Registon), ta'did, takrir kabi she'riy san'atlari qo'llanilgan.

Shu she'rning mantiqiy davomi sifatida yaratilgan “Vereshchagin armoni” she'rida jang qilish uchun tayyorlangan qo'shinning urushmasdan armonda ketganligi haqida bo'lib, bunga sabab Kattaqo'rg'onning jangsiz taslim bo'lganligi ekanligi aytib o'tiladi.

Shoironing “O'likfurushlar” she'rida Dukchi eshon nomi bilan mashhur bo'lgan Mingtepada yuz bergan qo'zg'olon esga olinadi. Bu voqeada hech kimni ayamasdan qirgan kimsalar yana o'sha rus bosqinchilari ekanligi, bunday qo'rqinchli tarixiy lahzalarni esga olish – insonlarni bugungi kunning qadriga yetishlariga da'vat qilish uchun ekanligi anglashiladi. Undagi dahshatli manzaralar quyidagicha aks ettiriladi:

Bu nechuk yov – tuban va razil,
Mo'min yurtin qirib bo'lgan dam,
Qolsin deya bir yo'la sabil,
Sotsa unga murdalarni ham [2, 18]...

Ya'ni xalqni ayovsiz qirgan dushmanlar, boshida murdalarning yaqinlari bo'lgan onalarni – ularning oldiga ham yaqinlashtirmaydi. Lekin bir necha kundan keyin quzg'unlar cho'qigan

jasadlarni olishlari uchun onalardan biror nima ta'ma qilganliklari haqidagi haqiqatlar esga olingan. Shu sababli ham she'rga o'likfurush kimsalar nomi berilgan. Bu parchada yov so'zi tashbehlangan.

Tarixdagi mana shu kabi qonli voqealarni dahshatlari bilan yodga olish, bugungi kun avlodi qalbini ezguliklar sari yo'naltirishga xizmat qilishiga umid muallifning har bir tarixiy she'rida aks ettirilgan. Shuningdek, she'rlarda qalblarda kurashuvchanlikni shakllantirishga qaratilgan misralar ham ko'plab uchraydi. Xususan, "Abdullatif o'limi" she'ri yuqorida tilga olingan "O'likfurushlar" she'rining mantiqiy davomi bo'lib, unda Dukchi eshon va uning maslakdoshlarining dorga osilishining shohidi bo'lgan o'n bir yashar Abdullatif ismli o'g'lonning ruhiy iztiroblar iskanjasida og'ir xastalanib, halok bo'lganligi, agar bevaqt vafot etmaganda, o'sha vahshiylarcha qatl etilgan bobolari uchun qasos oladigan yoki yurtning tirgagi bo'ladigan shoir bo'lib, o'z eliga munosib farzand bo'lib voyaga yetishi mumkinligi xususida so'z yuritiladi. She'r so'ngida:

Yov dastidan Andijonda
To'kilganda so'ngsiz qon,
So'yladim men sizga – qanday
So'nganini yosh bir jon! [2, 19]

Ya'ni vijdoni bor va qalbi nohaqliklardan larzaga kelgan insonlar bevaqt zavol topishiga ham aynan o'sha qattollik sabab ekanligi aytib o'tilmoqda.

Mirpo'lat Mirzoning "Qatag'on yillari yohud qora ertak" deb nomlangan she'rida xalqimizning boshiga tushgan yana bir falokat – qatag'on balosi xususida so'z boradi. Unda garchi tarixiy ismlar keltirilmasa-da, umumlashma obrazlardan foydalaniladi. She'rda yosh kelin-kuyovning tug'ilajak farzandi kelajakda "kommunizmga yashashi" xususidagi orzu-o'ylari ertak sifatida qolib ketib, kuyovni shu kechaning o'zida maxsus xodimlar olib ketishi, keyinchalik "aybdorligi" bo'yniga qo'yilib, otuvga hukm qilinishi, lekin ulardan tug'ilgan farzand ularning orzusidagi inson emas, bugungi kunning kishisi bo'lganligi haqidagi fikrlar o'sha orzularning oddiy emas, qora ertakka aylanganligini ko'rsatishi haqida xulosa fikrlari bilan yakunlanadi.

Zavol umr... Alamlarki – cho'ng...
Dil zadadir zikr etmakka.
Hatto o'xshab ketadi bu jo'n –
Ertakkamas, qora ertakka [2, 25].

Shoirning turkum tarkibidagi "Sanjar Siddiq", "Fayzulla Xo'jayev". "Akmal Ikromov", "Cho'lpon" kabi she'rlari ham mana shu mavzuga aloqador she'rlar bo'lib, ularda ham qatag'on qurbonlari bo'lgan millat fidoyilarining og'ir qismati xususida so'z boradi. "Sanjar Siddiq" she'rida nohaq hibsga olingan o'g'ilning bunday falokatga uchrashiga sabab u o'qigan kitoblar va qo'lyozmalar ekanligi, shuning uchun onasi ularni yetti kun tandirda yoqqanligi xususida so'z ketsa, "Fayzulla Xo'jayev" she'rida dushmanlarning bu inson boshi uchun juda katta midordagi pul va'da qilganliklari, lekin bu haq uning tengsiz zakoga ega tilla boshi uchun kam ekanligi, vaqti kelib, bu bosh quzg'unlarga yem bo'lganida esa o'z millatdoshlari bunga sukutda indamay qarab turganlari xususida so'zlanadi.

O, elim, g'animlar otmasin desang
Senga tuhmat o'qi, ta'na toshini,
Hargiz ehtiyot qil – e'zozla har dam
Asl farzandlaring tilla boshini! [2, 26]

Mazmunda shoir tilla boshli yurtdoshlarni asrash zarurati xususida ogohlantirmoqda. Xuddi shu fikrning mantiqiy davomi shoirning "Akmal Ikromov" nomli she'rida ham keltirilgan. Unda aytilishicha, bu insonni ham katta bir yig'inda bir ovozdan "xalq dushmani" sifatida

qoralaganlarida yana atrofdagi millatdoshlar indamay turganliklari, ya'ni xalqning fidoyi farzandining boshini yana quzg'unlarga yem qilganlari xususida so'z boradi. "Cho'lpon" she'ri ham shu ruhda yozilgan she'rlar sirasiga kiradi:

... Lekin bu ne vahm, bu ne razolat –
Senga sirtmoq otdi ahli jaholat [2, 29].

Ya'ni Cho'lpon she'riyat osmonida yulduz bo'lib porlagan chog'ida uni qora bulut kabi razolat qa'riga otganlar aynan johil kimsalar ekanligi, ularning jaholati Cho'lponning yorqinligiga to'siq bo'la olmasligi xususida so'z boradi. "Xayolimda" she'ri turkumdagi so'nggi she'r bo'lib, unda Usmon Nosiming sovuq o'lkadagi qabri esga olingan.

Xullas, Mirpo'lat Mirzo qalamiga mansub mazkur turkum rus istibdodining o'lkamiz boshiga solgan jafolariga bag'ishlangan bo'lib, shoir bu orqali xalqimizning yaqin o'tmishini esga oladi va shu bilan bir qatorda millatning yetuk farzandlari boshiga tushgan jafolarga befarq qarab turgan loqayd kimsalarni qoralaydi. Loqaydlik eng katta illat va millatning fojeasi ekanligini yana bir bor ta'kidlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. To'ychiyev U. Adabiy turlar va janrlar. 2-tom. – T.: Fan, 1992. – 250 b.
2. Mirpo'lat Mirzo. Saylanma. – T., Sharq, 2004, 16-bet.
3. Уэллек Р. Теория литературы / Р. Уэллек, О. Уоррен ; пер. с англ. – М., 1978. – 326 с.
4. Хализев В.Е. Теория литературы. – Москва: Высшая школа. 1999. – 240 с.

YOZUVCHI IJODIY LABORATORIYASI VA ESTETIK TALQIN MASALASI

To'rayeva Dilnoza Nematullaevna

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Annotatsiya. Mazkur maqolada badiiy asarlarni adabiy-tarixiy jarayon konteksti, yozuvchi va badiiy asar juftligi, ijodkor va o'zlashtirish estetikasi, adib ijodiy laboratoriyasi, ijodiy «men»i va fikr-qarashlarining strukturasi tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: badiiy uslub, ijodkor psixologiyasi, ijodiy laboratoriya, konseptual umumlashma, ijodiy reja, poetik idrok, badiiy g'oya, ijodiy tasavvur.

Jahon adabiyotshunosligida adabiy-estetik qarashlar taraqqiyotining izchil takomillashuvi badiiy tafakkur tadrijiy rivoji bilan bog'liq ilmiy konseptsiyalarning yuzaga kelishiga asos bo'ladi. Shu bois badiiy olamni o'ziga xosligini tadqiq etish, unga tanqidiy yondoshish har bir xalq adabiyoti taraqqiyotiga naf keltirishi tayin. Binobarin, adabiy ijod jarayonini ilmiy jihatdan tekshirish, ijodiy niyatning tug'ilishi va moddiylashuvi bilan bog'liq omillarni o'rganish, badiiy-estetik talqin xususiyatlaridagi o'ziga xosliklarni ko'rsatib berish, ijodkor shaxsining namoyon bo'lishi bilan bog'liq muammolarni nazariy asoslash muhim ahamiyatga ega. Dunyo adabiyotshunosligida badiiy ijod jarayoni, tasvirlanayotgan voqea-hodisalarga muallifning g'oyaviy-hissiy munosabati, obrazlar tizimining tanlanishi va qo'yilgan muammoni ular vositasida poetik idrok etishi-yu, chiqargan badiiy hukmi, estetik ideali, dunyoqarashi, madaniy-ma'rifiy darajasi, hayotiy tajribasi, malakasi, iste'dod va salohiyatining quvvati, estetik talqin muammolari, umuman olganda, yozuvchi ijodiy laboratoriyasining o'ziga xos jihatlari izchil o'rganilgan. Har bir davr adabiyotshunosligida badiiy asarning yuzaga kelishi bilan bog'liq ijodiy jarayonni o'rganilishi lozim bo'lgan ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblangan. Jumladan, asarning g'oyaviy niyatdan ibtidolanishi hamda badiiy talqin xususiyatlari, ayni adabiy hodisalarni chuqur bilish, uning estetik

vazifalarini aniqlash va bu orqali adabiyotshunoslik erishgan yutuqlar mohiyatini ochib berish zaruratini yuzaga keltiradi.

So'nggi yillarda milliy asarlarimizni xolis o'rganishga, ularni yuksak badiiyat mezonlari asosida tadqiq qilishga alohida ahamiyat qaratilmoqda. O'zbek adabiyotshunosligida, ayni paytda, mustaqillikkacha va undan keyingi yillarda yaratilgan tarixiy asarlar misolida o'zbek nasri badiiy tafakkuridagi yangilanishlarni, voqelikni badiiy ifodalash yo'sinlarini dunyo adabiyotshunosligi o'lchovlariga mos ravishda, ularni bugungi kun talabidan kelib chiqib ilmiy-nazariy jihatdan to'g'ri baholash muhim vazifalardan biridir. Demak, asarlarni adabiy-tarixiy jarayon konteksti, yozuvchi va badiiy asar juftligi, ijodkor va ma'naviy-ruhiy dunyosini o'rganish, ularda insonning individual va ijtimoiy borlig'i ifodalanishining bugungi islohotlar jarayoniga tatbiq etilishi, ayniqsa, o'sib kelayotgan yosh avlodning ma'naviy kamolotini ta'minlashga xizmat qilishga yo'naltirilishi muhim ma'rifiy-tarbiyaviy ahamiyatga ega. Zero, yangi davr badiiy-estetik qarashlari asosida adib ijodiy laboratoriyasi, ijodiy «men»i, fikr-qarashlari strukturasi asosida uning adabiyot tarixidagi o'mini belgilash, o'zlashtirish estetikasi singari tarixiy-individual masalalarni bir butunlikda tushunish hamda tushuntirish tamoyillari zamonaviy adabiyotshunoslik uchun metodik, nazariy-metodologik va konseptual ahamiyatga molik ilmiy umumlashma va xulosalar chiqarishga imkon beradi. Shu bois badiiy g'oya, ijodiy tasavvur va estetik talqin muammosini tadqiq etish dolzarblik kasb etadi.

Asrlar davomida shakllangan adabiy ijod va ijodiy jarayonning turfa xil xususiyatlari haqidagi qarashlarda bu tushunchaning o'ziga xos murakkabligi mujassamlashgan. Badiiy asarning yuzaga kelishi bilan bog'liq jihatlar u haqidagi qarashlarni yanada oydinlashtiradi. Asar mohiyati sari yo'l ochadi. Ijodiy niyatning tug'ilishiga turtki bo'lgan turli omil, uning badiiy g'oyaga aylanishi, umuman, badiiy asarning maydonga kelishiga qadar bo'lgan jarayon yozuvchi ijodiy laboratoriyasini tashkil qiladi. «Ijodkor shaxsiyati va iste'dod qirralari, asar va shaxs munosabatlari, badiiy g'oya urug'ining ko'ngilga tushishi, kurtak tugishi, nish urib, barg yozishi, barq urib gullashi – o'zi bir go'zal va jozibali jarayon. Ilmda ijodkor laboratoriyasi deb ataluvchi bu sehrli olam adabiyotshunosligimizda nisbatan kam o'rganilgan. U mutaxassislarni ham, keng kitobxonlar ommasini ham doimo qiziqtirib keladi»[1, 4], – deb ta'kidlaydi adabiyotshunos N.Rahimjonov. Bu masala xususidagi H.Umurovning fikrlariga ham e'tibor qarataylik: «Adabiyot nazariyotchilari ham yozuvchi shaxsiyati, ijodiy laboratoriyasi haqida kam yozadilar. Xolbuki, asar yaratilish jarayonini bu unsurlarsiz to'liq tasavvur qilish mumkin emas»[3,56]. Demak, adabiyotshunoslik ilmida yozuvchi ijodiy laboratoriyasini o'rganish bugungi kunning asosiy vazifalaridan biri ekan, uni atroflicha tadqiq qilishga zarurat bor. Bu jarayon bilan bog'liq jihatlariga e'tibor berish badiiy asar mohiyatini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi.

Hayotiy voqea-hodisalar ijodiy laboratoriyadan ibtidolanib, ijodkor qalbi, dunyoqarashi va ruhiy olami bilan bog'liq ravishda shakllanadi. Badiiy asar g'oyasining paydo bo'lishi, uning tugal holatga kelishi, yozilish jarayonida yozuvchi ko'nglida kechgan po'rtanalarning barchasi ijodiy laboratoriyaning o'ziga xos, individual hodisa ekanini ko'rsatadi. Shuning uchun, badiiy ijod jarayonda tug'ilgan yangi voqelik, xususan, epik nasrning hikoya, qissa va roman janrlari namunalari ham konkret adib ijod laboratoriyasi asrorlari negizida xolis tadqiq etilishi mumkin. Biografik metod badiiy ijod mohiyati, ijodkor inson psixologiyasi, poetik asar mohiyatini kashf etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Zotan, mazkur metod yozuvchi va badiiy asar juftligiga asoslanadi. Ya'ni badiiy asar yozuvchi shaxsi orqali o'qiladi.

Badiiy asarni o'qish kitobxonga estetik zavq bag'ishlasa, uning yaratilish davridagi jarayon yozuvchidan juda katta ijodiy mehnat va izlanish talab qiladi. Bu jarayonni amalga oshirishda yozuvchi ijodiy imkoniyatini ishga soladi. Badiiy ijod jarayonida yozuvchining iste'dodi, ilhomi, mehnati, dunyoqarashi va fantaziyasi muhim o'rin tutadi. Yozuvchi ijodiy laboratoriyasini

o'rganish shu omillarni bilishdan boshlanadi. Ijod qilish turfa adabiy omillar – badiiy g'oyaning tug'ilishi, ijodiy reja, yozishga kirishish, qahramon tanlanishi, kutilmagan holatlardan unumli foydalanishdan iborat. Har bir asar qog'ozga tushmasdan oldin yozuvchining ko'nglida, o'ylarida ma'lum bir yetilish davrini o'taydi. Shu sababli ijodiy jarayonning hamma tadqiqotchilari ilk rejaning tug'ilishini haqli ravishda yozuvchining ichki dunyosiga bog'liq ravishda o'rganadilar. Demak, badiiy asar tugal holatga kelishidan oldin adib ko'nglida yetilar ekan, ijodiy jarayonga xos jihatlarni dastlab uning ichki dunyosiga bog'liq ravishda o'rganish maqsadga muvofiq. Ijodkor his qilgan voqelikni ongu shuurida shakllantiradi. Undagi iqtidorga egalik, bilim va dunyoqarash o'rtasidagi mushtaraklik bunga asos vazifasini o'taydi. Ijodkordagi tinimsiz izlanish iqtidorni charhlaydi, uni yanada yuksaltiradi. Iqtidorni sayqallash, uni o'stirish esa yozuvchi ijodiy mehnati bilan bog'liq. Ijodkorlik tug'ma iste'dod bilan kifoyalanmaydi. Yozuvchiga badiiy ijod jarayonida iste'dod qanchalik muhim bo'lsa, uni yuzaga chiqaruvchi ijodiy mehnat samarasi ham shunchalik zarur. A.M.Gorkiy iste'dodning to'qson to'qqiz foizini mehnat yuzaga chiqaradi, degani bejiz emas. Ijodiy mehnatning samarasi o'laroq, iste'dod o'z natajasini ko'rsatadi. «Yozuvchi bo'lish uchun juda ko'p, beqiyos xislatlar bir shaxsda mujassam bo'lmog'i kerak. Iste'dod, mehnatsevarlik, zamon va makon tuyg'usi, zakiylik, botirlik, kat'iyat, ruhan va jismonan poklik, adolat tuyg'usi, fidoyilik, hayratlanish va yona bilish qobiliyati va o'nlab boshqa fazilatlar... Professional bilimdonlik ham ikkilamchi»[4,141]. Ijodkor o'z tafakkuridagi tushunchalarni badiiy asar sifatida shakllantirar ekan, iqtidoriga suyangan holda uni ijodiy mehnat evaziga yuzaga chiqaradi. Ham ma'naviy, ham jismoniy kuchlarning tutashuvidan yuksak badiiy asar maydonga keladi. K.S.Stanislavskiy yozadi: «Men shuni bildimki, ijod bu, avvalo, olamda bor barcha ma'naviy va jismoniy kuchlarning bir nuqtaga yig'ilishidir. Faqat ko'rish va eshitish qobiliyatigina emas, odamdagi beshta sezgi organining hammasi o'sha nuqtaga yig'iladi. Bundan tashqari, tana ham, fikr ham, aql ham, iroda ham, tuyg'u ham, xotira ham, xayol ham bir joyga to'planib ijodga, tasvirlanayotgan narsaga yo'naltiriladi»[3, 302]. Iste'dod sohibi ijodiy jarayonni boshidan kechirar ekan, butun borlig'i bilan o'sha olam ichida «yashaydi». Ijodiy jarayonga ma'nan va jismonan tayyor bo'lgan holdagina o'z maqsadini yuzaga chiqarishga intiladi. Ijodiy jarayonning boshlang'ich nuqtasi yozuvchining qalbi ekan, bunda yozuvchining ruhiy tayyorgarligi asosiy o'rinni egallaydi. Badiiy asar mohiyatini chuqurroq anglashda yozuvchi ijodiy laboratoriyasini tadqiq etish badiiylilik mezonlari bilan bir qatorda, yozuvchining ijodiy evolyutsiyasini teranroq anglashga xizmat qiladi. Badiiy asarda hayot parchasi yozuvchi dunyoqarashiga mos anglashilgan voqelik sifatida tasvirlanadi. Har bir so'z yozuvchining tafakkur dunyosida ijodiy jarayonning barcha xususiyatlari bilan bir-biriga bog'liq ravishda yuzaga chiqadi. Ijodkor doimo hayot bilan hamnafas bo'lishi uning hayotiy materialni to'g'ri tanlay olishiga katta imkon yaratadi. Bu holat yozuvchining dunyoqarashi bilan uzviy bog'liq. Ijodiy fantaziya adib iste'dodining muhim bir qirasi sifatida e'tirof etiladi.

Umuman olganda, badiiy ijod takomilida yozuvchining iste'dodi, ilhomi, mehnati, fantaziyasi muhim o'rin tutib, adib ijodiy laboratoriyasini o'rganish shu omillarni bilishdan boshlanadi. Badiiy ijod qiralarini, ijodkor psixologiyasini, badiiy asar mohiyatini ochishda ijodiy jarayoning barcha omillari biri ikkinchisi bilan bog'liq ravishda badiiy mukammallikka erishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rahimjonov N. Badiiy asar biografiyasi. – Toshkent: Fan, 2008. – B. 4.
2. Umurov H. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: Sharq, 2002. – B. 56.
3. Vohidov E. Shoiru, she'ru, shuur // Adabiy o'ylar. – Toshkent: Yosh gvardiya, 1987. – B. 141.
4. Станиславский К.С. Моя жизнь в искусстве. – Москва: 1954. – С. 302.

ИДЕОЛОГИЧЕСКАЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОСТЬ В РОМАН-ТЕТРАЛОГИИ

Куйлиева Гулчехра Назаркуловна

докторант Гулистанского государственного университета (ГулГУ),

доктор философских наук (PhD), доцент

Невозможно было изобразить историю национальностей при тоталитарном строе в эпоху литературно-идеологической политики. Несмотря на это, самоотверженные и смелые писатели нашего народа, такие как Абдулла Кадыри, Абдулхамид Чолпон, Ойбек, Джуманияз Шарипов, Миркарим Осим, Пиримкул Кадыров, Одил Якубов, Борибой Ахмедов, провели определенные исследования в этом направлении. Несомненно, опыт, накопленный в узбекских исторических романах в результате этих творческих изысканий, служит своеобразной литературно-творческой школой и основой для романов-тетралогий «Улуг салтанат» Мухаммеда Али и «Тимурийлар» Нурали Кабула.

Известный литературовед И. Якубов, говоривший о возникновении исторической тетралогии Мухаммеда Али, так поясняет сущность этого литературного явления: *«Этот роман и литературный процесс, начавший создание образа Сахибкирана в узбекской литературе последних лет были написаны Кристофером Марлоу, вошедшим в нашу литературную жизнь в 80-х годах прошлого века». Их пытаются связать с драмой «Великий Темура». Считалось, что под влиянием этой драмы созданы произведения многих писателей, таких как Абдулла Орипов, Одил Якубов, Пиримкул Кадыров, Борибой Ахмедов, Хайриддин Султанов, Хушид Даврон. Однако, на наш взгляд, произведения вышеперечисленных авторов созданы, во-первых, благодаря возможностям, предоставленным периодом независимости, во-вторых, внутренним стремлениям и жизненным наблюдениям каждого творца, в-третьих, плоду литературно-духовного творчества. потребности. Кроме того, опыт различных произведений на историческую тематику, собранный в узбекской литературе, особенно в наших романах, служит прочной основой возникновения «Улуг салтанат», поэтому не корректно смотреть на вопрос в столь узкой рамке.»¹²*

Действительно, может быть вопрос о литературном влиянии, но оно не может быть причиной создания стольких произведений одновременно. Возрастающий вес обновленного румынского мышления, роль независимости Родины в нашей общественно-политической жизни, концепция национальной идеологии, связь истории и настоящего, надежда на будущее, единство национальных идей, таких как символ верности духу предков, подготовил почву для практики углубленного изучения исторических личностей. Эти жанрово-композиционные и стилистически-выразительные произведения, изображающие образ Амира Темура, появившиеся в годы независимости, особенно роман-эпос «Улуг салтанат», стали предметом многих литературоведческих исследований.¹³ В таких исследованиях актуальны такие вопросы, как изменение отношения к истории и историческим деятелям в годы независимости, то, что богословские источники стали служить теоретико-методологической основой, историческая правда и художественная ткань, влияние великой личности максимально подробно изучались общественно-воспитательные процессы, художественная интерпретация образов¹⁴. Появились современные издания «Темур тузуклари», написанные автором Амиром Темуром. Помимо

¹² Ёкубов И. Мухаммад Али ижодида тарихий жараён концепцияси ва лиро-романтик талкин. – Т.: Фан. 2007. – Б.14-15.

¹³ Мухаммад Али. Улуг салтанат. – Т.: Наврӯз 2019;

¹⁴ Назаров Б. Юсак тарихий этикодга муносиб бадийи самара. / «Улуг салтанат» васфи. – Т.: Mashhur Press нашриёти. 2017.

героических эпосов лет независимости, узбекскому читателю ближе эпические эпосы, созданные в литературе ренессансного периода Средневековья, образцы литературы второй половины XIX и 30-х гг. 40-х годов XX века, и образцы масштабной эпической исторической тетралогии, которые среди образцов литературы конца XX века и XXI века имели возможность встретить.

Тем не менее факторами, обеспечившими появление и развитие крупных эпических произведений в форме романа-тетралогии в нашем историческом романизме, являются литературное влияние и творческое своеобразие, кругозор романной мысли, художественная выразительность и поэтическая структура текста, писательское мировосприятие, литературно-эстетическая идеал, история и исторические личности способность к переосмыслению образа и художественной выразительности, система проблемы места и времени. Также сравнительно немногочисленные исследования увеличивающие в национальной прозе образов, человек, многие вопросы, такие как отражение проблем современности, а также увеличение веса эпической мысли в нашей национальной прозе за годы независимости, интертекстуальные элементы исследованы относительно мало.

Если обратить внимание на освещение событий, происходивших в Великом Туранском царстве, созданном Тимуром в романе-эпосе «Улуг салтанат» в художественное время, Мухаммед Али в тетралогии условно называет все события четырех сыновей Сахибкирана. Джахангир Мирза, Умаршайх Мирза, Мироншах Мирза, Шахрух Мирза в названии - мы наблюдаем объединение событий в единый композиционный центр в манере реакции главного героя, перемещающегося в центре сюжета. Писатель Амир Темур творчески использовал имеющийся опыт в создании своего художественного образа. Но ум и справедливость, проявленные в фигуре славного исторического деятеля, он тесно связал, с одной стороны, с милостью Божией, а с другой стороны, с родовым чувством - генетическим кодом. В-третьих, ориентируясь на совершенную веру создателя царства, он опирался на суть учения Священного Корана и хадисов. В-четвертых, он описал социально-воспитательное, культурно-бытовое развитие, царившее в Туронзамине в то время, не отделяя его от таких его качеств, как беспощадная предприимчивость и всегда следование советам мудрых людей. В этом процессе «Темур тузуклари» служил для писателя главным маяком. Например: *"...Я видел на своем опыте, что поражение армии противника происходит не из-за большого количества войск, и поражение не из-за недостатка войск. Возможно, победа происходит благодаря помощи (Бога) и устройству его слуги. Например, я шел на крепость Кариши в составе двухсот сорока трех человек, советуясь и планируя. Амир Муса и Малик охраняли крепость и ее окрестности силами около двенадцати тысяч всадников. Но с помощью Всевышнего я взял крепость Кариши с помощью правильных мер, которые я использовал»*¹⁵, таких как исторические записи, отражающие гайтянские наблюдения, практический опыт, верования, а также правильное признание таких историков, как Низамиддин Шами, Шарафуддин Али Язди, которые были живыми свидетелями действительности того времени, без опоры на нее невозможно было беспристрастно и правдиво нарисовать образ Амира Темура. В самом деле, знакомясь с романом-эпосом, мы видим, что герой на каждом шагу уповает на помощь Божию, твердо верит в предприимчивость слуги; мы свидетельствуем, что он опирался на советы и практический опыт народа, умел вовремя

¹⁵ Амир Темур. Темур тузуклари. –Т.: O'zbekiston. 2019.-Б.14-15.

принимать решения и изображался на фоне всегда умеющего действовать смело. Поэтому твердость жизненных основ художественных линий обеспечила успех всего романа.

В одной из статей Мухаммеда Али: *«Все познается в сравнении, из истории известно, что некоторые короли страдали от своих слабостей»*. Амир Темур строил сады для своих жен, дочерей, внуков, заботился о них, прислушивался к их советам. Мадхи уля Сараймулкханум, которая была ближайшим советником СахибкIRONа на протяжении всей ее жизни, буквально министром, была удостоена звания «Бибаханим» в стране из-за ее высокого престижа и карьеры¹⁶.

На самом деле в великолепном произведении СахибкIRON изображен в окружении своей семьи: жены, детей, невесток, внуков, так что крепость родовой крепости неотделима от мира и процветания страны. Уже с литературной точки зрения эта семья в глазах народа, во внимании общественности, и она исторически правильно и убедительно описывает то, чему каждый должен учиться у нее. Во-вторых, для Мухаммеда Али важнее было показать образ Амира Темура как простого человека, доверившего истории великие задачи, и при этой простоте он был благородным и самоотверженным человеком, а не полководцем, посвятившим всю свою жизнь в битвах и строитель королества.

Использованная литература:

1. Ёкубов И. Мухаммад Али ижодида тарихий жараён концепцияси ва лиро-романтик талқин. –Т: Фан. 2007. – Б.14-15.
2. Мухаммад Али. Улуғ салтанат. –Т.: Наврўз 2019; Нурали Қобул. “Темурийлар”. – Т.: “Ижод-пресс”, 2015-2020.
3. Назаров Б. Юксак тарихий эътиқодга муносиб бадий самара. / “Улуғ салтанат” васфи. – Т.: Mashhur Press нашриёти. 2017;
4. Амир Темур. Темур тузуклари. –Т.: O'zbekiston. 2019.
5. Мухаммад Али. Ўз-ўзингни англаб ет. – Т.: Шарқ. 2012. – Б.79.

“ЖИНЛАР БАЗМИ ЁХУД КАТТА ЎЙИН” РОМАНИДА ПОЭТИК НУТҚ ВА УСЛУБИЙ ЎЗИГА ХОСЛИК

Мансурова Малика Асқаровна

*Гулистон давлат университети “Ўзбек адабиётишунослиги” кафедраси ўқитувчиси,
филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)*

Аннотация. Мақолада Абдулхамид Исмоил қаламига мансуб “Жинлар базми ёхуд катта ўйин” романи таҳлилга тортилган бўлиб, ундаги поэтик нутқ ва услуб масаласи ўрганилган. Бу борада муаллифнинг бадий маҳоратига баҳо берилган ва назарий хулосалар билдирилган.

Калит сўзлар: тарихий-биографик роман, ижодкор образи, бадий маҳорат, бадий асар тили, поэтик нутқ, бадий услуб, персонаж нутқи, муаллиф нутқи, муаллиф ремаркаси.

Ўзбекистондан ташқарида яшаб, фаолият олиб бораётган ижодкорлар орасида жадид адиблари ҳаёти билан қизиқиб, уларнинг бадий адабиётдаги сиймосини яратишда ўз хиссасини қўшаётганлар ҳам бор. Улардан бири таникли ёзувчи Абдулхамид Исмоил бўлиб, унинг жадид маърифатпарвар адиби Абдулла Қодирийга бағишланган романи “Жинлар базми ёхуд катта ўйин” деб номланган бўлиб, асар роман жанрининг тарихий-

¹⁶ Мухаммад Али. Ўз-ўзингни англаб ет. – Т.: Шарқ. 2012. – Б.79.

биографик турига киради. Асарнинг тили ҳам бошқа асарлардан кўп жиҳатлари билан фарқланиб туради.

Асарнинг бир ўрнида шундай жумлаларни ўқиймиз: “Бириси куни Ғози Юнус домланинг беркиनावериб уникқан ўғли Тўлқин отасининг тилла соатини кўтариб, пул сўраб келибди” (Исмоил, 2016). Бу қисқагина хабар ҳам А.Қодирий ҳаётида бўлиб ўтган тарихий воқеага ишора қилади. Бу эса Ғози Юнус ўғли Тўлқиннинг Қодирий ҳақидаги “Тилла соат” хотирасида батафсил ёритилган. “Қунимиз бетайин, қаттол замонга қолиб кетган бўлса. Дала яганаланиб, уватга айлангани йўқ. Ҳазрат айтмиш: “Бешан Мозандаронга тушди ўт”. Олағовурда ҳўлу куруқ бирдек ёняпти. **Мана унинг ўзи ҳам эгарланган очага отдек тайёр турибди. “Чўх!” – дейишса, кетади**” (Исмоил, 2016). Бу кўчирмада персонаж нутқи муаллиф нутқидан ажратилган ҳолда баён қилинмаган. Бошланмада персонаж нутқи эканлигини биринчи шахс тилидан ифодаланаётганлиги билан изоҳланса, ажратилган жумлалар эса учинчи шахс тилидан баён қилинаётганлигидан муаллиф нутқи эканлиги англашилади. Ёзувчи икки нутқ шаклини қоришиқ ҳолда ифодалаган. Ушбу парчанинг мазмуни юқоридаги “Тилла соат” хотирасидан олинган: “Даданг билан менинг қунимиз бетайин замонга тўғри келди-да. Тўқайга ўт кетди. Ҳўл-куруқ баробар ёняпти. Мен ҳам эгарланган отдек тайёр турибман” [А.Қодирий, 2017. 482-б.], -деган эди Абдулла Қодирий нажот сўраб келган йигитнинг ҳолини кўриб. Бу каби бадий нутқнинг айнан тарихий манбалардан олинishi, уларга яқинлиги тарихий шахс образи нутқини жонли шакллантиришда катта ёрдам беради.

Тарихий образ характери, дунёқарашини, орзу ва армонларини янада яхшироқ кўрсатиш учун диалоглардан фойдаланилади. Адабиётшунос М.Қўшжонов шундай деган эди: “диалог шахслараро суҳбат ва фикр олишув воситасидир. У кўпроқ жонли тил маҳсули бўлиб, ўзининг шартлилиги, жумлаларнинг тугалланмаган формасининг ишлатилиши билан характерлидир. Диалогсиз бадий асарни тасаввур қилиш қийин” (Қўшжонов, 1973). Диалог бадий асарда муҳим вазифага эга. У образларни характери яратиш ва сюжетдаги воқеалар тизимини ривожлантиришда ҳам иштирок этади. А.Исмоил “Жинлар базми ёхуд катта ўйин” романида диалогнинг бир қанча турларидан Абдулла Қодирий образини яратишда фойдаланган. Диалогнинг турларидан бири бўлган ички диалог Қодирийнинг аламларини, ушалмаган орзулар сабабли ўзига кинояли тарзда мурожаати шаклида тасвирланган: “Янги йил ҳам кирибди. Бир қиш ўтирсам қиссамни ёзиб битираман, - деган эдингиз. Худо хоҳласа демаган экансиз-да ўшанда. Кўнглингизда бор эди-ю бу хатар, ахир Фитрату Чўлпон, Вадуд Махмуду Ғози Юнус, Анқабойу Элбекни олиб кетган жойда сизни тинч қўйишармиди?! “Чўх”- деса кетадиган от экансиз, арқонингизни узунроқ ташлаб қўйишган экан-да, “Қани, ёзиб турсин-чи, роса қизигида босамиз”, - дейишган эканми ?!” (Исмоил, 2016). Ушбу ички диалогда Қодирий айнан қамокқа олинган қиш назарда тутилган бўлиб, ёзувчи ўша қишда “Амир Умархоннинг канизи” асарини ёзиб тугатишни мўлжаллаган эди. Бироқ мақсад амалга ошмасдан қолаётганига қаттиқ пушаймон бўлаётганлиги ҳам сезилиб турибди. Бундан ташқари, ушбу диалогда Қодирийга замондош бўлган зиёли қатлам вакиллариининг ҳам оғир қисматларига ишора қилинган.

Муаллиф нутқидан баён қилинган гўзал ўхшатишлар асар тилининг бетакрорлигини таъминловчи омиллардан биридир. Масалан, Абдулла Қодирийнинг рафикаси Раҳбарбону бошига қанчалар оғир кунлар тушишига қарамай унинг кетидан “иғнага чуваланган ипдек”, “тугмага очилган измадек” қолмаганлиги орқали унинг сабр-бардошли, иродали ва вафодор аёл эканлиги образли кўрсатилган. Романнинг яна бир ўрнида: “Астарини олиб

авраси қолган ёстикқа ўхшайди бечора...” (Исмоил, 2016) каби ўхшатиш қўлланилиб, инсоннинг ҳолатини янада жонли ифодалашга хизмат қилган.

Абдулҳамид Исмоилнинг асарни ёзиш услубига эътибор берадиган бўлсак, А.Қодирийнинг ижодиётини, у билан боғлиқ тарихий воқеликни ўрганиш натижасидан унинг услубидан ҳам баъзи ўринларда яхшигина ибрат олганлигини кўриш мумкин. Масалан, Абдулла Қодирийнинг ўзбек адабиётидаги илк романи ҳисобланган “Ўткан кунлар”ни муаллиф бир қанча қисмларга бўлиб, уларнинг ҳар бирини алоҳида сарлавҳалар остида бирлаштирган. Бу кичик сарлавҳалар асарнинг бир бўлагидаги мазмунни ўзида ифодалаб, китобхон учун асарнинг енгил мутолаа қилинишини ҳамда ҳар бир қисм кичик ҳикоялар каби ёдда сақланиб қолишини таъминлаган. Таҳлил қилинаётган “Жинлар базми ёхуд катта ўйин” романининг баён қилиш услубида ҳам Қодирий анъаналари давом этганлигини, яъни муаллиф асарнинг қисмларини ўзига хос сарлавҳалар билан номлаганлигида кўриш мумкин.

Романнинг номланишида ҳам А.Қодирий ижодига яқинликни сезамиз, чунки Абдулла Қодирийнинг “Жинлар базми” сарлавҳали ҳикоясини ёдимизга солади. Бундан ташқари, асарнинг илк боби ҳам “Улоқ” деб номланганлиги, унда улоқ билан боғлиқ реалистик воқеаларнинг баёни беихтиёр А.Қодирийнинг “Улоқда” ҳикояси билан ҳамоҳанглик касб этган. Бу эса А.Исмоил танлаган ижодкорининг ижодиётини кунт билан ўрганибгина қолмай, балки унинг моҳиятини бадиий асар замирига сингдиришни мақсад қилганлигида ҳам кўриш мумкин.

Ёзувчининг яна бир ўзига хос услуби шундаки, гап қурилишини ўзи истаганча шакллантирган. Масалан, романдаги биргина жумлага эътибор қаратайлик: “Юраклари дук-дук урди Абдулланинг” (Исмоил, 2016) каби берилган. Аслида адабий тил меъёрларига кўра бу гап “Абдулланинг юраклари дук-дук урди” шаклида бўлиши керак. Асарнинг яна бир ўрнида “Тўзиб кетди Абдулланинг хаёллари ўзининг тўкилган сочларидек” (Исмоил, 2016). Бу жумлада эса гапнинг сўнггида келиши лозим бўлган кесим гапнинг бошига олиб ўтилган. Бу каби гап бўлақларини ўрнини алмаштириб қўллаш лирик асарларни ёдга солади ва асарда эмоционалликни янада ошишига олиб келади.

Асарда икки сюжет чизиқлари параллел ҳолда тасвирланиб, китобхон уларни бир пайтда бирдай қабул қилади. Булар икки макон ва замонда ҳаракатлаётган бир-бирини такрорламайдиган воқеалар бўлса-да, уларни яхлит асар сифатида китобхоннинг қабул қилиши учун ҳеч қандай чалкашликлар юзага келмайди. Ёзувчи бир сюжет чизиғи тутаган жойдан иккинчисига боғлаш учун ўзига хос усуллардан фойдаланган. Масалан, “Амир Умархоннинг канизи” романи воқеаларида Ойхон пошша билан боғлиқ Сайид Қосим образи ҳам ҳаракатланган. Унинг нарвондан йиқилиб, “зарба еган **бадани лўқ-лўқ қақшади**” (Исмоил, 2016), - дея баён қилинган. Бу тасвир узилган жойдан Абдулла Қодирийнинг қамоқхонадаги ҳолати, яъни “Абдулла **лўқ-лўқ қақшаган баданини** кўтариб бурчакда қорайган ёстикқа” (Исмоил, 2016) ташлагани акс эттирилади. Ҳар икки сюжет қаҳрамонларини жисмоний азоб қийнаётганлиги уларни бирлаштириб туради. Бу каби икки сюжетни маҳорат билан бириктирган тасвирларни асардан кўплаб топиш мумкин. Масалан, “Отларнинг ўпкалари пўсгач, Ойхон пошша яна отга минибдию узоқдаги **жинчироқларга** чоптирибди. Униси арава тўхтаган Найман қишлоқ экан...” (Исмоил, 2016). Бу воқеалар тўхтаган жойда Қодирий билан боғлиқ сюжет чизиғи давом этиб кетади. Бунда муаллиф айнан “**жинчироқ**” деталдан усталик билан фойдаланиб, уларни бирлаштиради: “Абдулланинг беҳоб кўзларига худди ўша **жинчироқлар** кўриндию қамоқхона оқсоқоли буйруғи билан ойқора ётган барча маҳбус бошқа ёнига

ўтирилар чоғи бу уч сахнадан қай бирини қиссага олишини билмай у ҳам тескари ёнига ағдарилди” (Исмоил, 2016). Асарнинг яна бошқа ўринларида “мушоира”, “олинг”, “фитна” каби сўзлар мана шу каби ўхшаш ҳолатларни кетма-кетликда тасвирлаш учун муаллифга қўл келган.

Ушбу романда Абдулла Қодирийнинг ёзишни ният қилган иккинчи романи “Намоз ўғри” ҳақида ҳам маълумотлар берилган. Қамокхонадаги ноҳақликлар сабаб ҳам жисман, ҳам маънан хўрланган Абдулла Қодирийнинг ҳаёлига ёзилажак романининг қаҳрамони Намознинг қамокхонадан қочиш саҳнаси келади. У ҳам қаҳрамони каби ўрага тушиб барча азоблардан қутилишни орзу қилар эди. Бу парчани келтириш орқали муаллиф ҳам Қодирийнинг руҳий ҳолатини кўрсатишни, ҳам унинг режалаштирган романи воқеаларидан қисқа бўлса-да китобхонни хабардор қилишни мақсад қилган. Абдулҳамид Исмоил роман давомида Қодирийни нафақат тарихий шахс сифатидаги, балки ижодкор сифатидаги қиёфасини ҳам кўрсатишга интилан. Айниқса, унинг ҳаёлларида пишиб етилаётган асарлари билан биргаликда тасвирлашда яққол кўриш мумкин.

Баъзи тарихий-биографик романларда бош қаҳрамон қилиб олинган тарихий шахс образининг бутун ҳаёти тасвирланади, лекин бу романда ёзувчи бошқа услубдан, яъни қаҳрамон ҳаётининг маълум даврини танлаб олиб акс эттирганини кўриш мумкин. Бу эса муаллифга катта имкониятлар беради. Биринчидан, ижодкорнинг ҳаётидаги энг муҳим ва зиддиятларга бой даврни кенг қамровли тасвирлаш имкони мавжуд. Иккинчидан, ижодкорнинг бутун ҳаётини гавдалантиришда қайсидир даврни ёритишда тарихий манбалар етишмай қолиши мумкин, бироқ ёзувчи ўзига маълум бўлган ва тарихий фактлар билан тасдиқланган воқеликни акс эттирганда эса асарда тарихийликни юзага келишига олиб келади.

А.Исмоил роман воқелигини баён қилишда ўзига хос ёндашувларга асосланган. Буни муаллиф нутқи билан персонаж нутқини қоришиқ ҳолатда қўллашида, бир сўзни такрорий қўллаш орқали маъно кучайишида, икки сюжет чизикларидаги диалогларнинг давр ва замонга мос тарзда шакллантирилганлигида, муаллиф нутқидаги ўхшатишларни маҳорат билан ўз ўрнида ишлатишида кўриш мумкин. Булар эса асар тилининг янада серкатлам бўлишига олиб келган. Ёзувчининг услубида Абдулла Қодирий анъаналарининг ҳам ўрни бўлакча. Гап қурилишининг ҳам эркин эканлиги лирик асарларни ёдга солади ва шу билан бирга ёзувчи услубини ўзида мужассамлаштиради. Романдаги вақт қисқа даврни ўз ичига олган бўлса-да, ёзувчи А.Қодирий ҳаёти билан боғлиқ катта маълумотни беришга улгурган.

Бу каби биографик наср намуналарининг кўпайиши тарихий шахсларнинг хотираларини абадийлаштиришга ҳамда уларга бўлган ҳурмат-эҳтиромнинг ҳам ошишига олиб келади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Боқий Н. Қатлнома. –Т.: Мухаррир нашриёти, 2020. – Б. 396.
2. Исмоил А. Жинлар базми ёхуд катта ўйин. –Т.: Академнашр, 2016. – Б. 4, 4-5, 13, 34, 18, 185, 5, 31, 22, 22, 67, 67, 14, 43.
3. Карим Б. Абдулла Қодирий ва герменевтик тафаккур. –Т.: Академнашр, 2014. – Б. 256.
4. Қодирий А. II Мехробдан чаён. –Т.: Инфо Капитал Групп, 2017. – Б. 488.
5. Қодирий Ҳ. Отам ҳақида. –Т.: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1983. Б. 194.
6. Куროнов Д. Адабиёт назарияси асослари. –Т.: Академнашр, 2018. – Б. 480.
7. Қўшжонов М. Танланган асарлар: Адабий-танқидий мақолалар, эсселар, хотиралар –Т.: Шарқ, 2019. – Б. 712.
8. Қўшжонов М. Ижод сабоқлари (Адабий ўйлар). Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1973. Б. 187.

9. Муродов Ф. Тарихий роман: генезиси, кейинги тараққиёти. –Т.: Фан, 2005. – Б. 170.
10. Раҳимжонов Н. Бадий асар биографияси. –Т.: Фан, 2008. – Б. 262.
11. Солижонов Й. XX асрнинг 80-90-йиллари ўзбек насрида бадий нутқ поэтикаси. филол. фан. док. дисс. –Т.: 2002. 112, 112.
12. Субҳон З. Тоғай Мурод насрида образлар поэтикаси. –Т.: Муҳаррир нашриёти, 2020. – Б. 160.
13. Тўйчиев А. Ўзбек насрида жаҳид образи талқини. филол.фан. ном. дисс. –Т.: 2001. – Б. 148.
14. Тўйчиев А. Ўзбек романларида макон ва замон. –Т.: Мумтоз сўз, 2009. – Б. 152.

SHASHMAQOM VA ARUZ

Oybek NORMURODOV,

filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), o'qituvchi

Guliston davlat universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada temuriylar saroyida yashab ijod qilgan Sayyid Qosimiyning musiqashunoslik borasidagi qarashlari tahlil qilinadi. Unda muallifning musiqa va sozandaga munosabati, maqom g'azallarining matni, vazn xususiyatlari hamda badiiy ijod – “Shashmaqom” dialektikasi o'rganiladi.

Kalit so'zlar: musiqa, g'azal, sozanda, maqom, musiqashunoslik, Shashmaqom, jahon musiqasi, metric, aruz, vazn.

Abdurauf Fitrat “O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi” nomli kitobida: “O'zbeklarni o'rganish qo'mitasi so'nggi yillarda o'zbek tiliga, adabiyotiga va tarixiga oid anchagina ma'lumot to'plab, yaxshigina natijalar chiqarishga muvaffaq bo'lsa-da, o'zbek musiqamizga tegishli jiddiy tatabbu'otda bo'lina olmadi”, degan edi. Fitrat bunga sabab qilib yetuk musiqashunos yo'qligini ko'rsatgan [Fitrat: 1993.] Shashmaqomning Yunus Rajabiy tomonidan yozib olinganligi esa milliy musiqamiz uchun ulkan voqea bo'ldi. Endi bu o'rinda badiiy ijod va mumtoz musiqaning bir biriga bog'liq jihatlarini ham qayd etish o'rinlidir. Umuman, she'riyat va musiqa qadimdan bir-biri bilan doimiy aloqada yashab keldi. Biroq, shunga qaramay bu hodisani birgalikda o'rganish biroz oqsagandek. Mazkur muammoni o'tgan asrning 70-yillari Odiljon Nosirov o'zining “O'zbek adabiyotida g'azal” nomli kitobi orqali ommaga havola qilgan edi. [O. Nosirov: 1972.]

Ma'lumki, maqomlarda musiqa bilan birga g'azallar asosiy o'rin egallovchi vositadi. (Buni ko'pchilik so'z deb tushinishadi.) Turkiy g'azalnavislik an'anasi va uning paydo bo'lishi haqida g'azal janrini atroflicha tadqiq etgan olim O.Nosirov shunday fikrlashni keltiradi: “O'zbek klassik adabiyotida g'azaliyotning paydo bo'lishi zaminini ijtimoiy-siyosiy hayot voqealari, shaharlarda madaniy harakatning o'suvi, o'zbek adabiy tilining shakllanishi va ijodi **musiqasana'ti** va fors-tojik **klassik g'azaliyoti** qo'lga kiritgan yuqtuqlar va an'analar bilan tutashdir”. Bu fikrlardan anglash mumkinki g'azal janrining o'zbek mumtoz adabiyotida paydo bo'lishiga: 1. Ijtimoiy-siyosiy hayot, madaniy yuksalish. 2. O'zbek tiling shakllanishi va tarqqiyoti. 3. Xalq og'zaki ijodi. 4. Musiqa va sa'nat. 5. Fors-tojik adabiyoti katta tasir o'tkazgan.

Ma'lumki, *Shashmaqomga* aytilgan qator she'r to'plamlari mavjud. Ularning ko'plari ilmi aruzning ma'lum bahrlari vaznlarida bitilgan. Shulardan sari' bahrining o'rni katta bo'lib, bu bahrning tanlanishini aruzshunos olim D.Yusupova: “Haqiqatan ham, sari' bahri epik poeziya vaznlari orasida eng yengil va o'ynoqi ohangga ega bo'lgan vazn hisoblanadi” deydi. Bu vaznda Shashmaqomning Toshkent-Farg'ona yo'nalishida kuylanadigan Navoiyning “Ohki, ishq ayladi shaydo meni...” g'azali bitilganligini ko'rishimiz mumkin. Bu matni Navoiyning “Badoe' ul-vasat” devonining 639-g'azal hisoblanadi. Bu bahr o'zbek musiqasi va adabiyotida katta mavqe egallaganligini Alisher Navoiy “Xamsa”sining “Hayrat ul-abror” yozilganligidan bilish mumkin.

Musiqaga oid fikrlarni badiiy tarzda qalamga olgan asarlardan biri bu “Gulshani roz” dir. Asar muallifi Sayyid Qosimiy temuriylar davri adabiy muhitida ijod qilgan. Uning “Gulshani roz” dostoni 544 misradan iborat bo'lib, asar sharq adabiyoti uchun ananaviy hamd va nat' bilan boshlanadi. Shundan so'ng kitobning yozilish sababi keltirilgan. Asar tortiq qilingan shaxs – Jaloliddin Sayyid Mazid madh etilgan. Asar o'n bobdan tashkil topgan bo'lib o'ziga xos kompozitsiyaga ega. Har bir bobda axloqiy, ta'limiy, pand-nasihat ruhida fikrlar yakunida **mutrib – sozandaga** murojaat shaklidagi quyudagi bayt takrorlanadi:

Nag'mae qil so'z bila savtu amal,

Mutrib aytg'il sen o'qib bu g'azal.

Undan keyin besh baytli g'azal keltirilgan. G'azallarning barchasida “Qosimiy” taxallusi qo'llanilgan. Asar boblarida aytilgan g'oyalar ruhiga, vazniga, ohangiga mos bo'lgan ushbu g'azallar fikrni dalillash maqsadida aytilgan.

Ta'kidlash joizki, o'zbek adabiyotida g'azal janri yirik hajmli asarlar tarkibida faol qo'llanilganligi manbalarda takror-takror tilga olinadi. Shunday bo'lsada aynan mana shu g'azallar devonlar tarkibidagi g'azallardan keskin farqlanadi, xususan, mavzu, shakl va uslub jihatidan birmuncha imkoniyat doirasi tor hamda transformatsiyaga uchrashi tabiiy. Sababi asar tarkibida kelgan g'azal ko'p hollarda ana shu asarning vazni hamda asar qahramonlarining reuhiy holatiga mos holda yoziladi, ammo devonlar tarkibida esa lirik qahramon tabiati kayfiyatini belgilaydi. Masalan, Xorazmiyning “Muhabbatnoma”si tarkibidagi g'azallar haqida ham shu fikrni aytish mumkin. Asarning kirish qismidagi g'azallardan biri

Yarotqonkim tan ichra jon yarotti,

Seni ko'rkluklar uzra xon yarotti.

bayti bilan boshlanadi. Bunda vazn “Muhabbatnoma”ning vazni bilan bir xil, ya'ni hazaji musaddasi mahzuf yoki maqsur. Mazkur g'azalning umumiy hajmi 13 bayt, lekin shoir taxallusi 9-baytda tilga olinadi, qofiyalar ham faqatgina 9 baytda o'zaro qofiyalangan. Xorazmiyning qolgan g'azallarida ham shu holat kuzatiladi. Demak, dostonlar tarkibidagi g'azallar mohiyatan lirik chekinish vazifasini ham bajaradi. Xuddi shunday Sayyid Qosimiy g'azallari ham asar tarkibida o'z davridagi ijodkorlar qatori an'anani saqlab qoldi. (Bu holat Sayyid Qosimiy yashagan davrgacha ham doimiy an'ana shaklida saqlandi. Masalan, Xorazmiyning 6 ta g'azali, Said Ahmadiyning 10 ta g'azali hamda Yusuf Amiriyning 10 ta g'azali asar yozilgan vaznda bitilgan. Bunda ijodkorlarning nomalari nazarda tutilmoqda. Biroq, Rabg'uziy, Sayyodiy, Sayqaliy kabi ijodkorlar asarlari tarkibidagi g'azallar istagan bahr vazlarida yozilishi kuzatiladi.) Hajman kichik, vazni bir xil, qofiyaga amal qilgan holda asar ruhidan chiqmaslikka harakat qilgan.

Sayyid Qosimiyning “Gulshani roz” dostoni “Xamsa”larning birinchi pand-nasihat ruhida yoziladigan dostonlariga o'xshashlik mavjud bo'lganligi bois ham ayni sari bahri vaznlari tanlangan deyish imkonini beradi. Undan olingan mana bu misralarni kuzataylik:

Savsan agar ochmasa hamdinda til,

Sen tilini o'rmasidin ikki qil.

Sav	sa	na	gar		och	ma	sa	ham		din	da	til
–	V	V	–		–	V	V	–		–	V	–
Sen	ti	li	ni		o'r	ma	si	din		ik	ki	qil
–	V	V	–		–	V	V	–		–	V	–

Ushbu misralar sari bahrining sariyi musaddasi matviyi maksuf vaznida bitilgan. Ma'lumki, "sari" arabchadan olingan so'z bo'lib, lug'aviy jihatdan "tez" degan ma'nolarni anglatadi. Turkiy she'riyatda mazkur bahrning faqat musaddas ruknli vaznlaridan foydalanilganligi manbalarda qayd etiladi. Biroq Bobur "Muxtasar" asarida ushbu bahrning jami o'n yetti vaznini qayd etadi. Fitrat bir vazni, ya'ni sari'-musaddas-matvi'-mavqufni qayd etadi.

Sari' bahrining solim shakli quyidagicha hosil qilinadi:

- 1) birinchi ruknga **mustaf'ilun** (ramal bahrining asliy rukni) qo'yiladi;
 - 2) ikkinchi ruknga ham **mustaf'ilun** (ramal bahrining asliy rukni) joylashtiriladi;
 - 3) uchinchi ruknda esa **maf'uvlotu** (bahr yasamaydi asliy rukni) asli keltiriladi.
- Endi buning paradigmasi va afoyli quyidagi ko'rinishga keladi:

mustaf'ilun mustaf'ilun maf'uvlotu

-- V - / -- V - / --- V

Mazkur bahr vaznlarining ikki turi ishlatilganligi haqida bir qancha aruzshunoslarning, jumladan, D.Quronov, D.Yusupova, A.Hojiahmedov firklarida yakdillik kuzatiladi. Ammo M.Ziyaviddinova, D.Xujanovalar ning "Aruz ilmi" darsligida to'rt vazni qayd etiladi. Darslikdagi sari' bahri vaznlariga doir misollar deyarli Boburning "Muxtasar" risolasidagi baytlar va fikrlar bilan bir xil.

Demak, Navoiygacha o'zbek adabiyotida sari' bahrining jami 2 ta vazn mavjud ekan. Alisher Navoiy bu bahrga yana uchta vazn qo'shib, ular sonini 5 taga, Bobur esa 17 taga yetkazgan. "O'zbek adabiyotida Navoiygacha bu vazn Durbekka nisbat beriladigan "Yusuf va Zulayho", Haydar Xorazmiyning "Maxzan ul-asror"i va Sayyid Qosimiy dostonlarida qo'llanilgan"ligi ilmiy asoslangan.

"Gulshani roz" dostonida so'z o'yinlarining yaxshi namunalarini, *musiqqa va tasavvuf ilmiga* oid tushunchalarning nomlari talay qo'llanilgan.

Yuqorida maqomlar uchun tanlangan g'azallarning vaznlari xususida fikr yuritdik. Jumladan, bu hodisani birgina sari' bahri misolida tahlil qilindi. Bu – maqomlarga aytilgan she'rlarning mazmuni haqida qisman bo'lsa-da tasavvur etishga, ularga aynan nega mana shu bahr tanlanganligi hamda o'zaro bir biriga yaqin usullarni anglab olishga yordam beradi. Bularni o'rganish bugungi musiqashunoslik, maqomshunoslik, adabiyotshunoslik oldidagi dolzarb muammolardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. A. Fitrat. O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi. T., 1993.
2. A. Fitrat. Aruz haqida / Nashrga tayyorlovchi, so'zboshi va izohlar muallifi H. Boltaboyev. – T.: O'qituvchi, 1997.
3. D. Quronov va boshqalar. Adabiyotshunoslik lug'ati. – T., Akademyashr. 2013.
4. D. Yusupova. Aruz va mumtoz poetikaga kirish. – T., Akademyashr. 2020.
5. I.Rajabov. Maqomlar. Toshkent 2006.
6. M.Ziyaviddinova, D.Xujanova. Aruz ilmi. Noshir. Toshkent. 2019.
7. O.Nosirov. O'zbek adabiyotida g'azal. Adabiyot va san'at nashriyoti. 1972.
8. Orzibekov R. O'zbek lirik poeziyasida g'azal va musammat. – Toshkent: Adabiyot va san'at, 1976;
9. S. Qosimiy. Masnaviylar majmuasi. Fan. 1992.
10. Y.Is'hoqov. So'z san'ati so'zligi. – T., O'zbekiston. 2014.

ЁЗУВЧИ УСЛУБИГА ХОС ХУСУСИЯТ

Тўйчиев Абдунаби Худойбердиевич

Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), ГулДУ

Аннотация: Нурали Қобул асарлари билан адабиёт ривож ва жамият тараққиётига ўз ҳиссасини қўшган ижодкордир. Таниқли адиб турли жанрдаги асарлари билан китобхонлар қалбидан жой олган. Мазкур мақолада ёзувчининг насрдаги дастлабки катта ҳажмли асари - “Унутилган соҳиллар” роман-монологи ҳақида сўз боради.

Калит сўзлар: роман-монолог, персонаж, инсон, мулоқат, давр, факт, “мен”, воқеа, фон.

Нурали Қобулнинг катта ижодида “Унутилган соҳиллар” роман-монологи алоҳида аҳамиятга эга [Нурали Қобул. Унутилган соҳиллар. – Т.: Ёш гвардия, 1988.]. Асар ёзувчига катта шон-шуҳрат келтирди. Бу асар ёзувчининг ҳаётий кузатишлари, кўрган-кечирганлари ҳамда билган-эшитганлари асосида ёзилган. *“Одатда катта романлар беи-ўн йилда ёзилмайди. Беи-ўн йил ўйланиб, керак бўлса бир неча ойда қогозга тушиши мумкин. Энг муҳими, худо сени хотирадан ажратмаса, фикрлаш қобилиятидан маҳрум этмаса бўлгани”* - дейди адиб “Халқ сўзи” газетаси муҳбири Ш. Йўлдошев билан бўлган суҳбатда [Нурали Қобул. Ватандин яхши ёр ўлмас. –Т.: “Камалак”, 1994.163.].

Бу роман ўқувчилар кўникиб қолган одатдаги романлардан эмас. Асар мутлақо бошқача, роман-монолог тарзида ёзилган. Воқеалар баёни учинчи, тўртинчи, балки ундан ҳам кейинги ўринларда туради. “Нурали Қобулнинг “Унутилган соҳиллар” романини дастлаб ўқиганимда – деб ёзади фалсафа фанлари номзоди А.Эшонқулов, - менга унчалик маъқул бўлмади. Аниқроғи у ўқилиши ва ҳазм қилиниши қийиндек туйилди. Сўнгра романни жанр эътиборини ҳисобга олган ҳолда қайта ўқидим. Шундагина ўзбек адабиётида оммалашмаган “роман-монолог” жанрининг ўзига хос томонлари ва имкониятларини бир қадар тўлароқ ҳис қилдим. Асар қаҳрамонларининг узундан узок монологлари қандай мақсадга қаратилгани бир қадар аён бўлди” [Хушбоқ Ж. Юрагимнинг сурати. -Т.: “Янги аср авлоди”, 2018. 217].

Тўғри таъкидланганидек, воқеалар баёни устунлик қилган асарларга ўрганиб қолганмиз учун роман-монологни дастлаб тушуниш қийин бўлди. Биз асарда воқеаларга эмас, одамларга дуч келдик. Чунки ёзувчи қаҳрамонларни эмас, қаҳрамонлар ўзларини таништиради. Асарда қаҳрамон нутқи орқали ўз-ўзини фош этиш санъати қўлланилган. Монологни эшитиб ўша қаҳрамонни инсон деб биласиз, унинг ҳаётда борлигига ишонасиз. Асарда қаҳрамонлар бир-бири билан мулоқатга киришади. Романдаги катта-катта монологлар ўша образлар талқинига ажратилган. Роман воқеалари биргина ҳикоячи – персонаж тилидан эмас, балки бир неча ҳикоячи - персонаж тилидан олиб борилган. Бу эса адибга қаҳрамонларни ҳам, воқеа - ҳодисаларни ҳам турли нуқтаи назардан очишга имкон берган.

Асар воқеаларининг биринчи шахс, яъни “мен” тилидан ҳикоя қилиниши ёзувчи услубига хос хусусиятдир. Адабиётшунос Исроил Мирзаев ҳам ёзувчининг қаҳрамонлар характерини беришда улар нутқи орқали ўз-ўзини фош этиш санъати қўллаганини ёқлайди: “Нурали Қобул реалистик прозада қўлланиладиган бу шаклдан фойдаланиб тўғри йўл тутган. Чунончи, роман-монолог давр, одамлар, тарихий вазият ҳақида муаллифнинг эркин фикрлашига, ҳар бир факт, воқеа-ҳодиса тўғрисида кенг, шахсий қараш ва

мулоҳазаларига чек қўймасдан гапириш имконини беради” [Мирзаев И. Адабиёт ва давр дарди. – Т.: Фан, 1990.36.].

Ёзувчи Эркин Аъзамов ижодий учрашувда мухлиснинг “Сизнинг кахрамонларингиз кўпроқ ўзи билан ўзи суҳбат қуради?...”, - деган саволига “Менимча дунёдаги реал одамлар ҳам ўзи билан ўзи суҳбатлашади. Икки киши суҳбатлашганда ҳам бу ўз дардини айтади, у ҳам ўз дардини.....”, - деб жавоб берган эди. Роман образлари Шокир Шарипов, Карим Усмонов ёки айтайлик Адҳам Жобировнинг ўзи билан ўзи суҳбатлашганини эшитиб, Эркин Аъзамовнинг юқоридаги фикри ёдга тушади. Ҳақиқатдан ҳам шундай. Буни ҳаётда кузатиш мумкин: оддий сўзлашувда, сўрашувда ҳам икки киши бир-бирининг гапини такрорлайди. Ёки “Азага борган одам ўз дардини айтиб йиғлайди” деган гапни эсланг. Дунёда манфаат тушунчаси, инсонда манфаат туйғуси бор экан, юқоридаги фикрларни инкор этиш нақадар аянчлидир. Фақат ёлғиз одамгина, фақат ўзи қолгандагина тўғриси айтилади, ҳатто энг ёлғончи одам ҳам. Одамнинг ўзи билан ўзининг суҳбати ўй-хаёлидан ўтган гапларидир. У кўпинча реал ҳаётда ўз ўйига тескари иш қилади.

“Ҳеч қачон, ҳеч бир қораламамнинг нашр этилишини ушбу чоп этилаётган роман-монологдек сабрсизлик билан кутмаганман... Ушбу қораламада китобхонлар учун мутлақо бошқача тилда гаплашаман. Сабаби мен учун ўз ҳақиқатларимни айтмоқнинг ўзга йўли йўқ”, - дейди адиб [Нурали Қобул. Муаллиф ўз асари ҳақида (“Унутилган соҳиллар”) // Ёшлик, 1988 - йил, 8 - сон.18].

Ҳар ҳолда ёзувчининг кузатишлари монолог тарзида берилишини, бу тахлит ноодатий ифода услубини қўллаб-қувватлаш мумкин. “Борди-ю ёзувчи янги шакл излаётган ва нималаргадир эришаётган бўлса, шахсан, мен бу ёзувчининг йўналиши қайси йўналишда бўлмасин, унга ҳалақит беришга қаршиман... Мен адабиётда ҳамма нарса бўлишига тарафдорман... Мен ҳар қандай изланишларга тарафдорман...” [Мирзаев И. Насримиз бадий олами. Бекмирзаев Н. Жасоратнинг бадий талқини. – Т.: Адабиёт ва санъат. 1991.76.].

Биз сўз юритган асар - “Унутилган соҳиллар” роман-монологи дастлаб 1988 йилда катта нусхада нашр этилди. Роман орадан йигирма беш ўтиб, 2013 йилда тўлдирилган ҳолда қайта нашр этилди [Нурали Қобул. Унутилган соҳиллар. – Т.: “DIZAYN-PRESS”, 2013.]. Асар яратилганига ўттиз йилдан ошиқ вақт ўтган бўлса ҳам янги авлод китобхонлари томонидан севиб ўқилмоқда. Ёзувчининг ўзи суҳбатларининг бирида мазкур романнинг яратилиш жараёни ҳақида қуйидагиларни ёзади: *“Бир нарсани ёзаётганда китоб варақламайман. Масалан битта мақолани ёзиш учун уни бир йил тайёрлаб, тишириб ҳаёлимда муҳирлаб юришим мумкин. Бироқ ёзиш қозғога туширилиш жараёни жуда тез кечади. “Унутилган соҳиллар” романининг биринчи вариантини ўн олти кунда ёзиб тугатганман. Кейин бир йил қайта ишладим. Юракдан отилиб чиққан нарса узоқ ва зерикарли ҳолатда ёзилмайди. У чақмоқдек содир бўлади”* [Нурали Қобул. Ватан ва миллат қадрига етган ҳаққа етади... // Жиззах ҳақиқати, 1994. № 31. - Б 3.].

Адабиётшунос Ж.Хушбоқ тўғри таъкидлаганидек, “Нурали Қобул халқнинг дилидаги гапларни публицистик мақолаларида, ҳам насрий асарларида, хусусан, романларида айта олган ижодкор. “Унутилган соҳиллар” асари ўзбек романчилигида воқеа бўлганини қўллаб адабиётшунослар алоҳида таъкидлаб ўтдилар”. Адиб бу асари билан катта насрда ҳам яхши асарлар ярата олиш имконини кўрсатди. Роман-монолог *“инсон умрининг унутилган, унутилаёзган соҳиллари”* ҳақидаги ҳеч қачон эскирмайдиган мавзуда баҳс юритар экан, ундаги баъзи масалалар ҳануз ечимини топмаган экан, демак бу асар

ҳали китобхонлар томонидан ўқишга арзийдиган яхши, ўқимишли асар сифатида кадрланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Нурали Қобул. Унутилган соҳиллар. – Т.: Ёш гвардия, 1988.
2. Нурали Қобул. Ватандин яхши ёр ўлмас. –Т.: “Камалак”, 1994.
3. Хушбоқ Ж. Юрагимнинг сурати. -Т.: “Янги аср авлоди”, 2018.
4. Мирзаев И. Адабиёт ва давр дарди. – Т.: Фан, 1990.
5. Нурали Қобул. Муаллиф ўз асари ҳақида (“Унутилган соҳиллар”) // Ёшлик, 1988 - йил, 8 - сон.
6. Мирзаев И. Насримиз бадий олами. Бекмирзаев Н. Жасоратнинг бадий талқини. – Т.: Адабиёт ва санъат. 1991.
7. Нурали Қобул. Унутилган соҳиллар. – Т.: “DIZAYN-PRESS”, 2013.
8. Нурали Қобул. Ватан ва миллат қадрига етган ҳаққа етади... // Жиззах ҳақиқати, 1994. № 31. - Б 3.

АБАЙ – БУЮК ҚОЗОҚ МУТАФАККИРИ

Фазилова Клара Байбуриевна

катта ўқитувчи, Гулистон давлат педагогика институти

Аннотация. Мақолада буюк қозоқ шоири ва мутафаккири Абай Қўнонбоевнинг ижодий фаолияти таҳлил қилинган. Унинг шеърлари ва “Қора сўзлар” асарининг мазмуни ва аҳамияти очиқ берилган.

Калит сўзлар: қозоқ шоири, мутафаккир, ижодий мерос, «Қора сўзлар», таржима, маърифатпарвар, инсоний фазилятлар, насиҳат.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2018 йил 13 мартдаги “Буюк қозоқ шоири ва Абай Қўнонбоев ижодий меросини кенг ўрганиш ва тарғиб қилиш тўғрисида”ги Қарори адабиёт ҳаваскорлари ва кенг жамоатчилик ўртасида катта қизиқиш уйғотган эди. Қарорга кўра, 10 август куни Тошкент шаҳрида бир қатор тадбирлар ўтказилди. Мазкур тадбирлар доирасида “Ўзбекино” Миллий Агентлиги буюртмасига биноан Абай ҳақида ҳужжатли фильм яратилди.

Мадрасада таҳсил кўрган пайтларда Абай араб, форс, турк, татар тилларини ўрганди, араб-форс қаҳрамонлик дostonлари, Алишер Навоий, Фирдавсий, Низомий, Ғузулий, Ибн Сино каби шарқ мутафаккирларининг ижоди билан танишди. Рус мактабида эса рус тилини ўрганиб, рус адабиётини ҳамда Байрон, Гёте, Шекспир, Данте каби буюк европалик адиблар ижодини ўрганди. Кейинчалик Абай Пушкин, Лермонтов, Кривов, Толстой, Бунин, Байрон, Гёте асарларини қозоқ тилига таржима қилади ва жаҳон адабиёти дурдоналари билан қозоқ халқини таништиради.

Абай оқин сифатида ҳам машҳур бўлиб, кўплаб таржималари ва ўз асарларига қуй басталаб, ижро этган ва уларни халқ орасидан чиққан оқин ва бахшилар ҳам, оддий халқ ҳам севиб ижро этишган.

Абайнинг “Қора сўзлар” асарини ўзбек тилига А.Мухтор, Уйғун, Миртемир, М.Аҳмад, Н.Ғозиловлар таржима қилишган. 2020 йилда эса Қ. Ёўлдошев томонидан таржима қилинди ва Тошкентдаги Қозоғистон элчихонасида тақдироти ўтказилди. Асардаги чуқур фикр-мулоҳазалар, қалб изтироблари ҳеч кимни бефарқ қолдирмайди. У бир аср олдин ёзилган бўлса ҳам, бугунги кунгача ундаги доно фикрлар ва насиҳатлар ўз долзарблиги билан ўқувчида қизиқиш уйғотади. Абай инсон кадр-қимматини пасайтирувчи сарқитлардан ҳалос бўлишга қақиради, маънавий баркамолликка интилиб,

ўз халқи ва бошқа халқлар тўплаган билимларни эгаллаш йўлидан боришга чақиради [Сергазинов, 2020, б.54]. Асарда Абай қозоқ халқининг улуғ фазилятларидан ташқари, улар ҳаётидаги барча қийинчилик ва камчиликларнинг илдизларини атрофлича очиб беришга бел боғлайди. Жумладан, асарда қозоқ халқини атрофдаги бошқа миллатлардан, жумладан рус, нўғай ва сартлардан ибрат олишга ва уларнинг уддабуронлиги ва тадбиркорлигидан ўрганишга чақиради [Фазилова, Фазилов, 2022, б.863.]

Абайнинг кўплаб асарлари панд-насихатлар, ахлоқий суҳбатлар тарзида ёзилган. Ахлоқ муаммоларини ҳамда бошқа муаммоларни ечишда унинг кўнглидаги маърифатпарвар идеаллар биринчи ўринга чиқади.

Леонид Леоновнинг таъкидлаганидек, Абайнинг “қора сўзлари” қозоқ халқининг мураккаб тарихий йўлининг бошидаги шоирнинг ўз халқига насихатидир. Бу асар китобхонлар билан суҳбатлар тарзида ёзилган фалсафий-танқидий характердаги насихат бўлиб, уни фақат ўз даврининг буюк шоири ва мутафаккири беришга ҳақли эди. Шунинг учун ҳам Абай асарлари биз учун қимматли бўлиб, ўз жозибадорлигини йўқотмайди.

Абайнинг шеърлари ҳам чуқур ахлоқий ва фалсафий маънога эга. 1898 йилда ёзилган “Журукте қайрат болмаса” шеърида Абай одам юрагининг олижаноблигини, нозиклигини куйлайди. Агар киши ўз юрагини эшитса, ирода ва истакка ақл устидан ғалаба қозонишга йўл қўймаса, у ҳайвонга ўхшаб қолмайди, дейди Абай бу шеърида:

*Журукте қайрат болмаса
Ҳайвонга ойды кім-түртпек?
Ақылға сәуле қонбаса,
Қайуаниша жүріп күнелтпек* [Абай, 1954, б.116].

Абай қора ниятли, совуқ фаҳмли кишилар қозоқ жамиятини орқага судрашини тушуниб, улардан халқини ҳимоя қилишга, огоҳлантиришга уринади:

*Атымды адам қойган соң,
Қайтып надан болайын.
Халқым надан болган соң,
Қайда барып оңайын...* [Абай, 1954, б.279]

Шоир ижодий фаолиятига алоҳида назар ташласак, унинг ҳаётидаги энг сермахсул ижод этган даври 1886-1889, 1895 йиллар эканлигини кўрамиз. У ҳаёти давомида нодонликларни кўп кўрди. Бу Абайнинг «Илм топмай мақтанма», «Ёшлиқда илм бор деб ўйламадим», «Назарга», «Кўкбойга» каби шеърларида ифода топган. Унинг «Қозоғим, шўрлик юртим, вайрон юртим», «Бойлар юрар молин қўрғалатиб», «Адашганнинг олди жўн», «Кўнглим қолди дўстдан ҳам, душмандан ҳам», «Сизга ким илм берар, ёнмай ётиб сўнсангиз», «Дунё ҳам, мол ҳам - илмга кўнгил берсангиз» каби ва бошқа шеърый асарларида халқни маданиятга, илм ва маърифатга, буюк инсоний фазилятларга даъват этади [Абай, 2015, б.10].

Очкўз, таъмагир, порахўр, текинхўр, майхўр, ялқов, маишатпараст, манфаатпараст, маддох зотларни жамият дарахтига тушган қурт, деб билади. Меҳнат ва ҳунар, софлик ва ҳалоллик, адолат ва ҳақиқат Абай шеърларининг туб моҳиятини, леймотивини белгилайди:

*Ақл керак, соз иш керак, хушхулқ керак,
Эр уялар ишини қилса бўлмай зийрак.
Шилта, шилқим, асли таги лўттибозга
Садоқатли дўст топилгай жуда сийрак.*

Юксак бадиият билан юқори ижтимоий мазмуннинг уйғунлашгани Абай поэзиясини наинки ўз даври, балки барча замонлар учун долзарб поғонага кўтаради. У ўз асарларида,

шеър ва дostonларида кенг кўламли хулосалар орқали зулм ва мунофиқликнинг асл кифёсини очиб беради. Зулмат замонга нур олиб киради. Реал воқелик тасвири орқали реал мақсадларга ўтади. “Йигитлар, ўйин арзон, кулки қиммат”, “Қаридик, ғамга ботдик, уйку сергак”, “Бозорга қараб турсам, ҳар ким борар”, “Хўп ўйландим, тўлғандим”, “Бойлар юрар йиққан молин кўрғалатиб”, “Ёришмас қора кўнглим не қилса ҳам”, “Молга дўстнинг дўсти йўқ молдан бошқа”, “Маст бўлади бўлисинг” шеърлари фикримизнинг ёрқин далиллари бўла олади. Феодал ҳукмронлик, мулк эгалари зулми, чор маъмурияти тазийқи шароитида демократик тамойилларга интилиш Абай истеъдоди, эътиқоди ва тафаккурининг нақадар юқори бўлганини, ўз замонидан бир неча қадам олдинда юрганини исботлайди:

Одамзод тирикликни давлат билсин,

Ақл топсин, мол топсин, ҳалол юрсин.

“Илм топмай мақтанма”, “Қалбингда ўтинг бўлса”, “Ёшлиқдан билим излаб югурмадим”, “Интернатда ўқийди Талай қозоқ боласи”, “Баъзи ўсмир замондошлар хафа қилар” каби шеърларида Абай ўзи яшаган жамият ва келгуси замонларда баркамол авлодни кўргиси, халқ ҳаётини фаровон қиладиган бунёдкор ёшлар шаклланишини иштайди. Қозоқ ёшларининг академик фан, адабиёт, санъат, спорт соҳасидаги ютуқлари шоир орзуларининг яққол нишонларидир [Кўчқоров, 2020]

Миртемир ўзининг “Кўз устига, қош устига” номли мақоласида “Абай Кўнонбой ўғли...қозоқ ёзма адабиётининг бобоси, қозоқ халқининг даҳо фарзанди, улуғ шоири, асл ўғли даражасига кўтарила олди...”, дейди. Абай яратган ажойиб асарлар, илғари сурган ғоялар ўз халқи орасидагина эмас, балки умумтуркий халқлар ўртасида ҳам, шу жумладан қардош ва қондош ўзбек халқи маънавиятида ҳам кенг ўрин олгандир [Абай, 2015, б.13].

Абай ҳаётдан кетган бўлса ҳам унинг порлоқ руҳи ҳаётбахш шеърларида, ўлмас асарларида абадийдир. Мана, 178 йилдирки у ўзининг бетакрор ижоди билан қозоқ халқининг шуҳратини оламга ёйиб келмоқда. Абайнинг адабий мероси, илғор фалсафий фикрлари, буюк яратувчилик ғоялари Ватанга, инсонга, табиатга, ҳаётга бағишланган юксак маънавий дунёси бўлиб, халқининг қалбидан абадий жой олган [Рустамов, 2018].

Абайнинг ижодий мероси 180 га яқин шеърлари, 3 та поэмаси, 60 дан ортиқ таржималари ва унчалик катта бўлмаган прозаси ҳамда бир неча тарихий мавзудаги мақолаларидан иборат.

Мен ўланни ёзмайман эрмак учун,

Ўтган-кетган гапларни термак учун.

Мен ўланни ёзаман тушунганга,

Авлодимга бир сабоқ бермоқ учун,

деган Абай ўз шеърларида муҳаббатсиз, дўстликсиз ҳаёт бўлиши мумкин эмас, унингсиз жамият учун фойдали ижод қилиб бўлмайди, деб халқини илм олишга, ҳунар эгаллашга, ҳалол меҳнат қилишга чақиради.

Ўз даврининг маърифатпарвари сифатида Абай қозоқ халқининг кўп асрлик меросини янада бойитди. Унинг асарлари маънавий, ахлоқий, ҳажвий маъно ва мазмунда бўлиб, уларни ўрганиш айниқса ёшлар тарбияси учун муҳим аҳамият касб этади. Қозоғистон Президенти Қосим-Жомарт Тоқаев Абайни миллатнинг маънавий ислохотчиси деб айтган [Тоқаев, 2020].

Буюк шоир ва файласуф, маърифатпарвар Абай хотирасига бағишлаб, Алмати, Тошкент, Истанбул, Техрон, Москва ва бошқа шаҳарларда ҳайкаллар ўрнатилган. Унинг номи билан кўчалар аталган. Абайнинг номи ҳамиша барҳаётдир.

Адабиётлар:

1. Токаев, К.-Ж. (2020). «Абай и Казахстан в XXI веке» - перевод статьи Президента РК Касым-Жомарта Токаева / URL: https://www.inform.kz/ru/abay-i-kazahstan-v-xxi-veke-perevod-stat-i-prezidenta-rk-kasym-zhomarta-tokaeva_a3618011
2. Абай, Кунанбаев (1954). *Стихотворения. Поэмы. Проза.* – М.: ГИХЛ, 416 с.
3. Абай (2015). *Ёрқин юлдуз: шеърлар, поэмалар, насиҳатлар* / Тўпловчилар Қ.Сейданов, М.Аҳмад. - Т.: O'zbekiston, 248 б.
4. Рустамов, А. (2018). *Буюк шоир ва мутафаккир.* Адолат. №26. URL: <http://www.adolatgzt.uz/society/5187>
5. Сергазинов, А.Б. (2020). *Переводы Абая и человеческие ценности.* Наука. Образование. Молодежь: Сборник материалов Международной научно-практической онлайн конференции молодых ученых, магистрантов, студентов и учащихся / Гл. ред. А.Б. Найзабеков. Рудный: Рудненский индустриальный институт, 374 с. – С.54-57.
6. Фазилова, К.Б., Фазилов, Ж. (2022). Абай асарлари ва маданиятлараро мулоқот. *ARES*, 3(4). P.859-867. URL: <http://www.ares.uz/storage/app/uploads/public/626/6ca/9de/6266ca9de46a4106299292.pdf>
7. Қўчқоров, Я. (2020) *Ассалом, Абай!* / URL: <https://uza.uz/uz/posts/assalom-abay-10-08-2020>.

DIGITAL TECHNOLOGIES AND LITERARY HYPERTEXT**Akhmedov Rafael Sharifovich***Senior lecturer, researcher, Gulistan State University*

Abstract. The article highlights the issue of the influence of digital technologies on the formation and content of modern literary text (hypertext). For this purpose, an analysis of the works of some authors is given in the context of the evolution of hypertext as an art form. Similar and individual characteristics are revealed between the selected books and examples of earlier works of art that have reached the level of hypertext. The influence of digital technologies on this art form is noted, expressed primarily in two opposing trends - imitation of the effects of electronic text, on the one hand, and emphasizing the materiality of the book and the impossibility of replacing it with a computer, on the other.

Key words: digital technologies, fiction, hypertext, evolution, electronic literature.

“Literature must adapt to the new electronic era,” Milorad Pavić emphasized, offering readers a dictionary novel, a crossword novel, a tarot divination manual novel, or an astrological reference novel [1]. It was in relation to his *Khazar Dictionary* [2], which reviewers dubbed as “the first book of the 21st century”, that the initially purely computer term hypertext was first used. M. Pavić is a discoverer of hypertext in literature, while many of the features attributed to this new art form are also found in the books of other writers, in particular, Julio Cortazar [3], Italo Calvino [4], etc., written much earlier than the *Khazar Dictionary*, and sometimes even before the appearance of the term “hypertext” itself. However, it is in the *Khazar Dictionary* that these features are most fully manifested, which allowed Yasmina Mikhailovich to suggest that it would be much more convenient to read this book behind a computer monitor [5]. The form of literary hypertext, indeed, is the best fit for the new computer era, meeting all the features of “electronic” reading. Following the *Khazar Dictionary*, a whole series of electronic literary hypertexts appeared. It is also the first computer-readable novel, “Afternoon, a Story” by Michael Joyce [6], followed by “Patchwork Girl” by Shelley Jackson [7], “Uncle Buddy's Phantom Funhouse” by John McDaid [8], “Its name was Penelope” by Judy Mallow [9], etc. As a result, there was an opinion that only electronic novels created for reading at a computer and using its specific capabilities belong to literary

hypertexts. "There can be no printed equivalent for this literature" [10], emphasized Michael Joyce, reinforcing the impression that the literary hypertext in the book, and not in the electronic version, if it appeared earlier in the same *Khazar Dictionary*, it was only because in 1984 it was not possible to create novels for the computer. "We are at the end of the print age; the time for books is over. A book is an incomprehensible pleasure, like opera or cigars" [10], explains M. Joyce. The end of the printed era in the same 1991 was also proclaimed by another supporter of electronic literature, Jay Bolter [11]. Robert Coover publishes an article with the characteristic title "The End of Books", where he emphasizes that "real freedom from the tyranny of the line has become possible only now, with the advent of hypertext, written and read by a computer..." [12]. However, in 2000 statements about the "death" of the book, and with it the traditional "book" literature, which should be replaced by electronic literature, have almost completely disappeared. Moreover, Michael Joyce, who once called the book "incomprehensible pleasure", himself releases several novels not on his usual CD, but in the form of a traditional book: "Disappearance"; "Going the Distance"; "Twentieth Century Man" [13].

This paper will consider the further development of literary hypertext precisely as a book, and not an electronic form. In this regard, we will analyze the hypertext novels of two American authors: "House of Leaves" by Mark Z. Danielewski [14] and "Tree of Codes" by Jonathan S. Foer [15]. Their form is quite traditional: they were published in the form of a paper book. Since literary hypertext and electronic literature are relatively new phenomena, there are not so many monographs devoted to their study today. Among the most significant of them, it is worth noting the works of the "pioneers" of electronic literature "Hypertext: The Convergence of Contemporary Critical Theory and Technology" by George P. Landow [16] and "Writing Space" by Jay D. Bolter [11]. Both authors under the concept of "hypertext" meant exclusively electronic literature, and hyperlinks were called its main distinguishing feature. Both J. P. Landow and J. D. Bolter emphasized that it was hyperlinks that made it possible to radically change the principle of reading a work of art, giving the reader the opportunity to choose which way to move through the text. When comparing N.K. Hales' monographs, among which "Writing Machines" [17] and "Electronic Literature: new horizons for the literary" [18] are especially worth noting, with the studies of J. D. Bolter and J. P. Landow, it becomes obvious how electronic literature and literary hypertext have evolved in just over 15 years. If in the early 1990s Afternoon, a Story by Michael Joyce was considered a model of electronic literature, in 2008 N.K. Hales calls this novel too "printcentric" [18], as it lacks the main features of modern electronic literature - sound files, graphics, an extensive color palette, external links, etc. N.K. Hales also draws attention to modern book literature and proves that the latter, although not intended for reading at a computer, is still strongly influenced by new technologies and is inherently electronic. Just like the electronic text of N.K. Hales considers, in particular, the book by M.Z. Danielewski "House of Leaves". The researcher notes that the use of computer text editors, image processing programs, etc. significantly influenced this book, bringing it closer in its qualities to an electronic text.

The novelty of this article lies in the analysis of the works of M.Z. Danielewski and J.S. Foer in the context of the evolution of literary hypertext. If N.K. Hales, as well as other researchers, among whom M. Hansen [19] and J. Pressman [20] can be distinguished, consider "House of Leaves" only from the point of view of modern technologies, we will try to compare the above-mentioned books, as well as with electronic novels, and with printed hypertexts. This will make it possible to clarify which features in "House of Leaves" and "Tree of Codes" really refer exclusively to the influence of new technologies, and which ones can be seen, for example, in M. Pavić's *Khazar Dictionary*, written before the advent of the Internet era.

The working hypothesis of the study is the statement that the hypertexts of M.Z. Danilewski and J.S. Foer continue the tradition of twentieth-century experimental literature. and, above all, the novels of M. Pavić. New technologies have allowed writers to develop in their works many features that were only outlined in literary hypertexts before the digital era and were clearly manifested in electronic literature. But first, let's dwell on what a literary hypertext is. One of the first definitions of this concept was given by George P. Landow: "This is a text consisting of verbal blocks (or images) that are connected by electronic links and create numerous routes, networks or paths in an open, fundamentally incomplete text..." [16]. This definition seems incomplete to us, because it implies that only electronic novels can be hypertexts. It does not take into account the possibility of the existence of hypertext in the book. In this article, we will use the hypertext formulation given by N.E. Mikeladze: "Hypertext is a text with many connections, "inputs" and "outputs". This text is fluid, multi-level, mobile. It is based on the principle of hyperlinks connecting its constituent fragments... And like an architectural structure, such a text is based and perceived already according to the logic, not of time, but of space" [21]. To the main features of the literary hypertext N.E. Mikeladze attributes: fragmentation, spatial form of narration, lack of fixed plots, climaxes and denouements, semantic, compositional and structural looseness of parts, lack of causal relationships, the possibility of multiple interpretations and interactivity [22].

All these features are characteristic of Mark Z. Danilewski's book "House of Leaves", the plot of which is based on the fact that an unremarkable tattoo parlor employee Johnny Truant finds manuscripts of his recently deceased neighbor – old man Zampano. He discovers that this is serious scientific research on the famous film "The Navidson Record" - "serious" if you do not consider that such a film existed only in Zampano's imagination. As a result, the reader is faced with a 700-page book, which consists of several texts of various types. A retelling of the plot of the documentary "The Navidson Record", which is more reminiscent of a horror film in genre. The film was shot by famous photojournalist Will Navidson, who moved with his wife and two children to a new house, in which an endless labyrinth is hidden behind one of the doors. Zampano's monograph, devoted to the analysis of the film "The Navidson Record", is in a scientific style. Zampano provides his work with references and quotations from other researchers. We learn that there are many schools of thought that have been arguing violently about the film. Explaining the plot twists and turns and the psychology of the characters, the researchers turn to Freud, Heidegger, Borges, etc. for help. The names of real people and references to real-life books are mixed with fictitious sources. The story of Johnny Truant, who found the manuscripts, we learn from the footnotes with which he supplied Zampano's text. From the world of the thriller and the world of scientific research, we find ourselves in the third world - the world of a person who spends his life going to clubs, drinking, dating, etc. Letters from the mother of Johnny Truant from the insane asylum and, accordingly, the fourth reality - the world of a woman going crazy. Nevertheless, Danilewski's novel becomes a bestseller. Probably, the reason for this should be sought not only in the content, but also in the form of the book, which, according to the writer, is most appropriate for the modern era: "faced with magazines, newspapers, radio, television and, of course, the Internet, people ... got used to the simultaneous processing huge layers of information" [23]. Many features of M. Danilevsky's book echo the novels of M. Pavić, and some of the tricks of playing with the reader seem to be taken directly from the books of the Serbian writer. "In this place lies a reader who will never open this book. Here he sleeps forever" [2] – we read at the very beginning of the *Khazar Dictionary*; "It's not for you" [24], - we meet in the same place in "House of Leaves". M. Danilewski, like M. Pavić, focuses on the figure of an active reader-co-author who takes part in the creation of the book. It is no coincidence that he makes the reader, Johnny Truant,

one of the main characters of "House of Leaves". Truant demonstrates by his example how to read this book (which is reminiscent of Pavić's preliminary reading instructions).

"Tree of Codes" by Jonathan Safran Foer and "House of Leaves" by Mark Danielewski do not simply adopt the features of the literary hypertext of Milorad Pavić. Although Pavić explained the features of his works by the "electronic era", the *Khazar Dictionary* was nevertheless written in 1984, that is, before its actual onset. The novels of M. Danielewski and J. S. Foer were created much later, when the computer and the Internet were already firmly established in life. The influence of new technologies in them is more obvious. Many of the tendencies that were only outlined by M. Pavić are manifested more clearly here, reminiscent of not book, but electronic hypertexts by Michael Joyce and other writers.

Comparing the books of M. Danielewski and J. S. Foer with the hypertexts of M. Pavić, it is necessary to note the increased visualization. It manifests itself primarily in the wider use of illustrations. So in "House of Leaves" the illustrations become part of the book's playful intent. Their task is to emphasize the reality of Nevidson's film and Zampano's text. The reader is offered a model of the Nevidson house with the name of its author, as well as the date and place of creation. We also see a canvas by an artist inspired by the film (again, with the name of the artist and information about which exhibitions it was presented at). We are given a screenshot of one of the episodes of the film, an excerpt from a comic strip dedicated to it, as well as several photos of the house itself from different angles. Johnny Truant also demonstrates photographs depicting Zampano's manuscripts: something is printed, something is written by hand, something is burned out, crossed out, as described in the text of the book. As a result, the reader gets a feeling of the absolute reality of what is written. So many documents testify to it, provided also with references to primary sources, that it is impossible to doubt. True, until you start looking for at least one of the indicated names on the Internet. Even a cursory glance at the illustrations in "House of Leaves" is striking how thoughtful they are. The author obviously devoted a lot of time to them. He expects the same from the reader, who must carefully examine the material offered to him and find in it something that does not lie on the surface.

The active use of illustrations is typical for M. Danielewski, and other of his works speak of this. In the book "The Fifty Year Sword" [25], the number of illustrations only increases. Moreover, they literally begin to visualize the text. For example, when the Storyteller (one of the main characters in the book) brings five orphans a mysterious box with five latches, on the next page we see a black background with five latches. Turning the page, we read that the first boy moved the first latch, on the next page we see the same drawing, only now one latch is raised. We turn over – the second child moves the valve, and now two valves remain in the illustration at the top, etc. And, finally, the climax - all the valves are raised, the storyteller opens the lid. We have to turn the page again. But on the next spread, there is no text - we have two black pages in front of us. We turn the page again and read that the children were also indignant because the box was empty.

There are no illustrations in "Tree of Codes" - this is not the main game principle of this book. However, literary critics have repeatedly noted its unusual design, which allows us to speak of "Tree of Codes" not just as a literary work, but as a "work of art" in a broader sense of the word [26].

J.S. Foer, after the book was published, said that it was important for him to create such a book that, upon opening it for the first time, the reader would be surprised and think: "This is not at all what I expected!" [26]. And, indeed, the novel, consisting of almost 140 cut pages, creates just such an effect on the reader, as evidenced by the promotional video posted even before its release

on the publisher's website. The focus of his attention is not the book itself, but the unusual reaction of readers who were invited to open it and read [26]. The increase in visualization is expressed in the active use of font and color capabilities. M. Danilewski's text is not necessarily black letters on a white background, the author often uses color. So the word "house" is always highlighted in blue, and all the passages dedicated to the Minotaur are in red and also crossed out, as if the author of the manuscript wanted to delete them, but did not have time to do so. As a result, along with the imitation of electronic links, it also creates the feeling that this is not text printed on a computer, but handwritten. Moreover, the very form of the text often serves as a means of visualizing its content. Instead of the traditional text, which is read from right to left from top to bottom, we see in "House of Leaves" more sophisticated constructions, which manifest the state of mind of the numerous "authors" of the book. For example, in letters to Johnny Truant's mother, letters can creep on letters, lines on lines, sometimes making the text completely unreadable, which conveys the state of mind of a woman in a psychiatric hospital.

With the help of playing with the form, M. Danilewski not only emphasizes the psychological state of the characters. In "House of Leaves" often the form of the text directly depends on its content. The pace of reading a book also directly depends on the pace of the events taking place in it. Zampano's "scientific" reasoning is written in long sentences, with many references. Just as nothing happens at this moment in the text, the book begins to be read with difficulty. But as soon as we "get" into the chapter where Navidson races on a bicycle through the endless maze of his house, the reader "rushes" according to the text. Only a few words are written on each page, the reader quickly flips through page after page.

A large number of illustrations, unusual design, use of color, different fonts, imitation of cinematic effects, as well as constant references to other media - newspapers, books, the Internet - allow us to talk about the multimodality of literary hypertext. Initially, the term "multimodality", meaning the interweaving of visual material (and often audio and video files) into the text, was applicable only to electronic literature and was considered its hallmark. So, an electronic text cannot be evaluated without taking into account the visual (and/or sound) design, which is as much a part of the work as the text itself. But the same can be said about hypertexts written by some modern writers.

References:

1. Pavić M. Interview. – Saint-Petersburg, 2003. – P. 278.
2. Pavić M. Khazarski rechnik. – Beograd, 1984.
3. Cortázar J. Rayuela. – Buenos Aires, 1963.
4. Calvino I. Se una notte d'inverno un viaggiatore. – Turin, 1979.
5. Михайлович Я. Павич и гипербеллетристика // Павич М. Ящик для письменных принадлежностей. – Санкт-Петербург, 2000. – С. 178.
6. Joyce M. Afternoon, a Story. – Watertown, 1990.
7. Jackson S. Patchwork Girl. – Watertown, 1995.
8. McDaid J.G. Uncle Buddy's Phantom Funhouse. – Watertown, 1993.
9. Malloy J. Its name was Penelope. – Watertown, 1993.
10. Joyce M. The Ends of Print Culture. 1991. URL: <http://pmc.iath.virginia.edu/text-only/issue.991/joyce.991>
11. Bolter J. Writing Space. – New York, 1991.
12. Coover R. The End of Books // The New York Times Book Review. – 1992. June, 21.
13. Joyce M. Disappearance. Boulder, 2012; Joyce M. Going the Distance. N.Y., 2013; Joyce M. Twentieth Century Man. Los Angeles, 2014.
14. Danielewski M.Z. House of Leaves. – New York, 2000.

15. Foer S.J. Tree of Codes. – London, 2010.
16. Landow G.P. Hypertext: The Convergence of Contemporary Critical Theory and Technology. – Baltimore, 1991.
17. Hayles N.K. Writing Machines. – Cambridge, 2002.
18. Hayles N.K. Electronic Literature: new horizons for the literary. – South Bend, 2008.
19. Hansen M.B.N. The Digital Topography of Mark Danielewski's "House of Leaves" // Contemporary Literature. – 2004. – Vol. 45. No. 4.
20. Pressman J. "House of Leaves": Reading the Netrorked Novel// Studies in American Fiction. – 2006. – Vol. 34. No. 1.
21. Микеладзе Н.Э. Междисциплинарный подход в изучении и преподавании зарубежной литературы XX века // Зарубежная литература в журналистском образовании (опыт преподавания и изучения). – Москва, 2010. – С. 145.
22. Микеладзе Н.Э. Черты гипертекстуальности в произведениях Милорада Павича // Литература в системе искусств: методология междисциплинарных исследований. – С.-Пб, 2000. – С. 84–87.
23. Cottrell S. A Conversation with Mark Danielewski. URL: <http://www.randomhouse.com/boldtype/0400/danielewski/interview.html>
24. Danielewski M.Z. House of Leaves. – New York, 2000.
25. Danielewski M.Z. The Fifty Year Sword. – New York, 2012.
26. Wagner E. "Tree of Codes": a true work of art // The Times. – 2010. November, 13.

WIDESPREAD USAGE OF METAPHORS IN LITERARY TEXTS

Shakhzod F. Abdullayev

MA Student, Uzbekistan State World Languages University

Scientific adviser: Begoyim Kholbekova

Associate Professor, Uzbekistan State World Languages University

Abstract. The article argues that metaphors are a powerful tool in communication because they help people understand complex ideas or concepts by connecting them to something that is more familiar or relatable and notes that metaphors can shape how people perceive things in poetry as they can influence the way people think about abstract or intangible concepts.

Key words: metaphors, imagination, tone and mode of poem, poetic images, interpretation of literary texts, evoking images.

Introduction. Metaphors are an essential element in poetry as they add depth and meaning to the poet's words. Metaphors are comparisons that create a relationship between two things that are not alike, yet they share certain similarities. In poetry, metaphors are used to create powerful images that can evoke strong emotions in the reader. This article will discuss the usage of metaphors in the description of poetic images, their significance, and how they contribute to the meaning and impact of the poem.

The Significance of Metaphors in Poetry. Metaphors play a significant role in poetry as they allow the poet to express complex ideas in a more accessible and relatable manner. A well-placed metaphor can help to convey a concept or emotion that may be difficult to express in words. They add richness and depth to a poem, engaging the reader's imagination, and inviting them to explore the poet's ideas. Metaphors are also vital in creating the overall tone and mood of a poem. They can evoke feelings of joy, sadness, hope, or despair, depending on the images that are created. Metaphors are an excellent tool for creating a sense of unity in a poem as they help to connect disparate ideas and themes. Scientists have varying views on the use of metaphors in scientific language and communication. On one hand, some scientists argue that metaphors can be

useful tools for explaining complex scientific concepts to non-experts or the general public. By drawing comparisons to more familiar or accessible concepts, metaphors can help make scientific ideas more relatable and understandable to a wider audience. On the other hand, other scientists caution that metaphors can also be misleading or oversimplify complex concepts, leading to misunderstandings or misconceptions. They argue that scientific language should strive for precision and accuracy, and that metaphors can sometimes obscure or distort the true nature of scientific phenomena. Ultimately, the use of metaphors in science is a matter of debate and depends on the context and audience. While they can be useful in some cases, it's important to use them carefully and with awareness of their limitations.

Metaphors in the Description of Poetic Images. Poetry is often described as the art of creating images with words. Poets use metaphors to describe images that are not visible to the naked eye. A well-crafted metaphor can take the reader on a journey, evoking emotions and creating vivid imagery that stays with them long after the poem has been read.

Metaphors can be used to describe the natural world, emotions, relationships, and more. For example, in Robert Frost's poem "The Road Not Taken," he uses the metaphor of a fork in the road to describe a choice that the speaker must make:

"Two roads diverged in a wood, and I—
I took the one less traveled by,
And that has made all the difference."

The metaphor of the fork in the road allows Frost to describe the speaker's decision in a more engaging and relatable way. Metaphors can also be used to describe emotions, such as in Emily Dickinson's poem "Hope is the thing with feathers." In this poem, she uses the metaphor of a bird to describe hope:

"Hope is the thing with feathers
That perches in the soul,
And sings the tune without the words,
And never stops at all,"

The metaphor of the bird helps to convey the lightness and fragility of hope, creating a vivid image in the reader's mind. Metaphors can also be used to describe relationships, such as in Elizabeth Barrett Browning's poem "How Do I Love Thee?" In this poem, she uses the metaphor of a journey to describe her love for her husband:

"I love thee to the depth and breadth and height
My soul can reach, when feeling out of sight
For the ends of Being and ideal Grace."

The metaphor of the journey allows Browning to describe the depth and complexity of her love in a way that is relatable and engaging.

The Impact of Metaphors on Poetry. Metaphors have a significant impact on poetry as they add depth and meaning to the poet's words. They help to create vivid images in the reader's mind, allowing them to experience the emotions and ideas that the poet is trying to convey. Metaphors can also help to create a sense of unity in a poem, connecting disparate ideas and themes. The use of metaphors in poetry is not limited to creating images. Metaphors can also be used to create a sense of ambiguity, allowing the reader to interpret the poem in multiple ways. This ambiguity can add to the poem's complexity, inviting the reader to explore different meanings and interpretations of the poem. For example, in Sylvia Plath's poem "Metaphors," she uses metaphors to describe her pregnancy in a way that is both beautiful and unsettling:

"I'm a riddle in nine syllables,

An elephant, a ponderous house,
A melon strolling on two tendrils."

The use of metaphors in this poem allows Plath to describe her pregnancy in a way that is both relatable and ambiguous, allowing the reader to interpret the poem in different ways.

Michael Blechner is a psychoanalyst who has written extensively on the use of metaphors in psychoanalysis. Blechner sees metaphors as essential to the psychoanalytic process, as they allow analysts to communicate complex and abstract concepts to patients in a way that is more accessible and relatable. Blechner argues that metaphors are particularly important in psychoanalysis because they allow patients to make connections between their conscious and unconscious experiences. By comparing their experiences to other familiar or tangible objects or concepts, patients can gain new insights into their own thoughts and emotions. However, Blechner also acknowledges that metaphors can be imperfect and can sometimes lead to misunderstandings or misinterpretations. He suggests that analysts should be mindful of the limitations of metaphors and should use them carefully, while also remaining open to the possibility of revising or refining them as needed. Overall, Blechner views metaphors as a powerful tool for communication and understanding in psychoanalysis, but also acknowledges the need for caution and awareness in their use.

Conclusion. Metaphors are a crucial element in poetry as they allow the poet to create vivid images and convey complex ideas in a more accessible way. Metaphors can be used to describe the natural world, emotions, relationships, and more. They can also be used to create a sense of ambiguity, inviting the reader to explore different meanings and interpretations of the poem. Overall, the use of metaphors in poetry adds depth and meaning to the poet's words, engaging the reader's imagination and emotions.

References:

1. Blechner, M. (1988). Differentiating empathy from therapeutic action. *Contemporary Psychoanalysis*.
2. Stefano Arduini (2007). (ed.) *Metaphors*. – Roma: Edizioni di Storia e Letteratura.
3. *The Oxford Companion to the English Language* (1992).
4. *The Road Not Taken*. Frost, Robert. 1920. *Mountain Interval*. URL: <https://www.bartleby.com>.
5. Zoltán Kövecses. (2002). *Metaphor: a practical introduction*. US: Oxford University Press.

AFG'ON-AMERIKA ADIBASI MARYAM QUDRAT ASIL IJODIDA QADRIYATLAR USTUNLIGI

Begimkulova Shaxnoza Axmedovna

katta o'qituvchisi, Toshkent kimyo- texnologiya instituti, Yangiyer filiali

Annotatsiya. Milliy qadriyatning ajralmas qismi sanaluvchi oilaviy qadriyat va uning turlari, shakllari zamonaviy adabiyotda keng tasvirlangan motivlar sirasiga kiradi. Biz tahlilga tortgan afg'on-amerika adabiyotida ham qadriyatlar tushunchasi keng qamrovda yoritilgan. Tadqiqotimiz obyekti bo'lgan afg'on-amerika adibasidan Maryam Qudrat Asil "Torn between Two Cultures: an Afghan-American Woman Speaks out" ("Ikki madaniyatga mansublik: afg'on-amerikalik ayol haqiqati") ning ijodi milliy va umuminsoniy qadriyatlar negizida adabiy-badiiy tahlil qilindi. Ushbu ijodkorning asarida qadriyatlar insoniy, milliy, oilaviy rakurslarda talqin etilib, unda afg'on millatining o'ziga xos sifatlari, fazilatlar, donishmandligi, milliy g'urur orqali o'z aksini topadi.

Kalit so'zlar: afg'on-amerika adabiyoti, oilaviy qadriyat, patriarxal ustunlik.

Qadriyatlar haqida gapirar ekanmiz, albatta milliy qadriyat haqida ham to'xtalishimiz lozim deb topdik. Milliy qadriyatlarning har bir ko'rinishini uzoq tarixiy taraqqiyotning o'ziga xos xususiyatlarini chuqur o'rganish orqaligina to'g'ri tushunib olish mumkin. Milliy qadriyatlar millatning boyligini, uning muayyan mustaqil ijtimoiy birlik ekanini belgilab beruvchi asosiy omillardan biridir. Har bir millat o'z milliy qadriyatlari qobig'iga o'ralib qolmasdan, boshqa millatlarning madaniyati va qadriyatlarini ham o'rgana borishi, ulardan foydalanishi maqsadga muvofiqdir. Har bir xalq qadrlagan moddiy va ma'naviy madaniyat uning milliy qadriyatlari bilan bog'liq bo'ladi. Millatidan qattiq nazar har bir millat o'zgalarning qadriyatlarini hurmat qilishi lozimdir.

Milliy va umuminsoniy qadriyatlarning jahon adabiyoti tarixida muayyan o'rni, hissasi bor. Milliy an'analarni hurmat qilgan holda uni qardosh xalqlar va jahon adabiyoti yutuqlari bilan boyitish haqida o'ylash ham o'sha millatga mansub adib, ijodkor va ziyolilarning burchidir. Har bir badiiy asarning qimmatini faqat bir xalq kitobxonlariga ko'rsatgan ta'siri bilan emas, balki jahon kitobxonlari orasida topgan shuhrati bilan belgilanadi. Biz tanlagan afg'on-amerikalik adibalarning asarlari bunga yaqqol misol bo'la oladi. Bu asarda ham ijodkor vaziyat qanchalar og'ir bo'lsada, oilaviy qadriyatlar saqlanib qolinishini mohirona tasvirlagan. Masalan, Maryam Asilning *"Torn between Two Cultures: an Afghan-American Woman Speaks out"* (*"Ikki madaniyatga mansublik: afg'on-amerikalik ayol haqiqati"*)¹⁷ asari qahramoni oilada o'zi mansub milliy qadriyatlar va jamiyatda g'arb madaniyatiga asoslangan umumbashariy an'analar o'rtasidagi ziddiyatlar kesimida tasvirlanadi. Asar voqealari Amerika Qo'shma Shtatlarida sodir bo'lib, oilasi va u mansub etnik jamoaning umidlari erishish uchun kurashayotgan hamda o'z yo'lini topishga harakat qilayotgan yosh afg'on-amerikalik ayolning hayotiy kechinmalarini so'zlab beradi.

Badiiy asar mavzusi real hayotiy-tarixiy yoki mangu mavzularga bo'linadi. Hayotiy-tarixiy mavzular u yoki bu makondagi ijtimoiy-tarixiy vaziyat sababli paydo bo'lgan sharoit, holat va xarakterni anglatadi hamda ular ayni zamon va makondan tashqarida mavjud bo'lmaydi. Mangu mavzular esa barcha millatning davr va bosqichlarida qaytariladigan hayotiy vaziyat hamda insonlararo munosabatlarni anglatadi. Bir asardagi bir necha mavzuning yig'indisi adabiyotshunoslikda tematika tushunchasi bilan ifodalanadi. Bunday holatga duch kelganda, bir ikki asosiy mavzu ajratib, qolganlarining ikkinchi darajali kichik mavzular ekani ko'zda tutilishi lozim.[Ruzmatova 2020, 57 b.]

Tadqiqotimiz ob'yekti bo'lgan afg'on-amerika adibasi Maryam Quadrat Asil asari tematikasini qadriyatlar misolida tahlil qilamiz.

Maryam Quadrat Asil *"Torn between Two Cultures: an Afghan-American Woman Speaks out"* (*"Ikki madaniyatga mansublik: afg'on-amerikalik ayol haqiqati"*) asarida o'rganilgan milliy an'anaviy qadriyatlardan biri bu oilaviy qadriyatning ahamiyati va undagi patriarxal ustunlikdir. Qahramon o'z oilasi va madaniy merosi oldidagi kuchli majburiyat tuyg'usini his qilarkan, bu majburiyatlarni mustaqil va o'zini namoyon qilish istagi bilan muvozanatlash orqali kurashadi. Ota roli Maryam Asilning bolalik yillaridanoq muhim bo'lib, ota qiz farzandi uchun namuna vazifasini bajaradi. Uning ota-onasi Kaliforniyada ta'lim olgan bo'lib, inson kamoloti uchun tarbiya va ta'lim birdek muhim deb hisoblashardi. Shuning uchun ham ular farzandlarining kelajagini faqat ilmga tayangan holda barpo etilishini xohlashadi hamda doimiy ravishda ularning ta'limini nazoratga olishadi. Asilning otasi maktab davridan qizini tashqi olamdan himoya qilishga harakat qiladi. *I slowly began to realize that he wanted to conceal my looks to divert attention from me. ... Therefore, if i wore something that complemented my figure or complexion, he definitely did not like it* (Yillar o'tgan sari tushunganim shu bo'ldiki, u xatto tashqi ko'rinishim ham e'tiborni jalb

¹⁷ Maryam Quadrat Aseel. *Torn between Two Cultures: An Afghan-American Speaks out*. –Sterling: Capital Books, Inc, 2003. –191 P.

etmasligini xohlardi ... Hatto, kiyimlarim qomatimga urg'u berishi ham unga ma'qul kelmas edi (tarjima o'zimizniki)). Chunki, qahramonimiz oilasi Afg'onistondan va ular musulmon qadriyatlar bilan uyg'unlikda voyaga yetgan va albatta shu tuzum bo'yicha bolalariga ham tarbiya berish muhim deb hisoblashishardi. Oilada muloqot tili qat'iy ravishda fors tili edi.

To'liq avtobiografiyaga asoslangan romanda otasining yagona maqsadi qizlarini oliy ma'lumotli qilish bo'lib, u buni amalga oshirishda juda talabchan edi. Asarda Maryam obraziga parallel ravishda Palvasha ismli dugonasining hayoti va otasi ham tasvirlangan. Bu oila Amerikada istiqomat qilsada, ayollarga tolibon hukumatini eslatuvchi zug'm bilan munosabatda bo'lishardi. Ularning nazdida ayol, qiz bola ostonaga hatlab ko'chaga chiqmasligi va uy yumushlari bilan band bo'lishi zarur edi. Palvasha va uning onasi doimiy ravishda akalari va otasi tomonidan jismoniy va ruhiy zo'ravonlikka duch kelishgan. Maryam Palvashani shunday xotirlaydi: "She eventually opened up to me about her father, whom she said she hated to death" (Nihoyat bir kuni u menga otasidan o'lgudek nafratlanishi haqida gapirdi). Oiladagi to'xtovsiz zo'ravonliklar sabab Palvasha uyidan: ota-onasi va akalalaridan qochib ketadi va undan keyin Palvashaga nima bo'ldi, qayerga ketdi va u kimlar bilan ekanligi xususida hech bir ma'lumotning berilmasligi ushbu qizning qayta hech kim bilan aloqaga chiqmaganligini ko'rsatadi. Nimaga xatto Maryamga -eng yaqin dugonasiga ham maktub yozmadi? Bunga ikkita sababni ko'rsatish mumkin: birinchidan, afg'on jamiyati qonuniyatlariga ko'ra uydin qochib ketgan qizlarga tavqi lan'at tamg'asi qo'yilib, ular qayta ushbu jamiyat a'zolari sifatida tan olinmaydi va qo'lga tushishsa shavqatsizlarcha jazolanadilar; ikkinchidan, Palvashaning o'zi ham garchi ijobiy bo'lsa ham, afg'onlarga xos hech bir rishtalarni qayta xoxlamaydi va nafaqat oilasidan, balki o'sha jamiyatdan ham kuchli darajada nafratlanadi.

Asarda oilaviy qadriyatlar bosh mavzu bo'lib, bundan yozuvchining ijodiy maqsadi Afg'onistonni tark etayotgan oilalarning yagona maqsadi tinch hayotga intilish ekanligi ifodalanib, afg'on muhojirlarining urush va undan so'nggi davrlardagi taqdiri va ularning jamiyatda o'z o'mini egallashga intilishlari tasvirlanadi. Yozuvchining mahorati oilada otaning, akaning o'rnini hayotiy haqiqat asosida tasvirlay olishidadir. Maryam Amerikada tug'ilib, balog'at va o'smirlik yillari doim ota-onasining, ayniqsa otasining nazorati ostida o'tadi. Albatta Maryam otasi tomonidan bunday bosimlarning hayotida ijobiy iz qoldirganini tan oladi va shuning oqibatida oila a'zolarining erishgan yutuqlari bilan faxrlanadi.

Iqtiboslar:

1. Tulanov J.(1998). Qadriyatlar falsafasi. –Toshkent: O'zbekiston nashriyoti. 355 b.
2. Ruzmatova D. (2020). Xolid Husayniy asarlarining badiiy o'ziga xosligi. Fil. fan.bo'y. fal. d-ri. ...diss.
3. Maryam A. (2003). Torn between Two Cultures: An Afghan-American Speaks out. –Sterling: Capital Books, Inc. –191p.

BADIIY MATNLARDA OBRAZLI TAFAKKUR IFODASINING NAMOYON BO'LISHI

Jo'rayev Nabi Narziyevich

katta o'qituvchisi, Termiz davlat universiteti

Annotatsiya. O'zbek milliy tilimiz nutqiy, badiiy, tasviriy ifoda hamda vositalarga boy tillardan biri ekanligi, badiiy obrazli tafakkur ifodasi olamni aniq va izchil obrazlar orqali idrok etishga bo'lgan intilishlarda namoyon bo'lishi, badiiy matnlarda badiiy obrazli tafakkur ifodasining namoyon qilinishida tasviriy ifoda va vositalardan foydalanishning ahamiyati kattaligi to'g'risida nazariy ma'lumotlar berilgan. Badiiy matnlarning lingvomadaniy tahlilini amalga oshirishda badiiy

tasviriy vositalar orqali tafakkur, til va madaniyat hodisalari mushtarakligi doirasida ilmiy xulosalar chiqarish yaxshi natija berishi asoslanib, tahlillardan namunalar berilgan.

Kalit soʻzlar: Milliy til, badiiy tasviriy ifoda, obrazli tafakkur, badiiy matn, lingvomadaniy tahlil, olam qiyofasi, poetik nutq, tafakkur, insonning ongi, aqliy faoliyati.

Mamlakatimizning yangi rivojlanish va taraqqiyot bosqichiga o'tishi natijasida o'zbek milliy tilshunosligining yangi – yangi tadqiqot yo'llarini belgilashga, tilimizning boy badiiy imkoniyatlarini namoyon qilishga katta yo'l ochildi. O'zbek milliy tilimiz nutqiy, badiiy, tasviriy ifoda hamda vositalarga boy tillardan biri hisoblanadi.

Badiiy obrazli tafakkur ifodasi olamni aniq va izchil obrazlar orqali idrok etishga bo'lgan intilishlarda namoyon bo'ladi. Olam qiyofasi va manzarasini yaqindan yoritish hamda tahlil qilish muammosi uzoq vaqtlardan buyon faylasuflar, folklorshunoslar, madaniyatshunoslar, adabiyotshunoslar va tilshunoslarning eng dolzarb mavzularidan bo'lib kelgan.

Badiiy matnlarda badiiy obrazli tafakkur ifodasining namoyon qilinishida tasviriy ifoda va vositalardan foydalanishning ahamiyati kattadir. “Obrazli ifodalar o'z-o'zidan vujudga kelmaydi. Bunday ifodalar ijodkorning katta mehnati va o'tkir tafakkurining samarasi sifatida vujudga keladi. Ba'zan bir fikrni bayon etishda qator-qator obrazli ifodalarning qo'llanilgani kuzatiladiki, bu holatni ko'proq poetik nutq uchun xos deb baholash mumkin”¹⁸.

Badiiy matnlarning lingvomadaniy tahlilini amalga oshirishda badiiy tasviriy vositalar orqali tafakkur, til va madaniyat hodisalari mushtarakligi doirasida ilmiy xulosalar chiqarish yaxshi natija beradi. “Agar badiiy asarga mo'jizaviy bir butunlik tarzida yondashilmaydigan bo'lsa, uning sir – u jozibasi bir zumda yo'qqa chiqadi va adabiy asar o'ziga xos ta'sir qudratidan tamomila mahrum bo'ladi. Tahlil qilinayotgan asarning barcha jihatiga birvarakayiga sinchkovlik bilan yondasha bilish va uning qismlaridagi jozibani kashf etishga e'tibor qaratish tahlilning muvaffaqiyatini ta'minlaydigan omildir”¹⁹. Badiiy matnlarda tasvirlanayotgan voqea va hodisalar, ilgari surilgan fikr hamda qahramonlarning kechinmalari tasviri badiiy ta'sirchanligini obrazli tafakkur ifodalarisiz mantiqiy tushunish qiyin bo'ladi. “Hamid Olimjonning “Savol” she'ridan olingan quyidagi satrlar poetik fikr sifatida kishini hayratga soladi.

Kiyintirsam seni bahorga,
Yulduzlarni o'rasam qorga.
Olib kelib oldingga qo'ysam,
Ham yulduzni, ham seni suysam...

Kishini bahor bilan kiyintirib, yulduzlarni qorga o'rab odam oldiga qo'yish, yulduzni suyishni poetik nutq doirasidagina norma deb hisoblash, tasavvur qilish... bu holatdan zavqlanish mumkin. Bunday ifodalar poetik nutq uchun tipik ifodalar bo'lib, voqea – hodisani bu xilda bayon etish orqali badiiy tasvir kuchaytiriladi, fikr esa obrazli idrok etiladi”²⁰. Obrazli tafakkur ifodasini o'zida namoyon etuvchi mazkur she'riy parchadan ko'rinadiki, tafakkur insonning ongi, aqliy faoliyati hamda harakatlarining eng yuqori darajadagi shakli, ko'rinishi hisoblanadi. Ana shu tafakkurning mavjudligi, tafakkur bilan bog'liq nutqning yuzaga kelishi insonlarni olamdagi boshqa mavjudotlardan farq qilishini ta'minlaydi. Inson voqelikni idrok etadi va tasavvur qiladi. Avvalo obrazli tafakkur to'g'risida fikr yuritadigan bo'lsak, insonning sezgisi, ongi va miyasining faoliyati orqali butun olam haqida, unda bo'layotgan voqea – hodisalar to'g'risida axborotlar, hamda ma'lumotlarga ega bo'lishi, tashqi olamni idrok etishi, anglashini e'tiborga olish lozim

¹⁸ Умуркулов Б. Поэтик нутқ лексикаси. – Тошкент. Фан, 1990. – С. 56.

¹⁹ Xolmanova F.A. “Mehrobdan chayon romanida troplarning ishlatilishi”. “Scienc and Edukation” Scientific Journal August 2020/ Volume 1 Issue5.

²⁰ Умуркулов Б. Поэтик нутқ лексикаси. – Тошкент. Фан, 1990. – Б. 55.

bo'ladi. Tashqi olam o'zining butun borlig'i, manzarasi bilan obrazlar qiyofasida namoyon bo'ladi. Tafakkurlarda turli xayoliy manzaralar gavdalanadi. Ayniqsa ushbu tasvirlar badiiy san'atkor tasavvurlarida yanada izchillashadi, mukammallashadi, tasviriy vositalar orqali ishonchli hamda mazmunli ifodalanadi. "Ma'lumki, predmetlar doimo serqirra hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan kelib chiqib, bir obraz tafakkurda bir necha predmetga nisbatan qo'llanishi mumkin. Masalan, *odamning tishi, arraning tishi, taroqning tishi* kabi birikuvlarda odamning tishi tafakkurdagi asosiy obraz bo'lib, tish predmetiga xos yanchish, maydalash, bo'laklash, bir xil ketma – ketlikda joylashish kabi xususiyatlar shu obrazning boshqa predmetlar (arra, taroq) ga nisbatan qo'llanishiga sabab bo'lmoqda. Obrazlarning bunday o'ziga xosligi orqali hosil qilingan tafakkur shakli obrazli tafakkur atamasi bilan nomlanadi"²¹. Bu yo'nalishdagi tadqiqotlar jahon tilshunosligida V.fon Gumbold, A.A.Potebnya, V.V.Vinogradov, A.A.Shaxmatov, N.D.Arutyunova, V.K.Xarchenko, B.N.Teliya va Serebrennikovlarning izlanishlarida uchraydi.

Badiiy matnlarda badiiy tasvir ifodasi va vositalari orqali insonning butun hayoti va faoliyatining turli xil hayotiy hodisalari, tabiat manzaralari, qahramonlar va ularning o'y-xayollari, maqsadlari hamda hayot, kelajak haqidagi tasavvurlari qamrab olinadi, aks ettiriladi. "Badiiy obraz yaratuvchi vosita, ijodkorning ma'naviy quroli hamdir"²².

Badiiy matnlarda qo'llanilgan turli tasviriy va ifodali vositalar badiiy asarning ta'sirchanligi va jozibadorligini oshirishga, oquvchiga estetik zavq bag'ishlash, ruhiy ta'sir o'tkazishga xizmat qiladi. Darhaqiqat, "O'zbek badiiy adabiyoti tili namunalarini o'rganish jarayonida badiiy tasvir vositalari qamrovi nihoyatda keng va badiiy obraz yaratishdagi emotsional – ekspressiv nozikliklarni bera olishdagi asosiy vositalardan ekanligining guvohi bo'lamiz"²³. Adabiy tilning, adabiy asarlarning o'ziga xos tili, badiiy tasvir ifodalari bor. Shuning bilan birga har bir tilning o'ziga xos qoidalari, qonuniyatlari hamda me'yor va mezonlari bor. Badiiy – adabiy tilning ham o'ziga xos xususiyatlari bolib, ular rang – barang, obrazli tafakkur ifodalaridan iboratdir. Adabiy tilga bunday xususiyatlarni badiiy tasvir vositalari beradi. Badiiy matnga rang – barang, obrazli xususiyat beradigan vosita badiiy nutq qurilmalaridir.

Tasviriy ifoda va tasviriy vositalar badiiy adabiyotda ham, og'zaki nutqda ham, folklorda ham juda ko'p qo'llaniladi. Bu tasviriy ifoda va vositalar nutq, uning mazmuniga badiiy bo'yoq ekspressivlik bag'ishlaydi. Badiiy tasviriy vositalar va ifodalarni tushungan va yetarlicha anglagan tilshunos olim S. Mamajonov, "tasviriy vositalar ro'para kelgan odam minib ketaveradigan egarlab qo'yilgan ot emas. Qaysi tasviriy vositani qanday qo'llash shoimning dunyoqarashi, g'oyasiga, voqelikka munosabati, uni o'ziga xos ko'rishi, idrok etishi, tushunishi va tushuntirish uslubiga, lirik qahramonning xususiyatiga, qisqasi, shoimning o'ziga xos uslubiga bog'liq. Haqiqiy san'atkor hech vaqt , mana shu joyda falon usulga yoki falon tasviriy vositaga murojaat etayin, degan o'yni xayoliga ham keltirmaydi, aksincha, o'z tafakkuri, g'oyaviy niyati, tushunchasi va materialning taqozosi bo'yicha ish ko'radi. Ijodkorning ruhiy olami, uni ilhomlantiradigan hayotiy voqelik qanday bo'lsa, uning tasviriy vositalari ham shunday bo'ladi"²⁴, - degan edi.

Haqiqatan ham hozirgi o'zbek tilshunosligida tasviriy ifoda va vositalar juda ko'p. Ushbu ishimizda tpoplar guruhiga kiruvchi tasviriy ifoda va vositalardan metafora, o'xshatish, epitetlar kabi lingvomadaniy birliklarning badiiy til xususiyatlariga qisqacha to'xtalishni ma'qul topdik.

²¹ Ахмедова А.С. "Образли тафаккурнинг лингвистик талқини" GOSPODARKA I INNOWACJE. Laboratorium Wiedzy Artur Borcuch, Volume: 23/2022. <http://www.gospodarkainnowacje.pl/> © 2022 LWAB.

²² Умуркулов Б. Поэтик нутқ лексикаси. – Тошкент. Фан, 1990. – С. 22.

²³ Каримов С.А. Бадий услуб ва тилининг ифода тасвир воситалари. Ўқув қўлланмаси. –Самарқанд: СамДУ нашриёти. 1994. – 72 6.5-бет.

²⁴ Мамажонов С. Услуб, образ, тасвирий воситалар//Шарқ юлдузи, 1969, № 6, Б. 197.

Jahon tilshunosligida tasviriy ifoda va vositalar, ularning badiiy nutqda qo'llanilishi usullari hamda xususiyatlari to'g'risida ilmiy izlanishlar olib borilgan. “Bu vositalarni tilning tasviriy vositalari sifatida o'rganilishi qadimgi grek, hind va qadimgi rim ritoriklarining faoliyatlari bilan bog'lanadi va hozirgi kunda ham tasviriy vositalar sifatida antik an'ana asosida tasnif qilinib kelinmoqda”²⁵. Ana shunday tadqiqotlar dunyo tilshunosligida atroflicha amalga oshirilgan. Ushbu sohalaridagi izlanishlar va tadqiqotlarning mahsuli sifatidagi ishlar mavzumiz doirasidagi izlanishlarimizning nazariy jihatlarini ochib berishga xizmat qiladi. Aristotel o'zining “Ritorika” nomli tadqiqot ishida so'zning metaforik ma'noda qo'llanilishi to'g'risidagi tasniflari ifodalangan bo'lsa, Kvintilian tomonidan figuralarning antik asosi ko'rsatib o'tilgan. A.N.Veselovskiy va A.A.Potebnyalarning izlanishlarida trop hamda figuralarning badiiy nutqdagi ahamiyati tasniflangan. Bu sohadagi ilmiy izlanish va tadqiqotlarda M.Polyakov ham o'z qarashlarida “metafora – tasvirlaydi, o'xshatish – ko'rsatadi”²⁶ degan g'oyani ilgari suradi.

O'zbek milliy tilshunosligida bu mavzu doirasida bir qator ilmiy – tadqiqot ishlari yaratilgan. Xususan, R.Qo'ng'urovning “O'zbek tilida tasviriy so'zlar”, S.Mamajonovning “Uslub, obraz, tasviriy vositalar”, M.Mukarramovning “O'zbek tilida o'xshatish”, Yo.Is'hoqovning “Tashbeh”, “A.Navoiy asarlari tilining izohli lug'ati” II tomi, 123-betida, T.Rasulovning “Badiiy tasvir va obrazli tasviriy vositalar”, G'.Salomovning “Tarjima nazariyasiga kirish”, T.Aliqulovning “Tarjima nazariyasiga kirish”, N.Mahmudovning “O'xshatishlar – obrazli milliy tafakkur mahsuli” maqolasi, D.Xudoyberganovning “Til, tafakkur, madaniyat” nomli ilmiy risolasi, S.Usmonovning “Metafora”, B.Umurqulovning “Poetik nutq leksikasi”, “Badiiy nasr jozibasi” monografiyasi, G.Qobuljonovning “Metaforaning sistemaviy lingvistik talqini” nomli nomzodlik dissertatsiyasi, F.Usmonovning “O'zbek tilidagi o'xshatishlarning lingvomadaniy tadqiqi”, Sh.Maxmaraimovning “Olamning milliy lisoniy tasvirida teomorfik metaforaning kognitiv aspekti”, “O'zbek tili metaforalarining antroposentrik tadqiqi”²⁷ kitoblari va ilmiy izlanish hamda tadqiqotlarida tasviriy ifoda va tasviriy vositalar mavzusi doirasida asosli xulosalar berib o'tilgan. Ayniqsa tilshunos olim R.Qo'ng'urov “O'zbek tilida tasviriy so'zlar” nomli kitobida tasviriy so'zlar, ifodalar va vositalarni juda mukammal o'rgangan holda tasniflaganligini e'tirof etish lozim bo'ladi. “O'zbek tilida tasviriy so'zlar katta bir leksik guruhni tashkil qiladi. Bundan tashqari, hozirgi o'zbek tilidagi ot, sifat, fe'llar tasviriy o'zaklardan yasalgandir. Tasviriy so'zlar badiiy adabiyotda, og'zaki nutqda, folklorda juda ko'p ishlatilib, ular nutqqa badiiy bo'yoq, ekspressivlik beradi. Ma'lum tasviriy so'z bir necha xil ma'noni ifodalashi mumkin. Lekin uning formasini o'zgartganda yoki kengaytirganda ba'zan bir necha tushunchani anglatish uchun qo'llash imkoni bo'lsa ham, ba'zan u tushunchaning ikkinchisi uchun qo'llash uslub g'alizligiga olib keladi. Masalan, piq – piq kuldi deya olganimiz kabi piq – piq yig'ladi deyish ham mumkin. Ammo, piqir – piqir kuldi deyish mumkin bo'lsa ham, piqir – piqir yig'ladi deyish ancha qiyin”²⁸.

Tilshunoslar S.Karimov, B.Umurqulovlar tajribalar asosidagi tasviriy vositalar haqidagi ilmiy fikr va qarashlarni atroflicha yoritib beradilar. S.Karimov “badiiy uslub uchun ahamiyatli sanalgan, troplar guruhiga kiruvchi tasvir vositalarining asosiylari”²⁹ni ko'rsatib o'tadi. B.Umurqulov o'zbek tilshunosligida tasviriy ifodalar va tasviriy vositalarning juda ko'plab ko'rinishlari borligi to'g'risida fikr yuritib, o'zining ilmiy tadqiqot ishida “obraz hosil qiluvchi vositalar tilning tasviriy vositalari hisoblab, nutqda xususan, badiiy nasrda, ularning har birining

²⁵ Умурқулов Б. “Бадиий наср жозибаси”. “Muharrir nashriyoti”, Toshkent, 2021. 299 bet, 225-bet.

²⁶ Умурқулов Б. “Ўзбек бадиий насрининг лингво – услубий шаклланиш асослари”. Филол.фанл.док-ри (DSc) илмий дараж.олиш учун тақдим этилган дисс-си.Ташкент – 2020, 271 бет,207-бет.

²⁷ Махмараймова Ш. “Лингвокултурология”. Ташкент Чўлпон, 2017.- Б. 120.

²⁸ Қўнгулов Р. “Ўзбек тилида тасвирий сўзлар”. “Фан” нашриёти, Ташкент, 1966, 154 бет, 36,41-бетлар.

²⁹ Каримов С.А. Бадиий услуб ва тилнинг ифода тасвир воситалари. Ўқув қўлланмаси. –Самарқанд: СамДУ нашриёти. 1994. – 726.8-бет.

o'rni borligini, tasviriy vositalardan metafora, o'xshatish, sifatlash badiiy nutq uchun muhim bo'lgan, badiiy obrazlilikni ta'minlashda ko'lamdorligi bilan alohida ajralib turuvchi badiiy vositalar ekanligini ta'kidlaydi va faqat shu vositalarning badiiy nasrdagi o'rni, xususiyatlari haqida fikr yuritishni lozim topadi va metafora, o'xshatish, sifatlashlar vositalarini badiiy nasr materiallari asosida tahlil qiladi"³⁰.

Badiiy matnlarda insonlarga xos bo'lgan xususiyat, harakat va faoliyatlarni boshqa bir predmetlarga ko'chirish orqali badiiy fikr ifodalashda predmetlarni qiyoslash, taqqoslash bilan badiiylik, jozibadorlik hamda ta'sirchanlik oshiriladi. "Masalan: *Odam topgan baxtni ovoza qilib gullar, bulbullar yashar* (H.Olimjon. "Daryo tiniq, osmon beg'ubor"), *Hayrat ichra yonib yarqirab, Asta mendan so'rar yulduzlar* (E.Vohidov. "Mening yulduzim"), *Uxlab yotgan izlarini tramvay, Tong otmasdan bosib, yanchib o'tadi* (Oybek. "Shahar"), *Qahrabo ko'z yosh to'kib turar faqat daraxtlar, Ne qilsin, uchay desa, ularda yo'q qanotlar* (A.Oripov. "Manzara"), *O'ynar bo'ron, chir aylanib qor, Tinmay inar ko'kdan yer sari* (Uyg'un. "Qor") misralaridagi baxtni ovoza qilib, so'rar yulduzlar, uxlab yotgan izlar, ko'z yosh to'kib, o'ynar bo'ron kabi ifodalar poetik nutqning emotsional qimmatini oshiruvchi ifoda xususiyatlari natijasidir"³¹. Badiiy matnlarda obrazli tafakkur ifodalarning juda ko'plab qo'llanishini kuzatish mumkin. Badiiy nutqda bu kabi obrazli ifodalar bir yoki bir necha gap ko'rinishida, ba'zan esa butun bir matn shaklida ifodalanadi.

— "Men osmondan yulduzimni tanladim. Qarang, oyi, Yetti og'ayni orasidagi eng yorug' yulduz — meniki...

— Mayli, o'g'lim. O'sha yulduz seniki. Anovi to'rtinchisi — meniki.

— Nega, oyi, to'rtinchisi eng kichkina yulduz-ku!

— Shuning uchun ham meniki... *To'rtinchi yulduz — yetimcha yulduz. Ko'rdingmi, yaxshi o'smay qolgan. Yetimlarga rahm qilish kerak. Yulduzlar sirli ko'z qisishar, tillaqoshdek ingichka oy sirli mo'ralar, shabada sirli shivirlar, sadarayhon bilan tuproq sirli hid taratar, osmon ham, yer ham sirlarga to'la edi*" (O'tkir Hoshimov. "Dunyoning ishlari", 6-bet). Yoki "*Yulduz to'la osmonga tikilaman. Ehtimol, osmondagi eng yorqin yulduzlar onalarning jonidir. Ehtimol, onalarning so'ngan yulduzlari birlashib quyoshga aylangandir. Oftobni ona deyishlari, ehtimol, shundandir*". (O'tkir Hoshimov. "Dunyoning ishlari", 7-bet), "Qiziq, har gal bosh ustiga bosib tushgudek mag'rur qad kerib turgan tog'larni, ulkan novvot parchasidek qirador qoyalarni ko'rganda hayot abadiy emasligini o'ylayman. Qorong'i osmonda yana ham qoraroq soyadek qilt etmay turgan bu qoyalar bizga o'xshaganlarning necha-nechasini ko'rdi ekan? (O'tkir Hoshimov. "Dunyoning ishlari") matnidagi *To'rtinchi yulduz — yetimcha yulduz, yaxshi o'smay qolgan, Yetimlarga rahm qilish kerak, Yulduzlar sirli ko'z qisishar, tillaqoshdek ingichka oy sirli mo'ralar, shabada sirli shivirlar, sadarayhon bilan tuproq sirli hid taratar, osmon ham, yer ham sirlarga to'la edi* singari tasviriy ifodalarida eng kichik yulduzning yetimlarga o'xshatilishi, odatda ota-onadan yetim qolgan bolalar yaxshi o'smay qolishiga ishora qilinishi, yetimlarga rahm qilish va boshini silash, rahnamolik qilish o'zbek milliy mentalitetiga xos fazilat ekanligi, *Yulduzlarning sirli ko'z qisishi, oyning sirli mo'ralashi, shabadaning sirli shivirlashi, osmonning ham, yerning ham sirlarga to'laligi* odamlarga o'xshatilishi badiiy obrazli tafakkur ifodalarining namunasidir. Ushbu badiiy ifodalar o'zining emotsional bo'yoqdorligi, badiiy obrazlilik, jozibadorligi va hayratlanarli tasvirlari orqali oquvchining diqqat — e'tiborini o'ziga jalb qiladi. Obrazli fikrlarning o'ta jilodorligi, serbo'yoqligi, obrazli ifodalar badiiy tasvirining ta'sirchanligini kuchaytirgan.

O'zbek tilshunosligida badiiy tilning obrazli va ifodali vositalari juda ko'plab uchraydi. Badiiy matnlarda epitet (sifatlash) lar obrazli vosita sifatida biror predmet, harakatlarni ifodalovchi,

³⁰ Умуркулов Б. "Бадий наср жозибаси". "Muharrir nashriyoti", Toshkent, 2021. 299 bet, 228-bet.

³¹ Умуркулов Б. "Бадий наср жозибаси". "Muharrir nashriyoti", Toshkent, 2021. 299 bet, 56-bet.

har qanday xarakterli xususiyatlarni o'zida aks ettirib ta'kidlovchi tasviriy vosita va ifoda tarzida qo'llaniladi. Troplar guruhiga kiruvchi epitetlar (sifatlashlar) asosiy badiiy tasviriy vositalar va ifodalar hisoblanadi. Epitetlarni lingvomadaniy jihatdan talqin qilish milliy ona tilimizda muloqot qiluvchilarning yuksak darajadagi milliy madaniyatini ko'rsatishga xizmat qiladi. Epitetlar madaniy tushunchalarni ifodalashning eng muhim vositasi sifatida namoyon bo'ladi.

Epitetlar badiiy matnlarda ifodalanayotgan narsalarga, harakatlarga va voqea-hodisalarga yorqin hamda hissiy tasvir beradi. Epitetlar ham obrazli tafakkur ifodasi hisoblanadi. Badiiy matnlarni tasviriy vosita va ifodalarsiz, epitetlarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Agar badiiy matnlarda epitetlar qo'llanilmasa, u quruq va mazmunsiz so'zlardan yig'ilgan nutq bo'lib qoladi. Shuning uchun ham epitetlar tasvirlanayotgan obyektga nisbatan badiiy bezak berishini anglaymiz. Badiiy matnlarda epitetlar quyidagicha qo'llanishi mumkin. Masalan, qayg'uli kecha, g'am tonglari, muhabbat hidi, mug'ombir tabassum, lazzatli umr, tilsiz ko'cha, issiq quchoq, shirin hayot yoki shirin turmush, quyosh jilvalari, zilol suv, oltin nur, sadaf tishlar, o'tli nafas, moviy dengiz, afsonaviy orol, nafasi garmisel, buloq ko'zi, oq oltin, hayotbaxsh tong, kumush qor, zumrad toshlar, tog' shabadasi, pokiza qalb, so'lim oqshom, xayol dengizi, ulug'vor ish, qora bulut, to'lin oy, qorli tog'lar, jo'shqin daryolar, latif kuy, yoqimli ohang va hokazo. “Badiiy sifatlashlar nutqqa pardozi berish, predmetlarning xarakterli tomonlarini badiiy bo'yoqdor holda ko'rsatishi bilan xarakterlanadi. Sifatlashlarning bu turi emotsional-obrazlilikning kuchlilik bilan farqlanadi”³².

Xullas, badiiy matnda obrazli tafakkur natijasida yuzaga kelgan tasviriy vositalar (o'xshatish, metafora, sifatlash, epitet, frazeologizm) kabi lingvomadaniy birliklar til va madaniyat hodisalari mushtarakligining mevasi sifatida ijodkorning badiiy mahorati va asarining emotsionallik, ta'sirchanlik kuchini ko'rsatishga xizmat qiladi. Bu esa “matnda qo'llanuvchi turli ma'no ko'chish usullarini faqat uslub talabi emas, balki muallifning personal sifatleri, xususan, individual nutqidan joy olgan sheva va lahjalar unsuri sifatida”³³ baholashimizga asos bo'ladi.

“QISAS UL-ANBIYO” DAGI LUQMONI HAKIM QISSASI TAHLILI

Muratkulov Amonulla Tursunkulovich
katta o'qituvchi; Guliston davlat universiteti
Rahmatjon To'raqulov Zokir o'g'li
o'qituvchi, Guliston davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek siyrat adabiyoti tarixida yozilgan “Qisas ul-anbiyo” asarining Luqmoni hakim mavzusidagi qissalari bilan musulmon adabiyotidagi ayni shu mavzuga aloqador manbalar tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: Luqmoni hakim, qissa, siyrat, o'zbek adabiyoti, tahli, tahqiq, anbiyo, nabi, hakim, mutafakkir, mufassir, matn, tadqiq, matal, rahnamo, tavsif.

Luqmoni hakim-o'zbek adabiyoti tarixida ulug' donishmand sifatida tanilgan siymolardan biridir. U Qur'oni Karimda nomi zikr etilgan muhaqqiq olim inson. Uning o'z o'g'liga qilgan nasihati islomiy va'zning betakroro namunasi hisoblanadi. Sharq musulmon xalqlari uning nomini asri saodatdan buyon ezgu sifatlar ila zikr etishib, ilmu donishning ulug' sohibi o'laroq e'zoz etib kelishadi. Shundan qaysiki, musulmon xalqda bu zot xususida turli ibratli hikoyat, matal va

³² Умуркулов Б. “Ўзбек бадий насрининг лингво – услубий шаклланиш асослари”. Филол. фанл. док-ри (DSc) илмий даража олиш учун тақдим этилган дисс.-си. Тошкент – 2020, 271 бет, 240-бет.

³³ Xolnazarov U.E. “Nasriy nutqda metaforalarning lingvokognitiv va lingvomadaniy xususiyatlari”. Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun diss.-si, Termiz, 2023. 169 bet, 10-bet.

qissalar vujudga kelganki, ularning barchasida Luqmoni hakim hidoyatga haqqa chorlovchi, yetaklovchi rahnamo sifatida tavsiflanadi. Qur'oni Karimning Luqmon surasining tafsirida shunday ma'lumotlarni uchratamiz: “Luqmon - tarixda Luqmoni hakim deb shuhrat topgan habashiy bir dono shaxsning nomi. Ulamolar uning payg'ambar yoki valiy bo'lgani haqida bir fikrga kelisha olmaganlar. Chunki na Qur'onda va na hadislarda uning kim bo'lgani to'g'risida aniq ma'lumot berilmagan. Faqat Qur'oni karimda uning o'z o'g'liga qilgan foydali, ibratomuz nasihatlaridan asosiy qismi berilgan. Qolgan qismlarini esa rivoyatlar orqali naql qilinib, to bizning asrimizgacha ham yetib kelgan. Suraning boshqa oyatlarida tavhid va imonga da'vat, kufr va shirkdan qaytarish kabi o'gitlar talqin etiladi.”[Shayx Abdulaziz Mansur.Qur'oni Karim ma'nolari tarjimasi.] Ushbu zot haqidagi ma'lumotlarning jamlanma shakli “Qor'oni Karim mavzuiy tafsiri ensiklopediyasida” quyidagicha bayon etiladi:Mufasssirlar Luqmoni hakimning ismi va nasabi borasida ikki xil ma'lumotni aytishadi:

Birinchisi, uning ismi Luqmon ibn Bauro ibn Nohur Ibn Torx (Ozar). Luqmoni hakim Ayyub alayhissalom singlisining og'li bo'lgan. [Al-Kashf ul-bayon. As-saolibiy.7\312] Imom Bayzoviy va Hozin aytishadiki: “U Dovud alayhissalom tug'ilmasdan burun yashagan. Dovud alayhissalom undan ilm o'rgangan. Dovud alayhissalom payg'ambar bo'lgunicha, u odamlarga fatvo bergan. [Anvor ut-tanzil. Bayzoviy.4\213]

Ikkinchisi, Imom Ibn Kasir “Al-bidoya van-nihoya” asarida shunday deydi: “ Uning ismi Luqmon bin Anqo bin Sadun . As-Suhayliy Ibn Jarir va Al-Qanibiydan hikoya qilishicha u Nubiyalik va Ayla shahridan. Aytamanki, u solih, ibodat va fasih iborat sohibi bo'lgan ulug' hakim insondir. Uni Dovud alayhissalom zamonida qozi bo'lgan deyishadi. Fallohu a'lam. [Al-bidoya van-nihooya. Ibn Kasir.2\123]

Yashagan zamoni va o'rni: Luqmoni hakimning yashagan zamoni va o'rni xususida aniq ishonchli ma'lumotlar uchramaydi. Mufasssirlar bu xususda ikki xil ma'lumotlarni bayon etishadi:

Birinchisi, jumhur mufasssirlar Luqmoni hakim Dovud alayhissalom zamonida yashagan degan mulohazani quvvatlaydilar. Zamaxshariy : “ Uning ismi Luqmon ibn Bauro bo'lib, u Ayyub alayhissalomning singlisi yoki xolasining farzandi bo'lgan. Aytishlaricha u Ozarning avlodidan bo'lib, Dovud alayhissalom uning hakim zot ekanligini bilib, undan ilm olgan” [Al-Kashshof. Az-Zamaxshariy.3.492] deydi. Ibn Kasir Mujohiddan shunday rivoyatni keltiradi: “Luqmon Dovud alayhissalom zamonida bani isroil ichida qozi edi. Ammo uning nomi isroiliy manbalardan topilmaydi”[Tafsir ul-Qur'onil Azim.Ibn Kasir.6\298]. Tarixchilar Luqmoni hakimni Dovud alayhissalom zamonida yashaganini ta'kidlaganlar.

Ikkinchisi, U Iyso va Muhammad alayhumassalomlar o'rtasida yashagan.

Birinchi manba kelgan ma'lumotlarga ko'ra kuchli bo'lib, Dovud alayhissalomning miloddan avvalgi 10-asrda yashaganinini inobatga olsak, demak u 960-1000 yillarda yashaganini gumon qilish mumkin.

Yashagan o'rni: Mufasssirlar Luqmoni hakimning vatani borasida 3 xil ma'lumotlarni keltirganlar:

Birinchisi, Jobir bin Abdulloh roziallohu anhu va Sa'id ibn al-Musayb aytadi: Luqmon Misr Sudanining Asvadidan edi. Ya'ni u Misr Sudanidagi Nuba ahlidan edi. (Bu shahar Misrga qarashli Asvonda joylashgan)” [An-nukut val-uyun. Al- Mavardiy.4\331].

Ikkinchisi, Ibn Abbosning gapiga ko'ra u habashiy qul bo'lgan. Imom Ibn Jarir va Ibn Abu Hotim Mujohiddan rivoyat qiladi: “Luqmoni hakim katta lablik, keng qadamlik Bani Isroilda qozilik qilgan habashiy qul edi [O'sha asar].

Uchinchisi, Luqmon hakim Ayla shahridan edi [Jome ahkom ul-Qur'on. Al-Qurtubiy. 14\59]. Ayla Shomning quyi qismida, Qizil dengiz sohilida joylashgan shahar bo'lib, aytishlaricha

u Hijozning oxiri va Shomning boshlangan yerda bo'lgan, bugungi Iordaniya hoshimiylar podshosligiga qarashli Al-Aqba shahri o'rnida bo'lgan [Mo'jam ul-buldon. Al-Hamaviy. 1\292].

Bularning ichida eng ishonarlisi aksar mufasssirlar ma'lumotiga ko'ra u Misr Sudanining Nuba shahridan bo'lganligi haqidagi ma'lumotdir [Jome ul-bayon. At-Tabariy.20\135].

Qur'oni Karimda kelgan ma'lumotlarga ko'ra Luqmoni Hakimning Allohga iymon keltirgan mo'min, obid va shokir zot bo'lganligini, Alloh taolo unga hikmat, ilm va fahm in'om etganligini, shuningdek u solih, hakim va nasihat qilguvchi nosih inson bo'lganligini bilishimiz mumkin. U zot haqida xilma-xil voqealarning bayoni borki, bularning bunday ko'payishiga sabab uning aniq ismi va nasabiga aloqador Qur'onda va hadisda Luqmon surasidagi ma'lumotlardan boshqa ma'lumot keltirilmaganligidir. Bu o'rinda biz shu bilan cheklanishimiz va ortiqcha asossiz bayonlarga berilmaganimiz ma'qul Uluviy yozadi. "Menda bunday xabarlarining biror tasiga ishonch yo'q. Naql qilinganlardan o'zim haq deb biladiganim, u hakim va solih inson bo'lgan, nabiyo bo'lmagan"[Ruh ul-bayon. Al-Uluviy.11\32].

"Qisas ul-anbiyo" dan o'rin olgan Luqmon qissasi mavzuiy jihatdan ikki qismga bolingan. Birinchi qismda Luqmon hakim haqida umumiy ma'lumotlar, jumladan yuqoridagi salaflarning ma'lumotlarining ma'lum qismi bayon etiladi: "Luqmon Dovud yalavoch vaqtida erdi. Uzun tishlik bir habashiy qul erdi. Ul ming besh yuz yashadi. Aymishlar, bir yo'nuchining quli erdi. Xojasi o'od qildi. Aymishlar, o'zi yo'nuchi erdi Aymishlar, Mavlo taolo anga ikki farishua izdi, kun o'rta vaqtida. Aydilar: "Ey Luqmon, tilasang senga yalavochliq beraling, tilasang hikmat beraling". Luqmon aydi: "Manga hikmat kerak. Hikmat ma'nisi ko'ni, pishig' ishlik bo'lur". Yana so'rdilar: "Yalavochlikg'a naluk unamading?". Aydi: "Og'ir yuk turur". Mavlo taolo hikmat birla ul choqlig' hikmat bayon qildikim, qamug' yalavochlar anga muhtoj bo'ldilar [Qisasi Rabg'uziy. Nosiruddin Rabg'uziy. Qisasi Rabg'uziy. (Nashrga tayyorlovchi: E.Fozilov, H.Dadaboyev, A.Yunusov) Toshkent. 1990]. " Luqmon Dovud payg'ambar vaqtida tirik erdi.(Aymishlar uzun tishlik habashiy qul erdi. Uch ming besh yuz yil umr surdi. Aymishlar bir duradgorning quli erdi. Mavlo taolo anga ilm va hikmat berdi.Mavlo taolo ikki farishta yubordi. Aydilar: "Ey Luqmon, tilasang, payg'ambarliq berali, yo'q desang ilm va hikmat berali. Luqmon aydi: "Payg'ambarliq kerakmas, mannga ilm va hikmat kerak", tedi. So'rdilar: "Payg'ambarliqg'a nechuk unamassen?". Aydi: "Payg'ambarliq ulug' ish turur». Manga ul ot birla bo'lg'uncha ilm birla orig' ish kerak" tedi. Hikmat ma'nisi ko'ni so'z, pishig' ish bo'lur. Mavlo taolo onga oncha ilm va hikmat berdi, qamug' payg'ambarlar anga muhtoj bo'ldilar[Nosiruddin Rabg'uziy. Qisas ul-anbiyo. Toshbosma. Qozon. 1881]. Luqmon hakimning hayotiga oid ma'lumotlarni ixtilofli jihatlari qisas da umumiylik o'lartog talqin etilgan. Qissa hikoyatlar tarzida Luqmoni hakim hayotiga aloqador turli voqeiy jholatlar orqali bayon etilgan. Hikoyatlarning birida Luqmoni hakim davlatmand olijanob inson sifatida tavsiflansa, bir o'rinda xojasini o'z zakovati bilan lol qoldirgan qul o'larog talqin etiladi. Qur'onda uning farzandiga nasihati bayoni uchraganidan u haqidagi hikoyalarning voqeiy qismida uning o'g'li ham asosiy qahramon sifatida qatnashishining guvohi bo'lamiz. Hikoyatlar "Aymishlar", "andog' rioyat qilurlar" deya bayon tarzida boshlanadi. Hikoyatlarning matniy holati birmuncha mutafofutli hoolatda. Buni yuqoridagi parchalar matniy holati ham ko'rsatib turibdi. "Yalavoch" so'zi keyingi davrlardagi manbalarda "payg'ambar" tarzidagi forsiy muqobiliga almashtirilgan. Ba'zi o'rinlarda qo'lyozmalar matni arab xatining xat turi darajasidan kelib chiqib, ayrima mazmunning yuzaga kelishiga sabab bo'lgan Chunonchi, A nusaxada Luqmon hakimning yashagan yili "Ul ming besh yuz yashadi" degan jumla orqali uning 1500 yil yashaganiga daolat qilsa, B nusxada "Uch ming besh yuz yil umr surdi" jumlasini orqali uning 3500 yil yashagani haqida ma'lumotni havola etayotir. Ushbu ikki jumlaning eski o'zbek yozuvidagi shakli bir-biriga juda o'xshash bo'lganidan bunday ikki xil talqin yuzaga chiqmoqda".

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Imoduddin Abulfido Ismoil ibn Umar ibn Kasir. Tafsir al-Qur'anil Azim .Dor ul-hadis al-Qohira. Misr, 2012. 467-478-betlar.
2. Shayx Abdulaziz Mansur. Qur'oni Karim ma'holari tarjimasi. Toshkent. 2007.
3. Al-Kashf ul-bayon. As-Saolibiy. Bayrut. 2015.
4. Anvor ut-tanzil. Bayzoviy. Bayrut. 2015.
5. Al-bidoya van-nihooya. Ibn Kasir. Bayrut. 2009
6. Al-Kashshof. Az-Zamaxshariy. Lubnon. 2012
7. Nosiruddin Rabg'uziy. Qisasi Rabg'uziy. (Nashrga tayyorlovchi: E. Fozilov, H. Dadaboyev, A. Yunusov) Toshkent. 1990.
8. Nosiruddin Rabg'uziy. Qisas ul-anbiyo. Toshbosma. Qozon. 1881.
9. Nosiruddin Rabg'uziy. Qisasi Rabg'uziy. Qo'lyozma. Eron. Majlisi sho'royi islomi. Qo'lyozma. 1810.
10. Afif abdufattoh Tobborra. Maal anbiyo fil Qur'onil Karim. Bayrut. 1980.

KRIMINAL ASARLAR USLUBINING O'ZIGA XOSLIGI VA UNI SHAKLLANTIRUVCHI VOSITALAR

Sultonova Dilnoza Sohibjonovna

Namangan davlat universiteti, Jahon tillari fakulteti katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada badiiy asarning yozilish uslubi va muallifning o'ziga xos ijodiy uslubi haqida fikr yuritiladi. Ingliz va o'zbek adabiyotida jinoiy mavzudagi asarlar uslubi tahliliga to'xtalib o'tiladi. "Uslub" va "Usul" atamalariga ta'rif beriladi.

Kalit so'zlar: usul, uslub, yozuvchi uslubi, asar tili

Kriminal badiiy asarlar ta'sirchanligi va yashovchanligini ta'minlashda asarning yozilish uslubi, ayniqsa, muallifning o'ziga xos ijodiy uslubi muhim rol o'ynaydi. Ingliz va o'zbek adabiyotida jinoiy mavzudagi asarlar uslubi tahliliga o'tishdan oldin, bu turdagi ijod namunalari yozuvchi uslubining tutgan o'rni va uning asarda namoyon bo'lishi masalasiga to'xtalib o'tish lozim.

Bugungi kunda, uslubning ta'riflari juda kengdir. Ingliz tilidagi "Onlayn etimologik lug'at" ("Online etymology dictionary") da "stil" (uslub) so'zining kelib chiqishi haqida shunday ta'rifni o'qiydiz: Uslub (ot.) 14-asr boshi, stil, "yozuv asbobi, qalam, stylus; yozma nutq, hikoya, risola parchasi"; shuningdek, "muallifning xarakterli ritorik uslubi, munosabati yoki ifoda uslubi" va "turmush tarzi, uslub, xulq-atvor, munosabat". Eski fransuz tilidagi stile, estile "uslub, moda, uslub; qoziq, rangpar"; lotinchadan olingan stilus "qalam, yozish uchun asbob, yozish usuli, ifoda usuli" (ehtimol, stick (v.) bilan bir xil manbadan). Yunoncha stilos "ustun, qoziq" so'zini noto'g'ri talaffuz qilish yoki o'zgartirilgan imlosi ta'sirida, balki bu bevosita bog'liq bo'lmasligi mumkin. Moddadan farqli ravishda (1570). "Kiyinish tartibi (rusumi)" ma'nosi (1814)-yildan 34.

Ko'p jildlik "O'zbek tilining izohli lug'ati"da "stil" hamda "uslub" so'zlariga quyidagicha ta'rif berilgan:

STIL I [yun. stylos - yozuv, xat tayoqchasi] 1 Muayyan davr yoki oqim adabiyoti va san'atidagi, shuningdek, alohida bir muallif yoki alohida asardagi tasviriy vositalarning g'oyaviy va badiiy jihatdan o'zaro bog'liqligi; shunday vositalar majmui; uslub. Adabiyotda romantik stil. Arxitektura sharoiti stili.

2 ayn. uslub 2. Yozuvchining stili. Kitobiy stil. Publitsistik stil.

³⁴ <https://www.etymonline.com/word/style>

3 ayn. uslub 3. Badiiy stil. Ilmiy stil. (571-bet) 35

USLUB [a. — tartib, tartib-usul; usul, yo'sin; shakl] 1. Til unsurlarining ma'lum vazifa bajarishiga bog'liq holda birlashadigan, til birliklarining o'ziga xos tanlanishi, birikishi va sh.k. bilan xarakterlanadigan tizimlar. Til uslublari. Funktsional uslublar. Demak, turli poetik obraz va tasviriy vositalar muayyan bir uslubning unsurlarigina, xolos. «O'TA».

2. Til vositalaridan foydalanishning ma'lum bir yozuvchi, asar, janr uchun xarakterli bo'lgan usullari majmui. A.Qahhor uslubi. Felyetonlar uslubi. Navoiy uchun Xusrav [Dehlaviy] o'ziga xos uslubga ega bo'lgan ajoyib lirik shoir hamda buyuk xamsanavisdir. «O'TA».

3. Til vositalarining ekspressiv-uslubiy belgi asosida tanlanishi (saylanishi); nutqning so'z qo'llash va sintaktik me'yorlarga mos holda tuzilishi. Kitobiy uslub. Rasmiy uslub. Ilmiy uslub.

4. Ishlash, boshqarishdagi o'ziga xos yo'l, usul. Rahbarlik uslubi. Suzish uslubi. Mirzacho'l paxtakorlarining ish uslubi... (299-bet)36

Ushbu izohlarda ta'kidlanganidek, uslub nutq uslubi, inson faoliyatining o'ziga xos ish yuritish yo'li, fikrni ifodalash yo'li kabi ma'nolari mavjud. Ushbu tadqiqotimizda ko'proq yozuvchi uslubi – o'ziga xos ijod qilish yo'li va buning natijasida hosil bo'lgan ijod mahsuli bo'lmish kriminalistik asarlarning o'zi xos uslubi – bayon tarzi, voqealarni gavdalantirishdagi xususiyatlari ma'nolarida ishlatamiz.

Yozuvchi uslubi, odatda, asarda ijodkorning bor mahoratini namoyon bo'lishidir. Zero, nutqning barcha shakllari uslub doirasiga kiradi. Badiiy asarlarda nutq uslublarining barchasidan foydalanish mumkin. Biroq yozuvchining o'ziga xos uslubi - asarda qo'llanayotgan muallif uslubi mazmun va shaklga mos kelsa, bunday asarlar klassik darajaga o'tadi. Ular yaratilgan til, xalq yoki davrdan qat'i nazar asar uzoq yashaydi.

Quyidagi savollarga javob izlashga harakat qilamiz.

Yozuvchi uslubi nima? U asarda qanday aks etadi? Uslub yozuvchilar asarga o'zlari xohlagancha qo'sha oladigan yoki olib tashlashi mumkin bo'lgan xususiyatmi? U ba'zi yozuvchilarga Yaratgan tomonidan in'om etilgan tug'ma iste'dodmi? Bir ijodiy uslub hamma vaqt yaxshi yoki yomon, to'g'ri yoki noto'g'ri bo'lishi mumkinmi? Yozuvchi uslubi qachon muvaffaqiyatli chiqadi? Bu ko'proq o'quvchilar kayfiyati va asarni o'qish davridagi ruhiy holatiga bog'liqmi? Boshqacha qilib aytganda, asar uslubi dekorativ vazifa bajaradimi yoki uning yozilishi va ta'sirchanligini oshirishdagi asosiy omilmi?

Adabiyotshunos olim T.Boboyev ta'kidlaganidek: “O'z uslubiga ega bo'lgan muallifgina chinakam san'atkor yozuvchi bo'la oladi. ...har bir yozuvchi faqat o'z uslubi – o'ziga xos ijodiy qiyofasi, o'z ovozi bilan adabiyotning umumiy xazinasiga hissa qo'sha oladi” 37.

Ijodkorlar asarlarining bunday o'ziga xos bo'lishi, avvalo, borliqning betakror yaratilishi bilan bog'liq bo'lsa, ikkinchidan, shoir, yozuvchi, dramaturglarning hayotiy tajribasi, turmushni kuzatishi, bilim darajasi, didi, saviyasi, dunyoqarashiga asoslanadi. Uchinchidan, bu «xat»da shoir, yozuvchining qiziqishi, fe'l-atvori, ichki dunyosi akslanadi. Har bir odam o'ziga xos olam bo'lgani singari ijodkorlar ham betakror dunyodir. Ana shu betakror dunyo mavzu tanlashda, hodisalarga yondashishda namoyon bo'ladi (128 b.)38.

“Ijodkor uslubi shakllanishiga tashqi omillar ham ta'sir ko'rsatadi. Masalan, har bir yozuvchi, shoir boshqa ijodkorlarning asarlaridan nimalarnidir o'qib o'rganadi, ularni ijodiy o'zlashtiradi. Bu

³⁵ O'zbek tilining izohli lug'ati. 3-jild. / A.Madvaliyev tahriri ostida. – T.: “O'zbekiston milliy ensiklopediyasi”,

³⁶ O'zbek tilining izohli lug'ati. 3-jild. / A.Madvaliyev tahriri ostida. – T.: “O'zbekiston milliy ensiklopediyasi”,

³⁷ Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. – T. “O'zbekiston”, 2002. B.550

³⁸ Tashmuxeimedova L. I. Adabiyot tarixi va nazariyasi. 1-qism: o'quv qo'llanma. – T.: «Noshir» 2019. -160 b.

o'rganish uning hayot hodisalarini akslantirishi, inson obrazini gavdalantirishiga o'z ta'sirini ko'satadi"³⁹ (129).

Uslub – adib tafakkur olamining asarda namoyon bo'lish shaklidir. Yozuvchi voqealarni, qahramonlarning ichki va tashqi olamini, asardagi ekspozitsiya, peyzaj – tabiat manzaralarini, hatto mayda detallarni ham, xayolida qanday tasavvur qilsa, shu holda ifodalaydi. Ayniqsa, bu holat jinoyat mavzusidagi asarlarda yanada yaqqol ko'rinadi. Masalan, O'zbekistonda mustaqillik yillarida kitobi eng ko'p nashr etilgan va eng ko'p o'qilgan yozuvchi Tohir Malik⁴⁰ o'zining mashhur “Shaytanat”, “Alvido... bolalik” singari kriminal mavzudagi asarlarida qahramonlari harakatlanadigan joylarni kichik ko'rinishlarigacha atroflicha bayon etadi. Obrazlari, hattoki u epizodik personaj bo'lsa-da, tashqi qiyofa va muayyan vaziyatdagi holatini batafsil suratlantiradi. O'lmas Umarbekovning “Fotima va Zuhra” romani, “Yoz yomg'iri” detektiv qissasida esa asar boshidan sirililik, bo'lajak fojining sharpasi sezilib turadi.

Umuman olganda, olib borgan ushbu tadqiqot natijasida shunga ichonch hosil qildik, kriminal asarlarda yozuvchining o'ziga xos uslubi quyidagilar orqali namoyon bo'ladi:

- asarlari tilida;
- qahramonlarining so'zlash tarzida;
- yozuvchi tanlagan ijod metodida;
- voqealarning tanlab olinishida;
- mayda dalillardan mohirona foydalanishda va detal qo'llashda mahoratida;
- voqealar bayoni va tasvir etilishida.

Muallif mazkur uslubni aks ettiruvchi jihatlariga jiddiy yondashish orqali asardagi ijodiy uslubini ham rivojlantirib boradi

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. – T. “O'zbekiston”, 2002. B.550
 2. <https://www.etymonline.com/word/style>
 3. O'zbek tilining izohli lug'ati. 3-jild. / A.Madvaliyev tahriri ostida. – T.: “O'zbekiston milliy ensiklopediyasi”.
 4. Tashmuxeamedova L. I. Adabiyot tarixi va nazariyasi . 1-qism: o 'quv qo 'llanma. - T.: «Noshir» 2019. - 160 b.
 5. Kitobi eng ko'p bosilayotgan adib //
- https://www.bbc.com/uzbek/lotin/2013/02/130221_latin_uzbek_writer

TANQID VA TAHLILDA MEYOR MASALASI

Akram H. Uzoqov

Rus tili va kafedrası katta oqituvchisi, Guliston davlat universiteti

Amir Temur siymosi XX asr o'zbek adabiyotida eng ko'p adolatsizliklarga sababchi bolo'gan edi. Sho'rolar tuzumi davrida Amir Temurning tarixda tutgan o'rni, xizmatlari va shaxsiyati noto'g'ri baholangan edi. Vaholanki, Amir Temur Movaraunnahr va Xuroson tarixidagina emas, balki Mashriq (sharq) va Mag'rib (g'arb) xalqlari tarixida ham o'chmas iz qoldirgan buyuk bir shaxs edi.

Temuriyshunoslik tarixida 1996 yil alohida o'rin tutadi. Chunki xuddi shu yil mamlakatimizda Amir Temur yili deb e'lon qilingan va buyuk Sohibqironning 660 yilligi butun jahon miqyosida keng nishonlangan edi.

³⁹ Tashmuxeamedova L. I. Adabiyot tarixi va nazariyasi . 1-qism: o 'quv qo 'llanma. - T.: «Noshir» 2019. -160 b.

⁴⁰ Kitobi eng ko'p bosilayotgan adib // https://www.bbc.com/uzbek/lotin/2013/02/130221_latin_uzbek_writer

Shu kunga qadar badiiy adabiyotda Amir Temur obrazini yaratish masalalari mamlakatimizda maxsus o'rganilganicha yo'q. Chunki sho'rolar davri mafkurasi bu mavzuni tadqiq etishga imkon bermasdi. Mustaqillik yillarida "Temur tuzuklari", "Amir Temur hikmatlari", Nizomiddin Shoshiy bilan Sharafiddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma"lari nashr etildi. N.Ahmedovning "Amir Temur. Rivoyat va hikoyatlar", M.Qodirovning "Temur va temuriylar davrida tomosha san'ati", F.Sulaymonovning "Temuriylar davri san'ati, Navoiy va Behzod", M.Ashrafiyning "Temuriy va Ulug'bek davri Samarqand miniatyurasini", A.Hayitmetovning "Temuriylar davri o'zbek adabiyoti", L.Keren va A.Saidovlarning "Temur va Frantsiya" nomli yirik tadqiqotlari nashr etildi. Bu esa O'z navbatida mamlakatimizda temuriyshunoslik ilmining shakllanishi va taraqqiyotini boshlab berdi. Natijada Amir Temur obrazi yaratilgan she'rlar, liro-epik, nasriy va dramatik asarlar ham birin-ketin maydonga kela boshladi. Bu o'rinda B.Ahmedovning "Amir Temur", Ye.Berezikovning "Velikiy Temur", T.Djulmatovning "Yuno'y Amir Temur" romanlarini, X.Davronning "Sohibqiron nabirasi" qissasini, J.Subhonning "Bezovta ruh" dostonini alohida ta'kidlash lozim.

Shuningdek, mustaqillik davri o'zbek adabiyotida Amir Temur obrazining badiiy talqini uchun yozuvchi Muhammad Alining "Sarbadorlar", "Ulug' saltanat", Pirimqul Qodirovning "Ona lochin vidosi" romanlari, shoir Ma'ruf Jalilning "Sohibqiron" dramatik qissasi ham boy material beradi.

Amir Temur obrazi yaratilgan dramatik asarlar ham o'zbek adabiyotida mustaqillik yillarda maydonga kelganligini alohida ta'kidlash lozim. Shoir Abdulla Oripovning "Sohibqiron" hamda Odil Yoqubovning "Fotihi Muzaffar yohud bir parivash asiri" dramalari o'zbek dramaturgiyasida katta voqea bo'ldi. Bu ikki dramada ham Amir Temur hayotining so'nggi olti yili voqealari asos qilib olingan. A.Oripov o'z dramasiqa aniq tarixiy voqelikni asos qilib olib, Sohobqiron hayoti va faoliyatiga oid rivoyat va naqlarni ana shu voqelik tarkibiga vobasta qiladi. O.Yoqubov esa o'z dramasiqa Sohobqiron haqidagi rivoyat va naqlarni asos qilib olib, tarixiy voqelikni ana shu folklor materiallari tarkibiga singdirib yuboradi. A.Oripov o'z asarida Angora yaqinidagi jang paytida Sohobqironning bandi qilingan Sulton Boyazidga munosabatiga tarixiy haqiqat nuqtai nazaridan yondoshadi. O.Yoqubov dramasiqa esa Sulton Boyazid qo'l-oyog'i bog'langan mahbus qiyofasiqa emas, balki Amir Temur marhamati bilan ozodlikka erishgan mag'lub sulton xolida tasvirlangan.

"Sohobqiron" va "Fotihi muzaffar..." dramalarining o'ziga xosligi Amir Temurning g'olib holda Samarqandga qaytish voqealari tasvirida ham yaqqol ko'zga tashlanadi. A.Oripov o'z dramasiqa Sohobqironning Samarqandga qaytishi, horijiy mamlakatlarning elchilari sharafiga ziyofatlar berishi, Konigilda nabiralarning to'yini o'tkazishi, adolatsizlik qilgan amaldorlarni jazolashi kabi tarixiy faktlarni kiritadi. O.Yoqubov esa Sohobqironning Samarqandga kirib kelishini bosh me'mor bilan o'rtasidagi mish-mishlarga chiday olmay o'zini halok qilgan Suluvko'z fojiasi tasviri bilan yakunlaydi.

O.Yoqubov o'z asarida Amir Temurni ulug' sarkarda, oshiq hukmdor, iste'dodli diplomat, mehribon ota sifatidagi qirralarini yoritishga erishgan bo'lsa, A.Oripov Sohobqironning suyuqli yor, qattiqqo'l ota, mehribon bobo, buyuk lashkarboshi, adolatli hukmdor, mohir va bilimdon diplomat, din va madaniyat homiysi, tadbirkor sarkarda, san'at va she'riyat muxlisi sifatidagi fazilatlarini to'laroq ochib berishga intiladi. Eng muhimi, bu ikki asarda ham Amir Temur siymosi real hayotdagidek jiddiy, salobatli va samimiy qilib tasvirlangan.

Mustaqillikdan keyin yozilgan romanlarda ham yangi xususiyat va tamoyillar yuzaga keldi. Bu tarixiy shaxslar siymosini yaratishga e'tiborning haddan ortiq ortishi; voqea-hodisalardan ko'ra, insonning o'ziga e'tibor kuchayishi; insonning ruhiyati va qalbini kashf qilishga moyillikning avj

olishi; insonning sa'y-harakati, tabiati, hayotiy mantiq asosida batafsil tasvirlanishi; modern yo'nalishdagi romanlarni yuzaga kelishi kabilardir.

Mustaqillik sharofati bilan tarix va tarixiy shaxslarga munosabat o'zgardi, ya'ni, tarixiy jihatdan to'g'ri yoritila boshlandi. Bo'riboy Ahmedovning "Amir Temur" roman-xronikasi kishi ongiga qanday qadriyatlarni singdiradi?

Birinchidan, Sohibqiron xususidagi turli qarashlarga barham berdi. Ma'lumki, Amir Temur xususida bir-biriga zid fikrlar badiiy asarlardagina bo'lmay, o'z zamondoshlari tomonidan yozilgan tarixiy manbalarda ham ko'zga tashlanar edi. Xususan, Ibn Arabshoh o'zining "Temur tarixidan taqdir ajoyibotlari" kitobida Amir Temur Chingizxon onunlari va yo'l-yo'riqlarini Muhammad payg'ambar shariatidan ustun ko'rganligini yozib, g'ayridin-mo'g'ulga chiqarib qo'yadi. Shuningdek, uning Sohibqiron Boyazidni asir olgach, unga bo'lgan Birinchidan, tarixiy voqelik inson faoliyati, qismatidan ayri holda emas, balki chambarchas bog'liq tarzda tasvirlanganligida. Ikkinchi jihati, inson iztiroblariga bois bo'lgan vaziyatning kelib chiqish sababini tahlil qilish borasida bizga tanish bo'lgan siymolarning – Shohruh Mirzo, Gavharshodbegim, Ulug'bek, Husayn Boyqaro, Alisher Navoiy, Abulqosim Bobur, Abusayid Mirzo, Yodgor Mirzo, Alouddavla, Abdulatif va boshqa tarixiy shaxslarning qanday insonlar ekanligi izhor qilinganligida va ularga nisbatan avvalgi mafkuraviy qarashlarga aniqlik kiritib, oldingi tasavvurlarni o'zgartirganida. Uchinchidan, insoniy iztirobga duchor etgan voqealar mohiyatini ochib berish borasida, shaxsning botiniy dunyosini ko'rsatishida. To'rtinchidan, eng muhimi, odamiylik, ma'naviyatning zamini, ildizi ilmda ekanligi hayotiy shaxslar timsolida o'z isbotini topganligida, asarning bu fazilatlarini kitobxon voqealar olamida anglab oladi. Bunga u mushohada qilish orqali erishadi. Chunki yozuvchi tarixiy voqelikka bo'lgan o'z nuqtai nazarini og'zaki bayon qilmagan, romanning syujet chizig'i zamiriga singdirgan. Asar voqealarini shu tarzda qurish yozuvchi mahoratidan dalolatdir.

Istiqlol barcha voqealarni to'g'ri anglash va to'g'ri yoritish, tarixiy shaxslarni esa davr siyosati, mafkurasi nuqtai nazaridan emas, balki hayotiy haqiqat hamda tarixiy jihatdan haqqoniy inkishof qilish imkonini berdi. Muhammad Alining "Ulug' saltanat" tetralogiyasida shu narsa yorqin o'z ifodasini topgan. Badiiy asarda, albatta, voqealarni xayoliy yaratish, qo'shish, olish hodisi bo'ladi. Mazkur tetralogiya ham bundan mustasno emas.

Tetralogiyaning ikkinchi kitobi – "Umarshayx Mirzo" deb ataladi. Asar Oltin O'rda xoni O'rusxonning mashvarati, unga so'z qaytargan To'xtamishning otasi To'yxo'janing yasoqqa yotqizilishi voqealari bilan boshlanadi. Shu voqea munosabati bilan chingiziylar avlodi, xususan, O'zbekxon, O'rusxonlar haqida ancha keng tushunchaga ega bo'lamiz. Va, ko'p tarixiy voqealarni ochib berish barobarida, tarixiy shaxslarning, jumladan, Amir Temurning tabiatini, shaxsiyatini inkishof qilishga, shuningdek, syujet ko'lamini kengayishiga imkon beradigan To'xtamishxon xarakteri kirib keladi.

Lekin romanda real tarixda bo'lmagan, hayotiy mantiq inkor qiladigan o'rinlar ham mavjudki, sof tarixiy asarda bunday holning bo'lmasligi durustdir. Amir Temurni "titpitisi chiqib ketgan quloh, egnida urinibroq qolgan janda kiyib" darvesh holda bozoru mahalla-guzarlarni aylanib chiqishi, shaxsni bo'rttirishdan boshqa narsa emas. To'g'ri, xalq ertaklari, dostonlar, hatto yozma adabiyotda ham bunday hol uchraydi. Bu, endi, xalqning, ijodkorning idealidir. Buni Amir Temurdek real shaxsga ko'chirish joiz emas. Ayniqsa, o'sha kiyimda, ariq bo'yida o'tirgan qizning ismini so'rashi, o'sha davr, tarix nuqtai nazaridan qaraganda, hayotiy mantiqqa to'g'ri kelmaydi. Sababi, shariat va tariqat qoidalari buni inkor etadi. Shuningdek, darvesh axloqiga ham ziddir. Chunki ularning nomahramga gap otishi aslo mumkin emas.

Badiiy asarga joziba bag'ishlaydigan, unga kishini ohanraboday tortadigan narsa inson qalb tuyg'ularini, iztiroblarini, ayniqsa, inja xilqat hisoblangan ayollar qalb dunyosini ochib berishdir. Tetralogiyaning uchinchi kitobi – "Mironshoh Mirzo" da shunday qilingan.

Saroy mulkxonimning saltanatda tutgan o'rni, malika va shahzodalarga insoniy fazilat jihatidan amaliy ta'sir o'tkazishi kitobxonga ko'p ma'naviy ozuqa beradi.

Tarixiy shaxslar haqida badiiy asar yaratish nihoyatda murakkab jarayon. Chunki tarixni jonlantirishdan tashqari, tarixiy shaxsning tabiatini, ma'naviyatini, ruhiyatini hayotiy mantiqqa, tarixiy voqelikka zid bo'lmagan holda ifodalash kerak. Bu esa bayonda emas, aniq voqea orqali tasvirlanishi, xatti-harakatida, faoliyatida ko'rsatilishi, o'y-fikr, gap-so'zida ochib berilishi lozim. Bu, albatta, oson ish emas.

Har bir davr o'z muammosi, kontseptsiyasi, pozitsiyasi va qiyofasiga ega bo'ladi. Bu hol nafaqat odam, balki jamiyat faoliyatiga ham ta'sir qilib, uning yo'nalishini ham belgilaydi. Hozirgi davr adabiyotida yangicha shakllarni qo'llash, shaklda turli tajribalar qilib ko'rishga urinishlarni kuzatish mumkin. Bir qadar murakkab asarlar zahirida yotgan g'oyalarni tezda ilg'ash qiyin. Ularni to'la tushunish maxsus tayyorgarlikni talab etadi. Chunki serqatlam syujet yo'nalishiga asoslangan bunday asarlarda voqelikning o'zigina ifodalanmay, yangicha uslublar yordamida uyg'unlashgani holda o'tmish va bugun, rivoyat va real hayot tarzlari aks ettirilmoqda.

Olam muammosi, uning voqea-hodisalari sababini his qilish, yoritishdan ko'ra, inson olami sirli, uni anglash, inkishof qilish murakkabdir. Chunki insonning o'zi, uning qalbi butun bir olamdur. Qolaversa, olamdagi (tabiat hodisalaridan boshqa) barcha jarayonlarning yuzaga kelishi, ro'y berishi, hayotda ezgulikning tantasi ham komil insonning o'y-fikri, hayotiy falsafasi va uni amalga oshirishdagi sa'y-harakatiga bog'liqdir. Bundan ko'rinadiki, hayotdagi har jabhaning maqsad sari yo'nalishi inson zakovati va uning mahsuli tufaylidir. Yuqorida tahlilga jalb etilgan asarlarni organhib, quyidagicha umumlasmalar qilish mumkin:

1. Nurali Qobul asarlarida o'z aksini topgan tarixiy voqealar va qahramonlarning o'y-fikrlari, mulohazalari markaziy qahramon Amir Temurning turli masalalar xaqidagi o'y-fikrlari va hayot falsafasiga bo'yinsundirilgan holda o'zining badiiy tasvirini topgan.

2. Tarixni puxta o'zlashtirgan adib yurt o'tmishi, vatanimiz hududida qachonlardir vujudga kelgan turli saltanatlarining kechmishi va yemirilishi, qolaversa, Amir Temur obrazining ruhiy kechinmalarida, ichki monologlari va turli obrazlar bilan to'qnashuvlari, munosabatlarida bosh qahramonning badiiy siymosini to'la-to'kis tasvirlay olgan.

3. Asarning ravon va xalqchil tili tabiat tasvirlarini, muxitning tabiiy koloritini, kishilik jamiyatining ma'naviy qiyofasini, milliy urf-odatlarining jozibasini ishonarli kartinalarda aks ettira olgan. Bu ma'noda arxaizmlar, eskirgan tarixiy so'zlar va atamalar kabi o'zbek tilining mavjud boyliklaridan unumli foydalangan.

4. Nurali Qobul yaratgan Amir Temur obrazi aks etgan ba'zi asarlarida asosiy va yetakchi obrazlar o'lchami, bichimi aniq va me'yorli bo'lsa-da, yo'l-yo'lakay ishtirok etuvchi obrazlar, tilga olinuvchi joy va hudud nomlari kitobxonda zarur bo'lmagan darajada ko'payib ketgandek taassurot qoldiradi. Chunki bu xolat asarning badiiyligiga sezilarli darajada soya solishini ham mumkin.

5. Nurali Qobul Sohibqiron tabiatida mavjud bo'lgan qattiqqo'llik, qat'iylik, cho'rtkesarlik kabi qirralarini tasvirlashda keragidan ortiqroq darajada yumshatish tamoyilini tutadi. Bu holat Amir Temur portretiga afsonaviy tus beradi. Bunday yondoshuv o'z o'rnini romantik tasvirga bo'shatayotgandek taassurot uyg'otadi. Zero tarixiy haqiqatning badiiy haqiqatga aylanishida badiiy me'yor talablari buzilmasligi kerak.

6. Bugungi adabiyot o'z o'zaniga tushdi, ya'ni, mavzular bir xilligidan qochib, o'z nigohini keng olamga – inson qalbiga qaratdi. Ijodkor o'z asari orqali ilgari surmoqchi bo'lgan

kontseptsiyasini plyuralizm tamoyiliga asoslanib aks ettiryapti. Bu bugungi adabiyotning bosh xususiyatidir.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan quramiz. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – B. 177.
2. Mirziyoyev Sh.M. Adabiyot va san'at, madaniyatni rivojlantirish –xalqimiz ma'naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevoridir. Prezident Sh.Mirziyoyevning O'zbekiston ijodkor ziyolilari vakillari bilan uchrashuvdagi ma'ruzasi // Xalq so'zi. – 2017. – 4 avgust.
3. Rahimjonov N., Ko'bayev Q. Tarixiy qissalar haqiqat izlaydi. – Toshkent: Adolat, 2005. – B. 144.
4. Rahimov M. Syuggestiya fenomeni yoxud o'ngda ko'rilgan tush. // Tafakkur, 1, 2008. 70-73 b.
5. Rahmonov N. Tarixdan oziqlanib. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2019. – B. 15.
6. Saidov.A. "Ulug' saltanat" vasfi. T.: Akademnashr, 2017. – B. 84.
7. Sarimsoqov B. Badiiylik asoslari va mezonlari. – Toshkent, 2004. – B. 34-35.
8. Sulton I. Hayot, adabiyot va mahorat. Asarlar. To'rt tomlik, ikkinchi tom. T.: Fan, 1972. – B. 302.
9. Karamaskix N. "Poetika tetralogiy". – Moskva: Nauka, 1999. – S. 234.
10. Jovid X. Amir Temur. Tarixiy drama Boku. 1925. Millet. –B.172.

THE CREATION OF THE IMAGE OF BERUNI IN MODERN UZBEK PROSE

Babaeva Sevara Baxtiyor qizi

Guliston davlat universiteti tayanch doktoranti

Abstract: In this article, one of the historical novels of Isajon Sultan, one of the leading representatives of modern Uzbek literature, "Abu Rayhon Beruni" is analyzed, and issues such as the plot, composition, language of the artistic work, writing style and artistic skill are highlighted. Also, the article examines the scientific and artistic works that are the basis for the creation of the novel, and it is based on the fact that the author has achieved the harmony of historical fact and artistic texture.

Key words: Novel, historical novel, plot, narrator, character, image, artistic detail, style, artistic skill, artistic thinking, dialogue, monologue.

The novel "Abu Rayhan Beruni" is one of the historical novels of Isajon Sultan, this work is about the X-XI centuries Movarounnahr, Khorasan, the history of India, the social and political situation under the rule of the Ghaznavid dynasty, the role of science in the development of the state and society during this period. and its importance, as well as the religious views that appeared in different periods and places in the history of mankind. The fact that the author collected a lot of facts about this period and historical figures before writing this work serves to fully reveal the historical criteria of the novel. The person of the encyclopedist Abu Rayhan Beruni is taken to the center of the work, and all events and details are connected around this image. The plot of the novel is told in the language of the characters, and a separate narrator is chosen for each small story, which helps to bring the reader closer to the situation being described. Abu Fazl Rayyani tells the story of the introduction, conclusion, and Beruni's character. It is pointed out that the work was created not by the author, but by this person who lived in the same era as Beruni and who knew and respected him closely: "Although I have told about various honorable people in this work, the king of them all is one person. He is Abu Rayhan Muhammad al-Beruni, who opened the gates of knowledge, which is a very unique gift of the Creator, to the children of man, and showed that a person can rise through thinking" [1, p. 6] In addition, about Beruni, Abul A' Stories

are told in the language of Gurganji, Mansur ibn Iraq, Yadid ibn Yunan, the caravan leader Sa'd, the jeweler Abu Zarr, al-Khojandi, Abu Sahl Mashih and other characters, and they create a unique inner and outer image of Beruni's character. . In the first part of the novel, Adib also cites the stories of the people who claimed prophethood and the peoples who followed them, and the information about this is detailed in Beruni's "Memorials from Ancient Nations"[2, p. 233] , the author tries to reveal the essence of the historical conditions and problems that forced him to think, on the basis of which roots and sciences appeared in the mentality and thinking of the main character. In his work, Beruni gives information about Budosaf, who called the Sabian sect in India as the first of the false prophets, who were given the name of Harronia in relation to the rest of this sect, who also called themselves shamans. the existence of views is expressed in the work [2, p. 233,234].

These views are given by the writer in the story of the novel "Abu Rayhan Beruni" "The Sabians and the Harrons" through the artistic style: "We lived as shamans in the bright world. We lived on the east side of the earth and worshiped idols..." [1, p. 9] The author shows the regrets and sorrows of many people who have lived in history through the stories of these lost ignorant peoples, and that they should be an example for the next generation. tries to express: "This is how we lived on earth, and we went to the regions of hell." We were lost in the world of life, because there is no educated person among us, and we ourselves were far from knowledge. Don't be mistaken by others, maybe our life is coming We hope that he will become an example for future generations..." [1, p. 10] In addition, such as Zaradusht ibn Tuman, Moni, Mazdak, Musaylima, Bahafarid ibn Moh Furudin, Hamdan Qarmat, Hashim bin Hakim (Muqanna) we can see that the basis of stories about the people who claimed prophethood in different regions and the peoples who followed them was reflected in Beruni's work.

"After them (Budosaf, Zoroaster and Moni) there appeared a man named Mazdak bin Hamdodan from the people of Naso. During the time of Qabad ibn Firuz, Mazdak was the mubad of the mubads, i.e. the judge of the judges... He said that people are partners in all matters of property and wives. Countless people followed him" [2, p. 243] This information is given in the story of the novel "Mazdaqily" in the following form: "We are from the city of Naso. During the reign of Qabad ibn Firuzshah, a man named Mazdak appeared among us. This person was a qaziyl-kuzzot, that is, the chief of judges during the Qabad period. His knowledge led him to destruction. He declared himself a prophet, and countless people followed him. Mazdak said that all people share property and women" [1, p. 11, 12]. Therefore, the fact that Mazdak ibn Hamdodan, the founder of the Mazdakism movement, lived in the city of Naso during the time of Qabad ibn Firuz, was the head of the judges, promoted partnership in terms of property and women, and that countless people followed them is mentioned in both works. In addition, in the novel, Mazdak forbids the slaughter of livestock until they die, and when Anushervan came to power, he ordered Mazdak and his companions to be captured and buried in pits with their faces down and their backs up [1, p. 12]. These details are also detailed in Beruni's work "Monuments left by ancient peoples" [2, p. 244].

The novel describes Beruni's period from the age of fourteen to the end of his life. The young man, who was separated from his father early and raised by his mother as a woodworker, serves under Abul Alo Gurganji from Qiyat and wins his love thanks to his wit. Abu Rayhan prefers to study when Gurganji wants to give him his innumerable cattle. After that, his master gave him an apprenticeship to Mansur ibn Iraq, a famous scientist of that time. Abu Rayhan emphasizes that the purpose of learning is to improve oneself: "When I was tending sheep under the control of my master, I saw that there is nothing that does not aspire to be perfect. Both birds and animals mate.

Even water without life wants to drown itself. If there is no rain, it cannot produce. I have enough physical strength, but I have little knowledge, so I wanted to balance and combine the two" [1, p. 18]. Mansur bin Iraq was happy with his thirst for knowledge and the breadth of his imagination, and he imparted knowledge in many fields of science.

Beruni created effectively in almost all fields of science and his works were recognized by his contemporaries and scientists of the next generation. According to information, Beruni managed to compile a list of his scientific works in 1035-36. Including the works created after him, his scientific heritage consists of 152 books and treatises. His deep familiarity with interpretation becomes clear throughout the work. When he talks about himself, he uses the comparison of "hammalatal khatab", i.e. "the one who carries firewood", mentioned in Surah "Masad" in relation to his mother. Aziz Qayumov writes about this: "His father Ahmed and mother were ordinary hardworking people. In this regard, Beruni himself writes in one of his poems: "My father Abulahab was an old, uneducated person, and my mother was a woodcarrier ("hammolatul-hatab")"[4, 3- b.] According to the scientist, the purpose of Beruni's use of this ratio was to emphasize that he came from an ordinary citizen. In addition, the novel contains "Vash-shamsu tajri lilmustaqorillah", "Afala ta'qilun" and several verses and their comments, through which the author shows the progress and priority of Islam during Beruni's time, as well as Beruni's connection with worldly sciences. he tries to express that he has high thinking and knowledge in religious science. In another place, a dialogue about how Allah is called in different languages is given by a scientist who perfectly mastered many languages:

"- What name do Syrians call God?

- Syrians say "Aloho", Greeks say "Theos", and Hebrews say "Iloh" or "Ilohim". This name is Kegan in the Torah.

- What is his Turkish?

- "Tangri" in Turkish, "Mavlo" in Persian [1, p. 26].

Through this image, it is understood how clever and eager for knowledge the main character is.

In short, the novel "Abu Rayhan Beruni" written by Isajon Sultan, one of the leading representatives of modern Uzbek prose, is significant for the full disclosure of the period in which the hero lived, the social and political situation, and the spiritual and spiritual world of his people, relying on the principles of historicity.

References:

1. Isajan Sultan. Abu Rayhan Beruni. - Tashkent. Innovation Development Publishing House, 2023. - 339 p.
2. Abu Rayhan Beruni. Selected works. I. - Tashkent. Uzbek SSR "Science" publishing house, 1968. - 486 p.
3. Abu Rayhan Beruni. <https://kh-davron.uz/kutubkhona/uzbek/4-sentyabr-buyuk-komusi-olim-abu-rayhon-beruniy-tavalludiga-1040-yil-toladi.html>
4. Aziz Kayumov. Beruni and literature. - Tashkent. Literary and Art Publishing House named after Gafur Ghulam, 1974. - 144 p.

FEMINIZM VA UNING FEMINIST DISTOPIYA RIVOJIGA TA'SIRI

Kadirova Durdona Dilshadovna
O'zDJTU 1-bosqich tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqola feminist distopiyalarining kelib chiqishi va rivojlanishiga bag'ishlangan bo'lib, feminist distopiyalarining kelib chiqishiga asosiy sabablarni ochib berishni

tadqiqot markaziga oladi. Feminizmning uyg'onishi ayol yozuvchilariga ayol va uning huquqlari haqida yozishga imkon berdi. Natijada, bu davrga qadar allaqachon paydo bo'lgan hamda erkak yozuvchilar tomonidan zabt etilgan distopiya janri ayol huquqlarining toptalishi, erksizligini ochib berish uchun eng maqbul janr hisoblandi. Shu sababli, feminist distopiyalari distopiya negizida feminizmning 2- to'lqini davridan yaratila boshlandi.

Kalit so'zlar: feminizm, distopiya, utopiya, feminist distopiya, ekofeminizm, transmodernlik

T. Murning «Utopiya» sidan so'ng ba'zi mavzular mumtoz adabiyotning utopik mavzulari sifatida tanildi hamda bu janrning xususiyatlari usha davrdagi ko'plab asarlarida uchray boshladi. Utopiya janri bilan birgalikda distopiya janri ham ommalasha boshladi. Ayollar erkaklar jamiyatidagi o'z o'rnini va mavqeyi haqida qayg'ura boshlagan 1960-70- yillarda Yangi Feminizm uyg'ona boshladi hamda u bilan aloqadorlikda feministik distopiyalar mashxur bo'la boshladi. Jamiyatdagi nuqson va qusurlarni tasvirlovchi distopiya janri erkak yozuvchilarning tor qatlami tomonidan boshlab berilgan. Ayol yozuvchilar 1970- yillarga qadar bu maydonga kira olmaganlari sababli ularning bu janrdagi ishtiroki distopik asarlar yaratilgandan 10 yillarcha vaqt o'tgachgina namoyon bo'ladi. Ayol yozuvchilar qalamga oladigan ijtimoiy masalalar erkaklarnikidan farq qilardi. Ayollarda erkak yozuvchilar tomonidan juda tor ma'noda yoritilgan yoki umuman e'tibor qaratilmagan mavzular hamda qahramonlarga urg'u berish an'anasi bor edi. Ma'lumki, ayol va tabiat erkak yozuvchilar tomonidan nazarga olinmagan mavzular bo'lib, ular asosan texnika hamda erkak qahramonlarga murojaat qilganlar. Lekin ayol distopik yozuvchilar texnikadan ham foydalangan holda ayol va tabiat tasviriga ko'proq e'tibor qaratdilar. Ayol masalalariga g'amxo'rlik va e'tibor feministik yondashuvga olib borsa, texnika va tabiatga ham murojaat qilish ekofeministik hamda postgumanistik yondashuvlarga olib boradi. Postgumanistik tanqidga qaraganda, ekofeministik asarlarda avval sukut saqlangan, qalamga olinmagan mavzularni jonlantirishda inson muhim bo'lak hisoblanadi. Ekofeminizm ona yerga g'amxo'rlikni, qo'ldan qo'lga o'tayotgan inson huquqlari tengligini targ'ib qiladigan feminizmning bir qismidir. Agar feminizm jinsidan qat'iy nazar barcha tengdir degan g'oyaga tayansa, ekofeminizm faqatgina insonning emas, barchaning, hozirgi zamonda ham, kelajakda ham, hayoti qadrlil degan g'oyani beradi. [Klingensmith, 2016, 6] «Are Earth girls easy? Ecofeminism, women's history and environmental history» maqolasida Virjiniya Sharff ekofeminizm, ayollar tarixi hamda atrof-muhit tarixi sohasidagi 6ta tanqidiy asarlarni ko'rib chiqdi va ularni ko'p tomondan o'xshash, lekin tubdan farq qiladi deb ta'rifladi. [Sharff, 1995, 164] Sharff ekofeminizmning yagona izohini bermaydi, balki Greta Gordin «Ekofeminizm: ayol, hayvonlar va tabiat» asarida «Ekofeminizmning asosiy negizi irq, sinf, jinsga oid zulmlarga ruhsat beradigan mafkura, jismoniy qobiliyatlarning tabiatga keltirgan zulmini jazolaydigan aynan o'xshash mafkuradir» degan iqtibosini keltiradi. [Gaard, 1993, 1] Shuningdek, Sharff «Ekofeminizm dunyoni birlashtiradi, narsalarni oq va qora ranglarda ko'radi» [Sharff, 1995, 164-75] baxslashadi. U «ayol va erkaklar tabiatida farqlar mavjud, ayollar tabiatan tabiatga yaqinroqdir» degan iboraga qarshilik ko'rsatadi. Shuni ta'kidlash joizki, ayol va tabiatning tengligi ko'p olimlar tomonidan ta'kidlangan bo'lsa-da, ekofeministlar rad etib bo'lmaydigan fakt sifatida qabul qilmadi. Bu bog'liqlik turli yo'llar bilan izohlanadigan eng asosli izohlar ayol va tabiat timsoli qalamga olinmagan degan g'oyadan kelib chiqqan, shu sababli ayol o'zining umumiy bo'ysunishi bilan tabiatga bog'langan. Ayol yozuvchilar duch kelgan bu kabi muammolar nazariylashtirildi va Simon de Buver va Eleyn Showolter tomonidan ushbu sohada foydali ishlar olib borildi. Feminist distopiyalar haqida ma'lumot berishdan avval ushbu atama vujudga kelishiga turtki bo'lgan feminizm atamasining kelib chiqishiga e'tibor qaratamiz.

Feminizm atamasi ayollar qonuniy himoyasi hamda teng huquqlilikni ta'minlaydigan siyosiy, iqtisodiy, madaniy harakatni ifodalash uchun qo'llanilgan. 1980–yillardan boshlab ishlatila boshlangan bu atama ayollarning ijtimoiy va adabiy hayotdagi mavqeyi hamda rivojlanishini ko'zda tutib vujudga kelgan. Chunki, ayollar 20-asrning o'rtalarigacha adabiy maydonda o'z o'mini topa olmaganlar. 19-asrdan vujudga kelgan feminizm davri 3 to'lqinga bo'linadi. Ayollar 1918-yilga qadar saylov huquqiga ega bo'lmaganlar. 1-to'lqin feminizmi ayollar ijtimoiy va siyosiy sohalarida erkaklar bilan tenglik uchun kurashgan davrga to'g'ri keladi. 19-asrda ularning jamiyat va siyosiy hayotdagi o'ri hali to'liq tan olinmagan edi. 1-to'lqin 19-asr oxiri 20-asr boshlarida Amerika va Birlashgan Qirollikda vujudga kelgan bo'lib, saylov huquqining tiklanishi bilan harakterlanadi. Ilmiy fantastikaning feminist yozuvchilari 1960- yillarda rivojlangan qarama-qarshi madaniyatga jiddiy e'tibor berdilar. Natijada, 2-to'lqin feministik harakati 1970-yillarda paydo bo'ldi. Bu esa o'z navbatida “Yangi Ayol” atamasining paydo bo'lishiga sabab bo'ldi. Bu atama birinchi marta 1894–yil Sara Grand tomonidan ishlatilgan. [https://en.wikipedia.org/wiki/New_Woman]Atamaning paydo bo'lishi ayollarga erkaklarnikidek teng huquq berdi va, xatto, ular ajrashish uchun sudga murojaat qilish huquqiga ega bo'ldilar.

Feminizm muvaffaqiyatga erishgan dastlabki 1970-1980-yillarda ko'plab yozuvchilar ayol va dunyo uchun istiqbolli kelajakni ko'rdilar. Erkaklar jamiyati tartibini o'zgartirib bo'lmashligini anglab, bu ayollar kelajakka umid maqsadida bir-birlari bilan opa-singillik rishtalari bilan birlashadilar. 2-to'lqin feminizmi ayol yozuvchilarning distopiya janriga e'tibor qaratishiga turtki bo'ldi. 1982-yil Teng Huquqlilik Aktining muvaffaqiyatsizligidan so'ng ayol yozuvchilarning dunyoqarashi salbiy tomonga o'zgarib ketdi. Usha davrdagi distopik asarlar 1980-yillar o'rtalarida patriarxiyaga qarshilik bilan birlashib ketgan diniy fundamentalizmining tiklanishini o'z ichiga oladi. Margaret Etvud, Sheri Tepper, Syuzet Xeyden Eldjin diniy fundamentalizm elementlarini o'z ichiga olgan distopik nasrning namoyondalari hisoblanadilar. Erkak yozuvchilar qatorida ayol yozuvchilarning ham ismlari distopiya adabiyotida paydo bo'la boshladi. Lekin, aslida, feminist distopiya biz o'ylagandan ko'ra oldinroq paydo bo'lgan deb hisoblanadi. Meri Uolstonkraft Shellining “So'nggi odam” asari bunga misol bo'la oladi. Roman kelajakdagi dunyoda vabo tufayli yomonlashgan muhitni tasvirlaydi. 1950-yillarga qadar yozilgan Sharlot Holdeynning “Inson dunyosi”(1926) hamda Ketrin Burdekinning “Svastika kechasi” (1937) asarlarida erkaklar tomonidan boshqariladigan distopik dunyolar tasvirlansa-da, ayollar sof ayollik xususiyatlari bilan tasvirlanadi va ularning vazifasi erkaklarga xizmat qilishdan iborat bo'ladi. Bu ikki asarlarda ayollar o'zlariga yuklatilgan vazifalardan qochish uchun harakat qilmaydilar. Lekin sof feminist distopiyalar 1960-yillarning oxirlarida Beat generation ta'sirida paydo bo'la boshlagan. Bular Anjela Karterniing “Qahramonlar va yovuzlar”, Margaret Etvudning “Oqsoch hikoyasi”, Syuzen Kollins “Ochlik o'yinlari”, “Olovni tutib”, “Mokkinjay” trilogiyasi ayol nuqtayi nazaridan yozilgan feministik distopiyalar hisoblanadi. Zamonaviy feminist distopiyalarning o'ziga xos belgisi shundan iboratki, nasr xususiyatlaridan chetga chiqmagan holda umumfaollikni qamrab oladi. Bunday xususiyatning yaqqol dalili Amerika, Angliya, Kanada, Argentina va boshqa ko'plab mamlakatlardagi ayollar yurishlari, umumjahon norozilik namoyishlarida ayollarning M.Etvudning “Oqsoch hikoyasi”dagi kabi qizil ko'ylakli “oqsoch”larning paydo bo'lishidir. [Di Minico, 2019,13] Aslida utopiya ham, distopiya ham ijtimoiy-siyosiy va madaniy o'zgarishlarga asoslanadi. Dunya M.Mor shunday yozadi: “Using opposed strategies, both utopia and dystopia, however, share the same objective: sociopolitical change by means of the aesthetic representation of a paradigm change.” [Mohr, 2005, 28] Shunday qilib, feminist distopiyalar hozirgi davrning ijtimoiy-siyosiy taraqqiyotiga nafaqat javob beradi, balki adabiy janr sifatida transmodernlikni ifodalashga o'z hissasini qo'shadi. Transmodernlik hozirgi zamon haqida fikrlashga yordam

beruvchi paradigma bo'lsa, [Rodrigues Magda, 2019, 4] feminist distopiyalar esa kitobxonni ana shunday fikrlashga olib kelish uchun o'z hissasini qo'shadi. Zamonaviy feminist distopiyalari kelib chiqishiga nazar tashlasak, distopik burilish va uning nazariyotchilarini hisobga olish kerak. R. Bakkolini va T.Moylan 1980-90-yillardagi jiddiy siyosiy, iqtisodiy, madaniy muhitning bo'lagiga qarshi yozilgan distopiyalarga e'tibor qaratganlar. [Baccolini, Moylan, 2003, 69] Bu distopiyalar qadimgi yunon atamasidan kelib chiqqan "yomon joylar" degan ma'nodan uzoqlashdilar. Sarjent badiiy asarni uning muallifining maqsadidan kelib chiqib baholash mushkulligini ta'kidlaydi va "distopiya utopiya bilan uning ogohlantirish xususiyatida yashaydi" [Sargent, 1994, 6] degan fikrni tasdiqladi. Ogohlantirish "haliyam umid mavjudligini va shuning uchun distopiya va utopiya bir-biriga aloqador tushunchalar" [Boller, 2016, 24] jekanligini ko'zda tutadi. Distopiyalar ogohlantirish sifatida berilishi uchun u hozirgi zamondan olingan bo'lishi va badiiy dunyo biz yashayotgan dunyodan unchalik farq qilmasligi kerak. Mohiyatan, utopik belgilar distopik matnlarda mavjud bo'ladi, shu sababli kitobxonda bu mudhish kelajakdan qochishga umid paydo bo'ladi. [Baccolini, 2004, 520] Feminist distopiyalar 20-asrning zamonaviy distopiyalari hamda Sh. Pirkins Guman va Keyt Choupin asarlari kabi realistik nasr va feministik nazariyalar bilan bog'lanadi. [Cortiel, 1976, 156] 1970-yildan, ya'ni 2-to'lqin feminizmi davridan beri, feminist distopiyalar birgalikdagi faollikka bog'langan feminist utopiyalar negizida shakllandi. Feminist yozuvchilarning bir nechtasi 1980-yilgi qo'zg'alish mobaynida har qanday muammodan qat'iy nazar utopik umidning so'ndirilganligini ko'rsatgan holda distopiya mavzusiga e'tibor qarata boshladilar. [Mohr, 2005, 35] O'tgan bir necha 10 yilliklar mobaynida bu janr talay o'zgarishlarni ko'zdan kechirdi. Feminist distopiyalar 2016- yildan boshlab ayollar allaqachon qo'lga kiritgan ayol huquqlarini oshkora rad etish bilan karakterlanadigan avvalgi distopiyalardan farq qiladi va yangi mingyillikdagi transmodernlik taraqqiyotining ifodasi hisoblanadi. Beqarorlik, tavakkal, ishonchsizlikning hozirgi haqiqati ayol tanasining sotilishiga olib keldi. Bu esa, hamma yerda, ayol shaxsiyatiga ta'sir ko'rsatdi. Kambag'al va kamsitilgan ayollarning ayol huquqlaridan mosuvo bo'lishiga sabab bo'ldi.

HULOSA. Utopiya va distopiya janrlarining paydo bo'lishi va taraqqiy etishi erkak yozuvchilar nomi bilan bog'lansa, bugungi kundagi eng ommabop janr hisoblangan feminist distopiya janri kelib chiqishi bevosita ayol yozuvchilarga borib taqaladi. Feminizm davri ayol yozuvchilarga talay imkoniyatlar eshigini ochib berdi: ular jamiyatda o'z o'rnini topa boshladilar. Adabiyotda ham ayol so'zi bilan bog'lanuvchi janrning paydo bo'lishi ayollarning bu davrga qadar naqadar kuchga to'lgani, shuningdek, qalban to'lib toshganini namoyon qiladi. Feminist distopiyalari nafaqat jamiyatda ayollarning huquqlari toptalishi, erksizligini yoritadi, balki ayol tanasining sotilishini ayol shaxsiyatiga salbiy ta'sirini ochib berishda ajoyib manba hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Baccolini, Raffaella, and Tom Moylan. "Introduction: Dystopia and Histories." In *Dark Horizons: Science Fiction and the Dystopian Imagination*, edited by Tom Moylan and Raffaella Baccolini. New York: Routledge, 2003. 288p
2. Baccolini, Raffaella. "The Persistence of Hope in Dystopian Science Fiction." *PMLA Special Topic: Science Fiction and Literary Studies. The Next Millenium* 119, no.3 (2004): 518–521p.
3. Boller, Alessandra. *Rethinking 'the Human' in Dystopian Times: Modified Bodies and the Re-/Deconstruction of Human Exceptionalism in Margaret Atwood's MaddAddam Trilogy and Kazue Ishiguro's Never Let Me Go*. Trier: Wissenschaftlicher Verlag Trier, 2016. 312p
4. Cortiel, Jeanne. "Feminist Utopia/Dystopia: Joanna Russ, *The Female Man* (1975) and Marge Piercy, *Woman on the Edge of Time* (1976)." In *Dystopia, Science Fiction, Post-Apocalypse: Classics—New Tendencies—Model Interpretations*, edited by Eckart Voigts and Alessandra Boller,. Trier: Wissenschaftlicher Verlag Trier, 2015. 169p.

5. Di Minico, Elisabetta. "Spatial and Psychophysical Domination of Women in Dystopia: Svastika Night, Woman on the Edge of Time and The Handmaid's Tale." *Humanities* 8, no. 38 (2019). 15 p.
6. Gaard, Greta, ed. *Ecofeminism: Women, Animals, Nature*. Philadelphia: Temple UP, 1993. Print. 331p.
7. https://en.wikipedia.org/wiki/New_Woman
8. Klingensmith, Elsa, "Feminist Themes in Dystopias" (2016). *Theses and Dissertations (All)*. 1389. 80p.
9. Mohr, Dunja M. *Worlds Apart? Dualism and Transgression in Contemporary Female Dystopias*. Jefferson, NC: McFarland & Co., 2005. 320p.
10. Rodriguez Magda, Rosa Maria. "The Crossroads of Transmodernity." Translated by Jessica Aliaga-Lavrijsen. In *Transmodern Perspectives on Contemporary Literatures in English*, edited by Jessica Aliaga-Lavrijsen and Jose Maria Yebra-Pertusa. New York: Routledge, 2019. 244p.
11. Sargent, Lyman Tower. "The Three Faces of Utopianism Revisited." *Utopian Studies* 5, no. 1 (1994): 37p
12. Scharff, Virginia. "Are Earth Girls Easy? Ecofeminism, Women's History and Environmental History." *Journal of Women's History*. 7.2 (1995): p164-75. Web. 16 Jan. 2015.

MAHMUD AZ-ZAMAXSHARIYNING "NAVOBIG' UL-KALIM" ASARINING PEDAGOGIK AHAMIYATI

Raxmedova Manzura Azadovna

tayanch doktorant, Urganch davlat universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Mahmud az-Zamaxshariyning mashhur "Navobig' ul-kalim" asari haqida nazariy-pedagogik ma'lumotlar keltirilgan bo'lib, mazkur asardagi hikmatlar, pand-nasihatlardan yoshlar ta'lim-tarbiyasiga pedagogik ta'sir ko'rsatish vositasi sifatida foydalanish mumkin.

Kalit so'zlar: ilmiy meros, ilm-ma'rifat, komil inson, "Navobig' ul-kalim", tafsir, hadis, fiqh, tilshunoslik, lug'atshunoslik, hikmat, pand-nasihati, ta'limiy-axloqiy qarash.

Bugungi kunda mamlakatimizda ma'naviy meros, milliy va umuminsoniy qadriyatlarning tiklanishi, yoshlarni har tomonlama yetuk, ma'nan yuksak, komil inson qilib tarbiyalash davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi PF-4947-sonli Farmonining qabul qilinishi yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirishda «jismonan sog'lom, ruhan va aqlan rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sodiq, qat'iy hayotiy nuqtai nazariga ega yoshlarni tarbiyalash...» jarayonlarini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqdi[1].

Shu nuqtai nazardan yurtimizda dunyo xalqlari tomonidan keng e'tirof etilgan Sharq allomalarining hayoti va boy ilmiy merosini tadqiq qilishga katta e'tibor berilmoqda.

Jahon ilm fani va madaniyatiga ulkan hissa qo'shgan Sharq olimlari tomonidan "Ustoz ul-arab va-l-ajam"(Arablar va g'ayri arablar ustoz) "Faxri Xorazm", "Jorulloh" kabi unvonlarga sazovor bo'lgan alloma Mahmud az-Zamaxshariydir[3].

Toliq ismi Abulqosim Mahmud ibn Umar ibn Muhammad ibn Ahmad az-Zamaxshariy bo'lib, u rajab oyining 27-sanasida-chorshanba kuni hijriy 467 yilda (melodiy 1075 yil 19 mart) Xorazm qishloqlaridan biri bo'lgan Zamaxsharda tug'ilgan. Ayrim ma'lumotlarga ko'ra, bolaligida sodir bo'lgan baxtsiz hodisa tufayli uning bir oyog'i tizzasidan uzilgan va u yog'ochdan yasalgan sun'iy oyoq bilan yurishga majbur bo'lgan. Mahalla imomi bo'lgan otasi uning ilmga bo'lgan ishtiyoqini ko'rib o'g'lini Xorazm madrasalarida o'qitadi. Mahmud az-Zamaxshariy ilm-fanning

turli sohalarini qunt bilan o'rganadi va keyinchalik Buxoroda taxsil oladi. U otasi vafotidan song ilm izlab Buxorodan Xurosonga safar qiladi. Bu yerda u eng yaxshi asarlaridan biri bo'lgan «Sharhu abyati Sibavayh» («Sibavayh baytlarining sharhi») va «Al-Anmuzaj fi-n-Nahv» («Grammatikadan namunalar») nomli asarlarini yozadi [5].

Az-Zamaxshariy hayoti davomida Marv, Nishopur, Isfaxon, Shom, Bag'dod va Hijozda va ikki marta Makkada bo'ldi [4]. U Makkada 5 yil turadi va bu yerda u mashhur olimlar, shoirlar, adiblar bilan muloqotda bo'ladi. Buyuk alloma hijriy 538 yilda arafa kechasi (1144 yil 14 aprel) Xorazmda vafot etgan.

Mahmud az-Zamaxshariy o'z ijodiy faoliyatida tafsir, hadis, fiqh, tilshunoslik, lug'atshunoslik, adabiyot, aruz, she'riyat, odob-axloq, mantiq va jug'rofiyaga oid oltmishdan (ba'zi manbalarda keltirilishicha yetmishdan) ortiq asarlar muallifi bo'lib, bizgacha ularning aksariyati yetib kelgan.

Xususan, Mahmud az-Zamaxshariyning «Navobig' ul-kalim» (Nozik iboralar) asari zamaxshariyshunos olimlar uchun muhim manba hisoblanadi. Az-Zamaxshariy Makkada yashagan paytida yozilgan bu asari «Al-Kalim an-navobig'» deb ham yuritiladi [2]. Bu asar nasriy saj uslubida yozilgan va ta'limiy-axloqiy qarashlarga asoslangan hikmatlar, ibratomuz nasihatlardan tashkil topgan. «Navobig' ul-kalim» didaktik ruhda yozilgan bu asarda az-Zamaxshariyning hayoti va ijodi bosib o'tgan mashaqqatli yo'li haqida ma'lumotlar keltirilgan. Shuningdek, alloma asarlari orqali kattalarga hurmat, yoshlarga e'tibor, ilm o'rganishning xosiyatlari kabi Sharq xalqlari madaniyati va urf-odatiga xos bo'lgan yoshlarni tarbiyalash omillari ko'rsatib berilgan.

Mahmud Zamaxshariyning «Navobig' ul-kalim» asari Bag'dodda Iroq Milliy muzeyida (563–raqamda), Berlinda (8676–raqamda), Leydenda (891 va 92–raqamlarda) mavjud. 1914 va 1927 yillarda Qohira nashri, 1306 hijriy yilda Bayrutdagi nashri, 1283 hijriy yilda Istanbul nashri bo'lgan. 1992 yilda O'zbekistonda Ubaydulla Uvatov tarjimasini bilan o'zbek tilida nashr etildi.

Biz ushbu asarda keltirilgan ayrim hikmatlarni tahlil qilishni lozim deb topdik.

Ulug' alloma Mahmud az-Zamaxshariy insonparvar ustoz sifatida izdoshlariga har qanday axloqsizlikdan saqlanishni va ularga din va insoniyat manfaatlarini yo'lida xizmat qilishni maslahat beradi. Masalan, uning «Ezgulik, xayrli ishlarga astoydil kirish, ularni paysalga solib, keyin qilarman degan o'ylardan voz kech, shayton yo'ldan uradigan shoshma-shosharlik bilan emas, tafakkur va idrok bilan ish tut», «Mard va olijanob kishining eng go'zal fazilatlaridan biri o'z birodarining ayblarini bекitib, uning barcha ishlarini bamisoli o'zining ishlari o'rnida ko'rib ish tutishidir» degan hikmatli so'zlari haligacha o'z ahamiyatini yo'qotmagan [2]. Shunday qilib, Mahmud az-Zamaxshariyning hikmatlari pedagogik jihatdan yangi g'oyalar bo'lib xizmat qiladi va hayotni yaxshilash uchun insoniyatni to'g'ri yo'lga, islom axloqiga, islom ilmi va ma'rifatini o'rganishga yo'naltiradi. Ushbu buyuk daho shaxsiyatining ilm-fan va ma'rifat olamidagi ishlari hali ham o'rganilmagan jihatlari mavjud bo'lib, ular keng ilmiy izlanishlarni talab qiladi.

Bugungi kungacha uning hikmatlarga to'la pedagogik asarlari haqida bahs-munozaralar davom etmoqda. Mamlakat axloqiy va madaniy hayotining turli jabhalarini ko'zga solib yoritib beradigan va bizni ijodiy vazifamizni bajarishga yo'naltiradigan allomaning hayoti va faoliyati, uning o'lmas ta'limotlari muhim ahamiyatga ega.

Mahmud az-Zamaxshariyning hozirgi vaqtda ham tarbiyaviy kuchini yo'qotmasdan kelayotgan qimmatli fikrlaridan biri bu – ilm-ma'rifat o'rganish va odob-axloqdir. «Ilmu ma'rifatli odam takabburlik qiluvchi doimo nodon kimsalarning burnini to'zon-tuproqqa to'ldirur», «Lovillab yonayotgan olovni suv o'chirgani kabi nodon odamlardan chiqayotgan alangani hakimu oqil odamlar so'ndirarlar» kabi hikmatlarida Mahmud az-Zamaxshariyning ijtimoiy-axloqiy qarashlari

ilmiy faoliyati bilan chambarchas bog'liq edi[2]. Chunki u ilmni va poklikni moddiy boylikdan hamda har qanday mansablardan ustun qo'ya oldi. Shuni ta'kidlash kerakki, bu hikmatlarga hayoti davomida o'zi amal qildi. Ma'naviy-ruhiy tetiklikka erishish, buzg'unchi unsurlardan qutulishning yo'li kishining ma'naviy-ma'rifiy asarlar va chuqur ilm bilan qanchalik yaqin bo'lishiga bog'liq, degan xulosa chiqardi. Shuningdek, alloma bilimsiz kishilarning ko'ngli xurofotga moyil bo'ladi, deb aytadi.

“Ilmi bo'lish bir baland toqqa chiqish kabi ko'p mashaqqatlidir, lekin undan tushish osondir, johilligu nodonlik bulog'i chuqur chashma misoli bo'lsa-da, biroq u ko'p qiyinchiligi azoblarga giriftor qiladi”[2]. Darhaqiqat nodonlik jaholat belgisidir. Inson har sohada, kasbda bo'lsin, hunarda yoki oilaviy munosabatlarda, umuman jamiyatda ham har doim yuksak ilmlarga intilib, doimiy harakatda bo'lsagina, chiroyli natijalarga erishadi. Ushbu buyuk insonning fikrlari bugungi kunda ham dolzarb bo'lib, xalqni poklik, yurt ravnaqi va farovonligi, ajdodlar merosiga muhabbat, milliy qadriyatlarga hurmat va erkinlik, fikriy mustaqillikka yo'naltiradi. Har bir millat va xalq o'zining tarixiy qadriyatlariga doimo katta ehtiyoj sezadi va bu qadriyatlardan avlodlarning axloqiy va ma'naviy tarbiyasi uchun doimo oqilona foydalaniladi.

Xulosa qilib aytganda, Mahmud az-Zamaxshariyning pedagogik qarashlari yoshlarning ta'lim-tarbiyasiga oid muammolarini bartaraf etish va mavjud muammolarning oldini olishda muhim omil hisoblanadi. Allomaning pedagogik qarashlari yoshlarda ilmiy tafakkur, yuksak insoniy sifatlarni jiddiy ravishda yuksaltiradi. Oldingi davrlarda yoshlar bo'sh vaqtini o'zaro suhbatlashish, o'yin o'ynash bilan o'tkazgan va kerak bo'lganda yoshi katta insonlar tomonidan jiddiy tarbiyalangan. Bugungi kunda bular o'z o'rnini savdo markazlari, o'yin zallari va virtual olamga bo'shatib bergan. Shu sababli, yoshlarga madaniy, badiiy va sport bilan shug'ullanishga imkon beradigan yoshlar markazlarini ko'paytirish bilan birgalikda xalqimizning milliy urf-odatlarini o'zida ifoda etgan manbalarni ko'proq nashr qilish maqsadga muvofiqdir. Bu borada Mahmud az-Zamaxshariy asarlaridan samarali foydalanish muhim o'rinni egallaydi.

Iqtiboslar:

- 1.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar Strategiyasi to'g'risida”gi PF-4947-son Farmoni. – O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 6-son,70-modda.
- 2.Абу-л-Қосим Маҳмуд аз-Замахшарий “Нозик иборалар” (Шарҳлар муаллифи ва таржимон У.Уватов.Нашрга тайёрловчи Асад Дилмурод)-Т.“Камалак”1992. 80-б.
- 3.Маҳмуд Замахшарий “Олтин шодалар”//Таржимонлар Маҳкам Маҳмуд, Назарбек Раҳим / “EXTREMUM PRESS”-Т.; 2010. 83-б.
- 4.Маънавият юлдузлари (Марказий Осиёлик машхур сиймолар, алломалар, адиблар)//Масъул муҳаррир:М.М.Хайруллаев/.А. Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти-Т.:1999. 400-б.
- 5.Xodjanijazov S.U. Xorazm mutafakkirlarining pedagogik qarashlari. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi – T.: MCHJ “Lesson Press” nashriyoti, 2021. 279-b.

“TANAZZUL” ROMAN-GEPTOLOGİYASINING TIL XUSUSIYATLARI

Asadullayev Quddusbek Lutfullo o'g'li
Guliston davlat universiteti magistranti
 Ilmiy rahbar: p.f.d. prof. **Q.Yo'ldoshev**

Annotatsiya. Ushbu maqolada Sa'dixon Mavlavixon o'g'lining “Tanazzul” roman-geptologiyasining til xususiyatlari va uni shakllantirishda yozuvchining badiiy mahorati haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Musulmonqul mingboshi, Xudoyorxon, xarakter, badiiy til, asar tili, “O'tkan kunlar”, qipchoq shevasi

Har bir asarning qimmatini va umrboqiyiligini oshiruvchi unsur bu – asar tilidir. Asar yozishda har bir qahramon uchun o'ziga xos nutq uslubini tanlash yozuvchidan katta mahorat talab qiladi. Asarni shaklan va mazmunan birlashtirish ham aynan asar tilining zimmasida bo'ladi. “Xarakterlar tasviri badiiy asarda hayotni in'ikos ettirishning bosh vositasi va shaklidir. Ammo badiiy asarning hamma komponentlari faqat til orqali ifoda etiladi. Shuning uchun ham tilning badiiy asardagi roli juda kattadir”[1.205]. Asar tili faqatgina qaysidir qahramonni xarakterini, dunyoqarashini ochib beribgina qolmay, asardagi zamon va makon tasvirida ham katta rol o'ynaydi. Ya'ni qahramon nutqiga qarab uning qaysi hudud yoki qaysi zamon kishisi ekanini ham oydinlashadi. Ayniqsa, tilning adabiy qahramonning xarakteri va ichki dunyosini ochib berishdagi ahamiyati juda kattadir. “Tanazzul” roman-geptologiyasida ham juda ko'plab qahramonlar bo'lib, har birining o'z nutqiy detallari bor. Masalan, Musulmonqul mingboshi Abdulla Qodiriyning “O'tkan kunlar” asarida juda qo'pol, xalq undan juda qo'rqadigan amaldor sifatida tasvirlangan. “Tanazzul” romanidagi “Xon mamlag'a ko'nadig'an bo'sayam jo'q qilaman, ko'mmaydig'an bo'sayam jo'q qilaman, to'rta bekdi oldida abiyrimdi to'kdi, ittan tarqag'an mingdi iti”[2.14] kabi nutqidan uning qo'polligi, ayyorligi sezilib turadi. “O'tkan kunlar” asarida esa “Yusufbek hojining qurg'an hiylalariga tushunmaguchi ehtimol Marg'ilondan topilmag'andur! U tulki o'z o'g'lini Marg'ilonda to'polon chiqarish uchun, deb yuborishidayoq har bir ehtimolga qarshi bu maktubni yozib bergan, bunga Marg'ilon kalvablari tushunmasalar ham biz tushuna olamiz!”[3.125] kabi nutqlantiriladi. Bu esa ikkala asarda ikki xil shevadan foydalanganligiga isbot bo'loladi. Musulmonqul mingboshining xarakteri esa kitobxonlarga tarixiy manbalardan ma'lum. Yozuvchi “Tanazzul” romanida mingboshining xarakterini juda yaxshi ochib bera olgan. “Tanazzul” romani Qo'qon xonligining so'nggi xoni Xudoyorxon va uning hukmdorlik davri, xonlikning ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy-ma'rifiy, siyosiy hayoti, harbiy salohiyati hamda O'rta Osiyo xonliklarining fojiaiy hayoti haqida hikoya qiladi. Xudoyorxon, Musulmonqul mingboshi obrazlarini Is'hoqxon Ibratning “Tarixi Farg'ona”, Abdulla Qodiriyning “O'tkan kunlar”, Cho'lponning “Kecha va kunduz” kabi va boshqa asarlarda uchratishimiz mumkin. Bu ikki obraz haqida ham kitobxonlar o'zlarining o'z xulosalari va tasavvurlariga ega. Tarixiy adabiyotlarda Musulmonqul mingboshi o'ta ayyor, ishni ko'zini biladigan, dovyurak va qo'rqmas, o'z maqsadi yo'lida hech narsadan qaytmaydigan shaxs sifatida tasvirlansa, Xudoyorxon 12 yoshligida mingboshi yordamida taxtga chiqib, uning qo'g'irchog'iga aylangan, uning chizgan chizig'idan chiqmaydigan qo'rqqoq, davlat ishida qat'iyatsiz, keyinchalik aysh-ishratga berilib, davlat ishini unutib, oxir oqibat xonlikning inqirozga yuz tutishiga sababchi bo'lgan xon sifatida tasvirlanadi. Bu qahramonlarning nutqidagi til xususiyatlari ham boshqa asarlarga qaraganda farqlidir. Masalan, Musulmonqul mingboshi “O'tkan kunlar” romanida qipchoq shevasida nutqlantirilmagan. “Tanazzul” romanida esa qipchoq urug'iga mansub barcha qahramonlar to'liq qipchoq shevasida gapirtirilgan. Musulmonqul mingboshi SHERALIXONNI o'ldirib, davlatning asosiy ishlarini mingboshi o'z nazoratiga oladi. Xuddi shu davrdan boshlab Qo'qonda qipchoqlar yoppasiga ko'payib ketadi. Bu esa, albatta, qipchoq shevasining tarqalishiga ham katta turtki bo'ladi. Pedagogika fanlari doktori, professor Qozoqboy Yo'ldoshev asar tili haqida shunday deydi: “Besh jildlik romanning boshidan oxiriga qadar barcha personajlar nutqi shevada berilishi zarur emasdi. O'tmish davr va muayyan tarixiy hodisa ishtirokchilariga xos koloritni berish, obrazlar minazi hamda nutqidagi individuallikni ko'rsatish uchun ayrim o'rinlarda shevadan foydalanish mumkin. Lekin butun asarda barcha timsollarni to'liq shevada so'zlatishga urinish bitikning o'qilishini og'irlashtiradi. Tarixiy roman tarixda o'tib ketgan

odamlar uchun emas, balki bugungi o'qirmanlar uchun yoziladi. Binobarin, uning tili ham bugunning odamiga tushunarli bo'lishi hisobga olinganda yanayam yaxshi bo'lardi"[4.11]. Yozuvchi Sa'dixon Mavlavixon o'g'li asarida qipchoq urug'idagi qahramonlarini qipchoq shevasida gavdalandirgani, dastlab o'quvchiga qiyinchilik tug'diradi. Ammo zamon va makonni tasvirlashda qipchoq shevasidan foydalanganligi ancha qo'l kelgan. Biroq professor Qozoqboy Yo'ldoshev ta'kidlaganidek, nafaqat qipchoq shevasida balki qahramonlarda ham til unsurlarini qo'llashda ba'zi qarama qarshiliklarga duch kelingan. Masalan, romanning 1-qismida Xudoyorxon tilidan kishilik olmoshini qo'llashda farq seziladi. Bir o'rinda "men"("Bugun sening to'dangga ikkita navkar qo'shiladi, Nazirqul. Men bilan Said"[2.82]), bir o'rinda esa "man"("Mangami?")[2.85]) tarzida qo'llaydi. "Tilning badiiy asardagi alohida roli shunda ko'rinadiki, asarning syujet qurilishida, xarakterlar tasvirining chuqurligida, kompozitsiyasida nuqsonlar bo'lsa, o'quvchi unday asarni o'qishi mumkin, ammo tili no'noq bo'lsa, o'qimaydi"[5.205].

"Tanazzul" romanida qipchoq shevasidan unumli foydalanilgani asar voqealari tasvirlangan zamon va makonni his qilishda ancha samara bergan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Izzat Sulton. Adabiyot nazariyasi. "O'qituvchi" nashriyoti. 1980.
2. Sa'dixon Mavlavixon o'g'li. "Tanazzul". 1-kitob. –Toshkent:, O'qituvchi. 2020.
3. Abdulla Qodiriy. "O'tkan kunlar". –Toshkent:, G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2017.
4. Qozoqboy Yo'ldoshev. Badiiyatdan nurlangan tarix/"Tanazzul" asariga yozilgan so'zboshi. –Toshkent:, O'qituvchi, 2020.
5. Izzat Sulton. Adabiyot nazariyasi. "O'qituvchi" nashriyoti. 1980. 205-bet.

ELEMENTS OF MYTH AND THEMATIC ORIGINALITY OF THE NOVEL "PENELOPIAD" BY MARGARET ATWOOD

Akhmedova Zeyneb Eskenderovna
Independent Researcher

Abstract. The article examines the feminist strategy of rethinking the myth in M. Atwood's novel "Penelopiad", actualizing the ideological and artistic techniques: parody and irony, psychologization of the narrative, deheroization of ancient images, anachronistic switching.

Keywords: myth, feminism, humanization, parody, anachronism.

Interest in myth, observed throughout the twentieth century, has not faded in the new millennium. The baton of rethinking the ancient heritage was taken up by contemporary word artists within the framework of the international *Myths* project, one of the participants of which was the Canadian writer Margaret Atwood (b. 1939), author of the novel "Penelopiada" (2005).

1. The starting point of the modern author's artistic journey into the depths of time is a non-canonical interpretation of the myth, based on the assumption of Penelope's infidelity and destroying the traditional image of the devoted wife of Odysseus. R.Graves, on whose research Atwood relies, points out that in Homer's *Odyssey* one can find some hints of the not so impeccable behavior of the queen, who allegedly bewitched the suitors, accepting gifts from them and giving preference to Amphimachus from Dulikhia [1, p. 545-546]. The novel's narrative revolves around this version of the myth, deliberately reduced by the writer to an insidious slander, gossip about Penelope.

2. The second line of the work, closely intertwined with the first, developing and supplementing it, is the story of twelve maids hanged by Odysseus for a crime they did not commit - betrayal of his house and debauchery with suitors. The connection of the girls with the suitors takes place with the knowledge of Penelope, who decided that she could win the victory faster, having informants close to her in the enemy camp - young servants she had brought up from infancy.

3. The project of repeated reading of the myth required Atwood to actualize not only the rich fantasy of the artist, but also a mocking intellect, which makes it possible to recognize the everyday earthly reality of their existence behind the exciting vicissitudes of the life adventure of ancient heroes. Artistic authenticity is achieved through the use of humor and irony, born from the very manner of narration from the point of view of Penelope, which brings together and collides different versions of the event.

Adopting the formula "myth + psychology", used by the German writer T.Mann in the tetralogy "Joseph and his brothers" (1933-1943), Atwood strengthens the psychological motivation of events. The mythological turns out to be an easily peeled husk of time, under which remains unchanged human nature. The humanizing strategy applied by Atwood to myth requires the recognition of the undeniable truth that man remains equal to himself at all times. As for human nature, it has not become nobler one iota [2, p. 180], the protagonist, the author's "alter ego", sums up her thoughts. Atwood deliberately exposes the process of constructing his version of the mythological story. The story of the main character is based on a comparison of the false version of Penelope the traitor and the events that really took place. In addition to the monologue of Queen Ithaca, the novel has a second - analytical - plan, shining through the main narrative, which is most fully embodied in the chapter "Anthropological lecture" and designed to present possible (pseudo-scientific interpretations of the narrated myth. The writer is ahead of scientists, as well as ideologists of feminism, who will fall into her book, and foresees various ways of reading his novel (in the light of the theories of R.Graves, K.Levi-Strauss, S.Butler), while revealing their inferiority and limitations. T. Mann also noted in his report to "Joseph and his brothers": "...to apply scientific methods to unscientific, fairy-tale material means deliberately making fun of it" [3, p. 703]. Atwood is doubly ironic: she revises not only the legend about Penelope, but also those concepts within which it can be considered.

The novel has a strong parodic beginning. It is parody that sets the compositional, plot, figurative, and stylistic features of the narrative. The title of the novel, coined in defiance of Homer's *Odyssey*, is noteworthy. The female name of Penelope replaces the male name of the famous hero, in the shadow of whose glory she was forced to stay for many centuries. With a generous feminist gesture, Atwood brings the Greek hero's wife to the forefront of history, though not so much the history of great events as the history of private life. Both are equal in rights and intertwined so closely that it is impossible to understand which of them has more significance. By analogy with the "Odyssey", "Penelopiad" was supposed to be a story about the wanderings of the heroine. However, this would hardly have been possible in a patriarchal society, where a woman, tied to home and family, was involved in the monotonous everyday whirlwind of empty household chores. The journey made by the protagonist is rather symbolic. This, on the one hand, is a movement into the depths of one's "I", a path of self-knowledge, on the other hand, an approach to historical sources, the realization of truth-seeking aspirations, an attempt to establish the truth. The malicious gossip about Penelope is reinterpreted by Atwood in a feminist vein as an attempt by the patriarchal society to reduce the image of a woman, belittle her merits and thereby rehabilitate a truly guilty man. The myth is interpreted as a means of hiding lies. In exactly the same way,

ancient tradition operates in the realm of great history. The functioning of the myth as an instrument of ideological propaganda is another hypostasis of its existence in the "Penelopiad". So, the cause of the war in the XIII-XII centuries. BC e. it was not the flight of Helen the Beautiful with Prince Paris - a rumor exaggerated by the rulers of Greece and Troy - but the political and economic interests of the warring parties. The marriage of Odysseus and Penelope was prepared by her uncle Tyndareus, who was trying to overthrow his brother Icarius and isolate his daughter and her future sons for this purpose - possible contenders for the Spartan throne. In both cases, women are bargaining chips in great power contests.

Atwood rethinks the images of mythological heroes. Agamemnon is ironically called in the novel the guardian of family honor [2, p. 82], while his brother Menelaus was thick-skinned and dumb as a cork [2, p. 81]. In the "cunning" Odysseus, his shrewd wife sees a trickster and a liar [2, p. 14]. The exceptionally unpresentable appearance of the king of Ithaca also serves to sharply reduce his image. One of the main details in the portrait of Odysseus, constantly accentuated by Penelope - short crooked legs - metaphorically correlates with the dominant feature in his character, captured in the saying: "Lies have short legs" (English), "Lüge hat kurze Beine" (German). The propensity of the hero to lie is due not so much to the craving of his artistic nature for fantasizing, but to pragmatic calculation, a thirst for fame or a desire for his own safety.

In the art of lying, Penelope, the female counterpart of Odysseus, even surpasses her husband in some ways, who often does not notice how she plays along with him, indulging his weaknesses: vanity, conceit, cowardice. After many years of separation, they meet as a pair of notorious liars [2, p. 166]. And the fact that at the same time they surprisingly manage to believe each other testifies to their deep mutual understanding, which erases the ceremonial version of the myth of the love of Penelope and Odysseus and puts in its place a psychologically justified and humanly penetrating story of a difficult relationship between two close people. To a certain extent, the author prefers to be above the fray: not to idealize a woman and not to diminish the merits of a man. Penelope is not perfect, like her husband. Reduce its image, as some myth-creators of antiquity did [see. 1, p. 546], it is just as unlawful as to deprive him of all the shortcomings inherent in any person, and, consequently, impoverish his inner world, turn him into a mannequin devoid of vital energy. It is this image of a virgin wife that corresponds to feminist ideas. Penelope Atwood is close in spirit to Odysseus, and this already serves as a partial justification for the latter. The queen of Ithaca appears in the novel as a rhapsodist, but her way of dealing with the art of the word is different from the skill of storytellers practiced in antiquity. A woman does not make up a story about a legendary past, but spins her own thread. The image of thread, linen, weaving occupies a special place in "feminine aesthetics", which also bears the stamp of feminist ideology [4, p. 271-272]. The woman, whose existence was historically closed within the boundaries of everyday life, symbolically embodied the experience of needlework in the field of poetry. Weaving either arises in the context of the unpresentable reality of everyday life, or it penetrates as a metaphor into the art of the word. The divine hypostasis of weaving is associated with the myth of the Moirai, spinning the threads of human destinies. Weaving begins to be identified with life itself and its comprehensive creation, absorbing and equalizing the rights of everyday life, poetic creativity and the sphere of higher predestination. Penelope weaves together not only the threads of the shroud for her father-in-law Laertes, but also the threads of her story and the threads of her life, becoming her mistress. So it's decided - I'll spin my thread [2, p. 16], - the protagonist declares and immediately explains that she is simply ordered to tell her story in another way: I have no mouth [2, p. 16]. However, even during her life with Odysseus, the heroine was deprived of freedom of speech: I kept my mouth shut, and if I opened it, it was only to praise him [2, p. 15]. Penelope was

also to blame for the death of the maids because she kept silent: she did not stand up for them, did not tell about their true role in the story with the suitors. Forced silence is synonymous with the enslaved state of a woman. After all, as Aeschylus wrote: He who is free from the yoke, // Also free in speech [5, p. 57]. The motif of her natural essence is woven into the image of a silent woman: she is able to dissolve in the world of animals and plants, lose and at the same time find herself in it, in order to convey her message to modern people through other living creatures. It is noteworthy that the name Penelope comes from the name "breeds of Penelops ducks, which differ in that, having once created a marriage pair, they keep it throughout their lives" [6, p. 464].

Compositionally, the novel is structured in such a way that after almost every chapter in the life of the hostess, the right to vote is redirected to her pupils and assistants. The history of Penelope does not prevail over the history of the servants; the latter acquires an independent significance. And this is all the more remarkable because the word in the novel is given not only to the powerful of this world, to which the queen of Ithaca belongs, but also to simple slaves. Penelope and the servants are brought together by the unity of women's destiny in the world of patriarchy. On the other hand, a clear feminist orientation in the interpretation of ancient tradition cannot obscure the broader trend of a general democratization of the vision of myth and the history reflected in it. Atwood puts forward and artistically convincingly proves their "grassroots" version, which involves the deheroization of the past, an appeal to the fate of the losers, which include all the exploited: women, slaves, prisoners. The author departs from the canonical role of the choir, giving it the right to act on an equal footing with royalty, to judge and even punish his murderer Odysseus: in the finale, the maids, who have not achieved the punishment of the criminal legally, call for help Erinyes, the goddesses of retribution.

The parodic beginning is strong in the performance of the choir. This is not the stately voice with which the choir was endowed in ancient tragedies, but the voice of the common people. That is why this image is deprived of a significant share of its traditional semantics, modernizing and becoming like a vocal ensemble, which, in a simple entertaining form in a reduced colloquial language using folk instruments (tap dance, whistle, etc.) explains what is happening to the viewer, thus creating "grassroots" version of the myth. The choir is in close proximity to the elements of folk humor and, ultimately, performs the function of undermining the foundations of patriarchal reality, artistically legitimized in myth. The allusive autotextual orientation of the image of the maids in the Penelopiade is undoubted. Central to both the acclaimed novel "The Handmaid's Tale" (1985) and the crime story "That Grace" (1996), it can be considered a landmark in Atwood's work. Combining two important semantic hypostases: gender and social position, the image of a maid bears the stamp of dependence on a stronger (man and/or master) and suffering sacrifice. The situation of unfair trampling of the weaker sex by the strong remains unchanged throughout human history. Today, the court again does not want to deal with the servants' case, referring to its limitation period, confusion and incomprehensibility for a modern person who is not familiar with the customs of the ancient Greeks. The parodic beginning enhances the appeal of the judges to the main expert - Homer. This anachronism is one of many in the history of Penelope, so closely integrated into the present that the method of "switching" from the past to the present and vice versa is perceived as quite organic. However, it is the seeming naturalness of constant anachronistic situations that gives rise to a parodic-ironic effect. The appeal of the servants, who no longer have anyone to protect in a supposedly democratic society, to the Erinyes looks like an appeal to the Strasbourg Court of Human Rights. The use of new technical means in solving a case that dates back more than one millennium - a video recording of the meeting, made by mythological maids, plays the role of an ironic indication of the actual immutability of the position

of a woman. The irony in the novel is bidirectional - facing the past and the present, which essentially repeat each other, mutually reflecting. No matter how much history rushes forward towards finding the truth, the distance between them does not decrease, but only increases. Attempts to clarify the past are fraught with the emergence of new fables, make it more confusing, foggy and, ultimately, inaccessible. So I did not find out anything [2, p. 155], - Penelope complains about the futility of her attempts to understand what role she played in the murder of Eurycleia's maids.

So, in the structure borrowed from the ancient Greek legend, the writer puts a modernized content that bears a distinct stamp of feminist ideology, which is embodied in the choice of the main characters - women rebelling against the male world order, and in reducing the image of the glorious warrior Odysseus, and in ironic ridicule of mythological stories covered with a patina of the ideology of patriarchy. The purpose of the feminist writer Atwood seems quite obvious: the novelist seeks to clarify the truth that refutes the canonical interpretation of events, and to justify the woman who suffered innocently in history. However, Atwood's view of the problem of confrontation between the sexes is more broad and unbiased due to the humanistic position defended by the writer. Parody in the novel has several targets: it is directed both against patriarchy and against its one-sided scientific interpretations, as well as against feminist theories, which are also in danger of becoming a myth. Multi-vector parody, which performs the function of not only ridicule, but also self-ridicule, contains the possibility of liberation from any manifestations of false dogmatic thinking. Multiple reading of the myth in "Penelopiad" by Atwood turns into a rethinking of ideological concepts, including feminist ones, in the Procrustean bed of which complex and contradictory reality does not fit.

References:

1. Грейвс Р. Мифы Древней Греции. М.: Прогресс, 2022. 624 с.
2. Этвуд М. Пенелопида. М.: Открытый мир, 2016. 192 с.
3. Манн Т. Иосиф и его братья. Т. 2. М.: Правда, 2007. – С. 702-715.
4. Вольф К. От первого лица. М.: Прогресс, 2010. 415 с.
5. Эсхил. Персы // Античная драма. М.: Художественная литература, 2020. – С. 37-75.
6. Гомер. Одиссея. М.: Наука, 2000. 485 с.

YOZUVCHINING O'ZIGA XOSLIGI

Ruziboyev Bobir Mirzakulovich

Bulung'ur tuman 69-umumiy o'rta ta'lim maktabi

Ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi, GulDU tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada Ijodkor individualligi, dunyoqarashi bugungi kun hikoyachiligida samarali ijod qilib kelayotgan yozuvchi Sobir O'ning "Vijdon", "Tarvuz" hikoyalari misolida ochib berilgan. Badiiy asarlarda qalamkash mahorati, o'ziga xosligi asar saviyasiga ta'sir etishi mazkur hikoyalar orqali asoslangan.

Kalit so'zlar: Individuallik, yozuvchi uslubi, hikoyachilik, tuyg'u, yozuvchi mahorati, badiiylik, ruhiyat, tubanlashuv, tarvuz, mahorat.

Ijodkor yaratgan asarlar o'zining dunyoqarashi, xarakteri, kayfiyati, hislarining aksi sifatida baholanadi. Yaratilgan asarda yozuvchi uslubi, individualligi alohida o'ringa ega. Aks holda, asarlar bir xil va takroriy bo'lib qoladi. Tabiiyki, bu odamlarning asarlarga bo'lgan qiziqishini pasaytiradi. Shu sababli ham yozuvchi uslubi masalasi alohida e'tiborga molik. Yozuvchining individualligi – uning o'ziga xosligidir. Hozirgi kun hikoyachiligida ushbu xususiyatlar qay tarzda

namoyon bo'layotganligi masalasini adiblar ijodi misolida kuzatamiz. “Hikoya nihoyatda qisqaligi, voqealar rivojining intensivligi – jadalligi bilan boshqa janrlarga mansub asarlardan ajralib turadi. Shuning uchun ham hikoya qisqa jumalalarda keng ma'no berishni, so'zni tejab-tergab ishlatishni talab qiladi” [1, 154]. So'nggi davr hikoyachiligida o'z o'rniga ega bo'lgan adib Sobir O'nar inson tuyg'ularining nozik qirralari va taqdir, hayot atalmish olamning aksini o'z asarlariga mahorat bilan singdira olgan ijodkordir. Uning asarlarida umuminsoniy masalalar bilan bir qatorda ma'naviy-axloqiy masalalarga ham alohida e'tibor qaratilgan. Yaxshi bilamizki, har bir asarda bunday masalaning tor doirada qalamga olinishi odatiy holatdir. Lekin uning kitobxon qalbiga, ko'ngil torlariga o'tkazadigan ta'siri turlichadir. Bunda, albatta, yozuvchi mahorati muhim rol o'ynaydi. “Mahorat – yozuvchining o'zi bilan kitobxon orasidagi to'siqni olib tashlash qobiliyatidir” [2, 44]. Sobir O'narda, albatta, ushbu holatning guvohi bo'lamiz. Yozuvchining hikoyalari turli mavzularda yaratilgan bo'lsa-da, ularning hammasini hayotiy muammolar, o'ziga xos obrazlar olami birlashtirib turadi. Bular orqali ulkan mazmun namoyon bo'ladi. S.O'nar hayot materiallarini badiiylilik libosiga o'rab har tomonlama yetuk asar yaratadi. Uning asarlaridagi tasvirlar kitobxon kundalik hayotida kuzatgan, guvohi bo'lgan va bevosita ishtirok etgan voqealari asosida yaratilgan. Yozuvchi bevosita tasvirlariga keltirib o'tmaydi, balki insoniy tuyg'ular, ruhiy ziddiyatlar tasviriga munosabat bildiradi. “Badiiy adabiyot tushunchasining asosida, shubhasiz, inson ma'naviyati bilan bog'liq muammolarning badiiy ifodasi turadi. Shu boisdan ham hech bir ijodkor yo'qki, o'z asarida buni chetlab o'tgan bo'lsin” [3, 40]. S.O'nar ijodida ham bu holatni kuzatish mumkin. Xususan, “Vijdon” nomli hikoyasida elning “vijdoni” bo'lgan kishilar xususida turli lavhalar keltiriladi. Insonning o'ziga, vijdoniga to'g'ri bo'lishi, unga xiyonat qilmasdan yashashi e'tirof etiladi. Hikoya G'aybar momo haqidagi tasvirlar bilan boshlangan: “G'aybar momoning asl ismi Xonsuluv bo'lib, el uning shashtidan, polvonligidan shu nom bilan atashgan ekan. U xalqning boshini birlashtirgan, o'ziga xos xarakterdagi inson qiyofasida gavdalanadi: masalan, nevaralarini azonlab qichqirib uyg'otardi. Har biriga yumushlar buyurib, har yoqqa tarqatib yuborar, o'choqda choy qaynaguncha, qozonda sut pishguncha ular bir dunyo ishni bitirib kelar edi” [4, 4].

Qahramon ushbu tasvir orqali erta turishning xosiyatini o'z nevaralariga yoshligidan singdirib boradi. Yoki quyidagi tasvir orqali uning axloqiy fazilatlarini namoyon bo'ladi: “Mabodo kosada ovqat sarqit bo'lsa, o'zi non burdasini ikkiga yorib surtib kosani tozalab urib tashlardi. Choy yuqini, hatto shamani qoldirmas edi. Uvoldan qo'rq derdi”. Isrofga yo'l qo'ymaslik, bor ne'matlarning qadriga yetish kabi jiddiy masalalar ushbu obrazning xarakterida o'z ifodasini topgan. Asar muallif tilidan hikoya qilinadi. Rivoyat usulida keltirilgan ushbu lavhani ijodkor hayotiy faktlarga tayangan holda sodda tilda bayon etadi. Hikoya qahramoni G'aybar ona ayol boshi bilan elga yetakchilik qiladi. U “gayir edi – yalqovlik, o'zi bo'larchilik, g'irromlik dushmani edi”. Muallif tili bilan aytganda “vijdonli ayol edi”. Ayniqsa, hikoyaning quyidagi o'rnida ushbu obrazning yorqin xarakteri ochilgan: “Aytaylik birgina qarindoshingga yoki qo'shningni yomonlikdan qaytarib qolsang, uni jaholat tuzog'idan qutqarib qolishing mumkin!” [4, 7]. Ma'lumki, sharq mentalitetiga ko'ra badiiy adabiyot insonlarga estetik zavq berishdan tashqari ma'naviy ozuqa va ta'lim-tarbiya ham berishi azaldan asarlar orqali aks etgan. Bunday holat inson ma'naviyatiga jiddiy e'tibor bergan ijodkor S.O'nar ijodida yaqqol namoyon bo'ladi. Ushbu hikoyada yana qator axloqiy-ma'naviy masalalar, xususan, Nonber otaning xalq farovonligi uchun kurashishi, qishloq oqsoqoli Keldivoy Qo'shmurodovning mahalladagi obodonchilik ishlariga qo'shgan hissiy, loqaydlik, mas'uliyat kabilarga ham to'xtalib o'tilgan. “Hikoya o'z tabiatiga ko'ra xarakterlarni eng mayda detallarigacha tasvirlashni talab etmaydi. Xarakterning shakllanishi ham roman va povestdagidek batafsil ko'rsatilmaydi. Aksincha, hikoyada shakllangan xarakter va tiplarning ma'lum bir momentlarigacha yoritiladi” [5, 173]. Hayotda do'stlik, mehr-oqibat kabi

tuyg'ulardan o'z manfaati yo'lida voz kechadigan, uni zarracha qadrlamaydigan insonlar ko'plab uchraydi. Bu kabi holatlarning bir qismi S.O'narning "Tarvuz" hikoyasida o'z aksini topgan. Ushbu hikoyaning bosh qahramonlari Omondavlat va Xudoyqul ismli do'stlardir. Xudoyqul shaharda yashaydigan, o'ziga to'q inson sifatida tasvirlanadi. Tugun Omondavlatning bola-chaqasi bilan do'sti Xudoyqulnikiga kelishidan boshlanadi. Do'stining kelishini Xudoyqul noxush kayfiyatda qabul qiladi. Uning nazarida Omondavlat pul so'rab kelmoqda. "So'ng er-xotin ikkov mehmonlarni kutib olish rejasini tuzishdi. Undoq desa bundoq, bundoq desa undoq edi, deya chora gap topib beramiz, xullas, pul yo'qligiga ishontiramiz deb, kelishib olishdi". Keyingi tasvirlar izchillikda davom etadi. "Mehmonlar kechin-ola yetib kelishdi. Omondavlat xotini, bir chaqaloq qizi, to'rt-besh yoshlardagi burni oqqan o'g'li bilan keldi. Do'stining uyida yo'qligini ko'rib chandon xafa bo'ldi, go'yo u hech qayoqqa qimirlamay kutishi shartday, u qo'ltig'ida ikkita tarvuz, xotini bir qo'lida chaqalog'i, bir qo'lida kattakon korzinkasifat sumkasi bor edi. Sumkada turshak, yong'oc, mayiz, qishloqning tegirmon unida yopilgan talay non va patirlar, Xudoyqulning yosh qizchasiga atab tikilgan kiyim-bachkilar. Omondavlat tarvuzlarni oshxonaga qo'ydi, so'ng yuz-qo'lini yuvib zalga – mehmon kutiladigan joyga o'tdi" [4, 7]. Asar davomida Xudoyqul do'stiga yomon munosabatda bo'ladi. Omondavlatning xatti-harakatlaridan ochiq-oydin g'ashlanadi, jirkanadi. Hatto, mezbonligini, yonidagi esa bolaligidan birga katta bo'lgan do'sti ekanligini unitadi. Do'sti bilan so'zlashar-so'zlashmas unga sal jahlini bildirib, biroz sur ohangda shunday deydi: "Jon jo'ra, oyog'ingniyam, noskingdiyam yuvib kel vannaga borib". Uning bu so'zidan mehmon hijolat bo'ladi-yu, yana uning so'zlarini yaqin insonning beg'araz so'zlari sifatida qabul qiladi: "begona bo'lsam betimga aytarmidi". Hikoya davomida Xudoyqulning ma'naviy qiyofasi yanada tubanlashib boradi. Xudoyqul dabdurustdan pul topish ancha mushkul bo'lib ketgani, birovga bergan pulini ham, molini ham qaytarib olish o'limdan og'irligini so'zlay ketdi. Bu ishoralar, albatta, sodda, ko'nglida kiri yo'q Omondavlatga yetib bormaydi. Omondavlat bolalik chog'larini eslashni, do'sti bilan gurunglashishni chindan xohlaydi. Yigirma uch yil avvalgi sinfdosh bo'lib yurgan kunlarini, maza-bemaza qilgan ishlarini eslab miriqib o'tirgisi keladi. Sinfdoshlarining ahvolidan so'zlaydi. Lekin do'stining ensasi qotadi. Yo pulni, yo do'stlarini mensimaganday bo'ladi. "Ichlaringda joni bori kim o'zi?" deb kulmish qildi. Do'sti xafa bo'layotganini ko'rib "xo'p-xo'p, boshqa bunday demayman, men seni masxara qilmadim-ku", dedi va tag'in kuldi". Uning yana kulishi dilidagi va tilidagi gaplarning uyg'unligini tasdiqlaydi. Muallif buni ochiq aytmaydi, qahramonning harakati orqali holatni ifodalaydi. Xudoyqulning "tag'in kulishida" bir zamonlar qadrdon bo'lgan do'stining, sinfdoshining, hatto, o'zi voyaga yetgan tuproqning ustidan kulish, uni mensimaslik tuyg'ulari bor edi. Shu o'rinda u o'zining, o'zligining ustidan kulganini anglab yetmaydi. Do'stining bu so'zlaridan so'ng Omondavlat o'zining begona odamga aylanib bo'lganini his eta boshladi. Asarda uning holati quyidagicha beriladi: "Mehmon qizardi, bo'zardi, xijolat bo'ldi. Televizorga qarab o'tirib tosh qotdi, lekin qulog'iga shapaloq tekkan kabi qizib turar edi". Dasturxonga bo'lka non va moshxo'rda qo'yiladi. Mehmonning gapi bilan qishloqdan olib kelingan bir qop-qora non va patir dasturxonga qo'yiladi. Hikoya o'rtasiga kelib esa voqealar rivoji teskari tus oladi. Mezbonning uyiga biznes hamkorlari kelishi bilan vaziyat o'zgaradi. Xudoyqulning qanday yashashi namoyon bo'ladi. "Stolga birpasda g'alati taomlar kela boshladi. Yeryong'oc, parvarda, konfet, turshak singari "kambag'al"ning bezaklari hash-pash deguncha yig'ishtirildi. Kolbasa, qazi, pishloq, tovuq go'shtidan tortib boshmaldoqning boshiday keluvchi og'zilar lang ochilgan pistalar ham keldi. "Qishloqi" mehmon xushyorroq tortib o'tirardi". Tasvirdan ko'rinadiki, Xudoyqul juda kambag'al emas, balki ancha o'ziga to'q. Bunday vaziyatdan Xudoyqul umuman uyalmaydi, hatto xayoliga ham keltirmaydi. Omondavlat esa shunday vaziyatda ham do'stini o'ylaydi. Uning "nozik mehmon"lariga o'zi olib kelgan tarvuzdan ham qo'yishini qistaydi. Lekin

uning so'zlari yana yerda qoldiriladi. U o'zini noqulay seza boshlaydi. Lekin oxirigacha chidashga qaror qiladi. Xudoyqulning jo'ralari ko'p pul xususida gaplashishidan uning ham maqtangisi keladi. Shu payt quyidagi voqea yuz beradi: "Ittifoqo yupqa, nozik likopchalarda tarvuz keldi. Omondavlatning biroz kayfi oshgani boismi, tarvuzga ko'zi tushgani zamon ichi yorishib ketdi. Hay-hay yosh boladek sevindi. Picha mubolag'asi bilan aytganda, dasturxonning egasiday sezdi o'zini". Qahramon qishloqda yetishtirilgan tarvuzlar xususida so'z ochadi. Bu orqali uning tuyg'ularini sezish mumkin. Ozgina vaqt o'tgach, tarvuzga uzaladi. "Yeb bo'lib po'chog'ini likopchaga qo'yar chog' tag'in dong qotdi, bu boshqa tarvuz! Qorasidan olib kelgandi, bunisi yashil-chipor". Qahramonning kayfiyati tushib ketadi. O'zining keyingi harakatlarini boshqara olmay qoladi. Achinarli tomoni, mezbon ertalab ham qilmishidan uyalmaydi, mehmonlarning ketishiga ham befarq qaraydi. Uning ma'naviy tubanlashuvi quyidagi parchada avj nuqtaga ko'tariladi: "Ko'cha boshida ahlatxona bor ekan. Omondavlat e'tibor bermadi-yu, xotini bir turtgach, cho'chiganday ishora qilgan tomonga qaradip [: temir yashiklar yonida xuddi kecha o'zi ko'tarib kelgan tarvuzlarga o'xshashikki tarvuz turibdi". Shu o'rinda muallif qahramonning ruhiyatiga e'tibor qaratadi. Uning o'y-hayollari orqali nafaqat butun asar davomida harakatlangan ikki shaxs: Omondavlat va Xudoyqulning, balki jamiyatdagi ko'pgina insonlarning ma'naviy dunyosi, qiyofasini akslantiradi: "Ey, inson! Kechagina men qatori eding-ku. Qishloqda, tezak orasidan chiqding-ku. Nima qiliq axir bu? Senga milyon so'mlik sovg'a opkelishga qurbim yetmaydi. Ko'ngil bu, do'st, ko'ngil! Haqorat ham shunchalik bo'lar". Hikoya mehmonlarning ketishi bilan yakunlanadi. Bu hikoya orqali muallif inson ruhiyatidagi, ma'naviy olamidagi qarashlarni turli tasvirlar natijasida o'zgarishi va bu o'zgarish salbiy yoki ijobiy bo'lishi mumkinligi g'oyasini ilgari suradi. Bu o'rinda inson o'zligi masalasining uning ma'naviyatida tutgan o'rni muhimligiga ham e'tibor qaratadi. Hikoyadagi har bir tasvir badiiy "yuk" olgan. Xususan, hikoyadagi predmet detallarning ahamiyati juda katta. Tarvuz detalining sarlavha darajasiga ko'tarilishi bejiz emas. Tarvuz dastlab, Omondavlat va Xudoyqulning qishloqda birga o'tkazgan bolaligining ramzi bo'lsa, asarning keying o'rinlarida turmush kamchiliklarining, inson o'zligining aksi bo'lib kelgan. Shu bilan birga Omondavlat nazdida inson qadr-qimmatini belgilagan. Inson ruhiyatidagi tadrijiylik, ruhiy tug'yon shu detall vositasida aks ettirilgan. Bu hikoya insonning ma'naviyatini o'stirishga xizmat qiladi. S.O'narning "Tarvuz" hikoyasida maishiy hayot lavhalarini bayon etish orqali insonning tubanlashuvini, haqiqiy do'stlik, insoniylikdan ko'ra pul, mol, dunyoni afzal ko'ruvchi Xudoyqul obrazining xatti-harakati, ruhiyati orqali ochib beradi. "Hikoyada tarvuz – psixologik ramz vositasini o'tagan. Omondavlat do'stining uyiga tarvuz ko'tarib kelishi, Xudoyqulning puldor do'stlari kelganda tarvuz qo'yilishi, ahlatxonaga tarvuz chiqarib tashlanishi barchasi uzviy ravishda bog'lanib, hikoyada muhim badiiy g'oyani ifodalashga xizmat etgan. Nazarimizda, Xudoyqul aslida o'zining manfur, tashqi jihatdan yaltiroq, ammo ichi qaltiroq qiyofasi bilan tarvuzning tashqi holatini esga soladi. Tarvuz silliq, yaltiroq, olachipor bo'lganidek, Xudoyqulning tabiati ham jamiyatda har qanday ishni pul bilan silliq bitkazadigan, hislari to'mtoq, dag'al insonning ramziy timsoli" [6, 7]. Yuqorida keltirilgan hikoyadagi rang-barang inson qiyofasi ijodkorning o'ziga xosligini, uslubini namoyon qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. N.Shukurov va boshqalar. Adabiyotshunoslikka kirish. – T.,1979-yil.
2. Jon Golsuorsi. Olti adibning qiyofasiga chizgilar. (Jahon adiblari adabiyot haqida. O.Sharafiddinov tarjimasini). – T.,2010-yil.
3. O'ljaboyev U.A.Qahhor saboqlari. Guliston.2013-yil.
4. Sobir O'nar. To'rt hikoya.www.google.uz.
5. N.Shukurov va boshqalar. Adabiyotshunoslikka kirish. – T.,1979-yil.
6. Umarali Normatov. "Kichik janrlarning katta imkoniyatlari" (taqriz). – T., 2015-yil.

TRADITIONALISM AND INNOVATION IN THE POETICS OF SHOLOKHOV'S THE NOVEL "THE QUIET DON"

Asanov Ruslan Arsenovich

Sultanova Durdona Abulhair qizi

Teachers of the Language Teaching Department

Gulistan State Pedagogical Institute

Abstract. M. Sholokhov's work "The Quiet Don" carries a deep thought, the characters are distinguished by their brightest characters. The author has the zeal of an artist-psychotherapist, brilliantly possesses the art of dialogue, masterfully uses the treasures of the national language. In this article we examine traditionalism and innovation in M. Sholokhov's novel The Quiet Don. This novel is truly beautiful and is one of the best works of this writer. The article could be interesting for those, who read the works of M. Sholokhov and help in the analysis of the novel "The Quiet Don".

Keywords: traditionalism, innovation, poetics, novel, composition, narration, "The Quiet Don".

The most ingenious creations live on for centuries. Even if their authors are destroyed, the text is rewritten, even if they are read critically, to please the times. Through all these unhealed wounds, a genuine face illuminates. It beckons readers, makes hearts flutter, participating in the lives of the characters, experiencing with them the Russian literature of the twentieth century has given the reader an insight into the true face of his characters. Russian literature of the 20th century gave the world a writer who recreated in his works the great dramas of the century, and was himself a tragic figure. Mikhail Alexandrovich Sholokhov recreated works that captivated the readers by their depth, the authentic depiction of the national history in all its multidimensional and dramatic functioning.

The versatility of M. Sholokhov's literary talent, the uncommonness of his pictorial skills continually interest the attention of scholars. The phenomenon of Sholokhov as a painter, combining the first-class traditions of Russian literature with the poetic originality of the virtuoso is interpreted in literary studies of the 20th century in different factors and in different ways.

This little idea requires some explanation. Dostoyevsky recreated the image of the most beautiful individual, but he was forced to demonstrate that the moral postulates of his character are in such deep contradiction with the world around him that he treats his adaptation as a deviation from morality, as an "idiot" who observes the ordinary course of life. The character found himself in conflict with the social order around him. This defined his tragedy. Not only did the twentieth century not change the relationship between the character and sociocultural reality, but it has greatly simplified and idealized them.

For a long time, M. Sholokhov's main character was referred to as a "renegade" who did not fit into his era. Yet it was this character, zealously searching, agonizing, deluded, but without losing the "charm of man", who was the first in Russian literature of the twentieth century to depict his dramatic nature. The era of October counter-revolution and civil strife engendered the imperious need to depict it in monumental paintings. Thus were created the highest works of Soviet fiction - The Life of Klim Samgin by M. Gorky, The Way through Hell by A. Tolstoy and The Quiet Don by M. Sholokhov. Dozens of detailed works have been written about each of these

works. But we think it is worth returning to the past and from the perspective of the present day, when access to the writers' archives has been acquired, their letters, diaries, and memories of their contemporaries have been printed, to re-read the amazing literary confirmations of the dramaturgical history of Russia.

The younger generation knows little about M. Sholokhov. His works are seldom republished, and are studied superficially in the school curriculum.

The unenlightened reader may think:

"So what? The era of Bolshevik storms, industrialization, The Great Patriotic War, boomed away. Along with it disappeared into oblivion the work of many writers. Could it be that Sholokhov is now irrelevant?" In fact, this is not the case.

Like all the great creations, Sholokhov's works will always be necessary for the reader, for they convey pressing questions of universal creation, which continue to that continue to trouble us even now. So why is it that Sholokhov, who is now indispensable, is banished from the youth?

This is no accident. Turning to the work of M. Sholokhov, it is worth pondering the question: how do the works of a literary man fit into today's reality? What is the role of literature in the life of people, of the country? Shortly before the death of Rasul Gamzatov, the national poet of Dagestan gave a television interview to his compatriots in which he discussed his views on this subject. Rasul Gamzatovich Gamzatov, at different times literature set itself different goals and answered different questions. There were "Fathers and Children," "War and Peace," "Bygone and Thought, "Who is to blame?", "What is to be done?" And what question would you ask our time, what topics are relevant to it?

Compared with today's problems, these questions, despite their relevance, still seem romantic. For our time, simple questions are quite meaningful:

Are you cold, are you bored, are you scared? Unfortunately, these days many people have to answer these questions favorably, and this is the most troubling part.

Many of our fellow citizens are both cold and hungry, and scared.

If there is no need to ask these questions in our country, then it would be possible to talk about difficulties on another level. The question of what the day ahead has not lost its importance today. Much depends on the answer to this question.

Among the most outstanding painters of the word and urged to bring him back to the reader today because he is a man of such imaginative power, such depth and authenticity, such courage, such soulfulness and such clarity and soulfulness on the stressful issues of the century is needed today.

In view of the fact that the work of M. Sholokhov has constantly been publicized, which in many ways has shaped the fate of his works, we believe it sufficient to give an overview of entertaining, in-depth, in our judgment, critical works on the life and work of the literary figure, as well as to characterize our own conception of the anti-Sholokhov direction of in literary criticism. We assume that it is not enough to dwell only on current Sholokhovism and anti-Sholokhovism.

Only a literary scholarly view of this manifestation in twentieth-century literary self-criticism can provide a response to the question of who, when, and for what loved or despised the literary man and his work. What is the goal of those who despise M. Sholokhov? These questions are not idle. Responses to them will help us penetrate the historical and literary process of the 20th century, to clarify the criteria in the formation of critical thought in the last century. [1]

The second, no less important, goal is to consider M. Sholokhov's epic in the historical-artistic process of the 20th century. An abundance of works are devoted to this question. But they

were published in the sixties. Many questions require consideration and explanation from the concept of formation.

Literary thought in recent decades. Comparing Sholokhov's epic against the background of the formation of the Russian epic of the XIX-XX centuries, it is necessary to pause on such manifestations of our literature, which stand on the threshold of the "Quiet Don". This is not only a masterpiece of ancient Russian literature "The Tale of Igor's Campaign", which stands at the root of the entire Russian epic and literary culture, but also the works of the nineteenth-century classics, A.S. Pushkin and L.N. Tolstoy above all. It seems important to point out some specifics of A.S. Pushkin's folklore, his historical novels "The History of the Pugachev's Rebellion" and "The Captain's Daughter", which identified significant features of the novel epic narrative: the deepest realism, nationality and naturalistic plausibility of the depiction and literary portrayal, which is facilitated by the poetic application not only of historical and literary, documentary literature, but also the oral national poetry and language. In Pushkin's epic the foundations for the organic formation and fusion of the novel coloring of the visual narrative and harsh epicism are imprinted. For L.N. Tolstoy, the author of War and Peace, the masterpiece of the Russian epic of the 19th century, the realism of presentation, the depth of national thought, the national concept that is uncharacteristic of traditional folklore, is distinctive. This feature of L. Tolstoy's epic was bequeathed by Sholokhov, which will be discussed below. We have also tried to demonstrate what is the diversity and innovativeness of Sholokhov's own folklore.

To discover the innovative essence of Sholokhov's epic We turn to the problems of the genre diversity of the Russian epic of the October counterrevolution and the War interdemocracy, industrialization, and the Great Patriotic War. The Great Patriotic War. We have paid attention to the extremely colossal works of the 1930 which solved no small problem for the time of the hero, the image of the people in the fateful periods of history. These works characterized the mechanism of functioning of the Russian epic, Its diversity. The works of M. Gorky,

A. Serafimovich, A. Tolstoy, L. Leonov, A. Fadeev, D. Furmanov contributed to the formation of the novel, historical structure of the epic in the first half of the XX century. They originally prepared the ground for the recreation of the original epic by M. Sholokhov.

In A. Serafimovich's "Iron Stream" displays the specificity of lyric-epic depiction of large-scale movement, the tragedy and drama of the narrative. In the novels of M. Gorky, A. Tolstoy, A. Fadeev, and D. Furmanov aggravated lyricism in revealing universal morals. D. Furmanov's novel "Chapayev" is to some extent similar to Sholokhov's "The Quiet Don" in its application of the plot and composition structuring of folklore works. [2]

The least difficult and not fully elucidated is the question of the fusion and unity of the three lines and structures of narration - lyrical and epic, documentary and ethnographic and literary and pictorial, elegiac. Scholars emphasize the profound difference, not the fusion of these horizons, or their disconnection, the inorganic unity of "expression and image" in the aesthetics of the novel. In this regard our work draws attention to the function of song and song utterance in the style, novel, and composition of the work. Noting the abundance of entertaining works on the folkloric premise of M. Sholokhov's work and referring to the text of the work and song sources, we took for analysis one factor - the style factor, with which the plot, composition, and style of the work are tied. The writer was going for a step-by-step elevation and inorganic unity in the course of three books of the epic of three genre-defining lines - lyrical-epic and elegiac. We believe that this contributes to the uniqueness of The Quiet Don, its modernist substance as a genre of the national novel-epic of tragic nature.

Andrei Platonov described Sholokhov's *The Quiet Don* as "the first Soviet tragedy. The tragedy of all of Sholokhov's later works is intertwined with the formation of our literature, especially the epic. It is no coincidence that Sholokhov began to write and completed the first volume of the novel *The Uplifted Wilderness*. While writing "*The Quiet Don*", breaking off its completion to finish the second volume of "*The Uplifted Tselina*" a little later.

This novel also reflects a dramatic and tragic period in Russian Soviet history of the collectivization phase. The same thirties saw the emergence in Soviet literature of works about perestroika, the difficult, grueling path of the peasantry (works by I. Katayev, A. Platonov, A. Tvardovsky), similar in their vital problems. Researchers have paid attention to the correlation of these epic discourses about the Soviet stanitsa in the years of a steep turn in our history.

But the assessment of incidents and creations about them was different in different years. In this connection, we felt it necessary to turn to a textual analysis of Sholokhov's works and to outline what brought them closer with the works of other writers, and what is their uniqueness, which in some way has determined the formation of Russian lyric-epic prose of the 20th century. It should be emphasized that what is universal in the authors who are close to M. Sholokhov's

M. Sholokhov's worldview, the tragedy and drama of epic and lyric-epic reasoning is implied. This will affect writers not only those usually closest to M. Sholokhov, but not set by scholars of former years in the same line with Sholokhov: M. Bulgakov, L. Mandelstam, O. Bergoltz. With the participants and works of the latter works.

M. Sholokhov are intertwined much more than was commonly told before. Sholokhov's epic works of the interval of the Great Patriotic War are intertwined with the main theme of all literature of this stage, as well as with the portrayal of the essence of the all-national character.

Sholokhov printed his world-famous story under the eloquent and summarizing title "*The Fate of Man*". The writer unleashed such an ability of lyric-epic narration that allowed him to in a short work to rearrange and literary openness burning, poignant, tragic problems solved by 20th century literature about the internecine struggle.

Sholokhov's epic has acquired a new quality: it overflowed with philosophical overtones, achieved metaphorical abstraction. Humanistic qualities - generosity, compassion for one's neighbor - have become the semantic and theological paradigm of the work.

To praise the diversity of Sholokhov's folklore in its small form, a comparative express-analysis of this work with A. Tvardovsky's poem *Home by the Road*, published in 1946.

This shallowly psychological work of universal importance can be compared with Sholokhov's *The Fate of Man*. The similarity of these tragic and at the same time life-affirming works lies Not only in their characterization of the incidents of internecine strife, but also in the fusion and unity of the lyrical-epic and lyrical principles in the formation of the Russian epic. Of course, in the work of each literary figure this was realized in different ways. One was a lyricist: the grandiosity of lyric-epic poetry was his element. The other was a prose writer with a vaguely objective ending. But Tvardovsky also brought the lyrical-epic grandiosity of the image into the lyrical-epic paraphrase and collection, which allowed him, like Sholokhov, to achieve a high pictorial abstraction in the small polemical genre of the essay. Nor did Sholokhov leave behind an epic of enormous form.

The novel *They Fought for the Motherland*, not realized to the end, depicts a tragic period in Russian history connected with the greatest Russian internecine strife. The author again focuses on "the fate of man, the fate of the people. Principles of typologizing the national character, which are specific to Sholokhov, are outlined through the general dramatic portrayal of the internecine strife. The alternation of the heroic and the tragic is intertwined with Sholokhov's comicism, which

is close to folklore, which brings this work closer to with Tvardovsky's poem Vasily Terkin. In the folklore and imagery is the comprehensive value of these top Russian epic of the twentieth century. All works of M.A. Sholokhov suggest an integral aesthetic whole, endowed with specific pictorial evaluations. This position is reinforced in the work as the main one. [3]

The traditionality of Sholokhov's epic poetry was reflected in the multinational national literature of the 20th century, addressing "eternal" problems or testifying to the difficult periods of national history.

Thus, *The Quiet Don* is Sholokhov's most important work. It is in this novel that the literary talent of the writer unfolded to its fullest extent. According to A.N. Tolstoy, in «*The Quiet Don*» he deployed an epic, fruitful flavors of the land, landscape canvas of the life of the Don Cossacks. By dialect, soulfulness, humanity, flexibility, - the work is all-Russian, national, people's.". Despite all the difficulties and blows of fate, Sholokhov managed to successfully complete and publish the entire work.

As we can see, the history of the formation of the *Quiet Don* was not an easy one. Nevertheless, the novel has won worldwide popularity and enjoys the well-deserved love of readers in many countries. As G.M. Markov emphasized, "Sholokhov has recreated a gallery of images, which in terms of their power of imagery and artistic value have risen to the same level as the most magnificent images of world literature of all time.

The subtext of the film novel cannot be reformulated in the following way: in the crucial years for Russia changed not only the internal political situation and the lives of people, people's views and principles are changing, the internecine strife breaks destinies and recreates the newest order. The theme and concept of the work is to demonstrate the life of the Don Cossacks in difficult times for the fatherland, the spirit and principles, the way and theology of their life, the timeless values of this unfree people. This subject is too different and widespread, to overwhelm all its factors is extremely difficult. [4]

Working on this work has not been in vain for the writer. "You don't expect anything more significant from me than *The Quiet Don*. I burned myself out working on *The Quiet Don*," M. Sholokhov said. A.N. Tolstoy wrote about his novel *War and Peace* that the artist, who creates a work on historical material, and the literary scholar have different poetic over-objectives. Whereas the literary scholar strives for the objective transmission of incidents, the painter is primarily concerned with the individual who takes part in them, the motives of his misdeeds, the course of thought, the movement of his feelings. It is no coincidence that the writer called the love work "*The Quiet Don*" because the constant flow of the river streams as the rhythm of life and the development of events. We are unable to interrupt and somehow delay it. Whatever happens to the people, watching this grandiose river, they will keep the memory of bygone times and not forget about the time to come, which will surely be better. "*The Quiet Don*" is a novel by Mikhail Sholokhov, in which one can distinguish elements of both traditionalism and innovation in poetics.

On the one hand, there are elements of traditional Russian literature in the novel, such as the portrayal of peasant life, landscapes, folk customs, and traditional Russian values. Also noticeable is the traditional structure of the novel, consisting of episodes that reveal the plot and characters. On the other hand, Sholokhov introduces new elements into the novel, such as the strong use of dialogue, the realistic portrayal of combat and criminal events, and the establishment of new social connections between the characters. Overall, *The Quiet Don* can be seen as a work that combines traditional Russian poetics and new trends in the literature of the time.

Literature:

1. Lomov A.G. Linguistic Analysis of Phraseological Expressions in Artistic Text. - Elets, 2004. - P. 58.

2. Renskaya T. V. On the variation of phraseological units in ellipsis T.V. Renskaya // Problems of Russian phraseology. - Tula, 1979. - P. 39.
3. Fedorov A. I. The development of Russian phraseology in the late 18th - early 19th century. - Novosibirsk, 1973. - P. 39.
4. Semyonova N. A. Author's phraseography in the fiction texts of M. A. Sholokhov // Sholokhov Readings. - Moscow, Publishing house Taganka, 2003. - P. 169.

ERNEST SETON- THOMPSON AS A WRITER WHO LOVES NATURE

Fozilov Mirvokhid Mirsultonovich
O'qituvchi, Guliston davlat universiteti

Abstract. In this article are analyzed the life and literary activity of Ernest Seton Thompson, description, style and artistic analysis of his works. Especially, here given more information about Wild Horse - Mustang by Ernest Seton Thompson.

Key words: wild animals, nature, description of nature, ancient Scotland tales.

All writers are martyrs of nature, love and respect nature and describe it in their works. Mother nature belongs to all of us. In fact, man is a creature of nature. No other writer has been able to describe and love nature like Ernest Seton-Thompson. All the works of the English writer are in harmony with nature. Psychologists say that compassion, generosity and kindness are strong in a person who loves nature. Almost all of Ernest's works are dedicated to nature.

His works include "Wild Animals I have Known", "The Fate of the Persecuted", "Animals are Heroes", "Dwarf Wilds", "In the Rolber Forest", "Animal Stories", "Northern Animal Life," and "Wild Animal Life." are also favorite works of adults. Translated into many languages, the author's work "The Pacing Mustang" reflects the laws of nature and man. This law is a natural process that has not been invented by anyone.

One of the divine gifts in science for man is a friend. Someone will find their love, someone will seek it for the rest of their lives. Thompson, on the other hand, unlike many others, enjoyed eternal friendship very early on. Significantly, his friend is speechless — but he can speak more than anyone else. He trusts only his secrets in the depths of his heart, which he cannot tell to anyone. Over the years, the loyalty of the two friends has faded and they have become each other's pioneers. They were Thompson and Nature. (Widdowson, H. 1978. Teaching language as communication. Oxford: Oxford University Press.p.45)

Until 1876, the future writer studied at the College of Arts in London, Paris, and New York, and finally graduated at the age of 19 in Toronto. During this time he tried to express his love for the animal world in beautiful colors through humor; the character, the mood, the relationship of the protagonists with humanity - all moved to the papers. Seton-Thompson's literary heroes did not repeat each other, and the author loved them as much as he could. He was not afraid to write about the life of the forest, the mountains, the steppes, with all his might, even with his horrors and cruelty. Soon they became the subject of many stories, then short stories and novels. Seton-Thompson's first literary work was published in 1883 under the title Meadow Life. "Wild Animals, How Much Do I Know You" (1898), "Life Under the Hunt" (1901), as well as the eight-volume book "Life of Wild Animals" (1925–1927) brought him worldwide success in Canada and America. He also did painting for his works of art, for which he studied fine arts in Paris from 1890 to 1896.

In 1906, his life changed: he met Lord Baden-Powell, the founder of the Boy Scout movement. In collaboration with him, he promoted the idea of promoting harmony between nature

and life. This movement has become an integral part of his life, his activities. Seton-Thompson was also able to prove himself as a coach. His name is still remembered as the founder of the Pioneering education system. This system is based on F. Cooper's famous novel *Pioneers*, which combines a variety of unusual ways to explore wildlife. In particular, practical exercises such as camouflage (concealment), tactical games, travel, planting trees, creating gardens were different from the method of theoretical trainers and gave good results. The author also wrote a number of works on zoology. He was awarded the Eliot Gold Medal by the American Research Institute for his contribution to science. He was afraid of only one thing: what would happen if the wild animals surfed and were wiped out in vain?! It was this concern that prompted him to work tirelessly, to write scientific works. He organizes the Forestry Union of Canada to protect animals, preserve nature and explain its value to young people.

In 1908, his advanced experiments began to gain popularity in the United States. Two years ago, a trusted friend, General Baden-Powell, stole Thompson's ideas and published a book of his own. He spotted a play called *Scouting for Kids*, and when he saw his friend's name, Thompson's face turned pale. These two circumstances turned him into a completely different person: he was upset with the government, and Ernest, who knew that his friend's case was a betrayal, no longer trusted anyone and did not join the people. After that, he became uninterested in public affairs, avoiding people and showing no initiative. He was no longer disappointed in training children or setting up small nature reserves at his own expense. (Moon C. and B. Raban. 1992. *A question of reading*. London: David Fulton Publishers.p.177)

Although Ernest was born in England on August 14, 1860, he attended Canadian schools. Their family had moved to Canada when the future writer was six years old. While still in school, he devoted himself to literature, especially in his spare time, drawing pictures of various animals. He read ancient Scottish stories with passion. His grandfather was originally from Scotland, and the family was very interested in the history and nature of this beautiful country, longing for the land of their ancestors. Learning the methods of capturing wild animals alive from the mountains, he becomes a master in this regard. "You overtook us," his companions joked. The Jackal used to watch how to catch a clever rabbit, and even learn the "hunting science" of animals. In ancient times, Hindu tribes listened intently to their stories about how they captured the wild gazelle.

The mountaineers told the story of their ancestors who hunted, whose main occupation was hunting and how they made a living by hunting. Ernest was not content to listen to such stories, he was constantly writing them down. The work "*The Pacific Mustang*" was born as a generalized product of these listeners. The writer masterfully creates the image of Jo in his work. With twenty horses and 5 good riders at his disposal, Joe hunts a charcoal-sized stallion all day. Although he wants to make people wander everywhere, bury them, and exchange horses, he loses eight horses without catching a blanket, and five riders slip off the ground, saying, "In the morning, Joe comes to camp on foot," and "Mustang is still free." The author emphasizes the idea that animals also prefer freedom than lunch. Rumors that John was unlucky and could not catch a Black Horse spread everywhere. Chapter VI of the work tells the story of the tragic fate of the walker. Joe, along with twenty horses and five riders, to catch the rough horse. He also took a cook named Old Turkeytrack with him.

The writer feels sorry for the "weakly withered" state of the trapped walker. - comes to mind. "The poor man squeals until the last medicine is left, his lungs are full, his limbs tremble with pain, and tears flow from his face." In this image, we see the image mastery of a writer who walks in the bosom of nature and is well aware of the peculiarities of animals. The strange stallion is staring at his "unique" slave.

In ancient times, in the West, whoever was the first to mark a horse was the one. It's a habit that's been around for along time. Old Turkeytrack takes the loose stallion of the stallion, heats it in the fire and presses it on the left side of the stallion. Then he tied the front legs of the walker and started walking home. The writer is saddened to see that the walker can no longer walk freely, that he can only sting, and that he often stumbles upon it. "A stallion barks wildly, snorts wildly, and goes mad on the road to freedom," he said, nothing that animals, like humans, long for freedom. It will not be easy for the old man to take the captive stallion home. Old Tom was pushing harder and harder, getting closer and closer to her destination.(Varaprasad, C. 1997. Some classroom strategies: Developing critical language awareness. English Teaching Forum, 35, 3, pp. 24-28.)

Gathering all his strength the Black Pacer zealously "climbs up the slope on the path to freedom ... he strives for freedom ... he climbs a steep cliff ... he jumps down from a cliff into the air ... He goes down to a rock. He goes down. He goes down." he was lifeless, but ... he was free, "he said, describing the final state of the beast, which preferred death to captivity. There is a great philosophy hidden in the layers of images in the work. Who doesn't love nature? Who doesn't love animals? But Ernest is a true martyr of nature. He takes his reader among the various creatures to the magnificent landscapes of nature. These creatures compare nature and man. He imagines that creatures, like humans, live in freedom and peace. In many cases, we come across scientific observations in his stories. Gives the reader the thoughts he or she is thinking through the language of animals.

Ernest Seton-Thompson, a nature lover who devoted his entire life to singing nature and discovering its undiscovered secrets, and who is also known as a writer, artist, and coach, was died on October 23, 1946 in Santa Fe, New Mexico.

Literature:

1. Michaels, S. 1995. Literacy as reasoning within multiple discourses. Education Australia, 30, pp.20-22.
2. Moon C. and B. Raban. 1992. A question of reading. London: David Fulton Publishers.
3. Microsoft Encarta 2008. 1993-2007 Microsoft Corporation.
4. Varaprasad, C. 1997. Some classroom strategies: Developing critical language awareness. English Teaching Forum, 35, 3, pp. 24-28.
5. Widdowson, H. 1978. Teaching language as communication. Oxford: Oxford University Press.

THE PROBLEM OF RECREATING THE CHARACTER OF A HERO IN LITERARY WORKS

Gapparov Abdujalil Jabbarovich
Teacher, Gulistan State University

Abstract. This article depicts that the character portrayal is one of the most urgent problems of both prose and poetic works. The character of the hero of the work of art is considered as a unique basis for the creation of the work. When creating his work, the author uses the image of the main character of the work in accordance with his character, at the same time, he uses different methods and ways of depicting this character.

Keywords: character, hero, literature, portrayal, image, intention

Character portrayal is one of the most urgent problems of both prose and poetic works. The character of the hero of the work of art is considered a unique basis for the creation of the work. When creating his work, the author uses the image of the main character of the work in accordance

with his character, at the same time, he uses different methods and ways of portraying this character. In the case of a translator, he should have great skill in describing the character of the work while describing the thoughts and ideas of the author who created the original work. "It is known that a person is at the center of the events depicted in any artistic work. When the author constructs an image, he creates this image with its own character or features that differ from others. Therefore, the task of the translator is to perfectly reflect the integrity and perfection of the image created by the author, the "liveness" of his character.

The translator must accurately and fully restore all the signs of the character created by the author of the work of art, whether they reflect noble or base goals, whether they indicate holy or repulsive intentions, even down to the smallest details characteristic of the image. Omission or loss of even an insignificant feature of an artistic work can lead to its misinterpretation or false representation. The translator needs to see the image in the environment that surrounds it. The character of the image consists of a number of features that serve to individualize it. Before starting the translation of the work, it is better to determine the character of the characters, to understand the main characteristics that served to typify the character, and finally to determine the essence of the character, the main factors that form its basis, and only then to determine the secondary characteristics of the character.

The problem of the character of the hero of a work of art is reflected in the works of many literary scholars. Artistic character is considered to be the unique characterizing force of the work, and its structural principles are inextricably linked with the genre and composition of the work. The artistic character includes not only the artistic image of the qualities of the hero of the work, but also the unique author's manner in its structure. The development of the character, in other words, the evolution of the character in the work, is determined by the plot and plot formation. The universality of the character makes it possible to approach it from different angles. Certain rules and traditions of creating an artistic character depend on various factors: the interpretation of a person, the uniqueness of the writer's artistic methods, etc.

First, let's look at a number of descriptions that apply to character. Literary scholar V.V. Zamanskaya, who studied the characters of literary characters, called the character "the clear middle of the artistic image, because it is the character that unites generality and individuality." describes as Ginzburg L.Ya. According to A.P. Gavrilov's description, character is "generality and multifacetedness in the image of the hero of the work." A.P. Gavrilov says that character "manifests the understanding of the human being as a whole structure, a dialectical unity of generality and individuality."

The following concept follows from the above-mentioned points. Character is the artistic structure of creating a human image, as well as the interaction between the author and the hero of the work, which creates the character as a whole person. The character should describe the inner world of the hero, his perception of the environment that surrounds him.

The most important aspect of highlighting the characteristics of the character from the outside is the description given by the author to this character, which V.A. Svitilsky calls "evaluation vector". V.A. Svitilsky says that the "evaluation vectors" of the writer, the hero and the reader can not only coincide with each other, but can also be fundamentally different from each other, while the description of the author also expresses the moral values and ideals presented in the work.

Speaking about the superiority of the author in the creation of the work, M.M. Bakhtin says that the author "emphasizes every feature of his hero, the event that happened in his life, down to the smallest detail of the events."

According to V. V. Ostudina, one of the most effective ways to reveal the character of the character is the principle of "montage" of different opinions about the hero of the work. Due to the evaluation of secondary characters in the work to the main character of the work, it is possible to think not only about the hero of the work, but also to understand about other secondary characters of the work. In revealing the artistic character, artistic description and domestic entourage are part of the group of methods. They describe the forms and environment of unchanging, static views surrounding the world of the hero of the work. The internal speech of the hero is of great importance in determining the artistic and ideological value of the work. Inner speech enriches our experiences and affects our world of observation.

One of the most effective ways to reveal a character's character is inner speech. One of the manifestations of internal speech is called "internal monologue". Through it, the reader looks into the inner world of the hero of the work, through which he learns the thoughts and feelings of the hero. The author sets the plot of the work in motion by giving his character a certain character and psychological characteristic.

When talking about the specific features of a certain work in translation, one should imagine the difficulties and complexity of the work of the translator who recreated the most delicate aspects of thoughts, images and feelings reflected in the original text in another language. In the original itself, sometimes replacing one word with another can lead to serious losses in meaning.

Taking into account the above-mentioned points, the translator, aiming to recreate the characters of the characters in the work in his translation, should do the following before starting to translate the work: determine the main idea of the work, the author's purpose for writing it; determination of social and political events during the creation of the work, the characteristics of its dependence on the creation of the work; acceptance of the hero of the work as a whole person; to be able to analyze the reactions of the characters to the events in the work; to have a generalized impression of their appearance, habits, tone and manner of speaking, fluency of speech; an in-depth analysis of the relationship of the secondary characters depicted in the work to the main character of the work; it would be desirable to ensure that the characters engage in a lively conversation with each other, rather than allowing their speech to come out artificially.

The translator can achieve the main achievement by fulfilling the above requirements in recreating the character of the characters of the work in the translation, that is, the characters in the translation move freely as a monad of the original.

References:

1. Ibragimova, M. B. (2016). Research of Uzbek Literature by English Scientists. *International Scientific Journal*, 5. – pp. 39-45.
2. Kerr, J. (1989). *Fiction against History: Scott as Storyteller*. Cambridge: Cambridge University Press.

MULTICULTURAL LITERATURE AND ITS ROLE

Nilufar Khamdamova

Teacher, Gulistan State University

Yusupova Marjona

Graduate Student, Gulistan State University

Abstract. The purpose of this article is to discuss the concept of multicultural literature and its role. As well as this, it is aforementioned opinions of some scholars in this article.

Keywords: Culture, multicultural, multicultural literature.

It is fair to say that, culture is expressed in various forms of human life and activity, as well as in the material and spiritual wealth they create. Culture is used to explain a specific historical period, specific society, people and nation, as well as specific areas of human activity and life. In a narrow sense, the term culture is used only in the sphere of the spiritual life of people. Every nation has its own culture. Culture means the customs, dress, laws, art, beliefs, and internal activities of a certain nation. In this article, I want to share my own information and some opinion of scientists about multicultural literature and its role.

Culture is the sum of knowledge, belief, experience, values, religion and the like of each nation or people. Since every nation has its own culture, cultures are also diverse. Multicultural means consisting of or relating to people of many different nationalities and cultures. Multicultural literature teaches us the customs and values of different nations.

Yokoto pointed that " There are various definitions for multicultural literature. Broadly defined, multicultural literature includes literature about people who are considered outside of the mainstream of society and have been in some manner marginalized. This definition would include people from diverse cultural, linguistic, socioeconomic, and religious backgrounds... A more narrow definition of multicultural literature focuses on people of color from diverse cultural, linguistic and religious groups. " (Yokoto, 2011).

In today's age, we live in a multicultural world. Knowing and studying the culture of different nations broadens our horizon and increases our knowledge about those nations. It also teaches us valuable lessons about tolerance, equality, and intercultural friendship. By studying multicultural literature, students and pupils not only broaden their worldview, but also have the right to communicate closely with people from other cultures.

Hseu and Hetzel explained that " Multicultural literature serves as a powerful tool in enabling students to gain a better understanding of both their own culture and the cultures of others. Through this deeper knowledge, relationships can be strengthened, bridging the gap between students from diverse cultural backgrounds. " (Hseu & Hetzel, 2000).

It can be observed that through the study of multicultural literature, a relationship of kinship is created between people of two or more cultures. It not only brings people closer to each other, but also brings closer the ties of nations and strengthens the bonds of friendship.

In addition to this, Steiner said about multicultural literature that " Multicultural literature promotes the interaction of children across differing ethnic backgrounds. " (Steiner et al., 2008).

Furthermore, studying multicultural literature is also useful for work and business. That is, it encourages the exchange of ideas and views. Knowledge of different cultures leads to new opportunities, innovation and more effective working relationships. For instance, if a person who goes to another country for work is aware of its culture, he or she will quickly start communicating and adapt to work. Along with this, he or she gets along well with employess and promotes open communication that fosters cooperation and team spirit. Working with mutual understanding, first of all, develops a culture of cooperation and reduces conflict in the workplace.

The study of multicultural literature also shows that there are commonalities between cultures. It also demonstrates that people have the same feelings regardless of their religion, nationality, belief and race.

Steiner explained that " Multicultural literature fosters positive self-esteem and prevents students from feeling isolated. It has the ability to nurture respect, empathy and acceptance among all students " (Steiner et al, 2008).

Additionally, Monobe and Son aforementioned that " Multicultural literature can help students develop global awareness by introducing them to current cultural issues. When students vicariously experience the feelings and emotions of others through literature, they are encouraged to look critically at the world and gain a greater understanding of the global community." (Monobe & Son, 2014).

Moreover, the study of multicultural literature arouses interest among foreign tourists. Every year tourists from various nations visit our country. They visit to the historical places of our country and learn about its origins, cultural and spiritual heritage, immortal works and cultural monuments of our great ancestors who lived in ancient times. Studying the culture and traditions of our country has aroused great interest in all tourists, and therefore the number of tourists is increasing every year. In the same way, many tourists, humans, scientists, and also teachers from our country travel to study the culture of other countries and acquire the necessary knowledge for themselves. The role of multicultural literature in the life of all people is incomparable.

Concluding from the points mentioned above, multicultural literature develops our knowledge and skills about different cultures, offers varying perspectives, spans the curriculum, promotes an appreciation for diversity and provides enjoyment. Thus, multicultural literature plays an important role in every aspect of people's lives. So, conditions should be created for studying and teaching multicultural literature to the younger generations. Because this will be one of the great steps taken to strengthen the unity and solidarity of the nations and the people living there.

Literature:

1. Yokota, J. (1993). Issues in selecting multicultural children's literature. *Language Arts*, 70, 156-157.
2. Yokota, J. (Ed.). (2001). *Kaleidoscope: A multicultural booklist for grades K-8*. Urbana. IL: National Council of Teachers of English.
3. Hseu, M., & Hetzel, J. (2000). Bridging the Cultural Divide Through Multicultural Children's Literature. <http://buddies.org/articles/Literature.html>.
4. Steiner, S. F., Nash, C. P., & Chase, M. (2008). Multicultural Literature That Brings People Together. *Reading Teacher*, 62(1), 88-92.
5. Monobe, G., & Son, E. H. (2014). Using Children's Literature and Drama to Explore Children's Lives in the Context of Global Conflicts. *The Social Studies*, 105(2), 69-74.

THE SIGNIFICANT ROLE OF WOMEN IN XIV-XVII CENTURIES IN SOCIETY OF CENTRAL ASIA

Mavlanova Gulnigor Bahriddin qizi,
Teacher, Termez State University
Hayitova Zarrinabonu Farhod qizi
Student, Termez State University

Abstract. This article focuses on the importance of Central Asian women in the Middle Ages and their role in society, their rights, way of life, and their attitude towards the Waqf Department and also, what they did, as well as important aspects such as the issue of gender equality of women in the Middle Ages. We can see that regardless of the period, women have never had a lower place than men, their contribution to the improvement and development of the country is no less than the representatives of other sexes, and the image of a woman has always taken a place in the ranks of national heroes.

Key words. Central Asian women, Waqf donations, well-born women, gender equality, nationality, women heroes.

Central Asian Women lived in oases and destinations along the Silk Road, living one of the many lifestyles that still exist today. Central Asian Women played a major role in the cultural exchanges that took place along these historical paths. The nomadic communities living next to the lands of present-day Kazakhstan, Kyrgyzstan, Afghanistan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan had their own social structures, based on herding herds in large meadows and deserts, traveling long distances on horseback. Throughout Central Asia, they coexisted with settled populations scattered in oases and pockets of cultivated land in river valleys.

Women played a remarkable role in society by performing many tasks such as riding horses, so many housework, pitching and taking down tents, teaching and rising children, making handicrafts. In addition, they had recognized status in dealing with domestic issues such as the sale or purchase of the family's livestock. The saddest thing is that from the earliest history, women have been viewed only as procreators, servants who do household chores, and child-minders who raise their children.

“If there were no women, we would be deprived of help in the first moments of our lives, later of pleasures, and the finally of our fists”, said a French scientist. Women is so unique that it is difficult for us to define her more than that. Women height shows that she is not made for mental or physical work like *hoeing*. (a long-handled gardening tool with a thin metal blade, used mainly for weeding).

A woman's obligation to live is not as it is, but in the form of suffering: childbirth, raising a child, being dependent on the husband. A woman was not created for great pains, great joys, and tasks that require appreciation. Her marriage should be calmer, happier, and smoother than that of a man. On the other hand, there have been brave and strong, self-confident female figures in every era, just like men. Among the women, passionate rulers, wise advisers, accomplished sages, excellent scientists, beautiful poets, and clever art historians have also grown up. As an example, we can take the Timurid Princesses who lived in the Middle Ages in Central Asia. Their bravery and tolerance qualities were already known to the whole world at that time. For example, if we take the great Timured princess Bibi Khanim (1341- 1408), we will not be mistaken if we say that she is our great ancestor, who was admired by Amir Temur with her beauty, grace and entrepreneurial qualities. Amir Temur had other wives in his harem before marrying Princess Saraymulkhanim. But, Bibikhanim, who belonged to the Khan's generation, was considered the greatest of all the queens in the harem. A highly perceptive, shrewd, humanitarian, patriot, well-aware of the political, social, economic and cultural life of the country, participated in the affairs of the kingdom with wise advice. In particular, she paid special attention to science and education, construction and endowment works. Besides, she always patronized students. Bibikhanim often accompanied Amir Temur during his military campaigns. According to the unanimous information of the historical sources, the very shrewd, enterprising Princess took an active part in solving some of the problems that arose in the management of the kingdom with her wise advice. Although Temur did not openly obey the Princess, he always felt the need for her sensible ideas.[1] This opinion completely proves that even in the Middle Ages, women were the closest companions of their husband.

In the Middle Ages in Central Asia, not only the noble princesses, but also the women living among the common people were not inferior to the princesses. As the proof of this, there was a division made up of women among the armies of Amir Temur. According to historian Akbar Zamanov, the composition of Amir Temur's troops was diverse, and several thousand women were recruited into military service. Most of the female warriors belonged to nomadic

clans. Ibn Arabshah, a Syrian historian who lived in the 15th century, writes about this: *"There were women among Timur's army, who showed courage in the conflicts with the enemy. They did more than men who were skilled in spearing, swordsmanship, and archery. If one of them got pregnant and had pain on the way, she immediately put her aside. After she quickly collected herself, she rode into the battle on her chariot".[2]*

Women participated directly and indirectly in the fields of creativity, trade and crafts, education, and social protection in the Middle Ages. Especially, in waqf [charity] work. The organizers of this work were mostly men, but the role of women was also active. Particularly, noble women have gone down in history with the large donation they founded. In later centuries, even middle-class women contributed to the development of beautification and education through their endowments. At least they turned their private property into a family waqf [generational waqf] in order to provide economic support for the lives of their relatives and children. However, no specific information has yet been found about the waqfs founded by women in the region before the 13th century. Documents of several waqf institutions founded by women in Mowarounnahr during the Timurid era have survived in the form of originals or photocopies. One of them is the foundation of the Aybibi inaq mosque in Bukhara. According to her waqfnama, which was updated in the Bukhara treasury in 1205-1790, this woman's name was Aykhanim, and her father was a ruler [Sultan al-Azam and Haqan al-Akram]. The occurrence of the name Jome' in the foundation document of the house of Khoja Muhammad Porso (d.1420) indicates that it belongs to much earlier period.

In the 20s of the 16th century, the foundation founded by Mrs. Mehr Sultan, the wife of Shaybani Temur Sultan (d. 1514), can be said to be the largest foundation donation made by women in the region. This generous woman went down in history as the donor of the madrasah complex named Madrasai Oliyai Khania, which her father-in-law Muhammad Shaybani Khan (d.1510) started to build in Samarkand. Because, the construction of this complex, which consists of two parts such as Madrsai Janubya and Madrasai North, was not completed during the military campaigns of Muhammad Shaybani Khan and his son Temur Sultan. Mrs. Mehr Sultan, with her foundation completed the construction of the Madrasah North building in the complex, the construction of the couch where more thirty members of the Shaybani family were buried, and other beautification works.[3] We can count even more women members in waqf and wonderful construction works. Especially, in Central Asia, they are considered masterpieces built in the Middle Ages. Not only we can see women in society only as housewives or charity founders, but also as representatives of public affairs and social scientists. We will see the examples of several representatives who lived in Central Asia in the Middle Ages as the basis of these statements. At the beginning of our article, we talked about one of these assignee, that is Bibikhanim. Another of our great female characters is Nadirabegim (1792, Andijan – 1842, Kokan). Anyone who remembers this woman will see an Uzbek woman who lived in notable hardships. She was a state administrator, a poet, a perfect enlightened person and a mother. After the early loss of her husband, her whole life was very difficult. All state affairs and children's upbringing remain in the hands of a single mother. She strove to develop culture and the art. Nadira's contemporary Qazi Abdunabi Khatif's unfinished epic saga shows her life and social activities with convincing evidence: "My goal in writing the work is to show that Nadira is a wise, understanding, advisable woman who appreciates knowledge and words..."

After Umar Khan's death this pearl of chastity considered it ungrateful that the days would pass in such a sad way. She went to the Chahorchaman garden like Gulistan, and summoned the virtuous, scientists, calligraphers, painters from Fergana, Tashkent, Khojand, Andijan and other

cities to his service". Nadira copied several books and encouraged poets to write new works. The poetess personally inspected the beautiful writing and decoration of the covers of the 'devan's. She gave gold pens and silver pencil cases to secretaries who worked well and promoted them to the position of "Golden Pen". Nadira paid attention to the construction of bazaars and stalls, mosques and madrasas, caravansarays. She built the Madrasa Chalpak in Goristani Kalon and the Mohlaroyim maadrasa in Tagagarlik.[4] The literary heritage of her is one of the beautiful examples of classical poetry in terms of its ideological and artistic importance. Her incomplete Uzbek book is stored in the fund of the Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of Uzbekistan.

Only one women introduced such changes and innovations in society. Such female leaders and sociologists form a wide range not only in the Middle Ages, but also up to the present day. Attempts to protect the rights and interests of women, to achieve their full participation in the social and economic life of the country, and to ensure gender equality began to appear since ancient times. The issue of gender equality was especially evident during the Timurid period. The Timurid princesses had a legal and political role in the society, and they indirectly participated in the management of the statue.

Reference:

1. Turg'un Fayziyev. Temuriy malikalar. Toshkent 2019. – 5-b
2. Ibn Arabshoh. Amir Temur tarixi ("Ajoyib ul-mazkur fi tarixi Taymur"). Ijod 1992
3. O'.Sultonov. O'rta Osiyoda ayollar vaqflari. 2021.14.02
4. Z. Abdullayeva. X. Razzoqovning "Nodira", "Alam va qasos" dramalarida xarakter va konflikt masalasi. June 2022
5. M. Bekova. The issue of gender equality in Central Asia [in the case of the women in the Alpomish saga].
6. Gazeta.uz./2022/04/09/amir-temur/
7. Gender roles and Statues. Everyculture.com
8. Tafakkur.net/Nodirabegim.haqida

HISTORICAL AND CULTURAL CONTEXTS IN ABDURAZZAQ GURNAH'S NOVELS

*Qarshiyeva Tamara
o'qituvchi, TATU Qarshi filiali*

Abstract. This article is about Abdulrazak Gurnah's novels "Paradise and By the Sea" which are both deeply rooted in the historical and cultural context of East Africa. Gurnah, who was born in Zanzibar and now lives in the UK, has long been regarded as a leading voice in African literature. His novels explore themes of migration, displacement, identity, and cultural conflict, all of which are shaped by the historical and cultural forces that have shaped the region. One of the key themes that emerges from both novels is the legacy of colonialism in East Africa. The region was colonized by various European powers, including the Portuguese, the Germans, and the British, and this history has had a profound impact on the social, economic, and political landscape of the region. In "Paradise" and "By the Sea", Gurnah depicts the legacy of British colonialism in Zanzibar, and the ways in which it has shaped the island's society and culture. In "Desertion," Gurnah explores the tensions that exist between the Indian community and the African majority, which are rooted in the legacy of colonialism.

Keywords: Colonialism, multicultural literature, East Africa etc.

Abdurazzaq Gurnah is a well-known Tanzanian-British novelist and academic. He was born on August 20, 1948, in Zanzibar, Tanzania. Gurnah is a prolific writer who has published several novels, including "Paradise" (1994), "By the Sea" (2001), and "Desertion" (2005). He is known for his exploration of themes such as migration, identity, displacement, and cultural clashes. In 2021, Gurnah was awarded the Nobel Prize in Literature for his "uncompromising and compassionate penetration of the effects of colonialism and the fate of the refugee in the gulf between cultures and continents." He is the first Black British author to win the prize.

Abdurazzaq Gurnah's contributions to multicultural literature are significant. His work often focuses on the experiences of migrants and refugees, exploring the complexities of their cultural identities and the challenges they face in adapting to new environments. Through his writing, Gurnah has helped to give voice to people whose stories are often overlooked or marginalized in mainstream literature.

Abdurazzaq Gurnah's novels provide a unique and insightful window into the historical and cultural contexts of East Africa, and their impact on literature and society. Through an in-depth analysis of Gurnah's works, this thesis explores the social, political, and cultural contexts in which they are situated, and examines how these contexts shape the themes, characters, and literary techniques employed by the author. By providing a comprehensive analysis of Gurnah's novels, this article sheds light on the complexities of historical and cultural contexts, and demonstrates how they impact literary production and reception in East Africa and beyond.

The article will begin by introducing the significance of Gurnah's works as a means of understanding the historical and cultural contexts of East Africa. It will then delve into the specific historical and cultural contexts portrayed in his novels, analyzing the social and political structures, cultural traditions, and economic realities that influence the lives of his characters. Gurnah's literary techniques and language use reflect these contexts, and how they contribute to the overall themes and messages conveyed in his works.

This article aims to provide a comprehensive analysis of the historical and cultural contexts in Abdurazzaq Gurnah's novels, and to demonstrate their significance in understanding the literary and cultural traditions of East Africa. By examining the complex relationship between literature and historical and cultural contexts, the thesis will contribute to a deeper understanding of the social and cultural realities of East Africa, and the impact of these contexts on literary production and reception.

Gurnah's novels are also notable for their nuanced and complex portrayals of cultural clashes and tensions. He is skilled at exploring the intricacies of cross-cultural interactions, and his work highlights the ways in which cultural differences can both enrich and complicate our lives.

Gurnah's work has been instrumental in expanding the scope of multicultural literature, bringing new perspectives and experiences to the forefront of literary discourse. His contributions have helped to enrich our understanding of the complexities of cultural identity and the ways in which cultural differences can shape our lives.

"By the Sea": "By the Sea" is a novel that tells the story of Saleh Omar and his family, who leave their home in East Africa and move to a small seaside town in England. Saleh is a teacher who has always been fascinated by the sea, and he is drawn to the town because of its coastal location. However, life in the town proves to be difficult for Saleh and his family, as they struggle to adapt to their new surroundings and deal with the prejudices and misunderstandings of the local community. The novel explores themes of migration, cultural identity, and the complexities of cross-cultural interactions.

"Paradise": "Paradise" is a novel set in East Africa in the early 20th century. It tells the story of Yusuf, a young man who is sent to live with his uncle in the city of Dar es Salaam. Yusuf is a skilled carpenter, and he quickly becomes involved in the city's thriving construction industry. However, as he becomes more successful, he also becomes more enmeshed in the complex web of politics, corruption, and violence that characterizes life in the city. The novel explores themes of colonialism, cultural identity, and the intersection of personal and political power.

Abdurazzaq Gurnah's novels, "Paradise" and "By the Sea," use multicultural literature to explore complex themes related to cultural identity, migration, and cross-cultural interactions.

In "Paradise," Gurnah explores the impact of colonialism on East Africa, highlighting the ways in which European powers exerted control over African countries and reshaped the region's cultural landscape. The novel also explores the intersections of personal and political power, showing how individuals are both shaped by and able to shape the larger social and political forces that surround them. Through its exploration of colonialism and cultural identity, "Paradise" uses multicultural literature to shed light on the complex histories and power dynamics that underpin global relationships.

Similarly, in "By the Sea," Gurnah uses multicultural literature to explore the experiences of migrants and refugees as they adapt to new environments and navigate the complexities of cross-cultural interactions. The novel highlights the challenges that migrants face as they attempt to forge new identities and build connections in unfamiliar places. It also examines the prejudices and misunderstandings that can arise in multicultural settings, as well as the potential for cultural differences to enrich our lives and broaden our perspectives.

Overall, Gurnah's use of multicultural literature in both "Paradise" and "By the Sea" reflects his commitment to exploring complex themes related to cultural identity, migration, and cross-cultural interactions. Through his work, Gurnah has helped to give voice to marginalized communities and to deepen our understanding of the complexities of the human experience.

References:

1. "Paradise" by Abdulrazzaq Gurnah Published in the United States by The New Press, New York Distributed by W. W. Norton & Company. Inc., 500 Fifth Avenue, New York, NY 10110
2. "By the sea" by Gurnah, A. (2001). New York, NY: New Press
3. Hassan, W. S. (2016). Migration, masculinity, and the postcolonial aesthetics of Abdulrazak Gurnah's desertion. *Research in African Literatures*, 47(2), 135-153. doi:10.2979/reseafrilite.47.2.10
4. Lachman, K. (2007). Abdulrazak Gurnah's "Paradise": Writing Beyond the Politics of Representation. *Journal of Commonwealth Literature*, 42(2), 43-55. doi:10.1177/0021989407078382
5. Davies, D. (2018). The Function of Nostalgia in Abdulrazak Gurnah's "By the Sea". *Journal of Postcolonial Writing*, 54(1), 75-86. doi:10.1080/17449855.2017.1407843

BOLALAR FOLKLORIDA ONALARNING TUTGAN O'RNI HAMDA AHAMIYATLI JIHATLARI

Shayzaqov G'ulom Muxtorovich,

Guliston davlat universiteti "Fakultetlararo chet tillar" kafedrasida o'qituvchisi,

Hayitboyev Yorqinjon O'rmonali o'g'li,

Guliston davlat universiteti O'zbek tili yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek xalq og'zaki ijodida, xususan, bolalar folklorida ijrochilik va ijodkorlik borasida onalarning tutgan o'rnini, ular tomonidan aytilgan ayimlarning mohiyati, mazmuni va ahamiyati haqida fikr yuritiladi. Maqola professorlar, olimlar,

folklorshunoslar tomonidan aytilgan mavzuga doir fikrlardan iqtibos bilan boyitilgani va dalillar asosida yozilgani bilan ham ahamiyatga molikdir. Ushbu mavzu bo'yicha ilmiy izlanuvchilar tadqiqot ishlarini ham olib borgan va Zomin qishloqlaridagi aytimlarga alohida to'xtalgan.

Kalit so'zlar: folklorshunoslik, bolalar folklori, alla, ijodkorlik va ijrochilik, erkalamalar.

O'zbek xalq og'zaki ijodining shakllanishi qadim tarixga borib taqaladi. Chunonchi, insoniyat ong bilan fikrlashni boshlagan ondan boshlab, go'zallikka, olamni tushunishga, uning sir-asrorlaridan boxabar bo'lishga, yaxshi yashashga, san'atga, madaniyatga intilgan. Bu yo'lda qilingan harakatlar ham, albatta, besamar ketmagan. Bugun yer yuzida qancha xalq bo'lsa, ana shuncha xalq og'zaki ijodi mavjud. Demak, folklor eng ommalashgan, insonga bolalik davridan hamroh bo'lgan va umrining oxiriga qadar hamrohlik qiladigan xalq og'zaki ijodining eng yorqin namunalarini birlashtirgan ijodiy majmuadir.

Millat borki, uning og'zaki ijodi shakllangan, asrlardan asrlarga o'tgan, xalqni tarbiyalagan, yaxshilik va ezgulikka yetaklagan, milliy qadriyatlar va urf-odatlarini o'zida singdirgan bo'ladi. Shu o'rinda o'zbek xalq og'zaki ijodida bolalar folklori alohida o'ringa ega hisoblanadi. Bu borada ko'plab olimlar, taniqli fan arboblari ilmiy izlanishlar olib borgan. O'zbek xalq og'zaki ijodi millatni, ayniqsa, o'sib kelayotgan yosh avlodlarni tarbiyalashda nihoyatda katta ahamiyatga egadir. Bu borada esa, bolaligimizdan qulog'imizga chalingan, biz sevgan va quvonib aytib yurgan qo'shiqlarimiz – bolalar folklori inja tuyg'ularni o'zida mujassamlashtirgan san'at bo'lsa, uning har bir aytimi, qo'shig'i bevosita eng buyuk san'at asaridir. Bu o'rinda muqaddas onalarimiz tomonidan mehr bilan aytiladigan va maroq bilan tinglanadigan allani eslashning o'zi kifoya.

Bolalar folklori haqida bir qancha qimmatli va qiymayli fikrlar ham mavjuddir. Buxoro davlat universiteti professori, filologiya fanlari doktori Ohunjon Safarov “O'zbek xalq og'zaki ijodi” kitobida bolalar folklori haqida shunday yozgan edi: “O'zbek folklori va folklorshunosligini bolalar og'zaki ijodisiz tasavvur qilish qiyin. Garchi bolalar og'zaki ijodi umum folklorning tarkibiy qismi sanalsa-da, faqat o'zigagina xos xususiyatlarga ham ega. Bu hol uni alohida hodisa sifatida ajratib o'rganishni ehtiyojga aylantira bordi. Bolalar folklori kichkintoylar olami bilan kattalar dunyosining uyg'unlashuvi oqibatida yuzaga kelgan o'yinlar, qo'shiqlar va muzikali poetik janrlarning butun bir tizimi tarzida tarkib topgan. Uni yaratishda kattalar ham, bolalar ham baravar hissa qo'shishgan. Kattalar bolalarni erkalash poeziyasini yaratishganki, alla, aytim, olqish, erkalama, ovutmachiq, qiziqmachiq va qaytarmachiq singarierkalash motiviga limmo-lim janrlar tizimi onalik folklori tarzida xarakterlanadi. Bunday deyilishining sababi shundaki, bu janrlarga mansub asarlarning ijodkorligi va ijrochiligida onalar bosh rol ni o'ynashadi”.

“Onalar borki, olam munavvar”, “Onalar oyog'i ostida jannat”, “Onasi borning – baxti bor”, “Onalar deb olam yashaydi”, “Onalar – yerdagi farishtalardir”, “Onalar – dardga darmonlar”, “Onasiz uy – nursiz qo'rg'on”, “Onalar – haqiqiy duogo'ylar”, “Eng beminnat mehr – onalarnikidir”, “Onadan tug'ilmish payg'ambarlar ham”, “Sochlaridek tilaklari oq”, “Onalar farzand uchun yashaydi”, “O'lgunicha bolam der o'zbeklarning ayoli” kabi hikmatli so'zlarni va hayot haqiqatlarini tez-tez eshitamiz, qalbimizdan his qilamiz. Dunyoda hech bir soha yo'qki, onalarning aralashuvisiz rivojlangan, taraqqiy topgan bo'lsa. Bugun mamlakatimizda ona va bola salomatligini saqlash, muhtaram va muqaddas zotlarga alohida mehr-muhabbat ko'rsatish borasida Davlat siyosati darajasida amaliy ishlar olib borilmoqda. Sababi, onalarning niyatlari, o'zlari kabi samimiy tilaklari har bir sohaning, har bir ishning rivojida muhim ahamiyat kasb etadi. Bolalar folklorida esa, shu muhtaram zotlarning dil so'zlari, iztiroblari, kelajakdan umidlari, tilaklari, niyatlari va bor qalb so'zlari mujassamlashadi. Misol uchun quyidagi alla matniga e'tibor beraylik.

Alla aytay tong otguncha,

Uyqu kelmas kun botguncha,
 Nuri diydami, alla,
 Qo'zichog'im, alla.
 Alla, alla, alladan-ay,
 Kokillari tillodan-ay.
 O'qib kelgan mullodan-ay,
 Alla, qo'zim, alla.
 Alla, qo'zim, ol, qo'zim,
 Olmalari nor qo'zim.
 Anjirlari bol qo'zim,
 Alla, bolam, alla.
 Umrinning shirin oni,
 Oq bug'doyning noni.
 Hamma yomon ko'rsayam,
 O'qib kelgan mullodan-ay,
 Qizil gulning joni,
 Dilimning mehmoni.
 Darding olay o'zim,
 Onasining joni,
 Alla-yo, alla.
 Sen boshimning bahori,
 Sen umrimning nahori.
 Sen qalbmning ohori,
 Onasining shunqori,
 Alla-yo, alla.

Inchunun, onaning farzandga bo'lgan muhabbatiga dunyodagi hech qaysi kuch teng kela olmaydi. Faqatgina onalargina o'z jonlaridan kechib bo'lsa ham farzandlarini himoya qilishadi. Xato qilgan insonni butun dunyo qoralasa ham faqatgina onalar oqlaydi, haq deb biladi. Farzandning eng og'ir xatosini ham volidalar kechira oladi. Bunday buyuklikka erishish uchun faqatgina ona bo'lish, onalikni his qilish lozim. Yuqoridagi allada "Alla aytay tong otguncha" deyilishi ham fikrimizning isbotidir. Farzandning kokillarini tilloga o'xshatish ham faqatgina onalarga xosdir. Kezi kelsa, onalar uchun farzandning kokili tillodan ham qimmatdir. "Umrinning shirin oni, oq bug'doyning doni", deyilishida ham o'zgacha ma'no va mohiyat mujassamdir. Shu o'rinda o'quvchida bug'doy bir xil bo'ladi-ku, uni oq-qoraga ajratish xato emasmi, degan fikr uyg'onishi mumkin. To'g'ri, bug'doy un holiga kelgunicha bir xil bo'ladi. Shoir tasvirda "Quyosh nurida taraladigan yal-yal oltin rangli" tusda namoyon bo'ladi. Ammo unning har xil navlari bor. Bu allada esa, ona o'z farzandini oliy navli unga, bug'doyga qiyoslayapti. Bu o'xshatishga shunchaki yondashish xato, albatta. O'zbekiston xalq shoiri Halima Xudoyberdiyeva aynan shunchakilik borasida quyidagicha yozgan edi:

Shunchaki yozmoqqa, ko'ngil to'lmaydi,
 Shunchaki yozmoqqa bormaydi qo'lim.
 Shunchaki yozganga chidab bo'lmaydi,
 Shunchaki yozmoq bu – shoirga o'lim.

Darhaqiqat, shunchakilik nafaqat shoir uchun, balki barcha soha vakillari uchun ham adashmoq yo'lidir. Qachonki, ishga puxta yondashilsa, o'shandagina yaxshi natijaga erishish mumkin. Yuqoridagi allada farzandni oliy navli bug'doyning – oq bug'doyning noniga

qiyoslanishida ham katta ma'no bor. Zotan, bug'doy – rizq-ro'zimizdir. Non esa, farzand qatori eng ulug' ne'matdir. Allaning xotima qismi yaqinlashgani sari onalik mehri ham yanada yorqinroq aks etadi. “Darding olay o'zim”, deya ijro qilinishida ham yuksak mohiyat mavjudki, buni o'quvchi yaxshi tushunadi, anglaydi, his qiladi.

Bolalar folklorida shunday erkalamalar ham mavjudki, ularni tinglab nafaqat bola, balki katta yoshli kishilar ham xursand bo'lib ketishadi. Xususan, Zomin tog'i atrofidagi qishloqlarda quyidagicha satrlar mavjud.

*“Aylanayin, oydog'im,
Kenchagi jo'q bo'ydog'im.
Jugurib-jugurib jelasan,
Jalpiz terib kelasan.
Somsa qilib beraman”*

Ko'rinib turibdiki, bolalar folklorida nimaiki ijod namunasi, aytimi bo'lmasin, unda onalarning ijro mahoratidagi mehr ustunlik qiladi. “Do'mbog'im”, “Oppog'im”, “Yulduzim”, “Qunduzim”, “Asalim”, “Shakarim”, “Qaymog'im”, “Shirininim”, “Umrimning mazmuni”, “Hayotimning guli”, “Shunqorim”, “Qo'chqorim”, “Mohim”, “Quyoshim”, “Suyangan tog'im”, “Ishongan bog'im”, “Kelajagim”, “Oppoq unim”, “Nurli kunim”, “Oymomom”, “Boychechagim”, “Oq qantim”, “Ota qizim”, “Ona qizim”, “Ota o'g'il”, “Ko'zimning oq-u qarosi”, “Uying nurga to'lgur”, “Ka'bani ziyorat qilgur”, “Meni hajga olib borgur”, “Iymonligim”, “Rahmat keltiradiganim” kabi xalqimizga, mehribon ota-onalarga yarashigan qalb so'zlari – erkalamalarni eshitib katta bo'lgan, ulg'aygan, kamol topgan bola borki, kelajakda yaxshi ishlarni qilishni orzulaydi. Chunki, u bolaligidan ezgulikni tarannum etgan fikrlarni eshitgan. Ana shu g'oyalar asosida tarbiyalangan. Demakki, har bir ijod namunasi asosida ezgulik g'oyasi aks etadi. Quyida yana bir allani tahlil qilishga va undagi ijrochi onaning mehrini tasvirlashga harakat qilamiz.

*“Alla aytib uxlataman,
Alla, qo'zim, alla.
Qanday seni yupataman,
Alla, bolam, alla.
Kichkinasan, lolasan,
Alla, bolam, alla.
Qachon katta boiasan?
Alla, bolam, alla.
Alla, alla, orastasan,
Alla, qo'zim, alla.
Gunohi yo'q norastasan,
Alla, bolam, alla.
Bog' ichida chaman gullar,
Alla, qo'zim, alla.
Sayraydi shaydo bulbullar,
Alla, qo'zim, alla.
Sendan kelar gulisi,
Alla, bolam, alla.
Ota-onamning birisi,
Alla, qo'zim, alla.
O'yimali to'nlr bo'yingga,*

*Alla, qo'zim, alla.
Qo'ydan-qo'chqor to'yingga,
Alla, bolam, alla.
Senga allalar aytaman,
Alla, qo'zim, alla.
Soyalaringda yotaman,
Alla, bolam, alla''*

Farzandni tog'dagi lolaga qiyoslash – eng chiroyli o'xshatishlardan biri hisoblanadi. Demakki, allalar ana shunday o'xshatishlardan, qiyoslashlardan, erkalashlardan, umidlarni ifoda etishdan iborat bo'ladi. “Gunohi yo'q norastasan”, deyilishida ham mazmun birlamchidir. Xalqimizda “Bolaning gunohi bo'lmaydi”, degan fikrat ham mavjuddir. “O'ymali to'nlar bo'yingga, qo'ydan-qo'chqor to'yingga” deyilishida esa, kelgusidagi rejalar, yaxshi niyatlar mujassamlashgan. To'y o'zbek xalqining eng sevimli, asrlar davomida shakllangan an'analaridan, qadriyatlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, sunnat to'yini o'tkazish har bir ota-onaning orzusidir. Yuqoridagi allada ham bo'lg'usi o'tkaziladigan to'yga qo'y-u qo'chqorlar, zarbof to'nlar tayyorlanishi bo'yicha onaning ezgu g'oyalari, kezi kelsa, ayollik rejaları aks etgan. Xulosa o'rnida aytish joizki, bolalar folklorida onalarning ajralmas va ajratib bo'lmas o'ni bor. Bu borada ularga teng keladigan ijodkorlar ham, ijrochilar ham mavjud emas.

Adabiyotlar:

1. Ohunjon Safarov. O'zbek xalq og'zaki ijodi.–T.: “Musiq’a”, 2010.
2. Omonulla Madayev. O'zbek xalq og'zaki ijodi. – T.: “Mumtoz so'z”, 2010.
3. Mirzayev T. va boshqalar. O'zbek xalq og'zaki ijodi xrestomatiyasi.–T.: “Aloqachi”, 2008.
4. Halima Xudoyberdiyeva. Buyuk qushlar. – T.: “O'zbekiston”, 2012.
5. <https://ertak.uz/songs/655>

SHAXMATNING ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIKDAGI O'RNI

Xoliqov Umidjon Kuchqarovich
«Pedagogika» kafedrasida o'qituvchi
Abdualimova Madina Akbar qizi

o'zbek tili va adabiyot yonalishi 36-22 guruh talabasi, Guliston davlat Instituti

Annotatsiya. Ushbu maqolamizda biz shaxmat va adabiyot o'rtasida juda ko'p umumiy tomonlar uyg'unligini yoritib bermoqchimiz, O'zbekistonning buyuk shoir va adabiyotchilarimizning qalamlariga mansub bo'lgan she'rlari keltirilgan.

Kalit so'zlar: Shaxmat, she'riyat, barkamol avlod, debyut, mitelshpil, endishpils, adabiyotchilar, tugun, kulminatsiya.

Mamlakatimizda bunyodkorlik jarayoni amalga oshayotgan hozirgi paytda ma'naviy-axloqiy etuk, intellektual rivojlangan, jismonan baquvvat, o'tkir zehni, har tomonlama kamol topgan shaxsni shakllantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Jumladan, muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev o'z ma'ruzalarida: Buyuk tarixda hech narsa izziz ketmaydi. U xalqlarning qonida, tarixiy xotirasida saqlanadi va amaliy ishlarida namoyon bo'ladi. Shuning uchun ham u qudratlidir. Tarixiy merosni asrab-avaylash, o'rganish va avlodlardan avlodlarga qoldirish davlatimiz siyosatining eng muhim ustuvor yo'nalishlaridan biridir, [1. 29- b.] deb ta'kidlaganlar.

Quyida, xalqimiz suygan shoirlar Erkin Vohidov, Abdulla Oripov, iste'dodli yozuvchi O'tkir Hoshimov va Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy Universitetining professor

o'qituvchilari benazir va ardoqli ustozlar O.Tog'aev, I. Qo'chqortoev, J.Musaev, A.Qayumov, U.Normatov, B.Qosimov, S.Umirov, T.Dalimov, Azimboy Sa'dullaev, Anatoliy Sa'dullaev, R. Inog'omov, akademik S.Sirojiddinov, Y.To'raqulov, O. Sodiqov, T.Azlarov, T.Sarimsoqov, M.Salohiddinov, A.Abduazizov, Sh.Rahmatullaev, T.Sirliboev, K.Muqimov, N.Ibragimov, T.Ernazarov, taniqli yozuvchi X. Do'stmuhammad ishtirokidagi o'yinlar chog'ida tarixiy mahorabalar, badiiy asarlarning yorqin syujetlari katakka ko'chib, bamisoli o'tmish jonlangan. Bu esa shu atrofda yig'ilgan yoshlar, ayniqsa, talabalar uchun o'ziga xos saboq, yosh shaxmatchilar uchun mahorat darsiga aylanib ketgan. [5. 23- b.]

Mazkur universitetning faxriy bitiruvchisi- O'zbekiston xalq shoiri Erkin Vohidovning shaxmatga bag'ishlangan "She'r va shaxmat" she'ri ham o'sha qizg'in va samimiy kechgan shaxmat uchrashuvlarida tug'ilgan. Mana, qalbimizga yaqin bo'lgan o'sha, mashhur satrlar:

Katak qog'ozdagi to'rt yo'l she'r kabi
Shaxmat donalari saf chekkan qator.
Nayzador fili-u shoh suvoraspi,
Tug'bardor farzini hujumga tayyor.
Shaxmatni she'r bilan qiyosayladim,
Bilimdon o'quvchim, qilma e'tiroz.
She'r axir emasmi, shaxmatdek qadim,
Shaxmatda yo'qmi yo she'riy ehtiros. [2. 5-9- b.]

Har holda shaxmat va adabiyot o'rtasida juda ko'p umumiy tomonlar bor.

Quyida mana shunaqa xos tomonlardan bir qanchasini misol keltiraman:

1. Shaxmat o'yinidan oladigan barcha qanoat va zavq xuddi musiqa yoki qiziq she'r tinglagandagi zavq bilan teng keladi. O'yinimizdagi xatolarimiz esa kompozitor yoki shoimning xatolarini eslatadi.
2. Poeziyadagi kabi shaxmatda ham eng muhim narsa ritm, o'lchovidir. Shaxmatdagi barcha donalar juft-juftidir. She'rda buni qofiya deyiladi. Bunday qofiyalanishni o'zbekchada musamman usuli deb ataladi.
3. She'rning jon joyi bo'ladi, shaxmatni ham hal qiluvchi bitta yurish uchun o'ynaladi. Hikoyada kutilmagan yakun, shaxmatda esa-kutilmagan yurish qadrlanadi.
4. Xonasini topib qilish shaxmatchilardagina emas, balki adabiyotchilarda ham border.
5. Siz: debyut, mitelshpil, endishplis desangiz, adabiyotchilar: tugun, kulminatsiya, yechim, final deydi.
6. Seytnotga tushmagan yozuvchi bo'lmasa kerak. Hayot kishini doimo shoshirgani-shoshirgan. Shaxmatda esa har bir daqiqa qimmatlidir.
7. Hayotdagi qarama- qarshiliklarni badiiy adabiyotda tasvirlash konflikt deyiladi. Bir o'ylab ko'ringa shaxmat ham xuddi yaxshi drama asari singari konfliktga asoslangan emasmi? Konfliktsizlik nazariyasi shaxmatga yot. Darvoqe, u adabiyotga ham bo'lmasligi kerak.
8. Shaxmat ham odamlar, ularning qo'shiqlari, ijodlari singari qadimiydir. Biroq mana shu qadimiy tarix mobaynida shaxmatchilar ham, shoirlar ham doimo shohlarga hujum qilib kelishgan. To'g'ri, bu hujum badiiy obrazda yoki shaxmat donasida in'ikos etilgan hayotiy voqelikning simvolik hujumidir.
9. Piyodalarning o'yin davomida farzinga chiqishini ko'ra turib, mening hayqirgim keladi:

10. Yoshlar tirishavering! Maqsad sari dadil intiluvchi bo'ling! General bo'lishni orzu qilmaydigan askar yomon askardir! Pushkin ham gimnazist edi. Alisher esa Navoiy bo'lib tug'ilmagan.

11. Shaxmat taxtasidagi 64 ta xona behisob kombinatsiya uchun imkoniyat beradi. Bu kabi cheksiz imkoniyat shaxmat va ijod uchun umumiy xislatdir. Adabiyotda biz o'tmishning eng yaxshi an'analarini davom ettiramiz, deymiz. Shaxmatda ham shunday: Karokaning himoyasini, yana bir talay narsalarni bilmay turib, ulardan ilgariga o'tib bo'lmaydi.

12. Do'stim hatto bolalarcha motni ham inson uzoq muddat mobaynida kashf etgan. Sen bu sodda o'yinni bilib, tezroq undan oshib ketgin, deb uni yaratgan.

13. San'at qurbonsiz bo'lmaydi. Shaxmat ham shunday. Ammo qurbon berishni bilmoq kerak. Nodonlar qurbon berib yutqizadilar, donolar esa, qurbon bera turib ham yutadilar.

14. Shaxmatning tomoshabopligini men kino yoki teleko'rsatuv bilan taqqoslayman. Adabiyotdan farqli o'laroq, shaxmat tarjima talab qilmaydi. Shaxmat ham xuddi qo'shiqlar kabi har qanaqa chegaralarni beruxsat oshib, yangi-yangi dillarni zabt etaveradi. [3. 66- b.]

Xulosa o'rnida shuni aytib o'tish kerakki, shaxmat haqida ko'p gapirishimiz mumkin. Lekin uni bir bora o'ynamagan, his qilmagan kishi uchun bu gaplar ahamiyatsizdek. Bu sport turiga kirishib ketish qiyin, kirishib ketgandan keyin chiqib ketish undan-da qiyin. G'alabaga bo'lgan ishtiyoq odamni yana va yana shaxmat taxtasi hamda oq va qora donalar sari yetaklayveradi. Shaxmat o'yinlarida nafaqat sport va san'at, balki falsafa, mantiq, hisob ilmlari ham o'zaro jamlanib, ajib uyg'unlik kasb etishini ta'kidlash joiz. Davomli mantiqiy fikrlashni rivojlantiruvchi aqliy o'yinlar ichida eng asosiysi va murakkabi, mukammali bo'lgan shaxmat bilan bugungi kunda dunyoda 800 milliondan ortiq kishi shug'ullanayotgani ham bejiz emas, albatta.

Shaxmatda inson qalbidan qaynab chiqqan tuyg'ular, to'g'risidagi masala inson madaniyati tarixidan qiziqarli o'rin olgan. Eng muhim xulosa shuki, shaxmat - jahon xalqlari jamoaviy ijodining mevasi bo'lib, bunda o'rta osiyoliklarning xizmati alohida o'rin tutishi endilikda har taraflama e'tirof etilmoqda. Shaxmat insonda aqliy musobaqalarning qiziqarliroq shakllariga ehtiyoj tug'ilishi oqibatida paydo bo'lgan desak, yangilishmaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. T.: —O'zbekiston 2018. 29- bet
2. Nosir Muhammad "Shaxmat mo'jizasi" T 2014 y 5-9 bet
3. Muhiddinov M. Katakarda yashiringan olam. T.: O'zbekiston, 1976. 66 b.
4. Muhiddinov M. O'n to'qqiz chempion. —T.: Yulduzcha, 1998. 8-9 betlar.
5. Рахмонов М, Шукуров А, Зарипов Б Тафаккурнинг 64 нуктаси" Т.: Замин нашр, 2021 53-266
6. У. Холиқов О'рта Осиё та'лим ва innovatsiyalar jurnali 1 (2), 28-37 Бошланғич синф ўқувчиларда шахмат ўргатиш орқали мантикий фикрлаш ва шахсий сифатларини баҳолашнинг инновацион усуллари
7. UK Khalikov PEDAGOGICAL VALUE OF DEVELOPING PLAYING CHESS AMONG PRIMARY SCHOOLCHILDREN Bulletin of Gulistan State University 2021 (2), 17-23.

БАДИЙ-ТАСВИРИЙ ВОСИТАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШДА ЁЗУВЧИ МАҲОРАТИ

*Назарова Маишура Ҳабибуллаевна
Гулистон давлат университети ўқитувчиси*

Аннотация. Мақолада немис ёзувчиси И В Гётенинг серкирра ижодидаги маҳорати ва романда табиат тасвиридаги қўлланилган бадий тасвирий воситалар ҳақида фикр юритилади. Шу билан бирга мақолада асардаги табиат тасвирларидан мисол келтирилиб,

асардаги воқеалар жараёни, қаҳрамонлар ҳарактерини таржимада ўзига хос тарзда акс эттиришда таржимоннинг ҳам роли катта эканлиги ҳақида ҳам сўз юритилади.

Калит сўзлар: тасвирий-ифодавий воситалар, табиат тасвири, бадийлик, таржимон.

Бирор бир асарни яратишда ёзувчи ўз муддаосини рўёбга чиқариш учун тасвирий ва ифодавий воситалардан фойдаланади. Асардаги табиат манзаралари, китобхоннинг тасвирланаётган жой ҳақида тасаввур ҳосил қилиши, муайян туйғуни ҳис этиши, кўриш, эшитиш мумкин бўлган нарса ва образларни инсон онгида ҳосил қилувчи унсурлар тасвирий воситалар ҳисобланса, асарда сўз ва ибораларнинг турли маъно товланишлари, мажозий хусусиятлари, воқеа-ҳодисаларни турли йўллар билан ифодалаш усуллари - ифодавий воситалар саналади. Бадий адабиётдаги асарлар яратилишида ёзувчи томонидан жуда катта маҳорат ва матонат талаб қилинади.

«Маҳорат» сўзининг луғавий маъносини кўриб чиқадиган бўлсак, «Бирор иш, касб учун зарур ёки шу соҳада орттирилган усталик, санъат; моҳирлик» тушунчаларини беради. Масалан: «иждодий маҳорат, ёзувчилик маҳорати, маҳорат орттормоқ, маҳорат кўрсатмоқ, маҳоратга эришмоқ» маъноларида ишлатилади¹. Таржима – ҳозирги кунда давримизнинг энг асосий муаммоларидан бирига айланди. Бу муҳим муаммони ҳал этиш учун тилшунослар, адабиётшунослар, ахборот назарияси билан шуғулланувчилар, кибернетиклар ва бошқа кўпчилик мутахассислар шуғулланмоқдалар. Таржима ҳақида жуда кўп гапираяпмиз, аммо ёзувчи ва таржимонлар ҳақида, уларнинг иждодий ва илмий фаолиятини ўрганиш борасида етарлича фикр юритилмаяпти. “Ёш Вертернинг изтироблари” романи ёзувчиси бўлган Иоганн Вольфган Гёте ҳам ўз асарлари тилининг таъсирчанлигини, бадий-образлигини таъминлаш мақсадида немис тилининг тасвирий воситаларидан унумли фойдаланган.

Ёзувчи маҳоратининг энг ёрқин қирралари асар яратишда қўлланилган бадий тасвир ва ифода воситалари билан аниқланади. Ана шундай воситалардан бири бадий асарда муҳим аҳамият касб этувчи табиат тасвиридир. Табиатнинг бетакрорлиги инсонда, унинг руҳиятида акс этади. Санъат соҳиблари: ёзувчи ва шоир бадий сўз воситаларидан, расом хилма-хил бўёқлардан фойдаланган ҳолда ана шу тассуротларни асарларда акс эттира олади. Қайси бир асарни ўқимайлик, унда, албатта, табиат тасвирига дуч келамиз. Ҳақиқий иждоқор инсонни она табиат билан бирга, доимий уйғунликда тасвирлайди. “Ёш Вертернинг изтироблари” эпистоляр романи ҳам табиат тасвирлари билан ажралиб туради. Инсон дунёга келгач, табиат билан ҳамнафас бўлиб, унинг инжиқликлари-ю, атрофга таратаётган гўзалликларидан баҳра олиб яшайди. Роман қаҳрамони Вертер табиат инъом этган гўзалликлардан ўзига хос таассуротлар ҳосил қилади. Вертерга ҳам табиатга шайдолик, ундан илҳомланиш хос бўлиб, атрофидаги табиат манзараларидан завқланади ва ҳар бир дарахтдан тортиб кичик мавжудотларгача тасвирлайди. Ёзувчи асар яратаётганида ҳар бир ҳодиса, табиат манзараси, атрофдаги инсонлар ва мавжудотларга ўз назари билан қарайди. У асар ғоясидан келиб чиқиб, мос детал танлайди ва ўша танланган деталь орқали асар мазмунида салмоқли ўрин тутган фикрни ифодалайди.

Асар қаҳрамони Вертер табиат билан мулоқотда йўқолган тинчликни топишга ҳаракат қилмоқда, бу унинг учун у қочиб кетган бефарқ цивилизацияга мутлақо зиддир: "Кетганимдан бирам хурсандманки! ... Умуман, бу ерда кайфиятим кўнгилдагидек. Танҳолик – бу жаннатмисол ўлкада юрагимга бебаҳо дармон, кўпинча маъносиз чулғанган қалбимни фасллар келинчаги бўлган баҳор сахийлик билан илтифат қилади.

Ҳар бир дарахт, ҳар бир бутуқ бамисоли гулдастадек туюлади ва хушбӯй ҳидлар денгизида сузиш ҳамда улардан лаззатланиш учун капалак бўлиб қолгинг келади.”

Биринчи жумладанёқ Вертер ниҳоят бахтли эканини ва янги муҳит аслида у учун яхши эканини кўриш мумкин. Гарчи у шаҳарнинг ўзини ёқимсиз деб таърифлаган бўлса-да, табиат ва ёлғизлик у ерда жуда ёқадиган жиҳатлардир. “Ёш Вертернинг изтироблари”ни биринчи марта ўқиётганда сезиш мумкинки, Вертернинг табиатга муносабати жуда ўзига хосдир. Унинг учун табиат паноҳ, хавфсизлик, дегани ва ғайритабиий кучларнинг мавжудлигини очиб беради. Табиатнинг Вертернинг ҳиссий дунёсига ўхшашлиги борлигини кўриш мумкин. Вертер дунёни қамраб олувчи руҳга эга. У коинот билан алоқасини чуқур ҳис қилади. У ўзининг қудратли унсурлари билан, ўт-ўланда судралаётган чумоли, ҳатто йўлда ётган тош билан ҳам осмонга бирдек яқин: Кўркам водийдан ҳовур кўтарилиб, тушки куёш ним қоронғу қалин ўрмон устида турган ва яқка – ярим нурлари унинг қадам етмас оралиғига ёриб кирган чоқда мен жўшқин анҳор бўйида, ўсиқ ўтлар устида ётганимча ердаги минглаб ажойиботларга ҳайрат билан боқаман: ўт-ўланлар орасида ғимирлашга митти мавжудотларнинг, сон-саноксиз қурт-қумурскаларнинг юрагимга яқинлигини ҳис этаман; бизни шу йўсинда яратганининг қудратини мутлақ, ҳузур-ҳаловат оғушига етакловчи олло-таолонинг ҳозирлигини сезаман.(9)

Бундай муносабат унинг қалбининг туб-тубида илдиз отган. Барча толалар, нервларнинг учлари билан Вертер дунё ҳаётини ҳис қилади. Мазкур таржима қилинган асарни ўқиётган китобхон таржима ўқиётганини ҳаёлига ҳам келтирмайди. Тасвир асардан алоҳида ажралмаган, матн ичида асарнинг умумий мазмунига боғланиб, ифода воситалари билан биргаликда маъно касб этган сўзлар кўчма маънолари, мажозийлик хусусиятлари билан бадиий нутқнинг таъсирчанлигини оширишга имкон берган. Бадиий асарларда ёзувчилар табиат тасвирини маълум бир ғояни ифодаламакчи бўлиб, вазиятга уйғун ҳолда тасвирлайдилар.

Таржимада эришиладиган ютуқлар хусусида таржимашунос олим Ғ. Саломов шундай ёзади: “Сўзлар барча жилolari – асл маъноси билан ҳам, мажозий кўчма маънолари билан ҳам ифодавий образлилиги билан ҳам мос, ўринли,табиий бўлсагина, асар хуснига хусн қўшиб, мазмунни бўрттириб, таъсирчан қилиб етказа олади”[5, 51].

Гёте асарларидаги ўзаро изчил боғланиб, туташиб кетган инсон тақдирлари ва она табиат ҳодисалари, ўсимликлар дунёсини бир-биридан ажратиш, улардан бирини узиб олиш қийин. Булар барчаси бир бутун, яхлитликни ташкил этади. Ундан ташқари, табиат тасвири Гёте учун, кўпчилик шоир ва ёзувчиларда бўлгани каби, она табиатга санъаткорона севги ифодаси эмас, қаҳрамонларнинг ички дардларини ифодалаш воситасидир.

Ўзбек тилида ҳам ҳар қандай жумлани шакл ва мазмун бирлигида, ҳеч бир сўзни “қурбон бермай” таржимада бериш, ҳар қандай фикрни лисоний-услубий воситалар ёрдамида ўгириш имкониятлари етарли. Чунки ҳар тил ўз бадиий тасвир воситаларига эга ва, албатта, бошқа тилдаги бадиий тасвир воситасини қайта яратиш мумкин. Моҳир таржимон ўша ранг-баранг бадиий воситаларни қўллаган ҳолда ўз она тилининг луғат бойлигидан самарали фойдаланган ҳолда сўз, иборалар, жумлалар танлай олади.

Гёте ўз санъати орқали Вертернинг севгиси ва азоби ҳақидаги ҳикояни бутун табиат ҳаёти билан уйғунлаштирди. Вертернинг мактублари саналари Лотта билан учрашишдан то ўлимгача икки йил ўтганлигини кўрсатса-да, Гёте атайлаб ҳаракат вақтини сиқиб

чиқарди ва фаслларни қаҳрамоннинг руҳий кечинмалари билан таққослади ва шу билан Вертернинг табиат билан боғлиқлигини таъкидлади.

Таржимада сўз танлаш муҳим аҳамият касб этади. Агар таржимон муаллифнинг сўзни қанчалик маҳорат билан танлаганини ҳис эта олса, таржима қилаётганда сўзнинг қадрига етади ва уни бекорга қурбон қилмайди. Буни юқоридаги гап таржимаси мисолида кўрдик. Қолаверса, таржимон бошқа тилдаги бадий асарни ўз тилига ўтирганда, уни янгидан ижод этади, асл нусхадаги англаш қийин бўлган сўзларни, баъзи атама ва тушунчаларни муқобиллари билан алмаштиради. Асарда табиат манзараси маълум ғояга, асар мавзусига бўйсунган ҳолда, қаҳрамоннинг ички дунёсини очиб бериш, даврнинг ўзига хосликларини акс эттиришга хизмат қилади. “Бадийлик асар мазмунига асардаги барча бадий тасвирий воситаларнинг мос келишидан иборат. Бундай мутаносиблик ижодкорнинг маҳорати ва ижодий тажрибаси, асар мазмунининг ғоявий баркамоллиги, асардаги бадий ҳақиқатнинг бадий ҳақиқат матиқига мос келиши ва ҳ. Билан боғлиқ” [2, 353] Таржимашуносликда бадийликнинг фақат ўзи эмас, балки унинг таржимада қай даражада берилганлиги, соддароқ айтганда, ёзувчининг маҳорати эмас. Ушбу мақоламиз бадий таржиманинг энг долзарб масалаларидан бири саналган табиат тасвири ва унинг таржимада берилиши мавзусига бағишланди. Кейинги илмий ишларда асардаги бадийликнинг таржимада қайта яратилиши ва таржимон маҳорати масалалари кўриб чиқилади.

Адабиётлар:

1. Саломов Ғ., Таржима санъати, Тошкент, 1973.
2. Ҳотамов Н., Саримсоқов Б., Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати, Тошкент, “Ўқитувчи”, 1983.
3. Назарова Машҳура, ” “ Ёш Вертернинг изтироблари” асаридаги табиат тасвирлари ҳақида”, ” Ғайбулла Саломов ва ўзбек таржима мактаби” халқаро илмий-амалий анжуман, Тошкент, декабрь 25. 2022, 288-292-бетлар. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7481603>
4. J.W.Goethe. “Die Leiden des jungen Werthers”, Ленинград, «Просвещение», Ленинградское отделение, 1975.
5. И.В.Гёте. Ёш Вертернинг изтироблари. Таржимон Я.Эгамова. – «Янги аср авлоди» нашриёти, Тошкент, 2006.
6. Назарова М.Х. Гётенинг “Ёш Вертернинг изтироблари” асарида тасвирий воситалар таржимаси. Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси: илмий журнал. -№2, 2021 й. URL: <http://mamun.uz/uz/page/56>
7. Машҳура Назарова , “ Вертер образи ўзбек таржимони” ,Таржимашунослар форуми, Тошкент, 2022, <https://doi.org/10.5281/zenodo.7460765>.
8. Бруно Апицнинг “ Қашқирлар чангалида” романи таржимасида бадий-тасвирий воситаларнинг акс этиши. Машҳура Хабибуллаевна Назарова, “Ўзбекистонда хорижий тиллар” электрон журнали, 2022, No 5 (46), 137-150 .<https://journal.fledu.uz>
9. Hakimova Sh.R., Khakimova F.N. ”Difficult in Translation of linguistic-regional situational realias” Достижения науки и образования, научно-методический журнал, № 1, издательство “научные публикации” [HTTPS://SCIENTIFICTEXT.RU...](https://SCIENTIFICTEXT.RU...)
10. “Semantic Components of National Cultural Expression in German and Uzbek “ ,Tajiboyeva Shoxsanam Rasulbekovna, International Journal of Innovative Research in Computer and Communication Engineering, DOI: 10.15680/IJIRCCE.2021.0904131

ГЁТЕНИНГ “ЁШ ВЕРТЕРНИНГ ИЗТИРОБЛАР” АСАРИ ҲАҚИДА

*Назарова Маишхура Ҳабибуллаевна
ўқитувчиси*

*Дилноза Тоштемурова
Талабаси, Гулистон давлат университети*

Аннотация. Мақолада романнинг яратилиш даври, ўша даврнинг тарихий жараёнлари ҳақида сўз боради, шунингдек, ўша даврдаги роман ҳақида ҳар хил фикрлар берилади. Ёзувчи ўз қаҳрамони ҳаётини жуда тўғри ва оддий тасвирлайди ва унинг образини хатлар орқали очиб беради. Асарнинг ҳажми кичик бўлишига қарамай, жуда мазмунли. Унда нафақат персонажларнинг маънавий дунёси, ҳис-туйғулари, балки инсон ва жамият ўртасидаги ички ўзаро муносабатлар муаммоси ҳам ўз аксини топган.

Калит сўзлар: эпистоляр роман, Вертер, сюжет, Лотта, муҳаббат, қасд қилиш, табиат.

Иоганн Волфганг Гёте ижоди Германия адабиёти тарихида яққол из қолдирган ва жаҳон миқёсида немис адабиётининг шаклланишига таъсир кўрсатди десак хато бўлмайди. Унинг 1774 йилда пайдо бўлган ва Вертернинг ўз жонига қасд қилиш йўлини ҳиссий жиҳатдан тасвирлайдиган "Ёш Вертернинг изтироблари" эпистоляр романининг таъсири тарихи бунга мисолдир. Ўша пайтдаги турли дунёқарашлар ўртасидаги кескин муносабатларда илгари мавжуд бўлган нарса доирасидан ташқарига чиққан Вертер илгари ҳеч қачон бўлмаган улкан адабий баҳсни келтириб чиқарди. Асар нашр қилинганидан кўп ўтмай, у хилма-хил фикрларнинг шарҳлари билан тўлиб-тошди.

Гётенинг "Ёш Вертернинг изтироблари" талқини Гёте Вертеридан олдин Германияда аристократик жамиятни тасвирлайдиган барокко романлари ва Робинзон ёки Симплисиссимуснинг саргузашт романларида мавжуд эди. Иоган Волфганг фон Гёте бу ерда биринчи марта ўз давридаги ёш одамнинг ҳиссий дунёсини тасвирлайди.

Эпистоляр роман воқеаларни бир шахс нуқтаи назаридан тасвирлайди ва шу билан ўқувчига ёзувчи билан танишиш имконини беради. Ҳикоячининг фикрлари ва ҳис-туйғулари тўғридан-тўғри бошдан кечирилади. Вертердаги тил энди маърифат қоидаларига амал қилмади. Гётенинг замондошлари хат ёзишни мулоқотнинг машҳур шаклига айлантирган эдилар. Адабиёт ҳам маърифат даврида эпистоляр романи кашф этган эди. Вертер учун унинг дўсти Вилгелмга ёзган мактублари ҳис-туйғуларини ифодалаш учун муҳим алоқа воситасидир. Гёте эпистоляр романлар билан биринчи марта Софи фон Ла Рошга ташриф буюрганида танишган. Романларда хатлардан фойдаланиш аллақачон таниқли драматургик эффект эди. Хатлар сюжетнинг қолган қисмига қўшимча сифатида киритилган. Аммо ҳақиқий эпистоляр романда муаллиф энди мактуб муаллифларининг баёнотларини бирлаштириб, жуда шахсий низоларни келтириб чиқариши мумкин эди. Аммо Гёте эпистоляр роман қоидаларини Вертер билан ўзгартирди ва у низоларга йўл қўймади. Бу асарда фақат бир киши ёзади, Гётенинг ёш катталар романи ўз даврнинг ўқувчилари орасида хайратланарли акс-садога эга бўлиб, ўз маҳоратини эрта шакллантирган. Тез орада француз, инглиз ва бошқа европа тилларига таржималар бошланди. Гёте ўзининг кейинги йилларида Вертер ўқувчиларининг иштиёқи билан унчалик қабул қилинмади. Кўпчилик учун у Вертернинг муаллифи бўлиб қолди. Унинг бошқа асарлари Вертер тарафдорлари учун ҳисобланмади. Гётенинг таъкидлашича, у Вертерни сюжет учун концепция ёки асосга эга бўлмаган ҳолда тўрт ҳафта ичида ёзган.

Аммо сюжет изчил тузилишга эга. Воқеалар ва таассуротлар тақдирга ишора қилади ва унга ҳамроҳ бўлади. Шундай қилиб, роман май ойида бошланади ва Вертер кишида ўз жонига қасд қилиш билан якун топади. Ёнғоқ дарахтига ҳаволалар, дастлаб викараждаги оддий ҳаётни тасвирлаш ва дарахтни кесиш Вертернинг ҳаётга бўлган муносабатига мос келади. Китоб китобхонлар томонидан катта ҳаяжон билан ўқилди. Ўқувчилар учун эпистоляр роман деярли ҳужжатли характерга эга эди. Кўп одамлар роман қаҳрамони билан танишдилар, улар билан бирга яшадилар. Ёшлар Вертер ва Лотте каби кийинишга ҳаракат қилдилар. Вертернинг суратлари ҳамма жойда ҳар хил нарсаларда пайдо бўлди. Матнга ҳеч қандай танқидий масофа йўқ эди. Вертер ҳам муваффақиятга эришди, чунки роман сезгирлик услуби деб аталадиган услуб тобора оммалашиб бораётган вақтда пайдо бўлди. У, шунингдек, Вертер қаҳрамонларининг ҳақиқий намуналари кимлигини аниқ биладиган ўқувчиларининг қизиқишини қондирди ва 18-аср ўрталарида адабиёт буржуазия ҳаётида тобора муҳим рол ўйнади. Вертер ҳам буни ўзида акс эттиради. Унинг қаҳрамонлари доимо ўқиш билан банд инсонлар.

Улар ўқишдан олган таассуротлари ҳақида гапирадилар ва шу билан ўзларининг кайфиятларини кўрсатадилар. Баъзи адабиётшунослар Вертерни "соф романтик ва ҳиссий роман", бошқалари "инқилобий маърифат ҳужжати" (Георг Лукасс) сифатида кўрдилар. Гамбурглик пастор Иоганн Мелкиор Гёзе каби замонавий танқидчилар Вертерни "келажақдаги "Содом ва Гоморра" нинг хабарчиси" деб билишган ва нашриётчи Фридрих Николай Гёте асарларини бир нечта пародиялар билан масҳара қилган. Бошқа рақиблар ҳатто Вертерни таъқиқлашни талаб қилишди. Бошида Вертер нотинч йигит бўлиб гавдаланади. Қизиқиш ва ҳимоя унга кун давомида беқарор яшаш имконини беради. У фуқаролардан қочади, лекин бошқа томондан, бу жойнинг оддий одамлари билан яхши муносабатда бўлади. У фақат табиат билан боғлиқ ҳолда қониқиш ҳосил қилади. Шунинг учун у шаҳарни тарк этишда давом этади. Гомерни ўқиш ва табиатни бевосита ҳис қилиш унинг учун бахт эди. Бу ерда у ҳаётини ва ғайратга тўла инсон бўлиб, кўп режалар ва кундалик ҳаётнинг чекловларидан қочишни хоҳлайди. Ўз-ўзини англаш - унинг ягона мақсади эди. Кундалик ҳаётда эса у ўз қобилиятларини ривожлантира олмайди. У ўз ҳис-туйғуларини амалга ошира олмагани учун рассом сифатида ҳам муваффақиятсизликка учрайди. У ўзининг бадий фаолиятида ўзини ортиқча баҳолайди, унга зарур воситалар етишмайди. У ўзига ачинади ва ўзини ҳафсаласи пир бўлган рассом деб билади. У бошқа одамларнинг санъатга бўлган содда иштиёқини норозилик билан кўради ва уни қоралайди. Лекин аслида у худди ўзи танқид қилган санъат ихлосмандларига ўхшайди. Унинг Лотте билан учрашиши унинг ҳаётини кескин ўзгартиради. Унинг Лоттага бўлган севгиси жуда кучли эди. Вертер бу ҳақида шундай ёзади: "Мен на кундуз, на тун эканлигини биламан ва бутун дунё менинг атрофимда айланади". Лоттенинг куёви Алберт қаллиғининг ошиғига ҳасад қилмайди. Алберт ҳар иккисига ҳам хушмуомалалик билан ишонадиган, савобли ва эҳтиёткор одам. Вертердан фарқли ўлароқ, у мусиқада мутлақо истеъдодсиз инсон. Тез орада Вертер бу ҳолатга бошқа чидай олмай қолди. Дўсти Вилгелмнинг маслаҳати билан у жойни тарк этади. Вертер кейин легионерда ишлайди. Бу ерда у юқори мартаба қилишни хоҳлайдиган ходимларнинг рақобатини бошдан кечириди. Вертер ҳам зодагонлар вакиллари билан тил топиша олмайди. Булар буржуазияга нисбатан такаббурликларини яққол кўрсатади. Унинг учун фақат Алберт ва Лотта ёнига қайтиш керак деган фикри бор эди, холос. Вертернинг Лоттега бўлган ҳис-туйғулари тобора кучайиб борди, лекин у ўз муҳаббатининг бефойдалигини ҳам тан олди. У нажотни ўлимда кўра бошлайди. Ҳатто табиат ҳам энди уни юпата олмайди. Алберт энди хотини ва Вертер ўртасидаги

муносабатларга тоқат қилмайди. У энди маҳаллий халқнинг ғийбатига дучор бўлмаслиги керак. Вертер Лотте билан яна бир бор учрашади. Улар охириги марта яқин суҳбатлашади. Вертер Лоттедан Албертдан қарзга олган иккита тўппончани сўраб олади. Лотте Вертер нима қилаётганидан шубҳаланади. Вертер Рождестводан бир кун олдин ўзини отади. Унинг умиди ўлимдан кейин яна бирлашиш эди. Вертер умрини роман бошидаги фасллар билан қиёсласа, йил охири, киш фаслини умрининг охири деб билади. Ўзининг Вертерига хужжатли характер бериш ва шу билан унинг таъсирини ошириш учун Гёте ўз ҳисоботи орқали хатларнинг ҳақиқийлигини тасдиқловчи муҳаррирни ихтиро қилди. "Ёш Вертернинг қизтироблари" немис тилининг қолган қисми учун услубга айланди. Гёте бу ерда ҳеч қачон бўлмаган даражада интенсив ва лингвистик жиҳатдан ранг-баранг тарзда ёзган. У немис тилини эски аъёналарнинг қаттиқ корсетида озод қилди. Вертернинг ўз жонига қасд қилиши Гёте даврида жуда зиддиятли эди. Шоир Вертернинг ўз жонига қасд қилишига ҳеч қандай муносабат билдирмаган. Ўша пайтда ўз жонига қасд қилиш черков томонидан ҳам тақиқланган жиноят ҳисобланган. Инглиз епископи китобни "лаънатли" ва ўз жонига қасд қилиш учун қўлланма деб баҳолади. Вертерни ўқиганидан кейин одамлар ҳақиқатан ҳам ўз жонига қасд қилганми ёки йўқми, бу масала баҳсли эди.

Гётенинг Вертери маърифат ва дин ғояларидан узоқлашган эди. Вертер имонда тасалли изламайди. Гарчи матнда Инжилдан парчаларга қайта-қайта ҳавола қилинган бўлса-да, Вертер динни танқид қилувчи роман бўлиб қолмоқда. Вертер инсон сифатида тақдирни ўз қўлига оладиган шахс бўлиб қолади. Вертер нафақат севгисининг бефойдалигидан тушкунликка тушди. Уни ҳаётдан чуқур жирканиш ҳисси ҳам қамраб олганди. Бу кундалик такрорланадиган мажбурлашни маъносиз цикл сифатида кўрган ёшларда пайдо бўладиган туйғу эди. Вертер ҳам ўз жонига қасд қилишни табиат билан уйғунлаштириб оқлайди. Табиат ҳаётни олиб келади ва уни йўқ қилади. Деярли диний ғоя унга тасалли келтиради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Die Leiden des jungen Werther Reclam 1997 (Reclam-Klassiker auf CD-ROM).
2. Bernhardt, Rüdiger: Johann Wolfgang Goethe: Die Leiden des jungen Werther Hollfeld: Bange 2002
3. Brinckschulte, Eva: Erläuterungen zu Johann Wolfgang von Goethe: Die Leiden des jungen Werthers. 2. Aufl. Bange 1979
4. Karthaus, Ulrich: Sturm und Drang; Epoche, Werke, Wirkung München: Beck 2000 (Arbeitsbücher zur Literaturgeschichte.) (darin: Goethes größter Bucherfolg. S. 181-191.)
5. Quelle: <https://freie-referate.de/deutsch/interpretation-die-leiden-des-jungen-werther>
6. Mashhura Nazarova, "Verter j'brazi o'zbek tarjimonu talqinida", Tarjimashunoslar forumi, Toshkent, 2022, <https://doi.org/10.5281/zenodo.7460765>
7. Dushayeva S, J. "Cluster Approach as a tool for Modernization: Context of the system of education in Uzbekistan", Til, ta'lim, tarjima xalqaro jurnali, 3-son, 2022.

ЎЗБЕК ТИЛИДА ИСМ ТАНЛАШ МАСАЛАЛАРИ

Тўйчиева Зулайҳо Ҳамракуловна

Ўқитувчи, Гулистон давлат университети (Ўзбекистон)

Аннотация. Ономастика, унинг антропонимика йўналиши Ўзбекистонда ҳозирга қадар исмлар мажмуининг статистик жиҳатларига алоҳида эътибор бериб келмоқда. Исмшуносликнинг назарий аспекти устидаги тадқиқотлар эндигина бошланаётгани

ушбу мақоланинг долзарблигини ва мақсадини белгилайди.

Калит сўзлар: ономастика, антропоним, социолингвистика, мотив, мотивация, номинация, исм танлаш удуми, аташ мотивацияси, мотиватив маъно, бирламчи маъно, иккиламчи маъно, семантик асос.

Атоқли отлар ўз генезисига кўра тилнинг энг қадимий, яшовчан ҳамда турғун қатламларидан биридир. Исмлар ўтмишда кўп асрлар давомида аждодларимиз томонидан яратилган ва бизга тарихий-лисоний бойлик сифатида етиб келган улкан, маданий ва маънавий қимматга молик бўлган луғавий қатламдир. Исмларда, уларнинг яратилишида ўзбек халқининг ўтмиши, орзу ва интилишлари, ижтимоий ва диний-фалсафий қарашлари, урф-одатлари, эътиқод ва ишончи ўз ифодасини топган.

Ўтган давр мобайнида ўзбек антропонимларининг луғавий ва маъновий хусусиятларини ўрганиш бўйича қимматли тадқиқотлар юзага келди. Ўзбек исмларининг изоҳли ва имловий луғатларига оид тадқиқотлар ҳам (Бегматов, 1965; Сатторов, 1990; Раҳимов, 1998) ана шундай ишлар ҳисобланади.

Маълумки, кишиларга қўйилган исмлар уларни танлаган шахслар фаолияти, оилалар даврасидаги изланишлар маҳсулидир. Болага исм беришни ҳам одатда ота-оналар, оиланинг яқин кишилари амалга оширади. Бинобарин, исмларни яратувчилар, уни танловчи, истеъмолга киритувчилар республикамизнинг турли минтақаларида яшайдиган кишилардир. Шу сабабли исм бериш, исм танлаш, исм русуми (модаси) ҳудудлараро, оилалараро фарқланади. Бир гуруҳ исмлар бир ҳудудда сеvimли бўлса, бошқалари бошқа ҳудудлар учун сеvimлидир. Чунки ҳар бир ҳудудда исмни танлаш удуми ва исм танлаш диди фарқланади. Бундай фарқларнинг ҳудудий – миллий расм-русумлар, маданий-маънавий, диний дунёқарашлар билан боғлиқ омиллари мавжуд. Шунга кўра, ўзбек исмлари истеъмолга киритилиши, номлашда қатнашиши даражасига кўра фарқли томонларга эга. Бу исмларнинг қўлланиш, яшаш хусусиятини кўрсатувчи функционал томонлари ҳисобланади.

Ўзбек киши исмларини тадқиқ этишда уларнинг қўйилишига сабаб бўлган ҳолатлар масаласи умумий ономастика назарияси ва амалиёти нуқтаи назаридан нисбатан кам ўрганилган. Бу масала атрофида ўзбек исмлари мажмуини тўплаш, наслр этиш муносабати билан илова қилинган тадқиқот ишларида айрим мулоҳазалар учрайди. Хусусан, исм қўйишда фарзанднинг соғлом ўсиб улғайиши, бахтли ҳаёти, кучли –қудратли бўлиши, гўзаллиги, хулқ – аъводининг яхши бўлиши каби орзу – умидлари асосий мотивация сифатида қайд этилган [1.3].

Киши исмлари номинацияси (содда қилиб айтганда, кишига исм қўймоқлик) инсон томонидан узлуксиз равишда табиат ва жамиятни ўрганиш, ўзи учун ундан манфаатдорлик излаш жараёнидир [6.236]. Табиат ва жамият ҳақидаги билимлардан ташқари киши исмини қўйишда муайян жамиятнинг маънавий дунёси ҳам алоҳида роль ўйнайди. Шу сабабли ўзбек исмларининг мазмун доираси таснифий турларга бойлиги ва хилма – хиллиги тадқиқотларда алоҳида қайд этилган [7.3,14].

Атоқли отлар ўзбек тили луғавий бойлигининг таркибий қисмларидан биридир. Ўзбек ономастикаси ҳозирда анча ривож топган соҳа бўлиб, ўзбек антропонимлари, топонимлари, гидронимлари, этнонимлари тадқиқи бўйича Э.Бегматов, Н.Хусанов, А.Гафуров, Я.Менажиев, Х.Азаматов, Д.Абдурахмонов, С.Раҳимов, Р.Худойберганов каби олимлар томонидан анчагина ишлар амалга оширилган. Улар орасида исмларнинг мотивацияси билан боғлиқ фикр-мулоҳазалар ҳам бор. Шулар асосида мақолада ўзбек

антропонимларининг лексик-семантик ва мотивацион маъноларини, социолингвистик жиҳатларини тадқиқ қилиш ва унинг натижаларини илмий умумлаштириш мақсади қўйилган. Шунга мувофиқ мақолада ўзбек антропонимиясининг семантик хусусияти, мотивацион асослари, ўзбек исмларининг номинатив, структурал, функционал, социолингвистик ўзига хос томонлари кузатилиб, антропонимларга хос лисоний, этнолингвистик, социолингвистик белгилар аниқланди.

Уларни ўрганишда лексик - семантик, структур каби лингвистик ва анализ, синтез каби умумий методлардан фойдаланилди. Маълумки, ҳар қандай номнинг, жумладан, исмнинг пайдо бўлишига омил бўлган сабаб, асос фанда мотив, нарс ва ҳодисаларни муайян мотивлар асосида номлаш – номинатив деб юритилади. Номнинг муайян мотивга эгаллиги мотивланганлик, мотив учун асос бўлган белги, ҳолат, тушунча “мотификатор”, “мотивема” деб юритилади [8.23].

Киши исмлари тилнинг муҳим қатлами бўлиб, уларда исм эгаларига нисбатан турли – туман муносабатлар мужассамдир. Бу ўринда аввало киши исмларининг тил бирлиги эканлиги, унда муайян маъно ифодаланиши, ниҳоят, ушбу маънонинг айрим олинган шахс билан боғлиқ сўз – тушунча – субъект доирасидаги муносабатлар чизиғи муҳимдир.

Киши исмлари (антропонимлар)нинг катта туркумини бирламчи ашъвий маънога эга сўзлар ташкил қилади. Масалан, Темир/Темур, Пўлат/Пўлод, Олмос, Ханжар, Қилич, Ўроқ, Болта, Ой, Қуёш, Олтин, Кумуш ва бошқалар. Уларнинг бирламчи маънолари майдони табиатда ва турмушда мавжуд нарсалар тўғрисидаги тушунчалардан ташкил топган. Уларнинг киши исми сифатида амал қилишида, аввало, тушунча, сўнгра объект ва ниҳоят исм эгасига ўтгач, асл луғавий маънодан ажралиш, айрим субъект билан боғлиқ атоқлилик вазифаси юзага келади. Сўзнинг бирламчи луғавий маъноси нейтраллашиб, ўз кучини йўқотади ва исмнинг ижтимоий маъно ифодаси билан луғавий маъно ўртасида “узилиш” рўй беради. Шундай ҳолатни Фердинанд де Соссюр сўзнинг ташқи қиёфаси ва амалдаги маъно ташувчилиги ўртасидаги бинар ҳодиса деб баҳолаган эди. Яъни, сўзнинг бирламчи маъноси предмет ёки ҳодисани айнан билдирса, иккиламчи маъноси исм эгасини кўзда тутди. Бу тилшуносликда турдош отнинг атоқли отга айланиши сифатида ҳам талқин қилинади.

Таҳлил асосига исмнинг бирламчи луғавий маъноси билан антропонимик атоқли отлик ҳолати ўртасидаги семантик муносабатлар тадрижи масаласини қўйиб баъзи назарий умумлашмалар учун қулай имконият беради. Зеро, исм қўйишнинг қадимдан давом этиб келаётган анъанавий усулларида семантик асос ашъвий тушунчадан бошланиб, ривожланиш давомида ушбу асосдан “ажралиши” кузатилади. Оқибатда, киши исми жаранглаганда, бирламчи маънодан узилган субъект маъноси фаоллашади. Бу ҳолат аксарият исмлар учун ҳосилдир. Масалан, Гўзал исми кизнинг номи ишлатилганда “*гўзал, сулув, чиройли*” каби бирламчи маънога ишора деярли сўнади. Яъни шу номли киши сўзнинг бирламчи маъносида кўзда тutilган хислатга албатта эга, дегани эмас. Қаҳрамон исмининг бирламчи маъноси ва унинг субъект билан муносабати тўғрисида ҳам шундай дейиш мумкин. Бу ўринда исм танлашга асос бўлган ҳолат муҳимдир.

Худди шу усулда айрим ўзбек исмларининг бош луғавий маънолари ва антропонимик амалий ҳолатини кўриб чиқамиз: Арслон (-бек, -бой), Бўри (-бой), Чарос, Бинафша, Райҳон, Қундуз (-ой, -хон, -бек) каби исмларда бир қарашда луғавий маъно билан ассоциатив алоқа бордек кўринади. Бироқ, исмдан фойдаланиш амалиётида ушбу боғлиқлик сезилмайди, нейтрализацияга учрайди.

Киши исмларининг мотивацион таҳлилида турли эмоционал (ҳис – туйғуга ҳос) омилларнинг экспрессив таъсирчанлигига эътибор қаратиш масаланинг моҳиятига яқинлаштиради. Бу ҳақда А.Гумбольдтнинг “Сўз ўзи атаган предметнинг ваколати бўлавермайди”, - деган жумласи айна масалага дахлдордир. Чунки, мотивацион яхши “таъминланган” исмларнинг субъектлари ўзлари билан бир умр бирга бўлган исмларига муносиб бўлмайдиган ҳолатлар кўп учрайди. Масалан, Ёўзал исмли қиз-аёл айнан “хушрўй, ёўзал, сулув” бўлмаслиги мумкин. Баъзан Шахло исми қийиқ кўз, бодомқовок қизларга қўйилади. Ботир исмли одам, албатта ботир бўлиши лозим, дегани эмас ва ҳоказо.

Исмларнинг мотивациясининг таҳлили шуни кўрсатдики, антропонимик мотивация даврга боғлиқ равишда ўзгарувчан хусусиятга эга. Ижтимоий ҳаёт, сиёсий жараёнлар, маънавий муносабатлар исм танлашга таъсир қилади ва бу жараёнда ўз изини қолдиради. Бунда “...исмларга исмдан фойдаланувчи жамиятнинг муносабати муҳимдир” [9.241]. Ушбу тўхтамдан келиб чиқиб, исм танлашда учраган айрим характерли ҳолатларга эътибор қаратайлик:

Октябр, Хужума, Колхозбек, Коммуна, Гагарин, Владлен, Марқ, Сталина каби исмлар ўз даври сиёсий воқеалари заминида мотивациялашган. XX аср сўнгида маънавий ҳаётимизда юз берган ўзгаришлар ўзбек исмлари мотивациясига маълум даражада таъсир кўрсатмоқда. Жумладан, ислом анъаналарига мувофиқ исм танлаш ҳолатларининг тез-тез учрай бошлаши кузатилмоқда. Таркибида Муҳаммад исми бўлган қўшма отлар (Муҳаммадқодир, Нурмуҳаммад, Муҳаммаднодир, Муҳаммадусуф ва бошқалар), Нур-, - нур компонентли исмлар шулар жумласидан. Кейинги пайтларда қиз болаларга Хадича, Ойша исмларини қўйиш тез-тез учрамоқда. Ҳолбуки, бу исмлар эскирган исмлар деб амалда учрамай қолган эди [7.3,14].

Антропонимикада номинация ва мотивация ҳодисалари ўзаро узвий алоқадор, доимий ҳаракат-ўзгаришдаги ҳамда даврдан- даврга такомиллашиб боровчи категориялардир. Бироқ, тилдаги ҳар қандай сўз исм вазифасига ўтавермайди. Сўз исм вазифасида қўлланиши учун исм қўйиш жараёнида кўзда тутилаётган мақсад ва мотивга, социолингвистик талабга жавоб бериши керак. Ўзбек антропонимикасида от, сифат ва феъл каби сўз туркумларидан ҳосил қилинган исмлар асосий ўрин тутати. Эркаклар ва аёлларга бериладиган исмларда бир хил мотивли номлар мавжуд. Аммо ушбу мотивни ифода этаётган исмнинг апеллятив асосида маълум фарқланишлар мавжуд. Мана шу фарқ баъзи эркаклар исмининг аёлларга берилмаслигида, аксинча, аёлларга бериладиган баъзи исмларнинг эркакларга қўйилмаслигида кўринади. Масалан, Наргиза, Меҳринисо, Умида- аёллар исми, аммо Равшан, Ботир, Жасур эркаклар исмидир. Демак, эркаклар ва аёллар исми исмни ҳосил қилган апеллятивларга кўра фарқланади. Бу эса киши исмларининг қўйилиш маънолари танлаш асосларини гендерологик асосда долзарб масала бўлиб, антропонимик мотивация жараёнига янада чуқурроқ кириб бориш имкониятини беради. Зеро, киши исмлари бу жиҳатдан айниқса ранг-баранг мотивацион маънолари билан характерланади. Бироқ бу алоҳида тадқиқот мавзусидир.

Адабиётлар рўйхати:

1. Бегматов Э.А. Ўзбек исмлари. – Тошкент: Шарқ, 1991. – Б. 3.
2. Бегматов Э.А. Ўзбек исмлари маъноси. – Тошкент: ЎзМЭ, 1998. – Б. 604.
3. Бегматов Э.А. Антропонимика узбекского языка: автореф. дисс... канд.. филол. наук. Т.: 1965. – Б. 28.
4. Сатторов Ф. Ўзбек исмларининг туркий қатлами: филол. фан. номз... дисс. автореф. Т., 1990. – Б. 21.
5. Раҳимов С. Хоразм минтақавий антропонимияси: филол. фан. номз... дисс. автореф. Тошкент, 1998. – Б. 25.
6. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. Москва: Наука, 1973. – С. 236.
7. Никонов В.А. Современный именник узбеков // Сб. Вопросы ономастики. – Самарканд. 1971. – С. 3-14.

8. Наумов В., Ген. Явление мотивации слов в системе диалекта (лексический аспект). – Томск, 1985. – С. 23.
9. Гумбольдт В.А. О развитии строения человеческих языков. Хрестоматия по истории языкознания XIX – XX вв. Москва: Наука, 1977. – С. 241.
10. Tuychieva, Z. (2019). PRINCIPLES OF DIFFERENTIATING OF GENDERS IN UZBEK ANTHROPOLOGY. *Bulletin of Gulistan State University*, 2020(1), 75-82.
11. Тўйчиева, З. (2023). АБДУЛЛА ҚАХҚОРИНИНГ “САРОБ” РОМАНИДА ИБОРАЛАРНИНГ ҚЎЛЛАНИЛИШИ. *Journal of Universal Science Research*, 1(4), 304-307.
12. Khamrokulovna, T. Z. (2022). On the morphological structure of the word in the uzbek language.
13. Тўйчиева, З. Х. (2022). ПРОЯВЛЕНИЕ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ МОТИВОВ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ НАУК. *MUNDARIJATABLE OF CONTENTS/СОДЕРЖАНИЕ*, 244.
14. Khamrokulovna, T. Z. (2021, August). ISSUES RELATED TO SOSIOLINGVISTIK ANALYSIS (ABOUT Qul-, -qul-COMPONENT NAMES). In *INTERNATIONAL CONFERENCE ON MULTIDISCIPLINARY RESEARCH AND INNOVATIVE TECHNOLOGIES* (Vol. 1, pp. 48-50).
15. Xudoyqulova, S., & Dehqonova, L. (2021). ABDULLA QODIRIYNING SO 'Z QO 'LLASH MAHORATI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(4), 589-595.

MAJLISIYNING “QISSAYI SAYFULMULK” DOSTONIDA LAFZIY VA AMA'NAVY SAN'ATLARNING QO'LLANISHI

Yuldasheva Saida Rahhmonqul qizi

Guliston davlat universiteti 2-bosqich magistranti

yuldashevjahongir975@mail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek mumtoz adabiy manbalaridan biri hisonlangan Majlisiy qalamiga mansub “Qissayi sayfulmulk” asarining adabiy-badiiy ahamiyati tadqiq etildi. Maqolada “Qissayi Sayfulmulk” dostonining yozilish tarixi va uning o'rganilish manbayi” mavzusi o'zbek mumtoz ijodkorlaridan biri hisoblangan Majlisiyning hayot yo'li, ijodiy faoliyati va o'zbek mumtoz adabiyotida tutgan o'zni bilan birga o'rganildi. Shoir qalamiga mansub bo'lgaan “Qissayi Sayfulmulk” dostonining yozilish tarixi, mumtoz adabiyotimiz tadqiqotchilari tomonidan o'rganilganlik darajasi o'zbek mumtoz adabiyotida tutgan o'rni ham shular jumlasidan.

Kalit so'zlar: “Qissayi Sayfulmulk”, musulmon Sharqi, urdu tili, fotih, Eron kurdari, dostonnavislik, obraz, jon qushi, syujet va hakazo.

Lafziy san'atlar mumtoz qofiya ilmining davomi o'laroq she'riy asarlardagi so'zning ma'noga ta'sir etuvchi omillarga asoslanadi. Shu jihatdan ularni lafziy shakldoshlikka asoslanadi, desak xato bo'lmaydi. “So'zlarning tovush jihati bilan bog'liq barcha she'riy san'atlami o'z ichiga olgan soha lafziy san'atlar deb yuritilgan. Uning tardi aks, tasdir, takrir, tadrij, tajziya, tashtir, tasbe, tarse', tadvir, ishtiyoq, raddi matla', mukarrar, aks, saj', qaytariq, muvoztina, muzoraa, iltizom, nido kabi ko'rinishlari bo'lib, «Lafziy go'zalliklarning asosi uldirkim, alfozki ma'nog'a tobe' qilg'aylar» (Atoulloh Husayniy), ya'ni shakliy barkamollik mazmun go'zalligining voqe bo'lishiga xizmat qiladilar”⁴¹. Keyingi bobda Sayfulmulk shahzoda uchun solingan ko'shk bayoni ketadi. Podshohning o'z o'g'li ko'nglini olish uchun qasr bino qurdirishi o'zbek xalqi adabiyoti uchun tanish bir holat bo'lgani holda bu jihat Sharq Musulmon adabiyotidagi mushtarak jihatni ham namoyon qiladi:

Eshitgil ko'shkning avsofini ham,
Ki, ey shoir, qil oning lofini ham.
Bo'lur tayyor ham bir ko'shk oliy,

⁴¹ H.Umurov. Adabiyotshunoslik nazariyasi, - T., 165-bet.

Ichinda bo'lmag'ay ham aysh xoli.
 Ajab ko'shk-u latif-u xo'p ajoyib.
 Base ustodlar solg'on g'aroyib.
 Qilibon xishti rangin za'faroni,
 Aning balchig'idur za'far samoni.
 Nechuk turluk latofatlar desang bor,
 Malohat birla suratlar desang bor.⁴²

Muallif shahzoda Sayfulmulk uchun qurdirgan podshohning saroyini ta'riflash muqobilida misra baytlarida bir qator lafziy san'atlarga murojaat qiladi va ulardan o'z o'rnida unumli foydalanishga harakat qiladi. Chunonchi, yuqoridagi bobning birinchi baytida nido san'atiga e'tiborini qaratib, o'quvchining diqqatini o'ziga jalb qilishni qasd qiladi. Bir baytda ikki marotaba bu san'atning qo'llanilishi kishi diqqatini yanada oshirishga xizmat qilayotir. Bayt tarkibidagi "avsofini", "lofini" so'zlari och qofiyani shakllantirmoqda. Shuningdek, baytda "ham" so'zi radifni yuzaga keltirmoqda.

Ajoyib ham g'aroyib ko'b munaqqash,
 Necha boqsang boqarsan xo'p dilkash.
 Ajab qasri baland-u sof oltun,
 Murassa' la'l, marjon durri maknun.
 Chu yoqut-u aqiq-u xisht parchin,
 Bular birla imorat bo'ldi rangin.⁴³

Majlisiy ko'shkning vasfini ta'riflar ekan, uni juda oromijon bir imorat bo'lganini, mohir naqqoshlar ko'zni qamashtiradigan islmiy naqdshlar solishib ko'rgan ko'zlarni lol qoldirishini gapirmoqda. Bu yerda Shahzoda Sayfulmulkka jamiki maishat asbobi muhayyo qilib qo'yilgandi. Bu misralarda muallif ta'did va radiflardan unumli foydalanadi.

Shahzoda shu taqlid maishat va surur ichra umrguzaronlik qilib yurgani mahal, otasi uni o'z huzuriga chorlaydi va unga shohona zarbof to'n va uzuk hadya qiladi.

Keturdilar anga oltun sanduq,
 Ki bir to'n-u yuzuk, o'zga nima yo'q.
 Chu to'n birla yuzuk o'g'liga berdi,
 Kishi bilmas bu to'nda na bor erdi.

Shahzoda otasining bunday in'omidn ko'p sevinadi hamda otasi bergan ot bilan o'zining koshki tomon ravona bo'lib ketadi. Shahzoda otasining bu in'omlarini qasriga olib boradi va yana maishat asbobini muhayyo qilib, o'z ayshiga beriladi. Muallif shahzodaning bu holatini tasvirlar ekan, tadrij san'ati orqali Sayfulmulk ko'shkidagi muhitni yorqinroq gavdalanitirib beradi. Muallif bunda erkin yo'ldan foydalanadi va bu uslubi mahsuli o'laroq bob baytlarining qofiyalarinining bir nechtasida och qofiyalar tashkil etadi. She'rda och qofiyalardan foydalanish ko'proq xalq og'zaki ijodiga xos xususiyat bo'lib, birinchidan, muallifning ma'lum mavzuda erkinroq ijod qilishiga imkoon yaratsa, ikkinchidan, asarning xalqchilligini ta'minlashga xizmat qiladi. "Roviy", "jovi", "shahzod", "ozod", "yurub", "supurub", "may", "bilmay" kabi so'zlar yuqoridagi och qofiyaning shakllanishida xizmat qilgan. Shahzoda Sayfulmulkning qasrdagi farovon holatini tasvirlovchi bu qism jami sakkiz baytdan iborat bo'lsa, shundan to'rttasi och qofiyaga, bittasi faqatgina radif bilangina qofiyalanganligi muallif tutimini ko'rsatib beradi.

Badiiy san'atlar birikmasi keng va tor ma'noda ishlatiladi. Keng ma'noda u adabiyot, musiqa, haykaltaroshlik, kino, teatr san'ati kabi ma'nolarni o'z ichiga oladigan tushunchalardandir.

⁴² O'sha asar, 24-bet.

⁴³ O'sha asar, 26-bet.

Tor ma'noda nutqni badiiylashtirish, fikrni jonliroq, ta'sirchanroq maqsadida ishlatiladigan lisoniy (til) vositalari badiiy san'atlar deb yuritiladi. Usmon Nosir "Men she'rni yaxshi ko'raman" degan fikrini aytmadan "She'rim sen Laylisan, mem Majnunman" deydi, bu ta'sirchanliroq. Bu o'xshatish tufayli Layli va Majnun bir-birsiz yashay olmasligi singari, Usmon Nosir ham she'rsiz yashay olmasligini tushunib olish qiyin emas. Talmeh va Isteora san'atidan mohirlik bilan foydalangan. G'afur G'ulom o'g'lini urushga kuzatib, ota sog'inchini farzand iztirobiga ekanligini oddiygina "Urushga ketgan o'g'limdan bezovtaman, sog'imdim" demasdan, "Sog'inch" she'ridan quyidagicha ifodalagan:

Zo'r karvon yo'lida yetim bo'tadek,

Intizor ko'zlarda halqa-halqa yosh.

Eng kichik zarradan Yupitergacha,

O'zing murabbiysan xaber ber Quyosh.

Millatidan qait'iy nazar har qanday otaning mehrini, sog'inchini bera olgan.

Badiiy san'atlar og'zaki nutqda ham, mumtoz adabiyotda va zamonaviy adabiyotda ham va butun jahon adabiyotida ham ishlatiladi. Faqat mumtoz shoirlarimiz ularga sal ko'proq e'tibor berishgan. Ularning ayrimlarini ko'rib o'tamiz.

Badiiy san'atlar dastlab 2 guruhga bo'linadi:

1) Ma'naviy san'atlar

2) Lafziy san'atlar

Ma'naviy san'atlar she'r misralaridagi so'z mazmunidan kelib chiqib belgilanadi.

Lafziy san'atlar esa she'r misralaridagi so'zlarning shakli bilan bog'liq.

Orazin yopg'och ko'zimdin sochilur har lahza yosh,

Bo'ylakim paydo bo'lur yulduz, nihon bo'lg'och quyosh.

Ushbu baytda lirik qahramon – oshiq agar yor orazini – jamolini berkitsa, ko'zlaridan ayрилиq, sog'inch ko'z yoshlari oqishini aytadi. Navoiy mohirlik bilan yorning yuzini berkitishini quyosh botishiga, oshiq ko'z yoshini yulduzlarga o'xshatyapti. Bu istiora san'ati bo'lsa, 2-misrada misrada oshiq o'z holatini hayotdan misol keltirib isbotlaydi, ya'ni "agar yor yuzini berkitsa, ko'zimdan yosh oqadi, xuddi quyosh botib, yulduz chiqqani singari". Bunda tamsil san'ati mavjud. Bu san'atlarni she'r mazmunidan kelib chiqib belgiladik.

Shuningdek, shoir bunda quyosh, yulduz so'zlarini keltiradiki, bu tanosib san'atidir.

Ma'naviy san'atlar:

1. Mubolag'a
2. Tafrid
3. Tashbeh
4. Istiora
5. Tajohili orif
6. Talmeh
7. Tashxis
8. Intoq
9. Tamsil
10. Husni ta'lil
11. Irsoli masal
12. Ruju'
13. Laff va nashr
14. Tazmin

Atoulloh Husayniy she'riy san'atlarning ma'naviy san'atlar xususida shunday mulohazalarni bayon etadi: “ Bu ikki nav'dur. Biri uldurkim jami' arab fusahosi va ajam shuarosi qoshida sanoyi'g'a kirur. Ikkinchi nav'I uldurkim ajam shuarosi qoshinda sanoyi' turkumidindur, ammo arab fusahosining bari bir bo'lub, ani nutqning zotiy go'zalliklaridin deb hisoblabturlarkim, aning bayoni maoniy ilmi va bayon ilmining vazifasidur, holbuki tamhidda zikr etilgandek, ul oraziyo go'zalliklardindur.”

Adabiyotlar:

1. T.Nizom. Bahoriy maysalar. Saylanma. I jild. T. 2007. 247-b.
2. T.Nizom. Avji yoz. 2- jild. T.: 2007.
3. www.kh-davron.uz
4. www.kutubxona.com
5. www.philosophy.ru
6. www.ziyouz.com

ВОЗДЕЙСТВИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ НА НРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ ЗДОРОВОГО РЕБЕНКА

Улугбекова Муниса Рахматбой кизи

Магистрант, Джизакский государственный педагогический университет

Ключевые слова: нравственное воспитание, литературно-художественные жанры, справочные словари, энциклопедии, деловые издания, научно-популярные книги, изоиздания (панорамные книги), фэнтези, самопознание.

Исходное значение слова «воспитание» обусловлено корневой частью слова: «воспитание» – это вскармливание, питание ребенка, не приспособленного к жизни и совершенно беспомощного при рождении. В. А. Сухомлинский писал: «Воспитание – это многогранный процесс постоянного духовного обогащения и обновления и тех, кто воспитывается, и тех, кто воспитывает»⁴⁴.

Нравственное воспитание - целенаправленный процесс приобщения детей к моральным ценностям человечества и конкретного общества.

Нравственные чувства - это переживания человека своего отношения к действительности, к своему собственному поведению. В нравственном сознании личности эти чувства находятся в органическом единстве с нравственными понятиями и представляют как бы сплав нравственного, разумного и чувственного.

Нравственное воспитание – одна из сторон многогранного процесса становления личности, освоение индивидом моральных ценностей, выработка им нравственных качеств, способности ориентироваться на идеал, жить согласно принципам, нормам и правилам морали, когда убеждения и представления о должном воплощаются в реальных поступках и поведении.

Понятие «нравственность» по «Словарю русского языка» С. И. Ожегова определяется как внутренние, духовные качества, которыми руководствуется человек; этические нормы; правила поведения, определяемые этими качествами. В этом определении понятия «духовность» и «нравственность» во многом перекликаются. Кроме того, в научных источниках понятия «нравственность» и «мораль» часто раскрываются как тождественные. Нравственность отражает общечеловеческие ценности, а мораль зависит

⁴⁴ Сухомлинский, В. А. Избранные педагогические сочинения. Т. 2. / В. А. Сухомлинский. – М, 1980. – 486 с.

от конкретных условий жизни различных слоев общества. Меняется форма общественного устройства, меняется и мораль, а нравственность остается вечной категорией. Нравственное воспитание предполагает воздействие на личность с целью формирования нравственного сознания, развития нравственных чувств и выработки навыков и умений нравственного поведения.

Чрезвычайно остро стоит проблема развития нравственной и духовной культуры общества, и в связи с этим совершенно очевидна необходимость обращения школы к искусству как одному из важнейших средств раскрытия нравственного и духовного потенциала личности, стимулирования его развития.

В числе гуманитарных дисциплин, с наибольшей силой влияющих на становление личности, находится литература, обладающая богатыми познавательными, мировоззренческими, педагогическими, эстетическими возможностями. Она представляет собой одно из важнейших средств нравственного воспитания. Литература, в качестве источника знаний и нравственно-эстетических норм, в качестве транслятора культуры и традиций общества во все времена считалась одним из базовых компонентов в воспитании и формировании полноценной личности.

Произведение выстраивается на основе критерия художественности как способа освоения реальности посредством образов в смысловой перспективе художественной идеи. Как форма познания действительности такое издание расширяет жизненный опыт учащихся, создает для них духовно-эмоциональную среду, в которой органическая слитность эстетических и нравственных переживаний обогащает и духовно развивает личность учащихся.

Художественная литература, давая познание действительности, расширяет умственный кругозор читателей всех возрастов, дает эмоциональный опыт, выходящий за рамки того, что мог бы приобрести человек в своей жизни, формирует художественный вкус, доставляет эстетическое наслаждение, которое в жизни современного человека занимает большое место и является одной из его потребностей.

Одним из наиболее действенных и распространенных видов художественной литературы является сказка.

А.С. Макаренко большую роль отводил сказке. «Хорошо рассказанная сказка - это уже начало культурного воспитания. Было бы весьма желательно, если бы на книжной полке в каждой семье был сборник сказок».²

Особенно ярко это представлено в народных сказках, где добро и зло в борьбе и где всегда побеждает нравственно прекрасное. Очень часто автор раскрывает свой идеал в образе положительного героя. Дети любят таких героев и хотят быть похожими на них. Художественная литература оказывает большое влияние на детей дошкольного возраста тогда, когда восприятие ее направляется и углубляется воспитателем. Воспитатель является посредником между писателем и детьми – слушателями, и его обязанность донести до детей идею художественного произведения, вызвать у них высоконравственные чувства. Очень важным является продуманный и целенаправленный подбор художественных произведений для осуществления задач нравственного воспитания детей.

При подборе художественных произведений следует учитывать те нравственные проявления и качества, которые имеются у детей. Как правило, следует заботиться о воспитании тех качеств, которые недостаточно развиты.

Большое значение для формирования у детей нравственных представлений и понятий в связи с восприятием художественных произведений имеет беседа. Беседа должна помочь детям осмыслить мораль, заключенную в художественном произведении, вызвать повторные переживания, вновь возбудить те чувства, которые захватывали детей, когда они слушали рассказы или чтение взрослого, и сделать соответствующие выводы.

Знакомясь с художественной литературой, учащиеся знакомятся с такими нравственными понятиями, как добро, долг, справедливость, совесть, честь, смелость. С ней связываются большие возможности развития эмоциональной сферы личности учащихся, образного мышления, расширения кругозора учащихся, формирования у них основ мировоззрения и нравственных представлений. Через обучение происходит последовательное приобщение учащихся к нравственным, общечеловеческим ценностям.

Художественная литература может быть полноценным средством нравственного воспитания детей только при условии органической связи её со всей воспитательной работой дошкольного учреждения.

Недостаточно только прочитать художественное произведение, побеседовать о прочитанном, пересказать его. Важно связать художественные образы с различными моментами детской жизни, к случаю напомнить детям художественные образы, подсказать иногда правильное решение вопроса, тем более, что дети связывают художественные образы детских книг со своими поступками, с поступками своих друзей. Но все время стоит помнить о большой тактичности, осторожности при использовании художественных образов нравственными поучениями и нотациями.

Так же не стоит забывать о произведениях писателей, рассказывающих о нашей чудесной природе. Следует отобрать нужные для чтения детей произведения. И через них воспитывать у детей любовь и бережное отношение к родной природе.

EZOP MASALLARI VA KONFUTSIY HIKMATLARINING QIYOSIY TAHLILI HAQIDA AYRIM MULOHAZALAR

*Hazratqulova Shohsanam Sharofiddinovna
ToshDO'TAU O'zbek filologiyasi fakulteti, 2-kurs*

Annotatsiya. Ushbu maqolda Ezop masallari va Konfutsiy hikmatlari qiyosiy tahlilga tortilgan. Ushu ikki donishmand asarlaridagi o'xshash va farqli jihatlar haqida xulosalar chiqarilgan.

Kalit so'zlar. Didaktik adabiyot, masal, hikmat, yunon xudolari, hukmdorlar.

Asrlar o'tsa ham pand-nasihati ruhida didaktik adabiyot o'z ahamiyatini yo'qotgan emas. Didaktika xoh rimda, xoh chinda bo'lsin, uning maqsadi komil insonni tarbiyalashdan iborat. Hindlarning "Panchatantra"sidan tortib Ezop masallari, Konfutsiy hikmatlari va arablarning "Ming bir kecha"sigacha aynan shu yo'lda yaratilgan. Didaktik adabiyot namunalari ertak, masal, hikmat, umuman qaysi janrda bo'lishidan qat'i nazar g'oyaviy birlikka ega bo'ladi. Masalan, hikmat va masalni birlashtirib turuvchi nuqta shuki, masalning ildizi hikmat ya'nikim masaldan chiqarilgan xulosa hikmat bo'ladi yoxud hikmatga teng. Bu fikrimizni Ezop masallari va Konfutsiy hikmatlarini qiyoslash yo'li bilan tasdiqlashimiz mumkin. Konfutsiy hikmatlarining negizini oliyjanob insonni tarbiyalash, shakllantirish g'oyasi tashkil etadi. Va uning ta'limotiga ko'ra oliyjanob inson 5 ta xususiyatga ega. **1-Jen-insoniylik, 2-I-adolat, 3-Li-taomil, 4-Chji-sog'lom fikrlash, 5-Sin-samimiylik.** Mana shu insoniy fazilatlarining barchasi Ezop masallariga ham

singdirib yuborilgan. Masalan, Konfutsiy hikmatlarining 17- **Yan Xoga atalgan bobining 3-hikmatida** shunday deydi:

Muallim aytdi:

- Faqat aql-zakovat va eng nodonlik hech qachon o'zgarmaydi.

Aynan mana shu hikmatdagi nodonlik hech qachon o'zgarmaydi g'oyasi Ezopning "Suvsar va Afrodita" masalining xulosasidir.

Suvsar bir barno yigitni astoydil sevib qoladi va Afrodita meni ayol ayol kishiga aylantir, deb iltijo qiladi. Ma'buda ishq alangasida lov-lov yonayotgan Suvsarga rahmi kelib, uni sohibjamol qizga aylantiradi. Yigit bir ko'rishdayoq bu qizni sevib qoladi, so'ng uni o'z uyiga boshlab keladi. Mana, ular xobxonaga kirishadi. Shunda Afrodita, Suvsar o'z qiyofasi bilan birga tug'ma xulq-atvorini ham o'zgartirdimikin, deb uni sinab ko'rmoqchi bo'ladi va xobxonaga bir sichqonni kiritib yuboradi. Ana shunda Suvsar o'zining qaerda va kim ekanligini unutib quyib, to'shakdan sakrab turadiyu sichqonni tutib yeyish uchun unga tashlanadi. Bu holni ko'rib jahli chiqib ketgan Afrodita go'zal qizga aylangan Suvsarni yana avvalgi qiyofasiga qaytaradi.

Odamlar ham shunaqa; ular tabiatan nodon bo'lsalar, tashqi qiyofalari o'zgarganida ham fe'l-atvorlari o'sha-o'shaligicha qoladi.

Ezopning **"Dehqon va uning o'g'illari"** masalida inoqlik, birlikda katta muvaffaqiyatlar borligi haqida so'z boradi. Bunga esa Konfutsiyning *"Marosimlarni bajarishda eng muhimi ittifoqlilik, murosasozlik. Qadimgi podshohlarning yo'li go'zal edi. O'zlarining ham muhim, ham arzimagan ishlarini-da taomilga ko'ra bajarganlar. Ammo murosasozlik deb qoidaga sig'maydigan amallarni bajarish yaramaydi"* hikmati aynan tengdir desak adashmagan bo'lamiz. Shuningdek, yana bir hikmatida Konfutsiy Birdamlilik haqida gapirar ekan Beozor, Katta va O'rtancha Sunlar birlashib Ajoyib qo'shinni yengani haqida hikoya qiladi. Bu so'zlarni o'qiy turib, Ezopning **"Dehqon va uning o'g'illari"** masalini eslaymiz:

Bir Dehqonning o'g'illari doim bir-birlari bilan nizolashgani-nizolashgan edi. Dehqon necha-necha bor, ahil bo'linglar, deb o'g'illariga yaxshilikcha nasihat qilib ko'rди, ammo ular quloq solishmadi. Shunda chol bolalariga daraxt chivqlarini bir dasta qilib yig'ib kelishni buyurdi. O'g'illar buyruqni bajarishdi. Dehqon o'g'illariga, shu bir dasta chivqni bir yo'la sindiringlar-chi, dedi. Lekin o'g'illari, qancha urinishmasin, chivq dastasini sindira olmadilar. Shunda ota chivqpar bog'ichini yechib, o'g'illariga bittadan chivq ulashdi; o'g'illar chivqdonalarini osongina sindirishdi. Dehqon dedi: «Sizlar ham, bolalarim, bir- biringiz bilan ahil bo'lsangiz, hech qanday g'anım sizlarni yenga olmaydi, bordi-yu hadeb nizolashaversangiz, har qanday ojiz odam ham mahv etishi mumkin sizlarni».

Masaldan hissa shuki, ahillik, totuvlik naqadar qudratli bo'lsa, nizoyu nifoq shu qadar zaifdir.

Masal va hikmatning g'oyasini O'zbek xalq maqoli "Birlashgan o'zar-birlashmagan to'zar" bilan ifodalasak ham o'rinlidir.

Ezop masallari	Konfutsiy hikmatlari
65-masal Ikki do'st va ayiq; 74-masal "Bug'u va she'r"	8-Buyuk To'ng'ich bobi, 2-hikmat; 19-Szi Chan bobi 2-hikmat;
<i>Ikki do'st o'rmonda aylanib yurganlarida to'satdan ayiqqa duch kelib qolishibdi. Ulardan birinchisi shoshib daraxtga chiqib olibdi va ayiqning changalidan qutulib qolibdi.</i>	<i>Muallim aytdi: - Urf-odat chegarasidan tashqaridagi yuzaki iz-zat-ikrom odamga malol keladi; ortiqcha ehtiyotkorlik - qo'rqqoqlik alomati; o'rinsiz botirlik fitna, g'alayonga sa- bab bo'lsa, keragidan ortiq to'g'rilik ham ko'ngilga botadi.</i>

<i>Ikkinchisi esa, hech narsa qo'ldan kelmasligini bilib, o'zini o'lganga solib yotib olibdi.</i> <i>Ayiq yerda yotgan kishining oldiga kelib, qulog'ini hidlabdi. Hatto uni turtib ham ko'ribdi. Kishini o'lgan deb o'ylab, unga tegmasdan ketib qolibdi.</i> <i>Ayiq ketgach, haligi kishining do'sti daraxtdan tushib kelib:</i> — <i>Do'stim, ayiq qulog'ingga nima deb shivirladi? — deb so'rabdi.</i> — <i>U menga: qiyinchilik paytida tashlab ketadigan do'st bilan sayohatga chiqishni yaxshilab o'ylab ko'rmabsanda, dedi, xolos, — deb javob beribdi do'sti. ;</i> <i>Qattiq suvsagan bir Bug'u chanqog'ini qondirgani buloq boshiga keladi. U huzur qilib suv icharkan, o'zining suvdagi aksini tomosha qiladi: tarvaqaylab o'sgan yirik-yirik bejirim shoxlariga zavqlanib qaraydi, lekin qiltiriq, nimjon va cho'pday oriq oyoqlarini ko'rib ta'bi xiralashadi. Bug'u shunday xayolga g'arq bo'lib turganida Sher paydo bo'ladi va uni quva boshlaydi. Bug'u qocharkan, Sherdan ancha oldinlab ketadi. (Zero Bug'uning kuchi oyoqlarida, Sherniki — yuragidadir.) Butu ochiq dalada Sherni ancha orqada qoldirib ketdi, lekin o'rmonga kirib borganida, shoxlari daraxt navdalariga ilashib, tez yugur olmaydi, oqibat, Sher uni tutib oladi. Shunda Bug'u ajali yetganini sezib o'ziga o'zi deydi; » Shunchali badbaxt ekanman! Xiyonat qilishadi, deb gumonsiraganim — oyoqlarim meni bir o'limdan qutqardilar, ammo xaloskorim deb umidvor bo'lganim — shoxlarim meni halok etdilar».</i>	<i>Yaxshi fazilatli, mardonavor kishi butun qalbi bilan yaqinlarining jon-u diliga aylansa, xalq orasida odamgarchilik gullab-yashnaydi. Agar sinashta do'stlar unutilmagan bo'lsa, xalq tubanlikka yuz tutmaydi;</i> <i>Szisyaniy shogirdlari Szichjandan qanday qilib do'st topish mumkinligi haqida so'rashdi. Szichjan so'radi:</i> - <i>Bu haqda Szisyaniy fikri qanday?</i> - <i>U shunday deydi: «Do'st bo'lishga arzigulik odam bilan do'stlashib, do'st bo'lishga arzimaydiganlar bilan do'stlashmang».</i>; <i>Muallim aytdi:</i> - <i>Muhimi - hammaga to'g'ri bo'l, o'zingga teng bo'lmaganlar bilan do'stlashma va kamchiliklaringni tuzatishdan qo'rqma.</i> <i>She'riy varianti:</i> <i>Sadoqat, soflikni muhim deb bilgil, Do'stlig-u vafoga sen rioya qil. Ammo do'st bo'lmagin tenging bo'lmasa, Xatoyu nuqson-la qilma murosa. (M.Xudoyqulov tarjimasi. O'zAS, 2008.21.03)</i>

Ikki ijodkorda ham g'oyaviy jihatdan o'xshash misollar o'nlab uchraydi. Masalan, Ezopning **43. qurbaqalar, 48. sa'va** haqidagi masallari g'oyasi Konfutsiyni ushbu hikmatlariga tengdir:

Lu viloyatidagi mansabdor Szi Ma'rifatli biror ishni boshlashdan avval uch bor o'ylagan.

Muallim buni eshitib aytdi:

- Ikki bor o'ylasa ham yetardi.

O'ylab gapir, O'ylab yur.

Muallim aytdi:

- Uzoqni ko'zlamay ish qilsang agar, Yaqinda boshingga g'am-alam tushar

Ezop bir folbin haqida hikoya qilar ekan unga uyi yonayotgani haqida aytib yolg'on gapirishganda folbinning uyiga qarab yugurganini aytadi. Aynan shunga o'xshash hikoya Konfutsiyda ham uchraydi. U Bir boqiy umr ko'rishni o'rgatuvchi inson haqida gapirar ekan uni qidirib borishganda vafot etganligini ko'rishganini hikoya qiladi. Ikki masalni ham "Bo'zchi belboqqa yolchimas" o'zbek maqoli birlashtirib turgandek go'yo. Bilamizki, masallarda ramziylik kuchli, ular shu tufayli ham hayotda ahamiyatlidir. Konfutsiy Hikmatlarida ham xuddi shu xususiyat mavjud. Uning shogirdlariga bergan maslahatlari butun insoniyatga taaluqli bo'lsa odil, oliyanob hukmdor haqidagi fikrlari ham faqat Xitoy hukmdorlari uchungina aytilmagan.

Konfutsiy va Ezop ijodidagi farqli xususiyatlar haqida gapirar bo'lsak, Ezop masallarida g'oyaviy tushkunlik, umidsizlik, qahramonlari(hayvonlar)da xato qilib bo'lgandan so'ng boshqa yo'lning yo'qligi seziladi. Konfutsiyda esa aksincha ko'tarinkilik, o'ziga ishonch, umid sezilib turadi.

Ezop uchun najot yunon Xudolari(afrodita, Zevs) bo'lsa(U masallarida bir necha bor Xudolarning jazolashi haqida gapiradi), Konfutsiyda esa bu vazifa hukmdorlarga yuklangan. U ko'proq hukmdorlarga ishonadi va ularning oliyanob inson bo'lishini xohlaydi. Ezop masallarining tili sodda, tushunishga qulay va xulosa chiqarish anchayin oson. Shuningdek, qanday xulosa chiqarish ham o'zingizga bog'liq. Konfutsiy hikmatlarida esa anchayin falsafiylik bor. Anglamoq uchun ko'proq fikr qilmoqqa to'g'ri keladi. Ezop masallarining qahramonlari asosan oddiy odamlar(dehqon), Konfutsiy esa o'z fikrlarini jamiyatda mavqega erishgan, omma nazariga tushgan insonlar orqali izohlaydi yoki ularning fazilat va nuqsonlarini tahlil qiladi. Ezopda ramziylik, majoz kuchli bo'lsa, Konfutsiyda fikr hech qanday bo'yoqlarsiz, ramz va majozlarsiz to'g'ridan-to'g'ri bayon qilinadi.

Konfutsiy hikmatlari g'oyaviy jihatdan Ezop masallariga nisbatan kattaroq ko'lamni qamrab oladi.

Xulosa qilib aytganda, Ezop ham, Konfutsiy ham o'z uslubini yarata olgan. Ezop o'z fikrlarini yetkazishda ramziylikka suyanagan bo'lsa, Konfutsiy o'z maqsadini to'g'ridan-to'g'ri yoki shogirdlarining savollariga javob beraturib bildirgan. Ular yashagan davr bizdan qanchalik uzoq bo'lmasin, asarlari va ularning g'oyasi bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan ya'ni yashashda davom etmoqda. Insoniyat shu hayotda yashar va qanday qilib to'g'ri, xotirjam, baxtli hayot kechirish mumkin degan savolga javob izlar ekan bu ikki ijodkorning dono fikrlariga, asarlariga qayta-qayta murojaat qilaveradi.

Iqtiboslar:

1. Konfutsiy (2019). –Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi.
2. Ezop masallari (2021). –Toshkent: yangi asr avlodi.
3. <https://www.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/hikmatlar/ezop-masallari>
4. <https://kh-davron.uz/kutubxona/jahon/ezop-masallar-2-2.html>

LOCATIVES IN ENGLISH LITERARY DISCOURSE (TEXT-FORMING FUNCTION IN THE TEXTS OF ERNEST HEMINGWAY)

Nebiyev Ayder

Gafarov Daler

Yusupova Malika

Students, Gulistan State University

Abstract. The article is devoted to artistic discourse. With the use of functional analysis, the text-forming role of locatives (in the works of Ernest Hemingway) is considered, which meets the objectives of teaching English and can be used for educational and methodological purposes.

Keywords: locative, literary discourse, text, learning, category, linguistics.

Categories in linguistics represent a dualistic system, divided into linguistic (part of speech, case, grammatical gender, verb form) and reflective (animation/inanimateness, number, time, place, etc.). Let's dwell on the second. Reflective categories arose as a result of human cognition of the surrounding reality and are designed to embody in the language the most general, essential properties, signs, connections and relations of objects, phenomena of the objective world [2].

Categories have three aspects: ontological (expresses the essence of the very phenomenon of reality), epistemological (reflects the structuring of the surrounding world by the human mind) and linguistic (serves to describe the ontological and epistemological aspects by all means of language) [1]. "Cognition is discrete, and the language reflected this feature in the categorization and the presence of oppositional structures in linguistic categories, always built on oppositions" [3, p. 167]. These phenomena, which acquired "their expression in the language in the semantics of lexical groupings, in the design of a word, in the construction of a sentence, received the name of conceptual categories" [4, p. 11].

Space is one such category. It reflects both the objective reality and the subjective perception of it by a person, and the various geometric characteristics of objects, and the properties of the landscape.

The functional-semantic approach to the analysis of linguistic phenomena defines space as a category of locativity - a component of the linguistic picture of the world.

Text formation occurs, including with the participation of this category. Spatial localization is expressed by units with a locative meaning, which function as an important means (grammatical, lexical and logical) that ensures the coherence of the text [5]. Let's consider the text-forming function of adverbs and prepositional-nominal combinations with spatial semantics based on the work of E. Hemingway. This author, as is known, used the "iceberg principle" in his literary work: when reading works of art on the surface, you can find only a small fraction of the ideological concept embedded in them, but for an adequate understanding of it, a deep analysis is needed, including linguistic.

Acting as a grammatical means of text formation, nominal locatives and adverbs of place show the ability to coreference - the designation of the same object of extralinguistic reality. For example: "Dick Boulton walked around past the cottage down to the lake. There were four big beech logs lying almost buried in the sand" [6]

The repetition of lexemes-locatives as a lexical means contributes to the unification of sentences in the text. For example: "They started off and walked up past the cottage and out the back gate into the woods. Dick left the gate open" [6]

As a logical means of text formation, locatives have a serious ideological load in the text.

In the story "The Doctor and the Doctor's Wife" [6] ("The Doctor and His Wife"), the house of a provincial doctor is shown. We see a weak-willed husband and a despotic wife who dictates her own laws of life, sets the tone for relationships in the family. After a quarrel with an impudent Indian, the man is depressed, the woman seems to want to calm her husband down. But it is easy to see that in fact she is indifferent, she does not care about the problems of a loved one, his thoughts and feelings. The main character trait of the heroine is hypocrisy. And so the doctor puts his favorite gun, with which he wanted to go hunting, in the corner behind the cabinet, medical journals remain unopened, lying in a pile at the table. The door slams behind the man - a sigh of his wife is heard. To the doctor's "Sorry" uttered through the window, the unctuous "Nothing, dear" sounds in response. And only son Nick understands with some sixth sense that a loved one is bad, and, refusing to return to his mother, invites his father to go into the forest together. The boy even invents an unusual reason for this - he promises to show black squirrels.

Prepositional-nominal groups with a locative meaning are primarily involved in the creation of the space-time continuum of the events of the story, in the formation of the chronotope. For example:

1. "Dick Boulton came from the Indian camp to cut up logs for Nick's father" [6]
2. "The others went on ahead of him down to the lake shore where the logs were buried in the sand" [6]
3. "If no one came for them they would be left to waterlog and rot on the beach" [6]
4. "Eddy and Billy Tabeshaw had rocked the log out of the wet sand and rolled it towards the water" [6]
5. "The doctor stood up and put the shotgun in the corner behind the dresser" [6]
6. "Dick had three axes under his arm" [6]
7. "They came in through the back gate out of the woods, Eddy carrying the long crosscut saw" [6]
8. "It flopped over his shoulder and made a musical sound as he walked" [6]

However, this is not the only function of prepositional-nominal combinations in the story. Subtext plays a big role in this story about the disunity of loved ones. It is formed, among other things, by lexical and grammatical language means. For example:

1. "In the cottage the doctor, sitting on the bed in his room, saw a pile of medical journals on the floor by the bureau" [6]
2. "Aren't you going back to work, dear?" asked the doctor's wife from the room where she was lying with the blinds drawn" [6]
3. "He was sitting on his bed now, cleaning a shotgun. He pushed the magazine full of the heavy yellow shells and pumped them out again. They were scattered on the bed" [6]

There is an antagonism in the life positions of these people, who, it would seem, should understand each other without words. Outwardly, everything is calm, there are no quarrels and swearing, but the husband and wife are separated by a wall of misunderstanding and indifference, erected by the heroine of the work.

So, prepositional-nominal combinations with a locative meaning in the story "The Doctor and the Doctor's Wife" [6] have a logical function, participating in text formation at the subtext level. Such a functional-semantic analysis of artistic discourse, in our opinion, has an applied value if it is used in linguodidactic practice in teaching a foreign language: it helps to understand the idea of the work, the author's intentions. A detailed analysis of the functions of lexemes and word forms, their analysis and comparison make it possible to comprehend not only what lies on the surface, but also to penetrate into the subtext. What the attentive reader sees "between the lines"

becomes quite tangible, conclusive and convincing. With all the laboriousness and at first glance complexity, this approach ultimately forms an interest in the language in which the literary test is written, and develops a literary taste.

References:

1. Desherieva T.I. The linguistic aspect of the category of time in its relation to the physical and philosophical aspects // Questions of Linguistics, 1975. – No. 2. – pp. 111 - 117.
2. Kondakov N.I. Logical dictionary-reference book. – M.: Nauka, 1975. – 720 p.
3. Kubryakova E.S. On the concepts of place, subject and space // Logical analysis of language. Space languages. – 1997. – pp. 84-93.
4. Meshchaninov I.I. Conceptual categories in language // Proceedings of the Military Institute of Foreign Languages. – M.: Publishing House of the Academy of Sciences, 1945, Volume IV. – pp. 105-110.
5. Fedoseeva L.N. The category of locativity in modern Russian. – Ryazan: Ryazan State Language Institute Press, 2013. – 385 p.
6. The Complete Short Stories of E. Hemingway. The Finica Vigia Edition. The Doctor and the Doctor's Wife. — New-York: Scribner, 1987. URL: <https://theteacherscrate.files.wordpress.com/2014/03/the-complete-short-stories-of-ernesthemingway-ernest-hemingway.pdf>

SHE'RIY NUTQDA INVERSIYANING O'RNI VA AHAMIYATI (ERKIN VOHIDOV SHE'RLARI MISOLIDA)

Nuraliyeva Noila Jabbor qizi
talaba, Guliston davlat universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada inversiya hodisasining tilshunoslikdagi o'rni, she'riy nutqdagi ahamiyati haqidagi masalalar atroflicha tahlilga tortilib, ularning nazmda qo'llanilishi va oddiy so'zlashuv uslubida qo'llanilishi, o'ziga xos jihatlari Erkin Vohidov she'rlari misolida yopitib berildi.

Kalit so'zlar: inversiya, poeziya, she'riyat, she'riy nutq, kommunikatsiya, nutqda vaziyat omili.

She'riyat – she'riy nutq til imkoniyatlarining eng mukammal shaklda namoyon etishning bir turi va usuli hisoblanadi. Zero til imkoniyatlarining ko'rinishlaridan biri she'riy nutq hisoblanadi. Shuning uchun ham tilning bunday nutqdagi imkoniyatlari ancha keng. Insonlar nutqdan turli maqsadlarda foydalanish usulining kengayishi uning asosiy vazifalaridan biri bo'lgan kommunikativlikdan tashqari, boshqa maqsadlar uchun xizmat qila olishi mumkinligi, ta'sirchanlik, yupanch, mehr, yengillik bera olishdek vositasi bo'lib qolmoqda. Bunda ham eng asosiysi so'zdan o'z o'rni bilan foydalanish lozimligini alohida qayd etish lozim bo'ladi, chunki o'rni bilan ishlatilmagan har qanday so'z nutqning samarasiz kechishi uchun sabab bo'lib qolishi mumkin.

Nutqiy aloqaning samarali yoki samarasiz tugashi uning ta'sirchanlik xususiyati bilan bog'liq. Nutqni qanday vaziyatda va maqsadda qo'llashimizga qarab til va nutq birliklarini tanlaymiz va qo'llaymiz. Bunda asosiy omillar hisobga olinishi tabiiy. Vaziyat taqozosi bilan kerakli, shu nutqiy vaziyatga mos, ta'sirchanlikka ega birliklar tanlanadi. Bunday birliklar nutq samarasini ta'minlash uchun xizmat qiladi. Insonlar ihtiyoj, nutq samarasi, emotsionalligi hamda kommunikativ maqsadidan kelib chiqib gapda bo'laklarning o'rni almashtirishi mumkin. Bunday pozitsion o'zgarishlar ham tilda alohida o'rin kasb etadi.

Nutqning ta'sirchan bo'lishini taminlovchi vositalardan biri inversiyadir. Inversiya, asosan, nutqning og'zaki shakliga, ko'proq oddiy so'zlashuv uslubiga xoslangan. Bu bo'yicha M.Yo'doshev ham fikr bildirganda inversiyaning gap bo'laklarining o'rin almashinishi yoki gap

bo'laklari joylashish tartibining ma'lum bir maqsad bilan o'zgarishi hodisasiga aytilishi, shu bilan birga og'zaki nutqqa xos xususiyat ekanligini, badiiy matnda qahramonlar nutqini jonli nutqqa yaqinlashtirishda, ularning tilini individuallashtirishda mazkur usuldan foydalanilishini ta'kidlab o'tadi [M.Yo'ldoshev, 53]. Shu bilan birga, inversiya she'riyatda ifodalilikni, ohangdorlikni va ta'sirchanlikni ta'minlovchi muhim vosita sifatida ko'p ishlatilishini ta'kidlaydi [M.Yo'ldoshev, 53].

Tilning bunday imkoniyatlaridan ustalik bilan foydalana olgan shoir Erkin Vohidov ijodida ham inversiyaning boshqalarda takrorlanmas jihatlari ko'rish mumkin. Shoir o'z she'rlarida inversiya hodisasidan o'rinli foydalanadi.

Qora qushlar qo'narlar

Majnuntolning shoxiga.

Boshin suvga egarlar

Boqmay sira ohiga. (E.Vohidov "Manzara")

She'riyatda ifodaviylik, ta'sirchanlik mavjud, shuningdek, albatta, bu tasirchanlikni ta'minlovchi vositalar ham bor. Yuqoridagi parchada ham ohangdoshlik uchun fonetik birliklar xizmat qilayotgan bo'lsa, leksemalar fikrining mazmunli bo'lishini ta'minlagan va aynan enversiya uning emotsional-ekspressivligini ta'minlash uchun xizmat qilgan. Agarda mazkur she'riy nutqni oddiy darak gap shaklida, gap bo'laklarining o'miga ko'ra, odatdagi holatida berilsa, bunda emotsionallik yo'qoladi. Masalan, parchani "Qora qushlar majnuntolning shoxiga qo'narlar, Ohiga sira boqmay boshin suvga edarlar" tarzida berilishi ham mumkin. Bunday darak mazmuni kishiga zavq bermaydi yoki ta'sirchanlikka ega emas. Shunday ekan, bunday matnlar o'quvchi uchun qiziqarli emas – o'quvchini qiziktirmaydi.

Badiiy tasvimi bunday holatda berish kishidan mahorat talabqiladi. Bunday chiroyli tasvirning berilishi tilning imkoniyati va shoir mahorati sifatida keltirish mumkin:

Ufqlarga qo'yib guldasta,

Tog' ortidan ko'tardi-da bosh,

Pastga boqdi cho'qqidan asta

Oltin qalam tutgan bir naqqosh. (E.Vohidov "Tong lavhasi")

Shoir hoh odamning murakkab vaziyati bo'lsin, hoh to'y-tomoshasi yoki ichki kechinmalari ularni she'rlarida nozik did hamda dadillik bilan ko'rsata olgan, inversiya bunga alohida xizmat qilgan. She'riy parchadagi gap bo'laklarini inversiya hodisasiz yozib ko'rilsa, shakldagi ohangdoshlik bilan birga, berayotgan mazmun ham butunlay yo'qoladi. Parchalami gap bo'laklari tartibi bo'yicha ham joylashtirib bo'lmaydi, gapdagi bo'laklarda ortiqchalari paydo bo'lishi mumkin. Shuning uchun ham shoir birinchi ko'plikdagi barcha so'zlarni ko'chim sifatida qo'llanilayotgan naqqosh so'zi atrofida birlashtiradi.

Har nuqtaga sayqal berib u,

Vodiy uzra chizdi zar lavha.

So'ng quyosh deb imzo chekdi-yu,

Tongotar deb qo'ydi sarlavha. (E.Vohidov "Tong lavhasi")

Demak, inversiya hodisasi she'riy nutqning emotsional-ekspressivligini ta'minlovchi asosiy vositalardan biri deya ta'kidlash mumkin. Shoir ijodida esa, yuqoridagi parchalarda qo'llanganidek, o'ziga xoslik mavjud. Aks holda kerakli natija bera olmaydi. Masalan, yuqoridagi "So'ng quyosh deb imzo chekdi-yu, Tongotar deb qo'ydi sarlavha" misralarini gap bo'laklari tartibida berilsa, "So'ng quyosh deb imzo chekdi-yu, Tongotar deb sarlavha qo'ydi" ko'rinadiki, ikki so'zning o'rin almashinishi she'riy parchaning o'z ahamiyatini yo'qotishiga sabab bo'lmoqda, kutgan natijani bermaydi.

Erkin Vohidov o'z ijodini muxammas, she'r, hajviyitlar, tarjimalar bilan bezar ekan inversiyadan "o'ynoqi shamol" kabi foydalanadi:

*Yana olam bo'ldi yashil, serfusun,
Yana qizg'aldoqlar ochildi gulgun.
Bu yilgi ko'klaming o'zgacha butun,
Vatanim, muborak bo'lsin Navro'zing.*

Bu she'ni oddiy gap qolipiga aylantirganimizda "Olam yana yashil, serfusun bo'ldi", "Qizg'aldoqlar yana gulgun ochildi", "Vatanim, Navro'zing muborak bo'lsin" oddiy, his-hayojonsiz gapdan farqi bo'lmaydi, demakki, tinglovchi uchun uncha ahamiyat kasb etmaydi, inversiya holatida esa tabiat hodisasi bo'rttirib, alohida takidlab ko'rsatilmoqda va emotsionallik yaqqol namoyon bo'lmoqda.

Shoirning muxammaslariga e'tibor qaratganimizda inversiyaning o'ziga xos va go'zal namunalari ko'rishimiz mumkin:

*Ko'nglum aytur, sevgi domiga asir tayyoraman,
Der ko'zim hijron tuni, zor yiglamodan qoraman.
Jon degay, o't oraman, tan aytadir, ming poraman,
To muhabbat dashti bepoyonida ovoraman.*

Ko'rib turganimizdek, har bitta misrada inversiya nozik shaklda ifodalanmoqda. Birinchidan, misralardagi ayrim bo'laklar tushirilib qoldirilgani uncha sezilmaydi va ko'chirma gap odatdagi gap bo'laklarining joylashuvi tarzida ko'rinadi. Ikkinchidan, ko'chirma gaplarda ham bo'laklar tartibi mavjuddir. Shuning uchun ham bundagi gap bo'laklarining tartibi uncha sezilmasligi mumkin.

Umuman olganda inversiya hodisasi she'riy matnning asosiy jihatlaridan biri hisoblanadi. Chunki inversiyani qo'llamaslik nutqning qanday maqsatda qo'llanilishini mavhumlashtirishi bilan birga, eng muhim jihat, nutq emotsional-ekspressivlikka ega bo'lmasligi va tinglovchini o'ziga jalb eta olmasligini ko'rsatadi. Albatta, shoir ichki kechinmalarni inson qalbiga yetib borishi uchun inversiyadan foydalanishi darkorligi, shunga monand she'r go'zalligining ortishi hamda o'ziga tinglovchini e'tiborini tezda jalb qila olishiga beqiyos xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayev A. O'zbek tilida ekspressivlikning ifodalanishi. – Toshkent: Fan, 1983. – B. 88.
2. Axrorov Alisher Akbarovich. (2022). The problem of the role of proverbs in the event of a speech act. *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching*, 15, 49–53. Retrieved from <https://www.geniusjournals.org/index.php/ejlat/article/view/2816>
3. Axrorov, A. A. UDK: 811.512. 133 ROST VA YOLG'ON SO'ZLAMOQ HAQIDA XALQ MAQOLLARI SHARHI. *ILMIY AXBOROTNOMA*, 57.
4. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2002. – B. 143
5. Yo'ldoshev M., v.b. Badiiy matnning lisoniy tahlili. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi, 2010. – 112 b.

RAUF PARFI LIRIKASIDA TABIAT TASVIRI BILAN BOG'LIQ MAJOZIY TIMSOLLAR

Mahliyo Raximboyeva

Urganch davlat universiteti talabasi

Rauf Parfi – o'zining raufona xarakteri bilan she'rxonlarni mahliyo qilgan, tabiatan tirishqoq va so'zga oshno, qalbi uyg'oq ijodkor. Shoir lirikasida timsollar o'z va ko'chma ma'nolarda shoirona ruhda ifodalangan. She'riy nutqda timsollarning o'zni benihoya katta. Chunki ijodkor

o'zining badiiy niyatini obrazlar orqali ochib beradi. Taniqli adabiyotshunos Dilmurod Quronov badiiy obraz haqida shunday yozadi: "Badiiy obraz –adabiyot va san'atning fikrlash shakli, olam va odamni badiiy idrok etish vositasi, badiiyatning umumiy kategoriyasi" [Quronov D., Mamajonov Z., Sheraliyeva M., 2013:43]. Rauf Parfi o'zining badiiy niyatini ko'pincha tabiat tasviri bilan bog'liq bo'lgan timsollar orqali ochib bergan.

Rauf Parfi lirikasining ko'pchilik qismini tabiat tasviriga bag'ishlangan she'rlari tashkil qiladi. Shoir go'zal tabiat manzarasini tasvirlashda turli xil obrazlardan foydalangan. Jumladan, oy, quyosh, yomg'ir, shamol va qor kabi peyzajik timsollardan jamiyat va zamonning hol-ahvolini, lirik qahramonning ichki his-tuyg'ularini ifodalashda unumli foydalangan. Biz bu safar ijodkorimizning tabiat tasviri bilan bog'liq majoziy timsollarni tahlilga tortishga jazm qildik.

Rauf Parfi badiiy niyatini ochib berishni tun timsolidan boshlaydi. Tun o'zida jamiki qorong'uliklarni jamlagan timsol. Qorong'ulik deganda, barcha dard-u alamlar, yomonliklar, jamiki shu kabi salbiy tushunchalar nazarda tutiladi. Mazkur misralarda ham shoir qorong'u tunda g'am uning hamrohi bo'lganligini shoirona ruhda tasvir etgan. Bundan tashqari kun timsolining ifodalanishi tun obraziga nisbatan ziddlik ma'nosini yuklagan:

Bu tun qalbim uzra g'am qo'nar-

Alangada yonar ajib kun... [Parfi R, 2013:35]

Tong- zamonaning ahvolidan ham xabar beruvchi timsol. Chunki ijodkorning ushbu misralarida zamonning notinchligi va xavotirda ekanligi yaqqol namoyon bo'lgan. Quyoshning zambarakka aylanishi, tongning esa o'qlar otishi yurtning notinchligidan dalolat beradi:

Tong otmoqda, tong o'qlar otar,

Tong otmoqda, quyosh-zambarak.

Yaralangan Yer shari yotar,

Boshlarida yashil zambarak. [Parfi R, 2013:75]

Oy-mangulikning nishonasi. Uning o'ylari shu darajada nur yo'ldek yiroqki, uning adog'iga yetish mushkul. Oyning ramziy ma'no anglatishi misralarga badiiy-estetik shukuh bergan:

Nur yo'ldek o'ylari yiroq,

Suvda mangulikdek suzar oy... [Parfi R, 2013:110]

Kulrang bulut- g'ashlik va iztirob ramzi. U osmonda jimgina kezib yurishi orqali ijodkorning ichki his-tuyg'ularini ochib bergan. Qolaversa, kulrang bulut lirik qahramonning ruhiga baqirib shivirlashi bandga o'ziga xos poetik ruh bag'ishlagan. "Jim" va "Hujum" jumalari bulut obraziga ramziy ma'no yuklagan:

Kulrang bulut kezinadi jim,

Kulrang bulut o'xshar uyqumga.

Kulrang bulut boshlaydi hujum

Baqirib shivirlar ruhimga. [Parfi R, 2013:12]

Shamol-tabiatning ajoyib va o'ynoqi mo'ljizasi. Mazkur bandda shamol yaproqlar va suv mavjlari bilan do'st tutinib, ular bilan o'ynaydi. Shamolning o'ynashi, so'ylashi go'zal jonlantirish sam'atini yuzaga keltirgan. "Jonlantirish-keng ma'noda metaforaning bir ko'rinishi, jonsiz narsa-hodisalarga inson, umuman, jonli mavjudotga xos sifatlarning berilishi". Ijodkor shamolni ramziy ma'noda qo'llab misralar ma'nosiga ta'sirchanlik va poetik ruh baxsh etgan:

Yaproqlarda shamol o'ynar,

Suv mavjida o'ynar shamol.

Sarin shamol nima so'ylar,

Yuragida qanday xayol?. [Parfi R, 2013:66]

Ilmiy tahlillar asosan qiyosiylikka asoslanadi. Shuning uchun Ilhom G'aniyevning Rauf Parfi she'rlariga bergan tahlillarini berishni o'rinli deb bildik. Jumladan, "Yaproqlarda shamol o'ynar..." deb boshlanuvchi she'rini quyidagicha fikr bildiradi: " Bu yerda shamol-sirli lirik qahramon. Uning yuragi to'la-yu, kimga yorilishini bilmaydi. Shu bois goh yaproqlar bilan "o'ynar"-sirdosh, darddosh topilmagach; goh "suv mavjida o'ynar"- yo'ldosh, fikrdosh, tushunadigan hamdard izlab. Bu oddiy yel ham emas "sarrin shamol'" [G'aniyev I, 2021:687].

Yomg'ir-qorong'ulik bilan sirdosh obraz. U qorong'ulik tomon yog'ib, o'z hukronligini o'tkazadi. Bog'larning ham sovuqqina shovullashi (yomg'irning shitir-shitir ovozi tufayli) lirik qahramonning ruhiyatini aks ettirgan. "Qorong'ulik" va "sovuqqina" jumalari yomg'ir obraziga ramziy ma'no yuklagan:

Yomg'ir urar qorong'ulikka,

Sovuqqina shovullar bog'lar. [Parfi R, 2013:36]

Kecha -qorong'ulik va jimlik ramzi. U ba'zan zimiston bo'lsa, ba'zan esa yorug' bo'ladi. Rauf Parfi kecha timsoli orqali o'zining va jamiyatning ijtimoiy-siyosiy ahvoriga ishora qilmoqda. Lirik qahramonning kechlari azobda va zimistonda o'tayotganligini mazkur misralardan anglashimiz mumkin:

Yana kecha zimiston,

Azob ichra ruh...[Parfi R, 2013:56]

Quyosh-dardlar, xasratlarning davo maskani.Dunyoning, undagi insonlarning dardlari shu darajada ko'pki, ular boshqalardan ilinib so'rashsa ham, baribir oxirgi yo'l Quyosh sari bo'ladi:

Xasratlari dunyoning ko'pdir,

Lekin yo'li bir: Quyosh sari. [Parfi R, 2013:57]

Muz va otashning birgalikda qo'llanilishi biroz g'aliz holat, albatta. Chunki bu timsollar har doim va an'anaviy bir-biriga qarama-qarshi va zid bo'lgan. Lirik qahramon suyuqlik yoriga murojaat qilib, uni turishga undar ekan otashin muzlar (muz aralash olov)ga isinib kelish haqida shoirona taklif kiritadi. Shuni anglashimiz mumkinki, misralarda tushkunlik, anglashilmovchilik, mavhumlik va nekinlik kayfiyati mavjud. Demak, ijodkor mazkur ikkilikda ham his-tuyg'ularini ifoda etgan. "Otashin muzlar" jumlasini orqali novator ijodkor ekanligiga ham ishora qilgan:

Uyg'on, ey malagim, tur o'ringdan tur,

Otashin muzlarga isinaylik, yur [Parfi R, 2013:125]

Rauf Parfining yuqorida tahlilga olingan she'rlarida muz, tun, shamol, yulduz, bulut singari obrazlari turli xil majoziy ma'no ko'rinishlarda namoyon bo'ldi. Birisida shodlik, quvonch shukuhi tarannum qilinsa, birisida ichki his-tuyg'ular jilvalandi.Shoirni haqiqiy tabiat farzandi deyishimiz mumkin. Chunki Rauf Parfi ijodida betakror tabiat manzaralari jonli va haqqoniy timsollar orqali badiiy chizgilarda namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Quranov D., Mamajonov Z.,Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug'ati.-T.: "Akademnashr", 2013.
2. Parfi R. Saylanma. –Toshkent.: Akademnashr, 2013.
3. Parfi R. Turkiston ruhi.-T.: "Sharq" nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, 2013.
4. G'aniyev I. Rauf Parfi O'zbek dunyosi.-T.: Muharrir nashriyoti, 2021.

THE HORROR GENRE IN LITERATURE AND ITS SPECIFIC FEATURES

Xolmatova Madina

Abdurasulov Jaxongir

Xojamurodov Timur

Students, Gulistan State University

Abstract. The article deals with the works of the "horror" genre and their individual features, the main of which is the presence of various means of expressiveness in such works. The analysis of the components that most clearly reflect the features of the stylistic originality of the "horror" genre is given. These elements form the specified genre, which is important to understand and take into account when analyzing such works.

Keywords: supernatural, horror, anaphora, interjection, onomatopoeia, emotive.

The horror genre, which can also be called the horror genre, has a fairly long history dating back to ancient times. The famous writer Howard Lovecraft believed that this genre has a strong connection with the primary human instincts and is as ancient as thinking and speech. Of course, horror has an ancient history that stretches over many millennia, and this happens, according to Lovecraft, because the genre reflects our basic instincts and fears [1]. "The inability to distinguish between the natural and the supernatural, indifference to contradiction, the weak development of abstract concepts, a sensually concrete character, metaphor, emotionality - these and other features of primitive thinking turn myths into a very peculiar symbolic (sign) system, in terms of which the whole world was perceived and described. world" [2, p. eleven].

The means of expressing expression in the language include various means that help convey an emotional state, enhance the expressiveness of an utterance, create a special style, etc. Phonetic means include alliteration, assonance, onomatopoeia and other methods associated with the sound side of the language. Lexical means include the use of various words, phrases, and expressions that may be common, every day, or rare and unexpected in a given context. In addition, it is necessary to note the use of various lexical figures of speech, such as metonymy, metaphor, paraphrase, etc. Grammar means include the use of various types of sentences, including simple, complex, compound, as well as tenses and voices of verbs, aspect pairs, modal verbs, and other grammatical categories. Stylistic means include the use of such figures as a rhetorical question, expressive repetition of words, epithets, metaphors, comparisons, etc. They allow you to create a special style of text and express the emotional coloring of the statement. Each of these linguistic means can be used to achieve a specific goal and effect in the text, as well as to convey a specific mood and emotional state. Let's take a look at some of the most common stylistic devices in the horror genre using some examples from "Supernatural".

As noted earlier, one example of the use of expressive means is the use of onomatopoeia or onomatopoeia, one of the sound design techniques that can help create a more emotional and terrifying atmosphere in the series. Onomatopoeia is also defined "as a conditional imitation of the sounds of the surrounding reality by the phonetic means of a given language" [3]. In Supernatural, onomatopoeia is used to create sounds that can evoke feelings of terror in viewers. For example, the sound of bones cracking can be used when attacking a vampire, the sound of a piercing scream when attacking a demon, and the sound of a heartbreaking roar when encountering a werewolf. In addition, the film industry may use epithets in characters' dialogue to convey their emotional state and elicit a corresponding reaction from the audience. For example, a character might use epithets to describe their fear or horror. This group of expressive means includes such epithets as "terrible",

“terrible”, “nightmare”, etc. Here are some examples of epithets used in *Supernatural*: “The King of Hell” is the title given to Crowley, the demon character who becomes the ruler of Hell in later seasons. “The Darkness” is a title given to Amara, a powerful being who represents the embodiment of darkness and chaos in the universe. Another example of epithets in the series can be seen in cases where characters are described based on their abilities. In addition, many of the monsters and supernatural beings in the series are given descriptive epithets based on their appearance or abilities. For example, the creature known as “Skinwalker” is named for its ability to take on the form of any human or animal of its choice, while “Leviathans” are named after biblical creatures.

The use of metaphors in horror films helps to create a deeper and more meaningful meaning of what is happening, and also allows the audience to better understand the plot and experience it emotionally. For example, the phrase “Salt the earth” is a metaphor meaning the complete destruction of something, without the possibility of recovery. In *Supernatural*, the phrase is used literally when the Winchester brothers use salt to ward off evil spirits and demons.

The use of hyperbole can help create horror in literature or any other form of art, as it allows extreme feelings and strong emotions to be conveyed. A vivid example of hyperbole in the series: “That thing is as old as God and it's going to kill us all”. This hyperbole is used to describe an ancient and powerful being that poses a serious threat to the main characters. To denote emotions in the language, there are special lexemes called emotives. An example of the use of the emotive can be found in one of the episodes of the series: the character Dean Winchester expresses strong grief and guilt in connection with the death of his friend Charlie. He says: “I can't do this. I can't bury another friend. It's too much. It's all my fault. I should have been able to save her.” Emotional phrases such as “I can't do this,” “It's too much,” and “It's all my fault,” help convey the depth of Dean's emotions and the strength of his feelings of guilt and sadness.

Based on the foregoing, it can be concluded that the works of the horror genre have a number of characteristic means of expressiveness that help create an atmosphere of fear, horror and other similar emotions in the viewer / reader. The combination of several means of expressiveness in one context contributes to an increase in emotional tension and an increase in the influencing effect on the addressee and is an effective tool in raising the aesthetic level of the work.

References:

1. Лавкрафт Г.Ф. Сверхъестественный ужас в литературе. Бостон: Овальный книжный дом, 2017.
2. Мифы народов мира. Энциклопедия: в 2 томах. Нью-Йорк: Издательство «Энциклопедия», 2020.
3. Воронин С.В. Звукоподражание; Звукоподражания теория; Звукосимволизм // Лингвистический энциклопедический словарь. Москва: СЭ, 1990. – 682 с.

ТЕМАТИКА И ОБРАЗ КНИГИ В РОМАНЕ «451° ПО ФАРЕНГЕЙТУ» РЕЯ БРЕДБЕРИ

Баратова Эъзога Бахтиёровна
студентка филологического факультета
Гулистанский государственный университет

Аннотация. Статья посвящена основной теме романа Рея Бредбери «451° по Фаренгейту» которая написана в литературном жанре научной фантастики. В романе, образ книги является знаком, представляющим идею традиционных общечеловеческих ценностей, интеллекта и духа. Особый интерес автор обращает к образу «люди-книги» и книги как вещественный предмет.

Ключевые слова: научная фантастика, антиутопия, массовая культура, одномерные люди, жанр, социальная научная фантастика, литературная традиция.

Период XX века, когда люди были крепко связаны с массовой культурой и произошли наиболее яркие изменения в области научно-фантастической литературы, стал эпохой «одиночества среди толпы» [7], поэтому в прошлое тысячелетие книга, с ее классической близостью к людям, с возможностью через нее «узнавать мир самостоятельно, без группового (или коллективного) сознания общины» играло важную роль. Книга не господствует над человеком, в то время как долгосрочное влияние рекламы, телевидения, интернета может самым агрессивным способом воздействовать на сознание человека. Кроме того, на фоне этих симулякров книга становится кладом или хранилищем смыслов. «Мир по-любому становится виртуальным, реальности больше нет. Только симулякры, чувак» [8]. Именно по этой причине во многих созданных в XX веке антиутопиях, раскрывается проблема необходимости дальнейшего использования и существования книг.

Наиболее полно образ и тема книги раскрывается в романе-антиутопии «451° по Фаренгейту» Рея Бредбери (англ. «Fahrenheit 451», 1953). Содержание этого романа строится на том, что правительство запрещает хранение книг и их чтение. Они предписывает закон по уничтожению книг и те, кто их читает или хранит, объявляется сумасшедшим. Образ книги в романе тесно связывается с феноменом и символическим значением книги, его роли в жизни людей и важностью для человеческого бытия и сознания. В книге процесс происходит с постижением героя самого себя через любовь к другим людям, выход из сообщества одномерных людей и отчуждений, средством которому способны послужить книги. По этой причине в романе образ книги раскрывается с различных сторон.

По рассказам автора книга в романе - главный враг тоталитарного государства, и на это есть несколько причин. Для автора она представляет собой символ сомнений, в свою очередь сомнения – это пребывание нестабильности, помогающий пробуждать интеллект, способность мыслить. Из-за этого книга- опасное оружие, который может противостоять массовости сознания и, следовательно, способный навредить цельность и сохранность псевдо-счастливого общества, созданного правительством. Более того, книга символ литературной традиции, связь с прошлым, «одно из хранилищ, где мы храним то, что боимся забыть», «которые показывают нам периоды жизни», нелёгкий мир человеческой души. Книга в романе играет особую роль как вещественный предмет, форма выражения: «книги пахнут мускатным орехом или ещё какими-то пряностями из далеких северных стран» [1, 263]. Бредбери метафорически упоминает образ книги как голубя – контрастно белым по сравнению с чёрным пеплом сгорающего мира, шелестящим крыльями-страницами, или сказать, как птицы: «Журналы падали, словно побитые птицы, а женщина стояла среди этих мёртвых тел», «книга, как белый голубь, трепеща крыльями, послушно опустилась прямо ему в руки» [1, 227-228]. Это метафора не случайно использовалось в романе: птицы-символ свободы и человеческой души, нечто, которая принадлежит небу, миру духов, связь между небом и землёй.

В романе рассказывается о том, что именно книги помогают главному герою найти самого себя. Ведь до того, как Гай Монтег – главный герой романа встретился с профессором Фабером он крал книги во время пожара сам не понимая почему он так

делает, потому что он был типичным человеком массового общества, который приказывал сжечь книги.

Более превосходным выражением такого образа в романе Бредбери становятся члены контрастного массам меньшинства – люди книги. Автор использует метафорический образ – «ходячая энциклопедия» [9]. Люди книги представляют собой группу людей – чье предназначение «сохранить знания». Образ этих людей в книге предстаёт как полная оппозиция к образу – пожарных (представителей большинства). Ведь в романе рассказывается, что люди -книжки тоже сжигают книги. «...» Лучше все хранить в голове, где никто ничего не увидит, ничего не заподозрит. Все мы – обрывки и кусочки истории, литературы, международного права». Бредбери хочет сказать, что книги реализуются наиболее полно в самих людях. Люди книги стараются помочь человечеству с помощью мыслям, заключённым в книгах, чтобы прервать историческую традицию, по которой одно поколение печатает, а другое – сжигает.

Книга для общества – «заряженное ружьё» и паутина слов, потому что иногда это стихия более серьёзна, чем любые медиа-средства или пропаганда. Книжки способны показать возможные, неисправимые катастрофы мира и жизни людей тем, что активирует и стимулирует сознание человека. Для автора книги играют важную роль не только потому что она вместительна информацией, но тем что они вызывают к душе человека и оживляют ее. За каждой написанной из книг стоит человек и поэтому их уничтожение равно самоуничтожению человечности – но главный герой Монтег этого не сразу понимает.

В наше время книги не считаются опасными, и их не нужно запрещать или сжигать. Самая главная опасность кроется в сознании человека, ведь опасно не давление извне. Ведь в нашем мире нежелание развиваться, думать, сознавать себя существом надмирного порядка вот что реально опасно. Как писал Ф. Трюффо, (создатель фильма по роману Бредбери) – «В нашем обществе книг больше не жгут по приказу Гитлера или святой инквизиции. Их делают бесполезными, их удушают изображениями, звуками, предметами» [5]. Поэтому так известен и важен роман «451° по Фаренгейту», в котором книги являются главной темой, в процессе постижения человека самого себя, раскрывающей его подсознание. По словам А. В. Щербитко «роман Бредбери случай «книжка о книжках», так как особая смысловая спираль закручивает вокруг себя сюжет и персонажей» [6]. «А книжка в настоящее время хранилище для мыслей на случай нового всемирного потопа, нового нашествия варваров» [3] - говорится в книжках Виктора Гюго.

Список литературы:

1. Бредбери Р. 451° по Фаренгейту // Марсианские хроники: сборник. – Москва, 2002. – С. 197-334.
2. Бродский И. Власть стихий: эссе. – Санкт-Петербург, 2010.
3. Гюго В. Собор парижской богородицы: собрание сочинений в 6 т. Т. I. – Москва, 1988.
4. Лотман Ю. М. Статья по семиотике и типологии культуры // Мозг-текст-культура-искусственный интеллект: избранные статьи в 3 т. Т. I. – Таллин, 1992.
5. Трюффо Ф. Цитата из интервью режиссера к к/ф «451 по Фаренгейту». – Великобритания, 1966.
6. Щербитко А.В. Тема и образ книжки в романе Р. Бредбери «451° по Фаренгейту» // Рема. – 2011. – С. 55-56.
7. Ханютин Ю.М. Реальность фантастического мира: Проблемы западной фантастики. Выдержка из книжки. URL: <http://raybradbury.ru/articles/f45i-hanutin>
8. Хуствед С. Печали американца. – Москва: АСТ, 2011.
9. Touponce W. Ray Bradbury and the Poetics of Reverie: Fantasy, Science Fiction, and the Reader. – Ann Arbor, Michigan: UMI Research Press, 1984.

3. ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKNING DOLZARB MUAMMOLARI

DISENTANGLING LANGUAGE FROM THOUGHT

Khaleda Yasmin

Associate Professor, Jagannath University (Bangladesh)

Abstract. In this article, the author wishes to consider the following theses: first, some have proposed that the question of language influencing thought is conceptually unsound: since the two cannot even be distinguished, thought cannot exist independently of language. Second, it is impossible to disentangle language from culture in general, and from social interaction in particular, so it is impossible to attribute differences in the thought patterns of the members of different cultural communities to the structures of language.

Keywords: language, culture, thought, concept, community.

A classical objection against the possibility of cogently posing the question of linguistic influence on thought is to reject the proposition that the latter could even exist in the absence of language. Philosophers, at least since Humboldt (who wrote: "...the idea is born, becomes an object and returns, perceived anew as such, into the subjective mind. For this, language is inevitable," quoted and translated by Zinken, 2008, 10), have often been inclined to such a radical position, implying that without language we would be thought-less, or even mindless. While this view still has its champions among philosophers, it is harder to find it represented in psychology or the language sciences. Still, some researchers following Humberto Maturana, who placed an especially heavy emphasis on the role of language (or languaging) for the "construction of reality," appear to accept a version of this view: An existing impasse in the study of this relationship (i.e., between language and mind) cannot be overcome as long as the problem itself is not reformulated to rid it of the intrinsically dualistic assumption that there is, in fact, a phenomenon called 'language' that is ontologically independent of the phenomenon called 'mind.' [...] mind cannot be understood without and outside of language (cited by Kravchenko, 2011).

It is quite possible to agree with such claims in some respects, e.g., that treating language and thought as fundamentally different "modules" or "representations" is mistaken (Lupyan, 2012), but nevertheless maintain that language and thought should not be equated, since doing so would short-circuit the crucial question concerning their interrelation (Vygotsky, 1962).

A convenient definition of language, adopted in some of our earlier work is that of a predominantly conventional semiotic system for communication and thought (Zlatev, 2008). This comprises the point that languages are essentially "socially shared symbolic systems" (Nelson and Shaw, 2002), which have evolved over millennia and develop in children over years, to serve two main functions: sharing experiences and enhancing cognition. Indeed, this definition implies that thought is not impossible without language and that it is possible to treat the two phenomena as distinct, e.g., "Language invades our thinking because languages are good to think with" (Bowerman and Levinson, 2001, p. 584). By "thought," we mean essentially mediated cognition. This corresponds approximately to what are sometimes called "higher cognitive processes," in which the mind is not fully immersed in the practical concerns of the here-and-now, but rather employs various structures and processes of conscious awareness such as mental imagery, episodic

memories or explicit anticipations to focus on intentional objects that are not perceptually present. We believe that this corresponds fairly well to the folk-psychological concept of “thought” and “thinking.” It is worthwhile distinguishing this, at least analytically, from non-mediated forms of cognition, including (conscious and non-conscious) processes of perception, movement, procedural memory and implicit anticipation. We propose that the issue of “linguistic influence on thought” can be circumscribed in this way. This does not exclude the possibility that language may in some cases even “modulate” perception (Lupyan, 2012), as the attested presence of such modulation – in nearly all cases found to be transitory and context-dependent – can also be interpreted as an instance of linguistic mediation.

Given these explications of the key concepts, what is the evidence that it is language alone that can give rise to thought, or in other words: serve as the “sole mediator” of cognition? Phenomenological analysis and psychological research all show that mediated cognition is possible without language. For example, monkeys are capable of making decisions on the basis of judgments of whether a given stimulus is familiar or not, which is difficult to explain without episodic memory. Chimpanzees and orangutans are apparently capable of planning for the (near) future, and at least chimpanzees and bonobos display behaviors such as consolation and tactical deception which require one to place oneself “in the shoes” of someone else, known as cognitive empathy. Of course, there are forms of thinking that are indisputably linguistically mediated: internal speech, complex planning, and an autobiographic self-concept. Few would doubt that language plays a constitutive role in such “linguistic thought,” though many questions remain concerning the extent to which this is so, and by which “mechanisms” this is realized. The point is that not all instances of thought, and even less so of cognition in general, are co-extensive with language. Thus, the question of linguistic influence on thought can be formulated fairly simply: to what extent and in which ways does language mediate cognition?

A counter-claim could be that even if thought and language can be in principle (ontologically) distinguished, this is not possible methodologically – for “linguaging” creatures such as us. This issue presents itself clearly in empirical research on linguistic relativity: as with Einstein's principle of relativity, some form of stable “reality” is presupposed to be able to establish the differences between “measurements” or perspectives in the first place. This reality need not, as the invariance of light in Einstein's theory, be understood as something that is strictly mind-independent, but rather as the world of perception. To compare ways in which different languages differently 'segment' the same situation of experience, it is desirable to analyze or 'segment' the experience first in a way independent of any language or linguistic stock, a way which will be the same for all observers. In describing differences between [languages] ... we must have a way of describing phenomena by non-linguistic standards and by terms that refer to experience as it must be to all human beings, irrespective of their languages or philosophies. This position is accepted in all current empirical research in linguistic relativity, such as the active field of motion event typology (Talmy, 2000), where it is investigated whether cross-linguistic differences in motion expressions correlate with non-linguistic categorizations (e.g., Slobin, 2003). Such studies presuppose prior analyses of the domain itself, i.e., analyses that necessitate the possibility to classify experience “independent of any language or linguistic stock.” In previous work, we have proposed exactly such an analysis of motion on the basis of three binary parameters (translocative, bounded, caused), distinguishing between eight kinds of motion situations (Zlatev, 2008). This provided a better conceptual basis for describing semantic differences between languages in the expression of motion (Blomberg, 2014) than the original Talmian framework. Such an analysis is a necessary precondition for asking Whorfian questions.

To summarize, defining language and thought in a way that is both true to the phenomena, and allowing them to be both distinguished and co-related, is a first prerequisite for further investigations into their relationship. Occasional claims that such distinction is ontologically or methodologically impossible seem to derive from strong theoretical biases rather than from conceptual necessity or empirical evidence.

References:

1. Zinken, J. (2008). The metaphor of 'linguistic relativity.' *Hist. Philos. Psychol.* 10, 1–10.
2. Kravchenko, A. (2011). How Humberto Maturana's biology of cognition can revive the language sciences. *Constr. Found.* 6, 352–362.
3. Lupyan, G. (2012). Linguistically modulated perception and cognition: the label-feedback hypothesis. *Front. Psychol.* 3:54. doi: 10.3389/fpsyg.2012.00054
4. Zlatev, J. (2008). Editorial introduction: the dialectics of consciousness and language. *J. Conscious. Stud.* 15, 5–14.
5. Vygotsky, L. S. (1962). *Thought and Language*. Cambridge, MA: MIT Press. doi: 10.1037/11193-000
6. Nelson, K., and Shaw, L. K. (2002). "Developing a socially shared symbolic system," in *Language, Literacy and Cognitive Development*, eds J. Byrnes and E. Amseli (Mahwah, NJ: Erlbaum), 27–57.
7. Bowerman, M., and Levinson, S. C. (2001). *Language Acquisition and Conceptual Development*. Cambridge: Cambridge University Press. doi: 10.1017/CBO9780511620669
8. Slobin, D. I. (2003). "Language and thought online: cognitive consequences of linguistic relativity," in *Language in Mind: Advances in the Study of Language of Thought*, eds D. Gentner and S. Goldin-Meadow (Cambridge, MA: MIT Press), 157–192.
9. Talmy, L. (2000). *Toward A Cognitive Semantics*, Vol. 2. Cambridge: The MIT Press.
10. Blomberg, J. (2014). *Motion in Language and Experience: Actual and Non-Actual Motion in Swedish, French and Thai*. Ph.D. thesis, Lund University, Lund.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ НАПРАВЛЕНИЯ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Джуманова Дилбар Рахимовна

доктор филологических наук, профессор

Узбекский государственный университет мировых языков

Аннотация. В данной статье говорится о формах послевузовского образования, кратко описываются разделы лингвистики, в рамках которых проводятся научно-исследовательские работы на современном этапе.

Ключевые слова: послевузовское образование, докторантура, лингвистика, психолингвистика, лингвокультурология, межкультурная коммуникация, когнитивная лингвистика, этнолингвистика, прагматическая лингвистика, этнография, переводоведение, а также теория языковых контактов и сравнительно-сопоставительное языкознание.

Постановления и Указы Президента Республики Узбекистан Ш. Мирзиёева, в частности, № ПП-2789 «О мерах по дальнейшему совершенствованию деятельности Академии наук, организации, управления и финансирования научно-исследовательской деятельности» от 17.02.2017 г., № УП-4958 «О совершенствовании системы послевузовского образования» от 16.02.2017 г., № УП-5847 «Об утверждении концепции развития системы высшего образования Республики Узбекистан до 2030 года» от 8 октября 2019 г., № УП-6309 «О дальнейшей поддержке одаренной молодежи, обучающейся и занимающейся научно-исследовательской деятельностью в высших

образовательных учреждениях республики» от 09.09.2021 г., № УП-60 «О стратегии развития нового Узбекистана на 2022 – 2026 годы» от 28.01.2022 г. – способствуют повышению качества обучения бакалавров и магистрантов в высших образовательных учреждениях нашей страны, а также активизируют ведение научно-исследовательской работы после получения диплома. В Постановлении Президента Республики Узбекистан «Об образовании целевого фонда по поддержке сферы духовности и творчества» говорится о «реализации мер, направленных на широкую популяризацию национального наследия, весомого вклада наших великих ученых, поэтов и мыслителей в мировую цивилизацию как у нас в стране, так и за ее пределами» [1].

В настоящее время в послевузовском образовании функционирует такая форма ведения научно-исследовательской работы, как базовая докторантура, где в процессе обучения докторант имеет все условия и возможности для ведения научного исследования. Другая форма послевузовского образования – это самостоятельное соискательство, при которой диссертант ведет и завершает свою научно-исследовательскую работу без отрыва от производства, то есть в свободное от выполнения основной занимаемой должности время. После завершения и успешной защиты диссертационного исследования присваивается ученая степень доктора философии – PhD. Результатом следующей успешной ступени докторантуры является завершение и защита диссертационного исследования на соискание ученой степени доктора наук – DSc.

Лингвистика как наука о языке включает в себя несколько разделов: фонетику, лексикологию, фразеологию, диалектологию, стилистику, культуру речи, морфемику, словообразование, морфологию, синтаксис. Помимо перечисленных разделов, интенсивное развитие получают такие разделы науки, как психолингвистика, лингвокультурология, межкультурная коммуникация, когнитивная лингвистика, этнолингвистика, прагматическая лингвистика, этнография, переводоведение, а также теория языковых контактов и сравнительно-сопоставительное языкознание.

Психолингвистика – современная дисциплина, возникшая на стыке психологии и лингвистики и занимающаяся изучением речи человека, ее возникновения, передачи информации и функциональности, вследствие чего психолингвистика получила широкую востребованность в методике преподавания иностранных языков. Основное внимание в психолингвистике уделяется, в целом, речевой деятельности и, в частности, внутренней речи, поскольку именно во внутренней речи происходит на автоматическом уровне процесс кодирования и раскодирования речевых действий на родном и иностранном языках. Внутренняя речь имеет огромное значение в начале изучения иностранного языка, поскольку при восприятии сообщения на иностранном языке во внутренней речи происходит перевод на родной язык, а при реализации сообщения происходит обратный перевод – с родного языка на иностранный.

В конце XX века лингвисты пришли к выводу, что язык достаточно полно описан и исследован с точки зрения его структуры и системы, однако при таком подходе к исследованию языковых явлений человек как главный носитель языка остается в стороне. Язык совершенно недостаточно проанализирован с точки зрения его взаимосвязи с духовностью и культурой. Следует отметить, что лингвокультурология берет начало с положений Вильгельма фон Гумбольдта о взаимосвязи языка и мышления, духа народа и языка [2], что и привело других лингвистов обратить пристальное внимание на духовное начало народа и его репрезентацию в языке, на языковую картину мира в целом и, в

частности, языковую картину личности. Много научных исследований осуществляется в области решения лингвокультурологических проблем.

Межкультурная коммуникация представляет собой обращение к культурам других народов, поскольку ни одно общество не существует изолированно от других народов и культур, и в процессе коммуникации один участник обнаруживает культурное отличие другого. Такая коммуникация вызывает множество проблем, связанных с разницей в ожиданиях и предубеждениях, которые свойственны каждому человеку и, естественно, носят неодинаковый характер в разных культурах. Признаки межкультурных различий могут быть растолкованы как различия вербальных и невербальных средств общения в специфическом контексте коммуникации.

Прагмалингвистика исследует различные речевые акты, рассматривает их функционирование и отношения, связанные с речевыми актами. Прагмалингвистика связана с психолингвистикой, стилистикой, лексикологией, философией, и в силу этого имеет широкий спектр исследований, в частности, гендерные особенности речевых действий, проблемы детской, школьной, профессиональной коммуникации.

Когнитивная лингвистика занимается исследованием проблемы соотношения языка и сознания, роль языка в концептуализации и

категоризации окружающего мира, в познавательных процессах и обобщении человеческого опыта, связь отдельных когнитивных способностей человека с языком и формы их взаимодействия.

Тема этнического своеобразия рассматривается в этнографии, однако в научном обиходе используется новый термин «этнолингвистика», которая стала самостоятельной научной дисциплиной, вобравшей в себя оба понятия: «этнография» и «этнология», этнолингвистика имеет некоторые точки соприкосновения с лингвокультурологией, однако знак равенства между этими двумя дисциплинами поставить ни в коем случае нельзя, поскольку каждая из них имеет свой объект исследования.

Переводоведение – один из сложнейших разделов науки. Сам перевод как передача информации на исходном языке в сообщение на языке перевода представляет собой сложный творческий процесс, поскольку разные языки характеризуются собственным грамматическим строем, синтаксическими средствами выражения мысли, синтагматическими и парадигматическими отношениями слов, а также содержанием уникальной культурной информации, в результате чего появляются различного рода проблемы в процессе передачи текста с одного языка на другой.

Таким образом, лингвистические направления научных исследований на современном этапе, в основном, носят междисциплинарный характер, непосредственно направлены на человека и связаны с ним, и фокусируются не только на эксплицитное, но и на более глубинное имплицитное исследование языковых единиц.

Литература:

1. Постановление Президента Республики Узбекистан № ПП-5039 «Об образовании целевого фонда по поддержке сферы духовности и творчества» от 26.03.2021 г.
2. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1984. – 168 с.
3. Левицкий Ю.А. Общее языкознание. – Пермь: Пермский университет, 2004. – 296 с.

ЎЗБЕК ТИЛШУНОСЛИГИДА ЗАМОНАВИЙ МОРФОЛОГИЯ СОҲАСИНИНГ ШАКЛЛАНИШ МАНБАЛАРИ

Шарипов Фазлиддин Галиевич

Филология фанлари доктори, профессор

Гулистон давлат университети

Аннотация. Ушбу мақолада ўз тадқиқотларини араб тили (ва араб ёзуви)да ёзган Абу Наср Форобий, Абу Райхон Беруний, Ибн Сино, Маҳмуд Замахшарий, Маҳмуд Кошғарий, кейинроқ, Саккокий, Ёкут Ҳамавий, Абу Ҳайён ал-Андалусий, Жамолиддин Абу Муҳаммад Абдуллоҳ Туркий, Алишер Навоий, Заҳириддин Бобур ҳамда ўрта асрлар луғатчилигига катта ҳисса қўшган Алоий бинни Муҳибий, Толи Имоний, Муҳаммад Ризо, Муҳаммад Яъқуб Чингий, Меҳдихон каби қомусий олимлар туркий тилшуносликнинг, ўзбек тилшунослигининг тамал тошини қўйганлиги тўғрисида сўз боради.

Калит сўзлар: грамматика, морфология, тил ва нутқ, система, сўз туркумлари, сўз, грамматик категория.

Умуман, туркий тилшуносликнинг шаклланиши, манбаларига оид фикрлар хусусида Э.Фозилов, И.Абдуллаев, Х.Жабборов, Ҳ.Ҳасанов ва бошқа олимларнинг алоҳида тадқиқотларида маълум қайдлар мавжудлиги таъкидланган.[1,4,14,15]

Ўзбек адабий тили тарихини даврлаштириш бўйича турли хил фикрлар, қарашлар мавжуд.[8,22-23] Баъзилар уни уч даврга бўлиб ўрганишган бўлса, айримлар беш ёки олти даврга ажратиб кўрсатганлар.[8,22-23] Шу тарзда даврлаштириш М.Тўхтамирзаев, А.Рафиев, Ж.Шабановлар томонидан тузилган қўлланмада ҳам, шунингдек, яна бошқа илмий манбаларда ҳам кузатилади.[10] Мазкур манбаларда таъкидлаганларидек, ўзбек тили XIII асрларда эски туркий тил негизига алоҳида тил сифатида шаклланган экан, уни ўрганиш билан шуғулланган тилшуносликни ҳам шу даврдан бошлаб ўзбек тилшунослиги, деб аташга ҳақлимиз. Демак, ўзбек илмий тилшунослигининг бошланишини, ҳеч шубҳасиз, Беруний, Ибн Сино, М.Замахшарий, М.Кошғарий, Абу Ҳайён каби йирик қомусий олимларнинг тилшуносликка оид қарашлари билан бошланган дейиш мумкин. Айниқса, муаллифи номаълум бўлган «Ат тухфа» (Ноёб тухфа) асаридаги грамматикага алоқадор қарашлар, таҳлиллар, ўша давр тилини белгилашга оид талқинлар бунга тўла асос бўлади.

Тилшунослар Б.Ўринбоев ва Т.Қурбоновларнинг «Ўзбек тилшунослиги тарихи» китобида[12,9,18] ҳамда А.Нурмоновнинг «Ўзбек тилшунослиги тарихи» номли қўлланмаларда алоҳида сарлавҳа остида «Ат тухфа» асаридаги грамматикага оид масалалар («Ат-тухфатул закияту филлуғотит туркия» – «Туркий тиллар ҳақида ноёб тухфа») қайд этиб ўтилган. Ундаги «грамматика» қисмида қипчоқ тилининг грамматик қурилиши ҳақида анча батафсил маълумот берилган.

Профессор Э.Фозилов ва М.Зияевалар томонидан нашр қилинган «Изысканный дар» китоби ҳам фикримизнинг исботи бўла олади.[5] Муаллифлар луғатнинг қипчоқ тилининг грамматикаси бўйича бизгача етиб келган ноёб манба эканлигига алоҳида эътибор қаратган.

Шу нуқтаи назардан қаралганда, ўзбек тилшунослиги, тахминан, минг йиллик тарихга эга бўлиб, аввало, туркий тилшунослик негизига шакллана бошлаган бўлса, кейинчалик бошқа тилшуносликлар таъсирида ривожланди. XX асрнинг бошларидан

мустақил фан сифатида фаолият юритишга киришди. Бунда, XIX асрнинг иккинчи ярми ва XX асрнинг бошларида олиб борилган лингвистик фаолият муҳим ўрин тутди. Бу даврда Исҳоқхон Ибрат, Фитрат каби ўзбек, шунингдек, маҳаллий аҳолини, унинг ҳаёт тарзини ўрганиш эҳтиёжи асосида ўзбек тилини ўрганишни кучайтирган баъзи рус олимлари, жумладан, М.А.Терентьев, Н.Остроумов, В.Наливкин, Н.П.Пантусовлар фаоллик кўрсатганлари кузатилади. Ўзбек тили грамматикасини ўрганиш бўйича илк кузатув ишланмалар Абдурауф Фитрат, Ғози олим Юнусов, Қаюм Рамазон сингари зиёлилар томонидан амалга оширилган бўлиб, буни шартли равишда «илмий ўрганишга киришиш» даври, деб аташ мумкин. Ана шу олимлар яратган ўқув адабиётлари бу давр тилшунослигини ўрганиш учун ҳам асосий манба ҳисобланади. Тўғри, бу даврда, Элбек таъкидлаганидек, «...грамматика ва лексикология соҳасидаги билимлар юқори даражада эмас эди. Ўз грамматик системамиз бўлмаганлиги сабабли, яратилган ишларнинг деярли ҳаммаси эски схоластик араб грамматик системаси асосида иш кўрар эди. 20-йилларнинг бошларида нашр қилинган алифбо китоблари, ўқув қўлланмалари, асосан, бошланғич мактаб ўқувчиларига мўлжаллаб тузилган, улар ўқиш ва ёзиш қоидаларини ўз ичига олган».[17] Бироқ оддий халқнинг саводли, ўқимишли бўлишини чин дилдан истаган жаҳид зиёлиларининг сайъ-ҳаракати туфайли вазият йилдан йилга яхшиланиб борди. Замон талаби даражасида адабиётлар, ўқув қўлланмалар яратилди. Е.Д.Поливановнинг Тошкент шеvasини ўрганишга оид ишлари, «Ўзбек тилининг қисқача грамматикаси» (I, II, III) асари, Қаюм Рамазоннинг ўзбек тилининг сўз тузилиши ва морфологиясига оид «Ўзбек тили» дарслиги (1919), айниқса, Фитратнинг «Ўзбек тили грамматикаси» («Сарф» ва «Наҳв»), «Ўзбек тили қоидалари тўғрисида бир тажриба», «Тилимиз» каби асарлари мустақил ўзбек тилшунослигининг шаклланиши учун муносиб ҳисса бўлиб, ўзбек тилини илмий тадқиқ этишга киришишни бошлаб берган ўқув қўлланмалар сифатида қаралади. Илк тажриба сифатида яратилган мазкур қўлланмалар кейинчалик ўз хизмат вазифасини аъло даражада ўташи билан бирга У.Турсунов, Ф.Камолов, В.В.Решетов, Т.Иброҳимов, Т.Салимов, С.Иброҳимов, А.Ғуломов, С.Усмонов каби етук тилшунослар, том маънодаги ўзбек илмий тилшунослигини шакллантирган забардаст олимлар етишиб чиқиши муҳим рол ўйнади. Бу олимлар ва, умуман, ўзбек тилшунослиги шаклланишига муносиб ҳисса қўшган тилшуносларнинг илмий қарашлари ҳақидаги асарлар ҳам яратилди.[7,13,8-15] Бироқ асарларнинг ҳеч бири ўзбек тилшунослигининг шаклланиши ва тадрижий тараққиётини изчил тадқиқ этишни ўз олдига мақсад қилиб қўймаган. Шу сабаб XX асрнинг охири ва XXI аср бошлари ўзбек илмий тилшунослигининг такомилни таъминлаган йирик олимларнинг хизматлари, ҳиссалари изчил тарзда системали яратилмаган. Ваҳоланки уларнинг барчаси бир умумий ғоя, мақсадга эришиш йўлида қилинган ўзаро алоқадор, бир-бирини тўлдирувчи сайъ-ҳаракатлар натижасидир.

2000 йилдан кейин «Ўзбек тили ва адабиёти» журналининг «Ўзбек тилшунослигининг долзарб муаммолари» рукнидаги мақолаларда бу борадаги айрим баҳсли масалалар ўртага ташланди.[11,16] Бироқ «янги» қарашларни юзага келтирган манбалар, олимларнинг қарашлари яхши ўрганилмаганлиги сабабли, изчиллик, давомийлик бузилиб, гўё ўзбек тилшунослигида систем ёки структур тилшунослик, асосан, Европадан кириб келгандек тасаввур қолдирмоқда. Ваҳоланки, тил ва нутқни фарқлаш, тилга ички системалардан иборат яхлит система сифатида қараш, сўз ясалишига синхрон ва диахрон аспектда ёндашувнинг фарқланиши каби назарий масалалар, тилнинг ижтимоий ҳодиса эканлиги, жамият тараққий этиши билан ўзгариши, тараққий этиши, тилнинг инсонгагина хослиги каби масалалар Европада XIX асрга келибгина эътибор

қаратган. Шарқда ўзбек тилшунослиги шаклланишининг илк даврларидаёқ муҳокама объекти бўлиб, ўз ижобий ечимини топиб бўлган эди. Олий мактаблар учун яратилган «Умумий тилшунослик», «Тилшуносликка кириш», «Тилшунослик тарихи» курсларида ҳам, одатда, асосан Европа тилшунослиги тарихи ва таъсири ҳақида маълумот берилади. «Лингвистик таълимот тарихи» сериясида яратилган ўндан ортиқ илмий асарларда ҳам шундай қараш ҳукумрон.[2,3,6] Бу китобларнинг деярли бир хил мундарижага эга эканлиги ҳайратланарли. Ушбу ишларда Европа ва рус тилшунослиги, умуман, жаҳон тилшунослигининг юқоридаги тезисга мос тарихи ўз ифодасини топган.

Ўзбек назарий тилшунослигининг шаклланиши ва тараққиётига ўтган асрнинг 20-йилларидан 90-йилларигача бўлган даврда катта ҳисса қўшган олимлар фаолиятига тўхталинган. Асосий масалага ўтишдан олдин араб тилшунослиги ривожига ҳам муносиб ҳисса қўшган, шу билан бирга, умуман, жаҳон тилшунослиги тараққиётида ҳам ўз ўрнига эга бўлган қомусий олимлар, шарқ алломаларининг тилшуносликка доир қарашлари шарҳланган. XIX аср иккинчи ярми ва XX аср бошларида тилшуносликка оид илмий тадқиқотлар олиб борган рус туркологлари: Ф.Е.Корш, А.Е.Кримский, В.А.Гордлевский, М.А.Казембек, Н.И.Ильминский, В.А.Богородицкий, Н.И.Ашмарин, Л.З.Будагов, П.М.Мелиоранский, В.В.Радлов, С.Е.Малов, Е.Д.Поливанов, К.К.Юдахин, А.К.Боровков, А.Н.Самойлович каби йирик олимлар ва XX асрнинг 20–30-йилларида тилшунослик соҳасида тадқиқотлар олиб борган ўзбек олимлари, кейинги давр ўзбек тилшунослиги тараққиётини белгилашда муҳим ўринни эгаллаганлиги таъкидланиб, уларнинг лингвистик қарашлари таҳлили мисолида кўрсатиб берилган. Ўзбек назарий тилшунослигининг шаклланишида уларнинг илмий асарлари асосий манба бўлиб, бу тадқиқотларсиз ўзбек тилшунослигининг кейинги илмий босқичини белгилаш мумкин эмаслиги таъкидланган.

XX аср 40-йилларидан кейинги давр тараққиёти ҳақида фикр билдирилганда, ҳеч шубҳасиз, 1934 йилда ЎзФА қўмитасида ҳозирги Тил ва адабиёт илмий текшириш институтининг ташкил топиши ва унинг тез орада ўзбек тилшунослигининг йирик илмий марказига айланганлигини айтиб ўтиш зарур. Унга кўп йиллар директорлик қилган Академик А.Ҳожиев раҳбарлигида институт илмий жамоаси ўзбек тилининг грамматикаси, жумладан, морфологиясини илмий ўрганиш бўйича ҳеч қачон аҳамиятини йўқотмайдиган йирик фундаментал ишларни амалга оширдилар ва бу жараён ҳозирги кунда ҳам давом этмоқда. 1970 йилларда нашр этилган ўзбек тилининг академ грамматикаси ўзбек тилшунослигининг XX асрда яратилган энг катта ютуғидир. Академ грамматикада ўзбек тили морфологиясининг кўпчилик томонидан эътироф этилган, амалда синалган энг сара илмий қарашлар ўз ифодасини топган. XX асрнинг 20-йилларида фаолият кўрсатган Ғози Олим Юнусов, Е.Д.Поливанов, К.К.Юдахин, А.Фитрат, А.Зоҳирӣ, А.Авлоний, Ш.Раҳимий, Ш.Зуннун, К.Рамазон, Элбек, Н.Саид ва бошқалар; кейинги йилларда улар қаторини тўлдирган А.К.Боровков, В.Решетов, С.Иброҳимов, А.Ғуломов, У.Турсунов, С.Муталлибов, С.Усмонов, О.Усмонов, Ф.Камолов, С.Зуфаров, Т.Иброҳимов, Ғ.Абдурахмонов, Ф.Абдуллаев, М.Асқарова, О.Азизов, Ш.Шоабдурахмонов, М.Мирзаев, А.Ҳожиев, А.Рустамов ва Ш.Раҳматуллаев каби фанимиз заҳматкашлари меҳнатининг қаймоғидир. Зеро, унда шу давргача амалга оширилган лингвистик тадқиқот ютуқлари умумлаштирилган.

Ушбу бўлимда, шунингдек, тилшуносликнинг морфология бўлими сўз туркумлари ва категорияларини, сўзнинг шакллар тизимини ҳамда шу шаклларнинг ҳосил бўлиш йўллариини ўрганиши, бу борада ўзбек тилшунослигининг асосчиларидан бири Абдурауф

Фитратнинг морфологияга оид қарашлари «Сарф» асарида ўз аксини топганлигига алоҳида эътибор қаратилган.

Ўзбек тилининг морфологик тизимини ўрганишда янги давр, яъни Европа тилшунослиги мезони асосида таҳлил ва тавсиф қилиш XX асрнинг иккинчи ярмидан бошланганлиги таъкидланиб, бу борада амалга оширилган ишлар таҳлилга тортилган. Ютуқлар, йўл қўйилган камчиликлар ҳақида фикр юритилган.

Бу босқичда Европа лингвистик таҳлил тамойилини маълум даражада шарқий анъана чиғириғидан ўтказиб, ўз тили қурилишини унга мослаштирган замонавий талқин усули билан тавсифлаган ёш турклар изидан борилиб, сўз туркуми, грамматик категория, грамматик маъно таснифи каби тилшуносликдаги ечимини кутиб турган морфологияга оид муаммолар ҳал этила бошланди. Бу даврларга келиб, рус тилшунослиги ютуқларини ўзбек тилшунослигига татбиқ этиш ўзбек тилини рус тили нормалари асосида талқин этиш анча кучайганлиги ҳеч кимга сир эмас. Бунинг натижасида ўзбек тилининг рус тили қолипига тушган томонлари – шакл тузилиши ва маъно томонидан батафсил таҳлил қилинди.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, XX асрнинг бошларида ўзбек илмий тилшунослиги раванқ топиши ва келажаги учун ўзбек тилининг морфологик тизимини шарҳлаш ва илк миллий дарслик яратиш масаласи мақсад қилиб қўйилган. Ўзбек илмий тилшунослигининг асосчилари А.Фитрат, А.Ғуломов, С.Усмонов ҳамда рус туркологлари Ф.Е.Корш, А.Е.Кримский, В.А.Гордлевский, М.А.Казембек, Н.И.Ильминский, В.А.Богородицкий, Н.И.Ашмарин, Л.З.Будагов, П.М.Мелиоранский, В.В.Радлов, С.Е.Малов, Е.Д.Поливанов, К.К.Юдахин, А.К.Боровков, А.Н.Самойловичларнинг формал-функционал йўналиш, деб номланувчи илмий тадқиқотлари кейинги систем-структур илмий босқичини белгилаб беришга асос бўлганлиги маълум бўлди. Бу эса, ўзбек илмий морфологиясига тамал тоши қўйилишида, дастлаб, XX асрнинг бошларида туркумлар ичидаги категориялар таснифини илмий асослашда ҳамда сўзлардаги қўшимчаларни (морфемаларни) батафсил шарҳлаб берилишини таъминлади. Ўзбек тилидаги дастлабки категория, деб тан олинувчи ёки бугунги тилшунослик учун замин бўлган катта ва кичик категориялар асосли тарзда ўрганилган, ривожлантирилган.

Европа ва рус тилшунослари дастлаб сўз туркуми маъносини белгилашда турли хил қарашларни билдирган. Лекин айтиш керакки, туркий тиллар тилшунослиги араб тилшунослиги таъсирида М.Кошғарий томонидан яратилган «Девону луғотит турк» асарида келтирилган. Унинг катта қисми «Сўз ясалиши» ва «Морфология»га бағишланганлиги маълум.

XX асрнинг 1940–50-йилларида йирик тилшунослар: А.Ғуломов, В.Решетов, М.Асқарова, Ф.Камол, Ғ.Абдурахмонов, Ф.Абдуллаев, С.Усмонов, Ш.Шоабдурахмонов, Ш.Раҳматуллаев каби таниқли тилшунослар ва улар қаторида академик А.Н.Кононовдек йирик олим фаолият кўрсатган. Шунингдек, О.Усмонов, З.Маъруфов, Р.Жуманиёзов, Х.Комилова, М.Мирзаев, О.Орипов, А.Сулаймонов, А.Маъруфов, С.Фердаус, Т.Ибрагимов, С.Иброҳимов, С.Фузаилов, Ф.Убаева, О.Мадрахимов, Н.Маматов, И.Расулов каби яна ўнлаб тилшунослар ўз илмий фаолиятларида ўзбек илмий морфологиясида грамматик категориялар талқинига доир фикрларни долзарб масала сифатида талқин қилганлар.

Адабиётлар рўйхати:

1. Абдуллаев И. Абу Мансур Абдулмалик Ас-Саолибий. –Тошкент: Ўзбекистон, 1992.

2. Березин Ф.М. История лингвистических учений. – Москва: Высшая школа, 1975.
3. Виноградов В.В. История русских лингвистических учений. – Москва: Высшая школа, 1978.
4. Жабборов Х. Буюк тилшунослар. –Тошкент: Насаф, 2003.
5. Изысканный дар, тюркскому языку. – Тошкент: Фан, 1978.
6. Кондратов Н.А. История лингвистических учений. –Москва: Просвещение, 1979.
7. Махмудов К., Боровков А. Эски ўзбек тили луғатларининг тадқиқотчиси сифатида // Ўзбек тили тарихи масалалари. –Тошкент: Фан, 1977.
8. Мухторов А., Санакулов У. Ўзбек адабий тили тарихи. –Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – Б.22–23.
9. Нурмонов А. Ўзбек тилшунослиги тарихи. –Тошкент: Фан, 2002.
10. Рафиев А., Шабанов Ж. Ўзбек тилини биласизми? Назарий маълумотлар. – Тошкент: Ўқитувчи, 2004.
11. Тожиев Ё. Ўзбек тилшунослигининг долзарб муаммолари//Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2011. – Б. 40–48.
12. Ўринбоев Б., Курбонов Т. Ўзбек тилшунослиги тарихи. –Самарқанд. 2006.
13. Фозилов Э. Тилшуносликнинг илк шаклланиш давлари // Тил тараққиётининг лексик ва грамматик муаммолари. –Самарқанд, 2011. –Б. 8-15
14. Фозилов Э. Шаркнинг машҳур филологлари. –Тошкент: Фан, 1971.
15. Ҳасанов Ҳ. Маҳмуд Кошғарий. – Тошкент: Уздавнашр, 1963.
16. Ҳожиёв А. Ўзбек тилшунослигининг долзарб муаммолари//Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2006. – Б. 24–28.
17. Элбек. Битам йўллари. – Тошкент, 1919.
18. Шарипов Ф. Attitude to the plural affix in Uzbek language // Buxoro davlat universiteti Ilmiy axboroti. – Тошкент, 2021. – № 1. – Б. 50-65.

ЎЗБЕК ТИЛШУНОСЛИГИДА ЗАМОНАВИЙ МОРФОЛОГИК ТАДҚИҚОТЛАР ТАРАҚҚИЁТИ

Шарипов Фазлиддин Галиевич

Филология фанлари доктори, профессор

Гулистон давлат университети

Шарипова Моҳичехра Фазлиддиновна

Гулистон давлат университети талабаси

Шарипова Ўзоза Фазлиддиновна

Гулистон педагогика институти талабаси

Аннотация. Сўзларни туркумларга ажратиш анъаналари, асосий тамойиллари, тадқиқ усулларига эътибор қаратилади. Шу муносабат билан сўзларни туркумларга ажратиш тарихига назар ташланади, жараённинг ўтмиши, бугуни, истиқболи ҳақида фикр юритилади. Антик даврнинг буюк олими Аристотелнинг «Поэтика» асарида морфологияга оид илк қарашлар кузатилади. Асарнинг «Тил ва фикр», «Нутқ бўлаклари», «Отларнинг турлари» каби фасллари бевосита морфологияга оид қарашларни ўз ичига олади. Яна шуни ҳам қайд этиш лозимки, эрамиздан олдинги 170–90-йилларда Александрия мактаби вакилларида бўлган Дионисий Фракийский қадимги грек тили учун саккизта сўз туркумини ажратиш таҳлил қилган.

Калит сўзлар: туркий тил, ўзбек тили, қардош тиллар, сўз туркумлари, сўз, морфема, ясаиш имкониятлари.

Туркий тилшуносликда М.Кошғарий ўзининг «Девону луғотит турк»[8,41-71] асарининг катта қисмини «Сўз ясаиши» ва «Морфология»га бағишлаган. Асарнинг 2-жилди, асосан, олимнинг морфологияга оид қарашларини ўзида акс эттирган. Аввало, олим сўзларни уч туркумга ажратади ва булар ичида феъл ва феъл шакллари бўйича ўз қарашларини билдириб ўтади. Профессор А.Нурмонов «М.Кошғарийнинг «Девону луғотит турк» асари X–XI аср туркий тиллар морфологияси ҳақида тўла тасаввур берувчи комусий асардир» деб тўғри таъкидлаган. [1,48] Туркий тилшуносликда муаллифи номаълум ва ёзилган ўрни мунозарали бўлган «Ат-тухфатул закияту филлуғотит туркия» асари ҳам лексикология ва луғатшунослик нуқтаи назаридангина эмас, морфологик, сўз туркумлари жиҳатидан ҳам эътиборга моликдир. Унда луғатдан кейин берилган грамматика қисми икки жиҳатдан ўрганилган. [13,450] Бу ҳақда фикр юритган профессор Э.Умаров, айниқса, морфологияга оид қарашларга кенг тўхталган.

Туркий тил (эски ўзбек адабий тили)нинг морфологиясига оид айрим муҳим қарашлар Навоийнинг «Муҳокамат ул-луғатайн» асарида ҳам кузатилади. [2,116-117] Албатта, Навоий туркий тил морфологияси бўйича махсус асар ёзган эмас. Муаллиф туркий тилларга хос отлар ва феълларнинг баъзи морфологик жиҳатлари, маъно вазифаларини қайд этиш билан чекланган бўлса-да, уларнинг бугунги морфологик таълимот учун асос бўлиб хизмат қиладиган томонлари ҳам бор. Жумладан, феълнинг даражаланиши, отларнинг жинс-тур муносабатлари ҳақидаги қарашлари бугунги кунда ҳам қимматлидир. [5,14-41]

XIX асрнинг иккинчи ярми ва XX аср бошларида Марказий Осиёнинг маҳаллий аҳолисини тутқунликда сақлаш ниятида улар билан мулоқотда бўлиш зарурати туфайли рус мулкдорларида ўзбек тили (туркий тиллар)ни билиш эҳтиёжи туғилди. Шу эҳтиёж туфайли улар (туркий тиллар) грамматикани ўрганишга киришди ва баъзи амалий аҳамиятга эга бўлган асарлар яратилди. Бунга мисол сифатида М.А.Терентьев, И.А.Беляев ва бошқаларининг ишларини келтириш мумкин. [11] Юқорида таъкидлаганимиздек, Абдурауф Фитрат ўзининг «Сарф ва Наҳв» китоби билан ўзбек тили грамматикасининг илк намунасини яратади. Олим морфология ва синтаксиснинг ўзаро боғланганлигини кўрсатиб, шу икки бўлим грамматикани ташкил этишини асослаб берди. Унинг «Сарф»и ўзбек тилидаги сўз туркумлари ҳақидаги дастлабки таълимотдир.

Ўзбек тилидаги сўзларни туркумларга ажратишда XIX асрнинг 20–40-йилларида Ғози Олим Юнусов, М.Шамсиев ва А.Щербек, Ҳ.Қаюмий ва С.Долимов, О.Усмон ва Б.Азизов ҳамда Е.Д.Поливанов каби олимлар томонидан ҳам эътиборга лойиқ ишлар амалга оширилди. Яна бир эътиборли фикрларини айтиб ўтиш жоизки, Қаюм Рамазон 1913 йилда Мунаввар қори Абдурашидов ва Шорасул Зуннун билан ҳамкорликда «Тил сабоқлари» дарслигини яратган. [16;14;12;10,123;1,124] Булар ҳақида, умуман, ўзбек тили илмий морфологисининг шаклланиш тарихи ва таракқиёти тўғрисида борасида махсус ишларда[7,25-26] анчагина кенг маълумот берилган.

XX асрнинг 40-йиллари ўзбек тили морфологияси бўйича жиддий илмий тадқиқотлар яратилиш даври бўлганлиги алоҳида таъкидланган ва бунинг сабаблари очиқ берилган. Бу вақтга келиб, умумий тарздаги морфологияга оид қайдлардан секин-аста ҳар бир морфологик ҳодисани алоҳида тадқиқ этишга ўтила бошланди. Бундай йўналишдаги ишларни тилшунос А.Ғуломов 1940 йилда «Ўзбек тилида келишиклар» рисоласи – тадқиқоти билан бошлаб берди. [4;16] Кўп ўтмай, олим «Ўзбек тилида кўплик категорияси» асарини яратди. Шу тарзда 30 дан ортиқ илмий тадқиқотлари бевосита ўзбек тили морфологиясига оид у ёки бу муҳим ҳодисанинг илмий талқинига бағишланди.

М.Жўрабоева қайд этганидек, олимнинг «катта асарларга тенг, қимматли ўнлаб мақолалари илмий хазинасида ноёб бўлиб қолаётганлиги, ҳали ҳам ўз қийматини йўқотмай, янги-янги йўналишдаги тадқиқотларга пойдевор бўлиб хизмат қилаётгани аён ҳақиқат».[3,7] Унинг бирор тадқиқотида тизимсизликни кўриш мумкин эмас. Зеро, диалектик билиш тамойиллари шуни талаб этади. Чунки оламдаги ҳар бир ҳодисага (билишда) ёндашилгани каби тилнинг ҳар бир ҳодисасига (ҳар бир бирлигига ҳам) унинг бошқа ҳодисалар, бирликлар билан турлича муносабатларини назарда тутмасдан туриб ёндашиб бўлмайди. Бу бир ҳақиқат ва ўзгача ёндашувларнинг ҳеч бири кутилган натижаларни бермайди, бир ёқлама хулосаларни келтириб чиқаради. Профессор Ҳ.Неъматов бундай ҳолатларга муносабат билдирар экан, қуйидаги ҳақли фикрни баён қилади: «Лисоний бирлиكنинг структурал (жумладан, субстанциал) талқини ҳам, формал талқини ҳам ўз йўлида – унинг ҳар бир, жуда ҳам серқирра бўлган тадқиқ манбаининг – лисоний бирлиكنинг бир қиррасинигина очиб беради, холос. Қолган қиррасини очиш фан олдида турган вазифа. Давр ва тараққиёт эса унинг янги-янги қиррасини очиб бораверади. Шунинг учун ҳозирги ўзбек тилшунослигида айтилган бир тилнинг – ўзбек тилининг морфологик тизими тавсифида турли хил ёндашиш ва талқинни кўриш мумкин».[6,24]

«Замонавий ўзбек тили, морфология» қўлланмасида «Шунинг учун уни категория таркибидан чиқариш система моҳиятини уқмасликдан бошқа нарса эмас... Лисоний моҳият эса «шаклсиз ҳолатнинг шаклли ҳолатга зидланишидан иборат», деган хулоса берилган. [6] Бу ҳолат проф. Ё.Тожиевнинг «ўтимлилик ва ўтимсизликка» бағишланган мақоласида ҳам алоҳида таъкидланган.

Бошқача айтганда, ҳар бир тил бирлиги, ҳар бир тил ҳодисаси ўзи мансуб бўлган тил материаллари сифатида шу тилнинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқиб, тил ҳақидаги умумий назарий фикрлар, қарашларни татбиқ этган ҳолда, уларга субстанциал ёндашув асосида муносабатда бўлганда чуқур тадқиқ этилган бўлади. Умуман олганда, профессор А.Ғуломов ўзбек илмий тилшунослигининг грамматик категорияларини хусусийдан умумийга қараб таҳлил қилди ва грамматик категорияга ҳамда унинг юзага келиш ҳолатларига тўғри баҳо берди. Бу ҳолат тилшуносликдаги кейинги грамматик категорияларнинг ўрганилиши ва тадқиқ қилиниши учун асос вазифасини бажариб келмоқда. Зеро, профессор А.Ғуломов қайд этиб ўтган барча грамматик категориялар ҳозирги кунгача яратилган бошқа барча илмий-тадқиқот ишларида янги методологиялар асосида ўрганилмоқда. Масалан, ҳозирги кунда келишик категорияси таркиби қайта кўриб чиқишни тақозо этаётганлиги кузатилади. Чунки қаратқич келишиги, аввало, *отни отга* боғлайди. Бошқача айтганда, *от+от* муносабатини, бошқа келишик шакллари эса *от+феъл* муносабатини ифодалайди – бу жуда катта фарқ.

Қаратқич келишиги шакли, албатта, *от* билан *от* муносабатини ифодаловчи эгалик шакли билан биргаликда қўлланади ва улар биргаликда ўзбек тилида тегишлилик, мансублик маъноларини ифода этади: *Каримнинг китоби, уйнинг тўри, менинг укам* каби. Шуни алоҳида ўрганган ҳолда ва ўзбек тилида *-даги, -ники, -лик, -ий(вий)* каби воситаларнинг ҳам тегишлилик, мансублик маъноларини ифодалашини, от туркумига кирувчи сўзлар шу туркумга кирувчи сўзлар билан боғлашини назарда тутиб, ўзбек тилида отларда қарашлилик-тегишлилик (поссесивлик) категорияси мавжудлигини асослашга ҳаракат қилинади. Бу алоҳида асосланиши зарурлигини таъкидлаймиз. Шунингдек, сўз туркумлари таснифини бошқачароқ кўриб чиқиш вақти келганлигини айтиб ўтмоқчимиз, маълум қарашларни ҳисобга олганда ҳам бта мустақил сўз туркуми (от, сифат, сон, олмош, равиш, феъл); 3та оралик сўз туркуми (модал сўзлар, тақлид сўзлар, ундовлар); 2та ёрдамчи

сўз (қўмакчи, боғловчи) туркуми ажратилишини маъқуллаш кераклиги ҳам ойдинлашади. Сўз юкламалар модал сўзларга бирлашади, аффикс юклама аффикслар қаторида ўрганилиши (сўз туркуми доирасида эмас) зарур, деб ҳисоблаймиз.

Хулоса қилиб айтганда, XX асрнинг 60–70 йилларида яратилган дарслик, қўлланма ва илмий нашрлар ўзбек илмий морфологиясининг тўлиқ шаклланган даври бўлиб, бундан кейин фандаги ҳар бир бўлимга алоҳида эътибор берила бошланди. Жумладан, сўз ясалиши алоҳида бўлим сифатида берила бошлади. Ўзбек тилшунослигида, бошқа тилшуносликлардан фарқли ўлароқ, профессор А.Ғуломов томонидан фонетик сўз ясалиши мавжудлиги, бу барча туркий тилларга, жумладан, ўзбек тилига ҳам тааллуқли эканлиги асослаб берилган.

XX асрнинг бошларига келиб ўзбек илмий тилшунослигини ташкил этган ҳар бир бўлимнинг моҳияти чуқур ўрганила бошланди. Бунда чиқарилган хулосаларга қараб тилдаги бўлимлар, сўз туркумлари, туркум ичидаги категорияларнинг ўрганилиши, турли тарафдан ёндашилишига қараб ўз ўрнида қолиши ёки ўзгариши ёритиб берила бошлади. Сўз ясалиши ҳодисаси жаҳон, рус ва туркий тиллардаги сўз ясалиш ҳодисалари билан қиёслаб таҳлил этиш орқали ўрганилган ва баъзи боғлиқ жараёнлар ўзбек тилшунослигида ҳам мавжуд эканлиги асослаб берилган ҳамда сўз ясалишининг усуллари олимларимиз томонидан илмий асосланиб гуруҳларга бўлинди. Сўз ясалишининг моҳиятини англашда сўзнинг таркибий қисмларини фонетик, семантик, морфологик элементларга бўлиб ўрганиш ҳамда морфемалар бажараётган вазифа муҳим рол ўйнаши асосий белги қилиб олинади.

Адабиётлар рўхати:

1. O'rinboev B., Qurbonov T. O'zbek tilshunosligi tarixi // O'quv qo'llanma. – Samarqand: SamDU, 2006. – B. 124.
2. Алишер Навоий. Асарлар. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги бадиий адабиёт, 1964. 14-жилд. – Б.116–117.
3. Ғуломов А. Библиографик кўрсаткич. – Тошкент: ЎЗМУ, 2004. – Б.7.
4. Ғуломов А. Ўзбек тилида келишиклар // СССР ФА Ўзбекистон филиалининг асарлари. 2-серия. Филология. – Тошкент, 1941. № II.
5. Дониёров Х., Санакулов У. Алишер Навоий тилшунос олим. – Тошкент, 1990. – Б.14–41.
6. Замонавий ўзбек тили. Морфология. – Тошкент: Мумтоз сўз, 2007. – Б.210.
7. Қаямий Х., Долимов С. Грамматика // «Сарф» ва «Наҳв». – Тошкент, 1933–1934.
8. Махмуд Кошғарий. Девону луғотит турк // Таржимон ва нашрга тайёрловчи С.М.Муталлибов. – Тошкент: Фан, 1961. №2. – Б. 41–71.
9. Нурмонов А., Махмудов Н. Ўзбек тилшунослиги тарихи. – Тошкент: Қатортол–Камолот, 2000. – Б.48.
10. Поливанов Е.Д. Краткая грамматика узбекского языка – Москва: Туркпечать, 1926. – 123 с.
11. Терентьев М.А. Грамматика турецкая, персидская, киргизская и узбекская. СПб, 1876.
12. Усмон О., Азизов Б. Грамматика // Морфология ва синтаксис. – Тошкент: Фан, 1938.
13. Фозилов Э., Зияева М.Т. Изысканный дар тюркскому языку. – Тошкент: Фан, 1978. – Б.3–450.
14. Шамсиев М., Щербек. Ўзбек тили грамматикаси. – Тошкент, 1932.
15. Шарипов Ф. Attitude to the plural affix in Uzbek language // Buxoro davlat universiteti Ilmiy axboroti. – Тошкент, 2021. – № 1. – Б. 50–65.
16. Юнусов Ғози Олим. Ўзбек тили грамматикаси. – Тошкент, 1936.

ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРДА “ВАҚТ” ҲОДИСАСИНИНГ КОНЦЕПТУАЛ МЕТАФОРИК ИФОДАСИ

Джаббаров Шерзод Халикулович

кафедра доценти, ф.ф.ф.д. (PhD)

Жиззах давлат педагогика университети

Аннотация. Мазкур мақолада ҳар бир этноснинг, маданиятнинг вақтга бўлган муносабати, вақтни тавсифловчи бирликлар вақтга алоқадор ҳодисаларни ифодаловчи кўплаб тил бирликлари ва фразеологик бирикмаларининг қиёсий таҳлилига бағишланган. Шунингдек, вақтни ифодаловчи тил бирликларининг у тилдан бу тилга ўзлашиши, баъзи бирликларнинг универсал атамага айланганлиги концептуал метафоралар асосида далилланган.

Калит сўзлар: Далв, паремиологик, семантик майдон, параметрик концептлари, этик норма, маданий концепт.

Замонавий тилшунослик тадқиқотлари прагматика, когнитив-семантика сатҳларида олиб борилмоқда. Ушбу тадқиқот йўналишлари тилнинг коммуникатив жараёнда, амалиётдаги кўриниши муаммолари билан шуғулланади. Юртимизда ҳам тил ҳодисалари тадқиқотларининг таъкидланган йўналишлар доирасида олиб борилаётганлиги ўзбек тилшуносларининг жаҳон тилшунослиги тараққиёти билан ҳамнафаслигидан далолат беради.

Тилнинг мулоқот шароитида амалий қўлланилиши билан боғлиқ жиҳатларини қиёсий ўрганиш, тадқиқ этиш Ватанимизда тилшунослик соҳасининг ривожини учун катта қийматга эга. «Тил ўзлаштириш жараёнида предмет ва ҳодисаларни нафақат бевосита идрок этиш мумкин, балки уларни тушунчалар, турли муносабатлар тизимига киритиш имконияти ҳам туғилади. Бу эса ўз навбатида, улар (предмет - ҳодисалар) ҳақидаги билим миқёсини кенгайтиради» (Яковлева, 1994:326). Ушбу муаллиф эътирофича, билимнинг сарчашмаси доимо ҳаракатдир, янгидан-янги объектларни идрок этишга йўналтирилаётган билиш ҳаракати амалий концепт шаклланишига туртки бўлади. Бирор концептнинг концепт сифатида амал қилиши учун ҳар бир миллат, халқнинг, этноснинг лингвوماданиятида ўзига хос паремиологик, лингвистик хусусиятларни мавжуд бўлиши талаб этилади. Ушбу лисоний паремиологик бирликлар, мақоллар, маталлар ўша халқнинг асрлар давомида тўпланган маданий ва шунингдек тил бойлигининг бир бўлагини ташкил этади. Бу ўз навбатида, вақтнинг метафорик концептуаллашувини юзага келтиради. Ўзбек перимиологиясида “вақт” концепти табиат ҳодисаларига боғлиқ ҳодиса сифатида қуйидаги мақолларда ўз метафорик ифодасини топди: *Асад ё расад, ё нарасад; Далв кирди, давр кирди; Жавзадаги ёмғирдан илон ёғса яхшийдир* ва ҳаказолар. (Ўзбек халқ мақоллари 2005:472-475). Инглиз паримиологиясида “вақт” концепти инсон тажрибасини қиёсловчи метафорик мазмун касб этади: *When the Devil is dead there's a wife for Humphy; the younger brother is the ancients gentleman.*

“Вақт муносабатлари” семантик майдонида ифодаланадиган бирикмаларнинг коннотатив таркиби моҳияти мазкур концептнинг умумий ва ўзига хос тавсифини аниқлашга қаратилади ва бу концепт ҳар бир тилдаги сўзлар, сўз бирикмалари, фразеологик бирикмалар, мақол ва афоризмларда намоён бўлади ва улар “вақт” фрейм модели ичида кўрилади.

Муайян тил оиласига тегишли бўлган ва бўлмаган тиллар системасидаги турли тил ярусларини чоғиштириб тадқиқ қилиш кейинги юз йилликда кенг тус олганлигининг боиси ҳам шундадир. Умуман, тузилиши жиҳатдан қардош бўлган ва бўлмаган тилларни қиёсий типологик тадқиқ қилиш ҳам назарий ҳам амалий нуқтаи назардан аҳамиятли ҳисобланади. Зеро, бундай тадқиқотлар тил тараққиётининг умумий ва ўзига хос анъаналарини аниқлаш имконини беради. Қиёсий типология бир тилда маълум грамматик шакллар орқали ифодаланган маъно иккинчи бир тилда қандай воситалар асосида ифодаланиши, ушбу чоғиштирилаётган тиллардаги тил бирикмаларининг маъно қўлами жиҳатдан мос келиши-келмаслигини аниқлаш учун ҳам ёрдам беради (Гак, 1989:13). Албатта, қиёсий текширишда қиёс учун асос қилиб олинган материал ҳам аҳамиятлидир.

“Вақт” концепти “тилларда мужассамлашган маданий концептлар (Телия, 1999:8-9)” орасида ёрқин ифодага эга эканлиги билан ажралиб туради. Чунки ҳар бир этноснинг, маданиятнинг вақтга бўлган муносабати, вақтни тавсифловчи бирликлар вақтга алоқадор ҳодисаларни ифодаловчи қўллаб тил бирликлари ва фразеологик бирикмалари мавжуд. Шунингдек, вақтни ифодаловчи тил бирликларининг у тилдан бу тилга ўзлашиши, баъзи бирликларнинг универсал атамага айланганлигини кузатиш мумкин. Хусусан, йигирма тўрт соат вақтни ифодаладиган “сутка” сўзи ўзбек тилига рус тилидан ўзлашган. Мазкур тушунчани ифодаладиган соф ўзбекча атама учрамади. Худди шу тушунчани берадиган атама инглиз тилида ҳам мавжуд эмаслиги аниқланди. Мазкур тушунча инглиз тилида “twenty-four hours”, “over the entire circadian period”, “day and night” каби бирикмаларда ифодаланади. Шунинг учун ҳам ментал борлиқ сифатида индивидуал ва жамоавий соҳага тегишли бўлган концепт маълум турдаги тил проекцияси сифатида тан олинади. Кўринадики, вақт концепти маълум турдаги атамалар, тил бирликлари ифодаланиши билангина чекланиб қолмасдан, алоҳида метафорик бирикмаларда концептуаллашади. Мазкур концептуаллашув вақт билан алоқадор тушунчаларни англатадиган фразеологик бирикмалар, паремеологик бирикмалар, шунингдек, у ёки бу маданиятга хос лингвокультурологик хусусиятларга эга бўлган лисоний бирликда ифодаланишига қўчади. Ҳар бир тилдаги вақт тушунчасига алоқадор бўлган бирликлар, фразеологик системаси уларни ўраб турган олам ва вақтга бўлган қарашлари тўғрисидаги тасаввурларини тилда ифодаланишини намоён этувчи лингвомаданий хусусият саналади.

Вақт тўғрисидаги замонавий тушунчалар турли-тумандир. Бунга темпорал концептларнинг турли тартибдаги таснифлари асос бўлади. Жумладан, ҳаракат шакллариининг мослигига қараб вақт *физик, геологик, механик, астрономик, биологик, ижтимоий тарихий, психологик* турларда ўз ифодасини топади. Шунингдек, вақт объектив (физик) ва субъектив (психологик) турларга ажратилади (Маслова, 2001:72).

М. Г. Лебедько темпорал концептларни мазмун моҳияти ва лингво-маданий хусусиятларига асосланган ҳолда қуйидагича таснифлайди: *вақтнинг параметрик концептлари (кун, тун, лаҳза ва ҳақозо); инсоннинг ёши билан боғлиқ концептлар (чақолоқлик даври, болалик даври, ўспиринлик даври ва ҳақозолар); монетар концепт (вақт-пул демакдир); этик нормалар билан боғлиқ концептлар (етти киши бир кишини қутмайди); аксиологик концептлар (бекорчилик билан ишгулланмоқ; фаолият билан боғлиқ концептлар; макон ва замон концептлари)* (Лебедько, 2002:172).

Вақт сифатий хусусиятдан кўра миқдорий хусусиятга эга саналади. Вақт давр, интервал ёки вақт орқалиғи, муддат каби турларга ажратилади. Бу каби вақт оралиғи қисман ёки тўлалигича бошқаси билан алоқадорликка эга саналади. Аммо, воқеа-ҳодисалар ҳақида сўз юритганимизда вақт ўлчами, кечими, темпораллик эътиборга

олинади, ёки воқеа-ҳодисаларнинг кечимиға урғу берилади, вақтнинг лисоний ифодасидан фойдаланилади. Мазкур лисоний воситалар бази ҳолларда универсал атамалар ёрдамида нутқий ифодада қўлланилса, бошқа ҳолларда ҳар бир тилда мавжуд вақт оралиғини, вақт жараёни кечимини ифодалаш учун қўлланиладиган тил воситаларига мурожат қилинади. Кўпгина ҳолларда вақтга нисбатан қўлланиладиган лексик бирликлар бир хилдек кўриниши мумкин. Пайтн ифодаловчи ушбу лексик бирликлар, фақатгина вақт оралиғидаги воқеа-ҳодисалар, вазиятлар орасидаги темпорал муносабатларни белгилаш имконини беради. Табиий нуқтаи назардан вақтнинг айланма кўринишида бўлиши, яъни маълум ҳодисаларнинг бир кўринишда такрорланиши (хусусан, фасллар алмашинуви каби) ҳақидаги фикрларни учратишимиз мумкин. Аммо, бу каби ҳодисалар вақт даврини ташкил этмайди, балки вақт кечимида содир бўлади ва бу ҳодисалар ўхшаш ҳамда табиий ҳол бўлса-да, вақт жараёнидаги бўлақлар саналади. Албатта, таъкидлаганимиздек, вақт миллий-маданий тушунча сифатида уни ҳис этиш, унга бўлган муносабатларда фарқ қилади. Айнан, ушбу миллий-маданий тушунчалар вақтнинг лисоний ифодаланишидаги фарқланишларни юзага келтиради. Мисол учун, ўзбек тилидаги узоқ сўзи макон белгиси бўлибгина қолмасдан темпорал хусусият ҳам касб этади. Мазкур бирликнинг темпорал хусусиятига эътибор қаратамиз: (ўзбек тили изоҳли луғатида – вақт эътибори билан давомли, катта, кўп маъноси келтирилади ва узоқ тикилмоқ, узоқ суҳбатлашмоқ каби маънолари келтирилади) (ЎТИЛ, 3 жилд) узоқ давом этди – узоқ ўтмишда. Жумладан, Мухуммад Жомурод ўғли Пўлкан Гўрўғли туркумиға кирувчи Мисқол пари достонида шундай жумла келтириб ўтади:

Узоқни калта қиладиган бир амални Юнус пари ўргатиб эди.

Мазкур жумладаги “узоқ” сўзи кўп вақт талаб қиладиган масофа маъносида ишлатилганлигини гувоҳи бўламиз мумкин.

Темпорал тушунчалар орасида дуративлик кенгроқ семантикаға эға. Дуративликда вақт оралиғи қисқа, узун, даврий каби кўринишларда ифодаланиши мумкин. Шунинг учун ҳам, дуративлик вақт ўлчами тушунчаси билан тенглаштириб бўлмайди.

Вақтнинг нутқ вазияти билан алоқадорлиги темпоралликка оид масалаларни ҳал этишда муҳим аҳамият касб этади. Мичел ван Ламбалген ва Фритз Хамм мазкур ҳодисани фарқлашға нисбатан физик ва биологик вақт (physical time, biological time) тушунчаларидан фойдаланади (Lambalgen, Hamm, 2005:69).

Физик вақт табиат нуқтаи назаридан баҳоланса, биологик вақт инсон тажрибасига, инсон қарашлари асосида тушуниладиган вақт кечими назарда тутилади. Тил эса мазкур вақт кечимини темпорал муносабатларда кодлайди. Нутқ вазиятиға нисбатан олдин содир этилган воқеа - ҳодиса ўтган замон, нутқ вазиятиға нисбатан келажакда содир этилиши кутилган воқеа - ҳодиса эса келаси замон сифатида тилда ўз ифодасини топади.

Иқтибослар:

1. Djabbarov, S. (2021). “ВАҚТ” тушунчаси концептуаллашувнинг назарий асослари. International journal of word art.
2. Djabbarov, S. (2021). Инглиз тилида вақтнинг концептуаллашуви. Journal of Central Asian Social Studies.
3. Djabbarov, S. (2021). Концепт лингвокультурологик категория сифатида. Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси: илмий журнал.
4. Lambalgen M., Hamm F. The proper treatment of events. Blackwell Publishing Ltd., 2005. P. 69
5. Гак В. Г. О контрастивной лингвистике // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 25: Контрастивная лингвистика. М., 1989. С. 13.

6. Лебедько М.Г. Время как когнитивная доминанта культуры. Сопоставление американской и русской темпоральных концептосфер / - Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 2002. С. 172.
7. Маслова В.А. Лингвокультурология / В.А. Маслова : Учеб. пособие для студ. высш. учеб. зав.- М.: Издательский центр «Академия», 2001. С. 72.
8. Телия В. Н. Основные постулаты лингвокультурологии // Филология и культура: Материалы 2-й Международ. конф. Ч. 3. Тамбов, 1999. С. 8–9.
9. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 3 жилд.- Тошкент, “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашрети, 2007. –688 б.
10. Ўзбек халқ мақоллари 2005:472–475
11. Яковлева Е.С. Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени, восприятия)/Е.С.Яковлева. - М.: Гнозис, 1994. - 326 с.

ТИЛШУНОСЛИКНИНГ ТУРЛИ САТҲЛАРИДАГИ АСИММЕТРИК ДУАЛИЗМ ҲОДИСАСИ

Айтбаев Дилшодхўжа Темирбаевич
профессор, филология фанлари номзоди
Тошкент давлат педагогика университети

Аннотация. Ўшбу мақолада тилшуносликнинг турли сатҳларидаги асимметрик дуализм ҳодиса ҳақида гап юритилади. Тилшунос олимларнинг бу мавзу бўйича фикрлари таҳлил қилинади.

Калит сўзлар: асимметрия, дуализм, тил бирликлари, морфологик сатҳ, лексик сатҳ, синтактик сатҳ.

Асимметрик дуализм ҳодисаси тилнинг барча маъноли бирликлари учун хос хусусиятдир, демак, ундан фақат фонологик сатҳ бирликларигина холи саналади. Чунки бу сатҳ бирликлари маъно томонига эга бўлмаган бир томонлама лингвистик бирликлардир. Бу шуни кўрсатадики, асимметрик дуализм тилнинг морфемик сатҳидан тортиб суперсинтактик сатҳигача бўлган сатҳ бирликларида учрайдиган универсиал ҳодисадир.

Морфемик сатҳ бирликларида асимметрия ҳодисаси Н.Д.Арутюнова томонидан рус тили материаллари асосида тадқиқ этилди. Унинг фикрига кўра, тил эволюцияси жараёнида, бир томондан, лингвистик белгининг ифода плани бўлиниш структурасини сақлаб қолган ҳолда маъно конденсацияси юзага келади. Иккинчи томондан эса, ифода планда ҳам қисмлар консолидацияси натижасида бўлакларга ажралмас бутунлик пайдо бўлиши мумкин.

Рус тилидаги морфем библикларда шакл ва мазмун ўртасидаги асимметрик муносабатни ёритар экан, Н.Д.Арутюнова морфемаларнинг шаклий структурасидан бўш морфема ва ноль морфемаларни ажратди ва уларни бир-биридан фарқлади. Аслида тилшунослик тарихида ноль морфемаси тушунчаси машҳур тилшунос Ф.Ф.Фортуннов томонидан лингвистикага киритилган эди. У бундай морфемаостида шакл ва мазмун зидланишда муайян парадигмага асос бўлган маънонинг шаклсиз ифодаланишини тушунади. Н.Д.Арутюнова Ф.Ф.Фортуннов киритган ноль морфема тушунчасига бўш морфема тушунчасини зидлайди. Унинг фикрича, ифодаланмишдан маҳрум бўлган белги бўш элемент (морфема), ифодаловчиси бўлмаган белги бўш морфема саналади. Ҳар икки ҳолатда ҳам морфемаларнинг шакл ва мазмуни ўртасида асимметриклик мавжуд бўлади.

Морфем бирликларнинг шакл ва мазмуни ўртасидаги асимметрик муносабатни таҳлилдан ўтказар экан, бу муносабатнинг бир неча типини ажратади. Уларнинг биринчисида симметриклик намоён бўлади. Битта ифодаловчига битта ифодаланмиш тўғри келади. Иккинчи тилда битта ифодаланмишга икки ва ундан ортиқ ифодаловчи мос келади. Бу муносабат тури омосемияга (гетерофония) олиб келади. Масалан, ўзбек тилида *ука+га, китоб+ни* сўзларидаги бир учинчи шахс эгалик маъноси иккита шакл (*-си* ва *-и* қўшимчалари) орқали ифодаланган.

Учинчи типда икки ва ундан ортиқ ифодаланмиш битта ифодаловчи орқали ифодаланади. Масалан, ўзбек тилида ҳурмат ва қўпик маънолари битта *–лар* қўшимчаси орқали ифодаланади. Ёки феълнинг иккинчи шахс ва исмлардаги белгининг мавжуд эмаслиги маънолари битта *–сиз* қўшимчаси билан моддийлашади ва бошқалар. Бундай ифодаловчи ва ифодаланмиш ўртасидаги муносабатлар қўйидаги арифметик тенгламалар орқали кўрсатилади. Биринчиси – 1:1; иккинчиси – 1:2 (ва ундан ортиқ); учинчиси – 2 (ва ундан ортиқ):1 ва бошқалар. Уларнинг биринчиси учун симметриклик, иккинчи ва учинчиси учун асимметриклик ҳосилдир. Лексик сатҳда ифодаловчи ва ифодаланмиш ўртасидаги асимметрик дуализм полисемия, омонимия ва синонимияда намоён бўлади. Уларнинг биринчи ва иккинчиси 2 (ва ундан ортиқ):1, учинчиси эса 1:2 (ва ундан ортиқ) тенгламасига мувофиқ келади.

Асимметрик дуализм морфологик сатҳ бирлиги бўлган сўз туркумлари учун ҳам ҳосилдир. Масалан, ўзбек тилидаги *на... на...* ҳам боғловчи, ҳам юклама саналади. Ёки ҳам сўзи бир ўринда боғловчи, бир ўринда юклама вазифасида келади. Демак, морфологик сатҳда полифункционаллик асимметрик дуализмнинг кўриниши саналади.

Лингвистик бирликларнинг шакл ва мазмун ўртасидаги муносабатни синтактик сатҳ материаллари асосида ўрганишда структур тилшуносликнинг Америка тармоғи бўлган генератив лингвистика муҳим босқич бўлиб хизмат қилади. Хусусан, Н.Хомскийнинг синтактик бирликларнинг ички ва ташқи структураларини ажратиш, ички структура ташқи структура трансформацияси учун асос ролини ўйнаши ҳақидаги ғояси синтактик дуализм бўйича изланишларга замин яратади. Н.Хомский фикрича, ички структура мавҳумлиги ва умумийлиги билан ташқи структурадан фарқ қилади. Унинг синтактик бирликларда икки структурани ажратиши синтактик бирликлар-нинг ифода ва маъно планлари ўртасида асимметрик муносабатни ўрганишда бир босқич бўлиб хизмат қилади.

Синтактик бирликларнинг шакл ва мазмуни ўртасидаги асимметрияни очишда яна бир Америка тилшуноси У.Чейфнинг алоҳида ўрни мавжуд. А.Нурмонов таъкидлаганидек, шакл ва мазмун ўртасидаги муносабат У.Чейф ижодининг марказий мавзусига айланди. Турли структур бирликлар ўртасидаги изоморфизмга муянаувчи симметрия ва айнийлик муносабатини тартиб қилувчи назарияга нисбатан бундай қарашни рад қилувчи дуалистик назария семантика тадқиқиға жиддий бурилиш ясади.

Жаҳон тилшунослигида турли баҳс-мунозараларга сабаб бўлаётган бу муаммо ўзбек тилшуносларини ҳам бетараф қолдирмади. Ўтган асрнинг 80-йилларида Н.Маҳмудов ўзбек тилидаги содда гапларда асимметрия дуализмининг бўлишини монографик тадқиқот объекти қилиб олган бўлса, орадан йигирма тўрт йил ўтгач, М.Миртожиев ўзбек тилидаги гап бўлакларида ана шундай муносабатни ёритиб беришга бел боғлади. Лекин Н.Маҳмудов билан М.Миртожиевнинг семантик структура масаласидаги позицияси бир хил эмас. Бу ҳозиргача синтактик бирликларнинг семантик тузилиши тушунчасининг тилшунослиқда ноаниқлиги, мазкур муаммо бўйича турли йўналишларнинг майдонга келганлиги билан боғлангандир. Н.Маҳмудов бу йўналишларнинг барчасини чуқур

ўрганиб, гап семантикаси объектив ва субъектив маънолар муносабатидан ташкил топган бутунлик деган қарашга мойиллик билдиради ва гапнинг объектив воқеликни тушунади. Бу воқелик синтактик семантиканинг номинатив йўналишида пропозиция атамаси билан номланади. Пропозиция муайян гап семантикасида ўз ифодасини топган муайян воқеа-ходиса ҳисобланади.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, лингвистик белгининг шакл ва мазмуни ўртасидаги асимметрик муносабат тилнинг барча сатҳларида амал қилувчи универсал ҳодисадир. Шундай экан, унинг тил системасининг турли сатҳларида амал қилишини монографик планда ўрганиш лингвистика олдида турган долзарб вазифалардан бири саналади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Айтбаев Д.Т. Синтактик омонимия асосидаги асимметрия. Ўзбек тили ва адабиёти//. -Тошкент. 4/1017. 69-73-бетлар;
2. Aytbayev D.T. International Journal of Trend in Scientific Research and Development (Ijtsrd) International Science journal. Wydawnictwo Naukowe "Science". Polsha. 2021-yil;
3. Арутюнова Н.Д. О значимых единицах языка.// Сб. Исследования по общей теории грамматики. М., 1968. С.58;
4. Нурманов А. Шакл ва мазмун муносабати – лингвистик тадқиқотлар асоси // Ўзбек тили ва адабиёти, 2010, 4-сон, 29-бет;
5. Махмудов Н.М. Ўзбек тилидаги содда гапларда семантик-синтактик асимметрия. Тошкент, 1984;
6. Миртожиев М. Ўзбек тилидаги гап бўлакларида семантик-синтактик номутаносиблик. Тошкент. 2008;
7. Nuradilova A.D. Nutqiy savodxonlikni rivojlantirishda leksik birliklar semantikasining o'rnı. Муғаллим ҳам узликсиз билимлендириў. №3/2-2022 yil, -Б. 10-13.

ЯЗЫК – НЕОТЪЕМЛИМАЯ И ВАЖНЕЙШАЯ ЧАСТЬ ЛЮБОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ

Кулбаева С.С.

Доцент кафедры “Русского языка и литературы”

Гулистанского государственного университета

Хакимова Ф.Н.

Студентка кафедры “Русского языка и литературы”

Гулистанского государственного университета

Аннотация. В последнее время в связи с увеличением интенсивности международных, следовательно, межкультурных и межъязыковых контактов особое внимание лингвистов и социальных психологов направлено на изучение процесса общения представителей различных культур, поскольку очевидно, что национальная специфика тех или иных лингвокультурных общностей сказывается на результатах и эффективности общения как на речевом, так и на неречевом уровнях и складывается из системы факторов, обуславливающих отличия в организации, функциях и способе опосредования процессов общения, характерных для данной культурно-национальной общности (или, в лингвистическом плане, - данного языкового коллектива).

Ключевые слова: национальная языковая картина мира, этнопсихолингвистическа, человеческий фактор, культура.

Как отмечается в большинстве современных исследований различных направлений, язык - неотъемлемая и важнейшая часть любой национальной культуры, полноценное знакомство с которой обязательно предполагает попытку проникновения в образ мышления нации, желание взглянуть на мир глазами носителей этой культуры, с их точки зрения. Такое проникновение, разумеется, невозможно без понимания национальной мировосприятия и мирооценки, без осознания, «...какой «сеткой координат» данный народ улавливает мир и, соответственно, какой космос (в древнем смысле слова: как строй мира, миропорядок) выстраивается перед его очами. Этот особый «поворот», в котором предстаёт бытие данному народу, - и составляет национальный образ мира». «...Люди... наталкиваются на какой-то предел понимания. Произносятся те же слова, формулы, а мыслится под ними весьма разное - и главная беда в том, что об этом часто и не подозревают. Чтобы мнимое взаимопонимание максимально приближалось к действительному, надо делать поправку на национально-историческую систему понятий и ценностей, т.е. учитывать, что представитель другого народа может видеть мир несколько иначе, чем я» [3, 44].

Таковой «сеткой координат» является национальный склад мышления, который зафиксирован в национальном языке представителей той или иной культуры, а это, в свою очередь, означает, что «глубинное знакомство с семантикой чужого языка предполагает овладение языковой картиной мира (ЯКМ) именно этого национального языка как системой его видения мира». [5, 78]

Языковая картина мира, как отмечает Г.В.Колшанский, базируется на особенностях социального и трудового опыта каждого народа. В конечном счёте, эти особенности находят своё выражение в различиях лексической и грамматической номинации явлений и процессов, в сочетаемости тех или иных значений, в их этимологии (выбор первоначального признака при номинации и образовании значения слова) и т.д. В языке «закрепляется всё разнообразие творческой познавательной деятельности человека (социальной и индивидуальной)», которая заключается именно в том, что «он в соответствии с необозримым количеством условий, являющихся стимулом в его направленном познании, каждый раз выбирает и закрепляет одно из бесчисленных свойств предметов и явлений и их связей. Именно этот человеческий фактор наглядно просматривается во всех языковых образованиях как в норме, так и в его отклонениях и индивидуальных стилях» [3, 4 33, 103].

Таким образом, *национальная языковая картина мира* может быть описана как специфический национальный способ мировосприятия, который отражается в языковой системе каждой нации. Данное положение базируется на теории об основных функциях любого национального языка: коммуникативной (функции общения), информативной (функции сообщения), эмотивной (функции воздействия) и, наконец, кумулятивной - функции отражения, фиксации и сохранения в языковых единицах информации данного языкового сообщества о мире. В этом случае язык выступает не только как форма мысли и орудие получения знания, но и как средство оформления полученного знания.

Работы, основанные на антропоцентрическом подходе к языку и находящиеся на стыке лингвистики, когнитологии, этнопсихологии и культурологии, демонстрируют, как строго лингвистический анализ способен преодолеть рамки «чистой» лингвистики и выйти в национальную психологию, национальную ментальность и, наконец, в национальную культуру. Говоря точнее, как языковая картина мира отражает специфичность

национального мышления не только на уровне лексической семантики, но и на уровне синтаксических конструкций и морфологических категорий.

Так, по мнению А.Вежицкой, русский язык тяготеет к «пациентивным» безличным конструкциям с логическим субъектом в форме дательного падежа («Мне хочется/ везёт/ страшно/ снится/ не спится...»), что позволяет автору сделать выводы о некоторой склонности русских к «неагентивности» и даже фатализму [1,2 45,320].

О.А.Корнилов, развивая мысль А. Вежицкой, добавляет, что и род для носителя языка, в котором эта категория присутствует, - «не логически необъяснимая «несуразность», а ценнейшее духовное наследие, запечатлевшее неповторимую образность мышления далёких предков, ...источник национально-специфических олицетворений и метафор, которые естественны и понятны для одного коллективного языкового сознания, а у носителей другого языкового сознания могут вызвать только недоумение. Носителю русского языка нет нужды объяснять, почему *матушка зима, дедушка мороз, мороз красный нос*. Во многом эти образы основаны на родовой симметрии и при её нарушении, в том числе при переводе на иностранный язык, теряют свою естественность и органичность» [5,6 105,347].

Приведённые выше примеры доказывают, что описание *национальной* языковой картины мира подразумевает исследование конкретных лексических, синтаксических и морфологических особенностей конкретного языка, несущих информацию о специфике национальной ментальности и национального характера, которые в свою очередь являются важнейшими составляющими всей национальной культуры.

Таким образом, этнопсихолингвистическое и лингвокультурологическое направления, основанные на антропоцентрическом подходе к языку, имеют принципиально важное значение для системы обучения, предлагая множество интереснейших способов выявления и приёмов описания культурологических знаний, служащих реальной базой коммуникации.

В то же время, как отмечает Ю.Е.Прохоров, эти концепции «исходят из изучения культуры для обучения культуре (в языковом учебном процессе), но не обращены на *методику преподавания именно языка* - или как феномена данной культуры, или как средства межкультурного общения в социально обусловленных для каждого участника общения сферах коммуникации» [5,8,9,10 83].

В этой связи продолжение исследования данного материала в *методическом* плане представляется необходимым и своевременным.

Литература:

1. Вежицкая А. Язык. Культура. Познание. - М.: Рус. слов., 1996. - 411 с.
2. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Лингвострановедческая теория слова. - М.: Рус.яз., 1980. - 320 с.
3. Виноградов В.В. Лексикология и лексикография. Избранные труды. - М.: Наука, 1977.-310 с.
4. Гачев Т.Д. Национальные образы мира. - М.: Сов. писатель, 1988. - 445 с.
5. Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке. М.: Наука, 1990. - 103 с.
6. Корнилов О.А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. - М. ЧеРо, 2003. - 347 с.
7. Прохоров Ю.Е. национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль в преподавании русского языка как иностранного: Дис. ... доктора пед. наук, М., 1996. - 446 с.
8. Страноведение и лингвострановедение в подготовке учителя-русиста зарубежной школы: Сб. науч. тр./ Отв.ред. В.И.Супрун. - Волгоград: ВГПИ, 1985.- 126 с.
9. Этнопсихолингвистика: Сб. ст./ Отв. ред. Ю.А.Сорокин.- М.: Наука, 1988.- 190 с.

10. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. - М.: Шк. Яз. рус. культуры, 1996. - 284 с.

ОПИСАНИЕ ЗНАЧЕНИЯ СЛОВА МЕТОДАМИ СЕМАСИОЛОГИИ

Нурмухамедова Дилбар

Доцент, Гулистанский государственный университет

Буриев Илхом

Преподаватель, Гулистанский государственный университет

Аннотация. В статье определяется понятие метода лексикографического и психолингвистического описания семантики слова. Несмотря на типологическое разнообразие семантических микрокомпонентов, в современных научных работах практически отсутствуют попытки не только последовательно описать значения лексических единиц с помощью категории сема, но и последовательно лексикографически зафиксировать семемный состав описываемых значений. Наиболее полное лексикографическое и психолингвистическое описания значения слова осуществляется путем обобщения определений всей совокупности доступных исследователю толковых словарей. Контекстный анализ и обобщение данных психолингвистических экспериментов способствуют повышению детализации описания значения, что позволяет выявить множество периферийных дифференциальных сем. Использование набора методов для изучения семантики слова позволяет создать исчерпывающее описание значения слова на уровне семемы и сем. Целостная концепция значения слова предполагает использование сложной методологии. Использование комплекса различных методов для выявления семантических компонентов разных типов в содержании языковой единицы позволяет нам в полной мере представить содержание и структуру значения в единстве основного и периферийных компонентов, а также сформулировать обобщенное определение значения, максимально приближенное к реальному языковому сознанию.

Ключевые слова: исследование, психолингвистический метод, лексикографическое описание, психолингвистическое описание, семантика, языковые единицы, ассоциативный метод, метод субъективного определения, метод смысловой интерпретации.

При изучении семантики слова необходимо синтезировать и согласовывать разные подходы, усиливать и уточнять друг друга. Только при всестороннем изучении семантики слова различными методами можно получить адекватные данные о реальной структуре субъективной, а тем более объективной общезыковой семантической системы. Для изучения слова необходимо использовать целый комплекс психолингвистических методов, применять комплекс процедур, обеспечивающих высокую степень достоверности выводов, согласовывать исходные теоретические положения и расширять спектр экспериментальных методов. Методы лексикографического и психолингвистического описания семантики изучаемых языковых единиц дополняют друг друга и позволяют получить углубленные описания значений, релевантных психологически реальному языковому сознанию. Эти методы обеспечивают различные описания значений одной и той же языковой единицы. Для формулирования психологически достоверного описания семантики слова необходимо учитывать лексикографическое и психолингвистическое описание как неотъемлемую и дополняющую компоненты описания значений изучаемой

языковой единицы. Для описания семантики слова можно использовать двухэтапную методику, состоящую из предварительного и основного этапов.

Первый этап – лексикографическое описание семантики слова. Данный этап как факт языкового сознания носителей языка является предварительным. Он направлен на выявление представлений лексикографов о значении слова, отраженного в словарях. Смысл, отраженный в толковых словарях, можно считать набором основных, стержневых значений. «Принцип неоднозначности метаязыкового описания ментальных единиц вызывает значительные противоречия в описаниях одних и тех же значений в разных словарях» [Стернин, 2011, 34 с.]. Лексикографическое описание значения слова как систематический способ описания языковых единиц требует обобщения данных из разных словарей. Наиболее достоверное лексикографическое описание семантики слова может быть сделано именно методом обобщения словарных определений. Этот метод основан на теоретическом принципе дополнительности словарных определений разных словарей, каждое из которых отражает некоторые существенные признаки значения. Наиболее полное описание слов дает только совокупность определений из разных словарей, дополняющих друг друга.

Описание значения слова методами семасиологии дает непротиворечивые определения значений слов, отличающихся друг от друга составом семы и конкретной денотативной отсылкой. Должен соблюдаться принцип денотативной дифференциации, т.е. разные обозначения отражаются в разных значениях. При таком подходе заметно увеличивается количество различных значений в лексикографическом описании слова, увеличиваются отдельные значения, что отражает семантическую реальность языкового сознания. Слово обозначает разные денотаты, оно имеет столько значений, сколько денотатов оно отражает. Исходя из необходимости применения принципов семасиологии к описанию семантики, метод обобщения лексикографического значения был дополнен принципом денотативной дифференциации значений.

Второй этап – психолингвистическое описание семантики слова. Этот этап осуществляется с помощью ассоциативных методов и метода субъективного определения. Ассоциативный эксперимент широко используется для изучения и описания семантических компонентов языковых единиц. Этот эксперимент был обобщен как метод изучения индивидуального и группового сознания человека. Ассоциативный эксперимент является наиболее распространенным методом психолингвистического исследования семантики слов. Описание семантики слова методом свободного ассоциативного эксперимента состоит из следующих этапов: 1) проведение свободного ассоциативного эксперимента с основной группой участников; 2) обработка результатов эксперимента и построение ассоциативное поле слова; 3) смысловая интерпретация результатов эксперимента – семемная и семная; 4) психолингвистическое описание значений слова-стимула, построение психологически реального смыслового слова; 5) описание семантической структуры значений, образующих смысловую тему. Важным для исследования является повышение работоспособности субъектов эксперимента. Чтобы испытуемые не чувствовали усталости от длительной процедуры эксперимента, все вопросы-стимулы к лексемам можно разделить на несколько групп. Каждая анкета должна содержать от 4 до 8 лексем в зависимости от количества наводящих вопросов к каждому слову. Список вопросов для каждой отдельной анкеты не должен превышать 10 вопросов.

После ассоциативных экспериментов их результаты следует обрабатывать методом семантической интерпретации. Метод семантической интерпретации включает

интерпретацию ассоциативных реакций как актуализацию определенных семантических компонентов (сем) и значений (семем) слова-стимула». Реакции испытуемых интерпретируются как актуализация определенной семы следующим образом: 1) ассоциации группируются по своему значению в группы, принадлежащие к одному денотату; 2) группа ассоциаций, относящихся к одному денотату, интерпретируется как актуализация одной семы; 3) множеству ассоциаций присваивается одно из унифицированных лексикографических значений, выбранных на первом этапе описания; 4) при отсутствии семемы в составе унифицированных значений, которым может быть присвоен данный набор ассоциаций, на основе семантики ассоциаций формулируется новое значение; 5) вычисляется совокупный индекс яркости каждого значения как отношение совокупной частотности ассоциативных реакций, актуализирующих данное значение, к общему количеству испытуемых эксперимента. По результатам семемной интерпретации ассоциаций осуществляется полевое описание семантической темы стимула, т.е. выделяются основные и периферические семемы, семантема описывается как упорядоченная последовательность семем в порядке убывания по общему показателю яркости отдельных семем. Реакции исследуемых лиц интерпретируются как составляющие значения исследуемого слова, т.е. как семная интерпретация следующим образом: 1) анализируется совокупность ассоциаций, актуализирующих обособленное значение слова, выявленное на предыдущем этапе, т.е. отдельная семема; 2) обобщаются ассоциации, номинирующие один и тот же денотативный признак слова в разных языковых формах: сходные семантические отклики интерпретируются как репрезентации той же семы, которую исследователь формулирует в составе этого значения, а их частота суммируется и приводится после каждой сформулированной семемы как показатель яркости данной семемы внутри семемы; 3) в описание не включаются отдельные ассоциации, не получившие конкретной смысловой интерпретации, неинтерпретируемые ассоциативные реакции выносятся в отдельный перечень. Отказы интерпретируются как нерелевантность лексемы для языкового сознания и отмечаются отдельно. По итогам семной интерпретации ассоциаций психолингвистические значения стимулов описываются в виде упорядоченного набора сем с показателем яркости каждой семы.

О.Е. Виноградова отмечает, что «изучение семантики слов представляет собой психолингвистический метод субъективного определения, но это не ассоциативный эксперимент, а своего рода лингвистическое исследование» [Виноградова, 2016, 45 с.]. Ответы, которые отражают отдельные особенности денотата слова в рамках единого значения, обобщаются и интерпретируются как семантические компоненты, составляющие эти значения. Показатель яркости каждой семемы определяется как отношение частоты его объективации в эксперименте к общему числу респондентов. По результатам семемной интерпретации ответов осуществляется полевое структурирование семантической темы слова-стимула – распределение значений на ядро и периферию по общему показателю яркости каждого значения.

В процессе коммуникативно-семантического описания значения слова концентрируется обновление основных сем, основных и периферийных сем, исследуются новые значения, не зафиксированные в словарях, а также дисциплинарная структура семантической темы слова. При коммуникативно-семантическом анализе лексики проводится обобщенное описание значений слов, раскрывающихся в разных контекстах. Полученные описания маркируются как коммуникативные значения слов, т.е. значения, которые описываются как набор коммуникативно релевантных сем. Разнообразие

исследовательских задач в современной лингвистике свидетельствует о необходимости использования различных психолингвистических методов, расширения их спектра, использования комплекса процедур, обеспечивающих высокую степень достоверности выводов,

Психолингвистические исследования семантики слов также предполагают, что значение представляет собой некоторое знание о мире. Значение слова, как оно предстает в результате психолингвистических экспериментов, включает в себя значительное количество сем, как ядерных, так и периферических. Такие семантические признаки прочно закрепляются в значении слова, которые не выделяются в определениях толковых словарей. Эти признаки отражают результаты направленности социального познания на различные стороны субъекта, в различных условиях его существования и взаимодействия с другими субъектами. Все эти аспекты, признаки, известные человеку, входят в значение слова в виде сем, отдельных компонентов лексического значения.

Лексикографическая практика и анализ словарных определений дают ряд свидетельств в пользу того, что лексическое значение слова есть не что иное, как определенное знание предмета. Анализ интерпретации слова в словаре показывает, что схемы, содержащиеся в интерпретации, точно отражают знания об объекте, называемом словом. Например: голова – это верхняя часть человеческого тела, состоящая из черепной коробки и лица. В значение этого слова входят следующие «знания мира»: что есть голова, то есть часть тела человека; то, что является головой, включает в себя череп; то, что является головой, включает в себя лицо человека.

Вся эта информация о голове отражена в семемах, содержащихся в значении слова голова. Соответствующие знания закрепляются звуковой оболочкой слова. Лингвистическое познание мира принципиально противоположно неязыковому познанию, т.е. знание, существующее в сознании в неязыковой форме. Лингвистическое знание слова представлено в значениях слова в виде отдельных семантических компонентов, внеязыковое значение не образует никаких компонентов в значениях слова. Внеязыковые знания хранятся в сознании человека в конкретной, чувственно-наглядной форме и являются результатом наглядно-действенного мышления человека. Абстрактное мышление присуще только человеку, оно невозможно без языка, без слов. Вторая сигнальная система – необходимый этап эволюции человека, связанный с развитием его способности мыслить абстрактно. Носителем, средством осуществления абстрактного мышления является язык. Слово выступает носителем единицы абстрактного мышления. Вопрос о формах существования знаний о мире в сознании человека, строго говоря, лежит вне компетенции языкознания. Языкознание интересуется только языковое знание о мире, которое хранится в значениях слов, именно это знание оно изучает. Однако существует разница между языковым знанием коллектива и языковым знанием индивидуума. Поскольку языковое знание о мире, которое выражается в компонентах значений слов, постепенно превращается в групповое, затем индивидуальное знание о мире, т.е. становится неязыковым. Отсутствие резкой границы между общеизвестными и отдельными компонентами значения делает нечеткой границу между языковым и необщезыковым знанием.

Психическая реальность – это индивидуальная языковая компетенция носителей языка, т.е. индивидуальное значение, которое выступает как языковое знание о мире, которое представлено в виде семантических компонентов, часть из которых известна, а часть не является, например, терминологической семой. Групповые и индивидуальные

семы не входят в системное значение слова, они представляют собой не общеязыковые знания. Необходимо проводить четкое различие между нелингвистическими и необщелингвистическими знаниями. Если изучение неязыкового знания лежит вне языкознания, то общеязыковое знание и его отношение к общеязыковому знанию есть проблема чисто лингвистическая. Онтологически неязыковое знание находится за пределами как индивидуального, так и системного значения слова, а общеязыковое и необщеязыковое знания выделяются в индивидуальном значении.

Комплексное описание значения смещает акценты с поиска необходимых и достаточных признаков значения слова на его функционирование, что позволяет объединить значение и смысл, человека и культуру в рамках формируемого единого семантического поля в процессах познания и общения, а также предполагает обязательный учет среды и культуры, что позволяет рассмотреть национально-культурную специфику смысла. С учетом психологически реального значения слова комплексное описание позволяет объяснить многие явления, связанные с подтекстом, разными уровнями и объемами осознания и восприятия значения слова с пониманием смысла. Методы психолингвистического и лексикографического описания значения слова дают разные описания значений одной и той же языковой единицы и дополняют друг друга.

Литература:

1. Виноградова О. Е. (2016). Психолингвистические методы описания семантики слова. – Воронеж. – С. 45.
2. Стернин И.А. (2011). Психолингвистическое значение слова «гость» в русском языке (методика описания) //Язык и национальное сознание. – Воронеж. – Вып. 16. – С. 34.

HOZIRGI ZAMON O'ZBEK TILI VA INGLIZ TILLARIDA ONOMOTOPIK SO'ZLARNI O'RGANISHNING NAZARIY ASOSLARI

Nilufar Aliboyeva Mahamatali qizi

*Qo'qon Davlat Pedagogika Instituti katta o'qituvchisi,
filologiya fanlaribo'yicha falsafa doktori*

Annotatsiya. Ushbu maqolada onomotopik so'zlarning sintaktik-semantik tahlili o'zbek va ingliz tillaridagi misollar asosida yoritib beriladi va ularning keng qo'llanilishi, flektiv tillar jumladan ingliz tilida mustaqil turkum sifatida taqlidlarning o'rni xaqida so'z yuritiladi. Gap strukturasida onomotopik so'zlarning muhim ahamiyati kasb etishni inobatga olgan holda, mavzuni yoritib berishda badiiy ingliz adabiyotlaridan keng foydalanildi.

Kalit so'zlar: taqlidiy va tasviriy so'zlar, tasviriy ifodalar, tasviriy vosita, ot, fe'l, gap bo'lagi, tovushga taqlid, fleksiya, agglutinasiya.

Onomotopik (taqlid) so'zlar-ma'no va shakliy xususiyatlariga ko'ra, so'z turkumlari sirasida alohida har hil sintaktik-semantik guruhni tashkil qiluvchi, kishilar, hayvonlar va jonli, jonsiz narsalarning tovushini, harakat-holat va hodisa obraziga taqlidni ifodalaydi. Shunga ko'ra taqlid so'zlar farqlanadi: tovushga taqlidni bildiradigan so'zlar. Obraz (tasvir) ga taqlidni bildiradigan so'zlar. Tovushga taqlid so'zlar eshitib, obrazga taqlid so'zlar ko'rish bilan aloqadordir. Hozirgi kunda onomotopik so'zlarga mustaqil so'z turkum deb qaralmoqda. Taqlid so'zlar leksik va formal xususiyatlariga ko'ra alohida mustaqil gruppani tashkil etadi. Bu grupaga kiruvchi so'zlar his-hayajon, tuyg'u yoki buyruq-xitobni ifodalamaydi. Ular atrofdagi o'rab turgan muhitda (odam,

hayvon, qush, jonsiz predmetlarda) uchraydigan ovoz (tovush)larni qayta tiklab, predmetlar harakati tasvirini esa harakat obrazi sifatida ifodalaydi. Onomotopik so'zlar bu o'zlarning ma'nolaridan kelib chiqib namoyon bo'ladigan so'zlardir. Onomotopik so'zlar tushunchasini misollarsiz tushunishda qiyinchiliklar tug'iladi. Onomotopik so'zlarning hosil bo'lishiga ko'ra quyidagi leksik-semantik guruhlarga bo'lish mumkin.

1. Suyuqliklar bilan bog'liq bo'lgan onomotopik so'zlar: bloop, splash, spray, sprinkle, squirt, drip, drizzle
2. Tovushlar bilan bog'liq bo'lgan onomotopik so'zlar: giggle, growl, grunt, gurgle, mumble, murmur, bawl, belch, chatter, blurt
3. To'qnashuv bilan bog'liq bo'lgan onomotopik so'zlar: bam, bang, clang, clank, clap, clatter, click, clink, ding, jingle, screech, slap, thud, thump
4. Havo oqimi bilan bog'liq bo'lgan onomotopik so'zlar: flutter, fust, swoosh, gasp, swish, swoosh, whiff, whoosh, whizz, whip, whisper.
5. Hayvon tovushlari bilan bog'liq bo'lgan onomotopik so'zlar: bark, buzz, arf, baa, cheep, chirp, cluck, hiss, meow.

Tovushga taqlid masalasi bizning eramizdan ilgariyoq tilshunos olimlarning diqqatini o'ziga jalb etgan: biz tovushga taqlid xaqidagi ilk fikrlarni o'sha davrlarda aytilganligini ko'ramiz. Ma'lumki tabiatdagi jonli va jonsiz predmetlar turli xil tovushlar chiqaradi. Kishilar o'z turmush tajribalarida ba'zan ana shunday tovushlarga taqlid qiladilar. Tovushni qabul qiluvchi organizmimi - quloq tabiatdagi tovushlarni asosan to'g'ri aks ettiradi.

Vladimir Ilich Lenin "simvollar" yoki (ieorogliflar) nazariyasini tanqid qilib, o'zining "Материализм ва эмпириокритицизм" asarida "Surat hech qachon model bilan to'la to'kis tenglasha olmasligi shubhasizdir" deb yozgan edi.

V.I.Leninning bu nazaryasi tilshunoslikdagi tovushga taqlid nazariyasiga tatbiq qilinsa, tildagi taqlid so'zlarni xam tabiatdagi so'zlar bilan tenglashtirish, uning xuddi o'zi deb qarash noto'g'ri ekanligini anglash juda osondir.

Masalan: **Guldur** etib, bulut tarqab,

Yalt-yult etib, chaqmoq chaqdi.

Ishchi bobo, seskansangchi,

Sharqqa quyosh chinlab chiqdi.

.....**shir-shir** etib.....

Ishchi bobo, tez ochsangchi

Pindiq ochsin yosh navdalar!

Bu misoldagi **Guldur**, **shir-shir** kabi taqlid so'zlar bulut tarqalishida, manfiy va musbat zaryadlarning to'nashidan kelib chiqqan tovushning yoki shamol harakati natijasida paydo bo'lgan tabiatdagi tovushning o'zginasi emas, balki undan farq qiladi. Ammo biz talaffuz qilgan tovush o'sha tovushlarga ancha yaqinlashib boradi va u shartli ravishda taqlid deb olinadi. Yozma nutqda esa taqlidni berish ham qiyinroq, chunki "har qanday eng yahshi alfavit, hatto, lingvistlar tomonidan yaratilgan transkripsiyalar ham kishi nutqini" ayniqsa, undagi taqlid so'zlarni to'liq aks ettira olmaydi.

Tovushga taqlid so'z ham til ihtiyoriga, uning grammatikasi ihtiyoriga o'tgach, social qimmat kasb etadi. Shundan so'ng u lingvistikaning tekshirish obekti bo'la oldi. Shunday bo'lgach, taqlid so'zlarni so'z deb atash mumkunmi yoki yo'qmi, degan savol tug'iladi. Agar u so'z bo'lmaganida edi, lingvistikaning o'rganish obekti ham bo'la olmas edi. Ammo bu masalaga bir tomondan yondoshish juda katta chalkashliklarga olib kelishi mumkun.

Umuman, so'z, tushuncha, so'z bilan tushuncha o'rtasidagi munosabat masalasida olimlarning fikri xali bir nuqtaga birlashgani yo'q.

Tovushga taqlid so'zlar tushuncha anglatdimi, ularni so'z deb atash mumkunmi degan masala ham ishlanmagan, chalkash masalalardan sanaladi, quyidagilar orqali ularni ko'rib chiqamiz: tilda har qanday so'z *umumlashtirgani* kabi taqlid so'zlar ham, to'la-to'kis bo'lmasada, umumlashtirish xususiyatiga egadir. Tasviriy so'zlarning bu xususiyati ular substantivlashganda, boshqa so'zlar grupasiga o'tganda, boshqa so'z turkumlari vazifasida qo'llanganda, ularga aniqlikdan mavhumlikka siljish paydo bo'lganida yana ham ochiq ko'rinadi. Masalan: dakadangbozlik, chaqchaqlik kabi. **Chaqchaqlik** avjiga mindi (M.Ismoil, F.t.o)yoki: **bitbidiq-bitbidiq** degan ovoz eshitildi, **qu-qu, vov-vov** degan tovush *xamon takrorlanadi* degan gaplarni biz *qor yog'yapti, odam gapiryapti* deb tushunmaganimiz kabi, *yog'och qars etib sindi, oldin havo gumbur- gumbur etdi, keyin yomg'ir quydi* kabi gaplardan *qush sayradi, it hurdi* degan tushunchani anglamaymiz. Demak, *bitbidiq, qu-qu-qu, vov-vov, qars-qars, gumbur* kabi so'zlarni o'zbek tilida so'zlashuvchilarning xammasi xam bir xilda tushunadilar.

Tovushga taqlid so'zlar tashqi moddiy dunyoning tovush tomonidan ko'rinishi haqidagi tushunchalarni anglatadi.

Tushunchani anglatish jihatidan so'zlar bir birlaridan farq qiladilar. Bir hil so'zlar borki, ular nominativlik funksiyasini bajarib, predmetlik ma'nosi bilan ko'rinadi, ikkinchi bir xil so'zlar esa umumiy funksional va relyativ ma'noda ko'rinadi. Taqlid so'zlarni ana shu ikkinchi gruppada ichida qarash mumkun.

Lingvistika qushlarning sayrashidan, itlarning xurishidan, mushukning miyovlashidan paydo bo'lgan tovushlarni ham, jonsiz narsalarning sinishi, birlariga urilishi va boshqa holatlarda paydo bo'lgan tovushlarni ham, imitatsiyalarni ham o'rganishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ymaydi[4,369]]. Ana shu narsa va jonivorlarning tovushlariga kishilarning taqlid qilishlari natijasida tilda social qimmatga ega bo'lgan tovushlar komplekslaridan tashkil topgan so'zlar paydo bo'ladi. Bu tovush komplekslari til ihtiyoriga o'tgach, til uni silliqlashtiradi, fonetik va struktural forma, ma'no beradi. Natijada, ular gapning biror bo'lagi vazifasini bajara oladi va tushuncha anglatish darajasigacha ko'tarila oladi.

Taqlid so'zlar:

- a) O'zlarining leksik ma'nolariga ega;
- b) Kishida umumiy ta'ssurot hosil qilish darajasiga ko'tarila oladi. Bir tilde gapiruvchi hamma kollektiv asosan ularni bir hilda tushunadi;
- c) O'zlariga hos qurilishga, formaga ega;
- d) Sodda holda asosan yordamchi fe'llar bilan birga keladi;
- e) Gapda ma'lum bo'lak vazifasini bajarib, boshqa gap bo'lakalari bilan munosabatga kirisha oladi. Mana bu hususiyatga ega bo'lgan taqlidni so'z deb hisoblash mumkun.

Taqlidni ifoda etuvchi tovush kompleksining so'z ekanligini e'tirof qiladigan fikrlar chet el tilshunosligidayam uchraydi [5,1460].

Amerikalik Blansh Linnet o'zining ko'p yillik kuzatishlari natijasida Shimpanze maymunining turli holatda bir necha hil bir-biridan farq qiluvchi tovushlarning yozib olgan. U:

1. Gak, gakh, gah, kha, nkak deb ovqatlanish vaqtida ovoz chiqaradi
2. Ko-ko, ku-ku deb hayajonlangan vaqtida shivirlaydi
3. M-m-m deb meva yeyayotgan vaqtida ovoz chiqaradi

4. Xo-ox deb tashvishga tushganini, qo'rqanligini bildiradi

5. Xux deb uyasiga kirib ketayotganda tovush chiqaradi

Lekin biz maymunning bu hil tovushlarini u ongli ravishda chiqaradi deb ayta olmaymiz. Maymun bu tovushlarni stihiyali ravishda hech narsani tushunmasdan chiqaradi [6,237].

Bulardan tashqari, tilshunoslikda tasviriy so'zlarning ba'zi grammatik xususiyatlari: obrazli so'zlarning tovushga taqlid so'zlarga, tasviriy so'zlarning undovlarga munosabatlari va shunga o'xshash masalalarda ham olimlarimiz o'rtasida har hil fikrlar davom etib kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qo'ng'urov R. O'zbek tilida tasviriy so'zlar. -T: Fan, 1966
2. International Journal of Basic Sciences & Applied Research. Vol, 3 (SP), 219-225, 214//available online at <http://www.isicenter.org>. -P.221.
3. www.wikipedia.org
4. Ismailova, H. I. (2022). The analysis of phraseological synonymic euphemisms with the meaning "to die". INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429, 11(11), 369-373.
5. Nodirovna, A. N. (2022). THE PHENOMENON OF EUPHEMISM AND ITS STUDY IN LINGUISTICS. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(12), 1460-1462.
6. Usarova, N. Y., & Nazarov, G. A. K. (2022). The use of borrowed words in language norms. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, 2(10), 237-240.

NEOLOGIZM TUSHUNCHASI VA UNING MOHIYATI HAQIDA AYRIM MULOHAZALAR

Axmedov Anvar Botirovich

QarshiDU Nemis tili va adabiyoti kafedrasi mudiri v.b., fil.f.f.d.(PhD), dotsent

Abstract. The article is devoted to the study of the concept of neologism and its essence.

Key words: neologism, occasionalism, lexical innovation, lexicalization.

Neologizm termini fransuz tilidan XVIII asrning ikkinchi yarmida o'zlashgan. Fransuzcha néologisme so'zi grekcha [néos] „yangi“ va [logos] „so'z, ta'limot“ komponentlaridan iborat bo'lib yangi so'z ma'nosiga ega. Néologisme tushunchasi birinchi marta 1734 yilda yozilgan *Trésor de la Langue Française* asarida uchraydi. Néologique/neologisch, néologie/Neologie, néologue/Neologe va néologist/Neologist tushunchalari ham ayni shu davrda paydo bo'lgan. Bu davrda lingvistik innovatsiyalar to'g'risida ijobiy va salbiy fikrlar mavjud bo'lib, neologizmlarni til va madaniy tanazzulning belgisi sifatida qarash odatiy hol edi. 1754 yilda neologizmlar bo'yicha birinchi nemis tilidagi nashr Kristof Otto Frayher fon Shyonaxning *Die ganze Aesthetik in einer Nuss oder Neologisches Wörterbuch* nomi bilan nashr qilindi. Shyonayxning kitobi ham an'anaviy lug'at emas, balki tildagi yangi so'zlarga qarshi yaratilgan puristik nashr edi⁴⁵.

Neologiya bilan bog'liq atamalar faqat 19- asr boshlarida nemis tili lug'atlarida qayd qilina boshlagan. Neologizm ilk bor 1816 yilda Oertelning *Gemeinnütziges Wörterbuch zur Erklärung und Verteutschung der im gemeinen Leben vorkommenden fremden Ausdrücke* qayd qilinadi va „yangilik“ sifatida izohlanadi. Kampening (1813) lug'atida *neologisch* so'zining ma'nosi „*neuerungssüchtig, neulehrig, neugläubig*“ tarzida beriladi.

⁴⁵ Kinne M. Der lange Weg zum deutschen Neologismenwörterbuch. Neologismus und Neologismenlexikographie im Deutschen. Zur Forschungsgeschichte und zur Terminologie, über Vorbilder und Aufgaben. Teubert, Wolfgang. Neologie und Korpus. Gunter Narr Tübingen. 1998. – S.69-70.

Neologizmning mezonlaridan biri uning umumtilga qabul qilinishidir. M.Kinne⁴⁶ umumtil deganda „til jamoasining (bu yerda nemis tili egalari) aksariyat a'zolari foydalanishi mumkin bo'lgan adabiy til imkoniyatlarining jamlanmasi tushuniladi“. Regionalizmlar, shuningdek sof sohaviy va jargon leksikasi bundan mustasno. Neologizmlar barqaror, odatiy so'zlardan yo shakli va ma'nosi yoki faqat ma'nosi orqali mazkur til jamoasi a'zolarining ko'pchiligi tomonidan yangi sifatida qabul qilinishi bilan farq qiladi. Neologizmlarning ikki turi farqlanadi: yangi leksema va yangi ma'no⁴⁷. Bundan tashqari kamdan kam hollarda uchraydigan okkazonalizmlar ham mavjud.

Bir tomondan, Toybert⁴⁸ neologizmlarni na tegishli nomlar, na mavjud so'zlarning flektiv shakllari va na noto'g'ri yozilgan so'zlarning belgilar yangi zanjiri sifatida qaraydi. Uning ta'kidlashicha, aynan neologizmlar hozirga qadar lug'atlarda qayd etilmagan leksik birliklardir. U hatto muammo asos keltirishda ekanini ham tan oladi. Lug'atlar, aslida mukammal emas. Biroq, matnda hech bir lug'atda qayd etilmagan so'zlar bo'lsa, bu so'zlar mazkur tilda mavjud emasligini anglatmaydi. Nemis tilining katta hajmli lug'atlarida ushbu til lug'at tarkibida mavjud so'zlarning atigi 30 foizi qayd etilgan. Biroq, Toybert⁴⁹ fikricha, lug'atlarda qayd etilgan leksik birliklar ham agar mavjudlari bilan bir qatorda yangi ma'nolar hosil bo'lgan yoki bir ma'noli so'z omonimga aylangan bo'lsa, neologizm bo'lishi mumkin. D.Herberg⁵⁰ neologizmga quyidagicha ta'rif beradi: „Neologizm – til taraqqiyotining ma'lum bir bosqichida til jamoasida paydo bo'ladigan, tarqaladigan, lingvistik meyor sifatida umume'tirof etilgan va taraqqiyotning ushbu bosqichida ma'lum bir vaqt oralig'ida tildan foydalanuvchilarning ko'pchiligi tomonidan yangi, deb qabul qilinadigan leksik birlik yoki ma'nodir“.

Mixail Kinne⁵¹ fikricha, neologizm tushunchasi statik (turg'un) emas, balki protsessual-dinamik tabiatga ega. Har qanday neologizm paydo bo'lish bosqichida okkazonalizmdir, neologizm maqomiga ega bo'lgunga qadar quyidagi bosqichlarni bosib o'tadi: 1) paydo bo'lish; 2) uzuallashish (til egalariga ma'lum bo'lish va odatga aylanish); 3) til tizimga qabul qilinish va nihoyat 4) leksikalashuv va integratsiyalashuv, ya'ni til tizimga singib ketish, til umumiy lug'at fondida saqlanish. Leksikalashuv bosqichidan keyin so'z neologizmlilik xususiyatini yo'qotadi va yangi sifatida qabul qilinmaydi. Tarixiy nuqtai nazardan leksikalashgan lug'at birliklarini neologizm, deb ham atash mumkin, masalan 90- yillar neologizmlari⁵².

Demak, so'z neologizm maqomiga ega bo'lishi uchun quyidagi mezonlarga javob berishi kerak: 1) so'z umumtilga mansub bo'lishi, 2) so'zning yo shakli, yoki ma'nosi yangi bo'lishi, 3) avvaldan mavjud so'zning shakllari, atoqli otlar hamda xato so'zlar neologizm hisoblanmasligi, 4) neologizmi okkazonalizm va boshqa leksik innovatsiyalardan tartibga solish asnosida farqlash, 5) faqat muayyan bir davrda (masalan, 90- yillar, 21- asr birinchi yoki ikkinchi o'n yilligi neologizmlari kabi) umumtilga paydo bo'lgan bo'lishi lozim.

Adabiyotlar:

⁴⁶ Kinne Michael. Neologismus und Neologismenlexikographie im Deutschen. Zur Forschungsgeschichte und zur Terminologie, über Vorbilder und Aufgaben. In: Deutsche Sprache 24/4, 1996. - S.343.

⁴⁷ Kinne M. Der lange Weg zum deutschen Neologismenwörterbuch. Neologismus und Neologismenlexikographie im Deutschen. Zur Forschungsgeschichte und zur Terminologie, über Vorbilder und Aufgaben. Teubert, Wolfgang. Neologie und Korpus. Gunter Narr Tübingen. 1998. – S.82.

⁴⁸ Teubert Wolfgang. Korpus und Neologie. In: Teubert, Wolfgang (Hg.): Neologie und Korpus. Tübingen: Gunter Narr, 1998. - S.132.

⁴⁹ O'sha manba. 1998. - S.135.

⁵⁰ Herberg Dieter. Neologismen der Neunzigerjahre. In: Stickel, Gerhard (Hg.): Neues und Fremdes im deutschen Wortschatz. Aktueller lexikalischer Wandel. Berlin: Walter de Gruyter, 2001. - S.92.

⁵¹ Kinne M. Der lange Weg zum deutschen Neologismenwörterbuch. Neologismus und Neologismenlexikographie im Deutschen. Zur Forschungsgeschichte und zur Terminologie, über Vorbilder und Aufgaben. Teubert, Wolfgang. Neologie und Korpus. Gunter Narr Tübingen. 1998. – S.85.

⁵² O'sha manba. 1998. - S.85-86.

1. Herberg Dieter. Neologismen der Neunzigerjahre. In: Stickel, Gerhard (Hg.): Neues und Fremdes im deutschen Wortschatz. Aktueller lexikalischer Wandel. Berlin: Walter de Gruyter, 2001. – S.92.
2. Kinne Michael. Der lange Weg zum deutschen Neologismenwörterbuch. Neologismus und Neologismenlexikographie im Deutschen. Zur Forschungsgeschichte und zur Terminologie, über Vorbilder und Aufgaben. Teubert, Wolfgang. Neologie und Korpus. Gunter Narr Tübingen. 1998. – S.68-69.
3. Kinne Michael. Neologismus und Neologismenlexikographie im Deutschen. Zur Forschungsgeschichte und zur Terminologie, über Vorbilder und Aufgaben. In: Deutsche Sprache 24/4, 1996. – S.343.
4. Teubert Wolfgang. Korpus und Neologie. In: Teubert, Wolfgang (Hg.): Neologie und Korpus. Tübingen: Gunter Narr, 1998. – S.132.

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA FE'LLAR GRADUONIMIYASIDAGI O'XSHASH VA FARQLI JIHATLAR

Otaboyeva Mazmuna Rahimovna

Qo'qon davlat pedagogika instituti,

Xorijiy tillar fakulteti, Ingliz tili va adabiyoti kafedrası

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

ANNOTATSIYA. Maqolada o'zbek va ingliz tillarida fe'llarning semantic guruhlarida asosida graduoniya hodisasi o'rganilgan. Har ikki chog'ishtirilayotgan tillardagi mavjud semantik guruhlar qiyoslangan va unikal semantik guruhlariga muallif tomonidan munosabatlar bildirilgan. O'zbek va ingliz tillarida tuzilgan graduonimik qatortorlar qiyoslash orqali tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: graduonimiya, graduonimik qator, semantik kategoriya, harakat fe'llari, nutq fe'llari, holat fe'llari, muloqot fe'llari.

O'zbek va ingliz tillaridagi fe'llning semantik guruhlarida orasida aynan o'xshash yoki umuman farqli, bir-birlarini aynan ma'noviy jihatdan to'ldiradigan, ba'zilar o'zga tildagi bir necha guruhni o'z ichiga qamrab oladigan bo'lgan guruhlar mavjud. Masalan, o'zbek tilidagi harakat fe'llari ingliz tilidagi activity verbs, ya'ni harakat fe'llariga ma'nolari to'g'ri keladi. O'zbek tilidagi holat fe'llari ingliz tilidagi tafakkur fe'llariga (mental verbs) mutanosib, shuningdek, ingliz tilidagi tafakkur fe'llari o'zbek tilidagi tafakkur fe'llari, munosabat fe'llari kabi ma'noviy turlarni ham o'z ichiga oladi. Ingliz tilidagi muloqot fe'llari (communication verbs) o'zbek tilidagi nutq fe'llari ifodalagan ma'nolar bilan bir xil semalarni anglatadi. O'zbek tilidagi natijali faoliyat fe'llari bilan ingliz tilidagi sabab fe'llarini (causative verbs) ba'zi o'rinlarda ma'nodosh deyish mumkin. Shuningdek, mavjudlik va aloqadorlik (verbs of existence and relationship) ma'noviy guruhidagi fe'llar bildirgan ma'no o'zbek tilidagi holat fe'llari ifodalaydigan ma'nolarga yaqinligi bilan xarakterlanadi. O'zbek va ingliz tillaridagi fe'l semantik guruhlarini quyidagi boblarda o'zaro taqqoslab, darajalanish qatorlari tuzishdagi o'xshash va farqli tomonlarini tahlil etamiz.

Turli tizimli tillardagi harakat va holatni ifodalalovchi leksemalar graduonimiyasiga to'xtalar ekanmiz, tadqiqotimiz davomida ulardagi o'xshash tomonlar bilan birga farqli tomonlar ham talaygina ekanligini aniqladik. Tadqiq etilayotgan har ikki tildagi fe'llning ma'noviy turlari ichida bir-biriga mos bo'lgan yoki umuman farqli bo'lgan guruhlar mavjudligi ma'lum bo'ldi. Masalan, o'zbek tilidagi harakat fe'llari ingliz tilidagi activity verbs ya'ni harakat fe'llariga ma'nolari to'g'ri keladi. O'zbek tilidagi holat fe'llari ingliz tilidagi tafakkur fe'llariga (mental verbs) mutanosib, shuningdek, ingliz tilidagi tafakkur fe'llari o'zbek tilidagi tafakkur fe'llari, munosabat fe'llari kabi ma'noviy turlarni ham o'z ichiga oladi.

Ingliz tilidagi *muloqot fe'llari* (*communication verbs*) o'zbek tilidagi *nutq fe'llari* ifodalagan ma'nolar bilan bir xil semalarni anglatadi. O'zbek tilidagi *natijali faoliyat fe'llari* bilan ingliz tilidagi *sabab fe'llarini* (*causative verbs*) ba'zi o'rinlarda ma'nodosh deb qarash mumkin. SHuningdek, mavjudlik va aloqadorlik (verbs of existence and relationship) fe'llari anglatgan ma'no o'zbek tilidagi holat fe'llari ifodalaydigan ma'nolarga yaqinligi bilan xarakterlanadi. O'zbek va ingliz tillaridagi fe'l semantik guruhlarini ushbu bobda o'zaro taqqoslab, o'xshash va farqli tomonlarini tahlil etamiz.

Ingliz tilidagi harakat (activity verbs), tafakkur (mental verbs), muloqot (communication verbs) va sabab (causative verbs) fe'llarida graduonimik qatorlar tuzish imkoniyati birmuncha kengroq. Sodir bo'lish holati (verbs of occurrence) va aspekt (verbs of aspect) fe'llarida kam hollarda darajalanish ko'zga tashlansa, mavjudlik va aloqadorlik (verbs of existence and relationship) fe'llarida esa darajalanish qatori tuzish qiyinchilik bilan yuzaga chiqadi yoki umuman kuzatilmaydi.

O'zbek tilidagi harakat fe'llari va ingliz tilidagi *activity verbs* deyarli bir xil ma'noviy guruhni ifoda etadi. Chog'ishtirilayotgan tillardagi harakat fe'llari inson tana a'zolari bilan bajariladigan harakatlarni ifodalaydi. Har ikki tillardagi harakat fe'llarida ham darajalanish qatorlari tuzish imkoniyati keng. Darajalanish qatorlari tuzilgan tamoyillarning har biri asosida o'zbek tilida ham, ingliz tilida ham graduonimik xususiyatga ega a'zolar mavjud bo'lib, ular o'zaro ma'noning ortiqkamligi jihatidan farqlanadi.

O'zbek va ingliz tillaridagi harakat fe'llari ishtirokida darajalanish qatorlarini kuzatadigan bo'lsak, masalan "yopish" belgisining kuchlilik va mustahkamligiga ko'ra: *ilgaklamoq*→*tambalamoq*→*qulflamoq*→*zanjirlamoq* va buni ingliz tilida *latch*→*lock*/*padlock*→*chain* tarzida shakllantirgan edik. O'zbek tilidagi darajalanish qatori 4 a'zoli bo'lsa, ingliz tilidagi qatorda 5 ta leksema qatnashdi va ularning ikki a'zosida teng darajadagi ma'nodoshlar mavjud ekanligini hisobga olib, bunday qator 3 a'zoli sanaladi. O'zbek tilidagi *tambalamoq* fe'llining ingliz tilida bir leksema bilan ifodalanuvchi ma'nodoshi mavjud emas, u to'ldiruvchili so'z birikmasi tarzida berilganligi sababli bu birikma darajalanish qatoriga kiritilmadi.

O'zbek tilida *yurmoq* va ingliz tilidagi *walk* fe'llari ishtirokida tuzib chiqilgan darajalanish qatorlarini mavjud. Ingliz tilidagi *walk* fe'li sinonimlarining izohlaridan ular orasida uzoq masofaga piyoda yurish bo'yicha *walk*→*stride*→*trek*→*hike* darajalanish qatori hosil qilish mumkin. *Yurmoq* fe'li o'zbek tili sinonimlarining izohli lug'atida uchramaydi, shuning uchun izohli lug'atdan u va unga ma'nodosh so'zlar tekshirilganda, ular orasida piyoda yurishning masofasini anglatadigan leksemalar mavjud emasligi, bulardan tashqari, *yurmoq* fe'lga ma'nodosh qilib olingan *kezmoq*, *sayr qilmoq* fe'llari orasida ham uzoq masofaga piyoda yurish bo'yicha darajalanish qatori hosil qilib bo'lmadi. Ingliz tilidagi *walk* fe'llining sinonimlari orasida bemaqsad, shunchaki yurish bo'yicha ham o'zaro farqlar ko'zga tashlanib, ulardan *saunter*→*wander*→*roam* darajalanish qatori hosil qilindi, bu graduonimik qatorning o'zbek tilida *sandiroqlamoq*→*daydimoq*→*sanqimoq* shaklidagi qatorini keltirish mumkin. Har ikkala chog'ishtirilayotgan tillardagi darajalanish qatoridagi a'zolar soni teng va ushbu so'zlar salbiy ottenkaga ham ega.

Harakat ma'nosini ifodalovchi fe'llardan iborat harakat tezligining ortib borishiga ko'ra hosil qilingan darajalanish qatorlari o'zbek tilida *qimirlamoq*→*qo'zg'almoq*→*siljimoq*/*surilmoq*→*qadam*→*bosmoq*→*qadamlamoq*→*yurmoq*→*tezlashmoq*→*pizillamoq*→*yugurmoq*→*elmoq*→*quyundek uchmoq*; ingliz tilida esa *budge*→*shift*→*ransfer*→*stir*→*move*→*walk*→*run*→*scamper*→*jog*→*trot*→*gallop*→*rush*→*print* tarzida darajalanish qatorlarini hosil qiladi. O'zbek tilidagi qatorda 12 ta fe'l ishtirok etib, 10 ta darajani ifodalovchi a'zoldan tashkil topadi. Ingliz tilida bu fe'l semantikasining 13 ta a'zosi

mavjud bo'lib, ularning barchasi darajalanish nuqtai nazaridan bir-biridan farqli holatlarni ifodalaydi. Harakat sur'atining ortib borishiga ko'ra tuzilgan graduonimik qatorlar o'zbek tilida 10 a'zodan iborat bo'lib, ulardan ikkitasi bir-biriga teng ma'noli so'zlardan tashkil topgan bo'ladi va ingliz tilidagi qator esa 13 a'zodan iborat bo'lib, o'zbek tilidagi qator a'zolaridan birmuncha ko'proqdir.

O'zbek tilidagi nutq fe'llari va ingliz tilidagi muloqot fe'llari ifodalagan ma'nolariga ko'ra bir-biriga mos kelganligi bois, o'zbek tilida *pichirlamoq* fe'li ishtirokida tovushning ko'tarilib borishiga ko'ra: *shivirlamoq/pichirlamoq* → *gapirmoq/so'zlam* → *shovqinlamoq* → *baqirmoq* → *shang'illamoq* → *bo'kirmoq*; tovushning pasayib borishiga ko'ra: *bo'kirmoq* → *shang'illamoq* → *baqirmoq* → *shovqinlamoq* → *gapirmoq* / *so'zlam* → *pichirlamoq* / *shivirlamoq*; tovushning tushunarli eshitishtilishiga ko'ra: *g'o'ng'illamoq* → *ming'irlamoq* → *shivirlamoq* / *pichirlamoq* → *gapirmoq*. Ingliz tilida *whisper* fe'li ishtirokida ovozning kuchayib borishiga ko'ra: *mumble* / *murmur* → *whisper* → *speak softly* → *breathe* → *shout* → *yell* → *cry (out)*; ovozni pasayib borishiga ko'ra: *cry (out)* → *yell* → *shout* → *breathe* → *speak softly* → *whisper* → *murmur* / *mumble*; tovushning tushunarli eshitishtilishiga ko'ra: *murmur* → *whisper* → *speak softly* → *breathe* darajalanish qatorlari hosil qilinadi. O'zbek tilida tovushning ko'tarilib borishiga ko'ra tuzilgan qatorda 6 ta a'zo bo'lib, ularning 2 tasi teng kuchli variant sanaladi. Ingliz tilida *whisper* fe'lining 5 ta sinonimi berilgan bo'lib, ulardan hammasi darajalanish qatorini tuzishda ishtirok etadi va davomida 3 ta fe'l berilib, umuman olganda, ushbu qatorning 7 ta a'zosi mavjud va bittasi teng kuchli ma'noga ega. Tovushning pasayib borishiga ko'ra tuzilgan qator ham ko'tarilib borishiga ko'ra hosil qilingan qator bilan bir xil. O'zbek tilidagi tovushning tushunarli eshitishtilishiga ko'ra darajalanish qatorining 4 ta a'zosi bo'lib, ulardan bittasida teng kuchli ma'noga ega bo'lgan varianti birga berildi. Ingliz tilida esa uning 4 ta a'zosi bor.

O'zbek tilidagi *ulfatlashmoq* va *otamlashmoq* kabi gender xususiyatiga ega fe'llardan tuzilgan darajalanish qatori mavjud. Ingliz tilida gender xususiyatiga ega bo'lgan fe'llar uchramaydi va bunday darajalanish qatorlari tuzish imkoniyati mavjud ham emas.

Ingliz tilidagi *causative verbs* (sabab yoki ta'sir fe'llari) semantik guruhi o'zbek tilida mavjud emas. Bu guruhdagi fe'llar o'zbek tilidagi holat fe'llariga to'g'ri keladi. Ushbu guruhga kiruvchi *cause* fe'li va uning sinonimlari yordamida ko'ngilsiz holatlarga sabab bo'lishning kuchayib borishiga ko'ra: *cause* → *bring on* → *precipitate* → *provoke* darajalanish qatori tuzilgan bo'lsa, o'zbek tilida *uyg'otmoq* → *harakatga* *keltirmoq* → *g'ashiga* *tegmoq/jahlini chiqarmoq* → *qo'zg'atmoq* → *qonini qaynatmoq* darajalanish qatori hosil qilinadi. Ingliz tilidagi darajalanish qatori o'zbek tilidagiga nisbatan a'zolarining kamligi va teng kuchli ma'nodoshlari keltirilmaganligi bilan farqlanadi. Ingliz tilidagi darajalanish qatorida 4 ta a'zo, o'zbek tilida esa 5 ta a'zo ishtirok etadi. Bundan tashqari, *cause* fe'li qatnashmasa ham, uning sinonimlari anglatgan ma'nolariga tayanib, biror ish, g'oya yoki jarayonning kelib chiqishidan to natija sodir bo'lguniga qadar ingliz tilida: *create* → *produce* → *result in* graduonimik qatori tuzildi va o'zbek tilida *yaratmoq/ijod qilmoq* → *tadbiq etmoq* → *ishlab chiqarmoq* darajalanish qatori keltirildi. O'zbek va ingliz tillaridagi graduonimik qatorlar bir xil, ya'ni 3 a'zolik bo'lsa-da, o'zbek tilidagi qatorning bittasi teng kuchli ma'nodosh fe'l hisobiga farqlanadi.

Ingliz tilidagi sabab yoki ta'sir fe'llari guruhiga kiruvchi *demand* va unga o'zbek tilidagi ma'nodosh *talab qilmoq* fe'llari ishtirokida graduonimik qatorlar hosil qilingan-da, istak va talabning kuchayib borishi bo'yicha: *expect* → *ask for* → *want* → *desire* → *being need of* → *necessitate* → *require* → *need* → *insist on* – *order/demand* → *command*; o'zbek tilida esa: *umid qilmoq* → *kutmoq* → *xohlam* → *istamoq* → *so'ram* → *buyurmoq* → *talab qilmoq* qatorlari tuziladi. Har ikki tilda berilgan darajalanish qatorlarini solishtiradigan bo'lsak, ingliz tilidagi

darajalanish qatori a'zolari sonining ortiqqligi bilan farqlanib, unda 10 ta a'zo va bittasida teng ma'noli so'zning mavjudligi inobatga olinsa, jami 11 ta so'z ishtirok etadi. O'zbek tilida esa 7 ta fe'l qatnashib, ulardan 6 tasi darajalanish qatorini hosil qiladi.

Ingliz tilidagi sodir bo'lish holati fe'llari (verb of occurrence) guruhi, o'zbek tilida bunday nomlangan fe'l ma'noviy guruhi mavjud bo'lmasa-da, ushbu guruhga kiruvchi fe'llar ma'nolariga ko'ra o'zbek tilidagi holat fe'llariga mos kelishi aniqlandi. Bu guruh fe'llarida darajalanish hodisasini kuzatish juda qiyin bo'lib, bu holat ulardagi kontekstual va leksik sinonimlarning chalkashtirilishiga olib kelishi mumkinligi bilan izohlanadi. SHunday bo'lsa-da, bu guruhga kiruvchi *occur* fe'li va uning sinonimlari tezaurus hamda lug'atdagi berilgan izohlariga murojaat etildi. Sodir bo'lish holati fe'llariga kiruvchi boshqa fe'llar bilan birgalikda, biron-bir g'oyaning paydo bo'lib, rivojlanib, ro'yobga chiqishiga ko'ra: *come to mind* → *grow/develop* → *happen/occur* darajalanish qatori hosil qilindi. O'zbek tilida ushbu darajalanish qatoriga *tasavvur qilmoq* → *gavdalanitirmoq* → *aks ettirmoq* va *hayoliga keltirmoq* → *o'ylamoq* → *amalga oshirmoq* kabi ikkita darajalanish qatori taqdim etildi. Xullas, har ikki chog'ishtirilayotgan tillardagi darajalanish qatorlari 3 a'zolik ekanligi bilan o'xshash bo'lsa-da, ingliz tilida 5 ta fe'l qatnashib ulardan 2 tasi teng kuchli ma'noga ega va o'zbek tilida ushbu sema bo'yicha ikkita darajalanish qatori tuzilganligi bilan farqlanadi.

Ingliz tilida mavjudlik yoki munosabat fe'llari (verbs of existence or relationship) ma'noviy guruhi ham o'zbek tilida mavjud emas. Bu guruhga kiruvchi fe'llar stilistik va kontekstual sinonimlarga egaligi sababli ular orasida darajalanish kuzatilmaydi. SHunday bo'lsa-da, bu guruh va boshqa semantik guruhga mansub fe'llar bilan ham darajalanish qatorini tuzish mumkin. Masalan, *live* fe'lining antonimi bo'lgan *die* (*o'lmoq*) fe'li sodir bo'lish holati fe'llari (verb of occurrence) guruhiga kiradi, ushbu fe'ldan foydalanib, tiriklikning boshlanishidan tugashiga qadar ifodalovchi *be born* → *live* → *die* darajalanish qatorini hosil qiladi. Ingliz tilida turli semantik guruhlararo darajalanish hodisasi sodir bo'ladi, biroq bu holat o'zbek tilida kuzatilmaydi, degan xulosaga kelishimiz mumkin.

Ingliz tilidagi aspekt fe'llari guruhiga kiruvchi *continue* fe'li va uning sinonimlari orasidan davomiylikni saqlab qolinishiga ko'ra: *pursue* → *keep on* → *go on* → *persist* → *continue* → *persevere* → *keep at* darajalanish qatori hosil qilinadi. O'zbek tilida davomiylikni ifoda etuvchi alohida leksemalar mavjud emasligini hisobga olgan holda, bunday darajalanish qatori tuzishning imkoni yo'q.

O'zbek tilida darajalanish qatorlari fe'l nisbatlari qo'shimchalarini olib, ma'no jihatdan o'zgaradi, ya'ni *aldamoq* → *avramoq* → *laqqa tushirmoq* va *aldanmoq* → *avranmoq* → *laqqa tushirmoq* kabi qatorlar. Ingliz tilida faqatgina ikkita nisbat – aniq va majhul nisbatlar mavjudligi inobatga olinadigan bo'lsa, bunday o'zgarish chog'ishtirilayotgan tilda kuzatilmadi.

Turli tizimli tillar hisoblangan o'zbek va ingliz tillarida fe'llar graduonimiyasi bo'yicha o'tkazilgan tahlillar har ikki qiyoslanayotgan tillardagi o'ziga xos jihatlarni atroflicha o'rganishga va mavjud farqli tomonlarni tarjimada va lug'atlar tuzish jarayonida qo'llash uchun taklif sifatida havola qilishga harakat qilindi.

Adabiyotlar:

1. Djumabaeva J. Lexical graduonymy in Uzbek and English languages. Monograph. - Tashkent: Mumtoz Soz, 2014. - B.15.
2. Bozorov O. Grading in Uzbek: Filol.fan. d-ri ... diss. - Tashkent, 1997. - B.152.
3. Jamalkhanov H. Modern Uzbek literary language. - Tashkent: Talqin, 2005. - B.186.
4. Orifjonova Sh. Lexical graduonymy in the Uzbek language: Philol. science. name ... diss. autoref. - Tashkent, 1996. - P.7-10.
5. An explanatory dictionary of the Uzbek language. The letter "Yu". - B. 423. www.ziyouz.com library.

6. Hojiev A. Brief dictionary of Uzbek language synonyms. - Tashkent, 1963. - B.51.
7. Oxford Dictionary of English and Concise Thesaurus
8. Nodirovna, Aliyeva Nargiza. "THE PHENOMENON OF EUPHEMISM AND ITS STUDY IN LINGUISTICS." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 10.12 (2022): 1460-1462.
9. Rahimovna, Otaboyeva Mazmuna, and Karimova Vasila Vahobovna. "Graduonymy Of Activity Verbs In Uzbek And English Languages." *Journal of Positive School Psychology* 6.11 (2022): 1372-1377.
10. Rahimovna, Otaboeva Mazmuna, and Jurayeva Zulayho Shamsiddinovna. "CREATING GRADUONYMIC ROWS IN VERB SEMANTIC CATEGORIES IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES." *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429 11.10* (2022): 322-326.
11. Djumabayeva, Jamila. "On Gradable Contrariety and Graduonymy." *Usbekisch-deutsche Studien* 3 (2010): 401.
12. Karimova, Vasila Vakhobovna, and Munisa Karimova. "ANALYSIS OF LEXICAL-SEMANTIC VARIANTS OF MEANS OF EXPRESSING THE MEANING OF INTIMACY IN THE FEMALE GENDER." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 10.11 (2022): 1234-1238.
13. Kamolaxon, Ismoilova. "INFLUENCE OF WORDS FROM THE FIELD OF "IT" ON THE UZBEK LANGUAGE AND ITS LINGUISTIC ANALYSIS." *Confrencea* 7.7 (2022): 35-37.

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ В АНГЛИЙСКОМ КОНТЕКСТЕ

Н. Абдукадирова

доцент, Гулистанский государственный университет

М. Алимова

студент, Гулистанский государственный университет

Фразеологические единицы включаются в словарный состав языка, а фразеология – в состав лексикологии главным образом по той причине, что фразеологизмы рассматриваются как эквиваленты слов, а лексикология – как лингвистическая дисциплина, изучающая словарный состав языка, то есть слова и их эквиваленты.

Исследовав фразеологические единицы в их речевом употреблении мы пришли к следующим выводам:

Важнейшим вопросом теории фразеологии является вопрос об устойчивости фразеологических единиц. Под устойчивостью фразеологических единиц мы понимаем постоянство их состава, неизменяемость их структуры, которая создается в языке в результате их частого употребления в данном составе.

При изучении более свободной сочетаемости слов – компонентов фразеологической единицы необходимо учитывать их значение. При установлении единичной сочетаемости одного или двух компонентов бинарного или многочленного образования следует учитывать их значение, так как можно допустить неточности. Например: архаизм *main* – сила, встречается только в обороте *with might and main* – «изо всех сил».

Отличить фразеологическую единицу от индивидуальных образований иногда бывает очень трудно, так как индивидуальные образования внешне часто ничем не отличаются от традиционных фразеологических единиц.

Наблюдение над фразеологическими единицами в их речевом употреблении показали, что актуализация единиц постоянного контекста в речи сопровождается определенными вариациями их морфологических форм и синтаксических построений, а также окказиональными вариациями лексического состава фразеологических единиц.

Однако, различные формы варьирования фразеологической единицы не разрушает ее как единицу постоянного контекста. Оказиональное варьирование материального состава постоянного контекста задано речевым использованием фразеологизма и относится к сфере речи.

Преобразования материального состава единиц постоянного контекста во всех его формах всегда производятся по отношению к закреплённой модели фразеологической единицы, бытующей в сфере языка. В случае совпадения материального состава фраземы с переменным сочетанием реализация значения как фраземы, так и тождественного переменного словосочетания находится в зависимости от речевого окружения. Материальный состав идиомы в целом служит указательным минимумом для целостного значения идиомы.

При омонимии фраз и идиом, а также при полисемии идиом, постоянный контекст сохраняет в полной мере содержащееся в нем указание на фразеологический характер данного сочетания, теряет способность лишь самостоятельно дифференцировать его значение. Указательная функция постоянного контекста не уничтожается и тогда, когда фразеологическая единица может формально совпадать с переменным сочетанием.

Характеристика фразеологической единицы как единицы постоянного контекста не исключает ее зависимости от речевого окружения.

Фразеологические единицы могут включаться в речь благодаря морфологическим изменениям грамматической формы именного компонента фразеологизмов. Морфологические изменения стержневых именных компонентов зависят от внешних семантико - синтаксических связей фразеологической единицы в пределах речевого построения.

Формальная структура фразеологизма зависит от его речевого окружения. Изменения словоформы существительного в составе фразеологизма может нести определенную экспрессивную нагрузку. Изменение морфологической формы отдельного компонента придает определенную экспрессивную окраску или дополнительный оттенок целостному значению фразеологизма. Экспрессивная нагрузка которую несет существительное в данной форме, действительна только в пределах фразеологической единицы. Более того, семантическая значимость изменения морфологической формы именного компонента раскрывается на фоне речевой ситуации.

Актуализация фразеологических единиц в речи предполагает не только изменение словоформ фразеологизма, но и различные его синтаксические вариации, которые встречаются главным образом, в глагольных идиомах и фраземах с объектным отношением между компонентами.

Если изменение словоформы фразеологизма обусловлено внешними для него семантико – синтаксическими внутриречевыми связями, то синтаксические вариации фразеологизмов обусловлены наличием внутренних синтаксических связей между элементами фразеологизма, но в конечном счете также вызваны речевым использованием фразеологической единицы.

Обязательное расщепление фразеологизма – одно из формальных средств включения его в речевую цепь. Однако и факультативное расщепление, какую бы смысловую или стилистическую нагрузку оно ни несло, также является средством превращения фразеологизма из элемента языка в элемент речи. Факультативное расщепление посредством переменного элемента, чаще всего встречается у глагольных фразеологизмов (фразем и идиом), реже у одновершинных фразеологических единиц, в составе которых

входит существительное. Случаи факультативного расщепления фразеологизма в условиях реальной речи носят стилистический характер. Они либо делают фразеологизмы более экспрессивными, увеличивают его образность, либо уточняют его значение.

Фразеологическая единица реализуется либо как фразема, либо как идиома в соответствии с различными указаниями, идущими от данного речевого окружения.

Реализация значения полисемантической идиомы нуждается в лексическом или синтаксическом указании, находящемся вне границ самого постоянного контекста, составляющего эту идиому, то есть находится в зависимости от ее речевого окружения, семантическая зависимость фразеологических единиц от внешних указаний связана с их разноточностью.

Идиоматический смысл словосочетания исключается в особых лексических и синтаксических условиях их функционирования в речи. При этом нетрудно заметить, что в описанных условиях речи фактически осуществляется демегафоризация идиомы, превращение мотировки ее в значение.

В силу указанных выше причин – частности употребления и закреплённости целостного значения идиомы за данной материальной структурой в языковой памяти говорящего, идиомы обнаруживают большую независимость от речевого окружения, чем совпадающие с ними переменные сочетания.

Ослабление внутреннего контекстуального указания проявляется лишь в случае разноточности фразеологических единиц и их совпадения с переменным сочетанием. При этом семантическая зависимость фразеологических единиц не уничтожает их качества как единиц постоянного контекста.

Литература:

1. Алефиренко Н.Ф. Противовербальное порождение культурных концептов и их фразеологическая репрезентация. Филологические науки. М. 2002.
2. Арнольд И.В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность. Сборник статей. Санкт-Петербург. 1999.
3. Абдуллаев А.А. Развитие лексико-русского двуязычия. Вопросы языкознания, М., 1984, № 2.
4. Арнольд И.В. Лексикология английского языка, Москва. 1977.
5. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка, Москва, 1990.
6. Арсентьева Е.Ф. Сопоставительный анализ фразеологических единиц, Казань, 1989.

TILSHUNOSLIKDA ATOQLI OTLARNING KLASSIFIKATSIYASI

Abdullayeva Zarina

Chirchiq davlat pedagogika universiteti magistranti

Samigova Hushnuda

O'zbekiston jahon tillari Universiteti Pedagogika fanlari doktori (DSc)

Annotatsiya. Ushbu maqolada atoqli otlarning tilshunoslikda klassifikatsiyasi, uning turlari, vazifalari va shu sohada ish olib borgan tilshunos olimlarning tadqiqotlari hamda bildirgan fikrlari bilan tanishamiz.

Kalit so'zlar: antroponimlar, xrematonimlar, zoonimlar, toponimlar, astronomimlar, teonimlar, semantik, Grammatik, Qutadg'u bilig, stilistik vazifa.

Tilshunos olimlarning fikricha, har qanday tildagi atoqli otlar miqdori o'sha tildagi oddiy so'zlarning soniga nisbatan bir necha bor ko'proq. Atoqli otlar odatda bosh harf bilan yoziladi

ammo arab grafikasiga asoslangan tarixiy yozuvlarda hatto lotin grafikasi asosidagi o'zbek yozuvining dastlabki davrlarida atoqli otlar boshqa oddiy so'zlar qatori kichik harf bilan yozilgan. Atoqli otlar haqidagi olim qarashlari B.G. Gak "Fransuz tilining nazariy grammatikasi" asarida atoqli va turdosh otlarga quyidagicha ta'rif beradi: Otlar buyumlarning turlarini agarda har bir buyum uchun atoqli ot talab qilinganda edi til mavjud bo'lmagan bo'lardi. Otlar borliqdagi qanday narsalarning nomini bildirishiga ko'ra atoqli va turdosh otlarga bo'linadi. Atoqli otlar umumiy tushunchalar bilan bog'liq bo'lgan otlar sifatida narsa, predmet, buyum, voqea-hodisalarni mustaqil predmet sifatida ifodalaydi. (1 b 99-101) Boshqacha qilib aytsak, atoqli otlar bir marta nomlangan predmetlardan bittasini ajratish uchun qayta nomlangan ikkilamchi nomdir. Ular yakka shaxs, narsa, joy, mahsulot, tashkilot, muassasa nomlarini ifodalab keladi. Atoqli otlar matndan, nutq vaziyatidan uzilgan holda atash ma'nosiga ega bo'lmaydi va ular kontekstda reallashadi. Masalan, "*Lobar*" so'zining turdosh ot yoki atoqli ekanligi shu so'zning qurshovida bo'lgan birliklardan anglashiladi. Bu jihatdan atoqli otlar olmoshlarga *İ* ishora so'zlarga o'xshaydi.

Atoqli otlar va ularning mazmuniy guruhi. Atoqli otlar borliqdagi nimalarning xususiylashtirilgan nomi ekanligi nuqtai nazardan quyidagi guruhlariga bo'linadi:

Kishi, shaxs nomlari (antroponimlar)-Begzod, Manzura, Mamura, Barno, Salohiddin, Kamola, Lobar, Imronbek, Farangiz, Parizoda.

Hayvon nomlari (zoonimlar) - *Olapar, To'rtko'z, Rita, Momiqvoy, Bo'ribosar, Barbus, Pappy,*

O'rin- joy nomlari (toponimlar)-*Yevropa, Birlashgan Arab Amirliqi, Nigeriya, Yangi Zelandiya, Samarqand, Asaka, Tosgloq, Buxoro,*

Mahsulotlar nomlari: "*Lazzat*" toamlari, "*Nestle*" kashalari, "*PalmaLive*" shampunlari,

Voqea -hodisa nomlari (xrononimlar)- *Xotira va qadrlash kuni, "Navro'z" bayrami, somoniylar davri. Sovuq urush,*

Osmon jismlari nomlari (astronomimlar)- *Hulkar, Mirrix, Quyosh, Zuhra, Yulduz, Yupitor, Mars, Quyosh, Neptun.*

7. Olloh va ilohiy tushunchalarni bildiruvchi atoqli otlar (teonimlar)- *Olloh, Muhammad, Yusuf, Iso, Dajjol, Jannat, Do'zax,*

8. Madaniy buyum nomlari (xrematonimlar) "*Orlov*", "*Antonov*" olmosi.

O'zbek xalqi kishi ismlari o'ziga xos xususiyatga egadir. Chunki o'zbek xonadoni farzandiga qo'yilgan har bir ism juda purma'no bo'lib, tarkibi rang -barang erkalash, hurmat, mansab, urug' ma'nolarini ifoda etuvchi qo'shimcha va so'zlardan tashkil topgandir. Kishi nomlari tarkibida *Abdu-, -qul, -boy, -xon, -jon, -oy, -sho, -xo'ja, -bek, -to'ra, -bonu, -bibi, -ulla, -yor, -berdi, -zoda, buvi, -bobo* kabi qator ko'rsatkichlar mavjud bo'lib, ularning imlosi o'ziga xos xususiyatga egadir. (2 b 54-57)

O'rin -joy nomlarining quyidagi LMGlarni ko'rsatib o'tish mumkin:

O'lka - *Kavkazorti o'lkasi, O'zbekiston, Qoraqalpog'iston, Turkiston.*

Viloyat – *Samarqand, Buxoro, Andijon, Farg'ona, Namangan.*

Shahar - *Qo'qon, Chirchiq, Asaka, Pastarg'on, Paxtakor, Qarshi.*

Tuman - *Qorako'l, Izboskan. Shahrihon, Marxamat, Oltinko'l.*

Posyolka- *Qorovulbozor posyolkasi.*

Daha - *Yangibozor dahasi, Umid dahasi, Jarariq dahasi.*

Mahalla- "*Kunji qal'a*" mahallasi. *toshloq mahallasi, Bo'son mahallasi.*

Qishloq - "*Yangi turmush*" qishlog'i. *Kujgan qishlog'i, Marhamat qishlog'i.*

Mahsulot nomlari ham yuqorida ko'rsatib o'tilgan atoqli ot ko'rinishlari kabi o'zining ichki guruhlanishiga ega: a) ovqat nomlari ("*Guliston*" *sho'rva, "G'ijduvon*" *kabobi*); b) salat nomlari

("Oltin kuz" salati, "Navro`z" salati); v) ichimlik nomlari ("Toshkent" mineral suvi) ; g) shirinlik nomlari ("Lazzat" konfeti, "Qoraqum" shokoladi). Shunga o`xshash kukun, sovun, mato kabi yuzlab mahsulot nomlarini misol qilish mumkin.

Voqea –hodisa nomlariga tarixiy voqea - hodisalar, bayramlarning nomlari (*Navro`z bayrami, Xotira kuni, Ramazon bayrami, Birinchi Jahon urushi* ) kiradi. Osmon jismlari nomlari, ilohiy tushunchalarni, madaniy buyum nomlarini atab keluvchi atoqli otlar ham bosh harflar bilan yozilib, o`ziga xos guruhlanishni hosil qiladi.

Atoqli otlar turdosh otlardan nafaqat semantik, grammatik jihatdan, balki sifat belgisiga ega bo`lishi bilan ham farqlanib turadi. Shuning uchun ayni bir atoqli ot (masalan, *Salima* yoki *Yangi bozor*) o`nlab turli zotlarga (ayollarga va joylarga) nisbat berilishi mumkin: biz istagan narsani *k i t o b* deb atay olmaymiz, lekin istagan o`zbek ayoliga *Salima* ismini shartli ravishda nisbat bera olamiz. (3 b 251-253)

Bilamizki, atoqli otlarni o`tmishda tilshunos olimlarimiz ham o`rganishgan. Kishi ismlari, joy nomlarining paydo bo`lishi, etnografiyasi va etimologiyasi haqida tarixiy yozma manbalarda anchagina qiziqarli fikrlarni ko`rishimiz mumkin. Biroq, atoqli ot materiallarini sistemali va izchil ravishda to`plash, ularni ilmiy asoslarda keng ko`lamda tahlil qilish o`zbek filologiyasida o`tgan asrning 60-yillaridan boshlandi. Bu boradagi ilk qadamlar H.Hasanov (4), T.Nafasov (5), E.Begmatovlarning (6) tadqiqotlarida o`z ifodasini topdi.

R.Doniyorov esa "Qutadg'u bilig" da planetalarning turkiycha nomlari qo`llanilganini aytib o`tadi (7 b 92). Bu nomlarning ayrimlari "Qutadg'u bilig" dan 6-7 yil keyin vujudga kelgan "Devon-u lug'otit turk" da ham uchratishimiz mumkinligini takidlaydi. Qoraqush, Erantiz shular jumlasidandir.

Navoiy asarlarida qo`llanilgan nomlarning badiiy asardagi stilistik vazifasini tadqiq qilishga bag'ishlangan yana bir necha kichik tadqiqotlar amalga oshirilgan. (8 b 147-152). Jumladan, I.Bakirovaning "Navoiy asarlarida sayyora nomlari" maqolasida shoir asarlarida qo`llangan Merkuriy sayyorasining Atorud/Atorid/Utorid so'zi bilan ifodalanishi ,mifologiyada esa u yozuvchilarning homiysi hisoblanishi ta'kidlangan. (9 b 128). Maqola muallifi "Xamsa " dostonlarida , xususan, "Sab'ayi sayyor" asarida Sulton Husayn Bahodirhon madhiga bag'ishlangan bobda Navoiy yeti sayyora –Zuhal, Mushtariy, Bahrom, Mehr, Zuhra, Atorid, Qamar nomini qo`llaganligini asardan olingan parchalarni keltirish orqali ko'rsatib beradi. Muallif asosan ,Navoiy asarlaridagi nomlarning stilistik xususiyatlarini yoritishga harakat qiladi , shuningdek, sayyora nomlarining lisoniy xususiyatlarini tahlilga tortish o`rniga ,obyektning astronomik belgilarini tavsiflashga o`tib ketadi.

Adabiyotlar royhati:

1. Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi. 1999 yil, 1-maxsus son, 99-101 b.
2. Nurmonov A. Shahobiddinova Sh. va b. O'zbek tilining nazariy grammatikasi. Toshkent, 2001 yil, 54-57- betlar.
3. Tursunov U. va b. Xozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent 1992 yil, 251-253 b.
4. Hamroyev M, Muhamedova D, Shodmonqulova D, G'ulomova X, Yo'ldasheva Sh. "Ona tili". Toshkent, Iqtisod moliya 2007, 82-83 b.
5. Xasanov X, "Voprosi transkriptsii geograficheskii nazvaniy na uzbekskom yazike: Avtoref. dis. M., 1953, 14s
6. Nafasov T. "Toponimi Qashqadarynskoy oblasti "Avtoref. dis. T., 1968, 24s
7. Begmatov E. "Antroponimika uzbekskoy yazika Avtoref. dis. T., 1965, 28s
8. Doniyorov R. "O'zbek tilining ilmiy texnikaviy terminlari tarixidan. Toshkent, "Fan", 1973, 92 bet.
9. Yunusova Z. "Navoiy asarlari tilidagi "yulduz" leksemasining ma'no qirralari. Navoiyga armug'on. tortinchi kitob. Toshkent, "Fan" 2004, 147-152-betlar.

TIL VA FAOLIYAT TUSHUNCHALARI HAMDA ULARNING O'ZARO BOG'LIQLIGI

Axrorov Alisher Akbarovich

Filologiya fanlari falsafa doktori, dotsent, Guliston davlat universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada tilning zamonaviy yo'nalishi hisoblangan pragmalingsvistikaning nazariy va amaliy asosi, fanning shakllanishi va rivojlanishi, nutqiy akt nazariyasi masalalari, tilda tinglovchi va so'zlovchi munosabati, bu fanning antroposentrik paradigma asosida shakllangan sohalar bilan bog'liqligiga to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: pragmatika, adresat, adresan, antroposentrik, etnosentrik, kommunikatsiya, semantika, sentaktika.

XX asr boshlarida nutqning shakllanishi, shuningdek, o'zaro aloqa jarayonida til birliklarining qo'llanishi bilan bog'liq masalalar asosan nutqni til bilan taqqoslashda, ma'lumotlarni saqlash va yetkazishga mo'ljallangan belgilarning samarali tizimi sifatida tadqiq etildi. O'tgan asrning ikkinchi yarmida til haqidagi tushunchalarning faoliyatga bog'lanishiga ko'proq e'tibor berila boshladi. Boshqacha aytganda, tilning so'zlovchi va tinglovchi munosabatisiz mavjud bo'la olmasligi, ularning bir biriga ta'sirisiz, munosabatisiz nutqning o'zi ham mavjud bo'la olmasligi masalasi idrokdan amaliy faoliyatda namoyon etilishga yuz tutdi. Tilga so'zlovchi va tinglovchining o'zaro ta'siri turi sifatida qarash boshlandi. Boshqacha aytganda, tilning so'zlovchi va tinglovchi munosabatisiz mavjud bo'la olmasligi, ularning bir-biriga ta'sirisiz, munosabatisiz nutqning o'zi ham mavjud bo'la olmasligi masalasi idrokdan, amaliy faoliyatda namoyon etilishga yuz tutdi. Nutqiy faoliyat subyektii psixologik va ijtimoiy tavsiflarni yetkazuvchi sifatida o'rganishga kirishildi. Ma'lumki, til va nutqqa nisbatan bunday yondashuv asosida nutqiy aktlar nazariyasi yotadi.

O'tgan asrning ikkinchi yarmida Oksford maktabining yirik vakillari Dj.Ostin, Dj. Serl, G.P. Grays va ularning izdoshlari inson tili harakatlarini tabiiy sharoitlarda o'rganishga e'tibor qaratdilar [Temirgazina Z.K. 2002, 65]. Bu olimlarning fikricha, tabiiy tilning asosiy maqsadi kishilar o'rtasida muloqotni ta'minlashdan iborat. Shunday qilib, lingvistik tadqiqotlar markaziga inson o'zining aloqa jarayonida ko'zlagan maqsadi, muloqotning samarali yakun topishini ta'minlovchi kommunikativ vaziyat sharoiti kabilar bilan kirib keldi. Oksford maktabi qarashlari mohiyatida mavjud olam, avvalo, kommunikativ vaziyatni hosil qiluvchi va so'zlovchining maqsadi va vazifalarini belgilovchi omil sifatida turadi. Tilshunoslikda o'tgan asrda yetakchilik qilgan struktural paradigma asta-sekinlik bilan o'z o'mini asosiy tadqiqot obyekti nutq va uning insonga munosabatini o'rganish bo'lgan antroposentrik, etnosentrik va kommunikativ qarashlarga bo'shatib berdi. Albatta, tilshunoslikda, aslida, bir yo'nalish ikkinchisiga to'laligicha o'z o'mini bo'shatib bermaydi. Bir yo'nalishga e'tibor kuchayib, ikkinchi yo'nalishga e'tibor biroz kuchsizlanadi. Demoqchimizki, tilshunoslik tarixining hamma davrlarida nutq va uning insonga bo'lgan munosabatini o'rganish hech qachon e'tibordan chetda bo'lgan emas. Shunga ko'ra, ularni bir-biri bilan munosabatisiz hech qanday sharoitda o'rganib bo'lmaydi. Shu bilan birga, aytish kerakki, til, nutq va ularning munosabati nutqiy vaziyatsiz ham mavjud bo'la olmaydi, har qanday nutqiy muloqot o'ziga xos nutqiy vaziyatda ro'y beradi. Buni hisobga olmagan holda til va nutq, inson munosabati bo'yicha yoki umuman tilshunoslikka doir birorta tadqiqotni amalga oshirib bo'lmaydi. Demak, butun tilshunoslik tarixida antroposentrik, etnosentrik, kommunikativ qarashlarga tabiiy ravishda e'tibor qaratilgan bo'ladi, til, nutq va inson munosabati ishtirokisiz bu

sohada tadqiqot olib borilmaydi. Shu tariqa tilshunoslikda *pragmatik tilshunoslik*, *pragmalingvistika* yoki *pragmatika* deb nomlangan yangi yo'nalish paydo bo'ldi. Atoqli tilshunos olimlar N.Mahmudov va A.Nurmonovlar o'zbek tilshunosligi ham boshqa fan sohalari singari doimo o'sish va o'zgarishda ekanligini ta'kidlar ekanlar, bu hodisani shunday izohlaydilar: “Til har biri yopiq tizim sifatida qaraladigan qat'iy sathlarga ajratildi. Lisoniy birliklarning o'zi ifodalanayotgan obyektiv borliq bilan munosabati tadqiqotdan chetda qoldi. Keyinchalik, tilni bunday o'rganish bir yoqlama ekanligi, shaklni ma'nodan uzib bo'lmasligi ma'lum bo'ldi. Natijada, lisoniy birliklarning ma'no tomoniga e'tibor kuchaydi.

Tilshunoslikda mazmuniy tadqiqotlarning kuchayishi natijasida shu narsa ma'lum bo'ldiki, lisoniy birliklarning shakl va mazmun tomondan tavsifi ham tilni to'liq izohlashga imkon bermaydi. Lisoniy birliklarni kontekst, nutq vaziyati bilan bog'lab o'rganishgina ularning ma'nosini to'g'ri tushinishda katta imkoniyat beradi” [Kifer F. 1985, 333]. Demak, lisoniy birliklarni kontekst, nutq vaziyati bilan bog'lab o'rganishgina ularning tup sifatleri va ahamiyatini to'la ochib beradi. Bu esa lisoniy birliklarning pragmatik tomoniga qiziqishni kuchaytiradi...

Lisoniy birliklarni kontekst, vaziyatdan kelib chiqib o'rganish amaliy ehtiyoji natijasida semantika va pragmatika vujudga kelgan. Lisoniy birliklarning bu uch tomonisiz aloqa vositasi bo'lgan til o'zining to'liq talqinini topa olmaydi. Anglashiladiki, sintaktik birliklarning ham uch tomoni mavjud:

- 1) sintaktika;
- 2) semantika;
- 3) pragmatika.

Sintaktika lisoniy birliklarning shakliy munosabatlarini, ya'ni lisoniy belgilar o'rtasidagi munosabatni o'rganadi. Sintaktika sintaktik shakllar asosida ish ko'radi. Demak, sintaktika an'anaviy sintaksis – gap bo'laklari nomi bilan o'rganiladigan gapning sintaktik tizimiga tayanadi” [Mahmudov N., Nurmonov A. 1995, 7].

U o'zining nazariy va amaliy faoliyatini davr bilan hamnafaslikda takomillashtirib bormoqda. Bugungi kun o'zbek tilshunosligining taraqqiyoti to'rtta eng muhim tendensiyalar asosida rivoj topayotgani, shulardan biri – o'zbek tilini o'rganishning amaliy bosqichida qo'lga kiritilayotgan yutuqlar asosida bevosita kuzatishda berilgan nutqiy hodisalar zamiridagi lisoniy mohiyatlarni anlab yetishga intilish olimlarimiz tomonidan e'tirof etilmoqda [Bobojonov Sh 2003, 5]. Nutqning turli ko'rinishlari ifodasi bo'lgan matn va uning qurilishini o'rganish o'zbek tilshunosligida so'nggi yillarda e'tibor kuchayayotgan yangidan yangi sohalarni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Natijada shaxs va til munosabatini antroposentrik nuqtai nazaridan o'rganishga e'tibor jiddiyroq tus oldi. Tilshunoslik ilmi lisoniy hodisalar mohiyatini bilish, ularning yuzaga kelish sabablarini tushunish, tahlil qilish bilan aloqador tushuncha va kategoriyalar hisobiga boyidi. “Natijada tilshunoslikning mantiq, psixologiya, bilish nazariyasi kabi kognitiv fan sohalari bilan hamkorligini his qilish ehtiyoji kuchaymoqda” [Safarov Sh. 2006, 7]. Tilshunos olim D.Xudoyberganova haqli ravishda e'tirof etganidek, “Jahon tilshunosligining lingvopragmatika, lingvokulturologiya, psixolingvistika, kognitiv tilshunoslik, etnolingvistika, diskursiv tahlil kabi yo'nalishlarida matn yaratilishi va idrokida shaxs omili masalasi tadqiqot obyektining markazini tashkil etadi. Mazkur sohalarning yuzaga kelishi fanda insonni yanada chuqurroq o'rganish hamda uning faoliyatini kengroq yoritish harakatlari bilan bog'liqdir” [Xudoyberganova D. 2013, 3-4].

Endi tilshunoslikda tadqiqotlar doirasi ilgari mamlakatshunoslik, qomusshunoslik, sotsiologiya, psixologiya sohalariga oid bo'lgan ma'lumotlar bilan ham boyidi. Albatta, bu bilan ilgari tilshunoslik shakliy va mazmuniy yutuqlarini yo'qotib qo'ymadi, balki tilga nisbatan

yanada kengroq yondashuv yuzaga keldi. Nutqiy akt ishtirokchilarining muloqot jarayonidagi lisoniy layoqati, ularning kommunikatsiya jarayonida o'zaro ta'siri, muloqot amalga oshayotgan vaziyat, nutq adresanti va adresatining maqsadi, nutqiy etiket, til birliklarini qo'llashdagi individual xususiyatlar kabi omillarni qamrab olgan tadqiqotlar doirasi sezilarli darajada kengaydi. Biroq shuni ta'kidlash kerakki, hozirgi vaqtda pragmatik tadqiqotlarning aniq chegarasi belgilab olingan emas. Tilshunos olim Sh.Safarov "Nutqiy muloqotda inson faktori muhim rol o'ynaydi va bu faktor muloqot faoliyatini rejalashtirish, uni voqelantirish, uning strategiyasini amalga oshirish kabi amallarini boshqaruvchi ko'rsatkichlardan biridir" [Safarov Sh 2008, 153], degan fikrni olg'a suradi. Darhaqiqat, jahon tilshunosligida tub burilish yasagan, inson omiliga yangicha yondashuvlar asosida paydo bo'lgan "Antropolingvistika jahon tilshunoslari tomonidan tilshunoslikning yangi davri deb baholanmoqda va u lingvistik semantika, pragmatolingvistika, kognitolingvistika singari tilning ichki tuzilishini so'zlovchi va tinglovchi shaxs bilan bog'lab o'rganuvchi yo'nalishlarni o'z ichiga olishi e'tirof etilmoqda. Mustaqillik sharoitida o'zbek tilshunoslarining diqqat-e'tibori struktur tilshunoslik bilan birga, antropolingvistika yo'nalishlariga qaratilganligi tahsinga loyiqdir" [Nurmonov A., v.b. 2011, 5].

Iqtiboslar:

1. Akbarovich, Axrorov Alisher. "MAQOLLARDA UMUMYASHIRIN MA'NONING NAMOYON BO'LISH OMIL, VOSITA VA USULLARI." TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI 3.4 (2023): 163-166.
2. Akhrorov A. The role and importance of folk proverbs in the upbringing of a perfect person // ISJ Theoretical & Applied Science, 01 (81), 812. – Philadelphia, 2020. –P.42-44.https://hemis.guldu.uz/static/uploads/33/TREANW-kp3YKpIBvwRxLSR-w1R92MLP_.pdf
3. Alisher O'razov. (2023). TILSHUNOSLIK VA UNING SATHLARI XUSUSIDA. *Journal of Universal Science Research*, 1(5), 13–19. Retrieved from <http://universalpublishings.com/index.php/jusr/article/view/603>
4. Fazliddin Galievich Sharipov. (2022). Improvement of classification of parts of speech in modern Uzbek morphology. *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching*, 14, 16–22. Retrieved from <https://www.geniusjournals.org/index.php/ejlat/article/view/2524>
5. Khamrokulovna, T. Z. (2022). Literature is a source that reveals the truth of life. *World Bulletin of Social Sciences*, 10, 86-87
6. Бобожонов Ш. Семема, унинг нуткий воқеланиши ва изоҳли луғатдаги талқини: Филол.фан.ном... дисс. –Қарши, 2003. – Б. 5.
7. Кифер Ф. О роли прагматики в лингвистическом описании. Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVI. М., 1985. с. 333.
8. Маҳмудов Н., Нурмонов А. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси (Синтаксис). – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. –Б.7.
9. Нурмонов А., Мадвалиев А., Маҳкамов Н. Мустақиллик даврида ўзбек тилшунослиги тараққиёти // Ўзбек тили ва адабиёти, 2011, № 3. –Б.5.
10. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. – Жиззах: Сангзор, 2006. – 96 б.
11. Сафаров Ш. Прагматингвистика. –Тошкент, 2008. –176 б.
12. Темиргазина З.К. Современные теории в отечественной и зарубежной лингвистике. – Павлодар, 2002. –С. 65
13. Худайберганова Д. Матнинг антропоцентрик тадқиқи. – Тошкент: Фан, 2013. – 170 б.

MULOQOTDA TIL VA MADANIYAT TUSHUNCHALARINI TADQIQ ETISHNING NAZARIY ASOSLARI

Galiakberova Albina Rinatovna

Katta o'qituvchi, Farg'ona politexnika instituti

Maxmudjonov Samandar Mansurjon o'g'li

Energetika fakulteti talabasi, Farg'ona politexnika instituti

Annotatsiya: Ushbu maqola har xil madaniyatlarning vakillari sifatida inglizlar va o'zbeklar o'rtasidagi kommunikativ to'siqlarni o'rganishga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: til, madaniyat, muloqot, kommunikativ to'siqlar, culture, communication.

Bugungi kunda til g'oyat murakkab xodisadir. Bundan bir necha o'n yillar muqaddam E. Benvenist: «Tilning xususiyatlari shunchalik o'ziga hoski, mohiyat jihatidan tilda bir emas, balki bir necha tarkiblar mavjudligi va ularning har biri yaxlit tilshunoslikning paydo bo'lishi uchun asos bo'la olishi mumkinligi to'g'risida aytish mumkin» deb yozgan edi. Til – bu insonlar jamiyatida paydo bo'lgan ko'p o'lchamli xodisadir: u ham tizim, ham g'ayri tizim, ham faoliyat, ham mazkur faoliyatning maxsuli, ruh va materiya, o'z-o'zidan rivojlanadigan ob'ekt va tartibga solingan o'zini muvofiqllovchi xodisa ham, u ham ixtiyoriy, ham ishlab chiqarilgan va hokazo. Tilni, uning butun murakkabligi bo'yicha, qarama-qarshi tomonlaridan ta'riflar ekanmiz, uning mohiyatining o'zini ochib beramiz⁵³.

Til tushunchasi o'zbek olimlarining ham, xorijlik tadqiqotchilarning ham ilmiy tahlil predmetiga aylandi.

V.I. Dalning izohli lug'atida quyidagi ta'rif keltiriladi: til – bu o'z fikrlarini yetkazish uchun barcha xalq so'zlarining yig'indisi va ularning to'g'ri birikmasidir⁵⁴.

Rus tilshunosi O.S. Axmanova quyidagi ta'rifni keltiradi: til - bu o'ziga hos semitologik tizimlardan biri bo'lib, ma'lum insonlar jamoasi a'zolarining asosiy va eng muhim muloqot vositasidir, mazkur tizim ular uchun fikralashni rivojlantirilishning, avloddan avlodga madaniy-tarixiy an'analarni yetkazishning vositasi hamdir⁵⁵.

Tilning eng murakkab mohiyatini aks ettirish uchun Yu.S. Stepanov tilni bir necha timsollar ko'rinishida tasavvur qilib ko'rsatgan edi, chunki mana shu timsollardan birortasi ham tilning barcha tomonlarini, ya'ni:

- 1) tilni individning tili sifatida;
- 2) tilni tillar oilasining a'zosi;
- 3) tilni tarkibdek;
- 4) tilni tizimdek;
- 5) tilni tipdek va xususiyat belgilari sifatida;
- 6) tilni kompyuterdek;
- 7) tilni fikrlar fazosidek va «ruh makoni» sifatida, ya'ni tilni insonning murakkab kognitiv faoliyatining natijasi sifatida to'liq darajada aks ettirishga qodir emas. Yettinchi timsol tasavvurlar nuqtai nazaridan til birinchidan – bu xalq faoliyatining natijasidir; ikkinchidan, ijodiy shaxs faoliyatining natijasi hamda til muvofiqlashtiruvchilarining (meyorlarni va qoidalarni ishlab chiqaruvchi davlat va muassasalar) faoliyatining natijasidir.

⁵³ Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Академия, 2004. – б.18.

⁵⁴ Даль В.И. Толковый словарь. Режим доступа: <http://www.runivers.ru/lib/book9793/483179/>

⁵⁵ Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов 2-е изд., стер. – М.:УРСС: Едиториал УРСС, 2004. – 571 б.

Tilshunoslik atamalarining lug'atida Fransiyalik tilshunos J.Maruzo tilni individlar o'rtasida muloqot qilish uchun vosita bo'lib xizmat qilishga yaraydigan har qanday belgilar tizimi sifatida tushuntiradi⁵⁶.

S.G. Ter-Minasova o'zining «Til va madaniyatlararo kommunikatsiya» kitobida N.D.Arutyunova va G.V. Stepanov tomonidan berilgan tarifni keltiradi. Ya'ni, til – bu insonlar jamiyatida o'z-o'zidan paydo bo'lgan va rivojlanayotgan diskret (aniq talaffuz qilinadigan) tovush signallarining tizimi bo'lib, mazkur tizim muloqot maqsadlariga xizmat qiladi va insonning olam haqidagi bilimlari va tasavvurlarining barcha yig'indisini ifodalashga qodir bo'ladi⁵⁷.

Til tushunchasi tadqiqotlari bilan shug'ullangan xorijlik tilshunoslar orasida amerikalik tilshunoslar Edvard Sepirni va Noama Xomskiyni, Britaniyalik tilshunos Devid Kristalni ta'kidlash mumkin. Chunonchi, E.Sepirning fikriga ko'ra til – fikrlarni, his-tuyg'ularni, istaklarni o'z ixtiyoriy bilan ishlab chiqariladigan timsollar orqali bu sof insoniy, noinstinktiv uzatish usulidir [Sapir,1921:25].

N. Xomskiy til haqida shunday degan: “Til – bu ko'p sonli (poyonli yoki bepoyon) gaplar sonidir, ularning har biri uzunligi bo'yicha chegaralangan bo'lib, miqdori cheklangan ko'p sonli unsurlardan qurilgan bo'ladi”.

D. Kristal tildan inson jamiyatida umumiy muloqot va o'zini ifodalash uchun umumiy qabul qilingan tovushlardan, belgilanish timsollaridan yoki yozma belgilardan tizimli foydalanish ekanligini ta'kidlagan.

Yuqorida keltirilgan ta'riflardan kelib til – bu odamlar jamoasi a'zolarining muloqot vositasi va shuningdek insonning olam haqidagi bilimlarini va tasavvurlarini ifodalovchi va avloddan avlodga uzatish vositasi sifatida xizmat qiluvchi ham yozma, ham og'zaki belgilarning tizimi ekanligi to'g'risidagi xulosaga kelishimiz mumkin.

Til nafaqat ma'lum bo'lgan narsa haqida fikrlarni uzatilishida, balki o'sha fikrning o'zini shakllantirilishida ham ishtirok etadi. Insonning aqliy salohiyatini, xuddi insonning o'zi kabi, nutqni yaratish hamda uni idrok etish qobiliyati sifatida tildan va tilni egallash qobiliyatidan tashqari tasavvur qilib bo'lmaydi. Agarda til barcha fikrlash jarayonlarni bosib olmaganda, agarda u yangi aqliy makonlarni yaratishga qodir bo'lmaganida, bu holda inson bevosita kuzatilayotganning doiradan tashqariga chiqmaydigan bo'lardi. Odam tomonidan yaratiladigan matn inson fikrining xarakatlanishini aks ettiradi, o'z ongida fikrlash dinamikasini va til vositalari yordamida uni ko'z o'ngiga keltirish usullarini tasavvurlash mavjudligi ehtimoldan holi bo'lmagan olamlarni yaratadi. Kishilar muloqotining asosiy vositasi bo'lgan til alohida zaboniy shaxsning niyatlariga va istaklariga hamda insonlar hamjamiyatining vazifalariga muvofiq tarzda turli funktsiyalarni bajarish uchun mo'ljallangan. Umumiy ko'rinishda tilning funktsiyalari deyilganida nutqda xar xil maqsadlarni bajarish yo'lida tilning salohiyatli vositalaridan foydalanish tushuniladi. YE.M. Vereshagin va V.G. Kostomarov tilning uchta funktsiyalarini ajratadilar bular: kommunikativ, kumulyativ va direktiv funktsiyalardir.

1. Kommunikativ funktsiya — bu kommunikatsiya xodisasining bitta ishtirokchisidan boshqa ishtirokchiga axborotni uzatish qurolidir.
2. Kumulyativ (yig'uvchi) funktsiya. Mazkur funktsiya tilning birorta axborotni shunchaki o'tkazmasdan, balki inson tomonidan borliqni bilib olishi to'g'risidagi axborotni aks ettirish, uni belgilash va saqlab qolish qobiliyatiga ega bo'lishida ham namoyon bo'ladi. Har qaysi jamiyat tarixiy taraqqiyotning maxsulidir, shuningdek avlodlar, “davrlar aloqasi” o'rtasidagi

⁵⁶ Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов / Марузо Ж. - М.:Издательство иностранной литературы, 1960. - 436 б.

⁵⁷ Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация: Учебно-пособие. – М.: СЛОВО/SLOVO, 2008. – б. 10.

bog'lovchi bo'g'in hamda jamoaviy tajribani saqlovchi ombor vazifalari aynan meros bo'ladigan til zimmasida bo'ladi.

3. Direktiv funktsiya — shaxsni yo'naltiruvchi, unga ta'sir ko'rsatuvchi va uni shakllantiruvchi funktsiyadir

Tilning kommunikativ funktsiyasi zamonaviy fanda tomonidan ko'p va shiddatli tarzda o'rganilmoqda, boshqa funktsiyalarga nisbatan unga asosiy diqqat-e'tibor qaratilmoqda.

Shu bilan birga, tilshunoslikning uzoq tarixida tilning mohiyati bu funktsiyada umuman ko'rinmay, aksincha uni ikkinchi darajali o'ringa surib qo'yilgan davrlar ham bo'lgan. Masalan, eng yangi tilshunoslikning asoschilaridan biri bo'lgan V. Gumboldtning fikri bo'yicha til «kishilarning jamiyatdagi muloqotining tashqi vositasidek emas», balki olamni bilish vositasi sifatida, «ularning (kishilarning), ruhiy kuchlarning rivojlanishi va dunyoqarashning hosil bo'lishi» instrumenti/vositasidek paydo bo'ladi. Demak tilning yetakchi funktsiyasi sifatida Gumboldt gnoseologik, kognitiv funktsiyasini hisoblagan edi.

Qisqacha aytganda, til – bu muloqot vositasi va fikrlarni ifodalash vositasidir. Tilning eng muhim funktsiyasi - bu kommunikativ funktsiyasidir. Bu yerda E. Sepirning quyidagi so'zlarini keltirish o'rinni bo'ladi ya'ni: «Til biz uchun ma'lum bo'lgan har bir jamiyatda sof holatdagi kommunikativ jarayondir».

Foydalanilgan adabiyot:

1. Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Академия, 2004. – б.18.
2. Даль В.И. Толковый словарь. Режим доступа: <http://www.runivers.ru/lib/book9793/483179/>
3. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов 2-е изд., стер. – М.: УРСС: Едиториал УРСС, 2004. – 571
4. Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов / Марузо Ж. - М.: Издательство иностранной литературы, 1960. - 436 б.
5. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация: Учебное пособие. – М.: СЛОВО/SLOVO, 2008. – б. 10.
6. Галиакберова А. Р. СОВРЕМЕННАЯ ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИЧЕСКАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ: СТРУКТУРНЫЙ И СЕМАНТИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ //Главный редактор ЕС Овечкина. – 2021. – С. 536.
7. Галиакберова А. Р. ИНСТРУМЕНТАРИЙ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ ПИСЬМА //Ученый XXI века. – 2016. – №. 9.
8. Rinatovna G. A. Error correction in foreign languages teaching process //Вопросы науки и образования. – 2019. – №. 4 (49). – С. 98-101.
9. Нигматуллина А. Ш., Галиакберова А. Р. Некоторые особенности обучения иностранному языку студентов неязыковых факультетов вузов //Вопросы науки и образования. – 2018. – №. 1 (13). – С. 100-101.

TILSHUNOSLIK TERMINLARINING PAYDO BO'LISHI QONUNIYATLARI VA ULARNING SHAKLLANISHI

Nigmatullina Almira Shamsunovna
Katta o'qituvchi, Farg'ona politexnika instituti
Obidjonov Zafarjon Odiljon o'g'li
magistrant, Farg'ona politexnika instituti

Annotatsiya. Ushbu maqolada til atamalarining kelib chiqishi, borliq qonuniyatlari va ularning shakllanishi ochib berilgan va tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: til, tilshunoslik, atamalar, tilning rivojlanishi, usullar, so'zlar communication.

Atamalar ilmiy diskursning mazmundor mag'zidir. Ilmiy faoliyatga obyektiv zarur bo'lgan, olam to'g'risidagi nazariy tasavvurlarning rivojlanishi natijasida ilmiy sohalar tizimida paydo bo'lgan eng muhim tushunchalar atamashunoslik nominatsiya tomonidan yangilanadi. Har qaysi fanning taraqqiyoti yangi tushunchalarning paydo bo'lishini va demak atamalar tizimining o'zgarishini va rivojlanishini o'zgarimas tarzda shartlaydi.

Tilshunoslik taraqqiyotining hozirgi zamon bosqichida tilshunoslik atamalarining mavjud bo'lgan lug'atlari tilshunosning butun tadqiqot maydonini qoplay olmaydi va u yoki bu atamaning ahamiyati to'g'risidagi savollarga javob berolmaydi. Til to'g'risidagi fanning o'zi ko'p yo'sinli, ko'p tarmoqli ilmga aylanib qoldi va tarmoqlarning har biri o'ziga tegishli, maxsus atamalarga ega. Tilshunoslik atamalarining talqin qilinishida, ulardan foydalanishda va shuningdek ularni tarjima qilishda farqlanishlar mavjuddir. Shunday qilib, hozirgi zamon tilshunosligining muhim vazifalaridan birini atamalar apparatining – ya'ni tilshunoslik tadqiqotlarida foydalaniladigan tushunchalar yig'indisining tahlili va tizimlashtirilishi, shuningdek ingliz va o'zbek tillarida hozir mavjud bo'lgan atamalarining tartibga solinishi tashkil qiladi. Hozirgi vaqtda o'zbek va rus tillardagi lug'atlarning yetishmovchiligi sezilmoqda. O'z afzalliklari jihatidan eng yaxshi ingliz-rus lug'atlariga o'xshaydigan rus-ingliz lug'atlarining mavjud emasligi to'g'risida, xususan, Anatoliy Nikolayevich Baranov⁵⁸ ta'kidlagan edi, shu bilan birga Dmitriy Ivanovich Yermolovich⁵⁹ rus-ingliz leksikografiyasining o'quvchilar qo'ygan amaliy talablariga surunkali nomuvofiqligini qayd qilmoqda.

Atamalarining har qaysi tizimi ustida ishlash quyidagi tartibda olib borilishi kerak, ya'ni:

- mazkur fan yoki texnika tarmog'ining tarkibini o'rganish;
- tushunchalarni tanlab olish, ularni tizimlashtirish va guruhlashtirish;
- tushunchalarni toifalashtirish;
- tushunchalarning ta'riflanishi;
- mavjud atamalardan atama namunalari tanlab olish, yangi atamalarni tuzish.

Rus atamalarini rivojlantirishga D.S.Lotte, G.O.Vinokur, V.V.Vinogradov, N.D.Andreyeva, V.B.Reformatskiy, O.S.Axmanova, T.L.Kandelaki va boshqa olimlar katta hissa qo'shdilar. O'zbekcha atamalarining yaratilishiga va ularni boyitishga Elbek, Vodul Maxsum, Qayum Ramazon, Qori Niyoziy, Abdurauf Fitrat, Ulug' Tursunov, Olim Usmon va boshqalar katta hissa qo'shdilar.

50-chi yillardan boshlab turli fanlar bo'yicha, shu jumladan o'zbek tilshunosligi bo'yicha atamashunoslik ishlari davom ettirildi. A.K.Borovkov, V.B.Reshetov, G'ozzi Olim Yunusov, Zokir Ma'rufov, Faxri Kamol, A.M.Sherbak, Renat Doniyorov, L.V.Reshetova shu yo'nalishdagi tashabbuskor bo'ldilar.

Mazkur olimlarning ko'p ishlarida tilshunoslik atamalarini toifalashtirishning ehtimolli usullari ko'rib chiqilgan edi, bizning nazarimizda bu tematik, morfologik-semantik, tarixiy, mantiqiy tamoyillar diqqatga sazovvordir.

Atamalarining shakllantirish manba'larini ko'rsataylik:

1. ilmiy tilning so'zlarni yaratuvchi apparati umuman olganda umumadabiy tilda so'zlar yaratilishining usullari va amallariga asoslanadi. Biroq atamalarining hosil bo'lishida

⁵⁸ Баранов, А.Н. Введение в прикладную лингвистику: Учебное пособие /А.Н. Баранов. - Москва: Едиториал УРСС, 2003.

⁵⁹ Ермолович, Д.И. Предисловие. Новый большой русско-английский словарь как отражение нового в лексике двух языков на рубеже тысячелетий // Новый большой русско-английский словарь / Ермолович Д.И., Красавина Т. М.; Под. общ. рук.Д.И. Ермоловича. - М.: Русский язык - Медиа, 2004.

atamashunoslik leksikasiga qo'yiladigan umumiy talablar va fan tilida uning funksiyalanishining xususiyatlari aks ettiriladi.

2. har qaysi milliy atamalarning yirik qatlamini baynalminal fond asosida yaratilgan nomlanishlar tashkil qiladi.

O'lik til deb hisoblanadigan lotin tili ilmiy-texnik atamalarni yaratishda asos qilib olingan. Shunday atamalardan rivojlangan mamlakatlarni aksariyatining olimlari va ziyoliylari foydalanadilar⁶⁰.

Atamalar hosil bo'lishining miqdori va maxsuldorligi usullari yuzasida atamashunoslar orasida bir biriga zid fikrlar mavjud. Odatda uch xil usullar ajratiladi, bular: 1) adabiy til va shevaning so'zlarini atamalashtirish; 2) milliy til vositalari asosida so'zlarning hosil qilinishi; 3) xorijiy tillardan atama so'zlarni ona tiliga kiritish.

O'zbek tili va adabiyotining atamaları asrlar davomida xalq tarixiy taraqqiyotining turli bosqichlarida boyitilib mukammallashgan edi. O'zbek tili turli tarixiy sharoit tufayli forsiy va arab tillari bilan o'zaro aloqada bo'lgan edi. Shu sababdan sinonimlar sifatida foydalaniladigan bir necha asrlar mobaynida funktsiyalanadigan forsha-arabcha atamalar mavjud. Masalan, *shakldosh* - omonim, *ma'nodosh* - sinonim, revolyutsiya – *inqilob*, redaktor – *muhammadir*, lingvistika – *tilshunoslik* va boshqalar.

O'zbek tilshunosligiga dahldor yangi tushunchani ifodalash uchun biz o'zbek tilini o'zining imkoniyatlaridan foydalanishimiz kerak. Bu holda yangi tushunchani asosan o'zbekcha so'zlar yordamida yoki o'zbek tilining o'z grammatik vositalari orqali nomlaydigan o'zbek tilshunosligining atamasi yaratiladi.

O'zbek atamalarini boyitish usullari asosan quyidagilardir:

1. O'zbek tilining ichki resurslari asosida atamalarning yaratilishi. Mazkur usul o'z navbatida quyidagi ayrim ko'rinishlar orqali ko'rsatilgan: a) yangi ma'nolarni o'zbekcha o'zakli so'zlar: *son*, *yon*, *tur* orqali ifodalash; b) o'zakli so'zlarga maxsuldor affikslarning qo'shilishi *ishchi*, *ko'makchi* bilan suffikslarning qo'shilishi; v) tilda yangi atama so'zlarini yaratadigan ikki yok ko'proq so'zlarning sintaksik birikmalari. Masalan, *kirish tuzilma*, *jarangli undoshlar*; g) semantik usullar. Jamiyatning taraqqiyoti munosabati bilan ayrim so'zlarning ma'nolari o'zgardi. Masalan, *vatan*, *vatanparvar*, *muqaddas*.
2. Atamalarning tashqi yo'l – chet tilidan kiritilishi yo'li bilan yaratilishi.
“O'z” va “o'zga”larni chegaralab ajratishning asosiy tamoyillari quyidagilardir:
 1. so'zning morfologik qismining mazkur tilga muvofiqligi.
 2. hosil qiluvchi so'zdan yaratilgan hosilaning mavjudligi.

Tilning rivojlanishi chet tilidan olingan so'zlar juda ixcham, aniq, qisqa, yengil talaffuzlanuvchi, qulay, eshitishda yengil idroklanadigan bo'lishi kerakligini isbotlaydi⁶¹.

Chet tillaridan olingan atamalarning ko'pchiligi, xorijiy til unsurlaridan tuzilganlar kabi ilmiy-texnik atamalar tarkibiga joriy qilingan. Ularning joriy qilinish darajasi ikki omillar bilan, ya'ni mustaqil atamalar sifatida tarqalish hamda hosila va tarkiblanuvchi atamalarga unsurlar sifatida kiritish orqali belgilanadi.

Shunday qilib, atamalar quyidagi usullar orqali paydo bo'lgan va yaratilgan:

1. *Morfologik usul* (affiksatsiya yordamida), ya'ni o'zbek tilida ifodalash uchun so'zlarga so'z hosil qiluvchi, *-lash*, *-lashtirish* kabi affikslarning qo'shilishi yo'li bilan .

⁶⁰ Азизов О. Сунъий тўсиқлар кимга керак? // Маърифат, 1992, 2 март.

⁶¹ Azizov O. – o'sha yerda.

Quyidagi so'z hosil qiluvchi affikslarni ajratish mumkin, bular *-chi* (*ko'makchi*), *-shunos* (*tilshunos*), *-dosh* (*ma'nodosh*), *-lik* (*o'zlik*), *-lashtirish* (*qofiyalashtirish*), *-ov+chi* (*jamlovchi*), *-li* (*urg'uli*) va boshqalar.

2. *Sintaksik usul* bilan, ya'ni so'zning ikki yoki undan ko'proq mustaqil ildizlarining ketma-ket birlashtirish yo'li bilan. Atamalarda sintaksik yo'l bilan ko'p sonli tarkiblanadigan atamalar yoki so'z birikma atamalar yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyot:

1. Баранов, А.Н. Введение в прикладную лингвистику: Учебное пособие /А.Н. Баранов. - Москва: Едиториал УРСС, 2003.
2. Ермолович, Д.И. Предисловие. Новый большой русско-английский словарь как отражение нового в лексике двух языков на рубеже тысячелетий // Новый большой русско-английский словарь / Ермолович Д.И., Красавина Т. М.; Под. общ. рук.Д.И. Ермоловича. - М.: Русский язык - Медиа, 2004
3. Азизов О. Сунъий тўсиқлар кимга керак? // Маърифат, 1992, 2 март.
4. Shamsunovna N. A. THE CONCEPT, ESSENCE, FEATURES OF THE METHODS AND TECHNIQUES USED IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES. – 2022.
5. Shamsunovna N. A. Integration of the modern pedagogical technologies into the assessment process of students' knowledge //Проблемы современной науки и образования. – 2019. – №. 11-2 (144). – С. 69-71.
6. Sh N. A. Effective methods and techniques of teaching reading in a foreign language //Ученый XXI века. – 2016. – №. 9 (22). – С. 92-95.
7. Nigmatullina A. S. SIMILARITIES AND DIFFERENCES IN THE SEMANTIC STRUCTURE OF ENVIRONMENTAL TERMS //Журнал иностранных языков и лингвистики. – 2023. – Т. 5. – №. 5.

INGLIZ TILIDAGI “HAND” (QO’L) KOMPONENTLI SOMATIK FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR SEMANTIKASI

Nazarova Ziyoda Kattayevna

katta o'qituvchi, Termiz davlat Universiteti

Annotatsiya: ushbu maqola “qo’l” komponentli somatik frazeologik birliklar semantikasi haqida bo'lib, bunda “qo’l” leksemasi frazeologizmlar tarkibida o'ta faol, semantik tayanch a'zo sifatida turli ma'noli va strukturali aloqa, mahorat, faoliyat, almashinuv, ya'ni, fikrni amalda ifodalash kabi iboralarni shakllantirishi haqida malumot beradi.

Kalit so'zlar: *aloqa, mahorat, faoliyat, almashinuv, komponent, , qiyosiy tahlil usuli.*

Oxirgi yillarda somatik frazeologizmlar turli xil tillarda olib borilayotgan ilmiy izlanishlarning bosh mavzusi bo'lib kelmoqda. Somatik frazeologizmlarda har bir xalqning turmush tarzi, tajribasi, madaniyati, ma'naviyati, urf-odatlar va an'analari o'z aksini topgan bo'ladi.

Somatizmlar qatnashgan iboralarni o'rganishda qiyosiy tahlil usuli rivoj topgan bo'lib, bu yo'nalishdagi ishlar soni salmoqlikdir.

Raxmonova N. Sh “Rus va tojik tillaridagi somatizmlari ishtirok etgan iboralarni qiyosiy tahlil qilgan. Tadqiqot davomida “qo’l” komponentli somatik frazeologik birliklar eng ko'p strukturaviy -semantik guruhlarini vujudga keltirishda xizmat qilishini ko'rsatgan.

Masalan: - mehnatsevarlikni ifodalashda;

- tashvish yoki tashvishli ishni ifodalashda;

- epchillikni ifodalashda;

- tashabbusni ifodalashda ;
- o'zaro aloqadorlik qo'shma hamkorlikdagi ish harakatlarni ifodalashda;
- ish-harakatning bajarilishini ifodalashda;
- birov bir ishni qilishga nisbatan qo'lidan kelish malaka tajriba kunikma hosil qilishni ifodalashda;
- kimgadir yordam qo'lini cho'zish, qo'llab quvvatlash orqali birovning mavqeini oshirishni ifodalashda;
- biror bir ish harakatda ishtirok etish, biror ishda qo'li borligini ifodalash biror narsaga aralashishni ifodalashda;
- insoniy fazilatlarni ifodalashda;
- biror ishda ustunlik qilish, muvaffaqiyatga erishish uchun barcha imkoniyatlarga ega bo'lish, homiy kabi manolarni ifodalashda;
- harakatsizlik, passivlik, dangasalik, bekorchilik, ishdan qochish, biror bir chora ko'rmaslik, qo'l qovushtirib o'tirishni ifodalashda;
- birgalikda harakat qilish, oxirga qadar, elkama elka ishlash, yordam qo'lini cho'zish, do'stlik rishtalarini bog'lashni ifodalashda;

Bundan korinib turibdiki “qo'l” lexemasi frazeologizmlar tarkibida o'ta faol, semantik tayanch a'zo sifatida xizmat qiladi.

Gadoeva M.I “Ingliz va o'zbek tillarida somatizmlarning semantik- pragmatik tadqiqi (folklorning kichik janrlari misolida)” nomli doktorlik dissertatsiyasida, somatizmlarning til va nutqdagi o'rni, somatizmlarning leksik birlik sifatidagi mohiyati va tasnifi, somatizmlarning lingvomadaniy, etnopsixologik asoslari, o'zbek va ingliz maqollarida somatizmlarning qo'llanishi, ingliz va o'zbek topishmoqlarida somatizmlar, ingliz hamda o'zbek tillaridagi olqish va qarg'ishlarda somatizmlar qo'llanilishini keng ma'noda ko'rsatib bergan.

Turapova N.A “Yapon va o'zbek tillari somatik frazeologizmlarining chog'ishtirma tahlili nomli dissertasiya ishida “atama”/”bosh”ning nafaqat inson tanasining tashqi qismlari (a'zolari), balki uning terisini ham o'z ichiga olgan “somatizm” tushunchasini belgilaydigan ishchi talqini asoslangan.

Biz bu ishlarni o'rganib, somatizmlar qatnashgan iboralarni o'rganishda qiyosiy tahlil usuli rivoj topgan degan xulosaga keldik.

Qo'l leksemasi frazeologizmlar tarkibida o'ta faol bo'lib, semantik tayanch a'zo sifatida turli ma'noli va strukturali iboralarni shakllantiradi. Qo'l leksemasi turli leksemalar bilan uyg'un tarzda birika oladi va turli leksik-grammatik guruhlariga tegishli frazeologizmlarning shakllanishida ishtirok etadi: Qo'l leksemasi ishtirok etgan frazeologizmlarning ko'pchiligi ikki komponentli bo'lib, turli-tuman harakat ma'noli fellar bilan birikadi.

Ot+fe'l ko'rinishli: *qo'l bermoq, qo'lga olinmoq, qo'lga kirmoq, qo'lga olmoq, qo'l ga tegmoq, qo'lga tushmoq, qo'ldan bermok qo'ldan ketmoq, qo'ldan chikmoq, qo'l dan o'tkazmoq, qo'lga qaramoq, qo'lga qo'nmoq, qo'lidan kelmoq, qo'lini bog'lamoq, qo'lini ko'tarmoq, qo'lini tortmoq, qo'lini qaytarmoq, qo'lini halollamoq, qo'l olishmoq* kabi frazeologizmlarda fe'l grammatik komponent vazifasini o'taydi. Qo'l leksemasi esa semantik tayanch komponent bo'lib, frazeologizmning mantiqiy asosini belgilaydi.

Qo'l leksemasi ishtirokida gapga teng *qo'li bo'shadi, qo'li keladi, qo'li tegmadi, qo'li qichiyapti* kabi ikki komponentli frazeologizmlar shakllanadi.

Qo'l leksemasi sifatga doir leksema bilan birikib sifat frazeologizmlarni shakllantiradi: *qo'li baland, qo'li band, qo'li bo'sh, qo'li gul, qo'li engil, qo'li kalta, qo'li ochiq, qo'li uzun, qo'li egri, qo'li qisqa*. [A.Mamatov 2019, 145 b.]

Qo'l" somatik iborasi turli ma'nolarda qo'llaniladi. Bu so'zning eng keng ma'no ko'lamida ishlatilishi aloqa, mahorat, faoliyat, almashinuv, ya'ni, fikrni amalda ifodalashdir. Ayniqsa, ushbu somatizmni o'z ichiga olgan ko'plab frazeologik birliklar mavjud bo'lib, ular "oldi-berdi" ma'nosini ham anglatadi.

Buning isbotini quyidagi misollarda ko'rishimiz mumkin.

-Faoliyat va mahoratni bildirganda: *crack (good, great) hand at smth*, [A.Kunin 1984, 347 b]. *Qo'li gul, qo'li etadi, qo'li uzun*, [I.Yo'ldoshev1998, 125-126 b.] *have long hands* [A.Kunin 1984,350 b.], *old hand at (fig) biror ish qilishda mohir, ishning ustasi, tajribali*. [I.Yo'ldoshev1998, 125 b.]

-Aloqa va almashinuvni bildirganda: *change hands* [A. Kunin 1984, 347b.] *qo'lga olmoq* [I.Yo'ldoshev1998, 296 b.] *from hand to hand* [A.Kunin 1984, 347 b.] *qo'ldan –qo'olga (at) second, third, etc. hand by being told about something by somebody else who has seen it or heard about it, not by experiencing, seeing, etc*

-moddiy yordam qo'lini cho'zish: *give smb a helping hand - yordam qo'lini cho'zmoq, extend a hand of friendship to smb.* [A. Kunin 1984, 348b]. *Give someone a hand- (fig) yordam bermoq, ko'maklashmoq, qarashmoq* [I.Yo'ldoshev1998, 61b] *hold smb.'s hand* [A.Kunin1984, 351b.] - *strengthen smb.'s hand(s) of smb.)* [A. Kunin 1984, 356 b.].

Dunyoni bilishni inson o'zidan boshlaydi, bunda asosan "somatizm"lar faol ishtirok etadi.

Somatik frazeologizmlarda har bir xalqning turmush tarzi, tajribasi, madaniyati, ma'naviyati, urf-odatlar va an'analar o'z aksini topgan bo'ladi.

Qo'l leksemasi frazeologizmlar tarkibida o'ta faol bo'lib, semantik tayanch a'zo sifatida turli ma'noli va strukturali iboralarni shakllantiradi.

Qo'l" somatik iborasi turli ma'nolarda qo'llaniladi. Bu so'zning eng keng ma'no ko'lamida ishlatilishi aloqa, mahorat, faoliyat, almashinuv, ya'ni, fikrni amalda ifodalashdir.

Iqtiboslar:

- 1.Gadoeva M. (2022).Ingliz va o'zbek tillarida somatizmlarning semantik-pragmatik tadqiqi (folklarning kichik janrlari misolida) filologiya fanlari doktori (dsc) dissertatsiyasi Buxoro.
2. Kunin A.V. (1984).Anglo-ruskiy frazeologicheskiy slovar. Moskva.
- 3.Mamatov A. E. (2019).O'zbek tili frazeologiyasi Toshkent: "Navro'z"
- 4.Raxmonova N. Sh (2006).Somaticheskie frazeologicheskie yedini v tadjikskom i ruskom yazikah, dissertasiya Dushanbe.
- 5.Turapova N. A (2020).Yapon va o'zbek tillari somatik frazeologizmlarining chog'ishtirma tahlili (lingvomadaniy aspekt) (PhD) dissertatsiyasi Toshkent .
6. Yo'ldoshev I. (1998).O'zbek va turk maqollari iboralari Toshkent.

ISTIQLOL DAVRI O'ZBEK ROMANLARIDA BADIY NUTQ VA IFODA VOSITALARI

Saymuratova Ijobat Tursunkulovna
katta o'qituvchi, Guliston davlat universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada istiqlol davri o'zbek romanlari badiiy nutqi va ifoda vositalari yozuvchi Xurshid Do'stmuhammadning "Donishmand Sizif" romani orqali ochib berilgan. Bunda asosan ichki nutq orqali qahramon ongi va ruhiyatida kechayotgan kechinmalar tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar: badiiy nutq, muallif nutqi, roviy nutqi, personajlar nutqi, yozuvchi mahorati, uslubi individuallik, voqealar rivoji, ichki monolog, ruhiy holat, kechinma, qahramon ongi

Badiiy adabiyotda obraz yaratish jarayonida badiiy nutq muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki badiiy til xususiyatlarini o'rganmay turib, adabiy asar tabiati va mohiyatini tushunib bo'lmaydi. Adabiyotshunoslikdagi mazkur jarayon badiiy asar tilini alohida o'rganishni taqozo etadi. Badiiy asar tili muallif nutqi, hikoyachi qahramon nutqi va personajlar nutqidan tashkil topadi va badiiy matn tarkibida bir-biridan ajralib turadi.

Epik turdagi asarlarning aksariyatida voqea, voqealar tavsifi va voqea kechayotgan joy, sharoit tasviri, asar qahramonlariga berilayotgan ta'rif-tavsif, muallif mushohadalari va shunga yaqin jihatlarning barchasi bevosita muallif tilidan bayon etiladi. "Xuddi muallif obrazi asarda tasvirlangan badiiy voqelik unsurlarini yaxlitlashtiruvchi sub'ektiv asos bo'lganidek, muallif nutqi asarning moddiy tarafini yaxlitlashtiruvchi unsurdir" [Quronov D. 2018, 248 b.]. Muallif nutqi orqali asardagi barcha elementlar, jumladan, personajlar nutqi, voqealar rivoji, qahramonlar kechinmasi, tafsilotlar yaxlit bir tizimga, ya'ni badiiy matnga birikadi, muallif tili voqeani, voqea o'rnini, qahramonlarni ta'rif-tavsiflash, ularning xarakter xususiyatlarini ochib berish uchun xizmat qiladi.

Personaj nutqi ham badiiy matn tarkibida muhim ahamiyat kasb etadi. Personaj nutqi badiiy asar qahramonlarining nutqi sanalib, u orqali qahramonlarning o'ziga xos xususiyatlari ochib beriladi. Asar qahramonining tabiatiga qarab, yozuvchi uning nutqini individuallashtiradi. "Har qanday badiiy obraz singari inson obrazi – personaj ham konkretlik xususiyatiga ega. Zero, uning asosi bo'lgan real inson konkret davr, hudud va ijtimoiy muhitda harakat qiladi, muayyan kasb-kor bilan mashg'ul bo'ladi. Tabiiyki, bu omillarning bari uning nutqida o'z aksini topadi. Shu boisdan ham personaj nutqiga xos xususiyatlarni qayta yaratish obrazning to'laqonli va haqiqatga muvofiq bo'lishining muhim shartlaridan hisoblanadi" [Quronov D. 2018, 268 b.]. Bir so'z bilan aytganda, badiiy asarda muallif aytishi kerak bo'lgan gapni muallif o'z tilidan, personaj aytishi lozim bo'lgan gap personaj tilidan bayon qilishi shart. Bu holatni badiiylik mezonlari asosida normallashtirish yozuvchidan mahorat va uslubiy individuallikni hamda badiiy nutqqa tayanishni talab etadi.

Hozirgi adabiy jarayonning yirik vakili, iste'dodli yozuvchi Xurshid Do'stmuhammadning "Donishmand Sizif" romanida bosh qahramon xakteri, ahvol-ruhiyasini har tomonlama ochib berishda ichki monolog o'z o'rnida qo'llanilgan. Badiiy adabiyotda ichki monologdan personaj ruhiyatini tasvirlash vositasi sifatida ishlatiladi. "Ichki monolog – personajning moddiylashmagan, o'ziga qaratilgan va ichidagina kechuvchi nutqi, badiiy psixologizmning bevosita shakli. Shartli ravishda inson ongida kechayotgan o'ylov (his etish) jarayoni sifatida qabul kilinadi" [Quronov D. va boshq. 2010, 126 b.].

Shu tariqa qahramonning o'y-xayollari, ichki monologi orqali uning xarakter xususiyati kitobxon ko'z o'ngida to'liq gavdalanitirilgan bo'lib, qahramon ichki dunyosi qirralarini ochishda va o'z "men"ni anglashda mohirona foydalanilgan. Romanda ichki monolog ma'nisizlik olamidagi erksiz shaxs mohiyatidan ma'nilikni yuzaga keltirgan. Roman kompozitsiyasidagi ichki nutq tosh, ya'ni qalbning botiniy evrilish lavhalari va uning murakkab ichki olamini talqin etadi. Chunki romandagi voqea va kechinma ham, syujetni yaxlitlovchi boshqa unsurlar muallif izohi asosiga qurilib, birgina muallif nutqi orqali qahramonlar harakatga keltirilgan. Ichki nutq badiiy asarda ijodkor badiiy niyatini, personajlar xakteri, ichki nutqda inson ongi qatlarini tasavvur qilish his-tuyg'ular, kechinmalar orqali sodir etiladi va unda ijodga xos psixologik tahlil, badiiy shartlilikka amal qilinadi. Shu bois ichki nutqning kimga mansubligi ham kitobxon diqqatini tortadi.

Roman uslubida ichki nutq shakli "men" tilidan hikoya qilish tamoyili ustunlik qilgan. Syujetning ayrim qismlarida voqelik asosini "men" ruhiyatidagi ziddiyatli to'qnashuv-kolliziya tashkil etgan. Roman syujeti qahramonning ongida kechayotgan o'y-xayollar, fikr-mulohazalar va

xotiralar jamuljamidan iborat. “Dunyoning turgan-bitgani irodadan iborat, deyishgan. Darhaqiqat, insonni iroda tark etsa, yeru osmon ham, quyoshu yulduzlar ham behuda-befoyda. Men esa yangi irodaga o'rgataman odamlarni!.. Ha, mutlaqo yangi irodaga, demak, boshqacha hayot kechirishga o'rgataman! Ana o'shanda boshqacha yashay boshlaydilar, odamlar, dunyo boshqacha bo'lib qoladi. Nuqul azob-uqubatdan iborat bo'lgan hayot barham topadi. Nafaqat manavindaqa bejon-benom tosh tuproqni ko'tarish, surgash-tashish emas, inson zotini oyoq osti va beqadr qiladigan har qanday mehnat mashaqqati batamom barham topadi!” [Do'stmuhammad X. 2016, 270 b.].

Romanda qahramon botinidagi haqiqat yuksak mahorat bilan aks ettirilgan bo'lib, yozuvchi qahramon holatini chuqur his etadi, uning botinida ro'y berayotgan harakatlar dinamikasini ruhiy holatiga muvofiq tarzda tasvirlaydi. Sizifning alangali iztirob og'ushidagi holati, qolaversa, botiniy qalb evrilishlari natijasida yuzaga chiqqan ong hosilalari tasvirning ta'sirchanligini oshirishga xizmat qilgan.

Romandagi: “Qayoqdagi mana shu narsani, tag'in jonsiz, ongsiz... ko'rimsiz bir xarsangtoshni ko'rinib turgan tog' tepasiga olib chiqolmaymanmi, menday ongli bir inson-a, kimsan korinflik a'yonlarning a'yoni omilkorlikda Sizifdayin misli kamyob odam-a!.. Qon kechaman, timoqlarim o'yilib tushsin, barmoqlarim, kaftlarim majaqlanib ketsa ketsin, tog'-toshning bag'ri o'pirilib chohlarga qulasa-qulasin, illo sen xarsangni tepaga, anavi te-ye-p-paga olib chiqmaguncha qo'ymayman-n! Qo'ymayman!..” [Do'stmuhammad X. 2016, 273 b.] tarzidagi ifodada ham yozuvchining inson ruhiy holati va uni keyingi xatti-harakatlarga bevosita ta'sirini miqyosli bera olish salohiyati ham namoyon bo'lgan. Asarda yozuvchi faqat tasvirlash, aks ettirish bilan emas, balki qahramon mushohadalari, xotiralar, o'ylar oqimini keng planda ifodalashi bilan ham yuksak badiiy natijalarni ko'zlagan. Ruhiy holatni o'zida to'liq ifodalagan ayrim jummalarning (o'rgataman, barham topadi, qo'ymayman) qahramon tilida qayta takrorlanishi tasvir ta'sirchanligini va qahramon qalbidagi o'sish haroratini oshirishga xizmat qilgan.

Romanda muallif ham qahramon, ham roviy. Ba'zi o'rinlardagi ichki nutq – xotira retrospeksiya orqali qahramonni o'tmishga ko'chiradi, xotiralarini qayta uyg'otadi, bayon va ruhiyat miqyosini yanada kengaytiradi. Bunda ba'zan qahramon bilan muallif nutqining qo'shilib ketishi holati ham kuzatiladi. Shunday bo'lsa-da qahramonni ijodkor pozitsiyasi, badiiy kashf etish mahorati boshqarib turadi. “Sizif oldinda, mulozimboshi yonboshda yo'lda davom etishdi. Mulozimboshi ado etilgan yumushlarga doir axborot berib kelaverdi.

– Qal'a devorini tiklash ishlari nihoyasiga yetayozdi...

Sizif mulozimboshining ovozi tahlila ohangini payqadi.

– Yetdimi, yetayozdimi? – tavoze ila so'z qotdi Sizif. – Fursat allaqochon yetdi chog'i?..

Sizif shunday deb ko'kka ko'z tikdi. Havo ochiq edi. U kunbotar tomon ohista suzib borayotgan oppoq parqu bulutlar to'dasidan bir muddat nigohini uzolmadi” [Do'stmuhammad X. 2016, 353 b.].

Ong oqimi ta'sirida qahramon mulohazalarining, kechinmalarning bilvosita ifodasini chizar ekan, muallif qahramon kechinmalari va o'zini anglab yetish holatini aks ettiradigan har qanday turdagi badiiy unsurga alohida urg'u beradi. Bu yerda xatti-harakat, nutq va o'zidagi o'zgarishlar inson ruhiyatining tashqarida namoyon bo'lishini bildiradi. Xarakteriga ko'ra bunday xatti-harakatlar personaj tomonidan beixtiyor yoki ataylab amalga oshirilishi mumkin. “Qahramon va muallif o'zaro munosabatlarining bunday shaklini xarakter deb ataymiz, – deb yozadi M.M.Baxtin, – unda qahramon alohida shaxs sifatida namoyon bo'ladi. Eng asosiysi ham shunda: qahramon bizga boshdan alohida shaxs sifatida taqdim etiladi. Muallifning faolligi qahramonning xatti-harakati doirasida amalga oshadi, har bir holat qahramonga berilgan tavsifnomaday qabul qilinadi,

asar boshdan oxir u kim? – degan savolga xizmat qiladi va yechimga olib keladi” [Baxtin M. 1979, 16 s.]. Yozuvchining mazkur romanida muallif va qahramon o'rtasidagi mushtaraklik juda mustahkam. Muallif va u yaratgan xarakter uzviy yaxlitlik kasb etgan, muallif va xarakterni ajratadigan chegara yo'qdek. Bunda yozuvchi ijodiga xos jihatlar, munosabatlar, o'ziga xos uslub ifodasini topgan.

Bizningcha, istiqbol davri o'zbek romanchiligida inson ichki olamiga tobora chuqurroq kirib borganligi, qalb tebranishlarini mavzu va g'oya birligi asosida aniq ilg'aganligi, insoniy dardlarni teran idrok etganligi muallif “men”i orqali ifoda etilayotgan tasvir usuli o'zini oqlaganligi hamda “men”ning shaxs sifatida shakllanganligi bilan izohlanadi. Darvoqe, ustoz Qozoqboy Yo'ldoshev haqli e'tirof etganlaridek: “Har bir roman muallifida qahramonini tushunish va aks ettirishning birovnikiga mutlaqo o'xshamaydigan konsepsiyasi bo'lishi talab etiladi. Chunki roman voqea ham, g'oya ham, mafkura ham emas, balki birinchi navbatda, boshqalarga o'xshamaydigan tirik odam ruhiyati tasviridir” [Yo'ldoshev Q. 2006, 71 b.].

Adabiyotlar:

1. Бахтин М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979. – Б. 16.
2. Do'stmuhammad X. Donishmand Sizif. Roman. – T.: O'zbekiston NMIU, 2016.
3. Yo'ldoshev Q. Yoniq so'z. – T.: Yangi asr avlodi, 2006. – B.71.
4. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – T.: Navoiy universiteti, 2018. – B. 248.
5. Quronov D., Mamajonov Z., Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug'ati. T: Akademyashr 2010.B.126.

ENGLISH MILITARY TERMS AS A SOURCE OF ENGLISH NEOLOGISMS

Sultanov Behzod Rahmonkulovich

Senior Teacher, Gulistan State University

Halilova Dildora

Student, Gulistan State University

Abstract. This paper is devoted to defining the notion of “neologism”, in particular to describing the origin of the term. Much attention is paid to analyzing military neologisms formation.

Keywords: neologism, language, military vocabulary, official language.

The study of neologisms from a cultural point of view gives a better understanding of our world. New words help us observe how the world is developing, what direction it is moving to and what its purpose is. Technological development, social life, culture is the driver of change and the language is not an exception. Refusal to accept language neologisms can be compared to a political dissent because it is impossible for any science to survive and develop without new words, new interpretations describing and explaining new reality. The English language is dynamic and it reflects different processes in society.

The word neologism derives from Greek – neo (new) and logos (speech, utterance) as the English lexicon was exposed to influence of parent languages as Latin and French. The term was first used in 1772 in a translation from French neologisme that is practice of innovation in language, the use of new words or old words in new senses [3]. According to Collins Cobuild English Dictionary a neologism is «a new word or expression in a language, or a new meaning for an existing word or expression» [2]. The definition illustrates that new word, term or phrase can be applied to new concept, can be generalized from existing concepts or can make the old terminology sound more modern and can be acronym or abbreviation.

Currently, the English language is experiencing neological boom. Inflow of new words and the need to describe them led to the emergence of new science – neology – the science of neologisms [1, p.91]. The main feature of neologism is the novelty of the word for most native speakers. The word exists in a state of neologism for very short time. As soon as it is actively used, it loses its novelty and gradually integrates a common language.

Military terms, slang and colloquial expressions traditionally come into the English language at the time of conflicts and wars. Most of the new military vocabulary is associated with the weapons systems, technologies and instruments. The period of the Cold War brought abundance of new terminology: air defense, aircraft carrier operations, amphibious assault, anti-submarine warfare systems, the atomic bomb, intercontinental ballistic missiles, cruise missiles, multiple rocket launchers and so on.

The 21-st century is accelerating the development of smart weapons systems: chemical sensors, biological sensors, radio communications, laser communications, radio-frequency weapons, nonlethal weapons, biological weapons, laser-guided bombs, GPS guided weapons, hypersonic weapons, anti-satellite weapons, LAWS, UAV, UACV and others.

According to the report “Forecasting change in military technology, 2020-2040” military vocabulary can be grouped into four categories of military-relevant technology: sensors of many different types gathering data; computer and communications systems processing and distributing that data; weapons platforms and key enabling technologies; types of weapons systems and other technologies that are relatively new [4].

To sum up, neologisms are the language instruments that take us to the new world of technology. Neologisms are influenced by a set of factors such as linguistic and extra-linguistic ones. Language is a dynamic system impacted with cultural, industrial and social life of the nation.

References:

1. Zabotkina V.I. New Lexis of the Modern English. – Moscow: Foreign Languages, 2019. – 124 p.
2. Neologism // URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/neologism/>
3. Neologisms // Online Etymology Dictionary. URL: <https://www.etymonline.com/search>
4. O'Hanlon M.E. Forecasting change in military technology, 2020-2040 // Brookings. September 2018. URL: <https://www.brookings.edu/research/forecasting-change-in-military-technology-2020-2040/>

КАТЕГОРИЯ ЗНАЧЕНИЯ ТЕРМИНА «МЕТОДИКА»

Алиева Айше Эдемовна

Старший преподаватель, Гулистанский государственный педагогический институт

Аннотация. В статье отражается понятие термина в методике преподавания ИЯ, раскрываются основные характеристики семантической категории в определении термина «методика», анализируются способы классификации понятий в методике преподавания ИЯ.

Ключевые слова: методика, методический термин, категория значения, логико-понятийный аппарат, дифинитивная функция, профессиональная коммуникация.

Преподавание иностранных языков становится актуальной сферой деятельности благодаря процессам глобализации и межкультурной коммуникации. В связи с этим большое значение приобретает сфера профессиональной коммуникации специалистов в области преподавания иностранных языков (ИЯ), а терминология методики преподавания ИЯ является важным аспектом развития межкультурной и профессиональной коммуникации.

Как известно, методика преподавания ИЯ-наука о преподавании иностранных языков, направленная на обеспечение социальной политики государства. Поэтому категориальный аппарат методики преподавания ИЯ должен ориентироваться на сам образовательный процесс и его участников [Вохрышева, Рябцева 2016, С. 24]. Категориальный аппарат, таким образом, определяется технологией обучения, отвечающую на вопросы, чему обучать (*категория содержания обучения*) и как обучать (*категория организации обучения – приемы и упражнения*) в соответствии в ведущей в данном методе лингвистической, психологической или дидактической теориями, а также *главных участников учебного процесса учителя и учащихся, изучающих иностранный язык* в определенных целях, в определенных языковых и социальных условиях, где весь процесс детерминирован статусом изучаемого языка в данном социуме. Соответственно, категориальный аппарат методической терминосистемы взаимообусловлен социальным контекстом, в котором происходит обучение ИЯ [Ловцевич 2008, С.220]. С.Ж.Душаева по этому поводу пишет, что интеграция приёмов и методов в обучении ИЯ развивает самостоятельное и творческое мышление студентов, что также приемлемо в контексте содержания обучения ИЯ [Душаева 2020- С.35].

Д.А. Моргун даёт следующее определение категориального значения терминосистемы методики преподавания ИЯ: «Категориальным значением является такое понятие, которое не только замещает вещь, но и анализирует вещь, вводит эту вещь в систему сложных связей и отношений» [Моргун 2014, С. 143-146].

Одновременно, категориальное значение анализирует, абстрагирует, обобщает схожие признаки терминов в методике преподавания ИЯ. Категориальное значение терминологических единиц методики определяет логико-понятийный аппарат данной науки. Значение считается основной характеристикой языкового знака, имеющего терминологические свойства, присущие методике преподавания ИЯ [Головин 1985, С.4]. Значение определяется через фиксацию результатов познания в методической науке [Звегинцев 1996, С.34-37]. Значение термина раскрывается посредством Академик В.В. Виноградов в своих исследованиях уделяет особое значение дефинитивной функции терминов в качестве их главной особенности. Значение термина раскрывается через определение этого значения. В.В. Виноградов говорит, что «нелогично говорить о лексическом значении термина в общепринятом смысле этого слова» [Виноградов 1988, с. 32]. Следуя определению Х. Фельбера, считаем, что категория значения методической терминосистемы определяется посредством определенных понятий, выражаемых условным символом(термином)в области преподавания языков [Felber 2002, С. 54]

Таким образом, категория значения методического термина взаимосвязана с развитием понятийно-терминологического аппарата методики. Чем точнее определение методического термина, тем прозрачнее категория его значения в данной сфере. По справедливому замечанию В.В. Краевского, «...неточности и противоречия в употреблении категорий, понятий и терминов, неоднозначная их трактовка неизбежно приводят к запутанности и неточности изложения, влекут за собой смысловые потери, порождают непонимание одних ученых другими» [Краевский 2002, С. 3.] В авторитетном словаре методических терминов подчеркивается, что «...в методике преподавания языков, являющейся частной дидактикой по отношению к педагогической науке, остро ощущается отсутствие единых общепринятых подходов как отбору важнейших понятий, так и к их определению» [Азимов 2010, С.3]

Термин «методика обучения иностранным языкам» является неоднозначным. Педагогическая энциклопедия насчитывает девятнадцать определений данного термина. Его первоначальное значение относится к греческому слову *methodike*, что обозначает «совокупность способов целесообразного проведения какой-либо работы». (от греч. *methodikē*). 1 Педагогическая наука, теория обучения той или иной дисциплине. 2. Совокупность форм, методов и приемов работы учителя, т. е. «технология» профессионально-практической деятельности преподавателя. 3. Применительно к преподаванию языка принято разграничивать общую М. – занимается изучением закономерностей процесса обучения языку независимо от условий обучения; частную М. – исследует закономерности и особенности процесса обучения языку применительно к конкретным условиям и контингенту обучения; специальную М. – исследует особенности обучения конкретному виду речевой деятельности, аспекту языка либо компоненту системы обучения (Источник: Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам)).

Данное определение термина «методика» раскрывает категорию содержания и организацию обучения ИЯ.

Другое определение термина «методика» используется для обозначения совокупности приемов, способов и методов работы отдельных преподавателей иностранных языков; учебную дисциплину и теоретический курс, который осваивается студентами в целях формирования их профессиональной компетентности для будущей педагогической деятельности; самостоятельную научную дисциплину.

Методика (от греч. *methodike*) – способ достижения определенной цели; совокупность способов целесообразного проведения какой-либо работы; отрасль педагогической науки, исследующая закономерности, правила и приемы обучения соответствующему учебному предмету (осуществления воспитательной деятельности). Понятие рассматривается достаточно широко:

Данное определение показывает, что термин «методика» определяет совокупность способов целесообразного проведения какой-либо работы. Поэтому в данном случае понятие термина раскрывается через категорию участников образовательного процесса и способов его организации. Прослеживается дефиниции методики как отрасли науки в целом, так и отдельные разделы области знаний, а также знания о конкретных способах осуществления какой-либо деятельности.

Таким образом, категория значения методического термина- важнейшая характеристика в системе терминов, позволяющая объединить их в семантические группы или категории на основе их логико-понятийного аппарата, относящегося к методике преподавания ИЯ.

Литература:

1. Азимов Э. Г., Щукин А. Н. (2010). Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам) -М.: ИКАР.
2. Виноградов В.В. (1984). Слово о грамматике и словаре.-М: Наука
3. Вохрышева Е.В., Рябцева С.С. (2016). К вопросу о методической терминологии английского языка. *Успехи современной науки*. 6(12). –С.24
4. Головин Б. Н. (1985) Проблема предметной и понятийной отнесенности лингвистических терминов (на материале терминов синтаксиса)-М.: Наука.
5. Душаева С. Ж., Унгарова И. Г. (2020) Использование межкультурных коммуникаций и интегрированного обучения. *Academy*, 6 (57). - С.35
6. Звегинцев В.А. (1996). Мысли о лингвистике. -М., С.34-37

7. Краевский В.В. (2002). Педагогика и ее методология вчера и сегодня. *Педагогика*, 2. - С. 3.
8. Ловцевич Г. Н. Трехуровневая схема компаративного анализа англоязычных и русских терминов методики преподавания иностранных языков (2008). *Известия ВГПУ*, 2
9. Моргун Д. А. (2014). «Методическая терминология: базовые системообразующие модули». *Филологические науки. Вопросы теории и практики*, 7(2). - С. 143-146.
10. Felber H. (2002). Terminology Manual.- Paris: UNESCO.
11. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). Педагогическая энциклопедия. <https://didacts.ru/termin/chastnaja-metodika.html>

INTERNET MULOQOTINING KOMMUNIKATIV XUSUSIYATI

Ahmedova Kamola Kudratovna
UrDU, tayanch doktorant

Annotatsiya: Quydagi maqolada so'ngi yillarda keng ommalashib borayotgan onlayn muloqot shakli hamda ushbu jarayonga xos bo'lgan kommunikativ xususiyatlarga to'xtalib o'tiladi.

Kalit so'zlar: kommunikatsiya, kommunikan, nutqiy muloqot, intonatsiya, emotsionallik, lisoniy noverbal hodisa.

Lisoning har qanday vazifasi uning kommunikativ jarayonda faollashuvida namoyon bo'ladi[1; 39]. Shunday ekan, lisoniy faoliyatning kommunikativ xususiyatlari, ushbu xususiyatlarni yuzaga keltiruvchi turli omillarni o'rganib chiqish tilning ijtimoiy mohiyatini ochib berish uchun muhim sanaladi. Biror bir tilde so'zlash oddiygina ushbu tildagi gaplarni tuzishdan iborat bo'lib qolmasdan, balki shu yo'sinda ma'lum turdagi ijtimoiy faoliyat ijrosidir. Axborotlarni yetkazish jarayoniga nisbatan kommunikatsiya tushunchasi qo'llanilib, u lotincha “communication”, “communico” so'zlaridan olingan bo'lib “umum bilan qilaman, bog'layman, muloqot qilaman” ya'ni, muloqot, fikr almashish kabi ma'nolarni anglatadi. Zamonaviy o'zbek tilshunosligida nutq subyekting tildan foydalanish faoliyati bilan bog'liq muammolarni o'rganishga jiddiy e'tibor qaratilayotganligi quvonarli, ayniqsa, pragmatika va kognitiv yo'nalishda olib borilayotgan tadqiqotlar til birliklarining kontekst, nutq vaziyati, muloqot egalari kabi omillar bilan bog'liq xususiyatlariga aniqlik kiritmoqda.

Kommunikatsiya so'zining ma'lum bir qat'iy terminologik ma'no-mazmunini belgilab olish borasida turlicha ta'riflar, qarashlar mavjuddir. Xususan, “Энциклопедия социологии” lug'atida nisbatan to'liqroq ta'rif keltirilib o'tilgan: “Kommunikatsiya – 1. Adresant niyati, muloqot kanallari, kodlash va uni ochish, tarkib (mazmun), samaradorlik, nazorat, vaziyat, adresatni o'z ichiga olgan axborot uzatish jarayoni. 2. O'zaro tushunish maqsadida odamlar o'rtasida belgilarni uzatish orqali amalga oshiriladigan muloqot, muloqot akti. 3. Turli xil muloqot tizimlari orqali ma'lumot almashish[2]. Shuni ham alohida ta'kidlab o'tish joizki, kommunikatsiya jarayoni nafaqat so'zlar, balki gazetalar, kitoblar, filmlar, radioeshittirishlar va shu kabi boshqalar orqali ham amalga oshishi mumkin.

Kommunikatsiya kommunikativ aktlardan hosil bo'lib, uning tashkil etuvchilari kommunikanlar, kommunikatsiyani vujudga keltiruvchi muallif, ma'lumotni qabul qiluvchi esa retsipient hamda mazkur vazifani amalga oshirishda xizmat qiluvchi vositalar kommunikatsiya vositalari (sistemi), deb nomlanadi[3; 19]. Kommunikatsiya ijtimoiy xarakterga ega bo'lib, u jamiyatdagi shaxslarning o'zaro munosabatlariga asoslanadi. Kommunikativ xulq-atvor orqali inson kommunikatsiyasining o'ziga xos bo'lgan jihatlari aniqlashtiriladi. Kommunikativ xulq-atvor

bu – ijtimoiy xulq-atvordir. Subyekt-obyekt munosabatlarining o'zaro ta'siri jarayonida biz faoliyatning kommunikativ turi yoki muloqotga duch kelamiz.

Muloqotni shunchalik ko'p qirrali jarayon ekanligini ta'kidlab, B.F.Parigin quyidagilarni muloqot tarkibiga kiritgan[4; 1]:

- a.) Individlarning o'zaro ta'sir jarayoni;
- b.) Individlarning o'rtasidagi axborot almashinuvi jarayoni;
- c.) Bir shaxsning boshqa shaxsga munosabati jarayoni;
- d.) Bir kishining boshqalarga ta'sir ko'rsatish jarayoni;
- e.) Bir-birlariga hamdardlik bildirish imkoniyati;
- f.) Shaxslarning bir-birlarini tushunishi jarayoni.

Agar lisonidan foydalanuvchi shaxsning muloqot jarayonida qanday harakatlarni bajarishini bilsak, lison kommunikativ vosita vazifasini o'tashi uchun qanday imkoniyatlarga ega bo'lishi va ushbu imkoniyatlarni qay yo'sinda namoyon qila olishini aniqlash mumkin bo'ladi. Ko'rinish turibdiki, muloqot murakkab antroposentrik jarayon bo'lib, unda inson omili yetakchilik qiladi biroq, inson vaziyat va sharoitni, makon va zamonni, tinglovchining xususiyatlari va holatini ham inobatga olmasdan, bu omillar bilan hisoblashmasdan o'z kommunikativ maqsadini amalga oshirishi qiyin.

Lisoniy qobiliyatning o'zi ham kommunikativ hamkorlik uchun darkor, uning shakllanishi kommunikativ ehtiyoj talabidir. Bu ehtiyoj esa, o'z navbatida, ijtimoiy sharoitda, shaxslarning hamkorlikdagi faoliyati jarayonida tug'iladi. Demak, lison haqidagi fanning insoniy munosabatlar va bunday munosabatlarning kechishida lisonning roli, shu rolning ijrosi jarayonida tilning yaratuvchanlik xususiyatlarining namoyon bo'lishi kabi muloqot xislatlari sari yo'l olishi muqarrardir. Kommunikatsiya, muloqot tushunchalari bilan bir qatorda nutqiy muloqot tushunchasi ham yotadi. Nutqiy muloqot deganda – muloqot jarayonida lisoniy va nolisoniy vositalarning birgalikda, hamkorlikda ishlatilishi tushunilib, bu nutqiy muloqotning eng birinchi o'ziga xosligi tushuniladi. Muloqot jarayonini jamiyatdagi shaxslarning o'zaro munosabatlarsiz, fikr almashish vaziyatlarisiz tasavvur qilib bo'lmaydi.

So'zsiz, muloqot jarayonining asosiy maqsadi axborot uzatish va qabul qilish ekan, shu sababli ham kommunikatsiya hodisasiga turli mualliflar tomonidan berilayotgan barcha ta'riflar asosida ijtimoiy kommunikatsiyani insonlarning belgilar vositasida bajaradigan o'zaro “axborot-ma'no hamkorligi” sifatidagi talqini yotadi[1; 49]. Muloqot qilishga shaylangan shaxs avvalambor biror bir maqsadni ko'zlar ekan, unga erishish uchun muloqot rejasini tuzib oladi. So'zlovchida dastlab o'zi axborot berish istagida bo'lgan ma'lum predmet haqida tushuncha, fikr bo'lishi kerak. Bu esa o'z navbatida, matnning nazariy jihatdan konseptual tuzilmasi vazifasini o'taydi desak xato bo'lmaydi.

Muloqotdan kutilgan maqsad oddiygina axborot almashish bilan chegaralanib qolmasdan, axborot uzatishdan “hamkor”ga ta'sir o'tkazish, uni biror narsaga ishonitirish, bo'ysundirish, harakatga undash maqsadi ham kutilishi ehtimoldan holi emas. Bundan tashqari, semiotiklarning o'zlari e'tirof etgan liklaridek, aloqa vositasi bo'lmish belgilar so'zlovchi tomonidan o'z maylini, birovni yoki biror narsani yoqtirishini, noroziligini, hayratini va boshqa ruhiy tuyg'ularini izhor etish uchun ham qo'llanishini ham bilamiz. Lisoniy muloqotning huddi shu jihatlari e'tiborga olingandagina semiotik tizimning qismlari o'zaro dinamik, harakatchan munosabatda bo'lishini tasavvur qilish mumkin bo'ladi.

Muloqot tushunchasini kommunikatsiya tushunchasidan farqlash lozim, kommunikatsiya – tirik va o'lik tabiatdagi tizimlar o'rtasida axborot almashinuvi anglatib, hayvonlar o'rtasidagi signallar almashinuvi, insonning texnik vositalar bilan aloqa qilishi – bularning barchasi

kommunikatsiya sanalib, muloqot esa faqat insonlar o'rtasidagina amalga oshirilishi mumkin bo'lgan jarayon hisoblanib, uning muhim bir jihati sifatida – munosabatga kirishuvchilarning o'zaro birgalikdagi harakati – nutq jarayonida faqat so'zlar bilan emas, balki harakatlar bilan ham muloqot yuritishdan iboratdir. Shuningdek, bu ikkala tushuncha borasida yana ko'plab qarashlar, farazlar mavjud bo'lib, ularning ko'pchiligida muloqot tushunchasining kommunikatsiya tushunchasiga nisbatan ancha keng ma'no kasb etishi alohida ta'kidlangan.

Lisoniy muloqot asosan, til orqali amalga oshirilib, qo'shimcha belgi tizimlari (masalan, maktub, sms, telegramma, telefon, videotelefon orqali muloqot, surdomuloqot) ham shu muloqotni amalga oshirishga xizmat qilishi nazarda tutilgan bo'lsa, kommunikatsiya esa ma'lumot yetkazishda qatnashuvchi kanallarni ifoda etadi: telekommunikatsiya, radiokommunikatsiya, pochta, telegraf, internet tizimi va hokazo.

Muloqot tarkibiy jihatdan kommunikativ (muloqot ishtirokchilarining o'zaro axborot almashinuvi), interaktiv (suhbatdoshlarning bir-biriga ta'siri) hamda ijtimoiy perseptiv (kommunikantlarning muloqot mobaynida bir-birlarini anglashi, idrok etishi) elementlardan tashkil topgan. Demak, muloqot jarayoni davomida kishilar o'zaro ma'lumot almashadilar, bir-birlariga o'zaro ta'sir o'tkazadilar hamda bir-birlarini his qiladilar, anglaydilar.

Internet taraqqiyoti hatto mavjud virtual makondagi kommunikativ jarayonga ham katta ta'sir ko'rsatmay qolmadi.. Ushbu muloqot shakli og'zaki so'zlashuv muloqotidan ancha farq qiladi. Muloqotning bunday ko'rinishi yuqorida keltirib o'tilgan lisoniy omillar orqali nutqning hissiy-ekspressivligini ifodalaydi. "Har qanday nutq harakatdir, bu harakat esa, albatta, ma'lum intonatsiya bilan qo'shilib, qorishib yuzaga keladi: nutqning toni, sur'ati, pauzalari, tonning balandligi va kuchi gapning mazmuni va emotsionalligi talabidan kelib chiqqan holda o'zgarib, tovlanib turadi..., intonatsiya nutqiy muloqotda situativ pragmatik tizimning sof tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, muloqot jarayonida lisoniy verbal vositalar bilan barobar qo'llaniluvchi lisoniy noverbal hodisadir"[5; 224].

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, muloqot jarayoni murakkab ijtimoiy hodisa sanalib, o'zaro muloqot kishilik jamiyati shakllanishining eng asosiy omili sanaladi. Har qanday faoliyat turi mobaynida kishilarda muloqot qilishga bo'lgan ehtiyoj tug'iladi. Bu jarayon ko'p qirrali jarayon bo'lib, bunda aloqa-munosabatning kommunikativ jihati alohida ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh. Safarov. Pragmalingvistika. – Toshkent, 2008.
2. Энциклопедия социологии, 2009.
3. Muhabbat Qurbanova, Ma'rufjon Yo'ldoshev, Matn tilshunosligi, Toshkent: "Universitet" 2014.
4. K.N.Abbasova, M.M.O'rmonova. Muloqotda noverbal vositalarining kelib chiqish tadqiqi. O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali 12-son.
5. Jamolxonov H. O'zbek tilining nazariy fanetikasi. – T.: Fan, 2009.

THE APPEARANCE OF ACCOUNTING AND AUDITING TERMS

Azimova Dildora Makhmudjanovna

PhD student, Namangan Institute of Engineering and Technology

Annotation: This article tells about the history of the emergence of accounting and auditing terms in English and Uzbek. Changes in the meaning of the studied terms and compatibility with other words are also shown.

Key words: terms, accounting, audit, translation, derivative words.

The emergence, formation and development of the terminological system of accounting and audit is directly related to the history of ancient times, in particular the Middle Ages. The term "accountant" appeared in the 15th century and in German, *buck* means a book, *halter* means to hold, that is, literally an accountant. Professionals who keep records are called accountants. In English-speaking countries, accounting is called "accounting".

S.P. As Tolstov rightly noted: "Under the conditions of Central Asia in ancient times ... in a general study of information about the tax system and their structural structures, there is no doubt ... the role of linguistic information is incomparable".

In studies conducted to date, accounting and auditing have been approached in two categories: 1) economic category (R. Campbell, C. McConnell, G. Menkiv, A. Laffer, Lorenz, D. Chernik, A. Voznesensky, V. Glukhov, E. Tait, V. Tverdokhlebov, V. Galkin, S. Fisher, A. Shenk, Y. Abdullaev, D. Gozibekov, E. Gadoev, Zh. R. Zaynalov, Kh. Sobirov and Sh. Toshmatov); 2) social category (D. Shaulov, U. Kan, N. Oblamuradov, F. Tolipov, Kh. Dadaboev, B. Gafurov, R. Nuriev, T. Islamov).

Although there are many studies of terminological systems of different languages in our country and abroad, there are few studies based on their comparison with other languages. Ch.S. Abdullaeva monographically studied economic terms in Russian and Uzbek languages, and A.A. Abdullaeva defended her Ph.D. thesis on a comparative analysis of the vocabulary of the field of international relations based on Russian and Uzbek languages. The scientific work of P. P. Nishonov on the subject of a comparative typological study of the legal terminology of the French and Uzbek languages attracts attention. The problems of translation of terms are studied in detail in G. Terry's doctoral thesis. It studies legal terms on the example of French and German. In these studies, economic terms are considered in a general way. The terms of international relations and legal terms are mainly compared with the Russian-Uzbek, French-Uzbek, French-German languages in a comparative typological aspect. Terms related to accounting and auditing can also be found in copies of scientific, historical and artistic works created by Uzbek scientists, translated into foreign languages, in particular, English.

As you can see, the term "economic accounting" is based on the words "economics" and "accounting".

"Employment" refers to entities that are goal-oriented and have their own base and infrastructure. The subjects considered as an economy are the whole country as a whole, its various structural divisions, such as ministries, agencies, committees, as well as all enterprises, organizations and institutions.

"Accounting" - a system for collecting, registering, grouping and transmitting information about events and processes that have taken place and are taking place at various stages of economic activity, their results, funds of economic entities and sources of funds.

References:

1. Azimova, D. M., va Laptev, I. A. (2017). SEMANTICHESKOE SOOTNOSHENIE SUSHESTVITELNOGO I PRILAGATELNOGO. *Teoriya i praktika sovremennoy nauki*, (5), 1140-1141.
2. Azimova, D. M. (2017). Modelli sootnositelnyh ryadov leksemoy prilagatelnoy v kachestve postoyannogo chlena. *Aktualnye nauchnye issledovaniya v sovremennom mire*, (4-2), 38-40.
3. Azimova, D. (2017). Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. *Teoriya i amaliyot sovremennoy nauki*, (4), 3-5.
4. Azimova, D. M., & Mamadaliyeva, N. A. (2017). Dvoystvennaya priroda angliyskogo glagola. *Teoriya i amaliyot sovremennoy nauki*, (5), 1142-1145.

SIGNS AND SYMBOLS

Khakimova Surayyo Iskandarovna

PhD student

Alisher Navo'i Tashkent State University of the Uzbek language and literature

Abstract. This paper deals with the differences of the signs and symbols because they are interchangeable in language. It explains a general view of signs and symbols with definitions given by several scholars. Therefore, the survey approaches the main peculiarities of signs and symbols which are very expressive value in linguistics.

Key words: semiotics, sign context, sign, symbol, ambiguity.

From the ancient civilization, human has used signs and symbols in order to represent their world through cave paintings and rock art inscriptions, which maintain certain motivations behind these creations, and they are a drive for something important for the way of living. However, the scholars have argued whether sign is the same as symbol or are they have any differences. That's why this issue is always a matter of debate to define it accurately and satisfactorily. To better understand sign and symbol, we might as well cite some semiologists' definitions of them.

Sign and its characters. In dictionary such as CALD, the word “sign” is determined as follows: 1) a notice giving information, directions, a warning, etc.: *a road sign a shop sign*; 2) a movement of the body that gives information or an instruction; 3) a signal that something exists or that shows what might happen in the future; 4) a written or printed mark that has a standard meaning: *+ and - are mathematical signs*; 5) *a device that gives information to people who see it*. Moreover, the semioticians have cited the sign in their understanding:

Ancient Roman philosopher Saint Aurelius Augustinus said, “A sign is a thing which, over and above the impression it makes on the senses, causes something else to come into the mind as a consequence of itself.”

American philosopher and semiologist Peirce said, “A sign is something which stands to somebody for something in some respect or capacity.”

Another American philosopher and semiologist Charles Morris said, “A sign 'stands for' or 'represents' something other than itself.” From the perspective of behavioral sciences, he formulated more precisely for something to be a sign: If anything, A, is a preparatory-stimulus which in the absence of stimulus-objects initiating response-sequences of a certain behavior-family causes a disposition in some organism to respond under certain conditions by response-sequences of this behavior-family, then A is a sign.

Italian semiologist Umberto Eco said, “I propose to define as a sign everything that, on the grounds of a previously established social convention, can be taken as something standing for something else.”

French semiologist Roland Barthes had a special opinion of sign: As soon as there is a society, every usage is converted into a sign of itself.

Japanese semiologist Yoshihiko Ikegami said, “When something acts as a substitute to stand for something else, its function is called 'symbolic function' and something which has this function is called 'sign'.”

Soviet linguistic semiologist Zinoviev said, “A sign is something in a specific relation. It contains no thought and it is impossible to contain any thought...the meaning of sign is not embodied by itself but by something beyond itself.”

Soviet psychologist Leontief said, “A sign is neither a real thing nor a realistic image and it is a mode which summarizes the functional characteristics of things.”[Wang, 2020:36])

It is clear that sign is analyzed philosophically, linguistically and psychologically. Therefore, scholars who hold semiotic theory believe that sign is designed for structures of consciousness or function which have no connection with material of sign. It has symbolic or specific factor which makes it closer to the material. In other words, a sign is a visual or auditory direct representation of meaning, such as *road signs or a sound* indicating an event or action. For example, a picture of a dog and a cat with banned line indicates that here is not a pet-friendly area. (Photo 1)

Photo 1.

Photo 2.

Photo 3.

Symbol and its characters. We focus on one of the most efficient expressive language tools, namely, a symbol. Th dictionary, the word “symbol” is determined as follows: 1) a sign, shape, or object that is used to represent something else: *heart symbol*; 2) something that is used to represent a quality or idea: *water is a symbol of life*; 3) a number, letter, or sign used in mathematics, music, science, etc.; 4) An object can be described as a symbol of something else if it seems to represent it because it is connected with it in a lot of people's minds. (CALD)

E. G. Pedersen has put emphasis on the main theories about the symbol and collected several definitions of it given by some scholars.

M. Mancaş defined symbol as follow: “the name of an object, conventionally chosen to designate a whole class of objects, an abstract notion or a predominant feature that it can be related to”.

For Gabriela Duda, the symbol is “the analogous relation between an aspect of the ideal world and an element of the visual material world”.

The symbol is seen as “a concrete sign which, by the disclosed representations or by the suggested similarities, it conventionally designates something different from what it is”.

Rodica Zafiu defined that the symbol is “a concrete image, which has its own significance, but on account of a certain specific correspondence, another abstract sense is identified”.

According to L. Hjelmslev, the symbol is a non - sign, a monoplane entity, and for Ferdinand de Saussure, the symbol is a “transmission error of some words which first had their very direct sense”. [Pedersen, 2015:4])

M. Erin states that symbols are abstract or subjective, and they require interpretation, such as a cross can be symbol as it represents Christianity and universally accepted.

Symbol is widely studied in Uzbek linguistics and literature, A.Sharapov, M.Jo'rayev, K.Xolmuhamedova have researched on the basis of symbols. According to A.Sharapov, symbol is an image that two writers from different outlook create different images. Symbol has polysemy; it needs social atmosphere. [Sharapov A., 1978:71]

E.Kurganov stated that symbol and metaphor are not the same, the writer can change and create the metaphor, yet symbol is stable, the writer can suit his text to the symbol. [Atayev Sh., 2012:33]

S.Mamajonov defined that symbol is a poetic detail that has an image, it is a lasting wing of poetry.[Mamajonov S. 1978:21].

Based on the several definitions, we can define that symbol has many meanings, and its interpretations may vary as people perceive it differently.

When it comes to comparison, they are not interchangeable. This is because a symbol like *a cross, a dove, a ring, etc.* can have a complex meaning and differs from one person to another based on their experience, culture, upbringing, schooling, and so on. It conveys deep message between addressee and addresser, yet it needs social convention to interpretation. For instance, a dove means peace, a ring means a commitment. Everything (animal, plant, fruit and so on) can be symbol. However, sign is an indicator or marker for something very specific, very concrete and, in general, unambiguous in meaning, so it is universally accepted. For instance, the sign of no smoking conveys only “smoking is banned here” everywhere. (Photo 2)

Moreover, sign is wider than symbol, every symbol can be sign, but not all signs can be symbol. Sometimes these words can be used as a synonym like *dollar symbol and dollar sign*. (Photo 3)

In the following table, the main features of sign and symbols are defined in detail.

Definitions	
Sign is a language, and it is used to communicate between people.	The symbol represents something that certain groups of people accept
Features	
Signs are informative, advisory, mandatory, prohibitory, and warning.	Symbols are abstract or subjective
Meaning and interpretation	
A sign has only one meaning, and it is mandatory to all.	A symbol is targeted towards only a certain group of people and not be mandatory for all to follow.

In conclusion, signs and symbols are graphical presentations; a sign is a broader term indicating something to warn people while symbol is a part of a sign that can be interpreted in different ways as its meaning may not be universally shared by different people.

References:

1. Atayev Sh.(2012). Simvolik vositalarning nemis tilidan o'zbek tiliga berilishi. Filol. fan. dok. ... diss.- Toshkent. 33-b.

2. Mamajonov S., (1978). Ranglar va ohanglar.-T.:Adabiot va san'at.- 21-b
3. Martise, Erin. (2022, Sept. 05). What Is The Meaning Behind Dreams About Ferrets or Weasels? penandthepad.com. Retrieved from <https://penandthepad.com/meanings-dreams-ferrets-weasels-8769728.html>
4. Pedersen, E. G. (2015). Semantics of the Symbol: Main Theories About the Symbol and the Themes of Symbols in Alexandru Macedonski's Poetry. Procedia - Social and Behavioral Sciences, 180, 586–592. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.02.164>
5. Wang, M. (2020). Linguistic Semiotics (T. 3). Springer Singapore. <https://doi.org/10.1007/978-981-15-3246-7>
6. Sharapov A., (1978). Olam ichra olamlar : Risola.- T.: Adabiyot va san'at nashriyoti. 71-b
7. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/>

O'ZBEK VA INGLIZ QURILISH TERMINOLOGIYASINING ETIMOLOGIYASI

Rahmonberdiyeva Saida Abdulmuxamat qizi

NamMTI doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek va ingliz arxitektura va qurilish terminologiyasi yoritilgan. Shuningdek, ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi ikki yoki undan ortiq mustaqil ma'noli so'zlarning grammatik va sintaktik yo'l bilan yaratilgan ayrim qadimiy atamalarining etimologiyasini tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: qurilish va arxitektura, qurilish atamaları, tizimlashtirish, ixtisoslashtirish, atama hosil qilish, umumlashtirish, me'moriy ma'no.

O'zbekistonda haqiqiy ilmiy terminologiyaning shakllanishi 1930-yillardan boshlandi. Bunda “Markaziy Komitet” tomonidan “Yangi alifbo va terminologiya” katta imkoniyat olib keldi. Ushbu qo'mita ishtirokida ilk ruscha-o'zbekcha terminologik lug'atlar, o'quv qurollari yaratildi. Bu vaqtga kelib terminologiyaning nazariy masalalarini o'rganishga qiziqish katta edi. Asosan U.L. Ursunov, S. Ibragimova va bir qator boshqalar tadqiqotchilarning asarlarida terminalogiya bo'yicha ma'lumotlar uchrardi.

Keyinchalik S.Ibrohimov umumiy nom ostida 3 qismdan iborat “Farg'ona shevalari kasbiy lug'ati” suvoqchilik/pichoq yasash, qulf yasash, deb nomlangan monografiya yaratdi. Ilmiy nuqtai nazardan, xususan, I. Ibrohimovning tadqiqotlari, suvoqchilarning lug'atini o'rganishga bag'ishlangan, uchun katta ahamiyatga ega edi. Qurilish atamalarining paydo bo'lishi ushbu asarda keng yoritib berilgan.

Keyingi yillarda «nazariy masalalarni yechish»da ko'p ishlar qilinib, ilmiy ishlar yozilgan, monografiyalar, ko'plab maqolalar, bir qancha dissertatsiyalar himoya qilindi. Masalan, S.Usmonov, R.Doniyarov kabilarni maqola, risola va monografiyalari, H.B.Bazarova, T.Tursunova va boshqalar, R.Doniyarovlarning doktorlik, dissertantlari kabilardir.

Sanab o'tilgan monografiyalar, broshyuralar, maqolalar va dissertatsiyalar nashr etilgan lug'atlar, shubhasiz, terminologiyaga oid masalalarni nazariy jihatdan yechishga va amaliy nuqtai nazar chuqur ilmiy fikrlashga yordam beradi. Ammo hozirgacha o'zbek tilining qurilish terminologiyasi bo'yicha alohida tadqiqot o'rganilmagan. Ayni paytda tezkor qurilishni rivojlantirish, uni sanoat tarmoqlaridan biriga aylantirish, mexanizatsiyalash va avtomatlashtirishning keng qo'llanilishi birinchi navbatda atamalarda aks ettirilgan. O'z-o'zidan ma'lumki, bu o'zgarishlar terminologiyaning ushbu bo'limida sodir bo'lmoqda. Qurilish mavzusi

qurilish va arxitekturaga bag'ishlangan, ya'ni maxsus ilmiy ishlarda, tarixiy va etnografik tadqiqotlar alohida asarlarda ham ma'lum darajada o'z aksini topgan.

Bunga misol tariqasida A.K. Pisarchikning "Farg'ona xalq hunarmandlarining qurilish materiallari va qurilish texnikasi XIX asr - XX asr boshlarida vodiylar" monografiyasini ajratib ko'rsatishimiz mumkin. Shunday qilib, A.K. Pisarchikning ishida qurilish atamalarini qurilishi misolida etnografik nuqtai nazardan me'morchilik Farg'ona vodiysi etimologiyasi haqida yetarli ma'lumotlar mavjud.

Uning fikricha, quruvchilar leksikonida va Farg'ona vodiysi va O'zbekistonning bir qator boshqa viloyatlarida istiqomat qiluvchilar o'zbekcha turkcha terminlar bilan, fors-tojikcha/devol, loy, ayvon, peshayvon va h.k. ishlatiladi va aralash tojikcha-o'zbekcha va o'zbekcha-tojikcha atamalar: qush sinch, du sinch kabilardan ham foydalanilgan. A.K. Pisarchikning tadqiqot ishlaridan ma'lum bo'ladiki, Samarqand me'morlar evor, devor, shift qurishda quyidagi atamalardan foydalanganlar: sandhari – katta g'ishtdan qurilgan poydevor, xishtfarch — g'isht bilan qoplangan pol, devol — taxta devor, bolodori - eshik romining ustki nuri, zaborrav // zavarrav – yuqori to'sinlardan bog'lash, chorchub - to'rtta nurdan iborat kvadrat yoki to'rtburchaklar, vassa - plitalar - buzilgan perchesning yarmi yoki uchdan bir qismi, buyra - qamish o'rimi va boshqalar.

Muallif qurilish san'atining qismlarini qadimdan hozirgi kungacha batafsil tasvirlaydi. Eng muhimi A.K. Pisarchikning tadqiqot ishlari aholining kundalik hayotida ko'p uchraydigan qurilish dorun-внутренний городской дом, mehmonhona - гостинная для мужчин, zinai minori-минаретная над входной калиткой va boshqalar. A.K. Pisarchikning tadqiqot ishi qiziqarli, chunki u arxitektura detallari, badiiy va bezak texnikasini bildiruvchi atamalar soni kattalikni aks ettiradi. Bunday atamalarga, xususan: bolari vassajut - otkrytyy balochnyy kiradi: болари вассажут - открытый балочный потолок, болори лула - балки круглого сечения, мадохил - плоскость среза, образующая трехполостную фигуру, пилтава - ваза в виде фитилей, тахмон - ниша для хранения постели, токча/уреца - глубокая узкая ниша, гирех - арабески, геометрический орнамент, багдоди - род двери, дарвоза - ворота и мн.др

Yuqorida aytilganlar bizga quyidagi xulosani beradi: terminologiya masalalari

nafaqat rus tilida lingvistik tadqiqot ob'ekti sifatida doimiy nuqtai nazardan, balki boshqa xalqlar tilshunosligida ham o'zbek tilida ham jadal o'rganiladi. Shunga qaramay, qurilish terminologiyasi, kelib chiqishi qadimgi uzoq o'tmish, hali maxsus lingvistik tadqiqot ob'ektiga aylanmagan davrlarga borib taqaladi. Agar biz ingliz tilining terminlarini ko'rib chiqsak, so'z ma'nolarining ixtisoslashuvi bilan bog'liq bo'lgan alohida faoliyat sohasi sifatida bilib olishimiz mumkin. O'rganilgan atamalar qatorida 10 ta leksik birlik mavjud edi. Ularning barchasi ancha eski, oxirgisi 1835 yilda paydo bo'lgan. Ulardan birinchisi - kulon - arxitektura detali bo'lib, u 1835 yilda yaratilgan. kulon shakli 1322 yilda keng tarqalgan "kulon" dan yaratilgan. Слово volume со значением «объем» в 1621 г. приобрело специальное значение «внутренний объем здания». В 1626 г. слово fret (прямоугольный орнамент) образованное от значения «дамская сетка для волос из драгоценных камней» специальное значение «архитектурный орнамент из пересекающихся прямоугольных линий, лепнина на потолке. Термин lucarne со значением «отверстие на чердаке или в крыше для пропуска света» в 1631 г. Приобрел значение «круглое небольшое окно в классическом фронте».

Dizayn atamasi - me'moriy dizayn - 1644 yilda paydo bo'lgan umumiy ma'nosi "reja, loyiha". 17-asrning o'rtalarida, "rang" ma'nosini anglatuvchi uzoq vaqtdan beri mavjud bo'lgan ingliz so'zidan "arxitekturada rang berish" ma'nosida atama shakllangan. Bu atamalarning barchasi lotin, yunon va fransuz tillardan olingan.

References:

1. Nishonov P. French and uzbek terminology : Philol. Can.diss.abstract - Tashkent, 2009. - 26 p.
2. Polivanov E.D. Russian grammar in comparison with the Uzbek language. Tashkent, 1934.–182s.
3. Paluanova H.D. Ecological terminology derivational-semantic features (Uzbek, Karakalpak, English and Russian): DSc diss. abstract - T., 2016. - 88 b.
4. Proshina A.A. Modeling a bilingual dictionary-thesaurus in economics: Abstract of the thesis. diss. philol. Sciences. - Ekaterinburg, 2008. -23 p.
5. Pisarchuk K.. Some system discrepancies between Russian and English terms and their reflection in translation. Abstract cand. of Philol. Sciences. - M., 1974. - 30 p.

MUAMMOLI MATNLAR LINGVISTIK EKSPERTIZASI BOSQICHLARI

O'ralov Elyor Normanovich

Tadqiqotchi, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada muammoli matnlar tahlilida tilshunos ekspertning vazifalari, ekspertiza bosqichlari va bahsli matnlar turlari haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, muammoli matnlar doirasiga kiruvchi reklama matnlari, tovar belgilari haqida izoh berilgan.

Kalit so'zlar: muammoli matn, lingvistik ekspertiza, fonoskopik ekspertiza, Товар belgilari, reklama matnlari.

Mamlakatimizdagi turli muammolar: anonim yozishmalar; savdo markalari va intellectual mulkka nisbatan ko'chirmachilik holatlari; insoniyat yoki jismoniy shaxsga nisbatan tuhmat, haqorat, tahdid, da'vat kabi tushunchalarga aniqlik kiritish kabilar bilan shug'ullanuvchi lingvistik ekspertiza sohasi amaliy tilshunoslikning rivojlanayotgan yo'nalishlaridan sanaladi. Matn bilan bog'liq vaziyatlarda lingvistik belgilar muallif ongining pragmatik dasturini ifoda etadi. Bunda nafaqat qo'lyozma, balki istalgan ko'rinishdagi axborot tashish funksiyasiga ega birliklar matn muallifi haqida tegishli axborotlarni to'plashga imkon beradi. Dalillarning yetarli emasligi tufayli ko'pgina jinoyatlar muammoli bo'lib qolmoqda. Shuningdek, sud-huquq tizimida mavjud ekspertizalar orqali aniqlash imkoniga ega bo'lmagan anonim xatlarni, endilikda, lingvistik bilimlar orqali tahlil qilish mumkin. Bu esa muallifning muayyan identifikatsion belgilarini aniqlash va gumonlanuvchilar sonini kamaytirish, mavjud kriminalistik matnlarga lingvistik bilimlarni tatbiq etish kabi masalalarga yechim bo'la oladi. Bu borada malakali mutaxassislar – lingvist ekspertlarga bo'lgan talabning ortib borish holatlari tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

Muammoli matn qay vaziyatlarda yuzaga kelishi mumkin:

- matndagi leksik birliklarni noaniq semantik talqin qilish natijasida yuzaga keladigan taassurot;

- axloqiy qoidalarga nomuvofiq tarzda ijro etilgan jismoniy yoki yuridik shaxsni haqorat qilish, ma'naviy olami yoki obro'siga zarar yetkazish, shon-sharafini kamsitish, qadr-qimmatni pasaytirish kabi masalalarga qaratilgan yozishmalar⁶².

Bunday matnlar tahlilida tilshunos-ekspertning vazifasi nimadan iborat? Avvalo, matndagi leksik birliklarning semantik mohiyati o'rganiladi. Umuman, matnda shaxs obro'-e'tiboriga daxl qiladigan leksemalar mavjudmi? Matnning mohiyati ijobiy yoki salbiy xarakterga ega ekanligi aniqlanadi. Keyingi bosqichda esa har bir leksik birlik semantik-sintaktik jihatdan tahlil qilinadi. Ulardagi fonetik va morfemik birliklarga, hatto tinish belgilari va intonatsiyaning (agar ovozi xabar tarzidagi yozishma bo'lsa) ahamiyati ham tubdan o'rganiladi.

⁶² Вепрева И. Т., Купина Н. А. Экспертный лингвистический анализ спорного текста : учеб.-метод. пособие / М-во образования и науки Рос. Федерации, Урал. федер. ун-т. — Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2018. — 22 с.

Bahs-munozarali matnni tahlil qilishda tilshunos quyidagilarga amal qiladi:

- 1) Matnning adabiy tilga muvofiqligini aniqlash; kodifikatsiyalangan o'rinlari va uslubiy xususiyatlariga e'tibor qaratish (tilshunoslikdagi 5 ta uslubga mansubligi: ilmiy, badiiy, rasmiy-idoraviy, publitsistik va so'zlashuv)⁶³;
- 2) matndagi noadabiy leksik va morfologik birliklarni aniqlash;
- 3) milliy tilga emas, o'zlashma qatlamga oid birliklarning mavjudligiga e'tibor qaratish.

Keyingi bosqichda agar matnda adabiy til bilan bog'liq bo'lmagan nutqiy birliklar mavjud bo'lsa, mutaxassis fundamental tilshunoslik bilimlariga tayanib, turli mavzudagi lug'atlar asosida matn tarkibiy qismlarining semantiksini aniqlaydi hamda qay doraga mansub birliklar ekanligini belgilaydi. Masalan, matnda dialect, kasb-hunarga aloqador birliklar; ma'lum ijtimoiy qatlamga oid jargon va argolar, vulgar, parazit so'z kabilar bo'lishi mumkin.

Sud-lingvistik ekspertizasiga bo'lgan ehtiyoj quyidagi o'rinlarda ko'p uchraydi:

- Tuhmat, haqorat, nizo, tovlamachilik, mualliflik huquqi va turdosh huquqlarning buzilishini oshkor qilish masalasida;
- Jinoiy va fuqarolik ishlari bo'yicha sud muhokamasida sharafni himoya qilish bo'yicha da'volar, qadr-qimmat va ishbilarmonlik obro'si, mualliflik huquqi va boshqalarni himoyalashda;
- Arbitraj nizolar – mualliflik huquqi va turdosh huquqlarning buzilishi, shartnomalarning talqini, protokollar, xo'jalik aylanmasi hujjatlari va boshqalarni aniqlashda⁶⁴;

Ekspertiza quyidagi asosiy vazifalarni bajarishni o'z ichiga oladi:

1. Tahlil obyektni aniqlash
2. To'laqonli tahlilni amalga oshirishda ish bo'yicha jalb qilinadigan axborot manbalari doirasini aniqlash. Bunda, odatda, tahlil sud tomonidan taqdim etiladigan materiallar bilan cheklanadi.
3. Lingvistik axborot manbalari doirasini aniqlash: normativ lug'atlar, normativ grammatikalar, ma'lumotnomalar, nazariy ishlar.
4. Matnlarning vakillik korpuslaridan foydalanish imkoniyatini aniqlash va boshqalar. Bunda matndagi ma'lumotlar muayyan manbadan sutrukturaviy o'zgarishlar asosida shakllatirilganligini aniqlash. Bu, asosan, g'oyaviy ko'chirmachilik vaziyatlarida yuzaga keladi.
5. Huquqiy hujjatlar – qonun matnlaridagi g'aliz, takrorlanuvchan va matn semantikasiga, umuman, aloqador bo'lmagan jummalarni aniqlashdir.

Ushbu vazifalar asosida muammoli matnlar ham, anonim yozishmalar ham tahlil qilinishi mumkin. Muammoli matn keng qamrovli tushuncha sanaladi. Qay yo'nalishga aloqador matnlar bahs-munozarali va muammoli bo'lishi mumkin? Tadqiqotchilarning fikricha, publitsistik uslubga doir og'zaki va yozma nutq shakllariga oid yozishmalar eng salmoqdor obyektga aylanmoqda⁶⁵. Chunki televideniya va ommaviy axborot vositalaridagi nutqiy vaziyatlarda muammoli o'rinlar ko'p uchramoqda. Ammo reklama matnlari, tovar belgilari, mahsulot va tashkilot nomlarida ham muammoli nutqiy hosilalarni uchratish mumkin. Masalan, mashhur Adidas kiyim-boshga aloqador tovar belgisi abidas tarzida qayta nomlangan holda targ'ib etilishi. Bu bir qaraganda muammoli birlikka o'xshamaydi, ammo ishlab-chiqariladigan mahsuloti aynan kiyim-boshga aloqador ekanligi, tikuv-bichimdagi o'xshashliklar jamiyatga o'zgacha taassurot beradi. Mashhur nom ostida sifatsiz mahsulotlarning ishlab chiqarilishi aholi o'rtasida ishonchsizlikni yuzaga keltiradi. Aslida jahon bo'yicha sifatli mahsulot ishlab-chiqaradigan Adidas firmasining obro'yiga salbiy ta'sir

⁶³ Скребнев Ю. М. Очерк теории стилистики. Горький : ГГПИИЯ, 1975. С. 34.

⁶⁴ Воронцова Т.А. Речевая агрессия: вторжение в коммуникативное пространство / Т.А. Воронцова. – Ижевск: Издательский дом «Удмуртский университет», 2006. – 252 с.

⁶⁵ Вепрева И. Т., Купина Н. А. Экспертный лингвистический анализ спорного текста : учеб.-метод. пособие / М-во образования и науки Рос. Федерации, Урал. федер. ун-т. — Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2018. — 40 с.

o'tkazadi. Shuningdek, reklama matnlari, ayniqsa, og'zaki shakldagilariga e'tibor qaratilishi lozim. Bu masalada olimlar shuni aytishadiki, og'zaki shakldagi reklama matnlarida muammoli vaziyat yuzaga kelmasligi uchun ular dekodlanishi lozimdir. Ya'ni reklama efirga uzatilayotgan paytda ularning yozma varianti ham taqdim etib borilishi lozimdir.

Muammoli matnlarning shunday bir shakllari mavjudki, ular jamiyat va davlat ahamiyatiga molikdir. Bu siyosiy nutq sanaladi. Tashviqot, targ'ibot kompaniyasi faoliyatida, qonun loyihalarining muhokama jarayonida yuzaga keladigan og'zaki va yozma matnlar muammoli bo'lishi mumkin. Bunda tilshunos-ekspert uchun material sifatida quyidagilar xizmat qilishi mumkin: ruxsatsiz mitinglardagi og'zaki nutq va shiorlar, tarqatilgan varaqalar muhim tahlilga aylanadi.

Muammoli matnda tilshunos-ekspert uchun bahsli deb topilgan ma'lumotlar yashirin yoki oshkor tarzda beriladi. Aksariyat hollarda ayni muammoli deb topilgan sema yashirin tarzda beriladi. Bunday paytda "muammoli" tushunchasiga aniqlik kiritish lozim. Shunday matnlar borki, ulardagi leksik birliklarning semantikasi insoniyat axloq-odobi, sha'ni va g'ururiga ta'sir o'tkazadi. Bunday matnlardagi g'oyaviy qarashlar muammoli sanaladi. Yana shunday matn turlari mavjudki, undagi uslubiy, imloviy, punktuatsion, sintaktik, grammatik shakllarida nomuvofiq holatlarni kuzatish mumkin. Shunday vaziyatda matnning semantikasi emas, balki strukturasi bilan aloqador tarzda muammoli, bahsli vaziyat yuzaga keladi. Har ikkala holatda ham o'rganilayotgan obyektning yechimi tilshunos-ekspert⁶⁶ tomonidan aniqlanadi.

Bunda tahlil hajmiga ko'ra quyidagi usullar mavjud:

- asosiy (to'liq matnli) ekspertiza – bunda matn to'la holda o'rganiladi, uning turi aniqlanadi (anonim, muammoli);
- qo'shimcha tekshiruv – matndagi so'zlar, iboralar, iboralar ma'nolarini talqin qilish, ularni fonetik, leksik-semantik, morfemik-morfologik jihatdan o'rganish; matn mavzularini aniqlash: qonun matnlari, rasmiy va shaxsiy xatlar, hujjatlar kabilar kiradi.

Muammoli matnlarni tahlil jarayoniga ko'ra quyidagi tahlil usullari mavjud:

- Fonetik ekspertiza – reklama matnlari, ommaviy-axborot vositalariga oid og'zaki va yozma nutqiy hosilalarga oid tahlil;
- Morfologik ekspertiza – tovar belgilarini tahlil qilish uchun mo'ljallangan;
- Diskursiv ekspertiza – ma'ruzachining kommunikativ niyatlarini aniqlash, o'rganish, ekstralingvistik omillarni hisobga oladigan matnlarga aloqador tahlil.

Ekspertiza obyektlariga ko'ra lingvistik ekspertizaning 3 asosiy turi mavjud:

1. Yozma matnni tekshirish. Turli xil usullari mavjud. Ekspertiza maqsadiga qarab:
 - Morfologik tahlil – tovar belgilarilarining o'xshashligi va farqlarni aniqlash;
 - Sintaktik tahlil – gap qurilishida so'zlar orasidagi sintaktik aloqalarni aniqlash;
 - Semantik tahlil – matnda haqorat so'zlarning borligi, yo'qligini o'rganish;
 - Lingvistik tahlil – matn muallifini aniqlash⁶⁷;

Shuningdek, tilshunoslikda yozma matnni tekshirishda quyidagi nazariy yo'nalishlar nazarda tutiladi⁶⁸:

- Lingvistik-semantika – so'z va iboralarni izohlash semantik jihatdan tahlil qilish, ulardagi ma'noviy ko'chishlar, ramziy ifodalar va shakl va ma'noviy bir xilliklarni aniqlash;

⁶⁶ To'rayeva D.A. O'zbek tilidagi shaxsiy yozishmalarda noadabiy unsurlarning hududiy xoslanishi: Filol. fan bo'yicha fals.dokt. (PhD)... diss. – Qo'qon, 2022. – 137 b.

⁶⁷ Белоус Н.А. Конфликтный дискурс vs конфликтный текст / Н.А. Белоус, Н.В.Осколкова // Вестник СанктПетербургского университета. – 2007. – Сер. 9. Вып. 4. Ч. II. – С. 96-107.

⁶⁸ Yuqoridagi asar.

- Lingvistik pragmatika – lingvistikadagi tadqiqot sohasi bo'lib, unda nutqda lingvistik birliklarning ntqiy vaziyat va sharoitga ko'ra ishlashi o'rganiladi, nutqning kommunikativ maqsadi, yo'nalishi kabilar aniqlanadi;
 - Nutq ta'siri nazariyasi – nutqning psixik va ekspressiv ta'siri, qabul qiluvchiga yuzaga keladigan emotsional vaziyatini yuzaga keltiruvchi omillar o'rganiladi;
 - 2. Argumentatsiya nazariyasi – bahsli matnlarni yuzaga keltiruvchi barcha omillar aniqlanadi. Bunga aksariyat hollarda ovozi nutqni tekshirish, ya'ni fonoskopiya: akustik nutqning xususiyatlari, ko'pincha, nutq muallifini aniqlash uchun akustika, fonetika, fonologiya vositalaridan foydalanishga oid ishlar kiradi.
 - 3. Og'zaki-vizual ekspertiza – matn va tasvirning kombinatsiyasi aniqlash, ya'ni og'zaki va og'zaki bo'lmagan komponentlar, matn va rasmning mutanosibligi, masalan savdo belgilari, shiorlar, televideniya reklamalari – bularning bari tahlil obyekti bo'la oladi. Demak, bu ekspertizada tahlil obyekti – matn va tasvirning kombinatsiyasi, ya'ni bunda matn semantikasi va tasviriy komponentlarning mutanosibligi yoki nomuvofiqligini aniqlashdir.
- Muammoli yozishmalar xoh og'zaki, xoh yozma shaklda bo'lsin lingvistik ekspertiza uchun muayyan obyekt bo'la oladi. Bunday yozishmalar turi va mavzusi jihatdan farqlanadi. Sababi ayrim muammoli yozishmalar sud jarayonida muhokama etilmaydi. Ular: reklama matnlari, tovar belgilari, taskilot nomlari, ishlab-chiqarilgan mahsulot kabilardagi atab qo'yilgan nomlarga oid imloviy, punktuatsion, uslubiy, morfemik-morfologik kamchiliklarga aloqadordir. Ammo shunday muammoli matnlar ham mavjudki, ulardagi nomlar bevosita jismoniy yoki yuridik shaxsning ijtimoiy mavqei, mualliflik huquqi, obro'-e'tiboriga dahl qiladi. Bunday shaxs nufuziga ta'sir o'tkazuvchi muammoli matnlarlar tahlili sud jarayoni orqali amalga oshiriladi. Bundan maqsad esa insoniyat haq-huquqlari va manfaatlarini himoyalashdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Вепрева И. Т., Купина Н. А. Экспертный лингвистический анализ спорного текста : учеб.-метод. пособие / М-во образования и науки Рос. Федерации, Урал. федер. ун-т. — Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2018. — 22 с.
2. Скребнев Ю. М. Очерк теории стилистики. Горький : ГГПИИЯ, 1975. С. 34.
3. Воронцова Т.А. Речевая агрессия: вторжение в коммуникативное пространство / Т.А. Воронцова. – Ижевск: Издательский дом «Удмуртский университет», 2006. – 252 с.
4. Mengliyev B., To'rayeva D.A. Anonim yozishmalarda hududga aloqador til birliklarining lingvistik tahlili.// №10/2022. Huquq va burch.
5. To'rayeva D.A.O'zbek tilidagi shaxsiy yozishmalarda noadabiy unsurlarning hududiy xoslanishi: Filol. fan bo'yicha fals.dokt. (PhD)... diss. – Qo'qon, 2022. – 137 b.
6. Белоус Н.А. Конфликтный дискурс vs конфликтный текст / Н.А. Белоус, Н.В.Осколкова // Вестник СанктПетербургского университета. – 2007. – Сер. 9. Вып. 4. Ч. II. – С. 96-107.

KOMPARATIVISTIKA VA PARALLEL KORPUS

Shaxribon Musurmankulova

GulDU doktranti

Annotatsiya. Maqolada komparativistikaning qadimiy soha sifatidagi xususiyatlari, lingvistik komparativistikaning o'rganish masalalari, qiyosiy-tarixiy tilshunoslik bilan teng ma'noda qo'llanishi yoritilgan. Komparativistikada qardosh tillar aniqlanishi va shu asosda ularning bir asos tilga borib taqalishi haqidagi qarashlar ilgari surilishi ta'kidlangan. Komparativistika taraqqiyotini ta'minlovchi omillar, jumladan, korpus lingvistikasi imkoniyatlari izohlangan. Komparativistikaning rivojlanishida parallel korpuslarning muhim o'rin tutishi ko'rsatib berilgan.

Parallel korpuslarning tillarni avtomatik qiyoslash imkoniyati mavjudligi uni komparativistika bilan bog'lashi asoslangan.

Kalit so'zlar: kompartivistika, lingvistik komparativistika, qardosh tillar, asos til, qiyosiy-tarixiy grammatika, korpus, parallel korpus, o'zbek-turk parallel korpusi, o'zbek-turk frazemalari parallel korpusi.

Komparativistika keng ma'noda turli madaniyatlar, adabiyotlar o'rtasidagi aloqamunosabatni ifoda etadigan termin sifatida qo'llanadi. Shu bois tilshunoslik doirasidagi komparativistikani farqlash uchun “lingvistik komparativistika” termini ishlatiladi. Lingvistik komparativistika – qiyosiy-tarixiy tilshunoslikning keng tarqalgan ikkinchi nomlanishi bo'lib, tillarni genetik xususiyatlariga, kelib chiqishiga, qardoshligiga ko'ra qiyoslaydi. Bir-biriga o'xshash tillarni qardosh tillar sifatida baholab, ularning ildizi bir qadimiy, bobotilga borib taqalishini asoslaydi. Komparativistika eng qadimgi sohalaridan biri bo'lib, turli yondashuvlar asosida taraqqiy etib bormoqda. Bugungi kunda komparativistikani rivojlantiradigan, shu soha doirasidagi muammolarni hal qilishga yordam beradigan va o'rganish masalalarini yoritadigan sohalaridan biri korpus lingvistikasidir. Korpus lingvistikasi turli ko'rinishlardagi korpuslarning tuzilishi, shakllanishi va ma'lumotlar bazasi bilan shug'ullanadigan zamonaviy yo'nalishdir. Korpuslar lingvistik tadqiqotlarni takomillashtirishdagi manba sifatida ham qiymatga egadir.

Korpus lingvistikasining dunyo miqyosida shakllanishi XX asrning 60-yillariga to'g'ri keladi. Korpus lingvistikasining shakllanishi mashina tarjimasiga bilan bog'liq. A.N.Baranov [Baranov, 2001], V.P.Zaxarov [Zaxarov,2005], Y.V.Nedoshivina [Nedoshivina,2006], K.Boyarskiy [Boyarskiy,2013], N.Kozlovalar [Kozlova,2013] korpus, uning turlari, o'ziga xos xususiyati, korpus tuzish tamoyillari borasida tadqiqot olib borishgan.

Korpus turlari A.Baranov, V.Zaxarov tadqiqotlarida tavsiflangan. Korpuslar saqlash shakliga ko'ra (ovozli, yozma, aralash), matn tiliga ko'ra (bir va ko'p tili); janriy mansubligiga ko'ra (adabiy, dialektal, og'zaki, publitsistik, aralash), korpusga kirish imkoniyatiga ko'ra (erkin, tijorat korpuslari, yopiq); maqsadiga ko'ra (tadqiqiy, illyustrativ); dinamikligiga ko'ra (dinamik (monitor), turg'un); qo'shimcha axborotga egaligiga ko'ra annotatsiyalangan (teglangan) va teglanmagan kabi guruhlariga ajratilgan [Zaxarov, 2005:48].

Korpuslar matnning ifoda tiliga ko'ra ikki xil bo'ladi: bir tildagi matnlar korpusi; parallel matnlar korpusi.

Bir tildagi matnlar korpusi o'z ichida kichik guruhlariga ajratilgan: sarlavhali korpuslar, tadqiqotlar korpusi, illyustrativ korpuslar, sohaga doir korpuslar, mualliflik korpuslari, publitsistik matnlar korpusi, lingvodidaktik (ta'limiy) korpuslar.

Parallel matnlar korpusi badiiy asar, qo'llanma, ommaviy axborot vositalari, turli xil hujjatlarning ikki yoki undan ko'p tillardagi elektron ko'rinishlaridir. Masalan, Gigaword corpora: ingliz, arab, xitoy tillarini qamrab olgan bo'lib, 2 milliard so'zdan tashkil topgan. Aquis ommunautaire dunyodagi eng katta parallel matnlar korpusidir.

Hozirda rus tili bilan ingliz, nemis, yapon, fin, slovak tillaridagi matn xususiyatlarini aks ettiruvchi parallel korpuslar yaratilgan [Raxmonova,2020:30].

Parallel korpus – bu L1 tilidagi asl matnlar to'plamini va ularning L2 ... Ln tillardagi tarjima matnlar to'plamlarini o'z ichiga olgan korpus. Aksariyat hollarda parallel korpus faqat ikkita tildagi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

Parallel korpuslar bilan chambarchas bog'liq bo'lgan “komparativ korpuslar (taqqoslash mumkin bo'lgan korpuslar)” bo'lib, ular janr, mavzu bo'yicha o'xshash, ammo bir xil tarkibga, shaklga ega bo'lmagan ikki yoki undan ortiq tillardagi matnlardan iborat bo'ladi. Parallel matnlar

korpusi ikki tilli– bilingual (o'zbek-ingliz, rus-ingliz) va ko'p tilli– multilingual (rus-ingliz-fransuz) bo'lishi mumkin. Boshqacha aytganda, ular ikki yoki undan ortiq tildagi matnlardan iborat bo'ladi. Ular bir yo'nalishli, ikki tomonlama yoki ko'p yo'nalishli bo'lishi mumkin:

1. Bir yo'nalishli – bir tilgagina tarjima qilishga yo'naltirilgan korpuslar; masalan, nemis tiliga tarjima qilingan inglizcha matn;

2. Ikki tomonlama – ikki til orasidagi o'zaro tarjimaga moslashgan korpuslar; masalan, nemis tilidan inglizchaga va aksincha ingliz tilidan nemis tiliga tarjima qilingan matnlar;

3. Ko'p yo'nalishli – multilingual, turli tillarga tarjima qilishga moslangan korpuslar; masalan, nemis, ispan, fransuz va boshqa tillarga tarjima qilingan inglizcha matnlar.

Parallel korpus matnini qayta ishlash jarayonida o'zbek tilidagi frazemalarning turk tilidagi muqobil variantlari aniqlandi. Parallel matnlarni moslashtirish juda muhim, chunki tarjima jarayonida “tabiiy” tarjimani yaratish uchun tarjimon tomonidan matnga ishlov berilishi, muayyan qismlar birlashtirilishi, o'chirilishi, qo'shilishi yoki qayta tartiblanishi mumkin. Asl matn va uning tarjimasini solishtirish uchun matnlar orasidagi muqobillikni o'rnatish kerak. Moslash jarayonida mos atoqli otlar, raqamlar va boshqa jihatlar mutanosibligi ko'pincha yo'nalish nuqtasi sifatida ishlatiladi. Parallel korpus matnlari o'rtasidagi muvofiqlik darajasi matn turiga qarab o'zgaradi. Masalan, badiiy matn tarjimonga rasmiy matndan ko'ra ko'proq erkinlik berishi mumkin.

O'zbek-turk parallel korpusi o'zbek va turk tillariga xos tipologik va madaniy farqlar va o'xshashliklarga asoslanadi va bu tillar haqida batafsil ma'lumot beradi. Parallel korpuslar komparativistika taraqqiyotidagi muhim bosqich hisoblanib, komparativ tilshunoslikning bir qator masalalari parallel korpuslardan foydalanib hal qilinadi. Uzturkfraz parallel korpusi tarjimashunoslikda o'zbek va turk tilini solishtirib o'rganish imkoniyatini beradi. Parallel korpus tarjimonlarga o'zbek tili va turk tili o'rtasidagi tarjima ekvivalentlarini topishda ham yordam beradi. O'zbek-turk parallel korpusi frazemalar chastotasi, frazema bilan omonim bo'lgan birikmalar haqida ma'lumot beradi. Bu korpus tarjimonlarga turk tilida to'g'ridan-to'g'ri ekvivalenti bo'lmagan so'zlar yoki iboralar uchun tizimli tarjima strategiyalarini ishlab chiqishda ham amaliy yordam beradi. So'nggi paytlarda avtomatik tarjima tizimlari uchun baza ishlab chiqishda parallel korpuslardan tobora ko'proq foydalanilmoqda.

O'zbek-turk parallel korpusi tarjima jarayonlaridagi qiyinchiliklarni ham bartaraf etadi. Tarjima jarayonidagi eng qiyin vaziyat– bu tarjima qilinayotgan tildagi frazemalarning, turg'un birikmalarning aynan muqobilini topishdir. Manba va maqsad til matnlari o'rtasida barqaror birikmalarning to'liq tarjima ekvivalenti kam uchraydi. O'zbek va turk tillaridagi frazemalar o'xshash jihatlarga ega bo'lsa ham turli semantik doiralarga yoki kontekstlarga tegishli bo'lishi mumkin. Frazemalar tarjimasining qiyinligini quyidagilar bilan izohlash mumkin:

1. Frazemalar murakkab struktur-grammatik xususiyatga ega bo'ladi, ya'ni ikki va undan ortiq komponentdan tashkil topadi. Bu esa mashina tarjimasi uchun bir so'z tarjimasiga qaraganda murakkab hisoblanadi.

2. Frazemalar komponenti shakl va mazmun jihatdan aloqador bo'ladi, ko'p hollarda ma'lum bir grammatik shakllar orqali bog'lanadi.

3. Frazemalar komponentlari ma'nosidan yaxlit, uyg'un yangi lug'aviy ma'no yuzaga keladi. Bu ma'noni anglash esa avtomatik tarjima jarayoni uchun qiyin kechadi.

4. Frazemalarda madaniy belgilar, qarashlar, qadriyatlar o'z ifodasini topgan bo'ladi. Bu jihat ma'noga ham ta'sir ko'rsatadi.

Parallel korpuslar tarjimashunoslik va komparativ tilshunoslikda markaziy o'rin tutadi. Parallel korpuslarning ko'pida bo'lganidek, o'zbek-turk parallel korpusiga ham foydalanish uchun qulay konkordanslar orqali kirish mumkin. Konkordans tizimidagi qidiruv o'zbek va turk tillaridagi

hodisalarini tahlil qilish jarayonini osonlashtiradi. Korpusning bu imkoniyati til o'rgatish uchun boy materiallar manbasi sifatida xizmat qilishini ta'minlaydi.

Uzturkfraz parallel korpusi statistik mashina tarjimasini tizimlari uchun o'quv ma'lumotlari sifatida xizmat qiladi.

Tilshunolar ma'nodagi nozik farqlardan xabardor bo'lish uchun parallel korpuslardan foydalanishlari muhim. Parallel korpuslardan korpusga asoslangan (ikki tili) lug'atlarni loyihalash uchun tobora ko'proq foydalanilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Баранов А.Н. Введение в прикладную лингвистику. – М.: Эдиториал УРСС, 2001.
2. Боярский К. Введение в компьютерную лингвистику. – Санкт-Петербург, 2013.
3. Захаров В.П. Корпусная лингвистика. Учебно-методическое пособие. – Санкт-Петербург, 2005.
4. Козлова Н.В. Лингвистические корпуса: определение основных понятий и типология. Вестник НГУ. Серия: Лингвистическая и межкультурная коммуникация. 2013.Т.11.Выпуск 1.
5. Недошивина Е.В. Программы для работы с корпусами текстов: обзор основных корпусных менеджеров. Учебно-методическое пособие. – Санкт-Петербург. – 2006.
6. Рахмонова А. Ўзбек тили миллий корпусини яратишдаги компьютер усуллари. Филол.фан. фалс.д-ри. ...дисс. – Тошкент, 2020.

OGAHIY TARIXIY ASARLARIDA SHAHAR TUSHUNCHASI BILAN BOG'LIQ ISTILOHLAR VA ATOQLI OTLAR

Ahmedova Marhabo Farhod qizi

mustaqil tadqiqotchi, Urganch davlat universiteti

Annotatsiya. *Maqolada Muhammad Rizo Ogahiyning “Riyozi-d-davla” asarida tilga olingan shahar tushunchasi bilan bog'liq istilohlar, atoqli otlar va ularning o'ziga xos jihatlari haqida so'z yuritilgan. Muallif ushbu asar atoqli otlari tahlili o'zbek tarixiy onomastikasi tadqiqida muhimligini ko'rsata olgan.*

Kalit so'zlar: *onomastik ko'lam, istilohlar tahlili, tarixiy onomastika, tarixiy asar onomastikasi, asarda shaharlar tarixi.*

“Riyozi-d-davla” Muhammad Rizo Erniyozbek o'g'li Ogahiy qalamiga mansub tarixiy asarlar silsilasidagi birinchi mustaqil kitobi bo'lib, asarning bu qadar betakror va benazirligi unga keyinchalik “voqe'ot-u futuhot ta'lifi va tarix tasnifi...” “mavrusiy xizmat va qadimiy hifrat” [1] bo'lib qolishiga zamin hozirladi.

Xiva xonligining Allohqulixon davridagi (1825 – 1842-y.y.) eng muhim, tabiiyki, u bilan bog'liq holda atrof mamlakatlar hayotiga oid ayrim voqealarni qamrab olgan bu asarni muarrix 1844-yilda Muhammad Ya'qub mehtarning homiyligida yozgan. Asarda davrning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy ahvoli, xonlik va qo'shni hududlarda yashovchi turli etnik birliklar munosabati, harbiy safarlar, diplomatik munosabatlar bayoni, ma'rifiy masalalar, ayrim siyosiy arboblarning, mashhur shoir, adib, faqihlar zikri, hududlarning tabiati, ko'plab mavze va manzillar tavsifi kabilarning mavjud.

Masalan, Ogahiy asarda o'sha paytda 33 yoshida bo'lgan “Ost-Hindiston” kompaniyasi josusi Abbotning Xivaga kelishi haqida shunday yozadi: “Ma'lumi xotiri ashraf bo'lsunkim, chun hamul yil zulq'ada oyining o'n beshida Hindustondin Haybat sohib otlig' ingliz elchisi kelib ostonbo'sliqg'a musharraf bo'ldi” [2].

Bu to'g'rida Muhammad Yusuf Bayoniyning “Shajarayi xorazmshohiy” asarida mufassal ma'lumotlar keltirilgan [3].

Ogahiyning mazkur asari boshqa solnomalari qatori o'z davridan beri muxlis va tadqiqotchilar e'tiborini jalb etib keladi. Jumladan, o'tgan asrning boshlaridayoq Miyon Buzruk Ogahiy tarixiy asarlari xususida maqola e'lon qilgan [4]. A.K.Borovkov esa "Материалы по истории туркмен и Туркмении. II." (– S. 427-475)da "Извлечения из "Рияз ад-давля"ni e'lon qilgan.

"Riyozi-d-davla"ning tarixiy asar sifatida tadqiqi amalga oshirilgan monografik ish O.Mutalov tomonidan bajarilgan [5]. Olim qayd etganidek, Xiva xonligi tarixnavisligining yirik tadqiqotchisi Y.Bregel fikricha, Xiva xonligi bo'yicha yaratilgan ko'plab asarlar Munis va Ogahiy qo'lyozmalaridan foydalanilmagani uchun ilmiy jihatdan mukammal tadqiqotlar qatoriga kirmaydi. Asarning ayrim jihatlari lingvistik tadqiqi A.O'rozboyev ishlarida kuzatiladi [6]. Ushbu muhtasham yodnoma hali adabiy, falsafiy jihatdan o'z tadqiqotchilarini kutmoqda.

Asarning tili, badiyati va boshqa jihatlari xususida ko'p gapirish mumkin. Biz quyida asardan olingan bir kichik parcha misolida fikrimizni muxtasar ifodalashga harakat qilamiz.

O'zbek adabiyotshunosligida Shermuhammad Munis va Muhammad Rizo Ogahiy tarixiy asarlari adabiy turi va janri masalasiga oid bir necha qarashlar mavjud. Hatto ularni tarixiy asar emas, tarix asari, ya'ni tarix bayon qilingan asar deb nomlash to'g'ri bo'ladi (S.Ashirboyev), degan fikrlar o'rta tashlanmoqda. Mulohazalarning hech biri Ogahiy ("Firdavsu-l-iqbol"ning katta qismi Munisga tegishli ekani ma'lumligi bois alohida ta'kidga hojat yo'q) qalamiga mansub asarlarga beriladigan baho, olingan va olinadigan xulosa, ma'lumot va hokazolarga hech qanday ta'siri yo'q bo'lgani sababli bir qadar besamardek tuyulsa ham, ilmiy haqiqat nuqtayi nazaridan masalaga oydinlik kiritish zarurati bor. Shuning uchun N.Shodmonov "Shohidu-l-iqbol"ga yozgan so'zboshining katta qismini asar adabiy turi va janri masalasiga bag'ishlab, bu borada bildirilgan fikrlarni umumlashtirilib tahlil qilgan [7]. Muallif tomonidan bildirilgan mulohazalar, chiqarilgan xulosalar Ogahiyning barcha tarixiy asarlariga tegishli, deb hisoblash to'g'ri bo'ladi.

Ogahiy tarixiy asarlari, jumladan, "Riyozi-d-davla"da shaharlar tarixi, madaniy meroslari, obidalariga aloqador ma'lumotlar majmu'i hamdir. Masalan, xonning Rafanikdagi hovlisi ta'rifida o'qiymiz: "Chun ul hazrat Rafanik qariyasi hududidakim, holo hamul mavze' diyori Xivaq zayyanallohu bi-l-adli va-n-nasaqning toza bino topg'an shahrining ichida qolibdur, bir raboti oliy bino qildurub erdikim, asosi istehkomi "ka'annahum bunyanun marsusun" [8] ta'rizig'a sodiq va bog'i bemisole barpo etdurub erdikim, aning sahni bahjatiltizomi "Irama žāti-l-imādi-llatī lam yuxlaq mišluhā fi-l-bilādi" [9] tavsifi muvofiq erdi. Fazoyilmaob, kamolotintisob Muhammad Qilichbekkim, hamul zamonning zabardast shuarosidin erdi, ul havliy binosig'a bu ta'rixni aytibdur.

Ta'rix:

Shohi olampanoh-u dinparvar
Kard barpo imorate chu Eram.
Soli ta'rix in bino Rojih
"Qasri jannatnishon" namud raqam.

Ta'rixning tarjimasi:

"Olampanoh-u dinparvar shoh Eram kabi bir imorat yaratdi. Rojih bu binoning ta'rixini "Qasri jannatnishon" – "Jannatday ko'rinishli qasr" deb yozib qo'ydi".

Rojih beki mazkurning taxallusidir.

Ta'rix:

Havliyi farxundafol-u xushbino,
Sar basar rohatfizo-u pursafo.
Barcha devori chekib gardung'a bosh,

Mehr yuzin zarrasi aylab xarosh.
 Jumla burji charxi a'lodin,
 Kungiri avji Surayyodin.
 Har taraf anda qusuri dilkusho,
 Bog'i jannat qasri yanglig' xushhavo.
 Ollida topib bino dahlizlar,
 Nashoh-u davlat bila labrezlar.
 Toqi ayvoni bag'oyat dilpazir,
 Keldi adno shamsasi mehri munir.
 Keldi ayvonlar sutuni bemisol,
 Sidayi Tubo kabi farxundafol.
 Har sutun toshi topib andoq safo,
 Kim bo'lub o'ynay getiynamo.
 Sahni ahm boshdir oyoq marg'ub o'lub,
 Sar-basar fayz-u safo birla to'lub.
 Bog'i jannat bog'idek orosta,
 Himmat ahli ko'nglidek pirosta.
 Zeb ila topmish bino devor anga,
 Aql ustodi bo'lub me'mor anga.
 Changali andoqki, sahfa jadvali,
 Qaysi jadvalkim ul o'lg'ay zarhaliy.
 Davrida shamshod-u ar'ar saf tuzub,
 Barcha ra'noliq rusumin ko'rguzub.
 Behisob anda daraxti mevavor,
 Necha turluk meva aylab oshkor.
 Sahnida gullar ochilg'an rang-barang,
 Gul uza sunbul sochilg'an tang-batang.
 Bulbul-u qumri bo'lub dastonsaro,
 Bir-birisidin fuzun tortib navo.
 Salsabiloso oqib jo' har taraf,
 Bog' sahnig'a qo'yub ro' har taraf.
 Havzlar har sori yuz tazyin topib,
 Kavsaroso zeb ila oyin topib.
 Suv alarda shirayi jondin chuchuk,
 Har ne yo'q andin chuchuk, andin chuchuk.
 Vasfig'a yuz agar cheksam raqam,
 Mingidin birni qila olmon raqam [10].

Hamul yil Xivaq shahri ichra Muhammad Amin inoqning madrasikim, cho'bin erdi, ayyom mururi va avom uburi jihatidin ko'hna bo'lub erkan, binosig'a xalal yetib erdi, ul hazrat vaziri a'zam Muhammad Yusuf mehtarga buyurub, ko'hna imoratin yiqturub, yangidin tosh bila bino qildurdikim, bag'oyat xushbino va dilkusho-u pursafodur [11].

Ogahiy tarixiy asarlarida qo'llanilgan istilohlar tahlili ham shahar tarixiga oid ayrim muhim ma'lumotlar taqdim qila oladi. Jumladan, *hokim* حکم istilohi viloyat, ma'muriy hudud hokimi⁶⁹ (masalan, "Ul yerda Marv viloyatining *hokimi*..."; "hokimi odil hukmi bila qilg'an amallari jazosig'a muhtalo...", shuningdek, mamlakat hukmdori ("...chun Buxoro *hokimining* ul noloyiq

⁶⁹ بزرگترین کتابخانه شعر فارسی. لغت نامه. Al-rams. www. mehrahgam.com.

atvori ul hazratniig zamiri futuvzatosoriga muvofiq tushmay...”; “Buxoro *hokimi* Abulfayzxon va Hakim atoliq Elbarsxon va Eshmuhammadbiydin istimdod qildi” ma’nolaridan tashqari qal’a, shahar yoki qo’rg’on hokimi⁷⁰ ma’nosida ham ishlatilgan: “Va lekin Hasanali mirzokim, Mashhad shahrining *hokimi* farmonravosi erdi...” (RD, 260b); “Mashhadi muqaddas *hokimi* Ollohyorxonkim, Osafu-d-davlag’a ishtihor topmishdur, Eron dorulmulkining podshohi Muhammadshoh tarafidin nayobatan jam’i Xuroson viloyatining *hokimi* hukmronidir...” (JVS, 48a); “Daragaz qo’rg’onining *hokimi* oliyshoni Beklarxon...” (RD, 261b)

Shahriyori شهریار so’zi ham mumtoz adiblarimiz tilida “podshoh” ma’nosida ishlatilgan⁷¹. Ogahiy tarixiy asarlarida mazkur so’z ko’p hollarda *xon*ning sinonimi sifatida keladi: “Xorazm mamolikining *shahriyori* sohib ixtiyori...; “*shahriyori* Iskandarshavkat...” (RD, 264a) Ogahiyda ushbu so’z ko’p hollarda monarx ma’nosida emas, ko’chma ma’noda badiiy vosita sifatida ishlatilgan. Masalan, “...oftobi olamtob *shahriyori* xovar sangaridin harakat ko’rguzub...” (RD, 274a) Parchadagi *shahriyori* Xovar – “quyosh” ma’nosidagi parafrizadir. “Riyozi ud-davla”dagi bir o’rinda ushbu so’zning xonga emas, uning inisi Rahmonquliga nisbatan ishlatilgani *shahriyori* so’zining Munis va Ogahiy asarlari tilida “xon xonadonining baland mavqega ega a’zosi”, “boshliq, sardor” tarzida ma’nosi kengayganidan darak beradi:

To’raxon *shahriyori* mulku davlat,

Ki, uldur bu zamon ichra Sikandar. (RD, 256a)

Ogahiy tarixiy asarlarida *shahriyori* so’zi *podshoh*, *xon* ma’nosida ishlatilgan o’rinlar ham uchraydi. M.Mu’inning fikricha, bu so’z eroniy tillarning janubi-g’arbiy guruhiga mansub *shathr* (shahar) so’zi bilan o’zakdoshdir. Haqiqatan ham, *shoh* va *shahar* so’zlari o’rtasida mantiqiy bog’liqlik seziladi. Buni qadimiy manbalar, fors tilining qadimgi davrlaridagi shakl va ma’no taraqqiyoti hamda ushbu so’zning turli eroniy tillarga qiyosi ham ko’rsatadi. *Shahr* شهر pahlaviyda *shahr* (mulk, viloyat), *shathr* (jahon, olam) qadimiy *xshahr* o’zagidan. “Avesto”da bu so’z *xshathua* shaklida uchraydi. O’rta fors tilida *shahr*. Qadimgi hind tilidagi *kshatra* (shahar) so’zi *xshi* – *shohlik qilmoq*, *farmon bermoq*, *qudratli bo’lmoq* o’zagidan hosil bo’lgan. Hozirgi eroniy tillarda mazkur so’z bir-biriga yaqin shakllarda qo’llanadi. Jumladan, islakiy (gilon), farizandiy, yarniy, notanziy tillarida *shâhr*, simnoniyda *shahr*, surxaida *shar*, shahmirzodiyda *shar*, dizfuliyda *shaar* va hokazo [12].

Shuni ta’kidlash lozimki, mumtoz adiblarimiz tilida *shahr* shaklida ikkita so’z mavjud. Biri mazkur forsiy *shahr*. Ikkinchisi oy (mesyats) ma’nosida *shahr* شهر bo’lib, arab tilidan o’zlashgan va *shahura* شهر – *yorimoq*, *porlamoq* fe’li asosida paydo bo’lgan hamda “shuhrat”, “mashhur” kabi so’zlar bilan o’zakdosh hisoblanadi [13]. O’zbek mumtoz adiblari tilida ham monarx mazmunida *shoh* so’zi bilan bir qatorda *shahriyori* so’zi ham keng qo’llanilgan. *Shahriyori* pahlaviy tilida *shahrdar*, “Avesto”da *xshathodara*, Behistun yodnomalarida *shathrdaran* shaklida uchraydi [14]. *Shahrdor* so’zi *shahr* (mamlakat, shahar) va *-dor* (*doshtan* – ega bo’lmoq fe’lining hozirgi zamon negizi) birikuvidan tashkil topgan va keyinchalik *shahriyori* shaklini olgan. Ogahiy tarixiy asarlarida *shahriyori* so’zi *podshoh*, *xon* ma’nosida ishlatilgan o’rinlar ham uchraydi. Masalan, Ogahiy “Riyozi ud-davla”da *xon*ning kemada Amudaryo bo’ylab sayr qilishini quyidagicha ta’riflaydi:

*Shahriyori*imdurmu zavraqda qilur Jayhunni sayr,

Yo quyosh qavsi quzah uzra qilur gardunni sayr.

Qal’a قلعه va *balda* بلدة (o’lka) so’zlari ham shu turdagi so’zlardan hisoblanadi. Ogahiy tarixiy asarlarida ularning ko’plik shakllari *qilo’* قلاع va *bilod* بلاد ham ishlatilgan: “...atrof va aknofdag’i

⁷⁰ بزرگترین کتابخانه شعر فارسی. لغت نامه. Al-rams. www. mehrahgam.com.

⁷¹ بزرگترین کتابخانه شعر فارسی. لغت نامه. Al-rams. www. mehrahgam.com.

qilo' va *bilod* hokimlari..." (RD, 255b) *Qilo' qal'*aning siniq ko'pligi bo'lsa, to'g'ri ko'pligi eski o'zbek tilida *qal'ajot* shaklida ishlatilgan: "Jom julgasining *qal'ajotidin* Umg'on otlig' *qal'akim*, qizilbosh xaylining maskani va irtidod ahlining ma'mani erdi..." (RD, 273a) Ularga sinonim sifatida *kent* كينت so'zi ham ishlatilgan:

To'ldi bori *kentu* dashtu sahro,
Etti unidin falakka g'avg'o. (RD, 256b)

Ko'rinadiki, Ogahiy tarixiy asarlari yurtimiz tarixining turli qirralari qatori shahar tarixi, madaniyat tarixi tadqiqida ham muhim manbalardan sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Muhammad Rizo Erniyozbek o'g'li Ogahiy. Gulshani davlat. Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti fondi. №7572. 4b-varaq.
2. Muhammad Rizo Erniyozbek o'g'li Ogahiy. Riyozu-d-davla. Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti fondi. №5364 // II. 352b – 353a-varaqlar.
3. Muhammad Yusuf Bayoniy. Shajarayi xorazmshohiy. Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti fondi. №9596. 301b – 302 a- varaqlar.
4. Miyon Buzruk. O'zbek tarixiga oid to'rt muhim kitob // Maorif va o'qitg'uvichi. – Toshkent, 1927. № 9-10. – B. 57-61.
5. Mutalov O. Xiva xonligi Olloqulixon davrida. Tarix fan. nom. diss. – Toshkent, 2003.
6. O'razboyev A.D. Ogahiyning "Riyozu-d-davla" asarida ijtimoiy-siyosiy leksika. Filol. fanlari nomzodi ... diss... – Toshkent, 2009. 156 b.; O'razboyev A.D. Ogahiyning tarixiy asarlari leksikasi. Filol. fanlari doktori (DSc) ... diss... – Toshkent, 2018. 248 bet; O'razboyev A. Ogahiyning tarixiy asarlari leksikasi. – Toshkent: Muharrir, 2013. 142 bet; O'razboyev A. XIX asr oxiri – XX asr boshi Xorazm turkiy manbalari leksikasi. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2019. 170 bet.
7. Shodmonov N. Shoh yarlaqagan shohona asar // Muhammad Rizo Erniyozbek o'g'li Ogahiy. Asarlar. 7-jild. Shohidu-l-iqbol. Nashrga tayyorlovchi, so'zboshi va izohlar muallifi N.Shodmonov. – Toshkent: Sharq, 2019. – B. 13 – 24.
8. كَانَهُمْ بَيْنَانِ مَرْصُوصٌ ("...go'yo tutash binolardek saf tortib,..", "Saf" surasi, 4-oyat)
9. رَمَ ذَاتَ الْعِمَادِ الَّتِي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِي الْبِلَادِ ("(Ular) baland ustunli Iram (shahridan) bo'lib, (boshqa) yurtlarda uning o'xshashi yaratilmagan", "Fajr" surasi, 6-7-oyatlar)
10. Muhammad Rizo Erniyozbek o'g'li Ogahiy. Riyozu-d-davla. Nashrga tayyorlovchi, so'zboshi, izohlar muallifi hamda forsiy matnlar tarjimoni filologiya fanlari doktori Abdulla O'razboyev. – Urganch: Quvonchbek-Mashxura, 2021. – B.188-189.
11. Muhammad Rizo Erniyozbek o'g'li Ogahiy. Riyozu-d-davla. Nashrga tayyorlovchi, so'zboshi, izohlar muallifi hamda forsiy matnlar tarjimoni filologiya fanlari doktori Abdulla O'razboyev. – Urganch: Quvonchbek-Mashxura, 2021. –B. 321.
12. شمس الدين محمد بن خلف تبریزی . برهان قاطع. با اهتمام دکتر محمد معین. تهران. امیر کبیر. ۱۳۸۶ . جلد ۳. ص ۱۳۱۴.
13. Носиров О., Юсупов М. Ан-наъим. Арабча-ўзбекча луғат. – Тошкент: Тошкент Ислом университети нашриёти, 2003. – Б. 438.
14. شمس الدين محمد بن خلف تبریزی . برهان قاطع. با اهتمام دکتر محمد معین. تهران. امیر کبیر. ۱۳۸۶ . جلد ۳. ص ۱۳۱۴.

METHODS OF FORMATION OF CARDIOLOGY TERMINOLOGY IN ENGLISH AND THEIR FUNCTIONAL CHARACTERISTICS

Batirova Khurshida Egamberdiyevna

Trainee-teacher, Uzbekistan State World Languages University

Abstract. This article discusses the methods and features of formation of cardiology terminology. The examples of terms were taken from the English language sources. Also, the

importance of Latin and Greek elements in the formation of terms related to cardiology is determined.

Key words: Medical terms, cardiology terms, suffixes, affixes, methods of forming terms.

In recent decades, one of the most active fields of linguistic research has been the description and analysis of scientific and technical terminological systems. The process of simplifying the scientific and technical domain is highly dependent on the reduction of linguistic disunity in professional domains of knowledge; therefore, in contemporary linguistics, research aimed at overcoming language barriers in professional fields of activity is of vital importance. Accordingly, in our country, medical terminology is an important part of terminological research because it has changed a lot over the years and continues to do so.

The constant interest in medical terminology has led to a lot of books and articles about different parts of it, for example, M.N. Chernyavsky (1984), L.A. Tatarinova (1984), G.G. Eremkina (1991), E.V. Bekisheva (1998), L.F. Eltsova (2000), S.L. Mishlanova (2002), L.N. Gushchina (2004), Z.A.

In this article, we'll discuss in depth about cardiology, which is a very important area of medicine. Before we can move on to choosing and describing cardiology concepts, we need to figure out what we mean when we say this is a medical field. Based on how the term was written by D.S. Lotte, we will refer to cardiology terms as verbal (words and phrases) and symbolic (symbols, numbers) units that are used to describe special ideas in the field of medicine and are part of a single terminological system [Lotte 1961:18].

Taking into account that the scope of fixing terms includes both special dictionaries, reference books, collections of recommended terms [Danilenko 1977:15], and a special context [Reformatsky 1967:110-111], we came to the conclusion that it is best to choose medical terms not only from dictionaries, but also from specialized texts in this area. The cardiology terms were chosen by taking random samples from specialized literature in English, while keeping in mind the above requirements for terms.

English terms of cardiology in the following publications were examined: "Heart Disease in Pregnancy" (2011), CardioSource Magazine (2009-2011), "The Human Heart: A Basic Guide to Heart Disease" (2007), "Cardiovascular MR Imaging in Neonates and Infants with Congenital Heart Disease" (2007), "The Atlas of Heart Disease and Stroke" (2004), "Heart Disease: A Textbook of Cardiovascular Medicine" (2001), "Advanced Cardiac (2001) The overall sample size is around 3378 pages.

Based on the study of terms chosen based on how many parts they have, 44% of the 1150 English-language cardiology terms are single-word units, while 56% are phrases with more than one part. Single-component terms are units of language that are made up of just one word. By multicomponent terms, we mean terminological combinations of a stable type with more than two full-valued components that have more than one meaning.

To figure out the main ways to name cardiology terms, S.M. Burdin's classification [Burdin 1958:57] was used, which is based on the idea that words belong to a certain part of speech. According to this, cardiology terms can be represented by a noun, an adjective, or a verb.

The examined terminological system of the English language includes the following terms (the classification is based on the single-component terms of our sample):

- 1) terms expressed by a noun (infarction, ischemia, myocardium, murmur, etc.);
- 2) terms expressed by adjectives (hypo plastic, interatrial, ischemic, myocardial, etc.);
- 3) terms represented by a verb (to beat, to flutter, to contract, etc.) (2.8% of 506 terms).

In the course of a structural-semantic analysis of terminology of cardiology, on the basis of the selected material, the principal ways of term formation in a particular system were determined:

- 1) morphological (affixation, addition, reduction, or truncation);
- 2) syntactic (term length, term construction models);
- 3) lexico - semantic (metaphorization, eponymization, borrowings, and synonymy phenomena)

Based on the definition of the word employed in this study, we have identified the following categories of cardiology terms according to structural type:

- 1) verbal terms:
 - word-terms (one-word words) (chamber, cord; blow, mouth, etc.);
 - phrases-terms (phrases with two components atrial fibrillation); phrases with three components (coronary artery bypass; coronary heart disease, etc.);
- 2) Symbolic terms:
 - chemical element symbols (NO, O₂);
 - Greek alphabet symbols (α -blocker; β -blocker, etc.);
 - numbers mixed with a word (3D angiography; Thromboxane-Ag, etc.).

In the course of a structural-semantic analysis of terminology of cardiology, on the basis of the selected material, the principal ways of term formation in a particular system were determined:

- 1) morphological (affixation, addition, reduction);

Examples: suffixes involved in the formation of adjectives in English cardiology terminology. *-able - unstable, -al - paroxysmal, -ant - concomitant, ary - coronary, -ent - transient, -ic - cardiogenic, -ive - congestive, ory - inhibitory, -ous - anomalous, -ular - cardiovascular, -y - hairy*;

Suffixes for the formation of nouns in the studied terminological system in English: *-ence - competence, -ency - insufficiency, -ent - accident, graph - cardiograph, -ing - pacing, -ion - obstruction, -ism - cardiopaludism, -itis - cardiovalvulitis, -ity - cardiomotility, -ment - alignment, -ness - dullness, -or/er - defibrillator, -osis - cardioidiosis, -ure - premature*;

Prefixes involved in formation of English terminology of cardiology: *auto - autoblood, a - adiasiole, bi - bicuspid, cardi - cardioscope, de - decompensation, dia - diastolic, dis - disfunction, hyper - hypertrophy, hypo - hypokinesia, in - inadequate, inter - interatrial, iso - isorhythm, micro - microphone, non - nonbacterial, out - output, poly - polycardia, pre - precordial, re - replacement, trans - transplantation, tri - tricuspid*;

Addition: *valvuloplasty, artioventricular, atriocarotid, aortopulmonary, branchiocerebral, angioplasty, hemodynamic, angiography, sinuatrial, aortocoronary, aortography, aortosclerosis, vavulography, vavlulopexy, dynamocardiography, echocardiography*;

Reduction: *ASHD - Arteriosclerotic heart disease, CAB - Coronary artery bypass, RA - Right atrium, VPC - Ventricular premature contraction*;

- 2) syntactic (term length, term formation models);

Examples: - N (Noun), - Adj (Adjective), - V (Verb), - Ving (Present Participle), - Ved (Past Participle), - prep. (Preposition)

Adj+N - irritable heart, cardiac malfunction, mechanical heart, anemic murmur, vascular fascicle, etc. N+N - heart seizure, servovalve shunt, shunt procedure, heart sound, blood clot, valve flap, etc. N+prep.+N - irregularity of pulse, tension of blood, apex of heart, cycle of a heartbeat, leakage of blood, dilatation of the aorta, rupture of the aorta, etc. Ping+N - pumping action, descending aorta, ascending aorta, pumping blood, lying heart, sticking valve, leaking valve, etc. Ped+N - oxygenated blood, transplanted heart, etc. Personal name+N - Prinzmetal angina, His

bundle, etc. N+'s+N - soldier's heart, athletic's heart, etc. Adj+ N+ prep. (the)+N - surgical replacement of the valve, right chamber of the heart, etc.

3) lexico-semantic (metaphorization, eponymization, borrowings, and synonymy phenomena).

Examples:

Metaphors in cardiology terms: construction (*valve reconstruction, artificial heart implantation*, etc.), war (*heart block, heart arrest, heart attack*, etc.), sound (*pericardial murmur, pericardial flutter, heart sound, heart tone, pericardial rub*, etc.), mechanism (*aortic dissection, atrioventricular dissociation, atrioventricular contraction*, etc.), technical (*mechanical activity, motor function*, etc.), premises and

Elements (*arch of the aorta, myocardial cell, atrium of the heart, chamber of the heart, vascular wall*, etc.), houseware (*heart sac, balloon catheter*, etc.), clothing and its details (*sinoaortic node, purse-string suture*, etc.)

Eponyms: Dressler's syndrome, Marfan's syndrome, Lutembacher's syndrome, Eisenmenger's syndrome, Taussig-Snell syndrome, Popov's symptom, Fischer's symptom, Friedreich's symptom, Oliver-Cardarelli symptom, Hill-Teissier symptom, Kent's fascicle, Frederick phenomenon, Barlow's disease, Purkinje's fiber.

Synonyms: 1. Orthographic variants: akinesis - akinesia, artery - arteria; dysfunction - dysfunction; hypokinesia - hypokinesis; hyperkinesia - hyperkinesis; anaemia — anemia, etc. 2. Phonetic and orthographic variants: atherosclerosis - arteriosclerosis; lipoproteid - lipoprotein, etc. 3. Word-formation variants: hypoxia - anoxia; hypaemia - anaemia; panarteritis - periarteritis - polyarteritis; dynamocardiography - cardiodynamography, etc. 4. Syntactic variants: acute inflammation of the pericardium - pericardium acute inflammation; accelerated rate of the heart - accelerated heart rate; extreme hypertrophy of the heart - extreme heart hypertrophy; atypical position of the heart - atypical heart position; restriction in blood supply - blood supply restriction, etc. 5. Morphological-syntactic variants: a) Elliptic variants - skipping one of the components of a multi-component term without changing the meaning: sinoatrial node - sinus node, etc.; b) Composite options - options formed by adding words or the basics of a multicomponent term: electrocardiogram - electrogram; cardiac neurosis - cardioneurosis, etc.; c) Abbreviated variants - variants formed by adding parts words of a multicomponent term: electropulse therapy - EPT; left ventricular hypertrophy - LVH; aortic valve AV, etc. 6. Semantic variants: dysfunction (L. *dysfunctio*) - impaired function; fibrinogen (L. *fibra + gentem*) - plasma protein; intoxication (L. *intoxicatio*) - poisoning; akinesia (L. *akinesia*) — immobility; cardiac apex (L. *cardiacus*, L. *apex*) — apex of heart; arrhythmia (L. *arrythmos*) - rhythm disturbance, etc. 7. Conditional ("incomplete") synonyms: heart murmur - heart sound; His band - His bundle; sinoaortic node - sinoaortic nodule, etc.

The primary methods of generating terms of cardiology and their functional characteristics in contemporary medical language are crucially important. The principal techniques of nomination for medical words in this field were as follows:

1) In terms of external shape: - morphological method (affixation, non-affixation, addition, truncation); - syntactic method (term length, term formation models); 2) in terms of internal content: - morphological method (affixation, non-affixation, addition, reduction); - lexico-semantic methodology (terms, borrowings, phenomenon synonyms). Single-component words, and from the perspective of external form, the most productive method for producing terms of cardiology, as in the language system as a whole, is affixation, employing both borrowed and native affixes.

The research made it able to determine that the predominance of derivatives is one of the systemic characteristics of medical language, which extends to vocabulary of cardiology. The practical data obtained during the study can be used in the process of teaching English in non-linguistic universities, in particular for specialties related to medicine, as well as when compiling dictionaries and manuals, can be used by specialists in the field of cardiology and related with its areas.

References:

1. Авксентьева А.Г. Латинский язык и основы медицинской терминологии. Минск: Новое знание, 2007. 318 с.
2. Бекишева Е.В. Специфика процесса образования производных терминов. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Саратов: СГАП, 1991. 14 с.
3. Бурдин С.М. О терминологической лексике // Филол. науки. М.: ВШ, 1958. №4. С. 57 - 64.
4. Гущина Л.М. Сравнительно-сопоставительный анализ медицинских терминов в области онкологии в русском и английском языках. Дис. ...канд. филол. наук. М.: МГОУ, 2004. 158 с.
5. Даниленко В. П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания. М.: Наука, 1977.
6. Дудецкая С. Г. Метафоризация как способ терминообразования (на материале английской терминологии черепно-челюстно-лицевой хирургии и стоматологии). Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Самара: СГМУ, 2007. 25 с.
7. Ельцова Л.Ф. Концепты пространства в медицинской терминологии. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Рязань: РГМУ, 2000. 20 с.
8. Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии. М.: Наука, 1969. 158 с.
9. Мишланова С. Л. Термин в медицинском дискурсе (образование, функционирование, развитие). Автореф. дис. ... докт. филол. наук. М., 2003. 35с.
10. Смирнова Е.В. Структурно-семантический лексикографический аспекты медицинской терминологии (на примере кардиологической лексики) дис. ... кандидат. филол. Наук. Я., 2012.
11. Татаринов В.А. История отечественного терминоведения. Классики терминоведения: Очерк и хрестоматия. М.: Моск. лицей, 1994. 224 с.
12. Чернявский М. Н. Латинский язык и основы медицинской терминологии. М.: Медицина, 2007.

Materials:

1. Alice B. Todd, Margo H. Mosley. Heart disease in pregnancy Oxford Academ. 2011.
2. Brauwld E. Heart Disease: A Textbook of Cardiovascular Medicine, 2001. 6th edition.
3. CardioSource Magazine [Электронный ресурс]. URL: [http://www.cardiosource.org/News - Media / Publications/Cardiology-Magazine.aspx](http://www.cardiosource.org/News-Media/Publications/Cardiology-Magazine.aspx) (дата обращения 11.05.2011).
4. Mackay J., Mensan G. The Atlas of Heart Disease and Stroke. 2004.
5. Phibbs B. The Human Heart: A Basic Guide to Heart Disease". 2007. 2nd edition

O'ZBEK TILIDA FRAZEMA VA UNGA YONDOSH HODISALAR

Bobokulov Xusniddin Sultonovich

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti magistranti

Annotatsiya. Maqolada o'zbek tilida frazeologik birlik va unga yondosh hodisalar haqida so'z yuritilgan. Bu xususda, jahon va o'zbek tilshunosligida bajarilgan ilmiy tadqiqotlarga murojaat qilingan. Evfemizm va disfemizm frazemaga yondosh hodisa sifatida misollar orqali atroflicha izohlangan.

Kalit so'zlar: frazeologizm, frazema, frazemaalashuv, frazeologik shakllanish, disfemizm, evfemizm, disfemistik shakllanish, evfemistik shakllanish, frazeologik differentsiatsiya, so'z birikmasi.

O'zbek xalqining madaniy nutqiga xos asosiy unsurlaridan biri hisoblangan frazemalarni tadqiq etish, ularga yondosh hodisalarni o'rganish hamda bu xususda, tilshunoslik nuqtayi nazaridan nazariy xulosalar chiqarish muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbek tilshunosligida frazeologizmlar tadqiqiga bag'ishlangan ishlar talaygina. Xususan, ularning ayrimlarida frazemalarga yondosh hodisalar ham tadqiq etilgan.

Tabiati murakkab bo'lgan til birligi sanaluvchi frazemalar mazmuni leksemaga, tuzilishi esa birikmaga, gapga teng kelishi tufayli segment birlik sanaladi. O'zbek tilshunosligida frazemalarga yondosh hodisalar alohida tadqiqot obyekti sifatida o'rganilmagan bo'lsa-da, ammo frazeologizmlarning shakllanish masalalarini tadqiq etgan olim A. Mamatov bu borada asosli fikrlar bildirgan.

Sh.Rahmatullayev "Hozirgi o'zbek adabiy til" darsligida nisbat paradigmasiga yondosh hodisa sifatida o'zlik va mahjul nisbatni, omoleksemalarga yondosh hodisalar sifatida omofon va omograflarni ko'rsatib o'tgan [Rahmatullayev 2006:476]

Evfemizmlarga yondosh hodisalarni tadqiq etgan olim A.Omonturdiyev evfemizmgaga yondosh hodisalar haqida shunday degan edi: "Evfemik ma'noni mezonlash, uni yondosh hodisalardan chegaralash, avvalo, tasviriy vositalarning, chunonchi, ko'chim, troplar, sintaktik yoki nutqiy figuralarning qay darajada ishlanganligi bilan bog'liq. Bu sohada katta yutuqlar qo'lga kiritilgan bo'lsa-da, hali qator masalalar, chunonchi, adabiy uslubning vazifaviy tasnifi (so'zlashuv, rasmiy, ilmiy, publisistik, badiiy) mezon va chegaralari, emotsional-ekspressivlik darajasi (yuqori, o'rta, quyi uslub darajalari), professional nutq turlari yoki sotsial qatlam nutqi (o'qituvchi, imom-xatib, shifokor, yurist, chorvador, savdogar, ovchi, baliqchi, binokor kabilar), nutqining ekstralingvistik, sotsiolingvistik, psixolingvistik, etik-estetik, intonatsion asoslari tadqiqot talabdir" [Omonturdiyev 2009: 64].

Yuqoridagi fikrlardan shuni anglash mumkinki, yondosh hodisa deyilganda biz avvalo, frazemalarning shakllanishi natijasida hosil bo'ladigan frazemalashuv hodisasini tadqiq etish, avvalo bu til evfemik qatlamining mundarijasini belgilab beradi.

O'zbek tilida majoziy iboralarning ma'no me'yori, mundarijasi va o'ziga xos xususiyatlari qat'iy aniqlanmaganligidan, ba'zilar, maqol, matal, topishmoq, aforizm, qanotli so'zlar va iboralarni ham frazeologiyaga kiritadilar, ba'zilar esa frazeologiyani bunday kengaytirishga e'tiroz bildiradilar. Biz keyingi fikr tarafdori bo'lish bilan birgalikda, yuqoridagi iboralarning (jumladan evfemizmlarning ham) mushtarakligini, ayrim holatlarda ularning uchrashishini e'tirof etamiz. Bundan qat'iy nazar, ular o'zlariga xos xususiyatga, o'z ob'ektlariga ega bo'lganliklari uchun alohida hodisalar sifatida o'rganilishi zarur, deb hisoblaymiz. Bu haqda yana ba'zi olimlarning yo'l-yo'lakay aytgan fikrlarini keltiramz. Sh.Rahmatullayev "Frazeologik sinonimlarda stilistik bo'yoq" masalasini talqin qilish munosabati bilan sinonimiya uyalarini ijobiy va salbiy mundarijali frazeologik birliklarga ajratadi va quyidagicha yozadi: salbiy voqelikni anglatuvchi sinonimiya uyalarining ba'zisi evfemizmdir. Evfemizm salbiy voqelikni atashdan qochish, shunday voqelikning salbiy ta'sirini yumshatish uchun xizmat qiladi. Bunday evfemizm iboralarda go'yo ijobiy stilistik bo'yoq mavjuddek tuyuladi. Masalan, *dunyodan o'tmoq*, *dunyodan ketmoq*, *ko'zini yummoq* sinonimiya uyasida har uch ibora evfemizm bo'lib, atalayotgan voqelikning salbiy ta'sirini yumshatish darajasi uchinchisida eng kuchli ifodalanadi deyish mumkin [Omonturdiyev 2000:18]. Evfemalarni yondosh hodisalar bilan qiyoslab o'rganish masalaning mohiyatini, o'ziga xos xususiyatini yanada aniqroq tushunishga, lisoniy birliklarning ma'no qirralarini, nutqiy qimmatini, ularning o'zaro farqini ochishga, mezon belgilashga imkon beradi. Masalan, *adabini bermiq*, *beti ochilmq*, *balog'atga etmoq*, *boshini ikkita qilmq*, *bir yoqli qilmq*, *boshiga yetmoq*, *don*

olishmoq, dunyodan o'tmoq, yostig'ini quritmoq, javobini bermoq, ko'zi yorimoq, otdan tushsa ham egardan tushmaslik, og'iz urmoq, og'iz solmoq, qo'li egri, qo'lga tushmoq kabi birikmalar tarkibidagi so'zlarning o'z ma'nosidan emas balki ko'chma majoziy bir tushuncha anglatish tomonidan frazema bo'lsa voqeylikning salbiy ta'sirini, noxush xabarni yumshatishi, nutqiy beozorlikka, odob doirasida muomala qilish nuqtayi nazaridan, evfemik vosita hisoblanadi. Evfemik ma'noli leksemalar munosabatidagi o'zaro farqlanish tamoyili, ayniqsa, quyidagi birliklarda yorqin ko'zga tashlanadi. Boshqacha aytganda, unashtirmoq (uylantirmoq) (qo'llanilishi andisha, tarbiya bilan bog'liq) leksemasi o'rinda qo'llaniluvchi *bashikkerti qilinmoq, atalmoq, patir ushatmoq/non sindirmoq, fotiha bo'lmoq* evfemik sinonim qatoridagi leksemalar semantikasida amalga oshirilayotgan harakat(fe'l)ning kuchayib, harakatning oddiy bosqichidan boshlab, harakatning jiddiy tus olish jarayonida ma'no va mazmun kuchayishini kuzatish mumkin. Bu esa evfemik sinonim qatorlarda ham darajalanish jarayoni mavjudligini ko'rsatib turibdi. Bunday graduonimik qatorlardagi evfemik sinonimlardan o'rinli foydalanishda tilimizning o'ziga xos xususiyatlarini yanada yaqqol his etishimiz mumkin. Ularni nutqimizda qo'llash nutqiy vaziyatga nisbatan evfemik darajalanuvchi har bir birlikni o'z mazmuniga mos tarzda tog'ri ishlatish lozimligiga olib keladi. Xuddi shunday, evfemik sinonimlar qatorida ham oraliq holatning mavjud bo'lishi farqlilikni yuzaga keltiradi. Masalan, bo'g'oz (qo'llanilishi o'zaro hurmatsizlik bilan bog'liq juda ham qo'pol) so'zi o'rinda uning yumshoq ifodasi sifatida qo'llaniladigan *boshiqorong'u bo'lmoq* → *ikkikat/homilador* → *yukli/og'iroyoq* sinonimik qatorida ikkiqat va homilador birligi oraliq mavqeni egallaydi. Yoki *ersiz* so'zi o'rinda qo'llaniladigan *boshi ochiq* → *beva* → *tul* sinonimik qatorida beva leksemasi oraliq holatda turibdi deb aytilish mumkin. Frazeologik shakllanish jarayonida u yoki bu frazeologizm uchun mantiqiy asos bo'lgan til birligini aniqlash muhim ahamiyatga ega.

Ma'lum bo'lishicha, ayrim leksemalar va erkin bog'lanmalar frazeologizmlarning shakllanishi uchun mantiqiy asos bo'lib xizmat qiladi. Tilshunoslikda leksemalarning frazeologik shakllanishi uchun mantiqiy asos bo'la olishi haqida turli mulohazalar bildirilgan. Tilshunos, L.I.Royzenzon, "Frazeologizmlar leksemalar asosida emas, balki sintaksis frazeologik shakllanish uchun "qurilish maydoni" sanaladi", – deb ta'kidlaydi [Royzenzon, 1963: 49-50]. Bu mulohazaga N.M.Shanskiy e'tiroz bildirib, "Sintaksis mavhum modellar va qurilmalar asosiga emas, balki konkret so'z birikmalariga asoslanadi", – degan fikrni o'rtaga tashlaydi [Shanskiy, 1986, 75]. Darhaqiqat, frazeologizmlar erkin birikmalar singari harakatchanlikka ega bo'lmaydigan gap qurilishi jarayonida fikrning talabiga qarab tashkil topavermaydigan til birligidir. Shuningdek frazeologizmlar konkret tushunchalarni ifodalashdan mavhum tushunchalarni ifodalashga qarab harakat qiladigan til hodisasidir. Shu ma'noda frazeologizmlar leksik qatordagi kombinatsiyalardan tashkil topadi. Frazeologik shakllanishda alohida olingan leksemalar mantiqiy asos sifatida qatnashishi mumkin. Bunda frazeologik differentsiatsiya yuz beradi, ya'ni so'zning ma'no asosi birikmaning shakllanishiga sabab bo'ladi. Boshqacha aytganda, leksemaning ichki bo'linishi asosida frazeologizmlar shakllanadi. Frazeologik differentsiatsiyada bir sememali so'zning ma'nosi birikma shaklida namoyon bo'ladi. Demak, *frazeologik differentsiatsiyada* alohida so'zning ichki bo'linishi yuz beradi. Bunda yangi shakl paydo bo'ladi, ammo ma'no o'zgarmaydi. Masalan, *zarar ko'rmoq* frazeologizmining shakllanishi uchun "*zararlanmoq*" leksemasi mantiqiy asos bo'ladi. "Imzolamoq" leksemasi esa "*imzo chekmoq*" frazeologizmi uchun mantiqiy asosdir. Bunda "*zararlanmoq*" va "*imzolamoq*" leksemalari differentsiatsiyaga, ya'ni ichki bo'linishga uchraydi. Leksemalar ifodalagan ma'nolar yangi shakllangan frazeologizmlar uchun mantiqiy asos bo'lib, ularning denotativ ma'nolari frazeologik birikmada ham ifoda qilinaveradi. Boshqacha qilib aytganda, frazeologik differentsiatsiya jarayonida leksemalarning ichki parchalanishi asosida, ya'ni

birikmali shakl yuzaga keladi. Denotativ ma'no esa deyarli o'zgarmaydi. Ko'rinadiki, mantiqiy asos bo'lgan leksema va yangi shakllangan frazeologizm orasida ma'no jihatidan farq borligi sezilmaydi. Ammo yuzaga kelgan ma'no ko'chma ma'no bo'ladi. Bunda frazeologizmning bir komponenti ko'chma ma'noda qo'llanadi. Masalan, “*oyoqlanmoq*” leksemasining mantiqiy asosiga ko'ra, oyoqqa turmoq frazeologizmi shakllanadi. Shakllangan frazeologizm “turmoq” fe'lining ko'chma ma'nosi asosiga qurilgan. Leksamalarning mantiqiy asosiga ko'ra shakllangan frazeologizmlarning bir komponenti metafora yoki metonimiya yo'li bilan ko'chirish asosida mazmun tomoni shakllanadi. Masalan, “*oyoqlanmoq*” leksemasining mantiqiy asosida shakllangan oyoqqa turmoq frazeologizmi metonimik ko'chirilish asosida mazmuni shakllangan. Yuzaga kelgan birikma faqatgina turg'un bog'lanma bo'lib qolmasdan balki ko'chma ma'noli frazeologizm hisoblanadi. Leksemaga xos bo'lgan denotativ ma'no birikmada ham saqlanadi. Shakli esa o'zgaradi, yani leksema shaklidan birikma shakliga aylanadi. Birikma shakliga qo'shilgan yangi so'zlar (asosan fe'llar) yangi shakllangan birikmaning tarkibidagi ma'nosiga ta'sir ko'rsatmaydi. Masalan, “*tashvishlanmoq*” leksemasining mantiqiy asosidan tashvish tortmoq frazeologizmi hosil bo'lgan. Ibora tarkibidagi “*tortmoq*” leksemasi birikmaning denotativ ma'nosiga deyarli ta'sir ko'rsatmaydi. Leksema ham, birikma ham “*tashvishlanish, bezovtalanish*” kabi denotativ ma'noni ifoda qilaveradi. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, shakllangan frazeologizmlar ma'noni obrazli ifodalashi bilan leksemalardan farqlanadi, chunki “*tortmoq*” leksemasi qo'shilishi bilan obrazlilik, frazeologizmlarga xos xususiyatlar shakllanadi.

Evfemistik shakllanish. Ahloqiy va madaniy jihatdan qo'llanilishi mumkin bo'lmagan yoki noqulay deb topilgan tushunchalarni bir qancha evfemik tarzda birikmalar bilan ifodalash ehtiyoji asosida ham frazeologizmlar shakllanishi mumkin: *xotin – umr yo'ldoshi, jufti haloli* kabi, *uyanmoq – uylik bo'lmoq, boshini ikkita qilmoq, turmush qurmoq, bo'yniga olaxurjun tushmoq, xotin olmoq* kabi *bo'g'oz – ikkiqat, og'iroyoqli, yukli bo'lmoq* kabi *tug'moq – farzand ko'rmog, ko'zi yorimoq, bolali bo'lmoq* kabilar evfemistik frazeologizmlarga misol bo'la oladi. Ayrim misollar oraqli ko'rib chiqadigan bo'lsak, “*o'lmoq*” leksemasini mantiqiy asosiga ko'ra qator evfemistik frazeologizmlar yuzaga keladi. Garchi ilmiy matnda leksema bemalol qo'llanaversada, nutqda ishlatish ma'lum darajada noqulaylik tug'diradi. Shuning uchun ham “*o'lmoq*” leksemasi anglatgan tushunchani evfemistik tarzda ifodalash zarurati tug'iladiki, natijada quyidagi frazeologizmlar shakllangan: *dunyodan o'tmoq, dunyodan ketmoq, ko'zini yummoq, olamdan o'tmoq, olamdan ketmoq, nafasi tindi, engak tashlamoq, nobud bo'lmoq, qaytish qilmoq, yuragi urishdan to'xtadi, oxirgi yo'lga kuzatmoq, paymonasi to'ldi, mazasi bo'lmadi, jonini jannatga yubormoq, jannati bo'lmoq, bandalikni bajo keltirmoq, dunyodan ko'z yummoq, dunyodan ko'zi ochiq ketmoq, vafot qilmoq, vafot etmoq, oradan ketmoq, qazo qilmoq, halok bo'lmoq, jon bermoq, shahid bo'lmoq, xudoning hukmini bajarmoq, xazon bo'lmoq* kabilar. “*Erga bermoq*” tushunchasini ifodalash uchun quyudagi evfemistik frazeologizmlar: *boshini bog'lamoq, egasiga topshirmoq, kuyovga bermoq, tengiga uzatmoq, kishisiga bermoq* kabilar shakllanishini aytib o'tishimiz mumkin. Balog'at, jismoniy yetilganlik tushunchasini ifodalash uchun quyidagi evfemistik shakllangan frazeologizmlar ishlatiladi: *ko'zga ko'rinib qolmoq, etilib qolmoq, bo'yiga etmoq, bo'yi cho'zilib qolmoq, balog'atga etmoq* kabilar. Quyudagi evfemistik frazeologizmlar turmush qurmaganlik ma'nosini anglatuvchi tushunchani ifodalash maqsadida shakllantiradigan: *boshi ochiq, boshi bo'sh, turmush ko'rmagan, eshik ko'rmagan, o'n gulidan bir guli ochilmagan* va b.

Disfemistik shakllanish. Shaxsning o'ziga xos xatti-harakatlari, xarakteri, yurish-turishi va boshqa xususiyatlari qo'pol, vulgar tarzda ifodalash ehtiyoji bilan ham frazeologizmlar shakllanishi mumkin. Evfemistik shakllanishning aksi bo'lgani uchun bu jarayonni disfemistik shakllanish deb

atash mumkin. Shu asosda shakllangan frazeologizmlarga *it fe'l, eshakmiya, tovuqmiya, toshyrak, it yurak, bir vinti kam* kabilar misol bo'la oladi. Yuqorida "*o'lmoq*" leksemasining mantiqiy asosida evfemistik shakllangan frazeologizmlardan namunalar keltirgan edik. Shu bilan birga mazkur leksema ifodalaydigan tushuncha qator qo'pol, vulgar birikmalar bilan ham ifodalanish hollari uchrab turadi. Masalan: *yostig'i quridi, joni uzildi, joni chiqdi, imonsiz ketdi, kuni bitdi, jonini olmoq, jonini jahannamga yubormoq* kabilar. Turmush ko'rmaganlikni anglatuvchi tushunchani qo'pol, vulgar birikmalar bilan ifodalash maqsadida, *qaymog'i buzilmagan, er qilmagan, xotin olmagan, erga chiqmagan, ko'zi ochilmagan, to'shak ko'rmagan* kabi frazeologizmlar shakllangan. Shunday qilib, o'zbek tilida ko'pgina frazeologizmlar ayrim leksemalarning mantiqiy asosiga ko'ra shakllanganligini kuzatish mumkin. Bunda mantiqiy asos bo'lgan leksemalar va shu asosda shakllangan frazeologizmlar aynan bir denotativ ma'noni kasb etadi. Ammo shu tarzda frazeologizmlar mantiqiy asos bo'lgan leksemalardan o'zlarining ma'no qirralari hamda obrazli ifodalanishi bilan ajralib turadi. Frazeologizmlarning leksemalar asosida shakllanishi bilan differentsiatsiya, ya'ni leksemaning parchalanishi yuz beradi va yangi, kengaygan shakl yuzaga keladi [Mamatov A 1999:158].

Darajalanish leksemalararo, frazemalararo va leksema hamda frazemalarning oralarida (bog'lanishlarida) voqe bo'lishi mumkin [Bozorov, 1996: 158]. Shularga asoslanib, leksik, frazeologik, leksik-frazeologik graduonimiya haqida gapirish o'rinli. Lug'aviy darajalanish maxsus graduonimik qatorlarda aks etadi. Shuning uchun darajalanish qatori, qator a'zolari hamda ushbu birliklar orasidagi munosabatlar haqida fikr yuritish lozim bo'ladi. Darajalanish qatorining eng muhim qurilish belgisi unda bir umumiy belgining ortib yoki kamayib borishidir. Demak, leksema va frazemalar bir umumiy belgining ozlik – ko'plik darajalari bo'yicha o'zaro semantik bog'lanishlar hosil qiladi. Graduonimik qatorlarda ko'pincha muayyan bir belgininggina emas, balki, u bilan bog'liq bo'lgan boshqa hamroh belgilarning ham izchil oshib (kamayib), shunigdek, evfemik qo'llanilishi yuqorilab (madaniylashib) borishi anglashilish mumkin. Masalan: ijtimoiylikka munosabat kabi qo'shimcha belgilarning ham tadrijiy ravishda oshib borishi aks etadiki bular asosan kontekstda yuzaga chiqadi.

Xullas, yuqoridagi umumiy belgilar shuni ko'rsatadiki, lug'aviy darajalanish leksik va frazeologik birliklar bilan bog'liq bo'lgan semantik hodisalarning turlaridan biridir. Evfemik, frazeologik, leksik-frazeologik graduonimiyani chuqur tadqiq etish tilning yaxlit bir tizim ekanligini tushunishga keng yo'l ochish bilan birgalikda uning ayrim ochiq qolgan xususiyatlarining yuzaga chiqishiga sabab bo'ladi. Bu esa insonlar o'rtasidagi nutqiy madaniyatning takomiliga bevosita katta xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mamatov A. O'zbek tili frazeologizmlarining shakllanish masalalari. –T., 1999.
2. Rahmatullayev Sh. O'zbek frazeologiyasining ba'zi masalalari. –T., 1966.
3. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining frazeologik lug'ati. –T., 1992.
4. Yo'ldoshev B. Hozirgi o'zbek adabiy tilida frazeologik birliklarning funksional-uslubiy xususiyatlari. –T., 1993.
5. Алефиренко Н. Ф. Фразеология в системе современного русского языка. – Волгоград, 1993.

TILSHUNOSLIK VA LINGVOMADANIYATDA KONSEPT TUSHUNCHASI

Rahmonova Mohinur Zohid qizi
QarDu Magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada tilshunoslikdagi konsept tushunchasi, uning lingvomadaniyat bilan o'zaro uzviy bog'liqligi, hamda jaxon olimlari, o'zbek tilshunoslarining konsept haqidagi

fikrlari keltirib o'tildi va konsept tushunchasi fanda qanday namoyon bo'lishi, lingvomadaniyatdagi o'rni haqida aytib o'tildi.

Kalit so'zlar: konsept, zamonaviy tilshunoslik, lingvomadaniyat, ijtimoiy ong, mental struktura, kognitiv tilshunoslik.

Tilshunoslik yoki Lingvistika tillarni o'rganuvchi fan hisoblanib, tilning strukturasi (grammatikasi) va uning ma'nosi (semantikasini) o'rganadi. Tilshunoslik fan sifatida ona tili va xorijiy tillarni o'rganishda, terminologiyani ishlab chiqish va takomillashtirishda, lisoniy matnlarni ilmiy sharhlashda, mashina tarjimasida muhim ahamiyatga ega; mavjud va xayoliy narsalar (moddiylik va g'oyaviylik)ning o'zaro aloqadorligi muammolarini hal qilish, ijtimoiy ongni va ijtimoiy mavjudot bo'lmish insonning o'zini to'g'ri tushunish uchun nazariy xulosalar chiqarishga imkon berdi. Bunda esa til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlik ham izchil o'rganildi. Til va madaniyat har qanday millatning millat ekanligini tasdiqlovchi asosiy vosita bo'lib, bu ikki tushuncha bir biriga bog'liq va ajralmas hisoblanadi. Til o'zining har jabhasida madaniyatni aks etadi, madaniyat ham shu o'rinda tilsiz mukammal namoyon bo'la olmaydi. Biz bilamizki madaniyat tilni yaratadi, aksincha til madaniyatni emas. XXasrning oxirlariga kelib, til va madaniyat muammosi masalasini o'rganishni maqsad qilgan-tilshunoslikning yangi sohasi lingvomadaniyat jadal rivojlandi. [1]

Lingvomadaniyat madaniyatshunoslik va tilshunoslik fanlari o'rtasida umumlashma fan bo'lib, til va madaniyatning o'zaro ta'siri va bog'liqligi, bu bo'liqlikning shakllanishi hamda yaxlit bir sistema sifatida til va tildan tashqarida aks etishi kabi hodisalarni o'rganish bilan shug'ullanadi. Lingvomadaniyat o'rganish obyektiga ko'ra madaniyatshunoslik va tilshunoslik fanlariga birmuncha yaqin, biroq mazmun-mohiyati, o'rganish obyektiga bo'lgan yondashuviga ko'ra farqli deb aytish mumkin. Uning chegaralanuvchi maqomi shundan iboratki, u xalq madaniyatining tilda namoyon bo'lishi hamda ifodalanishi, til mentaliteti, milliyligi, til ruhiyati bilan bog'liq arvishda nutqiy muloqotni tashkil etishdagi milliy-madaniy spesifik qoidalarni o'rganadi hamda millatning tilda aks etgan o'ziga xos milliy til xususiyatlarini aniqlash hodisalarini tadqiq etish bilan shug'ullanadi. Lingvomadaniyatning vazifasi shundan iboratki, u til birliklarining madaniy mazmunini o'ziga til elementlari va madaniyatining tanish simvolik "kodlari bilan amalga oshiriladi. Ushbu ikki soha uchun ham umumiy bo'lgan asosiy kategoriyalardan biri, muhim o'rganish obyekti- bu konseptdir.

Bugungi kunda lingvistika ilmida yangidan-yangi sohalarning yuzaga kelishi, matn muammosining o'rganilishi bilan bog'liq ishlar keskin rivojlanib bormoqda. Zamonaviy tilshunoslikda yangi qarashlar, yangicha terminlar paydo bo'lmoqda. Shulardan biri konsept tushunchasi hisoblanib, bu atama tilshunoslik sohasida tez-tez takrorlanib kelmoqda [2 1224]. Ushbu tushuncha filologik ta'limning yangi yo'nalishlarida ko'p qo'llanilmoqda. Konsept tushunchasi 20-asrning birinchi yarmida mashhur rus olimi S.A. Askoldov tomonidan muomalaga kiritilgan. S. Askoldov konseptlarni o'rganish bo'yicha maqolalar va kitoblar nashr ettirgan. U konseptning og'zaki, konseptual va obrazli shakli masalasida o'z fikrlarini bayon etish barobarida uni ikki: kognitiv va badiiy turga ajratadi hamda eng muhim xususiyat sifatida kognitiv konseptni birinchi o'ringa qo'yadi. Chunki biror so'z yoki atamaning konseptual xususiyatlarini tahlil qilishda, dastlab, kishi ongi, idroki ishga tushadi. Kishilar bilan muloqotga kirishishda ham, kommunikativ holatni yuzaga chiqarishda ham, nutqiy strategiya tuzishda va samaraga erishishda ham inson idrokining ahamiyati katta. [3, 267-269] Konsept tushunchasining tilshunoslar istemoliga kirishi 80-yillarda ingliz olimlari Cheyfi, R. Jakendof, Lakoflarning asarlari bilan bog'liqdir. Aynan o'sha matnlarda konseptualizatsiya, konseptual mohiyat atamaları uchrab turadi.

Konsept tushunchasining lug'aviy ma'nosi ustida aham ko'pgina olimlar har xil fikrlarni bildirishadi. Unga ko'ra mantiqiy kategoriya, amaliy falsafa tushunchasi, milliy mentalitetning asosiy birligi sifatida qaraydiganlar ham bor. "konsept"-lotincha "conceptus" so'zidan olingan bo'lib, "tushuncha" ma'nosini bildiradi. Kognitiv atamalar lug'atida esa konsept atamasiga quyidagicha ta'rif beriladi: konsept bizning tafakkurimizdagi aqliy va psixik resurslarning inson bilim va malakalarida aks etishiga izmat qiladigan tushunchadir.[4, 39-54] "konsept" atamasi zamonaviy tilshunoslikda biror bir leksik birlikning tafakkurdagi obrazini ifodalash uchun qo'llaniladi. Kundalik ilmiy ijodda esa konsept atamasi "tushuncha" bilan sinonim sifatida qo'llaniladi. Bundan ko'rinib turibdiki konsept atamasining kundalik hayotimizda o'zgacha sinonim so'zlar bilan ham qo'llasak bo'lar ekan.

D.S.Lixachev kontseptga ta'rif berishda ma'no va tushuncha nuqtai nazaridan yondashadi va quyidagicha baho beradi: "kontsept –shaxsning tushunishi, mazmundorlikning oz miqdorda ob'ektiv ma'no va tushuncha tarzida namoyon bo'lishi"[5, 281]. Ye.S.Kubryakova esa kontseptning tilda ifodalanishini e'tirof etgan holda uni bevosita xotira bilan bog'laydi va xotira birligi sifatida ta'riflaydi: "Kontsept –xotiraning faol birligi, mental so'z boyligi, kontseptual tizimlar va miya tili, olamning jami manzaralari, bilim kvanti. Eng muhim kontseptlar tilda ifodalanagan." Yu.S.Stepanov kontseptga emotsional-ekspressivlik jihatdan yondashadi va "Kontsept –mavhum, aniq-assotsiativ va emotsional-baholovchi birliklarni, shuningdek, iskanjalangan tushuncha tarixini qamrab oluvchi g'oya." deb ta'riflaydi.

A.Solomonik esa kontseptga reallik va irreallik nuqtai nazaridan yondashishni ma'qul ko'radi. U mazkur terminga quyidagicha ta'rif beradi: «kontsept – bu real hayot tushunchalari asosida ishlov berilgan mavhum ilmiy tushuncha»[6, 246.] V.V.Kolesov kontseptga ta'rif berishda unda badiiylik xususiyatlarining mavjudligi, adabiyotga xos bo'lgan terminlarning unda aks etishini hisobga oladi: «kontsept – o'zining mazmundor shaklida – obraz, tushuncha va ramzda namoyon bo'lgan tushuncha mohiyati»[7, 19-20.].

O'zbek tilshunosligida tahlil va talqin vositasi hamda termin sifatida "konsept" atamasi 1990-yillardan boshlab qo'llanila boshlagan. Bugungi kunga qadar ko'plab olimlar bu borada o'z tadqiqotlarini olib borgan bo'lsa-da, yakdil bir qaror sifatida uning aniq ta'rifini berishgan emas. Konsept zamonaviy tilshunoslikning yadrosi sifatida rivojlanib borayotgan tadqiqot sohasi hisoblanadi. U bevosita inson ongi, idroki bilan bog'liq bo'lgan jarayon bo'lib, oliy tafakkur mahsuli sifatida namoyon bo'ladi.

Bu tushunchaga juda ko'plab olimlar o'zlarining ta'riflarini berishgan. Birmuncha yangi hisoblangan bu yo'nalish bo'yicha o'zbek tilshunosligida ham tadqiqot ishlari ko'lamli ortmoqda. Shu o'rinda Sh. Safarov, N.Mahmudov, T. Mardiev, E.Mamatov, M. Rahmatova, O'.Yusupov, G. Hoshimov kabi olimlarning tadqiqotlarini alohida ta'kidlash joiz. "Konsept" tushunchasi mavhum hodisa bo'lganligi sababli uni aynan bir birlikning mavjud bo'lmagan, moddiy ko'rinish aks etmagan, balki ongimiz, tafakkurimiz orqali hosil qiladigan ma'nolar jamlanmasi sifatida baholaymiz. Bu borada M.Raxmatova: "Inson faoliyati davomida to'plangan bilim uning ongida aks etar ekan, bunday mental reprezentatsiya milliy madaniy faoliyatning aks etishidir",- degan fikrni bayon etadi. [8,13] Biroq konsept atamasi "ma'no", "tushuncha" kabi hodisalar bilan bir qatarga qo'yish mumkinligi, shu bilan birgalikda ular aynan bir xil emasligi, o'zaro umumiy va farqli tomonlarini ajratib olish kerakligini unutmasligimiz kerak. Bu haqda tilshunos olim Sh.Safarov bu haqda shunday fikrlarni bildiradi:

«Ushbu savollarga hozircha to'liq javob topilganicha yo'q va uning topilishi ham gumonli. Gumon tug'ilishining, albatta, sabablari bor. Dastavval, «konsept» tushunchasining o'ta mavhum hodisa ekanligini, uning zamiridagi «mental struktura» hech qanday moddiy ko'rinishga ega

bo'lmasdan, balki aqliy idrok jarayonida hosil bo'ladigan, tasavvurdagi tuzilma ekanligini unutmaslik lozim. Boz ustiga, «konsept» atamasi «tushuncha», «ma'no», «mazmun» kabi boshqa mental hodisalar bilan yonma-yon turadikim, ularning o'zaro munosabatini aniqlash, farqli belgilarini ajratish muammosi ham paydo bo'ladi».[9, 185-188] Bu borada olim fikrlarini davom ettirib, “Mantiqiy faoliyat hosilasi bo'lgan “tushuncha” va kognitiv tilshunoslikda keng miqyosda qo'llanilayotgan “konsept” atamalarini bir xil mazmunda qo'llash mumkinmi? So'zsiz, bu ikkala hodisa ham tafakkur birligi sifatida namoyon bo'ladi.

Bularning ikkalasining ham boshlang'ich nuqtasi voqelikdagi predmet – hodisaning his qilinishi va obrazli tasavvur qilinishi bilan bog'liq”,-degan fikrlarni aytib o'tadi.

Tilshunos olim O'.Q. Yusupov konsept haqida fikr bildirar ekan, uni shunday ta'riflaydi: kontseptni “tashqi yoki ichki dunyodagi biror bir narsa yoki hodisa haqidagi ongimizdagi bilimlar majmuasi, u haqidagi obrazlar va unga bo'lgan ijobiy, salbiy, neytral munosabatlar, ya'ni baholashlardir. Konsept bilan tushunchani aysbergga o'xshatish mumkin. Agar konsept aysberg bo'lsa, uning suvdan chiqib turgan qismi tushunchadir” Bu fikrga ham qo'shilish mumkin, chunki aysbergning suvdan chiqib turgan qismi uning suvostidagi qismiga nisbatan anchayin kichik. [10,13]Demak, biror so'zni konseptual tahlilga tortishda, dastlab, uning lisonda paydo bo'lgan voqelanishi tushuncha deb qaraladigan bo'lsa, chuqurroq kognitiv talqin qilinganda uning yanda ko'proq mazmuni namoyon bo'laveradi. Konsept so'zni shunchaki anglatgan ma'nosiqa qarab emas, uning borliqda ifodalanadigan barcha tushunchalarini, inson idroki bilan bog'liq jihatlarini, lingvumadaniy ko'rinishlarini kognitiv talqinda tahlil etadi. Xullas, keyingi yillarda tilshunoslik sohasida paydo bo'layotgan va shakllanayotgan yangi yo'nalishlarning mavjudligi bu sohadagi modernizatsiyalanishning keskin sur'atlarda ekanligidan dalolat beradi. Ana shunday yo'nalishlardan biri bo'lgan kognitiv tilshunoslikning asosiy tushunchalaridan biri bo'lgan kontsept atamasi, ilk bora, rus tilshunosligida, keyinchalik jahonning boshqa tilshunoslik sohalariga kirib bordi. Aynan o'zbek tilshunosligida 90- yillarga kelib shakllangan bu tushuncha bugungi kunda ham o'z tadqiqotchilariga ega. Jahon tilshunosligiga nazar tashlasak, tilning konseptual xususiyatiga bo'lgan talab va bu ko'lamda qilingan ishlar, nazariyalar 80-yillarga kelib birmuncha tanqidlarga uchraydi. Yillar o'tishi bilan esa tadqiqot maydoni kengayib konsept va konseptual sohaga talab va qiziqish qayta tiklandi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. uz.wikipedia.org
2. Kognitiv tilshunoslik va lingvumadaniyatda konsept Abduraimva Binafsha scientific article 1224.
3. Аскольдов С.А. Концепт и слово. Статья. Опубликовано в книге: Русская словесность: От теории словесности к структуре текста: Антология / Под общ. ред. В.П. Нерознака. - М.: Academia, 1997. - С. 267-279.
4. Ray Jakendoff, 1989: “What is a concept, that a person may grasp it”. 39-54
5. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка / Серия литературы и языка. Т. 52. № 1.- М., 1993.С.281.
6. Соломоник А. Семиотика и лингвистика. - М.: Молодая гвардия, 1995. С.246.
7. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. М.,1997. С.41-42
8. Рахматова М.М. инглиз, ўзбек ва тожик миллий маданиятида “ғўзаллик” концептининг лисоний хусусиятлари. Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. Бухоро-2019.13-бет.
9. Сафаров Ш. «Концепт» ҳодисаси ҳақида//Систем-структур тилшунослик муаммолари (Н.Қ.Турниёзов таваллудининг 70 йиллигига бағишланган Республика илмий-назарий конференцияси материаллари).—Самарқанд, 2010. 185-188-бетлар.
10. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. Жиззах: Сангзор, 2006-йил, 13-бет.

BIOTEXNOLOGIYAGA OID TERMINLARNING BRITANIYA VA AMERIKA INGLIZ TILLARIDA IFODALANISHI

Adambaeva Feruza Rustambekovna

TATU Urganch filiali

Sadullayeva Nilufar Azimovna

O'zbekiston milliy universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Amerika va Buyuk Britaniya ingliz tillarida biotexnologiyaga oid terminlarning yasaliishi, ularning o'xshashlik va farqlari to'g'risida ma'lumot berilgan. Funktsional uslublar, ulardan foydalanish mumkin bo'lgan muayyan nutq holatlaridan qat'i nazar, haqiqatan ham mavjud. Biroq, bu vaziyatlarning o'zi uslubning konkret bir nutqda qo'llanilishiga ta'sir qilishi mumkin, bu esa funktsional uslubning o'z xususiyatlari bilan bir qatorda, muayyan nutqiy vaziyatga xos bo'lgan ba'zi (ba'zan tabiatan begona) xususiyatlarni o'zlashtirishiga olib keladi.

Kalit so'zlar: biotexnologiya, termin, o'zlashgan so'zlar, Britaniya ingliz tili, Amerika ingliz tili.

Ingliz tilining ilmiy funktsional uslubi, boshqa rivojlangan adabiy tillar singari, sezilarli ichki farqlanishiga qaramay, yahlit va bir hildir. Janr farqlari uslub ichidagi tafovutlar bo'lganligi sababli, bu holda farqlanish ilmiy uslub doirasida, uning ichki resurslari hisobiga, hech qanday tashqi belgilar kiritmasdan sodir bo'ladi. Ilmiy terminlar standarti, yuqorida aytilganidek, o'ziga xos stilistik xususiyatlarga ega (asosan, kompozitsion-semantik va sintaktik), ammo ularda umumiy stilistik bir xillig mavjud. Guruhlar va birinchi navbatda, ijtimoiy guruhlar farqlari bu yerda uslubning qo'llanilishida sezilarli o'zgarishga olib keladi.

Buyuk Britaniya, AQSh, Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari va Yaponiyaning ingliz tilidagi ilmiy jurnallarida bayon qilish uslubidagi farqlar yaqqol namoyon bo'ladi. Ularga asosan ijtimoiy-siyosiy ta'sir etuvchi omillar to'g'risida xulosa qilinadi. Biroq, ko'pincha funktsional uslublarning matnlarda qo'llanilishi vaziyatning o'zgaruvchanlik darajasiga, inson faoliyatining ma'lum bir sohasida muloqot amalga oshiriladigan o'ziga xos sharoitlarga bog'liq [Najer 1985, 3b.]. Bu yerda yana bir bor lingvistik variativlikning funktsional-uslubiy va vaziyatga qarab aniqlangan shakllari o'rtasidagi tub farqni qayd etishimiz kerak.

Shunday qilib, tarixiy jihatdan rivojlangan, funktsional jihatdan aniqlangan va adabiy tilning uslublarini farqlashning alohida tizimi bo'lgan funktsional uslublar, lingvistik variativlikning boshqa darajalaridan farqlanmaydi va shuning uchun u alohida ajratilmagan.

Muayyan sharoitlarda ular bir-biri bilan o'zaro aloqada bo'lishadi. Adabiy til xalq tili ichidagi variativlikning eng muhim shakli bo'lgani kabi, adabiy tilda ham funktsional uslublar variativlikning eng muhim shakli hisoblanadi. Zamonaviy ingliz ilmiy-texnik terminologiyasida Amerika va Britaniya ingliz tili variantlari muammosi nafaqat nazariy qiziqish, balki ingliz tilidagi ilmiy-texnikaviy matnlarni ingliz tilida o'qish va tushuntirish nuqtai nazaridan ham katta amaliy ahamiyatga ega [Bondarchuk, Buraya 1999, 46 b.]. Shu o'rinda ta'kidlash kerakki, bir qator olimlar garchi eng katta tafovutlar alohida subtilarda mavjud bo'lsa-da, ilmiy terminologiyada variantlararo sinonimiya hodisasi kam rivojlangan, degan fikrni bildiradilar.

Terminologiyasi asosan XX asrning ikkinchi choragida shakllangan yadro fizikasi, radiotexnika, biotexnologiya kabi fan sohalarida farqlar uncha sezilarli emas va asosan umumiy ilmiy va neytral leksikaga tegishli.

Ingliz tilidagi biotexnologiya sohasiga oid matnlar majmuasidan uzluksiz namuna olish usuli

bilan 35 dan ortiq variantlararo juft sinonimlar aniqlangan.

Biz BrE va AEdagi manbalarni tahlil qilganimizda variantlararo farqlarga ega bo'lgan ilmiy va texnik leksika uchun tor ixtisoslashgan atamalar emas, balki faqat ummumxalq tiliga tegishli atamalarga xosdligi ma'lum bo'ldi.

Eng tipik Britaniya va Amerika terminologik parallel juftlarni o'z ichiga oladi: Britaniya varianti: centre, programme va Amerika varianti: center, program.

Amerika ingliz tiliga xos bo'lgan atamalar guruhini Britaniya variantidan asosan imlo farqlariga ega bo'lgan terminlar tashkil qiladi. Ushbu so'zlar guruhiga asosan lotin va fransuz tilidan kirib kelgan otlar kiradi, unlarda ma'lum harf birikmalari soddalashtirilgan varianti bilan almashtiriladi. Ingliz tiliga lotin tilidan kirib kelgan "ph" harf birikmasi "f" harfi bilan almashtirilgan va fransuz tilidan olingan "ou" harf birikmasi amerika ingliz tilida "o" harfiga soddalashtirilgan. Masalan: BrE: sulphur, vigour, behaviour, favourable, flavour va AE: sulfur, vigor, behavior, favorable, flavor.

Ingliz tiliga frantsuz tilidan kirib kelgan va Amerika ingliz tilida grafik ifodasi ma'lum o'zgarishlarga uchragan o'zlashmalar guruhini alohida ta'kidlash kerak. Bular –re bilan tugagan so'zlar: centre, fibre, metre va h.k. Amerika nashrlarida esa bu so'zlarni center, fiber, meter shaklida yozilganligini ko'rish mumkin.

O'zlashma so'zlarni grafik assimilyatsiya qilish va ularni yozishni soddalashtirish tendentsiyasi shundan dalolat beradiki, o'zlashma so'zlar guruhida ko'pincha "ae" va "oe" harflari o'rniga Amerika ingliz tilida "e" harfidan foydalanadi. BrE -foetus, oestrus, anaemia, aesthetic, haemophiliac. AE -fetus, estrus, anemia, esthetic, hemophiliac. Yunon tilidan o'zlashgan so'zlar Britaniya ingliz tilidagi -logue va Amerika ingliz tilidagi -log bilan tugaydigan otlarning yozilishida ham farq qiladi: BrE -analogue, homologue, catalogue va AE -analog, homolog, catalog. Biotexnologiyaga oid Amerika ingliz tili professional atamalarining o'ziga xos xususiyati ularning so'zlarni qisqartirish usuli bilan shakllanishidir: BrE -laboratory, biotechnology, AE -lab, biotech.

Ingliz tilida "of-phrase" ya'ni "of" bilan bog'langan so'z birikmasini ikki yoki undan ko'p komponentli atamalar bilan almashtirish tendentsiyasi, ayniqsa, professional atamalarning Amerikancha versiyasida ko'p uchraydi. BrE -behaviour of plants, AE -plant behavior.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, ingliz tilining Britaniya variantidagi defisli prefikslarga ega bo'lgan so'zlar Amerika versiyasidan alohida yoki birgalikda qo'shib yoziladi. BrE: by-product, micro-organism, sub-cellular, anti-sense, anti-body, non-linear, AE: by product, microorganism, subcellular, antisense, antibody, nonlinear. Britaniya ingliz tilidagi "l" harfi bilan tugaydigan ba'zi fe'llarning oxirgi bo'g'ini urg'uli bo'ladimi yoki yo'qmi "ing" va "ed" dan oldin ikkilanadi. Amerika ingliz tilida esa ikkilanish faqat urg'u oxirgi bo'g'inga tushganda sodir bo'ladi. Masalan: Britaniya ingliz tilida label: labelling / labelled; equal: equalling / equaled, Amerika ingliz tilida -labeling / labeled; equaling / equaled.

Ingliz tilidagi "-ise" bilan tugaydigan fe'llarning aksariyati "ize" bilan ham yoziladi. Amerika versiyasida fe'llar faqat "ize" qo'shimchasi bilan yoziladi. Masalan: BrE -fertilise / fertilize, metabolise / metabolize, synthesise / synthesize, sterilise / sterilize va AE -fertilize, metabolize, synthesize, sterilize.

Ingliz tilining Britaniya variantida "-yse" bilan tugaydigan fe'llar Amerika ingliz tilida faqat "-yze" qo'shimchasi bilan yoziladi. Masalan: BrE analyse, paralyse va AE -analyze, paralyze. Shuningdek, Britaniya ingliz tiliga yunon va lotin tillaridan o'zlashgan ayrim o'zlashma so'zlardagi –ae harf birikmasi o'rniga faqat –e harfi yoziladi: BrE: leukaemia, paediatrics va AE leukemia, pediatrics.

Britaniya versiyasida “dg” harfi bilan yozilgan bir qator “ment” sufiksi bilan tugagan otlar imlosida talaffuz qilinmaydigan “e” saqlanib qolgan, Amerika ingliz tilida esa orfografik me'yor “e” ni tushirib qoldirishga imkon beradi: BrE -judgement, acknowledgement va AE - judgment, acknowledgment. So'zlarning yozilishidagi ba'zi bir xususiy yoki yagona farqlar: BrEdagi aluminium, plough, programme so'zlari ko'pchilik Amerika matnlarida aluminum, plow, program shaklida uchraydi.

Yuqorida tahlil qilingan misollarga asoslanib, shunday xulosaga kelish mumkinki, Amerikancha atamalar, shuningdek, Amerika ingliz tili lug'atining boshqa qatlamlari, o'zlashtirilgan so'zlarni yanada soddalashtirilgan imloda assimilyatsiya qilishga intilishi bilan ajralib turadi. Qayd etish kerakki, so'zlarning grafik imlosini soddalashtirish, xususan, umume'tirof etilgan imlo qoidalaridan ba'zi istisnolarni bartaraf etishda, ortiqcha belgilarni rad etishda, kamroq tarqalgan grafik variantlarni keng tarqalganlarga o'xshatishda, so'zlarning qo'shib va alohida yozilishini tire qo'yishdan afzal ko'rilishida namoyon bo'ladi. Britanacha va Amerikancha leksik parallellar misollari shuni ko'rsatadiki, ularda biotexnologiya terminologiyasida unchalik katta farqlar mavjud emas. Intervariant sinonimlarning soni kamligi biotexnologiya terminologiyasi biokimyo, genetika, mikrobiologiya va boshqa sohalar bilimlariga asoslangan soha sifatida ilmiy muloqot jarayonida eng boshidan beri barqaror va qulay bo'lgan yunon-lotin elementlari asosida qurilgan atamalarga asoslanganligi bilan izohlanadi.

Biz yuqorida keltirib o'tgan va tahlil qilgan misollarimiz shuni ko'rsatadiki, ingliz va Amerika ilmiy terminologiyasi odatda ingliz tili lug'atining boshqa sohalariga nisbatan yuqori tartiblanganlik va unifikatsiyalanganlik darajasi bilan ajralib turadi.

Yangi paydo bo'lgan ilmiy atamalar, motivatsiyaning shaffoflik darajasidan va kelib chiqishidan qat'iy nazar, shu tilida so'zlashuvchilar o'rtasidagi yaqin muloqot tufayli, odatda, tez tarqaladi va universal maqomga ega bo'ladi [Adambaeva, Sadullayeva 2022, 15b.].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Adambaeva, F.R., Sadullayeva, N.A. Neologisms as means of enriching the terminology in the sphere of biotechnology//Materiali mejdunarodnoy nauchno-zrakticheskoy konferensii «Aktual'nie problemi sovremennoy lingvistiki i lingvodidaktiki». –Qostanay, 2022. –S.15-19.
2. Bondarchuk, G.G. Osnovnie razlichiya mejdu britanskim i amerikanskim angliyskim / G.G. Bondarchuk, Ye.A. Buraya. - M.: MGOU, 1999. - 46 s.
3. Najer, V.L. Urovni yazikovoy variativnosti i mesto funktsional'nix stiley / V.L. Naer // Nauchnaya literatura: Yazik, stil', janri / otv. red. M.Ya. Svilling. - M.: Nauka. - 1985. - S.3-10.

COMPARATIVE ANALYSIS OF NATIVE ENGLISH AND UZBEK PHRASEOLOGICAL UNITS ACCORDING TO SOME CULTURAL FEATURES

Asqarova Komila Ergasheva

Teacher of English, Gulistan State University

Askarov Doniyor Saminovich

3rd course student, Gulistan State University

Abstract. Once, Rita Mae Brown said "Language is the road map of a culture. It tells you where its people come from and where they are going." The primary way that the human personality expresses itself and satisfies its fundamental need for social engagement with other people is through language. A speaker who is fluent in a language employs countless grammatical, lexical, and phonetic rules. Language proficiency enables us to select a variety of speech patterns

and words. By studying a language, we can become acquainted with the customs, cultures, religious beliefs, and inner lives of various people.

Keywords: Idiomaticity, phraseological, lingo-cultural, interpretation, encapsulates, investigation, etymology.

Introduction. These days, many academics are studying the science of phraseology. One of the concepts has to do with considering phraseological units as cultural entities, therefore it makes sense to look at how they work in different contexts. So phraseology has made its way into the field of sociolinguistics. We will look into the cultural differences between English and Uzbek phraseological units in this phase of our research. A stable, consistent group of words with some or all figurative meaning is one of the best ways to define phraseological units. The diversity of a language's phraseological components shows the cultural paradigms of the language's speakers. They serve as a reflection of the cultural archetypes of an ethno linguistic group and aid in highlighting the distinctive aspects of that group's worldview. Beginning in the early 20th century, linguists began to pay more attention to phraseological units as the specific language units. The scientific study of these word pairings started in the latter half of the 20th century.

Main Part. One may spend a lifetime thinking about and studying phraseology (or idiomaticity) from numerous angles because it is so diverse and fascinating in all languages. A phraseological unit is a well-known, common, and important component that, when employed carefully, adorns and enriches the language. Phraseological units are fascinating because they are linguistic curiosities, vibrant, and colorful. Words are challenging because words frequently have specific implications and have uncertain meanings and grammar.

Phraseological units play a significant impact in language, according to research. Despite disagreements, all linguists concur that phraseological units or idioms are most likely “the most picturesque, colorful and expressive part of the language vocabulary, which reflect nation's customs, traditions and prejudices, recollections of its past history, scraps of folk songs and fairy tales. But it is necessary to distinguish them from other words and phrases existing in the language”. There is a system of information signs (cultural codes) in the culture that is based on an individual's capacity to correlate experiences from many contexts in order to highlight their key traits. In the linguistic cultural study of phraseological units, the cultural code is a crucial link. We can determine the relationship between phraseological units and cultural codes the facts that gave culture its meaning through linguistic and cultural analysis. Cultural meanings “are read” in these indicators by the cultural code, which is a system of physical and spiritual signs. The primary purpose of the cultural code is to define the cultural environment and its shape, which consists of the many symbols of the physical and metaphysical worlds. As a result, the cultural code is a category that encapsulates cultural meanings.

The lingo-cultural perspective, which has its roots in the research of V.N. Telia, V.V. Krasnyh, D.B. Gudkov, M.L. Kovshova, and others, examines phraseological units as indicators of language and culture. Finding and describing the cultural and national implications of phraseological units is the major goal of lingo-cultural study. The image base inner form of phraseological units carries the cultural connotation. The phraseological unit's semantic structure places a strong emphasis on the inner form. A mechanism for revealing cultural implications is the interpretation of the phraseological unit's image foundation (inner form) in major national and cultural contexts of English and Uzbek. The ability to construct images and understand their meaning, a highly human ability, and awareness of language forms are the two factors that are most crucial for understanding the inner structure of a phraseological unit. The phraseological

unit's internal structure is seen as a means of arranging its values and as the image embodied in its nomination of a specific instance of objective (or subjective) reality. Similar to how you make a phraseological unit's word components have a role in the formation of the image, which drives its worth. the phraseological unit's word component to cultural code ratio, according to M.L. Kovshova is "a key element of its cultural interpretation" because "it is the procedure that results in decoding of cultural meanings of phraseological units that are interpretants of the phraseological sign, reconstructs the cultural connotation of the phraseological unit, generates its role as a sign of culture". According to their place of origin, phraseological units have various sorts of cultural connotation significance. A better comprehension of a phraseological unit's meaning may result from an investigation of its etymology. All phraseological units can be divided into two categories based on their origin: native and borrowed.

The following are the primary sources of borrowed phraseological units:

- The Religious Script:
- Ancient myths and stories from various religious or cultural traditions:
- Historical events and facts around the world:

Native phraseological units provide a wealth of nation-specific cultural knowledge. Along with paying attention to language proficiency, one needs also be very knowledgeable about the culture, traditions, and history of the target country in order to understand the ideas conveyed in these types of phrases and idioms.

Examples of native English and Uzbek phraseological units show some distinct cultural differences between the two nations' ways of expressing their views. Regarding proper nouns in English phrases, there are a few that are related to English history and literature: according to Hoyle, Davy Jones locker. Additionally, the English are particularly prolific in their use of quotations from their finest authors, like W. Shakespeare, C. Dickens, Arthur Conan Doyle, etc. Poor Yorick, alas! Horatio Elementary, Watson, I knew him. A few geographical names, which are quite uncommon in Uzbek expressions, can also be found in their idioms, such as "As dark as Newgate's knocker". However, there are numerous terms related to human activities in Uzbek native Phraseological units. In addition, compared to English words, the bodily component qattiq qo'rqmoq, qon yutmoq, ko o'zini ochmoq, and yurak yutmoq is more frequently employed. One cannot, however, ignore significant similarities between the phrases of the two languages. To 'ydan oldin nog'ora chalmoq, kovushini tog'rilamoq; as easy as pie, saving one's bacon; and the extensive use of metaphor and metonymy in building the phraseological units: bag'ri keng, oyoq qo'ymoq; yellow belly, a labor of love are some examples. This page presents some study on phraseological units and the idiosyncrasies of translation. We mainly dealt with distinctive features of English phraseological units. Because as Uzbek language speakers we have some difficulties in translation concerning to English language phraseological units.

References:

1. Амосова, Н. Н. (1963) Основы английской фразеологии. — Ленинград: Наука
2. Antrushina, G.B. (1985) English Lexicology. Высшая школа: Москва
3. Ariza, A., & ViGfara, J. J. (2012). Study, work and residence abroad: Colombian EFL Pre-service teachers' experiences. Proceedings from the Third International Conference on the Development and Assessment of Intercultural Competence. University of Arizona, Tucson, United States.
4. Arnold, I. (1966) The English Word - Moscow: Prosveshcheniye
5. Atay, D., Kurt, G., Camlibel, Z., Ersin, P. & Kaslioglu, O. (2009). The role of intercultural competence.
6. Kunduz, Atamurodova. "Comparative Analysis of Native English and Uzbek Phraseological Units According to Some Cultural Features." International Journal of Innovations in Engineering Research and Technology, vol. 7, no. 10, 2020, pp. 158-161.

LINGUACULTURAL MEANINGS OF ANIMAL IDIOMS IN DIFFERENT LANGUAGES

Gerasimova Svetlana Sergeyevna

Teacher, Termez State University

Abstract: This article discusses the relationships between language and culture in many nations as well as the semantic interpretations of animal idioms in various languages. The idiomatic usage of animals and several research hypotheses are the focus of this study. This article's goal is to help us understand the precise meanings of animal idioms in the Uzbek, English, Indonesian, and Russian languages while taking into account their respective cultural contexts.

Key words: animal idiomatic expressions, semantic meanings, language and culture.

The meaning of an idiom is metaphorical rather than literal. It is not a result of the compositional function of their parts. Spears, in his most practical publication NTC's American Idioms Dictionary, argues that "all languages have phrases or sentences that cannot be understood literally. Even if you know all the grammar of the words in a phrase completely, the meaning of the phrase may still be confusing" (Spears, 2000: 12). The grammatical form of an idiom is invariable and fixed. The process of substitution is not allowed and passive constructions cannot be formed. And Idioms are very great deal on how metaphorical and invariable they are.

In general, from the sociological perspective, culture is the total of the inherited and innate ideas, attitudes, beliefs, values, and knowledge, comprising or forming the shared foundations of social action. Likewise, from the anthropological and ethnological senses, culture encompasses the total range of activities and ideas of a specific group of people with common and shared traditions, which are conveyed, distributed, and highlighted by members of the group (Collins English Dictionary, 2003).

English, Indonesian and Uzbek are spoken by nations that are geographically, religiously, and socially distant. Idioms are specific to one culture and language and their meaning is peculiar to that language (institutionalized), otherwise, idioms defined as proper language of a people or country, dialect; specific character of a language; expression peculiar to a language (The Oxford Dictionary of English Etymology, 1966). When idioms in one language are translated into other languages they may lose their actual meaning because many idioms are specific to the culture (Karamanian, 2002). Idioms are special mode of expression, use or grouping of words, peculiar to a specific language (The Universal Dictionary of the English Language, 1958).

The idiom composed of an animal noun phrase in English, Indonesian and Uzbek cultures is an interesting cultural phenomenon. Some of the animal idioms have similar cultural meanings, while some others are a very different or have subtle differences from each other. The meaning of an animal idiom depends on what images the animal stands for in three different cultures. Some animals stand for similar images in languages, such as the fox, while some stand for greatly different or subtle different images, such as the dog.

Animal idioms get their established connotations in these languages. People associate their feeling sad emotions, even happiness and natural phenomena, with various animals, which are thought to present different characters, like people, or serve as omens. Many animals have become a kind of symbol in people's thinking, and their symbolism is reflected in the language. Therefore, similarities and differences in the connotations of animal idiom in these languages should be taken into consideration in cross-cultural communication and translation. There are

various factors affecting the similarities and differences in the connotations of animal idioms in three languages. One of them is the geographical differences. Geography is closely relative to the formation and development of culture. Every culture is formed by its unique geography and climate.

Between language and culture, there are many mutual influences. Since the environment has something in common, there are many animal idioms that possess similar cultural metaphor of the same animal. The similarities between English, Indonesia, and Uzbek people have been mirrored in the sphere of life experience and understanding of common. In this case, English, Russian, Indonesian, and Uzbek people have the same association, assigning animal idioms same connotation of cultural metaphor. For instance the idiom in English **wolf in sheep's clothing** which means *a person who pretends to be friendly but is in fact dangerous and evil, or a dangerous person pretending to be harmless* uses the same animal in Indonesia like **serigala berbulu domba** and in Russian **волк в овечьей шкуре**. We can take another example like in English **to live like cat and dog** that means *to argue violently all the time*, in Russian **жить как кошка со собакой**, In Indonesian **hidup seperti anjing dan kucing** and in Uzbek **It mushukdek yashamoq** used the same animals and the same meanings. As we know these animals are always close to the human living under the same roof they are addicted to quarrel with each other. According to all these countries culture the main reason why cats and dogs fight is because the dog is a predator, and in the dog's mind and the cat is prey. That's why from the past if people often quarrel with each other they are compared with cat and dog.

Here also we can see another example in English **kill two birds with one stone** (*definition: to solve two problems at one time with a single action*) represents the same meaning with the same animal in Russian **убить одним выстрелом двух зайцев**, and in Uzbek **bir o'q bilan ikki quyonni o'ldirmoq**. What is curious is that there doesn't always seem to be a linguistic correlation to what expression is used in each language. There seems to be more of a geographical pattern, but there is the obvious exception of Russian and Uzbek using “kill two rabbits” instead of two birds as English does.

To conclude we can say from the examples above in defining meanings of animal idioms in different languages we should always look at these countries cultural background. It is difficult to separate the language and culture. Because human's living environment is much the same, there are many animal idioms which have the same or similar cultural meaning of the same animal. These similarities between Indonesian, English and Uzbek people have been reflected in terms of life experience and understanding of common.

References:

1. Crystal, David. (2003) A dictionary of linguistics & Phonetics, 5ed, Oxford: Blackwell press.
2. Gerasimova, S. S. (2020). Problems of translating English idioms into uzbek. *Актуальные научные исследования в современном мире*, (11-12), 14-16.
3. Gerasimova, S. S. (2020). The analysis of animal idioms in different languages by translating strategies. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*, (6), 59-61.
4. Gerasimova, S. (2021). THE COMPARISON OF MEANINGS OF ANIMAL IDIOMS IN DIFFERENT CULTURE. *InterConf*.
5. Gerasimova, S. S. (2021). THE IMPORTANCE OF UNDERSTANDING ANIMAL IDIOMS IN DIFFERENT LANGUAGES AND THEIR PROBLEMATIC FEATURES IN SPEECH. *Academic research in educational sciences*, 2(11), 586-592.
6. Karamanian, A P. (2002). *Translation and Culture* in *Translation Journal*, Vol:6, No. 1. Available at <http://accurapid.com/journal/19culture2.htm>

7. Sapir, E. (1921). *Language*. New York: Harcourt Brace. (1956). *Selected Writings in Language, Culture and Personality*. Berkeley: University of California Press
8. Spears, A., R (2000). *NTC's American Idioms Dictionary*. Oxford: Oxford University Press.
9. Wyld, H. C. (1958). *The Universal Dictionary of the English Language*. Great Britain: Butler and Tanner Ltd
10. Cambridge Dictionary of American Idioms Copyright © Cambridge University Press 2003. Reproduced with permission.

LINGVOMADANIYATSHUNOSLIK TIL VA MADANIYAT MUNOSABATINI AKS ETTIRUVCHI FAN YO'NALISHI SIFATIDA

Murodova Umida Abdulnabiyevna

Annotatsiya. Mazkur maqolada biz lingvomadaniyatshunoslikda ya'ni ingliz va o'zbek tillarida muqobil frazemalarining lingvomadaniy xususiyatlarini semantik-pragmatik, lingvokulturologik hamda tillar miqyosida milliy-madaniy jihatdan ochib berishga harakat qildik.

Kalit so'zlar: lingvomadaniyatshunoslik, frazeologiya, lingvokulturologik, pragmatika, semantika, madaniyat, til, munosabat.

Ilmiy bilim turli sohalarining bir-biriga o'tish tendentsiyasi XX asr fanining belgilovchi xususiyatlaridan biridir. Gumanitar fanlar sohasida madaniyatshunoslik bo'yicha tadqiqotlarning, ya'ni inson faoliyatining barcha o'ziga xos tomonlarini hamda uning oldindan belgilab qo'yilgan natijalarini o'z ichiga oladigan madaniyat fenomenini sintez qilishga intilishning ifodasi bo'ldi. Hozirgi kunda lingvomadaniyatshunoslik sohasida bajarilayotgan tadqiqotlar asosan "til va madaniyat mosligini sinxron tarzda o'rganish va tasvirlashga bag'ishlangan" (Teliya:1996,217). Bir tomondan lingvomadaniyatshunoslik tildagi insondagi madaniy omilga, ikkinchi tomondan insondagi til omiliga yo'naltirilgan. Lingvomadaniyatshunoslik - inson haqidagi fanning bir qismidir, uning tortish markazi esa madaniyat fenomenidir (Teliya: 1996,222).

Til va madaniyatni xarakterlovchi belgilarning o'xshashligi ularning munosabatini yagona metodologik asosda ko'rib chiqish imkonini beradi. Bu umumiy belgilar quyidagilardir:

1. Madaniyat va til — bu insonning va xalqning dunyoqarashini aks ettiruvchi ong shakllari.
2. Til va madaniyat o'zaro muloqotda (dialogda) mavjuddir, chunki nutq sub'yekti va uni tinglovchi — bu har doim madaniyat sub'yektlaridir.
3. Ikkala fenomen individual yoki umumiy mavjudlik shakllariga ega, madaniyat va tilning sub'yekti - har doim individ yoki sotsium, shaxs yoki jamiyat.
4. Til va madaniyat uchun umumiy bo'lgan jihat — normativlik.
5. Istorizm — til va madaniyatning eng mohiyatli xususiyatlaridan biri (antinomiya "dinamika" yoki "statika").
6. Madaniyat — xalqning o'ziga xos tarixiy xotirasi. Til o'zining kumulyativ (to'plovchi) vazifasi tufayli kollektiv xotirani saqlaydi va boyitadi. (Teliya, 1996).

Ayni paytda inson va jamiyatning ikkita eng muhim o'ziga xos xususiyati o'rtasida muhim farqlar mavjud:

1. Kommunikatsiyaning vositasi sifatida bo'lgan tilda ommaviy adresatga yo'l-yo'riqlar ustun turadi, madaniyatda esa saralanganlik (elitamost) qadrlanadi.
2. Belgi tizimi bo'laturib, madaniyat, tildan farqli ravishda o'zicha tashkil topa olmaydi.

3. Til va madaniyat — turlicha semiotik tizimlardir. Bunday qiyoslash tadqiqotchilarni madaniyat tilga izomorf emas, gomomorfdir (tarkiban o'xshashdir) degan xulosaga olib keladi (Maslova: 1997, 39).

Madaniy bilimlar — shu tilda so'zlovchining madaniy-til kompetentsiyasining bir qismidir. Madaniy kompetensiya til kompetensiyasi bilan mos kelmaydi: “til kompetensiyasining madaniy kompetensiyaga o'zgarishi madaniy kod kategoriyalarida til belgilari interpretatsiyasiga asoslangan. Shu turdagi interpretatsiyaga egalik madaniy-til kompetensiyasidir” (Teliya: 1996,227).

Olamning ikkita modeli — konseptual va til modellarining o'zaro bog'liqligini qayd qilib, Yu.S.Stepanov ularni o'zaro chalkashtirib qo'yishdan ogohlantiradi: Til modelini madaniyatning predmeti sohasiga, va aksincha, madaniyat modelini tilning predmeti sohasiga ko'chirib bo'lmaydi” (Stepanov: 1977,15-38). Yu.S.Stepanov ham lingvistik nazariya uchun, ham madaniyat nazariyasi uchun qo'llaniladigan alohida, ancha umumiy tushunchalar apparatini ishlab chiqishga da'vat qildi. Mana shu lingvomadaniyatshunoslikning terminologik, tushuncha asosini (fundamentini) tashkil etadi. Ba'zi olimlarning fikricha, lingvomadaniyatshunoslik XX asrning oxirgi choragida, tilshunoslikdagi antropologik paradigma mahsuli sifatida paydo bo'ldi. Unga birinchi bo'lib XIX asrda V. fon Gumboldt, o'zining “Inson tillarining tuzilish farqlari va uning insoniyatning ma'naviy taraqqiyotiga ta'siri” nomli kitobida asos solib, til xarakteri va xalq xarakterining bir-biriga bog'liqligini ifodalab bergan. “Turli tillar o'z mohiyatiga, ong va sezgiga ta'siriga ko'ra haqiqatan ham dunyoni turlicha his etishdir” va “tilning o'ziga bo'lgan xosligi millatning mohiyatiga ta'sir etadi, shuning uchun ham tilni sinchiklab o'rganish tarix va falsafa insonning ichki dunyosi bilan bog'laydigan hamma narsani o'z ichiga olishi kerak” (Gumboldt: 1985,370,377), degan fikr keng tarqaldi. Bunday yondashuvning yangiligi shundan iborat ediki, turli til shakllari ortida olim borliqni tafakkur qilish va anglash uslublaridagi farqlarni ko'rdi va tilda madaniyatning o'ziga xos xususiyatlari mujassamlanadi, degan xulosa chiqardi.

AQShda V. fon Gumboldt ta'limotini rivojlantirganlar U.D.Uitni, D.U.Pauell, F.Boas, shuningdek, E.Sepir va B.L.Uorflardir. E.Sepir va B.L.Uorf tilning nisbiylik farazini ilgari surdilar, bunga ko'ra tilga anglash jarayonida ustunlik roli beriladi. Shimoliy amerikalik indeets (xindularning tillarini tadqiq qilish natijasida olgan materiallari asosida ular til kategoriyalarining ongga ta'siri mavjud ekanligi haqidagi xulosaga keldilar. Til nisbiyligi faraziga asosan, turli tillarda turlicha kategoriyalarning mavjudligi shundan dalolat beradiki, bu tillarning sohiblari o'zlarini o'rab turgan olamni turlicha tushunadilar.

XX asrning o'rtasida AQShda “insonni tilda” tadqiq qilish (antropologik yoki antropotsentrik) yo'nalishi paydo bo'ldi: D.Xaymz lingvistik antropologiyaning nazariy va metodologik asoslarini — “tilni va nutqni antropologiya kontekstida o'rganishni” ishlab chiqdi. Olim shu qoidadan kelib chiqdiki, bunga ko'ra “tilshunoslikning vazifasi - til nuqtai nazaridan til haqidagi bilimlarni umumlashtirish, antropologiyaning vazifasi esa til haqidagi bilimlarni inson nuqtai nazaridan umumlashtirishdir”. Lingvistik antropologiyaning ijtimoiy paradigmadagi o'rni haqidagi masala A.Duranti tomonidan ishlab chiqildi; uning nazariyasiga ko'ra, “lingvistik antropologiya tilshunoslik fanining qolgan boshqa hamma yo'nalishlaridan shu bilan farq qiladiki, u asosiy e'tiborni real borliqning individual taqdimotiga qaratadi” (Duranti,1992).

Shunday qilib, lingvomadaniyatshunoslikning paydo bo'lishi - XIX-XX asrlarning falsafiy va lingvistik nazariyalari taraqqiyotining qonuniy natijasidir. So'nggi o'n yil ichida Rossiyada bu fanga bag'ishlangan bir necha ishlar nashr qilindi. V.A.Maslovaning darsligi (Maslova: Lingvokulturologiya. M.: Akademiya 2001) lingvomadaniyatshunoslik sohasida eng ommabop ish hisoblanadi. Unda bu fanning metodologik asosi keltiriladi, Rossiyadagi lingvomadaniy

tadqiqotlarning zamonaviy yo'nalishlari bayon qilinadi. Muallif uni "lingvistika va madaniyatshunoslikning tutashgan joyida vujudga kelgan tilshunoslikning sohasi" deya ta'riflab, lingvomadaniyatshunoslikning fanlararo xarakterini ta'kidlaydi. Uning ta'rifiga ko'ra, "lingvomadaniyatshunoslik — milliy jonli tilni o'zida mujassamlantirgan va til jarayonlarida namoyon bo'ladigan moddiy va ma'naviy madaniyatni o'rganadigan ijtimoiy fan, yoki "madaniyatshunoslik va tilshunoslik, etnolingvistika va antropologiyaga oid tadqiqotlar natijasini o'z ichiga oladigan bilimlarning integrativ sohasidir"(Maslova,2001). Muallif madaniy ma'lumotning translyatori sifatida chiqadigan tilning o'zaro aloqasini va madaniyatni — xalqning tarixiy xotirasini lingvomadaniyatshunoslikning ob'yekti (butun borliq sohasi) deb ta'kidlaydi.⁷²

Lingvomadaniyatshunoslik lingvomadaniyatshunoslikning nazariy asosi deb qaraladi; u "madaniyatning va tilning bir-biriga bog'liqligini va o'zaro munosabatlarini faoliyat ko'rsatib turgan sharoitda o'rganuvchi va bu jarayonni birliklarning bo'linmas tuzilishini til va tildan tashqari (madaniy) mazmunni zamonaviy afzalliklar va madaniy qoidalaiga (normalar tizimi va umuminsoniy qadriyatlarga) yo'naltirilgan tizimli metodlar yordamida aks ettiruvchi kompleks umumlashtiruvchi fan deb ta'riflanadi". Sotsiolingvistikaning lingvodidaktik analogi yoki korrelyati (Vereshchagin E.M., Kostomarov V.G.) deb ta'riflangan 75 lingvool'kashunoslikni, amaliy aspekt, chet elliklarga tilni o'qitish jarayonida lingvomadaniyatshunoslikning amaliy jihatdan ro'yobga chiqishi deb qarash tavsiya qilinadi.

Lingvomadaniyatshunoslik o'ziga xoslikni aniqlash uchun kommunikatsiyaga lingvokognitiv yondashuvni qo'llash tavsiya qilinadi, chunki bu yondashuv uni ham umumlingvistik aspekt, ham milliy aniqlangan komponent sifatida tahlil qilish imkonini beradi. E.A.Luchinina V.V.Krasnixning tadqiqotlarini tahlil qilib, shunday xulosaga keladiki, "muallif ikkala tadqiq qilinayotgan fanlar o'rtasida aniq chegara qo'ymaydi: ulardagi muammolarning majmui umumiyliigi ta'kidlanadi, uning ham, boshqasining ham paydo bo'lishiga nazariy asos deb Sepir Uorfning farazi hisoblanadi, tadqiqot metodlarida farqlar ochib berilmaydi"(Luchinina, 1997).

Tilning madaniyatga oid tarkibini tadqiq qilish XIX-XX asrlar tilshunosligi taraqqiyotining qonuniy natijasidir. Ko'p olimlarning lingvomadaniyatshunoslikka qiziqishi uning istiqbolli ekanligidan dalolat berib turibdi. Lingvomadaniyatshunoslik tadqiqotining hammaga ma'qul bo'lgan ta'rifi tilni madaniyat bilan ajralmas bog'lanishda o'rganishdadir.

Ikkinchi paradigma chegarasida bajarilgan lingvomadaniy tadqiqotlarning vazifasini G.G.Slishkin "birinchidan, diskursda u yoki bu madaniy birlikni ifodalaydigan adekvat til vositalarini va ikkinchidan, turli kommunikativ vaziyatlarda mazkur madaniy birlikka apellatsiyaning asosiy pragmatik vazifalarini o'rnatishda" ko'radi (Slishkin, 2004).

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayev F. O'zbek tili leksikasining ba'zi bir masalalariga doir til va adabiyot instituti asarlari. – Tosh.: Fan, 1949.
2. Abduazizov A., Sodiqov A., Bashakov N. Umumiy tilshunoslik T., 1979.
3. Авашани Ю.Ю. Вопросы фразеологии. С., 1977.
4. Авашани Ю.Ю, Эмирова А.М. К семантической структуре фразеологических единиц. С., 1971.
5. Алехина А.И. Семантические группы во фразеологии современного английского языка. М., 1977.
6. Якубов, Фазлиддин Утаганович. "Лингвистический принцип в теории перевода во взглядах немецких лингвистов." *Актуальные вопросы современной науки*. 2014.

⁷² A.E.Mamatov. Zamonaviy lingvistika. – Toshkent, "Noshir", 2019

7. Якубов, Ф. У., and М. Эм. "РОЛЬ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ И ИНТЕРНЕТА В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ." *УЧЕНЫЙ XXI ВЕКА*: 26.
8. Yakubov, Fazliddin Utaganovich. "Improving communicative language skills through role playing activity." *Science and Education* 3.2 (2022): 1006-1010.
9. Yakubov, Fazliddin. "THE LINGUISTIC PRINCIPLE IN THE THEORY OF TRANSLATION IN THE VIEWS OF GERMAN LINGUISTS." *InterConf* (2021).
10. Shodiyev, Muhiddin, and Fazliddin Yakubov. "Ko'nikma va malakalarni shakllantiruvchi o'qitish mashqlari-kommunikativ leksikani orgatishning asosi." *Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollar* 1.1 (2022): 635-638.
11. Umida, Murodova. "Linguistic and Cultural Features of Alternative Phrases in English and Uzbek Languages." *Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences* 7 (2022): 106-111.
12. Boqiyeva, Rohila Bolabekovna. "Linguistic features of human internal concepts in English and Uzbek languages." *Science and Education* 3.2 (2022): 691-694.
13. Shodiyev, Muxiddin Berdimuradovich. "The usage of web technologies as social network (Facebook) in teaching a foreign language to adults." *Science and Education* 3.2 (2022): 973-977.
14. Mustafaqulova, Hulkar Ahmedovna. "Teaching culture in the ESL classroom." *Science and Education* 3.2 (2022): 817-820.

SOCIOLINGUISTIC ASPECTS OF GENDER DISCOURSE IN THE SYSTEM OF DIFFERENT LANGUAGES

Narbutayeva Zarnigor Maxammadqulovna
Teacher, Gulistan State University

Abstract. In this thesis, it is revealed that to what extent is some languages are sexist, beginning with the reality that the women is also put under pressure through languages and, as it is in almost every social area, there is sexism against women in languages. The conceptual expressions (such as gender, sexist language, language and ideology) are brought out that the dimension and the quality of the world's languages and which perspectives the sexist language is usually seen. Gender discourse representing the opposite views has a side if political views have an effect on preferring sexist expressions. What is come into the view is that there is another cognition beyond social views in using sexist language. While there is no important difference in using sexist expressions according to the political views in some languages, they make a big contribution to the being the "secondary" and "other" of women.

Key words: language, gender, sociolinguistics, culture, gender discourse, masculine, feminine, sexism.

Language, as the most important communication tool, is one of the indispensable elements of the existence of societies. Language is the greatest power in people's perception and evaluation of the world, in transferring cultures and ideologies. Therefore, language is never an issue that can be ignored in social studies. The language is only a small part of that integral phenomenon that we aspire to cognize, which necessarily involves not only the memory, physiological, psychological, psycho-physiological properties of the person, but also the knowledge of the world, the social context of utterances, the ways of interaction and organization of all types of the knowledge, as well as all human activities⁷³.

⁷³ Герасимов В.И., Петров В.В. На пути к когнитивной модели языка // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 23. – Когнитивные аспекты языка. – М., 1988. – С. 6.

Yu.V. Klyuev defines a discourse as the result of socialization – the comprehension of the surrounding world by an individual, his/her involvement in reality. Primary socialization (family, education) and secondary socialization (information received by an individual from messages of mass media) represent a single mechanism of personality formation in the information society. “It is a discourse which serves as the main tool for the socialization of a person, his/her involvement in the public and political life”⁷⁴.

If according to van Dijk Teun A., to make an “individual understand a discourse strategically as an action in an ongoing social interaction sequence means that the hearer makes assumptions about the intentions, purposes, wishes, preferences, beliefs, opinions, attitudes, ideology, emotions, and personality of the speaker” etc.⁷⁵, we assume that a language, in essence, in line with its terminology system has the potential to create a discourse and send it to the audience based on particular strategy on behalf of the official agency, entity, etc.

Feminists also drew attention to the importance of language in gender studies and brought the language and feminism fields together and put the language issue in a very central place in feminism studies. Under this lies the constant influence of language and behavior on each other. In other words, our thoughts and our perception of the world are shaped by language. It is a continuous, unchanging process. While our thoughts, behaviors and realities affect the formation of language, language also contributes to the production of new thoughts and realities. Since culture and language are two phenomena that are constantly affected by each other and cannot be considered separately, they cause the formation of new facts about genders or the reproduction of existing ones. This connection between language and culture is quite clear. By examining the language of a society, it is possible to observe, to a large extent, their views on genders, the roles they assign to them, the distribution of power and the prejudices of the society.

For example, idioms constitute an important clue and resource in this sense. The places where societies have put different genders since ancient times can be clearly seen in idioms. While the idioms “*qiz olmoq/qiz bermoq*” (show girls (daughters) as an object of possession in Uzbek society, the phrase “*xotindek yig'lash*” (crying like a woman) indicates the weakness of women. The fact that these and similar words have been spoken over the years ensures the reproduction of these roles and perceptions.

Feminists questioned the concept of “sexism in language” because of this relationship and pointed out that languages are a male-dominated form. They defined sexist language as expressions that make irrelevant and unfair discrimination between the sexes. They claimed that such a language excludes one of the sexes (woman).

The resources of each language allow the creation of different discourses, which reflect and strengthen the ideologies of those who use this language.⁷⁶ In a sense, every ideology is produced through its own language. Socially powerful groups can use language to adopt their ideology. Considering this, the studies and sensitivity of feminists on language becomes very meaningful. According to the feminists who argue that there is a dominance in language against women: male dominance over language shapes not only thought but also reality.

It is observed that the male dominance in the language reinforces the social subordination of women and reproduces it constantly. Because this sexist use of language is quite common through proverbs, slang, everyday language and the media. This masculine language used is

⁷⁴ Клюев Ю.В. Дискурс в массовой коммуникации (междисциплинарные характеристики, концепции, подходы). Вестник СПбГУ. Сер. 9. 2013. Вып. 1. – С. 208.

⁷⁵ Van Dijk Teun A., Walter Kintsch, Strategies of Discourse Comprehension. – New York: Academic Press, 1983. – p. 83.

⁷⁶ Sharma, J.C.. “An Introduction To Sirmauri-Grammatical Gender”, Language In India, Volume:1, January, 2002. Ed. By SINGH, Ishtla; Jean Stillwell Peccei. Language, Society And Power, Routledge, New York, 1999. p33.

generally a language that humiliates women and their sexuality, pushes women to compulsory roles and is offensive because the existing language system prevents women from expressing their own worldview and even self-expression. The masculine language takes the man as the norm, which makes the woman invisible. It means that the reality of the whole world is based on men.

The identity formation and subjectivity of women who cannot find their place in language is negatively affected, and thus the identity of women exists in relation to the identity of men. In the light of these observations and knowledge, some feminists (such as radical feminist Mary Daly) have taken this issue seriously enough to suggest "a radical deconstruction or deconstruction of language".⁷⁷ According to them, in order to create a new reality, it is necessary to work on new terms, new words and to neutralize language. Although this will require a long and exhausting process, feminists have taken the most important step by drawing attention to this issue and creating sensitivity.

Against this background, world languages reflect sexism in direct proportion to their culture. Sexism in language can take two forms. First, the system of the language itself is sexist (as in languages that divide words into masculine-feminine); second, the way we use language is sexist (as in semantically gendered languages).⁷⁸

The fundamental approach to gender and language studies dates back to the early XX century. Gender aspect of language and communication had been the main subject of the researches⁷⁹ but still remaining invisible to the linguistics. The development of sociolinguistics, the formation of the postmodern theory of knowledge and the rise of the feminist movement played an important role in the emergence of fundamental gender issues, as an independent aspect within an interdisciplinary field.

Data gathered indicate an identification of (male) *man* with *human being*. However, the feminist theory explains the identification by distribution of gender roles in society, rather than linguistic factors, since according to the sociolinguistic research, the English language has been developed under influence of Jewish-Christian traditions which supported male dominance over female⁸⁰. According to Pamela Fishman, who studied a conversational activity in "Language, Gender and Society"⁸¹ language is the constructor and keeper of hierarchical status between males and females.

A new approach to gender and language has been put forward by Deborah Tannen and her followers⁸², supporters of the theory of gender subcultures, which assumes that women and men experience language socialization in different ways. Being brought up in different sex groups (sociolinguistic subcultures) in their childhood with different tactics of speech behavior, the verbal communication between men and women provokes an inadequate reaction. Therefore, they have to be regarded as two distinct subcultures characterized by special speech practices. Having originated in the US, the most prevalence of feminist linguistics in Europe has been affected by the

⁷⁷ Donovan, Josephine. *Feminist Teori*, Çev. Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek, Fevziye Sayılan, İletişim, İstanbul, 1997. p290.

⁷⁸ Sharma, J.C.. "An Introduction To Sirmauri-Grammatical Gender", *Language In India*, Volume:1, January, 2002. Ed. By SINGH, Ishtla; Jean Stillwell Peccei. *Language, Society And Power*, Routledge, New York, 1999. P77.

⁷⁹ Jespersen O. *Language: its nature, development and origin*. – London: Allen & Unwin, 1922; Haas M. 'Men's and women's speech in Koasati'. *Language* 20, 1944. – p. 142–9.; Trudgill P. *Sociolinguistics*. – London: Penguin, 1974, 1983, 1995;

⁸⁰ Семенова И.В. Гендерный аспект концептуального анализа лексем "мужчина" и "женщина" (на материале фразеологии английского, русского и кабардинского языков): Дисс. ... канд.филол.наук. – М., 2006. – С. 128.

⁸¹ Fishman P. 'Interaction: the work women do', in Barrie Thorne et al. (eds) *Language, Gender and Society*. Rowley, Mass.: – Newbury House, 1983. – p. 89.

⁸² Tannen D. *You Just Don't Understand! Women and men in conversation*. – London: Virago, 1991; Maltz D.N., Borker R.A. *Mißverständnisse zwischen Männern und Frauen - kulturell betrachtet* // Günthner, Kotthoff (Hrsg) *Von fremden Stimmen. Weibliches und männliches Sprechen im Kulturvergleich*. – Frankfurt am Main, 1991. – S. 52-74.

works of Trömel-Plötz “Linguistik und Frauensprache”⁸³, and L. Pusch “Das Deutsche als Männersprache”⁸⁴.

In the world's languages, sexism appears in various forms, sometimes in grammar rules, sometimes in dictionaries and almost always in idioms and proverbs. With a few exceptions, languages belonging to the same language family are similar in terms of sexism as they are in other respects. For example, when we look at the Indo-European language family, we see that with a few exceptions (e.g. English), almost all languages are grammatically sexist, while the Ural-Altaic language family is sexist not in terms of grammar, but in terms of words, idioms and proverbs.

Since language is a means of transmitting culture, while examining the similarities and differences between these languages, we also have an idea about their cultures, the way they perceive and live in the world, and their values. For this reason, languages are important tools to learn about societies. One of the social realities that we can uncover when we analyze languages is the relationship between men and women and the position of both in society. We have already mentioned that women are seen as subordinate in almost every society in one way or another, and how this is related to language. Looking at language families and the characteristics of individual languages, what can we say about the relationship between the place where the societies of these languages put women and the place women find in language?

References:

1. Donovan, Josephine. Feminist Teori, Çev. Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek, Fevziye Sayılan, İletişim, İstanbul, 1997. p290.
2. Fishman P. 'Interaction: the work women do', in Barrie Thorne et al. (eds) Language, Gender and Society. Rowley, Mass.: – Newbury House, 1983. – p. 89.
3. Jespersen O. Language: its nature, development and origin. – London: Allen & Unwin, 1922; Haas M. 'Men's and women's speech in Koasati'. Language 20, 1944. – p. 142–9.; Trudgill P. Sociolinguistics. – London: Penguin, 1974, 1983, 1995.
4. Pusch L. Das Deutsche als Männer Sprache. Edition Suhrkamp.SV, 1984. – 201 s.
5. Sharma, J.C.. “An Introduction To Sirmauri-Grammatical Gender”, Language In India, Volume:1, January, 2002. Ed. By SINGH, Ishita; Jean Stillwell Peccei. Language, Society And Power, Routledge, New York, 1999. p33.
6. Sharma, J.C.. “An Introduction To Sirmauri-Grammatical Gender”, Language In India, Volume:1, January, 2002. Ed. By SINGH, Ishita; Jean Stillwell Peccei. Language, Society And Power, Routledge, New York, 1999. P77.
7. Tannen D. You Just Don't Understand! Women and men in conversation. – London: Virago, 1991; Maltz D.N., Borker R.A. Mißverständnisse zwischen Männern und Frauen - kulturell betrachtet // Günthner, Kotthoff (Hrsg) Von fremden Stimmen. Weibliches und männliches Sprechen im Kulturvergleich. – Frankfurt am Main, 1991. – S. 52-74.
8. Trömel-Plötz S. Linguistik und Frauensprache // Linguistische Berichte. 1978. – S. 186-196.
9. Van Dijk Teun A., Walter Kintsch, Strategies of Discourse Comprehension. – New York: Academic Press, 1983. – p. 83.
10. Герасимов В.И., Петров В.В. На пути к когнитивной модели языка // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 23. – Когнитивные аспекты языка. – М., 1988. – С. 6.
11. Ключев Ю.В. Дискурс в массовой коммуникации (междисциплинарные характеристики, концепции, подходы). Вестник СПбГУ. Сер. 9. 2013. Вып. 1. – С. 208.
12. Семенова И.В. Гендерный аспект концептуального анализа лексем “мужчина” и “женщина” (на материале фразеологии английского, русского и кабардинского языков): Дисс. ... канд.филол.наук. – М., 2006. – С. 128.

⁸³ Trömel-Plötz S. Linguistik und Frauensprache // Linguistische Berichte. 1978. – S. 186-196.

⁸⁴ Pusch L. Das Deutsche als Männer Sprache. Edition Suhrkamp.SV, 1984. – 201 s.

THE MAJOR CATEGORIES OF ASSOCIATIVE WORDS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Nuriddinova Madina Raim qizi

Stajyor-o'qituvchi, Guliston davlat universiteti

Abstract. The majority of word association literature focuses on the two main organizing principles of language: syntagmatic (chain) and paradigmatic (choice) relations. Syntagmatic associations are those that would be related by a phrase or syntactic structure. Paradigmatic associations on the other hand, involve the other words that could replace the target word.

Key words: word association, category, associative, paradigmatic, syntagmatic, collocation, synonyms, Hyponymy, Hypernymy, Idioms.

Previous research has shown a tendency for native speakers to respond to word association stimuli paradigmatically and for non-native speakers to respond syntagmatically. In addition to the paradigmatic/ syntagmatic distinction, word associations can be based solely on their phonological or orthographic relations. These responses, sometimes labeled *clang responses*, are far less common and usually given by low-level language learners. Finally, some responses are related to one's personal knowledge about the word; these are referred to as *encyclopedic responses*.

In classifying word associations, different classification systems which have some common characteristics were applied by different researchers. Kess divided word associations into 3 types:

1. Members of the same part of speech class
 - a) paradigmatic responses (responses which fall in the same syntactic category such as synonyms or antonyms such as thin-skinny, black-white)
 - b) syntagmatic responses (responses which fall into other categories such as dig/hole)
2. Members of the same taxonomy
 - a) Subordinate (dog/retriever)
 - b) Superordinate (dog/animal)
3. Rhyming or clang responses (sister/blister, yellow/fellow).

Miller (1996; *ibid*) reports that associative responses of adults can be investigated by using four types of semantic relations which were found to be salient in the lexical organization of most speakers of English:

1. superordinate, coordinate and subordinate terms
2. attributive terms
3. part-whole relations
4. functional terms.

Syntagmatic responses are found much less often than paradigmatic responses in word associations; and they are more difficult to characterize in rules. But there are two related rules that appear to account for the bulk of the syntagmatic responses. 'The Sectional Feature Realization Rule. The list of features for a word often contains sectional features that partially characterize the meaning of the potential context of that word. The adjective *young*, for example, has sectional restrictions on the nouns it can modify, as specified in the feature [+ Det[+Animate]be-]. Many responses to *young* are merely specific realizations of this feature- e.g. *boy*, *child*, *girl*, *man*, and *people*. To produce these responses, the respondent took the partial feature list [+Noun, +Animate] filled it out with other features, and gave the result; the features added were often other features of *young*, since some responses were words with the feature (-Adult] - *boy*, *girl*, and *child*. The rule

that accounts for these responses might be stated as follows: 'Take the features specified by a selection feature, adding as many ~tures as necessary for a surface realization; in addition, restrict yourself to the "significant" part of the selection feature, the portion specifying a lexical word.'

The Idiom-Completion Rule. The stimulus *cottage* often elicits *cheese*, completing the common idiomatic phrase *cottage-cheese*. Likewise, *whistle* elicits *stop*; *white*, *house*; *stove*, *pipe*; *justice*, *peace*; *how*, *now*; *so*, *what*; and so on. The rule that generates these responses is a close cousin of the selection feature realization rule. for it seeks out a selection feature that has only one realization. The rule might be stated: 'Find an idiom of which the stimulus is a part and produce the next main word.' Without better semantic specification of idioms, this rule will have to stand as it is.

Collocation. It refers to a group of words which occur repeatedly together in a language. These predictable patterns of co-occurrence can be grammatical as they result primarily from syntactic dependencies or they can be lexical as patterns can result from the linguistic environment in which certain lexical items will co-occur, for example: Dog- *bite* or *bark*. Collocation is a common response in WAT, as certain words are likely to be found together and produce powerful and long-lasting connections. Previous word association experiment data has shown that humans seem to be fairly sensitive to collocational links and often word meaning is learned through noting words which collocate alongside each other. However, McCarthy argues that L2 learners may use phonological strategies rather than collocation links when associating words, as they lack the ability to make instant collocation decisions.

Paradigmatic category of associative words. Debot et al presents a dynamic model of the multilingual lexicon in which the degree of activation and numbers of associations between entries determine the state of the lexicon at any moment in time.⁵⁴ The lexicon consists of lemmas with all kinds of conceptual, semantic, syntactic and paradigmatic information with their corresponding lexemes. However, this is one aspect of the information the speaker has, as emotion and memories the participant has, maybe linked to certain concepts.

Coordination. Co-ordination (including antonymy) refers to words "on the same level of detail" e.g. 'dog' and 'cat'. Co-ordination and antonymy can be further classified into *complementarity*, *gradable antonyms*, *converses* and *mutual incompatibles*. Previous word association research has shown co-ordination to be the most common type of response for native speakers.

Hyponymy and Hypernymy. *Hyponymy* encompasses the hierarchical relationships of super ordination (*hypernymy*) and subordination (*hyponymy*). 'Pet' is the hypernym of 'dog', which is in turn a hyponym of 'pet'. 'Dog', 'cat', 'parakeet' and 'iguana' are referred to as *co-hyponyms* in this paradigm. *Co-hyponymy* is a form of *co-ordination*. Additionally, Hasan (cited in Carter, 1998) coined the term *meronymy* to describe part-whole relationships where 'bedroom', 'bathroom' and 'kitchen' would be *co- meronyms* of the *hypernym* 'house'. Super ordination is the third most common word association response for native speakers.

Synonymy. Aitchison describes synonymy as a word with the same meaning as the original word. Synonymy has symmetrical sense relation in which more than one linguistic form can be said to have the same conceptual or propositional meaning, for example: dog - *canine*.

If two words can be used interchangeably in all sentence contexts, they are *strict synonyms*. This is highly uncommon however; a more useful term is *loose synonymy* which is a relationship of similar meaning across many but not necessarily all contexts. 'Tall' and 'high' are synonymous but not strict synonyms. We do not typically refer to a person as being really high (with reference

to height). Aitchson found synonymy to be the fourth most common type of word association response for native speakers.

Some people would like semantics to pursue study of meaning in a wider sense of 'all that is communicated by language'; others (among them most modern writers within the framework of general linguistics) limit it in practice to the study of logical or conceptual meaning. It needs no great insight to see that semantics in the former, wider sense can lead us once again into the void from which Bloomfield retreated with understandable misgivings- the description of all that may be the object of human knowledge or belief.

By listing several paradigmatic and syntagmatic rules, I have been assuming that the process of word association is not a homogeneous one, but rather a set of alternative processes. There is independent support for this claim in the data of Moran, Mdford and Kimble. They found three classes of people in word association. Those in the first class gave mostly 'contrasts' (*big link*, man-woman) and 'coordinates' (*yellow-blue*, *apple-orange*), to use their terms, and responded very quickly. Those in the second class preferred to give 'synonyms' (*big-large*) and 'super-ordinates' (*apple-fruit*) and responded less quickly. The people of these two classes were quite similar compared to those in the third class, who gave mostly 'functional' associations (*red apple*, *needle-thread*) and did so quite slowly. Obviously, the three classes can be characterized by their reliance on the different associating rules -the minimal-contrast rules, the feature deletion and addition rules, and the syntagmatic rules, respectively. This is strong evidence for the independence of the separate rules, or rather of the separate *operations* within the general - simplicity of production' rule.

The rules presented here are for adults. Several important studies have shown that children, in contrast to adults, give mostly syntagmatic responses, even for those stimuli that have common antonyms. And from about five to nine years of age, children go through 'a syntagmatic-paradigmatic shift', where they move from giving mainly syntagmatic to giving mainly paradigmatic responses.

References:

1. Carlisle, J. F. (2010). Review of research: Effects of instruction in morphological awareness on literacy achievement—an integrative review. *Reading Research Quarterly*, 45(4), 464-487.
2. Crystal, D. 1991. A dictionary of linguistics and phonetics 3rd edition. Cambridge, MA: Blackwell.
3. M. Nuriddinova, D. Bakhranova - Linguo-Cultural Features of Associative Words in English and Uzbek Languages, *Tafakkur Manzili jurnali*, 27-52 pp
4. M. Nuriddinova – Linguistic and Cultural Aspects of Associative Words in English and Uzbek Languages, *Journal: Переводоведение: проблемы, решения и перспективы.* – 398-400 pp.

ERKALASH TERMINI VA UNING BOSHQA HODISALARGA MUNOSABATI

Tadjiboyeva Shohsanam Rasulbekovna

Guliston davlat universiteti Ingliz tili va adabiyoti kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Har bir tilning o'ziga xos elementlari bor. O'zaro hurmat, sevgi va yaqinlikni bildiruvchi qo'shimchalar (yoki so'zlar) tildagi mavjudlikning asosidir. Bu maqolada muallif bir xil so'zlar yoki qo'shimchalarga o'zbek va nemis tillarida izoh berib, ularning milliyligini qanchalik ifoda etishiga e'tibor qaratgan. Shuningdek, ham o'zbek ham nemis tilidagi erkalash-kichraytirish qo'shimcha va so'zlari haqida lingvistik tahlil olib boradi. Ushbu maqolada, nemis tilida erkalash konsenining sintatik birlikda ifodalanishi haqida fikr va mulohazalar qilinadi.

Kalit so'zlar: O'zbek, nemis, millat, kichkina, tilshunoslik, til xususiyatlari, erkalash ma'nosi, sintaksis birliklar.

Erkalash konseptiga keltirilgan o'ziga xos izohlarni turli manbalarda turlicha uchratish mumkin. Sh.Kazakov erkalash konseptiga o'z fikrini bayon qilgan xolda shunday fikr bildiradi: “Agar tilda erkalash bo'lganda, nafaqat bolajonlar, yoshlar, balki keksalar yuzida tabassum, jimlayish bo'lmasdi”.

Tilshunoslik terminlarining izohli lug'atida bu terminlarga shakl sifatida qaralar ekan, shu orinda erkalsh shakli va erkalsh ma'nosi atamaları o'ziga xos tushuntirishni talab etadi. Erkalsh biror -bir so'zga erkalsh shakli suffikslari (**-jon, -xon, -gina** kabi) qo'shish orqali xosil bo'ladi, lekin matnda mazkur so'z erkalsh ma'nosini ifoda etmasligi mumkin edi. Erkalsh ma'nosi esa ayni bir so'zga erkalsh suffikslari qo'shilmagan xollarda ham konteksta erkalshni ifoda etadi.

Masalan *shakar* so'zi ko'chma ma'noda *erkalashni* ifoda etadi. *Adiba so'ziga -xon* suffiksi qo'shilsa (*Adibaxon*) *erkalsh* shakli hosil bo'ladi. Aksincha, ayni bir so'z erkalash shakli suffikslarini olib turib ham erkalsh ma'nosini ifodalamasligi, shu bilan birga so'z kinoya tarzida, xurmat, kichraytirish, xushmuomilalik, shirinsuxanlik yoki, maqullash, kesatish, ovutish kabi ma'nolariga xam ega bo'lishi mumkin.

Tilda erkalamalarda farzandlarimizning kelajagini yaratishi mumkin bo'ladigan orzularni kuylash yetakchi orinda turadi. Ular, asosan, go'daklikdan to maktabga boradigan yoshgacha bo'lgan bolalarga aytilsada, aslida bolalarni erkalash jarayoni maktabni bitirgandan keyin ham davom etishi mumkin. Biroq bu davrda erkalash poetik shaklda kechmay, maqtash, xatti-harakatni ma'qullash va unga minnatdorchilik izhoridan iborat obrazli iboralar (“ Yasha!”, “ Balli!”, “Ofarin!”, “ Rahmat!” va h.k”) yordamida amalga oshadi. Umuman olganda, erkalamalar bolalarda samimiylilik tuyg'usini tarbiyalaydi.”[2,340]

Erkalamalarda odatda ota-onalarning orzu istaklari, mehri namoyon boladi. Quyida biz erkalamalarning bir necha ma'nolarini ko'rib chiqamiz.

Das Kätzchen ist krank und liegt im Bett.

Misolida *das Kätzchen* so'zi orqali **mushukning bolasi** yani kichraytirish ma'nosi nazarda tutilmoqda. Quyidagi misolda aksincha, erkalsh ma'nosining ustunligi yaqqol sezilib turadi:

Schlaf, hübsches geliebtes Kind: weine nicht.

Und wird ein Schlaflied singen.

hübscher geliebter misolida kichraytirish emas balki erkalab yupatish ma'nosini kuzatish mumkin. Matnda yiglayotgan bolani ovutib, erkalab yupatib uxlatishga undash ifoda etganini kuzatamiz. O'zbek tilida xam mazkur xodisaga e'tibor qaratamiz:

Kichkinagina dekcha ichi to 'la mixcha.[6]

Kichkinagina bo'yi bor, yetti qavat to'ni bor.

Misollardagi *kichkinagina, dekcha, mixcha* so'zlaridan predmet aynan xajm jixatdan kichraytirib ifodalanganligini ko'rish mumkin. Kichraytirishdan farqli ravishda quyidagi misollarda aynan erkalsh ma'nosini ifoda etilayotganini kuzatamiz:

Qizil gulim, -borlig'imning sultoni!

Jonim, sening xayolingdan kuchaydi

Yuragimning eng **qimmatli armoni**,

Nechun menga marhamating ozaydi?

Ikki ko'zim, malak yuzim, sevgilim,

Jonlar sening **yuzginangdan aylansin.**

Qizil gulim, qora ko'zim, malagim,

dunyo sening boqishindan o'rgilsin. [3,7 bet]

qizil gulim, borlig'imning sultoni, jonim, qimmatli armoni, ikki ko'zim, malak yuzim, sevgilim, yuzingdan aylansin, qora ko'zim, malagim o'rgilsin misollaridagi mazkur she'rda erkalsh ma'nosi ifoda etganini ko'rish mumkin. Erkalsh bevosita mehr berish, muxabbat bilan suyish, **kichraytirish** esa erkalshdan farqli ravishda, narsa yoki kimsaning xajmi, yoshi jihatdan kichikligini ifodalaydi. Biroq, matnlarda bir paytning o'zida ham erkalash, ham kichraytirish ma'nosini ifodalashi mumkin, **qimmatli armoni, Qizil gulim, malagim** jumllarida baxolash ma'nosi aks etmoqda.

Dushmaning **sichqoncha** bo'lsa ham, kuching **arsloncha** bo'lsin.

Farzandga otaning mehri **ketmoncha** bo'lsa, onaning mehri **osmoncha** bor. [4, 27.]

Bu maqollarda **sichqoncha, arsloncha, ketmoncha, osmoncha** so'zlari hajmni katta kichiklikni bildirib baxolash ma'nolarida ifodalanmoqda.

Karl Simrock qalamiga mansub nemis tilidagi alla qoshig'idan namuna ko'rib chiqamiz.

O wie wohl ist mir am Abend

- Schlaf, **Kindlein**, schlaf!
- Schlaf, **Kindchen**, balde!
- Schlaf, **Kindelein**, süße!
- Schlaf, mein Kindchen, sieben Stund
- Bis der Vater wieder kommt.
- Schlafe, mein **Prinzchen**
- Schlafe, mein **Püpplein**[5]
- Uxla bolam allay-o, alla!
- Uxla, **bolajon**, alla!
- Uxla, **jajji qizalog'im, shirinin!**
- Uxla, bolam, etti soat bo'lguncha!
- Yxla bolam, Otang ishdan qaytib kelguncha!
- Uxla, **mening kichik shahzodam!** Allay-o, alla!
- Uxla, mening **mitti qo'g'irchog'im** allay-o, alla! (tarjima muallifdan)

Misollardagi **Kindelein (kichikintoy), Prinzchen, Püpplein, qizaloq, erkatoy** so'zlarida kichraytirish ma'nolari sezilib turibdi. Biroq, matnda shu bilan bir qatorda, erkalab yupatish ma'nosi ham ifoda etilmoqda.

Xulosa o'rinda aytadigan bo'lsak, erkalamalar ota-onalar, bobo-buvilarning orzu-istaklarini amalga oshiruvchi, mehr-muhabbat bilan qilib aytiladigan qalbdagi tuyg'ularni aks ettiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirzayev T., Safarov O., O'rayeva D. O'zbek xalq og'zaki ijodi xrestomatiyasi. Toshkent: Aloqachi, 2008.
2. Safarov O. O'zbek xalq og'zaki ijodi. Toshkent: Musiq, 2010.
3. Abdurauf Fitrat. Chin sevis (drama)
4. Qisqacha o'zbekcha-ruscha maqol-matallar lug'ati (Maqsuda Sodiqova). Toshkent: O'qituvchi, 1993.
5. (<https://www.thuringen-lese.de/streifzuege/lieder/schlaf-mein-kindchen-sieben-stund/>)
Das Volkslied. https://www.lieder-archiv.de/abendlieder_schlaflieder.html
6. <https://ilmlar.uz/qiziqarli-topishmoqlar-topishmoq-javoblari-bilan/>
7. Nazarova. M. "Yosh Verterning iztiroblari" asaridagi tabiat tasvirlari haqida.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.7481603>
8. Dushayeva, Sokhiba Janikulovna; "Klastarli yondashuv modernizatsiya vositasi sifatida: O'zbekistonda ta'lim tizimi konteksti" DOI: 10.5281/zenodo.7406978, 10.5281/zenodo.7406977

NEMIS TILIDA ERKALASH KONSENINING SINTATIK BIRLIKDA IFODALANISHI

Shoxsanam Tojiboyeva

Guliston davlat universiteti Ingliz tili va adabiyoti kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Har bir tilning o'ziga xos elementlari bor. O'zaro hurmat, sevgi va yaqinlikni bildiruvchi qo'shimchalar (yoki so'zlar) tildagi mavjudlikning asosidir. Bu maqolada muallif bir xil so'zlar yoki qo'shimchalarga o'zbek va nemis tillarida izoh berib, ularning milliyligini qanchalik ifoda etishiga e'tibor qaratgan. Shuningdek, ham o'zbek ham nemis tilidagi erkalash-kichraytirish qo'shimcha va so'zlari haqida lingvistik tahlil olib boradi. Ushbu maqolada, nemis tilida erkalash konsenining sintatik birlikda ifodalanishi haqida fikr va mulohazalar qilinadi.

Kalit so'zlar: O'zbek, nemis, millat, kichkina, tilshunoslik, til xususiyatlari, erkalash ma'nosi, sintaksis birliklar.

Qariyb uch yuz yildirki, tillarning o'zaro ta'siri qonuniyatlarini aniqlash, chet so'zlarning boshqa tillarga o'zlashish xususiyatlarini o'rganish va ularning o'zlashgan tillardagi rol va funksiyalarini belgilash kabi bir qator masalalar dunyo tilshunoslari tomonidan o'rganilib kelinmoqda. XIX asrning ikkinchi yarmi va ayniqsa keyingi yillarda bu masalalarga jiddiy yondashildi. Dunyo mamlakatlarida yirik-yirik etimologik hamda chet so'zlar lug'atlari chop etildi. Ma'lumki, dunyo xalqlari tillari taraqqiyotning qonununiyatlaridan biri bo'lgan tillarning o'zaro munosabati va hamkorligi, o'zaro ta'siri va bir-birini boyitishi turli xil xalqlar va ular madaniyatining yaqinlashuvini ta'minlamoqda. Bu obyektiv faktlar tilda va til orqali amalga oshishi sababli, ular filosofik nuqtai nazardan turib o'rganish va tadqiq qilish hozirgi zamon tilshunosligida eng aktual masalalardan biridir. Binobarin tilda o'zlashgan so'zlar problemi atroflicha o'rganilmasdan turib, tilning turli rivojlanish bosqichlaridagi o'zaro ta'siri va bir-birini boyitishi masalasini yechib bo'lmaydi.

Otlarda so'z o'zgarishi va so'z yasashidan tashqari lug'aviy shakl yasash hodisasi ham mavjud. Otlarning leksik ma'nosiga qo'shimcha ma'no qo'shish uchun xoslangan affiksalar lug'aviy shakl yasovchilar deyiladi. Ular quyidagi sintetik shakllardan tashkil topadi: Kichraytirish shakllari. -cha affiksi shaxs bildiruvchi otlardan boshqa otlarga qo'shilganda kichraytirish ma'nosini ifodalaydi: hovuzcha, qushcha, uycha, baliqcha kabi. Shaxs bildiruvchi otlarga qo'shilganda esa kichraytirish bilan birga erkalash, hurmat yoki kamsitish, kesatish ma'nolarini ham hosil qiladi: Ko'chadan bir qizcha chopqilab o'tdi. Sizni es-hushli yigitcha deb o'ylardim. Sal o'pkangizni bosib oling, yigitcha!

1. Ba'zi so'zlar tarkibida -cha affiksi kichraytirish ma'nosini yo'qotib, yangi so'z yasashi ham mumkin. Bunday holda so'z yasovchi va kichraytiruvchi affiks o'rtasida omonimlik munosabat hosil bo'ladi: sholcha, ko'rpacha, bog'cha, qizilcha, taqsimcha. Bundan tashqari, -cha affiksi sifat va ravish yasovchi -cha affiksi bilan ham shakldoshdir: o'zbek+cha raqs, fag'ona+cha palov, qishloq+cha kiyinmoq, askar+cha yurmoq, yangi+cha fikrlamoq, o'zbek+cha gapirmoq.
2. -choq\-\chak affiksi toy, kelin, qo'zi kabi so'zlarga qo'shilgandagina kichraytirish-erkalash shaklini hosil qiladi. Masalan: toychoq, kelinchak, qo'zichoq kabi. Qo'zichoq, toychoq so'zlari ko'chma ma'noda bolalarga nisbatan ishlatilganda erkalatish shakli kuchayadi. Bu affiks ba'zi so'zlar tarkibida kichraytirish ma'nosi bilan birga ba'zi otlarni ham yasaydi:

o'yin+choq, bela+n+chak, ko'm+ir+chak. Kichraytirish affikisning o'zlik nisbatdagi fe'lga qo'shilishi bilan sifat yasaydigan omonimi ham bor: kuy+in+chak, erin+choq.

Erkalash shakllari. –jon, –xon, –oy affikslari atoqli va turdosh otlarga qo'shilib, erkalash, suyish kabi ijobiy munosabat shakllarini hosil qiladi: ukajon, oyijon, kuzgujon, akaxon, Abrorjon, Hulkaroy, Halimaxon. Bu affikslar ba'zi kishi ismlarining tarkibiy qismi sifatida ham uchraydi: Onaxon, O'g'iloy, Mamajon kabi. Shuningdek, oromijon, rohatijon kabi forsiy izofalar tarkibida jon mustaqil so'z sifatida «jonning oromi», «jonning rohati» kabi ma'nolarga teng bo'ladi; –xon affiksi esa, gazetxon, kitobxon kabi otlarning yasashida ishtirok etib, –xon shakl yasovchisiga omonim bo'ladi.

1. –loq affiksi qiz, bo'ta kabi so'zlarga qo'shilgandagina erkalash ma'nosini hosil qiladi: qizaloq, bo'taloq, toyloq. Ba'zi o'rinda –cha affiksi bilan sinonim bo'la oladi: qizaloq-qizcha, toyloq-toycha. Bu affiks o'rin-joy oti yasovchi –loq affiksi bilan omonimlik munosabatga ham ega bo'ladi: o'tloq, qumloq.
2. –gina affiksi. Asosan, shaxs bildiruvchi otga qo'shilib, erkalatish-kichraytirish shaklini hosil qiladi: bolagina(m), qizgina(m), jongina(m). Mazkur affiks yaxshigina, kattagina, tezgina, endigina kabi so'zlarda sifat va ravishga xos shakl yasaydi. So'z takibida shakl yasovchi sifatida ishtirok etganda urg'uli hisoblanadi: bolagina', yaxshigina', ozgina'. Urg'usiz holatda esa, ayiruv-chegaralov yuklamasi vazifasini bajaradi va shakl yasovchilar bilan omonim bo'ladi. Masalan: bola'gina, faqa'tgina, so'zlarni'gina.

Kichiklashtiruvchi shakl kichraytiruvchi shakli bilan bog'liq, ya'ni kichik hajm, hajm va hokazolarning sub'ektiv-baholovchi ma'nosini beradigan so'z yoki so'z shakli. Biroq, kichraytiruvchi kichkina-mehribon shaklga ham ega (mushuk, uy, kalit), ham kamaytiruvchi-rad qiluvchi, ham kamsituvchi shakl (kichik odamlar, shohlar, xalq), lekin biz bu maqolada faqat kichraytiruvchi shaklni ochib beramiz. so'zlardan. Qo'shimchalar yordamida kichkina-mehribon shakllarning shakllanishi sub'ektiv baholash uchun xizmat qiladi va og'zaki, ifodali rangli nutqqa xosdir. Kamaytiruvchi - bu tub ma'noni tubdan etkazish, nomlangan narsaning yoki sifatning kichikligini yoki yaqinlik yoki yaqinlik tuyg'usini etkazish uchun o'zgartirilgan tub so'z. Kichraytiruvchi shakl (qisqartirilgan dim)-bu kabi ma'nolarni ifodalash uchun ishlatiladigan so'z yasovchi qurilma. Ko'p tillarda bunday shakllar "kichkina" deb tarjima qilinishi mumkin va kichkintoylar "Tiny Tim" kabi ko'p so'zli tuzilmalar sifatida ham shakllanishi mumkin. Kichik bolalar bilan gaplashganda va kattalarga nisbatan mehr va yaqinlikni ifodalashda, kamdan -kam hollarda laqab va uy hayvonlari nomi sifatida ishlatiladi. Kichraytiruvchi shaklga qarama -qarshi - kuchaytiruvchi.

O'zbek milliy urf -odatlarini o'z mavqeini qayta tiklamoqda Bu qo'shimcha so'zlar tiklanish davrida ayniqsa muhim ahamiyatga ega. Buning sababi shundaki, yuqori madaniyatli o'zbek ziyolilarining oilalarida bolalar har doim ota-onaga, qarindoshlariga hurmat bilan munosabatda bo'lishgan va umuman suhbatdoshlarga murojaat qilish o'z-o'zini hurmat qilish belgisi bo'lgan. Shuning uchun, agar o'z-o'zini hurmat qiladigan odam hech qachon boshqa odamni sezmasa, u hurmat so'zlarini, mashhur otlarning erkalashini, hurmat qo'shmasdan ishlatmaydi. Ma'ruzachi qanchalik boy bo'lsa, ma'naviy va madaniy jihatdan shunchalik boy bo'ladi, uning kichkintoylarga bo'lgan murojaati shunchalik samimiy va muloyim edi. Bu san'at adabiyotimizda vaqti -vaqti bilan uchrab turadi. Yozuvchi Pirimqul Qodirovning "Yulduzli tunlar" ("Yulduzli tunlar") nomli romani, u Abdulla Qodiriyning "O'ktan kunlar" ("O'tgan kunlar") romanida Mirzo Boburning Shayboniyxon singlisi sahnasining o'g'li Xurramshoh bilan qilgan eng yomon dushmani intervyusi. "), Yusufbek hojining o'g'li, xotini, kelinlari va xizmatkorlari bilan suhbatlar sahnalari bunga misol bo'la oladi. Bunday shirin taom - har bir madaniyatli o'zbek oilasining o'ziga xos

xususiyati. Buning uchun miniatyura ilovalarini qo'llash ko'lamini kengaytirish mumkin. Shuning uchun, "ot" so'zini o'rganish milliydir, tarbiyaning bu jihati ta'limotning diqqat markazida bo'lishi kerak. Tilimizda -cha, -choq, -gina, -loq, -jon, -xon, -toy kabi ko'p. Subyektiv baholash shakllari sifatida umumlashtirilgan qo'shimchalar mavjud. Ularga kichraytiruvchi qo'shimchalar ham deyiladi. Bu qo'shimchalar biror narsani bildirish uchun ot va sifatlarga qo'shiladi yoki ma'ruzachining (yozuvchining) kontseptsiyaga sub'ektiv munosabatini bildiradi, ya'ni so'zlarda ijobiy yoki salbiy stilistik bo'yoq hosil qiladi. Bunday qo'shimcha so'zlar ko'proq suhbat, badiiy va publitsistik uslublarda, ilmiy va rasmiy uslublarda juda faol emas va kamdan -kam ishlatiladi. O'quvchilar ishtirok etmaganligini aniqlaydigan jadvaldagi so'zlardan mavzuga qo'shimcha beriladi. Bu talabalarni kichraytirish haqida. -Gina qo'shimchasini olingan -gina qo'shimchasi bilan farqlang yoki aksincha. Misollar:

1. Ha, endi, agar biz buvisingizning uyiga ko'chib ketsak, uydan chiqamizmi? Keling, buni ko'rib chiqaylik, bolam! (Ha, endi, buvingnikiga ko'chib ketadigan bo'lsak, uyni tashlab ketamizmi, orqalab opketamiz-da, o'g'iltoy! (Sh.Boshbekov))
2. Ayvonda ko'zoynak taqilgan qo'g'irchoq, bu dunyo tashvishlaridan uzoqda, abadiy yosh buviyonimiz, qaynonamiz (garchi bizning buvim bir xil bo'lsa-da!) Kaftlarini bir-biriga bog'lab va o'yin tugadi. (Gird-atrofini tomoshapechak qurshagan, qo'g'irchoqdek yasatig'lik ayvonchasida bu dunyoning g'am-u g'urbatlaridan yiroq, mangu navqiron opaxonimiz desakmikan, onaxonimiz deakmikan (garchi buvimiz tengi bo'lsa-da!) Kaftlarini juftlashtirgancha, tashkilotlarini. qisirlatib, muqom bilan o'yin tushmoqda. (E.A'zam))
3. Onamiz ta'riflab bo'lmaydigan ayol edi, shuning uchun behuda ko'p odamlar kelmagan. (Onaxonimiz tarifga sig'magan ayol edilar, shuncha odam bekorga kelgani yo'q! (E.A'zam))
4. Siz shunday kamtarlik bilan barchani mag'lub etdingiz. Bu ayyorlik, men bilmayman, bilaman (Sen shunaqa mo'mintoyliging bilan hammani yengib kelgansan. Bu qiliq menga bermaydi, bilmaydi (T.Malik))

So'z yasalishidan tashqari otlarning leksik ma'nosiga ma'no qo'shish uchun ishlatiladigan affikslar leksik yasovchilar deyiladi. Ular quyidagi sintetik shakllardan iborat. Miniatyura shakllari. -Cha affiksi boshqa otlarga qo'shilganda qisqarishni bildiradi: hovuz, qush, uy, baliq. Biror kishi otga qo'shilsa, bu erkalashni, hurmat qilishni yoki kamsitishni, kesishni anglatadi: Bir qiz ko'chada yugurib ketdi. Men sizni aqlli yigit deb o'ylagandim. Nafasingizni ushlab turing, bolam! Ba'zi so'zlarda -cha affiksi ma'nosini yo'qotadi va kamayadi. Bunda so'z yasovchi va kamaytiruvchi affikslar o'rtasida omonim munosabatlar hosil bo'ladi. Erkaklashish shakllari. -Jan, -xon, -oy affikslari taniqli va turdosh otlarga qo'shilib, erkalash, sevgi kabi munosabatlarning ijobiy shakllarini hosil qiladi: ukajon, oyijon, ko'zgujon, akaxon, Abrorjon, Hulkaroy, Halimaxon. Bu affikslar ba'zi shaxsiy ismlar tarkibida ham uchraydi: Anaxon, O'giloy, Mamajon. Shuningdek, "oromijon, rohatijon" kabi fors qo'shimchalarida ruh mustaqil so'z sifatida "ruhning qolgan qismi", "ruhning zavqi" kabi ma'nolarga teng keladi; Boshqa tomondan, -xon affiksi "gazetxon, kitobxon" kabi narsalar yoki odamlarning nomlarini yasashda ishlatiladi. Keyingi affiks --gina. Asosan, odam ergashni hosil qilish uchun maxrajga qo'shiladi: bola (m)- chaqalog'im, qizi (m)- qizim, ruhi (m)- jonim. Bu affiks yaxshi, katta, tez, yangi kabi so'zlarda sifat va shakl hosil qiladi. Bu so'z shakllantiruvchi sifatida ergashganda ta'kidlanadi: bola', yaxshi', kichik'. Boshqarilmaganda, ular adashib, to'g'ri yo'ldan adashishlari mumkin. Masalan: faqat bola, faqat so'zlar.

So'z va forma yasovchi suffikslarining o'zgarishi, tushib qolishi, o'zlashgan tilga xos qo'shimchalar bilan almashinishi, jins (rod) va son kategoriyasidagi o'zgarishlar, ayrim o'zlashmalarda (Kegel, Sprotte) rod va son bildiruvchi suffikslar yordamida denotatn anglatishning

konkretlashuvi kabi xususiyatlar yuqoridagi fikrimizga dalil bo'la oladi. Qo'shma so'zlardagi bog'lovchi elementlar esa ko'p holatlarda morfologik o'zgarishlardan dahlsiz qolgan. Ma'lumki, nemis tilida jinslar uchun alohida: "Der", "die", "das" - kabi nemis tilining maxsus foydalaniladigan so'z-qo'shimchalari mavjud. Har bir so'zni samarali "zararsizlantirish" uchun hiyla bor - uni yoqimli qilish orqali! Har qanday so'zning oxiriga "chen" so'zini qo'shsangiz, u avtomatik ravishda nemischa kamaytiruvchiga aylanadi (ma'nosi, uning kichik versiyasi) va har doim "das" maqolasini olib yuradi. Masalan: DER TISCH -> DAS TISCHCHEN. Hatto nemischa "qiz" ("Mädchen") so'zi ham asossiz!

Xulosa qilib aytganda, nemis tilida ismlarning kichraytiruvchi shakllari shakllanishida, bir yoki bir nechta harfni o'tkazib yuborish kerak bo'lgan muayyan qoidalar mavjud. Har doim -leins bilan otlarning kichraytiruvchi shakllarini yaratish deformatsiyalanuvchi otda umlautni talab qiladi (yuqoridagi misollarga qarang), lekin -chen qo'shimchasi bilan bu endi qoida emas, lekin bu shunday deb o'ylash mumkin, chunki katta guruh va bundan bu kabi erkalash uchun qo'llaniladigan birliklar har doim jummalarga qo'shimcha ma'no va joziba berib turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ahmedova H. O'zbek tili o'qitishning zamonaviy texnologiyalari. – T.: "Tafakkur", 2012.
2. Rasulov R. Umumiy tilshunoslik. – T.: 2013.
3. "O'zbek tili va adabiyoti" magazine 2000-2014-yillar.
4. Ғуломов Ё., Расулов И., Рустамов Х., Мирзааҳмедов Б. Ўзбек тили ўқитиш методикаси. – Т.: Ўқитувчи, 1975.
5. "O'qitishning yangi pedagogik texnologiyalari" A.H. Nazirov. Tashkent-2008
6. <https://www.ruspeach.com/learning/4637/>
7. <https://en.m.wikipedia.org/wiki/Diminutive>
8. <https://www.expath.de/how-to-make-words-cute-in-german/>

PRAGMATIC FEATURES OF LEGAL LANGUAGE

Tursunova Sohiba Safar zoda

teacher, National University of Uzbekistan

Abstract. Current article is dedicated to pragmatic features of legal and court language. Legal language is intertwined with performative speech acts, such as declaratives, representatives, commissives, and expressives, as they mean acting and not merely describing. All these concepts and features of legal language are discussed in the article.

Key words: legal language, speech act, implicatures, commissives, expressives, counsel, declaratives, representatives.

Legal language is a complex and specialized domain of language that is characterized by its unique vocabulary, syntax, and linguistic structures. Beyond its formal structures, legal language is also defined by its pragmatic features, which help to shape the way in which legal communication is understood and interpreted. Since ancient times legal discourse has been of interest to both philosophers of language and lawyers. There are different approaches and works done in the sphere of the language of the law and court.

According to Kryk-Kastovsky, the language of law has several pragmatic characteristics: firstly, the turn-taking system in court is similar to institutional settings. Lawyers initiate questioning, in contrast to everyday conversations, where both parties may ask questions and give answers. Secondly, legal discourse deals with the nature, functions and consequences of language

use in negotiation of social order. Thirdly, counsels use various questioning forms and strategies, which are revealed in the control of discourse. The latter socio-pragmatic principle can be considered as the sign of power differences between the parties [Monika Gyuro, 2013, pp. 5-13].

Pragmatic notions, such as presuppositions, implicatures and speech acts can be found in legal discourse as well as in everyday conversations. Pragmatic presupposition refers to a belief that is assumed to be true without being explicitly stated in language. This kind of assumption is significant in the legal context because it helps lawyers uncover hidden facts and determine the truth of a case. According to Shuy, the use of presuppositions can be intimidating for suspects who may feel that the interrogator already knows they are guilty [Shuy R.W., 1998, p. 15].

Implicatures can be regarded as the core concept of pragmatics. Grice distinguished what is said by a speaker and what he/she implicates. According to Grice's classification, conversational implicature is based on the linguistic or non-linguistic context of the utterance, background knowledge and the assumptions that are evident to both speakers in the interaction. In this way, implicature is a pragmatic notion, which refers to what is suggested in an utterance. Legal discourse is peculiar from the perspective of pragmatics, as meanings have to be inferred from depositions, or witnesses' answers. Implicatures can be considered as useful tools for both interrogators to find out the truth and for witnesses to evade answers.

Speech acts are the most frequently occurring pragmatic notions in legal discourse. As to the type of speech acts, speakers in legal discourse perform various performative speech acts, such as declaratives, representatives, commissives, and expressives [Searle, 1975, pp.59-82]. Legal language is interwoven by these performative acts because legal utterances mean acting, not only descriptions. Danet demonstrates that representatives commit the speaker to the truth of the proposition, while directives are "the most prominent in legislation that imposes obligations" [Danet B., 1980, pp. 445-564].

From a pragmatic perspective, the cross-examination phase of a trial is unique. In this phase, the prosecutor has the opportunity to prompt the witness with potential answers or words to reveal the truth. According to Wellman, the purpose of the "cross" is to persuade the jury of the witness' bias and demonstrate the implausibility of the defendant's testimony. Therefore, the prosecutor should apply various pragmatic techniques to force a confession from the witness [Wellman, 1997, p. 67].

The central idea of pragmatics, implicature, is not governed by a grammatical rule but by principles of conversation. As previously stated, implicatures serve as tools for prosecutors to uncover the truth and for witnesses to avoid giving direct answers.

The prosecutor's statement starts a dispute, therefore, it implicates an oppositional view of reality that exists in the testimony of the respondent. The prosecutor applies inferencing techniques (working out implicatures) to solve contradictions in the respondent's answers. The inferencing technique is based on the prelocated turns of legal discourse. As the interrogator owns the means to direct talk, he can draw conclusions that can be the basis for moral inferences [Monika Gyuro, 2013, pp. 5-13].

Kryk-Kastovsky claims that one of the principal characteristics of courtroom discourse lies in achieving certain goals. The counsel should be brief, intelligible, and essential in questioning the witness and should make the strongest point at the beginning and end of the cross. The counsel needs to ensure that he asks leading questions to keep control of the witness [Kryk-Kastovsky, 2006, pp. 13-20]. Atkinson and Drew emphasize that the verbal exchange in court examination consists almost exclusively of question-answer exchanges in contrast to everyday interaction. The

turn order is fixed; turn allocation is initiated by the interrogator and repairs come from the interrogated [Atkinson and Drew, 1979, p. 61].

In conclusion, legal language is a complex field of language with its unique vocabulary, syntax, and linguistic structures. The pragmatic features of legal language are significant in shaping the way legal communication is perceived and understood. The language of law has several pragmatic characteristics, including the turn-taking system, the negotiation of social order, and the control of discourse, which can be viewed as a sign of power differences. Pragmatic notions, such as presuppositions, implicatures, and speech acts are commonly found in legal discourse, with implicature being regarded as a core concept of pragmatics. During cross-examination, prosecutors can use inferencing techniques to prompt witnesses with potential answers or words to reveal the truth, which can be intimidating for suspects who may feel that the interrogator already knows their guilt. The verbal exchange in court examinations is almost entirely comprised of question-answer exchanges, and the turn order is fixed. Legal language is intertwined with performative speech acts, such as declaratives, representatives, commissives, and expressives, as they mean acting and not merely describing.

References:

1. Atkinson, J. M. and Drew, P. (1979) *Order in Court*. London: Macmillan.
2. Danet, B. (1980) 'Language in the legal process.' *Law and Society Review* 14/3, 445-564.
3. Grice, H. P. (1989) *Studies in the Way of Words*. MA: Harvard University Press.
4. Kryk-Kastovsky, B. (2006) 'Legal Pragmatics.' In: Brown, K. (ed.) *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Vol. 7. 2nd ed. Boston: Elsevier. 13-20.
5. Monika Gyuro. (2013). Legal discourse, power and pragmatics. – *Discourse and Interaction*, pp. 5-13.
6. Searle, J. (1975) 'Indirect speech acts.' In: Cole, P. and Morgan, J. L. (eds) *Syntax and Semantics* 3. New York: Academic Press. 59-82.
7. Shuy, R. W. (1998) *Language of Confession, Interrogation, and Deception*. Thousand Oaks: Sage.

CURRENT PROBLEMS OF MODERN LINGUISTICS

Ummatov Bakhtiyor Toshkuzi ugli

Teacher of the Gulistan State University, Uzbekistan

Annotation: Uzbek linguistics is distinguished by its own characteristics. This article analyzes Uzbek linguistics of the period of independence and the 21st century.

Keywords: bourgeois science, component, formal-functional, anthropocentric interpretation, method.

Introduction. This year marks a quarter of a century since the independence of our republic. Although this is a short period of time for history, during this period huge changes took place in the economic, political, cultural and educational life of our country. Our national values and spiritual traditions were forgotten because the former Soviet system pursued the absurd policy of uniting nations into a single socialist nation for 70 years. By the years of independence, there was an opportunity to popularize the rich cultural and spiritual heritage left by our ancestors, to determine their place in the world civilization. In this place, the significant creative works carried out in the field of studying the rich scientific and artistic heritage of great scholars such as Abu Rayhan Beruni, Abu Nasr Farabi, Abu Ali ibn Sina, Abduhaliq Gijduvani, Imam al Bukhari, Mahmud Koshgari, Alisher Navoi, Zahiriddin Muhammad Babur, Muhammad Reza Aghahi it is enough to bring it before our eyes. By this time, the psychology of muteness and dependence,

which had been ingrained in our minds for centuries, was gradually replaced by the psychology of freedom, creativity, and self-sacrifice.

Materials and methods. By the years of independence, the harmful tradition of studying the phonetic, grammatical and lexical system of our language based on the models of Russian linguistics, which prevailed during the former Soviet period, was abandoned. In the 20th century, getting rid of the chain of Marxist teachings, which had become the only science methodology, and the opportunity to freely use the best philosophical teachings in the scientific knowledge of the world and language system led to further strengthening of the scientific-theoretical foundations of our country's linguistics [2]. As a result, structural-systemic linguistics, which was declared as a "bourgeois science" and a "science alien to Marxist methodology" during the former Soviet period, and its methods of checking language units were widely used in the framework of Uzbek linguistics with the honor of independence [3].

Results and discussion. In Uzbek linguistics, special attention is being paid to the in-depth study of general and private scientific research methodology and methods, their inculcation in the minds of young researchers. In this place, the well-known philosopher and scientist, prof. N. Shermuhamedova's "Philosophical issues of sciences" (Tashkent, "University", 2005), "Language construction: analysis methods and methodology" by T. Bushuy, Sh. Safarov (Tashkent, "Fan", 2007), prof. It should be noted that important scientific researches such as A. Nurmonov's "Linguistic Research Methodology and Methods" (Tashkent, "Akademy", 2012), Sh. Safarov's "Language Theory and Linguistic Methodology" (2015) have been published. If before independence, Uzbek linguistics was mainly engaged in the study of the phonetic and grammatical structure of the Uzbek language on a simple descriptive basis, by the years of independence, attention was paid to solving the problems of general theoretical linguistics on the basis of the materials of the Uzbek language, to clarifying the issues of the theory of linguistics and the history of linguistic teachings. By this time, textbooks and manuals devoted to the theory of linguistics by scientists such as A. Abduazizov, R. Rasulov, N. Turniyozov, B. Orinboev, M. Iriskulov, A. Nurmonov, Sh. Iskandarov, as well as A. Nurmonov, B. Orinboev. The works of scholars such as Jabbarov on the history of Uzbek linguistics have appeared. It is only because of independence that Uzbek linguistics has a long history, that Uzbek linguists founded a number of directions such as comparative-historical linguistics, contrastive linguistics, creating ideographic dictionaries long before some European linguists, and it has become a tradition to illuminate the content of lexemes based on component analysis. Under the circumstances, there was an opportunity to clarify and convey to the scientific community that this method was widely used by Uzbek linguists in the 15th century [4]. Before independence, theoretical issues of linguistics were mainly studied by Russian linguists, and linguists from the allied countries followed them and applied their scientific views to concrete national languages. By the years of independence, Uzbek linguists boldly started solving theoretical problems. In particular, a number of researches were conducted to solve the controversial issues related to the basic building units of the language, such as the systematic nature of the language, structure, phoneme, morpheme, lexeme, word, phrase, sentence devices, and text. At this point, it is enough to recall academician A. Hojiev's twenty scientific articles on the current issues of Uzbek linguistics, and the large monographic study created on this basis [5]. Or, it should be noted that two scientific studies on the theoretical problems of the syntax of word combinations have been published: A. Madaminov's "Theoretical problems of the syntax of word combinations" (2013), S. Nazarova's "Syntax of word combinations in substantial interpretation" (2015) are among them. It is well known that no language can be fully studied without being separated from the person who is the —language owner|. Because in the process of every speech communication,

the desire of the speaker, his attitude to reality, and the skill of using language units are noticeable. In connection with the study of these problems, the direction of anthropolinguistics was born in linguistics. Accordingly, the formation of anthropolinguistics is considered by world linguists as a new era of linguistics. Anthropolinguistics includes a number of directions, such as linguistic semantics, pragmatic linguistics, cognitive linguistics, and neurolinguistics, which study the internal structure of language in relation to the speaker and listener. It is noteworthy that in the years of independence, a number of scientific researches were carried out in Uzbek linguistics in the field of anthropolinguistics. It is worth noting the interesting research conducted by scientists such as N. Mahmudov in linguistic semantics, M. Hakimov, Sh. Safarov in the fields of pragmatic linguistics and cognitive linguistics. Especially prof. A. Nurmonov and prof. A. Rahimov's "Introduction to Linguosynergetics" (2013), Prof. Sh. Safarov's "Cognitive Linguistics" (2006), "Pragmalinguistics" (2008), "Semantics" (2013), "Language Theory and Linguistic Methodology" (2015), prof. "Semasiology of the Uzbek language" (2010), "Phonetics of the Uzbek language" (2013), prof. "Anthroponymics of the Uzbek language" by E. Begmatov (2013), prof. "Fundamentals of Uzbek pragmalinguistics" by M. Hakimov (2013), prof. N. Husanov's large monographic research entitled "History of Uzbek anthroponyms" (2014) was a great achievement of Uzbek linguistics in the years of independence. In the years of independence, the rapid development of information technologies in our country, in turn, prepared a solid foundation for the formation of the field of computer linguistics. In the following years, the works of scientists such as A. Polatov, B. Yoldoshev, A. Rahimov dedicated to computer linguistics were published [6]. This serves to enrich Uzbek linguistics with a new direction. In the years of independence, the training of linguists according to world standards is also given special importance in our country. During this period, young scientific researchers with a very bright future appeared who could easily communicate in foreign languages, who could freely use the scientific achievements achieved in the most developed countries of the world through the language of this country, and who could introduce Uzbek science to the world. For example, J. Eltazarov, doctor of philology, worked as a professor at the universities of countries such as Germany, France, Japan, Korea, and Turkey, and gave lectures on the problems of Altaic studies. Many more such examples can be given.

Conclusion. Thus, in the last twenty-five years, Uzbek linguistics has achieved significant achievements in the field of scientific in-depth study of all units of the Uzbek language, taking into account its internal features. Serious attention was paid to the standardization of official and scientific methods, which had become very weak during the Soviet period. The task now is to create a linguo-areal atlas of the local dialects of the Uzbek language, to create a textbook for the philology faculties of higher educational institutions, which takes into account the latest achievements of Uzbek linguistics, fully meets the requirements of the textbook in terms of scientific and methodological aspects, reflects the spirit of independence, and is acceptable to everyone. , phonopoetics, morphopoetics, and syntaxpoetics are serious issues. We think that Uzbek linguists will fulfill such tasks without deviation and will become real propagandists of the free language policy carried out in our country due to independence.

References:

1. Nurmonov A. Structural linguistics: roots and directions. - Tashkent: "Education" publishing house, 2009. Pages 133-140.
2. Nurmonov A. History of Uzbek linguistics. - Tashkent: Uzbekistan, 2002. Pages 7-155;
3. Nurmonov A. History of Uzbek linguistics // Nurmonov A. Selected works. Three volumes. Volume 2. History of linguistic studies. - Tashkent: Academic Press, 2012. Pages 226-439.

4. Hojiev A. Theoretical issues of morphology, morphemics and word formation of the Uzbek language. - Tashkent: Science, 2010. - 256 p.
5. Sultanmurad Olim. Khazina // —Marifat newspaper, October 15, 2008; Madvaliev A. Great achievement of Uzbek lexicography // Uzbek linguistics in the 21st century (proceedings of the scientific-theoretical conference of the republic). – Karshi: KarshiDU publication, 2008. Pages 75-78;
6. Mahmudov N. The golden chest of our language. - Tashkent: Publishing house named after Gafur Ghulam, 2012. Pages 37-42, etc.
7. Dilorar Najmiddinovich Rashidov, Sharofat Amonovna Kadirova, & Ziyoda Abduvositovna Karimova (2022). MEHNAT BOZORIDA TENG SHARTLARDA RAQOBATLASHA OLMAYDIGANLAR, AYNIQSA NOGIRONLARNI ZAXIRALANGAN ISH O'RINLARIGA ISHGA JOYLASHTIRISH MUAMMOLARI. Academic research in educational sciences, 3 (TSTU Conference 2), 281-285.
8. Mahmudov N. Teacher speech culture. - Tashkent: Publishing House of the National Library of Uzbekistan named after Alisher Navoi, 2007. Pages 7-183.

ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKNING DOLZARB MUAMMOLARI

Baxtiyor Ummatov Toshqo`zi o`gli

Guliston davlat universiteti o`qituvchisi

Jaloliddinov Bekzodxon Fazliddin o`g`li

Guliston davlat universitet talabasi

Turonova Zarina Akram qizi

Guliston davlat universitet talabasi

Annotatsiya: O'zbek tilshunosligi boshqa qardosh tillardan o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi. Ushbu maqolada mustaqillik davri va XXI asr o'zbek tilshunosligining dolzarb muammolari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: ideografik lug'atlar, komponent, antropolingvistika, fan metodologiyasi, rasmiy-funksional, badiiy meros, antropotsentrik talqin, usul.

Kirish. Bu yil respublikamiz mustaqillikka erishganidan buyon o'tgan asrning chorak qismini tashkil etadi. Bu tarix uchun qisqa vaqt bo'lsa-da, bu davrda mamlakatimizning iqtisodiy, siyosiy, madaniy-ma'rifiy hayotida ulkan o'zgarishlar yuz berdi. Bizning milliy qadriyatlarimiz va ma'naviy an'analarimiz unutildi, chunki sobiq Sovet tuzumi 70 yil davomida xalqlarni yagona sotsialistik millatga birlashtirish bema'ni siyosatini olib bordi. Mustaqillik yillariga kelib ajdodlarimiz qoldirgan boy madaniy va ma'naviy merosni ommalashtirish, ularning jahon sivilizatsiyasidagi o'rnini aniqlash imkoniyati paydo bo'ldi. Bu o'rinda Abu Rayhon Beruniy, Abu Nasr Farobiy, Abu Ali ibn Sino, Abduholiq G'ijduvoni, Imom Al Buxoriy, Mahmud Koshg'ariy, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Muhammad Rizo Ogahiy kabi buyuk allomalarning boy ilmiy va badiiy merosini o'rganish borasida salmoqli bunyodkorlik ishlari amalga oshirilmoqda. uni ko'z oldimizga keltirish kifoya. Bu vaqtga kelib, asrlar davomida ongimizga singib ketgan mutelik va qaramlik psixologiyasi asta-sekin erkinlik, ijodkorlik va fidoyilik psixologiyasi bilan almashtirildi.

Materiallar va usullar. Mustaqillik yillariga kelib, sobiq Sovet davrida hukmronlik qilgan rus tilshunosligi modellari asosida tilimizning fonetik, grammatik va leksik tizimini o'rganishning zararli an'analaridan voz kechildi. XX asrda yagona fan metodologiyasiga aylangan marksistik ta'limotlar zanjiridan xalos bo'lish va dunyo va til tizimini ilmiy bilishda eng yaxshi falsafiy ta'limotlardan erkin foydalanish imkoniyati mamlakatimiz tilshunosligining ilmiy-nazariy asoslarini yanada mustahkamlashga olib keldi [2]. Natijada, sobiq Sovet Ittifoqi davrida "burjua fani" va "marksistik metodologiyaga yot fan" deb e'lon qilingan tarkibiy-tizimli tilshunoslik va

uning til birliklarini tekshirish usullari o'zbek tilshunosligi doirasida mustaqillik sharafiga keng qo'llanildi [3].

Natijalar va munozaralar. O'zbek tilshunosligida umumiy va xususiy ilmiy tadqiqot metodologiyasi va uslublarini chuqur o'rganish, ularni yosh tadqiqotchilar ongiga singdirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu joyda taniqli faylasuf va olim prof. N. Shermuhamedovanning "fanlarning falsafiy masalalari" (Toshkent, "universitet", 2005), "til qurilishi: tahlil usullari va metodologiyasi" T. Bushuy, Sh. Safarov (Toshkent, "Fan", 2007), prof. Shuni ta'kidlash kerakki, muhim ilmiy Tadqiqotlarkabi. Nurmonovning "lingvistik tadqiqot metodologiyasi va usullari" (Toshkent, "Akademnashr", 2012), Sh. Safarovning "til nazariyasi va lingvistik metodologiya" (2015) nashr etildi.

Agar mustaqillikdan oldin o'zbek tilshunosligi asosan o'zbek tilining fonetik va grammatik tuzilishini o'rganish bilan shug'ullangan bo'lsa, mustaqillik yillariga kelib, umumiy nazariy tilshunoslik muammolarini o'zbek tili materiallari asosida hal etishga, masalalarga oydinlik kiritishga e'tibor qaratildi. Tilshunoslik nazariyasi va lingvistik ta'limotlar tarixi. Bu vaqtga kelib, Tilshunoslik nazariyasiga bag'ishlangan darsliklar va qo'llanmalar, masalan, olimlar tomonidan. Abduazizov, R. Rasulov, N. Turniyozov, B. Orinboev, M. Irisqulov, O'zRTXB. Nurmonov, Sh. Iskandarov, shuningdek, O'zRTXB. Nurmonov, B. Orinboev. Jabborov kabi olimlarning o'zbek tilshunosligi tarixiga oid asarlari paydo bo'ldi. O'zbek tilshunosligi faqat mustaqillik tufayligina uzoq tarixga ega bo'lib, o'zbek tilshunoslari qiyosiy-tarixiy tilshunoslik, kontrastiv tilshunoslik kabi bir qator yo'nalishlarga asos solganlar, ayrim Yevropa tilshunoslariidan ancha oldin ideografik lug'atlar yaratganlar va leksemalarning mazmunini komponentlar tahlili asosida yoritish an'anaga aylangan. Bunday sharoitda ushbu usul XV asrda o'zbek tilshunoslari tomonidan keng qo'llanilganligini aniqlashtirish va ilmiy jamoatchilikka etkazish imkoniyati paydo bo'ldi [4].

Mustaqillikka qadar tilshunoslikning nazariy masalalari asosan rus tilshunoslari tomonidan o'rganilgan va ittifoqdosh mamlakatlar tilshunoslari ularga ergashib, o'z ilmiy qarashlarini aniq milliy tillarga tatbiq etishgan. Mustaqillik yillariga kelib o'zbek tilshunoslari nazariy muammolarni dadil yechishga kirishdilar. Xususan, tilning tizimli tabiati, tuzilishi, fonemasi, morfemasi, leksemasi, so'z, ibora, jumla qurilmalari va matn kabi tilning asosiy qurilish birliklari bilan bog'liq munozarali masalalarni hal qilish uchun bir qator tadqiqotlar o'tkazildi. Shu o'rinda akademikni eslash kifoya. Hojievning o'zbek tilshunosligining dolzarb masalalariga bag'ishlangan yigirmata ilmiy maqolalari va shu asosda yaratilgan yirik monografik tadqiqotlar [5]. Yoki shuni ta'kidlash kerakki, so'z birikmalari sintaksisining nazariy muammolari bo'yicha ikkita ilmiy tadqiqot nashr etilgan: D. D.. Madaminovning "so'z birikmalari sintaksisining nazariy muammolari" (2013), S. Nazarovaning "substansional talqinda so'z birikmalari sintaksisi" (2015) shular jumlasidandir.

Ma'lumki, hech bir tilni shaxsdan ajratmasdan to'liq o'rganish mumkin emas —til egasi. Chunki har bir nutqiy muloqot jarayonida so'zlovchining xohishi, voqelikka munosabati, til birliklaridan foydalanish mahorati seziladi. Ushbu muammolarni o'rganish munosabati bilan tilshunoslikda antropolingvistika yo'nalishi tug'ildi. Shunga ko'ra, antropolingvistikaning shakllanishi jahon tilshunoslari tomonidan tilshunoslikning yangi davri sifatida ko'rib chiqiladi. Antropolingvistika tilning ichki tuzilishini ma'ruzachi va tinglovchiga nisbatan o'rganadigan lingvistik semantika, pragmatik tilshunoslik, kognitiv tilshunoslik va neyrolingvistika kabi bir qator yo'nalishlarni o'z ichiga oladi. E'tiborlisi, mustaqillik yillarida o'zbek tilshunosligida antropolingvistika sohasida bir qator ilmiy tadqiqotlar olib borildi. N. Mahmudov kabi olimlarning lingvistik semantika, M. Hakimov, Sh. Safarov pragmatik tilshunoslik va kognitiv tilshunoslik sohalarida. Ayniqsa prof. A. Nurmonov va prof. A. Rahimovning "Lingvosinergetikaga kirish" (2013), Prof. Sh. Safarovning "kognitiv Tilshunoslik" (2006), "pragmalingvistika" (2008),

semantika "(2013)," til nazariyasi va lingvistik metodologiya " (2015), prof. "O'zbek tili semasiologiyasi" (2010), "O'zbek Tili fonetikasi" (2013), prof. "O'zbek tili antroponimikasi" E. Begmatov (2013), prof. "O'zbek pragmalolingvistikasi asoslari" M. Hakimov (2013), prof. N. Husanovning "o'zbek antroponimlari tarixi" nomli yirik monografik tadqiqoti (2014) o'zbek tilshunosligining mustaqillik yillarida erishgan ulkan yutug'i bo'ldi.

Mustaqillik yillarida mamlakatimizda axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi, o'z navbatida, kompyuter tilshunosligi sohasini shakllantirish uchun mustahkam poydevor yaratdi. Keyingi yillarda olimlarning asarlari, masalan, ilmiy-tadqiqot ishlari. Polatov, B. Yo'ldoshev, O'zRTXB. Rahimov kompyuter tilshunosligiga bag'ishlangan nashr etildi [6]. Bu o'zbek tilshunosligini yangi yo'nalish bilan boyitishga xizmat qiladi.

Mustaqillik yillarida mamlakatimizda tilshunoslarni jahon standartlari asosida tayyorlashga ham alohida ahamiyat berilmoqda. Bu davrda chet tillarida bimalol mulohaza qila oladigan, dunyoning eng rivojlangan mamlakatlarida erishilgan ilmiy yutuqlardan ushbu mamlakat tili orqali bimalol foydalana oladigan, o'zbek ilm-fanini dunyoga tanita oladigan, kelajagi porloq yosh ilmiy tadqiqotchilar paydo bo'ldi. Masalan, J. Filologiya fanlari doktori Eltazarov Germaniya, Fransiya, Yaponiya, Koreya va Turkiya kabi mamlakatlarning universitetlarida professor-o'qituvchilar bo'lib ishlagan va Oltoyshunoslik muammolari bo'yicha ma'ruzalar o'qigan. Bunday misollarni yana ko'p keltirish mumkin.

Xulosa. Shunday qilib, so'nggi yigirma besh yil ichida o'zbek tilshunosligi o'zbek tilining barcha birliklarini uning ichki xususiyatlarini hisobga olgan holda ilmiy jihatdan chuqur o'rganish sohasida salmoqli yutuqlarga erishdi. Sovet davrida juda zaif bo'lgan rasmiy va ilmiy usullarni standartlashtirishga jiddiy e'tibor berildi. Hozirgi vazifa o'zbek tilining mahalliy lahjalarining lingvo-areal atlasini yaratish, oliy o'quv yurtlarining filologiya fakultetlari uchun o'zbek tilshunosligining so'nggi yutuqlarini hisobga olgan holda, darslik talablariga ilmiy-uslubiy jihatdan to'liq javob beradigan, ilmiy-uslubiy jihatdan o'z aksini topgan darsliklarni yaratish. mustaqillik ruhi va hamma uchun maqbuldir. , fonopoetika, morfopoetika va sintakspoetika jiddiy masalalardir. O'ylaymizki, o'zbek tilshunoslari bunday vazifalarni og'ishmay bajaradilar va mustaqillik tufayli mamlakatimizda amalga oshirilayotgan erkin til siyosatining haqiqiy targ'ibotchilariga aylanadilar.

Adabiyotlar:

1. Nurmonov A. Structural linguistics: roots and directions. - Tashkent: "Education" publishing house, 2009. Pages 133-140.
2. Nurmonov A. History of Uzbek linguistics. - Tashkent: Uzbekistan, 2002. Pages 7-155;
3. Nurmonov A. History of Uzbek linguistics // Nurmonov A. Selected works. Three volumes. Volume 2. History of linguistic studies. - Tashkent: Academic Press, 2012. Pages 226-439.
4. Hojiev A. Theoretical issues of morphology, morphemics and word formation of the Uzbek language. - Tashkent: Science, 2010. - 256 p.
5. Sultanmurad Olim. Khazina // —Marifat newspaper, October 15, 2008; Madvaliev A. Great achievement of Uzbek lexicography // Uzbek linguistics in the 21st century (proceedings of the scientific-theoretical conference of the republic). — Karshi: KarshiDU publication, 2008. Pages 75-78;
6. Mahmudov N. The golden chest of our language. - Tashkent: Publishing house named after Gafur Ghulam, 2012. Pages 37-42, etc.
7. Dilovar Najmiddinovich Rashidov, Sharofat Amonovna Kadirova, & Ziyoda Abduvositovna Karimova (2022). MEHNAT BOZORIDA TENG SHARTLARDA RAQOBATLASHA OLMAYDIGANLAR, AYNIQSA NOGIRONLARNI ZAXIRALANGAN ISH O'RINLARIGA ISHGA JOYLASHTIRISH MUAMMOLARI. Academic research in educational sciences, 3 (TSTU Conference 2), 281-285.

8. Mahmudov N. Teacher speech culture. - Tashkent: Publishing House of the National Library of Uzbekistan named after Alisher Navoi, 2007. Pages 7-183.

INGLIZ TILIDA RANG TUSNI IFODALOVCHI SIFATLARDAN HOSIL BO'LGAN IBORALARNING LINGVOMADANIY QIYOSIY TAHLILI

Xolmatova Malika Ibadullayevna
Assistent, Jizzax politexnika Instituti

Annotatsiya. Ushbu maqola leksikologiyaning bir bo'limi frazeologiya sohasiga bag'ishlangan bo'lib, unda asosan ingliz va o'zbek tilshunosligidagi rang-tusni ifodalovchi sifatlardan tarkib topgan frazeologizmlar lingvomadaniy jihatdan qiyosiy tahlil qilinib, ma'lum bir millatning mentaliteti, madaniyati, urf-odatlarini o'zida aks ettirgan frazeologik birliklar haqida qimmatli ma'lumotlar beriladi.

Kalit so'zlar: fraza, frazeologizm, lingvokulturologik, leksema, morfema, sintaktik bog'lanish, sifat komponentli iboralar, komparativ iboralar, lingvomadaniy.

Grammatikada *sifatning* asosiy sintaktik vazifasi ot yoki olmoshni aniqlash va u haqida ko'proq ma'lumot berishdan iboratdir. Gapda *qizil, yashil, katta, baxtli* va h, kabi sifatlar otlarni (shaxs yoki predmetni) tasvirlaydi. Ba'zi sifatlar bir so'zdan iborat bo'lib, ular soda sifatlar deyilsa, ba'zilari bir nechta so'zdan tarkib topgan bo'lib ular *compound adjectives* ya'ni qo'shma sifatlar deyiladi. Bu maqolada semantikasida rang-tusni ifoda etuvchi elementlardan tarkib topgan frazeologik birliklarni nazriy tahlil qilishga va ingliz tilidagi roli va ma'nosini aniqlashga, rang frazeologik birliklarning madaniy konnotatsiyasining tarkibiy qismi sifatida ko'rib chiqishga, tasniflashga va ochib berishga harakat qilamiz. Shubhasiz, rang zamonaviy inson hayotida katta ahamiyatga ega. Inson hayotini rangsiz tasavvur qilish qiyin. U turli nuqtai nazardan ko'rib chiqilishi mumkin: badiy va estetik, psixologik, jismoniy, ijtimoiy, ekologik va boshqalar. Rang biz uchun o'ziga xos dunyoni ochadi, bizni o'rab turgan hamma narsaning go'zalligidan zavqlanish uchun ajoyib imkoniyat yaratadi.

Ushbu tadqiqot uchun dunyo ranglarining iboralarda qo'llanilishini o'rganish maqsadida bir qancha inglizcha iboralarni tahlil qildik.

1. White:

- White coffee, white tea – tea/coffee with milk.
- Oq qahva, oq choy – sutli choy/kofe

Bu iboradagi “qaymoq” so'zi rangga qarab “white” so'zi bilan almashtirilgan. O'zbek tilshunosligida ham *sutli choy* iborasidan ko'ra *oq choy* iborasi keng qo'llaniladi. Masalan: I prefer to drink *white coffee* in the morning. – Men ertalablari *sutli kofe* ichishni afzal ko'raman. White coffee frazemasi oq kofe emas balki, sutli kofe sifatida qo'llaniladi.

- A white lie – a lie to save.
- Oq yolg'on – yaxshilik uchun yolg'on.

Ko'pgina xalqlarda oq rang poklik, yorug'lik, ilohiylik, yaxshilik kabi ma'nolarni anglatadi. Yuqorida berilgan iborada “oq” so'zi aynan shu ma'nolarda ishlatiladi. Shunday qilib, u “yolg'on” so'zining salbiy ma'nosini yumshatadi. Mas: *I know it was a white lie.* – Men bilaman bu yaxshilik uchun ishlatilgan yolg'on edi.

- To show a white feather – show fear, frighten.

- Oq patni ko'rsatish – qo'rquvni ko'rsatish, qo'rqitish.

Ushbu iborada “oq pat” “oq bayroq” bilan bog'liq holda ishlatilgan bo'lib taslim bo'lish yoki muzokaralar uchun tanaffus degan ma'noni bildiradi. Lekin oq rang bo'lishiga qaramasdan salbiy ma'no beradi. Masalan: *Young soldier showed a white feather. Yosh askar oq bayroq ko'tardi.*

- A white elephant – a possession that is useless or troublesome.
- Oq fil – foydasiz yoki muommoli bo'lgan mulk.

Bu ibora ingliz tilida saqlash qimmat, yo'q qilish qiyin bo'lgan muammoli mulk haqida gap ketganda ishlatiladi. Ushbu iboraning yuzaga kelishi o'tgan zamonlarga borib taqaladi. Ilgarilari Albinos fillari kamyob va muqaddas sanalgan. U Siam (hozirgi Tayland) qirollari tomonidan yuqori baholangan va uni boqish, saqlash juda ham qimmat bo'lgan. Siam qirollari o'zlari yoqtirmagan saroy amaldoriga bir fil berish an'anasi bo'lgan. Bechora omadsiz qirol sovg'asini qabul qiluvchi filni boqolmay moliyaviy jihatdan kasodga uchragan. Masalan: *The stadium is likely to become a white elephant after the championships are over. Chempionatlar tugaganidan so'ng o'yin maydoni oq filga (keraksiz bir madohga) aylandi qoldi.*

- A white knight – A person or thing that helps someone who is in a difficult situation.

• Oq ritsar – Qiyin vaziyatdan qutqaradigan, yordam beradigan shaxs yoki narsa. Bu frazeologik birlik biron bir shaxs, tashkilot yoki partiya moliyaviy jihatdan yoki boshqa qandaydir qiyin vaziyatga tushib qolganda, shu holatdan olib chiqib

ketadigan, qutqaradigan odamga nisbatan qo'llaniladi.

Xulosa o'rinda aytadigan bo'lsak oq rang – aksariyat xalqlar uchun poklik, yorug'lik, muqaddaslik, yaxshilik ramzidir. Aksariyat mamlakatlarda oq rang yaxshilik bilan bog'langanidek, qora rang yomonlikni, yovuzlikni anglatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. V. Maslova. Lingvokulturologiya. – M. “Academia”, 2001. 3-b.
2. Л.Лебеде. Устойчивые сравнения русского языка в фразеологии и фразеографии: Автореф. дисс. док. фил. наук. - Краснодар, 1999, 20-6.
3. M. Xayrullaev, M. Xaqberdiyev. Logika. Toshkent, “O'qituvch” 1984, 247-b.
4. M.I. Xolmatova, “Ingliz va o'zbek tillaridagi sifat komponentli iboralarning lingvokulturologik qiyosiy tahlili” Academic Research in Educational Sciences, Volume 2, Issue 12, 1391-1397-b,
5. M.I. Xolmatova, “Ingliz va o'zbek tillaridagi adjektiv komponentli komparativ frazeologik birliklarning qiyosiy tahlili.” Science Problem.uz №5(3)-2023, 161-166-b.
6. N. Maxmudov, D. Xudayberganova. “O'zbek tili o'zshatishlarining izohli lug'ati” – Toshkent. “Ma'naviyat” 2013, 4-5 b.
7. Xolmatova, M. I. (2022). Umumtalim maktablari ingliz tili darslarida til ko'nikmalarini rivojlantirish. *Science and Education*, 3(2), 999-1005.

ЎЗБЕКЧА КИЙИМ ВА ТАҚИНЧОҚ НОМЛАРИНИНГ ЛИНГВОМАДАНИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ

*Алимов Тоҳир Эгамишукорович
ЎзДЖТУ таянч докторанти*

Миллий тилнинг луғат таркиби, унда мавжуд лексик бирликлар ўзи мансуб халқ ёки миллатнинг бутун тарихий тараққиёти давомида шаклланади. Ўзбек тили лексикаси ҳам доимий бойиш ва ривожланишда бўлиб, унинг таркибида ўзлашма сўзлар алоҳида қатламни ташкил қилади.

Кийим-кечак лексикаси инсоният маданий тараққиётининг махсули сифатида дастлаб тайёрланган кийим-кечаклар хомашё ёки материалга кўра номланган бўлса, инсоният меҳнат фаолиятининг мукаммаллашиб бориши билан хомашё ва материаллар номига мансублик англатувчи қўшимчаларни қўшиш орқали номлана бошлаган. Унинг лисоний тадқиқи инсониятнинг тафаккур тараққиётини ҳам маълум маънода ўзида акс эттиради. Кийим-кечак номларининг ижтимоий формациялар шаклланган, жамиятда турли жинс, табақа ва ижтимоий гуруҳлар ўрни муайян даражада белгиланган давр махсулидир. Айни пайтда уларнинг ҳам ўз ички тараққиёт босқичлари мавжуд. Бирор ҳудуд ёки шахслар томонидан ишлаб чиқилган, жорий қилинган кийим-кечак номларининг бошқа ҳудудларга тарқалиши эса жамиятнинг ҳар томонлама ривожланиши, халқлар ўртасида ижтимоий-сиёсий, иқтисодий муносабатлар йўлга қўйилганини кўрсатади. Бироқ, ҳар бир халқ, жумладан кўп миллатли халқларимиз таркибига кирувчи ҳар бир миллат ўз кийиниш анъаналари, маданияти, инсоннинг ташқи кўриниши билан боғлиқ урф-одатларини у ёки бу даражада сақлаб қолди ва бундан буён ҳам асраб-авайлаб сақлаши табиий. Демак, кийим-кечак номларининг тарихий-этимологик хусусиятларини ўрганиш уларнинг шаклланиши халқ тарихи ва ижтимоий-лисоний алоқалари билан чамбарчас боғлиқ эканлигини кўрсатади.

Кўйлак – ёз (иссиқ) вақтларида устдан кийиладиган, ялангқават, ёқа ва енгли, эркаларники белдан пастрокқача, аёлларники эса этаги узун бўладиган кийим. Чит *кўйлак*. *Шойи кўйлак*. *Атлас кўйлак*. *Эркалар кўйлаги*. Ушбу лексема билан боғлиқ мисолларни бадий асарлар ва ибораларда ҳам кенг учратамиз. Масалан, *Кўйлагининг этаклари тонг шудрингидан ҳўл бўлиб кетганига, енгининг учлари кўкариб қолаётганига қарамай, чаққон ишига киришди*. Бир *кўйлакни ортиқ йиртган*, яъни ёши катта, турмуш тажрибаси кўп, кўпроқ биладиган ёки *Битта кўйлаги иккита бўлди* – моддий аҳволи яхшиланди, бойиб қолди маъносидаги иборалар таркибида келади. *Энди жир битди-да! Битта кўйлаги иккита бўлди*.

Иштон – тананинг белдан пастги қисмига кийиладиган, узун икки почали ички кийим, лозим. Ш.Раҳматуллаевнинг фикрича, бу сўз асли қадимги туркий тилда **ич тон** бирикмасининг бир сўзга бирлашуви билан юзага келган. **Ич: ич тон** “нижнее бельё”, “штаны”. Тон сўзи қадимги туркий тилда “кийим маъносини” англатган, шунга кўра **ич тон** “ич кийим”ни билдирган. Бирикма бир сўзга бирлашганидан кейин **ч** ундоши **ш** ундошига, **о** унлиси **â** унлисига алмашган. **ич тон => иштân**. Шу сўздан ясалган **ыштонланды** феъли Девонда нимагадир ҳарфи билан ёзилган

Тўн / чопон – олди очиқ, пахтали ёки пахтасиз узун устки миллий кийим. Ўзбек бадий асарларида ёки мақолларда ушбу сўзни тез-тез учратиш мумкин. Мисол учун, *Хосият буви бўлса кундузию кечаси тўн тикарди*, *Тўн кимники – кийганники (мақол)*. Тўн лексемаси туркий тилларда ниҳоятда кенг тарқалган кийим номи бўлиб, бўлиб, Л.Будагов татар тилида *ton* /تون/ *дон* /دون/, турк тилида *don* /دون/ – тўн, этик, оёқ кийими, қирғиз тилида эса «аёлларнинг ёзги уст кийими» маъносини англатишини қайд этади. Бу сўзнинг турли хил кийим номларини англатгани унинг хомашёга кўра номланганини тахмин қилишга асос бўлади. Сўзнинг бошқа туркий тиллардаги шакли ва маъноларига диққат қилинса, фикр янада конкретлашади. Хусусан, хакас тилида *ton* – «пўстин», тува тилида *ton* – «пўстин», «халат», нўғой тилида – *ton-* «тери», «тулуп», шу асосда *tonlav* – «ўлган ёки овланган ҳайвоннинг терисини шилмоқ», *tonlyk* «кийимга мўлжалланган тери», татар тилида *tun* – «тўн», «пўстин», *tunalu* – «тери(си)ни шилмоқ» маъноларида ишлатилади. В.В.Радлов мазкур сўз семантик жиҳатдан тува тилида *diin*, бошқирд тилида *tejen/tiin*

шаклида ишлатилувчи *tin* («олмахон») сўзига боғлиқ, деб ҳисоблайди. Шу тарзда қадимги туркий тилдаги *tin* сўзининг «тери» маъноси асосида унинг пул бирлиги (ўзбек тилидаги тийин, тожик тилидаги тин), рус тилидаги деньги, корейсча *ton*, удмуртча *tuj* сўзлари ҳосил бўлган. *Tin* сўзининг бу маъноси қозоқ, уйғур, туркман тилларида ҳам мавжуд.

Тақинчоқлар ҳам худди кийимлар сингари минг йиллар давомида шаклланган бўлиб, уларнинг ўзига хослиги миллий хусусиятлари, бир халқнинг бошқа халқлар билан ўзаро алоқаларида намоён бўлиши билан бирга ўша халқнинг маданият даражасини ҳам кўрсатади.

Ёғоч, турли мевали дарахтларнинг данаги, мунчоқ ва ҳар хил кўринишдаги тош, баъзи бир ҳайвонларнинг тиши ҳамда тирноғидан тайёрланган туморлар ўтмишда халқ орасида оммалашган бўлиб, тўртбурчак ва учбурчак шаклда тайёрланадиган бундай туморлар воҳанинг барча аҳолиси орасида кенг тарқалган эди. Гарчи, туморлардан фойдаланиш минтақа аҳолиси барча халқлари учун хос хусусият бўлсада, кўпроқ чақалок ва болаларнинг асосий ҳимоя воситаси бўлган. Шу мақсадда боланинг бешиги, бўйни ва кўлига ҳамда кийимларига, айниқса бош кийимига инсужинслардан ҳимоялаш мақсадида турли шаклдаги туморлар тақилган.

Тумор – “хотин-қизларнинг кийим устидан бўйинга осиладиган ёки елкага осиб, қўлтиққа тушуриб юриладиган безаги. Тумор тақиш одати азалдан Шарқ мамалакатларида жуда кенг тарқалган. Туморлар сочга, чопон ё дўппига, бешик ва беланчақка, ётоқ-уй, хонадонларга осиб қўйилган. Бундай учбурчак туморларни маиший турмушдаги турли жойларда ҳам учратиш мумкин. *Тумор* лексемасини халқ оғзаки ижоди ёки мақолларида ҳам қўлланилган: “*Чинордек бўйинг бўлгунча, тумордек ақлинг бўлсин*”.

Туморлар ичига дуолар, қайтармалар битилган қоғоз солиб қўйиладиган қопқоқли кумуш ғилофча кўринишида ҳам бўлиб, ғилофчаларга босма нақшлар, майда тошлар қадалган нозик сим тўрлар билан безак берилган. Хоразмда тумор тақинчоқларнинг турлари ҳам кўп бўлиб, шулардан бири бу кўзмунчоқдир. Кўзмунчоқ кичик – кичик кўз шаклига ўхшаш ялтироқ тошлардан иборат бўлиб, асосан болаларнинг дўпписига қадалган.

Қадимги одамлар тасаввурида кийимнинг ва зеб-зийнатнинг сеҳрли қудрати, уни ёвуз руҳлардан ҳимоя фазилатларига эга эканлигини С.А. Токарев ҳам эътироф этади ва тузилиши жиҳатидан маълум даражада бир-биридан фарқланиб туради. Жумладан, Фарғона водийси, Самарқанд, Қашқадарё ва Тошкент вилоятларида тўғри – тўртбурчакли ва учбурчакли туморлар тақилса, Хивалик ўзбеклар орасида цилиндрсимон туморлар кенг тарқалган. Туморлар баъзан жуфт, яъни кўш бўлган ва бундай туморлар “саркифт” дейилган. Кўкрак туморни ҳам баъзан халқ орасида “қўштумор” деб аташган. Кўкрак тумор таркибига кирувчи ашёлардан бири қўйлак ўзининг охирида тақиб юриладиган тумор бўлиб, у “пешавуз” деб аталади. Катта тилларанг қуббачадан иборат бу туморга кумуш мўйчинаклар, ҳилол (тиш тозалагич), қулоқ, тирноқ тозалагичлар, сурмадон, атирдонлар мунчоқли занжир ёрдамида осиб қўйилган.

Воҳада бу кўринишдаги туморлар “калит боғи”, “пешхалта” номлари билан аталиб, ушбу тақинчоқни тумор ўрнида ишлатишган ва у чорвачилик билан кун кечирувчи аёлларга жуда асқотган. Бундан ташқари, халқ қарашларига кўра, одамнинг жони қўлтиғида бўлади деган тасаввурга кўра, “қўлтиқ тумор” ҳам елкадан ўтказилиб, қўлтиқ остига тақилган. Бундай туморлар гўёки одам танасини ҳимоя қилади, деб саналган.

Тақинчоқларда ифодаланган кўёш, ой, юлдуз, сув, ҳайвонлар, паррандалар, балиқлар тасвири, атрофимизни ўраб турган борлиқ, табиатнинг санъатдаги акси бўлиб,

маълум хайвон ёки ўсимликнинг бадийлаштирилган ёки афсонавий ифодаси зеб-зийнат буюми безакларининг тузилишига мослаб акс эттирилган.

Сирға – “кулоққа тақиладиган безак буюм; исирға, зирак”. Ш.Раҳматуллаевнинг таъкидлашича, “бу от қадимги туркий тилдаги “зич қилиб, пишиқлаб, тик-” маъносини англатган **сыры** – феълининг ... 'зичлаб ёпиштир-', 'тешиб ос-' маъноси асосида кучайтириш маъносини ифодаловчи **-қ** қўшимчаси билан ҳосил қилинган шаклидан **-а** қўшимчаси билан ясалган; кейинчалик икки унли оралиғидаги **қ** ундоши **ғ** ундошига алмашган, иккинчи бўғиндаги тор унли талаффуз қилинмай қўйган ...; ўзбек тилидаги **а** унлиси **ә** унлисига алмашган, **ы** унлисининг қаттиқлик белгиси йўқолган: (**сыры-** + **қ** = **сырық-**) + **а** = **сырықа** > **сырыға** > **сырға** > **сыргә**. Сирға лексемаси ўзбек бадий асарларида ҳам кенг учрайди. Масалан: *Хусниддин тўхтаб туриб, марварид сирғаларини серкиллашиб келаятган Қандолатхон билан омонлашди*.

Сурходарё воҳасининг ҳозирги Шеробод туманида хотин-қизлар балоғат ёшига еткан, кулоққа турли хил – *уй сирға, ойболдоқ сирға, қозиқ сирға, Мухаммади сирғаларини* таққан. “Хусусан, воҳада айлана ёки бодомсимон сирғалар бўлиб, «*ҳалқайи Мухаммади*» ёки «*Мухаммади сирға*» деб номланган. Мухаммади сирғанинг тоқ сонли осилчоқлари бўлиб, уларнинг сонига қараб «*уч оёқли*», «*беш оёқли*», «*етти оёқли*», «*тўққиз оёқли*», «*ўн бир оёқли*» каби турларга бўлинган. Воҳада «*тўққиз оёқли*» ва «*ўн бир оёқли*» Мухаммади сирғани асосан бой хотинлар тақишган, бу сирғани воҳа аёллари Биби Фотиманинг сирғаси деб, муқаддас билганлар”.

Мунчоқ – “қимматбаҳо ва ранг-баранг шиша, тош ва шу каби нарсалардан ясаладиган, асосан, зийнат учун ипга тизиб, бўйинга, қўлга ёки билакка тақиладиган думалоқ ёки бошқа шаклдаги доналар” (11, 642). Ш.Раҳматуллаевнинг этимологик луғатида кўрсатилишича, “бу сўз асли қадимги туркий тилда **бойун** отининг **мойун** шаклидан **-чук** қўшимчаси билан ҳосил қилинган; кейинроқ **йў** товушлари талаффуз қилинмай қўйган ..., сўнгра **о** унлиси **у** унлисига ..., шундан кейин иккинчи бўғиндаги **у** унлиси **а** унлисига ..., охири ўзбек тилида **қ** ундоши олдидаги **а** унлиси **â** унлисига алмашган: (**бойун** > **мойун**) + **чук** = **мойунчук** > **мончук** > **мунчук** > **мунчақ** > **мунчâқ**”.

Анъанавий тақинчоқларнинг асосий вазифаси ва уларни яшадан мақсад, бир томондан, кишиларга шодлик, завқ, гўзаллик бағишлаш бўлса, иккинчи томондан ҳимоячи сифатида турли инсу-жинслардан асровчи, касалликдан халос этувчи, турли ташқи таъсирлардан муҳофаза қилувчи, кишининг жамиятдаги мавқеини белгиловчи белги сифатида ҳам ишлатилади ёки тақиб юрилади. Бундай тақинчоқлар пешона, бўйин, кўкрак, кулоқ, бурун, қўл ва оёқ панжаларига тақиладиган тақинчоқлардан иборат бўлиб, ҳатто уларнинг нимадан ясалиши, тайёрланиши, безак учун қайси тош ва мунчоқлар ишлатилиши ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абдулла Қаххор, Қўшчинор чироқлари асаридан
2. Асқаров А. Древнеземледельческая культура эпохи бронзы юга Узбекистана. Т., 1977. - С. 293-304.
3. Борозна Н.Г. Некоторые материалы об амулетах-украшениях населения Средней Азии // Домусулманские верования и обряды в Средней Азии. – М., 1975. – С.281
4. Будагов Л.З. Сравнительный словарь турецко-татарских наречий. Том II. – СПб., 1871. – С. 753.
5. Гревер К.В. Памятники грекобактрийского искусства. М., 1940. -С. 61
6. Мирмухсин, Феълан кучсизлик қиссаси, Ҳикоялар. Қиссалар. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1972. – 203 б.

7. Мирзаев Т., Мусоқулов А., Саримсоқов Б. Ўзбек халқ мақоллари. – Тошкент: Шарқ нашриёт-матбааакциядорлик компанияси бош таҳририяти, 2005. – 457 б.
8. Ногайско-русский словарь. – Москва, 1963. – С. 356-357
9. Зейналов Ф.Р., Новрузов М.Д. Об этимологии слова *altun*// Советская тюркология. – Москва, 1984. С. 48.
10. Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий. Том III. – СПб., 1905. – С. 1360-1361.
11. Радлов В.В. Кўрсатилган асар. – 1360-1361.
12. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати (туркий сўзлар). Тошкент: “Университет”, 2000. 129 б.
13. Саида Зуннунова, Гулхан асаридан.
14. Татарско-русский словарь. – Москва, 1966. – С. 556.
15. Токарев С.А. Ранние формы религии. М., 1990. -С.120
16. Тувинско-русский словарь. – Москва, 1968. – С. 415.
17. Ўзбек тилининг изоҳли луғати, 4-жилд, Ўзбекистон нашриёти -Тошкент 2020, 237-бет
18. Ўзбек тилининг изоҳли луғати, 2-жилд, Ўзбекистон нашриёти -Тошкент 2020, 449-бет
19. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Тошкент: Давлат илмий нашриёти, 2006. – 3-ж. – 688 б.
20. Ўткир Ҳошимов, Қалбингта қулоқ сол асаридан.
21. Хакаско-русский словарь. – Москва, 1983. – С. 23.
22. Фахретдинова Д.А. Ўзбекистон зарғарлиги...-Б.151; Бикжанова М.А. Одежда узбечек. Ташкента XIX – начала XX в. -С.149

ДИСКУРСИВ ТАДҚИҚОТЛАРНИНГ ДИСКУРС ТАҲЛИЛИ КЎРИНИШИДА ШАКЛЛАНИШИ

Алимова Зилола Сайдарифовна
ЎзДЖТУ тадқиқотчи

Аннотация. Мақолада дискурс, дискурс таҳлили босқичлари ва тилшунослик, фалсафа, шунингдек ижтимоий-сиёсий тилшунослик каби турли соҳалар вакиллари томонидан билдирилган фикрлар ва қарашлар йоритилган.

Калит сўзлар: *дискурс, дискурс таҳлил, структуравий таҳлил, дискурсив ҳодисалар, когнитив.*

Замонавий тилшуносликда анча ёш фан бўлган дискур таҳлилини, ўрганиш усуллари ягона ёндашувни ишлаб чиқиш жиҳатидан турлича бўлиб, хусусан, дискурс тадқиқот соҳасида, тилшунослик соҳасидаги барча мутахассислар томонидан қўллаб қувватланган. Бундан ташқари, дискурсни ўрганишда ягона ёндашув бўлмасада, илмий-тадқиқот натижаларини тизимлаштиришга имкон берадиган бир қанча машҳур ёндашувлар мавжуд.

Ҳозирги босқичда дискурс таҳлили турли гуманитар фанлар доирасидаги тадқиқотларда қўлланилмоқда, олимлар томонидан позициялар турлича тушунилмоқда. Дискурс таҳлили атамаси биринчи марта 1952 йилда З. Харрис томонидан “боғловчи нутқни таҳлил қилиш усули”ни ўрганиш учун қўлланилган; олимнинг фикрига кўра, бу “дискриптив тилшуносликни маълум бир вақтнинг ўзида бир жумла доирасидан ташқарида кенгайтириш ва маданият ҳамда тилни ўзаро боғлаш” усулидир [1; 91].

1960-1970 йилларда дискурс таҳлили структура ва семиотика соҳасида кундалик суҳбатни ўрганишда қўлланилган. 1970-1980 йилларда ҳуқуқий, сиёсий, психологик ва бошқа соҳаларни ўрганишда кенг қўлланилган, 1980–1990-йилларда эса дискурсшунослик компьютер тилшунослигининг муҳим қисмига айланди [5; 24-25]). Ўз навбатида, бу даврда

дискурсив тадқиқотларга бағишланган дастлабки ишлар, масалан, Личнинг стилистик тадқиқотлари (1966), Фуллер (1991), Крисс (1985) ва Чилтонларнинг (1985) танқидий лингвистик ёндашувлари юзага келди. Бундан ташқари, Германиядаги дискурсив тадқиқотлар матн тилшунослигидаги дискурсив ёндашувлар таъсири остида эди (Люгер, 1983, Штрасснер, 1975) [6; 185]).

Шуни таъкидлаш жоизки, инсон томонидан тилдан фойдаланишнинг ижтимоий, тарихий ва маданий жиҳатлари кейинчалик ҳам дискурс ҳақидаги кўплаб тилшуногс олимларнинг диққат марказида бўлди, масалан: Н.Д. Арутюнова (1990), Е.С. Кубрякова (2000), Т.А. ван Дейк (1989), Н. Куße (2002), J. Blommaert (2005), J. Spitzmüller/I. Warnke (2011). Дискурс мустақил тадқиқот соҳаси сифатида 1950-йиллардан бошлаб ўрганила бошлаганига қарамай, унинг моҳияти, мақсади ва тадқиқот усуллари ханузгача мунозарали бўлиб қолмоқда. Сўнгги ўн йилликларнинг асосий ишларига мурожаат қиладиган бўлсак, дискурс таҳлилини аниқлашнинг мураккаблигини кўриш қийин эмас. Тадқиқот жараёнида баъзи олимлар структуравий таҳлилга эътибор қаратса, айрим олимлар дискурсда когнитив омилларга эътибор бермоқда, бошқалари эса ижтимоий маданиятга қизиқмоқдалар. Шу сабабли, Д. Шиффрин ва бошқалар томонидан 2001 йилда нашр этилган “Дискурс таҳлили қўлланмаси (Handbook of Discourse Analysis)” ўнлаб мавзуларни қамраб олиш учун мундарижани тўрт қисмга ажратади.

- 1) Дискурс таҳлили ва тилшунослик;
- 2) Дискурс таҳлилда назария ва амалиёт ўртасидаги мутаносиблик;
- 3) Дискурс: тил, контекст ва ўзаро таъсир (бу босқич ўз навбатида қуйидагиларга бўлинган): а) Сиёсий, ижтимоий соҳалар; б) Маданият, жамоа ва жанрлар);
- 4) Фанлараро дискурс.

А.А. Кибрикнинг фикрича, дискурсив таҳлилни янги фан сифатида қуйидаги уч бўлимга бўлиш мумкин:

- 1) дискурс типологияси (дискурснинг қайси жанрлари ва унинг типологияси учун қандай таснифлаш параметрларидан фойдаланиш мумкин);
- 2) дискурс тузилиши (унинг таркибий қисмлари);
- 3) дискурсив ҳодисаларнинг бошқа лингвистик ҳодисалар билан қандай боғлиқлиги [7; 3-4].

М.Л. Макаров эса, “дискурс таҳлили” атамасини қўллаганда уни қуйидаги маъноларда тушуниш мумкин дея таъкидлайди:

- 1) “лингвистик мулоқотни, унинг шакли, вазифаси ва маълум бир вазиятга оид, ижтимоий-маданий шарт-шароит жиҳатидан ажралмас соҳа сифатида ўрганиш”;
- 2) “Бирмингем тадқиқот гуруҳининг таҳлил анъанаси номи” (Д. Синклер, М. Култхард);
- 3) “дискурс грамматикаси” (Р. Лонгасре, Т. Гивон) [1;99].

“Дискур таҳлили” атамаси кўпроқ биринчи маънода қўлланилади, яъни, лингвистик мулоқотни ўрганиш нафақат тил аспектида, балки экстралингвистик омилларда ҳам амалга оширилади, деган хулосага келинади.

Кўпгина олимлар таъкидлаганидек, ҳозирги вақтда дискурс таҳлили доимий ривожланиш билан бир қаторда қуйидаги хусусиятларга ҳам эга: “дискурснинг янги турлари, матндаги тил бирликларининг янги шакли, кенг қамровли, серкирра, ўзгаришларни ҳисобга оладиган янги таҳлил воситаларини талаб қилади. Дискурс таҳлили тадқиқотчига семантик хусусиятларни семиотик ва риторик хусусиятлар билан уйғунлаштириш, матн категориялари(информативлик, эмотивлик, интеграция,

интертекстуаллик ва бошқалар)га нисбатан ўзгача нуқтаи назар билан қараш, уларнинг муносабатларида этнопсихологик, этномаданий глобаллашув жараёнлари ва бошқалар каби кўринишларни ҳисобга олиш имкониятини беради. Дискурс таҳлили – ҳар доим дунё ҳақидаги билимларнинг аралаш/қоришиқ соҳаларидаги кашфиётдир" [8; 29].

Дискурсив (*биринчи*) ёндашув объектни нафақат лингвистик жиҳатдан, балки прагматик ва когнитив жиҳатдан ҳам ўрганишни таклиф қилади [9; 21]). Е.И. Шейгалнинг сўзларига кўра, сиёсий тилшуносликдаги дискурс таҳлили аралаш, яъни социологик, маданий, шахслараро ва когнитив соҳаларда ҳокимиятни таҳлил қилиш имконини беради [10; 7]. Сиёсий тилшуносликда дискурс таҳлили муҳим ўрин тутишига шубҳа йўқ [11; 7]. Аслида, ҳақиқий амалиётда, сиёсий дискурсни таҳлил қилиш учун ушбу усулдан фойдаланганда, маълум бир матнга таъсир қилиш даражаси, турли хил билимли адресантнинг (лингвистик, маданий, сиёсий ва ҳоказолар каби) қабул қилиши омилларини ҳисобга олиш керак. [11; 41].

Йоргенсен ва Филиппсларнинг “Дискурс таҳлили. Назария ва услуб” китобида дискурсив таҳлилга оид учта назарий ва услубий ёндашувининг қиёсий таҳлили ифодаланган. Олимларнинг фикрига кўра, ушбу учта ёндашув битта умумий фанлараро соҳага тегишли - ижтимоий конструктив дискурс таҳлилидир:

- 1) Лакло ва Муффнинг дискурсив назарияси;
- 2) танқидий дискурс таҳлили (ТДТ);
- 3) дискурсив психология.

Уларнинг фикрича, бу ёндашувларнинг барчасида умумийлик шундаки, биз фойдаланадиган алоқа усуллари нафақат дунёни ўзига хосликлари ва ижтимоий муносабатларни акс эттиради, балки, аксинча, уларнинг яратилиши ва ўзгаришида фаол иштирок этади [12; 18].

Эрнесто Лакло ва Шанталь Муффнинг дискурс назарияси постструктуралистик ғояга асосланган бўлиб [12; 26], унда дискурс кўп маъноли очик тузилма сифатида талқин қилинади. Бу назариянинг асоси шундан иборатки, юқорида тилга олинган олимларнинг фикрича, доимий рақобатда бўлиб, бу жараёнда улар ўз мазмуни учун курашадилар. Бошқача қилиб айтганда, Лакло ва Муффнинг дискурс назариясида дискурс турларининг курашиш жараёни намоён бўлади ва уларнинг аҳамияти ижтимоий ҳаётнинг барча даражаларида мустаҳкамланади.

Кейинги босқич *иккинчи ёндашув* бўлиб, бугунги кунда “танқидий дискурс таҳлили” атамаси умум қабул қилинган ягона тушунчага эга эмас.

Н. Фэйрклафнинг фикрича, танқидий дискурс таҳлилининг мақсади тилдан фойдаланиш ва тенг бўлмаган куч муносабатлари ўртасидаги муносабатни кўриб чиқишдир [2; 259], яъни, тилга нисбатанжамиятни бошқариш воситаси сифатида қаралади.

Учинчи ёндашув реал мулоқот контекстларини таҳлил қилишга қаратилган бўлиб, дискурсив психологиянинг асосий ўрганиш объектлари мулоқот иштирокчиларининг меъёрлари ва мақсадлари ҳисобланади. Бунда мурожаат қилувчилар онгида мос жумлаларни танлаб оладилар ва мурожаат этувчиларни мулоқотга жалб қилиш ва уларга таъсир ўтказиш учун онгли равишда тартибга соладилар. Н. Фэйрклафнинг фикрича, бу ерда тил нафақат тажрибани ифодалайди, балки психологияда тажриба ва воқеликни ҳам шакллантиради [12; 174].

Китобда сўзлашув таҳлилининг яна бир (*тўртинчи*) ёндашуви таклиф этилади, у ҳам ижтимоий конструктивизм асосида шаклланади - юқоридаги учта ёндашув

элементларини ўз ичига олган замонавий дискурс назарияларининг идеал синтези бўлган комбинацияланган ёндашувдир [12; 250].

Бундан ташқари, ушбу қўшма ёндашув тадқиқот учун Йоргенсен ва Филлипснинг дискурс таҳлилининг назарий моделидан фойдаланишни таклиф қилади.

Албатта, Т.ван Дейкнинг дискурсив таҳлилга бағишланган ишларини ҳам алоҳида таъкидлаш лозим. Т.ван Дейк учун дискурс матн тушунчасидан кенгрокдир, чунки дискурс лисоний шакл, маъно ва ҳаракат бирлигидир. У дискурсни мураккаб коммуникатив ҳодиса сифатида тавсифлайди, унда нутқ сўзловчи ва уни қабул қилувчиси - тингловчини ажратиб кўрсатиш мумкин. Олимнинг фикрича, тадқиқот мақсадлари, ўрганилаётган объектнинг табиати, контекстдаги фарқлардан келиб чиқиб, дискурсив тадқиқот учун турли усулларни танлаш мумкин, шунинг учун олим лингвистик тадқиқот усулларини мужассамлаштириб, бир қатор тадқиқот усулларини ва дискурсив таҳлил қилиш соҳаларини ажратиб кўрсатади:

- 1) грамматикадан ташқари, семантикани ўз ичига олган грамматик таҳлил;
- 2) нутқ актлари ва алоқаларнинг прагматик таҳлили;
- 3) риторик таҳлил;
- 4) стилистик таҳлил;
- 5) муайян жанр тузилмаларини таҳлил қилиш;
- 6) суҳбатларнинг конверсион таҳлили;
- 7) товуш ва визуал материалнинг семиотик таҳлили [3; 3].

Шу билан бир қаторда, олим юқоридаги дискурс таҳлилининг шакллари ўзига хос хусусиятларга эга эканлигини ва улар дискурс тадқиқотининг турли йўналишларини ажратиб кўрсатишини таъкидлайди. Т.ван Дейкнинг фикрича, дискурс таҳлилининг ўзига хос хусусияти матнни нафақат назария соҳасида тавсифлашда, балки дискурснинг турли даражадаги ривожланишидан ҳам иборатдир. Юқоридаги даражаларнинг ҳар бири тилшунослик доирасида ҳам, ундан ташқарида ҳам турли позициялардан талқин қилиниши мумкин бўлган ўзига хос жиҳатларга эга.

Мухтасар қилиб айтганда, дискурс таҳлили соҳаси жадаллик билан ривожланмоқда. Замонавий тилшуносликда дискурсни ўрганиш учун бир қатор оқимларнинг бирикмаси сифатида дискурс таҳлилидан фойдаланилади [4; 83]. Дискурс таҳлили бошқа (фонологик, лексик ва синтактик) таҳлил турларидан асосан икки мустақил хусусияти билан фарқланади: биринчиси, лисоний шаклни тилдан фойдаланишнинг муайян вазияти билан чамбарчас боғлиқ ҳолда ўрганиш; иккинчиси, таҳлилнинг ўзига хос хусусияти, унинг объекти кўпинча бир гапдан ортиқ бўлган тил бирлиги бўлиб, у жумлалар гуруҳи, параграф ёки ҳатто бутун матн бўлиши мумкин. Дискурс таҳлилининг бу икки хусусияти дискурс мазмунини ўрганиш учун ўта муҳимдир. Шунини таъкидлаш керакки, дискурс таҳлили ёндашув сифатида тил, сиёсат ва жамият ўртасидаги ўзаро муносабатларни акс эттиради, бу ёндашувдан фойдаланиш коммуникатив таъсирни амалга оширадиган тил воситаларини аниқлаш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Макаров, М. Л. Основы теории дискурса [Текст]. – М.: Гнозис, 2003. – 303 с.
2. Fairclough N. Language and Power. L.: Longman, 1989. – 259 p.
3. Dijk van, T. A. Discourse and power. Palgrave Macmillan, 2008.
4. Олешков, М. Ю. Основы функциональной лингвистики [Текст]: учебное пособие для студентов фак. рус. яз. и лит. – Нижний Тагил: Нижнетагильская государственная социально-педагогическая академия, 2006. – 146 с.

5. Огурцов, А. П. Дивергенция концепций дискурса [Текст]// Методология науки и дискурс-анализ / Рос. акад. наук, Ин-т философии / отв. ред. А.П. Огурцов. – М.: ИФ РАН, 2014. – 285 с.
6. Шевченко, А. Ю. Дискурсивный анализ материалов массовой коммуникации [Текст] / А. Ю. Шевченко//Теория коммуникации & прикладная коммуникация: сборник научных трудов. Вестник Российской коммуникативной ассоциации. – Выпуск 1/ под общей редакцией И.Н. Розиной. – Ростов н/Д.: ИУБиП, 2002. – 200 с. – С. 185-192.
7. Кибрик, А. А. Анализ дискурса в когнитивной перспективе [Текст]: дис. ... д-ра филол. наук. – М., 2003. – 90 с.
8. Синельникова, Л. Н. Дискурсивная «матрица» как показатель состояния общественного сознания [Текст]//Вісник Луганського державного університету імені Тараса Шевченка 2010. – № 2 (189). – С. 10-31.
9. Михалева, О. Л. Политический дискурс. Специфика манипулятивного воздействия [Текст]. – М. : Либроком, 2009. – 252 с.
10. Шейгал, Е. И. Семиотика политического дискурса : монография / Е. И. Шейгал. – М. : Гнозис, 2004. – 326 с.
11. Чудинов, А. П. Политическая лингвистика [Текст] : учебное пособие / А.П. Чудинов. – 3-е изд., испр. – М. : «Флинта» ; «Наука», 2008. – 254 с.
12. Йоргенсен, М. В. Дискурс-анализ. Теория и метод / М. В. Йоргенсен, Л. Дж. Филлипс (пер. с англ.). – 2-е изд., испр. – Харьков : Гуманитарный центр, 2008. – 352 с.

ОДНОСОСТАВНЫЕ И ЭЛЛИПТИЧЕСКИЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Барноев Орифжон

Докторант, Навоийский государственный педагогический институт

Аннотация. в данной статье рассмотрены типы односоставных и эллиптических предложений английского языка и их отличие в семантике и структуре.

Ключевые слова: односоставные предложения, именные предложения, глагольные предложения, эллипсис.

Односоставные предложения в английском языке бывают двух видов: *nominal sentences* (именные предложения) and *verbal sentences* (глагольные предложения). *Nominal sentences* – это те, в которых главная часть выражена существительным. Они констатируют существование выражаемых ими вещей. Они типичны для описаний.

Именные предложения могут быть:

а) *unextended* (нераспространенные)

Silence. Summer. Midnight. Тишина. Лето. Полночь.

б) *extended* (распространенные)

Dusk - of a summer night. расширенный. Сумерки - летняя ночь.

The grass, this good, soft, lush grass. Трава, эта хорошая, мягкая, сочная трава.

English spring flowers! Английские весенние цветы!

Verbal sentences (глагольные предложения) — это предложения, в которых главная часть выражена неличной формой глагола, либо инфинитивом, либо герундием. Инфинитивные и герундиальные односоставные предложения (*infinitive and gerundial one-member sentences*) в основном используются для описания различных эмоциональных восприятий действительности.

1. To think of that! Думать об этом!

2. To think that he should have met her again in this way! Думать, что он должен был встретить ее снова таким образом!

3. Living at the mercy of a woman! Жить во власти женщины!

Грамматическая организация односоставных предложений имеет свои особенности. Такие модели, естественно, следует отличать от двусоставных предложений, в которых опущено подлежащее или сказуемое, как в случае с эллипсисом в структуре предложения.

Двусоставное предложение может быть как полным, так и неполным (эллиптическим). Эллиптическое предложение (elliptical sentences) – это предложение, в котором пропущены одна или несколько словоформ в главных позициях. Эллипсис здесь относится только к структурным элементам предложения, а не к информационным. Это означает, что эти слова можно опустить, потому что они имеют только грамматическое, структурное значение и не несут никакой новой релевантной информации.

В английском языке эллиптическими предложениями являются только те, которые не имеют словоформ в позициях подлежащего и сказуемого, т. е. в позициях, составляющих структурное ядро предложения.

Существует несколько типов эллиптических предложений.

1. Предложения без словоформы в подлежащем.

Looks like rain. Похоже на дождь

Seems difficult. Кажется сложным.

Don't know anything about it. Ничего об этом не знаю.

2. Предложения без словоформ в подлежащем и части сказуемого. В таких случаях опущенная часть сказуемого может быть либо а) вспомогательным глаголом (an auxiliary verb), либо б) глаголом-связкой (a link verb).

а) Going home soon? Скоро домой?

See what I mean? Видишь, что я имею в виду?

Heard nothing about him lately. В последнее время о нем ничего не слышно.

б) Not bad. Не плохо.

Free this evening? Свободен сегодня вечером?

Nice of you to come. Хорошо, что ты пришел.

Susan's father? Отец Сьюзан?

3. Предложения без словоформы только в части сказуемого, которая может быть вспомогательной или глаголом-связкой.

You seen them? Вы их видели?

Everything fixed? Все исправлено?

You sure? Вы уверены?

All settled. Все улажено.

4. Предложения без словоформ как в подлежащем, так и в сказуемом положении. Такие эллипсы встречаются в различных ответах.

What time does Dave come for lunch? - One o'clock. Во сколько Дэйв приходит на обед?
- Время час.

What were you thinking about? - You. О чем вы думали? – Про тебя.

What do you want of us? Miracles? Что вы хотите от нас? Чудеса?

Where're you going? - Home. Куда ты идешь? - Домой.

5. Предложения без словоформы в позиции сказуемого. Такие эллипсисы встречаются только в ответах на вопросы.

Who lives there? - Jack. Кто здесь живет? - Джек.

What's happened? - Nothing. Что случилось? - Ничего.

Таким образом, односоставные предложения следует отделять от эллиптических (неполных) предложений – двусоставных предложений, в которых либо подлежащее, либо сказуемое (или то и другое) опущены, не выражены, а подразумеваются в тексте, и при необходимости они могут быть добавлены в предложение. Все, что понятно из предыдущего контекста, опускается, и фактически произносятся только слова, содержащие ремю.

Список литературы:

1. Адмони В.Г. «О двусоставности предложения». Ученые записки I ЛГПИИЯ, новая серия. Вып. 2. Л., 1955. - с. 133.
2. Бархударов Л.С., Штелинг Д.А. Грамматика английского языка. Учебник. М.: Высшая школа, 1965. с. 296.
3. Бурлакова В.В. Синтаксические структуры современного английского языка. М.: Просвещение, 1984. - с.35
4. Долин Ю.Т. «Вопросы теории односоставного предложения» (на материале русского языка). Издание 2. - Оренбург: ИПК ГОУ ОГУ, 2008
5. Иванова И.П., Бурлакова В.В., Почепцов Г.Г. «Теоретическая грамматика современного английского языка». М., 1981.

ИНГЛИЗ ТИЛИДА ТЕМПОРАЛЛИК ФУНКЦИОНАЛ-СЕМАНТИК МАЙДОНИ

Шойзоков Ғулом Мухторович

Ўқитувчи, Гулистон давлат университети

Аннотация. Ушбу мақолада темпораллик функционал-семантик майдони семантикасига кўра ҳаракат ёки ҳолатнинг нутқ онига нисбатан муносабати ядросига эга, унинг функционал ядроси феълнинг замон категориясидан иборат эканлиги айтиб ўтилган. Модал феъллар ва бошқа феълга ёндош категориялар темпораллик маъносини қисман, билвосита ифодалайди. Синтактик сатҳда гап конструкцияси марказий ўрин тутди, сўз бирикмалари эса худди лексемалар сингари темпорал маъноси мўтадил бўлмаган, морфологик унсурларга боғлиқ ҳолда ўзгариши сабаб периферик доирага киритилади.

Калит сўзлар: Функционал-семантик майдон, темпораллик, феъл-атвор категорияси, синтактик даража, периферик доира, сифат-микдор темпораллиги, темпораллик турлари.

Структур-семантик тилшунослик мактаби лисоний ва нутқий ҳодисаларни анъанавий грамматик лингвистикадан фарқли таҳлил қилиши маълум. Анъанавий лингвистикада ҳар бир лисоний бирлик, туркум, лексик гуруҳ алоҳида ўрганилиб унинг нутқда қўлланишига доир тавсиялар шакллантирилади. Ривожланишнинг кейинги поғонасида эса лисоний тизим элементлари муайян маъносига кўра умумлаштирилади. Уларнинг грамматик хусусиятлари, семантик қўлами, нутқий воқеланишидаги ўзига ҳосликлар ўрганилади. Диққат марказида бўлган марказий маъно ифодачилари бир сатҳ билан чекланмайди. Бирликлар морфологик, лексик, синтактик сатҳларда учраши, нутқда турли сатҳ воситалари биргаликда ёки алоҳида қўлланиши мумкин. Ҳар бир лисоний сатҳда ўз маъно ифодачиларига эга бўлган парадигмалар талайгина. Жумладан, *дейксис*, *даража*, *ҳурмат* ва *темпораллик* функционал-семантик майдонлари ана шундай кенг тармоқли функционал-семантик парадигмаларга мисол бўла олади.[1] Маълумки, функционал-

семантик майдон бир йирик маънони ифодалайди, ушбу асос маънони тўлақонли қамраб олган, шунингдек, нафақат луғавий семасига кўра, балги нутқда бажарадиган вазифаси билан ҳам унга тўлиқ мос тушиши лозим. Бундай элементлар майдоннинг ядросини ташкил қилувчи морфологик категория бўла олади. Ядродан кейинги навбатда марказий қисм бўлиб унда асос маънони қисман ифодалайдиган морфологик ёки синтактик сатҳ воситалари туради. Лексик ва фонетик сатҳга оид бирликлар эса парадигманинг перифериясидан ўрин олади. Демак функционал-семантик майдон ядроси бўлиш учун ажратилган доирадаги элементлар ҳам вазифавий, ҳам семантик доминантага эга эканлигини намоён қилиши керак. Майдон перифериясида жойлашган сатҳлар эса парадигманинг ядро маъносидан функционал-семантик жиҳатдан узокда туради. Нутқда бу воситалар ядровий маънони ифодаловчи асосий элементларга ёндош, кўмакчи, уларнинг маъносини яққоллаштирувчи бирликлар сифатида намоён бўлади.[2] Ҳаракат ва ҳолатнинг кечилиш даври ва тарзи маъносини англатувчи турли воситалар умумлашиб, темпораллик майдонини ҳосил қилади. Темпораллик тушунчаси дастлаб фалсафада юзага келиб замоннинг турли қисмлари ва воқеа-ҳодиса орасидаги ўзаро алоқалар жамланмаси дейилади.[3] Тилшуносликдаги темпораллик эса вақт, ҳаракат-ҳолат ҳамда нутқдан ташкил топади. Унинг батафсил таҳлили функционал-семантик парадигма истилоҳининг тилшуносликда кенг оммалашувига ҳисса қўшган олимлардан бири А.Бондарко томонидан амалга оширилган.[4] Олим темпораллик парадигмасини феълнинг аспектualлик ва модаллик майдонларидаги элементларни ҳам қамраб олиши ҳақида фикр юритади. А.Бондарко нуктаи назарига асослансак темпораллик майдоннинг моҳияти тўлақонли ёритилганлигига гувоҳ бўламиз. “Темпораллик майдони маъно ва ифодачилардан иборат”, дейди олим. «Моҳиятан темпораллик воқеа-ҳодиса содир бўлган вақт ва нутқ онининг ўзаро мувофиқлигини англатувчи семантик категориядир. Ифода хусусиятларига кўра темпораллик морфологик, синтактик, лексик, лексик-грамматик, грамматик-контекстуал элементларни қамраб олувчи функционал-семантик майдон ҳисобланади”. Олим темпораллик майдонидаги элементларни учга бўлади. Унинг фикрига кўра ифодачилари сифат, миқдор, сифат-миқдор темпораллигини англатиши мумкин. Сифат темпораллиги вақт билан бир оқимда кечиб, кетма-кетлик ҳосил қиладиган воқеа-ҳодисаларнинг баёни, миқдор темпораллиги воқеа-ҳодисанинг давомийлиги, бир вақт мобайнида нечта иш-ҳаракат содир бўлганлиги каби маъноларни ўз ичига олади. Темпоралликнинг учинчи тури сифат-миқдор темпораллиги бўлиб юқорида санаб ўтилган маъноларни ифодалашга хизмат қилади. Бу микромайдон таркибидаги элементлар иккинчи даражали бўлиб парадигманинг перифериясига мансубдир.[5]

И.Гальперин эса темпораллик майдонини икки мазмуний гуруҳга ажратади. Унинг мулоҳазаларига кўра темпораллик майдони келажакка йўналтирилган ёки ўтмиш томон ҳаракатланиш мазмунидаги элементлардан ташкил топган. Олимнинг фикрича темпораллик матн (нутққа) ҳос категория бўлиб ўз тизимида континуум, проспекция ва ретроспекция каби элементларни қамраб олади. Кенг миқёсдаги фикрларга асосланиб темпораллик майдони гиперсемаси ўз таркибида тарихий, табиий, физик ва бошқа тур замонлар мазмунини ҳам ташийди.[6] Англашилганидек, юқоридаги таърифларда темпораллик майдонининг бир тилга ҳосланиши, муайян тилда алоҳида маъно хусусиятларига эга бўлиши ҳақида фикр қўзғатилмайди. Бу эса ўз навбатида темпоралликни барча тилларга мансуб, турли тизимли тилларда айна бир хил маънони англатувчи универсал парадигма сифатида намоён қилади. Маъносига кўра бу майдон барча тиллар учун умумий, бир хил. Бироқ ифодавий жиҳатдан темпораллик майдони

турли тизимли тилларда фарқли структурадир. Асос маъно, микросемалар умумий бўлгани ҳолда уларнинг ифодаланиш усуллари қиёслаганда апаралелликлар юзага чиқади.

Маълумки, функционал-семантик майдон маъносига кўра бир ядрога эга бўлади, ядрога жойлашган гиперсема қуйи поғоналарда микросемаларга ажралиб кетади. Маъновий ядро бўлган гиперсема ифодачилари ҳам ядро, марказ ва периферияни ҳосил қилади. Темпораллик функционал-семантик майдони ядросидаги гиперсема “ҳаракат-ҳолатнинг нутққа нисбатан кечиш замони” бўлиб у барча тиллар учун умумийдир. Бу универсал маъно турли сатҳларда ҳар хил ифодачилар томонидан турли даражада ифодаланади. Юқорида келтирилган таърифларга асосланиб темпораллик гиперсемаси аниқланди. Бироқ бу йирик маъно ўтмиш, ҳозир ҳамда келажак оралиқ семаларига бўлинади. Ҳар бир оралиқ сема таркибида давомийлик, такрорийлик, тугалланганлик, нотўлиқлик каби кичик микросемалар мавжуд. Инглиз тилида санаб ўтилган маъноларни ифодаловчи асосий ва иккинчи даражали элементлар мавжуд. Асосий элементлар темпораллик функционал-семантик майдони ядроси ҳамда марказий қисмидан ўрин олади. Хусусан, майдоннинг ифодавий ядросини инглиз тили морфологик сатҳидаги икки замон шакли эгаллайди. Суффикслар ва аблаут воситасида шаклланивчи ушбу замонлар ҳозирги ҳамда ўтган замон категорияларидир. Гарчи мазмунан ядро таркибида келаси замон маъноси бўлса-да инглиз тилида унинг ифодаловчиси функционал ядрога кирмай марказий қисмда қолади. Сабаби формал тилшунослик мактаби хулосаларига асосланиб инглиз тилида икки грамматик замон мавжуд дейилади.[7] Ҳозирги ноаниқ замон феълнинг қўшимчасиз шакли ва учинчи шахс бирликдаги шакли воситасида ифодаланади, сўроқ ва инкор гапларда эса *do* кўмакчи феъли қўлланади, учинчи шахс қўшимчаси ҳам шу кўмакчи таркибига ўтади. Оддий ўтган ёки ўтган оддий замоннинг шаклланиши эса мураккаброк. Бунда феъл ўзагига ўтган замон суффикси *-ed* қўшилади. Баъзи феъллар эса аблаут воситасида замон тусланишига киришади, умуман олганда бундай унли кўчиши яққол тизмий ҳарактерда бўлмайди. Масалан, аблаут сўзнинг унли таркиби ўзгариши (*write – written*) ёки буткул товуш таркибидаги ўзгариш (*go – went*) орқали намоён бўлади, баъзи феъллар эса умуман ўзгаришсиз қолади (*put – put*). Инкор ва сўроқ шакллари эса аблаутга учраган *do (did)* кўмакчи феъли воситасида ясалади. Ушбу икки замон шаклий жиҳатдан содда, таркибида минимал бирликлар бўлганлиги ҳам уларнинг маъноси аниқ ва лўнда эканлигидан далолат беради:

Past indefinite tense	Present indefinite tense
<i>Students completed report of their surveys.</i>	<i>Amelia visits grandparents once a while with her children.</i>
<i>Students did not complete report of their surveys.</i>	<i>Amelia doesn't often visit grandparents with her children.</i>
<i>Did students complete report of their research?</i>	<i>Does Amelia visit grandparents once a while with her children?</i>

Мазмунан парадигма ядросида турадиган келаси замон эса ифодаланиш хусусиятига кўра майдон марказидан ўрин олади. Зеро бу замон шакли модал феъл *will* ва *shall* воситасида ясалади. Ҳаракат ва ҳолатни ифодаловчи феъл таркибида эса ҳеч қандай ўзгариш бўлмайди.

Future tense

Employees **will go through** accreditation during the next two months.

Employees **will not go through** accreditation during the next two months.

Will employees **go through** accreditation during the next two months.

Таъкидлаш жоизки майдоннинг марказидаги морфологик конструкциялар фақат келаси замон шакли билан чекланмайди. Турли воситаларнинг қаватланиши натижасида давомий ва тугалланган иш-ҳаракат ёки ҳолатни ифодалаш мумкин. Ноаниқ келаси замондан фарқли ўлароқ бунда феъл таркибила ҳам ўзгаришларни кузатамиз. Масалан, давомий замонда *to be* феъли ва асосий феълга қўшиладиган *-ing* суффикси қўлланилади. Тугалланган замон шакли *to have* кўмакчисининг турли шакллари ҳамда асосий феъл таркибидаги аблаут ёки *-ed* қўшимчаси билан ясалади. Тугалланган давомий иш-ҳаракат ёки ҳолат маъносини эса *to have* кўмакчи феъли турли шакллари, *to be* кўмакчи феълнинг *been* шакли ва асосий феъл таркибига *-ing* суффикси қўшилиши билан ҳосил қилинади. Турли шаклларнинг қаватланиши натижасида юзага келган. Конструктив мураккаблиги боис булар инглиз тилидаги соф, абсолют замонлардан ажралиб туради. Шунинг учун функционал-семантик майдоннинг функционал қисмида марказдан ўрин олади.

Бироқ темпораллик маъноси ифодачилари морфологик сатҳда фақат замон билан чекланмайди. Феълнинг қатор категориялари бу гиперсема ифодачиси бўла олади. Бироқ темпораллик гиперсемаси уларнинг асос функционал семаси эмас, иккиламчи маъноси бўлиши мумкин. Масалан, нисбат категориясида мажхул нисбат таркибидаги *to be* кўмакчи феъли воситасида ҳаракатнинг қайси замонда содир бўлганлигини англаш мумкин.

Мажхул нисбатда замон коннотацияси ифодачилари

Present:	<i>Test results are announced every second Monday of a month.</i> <i>Test results are being announced now.</i> <i>Test results have been announced this week.</i>
Past:	<i>The new edition of dictionary was published last year.</i> <i>The new edition of dictionary was being edited during several month.</i> <i>The new edition of dictionary had been approved before publication</i>
Future:	<i>The online platform of delivery service will be launched next month.</i> <i>The online platform of delivery service will have been launched by next month.</i>

Қолаверса, модал феъллар воситасида ҳам темпоралликнинг ўтган, ҳозирги ва келаси замон оралиқ маъноларини билвосита ифодалашга хизмат қилади.

Adabiyotlar:

1. Функционально-семантические и словообразовательные поля в лингвистике. Ростов н/Д: Изд-во Рост. гос. пед. ун-та. 1998.
2. Бондарко А. Теория функциональной грамматики. Темпоральность / Модальность. — М.: Наука, 1990. — С. 39.
3. Кант И. Сочинения в шести томах. — М.: «Мысль», 1964. — Т. 3. — С. 404.
4. Бондарко А. Теория Функциональной грамматики: темпоральность. Модальность. Л., 1990. с. 5.
5. Закамулина М. Категория темпоральности в неродственных языках. Автореф. дисс. ... докт. филол. наук. — Казань: КГУ, 2001. — 48с.
6. Бондаренко Е. Словарь лингвистических терминов. — БелГУ, 2002. — 219с.
7. Блох М. Теоретические основы грамматики - М. : Высш. шк., 2005.

O'ZBEK TILINING SO'Z YASALISHI TARIXIGA BIR NAZAR

Azizbek Mamatkulov

Guliston davlat universiteti, o'zbek tilshunosligi kafedrasida doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek tilining so'z yasashi tizimining tarixiy taraqqiyotining ilmiy asarlardagi aksini ko'rishimiz mumkin. Xususan, turkiy tilning tarixiy taraqqiyotida so'z yasashining alohida bo'lim sifatida qaralganligi, uning tarkibiy masalalarining o'zbek tilining tarixiy lug'atlarining, badiiy asarlarining ilmiy tadqiqida aks etganini ko'rishimiz mumkin.

Kalit so'zlar: Affiks, prefiks, fonetik, vokalizm, singarmonizm, so'z yasashi, affiksatsiya, kompozitsiya.

So'z yasashining tarixiga nazar soladigan bo'lsak, tarixiy tilshunoslikda Abu Nosir Forobiyning sodda so'z qonunlari haqidagi qarashlarida so'zga qo'shimchalar qo'shilganda sodir bo'ladigan holatlar (so'zning fonetik tuzilishidagi o'zgarishlar), sodda va qo'shma so'z, yasama so'z namunalari e'tibor berganligi, Abu Rayhon Beruniyning so'z etimologik qarashlarida so'zni morfemalarga ajratish borasidagi qarashlarida aks etgan, ayniqsa, Mahmud Qoshg'ariyning so'z yasashi va unga doir masalalarga maxsus ahamiyat qaratganligi, so'zlarni yasalganlik - yasalmaganlik belgisiga ko'ra tub va yasama so'zlarga ajratishi, affiksatsiyani so'z yasashning eng mahsuldor usuli sifatida qayd etishi, so'z yasashida hozirgi kunda ham alohida ta'kidlanayotgan so'z yasash asosi, yasovchi vosita, yasama haqida fikr yuritishi, ayrim ot yasovchi va boshqa affikslarning so'z yasashdagi ishtiroki borasidagi qarashlari, bu bilan ham yangi so'zlar yasashi mumkinligi kabi holatlarning o'zbek tilshunosligida qayd etib o'tilganligi [1] fikrimizni tasdiqlaydi.

Xuddi shu kabi muallifi noma'lum bo'lgan «At-tuxfatuz zakiyatu fil-lug'atit turkiya» kitobida ham XIII–XIV asrlarda tilshunoslikning boshqa masalalari bilan birga, so'z yasash masalasiga ham muallif alohida e'tibor qaratganligi, ayrim affikslarning so'z yasashida ishtirok etishini qayd etganligi ham olimlar tomonidan ta'kidlangan. [2] Bu ishda so'z yasashi, so'z yasovchi affikslar, ularning qanday negizlarga qo'shilgan holda so'zlar yasashi kabi masalalarga alohida e'tibor berilganligi sharhlangan. Jumladan, ot yasovchi, sifat yasovchi, fe'l yasovchi affikslar qayd etiladi, ularning qanday ma'noli so'zlar yasashi, shuningdek, qo'shma so'zlar yasay olishi (sintaktik usul) doirasida ham ancha aniq fikrlar, qarashlar haqida fikr yuritildi. Muallif tomonidan hozirgi o'zbek adabiy tili so'z yasashi tizimida qayd etilayotgan *-lik*, *-chi*, *-n*, *-dash*, *-m*, *-v*, *-ma*, *-gich* (variantlari bilan), *-man*, *-dan*, *-gi*, *-indi* kabi ko'plab ot yasovchi; *-ak*, *-li*, *-chak*, *-a* va boshqa ot va sifat yasovchi; *-la*, *-ar*, *-ik(-uk)*, *-kar* kabi fe'l yasovchi affikslardan bir nechasining qayd etilishi, qo'shma so'zlarning yasashida *bo'l*, *qol*, *bor*, *tur*, *ko'r*, *uyl* kabi fe'llarning ishtirok etishiga e'tibor qaratishi sharq tilshunosligida, jumladan, turkiy tilshunoslikda so'z yasashi masalasiga qadimdan o'zgarishsiz e'tibor qaratilganligini asoslaydi. Albatta, turkiy tilshunoslikda so'z yasashi masalalarining o'rganilishi alohida tadqiqotlarni talab qiladi.

Umuman, tilshunoslik tarixida so'z yasashiga oid qarashlar keyingi davrlarda ham to'xtab qolmaganligi, til tadqiqiga jiddiy yondashgan olimlar bu masalaga alohida e'tibor qaratganliklari, u yoki bu darajada ana shu hodisaning ayrim jihatlarini yoritib o'tganliklarini ko'ramiz. Masalan, Alisher Navoiyning ham o'zining «Muhokamat ul - lug'atayn» asarida *-i*, *-boz*, *-paz*, *-soz*, *-ar*, *-vul*, *-l*, *-dek* affikslarining so'z yasashdagi ishtirokiga alohida e'tibor berilganligi kuzatiladi. Shu tarzda, XX asr boshlarida ham, o'zbek tilshunosligida so'z yasashining ayrim jihatlarini davr talabi doirasida o'rganildi. Bu borada A. Fitratning qarashlari e'tiborga loyiq. Yuqoridagi talqinlardan ko'rinadiki, turkiy tilshunoslikda so'z yasashiga oid masalalar alohida holda, keng ko'lamda,

chuqur ilmiy o'rganilmagan bo'lsa-da, bu hodisaga yondashuv, uni qayd etish, so'z yasash usullari, tayanch tushunchalarini belgilash, asosiy holatlarni qayd etish olimlar diqqatini o'ziga jalb etgan. «At tuhfa» asarida bu masalaga, har holda, ancha jiddiy yondashilgan hamda tahlil etilgan. Shunga qaramay, aytishimiz mumkinki, o'zbek tilshunosligida so'z yasalishiga doir asosiy nazariy masalalarni hal etish, bu boradagi ishlarni zamon talabi darajasida rivojlantirish qadimdan turkiy tilshunoslik doirasida yaratilgan asarlar, qarashlar asnosida ham amalga oshirilgan bo'lishi mumkin. Boshqacha aytganda, o'zbek tilshunosligining XX asrdagi holati, ayniqsa, so'z yasalishi muammolarini ilmiy jihatdan tadqiq etish bo'yicha erishilgan yutuqlar, bevosita turkiy tilshunoslikda shakllanib kelgan qarashlarning davomi, ilmiy chuqurlashgan ko'rinishi bo'lishi mumkin. Shunday bo'lsa-da, XX asr boshlari o'zbek tilshunosligi jahon tilshunosligining, ayniqsa, rus tilshunosligining aynan so'z yasalishi borasida erishgan yutuqlaridan ham foydalangan.

XX asrning 30-yillaridan boshlab rus tilshunosligida so'z yasalishi muammolariga nihoyatda katta e'tibor qaratilgan. Ayrim olimlarning qator monografiyalari va maqolalari so'z yasalishining turli masalalarini yoritishga bag'ishlangan. Ayniqsa, V.A.Bogoroditskiyning “Общий курс грамматики”[3] kitobi hamda “Очерки по русскому языку и введению языкознанию” [4] monografiyasining yuzaga kelishi go'yo rus tilshunosligida so'z yasalishiga doir tadqiqotlarning avj olishiga turtki bo'lgandek taassurot uyg'otadi. Chunki ana shu yillardan boshlab deyarli har yili o'nlab maqolalar, ko'plab monografiyalar, maxsus boshqa tadqiqotlarga oid ishlarning nashr etilganligi diqqatga sazovor. Bu ishlarda ularda rus tili so'z yasalishi tizimining eng dolzarb, turli-tuman masalalari tadqiq etilgan: jumladan, V.V.Vinogradov, P.A.Levkovskayaning maqolalari hamda «Akademik L.V.Shcherbakning umumlingvistik hamda grammatik qarashlari» nomli maqolalari [5] bu boradagi ilk qadamlar bo'ldi, deyish mumkin. Shu tarzda 1952-1957-yillar oraliG'da har yili o'nga yaqin yoki o'ndan ortiq ilmiy maqola yoki monografiya nashr etilganligi kuzatiladi. Jumladan, Z.A.Potixa va Sh.F.Shanskiyning monografiyalarida [6] keltirilgan bibliografik ko'rsatkichlarda besh yuzga yaqin adabiyotlar qayd etilgan, ularning aksariyati bizga ham tanish. O'zbek tilshunoslarining ko'pchiligi bu ishlardan xabardor. Qayd etilgan ishlarning barchasi XX asrning 70-yillariga qadar nashr etilgan, bu borada V.V.Vinogradov, V.P.Grigorev, A.A.Dementev, E.A.Zemskaya, G.S.Zenkov, K.A.Levkovskaya, V.V.Lopatin, I.S.Uluxanov, Z.A.Potixa, N.M.Shanskiy, M.V.Panov, M.N.Morozova, E.S.Kubryakova, E.O.Vinokur, A.P.Averyanova kabi olimlarning tadqiqotlari dolzarb mavzularga baG'ishlanganligi, qo'yilgan masalaning chuqur yoritilganligi, xulosalarining asosli ekanligi kabi ko'p jihatlari bilan faqat rus tilshunosligini nazariy jihatdan boyitibgina qolmay, umuman, dunyo tilshunosligi taraqqiyotiga, uning so'z yasalishi tizimi taraqqiyotini belgilovchi nazariy bilimlariga ham katta hissa bo'lib qo'shilgan. Bu esa, albatta, boshqa tilshunosliklarda so'z yasalishi muammolarini hal etishda nazariy manba vazifasini o'taydi, masalalarni to'g'ri va imkon qadar mukammal hal etishga ko'maklashadi. Hodisaga, uning mohiyatiga yondashuvni o'zgartiradi, tadqiqot metodlarini takomillashtirish, o'zgartirishni ta'minlaydi. So'z yasalishi, yasash usullari tushunchasini, yasash tiplari yoki modellari, yasama so'z tushunchasini, yasalma, yasama so'z ma'nosi, yasama so'z komponentlari, so'z yasalish tahlili, yasovchi asos, yasovchi vosita yoki element, qo'shma so'z, tub so'z yasovchi affiks, so'z yasalishi va shakl yasalishi munosabati, yasama so'z va so'z birikmasi munosabati, qisqartmalar va so'z yasalish munosabati, ma'no ko'chishi va so'z yasalishi munosabati, fonetik o'zgarishlar va so'z yasalishi, urg'u va so'z yasalishi, variantdorlik, so'z yasalish me'yorlari kabi yana ko'plab tushunchalar hamda masalalarning, shu jumladan, regulyarlik, unumli-unumsizlik yoki mahsuldor-mahsulsizlik tushunchalarining mohiyatini to'g'ri belgilashga, ularga har bir tilning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda yondashish kabi holatlar, yasalmani sinxron yoki diaxron aspektda o'rganish, ya'ni ana shulardan kelib chiqib asoslashga

ko'maklashadi. Bu tushunchalarni belgilashda nazariy jihatdan asos bo'ladi. Rus tilshunosligida keng qamrovda va chuqur tadqiq etilgan so'z yasashiga aloqador ishlar turkiy xalqlar tilshunosligida ham bu sohaga e'tiborni kuchaytirdi.

Ozarbayjon tilshunosligida E.V.Sevortyaning “Аффиксы именного словообразования...”(1966), “Аффиксы глаголообразования”(1962) kitoblari nashr etildi. A.A.Yoldoshevning “Система словообразования в башкирском языке” tadqiqoti yuzaga keldi.

O'zbek tilshunosligida 1955 yilga kelib, «O'zbek tilida tarixiy so'z yasashi muammolari» fundamental tadqiqoti yuzaga keldi. Shu mavzuda A.G'ulomov Moskvada doktorlik dissertatsiyasini muvaffaqiyatli himoya qildi. Doktorlik dissertatsiyasi uchun tadqiqotning birinchi qismi – affiksatsiya qismigina tavsiya etilgan, shu qism yuzasidan bajarilgan ish hajmi 700 sahifa atrofida edi. A.G'ulomovning ushbu dissertatsiyasi zotan ikki bo'limdan iborat bo'lgan: 1. Affiksatsiya. 2. So'z qo'shish (словосложение). Har bir bo'limning o'zi ham ikki qismdan tashkil topgan: 1) affiksatsiya: birinchi qism – otlarni yasovchi affikslar, ikkinchi qism – fe'l yasovchi affikslar; 2) so'z qo'shish: birinchi qism – qo'shma so'zlar; ikkinchi qism – juft so'zlar. Doktorlik dissertatsiyasi sifatida birinchi bo'limning birinchi qismigina tavsiya etilgan, unda ot yasovchi affikslar haqida batafsil ma'lumot berilgan. Ishda, shuningdek, affiksatsiya vaqtida sodir bo'ladigan fonetik o'zgarishlarga keng to'xtalib o'tilgan. O'zbek tili so'z yasashi borasidagi ilk ishlarga (U.Tursunov va Z.Ma'rufov ishlari) tanqidiy munosabat bildirib o'tilgan.

A.G'ulomov ilmiy faoliyatining salmoqli qismini o'zbek tili so'z yasashi tizimining barcha, eng muhim nazariy masalalarini, o'ziga xos jihatlarini (aynan, o'zbek tiliga xos bo'lgan xususiyatlarini, o'zbek tili, ayniqsa, xalq tili materiallari asosida), shuningdek, umuman, so'z yasashi muammosini umumnazariy aspektida o'rganish masalalari tashkil etadi. Albatta, bu fikr olimning boshqa sohalar (fonetika, morfemika, morfonologiya, morfologiya, sintaksis kabi sohalar) bo'yicha olib borgan yirik tadqiqotlarini hech kamsitmaydi. Zero, olimning qayd etib o'tilgan sohalar bo'yicha olib borgan tadqiqotlaridagi mukammallik, ilmiy teranlik, yangi qarashlar, salmoqli xulosalar ham o'zbek tilshunosligining betakror yutuqlari hisoblanadi va o'zbek tilshunosligining keyingi taraqqiyoti uchun nazariy manba vazifasini bajaradi, deb o'ylaymiz. Olim o'zbek tilshunosligida so'z yasashi muammolari bo'yicha eng ko'p tadqiqotlar olib borgan tilshunoslar sardori bo'lib qoladi.

A.G'ulomov tilshunoslikning so'z yasashiga doir eng murakkab, munozarali nazariy masalalariga alohida e'tibor qaratadi. Chunki «so'z yasash» yoki «so'z yasashi» tushunchalarining tub mohiyati, haqiqatan ham, tilda yangi so'zlar yaratish – hosil qilish. Yangi so'z hosil qilish – yaratish esa, tildagi mavjud vositalar va ulardan qaysidir usullarda foydalanish orqali amalga oshadi. Bu holatni o'zgartirib, boshqacha talqinlar bilan izohlashga, bayon etishga harakat qilmaylik, mohiyat – shu, maqsad shu. A.G'ulomov ta'kidlaganidek, til birliklari yordamida, ma'lum usul bilan so'z hosil qilish mohiyatidan tubdan farq qilmaydi. Chunki yangi so'z bo'shliqdan olib hosil qilinmaydi, uning hosil qilinishida til birliklari, mavjud vositalar ishtirok etadi, ular vositasida so'z hosil qilish, albatta, ulardan qandaydir usulda foydalanish orqali amalga oshirishini tilshunoslik qoidalari tasdiqlaydi.

Xullas, so'z yasashni bunday ikki xil izohlab, unga ikki xil ma'no berib o'tirishga hech ehtiyoj yo'q. Demak, A.G'ulomov ta'rifida aks etgan “qanday usul bilan bo'lmasin” to'g'ri belgilangan. Chunki tilda mavjud bo'lgan vositalar-birliklardan foydalanmagan holda yangi so'z hosil qilib bo'lmasligi ma'lum.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Nurmonov A., Mahmudov N. Ўзбек тилшунослиги тарихи. – Тошкент: Камолот–Қатортол, 2000. – Б. 44–45

2. Фозилов Э.И., Зияева М.Т. Изысканный дар тюркскому языку. – Тошкент: Фан, 1978. – С.78–88.
3. Богородицкий В.А. Общий курс грамматики. – Москва-Ленинград: Соцэкгиз №5.
4. Богородицкий В.А. Очерки по русскому языку и введению языкознанию. – Москва: Соцэкгиз, 1939
5. Виноградов В.В. Сўз ясаши, унинг грамматика ва лексикологияга муносабати // Тил назарияси ва тарихи масалалари. – Москва, 1952
6. Потиха З.А. Современное русское словообразование. – Москва: Просвещение, 1970. С -384
7. Туйчиева, З. Х. (2022). ПРОЯВЛЕНИЕ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ МОТИВОВ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ НАУК. *MUNDARIJA/TABLE OF CONTENTS/СОДЕРЖАНИЕ*, 244.
8. Khamrokulovna, T. Z. (2021, August). ISSUES RELATED TO SOSIOLINGVISTIK ANALYSIS (ABOUT Qul-, -qul-COMPONENT NAMES). In *INTERNATIONAL CONFERENCE ON MULTIDISCIPLINARY RESEARCH AND INNOVATIVE TECHNOLOGIES* (Vol. 1, pp. 48-50).
9. Khamrokulovna, T. Z. (2022). On the morphological structure of the word in the uzbek language.
10. Tuychieva, Z. (2019). PRINCIPLES OF DIFFERENTIATING OF GENDERS IN UZBEK ANTHROPOLOGY. *Bulletin of Gulistan State University*, 2020(1), 75-82.
11. Тўйчиева, З. (2023). АБДУЛЛА ҚАХҲОРНИНГ “САРОБ” РОМАНИДА ИБОРАЛАРИНИНГ ҚЎЛЛАНИЛИШИ. *Journal of Universal Science Research*, 1(4), 304-307.
12. Xudoyqulova, S. (2023). MAQOLLARDA SHEVAGA XOS SO 'ZLARNING QO 'LLANILISHI (A. Qodiriyning “Mehrobdan chayon” asari asosida). *Journal of Universal Science Research*, 1(4), 299-303.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI BANK TERMINOLOGIYASINING XUSUSIYATLARI

Abdullayeva Mavjuda Allayor qizi
O'zDJTU magistr talabasi

Annotatsiya. Maqolada Ingliz va o'zbek tillaridagi bank terminalogiyasining o'ziga xos xususiyatlarni ularni yasash usullari haqida keltrib o'tilgan. Bizga ma'lumki, ba'zi atamalar ko'p ma'noga ega. Har bir ma'no o'z ma'nosini muayyan ma'noda ifodalaydi kontekst yoki nutqda. Bank nutqida bank sohasidagi atamalar va tushunchalar ko'pincha faollashadi.

Kalit so'zlar: Bank terminalogiyasi, bank va pul, bank ishi, bank shartlari, avans.

Jahon etimologiyasida inson etimologik saqlanishining katta qismini tashkil etuvchi iborali birliklarga e'tiborni qaratish, aniq sohalar haqidagi fikrlarni bildirish va ushbu soha mutaxassisarlari o'rtasidagi yozishmalar uchun sabab sifatida to'ldirishga qiziqish va ehtiyoj paydo bo'ldi. Terminologiyani tekshirish umumiy mantiqiy ahamiyatga ega. Jahon fonetikasida frazemaviy ishlarga e'tibor qaratish zarur. Shubhasiz, ilm-fan va innovatsiyalarning rivojlanishi bilan ma'lumotlarning cheksiz rivojlanishi insoniyat koinotini keskin o'zgartirishi mumkin va bugungi kunda ifodalangan birliklarning harakati mavjud. Jismoniy shaxslar o'rtasida tarmoq birjasida ishtirok etishga moyillik kuchaymoqda. O'zbekistonda ro'y berayotgan favqulodda o'zgarishlar, uzluksiz o'zgarishlar, mantiqiy taraqqiyot, turli xalqlar bilan yaqin moliyaviy munosabatlar tilimizda o'z ifodasini topmoqda. Biz keng jamoatchilikni bank va pul tizimisiz tasavvur qila olmaymiz.

Dunyo tilshunosligida terminologik sistemalarda termin hosil bo'lishiga nisbatan bir qator qarashlar mavjud bo'lib, bunday yondashuvlarning ayrimlarida terminologik nominatsiyaning asosiy usullari sifatida umumadabiy til so'zlarining terminlashishi, transterminlashish va so'z

o'zlashishi e'tirof etiladi. A.V.Maytovaning 'Bank-ishi' maxsus-predmetli til terminosistemi lingvokognitiv aspektida" mavzuidagi dissertatsiyasida ta'kidlanishicha: —Termin hosil bo'lish usullariga bag'ishlangan qator tadqiqotlar amalga oshirilgan bo'lsada, terminshunoslikning eng muhim va dolzarb, shu bilan birga boshqa dolzarb masalalari ochqichligicha qolmoqda.

Mamlakatimizda davlat iqtisodiyoti tez sur'atlar bilan o'sib borayotgan bir paytda bank va pul-kredit shartlariga e'tibor qaratish favqulodda zarurat tug'iladi. "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi qadr-qimmati va mavqeini keskin oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmonda ta'kidlanganidek: "...millat jamoatchiligi faoliyatining barcha sohalarida, jumladan, siyosat yuritishda, bugungi va hayoliy yangiliklarda, sanoat, bank va pul ishi, tartibga solish, muhim vazifalardan biri bu davlat tili imkoniyatlaridan to'liq va to'g'ri foydalanish, harbiy masalalar, dordarmon va turli hududlarda. dissertatsiya, imtihonning maqsad va maqsadlari, moddasi va mavzusi tasvirlangan, respublika fan va innovatsiya ehtiyojlari uchun ahamiyati, mantiqiy va hayotiy natijalari e'lon qilingan, natijalarning mantiqiy va tub ma'nosi ochib berilgan va natijalar taqsimlanadi. Ko'rgazmaning asosiy bo'limi "Bank va monetar terminologiyaning til doirasidagi vazifasi va uning etimologiyadagi sharhi" bo'limining ushbu bobi "Ingliz va o'zbek tillari bank terminologiyasining xususiyatlari" deb nomlangan. Dunyo etimologlari tomonidan atamaning ma'nolarini beradi; terminologiyani yaratgan tadqiqotlar, xususan, bank va pul iborolari bo'yicha tadqiqotlar tasvirlangan; Bank pul formulasi o'zbek lug'atining asoslaridan biri bo'lib, uni modellar ko'rsatib beradi. Ya'ni, ma'lum bir sohadagi so'zlar ifodalangan tuzilishga ega bo'lishi uchun:1) katta summaga ega bo'lish; 2) keng so'zlar va boshqa darajadagi atamalar bilan bir xil bo'lmagan aniq ma'nolarga ega bo'lish va ularning sohasi uchun yozishmalarni to'ldirish;) pulning turli komponentlari bilan paradigmatic munosabatlarga kirish; 5) umumiy til doirasi komponentlari va boshqa frazeologik pul bilan munosabatlarga kirishish; 6) sohaning tafsilotlarini tuzadigan va rivojlantiruvchi texnika va manbalarga ega bo'lish.

Mavzuga oid yig'inlarga bo'lingan, bu hudud va ularning tarkibiy qismlari o'rtasidagi turli paradigmatic munosabatlar: sinonimiya, omonimiya, antonimiya, paronimiya, giper-giponimiya, ochiq, turg'un, erkin, tilga mos miniatyura, semantik yig'ilishlariga ko'ra makrotizim. O'zbek tilidagi bank va pul atamalarini o'rganish va tasniflashda ko'rsatilgan shartlarning ko'pligi qanoatlanayotganini ko'rish mumkin: 1) miqdori bo'yicha birgina 500 dan ortiq bank va pul atamalari o'rganiladi; 2) bank va pul-kredit tizimida bunday ifodalangan darajada o'z o'rniga ega bo'lgan avans, bank, bitim, naqd pul, to'lov, venchur, kredit, emissiya kabi atamalar samarali qo'llaniladi. Bank va pul sohasiga oid matnlarni o'rganish natijasida ulardagi so'zlarning yarmi bank-pul atamalari ekanligi aniqlandi; 3) bank va pul atamalari "Monetar doira shartlari", "Bank shartlari", "Himoya shartlari", "Bojlar doirasi" 4) Bank va pul atamalari o'rtasidagi sinonimiya (avans - moliyachi, investor - investor, chekka - spread, savdogar - mutaxassis - diler, penny - rivojlanish), antonimiya (bank va pul atamalari); import-savdo, resurs majburiyati, kengaytirish bo'shatish, foyda baxtsizlik), giper-giponimiya (kredit giperonimi; kafolatsiz avans, baxtsizliksiz avans, premium bepul avans, muddatli avans, tashqi avans, ichki avans, yutuq avans, ta'minlangan avans, hukumat avans , oltin avans, avans to'lash, xavfsizlik avans, tanlov avans, ochiq avans, premium avans, maqsadli avanslar), polisemiya (daxlsiz, hissa qo'shuvchi, qism, naqd pul), omonimiya (mutaxassis, resurs, kapital, naqd pul, uzuk), paronimiya (indosser)) - obuna, manzil nt-oluvchi, zaryad, kon'yuktura-kon'yuktura, tuzatish-fisk, misol ko'rsatish). Bunday aloqalar nafaqat bank va monetar iboralar doirasida, balki til doirasining turli darajalari bilan ham sodir bo'lishi mumkin; 5) bank va monetar terminologiya doirasi bilan bog'liq atamalar umumiy til doirasi va ifodalangan doiraning turli komponentlari bilan munosabatlarga kiradi, ya'ni ular o'rtasida frazema, transterminatsiya, ta'minlanish davrlari mavjud; 6) birlashtirish, struktura,

semantik, sintaktik kabi strategiyalar, shuningdek, o'z va hukmron qatlam birliklariga asoslangan iboralar, transterminizatsiya sikllari tufayli bank va pul atamalarining miqdori ortib boradi.

Bank atamalarini ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima qilish jarayonida tillarning grammatik, fonetik, leksik va uslubiy farqlarini hisobga olish. Ingliz tilining evfemizatsiya va kontekstualizatsiyaga moyilligidan kelib chiqadigan polisemiyaga e'tibor qaratish lozim. Bundan tashqari, ingliz tilida faol qo'llaniladigan ko'p komponentli atamalarni qisqartirish tendentsiyasi, texnologiyalashtirish hodisalari va determinizm bilan bog'liq jarayonlarni hisobga olish kerak. O'zbek fonetikasida atamalarning tabiati va sig'imi, ya'ni ularning leksik-semantik, sintaktik yo'nalishlari, frazemali lug'atning umumiy lug'at tarkibidan qarama-qarshiliklari haqida ko'p ishlar qilingan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullaeva Sh.N. Ingliz, o'zbek va rus tillarida g'aznachilik atamalarining tasnifi
2. Axmedov O.S. Ingliz va o'zbek tillarida soliq-bojxona terminlarining lingvistik tahlili va tarjima muammolari.
3. Axmedov O.S. and others. Bank-moliya va soliq sohasiga oid terminlarning inglizcha-o'zbekcha lug'ati. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2018. – B. 132
4. Shirinova Ye. O'zbek tilidagi bank-moliya terminlari antonimiyasi // O'zbek tili va adabiyoti. 2012.

O'ZBEK TILI PSIXOLOGIK TERMINLARINING SINONIMIK XUSUSIYATLARI

Jovburieva Saodat Uktamovna

Termiz davlat universiteti 2- kurs magistranti

Annotatsiya. Hozirgi rivojlanayotgan ilm-fan sohalarida leksik birliklarning qo'llanilish ko'lamdorligi va ularning ma'nodoshlik, zid ma'nolilik, vazifadoshlik va boshqa ma'no munosabatlarining ko'lamdorligi oshib bormoqda. Ushbu maqolada psixologik terminlarning sinonimik, vazifadoshlik hamda dublikatlik hodisalari muhokamaga tortilgan.

Kalit so'zlar: sinonimiya, dublet terminlar, variantdoshlik, shakldoshlik

Tilshunoslik nazariyasida leksik birliklarni tasniflashda olimlar turli usullardan foydalanganlar. Terminlarning semantik sistemasini tadqiq qilishda mazkur terminlar o'rtasidagi ma'no va shakl munosabatlarini o'rganish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan D.Nabiyev leksemalarni quyidagi to'rt guruhga bo'lib o'rganish maqsadga muvofiq deb hisoblaydi: 1. Faqat shakily belgilariga qarab guruhlarga birlashtirish. 2. Faqat ma'no tomoniga e'tibor berib guruhlarga bo'lish. 3. Vazifasiga qarab guruhlash. 4. Shakl, ma'no va vazifasiga ko'ra guruhlarga birlashtirish [Nabiyev D. 2005, 28]. Leksik birliklarni o'rganishning bunday yo'lini terminlarga ham tatbiq qilish mumkin. Shunga ko'ra ushbu maqolada psixologiyaga oid terminlar o'rtasidagi semantik munosabatlarni yuqoridagi tasniflash orqali tahlilga tortamiz.

Ko'plab adabiyotlarda terminologiyadagi sinonimiyaga salbiy munosabat mavjud. Masalan, G.G'ulomova quyidagi fikrlarni bildiradi: “Terminlar sinonimiyasi informatsiya almashinuv jarayonini qiyinlashtiradi, chalkashliklarga olib keladi. Shunday ekan, terminshunoslar “bitta tushuncha –bitta til birligi” prinsipiga amal qilishi lozim”[G'ulomova G. 2005, 11]. Ayrim tilshunoslar terminologiyada sinonimlar bilan bir qatorda dublet-variantlar ham mavjudligini e'tirof etadilar. A.A.Reformatiskiyning ta'kidlashicha, terminologiyada bir tushunchani ifodalovchi sinonimlardan tashqari, bir so'zning turli variantlari ham ko'plab uchraydi [Reformatiskiy.A.A. 1968, 163]. Olim bunday variantlarni dubletlar (morfologik, leksik, semantik) deb ataydi. Shu

bilan birga A.A.Reformatiskiy sinonimlar bilan dubletlar aslo bir xil hodisa emasligini alohida ta'kidlaydi. Sinonimlar qatori turli so'zlardan tashkil topsa, dubletlar bir so'zning turli ko'rinishlaridir. O'zbek terminologiyasida sinonimiya hodisasi haqida H.Dadaboyev quyidagicha fikr bildiradi "Ayni bir termin bir nechta yoki bir xil ma'no ifodalashi terminologiyada salbiy hodisa hisoblangan chalkashlikni yuzaga keltirishi mumkin. Masalan, byulleten leksemasi 1.xabarnoma 2. byulleten (saylov byulletini); 3.varaqa (kasallik varaqasi) ma'nolarida qo'llaniladi. Terminologiyaga oid tadqiqot ishlarning deyarli barchasida bir ma'noni ifodalash uchun faqat bitta termin qo'llanilishi zarurligi bot-bot takrorlangan. Shunga qaramasdan nafaqat o'zbek terminologiyasi, balki boshqa til terminologiyasida ham muayyan ma'noning bir nechta termin sinonimlar, dubletlar va leksik variantlar bilan ifodalanishi ko'zga tashlanadi [H.Dadaboyev. 2020, 61]. Yuqorida ta'kidlangan fikr va mulohazalarga yuzlanadigan bo'lsak terminologiya sohasida sinonimiya, antonomiya, dubletlik, variantdoshlik kabi xususiyatlar ba'zi olimlar nazarida salbiy hodisa sifatida talqin qilinsa ham, biz bu belgilarni terminologiyada uchraydigan muayyan xususiyatlar sifatida tahlilga tortish va o'rganish ahamiyatli deb hisobladik. Psixologik terminologiyasida ham yuqoridagi xususiyatlar ko'p uchraydi. Bu jihat ingliz va o'zbek tillari psixologiya terminologiyasi misolida quyidagicha ko'rinish xosil qiladi:

- O'zbek tili psixologik terminologiyasida juda ham ko'p sinonim terminlar mavjud: *qarorga kelish-qaror-yechim; kasbiy konsultatsiya-kasbga yo'naltirish-kasbiy tanlash; psixologik yordam-psixologik xizmat; ilhomlanish-ruhlanish; o'z-o'zini nazorat qilish-o'zini tuta bilish; saqlash-asrash, bilib olish-tanish; shov-shuv-ovoza* va h.k.

O'zbek tilida terminlararo sinonimiya ayniqsa, "Shaxsning psixologik xususiyatlari" mavzuiy guruhi tarkibiga kiruvchi "Xarakter" mikro-mavzuviy guruhi terminlari o'rtasida ko'p kuzatiladi.

a) ijobiy xarakterni ifodalovchi terminlar: *aqilli, zakovatli, zukko, ongli, aql-hushli, esli-hushli, idrokli, farosatli; dangalchi, shartkesar, cho'rtkesar; mo'min, yuvvosh, beozor, yumshoq, muloyim, beg'araz; saxiy, saxovatli, tanti, hotam, mard, jo'mard; xalqparvar, vatanparvar, taraqqiyparvar; mehribon, g'amxo'r, shavfqatli, kuyinchak; vazmin, og'ir, bosiq, jiddiy, o'zini tuta biladigan.*

b) salbiy xarakterni ifodalovchi terminlar: *beburd, betutruq, bemani; tuxmatchi, bo'xtonchi;shavfqatsiz, zolim, berahm, zo'ravon;aqlsiz, ongsiz, bebosh, befaxm, miyasi yo'q; bevafo, sadoqatsiz, vafosiz;gina, kek, o'pkalamoq, o'pka-gina; ikkiyuzlamachi, ogmachi, aynamachi, beqaror; kekkaymoq, gerdaymoq, mag'rurlanmoq, manman, dimog'dor, kibrli, takabbur, shuxratparast, mahmadona* kabi terminlar shular sirasidandir.

O'zbek tili psixologiya terminologiyasida hozirgi davrda ko'plab dublet terminlar uchraydi. Yuqorida ta'kidlanganidek, dubletlar - bu terminlar juftligi bo'lib, ikkinchi termin o'zbek tilining o'z termini, birinchisi boshqa tildan o'zlashtirilgan terminlardir. Masalan, *afaziya-nutqning buzilishi*

Dublet terminlarga yana quyidagilarni misol sifatida keltirish mumkin: *analiz-tahlil, asossatsiya-o'xshashlik, konflikt-iqtilof, emotsiya-xissiyot, ta'sir ko'rsatish, ishontirish, adaptatsiya-moslashish, persepsiya-qabul qilish, idrok qilish* va h.k. O'zbek tilida dubletlarning quyidagi ko'rinishlari mavjud (o'zbekcha+ruscha-yevropacha): misol uchun; *ramz-simvol, qo'rquv-fobiya, rahbar-peshqadam, lider; tajriba-eksperiment; imo-ishora-mimika, tezkorhotira-operativ hotira, ichkilikbozlik-alkogolizm, nashavandlik-narkomaniya, hotirani yo'qotish-amneziya* va h.k.

O'zbek tilida bir komponentli terminlar o'rtasida morfologik variantdorlik ham juda faol. Bunda ko'plab misollarni keltirish mumkin: *aybdor-aybli, andishasiz-beandisha, anqov-anqovlik, aqidaparast-aqidaparastlik, axil-axillik, ahmoq-ahmoqlik, badbaxt-badbaxtlik, g'arazgo'y-g'arazgo'ylik, xushyor-xushyorlik.* O'zbek tili psixologiya terminologiyasida ikki va undan ortiq

komponentli ya'ni birikma terminlar bilan yakka terminlar o'rtasida ham variandorlik mavjud: *vatanparlik-vatanini sevuvchi-vatan manfaatlari uchun jonbozlik ko'rsatuvchi, dimog'dor-dimog'i shishgan, kalandimog', sarosima-sarosimalik holati, shavqatli-shavqat qiladigan* va h.k.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, terminologiyada sinonimiya hodisasi haqida olimlar tomonidan bir qator qarama-qarshi fikrlar bildirilishiga qaramasdan, psixoterminologiyada ham sinonim terminlarning uchrashini yuqorida keltirilgan misollarda ko'rishimiz mumkin. Shuni ta'kidlash joizki, psixologik terminologiya garchi zamonaviy o'zbek terminologiyasining eng keng qatlamlaridan biri bo'lsa ham, hali yetarlicha o'rganilmagan ba'zi terminologik tizimlar qatoriga kiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nabiye D. O'zbek tilining turli sathlarida umumiylik-xususiylilik dialektikasining namoyon bo'lishi.- T.:Sharq,2005. B 28.
2. G'ulomova G. O'zbek yuridik terminologiyasining istiqbol davri taraqqiyoti: Filol.fan.nom.diss.aftoref.- T.,2005.-B.11.
3. Реформатский А.А. Мысли о терминологии.//Современные проблемы русской терминологии.- М.,1968.-С.163-198.
4. H.Dadaboyev.O'zbek terminologiyasi: o'quv qo'llanma.-Toshkent: Yoshlar nashriyoti uyi, 2020.-B.61.

LACUNAS AS A LINGUISTIC PHENOMENON

Khasanova Shakhlo Asatullayevna

Gulistan state university Academic lyceum, English teacher

Annotation. The national-cultural originality of vocabulary can manifest itself not only in the presence of a series of specific words, but also in the absence of words for meanings (denotations) expressed in other languages. As well as such concepts and the words expressing them are called "lacunae" and are noticeable only when comparing languages.

Key words: lacuna, denotation, expressions, intercultural, linguocultural.

Lacuna (from lat. Lacuna - deepening, depression) - the absence of the name of a concept in one of the languages. The conditions of the socio-political, socio-economic, cultural life and life of the people, their worldview, psychology, traditions, etc. cause the emergence of concepts that are fundamentally absent from speakers of other languages. Accordingly, in other languages there will be no one-word dictionary equivalents for their transmission. If we compare the languages and cultures of different peoples, then we can distinguish elements that match and do not match. Language, of course, is a component of culture. Linguists believe that the concept of non-equivalent vocabulary is a very close concept to the concept of "lacuna", which underlies the so-called problem of "lacunarity" in intercultural communication.

In linguistics and psycholinguistics, "lacuna" are understood as the basic elements of the national specificity of a linguocultural community that make it difficult for foreign recipients to understand some fragments of texts [Belyanin, 2000, p. 95-96]. The term "lacuna" was introduced into linguistics by Yu.S. Stepanov, who called them "gaps", "white spots on the semantic map of the language" [Stepanov: 1965, p. 120].

Lacunae are conditionally divided into motivated and unmotivated. Motivated lacunae are associated with the absence of the very reality of this or that people. Motivated gaps are revealed in the sphere of the so-called non-equivalent vocabulary. They are usually given in translation with explanations.

Unmotivated lacunae cannot be explained through the absence of realities: there are corresponding realities, but the people, due to cultural and historical reasons, did not seem to notice them, did not formulate concepts about these realities, left them unnamed, for example: in Russian: the husband's mother is in Russian language свекровь, and in Uzbek language is qaynona, mother wife - тёща, in Uzbek also qaynona in English there is no differentiation like in Uzbek language:

mother-in-law; respectively: тестъ, свекор, father-in-law.

Through transliteration, tracing and blending, Anglo-American, Arabic, Uzbek lacunae can be transmitted. For example:

Famous superstars are honored to deal with him. Embroidery, tulle, moiré, organza, patchwork options are inexhaustible. This is evidenced by the following gaps that entered the English language from the Russian and Uzbek languages:

In some of these tupiks (тупик), close relatives lived, with houses linked by inner doors” (Paul Georg gneiss. Central Asian Survey (2001), 20 (1), p.98).

“The same as the wedding toi (свадьба) but without the substantial gift to the bride or groom's family and the dour” (Central Asian Survey (2002), 21(1), p.61).

Occurring and other verbal designations of terms for the concept of "lacuna" (in the Russian-language described "gap"): "random gaps in speech patterns", ethnoidems, linguoculturemes, ethnolinguoculturemes. There is no unified typology of gaps in the linguistic literature. Researchers classify them in different ways.

So, for example, Yu.S. Stepanov distinguishes between absolute and relative gaps. According to the researcher, absolute gaps are recognized when compiling translation dictionaries as words that do not have an equivalent in the form of a word in a given language. Relative gaps include words that are rarely used in the language and under special circumstances. I.A. Sternin calls such lacunae respectively - interlingual motivated, due to the absence of a corresponding object or phenomenon, and unmotivated lacunae, which cannot be explained by the absence of such. So, examples of absolute lacunae for the English language are the Uzbek words *choyxona*, *chapon*, *xashar* for Uzbek are lacunae of the English language exclusive, sibling, fortnight. Relative lacunae for the English language are the high-frequency Russian words soul, melancholy, destiny.

V.A. Muravyov distinguishes, in addition to absolute and relative lacunae, also vector, stylistic and associative lacunae [Muravyov: 1975, p. 34]. Ethnocultural lacunae can be detected both at the verbal level (in particular, lexical - the absence of words and expressions; grammatical - the absence of grammatical categories; morphological indicators; stylistic - the difference in the use of similar language means in different functional styles; paralinguistic - the way to fill in pauses), and at the non-verbal level (the difference in the etiquette characteristics of communication acts, role-playing features of communication, the absence of gestures, color associations, psychological attitudes, etc.). Even the nomenclature of text genres is included among the lacunized (nationally specific) features of speech.

Lacunas can be linguistic (lexical, grammatical, stylistic) and cultural (ethnographic, psychological, behavioral, kinesic, etc.). In addition, gaps can be not only intercultural or interlingual (arising in the process of intercultural communication), but also intralinguistic (intralinguistic) [Antipov G.A. and others: 1989, p. 97].

Ethnographic lacunas are sometimes caused by the absence in one culture of those realities that exist in another. So, in English, along with the word lawyer “lawyer, advocate”, there are several more words for designating varieties of the legal profession, which in Russian do not have a corresponding one-word equivalent: barrister (having the right to speak in courts), solicitor

(prepares cases for a barrister) , counsel (advises clients), counselor (adviser on various legal issues), advocate (highly qualified lawyer). In other cases, a lacuna in the language is formed because in a given culture it is not so often necessary to distinguish between what is constantly distinguished in another culture.

Thus, lacuna testify to the redundancy or insufficiency of the experience of one linguo-cultural community relative to another.

From this it follows that in intercultural business communication, the process of adapting fragments of the value experience of one linguocultural community when perceived by representatives of some other culture is essentially reduced to the process of eliminating lacunae of different types.

The elimination of lacunae in texts addressed to a foreign cultural recipient can be carried out, as analysis of the literature shows, in two ways: filling and compensation.

At each stage of intercultural interaction, the lacuna performs certain functions:

- silence, expressed in the uncertainty of the communicative situation, and zero sign at the stage of cognitive dissonance;
- linguistic cultures at the stage of cultural self-determination;
- borrowing at the stage of integration of cultures.

Filling is a process of revealing the meaning of a certain concept (a word belonging to a culture unfamiliar to the recipient), implemented through such specific translation techniques as descriptive translation or explanatory translation, transformational (contextual or contextual) translation.

Lacunas make up a significant share of the national specificity of any language. The conditions of the socio-political, socio-economic, cultural life and life of the people, the originality of their worldview, psychology, traditions determine the emergence of images and concepts that are fundamentally absent from speakers of other languages.

According to the linguistic research, the signs of lacunae and non-lacunae can be represented as the following oppositions: incomprehensible - understandable, unusual - familiar, unfamiliar - familiar, erroneous - true. Often in domestic and foreign science, the existence of gaps is explained by the mechanism of "functioning" of linguistic and cultural universals.

Thus, a lacuna is a virtual lexical entity, a seemed that does not have a material embodiment in the form of a lexeme, but is capable of manifesting itself at the level of syntactic objectification in the event of a communicative demand for the concept.

Literature:

1. А. Антипов Г.И., Донских О.А., Марковина И.Ю., Сорокин Ю.А. Текст как явление культуры. - Новосибирск: Наука, 1989. -194 с.
2. Влахов С. Непереводимое в переводе /С. Влахов, С. Флорин.М.,1986. 416 с.
- 3.Вежбицкая А. "Понимание культур через посредство ключевых слов"/ А. Вежбицкая; пер. с англ. А.Д. Шмелёва. – М. Языки славянской культуры, 2011. – 287 с. – (Язык. Семиотика. Культура. Малая серия).
3. Иванов, А. О. Безэквивалентная лексика. СПб., 2006. 192 с.
4. Муравьев В.Л. Лексические лакуны. Владимир: Вл. пед. ин-т, 1975. -97 с 5. Стернин И.А., Введение в речевые воздействия. Воронеж: 2001. -135 с.
6. Hakimova Sh.R. Ingliz va o'zbek lingvomamlakatshunoslik matnlari tarjimasi muammolari. Филол. фан. бўйича фалсафа доктори. (PhD) автореф. – Тошкент, 2023. – В.11.

MATN TARKIBIY QISMLARINI BOG'LOVCHI VOSITALAR

Qambarov Ma'rufjon Abduhakimovich

O'zbek tilshunosligi kafedrası o'qituvchisi, Guliston davlat universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada matn va uning tarkibiy qismlarini bog'lovchi leksik hamda grammatik vositalar haqida fikr yuritiladi. Shuningdek, takrorlar, zamon va makon ifodalovchi birliklar, parselyatli tuzilmalar, nominativ (atov) va infinitiv gaplar, murojaat birliklari asosida matn tarkibini bog'lovchi lesemalarning lug'abiy va uslubiy jihatlari hayotiy misollar asosida tahlil va tadqiq qilindi.

Kalit so'zlar: leksema, matn, superfrazali sintaktik butunliklar, takror, zamon va makonni ifodalovchi birliklar, parselyatli tuzilmalar, nominativ (atov) va infinitiv gaplar, murojaat birliklari, bo'linuvchanlik, kogeziya, kontinuum, qismlar avtonomiyasi, retrospeksiya va prospeksiya, modallik, yaxlitlik va tugallanganlik, kategoriya.

O'zbek tilshunosligida matn tilning alohida yirik birligi, ya'ni supersintaktik butunlik (1) sifatida matn tilshunosligi sohasining asosiy o'rganish ob'ekti hisoblanadi.

Matnda sintaktik aloqa bir butun gaplar, superfrazali sintaktik butunliklar, boblar, bo'limlar, abzatslar o'rtasida yuzaga chiqib, uning mazmuniy yaqinlik va mazmun izchilligi katta ahamiyatga ega. Matn komponentlari o'zaro kontakt va distant aloqaga kirishadi.

Matn va matn tarkibiy qismlarini bog'lovchi vositalar xususida I.R.Galperin matnning ma'lumot berish, bo'linuvchanlik, kogeziya, kontinuum, qismlar avtonomiyasi, retrospeksiya va prospeksiya, modallik, yaxlitlik va tugallanganlik kabi kategoriyalari mavjudligini ta'kidlaydi (*Galperin I.R. Tekst kak ob'ekt lingvisticheskogo issledovaniya. –M: Nauka, 1981,22-bet*).

Matn tarkibiy qismlarini bog'lovchi vositalar quyidagilardan iborat:

Takrorlar matnda uslubiy vazifani bajaradi. Takrorlarning alliteratsiya, assonans, anafora, epifora kabi turlari mavjud.

1. *Takrorlar yordamida birikish:* affikslar, so'z, so'z turkumlari, so'z birikmasi yoki gaplarning keyingi komponentlar tarkibida takroran qo'llanishi takrorlar yordamida birikish deb ta'riflanadi. Takrorlarning ot takrori, sifat takrori, olmosh takrori, fe'l takrori (*Bo'ri polvon davradan xursand: janjal, araz yo'q. Polvonlar sen-menga bormay olishyapti... O'zini taroziga solmay olishyapti (T.Murod)*), so'z birikmasi takrori, jumla takrori va xiazm (*Uzun tunlar bunchalar mahzun, Mahzun tunlar bunchalar uzun... (I.Mirzo)*) kabi turlari mavjud. "Leksik takrorlar, olmoshlar va sinonimlar yordamida hosil qilinadigan aloqa zanjirli aloqa, bir xil grammatik formalar bilan boshlanuvchi yoki tugallanuvchi komponentlar yig'indisidan tashkil topadigan aloqa parallel aloqa deyiladi" (*Yo'ldoshev M. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili asoslari. –Toshkent, 2007, 31-bet*).

2. *Zamon va makon ifodalovchi birliklar.* Zamon va makonni bildiradigan leksemalar matn qismlarini distant va kontakt bog'lash uchun xizmat qiladi: "*Ceni katta hayot yo'lga kuzatayapman, ona qizim! Men bilan xayrlashmoqchisan. Bilaman, gul qizim, qalbingdan nimalar kechmoqda: "Dadajon, bergan tarbiyangiz, non-tuzingiz uchun Sizdan umrbod minnatdorman!" Yuragimning bir cheti "chirt" etib uziladi go'yo ... Bilaman, momo qizim, ko'nglingdan nimalar kechmoqda: "Har doim bizning ko'nglimizga qarab keldingiz, qarab kelmoqdasiz". Hammaning ko'zi menda... Qiz bolani "palaxmon toshi"ga o'xshatishadi. «Qayerga tushsa, o'sha yerda o'ssin-unsin, o'zidan ko'payishsin", deyishadi. Ammo bugun shu xonadonning erkasi bo'lgan, erkatoyi bo'lgan qizim ertaga boshqa notanish uyda, muhitda... Hayot kechirsa?!... Qiz bolaning*

peshonasiga yozilgani shu bo'lsa kerak!? Qiz bolani ipakka qiyoslashadi. Qizim, o'sha xonadon senga baxt keltirsin, taxt hadya qilsin. Ipakday muloyim bo'lgin, shoyidek mayin bo'lgin, uyli bo'l, to'yli bo'l... Bilaman, ena qizim, ko'nglingdan nimalar kechmoqda: "Har doim bizning ko'nglimizga qarab keldingiz, qarab kelmoqdasiz". Asal qizim, yig'layman-da... Hamon hammaning ko'zi menda..." (M.Qambarov).

Zamonni bildiradigan leksemalar voqea-hodisalarning muayyan vaqt asosida ro'yobga chiqishini bildiradi. Bahor keldi. Havo bulut. Yomg'ir yog'moqda. Ko'chalar suvga to'la, hovlilar suv ichida. Tomlardan paqirlab suv oqmoqda. Yomg'ir tinmay yog'moqda.

Makonni bildiradigan leksemalar voqea sodir bo'layotgan makonni batafsil tasvirlashga harakat qiladi. Uyimizning oldi bog'. Olma, gilos, behi ko'chatlari gullagan. Atirgul endi barg ochmoqda. Kecha o'rik ko'chatini kech bo'lsa ham ekdim. Bog' ichida hovuz ham bor. Hovuz suvga to'la. Bog' o'rasidagi dam olish uchun shiyponcha qurdim. Bog'-rog', deganlari shu bo'lsa kerak-da...

3. Parselyatli tuzilmalar yordamida birikish. Parselyatli tuzilmalardagi tartib mohiyati-e'tibori bilan ta'sirchan so'z tartibi bo'lib, uslubiy jihatdan betaraf tuzilmali gap qismlarini kommunikativ maqsadga muvofiq tarzda guruhlash, sintaktik jihatdan qayta o'rinlashtirish sifatida ro'yobga chiqadi. O'qish kerak. Oila uchun. Xalq uchun. Yaxshi yashash uchun.

Chaqqaloq maza qilib yotibdi. Beshikda. Ona alla aytmoqda. Beshik chayqalmqda. Bola chayqalmqda. Ona chayqalmqda.

4. Nominativ (atov) va infinitiv gaplar. Atov gaplar matnda yolg'iz qo'llanmaydi, ulardan keyin atov gap mazmunini ochuvchi, tavsiflovchi boshqa gap yoki gaplar keltirildi. Natijada matn hosil bo'ladi. Bahor! Qanchalik maftunkor, qanchalik dilga yaqin faslsan!

Infinitiv gaplar grammatik asosi harakat nomi bilan ifodalanadigan, yakka so'z yoki bir necha so'zdan iborat bo'lgan gaplardir. O'qish! Qancha zahmatlar chekib, igna bilan quduq qazib, baxt-iqbolga yetkazadigan manzil.

5. Murojaat birliklari. Nutq jarayonida keng qo'llaniladigan, o'zaro aloqa-aralashuvga faol xizmat qiladigan, so'zlovchining tinglovchiga bo'lgan munosabatini ifodalaydigan, o'zida turli modal ma'nolarni tashiydigan o'tkir, ta'sirchan vositadir. Ona, onajon, onaginam, bugun mening to'yim..., afsus, Siz yo'qsiz! Ey, yoronlar, yaxshilarni avaylab-asrang! -Uka, sen o'qi, men o'qiy, bolalarimiz o'qisin.

Adabiyotlar:

1. Yo'ldoshev M. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili asoslari. –Toshkent, 2007.
2. Galperin I.R. Tekst kak ob'ekt lingvisticheskogo issledovaniya. –M: Nauka, 1981.
3. Mamajonov A. Tekst lingvistikasi. –Toshkent: TDPI, 1989.
4. Toshaliyev I. Hozirgi o'zbek tili. Sintaksis. Sintaksis va sintagmatik qayta bo'linish. Parsellyasiya. –Toshkent, 2004.
5. Sayfullayeva R. va boshq. Hozirgi o'zbek adabiy tili. –Toshkent, 2009.
6. Tuychieva, Z. (2019). PRINCIPLES OF DIFFERENTIATING OF GENDERS IN UZBEK ANTHROPOLOGY. *Bulletin of Gulistan State University*, 2020(1), 75-82.
7. Тўйчиева, З. (2023). АБДУЛЛА ҚАХҲОРИНИНГ “САРОБ” РОМАНИДА ИБОРАЛАРИНИНГ ҚЎЛЛАНИЛИШИ. *Journal of Universal Science Research*, 1(4), 304-307.
8. Khamrokulovna, T. Z. (2022). On the morphological structure of the word in the uzbek language.
10. Khamrokulovna, T.Z. (2018). Literature revealing the truth of life. *Проблемы педагогики*, 7 (39), 77-8.
11. O'razov, A. (2023). TILSHUNOSLIK VA UNING SATHLARI XUSUSIDA.
12. Ерматов, И., & Дехконова, Л. (2021). Об аффиксах, заимствованных из таджикско–персидского в узбекский язык. *Общество и инновации*, 2(2/S), 462-469.
13. Muratkulov, O. (2023). HAMKORLIK TEXNOLOGIYASI-TALABALARGA YO'NALTIRILGAN TALIMNING SAMARALI USULLARIDAN BIRI. *Journal of Universal Science Research*, 1(5), 26-30.

14. Abduhakimovich-Guliston, M. K. (2021, April). LEXICAL AND SEMANTIC FEATURES OF ARCHAIC WORDS IN THE WORKS OF GHAFUR GHULAM AND ABDULLAH QAHHOR. In *Archive of Conferences* (Vol. 23, No. 1, pp. 38-49).
15. Mamatqulov, A. (2022). YORMAT TOJIYEV NAZDIDA SINONIM AFFIKSLAR. *Academic research in educational sciences*, 3(10), 39-41.
16. Khamrokulovna, T. Z. (2021, August). ISSUES RELATED TO SOSIOLINGVISTIK ANALYSIS (ABOUT Qul-, -qul-COMPONENT NAMES). In *INTERNATIONAL CONFERENCE ON MULTIDISCIPLINARY RESEARCH AND INNOVATIVE TECHNOLOGIES* (Vol. 1, pp. 48-50).
17. Xudoyqulova, S. (2023). MAQOLLARDA SHEVAGA XOS SO'ZLARNING QO'LLANILISHI (A. Qodiriyning "Mehrobdan chayon" asari asosida). *Journal of Universal Science Research*, 1(4), 299-303.

HISTORY AND MODERNITY OF THE ENGLISH LANGUAGE

Aslanova Gulyaz

Student of Gulistan State University

Supervisor: **Shukurullayeva Barno Bakhtiyor kizi**

EFL teacher at Gulistan State University

Abstract. This article is devoted into both history and modernity of the English language via comparing many different situations and connection with the other languages, especially German. The article also tries to illustrate the different dialects of the modern English.

Key words: dialect, history, modernity, Germanic languages, modern language, a historical approach, Vowel Shift.

Language is a social phenomenon. Subsequently, dialect is characterized by advancement within the same way because it is characteristic of any social marvel.

But any social phenomenon develops according to certain laws. Language, as a special social phenomenon, is also developed according to certain laws that are specific only to the language and are called the internal laws of language development.

To understand the current state of the language, its grammatical forms, its phonetic structure, the structure of its vocabulary, it is necessary to consider each phenomenon of modern language as a known result of long-term historical development, as a result of a number of changes and transformations that took place over more or less long periods of time.

Thus, only a historical approach to the phenomena of modern language can ensure their correct understanding and use.

English belongs to the Indo-European family of dialects and is hence related to most other dialects talked in Europe and western Asia from Iceland to India. The parent tongue, called Proto-Indo European, was talked almost 5,000 a long time back by wanderers accepted to have meandered the southeast European fields.

The history of the English language is customarily partitioned into three periods: 1) Old English - the period from the beginning of written monuments (VII century) to the end of the XI century; 2) Middle English - from the beginning of the XII century to the XV century (many historians include

XV century in the Middle English period; others consider it a transitional period between Middle and New English); 3) New English - from the XVI century to the present day; XVI and XVII centuries early English period.

English belongs to a large and widespread group of languages called Germanic languages. This group, in turn, has a place to an indeed bigger bunch of dialects called Indo-European languages, which, in addition to Germanic, include Slavic, Romance, Celtic, Greek, Armenian, Iranian, Indian, Hittite and some other languages.

Modern Germanic languages are divided into two subgroups:

- 1) West German;
- 2) North German (Scandinavian).

The following languages include West Germanic languages:

English, which is the native language of the majority of the population of the United Kingdom of Great Britain - England, Scotland, Northern Ireland; Canada, Australia, New Zealand, USA.

In addition, English is spoken as the official language in the Republic of South Africa.

Modern English is expository (i.e., generally uninflected), though Proto-Indo-European, the genealogical tongue of most of the modern European dialects (e.g., German, French, Russian, Greek), was engineered, or curved. Amid the course of thousands of a long time, English words have been gradually disentangled from the curved variable shapes found in Sanskrit, Greek, Latin, Russian, and German, toward constant shapes, as in Chinese and Vietnamese.

Modern English is regularly characterized as the English utilized after the Great Vowel Shift, which took put around between the late 15th century and 18th century (we'll cover this more in no time). Some time recently Mode English came Center English, and some time recently Center English came, you speculated it, Old English.

Today there are thousands of dialects of Modern English spoken all over the world, such as American English, British English, Australian English, Indian English, and more.

References:

1. Arakin V.D. "History of English Language" Textbook 2-nd edition FIZMATLIT 2003
2. Ivanova I.P. Chahoyan L.P. Bilyajeva T.M. "History of English Language" Textbook.Chrestomathy. Dictionary.
3. Encyclopedia Britannica. British-American Universal Encyclopedia, the oldest English-language universal encyclopedia
4. <https://zenodo.org/record/7406978>
5. <https://explore.openaire.eu/search/publication?pid=10.5281%2Fzenodo.7406978>
6. <https://academicsresearch.ru/index.php/ispctosp/article/view/1274>

WHY SPEECH IS YOUR ARMOR AND HOW IT CHANGES LIVES. WAYS OF BEING AN INVINCIBLE ORATOR

Ruzaliyeva Nodira Rustamovna

Student of Gulistan State University

Supervisor: Shukurullayeva Barno Bakhtiyor kizi

EFL teacher at Gulistan State University

Abstract. Everyone can be a great public speaker, how to understand the power of words, human nature, and abilities, TEDxtalks, making impressive presentations, and gifted or enhanced, quotes of Machiavelli, and wise words.

Keywords: intelligence, performance, perspectives, Machiavelli, speaking, powerful speech, social anxiety, charismatic, child, gifted, creature, genuine love, wisdom.

“There are three things to aim at in public speaking: first, to get into your subject, then to get your subject into yourself, and lastly, to get your subject into the heart of your audience.”
Alexander Gregg

We as human beings can deliver our thoughts through speaking to one another and this gift was given only to humans. Despite being the most intelligent creature some of us have a complex in the field of speaking.

Have you ever wondered why TED talks' performances are so addictive? The fact that they have a massive audience from everywhere. The reason is speakers put effort into their presentation since they want to teach others knowledge. To those who do not what is TED talks all about. They distinguish themselves from other presentation formats as a powerful tool for reaching a target audience with precise, understandable information. These events and speeches are lovingly put together by volunteers who are not motivated by financial gain.

According to most people's perspective, it is said from childhood a great orator could be developed. It depends on how much that person wants to be heard. There is no doubt that from childhood people can sense who is gifted with great speaking skills, the kids are not afraid to talk in front of an audience. However, some of us were not as “lucky” as them, because of some trauma people could develop social anxiety which leads to isolation from society.

“An excellent general is usually an orator because, unless he knows how to speak to the whole army, he will have difficulty in doing anything good.”

- XVIII

These wise words were originally attributed to the president of the United States and were given by the famous manipulator, master of words Machiavelli.

“To persuade or dissuade a few about a thing is very easy because if words are not enough, you can use authority and force; but the difficulty is to remove from a multitude a belief that is unfavorable and contrary either to the common good or to your belief when you can use only words proper to be heard by all, since you are trying to persuade them all.”

Niccolo Machiavelli

Comprehension. Going deep down into this wisdom is especially necessary to become the best public speaker.

The ultimate power that person could have is indeed our speech. In ancient times, the legend of the Great Wars could encourage soldiers to fight for their lives, family, and for a bright future.

We love when someone speaks accurately, without jargon, is well-mannered, and can feel their auras. Also love being close to them, for instance, feeling them could make you motivated and ambitious. This is the very reason why we engage them, why we listen to them, and we could sense the way they inspire us. Including the fact that, if an insecure person is speaking no one will tend any attention to them, and people forget what they are told about.

For this point, Machiavelli said: “Where the willingness is great, the difficulties cannot be great”. You can tell whether the person has a genuine love for something because it is shown in their actions.

Essentially, there is no such secret in making good presentations but rehearsing everything before demonstrating your work and addressing the audience involving them, and of course, understanding your theme to make it clear to others is the basis of becoming better. Let's just make it clear:

- Never go to the stage when you are not ready. It is important to feel like being ready to explain and getting some questions;

- It is necessary to make rehearsal;
- Pay attention to your product and theme;
- Make your speech briefly;
- Do not ever use filler words it will make you look very insecure;
- Being nervous is okay but do not make it too obvious;
- Use questions that will switch the curiosity of the audience;
- At last but not least humor, it will make you look charismatic.

References:

1. The Art of War (Italian: Dell'arte della guerra) is a treatise by the Italian Renaissance political philosopher and historian Niccolò Machiavelli.
2. Some strategies of great speakers of TEDxtalks
3. <https://zenodo.org/record/7406978>
4. <https://explore.openaire.eu/search/publication?pid=10.5281%2Fzenodo.7406978>
5. <https://academicsresearch.ru/index.php/ispctosp/article/view/1274>

DIFFERENCES IN THE USE OF BRITISH AND AMERICAN ENGLISH IN BUSINESS COMMUNICATION

Jo'raeva Dilnoza

Djemilova Kamila

Abduraxmanova Zebo

Students, Gulistan State University

Abstract. This article deals with main characteristics and differences in culture, mentality, behaviour and perceptions of the British and Americans. The impact of these characteristics on the effectiveness of intercultural communication is undeniable and should be taken into account not only in business correspondence, but also in personal business communication.

Keywords: mentality, national differences, culture, language, business communication, British, American.

In today's world of international communication full-fledged communicative competence, which is one of the priority goals of foreign language teaching, requires the understanding and consideration of intercultural differences. In this context, teaching English outside of language schools clearly demonstrates the organic link between language and culture. Students learn about the cultural diversity of today's world from business English textbooks, where they often find brief information about different types of culture and examples of national identities and traditions. This fragmented information helps them to master English and, in turn, to extend and deepen it if needed to meet their practical intercultural communication needs. When it comes to business English, it is a carrier and transmitter of global and, above all, Western business culture. People begin to adapt to the basics by learning English for making presentations, organising meetings as well as negotiating. At the same time, they gain some insight into the culture of countries such as the UK and the US. To what extent are there cultural differences between the UK and the US, and to what extent should they be considered in business situations?

In terms of language as part of culture, it is impossible not to mention the existence of differences between the British and American English. Phonetic, grammatical, orthographic,

lexical and semantic differences are well known. However, it should be noted that they do not significantly impede understanding, except in special cases where words or expressions are used.

In modern speech, these differences are often blurred, and there are quite a few instances where the British language is inferior to the American version. For instance, some articles and prepositions are dropped with fewer letters (e.g., program instead of programme), and business English often uses shorter phrases and phrases that are easier to remember (e.g. IPO or initial public offering instead of flotation). Language is now becoming more economical in nature, which can be viewed as one of the reasons. We can also see this change in language as a result of globalisation, in which American multinationals play a major role.

In general, it can be argued that there are quite a few differences in pronunciation varies national cultures. For example, in England (and in other parts of Britain) even businessmen do not start talking about money and payment because of shyness. If necessary, such matters are discussed exclusively in writing. There is an invisible but insurmountable cultural barrier between the British and Americans for effective business communication. Researchers from Bristol University even conducted a study that confirms it. If you work with both British and Americans, you might like to know about this research. The raw data was collected from Americans living or working in the UK and Britons living or working in the US. The former stated that the British tend to beat around the bush and are annoyingly inefficient in their approach to business communication. The British, on the other hand, find the Americans sometimes rude, insensitive, and too straightforward. To test the validity of these mutually unfavourable stereotypes and beliefs, 13 American and British managers working in American companies around Bristol were interviewed. They all agreed that the communication styles of the two cultures were very different, especially in terms of speech manners. However, they attributed the British attempt to solve problems in roundabout ways and their expanded vocabulary makes it possible for them to explain and describe things more detailed than the Americans did, in an effort to eliminate awkwardness. One interviewee also noted that the British perceive Americans' frankness as a rejectionist attitude. It is also worth noting that the British tend to have a more pessimistic outlook on life and problem solving. Here are some typical American statements on the subject: The British approach frustrates me - I don't want to hear why things can't be done... The British are inefficient - it's hard to get problems solved. It drives me crazy. The British managers are not left in debt: The British find optimism, enthusiasm annoying... A large number of the British feel the American approach is simplistic... At times these differences jar on people's nerves. However, a country's mentality and culture can also manifest itself in written communication, not only in the spoken word. This is the most evident in written letters. The author was inspired to write this article by years of teaching students how to write such letters using samples from authoritative Anglo-American textbooks.

In the UK example, the tone of the letter is more subdued and the wording is smoother and more verbose. They usually contain objective facts about work experience and qualifications, without any self-evaluation or self-praise on the part of the candidate. The general tone is as follows: As you can see from the enclosed curriculum vitae, I have selling experience in pharmaceuticals and cosmetics - a very competitive field... Your six months' training scheme should certainly help me to devote the best of my ability to your company, particularly since my educational qualifications are higher than those you require. American personnel managers would be less impressed by this kind of letter because they think that their communication behaviour during interviews is based on the principle of «self-praise». They believe that it is important to draw the employer's attention to your strengths and not to minimise them. Otherwise, you won't look very interested in getting the job. US experts advise putting a phone number and a convenient

time to call at the end of your letter or to say that you will call, sometimes giving a specific date and time. In the UK, it is common to write in a non-pushy way: «I would be happy to arrange an interview at the most convenient time for you». For successful communication, it is useful to know and be aware of the distinctive features of the Anglo-American style of business writing in business letters. However, it is particularly important in recruitment letters, where ignoring the relevant rules may prevent you from launching your career. It is also worth bearing in mind the slight differences in writing style. British letters, for instance, either have a comma after the address or no punctuation. The Americans, on the other hand, put a colon. If such details and spelling are not observed, it may be perceived as carelessness or lack of language knowledge.

References:

1. Dunkerley K. J., Robinson W. P. Similarities and differences in perceptions and evaluations of the communication styles of American and British managers // J. of language and social psychology. 2002. Vol. 21. P. 393. URL: <http://jls.sagepub.html> (accessed: 01.04.2023).
2. Fox K. Watching the English: the hidden rules of English behaviour. London: Hodder, 2004.
3. Geffner A. B. Business letters: the easy way. New York: Barron's, 1998. 192 p.
4. Naterop B. J., Haberfellner E., Weiss E. Business letters for all. Oxford: Oxford Univ. Press, 2004. 163 p.
5. Roddick H. Business writing makeovers. M.: Аст: Астрель, 2004. 273 p.

АТОҚЛИ ВА ТУРДОШ ОТ БИЛАН ИФОДАЛАНГАН ТОПОНИМЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИХАТЛАРИ

Исматова Нодирахон Махмудовна
Қўқон давлат педагогика институти

Аннотация. Мақолада атоқли, турдош отлар билан номланган жой номлари, уларнинг келиб чиқиши ва турли даврларда лексик-семантик жиҳатдан ўзгариши кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: топоним, топонимика, ситуатив, узуал, оним, ономастика
Аннотация: В статье рассматриваются названия мест с именами собственными и именами нарицательными, их происхождение и лексико-семантические изменения в разные периоды.

Олимларнинг айтишича, кишилар жамиятнинг илк тараққиёт босқичидан бошлаб ўзлари яшаётган жойлар, уларни ўраб турган табиий объектларни номлашга ҳаракат қилганлар. Атоқли отларга мансуб бўлган географик ном (топонимлар) тил тараққиётининг кейинги даврларида турдош отлардан ҳосил қилинган. Энг қадимги тиллар атоқли жой отларига эга бўлмаган. Уларда топоним вазифасини турдош от ва у билан қўлланувчи сўз бирикмаси бажарган. Кейинроқ сўз бирикмаси ва турдош от турғунлашиб, лексиколизацияга учраб топоним сўз ҳосил бўла борган. Масалан, муайян (якка, алоҳида) тоғни бошқаларидан ажратиш учун у ерда бўлган воқеа шу тоққа нисбатан берилган, шу аснода тоғ индивидуаллаштирилган. Сўнг эса сўз бирикуви турли ўзгартириш, қисқартириш негизига топонимга айланган:

Сиз бўри кўрган тоғ → Бўритоғ каби. Умуман, қадимги даврларда сўз ҳам, сўз бирикмаси ҳам, гап ҳам топоним вазифасини бажараверган.

С.Н.Басик "...топоним умумий маъноли турдош от тушунчасини аниқлаштириш, торайтириш, бойитиш асосида пайдо бўлади: Қизил тепалик (Красный холм), Оқдарё (Белаярека) каби. Топонимлар ҳосил бўлишининг асосий зарурияти муайян жой номини

аташ орқали уни ифодаловчи кўрсатиш ва шунинг асносида унинг бошқа жойлардан фарқини ва жойлашган ўрнини – адресини кўрсатишдир. Шу йўл билан топонимнинг адреслик вазифаси шаклланади. Топоним шаклланишида ўхшаш, бир турдаги жойлардан бирининг унинг ўзига хос белги асосида ажратилади ва шу асосда номланади”, – деб эътироф этади.

Унинг фикрича, ҳар бир тарихий давр (эпоха) ўзининг етакчи фарқловчи белгилар тизими турига эга бўлган. Хусусан, бир даврда жойлар уларнинг табиий-географик белгилари асосида номланган бўлса, бошқа даврда объектнинг кимга, қаерга қарашлилик белгиси бўйича, учинчи даврда эса идеологик, ижтимоий-сиёсий воқеалар асосида номланган.

Турли тилларда топонимларнинг шаклланишида умумий қонуниятлар ва хусусий ҳолатлар мавжуд. Умумий қонуният бу номларнинг географик муҳит ва ижтимоий-тарихий шарт-шароит белгиларининг асос бўлишидир. Шунингдек, С.Н.Басик ўзининг ушбу ишида турли тиллар топонимиясидаги ўзига хослик (уникалия) ва субъектив (табиий, реал белгиларга асосланган) хусусиятлар бўйича ҳам топонимлар ҳосил бўлишини кўрсатади.

Олим ушбу ишда халқ географик терминлари ва топонимлар муносабати, топонимларнинг халқ номлари асосида шаклланиши масалаларига ҳам тўхталади. Хусусан, халқ географик терминлари бу географик объектларнинг халқ томонидан қўйилган бирламчи номлар ёки турдош отлар эканлиги, халқ номлари географик объектларнинг характери, жинси, тури кабиларни ифодалаш, масалан, тепалик, тоғ, дарё каби; ибтидоий даврларда географик дунёқараш, тушунчаси ўта чегараланган, одамлар турдош отларни айна пайтда атоқли от (топоним) сифатида ҳам қўллаганлиги: Тоғ, Дарё каби; кейинчалик кишиларнинг тушунчалари бойигач, турдош отлар топонимнинг тури, хусусиятини кўрсатувчи компонентга айланганлиги, яъни Орол денгизи топонимидаги денгиз, Помир тоғи топонимидаги тоғ каби.

Умуман, С.Н.Басикнинг ушбу иши топонимларнинг шаклланиши тарихи, тараққиёти каби масалалар талқинига катта ёрдам беради.

Ю.Н.Мельникова ва Е.С.Шигорева ўзларининг “Атоқли отларнинг лексик тизимдаги мақоми (турдош отларга қиёси)” мақоласида атоқли отларнинг барчасига алоқадор бўлган ўзига хос хусусиятлар ва оним (атоқли от) ларнинг умумий маъноси ҳақида фикр юритади. Бунга асосланган ҳолда (умумийлик-хусусийлик диалектикаси асосида) топонимларнинг ўзига хос хусусиятларини аниқлаш мумкин. Чунки муаллифларнинг айтишича, турдош ва атоқли отлар топонимлар орасидаги чегара нисбий ва мутлақ (бирбиридан кескин ажралиб турадиган) деган қарашлар мавжуд. Ю.Н.Мельникова ва Е.С.Шигоревалар апеллятив ва онимлар орасидаги алоқанинг зичлиги, нисбийлиги, бир-бирига ўтувчилиги ҳақидаги қарашни қўллаб-қувватлайдилар. Бунга улар турдош отларнинг атоқли от ўрнида қўлланиши, онимларнинг апеллятивларга ўтиши кабиларни мисол қилиб келтирадилар. Бизнингча, топонимлардан тоғ сўзи турдош от, лекин бу от муайян ситуацияларда атоқли от (оним) ўрнида қўлланиши мумкин. Дейлик, бир киши иккинчи бир кишига “Мен тоққа кетяпман” дейди. Бунда ҳар қандай тоғ ёки тоғлар эмас, балки тоғлардан ажратиб айтилаётган тоғ тушунилади. Бошқача айтганда, бунда турдош тоғ оти атоқли от (Тоғ) ўрнида қўлланмоқда. Кейинчалик бу “Тоғ” семантик, формал ўзгаришлар асосида маркерланган (махсус кўрсаткичларига эга бўлган) топонимга айланиши мумкин. Демак, бундан хулоса чиқарсак, турдош от атоқли от ёки топонимга ўтиши қуйидаги босқичларда юз беради: турдош от → ситуатив (нутқий) топоним → узуал топоним. Муаллифлар бошқа

тадқиқотчилар каби онимизия, яъни турдош отнинг атоқли отга, хусусан, топонимга айланишининг икки турини қайд этадилар: 1) турдош отнинг ҳеч қандай шакл ўзгаришсиз, семантик йўл билан топонимга айланиши: холм → Холм (город), красное → Красное (село); 2) турдош отнинг формал ёки сўз ясовчи аффикс орқали топонимга айланиши кузатилади.

Ю.Н.Мельникова ва Е.С.Шигорева мақолаларида ономастика бўйича қилинган ишларни умумлаштириб, атоқли отларнинг турдош отларга қиёси ўзига хос хусусиятларини, мақомини белгилайдиларки, биз уларнинг атоқли отларга хос бўлган умумий хусусиятларини топонимларга нисбатан қўллаб, хусусийлаштириб, яъни топонимларнинг турдош отларга қисман ўзига хос хусусиятлари (мақоми)ни кўрсатишга ҳаракат қиламиз.

1. Ономастик адабиётларда атоқли отларнинг турдош отлар асосида ҳосил бўлиши, яъни атоқли отнинг предмет учун иккинчи ном эканлиги, бунда турдош от маъносининг қўшимча белгилар билан тўлдирилиши, конкретлаштирилиши, шу асосда атоқли отнинг бир турдаги предметлардан бирини ажратиб, яқкалаб кўрсатиши эътироф этилади. Бунда у ёки бу предмет турдош отга эга бўлса, унинг атоқли отга эга бўлиши шарт эмаслиги, аммо предмет атоқли отга эга бўлса, у албатта, турдош отга эга бўлиши эслатилади.

Кўп топонимларда ҳам уларнинг иккиламчи ном(номинация)га эгалиги яққол билиниб туради. Масалан, Олчазор: а) бирламчи номнинг маъноси “олча дарахтлари кўп бўлган жой (майдон)”; б) топоним мақомидаги номининг (Олчазор) “Қўқон шаҳри кўчаларидан бири”. Кўп тарихий топонимларда бирламчи исм қоронғилашиб унутилиб кетган. Масалан, Қўқон топонимининг биринчи номи (Хўқанд) этимологик тадқиқ асосидагина аниқланади.

2. Ономастик адабиётларда атоқли отлар ўзлари номлаётган предметнинг белгисини ифодаламайди. Айрим атоқли отлар, масалан, антропонимлар билвосита мазмунга эга бўлиши мумкин. Масалан, “Hans – мужское имя” каби. Бизнинг фикримизча, тилдаги ҳар қандай мустақил лексик бирлик маъно (тушунча) ифодалайди. Таг маъно (тушунча)нинг мавҳумлиги аниқлиги, ҳажмининг катта-кичиклигида, холос. Масалан, Анвар сўзининг лексик маъноси “эркак кишининг исми”дир. Анвар сўзи ўзининг тўлиқ маъно(тушунчаси)нинг унга берилган характеристика (характерли белгилар ёки тавсиф)да эга бўлади. Атоқли от ёки топонимлар оддий турдош отлардан фарқли ўларок, ўзининг кенг семантик кўламига мазмун мундарижасига эга. Атоқли отларнинг бир тури бўлган топонимларда ҳам шундай хусусият мавжуд. Масалан, Қўқон топонимининг семантикаси (тушунчаси) ўзига берилган кўлам ва объектлар белгилари мажмуи (йиғиндиси)дан иборат. Бошқача айтганда, Қўқон топоними семантикаси унга берилган кенг кўламли тавсифдан иборат.

3. Луғавий тизим тадқиқотчиларининг эътироф этишича, турдош от ҳам тур(бир хил предметлар синфи)ни, ҳам шу турнинг бирини нутқий қўлланишда кўрсата олади. Атоқли от эса доимо предмет(объект)ни ифодалайди, уни конкретлаштиради, индивидуаллаштиради, идентификациялайди ёки атоқли от максимал конкретликка, номинативликка эга. Турдош от бир турдаги хилма-хил предметларга эга бўлганлиги учун ҳар хил қўлланишларга эга, атоқли от эса тур ичидаги бир предметга алоқадор бўлганлиги учун бундай хусусиятларга эга эмас. Атоқли от маъноси атоқли от предмети билан таниш бўлган одамгагина тушунарли. Турдош от маъноси эса бир тур(синф)лар хусусиятларининг умумлашмаси бўлганлиги учун бир турга оид предметларнинг ҳар

бирини билиши шарт эмас. Турдош от умумлаштириш, атоқли от индивидуаллаштириш функциясига эга. Индивидуаллаштириш бир неча босқичларда бўлиши мумкин.

Юқоридаги назарий фактларни топонимга татбиқ этсак, у ўхшаш объектлардан бирини индивидуаллаштириш хусусиятига эга. Топонимнинг асл маъноси объектни кўрган, билган кишигагина аниқ, тушунарли бўлади. Масалан, Қўқон топонимининг маъноси у атаётган шаҳар (шаҳарнинг тузилиши, объектларини) билмаган одамга мавҳум, билган одамга эса аниқ (конкрет)дир. Шунингдек, топоним бир объектни ҳам, шу объектларнинг гуруҳларини ҳам индивидуаллаштириши мумкин: Ўзбекистон (бир объект), Осиё қитъаси (бир қанча давлатларни умумлаштириб бу умумийлик Осиёни бошқа давлатлар умумлашмасидан ажратиб, индивидуаллаштиради) Европа, Америка кабилардан ажратади.

4. Ономастик адабиётларда айтилишича, ономастик бирликлар турдош отлар каби аниқ белгиларга эга бўлган тушунчаларга эга эмас. Улар (онимлар) тушунча билан бевосита боғланмаган. Уларнинг лисоний маъноси ўта абстракт бўлиб, улар контекстдагина конкрет тушунчага эга бўлади. Кўришиб турибдики, тилшуносликда онимларнинг тушунча ва маънога муносабати турдош отлар семантикаси тушунчаларидан фарқланади.

Юқоридаги назарий қарашлардан келиб чиқсак, ономастик бирликларнинг бир тури бўлган топоним ҳам ўзига хос тушунча ва маънога эга. Хусусан, “Қўқон” дейилганда, аввало, шаҳарлардан бири тушунилади, яъни абстракт (мавҳум) тушунча бор. Шу тушунча асосида шаклланган лексик маъно (“Қўқон” = “шаҳар”) ҳам бор. Қўқон шаҳрининг тўлиқ тушунчаси унинг объектни – шаҳарни кўрган кишидагина тўлиқ шаклланади. Бу тушунча кенг қўламли бўлиб, унда шаҳар тузилиши ва объектлари тизими акс этади. Ана шу кенг мазмун мундарижали тушунча асосида унинг абстракт схемаси (скелети) дан иборат бўлган “Қўқон” топонимининг лексик маъно мундарижаси шаклланади.

5. Атоқли от тадқиқотчилари оним билан унинг объекти орасидаги боғланиш табиий бўлмай, эркин, ихтиёрий эканлигини қайд этадилар. Масалан ўғил болага кўп сонли эркак исмларидан бирини эркин, ихтиёрий қўядилар. Аммо маълум даражада эркинлик чекланган даражада бўлади.

Хусусан, ўғил болага қиз боланинг исми қўйилмайди.

Ном қўйишдаги эркинлик, ихтиёрийлик топонимларда ҳам учрайди. Буни бир шаҳар, давлат кабиларнинг бир қанча бўлишида кўриш мумкин. Иккинчи томондан кўпинча эркинлилик мутлақ эмас. Ном объектнинг реал хусусиятлари асосида ҳам қўйилади: Қўқон (Шамоллар шаҳри), Тошкент (Тош шаҳри) каби.

6. Атоқли от тадқиқотчиларининг эътироф этишларича, онимлар лисоний ва нуткий маъноларидан ташқари қомусий (энциклопедик) маънога ҳам эгадир. Атоқли от тўлиқ тавсифланганда лингвистик ва экстралингвистик жиҳатлар ўзаро боғланади. Лингвистик маъно асосида этнографик, социал, тарих, адабиётшунослик каби соҳалар номланишларига эга бўлади. Бундай ҳолатда атоқли от маъноси мураккаб комплексга эга бўлиб, у номланувчи объект ҳақидаги маълумотларни билдиради. Унда лингвистик маъно объектнинг номланиш асос(мотив)лари, атоқли отнинг тилда сақланиш ва қўлланиш (қабул қилиниши) хусусиятлари, онимнинг тарихий, этимологиясини акс эттиради. Комплекс маънонинг экстралингвистик қисми онимнинг жамиятда сақланиш шарт-шароитлари, объект ва номнинг маданий-тарихий ассоциациялар билан боғланиши, жамиятга маълумлик даражасини кўрсатади. Атоқли отнинг энциклопедик маъноси умумий ва индивидуал маънолардан ташкил топади. Объектнинг индивидуаллиги,

уникаллиги қанчалик юқори даражада бўлса, шунчалик унинг энциклопедик маъноси намоён бўлади.

Топонимларда ҳам лисоний, нутқий, энциклопедик маънолар ўзига хос хусусиятларга эга. Масалан, “Қўқон” топонимиясининг энг умумий маъноси (Қўқон – шаҳарлардан бири) унинг ўта абстракт лисоний маъносидир. “Қўқон” топонимининг ҳар бир қўлловчи томонидан субъектив бўлиши, қўшимчалар билан ишлатилиши бу сўзнинг (“Қўқон”) нутқий маъноси ҳисобланади. Агар биз “Қўқон” топонимининг ўз объекти (шаҳарнинг) барча белгилари асосида тавсифласак (матн шаклида), бу “Қўқон” топонимининг қомусий (энциклопедик) маъноси (мазмуни) саналади. Топонимнинг лисоний, нутқий, энциклопедик маънолари ўзаро боғланмаган, мустақил маънолар эмас. Лисоний ва нутқий маънолар энциклопедик маъно асосида шаклланади.

7. Атоқли отлар бир тилдан иккинчи тилга таржима қилинмайди. Бу ҳолат топонимларга ҳам тааллуқлидир.

Шунингдек, ономастик адабиётларда атоқли отларнинг формалструктур, деривацион, фонетик, морфологик, орфографик хусусиятларига хос умумий жиҳатлар ҳақида гапириладики, булар ономастик тизимдаги топонимларда ўзига хос йўлларда намоён бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар:

- 1.Басик С.Н. Общая топонимика. Минск: 2006. – С. -25-26.
- 2.Басик С.Н. Общая топонимика. Минск: 2006. – С.127
- 3.Мельникова Ю.Н., Шигорева Е.С.// Статус имен собственных в лексической системе (в сопоставлении с именами нарицательными). // Лексикография и коммуникация. 2015: материалы I междунар. науч. конф., Белгород, 23-24 апр. 2015. С. 181-188.
- 4.Makhmudovna, Ismatova Nodirakhon. "TOPONYMS CONSTRUCTED BY COMPOUND NOUNS WITH THE COLOR COMPONENT." Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities 2.1.6 Philological sciences (2022).
- 5.Makhmudovna, Ismatova Nodirakhon. "LINGUISTIC FEATURES OF TOPONYMS REPRESENTED BY COMPOUND NOUNS IN DIFFERENT SYSTEMATIC LANGUAGES." INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429 11.09 (2022): 387-390
- 6.Ismatova, Nodirakhon Makhmudovna. "PRINCIPLES OF TOPONYMS CLASSIFICATIONS." Academic research in educational sciences 2.3 (2021): 1025-1029.
- 7.Ismatova, N., et al. "THE PROBLEMS OF TRANSLATING SOME PHRASAL VERBS FROM ENGLISH INTO UZBEK." Theoretical & Applied Science 1 (2020): 760-768.
- 8.Makhmudovna, Ismatova Nodirakhon. "Generallegislation of toponymics and the concept of toponymy." ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal 12.5 (2022): 704-706.
- 9.Ismatova, N. M. "TOPONYMS EXPRESSED IN ENGLISH WITH A COMPOUND NOUN WITH A COLOR COMPONENT." Современные проблемы филологии и методики преподавания языков: вопросы теории и практики. 2022.
- 10.Makhmudovna Ismatova Nodirakhon. The relation between names and language. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. 2021, Volume: 11, Issue: 3. 1254-1256.

4. ADABIY ALOQALAR VA TARJIMA MUAMMOLARI

LUG'ATLARGA KIRMAGAN SO'ZLAR VA ULARNI TARJIMA QILISH MUAMMOLARIGA DOIR

*Hamidov Xayrulla Xudoyorovich,
filologiya fanlari doktori, dotsent,
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti*

Annotatsiya. Ushbu maqolada izohli lug'atlar, xususan tarjimonlarning asosiy quroli sanalgan tarjima lug'atlarida faol nutqda uchraydigan ayrim so'z va iboralar yo'qligi, ayrimlarining esa ma'nolari to'la ochib berilmaganligi ta'kidlanib, turk, o'zbek va rus tillarining izohli lug'atlari, shuningdek katta turkcha-ruscha va ruscha-turkcha lug'atlar, ularning afzalliklari xususida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: imlo lug'ati, izohli lug'at, tarjima lug'atlari, so'ning o'z va ko'chma ma'nosi, muqobil, sinonimlar, kontekst.

Haqiqiy tarjimon ikki til (asliyat va tarjima tili)ni biluvchi zullisonayn mutaxassis hisoblanadi. U qachon lug'atsiz ishlash kerak, qachon lug'atga murojaat qilish kerakligini yaxshi biladi. Ijodiy ish jarayonida duch kelinadigan barcha muammolarni yo'l-yo'lakay hal qilib ketaveradi. Biroq ijodkor matn tarjima qilayotganda ba'zan umrida ilk bor ko'rayotgan, eshitayotgan so'zga ro'baro' kelishi mumkin. Shunda u darhol lug'atlarga murojaat qiladi, lekin u so'zni hech qiyasi lug'atda topolmasligi mumkin.

Ushbu maqolada tarjimonlar tez-tez duch keladigan qiyinchilik – lug'atlarda qayd etilmagan so'zlarni tarjima qilish yoki bunday so'zlarning ma'nolarini topish bilan bog'liq muammolarga yechim izlanadi. Badiiy asarlarni o'girishda uchraydigan va ijodkordan o'ta ehtiyotkor bo'lish talab qilingan bunday holatlarda qanday ish tutilishi lozimligi ta'kidlanadi, takliflar ilgari suriladi. Misollar olingan badiiy asarda aniqlangan muammolar turli nuqtai nazarlardan ko'rib chiqiladi.

Shuningdek, maqolada izohli lug'atlar, xususan tarjimonlarning asosiy quroli sanalgan tarjima lug'atlarida, ikki tilli lug'atlarda faol nutqda uchraydigan ayrim so'z va iboralar yo'qligi, ayrimlarining esa ma'nolari to'la ochib berilmaganligi ta'kidlanib, turk, o'zbek va rus tillarining izohli lug'atlari, shuningdek katta turkcha-ruscha va ruscha-turkcha lug'atlar, ularning afzalliklari xususida so'z yuritiladi, mulohazalar bildiriladi.

Maqola uchun material sifatida atoqli o'zbek adibi Abdulla Qahhoning "O'tmishdan ertaklar" qissasi va uning rus tiliga qilingan tarjimasi olindi. Chunki atoqli adib Abdulla Qahhor hikoyalari, Abdulla Qodiriy romanlari va boshqa adib va shoirlarimiz qalamlariga mansub asarlarda bugungi kun kitobxonlariga butkul notanish so'zlarga bot-bot duch kelinayotgani sir emas.

Ma'lumki, har qanday badiiy asarning tilini obrazlardan alohida ajratib bo'lmaydi. Chunki til yozuvchining u yoki bu obrazni yaratishi uchun lisoniy, ohang va nutq vositalarini qay maqsadda tanlagani, poetik sintaksisdan qanchalik samarali foydalanganini ko'rsatib turadi. Bir yozuvchining o'ziga xos tili, yozish manerasi ikkinchisidan farq qiladi.

So'z alohida holda to'laqonli ma'no kasb eta olmaydi. Har qanday so'zning ma'nosi kontekst ichida ochiladi: *Qiziqmisan o'zing, dunyoda qaysi bir qiz ko'ngli bo'lganga tegibdi? Qaysi bir qiz ko'ngli bo'lmaganga tegmabdi? Tushirindida yig'lamasdan aravaga chiqqan kelin bormi?*

[Qahhor 2021: 28]. “O'tmishdan ertaklar” asaridan olingan, o'zbek tilining badiiy ifoda imkoniyatlari namoyon bo'lgan ushbu jumla ruschaga quyidagicha tarjima qilingan: “*В своем ли ты уме! Когда-нибудь ты слышала, чтобы какая-нибудь девушка не вышла за нелюбимого? И невесты такой не сыскать, которая бы, уходя из родительского дома, не плакала!..*” [Каххар 2019: 28]. Agar ruscha jumla teskari ag'darilsa, quyidagicha bo'ladi: Aqling joyidami? Qachon eshitgansan, biron bir qizning o'zi sevmagan biriga tegmaganini? Qolaversa, ota uyini tark etib ketayotib yig'lamagan qizni ham topa olmaysan. Ko'rinib turibdiki, tarjimonlar ushbu jumlaning erkin tarjima qilganlar va undagi mazmunni to'liq berganlar. O'zbek tilining izohli lug'atida mavjud bo'lmagan “**tushirindi**” so'zini tarjimonlar “уходя из родительского дома” (ota uyini tark etib ketayotib) shaklida berganlar. Ushbu so'z, lug'atlarda bo'lmasa-da, “kelin tushirmoq” birikmasi tarkibidagi **tushirmoq** fe'li o'zagidan yasalgani anglashilmoqda. Bunday xulosaga kelinishiga “kelmoq” fe'lidan “kelgindi” so'zi yasalgani asos bo'ldi (tushirmoq-tushirindi).

Tarjima jarayonida lug'atning o'rni muhim, biroq matnni to'laqonli qayta yaratishda eng mukammal lug'at ham istalgan talabga javob bera olmasligi sir emas. Shunga qaramay, tarjima jarayonida lug'atsiz ish olib borish imkonsizligini ham tan olish lozim. Chunki, hech qaysi ijodiy faoliyat tarjimon mehnatchilik lug'atlar bilan uzviy bog'liq emas. Tarjimon so'z muqobillarini yoki til uchida turgan, lekin chiqishga «qiynalayotgan» so'z yoki iborani topish uchun lug'atga murojaat qiladi. Mashhur olimlarning “so'zning tarjimasini bilmasangiz lug'atga bir marta qarang, bilsangiz ikki marta qarang” degan o'g'itlari bejizga aytilmagan.

Bir tildagi so'zlarni asos olib, ularning asosiy va ko'chma ma'nolari hamda boshqa so'zlar bilan birga tashkil etgan ifodalardagi ma'nolari, farqli qo'llanishlarini namoyon qiluvchi va tilning butun zahirasini o'z ichiga oluvchi kitob – lug'atdir. Lug'at – tarjimonning qurolidir. Jangchi jangga aslahasiz kirganidek, tarjimon ham ijodiy mehnatga o'z “aslahasi” bilan kirishi kerak.

“Tarjima jarayonida umumlisoniy va umummadaniy bilimlar doirasidan chiqib ketadigan so'z va iboralar uchraydiki, tarjimon maxsus lug'atlarga murojaat qilishga majbur bo'ladi” – deydi S.Florin [Флорин 1971: 327]. Olim “Lug'atsiz tarjima qiluvchi” badiiy asar tarjimoni, menimcha, tarjimon emas...” – deb ta'kidlagan edi [Флорин 1971: 328].

Yana bir misol: *Men unga juda el bo'lib qoldim, bir kuni charxining charmagi sinib qolganda, yangi charmak yasab berdim* [Qahhor 2021: 43]. Ushbu misolda belgilangan “charmak” so'zi o'zbek tilining imlo lug'atida berilgan [O'TIL 2013: 514], biroq ushbu so'z katta izohli lug'atga kirmay qolgan [ЎТИЛ 2007]. Shu sababdan bo'lsa kerak, jumla asarning ruscha tarjimasida ham tushirib qoldirilgan. Bundan quyidagi taxminga borish mumkin: “charmak” so'zi qo'l bilan ishlatiladigan (mexanik tarzda ishlaydigan) charxning bir qismini bildiradi. Biroq u nima o'zi, ma'lum emas, Ushbu so'z hozirgi o'zbek tilida qo'llanilmay qo'yganiga kamida yarim asr bo'lgan. Bugun ham uni uchratmaymiz. So'z izohli lug'atlarda berilmagani uchun ma'nosi yopiqligicha qolib ketgan va yaqin yillarda umuman yo'q bo'lib ketish ehtimoli yo'q emasdek ko'rinadi.

Qissadan olingan quyidagi misolga e'tibor qaratamiz: *Bir kuni xonaqo eshigidan kirganimizda G'afforjon qo'lini orqasiga qilib hovlida aylanib yurgan cho'qqisoqol, piyozi chakmach va chaqmoqi telpak kiygan bir kishini ko'rib to'xtadi...* [Qahhor 2021: 40]. Ushbu misolda belgilangan “chakmach” so'zi o'zbek tilining imlo lug'atida ham, izohli lug'atga ham berilmagan [ЎТИЛ 2007]. Jumla rus tiliga quyidagicha tarjima qilingan: *Один раз, когда мы опоздав к началу уроков, вошли во двор мечети, Гаффарджан испуганно остановился. По двору, заложив за спину руки, шел одетый в зеленый халат старик с белой острой бородкой* [Каххар 2019: 41]. Ruscha tarjima matnida “piyozi chakmach va chaqmoqi telpak kiygan bir kishi” birikmasi “старик, одетый в зеленый халат” deb berilgan. Ruscha birikma

teskari o'girilsa “yashil xalat (chopon) kiygan chol” bo'ladi. Shu o'rinda o'zbek tilining izohli lug'atida “piyozi” so'ziga quyidagicha izoh berilganini ta'kidlash joiz (**Piyozi** (fors.) – piyozga oid, piyoz kabi. Jundan yupqa qilib to'qilgan (mato). *Uning boshida Buxoro amaldorlarinikidek o'ralgan doka salla, egnida piyozi movutdan chakmon, oyog'ida sariq kavush-maxsi.* S.Ayniy, Doxunda).

“O'tmichdan ertaklar” qissasida bunday misollar o'nlab uchraydi: *Qor qachon tinishini, xudoning ishini qayoqdan bilasan, arvak!* [Qahhor 2021: 42]. Ushbu misolda belgilangan “arvak” so'zi o'zbek tilining imlo lug'atida ham, izohli lug'atida ham berilmagan. Balki shu sabab ruscha tarjimada ham so'z tushirib yuborilgan ko'rinadi: *Откуда тебе знать, когда перестанет идти снег?! Это божье, а не твое дело!* [Каххор 2019: 43].

Яна бир мисол: *Voy pangvosh-yey, poshsholik go'sxo'rmas, shapka tikadigan mashinani qo'linga berib qo'ymaydi* [Qahhor 2021: 21]. **Pangvosh** so'zi O'TILda mavjud emas, lekin uning ma'nosini quyidagicha izohlash mumkin. Masalan, **pang** so'zi O'TILda mavjud va uning ma'nolari quyidagicha: 1. o'zagi qurib bo'sh bo'lib qolgan sabzavor (o'simlik), *pang sabzi, pang sholg'om*; 2. noaniq, po'ng'illagan, yoqimsiz. *(Amin) negadir ustunni qimirlatib ham ko'rди, so'ngra Qobilboboni chaqirdi va pang tovush bilan dedi* (A.Qahhor, O'g'ri). Shundan kelib chiqilsa, **pangvosh** so'zi *pang* va *vosh* (bosh) so'zidan yasalgan bo'lishi kerak, ya'ni “miyasi bo'sh”, “qovoq kalla”, “xum kalla”, “ahmoq”, “tentak” va shu kabi. Buni ushbu jumlada kelgan “Birovga em bo'luvchi laqma, go'l odam” ma'nosidagi **go'sxo'r** so'zi ham tasdiqlaydi.

Hech bir tilning hatto eng boy lug'ati ham u tilning keng imkoniyatlari, agar u asliyat muallifi uslubiga bo'ysundirilmas ekan, to'laqonli tarjima yaratilishiga kafolat bo'la olmaydi. Mohir tarjimon ana shu muvozanatni saqlay olish bilan birga, so'zning lug'atlarda qayd etilgan sinonimlaridan eng mosini topa olishi so'zning lug'atda aks etmagan ma'nolarini ham kashf qila olishi kerak.

Lug'atda *qaq-qaq* (tovuqlarining o'ziga xos qichqiriq ovozi), undan yasalgan bir necha fe'l shakllari (*qaqaqlamoq, qaqaqlatmoq*), *qag'* (*qarg'a, zag'cha, quzg'unlar chiqaradigan ovoz*) berilgan (O'TIL, 2-jild, 567-b). Undan bir necha fe'l shakllari (*qag'llamoq, qapillatmoq* va b.) ham yasalgan. ...*do'konlarda tarafma-taraf sayrayotgan kakliklarning qaqquvog'i hech tinmas edi* [Qahhor 2021:5]. Lug'atlarda *qaqquvoq* so'zi ham berilmagan. Ammo professional tarjimon bir so'z va uning ma'nosi lug'atlarda berilmaganini shafe' keltirib tarjimada nuqsonga yo'l qo'ya olmaydi. Bunga uning na vijdoni, na professional axloqi yo'l beradi. Ruscha matnda ushbu parcha quyidaicha berilgan: ... *и оттуда доносились несмолкаемое кудахтанье кекликов – горных куропаток – и пение перепелов* [Каххор 2019: 8]. Rus tarjimoni parchani erkin tarjima qilgani, o'zidan ayrim so'zlarni qo'shgani ko'rinib turibdi. “kakliklarning qaqquvog'i”ni “кудахтанье кекликов” (сўзма-сўз: какликларнинг қақақлаши) deb o'g'irgan.

Tarjimon qo'llaydigan sinonimlar ikki tilli yoki izohli lug'atlarda berilmagan bo'lishi mumkinligi, eng mukammal lug'atda ham so'zning barcha sinonimlari berilishi amri maholligi aytiladi. Demal mohir tarjimon asliyat so'zlarining sinonimlarini tinimsiz izlashi, muallif uslubiga monand so'zlar topishi lozim. Sinonimlardan foydalanish badiiy asarni yaratishda qanchalik muhim bo'lsa, badiiy tarjimada ham xuddi shunday ahamiyatga ega. So'z sinonimlari turli uslubiy maqsadlarda turlicha ma'no anglatishi yoki ma'no jihatidan bir-biriga o'xshash tushunchani ifodalashi, ammo ma'no belgilari yoki uslubiy bo'yog'i yoxud ikkala tomondan ham farqlanuvchi bir so'z turkumiga mansub so'zlar ekanligi ma'lum.

M: Chorig'imni qulantayoq kiygan edim, temir boldirimga jaz etib yopishdi. Chinqirib yubordim [Qahhor 2021:6]. “Qulantayoq” so'z hech qaysi lug'atda uchramadi. Ruscha matnda esa tarjimon uni “впопыхах” (ma'nosi: “shoshilinchda”, “shoshib-pishib”, “shoshilganidan”) so'ziga

alohida urg'u bergan holda “o'ng choriqni chap oyoqqa, chap choriqni o'ng oyoqqa kiygandim” deb o'giran: *Чарыки внопыхах я надел неправильно: левый на правую ногу, а правую на левую. Шарик прилип к моей ступне. Я закричал от боли* [Каххар 2019: 8]. Ya'ni bittagina anglashilmay qolgan so'z tufayli tarjimon butun boshli jumlaning o'zi xohlaganday talqin qilishga majbur bo'lgan ko'rinadi.

Shuni ham ta'kidlash joizki, taniqli rus tarjimashunosi K.Chukovskiy aytganidek, «hech qaysi lug'at jonli inson tilidagi nozik ma'no belgilariga yeta olmaydi. Shu boisdan, tarjimonning vazifasi, agar u haqiqatdan ham chin san'atkor bo'lsa, iloji boricha ko'proq xorijiy va ruscha so'zlarning hech bir lug'atda mavjud bo'lmagan muqobillarini izlab topishdan iborat» [Чуковский 1964:88]. Darhaqiqat, akademik L.V.Sherba ham bu borada shunday yozgan edi: “Bir tilga mansub so'zlar ko'p hollarda boshqa tildagi so'zlarga shunchaki mos kelmay, ular bilan o'ta murakkab va ko'p qirrali munosabatda bo'ladi...” va “...har qanday tildagi juda ko'p so'z tushunchalar boshqa til so'z-tushunchalariga mos kelmaydi, ular boshqa-boshqa tushunchalar bo'lishi mumkin” [Шерба 1958:86].

Misollar (ajratib ko'rsatilgan so'zlar lug'atlarda mavjud emas):

Bolalar uchqun sachratayotgan sixmushakni vizillatib u yoqdan bu yoqqa chopishadi [Qahhor 2021:9].

Yana bir kecha bozorshabga chiqqanimizda dadam meni maydonning to'ridagi samovarga olib bordi [Qahhor 2021:9].

Xulosa. Tarjima jarayonida ijodkor lug'atlarda uchramaydigan ayrim so'zlarga duch kelishdan tashqari, asliyat matnidagi so'zlarning hammasiga ham lug'atlardan muqobil topa olmasligi tabiiy hol. O'zbek tarjimashunosi G'.Salomov ta'kidlaganidek, «...agar tarjimon lug'atni shafe keltirib «arifmetik» isbotlashga kirishsa, o'zini haq deb da'vo qilishi mumkin, haqiqatan so'zma-so'z olganda u haq...» [Саломов, Комилов 1979: 49]. Demak, bir tomondan, tarjimoni lug'atsiz amalga oshirish mumkin emas. Biroq, faqat lug'atgagina tayanib qilingan tarjimaning badiiyligidan yiroq bo'lishi ham ehtimoldan xoli emasligini unutmaslik kerak.

Taklif. Yuqoridagilardan kelib chiqib va ko'pchilik mamlakatlar tajribasiga tayangan holda O'zbek tilining imlo va izohli lug'atlarini har o'n yilda yangi so'zlar va o'ta eskirib yoki noma'lum sabablar bilan lug'atlardan chiqib ketgan yoki umuman lug'atlarga kirmay qolgan, badiiy asarlardagina uchraydigan so'zlarni kiritgan holda qayta nashr etish taklif etiladi⁸⁵. Shundagina biz Abdulla Qodiriy, Abdulla Qahhor, G'afur G'ulom singari buyuk so'z ustalarining asarlarini mashaqqatsiz tushuna, tarjima qila olamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Флорин С. (Болгария), “Зарур қўлланмалар” мақоласи. Мастерство перевода. – М., “Советский писатель”, 1971. – С.327.
2. Каххар А. Сказки о былом (повесть). Перевод К.Симонова и К.Хакимова. – Ташкент: ГР ИП АК «Sharq», 2019.
3. Qahhor A. O'tmishdan ertaklar (qissa). – Toshkent “Global books”, 2021.
4. O'zbek tilining imlo lug'ati. – Toshkent: “Akademnashr”, 2013.
5. Саломов Ф., Комилов Н. Дўстлик кўприклари. – Тошкент: 1979.
6. Чуковский К.И. Высокое искусство. – М.: 1964.
7. Ўзбек тилининг изохли луғати. Тўртинчи жилд. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” давлат илмий нашриёти, 2007.

⁸⁵ Масалан, турк тилининг izohli lug'ati har o'n yilda, imlo lug'atlari esa har 2-3 йилда қайта нашр этилади. Уларда 10 мингдан бошлаб 75 мингтагача со'знинг имлоси берилади

ЯВЛЕНИЕ ИНТЕРФЕРЕНЦИИ ПРИ ПЕРЕВОДЕ АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ НА РУССКИЙ ЯЗЫК (НА ОСНОВЕ ANTCONC)

Соколовская Анна Юрьевна

Ассистент, Казанский (Приволжский) федеральный университет

Аннотация. Статья посвящена проблеме лексической интерференции при переводе с английского языка на русский. Рассматривается книга Стефани Данлер «Сладкая горечь» и ее перевод. Для анализа используется программа AntConc, а также Национальный корпус русского языка (НКРЯ).

Ключевые слова: интерференция, калькирование, корпус, лексика, эквивалент.

Явление интерференции в языкознании – это влияние одного языка на другой. Интерференция затрагивает различные уровни языка и находит свое отражение в них [Соколовская, Алеева 2020, 105 с.]. Так, например, в переводческой деятельности специалисты часто сталкиваются с влиянием одного языка на лексику другого.

Переводчику во время работы над иностранным текстом необходимо улавливать мельчайшие оттенки, принимать во внимание контекст и передавать точное настроение автора. Именно на этом этапе могут возникнуть трудности, связанные с интерференцией, когда в результате получается «сухой» и топорный текст, переведенный методом калькирования [Краснопеева 2015, 45 с.].

Интерференция на лексическом уровне влияет на выбор того или иного эквивалента при использовании языка. Так, ввиду разного состава языков при выборе варианта перевода могут появиться несколько лексических единиц, смысл которых является общим, но имеет определенные оттенки в значении [Гасек 2010, 76 с.].

Для переводчиков, владеющих английским и русским языками, важно улавливать эти оттенки в контекстах.

Итак, целью данного исследования является изучение влияния интерференции на результат перевода языковой пары английский – русский с помощью корпусов.

Рассмотрим ситуацию с английскими глаголами. В современной англоязычной литературе в большинстве своем могут фигурировать 2-3 синонима одного глагола, в связи с чем наблюдается частое употребление одного и того же слова, особенно это касается глаголов, используемых для обозначения реплик персонажей: *say, tell, ask*; глаголов движения: *go, come, arrive*; и глаголов состояния: *love, hate*.

Для подтверждения данного предположения был использован метод корпусного анализа с помощью программы AntConc. В качестве материала был отобран современный роман американской писательницы Стефани Данлер «Сладкая горечь», его оригинал и перевод [Данлер 2018], [Danler 2016].

В качестве первого шага, были скачаны два варианта данного романа в формате txt: оригинал и перевод А.А. Комаринец. Затем каждый из романов был загружен в программу AntConc и проанализирован. В результате первого анализа выяснились наиболее частотные глаголы. В оригинальном тексте таковыми явились слова *said, know, do, look, think*. Таким образом, наиболее используемыми глаголами являются те, которые употребляются для обозначения реплик. В переводе же вершину корпусного анализа занимают такие глаголы, как *сказать, быть, знать, хотеть, спросить*. Итак, мы видим совпадение двух пар: *сказать – say, знать – know*.

В качестве второго шага была выбрана пара, с которой будет проводиться более подробный анализ уже на предмет интерференции при переводе книги. Было решено использовать в качестве исследуемых глаголов пару *знать* – *know*. В русском языке у слова *знать* есть много слов-синонимов, если в большинстве случаев перевода английского глагола *know* будет использоваться лишь один русский эквивалент, можно судить о явлении интерференции, так как для современного английского языка характерна лаконичность слов и выражений, особенно в описании реплик. Переводчик, опираясь на знание лексики, зачастую упускает необходимость замены русского варианта на другой синоним в зависимости от случая употребления и контекста. Таким образом, явление интерференции при переводе может проявляться в так называемом калькировании, когда слово транслируется на другой язык с помощью прямого аналога без учета эмоционального, национального и иных факторов.

В результате анализа английской версии книги было обнаружено 444 формы слова *know*.

Анализ русского перевода показал 353 случая употребления глагола *знать* в различных формах, почти на сто слов меньше, чем английских лексических единиц. Это позволяет сделать промежуточный вывод о присутствии рациональности в использовании глагола «знать» при переводе романа Стефани Данлер.

В рамках данной статьи рассмотрим некоторые случаи перевода, представленные в ходе корпусного анализа.

I knew from books, movies... – По книгам, фильмам я знала...

And I knew he wouldn't leave. – И я знала, что он не уйдет.

I thought you were someone I know, a French friend. – Я подумал, подруга подруги.

I didn't know how badly I had needed them. – Я не подозревала, как отчаянно я в них нуждалась.

Not knowing what you think about abortion – Не иметь своего мнения об абортах.

Итак, в первом случае мы видим случай прямого перевода фразы, который объективно звучал бы гораздо лучше благодаря замене слова синонимом или полной трансформации предложения. Например: *Книги и фильмы научили меня, благодаря книгам и фильмам я понимала*. Данные варианты кажутся более подходящими из-за устойчивой семантической связи между лексическими единицами. Вариант, аналогичный исходному, в Национальном корпусе русского языка был обнаружен в единственном числе. В то время как словосочетание «книги научили» использовалось 321 712 061 раз.

Перейдем к следующему переводу: *I knew he wouldn't leave. – И я знала, что он не уйдет*. Следует отметить, что данный русский перевод не является противоречивым.

В третьем примере видно, что переводчик изменил структуру предложения и убрал слово *знать* из целого контекста, используя литературный прием эллипсиса. В данном случае речь определенно шла о значении «быть знакомым». Однако сам прием вполне оправдан.

Пример следующий демонстрирует очередную замену слова «знать» на синоним «подозревать». Переводчик сделал это для большей литературной выразительности.

Последний пример иллюстрирует то, как можно переводить слово «*know*» без использования его прямого русского эквивалента. В данном случае мы видим, что переводчик употребил вариант «не иметь мнения», что в какой-то мере изменило значение предложения, но при этом повлияло на восприятие текста читателем.

Таким образом, мы рассмотрели семь вариантов перевода глагола know. При наличии у него большого количества слов и словосочетаний с синонимичным смыслом порой действительно можно увидеть калькирование. Однако нельзя точно сказать, что именно повлияло на тот или иной выбор переводчика в процессе работы [Алимов 2015, 199 с.].

Для большей объективности исследования было решено проанализировать исходные слова в Национальном корпусе русского языка и корпусе американского варианта английского языка СОСА [Галимуллина 2017].

Согласно исследованию в НКРЯ слово знать во всех его формах встречается 547306 раз, в то время как его английский аналог употребляется в корпусе СОСА 2781900 раз: количество английских слов в 5 раз больше. Это может быть связано с богатством русского языка, в котором можно подобрать большое количество синонимов.

Таким образом, если в одном документе примерно равно количество русских и английских эквивалентов, можно судить о калькировании, которое может быть обусловлено явлением интерференции.

Итак, подводя итоги, следует еще раз отметить, что явление интерференции влияет на многие процессы, как переводческие, так и педагогические [Потапова 2020, 124 с.]. Поэтому важно уделять внимание данной проблеме при работе с иностранными языками.

Литература:

1. Соколовская А.Ю., Алеева Г.Х. (2020). Явления интерференции при обучении английскому языку. *Традиции и инновации в преподавании иностранного языка: Материалы X Всероссийской научно-практической конференции*. – pp. 105-113.
2. Краснопеева Е.С. (2015). О тенденциях интерференции и нормализации в переводе (корпусное исследование на материале русскоязычного переводного дискурса). *Вестник Череповецкого государственного университета*, 7 (68). – pp. 45-48.
3. Данлер С. (2018). Сладкая горечь. Москва: Эксмо. – 384 р.
4. Danler S. (2016). Sweetbitter. Knopf. – 352 p.
5. Алимов В.В. (2015). Психическая основа интерференции при переводе текста с одного языка на другой. *Вопросы психолингвистики*, 24. – pp. 195-199.
6. Гасек Б.Г. (2010). Специфика лексико-семантической интерференции при переводе на родной язык (на материале русского и польского языков). *Вестник Московского университета. Серия 22. Теория перевода*, 1. – pp. 75-84.
7. Галимуллина З.Ф. (2017). Лексико-синтаксические особенности англоязычных научных текстов российских, британских и американских авторов (сравнительно-сопоставительное исследование методами корпусной лингвистики). *Проблемы современной науки и образования*, 26 (108). – pp. 66-70.
8. Потапова Н.Л. (2020). Лексические трансформации как способ преодоления интерференции при переводе научных текстов по математике. *Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А. Гуманитарные науки*, 2. – pp. 122-125.

EXPRESSION OF NATIONAL MENTALITY IN ENGLISH TRANSLATIONS OF UZBEK TALES

Hilola U. Yusupova

PhD, Associated professor, Bukhara Engineering Technological Institute,

Abstract. This article studies the English translations of Uzbek tales made by European and local translators and researchers. It gives a vivid description of national identity, expression of

national color in their English version and problems of translation in them. The article gives information about English translations of Uzbek folklore, their chronicle and authors of works.

Key words. Translation, literature, folklore, tale, Uzbek tales, nationality, originality, adequacy.

Independence leads to the development of national culture, social and economic development. This is concretely seen in the example of our eternally young and independent Uzbekistan. Insertion of the term “Uzbek literature” on the sites and pages of world literary field increased interest and aim of research to our literary sciences. Many great works have been and are still being hold on this field.

Folklore has made a major contribution to the world art development. It has inspired masterpieces of literature, music, painting, architecture and sculpture. The English story-teller and poet Geoffrey Chaucer has widely used a number of folk tales in his famous “Canterbury Tales”. Shakespeare's “King Lear”, “The Merchant of Venice”, “The Taming of the Shrew” are examples of literary masterpieces based on folk tales.

We have found about forty sources of Uzbek folk genres translations. Most of them were done in England, the USA, and Germany. But the first source comes from Germany. [Vamberg A. 1860, Corvina, Kiads, Budapest, 1979; Bowra C., 1961; Lamont C., 1946; Shah I. “, 1974; Schoolbraid G. M., 1975; Paksoy H.B. 1989; Reihl K., 1989.]

Tale is considered to be one of the main genre of folklore is tale. Folk tales are fictional stories about animals or human beings. Most of the tales are not set in particular, time or place, but they have some similarities with the same ones of other nations that show the development was in the same way in life.

Interest of western countries to the Oriental literature began in the sixteenth century. The process began with Christopher Marlowe's publication of his tragedy “Tamburlaine the Great”. This publication suggested the spread of Orient Literature to the world. Later, with the translations of Arabic tales into French, German, English and other languages of the world established the place of the East in the world literature. The information about East literature increased after the Byron's appearance on the scene of literature. The writer's such creations as “Childe Harold's Pilgrimage”, “Sketches of East” show his respect and interest to the culture of eastern people.

Uzbek folklore is one of the main sources of information about the nation. It has a rich genre structure, simple and wide composition, an ordinary subject and romantic, social and at the same time patriotic idea. There are many interesting subjects and ideas in tales, which give the imagination about Uzbeks history, culture, art and lifestyle to the reader. A great number of scientists of the West were interested in the traditions of Turkic-speaking areas. We have found some chronological data, which help the scholars in comparative study of literatures in future. However, these investigations concern only Middle Asian folkloric studies and help to establish the first stage of comparison. Many of Uzbek folk genres were translated into several languages as Russian, German, English, French, etc.

The specific feature of translation is to keep the originality of a text. By originality, we understand the nation's cultural and peculiar features. The translations should show the author's talent of recreating the literary work. The study of Uzbek folklore genres and their translations began to develop at the end of the twentieth century and at the beginning of the new millennium. By that time, Uzbekistan became independent and established social, economical and cultural relationship with the many developing countries of the world. Local and American translators translated many Uzbek national tales into English.

The folk creations of different times are somehow difficult not only for listeners, but for translators also. The translator of folk genres must be aware of the nation's ancient, mythological understandings, religious beliefs, ceremonies and customs, life and culture. Translations must express the nationality that helps differ the above-mentioned specific features of a nation.

At the end of the XX century and at the beginning of the new millennium American Volunteers made a great contribution in a spread of Uzbek folklore genres in the world. In 2000, Marylyn Petersen published her first collection of translations under the title "Treasury of Uzbek Legends and Lore". As the author mentioned, the book helps local pupils to study language and the foreign pupils to study connection and difference between cultures. That is why M.Petersen gave the translations of Uzbek legends, tales, sayings, riddles, games and even festivities, traditions and customs. [Petersen, 2000]

It is important to mention that Americans and some of the local students, that is why they forfeited some mistakes that brought the mixture of cultures. We are going to analyze the translations and to give the ways of right translation. The limitations in the expression of nationality appear in the translating process and in most cases bring the misunderstanding or confusion of two cultures.

Translators are not always able to express the words of national coloring. For example, a tale "The Craftswoman" tells a story of a woman who made her rich husband and assured him that women could also be wealthy thanks to their labor. The translation of some words leads reader to a confusion of two cultures. As we know many Uzbek words have their translation into English which are accepted in philology. This concerns the skullcap that considered Uzbeks most famous headwear. In this tale translation this word is translated as "cap"; the word "patir" is some kind of bread, which contains flour, butter, and oil, this word is given as "pie" which never can mean bread, pie is a pastry. These researches show that the translation in such a way leads reader to misunderstanding of a difference between nations.

The translations cannot give the whole meaning of phrasal units and idioms at all. This also may bring to the confusion. For example, we have a tale about a boy who goes to the market and instead of buying some goods buys three advice. In addition, following these advice he reaches everything he wants. The title of the tale is "Hunarli yigit" which means "Handicrafts boy". Nevertheless, the translators give it as "Jack of all trades". The original title means that the boy has trades useful for him and for surrounding people. However, according to Oxford dictionary the English translations means "a person who can do many different types of work, but who perhaps does not do them very well". One may conclude that these two definitions are concretely differ from one another. While reading the tale reader can be sure on the contrary of the English title.

In the translation of a tale "The Crow and the Snake", we come across the same problems. It is known that every country and every place has its own flora and fauna. The Southeastern countries have the bird, which is translated into English as stork. In the translation the stork is replaced by flamingo. These two birds are differ from each other even in colour. Stork lives in the East, but flamingo in the West. Stork is a bird with long legs, long beak and long neck with white and black feathers, but flamingo is wading - bird with long legs, a long neck and pink feathers. [Oxford Learner's Dictionary, p. 158.]

But in "Uzbek Folk Tales" we can read the whole description of nature and girl's beauty. "The truth is that there was no one in the whole neighbourhood who could compete with Zumrad in beauty, wits and good breeding. She was raised a wonderful girl. Everyone who happened to see her once wanted to see her again." [Uzbek Folk Tales, 1997, p.145]

Now we can see that translation helps us to be acquainted with the lifestyle of other countries. But one should understand that the wrong translation can lead a reader to wrong understanding of a situation. That is why a great attention should be paid to words of national coloring, religious origin, nation's history and principles of translation.

References:

1. В. В Капнист, «Предисловие к переводам и подража-щим Горациевых од». Цитируется по книге А. А. Веселовского «Капнист и Гораций», СПб. 1910, стр. 16.
2. Vambéry A. "Scenes From the East" (Through the Eyes of a European traveler in 1860), Corvina, Kiads, Budapest, 1979; Bowra C. "Heroic Poetry", London, 1961; Lamont C. The Peoples of the Soviet Union. New York, 1946; Shah I. "The Exploits of Incomparable Mulla Nasrutdin", London, 1974; Schoolbraud G. M. "The Oral Epic of Siberia and Central Asia", Indiana, 1975; Paksoy H.B. "Alpamysh" Central Asian Identity under Russian Rule. USA, AACAR, 1989; Reihl K. "Uzbek Epic Poetry: Traditions and Poetic Diction"- Hainsworth, 1989.
3. Petersen Marilyn. Treasury of Uzbek Legends and Lore.- Toshkent: Qatortol-Kamolot, 2000.
4. Oxford Learner's Dictionary. New addition. Oxford.
5. Uzbek Folk Tales. Bishkek– Kyrgyzstan, 1997.

TILLAR QIYOSIDA MUQOBILSIZ LEKSIKA

Djabborova Shoirra Boltayevna

*Termiz davlat universiteti katta o'qituvchisi
Filologiya fanlari nomzodi (Phd)*

Annotatsiya: Ushbu maqolada muqobilsiz leksikaning tilshunoslikdagi o'rni va uning tilshunoslar tomonidan tasnif etilishi o'zbek, ingliz va rus tillaridagi misollar tahlili asosida muhokamaga tortilgan.

Kalit so'zlar: muqobilsiz leksika, predmet, leksik-semantik muqobilsizlik, stilistik muqobilsizlik.

Har bir til madaniyat, fikrlash va ijtimoiy hayotning o'ziga xos xususiyatlariga ega bo'lgan yagona xalqning ma'lum madaniy va milliy qadriyatlarini aks ettirish vositasidir. Tillar va madaniyat o'rtasidagi aloqa hamda tafovutlar haqidagi fikr va izlanishlarda "muqobilsiz leksika" tushunchasini yoritish dolzarb masalalar qatorida turadi. Binobarin, til va madaniyat o'rtasidagi aloqaning chuqur munosabatlari aynan muqobilsiz leksika doirasida yaqqol namoyon bo'ladi.

Muqobilsiz leksika masalalari va ularni yechish yo'llari XX asrning ikkinchi yarmidan boshlangan bo'lib, jumladan, ingliz olimi Teodor Sayvori "The Art of translation" nomli kitobida qo'yidagicha qayd etadi: «trouble of a different kind arise from gaps in languages which cannot be filled in translating, because for a word that may be quite familiar in one language there is no equivalent in another» [Savory T. 1957,14] Uning fikricha, bunday murakkablik va xilma-xilliklarning paydo bo'lishining sabablari xalqlar turmush tarzining o'ziga xosligi, turli jamoalar va turli ona tilida so'zlashuvchilarning madaniy, ijtimoiy-iqtisodiy hayotining o'ziga xos rivojlanishidir.

"Muqobilsiz leksika" termini ilmiy muomalaga tadqiqotchilar Ye.M.Vereshagin va V.G. Kostomarovlar tomonidan kiritilgan. Ular mazkur terminni quyidagicha izohlashgan: "muqobilsiz leksika - boshqa madaniyat va boshqa tilda mavjud bo'lmagan tushunchalarni ifodalash uchun xizmat qiladigan so'zlar, faqat muayyan madaniyatgagina xos bo'lgan va boshqa madaniyatida yo'q bo'lgan madaniy unsurlarga tegishli bo'lgan so'zlar, hamda boshqa tilga tarjima qilib bo'lmaydigan so'zlar, bir so'z bilan aytganda ular tegishli bo'lgan til tashqarisida muqobillarga ega

bo'lmagan so'zlardir". [Влахов С.1980, 51] A.O. Ivanovga muvofiq, bu so'zlar an'anaviy tarzda muqobilsizlik sabablariga ko'ra ham tasniflanadi va ularga quyidagilar kiritiladi:

-predmet, hodisaning boshqa xalqining hayotida yo'qligi (ashyoviy muqobilsizlik - tarjima tilida o'z aslida qolishi);

-tarjima tilida bir xil tushunchaning yo'qligi (leksik-semantik muqobilsizlik);

-leksik-semantik tasniflarning turli-tumanligi (stilistik muqobilsizlik). [Иванов А. О. 2006, 192]

Shuningdek, o'zbek tilshunosligida so'nggi yillarida muqobilsiz leksika lingvomadaniyat aspektida o'rganishga va tadqiq etishga jiddiy e'tibor qaratildi. Sh.Usmonovning fikricha: "Tillar orasidagi farqlar, odatda, madaniyatlar orasidagi farqlarga asoslanadi. Mazkur tafovutlar tilning leksik va frazeologik qatlamida ko'zga tashlanadi, binobarin, tilning nominativ birliklari aksariyat hollarda nolisoniy omillar bilan bog'langan bo'ladi". [Усмонова III. 2015, 76] Mazkur tavsifga olim quyidagi izohni ham qo'shimcha qiladi: "Har qanday til yoki dialektda boshqa tilga bir so'z bilan tarjima qilib bo'lmaydigan so'zlar mavjud bo'ladi. Ya'ni asliyat tilidagi ayrim leksik birliklar tarjima tilining leksik tarkibida uchramaydi, ularning o'xshashi bo'lmaydi. Bunday so'zlarga muqobilsiz (lot. aequus - teng, muqobil + valens - qiymat) leksika deyiladi. Muqobilsiz leksika muayyan xalqning milliy madaniyatiga xos hodisalarni aks ettiradi. Bu ko'pincha mahalliy xalqqa xos pul, masofa-uzunlik birliklari, ro'zg'or ashyolari, kiyim-kechak, yegulikk-ichkilik va h.k. tushunchalari anglatadigan so'zlardan tarkib topadi". Masalan:

-o'zbek tilida: sumalak, rubob, tandir, palov, halim, hashar, Havro'z, beshik, quroq, xurjun, ko'zmunchoq;

-ingliz tilida: pudding, plum pudding, steak, hamburger, sandwich, highball, Halloween;

-rus tilida: lavka, banya, sani, koromislo, samovar, garmon, balalayka

Yuqorida keltirilgan fikrlarga tayangan holda muqobilsiz leksikaga quyidagicha ta'rif berdik: muqobilsiz leksika – tilda muqobili bo'lmagan tushuncha, predmet, jarayon, holatlarni bildiruvchi milliy-madaniy xususiyatga ega leksik birlik hisoblanadi.

Yuqoridagilardan xulosa qilishimiz mumkinki, muqobilsiz leksikaning lisoniy va til tashqarisida bo'lgan mazmunlari gap tarkibida birliklarning kommunikativ vazifasini bajarish uchun teng holda voqeyalanadi, zero tillararo muqobilsiz leksika turli tillarni qiyoslaganda, ulardan birida boshqa tildagi birlikka mos leksik muqobil mavjud bo'lmaganda, muqobilsiz sifatida belgilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Savory T. The art of translation. - London, 1957. - P. 14.
2. Влахов С. Непереводимое в переводе / С. Влахов и С. Флорин. М.: Р.Валент, 1980. - С. 51.
3. Иванов А. О. Безэквивалентная лексика: перевод, язык, культура: учеб. пособие / А. О. Иванов. - СПб.: Филол. фак. С.-Петерб. гос. ун-та, 2006. - 192 с.
4. Усмонова III. Таржиманинг лингвوماданий аспектлари. – Тошкент: ToshDSHI, 2015. – Б.76.

LINGVOMAMLAKATSHUNOSLIKDA TARIXIY OBIDALARNI TARJIMA QILISHDAGI MUAMMOLAR

Hakimova Shoxista Raimovna

PhD, katta o'qituvchi, Guliston davlat universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tilidagi urf-odatlar va o'zbek tilidagi so'zlarni lingvistik matnlarda aniq ifodalashdagi qiyinchiliklar va til muammolari haqida ma'lumot berilgan, ikki tildagi so'zlarning semantik farqlari qiyoslangan.

Kalit so'zlar: tarjima san'ati, transformatsiya, erkin birikmalar, realiya, semantik tuzilish, grammatik bog'lanish, ingliz tili grammatikasi, o'zbek tili grammatikasi, tarjima tili.

Tarjima ilmi va amaliyotida o'g'irish qiyin bo'lgan so'zlar bir talay. Ularning asosiylari milliy o'ziga xos so'zlar bo'lib, xalqaro terminda realiyalar deyiladi. Realialar deganda ma'lum bir millat va elatga xos narsa-hodisalarni ifodalovchi so'zlar va tushunchalar anglashiladi. Ularni boshqa tilga o'g'irishda tarjima tilining taraqqiyot darajasiga qarab katta-kichik muammolar paydo bo'ladi. Bu muammolarning yechimi, ularning tasnifi va tavsifi tarjima nazariyasida o'rganilmoqda. Umumiy qonun-qoidalar bilan birga har bir til juftligida maxsus qoidalar ishlab chiqilmog'i lozim. Chet tillardan o'zbek tiliga o'g'irilayotgan asarlarda ana shu muammolar hanuzgacha tarjimonlar va muharrirlarning boshini qotirib kelmoqda; bir nomning o'zini bir necha xil yozish va talaffuz qilish hollari har qadamda uchramoqdaki, bu yakdillik talab etadi. [1,b.25].

Ozodlik xalqimizga barcha sohalarida mustaqil va dadil qadam tashlash, rivojlanish imkonini berdi. Yangiliklar osongina amalga oshirilmaydi, albatta. Biz nafaqat o'zimizga, balki boshqa xalqlar va ellarga, ularning qadriyatlarini va o'zliklariga ham yangicha qarashni o'rganishimiz kerak. Jahon xalqlari qadriyatlarini yangicha idrok va e'tirof etsakkina, bizni ham ular e'tirof etadi, yangidan kashf qiladi va ana shu ma'aviy e'tiroflar siyosiy e'tiroflarga quvvat bo'ladi; bu esa, o'z navbatida, chet elliklarga yurtimizga nafaqat mehmon yoki sayyoh ko'zi bilan, balki iqtisodiy hamkor va istiqbolli investor ko'zi bilan ham qarashga yo'l ochadi. Shunday muammolardan biri ingliz tili matnlaridagi toponimlar, asosan, tarixiy joylar, obidalar nomlarini o'zbek tiliga to'g'ri "tarjima qilish" va "imloviy o'zlashtirish" bilan bog'liq. [2,b. 15.]

Ma'lumki, bir tildagi joy nomlari ikkinchi tilga asosan ikki usul – transliteratsiya yo'li bilan (ya'ni o'z tilida qanday yozilsa) va transkripsiya usuli bilan (ya'ni qanday talaffuz qilinsa) o'zga tilga shundayligicha o'tkaziladi, iloji boricha asliyatga yaqin shakl va ohangda o'tishiga harakat qilinadi. Bunda chet tilining tovush tizimi, alifbosi, imlo qonuniyatlarini ona tili tovush tizimi hamda imlo imkoniyatlari asosida adekvat (muqobil) tarzda qayta tiklash muammosi paydo bo'ladi. Mushkullik, avvalo, shundan iboratki, dunyodagi bir-biriga fonetik va orfoepik jihatdan to'la mos keladigan ikkita bir xil til yo'q. Masalan, ingliz tilidagi "ph", "gh", "ck" harfiy birikmalari boshqa ko'p tillarda, xususan, rus va o'zbek tillarida yo'q. Demak, toponimlarda uchrovchi shu kabi harf birikmalar o'zbek tilida "f", "h", "k": tovushlari bilan qayta tiklashdan o'zga chora yo'q: Baking ham - Bakingam. Muammoning ikkinchi muhim va qiyin, ammo hal qilsa bo'ladigan tomoni hammaga ma'lum quyidagi fakt bilan bog'liq: deyarli ko'pchilik inglizcha toponimlar, nomlar rus tiliga o'tayotganda shu til tovushi va alifbosi imkoniyatlari va imlo xususiyatlariga bir karra moslashib, til osha uchinchi til – o'zbek tilida paydo bo'lganda, ko'pincha xuddi o'rischaday ko'rinishi yoki yana bir bor "o'z to'nini yangilash"i kerak bo'lmoqda. Shu sababdan ko'pgina adabiyotlar yoki joy nomlari rus tili asosida tarjima qilingan. [3,b.77].

Quyida ba'zi inglizcha joy nomlarining o'zbekchadagi shakli berilgan:

Aslida	O'zbek tilida
Big Ben Clock	Big Ben Soat minorasi
Hyde Park	Xayd parki
Uembli stadium	"Uembli" stadioni
Tower Brigde	Tavr Brij ko'prigi
"Regent's Park"	"Regent" istirohat bog'i
Thorpe Park	Torp Park
London Eye	London ko'zlari
Rochester Castle	Rojester qal'asi
Buckingham Castle	Bukingem saroyi
Hadrian Wall	Hadrian devori

Ekvivalentlar aksariyat hollarda monosemantik, ya'ni bitta ma'noga ega bo'lgan so'zlardir. E.Aznaurovaning "Theory of translation" kitobida keltirilishicha, agar asliyatdagi so'zga tarjima tilida bitta so'z qisman to'g'ri kelsa, bunda biz qisman ekvivalentlar haqida fikr yuritishimiz lozim. Tarjima nazariyasida qisman ekvivalentlarning uch turi ham ajratiladi. Bunga sabab bir tilda boshqa tilga to'g'ri keladigan, ekvivalentdan tashqari yana bir nechta so'z ma'nolaridan iborat bo'lishi mumkin. Mazkur ko'p ma'noli so'zning bittasi ekvivalent, qolganlari esa qo'shimcha ma'no sifatida namoyon bo'ladi. Semantik munosabatning ikkinchi variant qisman ekvivalent so'zga to'g'ri keladigan ma'noning kesishish hodisasi. Ikki tildagi muayyan so'z bir xil ma'no yoki ma'nolarga ega bo'lishi mumkin va shunday bo'lsa ham ayni paytda ularning bir-biriga to'g'ri kelmaydigan ma'nolari ham bo'lishi mumkin. Masalan, ingliz tilidagi "ball" 1 va "ball" 2 omonim so'zlarni oladigan bo'lsak, quyidagi farqlarni ko'rishimiz mumkin: "ball" koptok, to'p" va "ball" 2 "bal (raqs kechasi)". O'zbek tildagi "bal" so'zi faqat raqs ma'nosiga ega. Demak bu so'zning muqobilini topish kontekstning ahamiyati katta. Munosabatlarning uchinchi variant eng murakkab ekvivalentga kiradi. [4, b.22]. Gap shundaki, turli xalqlar obektiv reallikni turlicha qabul qiladi va uni tilda turlicha, o'ziga xos ravishda aks ettiradi. Masalan, o'zbek tilidagi "amma, xola", so'zlariga "aunt", "tog'a, amaki" so'zlariga "uncle", "olcha, gilos" so'zlariga "cherry" kabi bitta so'z to'g'ri keladi yoki "castle" "saroy", "wall" "devor". [4, b.104].

Aslida	O'zbek tilida
Warwickshire	Varvikshir
North Yorkshire	Shimoliy Yorkshir
Camraron Castle	Camafon saroyi
Edinburgh Castle	Edinburg saroyi
Hadrian's Wall	Hedrian devoir
Warwick	Varvik
Tower of London	London minorasi
Stonehenge	Stonhenj
Baltimore	Baltimor
New Orleans	Yangi orlean
The White House	Oq uy
National Military Park	Milliy Gvardiya istirohat bog'i
Manassas National Battlefield Park	Manassa milliy jangmaydoni istirohat bog'i
Bunker Hill Monument	Bunker tepalik monumenti
Independence Hall	Mustaqillik zali
Liberty Bell	Ozodlik qong'irog'i
Statue of Liberty	Ozodlik haykali
Fort Summer	Fortsammer
Mount Rushmore	Rushmore tog'i

Keltirilgan misollar va o'rganib chiqilgan materiallardan shunday xulosa chikadiki, nomlar tarjimasini, ularni bir tildan ikkinchi tilga o'tkazish ishi muhim va mushkul masala hisoblanadi. Bu muammoni hal etish bir qancha faktlarga bog'liq, jumladan:

- Kishi nomlari – antroponimlar va joy nomlari – toponimlar tarjimasiniig umumilmiy asoslarini alohida tillar juftligi materialida ishlab chiqish.
- Tarjima nazariyasi va amaliyotiga tayangan holda ikki tilli va ko'p tilli realiyalar lug'atlarini yaratish.
- Bevosita tarjima ishini kengaytirish va rag'batlantirish.

- Chet el adabiyotidan qilinayotgan til osha tarjimalarni albatta mutaxassis tilshunos-germanist, romanist va sharqshunoslarning jiddiy taqrizi, tahlili va tahriridan o'tkazish kabi qator chora-tadbirlarni amalga oshirish kerak. [5, b.8-10].

Bu borada qiyinchiliklar, "chet tilidan o'zbek tiliga kirgan so'zlarning hozirgi zamon imlosi an'anaga aylanib qolgan-ku" qabilidagi e'tirozlar bo'lishidan qat'iy nazar, shuni ham e'tirof etish kerakki, keyingi paytlarda antroponimlar va joy nomlarini yanada aniqroq va asliyatga imkon qadar yaqinroq tarjima qilish tendensiyasi rivojlanib, davlat miqyosida qo'llab-quvvatlanmoqda. Tilda o'rnatilgan, qo'llanishi odat va an'anaga aylanib qolgan chet tildagi ismlar va nomlarning xato transliteratsiyasi – yozuv shaklini o'zgartirish, albatta, qiyin, ammo zinhor amalga oshirib bo'lmaydigan yumush emas.

Iqtiboslar:

1. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil.
2. S. Qoraevning "Geografik nomlar ma'nosi" (1978).
3. N. Oxunovning "Joy nomlari ta'biri" (1994).
4. G'ofurov I., Mo'minov O., Qambarov N. Tarjima nazariyasi. -Toshkent: Tafakkur Bo'stoni, 2012.-B.104.
5. Karimov Sh. Lug'atshunoslikda lingvomadaniy jihatlar//Leksikografiya va frazeologiyaning dolzarb muammolari. Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari, 2014.–B.8-10.
7. Кулбаева С.С., Хакимова Ф.Н. «Диалогическая функция перевода в обучении русскому языку как иностранному» // Til, ta'lim, tarjima jurnali. № 3(4), T.: - 2022. C.72-81.

INGLIZ GAZETALARINI LEKSIKASINI O'ZBEK TILIGA TARJIMA QILISH MUAMMOLARI

Hakimova Shoxista Raimovna

katta o'qituvchi, PhD, Guliston davlat universiteti

Xolmatova Madina Abdulla qizi

talaba, Guliston davlat universiteti

Annotatsiya. So'nggi yillarda tillarni funksonalanishida va birinchi navbatda ommaviy kommunikatsiya sohasida o'zgarishlar yuz bermoqda. Ushbu o'zgarishlar ekstralingvistik omillar bilan oldindan belgilanadi va insonning jamiyatdagi siyosiy - iqtisodiy hayotidagi global o'zgarishlar bilan bog'liq. Shu munosabat bilan zamonaviy vositalar tilining lingvistik va stilistik xususiyatlarini o'rganish zarur. Ommaviy axborot vositalari, ya'ni bir tildan boshqa tilga tarjima qilish jarayonidagi qiyinchiliklarni o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: publisistik, lingvistik, ekstralingvistik, frazeologizm, leksema, transformatsiya.

Gazeta leksikasining tavsifi va alohida mavzuga oid tipologiyalarni yaratish publisistik uslubning xususiyatlari, asosiy usullaridan biridir. Ushbu sohani o'rganishda yuzaga keladigan ko'plab masalalarni hal qilishga qaratilgan tilga oid jihatlar: leksik birliklar faoliyatining pragmatik jihatlari, tarjima muammolari va butun bir aloqa jarayonidir. Xarakterli xususiyatlari tufayli (frazeologiya, vaziyatni shartiligi, milliy-madaniy yuk zalvorini berilishi, aniq baholanishi) shu kabi masalalar gazeta matnlarining tarjimasida sezilarli darajada qiyinchiliklarga sabab bo'ladi. Alohida leksik birliklarni tarjima qilish usuli ko'pincha maqsadi tilda analoglarini topish orqali amalga oshiriladi, so'zma-so'z tarjima doirasi va majoziy ma'noni uzatishni talab qiladi. [2, b.15.]

Misol uchun agar inglizlarda u yoki bu xolatda berilgan tanbeh tasodifiy deb atalsa (innocent remark) deb ataladi. Ingliz tilida havoda eridi, bug'lanadi (vanished into the air) o'zbek tilida ushbu birikmani to'satdan g'oyib bo'lgan odamni majoziy ma'noda issiz yo'qoldi deb aytiladi.

Ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima qilishda mos keladigan muqobil leksik birlikni lug'atdan topishni ilojisi bo'lmaganda tarjimon inglizcha so'zning majoziy tomonini qisman saqlab qolishga xarakat qiladi. Tarjimaning lingvistik va madaniy muammolari bir tomondan, matnning xususiyatlari bilan belgilanadi (uning mazmuni, tuzilishi va boshqalar), matn vazifasini bajaradigan lingvistik va ekstralingvistik shartlar majmui xisoblanadi. [1,2,3,4.]

Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, tarjima jarayonida tarjimon ma'lumotni yetarli darajada bayon qilishi kerak tildagi tizimli farqlarni yengib, maqsadli tilda ma'lumot olish til birliklari, ularning tuzilishi va ma'nolarini "inventarlash"dagi farqlar shuningdek tildan foydalanish qoidalarida odatiy me'yorlarning tafovutlari va etnik-madaniy fonning mos kelishi (xalq tarixi va madaniyati haqidagi bilimlar joriy voqealar va boshqalar)ni tarjima jarayonida inobatga olishi zarur.

Shuni ta'kidlash kerakki, turli tillar o'rtasidagi o'zaro nomuvofiqliklardan ko'ra ko'proq o'xshashliklar mavjud, chunki butun insoniyat uchun umumiy dunyo o'ektiv reallikni tillar orqali maqsadni aks ettiradi, aks holda tarjima qilish ilojisiz bo'lar edi. Tillarning tipologik o'xshashligi shundaki, ozmi-ko'pmi yaqin tillararo leksik parallellar mavjud (morfologik, leksik, sintaktik va semantik) jixatdan.

Tarjimaning barcha usullarini ikkita asosiy sinfga bo'lish mumkin: almashtirishlar (matn elementlarini tarjima qilingan elementlar bilan almashtirish til parallellari bo'yicha matn) va transformasiya (asl matn elementlarini tillararo parallelliklardan uzoqlashgan xolda tarjima matni elementlari bilan almashtirish). O'zbek va ingliz tillaridagi leksemalarning farqlari ikki xil darajada qayd etilgan: *ekstralingvistik realiyalar darajasida* va *lingvistik belgilash usullari darajasida*. Bunday bo'linish tahlil qilinayotgan birliklarning tegishli lingvistik va ekstralingvistik xususiyatlarini farqlash imkonini beradi. Belgilangan realiyalar nuqtai nazaridan gazeta leksikasini quyidagicha guruhlariga bo'lish mumkin:

1. *Realiya faqat bitta til jamoasiga xos bo'lgan va bu guruhning leksik birliklari ekvivalent emas va boshqa til jamoalarida mavjud bo'lmagan milliy realiyalar aks ettiradi.* Ushbu birliklarga quyidagilar kiradi: *to barnstorm/barnstorming; kitchen cabinet; Bill of Rights; Negro-baiting; bootlegging; the Holy Alliance; St. Peter's chair; North Atlantic Treaty Organization(NATO)*. Bunday leksikani tarjima qilishda ko'pincha batafsil mintaqaviy sharh tavsifi talab qilinadi: *Negro-baiting* – Amerikaning qora tanli aholisiga nisbatan bezorilik, ta'qib va kamsitish. *St. Peter's chair* – Muqaddas taxt yoki Papa taxti Rim va Rim papasining rasmiy umumiy nomidir. Gazeta muassasa va xudud nomlaridan keng foydalanadi, bu esa berilgan xabarni, ma'lumotni aniq va ma'lum shaxslarga bog'laydi. Ingliz kontekstdan tashqari o'rganuvchiga bu yaxshi ma'lumki *Park Lane* – ko'cha ekanligi, *Piccadilly Circus* – maydon *Columbia Pictures* esa – kinokompaniya ekanligi ma'lum. Sarlavhalar va nomlar gazeta va axborot materiallarida qisqartirilgan shaklda qo'llaniladi. Ko'pincha qisqartmalar o'quvchiga umumiy ma'nosi ma'lum bo'lmasligi mumkin tarjima qilish paytida uni eslatma yoki xabarning o'zida berib o'tish kerak. [5, b.337.]

2. *Realiya boshqa til jamiyatida mavjud, lekin birida ulardan alohida qayd etilmagan.* Bu guruhning leksik birliklarini ham noekvivalent deb hisoblash mumkin, garchi ular aks ettiruvchi tushunchalarda nomoyon bo'lsada tarjima qilinayotgan tilda mavjud bo'lsa ham: «*Public Subway*»; *outside broker; gerrymandering; backroom boys; ballot-box stuffing; vote fraud; blue-collar worker; to stump the country; hawks and doves; to slash funds* bunday birliklarning tarjimasi faqat batafsil izoh berish mumkin: *gerrymandering* – saylov okrugi monopulyatsiyasi; *backroom boys* – mahfiy laboratoriya xodimlari. [6, b.168.]

3. *Turli til jamoalarida o'xshash funksiyalarni bajaradigan va til belgisini olgan o'xshash realiyalar.* O'xshash realiyani nomlovchi leksemalarning tarjimasi ko'pincha talab qilinmaydi

sharhlar va shunga o'xshash birliklar tomonidan amalga oshirilishi mumkin shunga o'xshashi bor turli tillarda tuzilishi: *proof factor* – *dokazatel'niy faktor*; *comprehensive report* – *umumiy xisobot*; *racial discrimination* – *irqiy diskriminasiya*; *gross (criminal) negligence* – *qo'pol jinoiy ehtiyotsizlik*; *secret ballot* – *yashirin ovoz berish*. Garchi realiya ikkala tilda ham mavjud bo'lsa ham, u turg'un leksik birliklar bilan belgilanishi mumkin (klishe, frazeogizmlar leksik birikmalar), bu ularni so'zma-so'z tarjima qilishga imkon bermaydi yoki bir xil realiya bir nechta sinonimlarga ega bo'lishi mumkin biroq, ularning ikkisi ham ikkala tilda mos kelmaydi: *vital problem/bread-and-butter issue* – *dolzarb savol*; *internal/home affairs*; *global/all-out war* – *global urush*; *to give/take the floor* – *gapirish uchun so'z berish yoki olish*; *high-jacking* – *havo qaroqchiligi*; *spotlight news* – *muhim yangiliklar*. [7, b.105.]

4. Ikki tilda belgilarni olgan shunga o'xshash realiyalar, lekin turli xil konnotasiyaga ega. Bu guruh birinchi qarashda mavjud bo'lgan birliklarni o'z ichiga oladi va tarjimada mos keladi. Biroq, o'xshash so'zlar ikki madaniyatda juda farq qiladigan hodisalarni anglatadi. Masalan - *the Bar* so'zi *advokatlik* deb tarjima qilinadi, lekin ingliz huquq tizimidan ozgina bo'lsa ham ma'lumotga ega bo'lsa, tuzilishi jihatdan O'zbekiston va Britaniyada tizimi boshqacha. Masalan: *harvest prospects* – *xosilni yig'ish istiqbollari* ingliz tilidagi ibora o'zbek tilidan farqli o'laroq juda neytral bo'lib, u darhol o'zbek tilida so'zlashuvchi ongida juda ko'p assotsiatsiya so'zlari bilan bog'laydi: *xosil uchun kurash*, *xosilni yetishtirish*, *xosilni saqlash* va *hokazo*. Bunday birliklar juda ko'p: *provisional government* – *vaqtinchalik hukumat*; *national property* – *milliy mulk*; *guest actor* – *mexmon aktyor, gastroler*; *basic weapons* – *asosiy qurollar*; *honoured worker* – *faxriy xodim*; *elected representative* – *saylangan vakil*.

Ingliz tilidagi ommabob gazeta uslubi leksemalarining farqlari va lingvistik sabablarga ko'ra ularning o'zbek tilidagi tarjimada mos kelishini, ikki guruhga bo'lish mumkin: so'zlarning ma'nolari doirasidagi nomuvofiqlik, mavjudligi yoki yo'qligi sababli farqlarni o'z ichiga oladi. Leksik birliklarning yana bir guruhi mavjud bo'lib, ular qo'llanish farqiga ko'ra shakl jihatdan farqlanadi. Shunday qilib, ikki tilning lingvistik vositalarini taqqoslaganda, biz ikkala guruh elementlarining kombinatsiyasi bilan tarjimada qo'llashimiz mumkin ya'ni ikki tilning lingvistik vositalarini taqqoslaganda, biz quyidagi guruhlarga farqlashimiz mumkin:

1. *Leksik-grammatik tuzilish turi bo'yicha o'xshash va ma'no jihatdan mos birliklar.*

Ushbu guruhning birliklarini tarjimada eng yaqin ekvivalentlar deb hisoblash mumkin: *to escape punishment* – *jazodan qutilish*; *parasitic tendencies* – *bog'liq kayfiyat*; *advice bureau* – *maslahatlar byurosi*; *brief review* – *qisqacha sharh*; *to be a target of criticism* – *tanqid nishoniga aylanish*; *good will mission* – *yaxshi niyat missiyasi*; *peacemaker* – *tinchlikparvar*.

2. *Ma'nosi bo'yicha mos keladigan, lekin har xil bo'lgan birliklar leksik va grammatik ko'rinishga ega.*

Ushbu guruhning birliklari eng ko'pdir, chunki ingliz va o'zbek tillari turli xil tuzilishdagi tillardir va ko'pincha bir xil fikrlarni ifodalash uchun turli xil vositalar ishlatiladi. Farqlar quyidagicha bo'lishi mumkin:

faqat strukturaviy: *cornerstone* – *burchakli tosh*; *to go on strike* – *ish tashlash namoishi*; *built-up area* – *qurulgan hudud*; *to honour* – *hurmat qilish*;

fakat leksik: *wrong step* – *noto'g'ri qadam*; *peaceful attitude/ dovish approach* – *tinch munosabat*; *business community* – *biznes hamjamiyat, biznes doiralar*. Shuningdek, strukturaviy-grammatik va leksik farqlarni ham o'z ichiga olishi mumkin: *cat's paw* – *birovning qo'lida qo'g'irchoq bo'lish, marionetka*; *fault-finding* – *xatolarni aniqlash, tanqid*; *to put on a security list* – *xafsizlantirish, havsizlik ro'yxatiga qo'yish*; *wild-cat strike* – *favqulotda namoishlar*; *to trample (upon)* – *qo'pol ravishda oyoq osti qilmoq (huquqlar va x.k.)*. [7, b.105.]

Demak, leksemalarning o'ziga xos xususiyatlariga ko'ra farqlari turli tillarda foydalanishni funksional deb atash mumkin. Gazeta uslubidagi leksik tarkibining qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadiki u so'zlarning ko'p ma'noligini foydalanish bilan tavsiflanadi, uch xil hodisa kuzatiladi: so'zning ko'chma ma'noda qo'llanishi, noaniqlikni rivojlanishi, ifoda vositasi sifatida metaforalashdan iborat. Neytral so'z yoki maxsus so'zdan foydalanish atama majoziy ma'noda so'zga o'zgacha rang beradi. Shunday qilib, individual leksik tarjimasiga qaramasdan birliklar milliy va madaniy o'ziga xoslik va til xususiyatlariga ko'ra yo'qotishlar bilan birga bo'lishi mumkin emas, bu yo'qotishlarni qoplashning leksiko-stilistik transformatsiyalar deb ataladigan usullari mavjud.

Iqtiboslar:

1. Влахов, С.И. Непереваемое в переводе. Издание третье. – М.: Р.Валент, 2006. – 448 с.
2. Латышев Л.К. Межъязыковые трансформации как средство достижения переводческой эквивалентности // Семантико-синтаксические проблемы теории языка и перевода. М., 1986.
3. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М.: Слово, 2000. – 624 с.
4. Фененко Н.А. Язык реалий и реалии языка. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 2001. – 107 с.
5. Кулбаева С.С., Хакимова Ф.Н. Прагматические аспекты перевода реалий // GAYBULLA SALOMOV AND UZBEK SCHOOL OF TRANSLATION. G'aybulla Salomov va o'zbek tarjima maktabi / Xalqaro ilmiy maqolalar to'plami. T.-: 2022. B. 336-340
6. Nazarova M.H. Verter obrazi o'zbek tarjimoni talqinida // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. T.-: 2022. B.165-172. <https://zenodo.org/record/7460765#.ZDmWVHZBzDc>
7. A Dictionary of the English Language by S. Johnson: <http://johnsonsdictionaryonline.com/>

G. GULOM ASARLARIDA QO'LLANGAN FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING LINGVOMADANIY TAHLILI

U. Rashidova

Dotsent, Samarqand davlat universiteti

M. Mardiyeva

O'qituvchisi, SamDChTI

Annotatsiya. Ushbu maqolada yozuvchi G'afur G'ulom asarida qo'llanilgan frazeologik birliklar lingvomadaniy tahlilga tortiladi. Shuningdek, o'zbek xalqi turmush tarzi o'ziga xosligini namoyon etuvchi, milliy-madaniy xususiyatga ega frazeologik birliklarning shakllanishi va semantikasi adib asarlaridan olingan misollar asosida tadqiq qilinadi.

Kalit so'zlar: frazeologiya, frazeologik birlik, uzual birlik, semantik ma'no, lingvomadaniy tahlil, milliy-madaniy o'ziga xoslik.

O'zbek xalqining sevimli yozuvchisi G'.G'ulom ijodi nafaqat, adabiyotshunoslikda, balki tilshunoslikda o'ziga xos o'rin egallaydi. Yozuvchi qo'llagan tasviriy so'zlar, frazeologik birliklar tilshunoslik ilmidagi chuqur tahlil qilinishi lozim.

Sevimli va o'quvchilar ardog'idagi yozuvchimiz G'.G'ulomning asarlarida iboralardan juda keng tarzda qo'llanilgan va o'z o'rnida badiiy va uslubiy bo'yoqdorlikni oshirishda xizmat qilgan. "Shum bola" qissasida son so'z turkumi asosida quyidagi frazeologik birliklar uchradi: "bir yoqadan bosh chiqarmoq", "to'rt tomonimiz qibla", "birimiz o'n bo'lib", "ikki dunyong obod bo'ladi", "nomi yetti iqlimda yoyilgan", "yetti pushtidan tortib, astar-avrasini ag'darib", "ta'rif-tavsifi yetti iqlimga ketgan" kabi ko'plab iboralarni uchratishimiz mumkin.

Biz mazkur maqolada G'.G'ulom asarlarida qo'llangan lingvomadaniy xususiyatga ega frazeologik birliklarni tahlilga tortdik.

Ma'limki, o'zbek xalqi olqish va qarg'ish so'z va jummalarni ko'p qo'llaydi. Umring uzoq bo'lsin, zavol ko'rma, o'lma ma'nolarini ifodalash uchun keksalar yoshi "boshing toshgan bo'lsin" deya duo qilishadi. Qissada "boshing toshgan bo'lsin" iborasi boshing toshgan bo'lgur tarzida qo'llangan: Bittang bu yerda qol, bittang ota ota meros, boshing toshdan bo'lgur sigirim bor, shuni olib chiqib, ekindan bohsagan yerning uvatlarida yetaklab yurib boqib kelasan, bu yerda qolganing bitta – yarimta mehmon – izlam kelsa choy-poyga qarab turasan, -dedi.

Qissada xuddi shunday olqish, duo ma'nosini ifodalovchi "boshimizdan shavqatlari arimasin" iborasi qo'llangan: Nikolay hazratlari xudoyi taoloning yerdagi ko'lankasidir. Boshimizdan shavqatlari arimasin.

Qissada bosh komponentli "boshing toshdan bo'lsin" olqishi hamda unga qarama-qarshi "boshingni yesin" qarg'ishi qo'llangan. "Boshini yemoq" iborasi O'TILda polisemantik ibora sifatida ikki ma'noga egaligi ta'kidlangan: 1. O'ldirmoq, halok qilmoq, nobud qilmoq. 2. Oxirigacha borib, yetib tugatmoq [O'TIL, I, 207]. Qissada mazkur salbiy baho ottenkasiga ega ibora lug'atga izohlangan birinchi ma'noda qo'llangan:

-Ha, taqsir bir yetimni hadeb ura berishmi, xizmatga tuhmatmi taqsir? -deb yig'lab yubordim.
- Ha, xizimating boshingni yesin! -dedi domla.

To'rt tomonining qibla iborasi tarkibidagi qibla so'zi asli forsha bo'lib O'TILda uning ko'p ma'noli ekani ta'kidlangan: 1. Musulmonlar namoz o'qiyotganda yuz tutadigan tomonni aytmoq; sajda qilish paytida ular har qanday muqaddas joyga murojaat qilishadi. 2. G'arb, kun botish tomon [O'TIL, V, 79].

Ma'lumki, ka'baning ichida istalgan tomonga qarab ibodat qilish mumkin. Sababi bu yerda to'rtala tomon ham qibla sanaladi. Xalq orasidagi «To'rt tomoning qibla», deyiladigan joy – ana shu yer. Ichkarida na xazina, na sirli bilimlar olami, na boshqa olamga yetaklovchi yo'l yoki g'ayritabiyy hech narsa yo'q. "O'zbek tilining izohli lug'ati" [O'TIL]da mazkur ibora "qayoqqa ketsang ketaver, ixtiyoring o'zingda" degan ma'noni anglatishi ko'rsatilgan. Tilimizda qibla so'zi ishtirokida "to'rt tomoning qibla", "beti qibladan qaytsin" iboralari shakllangan. "To'rt tomoning qibla" iborasi tarkibiga kiritilgan "to'rt" so'zi bilan bog'liq tilimizda yana "to'rt ko'z tugal", "to'rt ko'z bo'lib kutmoq", "to'rt muchasi sog'" kabi iboralar qo'llanadi.

"Shum bola" qissasida mazkur ibora Qoravoy va domla o'rtasidagi dilogda domla tilidan qo'llangan:

- Xo'sh, qayoqqa qochamiz, taqsir?

-Xudoyi taoloning dargohi keng, to'rt tomonimiz qibla. Yuqoriga, Qing'iroq tepaga qochamiz. (37-b)

Qissa so'nggida yozuvchi asarning tugallanmada Qoravoy tilidan "to'rt tomonim qibla" iborasini qo'llaydi va shu bilan bilan yakunlaydi: Qora-qurum bosgan sassiq takyaxonadan tashqariga chiqib, ko'kragimni to'ldirib nafas oldim. Endi men pok-pokiza, qushday yengil, ko'nglim tongday tiniq. To'rt tomonim qibla. Lekin qayoqqa qarab yo'l olsam ekan?..(185-b)

Tilimizda hamjihatlik, yakdillik bilan harakat qilmoq ma'nosida "bir yoqadan bosh chiqarmoq" iborasi qo'llanadi. Mazkur fe'l ibora "bir tan, bir jon bo'lib" iborasi bilan ma'nodoshlik hosil qiladi. Qissada ibora berilgan hamda jumla davomida ibora mazmunini yanada aniqlashtiruvchi ishni bamaslahat qilmoq birikmasi qo'llangan: Mana endi uchalimiz bir yoqadan bosh chiqarsak, hamma ishni bamaslahat qilsak, el-yurt oldidada sizlar mening hurmatimni bajo keltirib, "hazrat", "hazrat" desalaringiz men sizlarni "pirbachchalar" desam shariatga xos ta'zim-tavozelarni o'rgatsam, kuzgacha birimiz o'n bo'lib, bisoti bag'al ortirib, qo'yin-qo'njimiz to'lib shaharga izzat-obro' bilan kirib borsak yomon bo'lmaydi.

O'n o'zbek tiliga mansub so'z. Bu so'z o'n raqami bilan ifodalangan son va miqdorni anglatadi [O'TIL, V, 23]. Tilimizda o'n so'zi bilan shakllangan "biri o'n bo'lmoq", "o'n gulidan bir guli ochilmagan" iboralari mavjud.

Qissada Qoravoyning pullarni sarf qilmay ularni o'ziga keltirib berganidan suyungan Hoji bobo tilidan biring o'n bo'lsin iborasi duo qilaman, puling ko'paysin mazmunini ifoda etish maqsadida qo'llangan: Barakalla, odam bo'lasan, bolam. Har bir narsani tejash, bugungini ertaga zaxira qilib qo'yish yaxshi fazilat. Shunday qilgan odam tez boy bo'lib ketadi. Ha, shunaqa, bor, biring o'n bo'lsin. (153-bet)

Qissada biri o'n bo'lmoq iborasining biri ikki bo'lmoq varianti odamlarni aldab, pulini olib boyib borayotgan, salbiy obraz hisoblangan domla tomonidan qo'llangan: Dalayi dashtlarda odamlarni kuf-suf qilib, ezib ichki yozib berib, issiq-sovuq qilib binoyidek tirikchilik qilib yuribman. Ota kasbida gap ko'p ekan, birim ikki bo'lib boryapti. (39-bet)

Badiiy asarlarda "biri ikki bo'ldi" iborasining "kosasi oqarmadi" iborasining sinonimi bo'lgan "biri ikki bo'lmadi" tarzidagi bo'lishsiz shakli ham qo'llaniladi.

Xalqimiz orasida ikki soni bilan bog'liq "bir boshini ikki qildi", "ikki dunyosi obod bo'lmoq", "bir kesak bilan ikki quyonni urmoq", "ikki qo'lini og'ziga tiqmoq", "bir to'ni ikki bo'lmadi", "bir ish ikki bo'ldi" iboralari mavjud. "Bir boshini ikki qildi" iborasi Sh.Rahmatullayevning O'TFLda ya'ni uylantirmoq ma'nosini anglatishi ta'kidlangan [O'TFL, 74].

Ikki soni orqali shakllangan, hadislarida mavjud "ikki dunyosi obod bo'lmoq" iborasi "Shum bola" asarida Eshon tilidan "bir gapni ana shunday ziyraklik bilan anglab olsang, xor bo'lmaysan, har qanday vaziyatda ishing oson bitadi" ma'nosini ifodalash maqsadida Qoravoyga nisbatan qo'llangan: «Bo'ladigan bola ekansan. Xudo nazar qilgan ekan. Ishqilib, hech kim ko'rmadimi, balli, o'g'lim, balli, bo'tam. Bir gapni ana shunday ziyraklik bilan anglab olsang, xor bo'lmaysan, har ikki dunyong obod bo'ladi...», deb ko'p maqtadi.

Tilimizda yetti soni bilan shakllangan "nomi yetti iqlimga yoyilmoq", "yetti pushtini aniqlamoq" iboralari shakllangan. Yetti iqlim tarixiy-geografik tushuncha. Qadimda Yer sharini yaxlit tasavvur etish bilan birga, uni ma'lum qismlarga ajratib ham o'rganganlar. Rivoyatlarda Nuh payg'ambar Yer yuzini uch qismga ajratib, uch o'g'liga — shimoldagi o'lkalarni Yofasga, o'rtadagi mamlakatlarni Somga va janubdagi joylarni Homga bergan deyiladi. Qadim zamonning afsonaviy qahramoni Afridun esa, Yer yuzini sharq-g'arb yo'nalishida taqsimlab, uni o'g'illariga belgilabdi: sharqiy yerlarni Turga, o'rtadagi joylarni Erajga va g'arbiy qismni Salimga. Abu Rayhon Beruniyning "Geodeziya" asarida qadimgi eronliklar Yerni yetti qismga bo'lib, har bir qismni "kishvar" deb ataganliklari qayd etilgan. Yerni yetti kishvarga bo'lish siyosiy-geografik uslubga asoslangan edi. Ularning tasavvurida yetti kishvar yetti doirada: 1 doira markazda, qolganlari uning atrofida tutash joylashtirilgan. Markaziy doira (to'rtinchi kishvar)dan Iroq, Fors, Jabal, Xuroson, Sijiston, Zabuliston, Tohariston o'lkalari o'rin olgan.

Qissada yetti iqlim bilan aloqador "yetti iqlimda nomim yomonlikka yoyilgan", "ta'rif-tavsifi yetti iqlimga ketgan" iboralari qo'llangan: Bu viloyatlardan umidim uzilgan, kimsan Ko'kterak, Eshonbozor, Qoplonbek, Sharobxona kabi shahri azimlarda (ko'p voqealarni ushbu sarguzashtda yozganim yo'q) qilmagan ishim qolmagan, yetti iqlimda nomim yomonlikka yoyilgan, mazkur mamlakat va viloyatlarga qaytishim mumkin emas (112-bet); Bu bozorlar ichida, menimcha, ta'rif-tavsifi yetti iqlimga ketgani «Bit bozor» deb nomlangan rasta bo'lsa kerak. Bu yerda joningizga orom beradigan hamma narsa topiladi: salloti shim deysizmi, poyma-poy sag'ri kavush deysizmi, biror yetti yilgina kiyilgan, asli matoi nima ekanligi ma'lum (72-bet).

Xalq orasida "ilonni yog'in yalamoq" iborasi keng qo'llanadi. Bu ibora ayyor, quv insonlarga nisbatan ishlatiladi. Tilimizda ilon o'z o'ljasining bosh-ko'zini aylantirib falaj qilganligi, ba'zi

insonlar esa o'zining gap-so'zlari orqali insonlarni boshini aylantirgani uchun dono xalqimiz "ilonning yog'ini yalaganday" o'xshatishini ishlatadi. Ilonning yog'ini yalaganday bildirlab, meni avradi, bosh – ko'zimni aylantirdi.

"Hayratda qolmoq" ma'nosini bildiruvchi ko'zlarim kosasidan chib ketguday iborasi ijodkor tomonidan badiiy va ematsional-eksperissiv bo'yog'ini oshirish uchun xizmat qilgan.

Xulosa qilib aytganda, G'.G'ulom har bir so'zni, iborani o'z o'rnida qo'llagan. Yozuvchi iboralarni shunchaki qo'llamaydi, balki ular tarkibini qisqartiradi, kengaytiradi. Xalq og'zaki ijodini yaxshi bilgan yozuvchi xalqona iboralarni qo'llash orqali asarlari tilining o'qimishli bo'lib yillar davomida o'quvchi xotirasida saqlanishiga zamin yaratgan. Biz yozuvchining "Shum bola" qissasi tilida qo'llangan lingvomadaniy xususiyatga ega ayrim iboralarni tahlilga tortdik, xolos. Keyingi ishlarimizda qissa tilida qo'llangan iboralarni kengroq tahlil qilamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. G'.G'ulom. Shum bola. -T.: «Adabiyot uchqunlari», 2018.
2. N.Karimov. G'afur G'ulom. – T: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot - matbaa ijodiy uyi, 2003.
3. T. Matyoqubova. G'afur G'ulom badiiyati. – T: Fan va texnologiya, 2006.
4. Sh.Rahmatullayev. O'zbek tilining frazeologik lug'ati. – T, 1992.
5. O'zbek tilining izohli lug'ati. V jildlik. 1-jild. Qomuslar bosh tahririyati. -Toshkent, 2006.
6. N.Mahmudov, D.Xudayberganova. O'zbek tili o'xshatishlarining izohli lug'ati. - Toshkent.: "Ma'naviyat".2013.

БАДИЙ ТАРЖИМА ҚИЛИШ МУШКУЛОТЛАРИ ХУСУСИДА

Ruzieva Mahbuba Fazliddinovna

MA Applied Linguistics & TESOL

Anglia Ruskin University in Cambridge (UK)

Назарова Маишхура Ҳабибуллаевна

Гулистон давлат университети ўқитувчиси

Аннотация. Мақолада бадий таржима ва таржима жараёнидаги таржимон роли ҳақида фикр юритилади. шу билан бирга немис ёзувчиси Бруно Апицнинг „ Қашқирлар чанғалида “ романидаги воқеалар ривож ва қаҳрамонлар образини бадий тасвир воситалариларининг ўзбек тилида қандай ёритиб берилганлиги хусусида сўз боради.Таҳлил жараёнида таржимон маҳорати ва унинг асар таржимасини худди аслиятдагидек ёритишга ҳаракат қилганини айрим жумлалар мисолида кўриб чиқилди.

Калит сўзлар: бадий таржима, тасвирий воситалар, маҳбуслар тили,давр муҳити,таржимада акс этиши.

Таржима миллатлар орасида бевосита маънавий алоқа қилиш қуролидир. Чунки у маданий бойликлар, кишиларнинг кўп асрлик эзгу армонлари, ғояси ва қарашлари мужассамланган асарларни ўзга тил соҳиби бўлмиш халққа етказди, халқнинг кўнгил дафтарини намоиш этади.

Таржима ҳақида сўз борар экан,уни чин маънодаги санъат деб айтишимиз мумкин.Санъат бўлганда ҳам улкан меҳнат талаб қилувчи машаққатлар эвазига эришиладиган санъатдир.

Бизнинг фикримизча, ҳам тўғри ва чиройли таржимагина мукамал ва идеал санъат асари бўла олади. Бундай таржима яратишнинг ўзи эса чинакам санъатдир. Бундай санъат

таржимондан тўғри таржима қилиш доирасида чиройли таржима этишни ва чиройли таржима этиш доирасида тўғри таржима қилиш маҳоратини эгаллашни талаб этади.

Бадий таржима туфайли жаҳон адабиётининг инглиз, немис, испан, рус, қозоқ ва ўнлаб тиллардаги асарларини ўзбек тилида ўқишимиз мумкин. Албатта, бунда мохир таржимонларнинг ўрни беқиёсдир.

Бадий матнларни таржима қилиш айниқса қийин жараёндир, чунки бунинг учун асл нусханинг мазмуни, муҳити, ўзига хос хусусиятларини шундай тушуниш ва етказиш керакки, ўқувчи муаллифнинг мазмуни, асосий ғоялари, кайфияти ва унга бўлган муносабатини тушунолиши керак. Бадий асарлардаги қийинчилик шундаки, барча тиллар ўзига хосдир ва кўпинча турли тилларда бир хил фикрни ифодалаш учун турли хил тил воситалари қўлланилади. Бундай ҳолда, таржимон ўз ихтиёрида бўлган кўплаб тавсиф воситалари ёрдамида асл матндаги у ёки бу фикрни ўз фикр доирасидан келиб чиқиб алмаштириши мумкин. Қолаверса, бадий таржима ижодий жараён бўлиб, стандарт ёдланган техникалар билан ишлай олмайсиз, ҳар бир иш ўзига хос ёндашувга муҳтождир. Бунда кўп нарса таржимоннинг ўзига боғлиқ. Турли одамлар бир хил фикрни турли йўллар билан таржима қилишлари мумкин, аммо таржимон ўз ғояларини таржимада акс эттиришга ҳақли эмас, чунки асл матннинг "берилган характери" сақланиши керак.

Ҳаммага маълумки, таржима қилинаётган асар муаллифининг ватани, тили, халқининг турмуш тарзи ҳақида маълумотга эга бўлиш ҳар бир таржимон учун шарт ҳисобланади. А.С. Пушкин таржимани "адабиётнинг энг мушкул бўлими" деб бежиз айтмаган. Таржима тарихий тушунча бўлиб, турли тарихий даврлар унга турли туман шартларни қўяди ва ҳақиқий адабиёт билан алоқасини турлича тушунади. Таржимонлар нафақат асосий ғояни етказиш, балки асл муҳитни, шунингдек, ҳис-туйғулар ва ҳис-туйғуларни такрорлаш учун зарур бўлган асарларга дуч келганларида энг катта қийинчиликларни бошдан кечирадилар.

Бадий таржимани амалга оширишда иккита нарсадан қочиш керак: сўзма-сўз аниқ, лекин бадий жиҳатдан паст ва бадий жиҳатдан тўлиқ, лекин асл таржимадан узоқ бўлган таржималар. Назарий жиҳатдан бу икки экстремални бирлаштириш осон, бироқ амалда бу имконсизлиги исботланди. Бадий матнни таржима қилишда нафақат матннинг аниқ маъносини, балки бадий воситалар ва воситаларнинг бутун мажмуасидан фойдаланган ҳолда, маълум нутқ фигураларини асраб-авайлаш, тасвир ва ҳодисаларни жонлантириш, тасвирий муҳитни етказиш зарур.

Бундан ташқари, манба матн услуби, маданияти ва даврига риоя қилиш билан боғлиқ яна бир қийин нуқта бор. Бадий матн таржимони ўзи ишлаётган асарнинг ўзига хос хусусиятларини тушуниши керак. Бу турли тўпلامли иборалар, мақоллар, кўчимлар ва бошқаларга тааллуқлидир. Бадий таржиманинг мураккаблиги нутқнинг услубий фигураларини таржима қилишдадир. Уларнинг энг кенг тарқалганлари: метафора, ўхшатиш, эпитет. Улар ўз тузилишида ноаниқ ва деярли ҳар доим таржимонлар учун қийинчилик туғдиради. Дарҳақиқат, бу барча бадий техникаларнинг маънолари турли тилларда жуда ўхшаш, лекин кўпинча асл тилдаги баъзи ифода учун мақсадли тилда эквивалентини топиш жуда қийин.

Бруно Апицнинг "Қашқирлар чангалида" асари ҳар хил троплар ва стилистик фигуралар билан тўла. Муаллиф томонидан қўлланиладиган стилистик воситаларни таржима қилишда таржима ўзгаришларининг турли хил вариантларини таҳлил қилиш учун биз ўзбек тилидаги таржимани мисол қилдик. Ҳар қандай бадий асарда турли семантик юкни кўтара оладиган сахна тасвирига катта эътибор берилади. Баъзан воқеалар

содир бўлган жойни географик жиҳатдан белгилаш, халқ ҳаёти ва атроф муҳитини тасвирлаш, воқеаларнинг ривожланиш динамикасини кўрсатиш, қаҳрамоннинг ички дунёси ва унинг атрофидаги табиатнинг тавсифини қарама-қарши қўйиш, унинг психологик ҳолатини таҳлил қилиш керак. Бруно Апицнинг "Қашқирлар чангалида" ҳикоясида воқеа Бухенвалд концлагерида, турли миллатга мансуб асирлар ва фашистлар орасида бўлиб ўтади. Асардаги воқеалар шахслар тасвирини ўқир экансиз, гўёки, ўша муҳитни ҳаёлан тасаввур қиласиз ва содир бўлган шавқатсизликлардан баъзан сизда нафрат ҳам ҳосил бўлади. Таржимон эсасчи фашистларларнинг характерини очиб беришда ўзбек тилидаги муқобил сўз ва жумлаларни қўллаган. Ҳибсга олинган Хёфел ва Кропинскийни қамокда гапиришлари учун ваҳшийларча қийнашади ва бу ишни амалга оширган Мандрилни шундай тасвирлашади;

Унинг чўтир, ердек башараси бездек бўлиб турарди. Ўрадек нурсиз кўзлари ҳам ифодасиз боқарди.(136-б) - *In seinem Gesicht, dessen erdfahle Haut von zahlreichen Pockennarben übersät war, zeigte sich keine Anteilnahme. Auch der stumpfe Blick seiner dunklen, lichtlosen Augen verriet nichts.*(65). Инсон қиёфаси орқали унинг характерини, ёвуз ва шавқатсиз шахс эканлигини билиб олиш мумкин.

Хёфел билан ёлғиз қолгандан кейин Цвайлинг ёзув столига ўтириб ҳам улгурмаган эдики, дарвоза томондан сирена чинқирди. У худди йиртқич ҳайвондек бўқирарди.(75-б) - *Kaum hatte sich Zweiling, nachdem er mit Höfel allein war, an seinen Schreibtisch gesetzt, als vom Tor die Sirene aufheulte, sie schrie wie ein Raubtier.*(36)

Бу жумлалардан сиренанинг жуда кучли ва қўрқинчли овозда эканлигини тавирлаган ҳолда уни йиртқич ҳайвонга ўхшатишган. Немис ва ўзбек тилидаги сиренани тасвирлашда ёзувчи ва таржимон ҳам ўхшатишдан фойдаланишган ва ёвуз ҳайвон мисолида китобхонда бу овоз ҳақида тасаввур беришган. *ein Raubtier* – сўзи ўзбек ва рус тилида ҳам йиртқич ҳайвон деган маънони англатади.

„Қашқирлар чангалида“ асари ўзбек тилига бевосита немис тилидан Янглиш Эгамова томонидан таржима қилинган. Таржимон икки тилни яхши биладиган қаламкашлардан, танлаган асарларини ўзбек тили луғат бойлигидан унумли фойдаланиб, жумлаларни асл нусха моҳиятидан келиб чиқиб таржима қилган. Унинг таржималари ҳақида йирик олимлар, таржимон ва таржимашунослар матбуот саҳифаларида илиқ фикрлар билдиришган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ғайбулло Саломов. «Тил ва таржима». Фан нашриёти. 1966.(200-б)
2. Бруно Апиц. «Қашқирлар чангалида». Немисчадан Янглиш Эгамова таржимаси. Адабиёт ва санъат нашриёти. – 1986.
3. Bruno Apitz. "Nackt unter den Wolfen" Erzählende Proza. Roman. Verlag Philipp Reclam jun. Leipzig 1974.
4. Бруно Апиц «В волчьей пасти» перевод Д.М.Горфинкель. Издательство иностранной литературы. – 1961.
5. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Тошкент.:1981.1-том.
6. Машхура Назарова, "Вертер образи ўзбек таржимони", Таржимашунослар форуми, Тошкент, 2022, <https://doi.org/10.5281/zenodo.7460765>.
7. Бруно Апицнинг "Қашқирлар чангалида" романи таржимасида бадиий-тасвирий воситаларнинг ақс этиши. Машхура Хабибуллаевна Назарова, "Ўзбекистонда хорижий тиллар" электрон журнали, ", 2022, No 5 (46), 137-150. <https://journal.fledu.uz>

8. Назарова Машхура, "" Ёш Вертернинг изтироблари" асаридаги табиат тасвирлари ҳақида", " Ғайбулла Саломов ва ўзбек таржима мактаби" халқаро илмий-амалий анжуман, Тошкент, декабрь 25. 2022, 288-292-бетлар. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7481603>
9. Аюбова Саида Мусаджановна. (2023). РЕАЛИЗАЦИЯ ПОДХОДА CLIL В ОБУЧЕНИИ ЛЕКСИКЕ СТУДЕНТОВ НЕФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАПРАВЛЕНИИ. Scientific Impulse, 1(8), 280–282. Retrieved from <http://nauchniyimpuls.ru/index.php/ni/article/view/6390>
10. Ayubova Saida Musadjanovna CLASSIFICATION AND RECOMMENDATIONS ON USING GAMES TO DEVELOP SPEAKING SKILLS OF PRESCHOOL LEARNERS // Достижения науки и образования. 2021. №5 (77). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/classification-and-recommendations-on-using-games-to-develop-speaking-skills-of-preschool-learners>

THE FORMATION OF SPACE OPERA/SCIENCE FICTION HYBRID IN AMERICAN LITERATURE: ISAAC ASIMOV'S 'FOUNDATION' SERIES

Akhmedov Rafael Sharifovich

Senior Lecturer, Gulistan State University

Khatamov Oybek Farkhod o'g'li

Halilova Dildora

Students, Gulistan State University

Abstract. The purpose of the article is to consider the motives of the fantastic worlds of Isaac Asimov, to find out the nature of order through planned crises. The relevance lies in the popularity of such works in the literary environment. The topic combines different aspects of one concept, which has not yet been sufficiently studied. Such work makes us turn to a huge amount of methodological literature and study in detail all aspects of the study. Scientific novelty consists in the uniqueness of the work and the innovative consideration of the object of work in an aspect that has not been produced before. The practical significance lies in the further practical use of this work by everyone who wants to do such a study, as well as in the publication of this work in the public domain for acquaintance with it by people who did not have the opportunity to look at the work in a similar light.

Keywords: Asimov, mythology, psychohistory, robots, transhumanism, science fiction, 'Foundation' series, robotics.

Isaac Asimov (Isaac Yudovich Ozimov; January 2, 1920 - April 6, 1992) was an American science fiction writer, popularizer of science, and a biochemist by profession. Author of about 500 books, mostly fiction (primarily in the science fiction genre, but also in other genres: fantasy, detective story, humor) and popular science (in various fields – from astronomy and genetics to history and literary criticism). Multiple Hugo and Nebula Award winner.

Some terms from his works – robotics, positronic (positron), psychohistory (psychohistory, the science of the behavior of large groups of people) – have become firmly established in English and other languages. In the Anglo-American literary tradition, Isaac Asimov, along with Arthur C. Clarke and Robert Heinlein, is referred to as the "Big Three" science fiction writers.

The Foundation has inspired authors from Douglas Adams to George Lucas, and public figures such as Paul Krugman and Newt Gingrich. In 1966, the original trilogy won the Hugo Award for best science fiction of all time, beating *The Lord of the Rings*. Isaac Asimov himself later admitted that he did not expect to win, because he believed that Tolkien would win.

This achievement is even more remarkable when you consider that the story in the series - an epic tale of the fall and rise of the galactic empires of the future - contains almost no science fiction trope. The novels cover the whole galaxy, but the usual aliens are not there. The future history of human society is also shown, but it cannot be called either a utopia or a dystopia. There are many futuristic technologies, but they all serve only as a background, and not as a driving force or the basis of the plot. In fact, this whole book contradicts Isaac Asimov's own definition of science fiction as "a branch of literature dealing with people's reactions to changes in science and technology"

Although Isaac Asimov later explained that he decided to found a genre called social science fiction. He used the future as a template to explore the basic idea we've been thinking about for a long time: "Are there laws of human history as inviolable as the laws of physics?"

It's not easy to talk about a series like *The Foundation*. But, American writers Josh Wimmer and Alastair Wilkins wrote in 2011:

The *Foundation* series began as a collection of short stories by Isaac Asimov written under the direction of the legendary editor of *Astounding Science Fiction* – J. W. Campbell. The ideas were inspired by Isaac Asimov by reading Edward Gibbon's "The Decline and Fall of the Roman Empire", and their premises are so simple that they turn out to be almost inevitable.

The books that came to be called the original "Foundation" ("Foundation", "Foundation and Empire", and "Second Foundation") were not written as novels; these are the combined stories that Isaac Asimov wrote between 1941 and 1950. They mainly deal with the "first" Foundation, based on the planet Terminus, on the outskirts of the galaxy. The stories are connected chronologically but separated from each other by decades, and for the most part, each one has a different cast of characters. The basic idea is always the same, at least in the beginning: a relatively small Foundation must survive against a stronger enemy, and it can only do so by recognizing and working with the historical forces associated with the situation. Again, at least in the first couple, each Foundation story focuses on what is called the Seldon Crisis - the convergence of seemingly incompatible external and internal issues. The crises were predicted by Gary Seldon - who appears near the end of each story as a hologram to confirm that the Foundation was leading the era in the right direction - but the Foundation itself is not interpreted in favor of precognition. After all, if they knew what he knew, their behavior would not be psychohistorically predictable!" [1]

The work that inspired Isaac Asimov, Edward Gibbon's *The Decline and Fall of the Roman Empire*, published between 1776 and 1789, is still a masterpiece of historiography. Gibbon saw the fall of Rome not as the result of specific, dramatic events, but as the result of gradual transformations, including the decline of civic virtue and the rise of Christianity, that made the Romans less obsessed with civic affairs and turned their attention to the expectation of reward in Paradise.

As Robert Kaplan noted, "The Decline and Fall..." indicates that human nature never changes, and humanity's attachment to factions, complemented by environmental and cultural differences, is what defines the story... The genius of the book lies in Gibbon's ability to build a narrative from a single executive body or the surprises of history, even as a clear accumulation and repetition of events over many centuries, ultimately depriving many mighty emperors (each with a pronounced personality at the beginning of history) of his personality in the mind of the reader, and as an initially successful restoration, turning into decline. Only models, and not individual characters, should be transferred at the end of three volumes" [2].

These ideas appear throughout Isaac Asimov's novels. But another aspect of Asimov's influence that is often overlooked is that he was immersed in the study of chemistry at the time he began writing his stories.

The creation of "psychohistory" was conceived as a fusion of the physical and social sciences. As he explained in an interview published in 1987 in the research journal *Fantastic Science*: "I would like to consider psychohistory essentially as a science of my own making. It was, in a sense, a struggle between free will and determinism. On the other hand, I would like to do a story similar to *The Decline and Fall of the Roman Empire*, but on a much larger scale, an entire galaxy. To do this, I took the aura of the Roman Empire and exaggeratedly described it. The social system is very similar to the Roman imperial system, but for me it was just a skeleton.

At the time I started writing these stories, I was teaching chemistry at a school, and I knew that since individual gas molecules move randomly, no one can predict the direction of movement of one molecule at a particular moment in time. The randomness of their movement works to the point where you can accurately predict the overall behavior of a gas using gas laws. I knew that if you reduce the volume, the pressure rises; If you raise the temperature, the pressure rises and the volume expands. We know these things even if we don't know how individual molecules behave.

It seemed to me that if we created a galactic empire, there would be so many people in it - quintillions, or more - that perhaps you could accurately predict how a society would behave, even if you could not predict how they would behave the people it is made up of.

So, based on the template of the Roman Empire, I invented the science of psychohistory. Throughout the trilogy, we will observe the confrontation between the power of personal desire and that dead hand of common inevitability" [3].

The so-called "Seldon Crisis" has two forms:

- 1) events unfold so that there is only one path to follow,
- 2) The forces of history conspired to determine the outcome.

But the common thing is that one's desire does not matter. Protagonists and antagonists believe that their decisions will matter when, in fact, the future is already predetermined.

One of the most common criticisms that has been raised in the Foundation trilogy over the decades is Asimov's premise that human behavior never changes. At the time of *The Foundation's* publication, science fiction writers were already holding to the idea that human nature would change with advances in science and technology.

This idea has been escalated with the advent of transhumanism, the concept that humans will eventually use technological and biological means to change the course of their own evolution. How could psychohistory predict the behavior of the masses when its participants were no longer full-fledged people?

The idea is that humanity as a whole is unable to change and therefore does not have free will. The only solution is a good ruling class that can save us from ourselves.

In the preface to the 2012 special edition of *The Foundation*, Nobel Prize-winning economist Paul Krugman writes: "We will never see the promised Second Empire, which might not be bad because it probably won't look much like the first. It is clear that this will not be a democracy - it will be a mathematical version of Plato's Republic, in which the Guardians draw virtue from the axioms of psychohistory. What this means for books is that while a relatively bourgeois society may win, Isaac Asimov does not like it, not preparing a long-term fate for it. What this means for the story is that the structure of the conflict should not be built like a normal story about heroes and villains, and there should be an element of cynicism in the novels" [4].

However, for some readers, this conclusion has left "metaphysical holes" that the author seeks to close in the sequel, *Founding Edge*. As for the ending, opinions of fans differ to this day. On the one hand, Isaac Asimov defiantly refers to the topics that he left unrevealed in the original trilogy. On the other hand, he presented his masterpiece to the judgment of readers and found it in demand.

Chronologically, the story ends with the only ending that Isaac Asimov was never able to write to the end. This ending is so complicated that the author went back more than 500 years only to find an easier topic for his last two *Foundation* books, leaving us wondering where he could go next. And it is precisely this understatement, despite the outward complexity, that makes the narrative so interesting, leaving the reader a field for reflection on whether the existence of a world after the main plot of the books of the cycle is possible, a world that psychohistory could not predict and, therefore, change? The creation of an ideal universe has always been a topical issue of our time, and, for not having magic, these very "creators" turned to science. But the human factor has always reserved the right of last choice, unlike machines, even very intellectually developed machines, which in the works of Isaac Asimov are robots.

References:

1. Уиммер Д., Уилкинс А. «Фонд» Азимова: маленькая идея, ставшая величайшей научно-фантастической серией. – Нью-Йорк, 2011.
2. Kaplan R. The disturbing freshness of Gibbon's *Decline and Fall* / *The Atlantic Monthly*, March, 1997 // *And Now for The News*, No. 3, p. 16–18.
3. Азимов А. Мои рекорды не побьёт никто / Пер. Ю. Зубакин. М.: Советская культура, 1989. С. 8.
4. Krugman P. Asimov's *Foundation Novels* Grounded My Economics // *Guardian*, Dec. 2012, pp. 23–26.

BADIIY TARJIMA-MILLIY MADANIYATNI NAMOYON ETISH VOSITASI SIFATIDA

Xalimova Nilufar Abduxafizovna

mustaqil izlanuvchi, "Ipak yo'li" turizm va madaniy meros xalqaro universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek adabiyoti namunalarining tarjimalari haqida so'z yuritilgan bo'lib, maqolada badiiy adabiyot namunalaridagi urf odatlar, mentalitetga xos bo'lgan so'zlar va realiyalarning tarjimasi tahlil etildi, amerikalik tarjimonlar ishlari haqida ma'lulotlar kiritildi. Misollar Sa'dulla Siyoyevning "1 oyda "Mister" bo'lganim" hikoyasi va uning tarjimasi asosida keltirildi.

Kalit so'zlar: adabiyot, hikoya, badiiy tarjima, kognitiv dissonans, Mahmuda Saydumarova, Sa'dulla Siyoyev.

Badiiy adabiyot- har bir xalqning o'ziga xos turmush tarzini, urf-odatlarini, mentalitetini o'zida namoyon etadi. Shuning uchun ham adabiyot ma'lum bir xalqning madaniyatini o'zida aks etadi deb aytishimiz mumkin. Adabiyot fikrning chuqurligi, his-tuyg'ularning boyligi va xalq xarakterini anglashga ko'maklashadi. Badiiy adabiyot tarjima namunalari esa o'z hayot tajribamizdan tashqari, bizga boshqa odamlarning hayotini, dunyoqarashini, turmush tarzini, jamiyat va shaxsiy hayotini o'rganishga, tushunishga yordam beradi. . Ular bizni intellektual va hissiy jihatdan yuksaltiradi va bizning fikrimizni chuqurlashtiradi

Badiiy adabiyot namunalarida albatta o'sha xalqning urf-odatlari namoyon bo'ladi. Badiiy tarjima mana shunday urf-odatlarni dunyo hamjamiyatiga ko'rsatish, o'zbek madaniyatiga

qiziqishini orttirishning yana bir yo'lidir. Bugungi kunda o'zbek adabiyoti namunalarining bevosita tarjimalari kopaymoqda. Nafaqat o'zbek tarjimonlari, balki ingliz tarjimonlari ham o'zbek tilida yozilgan asarlarni bevosita tarjima qilayotganlari o'zbek tili va madaniyatiga boshqa xalq olimlarining ham qiziqishini namoyon etadi. Mana shunday tarjimonlar qatoriga Krisofer Fort, Edvort Olvort, Jon Ritz kabi tadqiqotchilarni kiritishimiz mumkin. Kristofer Fort Cho'lponning "Kecha va Kunduz" asarini tarjima qilish davomida O'zbekistonga kelib, o'zbek xalqi bilan birga yashab, turmush tarzini, tilini o'rganib bevosita tarjima qilgan. Jon Ritz ham Qodiriyning "O'tgan kunlar" asarini aynan O'zbekistonda yashab, o'zbek tilini o'rganib bevosita tarjimani amalga oshirgan. Istanbul, Olmoniya va Parijda o'zbek muxojirlari tomonidan nashr etilgan ilk gazeta va jurnallar, ulardagi mafkura va adabiёт masalalariga oid tadqiqotlar Amerika olimlarining milliy so'z san'atiga qiziqishlari, mazkur sohadagi tadqiqotlarning rivojlanishi va hatto bugungi Amerika o'zbek adabiётshunosligi maktabini yaratilishida muhim omil bo'lib xizmat qilgan.[1;17]

Tarjimashunos olim Komiljon Jo'raev tarjimachilik xususida shunday fikr bildiradi: "Tarjimachilik ishi milliy adabiyotlarni o'zaro ayirboshlash, birida uchraydigan milliy biqlik va kamchilikni ikkinchisida bartaraf qilishga imkon beruvchi eng ishonchli vositalardan biri. Tarjimon esa shu ijodiy jarayonni amalga oshiruvchi adib. Uning faoliyati faqat til bilish yoki iste'dod bilan, yoinki tarjimachilik ishiga zo'r ishtiyoqi bilangina belgilanmaydi. Shoirona did, nafosat, zehn, ziyraklik, uquvga ega bo'lmasa, unday tarjimondan haqiqiy san'at asari kutish amri mahol".

Atoqli tarjimon, adabiyotshunos va adib Ibrohim G'afurov tarjima etish uchun unchamuncha asarga qo'l urmaydi. U tarjimaning muvaffaqiyatli chiqishi oson emasligini ta'kidlaydi:

"Tarjima jarayoni – tillarni bir-biriga qiyosan mukammal o'rganish, tillar muhiti va stixiyasiga egalik qilish, muayyan tarjimaga sidqidildan tayyorgarlik ko'rish – turli ilmiy adabiyotlar, ma'lumotnomalar, rang-barang lug'atlar bilan ishlash, mamlakatlar, ularning madaniyatlari, adabiyotlarini yaxshi bilish – bunda oltin malaka va ko'nikma hosil qilish – tarjima jarayonida hozirgacha nazariyotchilar ham, amaliyotchilar ham aytarli e'tibor bermagan, hisobga olmagan – izchillik va muttasillik mavjudligini ko'rsatadi. Barchasiga izchil, muttasil, ya'ni uzluksiz rioya qilingandagina, oradagi jarayon halqalaridan bironyasi ham e'tiborsiz qolib ketmagandagina jarayon yuksak ma'rifatli tus oladi, tarjima muvaffaqiyatlar garoviga aylanadi".

O'zbek tilidan ingliz tiliga bevosita tarjima qilingan hikoyalar ham talaygina. Ushbu hikoyalar orasida mentalitetimizni o'zida namoyon etgan, qadriyatlarimizni ko'rsata oladiganlaridan biri Sa'dulla Siyoyevning "Bir oy mister bo'lganim" hikoyasidir. Ushbu hikoyani Mahmuda Saydumarova tarjima qilgan va tarjima joy olgan kitob Amerika Qo'shma Shtatlarida "A collection of Uzbek short stories" nomli to'plamda nashr etilgan. Ushbu hikoyadagi bosh qahramon Hikmatilla amerikalik tadqiqotchi Charli Steffortni o'zbekona nom bilan Charlivoy deb ataganini ko'rish mumkin:

*Shunday qilib, Charli biznikida o'rnashib qoldi. Men uni **Charlivoy** deb chaqiradigan bo'ldim. Avvaliga, biror haftagacha tilmocho kelib, ikkovimizning so'zimizni bir-birimizga o'girib turdi. Keyin, bora-bora tilmochoqga hojat qolmadi. Men oz-moz inglizcha, **Charlivoy** oz-moz o'zbekcha tushunadigan bo'ldi.*

Tarjimada ham ushbu qo'shimcha aslidek qoldirilgan:

And so, Charley settled in our home and I started calling him Charleyvoy. During the first week or so, we had a translator come to our home to explain to us each other's words. But then, gradually, we were no longer in need of a translator. Little by little, I started to understand English, and Charley started to understand Uzbek. [2;83]

O'zbek milliy bayramlaridan biri Navro'z haqida so'z yuritilganda tarjimon matn ichida inglizcha izohni kiritib o'tgan. Garchi o'zbek tilidagi asl nusxada bu izohga ehtiyoj bulmasa-da, ingliz kitobxoni uchun bu izoh muhim sanaladi.

Charli biznikiga ko'chib kelganda ayni Navro'z edi. "Omading bor ekan, bola, — dedim ichimda, — xalq sayllarini ham, sumalakni ham ko'radigan bo'lding".

It was navroz, which is also called the Persian New Year, during the time that Charley was staying at our place. "You are one lucky man, you'll get to see our folk holiday and eat sumalak", I thought to myself.

O'ZMU professori Shirinova Raimaning "Tarjimada kognitiv dissonans muammosi" nomli maqolasida tarjima adekvatligigga to'sqinlik qiluvchi omillarning sababini aniqlash barobarida badiiy tarjimada kognitiv dissonansni bartaraf etish uchun 4 xil usul taklif qilingan. Ular quyidagilar:

1. Tarjimonning asar va muallifni to'g'ri tanlash mahorati
2. Implisit axborotni eksplisit axborotga aylantirish
3. Tarjimada iboralarni o'rinli tanlash
4. Milliy-madaniy so'zlarning ikki tilli tarjima lug'atlarini yaratish. [3;24]

Yuqorida keltirilgan parchada ham implisit axborot eksplisit axborotga aylantirilganini ko'rish mumkin. Tarjimon o'quvchining dunyoqarashini inobatga olgan holda Navro'z bayramiga izoh kiritib o'tadi. Izoh kiritilmagan taqdirda tarjima matn kitobxoni asar matnini tushunmasligi va buning natijasida o'quvchi tasavvurida kognitiv dissonans holati paydo bo'lishi mumkin. Yana bir o'rinda sumalak milliy taomimiz haqida gap ketganda, tarjimon ushbu taom izohini pastda berib ketadi.

Ushbu hikoyada o'zbek xalqiga xos bo'lgan ko'plab an'analar mavjud. Beshik to'yi va toy berish marosimi, armiyaga ketayotgan farzandga non tishlatish, sumalak pishirish jarayoni, qudalarning bir-biriga ko'rsatayotgan ehtiromlari tasvirlari bor.

Mana shunday faqat o'zbek xalqiga xos bo'lgan xislatlar va urf-odatlarini biz adabiyot namunalari tarjima qilish orqali butun dunyoga ko'rsatishimi mumkin. Bunda esa badiiy tarjimaning o'rni beqiyos. Faqat tarjimonlardan alohida mas'uliyat talab etiladi. Chunki noto'g'ri tarjima qilish buyuk asarni oddiy asarga aylantirishi ham mumkin.

Iqtiboslar:

1. Mirzayeva Z. (2016) XX asr o'zbek adabiyotining Amerikada o'rganilishi 2-kitob. Akademnashr.- Toshkent: pp-17-18
2. Saydumarova M. (2013) A Collection of Uzbek short stories.- USA. AutorHouse.-pp 83-90
3. Shirinova R. (2019) Tarjimada kognitiv dissonans muammosi. Xorijiy filologiya №1. Samarqand: pp-24-38
4. <https://www.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/sa-dulla-siyoyev-1939/sa-dulla-siyoyev-bir-oy-mister-bo-lganim-hikoya>

НЕМИС – ЎЗБЕК АДАБИЙ АЛОҚАЛАРИ ВА ТАРЖИМА МУАММОЛАРИ ЯНГИ БОСҚИЧДА

Умида Юсупова Иномовна

Наманган давлат университети ўқитувчиси

Аннотация. Ҳозирги ўзбек адабиётининг кўрки бўлган асарларни бошқа тилларга, хорижий халқлар адабиётининг мумтоз намуналарини эса, ўзбек тилига таржима қилиш, бир томондан, миллий адабиётимизга янги адабий ҳавонинг кириб келишига, янги бадий-

услубий изланишларнинг гунча очишига имкон берса, иккинчи томондан, халқларнинг ўзаро яқинлашуви, бинобарин, нотинч дунёда тинчлик-тотувлик, меҳр ва мухаббат қалдирғочларининг парвоз қилишига шароит яратади. Шу ўринда мақола муаллифи ушбу тадқиқот ишида айнан адабий алоқалар, таржимашунослик илми ва жараёни янги босқичга кўтариш, соҳанинг ёш вакиллари қўллаб қувватлаш борасидаги фикрларини ифода этган.

Калит сўзлар: таржима танқиди, адабий алоқалар, бадиий эстетик, синкретизм

Адабиётлар таҳлили ва методологияси. Наим Каримов. “Адабий алоқалар ва таржима муаммолари” илмий мақоласи, Аҳмад Отабоев «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» 2014 йил 13-сон газетасида таржимон ва адабиётшунослар билан биргаликдаги суҳбатида, А. Алимбеков “Адабий алоқалар ижодий жараён кўзгуси” ziyo.uz сайтида Марям Аҳмедова суҳбати “Таржима - адабиётлар орасидаги кўприқдир” nuzamon.uz даги мақолаларда айнан ушбу жараён ҳақида фикр юритилган. Кузатувлар, тажрибалар таҳлил методи асосида тадқиқот олиб борилган.

Қириш. Қайси бир миллий адабиётнинг шаклланиш ва тараққиёт йўлига назар ташласангиз, унинг ривожланишида адабий алоқалар ва адабий таъсирнинг муҳим аҳамият касб этганини кўрасиз. Бинобарин, адабий алоқалар бардавомлиги бугунги кунда ҳам миллий адабиётимизнинг тараққий этишига ёрдам берувчи омил бўлиб қолади.

Бугун биз ўзбек адабиётини жаҳон адабий жараёнининг ажралмас ва таркибий қисми сифатида тасаввур этамиз. Адабиётшуносларнинг тафаккуридаги бу ўзгариш биздан ҳозирги ўзбек адабиётини жаҳон адабиёти контекстида тадқиқ этишни, бунинг учун эса, ўзбек-хорижий адабий алоқаларини янги ва юксак босқичга кўтаришни тақозо этади. Бу мураккаб ва шарафли вазифани адо этиш учун Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида ҳам, Тил ва адабиёт институтида ҳам адабий алоқалар ва адабий ҳамкорлик шўъба ҳамда бўлимлари фаолиятини жонлантириш талаб этилади. Уюшма қошидаги “Ижод” фонди ҳам бу хайрли ишга ўз ҳиссасини қўшса нур -устига нур бўларди.⁸⁶

Асосий қисм. Таниқли адабиётшунос олим Бахтиёр Назаров шундай ёзади: “Адабий алоқаларга адабиёт илмида ижодий жараённинг муҳим қонуниятларидан бири, ҳар бир миллий адабиёт тараққиётига таъсир кўрсатувчи етакчи омил сифатида қаралса-да, у бадиий адабиёт масалаларидан кўра кенгроқ моҳиятни қамраб олади. Унинг дунёқараш, миллат, маънавият, маданият, жамият равнақи -таъсир кўрсата оладиган қирралари бисёр. Айни даврида адабий алоқаларнинг ўзини ҳам, бу масалани (адабий таъсир, таржима муаммолари билан узвий боғлиқликда, албатта) тадқиқ этишни ҳам тамомила янгича йўлга қўймоғимиз ва янги -босқичга олиб чиқмоғимиз -зарур.

Адабий алоқа фақат борди-келди ва тадбирларда иштирок этишдангина иборат эмас. Адабий алоқага, энг аввало, адабиётимизнинг бадиий теранлигига фаол таъсир кўрсатадиган, уни халқаро миқёсларга кўтариш ва жаҳон адабиёти контекстида ўз ўрнини эгаллашида муҳим аҳамият касб этадиган, миллий ғояларимизни мустаҳкамлашга хизмат қиладиган, ижтимоий, маданий-маърифий равнақимизнинг муҳим белгиларини кўрсатиб, комил шахс йўналишидаги инсонни тарбиялаш иши билан мустаҳкам боғланган жараён сифатида қарашимиз лозим.

Шу ўринда адабий алоқаларнинг энг муҳим омилларидан бири — таржима масаласига қисқача тўхталиб ўтсак. Жаҳон адабиётини ўзбек тилига таржима қилиш масаласида биз жаҳон халқлари ичида илғорлардан биримиз. Лекин асарларимизни жаҳон

⁸⁶ Наим Каримов. “Адабий алоқалар ва таржима муаммолари”

тилларига, ҳатто унинг етакчи -айрим тилларига ўтириш борасида сустмиз. Нега? Шунга муносиб асарларимиз йўқми? Бор. Бу борада айрим ишлар қилиняпти ҳам. Бироқ жуда суст равишда.⁸⁷

Тўғри, таржима ишида, асарларимиз қайси тилга ўтирилса, шу халқнинг адабий-бадий тилини мукамал билувчи мутахассис асосий рол ўйнайди, албатта. Бу ҳақда бошқача фикр бўлиши мумкин эмас. Бироқ, қачон ана шундай мутаржимлар топилиб, бизнинг асарларимизни таржима қилишга киришади, деб кутиб ўтириш ёхуд уларни бу ишга жалб этиш, тарих кўрсатишича, узоқ муддатли, секин кечадиган жараёндир.

Биз бу борада ўз таржимонларимизни, ҳеч бўлмаганда, ўша хорижий мутаржимлар билан бақамти ишлайдиган ўз таржимонларимизни, уларнинг махсус мактабини ташкил этиш устида астойдил қайғурмас эканмиз, ишимиз аввалгидек бир жойда тураверади. Маънавий бойлигимиз ўзга халқлар адабиёти, маданияти, санъати билан таниша борганимиз сари юксалади. Бу борада эса бадий таржиманинг ўрни бекиёс. Ўзбек китобхонлари дунё адабиёти дурдоналаридан қўплаб намуналарни она тилида ўқимокдалар. Бугунги кунда таржимонларимиз олдида турган долзарб вазифалардан бири ўзбек адабиётининг яхши намуналарини жаҳон китобхонларига етказишдир.

Давр талабидан келиб чиқиб, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида ўзбек адабиёти намуналарини хорижий тилларга таржима қилишга муҳим вазифалардан бири сифатида эътибор қаратилмоқда. Аввало, хорижий тиллар ўқитиладиган бир қатор олий ўқув юртлари билан ҳамкорликни йўлга қўйган ҳолда, бу илм масканларида таржима кенгашининг шўъбалари очилди. Кейинги икки йилда “XX аср ўзбек шеъриятдан намуналар” корейс тилида (таржимонлар: Ким Се Хек, Ш.Қосимова), “Қалбим сизга интилади” тўплами инглиз тилида (таржимон: Б.Холбекова), Абдулла Қаҳҳорнинг “Анор” ҳикоялар тўплами немис тилида (таржимон: О. Остонов), Учқун Назаровнинг “Чаён йили”(таржимон Ингеборг Балдауф) Шукрулло Юсуповнинг “Кафансиз кўмилганлар”(таржимон Ингеборг Балдауф) “Ўзбек халқ эртаклари” немис тилида (таржимон: З.Ақромхонов) нашр этилди.⁸⁸

Ёш таржимонларни малакавий тарбиялашда устоз таржимонларга бириктириш, амалий семинарлар ўтказиш яхши самара бераётир. Самарқанд давлат чет тиллари -институти билан ҳамкорликда ўтказилган “Бадий таржиманинг лингвопоэтик муаммолари” мавзусидаги республика илмий-амалий анжумани бу соҳадаги муҳим ишлардан бири бўлди, десак адашмаймиз. Анжуман материаллари ва “Ёш таржимонлар алманахи” алоҳида китоб ҳолида нашр этилди. Аммо буларнинг барчаси қилиниши керак бўлган ишларнинг дебочасидир. Миллий маданиятимизни, адабиётимизни дунёга танитишга ҳисса қўшиш ҳар бир зиёлининг муқаддас бурчидир. Адабиётимиз намуналарини хориждан келиб ўрганишса, таржималар қилишса нур устига нур. Аммо ўзимиз ҳам қўл қовуштириб ўтирмайлик. Адабиётимизни жаҳонга танитишда ўзимиз ташаббусни қўлга олишимиз керак.⁸⁹

Хориж ўзбек адабиётшунослигига Гарри Дик, Роберта Мария, Лион Шоун, Аҳмет Оғир, Рейчел Ҳаррел, Марк Рис, Жексон Келлог, Кристофор Форт Ингеборг Балдауф каби тилни яхши биладиган, миллий манбаларни бемалол ўқиб, адабиётнинг эстетик тушунчалар моҳиятини теран тушуна оладиган мутахассислар кириб келди. Улар мумтоз ва замонавий ўзбек адабиёти вакиллари ижодини жаҳон адабиётшунослиги назариялари

⁸⁷ Аҳмад Отабоев «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси, 2014 йил 13-сон

⁸⁸ А. Алимбеков. “Адабий алоқалар ижодий жараён кўзгуси” Зиёуз.уз

⁸⁹ Аҳмад Отабоев «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси, 2014 йил 13-сон

асосида таҳлил этганлар. Жумладан, Роберта Мария XX аср ўзбек адабиётини яхлит йўналишда ижтимоий-ғоявий, бадиий-эстетик синкретизм нуқтаи назаридан монографик планда ўрганган. Тадқиқот доирасида таҳлилга жалб этилган бадиий асар намуналари тарихий аспектда адабиётшунослик нуқтаи назаридан структурал тадқиқ усули воситасида амалга оширилган. Олима тадқиқотида 1890 ва 1996 йиллар оралиғидаги адабий жараённинг хронологик эволюцияси акс этган бўлиб, ҳар бир даврга хос сиёсий-ижтимоий, адабий жараёнларнинг ижодкорлар фаолиятига таъсири, давр воқеалари бадиий асарда акс этганлик даражаси таҳлил қилинади. Ватанпарварлик, миллатпарварлик ғояларининг эволюцион босқичлари муайян -даврдagi адабий жанрлар, бадиий образлар, уларга юклатилган маъно-моҳият асосида белгиланган.

Таржимонлик борасида “Ўзбек халқи сеҳрли эртаклари каталоги” номли Германия Тадқиқотлар Жамияти томонидан молиялаштирилган илмий лойиҳада “Етти оққуш” номи билан 80 дан ортиқ олмон халқ эртаклари шоира Шарифа Салимова билан биргаликда таржима қилинди. Улар “Чўлпон” нашриётида 50 минг нусхада чоп этилди. Бу ўзбек тилига таржима қилинган илк энг катта олмон эртаклари тўпламидир. 1991 йилда бир қанча ўзбек халқ эртакларини олмон тилига ўгириб “Ўқитувчи” нашриётида 250000 нусхада чоп этилган эди. 2001 йилда таржима қилинган ака-ука Гриммларнинг 40 га яқин эртакларидан иборат тўплами нашр этилди. “Катта олмонча-ўзбекча шеърят антологияси”ни тузиш устида иш олиб бориб, шу асосда 60 нафардан ортиқ олмон шоиралари шеърларини ўзбек-олмоншунос талабалари учун таржима амалиёти қўлланмалари яратилди.

Бундан ташқари ака-ука Гриммларнинг 100 та эртагини ўзбек тилига ўгириб, нашрга тайёрланди. Германиялик этнограф олима Габриеле Келлернинг таклифи билан Самарқандда магнит тасмасига ёзилган ўзбек халқ эртакларини олмон тилига таржима қилган “Самарқанд эртаклари” (Märchen aus Samarkand) Германияда чоп этилди. Олмониянинг “Майенштайн” нашриётида менинг муаллифлигимда яна 18та ўзбек эртагининг таржимаси чоп этилди.⁹⁰

Хориждаги ўзбек адабиётшунослигининг энг ёш вакилларида бири Индиана университети магистранти Жексон Келлог эса «Ўткан кунлар» романини тарихий аспектда, манбашунослик нуқтаи назаридан ўрганган.

Хулоса. Бу каби мисолларни яна давом эттириш мумкин, аммо бир суҳбат доирасида ушбу йўналишдаги тадқиқотларнинг барчасига тавсиф бериш ёки тадқиқ этиш имконсиз. Маълум бўляптики, юқоридаги таҳлиллار биргина Америка олимлари мисолида кузатилмоқда. Энди бу жараёни жаҳон ўзбекшунослиги мисолида тасаввур қилиб кўринг! Унинг қамровидаги барча маъно қатламлари турли хил қарашлар, муносабатлар, турфа дунёқарашга эга олимлар тафаккури воситасида кашф қилинади. Ўз дунёқарашини ғоявий курашлар таъсиридан поклашни уддалаган, янгиланган давр эстетик меъёрлари, плюралистик тафаккур , ҳамда муроса фалсафасига қурган янги авлод хориж олимлари яратаётган тадқиқотлар миллий манбаларни бойитишда муҳим аҳамият касб этади. Бу каби изланишлар ўзбек адабиётшунослиги ривожига муносиб ҳисса қўшажагига, келажакда миллий танқидчилик йўналишидаги алоқалар ҳам ривожланиб, унинг жаҳоний -миқёс касб этишига умид уйғотади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Наим Каримов. “Адабий алоқалар ва таржима муаммолари” илмий мақоласи.
2. Аҳмад Отабоев «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» 2014 йил 13-сон

⁹⁰ Марям Аҳмедова суҳбати “Таржима - адабиётлар орасидаги кўприқдир. Нурзамон.уз.

3. А. Алимбеков. “Адабий алоқалар ижодий жараён кўзгуси” Зиёуз.уз,
4. Марям Аҳмедова суҳбати “Таржима - адабиётлар орасидаги кўприқдир. Нурзамон.уз

TRANSLATION PROBLEMS OF PHRASEOLOGICAL and IDIOMATIC EXPRESSIONS

Sobirov Zohid Sodiqboyevich
Mingjigitova Guljaxon Adiljanovna

Senior teachers of the Department of Foreign Languages

Abstract. Phraseological units pose various problems in the process of translation due to their linguistic properties as well as cultural markedness. Interlinguistic equivalence is a complex notion, used to name various relation between units of language. In a contrastive perspective one can distinguish full equivalents, partial equivalents, phraseological parallels and non-equivalents. The fixed expressions existing only in the source language, i.e. not having phraseological equivalents, constitute phraseological gaps, also called lacunary units. The lack of given source language units in the target language means that they have to be translated non-phraseologically. Their equivalents are either words or loose strings of lexical items; moreover, in some contexts the units may be omitted. The paper deals with the translation of such units, focusing on selected techniques, such as literal translation, substitution, innovation and omission.

Key words: gap, lacuna, phraseological unit, idiomatic expressions, equivalent, translation.

1. The notion of phraseological gap. The term lacuna refers to a gap (Wipprecht 2005), which can occur in various spheres of human activity, for example: communication, translation (Sorokin, Markovina 1989), advertising (Grodzki 2003). In Russian linguistics the concept of gaps can be traced back to the 19th c. However, it should be emphasized that it became a central concept in Russian intercultural communication studies only after the development of ethno psycholinguistics in the 1970s and 1980s. It is worth adding that Kenneth L. Hale, American linguist, presented a similar gap concept. In his paper titled Gaps in Grammar and Culture (Hale 1975) he described the absence of numerals and colour designations in the language of Australian aboriginals, referring to them as gaps. It was in the Russian psycholinguistics, primarily developed by Jurij A. Sorokin, that the lacuna model was developed. The model allows for a systematic characterization, operationalization and classification of cultural difference in communication. It is applicable to translations from one language and culture to another.

As to language, generally speaking, it can be said that a lacunae is a “language gap” discovered in Language A when/if it is compared with Language B where this gap is adequately filled in by one or two words. The presence of lacunae results from differences between particular ethnic groups and their vision of the world reflected in language. It should be stressed that the phenomenon of gap concerns not only linguistic aspects, but also cultural features. In the broad perspective two main types of lacunae can be distinguished, i.e. language lacunae (lexical, grammatical, stylistic etc.) and cultural lacunae (ethnographic, psychological, behavioral, kinesics etc).

2. Translation Equivalence. It is an undeniable fact that the term equivalence is one of the key words in both literature and linguistic analyses. In a contrastive perspective equivalence of phraseological units can be discussed at two levels, i.e. at the level of the system and the one of the text. Respectively, it is possible to distinguish two main kinds of equivalence, i.e. systematic equivalence and translational equivalence. In the case of research on idioms it is of particular importance for lexicography and translation studies. From the point of view of dictionary-making

process the analysis systematic equivalence, i.e. the relationship of the source language unit and target language unit on the level of the language system, renders it possible to determine which target language unit corresponds with a given source language unit. In a contrastive perspective four main classes of equivalents are distinguished, i.e. full equivalents, partial equivalents, phraseological parallels, non-equivalents. It is worth mentioning one more kind of equivalents, pseudo-equivalents, i.e. false friends, which apparently similar units of two languages, expressing different meanings. Translational equivalence can be defined as the relationship of the target language and its target language translation in a given text. The following units are examples of full equivalents: English: to get out of the bed on the wrong side- Uzbek: Uyqudan chap tomoni bilan turmoq, Phraseological parallels are idioms of two languages which have the same meaning, but employ different imagery, for instance, English: to take a sledgehammer to crack a nut – Polish: strzelać z armaty do wróbli. If a source language idiom has no corresponding phraseological unit in the target language, the relation is described as non-equivalence (cf. Dobrovolskij 2011: 7–8).

An idiom is a group of words established by usage as having a meaning not deducible from those of the individual words or a form of expression natural to a language, person or group of people. In other words, the only way to know what an idiom means is to know the idiom. Their very nature means that you can't work out the meaning of the phrase from the phrase alone. There are some simple rules how to deal with idioms. At first, it is important to think of idioms as being just like single words, and then we must record a whole phrase in the notebook, along with the information on grammar and collocation. Idioms are usually rather informal and you must be careful using them. It is important to know that their grammar is flexible and some idioms are more fixed than others are. As a matter of fact there are so many languages all around the world each of which differs from the others in some aspects. In addition, it is obvious that the people of different countries have got diverse ideologies and every society perceives the world in a different way from the other one and consequently the ideologies influence the languages and the ways of expressing meanings. Finally, as the result, the collocations and idiomatic expressions of the languages diverge from each other in most cases.

Translating idioms is one of the most difficult tasks for translators. The main problems consist in recognizing an idiom, understanding it and distinguishing idiomatic from nonidiomatic usage. According to Brown and Yule (1983), when the speaker says words to the listener, it is not only to express what is in his/her mind but also to cater to the needs or information services of the listener. Speaking is the process of building and sharing meaning through the use of verbal and non-verbal symbols. It is an extremely important faculty, and essential for an individual's living as are the abilities of seeing and walking. An idiom is an integral semantic structure.

Idioms are a special linguistic phenomenon and demonstrate linguistic, semantic, artistic richness language, its wide possibilities, diversity and originality. These standard or traditional features are metaphoricity or figurativeness, analyzability or non-compositionality, fixedness of form, the level of formality, and being multi-word expressions. Metaphoricity is deemed the principal feature of idioms. Non-compositionality indicates that idioms are dead, whereby their meanings are arbitrary and not figurative. Fixedness of form signifies the intolerant syntactic nature of idioms, as they are frozen. The level of formality is related to the fact that idioms are considered to belong to informal, spoken language rather than formal, written language. Last, of all, idioms are composed of more than one word and, thus, they are multi-word expressions. Translators sometimes fall in the trap of perceiving an idiom literally, and thus the inability to recognize it as an idiom. Baker believes that the more complicated an expression to understand in specific contexts, the more likely a translator

will recognize it as an idiom. For example, the expression "Put your money where your mouth is" surely must mystify target-language readers, and the translator would realize that this saying is not meant to be taken literally. However, Baker mentioned that there are some instances where idioms can be misleading for a translator. Some idioms can be interpreted, and they render some vague, poorly understood meaning, the meaning that is obvious resulting from the most straightforward word to direct word translation. However, the problem is that these idioms may have a different meaning from the literal meaning that they mean. A case in point is the idiomatic expression "go out with", which if translated the meaning literally will not correspond with the ST meaning in some contexts. People who are just starting dating are said to be going on a date. If they continue past the first date, people will ask "Are you going to see him/her again?" or "Are you going to go out with him/her again?" or "Are you going to go on another date with him/her again?" Or someone will say, "They're going on another date." If they continue to date, they're "checking each other out.", seeing how it goes and where or how far it goes. When the dates continue, and it becomes a pattern, then people will say, "They're dating" When the couple becomes a couple, then the terms "boyfriend" and "girlfriend" will be used. Or people may describe the couple as "being an item."

When translating English idioms into another language, in particular into Uzbek and Russian, the following should be taken into account: a) a literal translation of English idioms into Uzbek is not possible, only a translation that conveys the content of the idiom by means of another language; b) it is necessary to try to find an adequate or equivalent set phrase (proverbs, sayings, phraseological units, catchwords, etc.) in the target language, which conveys the content of the original; c) it is not possible to fully convey the content of the original idiom when translated into Uzbek, therefore, a meaningful perspective is used that can convey one semantic direction, to the detriment of the entire general semantics of the idiom.

The modern system of training represents an information infrastructure which includes various technologies (the equipment, the software, remote terminal units and communication with the Internet) and the people possessing knowledge and practical experience that they exchange with each other. Efficiency of formation always depended on level of preparation of pedagogical shots. Today the teacher remains a critical link of process of teaching; however the interrelation of information technology and formation promotes formation of a new role of the teacher.

References:

1. Albanese, M.A., and Mitchell, S. "Problem-Based Learning: A Review of Literature on its Outcomes and Implementation Issues," *Academic Medicine*, Vol. 68, 1993, pp. 52-81.
2. Isakov S. Teaching English Culturological Communication
3. Ismatova N. M. Sociolinguistics and Its Place in the Science of Linguistics
4. Karimova V. V., Yuldasheva D. A. The Responsibility of a Teacher for Increasing the Probability of Advancing Student Achievement
5. Amir Shojaei, Translation of Idioms and Fixed Expressions: Strategies and Difficulties. Theory and Practice in Language Studies, Vol. 2, No. 6, pp. 1220-1229, June 2012.
6. Brown G. and Yule G., Discourse analysis. Cambridge: Cambridge University Press, 1983. Pp. xii + 288.
7. M. Stubbs, Discourse analysis. Oxford: Basil Blackwell, 1983. Pp. xiv + 272.
8. Chaney, Ann L.; Burk, Tamara L. Teaching Oral Communication in Grades K-8.
9. Abdelaal N., Alazzawie A. Translation strategies in the translation of idioms in Shakespeare's Romeo and Juliet, 2019.
10. Karimova, Z. A. Difficulties in translating English phraseological units into Uzbek / Z. A. Karimova. - Text: direct // Young scientist. - 2014. - No. 9 (68). - S. 536-537. — URL: <https://moluch.ru/archive/68/11556/>

11. Rakhimova Sh. Специфика перевода английских идиом на узбекский язык. 013, 23 (314).
12. Dimitra Anastasiou. Identification of idioms by machine translation: a hybrid research system vs. three commercial systems. In Proceedings of EAMT, pages 12–20, Hamburg, Germany, 2008.
13. Chris Callison-Burch, Colin Bannard, and Josh Shroeder. A compact data structure for searchable translation memories. In Proceedings of EAMT, pages 59–65, Budapest, Hungary, 2005.

TRANSLATION FEATURES OF ANIMATED FILMS

Umirzakova Dilnoza Axadxon qizi

scientific researcher, A. Navoi Tashkent state university of Uzbek language and literature

Abstract: This article describes some of the features of animation, reveals the problems and provides examples of ways to translate animated films

Key words: Animated film translating, audio-visual translation, cartoon translation, lexical and semantic adaptations, omission and addition, reduction.

The world of today is changing quickly, and new information technologies offer opportunities for the production and distribution of audiovisual content that used to seem great. Translators face new challenges as a result of these changes. One of these difficulties is the study of audiovisual translation.

Audiovisual translation is now one of the fastest-growing areas of foreign translation (1. Gunilla Anderman, p. 502). According to A.V. Kozulyayev, the issue of identifying and fixing audiovisual translation as a special type of translation activity has emerged in recent years in the first place and requires a practical theoretical justification. However, domestic translation studies lag behind the study of audiovisual translation (Kozulyayev, pp. 178-179).

Within the framework of audio-visual translation, special attention is paid to the translation of cartoon projects; over the past decade, a huge number of animated series and films have been released that have managed to become cult and become an important part of modern mass culture. The investigation of individual discourse qualities inside the system of the prevailing anthropological worldview is particularly significant, since the emphasis is on the semantic character. The relevance of our study was determined by the growing visualization of culture, on the one hand, the intensive development of the production of animated films, the lack of knowledge regarding animated films as a type of film text, the absence of research into the difficulties of translating animated films, and the requirement to train qualified translators for this area of film translation (3. <http://hdmult.com/zhanry-i-metody-multiplikatsii>).

We have not been able to locate scientific works that are devoted to the issue of translating an animated film, even though many general issues related to film translation have been developed to some degree. In order to develop recommendations for translators-practitioners that are scientifically based and can be used in the process of preparing translation specialists, the preceding demands that animated film translation issues be scientifically examined.

The article aims to highlight the challenges of translating animated films. To accomplish this objective, we really want to address the accompanying errands: to establish the difficulties that arise when translating an animated film, to clarify the concept of "animated film," to identify its features, the essential points of translation and the specifics of the translation approach. To achieve the goals and objectives set in our further research, at different stages of work, the following methods of stylistic and translational analysis can be used: typological, cultural-historical, comparative, analysis of dictionary definitions, as well as the method of contextual analysis.

Their complicated use gives a flexible way to deal with the peculiarities under study. The typological technique is used to recognize the individual, general and unique in the film text of the animated film by grouping, organizing and typologizing the laid out capacity to compose the class and complex qualities of an animated film. The use of the cultural and historical method makes it comfortable to recognize and decipher - to evaluate the perspectives of interpretation, the social and public elements of the film texts.

Children's literature is an important means of developing and educating the younger generation: it contributes to the formation of the child's speech, helping to master the native language. It teaches children how to properly express themselves while also introducing them to the world around them. The language of children's literature that serves as the basis for the cartoon genre should be simple, easy to understand, and it should also have a unique expressiveness, imagery, and aesthetics, taking into account the unique characteristics of children's development and perception. A distinctive feature of animation in comparison with a literary work is the presence of a visual series, through which the animator fills in some gaps in children's perception. The polysemiotic nature of the animation genre is fully justified by the specifics of children's perception and cognitive language development of the child, described in a variety of psychological and psycholinguistic studies.

As a result, it can be argued that the very explicit video sequence of an animated film and the linguistic characteristics of the film text are both determined by the cognitive characteristics of the children's audience for which animated films are made.

Among the main language features of the animated films, the following can be distinguished. At the lexical level, cartoons are characterized by the use of clear and simple vocabulary, the absence of incomprehensible terms, professionalisms, outdated words, and the reasonable use of neologisms. The features at the grammatical and syntactic level include: the use of simple grammatical forms, diminutive suffixes, simple syntactic constructions and sentences.

At the phonetic level, it should be noted the pronunciation features used by the author to create a humorous effect. Among the genre and stylistic features of the animated film script as a type of children's fiction, it should be noted the connection with national culture, the absence of a large number of stylistic means of figurative and artistic expression, however, at the same time, epithets, comparisons and personifications can be widely used. Characteristic is the use of repetitions, phraseological phrases and proverbs, the presence of songs (Kozulyayev, pp. 178-179).

When translating children's literature, the following lexical and semantic adaptations are traditionally used: a) simplification: simplifying the structure of the text so that it becomes understandable to the recipient child while preserving the semantic content; b) omission and addition - some elements of the text are either omitted or explicated through explanations; c) localization - adaptation of the original text taking into account the language and culture the transfer consumer; d) modernization - the desire to bring time closer to the present, changing the context to match its reality; e) reduction (when adapting adult literature for a children's audience), f) distortion in translation - changes in the details of the presentation that do not affect the content of the text; g) metalinguistic methods - explanations within the text, brief comments or additional information about foreign terms or words, notes, explanations of cultural traditions and customs (4.M., p. 235).

When translating animated films, it is necessary to take into account not only the features of the translation language, but also the psycholinguistic features of the target audience. Cartoons have a high developing and educating potential. In turn, a certain concentration of attention is required on the part of the child, an understanding of the structure of the narrative.

The analysis of the translation of the script of the English-language cartoon "The Lion King" into Russian and the script of the Russian-language cartoon "Holidays in Prostokvashino" into English by the researchers of the Belarusian State University Gabrusenok M., S. and Znachenok V., S. revealed common and distinctive features characteristic of both the translation of animation in general and the translation from to the specified languages in particular. At the lexical level, both cartoons revealed such features as the absence of complex vocabulary, terminology, neologisms and the corresponding use of simple lexical units (принц, друг, львица, охотник, prince, friend, lioness, hunter). These lexical units are understandable and do not cause any special difficulties in perception.

But there may be found some difficulties in translating proper names that are related to the characteristics of the Russian language and national color. In the case of the translation of the above-mentioned cartoons, the main transformation during translation was transliteration: Prostokvashino - 'Prostokvashino', Matroskin - 'Matroskin', Sharik - 'Sharik', Pechkin - 'Pechkin', Murka - 'Murka', Gavrusha - 'Gavrusha'. The use of this method of translation, in the opinion of researchers, has both positive and negative sides. On the one hand, the national character is preserved. On the other hand, with such a translation, proper names lose the pragmatic component of semantics: a foreign-speaking viewer does not identify the cat's nickname Matroskin with its striped color, characteristic of a sailor's vest; Murka does not convey the etymology of the word (from the verb "purr") and etc.

When translating older cartoons, modernization is appropriate (due to the use of outdated forms of language in the original cartoon script).

In general, similar lexical and semantic adaptations are used when translating the animated film text from English into Russian and from Russian into English, which is caused by the need for the translation text to comply with the generally accepted norms of the translation language, as well as the level of age development of the child. In relation with this, when analyzing an animated film, in addition to studying linguistic features, the translator must take into account the linguopsychological aspect of speech ontogenesis.

References:

1. Gunilla Anderman, J. D. (2009). *Audiovisual Translation: Language Transfer on Screen* / Gunilla Anderman, Jorge Díaz Cintas. Palgrave Macmillan.
2. A.V, K. (2009). Audiovisual polysemantic translation as a special form of translation activity. *Training in this type of translation. Russian Translators/about audiovisual translation*, 178.
3. <http://hdmult.com/zhanry-i-metody-multiplikatsii>, 3. (n.d.). *Genres and methods of animation*.
4. M., Y. (2017). Topical issues of philological science of the XXI century: materials of the VI International Scientific Conference of Young Scientists. *Problems of audiovisual translation in the genre of animated film (based on the material of the English-language animated series "Peppa Pig")*. Ekaterinburg.

LEXICO-SEMANTIC ADEQUACY IN THE TRANSLATION OF ECONOMIC TERMS (ON THE MATERIAL OF ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES)

Djumambetova Gulziba Kongratbaevna
Doctoral student of Karakalpak State University

Abstract. Translating economic terms is a challenging task since the translator needs to understand economics and be able to convey the concepts to the target language. In translating economic books for lay readers, the translator also needs to consider the lexical choice so that the target readers can understand the translation easily. This study aims to analyze the translation

procedures applied in the translation of economic terms and to find out whether the translation is oriented to the source language or the target language.

Keywords: economics, terminology economic text, term, vocabulary.

In connection with recent changes in the world, the economic topic has become one of the most popular both for specialists and for people not directly involved in the sphere of finance, credit, money exchange and production. The goal in translating economic texts is to convey the most correct translation, taking into account the differences in economic country realities. The special theory of translation is subdivided into separate subspecies of translation on the basis of belonging to a particular discourse. How it is known that the economy includes various areas of activity: industry, agriculture, trade, exchange, communications. That's why it is necessary to take into account the possibility of the presence in any text of economic directions of vocabulary from other spheres. Economic translation should be attributed to an independent type of special translation. It can be reached only if equivalent terms are found. [5]

When comparing the compound terms of the English language and their equivalents in Russian, in the overwhelming majority of cases discrepancies in the internal form are revealed. Many English terms cannot be translated into Russian without differences in morpho-syntactic structure due to differences in the grammatical structure of languages. The divergence of grammatical forms is observed, first of all, when translating English terms formed by a combination of nouns.

In many cases, the coexistence of Russian (as well as English) terms of the same lexical composition, but different morpho-syntactic structure, is possible. As a rule, one of the options turns out to be more stable and is fixed in the language as a term, but sometimes the grammatical structure is not so rigid and allows for multi-variant translation (market factor - a market factor that can be translated as a market factor).[4]

A large number of studies have been devoted to the study of terminological units. First of all, it is important to note that, according to E. I. Golovanova, the function of representing scientific and professional knowledge and verbalizing the scientific picture of the world is extremely important for understanding the essence of the term. The researcher also notes that it is natural to consider terms as units that are “a verbalized result of professional thinking, a significant lingo-cognitive means of orientation in the professional sphere and an essential element of professional communication” [2, p. 77–78]. When translating terms-phrases, it is necessary to find out its composition, determine the main word and the order in accordance with which the meaning of the phrase should be revealed, and then edit it and give the necessary equivalent in the Uzbek language [3]. Difficulties in translating terms in economic texts are one of the main obstacles to communication in the field of economic sciences. In most cases of translation of non-equivalent terms, tracing is used, which is an element-by-element translation of lexical units that are complex in structure using language tools. As applied to the terminology of economics, tracing can be considered an inseparable means of transferring specialized vocabulary. It translates concepts such as:

- discontinuity — faoliyatni tugatish
- provision — zaxira,

There are two types of tracing. The first is called semantic tracing paper, when the structure of the translated lexical unit in both languages is the same. The only common thing in it is the semantics of both terms, according to the name of the method. An example is also the translation of the concepts of the book "Industrial Democracy". So, the term "amalgamated union" is

translated as a united union or society. The second type of tracing is structural tracing, when the structure of a lexical unit is borrowed in translation along with this unit.

When translating terms from English, the translator encounters several lexical units expressing the same concept. This phenomenon is called synonymy. For example:

- client, customer — xaridor
- income, profit, revenue — daromad, foyda, daromad
- transfer, remittance — bank o'tkazmasi
- circulating, floating, trading — aylanma mablag'lar
- It is important to note a series of terms related to neologisms and anglicisms.

The appearance of these words is due to the following reasons:

- ignorance of the corresponding Russian equivalents;
- the desire to express originality;
- The desire to hide behind a beautiful name not a very necessary service or product. [1]

As you know, errors in the translation of terms inevitably lead to a distortion of the meaning and communicative function of the text. That is why the primary task of the translator is to establish correspondences between the terms in the source and target languages, which require certain skills and abilities in translation. After all, a translator is currently not just a specialist in the field of translation and language, but a bilingual or multilingual intercultural transmitter of information, various concepts, thoughts or just speech.

In addition, a translator of economic texts must also possess a number of “soft” skills, such as accuracy in details, the ability to concentrate, thoroughness, responsibility, and confidentiality. For example, when working with charts, graphs and tables, the specialist requires maximum care.

References:

1. Волкова К.С. Особенности перевода англоязычных терминов в экономике // Гуманитарные научные исследования. 2016. № 11 [Электронный ресурс]. URL: <https://human.snauka.ru/2016/11/17529>
2. Голованова Е. И. Теоретические аспекты интерпретации термина как языкового знака // Лексикология. Терминоведение. Стилистика: Сборник научных трудов. 2003. С. 73–78.
3. Евлахова Ю.Г., Данилова И.И. ПЕРЕВОД ТЕРМИНОВ С АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА РУССКИЙ В ТЕКСТАХ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТЕМАТИКИ // Успехи современного естествознания. – 2012. – № 5. – С. 152-153; URL: <https://natural-sciences.ru/ru/article/view?id=30242> (дата обращения: 03.05.2023).
4. Коршунова Светлана Алексеевна, & Панкова Татьяна Николаевна (2018). Особенности и проблемы перевода терминов английских экономических текстов на русский язык. Евразийский Союз Ученых, (4-4 (49)), 51-52.
5. Тахирова Наргиза Бахтиёровна (2017). ОСОБЕННОСТИ И ТРУДНОСТИ ПЕРЕВОДА ЭКОНОМИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ. Вестник Науки и Творчества, (4 (16)), 57-59.
6. Ахмедов, О., & Джумамбетова, Г. (2023). СРАВНИТЕЛЬНО-ТИПОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЭКОНОМИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ. *Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари / Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук / Actual Problems of Humanities and Social Sciences.*, 3(S/1), 72–75. <https://doi.org/10.47390/B1342V3SI1Y2023N10>
7. Djumambetova Gulziba. (2023). TRANSLATION PROBLEMS OF ECONOMIC TERMS FROM ENGLISH INTO UZBEK. *EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR)*, 9(4), 219–221. Retrieved from <http://eprajournals.net/index.php/IJMR/article/view/1900>

LEXICAL-SEMANTIC CHANGES IN TRANSLATION

*Fazildinova S.N., teacher
Solijonova Orzuxon, student
Fergana State University*

Abstract. In this article, it is observed the theories and the views of English and Uzbek scholars to the translation techniques such as lexical-semantic change techniques like concretization, generalization, and modulation that play an important role in translation of literary works from English into Uzbek. At the same time, examples will highlight some of those techniques in practice

Key words: translation, translation techniques, transformation methods, lexical transformation, modelling, generalization, concretization, modulation

Lexical transformations in translation occur between two different languages in order to preserve and transmit of meanings of words when they are translated into another language. Our source(SL) and target(TL) languages are English and Uzbek which belong to completely different language families. English is one of the West Germanic language of the Indo-European language family and Uzbek is Turkic language belonging to Altaic family. In turn this leads to difficulties associated with the preservation and transmission of the meanings of words when they are translated. According to Sh. Sirojiddinov and G. Odilova in their book “Badiiy tarjima asoslari” there are given three main types of Lexical-semantic change in translation of the words from English into Uzbek. They are:

1. Concretization. 2. Generalization. 3. Modulation [7; 36]

If we talk about concretization we should mention that it is used when something in the TL is usually expressed using concepts with narrow meaning. It is for short the choice of using a more specific meaning of general word in the translating language. In most cases, when translating into Uzbek, English verbs of speech, as well as verbs of movement, such as 'say', 'be', 'have', 'get', 'take', 'give', 'make', 'come', 'go', etc. are subject to specification. As the meaning of such words is relatively vague they can be used in different contexts, and their valence is extremely broad. It is common to concretize the verbs of speech say and tell, which can be translated as “speak-gapirmoq, say-demoq, tell-aytmoq, repeat-qaytarmoq, notice-ogohlantirmoq, assert-qat'iy gapirmoq, report-habar bermoq, ask-so'ramoq, object-e'tiroz bildirmoq, order-buyurmoq”. E.g. “So what” - I *said* (Catcher in the Rye by J. Salinger) – “Nima qilibdi”, -*dedim*. “So what?” - I *said*. (objection) – “Nima bo'libdi?”, -*deb e'tiroz bildirdim*. Hello, - I *said* when somebody answered the phone. (**repeat**) – “Salom”, *deb javob qaytardim* kimdir telefon go'shagini ko'targanda.

“At the by-election victory *went* to the Labour candidate. The Labor Party candidate won the by-election. – Qo'shimcha ravishda o'tkazilgan saylovlarda leyboristlar nomzodi *g'alaba qozondi*. (ketdi emas).

He *is* in Hollywood- U Gollivudda *ishlaydi*. The election *was* on Sunday – Saylov yakshanba kuni *o'tkazildi*.

According to I. Gofurov, the pronoun 'you' can be the subject to specification or concretization. This pronoun in English can be translated as 'sen' and 'siz' into Uzbek depending on speaker's attitude to the person mentioned in the context. For example if it is addressed to younger person in the context, it can be translated as 'sen'. Or on the contrary if the person mentioned in the context is elderly or authoritative people the translation can be as 'siz' [3, 40]

Now move on to the next technique that is generalization. Generalization- is the reverse of concretization. The essence of this technique is the replacement of a specific concept by a generic one, a particular concept by a general one. Due to the fact that the words of the English language have a more abstract character than similar Uzbek words, when translating from English into Uzbek, generalization finds much less application than concretization. There is a tendency in the English language for differentiation for some words where the Uzbek language uses a more general word.

E.g.: “qo'l” - hand and arm; “oyoq” - leg and foot; “barmoqlar” – fingers and toes.

E.g.: He was wounded *in the arm*. *He was wounded in the hand*—U *qo'lidan* yaralangan edi.

E.g.: She was wearing a gold watch on *her wrist*. – U *qo'lga* tilla soat taqib olgan edi. *Wrist-bilak* (“qo'l” is used instead of “bilak”)

E.g.: He bought a pack of **Oolong tea** on his way to home. –U uyiga qaytayotib bir quti **xitoy choyi** sotib oldi.

Oolong is a sort of Chinese tea but for the receptor this information is not important; therefore, the translator can generalize. The translator generalized it with using “*xitoy choyi*” to be understandable for the listener.

Modulation is the next technique of the lexical-semantic changes in translation. The transformation, which consists in replacing the word or phrase with the unit, the value of which is logically derived from the value of the original unit, is called modulation or semantic development. Here are examples illustrating the use of modulations based on various metonymic relationships.

Relationship	Modulation part-	whole.
<i>At 5:30 all hands gathered in the manager's office to discuss current issues (English)</i>		

phrase all hands used instead of all employees (Relationship Modulation part- whole)

When translating into Uzbek when using correspondence all hands the meaning of the whole statement is lost. Thus, the translator follows the modulation path like:

At 5:30 am, all employees gathered in the manager's office to discuss current tasks.

Soat 5:30 da hamma xodimlar muhim masalani muhokama qilish uchun boshliqning xonasiga yig'ildilar (cause-effect modulation)

Often, modulation in translation goes along the path of replacing a common noun with a proper one, or vice versa, while a proper name is used in the meaning of a common noun.

So when translating a statement “*I took Kerzner from the shelf (English)*” the translator is obliged to take into account the fact that Harold Kerzner is the author of the famous book "Project Management", which is being studied by managers of leading foreign companies, and to clarify it in translation: *I took Kerzner's book on project management from the shelf.*

In conclusion it might be said that the principal reason of using transformations in translation mainly to provide the adequate equivalency in target language considering the linguistic possibilities of two languages.

References:

1. Fazildinova, S. N. (2022). THE MATTERS OF TRANSLATING THE FIGURATIVE LANGUAGE DEVICES USED BY ALISHER NAVOI IN DESCRIPTION OF WORD, LANGUAGE AND SPEECH ETHICS. *Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal*, 2022(1), 106-118.
2. Fazildinova, S. (2020). Some lexical features of translating binomial pairs from uzbek into english (on the material of “Alexander's wall” by Alisher Navoi). *Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal*, 2020(1), 85-94.
3. I.G'afurov, O.Mo'minov, N.Qambarov “Tarjima Nazariyasi” Toshkent, Tafakkur Bo'stoni, 2012
4. Komissarov V.N. Theory of translation (linguistic aspects) - Moscow: –1990.
5. Levitskaya T.R, Fiterman A.M. The problems of translation on the material of the contemporary English language –.Moscow: –1974

6. Nematovna, F. S. (2021). USING THE SIMILE IN THE CLASSICAL LITERATURES AND THE PROBLEMS OF TRANSLATING THEM FROM UZBEK INTO ENGLISH ON THE BASE OF "ALEXANDER'S WALL" BY ALISHER NAVOI. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 2(11), 326-329. 7.
7. Sirojiddinov Sh., Odilova G. Badiiy tarjima asoslari. Monografiya. –Toshkent: 2011
8. Nematovna, F. S. (2022, August). THE IMPORTANCE OF BODY LANGUAGE AS A MEANS OF NON-VERBAL COMMUNICATION IN TEACHING PROCESS. In *INTERNATIONAL CONFERENCE: PROBLEMS AND SCIENTIFIC SOLUTIONS*. (Vol. 1, No. 3, pp. 41-47).

INDIRECT TRANSLATION OF LITERARY WORKS

Mamarizaeva Farangiz Zohidjon qizi

"Xorijiy tillar" kafedراسى assistenti

Jizzax politexnika instituti

Abstract. In this article the advantages of direct and indirect translation, which are considered as an important feature of the translation studies, are interpreted in literary translation on the example of William Shakespeare's work and the concept of knowledge and skills required from the translator in the process of literary translation is given, and has a great importance in informing young translators about the differences between direct and indirect translation.

Key words: direct translation, indirect translation, literary translation, pronouns, phraseological units.

Literary translation plays an important role in the formation and strengthening of cultural relations between nations, in introducing the cultural wealth, life, lifestyle and spiritual achievements of one nation to other nations. Thanks to translation, Uzbek readers continue to get acquainted with the works of Russian and foreign writers in their native language. The vast translation experience of Russian experts served as a school for Uzbek translation. In addition, the Russian language has been a constant medium in the translation of world literature into Uzbek [Salomov 1983, 23 p].

Translation is a complex process in which the translator may lack artistic intuition, ability and broad understanding to achieve complete integrity. For an adequate translation, it is necessary not only to reflect the work as an artistic whole, but also to imagine its language and style as described by the author himself. If the translator does not know the language of the work and translates using copies of its tagline translations or indirect translations, the problems of compatibility of the original text and the translation will increase. When translating the original through other copies, the content and form of the work changes, and this leads to the loss of the author's individual style and many other errors. In order to restore the originality of the work in the translation, the character of the times, the artistic creative style of the author, the speech of the characters of the work should be translated by the translator as directly as possible from the original.

In the process of literary translation, there are cases where the meaning of the sentence cannot always be understood from the micro-context, which we have discussed above. In such cases, translators have to rely on their background knowledge. In the Uzbek language, in the process of communicating with respectable and older people, it is accepted to add the suffix "-siz" and the pronoun "siz" to the end of words. In Russian, this case is distinguished by the words "ты" and "вы". In English, this indicator is given in the form of "you" in any case. Therefore, it is

necessary for the translator to determine whether the character is speaking as "you" or "you" by means of the general larger context. In this way, the norms of etiquette are preserved:

Why, last night, dad, we heard her say, I played it ever so much. Honest – I have been playing it. And it's such a splendid instrument; you don't know how I love it. I didn't like to play loud when you were so sick.

Nega unday deysan otajon, -dedi qiz, -kecha kechqurun juda ko'p chaldimku. Xudo haqqi, otajon rostdanam chaldim. Nimasini aytasan shunday ajoyib pianino ekanki, asti qo'ya ber, u menga juda, juda yoqib tushdi. Sen betob bo'lganing uchun qattiq chalgim kelmadi [Rasulova 2014].

Restoring the national identity of the original is closely related to the problems of translation of the work of art. It is known that the real factors of a certain nation are expressed in artistic works. The specific aspects and characters of the images are expressed in the work through phraseological units. They have their own form of expression in each language. Phraseological units firmly establish the identity of the people in the culture in the language system and thereby give a certain national spirit.

In addition, the translator should pay special attention to similar words that have a specific meaning for each nation. Direct translation always makes it possible to restore the dialectic unity of content and form of the original. A well-translated work always delights the reader and gives him aesthetic pleasure. The Russian language served as a good mediator between the two cultures and enriched and continues to enrich the stock of Uzbek literature.

However, the point is that there are serious reasons for revising and developing the problems of direct translation. Because this serves to bring together the spirit of the real work. Only then can the artistic originality be expressed, the national spirit and the individual spiritual creative style of the author.

References:

1. M.Mahmudov va O.Abdullayev. "Uilyam Shekspir. Tanlangan asarlar" M.Shayxzoda tarjimai.SMI-ASIA. Toshkent, 2009.
2. Rasulova S.U.Villiyam shekspirning Hamlet, Daniya shaxzodasi tragediyasining o'zbek tiliga bilvosita va bevosita amalga oshirilgan tarjimasini qiyosiy tahlil qilish.Magistrlik dissertatsiyasi. Samarqand, 2014
3. Salomov G'. Tarjima nazariyasi asoslari. Toshkent, 1983
4. Мамаризаева, Ф. . (2022). ЛИТЕРАЛЬНЫЙ ПЕРЕВОД - СРЕДСТВО ЛИТЕРАЛЬНОГО ОБЩЕНИЯ И ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ. *Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари / Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук / Actual Problems of Humanities and Social Sciences.*, 6(3), 50–55. извлечено от <https://scienceproblems.uz/index.php/journal/article/view/78>
5. Tarjima san'ati. Maqolalar to'plami. - Toshkent, G'.G'ulomov nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1980.

TARJIMADA GAZETA MATNLARIDAGI LEKSIK BIRLIKLAR VA SO'Z BIRIKMALARINING IFODALANISHI

Shavqiyeva M.S.

SamDCHTI o'qituvchisi

Utapova Oysapar Urazmatovna

Guliston Davlat Universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada gazeta uslubining asosiy o'ziga xos xususiyatlari, gazeta sarlavhasi tushunchasi, uning turlari, vazifalari va gazeta matnlaridagi leksik birliklar hamda so'z birikmalarining tarjima masalalari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: gazeta, reklama, gazeta matnlari, atamalar, gazeta uslubi, sarlovha, leksik birliklar, so'z birikmalari.

Kundalik hayotimizda yuz berayotgan yangilik, ma'lumotlar, faktlar va dalillarni insonlarga yetkazib beruvchi ommaviy axborot vositalarining o'z yozuv uslubi, tuzilishi hamda xususiyatlari mavjud bo'ladi. Chop etilyotgan xorijiy gazeta va jurnallar matnlarini tarjima qilishda ham bir qancha me'yoriy qonun-qoidalarga rioya qilish kerak. Shuningdek, gazetalar jamoatchilik fikrini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi va bu odamlarga ma'lumot olish imkoniyatini beradi. Zamonaviy raqamli texnologiyalarning zamonaviy dunyosida bugungi kunda gazeta bosma shaklda hali ham o'z o'quvchilarini yo'qotmagan hamda o'z o'rniga ega hisoblanadi.

Gazetalar hamda jurnallar chet elliklarning kundalik hayotida alohida o'rin olgan bo'lib, ularni gazetalarsiz tassavur qilish qiyin. Ular tarkibida berilgan reklamalar esa ularning bir qismi hisoblanadi. Bunda reklamalar hamda e'lonlarni namoyish etishning eng samarali, oson, qulay va keng tarqalgan usuli gazetalarda ularni qayd etishdir. Xususan, Buyuk Britaniyada 120ga yaqin haftaning olti kunida chiqadigan va yakshanba kuni uchun alohida chiqadigan ro'znomalar mavjud. Ushbu mamlakat bo'ylab tarqatiladigan ro'znomalar adadi esa 15 million nusxada, yakshanba kuni chiqadiganlari esa 17 milliondan ziyodni tashkil etadi.

Ingliz «sifatli» gazetolari o'zining ko'zga tashlanadigan yangiliklari jiddiy ohangi, o'rtacha hajmdagi sarlavhalari hamda kichik hajmdagi tasvirlari bilan ajralib turadi. Ommabop ro'znomalari esa yirik, butun birinchi sahifani egallaydigan sarlavhalar, qisqa xabarlar, rang-barang ohang va suratlarining ko'pligi bilan farq qiladi. Kundalik milliy gazetalardan quyidagilarni ommabop gazetalar deyish mumkin: "The Times", "The Daily Telegraph", "Financial Times", "The Guardian", va ommabop ro'znomalar "The Sun", "Daily Mail", "Daily Express", "Daily Mirror", va boshqalar.

Shu bilan birga, gazetalarning hajmi katta bo'lib, ularning deyarli har betida, gazetalar pastida reklamalar beriladi. Boshqa ommaviy axborot vositalar turiga qaraganda gazetalarda reklamalar berilishi rivojlangan hisoblanadi. Reklamalar alohida nutq uslubiga tegishli bo'lmaganligi sababli odatda tarjimonlar erkin va badiiy tarjimadan foydalanishadi.

Asliyatdagi matnning maqsadi xaridorlarni taklif etilayotgan tovar va xizmatlarga jalb qilish ularni xarid qobiliyatini oshirishdir. Bu maqsadni tarjima tilida ifodalash mushkul bo'lganligi sababli tarjimon asliyat matnini qayta yaratadi. Bunda gazetalarda maqolalarning turlari va turli qismlarni shakllanadi. Ularning har birida o'ziga xos uslub va tili bo'ladi.

Gazeta matnlaridagi leksik birliklar va so'z birikmalarining tarjima masalalarida quyidagi omillar asosiylari hisoblanadi:

1. Uslub va dizayn.
2. Atama hamda terminlar.
3. Madaniyatlararo muloqot vositalari.

Uslub va dizayn. Har bir ommaviy axborot vositalarining o'z yozilish uslubi, strukturasi va me'yoriy qoidalari mavjud bo'ladi hamda gazetalar qaysi mamlakat hamda tilda nashr etilayotgani ahamiyatli va bular turli bo'limlarda yaratiladi. Berilgan maqolaning hajmi soliq, biznes, san'at, madaniyat, xalqaro va shunga o'xshash turli hududdagi joriy voqealar hamda yangiliklar bilan bog'liqdir. Bu maqolaning asosiy uslubi bor bo'lib, ular haqida axborot beradi va ba'zan biroz voqealarga sharh beradi. Siyosatchilar tomonidan yozilgan siyosiy sharh bo'lsa, unda ular foydalanishga qaror qilgan har qanday uslub va umumiy muhit bo'ladi. Gazetada hamma narsani samarali tarjima qilishda ularning turli uslublaridan har birini foydalanish va muhokama qilish kerak. Ushbu janrda ishlatiladigan til vositalar tizimi turlicha bo'lishiga qaramay, gazeta

uslubni nutqning boshqa uslublari orasida bir qator umumiy belgilari bilan farq qiladi. Shu bilan birga gazeta xabarlarini odatda tez tayyorlanib, tez o'qiladi. Masalan,

- *FLIGHT BAN ON LAPTOPS AFTER NEW BOMB FEARS.*
- *Terraktlar xavfi tufayli aviakompaniyalarga noutbuklarni olib o'tish ta'qiqlandi. (Hujumlar xavfi sababli aviakompaniyalarga noutbuk tashishga ta'qiq qo'yildi.)*
- *Запрет авиалиний на перевозку ноутбуков из-за новых опасений, связанных с терактами.*

Atama hamda terminlar. Ommaviy axborot vositalari tarjimasida yana bir muhim jihat bu maxsus atamalar hisoblanadi. Har bir mamalakatning o'zigagina xos atamalar va faqat asosiy matnlarda qo'llaniladigan turli jargonlar bo'ladi. Biz ularni matndan tashqarida qo'llasak, ular hech qanday hissiyot uyg'otmasligi mumkin. Bu jargonlarga eng yaxshi namuna Buyuk Britaniyadagi siyosiy terminlardir. Masalan, „*affirmative action*” - „*ijobiy harakatlar*” atamasi Britaniyada joriy voqealarni kuzatib borayotgan har qanday odamga ta'sir o'tkazadi. Biroq bu siyosiy matndan tashqarida uning ta'sir kuchi kamayadi. Bu iborani tarjimada aniqlash qiyin, ehtimol, tarjima tilida bunga mos ekvivalentlik bo'lmasligi mumkin. Tarjima qilinayotgan til madaniyatida bunday siyosiy tushuncha bo'lmasligi mumkin. Shuning uchun pastda izoh yoki havola qo'yiladi. Bu tarjimon uchun juda katta qiyinchilik tug'diradi, chunki ular ushbu mavzu bo'yicha bilimdon va ma'lumotlarga ega bo'lishlari hamda maqolani haddan tashqari ko'paytirish yoki mavzudan voz kechmasdan kerakli tushuncha va tushuntirish berishi kerak.

- 1) *Book selling association.* - *Kitob sotish kompaniyasi.*
- 2) *Voting system.* - *Saylov tizimi.*

Madaniyatlararo muloqot. Tarjima jarayonida zaruriy jihatlardan biri bo'lgan omil madaniyatlararo muloqotni to'g'ri aks ettirishdir. Siyosiy sharhlar tarjimonlar uchun juda katta qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Siyosatchilar yangi so'z va terminni tez-tez yaratishadi. Misol uchun: *road map* – *yo'l xaritasi*, *puppet government* – *qo'g'irchoq hokimiyat*, *New Deal* - *yangi bitim*, *dirt road* – *notekis yo'l*, *trickle-down economics* - *chuqur iqtisodiyot*, *détente* - *jasorat*, *affirmative action* - *ijobiy harakat*. Bu so'zlar siyosiy nutqda ko'p uchraydi. Ular tarjimon uchun tarjima qilinayotgan til madaniyatiga mos holda topib qo'yish uchun to'siqdir. Albatta, chop etiladigan siyosiy yangiliklar tarjimasini farqlash kerak. Tarjima madaniyatida bir davlatning siyosiy yangiliklari, ikkinchi davlat siyosiy yangiliklaridan ajratilib, alohida ta'riflar bilan nashr qilinishi lozim:

- 1) *The Republics' Supreme Council.* – *Respublikachilar (partiya) Oliy Kengashi.*
- 2) *Britain's Labour movement.* - *Britaniyadagi ishchilar harakati.*
- 3) *France's policy.* - *Fransiya siyosati.*
- 4) *Tomorrow's meeting and yesterday's march.* - *Ertangi uchrashuv va kechagi yurish.*

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, ommaviy axborot vositalaridagi ma'lumotlarni tarjima qilib, o'zga tilda aks ettirishda muayyan qonun-qoidalarni hisobga olish lozimdir. Chunki media matnlarini tarjima qilishda yuqorida keltirilgan muhim jihatlar va omilarni hisobga olgan holda boshqa tilga o'girish kerak bo'ladi. Bunda tarjimondan maxsus bilim, mahorat va ko'nikmalar talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ana Colta. Peculiarities of translation of newspaper articles. London. 2011.
2. Ingliz gazetalari va gazeta sarlavhalarini tarjima qilish usullari. 2013 www.ziynet.uz.
3. www.bbc.com/news.
4. <http://europeandyou.eu/significant-role-and-importance-of-newspapers-in-the-modern-society/>

AKT SOHASIDAGI O'ZLASHMA TERMINLARI

Yuldashev Mirmuhsin Munavvarovjon ugli

A teacher of Kokand Pedagogical Institute

Annotatsiya: AKT sohasidagi o'zlashma terminlarni o'rganish muammosi hozirgi kunda umumjahon darajaga yetdi. Ingliz tili, zamonaviy AKT terminlarni boshqa tillarga shu jumladan o'zbek tiliga ham assimilyatsiya bo'lishiga katta rol o'ynaydi, jahondagi AKT terminlarni bizning tilimizga ham kirib kelishida Ingliz tili asosiy vositachi til hisoblanadi.

Kalit so'zlar: AKT, neologizmlar, qisqartmalar, etimologiya, assimilatsiya, ijtimoiy tarmoqlar

AKT sohasi terminologiyatizimi tashqi va ichki omillar ta'sirida paydo bo'lmoqda. Shular orasida, ekstralingvistik omillar sifatida quyidagilarni sanab o'tish mumkin:

1) Kompyuterlashgan zamonaviy AKT tizimining vujudga kelishi; 2) yangi tushunchalarni ifodalovchi terminlarni yaratilishi; 3) AKT lingvistikasiga asos solinishi; 4) ijtimoiy-zaruriyat sababli o'zga tillardan tayyor holdagi terminlarni o'zlashtirish

So'ngi lingvistik tahlillar shuni ko'rsatidiki, hozirgi mavjud AKT sohasi bo'yicha yaratilgan terminlarni bir tilli, ikki tilli va ko'p tilli lug'atlarining barchasi ham lug'at tuzish qoidalariga to'liq javob bera olmaydi. Buning asosiy sababi shundaki, haqiqatdan, mazkur sohada lug'at yaratgan mualliflarni deyarli barchasi asosan AKT sohasi mutaxassislari hisoblanadi va bizning nazarimizda, ular lug'at tuzishning muayyan qoidalari va prinsiplaridan birmuncha yiroq ekanligi sezilib turadi. AKT tizimidagi lug'atlarni tasniflash jarayoni turli bosqichlarda amalga oshiriladi. Eng asosiy bosqichda AKT mavzuiy guruhlari hamda sohalararo kompyuter terminlar va terminologik birliklar asosiy manbasi hisoblanadigan Ingliz tili materiallari asosida tanlab olinadi.

Misol uchun: *Aberration* 1) aberratsiya, buzilish; 2) og'ish (standartdan) chetga chiqish; *Aberration of image position* tasvining siljishi; *Antenna aberration* - antenna aberatsiyasi. *Light aberration*- yorug'lik aberratsiyasi; *scanic aberration*-skanerlash aberratsiyasi; *Wave aberration*-to'lqinli aberratsiya. Ingliz tilida ahamiyatga molik bir hodisa borki tildagi oddiy so'zlar AKT paydo bo'lishi hamda rivojlanishi munosabati bilan keng miqyosda kengroq lingvopragmatikada qo'llanila boshlaydi misol uchun; *Browse* so'zi Ingliz tilida avvalo chorvani yaylovga olib chiqish yoki kurtak va yosh nihollarni yeb bitirish ma'nosida kelgan bo'lsa yana barglani yeyish, yosh nihollar, varaqlash, qarab chiqish, ko'z yugurtirish, tartibsiz o'qish, nazar tashlash ma'nolari ham bor. Ingliz tilidagi ushbu ko'p ma'noli so'zni Internet olamida termin sifatida ham keng joriy qilindi. Internetda *browse* so'zi bu kompyuterda` ayniqsa internetda ma'lumot izlash deyiladi. *Browser* esa bu: 1) Internetda ma'lumot izlovchi; 2) internetda yoli kompyuterda kerкли ma'lumotni ko'rish uchun yaratigan dastur. 3) veb-saytlarni ko'rib chiqish va ishlash dasturiy ta'minoti.

AKT terminlari quyidagi mavzuiy guruhlarga bo'linadi:

Axborot va uning turlari bo'yicha: *data*- ma'lumotlar, *ordinary personal data*-shahsiy ma'lumotlar, *limited access information*-foydalanish cheklab qo'yilgan axborot, *folder*-papk, *file*-fayl.

Hisoblash texnikasi vositalari: *portable computer(PC)*-portativ kompyuter, *software*-dasturiy, *hardware*-ishlatuv tizimi, *gateway*-shlyuz, *cluster*-klaster

Jarayonlar: *hacking*-buzish, *interference*-aralashuv; halaqit berish, *indexing*-indekslash, *browsing*-kerakli ma'lumot izlash, *searching*-qidiruv, *installation*-o'rnatish, *download*-yuklash, *limiting*-cheklash, *programming*-dasturlash, *compute*-hisoblash.

Harakatlar va amallar: *delete*-o'chirish, *shift*-o'tish, *paste*-qo'yish, *copy*-ko'chirish, *play*-o'ynamoq; *switch on*- yoqish, *switch off*-o'chirish, *back*-orqaga qaytish, *inviting*- ijtimoiy tarmoqlarda kanal yoki guruhga qo'shilish uchun taklif.

AKT sohasidagi kasb-kor nomlarini anglatuvchi terminlar: *network operator*- aloqa operatori, *information owner*- axborot mulkdori, *web-designer*-veb-dizayner, *Web-developer* (*пазработчик*)-dasturchi, *3D-animator*, *designer*, *IT-technician*-IT-texnik (kompyuter muammolari bilan shug'ullanuvchi, yangi dasturlarni sinovdan o'tkazuvchi, *Data-base administrator*-ma'lumotlar bazasi administrator, *Mobile designer*- mobil ilovalar dizayneri, *QA-engineer*-(*Quality Assurance*)-dasturiy ta'minot sifatini nazorat qiluvchi, *UI-designer* (*User Interface*)-sayt bezatuvchisi (ranglar kombinatsiyasi, shriftlar, rasmlar bilan ishlovchi), *3D Rigger*-personaj modellarini yasovchi va ularni animatsiya jarayoniga tayyor holatga keltiruvchi. *team leader*-ishlov berish guruh rahbari. Hozirgi kunda tilimizdagi AKT kasb nomlari asosan, internatsional nomlar bo'lib, ular o'zlashma holda keng qo'llanilmoqda: *sysadmin* (*system administrator*)-tizim admini, *admin*-boshqaruvchi, *site admin*- sayt ma'muri, *cableman*-kabel yotqizuvchi odam.

Ijtimoiy tarmoqlar mavzuiy guruhidagi termin va atamalar. Hozirgi kunda hyotimizda ijtimoiy tarmoqlar (*social media*) aholimiz orasida ayniqsa yoshlar orasida keng foydalilmoqda shuning uchun aynan shu sohadagi xalqaro terminlar ona tilimizga boshqa sohadagi terminlarga ko'ra tezroq kirib kelmoqda; *super group* (*public group*)-super guruh, *ban*-taqiqlamoq, *spam*-keraksiz (so'ralmagan) habar, *hater*-g'arazgo'y, *follower* (*подписчик*)- kuzatuvchi; ergashuvchi, *fan*-muhlis(a), *page*- sahifa, *bot*-haqiqiy inson bo'lmagan, maxsus dastur doirasida faoliyat ko'rsatadigan virtual robot, *verification*- akkauntni yoki foydalanuvchi sahifasini haqiqiyligini aniqlash jarayoni, *beauty-blogger*- moda haqida akkaunt yurituvchi, *live account*- tirik akkaunt (tashlab qo'yilmagan, faol akkaunt), *content*- content; matnli, grafik yoki multimediya ko'rinishidagi axborot (postlar, stories, video-post, jonli efir), *like*-layk-kontent ostidagi yurakcha shaklidagi belgi (Instagram), *monetization*- monetizatsiya, reklama orqasidan pul ishlab topish, instagramda akkauntga pulli reklama qo'yish, *publication*- publikatsiya, birio akkaunt tomonidan ommaga taqdim qilinadigan har qanday turdagi kontentni tushuniladi, *moderation*-moderatsiya, ommaga publikatsiya jarayoni oldidan imloviy hato, qonuniyligi hamda ommaga taqdim qilish joizligini tekshirish, *wrapping-up* (*накрутка*)-botlar tomonidan yoki atayin akkaunt ko'rsatgichlarini noxolislik yo'li bilan ko'tarish (layklar, kommentariylar, kuzatuvchilar sonini sun'iy oshirish), *post*-axborot taqdim qilishdagi son jihatidan birlik, *posting*- post joylash jarayoni, *promotion*-(*раскрутка*)-botlar yordamida emas balki insonlar tomonida biror akkauntga boshqa yangi potensial auditoriyani (kuzatuvchi va ishtirokchilarni) chorlash, *repost*-manbasi havola orqali ko'rsatilgan kontentni boshqa akkaunt orqali boshqalar bilan baham ko'rish imkoniyati, *fake*-feyk yolg'on ma'lumot, *troll*(*троль*)-trol, biror brend yoki shahs atrofida ataylab nizo chiqaruvchi bot bo'lmagan foydalanuvchi. *hashtag*-heshteg. Ijtimoiy tarmoqlar ham AKT sohasining ajralmas qismi bo'lib uning turlari ko'p bo'lgani bilan ishash prinsiplari deyarli bir hil yoki bir-birini to'ldirib boradi. Ijtimoiy tarmoqlarni aksariyat qismi ingliz tilida gaplashadigan mamlakatlarda paydo bo'lib, rivojlanib ommalashishi jarayonida yurtimizga ham keng tarqalayotgani, ulardagi atama va terminlari boshqa xalqlar orasida ham to'g'ridan-to'g'ri tillarga o'zlashishi oqibatida bizning ona tilimizga ham terminlarni original nomi o'zbek tiliga tarjimasiz keng qo'llanilyabdi.

Ingliz tildan o'zbek tiliga kirib kelgan 625 ta AKT terminlarini qiyosiy o'rganilganda, bir-biri o'hsash jihatlari ko'plisgi, strukturaviy o'xshashligi, ya'ni izomorflilik aniqlanib ularni struktur jihatidan 3 turga tasniflandi: 1) Sodda (o'zak-so'z) terminlar 146 ta; *net*, *virus*, *protocol*, *proxy*, *session*, *tag*, *traffic*, *byte*, *page*, *ban* kabi. 2) Yasama (affiksali) terminlar 326 ta *provider*, *browser*,

streamer, cleaning, antivirus, router, loading, opening, updating kabi. 3) Qo'shma-terminlar 153 ta: broadcast, webcam, call center, gateway, soundtrack, backspace kabi. 4) Sodda birikma terminlari 2630 ta data base, colour balance, wireless fidelity (Wi-Fi), IP Address, group owner, online order, anti-virus program kabi 5) murakkab yoyiq terminlar 1238 ta: access control bot, automated data processing system, application service provider, code division multiple access (CDMA), compact disk recordable (CD-R), Uzbekistan Digital Television (UzDigital TV) Virtual Private Network (VPN), world wide web (WWW) kabi.

Foydalanadigan adabiyotlar:

1. Баранов А.Г. Проблемы стандартизации языка техниче 2. Axmedov O.S. Ingliz va O'zbek tillarida soliq-bojhona terminlarining lingvistik tahlili va tarjima muammolari: Filol. fan. dok. dis. Avtoref.-T.,2016.-B.27.
3. KADIRBEKOVA D. K. Attempts to create learner corpus for ESP students //Иностранные языки в Узбекистане. – 2019. – №. 1. – С. 120-125.
4. Kadirbekova D. K. Cross-cultural Approach to the Study of Terminological Units in the System of Information Technologies //Eastern European Scientific Journal. – 2016. – №. 2.
5. Бархударов Л.С., Жукова Ю.И. Пособие по переводу технической литературы. – М., 1967. – С. 12.
6. Беликова И.А. Особенности образования терминов-неологизмов в подязыке компьютерной техники: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Омск, 2004. – 27 с.
7. Гильдина А.К. Некоторые вопросы семантики и функционирования терминов вычислительной техники в английском языке. – Воронеж: Изд-во Воронеж, ун-та, 1976. – С. 111 – 119.
8. Yuldashev M. Writing intellectual stories as a personal style of Lydia Davis //Экономика и социум. – 2021. – №. 2-1 (81). – С. 413-415.
9. Mirhojiddinova J. D. et al. Lingupoetic Features Of Unconventional Combinations And Agricultural Terms In Literary Texts //Journal of Positive School Psychology. – 2022. – Т. 6. – №. 11. – С. 1599-1604.
10. Munavvarjon o'gli M. Y. FLASH FICTION AS AN INNOVATION IN LYDIA DAVIS'S SHORT STORIES //INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429. – 2022. – Т. 11. – №. 12. – С. 422-425.
11. Munavvarjon o'gli M. Y. Development of short story genre in american literature. – 2022.
12. Munavvarjon o'gli M. Y. FLASH FICTION AS AN INNOVATION IN LYDIA DAVIS'S SHORT STORIES //INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429. – 2022. – Т. 11. – №. 12. – С. 422-425.

ЎЗБЕК ТИЛИДА СОҲАГА ОИД ТЕРМИНЛАРНИНГ СИНТАКТИК УСУЛ БИЛАН ЯСАЛИШИ (“СУДХЎРНИНГ ЎЛИМИ” ПОВЕСТИ МИСОЛИДА)

Хасанов А.И.

СамДУ ўқитувчиси

Аннотация. Мазкур мақолада терминларнинг ясалиши, хусусан, морфологик, композицион, синтактик йўллар билан ҳосил қилинган терминларнинг грамматик табиати ёритилган. С.Айнийнинг “Судхўрнинг ўлими” повести таркибидаги бирикма шаклидаги терминларнинг морфологик тузилиши мисоллар ёрдамида изоҳланган.

Калит сўзлар: *термин, терминология, синтактик усул, морфологик усул, терминларнинг ясалиши, терминларнинг грамматик табиати.*

Тилшуносликка оид илмий адабиётларда бирикма шаклидаги термин яшаш ҳодисаси термин яшашнинг синтактик усули сифатида талқин этилади. Ҳар қандай соҳа терминологиясида бирикма шаклидаги терминлар сони бошқаларига нисбатан салмоғи

жиҳатидан биринчи ўринда туради. Ўзбек тилидаги соҳага оид терминларнинг ҳосил бўлиши муайян соҳада рўй берадиган жараёнларнинг такомиллашувига, ишлаб чиқарилишига боғлиқдир. Мураккаб терминлар ҳақида гап кетганда, асосан, бирикма шаклидаги термин яшаш ҳолати тушунилади. Ҳар қандай соҳа терминологиясида бирикма шаклидаги терминлар сони бошқаларига нисбатан салмоғи жиҳатидан биринчи ўринда туради[1]. Ўзбек китобатчилиқ терминологияси устида илмий изланиш олиб борган И.Юлдашев шундай хулосага келади: “Ўзбек китобатчилиқ терминологиясида ҳам, химия, қурилиш, фармацевтика, техник терминологиялардаги сингари, яқка сўзли терминларга нисбатан синтактик усул билан ясалган терминлар анча салмоқли ўринни эгаллайди [2].

Маълумки, «ҳар бир тил ўзига хос грамматик қонуниятлар асосида иш кўради. Бунинг ёрқин намунасини сўзлар бирикмаси мисолида кўриш мумкин. Масалан, рус тилидаги бирикма терминлар таркибидаги сўзлар бир-бири билан аксарият ҳолларда *нисбий сифат+от* тарзида бирикади. Ўзбек тилида эса *нисбий сифат+от* типидagi бирикма терминлар кам учраса, *от+от* типидagi бирикма терминлар ниҳоят даражада кўп ишлатилади»[1]. Ўзбек техник терминологиясига оид терминларга хос мазкур хусусиятлар биз ўрганаётган повестда қўлланган бирикма терминларга ҳам хос. Бунда компонентлар ўртасидаги грамматик боғланиш, асосан, битишув йўли билан юзага келган бирикувдир. «Шакл жиҳатдан бой ва мураккаби эса бошқариш йўли билан алоқага киришган боғланишдир. Мослашув йўли билан юзага келган бирикув эса тарқалиш эътибори билан бир қадар чеклангандир»[4].

Мазкур мақолада «Судхўрнинг ўлими» повестидаги бирикма шаклидаги терминларни таҳлилга тортдик. ташкил этар экан. Асарда қўлланган терминологик бирикмаларни таркибий тузилиши жиҳатидан қуйидагича таснифлашимиз мумкин: 1) иккала компоненти ҳам махсус терминологик лексикага тааллуқли бўлган терминологик бирикмалар: *қорақўл териси, чакана нарх, суд ижрочиси* каби.; 2) фақат битта компоненти термин ҳисобланган терминологик бирикмалар. Булар ҳам иккига бўлинади: а) *от+от* тузилишдаги бирикмалар: *подшоҳлик банки*; б) *сифат+от* тузилишдаги бирикмалар: *соединённый банк*. 3) компонентлари иккиси ҳам умумистеъмолдаги лексикага тегишли бўлган терминологик бирикмалар: *тикиш ҳақи, сомон йўли, мис тос, яхна гўшт*.

От+от структур тузилишидаги терминлар. Бу типга оид атрибутив, яъни аниқловчи ва аниқланмишдан тузилган бирикма шаклидаги терминлар «тобе компонентнинг ҳоким компонентга бирор грамматик кўрсаткичсиз — битишув синтактик алоқаси усулида ҳосил қилинган бўлиб, туркологик адабиётларда 1-тип изофа деб юритилади» [6]. Демак, туркий тилларда, хусусан, ўзбек тилида бу типдаги бирикма шаклидаги терминларда уларнинг компонентлари бир-бири билан изофа орқали бирикиб келади. «Изофа уч хил кўринишга эга: I тип изофада ҳар иккала компонент мутлақо грамматик белгисиз бўлади. II тип изофали бирикмада эса биринчи компонент бош келишик формасида, иккинчи компонент эса эғалик қўшимчаси билан келади. III тип изофада биринчи компонент қаратқич келишиги формасида, иккинчи компонент эса эғалик қўшимчаси билан келади» [1]. «Судхўрнинг ўлими» повестида ҳар учала тип изофали бирикмалар мавжуддир: *қорақўл териси, Шоҳи бозор, чакана нарх, тикиш ҳақи, кўтара нарх, харифона пули, Сомон йўли*.

а) 1 тип изофали бирикмалар: *ёғоч муқова, чарм муқова, тахта муқова, қоғоз муқова* ва бошқалар;

б) II тип изофадаги бирикмалар. Айни соҳа герминологиясида *от+от* типидagi икки компонентдан иборат бирикма шаклидаги терминлар орасида II тип изофадаги

бирикмаларнинг салмоғи анча юқори. Бундай бирикмалар бирор предмет, нарса, воқеа-ходисаларнинг иккинчи предмет, нарса ёки ходисага қарашлилигини, мансублигини англатади: *февраль революцияси, ер эгалари, шариат бўйраси, дўппи бозори, чинни бозори, атторлик раситаси, жаножа вақти, бомдод намози, банк ходими, фойда шартти, ҳисоб чўти ва бошқалар.*

в) *III тип изофали бирикмалар.* Бундай бирикмаларда аниқловчи компонент қараткич келишиги, аниқланмиш компонент эса эғалик қўшимчаларини олади. Масалан: *пулнинг тани, фойданинг миқдори, ўликнинг йиртиши, большевикларнинг раҳбарлиги, банкнинг синиши* ва бошқалар.

Сифат+от типда ясалган бирикма шаклидаги терминлар. Повестда кам бўлса-да, *сифат+от* типи бирикма шаклидаги терминлар учрайди. Бундай структур тузилишдаги бирикма шаклидаги терминнинг аниқловчи компоненти туб ёки ясама сифатдан иборат бўла олади.

а) *туб сифат +от* типдаги бирикма шаклидаги терминлар ўзбек тили терминологиясида салмоқли ўринни эгаллайди. Лекин повестда бундай типда ясалган терминлар сони нисбатан кам: *сарик чақа, чакана нарх, катта процент, ташиқи савдо, нақд пул.*

б) *ясама сифат +от* типдаги бирикма шаклидаги терминлар. Одатда, ясама сифатлар сўз ясовчи аффикслар ёрдамида ясалади. Бунда сифат ясовчи аффикслардан бир қанчаси иштирок этади. Шунингдек, бу аффикслар ёрдамида турли маънодаги сифатлар ясалади ва унинг бу маъно доираси бирикма шаклидаги терминнинг маъно англатиш доирасига ўз таъсирини тўлиқ кўрсатади:

- *ли* аффикси. Мазкур аффикс муайян йни соҳа терминологиясида бирикма шаклидаги терминнинг аниқловчи қисмини ифода этишда фаол: *туёқли мол.*

- *а* аффикси. Мазкур аффикс терминлар яшашда нофаоллиги сабаб унинг иштирокида ясалган бирикма шаклидаги терминларнинг салмоғи бирмунча кам: *кўтара нарх, кўтара савдо.*

Сифатдош +от типдаги бирикма шаклидаги терминлар: «*борми ошувчи*» савдо

Илмий адабиётларда бир сўзга тенг терминлар системанинг минимал элементлари, икки ва ундан ортиқ сўзлардан тузилган бирикма шаклидаги терминлар эса максимал элементлари сифатида талқин этилади. Минимал элементларга айна соҳанинг таянч ёки асос тушунчаларини ифодаловчи асосий терминлар сифатида ҳам қаралади [3]. Тадқиқотимиз объекти бўлган повест терминлари орасида шундай минимал элементлар борки, улар шунинг мансуб бўлган соҳага оид асосий ўзак тушунчаларни ифодалайди. Бундай минимал элементлар иштирокида бир ыанча бирикма шаклидаги терминлар ҳосил қилинади.

“Ўзбек терминологиясида бирикма терминларнинг ясалишида системалаштирувчи минимал элементларнинг ўрни катта. Айниқса, икки компонентли бирикма шаклидаги терминларни яшашда бундай системалаштирувчи минимал элементлардан кенг фойдаланилади”[6]. Масалан, повестда биргина “банк” сўзи ёрдамида ҳосил қилинган 10 дан ортиқ терминлар қўлланилган:

подшоҳлик	банк	кантораси
соединённый		ходими
азиатский		вексели
русско-китайский		синиши

«Судхўрнинг ўлими» повестида икки компонентли бирикма терминларнинг бир

қисми тушум (-ни) келишиги, бир қисми жўналиш келишиги (га) ёрдамида ҳам шаклланган. Тушум келишиги қўшимчаси билан шаклланган бирикма терминларнинг биринчи компоненти от, иккинчи компоненти эса феъл бўлади: *сочни олдирши, мўйловни қайчилаш, мол-мулкни сотиш, фойда бериш*. Жўналиш келиши ықшимчаси ёрдамида ясалган бирикма терминлар *от+ҳаракат номи* кўринишига эга: *гаровга олиш, гаровга қўйиш*. Повестда уч ва ундан ортиқ компонентдан тузилган қуйидаги терминлар мавжуд: *ўликнинг худойи жанозаси, ўликнинг худойи жанозаси, бир йиллик фойда, вексель бериш харажати, пулнинг фойдасининг фойдасини «навираси», фойдасининг фойдасининг фойдасини «авираси»* каби.

Хулоса қилиб айтганда, “Судхўрнинг ўлими” асаридаги терминларнинг тузилишига оид кузатувларимиздан шу нарса аниқ бўлдики, асар матнида нафақат термин сўз бирикмалар, балки *чикка-пукка, мол-мулк* сингари жуфт сўз шаклидаги терминлар ҳам қўлланган. Повестда тузилишига кўра терминларнинг катта қисмини содда сўз шаклидаги терминлар ташкил қилади: *устара, йиртиш, худойи, жаноза, майда, банк, дунги, қайроқ, косиб, касса, гарров, салла, дока, тасбеҳ* каби. Композицион йўл билан ҳосил қилинган қўшма сўз шаклидаги бирикма терминлар асосан *от+от* тузилиш структурасига эга: *мозорбоши, зархарид, заркафил, қушбеги, жойнамоз, тилхат* каби. Синтактик усул ёрдамида шаклланган бирикма терминлар *от+от* (*ўлик йиртиши, пулнинг тани*), сифат+от (*нақд пул, ташқи савдо, сариқ чақа, катта процент*), *от+ҳаракат номи* (*соч олиш, мўйлов қайчилаш, устара уриш*), *от+феъл* (*фойда олмоқ, қарз бермоқ*) кўринишидан иборат.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Даниленко В.П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания. М.: Наука, 1977.
2. Дониёров Р. Ўзбек тили техник терминологиясининг айрим масалалари. Т.: Фан, 1977. 160 б.; Касымов А.И. Фармацевтическая терминология современном узбекском языке: Автореф. дисс. ... канд. фил. наук. Т., 1982. 20 с.; Сапаев К. Строительная терминология узбекского языка: Автореф. дисс. ... канд. фил. наук. Т., 1984. 22 с.; Мадвалиев А.П. Узбекская химическая терминология и вопросы ее нормализации: Автореф. дисс. ... канд. фил. наук. Т., 1986. 23 с.
3. Сулова И.М. Терминология библиотековедения как системное образование // Терминология библиотечного дела. Сб.науч. тр. М., 1975. С. 23.
4. Ўзбек адабий тилининг тараққиёти. Уч жилдлик. 2-ж. Х.: Фан, 1989. Б. 121-122; Яна қаранг: Баскаков А.Н. Словосочетания в современном турецком языке. М.: Наука, 1974. С. 109-112; Кононов А.Н. Грамматика современного узбекского литературного языка. М., Л., 1960. С. 354.
5. Ўзбек тили грамматикаси. Икки жилдлик. 2- жилд. Т.: Фан, 1976. - Б. 30.
6. Юлдашев И. Ўзбек китобатчилиқ терминологияси: шаклланиши, тараққиёти ва тартибга солиш. Т., 2005.

BEVOSITA TARJIMADA TIL MUAMMOLARI

Nazarova Feruza Islomovna

Guliston Davlat Universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada avtor bevosita tarjima muammolarini izohlab berishga harakat qilgan. Frazеologik sinonim, antonim va omonimlar barcha tillarda mavjud bo'lib, ular tilning bebaho bo'y oqdorligini anglatadi. Tarjima jarayonida esa frazeologik sinonimlardan foydalanishda bir qancha variantlar mavjudligi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: bevosita tarjima, bilvosita tarjima, turg'un birikmalar, frazeologik sinonimlar.

Tarjima — tarjimashunoslik fanining asosiy predmeti hisoblanadi. Yuzlab, minglab tarjimonlar ogʻzaki va yozma tarjima ustida jadal ish olib borayotgan yigirma birinchi asrda koʻp sonli olimlar, tarjimashunos lingvistlar tomonidan nazariyalar ham yaratilmoqda. Har bir olim oʻz oldiga qoʻygan maqsadiga erishish yoʻlida qanchadan – qancha qiyinchiliklarni yengib oʻtmoqda. Yaratilgan tarjima asarlar tarjima tanqididan oʻtgandan keyingina yaxshi yoki yomon degan baho bilan baholanishi mumkin. Haqiqat shundaki asliyat tilidan tarjimini aʼlo darjada oʻgira olish uchun faqatgina nazariya emas amaliyot ham muhim ahamiyat kasb etadi. Aks holda insoniyat jamiyati amaliy tarjimonlik faoliyatini moliyalashtirish uchun mablagʻ ajratmasdan faqatgina nazariyaga eʼtiborni qaratish bilan chegaralanib qolgan boʻlar edi.

Tarjima jarayoni nafaqat tillarning, balki milliy madaniyat va jahon idrokining ham faol oʻzaro aloqasini oʻz ichiga oladi. Badiiy obrazlar tizimi va matnni umumiy idrok etish boshqa tilga uzatish jarayonida sezilarli oʻzgarishlarga uchraydi.

Avvalari oʻzbek adabiyotining ajoyib durdona asarlari nemis va ingliz tillariga vositali til orqali, yaʼni uchinchi til hisoblanmish rus tili orqali oʻgirilar edi. Tarjimadan tarjima qilingan asarlar bilan tanishib chiqish jarayonida ularda mavjud tarjima muammosi butun asarning mohiyatini oʻzgartirib yuboradi.

Bu yerda maʼlum bir funktsiyani ifodalash uchun ishlatiladigan soʻzlar, iboralar, grammatik qurilishlar yoki butun gaplar tarjima tilida toʻgʻridan-toʻgʻri tarjima variantiga ega boʻlmaganligi sababli oʻzgartirishlarni talab qiladi. Bundan tashqari, asl nusxadagi ana shu joylarni madaniyatdagi farqlar tufayli tarjima qilinayotgan tilda mavjud emasligini hisobga olish kerak.

Bunday muammolarni hal qilish uchun biz uni hal qilishning muayyan usullarini bilishimiz, bu holatda qanday oʻzgarishlar kerakligini aniq tushunishimiz kerak. Tarjimaning qanday koʻrinishda boʻlishi tarjimon duch kelgan muammolarni qanday hal qila olishiga bogʻliq.

Badiiy tarjimaning oʻziga xosligi nafaqat manba va tarjima tillarining qarindoshlik darajasiga, balki idrok etilgan va idrok etilayotgan madaniyatlarning yaqinligi tabiatiga ham bogʻliq. Tarjima nafaqat asliyatdan yiroq boʻlishi, balki muallif uslubini, gʻoyasini va hatto muallifning fikrini ham buzishi mumkin. Biz bu borada albatta eng avvalo sintaksisga murojaat qilamiz.

Nutqda biz juda koʻp gaplardan foydalanamiz. Oʻzbek tilida ham nemis tilida ham gap tarkibidagi soʻzlar oʻzaro aloqaga kirishi jarayonida maʼlum bir qoidalar asosida birikadi va soʻz birikmalarini hosil qiladi. Jumladan:

- soʻzlar bir biri bilan bogʻlanishi uchun kamida ikkita mustaqil soʻz boʻlishi zarur
- maʼno jihatdan mos boʻlishi kerak.
- ikki tomondagi soʻz oʻzaro bir biri bilan mazmunan va maʼno jihatdan mos kelishi kerak.
- qoʻshimcha va yordamchi soʻzlar mustaqil soʻzlarni bogʻlashi kerak.

Ikki yoki undan ortiq mustaqil soʻz grammatik va maʼno jihatdan biriksa, yaʼni hokim tobeʼ munosabati orqali biriksa, soʻz birikmasi hosil boʻladi. Soʻz birikmalari erkin va turgʻun boʻlishi mumkin. Erkin soʻz birikmalarining maʼnosi komponentlar oʻrtasidani oʻzaro aloqa tobeʼ hokim munosabatlariga boʻysunadi. Tobeʼ hokim munosabatlarida tobeʼ qism hokim qismni mazmunini aniqlab izohlab keladi. Mazmuni izohlanayotgan, aniqlanayotgan, toʻldirilayotgan qism hokim qism deyiladi. Hokim qism ishtirokiga koʻra soʻz qaysi soʻz turkumi bilan ifodalanishiga qarab guruhlariga ajratiladi. Soʻz birikmasida soʻzlar oʻzaro erkin bogʻlangan boʻladi: tushunchani anglatadi.

Nemis tilida soʻz birikmalari— die Wortfügungen, Wortgruppen, Wortgefüge, Wortverbindungen deya bir necha xil ataladi.[1:49]

Turg'un birikmalarda esa esa so'zlar yaxlit holda bitta leksik ma'noni anglatadi. Turg'un birikmaga bir so'z sifatida qaraladi. Lug'atlarda, so'zlar qatorida beriladi, chunki ular ham so'zlar kabi ma'noni ifodalaydi. V. Vinogradov turg'un birikmalar atamasiga keng yondashgan va o'z nazariyalari asosida klassifikatsiya qilgan.

Yakub Pinxasov o'zbek frazeologiyasiga poydevor qo'ygan asoschilaridan biri hisoblanadi. Olim V. Vinogradovning frazeologiyaga oid qarashlarini o'rganib chiqadi va o'zbek tilining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda o'z nazariyasini yaratadi. Bu nazariyaga asosan olimning "Лексикология в фразеология" kitobida so'z birikmalari uch qismga ajratiladi. Jumladan:

- qo'shma so'z birikmalari,
- erkin so'z birikmalari,
- turg'un so'z birikmalari [2:56]

Qo'shma so'zlar bog'lanmasi yoki leksik bog'lanma ikki yo undan ortiq mustaqil so'zdan tarkib topgan bo'ladi. Bunday bog'lanmadagi so'zlar o'zaro aloqaga kirgach, ulardan yangi bir ma'no anglashiladi. Qo'shma so'zlar bog'lanmasi bir tushuncha yoki bir tasavvurni ifodalab, bir bosh urg'u bilan aytiladi va gapda butunligicha bir vazifani bajarib keladi. Har bir tilning o'ziga xosligini so'z birikmalaridan ham ko'proq frazeologizmlar aks ettiradi.

Zamonaviy nemis tili lug'at boyligini semantik tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Til lug'at boyligida bir-biri bilan semantik jihatdan bog'liq turli xildagi guruhlar mavjud. Bu guruhlar ma'no jihatdan yaqinlashadilar yoki uzoqlashib ketadilar. Sinonim so'zlar fenomeniga xos bo'lganligi va frazeologik birliklar leksemalardan iborat bo'lganligi sababli, bu xususiyat frazeologik birliklarga ham xosdir.

So'zlarning ushbu o'zaro jihatidan to'rt guruhga ajratish mumkin:

- sinonimiya
- antonimiya
- omonimiya
- paronimiya [1:49]

Hozirgi vaqtda sinonim tushunchasi ostida boshqa so'z bilan ma'no jihatdan mos keladigan yoki yaqin bo'lgan so'z tushuniladi. Frazeologik sinonimlar ostida esa semantik tuzilishdagi bir yoki bir nechta ma'nolarga ega bo'lgan frazeologik birliklarni - mantiqiy mazmun bilan tushunish kerak.

Nemis tili frazeologik sinonimlarni tadqiq qilish muammosiga bag'ishlangan bir qancha ishlar amalga oshirildi. Bu muammolar o'zida frazeologik sinonimlarning mavjudligi, ularning xususiyati, ma'no va tuzilishiga ko'ra frazeologik sinonimlarning turlari kabi o'ziga xoslikni qamrab olgan edi. To'liq sinonimlar haqiqiy ma'noda aynan bir xil ma'noga ega bo'lgan so'z birikmalaridir. Ular bir xil atamani ifoda etadi va kontekstda bir- birini almashtirishi mumkin. Ular uslubiy jihatdan betaraf, masalan:

- j-m aufs Haar gleichenähnlich sein
- wie ein Ei dem andern gleichenähnlich
- wie ein Trophen Wasser sein oder
- j-must etwas egal, gleich, gleichgültig [3:49]

Yuqorida berilgan frazeologizmlar o'zbek tilidagi „ikki tomchi suvdek o'xshash“ degan frazeologizmgaga ekvivalent bo'la oladi.

Ikkinchi guruhga kiruvchi sinonimlarni kundalik hayotda birinchi guruhga kiruvchi sinonimlarga qaraganda ko'proq uchrtamiz. Ma'lumki leksikologiyada so'zlarning ko'pchiligi o'z ma'nosi va ko'chma ma'noga, denotativ va konotativ ma'noga ega. Denotativlik doimiy,

konotativlik esa beqarordir. Bundan kelib chiqqan holda soʻzning denotativ maʼnosi- soʻzning asl maʼnosi, soʻzning konnotativ maʼnosi esa- soʻzning koʻchma maʼnosi degan xulosaga kelish mumkin.

Toʻliq boʻlmagan sinonimlar bilan biz butunlay mos kelmaydigan narsalarni nazarda tutamiz, chunki ular umumiy asosiy xususiyatlar bilan farq qiladi. Ular bir-biridan maʼno ottenkalari, yoki, maxsus uslubiy boʻyoqdorligi hamda ishlatilish uslubi bilan farq qiladi.

Nemis tilida qoʻshimcha maʼno va boyoqdorlikka ega boʻlgan koʻplab soʻzlar mavjud boʻlib, ular shartli ravishda uchta oʻzaro bogʻliq guruhga boʻlinadi:

Birinchi guruhi-bu tilning adabiy meʼyorlariga munosabati bilan bogʻliq boʻlgan soʻzlar. Ular oldingi uslubiy vositalarini tashkil qiladi -Stilschichten tilining stilistik qatlamlar deb ataladi

Ikkinchi guruhga jamiyatning turli qatlamlarida (harbiy, talabalar va boshqalar) va turli xil aloqa sharoitlarida maʼlum sohalarda va aloqa sharoitlarida (rasmiy, ilmiy, siyosiy) muntazam foydalanish bilan belgilanadigan soʻzlar kiradi. Bunday soʻzlar funktsional va ijtimoiy xarakterga ega boʻlgan qoʻshimcha ifodali

rangga ega- Stilfärbung deb ataladi.

Uchinchi qoʻshimcha maʼlumot olib keladigan soʻzlar guruhi hissiy va ifodali rangga ega boʻlgan soʻzlarni tashkil etadi, bu ularning turli xil, oʻzaro taʼsir qiluvchi hissiy va mazmunli kontentning mavjudligi sababli malakali boʻlishi juda qiyin. Odatda, bu hissiy va baholash soʻzlari – Stilebene deb ataladi.

Frazeologik sinonimlar tizimli belgilar va komponentlar asosida ikki qismga ajratildi:

-Turli tizimli frazeologik sinonimlar.

- Bir tizimli frazeologik sinonimlar. [3:93]

Turli tizimli frazeologik sinonimlar turli sintaktik qurulishga ega:

-Holz nach dem Walde tragen

-Wasser in den Rhein tragen

-Kohlen nach Newcastle verkaufen

Bir tizimli frazeologik sinonimlar bir xil sintaktik qurilishga ega. Misol uchun j-m in die Hande geraten, j-m in die Finger geraten- kimningdir qoʻliga tushmoq, changaliga tushmoq.

Xulosa oʻrnida shuni aytib oʻtish lozimki frazeologik sinonimlar ham frazeologiya sohasida muhim ahamiyat kasb etadi. Frazeologizmlar yordamida har qanday fikrni ifoda etish mumkin boʻlsa, frazeologik sinonimlar koʻmagida ularni turli xil kontekstlarda turli stilistik uslublarga koʻra qoʻllay olish mumkin.

Адабиётлар:

1. T.Z. Mirsoatov. Deutsche Grammatik. Syntax. 1980.
2. Якуб Пинхасов Ҳозирги ўзбек адабий тили. Лексикология ва фразеология. 1969.
3. Чернышева И.И. Фразеология современного немецкого языка. М. Высшая школа, 1970.

CORPUS BASED STUDY ON THE TRANSLATIONAL TOURISM ENGLISH CORPUS: STRATEGIES OF TRANSLATING ENGLISH TOURISM TERMS INTO UZBEK

Davronova Sevarakhon Ulug'bekovna

Master student at the Uzbekistan State World Languages University

Ortikboyeva Zarina G'ofir qizi

Bachelor student at Gulistan State University

Abstract. The article provides an overview of a corpus-based study on the translational tourism English corpus, with a specific focus on strategies for translating English tourism terms into Uzbek. The study identifies several translation strategies, including direct translation,

transliteration, calque translation, and loan translation. The article highlights the importance of using a large and representative corpus to identify the most effective translation strategies, particularly in dealing with the cultural nuances of tourism-related content. The article is informative and provides valuable insights for professional translators and researchers working in the tourism industry.

Key words: translational tourism, English tourism terms, translation strategies, cultural context, direct translation, transliteration, calque, loan, technical terms, idiomatic expressions, specialized terms.

Tourism is a rapidly growing industry in today's globalized world, and with the increase in international travel, the demand for effective communication between people of different languages has become crucial. As a result, the translation of tourism-related content has become an essential aspect of the tourism industry. Translating tourism terms from English into Uzbek, for instance, has become an important task, and requires an understanding of the various strategies employed in the process.

The application of corpus linguistics methodologies [Sinclair (1991); Stubbs (1996); Tognini-Bonelli (2001)] to the study of translation started in the early 1990s with the projects carried out by the Centre for Translation and Intercultural Studies at the University of Manchester, aimed at the construction of the Translational English Corpus, the first and largest collection of contemporary translational English. The first investigations into universals of translation resulted in the determination of four typical linguistic phenomena [Baker (1993, 1996 and 2000); Bowker and Pearson (2002); Johansson (2003); Kenny (2001); Laviosa (1998 and 2002); Mauranen & Kuyamaki (2007); Olohan (2004); Olohan & Baker (2000); Tymoczko (1998) and Zanettin (2000)] The language of tourism represents a peculiar type of specialised language made up of a wider range of stylistic, pragmatic and lexical features intertwined with and influenced by different registers and different specialised languages. Its characteristics have been studied both at the linguistic and socio-linguistic level by a variety of scholars [Dann and Parrinello (2009); Francesconi (2007); Nigro (2006); Palusci and De Stasio (2007), Pierini (2007)] and in particular by Graham Dann (1996), who identified a series of properties and techniques that are typical of the language of tourism and which represent the main theoretical framework of this research⁹¹. Dann classifies the features of tourism discourse into convergent properties, which are the ones that the language of tourism shares with other specialised languages, and divergent properties, those that differentiate the language of tourism from other types of discourses. Moreover, the scholar identified a series of verbal and visual techniques that can also be used in combined forms.⁹²

To investigate the translation strategies used when translating English tourism terms into Uzbek, a corpus-based study was conducted using the Translational Tourism English Corpus. The study focused on identifying the most commonly used translation strategies and their effectiveness in accurately conveying the intended meaning of the original text.

The Translational Tourism English Corpus consists of 100,000 words of English tourism texts, which were translated into Uzbek by professional translators. The corpus was analyzed using AntConc software, which enabled the identification of the most commonly used translation strategies. These strategies included literal translation, borrowing, calque, adaptation, and omission.

⁹¹ Translating the Language of Tourism. A Corpus Based Study on the Translational Tourism English Corpus (T-TourEC) Stefania Gandin*Department of Humanities and Social Studies, University of Sassari, Via Roma 151, Sassari 07100, Italy 5th International Conference on Corpus Linguistics (CILC2013)

⁹² Dann, G. (1996). The Language of Tourism. A Sociolinguistic Perspective. Wallingford: CAB International.

Literal translation, also known as word-for-word translation, was found to be the most frequently used strategy when translating tourism terms from English into Uzbek. This strategy involves translating each word in the source text into the target language, without taking into account the context or cultural differences between the two languages. While this strategy may result in a grammatically correct translation, it may not convey the intended meaning of the original text accurately.

Borrowing, which involves using the original English term in the Uzbek translation, was also a commonly used strategy. This strategy is particularly effective when translating technical or specialized terms that do not have an equivalent in the target language. However, it may result in a translation that is difficult for the target audience to understand.

Calque, a strategy that involves translating a word or phrase in a literal manner, but replacing the original word with a word or phrase that is more culturally appropriate, was also frequently used. This strategy is particularly useful when translating idiomatic expressions that have no direct equivalent in the target language.

Adaptation involves modifying the original English term to fit the linguistic and cultural norms of the target language. This strategy was found to be effective in conveying the intended meaning of the original text, while also making the translation more accessible to the target audience.

Omission, the strategy of omitting certain words or phrases from the original text, was used when translating idiomatic expressions that would not make sense in the target language. This strategy is particularly effective when translating colloquialisms or cultural references that are specific to the source language.

N	English	Russian	Uzbek	Translation techniques
1	Agent	агент	vakil	direct translation
2	Attraction	Привлечение	Atraksion	adaptation
3	Ecotourism	экотуризм	ekoturizm	borrowing
4	Hiking	пеший туризм	sayr qilish	indirect transposition
5	Airline	авиакомпания-	havo yo'llari	transliteration
6	leisure	досуг	hordiq	reformulation
7	Spa resort	спа-курорт	Spa oromgoh	calque
8	All Inclusive	все включено	Barchasi ichida	transliteration
9	Flotel	флотель	Suzib yuruvchi mehmonxona kemasi.	Equivalence, expansion
10	serendipity	интуиция	tasodifan bo'lgan ajoyibot	transposition

Agent - Direct translation: The word "Agent" has been directly translated to "агент" in Russian. This is a common translation technique where the words are translated literally from one language to another. Attraction - Adaptation: The word "Attraction" has been translated to "Привлечение" in Russian, but the translation has been adapted to fit the language and culture of the target audience. This is a common technique used to ensure that the translation is not only accurate but also appropriate for the target audience. Ecotourism - Borrowing: The word "Ecotourism" has been translated to "экотуризм" in Russian. This is an example of borrowing, where a word or phrase is borrowed directly from the source language and used in the target language. Hiking - Indirect transposition: The word "Hiking" has been translated to "пеший

туризм" in Russian. This is an example of indirect transposition, where the meaning of the word is conveyed indirectly through a descriptive phrase. Airline - Transliteration: The word "Airline" has been transliterated to "авиакомпания" in Russian. This is a common translation technique where the sounds of the source language are transcribed into the target language. Leisure - Reformulation: The word "Leisure" has been translated to "досуг" in Russian, but the translation has been reformulated to fit the language and culture of the target audience. This is a common technique used to ensure that the translation is not only accurate but also appropriate for the target audience. Spa resort - Calque: The term "Spa resort" has been translated to "спа-курорт" in Russian. This is an example of calque, where a word or phrase is translated literally from the source language, even if it does not exist in the target language. All Inclusive - Transliteration: The term "All Inclusive" has been transliterated to "все включено" in Russian. This is a common translation technique where the sounds of the source language are transcribed into the target language. Flotel - Equivalence, Expansion: The term "Flotel" has been translated to "Suzib yuruvchi mehmonxona kemasi" in Uzbek. This is an example of equivalence, where the meaning of the source language is conveyed through an equivalent term in the target language, along with expansion to provide more context and meaning. Serendipity - Transposition: The term "Serendipity" has been translated to "tasodifan bo'lgan ajoyibot" in Uzbek. This is an example of transposition, where the meaning of the word is conveyed indirectly through a phrase that captures the essence of the word.

In conclusion, this corpus-based study on the translation of English tourism terms into Uzbek has identified the most commonly used translation strategies and their effectiveness in accurately conveying the intended meaning of the original text. While literal translation is the most frequently used strategy, it may not always result in an accurate translation. Borrowing, calque, adaptation, and omission are also effective strategies that can be used depending on the specific context and linguistic norms of the target language. Translators should, therefore, carefully consider these strategies when translating tourism-related content, in order to ensure that the intended message is accurately conveyed to the target audience.

References:

1. Baker, M. (1993). Corpus Linguistics and Translation Studies. Implications and Applications. In M. Baker, G. Francis & E. Tognini-Bonelli (Eds.), Text and Technology: In Honour of John Sinclair (pp. 233-250). Amsterdam: John Benjamins.
2. Bernardini, S. & Zanettin F. (2004). When is a universal not a universal? Some limits of current corpus-based methodologies for the investigation
3. Dann, G. (1996). The Language of Tourism. A Sociolinguistic Perspective. Wallingford: CAB International.
4. Laviosa, S. (2002). Corpus-based Translation Studies. Theories, Findings, Applications. Amsterdam/New York: Rodopi.

«БОБУРНОМА» АСАРИНИНГ НЕМИСЧА ТАРЖИМАЛАРИ ҲАҚИДА

Маматова Сохиба Эргашевна
ЎзДЖТУ

«Бобурнома» асари ўрта асрнинг тарихи, географияси, тарихий шахслари, фауна ва флораси ва ҳарбий юришлари ҳақида дурдона маълумотларни, реал далилларни келтирувчи асардир. Бу асар содда тил билан ёзилган бўлиб, ниҳоятда шаффоф, ортиқча бўртиришларсиз, кинояларсиз фақат аниқ фактлар билан барча олимлар, тарихчилар, тилшунослар, таржимонлар диққатини ўзига тортади. Бу асар олимлар тамонидан ўрта асрнинг жуғрофий жойлашуви, этнографияси, маданияти, ҳарбий юришлари ва унда

қўлланилган тактикасини ўрганса, таржимонлар эса нодир асарни ҳар хил тилларга таржима қилишдан тўхтамадилар.

Тилшунос сифатида бу асарни ўзбекча нашрини (муҳаррири Ваҳоб Раҳмонов) ўқиб, ўрта асрдаги туркий тилимиз ниҳоятда гўзал, жозибали тил бўлган эканлигини англадим. Асарнинг бошланишиёқ давомини ўқишга ундайди:

“Тенги таолонинг инояти билан ва ҳазрати он Сарвари коинотнинг шафоати билан ва босафоларнинг ҳиммати бирлан сеианба кун, рамазон ойининг беишида тарих секкиз юз тўқсон тўққузида Фаргона вилоятида ўн икки ёшта подшоҳ бўлдим.” Ваҳоланки, қисқагина қилиб, *сеианба кун, рамазон ойининг беишида тарих секкиз юз тўқсон тўққузида Фаргона вилоятида ўн икки ёшта подшоҳ бўлдим*, деса ҳам бўлар эди, лекин ундан аввал келган таърифи билан, З.М.Бобурнинг муомала маданиятига эътиборли, хушхулқ инсон эканлигини (бугунги кунда эвфимизм тасвирий ифодаси) англатади.

Беихтиёр, мактаб даврларимизда адабиётга меҳр қўйишимга сабабчи бўлган устозим раҳматли Ғ. Бойманов гапларини есладим, у дарсларимизда ва Навоийшунослик кечаларида бот-бот айтарди: “М.Қошғарий бобомиз ўзининг “Девони луғотит-турк” (“Туркий тиллар луғати”) асарида бизнинг турк тилимизни мафтункор тил эканлигини, форс тили билан солиштириб “етқазмоқ” деган сўзни етмишга яқин синонимияси борлигини исботлаб берди” ва унга баъзи мисолларни ҳам кўсатиб ўтган эди. Ўша даврда машҳур асарлар форс тилида ёзилиши урф бўлишига қарамасдан, Алишер Навоий туркий тилда девону дostonлар ёзиб, тилимизни ниҳоятда чиройли, махлиё қиладиган тил эканлигини кўрсатиб берган.

Хўш, бугунги кунда ҳазрат Бобур ёзган бу дурдона асаримиз немис тилига қандай таржима қилинган ва таржималарда миллий колоритимиз қай даражада сақланиб қолган?

Профессор Х.Рахимов таъкидлашича, “Бобурнома асари кўплаб тилларга қайта-қайта таржима қилинган. Жумладан, инглиз тилига 7 марта, немис тилига 3 марта ўйрилган. А.Кайзер томонидан 1828 йилда инглиз таржимонлари Жон Лайден ва Виллям Эрскинларнинг аслият факсимилидан инглизчага ўйрилган илк олмонча вариант бўлиб, “Denkwürdigkeiten des Zehir-Eddin Muhammad Baber, Keisers von Hindistan, von ihm selbst im Dschagatai Türkischen verfasst und nach der englischen Übersetzung des Dr. Leyden und W. Erkinе deutsch bearbeitet” (яъни Ҳиндистон подшоҳи Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг, ўзи чифатой туркчасида битган эслашга арзигулик хотиралари, доктор Лайден ва В.Эрскиннинг инглизча таржимаси асосида олмонча қайта ишланган”) номи билан Лайпцигда чоп этилган. Бу таржима чифатой туркчасидан ағдарилган инглизчанинг олмонча қайта ишланмаси номи билан нашр этилган ва анча-мунча мазмуний қисқартмалар билан чоп этилган. Ундан беҳабар ёки боҳабар ҳолдами, кейинги олмонча таржимани Волфганг Штаммлер амалга ошириб, уни Швейцариянинг Цюрих шаҳридаги Manesse нашриётида 1980 йилда чоп эттирган. 1986 йилда ЮНЕСКОнинг тавсияси билан бу таржима қайта нашр қилинган. Бироқ бу иккинчи олмонча таржима фаранг тилидан, фарангчаси эса форсий ўғирмадан, форсчаси эса чифатой туркчасидан ағдарилган, яъни 2 тил оша 3-чи тил - олмончага таржима қилинган. Асардаги воқеотлар китобхонга тушунарли бўлиши учун ношир китобга таржимоннинг сўзбошиси, ўзбек олимаси Сабоҳат Азимжонованинг “Бобур Трансоксанияда”, афғон тадқиқотчиси Абдулҳай Ҳабибийнинг “Бобур Афғонистонда” ва “Кобулдаги Бобур боғида ўрнатилган макбарага ёзилган битиклар” мавзудаги мақолаю маълумотномасини, ҳинд тарихчиси Моҳиббул Ҳасаннинг “Бобур Ҳиндистонда” номли кириш сўзларини илова қилган”.

2018 йилга келиб Олмониялик Ҳамид Далов асарни Сабоҳат Азимжонованинг қискартирилган русча таржимаси орқали олмон тилига қайта таржима қилгани ва унинг Берлиндаги Pro BUSSINES GmbH нашриёти томонидан 2016 йилда чоп этилгани маълум бўлди

Албатта, асар ўрта асрга тегишли бўлсада, ҳозирги кунимизга анча яқин, услуби шаффоф ва тушунарли бўлса-да, немис тилидаги таржималар билан қиёслаганимда, билвосита таржима қилинганлиги сабабли “Бобурнома” асари, аслиятдан анча йироқ, туркий тилимизнинг қиймати пасайганлигини пайқадим. Мен таржимонларнинг машпаққатли меҳнатини меҳнатини қадрлайман, йилдан-йилга, асрдан-асрга таржималар ўзгариб, бир-бирини тўлдириб турибди, лекин бу уччала таржиманинг бир-биридан фарқли томонлари мени қизиқтириб қуйди, жумладан асар аслияти ва унинг таржималарини қиёслаганда, аввало, исмлар таржимаси диққатимни тортди:

Ваҳоб Раҳмон таъдидида: *Заҳриддин Муҳаммад Бобур, Тимурбек, Чингизхон, Умаршайх, Бойсунғир Мирзо* ёзилса, В.Штаммлер таржимасида: *Zahiruddin Muhammad Babur, Timur Big, Tschingiykhan, Omer Scheykh, Boysunghar Mirza* деб, Ҳ.Далов таржима вариантида эса : *Sahirddin Muhammed Babur, Timür Beg, Dschingis Khan, Umar Schaykh, Baysunghar Mirza* каби транслитерация вариантлари учрайди. “Бобурнома” асарида ниҳоятда кўп тарихий шахсларнинг ва бошқа реалаялар, яъни мусулмон динига оид хос сўзлар ва уларга таъриф берилган бўлиб, улардан бир нечасини қиёслаганда ҳаракакат қилдим: Уччала вариантда вақт бирликлари қуйидагича берилган:

Ваҳоб Раҳмон таъдидида: *ҳижрий, Ражаб ойи, Шаъбон ойи* В.Штаммлер таржимасида бу хос сўзлар *Hijra, Monat Rajab, Monat Scha'ban* шаклида, яъни яrimi таржима, яrimi транслитерация шаклида қайта яратилган. Ҳамид Даловда эса бу реалаялар *Hidschra, Monat Rajab, Monat Schaban ҳолатида ағдарилган*.

Асарда учрайдиган жой номлари, яъни топонимлар таржимасида ҳам шунга ўхшаш ҳолатларни кузатиш мумкин:

- ✓ Ваҳоб Раҳмон: Фарғона, Моварауннахр, Қошғар, Андижон
- ✓ В.Штаммлер: Ferghana, Kashgar, Transoxanien-Sogdiana, Andidjan
- ✓ Ҳ.Далов: Farghana, Transoxanien, Kashghar, Andijan

Таҳлилда даставвал миллий колоритни акс эттирувчи лисоний бирлик вазифасини ўтовчи реалаялар, яъни хос сўзлар ўғирмаси ўзига эътибор қаратади. Ўз тилида **қ** ҳарфи бўлсада бунга монанд ўзбекча жарангдаги **қ** товуши йўқлигига қарамай немисзабон Штаммлер ўзбекона **қ**, **х** каби товушли исмларни айнан ўзиникидай қайта тиклаган ҳолда транслитерация қилган, мас. *Qul Muhammad, Behzad* кабилар. Чунончи киши номлари имлосида, масалан аслиятдаги битта сўздан иборат исмлар таржимасида транслитерация қойдаси бузилиши, мас. *Алишербек, Умаршайх, Маҳмудхон, Худойберди, Қутлуғ Нигорхоним* каби антропонимлар Stammler таржимасида *Ali Shir Beg, Umar Sheykh, Mahmud Khan, Khuday-Berdi, Qutluq Nigar Khanim* каби киши номлари ўғирмасида транслитерацион номуқобилликлар кўп учрайди. Бу каби қусурлар Далов таржимасида аслиятга анча яқинроқ ўғирилган.

Умуман олганда Бобурномадай фундаментал этнографик тарихий энциклопедик характердаги асарнинг бошқа тилларга таржимаси таржимашунослик фанининг долзарб масалаларидан бири ҳисобланади. Аслиятдаги образлар тизими ва ўша давр колоритига оид атамалар таржимасини конкрет тиллар таржимаси материалида ўрганиш чет тиллар мутахассислари олдида турган энг долзарб масалалардан бири ҳисобланиб, биз ўз

магистрлик диссертацион тадқиқотимизда шу масалаларнинг айримларини таржимашунослик қўламида ўрганишга ҳаракат қилдик.

Фойдаланилган адабиёт ва манбалар:

1. Саломов Ғ. Таржима назариясига кириш. Т., 1978.
2. Саломов Ғ, Отажонов Н. Жаҳонгашта Бобурнома. Т., 1990.
3. Рахимов Х. “Бобурнома”нинг олмонча таржималари. “Маърифат” газетаси. 2019 Мақола.
4. Stammer W. Die Erinnerungendes ersten Grossmoguls von Indien. Das Baburname. Цюрих. 1980.
5. Dalov H. Babur-name. Берлин. 2016.

ANALYSIS OF THE ISSUES OF DOMESTICATION IN TRANSLATION: CULTURAL AND LITERAL ADAPTATION FROM UZBEK INTO ENGLISH

Abdusattorov Jamshid Khayriddin ugli
Uzbekistan state world languages university

Abstract. This article will focus on the history of translation and the types of domestication issues in translation: adaptive and assimilative translation types. The domestication and foreignization methods are becoming more and more important in intercultural translation so, for this reason learning this field of translation studies is essential at present.

Key words: Pragmatic translation problems, culture specific habits, 'text-specific translation problems, text-revebalization process.

As the analysis of research on translation principles shows, even in early attempts to develop rules for a translator, the problem of choosing between the content and form of “thought” and “word”, the need to preserve the spirit of the original, its style, to reproduce it by means characteristic of the target language, can be traced. Some discrepancies of the intentions of the translator and the author are possible. While rendering from one language into another the translator may face a lot of problems and they are: pragmatic translation problems : (it arises from the particular transfer situation with its specific contrast of source text versus target text recipients); cultural translation problems : (these are a result of differences in culture-specific habits, expectations, norms and conventions concerning verbal and other behavior, general norms of style etc.); linguistic translation problems : (the structural differences between two language, particularly in lexical sentence structure, give rise to certain translation problems which occur in every translation); text specific translation problems : (any problems arising in particular text example which cannot be classified as pragmatic); cultural or linguistic, have to be classified as “text-specific” translation problems, which means that their occurrence in a particular text is a special case). Thus, the translator must be familiar with the structure of the other language and their linguistic diversity. Indeed, to preserve the original in the reworded version, the process requires the translator's complete involvement in the life of source language. Translator's understanding of the original work should be clear, genuine and complete.⁹³

This article presents the brief history and evolution of Translation Studies from Uzbek into English. It also provides some possible lexical problems in translation between Uzbek and English, and how to deal with them. It gives examples of such problems in translation and considers how to solve them. The article also discusses the problem of a lack of equivalence in translation, which results in lexical gaps at the semantic field level. It also learns the translation problems of phraseological and stylistic units as well as grammatical ones. The translation

⁹³Venuti L. Strategies of translation. London and New York: Routledge. 1998.-P.240-244.

problems will be expressed with the help of the examples taken from the works of Utkir Khoshimov who was one of the most prominent writers of Uzbek literary world. The translation problems often occur while translating from L1 (mother tongue) to L2 (target language) by assuming that there are equivalents to the source text words. Also, lacking of lexical, stylistic equivalence, which may cause some problems in expressing the meaning of the contexts from Uzbek into English, and this can be vice versa. Additionally, this article looks at the development of the translation in Uzbekistan as well as the current information about translators who are dealing with translations from Uzbek into English. The article discusses the efficient methods and approaches in literary translation as well. In the research all the translation issues and problems occurring in the translations are accompanied by examples between English and Uzbek.⁹⁴

Translation has been formed in the culture and history of the peoples of the world for many years and is one of the types of creative activities that has been developing over the years. By translating a concept or phrase from one language into another, people exchange ideas and learn about other people's cultures, customs, and traditions. Through translation, economic, political and cultural cooperation has been established amongst the countries of the world. This, in turn, paved the way for the comprehensive development of states. That is why translation and interpretation are so important in the language industry today.

Also, translation plays a significant role not only in teaching and learning processes of language education, but also it is very important to convey the one's mentality, customs and traditions which exist in their cultures. Therefore, there is a great amount of necessity for different types of translation studies. Knowing how the translations works can help learners to compare and understand different aspects of the different nations and cultures. Since you are required to understand and know, easily follow the meaning of the given text or contexts while you are learning a foreign language. Interestingly, when you begin to investigate a culture or deal with any foreign language learning, you will definitely have to work with the texts and literary resources. As a result of that, most of translators and language providers need to face some challenges which can be real obstacles for readers and learners of the language which is being learned or taught. Moreover, the translated forms of materials or resources for investigation, assist to express and understand the meaning of the texts and literary works.

Generally, a good translation is not easily or directly translated into another language and in this process, it is required from a translator to use appropriate methods and approaches to keep the real meaning of the texts. Laconically, we may articulate that "translation" is a text-processing and text-reproducing activity which comes from a source text to a resulting text. Other types of text-processing and text-reproducing activities are commenting the text, summarizing text, interpreting the meaning of the work, adapting a text for a different group of addressees, transposing the text into another medium, etc. What kind of translation from all these text-processing activities is that translation is based on an act of creating a relation of equivalence between a source text in one language and its cognition and translation in another language...? The German translator, Wolfram Wilss gave and offered a good explanation and definition to translation, according to his idea that "Translation is a text-processing and text-reverbalisation process which leads from a source text to a target text that is as equivalent as possible and presupposes an understanding of the original text in terms of content and style. Translating is a process, which consists of two main phases. One of them is a phase of text comprehension in which the translator analyses the source language text with reference to its meaning and style. The following one is a phase of linguistic reconstruction, in which the translator reproduces the source

⁹⁴Nida E.A. Towards a science of translation, with special reference to principles and procedures. Leiden: Brill. 2004. –P.90-123.

language text which he had analysed in terms of content and style, under optimal consideration of communicative equivalence”.⁹⁵

Therefore, it is often said that keeping national-coloured words should be used but not so frequently. What was meant by that? If you deal with translation studies, everyone should be aware of the translation problems that are related not only linguistic sphere but also non-linguistic sphere too. Because while translating the texts, you should take into consideration of the cultural aspects of the words, expressions and sentences that are being translated into another language. As far as the things that motivate to write this topic are concerned, we will enumerate some of them as forethought of the initial points to write this research.

Granted, this research is one of the new topical approaches which has not been learned yet by the majority of scholars, translators and linguists in Uzbekistan. Furthermore, these are going to be almost new translation problems from the Uzbek language into the English language. In addition to this, one advantage of this kind of dissertation topics is that it will really help learners and readers in both Uzbek and English languages understand the feelings, the ways of life, and character of the nation. By doing this research, we will be able to not only achieve to translate cultural-valued books but by courtesy of being translated into English, it will assist learners to see the rich literary heritage to the whole world and in the meanwhile, it will also support other nations to know more about Uzbekistan and its culture. So, it is also acknowledged as a source of strengthening the knowledge according to “Anthropocentrism” in linguistic fields such as Translation Studies, Language Learning and Discourse analysis.

Important methods and approaches of Translation Studies. Translation theory is one of the most important disciplines for prospective translator students specializing in this field, and it helps to solve problems encountered in translation. Subject - translation practice, translation works, translation processes, the activities of the translator, the history of translation and their study are closely related to the native language, reflect and generalize the rules of translation. Political, economic, scientific and cultural cooperation between different peoples is growing all over the world, and it is barely possible to imagine these relations without translation. Today, it is crucial to explain the importance of translation. That is, just as there is no life on earth without the sun, there can be no interaction of different peoples without translation, and no development without interaction. 'Ignorance of the lives of other people's leads to national limitations.' That is why translation is seen as a link between nations, a means of developing and enriching science and culture, and a bridge of mutual cooperation and solidarity.

The main task of translation theory is to observe the laws of the relationship between the original and the translation, to summarize the conclusions of the translation events of a particular nature on the basis of scientific data and to indirectly influence the practice of translation, to improve its quality. Translation practice derives from translation theory the alternative model, rule, evidence, and proofs in finding optimal means of expression and in solving specific translation problems.

Thus, until the twentieth century, the word 'translation' had a definite meaning and was used only in reference to the translation of historical, philosophical and literary works, and in relation to the oral translation in Turkish 'tilmoch', in Slavic 'tolmach', 'dolmetschen' in German, 'interpret' in English and French. The views expressed in the theory of translation were similar in general. Thus, language is social, without which there is no social activity. In the process of

⁹⁵Jaaskelainen R. Tapping the process: an explorative study of cognitive and effective factors involved in translating. Joensuu: University of Joensuu Publications in Humanities. 2009. –P.78-122.

translation, we face foreign culture. For this reason, our success in translation depends on how well we understand the foreign culture, since translation is an intercultural phenomenon.

Translation has always evolved in close connection with literature. The introduction of examples of world literature into the cultural life of nations through translation has helped one nation to get acquainted with the spiritual life and customs of another nation. The role of translation is invaluable in bringing world literature into our lives and bringing peoples closer together.

The essence of the translation process is to find alternative means of a separate language in order to preserve the unity and integrity of the form and the content reflected in the original. In addition, choosing the most alternative and appropriate option among the several available options for providing the original content in another language is also one of the main requirements of adequate translation. Finding these alternative language tools and choosing the appropriate one is creative and requires conscious effort on the part of the translator. The translation of scientific, socio-political literature, which is closely related to the expressiveness of language, also has to address certain artistic and creative issues. This requires literary skill from the translator. Literary translation is a work of art, as follows: “The first is that translation is a work of language. The second argument is that if a work is translated by ten people, their translations will not be exactly the same, but will be significantly different, as if they came from the same pattern. The third argument is that many of the translations that are made when translating the same work are clearly different from the school to which the creators belong, the literary traditions, the nature of the original being translated, and the nature of the species.”

The preface of the first volume of 'Samples of Uzbek classical literature', published in 2003 (compilers - professors Nasimhon Rahmon and Hamidulla Boltaboev) reflects on the first period of Uzbek literature (in general, ancient Turkic literature). It is noted that since the fifth century there has been a special turn in the literature, and therefore it is considered that the Uzbek written literature should be studied not from the 10 century - 'Kutadgu bilig', but from the beginning of AD.

This, no doubt, confirms that Uzbek literature is one of the oldest in the world. From this point of view, when studying the history of translations from Uzbek literature into English, we considered it appropriate to pay attention to two aspects. First of all, the translation of our literature into English, not only in English, but also in other languages, has not been carried out in a planned way so far, in fact, it is inappropriate to require a plan, translation is a creation, and creativity is difficult to plan. In most cases, the anniversaries of any writer or poet, or the days of literature, in general, have been translated for some reason.

It is an important task to 'translate worthy examples of our classical and modern literature into foreign languages and widely disseminate them on the Internet, where the essence of our national spirituality is deeply expressed in art.' There is no doubt that such an authoritative document will inspire the creators and play an important role in the translation of our literary works into foreign languages.⁹⁶

The first English translations of Uzbek literature are, of course, associated with the name of Alisher Navoi. The great thinker's epic 'Lyson ut-tayr' was translated into English by E. Fitzgerald and published in 1899 in Boston, USA. The prose description of the same work was translated into English by Canadian translator Harry Dick in collaboration with Uzbek translator N. Kambarov. “Muhokamat ullug'atayn” by Alisher Navoiy was translated into English by Robert Deverux in 1996 in the United States, and the great poet's epic “Sab'ai Sayyar” was translated into English by American professor W. Firman. In 1988, the Vatan Society of Uzbekistan published

⁹⁶Nida E.A. Towards a science of translation, with special reference to principles and procedures. Leiden: Brill. 2004. –P.90-123.

Alisher Navoi's proverbs in Latin translation by Margaret Bettlin. The English collection 'Uzbekistan speaks', published in Tashkent in 1961, includes samples of ghazals, rubais, proverbs of Alisher Navoi and an excerpt from the epic 'Farhod and Shirin'.

One of the first translations into English was 'Temur's Statutes', which can be considered a documentary, historical, artistic, autobiographical work in the genre of Amir Temur. One of the famous writers of Uzbekistan Pirimkul Kadyrov in his article 'The role of Temur's rules 'in the history of our spirituality' thinks about this, and emphasizes that it should be read as a heroic epic written in the Turkic language. and the extreme darkness of meaning is reminiscent of the epic Alp Er Tonga and the history of Bilga Hakan and Kultegin in stone inscriptions. The small size of the work suggests that its meaning does not fit into some multi-volume novels. '... For six centuries,' the author writes, 'Temur's Statutes' deserve to be among the leading historical, literary and linguistic monuments that have appeared on the soil of Uzbekistan. 'It should be highly valued in Uzbek literature as an autobiographical work that started realism six centuries ago and should be included in school textbooks.'

The 'The Rules of Timur', which enriched our literature and introduced our country to the world, attracted the attention of British scholars in the XVII century. While in India, Major Devi, a British orientalist, became acquainted with the Persian translation of Timur's Statutes by Abu Talib al-Husseini. Published in Oxford in 1783. This publication played an important role in the spread of 'Temur's Statutes' around the world.

The 'Boburnoma' created by Zahiriddin Muhammad Babur also played an important role in the spread of Uzbek literature around the world. Dilbarkhon Ahmedova, a graduate student at the University of Washington, provides detailed information on the English translation of this rare work in a fact-rich article entitled 'Boburnoma in English' published in the August 15, 2008 issue of the Uzbek Literature and Art newspaper. The first English translation of the Boburnoma was published in 1826 by the English orientalist J. Leiden and W. Erskin. H. Beverij, a well-known orientalist, obtained a copy of the Boburnoma in Hyderabad and published it in facsimile form in London in 1905. His wife, Annetta Beverij, worked long time to translate this facsimile copy into English.

References:

1. Albakry M. Linguistic and cultural issues in literary translation. New York. 2004.
2. Andrew Chesterman. Readings on Translation Theory. Helsinki. 2009. P.13-24.
3. Bell R.T. Psychological/cognitive approaches. London & New York: Routledge. 2008.
4. Cohen A.D. On taking translation tests: what the students report. London. 2004. P.70-81.
5. Culler J. Structuralist poetics: structuralism, linguistics, and the study of literature. Cornell UP. 2006.
6. Graedler A.L. Cultural shock. London. 2000.

Internet sources:

1. <https://www.shs-conferences.org/>
2. <https://translathoughts.com/>
3. <https://www.academypublication.com/>

NEMIS TILIDAGI GAPLAR VA SO'ZLARNI O'ZBEK TILIGA TARJIMASIDAGI MUAMMOLAR

Raxmonova Ominaxon Baxodirjon qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti talabasi
Ilmiy rahbar: *Shirnazarova Zamira Allaberdiyevna*

Annotatsiya. Ushbu maqolada nemis tilidagi gaplar va so'zlarning o'zbek tiliga tarjimasidagi qiyinchiliklar va ularning yechimlari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Tarjima san'ati, badiiy tarjima, asl nuxsa, tilmochlik, ma'no, mazmun uyg'unligi, tarjimonlar, zamonaviy texnologiya.

Bundan chorak asr muqaddam yaqin yillar ichida xorijiy tillardan bevosita tarjimaga o'tish mumkinligiga hammayam ishonavermas edi. Qarangki bugun mana shunday kunlarga yetib keldik. Kitob do'konlarimizda xorijiy tillardan tarjima qilingan ko'plab asarlarni ko'rish mumkin.

Tarjima- bir tildagi matnni boshqa tilda qayta yaratishdan iborat adabiy ijod turi. Tarjima millatlararo muloqotning eng muhim ko'rinishi. Asliyat va qayta tiklangan matn xususiyatiga qarab badiiy tarjima, ilmiy tarjima va boshqa turlarga ajratiladi. Asl nusxani aks ettirish tarziga ko'ra tafsir, tabdil, sharh kabi ko'rinishlarga ham ega bo'lishi mumkin. Tarjima qadimgi davrlarda, turli qabilaga mansub kishilar orasidagi o'zaro aloqa, muloqot ehtiyoji tufayli yuzaga kelgan. Tilmochlik deb ataladigan bu og'zaki turi hozirda ham saqlanib qolgan.

Zamon talabi darajasidagi tarjimonlarni tayyorlash uchun nafaqat tarjima nazariyasi va amaliyoti bo'yicha mukammal darslik, shuningdek, badiiy, ilmiy-texnik, idora ish uslubiga mos o'quv qo'llanmalari, ikki, uch va ko'p tilli lug'atlar yaratish talab etiladi. Hozircha chop etilgan inglizcha-o'zbekcha, nemischao'zbekcha, frantsuzcha-o'zbekcha lug'atlarning foydali jihatlarini kamsitmagan holda aytish joizki, bu lug'atlar hali tarjimonlarning talabini qoniqtirmaydi. Endilikda katta izohli sinonimik va qomusiy lug'atlar kerak, hatto tarjima nazariyasi amaliyotiga doir izohli lug'at tayyorlashni ham o'ylash zarur. Negaki, tarjima nazariyasi va amaliyoti bilan bog'liq ko'pgina masalalar yetarlicha aniq hal etilgan emas. Xususan, tarjimada so'zlarning tartibini o'zgartirish yoki o'rni almashtirish, so'z qo'shish yoki tushirib qoldirish nima uchun va qay holatda ro'y berishi va ularning barchasini umumiy nom bilan tarjimada transformatsiya (leksik, grammatik va stilistik) deb atalishi yaxshi o'rganilmagan. Tarjimonlik san'ati- bu juda nozik san'at turlaridan biri hisoblanadi. Har bir ishni va har bir kasbni o'ziga yarasha qiyinchiligi bo'lgani singari, tarjimonlikning ham o'ziga yarasha mashaqqati, qiyinchiligi bor. Masalan, oddiy va soda bo'lgan gaplarni olaylik. Bu gaplarni tarjima qilish uchun o'quvchidan nafaqat so'z boyligi balki mantiqiy yondashuvni ham talab etadi. Gaplarda uchraydigan ma'no va mazmun ohangligiga alohida e'tibor qaratishimiz lozim. Hozirgi kunga kelib maktablarning hammasida xorijiy tillar (ingliz va nemis) o'rgatib boriladi. Pedagogik amaliyotda shu narsa aniq bo'ldiki, ko'p o'quvchilar chet tilidagi so'zlar va gaplarni tarjima qilish uchun har xil turdagi elektron tarjimonlardan foydalanishar ekan. Ammo bu elektron tarjimonlar har doim ham kutilgan natija beravermaydi. Biz avvalo ongimizda paydo bo'lgan mavhum tushunchalar va obrazlarni o'z ona tilimizga TARJIMA qilib, suhbatdoshimizga yetkazamiz. Matn va so'zlarni turlicha saviyali tarjimonlar turlicha tarjima qilishadi. Biz o'zimning nemis tilini o'qish va o'rganish faoliyatimiz davomida aynan tarjimaga juda katta e'tibor beramiz. Zero, mening fikrimcha, chet tilini o'rganayotgan o'quvchi tarjima qilish ko'nikmasini mukammal egallashi shart. Chunki, chet tilini o'rganish orqali biz tarjima qilish ko'nikmamizni yana bir bosqich yuqoriga ko'taramiz. Ya'ni biz endi ongimizdagi tushunchani ona tilimizga emas, balki ona tilimizdagi fikrni chet tiliga tarjima qila boshlaymiz. Hozirda har kim o'ziga mos keluvchi kompyuter yoki mobil telefonini sotib ola oladi. Ikki emas ko'p tilli elektron lug'at dasturlari yildan yilga takomillashib bormoqda. Internet hamma yerda bor va yaxshigina tezlikda undan foydalansa bo'ladi.

Misol: „An den Feiertagen schätzen die Deutschen das Zusammensein im Kreis der Familie. Traditionell trifft sie sich am Abend des 24. Dezember, um zusammen zu feiern. Nur fünf Prozent aller Deutschen sagten in einer Umfrage, sie wurden Weihnachten gern ohne die Verwandten

verbringen“. Tarjimasi: Davlat bayramlarida nemislar o'z oilalari bilan birga bo'lishni qadrlashadi. An'anaga ko'ra, ular birgalikda nishonlash uchun 24-dekabr kuni kechqurun uchrashadilar. Barcha nemislarning atiga 5% i bitta so'rovnomada rojdestvoni o'zgartirmasdan o'tkazishlarini aytishadi. Misolda ko'rib turganimizdek nemis tilidan o'zbek tiliga qilinga tarjima to'liq emas, aksincha transformatsiyaga uchragan. Ya'ni original matn o'zbek tiliga boshqacha so'zlar orqali ma'nosi ifodalangan.

Garchi tarjimaning sifati tarjimoning o'zigagina bog'liq bo'lsada, zamonaviy texnologiyalar tufayli tarjima jarayoni osonlashdi, tarjima qilish tezligi ortdi va boshqa tarjimonlar bilan erkin fikrlashish, tajriba almashish imkoniyatlari paydo bo'ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. S. Saidov Nemis tili gramatikasi mashqlarda Toshkent 2003
2. Sattibaev.wordpress.com/tarjima - haqida cyberleninka.ru/artcle/n/viewer
4. N. Erkaboyeva "Ona tili fanidan ma'ruzalar to'plami" Toshkent 2020
5. Tuxobskiy, I. (2020). Joramurodova, Z. Solijonov, J 2020, aprel. <https://doi.org/10.47100/nuu.vi18.03.115>

THE COMMON TRANSLATION STRATEGIES IN TRANSLATION THEORY

Ibragimova Odinabonu Dilshodbek qizi

Uzbekistan state world languages university, Translation Faculty

Abstract. This article will focus on translation in general, mainly translation strategies were described, and different theories of translation strategies were mentioned. It was shown that different theorists suggest various definitions of translation strategies according to their different perspectives.

Keywords: religious, literary, scientific, and philosophical text, segment, methods, global translation, cultural problems, topicality, linguistic units, translation tactics, SL and TL.

Introduction. Translation typically has been used to transfer written or spoken SL texts to equivalent written or spoken TL texts. In general, the purpose of translation is to reproduce various kinds of texts—including religious, literary, scientific, and philosophical texts—in another language and thus making them available to wider readers.

If language were just a classification for a set of general or universal concepts, it would be easy to translate from an SL to a TL; furthermore, under the circumstances the process of learning an L2 would be much easier than it actually is. In this regard, Culler believes that languages are not nomenclatures and the concepts of one language may differ radically from those of another, since each language articulates or organizes the world differently, and languages do not simply name categories; they articulate their own. The conclusion likely to be drawn from what Culler writes is that one of the troublesome problems of translation is the disparity among languages. The bigger the gap between the SL and the TL, the more difficult the transfer of message from the former to the latter will be.

The difference between an SL and a TL and the variation in their cultures make the process of translating a real challenge. Among the problematic factors involved in translation such as form, meaning, style, proverbs, idioms, etc., the present paper is going to concentrate mainly on the procedures of translating CSCs in general and on the strategies of rendering allusions in particular.

“**Strategies**” is a term which has been used to refer to both conscious and unconscious procedures. A translation strategy is a potentially conscious procedure for the solution of a problem which an individual is faced with when translating a text segment from one language into another. In other words, translation strategies are procedures which the subjects employ in order to solve the

translation problems they realize. Accordingly, translation strategies have their starting-point in the realization of a problem by a subject, and their termination in a (possibly preliminary) solution to the problem or in the subject's realization of the insolubility of the problem at the given point in time.

The plan deals with the concept of “translation strategy”. The notion “translation strategy” has not received an unambiguous definition in translation studies yet. In the present plan the authors differentiate the terms translation strategy, translation tactics and method. The research of different scholars on the formulation of the term “translation strategy” is analyzed. The plan focuses on the peculiarities of the use of the terms “**global translation strategy**” and “**local translation strategy**”. The goal of global translation strategy is reproduction of the whole conceptual image of the source text. The local translation strategies are implemented through a set of approaches that determine the techniques, methods or procedures for translating specific linguistic units. The local strategy is aimed at reproduction of specific fragments of the text. The global translation strategies involve the local ones. There exist two main translation strategies: domestication and foreignization. **Foreignization** is focused more on the source culture and foreign nature of the text. Consequently, this method involves less interference with the original. The role of the translator in the translation process is considered. The problems which translator can face were singled out, among them: pragmatic translation problems, cultural, linguistic, and text specific translation problems. The translator must be familiar with the structure of the other language and their linguistic diversity. In the plan the types of translation suggested by P. Newmark which differ in the focus – either on the source language or on the target language were defined. The principles and definitions of the main notions in translation studies are significant in the translation process. The very translation strategy presupposes the basis of the original text choice and the translation method or technique of its rendering that depends on the range of cultural, literal, linguistically and extralingual preconditions. In order to provide an adequate translation, the appropriate translation strategy should be chosen.

The understanding of the translation process has changed qualitatively nowadays. Through the development of new technologies and the growing role of mass media, translation relations cover the present time practically in all areas of human life. Translation activity, in turn, determines the emergence of new translation challenges, requiring the search for appropriate translation strategies and solutions. The term “translation strategy” is very often used by translators-practitioners at the stage of pre-translation analysis of the text, and translators-theorists to describe the process translation. This concept is fundamental in translation studies, after all, almost no one can get along without it during the translation process. Analysis of recent research and publications. The topic of the translation problems and the translator's strategies has been researched by different scholars throughout the world. Translation strategy is an object of translation studies of **F. Schleiermacher, E. Nida, J. Levy, L. Venuti**. There is no absolute agreement between them regarding the interpretation of this concept. Thus, it is of great importance to dwell upon this issue, since there are many distinctive factors to be taken into account when we analyze the translator's language, translation strategy or method. The topicality of the plan lies in the necessity for investigating and analyzing the concept of “translation strategy” and make a thorough translation analysis. Lack of a single consistent system of translation principles, strategies, tactics, techniques and methods determines the relevance of the study. The aim of the plan is to define the main characteristics of the notion of translation strategy and the

peculiarities of using the terms “global translation strategy” and “local translation strategy”, “**translation tactics**” and other related concepts.⁹⁷

The term “strategy” is used in translation studies to denote a fairly wide range of translator's actions – from choosing a text for translation to determining how to reproduce specific linguistic units. According to K. Chukovsky, the translation is a great art. The translation should reproduce the spirit of source text by target language, but it should not be word-for-word translation. Translation should influence the reader in the same way as the original.

Translation is the process of rendering of the source language (written or spoken) into the target language (written or spoken accordingly). It is a well-known fact that the aim of translation is to reproduce different types of text (religious, political, artistic, scientific, and many others) into another language. In such a way, one culture texts are closer to another culture-text readers and it helps the world to be united. If language is a means of settings general and universal concepts, it must be very easy to render the information from one language into another. However, translation involves not only the word-for-word translation but many other factors that include translation of form, style, meaning, proverbs, idioms, etc., since the concepts of the source language may be very different from those in the target language that leads to the gap between both languages. And the bigger this gap is, the more difficult the process of translation will be. The difference between cultures and languages can cause great challenges for the translators. Therefore, there exist several procedures and strategies for overcoming of these problems. It should be mentioned that there are two main translation strategies: domestication and foreignization. **L. Venuti** was the first one who used these terms, indicating the two main strategies by which the translator is guided when solving linguistic and cultural issues.

According to Venuti, domestication is an ethnocentric approach in which the original text is often shortened, the emphasis is on the cultural values of the target language, and “the author approaches the reader”. Foreignization is an approach that emphasizes the preservation of foreign linguistic and cultural values, while “the reader approaches the author”. The target culture dominance is impossible, because the method of foreignization is focused more on the source culture and foreign/source nature of the text. Consequently, this method involves the least interference with the original. Foreignization presupposes the choice of a foreign language text and the application of a translation method that emphasizes the distinctive features of the culture of the original text that are absent in the culture of the target language. Generally, the translators distinguish between global translation strategies and local translation strategies.

Global Translation Strategies (or translation methods) – are the strategies that the translator applies to a text as a whole. The global translation strategy is formed as a result of the translator's choice of the main principles, which in this situation seem to correspond to the communication goal, cognitive needs and interests of the target audience, and, according to the translator, take into account the main characteristics of the source text.

The aim of global translation strategy is reproduction of the whole conceptual image of the source text. The need to choose a local translation strategy arises when there is a problem, such as the “untranslatability” of a certain expression, the possibility of multiple solutions, the results of which are differently correlated with the chosen global strategy.⁹⁸

The strategy is implemented through a set of approaches that determine the techniques, methods or procedures for translating specific linguistic units. Knowledge of the principles of translation is a constant necessary component of the translator's competence and becomes the basis

⁹⁷Venuti L. *Strategies of translation*. London and New York: Routledge. 2008. -P.240-244.

⁹⁸Newmark P. *Approaches to Translation*. Hertfordshire: Prentice Hall. 2009. -P.98.

for the choice of techniques, methods, tactics, which, in turn, correlate with the global translation strategy. The formation of a global translation strategy is based on the translator's application of the basic principles of translation to specific text that correspond to the purpose of communication and the cognitive needs of the target audience.

The global strategy of semantic processing corresponds to the stage of pre-translation text analysis. The global strategy for the selection of adequate equivalents is used at the stage of analytical variable search. At the stage of analysis of translation results, a global strategy of generalization of translation experience is implemented. At the stage of pre-translation analysis of the text, local strategies for overcoming linguistic difficulties are used.

In order to reproduce the original language by means of another language, the translator should choose the appropriate translation strategy. Thus, the method is a broader notion as it is viewed as a global translation strategy and the procedure is narrower which is included into the method. It is logical that the global translation strategies involve the local ones. But the very translation strategy presupposes the basis of the original text choice and the translation method/techniques of its rendering that depends on the range of cultural, literal, linguistically and extralingual preconditions. As a result, translation strategy is an even broader notion than method, since the reasons and the process of translation are overviewed within the translation strategy, and the method is a part of this strategy. Local strategies are based on translation tactics. In conclusion, it should be mentioned that in the translation process, translators are not able to adhere exclusively to one of the strategies discussed above. They need to define the type and genre of text in order to define a global strategy.

Organizational procedures: constant reevaluation of the attempt made; contrasting it with the existing available translations of the same text done by other translators, and checking the text's communicative effectiveness by asking the target language readers to evaluate its accuracy and effectiveness and studying their reactions.⁹⁹

Kringsn defines translation strategy as “translator's potentially conscious plans for solving concrete translation problems in the framework of a concrete translation task,” and Seguinot believes that there are at least three global strategies employed by the translators: (I) translating without interruption for as long as possible; (II) correcting surface errors immediately; (III) leaving the monitoring for qualitative or stylistic errors in the text to the revision stage.¹⁰⁰

Moreover, Loescher defines translation strategy as “a potentially conscious procedure for solving a problem faced in translating a text, or any segment of it”. As it is stated in this definition, the notion of consciousness is significant in distinguishing strategies which are used by the learners or translators. In this regard, Cohen asserts that “the element of consciousness is what distinguishes strategies from these processes that are not strategic”.¹⁰¹

Furthermore, Bell differentiates between global (those dealing with whole texts) and local (those dealing with text segments) strategies and confirms that this distinction results from various kinds of translation problems.

Venuti indicates that translation strategies involve the basic tasks of choosing the foreign text to be translated and developing a method to translate it. He employs the concepts of domesticating and foreignizing to refer to translation strategies.

Jaaskelainen considers strategy as, “a series of competencies, a set of steps or processes that favor the acquisition, storage, and/or utilization of information”. He maintains that strategies are

⁹⁹Jaaskelainen R. Translation studies: what are they. New York. 2005.-P.34.

¹⁰⁰Krings H.P. Translation problems and translation strategies. New York. 2006.-P.87.

¹⁰¹Venuti L. Strategies of translation. London and New York: Routledge. 2008.-P.240-244.

“heuristic and flexible in nature, and their adoption implies a decision influenced by amendments in the translator's objectives”.¹⁰²

Taking into account the process and product of translation, Jaaskelainen divides strategies into two major categories: some strategies relate to what happens to texts, while other strategies relate to what happens in the process. Product-related strategies, as Jaaskelainen writes, involves the basic tasks of choosing the SL text and developing a method to translate it. However, she maintains that process-related strategies “are a set of (loosely formulated) rules or principles which a translator uses to reach the goals determined by the translating situation”.

References:

1. Akhmanova M. Analysis of cultural translation in English and Uzbek. Tashkent. 2008. –P.89-220.
2. Albakry M. Linguistic and cultural issues in literary translation. New York. 2004.
3. Bell R.T. Psychological/cognitive approaches. London & New York: Routledge. 1998.
4. Cohen A.D. On taking translation tests: what the students report. London. 2004. -P.70-81.
5. Culler J. Structuralist poetics: structuralism, linguistics, and the study of literature. Cornell: Cornell University Press. 2006.
6. Davlatova M. H. An Integrative history of Aspectual meanings. Tashkent. 2020.

SINXRON TARJIMONLIK: TAMOYILLAR VA TRENINGLAR

Utapova Oysapar Urazmatovna

Guliston Davlat Universiteti, stajor o'qituvchisi

Rajapov Jaxongir Rustam o'g'li

Guliston Davlat Universiteti, Filologiya fakulteti 3-kurs talabasi

Annotatsiya. Hozirgi kunda O'zbekistonda sinxron tarjimaga talab ortib bormoqda. Ushbu maqola sinxron tarjimaning ta'rifi va jarayoni bilan tanishtiradi. Keyinchalik, u sinxron tarjima qilishning umumiy tamoyillari va usullarini taklif qiladi va amaliy o'z-o'zini o'qitish usullarini taqdim etadi.

Kalit so'zlar: sinxron tarjima, tamoyillar, trening.

Islohot va ochilishning rivojlanishi, shuningdek, O'zbekistonning JSTga kirishi bilan O'zbekiston va tashqi dunyo o'rtasidagi hamkorlik va almashinuvlar tobora tez-tez bo'lib bormoqda. Hozirgi vaqtda O'zbekistonda tobora ko'proq muhim va keng ko'lamli xalqaro konferensiyalar o'tkazilmoqda, bu O'zbekistonga turli tillar o'rtasida ko'prik bo'lgan ko'p sonli sinxron tarjimonlarga ehtiyoj borligini anglatadi. Sinxron tarjimaning sifati ko'p jihatdan ikki tomon o'zaro almashishi va muammosiz muloqot qilishiga bevosita ta'sir qiladi. Biroq, sinxron tarjimonlik tarjimondan yuqori sifatli va ajoyib kasbiy mahoratga ega bo'lishni talab qiladigan qiyin ishdur. Sinxron tarjima sifatini qanday qilib samarali oshirish mumkin? Tarjimonlar uchun sinxron tarjimonlik bo'yicha tegishli tamoyil va ko'nikmalarni egallash juda muhimdir. Ushbu maqolada muallif sinxron tarjimaning mohiyatini tushuntiradi, sinxron tarjima qilish jarayoni bilan tanishadi va asosiy tamoyillar va ko'nikmalarni o'rganadi, so'ngra tegishli o'z-o'zini o'qitish usullarini taqdim etadi.

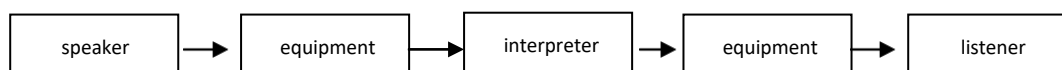
SINXRON TARJIMA. Til tarjimoni yoki tarjimoni turli tillardan ikki yoki undan ortiq foydalanuvchi o'rtasida bir vaqtning o'zida yoki ketma-ket ravishda og'zaki va imo-ishora tilidagi

¹⁰²Jaaskelainen R. Translation studies: what are they. New York. 2005. -P.234.

muloqotni osonlashtirishga qaratilgan intellektual faoliyatdir. Sinxron tarjimon - so'zlarga qarab tushunganingizdek - ma'ruzachi to'xtovsiz gapirganda, boshqa tilda kimgadir tarjimonlik qiladigan kishi. Bu ketma-ket tarjimonning teskarisidir, chunki ketma-ketlikda tarjimon o'z navbatini kutadi va ma'ruzachi unga vaqt bermaguncha gapirishni boshlamaydi. Sinxron tarjima – eng keng tarqalgan tarjimon turlaridan biri, lekin ayni paytda eng qiyini. Buni juda oz sonli tarjimonlar (ular o'z tarjimalari haqida o'ylash uchun vaqt topishga odatlangan) qila oladi va hatto hamma tarjimonlar ham buni yaxshi qila olmaydi.

Sinxron tarjimonlik ketma-ket tarjimonga nisbatan bir qator shubhasiz afzalliklarga ega: (1) bir necha tildan foydalaniladigan xalqaro tadbirlarni o'tkazishda samaradorlik; (2) kamroq vaqt va pul sarflanishi: nutq so'zlovchining tilidan qat'i nazar, tadbir o'z tezligida davom etadi - bu tadbirni o'tkazish uchun zarur bo'lgan vaqtni va zarur moddiy resurslarni kamaytiradi; (3) tinglovchilar uchun qulaylik: ishtirokchilar taqdimotni asl tilda tarjima qilish uchun uzilishsiz eshitishlari mumkin.

Bu haqiqatan ham bir vaqtning o'zida tarjima qilish juda murakkab jarayon bo'lib, uni juda oz sonli tarjimonlar yaxshi bajara oladi. Ma'ruzachi gapiradi va u to'xtamaydi yoki pauza qilmaydi. U gapirishda davom etadi. Shuning uchun tarjimon so'zlovchi gapirayotganda quyidagilarni bajarishi kerak: so'zlovchining gapini tinglang; uning fikriga tarjima qiling; tarjimani mikrofonida ko'rsatish; va (va bu eng qiyin qismi) bir vaqtning o'zida u o'zi gapirayotganda aytilgan narsalarni tinglang.

Bu o'ziga xos aqliy mo'jizani talab qiladi va shuning uchun uni amalga oshirish g'ayrioddiy talabchan va murakkab faoliyat bo'lib, g'ayrioddiy konsentratsiyani talab qiladi, bu tarjimonni tezda charchatadi - bu uning konsentratsiyasiga ta'sir qiladi, uning ishlashiga ta'sir qiladi.

ASOSIY PRINSIPLAR. Sinxron tarjima nafaqat san'at, balki texnologiya hamdir. Shu sababli, maqsadlarga yanada samarali erishish uchun talqin qilish jarayonida ma'lum bir asosiy tamoyillarga amal qilish mumkin. Sinxron tarjima qilish uchun quyidagi tamoyillardan foydalanish mumkin:

Sintaktik chiziqlik. Tarjimon eshitgan gapning asl tuzilishiga ko'ra, u butun gapni bir necha qismlarga ajratadi, so'ngra ularni turli ko'nikmalar bilan birlashtirib butun ma'noni ifodalaydi. Masalan, —suo you ren // dou ke yi jie zhu hu lian vang zi yuan // lai xue xi, bu lun ta men shi na ge min zu // he zhong xing bie // he zhong fu se, // zhi yao ta men ke yi jie ru hu lian vang. mēngcǐci, // chīngcǐci tǐnìnnìnnín。 1) Tarjima: —Hamma o'rganishi mumkin // internet resurslariga tayangan holda // irqi, millati va jinsidan qat'i nazar // internetga kirish imkoniga ega bo'lgan taqdirda. Sinxron tarjimon tarjimondan ma'lumot berishni so'raydi. maqsadli versiya so'zlovchi nutqi bilan deyarli bir vaqtda, malakali sinxron tarjimon esa tarjimon va nutq o'rtasidagi vaqtni qisqartirish uchun qo'lidan kelganicha harakat qilishi kerak, shuning uchun ham asl tuzilishga asoslangan talqin qilish usuli sinxron tarjimada muhim xususiyatdir.

Moslashish. Bu tarjima qilish jarayonida muhim qadamdir. Tarjimon tuzilmani o'zgartirishi, xatolarni tuzatishi va etishmayotgan ma'lumotlarni o'zi olgan yangi tarkib bilan qo'shishi kerak. Ingliz tilida vaqt va joy haqidagi qo'shimchali qo'shimchalar odatda gap oxirida qo'yiladi, bu xitoycha tuzilishdan ancha farq qiladi. Asl tuzilishga asoslanib, “Men Holiday Inn-ga // seminarga // soat 10 da // kecha ketdim.” jumlasini quyidagicha izohlanadi.

—wo qu le jia ri jiu dian // can jia yi ge yan tao hui // zai shi dian zhong // zuo tian. chànháng 2) Bu erda sozlash maqsadli versiyani yaxshilashda muhim rol o'ynaydi. Aslida, bunday

jumla quyidagicha ishlanadi: —wo qu jia ri jiu dian // can jia le yi ge yan tao hui // shi jian shi zuo tian shang wu shi dian.

Qayta shakllantirish. Reformulyatsiya - bu sinxron tarjimada umumiy strategiya. Ingliz va xitoy o'rtasida juda katta farq bor, shuning uchun so'zni so'zga talqin qilish mumkin emas. Qayta shakllantirish tarjimonga asl ma'lumotni maqsadli til konventsiyasiga muvofiq qayta tashkil etishga yordam beradi. Tarjimon "shui dou you lao de na yi tian" jumlasini "Og'irlik kuchi hammani o'ziga tortadi" deb talqin qilishi mumkin. Bir so'z bilan aytganda, tarjimon etkazishi kerak bo'lgan narsa til emas.

Soddalashtirish. Sinxron tarjimondan maqsadli tilda yoki tinglovchilar uchun qiyin bo'lgan ba'zi texnik materiallarda ba'zi qiyinchiliklarga duch kelganda, asosiy ma'lumotni etkazishga ta'sir qilmasdan, asl mazmunni tushuntirish, induksiya qilish va umumlashtirish uchun so'zlarni soddalashtirishni so'raydi. tushunish. Bir marta, o'smirlarni "Yevropa Ittifoqi qishloq xo'jaligi siyosati" bilan tanishtirishga qaratilgan konferentsiyada shunday so'zlar paydo bo'ldi: "Agar qishloq xo'jaligida mahsulotning CIF narxi umumiy bozor tashkiloti tomonidan belgilangan yo'riqnoma narxidan past bo'lsa, unda yig'im bo'yicha, bu emas. tarif boji qo'yiladi." To'g'ridan-to'g'ri va to'g'ridan-to'g'ri talqin qilinsa, yoshlar tushunishi qiyin bo'lgan so'zlar juda ko'p. Shunday qilib, tarjimon ba'zi qiyin fikrlarni soddalashtirishi va oddiy iboralar bilan butun ma'noni yetkazishi kerak.

Sodiqlik. U har doim tarjimani baholash mezoni sifatida qaraladi. Ammo sinxron tarjimonda bunga amal qilish qiyin, chunki tarjimonlarning tarjimonlik paytida o'ylash va shug'ullanish uchun vaqti yetarli emas. Tarjimon qila oladigan narsa ma'ruzachi ifodalagan barcha ma'no va ma'lumotlarning ko'p qismini tinglovchilar osongina qabul qiladigan tarzda etkazishga harakat qilishdir.

O'Z-O'ZI-TARBIYOT USULLARI. Mashhur tarjimon professori Daniel Gile (1995:179) "Tarjimon va tarjimon tayyorlashning asosiy tushunchalari va modellari" asarida sinxron tarjima qilish usulini umumlashtiradi: $SI = L + M + P + C$. Ya'ni simultane tarjima = tinglash va tahlil qilish + qisqa - muddatli xotira harakatlari + nutq ishlab chiqarish + muvofiqlashtirish. Bularning barchasi tarjimonga ko'p vaqt va kuch sarflashni talab qiladi. Yaxshi va malakali sinxron tarjimon bo'lish uchun u o'zining in'omi va tajribasi, kuchli irodasi va qat'iyatlilikidan tashqari, etarli qobiliyat va bilimga ega bo'lish uchun biroz tayyorgarlikdan o'tishi kerak.

Shadowing Mashqi. Talabalar nutq, yangiliklar kabi eshitganlarini bir xil tezlikda takrorlaydilar. Treningning maqsadi o'quvchilarning diqqatini taqsimlash va tinglash paytida gapirish qobiliyatini rivojlantirishdir. Bu mashg'ulotni avvaliga ona tilida, keyin esa boshqa tillarda o'tkazgan ma'qul. Dastlabki bosqichda o'quvchilar biror narsani eshitgandan so'ng darhol takrorlashlari mumkin; asta-sekin, ular kechiktirish va keyin takrorlash kerak. Treningda ular bir vaqtning o'zida tinglashlari, gapirishlari va o'ylashlari kerak. 10 daqiqa takrorlagandan keyin ham ular asosiy fikrni takrorlay oladilar. Shunday qilib, 2 yoki 3 oydan keyin ular keyingi bosqichga o'tishlari mumkin.

Mashqning tavsifi. Bu soya mashqlarining davomiy bosqichidir. Paragrafni ma'ruzachi yoki boshqa birovdan keyin o'qiyotganda, o'quvchilar pauza qilib, uning asosiy g'oyasini birinchi navbatda ona tilida, so'ngra chet tillarida bayon qilishlari kerak.

Simulyatsiya treningi. Iloji bo'lsa, o'quvchilar simulyatsiya mashg'ulotlarini o'tkazishlari mumkin, bu esa haqiqiy vaziyat va atmosferani yaratadi. Ular mavzularni belgilaydilar, nutqlar tayyorlaydilar, ma'ruzalarni navbatma-navbat aytadilar va tegishli zarur jihozlar bilan bir vaqtning o'zida tarjima qiladilar. Albatta, ba'zi taniqli mutaxassislar baho berishga taklif qilinsa, bu

foydaliroq bo'ladi. Bu usul nafaqat o'quvchilarni tarjimonlik ko'nikmalarini o'rgatadi, balki ularga yana bir muhim mahorat - ommaviy nutqni o'zlashtirishga yordam beradi.

Hozirgi vaqtda Xitoyda ko'proq uchrashuvlar sinxron tarjimonga muhtoj va tarjimonlarga talab juda dolzarb bo'lib qoldi. Biroq, simultane tarjimonlik haqiqiy qiyin ishdir. Uning o'ziga xos xususiyatlari va qonunlari bor. Sinxron tarjimoni yaxshi bajarish uchun odamlardan yaxshi sifat va psixologik sifatga ega bo'lishlari, shuningdek, tamoyillar va usullarni yaxshi tushunishlari so'raladi. Ishonchimiz komilki, bu ishga mehr va qiziqish ko'rsatayotgan odamlar soni ortib borishi bilan Xitoyda ko'plab birinchi darajali sinxron tarjimonlar paydo bo'ladi.

Adabiyotlar:

- [1] Danica Seleskovich va Marianna Lederer. (1984). Tarjimon Pour Traduire. Parij: Didye bilimdonligi.
- [2] Gile, D. (1995). Tarjimon va tarjimon tayyorlashning asosiy tushunchalari va modellari. Amsterdam: Jon Benjamins nashriyot kompaniyasi.
- [3] Hairong, Shang. (2007). Sinxron tarjima qilish texnikasi haqida. Science & Technology Information, 6, 801-802.
- [4] Lamber, S&Moser-Mercer, B. (1995). Bo'shliqni bartaraf etish: Sinxron tarjima bo'yicha empirik tadqiqotlar. Amsterdam: Jon Benjamins nashriyot kompaniyasi.
- [5] Jons, R. (1998). Konferentsiyani talqin qilish tushuntirildi. Manchester: Sent-Jerome nashriyoti.
- [6] Kemin Fang. (2004). Sinxron tarjima qilish tamoyillari va trening. Pekin sanoat va kasb-hunar texnika instituti jurnali, 7, 72-75.
- [7] Nan Syue. (2007). Sinxron tarjimonlik tamoyillarini tahlil qilish. Shensi Oddiy universiteti jurnali (Falsafa va ijtimoiy fanlar nashri), 1, 277-279.
- [8] Veyxe Zhong. (2001). Sinxron tarjimonlik: tamoyillar va treninglar. Xitoy tarjimonlari jurnali, 5, 39-43.
- [9] Veyvey Chjan. (1999). EC simultane tarjimasi. Pekin: Xitoy tarjima va nashriyot korporatsiyasi.
- [10] Wolfgang Zieke. (1970). Xotirangizni konditsioner qilish. Nyu-York: Sterling Publishing.

COLLOCATIONS AND THEIR TRANSLATIONAL PROBLEMS

Ganiyeva Nargis Mahmudovna

Abstract: The purpose of the article is to illustrate collocations and their importance in the speech. Moreover, the article demonstrates some problematic points of translation of the collocations because of culture and grammar structure.

Key words: collocation, translation issues, phraseme, phraseology, cultural difference, syntagmatic level

Introduction. A word is the smallest part of a text while it is the most essential portion of the whole passage as it gives the main idea of the given text. Moreover, choosing a correct word or a phrase in the written or oral speech, a writer a speaker should be really careful in order to choose a right version of the word. Most of times words are used together aiming of a sentence however a single word can be a good sentence too. On the other hand, words might have their direct and indirect meaning. When a word gives it s direct meaning it can be considered as a simple sentence, when it has got indirect meaning it illustrates collocation.

Oxford Collocations Dictionary gives the definition of collocations as follows: "Collocation is the way words combine in a language to produce natural-sounding speech and writing." (2002-7) "Strong wind" and "heavy rain" are given as examples for collocation in English. It would not be normal to say "heavy wind "or "strong rain". As for collocations, we can give English collocations; "by accident", "strong tea", "feel well", "work hard" and Uzbek collocations;

“achchiq choy” (translation is “chilly tea” however tea is never chilly), “yo’lning boshi” (translation is “head of the way” however a way has never a head, it means the beginning of the way) and many other examples can be given.

The examples of collocations in these two languages illustrate the fact that words having different meanings have come together and form group of words having totally different meanings than their own isolated forms, however, when it is compared to the idioms (kick the bucket used to describe dying) collocations still retain their lexical meaning thus can be labeled as decipherable.

Materials and Methods. The origin of collocations goes far and the term “collocation” was first introduced and used by Firth, who considered that meaning by collocation is lexical meaning “at the syntagmatic level” (Firth 1957:196).

In 1933, Harold Palmer's Second Interim Report on English Collocations highlighted the importance of collocation as a key to producing natural-sounding language, for anyone learning a foreign language. [1.54] Thus from the 1940s onwards, information about recurrent word combinations became a standard feature of monolingual learner's dictionaries. As these dictionaries became “less word-centred and more phrase-centred”, [2.318] more attention was paid to collocation. This trend was supported, from the beginning of the 21st century, by the availability of large text corpora and intelligent corpus-querying software, making it possible to provide a more systematic account of collocation in dictionaries. Using these tools, dictionaries such as the Macmillan English Dictionary and the Longman Dictionary of Contemporary English included boxes or panels with lists of frequent collocations [3.1].

Research and Discussion. Collocations can be considered important because they make our language sound natural. Moreover, they flourish and fulfill the text as well as speech. If a speaker masters collocations, his English will be more idiomatic, that is, more similar to the way it is spoken by native speakers. On the one hand, all languages around the world have their own sentence structure as well as the functions of them. Collocations are helpful to give literal meaning to the sentence. On the other hand, mostly, collocations have several problems to translate from one language into another as they lose their own meaning and have figurative meaning. Therefore, a speaker should be aware of the culture and linguistics in order to translate correctly. Since the collocations refer to the cultural linguistics in its origin.

Many collocations can be given as an example of collocation and their translation cannot be translated automatically. For instance, a beautiful woman is described in Uzbek language “oy yuzli go’zal ayol” (translation is “a beautiful woman with moony face”); in English a beautiful woman is like a rose.

The next example is weather collocation “It is raining cats and dogs”, however it is translated into Uzbek “Chelaklab yomg’ir yog’yapti”. As you can see from the examples during the translation process the animals: cats and dogs are not mentioned. So it can be a bit confusing. To eliminate this issue, learners have to know both language and culture at the same time. Furthermore, it should be studied that the types of sentences, collocations, sentence structure and others. Below you can see seven main types of collocation in sample sentences.

- adverb + adjective. Invading that country was an utterly stupid thing to do...
- adjective + noun. The doctor ordered him to take regular exercise. ...
- noun + noun. ...
- noun + verb. ...
- verb + noun. ...
- verb + expression with preposition. ...
- verb + adverb.

Conclusion. All in all, collocation is the concept of words co-occurrence, where certain words appear predictably next to or within a certain number of words from each other. In corpus linguistics, a collocation is a sequence of words or terms that co-occur more often than would be expected by chance. In the sphere of phraseology, collocation is a sub-type of phraseme. As mentioned above, an example of a phraseological collocation, as propounded by Michael Halliday, is the expression “strong tea”. In other words, a collocation is a familiar grouping of words, especially words that habitually appear together and thereby convey meaning by association. Collocational range refers to the set of items that typically accompany a word. The size of a collocational range is partially determined by a word’s level of specificity and number of meanings. In simpler terms, we can say that collocation can be defined as “the company that words keep”, or it is “a marriage contract between words” [5.1]

References:

1. Cowie, A.P., English Dictionaries for Foreign Learners, Oxford University Press 1999:54–56
2. Bejoint, H., The Lexicography of English, Oxford University Press 2010: 318
3. "MED Second Edition – Key features – Macmillan". macmillandictionaries.com. Archived from the original on 2020-09-28. Retrieved 2011-08-24.
4. <https://dubai-translationservices.ae/problem-collocation-translation/>
5. Rajapova Malika Ahmadali qizi, Allegorical Means Specific to Oral Speech. European Journal of Innovation in Nonformal Education (EJINE) Volume 2 | Issue 2 | ISSN: 2795-8612 Hosting by Innovatus Publishing Co. All rights reserved. © 2022. www.innovatus.es
6. Amideevna, Alimsaidova Sayyora. "Historical and literary texts as the basis for teaching a non-native language." Current research journal of pedagogics 2 (2021): 204-208.
7. Ochldiyeva, Kh G., D. S. Mirzaliyeva, and D. S. Makhmudova. "The Concept of Ethical Evaluation in Russian and Uzbek." European Journal of Research Development and Sustainability 2.2 (2021): 67-69.
8. G'ulomovna, Ochldiyeva Hilola. "THE IMPORTANCE OF INNOVATIVE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN TEACHING THE SUBJECT OF THE RUSSIAN LANGUAGE." ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 7.603 11.12 (2022): 8-10.
9. Gulamovna, Ochldiyeva Khilolakhon. "THE CONCEPT OF ETHICAL EVALUATION IN RUSSIAN AND UZBEK." ResearchJet Journal of Analysis and Inventions 2.6 (2021): 1-5.
10. GULAMOVNA, OCHILDIYEVA HILOLA. "Lexical and Phraseological Means of Expressing the Ethical Assessment of a Person in the Russian and Uzbek Languages." JournalNX 6.12: 257-259.
11. Rajapova, Malika. "LINGVOCULTUROLOGY AND ITS PECULIARITIES AS NEW BRANCHES OF CONTEMPORARY LINGUISTICS." Scienceweb academic papers collection (2021).

5. CHET TILLARINI O'RGATISHDA TURLICHA YONDASHUVLAR

"СЛОЖНО ИЛИ ТРУДНО?": ПЛАТФОРМЕННЫЕ РЕШЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Гафиятова Эльзара Васильевна

Профессор

Казанский (Приволжский) федеральный университет (Россия)

Букач Ольга Владиславовна

Доцент

Казанский (Приволжский) федеральный университет (Россия)

Аннотация. В статье рассматривается дифференциация понятий «сложность» и «трудность» текстов, в частности, учебных текстов, написанных на русском языке. В основе определения понятий рассмотрены количественные и качественные характеристики текстов. В качестве инструмента определения текстовых параметров сложности представлен инструмент RuLex, разработанный учеными научно-исследовательской лаборатории «Текстовая аналитика» Казанского (Приволжского) федерального университета. Приведены перспективы применения данной разработки при обучении русскому языку как иностранному.

Ключевые слова: сложность текста, трудность, читабельность, РКИ.

Одной из наиболее актуальных проблем в рамках современного образовательного процесса является снижение интереса к чтению среди молодежи и, как следствие, невысокие результаты на международных тестированиях как в Российской Федерации, так и в Республике Узбекистан. Одной из причин данной тенденции является несоответствие сложности текстов, отбираемых в используемые в школах учебные пособия, уровню подготовки и возрастным особенностям целевой аудитории данных учебных пособий [Казачкова, Солнышкина, 2021].

Четкое дифференцирование понятий «сложность» и «трудность текста» является необходимым условием для теоретического изучения и практической апробации существующих и разрабатываемых формул расчёта индексов соответствующих характеристик текста на русском языке [Цетлин, 1980]. Так, термин «трудность» включает в себя целый спектр характеристик и параметров текста, рассматриваемых сквозь призму восприятия читателя. Таким образом, трудность текста определяется как объективными, так и субъективными параметрами. К последним относятся возраст, уровень образованности, объем кругозора, пол, социальное положение, место проживания, отсутствие или наличие заболеваний и ряд других параметров, преимущественно не входящих в сферу изучения лингвистики.

В качестве объективных параметров нами рассматриваются такие текстовые характеристики, которые выделяют для определения читабельности, понятности и сложности текста, так как все они напрямую влияют на его трудность. При этом текст, обладающий одинаковыми показателями объективных параметров – понятности и сложности – будет неодинаково трудным для читателя с различным уровнем подготовки, социальным статусом, возрастом и т.д. Именно этот факт является одной из причин

отсутствия валидных формул трудности текстов. [Кисельников, 2015, с. 80]. К сожалению, на современном этапе развития лингвистики и текстовой аналитики, в частности, не до конца определены все входящие в понятие «трудность» лингвистические и экстралингвистические параметры текста, а также иерархические связи между ними, что обуславливает интерес к более тщательному их изучению на основе «понятности» текста и его «сложности».

«Сложность» текста, часто определяемая как объективная его характеристика, рассчитывается на базе качественных и количественных параметров текста [Бирюков, Тюхтин, 1967]. Количественные параметры в большинстве своем вычисляются на основании таких характеристик, как средняя длина слова, средняя длина предложения, количество слов в тексте и т.п. В условиях стремительно изменяющегося подхода к отбору материалов, включаемых в учебные пособия, где соответствующая сложность учебных текстов напрямую влияет на их соответствие как лингводидактическим, так и профессиональным целям обучающихся, сотрудниками НИЛ «Текстовая аналитика» Казанского (Приволжского) федерального университета (далее - КФУ) был разработан инструмент RuLex, представляющий собой программу, предназначенную для персонализации и автоматического лингвистического анализа естественно-языковых текстов.

Одной из функций платформы является возможность ее использования при подборе учебных и контрольно-измерительных материалов (текстов). Платформа предназначена как для «ученика/школьника», «учителя», так и «эксперта», в роли эксперта могут выступать родители и внешние пользователи. Для того чтобы начать работу на платформе необходимо пройти регистрацию и завести личный кабинет пользователя.

На платформе RuLex есть возможность загрузки материалов объемом до 6000 слов. Далее сама платформа автоматически осуществляет анализ текста по 12 параметрам. Если характеризовать по параметрам, то выделяем следующее:

- количество предложений,
- количество словоформ и слов (лемм),
- количество одно-, дву-, трех и четырехсложных слов,
- средняя длина слов в слогах и буквах,
- средняя длина предложений в словах,
- индекс лексического разнообразия
- индекс читабельности.

Разработчики выделяют дополнительные функции сервера Rulex – извлечение терминов семи предметных областей: лингвистической, естественно-научной, математической и др. Кроме того, сервер позволяет проанализировать частотность лексики на русском языке в достаточно широком диапазоне – от первой тысячи до 50,000 в соответствии со словарем О.Н. Ляшевской и С.И. Шарова. Полученные данные визуализируются. Платформа также позволяет определять уровень читабельности текстов – не только учебных, но и художественных. С этой целью используется адаптированная разработчиками для русского языка формула читабельности Флеша-Кинкейда.

RuLex также соотносит текст на русском языке с предполагаемым уровнем обучения, на котором может быть обеспечено максимально полное понимание предложенного текста. Данная функция позволяет осуществлять подбор текстов для пользователей, которые изучают русский язык как иностранный (РКИ). Иными словами, использование сервера позволяет обеспечить индивидуальный подход к каждому студенту, сделать

образовательный процесс более персонализированным и, как следствие, более востребованным среди потенциальных слушателей. Это, в свою очередь, будет вести к росту популярности государственного сертификационного тестирования по русскому языку, а также к увеличению числа студентов на курсах подготовки к данному тесту и курсах РКИ.

Таким образом, представляется уместным утверждать, что данное направление работы напрямую связано с целями 2 и 3 ведомственной целевой программы «Научно-методическое, методическое и кадровое обеспечение обучения русскому языку и языкам народов Российской Федерации, утв. Распоряжением Министерства Просвещения Российской Федерации от 16.05.2019 Р-60): Просвещения Российской Федерации от 16.05.2019 Р-60):

- распространение и укрепление позиций русского языка и образования на русском языке в иностранных государствах – участниках СНГ, в Республике Абхазия и в Республике Южная Осетия, а также в иностранных государствах [...];

- продвижение русского языка как основы культурного и образовательного единства народов Российской Федерации, эффективного международного общения, которое характеризуется увеличением количества проведенных мероприятий просветительского, образовательного и научно-методического характера, направленных на популяризацию русского языка, российского образования и культуры.

Спектр мероприятий, организуемых в настоящее время в рамках реализации данной ведомственной программы, достаточно широк, и включает в себя увеличение числа онлайн-курсов по РКИ, популяризацию изучения русского языка и культуры, повышение интереса иностранных граждан к русской литературе. В этом контексте вполне вероятным представляется увеличение спроса на подготовку и прохождение государственного сертификационного тестирования по русскому языку как иностранному, позволяющему оценить уровень владения РКИ в рамках одного из уровней общеевропейской шкалы (A1 – C2). Интеграция платформы RuLex в работу центров тестирования по РКИ является одной из актуальных задач; технические возможности платформы позволят осуществлять достаточно быстрый отбор текстов, необходимых для проведения сертификационного тестирования и подготовки к нему, соответствующих тому или иному сертификационному уровню.

Кроме того, отдельно необходимо упомянуть о ведущейся в данный момент работе по разработке дочерней платформы RuLingva [Solnyshkina, 2022], которую в будущем планируется использовать для проведения тестирования по РКИ на базе локальных центров в дистанционном формате, т.е. в режиме онлайн; данная платформа также будет обладать необходимым функционалом для автоматической оценки тестовых заданий, направленных на проверку рецептивных навыков речевой деятельности (чтение, восприятие на слух), знания лексико-грамматического материала. Благодаря наличию возможности проведения тестирования в дистанционном формате будет увеличен географический охват, так как для оценки говорения и письма будут привлекаться собственные тесторы головного центра (КФУ), которые будут иметь возможность работать удаленно. Это, в свою очередь, позволит избежать дополнительных расходов, связанных с командированием тесторов к месту проведения экзамена и включаемых в стоимость теста, в результате чего станет возможным повысить привлекательность предлагаемого формата тестирования для потенциальных кандидатов и увеличить их численность.

Литература:

1. Бирюков Б. В., Тюхтин В. С. (1967) О понятии сложности – Логика и методология науки: материалы IV Всесоюзного симпозиума. М.: Наука. – С. 219-231;
2. Казачкова М.Б., Солнышкина М.И. (2021) Почему современные дети не любят читать? – Начальная школа. № 3. – С. 9-13;
3. Кисельников А. С. (2015) К проблеме характеристик текста: читабельность, понятность, сложность, трудность. – Филологические науки. Вопросы теории и практики, № 11(53). – С. 79-84;
4. Цетлин В. С. (1980) Дидактические требования к критериям сложности учебного материала – Новые исследования в педагогических науках, 1 (35). – С. 30-33;
5. Marina Solnyshkina, Elzara Gafiyatova, Ekaterina Martynova, Andrey Danilov (2022) Measuring Text Features in Expository Discourse of Russian Students – ARPHA Proceedings 5 – P. 1593-1609.

МУЛЬТИМЕДИЙНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ В ВУЗЕ

Гиниятуллина Диана Равилевна

доцент, канд. пед. наук, Казанский (Приволжский) федеральный университет (Россия)

Аннотация. В данной статье будут рассмотрены особенности использования мультимедийных технологий в обучении иностранному языку в Вузе, их преимущества и роль в образовательном процессе.

Ключевые слова: мультимедийные технологии, обучение иностранному языку в Вузе, английский язык.

Появление мультимедийных технологий в обучении английскому языку привело к значительным изменениям в стратегиях преподавания иностранного языка. Обладая многими преимуществами как для преподавателей английского языка, так и для учащихся, сегодня использование компьютерных технологий в преподавании английскому языку приобретает большую популярность.

Преподаватель высшего учебного заведения сегодня активно использует компьютер для решения практических задач, таких как предъявление информации в различных формах, организация различных форм обучения, управление процессом обучения.

Включив видео в занятия по английскому языку и изучению иностранных языков, преподаватель сможет значительно расширить возможности овладения языком учащимися за счет следующих аспектов:

- просмотр и производство цифрового видео;
- прослушивание и производство цифрового звука;
- интернет-ресурсы, такие как тематические веб-сайты и онлайн-видео;
- изготовление и просмотр презентаций power point;
- прослушивание подкастов;
- записи с веб-камеры;
- цифровые изображения, диаграммы (информация усваивается лучше и эффективнее, если подать ее в виде красивых схем, графиков и диаграмм);
- онлайн синхронные и асинхронные чаты;
- особенности и преимущества дистанционного образования.

Все это доступно благодаря использованию только портативного компьютера, надежного соединения, наличия Интернета и телевизора с кабельным телевидением. Хотя для некоторых площадок может потребоваться дополнительное программное обеспечение,

во многих случаях необходимое программное обеспечение предоставляется бесплатно или по очень низкой цене.

Важная роль мультимедиа технологий в процессе обучения иностранным языкам, по мнению М.А. Богатыревой, обеспечивается выполнением следующих функций:

- развивать критическое мышление;
- осуществлять интерактивное взаимодействие с обучаемым;
- адаптироваться к запросам обучаемого;
- индивидуализировать процесс обучения;
- организовать групповую работу в мультимедийных средах; развивать навыки работы в команде;
- формировать устойчивую мотивацию;
- создать максимально приближенные к реальности условия для выработки учебных и профессиональных навыков [Богатырёва 2010, 10].

В настоящее время среди преподавателей вузов в зарубежных странах большой популярностью пользуются следующие цифровые образовательные платформы.

Игра Garfilled - <https://garticphone.com/ru?c=0302a9c242>. Игра похожая на игру – испорченный телефон. Минимум – 3 игрока, игру не обязательно скачивать, играют в и в браузере, и в приложении. Игрок пишет слово, далее нужно нарисовать слово, описывая слово, которое игроку досталось от другого игрока. Следующий этап – игрок должен будет описать картинку другого игрока и т.д. В игре существуют различные режимы. Рассмотрим лишь те, что подходят для использования на занятиях, при обучении иностранному языку.

1. «Плагият» - один игрок рисует картинку, а второй должен повторить за определенное время.
2. «Анимация» - игрок рисует первый кадр, и после него другой игрок рисует другой кадр и так далее, до тех пор, пока не получится анимация.
3. «Экспресс» - тоже самое что и обычный режим, но время игры ограничено.

Для онлайн уроков мы рекомендуем следующие платформы: Microsoft teams, zoom, webex.

В том числе для обучения онлайн рекомендуется приложение – Miro. Miro - интерактивная онлайн-доска для совместной работы команд (мозговые штурмы, SCRUM, Картирование, дизайн-исследования).

Доска Padlet — виртуальная доска для онлайн-уроков, удобный инструмент для работы на онлайн-уроке в ВУЗе. Регистрация в Padlet – с помощью Google, Microsoft или Apple-аккаунта. Padlet - онлайн-доска, на которую можно «прикреплять» записи, фотографии, видео, файлы и ссылки на внешние ресурсы, доской этой одновременно могут пользоваться несколько человек (например, все студенты в группе) и комментировать работу друг друга. В том числе, на занятиях по иностранному языку возможно использовать сервис canva - кроссплатформенный сервис для графического дизайна.

Мощным инструментом для формирования и развития навыков говорения на иностранном языке, проработке изученной лексики, грамматического материала, является использование видеоматериалов на уроках по иностранному языку. Использование видеоуроков способствует реализации основных принципов обучения: аутентичности, коммуникативной направленности, наглядности, ситуативности, диалога культур и культурной вариативности [Вахрушева 2021, 40, 1].

Платформа TED-Ed. Использование видео TED-Ed при изучении английского языка содействует одновременному развитию и собственно коммуникативных, и профессионально-коммуникативных, академических и социальных умений. Видеоролики – короткометражные, они легко усваиваемы, потому что язык достаточно прост и понятен [Мишаева 2016, 3].

Рассмотрим несколько тем, которые предлагаются на платформе TED-Ed:

1. Why you procrastinate even when it feels bad. Среди лексических единиц видеоролика, которые предводитель может использовать на занятиях по иностранному языку (помогает отработке лексического материала): solution - решение, benefit – приносить пользу, выигрышать, require - требовать, execute - выполнять, skill - навык, undergo - претерпевать, incredible - невероятный, inhibition – замедление и др.

2. What's the smartest age? Среди лексических единиц видеоролика: completion - завершение, tempting, underestimate, digit, neighborhood, scope, depth - глубина, creativity, memory- память, undergo - претерпевать, connection - связь, develop - развивать, strengthen, pathway, flourish, involved, multiple, consider - рассматривать и др.

3. Can the economy grow forever? Среди лексических единиц видеоролика: solution - решение, completely – полностью, case - случай, assume- предполагать, require - требовать, improve - улучшать, и др.

4. 4 things all great listeners know. Среди лексических единиц видеоролика: pay attention – обращать внимание, brain – мозг, reward – награда, behavioral, scientist -ученый, curious, development, worldview, universally, intention, researcher - исследователь, nodding, awkward, issue – вопрос, проблема, remove - удалять, distraction, fulfilling, interrupt - прерывать, silent и др.

5. These companies with no CEO are thriving. Среди лексических единиц видеоролика: consumer - потребитель, influence - влиять, crucial, jointly, shareholders, implement, vote – голос (на выборах) и др.

6. How gaming can be a force for good - Noah Raford. Среди лексических единиц видеоролика: appreciate - ценить, tremendous – огромный, потрясающий и др.

7. How friendship affects your brain.

8. Give yourself permission to be creative.

9. Are the Northern Lights dangerous? Среди лексических единиц видеоролика: Safeguard, equipment, explore.

1. How do you know you're not dreaming? Среди некоторых лексических единиц видеоролика: happen - происходить, conjure, chain - цепочка, event - событие, contemporary-современный, perform, activity, awake, prove - доказывать, convince - убеждать, countless, all-you-can-eat buffet, chase – преследовать [4, <https://ed.ted.com/lessons?direction=desc&sort=featured-position>].

Платформа <https://www.listen-and-write.com/youtube/show/22029>.

Здесь, к примеру, в помощь преподавателю мы особо выделим видеоролик о том, как «управлять» своим временем: How to manage your time more effectively (according to machines) - Brian Christian.

Интересный видеоматериал для использования на занятиях, темы:

1. What are your salary expectations? (How to get the salary you deserve in a Job Interview!). 2. How I became Fluent in English.

Работая с видеоматериалом на занятиях по иностранному языку мы рекомендуем активно применять упражнения while viewing и (post) after-viewing.

В XXI веке глобализационные процессы актуализируют значимость формирования у студентов – будущих специалистов – иноязычных компетенций. Для наиболее успешного трудоустройства студенты просто обязаны уметь эффективно и грамотно реализовывать профессионально ориентированную коммуникацию с носителями языка, а также понимать научно-техническую литературу. Методика преподавания иностранных языков выходит на качественно новый уровень, предполагающий цифровую грамотность преподавателя, способного создавать и применять интересный контент посредством таких мультимедиа, когда студенты имеют возможность погрузиться в иноязычную виртуальную реальность. Немаловажным аспектом является подборка определенных мультимедиа и их сочетание с учетом направления подготовки студентов, уровня владения языком.

Литература:

1. Богатырёва М.А. Мультимедийные технологии в обучении иностранным языкам / М.А. Богатырева // Дистанционное и виртуальное обучение. – 2010. – № 10. – С. 114–124
2. Вахрушева А.Я., Солнышкина М.И., Куприянов Р.В., Гафиятова Э.В., Климагина И.О. Лингвистическая сложность учебных текстов. Вопросы журналистики, педагогики, языкознания. – 2021. – Т. 40. – № 1. – С. 89-99.
3. Л.К. Мишаева, М.В. Мишаева. О дидактических особенностях использования образовательной платформы ted-ed в обучении иностранному языку в вузе. Дидактическая филология. – №3. – 2016. – С.50-53.
4. <https://ed.ted.com/lessons?direction=desc&sort=featured-position>

ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF USING MULTIMEDIA TECHNOLOGIES IN TEACHING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE

Rakhimova Alina Eduardovna

*Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor, Kazan Federal University (Russia)*

Shemshurenko Oksana Vladimirovna

*Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor, Kazan Federal University (Russia)*

Abstract: The article describes the advantages and disadvantages of using multimedia technologies in teaching the English language. The authors emphasize the advantages of using computer technologies in English language classes, as well as the possibilities of their application. The article draws attention to the fact that multimedia technologies are of particular importance in the organization of independent and individual work, which helps to increase the effectiveness of teaching English as a foreign language.

Keywords: Internet, computer, information space, individual work, multimedia technologies.

The use of the Internet makes the process of education and upbringing more attractive and interesting for students, since the unique possibilities of the Internet open up prospects for two-way interaction with network resources and access to a variety of constantly updated professionally oriented information resources, they get access to an unlimited amount of interesting authentic socio-cultural information. Students get a good opportunity to communicate with their peers, representatives of other cultures, thus expanding their vocabulary, their ideas about the country of the language being studied, its people, traditions, and mentality. Since one of the important factors of the pedagogical process is its information and methodological support, taking into account

modern pedagogical technologies, it is necessary to have a classroom with the necessary didactic aids and teaching aids; the presence of a media library with information on any media; the presence of a global information and educational space Internet.

However, one should not forget that the main activity on the Internet can be organized outside of school hours, that is, students can work independently without constant teacher supervision and show creativity in the process. Basically, this is an individual independent activity of students to improve certain knowledge, skills and abilities in mastering the English language. But the effectiveness of any type of activity largely depends on the organization and coordination on the part of the teacher, that is, the teacher faces the problem of organizing educational activities in such a way as to provide the greatest motivation for learning. Since language is a means of communication, and speech is a way of this communication, mastering it is possible only when creating problematic learning situations. Communication training is carried out through the interaction of the student with the teacher within the framework of communicative educational cooperation, while language means are mastered only in the context of independent activity. The center of all psychological and pedagogical work within the information educational space must be focused on creating favorable conditions for independent work of students. Thus, working with a computer and, in particular, on the Internet, is one of the forms of organizing students' independent work on subjects of the humanities cycle.

Speaking about the advantages of students working with a computer, it is necessary to emphasize its indisputable advantages:

- the possibility of implementing individual work. This is especially fully realized in computer training, which is associated with the powerful potential of computer tools. The computer makes it possible to take into account both the age characteristics and the level of training of students, and their individual psychological qualities: the type of memory, thinking, type of temperament; interaction of the student with the computer; choice of individual pace of work and method of presenting the material. The computer assists in correcting mistakes so that students are not afraid to make them. Students can work in a mode suitable for them - the computer does not adjust, conducts a differentiated analysis of errors and evaluates them;

- instant feedback. Computer programs are a unique and very effective means of self-education and self-learning, as well as, as mentioned above, a material for organizing students' independent work. The trainee has the opportunity to choose the level of difficulty of the task in accordance with the existing knowledge, skills and abilities. Using a computer, you can use any data banks and various encyclopedias. Computer programs are equipped with various kinds of keys, hints and instructions, which are a support during independent work;

- great opportunities for visual presentation of the material. With the computer form of education, the boundaries of the didactic use of visualization are expanded, which is associated with activating, signaling, simulation-modeling and emotive functions. The computer offers all kinds of verbal and non-verbal visualization through the use of static visual means in the form of texts, tables, drawings, photographs, charts for the development and reinforcement of associative thinking;

- multimedia technologies open up new opportunities in varying tasks and problem situations and the active use of a variety of auxiliary technical means, which will allow students to work at their own pace and view the entire video several times or return to any moment of the information provided. The computer, having audio and video recordings as supports, is an excellent source of modern regional information, being a reflection of the culture of any society and not only presents this culture to the learner, but also serves as an excellent authentic material.

The use of fundamentally new specially designed programs will allow shifting the emphasis in favor of creative processing of the information received, which will serve as the key to performing creative mental tasks. Such use of a computer will broaden the horizons of students, as well as immerse them in the culture of the language being studied, which fully coincides with the humanistic orientation of modern education [Ihme 2017, p. 30-32].

- multimedia technologies make it possible to use various computer reference books, dictionaries, multimedia programs, and also open up new possibilities for the unlimited use of the vast resources of the Internet for the constant replenishment of the bank of educational materials. All this contributes to the formation, development and improvement of the linguistic and regional competence of the younger generation;

- the activity of students, due to the interactive form of work with educational material, automation of control of the sequence and dynamics of skill formation. This process is interactive in nature, as there is a two-way communication, a dialogue between the student and the computer. Modern automated training programs make it easier to store students' answers, allow them to provide assistance, if necessary, assess knowledge step by step, determine progress in their work, thus implementing a more flexible system for monitoring the assimilation and assessment of knowledge. Along with this, such programs, provided with various kinds of keys, help to exercise self-control [Koltay 2011, p. 218];

- versatility (diversity) of the use of computer technology. Various combinations of text, graphics and sound enable faster and more successful understanding and memorization of educational material;

- patience. Frequent repetition of similar tasks, especially when studying subjects of the humanities cycle, makes sense when using a computer;

- individual stimulation. Each student strives to achieve the goal in accordance with the level of their abilities [Krempkow 2020, p. 56-58];

- creativity. Interactive characteristics of multimedia, the possibility of e-mail - correspondence with students - representatives of a different culture of the language being studied contribute to the development of students' creative activity.

We consider it necessary to present the described advantages of multimedia technologies in the diagram [Diagram 1].

It should be emphasized that all the above characteristics of the educational activity of students when working with multimedia technologies can free the teacher from routine work, allow the lesson to be carried out more efficiently by organizing an active communication mode, that is, full-fledged communication. In addition, students get the opportunity to work on educational material in the training mode, working with a computer on their own. However, we should not forget that the computer is an aid in learning and serves to provide, first of all, information and instrumental support, it cannot be opposed to the teacher, and he can never completely replace him. The use of computer technologies makes it possible to optimize the management of training, increase the efficiency and objectivity of the educational process, while significantly saving the teacher's time in such positions as obtaining information support, working with educational materials, organizing teamwork, and implementing distance learning. However, computers will never be able to replace the teacher in the classroom, as they are unable to perform many functions, such as, for example, individual consultations, lesson planning, evaluation of the process and the final result. The disadvantages of multimedia technologies include the factor that, assuming, first of all, individual activity, they do not contribute to the formation of students' communication skills [Krempkow 2019, p. 187].

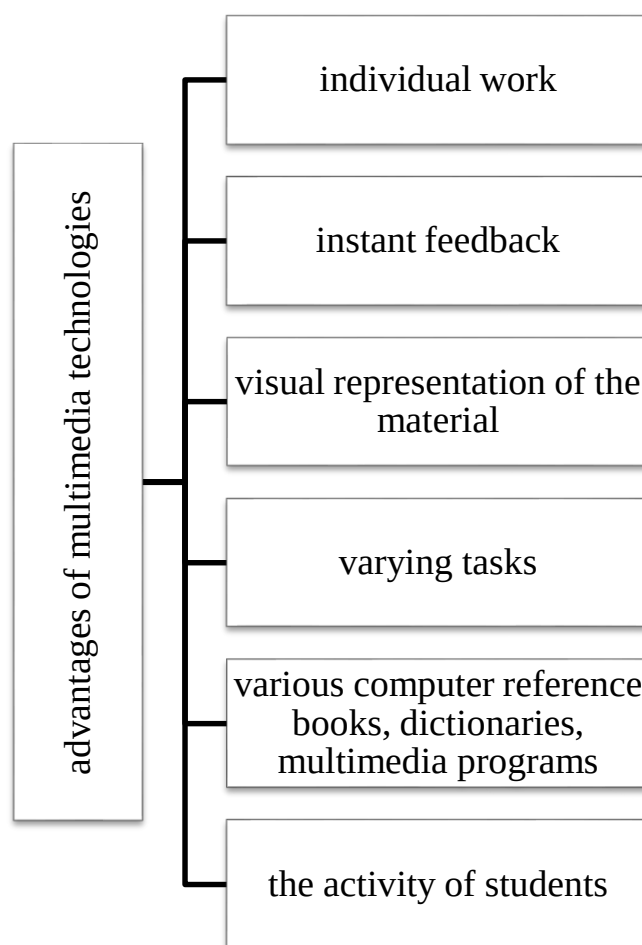

Diagram 1

Thus, with the development of new multimedia technologies and their introduction into the pedagogical and educational process, a huge number of additional teaching and educational tools have emerged that contribute to the intensification of the entire learning process. We are convinced that learning with the support of computer technologies contributes to the development of independence, consciousness and creativity, thus being a productive process. It is the use of a computer and computer technologies that makes it possible to carry out high activity and communication of students [Schröder 2019, p. 92]. The computer is a highly stimulating and motivating tool not only for students, but also for teachers, as it has a pedagogical and didactic potential, which is associated primarily with the complete comfort of working on a computer, which makes it possible to use such communication tools as video writing, video conference, e-mail, access to virtual learning and unlimited access to any linguistic and cultural information.

References:

1. Ihme, Jan Marten / Senkbeil, Martin (2017): Warum können Jugendliche ihre eigenen computerbezogenen Kompetenzen nicht realistisch einschätzen? Zeitschrift für Entwicklungspsychologie und Pädagogische Psychologie, 49 (1), S. 24-37.
2. Koltay, T. (2011). The Media and the Literacies: Media Literacy, Information Literacy, Digital Literacy. Media, Culture and Society. Vol. 33, no. 2, pp. 211-221

3. Krempkow, René (2020): Auf dem Weg zu digitalen Kompetenzen. Dokumentation zum Projekt Erfassung fächerübergreifender und digitaler Kompetenzen für die Qualitätsentwicklung der Lehre. Humboldt-Universität zu Berlin (Hg.), Berlin.
4. Krempkow, René / Mitterauer, Lukas/ Pohlenz, Philipp (Hrsg.) (2019): Digitalisierung der Hochschulen. Qualität in der Wissenschaft (QiW) 13 (2).
5. Schröder, T. (2019). A Regional Approach for the Development of TVET Systems in the Light of the 4th Industrial Revolution: The regional association of vocational and technical education in Asia. International Journal of Training Research. Vol. 17, no. 1, pp. 83-95.

CLIL ТЕХНОЛОГИИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ МЕТОДОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКИ

Алеева Гульнара Халирахмановна

*канд. филол. наук, доцент кафедры Теории и практики преподавания ин. языков
ВШРЗФ ИФМК, Казанский (Приволжский) федеральный университет (Россия)*

Аюбова Саида Мусаджановна

преподаватель кафедры Английского языка и литературы ГГУ

В современной образовательной среде значительное распространение и популярность среди преподавателей иностранных языков обрел подход CLIL (Content and Language Integrated Learning или предметно-языковое интегрированное образование). CLIL как понятие было изложено в 1994 г. учеными D.Cole, P.Hood и D.Marsh, но на практике эта методика применялась намного раньше, и на сегодняшний день многие педагоги активно пользуются ею не зная, что такая методика получила свое официальное наименование. Методика CLIL технологий применяется в учебных заведениях по всему миру, что свидетельствует о преимуществах данной методики и актуальности в современных условиях образования.

В сегодняшних реалиях приоритетными становятся проблемы социализации современного человека в межкультурном и межнациональном пространстве, при этом изучение иностранных языков воспринимается как одно из средств развития профессиональных возможностей и знаний человека. Таким образом создаются усовершенствованные образовательные технологии по обучению детей иностранным языкам. Одной из таких методик можно назвать предметно-языковое интегрированное образование CLIL (Content and Language Integrated Learning).

CLIL — это новый способ обучения иностранному языку, в котором школьные предметы излагаются на английском языке. Понятие расшифровывается как «Content and Language Integrated Learning» и переводится как «предметно-языковое интегрированное обучение» [3, 5, 9, 10].

CLIL стремится к двум целям, а именно — изучению школьных предметов с помощью английского языка, и параллельно изучению этого языка через преподаваемый предмет. В результате, образование учащихся на иностранном и родном языках представляют собой одно целое. С помощью иностранных языков можно изучать такие предметы как: информатика, химия, география, математика, литература, естествознание и многие другие [2].

Основы обучения [1, 4]:

- изучение языка становится способом изучения программы предмета;

- работа проводится в занятой форме, обучающиеся проводят интересные эксперименты и изучают научные исследования;
- язык сформирован под общеобразовательный учебный план;
- увеличивается мотивация обучиться использовать язык таким способом, чтобы в будущем можно было говорить на нем на увлекательные темы;
- образование основывается на углублении в лингвистическую среду;
- важнейшим навыком считается прочтение текстов на английском языке.

В самой книге «Технология CLIL на уроках иностранного языка» Кривова И. А. [2, С. 478-480] подчеркивает следующие части получения информации по CLIL, которые состоят из так называемых 4-ех С [2, 4, 6]:

- CONTENT (содержание): появлению навыков, знаний и умений в предметной области;
- COMMUNICATION (общение): использование иностранных языков в период обучения, а наряду с этим понимая, как его можно использовать;
- COGNITION (познание): формирование мыслительных и познавательных способностей, которые создают полное представление;
- CULTURE (культура): восприятию себя как части культуры и представлении о других альтернативных культурах. Сюда же можно отнести воспитание гражданской позиции и межпредметное общение.

На образовательных уроках по CLIL лексический аспект в этом случае является приоритетнее грамматического.

В работе с текстом необходимо представлять обучающимся иллюстрации, чтобы визуализировать прочитанное, тексты возможно представлять в виде схемы, что поможет школьникам понять представленную информацию и саму идею текста.

После прочитанного, обучающиеся должны уметь объяснить содержание текста хотя бы своими словами, а преподавателю необходимо более внимательно следить за лексическими оборотами школьников. Также преподавателю следует обратить внимание на универсальные языковые единицы и специальную лексику: устойчивые выражения, фразовые глаголы, способы сравнения, которые помогут независимо от темы предмета или урока [7, 9].

Во время составления заданий необходимо учитывать все уровни подготовки школьников и задачи обучения. К примеру, можно воспользоваться следующими заданиями: составление и заполнение таблицы, диаграммы, поиск конкретной информации (время, место, дата), расставление абзацев в необходимом порядке, установление плана действий (к примеру, инструкцией), заполнение промежутков в тексте: часть-целое, вопрос-ответ и т.д.; задача на поиски конкретной информации, развивающие игры, в которых необходимо отгадать слова, устные презентации, которые подкреплены иллюстрационным материалом. Тексты заданий должны полностью соответствовать предмету, так, как только в таком случае получится развивать у школьников языковую и предметную компетенцию [8].

От преподавателя требуется постоянное планирование, учеба, контроль и оценка учащихся.

Достоинства метода CLIL:

- совершенствует языковую компетентность учащихся и поднимает их уверенность в себе;
- повышает мотивацию обучающихся и учителей;

- пробуждает собственное мнение и независимость;
- улучшает грамотность сразу нескольких языков;
- развивает концентрацию и учебные навыки;
- положительное отношение к гендерным вопросам;
- формирует навыки мышления;
- развивает межкультурные знания;
- улучшает лексическое обучение [5].

На занятиях с применением CLIL технологии школьники должны уметь пользоваться языком обучения, должны развивать навык говорения на языке, на котором им преподают предмет (это грамматические структуры, терминология, достаточный объем лексики) для того, чтобы в полной мере излагать свои мысли, понимать предмет и развивать коммуникативные умения. К примеру, на уроке географии школьники должны обладать определенным словарным запасом для описания географических объектов на карте, знать некоторые термины.

Школьники, как правило, ранее уже изучали иностранный язык на уроках и при чтении географической карты обучающиеся могут пользоваться основными глаголами, такими как: «протекает», «течет», чтобы объяснить маршрут реки. Также они могут использовать условные формулировки, чтобы выражать следствие и причину [1].

Созданная экспериментальная образовательная программа по проверке системы упражнений на основе критериев CLIL технологии для иноязычного обучения школьников профессиональных старших классов, была разработана с соблюдением главных исследовательских принципов, представленных актуальным психолого-педагогическими направлениями: концептуального единства, объективности и системно-деятельностного метода.

Литература:

1. Восемь методик обучения для души учителя CLIL. - URL: https://translated.turbopages.org/proxy_u/en-ru.ru.e0519cfa-62933955-c8575425-74722d776562/https://www.fluentu.com/blog/educator/clil-teaching/
2. Кривова, И. А. Технология CLIL на уроках английского языка / И. А. Кривова, Е. Н. Прокина // Молодой ученый. - 2020. - № 50 (340). - С. 478-480. - URL: <https://moluch.ru/archive/340/76460/>
3. Майер И.А., Селезнева И.П. Проектирование мета предметных модулей магистерской подготовки в сфере иноязычного образования с использованием технологии предметно-языкового интегрированного обучения (CLIL) // Вестник КГПУ им. В.П. Астафьева. - Екатеринбург, 2018. № 3 (45). - с. 52–61.
4. Мироненко Е.С. Применение технологии CLIL при разработке дополнительных общеобразовательных программ: проблемы и перспективы // Педагогика и психология образования. № 1. – Вологда, 2021. – с. 36-52.
5. Олюнина Н.Н. Использование технологии CLIL на уроках английского языка // Пермский педагогический журнал (№ 12/2021)/ - Пермь, 2021. – с. 121-125.
6. Салехова Л.Л., Григорьева К.С., Лукоянова М.А. Педагогическая технология двуязычного обучения CLIL: учебно-методическое пособие / Л.Л. Салехова, К.С. Григорьева, М.А. Лукоянова. – Казань: КФУ, 2020. – 101 с.
7. Ayubova S.M, & Keldibekova S. K. (2022). The Role of CLIL Technology in Teaching Subjects Using English Language. *Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences*, 15,66–68. Retrieved from <https://geniusjournals.org/index.php/ejhss/article/view/2974>
8. Coyle D., Hood Ph., Marsh D. CLIL: Content and Language Integrated Learning. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

9. CLIL как метапредметный подход к преподаванию иностранного языка URL: <https://pandia.ru/text/80/346/96509.php?>
10. CLIL методика на уроках английского URL: <https://www.virtualacademy.ru/news/clil-metodika-na-urokakh-angliiskogo/> (дата обращения: 25.05.2022).
11. CLIL: предметно-языковое интегрированное обучение. - URL: <https://pandia.ru/text/80/346/21704.php?>

ИНТЕРПРЕТАЦИИ ТЕРМИНА «КЛАСТЕР» В АСПЕКТЕ ЕГО ПРИМЕНЕНИЯ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Ярхамова Альфия Абриковна

Кандидат педагогических наук, доцент

Казанский (Приволжский) федеральный университет (Россия)

Душаева Сохиба Жаникуловна

Старший преподаватель

Гулистанский государственный университет

Глобализация как явление современного мира отражается в содержании совершающихся событий и развитии происходящих процессов. Используясь как метаконструкт, она позволяет выявить и описать тенденции, общие одновременно, для различных сфер общественной жизнедеятельности многих стран. Одной из таких сфер является система образования и среди тенденций, отчётливо обнаруживших себя в этой системе можно назвать: постоянное обновление содержания и форм образовательного процесса в соответствии изменяющимися с запросами государства и общества, интенсификацию инновационных процессов в образовании, совершенствование критериев и способов оценки качества образования и т.д. Реализация этих тенденций предполагает обращение к феноменам, которые, несмотря на их внешние различия при проявлении в разных отраслях экономики, производства, сферы услуг, подчиняются общим механизмам функционирования, закономерностям развития, и могут быть привлечены для эффективного решения собственно образовательных задач, и в первую очередь, связанных с поиском, разработкой и практическим воплощением инновационных решений. К таким феноменам сегодня может быть отнесён кластерный подход.

В конце первого десятилетия XXI века словосочетание «кластерный подход» и родовое по отношению к нему понятие «кластер» стали весьма распространённым в России. Это легко объяснить чрезвычайно широким применением термина «кластер» (англ. cluster – гроздь, группа, скопление, концентрация) который стал устоявшейся категорией в различных областях знания, например, в математике, физике, химии, информатике, политологии, музыке и т.д. Означая совокупность объектов, связанных между собой или объединяемых по наличию у них сходных признаков [1] кластер представляет собой самостоятельную единицу, отличающуюся от других отдельных объектов и группировок. Для изучения подобных объединений применяются процедуры кластеризации (кластерного анализа), которые дают возможность обоснованно группировать и лучше понять схожие объекты, определить типичные и особенные элементы и характеристики.

В отношении социальных систем понятие «кластер» активнее всего используется экономической наукой, что вызвано её развитием и теми интенсивными преобразованиями, которые происходят в экономике России и других стран мира.

Наиболее известное и общеупотребительное современное понятие кластера сформулировал в конце 80-х годов американский экономист, профессор Гарвардского университета Майкл Юджин Портер. Исследуя конкурентные позиции более 100 отраслей различных стран, он обнаружил, что фирмы одной отрасли, наиболее конкурентоспособные в международных масштабах, имеют свойство концентрироваться в одной территории – стране или даже её отдельном регионе. Это не случайно, поскольку достигая высокой конкурентоспособности фирма (или несколько фирм), распространяет свое влияние на ближайшее окружение: поставщиков, потребителей и конкурентов. В свою очередь, успехи окружения способствуют дальнейшему росту конкурентоспособности данной компании. Постепенно образуется сообщество фирм, тесно связанных отраслей, взаимно способствующих росту конкурентоспособности друг друга. В итоге формируется кластер – группа конкурентоспособных смежных отраслей хозяйства страны. В дальнейшем (1998 г.) М. Портер внёс в термин дополнительную экономико-географическую составляющую и в рамках его концепции кластер представлен как «группа географически соседствующих взаимосвязанных кампаний и связанных с ними организаций, действующих в определённой сфере и характеризующихся общностью деятельности и взаимодополняющих друг друга» [2].

Данное понимание кластера является одним из наиболее распространённых и упоминается в большинстве работ, связанных с этой тематикой. В то же время необходимо отметить, что за последние годы само понятие кластера претерпевает существенные изменения. Так, А. А. Демидов и И. И. Комарова, со ссылкой на Кластерную обсерваторию в ЕС [3], отмечают, что «все меньшее число исследователей ссылается на формулировку М. Портера, как было раньше, все больше принимают формулировку, установившуюся в конкретной стране или необходимую для конкретного исследования» [3].

Сегодня насчитываются десятки определений кластера, и количество дефиниций будет только возрастать при внесении в них содержательных и территориальных особенностей его деятельности. Так, специфика кластера может быть связана, например, с нефтегазопереработкой или созданием новых материалов, химической или агропромышленностью, производством летательных и комических аппаратов или приборо- и машиностроением, медициной и фармацевтикой, информационно-коммуникационными или ядерными технологиями, креативными проектами или образовательной деятельностью, и т.д. Своё влияние также окажет масштаб функционирования кластера, осуществляемый на международном уровне, либо ограниченный одним или несколькими регионами внутри страны. «Признано, что в каждом регионе имеется свое определение, зависящее от устоявшейся в стране концепции кластерного развития. При каждом новом... исследовании теперь уточняется, какое определение кластера имеется в виду» [4].

Очевидно, что кластер – не только группа организаций. Можно сказать, что кластер представляет собой «сосредоточение наиболее эффективных и взаимосвязанных видов экономической деятельности, т.е. совокупность взаимосвязанных групп успешно конкурирующих фирм, которые образуют «золотое сечение»... всей экономической системы государства и обеспечивают его конкурентные позиции на... рынках» [5].

В этом смысле понятие кластера может быть распространено на структуры предшествующие его окончательному оформлению, однако, несущие в себе те или иные признаки кластерной организации. Такие структуры имеют разные обозначения, например, во многих странах Европы и мира речь идёт о «кластерных сетях» [5]. Эти сети

представляют собой «обширные неформальные и формальные связи между фирмами..., а также между фирмами и их инфраструктурой поддержки... Развитие таких сетей поддерживает местную культуру, что позволяет развиваться в целях процветания» [5].

В работах российских исследователей можно встретить ряд понятий, конкретизирующих различные трансформации подобных сетей в процессе становления кластера и отражающих те или иные его характеристики.

Одна из начальных форм – «инновационно-ориентированная кластерная структура», представляет собой группу организаций, «между которыми еще не сформированы окончательно устойчивые связи по обмену услугами, трудовыми ресурсами, идеями и информацией, но они способны к интеграции в целях получения синергетического эффекта от открытого взаимодействия и роста инновационной активности. Эти организации... объединяются как по отраслевому признаку, так и по заинтересованности в совместной деятельности, особенно в процессах выбора инноваций, генерации, разработки и реализации нововведений» [5].

Несмотря на синергетический потенциал, у такой структуры ещё отсутствуют признаки сложившейся системы. Они начинают проявляться при «кластерном объединении организаций», которое рассматривается как «социально-экономическая система, состоящая в основном из независимых, географически соседствующих, неформально взаимосвязанных и взаимодополняющих друг друга организаций, управление в которых строится на принципах кооперации, конкуренции и сетевых взаимоотношений, повышающих уровень своей конкурентоспособности и экономической активности территории» [5].

Однако чаще можно встретить понятие «кластерное образование», с помощью которого обозначают более совершенную форму таких объединений. Под ним понимается «группа географически локализованных взаимосвязанных предприятий и учреждений, основанная на взаимовыгодном сотрудничестве в целях повышения конкурентоспособности каждого участника кластерного образования» [5]. Подобный взгляд не только отражает географическую близость участников такого образования, но и акцентирует их взаимодействие. Это позволяет раскрыть сущность формирования и функционирования кластерного образования, а также его влияние на развитие региона в целом.

Как наиболее близкая к кластеру форма хозяйственной агломерации [5] кластерное образование обладает многими характерными для него признаками. Это зачастую приводит к синонимичному использованию и даже отождествлению понятий «кластерное образование» и «кластер» [5]. Однако кластерное образование представляет собой более широкую форму объединения организаций и видов деятельности, в котором «характеристики кластера выражены либо не в полной мере, либо часть из них отсутствует» [5]. Идентифицировать его как кластер можно лишь при появлении определенных кластерных признаков [6].

Нужно отметить, что в настоящее время вопрос о едином взгляде на идентификационные признаки кластера остаётся далёк от окончательного разрешения как учёными, так и практиками в сфере управленческой деятельности.

References:

1. Bologna, G.B., & Lyskova, V.Yu. (2011). Cluster approach and its use in scientific and pedagogical research. Vestnik TSU.

2. Khraban, G.S., & Snitko, L.T. (2015). Actual problems of business education: materials of the XIV International scientific and practical Conference. Minsk: National Library of Belarus.
3. Krivykh, S.V. (2014). Cluster approach in vocational education. Academy of Professional Education.
4. Osechkina, L.I. (2012). The cluster approach as a condition for increasing the effectiveness of the university. Higher education in Russia.
5. Frolovskaya, M.N. (2017). The formation of the professional image of the teacher's world based on the cluster approach. Innovative technologies in science and education: Penza, January, 23 2017 / G.Yu. Gulyaev (and others), "Science and Education". under the general edition, Penza.
6. Davydova, N.N., Igoshev, B.M. (2014). Educational cluster as a backbone component of the regional model of continuing pedagogical education. Pedagogical Education in Russia.

THE ROLE OF EAP GENRE-FOCUSED INSTRUCTION IN PREPARING NOVICE RESEARCH STUDENTS FOR THESIS WRITING

Wei Wang

PhD, Professor, College of Foreign Languages and Literature, Fudan University (China)

Abstract. Although writing master's theses are believed to be a major challenge for many L2 research students, there has been no extensive discussion about to what extent students are prepared for such advanced academic writing through learning in English for academic purposes (EAP) classes. This study investigated a group of novice research students learning to write master's theses in an EAP course at a Chinese university and explored their progress in developing genre knowledge. Data were drawn from interviews, participants' learning diaries, and their written texts. It was found that most learners had developed the macro-level formal genre knowledge, including the overall structure and content of thesis writing, and raised the declarative meta-cognitive genre awareness, but they had not yet grasped the tacit aspects of rhetorical knowledge, the micro-level formal knowledge, and the complicity of process knowledge, including the abstract thinking processes, intertextuality, and the interpersonal meaning of academic texts, as well as the correspondent lexico-grammatical features. The nascent status of the students' genre knowledge developed in the EAP class, and the role of EAP genre-focused instruction in preparing novice research students for their future thesis writing, are further discussed. It is suggested that thesis-focused EAP writing courses take advantage of explicit instruction to inform students about the meta-generic specifications of thesis writing and emphasize the multiple dimensions of genre knowledge development.

Keywords: EAP writing classes, thesis writing, genre knowledge development, novice research students

Learners' genre knowledge refers to their awareness and understanding of the discourse conventions and communication processes embedded in a target genre that is shaped and shared in particular discourse community (Johns, 2008). Tardy (2020) categorizes four domains of genre knowledge concerning the learning of disciplinary genres – formal, rhetorical, process, and subject-matter knowledge. Formal knowledge involves the "textual instantiation of [a] genre" (p. 21), including the typical form, content, and use of language. Process knowledge refers to the knowledge of all the relevant processes that carry out a genre, such as abstract thinking, text composing, and interaction with audiences and genre networks. Rhetorical knowledge, which overlaps with formal and process knowledge, concerns an understanding of socio-rhetorical dimensions inherent in a genre, such as the intended communicative purpose, the dynamics of

persuasion, and social interaction with members in a local community. Subject-matter knowledge is about writers' discipline-specific knowledge for meaning construction when writing in academic genres. During the genre learning trajectories, those four domains of knowledge increasingly integrate with each other and students move from nascent knowledge towards expertise.

Meanwhile, the availability of metacognition in developing genre knowledge has drawn increasing attention, as highlighted by the theoretical framework for genre knowledge, metacognition, and recontextualization (Tardy et al., 2020). Negretti and Kuteeva (2011) point out that learners' genre knowledge develops at different meta-cognitive levels, termed "metacognitive genre awareness" (p. 98). This refers to students' ability to reflect upon the knowledge about a target genre in the learning process. This concept designates three levels of meta-cognition for genre learning, namely: declarative awareness – learners' knowledge of what concepts and features are typical of a genre; procedural awareness – the knowledge of how they can apply genre knowledge in specific writing tasks; and conditional awareness – learners' knowledge of when and why they need to apply genre knowledge (Negretti & McGrath, 2018). Tardy et al. (2020) further explains that conditional knowledge links genre knowledge and metacognition, enabling writers to apply genre knowledge cross contexts for specific communicative purposes.

Previous studies of instruction-based genre learning show that learners can largely develop formal knowledge at the declarative level (Cheng, 2006), while the development of rhetorical and process knowledge depends on their learning aims regarding the status of academic study, and on their experiences in disciplinary practice (Cheng, 2011).

Students who are fully engaged in disciplinary practice with prior or ongoing experiences of academic writing tend to build up not only the formal but also the rhetorical and procedural knowledge of a target genre, though to different meta-cognitive degrees (Huang, 2014). Whether to develop more than formal genre knowledge is also affected by students' metacognition of genre learning (Wang, 2019) and their capacity to connect genre learning to their perceived disciplinary practice (e.g., disciplinary ways of knowledge construction, the communication processes in academic community) (Kuteeva & Negretti, 2016).

In this light, to understand what and how much genre knowledge about thesis writing students develop in EAP classes in order to prepare them for future thesis writing, it seems necessary to consider the stage of students' study in degree programmes and the point of their thesis writing journeys.

The findings of the students' formal, rhetorical, and process knowledge suggest that their genre knowledge had begun to take shape, but remained nascent, in terms of their genre knowledge development trajectory (Tardy, 2020). What the students absorbed was largely the concepts and strategies of thesis writing (such as the move-step structure and the major rhetorical functions), and their meta-cognitive genre awareness in the learning process was mostly on the declarative level. This indicates that initiating novice research students into the meta-generic specifications of thesis writing could be an important role for EAP instruction to undertake as it currently does not seem to be explicitly addressed in their study programmes or by their supervisors in disciplines (Thompson, 2013).

What most learners had not yet grasped (such as the abstract thinking processes, the intertextuality, and the interpersonal meaning of academic texts, as well as the correspondent lexico-grammatical features) also demonstrates that their genre knowledge remained nascent (Tardy, 2020) and their procedural and conditional meta-cognitive genre awareness had not been raised by attending the EAP class. Admittedly, those are the more expert skills of thesis writing so require accumulative experiences of disciplinary practice and academic research writing rather

than simply acquiring them in formal EAP instruction (Tardy, 2020). Further, as the students had not engaged in their actual thesis work, they were more concerned with what the thesis writing convention was in order to fulfil the course requirements, than to further reflect on how the writing convention could be appropriately substantiated and why a thesis should be written in such a conventional way. Nonetheless, the students' declarative knowledge of thesis writing that they had developed in the EAP class can still serve as preparedness for the more advanced procedural and conditional knowledge they will obtain through engagement in their future disciplinary writing of theses (Wang, 2018).

Thesis-focused EAP writing classes provide a scaffolding role different from supervisors', so should take advantage of explicit instruction to inform students about the meta-generic specifications of thesis writing. For a pre-thesis EAP writing class with novice research students (such as the one reported here), the genre-focused instruction should take into account that this is the very beginning point of students' thesis writing journey and so highlight thesis-relevant concepts and writing strategies, especially those tacit dimensions (e.g., the underlying rhetorical functions) that would probably not otherwise be addressed, in order to initiate the novice research students into the process of writing theses which will confront them in disciplinary practice. Meanwhile, task design for thesis writing strategies (e.g., writing a critique, referring to source materials) can emphasize abstract thinking skills (Pecorari, 2006), for example, exercises of synthesizing the prior literature from different perspectives, and evaluating a same cited work with the use of different reporting verbs. This could help to strengthen learners' procedural meta-cognitive genre awareness in the learning process.

References:

1. Cheng, A. (2006). Understanding learners and learning in ESP genre-based writing instruction. *English for Specific Purposes*, 25(1), 76–89. <https://doi.org/10.1016/j.esp.2005.07.002>
2. Cheng, A. (2011). Language features as the pathways to genre: Students' attention to non-prototypical features and its implications. *Journal of Second Language Writing*, 20(1), 69–82. <https://doi.org/10.1016/j.jslw.2010.12.002>
3. Huang, J. C. (2014). Learning to write for publication in English through genre-based pedagogy: A case in Taiwan. *System*, 45, 175–186. <https://doi.org/10.1016/j.system.2014.05.010>
4. Johns, A. M. (2008). Genre awareness for the novice academic student: An ongoing quest. *Language Teaching*, 41, 237–252. <https://doi.org/10.1017/S0261444807004892>
5. Kuteeva, M., & Negretti, R. (2016). Graduate students' genre knowledge and perceived disciplinary practices: Creating a research space across disciplines. *English for Specific Purposes*, 41, 36–49. <https://doi.org/10.1016/j.esp.2015.08.004>
6. Negretti, R., & Kuteeva, M. (2011). Fostering metacognitive genre awareness in L2 academic reading and writing: A case study of pre-service English teachers. *Journal of Second Language Writing*, 20(2), 95–110. <https://doi.org/10.1016/j.jslw.2011.02.002>
7. Negretti, R., & McGrath, L. (2018). Scaffolding genre knowledge and metacognition: Insights from an L2 doctoral research writing course. *Journal of Second Language Writing*, 40, 12–31. <https://doi.org/10.1016/j.jslw.2017.12.002>
8. Pecorari, D. (2006). Visible and occluded citation features in postgraduate second-language writing. *English for Specific Purposes*, 25, 4–29. <https://doi.org/10.1016/j.esp.2005.04.004>
9. Tardy, C. M., Sommer-Farias, B., & Gevers, J. (2020). Teaching and researching genre knowledge: Toward an enhanced theoretical framework. *Written Communication*, 37(3), 287–321. <https://doi.org/10.1177/0741088320916554>
10. Thompson, P. (2013). Thesis and dissertation writing. In B. Paltridge & S. Starfield (Eds.), *Handbook of English for specific purposes* (pp. 283–299). Boston: Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781118339855>

11. Wang, W. (2018). Researching learning and learners in genre-based academic writing instruction. Bern: Peter Lang. <https://doi.org/10.3726/b13181>
12. Wang, W. (2019). Exploring academic writing learners' metacognitive knowledge, genre awareness and genre knowledge development. Foreign Language Education in China, 2(2), 73–80, 93.

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА ЧЕТ ТИЛИНИ ЎҚИТИШНИНГ МУАММОЛАРИ

Маҳмудов Равшанбек Жалилович

Гулистон давлат университети профессори, ф.ф.н.

Тил тараққиётининг ўзига хос ўрни, муаммолари, тарихи бор. Тил ўз-ўзидан ривожланмайди, тараққий этмайди. Тилнинг ривожланишида жамиятда яшаётган зиёлиларнинг алоҳида ўрни бор.

Марказий Осиё халқлари икки Уйғониш даврини бошидан кечирган. Бу даврда манбаларда келтирилишича, минтақамиздан икки мингдан ортиқ алломалар, мутафаккирлар етишиб чиққан.

2017 йилда Президент ташаббуси билан Ўзбекистон Ислом цивилизация маркази қурилиши бошланди ва беш йилдирки давом этмоқда. Чунки, жаҳонда ягона, баҳайбат, файзли, кўп тармоқли, замонавий бир илм маскани пайдо бўлмоқда. 2016 йилдан кейин Ўзбекистон Фанлар Академияси ҳузуридаги бир неча илмий-текшириш институтлари қайта тикланди. Ўзбекистон Фанлар Академиясига салкам йигирма йил тўхтаб қолган сайлов ўтказиш йўлга қўйилди. Мамлакатимизда янги Инновацион ривожланиш вазирлиги, замонавий олий ўқув юртлари, чет эллардаги нуфузли олий таълим муассасалари филиаллари ташкил этилди. Буларнинг барчаси Ўзбекистонимизда илм-фан тараққиётига алоҳида эътибор берилаётганлигидан далолатдир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Янги Ўзбекистон стратегияси” китобида “... олимлик – Аллоҳ нури тажассум этган улуғ мартаба. Бу мартабадан жамиятнинг бутун вужудига зиё таралади. Олимларнинг суҳбатидан инсон ўзига маънавий бойлик олади, қалб кенгликларини, тафаккур теранлигини хис қилади”, деб ёзган эдилар. Ҳақиқатдан ҳам олимлик касб эмас. Олимлик – ҳунар эмас. Олимликни кимдандир ўрганиб, ўзлаштириб бўлмайди. Олимлик-Мухтарам Президентимиз айтганларидек, Аллоҳ нури теккан, юқтирган улуғ мартабадир. Халқимиз ичидан Қори-Ниёзий, Иброҳим Мўминов, Музаффар Хайруллаев, Ёркин Тўрақулов, Иброҳим Ҳамробоев, Аюб Ғуломов, Умарали Норматов, Озод Шарафиддинов, Ёрмат Тожиев, Наим Каримов, Йўлдош Жумабоев, Исмоил Соифназаров, Нигина Шермухаммедова, Ҳамидулла Болтабоев каби минглаб илм-фан тараққиётига катта ҳисса қўшган олимлар етишиб чиққанлар.

Сўнги беш йилда мамлакатимизда “Янгиланаётган Ўзбекистон”, “Жамиятимизнинг янги қиёфаси”, “Жамият-ислоҳотлар ташаббускори”, “Янги Ўзбекистон орзуси”, “Учинчи Ренессанс пойдеворини яратиш”, “Янги Ўзбекистон - Учинчи Ренессанс сари” каби жуда катта фалсафани, мантиқни ўзида мужассам этган ва бутун мамлакатимиз халқини, айниқса, зиёлиларни ўйлашга, меҳнат қилишга ундайдиган, ҳаракатлантирадиган шиорлар ўртага ташланди.

Юртбошимиз “Янги Ўзбекистон стратегияси, олийжаноб ниятларни амалга ошириш, янги ҳаёт қуриш йўлидаги беқиёс ўзгаришлар ҳаммамиздан

фидойилик ва бунёдкорликни, янада катта жонбозликни талаб этмоқда”, деган эдилар.

“Энг катта бойлик – бу ақл-заковат ва илм, энг катта мерос – бу яхши тарбия, энг катта қашшоқлик – бу билимсизлик!” эканлигини бугун халқимиз яхши билади. Жамият тараққиётини барча даврларда ҳам илм-фан, билим ҳал қилган. Узок йиллар мактаб битирувчиларини 8-9 фоизигина олий ўқув юртлари талабаси бўлиш бахтига муяссар бўлар эдилар. Бугунги кунда 2001-йил ҳисоби бўйича мактаб битирувчиларининг 28 фоизи талаба бўлиш бахтига муяссар бўлдилар. 2022-йилда мамлакатимизнинг мингдан ортиқ фарзандлари мактабидаги битирув имтихонларини топширмаслариданок чет эллардаги энг нуфузли олий ўқув юртлари талабалигини қўлга киритдилар. Демак, халқимизнинг “оққан ариқ-оқади” деган ҳикмати бугунги кунда ҳам эскирмаган.

Муҳтарам Президентимизнинг бугун шиорга айланиб кетган **“нажод – мактабда, нажод – тарбияда, нажод – илмда”** деган фалсафий гапи жуда тўғри. Негаки, халқимиз ичидан берунийлар, форобийлар, хоразмийлар, ибн синолар, Эркин Воҳидовлар, Худойберди Тўхтабоевлар, Исожон Султонлар, Акмал Саидовлар етишиб чиқишига шубҳа йўқ. Янги Ўзбекистон тараққиёти мактаб остонасидан бошланади деган ғояни ижросини таъминлаш учун Президент мактаблари, Ижод мактаблари, Иқтисослашган мактаблар каби жуда катта ишлар амалга оширилмоқда.

Янги Ўзбекистонни Учинчи Ренессанс даврини пайдо бўлиши бугун мактаб партасида ўтирган фарзандларимизнинг ақл-заковатига, билимига боғлиқ. Олимлик ҳам Аллоҳ томонидан юктирилади. Фақат кўп тилларни билгани, компьютер саводхонликка эришилганини ўзи камлик қилади. Олим бўлиш учун аввало-инсон – Одам бўлиши керак. Инсонийлик, бошқаларга ғамхўрлик, меҳнатсеварлик, ҳалоллик, поклик, иймонлилик, диёнатлилик, билимдонлик, мушаҳадакорлик, ҳис-туйғулилик, зеҳнлилик, идроклилик, фаросатлилик каби элликка яқин фақат ижобий фазилатлар олимда бўлиши талаб этилади.

Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегиясида белгиланган вазифаларни, топшириқларни, чора-тадбирларни амалга ошириш ҳар бир инсонга катта масъулият ва мажбурият юклайди. Бугунги кунда мамлакатимиз тинчлиги, халқимиз фаровонлигини таъминлаш учун инсон аввало, билимли, фаросатли, ўта меҳнаткаш, фидойи, мустақил фикрли, масъулиятни бўйнига ола биладиган ижодкор бўлиши талаб этилади. Инсон ҳаётда мазмунли ҳаёт кечириши учун ҳам янгиликларни, инновацияларни ҳаётга тадбиқ эта оладиган ижодкор бўлишини бугун ҳаёт тақозо қилмоқда.

Муҳтарам Президентимиз мактабга, таълим-тарбияга бағишланган видеоселекторида **“Нажот - мактабда, нажот – билимда, нажот тарбияда”** деган пурҳикмат фикрни илгари сурдилар.

Аввало, ҳар бир инсон ижодкор бўлиши зарур.

Негаки, ўз ишига ижодий ёндашишни билиши керак. Ижод – нима? Ижод – арабча сўздан олинган бўлиб – “яратиш, кашф этиш маъноларини билдириб-бадий, илмий, амалий асар ёки моддий бойликлар яратиш, вужудга келтириш” маъноларида келади. “Ижод-мазмунан яратувчилик фаолияти бўлиб, инсон маънавиятининг амалдаги кўринишини ифода этади.

Ижод-инсондан ҳис-туйғу, билим ва тафаккур орқали моддий ва маънавий бойликлар яратилишига асос бўлади.

Ижод – бадий тафаккур, илмий тафаккур, илмий фаолият билан узвий боғлиқ.

Ижод – умуман мураккаб руҳий жараён. Ижод маҳсули эса, авлодлардан авлодларга ўтиб, сайқалланиб борадиган бадий асарлар, халқ оғзаки ижоди намуналари, мақоллар, маталлар, ҳикматли сўзу-иборалар, хаттотлик, рақс, мусиқа, кулолчилик, меъморчилик, наққошлик, зардўзлик санъати каби ижодий ишлар маҳсули бўлиши мумкин

XI асрда яратилган Кайковуснинг “Қобуснома” китобида тарғиботчи-ташвиқотчилар олдидаги вазифалар белгилаб берилган: “Хосга хос сўз, омига оми сўз деғил, токи у ҳикматга мувофиқ бўлсун ва эшитғон кишига оғир келмасун, йўқса сўзингни далил ва ҳужжат била ҳам эшитмағайлар. Ундан сўнг уларнинг ризосига қараб, сўзлагил, то саломат бўлғайсан... ҳар кишига сўз айтур бўлсанг қарағил, ул сенинг сўзингга харидорму ёки харидор эмасму. Агар уни сўзингга харидор топсанг унга сўзингни сотгил. Йўқ эрса, ул сўзни қўйиб, шундоқ сўз деғилким, унга хуш келсин ва сенинг сўзингга харидор бўлсун. Лекин инсон била инсон бўлғил, одамий била одам бўлғил, нединким, инсон бошқа одамий бошқадур”. Фалсафий нуқтаи-назарга кўра “одам” биосоциологик мавжудот.

Тарғиботчи, ташвиқотчиларнинг ўзлари ҳам эл-юрт ўртасида обрў-эътибор қозонган, юксак савияли, кўпни кўрган, жонкуяр, оташин, одамларнинг юрагига ҳаққоний сўзи, ёрқин фикрлари билан йўл топадиган ҳалол инсонлар бўлмоғи керак. Тарғиботчи “Авесто”даги “Эзгу ният, эзгу сўз, эзгу амал” тамойилига мос шахс бўлмоғи лозим.

Тарғибот-ташвиқот ҳам таълим-тарбиянинг бир кўринишидир. **Тарғиботчи биринчи галда воиз бўлиши шарт.** Тарғиботчи ҳар бир айтаётган гапини, фикрини ўйлаб, етти ўлчаб кейин ифодалаши зарур. **Тарғиботчининг ҳар бир сўзи, гапи тингловчилар учун муҳим аҳамият касб этиши, масъулияти ва мажбурияти бўлиши керак.**

Тарғиботчи оғзидан чиқаётган ҳар бир сўзига катта масъулият билан ёндашиши лозим. Негаки, сўз отилган ўқ кабидир. Сўз инсонни мамнун қилади, сўз инсонни маҳзум қилади, ҳар бир сўзни жони, тили бор. **Тарғиботчи тилига эҳтиёт бўлиш зарур.**

Мактаблардаги ижтимоий-маданий масалалар бўйича тарғиботчиларни вазифалари: **Биринчидан**, жамоани бирлаштириши, ижтимоий муҳитни яхшилаши; **Иккинчидан**, ўқувчиларни одоб-ахлоқини яхшиланишига, саломлашишга, кийиниш маданиятига ўргатиши лозим. **Учинчидан**, ўқувчилар қизиқадиган ижтимоий-гуманитар фанлар бўйича фан тўғараклари фаолиятини яхши ишлашини таъминлаши; **Тўртинчидан**, ижодкор ўқитувчилар, ходимлар, ўқувчиларни аниқлаши, уларни бирлаштириб “Илҳом”, “Ёш ижодкорлар”, “Булок кўз очди”, “Нихол” каби ижодкорлар тўғаракларини ташкил этиши керак. **Бешинчидан**, қандай савияда бўлишидан қатъий назар, сўзларни қалаштириб қофиялашга ҳаракат қиладиган ўқувчиларни тарғиботчи рағбатлантириши, макташи, руҳини кўтариши, мотивация бериши, ижод оламига олиб кириши лозим. **Олтинчидан**, эндигина қаерлардандир кўчириб келган ёки ўзлаштирган ёки ўғирлаган сўз тизмаларини “зўр шеър бўлибди” деб ёлғондан мактамаслик керак.

Ясама “зулфиячилар” яратмаслик лозим. Ижод илоҳий неъмат эканлигини, шеър, хикоя, эртак тўқиш учун аввало, Алишер Навоий, Бобур, Машраб, Фузулий, Румий, Бедил, Ойбек, Миртемир, Абдулла Қаҳҳор, Эркин Воҳидов, Ўткир Ҳошимов, Абдулла Орипов, Рауф Парпи, Муҳаммад Юсуф, Икбол Мирзо, Тўра Сулаймон, Ҳалима Худойбердиева, Маҳмуд Тоир, Алишер Нур каби ижодкорларнинг асарларини ўқиган, уққан, ёдлаган бўлишлари лозимлигини тушунтириш керак бўлади. Сўз айтиш, одамларга маъқул қилиш илоҳий неъмат эканлигини тушунтириш зарур бўлади.

Тарғиботчи, устоз ижодкорлар таржимаий ҳоли, асарлари, ижод лабораторияси, асар ёзиш жараёнлари ҳақида энг яхши қизиқарли маълумотларни ўқувчиларни ўқишига ўргатиш керак. Шунингдек, ижодкорларнинг асарларида илгари сурилган асосий ғояларни таҳлил қилган танқидчилар Озод Шарафиддинов, Абдуғофир Расулов, Ҳамидулла Болтабоев, Қозокбой Йўлдошев, Баҳодир Карим каби адабиётшунос олимларнинг танқидчиликка оид асарларини ҳам ўқувчиларни ўқишларига тавсия этиш керак.

Тарғиботчи ўқувчилар тушунадиган шаклда содда, мазмунли, маъноли гапира олиш қобилиятига эга бўлиши зарур. Тарғиботчи чиройли, оддий, содда гапира оладиган, фикрини тушунтира биладиган нотик бўлиши шарт.

1. Тарғиботчи режали гапиришни, маъруза ўқишни, суҳбатлашишни, савол-жавоб ўтказишни билиши лозим.

2. Сўзга чиқаётган нотик (қаерда, кимлар, ҳоким, вазир ва бошқалар олдида сўзга чиқишидан қатъий назар) мендан зўр нотик инсон йўқ, мен ҳаммани лол қолдира оламан, деб ўзига ишониши зарур. Ўзига ишонч ҳар қандай кўрқувни, ҳаяжонни енгишга ёрдам беради.

3. Тарғиботчи сўзга чиқиши олдидан энг ёқимли воқеа-ҳодисани эслаб ёки мени ёқтирган, мени қўллаб-қувватлайдиган инсонлар залда, аудиторияда бор, деб ўйлаб, илҳомланиб, кейин сўз бошлаши керак.

4. Нотикқа ҳурмат билан қарашни ҳосил қиладиган ҳодиса бу матнни ўқимаслик, тингловчиларга ҳурмат билан қараб оғзаки гапиришдир.

5. Сўзга чиққан нотик залдаги энг чиройли аёлга ёки эътибор билан тинглаётган инсонга қараб гапириши керак. Агар қийшайиб, бошқа иш билан шуғулланаётган инсонга кўзи тушса, фикри, кайфияти бузилади.

6. Тарғиботчи аудиториядаги, залдаги тингловчиларни эътибордан четда қолдирмаслиги зарур. Агар тингловчиларга маъруза зерикарли туюлса, ўртада қизиқарли ривоят, кулгили латифа, мақол, шеър, ғазал ёки бадиий асардан парча айтиб, барчанинг эътиборини ўзига қаратиши керак.

7. Аудиторияда кимдир хаёлпарастлик билан ўтирган бўлса, овозни тўсатдан кўтариш ёки атайлаб пастлашиш, овоз тонини ўзгартириш орқали тингловчилар эътиборини тортиш мумкин.

8. Тарғиботчи ҳар қандай маърузага, суҳбатга жиддий тайёрланишни одатга айлантириши шарт. Тингловчиларни менсимаслик, “бу мавзунини мен яхши биламан-ку” деб эътиборсиз бўлиш нотикни шу ташкилотга иккинчи марта бориш эшигини ўзи хоҳламаган ҳолда беркитиб қўйиши демакдир.

9. Нотикликда фаросатнинг роли катта. Ҳар бир инсонда Худо берган фаросат мавжуд. Ундан ўз ўрнида фойдаланиш керак. Тўрт юз кишилик залда нотикқа олтинчи бўлиб сўз берилди: Нотик минбарга ёнбошлаб олиб, ёзиб келган йигирма

бетлик маърузасини шошмай, бемалол ярим соат ўқиб берди. Бу жуда яхши, мазмунли маърузани ҳеч ким эшитмади, ҳеч ким ҳеч нарса укмади, эсиз беҳуда сарфланган вақт. Шундай воқеа юз беришга ақлли нотик йўл қўйиши мумкин эмас.

10. Тарғиботчи-нотик қайси мавзуни қаерда, қандай, қанча гапиришини билиши шарт.

11. Нутқда овознинг роли катта. Тарғиботчи овозининг ёқимли чиқишини машқ қилиши керак. Дағал, қўпол ёки ёқимсиз овоз ҳеч кимга ҳеч қачон ёқмайди.

12. Тарғиботчи нутқидаги асосий ҳодиса бу сўзларга тўғри урғу қўйилиши билан ўлчанади. Чунки тингловчи нотик айтаётган фикрларни сўзлар орқали эшитади. Шунинг учун ҳар бир сўз ямланмаган, сўз охирини, гап охирини “еб қўймай” гапиришга, сўзлашга ўрганиш зарур.

13. Нутқ ҳар доим сунъийликдан ҳоли, табиий, самимий, ҳалим, хайрихоҳлик руҳида бўлиши лозим. Афсуски, айрим раҳбарлар нутқида буйрук, менсимаслик, манманлик оҳанги сезилиб туради, бу тингловчиларнинг ғашини келтиради. Натижада ҳеч ким, ҳеч нарса тушунмайди. Ва берилган топшириқ умуман бажарилмайди. Вақт ўтиб, натижаси сўралганда ҳамма ёлғон гапирди. Ёлғончиликнинг илдизи эътиборсизлик, лоқайдлик, укмасликдир.

14. Тарғиботчи гапирётган гапига, фикрига ўзи ишониши ва унга амал қилиши шарт. Ёлғон, бари-бир, ёлғон-да.

15. Тарғиботчи ўз маърузасида таъкид, киноядан унумли фойдаланиши, айрим ҳолларда айтаётган фикрларининг манбасини, муаллифини ҳам айтиб, тингловчилар ҳурматига сазовор бўлиши мумкин.

16. Тарғиботчи маърузаси қайси, қандай мавзуда бўлишидан қатъий назар, бугунги кун билан боғланиши, кеча ёки бугун содир бўлган энг яхши воқеа-ҳодиса, янги қабул қилинган Қарор, Фармон, Фармойишга боғлаб гапирилса, нутқ мазмун-моҳияти, нотикқа нисбатан ҳурмат ортади.

17. Нотик жисмоний жиҳатдан чарчаган, маънавий жиҳатдан толиққан, ақлий жиҳатдан зўриққан ҳолатда маъруза ўқимаслиги керак бўлади. Чунки бу ҳолатда маъруза кўнгилдагидек чиқмайди.

18. Нотик ҳамманинг кўз ўнгида, эътиборида бўлишини унутмаслиги лозим. Пўрим ёки аёл киши бўлса, “шпатлёвка” ҳолатда эмас, балки оддий, содда, хушбичим кийиниши зарур. Ёқимли кийиниш, кўриниш нотикликда, тарғиботчиликда катта аҳамият касб этади.

19. Тарғиботчи ҳар қандай аҳволда бўлишидан қатъий назар, тингловчиларга мулойим, кулимсираб туриши шарт. Ва нутқини яхши кайфиятда бошлаб, яхши кайфиятда якунлаши лозим.

20. Тарғиботчи маърузаси давомида имо-ишорадан, қўл ҳаракатидан, гавда ҳаракатидан унумли фойдаланиб, мавзуни тушунтириши керак.

21. Тарғиботчи мисоллар келтириб, ўз фикрини исботласа, яхши бўлади. Лекин у ўзини ҳеч қачон мақтамаслиги керак. Мақтанчоқлик манманликка олиб келади. Мақтанчоқлик тингловчилар олдида нотикнинг обрўсини туширади.

22. Тарғиботчи психолог бўлиши шарт. Чунки тингловчиларга қандай гаплар маъқул бўлмоқда ёки қайси гаплар, фикрлар ёқмаганлигининг фарқини ажрата олиши даркор. Нотик нутқ сўзлаганда тингловчи, суҳбатдоши ҳолатига қараб гапириши лозим.

23. Тарғиботчи артист, актёр бўлиши зарур. Мавзунинг мазмун-моҳиятини тушунтириш учун, керак бўлса, ролга кириб кетиши керак. Мақсад тингловчиларни жалб қилиш, нимадир ўргатиш, мақсадга етиш. Лекин, бу - осон иш эмас. Сиз нотикмисиз, ўқитувчимисиз, раҳбармисиз, тарғиботчимисиз, марҳамат, актёр, артист бўлинг, ёкмайдами, унда оддий хизматчи бўла қолинг, топшириқни бажарувчи бўлиб юраберинг.

24. Нутқ ҳеч қачон бир хил тонда, бир хил овозда баён қилинмаслиги ёкерак. Айниқса, тарғиботчи-ўқитувчи ўқувчи-ёшлар олдида ўтириб олиб, гапирса, бундай нутқнинг таъсир кучи умуман бўлмайди. Бундай маърузаларга ўқувчилар, тарғиботчилар кам қатнашадилар.

25. Ўқитувчи-тарғиботчи-нотик ҳар доим адолатли бўлиши шарт. Адолатсизлик маърузачининг обрўсини тўкади.

26. Нотик, раҳбар, айниқса, тарғиботчи нотик бадиий адабиётларни кўп ўқиган, кўп шеърлар, ғазаллар ёдлаган бўлиши ва хотираси бақувват бўлиши зарур.

Хулоса қилиб айтганда, маслаҳат бериш осон, амалга ошириш қийин. Аммо ҳеч қайси бир ишда осон нарса йўқ ва бўлмайди ҳам. Нотиклик санъати ва нутқ маданияти фани инсонларга катта масъулият юклаш билан бирга катта обрў-эътибор, ҳурмат ҳам олиб келишини унутмаслик лозим.

Мактабларда олиб бориладиган таълим-тарбия ишлари фақат ўқитувчиларнинг эмас, балки, маданий ижодий **тарғиботчиларнинг ҳам вазифаларидир.**

Хўш маънавиятчи, тарғиботчи, ташвиқотчини вазифаси нималардан иборат? **Маънавият – ақллилик, донолик, маданиятлилиқ, ҳаётда ўз ўрнини топиш, маъноли, мақсадли яшаш демакдир. Яшаганда ҳам ҳалол, имонли, диёнатли, пок, адолатли, ўз меҳнати, ақл-заковати орқали, бошқалар олдида боши эгик бўлмаган ҳолда, мардларча, маърифатлиларча яшашга интилишдир.**

“Миллий тикланишдан-миллий юксалиш сари” дадил одимлаётган, “Ҳаракатлар стратегияси”, “Беш ташаббус”, “Янги Ўзбекистонда янгича дунёқараш”, “Янги Ўзбекистонда эркин ва фаровон яшайлик!”, “Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси” тамойиллари амалга оширилаётган мамлакатимизда бугун тарғиботчи-ташвиқотчига қўйиладиган талаблар, вазифалар жуда катта. Муҳтарам Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг Мурожаатлари, Фармонлари, Қарорлари, нутқлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси меъёрий ҳужжатларини мазмун-моҳиятини мактаб жамоасига, ўқувчиларга кенг халқ оммасига етказиш, тушунтиришлар тарғиботчи, ташвиқотчилар олдидаги энг асосий, муҳим вазифаларидир. Тарғиботчиларнинг қуроли сўз. Тарғиботчи – ташвиқотчи аввало, билимли, салоҳиятли, ақлли, нотик бўлишлари шарт. Ташвиқотчи аввало, тарғиб қиладиган мавзунини яхши ўзлаштирган, мазмуни-мақсадини пухта ўрганган бўлиши талаб этилади.

Тарғиботчи-ташвиқотчи, “Маърифат” тарғиботчилари Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Ёшларни маънавий-ахлоқий ва жисмоний баркамол этиб тарбиялаш, уларга таълим-тарбия бериш тизимини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2018 йил 14 августдаги ПҚ-3907-сонли Қарори, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Таълим тизимида маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2018 йил 17 сентябрдаги № 736-сонли

Қарори, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 2019 йил 3 майдаги ПҚ-4307-сонли Қарори, “Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизимида ёшлар билан ишлаш, уларда юксак ахлоқ, касбга садоқат каби инсоний фазилатларни шакллантириш ва маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш концепцияси”да, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Узлуксиз маънавий тарбия концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2019 йил 31 декабрдаги № 1059-сонли Қарори ва “Узлуксиз маънавий тарбия концепцияси”да ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаларида белгиланган кўрсатма ва топшириқларни кенг халқ оммаси, мактаб жамоаси, ўқувчилар ўртасида мазмун-моҳиятини тушунтириш, давлатимиз олиб бораётган одилонга сиёсат, барча соҳалардаги ислохотларни, айниқса, ёшларга, хотин-қизларга диққат-эътиборлилик, ғамхўрлик қилинаётганлигини, камбағалликни йўқотиш, камайитириш учун жуда катта инсонпарварлик лойиҳалари амалга оширилаётганлигини тушунтиришдан иборатдир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев Олий Мажлисга ва бутун халқимизга 2020-йил 24-январдаги Мурожаатномасида “... замонавий билимларни ўзлаштириш, чинакам маърифат ва юксак маданият эгаси бўлиш, узлуксиз ҳаётий эҳтиёжга айланиши керак”лигини таъкидлаб, Шарқ донишмандларининг фикрларини келтирдилар: “Энг катта бойлик – бу ақл-заковат ва илм, энг катта мерос – бу яхши тарбия, энг катта қашшоқлик – бу билимсизликдир”. “Тараққиётга эришиш учун рақамли билимлар ва замонавий ахборот технологияларини эгаллашимиз зарур ва шарт”[1.2], дедилар. Демак, мамлакат тараққиётини, халқ фаровонлигини ўстиришда тарбияланган, билимли, етук мутахассисларнинг ўз ўрни бор. Мутахассис кадрлар тайёрлашда эса ижтимоий фан ўқитувчиларининг хизматлари беқиёс. Бугунги кун талабига кўра, жамиятга, давлатга билимли, салоҳиятли кадрлар керак. Замонавий билимга, малакага эга бўлган ёшларни тарбиялашда тарғиботчилар олдида катта масъулият ва вазифа туради.

Президентимиз таъкидлаганларидек, “Халқимиз шуни яхши билиши керак: олдимизда узоқ ва машаққатли йўл турибди. Барчамиз жипслашиб, тинимсиз ўқиб, ўргансак, ишимизни мукамал ва унумли бажарсак, замонавий билимларни эгаллаб, ўзимизни аямасдан олдинга интилсак, албатта, ҳаётимиз ва жамиятимиз ўзгаради”[2.1]. Бу улуғвор ишларни амалга оширишда яхши билимга, яхши ахлоққа, яхши нутққа эга бўлиш талаб этилади.

Демак, мамлакатимиз тараққиёти халқимиз фаровонлиги илм-фанга боғлиқ эканлиги ҳеч кимга сир эмас. Бугунги кун талабига жавоб берадиган мутахассислар, аввало, юрт иши учун тайёр бўлиши, юртга садоқатли, Ватанини севувчи, миллий қадриятларни, халқ урф-одатларини яхши билувчи ва кадрловчи, аждодлар меросига ҳурмат билан қараб, ўқиб, ўрганувчи, билими кенг, жаҳон тилларини биладиган, мулоқот қила оладиган шахс бўлиши керак.

Мамлакатимиз раҳбари Мурожаатномада “Янги Ўзбекистонда эркин ва фаровон яшайлик!” деган эзгу ғояни илгари сурдилар.

“Биз ўз олдимизга мамлакатимизда Учинчи Ренессанс пойдеворини барпо этишдек улуғ мақсадни қўйган эканмиз, бунинг учун янги

Хоразмийлар, Берунийлар, Ибн Синолар, Улуғбеклар, Навоий ва Бобурларни тарбиялаб берадиган муҳит ва шароитларни яратишимиз керак”, - деган улуғвор вазифаларни бажаришимиз зарурлиги кўрсатиб берилди. Шунингдек, “Янги Ўзбекистон – мактаб оstonасидан, таълим-тарбия тизимидан бошланади, деган ғоя асосида кенг кўламли ислохотларни амалга оширамиз”, - дедилар.

Юртбошимиз бутун халқимиз қалбини ларзага келтирадиган, руҳлантирадиган фалсафий фикрларни ўртага ташладилар.

“Ҳеч шубҳасиз, ўз кучимиз ва имкониятларимизга бўлган ишонч бизни Учинчи Ренессанс пойдеворини яратишдек эзгу мақсад йўлида бирлаштириб, янада кучли ва мустаҳкам қилмоқда. Бу интилишлар улкан амалий ишларга айланиб бормоқда. Бундай қудратли сафда бўлиш ўзи катта бахт, катта шарафдир.

Барчамизга ана шу сафда бошқаларга ибрат ва намуна бўлиш жонажон Ватанимиз, азиз халқимизга фарзандлик меҳри ва садоқати билан хизмат қилиш насиб этсин!”[3.4], - деган эзгу ниятларини билдирдилар.

Тарғиботчи – ташвиқотчи ўз фикр-мулоҳазаларини нутқи ёрдамида, нотиклик санъати орқали тингловчиларга етказди. Тарғиботчи нотиклик санъати ва нутқ маданиятини мукаммал эгаллаган бўлиши шарт. Ҳозирги давр нотиклигига қўйиладиган асосий талаблар қуйидагилардир:

Биринчидан, тарғиботчи-нотик ўзи гапираётган мавзунини яхши ўзлаштирган бўлиши шарт. **Иккинчидан**, тарғиботчи-нотик нутқ маданияти нима эканлигини билиб олган бўлиши ва ўзи амал қилиши зарур. **Учинчидан**, нотик чиройли гапиришидан ташқари, нотиклик санъатинини яхши ўзлаштирган, ҳар қандай ҳолатда нутқи тайёр бўлиши лозим. **Тўртинчидан**, нотик ўзбек тили қонун-қоидаларини, фонетикани, грамматикани, синтаксисни яхши ўзлаштирган ва бу соҳадаги билимга тўлиқ эга бўлиши керак. **Бешинчидан**, нотикнинг сўз бойлиги етарли, кўплаб лўғатларни, бадий асарларни ўқиган ва ўққан, ўзлаштирган бўлиши лозим. **Олтинчидан**, нотиклик санъати ва нутқ маданиятидан огоҳ бўлган тарғиботчи хотираси ниҳоятда бақувват бўлиши зарур. **Еттинчидан**, нотикда фаҳм-фаросат, дид ўта ривожланган, ўткир бўлиши керак. **Саккизинчидан**, нотиклик санъати ва нутқ маданиятидан дарс берадиган устозда актёрлик хусусияти бўлиши талаб қилинади. **Тўққизинчидан**, нотикликда фаолият кўрсатмоқчи бўлган мутахассис шоиртабиат, бахштабиат, аскиячи, ўта ҳозиржавоб бўлиши керак. **Ўнинчидан**, нотик сўзга чечан, сўзамоллик санъати ривожланган, гапга уста, чиройли гапира оладиган, ҳар бир сўзга урғунини тўғри қўя оладиган, ёқимли овозга эга бўлган, нотиклик таъсир усуллари яхши ўзлаштирган бўлиши керак. **Ўн биринчидан**, нотиклик санъати ва нутқ маданиятини яхши ўзлаштирган вилоят, туман, шаҳар тарғибот-ташвиқот гуруҳи аъзоси бўлган ташвиқотчи ўта ақлли, қачон, нимани, қаерда, қанча гапиришнинг фарқига бора олиш қобилиятига эга бўлиши зарур. **Ўн иккинчидан**, нотик ўз устида доимо ишлаб сўз бойлигини ошириб бориши, янгиликлардан доимо хабардор бўлиши керак. **Ўн учинчидан**, ўзи одоб-ахлоқли, камтар, маданиятли, ҳар жиҳатдан намуна олса бўладиган етук шахс бўлиши лозим. **Ўн тўртинчидан**, намунали нутққа хос бўлган барча сифатларни (софлик, тўғрилиқ, тушунарлиқ, жўяилиқ, аниқлик, таъсирчанлик, мантикийлик,

қисқалиқ кабилар) назарда тутган ҳолда оғзаки ва ёзма нутқ туза олиш малакасига эга бўлмоғи муҳим.

“Сўз сўйлашда ва улардан жумла тузишда узоқ андиша керак”, деганлар севимли ёзувчи Абдулла Қодирий. Буни унутиб бўлмайди.

“Нимага мен файласуф эмас, ёзувчиман? Чунки мен сўзлар билан фикрлайман, ғоялар билан эмас”, деган эди француз ёзувчиси Альбер Камю.

“Сўз – гул, иш - мева” (ал-Хоразмий.)

“Кишининг гўзаллиги либосида эмас, балки тилида” (Аристотель.)

“Кишининг қанчалиқ ўқиб-ўрганлиги, билимлилиги, маданийлик даражаси унинг нутқида намоён бўлади”, дейди профессор С.Иброҳимов.

Хулоса қилиб айтганда, бугунги кун талабидан келиб чиқиб, замонавий тарғиботчи **нотиққа қўйиладиган талаблар** қуйидагилардир:

1. Тарғиботчи - кундалиқ янгиликлардан “Ўзбекистон-24”, “Ахборот”, “Давр”, “Марказий студия”, “Замон”, “Диёр янгиликлари”, “Бу кун” кўрсатувларидан, “Халқ сўзи”, “Янги Ўзбекистон”, “Ёшлар овози”, “Тафаккур”, “Ўзбекистон адабиёти ва санъати”, “Хуррият”, “Китоб дунёси”, “Янги Сирдарё” каби газета-журналлардан, бошқа воситалар-интернет материалларидан доимо хабардор бўлиши талаб этилади.

2. Тарғиботчи - сермутолаалиқни одат қилиб, бадиий китобларни, айниқса, шеърларни, ғазалларни ёдлаган бўлиши зарур.

3. Тарғиботчи - мамлакатда бўлаётган барча янгиликлардан хабардор бўлиши шарт.

4. Тарғиботчи-ташвиқотчи – нотиқ - Президент, ҳукумат қабул қилаётган фармон ва қарорлардан, қонунлардан огоҳ бўлиши, қизиқувчанлик, интилувчанлик хусусиятга эга бўлиши лозим.

5. Тарғиботчининг ҳозиржавоблик хусусиятига эга бўлиши ҳам фазилят ҳисобланади.

6. Тарғиботчи ҳар бир мавзу бўйича маърузага тайёргарлик кўраётганда шу соҳадаги янгиликларни, қарорларни, қонунларни, меъёрий ҳужжатларни ўрганиши ва улардан огоҳ бўлиши ва фойдаланган бўлиши зарур.

7. Агар маъруза қишлоқларда, мактабларда, коллеж, лицейда ёки олий ўқув юртларида ўтказилаётган бўлса, ўша жойлардаги энг обрўли, меҳнати сингган оқсоқоллар, онахонлар, устозлар ҳақидаги маълумотларга эга бўлиши ҳам зарур. Нутқида ўша обрўли-эътиборли инсонлар меҳнати, хизматлари ҳақида илиқ гаплар айтиб ўтилса тиингловчилар диққати кўпроқ жалб этилади.

8. Тарғиботчи маърузани номигагина рўйхатдан ўтказиш учунгина ўтказаман, деса, катта хато қилган бўлади ва бундай ҳолда нотиқни, маърузачини обрў-эътибори кенг халқ оммаси ҳамда талабалар ўртасида тушиб кетади. Яхшиси шундай ўйлайдиганлар нотиқликни йиғиштиргани, маъруза ўқиماгани, суҳбат ўтказмагани мақсадга мувофиқ бўлади.

9. Нотиқ қаерда, кимларни олдида гапиришидан қатъий назар доимо нотиқлик маъсулиятини ҳис қилиб гапириши, сўзлаши зарур.

10. Тингловчилар орасида мендан ақлли, мендан кўп нарса биладиган, билимли инсонлар бор, деб гапиришга одатланиш керак.

11. Тарғиботчи қаерда, қачон, кимларга қарата гапиришидан қатъий назар самимий, гўзал гапириши шарт. Оиласидаги, ишхонасидаги кўнгилсизликлар учун тингловчилар жабр тортмасликлари керак.

12. Тарғиботчи кийиниш маданиятига алоҳида эътибор бериши зарур.

13. Тарғиботчи юморни, ҳазил-мутойибани, маърифатга алоқадор, мавзуга оид ривоятларни кўп билиши ва улардан маърузасида ўринли фойдалана олиши керак. Юмор ўз ўрнида, мавзуга тааллуқли бўлиши зарур.

14. Тарғиботчи гапираётган пайтида, умуман, ҳамманинг диққат-эътиборида эканлигини унутмаслиги, (бош, кулоқ, бурун, елкасини қашимаслиги) турли яхши-ёмон қилиқлар қилмаслиги талаб қилинади.

15. Тарғиботчининг ҳар бир хатти-ҳаракати, ҳар бир сўзи, фикри, ижтимоий ахлоқ, эстетика меъёрларига мос ҳолда бўлиши зарур.

16. Тарғиботчининг обрў-эътибори уни фақат яхши, чиройли, жозибали сўзлаши билангина эмас, балки унинг луғат бойлиги кенглиги, ҳамма тушунадиган, қофияли сўзларини ўз ўрнида ишлата билиши билан ҳам ўлчанади. (“Антик дунё” академияси академиги Раҳимбой Жуманиёзовга ўхшаб)

17. Тарғиботчи нутқида тингловчилар тушунмайдиган сўзларни қўлламаслиги керак, ўзбек адабий тилида гапириши зарур.

18. Ўз нутқини санъат даражасига кўтариши нотиқнинг ўзига боғлиқ. Яъни, нотиқлик истеъдодга эга бўлиши, у сўзлар, қўл ҳаракати, имо-ишоралардан унумли фойдаланиши ҳам муҳим. Фикрини аниқ, содда, эмоционал ифодалай олиши керак. Талаб даражасидаги нотиқ бўлиши, нотиқлик санъатини тўлиқ эгаллаши учун у, аввало, ўқимишли, билимли, сўзга чечан, эстетик жиҳатдан диди ўткир бўлиши лозим.

19. Тарғиботчи ўзи сўз юритаётган мавзу билангина чегараланмасдан кундалик ҳаётдаги муаммолар, масалалар, одоб-ахлоқ, нафосат, эстетик дид, ўткир маънавиятлилик, маданиятлилик ҳақида ҳам тўлиқ маълумотга эга бўлиши зарур. Бу хусусиятлар нотиқнинг кийими, хатти-ҳаракати ва қилиқларида ўз аксини топади. Шунинг учун ҳам, нотиқ озода, чиройли, ёқимли, дид билан кийинган бўлиши шарт. Нотиқнинг чеҳраси доимо очиқ, самимий, содда ифодалилиги билан тингловчиларни ўзига ром этиши керак.

20. Нотиқ тинловчилар олдига чиққанда ортиқча ва сунъий ҳаракатларсиз (минбарга суянмай, томоқ қирмай, сунъий йўталмай) уларга салом бериши ва оҳиста сўз бошлаши, ҳаяжонланмай, ўртача овозда, ёқимли гапириши керак.

21. Нотиқ ўз номи билан нотиқ, у маърузани ўқиб бермаслиги керак.

22. Тарғиботчи вақтдан унумли ва самарали фойдаланишни билиши, яъни мавзусини белгиланган вақтда ёритиб бериши ва режадаги барча гапларини тўлиқ баён этиши ва савол-жавобга вақт қолдириши керак.

23. Тарғиботчи савол-жавобга алоҳида диққат - эътибор қаратиши талаб этилади. У ҳар бир саволга содда, тушунарли қилиб, шошилмай жавоб бериши зарур. Ва савол берган кишидан жавобидан қониққанини сўраши керак. Нотиқ савол берган кишига жавобдан олдин ва кейин миннатдорчилик билдириши лозим.

24. Нотиқлик санъати ҳам бошқа санъатлар каби кишидан матонат, билим, илмий асосда ўз устида тинмай ишлаш, изланишни талаб қилади.

25. Бугунги нотик компьютерни мукамал билиши, ижтимоий тармоқлардан фойдалана олиши, улардаги янгиликлардан маърузаларида, суҳбатларида унумли фойдаланиши лозим.[4.126.]

Юқорида келтирилган талабларга амал қилган нотикнинг бўш вақти бўлмайди. Турли ташкилотлар маъруза ўқишга, суҳбат ўтказишга, мухбирлар эса кўрсатувларга, эшиттиришларга, “Халқаро пресс клуб”га, “Очиқ мулоқот”га, “Юзма-юз”, “Кун мавзуси”га таклиф қилиб, излаб юришади.

Таклифлар:

1. “Нотиклик санъати ва нутқ маданияти” фани мамлакатимиз олий ўқув юр்தларининг барча йўналишларида ўқитилиши зарур.

2. “Касбий маънавият” фани барча йўналишлардаги магистратура босқичида ўқитилиши шарт.

3. Олий таълим тизими бўйича қабул қилинаётган барча Президент қарорлари, фармонлари, Вазирлар Маҳкамаси қарорларининг бажарилиши назоратга олиниши ва ижроси таъминланиши керак, деб ўйлайман.

Хулоса қилиб айтганда, тарғиботчи-ташвиқотчи олдида катта вазифалар, масъулият туради. Тарғиботчи-ташвиқотчидан – йўналтириш, вазифа қўйиш, маслаҳат бериш, ўргатиш, қўллаш, назорат қилиш, ёрдам бериш, кузатиш, тартибга солиш, талаб этиш, кўрсатма бериш, бошқариш вазифаларини бажариш талаб этилади. Тарғиботчилар “кластер”, “ФСМУ”, “Муаммоли вазият”, “Тушунчалар таҳлили”, “Қандай?” методларидан фойдаланиб мулоқотга ва мустақил фикрлашга ундовчи интерфаол методлардан фойдаланиб иш олиб боришлари мумкин бўлади [5.15.].

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. “Халқ сўзи” газетаси. 2020 йил, 25 январь. 19-сон 2-бет.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. “Халқ сўзи” газетаси. 2020 йил, 25 январь. 19-сон 1-бет.
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. “Халқ сўзи” газетаси. 2020 йил, 30 декабр. 4-бет.
4. Равшанбек Маҳмудов. Нотиклик санъати ва нутқ маданияти. Дарслик. Тошкент: “Мумтоз сўз” нашриёти, 2020. 126-бет.
5. “Маърифат” тарғиботчилар жамияти ходимлари иш фаолияти самарадорлигини ошириш бўйича услубий Қўлланма. Тошкент: “YOSHLAR MEDIA PRINT” нашриёти, 2020. 15-бет.

THE IMPORTANCE OF FOUR STEP MODEL IN LEARNING FOREIGN LANGUAGES

Fayzullov Bahtiyor Bobochonovich

Dosent, Assistant Professor, Khujand State University (Tajikistan)

Normamatova Dिल्фуза Turdikulovna

PhD, Senior Teacher, Gulistan State University

Abstract. In this article, it is described the use of interrogative pronouns in the study of a foreign languages by the four step model (FSM) in students' learning perspective. It is also, discussed about strengthening learners' skills in the aspect of grammar, lexical and stylistic composing interrogative sentences in a particular direction. Thus, ways to easily assimilate

language materials and independently and effectively use the four-step system model of text creation for the rapid formation of a culture in correct and fluent speech, communicative literacy, oral and written communication in the language of language learners.

Key words: text, module, method, speech, component, word, stage, process, grammar, form.

The purpose of the study. The modern education system is improving and developing on the basis of the market economy, integration of information and production of technologies. In particular, the organization of the study of foreign languages in higher education on the basis of innovative technologies is one of the urgent tasks of today.

The didactic process strengthens the student's ability to learn English as a whole system, independent thinking, questioning words and phrases, choosing the right ones, creating a system of interrogative sentences, composing interrogative sentences in them, in grammatical and stylistic analysis. The correct and fluent speech, communicative literacy in oral and written communication in English can contribute the rapid formation of a culture. According to Uzbek and foreign methodist-technologists' conducting scientific and pedagogical research in the field of foreign languages [Musina Z. 1995:85] innovative technologies applied in the new generation of textbooks should be interesting, free from excessive complexity, easy to learn, do not cause unnecessary difficulties, rapidly master the topic, serve to master the quick ways to apply it in speech practice. Due to the linguistic and communicative abilities of a person's learning a foreign language, the formation of lexical and grammatical skills, conversation, the development of knowledge and skills in text processing and translation gives good results. [Uljaeva Sh 2019:47].

To do this, foreign language teachers themselves must be able to understand the phenomenon of interdisciplinary integration, which forms the mechanism of critical thinking, comparison, selection and discovery of the cause-and-effect relationships between social laws, interdisciplinary and interdisciplinary connections, language and speech dichotomy be aware of ways of implementation, new methods and tools (technologies). Although sentences regularly appear as separate speech movements, they must clearly express the sentences and the corresponding movement of the speech. [Smirnitsky A.I. 1957: 9] Among these problems it is crucial creation of intensive-universal technology for the formation of independent text-writing skills for students, for the development of acceleration, step-by-step system of text creation and its introduction into school practice. Among these problems is the intensive development of students' independent text creation skills — a special place is given to the creation of universal technology, the development of an accelerated, step-by-step system of text creation, which serves this purpose, and its introduction into learning practice. [Ziyadova T. 2007:7]

A reliable and easy way to achieve a set goal is to develop oral and written skills to develop the student's speech. The main role of the student in this regard is

- a) **stage 1:** to increase their vocabulary at the beginning of the process, to translate, to interpret the semantics of special interrogative pronouns
- b) **stage 2:** to group different word groups, select interrogative words according to the given topic.
- c) **stage 3:** to connect the words with other words, using question words, consolidation of grammatical and syntactic knowledge
- d) **stage 4:** to construct different interrogative sentences and use them in dialogues and texts focusing on the content and semantics of the sentences.

In creating new texts and dialogues FSM (four step model) can often serve to develop language skills.

Methods and Object. The four-step universal model of systematic language learning FSM can be used effectively in the study of mother tongue, Foreign languages and other social sciences, in independent education system, determining the level of speech and communicative literacy of students. In any language interrogative pronouns have a great importance in the study of primary and secondary parts of speech. [Ziyadova T. 2007:77].

It is known that the effectiveness of learning a foreign language will be increased if only the audience is given the opportunity to think freely, learn a new topic and work with speech situations, if the initiative of individual creativeness of students' is encouraged. The integrity of a text is created by combining all its components so that the text emerges through the author's purpose. [9, p-8]. It is known that the creation of mainly dialogic texts is an important factor in language learning. In this regard, we again refer to the interrogative pronouns. In both languages, interrogative pronouns form different lexemes such as *who, what, why, how, where, which, when how many, how much*. It is difficult to distinguish these interrogative words in modern English because several differences that are mutually independent intersect with each other in different ways. [Anatolyevna Sch. O. 2013: 116].

There are many ways to ask questions in English. It's important to understand the situation when deciding how to ask questions. In other words, is the question you want to ask a polite request? Would you like to confirm the information you already know? Are you gathering details about a subject? [7]

Task. Make up the dialogue on the theme "In winter" using FSM module.

In working on the the module of FSM in the first stage, the lexical units required for the topic that were selected as keywords:

What, when, why, who, whose, how, where, December, January, February, you, we, cold, white, snow, winter, ice, wind, sledge, new year, ski, snowflake, snowman, etc.... (In this stage, the teacher can quickly determine how much vocabulary each student has on a particular topic, the ability to translate and the level of oral expression, without any questions and answers.)

In the second stage, students were able to choose the interrogative pronouns from the previously selected words, to distinguish them in terms of meaning, to apply the acquired theoretical and grammatical knowledge in speech practice. *what are the ..., when is ..., how is ..., who is ..., how many ..., why is ..., etc...* . (In the second stage, the student will be able to distinguish the semantics of words and, at the same time, they are followed to what extent they master the language materials.).

In the third phase of the module, students completed the tasks such as composing interrogative sentences in different contexts and directions, changing word order, concise and expand the sentences using the lexical and syntactic resources which were accumulated in stages 1 and 2. Thus, in order to express the idea clearly, they applied the grammatical rules of constructing interrogative sentences. In this stage, students composed the following simple and complex interrogative sentences:

What months are the winter months? When winter comes? Who can ski in winter? What holiday we can observe in winter? Do you like the winter? Who is snowman? Why it is cold in winter? Who can ski in winter?

In the process of working up during the third stage, students worked on various exercises related to oral and written practice:

a) With the connection of interrogative pronouns it was formed simple and complex interrogative sentences related to the topic.

b) Samples of interrogative sentences containing grammatical rules were constructed, and while speech skills were developed.

c) Students have acquired the ability to differentiate the structure of interrogative sentences in a foreign language, that is, to learn to fill and expand the structure of the sentence during the expense of new information.

d) In the fourth stage of the module, they created small dialogic texts through questions and answers, placing the questionnaires in step 3 correctly and appropriately according to their content. eg:

- *Good morning.*
- *Good morning.*
- *Do you like winter?*
- *Yes, I do.*
- *What are the winter months?*
- *Winter months are December, January and February. And when winter comes?*
- *In December.*
- *Who can ski in winter?*
- *The children can ski in winter. They can sledge on icy hills too.*
- *What holiday we can observe in winter?*
- *It is the New Year holiday.*

The following positive results were achieved during the experimental training:

- Students made effective use of selected specific interrogative pronouns in the process of creating oral and written dialogues.

- Communicative - grammar rules are inextricably linked to the topic studied creating the dialogues and texts.

(Visual aids, pictures can also be used effectively to improve students' speaking in a foreign language in this FSM module.)

The module FSM used in the experimental process is adapted to the language materials specified in the standard curriculum, and as the student's knowledge expands, the module tasks become more complex and their quality and content to improve. At each stage, different linguistic phenomena are reflected, and students' full attention is focused on these phenomena and the rules of their application in practice.

Results and discussion. In the course of this research, the use of interrogative pronouns in the acquisition of a foreign language by Uzbek students was taken as an object. During the experiments, it became clear that the grammatical structure of English and Uzbek languages belonging to different language families' lexical uses and differentiation of syntaxes should be studied step by step. According to the functions in speech pronouns can perform substantial or adjective approached with either nouns or adjectives. Depending on whether they change their forms or not pronouns are divided into changeable and non- changeable pronouns, and pronouns are divided into the groups depending on to express category of person or not express the person. [Ziyadova T. Nematov Kh. 1996:77]

Conclusion. The effectiveness of using module technology in studying the use of interrogative pronouns for Uzbek students' speech development in English is that the student understands the connection between increasing and enriching vocabulary to compose and answer questions, speech development, systematic language learning, speech-linguistic integration events,

demonstration, get acquainted with the principles of consistency and comprehensibility. The learner can independently assess the acquired speaking skills, written thinking, text creation skills, learns critical thinking simultaneously learning to construct interrogative sentences. By creating an independent text based on the step-by-step tasks of the FSM module and the teacher acquires the ability to closely monitor, identify and objectively assess the student's vocabulary, interpretation and translation skills, speaking skills. The student will have the opportunity to conduct research independently and create scientific and creative texts, to test themselves.

Bibliography:

1. Musina Z. M., Mirsoatova S. S., The use of teaching speech situations in foreign language lessons. Tashkent-1995. P-85
2. Uljaeva Sh. Methods and didactic methods in language teaching. Language and literature education. Journal, 2019. № 1.
3. Ziyadova T.U. Text creation technology. Monograph. T. 2007 . P-7.
4. Ziyadova T. Nematov Kh. Gulomov A. Increase students 'vocabulary. Educational-methodical manual for native language teachers, T., 1996, p - 77.
5. Sch. O. Anatolyevna. Abstract. Semantic syntactic characteristics of constructions with the pretexts with and without in modern English. Belgorod-2013 p-8.
6. A.I. Smiritsky. English syntax. M. 1957. p-9.
7. <https://learnenglish.britishcouncil.org/english-grammar/reference/questions-and-negatives>

COMMUNICATION SKILLS AS A RESULT OF LEARNING A FOREIGN LANGUAGE

Jurabekova Xabiba Madaminovna

PhD, Associate Professor at Andijan machine-building institute

Abstract. In this article, communicative competence is considered as one of the results of teaching a foreign language. The author of the article analyzes the conditions for the formation of communication skills in the study of a foreign language. Speech activity is formed in all its forms: reading, speaking, writing, listening.

Keywords: communicative, skills, reading, speaking, writing, listening, speech.

The formation and development of the communicative competence of the individual becomes the most important task in the classroom in a foreign language. The concept of modernization of education emphasizes that in order to educate a person striving for the maximum realization of his abilities, open to the perception of new experience, capable of making a conscious and responsible choice in various life situations, it is necessary, first of all, to teach the child to solve certain communicative tasks in various areas and situations. communication by linguistic means, that is, to form his communicative competence.

Teaching a foreign language, which is traditionally reduced to teaching the upbringing of a comprehensively developed personality, is impossible without improving such an instrument of cognition and thinking as speech. The content of the standard involves the formation of not only the skills of language analysis, classification of linguistic phenomena and facts, but above all the education of a person who knows the norms of the literary language, is able to freely express his thoughts and feelings orally and in writing, and observe the ethical standards of communication.

Communicative competence includes knowledge of the necessary languages, methods of interaction with other people and events, teamwork skills, mastering various social roles in a team.

The student must be able to introduce himself, write a letter, questionnaire, application, ask a question and hold a discussion.

Language competence implies knowledge of the language itself, its structure and functioning, language norms, including spelling and punctuation. It is linguistic and communicative competencies that contribute to the formation of skills and abilities of verbal communication. To do this, it is necessary to create conditions for verbal communication at each lesson. Speech activity is formed in all its forms: reading, speaking, writing, listening. As both experts and the public note that the culture of speech is at a low level, there is a rapid liberalization of the norms of the literary language, professional slang, and jargon. The practical orientation of each lesson and the condition for teaching the language are important, but the range of work on the formation of the communicative competence of students in practice is much wider. It is necessary to look for ways and means of developing verbal communication skills among relevant students in the areas of educational, social, social, cultural and social activities. In educational activities, the main role is played by communication between the teacher and the student, the speech activity of the students themselves at each lesson. In contact with students, the teacher communicates new information.

The problem of cultural communication of students is one of the most important today in the organization of the social educational environment. In the end, it is communicative competence that will begin to play a fundamental role, helping in vocational training and work. In modern society, there is a particularly acute need for comprehensively literate people who are fluent in oral and written speech. "A multifaceted analysis of the use of the concept of "communicative competence" was carried out by Yu. M. Zhukov. He determined the place and role of communicative competence in the systems of human competences and pointed out that it is a "nuclear formation" and is present as a significant component in all variants of models of professional, social and, possibly, personal competences" [1].

Professional, business contacts, interpersonal interactions require a modern person to have a universal ability to generate a wide variety of statements, both oral and written. Let us designate the conditions for the formation of communicative competence:

- 1) the willingness of the teacher and the student to cooperate;
- 2) the ability to adapt to rapidly changing conditions of communication;
- 3) motivation to search and study new information;
- 4) the ability to think critically and independently, control their activities, clearly formulate their goals and values, use emotions in the process of communication.

It is impossible to limit the teaching of a foreign language to the scope of the lesson. You definitely need to supplement the lesson with a specially organized (together with the children) "language environment". When implementing the communicative approach, a specially organized environment is a prerequisite and a means of developing speech. The development of students' communicative competence requires the teacher to be able to build lessons on which the learned theoretical material will become the basis for creation of a system of practical skills and skills of speech development.

The communicative-activity approach to teaching speech consists in likening the educational process to the process of communication, which implies the speech orientation of learning, the proximity of educational activity to the natural conditions of communication [2]. The main components and ways of implementing communicative competence are modern educational technologies.

Research activity is one of the promising areas in the methodology of teaching any subject. It can be used as a method (partial research, problem solving method, learning) and as an independent activity.

Research activity allows you to achieve a lot:

Firstly, it changes the essence of teaching (in accordance with the processes of modernization of education). The student becomes in a position equal to the teacher. He does not perceive the "ready" material, but finds it and works with it himself (the teacher directs, directs, creates conditions for the realization of the student's potential); The main components and ways of implementing communicative competence are modern educational technologies [3]:

Research activity is mutually directed: it allows the student to develop, and the teacher brings the joy of joint search for a solution to the problem. Game technologies allow you to activate children, constantly maintain their interest and develop their speech. So, for example, game elements develop children's attention and speed of mental reaction very well. They allow not only to revive the class in the classroom, but also to consolidate the knowledge gained. The method of problematic presentation of the material makes it possible not to convey the material to students in finished form, but to lead them to make small discoveries themselves, be able to talk about them, which also works to form students' communicative competence. When forming a problem, such techniques as open questions, reflective tasks, provocations, risk situations, traps are used. The presence of unexpected obstacles surprises children and contributes to the issue. The question arises - thinking begins to work. No surprise, no dialogue. If it is not possible to surprise the child, then the problem situation may not arise, and the child will remain indifferent to what is happening in the lesson. The elements of level differentiation technology included in the lesson make it possible to create comfortable conditions for children with different levels of abilities.

Group work is one of the best ways to give children the opportunity to build relationships based on tolerance [4]. When working in groups, they must take into account the opinion of everyone, culturally defend their point of view; deliver the results of a collaborative effort.

The above methods and technologies for the development of students' communicative competencies contribute to the formation of sustainable communication skills; influence, activate various aspects of the psyche: emotional memory, imagination, feelings, processes of analysis and synthesis; allow students to show their personal qualities, concentration, will, feelings; increase motivation for learning; develop cognitive activity; arouse interest in the study of a particular subject.

Литература:

1. N. Zharkikh COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS IN FRUSTRATION SITUATIONS. URL: file:///C:/Users/admin/Desktop/zharkikh_109_p_170_175.pdf
2. Аргунова Пелагея Григорьевна. Коммуникативная компетентность в образовательном процессе // Теория и практика общественного развития. 2013. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kommunikativnaya-kompetentnost-v-obrazovatelnom-protsesse> (дата обращения: 24.02.2023).
3. ЖХ Мадаминовна. Роль общения в формировании личности. Образование, воспитание и педагогика: традиции, опыт, инновации, 100-102
4. JK Madaminovna. FACTORS AFFECTING THE COMPLETE EDUCATION OF A CHILD IN THE FAMILY. NeuroQuantology, 6750-6755
5. KM Zhurabekova. Main Directions of the Policy of the Republic of Uzbekistan in the Sphere of Education. Russian Journal of Political Studies, 13-17.

MOBILE APPLICATIONS AS A MEANS OF TEACHING/LEARNING FOREIGN LANGUAGE IN DISTANCE EDUCATION ENVIRONMENT

Saidaliyev Saidumar Saidaliyevich

Candidate of Philology, Assistant Professor, Namangan State University

Khatamova Salomat Makhamovna

Senior Teacher, Gulistan State University

Murodillayeva Zebo

Student, Gulistan State University

Abstract. The relevance of the article is connected with the expanding influence of information technology on the educational process. The purpose of this study is to explore the possibilities of using online platforms and mobile applications to motivate students to learn foreign languages. In the process of writing the article, we used the method of static description of the material and the analysis of the available scientific literature on this topic.

Keywords: information technology, mobile applications, distance education, online platform, motivation, foreign language.

Information technology is a part of the life of a modern person. It is impossible to imagine our life without using a phone, a computer, the Internet, mobile applications, all these tools simplify people's lives as much as possible. So, for example, the telephone has replaced a number of things: a camera, a computer, a book, a player, bank and discount cards in shops and buses. This is the so-called reality that man has created.

Following the development of information technology, there is a need to develop educational activities. In this regard, the study of foreign languages with the help of various educational platforms on the Internet, mobile applications and social networks is of particular relevance. Learning a foreign language is not an easy task for both adults and children. When studying it, systemicity is important. Spend at least 15 minutes a day on the language, but often the days of schoolchildren, students and adults are so busy that there is no time to devote even 15 minutes to this lesson. In this situation, mobile applications and social networks can help, which can help you easily learn a foreign language [2].

Many are skeptical about this, believing that it is impossible. Speaking the language is very difficult, but there are ways to learn it. There are many applications that will help you learn not only grammar and vocabulary, but also teach you how to perceive oral speech and help you speak the language you are learning. At present, applications have already been created that will help to understand foreign speech, learn colloquial vocabulary from films. Such applications will be interesting for both a child and an adult. In their content, you can find both old films translated into the language being studied, as well as foreign films with the mentality and colloquial slang of the country of the language being studied. With their help, it is possible to compile your own dictionary of unfamiliar words and phrases; subtitles for beginners are also offered [3].

For learning grammar, there are well-known applications aimed at learning grammar, writing words, building sentences in the language being studied. Applications include not only the possibility of learning grammar, but also new words, writing, listening. Learning in these applications is based on gamification, i.e. on language learning in a playful way. Presenting educational material in a playful way contributes to the development of interest in the language [1].

We mentioned above that with the help of mobile applications, you can learn how to speak and overcome the language barrier. Applications based on conversation with native speakers will

help with this. In them you can communicate in real time with foreigners from all over the world. To do this, download the desired application and start looking for new friends all over the planet.

However, a huge disadvantage of these applications is that due to different time zones, the conversation time increases, which is not very convenient for studying, but if you set a goal and find solutions, everything will work out. There are some other negative aspects when using mobile applications and Internet resources in the educational process, they are analyzed by us in the following works [5, 11].

From the practical application of the considered teaching methods, let us cite as an example the digital technology of teaching foreign languages Mind Maps. According to S.S. Yakovleva, this technology can be successfully applied in other areas of human life [10]. Quite thoroughly T.A. Dance studies the problems of students' motivation in the process of teaching foreign languages. As the main motive, the author puts forward the position on the need to use in the educational process such methods and techniques that would have the greatest impact on changing the interests and needs of students [8]. When making this choice, the teacher must take into account the constant Internet interaction of young people, the habit of obtaining any information quickly and effortlessly from the digital space. Here, Mind Maps technology, designed with modern learning conditions in mind, is the best fit. In our opinion, "...the passion for mobile applications, the fragmentation of perception, the ability to quickly grasp important information should be used to create sustainable motivation for learning. Using the positive experience of students in self-education, relying on their existing knowledge will lead to the fact that the student will show interest and feel able to complete the proposed task in a foreign language" [11].

Working with mental maps in educational activities contributes to the development of students' creative thinking, memorization of information and organization of mental activity, the ability to synthesize acquired knowledge, identify a problem and see ways to solve it, and analyze the results obtained [11]. This technology can be used when working with special texts in a foreign language of a certain specialty [4], when translating terminology in special texts [6], as well as when studying a second foreign language [7].

Modern students learn better emotionally significant information, because their thought process is based on images and emotions.

Scientists also note that the acceleration of the pace of life, the fragmentation of information leads to the unification and simplification of thinking, often its transition into the sphere of the unconscious [8]. This requires a visual presentation of educational material, the use of digital technologies in teaching, which is also proved by the results of our experiment [11].

Combining the pedagogical potential of digital educational resources for self-learning, online communities of students and flexible communication with teachers via the Internet helps to individualize the learning process. Information systems for managing the educational process allow you to see which of the students and when needs attention and support [9]. This helps to improve academic work by introducing organizational changes to it, increasing the flexibility of the curriculum, simplifying credit procedures and the work of teachers.

In conclusion, we note that information technologies are conquering our lives in all its areas, simplifying it, but at the same time, giving us the opportunity to move on. Educational institutions can organize the learning process in a much more diverse way, get away from boring reading of texts and memorizing words that are forgotten due to non-use in speech. The main goal of a teacher, a teacher, is to captivate students in the process of learning a foreign language, motivate them with the help of new methods and techniques, mobile applications and other Internet sources can be useful for this.

References:

1. Avramenko A.P., Shevchenko V.N. Mobile applications as a tool for the gamification of language education // Bulletin of MGOU. Series: Pedagogy. – 2017. – No. 4. – pp. 64-71.
2. Vulfovich Yu.V. The role of mobile learning in optimizing the teaching of foreign languages // Izvestiya VGPU. – 2014. – No. 6. – pp. 161-164.
3. Dumachev L.L., Smolina L.V. The use of mobile applications for the development of foreign language lexical skills of students in a non-linguistic university // International Student Scientific Bulletin. – 2017. – No. 1.
4. Lazarou E., Odarjuk I. Der Fachtext als Hauptbasis im fachsprachlichen Deutschunterricht // Higher education teacher in the 21st century: Proceedings of the 14th International Scientific and Practical Internet Conference. – Rostov-on-Don: RSTU, 2017. – pp. 30-36.
5. Odaryuk I.V. Mental maps in teaching foreign languages: pros and cons // Collection of scientific papers "Transport: science, education. Production". Vol. 4. Technical and Human Sciences. – Rostov-on-Don: RSTU, 2021. – pp. 201-205.
6. Odaryuk I.V. The specificity of the translation of terms in special texts // Philological Sciences. Questions of Theory and Practice. – 2016. – No. 12. – Part II. – pp. 141-143.
7. Odaryuk I.V., Gampartsumov A.S. Formation of foreign language communicative competence in the process of academic and professional interaction in a second foreign language / Samara Scientific Bulletin. – 2020. – Vol. 9. – No. 3. – pp. 282-286.
8. Tantsyura, T.A. The problem of motivating students to study a foreign language during the transition to a distance learning format // World of Science, Culture, Education. – 2020. – No. 3 (82). – pp. 281-283.
9. Titova S.V. Didactic problems of integrating mobile applications into the educational process // Bulletin of TSU. – 2016. – No. 7-8 (159-160). – pp. 7-14.
10. Yakovleva S. S. The use of mental maps in teaching university students // Scientific Review. – 2019. – No. 4. – pp. 134-139.
11. Odaryuk I. Using Mind Maps to motivate the digital generation of students to learn foreign languages // E3S Web of Conferences. – 2021. – Vol. 273(31). – pp. 121-146. DOI:10.1051/e3sconf/202127312146

ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ЧЕТ ТИЛИДА ОЎЗАКИ НУТҚИНИ ЎСТИРИШДА СЎРОҚ ОЛМОШЛАРИНИНГ АҲАМИЯТИ

Нормаматова Дилфуза Турдикуловна
PhD, Гулистон давлат университети

Республикаимизнинг жаҳон ҳамжамиятида тутган ўрни тобора ўсиб, халқаро алоқалар, савдо – сотиқ, туризм ва мамлакатлар орасидаги маданий ҳамда иқтисодий алоқалар ривожланиб, мустақамланиб бораётган бир пайтда унинг келажагини яратувчи ёшларга инглиз тилини пухта ўргатиш ва ҳорижликлар билан мулоқат давомида ўзига тааллуқли масалаларни эркин муҳокама қила олиш, умуман, оғзаки ва ёзма шаклда мулоқат қила олишни ўргатиш ҳозирги куннинг энг долзарб вазифаларидан биридир. [“Таълим таррақиёти”1999]

Ўқувчиларнинг оғзаки нутқини ўстиришда сўроқ олмошлари алоҳида ўрин тутуиб у диалогик тарзда амалга ошади ва шу билан бирга аудатория машғулотларида берилган материалнинг ўзлаштирилишини текширади ва уй вазифаларининг, мустақил ишларнинг қай даражада бажарилишини назорат қилиб боради. Инглиз тилидаги сўроқ олмошларини Who(ким), What (нима), Which (қайси), When (қачон), Why (нима учун) сўзлари ташкил қилиб сўзловчидан батафсил жавоб олишни талаб қилади. Who олмоши ўзгарувчан сўроқ олмоши бўлиб, у уч хил келишда турланади: бош келишда Who, объектив келишда Whom, қаратқич келишда Whose. What ва Which олмошлари ўз формасини

ўзгартирмайди. Сўроқ олмошларининг семантик синтактик хусусиятларидан бири киши номлари ва бошқа номлар учун (хайвонот, парранда ва предметлар) икки хил ишлатилишидир. Who ўзбек тилида Ким? Олмошига тўғри келади ва фақат одамлар учун ишлатилади. What ўзбек тилидаги Нима? Сўроқ олмошига ўхшаш бўлиб, фақат жонсиз предметлар, хайвонот ва парранда бошқа отларга нисбатан ишлатилади.[Ж. Бўронов 1978: 77] Масалан: *Who came? Ким келди? What happened? Нима бўлди?* Чет тилини савол – жавоблар орқали мувофақиятли эгаллаш ўқитувчига унинг иш методикасига, фойдаланадиган нутқий вазиятга ва студентга боғлиқдир. Ўқитувчи оғзаки нутқни ўстириш устида ишлар экан ўзининг маълум системасига эга бўлади. Ана шундай системанинг компонентларидан бири, талабанинг ўқув қўлланмадаги матнга доир **савол – жавоб** машқларини ташкил қилишдир. Ўз устида ишлайдиган ҳар бир ўқитувчи ўз гуруҳидаги талабаларнинг билим даражасига, дарсни ўтишда гуруҳ олдида қўйган мақсадига кўра матн устида ишлашнинг ўзига хос янги усуллари ярата олади. Турли хилдаги усуллари яратишда эса сўроқ олмошлари энг муҳим таянч сўз ҳисобланиб, ўқувчини ижодий фикрлашга ва матн ҳақида етарлича қўникмага эга бўлишига ундайди. [Б. Жаббаров 1987:75] Қуйида дарсда ўтилган “A Freshmen's experience” матни бўйича талабалар бажарган мустақил иш топшириқларидан намуна сифатида келтирамиз.

1. Матндан нутқ намунасини кўчириб ёзинг ва шу асосида гап тузинг.
Жавоб: “ I didn't know that people used to be monkey's, or that George Eliot was a lady”
2. Ёзган нутқ намунагиздан фойдаланиб матнга махсус саволлар тузинг ва унга жавоб қайтаринг.
Жавоб: Who didn't know that people used to be monkeys, or that George Eliot was a lady?
What she didn't know?
Whom she didn't know that she was a lady?
Who was Eliot?
Why Judy didn't know that people used to be a monkey? Etc. ...

Шу каби мисоллар давом этиши мумкин. Юқорида берилган саволлар гапнинг турли вариантлари тузиш учун хизмат қилади. Берилган ҳар бир мисолдаги мантиқий урғуга қараб гапдаги фикр мақсад ўзгариши кўзда тутилган. Ўқувчиларга мантиқий урғу беришни ҳам сўроқ олмошлари ёрдамида гап тузиш машқи орқали ўргатиш мумкин. Оғзаки нутқни ўстиришда сўроқ олмошларининг фаоллашуви муҳим аҳамиятга эга бўлиб, ундан талабани оғзаки нутқ фаолиятини ўстиришда қанчалик системали тарзда фойдаланилса, ўқувчининг фикрлаш доираси ва нутқи, луғат бойлиги ва грамматик қоидаларни ўзлаштириши ошиб боради. Сўроқ олмошларининг ишлатилишини яхши ўзлаштирган талабалар учун аудиторияда савол – жавоблар ўтказилиши учун қулай шароит яратилса ўқув нутқий вазиятлар билан ишлашга ўйин туси берилса, талабани чет тилида гаплашишга киришуvidан “қўрқишлари” бартараф қилинса, талаба ташаббуси рағбатлантирилсагина нутқий вазиятлар билан ишлашда яхши имкониятларга эришиш мумкин ва шу асосида чет итдини ўқитиш методикасида ҳам одатда ўқув материални ўзлаштириш ва ундан нутқда фойдаланиш машқларини алоҳида ажратиб кўрсатганлар. Тор доирадаги тил воситаларидан фойдаланиб ўз фикрларини баён қилиш ва диалогик тарзда нутқни ўстириш машқлари анча мувофақиятли саналади. Масалан: Талабалар қисқа матнни тинглаб бўлгач, ундаги йўқ маълумотларни тиклашга ёрдам берадиган саволларга жавоб қайтарадилар яъни сўроқ олмошлари орқали бир – бирининг воқеликка алоқадор бўлган фикрларини билиб оладилар. Шу муносабат билан талабалар мана бундай топшириқ оладилар:

Listen to the text and ask questions for more information.

But now when the girls talk about the things that I never heard of, I just keep still and look them up in the encyclopedia. And anyway, I'm just as bright in class as any of the others, and brighter than some of them! [В. Д. Аракин 1999: 25]

Талабалар матнни тинглагач, ўзларини қизиқтирган лекин матнда тилга олинмаган нарсалар ҳақида сўрай бошлайдилар. Ушбу жараёнда сўроқ олмошларининг актив иштироки ва тўғри қўлланилиши талабанинг эркин фикрлай олиш доирасини кенгайтирувчи асосий омил ҳисобланиди.

1. Why she used encyclopedia?
2. Whom did she talk with?
3. What made her to be a bright girl?

Иш тажрибаси шуни кўрсатадики, талабаларни мавзу ситуация юзасидан боғланган саволлар беришга ўргатиш машқларини қўллаш талабани жуфт бўлиб ишлашларида ва мустақил ишларни ташкил қилишда қўл келади ва сермазмун ўтади. Талабанинг чет тилида эркин сўзлай олиши учун дарс турли шаклданутқий намуналардан валексик бирликлардан фойдаланиб: дарс – телекўприк, дарс – саёҳат, дарс – анжуман, “Нима? Қачон? Қаерда?” ва шу каби ташкил қилиниши мумкин. Бундай дарслар орқали ўқувчилар мавзуларни қандай ўрганганликларини кўра оладилар ва эришилган ютуқдан мамнуният ҳис қила оладилар.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. “Таълим таррақиёти” Ўзбекистон республикаси халқ таълими вазирлигининг ахборотномаси 5 маҳсул сон. 1999.
2. Ж. Бўронов. “Инглиз тили грамматикаси”. Т – 1978.
3. В. Д. Аракин. Практический курс английского языка. Москва -1999.
4. Мусина З. М. “Чет тили дарсларида нутқий ҳолатлардан фойдаланиш” Ўқитувчи – 1987.
5. Б. Жаббаров. “Студентларнинг чет тилидан мустақил ишлари” Т – 1987.

THE USE OF AUTHENTIC VIDEO IN FORMING SOCIOLINGUISTIC COMPETENCE OF STUDENTS

Kuchmurodova Gulnora Khatamovna

Associate Professor, Yangiyer branch of Tashkent State Chemical-Technological Institute

Abstract. The essence of the concept and component characteristics of sociolinguistic competence as one of the main components of communicative competence are considered. The methodological potential of authentic video materials in the formation of sociolinguistic competence is determined.

Keywords: sociolinguistic competence, linguistic markers of social relations, authentic video materials.

In the modern theory and practice of teaching foreign languages, the fundamental goal is the acquisition by students of the communicative competence necessary for intercultural communication. In turn, one of the subcomponents of communicative competence identified by many linguists is the sociolinguistic component, which reflects the sociocultural parameters of communication. This type of competence is significant for the adequate perception of each other by interlocutors, the ability to freely navigate in a foreign language environment and respond adequately in various situations of communication.

Sociolinguistic competence was the subject of special methodological studies of the latest dissertations by Yu. A. Sinitsa (2000), Yu. V. Manukhina (2006), and I. A. Isenko (2007) [1]. Since its inception, communicative competence has been considered as a complex phenomenon, represented by two components: linguistic and sociolinguistic competences, with the latter playing a decisive role. This competence is explicitly distinguished by the majority of modern researchers and appears in the component composition of the communicative competence presented in the materials of the Council of Europe and the State Educational Standard of the Republic of Uzbekistan.

To acquire information about the way of life, traditions and customs of the people, it is necessary to get acquainted with their behavior in specific situations of communication in the country of the language being studied. This opportunity can be provided by authentic video materials, which, in our opinion, are designed to prepare students for the perception of a foreign cultural reality and for a smooth entry into it through the development of sociolinguistic competence.

Analysis of a number of studies on the use of video materials in teaching foreign languages (Elukhina N.V., Komarova Yu.A., Mikheeva I.V., Pustosmekhova L.N., Shabalin Yu.E. and others) showed that this technical tool contributes to: a) demonstration of holistic scenarios that visually represent the socio-cultural reality in two planes of expression, visual and verbal; b) the formation of stable associations of a certain situational context with the expected speech behavior among students; c) the involvement of all types of attention and memory; d) stimulation of imagination and creative activity; e) creating the effect of presence; f) creating a favorable psychological climate and removing the psychological barrier of fear of speech in the target language; g) increasing interest in the subject and the effectiveness of its study; h) increasing motivation [2].

Most of the authentic video materials (documentaries, feature films, educational films with regional content, informational TV programs, interviews, commercials, video clips) are intended for residents of the country of the language being studied, and are unsuitable in their original form for educational purposes. The teacher's task is to prepare didactic material for working with video clips or their individual fragments in a foreign language class.

At the initial, preparatory stage of working with authentic video materials, it is advisable for the teacher to highlight scenes of various contexts of sociocultural communication (for example, professional communication in different fields of activity, political, domestic, etc.); compose the text of the sound track (script) of each working episode; to select new sociolinguistic material of a certain context of communication; determine the exact meaning of all lexical and grammatical phenomena to be studied by students.

Didactic material for videos is traditionally divided by methodologists into 3 stages: exercises performed before viewing, during viewing and after viewing [3].

Authentic video materials have great potential for the formation of a student's sociolinguistic competence in teaching a foreign language. These materials contain information about various areas of life and spheres of activity in the country of the language being studied, create the illusion of presence in it and carry additional information about its culture, make communication authentic. With the correct organization of work on video clips by the teacher, students actively develop intercultural reflection, comparing the speech and non-speech behavior of characters' features of a foreign language culture with similar phenomena in their native culture, and with subsequent exercises to imitate linguistic and non-linguistic means of communication, they significantly develop sociolinguistic competence.

References:

1. Elukhina N.V. The role of audiovisual means in the formation of communicative competence in the field of intercultural communication // Bulletin of MSLU. 2002. Issue 467: Modern means of realizing the goals of teaching a foreign language under the new program (non-linguistic universities). P. 102-108.
2. Komarova Yu.A. A differentiated approach to the process of teaching a successful monologue statement with the help of video materials of students of the initial stage of education of the language faculty: dissertation. St. Petersburg, 1994. 261 p.
3. Shabalin Yu.E. Video in high school. Yoshkar-Ola: Mari State University, 2000. 90 p.

THE IMPORTANCE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES AND INTERACTIVE METHODS IN TEACHING ENGLISH TO STUDENTS

Norimova Guljakhon Abduganievna

Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences

Almamatova Manzura Shavkatovna

Doctorate student of Gulistan State University

Abstract. This article analyzes the views of scholars and educators on the scientific and theoretical aspects of teaching English to students through innovative technologies and interactive methods and the factors that stimulate their interest in learning the language, and their subjective attitudes.

Keywords: independent teaching technologies, foreign language teaching methodology, worldview, thinking, speaking, writing, speaking and communicative competencies, communication, independent thinking, communication, creative and innovative approaches.

Today, one of the tasks based on cutting-edge technologies is teaching English to pupils and students in the educational stages of preschool education. Establish relationships in the economic, spiritual, and cultural sectors with nations throughout the world. In particular, work to understand and better one another. Value, respect, and other human emotions. directly associated with learning a language. In the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan Sh.M. Mirziyoyev of July 11, 2019 No. PF-5763 "On measures to reform management in the field of higher and secondary special education" "Higher and secondary implementation of a unified state policy aimed at training independently thinking highly qualified personnel with modern knowledge and high moral and ethical qualities in the field of special, vocational education; ensuring a high level and quality of training of personnel who have thoroughly mastered modern information and communication technologies and foreign languages; organization of the educational process in accordance with the international practice of introducing new pedagogical technologies and teaching methods, improving curricula and science programs, qualitatively updating the educational process with the introduction of modern forms of education and information and communication technology tools; effective organization of scientific and research work in higher education institutions, wide implementation of research results in practice, commercialization of scientific developments, ensuring mutual integration of higher education, science and production, wide involvement of talented young people in scientific research work and their comprehensive support. There are several duties listed, including "support". Each instructor who teaches English sets the stage for the creation, growth, and knowledge acquisition of each student as an individual.

Foreign language proficiency is increasingly being emphasized in vocational education nowadays. A high degree of international interaction among specialists in numerous disciplines creates a significant demand for language acquisition among these professionals. Foreign

languages are increasingly being emphasized in vocational education in today's culture. People initially learn such material in schools, colleges, and high schools, and subsequently in institutes, training programs, or by becoming familiar with the fundamental knowledge sets that support autonomous language learning. For those with varying degrees of language proficiency, there is now a sizable library of educational resources.

The effectiveness of this aim will be determined by the instructors' practical strategies and abilities. Utilizing information technology and contemporary teaching techniques facilitates quick assimilation of new information.¹ A teacher can complete a certain curriculum by fusing several methodologies. Teachers and students alike need to get familiar with contemporary approaches to teaching foreign languages in this area. You will then be able to select the strategy that will help you attain your objectives. It might be beneficial to employ a range of teaching and learning techniques. Small steps are taken during instruction, and the student's pre-existing knowledge system serves as the foundation.² Innovation grows over time across all industries. Additionally, there are various approaches to teaching languages. Depending on the age and proficiency of the student, step-by-step instructions work best when teaching English. Based on their level of elementary, intermediate, and advanced education, students are classified into groups. The teacher will create a unique curriculum for each level.

After studying science, it is crucial for students to be able to interact freely, express their thoughts, and think critically while also being familiar with English grammar. Therefore, the organization of English lessons using advanced modern methods, interactive methods, and innovative technologies is considered important in the development of their communicative competence, and in the development of oral and written speech. Raising the interest of young students in learning English, expanding their existing opportunities, and supporting them will help them learn this language faster. need to increase

- providing various electronic resources;
- creation of methodological support for language learning in educational institutions;
- increase the efficiency of using existing textbooks;
- attracting strong and qualified specialists to the teaching process;
- adequate introduction of new educational technologies into the educational process;
- focus on student motivation in teaching and control the quality of the assessment system.

Increased speech expressions where the majority of the material is obtained from everyday life are a sign that English language instruction is being controlled for quality and effectiveness. Evaluation of the employment of cutting-edge technologies in the classroom for language teaching and learning contributes to numerous advantageous outcomes. Innovation (English "innovatsion") is innovation, innovation. Innovative technologies are innovations and changes in the pedagogical process and activities of teachers and students, and have an important aspect in its implementation. Interactive methods are the so-called group thinking, that is, methods of pedagogical influence, which are part of the educational content. One of the unique features of interactive methods is that they are implemented in cooperation with the teacher and students, through joint activities.

This sort of group project serves as the foundation for increasing students' knowledge and improving their speaking and communication skills. The work done to improve pupils' thinking, imagination, perspective, and interests reflects the utilization of cutting-edge technology. According to McCarthy, "the methodology of teaching foreign languages has developed a lot over the past half century. It has been conducted at different times in grammatical translation, audio-linguistic structure, global audiovisual, inductive/deductive, functional, ideational, situational, communicative, immersion, learning/receiving, recommendation, etc. Consequently, as a result of

the use of audiovisual tools during the lesson, the ability to remember the semantic meaning of words and use lexical units improves. Advanced modern technologies, innovative approaches and interactive methods ensure that students are highly educated and highly qualified.

It should be said that in order for students to learn the English language to have knowledge, skills, and competences in the grammar of this language, they must first of all have sufficient knowledge of the grammar of their mother tongue and be fully fluent in live speech. is characterized by compliance. In particular, one of the active lexical units in students' speech is the pronoun. First of all, if the knowledge and skills in the grammar of the native language about pronouns are formed, then it is easy to understand this topic in English. "There is also a personal pronoun in English. In English, personal pronouns are formed by adding the word -self to possessive pronouns (my, your, your, her) and personal pronouns (him, it, them). In the Uzbek language, this word corresponds to its own word.

Therefore, teaching English to students through innovative technologies and interactive methods will help them to learn this language, to develop knowledge, skills, and competencies on the subject.

References:

1. D.B. Muminova., D.I. Normatova Nofilologik institut talabalari uchun ingliz tili grammatikasidan uslubiy qo'llanma – Toshkent 2016.56-bet.
2. Salomov G'. Til va tarjima -Toshkent, "Fan", 1966., -239-bet
3. Go'zalova M.R. Loyiha faoliyati kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirish usullaridan biri sifatida // Rossiya va chet elda xizmat. 2014 yil. No 2(49). C. 89-97.
4. Ilinova E.V. Chet tilini o'qitishda kommunikativ usuldan (o'yinlardan) foydalanish // Kuban davlat texnologiya universitetining ilmiy ishlari. 2015. No 11. S. 338-343.

ChET TILINI O'QITISH METODLARI VA INNOVATsION USULLARI

Qodirov Akmal Hojimatovich

Dotsent, Andijon davlat pedagogika instituti

Annotatsiya. Bu makolada chet tilini o'qitish metodlari va innovatsion usullari xakida fikr yuritiladi.

Yer yuzida istiqomat qilayotgan barcha insonlar serqirra dunyoning juda tez o'zgarib borayotganiga nafaqat guvoh, balki jahon madaniyati, fantexnikasining rivojlanib, taraqqiy etib borishi kabi murakkab va uzluksiz jarayonlarning bevosita ishtirokchilari hamdir. Shu o'rinda jahonning yetakchi tillaridan biri bo'lgan va bugungi kunda Yer sharidagi 40 foiz aholining ikkinchi muloqot tiliga aylangan nemis tilini o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu o'rinda mamlakatimizda Kadrlar tayyorlash milliy dasturini amalga oshirish doirasida chet tillarni o'qitishning kompleks tizimi, ya'ni uyg'un kamol topgan, o'qimishli, zamonaviy fikrlovchi yosh avlodni shakllantirishga, respublikaning jahon hamjamiyatiga yanada integratsiyalashuviga yo'naltirilgan tizim yaratilganligi quvonarlidir. O'zbekiston Respublikasining 2021-yil 19-maydagi PQ-5117-sonli "O'zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida", O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 19-maydagi 312-sonli "Xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirishni samarali tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori nemis tilining O'zbekiston aholisi o'rtasida ommalashishiga zamin yaratdi. Mazkur qaror chet tillarni o'qitish tizimini tubdan isloh qilish, uni zamon talablari darajasida tashkil etishni nazarda tutadi [1]. Qisqa fursatda chet tillar bo'yicha mamlakatimizda uzluksiz ta'lim tizimi uchun davlat standartlari ishlab

chiqildi, ta'limning barcha bosqichlari bitiruvchilarining tayyorgarlik darajasiga qo'yiladigan talablar belgilandi. O'zbekiston uzluksiz ta'lim tizimining standartlari umume'tirof etilgan Yevropa Kengashining «Chet tilini bilishning umumevropa kompetensiyalari: o'rganish, o'rgatish va baholash» (CEFR) talablariga tayangan holda ishlab chiqildi. Davlat ta'lim standartlarining har jihatdan puxta bo'lishini ta'minlash maqsadida angliyalik Rod Bolbayto va Devis Alan boshchiligidagi ekspertlar guruhi jalb etildi [2]. So'nggi yillari ta'lim texnologiyalari bozorida nemis tilini o'qitishda juda ko'p takliflar mavjudligini inobatga olsak, «Siz qaysi metod bo'yicha dars berasiz?» degan savol yanada dolzarblashib, intellektual mahsulot iste'molchilari darajasining o'sganligi namoyon bo'ladi. Ta'lim bozori til o'qitish bo'yicha har xil turdagi kurslarni taklif etayotgan shiddatli zamonamizda, vaqtni oltinga teng deb bilgan va o'z ishi, o'qishi va biznesini rivojlantirishni o'ylaganlar ko'p hollarda «Ikki hafta ichida nemis tilini o'rganish», «Samarali ekspress-metod», «Ongosti darajasidagi nemis tili» va boshqa shu kabi nomlardagi qisqa muddatli kurslarni tanlashadi. Xo'sh, mazkur o'qitish metodlari qay darajada samarali? Ular kutilgan natijani beradimi?

Bugun til bozorida asosiy taklif iste'molchining talabiga qarab shakllantirilmoqda. Lingvistika va xorij tillarini o'qitish metodikasi bo'yicha yetuk mutaxassis S.G.Ter-Minasovning fikricha, «Bugungi kunda tilni o'qitish funktsionallashib, integratsiya jarayonlarining kuchayishi natijasida xorij tillari, xususan, nemis tilini o'rganish yanada dolzarblashdi. Ammo zamonaviy til o'rganuvchilarni tilning tarixi yoki uning nazariyasi qiziqtirmaydi. Chet tili ular uchun hayotiy ehtiyojlarini qondirish uchun zarur bo'lib qoldi»[3;56]. Hozirda nemis tilini o'rganayotgan talabalarga bir necha metodlar taklif etilmoqda. Ulardan biri – fundamental metoddir. U o'qishni, grammatikani chuqur o'rganishni taqozo etadi. Ushbu metod, asosan, professional tarjimonlarni tayyorlashda qo'l kelib, o'qish yakunida talabalar dunyoga «Muttersprachler», ya'ni til egasining (tashuvchisining) ko'zi bilan qarashga erishadilar. Uning asosida til real va to'liq muloqot vositasi sifatida o'rganiladi. Hozirda fundamental metod o'z maqsadini o'zgartirmagan, ammo boshqa ko'plab metodlar aynan fundamental metod bilan raqobat maydoniga chiqishgan. Ana shulardan biri – lingvosotsiomadaniy metoddir. Mazkur metod tilni ijtimoiy va madaniy muhitda o'rganishni taqozo etadi. Uning tarafdorlari talabalar «o'lik» leksik-grammatik shakllarni o'rganishni o'z oldilariga maqsad qilib qo'yilishini qoralaydilar. Ularning fikricha, «shaxs – madaniyat mahsulidir. Demak, til ham». Aksariyat holatlarda tilni ijtimoiy hayot bilan muvofiq o'rganmaslik ko'pgina xatolarni keltirib chiqaradi. Masalan, nemis tilini o'rganuvchi talaba bir qarashda grammatik jihatdan to'g'ri bo'lgan Die Königin und Ihre verwandten iborasini ishlatishi mumkin, ammo britaniyalik fuqaro Königsfamilie nazarda tutilayotganini qiyinchilik bilan tushunadi.

Tilni yaxshi bilmaganlar uchun Willst du nicht gehen? va Möchten Sie gehen? iboralari orasidagi farq uncha katta emas, ammo britaniyalik uchun ular farq qiladi. Aksariyat holatlarda anjumanlarda «Sizni yana qanday masalalar qiziqtiradi?» degan savolni nemis tiliga «Welche Probleme interessieren Sie?» deya tarjima qilishadi. Ammo ta'kidlash joizki, nemis tilida «Problem» so'zi salbiy xarakterga ega bo'lib, bunday jumlaning «Welche Themen interessieren Sie?» deb tarjima qilgan ma'qulroq.

Oliy o'quv yurti talabasi nafaqat nemis tilida o'qish, yozish va tarjima qilishda yuqori bosqichlarni egallashi, balki nemis tilini o'zga xalq madaniyati rakursida ko'ra olishni ham o'rganishi lozim. Nemis tili o'qituvchisi til o'rgatish jarayonida aynan shu jihatlarga e'tiborni kuchaytirishi kerak. Yangi tilni o'qitish usullaridan yana biri kommunikativ metod bo'lib, bugungi kunda u Yevropada samarali qo'llanilmoqda. O'z nomi bilan ushbu metod o'zaro muloqotga asoslangan bo'lib, unda har qanday til o'rganish treninglari asosini tashkil etuvchi matnni o'qish, yozish, so'zlashuv va dialoglarni anglash muhim hisoblanadi. Albatta, ushbu metodda

o'qituvchilar so'nggi ikki usulga (so'zlashuv va dialoglarni anglash)ga e'tiborni ko'proq qaratadilar va bunday darslarda siz murakkab so'z qurilmalari va jiddiy leksikaga duch kelmaysiz. Mazkur metodning kamchiligi – biror-bir sohada so'z boyligiga ega bo'lgan talaba shu mazmundagi matnning mazmuniga oson tushunadi, ammo soha mutaxassisi bilan jiddiy muloqotga kirishga qiynaladi. Ushbu metodning maqsadi – birinchi navbatda, muloqot oldidagi qo'rquvni yengishdir.

Demak, tilni chuqur o'rganish, oson muloqotga kirishish uchun yuqorida sanab o'tilgan uchta metodni samarali qo'llagan holda nemis tilini o'qitish lozim. Fikrimizcha, avval talabani nemis tilida so'zlashga o'rgatib, ikkinchi bosqichda shu tilda o'ylashga o'rgatish lozim. Bu ancha qiyin, ammo amalga oshirish mumkin bo'lgan jarayon. Buning uchun nemis tili o'qituvchisi dars berish metodini standart yondashuvdan tashqari turli xil o'yinlar, o'rtoqlari bilan muloqot, xatolarni topish bo'yicha mashqlar, matnlarni g qiyosiy tahlili kabilar bilan boyitishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. O'zbekiston Respublikasining 2021-yil 19-maydagi PQ-5117-sonli qarori, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 19-maydagi 312-sonli qarori.
2. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment: Language Policy Unit// Council of Europe. - Strasbourg.-2001. Available online: http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/Cadre1_en.asp.Haugen E. Language Contact // Proceedings of the 8th International Congress of Linguists. –Oslo, 2005.
3. Ter-Minasova S. Yazyk i mejkulturnaya kommunikatsiya. – M., 2013. – 56s.

SPECIFIC CHARACTERISTICS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM

Sattorova Fazilat Ermamatovna

PhD teacher, Samarkand State university

Abstract This article discusses the requirements for students in learning foreign languages, especially English, and the determination of these requirements based on DTS (Personnel Training national program), the competencies required in learning foreign languages and their types, and the importance of mastering four types of speech activity.

Key words: educational system, foreign languages, DTS, four skills, CEFR, personnel training system, method.

Implementation of decisions on the reform of the continuous education system in Uzbekistan to the educational process, quality of education and developed countries in the world are advanced in achieving efficiency acceptable content, mechanisms, innovative form and methods and tools in practice in accordance with the national education system through application it is developing in its own way and in accordance with itself.[1] The legal basis of this educational trend is Uzbekistan Law of the Republic "On Education" on Personnel Training national program of the President of the Republic of Uzbekistan,[4] 10 of 2012 PD-1875 dated December "On measures to further improve the system of learning foreign languages"[2] and Ministers May 3, 2013, "Foreign languages of the continuous education system" of the court on approval of the state education standard" No. 124 is reflected in the decisions, according to the requirements set in them international content of subjects taught in educational institutions in the world labor market through improvement based on experiences competitive teacher training is required.

In particular, this DTS is defined as "Foreign languages all stages of education to the level of preparation of graduates". In accordance with the requirements of the Continuing Education

System, the main goal of teaching foreign languages is intensive everyday, scientific and sociolinguistic in developing social life in foreign languages in order to freely operate internationally consists in forming communicative competence. In DTS, competencies are classified into three groups:

- about linguistic competence (phonetics, vocabulary, grammar); on the types of knowledge and speech activity (listening, speaking, reading and writing) consists of acquiring skills; sociolinguistic competence includes sociocultural competence taking into it the national characteristics of authentic speech: he is living to know the customs, values, rituals and other national cultural characteristics of the country and to be familiar with the country where the language is being studied refers to the ability to provide comparative; pragmatic competence is communicative in the studied foreign language asking repeatedly when misunderstandings arise in the situation, apologizing and the ability to get out of difficult situations through implies etc.

In this standard, discourse competence is pragmatic competence included in the composition. Discourse competence in oral and written speech comprehension and interpretation of linguistic signals in ensuring coherence refers to the skills to do. A characteristic feature of DTS is that it is based on a foreign language the knowledge, skills and skills that graduates should acquire for all levels qualification requirements and educational content are defined.[5] Basically pan-European international standard levels, i.e. CEFR - for foreign languages content of pan-European recommendations, based on an integrative approach to foreign languages 4 skills provided by international standards in learning: in a foreign language reading, writing, listening and speaking levels are obtained. Achieving the quality and effectiveness of education is national in any country the main goal of the educational system is higher education continuous development of the material and technical base of its institutions improvement of regulatory and legal frameworks, educational and methodological support, educational management and control based on modern pedagogical technologies modernization, personnel training system world, society, customer organization in accordance with the needs of enterprises and organizations, higher education system education system of retraining and professional development of teachers. It is necessary to improve its content on the basis of foreign experiences. On the basis of this, deep learning of foreign languages is based on the following a problem-solving educational system is intended to be formed:

- achieving integration of world education systems;

- Teaching and learning of professors and students achieve free mobilization in terms of receiving; creation of global territories and regions for competent personnel of the field; training of competent personnel of the field, for its management system create a system of acceptable uniform rules and requirements; socio linguistic knowledge, skills and competences according to international standards to achieve uniformity of requirements, their assessment systems; ensuring the integration of science, education and production; modern, innovative education instead of traditional education methods wide use of methods and transition to a lifelong learning system and etc.

According to the requirements of DTS, the specialty of higher education institutions is a foreign language [5]

Bachelor's and Master's degree graduates for C1 degree

The educational content is defined in the following directions:

- topics related to global problems (for example, modern technologies and their impact on humanity, globalization, migration, ecology, terrorism, unemployment, etc.); social topics (for example, social with surroundings relationships, gender issues, social equality, cultural values,

tolerance, etc.); professional topics (for example, types of sociolinguistic activities, training, professional ethics, etc.; topics related to education (continuing education, national personnel training program, studying at the graduate department, etc.); topics related to scientific research (international projects, scientific research ethics, intellectual property, leadership and management, copyright).

In this regard, it is important to implement the reforms the following are of general international importance through perfect mastery of languages. It is necessary to pay attention to trends:

- education, in particular, decentralization of higher education management and democratization; expanding the independence of higher education institutions; educational management and financing in line with market relations formation.

Literature:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси.—Тошкент: Ўзбекистон, 2014. —76 б.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 10—декабрдаги «Чет тилларни ўрганиш тизимини янада такомиллаштириш чора—тадбирлари тўғрисида» ги ПҚ—1875—сонли Қарори // Халқ сўзи 2012 йил 11 декабрь.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасида хорижий тилларни ўрганишни оммалаштириш фаолиятини янги bosқичга олиб чиқиш чора—тадбирлари тўғрисида» ги 2021 йил 19 майдаги №5117 сонли Қарори.
4. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни 2020 йил 23 сентябрь 637—сон Ўзбекистон Республикаси Қонуни.
5. Ўзбекистон Республикаси олий ва ўрта махсус вазирининг «Олий таълимнинг давлат таълим стандарти. Асосий қоидалар. Ўзбекистон Республикасининг давлат стандартини тасдиқлаш тўғрисида»ги 2021 йил 19 октябрдаги 35—2021—сон буйруғи.

POSSIBILITIES OF IMPROVING LANGUAGE TEACHING SKILLS OF PEDAGOGUES IN TEACHING ENGLISH

Shavkieva Dilfuza Shakarboevna
PhD, Gulistan State University

Abstract: This article is about the emotional activity of learning English, the ability to learn the language, the level of development of competencies, the development of teaching and methodological guidelines, recommendations for their application in the learning process, the analysis of their effectiveness. The step-by-step logical structure of the English text is called a logical algorithm. The logical algorithm serves as a basic guide in achieving the goal in the study of teaching material in English, that is, in understanding the content of the material. At the same time, the text structure itself is considered an algorithm. So, today, raising the quality of higher education to a higher level, as well as increasing its effectiveness, depends in all respects on the mastery of English language teaching materials by students.

Keywords: items, computer, technology, style, equipment, resource, digital technology.

In order to ensure the development of education in our country, it is becoming necessary to introduce information, communication and technological innovations widely in the educational system, including in the pedagogical activities of foreign language teachers in higher education, as in every field. "Strategy of Actions" defined as a new perspective goal of society improvement - democratization and renewal of society, modernization and reform of the country.

Also, goals that should be implemented in the socio-political direction - youth education, were defined. This goal is to reform the education system, reconstruct it, integrate it into the world education system, continue its content based on the idea of national independence and national interests, democratize, renew, and modernize it and liberalization, as well as the concepts of providing the educational process with digital technologies and enriching it with innovative pedagogical technologies.

In our country, a number of regulatory and legal documents have been adopted by our government regarding the study of the English language, all of which have created a great opportunity for young people to learn the language and are aimed at demonstrating the talent of future professionals more vividly.

Effective cooperation with mass media in our country in the field of information policy, journalists working permanently with information services and distribution of quick information within bloggers, as well as ensuring the participation of the broad population in the discussion of the drafts of normative legal documents is underway.

Teaching English to students with the help of gamification in the context of digital technologies in higher education is the most relevant today, it is considered one of the multidisciplinary fields that arouse scientific interest, and many scientific researches have been carried out both in foreign countries and in our country.

Many researches and special models have been developed in the scientific-research works carried out so far on the content, nature, forms, tools and methods of innovative processes in education, new pedagogical technologies and all of them form the methodological basis of our research.

The researches created until now: the place given to innovative changes in the process of implementing fundamental reforms in the education system of our country, its position and evaluation, the procedure and stages of innovative changes; general innovative processes and goals within the framework of education and training, researches related to the content of the innovation process in education:

- the content of innovative processes in the organizational and practical management of the educational system and educational institutions;

- the content of innovative processes in the organizational and practical management of the educational system and educational institutions;

- problems and goals of organizing the activities of the educational system and the head of the educational institution related to the management of the innovative process;

- innovative process in education, its structure and modeling of pedagogical process;

It is possible to study and specially consider the skills of the teacher, pedagogue and his motivation for the innovative process in the implementation of innovations in the educational institution and the practice of the educational process.

However, the pedagogic foundations of learning English learning material based on digital technologies in higher education have not been researched separately.

Based on this, among the considered research directions, we paid special attention to the issue of the content and essence of the process of presenting educational material based on digital technologies in the activity of a teacher, especially an English teacher.

Because it is inevitable that the pedagogical activity of a teacher working in the higher education system should be directed to the creation of educational conditions in the process of educating a person, to meet his needs, and to open and develop his abilities.

In order to use digital technologies in higher educational institutions of pedagogy, it is necessary to analyze and study the processes of modernization carried out in the field.

It is known that today in the world, the international assessment of changes in the field of education on the basis of diagnostic and qualitative measurement of the activities of the subjects of the education system is based on programs such as TALIS, CIVIC, ICCS (International CIVIC and Citizenship Education Study) in the USA, Great Britain, Japan, Germany, China, Singapore, Research is being conducted in developed countries such as South Korea.

Such a pedagogical event gaining social relevance has a positive effect on the modernization of the education sector, the implementation of innovative and information technologies, as well as the improvement in accordance with the trends of development based on them, and the implementation of global strategies of education.

Software tools for teaching English to students using gamification in the context of digital technologies: Moodle, Wordpress, PHP, Turbo Site, Bandicam, Audisity, Movavi Video, Editor Plus, AutoPlay, Media Studio 8, Macromedia Flash are effective in the process of creating electronic information resources and improving the quality of education can be used as a methodical resource.

The main task of the teacher's organizational activity is to integrate the behavior of the participants of this activity.

The scientific activity of the English language teacher is reflected in the ability to know the environment and oneself in a deep and comprehensive manner.

The teacher analyzes the process and results of his research, students' scientific activity.

The communicative activity of an English teacher involves the ability to define acceptable interactions with colleagues and students.

The teacher's ability to self-manage lies at the basis of communicative activity.

In organizing the educational process of the English language teacher, he uses such forms as lectures, seminars, practical exercises, laboratory exercises, educational conferences, consultations, excursions, and expeditions. When organizing a lecture, the English teacher explains this or that scientific issue correctly, logically and clearly.

In English classes, the teacher who introduces the teaching material in English uses oral methods. In this case, the teacher's lecture is the most effective, lively form of communicating with the inner world of students through his mind, emotions, will, feelings, and beliefs. It helps to realize the guidance, information, methodological and educational functions of teaching. The main tasks to be solved in the oral presentation of educational material in English are as follows:

- a certain amount of scientific knowledge is stated;
- students are introduced to the methodology of science and research;
- methodical connections between all types of educational activities and training sessions are shown.

Students' independent work plays an important role in mastering knowledge, algorithms, and increasing the importance of the educational process. Independent work is understood as such educational activity, in which, along with the acquisition of knowledge in English, the formation of skills is provided independently. The first type of private-didactic goal of independent work is to determine the skills that are formed in students and required of them based on the factors of the formation of initial knowledge (the first stage of knowledge), which consists of the data of the stages of activity and the conditions of the tasks. To achieve this goal, it is necessary to perform tasks perceived by students.

In the second type of private-didactic purpose of independent work in English classes, knowledge is formed aimed at processing the acquired information in memory and performing typical tasks, that is, the second stage of knowledge.

The general description of all types of the second type of work independent of the English language is that in such work the idea (principle) of solving tasks is announced, methods and methods are required to develop this idea (principle) and apply it to concrete conditions.

Thus, when teaching English to students with the help of gamification in the context of digital technologies, students learn to independently prepare for classes and prepare to strengthen acquired English phrases and sentences, their individual activity increases. The main conditions for the effective organization of the acquisition of educational material from the English language are as follows:

- the scientific nature of the text, its research character;
- the formation of students' need to independently improve their knowledge of English language learning material;
- individualization of educational material;
- focusing on English grammar, pronunciation, methodical guidance in the organization of oral speech development, etc.

References:

1. <https://ru.wikipedia.org/wiki>
2. <https://slowari.ru/word>

РЕЧЕВАЯ И ЯЗЫКОВАЯ КОМПЕТЕНЦИИ КАК СОСТАВЛЯЮЩИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ

к.п.н, доцент **М. Х. Бабаходжаева**

Ташкентский государственный транспортный университет

Аннотация: Коммуникативная компетентность двукомпонентна, определяется формированием языковой и речевой компетенций. Как известно, языковая компетенция развивается благодаря лингвистическим знаниям, составляющим лингвистическую основу обучения. Речевая компетенция – это развитие речевых умений и навыков во всех видах речевой деятельности. Цель коммуникативного подхода в обучении неродному языку в вузах –развить коммуникативную компетентность студента на изучаемом языке, с опорой на новейшие педагогические технологии.

Ключевые слова: языковая компетенция, речевая компетенция, коммуникативная компетентность, обучение в вузе, неродной язык, педагогические технологии.

Владение языком определяется формированием языковой и речевой компетенций. Как известно, языковая компетенция формируется и развивается благодаря лингвистическим знаниям, которые составляют лингвистическую основу обучения. Это значит владение языковыми знаниями позволяет реализовать и речевую деятельность на иностранном языке, способствуя формированию грамотной речи в бытовой и профессиональной сферах общения. Таким образом, целью обучения иностранному языку является формирование и развитие языковой компетенции, без этого невозможно развитие и речевую компетенцию на иностранном языке. Успешность овладения иностранным языком в неязыковых вузах определяется не только уровнем использования современных педагогических технологий, но и от внедрения новейших достижений социологии,

языкознания, методики и психолингвистики в процесс обучения. Сформированность умений и навыков различного рода, а также мотивация определяют степень владения неродным языком. В вузах Узбекистана в качестве иностранного языка теперь выступает и русский язык. Учитывая, что в последние годы поддерживается идея владения несколькими языками, не только приоритетным английским, но и русским.. Однако государственные органы возвращают преподавание в школах и вузах, кроме русского и английского, других европейских языков, например, немецкого, французского, а также восточных языков: арабского, китайского, корейского, хинди, урду, так как население проявляет большой интерес к знанию и этих языков.

Всестороннее взаимовыгодное международное сотрудничество Узбекистана с зарубежными партнерами по бизнесу, экономике и культуре отвечает не только экономическим и политическим интересам. Сейчас есть возможность учиться и работать за границей, открываются филиалы вузов стран СНГ, Европы и Америки, Кореи. Интерес к изучению русского и английского по-прежнему очень высок. Но теперь русский язык в разряде иностранного, и поэтому реформируются и методы обучения ему. Используется богатый опыт методики РКИ. Актуальны по-прежнему метод коммуникативного подхода к обучению неродному языку.

Владение языком определяется формированием языковой и речевой компетенций. Как известно, языковая компетенция формируется и развивается благодаря лингвистическим знаниям, которые составляют лингвистическую основу обучения. Это значит владение языковыми знаниями позволяет реализовать и речевую деятельность на иностранном языке, способствуя формированию грамотной речи в бытовой и профессиональной сферах общения. Таким образом, целью обучения иностранному языку является формирование и развитие языковой компетенции, без этого невозможно развить и речевую компетенцию на иностранном языке. На занятиях важно учитывать необходимость формирования механизмов восприятия и продуцирования речи на иностранном языке, способности к выбору и реализации программ речевого поведения, зависящих от ситуации и сферы общения. Именно это и определяет коммуникативную компетенцию. Студенты благодаря языковой компетенции учатся понимать и предугадывать программу речевого поведения.

Ученые рассматривают развитие языковой компетенции как особую грамматику ожидания и прогнозирования речи. Без владения языковой компетенцией невозможно реализовать речевую деятельность на неродном языке. Известно, что языковая компетенция связана с уровнем компетенции студентов на родном языке.

При формировании и развитии речи на неродном языке лингвистические знания базируются на единстве фонетической, морфологической, лексико-фразеологической и синтаксической подсистем изучаемого языка. Языковая компетенция -это структурное целое, в котором все подсистемы представлены во взаимосвязи. Часть компонентов языковых компетенций универсально, как считают О. Д. Митрофанова и В. Г. Костомаров, т.е. имеются во многих, в том числе и в родном языке. Универсалии создают особый вид лингвистических знаний. Студенту, изучающему иностранный язык, предстоит овладеть закономерностями использования двух языковых форм, а если изучается еще один неродной, то и третью форму в конкретном виде речевой деятельности .

Речевая компетенция - следующая составляющая коммуникативной компетенции. Речевая компетенция представляет собой совершенствование коммуникативных умений и навыков в четырех основных видах речевой деятельности (говорении, аудировании,

чтении и письме), планирование речевого поведения; языковая компетенция – это овладение иноязычными языковыми средствами, используемые в конкретной ситуации сферы коммуникации. При этом предстоит выбор используемых лексических единиц, оперирование языковыми единицами в коммуникативных целях. Кроме того, расширяется объем страноведческих знаний о странах изучаемого языка, что позволяет развивать навыки иноязычной культуры речевого поведения, формировать умения выделить общее и «специфическое» в культурах родной страны и страны изучаемого языка. Эти умения способствуют совершенствованию процессу овладения иностранным языком и развитию познавательной деятельности. Таким образом, в лингводидактике формирование речевой компетенции рассматривается как процесс развития коммуникативных умений во всех основных видах иноязычной речевой деятельности (говорении, аудировании, чтении и письме); адекватно ситуациям. Кроме того, речевая компетенция проявляется и в правильном использовании языковых средств, например, лексических единиц, синтаксических особенностей построения устного и письменного текста высказывания в соответствии с темами и сферами общения, т.е. в коммуникативных целях.

Ученые и методисты, такие как: И.Л. Бим, Е.И. Пассов, И.А. Зимняя, Г. А. Китайгородская рассматривали понятие «коммуникативная компетенция» как проблему формирования и развития коммуникативных умений и навыков для адекватного общения на неродном языке. Во всех определениях коммуникативная компетенция рассматривается как владение видами речевой деятельности на изучаемых языках, умение пользоваться иностранным языком в речевых ситуациях профессионального и бытового общения, обладать способностью добиваться взаимопонимания в общении с носителями изучаемого языка.

Речевые действия - это лингвистический набор, которым студент пользуется в своем речевом поведении, чем их больше, тем больше элементов, форм и правил их функционирования. Речевая компетенция может ранжироваться индивидуально, быть большей или меньшей, но с одинаковой речевой компетенцией людей нет.

Таким образом, развитие и совершенствование языковой и речевой компетенций являются условиями формирования коммуникативной компетенции. В свою очередь коммуникативная компетенция определяется социальным поведением и реализуется речевыми действиями, служащие, в свою очередь, достижению взаимопонимания. Язык не изучается ради языка. Он изучается для осуществления коммуникации. Именно формирование языковой и речевой компетенций, использование их в учебной и будущей профессиональной и культурно-бытовой сферах является смыслом коммуникативной компетенции. Ее специфика и объем определяются целью обучения, мотивацией, а также всеми видами коммуникативной деятельности.

Конечная и главная цель обучения иноязычной речи – формирование, развитие и совершенствование коммуникативной компетенции. Студенты в процессе ее развития овладевают средствами вербального и невербального общения в иноязычной среде. В идеале коммуникативная компетенция – это способность пользоваться фактами языка в речевых ситуациях общения с носителем языка, не задумываясь над выбором конструкции высказывания, а совершая «речевой поступок» как если бы общался в такой же ситуации на родном языке.

Недооценка коммуникативного аспекта в развитии иноязычного общения может стать препятствием в реализации языковых знаний и использования отдельных фактов иноязычной речи в общении с носителем языка. Коммуникативная компетенция включает

в себя также такие компоненты как культурологический, страноведческий, особенности речевого этикета, поведения в социуме. Следует помнить, что язык это феномен национальной и языковой картины мира, феномен ментальность народа изучаемого языка. Поэтому так важно изучение стереотипов поведения, овладения особенностями повседневной речи и знакомство с реалиями, с формулами этикета и невербальными средствами общения, например, сопровождение речи жестами и мимикой, принятыми в стране изучаемого языка. Особенности межкультурной коммуникации также входят в коммуникативную компетенцию. Следует принимать во внимание толерантность, которому зарубежные идеологи и методисты придают важное значение. Стереотипы речевого поведения национально-специфичны, хотя исторически изменчивы, имеют социальный, культурный, психологический и, конечно, коммуникативный смысл и значение. Студенты должны понимать, что владение стереотипами речевого поведения позволяет понимать иноязычную речь и правильно говорить на ней, накапливается опыт общения. В процессе обучения иностранным языкам уделяется огромное внимание использованию новейших педагогических интерактивных технологий, которые способствуют развитию и совершенствованию культуры общения на изучаемом языке, тем самым развитию коммуникативной компетенции.

Термин «педагогическая технология» заимствовано из греческого языка и переводится как учение о мастерстве. О педагогической технологии заговорили в конце 50-х и середине 60-х видные педагоги и психологи: В.П. Беспалько, Ю.К. Бабанский, Л.С. Выготский, Д.Б. Эльконин, П.Я. Гальперин, В.В. Давыдов и др. Изучению, затем и внедрению педагогических технологий в процесс обучения посвятили свои исследования зарубежные ученые Б. Скиннер, Б.Блум, Д. Брунер. В Глоссарии терминов по технологии образования педагогическая технология определяется как метод планирования, применения и оценивания всего процесса обучения и усвоения знаний путем учета человеческих и технических ресурсов и взаимодействия между ними.

Существует множество определений этого термина, например, П. И. Пидкатиный определял педагогическую технологию оптимальных систем обучения и проектирования учебных процессов. Для развития коммуникативной компетенции студентов, изучающих иностранный язык вне языковой среды, очень важно уделять внимание активной устной разговорной практике на занятиях. Важно акцентировать внимание на содержании своего высказывания, правильном оформлении высказывания. Для повышения эффективности и качества обучения нужно опираться на педтехнологии, вызывающие мотивацию овладения иностранным языком и направленные на развитие разговорной практики. Использование метода проектов, демонстрация идеофильмов на темы образования, культуры страны изучаемого языка, особенностей жизни молодежи стимулирует интерес к обучению, мотивируют речевую деятельность. Эффективны на занятиях проведение ролевых игр, дискуссий, миниконференций, а также использование мультимедийных средств.

Литература:

1. Адзиева Э.С. Компетентностный подход в изучении иностранного языка в неязыковом вузе // Рецензируемый научный журнал «Научное мнение» № 3. Санкт-Петербург, 2015. С. 161-164.
2. Глоссарий терминов по технологии образования. Париж, ЮНЕСКО, 1986, 242с.
3. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. М.: Просвещение, 1991
4. Селевко, Г.К. Энциклопедия образовательных технологий. В 2-х т. Т. 1. / Г.К. Селевко. – М.: Народное образование, 2019. – 818 с.
5. Wilkins D. A. Second-language Learning and Teaching. Hodder Arnold, 1974.

TEACHING A FOREIGN LANGUAGE THROUGH FOLKLORE GENRES AND DEVELOPING LANGUAGE COMPETENCE

Rustamov Ilkhom Tursunovich

PhD., Associate professor, Tashkent State Transport University

Abstract. The article talks about the practical significance of new pedagogical methods in teaching the English language and the practical importance of its effective use in the classroom. Information is also given about how these methods contribute to the students' thorough mastery of a foreign language and their ability to speak that language.

Keywords: method, English language, efficiency, education, student, foreign language ICT.

Introduction. We know that this year, at the meeting of the video selector dedicated to Shavkat Mirziyoyev, under the chairmanship of our president Mirziyoyev, it was ensured that language teachers will be required to have a national and international certificate from 2021. This puts a huge responsibility on the shoulders of our foreign language teachers. Now, instead of traditional teaching methods, we need to organize the teaching process based on interactive methods, using new ICT. This education is a requirement of the times, and the teacher has to work on himself even more. While paying attention to new methods of teaching in the article, it is necessary to pay attention to the type and beginning of these methods. new methods and requirements have been developed to comply with the framework recommendations (CEFR).

According to it, textbooks are being created for students of general education schools and vocational colleges. In accordance with these requirements, classrooms were equipped with stands and new information-communication techniques. The demand for learning a foreign language has also increased day by day. The science of a foreign language is divided into four aspects (reading, speaking, listening and speaking), and separate concepts and skills are given for each of them.

Literature Analysis and Methodology. Teaching and learning a foreign language using modern technologies is one of the most effective ways. In this process, including: - when using computers, the student can watch and listen to foreign language videos, demonstrations, dialogues, movies or cartoons; it is possible to listen and watch foreign language radio broadcasts and television programs; use of tape recorders and cassettes, which are considered a more traditional method; CD players can be used. The use of these technical tools makes the process of learning a foreign language more interesting and effective for students. In the course of foreign language lessons, it is necessary to use advanced pedagogical technologies, interactive, innovative methods, communicative and informational tools.

Discussion and Results. Advanced methods serve as compos in the thorough mastering of a foreign language. One such method is the use of role-playing games in the course of the lesson. Role-playing games are the application of different situations in our real life in the process of learning a foreign language. This method helps to create a language environment during the lesson. For example: in case 1, old friends meet by chance. Case 2: A child who does not follow the rules of the road while crossing the road, that is, crosses the road where there is no crossing. Case 3. A customer enters the store to buy food. 4 Scenes of these situations are performed. Such life-like role-playing games create a language environment in the course of the lesson and give students the opportunity to express their thoughts freely. While participating in role-playing games, students learn to think and express their emotional states freely in a foreign language. In the process of preparing for role-playing games, they correct each other's lexical, grammatical and pronunciation mistakes. Making a mistake and correcting it also helps to learn the language and teaches students

to pronounce it correctly. The use of role-playing games during the lesson ensures that all students are actively involved in the lesson at the same time. In addition, role-playing games increase students' interest in learning a foreign language and create a lively, cheerful atmosphere in the classroom. This serves to increase the effectiveness of foreign language lessons.

The next method is "Case-study" in English ("case" - specific situation, event, "study" - to study, analyze), a method aimed at carrying out teaching based on the study and analysis of specific situations. One of the most interesting methods is to divide into 3 groups in the game "Pantomimo". One person from each group is put on the board. They are given different words based on the list. They have to explain the words to the rest of the group through gestures and actions without saying a word. To apply this method of "Creative Problem Solving", the beginning of the story is read and the end of the story is referred to the judgment of the students; - "Merry Riddles" teaching riddles to students is important in teaching English, they learn unfamiliar words and find the answer to riddles; - "Quick answers" helps to increase the efficiency of the lesson; - "Chigil yazdi" ("Warm-up exercises") use various games in the classroom to interest students in the lesson [3]; - "Pantomime" (pantomime) this method can be used in a lesson where very difficult topics need to be explained or when written exercises are performed and students are tired; - "A chain story" method helps students to develop oral speech; - "Acting characters" method can be used in all types of lessons. In order to teach the profession, people in professions such as "Interpreter", "Translator", "Writer", "Poet" can participate in the class and talk with students; - "Thinkers meeting" poets and writers such as U. Shakespeare, A.Navoi, R.Burns can be "invited".

At such a time, using the wise words they said in the lesson will help young people to be educated as perfect people; - The "When pictures speak" method is very convenient and helps to teach English and develop the oral speech of students, for this, it is necessary to use pictures related to the topic; - Quiz cards are distributed according to the number of students and allow all students to participate in the lesson at the same time, which saves time. As we have seen, each innovative technology has its own advantages. In all such methods, cooperation between the teacher and the student, the active action of the student in the educational process is envisaged.

Theory. Method without translation. Various forms of this method are known historically. They can be divided into two large groups: natural and correct methods. Learning a foreign language in a natural way should be similar to the conditions of acquiring the mother tongue. The method's main goal is the idea that by learning to speak a foreign language, it is possible to learn to read and write. The most important of the principles included in the natural method is to create a language environment.

Various approaches have appeared in the practical application of advanced methodical principles. This can be clearly seen in the creative activity of the representatives of the method. The new interpretation of the goal of foreign language education was mainly based on the results of pragmatic linguistics research. This field of linguistics interprets language as a field of human activity rather than a system of linguistic forms. In the field of foreign language education, since the beginning of the 70s, a set of new conclusions has led to intense discussions in the field of educational goal setting. New curricula were adopted, which set the main directions of foreign language education, with the goal of "teaching students to communicate", "Befaeigung zur Kommunikation" (communicative Kompetenz). In the 70s, the "communicative method" was proven in several stages after a series of attempts. In this way, the science of methodology was developing. We cannot master any foreign language without a deep study of its methodology. The method of "communicative didactics" is also considered important in the methodology of foreign language teaching. Communicative didactics include the following.

- Open and flexible lesson concept;
- subject and content are important;
- the main form of work in the lesson: talking and working in groups;
- it is necessary to pay attention to student activation and creative and free use of language;
- Pay attention to exercise based on principle from understanding to expressing thoughts;
- Visualization (visual support) plays an important role in revealing the meaning, defining the scope of the movement and organizing the exercise;
- Studying daily speech communication in a real-life situation (dialogue practice);
- It is important to use language orally and at the same time to understand the original texts.

Communicative didactics prioritizes the use of natural speech situations as material for listening comprehension, that is, announcements in transport, stations, advertisements on radio and television, telephone conversations, etc. Objectives for listening comprehension have changed. Narrating and controlling what you listen to has also taken on a different tone. This method distinguished the following types of listening comprehension for the listener based on the purpose:

- Understanding the main content of the text in a broad sense, not paying attention to some details;

- When accurate information is important, for example, the need for the weather for a certain place, the announcement of the arrival and departure of a train, etc. is included in this method.

It is our retention of this knowledge in our minds, our study of information about communicative didactics, based on the concept of "communication", which is mutually meaningfully connected to the term "intercultural communication".

The term intercultural communication is widely used in foreign language teaching methodology. It is this concept that we can apply in many different contexts. In fact: Intercultural communication is communication-information about the social origin, mentality, national character, way of life, customs, value system, etc. of representatives of different cultures. In this process, it is necessary to educate and develop students in the spirit of respect, patience and a correct understanding of the culture of the country they are studying.

Every foreign language lesson is a cultural intersection, a practice of intercultural communication. Because every foreign language word in this process reflects foreign life and culture. The task before teachers is to develop the ability of pupils and students to communicate. To do this, it is necessary to learn new methods of education aimed at developing the four speech activities in a foreign language and training manuals that teach people to communicate effectively. The formula of intercultural communication is patience and tolerance. It is necessary to avoid socio-cultural mistakes in intercultural communication. For example, in German people, "Tee oder Kaffee?" that is, we answer the question "tea or coffee" in our native language with "Tee", or "tea", but in German, such an answer is not correct. In German, the answer is "Bitte, Tee", that is, "Thank you, tea". Words connect people through communication. Competence and skills are formed as a result of using new material simultaneously in all types of speech activities. In this process, the quality and effectiveness of education will increase if communication tools, visuality, types of modern technology, methods, and the principle of consistency are provided. and other special characteristics - communication skills and qualifications are definitely necessary.

A person begins to acquire communication skills from infancy. But after growing up, not everyone can communicate as well as they should. By its nature, the profession of pedagogy belongs to the professions of the "human-human" type, and that is why the ability to communicate is considered one of the leading and most important professional skills for a pedagogue. interest in

the educational subject, therefore, educational motives are formed. The pedagogical communication method affects the students' knowledge of the subject, the effectiveness of skills, the culture of interpersonal relations, and a unique moral-psychological effect in the educational process. Create a climate. Communication is an important condition for the socialization of a person. At this point, it is necessary to know what pedagogical communication actually is.

Conclusion. In short, as a result of using innovative methods in English language classes, students' logical thinking skills develop, their speech becomes fluent, and the ability to give quick and correct answers is formed. Such methods make students eager for knowledge. The student tries to prepare thoroughly for the lessons. This makes students active subjects of the educational process. As the educational system sets itself the task of educating a free-thinking, well-rounded, mature person, in the future, we future teachers will contribute by developing ways to effectively use innovative technologies.

References:

1. Jamal Jalolov. Foreign language teaching methodology. T.: "O'qituvchi", 2012
2. Bekmuratova U. B. Abstract on "Using innovative technologies in teaching English". Tashkent, 2012
3. Otaboeva, M. R. The use of modern innovative technologies in foreign language teaching and its effectiveness // Molodoy uchenyy. 2017. No. 4.2 (138.2). S. 36–37. URL: <https://moluch.ru/archive/138/39058/>
4. N. Q. Khatamova, M. N. Mirzayeva. "5. INTERACTIVE METHODS USED IN ENGLISH LANGUAGE LESSONS" (methodical guide), Navoi, 2006, 40 pages.
5. M. Kholdorova, N. Fayziyeva, F. Rikhsitilayeva. "USE OF HELPING TOOLS IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE". Tashkent: TDPU named after Nizomi, 2005
6. Rustamov, I., & Mirza ogli, A. I. (2023). METHODS OF TEACHING GRAMMAR THROUGH HOMEWORK. *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 5(5).
7. Rustamov, I., & Mirza ogli, A. I. (2023). USING THE VOX-POP METHOD IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE TO YOUNG LEARNERS. *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 5(5).
8. Rustamov, I., & Mirza ogli, A. I. (2023). APPLYING AN ECLECTIC APPROACH TO ENGLISH TEACHING IN SECONDARY SCHOOLS. *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 5(5).
9. Rustamov, I., & Mirza ogli, A. I. (2023). DEVELOPMENT OF INTERACTIVE METHODS IN FOREIGN LANGUAGE TEACHERS. *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 5(5).
10. Rustamov, I., & Mirza ogli, A. I. (2023). ADVANTAGES AND METHODS OF USING GAMES IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING. *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 5(5).
11. Rustamov, I., & Mirza ogli, A. I. (2023). CURRENT LINGUISTIC POSTULATES AND THEIR ROLE IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING. *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 5(5).
12. Rustamov, I., & Mirza ogli, A. I. (2023). TECHNOLOGY TO DEVELOP WRITING IN THE CURRENT INFORMATION AGE. *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 5(5).

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ СТУДЕНТОВ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

Жабборов Дилбар Дармоновна

Доктор философии по педагогическим наукам (PhD)

Гулистанский государственный университет. Узбекистан

В педагогике под креативностью чаще всего понимают такие различные способности, как изобретательность, оригинальность, фантазия, интуиция, способность решения проблем и т. д. Подчеркивается многогранность данной способности.

«Креативность - это потенциальная склонность к сложному мышлению, чувствованию и действию. Необходимым условием для организации творчества является навык (лат. asertorius- положительный) - способность делать что-то по-своему.

Самопознание относится к уникальности человеческого самовыражения, в отличие от манипулирования.

Таким образом, эвристическое обучение основано, по крайней мере, на трех интегрированных способностях студента: творческой, когнитивной и организационной деятельности.

Вместе они гарантируют, что студенты создают не отдельные элементы, а такие образовательные продукты со сложным характером результата. В связи с этим под эвристическими способностями мы понимаем всесторонние возможности студентов в осуществлении деятельности и мероприятий, направленных на создание новых образовательных продуктов.

В то же время эффективная творческая самооценка студента связана с уровнем развития его индивидуальных эвристических качеств, которые обеспечивают творчество необходимыми "инструментами". В работах психологов подробно изучаются такие эвристические качества, как воображение, фантазия, интуиция.

Модульный план развития творческих способностей студентов в русскоязычной, литературной и внеаудиторной деятельности разработан на основе следующих принципов: чем активнее происходит накопление знаний и опыта, тем шире поле творчества студентов; тем лучше развиваются внимание, память, мышление, воображение, чем больше раскрываются результаты творчества, чем раньше создаются предпосылки для концепций, тем точнее результат творчества; чем более развито чувственное восприятие, воображение, тем оригинальнее продукт творчества.

Психолого-педагогическая модель развития творческих способностей студентов на занятиях по русскому языку основана на модульном плане и включает в себя следующие компоненты: постановка целей, которые формируются на основе социального заказа в современных условиях и предполагают создание психолого-педагогических условий для эффективного развития творческих способностей студентов на занятиях по русскому языку в контексте современных требований.

Внеклассные мероприятия, направленные на развитие творческих способностей, также включают традиционные занятия, праздники, встречи и инновационные исследования.

Реализация психолого-педагогической модели развития творческих способностей студентов на занятиях по русскому языку способствует реализации принципов гуманистической психологии и осуществляется путем соблюдения следующих положений:

1. Позитивное подкрепление каждого ответа студента.
2. Обеспечение атмосферы взаимного доверия.
3. использование ошибок в качестве стимула к новой оценке привычного.
4. целостное восприятие студента, а не его индивидуальных качеств.
5. видение потенциальных творческих способностей у каждого из студентов.
6. желание преподавателя преодолеть шаблонность, инертность в преподавании. В результате диалогический подход в единстве с личностным и активным позволяет создать психологическое единство субъектов, благодаря которому "объектное" влияние уступает место творческому процессу. Основным элементом педагогического процесса,

способствующего эффективному развитию творческих способностей студентов, является взаимодействие, включающее в себя влияние преподавателя и студента, восприятие студентом преподавателя и его собственной деятельности. Постепенно усложняющиеся работы творческого характера играют решающую роль в развитии творческой активности студента. Студенты в экспериментальных группах продемонстрировали следующие навыки:

1. выделять главное и второстепенное.
2. создавать перспективы, решать противоречия.
3. Находить оригинальные стороны в знакомых вещах.

Внедрение психолого-педагогической модели позволяет реализовать на различных уровнях сложности взаимосвязь таких видов деятельности, как общение, художественное творчество и игра, что позволяет широко включать в образовательный процесс игровые формы учебной деятельности по художественно - коммуникативным содержанием, как предметным содержанием, так и процессуальной стороной обучения, в зависимости от уровня развития и подготовки студентов.

Такая взаимосвязь способствует проявлению инициативы, самостоятельности, стимулирует познавательный интерес к творчеству, что способствует эффективному развитию творческих способностей. Преподаватель должен корректировать развитие студента, но не вмешиваться в его ход.

Студентов не следует заставлять соблюдать определенные требования. Необходимо создать условия для того, чтобы студент сам пришел к пониманию смысла этого требования, осознал и принял его, захотел выполнить и выполнил его. В тоже время необходимо учитывать особенности психики ученика, полагаться на такие методы обучения, как наглядность, эмоциональность, и ориентироваться на интересы обучающихся.

С целью развития творческой активности подрастающего поколения в условиях перестройки особое внимание уделяется проблеме развития творческих способностей студентов. Труд предоставляет широкие возможности для развития творческих способностей с его организационными, содержательными, технологическими и диагностическими компонентами. Наибольшие возможности для этого есть у предметов гуманитарного цикла, особенно в русском языке и литературе. Природа творческих способностей вызывает много споров. Независимо от понимания способности к творчеству как унаследованной или приобретенной в результате интереса или потребности, ее формированию предшествует процесс развития многих компонентов. Среди них ведущими являются наличие определенной системы знаний, организационных, интеллектуальных и специальных навыков осуществления деятельности.

Успешная реализация развития творческих способностей студентов возможна при наличии достаточного уровня развития внимания, памяти, коммуникабельности, волевых качеств, формировании отношения к ней на основе интереса и потребности. Процесс развития творческих способностей возможен при наличии специально организованной образовательной среды. Творческие способности студентов формируются в деятельности, осуществляемой через них.

Таким образом, процесс развития творческих способностей включает в себя выявление личностных возможностей и систему мер, направленных на совершенствование структурных компонентов творческой деятельности. В процессе развития творческих способностей объединяются деятельностный и личностно-ориентированный подходы.

На наш взгляд, сущность развития творческих способностей студентов заключается в накоплении знаний, жизненного опыта, в своевременном выявлении и проявлении наследственных задатков, реализуемых как в познавательных процессах, так и в поведении, в различных видах деятельности. В то же время важно создать условия для активизации ученика на основе задатков - организовать развивающую среду.

Таким образом, развитие творческих способностей студентов - это сложный процесс, что обеспечивает психолого-педагогические условия для самостоятельной работы студента по созданию новых образов, новых образцов продукции духовной и материальной сферы.

Творческий процесс состоит из трех основных этапов:

- * начальный этап, связанный с возникновением творческой ситуации, где происходит столкновение с новой проблемой, переживается творческая трудность;

- *эвристическая стадия, на которой возникает творческая неопределенность, которая влечет за собой скрытую подготовку индивида к работе над решением проблемы; включение бессознательных элементов психики для того, чтобы постоянно, всесторонне постигать предмет творчества;

- *конструктивная стадия, на которой происходит детальная разработка Плана деятельности; решение проблем; Подведение итогов.

Познание сущности объектов, общего в них, возможно с помощью абстрактного мышления, одной из основных форм которого является понятие. Понятия в языке выражаются словами. Таким образом, специфика эффективного развития творческих способностей студентов на занятиях русского языка заключается в параллельном развитии языка.

Предметом творческой речевой деятельности является мысль, чувство, поэтому важно обеспечить студентами условия для реализации возможности заглядывать в окружающий мир, накапливать впечатления, обобщать информацию.

Таким образом, реализация творческих способностей на уроках русского языка и литературы - это активный, целенаправленный процесс создания высказываний, осуществляемый с помощью языковых средств, основанный на наблюдениях и впечатлениях.

Взаимное обогащение материала на междисциплинарном уровне приводит к эффективному развитию интеллекта, грамотной речи, сенсорной сфере, способствует творческому самовыражению. Это гарантирует, что деятельность студентов меняется чаще, пробуждая интерес к обучению. Устанавливается связь усвоенного грамматического материала с сенсорным познанием, расширяется возможность применения приобретенных знаний, умений и навыков на занятиях по русскому языку.

Литература:

1. Матюшкин, А.М. Психологическая структура, динамика и развитие познавательной активности А.М. Матюшкин // Вопросы психологии. - 1982. - №4. - С. 5-17.
2. .Морозов, А.В. Креативная педагогика и психология: учебное пособие / А.В. Морозов, Д.В. Чернилевский. – 2-е изд. испр. и доп. – М.: Академический проект, 2004 – 560 с.
3. Новые педагогические и информационные технологии / под ред. Е.С. Полат. М.: 1999. – 272 с.
4. Олах, А. Творческий потенциал и личностные перемены / А. Олах// Общественные науки за рубежом. Р.Ж. Сер. «Науковедение». - 1988. - № 1. – С. 39- 47.
5. Пятяко, Г.И. Педагогические условия развития творческой активности студентов в процессе групповых форм обучения: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. М.: [б.и.], 1996. – 21 с.
6. Паустовский, К.Г. Поэтическое излучение. – М.: Мол. Гвардия, 1996. – 431 с.

7. Перкинс, Д.Н. Творческая одаренность как психологическое понятие // Общественные науки за рубежом. Р.Ж. Сер. «Науковедение». - 1988. - №4. - С. 88-92.
8. Гридина Т. А. Словарь В. И. Даля и современная ассоциативная лексикография // Филологический класс. – 2021. – Т. 26. – № 4. – С. 117-126. – DOI 10.51762/1FK-2021-26-04-10.
9. Пивоварова, М.А. Информационные Астахов А. И. Воспитание творчеством. М., 1996. — 305 с.
10. Ильясов И. И. Структура процесса учения. М..2004. — 269 с.

TEACHING ENGLISH TO YOUNG CHILDREN IN INNOVATIVE WAYS GULISTAN STATE UNIVERSITY

Bolibekov A.A.

Candidate of pedagogical sciences, assistant professor

Uralova Dिल्фуза Saydalievna

Senior teacher

Abstract. The rise in popularity of English as a lingua franca may be attributed, in large part, to the phenomenon of globalization. It would be an innovative practice in Uzbekistan to broaden the teaching and learning of English to include the public kindergarten schools. Doing so would bring about the fantastic learning results that are anticipated. To begin, it would assist youngsters in attaining a pronunciation that is more similar to that of a native speaker. Second, it would bolster the idea that English is the primary language of instruction for subjects taught at higher levels of education. In order to meet these demanding standards, it is essential to investigate the perspectives held by kindergarten teachers in Uzbekistan towards the English language instruction they provide.

Keywords: English teaching, innovative practice, kindergarten, children, system

Whenever our country gained its independence, we always put a significant emphasis on the education of linguists in other languages. The Resolution "On Further Improving the System of Learning Foreign Languages" issued by the President of the Republic of Uzbekistan on December 10, 2012, in particular, and the implementation of the teaching of foreign languages in the first grades of secondary schools starting with the 2013-2014 school year This may be shown through the implementation of ongoing training. Students at schools, lyceums, colleges, and universities, as well as students in M. T. M. programs and employees working in a variety of fields, are now required to study foreign languages, with an emphasis on the English language. Obviously, there is a justification for this action. Learning the languages of countries that are economically, scientifically, and culturally developed is absolutely necessary in order to accomplish the objectives set for global science and development. Age is another factor that has a role in language learning. The experts agree that it is far simpler and faster for children to learn a language than it is for adults. The key explanations for this phenomenon are that children have a predisposed inclination to pick up a language, that they have the ability to imitate others, and that they spend much more time compared to adults. It is important to note that children between the ages of five and seven do not absorb information; rather, they memorize it in a mechanical manner. As a consequence of this, teaching English to students in primary school should not begin with a review of grammatical concepts. If you don't avoid this pitfall, you run the risk of overstressing the child and causing him to lose interest in learning a new language from the very beginning. Consequently, teaching a foreign language to young children is a much more challenging and responsible endeavor. The following methods might be used in order to provide children with English instruction that is both engaging and appropriate: to teach people, via the medium of songs and poetry, how to sing or compose letters or combinations that make no sense and are difficult to

explain or remember. For example, it has been shown that teaching young children to sing the English alphabet rather than having them memorize it is more useful. games that engage both the mind and the body in active play; cartoons; During the phase of language learning known as "language acquisition," children do not understand the words in cartoons, but when they see the actions of the cartoon characters, they strive to comprehend the words that they use. For youngsters, this is a technique for learning the language that is both entertaining and useful.-simulation The teacher needs to act as a character or impart information to the children, such as the names of various animals or birds. If a student's dog howls or their cat meows, for instance, another reader has to be able to identify the kind of animal that is making the sound and provide the English name for the animal. An environment based on a theme: If the teacher is able to create an atmosphere that is related to the topic being taught, then the students will be able to learn the language more efficiently. For instance, going on a trip, celebrating a birthday, preparing a meal, and so forth Information on a teacher's trip, including where to go (Tashkent, Samarkand, Bukhara, England, and the United States), how to get there (on foot, by bicycle, automobile, rail, boat, or airplane), and how to get there Students are able to develop their vocabulary, language talents, and worldview through the use of this tool. puzzles; youngsters have a strong interest in finding solutions to puzzles. As a consequence of this, it is necessary for the teacher to request that the pupils reply in English regardless of the language that he uses while posing the riddle, whether it be English or Uzbek. The children will pick up new vocabulary very quickly. Hands-on activities (such as tasting fruits and other foods and smelling flowers); According to a psychologist who is currently in practice, "An educator who wants something to be firmly entrenched in the children's memory should use as many of the child's senses as possible in the eyes, ears, sound organ, and muscle senses, and even if possible, try to involve the sense of smell and taste in the process of remembering." When a teacher tells or commands a child to use a gesture, such as "come here," "open the book," "stand up," or "look at the blackboard," the child immediately recalls when he ate the fruit, quickly recalling it through gestures and facial expressions. When the teacher asks the students to name the colors in English, the child immediately recalls when he ate the fruit and quickly recalls it through gestures and facial expressions. will be readily apparent.by the use of visual aids such as posters and books; through products that are easily seen and used in day-to-day life, As an illustration, a door, a book, a table, a blackboard, a window, and other similar examples Because such items are always visible and are often used in practice, the newborn learns these phrases without even being aware that they are doing so. It is all red on red and green on green. The existence of lumot in long-term memory ensures that it will continue to be stored in the same location.by way of the press; We are all well aware of how curious youngsters can be. They quickly get disinterested in the routine. i As a consequence of this, people should not be taught in the same manner all the time by employing the same techniques; rather, these methods should be modified and improved upon. In any other case, the children will understand and be prepared for what the teacher is teaching them. Children will have higher aspirations if their educational practices are brought up to date.In conclusion, instructing young children in a language is an entertaining activity, and instructing them in a language in a range of effective ways may serve as a base for their future comprehension. When explaining the benefits of studying a foreign language to younger generations, it is important to utilize natural settings wherever possible. This opportunity sparked the scientist's interest in worldwide science, which ultimately led to his doing great things. Having said that, our ancestor Navoi once said that "whoever knows the language knows the hand."

References:

1. Vygotsky L. S. Pedagogical psychology / Edited by V. V. Davydov. - M. 1991.
2. Galskova N. D., Nikitenko Z. N., Theory and practice of teaching foreign languages. - M. 2004.
3. Teaching a foreign language to preschool children/ review of theoretical positions. - Foreign languages at school. - No. 1. - 1990. - p. 38-42.
4. Artemov V. A. Psychology of visibility in teaching foreign languages. // Foreign languages at school-1969. - No. 6. - p. 54-61
5. Vygotsky L. S. The game and its role in the mental development of the child. // Questions of psychology. - 1996. - 536 p.
6. Vygotsky L. S. From the notes of the synopsis of L. S. Vygotsky to lectures on the psychology of preschool children/Psychology of the game. - 1999. - No. 2-p. 293.
7. Vygotsky L. S. Thinking and speech. - M.: Labyrinth, 1999 – - 352 p.
8. Galskova N. D. Gez N. I. Theory of teaching foreign languages. Linguodidactics and methodology. - M.: Akademiya, 2006 – - 336 p.
9. Galanov A. S. Mental and physical development of a child from 3 to 5 years. M.: ARKTI, 2006.
10. Goroshko E. Integrative model of free associative experiment. Kharkiv: Ra-Karavella, 2013.

OLIIY TA'LIM MUASSASALARI NEMIS TILI YO'NALISHI TALABALARINING MAKTABLARDAGI PEDAGOGIK AMALIYOTI

Hilola Erkiyor qizi Mamadiyorova

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Ilmiy rahbar: f.f.f.d. (PhD) Z.I. Sanakulov

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya. Maqolamning mazmuni chet tilini o'rganishda oliy ta'lim muassasalari talabalari o'z bilimlarini amalda tadbiiq qilishlarida maktablardagi pedagogik amaliyotning ahamiyati va vazifalaridan iborat.

Kalit so'zlar: pedagogik amaliyot, metodika, ta'lim, dars jarayoni, o'qituvchi, o'quvchi, yoshlar, chet tili, zamon, nemis tili, Haydelberg pedagogika instituti.

KIRISH. Bugungi kunda chet tillarini o'rganish va o'rgatish barcha davlatlar qatori yurtimizda ham zamon talabiga aylandi. Chet tillarini o'rganish uchun yoshlarga yaratib berilayotgan imkoniyatlar o'zining samarali natijasini ko'rsatmoqda. Albatta, bunday mas'uliyatli bunyodkorlik ishlarining zamirida yurtboshimizning yoshlarga bo'lgan e'tibori, kelajakka ishonch tuyg'usi yotadi. Pedagogik oliy ta'lim muassasalari talabalari 4 yil davomida chet tilidan malakali kadr bo'lib bilim olishlari uchun pedagogik amaliyot alohida ahamiyat kasb etadi. Bunga sabab talabalarda o'rgangan bilim, ko'nikma va malakalarini amalda tadbiiq eta olish layoqatini shakllantirishdir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR. Pedagogika sohasidagi bakalavr bosqichi Xorijiy til va adabiyoti ta'lim yo'nalishi talabalari 3-semesterdan 8-semestergacha o'rgangan bilimlaridan amalda foydalanishni joriy qilish maqsadida maktablarda malakaviy amaliyot o'taydilar. Bunda, albatta, talabalarga va ularga ta'lim muassasalaridan biriktirilgan o'qituvchilarga biq qancha talablar qo'yiladi.

Amaliyot o'taydigan talabaga biriktrilgan o'qituvchining asosiy vazifalariga talabani amaliyot jarayoni bilan tanishtirish, uning amaliyot mobaynidagi maqsad, vazifalarini tushuntirish, talabaning dars jarayonlarini kuzatish, tahlil qilish, xato va kamchiliklarini ko'rsatib, to'g'ri yo'nalish berishdan iborat. Amaliyot davrida zarur bo'ladigan hujjatlar bilan tanishtirish va ular bilan ishlash ham talabaga biriktirilgan o'qituvchining vazifasiga kiradi.

Amaliyotchi sifatida talabaga ham bir qancha talablar qo'yiladi. Amaliyotga o'z vaqtida borish, o'qituvchilarning dars jarayonlarini kuzatib, ularni tahlil qilish, pedagogic mahoratni oshirishni o'rganish, amaliyotchi sifatida darslarni mustaqil olib borish, ko'rsatilgan me'yoriy hujjatlar bilan ishlash shular sirasiga kiradi.

Bundan ko'rinib turibdiki, amaliyotchi talaba dars mashg'ulotlarini mustaqil olib borish orqali oliy ta'lim muassasasida o'rgangan chet tiliga oid 5 ta kompetensiya bo'yicha o'z bilimlarini amalda tadbiq etadi. Chet tillarini o'qitishda muhim omillardan biri, til bilishning Yevropa standartlariga asoslangan 5 ta kompetensiyasini birgalikda o'rgatishdir. Bularga o'qib tushunish, eshitib tushunish, yozish, gapirish va Grammatik kompetensiyalar kiradi. Ushbu kompetensiyalarni o'quvchilarda qanchalik yaxshi shakllantirish esa o'qituvchi va dars mashg'ulotini olib boruvchi amaliyotchi-talabaning vazifasiga kiradi.

Chet tillarini chuqur o'rgatish uchun xorijiy tajribalarni yurtimizda amalga oshirish maqsadida ko'pgina oliy ta'lim muassasalarida chet el universitetlari bilan hamkorlikni yo'lga qo'yilgan. Chirchiq davlat pedagogika universiteti shular jumlasidandir.

Chirchiq davlat pedagogika universiteti 2019-yil Germaniyaning Haydelberg pedagogika instituti bilan o'zaro hamkorlik shartnomasini imzoladi. Hamkorlik doirasida har ikki oliy ta'lim muassasalarida o'zaro talabalar almashinuvi yo'lga qo'yildi. Har o'quv yilida Chirchiq davlat pedagogika universiteti talabalari Haydelberg pedagogika institutida, Haydelberglik talabalar Chirchiqdagi oliy ta'lim muassasasida 1 oylik pedagogik amaliyot o'taydilar. Talabalar almnashinuvidan ko'zda tutilgan asosiy maqsad, chet elda bilimlarni oshirish, tili o'rganilayotgan mamlakat madaniyati bilan yaqindan tanishish, xorijiy bilim va tajribalarga asoslangan hollarda dars jarayonlarini olib borish va interaktiv usulda o'tkazishdan iborat. Hozirgacha bir qancha talabalarimiz Haydelberg shahrida pedagogik amaliyotda bo'ldilar va Haydelbergdan bir qancha talabalar Chirchiq davlat pedagogika universitetida amaliyot o'tadilar.

XULOSA. Xulosa qilib aytganda, nemis tili, umuman, chet tillarini interfaol o'rgatishda xorijiy tajribalarni darslarda tadbiq qilish muhim sanaladi. Bu bilan o'quvchilarni nafaqat chet tilini, balki o'rganilayotgan tilning madaniyati, diqqatga sazovor joylari bilan ham yaqindan tanishtirib, ularning shu tilga bo'lgan qiziqishlarini yanada oshirish mumkin. Bu, tabiiyki, o'quvchida tilni yana ham chuqurroq o'rganish hissinini uyg'otadi va shu davlatga borishni xohlashga zamin yaratadi.

Adabiyotlar:

1. Karshiyeva, D. (2022). Form and content of qualification operations based on professional competence. *European Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 10, 449-459.
2. З.И. Санакулов (2022). Немис тилида атоқли отларнинг аниқловчили бирикма ва индекаторлар билан муносабати таҳлили. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, 2 (5), 507-516.
3. Muhamedov G', Xodjamqulov U., Toshtemirova S. Pedagogik ta'lim innovatsion klasteri. Monografiya. –T.: Universitet, 2020. – 280 b.
4. Санакулов Зайниддин Ибодуллаевич (2021). Анализ принципов передачи производных слов в немецко-узбекских словарях и рекомендации по их улучшению. *Вестник Челябинского государственного университета*, (4 (450)), 107-114.
5. Эшпўлатовна, Қ. Д. (2022). Хориж педагогик таълимида “мактаб кластери”: Қаршиева Дилбар Эшпўлатовна, Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти, педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD). *Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал*, (7).
6. Karshiyeva, D. (2021). “Мактаб кластери”–инновацион таълим шакли сифатида. *АКТУАЛЬНОЕ В ФИЛОЛОГИИ*, 3(3).

7. Қаршиева, Д. (2021). “Компетентликка асосланган таълим” да малакавий амалиётнинг аҳамияти. *Scientific progress*, 2(2), 1522-1528.
8. Tekaligne T. Factors affecting the effectiveness of clustering school program in teaching learning process: The case of Yeki Woreda and Teppa Town Cluster Schools (Unpublished Masters Thesis) // Addis Ababa University. Addis Ababa, 2013. – 63 p.
9. Allaberdiyeva, S. Z. (2022). Development of intercultural communication competence in teaching foreign languages. *Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities*, 2(1.5 Pedagogical sciences).

DIFFICULTIES FACED BY TERTIARY EDUCATION EFL LEARNERS IN LISTENING COMPREHENSION

Dushayeva S.J.

Senior Teacher, Gulistan State University

Shukurulloyeva I.J.

Student, Gulistan State University

Abstract: Learning any language requires a lot of effort and time, it is a highly time-consuming process. It is a fact that in order to be the best language holder, any person should have several primary skills like listening, reading, writing, and speaking. Taking one skill as the most dominant is not possible, because each skill has its place to fill. In terms of language skills, listening comprehension is considered as one of the most prominent issues in second language acquisition, especially among tertiary education students in Uzbekistan. There are three main categories in the frequency of problems, which are based on teachers, the problems based on students' own strategies, and the problems based on learners' psychology. This research aims to find the key issues in learning the language and find suitable solutions. After examining these categories separately, the results of this research are given and shared in this literature review.

Keywords: listening skills, difficulties, strategies, young learners.

As we know listening is one of the important and essential communicative skills for us in our daily life. If we do not have this skill, this life would be different and require a great deal of adaptation from us. In terms of the findings of doctor Paul T. Ranking, the average person spends 9% of his time writing, 16% reading, 30% speaking, and 45% of his time listening. According to Rost (2011), listening is the bastion of spoken language, as without it there is no spoken language, and it also connects to various areas of development like education, business, and social sciences, (Rost, 2011). Even though the total amount of research which is done in the field of listening has been overwhelming in the last few decades, (Buck, 2001; Dudley-Evans, 1994), this young branch of science has some shortage of theoretical knowledge, and it is considered as the branch which should be developed in the future. (Brownwell, 1996; McKenzie 1995). Having read all these issues and problems, it is a fact that the purpose of this literature review is to find out the weak points in listening comprehension among young learners and create a map of the development of listening as a special course for them.

Explanation of listening skill. If we look for the definition of “listening” we can find a different explanation by various academics. Some academics including Rost (2002), Yule, and Brown (1983) explained this skill as understanding the speech which consists of from regular pace and has used simple constructions in organizing the context. According to Flowerdew and Miller (2010), listening causes discrimination in auditory, choosing required data, reproducing it, and link the ideas between sound and form of meaning. As Long and Dunkel (1992) mentioned, the

definition of listening has different forms in terms of from sound detection to auditory understanding. Another academic, Higgins said listening is the skill that helps us to comprehend what is being said and reproducing them into lexical parts which have effective meaning. Some academics have the idea that listening is the result of speaking skills, as they are related to each other. Analyzing the listening component is not known as an easy process, because students listen to oral information, they divide it into several categories in terms of sound systems, lexical meaning, and grammatical components, then they work on getting the meaning. The whole process of listening comprehension includes receiving the given data, digesting it and producing meaning, share the general idea with the speaker, and giving response the questions using effective creativity and good empathy.

What is comprehension in listening? The term “listening comprehension” has been defined by different academics in the past several years. Academic (Rost, 2002) explained this term as a complex structure beginner with receiving the oral information and analyze it using different techniques, vocabulary, grammatical structures, intonation and other contextual structures. Academic Boyle (1984) stands for the idea that, listening comprehension is just understanding the oral information and data, if they understand the language by hearing it, it would be better to them in the future. Academic Lundsteen (1979) mentioned that if the pupil was a better listener, he/she would be a better learner as well, and he also noted down that, the aim of teaching listening at education institutions is learning process and education in listening is as crucial as education in reading and writing. According to Nadig (2013), listening comprehension is the whole process of understanding and making sense of spoken language. These factors are speech sounds, understanding the general context, working out the meaning of individual words, etc.

Listening comprehension skills. In order to be the best language holder, any person has to possess different skills and techniques, O'Malley and Chamot (1987) represented the idea that it is very important to teach language learners easy-to-understand listening strategies during the school years. As tertiary education learning, using the special booklet or subject would be a better solution. Having a great vocabulary is also one of the key strategies in language learning, especially with young children, as they do not have enough reserve of vocabulary. According to Chulim (2008), in order to have a better comprehension of listening, it is vital to have some characteristics like, at first having enough knowledge in linguistic code in order to understand better, second auditory skills are needed form for this task, as the person has to store the data in order to give feedback or reflect on the message he or she is coming across. Anderson (1995) stated that, although knowing the primary techniques gives the chance to process faster, the young learners at tertiary education can achieve a high listening comprehension merely by being surrounded by listening materials. In the following information, we would like to mention several strategies which were recommended by academics (Henner Stanchina, (1987), Abdulhamid (2012), Habre –Gabr (2006).

Main difficulties that learners face with listening comprehension. Listening comprehension difficulties among school children have been a very popular topic in the last several years. Some researchers connected these language problems with age and gender, while others focused on the teaching methods, below we will discuss some major problems in listening comprehension issues among young learners.

The pace of listening type. Abidin (2013) mentioned that the main root of listening problems is related to the pace of the listening even recorded or live, students say "We can not understand clearly as the speaker in the video is speaking so fast. It can be related to a lack of

experience in listening comprehension and using abbreviations in speaking by speakers also affect listening comprehension.

Passive Vocabulary. Dakin (1974) explained the idea that there are two main types of vocabulary in the children, the amount of words in children's passive vocabulary is kept if the learners connect these words with long-term vocabulary, otherwise, when new information is learned, children usually forget about the previously learned information and words. They say 'We know the words, but we can not remember them immediately when we hear'. Harmer. J (2001) focused on revising and using the passive words in the learners, to overcome this problem.

Having less confidence. Another interesting point was given by Hamouda. A (2013) mentioned that being less confident is another key issue in young children, because they learn the foreign language for the first time, so they find themselves under pressure mostly, worrying about making mistakes. Young learners say, 'We know the words, but we feel anxious and under pressure to fill in the activity.

Pronunciation differences. Mercuri S.P (2006) stands for the idea that pronunciation can be learned to use different ways and applications, but for the young learners their first English teacher would be their role model in pronunciation, unfortunately, if the teacher is not accurate himself, he is not able to teach the young learners by giving wrong structure or shapes in their learning.

What are the useful suggestions for overcoming students' comprehension difficulties? There are enough definitions to the question 'what is listening comprehension'? It is high time to look through the suggestions about the improvement in listening comprehension in young learners. As Koichi I. (2002) mentions, children who are good listeners often grow up to become good communicators. It is an essential skill to develop at an early age in learners, it is like a muscle, and it needs regular exercise to become stronger, and effective. In the following paper, we will give examples based on works on this topic by different academics.

a. Get their full attention

We should encourage our children to look at us when we are talking as it helps them to pay attention to one topic and they never skip any small information in our speech.

b. Reading should be an interactive activity

When we are having a reading course with young learners, in the middle of reading before turning to the next page, we can ask any questions in order to check whether listening or not. If they do not take this seriously, instead of criticizing them, we should make the reading task interactive and fun.

c. Playing listening games and quizzes.

This is the best method for language teachers, using different games to make their learners speak up, we can just ask to make sentences using the objects in the classroom and give two-three sentence verbal instruction on it.

d. Using signals and building a vocabulary

Linking verbs and conjunctions are essential in understanding the listening, because they show what is the next stage and what is being spoken, it includes words like, 'now' 'next', and 'finally'. We also should work on their passive and active vocabulary, as we mentioned above.

e. Try to be a good listener

Apparent should pay attention to their children as they are talking, they need more attention in order to correct their speech, we show them respect by using positive indicators like nodding, smiling, saying supportive words, and follow up the questions about what they have mentioned.

Conclusion. Some teachers think teaching listening skill is the easiest one in language learning while the majority of the learners say that the most difficult skill is listening in a language.

Teaching listening is not just playing one type and check students' knowledge, we have to be creative and try to improve their ability in listening. This distinction between these two ideas shows us that, we have enough issues which have to be studied and found the answers to these problems. We ought to find out the causes of these problems and give effective solutions in order to use in English language classes. In this paper, we found some key issues and gave effective techniques for the young learner which can be used in their learning process.

References:

1. Akbari, R., & Moradkhani, S. (2010). Iranian English teachers' self-efficacy.
2. Anderson, A and T.Lynch.1988.listening. London: Oxford University Press
3. Brown, H. D. (2015). Teaching by principles: An interactive approach to language pedagogy (4th ed.). Prentice Hall Regents.
4. Carrell, P. L. (1983). Three components of background knowledge in reading comprehension. Language Learning
5. Chen, Y. (2005). Barriers to acquiring listening strategies for EFL learners and their pedagogical implications. TESL-EJ, 8(4), 1-23.
6. Hamouda, A. (2013). An Investigation of Listening Comprehension Problems Encountered by Saudi Students in the EL Listening Classroom learning, 41, 235- 273.
7. Nunan, D. (1998). Approaches to teaching listening in language classroom. In proceedings of the 1997 Korea
8. Richards, J. C. and Farrell, T. S. (2005). Professional development for language teachers.
9. Rost, M. (2001). Listening. In D. Nunan, & R. Carter (Eds.), The Cambridge Guide to teaching.

IMPORTANCE OF ICT IN FOREIGN LANGUAGE LEARNING

Dushaeva Sohiba Janikulovna

Teacher, Gulistan State University

Hamroqulova Guljamol Abdumalik qizi

Student, Gulistan State University

Abstract. To help the learners become competent and confident users of ICT who can make efficient, effective and creative use of basic application software in activities, to encourage the learners to become critical and reflective users of ICT who can evaluate the capabilities and limitations of the technology and of social, technical, political, ethical, organizational and economic principles associated with its use and also prepare the learners for the society of tomorrow by making them adaptable users of ICT who have the necessary openness and flexibility of mind to be able to adjust to future changes in the technology.

Keywords: Technology, communication, information, networks, television, internet, ICT (Information and Communication Technologies), digital tools, PCs.

To date, the knowledge and use of ICT (Information and Communication Technologies) has become an almost essential requirement when someone wants to find employment in our society. When teachers are digitally literate and trained to use ICT, these approaches can lead to higher order thinking skills, provide creative and individualized options for students to express their understandings, and leave students better prepared to deal with ongoing technological change in society and the workplace.

Previous research proved that the use of ICT in teaching will enhance the learning process and maximize the students' abilities in active learning. Identified three main stages for ICT to be highly valued and regarded by the teachers; integration, enhancement, and complementary.

ICT in education is expected to improve the quality of education through high-quality digital teaching materials and individual optimization of learning content. Such ICT in education measures are considered effective from the perspective of DX promotion and are expected to contribute to the reform of Japan's education scene. ICT improves student learning efficiency. For instance, in the past, students would take notes of what the teacher had written on the blackboard, and then reread the notes to consolidate their memory of the lesson. With ICT, however, students no longer need to move their hands because of the use of tablets and other devices, and they will be able to concentrate more on the class.

ICT can also make it easier for students to express their opinions, even if they do not like to raise their hands or be the center of attention during class.

In addition to teaching and preparing for classes, teachers have a variety of other duties, such as dealing with parents and advising club activities. This burden on teachers is seen as a problem in the field, and the challenge is how to reduce the workload. The introduction of ICT in education reduces the burden on teachers in detail, such as the time and effort required to print out materials used in class and to write on the board.

The time freed up by the introduction of ICT can be used to solidify class content and perform miscellaneous tasks, which is expected to improve the quality of education as a result. Simplified information sharing another major advantage is to easily share class data and teaching materials used in class among teachers and students. By organizing class materials on PCs and tablet terminals, the time required to distribute materials can be reduced, and classes can proceed efficiently and smoothly. And also increasing students' motivation for learning is also cited as an advantage of ICT, as it is still not that common, and many students may find classes using digital tools refreshing. Learning through the tablet devices and electronic blackboards can be expected to increase students' interest in the class itself.

References:

1. METHODS THROUGH "ICT" IN ENGLISH CLASSROOM Dushayeva SJ Email: Dushayeva657@scientifictext.
2. Dushayeva, S. J. (2019). The use and effectiveness of methods through" ict" in english classroom. *Вестник науки и образования*, (3-2), 39-41.
3. McCormick, R. And Scrimshaw, P. (2010): Information and Communications Technology, Knowledge and Pedagogy. – Journal on Education, Communication and Information.
4. Janikulovna, D. S. (2021). CLUSTERING METHOD TO DEVELOP LEARNERS WRITING SKILLS. *Проблемы педагогики*, (5 (56)), 35-36.
5. Janikulovna, D. S., & Khidiralieva, A. G. (2017). The effectiveness of role play in classroom. *Научный журнал*, (6-2 (19)), 97-98.
6. <http://learningportal.iiep.unesco.org>
7. <https://www.techtarget.com>
8. [wikipedia.org](https://en.m.wikipedia.org), <https://en.m.wikipedia.org>
9. <https://www.techopedia.com>

IMPACT OF COMMUNICATIVE METHODS ON STUDENTS IN ENGLISH CLASSES

Dushaeva Sohiba Janikulovna

Senior Teacher, Gulistan State University

Askarov Doniyor Samin o'g'li

3rd course student, Gulistan State University

Abstract. The impact of communicative teaching on students, new practices in the field of teaching English as a second language, and communicative competence one of the key goals outlined in the educational system program are all covered in length in this article. In order to further build knowledge, communicative learning is once again required by the theory of English language instruction today. The sociocultural context for studying English in our country has substantially changed on the cusp of a new century. In order to comprehend that excellent ties between peoples have been formed and that everyone, regardless of where they live or what language they speak, is a representative of all people on earth, the student want to study the language of another country.

Keywords: Socioeconomic changes, communication, communication-based strategy, fundamental, all-encompassing, international communication, effectively.

Due to the activity-based nature of English language instruction, communication is carried out through speech activity and helps to resolve issues in the context of social contact and conversation with others. Their role in higher education and general secondary education, as well as their professional significance across the board in the labor market, has significantly increased, which has increased motivation to learn languages of international communication.

The student's desire to learn the language, culture, and ways of speaking English is supported by the teacher. Along with the target audience's knowledge, the conditions and environment required for teaching that language must also be present. A superb teacher leads by example in addition to teaching and assisting students in their learning. In contemporary Uzbekistan, fundamental socioeconomic changes are occurring that have an impact on all facets of social life. Changes in the state system and the emergence of market economy interactions are what drive adjustments in the young generation's training and education systems. The modernization of the educational process based on the new demands of societal growth is being carried out quickly in both theory and practice of teaching foreign languages. Innovative methods in the teaching of English are geared toward a specialist who can continuously advance his educational credentials. A foreign language teacher needs to be able to find and extend professional information, maintain professional competence and proficiency in foreign language speech activities at a suitable level, and continuously enhance the educational process.

An English instructor is never in a situation where they would naturally use English. He is denied the opportunity to receive regular training abroad. As learning foreign languages in primary education entails learning to communicate in English in that school, one of the main tasks outlined in the educational system program is the acquisition of communicative competence. This suggests a communication-based strategy and the gradual building of communicative competence and its constituent parts. We will first attempt to define the term "competence" through the examination of various linguists, after which we will focus on Sophie Moirand's concept of "competence" and the significance of communicative competence for foreign language didactics. The most fundamental idea in the study of and instruction in the teaching of French as a foreign language is now the idea of communicative competence. Encouragement of the learner to communicate in English is the fundamental objective of instruction. But as we already mentioned, the idea of ethnography of communication in English language didactics has not been fully defined, so it lacks a single, all-encompassing definition and presentation.

As a conclusion, it should be noted that students should acquire communication and linguistic abilities during their education in order to act and achieve in their surroundings on a personal and social level and lay the groundwork for citizenship. In this way, competency-based

approaches and learning system projects are fundamental, indispensable, and fundamental tools for advancement in the implementation of a multilingual and intercultural education model that supports each student's development of communicative and intercultural competence and equips them with the tools to learn new information and communicate effectively with speakers of other languages in a variety of settings.

References:

1. Galskova N.D. The Challenge of Intercultural Education and Scholarship in Foreign Language Teaching. Foreign language at school 2004.
2. S. Saydaliev, Essays on foreign language teaching methodology, Namangan, 2004.
3. Jalolov J. J. Theory and practice of intercultural communication in the context of teaching intercultural politeness through a foreign language or communicative-cumulative methodology. Proceedings of the republican scientific and practical conference. T- TDPU. 2008
4. Abduganievna, N. G., Farogat, M., Dilduza, S., & Komila, A. ROLE AND FEATURES OF TECHNOLOGY IN LANGUAGE TEACHING AND TEACHER QUALIFICATIONS.
5. Ergashevna, A. K. (2021). Effectiveness Of Methods Of Using Professional Terms In The Process Of Teaching English To The Students In The Field Of Natural Sciences. European Journal of Molecular & Clinical Medicine, 8(2), 288-292.
6. Dushayeva, S. J. (2022). CLUSTER APPROACH AS A TOOL FOR MODERNIZATION: CONTEXT OF THE SYSTEM OF EDUCATION IN UZBEKISTAN. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7406978>
7. D. B. Muminova., D. I. Normatova Methodical manual for English grammar. - Tashkent 2016.
8. English curriculum for general secondary schools. Compilers: J.J. Jalolov, M.T. Iriskulov. - Public education. - #4 - Tashkent, 2013.

THE IMPORTANCE OF PROFESSIONAL-GNOSTIC TRAINING OF THE FUTURE ENGLISH TEACHER

Hamdamov Erkin Ergashevich
senior lecturer, Gulistan state university

Abstract. The article gives data on competence, which is one of the foremost genuine issues in pedagogics nowadays. Suppositions on the proficient and gnostic competence of a future English teacher was analyzed and proposals were created.

Keywords: educational and scientific activities of students, the educational component of teaching, professional development and self-improvement, extracurricular activities.

One of the salient priorities in the current stage of national development pertains to the assurance of top-notch quality and esteemed standing of the educational sector in Uzbekistan. The attainment of this objective is intrinsically associated with the modernization of the Uzbek higher education sector, consequent to the integration of the underlying principles of the Bologna process.

Currently, there is an observable trend towards substituting the phrase "methods of teaching foreign languages" with the term "linguodidactics," as well as a rise in their interchangeable usage. As an illustration, certain institutions of higher education have opted to rebrand their department of methodology as the department of linguodidactics. However, it is worthy of note that this assertion is not wholly accurate. The methodology is a scientific discipline that is founded upon the educational process, comprising various constituent elements, including:

- teaching activities of the teacher; - organization of the educational process (goals, content, methods, techniques and means); - educational and scientific activities of students.

The subject of the teaching methodology of the English language broadly entails a range of complex issues such as the language itself, the methods and techniques used in the teaching and acquisition of the said language, the theoretical underpinnings that guide the teaching process, the scientific objectives that inform such endeavours, the content and supportive materials used in the teaching process, the sequencing of instructional activities, and the educational components that support the efficacy of these methods.

Furthermore, the scientific tenets of the methodology are derived from theoretical information and outcomes obtained from scientific investigations within fundamental scientific disciplines that are closely associated with the methodology, such as pedagogy, linguistics, psycholinguistics, psychology, and didactics. Additionally, cultural studies, defectology, computer science, cybernetics, mathematics, and related fields also contribute significantly to the foundation of the methodology. Drawing on the foregoing discussion, it is imperative to underscore the salience of an analytical, synthetic and generalizing approach to fulfilling the mandate of the professional-gnostic function.

The results of linguodidactic research are important for the methodology of teaching English. For example, such linguodidactic models as “communicative competence” and “linguistic personality” were of great importance for the methodology.

“Communicative competence” became widespread among methodologists, since it was focused mainly on the communicative and pragmatic nature, contributing to the formation of a person's communicative ability.

Now through this thesis, we are going to state the conclusions we have drawn from our research.

In modern society, the key role in organizing the educational process belongs to the teacher, therefore, professional development and self-improvement is becoming the main priority for every teacher today. The prospective development of education is connected not only with the introduction of innovative approaches to the content of education and educational technologies, but with an increase in the level of the teacher's professional competence.

1. The resolution of practical tasks takes precedence over general educational and upbringing tasks and is addressed through the execution of a professional-cognitive activity at varying levels. Specifically, the competence to engage in intercultural communication is paramount. The overarching objective of the education process is the formation of linguistic proficiency. The formation of professional and pedagogical competence is achieved through the integration of general cultural, general pedagogical, and intercultural competences. Each of these competences possesses a cognitive component. The professional-gnostic competence of an English teacher is the basis for the implementation of all competencies that are part of the professional-pedagogical competence. It determines the structure of didactic activities to prepare students for real intercultural communication. This competence is understood as the ability to implement the fundamental professional functions of an English teacher.

2. A necessary condition for the development of the personality of an English teacher is the purposeful formation of professional-gnostic competence, as a multifactorial integrative whole, implying the mastery of linguistic, speech, discursive, socio-cultural and compensatory competences, a certain set of regional and sociolinguistic knowledge and skills.

3. The realization of the professional-gnostic competence of an English teacher is manifested in their professional-pedagogical activities, which can be categorized into two groups, namely, goal-setting functions and operational-structural functions. The efficacious execution of these instructional functions is contingent upon the acquisition of the commensurate set of general

pedagogical and methodological proficiencies as well as an adequate body of knowledge, which ought to be cultivated through the delivery of occupation-oriented instruction to students enrolled in linguistic faculties.

4. In the realm of English language teacher training, effective language instruction should be geared towards the formation and development of professional-gnostic competency, as defined by an overarching framework. The acquisition of professional-gnostic competence plays a paramount role in the teaching of English, as it serves as a fundamental component for the successful incorporation of other competencies that are essential to an English teacher's practice.

5. The system of organizing professional and gnostic teaching of English at the language faculty is based on the implementation of the following basic principles: 1) functionality in the professional pedagogical sphere; 2) professional and gnostic situational awareness; 3) creative application of the English language in situations of professional-pedagogical communication; 4) the multifunctionality of professionally oriented exercises; 5) professionally-oriented role-based organization of the process of teaching English; 6) a combination of educational and extracurricular activities of students to master professional and gnostic competence; 7) interdisciplinary communication of linguistic and methodological training.

References:

1. Hamdamov. E. E. The content of the language professional-gnostic training of an English teacher. Bulletin of Gulistan State University, 2021
2. Ergashevich, H. E. (2022). Bo'Lajak Ingliz Tili O'Qituvchisining Kasbiy-Gnostik Kompetensiyasi Va Uning Didaktik Ahamiyati. Miasto Przyszłości, 25, 302–304. Retrieved from <https://miastoprzyszlosci.com.pl/index.php/mp/article/view/378>
3. E.E. Hamdamov - Bulletin of Gulistan State University, 2021 Technology Forming the Gnostic Competence of Future Teachers of Foreign Language

DEVELOPMENT OF DISCURSIVE COMPETENCE OF FUTURE GERMAN TEACHERS

Khatamova Salomat Mahkamovna

Senior Teacher, Gulistan State University

Khaydarov Akmal

Kenjayev Jakhongir

Students, Gulistan State University

Abstract. Teaching a foreign language at a university is aimed at developing foreign language communicative competence, which is expressed in the ability to organize oral and written communication with representatives of other cultures. However, special attention should be paid to discursive competence, the development of which is important in the modern learning process, since it is one of the criteria for diagnosing the level of development of a linguistic personality. Discursive foreign language competence as an integral component of communicative competence makes it possible to build speech interaction in a foreign language in accordance with the norms governing verbal interaction in the corresponding linguo-ethno-cultural community.

Keywords: discursive competence, teacher, learning process, ability, skills, interaction, community.

The formation of discursive competence among students - future teachers of the German language, is possible only under the condition of a special organization of the educational process, taking into account the specific communicative role of the teacher, which will ensure effective

speech interaction in situations of pedagogical communication. The organization of classes in a foreign language, aimed at the formation of discursive competence, involves compliance with certain requirements. Creating a benevolent atmosphere in the classroom, based on the direct relationship between the teacher and students, is aimed at removing psychological barriers, at developing natural emotions of students and the need to communicate in a foreign language. In the process of learning activities, students are provided with support material of various forms, which allows them to concentrate more on the content side of communication and provides linguistic and psychological support. In a foreign language lesson, it is advisable to create an atmosphere of co-creation between students and the teacher, which manifests itself in the independent formulation of thoughts, the search for ideas and the exchange of these ideas, the selection of speech and language means, the original development of situations proposed by the teacher and changes in speech behavior strategies. A high level of interaction in the classroom as an active productive interaction of students with each other, with the teacher, the text in personally significant situations of communication that are relevant for students also contributes to the formation of discursive competence [1].

The formation of a foreign language discursive competence of future teachers of the German language is an important linguo-didactic task. It consists in the formation of a complex system of discursive knowledge, skills and abilities they need for situations of professional communication. The system of discursive skills includes the ability to use the lexical resources of a foreign language in order to create a text and apply them to interpret it. The future teacher of the German language should develop the ability to describe and explain facts using the means of a foreign language. It is also necessary to be able to predict the course of a communicative situation and the communicative relevance of speech means in accordance with the style of the text. The formation of foreign language discursive competence includes the ability to organize communicative behavior in accordance with the main topic of communication, to logically build statements in a foreign language [2].

In the process of learning a foreign language, students build their speech and non-speech behavior in accordance with the socio-cultural specifics of the country of the language being studied. They determine the topic and problem in the text, analyze oral and written texts in terms of the presence of explicit and hidden, main and secondary information in it. Of particular importance are the expression of one's own speech intentions, opinions and feelings, the use of one's own initiative in the choice of subject-semantic content and language material. In his professional activity, a German language teacher, being a part of a constantly changing system of educational communication, is in specific conditions of discourse. The future German language teacher should have a clear understanding of the discursive functions of the language at the macro level and the special characteristics of the structuring of text formats in the process of using the German language as a tool of pedagogical influence. A high level of discursive competence indicates the full compliance of the goals with the choice of means of communication, which determines the success of communicative activity [3].

The discursive competence of a future German language teacher is the result of the development of discursive skills, manifests itself in his professional activity as a readiness to use internal and external resources, as the ability to carry out discursive pedagogical activities. Its goal is both to put into practice the acquired knowledge about discourse, and to further develop the creative potential of the future teacher, in his focus on self-realization and self-development in the process of teaching a foreign language.

References:

1. Cheremisinova P.A. Written discursive competence as the goal of forming a language university among students // Actual problems of improving the teaching of foreign languages in the light of the personal-activity paradigm: materials of the International scientific and practical conference on the 100th anniversary of the Vyatka State University, November 20-21, 2014. – Kirov: Vyatka State University Press, 2014. – pp. 207-212.
2. Sedov K. Discourse and Personality. M.: Labyrinth, 2004. – 317 p.
3. Poluikova S.Yu. The content of the discursive competence of the future teacher of a foreign language as an addressee of educational discourse // Philological Sciences. Questions of Theory and Practice. – 2018. – No. 10-2(88). – pp. 411-415.

FORMATION OF COLLOCATION COMPETENCE AS AN IMPORTANT FACTOR IN MASTERING FOREIGN VOCABULARY

Khatamova Salomat Mahkamovna

Senior Teacher, Gulistan State University

Akramova Sokhiba

Davronova Mukhlisa

Students, Gulistan State University

Abstract. The article is devoted to the consideration of collocations - a kind of speech semi-finished products stored in the mental lexicon of native speakers. The author demonstrates the need to master foreign language collocations in order to develop students' fluent and natural speech in a foreign language. The definitions of collocation, the concept of collocation competence are considered, the types of collocations are analyzed from the point of view of their structure, options for various exercises aimed at the formation of collocation competence are proposed.

Keywords: collocation, competence, foreign language, speech, exercise.

The practice of teaching a foreign language shows that when studying its vocabulary, very little attention is often paid to the contextual embedding of the studied lexical units in specific situations. The unsystematic combination of learned disparate units leads to the student's inability to form familiar language phrases. Ignoring the rules of word compatibility in a foreign language often leads to interference errors at the lexical and grammatical level. In this regard, in the context of didactics of a foreign language, it is necessary to actively implement steps to develop collocation skills.

The formation of collocation competence (= knowledge of collocations of a foreign language and the ability to apply them in practice) should establish itself as an integral part of the methodology of a foreign language: the concept of collocation should be understood both theoretically and in practice.

Collocations are understood as typical, so-called "semi-fixed" combinations of words in the language, such as „starker Kaffee“, „unbändige Freude“, „bittere Enttäuschung“, „Zeit verlieren“, „Zweifel zerstreuen“ or „tief schlafen“ («крепкий кофе», «безудержная радость», «горькое разочарование», «терять время», «рассеять сомнения» or «крепко спать »).

Collocations are indispensable in the everyday use of language in order to communicate correctly, describe situations unambiguously, or formulate concepts accurately and linguistically appropriate. Native speakers remember collocations as connected units from childhood and use them intuitively.

However, for foreign language learners, they are often a stumbling block, since there are no clear rules for collocations and they usually differ from each other in different languages.

Familiarity and practice in the use of collocations helps foreign language learners express their thoughts more accurately in written and oral form.

Unfortunately, linguists do not have an unambiguous and precise definition of collocation, although many of the definitions somehow reflect the essence of this phenomenon. Collocation is understood as “usual traditional phrases”, “predictable combinations of lexemes”, “generally accepted combinations of words” [1], etc.

Collocations are always compound nominations (most often two-component bigrams) that have contextual predictability. They occupy an intermediate position between idioms and free phrases.

For example, the German adjective “stark” is usually combined with such nouns as “Motor”, “Kaffee”, and in Russian the corresponding nouns are combined with other adjectives «мощный мотор», «крепкий кофе», thus we cannot replace them with «крепкий мотор», «мощный кофе». This fact demonstrates the need for conscious, purposeful mastering of collocations in a foreign language, which are stored in the speaker's memory as ready-made speech combinations and retrieved from it in the appropriate communicative situation.

One of the developers and supporters of the collocation theory of the structure of the lexicon of a language, F. Hausman, argues that collocations make up a very significant part of the lexicon of many languages. They are “linguistic semi-finished products stored in the speaker's memory and retrieved from it in finished form at the moment of speech” [5, 396]. When studying a foreign language, we are faced with the realization that insufficient knowledge of foreign language collocations adversely affects the correct linguistic design of our statements. In fact, mastering collocations is one of the most difficult tasks on the way to full mastery in mastering a foreign language.

A collocation consists of a collocator (base, reference component) and a collocate. As regards the relationship of two collocation partners, the collocator and collocate have different statuses. The collocant is semantically autonomous and often occurs in its primary meaning, while the collocate referring to the reference element is semantically dependent on it. There are certain relations between the members of the collocation, which semantically determine their close connection with each other. The semantic dependence of the collocate is expressed in the fact that its meaning can only be explained in relation to the collocator, which is understood and translated out of context. Collocator is a word that cannot be translated without context. Only in the context does the collocate actualize its value.

The verb “halten”, for example, can actualize different meanings in speech depending on which collocant it meets in the syntagm. This verb has different meanings, for example: Rede halten, Versprechen/Wort halten, Abstand halten, sich an die Regeln halten (произнести речь, сдерживать обещание/слово, держать дистанцию, придерживаться правил) etc.

According to their structure, collocations in German can be divided into the following groups:

- a) verb + noun in Accusativ.: Reise antreten, Reise planen, Reise unternehmen, Reise vorbereiten, finanzieren
- b) verb + noun in Nominativ: Reise führt, geht
- c) verb + prepositional phrase: reisen um die Welt, ins Ausland
- d) adjective + noun: abenteuerliche, organisierte, mehrtägige Reise
- e) noun + prepositional group: Reise ins Ausland, in den Süden, um die Welt, Reise in die Vergangenheit.

The study and teaching of collocations should be carried out in three stages: presentation, detection, recognition - practice - application.

At the first stage, phrases are presented using short or long coherent authentic texts. This is an interactive text work, where students can simultaneously detect and recognize phrases in their typical language environment and participate in semantic work, independently guessing the meaning of the presented phrases. They are given the task to find, underline and translate all the collocations found in the text.

The second step is the reinforcement stage, in which phrases are practiced to support the learning process. Separate exercises take into account sources of interference caused by contrast (lexical, morphological, syntactic, etc.)

Task 1. Match the Russian phrases with the appropriate German components as equivalents: a) go on a trip b) return from a trip c) stay at a hotel d) book a hotel room.

Task 2. Fill in the gaps in the text: Morgen __ Frau Schmidt eine Geschäftsreise __ Hamburg an. Ihre Sekretärin __ im Internet, findet und __ den Flug und __ ihn elektronisch. Die Maschine __ ab Wien und __ in Hamburg. Frau Schmidt __ gewöhnlich im Hotel "Krone". Die Sekretärin __ dort in Einzelzimmer __ 2 Nächte. Das Hotel __ in der Innenstadt.

Task 3. Find collocations in dictionaries [2; 4; 6] all possible combinations of the verb reisen, nouns Reise, Hotel, Flug and make sentences with them.

Step Three: Develop Productive Speaking Skills.

Task 1. In pairs, prepare an interview between a journalist and a secretary on the topic "Preparing a business trip for the boss." Record the interview or present it to the group.

Task 2. Simulate a conversation between a traveler and a hotel receptionist.

Task 3. How would you solve the problem of finding the right route to travel? Suggest some solutions. Use the following phrases and compound words in your argument: train/car/plane/hitchhike travel, charter flight, free luggage, cheap/cheap ticket, find it online, pay online, book in advance, book a hotel room, reserve a table in a restaurant, canceling a reservation, good service, polite staff, etc.

It is important for students to realize the urgent need to master the collocations of the foreign language being studied and their constant independent practice using collocation dictionaries available on the Internet [2; 4; 6], which can be helpful for anyone who wants to achieve a high level of language proficiency.

A set of exercises aimed at the effective formation of students' collocation competence should primarily be based on the use of an authoritative corpus of texts.

References:

1. Alikova S.V. About the history of collocative research. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ob-istorii-kollokativnyh-issledovaniy>
2. Concordancer for German words and expressions. URL: <https://www.lex Tutor.ca/conc/germ/>
3. Lyashevskaya O. N., Sharov S. A. New frequency dictionary of Russian vocabulary, 2008. URL: <http://dict.ruslang.ru/freq.php>
4. Gromenko M.V. Ecology of language as an indicator of morality//In the collection: Education. Innovation. Quality. materials of the V International Scientific and Methodological Conference. – 2012. – pp. 240-242.
5. Grundwortschatz plus Wiktionary minimum. URL: https://de.wiktionary.org/wiki/Wiktionary:Projekt:Grundwortschatz_plus_Wiktionary_minimum
6. Hausmann, F.J. (1984). Wortschatzlernen ist Kollokationslernen. Zum Lehren und Lernen französischer Wortverbindungen. In: Praxis des neusprachlichen Unterrichts 31. – pp. 395-406.
7. Kollokationenwörterbuch. URL: <https://kollokationenwoerterbuch.ch/web/projekt/basiswortschatz/>

IMPLEMENTATION OF A HYBRID FORM OF TEACHING A FOREIGN LANGUAGE AT A UNIVERSITY

Khatamova Salomat Mahkamovna

Senior Teacher, Gulistan State University

Atabayeva Sevinch

Yagafarova Kamila

Students, Gulistan State University

Abstract. The article provides an analysis of the current state of higher education, which, in the context of a pandemic, as a result of digitalization and digital transformation, has switched to online learning. The post-COVID era allowed for a gradual transition to offline learning, which is still a hybrid form that combines online lectures and offline classes. This raises many questions related to the effectiveness of teaching.

Keywords: hybrid form of education, digitalization, online learning, offline learning, transformation, foreign language.

In modern conditions of international integration, globalization, and the epidemiological situation, it makes sense to discuss integration processes in education and science [1-4]. The digital transformation of educational systems turned out to be the most effective means of overcoming the collapse of higher education [5-8], which has been created since 2020, the consequences of which we are still experiencing due to many objective reasons. The relevance of this article is directly related to the solution of pressing problems facing the teacher in the difficult and unstable conditions of the existence of higher education [12].

The purpose of the work is to address the scientific community with debatable issues related to the specifics of various forms of education that are being developed in the context of digitalization.

To achieve the stated goal, the following general scientific methods were used: observation, analysis, synthesis, comparison, comparison, generalization, systematization.

Digitalization, which gradually entered our lives, has changed its pace, rapidly breaking in and rebuilding not only the economy, communication, but also education. Online lessons have become commonplace, along with the waves of the pandemic. And already from distance, or remote, education, we have moved to its hybrid form, which involves a combination of online lectures with classroom practical exercises. How effective this is, practice will show. It will also allow you to analyze the advantages and disadvantages of each of the forms of education: to determine the pros and cons of various combinations.

As for online lectures, this is quite an acceptable option. This form of presentation of theoretical material makes it possible to get away from mass congestion in classrooms, where the number of seats can vary from 50 to 200 or more. Even if you follow the mask regime and the regulated one and a half meter distancing, the probability of infection is high. And in such a situation, an online lecture is a way out of an extremely difficult situation. This is a definite plus in the face of epidemics and pandemics. What are the downsides? And they certainly are. Firstly, it is difficult for a teacher to control the online student flow, relying on the conscientiousness of students, their high motivation and interest in obtaining and fixing theoretical material. It is a well-known fact that the recording of a lecture, that is, the involvement, along with auditory, visual and mechanical memory, increases not only understanding, but also memorization of the material. Turned on/off cameras are a bad motivator or even an anti-motivator... To facilitate the work of

students, lecture material is usually posted on a website or a special platform in the form of a presentation or in pdf format. Is this a plus or a minus for the learning process? This is convenient, but ... Again, students do not need to write down the material, triggering the necessary mechanisms to turn on the cognitive processes responsible for understanding, assimilation and memorization of the material. The younger generation, who recently graduated from high school, but who have already thoroughly joined the Internet space, has formed the shortcomings that psychologists speak loudly about: clip thinking, short-term memory ... However, all teachers are well aware that it is impossible to turn back time and return to classical lectures for a variety of reasons, therefore, it is necessary to think, experiment, analyze in order to arrive at an optimal result, effectively using modern technologies.

In addition, working with foreign students, universities create a flexible form of education, which allows part of the groups of one course to study in full-time, and the second - in a distance format. This is convenient in modern conditions, when many countries have closed borders and restricted air travel to stop the spread of the pandemic. However, as the students themselves note, classroom classes are much more effective than remote ones. This is especially important for students of medical universities, who need to examine every bone, every exhibit from all sides, measure, evaluate, and sometimes even hold it in their hands. That is why, after classroom lessons, they go to the anatomical theater and study there for several hours.

Students who remain on distance learning have to be content with pictures, illustrations, and video previews. This is also not bad under the circumstances, but students in a classroom format have the same opportunities and a number of other advantages. The pandemic and remote work have opened up the unlimited possibilities of modern technologies for the teacher. Even absolute adherents of classical teaching methods (blackboard and chalk) were forced to master such information platforms as Zoom and Moodle. It is highly doubtful that they have not appreciated the many benefits that information technology has brought to the teaching process. It is no longer possible to refuse them, which means that the most interesting and effective should be transferred to the classroom environment, creating another version of the hybrid form of teaching.

Thus, work with thematic projects has moved from the educational platform to the classroom. And if in the pre-pandemic years such tasks were undertaken by the strongest and most motivated students, then after a year of distance learning, all students are included in this work. In addition, the presence of a computer or TV allows you to use the audio and video base in the lesson and many other developments that have been tested and then included in the distance learning process on the educational platform. Now teachers flexibly move from an online lesson to a classroom one and the same stream from lesson to lesson.

I would like not to ignore the independent work of students, which is an important part of a holistic educational process.

If the duration of lectures and practical classes is always limited, then independent work at home can last as long as the student himself determines. It all depends on motivation. In the context of online learning, "various platforms are used to organize independent work of students, provide feedback and forms of control, one of which in this particular case is the Moodle system" [9]. The effectiveness of organizing independent work in a remote format has already been discussed, pluses and minuses have been listed [10, 11], and there were more of the former. However, at the moment, in the context of a return to the classroom form of work in practical classes, is it worth saving homework in the Moodle system? How justified is this? At best, you can leave the performance of test tasks, which should be considered as training to prepare for various

forms of control (current, intermediate, final) conducted in the format of computer testing. Perhaps representatives of the teaching community have their own, well-founded point of view ...

Thus, we can conclude that the digitalization of higher education, of course, can and should be considered as a positive phenomenon that has ensured a continuous educational process in the context of quarantine, a pandemic, and a remote learning format. The return to traditional forms is progressive, so the hybrid form of education can be considered both as a transitional and as an alternative.

However, this does not remove many questions that the entire scientific and pedagogical community will have to answer.

References:

1. Petrova N.E. Topical issues of teaching methods // University science: a look into the future. Collection of scientific papers based on the materials of the International Scientific Conference dedicated to the 85th anniversary of the Kursk State University. 2020. S. 751-754.
2. Devdariani N. V. Interdisciplinary communications and new technologies in the practice of teaching a foreign language // Regional Bulletin. - 2019. - No. 7 (22). – P. 23–24.
3. Petrova N.E. Modern approaches to the formation of communicative competence among foreign students on the basis of interdisciplinary connections // Technologies of teaching Russian as a foreign language and diagnostics of speech development. Proceedings of the XIX International Scientific and Practical Conference. 2017. S. 162-167.
4. Rubtsova E.V., Devdariani N.V. Integration of the fundamentals of disciplines in the process of preparation of methodological recommendations // Azimut scientific research. - 2021. - T. 10. No. 2 (35). - S. 240-243.
5. Petrova N.E. International integration of higher education in the context of digital transformation // Regional Bulletin. - 2020. - No. 17 (56). - S. 49-50.
6. Kovyneva I.A. International integration of the modern educational process // Modern challenges for education and their solutions. - 2021. - S. 247-252.
7. Kovyneva I.A. Distance method of teaching a foreign language. - Kursk: KSMU, 2019. - S. 288-291.
8. Kovyneva I.A. The principle of minimizing educational material in the process of creating manuals. Kursk: 2017. - S. 197-201.
9. Petrova N.E. Language training // Baltic Humanitarian Journal. – 2019. V. 8. No. 1 (26). pp. 245-248.
10. Kovyneva I. A. On the issue of discussing the methodology of teaching a foreign language in distance learning. - Grodno: GrGMU, 2021. - S. 410-412.
11. Leshutina I.A. Activation of the capabilities of the individual and the team as a guarantee of effective teaching of a foreign language // Methods of teaching foreign languages: traditions and innovations. – 2016. P. 291-295.237
12. Danilova I.V. Academic rhetoric: phenomenon and rarity // Smolensk almanac. - 2015. No. 2. - P. 15-19.

USING PODCASTS TO IMPROVE SPEAKING AND LISTENING SKILLS IN DISTANCE LEARNING OF A FOREIGN LANGUAGE

Khatamova Salomat Mahkamovna

Senior Teacher, Gulistan State University

Khatamov Oybek Farkhod o'g'li

Murodillayeva Zebo

Students, Gulistan State University

Abstract. The article is devoted to the use of podcasts as a learning tool for developing students' speaking and listening skills in foreign language lessons in a remote format.

Keywords: podcast, foreign language, listening, speaking, education, distance lesson.

In modern conditions, with the availability of the Internet and the global openness of communication channels, the possibilities of both the practical use of linguistic knowledge in practice, as well as speech skills in the field of foreign language communication, and the possibility of effective teaching of listening comprehension, speaking in a foreign language using ICT tools, with the inclusion in the process teaching a variety of authentic foreign language texts in audio and video formats, including podcasts in a foreign language. The issue of using podcasts in the process of teaching a foreign language was considered by K.V. Kapranchikova [2], V.F. Pogulyaev [3], A.G. Solomatina [4], P.V. Sysoev [5] and others. The research deals with the properties and functions of the methodology and didactics of video and audio materials in the process of teaching a foreign language, discusses ways to develop the skills and abilities of speaking and listening to students using podcasts. At the same time, the analysis of the existing classifications of podcasts was carried out and their types were distinguished, which are most often used in the process of teaching a foreign language. Technologies for using podcasts based on the ways of developing speaking and listening skills presented in studies are used in lessons of any type due to the universality of these technologies [1]. Thus, an extra-curricular hour, prepared as part of the implementation of a research project, was held to evaluate podcasts as an activity that contributes to the proper development of listening and speaking skills of university students. The project, during the implementation of which the task of students was to create their own pages on the BlogTalkRadio platform: and place audio / video files about their ideas about youth, was carried out on the basis of Gulistan State University, and 24 students took part in it.

The extracurricular activity was held remotely via the Zoom platform. Previously, with the help of instructions, students, according to the plan, registered on the site, filled in their personal data on the platform, listened to the text of the podcast, which was performed by the teacher in advance. The students listened to it as an example. The students were given the task to write down the main features of German youth while listening to the podcast. Further, as a control of the learned material, the students discussed the points they wrote out and expressed their opinion on them. As homework, they had to write their own text on the topic and record it in audio or video format.

The next step was organizing comments on the microblogging projects of their classmates. At this stage, students not only listened/watched podcasts of classmates, but also tried to comment on them, to express their personal views in writing.

Upon completion of the project activity, the teacher created conditions for the final conversation, in which students could express their opinion, summarize, group or discuss.

The students filled out the self-assessment sheets, the teacher later analyzed them and processed the data after all the stages of work passed. From the data obtained, it can be said that

- Students took an active part in extracurricular activities;
- All audio/video recordings were made creatively, taking into account the peculiarities of German pronunciation and grammar rules; the vocabulary corresponding to the topic was used;
- According to the results of self-analysis, it can be concluded that 75% of students understood the podcasts of their peers and were able to answer relevant questions, or formulate their own questions to the material they heard;
- The students' sense of responsibility within the framework of the project increased and the motivation for its favorable completion was traced;

- Students were able to easily overcome their fears and complexes and take an active part in discussions and discussions;
- During the discussion of projects, students actively expressed their opinions, and also noted the most interesting podcasts.

The results of the self-analysis based on the results of the work carried out are as follows:

- Out of 24 participants, 20 people fully achieved the goal, 4 people managed partially.
- More than 50% of participants managed to use grammatically correct structures.
- 18 people out of 24 demonstrated complete assimilation and understanding of the material.
- 16 people demonstrated correct pronunciation.
- 100% of the participants used lexical items related to the project topic.
- 20 out of 24 participants managed to demonstrate their creative skills and abilities.
- 18 people out of 24 actively participated in discussions and discussions on the topic of the project.

Thus, we have presented approaches and an algorithmic technology for working with podcasts in foreign language lessons, both traditional and remote, conducted using telecommunications, these technologies are universal in nature, can be used in the process of learning any foreign language, including German, contribute to the development of speaking and listening skills in the process of working with an authentic foreign text combined with a video sequence.

References:

1. Dvornikova T.M., Zudova S.A. Podcasts as a means of forming foreign language competence. – Minsk: BSU Press, 2017. – pp. 213-214.
2. Kapranchikova K.V. Didactic properties and methodological functions of mobile technologies in teaching a foreign language // Bulletin of TSU. – 2014. – No. 1 (129). – pp. 49-54.
3. Pogulyaev F.V. Methodological functions of video podcasts in teaching a foreign language // Bulletin of the Tambov University. Series: Humanities. – 2017. – No. 3. – pp. 63-71.
4. Solomatina A.G. Development of speaking and listening skills through educational podcasts // Foreign languages at school. – 2012. – No. 9. – pp. 71-74.
5. Sysoev P.V., Evstegneev M.N. Methods of teaching a foreign language using new information and communication Internet technologies. – M.: Glossa-Press, 2010. – 189 p.
6. Broadcast Live Radio and Talk in real time. – URL: www.blogtalkradio.com

DEVELOPING ENGLISH SPEAKING SKILLS FOR STUDENTS OF MEDICAL DIRECTIONS

Kodirova Lola Muzafarovna

Senior lecturer, Gulistan State University

Buzrukova Jamkhura Khurshidzoda

Student, Gulistan State University

Abstract. This article discusses that speaking a foreign language in class can take the shape of a dialogue or a monologue. Both of these are part of the autonomous exposition of ideas. It adopts the form of a monologue despite placing a lot of emphasis on narrative, exposition, and description. On the one hand, it resembles a conversation because it includes the interpersonal components of question and answer. The student must use a continuous stream of thoughts to elaborate in his monologue on a certain subject. It is the form of communication when there are longer exchanges of questions and responses.

Key words: insufficient, sub-skills, justifications, generic nature, comprehend, circumstances, counterarguments, predetermined.

The international nature of medicine necessitates that our students—future physicians, dentists, and pharmacists—be able to engage in discussions, arguments, and even debates in English in addition to being able to comprehend professional texts. Because of this, we need to improve their medical English communication skills. In the following circumstances, professional dialogues may occur: while meeting foreign coworkers at home, when meeting international coworkers overseas and at professional conferences. What abilities should our students develop in order to participate in formal discussions? Simply stating that we must educate them how to communicate in English is insufficient due to its very generic nature. These sub-skills should be learned by the student in order to: present his ideas and provide justifications for them, describe the format of his presentation in advance, provide statistics to support his claims and arguments, outline potential counterarguments and reject them, persuade his audience or debate partners, admit defeat in the discussion, finish his presentation (if at all feasible, with a bang) [Anson C.M. 2000, 59-74p.]

Students will be required to recount the happenings of a specific night. The characters, place, and action that they create in groups will serve as the foundation for the novel that they write. They will need to choose the main character of their story, as well as who they are, where they live, what they do on a daily basis, and what happens to them on a particular night. The students will write their stories independently while working in groups on the following assignments: a) Compose a paragraph that contains or starts with the phrase. I reside outside of Bukhara (or any other location). Discuss as a group who you are, what you do for a living, and where you reside before you start writing. Your imagined identity and the environment you describe ought to have some connection. For instance, I work as a doctor. I travel to Bukhara once a week to carry out surgery. b) Each group introduces itself and describes what they typically do to the class. c) The character's identity has now been established, therefore the students can move on to writing their stories by starting the second paragraph with the phrase "Now that the character's identity has been established," or by incorporating the identity they have established into what they will write next. [Atkinson, D. 2002, 524-524]

A knock on the door around midnight woke me up one night a few weeks ago. Each group of students should determine who was at the door, what they wanted (why was he there at this time?), and how they reacted. This chance meeting at midnight needs to have a good explanation and, if at all feasible, involve persons who are previously acquainted. A doctor might, for instance, be alerted to a fire by someone. But my students have enjoyed themselves. The pupils should then compare their written paragraphs with one another to ensure that they have indeed written the identical action and information. Anyway, they were free to alter the teacher-provided plot anyway they pleased as a group. d) One student from each group should read their narrative aloud to the class when the students have finished writing. The major exchanges of that night's events could then be acted out by the other group members. The entire class could then comment on the stories. Which had the most suspense? The most likely? which is most accurate?) The students revise the stories by rewriting them while keeping in mind the following idea: The last was that. [Burkhalter, N. 2011, 30-35p.] Request starting sentences from the pupils for any stories they plan to create. The text story that the class will write, either in groups or as a whole, can be chosen from these. It is feasible to utilize some of the stories that each student has written as the foundation for a grammar and comprehension review in addition to reading and editing what they have written.

During such a review, the better-written stories could be read aloud, paraphrased by other students, and had their titles and plots revised. Examining the way the pupils handle transitions in the acts they have described is particularly helpful.

The review lesson that follows was inspired by the writing that the students had done. Here are two stories that students have written. Describe them in your own words, please. How do they compare? What distinguishes them from one another? Give each tale a heading. Share your group's discussion with the class thereafter.

1. I attend a medical school outside of Namangan. I was fast asleep until I heard a knock on the door one midnight. I listened to the knocking as I approached the door. I recognized my classmate Sanjar's voice. I was shocked to discover that he was carrying a large bag of cash when I opened the door. He claimed to have discovered that bag on a sidewalk. What should I do with the money? he questioned. I directed him to the magistrate's office.

2. I occupied a residence outside of Chirchik. I attended the Medical College as a student. A day before I was scheduled to depart the city, something unexpected happened to me. I completed all of my purchasing and cashed my check on that particular day. I went to bed early that day because I was so thrilled. Then it turned into a nightmare. Someone with a mask on his face woke me up. He tied my hands and feet and shoved a towel in my mouth so I couldn't scream for help. I thus was unable to speak or move. I simply didn't stop gazing at him. He simply vanished with all of my purchases and money. Accordingly, it was a true event rather than a nightmare. I saw him for the last time then, and I was left feeling depressed.

The third tale starts with me living outside Jizzakh to study medicine because I had to ride the train to the medical school. Is this sentence's description of a causal link accurate? Using the adverbial phrase, rewrite the original sentence. I used to live outside of Jizzakh in a house, and I...or I was in Jizzakh studying medicine when I... The conclusion of a fourth tale goes like this: When we opened the door to my residence, we noticed three people standing there brandishing firearms and threatening to kill us. We took a plane to Gulistan out of fear. This story's ending—the plane ride to Gulistan—is too abrupt and implausible. What transpired following the threat? Rewrite this story's ending beginning with We were terrified, and...

The basics of narrative writing are covered in these sessions for the pupils. They will be able to write more realistic and compelling stories as a result of their growing grasp of the connection between person, location, and action. They will be able to concentrate on the specifics and order of the action with the aid of the group's brainstorming, discussion, and follow-up. If students choose to use the role play, it will help them understand the motivations of the characters and communicate some of the speech they might wish to include in their stories. Depending on the level and aptitude of the class, a review of the grammar and comprehension is required. The lesson is straightforward and effectively engages the kids in the process of producing stories.

References:

1. Anson, C.M. 2000. Talking about writing: A classroom-based study of students' reflections on their drafts. In student self-assessment and development in writing: A collaborative inquiry, ed. J.B Smith and K.B Yansey, 59-74. Cresskill, NJ: Humpson Press.
2. Atkinson, D. 2002. Towards a socio-cognitive approach to second language acquisition. *The Modern Language Journal* 86 (4): 525-524
3. Brookes, G.H. 1993. A strategy for including speaking in a writing classroom. *College composition and communication* 44 (1): 88-92
4. Burkhalter, N. 2011. To the moon!-A launch pad for encouraging students to express their opinions. *English Teaching Forum* 49 (4): 30-35

5. Costa, A.L., and B. Kallick. Eds. 2008. Learning and leading with habits of mind: 16 essential characteristics for success. Alexandria, VA: Association for supervision and curriculum development.
6. Green, T.D. 2000. Responding and sharing: Techniques for energizing classroom discussions. The Clearing House 73 (6): 331-334

TECHNOLOGIES OF TEACHING SPEAKING IN PRIMARY LEVEL STUDENTS

Kholikulova Nigorabonu

3rd student of Gulistan state university

Dushayeva Sohiba

Senior teacher of Gulistan state university

Abstract. Teachers hope to instill a sense of confidence and competence in their students to help them on their pathway from beginner to fluency. Many instructors spend a significant amount of classroom time teaching and practicing speaking – sometimes with varying results.

Keywords: beginner, speaking, teaching, technology, public speaking.

Public speaking can be unnerving to even well-spoken conversationalists, not to mention students who are still developing their speaking skills at school. For many, public speaking creates symptoms such as cold sweats and shaking, things that ruin their entire performance even when they practiced hard for it. However, there is no reason why this should be so difficult. Some people are born to speak in front of others and do it easily, but the truth is, anyone is able to learn at least the basic public speaking skills and gain some confidence during the process. As an instructor, it is your job to help the transition for the learners, and not just those who are talented in public speaking.

Getting beginners to speak is often not too tough. Simple exercises and repeating phrases and dialogues are key. However, what if you want your students to produce English, not merely verbally fill in the blanks or read out sentences from your textbook?

Focus on getting a message across. At this stage in their learning, the vocabulary and grammar knowledge of your students is still quite limited, but that doesn't mean they can't communicate. Give your students real-life scenarios (introducing themselves, going shopping) and let them role-play using verbal and non-verbal communication with a focus on communicating and delivering a message, not correctness. Let them make liberal use of visual aids. They might be surprised how much they can communicate with a few words.

Practising speaking with intermediate students can be challenging. At this stage, learners are often aware of their errors and perceived shortcomings and might feel shy or inhibited. Much like when teaching beginner students, the goal should be on getting a message across. A communication situation is successful if all parties understand each other, not if they speak with perfect grammar and pronunciation. Help your students let go of the idea of perfection. Encourage your students to use varied vocabulary. Instead of simple words like “good”, “bad”, or “very”, ensure that they challenge themselves and use appropriate synonyms.

Many students feel shy about their accents which prevents them from speaking. The fact is, that many English learners will retain some sort of accent, no matter how much they practice or how much exposure they have to English. Their accent might even change over their lifetime. Even native speakers have regional accents.

If the accent does not avoid your students from being understood, make a point of embracing it in your classroom. An accent is what makes your learners unique.

Linguistic Professor Paul Nation first developed this method that has students speak for four minutes, then three minutes, and finally two minutes about one specific topic. This exercise focuses on fluency, the ability to talk naturally and without too many pauses. It's great for intermediate and advanced learners.

The implementation is simple: 1. Introduce a topic and prepare relevant vocabulary; 2. Give students time to prepare; 3. Divide students into groups or pairs; 4. Have one student speak for four minutes without interruption, the others listen; 5. Give them time to relax; 6. Students change partners or groups and give the same speech in three minutes; 7. Rest again; 8. Students change again and have two minutes to give the speech; 9. Students reflect together

References:

1. Dushayeva S. J. (2020). The use and effectiveness of methods through "ICT" in English classroom.
2. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1313685.pdf>
3. <https://www.bookwidgets.com/blog/2018/09/15-tools-to-help-students-improve-their-public-speaking-skills-in-the-classroom>
4. <https://poodll.com/how-to-teach-speaking-to-students-practices-and-strategies/>

DIRECT METHOD TO DEVELOP LEARNERS' SPEAKING SKILLS

Ganiyeva Sabrina Muhiddinovna

Student, Gulistan State University

Dushayeva Sohiba Janikulovna

Senior Teacher, Gulistan State University

Abstract. The following article deals with the investigation of using direct method to develop the speaking skills of students. Author made an attempt to define the above mentioned method thoroughly via some speaking activities that will engage the student during second language acquisition. She also shares some thought about features of speaking and says what kind of functional power may be obtained by the speaker while using direct method.

Keywords: direct, method, foreign, language, question -answer, communication, dictation, target language, self-correction, activities.

The direct method is a method that is widely used in teaching foreign languages, in which learners are refrained from using their native language, and only use the target language. Many learners are not able to speak English well because they seldom to practice it in their days caused of nervous. They feel afraid to make some errors in speaking English so, they decide to be quiet. They are afraid if their friends will mock them whether they make errors in talking. In this case, there are many students of second senior high school that can't speak English although they have many words in their head, but they can't express it. As the writer experience, many learners chose to be quit in the class when having English subject. Actually the learners know what does the teacher say and when the teacher ask them, they know the answer of the teacher's questions, but they just silent because they can't speak it in English. So, many students are passive and silent when having English subject. It caused, the students always speak in native language.

Frinta Togatorop gave a solution the problems, chooses one method from eight methods, namely direct method. Especially, the direct method doesn't use for the beginner, but it uses to the students who have a background knowledge in English. The direct method has a very basic rule: no translation is allowed. In fact, the direct method receives its name from the fact that meaning is to be connected directly with the target language without going through the process of translating into the students' native language (Larsen, 2000:18).

In using direct method in teaching speaking descriptive, the teacher gives the object directly. For example: when the teacher wants to describe a beautiful girl, so the teacher should prepare or bring the picture and show it directly to the students.

When the teacher describes that picture and there are some students who do not understand about the teacher description or there are some words that the students do not understand, the teacher must be able to make them understand without translating the word. For example when the teacher said „straight hair and sharp nose“, and the students do not understand the meaning, so the teacher must give a picture of straight hair and a sharp nose. Or it can be by showing a student who has a straight hair and a sharp nose in the class. So the students will be understood what the teacher say.

Essentials aspects of the metod are not having translation, concepts are taught by means of objects or by natural contexts through the mental and physical skills of the teacher only. Oral training helps in reading and writing listening and speaking simultaneously. Grammar is taught indirectly through the implication of the situation creation.

Most important techniques which Mathuja Babu mentioned are question/answer exercise – the teacher asks questions of any type and the student answers. Dictation – the teacher chooses a grade-appropriate passage and reads it aloud. Reading aloud – the students take turns reading sections of a passage, play or a dialogue aloud. Student self-correction – when a student makes a mistake the teacher offers him/her a second chance by giving a choice. Conversation practice – the students are given an opportunity to ask their own questions to the other students or to the teacher. This enables both a teacher-learner interaction as well as a learner-learner interaction. Paragraph writing – the students are asked to write a passage in their own words.

Advantages of the method . Learners understand the target language easier due to the inhibition of the linguistic interferences from the mother tongue. Another merit is improving fluency and learners learn and expand vocabulary with a quick way. It has a lot of activities, which make it interesting and exciting, and they students or learners express their thoughts and feelings directly in target language witout using their mother language. They can develop listening, reading and speaking skills in one time. This method helps in bringing words from passive vocabulary into active vocabulary. Learners participate and concentrate easily.

References:

1. Bussmann, Hadumod (1996), Routledge Dictionary of Language and Linguistics, London/New York, s.v. direct method.
2. Reid, Joy M. 1993. Teaching ESL Writing. London: Prentice Hall Englewood Cliffs.
3. Societe Internationale des Ecoles Inlingua (1973), Inlingua English First Book, Berne Switzerland
4. The Use of Direct Method in Teaching Speaking Descriptive at the Second Year of SMA Negeri 2 Pematangsiantar
5. Societe Internationale des Ecoles Inlingua (1999), Inlingua Teacher Manual (3rd Edition), Berne Switzerland.
6. Jalilov J. chet tili o'qitish metodikasi, Toshkent, 2012
7. Richards, JC and TS Rodgers. (2001). Language Teaching-”Approaches and Methods in Language Teaching”. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Richard, J.C. (2008). Teaching Listening and Speaking from Theory to Practice. New York: Cambridge University Press, 2008.
9. Brown, H. Douglas. (2001). Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy. Second Edition. White Plains. NY: Pearson Education.
10. Norland, L. Deborah and Terry Pruett. (2006). A Kaleidoscope of Models and Strategies for Teaching English to Speakers of Other Language. Sard Westport: CT.

CLASSROOM IMPLICATIONS: COMMUNICATIVE TASKS USE

Shodiyev Muhiddin Berdimurodovich

Senior Teacher, Jizzakh Polytechnic Institute

Abstract. This is a very enjoyable, whole-class, free-speaking activity for which students sit in a circle. In this case, the teacher communicates with each of the students. This situation develops the speaking skills of the students. This article discusses the development of students' speaking skills in the classroom.

Key words: free-speaking activity, transactional and interactional, peer-interaction, extra material, innovative course, interactional language, methodologist, communication exchanges.

The fact that interactions can be predictable has important implications for teachers. They can help their students prepare for both types of conversational exchanges: transactional and interactional. Since these have different features and a structure, they require different skills to be trained.

On one hand, service encounters are relatively easy to deal with for their easily predictable structures (Brown and Yule 1983) and students will strongly benefit from practicing various kinds of transactional interactions because these will help them prepare themselves for real-life situations. Moreover, Noonan (2010) stresses the fact that learning prefabricated conversational patterns enables learners to 'outperform' their competence. This means that learners can become relatively confident in many situations even with rather limited language means at their disposal. On the other hand, interactional exchanges, in comparison with transactional ones, will probably bring more life and enjoyment in the classroom thanks to their free nature and eventual in conclusion of sharing personal experiences. Moreover, the latter point is believed to be a motivating factor facilitating LA based on the evidence from peer-interaction studies. Willis (1996) even lists sharing personal experiences as one of task types to be used in the classroom. Furthermore, as early as 1961, Billows stressed the importance of 'personal speech' in teaching (Thornbury and Slade 2010). Thornbury and Slade also support the use of personalized talk by reporting that it has even become an integral part of one of the methodological approaches, namely Community Language Learning developed by Curran in 1976.

Thornbury and Slade complain of the methodologists' preference of transactional LT and their choice to neglect free open discussions in language textbooks. They remark that many classroom activities, such as role plays, tend to be too prescriptive (2010: 266). Consequently, classroom exchanges—whether interactional or transactional—have a tendency to turn into transactional turns leaving not much room for free interaction. By the same token, if instructions and work plans are too detailed, learners numbly follow their patterns in pre-given sequences focusing on task completion without the need to employ their pragmatic and discourse skills. This is because they are simply not required to think about a discourse as a whole and produce it independently. The types of tasks it frequently happens that learners want to add some extra information and by doing so, their conversation no longer fits the pattern and they do not know how to proceed. This causes confusion and sense of failure in the task completion. Other learners who, on the other hand, follow the given pattern to the letter usually end up quoting parts of the given phrases or sentences without changing them too much. It is true that at beginning stages strictly guided tasks may help learners focus on how to say things rather than think about what to say next and thus extend their communicative potential – at least for the course of the task. However, such training will not equip them with the skills that are necessary to engage in similar

interactions on their own in the long term. Therefore, since the number of skills that learners practice in this way is highly limited and such an activity has a tendency to turn into a drill exercise rather than a conversation, freer tasks might be more appropriate allowing learners to apply a broader range of skills. In terms of communicative practice a better way of doing the same thing that is practicing telephone calls, since learners are given more leeway. In the activity, learners A and B receive a different set of information and act out their roles accordingly. Even though they are asked to convey a particular message they are not told exactly in which part of the conversation to do it. Nevertheless, once again the instructions are given exactly in the order in which the conversation is likely to proceed based on the instructions the other learner has.

Since many communication exchanges require both transactional and interactional language, a good example of how to prepare learners for that are role-play cards which are cut up and distributed in pairs. Learners take turns in picking up individual cards and act out the situations. On the issue of interactional tasks, Thornbury and Slade indicate that freer tasks such as 'having a conversation' are generally avoided in present classroom teaching. They illustrate it on an example of task-based language teaching (TBLT). They say that even though proponents of TBLT advocate communicative environment creation in class and put their emphasis on pragmatic language processing and meaningful language use which resembles "the way language is used in the real world" (Ellis cited in Thornbury and Slade 2010: 267), conversation in itself does not seem to qualify as a task type in task-based materials because it is not a clearly structured and goal-oriented activity. They further explain that some scholars, such as Sheehan, are skeptical as to the value of conversation. In Sheehan's view "the elliptical and jointly constructed nature of conversation is not conducive to the production of well-formed sentences, and speakers are able to 'by pass syntax' a great deal of the time" (Skehan cited in Thornbury and Slade 2010: 269). However, based on the findings in 2001, Nakahama et al. suggest that "conversation should be studied in much more detail as a potential source of rich learning opportunities" (in Thornbury and Slade 2010: 270), a conclusion which is consistent with Thornbury and Slade's line of argument. As a result of a long-lasting tradition prioritizing transactional activities over interactional ones, one of the challenges of language teachers when teaching interactional language exchanges maybe the shortage of relevant resources. In the case of English, innovative course books integrating communicative activities – or at least offering materials that can be adapted – are fairly rare but can be found nowadays. However, as far as LT in general is concerned, the situation is pitiful.

In summary, both transactional and interactional activities are highly useful and should be included in LT in a sufficient measure to provide plentiful opportunities for learners to practice using both types of communication exchanges. In many cases, teachers will need to prepare extra materials to cover both types of communication adequately in their lessons.

References:

1. Ammon, Ulrich (2006). *Sociolinguistics: An International Handbook of the Science of Language and Society*. Walter de Gruyter. ISBN 3-11-018418-4.
2. Baugh, Albert C.; Thomas Cable (2002). *A History of the English Language* (5th ed.). Routledge. ISBN 0-415-28099-0.
3. Bragg, Melvyn (2004). *The Adventure of English: The Biography of a Language*. Arcade Publishing. ISBN 1-55970-710-0.
4. Crystal, David (2003). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language* (2nd ed.). Cambridge University Press. ISBN 0-521-53033-4.
5. Yakubov, Fazliddin Utaganovich. "Improving communicative language skills through role playing activity." *Science and Education* 3.2 (2022): 1006-1010.
6. Shodiyev, Muxiddin Berdimuradovich. "The usage of web technologies as social network (Facebook) in

teaching a foreign language to adults." *Science and Education* 3.2 (2022): 973-977.

7. Mustafaqulova, H. A. (2022). Til: madaniyatning" ko'zgusi" va uni qo'llash. Ingliz tilini o'rgatish. *Science and Education*, 3(3), 596-601.

8. Shodiyev, Muhiddin. "THE IMPORTANCE OF STUDYING THE REGIONAL DICTIONARIES OF ENGLISH LANGUAGE." *InterConf* (2021).

9. Якубов, Фазлиддин Утаганович, and Мая Эм. "Роль интерактивных методов и Интернета в учебном процессе при изучении иностранных языков." *Учёный XXI века* 4-1 (17) (2016): 26-28.

10. Shodiyev, Muxiddin Berdimuradovich. "The usage of web technologies as social network (Facebook) in teaching a foreign language to adults." *Science and Education* 3.2 (2022): 973-977.

11. Dushabayev, Abdulla Musayevich. "Linguistic advice on teaching English as a foreign language using the blended learning system." *Science and Education* 3.3 (2022): 435-441.

12. Umida, Murodova. "Linguistic and Cultural Features of Alternative Phrases in English and Uzbek Languages." *Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences* 7 (2022): 106-111.

XORIJIY TILLARNI O'RGATISHDA NOAN'ANAVIY VA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH

Shomuradova Dilbar Abdishukurovna

Katta o'qituvchi, O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti

Abstract. Ushbu maqolada chet tillarni o'qitish jarayonida ijobiy natijalarga erishish maqsadida noan'anaviy va interfaol usullardan samarali foydalanish borasida so'z boradi. Shuningdek, noan'anaviy va interfaol usullarni tanlashning o'ziga xos xususiyatlari haqida ham fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: noan'anaviy usullar, interfaol usullar, AKT, psixologik, pedagogik shart-sharoit, kinestetik, vizual, audial, auditoriya, an'naviy, noan'naviy.

Ma'lumki, bugungi taraqqiyot zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari imkoniyatlari va jahon ilm-fan yutuqlaridan keng foydalanishni taqozo etmoqda. Ayniqsa, mehnat bozorida raqobatni har tomonlama kuchayib borayotganligini inobatga olgan holda, chet tillarini o'rganish masalasi tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Shuningdek, chet tilini o'rganish inson salohiyatini rivojlantirish va uning shaxs sifatida rivojlanishi bilan bevosita bog'liqdir. Chet tillarni o'rganish ko'p hollarda maktabdan boshlanadi. Shu o'rinda, Konfutsiyning quyidagi fikrini eslasak: "Eshitsam-unutaman, ko'rsam-eslab qolaman, bajarsam-o'zim ham bajara olaman". "Bunga ko'ra, maktab mashg'ulotlarida an'naviy usullardan chekingan holda, noan'anaviy usullarga murojaat qilish kerak. Ya'ni, rang-barang rasmlardan, jadvallardan, o'yinlardan va interfaol usullardan foydalanish kerak. Ayniqsa darslarni dars-spektakl, dars-ekskurtsiya, dars-bayram kabi usullarda o'tish shubhasiz ijobiy natijalar beradi". [1,36 b.] Interfaol ta'lim jarayonida o'rganuvchilarda:

- Guruh yoki jamoa bilan hamkorlik qilish;
- Tengdoshlari orasida o'z fikrini erkin bayon qilish;
- O'z ichki imkoniyatini va qobiliyatini to'liq namoyon qila olish;
- Fikrlash, fikrlarni umumlashtirish va ular orasidan eng muhimlarini saralash;
- Murakkab vaziyatlardan chiqqa olish ko'nikmalari hosil bo'ladi.

Afsuski, bugungi kunda ko'pchilik talabalarda chet tillarni o'rganishga bo'lgan ishtiyoq juda sust. Bunga, albatta, ko'pgina omillar sabab bo'ladi. Bu dolzarb muammo ko'pgina tadqiqotchi-olimlar tomonidan ilmiy-amaliy jihatdan chuqur o'rganilini, bir qator taklif va mulohazalar berildi.

Xususan, **1. Xorijiy tillarga qiziqish shakllanishiga hissa qo'shadigan psixologik va pedagogik shart-sharoitlarni qidirish.** Bugungi kun talabiga ko'ra, har bir dars har tomonlama ishlab chiqilgan bo'lib, o'z dasturi, ishlanmasi, stsensariysiga ega bo'lishi kerak. Ilk mashhulotlarda ishtirokchilar bir-birlari bilan tanishishi uchun mos keladigan usullardan, "Warm up activity" lardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Yuqorida sanab o'tilgan omillar natijasida quyidagilar namoyon bo'ladi:

- o'quvchining fanga bo'lgan qiziqishi ortadi;
- ta'lim jarayonining samaradorligi ortadi;
- o'qitish metodlarini tanlashda o'quvchilar ham ishtirok etishadi;

2. Motivatsiya bo'laoladigan sabab va omillarni talabalarda o'yg'ota olish. Masalan, mashg'ulot davomida talabaning bo'lg'usi sohasiga doir chet tilidagi materiallarni tanlash, chet tilini bilish unga qanday imkoniyatlar berishini tushuntirish, ushbu sohada samarali faoliyat olib borayotgan, nafaqat o'z yurtida balki chet ellarda ham ulkan yutuqlarga erishayotgan yoshlar haqida ma'lumotlar berib borish kerak.

3. Til o'rganishga qobiliyati u qadar yuqori bo'lmagan talabada ham qiziqishni paydo qila olish. Bu o'rinda yana interfaol usullardan, didaktik o'yinlardan foydalanish ko'tilgan natijani beradi. Masalan, o'yin boshida barcha ishtirokchilar teng bo'ladi, uning oxirida esa ishtirokchining qanday natijaga erishishi uning shaxsiy qobiliyatiga bog'liq. Shuni xis qilgan holda u o'z ustida ishlaydi va qo'lga kiritilgan yutuq o'zining mustaqil erishgan muvaffaqiyati ekanligini ko'rib, shu narsadan rag'batlanadi.

Qaysi auditoriyada qanday interfaol usullarni qo'llash kerak? "Birinchisi o'rinda, albatta, auditoriyaning bilim va malakasidan kelib chiqqan holda u yoki bu interfaol usullardan foydalanish kerak. Keyinchalik bosqichma-bosqich boshqa usullarni kiritib borish mumkin". [2,49 b.]

Psixologiyada, ma'lumki, shaxsning axborotni qabul qilish va qayta ishlash mezonlariga ko'ra audial, vizual va kinestetik tiplari mavjud bo'lib, kishi olayotgan axborotning katta qismini oliy nerv faoliyatining yuqoridagi xususiyatlaridan kelib chiqib o'zlashtiradi. Ya'ni, oliy nerv faoliyati audial xususiyatga ega bo'lsa, u ma'lumotlarning katta hajmini eshitish analizatorlari yordamida samaraliroq qabul qiladi. Vizual xususiyatli nerv sistemasiga ega shaxslarning xotirasida ko'proq ko'ruv idroki asosida qabul qilingan axborotlar saqlanib qoladi. Kinestetiklar esa ma'lumotlarni tana sezgilari va harakatlar yordamida osonroq idrok qiladi. Masalan, ingliz tilini o'qitishda interfaol metodlardan biri "Body language" – "Tana tili" kinestetiklarning ingliz tilini o'zlashtirishiga faol ta'sir o'tkazsa, "Visual" va "Audial" uslublaridagi mashqlar vizual yoki audial xususiyatli o'quvchilarga mavzuni puxta o'rganishlariga xizmat qiladi. Shuningdek, "Individual" va "Group learning" shaklidagi mashg'ulotlar o'quvchilarni individual yoki hamkorlikda ishlash ko'nikmalarini shakllantirishda ijobiy samara beradi.

Innovatsion ta'lim jarayonida interfaol usullar bilan bir qatorda AKT dan ham o'z o'rnida foydalanilsa, o'quvchilarning tilni o'rganish imkoniyatlari yanada kengayadi. Chunki, AKT yordamida o'rganuvchiga ham audial, ham vizual, ta'sir etish bilan bir qatorda ularni erkin, ijodiy fikrlash va yakka yoki hamkorlikda ishlash ko'nikmalarini shakllantirish imkoniyatlari juda keng. Masalan, chet tili darslarida AKTdan foydalangan holda o'quvchilarning so'z boyligini oshirish, turli qo'shiq va matnlarni tinglash, ularni tahlil qilish, dars jarayonining o'zida Internet orqali bir-biriga maktublar, tabrik va tilaklar yozish va elektron pochta orqali jo'natish, o'zaro suhbat va munozaralar olib borish mumkin.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, o'quv jarayonining samaradorligi asosan o'qituvchining darsni to'g'ri tashkil etishi, u yoki bu ta'lim shaklini to'g'ri tanlay olish qobiliyatiga bog'liq. Shu

sababli o'qituvchilar noan'anaviy usullarni tanlashda o'rganilayotgan mavzu, muammo yoki hal qilinishi lozim bo'lgan masalaga e'tibor qaratishlari maqsadga muvofiq bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. J.Jalolov. (1996.) Chet tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi.
2. U.Toshmamatov. (2013) Zamonaviylik kontekstida uzluksiz ta'lim uzviyligi muammolari. – Toshkent.
3. O'.Hoshimov, I.Yoqubov.(2003) Ingliz tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: Sharq.
4. www.ziyonet.uz.kutubxona
5. www.teaching.english.org

РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ ЧТЕНИЯ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ У СТУДЕНТОВ НЕФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАПРАВЛЕНИЙ

Кодирова Лола Музафаровна

Старший преподаватель, Гулистанский государственный университет

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы развития навыков чтения у студентов неязыковых направлений при помощи создания уголков ресурсов самостоятельного чтения при аудитории, которые дают возможность хорошо-владеющим студентам правильно пользоваться временем, оставшимся после выполнения всех заданий. Слабым студентам же они дают возможность больше пользоваться вниманием преподавателя и улучшить свои знания в Английском языке. Таким образом, эти уголки ресурсов самостоятельного чтения дают преподавателям иностранного языка огромный шанс правильного подхода к студентам разных уровней, а также дает возможность правильного распределения времени и упражнений.

Ключевые слова. Экстрасенсорный, восприятие, общепринятый, расширенный, обязательный, усмотрение, предпочтительно, способствовать, жанр.

Создание уголка ресурсов для самостоятельного чтения представляет собой большую и постоянно расширяющуюся коллекцию (предпочтительно) аутентичных материалов для чтения различных жанров по широкому кругу тем для использования учащимися в классе. Его основная цель — способствовать расширенному чтению на английском языке по усмотрению учащихся без необходимости выставления оценок, завершения текста, обязательного выбора темы или тестирования. Дополнительная цель состоит в том, чтобы представить чтение на английском языке как деятельность, имеющую те же цели, что и чтение на родном языке. Цель состоит в том, чтобы, насколько это возможно, приравнять активность чтения в L2 к активности чтения в L1. [Anderson 2014, 170p.] Студенты любой дисциплины проводят большое количество интенсивного (учебного) чтения, чтобы прийти к глубокому и подробному пониманию своих академических текстов. Что они делают гораздо меньше, так это обширное чтение для удовольствия на целевом языке. Может быть несколько причин, по которым обширное чтение не входит в обычную рутину занятий в классе. Одним из наиболее распространённых причин, является нехватка времени: времени ученика, времени оценки учителем, времени планирования учебной программы, времени составления расписания и так далее. Создание уголка ресурсов для самостоятельного чтения в классе может решить эти проблемы. Это может обеспечить внеклассную деятельность, которой учащиеся могут заниматься по своему усмотрению в течение учебного времени, но без давления обязательств. [Hutchinson 1987, 107p.]

Ни один класс не является полностью однородным в отношении языковых способностей, и класс ESP (английский для специальных целей) тому пример. Поскольку

английский язык является дополнительным, а не основным предметом для ученика ESP, класс ESP чаще всего представляет собой конгломерат самых разных групп со смешанными способностями в обучении английскому языку. Некоторые из наших студентов практически не владеют английским языком, а некоторые имеют большой опыт в нем. Корректировка нашей учебной программы до уровня, который принесет пользу всем, является одной из самых сложных задач учителя ESP. Тем не менее, обширное чтение может быть областью, где мы можем предоставить материалы, которые будут полезны для каждого учащегося, потому что уголок ресурсов для самостоятельного чтения предлагает учащемуся свободу выбора привлекательного материала без каких-либо усилий. Учащимся предоставляется возможность гибкого решения при использовании уголка ресурсов для самостоятельного чтения, когда это соответствует их цели, за одним очевидным исключением. Бывают периоды, когда проводятся общие групповые занятия, и в это время ресурсный уголок для чтения не используется. Тем не менее, если отдельный учащийся выполнил требуемое классное задание, кажется разумным разрешить этому учащемуся использовать оставшееся время другими полезными способами. Уголок ресурсов для самостоятельного чтения позволяет учащимся практиковать навыки чтения, необходимые для приобретения экстрасенсорного восприятия. Классы ESP, помимо разного уровня лингвистических способностей, обычно чрезвычайно велики. Поэтому большинство учителей ESP решили разделить класс на более мелкие группы. Поскольку разные группы, как правило, заканчивают свою работу в разное время, ресурсный уголок самостоятельного чтения позволяет учащимся самостоятельно заниматься вытекающими отсюда интересами к английскому языку, в то время как другие группы все еще работают, а учитель циркулирует между ними. Коллекция материалов уголка ресурсов самостоятельного чтения должна быть интересной, по возможности аутентичной и разнообразной по теме, типу и объему. То, что человек считает интересным, очевидно, дело вкуса. Тем не менее, если выбор достаточно велик и основан на разумной оценке реальных интересов наших студентов, а не на наших собственных интересах или на том, что, по нашему мнению, должно быть в их интересах, шансы затронуть правильные темы значительно возрастают. Если мы хотим, чтобы наш уголок ресурсов самостоятельного чтения использовался, наши ученики должны иметь возможность обращаться с текстами в нем. Вопрос об аутентичных материалах (также называемых «реалиями»), столь модный сегодня и также обсуждаемый, сам по себе является темой для обсуждения. Я просто заявлю здесь, что вряд ли можно отрицать мощную общую ценность использования реальных материалов не только из-за их лингвистического содержания, но и из-за их культурного воздействия и интереса. В то время как адаптированные материалы могут быть более подходящими для устных и письменных навыков, поскольку учащиеся могут использовать свой собственный стиль и уровень компетенции, аутентичный материал необходим для чтения и аудирования, поскольку аутентичный язык — это то, с чем учащиеся столкнутся за пределами аудитории. Излишне говорить, что выбор аутентичных материалов и того, что, как мы ожидаем, наши студенты поймут из них, должен соответствовать возрасту, языковому уровню и культурным особенностям вовлеченных студентов. Тем не менее, студент ESP пользуется некоторой привилегией как читатель аутентичных материалов. Аутентичные специализированные темы на английском языке, связанные с академической и/или профессиональной сферой экстрасенсорного восприятия, могут показаться неспециалисту чрезмерно сложными, но для специалиста они обычно таковыми не являются. [Krashen 1985, 98p.] Студент ESP со слабым знанием английского

языка может быть очень компетентным в своей области и, таким образом, помочь в понимании материала. Более того, используя то, что он/она уже знает, учащийся ESP применяет когнитивные процессы, столь необходимые для разумных предположений о значении содержания. Кроме того, учащимся разрешено и рекомендуется пользоваться своими словарями в ресурсном уголке самостоятельного чтения. Поскольку нет давления в отношении тестирования, оценок или упражнений, они, как правило, используют свои словари гораздо реже, чем когда находятся под этим давлением. Они читают сообщение и только ищут слова, препятствующие восприятию смысла. На самом деле, уголок ресурсов самостоятельного чтения может быть прекрасной возможностью для студента ESP, привыкшего использовать английский язык в качестве профессионального рабочего инструмента, открыть для себя, что английский является формой общения, используемой для столь же многих целей, как и родной язык. Кроме того, в уголке ресурсов самостоятельного чтения, мы можем предоставить разнообразие не только тем, но и жанров. Книги и журналы, конечно, очевидный выбор, но иногда они могут быть слишком длинными для оставшегося времени занятий, и это ни в коем случае не единственное, что мы читаем.

Существует множество дополнительных источников, таких как, рекламные объявления, личные письма, деловая переписка, газеты, рецепты, меню, карты, списки театров, таблоиды, туристические брошюры, каталоги, справочники и пособия, информация для потребителей, тексты песен и все, что мы читаем в ходе нашей повседневной жизни. Учащиеся ESP, кажется, искренне ценят доступность уголка ресурсов самостоятельного чтения. Самые продвинутые учащиеся — это те, кто вырвался вперед, так как они первыми заканчивают обще классные занятия и, таким образом, могут проводить больше всего времени в области самостоятельного чтения. Они выигрывают от бездействия или скуки после выполнения классных заданий. Преподаватель также выигрывает от уверенности в том, что все занимаются англоязычной деятельностью. Однако более способные учащиеся не единственные, кто может пользоваться услугами уголка ресурсов. Заметное улучшение наблюдается у менее обеспеченных в языковом отношении учеников в результате того, что у них появляется больше времени учителя, которое в противном случае было бы им недоступно в таких чрезвычайно больших классах. Еще более обнадеживает тот факт, что эти учащиеся часто прилагают достаточно, дополнительных усилий, чтобы быстрее выполнить обязательные задания, чтобы пойти и прочитать что-то, что сокурсник назвал особенно смешным, интересным или стоящим. Поскольку групповая работа способствует совместной деятельности, в уголке самостоятельного чтения ходят слухи о том, что нового и интересного. Ресурсный уголок чтения освобождает учащихся с более слабой языковой базой от беспокойства о возможной неудаче просто потому, что здесь нет ничего, что могло бы обернуться провалом. Это восстанавливает их интерес к английскому языку и восстанавливает их уверенность в своих способностях овладеть языком. Энтузиазм, с которым учащиеся стали участвовать в уголке чтения, может быть сравним только с их улучшением и интересом к чтению на английском языке как к средству общения, а не только как к академической или профессиональной необходимости.

Использованная литература:

1. Anderson, N.J. 2014. Developing engaged second language readers. In teaching English as a second or foreign language. 4th ed. Ed. M.Celce-Murcia, D.M. Brinton, and M.A. Snow, 170-188. Boston: National Geographic Learning.

2. Common Sense Education. 2022. "Best apps for creating books and storybooks". Accessed January 12. <https://www.common sense.org/education/topics/best-apps-for-creating-books-and-storybooks>
3. Grabe, W. 2009. Reading in a second language: Moving from theory to practice. New York: Cambridge University Press.
4. Hutchinson, T. and A. Waters. 1987. English for specific purposes: A learning- centered approach. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Krashen, S. 1985. Principles and practice in second language acquisition. New York: Pergamon
6. Nolasko, R. and L. Arthur. 1988. Large classes. London: Macmillan
7. Nuttall, C. 1982. Teaching reading in a foreign language. London: Heinemann

TALABALARNING INGLIZ TILIDA KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIGINI KASBIY SOHADAGI TIL BILISH KO'RSATKICHLARI

Xiloliddinova Feruza Rashidovna

Jizzax politexnika institute, Xorijiy tillar kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada talabalarning ingliz tilida kommunikativ kompetentligini takomillashtirishning kasbiy sohadagi til bilish ko'rsatkichlari, ingliz tili darslarida kasbiy nutq kompetensiyasini takomillashtirish ahamiyati tushuntirilgan. Bunda talabalarning kasbiy nutq kompetensiyasini takomillashtirishning samarali usullari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: kompetensiya, nutq, kasbiy, rivojlantirish, standart, ta'lim, yondashuv, kommunikativ, intellektual, lingvistik, sotsiolingvistik, pragmatik, moslashtirish.

Olimlarning fikricha ta'limning kommunikativ maqsadlariga erishish uchun o'quv jarayoni talabalarning kommunikativ kompetensiyasini chet tilidagi muloqotda muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsatish qobiliyati sifatida shakllantirishga mo'ljallangan, shuning uchun kommunikativ kompetensiyani shakllantirishning ma'lum darajasiga erishish kerak deb hisoblaydilar.

Ko'plab shu soxada ilmiy ishlarini olib brogan olimlarning fikricha, kompetensiya quyidagi tuzilishga ega: 1) bilim; 2) taqdimnomalar; 3) harakatlar algoritmlari; 4) qadriyatlar va munosabatlar tizimi. Tadqiqotchi ishchi faoliyatini tavsiflashda kompetensiyalarning uch guruhini ajratib ko'rsatadi: 1. Shaxs sifatida o'ziga, hayotiy faoliyat subyektiga tegishli kompetensiyalar; 2. Shaxsning boshqa odamlar bilan o'zaro munosabati bilan bog'liq kompetensiyalar; 3. Inson faoliyati bilan bog'liq, uning barcha turlari va shakllarida namoyon bo'ladigan kompetensiyalardir. "Kompetensiya" va "kompetentlik" tushunchalaridagi farqni qayd etib, olimlar ularni umumiy va individual deb bog'laydilar. "Kompetensiya" tushunchasi bilim, ko'nikma, malaka va faoliyat usullarini o'z ichiga olgan bo'lsa, "kompetentlik" o'z ichiga shaxs xususiyatlarini ham, shakllangan kompetensiyalar asosida amalga oshiriladigan faoliyatga shaxsiy munosabatini ham o'z ichiga oladi. Kompetensiyaga asoslangan yondashuvning mohiyatiga oid olimlarning qarama-qarshi fikrlari ularning kompetensiyaga asoslangan yondashuvning paydo bo'lishi ta'lim jarayonidagi jiddiy o'zgarishlarga olib kelganligini bir ovozdan tan olishlariga to'sqinlik qilmaydi.

Lingvistik kompetensiya g'oyasining rivojlanishi sifatida "cheksiz miqdordagi to'g'ri jumlamani yaratishga imkon beruvchi cheklangan grammatik qoidalar to'plami" sifatida. Kommunikativ kompetensiyaning mohiyati tilning vaziyatga bog'liqligini ichki tushunish edi. Bu g'oya ikkinchi chet tilini o'qitish nazariyasiga qo'shilgan muhim hissa bo'ldi. Kommunikativ kompetensiya nazariyasi XX asrning 80-yillari boshlarida G'arb olimlari tufayli keng tarqaldi, ular bilim va ko'nikmalar tizimi bilan o'zaro aloqada kommunikativ kompetensiyani shakllantiruvchi 4 turdagi kompetensiyalarni aniqladilar. Ular tomonidan aniqlangan komponentlar quyida muhokama qilinadi. Mahalliy lingvodidaktologlar "kommunikativ kompetensiya" tushunchasini turlicha talqin

qilganlar. Zamonaviy metodistlarning aniqlanishi kommunikativ kompetentsiya zamonaviy nazariyaning asosiy kategoriyalaridan biridir. va chet tillarini o'qitish amaliyoti. Ta'riflarning ko'pligi "Chet tilidagi kommunikativ kompetentsiya" (ICC) uslubiy hamjamiyatning ushbu hodisaga yuqori darajada qiziqishidan dalolat beradi. I.L. Bim ushbu kontseptsiyaga quyidagi ta'rifni beradi: "Kommunikativ kompetentsiya - dasturda belgilangan chegaralar doirasida chet tilidagi muloqotni amalga oshirish qobiliyati va tayyorligi, shuningdek, o'rganilayotgan til orqali o'quvchi shaxsini tarbiyalash, o'qitish va rivojlantirish". I.L. Bim ushbu kontseptsiyaga quyidagi ta'rifni beradi: "Kommunikativ kompetentsiya - dasturda belgilangan chegaralar doirasida chet tilidagi muloqotni amalga oshirish qobiliyati va tayyorligi, shuningdek, o'rganilayotgan til orqali o'quvchi shaxsini tarbiyalash, o'qitish va rivojlantirish". F.M. Litvinko kommunikativ kompetentsiyani anglatadi.¹⁰³

"Til tizimi va uning birliklari, ularning nutqda tuzilishi va faoliyati, o'z tilda fikrni shakllantirish va boshqalarning mulohazalarini tushunish usullari to'g'risida, maqsad tilida ona tilida so'zlashuvchilarning milliy va madaniy xususiyatlari to'g'risidagi bilimlar to'plami. , har xil turdagi nutqlarning o'ziga xos xususiyatlari haqida; bu til o'rganuvchining hal qilinayotgan kommunikativ vazifalarga muvofiq nutq faoliyatining turli turlarida o'z vositalari orqali muloqot qilish, tushunish, izohlash va izchil bayonotlar yaratish qobiliyatidir. A.N. Shchukin "kommunikativ kompetentsiya" atamasidan foydalanib, uni "talabalar uchun kundalik, ta'lim, ishlab chiqarish va madaniy hayotda dolzarb bo'lgan muloqot vazifalarini chet tili yordamida hal qilish qobiliyati" deb tushunadi; Talabaning muloqot maqsadlariga erishish uchun til va nutq faktlaridan foydalanish qobiliyati ". K.Yu. Pospeev, "kommunikativ kompetentsiya" tushunchasi ostida "shaxsning kasbiy faoliyatni amalga oshirishga nazariy va amaliy tayyorgarligining birligi". Yuqorida aytilganlar kommunikativ kompetentsiyaning noaniq yondashuvi va murakkab tuzilishi haqida xulosa chiqarishga imkon beradi. Uslubiy adabiyotlarda kommunikativ kompetentsiyaning tarkibiy qismlarini ko'rib chiqishga turli xil yondashuvlarni topish mumkin. Bunday tuzilmani tanlash muayyan muammoni keltirib chiqaradi. Ilmiy adabiyotlarda, ayniqsa, rus va g'arb uslubiy maktablarini solishtirganda qarama-qarshi fikrlar mavjud. I.L. Beam kommunikativ kompetentsiya muammosiga ko'plab ishlarni bag'ishlagan mahalliy metodologiyaning vakili sifatida quyidagi tarkibiy qismlarni aniqlaydi: til, nutq, ijtimoiy-madaniy, kompensatsion, umumiy ta'lim . Til komponenti chet tilining fonetik, leksik va grammatik ko'nikmalarini maqsadli shakllantirish va rivojlantirishni ta'minlaydi. Nutq komponenti nutq faoliyatining to'rt turi - tinglash, gapirish, o'qish va yozish bo'yicha ko'nikmalarni maqsadli shakllantirish va rivojlantirishni ta'minlaydi. Kompensatsiya komponenti o'quvchilarning tilni bilmaslik, nutq va ijtimoiy tajriba etishmasligini maxsus vositalar bilan qoplash qobiliyati va tayyorligini anglatadi.¹⁰⁴ O'quv-kognitiv komponent intellektual qobiliyatlar va mustaqil ishlarni tashkil etish bilan bog'liq bo'lib, bu talabalar mustaqilligi ulushini oshirishning zamonaviy sharoitida ayniqsa muhimdir. Shu nuqtai nazardan, biz I.L.ning nuqtai nazariga yaqinmiz. Beam, kommunikativ kompetentsiyaning nutq komponentini ta'kidlaydi, chunki kelajakdagi menejerlar o'zlarining kasbiy faoliyatida nutqdan samarali foydalanish ko'nikmalariga ega bo'lishlari kerak. Chet tilidagi kommunikativ muvaffaqiyat ularning nutqiy kompetensiyasi shakllanganlik darajasining ko'rsatkichidir. Kommunikativ kompetentsiyaning til, nutq, ijtimoiy-madaniy, kompensatsion va o'quv-kognitiv

¹⁰³ Бойко М.В. Технологии как основное средство формирования иноязычной коммуникативной успешности студентов управленческих профилей педагогические чтения Современная методика обучения иностранным языкам: Пособия для учителя. – 2-е издание перераб. и доп. / Н. Д. Гальскова // – М.: Аркти, 2003, - 342 с.

¹⁰⁴ Abdullaeva Q.M. Maxsus fanlarni o'qitishda bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy bilim va ko'nikmalarini shakllantirishning metodik asoslari. Diss. ... ped. fan. nom. – T., 2006. – 182 b.

komponentlari o'z ta'sirini o'qitishning boshqaruv yo'nalishi talabalarining til o'rgatishida, maxsus lug'at, nutq xatti-harakatlari va intensiv nutq harakatlari bilan to'ldirilishida topadi.

-Lingvistik kompetentsiya - kommunikantlar tomonidan o'z bayonotlarini kodlash va tushunishda foydalaniladigan zarur til vositalarining butun imkoniyatlarini birlashtirgan tizimlar tizimi vazifasini bajaradigan asosiy komponent; bu grammatik jihatdan to'g'ri shakl va sintaktik konstruksiyalarni qurish, nutqdagi semantik bo'laklarni chet tilining mavjud me'yorlariga muvofiq tashkil etgan holda tushunish va ularni ona tilida so'zlashuvchilarga xos ma'noda qo'llash qobiliyatidir. I.L tomonidan belgilangan til kompetensiyasiga mos keladi.

Ijtimoiy lingvistik kompetensiya kommunikativ aktning shartlariga qarab kerakli lingvistik shakl, ifoda usulini tanlash qobiliyatidan iborat: vaziyatlar, kommunikantlar o'rtasidagi munosabatlar, so'zlovchi niyati, kommunikativ maqsad; Ijtimoiy lingvistik kompetentsiya suhbatdosh nutq birliklarining an'anaviy ma'nosini aniqlashga va alohida bayonotlarni kontekstda sharhlashga imkon beradi. Boshqa manbalarda, bizning fikrimizcha, o'xshash xususiyatlarga ega bo'lgan "pragmatik kompetentsiya" atamasini topish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida" 2021-yil 19-maydagi 5117-sonli qarori.
2. Бойко М.В. Технологии как основное средство формирования иноязычной коммуникативной успешности студентов управленческих профилей педагогические чтения Современная методика обучения иностранным языкам: Пособия для учителя. – 2-е издание перераб. и доп. / Н. Д. Гальскова // – М.: Аркти, 2003, - 342 с.
3. Abdullaeva Q.M. Maxsus fanlarni o'qitishda bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy bilim va ko'nikmalarini shakllantirishning metodik asoslari. Diss. ... ped. fan. nom. – T., 2006. – 182 b.
4. Акимова И.Н., Якунин В.И. Системологические подходы к преподаванию графических дисциплин чертательная геометрия, инженерная и компьютерная графика // Материалы семинара-совещания зав. каф. начерт. геометрии, инж. и компьютер. график и вузов Центр., Поволж., Юж., Урала Сев.-Зап. зон Рос. Федерации. Нижний Новгород, 1997. С.12-13.
5. Hiloliddinova, Feruza Rashidovna. "Grammatikani tizimli o'rganish: ijobiy va salbiy tomonlari." *Science and Education* 3.3 (2022): 483-490.
6. Hiloliddinova, F. R. (2022). Grammatikani tizimli o'rganish: ijobiy va salbiy tomonlari. *Science and Education*, 3(3), 483-490.

THE FLOW CLASSROOM IN IMPROVING STUDENTS' MOTIVATION

Alibekova Makhzuna Alisher qizi

Junior teacher, Gulistan state university

Abstract. This article discusses key issues in the science of motivation as they relate to educational contexts and the learning process in general in addition to providing examples of motivational evaluations for instructors and classroom interventions for students.

Key words: education, motivation, students' engagement, flows.

We all have a natural desire to learn and are naturally curious, yet some people lose these traits as they age. Our individual preferences for learning are influenced by a variety of elements, and education is a crucial setting that can determine our subsequent attitudes toward learning and development. True education is a lifetime endeavor. But in order for our kids to consistently succeed, learning must be pleasurable and fulfilling. Only then will they be able to maintain the

degree of drive required for long-term success. Students who are curious and motivated to learn are more likely to seek out new ideas and experiences and to approach unfamiliar and frequently difficult situations with the hope of improving and succeeding.

In the context of education, a student's engagement and contribution to the learning environment are indicators of their level of motivation. Highly motivated students typically engage in tasks enthusiastically and impulsively and find learning fun without looking for outside rewards (Skinner & Belmont, 1993). Students who lack motivation to learn, on the other hand, frequently rely on rewards to persuade them to engage in activities they may not find enjoyable.

According to Malone and Lepper (1987), seven factors drive motivation:

1. Challenge
2. Curiosity
3. Control
4. Fantasy
5. Competition
6. Cooperation
7. Recognition

Can our children succeed in school without feeling pressure or burnout? Yes, through mastering the art of flow.

Deeper learning can be achieved through encouraging student engagement that results in the feeling of total immersion in the work at hand, commonly known as the state of flow. Teachers may add more flow to their classes, however it's not an easy undertaking. Students must connect with their goals, particularly their intrinsic goals. Social connection, self-acceptance, and physical fitness are examples of growth-oriented objectives. Goals that are intrinsically motivated are those that are inherently rewarding because they frequently are likely to satisfy innate psychological requirements of autonomy, relatedness, and competence. This is in stark contrast to objectives that are motivated by the judgment or approval of others.

Shernoff et al. (2003) observed students as they moved through various classes to determine which activities and methods of teacher education created the most flow.

Interestingly, they discovered that the right balance of challenge and support from teachers was what actually helped students achieve flow rather than any specific activity type. According to the study, students were more engaged when they were suitably challenged, which typically meant having complicated goals and high expectations from teachers as well as receiving encouragement and having positive interactions (Shernoff et al., 2003). Shernoff et al. (2003) noted that when instructors demonstrated the connection between lesson objectives and students' lives by focusing lessons on real-world issues, making sure students had the knowledge and resources necessary to achieve these objectives, keeping track of their progress, giving feedback, and building positive relationships with them.

Additionally, even when teaching, students were particularly engaged by lecturers who shown excitement for the subject and employed humour. Shernoff contends that modern schools, with their emphasis on grades, fail to capitalize on children's innate inclinations to learn because they feel that learning is more about desire than capacity. Researchers discovered that while taking examinations, working independently, and working in groups, students were most attentive to their studies. Students were less likely to be in the flow state while viewing or listening to lectures. Students said they were more involved and in a better mood, especially when the activities were within their control and applicable to their life.

According to Shernoff et al. (2003), courses that offer choice, are linked to students' goals, and present both difficulties and opportunities for success that are relevant to students' level of skill could help teachers foster more flow in their classrooms. The findings of Shernoff et al. (2003) seem to imply that the person leading the class will frequently impact the likelihood that students would feel flow. The level of student participation varies greatly between teachers. According to Shernoff, the key is for teachers to set learning objectives that are realistic given their students' ability levels and to promote student autonomy while giving encouraging feedback.

Shernoff (Suttie, 2012) and suggests the following approach to the cultivation of flow in the classroom:

1. Present a difficult but manageable challenge. A challenge must be there in an activity that is just out of reach for the pupils' existing skills. A challenge that is too difficult may cause students to grow worried and give up, while one that is too simple will tyre them. Finding the sweet spot is key. For a lesson to strike the correct balance, it may need to be scaffolded—broken down into smaller, more accessible chunks.

2. Foster interest by making tasks pertinent to students' daily life. As enthusiasm in the subject is an essential component of flow, encourage students to find the relevance for themselves.

3. Encourage their freedom of choice and autonomy. Students will focus more on the job at hand if they have the freedom to select their own activities and work independently.

All of this is consistent with Csikszentmihalyi's original research on flow, which discovered that there must be a proper balance between the activity's level of difficulty and the participant's skill level. According to the flow hypothesis, a task that is too difficult for a student to complete might make them worried, and one that is too simple can make them bored. According to Csikszentmihalyi's research, the activity's aim should be obvious and feedback should be continuous so that students can modify their effort over time.

Ellwood and Abrams (2018) explicitly examined how the encouragement of flow experiences can generate increased student motivation and higher achievement outcomes, adding to Shernoff et al.'s (2003) findings extra validation. Goals that were clearly stated, fast feedback, and—most importantly—the ideal ratio of challenge to skillfulness stimulated higher motivation and, as a result, greater performance. According to Ellwood and Abrams (2018), incorporating the feeling of flow was favourably correlated with the success of inquiry-based science.

Without knowing the mechanics of what gets in the way, the topic of student motivation, especially for those who could be reluctant or resistant, would fall short. The contingency, cognition, and behaviour elements are the foundation of the learned helplessness hypothesis, which uses them to explain the motivational dynamics that underlie helplessness. According to Reeve (2018), the notion of learned helplessness describes behaviours that are indicative of a lack of self-efficacy and expectations of having little or no control over the course of the future. It is the antithesis of a sense of autonomy and competence and frequently indicates low self-esteem and a negative outlook.

Its three parts describe how helplessness is learnt and how it frequently results in depression. The contingency component shows how an individual's actions and the results they produce are related, with varying degrees of the individual's ability to exert objective control.

Our cognitive interpretations, our beliefs, and the accompanying sentiments that equate to a personal sense of control are all examples of the cognition component of learned helplessness. Loss of hope, resignation, low self-esteem, and fear of failures and bad things happening to everyone are the characteristics of learned helplessness. Its three parts explain how depression frequently originates from learned helplessness and how it is learned. The contingency component

demonstrates the relationship between a person's actions and the outcomes they generate, with variable degrees of the person's capacity to exercise objective control.

The cognitive aspect of learned helplessness includes things like our interpretations, beliefs, and the feelings that go along with them and are equivalent to a sense of personal control. Learned helplessness is characterised by a loss of optimism, resignation, low self-esteem, and a fear of failure and bad things occurring to everyone.

References:

1. Cheon, S. H., Reeve, J., & Song, Y. G. (2016). A teacher-focused intervention to decrease PE students' amotivation by increasing need satisfaction and decreasing need frustration. *Journal of Sport and Exercise Psychology*, 38(3), 217–235.
2. Ellwood, R., & Abrams, E. (2018). Student's social interaction in inquiry-based science education: How experiences of flow can increase motivation and achievement. *Cultural Studies of Science Education*, 13, 395–427.
3. Malone, T. W., & Lepper, M. R. (1987). Making learning fun: A taxonomy of intrinsic motivations for learning. In R. E. Snow & M. J. Farr (Eds.), *Aptitude, learning, and instruction volume 3: Cognitive and affective process analyses* (pp. 223–253). Lawrence Erlbaum Associates.
4. Shernoff, D. J., Csikszentmihályi, M., Shneider, B., & Shernoff, E. S. (2003). Student engagement in high school classrooms from the perspective of flow theory. *School Psychology Quarterly*, 18(2), 158–176.
5. Skinner, E., & Belmont, M. J. (1993). Motivation in the classroom: Reciprocal effect of teacher behavior and student engagement across the school year. *Journal of Educational Psychology*, 85(4), 571–581.
6. Suttie, J. (2012, April 16). Can schools help students find flow? *Greater Good Magazine*. Retrieved from https://greatergood.berkeley.edu/article/item/can_schools_help_students_find_flow

THE PURPOSE OF TEACHING FOREIGN LANGUAGE IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION NOT SPECIALIZED IN LANGUAGES

Almamatova Manzura Shavkatovna
Teacher of Gulistan State University

Abstract: This article analyzes the purpose of using different interactive methods and innovative technologies in teaching foreign languages to students of higher educational institutions who do not specialize in languages.

Key words: non-philological educational institutions, action strategy, international standards, linguistic information, extralinguistic information.

Education of the new generation in the spirit of love and allegiance to the Motherland, national pride, high morality and spirituality, pride in our old and rich history, and national and international values is one of the most pressing concerns of our day. Fundamental reforms in the world education system promote the problems of creating the necessary conditions for students to learn foreign languages perfectly, to be able to express themselves in all fields knowing a foreign language, and to develop their oral and written speech in a foreign language. Organizations such as UNESCO, UNICEF, Association of European Universities, European Network for Quality Assurance of Higher Education deal with the issues of students' ability to think in a foreign language, develop their intellectual activity, and evaluate their readiness. growing.

The evolution of this topic in general trends is crucial for modernity and the growth of foreign language proficiency in the next generation, and it helps students' creative thinking skills in relation to issues with contemporary education.

In reforming the education system of our republic, coordination with educational programs based on foreign experiences and meeting international standards became the basis for improving the higher pedagogical education system. Under the conditions of Uzbekistan, taking into account our national mentality and traditions, the fundamental reform of the quality of education on the basis of foreign experiences is the need of the hour. In this regard, in the Strategy of Actions on the five priority directions of the development of the Republic of Uzbekistan in 2017-2021, it is stated in our country, "...increasing the quality and efficiency of the activities of higher education institutions, scientific stimulating research and innovative activities, creating effective mechanisms for implementing scientific and innovative achievements...", increasing the quality of personnel training, creating the necessary conditions for training qualified specialists based on international standards, each higher education institution is the world's leading scientific and establishing close cooperation relations with educational institutions and developing students' creative abilities, effectively using interactive methods in working with young audiences, being able to provide them with quality education in a foreign language, bringing the level of higher education to an exemplary level and fundamentally improving it were defined as the main tasks [1].

Therefore, foreign language classes are being held as a means of developing future employees for the higher education system of our republic and locating information required for scientific purposes, in order to read original literature in the specialty, in order to form the ability to participate in oral communication in a foreign language.

Every citizen of the independent Republic of Uzbekistan should be able to read authentic copies of foreign-language literature relevant to his line of work, comprehend what they have read, and use what they have learned to further their careers. He should also be able to openly discuss the subject with the interlocutor in a foreign language. After all, the current globalized society demands that people study foreign languages.

In our country, with the honor of independence, special attention is paid to the teaching of foreign languages. Thousands of foreign language teachers have been trained, all conditions have been created for personnel to improve their skills in our motherland and abroad, multimedia textbooks in English, German, French, electronic resources for learning English have been prepared, modern educational institutions the establishment of language rooms is a clear proof of this. On the basis of training the young generation in foreign languages and improving the training of specialists who can speak these languages fluently, the main goal is to create conditions for the development of international cooperation and communication, the achievements of world civilization and the use of information resources of the world by young people.

The famous German scientist Y.V. As von Goethe said: "He who does not know foreign languages does not know his own." For this reason, not only foreign language specialists, but also all future personnel studying in universities that do not specialize in languages, learning foreign languages and freely exchanging ideas in them is one of the most important tasks. There is a proverb in our people: "He who knows the language knows". In fact, a person who knows a foreign language will have many opportunities and advantages. Today, one of the main requirements for personnel is excellent knowledge of foreign languages.

It is important to ensure the priority of the educational system in the processes of training specialists in all fields, including the introduction of new technology-mechanisms for teaching foreign languages. After all, communication, spiritual and other communication between peoples is manifested through language.

The following priority areas for research on teaching foreign languages to students in higher education institutions that do not specialize in languages are being pursued worldwide: The

enhancement of pedagogical methods for instructing pupils in foreign languages in accordance with the European CEFR; teaching materials, educational technology, enhancing the objectivity of control, and arranging autonomous learning both within and outside of the classroom are some examples.

The goals of teaching a foreign language are determined based on the demands of society, social orders, conditions, and policies. The goals of foreign language teaching depend on the progress and development of society. Teaching a foreign language in higher educational institutions has its own goals, and all foreign language teachers should define it in advance. After all, as scientists O'. Hoshimov and I. Yakubov said in the book "Methodology of English Language Teaching", "the goals of foreign language teaching determine the content, means, methods, and principles of teaching" [2].

Taking into account the goals and tasks of teaching English in higher educational institutions, they can be divided into 2 groups:

1. Universities, institutes, faculties training specialists in foreign language - English.
2. Foreign language - non-philological educational institutions that do not train specialists in English.

The goals of teaching English in these 2 groups are different, and in the higher educational institutions of the first group, because English language specialists are trained, the English language is taught in depth and comprehensively, both theoretically and practically. In the second group, i.e., in non-philological educational institutions, a comprehensive goal of the English language is envisaged. The goal is to teach the student to get a general education in English and to use English in his specialty in the future. He is taught to read and translate texts by learning the words related to his specialty, partially communicating by profession.

By the time students graduate from a higher education institution, they are required to be able to receive, understand, and express ideas orally and in writing in English. In higher education institutions that do not specialize in languages, the number of lesson hours is given in the programs of these institutions. In non-philological educational institutions, foreign languages are taught on the basis of special programs. Since programs and textbooks for such English-language special non-philological educational institutions have not yet been developed, teachers in such educational institutions taught in the Uzbek language choose and use various textbooks and manuals, taking into account the characteristics of the field.

The higher education institution has chosen language resources for foreign languages (English, German, and French) at this time. Achieving the aim will be considerably aided by carefully chosen material. The learning purpose informs and directs the choice of content. Speech samples are chosen together with linguistic resources for choosing content. They form the cornerstone of speech instruction. The logical structure of instruction is taken into consideration when determining the subject. The circumstances of education are connected to the educational content. The size of the instructional content is also influenced by the goal of teaching a foreign language.

Raising the scientific level of foreign language methodology is popularization of best practices, reconstruction of the methodology based on the innovations of linguistics, psychology, pedagogy, psycholinguistics. In order for foreign language teaching to be in a practical direction, it is necessary to focus the student's attention on independent work on a foreign language and skills. Increasing and strengthening the educational aspect of the foreign language subject by teaching meaningful, educational texts, newspaper articles, analyzing socio-political, educational issues, determining the main idea of the text, and from the classroom, higher education is carried out

through external works. They educate students in the spirit of patriotism, internationalism, friendship, and broaden their world view.

In conclusion, it is crucial that foreign languages be taught at higher education institutions that do not focus on language instruction since doing so will help students become more mature individuals in all spheres of their lives.

References:

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan. On the strategy of actions for the further development of the Republic of Uzbekistan / Collection of legal documents of the Republic of Uzbekistan, 2017, No. 6, Article 70.
2. O'. Hoshimov. I. Yakubov. English language teaching methodology. Tashkent-2003.
3. www.ziynet.uz

TILNI RIVOJLANTIRISHDA KOMMUNIKATIV KO'NIKMALAR

Isroiljon Ataboyev

Toshkent davlat transport universiteti assistenti

Xosiyatqulov Maqsud Murodillo o'g'li

Boqijonova Ruxshona Sharobiddin qizi

Aviatsiya transporti muhandisligi fakulteti talabalari

Annotatsiya. Ushbu maqolamiz tilni rivojlantirish kontekstida kommunikativ ko'nikmalar mavzusiga tegishli bo'lib, kommunikativ kompetensiya ustida olib borilgan ilmiy tadqiqotlar tahlil qilinadi. Kommunikativ kompensatsiyaga ega bo'lish tildagi madaniy va pragmatik tafovutlarga moslashishda juda muhimdir; bilvosita aloqa shakllaridan kelib chiqqan shaxslar to'g'ridan-to'g'ri odob-axloqni boshqarish qiyin bo'lishi mumkin. Turli madaniyatlar o'rtasidagi samarali muloqot kompensatsion ko'nikmalardan foydalanish orqali osonlashadi.

Tayanch so'zlar: deduksiya, parafrazlash, o'qish, tinglash, gapirish, yozish, terminologiya, paralingvistik.

Kirish: Chet tilini o'rganish so'zlar va grammatikani yodlashdan ko'proq narsani anglatadi. Bu shuningdek kommunikativ kompetensiya deb nomlanuvchi hayotiy vaziyatlarda samarali muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Muloqot kompetensiyaining asosiy to'plamiga ega bo'lishiga qaramay, talabalar o'rganilayotgan tilning madaniy me'yorlari, pragmatik ifodalari va lingvistik xususiyatlaridagi farqlari tufayli ona tilida so'zlashuvchilar bilan samarali aloqada to'siqlarga duch kelishlari mumkin. Hozirgi kunda chet tilini o'rganish tobora dolzarb bo'lib borar ekan, kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirishga ehtiyoj ortib bormoqda. Kommunikativ kompetensiya-bu og'zaki bo'lmagan signallar, jumladan imo-ishoralar, yuz ifodalari, ovoz ohangi va til yordamida talabalar yetarli lug'at yoki grammatik bilimga ega bo'lmagan holatlarda samarali muloqot qilish qobiliyatidir. Ular o'rganmoqchi bo'lgan tilning ma'lum tarkibiy qismlari bo'yicha bilimlaridagi bo'shliqlarni to'ldirish usuli sifatida deduksiya, parafrazlash va tillarni almashtirish kabi til o'rganish taktikalaridan foydalanish qobiliyatiga ega. Kommunikativ kompetensiyaning ahamiyati ularning muayyan vaziyatlarda tilni cheklangan o'quvchilar o'rtasidagi muloqotni osonlashtirish qobiliyatidir. Bu, ayniqsa, o'rganayotgan tilni aniq maqsadlarda, masalan, biznes yoki akademik kontekstda ishlatishi kerak bo'lgan talabalar uchun to'g'ri keladi. Muayyan stsenariylarda talabalar tilni yaxshi biladigan ona tilida so'zlashuvchilar bilan muloqot qilishlari kerak bo'lishi mumkin. Kommunikativ qobiliyatlarga ega bo'lish o'quvchilarga aloqa bo'shlig'ini bartaraf etishga va mo'ljallangan xabarni samarali yetkazishga yordam beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili Davlat ta'lim standartlariga muvofiq, chet tilini o'qitishning kutilayotgan natijasi chet tilini bilish kompetensiyaini rivojlantirishdir. Zamonaviy tillarni o'rganish dasturlari ikkita maqsadga erishishga qaratilgan - kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirish va turli sohalarda ta'lim maqsadlariga erishish uchun chet tilidan foydalanishning yangi usullarini o'rganishdir. 1900-yillarning oxiridan boshlab butun dunyo bo'ylab tilshunoslarning kommunikativ kompetensiyaga e'tibor qaratgan holda chet tillarini o'qitishning amaliy yondashuvlari va nazariy tamoyillarini tushunishga qaratilgan sa'y-harakatlari kuchaymoqda. Mahalliy va xorijiy tilshunoslikda chet tilidagi kommunikativ kompetensiya deb nomlangan tushunchaning ko'plab tushunchalari va talqinlari mavjud. Bizning maqolamiz chet tillarini o'qitish sohasidagi taniqli mutaxassis V.V.Safonovaga olib borilgan tadqiqotlarga bag'ishlanadi. Safonova chet tilidagi kommunikativ kompetensiyani uchta asosiy elementdan iborat deb ta'riflaydi: *tilni bilish, gapirish qobiliyati va ijtimoiy va madaniy bilimlar*. Ushbu ta'rif bizning muhokamamizning asosiy mavzusi bo'ladi. Ko'pgina chet tili dasturlari ushbu ta'rifga asoslanadi. Chet tilida samarali muloqot qilish qobiliyati-bu ishlatiladigan tasnifga qarab farq qilishi mumkin bo'lgan bir nechta sub-kompetensiyadan iborat murakkab kompetensiya to'plamidir. Tilshunoslarining fikriga ko'ra, u lingvistik, sotsiolingvistik, ijtimoiy-madaniy, kommunikativ, strategik va ijtimoiy deb tasniflanishi mumkin bo'lgan turli xil vakolatlarni o'z ichiga oladi. [1]

Ilmiy manbalarga ko'ra, talabalar o'rtasida muvaffaqiyatli madaniyatlararo muloqotga faqat chet tilida to'liq kommunikativ kompetensiyaga ega bo'lgan taqdirdagina erishish mumkin. Biroq, bizning tadqiqotlarimiz kommunikativ kompetensiyani chuqur o'rganadi. Kommunikativ mahorat og'zaki va yozma lingvistik va ijtimoiy-madaniy konventsional to'g'risida cheklangan xabardorlik sharoitida chet tilida muloqot qilishda duch keladigan to'siqlarni boshqarish qobiliyatiga tegishli. Talabalarning o'qish, tinglash, gapirish va yozish kabi nutq qobiliyatlarini samarali rivojlantirishda qiyinchiliklarga duch kelishining bir qancha sabablari bor. Ushbu omillarning ba'zilari turli xil nutq va ijtimoiy kelib chiqishi, birinchi va ikkinchi tillardagi tafovutlar, chet tilida aloqa ta'sirining kamligi va boshqa turli omillarni o'z ichiga oladi. Kommunikativ kontseptsiyasini qo'llash orqali ushbu mahoratga ega bo'lgan talabalar bilim va amaliy ta'sirdagi kamchiliklarini qoplashlari mumkin degan xulosaga kelish mumkin. Bu o'z navbatida ona tilida muloqot qilishda ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va muqobil usullardan foydalangan holda nutq bilan bog'liq qobiliyatlardagi kamchiliklarni bartaraf etadi. [2]

Tadqiqot metodologiyasi Kommunikativ kompetensiyaning o'sishi xorijiy aloqa kompetensiyasining boshqa jihatlarining o'sishiga mos kelishi kerak. Buning sababi shundaki, kommunikativ kompetensiya barcha yordamchi kompetensiya bilan bog'liq va ma'lum bir komponentning umumiy mahoratini oshirishi mumkin. Lingvistik, sotsiolingvistik, ijtimoiy-madaniy va ijtimoiy vakolatlardagi kamchiliklarni qoplash qobiliyati, resurslar yetishmasligiga qaramay, suhbatdoshlar o'rtasida ma'lumotlarning muvaffaqiyatli uzatilishini ta'minlaydi. Bunga ma'lumotni uzatish yoki qabul qilishning yakuniy maqsadini birinchi o'ringa qo'yish orqali erishiladi. Davydenko kommunikativ qobiliyatning tarkibiy qismlarini ham bilimlarni, ham kompetensiyani, masalan, leksik qobiliyatlarni (shu jumladan so'zlarni shakllantirish va nutq iboralarini) va grammatikani (shu jumladan jumalarni tuzishni) o'z ichiga olgan holda aniqladi. Bundan tashqari, kommunikativ kompetensiya milliy va madaniy atributlarni birlashtirgan og'zaki va nutq qobiliyatlarini o'z ichiga oladi. Olingan bilim va kompetensiyadan samarali foydalanish uchun har qanday kamchilik yoki muammolarni qoplaydigan strategiyalarga ega bo'lish muhimdir. Kommunikativ kompetensiya muayyan maqsadlar va resurslardan foydalanishni anglatadi, bu oxir-oqibat til resurslarining yetishmasligi natijasida yuzaga keladigan aloqa uzilishlarini bartaraf

etishdan iborat bo'lgan dastlabki asosiy maqsadga erishishga olib keladi. [3] Kommunikativ kompetensiyalarning to'rt turi mavjud, *kooperativ, kommunikativ bo'lmagan, lingvistik va paralingvistik kompetensiyalar*

Tahlil va natijalar Hamkorlikka yondashuv suhbatdoshning muammoli vaziyatni hal qilishda ma'ruzachiga yordam berishini anglatadi. Hamkor tushunishga yordam beradigan usullardan biri bu tushunarsiz iborani takrorlash, notanish so'zning ma'nosini aniqlashtirish, asosiy grammatik tuzilmalardan foydalangan holda sekinroq gapirish va rasmlar yoki fotosuratlar kabi ko'rgazmali qurollardan foydalanishdir. Hamkorlikdan tashqari yondashuvga ega bo'lgan ma'ruzachi muammoni o'zi hal qilishga harakat qiladi. Illyustratsiya sifatida u suhbatdoshidan yordam so'raydi-yaxshiroq tushunish uchun savollar beradi, murakkab terminologiya bilan bog'liq mavzulardan qochadi va ma'lum bir atamani almashtirish uchun so'zlarni qayta tuzadi. Til texnikasi kompensatsiya usuli sifatida til va nutq ishlab chiqarish rejalarini o'zgartirishga asoslangan. Buning misolini ma'ruzachi yetarli bilimga ega bo'lmagan mavzularni muhokama qilishdan bosh tortganda, nutq bayonotlarini oldindan o'ylab, tegishli lug'at va grammatik tuzilmalarni sinchkovlik bilan tanlaganida va chalkashliklarga duch kelganda kompetensiya o'zgartirganda ko'rish mumkin. Bundan tashqari, ular sinonim va antonimik iboralardan foydalanadilar, kerak bo'lganda ona tilidan yoki boshqa chet tilidan iboralarni ishlatadilar. Ma'ruzachi tinglovchi bilan psixologik aloqani o'rnatish uchun imo-ishoralar, yuz chiziqlari, ko'z bilan aloqa qilish, tana tili, ovoz ohangi, ohang va temp kabi og'zaki bo'lmagan ifoda usullarini o'z ichiga olgan paralingvistik taktikadan foydalanadi. Nutq muammolarini hal qilishda tajribasi cheklangan talabalarning kamchiliklarini yumshatishning bir usuli bu Kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirishdir. Ma'lumotni samarali idrok etish yoki uzatish uchun talaba mavjud vaziyatni diqqat bilan baholashi va mos yondashuvni tanlashi kerak. Ma'ruzachining chet tilidan foydalanishdagi cheklovlarini tushunishi muhim element hisoblanadi. Kompensatsiya ko'nikmalarining ahamiyati ularning o'quvchilarga maqsadli tilga xos bo'lgan turli xil madaniy va pragmatik me'yorlarga moslashishga imkon berish qobiliyatidadir. Kommunikativ ko'nikmalarni egallash o'quvchilarga bilvosita til va og'zaki bo'lmagan ko'rsatmalar yordamida madaniy jihatdan mos bo'lgan xabarni samarali ravishda yetkazish imkoniyatini beradi.

Xulosa va takliflar Xulosa qilib aytganda, chet tilini o'zlashtirishda kommunikativ kompetensiyalarni egallash muhimligini yetarlicha ta'kidlab bo'lmaydi. Kompensatsiya qilish qobiliyati cheklangan til qobiliyatiga ega bo'lgan o'quvchilarga turli madaniy muhitda samarali muloqot qilish va turli pragmatik me'yorlarga rioya qilish imkonini beradi. O'quvchilarning umumiy muloqot qobiliyatlarini yaxshilash va ularni real munosabatlarga yaxshiroq tayyorlash uchun o'qituvchilarga chet tili kurslarida kommunikativ ko'nikmalar bo'yicha ko'rsatmalarni kiritish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Gusevskaya N. Yu. Evolyusiya metodov obucheniya inostrannomu yaziku /N. Yu. Gusevskaya Uchenie zapiski ZabGU. Seriya: Professionalnoye obrazovaniye, teoriya i metodika obucheniya. — 2013. — № 6(53). — S. 167–171.
2. Kuklina S.S. Kompensatorniy komponent inoyazichnoy kommunikativnoy kompetensii uchashixsya obueobrazovatelnoy shkoli S.S.Kuklina Yaroslavskiy pedagogicheskiy vestnik. — 2017. — № 5. — S. 55–59.
3. Metodika obucheniya inostrannomu yaziku: uchebnik i praktikum dlya akademicheskogo bakalavriata O.I.Trubitsina O.I.Trubitsina. — M.: Izdatelstvo „Yurayt“, 2017. — 384 s.

IMPROVEMENT OF METHODOLOGICAL COMPETENCES OF FUTURE ENGLISH LANGUAGE TEACHERS IN THE CONDITIONS OF IMPLEMENTATION OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Bozorova Lobar Bazarbayevna
Teacher, Gulistan State University

Abstract: The purpose of this article is to look into how teachers prepare for and use multimedia when instructing English language learners. Two English teachers served as the research subjects in this case study methodology study. According to the findings, teachers obtain their preparation materials from a variety of sources, including the internet, books, and videos. The devices' limitations presented a challenge for the teachers. When putting an activity into practice, the teacher frequently used films, followed by power point presentations to clarify the content. Teachers hardly ever administer assessments that require students to use multimedia. This article offers ideas and viewpoints on enhancing future English language instructors' methodological proficiency in the context of implementing cutting-edge.

Keywords: English, multimedia, innovative technologies, educational process, preparation, implementation, students, media tools, methodological competencies, improvements.

One of the key components of teaching English is the use of media. There are many different types of media used to teach English, including photographs, slide projectors, audio cassettes, charts, and more. All of those were employed to facilitate student understanding of the lesson and aid the teacher in presenting it. As technology advances, so do the educational media, which now combines audio, video, animation, and text in addition to providing visual and audio content. Multimedia is a term used to describe a sort of media that can present text, audio, and visual content. Text, images, sound, animation, and video are all components of multimedia, some or all of which are arranged into a logical program.

Competence is the capacity to use knowledge, skills, and talents learned in a particular educational subject or specialty, as well as the interpersonal relationships developed at work, successfully. Compared to the categories of knowledge, skills, and credentials, the concepts of competence and competence have a broader connotation. Today, a variety of research have been conducted on the definition of the notions of competence and the content of their key components, as well as on the issues surrounding their formation and growth in different fields of endeavor, which results in their classification.

Technology that is cutting edge and current is an excellent tool for teaching the English language. This will present a chance for teachers to improve and advance their methodological skills. Using multimedia in the classroom not only aids the teacher in communicating in the target language but also motivates the students to study by providing audio and visual resources that draw the students to the lesson and increase their attention to it. Teaching is successful when students are engaged in and eager to learn the material. This article expressed that viewpoint by claiming that media tools engage students' senses and aid in information processing, enhancing their comprehension of the target culture and raising their motivation for language learning, reinforcing the teaching points, and avoiding the need for the teacher to provide unnecessary explanation. Using multimedia in the classroom to engage students and aid in their understanding of the material increases retention, which in turn improves learning outcomes. As it includes graphics, images, audio, text integration, video, and a digital environment, the usage of multimedia

can improve the standard of teaching and learning processes. These components have different effects in increasing the learners' memory storage.

The ability to use cutting-edge technologies must be honed in order to improve the proficiency of foreign language instructors. Multimedia content of today is a skillfully crafted synthesis of text, graphic art, sound, animation, and video elements. It becomes interactive multimedia when you provide the end user, or the viewer of a multimedia project, power over "what," "when," and "how" the pieces are delivered and presented. As a result, multimedia can be described as the combination of many media elements (audio, video, graphics, text, animation, etc.) into a cohesive whole that offers the end user advantages that no single media element alone can. Based on the data, the researcher concluded that the teacher employed a variety of instructional tools when instructing English, including a mobile phone, laptop, internet, digital projector, Microsoft Power Point, book, poster, real item, speaker active, video, and YouTube. The researcher also discovered that there were a number of benefits to employing educational media when teaching English. These advantages included the ability of the media to engage pupils in the learning process and their concentration on grasping the subject matter. However, the researcher also discovered that employing teaching media to teach English has its limitations. The teacher's inability to focus the class's attention was a weakness.

Using multimedia in the classroom not only aids the teacher in communicating in the target language but also motivates the students to study by providing audio and visual resources that draw the students to the lesson and increase their attention to it. Teaching is successful when students are engaged in and eager to learn the material. This article expressed that viewpoint by claiming that media tools engage students' senses and aid in information processing, enhancing their comprehension of the target culture and raising their motivation for language learning, reinforcing the teaching points, and avoiding the need for the teacher to provide unnecessary explanation. Using multimedia in the classroom to engage students and aid in their understanding of the material increases retention, which in turn improves learning outcomes. As it includes graphics, images, audio, text integration, video, and a digital environment, the usage of multimedia can improve the standard of teaching and learning processes. These elements each have a varied impact on how much memory storage the learners have.

The teacher actually encounters a lot of difficult situations while the class is engaged in learning activities. The instructor uses a variety of teaching strategies, media, and communication skills to meet this difficulty. This occurs because each time the teaching and learning process is conducted, the teacher must employ a distinct set of techniques and media due to the pupils' varying levels of ability.

Since the instructor is the students' main source of inspiration and commands their whole attention, they are essential to the teaching and learning process. That unsuitable learning techniques, boredom, and a lack of awareness of the material's importance are the main causes of classroom conduct problems. These barriers make it difficult for professors to communicate materials to pupils, which results in a communication gap between the two parties. Since motivation was so important to the way the pupils performed during the learning process, the instructor used media to increase it. Media are regularly included into the learning process by English teachers. It might act as a point of connection or a guide to explain to pupils how professors see a certain subject. The teaching and learning process in the classroom should be structured with meaningful activities, especially in junior high school. One method of teaching English is through the use of media to present the information. This will add excitement and enjoyment to the teaching and learning process. The teacher will present a variety of activities to

the students. As a result, the instructor should exercise creativity in the creation and use of media based on the needs of the students and the course material.

Through the employment of modern technologies during lessons by highly qualified teachers, education quality is rising. The advantages of employing these tools with pupils are as follows:

- Enables individual computer-station work for each student at their own speed and in accordance with their needs;
- Makes the introduction and presentation of content more dynamic and appealing for students;
- Assists teachers in managing large groups of students more successfully;
- Thanks to the activities' participatory character, motivates students more;
- Teaches students how to evaluate and keep track of their own development, which promotes independent learning;
- Encourages a task-based learning strategy;
- Enables students to encounter situations and places where language is used in a communicatively relevant way.

8. Microsoft Power Point; digital projector; mobile phone; laptop; internet

1. Visual Media: a book, a poster, and a handout
2. YouTube and other audiovisual media.

Methodology and innovative technologies. The teachers handled the pupils normally, so they did not receive any special attention. For the distribution of educational content during the learning process, the instructor can pick an appropriate medium for both typical students and students with special needs. Studying the media that teachers use to teach English is intriguing for a variety of reasons. The first is that media now serves as a link between students' and teachers' conceptual understanding. It facilitates the communication of the lessons by the teacher. The second is that the writer can increase his proficiency with media by studying media in education. Additionally, the media may support educators appropriately and a variety of educational approaches can assist students overcome their passivity in the learning process.

Conclusion. The most crucial point is that educators should always work on themselves. Additionally, education aims to advance the methodological skills of in their English study.

References:

1. Mishra, S.; & Sharma, R. C. 2004. Interactive Multimedia In Education and Training. United States of America: Idea Group Publishing (an imprint of Idea Group Inc.)
2. Brinton, D. M. 2001. The use of media in language teaching. In Celce-Murcia, M.(Ed.), Teaching English as a second or foreign language (pp. 459- 475).
3. Boston, MA: Heinle&Heinle Publishers. Nordin, S. M., Ahmad, W. F. W., Masri, M. 2010. Learning English Literature through Multimedia. European Journal of Social Sciences. 17(2)
4. Reddi, U. V., & Mishra, S. 2003. Educational Multimedia: A Handbook for Teacher Developers. New Delhi. CEMCA. Mayora, C. A. 2006. Integrating Multimedia Technology in a High School EFL Program. English Teaching Forum. 17 (3)
5. Ogunbote, K.O.; & Adesoye, A.E. 2006. Quality assurance in Nigerian academic libraries networked multimedia services. Journal of Library and Information Science, Vol. 3. No. 1 & 2 pp. 100-111.
6. Kennedy, C. Innovation in language teaching and learning. Evaluation of the management of change in ELT projects. Applied Linguistics, // 1988. 39– 42.p
7. Markee, N. (1997). Managing curricular innovation. Cambridge, England: Cambridge University Press. 145-p

8. Murray, D. E. (Ed.). (2008). Planning change, changing plans: Innovations in second language teaching. Ann Arbor: University of Michigan Press.

FOREIGN LANGUAGE TEACHING AND LEARNING

G'oziyeva Nodira

Teacher, Gulistan State University

Botirova Shafog'at Normurotovna

Student, Gulistan State University

Abstract. Environments for learning and teaching foreign languages have shifted from being teacher-centered to being learner/learning-centered. Teachers created instructional methods and learning settings that involved students in interactive communicative language tasks based on language theories, research findings, and personal experiences. The role of the teacher has changed from that of authority and expert to that of facilitator, guide, and agent of change as a result of the movement in foreign language pedagogy from the use of a particular foreign language technique to the evaluation of language performance. Recent advancements suggest that action research, social media, and public pedagogy are further strategies for promoting language learning and intercultural competency.

Teaching or learning a language that is not one's native tongue outside of a setting where it is frequently spoken is referred to as foreign language learning or teaching. Learning 'foreign' and 'second' languages are frequently distinguished from one another.

The student of a second language is assumed to live in a setting where the new language is spoken. The phrase second language acquisition (SLA) in the field of research is a general term that encompasses learning a foreign language and explores the human capacity to learn languages other than the first one after mastering it. The academic fields of psychology, linguistics, language pedagogy, education, neuroscience, sociology, and anthropology have all contributed to the study of language acquisition. New insights into effective language acquisition have been revealed by studies of learning and teaching innovations. If a language is primarily studied in another country, it is deemed alien. is not spoken in the community where instruction takes place outside of the classroom. Learning a new language enables one to engage in effective and imaginative communication, as well as real-world circumstances using the language of the original culture. Learning a second language allows for access to viewpoints other than one's own, improves one's capacity for making connections between subjects, and fosters an interdisciplinary viewpoint while fostering intercultural understandings. Effective human-to-human communication depends on language, which also helps people comprehend their own languages and cultures. Learning a language gives the learner the chance to develop their linguistic and social skills as well as their understanding of when, how, and why to speak certain things. . Foreign language education refers to the teaching of a modern language that is neither an official language nor the mother tongue of a significant part of the population.

As a result of research and experiences that have broadened the scientific and theoretical knowledge base on how students learn and acquire a foreign language, foreign language learning and teaching have experienced a considerable paradigm shift. It was often believed that learning a foreign language was a "mimetic" process that required students to mimic or repeat new knowledge. The quantity and quality of language input as well as feedback were considered to be the primary drivers of language learning success. These factors were based on behaviorist theories of learning and structural linguistics.

An alternate theoretical perspective developed that focused on the contribution of the linguistic environment along with the child's intrinsic language-learning abilities. This viewpoint (interactionist) saw language development as the outcome of a complex interaction between a learner's natural linguistic abilities and their surroundings. Contrary to the innati stance (e.g., Chomsky, 1959), interactionists argued that language needed to be adjusted to the learner's capacity. Long (1985) asserts that language input was made understandable via simplification, the use of linguistic and extralinguistic clues, and alteration of the conversation's interactional structure. Long held that language changes as speakers interact or negotiate meaning with others. Interactions are mediated by meaning negotiation.

These theories of language learning each address a different facets of a language learner's capacity to do so. In contrast to behaviorist explanations, which explain systematic aspects natist explanations describe how complicated grammar is learned. Interactionist explanations help to comprehend how language learners interact in conversation, relate form and meaning in language, and use language effectively.

Studies have revealed that knowledge of language structures as demonstrated on discrete-point exams does not always indicate communicative competence, especially when the measure of language competency is one of more impulsive language use. Further investigation has shown that there is minimal correlation between how effectively pupils are learning a second language and the rules that are taught to them. The development of SLA is marked by intermediate, nonnative-like second language skills, or stages of interlanguage, according to linguistic researchers, who have also demonstrated that some aspects of second language learning cannot be changed by training.

According to Selinker (1974), interlanguage exists as a transitional mechanism between the native language and the intended language. According to Corder (1978), the learner constantly and gradually modifies the native language system to more closely resemble the target language system (restructuring continuum). Despite the fact that not all second language learners exhibit evidence of transfer from their native language to the target language, Corder argues that second language learners generally follow the same developmental trajectory regardless of their first language (developmental continuum). Recent interlanguage research, including Vidakovi's study of Serbian English learners, supports Corder's conclusions that not onlyAlthough a learner's interlanguage development is a continuous process, it is also systematic. However, recent research indicates that the learner's two linguistic systems are acquired along parallel paths that are largely universal (as opposed to language-specific) and share similarities that are unrelated to either the first or second language (2010). According to this interpretation of SLA, every human being has the capacity to acquire languages on an intrinsic level.

Pica (1983) found that when learning specific linguistic subsystems like word order, negation, or relative clauses, all language learners went through a predetermined progression of stages known as developmental sequences. For instance, in English negation, when talkativeExamining samples showed that second language and foreign language learners moved through the same four-stage sequence that is determined by the placement of the negation. Is learning L2 without rules possible? Low-level associative learning that relies on information-driven processes supported by memory is conceivable in the absence of rules, but it does not result in knowledge of a systematic rule. Future studies should examine if more complex features of a second language may require more cognitively driven processing in order for connections to form, or whether all aspects of a second language can be learned equally by implicit means (Ellis, 2002). The interaction of many linguistic systems in language learners and multilingualism have recently been increasingly prominent themes in foreign language studies. Cross-linguistic influence, also

referred to as language transfer, linguistic interference, the mother tongue's function, native language influence, and language mixing (Odlin, 2003), is one aspect of multilingualism that has received a lot of attention. A variety of factors that play a role in cross-linguistic influence in the learning of a foreign language, particularly a third language, have been found through studies that highlight the complexity and dynamic aspect of the multilingual system. One of these is (psycho) typological distance, which can be caused by perceived or actual linguistic similarities, the foreign language effect, which is a form of coping mechanism, and others.

Furthermore, current research on cross-linguistic influence tends to focus on individual aspects of language learning (such as phonological transfer and transfer of literacy skills), which shows that not all types of transfer function exactly the same or are influenced by the same factors. Is achieving native-like accomplishment an essential or desirable objective in the contemporary global environment? is one topic that continues to spark debate in the field of teaching foreign and second languages. Since English is used more and more in international contexts, there has been much discussion in the field of English as a Foreign Language (EFL) about whether speakers should conform to native speaker norms of English (Timmis, 2002). Many academics in the field have questioned why native speaker communities serve as the best role models for those learning English as a second language in light of this problem. A flood of terminology have been created in response to this (such as Global English,

Some of these World Englishes (or World Englishes) cast doubt on the notion that only community varieties spoken by native speakers are important (McArthur, 2001). For instance, proponents of the phrase "Global Englishes" encourage the notion that English belongs to everyone who uses it, regardless of how they do so (p. 4).

According to Johnson (1992), the majority of classroom-focused research has been carried out using correlational approaches, case studies, survey research, ethnographic research, experiments, and discourse analysis. While the nature of the research question to be investigated or the hypotheses to be tested largely influence the choice of research method, thoughtful combinations of qualitative and quantitative research on foreign/second language learning conditions will offer important insights into language acquisition processes. It is necessary and advised to make greater use of qualitative and mixed approaches while examining students in their classrooms, paying particular attention to cultural, situational, and longitudinal factors. In order to better understand the factors that contribute to increased language proficiency, research on foreign languages consults adjacent fields such as psychology, psycholinguistics, neuroscience, neurolinguistics, sociology, and linguistics.

References:

1. ACTFL, 2006. ACTFL Performance Guidelines for K-12 Learners. American Council on the Teaching of Foreign Languages, Yonkers, NY.
2. Birdsong, D., 2006. Age and second language acquisition and processing: a selective overview. *Language Learning* 56 9–49.
3. Canale, M., Swain, M., 1980. Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics* 1, 1–47.
4. Carroll, J.B., 1975. *The Teaching of French as a Foreign Language in Eight Countries*. Wiley, New York.
5. Chapelle, C., 2010. If intercultural competence is the goal, what are the materials? In: *Proceedings of CERCLL Intercultural Competence Conference*. CERCLL, Tucson, Arizona, pp. 27–50.
6. Chomsky, N., 1959. Review of verbal behavior by B.F. Skinner. *Language* 35, 26–58.
7. Corder, S.P., 1978. *Language-learning language*. In: Richards, J.C. (Ed.), *Understanding Second and Foreign Language Learning: Issues and Approaches*. Newbury House, Rowley, MA, pp. 71–93.

8. Cummins, J., 2010. Rethinking monolingual instructional strategies in multilingual classrooms. *Canadian Journal of Applied Linguistics (CJAL)* 10, 221–241.
9. De Angelis, G., 2007. *Third or Additional Language Acquisition*. Clevedon: Multilingual Matters.
10. Ellis, R., 1986. *Understanding Second Language Acquisition*. Oxford University Press, Oxford, UK.
11. Ellis, R., 1994. *The Study of Second Language Acquisition*. Oxford University Press, Oxford, UK.
12. Ellis, N.C., 2002. Frequency effects in language processing. *Studies in Second Language Acquisition* 24, 143–188.
13. Ellis, N.C., Larsen-Freeman, D., 2006. Language emergence; implications of applied linguistics-introduction to the special issue. *Applied Linguistics* 27, 558–589.
14. Fonseca-Greber, B., 2010. Social obstacles to intercultural competence in American language classrooms. In: *Proceedings of CERCLL Intercultural Competence Conference*. CERCLL, Tucson, Arizona, pp. 102–123.

THE ROLE OF AUTHENTIC AND AUDIO-VISUAL MATERIALS

G'oziyeva Nodira

Teacher of the Department of English

Language and Literature, Faculty of Philology, Gulistan State University

Sultonova Sevinch

Student of Gulistan State University, Faculty of Philology

Abstract. The purpose of this research is to explore the perception, that is understanding based on awareness, knowledge and experiences, of teachers and students of the relationship between utilizing Authentic Audio Visual Materials (AAVMs) in the EFL classroom and pronunciation development. The total number of participants in this study is 26. The study employs the qualitative method of research and targets teachers and students who delivered/passed two specific courses, Phonetics I, II and Language Skills I, II, III. These two courses are concerned with pronunciation teaching and development at the Faculty of Arts, Misurata University. While Phonetics targets pronunciation through linguistic knowledge, Language Skills are supposed to achieve that through listening and speaking activities. One-on-one detailed interviews, focus group interviews, open-ended questionnaires and observation sessions were the data collection instruments employed for this study.

Key words: Perception, Authentic Materials, Authentic Audio Visual Materials, Pronunciation.

Since the mid-1970s communicative language teaching has considered a consistent need to develop students' skills for the real world. According to educational policy of Iran since 1391 Hegrishamsi (2013), communicative language teaching is used for teaching in high schools. Teachers, therefore, must pass teacher training course (TTC) with CLT framework and they use some real world activities in the classroom (Stern, 1981). To do so, teachers incorporate authentic materials as one of the most important principles in CLT approach in EFL classes. Rogers (1988) stated —the authentic materials should be qualified in terms of objectives, learners' needs and nature of the meaningful communication (p. 467). In addition, Dornyei (2003) has demonstrated that students' motivation and, learning achievement are highly influenced by the teachers' attitudes. Besides, scholars argue that the use of authentic materials help students to bridge the gap between classroom knowledge and their capacity to participate in real-world events. In other words, incorporating authentic materials helps students acquire an effective communicative competence in the target language. Hence, the present study was designed to investigate Tabatha English

Department (TED) teachers' attitudes toward using authentic materials in EFL classrooms in Uzbekistan. **Definition of Authentic Materials** - The term authentic materials have been defined in different ways throughout the literature. Noonan (1989, as cited in Adams, 1995) states that authentic materials are not always produced for the purpose of language teaching. Little et al. (1988, as cited in Guarantor & Morley, 2001) declare that authentic materials are used for some social purposes in the language context where they are produced. Bacon and Finnegan (1990) also state that authentic materials are those texts which are made by native speakers for non-pedagogical purposes. This paper will assume Bacon and Finnegan's definition because their definition specifies the producers of the text as native speakers, whereas the others do not. Although the use of authentic materials in the classroom has become general practice during the previous 30 years, the issue of authenticity has been one of the most debatable aspects in the ground. However, the need or usefulness of authentic materials has been increasingly recognized especially in non-native countries as Uzbekistan. Empirical studies have demonstrated the positive effects of utilizing authentic texts by language learners. For example, some researches show that using authentic materials leads to oral language development.

Moreover, some other studies have confirmed that using authentic materials has great influence on developing reading comprehension by presenting new words and expressions to students points out that these are only authentic materials which actually develop students' listening and reading skills. Furthermore, Allen et al. (1988, as cited in Baird, 2004) mentions that developing students' strategies in comprehending authentic texts will lead to developing their writing proficiency in the target language learning. According to Omaggio Hadley (1993) and Rogers and Medley (1988), if students are to develop a functional proficiency in the language and to use the language communicatively in the real world, they must begin to encounter the language of that world in the classroom. Also, learners need opportunities to practice using the language to cope with everyday situations they might encounter outside the classroom. Authentic materials can be even used from the first week of the first semester; however, the materials must relate to learners' life experiences and contain appropriate features that enhance comprehension at this level (Rings, 1986; Vandergrift, 1997). Feyten (1991) asserts, learners can handle authentic, unedited discourse although their success in comprehending may range from very little to considerable. Meyer (1984) and Richards and Renandya (1983) suggest providing students with essential background knowledge and simple tasks to perform while listening.

Hansen and Jensen (1994) contend that students from all proficiency levels should be exposed to natural speech as a regular part of their listening practice. According to Bacon (1989), less-proficient students can understand and benefit from authentic texts. Schmitt (2002: 206) points out that it is crucial to assist learners approach fully authentic tasks progressively, rather than trying to make tasks lifelike from the start. To determine what needs to be done to prepare students for real-world situations, Joiner et al. (1989) suggested that teachers examine current practices and materials used in language classes so that teachers can determine what students listen to, how much they listen, and how they listen. And also implementing authentic speech in classroom listening allows students to have "immediate and direct contact with input data which reflect genuine communication in the target language" (Breen, 1985, p. 63). This is an advantage to incorporate authentic materials in teaching a FL and will actually lead to an increase in learners' motivation too. McNeil (1994) and Kilickaya (2004) point out that the use of authentic texts is a way of increasing students' motivation for language learning since the students feel that they are learning the real language. The other empirical studies (Bacon & Finnegan's, 1990; Otte, 2006; Thanajaro, 2000) have confirmed that using authentic aural texts will increase students' motivation

and self-satisfaction. However, some scholars are not in favor of using authentic materials. For instance, Clark (1983) believes that authentic materials do not affect learning at all. Kilickaya (2004) further states that, authentic texts are random in respect to vocabulary, structures, functions, content, and length; therefore, they cause problem for the teachers. Teachers sometimes do not have access to authentic materials, the expense of purchasing them, and the time required to find an appropriate authentic text (McNeil, 1994; Miller, The need for authentic materials in the field of language teaching and their usefulness have ever more acknowledged by the teachers and researchers. Many empirical studies have demonstrated the positive effects of authentic materials taken by learners who have opportunities to interact and deal with them. Studies, such as Miller (2005) and Thanajaro (2000), have shown the use of authentic materials which lead to aural language development. In addition, Otte (2006) studied the impact of aural authentic texts on listening comprehension abilities of adult ESL students of an American university. He found that exposure to authentic materials would lead to better listening comprehension abilities and motivation of the language learners. By the same way, the study of Herron and Seay (1991) showed that the language learners listening to authentic radio tapes as regular classroom activities had demonstrated greater listening comprehension than others. 2005). Such issues usually make it difficult for teachers to incorporate authentic materials into the curriculum successfully. In conclusion, the benefits that authentic materials bring to the FL classroom greatly prevail over the challenges. Gilmore (2007) studied the effect of using authentic materials compared to textbook materials on developing the communicative competence of the learners during one year experiment. Meyers (1999) worked on the influence of real-life video materials on university language learners, especially on listening comprehension and communicative competence. According to Ur (1996), understanding texts outside the classroom is troublesome for students since the reading materials used in the classroom do not illustrate the language in the real world. She argues: —we want our learners to be able to cope with the same kinds of reading that are encountered by native speakers of the target language (p. 150)l. Banter (2008) stated that real life reading comprehension texts should be used as an essential part of language curriculum. Moreover, Hadley (2001) pointed out: use of real or simulated travel documents, hotel registration forms, biographical data sheets, train and plane schedules, authentic restaurant menus, labels, signs, newspapers, and magazines will acquaint students more directly with real language than will any set of contrived classroom materials used alone.

So, it seems that reading practices by use of different authentic materials is sensible for the students. It is also established that students of all language proficiency levels are able to manage the authentic materials. Maxim (2002) found —the students' limited linguistic competence did not short- circuit their ability to read authentic texts in class with the support of their classmates and instructorl (p. 29). However, including authentic materials in foreign language classes has other advantages. Professors and experts of teaching language should maintain the enhancing power of the authentic materials (Gilmore, 2007). By using authentic materials students know how to use language in real world and improve their proficiency level in four skills of language learning. McNeil and Kilickaya (2004) found that authentic texts make the language learners to feel learning authentic and real life language. The target language is used in a social context and its used is motivating for learning. Rivers (1987) proved that learners who work with authentic materials are more interested in language learning. Kim (2000) also pointed out that authentic materials provide a mean for overcoming the cultural and social barriers of language learning. However, some experts do not trust the use of authentic materials. Clark (1983) stated that the media has no effect for learning language in any condition and so using authentic versus non-authentic materials is out

of question. In the same way, Kienbaum and colleagues (1986) claimed that there is no significant difference in language learning of students who use authentic materials compared to others who learn language with traditional materials.

According to Martinez (2002) using authentic materials may be culturally biased. According to McNeil (1994), Kilickaya (2004) and Ur (1996), lower-level learners may feel frustration and de-motivation when confronted with an authentic text. Guariento and Morely (2001) mentioned that — at lower levels, the use of authentic texts may not only prevent the learners from responding in meaningful ways but can also lead them to feel frustrated, confused, and, more importantly, de-motivated (p. 347). Kim (2000) believed that at earliest stages of learning real-life materials do not have any impact on learning of the students. All in all, using authentic material in language teaching has been under debate for many years. However, the advantages of using authentic materials outweigh the difficulties. On the other hand, it is possible to overcome the difficulties by using proper task design. Filed (1998) stated that —instead of simplifying the language of the text, simplify the task that is demanded of the student. Experiences in bilingual immersion classes illuminate the practice of second language teaching and indicate effective ways of attaining high levels of academic content mastery and target language proficiency. Incorporating content-based instruction into primary and secondary school languages classrooms is a way of ensuring a meaningful context for language instruction while at the same time providing a vehicle for developing knowledge and skills specified in other curriculum areas. Teaching through content is fun and worthwhile for both the students and the teacher. Although it takes more time to plan and create materials for content-based instruction, the results are well worth the effort.

Reference:

1. Costa E., and V. Timmons. —Innate Challenges and Promising Pedagogy: Training and Support in Multilevel Classrooms. Brock Education 12.1 (2002): 17-35.
2. Gardner, H. Multiple Intelligences: The Theory in Practice. New York, NY: Basic Books, 1993.
3. Gaustad, J. —Implementing the Multiage Classroom. ERIC Digest 97 (1995): 1-4.

INFLUENCE OF NATURAL AND SOCIAL ENVIRONMENT ON SPEECH ETIQUETTE

Kakharova Shohsanam Nabijon qizi
Teacher, Fergana State University

Abstract. This article discusses the emergence of communication in human history and the national and regional characteristics of communication behavior under the influence of natural and social environments.

Key words and expressions: speech, speech etiquette, national language, Eco linguistics, social environment, natural environment.

The process of communication has a unique place in the life of human community, which is renewed and rejuvenated every year. Totally, new terms, phrases and styles appear among speakers. According to historical facts, communication was firstly appeared as a result of necessity in daily life of tribes. It's natural that the communication that arose in the primitive period was drastically different from today's communication. Representatives of the primitive community use sounds, body movements and some symbols as a means of communication. Regardless of variety of means, the function and purpose of communication is exactly the same as today. The language

of the people of his period did not stop developing, but was refined day by day. Thus, sounds, body movements and symbols were replaced by words which can describe tools. As the vocabulary range increased in oral speech, people faced to new problem like choosing the most suitable word among various ones and using them effectively.

Therefore, the human factor can't be imagined in isolation from nature and society. When any person comes into the world, first of all, they inextricably connected with nature, and of course, with society. During the several years a person is formed by physiologically and under the influence of nature and society. So, "the human environment consists of two parts that are inextricably linked with each other – the natural and social environment". [Маркович 1998, p.46].

S. M. Mo'minov, a well-known linguist, explains the changes that occur in individuals under the influence of natural and social environment as follow: "Changes are manifested, first of all, in individual's behavior. Therefore, ecology affects the social environment, and the social environment affects the communication behavior". [Mo'minov 2021, p.127]

Eco linguistics, a relatively new branch of linguistics that studies the influence of the natural environment on communicative behavior and language, tries to establish a relationship between the language used by society and natural- cultural ecosystem. While talking about the influence of the natural environment on the characteristics of communication behavior, we have to define the concept of "national language". "National language is a socio-historical category that constitutes a nation together with the general territory, economy and spiritual wealth. The national language is different from the literary language and includes spoken language and folk dialects. The geographical location of the territory where the nations live is one of the most important features in the formation of the national language. Similarities in the language, religion, and culture of nations living in relatively close regions are more noticeable than those in distant regions. For example, a person who belongs to the Uzbek nationality may not face a serious problem related to communication behavior when communicating with persons whose nationalities are Kazakh, Kyrgyz, or Tajik. This situation can happen in the same way among the population of nations in European countries. Because the national language of these nations developed in the same ecological environment. If we compare the communication language, vocabulary, and grammar structure of the people living in the environment of African tribes with the above nations, there is a big difference between them.

If we study the differences observed in communicative behavior on an even smaller scale, we can clearly see the influence of the natural environment on language. As the linguist scientist S. Mo'minov noted: "Not only people of different nationalities, but also people of the same nationality living in different regions have different speech etiquette". The existence of such mutually different dialects in the composition of one national language is caused by the influence of the natural environment, that is, the geographical separation of the people speaking the same language. For example, in England people speak more than 40 dialects, and these dialects differ from each other according to their sentence structure, spelling and pronunciation.

In the territory of our country, where the national language is Uzbek, there are many dialects that are part of 3 major dialects. In short, the influence of the natural and social environment on the behavior of communication is determined by the formation of the national language, the emergence of dialects within the national language, forms of address used by representatives of different dialects, the level of use of figurative words in the speech process. , we can see how to use morphological affixes, the order of clauses, the use of non-verbal means, pronunciation, even the duration of silence during communication.

Let's think about the pronunciation from the above, without changing the meaning of the word, they give the listener a rough idea about the speaker's age, which dialect he represents, and which region he lives in. The historical source "The Book of Judges" tells how Jephthah and the Gileadites defeated the Ephraimites on the banks of the Jordan River. The Gileadites manage to cross the river before the people of Ephraim. They ask every next person who was crossing the river to pronounce the word shibboleth (meaning flood stream or head of corn) to verify that they are really the member of their group or not. Those who pronounced the word "Shibboleth" in the form [s] and not with the sound [ʃ] were considered not from Gilead and were punished as enemies. In today's Uzbek language, living in relatively close regions such as Tashkent, Margilon, Andijan, Namangan, people pronounce the sound [t] as [ch]. For example: tush-chushti, tish-chish, tishla-chishla.

In addition, we can see examples of territorial characteristics of communication behavior in proverbs and sayings used in the speech of people of certain regions. Although the author of the proverbs is not specified, different versions of them are used among the people depending on the region. For example, a proverb used by the people of Tashkent like "Ahmoqqa To'ytepa bir qadam" has the form of "Ahmoqqa Asaka bir qadam" in Andijan speech, and "Ahmoqqa Quva bir qadam" in Ferghana.

In conclusion, it should be said that all the words in the dictionary of the language came into being because of the need for this word. Therefore, the language, which is considered a complex of words, is formed in the natural environment and continues to develop under the influence of the social environment.

References:

1. Данилю Ж. Маркович (1998). Социальная экология, — М.: Изд-во МГСУ «Союз».
2. Mo'minov S. (2021). Socio-linguistic features of Uzbek Speech etiquette. – Farg'ona.
3. National encyclopedia of Uzbekistan. (2000). The first volume. Toshkent.

EFFECTIVE USE OF INTERACTIVE METHODS IN ENGLISH LESSONS

Kamalova Dilnoza Kurbanbaevna
Teacher, Gulistan State University

According to studies done on different approaches to teaching foreign languages, interactive techniques are proven to be more successful than conventional methods. Learning takes place via the collaboration of "student-teacher" and "student-student" when English classes are run on the basis of interactive teaching techniques. This encourages students to think for themselves and facilitates learning. The interactive style of instruction is the most dynamic approach to education because it fosters the development of important information, skills, and capacities in students in a condensed amount of time. These include the capacity for autonomous thought, self-improvement, critical thinking, and creative thinking. An interactive lesson encourages participation from the class as a whole. The term "interactive" comes from the English words "interacting" and "acting," where "inter" refers to "mutual" and "act" refers to "action, influence, and activity." The learning process takes place in the form of a mutual discourse, in the form of a dialogue, or on the basis of interaction between a teacher and a pupil. This is what we mean when we talk about interactivity being the activity of two people. dialogues between students and teachers, as well as dialogues between students (subject-subject), may be examples of interactivity. Interactivity is defined as reciprocal activity, movement, and affectivity. The primary objective of interactive teaching techniques is to provide the most conducive atmosphere possible for the learning process, as well

as to produce the circumstances necessary for the student to think in an active, free, and creative manner, as well as to make use of the student's needs, interests, and internal capabilities. In this procedure, not a single student will be overlooked; instead, every single one of them will be given the chance to freely voice their opinion about what they have heard, read, and seen. There is a process of ideas being traded back and forth with one another. Students develop more zeal and interest in their studies, as well as deeper and more meaningful connections with one another.

Lessons in English may be made more productive by using strategies that include interaction. The primary criteria for interactive learning are the holding of informal discussions, the capacity to freely present and present educational material, a small number of lectures but a large number of seminars, the creation of opportunities for students to take the initiative, small groups, large groups, group assignments, written work, and other methods that have a special significance in increasing the efficiency of educational work. Effective communication methods, such as the correct formation of communication skills "teacher-student" and mutual communication; raising to a new level the process of mastering new theoretical knowledge and practical skills; increasing the responsibility of students for the educational process. Interactive methods: - increasing students' interest in the process of learning English; - bringing the work of an English teacher closer to real life conditions; - effective methods of communication, such as correct formation of communication skills "teacher-student" and mutual communication.

Its efficiency is superior to that of more conventional approaches, such as interactive teaching techniques, explanations, directions, and the use of various tools. The following are some of the ways in which conventional learning and interactive learning are distinct from one another:

1. It is essential to take into consideration the practicality of putting together interactive lessons based on the subjects covered in the curriculum. This may be accomplished via the utilization of conventional or interactive learning methods, both of which are designed to guarantee that the intended educational outcome of each subject is completely realized.

2. In order for students to have a successful experience with interactive learning, it is vital to ensure that they are familiar with the fundamental ideas and prior knowledge pertaining to the subject matter before beginning any new learning.

3. It is important to keep in mind that students participating in interactive learning are given much more time for individual work than students participating in conventional learning.

It is vital to enhance students' speech abilities, such as listening, speaking, writing, and reading, by employing interactive techniques. It is also important to include students in the process of learning the language throughout the class in a dynamic communicative environment. Finally, it is important to encourage students to use the English language on purpose.

It is important to guide and encourage natural speech. Below we provide a summary of some of the methods aimed at ensuring interactivity of students in English classes:

KWL - I knew, I want to know, I know.

What I knew	What I want to know	What I learned

This graphic organizer is widely used in teaching foreign languages. It can be used to determine what students know and want to know from the start of the lesson by completing columns 1 and 2. At the end of the lesson, students complete column 3.

PPP - presentation, practice and production

Presentation, Practice, Production (PPP)

In this process, independent thinking, self-confidence and communication skills are developed in English.

Case Study - involves the collection of information on the proposed topic. Each participant gets acquainted with the list of questions. The teacher helps to formulate questions and answers, ensures that the interaction is in English.

Logical Sequence Method - In the logical sequence method, students first listen to the dialogues, then read the text, and then watch a short video in English and develop skills such as practical application.

The actions of speaking, playing a game, and learning may all be carried out concurrently during a role-playing session. In English class, students take on a variety of roles. The students' oral communication skills will benefit from the role-playing game, which will help them practice and improve their public speaking abilities. Because role-playing games are centered on the interactions between players, they generate a need for conversation and a desire to learn how to communicate in a language other than their native tongue. It enables you to replicate the communication of students in a variety of speaking circumstances while also serving the functions of motivating and exciting the pupils.

To put it simply, a teacher who is dedicated to ensuring that the lesson is effective can only be successful in achieving his aim if he is capable of using interactive teaching approaches.

References:

1. Harmer, J. (1998). How to teach English: An introduction to the practice of teaching English. Edinburgh Gate, Harlow, England.
2. J. K. Richards and S. R. Rogers. (2014). Approaches and methods in teaching languages. Cambridge: Cambridge University Press.
3. <https://www.google.com/search?q=ingliz+tili+darslarida+interfaol+metodlar&oq=ingliz+tili+darslarida&aqs=chrome.1.69i57j0i512l4.19155j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8>

WAYS FOR FORMING READING LITERACY IN THE PROCESS OF LEARNING

Khojaniyazova Manzura Iskenderovna

Teacher, Karakalpak State University named after Berdakh

Abstract. This article discusses topical issues of the development of reading literacy in educational institutions within the framework of classroom and extracurricular activities, including foreign language lessons.

Key words: PISA study, reading, reading literacy, reading skills, reading strategies, foreign language.

PISA testing includes tasks related to various areas of real life that encourage children to apply the knowledge gained during the training period in practice, thereby demonstrating the level of formation of financial, reading, natural science literacy, as well as the degree of development of creative thinking and global competencies (combination knowledge, skills, attitudes, attitudes and values that are successfully applied in personal or virtual interaction with people who belong to a different cultural environment, and with the participation of individuals in solving global problems).

PISA monitoring is carried out every three years and serves for a comparative analysis of the results of students who have reached the age of 15 at the time of the study. Such an analysis makes it possible to assess the effectiveness of strategic decisions taken in the education systems of different countries.

The results of the PISA study will help determine how the state of Russian education is changing relative to international standards. Thus, teachers in Russia are faced with the task of not only giving the theoretical basis of basic school subjects, but teaching children to use this theory in practice applicable to solving problems of any complexity. This implements the principle of metasubjectivity in education. The formation of meta-subject links is also one of the modern requirements of the Federal State Educational Standard (Federal State Educational Standard).

The specificity of a foreign language as an academic subject is that this discipline is meta-subject from the very beginning: when studying a foreign language, students are constantly faced with problem situations in which they are forced to apply information obtained from different sources. Thus, the vocabulary used applies to almost all areas of human life, and audio, video materials and texts are aimed at broadening one's horizons and are associated with pressing topics that usually supplement and improve the knowledge and skills acquired in other lessons, thereby helping to rethink them.

Learning any language involves learning to communicate with the participation of all types of speech activity: listening, speaking, writing and reading. Of course, there is a relationship between all the above types, due to which, in the conditions of modern teaching a foreign language, a strong understanding of the processes of some universal actions is created, and they cannot be studied in isolation from each other. However, in the context of preparing students for the tasks of the PISA monitoring format, special attention should be paid to the activation of reading skills.

This is due to the fact that for the successful completion of tasks, it is necessary not only to understand the meaning of the information read, specified in the condition, but also how to apply it in order to achieve a certain goal. From this it is clear that reading is a conscious process, and in addition to learning to literally recognize information from texts, learning to read should contribute to the development of critical and analytical thinking.

The following aspects of reading literacy can be distinguished:

- 1) understanding (implies the perception of the meaning of what is read, including the meaning of words, and including the main idea of the text);
- 2) use (application of the read information for the immediate solution of any goal or task);
- 3) reflection (involves interactive reading, in which the reader creates connections between the information read and his own thoughts, his experience);
- 4) involvement (the very motivation for reading, consisting of interest in and enjoyment of the reading process).

The concept of reading literacy in PISA monitoring has three components: texts (set and format of reading material), aspects (type of tasks and implied ways of solving these tasks) and situations (contexts for which certain texts are created).

All texts in the PISA tasks are classified by purpose. Foreign sources distinguish six types of text: description (catalog, blog entry), narrative (story, newspaper article), explanation (introduction to the online encyclopedia page), argumentative texts (letter to the editor, comments on online forums), instructions (recipe), agreements (message or letter to arrange a meeting).

Modern reading is associated not only with printed texts, but also with electronic formats, that is, the type of task text is visually diverse (for example, it may look like a page on the Internet or a newspaper clipping, some kind of graph or diagram may refer to the text, etc.), and the context of the situation established in the text may concern both personal or social life, and the working or educational field. Such situational categories overlap with each other, and the purpose of the text may be to solve a personal problem affecting any area of life.

The main difficulty in the perception of foreign language texts is, as a rule, the limited vocabulary of children studying the language. For a complete understanding of the text, its main idea, it is important at the pre-text stage to remove the probable difficulties associated with unknown lexical units necessary for understanding.

There is an opinion that, starting from the initial stage of teaching a foreign language, it is advisable to organize work with students so that by the middle level they have accumulated the bulk of the vocabulary. In the middle grades, children should be taught how to use different strategies effectively and develop their reading skills and reading habits. Accordingly, by the senior classes, students will be sufficiently prepared for meaningful reading. As a result, over time, the vocabulary will increase significantly, which will contribute to a complete understanding of the material read.

At the pre-text stage, it is also important to use visual supports, encouraging students, based on their experience, to use critical thinking skills, for example, in order to identify cultural differences between their native country and the country of the language being studied.

While reading, it is necessary to choose exercises depending on the goal: complete understanding of the text, understanding the main content, extracting the necessary information.

The post-text stage involves the use of exercises to test the assimilation of the material read and the ability to use the information received from the text.

Modern foreign language textbooks published by domestic authors in collaboration with foreign ones include various types of exercises to develop all the necessary skills to improve reading skills. However, over time, students get used to the typical tasks of textbooks, as they are inevitably repeated, so any educational material should be adapted for a specific audience, supplementing the proposed types of tasks with new ones based on the level of development of the language skills of students. Also important is the variability of the tasks being developed to implement the principle of novelty in a foreign language lesson.

Depending on the level of the group, you can change the conditions of tasks. For example, children who speak a foreign language at a high level and have sufficiently developed productive skills and reading skills can independently invent sentences-facts or sentences-judgments that correspond to the information received, etc. Such sentences can be read aloud so that classmates determine which category the sounded statement belongs to. For students with insufficiently developed language skills, the teacher can develop feasible tasks on their own, based on the material studied by the children.

Starting from the middle level, it will not be superfluous to use the original demo versions of PISA in a foreign language, which can be freely accessed on the official website of the International Coordinating Center. Working with such unadapted texts will greatly help develop reading fluency, a more meaningful understanding of texts, consolidate the ability to use basic grammatical structures and increase vocabulary.

In addition to the standard work in the classroom, the following activities can be included in the educational process:

- 1) holding master classes, seminars and conferences on reading;
- 2) creation of reading areas with a sufficient selection of literature;
- 3) the use of various types of project activities to stimulate interest in reading;
- 4) motivation of students to use reading as a key source of learning, linguistic enrichment, personal development and a means of strengthening social and ethical norms;
- 5) organization of book fairs, reading groups and meetings;
- 6) involvement of the parent community;
- 7) training in the use of all basic reading strategies;
- 8) regular monitoring of the effectiveness of the activities carried out by the school.

Thus, systematically directed activities to increase interest in reading in general will help to achieve fluency in appropriate strategies in order to solve a wide range of problems. To form a high level of literacy, it is important to pay attention to reading skills not only in the classroom, but also in the format of non-standard extracurricular work. Thanks to an integrated approach to the development of reading competencies, it will be possible to achieve the best results in international research and, as a result, create a more intellectually developed society.

References:

1. Международный координационный центр. – URL: <https://www.oecd.org/pisa/>
2. ФГБУ Федеральный институт оценки качества образования. – URL: <https://fioco.ru/pisa-2018>
3. Федеральная служба по надзору в сфере образования и науки. – URL: <https://obrnadzor.gov.ru/news/proekt-500-povyshaet-kachestvoobrazovaniya-v-rossijskih-shkolah/>
4. Sue Thomson. A teacher's guide to PISA reading literacy. – URL: https://www.acer.org/files/PISA_Thematic_Report_-_Reading_-_web.pdf

EFFECTIVE ACTIVITIES TO ENHANCE SPOKEN ENGLISH FOR LANGUAGE LEARNERS

Kudaybergenova Sapura assistant

KSU faculty of English languages

Kidirbaeva Nurjamal 2-nd year student

KSU faculty of English languages

Abstract: This article will help learners who will learn English and who are currently learning English to develop and improve the speaking skills, which is one of the 4 skills of the English language. The article also gives ideas about some activities to enhance spoken English.

Key words: Pronunciation, Grammar, Vocabulary, Fluency, Imitative, Intensive, Responsive, Interactive, Extensive (monologue).

Learners learn English for many and extremely varied reasons. Taking these reasons, and language acquisition needs, into consideration when planning a class or individual instruction is crucial for a successful learning experience. This is probably as important for learners as for the teacher. When a learner understands his/her reasons for learning English well, he then can better

plan his learning strategy. In the class, he/she can help the teacher identify needs and desires. If the learners are learning alone, he/she can find learning materials based on a better knowledge of what his/her objectives are. For instance, learners can train activities. Let's take a look at some activities for learning English and improving Spoken English. In addition, now we firstly see the component of speaking. During learning English, we need to know these components.

Among the four skills, speaking skill is a difficult one to assess with precision, because of the fact that speaking is a complex skill to acquire. Loda [1977:234]

says that four or five components are generally recognized in analysis of speech process as the follows;

1) Pronunciation

Pronunciation is the way for student to produce clearer language when they speak. It deals with the phonological process that refers to the component of a grammar made up of the elements and principles that determine how sounds vary and pattern in a language.

2) Grammar

It is needed for learners to arrange a correct sentence in conversation. It is in line with explanation that the learner's ability to manipulate structure and to distinguish appropriate grammatical from in appropriate ones. The unity of grammar also learns the correct way to gain expertise in a language in oral and written form.

3) Vocabulary

One can not conduct communication effectively or express their ideas both oral and written form if they do not have sufficient vocabulary. So, vocabulary means the appropriate diction which is utilized in communication.

4) Fluency

Fluency can be defined as the ability to speak fluently and accurately. Fluency include a reasonably fast speed of speaking and only a small number of pauses and “ums” or “errs”. These sign indicate that speakers do not have spent a lot of time searching or the language items needed to express the message.

If we know these components of English, we can learn Spoken English easily in a short time and we achieve our goals then.

Let's go considering successful of Speaking Activities in following;

Speaking activities can give learners enormous confidence and satisfaction, and with sensitive teacher guidance can encourage them into further study. Moreover, good speaking can and should be highly motivating.

Many speaking tasks (role-playing, discussion, problem-solving, etc.) are intrinsically enjoyable in themselves, Harmer [1998:88]. To most people, mastering the art of speaking is the single most essential aspect of learning a second or foreign language, and success is measured in terms of the ability to carry out conversation in the language, Nunan [1999:39].

However, sometimes spoken language is easy to perform, but in some cases it is difficult, Brown [2001:270]. When people want to speak fluently, sometimes they get difficulties to do it. In order that they can carry out the successful speaking, they have to fulfill some characteristics of successful speaking activity such as:

1) Learners talk a lot. As much as possible this activity is in fact allowed for learners talk. This may be obvious, however, often most time is taken up with teacher talk or pauses.

2) Participant is even. Classroom discussion is not dominated by a monitory of talk active participants. All get a chance to speak and contributions are fairly evenly distributed.

3) Motivation is high. Learners are eager to speak because they are interested in the topic and have something new to say about it, or they want to contribute to achieve a task objective.

4) Language is of an acceptable level. Learners express themselves in utterances that are relevant, easy comprehensible to teach other and of acceptable level of language accuracy.

There are five types of speaking activities for improving Spoken English. They are “Imitative, Intensive, Responsive, Interactive, and Extensive namely (monologue)”. To make us clearer to understand each of type the writer will explain one by one:

Imitative. One of types of speaking performance is the ability to simply a word or phrase or possibly a sentence. Drilling is a part of the communicative language classroom offer learners an opportunity to listen and to orally repeat certain words of language that may cause some linguistic difficulty, either the phonological or grammatical. They offer limited practice through repetition; they allow one to focus on one element of a language in a controlled activity.

Intensive. Intensive speaking goes one step beyond imitative to include any speaking performance, that is designed to practice some phonological and grammatical aspect of language. Intensive speaking can be self initiated or it can even form part of some pair work activity, where learners are going over certain form of language, Brown [2001:273] . For example of intensive assessment tasks include directed response tasks, reading aloud, sentence and dialogue completion, limited picture-cued tasks including simple sequences and translation up to simple sentence level.

Responsive. A good of learners speech in the classroom is responsive; short replies to teacher or learner's initiated questions or comments. These replies are usually sufficient and do not extend into dialogues, such speech can be meaningful and authentic. Responsive assessment tasks include interaction and test comprehension but at the somewhat limited level of very short conversation, standard greetings and small talk, simple requests and comments and the like.

Interactive. The difference between responsive and interactive speaking is in the length and complexity of the interaction. According to Brown [2004:142] states that interaction can take the two forms of transactional language or interpersonal exchange. It means that, transactional language has the purpose of exchanging specific information. Conversation for example may have more of a negotiate nature to them than does responsive speech. While interpersonal exchange has more for the purpose of maintaining social relationship than for the transmission of facts and information. These conversations are a little trickier for learners because they can involve some or all of the following factors.

Extensive (monologue). Learners at intermediate to advanced levels are called on to give extended monologues in the form of oral reports, summaries, short speeches or perhaps storytelling during which the opportunity for oral interaction from listeners is either highly limited (perhaps to nonverbal responses) or ruled out altogether. Language style is frequently more deliberative (planning is involved) and formula extensive tasks, but can not rule out certain informal monologues such as casually delivered speech (for example, my vacation in the mountains, recounting the plot of a novel or movie).

Finally, you must practice what you are learning! Remember that you teaching your mouth a new way to move. You are building muscles that you do not use in your own language. It is like going to the gym and exercising your body. Do not forget to exercise your mouth a little bit each day.

We need more time to improve our Spoken English and we ought to practice more. Spoken English plays an important role in English learning. As well as a good level of communicative competence is the final aim of English learning. How to cultivate and enhance the learners'

competence of Spoken English has become the focal point. By using these activities the learners can gain their aims.

References:

1. Lado, Robert. 1977. Language Testing. London: Longman.
2. Harmer, Jeremy. 1998. How to teach English. England: Longman.
3. Nunan, D. 1999. Second Language Teaching and Learning. USA. Heinle and Heinle Publisher.
4. Brown, H. Douglas. 2001. Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy, second edition. New York: Pearson Education Company.
5. Brown, H. Douglas. 2004. Language Assessment Principles and Classroom Practices. San Fransisco.

OLIV TA'LIMDA INGLIZ TILINI O'QITISHNING "CLIL TEXNOLOGIYASI" - INNOVATSION USUL SIFATIDA

Matyakubova Xolida Maksudovna

ingliz tili o'qituvchisi, "Mamun universiteti" NTM

Annotatsiya. Ushbu maqolada CLIL ingliz tili o'qitish metodi va tarixi, uning ta'limga aloqasi va mazmuni haqidagi qarashlar ifodalanadi.

Kalit so'zlar: CLIL, integratsiya, olim ta'lim, innovatsion texnologiya, kasbiy rivojlanish.

Ushbu maqolada, biz CLIL (Content and language integration learning-Fan mazmuni va tilni integrallashgan holda o'rganish) texnologiyasidan oliy ta'limda chet tillarini o'qitishning innovatsion usuli sifatida foydalanishni muhokama qilamiz. Hozirgi vaqtda ko'pgina sohalarida, jumladan ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy sohalarida, bo'lajak mutaxassislarni tayyorlash uchun oliy ta'lim tizimiga kompleks yondashuvlarni joriy etish talab etiladi. Bu intellektual moslashuvchanlik va murakkab muammolarni hal qilish qobiliyatini yaxshilashi mumkin.

Hozir biz innovatsiyalar davrida yashayapmiz va ular bizga ta'lim sohasida ham kerak. Oliy ta'lim tizimiga innovatsion uslub va texnologiyalarni joriy etish bo'yicha professor-o'qituvchilarning innovatsion faoliyati va ularning malakasini oshirish doirasida juda ko'p samarali ishlar olib borilmoqda.

Tilni mazmun orqali o'rganishga yondashuvni chex olimi Jon Amos Komenskiy taklif qilgan. Samaradorlikning muhimligini ta'kidlagan keyingi pedogog - Matias Behl ham bu borada samarali izlanishlar olib borgan. Bel buni pedagogika, falsafa, filologiya va tarix sohalarida juda faol qo'llab ko'rdi. U ikkita grammatika maktabining direktori edi va bu unga chet tillarini o'rganish jarayonini osonlashtirishga qaratilgan xatti-harakatlarini qo'llash uchun juda foyda berdi. Belning maktablarida til o'rganish - bu maktab fanlarini o'zlashtirish bilan parallel ravishda joriy qilindi va yangi lug'at ham ishlab chiqildi.

Til o'rganish sohasida 1970 yilgacha fan mazmuni va tilni integratsiyalashgan holda o'rganish dasturlari faqatgina maxsus til o'qitish maktablarida ikki tilli ko'rsatmalar orqali bolalarga tilni egallashga yordam berish uchun qo'llanilgan. Kanada ikki tilli dasturlardan qo'llab ko'rgan birinchi mamlakatlardan biridir.

Keyinchalik tilni fan mazmuni bilan singdirish dasturlari Kanada, AQSh va boshqa mamlakatlarda ham keng tarqala boshlagan.

Shunday qilib, CLIL - bu fan mazmuni va tilni birgalikda o'rgatish va o'rganish vositasi. CLILning eng muhim jihati u integrallashgan holda foydalanilishidir. Bunda til o'rganishni fan mazmunini o'rganish doirasiga kiritiladi yoki aksincha til o'rganish jarayoniga fan mazmunini o'rganish joriy qilinadi. Demak, fan mazmuni bilan tilni birgalikda o'rganishga e'tibor qaratish kerak bo'ladi. Lekin bu hammasi emas. Yana ta'kidlab o'tish kerak bo'lgan 3-element mavjud: - fan

mazmuni va tilni o'rganishga yordam beradigan o'rganish ko'nikmasini paydo qilish. Bu 3ta asosiy maqsad: til, mazmun va o'rganish ko'nikmasi CLIL-ta'limini asoslaridir.

CLIL metodining barcha asosiy xususiyatlari quyidagi to'rtta tamoyilga asoslanadi: anglash, muomalaga kirishish, fan mazmuni va madaniyat (4Cs as Content, Cognition, Communication, Culture).

CLIL metodida chet tili tuzilishidan farqli ravishda asosiy e'tibor fan mazmuniga qaratiladi. Bundan tashqari, ma'no yaratish ham shaxsiy, ham ijtimoiy jarayon sifatida yangi bilim va ko'nikmalarni fikrlash, tahlil (idrok) va aloqa orqali rivojlantiriladi.

Boshlang'ich, o'rta maktab yoki kasb-hunar ta'limlarida CLIL metodini joriy etish bo'yicha ko'plab tadqiqotlar mavjud. 2003-yilda Maastrixtda oliy ta'limda CLIL metodini o'qitishga bag'ishlangan konferensiyaning o'tkazilishi integratsiya qo'llaniluvchi yangi ICLHE (Integrating content and language in higher education -oliy ta'limda mazmun va tilni integratsiyalash) kontseptsiasining kiritilishiga sabab bo'ldi. [Fortanet-Gomez I.2013. 41 b].

Oliy ta'limda CLILni joriy etish sabablarini U.Smit tushuntirib beradi, uning aytishicha, oliy o'quv yurtlarida tilni alohida fan mazmunidan ayro o'rganish foydasizligini aytadi. [Smith U, 2010. 38 b].

Nofilologik universitetlarda til integratsiyasi va fan mazmuni asosida ikki tilli o'rganishning nazariy asoslari quyidagi tadqiqotchilar tomonidan ishlab chiqilgan: L.L.Salexova, F.Ball, D.Koyl, O.Meyer va boshqalar.

Ushbu tadqiqotchilar oliy ta'limda CLILdan foydalanishning quyidagi afzalliklarini ta'kidlaydilar:

1. Integratsiyalashgan sinflar o'quvchilarning til o'rganishga bo'lgan ishtiyoqini oshiradi, chunki o'quvchilar tilni boshqa fanni o'rganish va yangi qiziqarli ma'lumotlarga ega bo'lish vositasi deb bilishadi. "Talabaning mazmunni tushunish va undan foydalanish istagi uni tilni o'rganishga undaydi" [Mehisto P., Marsh D., Frigols M.J, 2012 . 11 b].

2. Talabalar o'zlari kuzatadigan va tahlil qiladigan jarayonlar haqida gapirish va yozish uchun ko'proq imkoniyatlarga ega. Keyin ular o'z tajribalarini sinfdagi boshqa o'quvchilar bilan baham ko'rishlari mumkin.

3. Talabalar yangi bilimlarni va ko'nikmalarni qo'llashni o'rganadilar.

4. Til o'rganish kasbiy bilim va malakalarni kengaytirish uchun kuchli vositaga aylanadi [Serikov G.N.2014. 68 b].

5. Talabalarning dunyoqarashi va madaniyatni kengaytirishga yordam beradi.

6. Talabalar hamkorlik qilish va mustaqil bo'lishni o'rganadilar.

7. Ushbu metod talabalarda "real hayot" tajribasini yaratadi va yosh bolalar va o'smirlarniki kabi tug'ma til o'rganish qobiliyatlari rivojlantirishga diqqatni jamlaydi.

8. Ushbu yondashuvning xar qanday ta'lim tizimga moslashuvchanligi aniq, chunki u turli ta'lim turlariga osonlik bilan qo'llanilishi mumkin.

Shunday bulsada, bu metodni qo'llashda ba'zi qiyinchiliklarga ham duch kelinilishi mumkin. Masalan, matematika, fizika, psixologiya fanlarida. Chunki ingliz tili o'qituvchisiga boshqa sohadagi mavzu va atamalarni tushuntirish oson bulmaydi.

Yana bir muammo, ko'p mamlakatlarda malaka oshirish institutlarida o'qituvchilar CLILga tayyorlanmaydi va bu ushbu sohada mutaxassis yetishmovchiligini keltirib chiqaradi.

Ushbu muammoning yechimi sifatida shuni aytishimiz joizki, CLIL bo'yicha malaka oshirish institutlarida ko'proq mutaxassislar tayyorlash hamda oliy ta'limda talabalarga ushbu metodni joriy qilish ya'ni nofilologik ta'limda tahsil olayotgan talabalarga o'zlarini sohasini sodda chet tilida tushuntirib, ularni til va fan bo'yicha bilim, malaka va ko'nikmalarini rivojlantirish

zarur. Shundagina bizning avlodlardan chet tilini yaxwi biladigan tibbiyot, aniq fanlar yoki boshqa soha mutaxassislari yetishib chiqadi. O'rgatilayotgan tilni soda ravishda o'rgatish kerak, qo'llaniladigan materiallar esa kognitiv jihatdan boy, fan mavzusini to'liq ravishda yetkazib bera oladigan va o'rganuvchilarga yetarlicha qiziqarli bo'lishi juda muhim ahamiyat kasb etadi. Xozirda o'qituvchi va o'rganuvchilar uchun ham katta ko'makchi bo'lgan internet manbalari mavjud, One Stop English, Britaniya kengashi yoki CLIL media, Macmillan's inspiration.[]

CLIL texnologiyasi oddiy ingliz tili o'qitish jarayonidan juda katta farq qiladi, juda katta tayyorgarlik talab qiladi va biz buni O'zbekiston oliy ta'lim tizida ham qo'llashni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Iqtiboslar:

1. Fortanet-Gomez I. CLIL in Higher Education towards a Multilingual Language Policy. Bristol, Multilingual Matters Publ., 2013. 312 b].
2. Mehisto P., Marsh D., Frigols M.J. Uncovering CLIL. Content and Language Integrated Learning in Bilingual and Multilingual Education. Oxford, Macmillan Education Publ., 2012. 238 b.
3. Serikov G.N. [Socially Significant Aspects of Self-Identity]. Bulletin of the South Ural State University. Ser. Education. Pedagogy, 2014, 6-bo'lim, no. 4, 27–32 b.
4. Smith U. English as a Lingua Franca in Higher Education. A Longitudinal Study of Classroom Discourse. Berlin, De Gruyter Publ., 2010. 150 b.

INTRINSIC AND EXTRINSIC MOTIVATION IN TEACHING ENGLISH IN THE SECONDARY SCHOOL EDUCATION

Nuriddinova Madina Raim qizi

Stajyor-o'qituvchi, Guliston davlat universiteti

Baxronova Dilsora Ravshan qizi

Guliston davlat universiteti talabasi

Abstract. Today, we are constantly faced with innovations the modern education system. Especially, in teaching English, motivating students plays a very important role. Therefore, this article illustrates the role of intrinsic and extrinsic motivation in language teaching.

Key words: secondary school, student, motivation, extrinsic, intrinsic, teachers, English, education.

Before talking about intrinsic and extrinsic motivation, it is necessary to know what motivation actually is. Motivation can be called an invisible force that moves or activates people.

Intrinsic motivation is a drive to learn that originates from inside, such as a desire to learn a new language or to advance one's general personal growth. It contrasts with extrinsic motivation, which is driven by external demands like the desire to speak English for professional purposes or because a parent sends their child to class.

Example. High level learners frequently exhibit strong levels of intrinsic drive as they continue to learn a language despite having no immediate need to do so.

In the classroom session. Sometimes students who enter a class with extrinsic incentive later develop intrinsic motivation when learning becomes fulfilling and delightful. Simple questionnaires about aspects of class can help a teacher determine what content and activities students find most helpful and entertaining by soliciting input from the students on the teaching and learning process.

Simply said, intrinsic motivation is the drive to take action for its own sake. For instance, you might participate in a sport because you like it or finish a puzzle because you like the challenge. The pinnacle of learning is intrinsic motivation, which would be this.

Extrinsic motivation is the reverse. At this point, you need outside motivation to get you to do something. Examples include playing a sport for a trophy or getting paid to do a job. Extrinsic motivation like this is best utilized in conjunction with your pupils' intrinsic motivations.

You should immediately note that practically all of the tools we use as teachers are extrinsic. All of these external motivators—praise, prizes, stickers, candy, trying to make one's parents happy—are extrinsic. There are clear explanations for this, including the fact that while we as educators cannot control all extrinsic motivations, we can generally manage intrinsic drives. We can give a pupil a sticker if they accomplish their homework, but we can't make them like algebra.

The drawback of intrinsic motivation is that it is significantly more effective when learning. Extrinsic motivation can be a very effective strategy, particularly when used to persuade kids to engage in activities in which they have zero interest. However, the emphasis should be on utilizing the students' intrinsic drives, or their true motivations, to aid in their learning. The intrinsic incentives of a learner can be utilized in a variety of ways. It all comes down to understanding what people enjoy and—more crucially—using it.

Simply start by asking the pupils what they enjoy. Seems straightforward, yet even this can serve as a lesson. Every English language instructor has conducted a "I like _____" lecture. Encourage the pupils to discuss their interests by taking advantage of this chance. What kinds of things—food, sports, music, people, animals, colors—do they enjoy? When you have this knowledge, save it. Later on, it'll be helpful.

Use this information moving forward as you create your lessons. Lesson plans really start to matter at this point. If you are aware that a particular class like pop music, play them. If a different class despises pop music but adores giraffes, perhaps today's lesson will focus only on giraffes. Long-term benefits can be realized by taking the effort to customize your classes to the needs of the students.

Keep in mind that pupils aren't always driven by learning and grammar, especially as they get older. Past participles are not necessarily something they want to learn for the sake of knowing them. However, you can work with the fact that kids do want to learn English so they can watch movies, read comic books, and follow soccer matches. Reading, writing, speaking, listening and even grammar can all excite your students, if employed correctly.

I've had some of the finest success as a teacher motivating pupils when I forgo the conventional lesson structure and tailor the class entirely to their preferences. Many kids would consider it a dream come true to read comic books in class, although they are reading more English than they ever would have in a typical lesson. Even the least driven pupils will shout English until their throats hurt after spending ten minutes learning soccer vocabulary and fifty minutes playing soccer or watching a crucial game.

Playing to their strengths as learners is just as important as playing to yours as a teacher. Just be careful not to over-motivate them. There's no need to alter an exercise if the pupils already adore it. If your Batman game is getting lots of grins and "again!"s, you don't need to worry about adding sticker bonuses or handing out sweets. Smiling and laughing are fantastic indicators of motivation. Additional incentives may actually demotivate students, according to research, especially if they were very motivated to begin with.

Now let's talk about the difference between intrinsic and extrinsic motivation. Intrinsic motivation – defined as behavior driven by internal rewards. On the other hand, extrinsic

motivation is person's needs, for example money, position, clothes, car etcetera. Let's now consider the role and impact of these two motivations in the lives of secondary school students. Secondary school students are on average between 12-16 years old and most of them suffer from problems such as nervousness, stress and disagreements with parents, which are common during the transition period. This is also the time when they put their future scissors.

Therefore, the role of motivation in this period is incomparable. It should be noted that secondary school students expect more attention from parents and teachers than before and it is natural for them to be impressionable. At this time, they need external motivation more than internal motivation and the people around them are the biggest influence on 12-16 years old secondary school students. These people are their friends, relatives and most importantly, parents and teachers. If parents and teachers together can guide the child correctly and if they can provide external motivation based on his interests and desires, it will certainly not fail to produce results. Most importantly, it is very important to make him more interested in his desired profession or workmanship.

And now we will talk about the influence of internal and external motivation in teaching English. Nowadays, as English is becoming a world language, many people are interested in learning this language. For this reason, great attention is paid to learning and teaching English in our country. It is no exaggeration to say that this also a motivation. For instance, teachers with a language certificate for school teachers are entitled to a 50 % bonus. At the time such external motivations are provided for school teachers, teachers should also make students interested in language learning. If the students spend half of the day at home, they spend the other half at school. Therefore, teachers have a special role in encouraging students to learn English. But always external motivation is not enough, all efforts may be lost if the students do not approach language learning with his own will. Due to the lack of internal motivation, it can lead to negative consequences such as the inability of students to acquire a certain profession in the future and the inability to go to foreign countries due to lack of language skills. Based on this, it can be said that both types of motivation play an important role in human life.

To sum up, people do not always need to look for motivation from others. First of all, person should logically understand and start acting and external motivation serves as an additional force.

References:

1. Razan Adra - Motivation and Learning English Language: Action Research: Effective use of different strategies to motivate primary students to learn English language Paperback. January 7, 2013. 42-43 pp.
2. Almasa Mulalic, Nudzejma Obralic - Teaching, Learning and Motivation in English as a Second Language Paperback – June 19, 2019. 101-102 pp.
3. M. Nuriddinova, D. Bakhranova - Linguo-Cultural Features of Associative Words in English and Uzbek Languages // Tafakkur Manzili jurnali, 27-52 pp.
4. M.Nuriddinova. Linguistic & Cultural Aspects of Associative Words in English and Uzbek Languages.
5. [https:// www. personio.com](https://www.personio.com)
6. [https:// www.blog.hubspot.com](https://www.blog.hubspot.com)
7. [https:// www.waterford.org](https://www.waterford.org).

FLIPPED CLASSROOM AS AN EFFECTIVE TOOL TO IMPROVE SPEAKING

Raimova Hilola Abdurashidovna

English teacher, Gulistan State University

Abduqodirova Zaynab

2nd year student, Gulistan State University

Abstract. The use of learning technologies, especially multimedia provide various facilities for students' learning that are impossible with other media. Flipped classroom is a pedagogical approach which means that activities that have traditionally taken place inside the classroom take place outside the classroom and vice versa. The flipped classroom environment ensures that students become more active participants compared with in the traditional classroom. The contribution of the flipped classroom to education is discussed in relation to the changes in students' and instructors' role. Subsequently, flipped classroom applications in various disciplines of education are illustrated. The recommendations made in the literature for design specifications that integrate flipped classrooms with technology are discussed. This article attempts to inform those who are thinking of using new technologies and approaches to deliver courses.

Keywords: flipped classroom, “Think-Pair-Share” method, “Turn and Talk” method, elbow partner

1.Introduction. Flipped (upside down) classrooms focus on active learning and student engagement giving the instructor a better opportunity to deal. Higher education has been pressured to shift towards more flexible, effective, active, and student-centered teaching strategies that mitigate the limitations of traditional transmittal models of education. The flipped classroom approach is emerging as a popular option within academic institutions, but many high school teachers remain unaware of the best flipped classroom activities to turn to for the in-person lesson component. Crucially, the activities you choose need to be designed to further understanding, assist with knowledge retention, and help the students to stay engaged with the material [Nauri , 2016]. Flipped classroom model is where students are first introduced to information individually at home without teacher's help. They learn at first individually at home by using the sources given by their teacher then ss will discuss the given material as a group under the guidance of the teacher. But key to the success of this model are effective classroom activities that are age-appropriate and therefore able to assist in meeting learning objectives. The flipped classroom model is based on the idea that traditional teaching is inverted in the sense that what is normally done in class is flipped or switched with that which is normally done by the students out of class.

Thus, instead of students listening to a lecture in class and then going home to work on a set of assigned problems, they read course literature and assimilate lecture material through video at home and engage in teacher-guided problem-solving, analysis and discussions in class. It allows students to learn in their own pace, it encourages students to actively engage with lecture material, it frees up actual class time for more effective, creative and active learning activities, teachers receive expanded opportunities to interact with and to assess students' learning, and students take control and responsibility for their learning (Gilboy, Heinerichs, & Pazzaglia, 2015). This can be a convenient, reliable, untraditional, effective approach which meet students' speaking needs. It doesn't only enhance students'critical thinking but also creative thinking as well, furthermore it serves as one of the effective tools for improving speaking level as well.

2.Methods. Selecting the right classroom activities is critical to the flipped model as they essentially need to provide the structure that will allow students to build upon what they have already learned, further their understanding, and potentially expose students to new ideas they may not have considered during the self-study phase. At the same time, the lessons need to be interesting, engaging, and genuinely useful from a knowledge retention point of view.

Movie club. This is also approved well by students where they are given a movie connected with educational issues to watch at home. The follow up task can be preparing 3 questions and 20 new words with English definition which will be discussed orally in the movie club . After the

deadline is over the teacher and ss make a “round table discussion” which enables them to share impressions on the analyzed film. This method is much more effective when it is conducted utilizing “Think-Pair-share” method where all students at first work individually, then in pairs and eventually, in a group. It evolves activeness and involves all participants at the same time. During the lesson students don't waste time but instead they will be busy with exchanging ideas with their peers.

Story discussion. Regarding stories, students can't help joining the discussion and sharing what they have in their mind. Teacher may choose an interesting, simplified version of one of the bestseller books and send it via telegram chat group of ss in order they all can download or print out. In flipped classroom giving the reading material can be a theft of the precious time if it is given during the lesson period, however it should be given as a home reading material which can be summarized, analyzed and discussed in the classroom. And this way ensures students' high interest in reading, getting to know new phrases, prepare questions connected with the learned material and as a consequence within the 80 minutes everyone will be busy with discussion. Questions prepared by students will be put into the box which can be called as “Fish Bowl”. Randomly they take a folded paper(question inside) and begin sharing answers. For instance, “Turn and Talk” method can be suitable for this activity which gives learners to work with their elbow partners.

3. Discussion. Procedure of observing students and pupils was not an easy job as followers behave properly when they were aware of the process of being observed. Therefore observation is fulfilled with teaching and observing simultaneously. The advantageous part is that all students were engaged into the activities. The whole class tried to do their best by being attentive, curious, active where even some struggling students took attempts as well to speak using “google translates” in their mobile devices.

4. Conclusion. If the lessons are conducted with flipped classroom approach students may have more time for interaction and activities. As Prensky (2001) stated this time is the time of digital natives and if the digital immigrants, in other words, teachers would like to teach the new generation, they should redesign their methods and materials according to learners' learning styles.

References:

1. Roehl A. Reddy S. The Flipped Classroom: An Opportunity to Engage Millennial Students Through Active Learning Strategies. *Journal of Family & Consumer Sciences*; 2003.105 (2), 44-49.
2. Stephen J. “Effectiveness of flipping the classroom in a honors level, mechanics-based physics class.” Master's Thesis. Eastern Illinois University. 2013.
3. Uzunbuyru H. Flipped classroom. *World Journal on Educational Technology*. Volume 7. //issue 2// 2015.-p142-147

BOSHLANG'ICH SINFLAR UCHUN DIDAKTIK O'YINLAR ORQALI INGLIZ TILINI CHET TILI SIFATIDA O'RGATISH

Rsaliev Arman Turdibekovich

erkin izlanuvchi, Namangan davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun turli xil didaktik o'yinlardan foydalanish orqali ingliz tilini o'rganishning ahamiyati muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: didaktik o'yinlar, kompetentsiy, o'yin, shakllantirish.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarga chet til o'rgatishda samarali natijaga erishish ularning qiziqishidan kelib chiqqan holda zarur metodik tizim bilan ta'minlashni ta'lab etadi. Idrok, diqqat, xotira, tasavvur va tafakkur rivojlanishida ularning ruhiy xolatlarini hisobga olish muhim

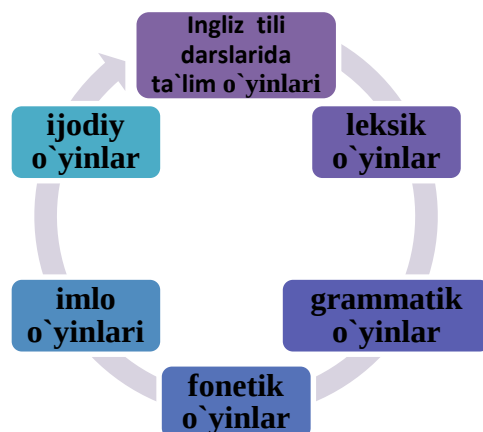
ahamiyatga egadir. Shuni ta'kidlash lozimki, boshlang'ich sinf o'quvchilarida idrok va eshitish ko'nikmalari yuqori darajada shakllangan bo'ladi. O'quvchilar fonetikaning xos nozik jihatlarni tezda tushunib oladilar. Shu bois, boshlang'ich ta'limda bolalarning didaktik o'yinlar vositasida eng qiyin leksik, grammatik, fonetik birliklar ham o'rganishi jarayoni oson kechadi. Bu yoshdagi o'quvchilarda tafakkur aniq bo'lib, u ko'rgazmali vositalar va tasavvurlarga asoslanadi. Shu sababli chet tilni o'rgatishda didaktik o'yinlar muhim rol o'ynaydi va qiziqishga sabab bo'ladi.

O'yin - bu bolalar uchun eng qulay va qiziqarli faoliyat turi, tashqi dunyodan olingan taassurotlarni o'zlashtirish usuli. Bolalarni umumiy maqsad, unga erishish uchun birgalikdagi sa'y-harakatlar, umumiy tajribalar birlashtiradi. O'yin til materialini jimgina o'zlashtirishga imkon beradi va shu bilan birga qoniqish hissi paydo bo'ladi, o'z-o'zini hurmat qilish va motivatsiya kuchayadi. Mazmunni anglash, uni bir-biriga yetkazish va ma'no ifodalashga birlamchi ahamiyat berilib, tilning tuzilishi va so'z boyligini o'rganish shu maqsadga xizmat qiladi. Muloqot qilishda qiyinchiliklarni bartaraf qilishga amaliy ko'mak beruvchi usullardan biri bu- didaktik o'yinlardir.

Chet til ta'limida didaktik o'yinlardan quyidagi maqsadlarda foydalanish mumkin:

- mavzuga oid aniq kommunikativ ko'nikma va malakalarni shakllantirish;
- muloqot jarayoniga kirishuvdagi nutqiy harakatlarga o'rgatish;
- didaktik o'yin mazmunidagi kommunikativ topshiriqni anglash;

Hozirgi vaqtda metodistlar chet tilini o'rganish motivatsiyasini oshirish va chet tilida nutqni o'rgatish jarayonini takomillashtirishga qaratilgan ko'plab rolli o'yinlar va ularni amalga oshirish variantlarini ishlab chiqdilar. M. F. Stronin o'zining "Обучающие игры на уроке английского языка" kitobida o'yinlarni quyidagi toifalarga ajratadi [Стронин 1981, стр-46-47]:

O'yindan kutiladigan maqsad - o'rganilgan nutqiy birliklarni, grammatik materialni aniq shakllarda muloqot jarayonida mustahkamlashni tashkil qilishdir. O'yinlar o'quvchilar juftliklari va guruhlarida yoki juftliklararo, guruhlararo musobaqa shaklida uyushtirilishi mumkin. Juftliklar va guruhlar tuzishda o'quvchilarning kommunikativ kompetentsiyasi, intellektual qobiliyatlari qay darajada shakllanganligi hisobga olinadi.

Misol uchun, agar o'yin materialni dastlabki mustahkamlashda o'quv mashqi sifatida ishlatilsa, unga 15-20 daqiqa dars berilishi mumkin.

Kelajakda xuddi shu o'yinni 3-5 daqiqa davomida o'ynash mumkin va allaqachon o'tilgan materialni takrorlash, shuningdek, darsda dam olish vazifasini bajaradi.

O'yin o'rganish motivatsiyasini rag'batlantirishi, o'quvchilarda qiziqish va topshiriqni yaxshi bajarish istagini uyg'otishi kerak.

O'yin butun guruh tomonidan qabul qilinishi kerak.

O'yin do'stona, ijodiy muhitda o'tkazilishi kerak.

O'qituvchining o'zi o'yinga, uning samaradorligiga ishonishi kerak.

Tayyorgarlik ishlari bajarilishi kerak (chunki kichik yoshdagi o'quvchilarning barchasi nafaqat chet tilini, balki sinfda ona tilidagi muloqotni ham bilishmaydi).

O'yin bolalarning yoshiga va o'rganilayotgan mavzuga mos kelishi kerak. O'yinda barcha talabalar ishtirok yetishlari kerak.

O'qituvchi hamma o'yinni tushunganligini tekshirishi kerak.

O'yinni muhokama qilishda, maktab o'quvchilarining undagi ishtirokini baholashda xushmuomalalik ko'rsatish kerak (faoliyatga salbiy baho berish faollikning pasayishiga olib keladi).

Chet tilini o'qitish usullaridan biri sifatida o'yindan foydalanish o'quv jarayonini sezilarli darajada osonlashtiradi, uni bolalarga yaqinroq, qulayroq qiladi.

Talabalar bilan o'ynashda men quyidagi qoidalarga amal qilaman:

- 1) tushuntirish qulayligi
- 2) o'yin uchun qimmat va murakkab materiallarning yoqligi
- 3) ko'p qirralilik

Didaktik o'yinlardan amaliy mashg'ulotlarda til materialini mustahkamlash, ko'nikma va malakalarni shakllantirish va rivojlantirish maqsadida foydalaniladi. O'yin jarayonida yaratilgan kommunikativ vaziyat, fikrning audio-vizual, ekstralingvistik va emotsional ta'sir vositalari orqali ifodalanishi muloqot jarayonining tabiiy sharoitda yuz berishini ta'minlaydi [Павлов 1999, стр-45-52].

Chet tilda kommunikativ kompetentsiyani shakllantirish jarayonida rolli o'yinlarning turli xillaridan foydalanish mumkin:

– imitatsion o'yinlar – dars jarayonida o'quvchilarning muammoli vaziyatlarda o'zini tutish faoliyatlari taqlid qilinadi;

– operatsion o'yinlar – u aniq, maxsus nutq harakatni bajarishni mashq qilishga qaratildi.

– syujetli rolli o'yinlar-(o'qituvchi-o'quvchi, sotuvchi-xaridor, shifokor-bemor);

Bunday o'yinlar yordamida o'quvchilarning o'zini tutish taktikasi, shaxsning o'z vazifasi va majburiyatini mas'uliyat bilan bajarish ko'nikma va malakalari takomillashtirib borildi.

Tajribadan ma'lumki, nutqiy muloqotga o'rgatishda didaktik o'yin texnologiyalaridan o'rinli va talab darajasida foydalanish, mavzularni o'zlashtirish darajasini sezilarli darajada oshirishiga xizmat qiladi. Bunday jarayonda til o'rganuvchida erkin, mustaqil fikrlash, bahslashuv ko'nikmalari va mashg'ulotda qatnashishdan qoniqish darajasi oshishi kuzatiladi.

Bugungi kunda pedagogika sohasida shaxsning to'laonli rivojlanishiga yordam beradigan va o'quvchining kelajakda rivojlanish istagini shakllantiradigan turli xil texnologiyalar taklif etilmoqda. Chet til ta'limi jarayonida didaktik o'yin texnologiyalarni qo'llanishi, o'quvchilarda o'z-o'zini nazorat qilish, barkamol shaxsni shakllantirishda alohida o'rin tutadi. O'quvchilar ta'lim jarayonining faol ishtirokchilariga aylanib, nafaqat o'qituvchi bilan, balki bir-birlari bilan ham o'zaro muloqotda bo'ladilar [Tojiboev 2020, 204 b].

Til materialini didaktik o'yin texnologiyalari vositasida o'rgatish o'quvchilarning turli aqliy va amaliy faoliyatlarini faollashtirishni ta'minlaydi. Bu esa til ta'limida ijobiy natijalarga erishish imkonini beradi. Chet til ta'limi jarayonida didaktik o'yinlardan, grammatika, leksika, fonetika oid til materialini o'qitishda ham foydalanish o'qituvchining sinfdagi o'rnini o'zgartiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Стронин М.Ф. Обучающие игры на уроке английского языка. –Москва: –1981.стр-46-47
2. Tojiboev. G.Sh. “Boshlangich sinf o'quvchilariga chet til o'qishda kommunikativ yoritish”. / monografiya / -Namangan: -2020, 204 b

3. Пассов Е.И. Основы коммуникативной методики обучения иностранным языкам. - Москва: - 1999, стр-45-52
4. Rsaliev A.T. Formation of Communicative competence of Primary class students based on didactic game technology. Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching, ISSN 2795-739X, March, 2023, pages 96-99.

PSYCHOLOGICAL PRINCIPLES OF FOREIGN LANGUAGE LEARNING AND TEACHING

Togaeva Makhfuza Abdunazarovna
Teacher, GulSU

Abstract. This article discusses the psychological factors that are involved in professionally-oriented approaches to the study of foreign languages at university faculties that are not linguistic. This method is particularly cutting edge since it improves students' capacity to communicate in foreign languages within certain academic, business, and professional contexts while taking into consideration the traits of professional thinking.

Key words: teaching, learning process, provide, psychology, acquisition, involve, coorelate.

Many branches of language emerged from philosophy. Psychology is one of them. The development of psychology in the field of philosophy has made teaching and learning very effective and scientific. First the education was in shadow of teacher. They were the master of education and what they spoke was next to God. The education was slave of teacher. They have no any role in teaching learning process. Whole teaching learning process was teacher centred. Teacher teaches in his own way. He did not think the mental condition of child. The psychology has made us eligible for think minutely understanding teaching more scientifically. It has provided the way of teaching and learning both teacher and students have got this advantage from the psychology. The psychology has helped "How to teach language and "How it may be useful in teaching learning process." Foreign language acquisition is a difficult process which involves many activities of human. Skill and mental abilities are the most important factors which determine the level of language acquisition difficulty. The science of psychology is another science which coorelates with education and language teaching. Understanding the psychological principles of language learning and teaching is the prerequisite of a good teacher of foreign language. If the teacher understands and can appropriately evaluate the mental abilities and can overlook the psychological obstructions of his or her students it will help the teacher to make up optimal conditions for the acquisition of language. The psychologist Piaget says when child is ready to learn then he can be taught. He learns naturally. This idea can be regarded as a starting point of the cognitivist idea. The psychologist emphasizes the importance of three things: 1. Meaning 2. Knowing 3. And understanding. According them learning is a meaningful process of "relating new events or item to already existing already cognitive concept." And it is thought to involve internal representations that guide performance. In the case of language acquisition, these representations are based on language system. That involves procedure for selecting appropriate vocabulary, grammatical rules and pragmatic conventions governing language use. When teachers and their practices function from an understanding of the knowledge base delineated in the Principles, they (a) include learners in decisions about how and what they learn and how that learning is assessed; (b) value each learner's unique perspectives; (c) respect and accommodate individual differences in

learners' backgrounds, interests, abilities, and experiences; and (d) treat learners as co-creators and partners in the teaching and learning process.

The learning of complex subject matter is most effective when it is an intentional process of constructing meaning from information and experience. The successful learner, over time and with support and instructional guidance, can create meaningful, coherent representations of knowledge. The successful learner can link new information with existing knowledge in meaningful ways. The successful learner can create and use a repertoire of thinking and reasoning strategies to achieve complex learning goals.

In accordance with the material studied we may outline the following principles of foreign language learning and teaching:

- Higher order strategies for selecting and monitoring mental operations facilitate creative and critical thinking. Learning is influenced by environmental factors, including culture, technology, and instructional practices;
- What and how much is learned is influenced by the learner's motivation. Motivation to learn, in turn, is influenced by the individual's emotional states, beliefs, interests and goals, and habits of thinking;
- The learner's creativity, higher order thinking, and natural curiosity all contribute to motivation to learn. Intrinsic motivation is stimulated by tasks of optimal novelty and difficulty, relevant to personal interests, and providing for personal choice and control;
- Acquisition of complex knowledge and skills requires extended learner effort and guided practice. Without learners' motivation to learn, the willingness to exert this effort is unlikely without coercion;
- As individuals develop, they encounter different opportunities and experience different constraints for learning. Learning is most effective when differential development within and across physical, intellectual, emotional, and social domains is taken into account;
- Learning is influenced by social interactions, interpersonal relations, and communication with others;
- Learners have different strategies, approaches, and capabilities for learning that are a function of prior experience and heredity.
- Learning is most effective when differences in learners' linguistic, cultural, and social backgrounds are taken into account.
- Setting appropriately high and challenging standards and assessing the learner and learning progress-including diagnostic, process, and outcome assessment-are integral parts of the learning process.

References:

1. Pedagogy and psychology of higher education: Textbook. - Rostov n / A: Phoenix, 2002.
2. Pushkin, G. G. Independent work of University students: a competence-based approach and introduction of Internet technologies / G. G. Pushkin // Humanities. 2011. No. 3-Pp. 94-100.
3. Silvasenko, S. A. Actual problems of organization of independent work of students in the implementation of new generation educational standards. URL: conference.osu.ru/assets/files/conf._info/conf_7/S20.pdf

CHET TILLARINI O'RGATISHDA TURLICHA YONDASHUVLAR

Ummatov Baxtiyor Toshqo`zi o`gli

Guliston davlat universiteti "Ingliz tili va adabiyoti" kafedrasida o`qituvchisi

Ne`matjonova Nilufar Orifjon qizi

Guliston davlat universiteti 2 bosqich talabasi

Annotatsiya. Bu maqolada yoshlarga chet tilini o'rgatishdagi turli xil usullar haqida batafsil yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Malaka, metod, interfaol, innovatsiya, texnologiya.

KIRISH. Hozirgi kunda ta'lim juda yaxshi rivojlanmoqda. Til o'rganish eng muhim narsalardan biri ekanligini bilamiz. Muloqot vositasi hisoblanmish tilni turlicha o'rganish mumkin. Masalan turli kurslarga borib, yoki o'zingiz mustaqil o'rgansangiz ham boladi.

Xalqaro darajaga ko'tarilayotgan mamlakatimizda tillarni bilish, ayniqsa kop tillilik judayam ahamiyatli hisoblanadi. Respublikamizda G'arbiy Yevropa hamda Sharq tillari keng tarqalgan. Inson go'daklik paytidan muloqot malakalarini egallay boshlaydi. Bu tillar ta'lim muassasalarining o'quv rejalaridan o'rin olgan. Chet tili ta'limidan judayam katta yutuqlar ko'zda tutilgan. Chet tilining asosiy vazifasi yoshlarga "muomala qilishni o'rgatish" hamda yoshlarga cheksiz imkoniyatlar yaratish.

ADABIYOTLAR SHARHI. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida" 2021-yil 19-maydagi PQ-5117-son qarori ham bejizga emas. Manbalardan bizga ma'lumki, kishilik jamiyatida insonlar bir qator tillarni bilishga intilganlar va unga ehtiyoj sezganlar. Ingliz tilining xususiyatlarini yoritishda unga turlicha yondashishlar mavjud. Maktab bugungi kunda yoshlarni har tomonlama tarbiyalash, ularga fanlardan chuqur bilim berishi, ularda zamonaviy dunyoqarashni shakllantirishi lozim. Shuni ta'kidlash joizki, yurtimizda maktabgacha ta'lim muassasasida bolalarga chet tilini, shu jumladan ingliz tilini o'rgatish borasida yetarlicha sharoitlar mavjud. Bugungi kunda maktablarda va Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida interfaol o'yinlar orqali dars o'tish an'anaga aylanib bormoqda. Ma'lumki darsning turli xil videolar, o'yinlar va qiziqarli mashqlar bilan o'tishi o'quvchining yanayam e'tiborini jalb etadi hamda bilim va ko'nikmalarini oshirishga yordam beradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA TAHLIL. Innovatsiya yangi ilmiy bilimlarni, qandaydir kashfiyotlarni, ixtirolarni olishga qaratilgan tadqiqot faoliyatidan foydalanish orqali rivojlanadi. Bundan tashqari, innovatsiyalarning paydo bo'lishi loyihalash ishlarining natijasi bo'lishi mumkin, bunda mavjud ilmiy nazariyalar va tushunchalar asosida amaliy harakatlarni amalga oshirish imkoniyatini aks ettiruvchi instrumental va texnologik bilimlar rivojlanadi. Shunday qilib, innovatsion loyihalar yaratiladi, bu esa keyinchalik yangi texnologiyalarning paydo bo'lishiga olib keladi. Innovatsiyalar ta'lim faoliyati jarayonida ham rivojlanadi. O'quv jarayonida talabalarning nazariy va amaliy bilimlari rivojlanadi, keyinchalik ular amaliy hayotning innovatsiyalar yaratish bilan bog'liq turli sohalarida qo'llanilishi mumkin. Innovatsion ta'lim texnologiyalari uchta asosiy komponentga asoslanadi:

1. Zamonaviy, yaxshi tuzilgan tarkib, uning asosi tadbirkorlik faoliyatining hozirgi voqeliklariga javob beradigan kasbiy faoliyatdagi kompetentsiyadir. mazmuni zamonaviy aloqa vositalari orqali uzatiladigan turli multimedia materiallarini o'z ichiga oladi.

2. Zamonaviy, innovatsion o'qitish usullarini qo'llash. Bunday usullar bo'lajak mutaxassisning kompetensiyalarini rivojlantirishga, o'quvchilarni faol bilim va amaliy faoliyatga jalb etishga, bilish jarayonida tashabbuskorlikni namoyon etishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. Ta'lim dasturlarini passiv assimiylatsiya qilish istisno qilinadi.

3. Ta'lim jarayonida zamonaviy infratuzilmaning mavjudligi. U o'qitishning yangi shakl va usullarini, xususan, masofaviy ta'limni qo'llashga yordam beradigan axborot, texnologik, tashkiliy va kommunikatsiya komponentlariga asoslanishi kerak. Ta'limda boshlangan o'zgarishlarning samaradorligini tekshirishning eng keng tarqalgan usullari quyidagilardir:

- Hujjatlarni belgilash usuli. Ta'lim tizimidagi innovatsiyalarni baholash uchun ta'lim jarayoniga innovatsiyalarni hajmli kiritish imkoniyati cheklanadi. Alohida maktab, universitet, ta'lim muassasasi tanlab olinadi va ular asosida tajriba o'tkaziladi.

- Bo'lak-bo'lak joylashtirish usuli. Bu alohida yangi innovatsion elementni joriy etishni nazarda tutadi.

- "Abadiy tajriba" uzoq vaqt davomida olingan natijalarni baholashni anglatadi. Ta'limdagi innovatsion texnologiyalar turli sabablarga ko'ra "sekinlashadi"¹⁰⁵.

1. Ijodkorlik to'sig'i. Eski dasturlar bo'yicha ishlashga odatlangan o'qituvchilar hech narsani o'zgartirishni, o'rganishni va rivojlanishni xohlamaydilar. Ular ta'lim tizimidagi barcha yangiliklarga dushman.

2. Muvofiqlik. Moslashuvchanlik, rivojlanishni istamaslik, boshqalarning ko'ziga qora qo'y kabi ko'rinishdan qo'rqish, kulgili ko'rinishi tufayli o'qituvchilar g'ayrioddiy pedagogik qarorlar qabul qilishdan bosh tortadilar.

3. Shaxsiy tashvish. O'ziga ishonch, qobiliyat, kuch, o'zini past baho, o'z mulohazalarini ochiq aytishdan qo'rqish tufayli ko'plab o'qituvchilar ta'lim muassasasidagi har qanday o'zgarishlarga oxirgi imkoniyatgacha qarshilik ko'rsatishadi.

4. Fikrlashning qattiqligi. Qadimgi maktab o'qituvchilari o'z fikrlarini yagona, yakuniy, qayta ko'rib chiqilmaydigan deb bilishadi. Ular yangi bilim va ko'nikmalarni egallashga intilmaydilar, zamonaviy ta'lim muassasalaridagi yangi tendentsiyalarga salbiy munosabatda bo'lishadi.

O'quvchilarning bilimli hamda yetuk bo'lib tarbiya olishida maktabgacha ta'lim muassasalari judayam katta ro'l o'ynaydi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim va tarbiyani yuqori darajadagi saviyada berilishi bolalarning kelasi bosqichlarda qiynalmasdan muvaffaqiyatga erishishiga yordam beradi. Albatta o'quvchiga til o'rgatish jarayonida buyumlar, jihozlardan foydalanish ham eng katta metodikalardan biri hisoblanadi. Masalan aynan bir so'zni tushuntirishda, avvalo siz birinchi buyumni ko'rsatib o'quvchini gapirishga undaysiz. Undan tashqari bolani turli xil ballar yoki sovgalar bilan taqdirlasa, bola yanayam qiziqib til o'rganishga ko'proq harakat qiladi. Darsni samarali tashkil etish albatta o'qituvchilarga bog'liq.

Chet tilini zamonaviy texnologiyalardan foydalanib o'rgatish va o'rganish eng samarali usullardan biri hisoblanadi. Bularga shu jumladan: *kompyuterdan foydalanish – bunda o'quvchi chet tilidagi video rolklarni yoki multfilmlarni ko'rib o'rganishi mumkin. Bolalar chet tilini o'rganish mobaynida multfilmdagi gaplarni tushunmasa-da, multfilmdagi qahramonlarning harakatlari orqali ular ishlatayotgan so'zlarni tushunishga harakat qiladi. Bu esa bolalar uchun til o'rganishda qiziq va samarali yo'l hisoblanadi. *chet tilidagi qo'shiqlarni yoki televideniyadagi dasturlarni eshitish yoki ko'rish. Innovatsion texnologiyalar ta'lim samaradorligini oshiruvchi vosita sanaladi. Masalan "Aqliy hujum" metodi o'rganuvchining bilim saviyasini sinab korishga mo'ljallangan metoddir. Bu usul orqali o'quvchining etiborini mashg'ulot mavzusiga qaratish uchun o'qituvchi tomonidan savol javob tashkillashtiriladi. Masalan dars mavzusi "Family" bolsa o'qituvchi aynan shu mavzuga aloqador savollar berishi mumkin. "Aqliy hujum" o'yini orqali o'rganuvchilar turli savollarga javob izlaydi. Bu esa ularning darsga qiziqishi ortishiga va faollashuviga olib keladi. Har bir o'quvchida muloqot yuritish va munozara olib borish madaniyati shakllanadi. O'z fikrini ravon va erkin bayon eta olish qobiliyati paydo bo'ladi, mantiqiy fikr yuritish ko'nikmalari rivojlanadi. Amaliy mashg'ulotlarni o'qitish jarayonida ilg'or pedagogik texnologiyalardan, xususan ko'rgazmali slaydlarni kompyuter orqali namoyish etish, elektron

¹⁰⁵ Minamatov, Y. E. U. (2021). APPLICATION OF MODULAR TEACHING TECHNOLOGY IN TECHNOLOGY. Scientific progress, 2(8), 911-913.

materiallarni proektor orqali tasvirga chiqarish vositalaridan foydalaniladi. Agar o'quvchi 1-5 sinf oraligida bolsa ko'proq ekspress so'rovlar, kichik guruhlarda ishlash tavsiya etiladi. Undan tashqari sinfda dars boshida inglizcha yoqimli qo'shiq bilan o'qituvchi boshchiligidagi barcha bolalar birgalikda qo'shiq kuyladilar va uning ohangiga mos ravishda biroz raqsga tushadilar. Bu o'z-ozidan ularning tanalarini chiniqtirib, yanada tetik bo'lishga va qo'shiqni so'zlarini tezroq yod olishga yordam beradi. Agarda biz chet tili darsini dars emas, balki o'yin shakliga keltirsak kichik yoshdagi bolalarni qiziqishini yanada oshiradi. Bolalar o'rtasida musobaqalar judayam muhim, sababi bolalarda yoshligidan raqobat tuyg'usini shakllantirib borish kerak bo'ladi. Ana shudagina har bir bolada motivatsiya tilga bo'lgan qiziqish uyg'onadi. Boshida takidlanganidek multimedia alohida tariflanadi. Multimedia o'qituvchiga judayam kop qulayliklar beradi.

Adabiyotlar:

1. Rahmonova, M.K. (2019). Talabalarda ijtimoiy faollikni rivojlantirishning nazariy metodik asoslari.
2. Shokarimova, K.A. (2020). Pedagogik qobiliyat va pedagogik mahoratning ta'lim –tarbiya berishdagi ahamiyati.
3. Juraboyev, B.B.U (2021). Problems and solutions for online teaching and learning of foreign languages.
4. Samarova, S.R, & Mirzayeva, M.M. (2020). The problem of the formation of creative abilities of students in foreign psychology.

CHET TILLARNI O'QITISHDA TURLICHA YONDASHUVLAR

Baxtiyor Ummatov Toshqo`zi o`gli

Guliston davlat universiteti “Ingliz tili va adabiyoti” kafedrası o`qituvchisi.

Moxira Shakarboyeva Kamoliddin qizi

Guliston davlat univeresitet talabasi

Nigora Sunnatova Fozilbek qizi

Guliston davlat universiteti talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada chet tili o`qitish metodikasi haqida, uning fan sifatida rivojlanish tarixi, chet tili o`qitish metodikasida qo`llanilayotgan zamonaviy metod turlari va ulardan foydalanish borasida so`z boradi.

**Kalit so`zlar:** metodika, innovatsiya, chet tili, kommunikatsiya, ko`nikma, malaka, didaktika, madaniyatlararo muloqot.

KIRISH. Hozirgi davr ta'lim taraqqiyoti yangi yo`nalish innovatsion pedagogikani keltirib chiqardi. Innovatsiya-inglizcha “yangilikni kiritish (tarqatish)” ma'nolarini anglatadi. Yangilik kiritishning ijtimoiy-psixologik aspekti Amerika tadqiqotchisi E.Rodgers tomonidan ishlab chiqilgan. U yangilik kiritish jarayoni qatnashchilarining tasnifi, ularning yangilikka bo'lgan munosabati va boshqalarni o`rgangan. Ilmiy yo`nalishlarda yangilik va innovatsiya tushunchalari o`zaro farqalanadi. “Yangilik”- bu vosita, yangi metod, metodika, texnologiya ma'nosini anglatadi. “Innovatsiya”- bu ta'lim, ma'lum bosqichlari bo'yicha rivojlanadigan jarayon hisoblanadi. Jahon ilm-fan taraqqiyoti kundan kunga gurrakib rivojlanib bormoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Til o`rganish kishilik jamiyatida bag`oyat muhim sohalardan biri hisoblanadi. Muloqot vositasi bo`lmish tilni tabiiy muhitda ya'ni oilada, jamoatchilik orasida yoki uyushgan holda amaliy egallash mumkin. Til hodisalariga oid bilimlar esa nazariy jihatdan o`rgatiladi. Xalqaro munosabatlar avj olgan zamonamizda tillarni bilish, ayniqsa ko`p tillilik ulkan ahamiyat kasb etadi. Mamlakatimizda tahsil oladigan o`quvchi va talabalar odatda uch tilni o`rganadilar. Ushbu tillar maxsus nomlar bilan yuritiladi. Bular quyidagilar: ona tili, ikkinchi til, va chet til. Ona tili tafakkur shakllanishida alohida

xizmat o'taydigan birinchi til hisoblanadi. Ikkinchi til haqida so'z yuritilganda, unga boshqa millat vakillaridan iborat qardoshlar, qo'shnilar tili sifatida qaraladi.

Chet til-bu xorijiy mamlakat tilidir. Respublikamizda G'arbiy Yevropa (ingliz, ispan, nemis, faransuz) tillari va Sharq (arab, turk, fors, xitoy, hind) tillari o'qitilib kelinmoqda. Bu tillar ta'lim muassalarining o'quv rejalaridan o'rin olgan. Uchala tilni o'qitish jarayoni turlicha kechadi. Ona tili va ikkinchi til tabiiy vaziyatda, chet til esa sun'iy muhitda o'rganiladi. Chet tildagi muloqot, asosan, darsda muallim rahbarligida kechadi. Uchala til orasida chet tilni o'rganish va o'rgatish muayyan jihatlari bilan keskin farq qiladi. Bu esa, o'z navbatida, tegishli chet tili o'qitish texnologiyasini qo'llashni taqozo etadi. Chet tili o'qituvchisi metodika fani yutuqlarini puxta o'zlashtirish orqali o'quvchi-talabanning to'plagan til tajribasi me'yorini aniq bilishga va uni yanada takomillashtirishga erishadi. Chet tillarini samarali o'rgatish uning metodikasini bilishni taqozo etadi. Chet tillarni o'rganish va o'rgatish ko'p jihatdan chet til o'qitsih metodikasi masalalarini nazariy tomondan ishlab chiqilishiga va nazariyaning amalda ijodiy qo'llanilishiga bog'liqdir.

Metodikaning predmeti-chet til predmeti orqali ta'lim-tarbiya berish jarayoni va usullari, chet til o'rgatish ilmi, muallim va o'quvchi faoliyatini o'rganish metodikaning predmeti sanaladi.

Metodikaning asosiy tushunchalari-metod, usul, prinsip. Didaktika- nimani o'rgatamiz? o'qitish mazmuni hisoblanadi. Metodika-qanday o'rgatamiz? Metod-metodika tushunchasi grek-lotinch "metodos-"metodus" so'zidan olingan bo'lib, ma'lum maqsadga eltuvchi yo'llar, usul ma'nosini anglatadi. Turli adabiyotlarda atamaning tor va keng ma'nosini uchratish mumkin. "Metodika" atamasi tor ma'noda ta'limning konkret dars jarayoni bilan bog'liq tushunchani anglatadi. Mashg'ulotlarni rejalashtirish va o'quv materiallarini tayyorlash bilan bog'liq bo'lgan ko'rsatmalarni qamrab oluvchi boshqariladigan dars jarayoni sifatida talqin etiladi. "Metod" atamasi keng ma'noda o'quv materialini tanlash, tabaqalash va taqsimlanishni nazarda tutadi. Germaniya Federativ Respublikasida 60-yillardan boshlab "didaktika" va "metodika" tor ma'noda qo'llanilib kelinmoqda. Chet tillarini o'rganish faqat aqliy tarbiya vositasi emas, balki o'zga madaniyat ta'limiy boyliklari va qadriyatlar bilan tanishish va ularni o'z madaniy hayotiga tadbiiq qilish orqali kishi shaxsining shakllanish jarayoni hisoblanadi. Yevropada chet tillarni o'rganish uzoq vaqt yuqori darajadagi ta'lim olishda imtiyoz sanaladi va jamoat maktablarida imtiyozga ega bo'lgan kishilarni tarbiyalash deb qaraladi.

Chet til o'qitish metodikasi fan sifatida 200 yildan ortiq tarixga ega. Bu davr ichida chet til o'qitish metodikasiga turlicha munosabatlar bildirilganini kuzatish mumkin. Bunday qarashlardan biri akademik L.V.Shcherbaga mansub hisoblanadi. Uning fikricha, chet til o'qitish metodikasi ham faqat psixologiya dalillariga tayanmaydi, balki umumiy va xususiy tilshunoslik tadqiqotlariga asoslanadi. Agar tilshunoslik til hodisalarining kelib chiqishi va harakatlanish qonuniyatlari bilan shug'ullansa, metodika bu qonuniyatlarga asoslanib zarur til hodisasidan amalda foydalanish uchun nima qilish kerak degan savolga javob beradi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR. Tabiat va jamiyat hodisalari o'zaro bog'langan va uzluksiz aloqada rivojlanadi. Fanlar obyektiv voqelikning inikosi ekanligi uchun ularning hech biri boshqalaridan ajralgan holda mavjud emas. Hodisa va predmet ayni zamonda bir talay fanlarning tadqiqot manbai bo'la oladi, misol uchun, "til" ijtimoiy hodisasini o'z nuqtai nazaridan tilshunoslik (lingvistika), ruhshunoslik (psixologiya), ta'limshunoslik (didaktika) o'rganadi. "Chet til metodikasi" atamasi kishi ongida assotsatsiya "bog'lanish" uyg'otadi: avvalambor, tilni o'rgatishga qaratilgan metod va metodik usullar yig'indisi tushuniladi yoki o'qitish metodlari haqidagi ilmiy bilimlar va nihoyat, mustaqil pedagogik fan ko'z oldimizga keladi. Chet til o'qitish metodikasi didaktika bilan uyg'un, o'zaro bog'langan holda rivojlanib kelgan. Barcha o'quv fanlarining o'qitish nazariyalari didaktika faniga asoslanishi, undan ilmiy ozuqa olishi barchamizga

ma'lum. Chet til o'qitish ham didaktikaga asoslanadi. Didaktika ta'limining umumiy nazariyasi, metodika muayyan o'quv predmetini o'qitish ilmi, lingvodidaktika tillarni o'qitish umumiy nazariyasi, lingvometodika aniq bir tilni o'qitish ilmi sifatida qaraladi. "Metod" atamasi bilim, malaka, ko'nikmani egallash, o'quvchilarda dunyoqarashni shakllantirish va bilish imkoniyatlarini yaratish yo'lidagi o'qituvchi-pedagog va talabaning ish usuli ma'nolarini bildiradi. Ushbu tushuncha son –sanoqsiz ta'riflarga ega. Chet tillar o'qitilishida metodlarni tatbiq etish uzoq davrlardan boshlangan, prinsiplar esa nisbatan yangiroq metodik atamalardir. Tarixan metodlar to'rt guruhga birlashtirilib, ularning nomlariga "tarjima", "tog'ri", "qiyosiy", "aralash" deb atash qabul qilingan.

Metodlar tarixi atoqli metodist prof. I.V.Raxmanov tomonidan chuqur o'rganilgan. Tarjima metodi asosan ikki ko'rinishda bo'lib, grammatika-tarjima va matn-tarjima metodlari nomi bilan yuritiladi. Grammatika-tarjima metodi nuqtayi nazaridan chet til umumta'limiy maqsadda o'rganilgan. Grammatik mashqlar til o'rganuvchining mantiqiy tafakkurini o'stirish maqsadida bajarilgan. Grammatik bilimlarni bayon etish ta'limning asosiy maqsadi deb qabul qilingan. Bu metodning asosiy prinsiplari quyidagilar:

- 1.Til o'rganish yozma nutqqa asoslangan;
- 2.O'rganish predmeti qilib grammatika olingan, leksika ham unga tobe ravishda tanlangan. Grammatik mashqlar bajarish asosiy ish usuli bo'lgan;
- 3.Oldin, grammatik qoida yod olingan, so'ng esa qoidalar asosida gaplar tuzish tavsiya qilingan;

4.Grammatik shakl va so'zlarning ma'nosi so'zma-so'z tarjima vositasida ochib berilgan;

5.So'zma-so'z tarjima va quruq yodlash yo'li bilan til materiali o'zlashtirilgan;

6.So'zlarni kontekstdan tashqarida, yakka yodlash bilan chegaralanilgan.

O'qituvchi kommunikativ madaniyati tarkibiga quyidagilarni kiritish mumkin:

- 1.Kommunikativ ko'nikmalar;
- 2.Pedagogning muloqotga kirishuvchanligi;
- 3.Pedagogning muloqot madaniyati;
- 4.Pedagogik muloqot metodlari.

XULOSA. Chet til o'rganish ko'p qirrali ta'limot bo'lib, bu jarayonda inson murakkab psixologik o'zgarishlarni boshdan kechiradi. Jumladan ona tili bilan chet tilini taqqoslash jarayoni yuzaga keladi. Bu jarayonda o'rgatishning turli metod va texnologiyalaridan foydalaniladi. Chet til o'qitish metodikasida keng qo'llaniladigan metodlar: kommunikativ didaktika metodi, madaniyatlararo muloqotni tashkil qilish metodi va mashqni tashkil qilish metodi hisoblanadi. Uchala metod bir biri bilan chambarchas bog'liq va bir-birini to'ldiradi. Metodika fani didaktika fani bilan bog'liq bo'lganligi sababli, chet til o'rganish mobaynida kommunikativlikka asoslaniladi va kommunikativ didaktika metodi yuzaga keladi.

Kommunikativ didaktika metodini qo'llash jarayonida pedagogning madaniyatlararo muloqotni shakllantirish metodi ham shakllanadi. Chet til o'rganish natijasida o'zga mamlakat madaniyati ham o'zlashtiriladi. Chet til ta'limida kerakli bilimlarni egallash uchun "mashqni tashkil qilish texnologiyasi" muhim ahamiyat kasb etadi.

Barcha bilimlarni o'zlashtirish uchun mashq eng yaxshi usul hisoblanadi. Mashq nafaqat chet til ta'limida balki barcha soha bilimlarini o'zlashtirishda ham ijobiy natija beradi. Darsni samarali tashkil etish, unda pedagog faoliyati va zamonaviy pedagogik texnologiyalarning o'zni beqiyosdir. Chet til o'rganish jarayonini kommunikativlikka yondashgan holda tashkil qilish, keyingi bosqich madaniyatlararo muloqot darajasiga yetkazish, bunday natijalarga erishish uchun esa, so'nggi qadam, "mashq texnologiyasi"ga e'tibor qaratish muhim. Chet til o'rgatish jarayonini

natijaviy tashkil etish uchun zamonaviy pedagogik axborot kommunikatsiya texnologiyalariga oid bilimlar egallash lozim.

Adabiyotlar:

1. Joraboyev, B. (2020). Chet tilida juft otlar va ularning o'zbek tilida ifodalanishi. Science and Education, 1(Special Issue 4).
2. Журабоев, Б. (2020). Мотивированные люди для удовлетворения своих собственных потребностей. Academic research in educational sciences, (3).
3. Juraboyev, B. B. U. (2021). Problems and solutions for online teaching and learning of foreign languages. Academic research in educational sciences, 2(Special Issue 2).
4. Samarova, S. (2018). Forming Creative Vision of Person as Universal Method Enhancing Creativity. Eastern European Scientific Journal, (6).
5. Рашидов, Д. (2022). НОГИРОНЛИГИ БЎЛГАН ШАХСЛАР ЖАМИЯТЛАРИ ТАСАРРУФИДАГИ КОРХОНАЛАР ФАОЛИЯТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ИМКОНИЯТЛАРИ. *Scienceweb academic papers collection*.
6. Samarova, S. R., & Mirzayeva, M. M. (2020). The problem of the formation of creative abilities of students in foreign psychology. An International Multidisciplinary Research Journal, 10(5), 1937-1943.

TEACHING ENGLISH WHILE INTEGRATING READING AND WRITING

Urazova Madina Safarboyevna

Teacher of English language at Gulistan State University

Abstract. The most important activities in our lives are reading and writing, according to this article. In order to simplify lessons and improve vocabulary and reading and writing comprehension, reading and writing methods are utilized in class. When selecting reading strategies and activities, you must take into account your students' age and academic level.

Keywords: Mechanical, theoretically, disregarded, harmonization, proficiency, applicability, effectiveness, identification, linguistic, protagonists, evil, anti-evil.

INTRODUCTION. Naturally, it frequently calls for the division of language sections into distinct reading, writing, literature, and communication courses. The first step towards integration is to include these four topics in each course because classroom listening, speaking, and reading activities affect how well they are learned. It is insufficient to offer different activities for variety; the only aspect of these activities that is compatible is that they all take place in the same space. Instead, the integration of activity (and integration is the operative word here) strengthens these languages' inherent interdependence. (Nazaralieva, 2020) The unifying goal that forms the basis of all activities separates integration from one another. In an integrated classroom, all activities, listening, speaking, reading, writing, or any combination of these help to achieve the goal effectively. One option for organizing curricula, such as goals for a holistic approach, is a thematic-based course. (Allaberdieva, 2020)

MAIN PART. The aforementioned definition explores what is meant by the theoretical and scientific underpinnings of what is learned in the classroom through a combination of speaking, listening, reading, and writing activities. Let's talk about "What is Integration?" now. The question "Why unite?" will be changed to "In general, the discussion for the integration approach in the English classroom focuses on how children learn the language." Language abilities in children are a major focus of study on language development. Verbal phrases describe how language is currently changing, virtually from adult grammar to full competency. They once more apply the general theory of Piaget and Vygotsky knowledge growth to language development. The Cairns' argument, however, is not based on the notion of spoken language. In his book Teaching English

to English Speakers, Bradford Arthur describes the teacher-oriented concepts of natural language learning; by this, he also suggests "learning natural languages" and specifies "natural" rather than artificial or mechanical methods of learning natural language. (Arthur, January 1, 1973)

PROCESS. Although elementary school interrelated processes are covered in integration articles and books, James Moffit expands on this theory in his 13th grade textbook for teachers. Through the thirteenth grade, Moffet offers a theoretically integrated textbook and discusses flaws and omissions in classroom management techniques. Moffet bases her instruction on a student-centered classroom design and emphasizes participating in a range of speaking, listening, reading, and writing activities. She lists numerous activities, clarifies how to apply them in the classroom, and provides examples (Djakhonobodovna K. G, Nazirovich A. U, Yigitalievna K. M., 2019). In other words, he deftly resolves the curriculum's notion, but he ignores the learning techniques that combine these concepts in the course.

GOALS AND OBJECTIVES. Stephen and Susan Judy provide advice on the crucial components of instruction in the Teacher's Guide book to assist you in organizing your voice courses. The following list of key aims and objectives should make it easier to design lessons that are in tune with their content, structure, and students' interests (Stephen N. Judy, Susan J. Judy , January 1, 1979). Additionally, the student's language skills are improved by the combination of all the activities. Second, there should be a diversity of subjects covered in courses and topics, including family, men and women, aging, human dignity, cities, and heroism. The thematic framework is unique in that it guarantees that there is genuine harmonization. The different tasks of hearing, speaking, reading, and writing will not result in anything if there is not a unified goal (D., 2019). The student's understanding will also grow as a result of several activities and competitions. Furthermore, the variety of textbooks and resources is a crucial component of an English lesson. Diversity is a means to an end, thus it shouldn't be mistaken for the aim itself. It is crucial to give students more tools and opportunities so they can show the topic's potential. Numerous resources will also give the reader a better introduction to the subject. Students become more engaged in the class as a result of increased personal interest brought on by student identification. Moreover, as a structural process within the course, writing theory should be developed. Planning, drafting, reviewing, editing, and publishing should all be prioritized. Writing proficiency has typically been considered to be an extracurricular activity. Writing abilities influence other linguistic abilities. For instance, speaking and listening will be used in a small group or by the entire class to foster writing. In the draft, students work alone, but when they complete the same activity in a group, they do so with a particular enthusiasm. Language processes are immediately integrated during the stages of review, editing, and publication. They read their own and their friends' pages as they complete their writing, explain it both verbally and in writing, and polish it for possible reading by their peers. As a result, writing abilities shouldn't be disregarded (Zokirova, Zulfiya Tursunovna, Sayora Nurmatovna Khamidova, and Shakhnoza Kodirovna, 2019). Students take part in a "written conversation" once they have done reading. Students write comments to this second activity based on their own feelings, rather than the presenting method, to more analytical topics, personalities, "Everyman" heroes, and a variety of responses, such as antiquity and the game's applicability to the modern world. Unofficial classroom notes place more emphasis on response than loud discourse. Armed with their own notes, the students discuss the succinct but impactful responses in depth. Each student should be ready for the post-participation and third activity in addition to the teachers' reactions to the feedback from both students through written and spoken discussion of the two activities (Kodirovna, 2019). In this exercise, the "everyman" is divided into smaller groups to develop a game that their classmates can play in the school auditorium. To

prepare the present Everyman for their ideas and decisions, each group chooses a voice recorder. As soon as the groups are finished, swiftly deliver to the class the thoughts from each representative's group. The first class period is devoted to pupils reading aloud the first five chapters of "Ancient Mariner's Rome." For this exercise to be successful, students must put down their books after finishing the fifth lesson and engage in a casual discussion about the Mariner's character and deeds that mirrors the narrator's plot. Students participate in coming up with their own interpretations of how Mariner's story concluded during the second lesson. Students should not adhere to rhyme or rhythm, but they should maintain the Mariner's point of view's concepts. Students might overcome writing challenges by creating open-ended questions on the heroism, heroic finality, and remorse of the Mariner, as well as inquiries about the function of spirits and the fate of the crew. The teacher reads the students' findings to the class after they have marked them as "good" or "not good."

The third task completes the unit. With the aim of reflecting on their own relationships with Coleridge, students read the lyrical passages before responding to what they have written. At the conclusion of the discussion, the parallels and discrepancies between each completion will be examined, and it will be discussed how and why Mariner's life is portrayed in various ways. The comic's major objective is to make the superhero in it feel strong, introspective, and creative. Students read the books of their choice in the first lesson. After reading for around thirty minutes, the students pause to read the textbook to consider literary ideas with the protagonists. After that, the class has a discussion on the species' composition and structure. Imagination, action, illustration, anti-superhero, anti-evil, anti-evil, and good and bad actions are just a few examples of the types of content that can be used. Short sentences, straightforward language, a brief transitional phase, and a general formula for general heroism, conflict, structure, conclusion, and precision can all be used to describe the structure. Students should reflect on the fictional superhero they developed and intended to write about after the general discussion. Then, they attempt to create an own superhero, write in comic book format, and collaborate well in small groups. The work is separated into groups of five based on the following roles: Editor-in-Chief, Script Advisor, Author, Artist, and Cover. Each group member contributes to the development of the comic book as a whole, although they all react in different ways. After the groups have finished their comics, the entire class comes together once more to discuss their opinions on writing and to contribute to the work of their fellow peer writers.

CONCLUSION. Students treat them highly because of the primary department's activities, which are displayed here. The variety of their daily activities keeps students engaged; ongoing research on the course's topic keeps them interested and motivated; and emphasis is placed solely on language, drawing attention to how closely speaking, listening, reading, and writing processes are intertwined. This course's protagonist sections are the best illustration of an integrated method of teaching English. An integrated strategy, in actuality, is a methodology that incorporates the findings of a current study on the mutual reliance of learning languages. The teacher's ability to incorporate activities that support both the lesson's goal and the language's long-term growth is key to the methodology's effectiveness.

References:

1. Stephen N. Judy, Susan J. Judy. (January 1, 1979). English Teachers Handbook: Ideas and Resources for Teaching English. Boynton/Cook Pub.
2. Allaberdieva, G. B. (2020). DEVELOPING STUDENTS VOCABULARY LEARNING STRATEGIES. Scientific Bulletin of Namangan State University, 199-203.
3. Arthur, B. (January 1, 1973). Teaching English to speakers of English. 157: Harcourt Brace Jovanovich.

4. D., X. G. (2019). Использование коммуникативного подхода в обучении грамматике. Проблемы современной науки и образования. , 145.
5. Djakhonobodovna K. G, Nazirovich A. U, Yigitalieva K. M. (2019). Innovative assessment of students' experience in higher educational institutions. Вестник науки и образования.
6. Kodirovna, O. S. (2019). "Development of written speech in teaching a foreign language.". Проблемы современной науки и образования, 144.
7. Nazaralieva, M. A. (2020). BASE OF INTEGRATED SKILLS IN PSYCHOLOGICAL PRINCIPLES OF TEACHING ENGLISH. Scientific Bulletin of Namangan State University., 213-218.
8. Zokirova, Zulfiya Tursunovna, Sayora Nurmatovna Khamidova, and Shakhnoza Kodirovna. (2019). "Actual problems encountered in teaching foreign languages.". Вестник науки и образования, 37-39.
9. <https://www.amazon.com/English-Teachers-Handbook-Resources-Teaching/dp/0673391612>
10. <https://cajotas.centralasianstudies.org/index.php/CAJOTAS/article/view/324>

XORIJIY TILLARNI RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VOSITASIDA O'QITISHNING DOLZARBLIGI

Charos A. Adilova
GulDU tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqola xorijiy tillarni o'qitishda raqamli texnologiyalari vositasidan foydalanib, talabalarning kommunikativ kompetensiyalarini takomillashtirish haqida bo'lib, darslarni tashkil qilishda raqamli texnologiyalaridan foydalanish dolzarbligi haqida fikrlar keltirilgan.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar til o'rganish jarayonida muhim omilga aylandi. Kompyuterlar, noutbuklar, mobil telefonlar, global aloqa tizimi, Internet va boshqa texnologiyalar, ya'ni video va audio konferentsiyalar, videotelefoniya, veb-ko'rsatuvlar va suhbat xonalari kabi elektron aloqa vositalari til o'qitishning ajralmas qismiga aylandi va ulardan keng foydalanish yo'lga qo'yildi. ta'lim va boshqa jamoat sohalarida ham doimiy ravishda o'sib bormoqda. Shunday qilib, texnologiyaga asoslangan ta'lim elektron texnologiyalar yordamida o'rganish jarayoni sifatida paydo bo'ldi va til o'rganishni sezilarli darajada kengaytirdi, bu endi uni faqat an'anaviy maktab ta'lim muhiti bilan chegaralanib qolmaydi. U sinf muhitida ham, undan tashqarida ham ulkan ta'lim salohiyatiga ega, chunki u o'quvchilarga turli ta'lim platformalaridan foydalangan holda turli o'quv materiallariga osongina kirish imkonini beradi, bu o'quvchilarga ona tilida so'zlashuvchilarning darslari va o'quv qo'llanmalari bilan tanishish va turli xil onlayn kurslarda qatnashishlarini osonlashtiradi.

Raqamli texnologiyaga asoslangan ta'lim tajribasi talabalarning uy vazifalari, mashqlarni bajarish va o'qituvchilar tomonidan sinfda muhokama qilinadigan mavzu bo'yicha bilimlarini kengaytirish uchun texnologiya va internet vositalaridan, shuningdek, audio-vizual vositalar va jihozlardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Agar talabalar jarayon davomida diqqat bilan yo'naltirilsa va texnologiyadan maqsadli foydalanishga yo'naltirilsa, ular o'quvchining mustaqilligiga erishish va avtonom va o'zini o'zi boshqaradigan o'quvchilarga aylanish yo'lida bo'ladi. Bu jarayonda o'quvchilarning intellektual, hissiy va ijtimoiy rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadigan o'qituvchilar o'zlarining ta'lim amaliyotlari va namunali rol o'ynaydilar. Ular talabalarni o'rganishga eng yaxshi yondashuvni topishga va texnologiyadan foydalanishda talabalar o'rtasida ijobiy muhit yaratishga yo'naltirishlari kerak, ularga ega bo'lgan resurslardan samarali foydalanish qobiliyatini rivojlantirishga yordam bering va oxir-oqibat ularni maktabdan tashqari ta'lim uchun texnologiyadan o'z-o'zidan foydalanishga olib boradi.

O'z-o'zini boshqaradigan ta'lim (SDL), shuningdek, o'z-o'zini tashabbuskor, o'zini o'zi rejalashtirgan va o'z-o'zini tartibga soluvchi ta'lim deb ataladi, "shaxslar o'zlarining ta'lim ehtiyojlarini aniqlashda boshqalarning yordami bilan yoki yordamisiz tashabbus ko'rsatadigan jarayon" deb ta'riflangan. , maqsadlarni shakllantirish, insoniy va moddiy resurslarni aniqlash, tegishli ta'lim strategiyalarini tanlash va amalga oshirish va ta'lim natijalarini baholash, uni "ta'lim oluvchilar o'z ta'lim maqsadlariga erishish uchun o'z sa'y-harakatlari, fikrlari va his-tuyg'ularini yo'naltirish va muvofiqlashtirish jarayoni" deb ta'riflaydi yoki eng sodda so'zlar bilan aytganda, bu rasmiy institutsional muhitdan tashqarida o'rganishdir. Yigirma birinchi asrning eng muhim shaxsiy ko'nikmalaridan biri sifatida qaraladigan o'z-o'zini boshqarish kontsepsiyasi har qanday shaxsiy rivojlanish va bilim yoki ko'nikma o'sishini ifodalaydi. Garchi u zamonaviy tadqiqot manbalarida keng qo'llanilsa ham, SDL g'oyasi Sokratning mustaqil o'rganishga urg'u berishi va eng yaxshi ta'lim yondashuviga tinimsiz intilishidan kelib chiqadi

O'qituvchilar har doim ta'limda muhim rol o'ynagan Bugungi kunda Internetdagi cheksiz ma'lumot mazmuni va talabalarning unga kirishga tayyorligi bilan o'qituvchilar nafaqat dars berishdan tashqari, o'z o'quvchilariga o'z-o'zini o'rganish jarayonida ham maslahat berishlari kerak. Texnologiyaga asoslangan ta'lim "avtonom va multimediaga boy" va o'quvchilar elektron ta'lim muhitidan foydalanishda o'qituvchilaridan yordam berishlarini kutishlari haqida xabar berishdi. O'shandan beri, "o'qituvchilar sinf maydonidagi o'zgarishlarning eng muhim agenti", o'qituvchilarning yetarli mahorati va fidoyiligi samarali texnologiyaga asoslangan ta'lim jarayoni, hatto maktablar ilg'or texnologiyalar bilan yetarli darajada jihozlangan bo'lsa ham, muvaffaqiyatli bo'lmaydi. O'qituvchilar darsning qanday ko'rinishini va shu tariqa dars davomida texnologiyadan qanday foydalanish va joriy etishni belgilashini hisobga olsak, tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ta'lim texnologiyalarini muvaffaqiyatli qo'llash ko'p jihatdan o'qituvchilarning munosabatiga bog'liq. Shunday qilib, Kersaint va boshqalar. Texnologiyadan foydalanishga ijobiy munosabatda bo'lgan o'qituvchilar uni o'z darslariga yanada qulayroq kiritishlari haqida xabar berishdi. Xuddi shunday, o'qituvchining munosabati o'quvchilarning texnologiyani o'zlashtirib olishida asosiy imkoniyat yaratuvchi omil ekanligini ta'kidlaydi.

Shunday qilib, texnologiyani o'quv jarayonlariga joriy etishda o'qituvchining roli katta ahamiyatga ega va bunday yordam juda foydali, "o'qituvchining texnologiyaga nisbatan his-tuyg'ulari, ongli ravishda yoki yo'qligidan qat'i nazar, ularning o'quv dasturini amalga oshirishiga ta'sir qilishi aniq va bu munosabatlar tez-tez o'z o'quvchilariga filtrlanadi" texnologiyaga asoslangan ko'rsatmalarni qo'llab-quvvatlagan o'qituvchilar o'rganishni samaraliroq qilishini va o'quvchilarning faolligi va bunday o'qituvchilar tomonidan tayyorlangan darsda ishtirok etishini aniqladi shuningdek, turli formatlar orqali o'qituvchilarning ongli sa'y-harakatlari muhimligini ta'kidlaydi, masalan, foydali texnologik vositalar va resurslar haqida ma'lumot berish va o'quvchilarga aniq texnologik resurslardan foydalanish bo'yicha yo'l-yo'riq ko'rsatish kabi imkoniyatlar mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ashurov A.A. "Texnika oliy ta'lim muassasalari bakalavr talabalari kommunikativ chet tili kompetensiyasining shakllanishida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv" dissertatsiya. T-2020. 64-b.
2. Basturkmen H. Developing courses in English for specific purposes, university of Auckland, NewZealand, 2010, 154-p.
3. Bell, D (2002) 'Help! I've been asked to teach a class on ESP!' in IATEFL Voices, Issue 169, Oct/Nov
4. Bergman, E.M., & Feser, E.J. (1999). Industrial and Regional Clusters: Concepts and Comparative Applications. Reprint. Edited by Scott Loveridge and Randall Jackson. WVU Research Repository, 2020. p-25.

5. Bim I.L. Methods of teaching foreign languages as a science and problems of a school textbook. M.: Russian language, 1977.288.
6. Bo'tayev Sh.T. "Akademik litsey o'quvchilarining ingliz tilidan leksik kompetensiyasini rivojlantirishda lingvistik lug'atlardan foydalanish metodikasi", dis.T-2018, 85-b.
7. Harding, K (2007) English for Specific Purposes, Oxford University Press.
8. Hashimova M.K., Rustamova Y.R., Usta-Azizova D.A. "Kasbiy ta'limda innovatsiyalar" o'quv-uslubiy qo'llanma, Toshkent-2020, 70-b.
9. Hutchinson T. and Waters A. English for specific purposes.: A learning centered approach: Cambridge university press. 1993.
10. Ibragimov X.I., Yo'ldoshev U.A., Bobomirzayev X. Pedagogik psixologiya O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, Toshkent 2009.

THE IMPORTANCE OF MULTIMEDIA AND ITS FUNCTIONS IN TEACHING ENGLISH

Boboyorova Maftuna Raxmonovna
Teacher of SamSIFL

Abstract. This article describes the role of multimedia and its functions in educational system. Additionally, this article analyzes some multimedia applications and their functions during the educational process, and also says some features of multimedia in education.

Key words: multimedia, education, interaction, communication in multimedia.

The world in which we live is changing rapidly and the field of education is experiencing these changes in particular as it applies to Media Services. The old days of an educational institution having an isolated audio-visual department are long gone! The growth in use of multimedia within the education sector has accelerated in recent years, and looks set for continued expansion in the future. The word multi and media are combined to form the word multimedia. The word "multi" signifies "many." Multimedia is a type of medium that allows information to be easily transferred from one location to another. Multimedia is the presentation of text, pictures, audio, and video with links and tools that allow the user to navigate, engage, create, and communicate using a computer.

Multimedia is a form of communication that combines different content forms such as text, audio, images, animations, or video into a single interactive presentation, in contrast to traditional mass media which features little to no interaction from users, such as printed material or audio recordings. Popular examples of multimedia include video podcasts, audio slideshows and animated videos. Multimedia refers to the computer-assisted integration of text, drawings, still and moving images(videos) graphics, audio, animation, and any other media in which any type of information can be expressed, stored, communicated, and processed digitally. To begin, a computer must be present to coordinate what you see and hear, as well as to interact with. Secondly, there must be interconnections between the various pieces of information. Third, you'll need navigational tools to get around the web of interconnected data.

Multimedia is being employed in a variety of disciplines, including education, training, and business. In the sphere of science and technology, multimedia has a wide range of applications. It can communicate audio, films, and other multimedia documents in a variety of formats. Only multimedia can make live broadcasting from one location to another possible. It is beneficial to surgeons because they can rehearse intricate procedures such as brain removal and reconstructive surgery using images made from imaging scans of the human body. Plans can be produced more

efficiently to cut expenses and problems. In the subject of education, multimedia is becoming increasingly popular. It is often used to produce study materials for pupils and to ensure that they have a thorough comprehension of various disciplines. Edutainment, which combines education and entertainment, has become highly popular in recent years. This system gives learning in the form of enjoyment to the user.

In education, multimedia is used to produce computer-based training courses and reference books like encyclopedia and almanacs. A computer-based training lets the user go through a series of presentations, text about a particular topic, and associated illustrations in various information formats. Learning theory in the past decade has expanded dramatically because of the introduction of multimedia. Several lines of research have evolved, e.g. cognitive load and multimedia learning. From multimedia learning theory, David Roberts has developed a large group lecture practice using PowerPoint and based on the use of full-slide images in conjunction with a reduction of visible text (all text can be placed in the notes view' section of PowerPoint). The method has been applied and evaluated in 9 disciplines. In each experiment, students' engagement and active learning have been approximately 66% greater, than with the same material being delivered using bullet points, text, and speech, corroborating a range of theories presented by multimedia learning scholars like Sweller and Mayer. The idea of media convergence is also becoming a major factor in education, particularly higher education. Defined as separate technologies such as voice (and telephony features), data (and productivity applications), and video that now share resources and interact with each other, media convergence is rapidly changing the curriculum in universities all over the world. Higher education has been implementing the use of social media applications such as Twitter, YouTube, Facebook, etc. to increase student collaboration and develop new processes in how information can be conveyed to students.

Technology is evolving and scholars in the areas of Information Technology and education technology are continuing to study how multimedia technologies can be harnessed for the enhancement of teaching and learning. A software tool can be used to expand teaching and learning in various fields. It is important to provide students with practical experience in most fields of learning.

The importance of multimedia technologies and applications in education as a teaching or learning tool cannot be over emphasized. This has been confirmed in several studies that have investigated the impact of multimedia technology to the education system. Milovanovi demonstrated the importance of using multimedia tools in Mathematics classes and found that the multimedia tool greatly enhances students' learning. Several works exist that show that multimedia enhances students' learning. Multimedia communication has close similarities to face-to-face communications. It is less restricted than text and ensures better understanding. Multimedia technology helps simplify abstract content, allows for differences from individuals and allows for coordination of diverse representation with a different perspective. The use of the computer-based technique as an interface between students and what they are learning with suitable fonts and design can be very valuable.

Certainly, multimedia technology brings about improvement in teaching and learning, however, there are a number of limitations in this technology for educational purposes. Some of these limitations include unfriendly programming or user interface, limited resources, lack of required knowledge and skill, limited time and high cost of maintenance among others.

Using educational multimedia in the classroom effectively and meaningfully demands a careful selection of materials. Multimedia products and online services should be selected according to the overall objectives of learning activities, learners' prior knowledge and experiences,

curriculum, etc. It's a better chance to gain knowledge with graphical views. Allow students to function as designers, using tools or software for analyzing the words, accessing and interpreting information, organizing their personal knowledge.

It is true that one of the ultimate goals of multimedia language teaching is to promote students' motivation and learning interest, which can be a practical way to get them involved in the language learning. Context creation of ELT should be based on the openness and Accessibility of the teaching materials and information. Concerning the development of technology, we believe that in future, the use of multimedia English teaching will be further developed. The process of English communication learning will be more student-centered but less time-consuming. Therefore, it promises that the teaching quality will be improved and students applied English communication can be effectively cultivated, meaning that students' communicative competence will be further developed. In conclusion, we believe that this process can fully improve students' ideation and practical language skills, which is helpful and useful to ensure and fulfill an effective result of teaching and learning. Barring a few problem areas multimedia technology can be used effectively in classrooms of ELT with proper computer knowledge on the part of teachers, overcoming the finance problems in setting up the infrastructure and not allowing the teachers to become technophobes. Technology is advancing rapidly and is beginning to provide educators with a wealth of potential tools. The future of education is in finding those technologies that enable active learning experiences for students.

References:

1. Richard Albarino. Goldstein's Light Works at Southampton (1966) Variety 213. 2. Vaughan Tay. Multimedia: Making it work (1993) Osborne/McGraw-Hill, Berkeley.
3. David Roberts. TEDx Talks (2013) Visual feasts of the mind: matching how we teach to how we learn.
4. Ismailov A. R. CONSCIOUS REGULATION OF EMOTIONS AS AN INTEGRAL PART OF EFFECTIVE LANGUAGE LEARNING PROCESS // ХАБАРИШЫСЫ. – 2021. – Т. 1. – С. 302.
5. Ismailov A. R. THE PROBLEM OF THE FORMATION OF PEDAGOGICAL CULTURE IN MODERN METHODICS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES // Актуальныенаучныиисследованиявсовременноммире. – 2021. – №. 4-8. – С. 46-49.
6. Ismailov A. R. STYLISTIC AND PRAGMATIC ASPECT IN DISCOURSE ANALYSIS // WschodnioeuropejskieCzasopismoNaukowe. – 2018. – №. 4-4. – С. 62-65.
7. Ismailov A. R., Nasrullaev J. R. PRINCIPLES OF THE METHODOLOGY FOR ORAL SPEECH // УЧЕНЫЙ XXI ВЕКА. С. 60.
8. JAHONOVNA S. S., FURQATOVNA S. Y., QIZI X. Z. X. Make Use of Interactive Forms and Methods in Teaching a Foreign Language // JournalNX. – Т. 6. – №. 11. – С. 260-263.
9. Obidjonovna M. F. SOME TEACHING PRINCIPLES OF READING IN ENGLISH LANGUAGE // Archive of Conferences. – 2021. – Т. 23. – №. 1. – С. 18-20.
10. Boltakulova G. TEMPORALITY AND ITS PECULIARITIES IN THE STRUCTURE OF ENGLISH SENTENCES // Scientific enquiry in the contemporary world: theoretical basics and innovative approach. – 2016. – С. 71.
11. Boltakulova G. F. MEANS OF EXPRESSING AND ANALYZING ADVERBIAL MODIFIER OF TIME IN THE SENTENCE STRUCTURE IN ENGLISH AND RUSSIAN // DEVELOPMENT OF THE SPOKEN AND WRITTEN LANGUAGE AT THE CURRENT STAGE OF THE INTENSIVE INFORMATION TURNOVER. 2015. – С. 11-12.
12. Амриддинова Н. III. PECULIARITIES OF SUPPLY AND DIFFICULTIES IN THE RESEARCH OF VARIATION OF PHRASEOLOGICAL MEANING IN VOCABULARY ARTICLES // МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА. – 2021. – Т. 4. – №. 6.

INGLIZ TILINI O'QITISHDA O'QUV VA KOGNITIV KOMPETENTSIYANI SHAKLLANTIRISH

Ismoilova Shoira Firdausovna

Toshkent davlat pedagogika universiteti, o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada, chet tilini boshlang'ich maktabda bolalarga o'rgatish jarayonida kognitiv kompetentsiyani shakllantirish haqida fikr va mulohazalar qilinib, muhokama qilinadi. Shuningdek, u kognitiv kompetentsiyalarning o'qitish usullarini tanlashga ta'siri bilan bog'liq. O'qitilayotgan dars haqida asosli ma'lumotlarni maksimal darajada oshirish uchun avval bir xil kuzatish va o'z-o'zini baholash varaqalari ishlab chiqilishi kerak edi. Topilmalar tahlil qilinadi, taqqoslanadi va maktab amaliyoti uchun xulosalar chiqariladi.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich sinf, ingliz tilini o'qitish, kognitiv kompetentsiya, ta'lim sifati, interaktiv darslar.

Mamlakatimiz ta'lim dargohlarida xorijiy tillar xonalarini zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va o'qitishning ilg'or texnik vositalari bilan jihozlash, teleradiokanallarda bolalar va o'smirlarni xorijiy tillarga o'rgatuvchi ko'rsatuv va eshittirishlarni berib boriladi. O'qituvchining eng muhim vazifalaridan biri bu o'z o'qitish usullarini yangilash va o'qitish usullarini zamonaviy bilimga asoslangan jamiyatning yangi talablari va talablariga moslashtirish qobiliyatidir. Bu nafaqat o'quv jarayoniga mas'uliyatli munosabatda bo'lish va uning samaradorligini oshirish uchun o'z-o'zini aks ettirish qobiliyatiga ega bo'lishni anglatadi. Shuningdek, har xil vaziyatlarni boshqarish, shuningdek, har bir o'quvchining o'ziga xos individual ehtiyojlariga javob berishda o'qituvchining moslashuvchanligi muhim ahamiyatga ega.

O'qituvchilar nafaqat kompetentsiyalarni nazariy jihatdan bilishlari va shuning uchun kasbiy o'qitish uchun zarur bo'lgan qobiliyat va ko'nikmalardan xabardor bo'lishlari kutilmaydi, balki ularni kundalik maktab amaliyotida ham qo'llash va ulardan foydalanishda ma'lum bir qobiliyat, salohiyat yoki mahoratni namoyish etishlari kerak. Shuningdek, o'qituvchilarni o'z malakalarini oshirishga qanday undash kerakligi masalasi juda muhimdir.

Kognitiv kompetentsiya atamasini tushunish uchun kognitiv va o'quv uslublari o'rtasidagi farqni bilish muhimdir. Kognitiv uslub bilimdan kelib chiqadi, bu fikrlash, bilish demakdir. Kognitiv uslub ba'zan o'rganish uslublarining dastlabki, asosiy nomi kabi narsa sifatida tushuniladi. Boshlang'ich sinflarga dars o'tishda kognitiv uslub axborotni qabul qilish va qayta ishlashning individual usuli sifatida, shuningdek, intellektual, kognitiv va idrok etish qobiliyatlari majmuasi sifatida tavsiflanadi. Kognitiv uslubni shaxsiy va intellektual uslublarni tasniflash vositasi sifatida ko'radi. Buni kognitiv jarayonlarni tashkil qilish va boshqarish usuli sifatida ham tushunish mumkin. Kognitiv uslub har bir o'quvchiga tegishli ekanligini hisobga olish muhimdir, bu uni o'zgartirish, o'zgartirish yoki ta'sir qilish mumkin emasligini anglatadi.

So'ngra ular kompyuterdagi rang-barang tasvirlarga uyg'un holatda ko'rsatilsa, o'quvchilarning nutqi rivojlanib, atrof-muhitga munosabat doirasi kengayadi. Yangi mavzuni namoyish etish bosqichida ekranda so'zlar va uni aks ettiruvchi rasmlar paydo bo'ladi. O'quvchilar so'zlarni tinglab, ularni talaffuz etish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Mavzuni kompyuter yordamida taqdim etishda ta'limni individuallashtirish printsipiga e'tibor berish lozim. Ayrim o'quvchilar so'zning grafik, ayrimlari esa tovushli obrazni qabul qilishda qiyinchilikka uchraydilar. Kompyuter u yoki bu qiyinchilikni mashqlar vositasida bartaraf etib, o'quvchining ingliz tilidan o'zlashtirishga qiyinalayotgan jihatlarini topishga va ularni bartaraf etishga yordam beradi.

Aniqlangan kognitiv kompetentsiyalar chet tili darslarida eng muhim va eng ko'p qo'llaniladigan narsalarga e'tibor qaratgan holda bir nechta muhim kompetentsiyalarni ingliz tili darslarida qo'llash orqali bollarning kognitiv va intensiv tarzda til o'rganishi osonlashadi. Shuningdek, ingliz tili o'qituvchilariga murojaat qilingan kognitiv kompetentsiya kuzatilgan darslarda qanday foydalanishi yoki qo'llashini va ishlatilgan kompetentsiyalar o'quv jarayonida o'qitish usullari va texnikasini tanlashga qanday ta'sir qilishini aniqlashi kerak. Bundan tashqari, kompetentsiyalarni qo'llashda o'quvchilarning malaka darajasining ta'siri ham hisobga olinishi kerak. Ko'rinib turibdiki, bilim kompetentsiyalaridan foydalanmasdan turib o'quvchilarga dars berish va dars olib borish mumkin emas. Axir, o'qituvchilar allaqachon dars oldidan kognitiv kompetentsiyalardan foydalanishni boshlaydilar.

Kuzatish o'qituvchilarning bilim kompetentsiyalari o'qitish metodlaridan foydalanishga ta'sir ko'rsatishini isbotladi. Kasbiy bilimlarning yuqori ijodkorligi va chuqurligi, o'qitishda qo'llaniladigan usullar shunchalik ko'p va xilma-xildir. Agar o'qituvchi zeriksa va g'ayrat qilmasa, unda umuman kamroq usullar qo'llaniladi. Kuzatilgan o'qituvchilar o'rtacha uch-to'rt xil usuldan foydalanganlar.

Xulosa o'rinda ta'kidlash joizki, ingliz tilini o'qitishda o'quvchilarni yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda, ulardagi chet tilini o'zlashtirishga bo'lgan qiziqish, ehtiyojni to'la qondirishga yordam beruvchi pedagogik texnologiyalarga asoslangan zamonaviy didaktik ishlanmalarni tayyorlash va ularni amalga oshirishning mustahkam mexanizmini ishlab chiqish muaommoning amaliy yechimini ta'minlaydi.

Adabiyotlar:

1. Allport, G. W. (1937). *Personality: A Psychological Interpretation*. New York: H. Holt and Company. 240.p
2. UJEP. Farr, J. (1989). *Understanding conceptual change politically*. In *Political Innovation and Conceptual Change*. Cambridge: Cambridge University Press. 302.p
3. Iriskulov A.T va boshqalar *Kids' English pupil's book 2sinf –Toshkent —O'zbekiston*; 2014. 178.p
4. Xoshimov O'. Yoqubov I. *Ingliz tili o'qitish metodikasi*. T., - 2003.

HOW TO TEACH WRITING SKILLS IN EFL CLASSROOM?

Otakulova Dildora Hakimbek qizi

Doctoral student, Gulistan State University

Abstract. Listening, speaking, reading and writing are the four skills that make up any language. Having good writing skills may assist you in conveying information in a more comprehensive, informative, clear and direct manner. The ability to write effectively and precisely is an important skill, especially in a professional environment. In this article, we discuss how to teach writing skills, the approaches to teaching writing and the stages of the writing process and we provide some tips to help you improve your teaching skills.

Key words: Language skills, approaches, EFL writing, drafting, revising, editing.

The writing process requires several key skills. There are methods available to assist struggling writers in developing these writing skills. That is because there is a lot that goes into expressing thoughts in writing or written expression. Here are some basic steps for teaching writing skills that can help establish a strong foundation in the learning process:

1. Ensure proper spelling and punctuation usage. The proper usage of spelling and punctuation is one of the most important elements of writing. By distributing worksheets, you can teach spelling and punctuation skills. The worksheets can include a 'fill in the blank' section that

prompts candidates to use their vocabulary to complete sentences with proper spelling and punctuation. These blank sections may prompt candidates to use their vocabulary to fill in missing words and punctuation in sentences and improve their skills.

2. Improve reading comprehension. Good reading comprehension is important for good writing skills as it adds meaning to what is read. You may improve your students' reading comprehension by enhancing their vocabulary and encouraging them to read more books and other types of material. Reading comprehension also improves by answering questions and writing a summary about the text. Other simple tips, such as reading aloud for extra clarity and reading in a quiet environment, may be effective.

3. Build sentence and paragraph structure. Building sentence and paragraph structure ensures that the writing is as clear and understandable as possible. It primarily consists of forming sentences and paragraphs with the appropriate tense and placing modifiers and verbs in the right place. Teaching students the importance of having a beginning, middle and end in their paragraphs is important for their progression to more advanced writing skills, such as essays and articles.

4. Explain the different types of writing. A comprehensive understanding of the different types of writing is an important part of learning how to write. The four types of writing are narrative, descriptive, persuasive and expository writing. Besides regular writing assignments, you can provide your students with creative writing assignments to hone their creativity and solidify their writing skills.

5. Educate about editing. The final part of the writing process is editing the draft for grammar and punctuation errors. It is important to revise the draft, catch the errors and rectify them to have an error-free document. You can encourage your students to read the draft aloud or ask a peer to review it to find the mistakes.

Approaches to teaching writing skills. The product approach and the process approach are the two methods for teaching writing. English language teachers have recommended these approaches over the last few decades. Here are some writing approaches and how they contribute to the teaching and learning of English writing skills: Product approach: The product approach compels the writer to focus on the finished text or the product of writing, rather than the steps and stages necessary to get there. The focus of the product approach to writing is the final, polished document. It is usually done in a single sitting, with no revisions or breaks. Product approaches include reports, blogs, newspaper articles, formal letters and emails and memos.

Process approach: The process approach to teaching writing is that if students receive feedback while writing, it may improve the final result. This method is a natural sequence of steps that writers take to complete a piece of writing. The emphasis of process writing is on the process rather than the finished product. It divides the act of writing into manageable steps for completion, with enough time given for each step.

Stages of the writing process. The writing process consists of a series of specific steps writers use to create text. It is important for teachers to recognize and use these five stages to teach writing skills effectively. Each step discussed below may provide you with details of the writing process:

1. Drafting. Drafting is the process of putting points and ideas on paper and arranging them in a readable manner. Before accumulating all the information, writers usually research their topics during the prewriting stage. Writers start with a draft version, then arrange their points in the best way possible and gradually prepare a revised version.

2. Revising. Revising is another important stage in which there is a thorough revision of a draft. This includes the addition, replacement and deletion of points based on the requirements. Revision often makes the writer's viewpoint more compelling.

3. Editing. It is important to refine the tone of the writing and thoroughly check each line of text. To eliminate errors, it is necessary to review spelling, grammar, punctuation, sentence structure, document format and other factors. Editing is the stage at which writers can make any necessary changes to improve the document.

4. Publishing. Publishing is the final stage in which writers submit their work to a publisher. Before submitting the written document to the publisher, a writer may ensure that it is complete with no errors. Teaching your students about the publishing process may help them become better writers and readers.

References:

1. Atkinson, D. (2003a). L2 writing in the post-process era: Introduction. *Journal of Second Language Writing*, 12, 3- 15. [http://dx.doi.org/10.1016/S1060-3743\(02\)00123-6](http://dx.doi.org/10.1016/S1060-3743(02)00123-6)
2. Atkinson, D. (2003b). Writing and culture in the post-process era. *Journal of Second Language Writing*, 12, 49-63. [http://dx.doi.org/10.1016/S1060-3743\(02\)00126-1](http://dx.doi.org/10.1016/S1060-3743(02)00126-1)
3. Atkinson, D. (2004). Contrasting rhetorics/contrasting cultures: Why contrastive rhetoric needs a better conceptualization of culture. *Journal of English for Academic Purposes*, 3, 277-289. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jeap.2004.07.002>
4. Atkinson, D., & Ramanathan, V. (1995). Cultures of writing: An ethnographic comparison of L1 and L2 university writing/language programs. *TESOL Quarterly*, 29(3), 539-568. <http://dx.doi.org/10.2307/3588074>
5. Bhowmik, S. K. (2016). Agency, identity and ideology in L2 writing: Insights from the EAP classroom. *Writing & Pedagogy*, 8(2), 275-308. <http://dx.doi.org/10.1558/wap.26864>
6. Bhowmik, S. K. (2017). Exploring the social nature of L2 writing: Insights into the division of labor of an EAP writing task. *Language and Sociocultural Theory*, 4(2), 124-155. <http://dx.doi.org/10.1558/lst.26454>
7. Canagarajah, A. S. (2006). Toward a writing pedagogy of shuttling between languages: Learning from multilingual writers. *College English*, 68(6), 589-604. <http://dx.doi.org/10.2307/25472177>
8. Caplan, N. A. (2019). Learning through language: A response to Polio, —Keeping the language in second language classes. *Journal of Second Language Writing*, 46, 1-2. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jslw.2019.100677>
9. Caplan, N. A., & Farling, M. (2017). A dozen heads are better than one: Collaborative writing in genre-based pedagogy. *TESOL Journal*, 8(3), 564–581. <https://doi.org/10.1002/tesj.287>
10. Cumming, A. (1990). Metalinguistic and ideational thinking in second language composing. *Written Communication*, 7(4), 482–511. <http://dx.doi.org/10.1177/0741088390007004003>
11. Cumming, A. (2009). The contribution of studies of foreign language writing to research, theory, and policies. In Rosa M. Manchón (Ed.), *Writing in foreign language contexts: Learning, teaching, and researching* (pp. 209– 231). Multilingual Matters.
12. de Oliveira, L., & Lan, S. W. (2014). Writing science in an upper elementary classroom: A genre-based approach to teaching English language learners. *Journal of Second Language Writing*, 25, 23–39. <https://in.indeed.com/career-advice/career-development/how-to-teach-writing-skills>

INVESTIGATION OF PRONUNCIATION PROBLEMS OF UZBEK EFL LEARNERS

Temirova Hayotxon Bayramali qizi
Termez State University, PhD student

Abstract. Pronunciation is the way in which language spoken; the way in which a word is pronounced; the way a person speaks the word of language. Pronunciation is the way person utters a word or a language. There are two fields or subdisciplines in linguistics concerned with pronunciation and sound, namely phonetics and phonology. Both of them describe and analyze speech from a different perspective.

Keywords: pronunciation, articulatory phonetics, acoustic phonetics, auditory phonetics, comparative-typological phonetics.

Pronunciation is the way in which a word or a language is spoken. This may refer to generally agreed-upon sequences of sounds used in speaking a given word or language in a specific dialect ("correct" or "standard" pronunciation) or simply the way a particular individual speaks a word or language¹⁰⁶.

Further Pronunciation definition taken from Oxford Dictionary states pronunciation is the way in which a language or a particular word or sound is spoken. If one is said to have "correct pronunciation", then it refers to both within a specific dialect." A word can be spoken in different ways by various individuals or groups, depending on many factors, such as: the area in which they grew up, the area in which they now live, if they have a speech or voice disorder, their ethnic group, their social class, or their education.

Hornby states that pronunciation is the way in which language spoken; the way in which a word is pronounced; the way a person speaks the word of language¹⁰⁷

From the previous explanations, researcher concludes that pronunciation is the way person utters a word or a language. There are two fields or subdisciplines in linguistics concerned with pronunciation and sound, namely phonetics and phonology. Both of them describe and analyse speech from a different perspective.

Phonetics. Branch of linguistics that studies how humans produce and perceive sounds is called **phonetics**.

Three different areas of phonetics can be distinguished: articulatory phonetics, acoustic phonetics and auditory phonetics. *Articulatory phonetics* analyses which organs and muscles are used by speakers to produce speech. *Acoustic phonetics* is concerned with the physical properties of speech sounds as they travel in the air between a speaker's mouth and a listener's ear. *Auditory phonetics* focuses on the effect those sounds have when they reach the listener's ear and brain. Phonetics is thus a linguistic field that draws heavily on other scientific disciplines including anatomy, physiology, neurology and physics.

A. Abduazizov defined that Phonetics (from the Greek word "phone" meaning sound, voice and "tika" a science) is a special science which studies the phonic substance and the expression area of the language, or otherwise the physical media of a language (sounds, syllables, stress and intonation).

He also claims that the definition of phonetics as «the study of the sounds of a language»¹⁰⁸ is not sufficient in modern linguistics. Nowadays phonetics is a science or a branch of linguistics studying articulatory - acoustic and perceptual features of a language. It is concerned with the linguistic expression represented in the speech sounds, syllables, stress and intonation. Phonetics deals with oral speech. Theoretically it is important to study the formation of speech sounds, their combinations, syllables, stress and intonation.

According to A. Abduazizov, the following types of phonetics may be distinguished

1. General phonetics which studies the human sound - producing possibilities, the functioning of his speech mechanism and the ways they are used in all languages to pronounce speech sounds syllables, stress and intonation. It is a part of General Linguistics.

2. Descriptive phonetics studies the phonetic system of a certain language. For example: English phonetics, Russian phonetics, Uzbek phonetics etc.

¹⁰⁶ <https://en.m.wikipedia.org/wiki/Language>

¹⁰⁷ Hornby, A. (1987). Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. Oxford: Oxford University Press. P. 497.

¹⁰⁸ Malmberg B. Phonetics. N. Y. 1963.

3. Historical or diachronical phonetics, which studies the changes a sound undergoes in the development of a language or languages. Its material may be based on written historical and literary monuments. Diachronical studies of the phonetic system may explain the present state (synchronical) of a language and compare them. It is a part of a history course of a language. For example, Verner's and Grimm's Laws, Ablaut, Umlaut, Great Vowel Shift etc. are the objects of diachronical phonetics which is also called evolutionary phonetics.

4. Comparative-typological phonetics studies the phonetic features of two or more languages of different systems such as English, Russian, and Uzbek etc. It is a part of comparative typological linguistics. Its fundamental principle is using linguistic categorization of all the various units of the languages in comparison.

Comparative-typological phonetics is of great theoretical and practical value. Theoretically it is important to compare phonetic systems of all languages. In order to establish language universals (the facts and features which exist in many languages), similarities and differences between the sound structure, syllable types, stress and intonation. From the results obtained it is possible to represent adequate teaching materials and suggest effective methods of foreign language teaching. The comparative-typological method is also known by the terms «contrastive», «confrontative», «differential» and «comparative» method. This method is used either in historical or synchronical analysis of a language¹⁰⁹.

The beginnings of articulatory phonetics can be traced back to the very detailed descriptions of the pronunciation of Sanskrit, which were made by Indian scholars several centuries BC. The first known phonetic studies were carried out as early as the 6th century BCE by Sanskrit grammarians¹¹⁰.

The Hindu scholar Panini is among the most well known of these early investigators, whose four-part grammar, written around 350 BCE, is influential in modern linguistics and still represents "the most complete generative grammar of any language yet written"¹¹¹.

His grammar formed the basis of modern linguistics and described several important phonetic principles, including voicing. This early account described resonance as being produced either by tone, when vocal folds are closed, or noise, when vocal folds are open. The phonetic principles in the grammar are considered "primitives" in that they are the basis for his theoretical analysis rather than the objects of theoretical analysis themselves, and the principles can be inferred from his system of phonology.

Advancements in phonetics after Panini and his contemporaries were limited until the modern era, save some limited investigations by Greek and Roman grammarians. In the millennia between Indic grammarians and modern phonetics, the focus shifted from the difference between spoken and written language, which was the driving force behind Panini's account, and began to focus on the physical properties of speech alone. Sustained interest in phonetics began again around 1800 CE with the term "phonetics" being first used in the present sense in 1841¹¹².

With new developments in medicine and the development of audio and visual recording devices, phonetic insights were able to use and review new and more detailed data.

This early period of modern phonetics included the development of an influential phonetic alphabet based on articulatory positions by Alexander Melville Bell. Known as visible speech, it gained prominence as a tool in the oral education of deaf children¹¹³.

¹⁰⁹ A.A. Abduazizov. English phonetics. Theoretical course. – T., 2006. P. 7-8

¹¹⁰ Caffrey, Cait (2017). "Phonetics". Salem Press Encyclopedia. Salem Press.

¹¹¹ Kiparsky, Paul (1993). "Pāṇinian linguistics". In Asher, R.E. (ed.). Encyclopedia of Languages and Linguistics. Oxford: Pergamon.

¹¹² "Phonetics, n.". Oxford English Dictionary Online. Oxford University Press. 2018.

¹¹³ Caffrey, Cait (2017). "Phonetics". Salem Press Encyclopedia. Salem Press.

The first theory on the function of the vocal folds was proposed by Antoine Ferrein (1693-1769) in the 18th century. Christian Gottlieb Kratzenstein (1723-1795) and Wolfgang von Kempelen (1734-1804) attempted to explain the production of vowels and consonants by building a talking machine. Henry Sweet (1845-1912) and Daniel Jones (1881- 1967) were the pioneers in the description and transcription of the articulation of English speech sounds.

Phonetics is related to other areas of language, because without sound, stress, and intonation, there is no syllable, word, phrase, or sentence. Because of this, phonetics is considered as a language stage related to lexis, morphology, syntax and stylistics. The phonetics of the Uzbek language are also being studied in depth by V.V.Reshetov, Sh.Shoabdurahmanov, A.Abdullayev, A.Gulomovlar; A.Mahmudov and S.Otamirzayeva (in the experimental study of the phonetics of the Uzbek language since the end of the 60s). The historical phonetics of the Uzbek language was greatly studied by G.Abdullayev, A.Abdurahmonov, A.Rustamov, Q. Mahmudov, H.Ne'matov, E.Umarov.

References:

1. Abduazizov A.A. English phonetics. Theoretical course. –T., 2006. P. 7-8
2. Caffrey, Cait (2017). "Phonetics". *Salem Press Encyclopedia*. Salem Press.
3. Hornby, A. (1987). *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*. Oxford: Oxford University Press. P. 497.
4. Kiparsky, Paul (1993). "Pāṇinian linguistics". In Asher, R.E. (ed.). *Encyclopedia of Languages and Linguistics*. Oxford: Pergamon.
5. Malmberg B. *Phonetics*. N. Y. 1963.
6. "Phonetics, n.". *Oxford English Dictionary Online*. Oxford University Press. 2018.
7. <https://en.m.wikipedia.org/wiki/Language>
8. <http://www.phon.ox.ac.uk/jcoleman/PHONOLOGY1.htm>
9. <https://linguistics.uga.edu/research/content/phonetics-and-phonology>

THE METHODS OF DEVELOPING STUDENTS' VISIBLE THINKING SKILLS IN THE PROCESS OF TEACHING ENGLISH

Khasanova Sadoqat Ermamat qizi
Master's student of NamSU

Abstract. As the object of this article, the process of developing visible thinking of students in English language classes in elementary grades was selected. The subject of research is the content, form and means of developing students' ability to think visibly through vision. The purpose of the research is to improve interactive technologies for developing visible thinking skills of students through viewing in English language classes.

Keywords: visual critical thinking, knowledge, competence, skill, integrative approach, native language, visual thinking, language skills, text, methodology, related discourse, task.

Within the framework of the main starting point of the 21st century educational technologies, the application of visible thinking, which is a component of creative thinking, to educational conditions is interpreted as one of the directions that emerged on the basis of pedagogy, psychology, and philosophy. Based on this, the technology of visible thinking for students in primary English language education creates the opportunity to absorb various information and knowledge, to form the consistency and sequence of students' assumptions and hypotheses, decisions and logical bases, to express their opinions openly, reliably and correctly in relation to foreign ideas.

A modeling method was used for the comprehensive implementation of this process. The modeling method is one of the main categories of cognitive theory. Any scientific research method, be it practical or theoretical, is based on modeling. Modeling is the representation of the properties of one object in another object. Such a reflected object is called a model. In the model, elements that are not important in the structure of the original are removed and simplified.

Based on the educational conditions of Uzbekistan, in order to determine the level of formation of visible thinking skills among primary school students, the didactic model of forming students' visible thinking skills was improved ¹¹⁴.

In our opinion, the effectiveness of visible thinking is determined by the goals and tasks, approaches, principles, content and methods that form the methodological basis of scientific research. Based on this, in the process of English language education, the purpose of creating a model for the formation of visible thinking skills in elementary school students was determined. The purpose of our improved model is to improve the methodology of forming visible thinking skills in students in primary English language classes by using the technology of game exercises and preparing teachers for such activities. Of course, a single model is not enough to achieve the set goal. It should be applied to the process of English language education of elementary grades. In this context, an algorithm for using the model was determined in the study. The formation of students' visible thinking skills in primary English language education was highlighted based on the following sequence:

- 1) to form the ability of primary English students to express their personal opinions on various questions and problems, to teach them to express their opinions convincingly, accurately and clearly;
- 2) teaching students to express their opinions and listen to the opinions of others in elementary English classes;
- 3) instilling a sense of responsibility for the actions of elementary English students;
- 4) teaching students to make cooperative decisions;
- 5) develop a tolerant relationship with others. Undoubtedly, defining a scientific approach to the problem is important in realizing the goal set in the model. It should be noted that due to the diversity of the researched problem, there are various scientific approaches to it.

From the didactic point of view, we consider it appropriate to base the model presented in the research on cognitive approach, communicative (SLT communicative language teaching) and humanistic approach. First, students' mental abilities were formed on the basis of a cognitive approach in the course of the lesson, and students' communication skills were improved by applying various game technologies and life problems that create a thinking environment. Also, based on the interests, age, and reception level of each student, visible thinking skills were formed in an English language environment through a person-centered approach.

In the present era, the humanization of education and the essence of educational content have brought the person-oriented approach to the field. This approach places the individual at the center, and as a result of its implementation, the opportunity to freely choose the content of education is created. In the process of implementing a person-centered approach, the educational, spiritual, cultural and life needs of the person are met. The most important thing is that a humanistic approach to the individual is manifested, the ability to study individually and act independently in a cultural-educational environment appears. The person-oriented approach is aimed at the joint development of a person's natural capabilities, social and cultural-spiritual

¹¹⁴ Давлетишин М. Қобилият ва унинг диагностикаси. Т: Ўқитувчи. - 1997. 55-57 б.

qualities such an approach I.Ya. Lerner, M.N. It is scientifically based on the researches of Skatkin, A. Petrovsky.

Humanistic approach is aimed at comprehensive development of the student's personality. Such an approach ensures the preparation of students for cognitive motivational readiness, comparison, classification, perception of connections, concentration, drawing conclusions based on generalization of knowledge, systematization of knowledge, skills and competences.

In the Humanistic approach, the language learner is at the center of the learning process. Based on this, great attention is paid to the development of students as well-rounded individuals, to the acquisition of knowledge and professional skills, to motivation, activity, self-awareness, and to the formation of all-round healthy personnel capable of independent and visible thinking. This approach helps to develop a person's ability to find his own independent way in complex situations, to use his mental and spiritual capabilities in the process of implementing his creative, innovative ideas.

It consists of consistent organization of scientifically based information given to students based on the cognitive approach in the educational process¹¹⁵. The cognitive approach aims to reveal the integrity of the object and the mechanisms that ensure it, to identify various types of complex relationships and to bring them into a unified theoretical view, to interpret the interconnected models of the complex object in a certain order, which allows defining the properties of the integrity of the object, its structure and dynamics. The need for a cognitive approach is comprehensively based in didactics, including the educational process, which requires a cognitive and systematic approach according to:

- 1) implementation of educational content in a specific system and sequence;
- 2) consistent application of didactic exercises that are scientifically based and consistent with educational principles in the process of encouraging students to think critically;
- 3) only when there are connections between the system, organized educational material and parts, it is carefully mastered by students and the process is accepted as a whole;
- 4) to have reflexive opportunities for students to the educational exercises presented in the systematically organized educational process;
- 5) the exercises that are structured based on a certain sequence and used in the educational process can create an opportunity for visible thinking.

Communicative approach. The role of communication in the educational environment is invaluable. Visible abilities are formed and developed as a result of mental abilities of students. Visibility is the visible ability of an individual that describes the readiness to develop new ideas and is part of talent as an independent factor (an ability of an individual characterizing readiness for producing new ideas and an independent factor comprising creative skills).

Here are a few thoughts on creativity:

- 1) developing teacher's creative approach toward organizing educational process and skills of positive solving of existing pedagogical problems;
- 2) an approach that sheds light on the basics of professional training based on the formation and gradual development of the skills of a positive, independent approach to mastering educational materials, the ability to advance new, creative and creative ideas in the performance of educational tasks, and studies the issues of the development of personal creativity in accordance with the characteristics of different age stages (an approach about developing pupils' positive and independent attitude towards mastering the learning materials, promotion of new

¹¹⁵ Шакирова Д.М. Ёш ўқувчиларда танкидий фикрлашни шакллантириш технологияси// Бошланғич мактаб.- 2007.38-б

ideas when fulfilling assignments; covering professional training basics based on the step by step development, studying issues of development individual's visibility in accordance with peculiarities of different age stages); visibility is a component of the cognitive component, which requires the research of organic connections of information, bases, ideas, concepts aimed at expressing views, questions and assignments, students' imaginations.

In the process of visible thinking, students fully understand, justify, compare, prove, classify, categorize their ideas, opinions, and decisions in the process of exercises and present their opinions, accepting or rejecting them.

At certain stages of a person's activity, the creative feature is formed in his thinking, in his arguments, in his feelings, and gradually emerges. Visibility describes certain characteristics, interests and behavior of a person. Visibility shows the ability of a person. In particular, visibility sharpens the intelligence of students, and through visibility, students focus their attention on the educational process.

References:

1. Ахмедова Л.Т., Кон О.В. Методика преподавания русского языка. Т: Фан ва технология. 2013.
2. Баханьков А.Е. Толковый словарь русского языка. Минск: Парадокс. 1998.
3. Bloom's Taxonomy: <http://www.faculty.washington.edu/rumme/guides/bloom.html>.
4. Векслер С.И. Развитие критического мышления старшеклассников в процессе обучения. Киев: С.И. Векслер. 1974.
5. Выготский Л.С. Мышление и речь. Москва: Лабиринт, 1999
6. Glasser W. "Reality Therapy in Action" 2003.
7. G'oziev E. Psixologiya mutaxassisligi uchun darslik. T: Universitet, 2006.
8. Davletshin M. Qobiliyat va uning diagnostikasi. T: O'qituvchi. 1997.
9. Даль В.И. Словарь живого велико русского языка. Толковый словарь в четырёх томах. Москва.
10. Делфи. Критическое мышление: отчёт об экспертном консенсусе для целей образовательного анализа, оценки и обучения. 2018.

INGLIZ TILI DARSLARIDA PSIXOLINGVISTIK TAHLIL QILISH USULI

Hazratqulova Ezoza Ismat qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti magistranti

Annotatsiya. Psixolingvistika insonning tilni qanday egallashini, og'zaki va yozma nutqni nafaqat o'z tilida, balki ikkinchi tilda ham rivojlantirish va tushunishini tushuntiradigan ko'plab nazariyalarni taqdim etadi. Psixolingvistika kafedrasida tilshunoslikning eng yosh bo'limlaridan biri hisoblanib, mamlakatimizda qator olimlar va tadqiqotchilar tomonidan keng tadqiq etilgan bo'lib, ingliz tilini o'qitish metodikasida psixolingvistik jihatlarining o'rni beqiyosdir.

Kalit so'zlar: psixolingvistika, psixolingvistik aspekt, psixolingvistik tahlil, ichki va tashqi model tushish ko'nikmasi.

Hozirgi kunda zamon talabi bo'lmish ingliz tili maktab va boshqa o'quv dargohlarida o'qitishning nechog'lik zarur ekanligini aniqlab olmog'imiz lozim. Shuning uchun dastlabki bosqich ingliz tilini o'qitishda avvalo tovush, so'z va gaplar kesimida ko'rib chiqish va so'ngra nutq harakat timsollari vujudga keltirilishi ustidaishlash, va albatta ko'rish va qo'l harakat timsollarini ham hosil qiluvchi ko'nikmalarni ingliz tilini o'rganmoqchi bo'lgan bolaga o'rgatmoq lozim. Shu maromda til birliklarining og'zaki va yozma shakllari atrofga ta'sir qilish uchun zamon va makonda ajratib o'zlashtirish va keyinroq ularni birikishiga erishiladi. Shuni ham qo'shimcha qilish kerakki, sezgi va idrok obyektiv voqelik shaklida analizatorlar orqali faoliyat ko'rsatadi. Nutq

faoliyati turlarini ifoda etishda analizatorlar o'zaro harakati quyidagi ko'rinishda kuzatiladi: gapirishda yetakchi o'rinda– nutq harakati, qo'shimcha qilinganda esa–eshitish, o'qishda– ko'rish, shuningdek qo'shimcha nutq harakat analizatori xizmat qiladi.[1]

2022-yilgi kuzatishlar shuni ko'rsatadiki dunyoning ingliz tilida so'zlashuvchilar soni umumiy 2 milliardga yaqin bo'lsa, shulardan 400 millionga yaqini ingliz tilini ona tili deb o'zlashtirgan bo'lsa, qolgan asosiy qismi bunga ikkinchi til (ESL) sifatida o'rganganlar kiradi. Tilning o'rganilishida o'quvchining psixik jarayonlari– diqqat, idrok, xotira, tafakkur kabi fazilatlar ham hisobga olinadi. Bu yerda diqqat jamlay olish inson ongining muayyan obyektga yo'naltirilganligini bildiradigan psixik faoliyat shakli hisoblanadi. Hozirgi kunga kelib, psixolingvistikaning predmeti bir tomondan o'rganuvchining nutq harakat tuzilmasi (strukturalari) va vazifasi (funktsiyasi) bilan o'zaro munosabati bo'lsa, boshqa tomondan inson dunyosi timsoli sifatida til bilan munosabatini anglatadi.

O'quvchi o'zining ona tilida faollashganda tafakkur hamda nutqning shakillanish chog'ida belgilar stereotiplari va nutq mexanizmlari beixtiyor hosil bo'ladi va ong ishtirokisiz faoliyat ko'rsatadi. Biroq ingliz tilini yoki shu kabi boshqa ikkinchi tilni o'rganishda oldin o'rganilgan tillar asosida o'xshash elementlar (tovush, so'z, gap tuzilishi) mavjud solishtiriladi, va boshqa elementlar orqali yangi bog'lanishlar paydo etishi tufayli ikkilamchi belgilar sistemasi yordamida yaratiladi.[2]

Ingliz tilidan darslarda firdalanishda o'quvchilarning nutqiy faoliyati til, nutq, kommunikativ va boshqa materiallar ko'rinishida taqdim etiladigan ingliz tili vositasida amalga oshiriladi. Til materiali o'z ichiga fonetika, leksika, grammatika, grafika va orfografika birliklari oladi. Misol uchun maktablarda talaffuz ko'nikmasini oshirish uchun 45minutli dars jarayonini olsak, deyarli barcha o'qituvchilar talaffuzga bag'ishlangan darslarni an'anaviy yondashuv nuqtayi nazaridan maqsadga muvofiq emas va samarasiz, deb hisoblaydilar. Biroq psixolingvistik aspektlari tomonidan tahlil qilinganda bu nafaqat mumkin, balki zarurdir. Bundan kelib chiqadiki, o'quvchilarda talaffuz ko'nikmalarini darsning maqsadi rivojlantirishdan tashkil topgan bo'lsa, bu degani ingliz tiliga ishtiyoq bilan o'tirgan bolani faqat o'qituvchi ortidan takrorlaydigan zerikarli fonetikaga oid topshiriqlar va mashqlardan tashqari darsda boshqa aynan talaffuz mashqlariga moslashtirilgan leksik yoki grammatik, dialog nutq yoki monolog nutq, yoki nutq faoliyatining boshqa turlaridan ish bajarilishi mumkin. Zero, dars rejasida berilgan maqsadga erishilishida o'qituvchi faqat qat'iy o'ratilgna eski uslubiyatlar emas, balki kerak bo'lganda o'quvchilar va sinfning kayfiyatini to'g'ri baholay olgan holda maqbul bo'lgan turli usullar, vositalar, ish shakllaridan firdalanishi mumkin. Ammo dars davomida baholash faoliyatida darsning maqsadiga e'tibor bergan holda grammatika yoki leksika emas, balki faqat talaffuz ko'nikmalari e'tiborga olinadi. Shu tariqa talaffuz ko'nikmalari o'quvchilarga tanish bo'lgan aniq parametrlar va mezonlar asosida baholanadi. Bunday yuqorida berilgan yondashuv darsda baholash obyektiv hisoblanadi va bu o'quvchilarning bilishga bo'lgan qiziqishi va faolligini oshiradi, ularni yanada yuqoriroq natija ko'rsatkichlariga erishishga rag'batlantiradi. O'quvchilarning ingliz tilidagi talaffuzlari, avvalo, o'qituvchining talaffuzi sifatiga bog'liq bu esa til nutqiy faoliyatining shart-sharoitlaridan darak beradi. Bundan xulosa qilib aytilish mumkinki, tilni nutq faoliyatini rivojlantirish vositasi sifatida o'qitish tilni turli aspektlarini o'qitish sifatida ko'rib chiqiladi, bu esa tilning nutqiy faoliyatni rivojlantirish vositasi bo'lmish nutq usul deb qabul qilinadi. Psixolingvistik aspektlarni soddaroq tushuntiradigan bo'lsak, o'qituvchi til kodi sifatidagi ingliz tili materialini (so'zlar, grammatika qurilmalar, iboralar, matnlar) hammaga birday o'rgatadi. Biroq bir o'rgatishlarga qaramasdan o'rganish har bir o'quvchida turlicha sodir bo'ladi. Bu har bir

o'quvchining individual xususiyati, idrok etish, ma'lumotni tahlil etish va qabul qilishdagi xos usuli, fikrni shakllantirish va ifodalash uslubiga bog'liq.

Shuningdek, til o'zlashtirishni murakkab modellari bevosita tuzuvchi grammatikalarga asoslanib, gap so'z sinflari bo'g'inlaridan iborat ekanligini ko'rsatib berishadi (masalan, artikl-ot bilan bog'liq, sifat otning belgisi, ravish esa fe'l belgisi va h.k.). berilgan ikki modellar bo'yicha bola so'z turlarini o'rganadi, misol qilib, ot va fe'l va ular gapda egallaydigan pozitsiyalarni (o'rmini) aniqlab olish mumkin. Shu kabi qoidalar yordamida o'quvchi "ant-chumoli", "boy-bola" va "dog-it" so'zlarini ot so'z turkumiga kirishini bilib oladi va ular vaziyatga qarab "a/an" yoki "the" artikllaridan so'ng ishlatilishini tushunib oladi. Lekin bu kabi misollar bilan gapning chuqur tuzilmalarini tushunish boshlang'ich o'rganuvchilar uchun biroz qiyinchilik tug'diradi. Masalan, "boy" so'zning gapdagi o'rmini mazkur misollar orqali aniqlab olamiz:

There is a boy- (bu yerda bola bor).

The boy is here- (bola bu yerda).

The boy is clever- (bola aqlli).

This boy is my friend- (Bu bola mening do'stim).

This car is broken by a boy- (mashina bola tomonidan sindirilgan).

Don't show this to that boy. (buni u bolaga ko'rsatmang).

Put the hat on the boy's head. (bolaning boshiga shlyapa kiydiring).

Who is these boys?-(bu bolalar kimlar?).

Bu gaplar oddiy so'z yig'indisi deb qabul qilsak adashgan bo'lamiz, chunki ular ma'lum so'z turkumlaridan tashkil topgan va ma'no ma'munga ega. Bola ishlab chiqishi lozim bo'lgan qoidalar chuqur grammatik tuzilmalarga tegishli bo'lib, bunda tilshunoslik tuzilmalarida o'z ifodasini topishi lozim. Bola tomonidan bildirilgan fikrning ma'no tasnifi bilan bog'liq psixologik nazariyalar til ma'lumotini qayta ishlash jarayonini tushuntirishga undaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Зимняя И. А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке / Москва: Просвещение, 1978 г. — 159 с. - (Пособие для учителей средней школы)
2. Xauzer MD, Xomskiy N, Fitch VT (2002 yil noyabr). "Til fakulteti: bu nima, kimda bor va u qanday rivojlandi?". Ilm-fan. 298 (5598): 1569–79. doi:10.1126 / science.298.5598.1569. PMID 12446899
3. Nasirova G. M., "Psixolingvistik tadqiqotlar ahamiyatining dolzarbligi", Research Focus ISSN:2181-3833, volume 1, 2022 y. P. 208-211. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.7183952>

TEACHING ACADEMIC WRITING THROUGH AUTHENTIC MATERIALS

Yusupova Marjona

Student, Gulistan State University

Bozorova Lobar Bozorboevna

Teacher, Gulistan State University

Abstract. The article deals with utilizing from authentic materials and also its pros and cons in teaching academic writing. As well as this, it is aforementioned opinions of some scientists in this article.

Keywords: Authentic materials, academic writing, genuine materials.

These days and age, learning foreign languages has become a real enthusiasm of nearly all students and young adults. Learning foreign languages has been pitched as an important style in the whole of educational areas. It is the responsibility of all teachers to use effective methods in language teaching, including teaching academic writing. It plays a vital role utilizing from

authentic materials in academic writing. It has some positive and negative sides. In this article, I want to share my own information and some opinion of scientists about authentic materials in academic writing. Academic writing is a formal style of writing in universities and scholarly publications. It is usually written journal articles and books on academic topics and also it is expected to write essays, research papers, and dissertation in academic style. The use of authentic materials in academic writing helps students to expand their worldview and further strengthen their knowledge. Authentic materials include TV shows, news segments, movie clips and trailers, documentaries, radio broadcasts, advertisements, and such kind of things like these. Scholars such as Tomlinson, Wallace, Mc Neill made the following points about authentic materials: The term “material” can be defined as information, objects whereas, “Teaching materials” are the lectures, syllabi, texts, useful guidelines to get the students involved etc” (LittleJohn ,1998; as cited in Tomlinson, 2003, p. 43). Examples of authentic materials would be newspaper reports, magazine articles, advertisements, poems, songs, video clips, menus, horoscopes etc. One important feature of authentic materials is that they are not written for educational purposes and are rather defined as real life texts (Wallace, 1994, p. 145).

Teachers may incorporate authentic materials not only to motivate the learners but also to give them the feeling that they are using real language- “the target language as it is used by the community that speaks it”. (McNeill, 1994, p. 130). There are positive and negative sides of using authentic materials in academic writing. The first advantage of authentic materials is that they provide real-life example of language used in everyday situations. They can be used to add more interest for the learner. For instance, learners can have different kind of opinions from using these materials by searching for information that is of interest to them. That is mainly because, learners can read different texts and get a variety of information from them. Secondly, authentic materials are more absorbing. When learners read this kind of texts, they can get more details.

Peacock pointed that "Authentic materials are intrinsically more interesting or stimulating than artificial or non-authentic materials. He also believed that if a teacher uses suitable authentic materials in the language classroom, it motivates students because these are more interesting and inspiring than artificial materials."(1997)

In addition to this, Gower mentioned that "while applying authentic materials in the language classes, a teacher has to ensure that the material is exploited well. Sometimes teachers need to “shorten authentic texts, or add a glossary in order to make them more accessible” or suitable to the class” program of work. (1995, p.83)

So, teaching by using authentic materials in academic writing is useful tendency to broaden learners' cultural and spiritual horizons. However, on the other hand, there are some disadvantages of using authentic materials in writing classes. Firstly, it may cause some confusion while using them in writing. That is, when it is taken one article of the newspaper, different points can be made in it. As a result, the learner can confuse about using which one to write. Secondly, some newspaper articles are difficult to understand. That is, it can be used more scientific terms, advanced vocabularies and also mixed structures of sentences.

Kilickaya claimed that while selecting materials teachers need to look at some points that sometimes these materials use more complex sentence and superfluous vocabulary items which are time consuming for both the students and teachers. (2004) In additionally, Martinez explained that authentic materials are sometimes too culturally biased that becomes challenging to understand while writing. (2002)

Concluding from the points mentioned above, while teaching academic writing through authentic materials, teachers can provide students with more data. And also, these materials help

students to work on themselves and improve their knowledge. It requires some time and patience from the learners. Therefore, the use of authentic materials in writing plays an important role in expanding students' worldview and gaining more information about in various fields.

Literature:

1. Gower, R., Phillips, D., & Walters, S. (1995). Teaching Practice Handbook. UK: Macmillan.
2. Kilickaya, F. (2004). Authentic Materials and Cultural Content in EFL Classrooms. The Internet TESL Journal. 10(7). URL: <http://iteslj.org/Techniques/KilickayaAutenticMaterial.html>
3. McNeill, A. (1994). What makes Authentic Materials Different? The case of English language materials, for educational Television. International language in education conference, Hong Kong.
4. Martinez, A. G. (2002). Authentic Materials: An Overview. Karen's Linguistics Issues. 1-6. URL: http://members.shaw.ca/elliotsite/pdfs/Authentic%20Materials_%20An%20Overview.pdf
5. Peacock, M. (1997). The effect of authentic materials on the motivation of EFL learners. ELT Journal, 51(2), 144-156. Oxford University Press.
6. Tomlinson, B. (2003). Developing Materials for language teaching. London: Cromwell. Using Comic strip to teach narrative writing. Indonesia. UNIVERSITAS PENDIDIKAN. URL: [http://moodle.bracu.ac.bd/pluginfile.php/6695/mod_resource/content/2/Using%20comic%20strip%20to%20teach%20narrative%20writing%20\(pg%2015-23\).pdf](http://moodle.bracu.ac.bd/pluginfile.php/6695/mod_resource/content/2/Using%20comic%20strip%20to%20teach%20narrative%20writing%20(pg%2015-23).pdf)
7. Wallace, C. (1992). Reading Oxford. O.U.P.

CONCEPT, ESSENCE, AND ASPECTS OF THE METHODS AND APPROACHES UTILIZED IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Ziyadullayeva Dildora G'ulomjanovna
Junior-teacher, Gulistan State University
To'ychiboyeva Marjona Ilkhomjonovna
Student, Gulistan State University

Abstract. In this article the methods of teaching the concept, essence, features and methodology of methods and techniques used in teaching foreign languages in this article will be analyzed.

Key words: foreign language, methodology, reading, listening, speaking, grammar, theory, language materials.

Beginning in the second half of the previous century, attempts were made to define the methodology of teaching foreign languages as a collection of instructional techniques. Methods for getting acquainted with language resources, teaching techniques, and the like emerged. In this regard, there was a duality in understanding this term. There are some that are related to the word "method clarifications must be included" before considering methodological directives. In domestic methodological literature, the term has two meanings: method as a methodological direction and method as a method - a set of teaching methods. The duality of the meaning of this term is associated with the following cases. Initially, the first meaning of this term came from methodological literature: natural method, direct method, etc. The term meant a set of special teaching principles, that is, a special training system characterized by basic guidelines. It should be noted that in this sense, the method is distinguished by a complex of principles, since in different methodological systems, individual principles can coincide. The consideration of methodological directions has existed for two centuries and the oldest style, which has not been used since the beginning of the twentieth century, begins with grammatiktarjima. Representatives of this trend are foreign in middle education institutions the study of the language is not only a systematic study of grammar of the mind achieved by general, which is associated with the development of

gymnastics and logical thinking, it was believed that it had educational significance. Based on the study of grammar the formation of thinking came from Latin, and the study of its grammar was considered the best means of developing logical thinking. The basic principles of teaching this style were as follows.

1. The course was based on a grammatical system, which determined the choice of material, including the choice of vocabulary, the construction of the course as a whole. This the position was justified by the fact that the study of grammar allows the development of a general educational problem - thinking.
2. The main material underlying teaching was texts that reflected the original language for written speech, according to teachers of the time.
3. The dictionary was considered only as illustrative material for the study of grammar. Since it is believed that words in different languages differ from each other only in sound and graphics, and not in meaning, compatibility and difference, they are called extra-contextual memorization has been suggested as a separated unit.
4. Analysis and synthesis were recognized as the leading processes of logical thinking. In this regard, in the educational process, great attention was paid to the analysis of the text from the point of view of grammar, memorization of rules and, on this basis, the construction of foreign language sentences. Sometimes this method was called analytical-synthetic.
5. The main means of semanticizing linguistic material was translation (from a foreign language to a native language and from a native language to a foreign language).

Let's take a look at the learning process using this method. As mentioned above, the training is based on selected texts to reflect the grammatical material being studied. Analyze and translate text took an important place in the process. Some Methodists, such as G.Ollendorf, argue that the content side of the translations should be funny and disgusting to readers, so they believed they should focus on the grammatical side of sentences. With such a "method" it is not difficult to realize that even knowledge of elementary languages is impossible. At the end of the 18th century, another type of translation method appears-the text translation method. Representatives of this trend also considered that the main goal of education is general education. However, they did so based on the study of original artwork understood as the general mental development of students. The Basic Rules of this style were reduced to the following principles:

1. Education is based on the original foreign text, which contains all the linguistic phenomena necessary to understand any text.
2. Assimilation of linguistic material is carried out as a result of text analysis, mechanical memorization and translation, as a rule, literally.
3. The main learning process is associated with analysis - the main method of logical thinking.

It follows from these rules that the text is the center of all work in the language-a position that later existed in the methodology for a long time. It should be noted that, despite certain shortcomings, a number of techniques developed by the text-translation method entered the arsenal of subsequent methodological directions. Thus, working on the text like reading (or explaining) reading served as the basis for the formation of species. The technique includes the practice of reverse translation. Both methods considered above have commonalities and are related to translation, since the main means of semanticization and assimilation of linguistic material is translation. Both methods are characterized by separating the form from the composition. Hence, in the grammar-translation method, all attention is focused on grammar, and the content and vocabulary of the texts are ignored. In the text translation method, all attention is paid to the

content and characteristics of the texts, grammar is studied irregularly and rules are given from time to time. The basic principles of M. Berlitz style training were:

1. The purpose of the training is the development of oral speech.
2. The perception of linguistic material should be carried out directly. Words of a foreign language should be associated with an object or action, and grammar should be studied intuitively, since a similar process is carried out by the child's mother characteristic of his mastery of speech.
3. Mastering the material should be based on imitation and similarities. Therefore, it is superfluous to compare with the native language and rules.
4. Opening the meaning of words, grammar should be carried out using visualization (objects, actions, pictures).
5. The main form of work is dialogue.
6. All the material of the language is taken by the ear in advance (mastering pronunciation), then it is developed orally (with different authors in different ways in terms of duration), and after a long time, starting with individual words read.
7. All training is built according to these principles. Thus, M. In Berlitz's textbook, the first pages of the book are mostly for school audiences individual objects are filled with drawings with depicted plaques.

Such an oral opening involving the introduction of new material in the paragraphs below was justified by the author on the grounds that the student must first hear the original pronunciation and the pattern to be imitated. The semanticization of the dictionary was carried out using visualization, facial expressions played an important role. In cases where the specified tools could not help, the teacher switched to semanticization using context. Question and answer exercises were widely used as exercises. Literacy is built in a curious way. Initially, previously learned words were read without breaking into parts, and only after a few lessons was it explained to read individual letters and phrases. In other words, learning how to read words, questions and answers happened as if it were from the "voice" of the teacher. Thus, the main focus was on dialogical speech. The viability of M. Berlitz schools is such that the ability to conduct dialogue was achieved on the basis of small material, that is, it was required in connection with the struggle for commodity markets. Unlike M. Berlitz, F. Guen was a teacher and, by his own admission, employed a variety of techniques. In general, he concluded that it was ineffective. In a chronological sequence with toys of their behavior as the children learn their native language while observing the children found out that it leads along with. Therefore, the main place in the F. Guen system is occupied by the position that it is natural to teach language in a chronological sequence based on a person's actions, emotions. This is to the second position of his system brought-both grammar and vocabulary of the teaching department, around which training is built a sentence that also combines wealth. F. Guen initially began to distinguish three group concepts in vocabulary: objective, subjective, and figurative. In accordance with these groups, rows are built on the basis of the breakdown of movement. Let's do it we explain with a specific example of "writing a letter": I take a piece of paper. I take out the pen. I remove the cap from the ink bottle. I dipped my pen in an ink bottle and the like, it's a series offered up to 75 series in a textbook of sentences. The process of work in such a sequence continued as follows. First, the teacher at the same time performs actions and comments to them. Students then repeat each sentence after the teacher. After that, the teacher utters separate phrases, students perform actions. Then a strong reader will say sentences, while others will perform actions. Oral work ends with the naming of actions (by all students) and their implementation. After this practice students write in sequential notebooks. After such training on the basis of semi-mechanical imitation, students use limited materials they mastered mainly oral

speech. Otherwise, F.Guyen M.Adhered to methodological principles such as Berlitz. M.Walter was a prominent representative of the natural method. He was also a F.Linking teaching a foreign language,like Gouin, with the active activities of students, he attached great importance to the emotional side of the perception of the world around him. Accordingly, he tried to bring the teaching closer to introducing students to the language to be translated. Thus, teaching German in Scotland, he equipped his audience in the form of a German beer hall. If at the initial stage the language while mastering the material was based on the movements and their footnotes, in the advanced stages, students performed scenes, portraying some characters. Thus, M.Voltaire F in the correlation between mimicry and imitation of activities and actions. His methodological technique is interesting-painting recommended to work with. So, in his opinion, when describing a picture, it is worth paying attention to the parts of the object, their characters (size, shape, color), actions with this object and, finally, its application. It is worth noting that M.Voltaire was the first to systematize exercises in groups as a means of memorizing words. So, he proposes to Group words according to the principle of synonyms and antonyms, according to the thematic principle, according to related words did. After a brief examination of the foundations of the natural method, it should be noted that, although it did not have sufficient scientific basis and its authors were ordinary teachers, it made a huge contribution to the methodology of what remains there to this day. First of all, it should be noted that representatives of the natural method proposed a system of continuous semanticization of vocabulary:

- 1) show the object, its image, show movement using facial expressions;
- 2) opening the meaning of words using synonyms, antonyms or definitions;
- 3) revealing meaning using context.

All these methods of semanticization survived many methodological directions and entered our methodology. Of course, modern methodology M.Voltaire uses the various types of grouping proposed by him as one of the possible methods of systematizing the dictionary, first of all, on a thematic basis. It found its place in modern styles and in the interpretation of movements, especially at the initial stage, as well as in the performance of scenes. All this makes it possible to confirm that the heritage of the natural method is not lost. The methodological principles of teaching direct methodology are:

1. The basis of teaching is oral speech, since any language is sound in its essence, and the leading place is occupied by the vocal and kinesthetic sensations (sensations of the speech apparatus), which psychology has proven.
2. Exclude native language and translation. This position was based on studies that native language words do not coincide with the words of the studied meaning, express different concepts and the like, since each nation has its own worldview, a system of concepts reflected in the language.
3. Based on the position of Gestalt psychology, this is not the sum of the whole, and its components and linguistic position in the polysemy of words, representatives of the direct method recommended learning words only in context.

References:

1. Dufo Bernard. Tillarni o'qitish amaliyotida talabalarning o'zaro aloqasi va tasavvur kuchi // Chet tillarida kommunikativ o'qitish: universitetlararo. Shanba ilmiy. PSTU materiallari - Perm, 1998 y.
2. R. P. Milrud, I. R. Maksimova Chet tillarni kommunikativ o'qitishning zamonaviy kontseptual tamoyillari. // IYaS.- 2000.- №4 - S.9-15, №5 - S.17-22.
3. Якубов, Фазлиддин Утаганович, and Мая Эм. "Роль интерактивных методов и Интернета в учебном процессе при изучении иностранных языков." Учёный XXI века 4-1 (17) (2016): 26-28.

4. Yakubov, Fazliddin Utaganovich. "Improving communicative language skills through role playing activity." *Science and Education* 3.2 (2022): 1006 -1010.
"Science and Education" Scientific Journal / ISSN 2181-0842 March 2022 / Volume 3 Issue 3 www.openscience.uz 377
5. Якубов, Фазлиддин Утаганович. "Лингвистический принцип в теории перевода во взглядах немецких лингвистов." *Актуальные вопросы современной науки*. 2014.
6. Atabekova, Feruza Hujamkulovna. "Badiiy asarlarda realiyalar tarjimasi (o'zbek-ingliz tarjimachiligi misolida)." *Science and Education* 3.2 (2022): 681-686.
7. Qo'ychieva, Zuxra Isaqulovna. "Talabalarda liderlik qobiliyatini rivojlantirishning ayrim metodologik masalalari." *Science and Education* 3.2 (2022): 908-913.
8. Xolmatova, Malika Ibadullayevna. "Umumtalim maktablari ingliz tili darslarida til ko'nikmalarini rivojlantirish." *Science and Education* 3.2 (2022): 999-1005.

APPLYING MODERN APPROACHES TO ENHANCE THE ENGLISH TEACHING METHODOLOGY FOR ECONOMICS STUDENTS

Ziyadullayeva Dildora G'ulomjanovna
Junior-teacher, Gulistan State University

Abstract. This article aims to teach the students of the economics English language learning program efficient, contemporary methods of employing the tools and techniques they need to put into practice when learning the cutting-edge methods of English language learning as well.

Key words: modern approaches, instructional technologies, successful learning, and visual methods.

Nowadays, economics forms a whole basis of the state and society. Because of this, the field of economics of the mature cadre, the need for which is given is counted from the treatment situations of each period. In addition to being a connoisseur of his specialty, representatives of this field are considered to be excellent Masters of the foreign language, which is considered a requirement of the current era. At the same time, in educational institutions of the Republic of Uzbekistan, the subjects of Economics and foreign language are transferred from the primary classes. On the scale of these disciplines, sufficient literature, textbooks and teaching aids have been created. In this article, Students of economics will be instructed to teach English on the basis of innovative approaches. Efficiency is also considered and existing deficiencies are revealed and improved. Methods of teaching a foreign language, since it contributes to the formation and development of various abilities, skills, general education and professional qualifications that are important for a modern specialist. Achieving effective practical results in the process of modern education is important in ensuring the intellectual development of the individual. The so-called "Age of intellectual intelligence" of the 21st century also presupposes that work in this regard should be developed in a wide range, with an unprecedented degree of speed. This, in turn, is the creation and implementation of tools and methods of effective use of computer and Information Systems, the world wide web of the internet, multimedia animation technologies in the organization of Independent Education gives birth to necessity. We also reviewed dissertation research aimed at forming professionally oriented intercultural qualifications of students of higher educational institutions that do not specialize in languages and preparing the English language for special purposes (I.G. Gerasimova, Ye.G. Evdokimova, C.B. Evteev, G.V. Yelizarova, I.L. Pluznik, V.F. Tenishcheva; S. Donna, T. Xatchinson, A. Waters); education of a multicultural person in the context of integration into a single World educational space (V.Yu. Andreeva, T.N.

Astafurova, E.V. Klyuev, M.L. Makarov, O.S. Issers, V.A. Tunnikova, P.Moran, L. Samovar, R. Porter, S. Storti). On the basis of the requirements of the law “on education” of the Republic of Uzbekistan and the “national program of training”, the training of young people who receive education is considered to be a person of high morale who can meet the requirements of spiritual maturity and world templates, have the ability to obtain independent knowledge, learn and work creatively, independently solve professional and life problems in the future. Success in teaching English much depends on the experience, qualifications, practical skills and depth of knowledge of the teacher they are a modern language. In addition, the effectiveness of language development is influenced by socio-cultural and economic components. On this basis, when teaching economic knowledge to children, it will be possible to see the need to start with preschool education, and their influence will be reflected in the processes of the next educational stage. Rapid change and globalization in the world requires regular self-improvement of students, renewal of their knowledge, the use of innovative techniques and tools in turning English to students and improving socio-economic knowledge, keeping pace with the Times and forming a person with innovative skills. The study of a foreign language information and Communication Technology (ICT) and multimedia Tools (MMS) opens up great prospects. Today, ICT they are the basis of the life of society. Therefore, having good knowledge and qualifications in the field of ICT is very effective means of improving the quality of educational activities and its effectiveness English to students of the direction of Economics learning the language is a wide way to become a mature professional. In the life of a modern person, computing is an integral part of professional activity and has recently gained a solid position in the educational process. New educational technologies based on various computer products and technical innovationsemerging, that is, information and communication technologies (ICT) – which have a number of didactic advantages and are aimed at activating the cognitive activity of students interactive educational tools. The use of ICT promotes the implementation of the following educational goals:

- activities for the development of student personality and preparation for independent professional work;
- intensification of the educational process in vocational schools;
- implementation of a social order defined by the needs of modern society.

Currently, the use of ICT in the educational system is one of the new and modern techniques in modern teaching. At each educational stage of the Uzbek talim system, training is carried out using modern technologies. Multimedia technologies are an effective type of information presentation in a crowded environment. In other words, the text, the only multisensory where graphic, audio and video data is collected is designed to provide an interactive file, the audience. This method is designed to draw attention to the perception of hearing, showing blocks of text, perhaps with additional animation, and is also easy and convenient for the learner through video. This for use different devices: PC, mp3, mobile devices phones, tablets. The main purpose of this method is interest, and to keep students' attention for a long time. Reception of information from Multimedia tools and students it makes it easier for him to consolidate and apply the knowledge learned in the later learning stages. In addition, with their help, students can simultaneously develop four basic, indispensable and additional skills: listening, conversation, reading, writing skills. Reading and listening are considered the ability to fully perceive and receive incoming information from the outside, while speech and writing skills it helps the student to be able to release and put into practice the information he has acquired. Such skills are considered useful for English learners. To the needs of the community education, a serving social institution, acts as an important link in the maturation of the perfect generation as a mature frame for the development of

a market economy, which is considered indispensable for society. In teaching a foreign language, the aim is to teach a foreign language using various modern techniques in teaching students and to improve their language proficiency skills, taking into account its effectiveness first. To teach in this way innovative ways are sought, circulation and solutions are eliminated. One of the pressing problems of the modern methodology for teaching foreign languages is the organization of Education. Taking such processes as preschool education or elementary school students, it is very effective to work with children of different ages using game technologies. The relevance of this problem depends on a number of factors. First of all, strengthening the learning process performs the task of looking for tools to maintain students' interest in the materials being studied and activate their activity, whether to fall in line with the classes taking into account the level, an effective means of solving this problem is the organization of the development process with games. Secondly, one of the most important is the problems of teaching a foreign language, the disclosure of the communicative function of speech, language creates conditions for and allows the educational process to be brought closer to real educational conditions, which increases the motivation to learn the esachet language. Student gaming activities and verbal participation is effective in the successful implementation of the communication process. The introduction of ICT into the educational process is increasing in the teaching of foreign languages is getting. As G.G.Pushkin rightfully noted, today various means of multimedia technologies expand the capabilities of the teacher, optimize the study of languages and are an excellent process of discovering the unknown world of foreign language and culture. Increase in the share of extracurricular activities in accordance with the new state educational standards of students using new technologies in learning a foreign language creates the condition. Competent use of ICT significantly contributes to increasing the level of motivation of students in learning a foreign language. Searching, analyzing and modifying information on the internet allows the student to train the collection, evaluation, synthesis and application of information in practice. Information and communication technologies are not only a source of disclosure and development of the creative potential of students, activation of their cognitive processes, but also a means of improving the general culture of a person through the formation of information skills. The active informatization of the educational system and the expansion of the use of the global internet in the educational process contribute to solving these problems. Modern readers are actively using new technologies when preparing for training, writing creative and research work. Internet includes information resources, which not only provides new educational opportunities, but also the use of information also develops skills and competencies. Working with information from the internet forms the skills of its systematization, develops the ability to analyze and critical perception. In recent years, students studying foreign languages have not only used the huge resource base of the internet, but also to bring their creative potential to the surface they are very interested in information and Research tasks related to the use of enabling ICT-web quests. If we consider that the most effective way in using modern methods is the use of ICT tools, then the mature specialists of the present day give students a foreign language in teaching, it has been proven that teaching through visual cilia, that is, using pictures, can give good results. What causes most of the failures in teaching a foreign language is the use of a question-and-answer form with students only he thinks. It also believes that listening also develops the student's speech and memory. Repetition after any learning process is the basic language of learning. In conclusion, there are a huge number of methods and methods of training students based on innovative approaches to teaching a foreign language. Together with this, which method pays off to the learner or how to teach it is necessary to take advantage of the possibilities that we have examined on the basis of the above data and

analyzed the opinion views of some scientists. When teaching English, it is necessary to organize classes taking into account the age of the student, as well as to teach the data taking into account the degree of difficulty.

References:

1. Игровые образовательные технологии в обучении иностранным языкам А.А. Кузин, М.В. Щербакова. – С. 69. Сборник научных трудов по материалам Четвертой Международной научно-практической конференции (г. Воронеж, 19–20 февраля 2019 г.).
2. Foreign Language Teaching Methods at the Secondary School: textbook / Gez N.I., Lyakhovitskij M.V., Mirolubov A.A dr. – 1982.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ–4947-сонли Фармони.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ–2909-сон Қарори.
5. Алявдина Н.Г., Маргарян Т.Д. Инновационные методики в преподавании английского языка для специальных целей в техническом вузе [Электронный ресурс] // Гуманитар. вестн. – 2013. – Вып. 7. – URL: <http://hmbul.bmstu.ru/catalog/pedagog/engped/93.html> (дата обращения: 20.12.2018).

КОМПЕТЕНТНЫЙ ПОДХОД К ОБУЧЕНИЮ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Камалова Дилноза Курбанбаевна

Преподаватель, Гулистанский государственный университет

Курбанова Чарос

Студентка, Гулистанский государственный университет

ВВЕДЕНИЕ. Воспитание компетентного человека - главная конечная цель образовательного процесса в средней школе. Общество хочет видеть в выпускнике личность компетентную, со сформированными коммуникативными навыками, умеющую работать в команде, брать на себя ответственность за решение проблем, готовую к постоянному самообразованию. От современного человека требуют развитого креативного мышления, устойчивого навыка самоанализа, рефлексии, критической самооценки.

Компетентностный подход в образовании противопоставляется традиционному «знаниевому» подходу, понимаемому как накопление учащимся определенных знаний и трансляцию преподавателем готового знания, информации, сведений. Однако уровень образованности, особенно в современных условиях, не определяется объемом знаний, их энциклопедичностью. С позиций компетентностного подхода уровень образованности определяется способностью человека решать проблемы различной сложности на основе имеющихся знаний. Компетентностный подход не отрицает значения знаний, но он акцентирует внимание на способности использовать полученные знания. При таком подходе цели образования описываются в терминах, отражающих новые возможности обучаемых, рост их личностного потенциала. В данной статье нами ставятся следующие цели: определить содержание термина «коммуникативная компетенция» на основе анализа общеевропейских компетенций владения иностранным языком и анализа лингводидактических работ современных ученых;

Компетентностный подход впервые начал разрабатываться в Англии. В определении содержания и технологий образования он не является совершенно новым и чуждым для образовательной системы. В 1970-е гг. XX в. Системе образования сложилась, и начала широко применяться психологическая теория поэтапного формирования умственных действий, разработанная П.Я. Гальпериным на основе выдающейся теория деятельности,

сформулированной Л.Д. Выготским и А.Н. Леонтьевым. Благодаря данной теории были созданы новые, более эффективные методики, значительно ускоряющие процесс формирования практических навыков и умений, обеспечивающие быстрое продвижение к профессионализму. П.Я. Гальперин выделял три типа ориентиров: образцы действий (показ), описание способа выполнения действий (объяснение), опорные точки правильного выполнения действий (подкрепление). Термин «компетенция» (в переводе с латинского *competere* обозначает «соответствие, соразмерность») имеет два значения: 1) круг полномочий, прав какого-либо лица, органа, круг вопросов, дел, находящихся в чьем-либо ведении; 2) круг вопросов, в которых кто-либо хорошо осведомлен [2, 1998, с. 21].

Компетентность — это готовность и способность действовать в какой-либо области. В области лингвистики термин «компетенция» (*competence*) был введен в 1965 г. американским лингвистом, создателем теории порождающей (трансформационной) грамматики профессором Массачусетского университета Ноэмом Хомским, он обозначал знание системы языка в отличие от владения им в реальных ситуациях общения (*performance*).

Американский социолингвист Д. Хаймз считал, что для корректного общения кроме лингвистических знаний необходимо знание «культурных и социально значимых обстоятельств». Он трактовал коммуникативную компетенцию как интегративное образование, включающее в свой состав лингвистический и социокультурный компоненты [12, с. 120].

М. Кэнэл и М. Суэйн в составе коммуникативной компетенции выделяют четыре компонента, или четыре частные компетенции: грамматическую (или лингвистическую), дискурсивную, социолингвистическую, стратегическую [11, 1980, с. 110].

В современной методике термин «коммуникативная компетенция» начал использоваться в 1980-е гг. применительно к преподаванию иностранных языков и русского языка как иностранного (РКИ) в работах М.Н. Вятютнева, А.Р. Арутюнова, Н.И. Гез и др. Особый вклад в решение данной проблемы в настоящее время вносят работы Т.М. Балыхиной, А.Н. Щукина, Е.И. Пассова и др. [1, 2007, с. 11 ; 12, с. 122 ; 7, 1972, с. 72].

В работах современных ученых, как правило, учитываются материалы Совета Европы, в который входит Узбекистан. В них применительно к обучению иностранному языку характеризуются два вида компетенций: общие компетенции (*General competences*) и коммуникативная языковая компетенция (*Communicative language competence*). Общие компетенции представляют сумму знаний, умений и личностных качеств, которые позволяют человеку совершать различные действия. Общие компетенции не являются языковыми, они обеспечивают любую деятельность, включая коммуникативную [8, 1997, с. 81].

Общие компетенции включают:

- способность учиться (*ability to learn*);
- экзистенциальную компетентность (*existential competence*);
- декларативные знания (*declarative knowledge*);
- умения и навыки (*skills and know-how*).

Коммуникативная языковая компетенция позволяет осуществлять деятельность с использованием языковых средств.

Коммуникативная компетенция (*communicative language competence*), включает в себя:

- лингвистический компонент (*linguistic component* — lexical, phonological, syntactical

knowledge and skills);

- оциолингвистический компонент (sociolinguistic component);
- прагматический компонент (pragmatic component — knowledge, existential competence and skills and know-how relating to the linguistic system and its sociolinguistic variation) [6, 2008, с. 93].

На наш взгляд, интегративная трактовка коммуникативной компетенции в материалах Совета Европы также применима и к обучению родному языку в вузе или русскому языку и культуре речи.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ. Исходя из содержания статьи, отметим, что в методике обучения языку учащихся с интеллектуальной недостаточностью не всегда можно использовать заранее заготовленные методические приемы.

Таким образом, эффективность процесса обучения учащихся с интеллектуальной недостаточностью русскому языку в условиях интегрированного обучения и воспитания может быть достигнута при выполнении следующих условий: коррекционно-развивающей направленности обучения; активного использования разнообразных приемов занимательности, игровой формы учебных заданий; конструирования коммуникативных ситуаций на уроке; диагностической основы и индивидуализации обучения с учетом выявленных нарушений; максимальной связи обучения с реальными жизненными ситуациями и др.

Литература:

1. Балыхина Т.М. Методика преподавания русского языка как неродного (нового): Учеб. пособие. М.: Изд-во РУДН, 2007.
2. Васюкова И.А. Словарь иностранных слов. М.: АСТ-ПРЕСС, 1998.
3. Выготский Л.С. Собр. соч. в 6 т. Т.2: Мышление и речь. М.: Педагогика, 1982.
4. Гальперин П.Я. О методе поэтапного формирования умственных действий//Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии. Работы советских психологов периода 1946-1980 гг./Под ред. И.И. Ильева, В.Я. Ляудис. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981.
5. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения: в 2-х т. Т.2. М.: Педагогика, 1983.
6. Пассов Е.И. Русское слово в методике как путь в Мир русского слова или есть ли у методики будущее? СПб.: МИРС, 2008.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ В ИЗУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Кузиев Шавкат Абдумуратович

Преподаватель, Гулистанский государственный университет

Кузиева Мухлиса Абдумалик кизи

Студентка, Гулистанский государственный университет

Аннотация. Использование социальных сетей может помочь нам оставаться свежими и профессиональными, продуктивными и эффективными, поэтому преподавание английского никогда не будет скучным. Поскольку использование социальных сетей в процессе преподавания и обучения все еще обсуждается, и было проведено очень мало исследований, поэтому в этом исследовании изучается влияние использования социальных сетей на повышение интереса учащихся к изучению английского языка.

Ключевые слова: социальный, сеть, английский, язык, функция, динамичный, способ, онлайн, средство, интернет, обучения, аутентичный.

Сегодняшнее молодое поколение подключено к социальным сетям, и это становится все более распространенным. Социальные сети могут повысить шансы на обучение, позволяя связываться и общаться новыми интересными способами. Социальные сети имеют отличные функции, которые могут быть очень полезны для учителей и изучающих английский язык. Использование социальных сетей может стать мощным образовательным инструментом, который заинтересует учащихся в изучении английского языка, а также обеспечит уникальный и динамичный опыт обучения как для учащихся, так и для преподавателей. В качестве академического устройства социальные сети стали обычными инструментами, которые все используют в академических учреждениях для обмена академическими работами, результатами исследований, обзорами книг и общения со своими сверстниками и учителями. Социальные сети повышают шансы на обучение, позволяя учащимся и преподавателям связываться и общаться новыми интересными способами. Веб-сайты, такие как *Facebook*, *Twitter* и *LinkedIn*, предоставляют пользователям место, где они могут вести диалог, обмениваться идеями и находить решения проблем. Социальные сети считаются отличным источником материалов, которые учителя могут адаптировать на своих уроках английского языка. Социальные сети могут помочь улучшить коммуникативные навыки и предоставить «черный ход» для застенчивых учеников. Хотя многим учащимся сложно выступать перед одноклассниками, они могут чувствовать себя более комфортно, «говоря» в социальных сетях. Это дает выход учащимся, которые слишком напуганы, чтобы поднять руку в классе. Кроме того, социальные сети полагаются на письменное слово, что делает их отличным средством улучшения навыков письма.

Есть некоторые мнения исследователей, связанные с использованием социальных сетей; во-первых, возможности для лучшего обучения. Если в обучении используются социальные сети, расширяются возможности для самовыражения, участия, сотрудничества, поиска информации, обмена и хранения знаний, процесса написания, производства студентов, обратной связи с учителями, размышлений и совместного обучения [1]. Во-вторых, вовлекайте студентов в практику английского языка. Студенты, которые используют социальные сети в своих курсах, совершенствуют свои технологические и коммуникативные навыки, становятся более творческими и более открытыми для разнообразных идей [2]. В-третьих, предоставьте более аутентичный ввод. Социальные сети обеспечивают реальный язык жизни и моделируют, как носители языка на самом деле взаимодействуют друг с другом. Учитель может предложить учащимся сохранить незнакомую лексику или структуру, которую они находят в социальных сетях, для обсуждения в классе. В-четвертых, поощряйте учащихся взаимодействовать друг с другом в классе и в Интернете. Студенты, использующие социальные сети, как правило, поддерживают друг друга и даже, выступают в роли наставников [2]. В-пятых, развивать навыки критического мышления. Дискуссионные онлайн-форумы могут улучшить навыки критического мышления учащихся. Создайте группу *Google* или группу *Facebook* и публикуйте вопросы для обсуждения, следите за обсуждением, чтобы внести ясность или побудить учащихся к более глубокому осмыслению темы. В-шестых, персонализируйте обучение. Мозг молодых людей сегодня отличается от того, что было поколение назад. Количество времени, затраченное на цифровые технологии, фактически изменило структуру нашего мозга. Около 30 % нашего мозга задействовано в обработке визуальных образов, а не 3 % - в обработке слуховых данных. Хотя учащиеся могут по-прежнему иметь разные стили обучения или предпочтения, все больше и больше они являются либо

визуальными, либо кинестетическими учениками. Учитель разговаривает с учениками в классе - не лучший способ учить сегодняшних учеников [3].

Использование социальных сетей также позволяет учащимся практиковать взаимодействие удобным для них способом. Они могут замедлить очередь, если это будет полезно, и сослаться на письменную запись разговора, а также поощрять взаимодействие в социальных сетях, публикуя комментарии. Наконец, учащиеся могут улучшить навыки работы со средствами массовой информации и информационными технологиями, когда социальные сети активно используются в классе, и учащиеся лучше подготовлены к современному обществу, пронизанному цифровыми медиа [4].

В настоящее время является установленным фактом, что использование технологий облегчает преподавание и обучение в языковых классах. Основываясь на Нур и Сярифуддин (2008), учитель также должен учитывать некоторые аспекты при выборе любого материала для повышения качества учебного процесса, материал должен быть в состоянии вовлечь учащихся как эффективно, так и когнитивно в языковой опыт для достижения коммуникативной компетенции и целей. С развитием технологий появились и социальные сети. Социальные сети были довольно популярны среди пользователей различных возрастных групп, особенно среди молодых пользователей, с момента их изобретения. Кроме того, они призваны мотивировать [3] и знакомить учащихся с аутентичным использованием целевого языка [2]. Социальные сети имеют отличные функции, которые могут быть очень полезны для учителей и учащихся английского языка. Если бы они использовали социальные сети в процессе преподавания и изучения английского языка, это было бы проще, красочнее, интереснее и безграничное. Использование социальных сетей и преимущества, которые они предлагают, могут помочь им оставаться свежими и профессиональными, продуктивными и эффективными, поэтому преподавание английского никогда не будет скучным.

Ши (2011) отметил, что преимущества социальных сетей в изучении и улучшении второго языка можно охарактеризовать как уникальную и развлекательную атмосферу. В некоторых исследованиях сообщается, что Facebook снижает уровень стресса учащихся и повышает вовлеченность и взаимодействие учащихся. . Исследование показало влияние социальных сетей на учащихся Тайваньского университета, и было обнаружено, что учащимся нравится общаться со своими сверстниками на английском языке, и они чувствуют себя комфортно, выражая свое мнение и делясь своими мыслями.

Климанова и Дембовская (2013) представили анализ сопоставимых сообществ социальных сетей в контексте русских классов. Онлайн-мероприятия, феноменологические дебаты и дискуссии со студентами-носителями языка, направленные на построение идентичности посредством взаимодействия. Это исследование показало, что даже на начальных этапах исследования социальных сетей указывали на благотворное влияние использования таких медиа на практику изучения второго языка.

Список литературы:

1. Garrison, D. R., & Vaughan, N. (2008). Blended learning in higher education. San Francisco: Jossey-Bass.
2. Yunus, Melor Md Salehi, Hadi Chenzi, Chen. (2012). Integrating social networking tools into ESL writing classroom: Strengths and weaknesses. *English Language Teaching*, 5(8), 42.
3. Bekhzod Rakhmankulovich Sultanov - MILITARY RHETORIC IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES. *PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology*, 2020. № 17-6. 3372-3378 Retrieved from <http://archives.palarch.nl/index.php/jae/article/download/1324/1361>

4. Шавкат Абдумуратович, К., & Мухлиса Абдумалик кизи, К. (2023). ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ЗАМОНАВИЙ ВОСИТАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ ИМКОНИЯТЛАРИ. *Scientific Impulse*, 1(5), 1641–1643. Retrieved from <http://nauchniyimpuls.ru/index.php/ni/article/view/3263>
5. Ш. Кузиев, С. Рахмонова - Дистанционное обучение и технология - будущее национального образования. “Ўзбекистонда хорижий тиллар” илмий-методик электрон журнал, №1/2018.
6. Кузиев Ш.А. Социолингвистическая компетенция: из филологии в педагогику гулистон давлат университети ахборотномаси 2021. 3 том.
7. Kuziev Sh. A. The ways of developing discourse competence in non-linguistic faculties. The academy of Ma'mun in Kharezmi, 2020.

ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИЗУЧЕНИЯ СИНТАКСИСА В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Кумметова Кулдаста Эйнуллаевна

магистрант 2 курса, Гулистанский государственный университет

Аннотация. В статье определяется понятие «психолингвистика», «психолингвистические особенности изучения синтаксиса» (у детей раннего возраста). Анализируются тематики по изучению синтаксиса, на основе действующих учебников по русскому языку в начальной школе. Демонстрируется, что в изучении синтаксиса в начальных классах представляют собой проявления психолингвистических особенностей. Русский язык в начальной школе является языком во всем многообразии его функций. Психолингвистические особенности изучения синтаксиса в начальной школе является процессом овладения языком в условиях обучения (овладение речью, письмом, чтением, грамматикой пр.). Как мы полагаем, посредством синтаксической способности на основе усвоения синтаксической системы языка (синтаксического знания) происходит синтаксическое обеспечение индивидом речемыслительного процесса (синтаксическая деятельность). Результатом синтаксической деятельности языковой личности является синтаксически организованный текст или речь. Таким образом, синтаксическая способность рассматривается как языковая способность, специфически реализуемая языковыми личностями в процессе синтаксической деятельности.

Ключевые слова: антропоцентрический подход, психолингвистика, синтаксические знания, детская речь, синтаксическая деятельность, эмоциональная сфера, процессуальная природа речи, развитие чувства языка.

Антропоцентрический подход к исследованию языковых явлений обусловил формирование нового направления – психолингвистики, объектом изучения которого выступает личность носителя языка. Психолингвистика в персонологическом измерении, предполагающем изучение языка, текста, речевой деятельности через призму характеристик личности.

Психолингвистика представляет собой самостоятельную науку, которая сложилась относительно недавно. Основной чертой, отличающей ее от лингвистики, является, «во-первых, фактор ситуации, в которой речевые высказывания конструируются и воспринимаются; во-вторых, фактор человека, производящего или воспринимающего речь» [Сахарный 1989: 76]. Если при лингвистическом подходе к изучению речи на первый план выходят те языковые средства, с помощью которых реализуется общий замысел и эмоциональное содержание речи. То при анализе речи с позиции психолингвистики в центре внимания оказывается языковая личность, процессы

порождения и восприятия речи. Психолингвистика изучает как психологические, так и лингвистические аспекты речевой деятельности человека. Из выше сказанного видно, что психолингвистика тесно связана с лингвистикой, и связь эта обусловлена тем, что лингвистика рассматривает речь преимущественно статически (как законченный продукт написания или говорения), в то время как психолингвистика – динамически (как продукт речевой деятельности). Психолингвистика обращает особое внимание на такие характеристики речи, как его цельность, наличие в нём смысловых пропусков, эмотивность (его способность передавать эмоции), прецедентность (наличие в тексте отсылок к другим текстам). Иными словами, психолингвистика речи изучает, каким образом речь существует в сознании тех, кто его воспринимает. Психолингвистическое исследование речи опирается на представление о нем как о двуедином процессе порождение/восприятие, лежащем в основе коммуникативной речевой деятельности. В этом случае речь рассматривается одновременно как готовый продукт и как процесс его создания. Следовательно, психолингвистика стремится изучить процессуальную природу речи, т.е. сам процесс её порождения. Динамичность же речи состоит в том, что он, во-первых, создается говорящим в процессе общения с другими носителями языка и, во-вторых, существует в форме процесса восприятия как для слушающего, так и для говорящего. Речь в психолингвистическом понимании как таковой выступает в качестве взаимодействия между «телом текста» и человеком. А основная цель психолингвистики как науки состоит в том, чтобы раскрыть психологические механизмы речепорождения. Как известно, в психолингвистической литературе активно используются экспериментальные методы, направленные на изучение модели порождения речи.

Психолингвистика изучает психологические и лингвистические аспекты речевой деятельности человека, социальные и психологические аспекты использования языка в процессе речевой коммуникации и индивидуальной речемыслительной деятельности.

Русский язык тесно связан с психолингвистикой, опирается на нее в изучении процессов восприятия учебного материала по русскому языку, его запоминания, воспроизведения, в развитии мышления школьников и их речи. А также, используются и мыслительные операции, которые также изучаются психологией, анализ и синтез, абстрагирование и конкретизация, определение понятий, сравнение и противопоставление.

Продолжая традицию уровневых исследований в области типологии и диагностики языковой личности (Н.Б. Лебедева, Е.А. Аввакумова и пр.) [Н.Д. Голев, Н.В. Сайкова, Э.П. Хомич 2006: 17] и рассматривая компонент языковой способности в соотношении с уровнями языковой системы, мы обращаемся к исследованию синтаксического аспекта реализации языковой способности и выделяем в качестве отдельного объекта изучения синтаксическую способность языковой личности. Как мы полагаем, посредством синтаксической способности на основе усвоения синтаксической системы языка (синтаксического знания) происходит синтаксическое обеспечение индивидом речемыслительного процесса (синтаксическая деятельность). Результатом синтаксической деятельности языковой личности является синтаксически организованный текст или речь. Таким образом, синтаксическая способность рассматривается как языковая способность, специфически реализуемая языковыми личностями в процессе синтаксической деятельности.

В статье рассматриваются общие вопросы изучения в начальной школе раздела синтаксис, а также его психолингвистические особенности. Русский язык в начальной школе является языком во всем многообразии его функций. Психолингвистические

особенности изучения синтаксиса в начальной школе является процессом овладения языком в условиях обучения (овладение речью, письмом, чтением, грамматикой и пр.).

Этот раздел обладает в начальной школе своеобразием. Дети впервые осознают язык, речь как предмет изучения анализа и синтеза; овладевают речью, которая вызывается не самой ситуацией, а волевым актом: они поставлены в условия, когда речь нужно обдумывать, планировать, говорить не только о том, о чем очень хочется сказать, не только о том, что интересно; овладевают письменной речью, которая, как известно, отличается от устной не только своей графической формой, но и синтаксисом.

Исходя из принципов обучения русскому языку, определяемые закономерностями усвоения родной речи сформулированные Л.П. Федоренко, речь зависит от развития чувства языка как способности запоминать нормы употребления языковых единиц.

Современный русский язык в рамках школьной программы представляет целостную систему обучения, позволяющую развивать навыки письма, речи, чтения и понимания. Предмет русский язык обеспечивает подготовку школьника к правильному взаимодействию с окружающими в повседневной жизни, а также развивает творческие способности, мыслительные процессы и т.д. Курс изучения русского языка в системном формате начинается со второго класса во всех общеобразовательных учебных учреждениях. Необходимость глубокого изучения русского языка в школе определяется его основными функциями: язык служит человеку, во-первых, средством оформления и выражения мысли, во-вторых, коммуникативным средством, «обслуживая» членов общества в их общении между собой, и, наконец, средством выражения чувств, настроений (эмоциональная сфера). Умения и навыки в области русского языка (речь, чтение, письмо) являются необходимым условием и средством учебного труда учащихся.

Синтаксис – раздел науки о языке, в котором изучается строение и значение словосочетаний и предложений. Цель обучения синтаксису – на основе сознательного усвоения синтаксических понятий обогащать грамматический строй речи обучающихся, формировать речевые умения. Синтаксис традиционно изучается в школьном курсе грамматики. Методисты (А.В. Текучев, Т.Г. Рамзаева, М.Р. Львов и другие) отмечают необходимость изучения синтаксиса во взаимосвязи с другими разделами науки о языке. На синтаксической основе происходит усвоение норм произношения, процессов словоизменения, формирование речевых и языковых умений, орфографических навыков. Основу содержания школьного курса синтаксиса составляет система синтаксических понятий; в начальной школе изучаются словосочетание и предложение.

На изучение синтаксиса в начальной школе по ГОС (систематический курс) отводится ... часов, и в течение этого времени вся система работы учителя над словосочетанием и предложением должна быть направлена на формирование у младших школьников следующих предметных действий:

- различать предложение, словосочетание, слово;
- устанавливать при помощи смысловых вопросов связь между словами в словосочетании и предложении;
- классифицировать предложения по цели высказывания, находить повествовательные / побудительные / вопросительные предложения;
- определять восклицательную / не восклицательную интонацию предложения;
- находить главные и второстепенные (без деления на виды) члены предложения;
- выделять предложения с однородными членами;

- различать второстепенные члены предложения – определения, дополнения, обстоятельства;
- выполнять в соответствии с предложенным в учебнике алгоритмом разбор простого предложения (по членам предложения, синтаксический), оценивать правильность разбора;
- различать простые и сложные предложения.

Работа над словосочетаниями начинается практически с 1 класса. Во 2 классе дети учатся выделять в предложении основу (подлежащее и сказуемое) и словосочетания (пары слов).

Основные виды упражнений, используемые в работе над словосочетанием:

- составление из слов словосочетаний;
- постановка вопросов от слова к слову (играть в лото, писать сочинение);
- составление словосочетаний и определение рода, числа и падежа;
- склонение словосочетаний, состоящих из прилагательных и существительных (тёплый день, тёплого дня, тёплому дню и т.д.);
- составление глагольных словосочетаний и распознавание падежей;
- составление словосочетаний с использованием глаголов и предлогов;
- замена в словосочетаниях слов, противоположных по смыслу (войти в школу – выйти из школы);
- подбор слов, близких по смыслу (громко кричать –)

На синтаксической основе осуществляется усвоение морфологии, лексики, фонетики, орфографии. Смысл слова уточняется в составе контекста. Работа над предложением осуществляется в следующих направлениях:

- формирование грамматического понятия «предложение»;
- изучение структуры предложения (понимание сущности связи слов в словосочетаниях, осознание грамматической основы предложения, особенностей главных и второстепенных членов, прямого и обратного порядка слов, распространенные и нераспространенные предложения);
- формирование умения использовать в своей речи предложения разные по цели высказывания и по интонации;
- развитие умения точно употреблять слова в предложении;
- формирование умения оформлять предложения в письменной речи.

В период обучения грамоте дети знакомятся с особенностями предложений: выражение мысли, интонационная завершенность, оформление.

Рассмотренные нами действующие учебники:

1. Русский язык и читательская грамотность: учебник для 1-го класса 1-часть / Миркурбанов Н. и др. – Ташкент: Республиканский центр образования, 2021. – 104с.
2. Русский язык и читательская грамотность: учебник для 2-го класса 1-часть / В.А. Белова и др. – Ташкент: Республиканский центр образования, 2021. – С 120.
3. Русский язык и читательская грамотность: учебник для 2-го класса 2-часть / В.А. Белова и др. – Ташкент: Республиканский центр образования, 2021. – С 120.
4. Русский язык и читательская грамотность: учебник для 3-го класса 1-часть / О.А. Каримова и др. – Ташкент: Республиканский центр образования, 2022. – С 144.
5. Русский язык и читательская грамотность: учебник для 3-го класса 2-часть / О.А. Каримова и др. – Ташкент: Республиканский центр образования, 2022. – С 144.
6. Русский язык: Учебник для 4 кл. шк. общ. сред. образов. с рус. яз. Обучения / М.Х. Тохтаходжаева, В.А. Белова, С.В. Плешакова – Т.: ИПТД «Узбекистан», 2020. – 192 с.

В учебнике первого класса ученики узнают о свойствах русского слова, его значении и строении, учатся правильно употреблять слова как в устной, так и в письменной речи, наряду с многими удивительными сказками, интересными рассказами и стихотворениями поэтов и писателей. Первые шаги путешествия в мир русской речи проходит не только познавательным, но и очень увлекательным. Так как с первых уроков учитываются психологические особенности при изучении тем: «Речь устная и письменная», «Слово и предложение», «Предложение и текст» и пр.

Во втором классе первые уроки начинаются с синтаксических тем «Язык как средство общения», «Предложение», «Главные члены предложения». Ученики изучают правила параллельно с познавательными и увлекательными текстами «Почему осень листья деревьев меняют цвет и опадают?», «Весна-художник», «Лето». Это способствует легкому эмоциональному восприятию правил.

В третьем классе продолжается это тенденция. Темы рассматриваются более углубленно, чем первые два года обучения. Учитываются психологические особенности данного возраста, для восприятия учениками тем. Изучение новых синтаксических тем совмещаются с текстом. Раздел синтаксис изучается во второй части учебника в трех разделах: «Уж сколько раз твердили миру...», «Чудеса в решете», «Памяти павших будьте достойны!».

В четвертом классе по темам глагол, спряжение глаголов, члены предложения выполняется разбор слова как части речи, разбор по членам предложения, разбор по частям речи, что способствует подготовке обучения к средней школе.

Литература:

1. Голев, Н.Д., Сайкова, Н.В. Лингвоперсонология: проблемы и перспективы / Н.Д. Голев, Н.В. Сайкова // Вопросы лингвоперсонологии: Межвузовский сборник научных трудов. Ч.1 / Алт. гос. техн. ун-т им. И.И. Ползунова. – Барнаул: Изд-во АлтГТУ, 2007. – С. 4-9.
2. Карпов А.Ю. Развитие проекта «Психолингвистические технологии оценки личности». URL: <http://www.library.mephi.ru/data/scientificsessions/2003/11/076.htm/531.htm>. – Загл. с экрана.
3. Лингвоперсонология: типы языковых личностей и личностноориентированное обучение. – Барнаул; Кемерово: БГПУ, 2006.
4. Методика обучения русскому языку в начальной школе. Учебное пособие по русскому языку для самостоятельной работы студентов – Пятигорск: ООО «РИА-КМВ», 2018. – 116 с.
5. Панкратова О.С. Варианты синтаксической способности русской языковой личности (на примере однородных синтаксических конструкций) // Национально культурные особенности дискурса: Сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции. – Воронеж: АНО МОК ВЭПИ, 2008. – С. 85-87;
6. Панкратова О.С. К проблеме синтаксической вариативности персонотекстов // Текст: проблемы, методы исследования: межвузовский сборник научных статей / под ред. Э.П. Хомич. – Барнаул: БГПУ, 2008. – С. 53-60; и пр.
7. Реброва, Н.П., Чернышева, М.П. Функциональная межполушарная асимметрия мозга человека и психические процессы / Н.П. Реброва, М.П.Чернышева. – СПб.: Речь, 2004. – 96 с.

**БҰЛАЖАК МҰҲАНДИС-ТЕХНОЛОГЛАРНИ ХОРИЖИЙ ТИЛНИ
ЎРГАНИШДА КЎП ДАРАЖАЛИ ВА КЎП ТАРМОҚЛИ ЁНДАШУВ
ГОЯСИНИНГ ПЕДАГОГИК ИЖТИМОИЙ ХОЛАТИ**

Норкузиева Зебо Камаловна

Гулистон давлат университети ўқитувчиси

Олий касбий таълимнинг янги авлод Ўзбекистон Давлат таълим стандартларини жорий этилганидан кейин, енгил саноат олий ўқув юртлари талабаларига хорижий тилларни ўргатишдан мақсад чет тилида оғзаки нутқ малакасини шакллантириш ва ривожлантиришдан иборат бўлади. Шу муносабат билан "Умумевропа шкаласига" асосланган ҳолда хорижий тил профессор-ўқитувчилари талабаларнинг ўқиш, сўзлаш, ёзиш ва тинглаб тушуниш кўникмаларининг бошланғич даражасига қараб талабалар учун хорижий тилда нутқни эгаллашларига эришиш учун мақсад ва вазифаларни белгилаб олишлари мумкин. Хорижий тилларни ўқитиш учун намунавий дастур хорижий тилни асосий ихтисоси тилшунослик бўлмаган олий таълим муассасасида ўқитиш учун кўп даражали ёндашувни белгилайди [1], ва бунинг натижада талаба чет тилини A1 – A2 Асосий Умумевропа даражасига ёки илғор (B1-B2) даражаларига мос келувчи даражада ўзлаштириш имкониятига эга бўлади. Демак, ДТС талаблари, хорижий тиллар ўқитиш учун намунали дастур ва хорижий тилни ўзлаштирганлик даражаларининг умумевропа шкаласи "таълим жараёнини Ўзбекистон олий таълим муассасаларида хорижий тил курсида талабанинг хорижий тилдаги маҳсулдор оғзаки ва ёзма нутқи устувор (доминант), мунтазам олинадиган таълим натижаси сифатида бўлишига эришишни кўзлаб ташкил қилиш имконини беради". Хорижий тиллардаги таълим фаолиятининг бошқа турлари ёрдамчи ҳисобланади, чунки улар асосий мақсадга эришишга ёрдам бериш учун мўлжалланган бўлади, ва бунга ўқув жараёнини максимал даражада индивидуаллаштирилганда эришса бўлади. Ўқитишнинг асосий мақсад ва вазифаларини бундай қўйиш ва хорижий тилларни ўқитишнинг барча жараёнини шунга мос равишда ташкил қилиш "талабанинг тил ўрганишда самарали ривожланишини" таъминлайди.

English for specific purposes - махсус мақсадлар учун хорижий тилтушунчаси (ММУИТ - ESP) 20-асрнинг 60-йилларида мутахассисларнинг янги авлоди талабаларига жавоб берадиган ихтисослаштирилган (профилли) хорижий тилни ўқитиш соҳаси сифатида пайдо бўлди. Касбга йўналтирилган ўқитишнинг асосчилари Т. Ҳачинсон ва А. Уотерснинг (Т. Hutchinson ва А. Waters) маълумотларига кўра, чет тилларни ўқитиш учун ушбу ёндашувни шакллантириш ва ривожлантириш учта асосий омилга боғлиқ бўлади [118].

Биринчи омил тарихий табиатга эга бўлиб, иккинчи жаҳон урушининг тугаши ва ундан кейинги илм-фан, техника ва иқтисодиёт соҳасидаги халқаро муносабатларнинг кейинги фаол ривожланиши билан боғлиқ бўлиб, бунда АҚШ етакчи роль ўйнаган ва мулоқот тили хорижий тил бўлган [1].

Иккинчи омил эса - тилшуносликдаги "инкилобий" ўзгаришлар бўлиб, диққат-эътибор тилнинг ҳаётдаги (реал) мулоқот жараёнида фаолият кўрсатишига қаратилган бўлиб, ёзма ва оғзаки нутқ ўртасидаги фарқлар ажратилиб, контекстнинг ўрни ва унинг аҳамияти таъкидланди. 1960 иккинчи ярми ва 1970 йиллар бошида, Хорижий тил илм-фан ва технология учун (ИТИФТ) (English for Science and Technology (EST)) тушунчаси пайдо бўлди, ва уни ишлаб чиқишда J.M.Swales каби мутахассислар иштирок этган.

Т.Hutchinson ва А.Watersларнинг маълумотларига кўра, ММУИТ ёндашувининг шаклланишига таъсир қилган учинчи омил психология бўлди, чунки бу ёндашувда асосий эътибор бевосита талабанинг ўзига, унинг рағбатланганлигига (мотивациясига), эҳтиёжларига ва бошқаларга қаратилди. Шундай қилиб, ММУИТ таълими табиати талабага ҳам, умуман ўқув жараёнига ҳам қаратилганлиги билан ажралиб туради.

Махсус мақсадлар учун инглиз тилининг (English for specific purposes) асосий тамойилларига Ж.Свейлс (J.Swales) куйидаги "доимий тушунчаларни" ҳам киритади:

ҳақиқийлиги (authenticity), илмий асосланганлиги (research-base), ишлатилган тил структуралари, матнлар мавзулари (language (text)), ўқитиш методикаси (learning (methodology)), талабаларнинг эҳтиёжлари (needs analysis).

Лавозимлар поғоналарида муваффақиятли ўсиш учун мутахассис нафақат Умумий даражадаги инглиз тилини (General English) эгаллаган бўлиши, балки ўз мутахассислиги доирасида чет тилида равон, мустақил мулоқот қила олиши, яъни муайян мақсадлар учун хорижий тил(ESP) доирасида касбий таълим олган бўлиши керак. Сўнгги пайтларда муҳандислик соҳасидаги мутахассисларнинг илмий-техник билимларини доимий тўлдириб бориш ва янгилаш ҳамда ўз маълумотлари ва чет тилида мулоқот компетенциялари даражасини ошириш қобилияти айниқса долзарб аҳамият касб этмокда [1].

Маълумки тилнинг кўпфункционаллиги унинг имкониятларидан барча соҳаларда намаён бўлади. Тадқиқот давомида касбий мулоқот компетенцияси тилнинг кўпфункционалли кодланган меъёрларининг лексик ва грамматик хусусиятларига векторли устуворлик бериш орқали ривожлантирилган. Бугунги кун тилшунослик илмий тадқиқотлари бир қатор фанлар кесишувида динамик тарзда, самарали ривожланиб бормокда. Мазкур ҳолат тил бирликларини тадқиқ қилишга доир фанлараро ёндашувнинг долзарблиги ва тилда акс этувчи инсон омилини тадқиқ қилишга урғу берувчи антропоцентрик парадигманинг ривожланиши билан изоҳланади. Замонавий лингвистик йўналишлари, хусусан, когнитив тилшунослик ва лингвокультурология нуқтаи назаридан, тил “ахборотни кодлаш ва трансформациялашда муҳим роль ўйнайдиган когнитив механизм”, маданиятнинг таркибий қисми, жамоавий тажрибани сақловчи муҳим омбор, маданий ахборотни узатувчи восита сифатида талқин этилади, бошқача қилиб айтганда, иккала фан ҳам инсоннинг билиш фаолиятини лисоний яъни вербал белгиланган шаклда кодланган тилда акс этишини ҳамда тил, маданият ва онг ўртасидаги боғлиқликни ўрганишга йўналтирилган [2].

Олий касбий таълимнинг Ўзбекистон давлат таълим стандартларида хорижий тил мажбурий ўқитиладган фан сифатида кўрсатилган. Ушбу фанни ўрганишдан мақсад бўлажак мутахассисда касбий мулоқот иштирокчиси сифатида чет тилда мулоқотни шакллантириш ва ривожлантиришдан иборат. Талабаларнинг чет тили мулоқот компетенциясини (бундан буён матнда - ЧТК) ўзлаштиришлари талабаларнинг чет тилида тўлақонли касбий ва шахсий мулоқотни том маънода амалга ошириш қобилиятини назарда тутди.

Чет тили мулоқот компетенциясини ривожлантириш масалаларига кўплаб хорижий ва маҳаллий олимларнинг И.А.Зимняя, В.В.Сафонова, S.Savignon, М.Гулямова, К.Рискулова, Н.Ахмедова ишлари бағишланган. Бироқ шуни таъкидлаш керакки, олимларнинг бу муаммога нисбатан катта қизиқишларига қарамай, хорижий тилдаги мулоқот компетенция тушунчасининг изоҳи, ифодаси борасида яқдиллик мавжуд эмас.

Чет тили компетенцияси учун кўплаб турли таърифлар бор. Масалан, тилларга ўқитиш методикаси атамаларининг изоҳли луғатида Хорижий тил компетенцияси “нутқ мулоқотининг турли шароитларида, хулқ-атворнинг ижтимоий меъёрларини ва сўзлашувнинг коммуникатив мақсадга мувофиқлигини ҳисобга олган ҳолда лингвистик компетенциясини амалга ошириш қобилияти” деб қаралади [3]. И.А.Зимняя, Е.И.Пассов ва бошқалар чет тили мулоқот компетенциясига "шартли тил белгиларидан фойдаланиб, чекланмаган микдордаги тўғри лингвистик гапларни (жумлаларни) тушуниш ва ишлаб чиқариш қобилияти" деб ифода беришади.

Л.П.Кистанова, И.В. Лабутова каби олимлар эса хорижий тил мулоқот компетенциялари деганда "бошқа одамлар билан зарур алоқаларни ўрнатиш ва мулоқотни давом эттириш ва сақлаб қолиш қобилияти" деб тушунишади ва хорижий тил мулоқот компетенциялари таркибига "одамлар билан самарали ўзаро фаолиятнинг индивидуал усуллари, алоқа ва хулқ-атвор маданиятини" киритишади [4].

Ю.Ю.Солодовникова мутахассисларнинг хорижий тилдаги мулоқот компетенциясига касбий таълимнинг муҳим таркибий қисми деб қарайди, ва ЧТКни "касбий вазифаларни ҳал этиш воситаси сифатида хорижий тилдан фойдаланиш жараёнида самарали ўзаро фаолият ва ҳамкорлик қилиш имкониятларини таъминловчи мураккаб шахсий ресурс" деб ҳисоблайди.

Л.К.Гейхман ўзининг "Мулоқотга интерфаол ўқитиш (умумий педагогик ёндашув)" асарида, хорижий тил компетенцияси тушунчасининг турли таърифларини таҳлил қилиб, компетенция тушунчасини "муайян дастур талаблари доирасида чет тилида мулоқотни амалга ошириш учун қобилият ва тайёрликни тушунади; ўз навбатида, бу талаблар муайян чет тилига хос тил воситалари ва нутқнинг яралиши ва уни таниш жараёнлари каби билимлар, малакалар ва кўникмаларнинг мажмуасига; грамматик билимлар, малакалар, кўникмалар, лексика борасидаги билимлар, малакалар ва кўникмаларга (шу жумладан, ижтимоий-маданий минимумни ҳисобга олиб); орфографик (имловий) билимлар, малакалар, кўникмалар; талаффуз малакалари ва нутқни эшитиш орқали тушуниш, шунингдек, қўшимча элемент сифатида эса - ўзаро тушунишга эришиш, тил жиҳатидан қийин вазиятдан чиқиш ва бошқаларга таянади".

Х.А.Маматқулов педагогларда хорижий тиллар бўйича касбий компетентликни ривожлантириш ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, у таълим муассасалари моддий техника базасидан бошлаб, тили ўрганилаётган халқ маданиятини ўрганиш ва ушбу тилда доимий мулоқотда бўлиб туриш шарт-шароитларига бевосита боғлиқ бўлаши ҳамда бошқа йўналишдаги педагоглар касбий компетентлигини ошириш масалаларидан фарқ қилиши ҳақида ўз тадқиқот ишлари доирасида батафсил ёритган. Шунингдек, мазкур муаммони ҳал этишда муҳим аҳамиятга эга бўлган замонавий ахборот мулоқот технологияларининг ўрни бекиёс [5].

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Григорьева К.С. Формирование у студентов технического вуза иноязычной компетенции в сфере профессиональной коммуникации в сфере профессиональной коммуникации на основе технологии CLIL / Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. Казан: 2016. 223 б.
2. Аноркулов С. Немис ва ўзбек тилларида топонимларнинг лингвокогнитив аспекти // Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. Самарқанд – 2021. 60 бет.
3. Миньяр-Белоручев, Р.К. Методический словарь: толковый словарь терминов методики обучения языкам / Р.К. Миньяр-Белоручев. – М.: Стела, 1996. -144с.
4. Кистанова, Л.П. Ситуативно-тезаурусный подход к формированию иноязычной коммуникативной компетентности будущих специалистов туриндустрии: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Кистанова Любовь Петровна. – Сочи, 2006, -193с.
5. Маматқулов Х.А. Педагогларда хорижий тиллар бўйича касбий компетентликни ривожлантиришнинг ахборот методик таъминотини такомиллаштириш: дисс. ... PhD: 13.00.02. Т: 2017.

CLIL ТЕХНОЛОГИЯСИ АСОСИДА БЎЛАЖАК МУҲАНДИС- ТЕХНОЛОГЛАРНИНГ КАСБИЙ МУЛОҚОТ КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ НАЗАРИЙ-МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ

Норқузиева Зебо Камаловна

Гулистон давлат университети ўқитувчиси

Элибоева Мухлиса Шароф қизи

Насриддинова Мухлиса Мурод қизи

Гулистон давлат университети

Ишлаб чиқариш технологиялари факультети талабалари

Касбий мулоқот компетенция ва ЧТК ўзаро бир-бирини тақозо қилувчи ва бир-бирисиз ривожлана олмайдиган компетенциялардир. Касбий мулоқот компетенция иерархиясини шахсий фазилятларнинг барқарорлигини мунтазам таъминлаш асосида ривожлантириш унинг мустақамлигига хизмат қилади. Маълумки, шахсда шаклланадиган ва ривожланадиган компетенциялар унинг шахсий сифатлари билан боғлиқ. Шахснинг индивидуал ривожланиш дастурида шахсий фазилят (сифат) лар муҳим таркибий қисм ҳисобланади [1]. Шахсий фазилятларнинг барқарорлигини мунтазам таъминлаш шахсда ривожлантириладиган компетенцияларнинг асоси бўлиб хизмат қилади.

Юқорида таъкидланганидек, талабларга чет тилларни ўқитишнинг мақсади бўлажак мутахассиснинг чет тили мулоқот компетенциясини шакллантириш ва ривожлантиришдан иборат. Албатта бу жараёнда шахсий фазилятларга алоҳида аҳамият қаратилади. Хусусан, олий таълим муассасаси шароитларида касбга-йўналтирилган таълим доирасида талабаларнинг чет тили мулоқот компетенциясини ривожлантиришга қўллаб таъқиқотлар бағишланган.

И.И.Галимзянова томонидан ишлаб чиқилган бўлажак муҳандисларнинг чет тилдаги мулоқот компетенциясини ривожлантириш концепциясида чет тили мулоқотни ривожлантиришнинг педагогик тизими касб-хунарга йўналтирилганлик ва фанлараро интеграция тамойилига асосланган бўлиши зарурлиги ҳақидаги фикр мавжуд. Шунингдек, муаллиф таълим жараёнида талабанинг фаол муносабатини (позициясини) шакллантириш ва уни "маданиятлараро, шахслараро ва коммуникатив фаолиятнинг фаол субъекти" сифатида амалга ошириш (тарбиялаш) зарурлигини қайд этади [2].

И.В.Алещанова, М.А.Бушуева, О.И.Гусева, И.Л.Клименко, О.А.Минеева, И.И.Опешанская ва бошқа олимларнинг ишлари хорижий тилмулоқот компетенциясининг умуман олий таълимда ва хусусан нофилологик олий таълим муассасаларда мавжуд масалаларига бағишланган.

Хорижий тил компетенциясининг асосий тушунчасига ифода бериш ва структурасини (тузилишини) тасвирлаш билан барча муаллифлар нофилологик олий ўқув юртлари шароитида чет тил мулоқот компетенциясини ривожлантиришнинг долзарб масалаларини ўрганишади ва нофилологик йўналишдаги талабаларнинг чет тил компетенциясининг шаклланиши ва ривожланиши жараёнини оптималлаштиришга таъсир қилувчи турли туман омилларга эътибор беришади. Олим И.Л.Клименконинг [3] фикрига кўра, чет тили компетенцияси касбий мобилликнинг шаклланиши жуда муҳим омили ҳисобланади. О.В.Сумцова ва И.И.Опешанская каби олимлар чет тил компетенциясининг ривожлантириш жараёнини тегишли равишда фаол таълим методлари ва аудилингвал усул ёрдамида ўрганадилар.

К.Ж.Рискулова тадқиқотида коммуникатив қобилият учун зарур бўлган мазкур педагогик талаблар лингвистик қобилиятни намоён этувчи мезонлардир деб айтилган. Чунки ўқитувчининг коммуникатив қобилияти умумийлик ёки индивидуаллик характериға эға бўлиб, умумийлик барча фан профессор-ўқитувчилари, тарбиячилар учун хос бўлган лингвистик қобилият меъёрларига амал қилиш, индивидуаллик эға шахснинг ўзигагина, танланган педагогик фаолият йўналишигагина хос бўлган қобилиятни намоён этувчи руҳий ҳолат демакдирдеб тақидлаган [4].

Шунингдек, К.Ж.Рискулова социолингвистикада тилнинг уч вазифаси мавжуд бўлиб, улар таянч, этноижтимоий ва ижтимоий тарзида тасниф этилиши ҳақида баён этади. Бу ўринда унинг таянч функцияси алоқа қилиш, этноижтимоий турли этник тиллар воситасида ижтимоий-этник тарихий ва ҳозирги давр воқеа-ходисалар; ижтимоийда эға у ёки бу халқнинг тарихи, урф-одатлари ва уларнинг анъаналари бошқа халқлар урф-одатлари, анъаналари, расм-русумлари, турмуш тарзи билан ўхшашликлари ҳамда фарқи, маданияти, санъати, адабиёти, иқтисодий ҳолати, миллий бойлиги, шевалари ва бошқа жиҳатлари ифода этилган. [4].

Тадқиқотлар жараёнида бўлажак хорижий тил профессор-ўқитувчилари социолингвистик компетенциясини ривожлантиришнинг дидактик тамойиллари (ўқув материални импровизация қила олишга инновацион ёндашув; тиллар ва маданиятлар ўртасида ўзаро ҳурмат, ўзаро алоқа ва ўзаро таъсир тамойили; толерантлик тафаккурининг устуворлигини таъминлаш тамойили; илғор халқаро ғояларнинг имплементация қилиниши тамойили; ижтимоий-ғоявий маданиятнинг устуворлиги тамойили; лингвомаданий тамойили), методик омиллари (истикболини башоратлаш, технологиялаштириш, алгоритмлаштириш, лойиҳалаштириш), социолингвистик мулоқот турлари, типлари, тадқиқот объекти, идентификация иерархияси (биологик, географик, конфессионал, тил нуқтаи назаридан, ижтимоий ва маданий), нутқ маданияти компонентлари, таълим воситалари (матнли воситалар, аудиовизуал воситалар, тасвирли воситалар, асосий воситалар, ёрдамчи воситалар), илмий-методик тизими, дарс мазмуни педагогик мотивлар, эҳтиёжлар, манфаатлар яқдиллиги аниқланади, ўзаро самарали алоқа натижасига эришишнинг шакл, метод ва воситалари танлаган [4].

М.Гулямова инсоннинг шахсий, ижтимоий, иқтисодий ва касбий муносабатларга кириша олиши, жамиятда ўз ўрнини эгаллай олиши, дуч келадиган муаммоларни еча олиши, ҳар томонлама кенг дунёқарашга ва билимга эға бўлиши учун, аввало, фанларни ўқитишни интеграциялаш, жамиятда ўзаро мулоқотга киришиш учун эға тилни мукамал ўзлаштириш ва мулоқотда самарали фойдалана олиш компетенциясини, яъни мулоқот компетенцияни ривожлантириш зарур. Шу боис коммуникатив компетенция барча фанларни ўқитиш негизида турадиган таянч компетенциялардан энг биринчиси ҳисобланади. Айни вақтда чет тилларни интегратив ёндашув асосида ўқитиш талабаларга турли фанлардан эгалланган билимларни тил таълимининг тўрт амали – тинглаб тушуниш, гапириш, ўқиш ва ёзиш воситасида ўз фаолиятида амалий қўллаш малакаларига эға бўлиш ва шу орқали коммуникатив компетенцияни ривожлантиришга ҳам ёрдам берадиган масалаларга бағишлаган.

Н.М.Ахмедова коммуникатив компетентликнинг дидактик шарт-шароитларнинг икки асосий гуруҳи тақдим қилган:

- касбий методик фаолиятни яхлит ўзлаштиришни унинг (мотивацияли, мақсадли, мазмунли-инструментал, рефлексив) таркибий қисмлари тўлиқлигини шакллантириш орқали педагогик-психологик таъминлаш;

- бўлажак профессор-ўқитувчиларнинг коммуникатив компетентлиги (КК) босқичли ривожланиши ва касбий тажрибани эгаллашда англашилганлик, фаоллик ва муваффақиятнинг тобора юқори даражаларига ўтишига кўмаклашадиган касбий тайёргарликни ташкилий-технологик таъминлашини батафсил ёритган.

Бундан ташқари Н.М.Ахмедова коммуникацион таълимнинг мақсади маърузачининг ўз таълимий мақсадларига эришиши учун зарур бўлган хулқ-атвор қобилиятларини ўргатиш жараёни деб қабул қилинганлиги ҳақида баён этади. Коммуникативлик иш тажрибаси оғзаки ва оғзаки бўлмаган мулоқот даражасига таъсир кўрсатилиши ва қуйидагиларни амалга оширганлиги мисолида:

- алоқа ўрнатиш ва уни сақлаб қолиш имкониятини яратади;
- суҳбатдошлар орасида тўғри таассурот пайдо қилади;
- ўқитувчи ҳам, талаба ҳам ўзининг ишончли позициясига эга бўлади;
- манфаатлар муваффақиятли ҳимоя қилинади;
- ноқулайликлар енгиллаштирилади;
- ўз сўзлари ва ҳаракатларининг сабабларини ва бошқаларнинг реакцияларини тушунади;

- самарали тинглаш ва фаол равишда саволлар бериш;
- онгли равишда оғзаки бўлмаган мулоқот усулларида фойдаланиш.

Бунда мулоқот маҳорати ривожлантирилади, самарали алоқалар ўрнатилади, эришилган билимлар амалиётга татбиқ этилади.

Бўлажак профессор-ўқитувчиларнинг олий таълим муассаларида касбий тайёргарлик тизимида мазмуний интеграцияни таъминлаш унинг механизмларини аниқлаш, таълим жараёнида шакллантириладиган ва ривожлантириладиган компетенцияларни дастлабки дифференциациялаш ва методика фани нуқтаи назаридан аниқлаштиришга асосланади.

Ўз тадқиқотларини енгил саноат профилдаги мутахассисларнинг чет тилида ўқитиш муаммоларига бағишлаган мутахассислар талабаларнинг чет тил мулоқот компетенциясини шакллантириш ва ривожлантириш зарурлигини таъкидлайдилар, бироқ бу соҳада амалга оширилган илмий ишлар таълим жараёнида чет тили ва касбий фани мазмунни интеграциялаш даражасининг етарли эмаслиги билан ажралиб туради.

Олий таълим муассасасида чет тилини ўқитишга ва чет тили мулоқот компетенциясини шакллантириш ва ривожлантириш муаммоларига бағишланган диссертация тадқиқотларини олиб боришда кўп даражали ва кўп тармоқли (профилли) ёндашув ғоясининг генезисини таҳлил қилиш чет тили мулоқот компетенциясини ва касбий компетенцияни интеграция қиладиган (бирлаштирадиган) умумий концепцияни жорий этиш зарурлигини кўрсатди. Бизнинг тадқиқотимизда касбий мулоқот соҳасида чет тили компетенцияси бундай концепция сифатида қўлланилди. Биз қуйидаги ифодани ишчи таъриф сифатида қабул қиламиз: "талабанинг касбий мулоқот соҳасидаги чет тили компетенцияси" - кўп тилли муҳитда касбий фаолиятни самарали амалга ошириш учун чет тилидан фойдаланиш қобилияти ва унга тайёрланганлик даражасидир [5].

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Педагогик компетентлик ва креативлик асослари / Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Х., Сайфуров Д.М., Тўраев А.Б. – Тошкент, 2015. – 120 бет.
2. Галисзянова, И.И. Педагогическая система формирования иноязычной коммуникативной компетентности будущих инженеров: дисс.... д-ра пед. наук: 13.00.08 / Галимзянова Ильхамия Исхаковна. – Казань, 2009. – 384с.

3. Клименко, И.Л. Иноязычная коммуникативная компетенция как фактор формирования профессиональной мобильности. / И.Л.Клименко, И.М.Елкина // Молодой ученый. -2012. -№3. – С.358-360.
4. Рисулова К.Ж. Бўлажак хорижий тилўқитувчиси сациолингвистик компитенциясини шакллантириш тизими: Дис... канд.пед.наук: - Тошкент, 2017. 83 б.
5. Григорьева К.С. Формирование у студентов технического вуза иноязычной компетенции в сфере профессиональной коммуникации в сфере профессиональной коммуникации на основе технологии CLIL / Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. Казан: 2016. 223 б.

ТРУДНОСТИ И ВОЗМОЖНОСТИ, ВОЗНИКАЮЩИЕ ПРИ ОБУЧЕНИИ АУДИРОВАНИЮ РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Сайдахмадова Нафиса

студент факультета “Управление на производстве”

Научный руководитель: Турсунбаева Мухлиса

преподаватель кафедры “Узбекский язык и обучение языкам”

Ферганский политехнический институт

Аннотация: В данной статье рассматривается вопрос обучения аудированию в разговорной деятельности на английском языке. Для более точного изучения решения задачи рекомендовано рассмотреть проблему развития навыков аудирования у студентов естественнонаучного факультета с точки зрения их взаимосвязи с другими языковыми навыками.

Ключевые слова: речевая деятельность, навыки речевой деятельности, «рецептивные» навыки, «продуктивные» навыки, методика, аутентичные материалы, естествознание.

Несомненно, изучение иностранного (английского) языка благотворно влияет как на культуру общения, так и на речевую деятельность на родном языке. По этой причине формирование навыков речевой деятельности на иностранном языке способствует развитию у учащихся всех навыков речевой деятельности, а именно умений слушать, читать, говорить и писать. Учащиеся учатся планировать речевое поведение, соотнося цели каждого действия с выраженным содержанием и имеющимися языковыми средствами.

Изучение языка это не только приобретение знаний (например, грамматики и систем произношения) - это не простой и менее трудоемкий процесс, который мы изучаем. Потому что студентам нужна значимая интерактивная практика в навыках, чтобы научиться использовать язык [1.2].

В английском языке существуют всего 4 языковых навыка, которые делятся на две группы: ”рецептивные“ навыки – аудирование и чтение (listening and reading) а также ”продуктивные“ навыки – говорение и письмо (speaking and writing). Существует ряд сходных аспектов” рецептивных ” навыков, которые, как было установлено, можно применять одинаково в методах обучения на протяжении всего обучения. Такое сходство существует и между” продуктивными ” навыками.

В связи с повышенным интересом учащихся к овладению устной английской речью и желанием участвовать в коммуникативной деятельности, требующей полного понимания собеседника, педагогу следует уделять больше внимания развитию навыков

слушания учащихся на своих занятиях. Как известно, в методической литературе долгое время не уделялось внимания развитию этого навыка, и считалось, что навыки слушания учащихся развиваются автоматически, с помощью работы над лексическими, грамматическими и фонетическими задачами, погружения в языковую среду, языковую практику [3]. Однако в настоящее время никто не оспаривает важность обучения навыкам вербального восприятия речи на слух.

Кроме того, признано, что навык аудирования труднее всего развить по сравнению с другими языковыми аспектами обучения - письмом, чтением и даже речью.

Учитель должен убедить учащихся в том, что они не обязаны понимать реальный материал на 100%, поддерживая их, пока они частично понимают то, что слушают [4].

В своей работе мы попытались рассмотреть проблему развития навыков аудирования у студентов естественнонаучного факультета с точки зрения их взаимоотношений с другими языковыми навыками и обосновали необходимость использования фактического материала для развития умения понимать английский язык на слух.

На начальном этапе важно разработать методику преподавания английского языка студентам естественнонаучных факультетов, так как она, помимо решения учебных задач, направлена на личностное становление студента как основного звена образовательного процесса.

Д. Мендельсон отмечает, что после прослушивания определенной информации на уроке английского языка сочетание ее с задачами, связанными с другими языковыми навыками, дает хорошую возможность, например, после прослушивания учащиеся могут записать свои выводы о том, что они только что услышали, или устно изложить свои мысли [5].

Кроме того, Т. Хейдж считает, что работа после прослушивания заключается в том, что дальнейшее развитие предмета с помощью заданий по чтению, разговорной речи или письму также может включать полезную интеграцию вербального восприятия с другими языковыми навыками. Если на занятиях материал урока представлен таким образом, необходимо убедиться, что, помимо интереса к исходному тексту, у учащихся появятся новые источники мотивации [6]. Например, прослушивание новостей об аварии может побудить студентов читать похожие статьи и рассказывать другим на английском именно то, что они слышат. С другой стороны, прослушивание некоторых интересных историй может побудить студентов описать в письменной форме свои мысли или впечатления от того, что они слушают. Таким образом, правильное использование заданий после процесса прослушивания поможет развить языковые навыки учащихся и повысит их мотивацию. В следующих двух примерах представлены задачи, над которыми можно работать после прослушивания:

1. После просмотра видеопрезентаций на английском языке учащиеся могут сами составить диалоги и выразить их устно. Таким образом, они могут сочетать навыки аудирования с письмом и речью.

2. Слушая новости на английском языке, студенты читают похожие статьи в газетах, журналах, а затем излагают свои мысли и делятся ими с другими студентами. Здесь мы сочетаем навыки аудирования с чтением, письмом и речью.

Цель изучения любого языка, конечно же, состоит в том, чтобы иметь возможность использовать его не только во время урока, но и в реальной жизни. Однако, если учащиеся привыкнут только к материалам, специально разработанным для учебных целей и адаптированным к урокам, цель обучения иностранному языку не будет достигнута [7].

Херрон и Шей пришли к выводу, что преподавание иностранного языка должно использовать аутентичные материалы (например, подкасты, видео и фильмы, радиопрограммы, телепрограммы) на всех уровнях, чтобы учителя могли больше демонстрировать вербальное восприятие учащихся в "реальной жизни" [8].

Использованная литература:

1. T. M. A.Kizi, (2021). Teaching natural sciences and english language on the basis of integrative approach in higher education. *Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR)*, 10(1), 126-129.
2. М.А. Турсунбаева. Формирование коммуникативной компетентности в обучении иностранному языку на естественнонаучных факультетах. Наманганский Государственный Университет. 2021, 1, 588.
3. J. C. Richards Listening comprehension: approach, design, procedure // *Methodology in TESOL: A Book of Readings* / M. H. Long and J. Richards (eds.). - Heinle and Publishers, 1987. - P.161-176.
4. W. Guariento, Morley J. Text and task authenticity in the EFL classroom // *ELT journal*. - 2001. - № 55(4). - P. 348.
5. D. J. Mendelson Applying learning strategies in the second/foreign language listening comprehension lesson // *A guide for the teaching of second language listening* / D. J. Mendelson, & J. Rubin ^ds.). - San Diego, CA: Dominie Press, Inc., 1995. - P. 57.
6. T.Hedge Teaching and learning in the language classroom // *Teacher's manual*. - Tokyo: Tokyo Shoseki, 2001. - P. 252.
7. М.А.Турсунбаева, (2023). Проблемы Формирования Профессиональной Коммуникативной Компетенции Студентов Нефилологического Факультета На Иностранном Языке. *Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities*, 14, 29-31.
8. C. A. Herron, Seay I. The effect of authentic oral texts on student listening comprehension in the foreign language classroom // *Foreign Language Annals*. - 1991. - № 24(6). - P. 488.

IMPLEMENTATION OF UTILIZING AUTHENTIC MATERIALS IN THE TEACHING ACADEMIC WRITING

Shukurullayeva Barno Bakhtiyor kizi
EFL teacher at Gulistan State University

Abstract. This article is about the usage of authentic materials in teaching writing process and looks through the merits and demerits of them while teaching process. Because of the wide range of authentic materials both teachers and EFL learners can come across various challenge with the utilization of them and this article recommends different adequate techniques.

Key words: authentic materials, challenge, ELT classroom, language learning and teaching problems, advantages and disadvantages of Authentic materials.

Since the authentic materials are more economic and effortlessly available anywhere and anytime, the teachers of English can use them to show in their regular ELT classrooms. There are many authentic materials available to show English such as News Papers, Brochures, Pamphlets, Flyers, advertisements, Greeting Cards, Invitation Cards, Post-Cards, Wall Papers, Comics, Cartoons, Story Books and so on.

The Main Advantages of Authentic Materials in the ELT Classrooms. As authentic materials are selected by the teachers per the wants and interests of the learners to involve them in learning English language skills and to demonstrate their skills in and outside the lecture rooms, English people language classrooms, they're frequently adopted in teaching the English language using real-life situations. Using authentic materials within the ELT classrooms have several advantages. They are:

- ✓ Authentic materials are selected per the needs and interests of the learners;
- ✓ They're useful to reduce the amount of hesitation among the learners;
- ✓ They always provide situational language for the learners;
- ✓ The learners are exposed to real-life situations;
- ✓ They're very economical to use in ELT classrooms ;
- ✓ They're easily accessible for the teachers;
- ✓ They're available everywhere;
- ✓ They're greatly helpful to develop social language skills;
- ✓ They develop the learners ability to interpret the topic they learn;
- ✓ They enhance the learners critical thinking;
- ✓ They develop creativity among the learners and the teachers;
- ✓ They create the learners alert to the case in the society;
- ✓ They're useful for the teachers to show the identical material for various classes;
- ✓ They promote the learners to concentrate more on the language skills.

The Use of Authentic Materials within the ELT Classrooms. With the appearance of the internet, the teachers of English can choose the authentic materials to teach in their classrooms. although there are some disadvantages of authentic materials like they become outdated (news), they're sometimes too culturally biased, the vocabulary might not be useful for the learners' immediate use then on, the authentic materials are useful in many ways. Therefore, the teachers of ELT need to carefully select the materials in line with the levels and desires.

Challenges on the utilization of Authentic Materials for Teaching Writing. The use of authentic materials within the classroom is very appreciated. This result in a common perception that non-authentic materials simplified materials can be 'terrible'. Furthermore, regardless of how we value them within the classroom teaching, there are always problems in implementing the authentic materials. Richards argues that the utilization of authentic materials in teaching materials is unrealistic . He even states during a strong argument that authentic materials could be a 'myth'. One amongst the stand out challenge is that the language problems and at what level it should tend, which then results in the appropriateness problem.

Language Problems. Some people might argue that authentic materials are more interesting and motivating for language learners when it's utilized in the classroom. However, some studies show different finding. Peacock conducted a study to seek out how authentic materials relate to the students' motivation. He used EFL students in their beginner level and used observation sheets and self-report questionnaire because the instruments of his study. He found a stimulating end in his research in which students reported that artificial materials were more interesting as compared to the authentic materials. It is true that authentic materials, both spoken and written, provide real language use and context. However, its selection and use often offer problems for the teachers. As stated by Richard authentic materials often written in difficult language both in vocabulary and language structures. This argument is further strengthened by other expert. Day argues the issues in using authentic materials for language teaching, namely comprehensibility and appropriateness. In Day 's argument the most significant issue with authentic materials is that the appropriateness in terms of the language, form of the target language, and appropriateness in tasks, activities, and exercises. He strongly suggests that if should authentic materials be utilized in the classroom, the concept of appropriateness should be the most focus of consideration.

“For What Level” Problems. Because of the language problems that teachers often encounter within the use of authentic materials, the following question which often emerge is for

what level of scholars should we use the authentic materials within the classroom? Richards argue that the use of authentic materials for teaching materials isn't always necessary. It's based on his arguments that finding and selecting authentic materials suitable for low learners or at the beginner level. supported the study conducted by Crossly in relation to the linguistic feature between authentic materials and simplified materials, it was revealed that the linguistic features as found in authentic materials don't seem to be suitable for beginning level of scholars due to the syntactical complexity and low-frequency words, while these are the features that make the authentic materials natural. They argue that simplified/ materials benefit the beginner more because these variety of materials, which are often found in textbooks, use high-frequency words and lots of repetition which facilitate comprehension.

References:

1. <https://academicsresearch.ru/index.php/ispctosp/article/view/1274>
2. Kelly, C. et al. "Effective Ways to Use Authentic Materials with ESL/EFL Students." The Internet TESL Journal, vol. 8, no. 11, 2002, pp. 1-5.
3. Sanderson, P. Using the Newspapers in the Classroom. Cambridge University Press, 1999.
4. Ayubova S.M, & Keldibekova S. K. (2022). The Role of CLIL Technology in Teaching Subjects Using English Language. Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences, 15, 66–68. Retrieved from <https://geniusjournals.org/index.php/ejhss/article/view/2974>

TEACHING ENGLISH WITH A USE OF INTERACTIVE GAMES to PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Soatova Moxidil Safarqul qizi

Student, Chirchik state pedagogical university

Tulyaganova Nargiza Farxod qizi

Teacher, Chirchik State Pedagogical University

Abstract. Games and enjoyable activities are integral to teaching English as a second language. Whether you instruct adults or children, games will enliven your session and leave your students wanting more. You can use games to warm up the class before your lesson, give pupils a break when handling a complicated topic, or kill a few minutes after the course. Games can be used to test vocabulary, practice conversation, and learn tenses, among other things.

Key words: telling tales, class size, culture, logical, grammatical terms, materials, short questions, approaches, practice.

INTRODUCTION. Since the beginning of time, telling stories has been a component of all societies. Once I could read, I started hearing fairy stories from all over the world while I was growing up. But conveying stories is a completely different affair. Who doesn't like making up stories of all kinds? One of the best games for teaching English, it enables students to polish their speaking, grammar, and listening abilities while causing a giggle riot in the classroom [1]. The rules are as follows: this is a quick-witted, fast-paced game that works best in a smaller class because it would otherwise consume the entire class period. The pupils are then given the assignment of introducing the other team member after forming teams in pairs. They should introduce themselves by name, try to get the other person to chat about their interests, hobbies, family, etc. The drawback is that they are free to invent any tale about their companion [2]. It may be mixed up with the truth or wholly made up. The second student must listen intently and call out "Liar!" anytime they discover a lie while paying special attention to the description (mid you, this is meant to be their details). Now, that pupil will correct the other. For instance, "Hi, I'm John. John

is a native of Las Vegas. Then, John exclaims (in jest), "Liar! I'm from London, and my name is Jack. After the introduction, students alternate positions. The students get to know one another better, and it can be a lot of fun. This English-related game can be used as a warm-up or a practice session.

METHODS AND INVESTIGATIONS. Some students choose to study English with a specific goal in mind, such as moving overseas, pursuing a profession abroad, or even getting married in a foreign country. Role-plays are a fantastic way to examine normal situations, employ relevant terminology, and improve speaking abilities. The class is divided into two or three teams. Each team chooses a real-life scenario, such as a doctor's appointment, upper market shopping, an immigration officer, etc[5]. Each group turns you into a customer in turn. Change things up by giving your pupil various problems and responses to choose from. The opposing teams are free to watch and make notes. The intention is to give the kids more self-assurance in everyday settings. After the session is over, you can talk about the feedback.

A good game to introduce or review vocabulary and sentence structure when teaching English. All student levels can play this English language teaching game. Do you recall using the new words you learned in class to form sentences? I do, and the basis for this advice is that exercise [6]. Make a list of the vocabulary words you want to review by looking them up. Then, fold the two small pieces of paper with each word written on them to make two sets of each word. However, be sure to keep the identical bundles apart! Divide your class into two groups and give each team a set of the folded sheets [7]. Make sure that both teams have the same collection of terms. There should be at least one paper for each student on each team. Next, ask two students who shared the same word to come to the board and use it in a sentence. The goal is to accurately complete the statement first. Therefore, it stands to reason that the statement that is worded correctly will win.

CONCLUSION. In conclusion, we can face a number of challenges in the process of learning and, of course, teaching any language. There are many more, and you can be creative in adapting other games to teach English in your class. I hope you will find this list of games useful and enjoyable for your class. Always when you are starting something new, see how it goes with the students and make notes for the future. It will help you to learn their preferences and helpful for you as a teacher.

References:

1. Akmalxonov, S. A. (2023). THE MAIN PROBLEM OF LEARNING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE. *Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities*, 11(4), 573-576.
2. Tulyaganova Nargiza Farxod qizi, & Yusupova Shoirva Batirovna. (2022). National Cultural Specificity of Speech Behavior in English and Uzbek. *Eurasian Research Bulletin*, 4, 80–82.
3. qizi, T. N. F., & Batirovna, Y. S. (2023). Study of Literary and Non-Literary Forms of Speech in Literature. *International Journal on Integrated Education*, 6(4), 121-123.
4. Batirovna, Y. S. (2023). COMPARISON OF SPEECH FORMS IN UZBEK AND ENGLISH NOVELS. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH* ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429, 12, 65-66.
5. Tulaganova, N. F. Q., & Yusupova, S. B. (2022). MADANIYAT, SAN'AT VA ADABIYOTNING TILGA TA'SIRI: UZBEK VA INGLIZ TILLARINING ÓZIGA XOS XUSUSIYATLARI. *Academic research in educational sciences*, 3(4), 794-797.
6. Tulyaganova, N., & Yusupova, S. (2022). THE INTERDEPENDENCE OF CULTURE AND LANGUAGE. *СТУДЕНЧЕСКИЙ ВЕСТНИК*, 13(205 часть 8), 17.

7. Тулаганова , Н., & Юсупова , III. (2023). Til o'rganish va o'qitish jarayonida nutq madaniyatining ahamiyati. *Современные тенденции инновационного развития науки и образования в глобальном мире*, 1(2), 244–246.
8. Shorxametov, S. S., & Isroilova, T. (2022). HOW TO TEACH LEARNERS THROUGH DIDACTIC GAMES. *Academic research in educational sciences*, 3(12), 415-420.

FORMATION OF CROSS-CULTURAL COMPETENCE IN TEACHING ENGLISH

Uralova D.S.

Senior Teacher, Gulistan State University

Kuchkarova G.I.

Student, Gulistan State University

Abstract. The essay discusses patriotism, citizenship, and international culture. An essential part of global cultural education via foreign languages is mentioned. The civic and patriotic dilemma is increasingly important now as morality, ethics, and spirituality erode. Citizenship and patriotic education were affected by the fall of the Soviet Union and republican independence movements. Civil-patriotic education creates citizens who love Uzbekistan and actively execute their civic duties. It teaches reverence for the homeland, the heroic and patriotic history, their culture, their native nature, and environmental education. Patriotism and citizenship are crucial to social and spiritual growth. They shape his outlook on his homeland, other countries, and peoples. Only boosting patriotism and national traditions can promote love for the country, a sense of patriotism for its power and independence, the preservation of material and spiritual values, and the grandeur and dignity of the person.

Keywords: education, patriotism, citizenship, culture of peace, foreign language.

Patriotism and citizenship are reflected in worldview, moral principles, and human behavior standards. Patriotism and citizenship are also expressed in collective sentiments for their people, way of life, history, culture, the state, and basic principles. Citizens willingly embrace patriotism based on personal freedom. Patriotic education should revive Uzbekistan as a great power. Patriotism affects everyone. Thus, underestimating patriotism weakens society's socio-economic, spiritual, and cultural roots. The moral foundation of civilization is patriotism [1, 1994, p 10]. At the millennium, saving future generations from conflict becomes very important. To attain this purpose, culture must alter to instill peace in people's thoughts and hearts. Thus, restoring human rights in a culture of peace is the key to world peace [1, 1994, p 12]. Since global culture naturally creates such a state of consciousness, the phrase "culture of the world" has become popular in recent years. For the audience, who take for granted the difference in sound of two words (peace is a state opposite war, and world is a planet), the homonymy of the two words has a deep philosophical meaning: The planet will not survive if its inhabitants do not give up war, if the idea was suffered by the people during the numerous wars of the 20th century. Spirituality and history underpin global culture. Traditions of once-united countries that never fought. Thus, Uzbekistan adopted a global cultural goal first [2, 2000, p 20]. The UN's 1993 peacebuilding effort "Towards a culture of the world" introduced global culture. Many doubt "world culture." Peacemaking by enthusiasts is hard to resist since governments conduct costly conflicts. Internationalism and our country's natural reluctance to violence are the main reasons for uncertainty. Global culture misidentifies this. We see intolerance, aggressiveness, and contempt [2, 2000, p 21]. Global culture clashes with ideology-free consciousness. Denying contradiction does not develop global civilisation; "anti" is a fight. To preserve peace and avert conflict, society must actively encourage

non-violence, respect for human rights and freedoms, mutual understanding, tolerance, and solidarity among peoples and cultures [2, 2000, p 23]. Foreign cultural education is important because our economic, demographic, and social situations create teenage hostility, extremism, cruelty, and extremism. To discuss global culture, we need real actions. These include teaching young politicians to professionally create methods to reducing inter-ethnic conflicts, research to construct a strong and effective basis for a culture of peace, mass media, mass culture, the youth movement, and education, which has the biggest reaction. This is understandable: when the values of the previous period are destroyed, there are no clear and clear directions for the development of society, on which young people could orient themselves and build their life future plans, when ideological work has left school, there were "voids" in education that negatively affect public decision-making and the educational potential of the humanitarian cycle subjects, which, in my opinion, In daily conversations with their parents, children learn unity, conflict-free communication, and how to listen and disagree without becoming enemies. This section's challenges must be properly investigated in relation to first- and second-world ideology [3, 2007, p 32]. History scientists have unique chances to reflect on peaceful reforms, peacemaking reconciliation efforts, and endeavors to promote peace and understanding. Along with examples of conflicts (which are predominant in textbooks), the study materials would include an analysis of the historical traditions that unite the cultures of different peoples and examples of dialogue between cultures and civilizations, which relieve tension and build trust. "A thread from the life of humanity, thanks to the purposeful activity of society and the state, it is possible not to bring conflicts to open and violent actions," such material may suggest. Stories must employ would to reason about such material [3, 2007, p 35]. This also applies to the literature course, where considerations concerning global culture's function in world culture and students' involvement in rethinking world values on literary works may be significant. Many authors have stressed Uzbek culture's patience, tolerance, good-nature, and compassion, while noting the astonishing contradiction of the people's character. Cross-cutting multidisciplinary courses on the culture of peace ideology are recommended in the literature [4, 2006, p 14-21]. Foreign language instructors were most equipped to incorporate global culture into schooling. The teacher's approach to teaching comprehension depends on the topic. During the rejection of educational material, the ideological component was not abolished in foreign language training. Our foreign language education has seen tremendous changes in size and dynamism. We broke the "iron curtain" by rejecting ideological instructional materials that promoted one socio-political system over another, even in basic texts for our pupils. Communication skills and instructional objectives. Modern foreign language lessons emphasize regional and cultural elements, cross-cultural dialogue, and respect for other cultures. We stopped teaching the language quickly [4, 2006, p 22]. Dialogue prevents confrontations, relieves stress, and fosters trust and understanding. The dialogue of cultures can help transition from a culture of war to a culture of peace, based on tolerance, non-violence, and respect for fundamental human rights, including the right to preserve one's cultural identity. Teaching the world in a foreign language requires cultural interpretation. Multicultural conversation for peace does not follow the East-West divide. Highlight a country's cultural and linguistic diversity. In conversation. "The number of participants who have learned different" rules of the game" (that is, certain behavioral skills determined by society's values) complicates transformation. Thus, textbook attempts to show cultural diversity in the nation are promising [6, 2001, p 63]. Foreign language teachers know more about "safe" and "politically correct" themes like gastronomy, traditions, and sports. Real interaction across cultures shows that these concerns cannot foster mutual understanding. Often, when we observe a fact that characterizes (as it seems

to us negatively) a foreign person, we explain their behavior by belonging to a foreign culture, while we interpret the same fact in relation to a representative of another culture against the background of individual and personal peculiarities: if not dispassionately, at least without a cultural "stigma" [7, 1997, p 73]. We may infer that as a previous reality is incorrect after analyzing many real-world cultural communication instances. Changing awareness is too hard and lengthy. Thus, behavioral variations that represent cultural values should be recognized in the educational process. Only then, give an understanding of actions that are not tied to the person's morality, based on his upbringing [8, 1997, p 241]. Today's article translates culture. Translators are required for persons of diverse cultures and languages, regardless of language. Modern language instructors and textbook writers must be both language teachers and cultural interpreters. We can only achieve this purpose if the world's culture is indivisible [9, 1995, p 159-165]. Practically mastering cross-cultural competence requires learning cross-cultural communication skills because learning a foreign language requires understanding what is being said and mastering native speaker speech patterns. The ability to correlate features with the norms and habitual turns of the native language and to share the right line of language behavior while avoiding the potential "traps" associated with: A) differences in communication approaches; B) ignorance of the interlocutor's way of thinking; B) inability to think in English is essential for clear communication in a foreign language. This is done by comparing translations and analyzing statements for their suitability to a specific speech situation [10, 2000, p 255].

References:

1. B. Stori C. Cross-cultural Dialogues. - Intercultural Press, 1994.
2. Carolina Navigators website / URL: <http://navigators.unc.edu/global-resource/>, 2000.
3. Cushner K., Brennan Sh. Intercultural Student Teaching: A Bridge to Global Competence. - Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2007.
4. Delpit L. Educators as "Seed People" Growing a New Future // Educational Researcher. - 2006. - Vol. 32. - No. 7. - Pp. 14-21.
5. Hall E. T., Hall M. R. Understanding Cultural Differences. - Intercultural Press, 1990.
6. Kuzmenkova Yu. B. The basics of polite communication: A textbook. - Ti -/ ul, Obninsk: 2001.
7. Kelly M. State Versus National Standards / URL: <https://www.thoughtco.com/state-versus-national-standards-7766>. 1997.

ПРОБЛЕМЫ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В УЗБЕКСКОЙ АУДИТОРИИ

*Рузиева Умида Абдуевна
Halilova Ra'no Abdullaevna*

Преподаватели, Гулистанский государственный университет

Ключевые слова: коммуникативность, русский язык как неродной, языковые проблемы, фонетика, грамматика, синтаксис.

Функциональный подход к изучению языка, декларация коммуникативности – цель обучения иноязычных учащихся языку. Поэтому все его логико-грамматические структуры должны изучаться ради их функций, которые соответствуют коммуникативным потребностям учащихся определённого контингента. В связи с этим первые шаги преподавателя русского языка при работе с инофонами должны быть направлены на формирование положительного мотивационного отношения к русскому языку через развитие познавательного интереса и осознание социальной необходимости (для нужд

общения). Занятия русского языка в полиэтнических группах имеют свою особенность, т.к. преподаватель должен учитывать уровень владения языком учащихся-инофонов при разработке занятия и подборе заданий.

И.А.Бодуэн де Куртенэ высказал положение, сохраняющее свою актуальность для преподавания русского языка как неродного в наше время: «При наличности в головах учащихся двух языков можно рискнуть предложить им сравнительное обозрение сходства и различий и вообще особенностей этих языков, все равно будут ли это языки родственные – или же менее родственные»[З.С. 134].

Проблемы преподавания русского языка как неродного, обусловлены как экстралингвистическими факторами, так и собственно языковыми.

Определённые препятствия при освоении русского языка, неразрывно связанного с русской культурой и вероисповеданием, создают различия в религиозных представлениях двух народов. Работа преподавателя должна быть направлена в том числе на сглаживание возможных конфликтов культур, особенно заметных на первоначальном этапе, необходимо разъяснять обычаи и традиции русского народа, воспитывать толерантность по отношению к представителям других конфессий.

Собственно языковые проблемы, возникающие у узбекских студентов, связаны с разными уровнями языка (фонетика, грамматика, орфография). В основном они объясняются существенными различиями в системах изучаемого русского и родного узбекского языка, относящегося к группе тюркских.

Межъязыковая интерференция может стать причиной возникновения множества ошибок. Кроме того, латинская графика, вполне освоенная молодым поколением, создаёт дополнительные трудности при чтении и письме по-русски на начальном этапе. Например, часто русское «р» студенты читают как [п], рукописное «т» как [м] и т.п. Такие ошибки устраняются, как правило, в ходе многочисленных тренировок, упражнений в чтении.

В тренировках в процессе обучения нуждается также фонетика русского языка. Например, гласная ы в узбекском языке отсутствует, а потому ее произношение вызывает затруднения.

Свою эффективность показало аудирование в решении разнообразных фонетических и орфоэпических проблем. «Целесообразно обучение аудированию на занятиях по РКН с привлечением интересных профессионально значимых для студентов аудиотекстов посредством постепенного введения трудностей, связанных с языковой формой, содержанием сообщения, условиями его предъявления и источниками информации» [З.С. 15].

Особого внимания требуют русские слова с шипящими [ш], [щ], [ж]. Ряд упражнений должен быть направлен на различение ш – щ при чтении и на письме, поскольку речь узбекских студентов часто демонстрирует путаницу, например, в употреблении действительных причастий настоящего и прошедшего времени типа пишущий – писавший. Буква ж соотносится ими с j узбекского алфавита, она обозначает мягкий звук [дж']. Твёрдое произношение [ж] в словах жизнь, живот и т.п. даётся с трудом и требует тренировки. Показателен случай, когда студент попросил писать его не Шохиджахон, а как в паспорте Шохижажон (во избежание негативных ассоциаций).

Частые ошибки на письме у узбекских студентов возникают в использовании мягкого знака, что объясняется отсутствием такой буквы в узбекском алфавите.

Преподаватель должен объяснять основные случаи его использования в середине слова, на конце существительных и глаголов, а также перечислять грамматические формы,

где он отсутствует. Глагольные буквосочетания -ться, -тся практически не различаются студентами, а также смешиваются с-ца существительных: встречаются ошибочные написания типа учица (вместо учится), преподавательнится (вместо преподавательница). Трудность вызывает написание так называемых йотированных букв русского алфавита (е, ё, ю, я). Вместо них пишут сочетания с й, что соответствует узбекским традициям письма, а вместо е часто используют э и наоборот (в этом году). Преодолению данных трудностей способствуют диктанты различного рода.

Большое значение на первом этапе имеет также параллельное с другими аспектами изучение морфологии русского языка. Особое внимание следует уделить категории рода, поскольку в узбекском данная категория полностью отсутствует. В связи с этим при употреблении имён существительных часто допускаются ошибки при согласовании, например, слов мужского и женского рода на -ль, а также в целом частотны ошибки в определении рода, например, когда мальчик говорит я родилась, а девочка я родился. Соответствующие ошибки возникают в употреблении адъективных лексем, требующих в русском языке обязательного согласования по роду с определяемым словом и семантически зависимых от определяемых ими имен существительных [2.С. 200].

Русские предлоги, используемые с определёнными падежами, также вызывают затруднения у студентов (ошибки типа на больнице, в рынке, вы сейчас на лицее, привезла на магазин).

В системе русского глагола для узбекских студентов весьма проблемны представления о виде, инфинитиве, повелительном наклонении, так как эти грамматические явления отсутствуют в их родном узбекском языке, а также случаи употребления глаголов движения. Обучающиеся с трудом осмысливают эти языковые явления и в речи допускают многочисленные ошибки в употреблении указанных глагольных форм (пришел из Гулистана).

В области синтаксиса преподавателю РКН следует сосредоточить внимание на таких типах связи в русском языке, как согласование и управление. Поскольку узбекский язык имеет агглютинативный строй, а русский –флективный, данные синтаксические связи плохо усваиваются студентами. Решению этой проблемы способствуют не только репродуктивные упражнения, но и творческие задания, стимулирующие продуцирование самостоятельных высказываний обучающихся. Весьма эффективны такие традиционные формы письменных работ, как изложение и сочинение [4. С. 5].

Расхождение письменной и устной речи рождает большое количество орфографических ошибок. Анализ письменных работ обучающихся демонстрирует преобладание этого рода ошибок над всеми остальными по вполне понятным причинам (уский, позно, спасибо и под.).

Преподавание русского языка как неродного в современных условиях невозможно без применения инновационных подходов с использованием новых образовательных технологий. В этой связи большие возможности предоставляют разнообразные интернет-сервисы для общения (В Контакте, Viber и т.п.); в силу своей большой популярности в молодёжной среде, а также удобства они способны выступать в качестве объединяющей языки и культуры платформы.

Итак, основные проблемы преподавания русского языка узбекским студентам и их коммуникативные ошибки связаны в первую очередь с несовпадением систем двух языков, отсутствием ряда грамматических явлений в родном языке обучающихся. Учёт охарактеризованных выше особенностей узбекского языка и культуры в сопоставлении с

русской лингвокультурой позволит продуктивно работать над устранением ошибок в речи иностранных обучающихся.

Литература:

1. Анисимова И.Н. Функционально-семантические особенности адъективных лексем в составе пейзажного описания художественного текста / И.Н. Анисимова // Вестник Чувашского университета. 2012. №1. С. 200-206.
2. Анисимова И.Н. Об аудировании в процессе обучения русскому языку иностранных студентов экономического факультета/И.Н.Анисимова // Научно-методический электронный журнал «Концепт». 2015. С.15.
3. Бодуэн де Куртенэ И.А. Избранные труды по общему языкознанию / И.А.Бодуэн деКуртенэ. М., 1963.
4. Петухова М.Е.Синтаксическая синонимия при обучении русскому языку как иностранному и неродному / М.Е.Петухова, И.А.Симулина // Русский язык как неродной: новое в теории и методике. Материалы IV международной научно-методической конференции. 2015. С.5.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НАГЛЯДНЫХ СРЕДСТВ ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Мухиддинова Сабохат Ахмеджановна

Эгамбердиева Муниса Одилжан кизи

Гулистанский государственный университет

Английский язык стал средством международного общения, и каждый знает, что рано или поздно его необходимо выучить. Итак, почему бы не начать как можно раньше, с первых лет начальной школы. Обращаясь к педагогическому словарю, «наглядность как принцип обучения был впервые сформулирован Коменским Я. А. Учитель может использовать различные средства наглядности: реальные объекты, их изображения, модели изучаемых объектов и явлений. Знание форм сочетания слова и средств наглядности, их вариантом и сравнительной эффективности даёт возможность учителю творчески применять средства наглядности сообразно поставленной дидактической задаче, особенностям учебного материала и конкретным условиям обучения».

Роль наглядных пособий при обучении иностранному языку, несомненно, велика. На уроках английского языка применяются различные средства наглядности: предметы классного обихода, макеты предметов, предметные, ситуативные и тематические картинки, диапозитивы, грамматические таблицы-картины. Наглядность обучения выступает для учащихся средством познания окружающего мира, и поэтому процесс этот происходит более успешно, если основан на непосредственном наблюдении и изучении предметов, явлений или событий. Я.А. Коменский писал: «...Если мы желаем привить учащимся истинное и прочное знание вещей, вообще нужно обучать всему через личное наблюдение и чувственное доказательство».

Познавательный процесс требует включения в овладение знаниями различных органов восприятия. К.Д. Ушинский писал, что знания будут тем прочнее и полнее, чем большим количеством различных органов чувств они воспринимаются. Развивая эту мысль, он подчеркивал: «Чем более органов наших чувств принимает участие в восприятии какого-нибудь впечатления или группы впечатлений, тем прочнее ложатся эти впечатления в нашу механическую, нервную память, вернее сохраняются ею и легче потом вспоминаются». По его мнению, наглядное обучение повышает внимание учащихся, способствует более глубокому усвоению знаний, и чем больше органов чувств принимает

участие в познании, тем больше в сознании появляется впечатлений, которые потом ложатся в механическую память и в дальнейшем легче вспоминаются.

На начальном этапе обучения (II—III классы) эффективно использую яркие, разноцветные картинки-аппликации с изображением животных, игрушек, букв английского алфавита, картинки для заучивания названий цветов, счета, для комментирования действий учителя и учащихся при закреплении грамматических структур. Съёмные яркие картинки-предметы очень удобны в работе на уроках во II—III классах для развития навыков монологической и диалогической речи, для введения и закрепления лексического и грамматического материала, для создания ситуации. Картинки необходим в работе над текстами "My Room", "Toys", "At Home", "At the Zoo" (II класс), а также в работе над грамматическими структурами с глаголом have (has), над Present Continuous Tense. Работая над темой "My Room", учащиеся II класса с удовольствием «расставляют» мебель в комнате (выбирая те предметы мебели, которые действительно есть в их комнатах), рассказывая при этом, что где стоит, с интересом описывают большие картины "Nick's Room", "My Friend's Room", работая хором и индивидуально. Для закрепления Present Continuous Tense во II классе широко используются показ действий и их комментирование. Учащиеся комментируют свои действия, действия дежурного ученика и учителя. Дежурный в свою очередь даёт команды учащимся и комментирует их действия. Это предложения типа: I am standing at the blackboard. I am not writing. I am cleaning the blackboard. Lena is not reading, she is writing English words in her copy-book.

Дети сами оценивают правильность предложений отвечающего ученика. Наглядность здесь очень действенна.

Такой же прием используются при закреплении вопросов после предварительной команды сделать что-либо:

What are you doing? Is he (she) opening or closing the door? What are they doing? Are they reading or writing the text? Is she going to the door or to the desk? Проведение физкультминутки, игр с показом действий над разучиванием рифмовок также подчинено этой цели: закреплению в памяти учащихся грамматических структур в Present Continuous Tense. Вот некоторые рифмовки для II и III классов:

One, two, three, four, I am standing on the floor.

One, two, three, four, I am going to the door.

One, two, three, four, I am opening the door.

One, two, three, four, I am closing the door.

Выполняя действия, учащиеся хором произносят рифмовку, таким образом, комментируя то, что они делают. Затем комментируют действия своего товарища, иногда двух или нескольких учащихся, а образец, заученный ранее, помогает им перестроиться. Например; He (she) is standing on the floor.

Задания в этом случае варьируются, структуры отрабатываются до автоматизма в форме игры.

Обычно дежурный ученик или ученица даёт команду группе: Clap, clap, clap your hands Clap your hands together!

Учащиеся хлопают в ладоши и отвечают хором:

We are clapping (3 раза) Our hands.

Затем следуют такие команды дежурного ученика:

Stamp, stamp, stamp your feet! Stamp your feet together! Учащиеся отвечают хором . We are stamping (3 раза) Our feet.

Предлагаю ученице куклу и мяч и говорю ей: "Put the doll by the wall, please. Now, play with the ball!"

Заученная ранее рифмовка делится на две части. Обращаясь к ученице, учащиеся говорят:

Little girl, little girl! Where is your pretty doll?

Ученица отвечает на вопрос и сопровождает свой ответ жестами и действиями, используя вторую часть рифмовки: It is sitting by the wall. And I am playing with my ball. Предлагаются двум мальчикам посчитать игрушки, лежащие на столе: "Count the toys on the table, please!"

Учащиеся группы прерывают их счет вопросом: "What are you doing, little hoys?" Мальчики отвечают: "We are counting the toys".

Наглядность и участие самих учащихся в играх, упражнениях, проговаривание структур хором и индивидуально с показом действиями — все это в значительной степени обеспечивает успех учителю в обучении ребят трудным грамматическим структурам в начальных классах.

Действия с глаголами jump, walk, eat, sleep ребята тоже легко демонстрируют. Дети любят изображать что-либо, входят в «роль» с удовольствием, если приучены к этому на уроках. Хорошая дружеская атмосфера на уроке помогает им стать «актерами». Эта атмосфера создается учителем. В играх на уроках английского языка учитель должен уметь использовать непосредственность детского возраста.

Структура Where is ...? также хорошо закрепляется в памяти с помощью рифмовок с показом действиями.

Девочка (или мальчик) получает команду "Put the doll (the ball) by (near) the wall!" Ученица «играет», разводит руками, показывая, что ищет куклу (мяч). (Очень важно при этом, чтобы учитель следил за произношением и интонацией учащихся.) Девочка: Where is, where is, where is my doll (ball)?

Учащиеся: It is, it is, it is by the wall. Повторение фраз в рифмовках (Where is ..., It is...) дает возможность довести произнесение их до уровня автоматизма. Конструкция This is... хорошо запоминается учащимися в следующей рифмовке: This is my mother, This is my father, This is my brother, tall. This is my sister, This is my Granny. Oh, how I love them all!

References:

1. Азимов Э. Г. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). – М.: ИКАР, 2009.
2. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам: Лингводидактика и методика. – М.: Академия, 2005.
3. Гальскова, Н.Д., Гез, Н.И. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика. - М: Академия, 2006. - 335с
4. Коменский, Я.А. Избранные педагогические сочинения. - М.: 2005.
5. Коменский, Я.А. Избранные педагогические сочинения. - М.: 2005.

TEACHING LISTENING USING TASK-BASED ACTIVITIES IN CLASSROOM

Abdimo'minova Umida

Student, Gulistan State University

Abstract. The following article deals with improving EFL learners' english listening skill at schools of foreign languages, department of basic english B1 and B1+ groups through task-based

activities and explaining how task-based activities play a significant role in improving listening skill in EFL settings.

Keywords: task-based language teaching, listening skill, B1 and B1+ levels and CEFR.

The importance of learning a foreign language in today's world has gained an acceleration, the speed of which is more than expected due to the developments in the communication need among people all across the world. This development has been observed in our country, not only in the financial, social arena but also in education as well. Our foreign language learners should be able to communicate with others from different countries for different purposes: study, work, education, social, financial, etc. With this purpose in mind, the ultimate aim of our educational system has greatly changed to accommodate the recent developments by Common European Framework of Reference for Languages (CEFR): learning, teaching, and assessment. It is “a framework of reference designed to provide a transparent, coherent and comprehensive basis for the elaboration of language syllabuses and curriculum guidelines, the design of teaching and learning materials, and the assessment of foreign language proficiency”...at six levels: A1 and A2, B1 and B2, C1 and C2. It also defines three “plus” levels (A2+, B1+, B2+), “...providing a basis for recognizing qualifications and thus facilitating educational mobility” for language skills such as listening, speaking, reading, writing, and the language components for grammar and vocabulary. Tasks are composed of different parts and can come in different variations. There are goals, input, procedures, roles of the participants and the setting. An instructor should plan the various task components in order to follow a successful and productive task-based learning environment. According to Nunan, there are five elements of task-based learning which are goals, input, procedures, roles and settings. Goals are the general intentions behind a learning task (Nunan, 2004, p. 41). They are the connections between the task and the larger curriculum. To develop students' confidence in speaking and to improve their writing skills are among the examples of goals. The learners must achieve any teaching task or course goals. When completing a task, learners study spoken, written, visual, and auditory data as an input. The data mentioned here can be provided by an instructor, a textbook, or other supplementary materials. Procedures, on the other hand, as stated by Nunan (2004), “specify what learners will actually do with the input that forms the point of departure for the learning task” (p. 52). Roles are not only the parts that learners and teachers play during conducting learning tasks but also the social and professional relationship between the students. Also, learners develop an active role and awareness in the learning process. By doing so, they easily adopt the task-based language classroom. Therefore, teachers modify their role according to the learners' active participation. As Breen and Candlin (1980) indicate, there are three main roles that the teacher has in the communicative classroom. Firstly, he acts as a facilitator; secondly, he is to act as a participant, and the third is to act as an observer and learner. The optimal method of teaching tasks is the teacher's duty to stabilize what they feel which is expected from the students. The roles of teachers as the selector and sequencer of tasks, preparing learners for the tasks and consciousness-raising. Additionally, learner roles are being a group participants, monitor, risk-taker and innovator. Moreover, settings means the classroom arguments that are defined in the task. A wide variety of settings are possible in the classroom despite the fact that there are some constraints such as class size in a real life setting. In conclusion, the study found that task-based learning was effective in developing students' listening and speaking abilities. The implementation and the structure of task-based learning allowed the participants to express themselves freely and to practice real-world language more than normal classroom environment. For a successful task-based learning classroom, the instructor should welcome, simplify, and

provide positive feedback for the students. Task-based learning provided a chance to practice speaking and listening and the topics were interesting enough for learner participant. All these points show why task-based learning is effective in improving the speaking and listening abilities of the students in EFL context.

References:

1. Nunan, David. 1991. *Language Teaching Methodology: A Textbook for Teachers*. New York: Prentice Hall International.
2. http://bit.ly/PDFReader_alldocumentreader
3. https://www.researchgate.net/publication/320847073_Task-Based_Learning_TBL_and_Cognition
4. https://www.researchgate.net/publication/285744934_A_critical_analysis_of_task-based_learning

O'ZBEKISTONDA INGLIZ TILINI XORIJIY TIL SIFATIDA O'QITISHNING DOLZARB MUAMMOLARI

Abdurahimova Marjona

Chirchiq Davlat Pedagogika universiteti talabasi

Ilmiy rahbar : Kurbanova Nilufar Musulmanovna

CHDPU o'qituvchisi

Annotatsiya. 21-asr boshlaridan buyon O'zbekistonda chet tillarini o'qitishga alohida e'tibor qaratila boshlandi. Dunyo tillari orasida ingliz tilini o'qitish va o'rganish muhim vazifalardan biri bo'lib bormoqda. Bog'cha, maktab, oliy ta'lim dasturlarida va darsliklarida sezilarli reformalar sodir bo'la boshladi. Qilinayotgan islohotlarga qaramasdan, ushbu tilni o'rganish va o'rgatish davlat miqoyosida kutilgan natijani bermayapti. Aholining juda kam qismigina bugungi kunda ushbu tilda erkin muloqot qila oladi. Mamlakatimizga kelgan turistlar hanuzgacha odamlar bilan ingliz tilida muloqot qilishga, yo'l ko'rsatmalarini olishga qiynalishlarini ta'kidlaydilar. Umuman olganda, ekspertlar tomonidan ingliz tilini o'qitish O'zbekistonda haligacha qoniqarli deb baholanib kelinmoqda. Olib borilgan izlanishlar shuni ko'rsatdiki, mamlakatda ingliz tilini samarali o'qitish va o'rganishning jadal rivojlanmayotganligiga turli faktorlar sabab bo'lmoqda. Ushbu maqolada soha rivojidagi to'siqlar va ko'rilishi lozim bo'lgan chora-tadbirlar ta'kidlab o'tildi. Mamlakat ingliz tilini xorijiy til sifatida o'rganishi va yetarli o'rganish muhitining mavjud emasligi o'qituvchilar va o'rganuvchilar uchun hanuzgacha eng katta baryerlardan biri bo'lib qolmoqda

Kalit so'zlar: Ingliz tilini xorijiy til sifatida o'qitish, baholash, dasturlar, ingliz tilida muloqot ko'nikmasi, qabul qiluvchi qobiliyatlar, namoyish etuvchi qobiliyatlar, Lingua franca, ingliz tilini xorijiy til sifatida o'rganuvchilar

Kirish. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi miqoyosida aytish mumkinki, boshqa xorijiy tillar bilan taqqoslaganda ingliz tili ancha ustuvor tilga aylandi. Bunga asosiy sabablardan biri iqtisodning sezilarli darajada o'sishi, xorijiy sayyohlarning mamlakatga tashrifi oldingi yillarga qaraganda ko'payta boshlaganligi, odamlarning sayohat qilish qobiliyatlari kengayib borishi va butun dunyoda globallashtirish jarayonining tezlashib borayotganligidir.

Mamlakatimizda boshqa rivojlanayotgan mamlakatlar qatori ingliz tilini oson va samarali o'qitish bir muncha mushkul vazifalardan biri hisoblanadi. Butun dunyo taraqqiyotidagi o'zgarishlar, yangi texnologiyalarni o'rganish va amalda qo'llashga bo'lgan talab mamlakatimizda ham ingliz tilini o'qitishga alohida urg'u berish kerakligini taqozo etdi. Keyingi muhim sabablardan biri esa ilm-fandagi yangiliklar, internet tarmog'ining ommabop tus olishi edi. Uchinchidan, madaniyatlararo muloqot davomida umumiy tilga ega bo'lish madaniyatlar almashinuvinin samarali bo'lishiga xizmat qiladi. Shunga qaramasdan, mamlakatda ingliz tilini o'qitish darajasi

nisbatan qoniqarliq deb ta'rif berib kelinadi. Kipchakova S.B va Narbayeva D.Zh [2020]larga ko'ra, O'zbekistonda ingliz tilini o'rganuvchilar uchun asosiy tajriba maydoni faqatgina sinfxona va o'qituvchidan iborat. Oliy ta'limgacha bo'lgan jarayonni hisobga olinsa, mamlakatda ingliz tilini o'rganuvchilar bugungi kunda boshlang'ich maktab va o'rta maktabdan boshlab ingliz tilini o'rganishadi. Bog'chalarda esa ota-onalar homiyligi asosida pullik to'garaklar tashkil etilgan. Shunda O'zbekistonda bolalar o'rtacha 6 yoshidan boshlab ingliz tilini o'rganishni boshlaydi va Oliy ta'limda ham majburiy tarzda davom ettiradi. Bu yerda o'quvchilar ingliz tilini juda uzoq muddatda o'rganayotganliklariga qaramasdan, (bog'chada o'rtacha 1 yil, maktabda 11 yil, universitetda 4 yildan 6 yilgacha vaqt sarflamoqdalar)o'rganuvchilar ingliz tilida real kontekstda muloqot qilishga qiynaladilar. Natijada, hukumat va tadqiqotchilar hali ham shuncha vaqt va mablag' sarflanayotganligiga qaramasdan nega ular ushbu xorijiy tilda samarali muloqot qilmayotganliklari haqida bosh qotiradilar va izlanishlar olib boradilar. Nessipbayeva & Dalayeva[2013] ga ko'ra, mamlakatda aholining oliy ma'lumotlilik darajasi 9.8% ga teng. Bu esa Markaziy Osiyo mamlakatlari orasida eng past ko'rsatkichlardan biridir. Bundan tashqari, O'zbekistonda Rossiya bosqini va boshqaruvda, iqtisod va ijtimoiy sohada hatto Sovet davlati parchalanib ketganidan ham keyingi yaqin aloqalar mamlakat ta'lim sohasining ham ushbu davlatning kuchli ta'siri ostida qolishiga olib kelgan[Silova,2011]

Tadqiqotchilar va ta'lim sohasidagilarning ayrim xulosalariga ko'ra, oxirgi o'n yillikda mamlakat yoshlari o'rtasida ingliz tilini xorijiy til sifatida o'rganishda yuqori natijalar qayd etilayotganligiga qaramasdan, ingliz tilini o'qitish va o'rganishda turli muammolar mavjud. Ushbu tadqiqot natijasida, mavjud turli real to'siqlar va ularni yechishda bir nechta samarali metodlar taqdim etildi.

1.1 O'rganiuvchilar duch keladigan muammolar. Eslatib o'tish mumkin bo'lgan eng muhim qiyinchiliklardan biri mamlakatda ingliz tilida muloqot muhiting yetarli emasligidir. Boshqacha qilib aytganda, sinfdan tashqarida ingliz tilida so'zlashishni real tajribada sinash uchun deyarli ehtiyoj sezilmaydi. Shuning uchun o'quvchilar bu tilni o'rganishga qanchalik vaqt sarflashmasin, o'zlari uchun o'ta zarur va kerak deb hisoblashmaydi, muhimlik darajasini his qila olmaydilar. Sinfdan foydalaniladigan darsliklar, tarqatma materiallar qanchalik jozibali bo'lmasin, o'quvchilarni chin dildan o'rganishga yetaklovchi manba bo'la olmaydi, ingliz tili bugungi kunda **Lingua Franca -muloqot markazidagi til** ekanligini o'z tajribalarida qo'llay olmaydilar.

Ingliz tilida so'zlashuvchi mamlakatlarga sayohat qilish o'qituvchi va o'quvchilar uchun ham deyarli imkonsizdir yoki mahalliy so'zlashuvchilar bilan yaqin aloqalarning sezilarli ozligi ham til o'rganishga bo'lgan to'siqlarni keltirib chiqaradi. Ingliz tilida mahalliy so'zlashuvchi o'qituvchi -professorni ta'lim dargohlarida uchratish sahrodagi sarobga o'xshab ko'rinadi. Ingliz tilini xorijiy til sifatida o'rganuvchi o'quvchilar (EFL students in Uzbekistan) mahalliy so'zlashuvchilarni faqatgina mamlakatning turistik zonalarida va biznes sektorlarida uchratishlari mumkin. Bunda ham ularning suhbatlari odatda "Qayerdansiz? ", " Ismingiz nima ? " deyishdan nariga o'tmasligi mumkin. Oldingi yillarga qaraganda bugun O'zbekistonda ingliz tilini o'rganish uchun qulay muhit yaratish maqsadida bir nechta ijtimoiy tarmoqlarga kirish, ulardagi inglizcha kontentlarni ko'rish, TV da ayrim inglizcha kanallarni ham tomosha qilish imkoniyati mavjud. Mahalliy telekanallardan biri ham hozirda faqat xorijiy tilda uzatilmoqda(Foreign languages channel).

Mirzaei Rizi [2014] Eron va Hindistonda ingliz tilini xorijiy til sifatida o'qitish muammolari yuzasidan olib brogan o'z tadqiqotlarida shuni isbotladiki, Eronda til o'qitishda autentik drajasi yuqori hisoblangan ommaviy axborot, gazeta va jumallar , TV da turli kontentdagi inglizcha axborotning mamlakat mentaliteti va ma'naviy axloqiga ta'siri bahonasida aholiga uzatilmayligi

ingliz tili o'rganuvchilar uchun muloqotdagi baryerlarni keltirib chiqaruvchi faktor hisoblanadi, aksincha Hindistonda esa ushbu yuqorida keltirilgan barcha manbaalarga nisbatan erkin foydalanish huquqi mavjud bo'lib, til o'rganuvchilar muloqotga kirishishdan oldin (Output) Eronliklarga nisbatan yetarliroq axborot qabul qilish imkoniyatiga egalar (Input) va Eronliklarga qaraganda besh marta ko'proq ingliz tilida gazeta va jurnallarni o'qiydilar. So'rovnoma qatnashgan aksariyat Hindiston talabalari maktab darsliklariga kiritilgan inglizcha kontentni qiziqarli deb baholaydilar.

Bundan ko'rinadiki, Hindistonda ommaviy axborotda ingliz tilining roli Eronga qaraganda ancha yuqoriroq. Ingliz tili darslarida ingliz tilida so'zlashish ham Eronga nisbatan Hindistonda ko'proq foizni tashkil etadi. Eronda esa haligacha qanday qilib ingliz tilini o'qitishni yaxshilash yuzasidan izlanishlar olib boriladi.

Mavzu doirasida qilingan tadqiqot natijalariga ko'ra, bugungi kunda O'zbekistonda ham ingliz tilini o'rganuvchilar xuddi Erondagi kabi muammolar girdobida turibdi. Til o'rganuvchilar orasida faqat chet el universitetlariga kirmoqchi bo'lgan yoshlarga ushbu tilda mukammal muloqot qilsihga intiladilar. Yetarlicha lug'at boyligining mavjud emasligi esa aksariyat yoshlarni xorijiy tilda kitob, gazeta va jurnal o'qishdan uzoq bo'lishlariga olib keladi. O'qituvchilar bu borada boshqa mamlakatlar bilan hamkorlik qilsihlari va o'quvchilarning mustaqil o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirishlari kerak [Akbari, 2014; Akbari and Tahririan, 2009; Jafari and Kafipour, 2013; Tabatabaei and Hosseini, 2014].

Yana bir muammo shundaki, ko'pchilik o'rganuvchilar uchun ingliz tilidagi so'zlarni eslab qolish bir muncha qiyin va ushbu til uchun turlicha ko'nikmalar yaxshi rivojlangan bo'lishi kerak deb hisoblaydilar [Oxford, 2001]. Qo'shimcha qilib aytganda, uzoq yillar davomida ingliz tilini o'rganayotgan bo'lsalar ham, tajribasiz o'qituvchilar evaziga qishloq joylardagi o'rganuvchilar yetarlicha muloqot qila olish imkoniyatiga ega bo'lmaydilar. Faqatgina darsliklar ular uchun tajriba almashish vositasi bo'lib xizmat qiladi. Shahar joylarda yashaydigan o'rganuvchilar esa bir muncha yaxshiroq o'qituvchilardan dars olish va zamonaviy texnikalardan foydalanish imkoniyatiga egalar. O'quvchilarning til bilish darajasiga ko'ra alohida guruhlariga bo'lib o'qitilmasligi ham o'qitish va o'rganish sifatining buzilishiga asosiy sabab bo'la oladi. Bu esa vaziyatni yanada chigallashtiradi.

Sinflarda guruh bo'lib muhokamalar qilinmaydi. Xorijiy tilda samarali muloqot qilish uchun shu tilda eshitish va gapirish uchun qulay muhit bo'lishi lozim.

Ta'lim jarayonida guruh bo'lib ishlash amaliyoti ancha samarali o'qitish uslubi hisoblanadi [Amatobi & Amatobi, 2013; Dooly, 2008]. Talabalarning ko'pchiligi ingliz tilini o'rganishga shunchaki maktab darsligi sifatida qaraydi, ayrimlari uchun esa ingliz tilini o'rganish shunchaki bajarilishi lozim bo'lgan vazifa. Bunday o'rganuvchilarda odatda ingliz tilini o'rganishga bo'lgan qiziqish juda past bo'lib, shu kursdan o'tib olib, yetarli ball to'plash uchungina o'qiydilar.

Boshqa turdagi o'rganuvchilar uchun faqat xorijiy universitetlar imtihonidan o'tib olish muhim vazifa hisoblanib, ko'pincha ingliz tilida gapirish (speaking) va yozish (writing) ko'nikmalarini rivojlantirishga juda kam vaqt sarflaydilar.

Mahalliy universitetlarga kirish imtihonlari esa asosiy fanlardan bo'lib, ingliz tiliga juda kam ball ajratilgan va o'rganuvchilar deyarli asosiy fanlarni o'rganishga katta kuch sarflaydilar.

1.2 O'qituvchilar oldidagi muammolar. Ta'lim sohasida xorijiy til o'qituvchisiga eng avvalidanoq o'quvchilarni kirish imtihoniga tayyorlashdek noto'g'ri vazifa belgilab beriladi, ularning turli konkurslarda testlardan olgan natijalari olqishlanadi [Subramanian, 1985]. Shuning uchun ham xorijiy til o'rganayotgan o'quvchilarni asosan universitetlarning kirish imtihonidan o'tish, yetarli ball to'plash ko'proq qiziqtiradi. Boshqa maqsadlarda til o'rganish ikkinchi darajali bo'lib qoladi. Khaniya [1990, Ghorbani, 2009] o'z tadqiqotlarida ta'kidlaganidek, "xorijiy til

o'qituvchilarining asosiy maqsadi o'quvchilarining imtihonlarda yuqori natijalar qayd etishi va o'zlarining eng yaxshi o'qituvchi sifatidagi obro'larni saqlab qolishga intilishlaridir". "O'qituvchilar o'quvchilarining past natija qayd etishlaridan va obro'sizlanishlaridan qattiq qo'rqadilar va sinfda o'quvchilarni faqatgina imtihondan o'tishlari uchun tayyorlaydilar". O'quvchilar ham odatda o'qituvchidan faqat imtihondagi savollarnigina qamrab oluvchi mavzularni o'tishlarini hohlaydilar (Hosseini, 2007).

Bugungi kunda deyarli barcha ingliz tilini xorijiy til sifatida o'qituvchilar uchun (EFL teachers) gapirish va yozish ko'nikmasini o'qitish metodlaridan xabardor bo'lish muammosi dolzarbligicha qolmoqda.

1.3 Darsliklar muammosi. Barcha mamlakatlarda til o'qitishda darsliklar muhim ahamiyatga ega. O'zbekiston maktablari va Oliy ta'lim dargohlarida ingliz tilini o'qitish uchun mo'ljallangan darsliklar o'quv rejasini tuzishda muhim manbaa hisoblanadi. O'quvchilarning darsliklar asosida olingan bilimlari baholab boriladi. Darsliklarga tayanib o'qitishdagi eng katta muammolardan biri shuki, u yerdagi mashqlar odatda tilning barcha ko'nikmalarini rivojlantirish uchun yetarli emas. O'quvchilar xorijiy tilda real aloqa qilishlari uchun va muloqot zaruratini ular ongiga singdirish uchun darsliklardagi ma'lumotlar juda chegaralangan. Chastain [1988; McGrath, 2002]ga ko'ra madaniyatlararo muloqotni shakllantirish ham tilning boshqa ko'nikmalaridek muhimlik sifatiga ega. Ammo O'zbekistonda mahalliy o'qituvchilar tomonidan taqdim etilgan darsliklarda madaniyat turliligiga va uni o'quvchilarga o'qitish yuzasidan juda ham kam topshiriqlar berilgan.

1.4 Muammoli o'qitish metodikasi. Olib borilayotgan tashviqotlkarga qaramasdan, O'zbekistonda aksariyat o'qituvchilar ingliz tilini o'qitishda grammatik tarjima metodidan (Grammar translation method) keng foydalanib keladilar. Mahalliy universitetlarga kirish imtihonlari ham asosan grammatikaga doir savollar bo'lgani sababli, o'quvchilar uchun ham ushbu metod manfaatliroq hisoblanadi.

1.5 Baholash va monitoring muammolari. Ko'pchilikka ma'lumki, maktab ma'muriyati va ota-onalar odatda o'quvchining bilimini standartlashgan testlar baholashiga qattiq ishonadilar. O'qituvchilar ham bunday testlarni o'z ishlarini baholovchi indikator sifatida ko'radilar. Til o'qituvchilariga davomli baholash (formative assessment) usuli taklif qilinsa ham odatda ular xulosalovchi (summative assessment) baholashni afzal ko'rishadi. Ular uchun davomli baholash ancha qiyin va uddalab bo'lmas baholash turiga o'xshab ko'rinadi [Farhady & Hedayati, 2009 as cited in Saad, Sardare, & Ambarwati; 2013]. Ya'ni ular haligacha o'quvchini hayotiy ko'nikmalariga ko'ra baholay olmayaptilar. Shuning uchun xorijiy tillarni o'rganish davomida baholashda turli kamchiliklarga yo'l qo'yilyapti .

1.6 Dastur tuzishdagi muammolar. Ko'pchilik davlatlar qatori O'zbekistonda ham o'quvchilar 7 yoshdan boshlangich sinfga qabul qilinadilar va ayni paytda boshqa umumta'lim fanlari qatorida ingliz tili ham xorijiy til sifatida birinchi sinfdan boshlab haftada ikki marta o'qitiladi.

Ushbu bosqichda asosan o'quvchilarga oddiy so'z va so'z birikmalarini qoshiqlar, she'rlar, rasm chizish va harakatli o'yinlar tarzida o'rgatish ko'zda tutilgan. Beshinchi sinfdan boslab tilning deyarli barcha ko'nikmalari darsliklarda qamrab olingan. Dars soatlari esa haftada uch martani tashkil etadi va 2012 -2013 o'quv yilidan boshlab xorijiy tillarni o'qitish muddati o'n bir yil qilib belgilandi. Universitetlarda esa o'n bir yillik ta'limdan so'ng eng kamida yana ikki yil xorijiy til o'rganish majburiy qilib belgilandi. Shunga qaramasdan, haligacha mamlakatda xorijiy tillarni bilish darajasi o'ta yuqori emas. Darsliklar ham yangi tahrirda chiqarila boshlandi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tizim hanuzgacha mukammal o'quv dasturiga ega emas. O'qib tushunish va

grammatik mashqlar ishlashga ko'proq urg'u berilgan. Audio materiallarida keltirilgan talaffuz va urg'uda xatoliklar mavjud. Til o'qitishda uzilishlar kuzatiladi. Deyarli hech qaysi bosqichda umumiy ta'limda yuqori bosqich (advanced) ga o'tilmaydi. Dastur esa asosan produktiv qobiliyatlardan ko'ra qabul qiluvchi qobiliyatlarni rivojlantirishga qaratilgan (Razmjoo & Riazi 2006).

Xulosa. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadki, O'zbekistonda ingliz tilini o'qitish soatlari ancha ko'p bo'lsa ham o'quvchilar real muloqotda ushbu tildan foydalanishga qo'rqadilar, uyaladilar yoki xavotirga tushadilar. Muammolar odatda yuqorida sanab o'tilgan yettita komponentga ko'ra yuzaga keladi (o'quvchilar, o'qituvchilar, o'qitish materiallari, o'qitish metodi, darsliklar va o'qitish dasturlari va h.) O'qitish dasturlarini tuzish davomida o'quvchilarning real ehtiyojlarini hisobga olish zarur hisoblanadi. Qabul qiluvchi konikmalarni rivojlantirishdan ko'ra o'quvchilarning muloqot ko'nikmalarini shakllantirish bugungi kunda xorijiy til o'qitish muammolari uchun maqbul yechimlardan biridir. Bundan tashqari, soha rivojiga xizmat qilish uchun xorijdan professor-o'qituvchilarni muntazam taklif qilish, mahalliy o'qituvchilar bilan hamkorlikda ishlar olib boorish muhim vazifalardan biridir. Kardlar tayyorlashda ularning sifatiga ahamiyat berish, til o'qituvchilarini iloji boricha eng zamonaviy vositalar bilan ta'minlash, baholash borasida yangi tendensiyalarni ularga o'rgatib boorish zaruriy choralardan hisoblanadi.

Sinxonalarida o'quvchilarni til bilish qobiliyatiga ko'ra guruhlariga bo'lib o'qitish ham samarali usullardan deb topildi. Darsliklarning global o'qitish standartlariga javob bera olishi alohida ta'kidlanishi kerak bo'lgan tavsialardan deb topildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ahymadpoor, Z. (2004). *Studying the Problems of EFL Teaching in High Schools*. The Roshd ELT Journal, 18(71), 15-21.
2. Akbari, Z. (2014). *The Role of Grammar in Second Language Reading Comprehension: Iranian ESP Context*. Procedia - Social and Behavioral Sciences, 98, 122-126.
3. Akbari, Z., & Tahririan, M. H. (2009). *Vocabulary Learning Strategies in an ESP Context: The Case of Para/medical English in Iran*. Asian EFL Journal, 11(1), 40-62.
4. Aliakbari, M. (2005). *The place of culture in the Iranian English text books in high school level*. Journal of Pan-Pacific Association of Applied linguistics, 9(1), 163-179.
5. Amatobi, V. E., & Amatobi, D. A. (2013). *The influences of gender and attitude differences to students' achievement*. American Journal of Research Communication. Babai Shishavan, H., & Melbourne, V. (2010). *The Relationship between Iranian English Language Teachers' and Learners' Gender and their Perceptions of an Effective English Language Teacher*. English Language Teaching, 3(3), 3-10.
6. Bada, E., & Okan, Z. (2000). *Students' language learning preferences*. TESL-EJ, 4(3).
7. Bagheri, H. (1994). *A Profile for Teaching and Teaching English in Pre-University Schools of Sistan and Baluchestan: Problems and Solutions*, (Unpublished M. A. Thesis), Shiraz University, Shiraz. Beattie, M. (1995). *New prospects for teacher education: Narrative ways of knowing teaching and teacher learning*. Educational Research, 37(1), 53-70.
8. Behrooz, M., & Amoozgar, A. (2014). *Challenges to English Language Teachers of Secondary Schools in Iran*. Procedia - Social and Behavioral Sciences, 136, 203-207.
9. Birjandi, P., Mosallanejad, P., & Bagheridoust, E. (2006). *Principles of Teaching Foreign Language*. Tehran: Rahrovan publications. Birjandi, P., Nowrooz, M., & Mahmoodi, Gh. (2002a). *English High School 2*. Tehran: Iran Textbook Publisher.
10. Birjandi, P., Nowrooz, M., & Mahmoodi, Gh. (2002b). *English High School 3*. Tehran: Iran Textbook Publisher.
11. Birjandi, P., Soheili, Gh., Nowrooz, M. & Mahmoodi, Gh. (2000). *English High School 1*. Tehran: Iran Textbook Publisher. Brown, H. D. (1973).
12. Affective variables in second language acquisition. Language Learning, 23, 231-244.

13. Carver, D. J., & Dickinson, L. (1982). *Learning to be self-directed*. In G. S. E. In M. Geddes (Ed.), Individualization. London: Modern English Publications.
14. Chastain, Kenneth. (1988). *Developing Second Language Skills, Theory and Practice*. United States of America: Harcourt Brace Jovanovich, Inc.
15. Crystal, D. (1997). *English as a Global Language*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Cunningsworth, A. (1995). *Evaluating and Selecting EFL Teaching Materials*. London: Heinemann.
- Dahmardeh, M. (2009). Communicative textbooks: English language textbooks Iranian secondary school. *Linguistik Online*, 40(4), 45-61.
16. Dickinson, L., & Carver, D. (1980). *Learning how to learn: Steps towards self-direction in foreign language learning in schools*. *ELT Journal*, 35(1), 1-7.
17. Dolati, I. R., & Seliman, S. (2011). An Investigation On Iranian Students' Weaknesses in Spoken English. *Journal of Edupres*, 1, 94-99.
18. Dooly, M. (2008). Constructing Knowledge Together. Extracted from Telecollaborative Language Learning. A guidebook to moderating intercultural collaboration online (pp. 21-45). Bern: Peter Lang.
19. Edge, J. (1996). *Cross-cultural paradoxes in a profession of values*. *TESOL Quarterly*, 30, 9-30.
- Eslami, Z. (2010). Teachers' voice vs. students' voice: A needs analysis approach to English for academic purposes (EAP) in Iran. *English Language Teaching*, 3(1), 3-11.
- Farhady, H. and Hedayati, H. (2009). *Language assessment policy in Iran*. *Annual Review of Applied Linguistics*, 29.
20. Zahra Akbari / *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 199 (2015) 394 – 401 Ghorbani, M. R. (2009). *ELT in Iranian high schools in Iran, Malaysia and Japan: Reflections on how tests influence use of prescribed textbooks*. *Reflections on English Language Teaching*, 8(2), 131-139.
21. Hosseini, S. M. H. (2007). *ELT in higher education in Iran and India: A critical view*. *Language in India*, 1, 1-11.
22. Jahangard, A. (2007). *Evaluation of EFL materials taught at Iranian public high schools*. *The Asian EFL Journal*, 9(2), 130-150.
23. Jafari, S., & Kafipour, R. (2013). *An Investigation of Vocabulary Learning Strategies by Iranian EFL Students in Different Proficiency Levels*. *International Journal of Applied Linguistics & English Literature*, 2(6).
24. Khaniya, T. R. (1990). *The washback effect of a textbook-based test*. *Edinburgh Working Papers in Applied Linguistics: University of Edinburgh*.
25. Kipchakova S.B., Narbayeva D.Zh(2020) *Problems of teaching foreign languages in Uzbekistan and their solutions*. *Вестник науки и образования* № 24(102), 2020.
26. Mirzaie Rizi, B., et al. (2014). *Deficiencies in teaching and learning English as a foreign/second language in the secondary schools of India and Iran*. *IMPACT: International Journal of Research in Humanities*, 2(6), 5-14.
27. Mojtahedzadeh, M., & Mojtahedzadeh, R. (2012). *The role of English language teaching and learning in Iran*. *International Journal for Quality research*, 6(2), 125-130.
28. Moradi, F. (1996a). *An Investigation into the Problems of Teaching & Learning English in Tehran Province*. (Unpublished MA thesis), Shiraz University, Shiraz.
- Navidinia, H., Mousavi, I., & Shirazizade, M. (2009). *On the relationship between Iranian English language teachers' efficacy beliefs and their students' achievement*.
29. Dr O.Nessipbayeva & Dr.Tenlik Dalayeva (2013) *Developmental perspectives of Higher Education in the Post Soviet countries (for the case of Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Tajikistan and Turkmenistan)* 2nd Cyprus International Conference on Educational Research, (CY-ICER 2013)
30. Silova, I. (2011). *Education and post-socialist transformations in Central Asia: Exploring margins and marginalities*. In I. Silova (Ed.), *Globalization on the margins: Education and post-socialist transformations in Central Asia* (pp. 1-23). Charlotte, NC: Information Age Publishing.

TEACHING READING TO ESL (ENGLISH AS A SECOND LANGUAGE) LEARNERS

Andakulova Dilnora Kamol qizi
Student of Gulistan State University

Abstract. Teaching reading is crucial for the language acquisition and general academic achievement of ESL (English as a Second Language) students. Reading abilities help people become more fluent in English while also enhancing their capacity for comprehension, critical analysis, and problem-solving skills. This article examines the value of teaching reading to ESL students, problems concerning the process of teaching reading to students, as well as strategies for enhancing their reading abilities.

Keywords: teaching reading, ESL, teaching methods and strategies, second language.

Introduction. Reading is one of the main problems faced by ESL students as they learn the language. Many of them have trouble reading and understanding texts, which affects their academic achievement. As a result, it is essential to teach reading to ESL students to enhance their literacy and language skills. The article emphasizes the value of teaching reading to ESL students, some challenges that they may face during reading, and suggest particular strategies to tackle the problem of underachievement in reading.

Importance of teaching reading to ESL learners. First and foremost, reading is a fundamental ability. One of the most crucial abilities that pupils must master to excel in school and life is reading. It serves as the basis for all other abilities, including speaking, writing, and listening. ESL students will find it difficult to understand written content on any topic without strong reading comprehension skills.

Reading is an excellent approach for ESL students to develop their vocabulary and grammatical skills, which brings us to the second benefit of reading: it improves both vocabulary and grammar. They learn new vocabulary and sentence structures in context as they read, which improves their comprehension and retention of the language.

Thirdly, it can aid in the development of critical thinking abilities such as information analysis, evaluation, and synthesis. ESL students are better able to think critically and make wise decisions if they can read and comprehend texts. Reading also exposes ESL students to many cultures and viewpoints, which strengthens students' cultural awareness. They can develop a broader grasp of the world around them by reading about other people, places, and ideas. Last but not least, reading offers ESL learners the chance to continue studying throughout their lives. Once they have mastered reading, they can read and learn on their own to advance their language abilities and knowledge.

Several causes of underachievement in reading. Underachievement in reading can be attributed to several factors. The four most frequent ones that we discovered are: reading life experiences and role models, concentrating a lot on unfamiliar words, visual processing, and learning difficulties.

Struggling readers can advance when teachers proactively address these weak skills in the classroom.

At-risk readers frequently lack role models who speak Standard English, which is the language used in classroom instruction. Effective role models for pupils include people who can articulate the goals of reading and who exhibit standard English fluency, expression, and inflection. Without these types of role models, pupils frequently have little access to literature, vocabulary, and everyday expressions.

Teachers can play books on tape, do read-aloud, and employ a range of oral activities to enhance the amount of language that students hear and use. Struggling Readers occasionally lack the background knowledge that teachers believe they have. Students might not comprehend the joy of a story about making Sng cookies if they have only ever had store-bought variants. As they construct the words, they pick up new words and learn how to look for smaller words within longer ones. When finished, ask the students to read every word aloud and explain the meaning of any unfamiliar words.

The capacity to distinguish sight words rapidly is another major skill that readers with reading difficulties lack. At-risk readers' comprehension is limited by their lack of rapid word identification because their "sight vocabulary," which many people use to read smoothly and automatically, is developing more slowly than it should. Thus, it is crucial to teach common words.

To teach word recognition, one method uses "Dolch sight words," which rank words according to how frequently they appear in printed material.

Effective strategies to improve reading skills of ESL learners. 1. Use graded readers: Graded readers are books that are written specifically for ESL learners at different language proficiency levels. They are designed to provide engaging and accessible reading materials for ESL learners. These books can help students build confidence in their reading abilities while improving their vocabulary and comprehension skills.

2. Provide ample reading practice: ESL learners need plenty of opportunities to practice reading. Encourage them to read independently or in pairs, and provide them with a variety of reading materials such as newspapers, magazines, short stories, and novels.

3. Teach reading strategies: ESL learners may benefit from instruction on specific reading strategies such as skimming, scanning, and predicting. These strategies can help students improve their reading speed and comprehension.

4. Use graphic organizers: Graphic organizers, such as mind maps or flow charts, can help ESL learners visualize the content they are reading and better understand how ideas are connected.

5. Encourage vocabulary development: Reading is a great way for ESL learners to expand their vocabulary. Encourage them to look up unfamiliar words and add them to a vocabulary journal. Also, provide opportunities for them to use new vocabulary in context.

6. Incorporate technology: Technology can be a useful tool to enhance reading skills. Online resources such as interactive quizzes, audiobooks, and online dictionaries can provide additional support for ESL learners.

7. Create a positive learning environment: Creating a positive and supportive learning environment is crucial for ESL learners. Encourage students to share their thoughts and opinions about the materials they are reading and provide constructive feedback to help them improve.

Conclusion. Teaching reading to ESL learners is crucial for their language acquisition and overall academic success. Reading skills enhance learners' comprehension, critical thinking, and problem-solving abilities, which are essential for effective communication and cognitive development. Teachers can use various strategies to improve the reading skills of ESL learners, such as providing explicit instruction, using authentic materials, incorporating technology, and engaging learners in reading activities.

While the educators and the structured programs may take varied approaches to teaching reading comprehension abilities, consistent characteristics appeared. Reading for various purposes, teaching students the specific behaviors that good readers use before, during, and after reading, and repeatedly exposing students to a story and providing them with immediate feedback on their comprehension of its elements are all ways of purposes, teaching students the specific behaviors

that good readers use before, during, and after reading, and repeatedly exposing students to a story and providing them with immediate feedback on their comprehension of its elements are all ways that reading comprehension could be improved.

Reading at home helps pupils retain the knowledge and skills they need, say seasoned instructors. Additionally, it sends a message to students that reading is important when teachers take the time to listen to them read and assist them.

Any program that focuses on struggling readers must be implemented with the knowledge, training, and expertise of teachers. However, it seems likely that teachers will succeed more with programs that include context guessing, reading for meaning, and an at-home component. When taught by knowledgeable and dedicated teachers, struggling readers can and will improve their reading skills.

References:

1. Grabe, W., & Stoller, F. L. (2011). Teaching and researching reading. Routledge.
2. Nuttall, C. (2015). Teaching reading skills in a foreign language. Macmillan International Higher Education.
3. Nation, I. S. P. (2009). Teaching ESL/EFL reading and writing. Routledge.
4. Richards, J. C., & Schmidt, R. W. (2013). Longman Dictionary of language teaching and applied linguistics. Routledge.
5. Snow, C.E., Burns, S., & Griffin, P. Preventing reading difficulties in young children. Washington DC: National Academy Press, 1998, p. 74.
6. <https://cyberleninka.ru/article/n/essential-problems-of-teaching-reading-to-students-with-intermediate-level-of-english> (N.Salimova), June.2022.

THE ELEMENT OF MODERATION AS AN INTERACTIVE TECHNOLOGY IN LEARNING FOREIGN LANGUAGES

Azimbayeva Malika

Salimova Madina

Amirillayeva Komila

Students, Gulistan State University

Abstract. Modern educational technologies give the student the role of an active participant in the educational process. Responding to the current requirements of the educational system, they, on the one hand, are aimed at increasing individual motivation and increasing the independence of the student, at educating and strengthening a sense of responsibility for the decisions made in the process of fulfilling the tasks set. On the other hand, they guide the student to achieve mutual understanding and consistency of his personal attitudes and actions with the attitudes and actions of other members of the educational team.

Keywords: moderation, pedagogical technologies, interactive learning, foreign language, consistency, motivation.

Among such technologies, due to its special productivity, the technology of interactive learning stands out. Like other educational technologies, interactive learning technology is a strictly organized system algorithms of sequential actions, the implementation of which is aimed at obtaining a specific pre-planned result by the participants in the educational process [1, p. 95]. The result of the implementation of the technology of interactive learning is the knowledge, skills and abilities obtained in the course of effective interaction (interaction) of all participants in the

educational process, as well as moral, ethical, creative and other qualities that mobilize and multiply the personal potential of each student [2].

The implementation of interactive learning in a foreign language lesson meets the requirements of the modern educational system, contributing to 1) the formation and development of communicative knowledge, skills and abilities both in the system of foreign and in the system of native languages, 2) the formation and development of tolerant perception and attitude towards foreign and own culture, 3) mastering algorithms for searching and interpreting data in the foreign language and domestic information segment, and also contributing 4) to successful socialization, self-realization and creative development of the student [3].

This is due to the fact that the use of interactive learning technology in a foreign language lesson initiates an active orderly interaction and exchange of information, experience, mood, expectations, etc. between all participants in the educational process.

Consider the application of one of the interactive learning algorithms in a foreign language lesson using moderation technology as an example.

The technology of moderation in a foreign language lesson is based on the consistent involvement in joint activities of all participants in the educational process (both students and the teacher himself) and the subsequent regulation of this activity in order to achieve maximum efficiency of a particular educational event (lesson, series of lessons, separate (out of) class event or a series of events). Maintenance of a high level of cognitive activity, independence, motivation, and organization of the members of the educational team also serve as related tasks.

In practice, the implementation of moderation technology in a foreign language lesson is associated with the use of such educational tools as: brainstorming, mental maps, six thinking hats, etc. in educational groups (teacher ↔ student, student ↔ student, teacher ↔ small group / team, student ↔ small group / team, small group / team ↔ small group / team, teacher ↔ class / group, small group / team ↔ class / group, student ↔ class / group).

The use of each of these educational tools implies 1) a high level of systematization of the presented material, 2) structuring (dividing into phases, stages, parts, etc.) of an educational event in accordance with the selected information components, 3) visualization of goals, objectives, progress and the results of the educational event, their transparency for all its participants, 4) the relationship of educational and educational processes within each of the selected components and in the system of the entire event as a whole, 5) the formation of successfully interacting in the course of achieving the goals and objectives of educational groups, 6) mandatory monitoring and reflection of individual and group activities of all participants in the educational process. Compliance with these parameters allows for effective regulation and monitoring of the results of the course and implementation of the educational event.

Visualization of various stages of an educational event (especially by the students themselves) provides a positive emotional background, a significant increase in the level of concentration and creativity of students, effective assimilation and consolidation of distinct images of new knowledge, skills, self-reflection, as an in-depth understanding by students of what specific results they have achieved, and, as a result, an increase in the level of motivation to study the subject "Foreign language". The intermediate and final results of the educational event visualized by the students themselves allow the teacher to carry out formal and informal monitoring of the students' activities (i.e., comparing these results with the planned ones) and adjust, if necessary, the direction of development of the educational idea.

References:

1. Bepalko V.P. Components of pedagogical technology. - M.: Pedagogy, 1989. – 192.

2. Karpenko E.A. Criteria for the successful use of interactive technologies in teaching // Psychology, sociology and pedagogy. – 2014. No. 6. URL: <https://psychology.snauka.ru/2014/06/3274>
3. Lomakina, G.R. On the requirements for the results of teaching a foreign language in the modern information society // Young scientist. – 2013. No. 12 (59). – pp. 491-493. URL: <https://moluch.ru/archive/59/8413/>

TECHNOLOGIES OF TEACHING LISTENING FOR EFL LEARNERS

Egamberdieva Munisa Sayfitdinovna
junior student, Gulistan State University

Abstract. This article discusses technologies of teaching listening to develop listening competence of English as a foreign language (EFL) learners. She provides definition of these methods and offers sample activities that can keep students engaged while they are acquiring a second language. The author also highlights the advantages of using these techniques and the expected outcomes.

Keywords: Macro and micro skills of listening, pre-listening, while-listening, post-listening, listening strategies, note taking, intonation, discourse markers, signposting, relevant and non relevant information, handouts, summary, discussion, activate schema, story creation, text type: narrative, descriptive, story, drama, experience, top-down approach, bottom-up approach.

Listening is an important skill that plays a crucial role in communication and language learning. With the advancements in technology, numerous technologies have emerged that can aid in teaching and learning listening skills. These technologies not only make the learning process more engaging and interactive but also help learners to improve their listening comprehension and pronunciation. This topic aims to explore the different technologies used for teaching listening, including audio and video recordings, podcasts, virtual reality, and various listening apps and software. Through this exploration, we will provide insight into the effectiveness of these technologies and their potential impact on language learning.

Micro skills of listening. Attending to the smaller bits and chunks of language, in more of bottom-up process. For example: -Interpretation of intonation patterns -Used in linguistic decoding skills -A bottom-up process -Retain chunks of language of different lengths in short-term memory By breaking down the listening process into these discrete components, language teachers can help learners develop and improve their listening skills by focusing on specific areas of need. **Macro skills of listening.** Focusing on the larger elements involved in a top-down approach. macro skills of listening refer to the overarching abilities that are required to effectively comprehend spoken language. For example: -Listening for specific information -Following direction -Following instruction -A top-down process [Brown, p 121]

Things that students usually struggle with: -Speed of the incoming message -Different accents -Cultural expectations of lectures -Knowing what is key information -Knowing why they are taking notes and what they can do with these notes. -Knowing what to do with a presentation or handout

Pre-listening activities are important for helping English language learners prepare for a listening activity. Here are some common pre-listening strategies and activities: 1. Predicting: Students can use context clues or previewing materials to make predictions about what they will be listening to. This helps activate their prior knowledge and get them mentally ready for the listening activity. 2. Brainstorming: Students can brainstorm vocabulary or ideas related to the topic of the listening activity. This helps them recall and activate relevant vocabulary and content knowledge.

3. Visuals: Teachers can use visuals such as pictures or diagrams to help students predict or understand the content of the listening activity. 4. Discussion: Students can discuss the topic of the listening activity in small groups or pairs, sharing their ideas and opinions. This helps build language skills and increases engagement. 5. Pre-teaching vocabulary: Teachers can pre-teach vocabulary that will be used in the listening activity. This helps increase students' understanding of the content and reduces the cognitive load during the listening activity. 6. Active listening: Teachers can model and practice active listening strategies such as note-taking or asking for clarification. This helps students listen more effectively and increases their comprehension. Remember, the goal of pre-listening activities is to help students engage with the content of the listening activity before they actually listen. By doing so, students are better able to follow along during the listening activity and understand the content. **While-listening** here are some strategies you can use while listening to help you better retain and process information: 1. Focus on the speaker: Make sure you are attentive and genuinely interested in what the speaker is saying. 2. Avoid distractions: Try to minimize any external factors that distract you from the conversation, such as noise or electronic devices. 3. Show empathy: Put yourself in the speaker's shoes and try to understand their perspective. 6. Take notes: Write down key points to help you remember crucial information. 7. Practice visualization: Create a mental image or association related to the information you are hearing, as this can help you to better retain it. By using these strategies while listening, you can improve your comprehension and retention of the information you are receiving. **Post-listening** strategies refer to activities that students engage in after listening to an audio or video recording in the language they are learning. These activities are designed to help students improve their listening comprehension skills, reinforce the language learned during the listening activity, and develop other language skills such as speaking and writing. Some examples of post-listening activities include summarizing the content of the audio or video recording, discussing it in small groups, completing a comprehension quiz, creating a dialogue based on the recording, and writing a summary or a reflection on the content. It is important to note that post-listening activities should be designed to target the language level of the learners in the class and to encourage a positive learning environment.

References:

1. Dushayeva Sohiba Janikulovna.2023. Technologies of teaching listening.
2. <https://www.britishcouncil.org/voices-magazine/five-essential-listening-skills-english-learners>

TECHNOLOGIES OF TEACHING SPEAKING TO DEVELOP COMMUNICATIVE COMPETENCE OF EFL LEARNERS

Egamberdieva Munisa Sayfitdinovna
junior student, Gulistan State University

Abstract. The article discusses various methods for teaching speaking to improve the communicative skills of English as a foreign language (EFL) learners. She provides definitions of these methods and offers sample activities that can keep students engaged while they are acquiring a second language. The author also highlights the advantages of using these techniques and the expected outcomes.

Keywords: Intensive technology, phonological and grammatical aspects of language, responsive technology, student-initiated questions, transactional(dialogue) technology, responsive language, interpersonal (dialogue) technology, casual register, colloquial language, extensive (monolog) technology, modern tools.

In today's globalized world, the ability to communicate effectively in English as a foreign language (EFL) is becoming increasingly important. To develop communicative competence in EFL learners, language teachers are incorporating various technologies of teaching speaking into their instruction. These technologies provide opportunities for learners to practice their speaking skills through engaging activities that foster communicative interactions. This paper explores the different technologies of teaching speaking and their effectiveness in developing the communicative competence of EFL learners. Here are some categories that can be used as the role of learners in developing speaking skills in the classroom (Brown, 1994)

Intensive. It goes one step beyond imitative to include any speaking performances that are designed to practice some phonological or grammatical aspects of language. Suggested speaking intensive activity: **Summary and Question.**

i. summarize a few of the key points from the previous class ii. make reference to at least one student comment or question since the last presentation iii. raise a question that you had after thinking about this material – explain why you are not sure iv. what the answer is to the question or summarize a few of the key points from a text, video, musical performance or score, article, etc. v. raise a question that you had after thinking about this material – explain why you are not sure what the answer is to the question [Pomona College, official website]

Responsive. It consists of short replies to teacher-or student-initiated questions or comments. The tasks include interaction and test comprehension but at the limited level of short conversations, standard greetings, small talk, requests and comments. An example of this type of exercise is when the teacher asks the students about today's date, the day of the week, the weather, and the students' mood. After explaining the grammatical concepts, short questions and answers related to the topic should be used to foster the rapid development of the students' communicative abilities. For instance, when studying Present Simple, the speaking topic could be 'My daily routine'. The questions and answers would be guided by this topic and students would be required to use the present tense accurately during the exercise. Examples of questions that could be asked include: "What time do you usually wake up?" "When do you leave for school?" "Where do you have your lunch?" By engaging in exercises that require students to use language in context, they become more confident in their ability to communicate effectively. Employing such exercises also helps to reinforce the principles of grammar, providing students with a solid foundation for further language learning. **Transactional (dialogue).** Transactional language, carried out for the purpose of conveying or exchanging specific information, is an extended form of responsive language. Transactional communication is real-time communication occurs when a person directly communicates with another person or a group of people, and the sender of the message receives immediate feedback. For example: -Classroom group discussions and problem-solving activities. - A class activity during which students design a poster. -Discussing needed computer repairs with a technician. -Discussing sightseeing plans with a hotel clerk or tour guide. -Making a telephone call to obtain flight information. All of these activities provide opportunity to develop communicative competence of EFL learners. **Interpersonal (dialogue).** It carried out more the purpose of maintaining social relationships than for the transmission of a fact and information. These conversations are little trickier for learners because they can involve some or all of the following factors – casual register, colloquial language, emotionally charged language, slang and sarcasm.

Interpersonal dialogue is the use of communication skills to clearly express thoughts and convey emotions between individuals. It can be categorized into written, nonverbal, verbal, and listening communication. Sample activities: -Introducing yourself. -Listening – taking in what people say. -Listening – showing interest in people. -Responding to praise. -Responding to

negative feedback. -Self-disclosure as appropriate. -Sense-making e.g. interpreting maps, texts, signs, and symbols. -Interpreting non-verbal communication e.g. gestures, eye contact. -Communication between body parts; e.g. "My stomach is telling me it's time for lunch." -Day-dreaming.

Activities above can make learners communicative competence much more native and beautiful. **Extensive (monolog).** Here the register is more formal and deliberative. It can be planned or imprompt. Extended speaking activities refer to various types of dialogues or speeches that enable participants to speak for an extended amount of time. Examples of such activities are speaking games such as 'Just a minute', presentations and group discussions initiated by the learners themselves, interviews, and informal conversations. Furthermore, jigsaw reading or listening tasks may also provide an opening for participants to have prolonged speaking opportunities. Examples for extensive speaking activities:

-Oral presentation. Speeches -Retelling the story -Picture-cued Story-telling -Translation (the test-taker read in native language and then translate into English)

In conclusion, the use of technologies in teaching speaking skills to EFL learners has become an essential component of modern language education. With the advancement of technology, various tools and systems have been developed to enable teachers to better teach students how to effectively communicate in English. Developing communicative competence through the use of technology not only enhances fluency, accuracy, and complexity but also offers learners more opportunities to learn and practice speaking in a real-life context.

References:

1. Pomona College, official website: Suggested intensive speaking activities.
2. <https://ru.scribd.com/doc/139861970/Responsive-Speaking#>
3. <https://educationalresearchtechniques.com/2017/07/21/types-of-speaking-in-esl/>
4. <https://prezi.com/p/hx4yz4ujwa7v/technology-for-teaching-speaking/>
5. Dushaeva Sohiba Janikulovna. 2022. Clustering Method to Develop Learners Writing Skills.

MODERN TECHNOLOGIES OF TEACHING ENGLISH IDIOMS

Ergasheva Aziza Erkin qizi

Student, Gulistan state university

Abstract. This article focuses on teaching idioms in English classes and gives recommendations on effective ways to teach English idioms.

Keywords: understanding of figurative language, definition of idioms, origins of words and phrases, contain metaphorical and lexical meanings.

Studying any foreign language always assumes studying the history and traditions of this language. One of the most interesting and important special features of the language are idioms. And they are not just a part of traditions but very useful part of communication. Teachers can widely use them in their English lessons to improve the communicative skills of the students and to broaden their outlooks.

By developing a clear understanding of figurative language, students can further comprehend texts that contain metaphorical and lexical meanings beyond the basic word level. In this lesson, students explore figurative language with a focus on the literal versus the metaphorical translations of idioms. Through read- aloud, teacher modeling, and student-centered activities that are presented in the classroom, students will further develop their understanding of figurative language. Besides that, by knowing the origins of idioms, students can more easily figure out the

metaphorical meanings. Discussions focused on the origins of words and phrases help students understand how language transforms over time and, thereby, enables them to hypothesize in a more meaningful way the meaning of unfamiliar words or phrases. Students will

- Explore the use of figurative language in texts
- Identify the literal representations of idioms through class discussions, drawings, and writing
- Discuss connections between idioms and their personal experiences
- Research the origins of selected idioms to reinforce the metaphorical meanings

Show an understanding of the metaphorical meanings of selected idioms by using them in sentences. [Hamdamov. E. E. 2021]

Instructions and activities:

Read aloud any book by English or American writers in English. Discuss the text with students, asking about the idioms presented and what they mean in comparison to what the main character translates them to mean.

Brainstorm other idioms that students have heard. To get the discussion started, ask students what they know about the phrases "it's raining cats and dogs" and "saved by the bell." Ask them to draw upon their personal experiences and background knowledge to discuss these idioms and any others that they can think of. Prompting questions might include:

a) Have you heard anyone in your family (like your parents or grandparents) use idioms when speaking? b) Which idioms do you use? c) Have you heard idioms used in television programs or movies?

For each personal experience, ask the student to describe how the idiom was used and how he or she was able to decipher the figurative meaning. [Ergashevich, H. E. (2022)]

On the board or chart paper, list all of the idioms mentioned during the class discussion and refer to the list as needed during the remainder of the lesson. Discuss how some idioms are passed down through generations. This discussion gives students a preliminary introduction to the historical meaning of idioms. Develop a class definition of idioms. Write the definition on chart paper and hang the sheet on the wall for reference purposes.

Have students select their favorite idiom from the list and draw a literal representation of the phrase. Model this activity on chart paper by selecting an idiom and roughly drawing a literal representation of it. For example, the phrase "it's raining cats and dogs" can be shown by drawing a picture of a storm cloud with cats and dogs falling as raindrops. Instruct students to include the literal drawing on one side of a sheet of paper and to write the idiom on the back. (Students may need to complete this activity for homework). Have students select their favorite idiom from the list and draw a literal representation of the phrase. Model this activity on chart paper by selecting an idiom and roughly drawing a literal representation of it. For example, the phrase "it's raining cats and dogs" can be shown by drawing a picture of a storm cloud with cats and dogs falling as raindrops. Instruct students to include the literal drawing on one side of a sheet of paper and to write the idiom on the back. (Students may need to complete this activity for homework).

Participate in class discussions; draw upon previous experiences to discuss the usage and meaning of idioms; draw literal representations of selected idioms; correctly explain the historical origins of selected idioms and use the origins to further understand the metaphorical meanings; recognize and explain the metaphorical meanings of selected idioms from the interactive Eye on Idioms.

All these activities will help teachers to evaluate each student's ability: to use selected idioms in sentences, to show an understanding of their meaning.

References:

1. Hamdamov. E. E. The content of the language professional-gnostic training of an English teacher. Bulletin of Gulistan State University, 2021
2. Ergashevich, H. E. (2022). Bo'Lajak Ingliz Tili O'Qituvchisining Kasbiy-Gnostik Kompetensiyasi Va Uning Didaktik Ahamiyati. Miasto Przyszłości, 25, 302–304. Retrieved from <https://miastoprzyszlosci.com.pl/index.php/mp/article/view/378>
3. Muminov O.M. Lexicology of the English language. T.: 2006.

MODERN TECHNOLOGIES OF TEACHING ENGLISH IDIOMS

Ergasheva Aziza Erkin qizi

Student, Gulistan state university

Abstract. This article focuses on teaching idioms in English classes and gives recommendations on effective ways to teach English idioms.

Keywords: understanding of figurative language, definition of idioms, origins of words and phrases, contain metaphorical and lexical meanings.

Studying any foreign language always assumes studying the history and traditions of this language. One of the most interesting and important special features of the language are idioms. And they are not just a part of traditions but very useful part of communication. Teachers can widely use them in their English lessons to improve the communicative skills of the students and to broaden their outlooks.

By developing a clear understanding of figurative language, students can further comprehend texts that contain metaphorical and lexical meanings beyond the basic word level. In this lesson, students explore figurative language with a focus on the literal versus the metaphorical translations of idioms. Through read- aloud, teacher modeling, and student-centered activities that are presented in the classroom, students will further develop their understanding of figurative language. Besides that, by knowing the origins of idioms, students can more easily figure out the metaphorical meanings. Discussions focused on the origins of words and phrases help students understand how language transforms over time and, thereby, enables them to hypothesize in a more meaningful way the meaning of unfamiliar words or phrases. Students will

- Explore the use of figurative language in texts
- Identify the literal representations of idioms through class discussions, drawings, and writing

- Discuss connections between idioms and their personal experiences
- Research the origins of selected idioms to reinforce the metaphorical meanings

Show an understanding of the metaphorical meanings of selected idioms by using them in sentences. [Hamdamov. E. E. 2021]

Instructions and activities:

Read aloud any book by English or American writers in English. Discuss the text with students, asking about the idioms presented and what they mean in comparison to what the main character translates them to mean.

Brainstorm other idioms that students have heard. To get the discussion started, ask students what they know about the phrases "it's raining cats and dogs" and "saved by the bell." Ask them to draw upon their personal experiences and background knowledge to discuss these idioms and any others that they can think of. Prompting questions might include:

a) Have you heard anyone in your family (like your parents or grandparents) use idioms when speaking? b) Which idioms do you use? c) Have you heard idioms used in television programs or movies?

For each personal experience, ask the student to describe how the idiom was used and how he or she was able to decipher the figurative meaning. [Ergashevich, H. E. (2022)]

On the board or chart paper, list all of the idioms mentioned during the class discussion and refer to the list as needed during the remainder of the lesson. Discuss how some idioms are passed down through generations. This discussion gives students a preliminary introduction to the historical meaning of idioms. Develop a class definition of idioms. Write the definition on chart paper and hang the sheet on the wall for reference purposes.

Have students select their favorite idiom from the list and draw a literal representation of the phrase. Model this activity on chart paper by selecting an idiom and roughly drawing a literal representation of it. For example, the phrase "it's raining cats and dogs" can be shown by drawing a picture of a storm cloud with cats and dogs falling as raindrops. Instruct students to include the literal drawing on one side of a sheet of paper and to write the idiom on the back. (Students may need to complete this activity for homework). Have students select their favorite idiom from the list and draw a literal representation of the phrase. Model this activity on chart paper by selecting an idiom and roughly drawing a literal representation of it. For example, the phrase "it's raining cats and dogs" can be shown by drawing a picture of a storm cloud with cats and dogs falling as raindrops. Instruct students to include the literal drawing on one side of a sheet of paper and to write the idiom on the back. (Students may need to complete this activity for homework).

Participate in class discussions; draw upon previous experiences to discuss the usage and meaning of idioms; draw literal representations of selected idioms; correctly explain the historical origins of selected idioms and use the origins to further understand the metaphorical meanings; recognize and explain the metaphorical meanings of selected idioms from the interactive Eye on Idioms.

All these activities will help teachers to evaluate each student's ability: to use selected idioms in sentences, to show an understanding of their meaning.

References:

1. Hamdamov. E. E. The content of the language professional-gnostic training of an English teacher. Bulletin of Gulistan State University, 2021
2. Ergashevich, H. E. (2022). Bo'Lajak Ingliz Tili O'Qituvchisining Kasbiy-Gnostik Kompetensiyasi Va Uning Didaktik Ahamiyati. Miasto Przyszłości, 25, 302–304. Retrieved from <https://miastoprzyszlosci.com.pl/index.php/mp/article/view/378>
3. Muminov O.M. Lexicology of the English language. T.: 2006.

DEVELOPING READING SKILLS VIA EFFECTIVE READING TECHNIQUES AND STRATEGIES

Fayzullayeva Oygul Baxtiyor qizi

Student of Gulistan State University

Supervisor: Shukurullayeva Barno Bakhtiyor kizi

EFL teacher at Gulistan State University

Abstract: The study paper investigates how students might improve their reading abilities by employing efficient reading strategies. It is widely accepted that reading comprehension is one of the most crucial components of the English curriculum at all levels of education worldwide.

Keywords: English, Reading Approaches, develop, predicting, proficiency.

Introduction. It is justified that reading is considered as the ultimate skill to be used in collaboration at school and all over life. In order to look for information obtain knowledge, to read books English is mandatory and often used as the medium of instruction in higher education. Children need to learn different reading strategies in primary sections. If a child is not habituated and acquire the reading skill his personal achievement and job success certainly will be lost. Thus, reading is being given importance in the realm of education sector. It is also considered as one of the most challenging areas, which requires more attention in any education institution. Analytical and critical reading is imperative if they want the possible outcome from the materials they are assigned for.

Skimming and Scanning. In skimming, words in a text may be ignored or skipped and this leads to improving reading speed. Nuttal says: “Skimming means glancing rapidly through a text to determine its gists”. By skimming, students search quickly through the sentences to find facts and answers to questions they may have before they read closely. It gives readers the advantages of being able to predict the purpose of the passage, the main topic, and possibly supporting or developing ideas. The purpose of skimming is simply to see what a text is about. The reader skims in order to satisfy a very general curiosity about the text, and not to find the answer to particular questions. Skimming may sometimes be the prerequisite of reading for full understanding.

The most valuable category is scanning, or quickly searching for some particular piece or pieces of information in a text. According to Nuttal, “Scanning means glancing rapidly through a text either to search for a specific piece of information (e.g. a name, a date, etc.) or to get an initial impression of whether the text is suitable for a given purpose. The purpose of scanning is to extract specific information without reading through the whole text. For academic English, scanning is absolutely essential. Scanning occurs when a reader goes through a text very quickly in order to find a particular point of information. Scanning is used to quickly gather the most important information or gist.

Responsibility of the Teacher. Like the teachers, they have a number of responsibilities towards conducting a successful effective reading in class. The principal function is to make the students concentrate on the text and give them a clear purpose for reading. Teachers are the only persons who read the students' work, so they have to use language carefully. Both verbal and nonverbal languages affect the students' receptivity because it is necessary to monitor the speed of speaking and using vocabulary that the students can understand. Reading involves skills that the students must learn for themselves, and the measure of the teachers' success is how far the students learn to do without the teachers' help. The students must develop their own skills, but the teacher has to make them aware of what they are doing, what kind of guidance they can be given without undermining the whole purpose, and how much help they can get to become effective independent readers. Generally, the responsibilities of the teachers are as follows:

- (a) Finding out what the students can do and what they cannot, and working out a program aimed at giving them the skills they need,
- (b) Choosing a suitable text to work on,
- (c) Choosing or devising tasks and activities to develop the required skills,
- (d) Preparing the class to undertake the tasks,
- (e) Making sure that everyone in the class works productively and extracting maximum effort and best results by encouraging the students, and by promoting and probing until they produce the answer, instead of telling them what it is, and

(f) Making sure that everyone in the class improves steadily according to his own capabilities.

In summary, to promote independent or self-learning, the teacher should provide the students with a wide range of activities focusing either on the content of the text, for example, debate, role-play, reading of contrasting texts, or on its language. These activities can make the students develop and get competence and confidence, which involve preparation and practice in the supportive environment of the classroom.

Summarizing. In plain English, summarization is the process of taking a lot of information and creating a condensed version that covers the main points. It requires the reader to determine what is important when reading and to condense the information in the reader's own words. During the summarizing procedure, the students will be able to differentiate the core ideas from the underneath thoughts. Moreover, through summarizing, students would be able to differentiate the associated knowledge from the unrelated one. Summarizing would enable the readers improving comprehension skill, organizing ideas, and long reading passages which are usually perceived as threat for the students.

References:

1. Anderson, R., Hiebert, E., Scott, J., & Wilkinson, I. (1985). *Becoming a nation of readers: The report of the commission on reading*. Washington,
2. Brown, A., & Dowling, P. (2001). *Doing research/reading research: A mode of interrogation for teaching*. London, England: Routledge Falmer.
3. <https://zenodo.org/record/7406978>
4. <https://explore.openaire.eu/search/publication?pid=10.5281%2Fzenodo.7406978>
5. <https://academicsresearch.ru/index.php/ispctosp/article/view/1274>

THE ROLE OF COMMUNICATIVE APPROACH IN TEACHING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE

Gaybullayeva Mohlaroyim Olimjonovna
3rd year student, Gulistan State University

Abstract. The following article deals with the investigation of the role of communicative approach in teaching English as a foreign language to learners. Author made an attempt to define the key advantages and challenges of communicative approach implementation that the EFL students frequently face during second language acquisition. She also shares some major benefits that can be achieved through communicative approach.

Keywords: communicative approach, technical aspects, role-plays, discussions, group activities, simulations, cultural awareness, critical thinking.

The communicative approach is a widely used method in teaching English as a foreign language. It emphasizes the importance of communication and interaction in language learning, rather than just memorizing grammar rules and vocabulary. This approach has become increasingly popular in recent years, as it has been shown to be effective in helping students develop their language skills in a more natural and meaningful way.

The communicative approach is based on the idea that language is a tool for communication, and that the ultimate goal of language learning is to be able to use the language in real-life situations. This means that the focus of language instruction should be on developing the ability to communicate effectively, rather than on mastering the technical aspects of the language.

In a communicative language classroom, students are encouraged to use the language in a variety of contexts, such as role-plays, discussions, and group activities. They are also given opportunities to practice their language skills in real-life situations(simulations), such as ordering food in a restaurant or asking for directions on the street.

One of the key advantages of the communicative approach is that it helps students develop their confidence and fluency in the language. By focusing on communication rather than on grammar and vocabulary, students are able to use the language in a more natural and spontaneous way. This can help them feel more comfortable and confident when speaking in real-life situations.

Another advantage of the communicative approach is that it encourages students to take an active role in their own learning. Rather than simply being passive recipients of information, students are encouraged to participate in activities and discussions, and to take responsibility for their own learning. This can help them develop a sense of ownership and motivation, which can be a powerful driver for language learning.

However, the communicative approach is not without its challenges. One of the main criticisms of this approach is that it can be difficult to assess students' progress and achievement. Because the focus is on communication rather than on specific language skills, it can be hard to measure how much progress students are making in areas such as grammar and vocabulary.

Another challenge is that the communicative approach can be more time-consuming and resource-intensive than other methods. Because it involves a lot of interaction and group work, it can be more difficult to manage in large classes or with limited resources.

Despite these challenges, the communicative approach remains a popular and effective method for teaching English as a foreign language. By emphasizing communication and interaction, it helps students develop their language skills in a more natural and meaningful way, and can help them feel more confident and motivated in their language learning journey. Implementing the communicative approach in teaching English can achieve several benefits, including:

1. Improved communication skills: The communicative approach focuses on developing students' ability to communicate effectively in real-life situations. This can help students to improve their speaking, listening, reading, and writing skills.

2. Increased motivation: The communicative approach encourages students to participate actively in the learning process, which can increase their motivation to learn English.

3. Enhanced cultural awareness: The communicative approach emphasizes the importance of understanding cultural differences and using language appropriately in different contexts. This can help students to develop a better understanding of different cultures and become more culturally aware.

4. Greater confidence: The communicative approach provides students with opportunities to practice using English in a supportive and non-threatening environment. This can help to build their confidence and reduce their fear of making mistakes.

5. Improved critical thinking skills: The communicative approach encourages students to think critically and solve problems in real-life situations. This can help to develop their critical thinking skills and prepare them for future academic and professional challenges.

In conclusion, the communicative approach is a highly effective method for teaching English as a second language. It emphasizes the importance of communication and interaction between students, which helps them develop their language skills in a natural and meaningful way. By focusing on real-life situations and authentic materials, students are able to learn English in a way that is relevant to their daily lives. Additionally, the communicative approach encourages students

to take an active role in their own learning, which can lead to greater motivation and engagement. Overall, implementing the communicative approach in the classroom can help students develop their language proficiency, build confidence in their abilities, and prepare them for real-world communication in English. As such, it is a valuable tool for language teachers who want to create a dynamic and engaging learning environment for their students.

References:

1. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2001). Approaches and methods in language teaching. Cambridge University Press.
2. Nunan, D. (1991). Communicative tasks and the language curriculum. TESOL quarterly, 25(2), 279-295.
3. Littlewood, W. (1981). Communicative language teaching: An introduction. Cambridge University Press.
4. Savignon, S. J. (1991). Communicative language teaching: State of the art. TESOL quarterly, 25(2), 261-277.
5. Larsen-Freeman, D. (2000). Techniques and principles in language teaching. Oxford University Press.
6. Celce-Murcia, M., & Olshtain, E. (2000). Discourse and context in language teaching: A guide for language teachers. Oxford University Press.
7. Brown, H. D. (2007). Principles of language learning and teaching. Pearson Education.
8. Dushayeva S.Dj. (2022) Cluster approach as a tool for modernization: context of the system of education in Uzbekistan. (Article in *openaire.eu* website).

FIRST ATTEMPTS TO TEACH ENGLISH WITH THE HELP OF INTERACTIVE TECHNOLOGIES

Ismailova Madina

Yusupova Malika

Yazdanova Fatima

Students, Gulistan State University

Abstract. The article is devoted to the use of interactive resources in teaching English as a foreign language to medical students. Practical issues on the creation and use of interactive tasks based on the online platform LearningApps.org are considered. Examples of tasks for working with vocabulary and video clips are given.

Key words: method, interactive, online resource, training, task, exercise, English language.

Teaching English as a foreign language is an important and necessary component of teaching foreign students in any higher educational institution. At the stage of pre-university training, students learn English as the language of everyday communication and as a language for academic purposes, and during their studies at the university - as the language of their future specialty.

One of the main goals of teaching foreign students the discipline "English Language in Medicine" is the formation of communicative competence within the chosen specialty. A.N. Shchukin, as part of communicative competence, distinguishes such types of competences as: linguistic, speech, discursive, strategic, socio-cultural, subject, professional. [Shchukin, 2003]

For the formation of communicative competence in full, it is necessary to train students in all types of speech activity: writing, reading, speaking, listening. As a rule, the teaching of speaking and reading becomes the leading one in learning, less attention is paid to listening to writing.

In modern conditions, when teaching English as a foreign language in universities of a non-philological profile, the English as a foreign language teacher mostly teaches students the language of their specialty. Teaching foreign students the language of specialty in medical universities

occurs primarily through the training of specialized terminology, through mastering the skills and abilities of building a monologue statement on the topics studied, through the ability to extract and systematize information from texts and audio / video fragments of a professional nature.

Currently, there are many methods of teaching English as a foreign language. A.N. Shchukin in the textbook "Methods of Teaching English as a Foreign Language" identifies three meanings of the word teaching method: general methodological, general didactic and particular didactic. In the general methodological sense, a method is a way of studying reality, natural and social phenomena, a means of cognition.

The general didactic value of the method is a system of interrelated actions of the teacher and the student, which ensures the assimilation of the content of education. The particular didactic value of the method is a direction in learning that determines the strategy of students' learning activities. [Shchukin, 2003]

I.P. Podlasy defines the teaching method as an ordered activity of a teacher and students aimed at achieving a given goal, as well as a set of ways, ways to achieve goals, solve educational problems. [Sneaky, 2004]

Based on the fact that there are several definitions of the method, there are different classifications of methods. For example, according to the type of cognitive activity, there are: translation-grammar method, direct teaching method, conscious-practical method, communicative method, reproductive-creative method, suggestopedic method, reading method, activation method, emotional-semantic method, audiovisual method, conscious-comparative method, etc.

In the traditional classification, the source of knowledge is taken as the basis: practice, visualization, word, book, video, computer systems, interactive resources.

The methods listed above make up only a part of the current arsenal of the English language teacher. It should be mentioned that recently, due to the epidemiological situation in the world, distance learning has gained popularity. Also, teachers and students are faced with such forms as blended learning (part of the distance learning, part of the class in the classroom) and hybrid learning (part of the group in the distance mode, part in the classroom).

References:

1. Podlasy I.P. Pedagogy: 100 questions 100 answers: textbook for universities. M.: VLADOS, 2004. 365 p.
2. Schukin A.N. Methods of teaching English as a foreign language: Textbook for universities. - M.: Higher School, 2003. - 334 p.
3. <https://learningapps.org/>

THE USE OF AVATAR-BASED COMMUNICATION TO REDUCE COMMUNICATION APPREHENSION OF ESL STUDENTS

Isokjanova Sh. Sevinch

Student, Gulistan State University

Isokjanov A. Daler

MA (TESOL) at Westminster International University in Tashkent

Abstract. It has been observed that the anxiety during the communication in the target language might have some detrimental effects on the learning outcomes of students. This situation is commonly witnessed in Central Asian classrooms, where students are too shy to express themselves in a foreign language. This issue is forcing the educators to search for methods to limit the apprehension of the students so as to alleviate the apprehensiveness of the learners and assist them in attaining superior outcomes from language learning. Computer mediated communication

has been proved to be a promising method to help students feel less anxious while conversing in the target language. Moreover, some major changes in the language learning are being observed due to the emergence of online video conferencing tools which offer some advanced modes of communication such as with the use of avatars instead of real-images of students. Research has revealed that using avatars can be an effective tool to help students cope with their apprehension and converse more confidently in the target language. This paper aims to provide insights into the nature of communication apprehension and discuss how computer-mediated communication as well as implementing avatars in an online setting might be of a great use for the ESL teachers.

Keywords: communication apprehension, avatar-based communication, computer-mediated communication, video-conferencing tools.

1. Introduction. In the context of Uzbekistan and other Central Asian countries, students learning English as another language face the problem of shyness while trying to communicate their thoughts. They feel anxious and this in turn makes learning very challenging. It is considered to be linked with the culture of these countries since they tend not to express their opinions and unknown situations. This trait of trying to avoid uncertain situations is tightly connected to communication apprehension (CA) in the countries with a high Uncertainty Avoidance Index on the "Hofstede Cultural Dimension" scale (1980), (Duronzo et al. 2005). That index in Uzbekistan is relatively higher than that of European countries (Ernazarov, as cited in Safarov, 2012). This is a major hindrance of effective language acquisition since producing oral language is important in the process of language learning. For local ESL teachers, this is a serious challenge since CA hinders students from learning a language effectively. Nonetheless, it is claimed that CA could be mediated by means of modern technologies. Studies show higher motivation of shy students to use Computer Mediated Communication (CMC) over Face-to-Face communication (Hammick & Lee, 2014 as cited in Caplan, 2003). In particular, a study conducted by Hopkins and Nicoll (2014) with ESL students in the UAE showed that using avatars in online settings can reduce CA among students. In particular, avatars are a form of self-expression in virtual reality and this trait of theirs can boost the interaction of their users (Falloon, 2010 as cited in Peterson, 2005). Previously, there has been a similar research on tertiary level students by Hammick and Lee (2014) when they used a 3D role play game "Second Life" where they used avatars as a mediating tool to perform oral discussion. The study showed that students with high CA levels were more involved in the discussion. The rationale of the current review is to consider the research findings related to CA and avatar-based communication as well as provide some suggestions for ESL tutors who teach online.

2. Communication Apprehension. It is common for many of us to feel anxious to some extent when we have to give a speech in public. Nevertheless, feeling apprehensive to convey your thoughts in an oral form might do more harm than good because it affects our message. Initially, communication apprehension was viewed as the state of being nervous in oral conversations (McCroskey, 1970) but later it was described as "an individual's level of fear or anxiety associated with either real or anticipated communication with another person or persons" (McCroskey, 1977, 1978). There are personal and situational reasons for CA since it could be just a trait of a person to feel anxious during oral conversation with a stranger or it could be the novelty of the situations the speaker is in (University of Minnesota, 2016). Language learning might exhibit all of the reasons mentioned above, since learners have to communicate in an unknown environment with new people in another language. Although It is natural for any person to feel anxious to some extent

while communicating, which could be even higher in the public setting (McCroskey, 1984), the teacher's role is to diminish the level of CA and help students to relax.

3. Anxiety and Communication Apprehension in ESL. In the ESL classroom environment many students, who seemingly do not have CA in their mother tongue, might display characteristics of anxiety. Apart from other anxieties, the language learning anxiety is related to the very setting of formal language learning (Horwitz, 2010). Practising teachers have seen how anxiety affects learners while studying the target language: they become less motivated to communicate in it, which undermines the process of language learning and performance in it.

“They (learners) experience apprehension, worry, even dread. They have difficulty concentrating, become forgetful, sweat and have palpitations. They exhibit avoidance behaviour such as missing class and postponing homework” (Horwitz, 1986).

In their target language speech, students with high levels of CA use different detrimental strategies to cope with their anxiety such as: “using fillers, using of nonlinguistic devices, message abandonment, literal translation, code switching, self-correction, topic/concept avoidance, circumlocution, approximation, repetition, using all-purpose words, appealing for help and using wrong terms” (Bijani, Sedaghat, 2016). As a result, these bad habits build up and become fossilized errors so students might not perform well in their target language. This anxiety affects not only the performance of the students but also their behavior in exams since some students might forget the right answers to seemingly easy tests (Bijani, Sedaghat, 2016). Ultimately, students may give up learning the language and think that they are incapable of mastering it. Teachers might consider different methods to make students feel less anxious in the classroom.

4. Computer Mediated Communication Apprehension. Today, learning languages is seeing a transition from traditional to online. In this light, teachers could use blended learning since it is considered that students are less apprehensive in an online environment. Computer Mediated Communication (CMC) could help them build confidence in their oral skills and make language acquisition more effective. According to Arnold, (2002) “it appears that the CMC and oral discussions alike provided enough practice and positive communication experiences for many students to become generally more comfortable in FL speaking situations”. As well as this, in CMC the classroom dynamics shift from teacher-centeredness to student-centeredness. Students show greater enthusiasm in computer mediated discussions (Beauvouis, 1994) which can help students alleviate their anxiety. In the field of teaching foreign languages, most of the online lessons are carried out via synchronous video computer-mediated communication (SVMC) tools such as Zoom, Skype, Google Meet etc. Kessler et. al (2021) argues that SVMC has a number of benefits in teaching English and most importantly they have the features of social media which people understand and thus feel less anxious.

5. Avatars as a Tool to Reduce Communication Apprehension. Nowadays, people spend a substantial amount of time. In the virtual space and on most platforms, people use avatars as their embodiment. First, avatars appeared in 1996 in a game called “Meridian 59” where gamers were represented as “...graphical objects that looked like humans” (Castronova, 2003). Since then, games have used different kinds of avatars which even can be changed and adapted up to the gamers' taste. Although we are used to seeing avatars predominantly in games and social networks, nowadays SVMC tools are also adopting avatars. Moreover, platforms that are creating metaverses argue that education will see sweeping changes and will take place in the augmented and virtual realities, where people will be using avatars to interact with each other in cyberspace (Samala et al, 2023). In one research (Messinger et al, 2008) it was revealed that people in avatar-based communication behave more or less similarly on the internet. However, this research also suggests

that people also make some positive alterations in their behaviour by acting less restricted and are more extraverted. As for the use of avatars in ESL classrooms, in a more recent study (Hirata, 2023) the students from Japan, who were learning English via Zoom (Zoom Video Communications, Inc., 2023) video conferencing tool, showed less communication anxiety during lessons compared to lessons with the SVMC without avatars and to conventional Face-to-face lessons. This means that avatars could potentially be a very useful tool to reduce anxiety.

6. Conclusion. Taking everything aforementioned into consideration, students in Uzbekistan face stark hindrances in language acquisition due to their anxiety while communicating in the target language. The reviewed literature recognizes that not only does CA impact the learning outcomes of students, but also they could be responsible for negative attitudes of students towards language learning. Thus, it is paramount for the teachers to address these issues.

One of the potential and promising ways of tackling this problem could be using computer mediated communication tools. Particularly, teachers could use avatars in their online lessons in order to make students feel much less apprehensive. As well as this, the video-conferencing tools might consider further investments into this technology so as to boost their development.

References:

1. Arnold, N. (2007). Reducing foreign language communication apprehension with computer-mediated communication: A preliminary study. *Language Learning & Technology*, 11(2), 128-142.
2. Beauvois, M. (1994). Computer mediated communication and foreign language learning: A sociocognitive approach. *Language Learning & Technology*, 1(1), 54-67.
3. Bijani, M., & Sedaghat, M. (2016). Iranian EFL learners' use of communication strategies and their relationship with motivation and proficiency levels. *Cogent Education*, 3(1), 1-14.
4. Castronova, E. (2003). Virtual worlds: A first-hand account of market and society on the cyberian frontier. CESifo Working Paper, 618.
5. Duronto, P.M., Nishida, T. and Nakayama, S.-ichi (2005) "Uncertainty, anxiety, and avoidance in communication with strangers," *International Journal of Intercultural Relations*, 29(5), pp. 549–560.
6. Emazarov. (2012). The role of cultural differences in international mergers and acquisitions. Westminster International University in Tashkent. Tashkent.
7. Falloon, G. (2010). Using avatars and virtual environments in learning: What do they have to offer? *British Journal of Educational Technology*, 41, 1, 2010, 108-122.
8. Hammick, J.K. & Lee, M.J. (2014). Do shy people feel less communication apprehension online? The effects of virtual reality on the relationship between personality characteristics and communication outcomes. *Computers in Human Behavior*, 39, 305-312.
9. Hammersley, M. and Traianou, A. (2012) Ethics and Educational Research, British Educational Research Association on-line resource.
10. Hirata, Y. (2023) "Do avatar-assisted virtual classrooms work for students with low speaking confidence?: A qualitative study," *Interactive Technology and Smart Education* [Preprint].
11. Hofstede, G. (1980). *Culture's consequences: International differences in work-related values*. Sage.
12. Horwitz, E. K. (1986). Preliminary Evidence for the Reliability and Validity of a Foreign Language Anxiety Scale. *TESOL Quarterly*, 20(3), 559–562.
13. Horwitz, E. K. (2010). Foreign and second language anxiety. *Language Teaching*, 43(02), 154-167.
14. Horwitz, E. K., Horwitz, M. B., & Cope, J. (1986). Foreign language classroom anxiety. *The Modern Language Journal*, 70(2), 125-132.
15. Hopkyns, S. & Nicoll, T. (2014). Using avatars for digital role-playing to enhance fluency in the classroom. ResearchGate.
16. Kessler, G., Tumpane, J., Satar, H. M. (2021). Social media and virtual communication tools to leverage language learning in online environments. *Computer Assisted Language Learning*, 34(5), 451-470.
17. McCroskey, J.C. (1970). Measures of communication-bound anxiety. *Sp. Monographs*, 37(4), 269-277.

18. McCroskey, J. C. (1977a). Oral communication apprehension: A summary of recent theory and research. *Human Communication Research*, 4(1), 78-96.
19. McCroskey, J. C. (1978). Validity of the PRCA as an index of oral communication apprehension. *Communication Monographs*, 45(3), 192-203.
20. McCroskey, J. C. (1984). The communication apprehension perspective. In M. Burgoon (Ed.), *Communication Yearbook 8* (pp. 545-594). Sage Publications.
21. Merriam, S. B., Johnson-Bailey, J., Lee, M.Y., Kee, Y., Ntseane, G., & Muhamad, M. (2001). Power and positionality: negotiating insider/outsider status within and across cultures. *International Journal of Lifelong Education*, 20(5), 405-416.
22. Messinger, P. R., Stroulia, E., Lyons, K., Bone, M., & Niu, R. (2008). Virtual worlds – past, present, and future: New directions in social computing. *Decision Support Systems*, 44(3), 1947-1973.
23. Samala, R., Clark, R., & Lee, J. (2023). The future of education in augmented, virtual, and mixed realities. *British Journal of Educational Technology*, 54(1), 260-273.
24. University of Minnesota. (2016). 3.1 what is communication apprehension? Stand up Speak out. University of Minnesota Libraries Publishing edition, 2016.

SELECTION OF EDUCATIONAL MATERIAL WHILE TEACHING READING IN A FOREIGN LANGUAGE TO SECONDARY VOCATIONAL STUDENTS OF ECONOMICS AND ACCOUNTING

Jo'raeva Dilnoza, Djemilova Kamila, Abduraxmanova Zebo
Students, Gulistan State University

Abstract. This article is devoted to the study of the main problems associated with the selection of language material when teaching reading in a foreign language to students of secondary vocational education in the field of study "Economics and Accounting". The criteria that must be taken into account when teaching reading are discussed in detail. The main ways to solve these problems are also presented.

Keywords: foreign language, secondary education, vocational education, economics, accounting, reading.

Reading - refers to the type of speech activity, the purpose of which is to extract information from a written text and is considered one of the most important types of communicative and cognitive activity of students.

It should be noted that reading can perform various functions, for example, the practical mastery of a foreign language contributes to the development of other types of communicative activities, and also provides the greatest opportunities for the education and comprehensive development of students by means of a foreign language.

Reading is at the forefront of education. When it comes to students who study under the program of secondary vocational education, we cannot help but point out the fact that after school it is quite difficult to bring them to the proper level of learning a foreign language and reading becomes one of the ways to achieve this goal. First of all, reading is motivating. The student can always look up unfamiliar words in the dictionary and understand what the text is about. When doing the exercises, most of them are completely based on the text, and, in the future, the student can correlate the information from the text with the exercises, thereby completing them without certain difficulties. Here we can talk about the differentiation of exercises by difficulty levels, so that the tasks correspond to the levels of the students.

Teaching reading is the main task of secondary vocational education. Professional teaching of a foreign language to students is the development of skills and abilities of all types of speech

activity, for example, receptive plan (reading, listening), productive (speaking, writing). The basis of training, of course, should be a text in the specialty, which must be considered as a basic speech and language unit for the implementation of all types of speech activity.

An analysis of modern teaching aids revealed the fact that, at present, there is no one teaching aid that would include the necessary language information.

Based on these data, we can conclude that the selection of language material is one of the problems in teaching a foreign language. This is because, at present, it is very difficult to find a textbook on the discipline of a professional foreign language for students in the field of economics and accounting. Moreover, it is difficult to find a manual that would fully meet modern requirements.

What is the way out in this situation? Develop teaching materials on your own and use them in foreign language lessons. The curriculum of the discipline is taken as the basis, which, in turn, is based on topics that are relevant for a particular specialty, in our case, we take topics that are studied by students in the direction of economics and accounting. This material should fully correspond to the degree of competence of students, their level of knowledge should obviously be slightly ahead of the content of the educational and methodological material. Also, an important role is given to the selection of language material, here the level of the material, on the contrary, should be ahead of the knowledge of students, because texts are educational in nature, and they should expand students' knowledge on a particular topic, and, already on the basis of this language material, we will teach students various types of reading.

Let's consider an approximate list of topics studied in the discipline Foreign language in professional activity: economics; economic rules; current state of the world economy; problems of modern economy; branding and product placement; marketing, business English.

The topics are relevant, and by the third year of study, students consider these topics as the main ones. It turns out that in order to fully master the communication competence, students must be able to communicate on economic topics in a foreign language, be able to write business letters and arrange them in the correct order. Working with an economic text is a priority, on the basis of these texts, students will develop a linguistic picture of the world, therefore, for working with a text, first of all, learning to read is typical. After the problem with the selection of language material is solved, it is necessary to select certain technologies and methods for the implementation of this material in the educational process.

References:

1. Lozitskaya, A. I. Formation and development of semantic reading strategies during viewing reading // Actual tasks of pedagogy: Materials of the VII International Scientific Conference. – Chita: YS Press, 2016. – pp. 86-88. URL: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/189/10130/>

IMPORTANCE OF USING AUTHENTIC MATERIALS ON ENGLISH LESSON

Jumabaeva Munisa Dilshod qizi

4th year student, Gulistan State University

Abstract. As you know, through language you can express any thought using different language means. Teaching a foreign language is an essential component of the curriculum in schools and universities. Different methods and means are used in teaching English. With the spread of the communicative approach, the concept of "authenticity" entered the methodology of teaching a foreign language in order to bring the learning process as close as possible to natural communication. Pedagogy has come a long and tortuous path in the study of ways and methods of

effective teaching foreign languages, based on the achievements of technical progress, logic, semiotics and psychology. The authentic materials allow teacher to teach foreign language communication, taking into account various sociolinguistic factors presented with the help of visual information and in many respects determining the nature of the speech statements of the communicants, namely: their social status, the nature of relationships, spatio-temporal conditions of communication, etc. That is why a new milestone in the history of teaching has become the use of authentic forms of teaching, combining visual and auditory perceptual components. The relevance of the topic choice is determined by changes in teaching priorities, which imply a greater use of visual teaching methods. Despite the fact that it is still impossible to guarantee the absence of problems inability of many teachers to work with modern equipment, the attractiveness of working with authentic materials is obvious. They immerse students in a natural language environment, contribute to the intensification of learning, stimulate the speech-thinking, cognitive, creative activity of students, and allow individualizing learning.

Key words: communication, foreign languages, methodology, authentic materials.

Introduction. At the present stage of development of society, the study of a foreign language is of particular importance. With the help of internet and computers teaching and learning have become easy and accessible for all the teachers and learners of English. The teachers have been using the internet to download materials, update their knowledge, get immediate solutions for their doubts and queries, show the required pictures, videos and audios to the learners, give Power Point presentations and so on. Because authentic materials include real life challenges and complexities, they provide students with real-life experiences. In addition, students collaborate and communicate with friends, parents, or more advanced people such as teachers in school and out-of-class settings. Consequently, they continue to study both at school and outside. In foreign literature for authentic materials there is the concept of "real texts", they mean materials that are created for native speakers [18, p. 118]. Authentic materials, if they are used correctly in teaching, can improve knowledge of a foreign language, despite the fact that they are not specifically designed for teaching a foreign language. Turning to the interpretation of the concept of authentic material, we can see different approaches. Foreign scientists have widely considered this phenomenon. For example, in the approach of Ron Oliver and Janice Herrington, a new term "authentic learning" was highlighted, this term is directly related to the real life of students, and is aimed at preparing to face real situations in the world. Another approach was proposed by David Nanen and Ronald Carter, defining authentic materials, calling them ordinary texts not specially prepared for the purpose of language teaching. Supporting his position, Robert Jordan gave a similar definition of an authentic text as a text not specially developed for pedagogical purposes. Eric Jacobson proposed to call authentic materials those materials that are used in classrooms in the same way as they could be used in real life. Ferit Kilikia believes that authentic material is one whose language correlates with the real language and its use in its own community. He also added that the English presented in the classroom must be authentic and not artificially reproduced for educational purposes. As a rule, this involves the use of materials that include the language naturally occurring in communication, in the use of native speakers.

Over the past decades, researchers in social psychology and education have been made a change in the definition of motivation and its application in the classroom based on different researchers and experience. According to Karin Kirk Educational psychology has classified two basic kinds of motivation intrinsically or extrinsic when students could whether intrinsically or extrinsically motivated for successful achievement. According to them "the desire that arises from

the inherent interests to master, learn and achieve something refers to intrinsic motivation. And the success in achieving specific result or outcome refers to extrinsic motivation". In order to increase both two types of motivation authentic materials are very useful. For instance, if students become motivated they can do task with confidence, then they work hard using different learning strategies and persist until finishing the task. Therefore, it is more essential for the language teachers to prepare their own materials for their teaching according to their age, needs and interests of the learners and also according to the demands of the prevailing society.

Since the authentic materials are more economic and effortlessly available anywhere and anytime, the English teachers can use them to teach in their regular ELT classrooms. There are many materials available to teach English such as News Papers, Wall Papers, Brochures, Advertisements, Magazines, Journals, TV Programmes, TV Ads, Movies, Songs, Images, Internet Notices, Menu, Recipes, Currency, Weather Reports and so on.

Using authentic materials in the ELT classrooms have several advantages. They are:

- ✓ Authentic materials are selected according to the their age, needs and interests of the learners.
- ✓ The learners are exposed to real-life situations.
- ✓ They are economical, easily accessible and available everywhere.
- ✓ They are helpful to develop social and cognitive language skills.
- ✓ They develop the learners ability to interpret the topic they learn.
- ✓ They enhance the learners critical thinking.
- ✓ They develop creativity among the learners and the teachers.
- ✓ They promote the learners with the learners with higher level of motivation.
- ✓ They make the teaching and learning process easy and interesting.
- ✓ They are generally equipped with sound and pictures so that they are eye- catching.
- ✓ They build a connection between the outside world and the English classrooms.
- ✓ They are more useful for the teachers to prepare alternate materials.
- ✓ They encourage the learners to take part in the classrooms and perform well in the given tasks and exercises.

Reference:

1. Aytunga O., OzgeBahar H. The Importance of Using Authentic Materials in Prospective Foreign Language Teacher Training // Journal of Social Sciences. 2008/ V.5 P. 328-336.
2. Azimov E.G., Shchukin A.N. Authentic text // New dictionary of methodological terms (theory and practice of teaching languages). M., 2009.P. 25-26.
3. Bachurina E.S. Development of phonetic skills in English lessons / E.S. Bachurin / [http:// aneks. spb. ru / metodicheskie-razrabotki-i-posobiia-po-inostr- iazyku / razvitiyefoneticheskikh-navykov-na-urokakh-angliiskogo-iazyka.html](http://aneks.spb.ru/metodicheskie-razrabotki-i-posobiia-po-inostr-iazyku/razvitiyefoneticheskikh-navykov-na-urokakh-angliiskogo-iazyka.html). 2015
4. Bakirova H.B. Teaching foreign language terminology at non-language universities. 2001.09
5. Bakirova H.B. Formation of terminological competence in ESP education. Novateur publications. Journal NX- A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal, ISSN No: 2581 – 4230 VOLUME 6, ISSUE 11, India.-2020. P 63.
6. Baryshnikov N.V. Theoretical foundations of teaching reading authentic texts with imperfect command of a foreign language. Dis. ... Dr. ped. sciences. Pyatigorsk. 1999. 220 p.
7. Baryshnikov N.V. Theoretical foundations of teaching reading authentic texts with imperfect command of a foreign language. Dis. ... Dr. ped. sciences. Pyatigorsk. 1999. 220 p.
8. Carter R., Nunan, D. The Cambridge guide to teaching English to speakers of other languages. Cambridge University Press. 2001. 274 p.

9. Chilikina Y.A. Video film as a means of motivation to study a foreign language / Y.A.Chilikina / <https://nsportal.ru/shkola/inostrannye-yazyki/library/2012/09/27/referatvideofilm-kak-sredstvo-motivatsii-k-izucheniyu>. 2012.
10. Domrachev V.A. Distance learning based on e-mail // Higher. education in Russia. 2. 1995. 17 - 22.
11. Elukhina NV Teaching to listen to foreign language speech // Foreign languages at school. 1996, p. 71.
12. Florence, Y. Learning English through films: A case study of a Hong Kong class. Hong Kong. 2009.
13. Galskova N.D. Modern methods of teaching foreign languages. M. 2000.192c.
14. Galskova N.D., Gez N.I. Theory of teaching foreign languages: Linguodidactics and , 18(4) (2021)methodology: Textbook. M. 2004.336 p.
15. Gebhard J.G. Teaching English as a Foreign or Second Language. USA. 2006. 300 p.
16. Gez N.I., Lyakhovitsky M.V., Mirolubov A.A. and other Methods of teaching foreign languages in secondary school: textbook. M. 1982.372p.
17. Gez. N.I. The role of communication conditions in teaching listening and speaking // Foreign languages at school. Issue 5. M. 1981.32 p.
18. Harmer I. J. The Practice of Language Teaching. Boston. 2004. 384 p.
19. Herrington J., Oliver R. An instructional design framework for authentic learning environments // ETR&D. 2000/ V.48 P. 23-48.
20. Igna O.N. Development of the socio-cultural competence of students on the basis of authentic materials in professionally-oriented teaching of foreign language communication.Dis. ...Cand. ped. sciences. Tomsk. 2003.256 p.

TESTING CRITERIA OF LANGUAGE SKILLS

Bakhodir Karimov

Graduate student of GulDU

Abstract. This article discusses the criteria for test specifications by using an imaginary test situation. This test is designed to diagnose the test taker competencies in English language in order to select undergraduates to different departments of the faculty of Humanities and social sciences of the university to follow English medium instruction degree programme of the required subject areas of the study from the first year.

Key words: Test construction, assessment, evaluation, criteria, Bloom's taxonomy

The purpose of this article is to devise criteria for constructing tests which will promote the development of English language skills and higher-level cognitive thinking in students.

The principles and techniques for test construction have been much discussed and examined. Tests are widely used to assess language knowledge and skills acquired by learners and to evaluate the effectiveness of foreign language teaching and learning.

One of the major problems of both the theory and practice of didactic testing is determining the objectives and tasks of the educational work the achievement of which is diagnosed with tests. Defining the objectives is an important stage of the overall planning, conducting and result evaluation of the education. Nowadays the focus is on students ability to use their knowledge and skills in order to meet real-life challenges, rather than merely on the extent to which they have mastered the studied material. The purpose of this article is to devise criteria for constructing tests which will promote the development of English language skills and higher-level cognitive thinking in students. In this pair we propose a set of criteria for evaluating the learning outcomes based on Bloom's taxonomy.

For our teaching purposes, we used Bloom's taxonomy to devise five basic criteria for evaluating the learning outcomes from the English language training.

The first criterion is connected with remembering. It is meant to check students' knowledge of words and grammatical constructions. The test-takers are required to recognize recall and reproduce lexical and grammatical units which have been studied during the academic classes.

The second criterion reviews the students' comprehension of lexical units. The task checks their understanding of the meaning of words. Students need to be able to paraphrase words, recognize synonyms and antonyms of words and expression.

The third criterion concerns the application of lexical and grammatical units in practice. Students are instructed to detect and correct different types of mistakes in a given context.

The fourth criterion is related to analyzing the use of lexical and grammatical units in a context. Students are required to relate their theoretical knowledge to practice compare and distinguish various options and select the most appropriate ones for specific cases.

The fifth criterion combines evaluating and creating a text. Students are expected to organize their ideas into a comprehensible text to summarize their view point and evaluate other people's opinions and texts.

1. **WHY TESTING** In general, testing has the following purposes: Students, teachers, administrators and parents want to ascertain the degree to which those goals have been realized Government and private sectors who employ the students are interested in having precise information about students' abilities. Most importantly, through testing, accurate information is obtained based on which educational decisions are made. Tests can benefit students in the following ways: Testing can create a positive attitude toward class and will motivate them in learning the subject matter. Testing can help students prepare themselves and thus learn the materials. Testing can also benefit teachers: Testing helps teachers to diagnose their efforts in teaching. Testing can also help teachers gain insight into ways to improve evaluation process.

2. **TEST, MEASUREMENT, EVALUATION** Measurement is the process of quantifying the characteristics of persons according to explicit procedures and rules. Test is an instrument, often connoting the presentation of a set of questions to be answered, to obtain a measure of a characteristic of a person.

3. **NORM-REFERENCED TESTS vs. CRITERION-REFERENCED TESTS** If we compare the score of a testee to the scores of other testees, this would be norm referencing. However, if we interpret a testee's performance by comparing it to some specific criterion without concern for how other testees performed, this would be criterion referencing. Usually, a testee passes the test only when he has given the right answer to all or a specific number of test items.

References:

1. Anderson L. Krathwohl, D. Bloom's Taxonomy Revised.
2. Bloom B. Taxonomy of Educational objectives, Longman.
3. Ivanova V. Construction and evaluation of achievement tests in English

EFFECTIVE METHODS OF TEACHING READING SKILL IN EFL CLASSROOMS

Karimov Bakhodir Bakhrom o`g`li

Student of Gulistan State University

Supervisor: Shukurullayeva Barno Bakhtiyor kizi

EFL teacher at Gulistan State University

Abstract. The article discusses one of the most vital aspects of learning foreign languages which is called reading skill and examines various types of techniques and methods of teaching reading.

Key words: foreign languages, speech activity, reading, vocabulary, study.

The study of foreign languages contributes to the universal speech progress of students. Reading is one of the main types of speech activity. The reading procedure has a huge impact on the formation of personality. With the help of reading, the active and passive vocabulary words in students is improve, grammatical skills are formed. Learning to read is one of the difficult situation that received the most complete coverage in the previous stages of the progress of the methodology. Great attention has always been paid to the difficult situation of developing reading skills. Reading in a foreign language should be independent, but accompanied by the interest of students. However practice shows that students interest in reading is rather low. This type of speech activity is not always for schoolchildren the main means of obtaining information or simply a source of pleasure. Reading is one of the main types of speech activity. It can act as both aim and a means of teaching. Foremost the goal of interactive learning is to improve the order of the educational process, in which all students achieve high learning outcomes. The use of reading as a source of information creates the necessary conditions for stimulating interest in studying this subject at school, which the student can satisfy on his own, since reading does not require interlocutor or listeners, but only a book. Mastering the ability to read in a foreign language makes it real and possible to achieve the educational and developmental aims of studying this subject. Types of reading: distinguish introductory, study, viewing search reading.

Studying reading provides for the most complete and accurate understanding of all information contained in the text and its critical understanding. Most of students said that English is one of the most difficult subjects especially in school. Students usually get trouble to vocabulary which had been stated by the teacher at school. Reading section is the best habit that should be done for the students to enlarge their knowledge, information, and science. The first problem of the students is understanding the meaning of vocabulary in reading text. Reading consist of four types. They are intensive reading, extensive reading, aloud reading and silent reading. Each type has different function and all types are useful to improve student knowledge. Reading needs a lot of supporting skill that can support it to become successfully progress. Reading in fact is the ability which enables the students directly or indirectly to read with the aim to get explicit message, implicit message and general information from the printed page facts and information that it has going to recognize the words to make a good conclusion and read critically and critically in order to understand figurative language the researcher set goals. Teaching reading is a task for the expert. English teacher should have supervised practice to deliver the reading materials. How to help your child become a better reader? Reading is the foundation for success. When children develop reading habit early in their lives, they are more likely to be successful in school, work, and life in general.

4 different types of reading techniques:

Skimming. Skimming, sometimes referred to as gist reading, means going through the text to grasp the main idea

Scanning. Here, the reader quickly scuttles across sentences to get to a particular piece of information. Scanning involves the technique of rejecting or ignoring irrelevant information from the text to locate a specific piece of information.

Intensive reading. Intensive reading is far more time-consuming than skimming and scanning as it need the readers attention to detail. It involves close reading that aims at the accuracy of comprehension. Here the reader has to understand the meaning of each and every word

Extensive reading. Extensive reading lays more emphasis on fluency and less on accuracy. It usually involves reading for pleasure and is more of about of classroom activity.

References:

1. Asih Nurcahyani. Improving Teaching Reading Descriptive Text Using Cooperative Learning in Team Acceleration Instruction
2. Djumanova, B. O. Students readiness for self-education from the perspective of a professional. Jurnal Bahasa Lingua Scientia, Vol. 10, No. 2, November 2018. DOI: dx.doi.org/10.21274/ls.2018.10.2.275-286
3. Ani Paningtias. (2017). AN ANALYSIS ON THE STUDENTS' DIFFICULTIES IN READING COMPREHENSION (A CASE STUDY AT TENTH GRADE STUDENTS' IN SMK SORE TULUNGAGUNG IN ACADEMIC YEAR 2016/2017). URL: <http://lib.kippgritulungagung.ac.id/halamanSiswa.php?hal=lokal&act=skripsi.view&id=3503>
4. Asih Nurcahyani. (2016). Improving Teaching Reading Descriptive Text Using Cooperative Learning in Team Acceleration Instruction (TAI) Technique for Seventh Grade Student of SMPN 1 Boyolangu in Academic Year 2015-2016. URL: <https://zenodo.org/record/7406978>

TEACHING PRODUCTIVE SKILLS VIA AUTHENTIC MATERIALS

Karshiyeva Yevgeniya

Student of Gulistan State University

Supervisor: Shukurullayeva Barno Bakhdiyorkizi

EFL teacher at Gulistan State University

Abstract. This article is discussed about the utilizing of authentic materials in teaching English as a foreign language and in particular writing and speaking skills. Because of the different merits and demerits of real materials teachers should choose them carefully for using the classroom.

Key words: authentic materials, advantages, disadvantages, productive skills, methodology, speaking skills, writing skill.

Introduction. In today's world it is impossible to imagine life without language. Nowadays, learning foreign languages is gaining popularity. Leading the list is English, as it is an international language.

There are many ways to learn English. Most of these ways focus on Communicative Language Teaching (CLT) and cooperative learning because CLT is based on real-life situations and is more useful for developing communication skills among learners. Cooperative learning is also encouraged by teachers to engage students in a variety of task-based activities. When learning to speak to students, teachers should focus on speech sounds, sound patterns, stress intonation, in choosing appropriate words and sentences, depending on the audience, social setting, subject matter, and situation. Teachers help teachers help students put their thoughts and ideas together so that they have logic and meaning, so that students use their language to express values and thoughts. Because speech is one of the productive skills, it is classified into five types: imitative, intensive, responsive, interactive, and expansive.

Methodology. The imitative method (direct imitation or imitation) consists of an adult articulating the sounds of their speech and expressively intonating them, and the child listens and repeats, imitating their speech, trying to learn the speech movement (articulation and voice modulation) and understand the meaning.

Intensive speech is the product of short discussions where students must perform tasks such as reading aloud, completing sentences, and dialogues.

Responsive speech involves two or two people in short conversations. Interactive conversation is possible when two (e.g., a phone conversation, an interview, etc.) or more than one person (participating in a conversation, an assembly) interact with each other. Both forms are characterized by the fact that the roles between the speaker(s) and the listener(s) are constantly changing. This change of roles is a condition for creating a more active presence of the partner in interactive speech as compared to monological speech. As a result, para- and extra-linguistic factors become more important as information carriers in interaction than in monologue. For example, position in space, voice, intonation, facial expressions, gestures, and ellipses create certain situational components for the interlocutor that are implicit and do not need linguistic expression as if they were in a monologue.

Extended speaking is a type of speech activity in which students speak for longer periods of time and in a freer form than in controlled speech practice.

In the future, teachers will play a key role in quality education, especially in teaching language skills. To achieve this quality, teachers must use their skills, knowledge, and all kinds of methods to motivate students. In this case, teachers must act as motivators, facilitators, mediators, observers, helpers, and so on. When it comes to language learning, the role of teachers is important because teachers can effectively teach language skills that have different methods such as interaction, motivation and so on.

Result. To develop students' speaking skills, English teachers should focus mainly on vocabulary and grammar, and then on speech sounds, intonation, and sentence patterns. In order for students to increase their vocabulary, which they will need to improve their speaking skills, teachers must first focus their attention and students' attention on sounds and intonation, as intonation is important in native English speakers. Next, to sound like a true native English speaker, it is worth watching movies in English to understand how to pronounce a particular word in English, memorize it and try to repeat it, thereby improving their speech and vocabulary. Teachers can also hold contests and games of sorts to entice their students to participate and get them interested. Once students have mastered basic language skills, teachers can offer them opportunities to participate in role plays, group discussions or debates, prepare them for interviews, provide them with opportunities to interview themselves, and most importantly, prepare them to present a paper or research paper at a conference. The role of teachers is very significant in this regard, as teachers are the ones who give students a head start on their careers by telling them where to start and in which direction to go.

Conclusion. The use of one or more authentic materials, can be compared research between foreign language teacher training and other training programs. It will also be possible to study the impact of authentic materials with different teaching methods on learning. This study may interest teachers to use authentic materials to work in their learning environment to spark students' interest in the subject matter and facilitate their future learning.

References:

1. <https://zenodo.org/record/7406978>
2. <https://explore.openaire.eu/search/publication?pid=10.5281%2Fzenodo.7406978>
3. <https://academicsresearch.ru/index.php/ispctosp/article/view/1274>

TEACHING PRODUCTIVE SKILLS WITH CLIL METHODOLOGY

Sevara Keldibekova Komiljon qizi
Student, Gulistan State University

Abstract. In present era, schools and other education administrations all over the world are looking for ways to bring more benefits in learning a second language to their students. One growing teaching trend within bilingual education is CLIL methodology. In order to take advantage of this integrative approach, teachers and school administrations need a thorough understanding of the theories behind it as well as proper training on how to apply those theories in concrete ways within their institute with the help of this article.

Key words: Content and Language Integrated Learning, subject, principle, model, approach, program, curriculum, technique, transactional, interactional, fluency, accuracy, critical thinking, process.

CLIL stands for Content and Language Integrated Learning. This means studying another subject (for example, science, history, or literature) and learning a language, such as English, at the same time-integrating the two subjects. The definition is broad because the integration can happen in many different ways.

Professor Do Cole, who together with education researcher and author Dr David Marsh coined the term CLIL, explains, "There is not just one model.... It can be a theme. It can be principles. You can spend time a lot of time on this or a short time on this. But the fundamental principle of CLIL is that there is an integration between using language to learn and learning to use language through the development of content."

Although the term "CLIL" is modern, the technique is as old as learning itself. Any time someone learned about something else-engineering, art, cooking-while they learned and practiced a foreign language, they were using CLIL, even if they did not realize it. The approach became more formalized in the 1960s, in language immersion programs in Canada and with Languages Across the Curriculum (LAC) programs and Foreign Languages Across the Curriculum (FLAC) programs in the UK and the US. Many of these classes involved native English speakers studying a subject in a foreign language and included study-abroad programs.

David Marsh and Do Coyle came up with the term CLIL in the mid-1990s, at a time when governments, schools, and individuals were all starting to realize the importance of knowing more than one language. The movement was especially strong in Europe, and it is growing around the world in response to globalization.

A successful CLIL program depends on the cooperation between language teachers and content teachers. Each is an expert in his or her own field, so they need to share both their respective principles and information. A content teacher is someone who teaches a subject-for example, music, architecture, or biology. However, using CLIL as an approach is more than just switching to English to teach another subject. Content teachers are not normally experts in language acquisition or pedagogy. Therefore, to teach their subjects, content teachers usually require some amount of training and might also use both their students' native language and English, a technique known as translanguaging. They will also depend on the support of the language teacher. The language teacher is primarily responsible for teaching English (or another language), but in CLIL methodology, he or she also supports the content teacher by introducing relevant vocabulary and functional language related to a given subject (history or biology, for example) and by emphasizing critical thinking. As an example, think of an earth science class. The content teacher explains the water cycle through pictures, demonstrations, English, and if necessary, the students' first language (or L1). In tandem, the English teacher might cover language for explaining sequences and processes (first, next, then, after, that), language for cause and effect (because of, due to, results in), and word forms (vapor, evaporate, evaporation).

Speaking and writing are known as the productive skills because they involve producing words, phrases, sentences and paragraphs. All speech and writing can be divided into two separate types: transactional and interactional. Transactional communication, as the name suggests, is good-oriented and involves getting something done, such as buying a train ticket or asking for directions. Interactional communication, on the other hand, is purely social; its aim is to build social relations through good will and empathy. Examples of interactional communication involve small talk (typically characterized by constant shifts of topic), greetings, or giving compliments. Many contexts will involve both types of communication; small talk will naturally include and convey information while it is common to exchange pleasantries when buying something in your local shop. Although each communication type is equally important interactional purposes for communication are often neglected in the classroom, as the functional language typical of transactional contexts is often considered to have a higher surrender value (i.e. it is more immediately useful). However, in speaking at least, it is in social situations that your learners will struggle most.

David Marsh, Do Coyle and Philip Hood codified the principles of CLIL, namely dual-focused education, using language across the curriculum and making content king. Unlike traditional language teaching strategies, CLIL promotes education through construction rather than instruction. It is aiming for fluency, not accuracy.

CLIL is a fantastic method to empower students of all ages and levels of fluency. By teaching CLIL lessons, you are giving students the tools to grow, acquire and activate cross-disciplinary skills by using a language different from their own. It also promotes positive attitudes towards language learning from an early stage. Students will not be corrected on every single error they make. Instead, they will be encouraged to keep talking and learning in the language, which lets them feel good about their ability to communicate from the get-go.

CLIL supports critical thinking and collaboration skills. Students will not be spoon-fed their language lessons, but rather they will need to pay attention, observe and learn the language by learning about other subjects in that language. They can look to their peers to support them in this process. As stated by del Pilar Agustin Llach (2014) when examining studies of CLIL pedagogy (Celaya & Ruiz de Zarobe, 2010; Sylven, 2010; Xanthou, 2007 Xanthou, 2011), vocabulary-oriented research within CLIL needs to be strengthened. One of the contributing areas should be a comparison of CLIL and non-CLIL learners (del Pilar Agustin Llach, 2014). This argument is supported by Nikula, Dalton-Puffer and Llinares (2013), who point out that a major objective of further research should be to determine the role of CLIL in language education.

According to monolingual views, language learners have to make progress in the direction of achieving an impossible goal. They have to become ideal native speakers of the target language, who are perfectly competent in all skills in different communicative contexts. This unreachable goal can create a sense of frustration in many learners. This view implies that ideally a multilingual person is a perfect native speaker of several languages. It also implies that multilinguals should be balanced and have the same level of competence in different languages. Cenoz and Gorter (2011, 2014), who proposed the model “Focus on Multilingualism,” consider that this ideal “monolingual speaker” has to be replaced by a more realistic “multilingual speaker”. Multilingual speakers are not unreal perfect native speakers of several languages, but real people who navigate between languages according to the communicative situations. They are not deficient or weak communicators because they are not native speakers of their second, third, or fourth language. They are stronger communicators than monolingual native speakers because they can use their

linguistic resources in more communicative situations with more monolingual and multilingual speakers.

To put in a nutshell, teachers need expertise in both subject matter content and in teaching. Teachers need to develop understanding of the theories of knowledge (epistemologies) that guide the subject-matter disciplines in which they work. Furthermore, CLIL is a method of teaching language by integrating content into the lessons. Students are not just learning the language but other subject knowledge at the same time. This method is effective and time-saving since it enables students to gain both language and subject area knowledge

References:

1. Agustin Llach, M.D.P. (2014). Exploring the lexical profile of young CLIL learners: Towards an improvement in lexical use. *Journal of Immersion and Content -Based Language Education*, 2(1), 53-73. doi:10.1075/jicb
2. Arocena Egaña, E., Cenoz, J., & Gorter, D. (2015). Teachers' beliefs in multilingual education in the Basque country and in Friesland. *JICB*, 3(2), 169-193. doi:10.1075/jicb
3. <https://bridge.edu/TEFL/blog/what-is-clil/>
4. <https://www.ihteachenglish.com/blog-post/teaching-productive-skills-speaking-and-writing>
5. <https://www.fluentu.com/Blog/educator/clil-method-of-teaching/>

THE SELECTION OF TEACHING MATERIALS ON THE BASIS OF LINGUISTIC PECULIARITIES OF THE TARGET (FOREIGN) LANGUAGE

Khamraev Boburbek O'rolbek o'g'li

Student, Gulistan State University

Abstract. Each language has its own individual language picture of the world, according to which native speakers create the content of the phrase. Language is a huge source of information that can tell about the history of the people and their traditions. In turn, the totality of this knowledge is what is commonly called "linguistic phenomena".

Keywords: foreign language, language picture of the world, linguistic phenomenon, educational material.

Tropes, universal lexical, grammatical and stylistic categories, as well as linguistic realities are linguistic phenomena. If we consider categories as linguistic phenomena, a significant part of them are lexical and grammatical phenomena that teachers who work at different stages of teaching a foreign language. It should be noted that each teaching method implies individual language material.

It is possible to understand whether certain principles of selection and structuring of training material are effective only in the conditions of the learning process. In this case, it is not at all necessary to take into account the basic principles on which this method is based. However, it is necessary to take into account the specifics of the foreign language being studied when choosing educational and methodological material.

Of course, it is impossible to foresee absolutely everything, but the problem is different: this is not necessary for direct communication.

In order to competently form students' grammatical skills, it is also necessary to develop the skills of speaking, listening, reading and writing.

When selecting the necessary educational material, you need to remember about morphology and syntax. This is the linguistic component in teaching a foreign language. The ability to use foreign language grammatical material implies that the subject can clearly form his

thoughts in a foreign language, and is also able to form the necessary forms of words or the necessary syntactic construction, while correctly using them in the communication process. While preparing for exams in a foreign language, it is required to pay attention to word formation, which is found in the section of lexical and grammatical names. This raises the question: how to choose the correct form of the word in these lexico-grammatical tests? But, unfortunately, there is no clear rule. What can you advise students in this case? Read more in a foreign language, listen to radio programs and watch foreign television, because such words are repeated from text to text. This approach will be especially useful for those who find it difficult to “learn” exceptions.

The advantage of a detailed study of word formation develops language skills such as linguistic guessing and reading, and also makes vocabulary wider. But, unfortunately, in the curriculum, a foreign language is given little time for grammar and lexicology.

The lexical, grammatical and phonetic aspects cannot be separated, as they model the speech system. Because when teaching a foreign language, one must proceed not from the concepts of language and speech.

In recent years, the idea of a functional orientation of education has become popular. The functional approach is applicable to teaching reading. At the same time, the text should be interesting to the student; contain unknown, but relevant information, etc. Today there is a benchmark for the development of functional literacy. With the use of the linguistic phenomena of a foreign language, it is necessary to develop the ability of students to freely use reading and word-formation skills for the purpose of transferring the receipt of information from the text and the return transmission of such information in real language communication.

Therefore, the selected educational material should arouse interest in language activities, rely on the experience and age of students and contribute to the development of creative abilities.

References:

1. Bally Sh. General Linguistics. – N.Y., 2015.
2. Gak V.G. Theoretical Grammar. – L., 2019.
3. Gez N.I., Lyakhovitsky M.V., Mirolyubov A.A. Methods of teaching foreign languages in high school. – M., 1982.
4. Ivanova N.V. Effective use of new information technologies in teaching English in secondary school. – Krasnoyarsk, 2004.
5. Sinelnikov Yu.G., Androsova S.A. Textbook on Practical Grammar. – Belgorod, 2006.
6. Tarkhova V.A. Reader on Lexicology. – L., 1972.

DIFFERENT APPROACHES TO TEACHING FOREIGN LANGUAGES: APPROACHES AND TECHNIQUES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

***Khonimkulov Sardor Munavarovich**
student, Gulistan State University (Uzbekistan)*

Abstract. The ability to speak a foreign language is an increasingly valuable skill in today's globalized world. There are several different approaches to teaching foreign languages, each with its own strengths and weaknesses. Immersion, communicative language teaching, task-based language teaching, grammar-translation, and content-based instruction are all common approaches used to teach foreign languages. The choice of approach will depend on the learner's goals and learning style. Ultimately, the goal of any language teaching approach should be to help learners communicate effectively in real-life situations.

Keywords: Foreign languages, Teaching, Approaches, Methods, Communicative approach, Grammar-translation approach, Audio-lingual approach, Task-based approach, Total physical response approach, Content-based approach, Immersion approach and Online language learning, the Silent Way, the Natural Approach.

Learning a foreign language can be a daunting task for many individuals. However, with the right approach, it can be an enjoyable and rewarding experience. Over the years, different approaches have been developed to teach foreign languages, each with its own strengths and weaknesses. In this article, we will explore some of these approaches and their effectiveness in language learning.

The Grammar-Translation approach is one of the oldest methods of teaching foreign languages. It is based on the belief that learning a language involves mastering its grammar and vocabulary. In this approach, the focus is on memorization and translation of grammar rules and vocabulary. While this approach can be useful in developing reading and writing skills, it often neglects speaking and listening skills, which are essential for communication.

The Audio-Lingual approach, on the other hand, emphasizes oral communication and listening skills over grammar and vocabulary. This approach focuses on drilling and repetition of language patterns through dialogues and drills. While this approach can be effective in developing speaking and listening skills, it can be monotonous and may not provide adequate exposure to real-life language use.

The Communicative approach views language learning as a means of communication and emphasizes the use of language in real-life situations. This approach is learner-centered and encourages learners to communicate meaningfully using the language they are learning. This approach is effective in developing all language skills, including speaking, listening, reading, and writing. However, it can be challenging to implement in a classroom setting, particularly with large class sizes.

The Task-Based approach is a relatively new approach that focuses on the completion of real-life tasks as a means of language learning. In this approach, learners are given tasks to complete, such as ordering food in a restaurant or asking for directions, which require the use of language. This approach can be effective in developing all language skills and provides learners with authentic language use experiences. However, it can be challenging to design and implement tasks that are suitable for different levels of learners.

In conclusion, there are different approaches to teaching foreign languages, and each has its own advantages and disadvantages. The choice of approach depends on the learners' needs, goals, and learning style. Ultimately, the success of language learning depends on the learners' motivation, dedication, and willingness to practice regularly. With the right approach and resources, learning a foreign language can be an enjoyable and rewarding experience.

1. Immersion: This approach involves complete immersion in the target language. It involves surrounding learners with the language in all aspects of their daily life, including listening to music, watching TV shows and movies, and engaging with native speakers. This approach encourages learners to think in the target language, rather than translating words from their native language.

2. Communicative language teaching: This approach emphasizes communication and interaction in the target language. It focuses on teaching learners to communicate effectively in real-life situations, rather than just memorizing grammar rules and vocabulary. This approach often involves role-playing, group work, and other interactive activities.

3. Task-based language teaching: This approach involves teaching language through tasks, such as completing a project or solving a problem. This approach emphasizes the practical use of language in real-life situations and encourages learners to use the language in context.

4. Grammar-translation: This traditional approach to language teaching involves memorizing grammar rules and vocabulary lists and translating sentences from the target language to the learner's native language. While this approach has fallen out of favor in recent years, it is still used in some contexts.

5. Content-based instruction: This approach involves teaching language through the content of other subjects, such as history or science. This approach is often used in bilingual or immersion programs, where learners are taught subjects in the target language.

Overall, the best approach to teaching a foreign language will depend on the learner's goals, learning style, and previous language learning experience.

References:

1. Brinton, D. M., Snow, M. A., & Wesche, M. B. (1989). Content-based second language instruction. New York: Newbury House.
2. Littlewood, W. (1981). Communicative language teaching: An introduction. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2001). Approaches and methods in language teaching (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
4. Snow, M. A., & Brinton, D. M. (1997). The content-based classroom: Perspectives on integrating language and content. New York: Longman

LEARNING FOREIGN LANGUAGES THROUGH SOCIAL NETWORKS

Kuzieva Mukhlisa Abdumalik kizi
Student, Gulistan State University
Kuziev Shavkat Abdumuratovich
Teacher, Gulistan State University

Abstract: The article shares some thoughts of the usage of Internet and its significance in the process of foreign language acquisition. The usage of internet today exposes better options of doing something we need. These options are too flexible that simple being modifies day by day due to contemporary life. And Social network is among those modifications which support learners to have better chances to learn foreign language and communicate via them. According to the authors internet, particularly social network is the modern place where we learn languages faster, easier and with joy.

Key words: internet, social, communicate, foreign, language, network, information, study, educational, online, materials, simulate.

It is no secret that the Internet has firmly entered the daily life of a modern person. With it, you can always find the necessary information, communicate, pay for services. Thanks to the Internet, there are almost limitless opportunities in all areas of life. The Internet is an excellent repository of information. Each person can turn to his resources. Encyclopedias and reference books have electronic versions on the Internet [1]. The Internet in the life of a teenager has become the most important way to share his inner world with others. You can communicate in social networks, instant messengers, find friends with the same interests. On the Web, you can consult with a specialist, express your opinion, enjoy listening to music, viewing pictures, and playing

games. The Internet is a great place where businessmen promote their products and find new customers.

So, due to the network, you can learn and develop. Learn a craft, find a hobby, learn a foreign language. The sites have a lot of authentic and linguistic materials, simulators for preparing for the final state certification, books and electronic encyclopedias.

It is widely believed that the Internet has great information capabilities and no less impressive services. The Internet creates a unique opportunity for foreign language learners to use texts, listen and communicate with native speakers. With the development of the Internet, the opportunities for learning English have increased significantly.

One of the key concepts for our study is the Internet. We share the opinion of Dzhumaylov L.S. that the Internet is a space filled with information in English, which also plays a teaching role. It is the Internet that is considered the technical breakthrough of the last decades, which had a very strong influence on the development of educational technologies. In addition to the fact that a lot of recommendations and educational materials are posted on the Internet, the technical capabilities of the World Wide Web provide an opportunity to conduct educational classes directly on the network [3].

It is believed that almost all methodological materials for learning English, online tests and animated materials can be found on the net. All this can be used in studying English independently. At the same time, it should be emphasized that with the help of the Internet, a person can communicate with residents of different countries and representatives of various ethnic and cultural communities, thus not only improving their knowledge of the language, but also improving their listening skills in English. According to Vladimirova L.P. with the help of online communication, a person does not need to simulate a situation or a role-playing game, since he is already in live communication [3].

It is most convenient for a teenager to study English on his own in his free time from school, at home. According to the "Socio-Internet-Monitoring" study of 2022 by the "Public Opinion" Foundation, which surveyed the urban population from 12 years old, the most popular place to use the Internet, as expected, is at home (more than 70% of respondents). The interests of schoolchildren in the Internet, according to the Internet Development Foundation, are distributed as follows among: the most popular uses of the Internet are blogging, watching videos, listening to audio recordings, Skype communication, Telegram messaging, Internet promotions (> 80%), online games and e-mail (> 70%) [4].

We wondered why not use blogs, audio recordings, video recordings, skype chats, online games and email to learn English?

Having studied the sources on our topic, we came to the conclusion that the possibilities of the Internet for learning English can be grouped into the following points:

1. lectures and lessons on the language, giving a supply of new vocabulary, explaining some kind of grammatical structure, supplemented by consolidation exercises;
2. online communication with a language teacher. Determining your level and checking new knowledge with the help of various language tests;
3. watching videos in English followed by analysis of all grammatical structures, phraseological units, complex phrases and slang features. These may be breaking news videos. Thematic communication in the target language in groups, various discussions and discussions on a specific topic, with a preliminary study of all the necessary vocabulary;
4. sites that promote learning grammar rules and reading rules.

Summarizing the above, it can be argued that in today's dynamically developing world it has already become a common truth that it is impossible to become a successful person without knowing a foreign language, especially English, which is the most popular in the world.

What does learning English with the help of the Internet give?

- ❖ *Firstly, all classes are available anywhere and anytime of the day.*
- ❖ *Secondly, you will be able to plan your own training schedule. It is possible to decide for yourself how often to exercise, daily or once a week.*
- ❖ *Thirdly, you can choose a course, depending on your needs, that is, learn business or conversational English, download English lessons for children, or choose a course to prepare for a state exam at school or an international exam in terms of language proficiency.*

So, the Internet has many tools for learning a foreign language. Social media is one of the most popular media in recent times.

References:

1. Sultanov, B. R., Rashidov, A. S., & Kuziev, S. A. (2020). MILITARY RHETORIC IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES. *PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology*, 17(6), 3372-3378.
2. Кузиев Ш. А. и др. ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ЗАМОНАВИЙ ВОСИТАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШИ ИМКОНИЯТЛАРИ //Scientific Impulse. – 2022. – Т. 1. – №. 5. – С. 1641-1643.
3. Kuziev, S. H., & Rahmonova, S. (2018). Distance learning and technology-the future of national education. *Foreign languages in Uzbekistan*, (1), 20.
4. Sh, Kuziev. "The ways of developing discourse competence in non-linguistic faculties." *The academy of Ma'mun in Kharezm* 5 (2020).
5. Janikulovna D. S. CLUSTERING METHOD TO DEVELOP LEARNERS WRITING SKILLS //Проблемы педагогики. – 2021. – №. 5 (56). – С. 35-36.
6. Kuziev, Shavkat, and Mukhlisa Kuzieva. "SOCIAL NETWORKS IN TEACHING AND LEARNING ENGLISH." *Talqin va tadqiqotlar* 1.9 (2023).
7. Abdumuratovich, Kuziev Shavkat. "MODERN METHODS AND TIPS OF LEARNING ENGLISH." *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH* 6.3 (2023): 58-60.
8. Kuziev, S. A. (2017). THE ROLE OF AUDIENCE AND CONTEXT IN THE SPEECH. In *Наука и образование: сохраняя прошлое, создаём будущее* (pp. 76-78).
9. Tilavoldiev, O., & Kuziev, S. (2019). THE METHODOLOGY OF GRAMMAR TEACHING. *Academy*, (5), 79-80.
10. Abdumuratovich, Kuziev Shavkat. "Progress in language teaching via picture stories." *Вопросы науки и образования* 2 (14) (2018): 60-62.
11. Abdumuratovich, Kuziev Shavkat. "The role of multimedia technology in teaching the English language." *Достижения науки и образования* 2.7 (29) (2018): 57-60.
12. Janikulovna, D. S., & Khidiralievna, A. G. (2017). The time spent with teacher. *Достижения науки и образования*, (6 (19)), 57-58.
13. Душаева, С. Ж., Унгарова, И. Г. К., & Жураева, Д. (2020). Основные проблемы обучения лексике. *Academy*, (6 (57)), 67-68.

ANALYSIS OF THE USE OF THE FLIPPED LEARNING MODEL IN THE PROCESS OF LEARNING A FOREIGN LANGUAGE

Mamarasulova Dilafruz, Ilkhomova Makhmuda, Allayorova Zakhro
Students, Gulistan State University

Abstract. The current trend in higher education is to use student-centered, flexible blended learning strategies that alleviate the limitations of the traditional knowledge transfer model. This is

largely driven by advances in educational technology. Along with the transition to student-centered learning, we are seeing a growing interest in the technology of “flipped classroom” (“Flipped Classroom”) in higher education. During the period of blended learning, the use of the “flipped classroom” model is especially justified.

Keywords: flipped classroom, foreign language, methodology, educational technology, blended learning.

The flipped classroom model paves the way for active learning strategies and the use of study time to participate in higher levels of Bloom's taxonomy [1; pp.212-218], such as the practical application of the acquired knowledge, their analysis and synthesis.

The flipped learning model goes back to the research of Harvard professor Eric Mazur, who created the Peer Instruction technology that fueled its development. In 1993, an article by teacher Alison Kings was published arguing that time in the classroom should be devoted to deepening the essence of the subject, and not the usual transfer of information, while she describes the educational process within the framework of the “flipped class” scheme, but the term itself did not exist then [2; c. 32]. This topic was also studied by Salmon Khan, who created the Khan Academy Internet resource, increasing the interest of specialists in it. John Bergman and Aaron Sams have become some of its most devoted promoters. [3] D. Bergman and A. Samsom created PowerPoint presentations of their lesson materials with narration and author's videos. Further, teachers quickly came to the conclusion that the approach of preliminary online presentation of theoretical material saves teaching hours, which are useful for more thorough study of educational material already in personal contact in the classroom.

The essence of this technology is that the lecture and homework are “flipped”, that is, the student watches a lecture on the topic being studied at home before class, and in class time is devoted to practical work, projects and discussion. The “flipped” learning model moves the “delivery” of knowledge into the personal space of the learner, while the emphasis is on practice and the formation of new skills. Most often, the online lecture becomes the center of this approach to learning. As for teaching a foreign language within the framework of this model, recording one video resource is not enough. Before starting this type of work, students need to be taught how to work with video material, i.e. take notes, highlight the main idea, find arguments, etc. Therefore, the technology of “flipped” learning should be introduced gradually.

The intensive nature of changes in the educational space of the Internet, on the one hand, facilitates the task of applying technology, on the other hand, poses the problem of criteria for selecting resources for its implementation.

It seems necessary to analyze the main advantages and disadvantages of the “flipped” learning model in the study of a foreign language at a university. The many advantages of this technology are: 1. Comprehensive nature, high potential and adaptability. 2. The technology of “flipped learning” contributes to the development of an individual approach to learning. 3. The ability to learn at their own pace, encouraging students to actively interact with lecture material, increasing the actual classroom time for effective, creative and active learning activities. 4. Active study of the material. Changing the format of the lesson, in which students, having read the lecture material or any other informative material in advance, can find out aspects that remain unclear, apply the knowledge gained in practice, and share practical experience with each other. 5. A strong motivational base, a transformed learning process helps students reach their potential at any level of knowledge. At times, interest in the subject increases, since after self-learning of the material, the student has questions, which in turn leads to more effective cooperation in the “teacher-

student” projection. 6. Increasing students' interest in the educational process in general and its effectiveness. 7. The flipped learning model inspires learners to be creative in their learning. 8. Increasing the activity of students, including students who previously did not show it at all. 9. Unleashing the potential of students with a low level of academic achievement, increasing the effectiveness of training and changing attitudes towards the academic process for the better. 10. Convenience of preparation for the lesson. digital recording of material. Students can use a large number of additional sources when independently studying a particular topic: the Internet, online libraries, etc. 11. Productivity of independent work. “Flipped” learning creates a desire for students to engage in self-education and actively involves them in the process of constructing knowledge. 12. Convenience of obtaining knowledge by students, namely, at a time suitable for them, and not only with direct attendance at the lesson. Each student learns the material at his own pace, watches the video or listens to the audio source as many times as he sees fit, pauses to take notes, and, if necessary, returns to incomprehensible material for better perception. 13. Flexibility of technology. As you know, in the traditional model of teaching, the material must be mastered simultaneously under equal conditions, to the same extent and with the expected equal result by all the students present, which is often an extremely difficult task. In the “inverted” model, those who understand everything simply move on to the next topic, while those who do not spend a little more time understanding it. This technology is also convenient for students who missed a number of classes for a good reason. 14. Strengthening the significant role of the teacher, since the teacher is given the opportunity to effectively plan the classroom lesson, providing more opportunities for students to apply the acquired knowledge and form new skills necessary for further professional activities. 15. Easy to use. Flipped learning technology does not require special expensive technical devices. To implement the work, you may need a sound recording device (voice recorder, microphone), a camera or webcam, a computer with standard software.

References:

1. Krathwohl D. R. A revision of Bloom's taxonomy: an overview // Theory into practice. 2002. – Vol. 41(4), pp. 212–218.
2. King, A. From Sage on the Stage to Guide on the Side. // College Teaching, 1993 – Vol. 41, No. 1 (Winter), pp. 30–35.
3. Bergmann J., Sams A. Flip your classroom: reach every student in every class every day. Eugene, OR.; Alexandria, VA.: ISTE; ASCD, 2012. – 124 p.

NEW WAYS OF LEARNING VOCABULARY

Mamitalieva Khusnorakhon Maxsitali qizi

Student, Gulistan State University

Abstract. This article provides information on useful methods for learning foreign languages and ways to learn difficult words easily. and also talks about further development of speaking in English along with increasing vocabulary.

Key words: learning language, affects, special talent, method of circle, collation, ways of learning by heart complicated words.

Nowadays, English is improving day by day. But sometimes we face a lot of difficulties in learning English. For instance, learning new words are complicated to remember so that some people can't learn by heart which difficult words to pronounce and write. This condition affects on people's mind with negative sides in during learning language, namely a person's self-doubt appears, the thought that we cannot learn also appears in our minds.

So that, we should find new ways to learn foreign language, progress difficult words or learn by heart. Learning foreign languages is a complex and interesting process. nowadays it is becoming the demand of time. therefore, many books, articles and manuals are being written on this topic. And these guides provide information on various language learning methods and techniques.

Today, the majority of language learners are 17-35 years old. You can learn a foreign language not only with the help of a teacher, but also independently. For this, it is enough to have a daily plan based on a little diligence, strong will and a strict order.

Practice language learning every day as much as possible. It should consist of training periods based on a certain system, just like sports training. At least 10-15 minutes a day should be spent on learning and repeating new words.

Do you want to learn a language, but don't know where to start? You don't need to have a special talent for this, or you don't need to have a "language learning gene", says Lidiya Makhova. In his optimistic and inspiring speech, the speaker shares the secrets of polyglots and introduces four rules that will help you discover and enjoy your hidden talent for language learning.

There are many rules for learning a language. I would like to mention some of them below.

New way: First of all, we draw a circle then write new word which is complicated in a circle, draw lines from the circle, each line has own way. After that, find meaning of word or definition in first line write it, we should write examples of this word and also collocation may be if it is, this is useful thing for remembering. Then, synonyms and antonyms are also better than others. These ways are called "method of circle", it develops our own memory, ability of remembering and also the best method of learning new difficult words.

Methods: Imagine the word or phrase in your mind's eye. You can remember the meaning of a word when you hear it by drawing what it means, either on paper or in your head. This technique is effective when used with idioms like the informal expression "to keep one's mouth shut," which means "to not talk about something." Observe word associations in the visual dictionary in addition to the word's image

The most spread way is that: Read and read. You will learn more vocabulary the more you read, especially novels but also periodicals and newspapers. Try to deduce the meaning from the text as well as by checking up the definition in a dictionary as you read and come across new words. Make notes on new terms.

Using new words: To avoid forgetting new terms, frequently use them. Start a blog that can be about anything, or write articles that others would love reading.

Space out your repetitions. Repeating new words helps them stick in your memory. However, a single day of 100 repetitions won't have the same impact as a few repetitions spread out over a few days or weeks (also known as spaced repetition).

Utilize the new word right away. Try to remember it an hour later. Just before you go to bed, go over it. Use it once more the next day. Finally, after a few days, go back and review it.

Tip: You can schedule revision independently in addition to using 'spaced repetition' platforms and online tools (like Anki, where you can practice with complete words). Set up a program for updating them after creating index cards with your terms on them (use it in a sentence on one side and the definition/translation/image on the other). Sort the cards into three groups as you scan them: Green words should be revisited less frequently in the future, yellow words should occasionally be repeated, and red words should be used for "frequent visits."

Language-learning strategies, which are a subset of general learning strategies, include vocabulary-learning strategies. The results of studies on vocabulary acquisition strategies generally

concur with research on more general language learning strategies. Schmitt (1997) gives a very helpful review of the rise in importance of using strategies when learning a second language and notes that it resulted from a desire to encourage students' active participation in the learning process.

It is difficult to define what a strategy is, however for a strategy to be worthy of a teacher's attention, it would need to:

involve the ability to choose—there are various tactics to pick from, and one option is to decide not to adopt a strategy;

- be difficult, meaning there are many steps to learn;
- necessitate knowledge and profit from instruction;
- improve the speed and efficacy of vocabulary acquisition and usage.

These characteristics are present in many strategies. The ability to use these tactics is just as important for learners as knowledge of them.

You literally won't advance in your language skills, no matter how wonderful your grammar is, if you don't know any words to use it with: Vocabulary makes learning enjoyable and rewarding and offers access to other worlds.

But broadening your vocabulary is like going on a diet: It takes work, and there is no magic trick, no secret, and no one-size-fits-all method for doing it. Each person must discover what works for them, but being persistent, setting reasonable objectives, and rewarding yourself when you succeed are effective tactics that can be augmented with any of the following ideas.

Learn from actual experiences. Speaking of context, you can learn new vocabulary by watching movies, listening to music, reading books, listening to podcasts, or listening to songs. This is because new words are always connected to a scene, a character, or a (real-life) event. To learn the meaning of the words, consider reading books or watching movies in their native language with subtitles. Write down, read up, and begin memorization of any words or sentences that you don't understand when you see or hear them.

Make use of the right words. You probably don't need to read Shakespeare's works or concentrate on words from the Middle Ages if you want to improve your vocabulary because you want to work at a marketing agency abroad. The easier the terms are to learn and the more frequently you may use them, the more useful and popular they will be for your job, hobbies, and everyday discussions. (This may resemble a game where you could give yourself a prize each time you uttered a particular term in a real-world conversation.)

Discussion. English language learners' memory capacity, vocabulary diversity, and capacity for independent thought will all improve when the aforementioned techniques are used. The approaches indicated above help make every activity targeted at improving speech exciting while also increasing the activity of language learners in class, facilitating and strengthening the process of learning knowledge in foreign languages. Vocabulary is undoubtedly one of the most crucial linguistic building blocks. Our vocabulary grows as a result of learning the essential skills and using them successfully, allowing us to pick up new words quickly and use them in our daily lives. The context in which a language learner can freely speak in the language someone is learning must be created during the language-learning process. That is, the increased learning process will happen on its own if you cultivate an environment of success for yourself, assist you in expanding your vocabulary, and boost your self-confidence.

To conclude, several useful ways of learning new words are given in this article. Not only learning vocabulary, but also some kind of structure of learning English are given, the best method

of learning by heart which complicated words to pronounce or write. These ways help to improve ability of remembering and level of speaking.

Reference:

1. Ayubxon A'zamov, Ilhom Ismatov, (2011). "5000 Words in a Month".
2. Kato Lomb, (2003). POLYGLOT, "How I learn language".
3. Schmitt, N. (2000). Vocabulary in Language Teaching. Cambridge: Cambridge.

Internet sources:

4. <https://www.britishcouncil.org/voices-magazine/ten-ways-learn-new-words-language-learner>
5. <https://www.englishclub.com/efl/articles/7-tips-for-learning-english-vocabulary>

THE IMPORTANCE AND USAGE OF VOCABULARY IN ENGLISH LANGUAGE

Mekhmonaliyeva Gulchekhra Khodirjonovna

Student, Gulistan State University

M.A. Alibekova

Teacher, Gulistan State University

Abstract. The purpose of this article is to express the importance of vocabulary and its techniques of learning. There are useful ways of memorizing new words. The ultimate goal of these ways are that students are able to express their feelings and ideas with sufficient vocabulary more clearly. Vocabulary is used in various fields such as literature, science, technology, medicine, law, and many more. It is crucial for academic success as it helps in understanding complex texts, writing essays and papers, and performing well on standardized tests.

Key words: communication, method, vocabulary, memory, pronunciation, active vocabulary, passive vocabulary, learning new words, ESL learners, EFL learners, homophones.

Introduction. The current situation requires individual, in particular, young people who are able to speak at least one foreign language which means being capable of communicating with foreigners apart from their mother tongue. The most important thing is that choosing the right language such as English. Because it is an official language of most developed countries. In this case, vocabulary is essential for both second language(ESL) and foreign language(EFL) learners. Because without sufficient knowledge learners are not able to understand others or can not express their own feelings. After a long period of focusing on the development of grammatical capability, language instructors and teachers recognize the importance of vocabulary learning. Memorizing new words while learning foreign language, it depends on every people's memory. If people have a great ability to learn new words, they can do it easily. In contrast, they have to use some methods, because vocabulary is foundation of everything such as reading, speaking, listening and writing. This article express how vocabulary knowledge influences in written production. Furthermore, it measures the lexical richness and lexical essays written by ESL and EFL learners.

Learning and memorizing words. Learning and teaching English are interesting topic. Before learning grammar rules of English, you should learn more and more new words by heart. If you want to learn English very well. Since without enough vocabulary both ESL and EFL learners can not understand grammar rules, at the beginning of learning English language. That is way, memorizing much more new words is a good helper for them.

Using methods. Using methods are so good in every aspect. Not only learning words, but teaching pupils and students also. Nowadays, researchers are inventing useful methods for students to learn new words easily. For instance, "NOTE TAKING". It is the most popular method of learning new words quickly. In this method, almost every new word should be written in a small

cards and these new words should be revising as much as possible. It is an effective way for all skills. Because, firstly, we write new words, after writing, we read them every day and then we speak to ourselves to revise. After doing this method, definitely our speaking, writing, reading, listening and pronunciation skills will enhance.

Active and passive vocabulary. Most people have a hesitation using words in their speech. They only learn new words but they use them rarely. As a result, these words becoming passive vocabulary. Learners should not just learn new words by heart, they should use them in their daily speech. It is clear that, both our active and passive vocabulary change all the time, while learning a language. We learn words, use words, forget them, try out new words and review previously learned words. So, words which are we learnt can move freely between active and passive vocabularies. Unfortunately, our passive vocabulary always will be much bigger. Even though the size of passive vocabulary becoming much larger both ESL learners and native speakers, they try to broaden their active vocabulary. How to turn our passive vocabulary into active one. For this, we should use our new words in our daily speech and we should take a note of words which are new for us. Moreover, we should revise our vocabulary in every weekends. After doing that, our active vocabulary will be improved. In most cases, passive vocabulary appears lack of usage.

Communication. Substantially, vocabulary is important part of communication. Because without enough vocabulary, we can not express our speech clearly. Vocabulary improves all areas of communication. A powerful vocabulary improves overall communication such as, speaking, listening, reading, writing. If we do not know the words of the story, we never realize its meaning or without sufficient vocabulary we do not understand the words of speaker. Therefore, a great number of words, may help us to express our thoughts and feelings in a meaningful way.

Comprehension. Vocabulary also plays a crucial role in understanding what others are saying or writing. If you don't know the meaning of a word, you may not be able to comprehend the message fully. A strong vocabulary helps you comprehend written and spoken language better.

Academic success. A broad vocabulary is essential for academic success. It helps you understand complex texts, communicate your ideas effectively in writing, and perform well on standardized tests like the SAT and GRE.

Career advancement. A strong vocabulary can also help you advance in your career. Employers value employees who can communicate effectively, and a broad vocabulary can help you stand out from the crowd.

Personal growth. Learning new words can be a fun and rewarding experience. It can broaden your horizons, enhance your creativity, and improve your critical thinking skills. A rich vocabulary can also help you express yourself more eloquently and confidently in social situations.

Pronunciation. Pronunciation is the most difficult thing in learning English language. Therefore, pronunciation ought to teach equally with speaking, writing, reading and listening to students in my opinion. But pronunciation is the most crucial part of speaking and listening. Learning the basics of pronunciation through Phonics, ESL and EFL learners will not only learn to speak comfortably, but also will boost their comprehension. The result of gaining more and more vocabulary, students and learners come across having second thoughts about words infrequently. If learners do not pronounce words correctly, the partner may have a tendency to understand words inaccurately. Unfortunately, English language consists of a huge number of words that some words seem the same but are pronounced differently. These words have different meanings. So, learning these homophones help the ESL and EFL students to learn better English language.

Conclusion. Overall, English vocabulary is a complex thing. It plays an indispensable role in learning English language very well. Learning vocabulary is just not about words. It includes

literal phrases, pronunciation and knowledge of English words about how to go with learning. Additionally, vocabulary is a vital thing and the most required skill in learning English language.

References:

1. Vocabulary learning strategies and Language learning outcomes. 1996. pp. 644-646.
2. <https://blog.evopry.com/English-vocabulary/>
3. <https://www.eurrec.org/ijote-article-213?download=2>
4. <https://www.languagehumanities.org/what-is-the-importance-of-vocabulary.htm>
5. <https://www.jcfs.org/blog/importance-vocabulary>

USE OF NEW AND EFFECTIVE METHODS IN TEACHING FOREIGN LANGUAGE TO STUDENTS

Norqulova Fotima Shavkatovna

Student, Gulistan State University

Abstract. Foreign Language teachers play an important role on teaching, choosing the methods and goal of study. Their targets are based on how well they collaborate the methods. Goals of foreign language programs vary. Since there are many different methods to teaching a foreign language. This article discusses the methodology of foreign language teaching, the types of modern and effective methods used in foreign language teaching.

Key words: Teaching foreign languages, Modern methods, Foreign language teaching methodology, General principles for teaching foreign languages, create a positive learning environment, explaining and practice. methodology, innovation, communication, skills, task based approach, project-based learning, lexical syllabus, icebreakers method, carousel brainstorming technique.

In this fast paced world where language learning is one of the most important areas in human society. That is why language learning has become a common practice among people. Learning a number of foreign languages opens the door to many opportunities for people. In our country, pupils and students learn several foreign languages. In our time of growing international relations, knowledge of languages, especially multilingualism, is of great importance. Today, English is the most studied foreign language. We can say that several methods are used to teach this language to students. That is why, learning and teaching a foreign language differ sharply in certain aspects. First of all, language teachers have to know general principles for teaching foreign languages. Here, a few general principles that should apply no matter what language learning approach you employ: addressing student expectations, creating a positive learning environment, and finding a balance among modeling, explaining and practice. Make clear to your students your approach to language learning and provide a rationale. Students' initial expectations for your course may be based on previous language learning experiences that differ significantly from the one that you will provide. [1] Research suggests that a key factor in effective language teaching is the creation of a comfortable classroom atmosphere. Some ways to do this include:

Assure students at the beginning of the course that it is normal to make errors and that they need not be afraid to respond in class.

Provide plenty of positive feedback. Even when responses are incorrect, look for ways to comment positively before correcting.

Correct selectively and carefully so as not to intimidate students.

Use pair work, group work and quick writing tasks to provide students with “thinking time” before conducting large-group activities.

Arrange for students to meet with you during your office hours for short, individual conferences. Some students find this one-to-one situation less stressful than speaking in front of a group. Such meetings can also increase student-instructor rapport, which, in turn, may increase students' comfort with participating in class.

Encourage equal participation by all students, so more-advanced students don't intimidate weaker students.

Some modeling and grammar explanations are always necessary, but students will only master new material through practicing it intensively. Maintaining an appropriate balance of modeling, explanation and practice in your classes will contribute significantly to the effectiveness of your instruction. [1]

The educational process is a complex process, which primarily includes the interaction of the teacher and the activity of students. In modern conditions, great attention should be paid to the development of students' creative abilities, their educational needs and interests. Teaching as a guide involves the teacher providing certain knowledge, communicating it, and managing the process of mastering it by all the students in the class. Therefore, the teacher not only provides information about his subject, but also plans, organizes and controls the student's educational activities, applies educational work skills, thinking, abilities, as well as knowledge in practice. Develops application skills. Teaching methods and methods, which every teacher should be able to use competently, have a special place in solving these issues. Without methods and techniques, it is impossible to achieve the set goal, implement the intended content and fill the training with cognitive activity. [2] Didacts (educators) interpret the term "method" in the sense of the method of work of the teacher and the student in the way of acquiring knowledge, skills, and forming the worldview of students and creating opportunities for knowledge. In methodology, historical methods consist of certain principles finds, the set of principles creates a certain method. Process methods appear through teaching methods, therefore, teaching methods and teaching principles are discussed separately. [2] There are some Different Language Teaching Methods:

Task-based Approach. Traditional curriculum design and class planning revolved around the topics considered useful for students. This meant students were to learn the grammar and vocabulary that educators thought students needed to know. Student input was minimal to say the least. What we learned from this is why it's imperative to build lesson plans around activities that all students can feel comfortable with and relate to. The task-based approach represents a significant paradigm shift since the focus on content has shifted to skills and competencies. So, planning and design aren't about what's taught, but why it's taught. This approach isolates individual skills and competencies in order to teach material students actually need to know to meet their goals and objectives.

Sample tasks could be ordering in a restaurant, booking a hotel room, or perhaps more advanced tasks like critiquing a movie or voicing their opinions about politics. In this approach, the language taught revolves around the task itself, not the other way around. For this method to work, teachers must understand their students' needs and expectations in order to design lessons that help their students succeed. Grammar, vocabulary and language skills are just the vehicles that enable students to achieve their final outcomes. Before adopting the task-based approach, educators must ask themselves, "Why are my students learning English?" Educators must then look at ways to help their learners achieve their personal and/or professional goals. The answers to these questions will help create a program that's relevant to your students.[3]

Project-based learning (PBL) or project-based instruction is an instructional approach designed to give students the opportunity to develop knowledge and skills through engaging

projects set around challenges and problems they may face in the real world. Project Based Learning is a teaching method in which students gain knowledge and skills by working for an extended period of time to investigate and respond to an authentic, engaging, and complex question, problem, or challenge. Students work on a project over an extended period of time – from a week up to a semester – that engages them in solving a real-world problem or answering a complex question. They demonstrate their knowledge and skills by creating a public product or presentation for a real audience. As a result, students develop deep content knowledge as well as critical thinking, collaboration, creativity, and communication skills. Project Based Learning unleashes a contagious, creative energy among students and teachers. [4]

Lexical Syllabus. While the previous two approaches focus heavily on the skills and competencies that students need to develop, this approach focuses on what language students actually need to produce. In particular, the actual words that students need to understand in order to conduct specific tasks.

This approach is based upon the core language that students need to know given their needs. Again, professional students need very specific vocabulary pertaining to their field. For instance, “profit” is an essential term for business students, much the same way “scalpel” is to medical students.

Moreover, any other language taught outside of this core language is meant to be supplementary and intended to enable students' communication within their respective fields. Topics such as movies and hobbies may take a back seat to things like booking a hotel or describing work experience. Nevertheless, there are common skills in all fields, such as saying your name or providing personal information.

Since this approach focuses on content, tasks and homework assignments should focus on students' true needs. Therefore, assessment should be based upon what students actually achieved. Examples of these assessments include writing an email for a job application or arranging a time for an interview.

This approach requires teachers to understand what students really need right away, focus on that, and then expand students' horizons as their communication skills develop. The good news is that there's quite a bit of research on this topic, leading to word lists teachers can focus on. Since these lists can be quite long, it's good to categorize them into sections like “weather and seasons” so lessons can focus on this specific vocabulary. For beginners, 10 words would make for a great lesson.

Activities can range from matching pictures and definitions to working with dialogues. An advanced twist could be to describe their favorite seasons, or even speculate about what they could do in the summer or winter. The sky truly is the limit.

This is where technology can be a teacher's best friend. Since this method focuses on learning the right vocabulary, there are plenty of classroom programs and apps that can help students learn in an engaging way. [3]

Icebreakers are fun activities to help people get to know one another. Instructors can use them to help acquaint students with course content and expectations.

Icebreakers method. Icebreakers can also be designed to help warm up online learning spaces and orient students to the online environment.

Icebreakers may involve students:

- playing a game with their classmates
- responding to a funny and/or "getting to know you" prompt
- explaining why they are taking the course

- sharing something meaningful related to the course or discipline, such as a recent headline, article, or other media content related to the course
- creating something (e.g., drawings, video, songs, poems, etc.) [5]

Carousel Brainstorming Technique or Rotating Review is a strategy used to help students learn new information or review existing information through movement and reflection. This strategy facilitates the development of group skills (brainstorming, discussion, communicating information) and also promotes active learning within the classroom. In this technique, students are divided into different groups and instructed to walk around different stations set up in the classroom, brainstorming and reflecting on certain questions for a specific duration of time. Each station helps students activate their prior knowledge, process new information and share it with others. [6]

In conclusion, language teaching is a complex process, and in order to achieve a specific goal in language teaching, it is very important for the teacher to use the correct and effective method. Furthermore, using of different types of interactive teaching methods to improve training of future education specialists contributes to the formation of high-quality specialist, as well as independence and so on.

References:

1. <https://teaching.washington.edu/topics/just-for-tas/teaching-foreign-languages/>
2. J. Jalolov „Chet til o'qitish metodikasi", Toshkent-2012
3. <https://www.fluentu.com/blog/educator-english/new-methods-of-teaching-english/>
4. <https://www.pblworks.org/what-is-pbl>
5. <https://teaching.cornell.edu/teaching-resources/building-inclusive-classrooms/icebreakers#:~:text=Icebreakers%20are%20fun%20activities%20to,students%20to%20the%20online%20environment>
6. <https://k12teacherstaffdevelopment.com/tlb/what-is-carousel-brainstorming-technique/>[6]

HOW MODERN TECHNOLOGIES WILL AFFECT TEACHING ENGLISH IN 2023

Olimjonova Gulnoza No'monjon qizi

Xorijiy til va adabiyoti yo'nalishi 2-bosqich talabasi, Guliston davlat universiteti

Abstract. This article highlights the possible effects of modern technologies on teaching English in 2023. It includes also additional impacts technologies on other fields. This article gives its attention to perform a reader about the advantages of the usage of advanced technologies by catching students attention and making teachers hard work less.

Key words: Computer, computer literacy, laptop, smart boards, smart tables, projectors, interactive white boards, document camera, mobile phones, teaching English.

Entrance. Today, technology is one part of our lives. It has affected every single aspects of human being, their tasks, daily chores and other fields. Furthermore, it is going on affecting those parts in our lives. As for teaching english, through years technologies helped to improve the knowledge of students by using simple and entertaining contents. Additionally, this process is continuing in today's world. To be equal with today, most foreign language teachers are trying to come up with new methods or the way of teaching in terms of advanced technologies.

Discussions and results. Technologies are more than it is expected and also powerful indeed, as most people are trying to make easy their life depending on various types of technologies. According to English language teachers, it is not easy to conduct lessons by traditional classroom methods. Because, some students are not sometimes able to understand in

one go that his or her teacher explained him or her. Therefore, teachers need something not to make their work challenging. In this case a key can be here technologies. By use of technologies, today's foreign language teachers may conduct their lessons more interesting rather than traditional one. Technologies which are used in education are computer, laptop, smart boards, smart tables, projectors, interactive white boards, document camera, mobile phones and etc. By using these kinds of tools, foreign language teachers can save up their time. As a result, they will be able to explain and revise the lessons more clearly. As for students, technologies can catch their attention and interest. Moreover, they give a way learning to make unusual approach. As you can see, they are more important parts of the usage of technologies to teach or learn foreign languages with ease. After gaining enough information about effects of technologies on teaching foreign languages, it is time to write some data about effects of modern technologies on teaching English in 2023. Throughout this period, technologies may advance more and be helpful to explain new language to students. Science, all types of technologies are advancing now. As a consequence, mankind can use their daily life tasks to make it easy. In 2023, it is expected that the teaching English may be easy by use of technologies. However, it will be more complexed technologies in the use of educational areas. That is to say, it is demanded from foreign language teachers to be enough computer literacy. Thus, it demands to learn much more about this area. As for students, they will be a lot of opportunities to learn. As previous one, they can learn visually again. Additionally, they will gain knowledge with ease by practicing their new theme. To practice, they can use lots of entertaining activities and some games or with websites. Now, they can use in their lessons some programs such as Kahoot and Gimkid. Both of them can motivate enough students by creating competitive atmosphere amongst students. Furthermore, in 2023, technologies may be change the type of education from offline to online with high numbers. In Uzbekistan, it was allowed teachers to conduct their lessons online during pandemic condition. After pandemic, this type of education did not end. Instead, it continued in its process. As a result, online teaching, mostly English area, could show its result by positive sides. In online teaching, teachers can give their speech by making video or just making video call with their students. Importantly, this type of learning which is called distance learning has become an established part of educational world with trends pointing to ongoing growth. In US, higher education alone, more than 5.6 million university students were enrolled in at least one online course in the autumn of 2009, up from 1.6 million in 2002. Because it was already established overseas.

Conclusion. In conclusion, It can be seen that technologies may affect teaching English in 2023 by developing students knowledge, reducing teachers hard work, catching students interest and attention, being able to revise by various programs.

Reference:

1. M. Simonson, G.A. Berg: "Distance learning".

TEACHING PRESCHOOL CHILDREN IN A SECOND LANGUAGE

Orifjonova Manzura Sultonali qizi
Student of Gulistan State University

Abstract. The article discusses the learning of a foreign language by preschool children. In this regard learning a foreign language develops memory, imagination, and attention in children; forms the skills of interpersonal communication, control, and self-control. The most effective way at an early stage of teaching children a foreign language is the natural way of creating an image of

the language in a child - through repeated listening to the practiced language structures it is said that.

Keywords: teaching English, ESL, second language, teaching methods, strategies.

Teaching English to preschoolers is much like teaching them their mother tongue. Kids “absorb” their native language from their surroundings and everyday interactions that they go through all day long. Repetitive situations help them make sense of the language used in various circumstances. Young children have time to learn through play-like activities. They pick up language by taking part in an activity shared with an adult. They first make sense of the activity and then get meaning from the adult's shared language. Young children have more time to fit English into the daily program. For that reason, making children familiar with a second language in the preschool context can help them gain positive attitudes toward the second language, in such a way that a second language can increase a child's curiosity to learn more about a different language and its culture.

One of the most important things you can do is to accompany your words with actions so children can see as well as hear what you want them to do or say. They will understand what you mean even if they don't know the specific vocabulary. The Kindergarten ESL program provides instruction in English to non-native speakers of English. It will reinforce and develop vocabulary, listening and speaking comprehension skills as well as writing and reading a variety of texts in English.

In the past few decades, preschool teaching methods have come a long way from the traditional benches and teacher-directed approach. A considerable amount of research has now been done on early childhood. The experts in the field have concluded that **the child's first five years of life** is one of the most crucial times in terms of the development that takes place in a child's life, which has a lasting impact as they grow into adults.

A child begins to learn from the time they are born and continue over their lifespan. An interesting fact is that 90% of the brain develops in the first 3 years of life. This is the prime period in child development where learning takes place aggressively and at a phenomenal pace, the child is developing their motor and language skills, and their senses are heightened as they explore and absorb things around them. By the time they reach age, 6.95% of brain development has already occurred. From this, we can derive how significant the early childhood years are.

Around this time, the child also begins their learning outside the home and in a **preschool**. We must remember that preschool should be when your child begins to love learning and trying out new things. Therefore we need to select a **preschool or nursery with teaching methods** that best suit your child.

Preschool teaching methods differ from one **preschool** to another depending on the approach and philosophies they follow. Let's understand a bit about a few main **preschool teaching** approaches worldwide that are followed today.

Montessori – ” Do not tell them how to do it. Show them how to do it and do not say a word. If you tell them, they will watch your lips move. If you show them, they will want to do it themselves.”

Waldorf- Origin – The Waldorf or Steiner preschool teaching method was set in motion by Austrian-born Rudolf Steiner in the early 20th century in Germany, with a holistic approach to education where students are taught using hands-on methods and sensory-based learning.

Philosophy – The Waldorf preschool curriculum combines structure and creative learning. Its philosophy pushes for molding well-rounded individuals who are independent thinkers. Classrooms are mixed-age with a play-based approach to learning.

Teaching Method – The preschool teaching strategy encourages the child's creative development by telling stories, creating art from available materials, taking walks, and doing fun activities. There are no formal assessments, tests, homework, or grading. Rather a continuous testing process through various activities.

This implies the need for lively, dynamic, and interesting learning at the initial stage as a necessary condition not only for the formation of the necessary knowledge, abilities, and skills in children but also for the development of voluntary attention. When planning educational material, bearing in mind the instability of the attention of children, one should resort to frequent changes in the types of activities of children. A child usually gets tired not by activity, but by its monotony and one-sidedness. Changing different activities is a good way to relax for your child. Therefore, during classes in a foreign language, various teaching methods should be alternated, including the use of mobile activity. This makes the classes as rich as possible and allows the teacher to concentrate directly on the educational process, without being distracted by the restoration of discipline. In preschool children, visual-figurative memory dominates over logical memory. They are best at remembering specific objects, colors, and events. Therefore, the association of words with specific objects or actions is a necessary condition for the assimilation of linguistic material at this stage. A characteristic feature of the psychology of preschool children is the concreteness of their thinking, and sensitivity to mobile, colorful objects. This feature of kids requires visual, concrete, vivid, and intelligible teaching. Therefore, when teaching young children, bright and colorful visibility is a good helper. A child learns a word in a foreign language much faster if it is directly related to an object, picture, or action that he sees or performs himself. That is why, when learning poems and songs, you should accompany them with movements and gestures. The correct, pedagogically, and methodically thought-out organization of the lesson and its regime are of great educational importance. Each element of the lesson should be planned and implemented taking into account the age and psychological characteristics of children, taking into account the main goal of this lesson, the specific characteristics of a foreign language as an academic discipline.

Lexical games should form the basis of any lesson. First, when introducing new words in the lesson, the principle of visualization should be used. This means that children should not just tell that a certain word is translated into English like this, but try to create in the child a certain image associated with this concept. This can be done by using a variety of pictures or toys in the classroom. After the vocabulary of the lesson has been introduced, the children should speak it several times. This can be done using a variety of game techniques. For example, children can pass a ball to each other and say a word, or you can arrange a competition to see who utters a particular word the loudest. So you can check the correct pronunciation of words by children and, if necessary, correct it. It is worth remembering that teaching English to preschoolers is a complex process that will require an unusual approach to language teaching. Lexical games should be as simple and understandable as possible for children. These can be games such as "Who will show the picture first?", "What is this?", "What's missing?" and much more. The main thing is that during the lesson there is a moment of competition, thanks to which the children will develop an interest in the subject under study. Making the game more difficult in the learning process, we adhere to the principles of gradualness, consistency, and accessibility in learning. Every child is not used to sitting still for a long time, and therefore outdoor games should be included in the lesson

process: "Big Bad Wolf", "Hunters and Hares", "Animals" and others, warm-ups and exercises. Exercising in English classes with toddlers can be a favorite and fun activity for children, even though they are held exclusively in English. Some examples are Counting, Movement, Toys, and others. With their help, you can also fix certain words, and thus you can change the type of activity of babies, quickly relieve fatigue, and also increase their performance and motivation to learn English. Thanks to this, the effect of the lesson will be much greater. Even familiar to everyone, "Cats and Mice" can be a great addition to the educational process. Playing in a fairy tale with the distribution of roles is an invariable success among children. Playing a fairy tale means learning scenes in which all the children are the heroes in turn. Learning rhymed text is a useful phonetic exercise, as the child pronounces the words especially clearly in the poem. Therefore, rhymed text is an excellent material for memorizing words. The use of songs in the process of teaching a foreign language can also be considered methodically purposeful. Music and songs should accompany each step of the lesson. You can learn with the children a greeting song, goodbye, as well as a chant, which will help them calm down after a particular game. The moment children hear this or that motive, they will understand that a new stage of the lesson has come. You can use the following songs in your work: "Song - greeting", "Song - farewell", "Song - exercise" and other songs. Children react very vividly to songs, love them, remember them quickly, and know how to use the words and phrases of songs in other communication situations. To consolidate lexical skills in children, a variety of songs and chants in English can be used. Most often, such songs have very light words and a simple motive, due to which one or another lexical material is processed. It is also worth remembering about the musical background of the lesson. In addition to themed songs, special attention should be paid to the very atmosphere of the lesson, which will create a joyful mood and interest in a foreign language in kids. At the same time, the new vocabulary, which children repeat after the teacher, is fixed in memory much better than through simple mechanical repetition. The use of pictures and toys allows you to develop figurative and associative memory, imagination, and thinking. Audio and video materials contribute to better assimilation and consolidation of the material. Holidays are a special event in the process of learning a foreign language. Inscribed in the general outline of the holiday, the "numbers" in English are, as it were, the result, an exam to check the passed material and allow you to see and hear children in an interesting, spectacular performance in English. The preparation of individual "numbers" of the holiday is carried out throughout the year in the classroom. Recommendations for conducting classes in English. Following the peculiarities of the development of preschool children, it is advisable to use during the lessons a "live" fairy-tale character who will speak with children (through the mouth of a teacher) only in English. It can be a toy depicting a character from an English-language fairy tale or a hero of a well-known cartoon (for example, Winnie the Pooh, Mickey Mouse, Teddy Bear, Star Boy, etc.) This toy will always wait for children, welcome and say goodbye to them, learn new words and rhymes, and play, i.e. participate in all stages of the lesson. Children will love this fairytale character and will look forward to meeting him. It is recommended to build classes by alternating different types of activities, i.e. language games should replace outdoor ones; the study of rhymes and songs (appendix 4), if possible, accompanied by movements. For example, the song

"Are you sleeping?" (communication situation "Let's play!"). Children dance around the child, who "sleeps" in the center of the circle. They have bells in their hands. Children sing:

Are you sleeping,
Are you sleeping,
Brother John, brother John?

Children ring the bells and "wake up" the sleeping child: Morning bells are ringing, Morning bells are ringing, Ding, ding, dong, Ding, ding, dong. In listening, alternative games-exercises can be widely used, which form the concept identification mechanism and the corresponding skills: distinguishing the forms of words, phrases, grammatical structures and comparison with stored standards; identification of meaning, and meanings; transcoding values. In addition, this type of exercise is most effective in the formation of the mechanism of working memory, which includes the skills of grouping (searching, selecting) words by associative features and their sound appearance. Here are some of these exercise games: Trainer and Animals, What Number Did You Think?, Traffic Light, and others. In speaking, alternative exercises develop the mechanisms of choice and combination and, accordingly, the skills of searching for lexical units and speech patterns in memory and using them in speech; design of phrases and sentences based on the use of familiar components in new combinations, thus increasing the ability to reproduce by analogy. All the previously described alternative game exercises can be used here, but performed by children.

References:

1. Paula Paredes-Corbel. English as a Second Language Kindergarten Curriculum
2. Soliev, I. (2019). MODERN APPROACHES TO THE PROBLEM OF THE FORMATION OF TEACHER INFORMATION COMPETENCE. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 7(12).
3. Evelina D. Galaczi, Head of Research Strategy, Research and Thought Leadership Group, Cambridge English
4. Zokirova, S. M. (2021). FORMATION OF CREATIVE LITERACY IN MODERN YOUTH AND THE VALUE OF MNEMONIC TECHNOLOGY. Theoretical & Applied Science, (4), 240-243.
5. Mamurova, M. (2021). Mahmoud Ghaznavi is a historical person and a literary image. Theoretical & Applied Science, (6), 718-721.
6. Mamurova M., Ruzimatova A. Maksudqoriyevs character creation skills //Theoretical & Applied Science. – 2021. – №. 6. – C. 722-725.
7. Mamurova, M., &Ruzimatova, A. (2021). Implementation of modern innovative and pedagogical technologies in the teaching and upbringing of students of the elementary school. Theoretical & Applied Science, (6), 726-728
8. Mukhtoralievna, Z. S. (2021). The Use of Vocabulary Words in the Dictionary Given in the Textbook of the 1st Class Native Language and Reading Literacy. International Journal of Culture and Modernity, 10, 39-42.
9. Mukhtoralievna, Z. S. (2016). The notion of non-equivalent vocabulary in linguistics.

TEACHING LISTENING USING MODERN EDUCATIONAL TECHNOLOGIES

Qulboyeva Dilshoda Bahrom qizi

4th year student, Gulistan State University

Abstract. Teaching listening skills is a crucial area in language pedagogy as literature focuses less on the listening comprehension from language acquisition perspective whereas many works are done based on psycholinguistics, semantics, pragmatics. It is obvious that through language you can express any thought using different language means. Teaching a foreign language is an essential component of the curriculum in schools and universities in today's world. Different methods and means are used in teaching English. With the spread of the communicative approach, the concept of "authenticity" entered the methodology of teaching a foreign language in order to bring the learning process as close as possible to natural communication. Pedagogy has come a long and tortuous path in the study of ways and methods of effective teaching foreign languages, based on the achievements of technical progress, logic, semiotics and psychology.

Listening skill is often taught in many EFL contexts following the top-down approach concentrating on the usage of background knowledge to understand the message of the listening text. That is why a new milestone in the history of teaching has become the use of authentic forms of teaching, combining visual and auditory perceptual components. The relevance of the topic choice is determined by changes in teaching priorities, which imply a greater use of visual teaching methods. Despite the fact that it is still impossible to guarantee the absence of problems inability of many teachers to work with modern equipment, the attractiveness of working with authentic materials is obvious. They immerse students in a natural language environment, contribute to the intensification of learning, stimulate the speech-thinking, cognitive, creative activity of students, and allow individualizing learning.

Key words: communication, foreign languages, methodology, listening skills.

Introduction. Many middle and high school students miss out on opportunities to improve their active listening comprehension skills, partly because teachers assume they already have them. And because teachers at the upper levels regularly think that elementary school curriculums teach these basic skills, they often don't have a firm grasp on how to teach listening skills to these older students.

And listening comprehension strategies designed for younger children tend to fall flat with high school students. Though it is one of the key strands in most standards compilations, fewer than half of the states assess upper-level students' listening skills unless they happen to be in an ESL program. But this is changing, especially as more exams move to computer-based formats that allow assessment of the full range of tasks. Teachers can use listening comprehension formative assessments to monitor listening skills over time, but we are getting ahead of ourselves. We know that there are many reasons to teach listening. So, where do middle and high school teachers start?

Topicality of the research. Students don't often look at their teachers as “real people.” They need to be able to get to know their teachers. Authentic interactions happen when both parties have a sense of who the other is. It's natural for teachers to listen to students solely to provide a response. But older students are better at picking up the more minor nonverbal cues that indicate listening purpose. It's pretty obvious to students when teachers are just trying to respond rather than listening with intent or care. Taking the time to actually listen to a student - a form of informational listening - helps to form excellent teacher-student relationships as well as to provide a model for students to follow. If they feel valued in their interactions with their teachers, they are more likely to employ some of those same strategies in their own exchanges.

The aim is to study the role of modern educational technologies in developing learners listening skills. Thus, according to the set aim we are to solve the following **tasks**:

- to determine the aim and nature of listening;
- to open the essence of listening in the EFL classroom;
- to describe the methods of developing listening skills;
- to review literature on the use of modern technologies in educational settings;
- to conduct a survey research on the use of educational technologies at schools.

Novelty of the research. Some teachers find it helpful to set their expectations for listening comprehension early. With an effort to be as clear as possible with directions and explanations, commit to only saying them once. It encourages students to take responsibility for paying attention. This doesn't mean leaving them with no guidance, however. Some teachers have found success with a strategy called “three before me,” which tells students to rely on and listen to each

other before going to the teacher. If a student missed a direction, they're encouraged to ask a classmate (or three) to help each other with this responsibility before asking the teacher. In a virtual classroom, this might be assigning a student (or even a pair of students) to monitor the chat bar and answer procedural questions that classmates are posing. Another option might be creating semi-permanent learning groups that students grow comfortable with where they can ask questions and gain clarification.

Object of the research is the process of teaching English.

Subject of the research is the use of modern educational technologies in developing learners listening skills within the context of English classes. Students' ability to be accountable for the information they receive increases independence and self-sufficiency, often making classrooms - even virtual ones - run more smoothly.

Calling on students to answer questions has been a practice fraught with issues for teachers and often cited as “terrifying” for some students. But it does provide accountability to listening in the classroom. Teachers need to be transparent in how they choose students, so names on popsicle sticks or random name choosers are great ways to show students that it is genuinely random.

They can also provide optional supports for students who might not know the answer to the question or get overly anxious. Teens really do pick up on skills that are modeled for them, so teachers who include implicit listening opportunities, like those above, will definitely see improvements. However, planning specific opportunities to teach listening comprehension skills explicitly is where teachers will see the most substantial returns. When students are asked to listen critically, they can visually demonstrate their thoughts as they're listening. In a traditional classroom, students could go to a particular area of the classroom based on their stance or answer choice to a given question. Groups in each area could then have a quick discussion about their choice.

For instance, a class listening to an article about whether or not academic requirements for student-athletes are discriminatory might have students voice their opinion in reaction to the article by going to different corners assigned beforehand: fully agree, kind-of agree, kind-of disagree, fully disagree. Student groups could then have discussions to present their ideas or to set up a debate. In virtual classrooms, teachers can have students hold up a thumb or finger, use polls or extensions like Nod that allow student reactions to listening tasks.

References:

1. Abbott G., Wingard P. (1985). *The Teaching of English as an International Language: A Practical Guide*.
2. Austin S. . (1970). *Speaking & Listening: A Contemporary Approach*. Harcourt, Brace & World, Inc.
3. Carroll E. R. (1969). *The Learning of Language*. National Council of Teachers of English Publication.
4. Celce Å\Murcia, M. & L. McIntosh. (1979). *Teaching English as a Second or Foreign Language*. Newbury House Publishers, Inc. Massachusetts.
5. Fox J. W. (1974). *Teaching Listening Skills*. English Teaching Forum. October – December, 12, pp. 42-45
5. Joiner, E. (1977). *Communicative Activities for Beginning Language Students*. English Teaching Forum, April, 15, pp. 8-9.
6. Yagang, F. (1993). *Listening: Problems and Solutions*, , English Teaching Forum, January 31, pp. 16-19.
7. Halone, Kelby; Cunconan, Terry; Coakley, Carolyn; Wolvin, Andrew (1998). "Toward the establishment of general dimensions underlying the listening process". *International Journal of Listening*.
8. Purdy, Michael and Deborah Borisoff, eds. (1997) *Listening in Everyday Life: A Personal and Professional Approach*. University Press of America. . p. 5–6.
9. Rogers, Carl Ransom; Farson, Richard Evans (1957). *Active Listening*. Industrial Relations Center, University of Chicago.
- mirza, Tooba (2020-11-03). "Communication Is the Key to Healthy Mental State". Medium. Retrieved 2022-02-23.

10. Stenberg, Shari. "Cultivating listening: Teaching from a restored logos." *Silence and listening as rhetorical arts* (2011): 250-263.
11. Bannister, Linda (March 2001). "Rhetorical Listening in the Diverse Classroom: Understanding the Sound of Not Understanding" (PDF). ERIC: 2. Retrieved March 19, 2022.
12. Ratcliffe, Krista (2005). *Rhetorical listening: Identification, gender, whiteness*. SIU Press.

THE ROLE OF COMMUNICATIVE ACTIVITIES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGE TO SCHOOL LEARNERS.

Rahmatova Amrigul
Student of GulSU

Abstract. The attitude of personal interest, which implies the expression of a personal attitude to problems and subjects of discussion.– Speech-thinking activity, i.e. constant involvement in the process of solving communication problems, constant connection of cognitive and communicative thinking. – Purposefulness of any action and any activity of the Student, - Personal meaning in all the work of the student. Motivation of any action and any activity of the Student; –On the other hand, scientists have made a significant contribution to the development of a communicative approach in teaching foreign languages. For example, in the UK, applied linguists questioned the effectiveness of the situational learning method that dominated the country at that time.

Keywords: linguistic competence, structural element, virtual presence, electronic channels, scientific research.

This was partly in response to Kholmsky's ideas about the nature of language. Chomsky demonstrated that the then widespread structural theories of language cannot explain the entire creative diversity of the real communication process. In addition, British linguists Christopher Kandlin and Henry Widdowson have found that increased attention to the structure of a language does not contribute to its better assimilation. They believed that mastering grammatical structures, students also need to develop communication skills and understand language functions. In the United States, linguist and anthropologist Dell Hymes developed the concept of communicative competence. This was done in response to Chomsky's concept of the linguistic competence of an ideal native speaker. Communicative competence clarified what it means to "know a language". In addition to the speaker's mastery of the structures of the language, communicative competence also implies the ability to adequately use these structural elements in various communication situations. This idea was skillfully formulated in Hymes's statement that "there are rules of use without which the rules of grammar are useless" [3]. Hymes did not develop a specific definition of the concept of "communicative competence", but subsequent authors, in particular, M. Kanale, associated this concept with teaching a foreign language. In Russia, scientific research was also conducted on this topic and the concept of communicative teaching of a foreign language was developed. The Russian scientist, founder of the Lipetsk methodological school, doctor of pedagogical sciences, E. I. Passov, created his own theory of communicative foreign language education. According to this theory, the concept of communicativeness is considered in two perspectives: theoretical, i.e. as a category (concept), and practical (empirical), i.e. as a technology. Interpreting communication as a technology or strategy of education, E. I. Passov identifies the following characteristics

The purpose and proposed hypothesis of the study determined the following tasks:

1. To study the works of domestic and foreign authors on the problem of developing communication skills in English lessons.

2. Analyze the psychological nature of communicative abilities, determine their essential characteristics and structure.
3. Reveal the features of communication as a means of developing communicative abilities and reveal the role of a foreign language in this process.
4. Determine the criteria, indicators and levels of development of students' communicative abilities.
5. Analyze the features of the development of communication skills in English lessons.
6. Experimentally trace the dynamics of the development of students' communicative abilities in the process of learning a foreign language.
7. Develop methodological recommendations for organizing and conducting foreign language lessons aimed at developing the communicative abilities of students.

Scientific and theoretical basis of the study are:

- a systematic approach (Albukhanova-Slavskdya K.A., Antsyferova L.I., Golubeva E.A., Shadrikov V.D. and others), in the context of which communication skills are considered within the framework of the main features of systemicity: integrity, structure, hierarchy and dynamism;
- activity approach (Ananiev B.G., Vygotsky J.I., Leontiev A.N., Rubinshtein S.L., Elkonin D.B.), from the standpoint of which the student is considered as a subject of activity, and abilities act as the basis for success;
- the theory of communicative activity of G.M. Andreeva, who considers the latter as a unity of three sides: informational, interactive, and perceptual, and undermines that the absence of one of them leads to a violation of this activity;
- the theory of active teaching of a foreign language by I.A. Winter, according to which the acquisition of language by students occurs in the process of performing various types of communicative actions;
- individual psychological theory of abilities B.M. Teplov, in which abilities are individual psychological characteristics of a person that exist on the basis of innate inclinations, not reducible to knowledge, skills and abilities, but explaining (providing) their rapid acquisition, consolidation and effective use in activity.

When teaching foreign language speech activity, an individual reaction is possible only if the speech task facing the student meets his needs and interests as a person. Therefore, in order to evoke an adequate response, it is necessary to take into account the individual and, above all, the personal properties of students: life experience, the context of activity, areas of interest, inclinations, emotional sphere, worldview, and finally, the status of this individual in the team. Such an approach guarantees true motivation, as well as genuine, internal (and not external, often purely formal) activity of the student. External activity most often arises from the so-called activation of the class, attracting students to participate in the conversation. In the presence of internal activity, no additional methods of activation are required, because the student solves a speech-thinking task that affects him as a person and willingly enters into contact himself. Speech is such an individual phenomenon that it is not possible to teach speech in non-individualization. Given the above, we can consider individualization as a pattern of learning. Therefore, we have the right to formulate the second principle of teaching speaking as a type of speech activity - this is the principle of individualization with the leading role of its personal aspect. Communication is associated with the concept of functionality. This concept means that any speech unit, any language form performs any speech functions in the process of communication. Otherwise, speech impact would be impossible. In other words, functionality is the most essential feature of any speech unit, i.e. any language form used in speaking. Unfortunately, often after a course of study,

one can observe how students, knowing the words, being able to form one or another grammatical form, are unable to use all this in speaking. The reason must be sought in the learning strategy, which prescribes the preliminary memorization of words or the training of grammatical form in isolation from the speech functions they perform. As a result of this, the word or form is not associated with the speech task (function) and then, if necessary, the performance of a particular function is not recalled: no transfer occurs. It is quite logical to assume that functionality can only be learned through functionality. That is why the third principle of the communicative method of teaching speaking should be formulated as the principle of functionality. The principle of functionality determines, first of all, the selection of material adequate to the communication process, i.e.:

- a) selection of those areas of communication for which we prepare students;
- b) selection of vocabulary not on the basis of global frequency, but frequency for a given speech task in a given situation;
- c) selection of vocabulary necessary not for topics like "Description of people", "Interpersonal relations", but for discussing the problems of interpersonal communication;
- d) selection in terms of teaching speaking, mainly those problems that are associated with the student's country, and not the language being studied (which must be done when teaching receptive activities).

Learning based on communicativeness and for the purpose of communication involves the assimilation not of the language and its system, but of the system of speech means. In this regard, it seems important to exclude translation as a means of forming skills and developing skills. Translation and speaking are different processes based on different mechanisms. Mastery of the system of speech means in one language should be formed through exercises with this system inside it, and not through its comparison with the system of speech means of another language. Accounting for the system of speech means further determines the correlation of the material within the foreign language system. In other words, this principle determines the sequence of presentation of speech material. It is quite clear that communicativeness as a methodological concept is in contradiction with this systemicity, which is completely or significantly subordinated to didactic, and even more so linguistic goals. For example, the use of one present tense for a whole academic year is not communicative, because it is far from the needs of communication. Approach to the needs of communication is possible only when taking into account the system of speech means and the corresponding organization of the material not around conversational topics and grammatical phenomena, but around situations and speech tasks. Communicativeness implies situational learning. Now everyone recognizes the need for situationality. However, this almost always concerns the stage of development of speech skills, which, of course, is far from enough.

Situational reference is one of the natural properties of a speech skill, without which it is hardly capable of transference. If the situational nature of the skillful action is not fixed by the brain, the transfer will not take place. That is why a lot of memorized words and automated grammatical forms remain in the bins of the memory of students when they are forced to enter into communication. Situationalness is also necessary as a way of speech stimulation, and as a condition for the development of speech skills, in particular, such qualities as purposefulness, productivity, etc. Situation is able to recreate the communicative reality and thereby arouse interest in the authenticity of speaking, which is very important. Thus, the fourth principle of teaching speaking is the principle of situationality. The process of communication is also characterized by a constant change in the subject of conversation, circumstances, conditions, tasks. In order to be adequate to this or that situation, the speaker cannot but take into account the novelty of all

components of communication. There is no doubt that it is possible to prepare a student for the heuristic communication, to develop his ability to adequately respond only through the constant change of all these components. This gives rise to the possibility of determining the fifth principle of teaching speaking - the principle of novelty.

These principles fully reflect the patterns of communicative learning of speech activity. The communicative method of teaching foreign languages has another advantage: from the very first lesson, communication in the classroom is carried out only through the language being studied. Thus, the combination of these two factors helps students, within a very short period of time, overcome one of the main difficulties in learning a foreign language - the language barrier. To increase the effectiveness of the lesson in terms of speaking practice, the teacher puts students into pairs or mini-groups and invites them to complete some oral task together. In the process of group or pair work, students get rid of their inherent stiffness at first, show speech independence, try to correct each other, while getting an additional opportunity to speak out. Solving a specific task set by the teacher, students focus their attention on a specific topic and learn to use new and already known grammatical and lexical structures in situations as close as possible to real life. In addition to working in pairs, the teacher organizes group discussions and conducts role-playing games, acting as a leader. At the same time, he determines the topic of the conversation, makes sure that each student has the opportunity to express his point of view, and asks leading questions. The teacher's professionalism is expressed not only in the ability to correctly allocate time and tasks between students, his primary task is to teach students to correctly use the learned language constructions. Therefore, in addition to live communication, the lessons practice the implementation of written exercises, tests, assignments from the textbook and materials prepared by the teacher. To make the lessons more varied and the process of memorizing new language structures more effective, the teacher uses video and audio materials in addition to oral and written exercises. Watching modern films, reading the press, listening to news and songs on the radio significantly speed up the process of introducing students to the language environment. Students are also given the opportunity to use all additional resources, including a variety of literature in the target language, and for self-study at home.

Thus, based on the above, we can draw the following conclusion: the communicative method is designed, first of all, to remove the fear of communication. This method is focused on the development of not only language knowledge, but also the creativity and general outlook of students.

References:

1. E.I. Passov "Forty years later or a hundred and one methodological idea" Gloss - Press, M., 2006.
2. E.I. Passov. "The concept of communicative teaching of a foreign culture" Prosveshchenie, M., 1993.

THE ROLE OF MODERN TECHNOLOGIES IN TEACHING ENGLISH FOR EFL LEARNERS

Dushayeva Sokhiba Janikulovna

Senior Teacher, Gulistan State University

Raimova Nigina Odiljon qizi

Student, Gulistan State University

Abstract: The following article deals with the benefits of using modern technologies to improve the knowledge of students. Author made an attempt to define the above mentioned method thoroughly via some examples that will engage the student during second language

acquisition. She also shares some thought about features of technologies in teaching and says what kind of functional power may be obtained by the writer while using technologies in teaching.

Keywords: technology, authentic, online, EFL, multimediality, audios, videos, communication, interactive, dogme approach.

Modern technologies play a significant role in teaching English for EFL (English as a Foreign Language) learners. Nowadays, many EFL teachers use various online tools and resources to enhance their teaching and facilitate language learning. In this scientific article, the role of modern technologies in teaching English for EFL learners will be discussed.

One of the most beneficial aspects of modern technology is its ability to provide immersive, interactive language learning experiences. Virtual reality technology and online platforms allow students to experience language immersion in various settings and contexts, providing an authentic and engaging learning experience. The use of multimedia materials, such as videos, audio recordings, and graphics, also enhances language instruction and makes learning more engaging, as learners can practice listening, speaking, and reading in a more dynamic way.

Another role of technology in teaching English is its ability to personalize the learning experience. Many adaptive learning platforms and apps use artificial intelligence and machine learning to tailor lessons to individual needs and track progress. This allows learners to receive personalized feedback and adjust their learning pace and style accordingly.

Now, new technologies such as reported computer upgrades with new software and networking make it much easier for educators to overcome place and time, with the goal of alleviating restrictions and academic clashing concerns. Previously, learning and education merely meant attending face-to-face lectures, reading books or printed handouts, taking notes, and completing tasks in the form of answering questions or writing essays. In summary, education, learning and teaching were thought to be impossible in the absence of a teacher, books, and chalkboards. Education and training have taken on entirely new meaning in the modern day. Computers are a crucial element of any classroom and teachers use DVDs, CD-ROMs and movies to demonstrate how things function and operate to students. Pupils can interact with the subject matter by using web-based tools and CD-ROMs. Furthermore, each student can advance at his or her own speed. Technology enables remote learning: perhaps the most significant impact of technology in the field of learning is its ability to allow several people to learn at the same time from various locations. Learners are not forced to congregate at a specific time or location to learn and receive instructions and information. All that is required is a computer linked to a modem (or with a CD drive); these technologies can literally deliver a “classroom” in people's homes and offices.

Digital platforms: when we talk of innovation, we frequently think about the internet and what we can now do online. Teachers like Facebook and in particular, Edmodo which provides a safe online space for teachers, students, and parents to connect. Cloud based applications such as Google Docs have also become indispensable. It's where I have transferred so much of my individual and (because of its usefulness) collaborate writing with kids... 'says teacher Tyson Seburn. The number of digital platforms is expanding all the time. A multimedia manual such as Digital video by Nick Peachey (nominated for an ELTons award for innovations in teaching).

Discovering the Dogme approach to language education was galvanizing for teachers like Matthew Noble. Dogme is a communicative method that rejects published textbooks in favor of conversational dialogue between students and teachers. It represents a shift from a one-sized-fits-all approach to classroom materials. For many teachers, this unplugged approach promises a fresh

method of approaching lesson content, as well as the opportunity to move away from self-contained language points and devote more time to student-generated language.

Furthermore, technology can facilitate communication and collaboration between students and teachers. Online discussion forums, chat services, and video conferencing tools allow for ongoing interaction and promote collaboration and teamwork. This can help students practice their language skills in a more natural way and also foster a sense of community and support.

In conclusion, modern technologies have transformed the way EFL is taught, providing learners with access to a vast range of resources and tools that cater to their learning needs. Moreover, technology can enable teacher-student interaction, foster collaboration among learners, and provide valuable data on student progress.

References:

1. <https://explore.openaire.eu/search/publication?pid=10.5281%2Fzenodo.7406978> CLUSTER APPROACH AS A TOOL FOR MODERNIZATION: CONTEXT OF THE SYSTEM OF EDUCATION IN UZBEKISTAN
2. David Communicative Language Teaching – 2204
3. Berer, Marge and Frank, Christine and Rinvolucci, Challenge to think. Oxford University Press, 2022
4. Jalilov J. Chet tili o'qitish metodikasi, Toshkent, 2012
5. The use and effectiveness of methods through "ICT" in English classroom DS Janikulovna, 2019.

HOW MIGHT LEARN TWO LANGUAGES AT THE SAME TIME

Rashidova Laylo Shermukhammad qizi

Samarkand state institute of foreign languages 3rd year student

Abstract. In the technologically-advanced period human beings need to learn at least one foreign language so as to be competent at their area or familiar with the latest techniques in the world. That is why, today the demand for a language represents respectively huge growth. And in some case a plethora of people are struggling to be bilingual via handling such process. So, in this article learning two foreign languages is discussed how it is effective and impressive process.

Key words: Geothe, parallel-learning, French and Russian, gender and number, bilingual, lexical similarities, two languages, agreement of adjectives, generous schedule, learning one thing.

Today, learning foreign languages is a modern requirement as well as one of the most necessary processes in the development of a society, but not just an interest. Also, knowing other languages teaches how to communicate with people, who are from various parts of the world, and how to make contacts with them. In particular, many scientists commented on language, including the German scientist and thinker *Goethe* expressed his views: "The more languages a person knows, the more time he/she is a human being". Therefore, people would prefer to learn two languages at the same time to gain an acquisition of multiple languages in a reasonable period of time. Although it provokes quite challenging situations like the existence of confusion in your brain during the *parallel-learning*, there are sufficiently impressive and effective ways for such circumstances. These are depicted one by one below.

1. Pair familiar languages according to the grammatical characters. Inevitably, languages involve the differences but each has its own logic, while some grammatical rules are completely different from each other, some are almost the same [1]. For this reason, one of the best ways to study grammar topic is to compare it with another second language topic. Especially, we consider this method in the example of *French and Russian*. Learning these two languages simultaneously is really effective because it represents almost the same grammatically. For

instance, both are based on gender *and number*, as well as in these languages there is a tendency to attribute depending on the genus and number while the possessive pronouns are also compatible with words which come together in a sentence. We can see these rules in the tables 1,2 and 3.

Table 1. *The agreement of French adjectives in gender and number* [3].

adjective	Singular		Plural	
	masc	fem	masc	fem
beautiful	beau	belle	beaux	bells
new	nouveau	nouvelle	nouveaux	nouvelles

Table 2. *The agreement of Russian adjectives in gender and number* [2]

adjective	Singular		Plural
	м.р	ж.р	
red	красный шарф	красная лента	красные ленты
beautiful	красивый шарф	красивая лента	красивые ленты

Table 3. *Possessive pronouns in French and Russian*

gender	French	Russian
fem	ma	моя
masc	mon	мой
plural	mes	мои

Learning these two languages at once by comparing these grammatical similarities ensures that learners will be able to master them in a short period of time.

2. By focusing on lexical similarities. There are many similar words, in Latin and Greek sometimes all of them sounding the same. For example, it is reflected in the suffixes in Russian the suffix *ция* is almost similarly said in Spanish, Italian, French and English (“sion”, “zione”, “tion”). This situation can also be clearly seen in the example of words.

Table 4. *Lexical similarities between French and English*

French	English
mémoire	memory
idée	idea
exemple	example
préférrer	prefer
détester	detest
finir	finish
aider	aid
présenter	present
exuser	excuse

3. By making a generous schedule for everyday learning. It is utterly obvious that people confront complicated situations which learning two languages simultaneously results in if they do

not make a realistic plan for each subject [4]. Learners cannot control time management, accomplish expected outcomes as well.

It is the best to set aside 3 days for each foreign language during the week. For example, if you are learning English and French or Korean (it is optional) at once, this method is one of the most suitable methods: English on Mondays and Thursdays, French or Korean on Wednesdays and Saturdays. This will definitely ensure that you have enough time to learn new information and complete tasks efficiently in a timely manner. There will also be enough distance so that the languages do not interfere with each other. This method was proven by scientists, for instance, in June 2020 the researchers Ting Khuang, Rasmus Steinkrauss and Marjolijn Verspoor conducted a study on how effective it is to learn two languages simultaneously [5]. In the research the scientists observed those who were learning one language and those who were learning two languages at the same time. The students were all studying English for 16 hours a week with the double major students also allotting extra 8 hours to the second language. What the results showed is that there was very little notable difference between the English writing abilities of the two groups of students as they progressed over time. By some measures the students who were learning two languages actually scored higher on average. So, basically, when students learn two languages based on a realistic plan, they can learn better than those who learn one language.

4. Learn one thing in two languages. What does it mean to learn one thing in two languages? It implies two processes. The first one is that you have learned a noun in English grammar. What is it? What is its function in a sentence? And so on. After this, you have to organize the same things like that in the language which is your second parallel learning language. Furthermore, the second refers to utilize this method in a lexical way to enrich vocabulary in either French and Russian. For instance, as soon as you pass a new topic about the homeland in French, get used to gathering information about it in Russian. It leads to a significant increase in your vocabulary in both languages at the same time. Therefore, this method is a useful and effective way of learning a language.

Conclusion. All things considered, in learning any language, the first thing to do is to be patient and understand that the process takes a long time. Obviously, sometimes humanity can easily accomplish something but some things like learning two languages at once require them to handle a lot. If those who study two languages at once learn by the approaches mentioned above, they can achieve their expected goals at least a little easier.

References:

1. Sanjay Jain and Efim Kinber. "Parallel learning of automatic classes of languages" October 2016, 25-44.
2. Y. Hamrayeva. Comparative typology of Uzbek and Russian Languages: Text of lectures. Karshi, 2007.
3. <https://uz.efferit.com>
4. <https://lingvist.com>
5. [https:// www.clozemaster.com](https://www.clozemaster.com)

MODERN ENGLISH TEACHERS AS INNOVATORS IN FLT

Saidova Mashura G'ulom qizi

Student of Chirchik state pedagogical university

Supervisor: Hazratkulova E'zoza Ismatqizi

Teacher of Chirchik state pedagogical university

Abstract. Innovation in English language teaching and learning can be interpreted as a novel pedagogical theory, methodological approach, teaching methodology, teaching or

assessment technique, or learning or instructional instrument. These may be put into practice to improve learning and engagement among students.

Key words: Pedagogical theory, methodological approach, flexibly, multimedia programmes, instructional tool, knowledge.

After the independence of our country, the interest in teaching foreign languages has grown and many opportunities have been created for young people. As the first President Islam Karimov said, "At present, great importance is attached to the teaching of foreign languages in our country. This, of course, is not in vain. There is no need to underestimate the importance of perfect knowledge of foreign languages for our countries, which today are striving to take their rightful place in the world community, for our people, who are building their great future in cooperation with our foreign partners." As a logical continuation of these ideas, the Presidential Decree "On Measures to Further Improve the System of Teaching Foreign Languages" adopted on December 10, 2012, expanded the opportunities for learning foreign languages.

In English language teaching and learning, innovation can be seen as a new teaching methodology, pedagogical theory, methodological approach, teaching or assessment technique, learning or instructional tool. When these are implemented, they can lead to better student learning and engagement.

10 Innovative Teaching Strategies for Better Student Engagement

- FliptheClassroom. ...
- PersonalizedLearning. ...
- Project-BasedLearning (PBL) ...
- Inquiry-BasedLearning. ...
- Jigsaws. ...
- AskOpen-EndedQuestions. ...
- PeerTeaching. ...
- BlendedLearning.

What is the role of the teacher in teaching foreign language?

Teachers must not only know and understand the functions of different media available in a media-rich environment, they should also know when best to deploy them. In the joint construction of projects with their learners, they need to guide learners in the use of word-processing, graphics and presentation programs.

The teacher¹ as facilitator and guide. As facilitators, teachers must in many ways know more than they would as directive givers of information. Facilitators must be aware of a variety of materials available for improving students' language skill, not just one or two texts. The language textbook is no longer the sole source of information. Multimedia programmes offer sound and vision, showing how native speakers interact; electronic dictionaries and encyclopaedias are available for instant reference; online newspapers provide up-to-date information on current affairs in the countries of the target language; (official) websites offer background information on policy, tourism, political views. Teachers need to know how to teach learners to use all this material effectively. I think that every teacher has his/her own learning style, however, depending on the type of work that is currently being conducted in a lesson, he should behave quite flexibly: to lead and support students, but not always to dominate. The teacher performs in different roles in various lessons. A teacher can be a carrier of information, when the student needs basic data, an observer, when students independently work in pairs or groups, at this time the teacher walks around the audience, assisting individual students, a consultant, and when doing an independent task, either

advice or certain sources of information are required., for example during project execution. To implement these principles of communicative learning, certain conditions are necessary. The first condition for communicating in a lesson as close as possible to real life is trusting relationships, mutual sympathy between the teacher and students, a favorable psychological climate and an atmosphere of cooperation. The second condition is the ability of the teacher to realize subject-subject relations with students in the classroom and outside of it, through the organization of group, pair and individual work of students, by planning as many situations of communication as possible and encouraging attempts to participate in them. The third condition is the availability of educational and methodological complex, which helps to implement communicative-oriented learning. In my opinion, English teachers give students the opportunity to learn, gaining experience in practical activities. In one lesson, the teacher can try on many roles. The teacher is the manager. Organizes, gives a lesson design, informs, coordinates learning activities. The instructor is the trainer. Organizes practical activities, objectively assesses achievements, praises and encourages. Teacher — guide. Instructs, gives examples, opens the way to progress. The teacher is a consultant. Gives advice on language issues as well as life situations. The teacher is a source of knowledge. Able to train in students to explore and find the answers themselves. The teacher is an expert. Facilitating and guaranteeing open communication between students. The teacher is the leader. Motivating inspiration, shaping the goals and dreams of students. The role of a teacher of foreign languages in general, can be defined as the livelihoods of a modern teacher, combining personal qualities, professional competencies and trying on different roles. The communicative approach is primarily intended to remove the fear of live communication, and aims to build students' interest in learning a foreign language through the means of obtaining and expanding knowledge and language experience.

The teacher as collaborator (with other teachers). The investment in time and effort implies a sharing of responsibilities and tasks among teaching staff, if there is not to be a general rejection of new technology because it confronts them with an impossible workload. Collaboration with colleagues will lighten the burden and make the efforts more fruitful and rewarding. Obviously, cooperation within a specific teaching institution will prove more efficient, producing tailor-made responses to the local situation, but the new media provide possibilities for exchange between institutions and beyond (national) borders. Teachers of the less widely taught and used languages could well profit from such internet exchanges, helping them to overcome the sense of isolation many experience in their teaching situation. New management patterns must emerge to ensure fair distribution of workloads, and revised job descriptions will be necessary to share and coordinate the tasks in hand. The teacher as orchestrator (technology, learners, curriculum). Teachers will need to develop fairly sophisticated management skills in order to be able to provide a healthy balance between the different elements which make up the new learning environments. Mastery and confidence in the use of technology needs to be applied to the learning inclinations and abilities of Individual learners whilst covering the prescribed syllabus or curriculum which are often set by outside authorities. Because of the immediacy of IT, many decisions have to be made on an ad hoc basis and time budgets need to be constantly reviewed if optimal results are to be attained. Present indications are that traditional time frame-works of 45–60-minute lessons drastically need revising, if the potential of the new media is to be exploited to the full. The teacher as learner opening up the classroom to the outside world presents as much a threat as an opportunity. Their authority is challenged in a world of constantly changing patterns, when it is often difficult to establish, for example, the difference between —correct and —incorrect language use. In the protected environment of the textbook they have recourse to the authority of the

author(s) and publisher. In the wild mangroves of the real world they must constantly be searching for new patterns confirmed by reliable data from trusted sources. A further challenge is often presented to them by learners who possess more advanced computer skills than they do. However, if they are prepared to enter into the adventure of ongoing learning together with their pupils, they will find it a rewarding and fruitful experience. A prerequisite is that they are prepared to act as the experienced guide for their learners and not as the all-knowing who controlled and dominated the classroom of yester-year. The teacher as evaluator. If task-based, project oriented work in the foreign language classroom using the new media is to become the norm, or at least form an important part of activities, then models of evaluation need to be revised radically. Standard multiple-choice examinations are, for example, hardly likely to test the learners newly acquired skills in (foreign language) Web literacy. A portfolio-based approach to assessing language competence and skills acquired would seem to be a more appropriate way of recording progress in the target language. As the skills to be acquired by learners are largely identical to those to be mastered by teachers-in-training, this form of evaluation should be practiced in initial and INSET training courses, providing teachers with first hand experience of the system and with direct relevance to their own situation.

To summarise, the role of a foreign language teacher in creating motivation for his or her subject is critical. We want to demonstrate the methods that help us solve one of the most important tasks of learning: teaching students to work in and out of the lesson, arousing interest in his soul, making teaching feasible and enjoyable, and nurturing a person with developed creative thinking.

References:

1. American Council on the Teaching of Foreign Languages. ACTFL proficiency guidelines. Yonkers, NY: Author, 1999.
2. Atkinson, T. WWW: The Internet in the Modern Foreign Languages Classroom, London: CILT, 2002, 2nd edition.-p.358
3. International Journal of Engineering and Information Systems (IJEAIS) ISSN: 2643-640X Vol. 5 Issue 2, February - 2021, Pages: 206-209

CHALLENGES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGE TO LOW LEVEL LEARNERS

Suyunboyeva Zuhra
Gulistan State University

Abstract. The number of English language learners is increasing day by day. Unfortunately, teaching and learning a language is not an easy process. For this reason, it is natural that lower level learners have many problems and difficulties in the process of language learning. This article provides information on the difficulties and problems faced by language learners and their solutions.

Keywords: teaching, English language, problems, solutions, difficulties in learning pronunciation, teaching methods, Inductive and Deductive method, disturbed environment, limited teaching resources, using native language.

Any teaching job is hard work, but being a language teacher is perhaps the most difficult of all. There are a number of very specific challenges for language teachers that all practitioners have to handle and work through. A teacher does not only educate and pay attention to students' language skills including reading, writing, listening, and speaking, but also helps them, facilitates,

and encourages students to have enthusiasm, good attitude, and motivation towards English. Furthermore, teachers have to understand what students learn, how and why such learning influences them, how lessons could be beneficial for them in the future. Hence, language teaching requires teachers to teach students to develop both academic and personal abilities.

However, teaching English becomes an actual problem when it is taught as a foreign language. Teaching English as a foreign language is a demanding task when it comes to the places where English serves limited exposure. I encountered various challenges in teaching English, including lack of English exposure, classroom size, disturbed environment, using native language during the lesson and so on. In some countries of the world, teaching foreign language, especially English to the children in their early age is good and it is conformable to our education system. But there are some actual problems in teaching foreign languages in our country Uzbekistan. In this article, we will consider the most common difficulties.

Learning a language in childhood. Any child exhibiting normal development is capable of learning any language he or she encounters in the environment in which he or she lives, and has the potential to communicate with others. Reducing the number of languages a child can learn from a neurological point of view is not the topic of our conversation. On the contrary, every child without a pathological disability can learn two, three or more languages. However, a child's level of mastery (competency) of each language differs from others depending on the need and environment for using that language. Today, according to the results of many studies, the results of success are achieved if the teaching of a foreign language in childhood is carried out with appropriate methods and approaches. However, such an achievement can be achieved only when using language teaching methods and teaching materials that are in accordance with the students' level of learning. There are two main conditions for this: the student's ability to communicate in a foreign language environment, and to use the foreign language being taught and demonstrate the language being taught in meaningful contexts.[5]

Languages are complicated. To teach a language, educators usually need to have native speaker fluency, but that's often not enough to do the job. It's absolutely essential that educators also understand the grammatical structures that underpin all languages – this part of the job is frequently ignored and underappreciated but it's vital for classroom success. After all, if teachers don't know the difference between an adjective and an adverb or cannot provide examples of countable and uncountable English nouns, then how can teachers hope to explain key concepts to students?[1]

- **"DISTURBED ENVIRONMENT IN THE CLASS".** Environment is the most important in both learning and teaching. Mostly teachers faced environmental issues in teaching English. The disturbing environment in the classroom distracts the teachers and affects the teaching of the English language. In this environment neither teachers can teach well nor students can learn perfectly. A positive and comfortable learning environment is very essential for teaching the English language.

Support and assistance. Wherever you teach, it's vital that you have support and back-up when you need it. Teaching a room full of strangers a new and foreign language can be difficult, so building a network of peers who you work with is invaluable. Whether that's for sharing teaching resources, student insights and, of course, for socialising! If problems arise with students or with parents, it's vital that your head of department and school leadership are available to help and support you.[1]

The best laid plans... Anyone who has ever taught knows that things don't always go to plan in the classroom! The laptops don't work, the photocopier is broken, the WiFi isn't running at full speed and when you work with children anything can, and frequently does, go wrong!

Life as a language teacher can therefore be super stressful and it's impossible to be 100% in control of everything all of the time. This is one of the most significant challenges facing language teachers – all you can do is to learn how to respond quickly and with humour, trying to make the best out of every situation and always, always having a Plan B![1]

"LIMITED TEACHING RESOURCES". Teaching resources is very important in teaching foreign language. Not only the English language, but also teaching anything mostly depends on the resources. Teachers are not provided with enough resources to teach English in our country. It became so difficult to the teachers to teach without the resources, especially in the lectures. The resources include projectors, computer systems, and other kinds of digital devices.

"A LARGE NUMBER OF STUDENTS IN THE CLASSROOM". Numerous students in the classroom produce a lot of noise and stress for the teachers because teaching a large number of students the teachers have to do more effort and hardworking. They languish in teaching. They come across difficulties in managing the class students.

"LIMITED TIME FOR LECTURE TO TEACH". Time is the most necessary thing in learning languages. The time of the class is very little for the teachers to teach English. It is one of the hardest tasks for the teachers to teach in less time. This is probably not possible for the teachers to complete the theme of their lectures in less time, that is not enough. - The next problem in teaching foreign languages is that **"USING OTHER LANGUAGES ESPECIALLY MOTHER TONGUE IN THE CLASSROOM"**. Speaking in a native language in the classroom is the most noticeable problem faced by English teachers. For students, it is very effortless to speak in their native language which they can speak easily instead of the English language. It's very easy for them to communicate in their native language. This is a big issue faced by the English teachers in teaching language.

"WRONG SYLLABUS TO BE TEACH". The syllabus is a sort of content that teachers follow to teach to the students. The syllabus plays a major role teaching the English language. The syllabus helps the teachers to prepare the necessary factors of the course and organized the overall course to teach to the students step by step.

"STUDENTS DISTURBED THE CLASS". Sometimes the students get bored and want to do other activities during the lesson that disturbed the teachers during the teaching English language. They want to converse to the other students during the lectures. And some students come late for the lecture. They enter the class during the lesson and it disturbed the teacher. The disturbance is the biggest problem in teaching the foreign language. It defeated all the learning process of learning the English language.

"STUDENTS DEPEND ON A TEACHER". One noticeable issue faced by the teachers is the students completely depend on the teachers. They didn't try to learn and speak themselves. These students look to the teachers for helping them in learning and giving them the correct answers in every time. By this problem, the students didn't learn the technical terms and conditions of how to use different kinds of tenses and words of the English language in speaking.

In secondary schools, students face many difficulties in learning pronunciation. Including: Almost all students have difficulty learning the sounds [th] and [ð]. The reason for this is the lack of interdental sounds in the Uzbek language. Our children's language is not used to the pronunciation of these sounds. Since the pronunciation of the sound [r] in English is different from r in Uzbek, students also have difficulty in pronouncing this sound. The pronunciation of the

sounds [t, d] is also not the same in both languages. Therefore, their pronunciation is difficult for some students. The [w] sound does not exist in Uzbek either. Students also have some difficulties in pronouncing this sound correctly. When pronouncing it, they confuse it with [v] in Uzbek language.

In order to teach the correct pronunciation of the above sounds, the teacher should clearly explain to the children by showing the location of the tongue as much as possible, regularly check through repetition exercises, and pay special attention to the students' pronunciation in each lesson, difficulties in sounds are also eliminated.[6]

In addition, the following situations create phonetic difficulties for students:

- the letter e is not pronounced at the end of the word - apple, Pete;
- The letter combination gh cannot be read in the middle of a word — eight, night;
- If the letter k is not pronounced before n at the beginning of the word - knock, knee and a number of other difficulties can be observed.

According to Methodists, when teaching English grammar, it is necessary first of all to correctly choose the grammar minimum and take into account the specific features of English grammar. The specific difficulties and features of English grammar are the following: the presence of incorrect verbs in English, the strictness of sentence construction in English, the abundance of articles, prepositions and tenses in English. Similar features distinguish English grammar from Uzbek grammar. According to J. Jalolov, we can mainly use two ways to teach grammar to students: **1. Inductive. 2. Deductive.**

In the inductive method, students are first given a rule and then an example. In the deductive method, an example is given first, then a rule. When teaching English to school-aged children, we must first pay attention to diversity for children. We can teach English grammar based on pictures or through songs and poems. Among the problems observed in schools, there are aspects such as passivity, boredom, and inability to concentrate in school.

As for the lexical difficulties in teaching English, they are as follows: almost all words in the English language have different meanings. That is, one word means more than one. According to M. Norova, one word in English has a maximum of 23 meanings. The fact that a certain part of the vocabulary of the English language came from other languages; The English language is rich in idioms and many others. In short, it is natural to encounter difficulties in learning a foreign language. It is necessary for teachers to monitor where the students are having difficulties, find ways to eliminate them, and create relief for the students. After all, difficulties in mastering language materials prevent them from acquiring skills in all types of speech activities.[6]

Conclusion. Each material presented in language learning should be meaningful and the topics should be connected with each other and, if necessary, with other things that the child has learned in other lessons. In this case, foreign language teachers are required to work together and make plans together with other teachers who teach a given class. It also requires considering and connecting the experience and life of each student in the learning process.

From this point of view, in the teaching process, it is possible to use content-task-based models of teaching and fairy tales, songs that correspond to the levels of cognitive, linguistic and social development and activities in which students are directly involved. In short, if we take into account that more than half of the world's population speaks two or more languages in their daily life, we can be sure that learning a foreign language is not a miracle. In addition, we can teach a foreign language to a student not only as an opportunity for success, which only a few people can achieve, but also for them to keep pace with the times.

References:

1. <https://sanako.com/the-10-biggest-challenges-for-language-teachers>
2. Banks, T. (2008). Foreign Language Learning Difficulties and Teaching Strategies. California: Dominican University.
3. Пасулова, H.A. Challenges and Solutions in English Language Teaching to Students
4. J.J. Jalolov, G.T. Makhkamova, Sh.S. Ashurov. ENGLISH LANGUAGE TEACHING METHODOLOGY
5. <https://daryo.uz/2019/03/11/ozbekistonda-chet-tillarini-oqitish-muammolari-ular-qanchalik-jiddiy/>
6. <https://moluch.ru/archive/107/25687/>

XORIJIY TILLARNI NOAN'ANAVIY O'QITISH USHLUBLARI

To'qsonova Charos Amirullayevna
Guliston Davlat Universiteti talabasi

Annotatsiya. Chet tillarini o'rganish noan'anaviy ushlublari xususiyatlari, bolalar tomonidan yaratilgan til o'rganish jarayonida ushbu ushlublardan foydalanish va amalga oshirishni o'rganiladi.

Kalit so'zlar: ushlublar, xorijiy tillar, bolalar.

Bugungi kunda chet tillarini bilish hozirgi avlodning har tomonlama rivojlanishining muhim bir bo'lagidir. Ijtimoiy faol bo'lish, xorij bilan bemalol mulokot qila olish nuqtai nazaridan qaraganda, shubhasiz xorijiy tillarning ahamiyati kun sayin rivojlanib bormoqda.

Bu esa jamiyatimizdagi xorijiy tillarning mustahkamligi kun sayin faqat kuchayishini bildiradi. Qolaversa, har qanday davlatning kelajagini bilimdon va dunyoqarashi keng bolalar belgilaydi - shu boisdan chet tillarini o'rganishni bolalikdan boshlash kerak.

Bolalarga chet tilini imkon qadar samarali o'rgatish uchun o'qishning noan'anaviy uslub va metodlari ayniqsa, yaxshi samara beradi.

An'anaviy ta'lim shakli tufayli talabalar har qanday fan bo'yicha yangi bilim va tegishli ma'lumotlar bilan ta'minlanadi.

O'qituvchi o'z amaliyotida foydalanadigan noan'anaviy usullar individuallikka ega bo'lib, bolalardagi ijodkorlik va mustaqilligini rivojlantiradi, olgan bilimni ishlab chiqarish va amaliyotda qo'llashga yordam beradi, shu bilan o'rganish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi va yangi bosqichga ko'taradi. Hozirgi kunda nafaqat til munosabatini namoyon etish, balki shaxs salohiyatini rivojlantirishga hizmat qiladigan yangi sifatli va samarali texnika va o'qitish ushlublariga ehtiyoj kuchaymoqda.

Ta'limning noan'anaviy shakllari, an'anaviy usullardan farqli o'laroq, nazariy qism minimallashtirilgan yoki umuman yo'qligi, o'rganilayotgan tilda gapirish birinchi o'rinda bo'lganligi sabab, uni tez va intensiv o'zlashtirishni anglatadi. Bolalar shuningdek, xorijiy tillarini o'rganishni boshlagan har qanday yoshdagi odamlar uchun ona tilidagi so'zlashuvini chet tili nutqiga o'tishi odatiy hol. Xorijiy talaffuzni o'rgatish, shuningdek, to'g'ri talaffuzni shakllantirishning eng samarali usullaridan biri bu o'sha tildagi qo'shiqlardan foydalanishdir. Bundan tashqari, xorijiy musiqadan foydalangan holda mashg'ulotlar o'rnayotgan chet tildagi kerakli ibora va jumalarni tez o'zlashtirib olish, yodlash va mustaqil ravishda yasash imkonini beradi.

Gap bolalar haqida ketayotganligi sabab, ularning boshlang'ich sinflarda ta'lim olishda yetakchi o'rinni turli o'yin shakllari egallaydi, shu boisdan ham bu juda muhim bo'lgan jarayonni ularga chet tilini o'rgatishda qo'llash muhim.

O'yin bolaning hissiy va aqliy kuchlari to'liq ishtirok etadigan darajada tashkil qilinishi kerak. Nutq-fikrlash faolligi o'yin davomida rag'batlantiriladi, natijada muammolarni hal qilish va natijaga

erishish uchun qaror qabul qilish kerak bo'lganda - nima qilish kerak, nima javob berish, qanday so'rash, qanday maqsadga erishish yo'llarini osonlashtiradi, turli hayotiy imkoniyatlarda to'g'ri harakat qilish, ruhiy jihatdan barqaror bo'lishga yordam beradi. O'qitishda o'yindan foydalashning yana bir afzallik tomoni bor: o'yin nafaqat guruh yoki jamoaviy shaklda, balki individual va juftlik shaklida ham tashkil qilish mumkin.

Bu holatda o'yin-kulgi va dam olish jarayonida o'yin til o'rganish holatiga ta'sir qiladi, shuning uchun har ikki tomon ham mamnun - o'qitgan ham, o'rgangan ham. Xorijiy tillarni noan'anaviy o'zgartirish usullaridan biri she'rlar, qofiyadosh so'zlar bilan ishlashdir. Ushbu faoliyat jarayonida til materiali o'zlashtiriladi, o'quvchilarning xotirasi, e'tibori va ijodiy faolligi rivojlanadi, boshqa mamlakat va xalqlarning madaniy merosi bilan tanishish, bag'rikenglik va hurmat tuyg'ulari shakllanadi.

Noan'anaviy o'qitish usullari maxsus jihozlarni talab qilmaydi va har bir darsda qo'llash mumkin.

Shu sababli, chet tillarini tez, puxta va sifatli o'zlashtirish uchun sinfda o'qitishning noan'anaviy usullarini qo'llash har tomonlama foydali va samaralidir.

Adabiyotlar:

- 1.J.J.Jalolov, G.T.Makhkamova, Sh.S.Ashurov. English Language Teaching Methodology (theory and practice). - T.: «Fan va texnologiya», 2015.
2. Baranova A.R., Learning English with the help of online video lessons/ A.R. Baranova//Zamonaviy fanlarning innovatsion takomillashtirish: Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya maqolalar to'plami Ufa, 31 yanvar 2014y.)
3. Baranova A.A., Katyushina A.A. INTEGRATION OF ENGLISH AND GEOGRAPHY BY MEANS OF SONGS AT SCHOOL // Fundamentalnie problemi nauki: sbornik statey Mejdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferensii (20aprelya 2015g., g.Ufa). - Ufa: Aeterna, 2015. - S. 119-122.
4. Baranova A.A., Makashina A.A. IZUCHENIYE YAZiKA V YAZiKOVY SREDE// Psixologiya i pedagogika: proshloye, nastoyameye i budumeye: sbornik statey Mejdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferensii (19 maya 2014g.,g. Ufa). - Ufa: Aeterna, 2014. - S. 20-23.
- 5.. Valeyev A.A., Baranova A.R. K VOPROSU OB OBUCHENII V VUZE DIALOGICHESKOY RECHI NA INOSTRANNOM YAZiKE // Sovremennie problemi nauki i obrazovaniya. - 2014. - № 6; URL: <http://www.science-education.ru/120-16316>
- 6.Shest strategiy effektivnogo obucheniya ot Inni Maksimenko - Rejim dostupa: <http://enative.narod.ru/theory/methods/simple.htm>

CHET TILLARINI O'RGANISHDA TURLICHA YONDASHUVLAR

Toshqo'ziyeva Madinabonu Burhonjon qizi
Farg'ona davlat universiteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada til o'rganish, uning metodikasi, chet tillarini o'rganishda turlicha yondashuvlar va olimlarning hayotga tadbiiq etgan metodlari haqida fikr yuritilgan. Shu bilan birga chet tillarini o'rganishda qo'llaniladigan metodlarning kamchiliklari haqida ham ma'lumotlar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Ona tili, ikkinchi til, chet tili, grammatika, metodika, audiolinguval metod.

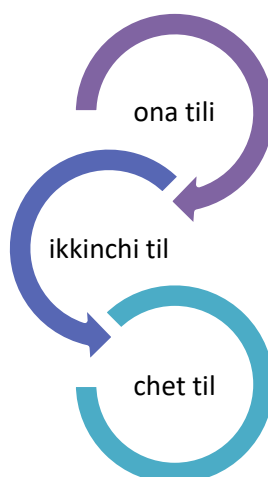
Kirish. Til o'rganish inson hayotida muhim o'rinlardan biri hisoblanadi. Muloqot, aloqa vositasi hisoblangan til tabiiy muhitda ya'ni oilada, jamoatchilik orasida yokida uyushgan holda, ya'ni darslarda o'rganish, uni egallash mumkin. Dars deganda har qanday hollardagi darslar, dastlab, bog'cha, maktab va oliy ta'limdagi dars jarayonlari bundan tashqari qo'shinch darslar, to'garak va repitetor darslari kiradi.

Yurtimizda xalqaro munosabatlar avj olgan bugungi zamonda tillarni bilish katta ahamiyatga ega. O'zbekiston Respublikasida tahsil olayotgan o'quvchi yoshlar va talabalar odatda uch tilni o'rganadilar. “Idrokli yoshlarimizning ko'pchiligi uch til egasidir”¹.

Ushbu tillar ta'lim nazariyasida maxsus nomlar bilan yuritiladi:

- 1.Ona tili
- 2.Ikkinchi til
- 3.Chet tili

Keling endi sizlar bilan yuqoridagi uch tillar nazariyasi haqida yanayam yaqinroq tanishib chiqsak.

Ona tili tafakkur shakllanishida alohida xizmat o'taydigan birinchi tildir. Ruhshunoslar e'tirofiga binoan “tafakkur – verbal”, ya'ni fikrlash so'z bilan chambarchas bog'liq, so'z – tushuncha ifodalovchisi. Ona tili so'zlari zaminida o'zlashtirilgan tushunchalar ikkinchi yoki chet til o'rganish chog'ida o'zga til so'zlarining tovush va yozuvdagi timsolida gavdalanadi. Shu qatorda sizlarga ijtimoiy tarmoqlarda eshitgan bir ajoyib jumlaning aytib bersam

“Har bir inson, u xoh bir, xoh o'n tilni bilsin, chet tillarida so'zlashsin, ammo baribir o'z ona tilida tush ko'radi”

Ya'ni insonlar qanchalik ko'p va yaxshi chet tillarini bilishmasin baribir tushlari o'z ona tillarida kechar ekan. Bu meni emas, olimlarning fikri.

Ikkinchi til haqida so'z yuritilganda, unga boshqa millat vakillaridan iborat qardoshlar, qo'shnilar tili sifatida qaraladi. Yanayam osonroq qilib aytganda, misol tarzida, o'zbeklarning ru tili yokida tojik tillarini bilihi, ularni tushunishi va suhbatlasha olishi. Ma'lumki, til kishilarning bir-birlarini yaqindan bilishlari, hurmat-e'zozlashlari, do'stlashishlarida tengi yo'q omil, bebaho vositadir.

Chet til – bu xorijiy mamlakat tili. Respublikamizda G'arbiy Yevropa (ingliz, ispan, nemis, fransuz) tillari va Sharq (arab, turk, urdu, fors, xitoy, hind) tillari o'qitilmoqda. Ular ta'lim muassasalarining o'quv rejalaridan o'rin olgan.

Chet tili muallimligini kasb sifatida tanlaganlar zimmasida, ushbu tilni o'qitish nazariyasidan mukammal xabardor bo'lishdek vazifa yuklanadi. O'qitish ilmini metodika fani yoritadi. “*methodike*” so'zi yunoncha bo'lib, biror ishni maqsadga muvofiq bajarish usullari majmuyi” ma'nosini bildiradi.

Pedagogik muloqotda tez-tez uchrab turadigan “metodika” terminining uchta ma'noni bor.

Birinchisi, o'quv predmetini bildiradi

Ikkinchisi, ta'limning metodik usullari yig'indisini

Uchinchisi, ta'lim nazariyasi va maxsus fan

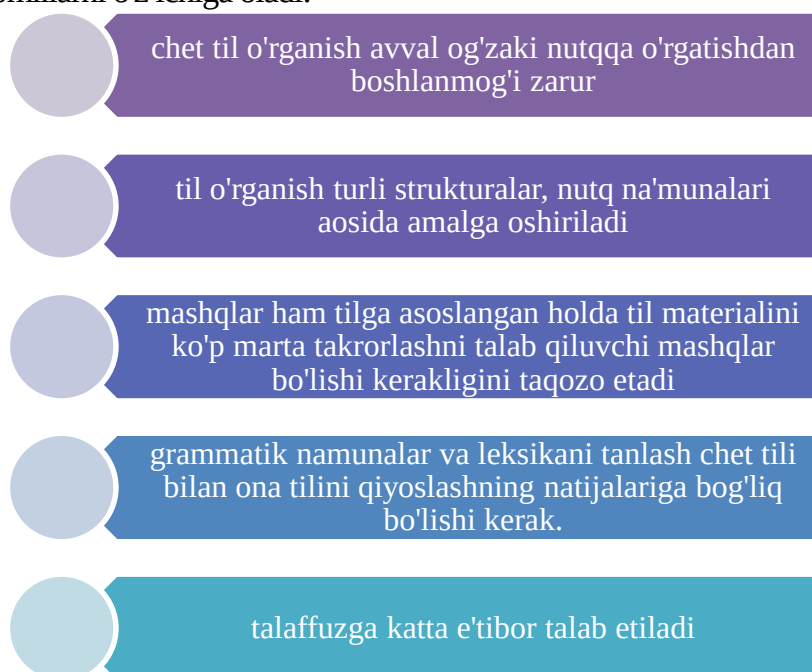
Asosiy qism

Chet til o'qitish metodikasi, professor Mixail Vasilyevich Lyaxovitskiy ta'riflashicha, ta'limning maqsadlari, mazmuni, vositalari, shuningdek, chet til yordamida ta'lim-tarbiya berish usullarini tadqiq etuvchi fandir.

Hozirgi vaqtda nafaqat chet tilga o'qitish bo'yicha balki barcha fanlarga o'qitishni, o'rgatishni yangi-yangi metodlarini izlab topish va uni amalda sinab ko'rish to'g'risidagi ko'p ishlar qilinyapti. Bu ozirgi kundagi ta'lim tarbiya jarayonini yaxshilash uchun xal qilinishi kerak bo'lgan eng muhim muammolardan biridir.

Agar avval chet tili o'qitish shu til sistemasini o'rganish deb qaralgan bo'lsa, keyingi yillarda o'qitishdagi muhim ko'zlangan narsa bu o'quvchilarni chet til nutqini o'stirishdan iborat bo'ldi. Shuni aytilish kerakki chet til o'rganishdagi bu maqsadlar, o'z-o'zidan yoki boshqa kimsalar yoki shaxs tomonidan qo'yilmaydi, balki lingvistika va psixologiya fanlaridagi o'zgarishlar va jamiyatning ijtimoiy rivojlanib borishi bilan chambarchas bog'liqdir. Masalan, Audiolingval metodni olib ko'raylik. Bu metodning yuzaga kelishiga lingvistika fanidagi o'zgarishlar, ya'ni struktural oqimni ta'siri bo'ldi.

U quyidagi omillarni o'z ichiga oladi:

Bu metodning asosiy kamchiligi, mexanik mashqlarning ko'pligi va haqiqiy nutq mashqlarining ozligidir. Bu metod asoschilari metodist olimlar Ch.Friz va R.Ladolardir. Masalan, Ch.Friz:

Boshlang'ich etapning asosiy mazmuni strukturalarni o'rganishni tashkil qilishi kerak deydi. Grammatikaning ko'nikmalarni hosil qilish ham shunga asoslangan bo'lishi maqsadga muvofiq.

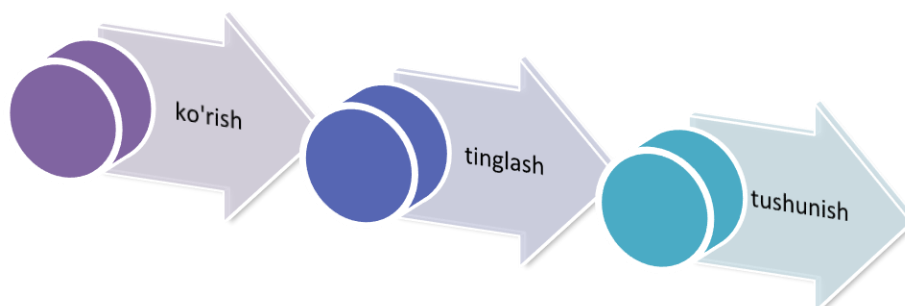
Ch.Friz bilan R.Ladoning fikricha o'quvchilar avval og'zaki nutqda ihtililuvchi strukturalarning ya'ni gaplarning yig'indisini eslab qolishlari kerak.

Keyinchalik shu strukturalar asosida yangi-yangi gaplar tuzishi talab etiladi, ya'ni malaka va ko'nikmalar moil qilinishi kerak. Bular trenirovkaga mo'ljallangan mashqlar yordamida amalga oshiriladi.

Keyinroq g'arbda yangi bir metod shakllana bohladi. Bu "audio-visual" metodi edi. Uning asoschilari sifatida Yugoslavialik metodistlar P.Guberin va Frantsuz Per Rivon, L.Gugeneyn va

boshqalarni keltirish mumkin. Bu metod tilni, til materialini ehitish va ko'rish orqali tez eslab qolishga asoslangan. Bu metodning asosiy foydasi shundaki u o'rganayotgan til materialini xayotiy situatsiyaga bog'lab o'rganishni taqozo etadi.

Til o'rganish asosan,

yuqoridagilarga asoslangan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G'afur G'ulom. Ko'p tilni bilishning xosiyati "O'qituvchilar gazetasi" 1989, 6-aprel.
2. Chet tili o'qitish metodikasi fanidan ma'ruzalar Andijon, 2007.
3. Jamol Jalolov "chet til o'qitish metodikasi" darslik Toshkent, 2012.

READING AS AN ESSENTIAL SKILL FOR LANGUAGE LEARNERS

Usarova Dinara Rasuljonovna

Student, Gulistan state university

Abstract. There's a great deal of fresh material on how to help students develop reading skills in the content areas. Newspaper clippings, magazine articles, biographical accounts, transcripts of interviews, almanac and encyclopaedia entries, textbook passages, official documents, and excerpts from world literature alternatively, the following examples may serve as jumping-off points for your own investigation of the topic.

Key words: ACT Reading Test, strategies, verbal clues, reading assignment

For social studies teachers whose students are approaching college-placement or other standardized exams, here's one clue to the type of reading skills they may be tested on, within each content area. In 2003, the publisher of the American College Test (ACT) identified eight "reasoning and referring skills" needed by students taking the ACT Reading Test. The eight skills. Students should be able to "determine main ideas; locate and interpret significant details; understand sequences of events; make comparisons; comprehend cause-effect relationships; determine the meaning of context-dependent words, phrases, and statements; draw generalizations; and analyse the author's or narrator's voice and method." Learning English's new Social Studies Reading Skills segments will offer tips for helping students develop such reading skills as those pointed out by ACT's publisher. But first, here are a few start-up strategies aimed at preparing students for almost any social studies reading assignment.

Anticipating the main idea. When distributing a reading assignment, ask students to skim the text for a minute or so, then write a sentence in which they predict, or anticipate, the author's main idea. Encourage them to consider such clues as (a) the item's title, (b) its paragraph headings, (c) any repetition of a particular name or term, (d) any cluster of terms that might indicate the writer's focus. (Example: The terms "GDP," "exports," and "deficit" could suggest that the writer's focus is economic.) Review students' predictions, and plan to review them again in the post-reading stage. (Which skim-reading clues proved helpful? Which were not?)

Making connections. Experts suggest that, before reading, students ask, "What do I already know about this topic?" In this world of rapid change, it might be more realistic to have them ask, "What do I think I know about this topic?" Either way, starting with the feeling that a topic is familiar tends to make students more interested — and interactive — readers. A quick survey of what students think they already know about a topic may also have the benefit of exposing unconscious biases — something the social studies teacher can zoom in on, during review.

Previewing vocabulary. Rather than have students interrupt their reading to look up terms in a dictionary, give them a chance to preview an article's critical "academic terms." Focusing on questions. The best kind of pre-reading question has to be the one that students raise about the assigned topic. Why? Curiosity will make them more attentive readers. But some teachers also prepare their own questions — a guided-reading outline, tailored to the reading material. While such guides tend to be content-oriented, they can target reading skills, too. Thus, you might ask more advanced readers to find and paraphrase the main idea of a particular paragraph or article. With less-skilled readers, you can state the main idea yourself, then ask students to identify details by which the writer supports that idea.

Tips for during or after reading. An essential goal of reading education in the social studies must be to help students recognize the writer's style and strategies. Here are just a few guidelines for helping them do so. You may want students to be alert for these points as they read, or you may prefer to incorporate them within your post-reading review. Ask: Whose "voice"? Whose "ears"? Encourage students to discover whose voice speaks from any printed page. Perhaps the author is a textbook editor, an international press correspondent, an expert in some field, etc. If the material is not signed, have them identify the publisher of the source in which it was found. Similarly, help them to draw inferences as to the writer's target audience. (Was this material written for the public at large? Investors in the stock market? Geography students?) Paying attention to both questions should help students, over time, to recognize and select the best types of source for various research projects.

Identify the author's style. Some writers begin with an anecdote, then explain how it does (or does not) illustrate their topic. Others set the scene for re-visiting an historic event, then focus on its chronology. Journalists may compress key information within the opening paragraph, then follow up with more details and/or with comments by experts. Invite students to speculate on what effect each approach might have on various audiences. You might even challenge students to imitate these styles in their reports.

Look for the "Five W's." Good for working with newspaper articles: Have students identify the "Who? What? Where? When? and Why?" of any major event reported by the writer.

Note comparisons, contrasts. Most students recognize the vocabulary of comparison ("better than," "third in rank," "ahead of," "behind," etc.). They'll find such terms appropriately used in reports on economic activities and political campaigns — but not so appropriately, when they pop up in discussions of peoples' cultural values. You may want to point out that statements of contrast are simply "second-stage" comparisons. The phrase "by contrast" is a signal that the writer has (a) drawn a comparison and (b) found the difference significant. Recognize cause-effect arguments. When scientists use the terms "cause" and "effect," they tend to do so with demonstrable precision. When historians, politicians, and economists explain causal relationships within their fields of expertise, they tend to use qualifying terms. Have students develop a list of the vocabulary that such writers use when making cause-effect arguments ("as one result," "partly on account of," "helps to explain why," etc.). Tip: Because of this need for qualification, you may also

prefer questions that allow students to sum up a cause-effect argument, without having to endorse it. Example: "How does the author explain the causes of globalization?" But not: "What were the causes of globalization?" Don't over-interpret sequence. Related events that follow upon the heels of one another may be elements of a cause-effect relationship. Or they may not! When an author "chains" events ("And then.... And then.... Next.... Finally...."), prompt students to look for additional verbal clues (see above) before deciding whether this sequence of events demonstrates a true cause-effect relationship.

Evaluation. Students are expected, finally, to be able to evaluate an author's "whole" argument. But the question arises: What's the "norm" for the evaluation? Here's one way to address that dilemma: Assign one of the major readings for your course. After students complete that assignment, urge them to track down and read other sources on the same topic — returning often to the "major" assignment, to reassess its accuracy, explanations, etc. Within a few weeks, it may be easier for them to weigh the article's value — and to explain their conclusions.

Finally, reading and listening together is incredibly helpful. This is crucial for beginners and intermediate learners since it will teach your ears to "hear" English and help you connect spoken words with written ones.

Tips for improving reading while listening, read and listen at the same time, do this when learning a language. Here are some suggestions on how to go about it.

Podcasts. Lots of English podcasts, like the English Learning for Curious Minds podcast, have transcripts available. Reading the transcript while listening to the podcast is a great way to maximise learning. At Leonardo English, transcripts are available for members although we also have some free transcripts.

Audiobooks. There listed a tonne of places you can find audiobooks in my article on improving English listening skills. There given favorite book there to listen to, and then look for the text version in one of the ebook sites above. For example, I found the text of *Brave New World* by Aldous Huxley through Open Culture, and then the audiobook on Archive.org.

YouTube. YouTube has a tonne of videos that display the text for books as you read them. For example, you can easily find books like *Pride and Prejudice*, 1984, and *Alice's Adventures in Wonderland*. Just search for your preferred book and see what comes up.

References:

1. Asher, J. J. (1981). Comprehension training: The evidence from laboratory and classroom studies. In H. Winitz (Ed.), *The Comprehension Approach to Foreign Language Instruction* (pp. 187-222). Rowley, MA: Newbury House.
2. Bacon, S. M. (1992b). The relationship between gender, comprehension, processing strategies, cognitive and affective response in foreign language listening. *Modern Language Journal* 76(2), 160-178.
3. Faerch, C., & Kasper, G. (1986). The role of comprehension in second language learning. *Applied Linguistics* 7(3), 257-274.
4. <https://www.leonardoenglish.com/blog/reading-in-english>

SEMANTIC FIELDS AND TECHNOLOGY OF THEIR USE WHEN WORKING WITH FOREIGN VOCABULARY

Xolmatova Madina, Abdurasulov Jaxongir, Xojamurodov Timur
Students, Gulistan State University

Abstract. Semantic fields allow you to combine words of different parts of speech, whose meanings have at least one semantic feature that is common to them. The compilation of semantic

maps, "grids" is extremely important, since their construction determines the relationship of words in a certain semantic field, forms the ability to use words in the correct context, which implies knowledge of the forms of the word and the possibilities of its combination with other words. Work in this technology significantly improves the level of organization of the lexical and grammatical structure of speech among students.

Keywords: semantics, semantic field, vocabulary, foreign language, grids, combination.

Vocabulary is a multidimensional and integral system object. The field method shows the presence of an ordered and organized system of words in a person's memory. In addition, this approach makes it possible to study linguistic units by constructing various and interconnected blocks in their various connections, to analyze various systemic relations of words.

Scientists have paid great attention to this phenomenon. The systemic and structural nature of the language was noted by such linguists as J. Trier, W. Porzig, V. G. Gak and others, but the first who drew attention to this linguistic phenomenon was the Swiss linguist Ferdinand de Saussure.

Linguistic scientists V.G. Admoni, Yu.S. Stepanov, L. Weisgerber, G.S. Schur et al. investigated various aspects of field theory.

The term "field" began to be actively used in the works of J. Trier and G. Ipsen, who consider the field as a set of words with a common meaning.

The concept of linguistic (lexical) fields by J. Trier is based on the theory of F. de Saussure. Its essence is that the language is presented as a system of networks united by differences, opposites, as well as special values [6, p.78].

The semantic field is a set of lexical units united on the basis of synonymic, antonymic, derivational, syntactic and lexical connections [2].

Semantic fields have the following characteristics: 1) the presence of a common semantic feature that unites field units; 2) hierarchical structure of the system and associative links of its elements; 3) interconnectedness of field elements; 4) completeness, vastness; 5) arbitrariness; 6) continuity [4, p.135].

The structure of the field is characterized by the vastness of vocabulary, arbitrariness, completeness and continuity.

In the structure of the semantic field, the core and the periphery are distinguished. The core contains vocabulary that most accurately characterizes the central, keyword. In turn, the periphery includes lexical units that are more distant in their meaning from the core (central word) [3, p.178].

I. L. Bim describes the process of mastering the lexical side of speech as mastering the meaning of a word, its sound and graphic form, the ability to use words in the correct context, which implies knowledge of the forms of a word and the possibilities of its combination with other words. The advantage of using semantic fields in a foreign language lesson is the presence of visibility. The compilation of semantic maps takes place in the classroom during the joint work of the teacher with students. Students first remember all familiar words, the teacher supplements their list with new lexical units and helps to classify. Thus, the goal of integrating existing knowledge with new knowledge is achieved.

The use of semantic maps, "grids" when teaching vocabulary in the classroom is advisable, because all semantic relations are possible in it: synonymy, antonymy, conversion, inclusion relations, associative relations of polysemy. The construction of semantic maps solves one of the main difficulties associated with mastering a word - its ambiguity.

Choosing the right context for using a word is also an important characteristic in the process of learning a foreign language. When translating words, three categories can be distinguished: a) the word has a single translation equivalent, i.e. there is a constant equivalent; b) the word has a number of contextual equivalents; c) the given word has no equivalent in another language. In this case, the dictionaries offer only an explanation of the meaning of the word.

For the correct contextual use of the word, background knowledge about the country of the language being studied is necessary, therefore, in this case, it is advisable to use semantic "lattices" in the educational process, since they are able to reflect the realities characteristic of the country of the language being studied. If in the native language the correct choice of a word suitable for the context occurs intuitively, then when studying a foreign language, it is necessary to conduct purposeful work on the formation and development of lexical skills. Semantic maps, "grids" and blocks, as a means of visualization, contribute to the definition of word relationships in various contexts. To expand the context, it is necessary to connect adjacent semantic fields. When studying a new topic, one should use not only new lexical units, but also active vocabulary that has been studied earlier. It is recommended to introduce vocabulary in a certain context in order to form the primary verbal environment. It is also necessary to ensure the maximum use of vocabulary so that it retains its actualization and is used as an active dictionary. An active vocabulary is easier to increase through the creative application of previously learned vocabulary in a new context [5, p. 86–87].

References:

1. Bally Sh. General Linguistics. N.Y., 2015.
2. The Big Encyclopedia: Dictionary. Linguistics. London: 2016.
3. Gak V.G. Theoretical Grammar. L., 2019.
4. Smith B. Lexicology. N.Y.: Macmillan, 2010.
5. Ipsen G. Der alte Orient und die Indogermanen // Stand und Aufgaben der Sprachwissenschaft: Festschrift fuer W.Streiberg. Heidelberg: Winter, 1924. P.200-237.
6. Saussure F. Cours de linguistique générale / F. de Saussure. – P., 1978. – 224 p.

EFFECTIVE WAYS OF IMPROVING SPEAKING SKILLS OF LEARNERS

Yaxshilikova Jumagul Shavkatovna
Student, Gulistan State University

Abstract: The study aims to improve students' speaking skills at the Department of English. Based on interviews carried out to get initial data on the students' speaking skills, it was shown that the students had problems in speaking due to inadequate knowledge of the language which it turn made the students felt unconfident to speak. The students were not familiar with various speaking activities facilitating them to speak. They read the text to convey ideas and a lack of strategies when speaking. To help the students, task-based learning was adapted through action research in one-semester courses. Fifteen students in the third semester participated in this study. The data were taken from the results of the pre-test to post-test, interview, and observation. The findings reveal that the use of task-based learning helps the student improve their speaking skills of three indicators assessed, accuracy, vocabulary and comprehension. The students manage to complete the tasks by conducting various activity through three phases of learning: the pre-task, task-cycle, and form focus. They succeed in improving their speaking skills and gaining their confidence. The students can evaluate their learning in pairs and group working.

Key words: Online dictionaries, informational podcasts, tongue twister, Linking, Constructions, Stress, Rhythm. Learn to speak for specific occasions, Retell a story in English, Chat with native English speakers online, One-on-one practise, small group practise, specialized practise.

Speaking English confidently is an important goal for many. Often, we hesitate because we are afraid of making mistakes or embarrassing ourselves in front of others. Sometimes mistakes are unavoidable. But like any other skill, you can improve your spoken English if you practise regularly and follow these simple techniques.

Listen. The first step in improving your speaking skills is actually working on your listening. Listening to English has several benefits – it allows you to pick up new words, phrases, and ways to respond in conversations. Secondly, listening provides opportunities to understand pronunciation, how some words are omitted when speaking, how some are joined together, the rhythm, the intonation, and the sounds of language.

What should you listen to? There are many resources available to you to listen to for free. Start with short English clips or videos: pick your favourite English TV show or YouTube channel. Listen to a clip and notice carefully what the characters are saying. Repeat any dialogues or phrases that interest you. Replay the same clip until you understand every word. You could also turn on the subtitles or look at the transcript of the video if available and practise saying the dialogues with the characters.

Imitate. Now that you have listened to lots of English conversations, it's time for some imitation. Yes, that's right! Imitating or copying someone is a wonderful to improve your speaking skills. Not convinced? Watch babies and children – how do they learn a language? They copy everything an adult says.

Another benefit of imitation is that it will help you become more accurate in English without having to learn grammar rules. With lots of practice you will begin to remember chunks of words and phrases. This helps in remembering word patterns in a sentence and how certain words go with others.

To effectively improve your speaking skills, you need to follow these steps:

Listen: Pick your favourite video or audio clip from any of the sources provided in the earlier section of this article. Play the audio and listen to it carefully. Play as many times as you like to understand how each word is spoken.

Repeat and record: After playing the audio, repeat saying the words and conversations exactly as you heard. Pay special attention to the intonation, stress, and rhythm of language. Record yourself while repeating the words. You could use a voice recorder on your phone or a use a web-service. Recording will provide you an opportunity to listen to yourself and self-correct. So, do not skip this step.

Compare: Listen to the audio again and compare it with your recording. Does it match? Note down changes that you may need to make.

Correct: Repeat the entire process again until you get better and more accurate.

As this process involves listening to the same audio clip several times, choose a topic that is interesting to you. If you stick with the routine, you will see improvement in your pronunciation, vocabulary, accuracy, and overall speaking abilities in no time!

Fluent English speaking skills can provide ease of communicating with professionals anywhere in the world. This is why it is essential for candidates to manage their time to enhance their English speaking skills. Incorporating some helpful tips into your learning process can make

it easier for you to improve your fluency in the English language. In this article, we discuss how to improve speaking skills in English by discussing some important tips and finding answers to some commonly asked questions related to learning English.

If you are trying to know how to improve speaking skills in English, practicing extensively can be very helpful, as it can help you identify your weaknesses and you can work on those accordingly. With practice, you can improve your vocabulary and understanding of the language.

Strategies in Teaching Speaking to Young Learners

Teaching speaking to young learners is very rewarding since they are less-conscious than older learners (Phillips, 1993). However, the teachers find it difficult since the learners have to master vocabularies, pronunciation, structure, function in order to say what they want.

Cameron (2001) holds an assumption that the major part of teaching and learning to young learners will be oral. Furthermore, she proposes two guiding principles in teaching speaking to young learners: (1) Meaning must come first: if children do not understand the spoken language, they cannot learn it; (2) To learn discourse skill, children need both to participate in discourse and to build up knowledge and skill for participation. It means that the young learners should be involved in a situation where they will practice speaking with real people for real purposes.

Graham-Marr (2004) provides some of the speaking skills that merit classroom time include: fluency, phonological clarity, strategies, being able to produce chunks of language, appropriacy (register), understanding elliptical forms, and the use of interconnected devices.

Based on the explanation above, teaching speaking to young learners should rely on children characteristics to make the learning meaningful. The use of song and chants will be useful for teaching stress patterns and rhythm of English (Phillips, 1993). Kayi (2006) endorses thirteen activities to promote speaking, namely:

Discussion. After a content-based lesson, a discussion can be held for various reasons. The students may aim to arrive at a conclusion, share ideas about an event, or find solutions in their discussion groups. Before the discussion, it is essential that the purpose of the discussion activity is set by the teacher. In this way, the discussion points are relevant to this purpose, so that students do not spend their time chatting with each other about.

Simulations. Simulations are very similar to role-plays but what makes simulations different than role plays is that they are more elaborate. In simulations, students can bring items to the class to create a realistic environment. For instance, if a student is acting as a singer, she brings a microphone to sing and so on.

Role Play. Students pretend they are in various social contexts and have a variety of social roles. In role-play activities, the teacher gives information to the learners such as who they are and what they think or feel. Thus, the teacher can tell the student that "You are David, you go to the doctor and tell him what happened last night, and." (Harmer, 2007b)

Brain Storming. On a given topic, students can produce ideas in a limited time. Depending on the context, either individual or group brainstorming is effective and learners generate ideas quickly and freely. The good characteristic of brainstorming is that the students are not criticized for their ideas so students will be open to sharing new ideas.

Storytelling. Students can briefly summarize a tale or story they heard from somebody beforehand, or they may create their own stories to tell their classmates. Story telling fosters creative thinking. It also helps students express ideas in the format of beginning, development, and ending, including the characters and setting a story has to have

Information Gap. In this activity, students are supposed to be working in pairs. One student will have the information that other partner does not have and the partners will share their

information. Information gap activities serve many purposes such as solving a problem or collecting information. Also, each partner plays an important role because the task cannot be completed if the partners do not provide the information the others need.

Interviews. Students can conduct interviews on selected topics with various people. It is a good idea that the teacher provides a rubric to students so that they know what type of questions they can ask or what path to follow, but students should prepare their own interview questions. After interviews, each student can present his or her study to the class. Moreover, students can interview each other and "introduce" his or her partner to the class.

Story Completion. For this activity, a teacher starts to tell a story, but after a few sentences he or she stops narrating. Then, each student starts to narrate from the point where the previous one stopped. Each student is supposed to add from four to ten sentences. Students can add new characters, events, descriptions and so on.

Reporting. Before coming to class, students are asked to read a newspaper or magazine and, in class, they report to their friends what they find as the most interesting news. Students can also talk about whether they have experienced anything worth telling their friends in their daily lives before class.

Methods in Teaching Speaking to Young Learners

Audio Lingual Method (ALM). The principle of Audio-lingual Method (ALM) can be applied in teaching speaking to young learners, since it holds an assumption that one can learn language by developing habits based on pattern of language and by emphasizing repetition and habit formation. The two important features of ALM are drill with choral response and dialogues. In drilling with corral response, the students will drill certain language feature, and then there will be a sentence substitution named choral response.

Moreover, the dialogue provides the learners with grammatically controlled scripts. It can be applied in a child-friendly role-play. Besides, the teacher can also use puppets to introduce dialogue. It will be very beneficial for reluctant or shy students who tend to feel comfortable to speak with puppets, rather than with adults. Furthermore, the fishbowl technique can also be used to introduce young learners to work with partners or small group. This technique requires teachers to invite one volunteer to do the model activity with them, let the rest of the class see, and then the students will know what they are expected to do.

In conclusion, Most of the students complained that enough time was not given for the improvement of speaking ability in the classroom. It can be safely concluded that English is being taught as a subject and not as a language, due to which limited time is available and the habit of rote memory is promoted. Different exercises were not given to them regarding speaking ability; most of the students agreed in this respect. Some students agreed that they could speak on a given topic for a limited duration, while more than half did not agree in this connection. Some students were scolded by their teachers for speaking incorrectly in English but more than half did not think so. Some of the students could not speak in the classrooms of English because of the fears of their teachers. Another important point to be added over here was that maximum number of the students was shy because of the fear that their class fellows would laugh at them. According to the data, half of the students knew how to speak correctly. More than half the students responded that their teachers did not speak English most of the time in the classes of English. Students and teachers were equally responsible regarding one of the question asked from the students in connection with poor speaking ability, most of them said "yes" but the teachers are more responsible by having the professional knowledge and skills. Different activities such as seminars, group discussions and debates competitions were not regularly arranged as told by maximum number of the students.

References:

1. (2016). Speaking skills problem encountered by Iranian EFL freshmen and seniors from their own and their instructors' perspective. *Electronic Journal of Foreign Language Teaching*, 13(1), Pp.112-130
2. Brown, H.D. (2000). *Teaching by principles: An interactive approach to language pedagogy*. Second Edition. California: Pearson
3. *Language teaching: A scheme for teacher education*. New York: Oxford University Press
4. (2017). Students speaking problems in English presentation. Tanjungpura University
5. Richards, J.C. (1976). The role of vocabulary teaching. *Teachers of English to Speakers of Other Language*, 10(1), Pp.77-89
6. Petrus, I. et al. (2019). Investigating speaking difficulties faced by students of two English education study program in Southern Sumatera.

IMPROVING ENGLISH SPEAKING SKILL THROUGH THREE PRACTICAL METHODS

Yoqubov Azizbek Isomiddinovich
Student, Gulistan State University

Abstract. The following article's topic revolve around communication skill and how to boost it with minimum effort via depicting three main methods. These three ways also divided into sub-branches which are described in details by author in main part. Moreover, author shed a light to the topic by presenting various ways to help learners to upgrade their speaking abilities. Which if practiced well, learners can enhance their skills by leaps and bounds.

Keywords: communication, practice, conversation partner, recording, immersion, native speaker, pronunciation, vocabulary, online dictionaries, flow, rhythm, contractions, syllables, shadowing, self-talk, apps, fluency, grammar, sounds, phrases.

This research is classified as a Theoretical Research, as its main focus is generating knowledge in learners through variety of new ideas and approaches and not to delve into its practical application. The text is divided into three methods with further small ways. The presented methods divided by its usage and the conditions to practice. Learners can put into practice these methods quite easily and can reap the benefits in no time.

“Speech is power: speech is to persuade, to convert, to compel.” said prominent American poet Ralph Waldo Emerson[2]. However, speaking skill not only power to manipulate and convince other to what you are speaking, but it is also the means to know the world around. Knowing how to speak can open new life possibilities: from traveling more easily to communication with more people, and even getting better job. It also means that people can get to know other cultures by experiencing it first-hand. Mastering any skill, including communication skills, comes down to practice. By practicing speaking, students can learn from mistakes and build both their vocabulary and understanding.

The first method is mainly about communicating with other learners. It starts with finding suitable conversation partner. If possible, it's best to find a native English speaker with whom they can practice actual English. If finding a native speaker is out of question, they should consider finding a tutor. Otherwise, learners can always find someone online to digitally connect with and practice conversation skills. Once learners find speaking partner they can start practicing their skill. They can hold a conversation about various topic, from their daily life to more complicated ones. As they try to speak, it is also important to use their other skills such as listening. Because as we born we tend to learn our language by listening to the people around. So it is crystal clear that

listening to the partner is of a crucial part of the method. One of the best ways to understand the formulation of sentences and build vocabulary is to listen to people speak. Listening to podcasts and recorded conversations can be put as exemplary source.

It is not rare that learners sometimes inclined to have a timid character and that can be a big barrier to make a progress in their learning journey, especially when it comes to the speaking. So if learners experience this exact situation and find it hard to be in a contact with other people, they can try the second method which is practicing speaking skills without others help by themselves. There are plethora tips to do it. First one is the most common one that involves a person and mirror. If learners are still unsure whether they are ready to put their speaking skills to the test, simply talk to the mirror! The more they practice, the better their English skills will become. Second one may sound a little bit odd but it always proves its practicality. The name of second activity is Read Aloud. If learners like to read more than speak and make up their own conversation, they have to try reading out loud. That way, they can hear how they pronounce the words and remember them more because in this process people both seeing and reading them. The third one is not even a practice. Most people like to relax and unwind with some music or entertainment in the form of movies. Learners can choose to watch movies in English, or instead, watch them in their native language with English subtitles that are readable. Through this form of practice, students can familiarize themselves with the actual spoken English. Moreover, by constantly studying textbooks students can get easily bored, so in these times movies can be a great way to ease boredom and make use of the time cleverly by studying English. Another grate technique to improve speech is shadowing. As its name goes, learners have to be a shadow of a speaker. Basically, this is copying a native speaks. Speech shadowing can be done most simply by watching videos or a movie with subtitles. First, read the sentence and speak it out loud. Then, play it back with the native speaker speaking it. Try to pause in between to copy the flow and pattern as closely as possible. If needed, learners can record themselves doing this to compare it with the way the native speaker sounds.

The last method helps students to learn conversation skill by utilizing modern technologies. Nowadays people have an access to the technologies such as mobile phones and computers which if used correctly can aid learners to make their education more comfortable and fast. There are dozens of application that specialized to help student around the world to learn languages. In the past, language learners were restricted to a few scant resources. From heavy dictionaries to dense grammar books, they were difficult to use on the go. And while in-person classes and courses still have a lot of value for learners, they can be expensive and a big time commitment. By contrast, digital language learning tools give you the opportunity to study at any time, and costs are usually much lower (or even free). They can also bring learning to life, with multimedia resources that can make memorization and language practice much more stimulating. Many language learning tools use techniques rooted in neuroscience and educational research to ensure you're getting the best results. There are even tools that can connect learners with other learners or native speakers, making language learning less of a solitary pursuit. Even if learners are not able to visit a country where their target language is spoken, they will still have plenty of opportunities to engage with authentic material and practice the key skills.

When it comes to speaking, there are a number of tools that encourage learners to start. This can be through repeating audio material or conducting fake conversations. Some apps even have voice recognition features that will assess pronunciation. If learners are keen to work on speaking and listening skills in a more natural context, there are a number of language learning tools that connect them with a virtual teacher, often a native speaker. This might be the whole focus of the

tool, or it can be offered in conjunction with other features. Language lessons could come in the form of 1:1 conversation sessions or structured classes, which obviously make sure the focus is on them and their needs. Alternatively, some apps can connect with other learners for group lessons, which can help to learn from others' mistakes. There are also a number of apps that can connect learners with people from around the world for language exchanges, which are less formal than lessons and won't normally cost anything.

Below are the 5 best apps for learning English and improving speaking skills[1]:

- Duolingo – best for learning multiple languages
- Babble – best for an online school-type experience
- Drops – best for visual learners
- Mondly – best for helping learners to remember specific phrases
- Memrise – best for learning to speak casually in a new language

In conclusion, conversation skill has a tremendous impact on people's social life. Knowing how to speak can open a new door of opportunities for individuals. In this paper author tried to present all beneficial methods that will be advantageous for learners despite of their social status and position. Above mentioned methods can be used by learners in a different condition which quite useful. Because, sometimes learners may limit themselves by the atmosphere where they grew in. Having said that, all these methods are versatile in use.

References:

1. UO People EDU. 2022. Article: How to improve speaking skill
2. Ralph, Emerson W. 1841. The essay: Self-Reliance.
3. Sohiba, Dushaeva J. 2019. The use and effectiveness of methods through “ICT” in English classroom.
4. Motimer, Adler J. 2019. How to Speak, How to Listen.

ROLE OF SPEAKING TO YOUNG LEARNERS' LIFE

Ziyoyeva Zarnigor

Student of Gulistan State University

Supervisor: Shukrullayeva Barno

EFL teacher at Gulistan State University

Abstract. This article is constant how young learners improve their English in young learner life. Firstly young listen to words then they try to write the correct word in a notebook with their teacher the first skill of all learner's activities should be recognized.

Keywords: knowledge, pronunciation, public speaking, nonverbal improvement, mastery style nontechnical communication, body language, presentation skill.

Speaking skill can be separated from skills use both of them because it is important to us. Informal speaking skill is necessary for conversations with family and friends, we use formal speaking skill in business meeting and other. You know young learners try to learn a foreign language easily but sometimes it is difficult for them. Teaching young students how to speak is the most important area of learning. The best practice implant speaking and listening across all aspects and areas of their education. Students use speaking and listening to solve problems, presume to share ideas, make decisions and reflect on what is important. Every child to have good communication skills, teaching speaking is a primary requirement to be taught not only for adult learners but also for young learners. As stated by Slattery and Willis (2001), cited in Hakim (2011), English is being provided in initial classrooms, such as Kindergarten and Elementary school, so teachers are needed to teach it to young learners. Further, to make the children to be able to speak

English in communication, teachers need to guide the students to acquire the vocabulary and structures (Richard, 2008). In line with (Richard, 2008), Harmer (2007) proposes three major reasons for getting students to speak and to acquire new vocabulary in the classroom: Speaking activities provide rehearsal opportunities. Speaking tasks in which students try to avoid confusion in the message due to faulty pronunciation, grammar, or vocabulary, and to observe the social and cultural rules that apply in each communication situation. In this relation, it is worth noting that Nunan (2003) believes, which particularly deals with teaching speaking. In his perception, teaching speaking can be defined as teaching the students to: Produce the English speech sound and s that they are a mixed class with varied abilities, motivations level, expectations, knowledge, and different learning styles.

The Nature of Speaking is a complex cognitive process and active use of language to express meaning. It requires the language users to speak fluently, to be able to pronounce phonemes correctly, to use appropriate stress and intonation patterns, and to speak in connected speech. In line with Chaney (cited in Kayi), defines speaking as a process of building and sharing meaning and information through the use of verbal and non-verbal symbols in various context. In the EFL context, the language users are also urged to speak in different genres and situations, and they will have to be able to use a range of conversational and conversational repair strategies. The aim of teaching speaking is communicative efficiency. Learners should be able to make themselves understood, using their current proficiency to the fullest. Their output is designed to make learners comfortable producing specific language items recently introduced, sometimes in combination with previously learned items. Instructors often in Singapore, Hongkong-China, and China Taipei. Based on the PISA 2012 it can be concluded that today's Indonesia education system is still far from the targeted goals. In addition, the survey shows, first; school-based curriculum (KTSP) by which CTL/PAKEM used an approach of teaching is successfully conducted, proven by the fact that Indonesia's student feels happier at school than that of many other countries. Countries with the high score in mathematics, language, and science surprisingly get lower scores in the field of the student feel happy at school, e.g. Shanghai-China places in rank order of Singapore Hongkong-China and China Taipei Second; the position of Indonesia vis-à-vis other countries of PISA members i.e. the lowest rank before Peru shows that on mathematics, language and science our students do not learn very well. The approach practically only resulted in students' happiness and their easiness of making friends at school. Most job roles and industries require public speaking skills to communicate and engage with team members and audiences confidently. Strong public speaking skills increase your chances of getting hired for a new job and becoming a more effective employee at the workplace. Thankfully, you can improve these skills through practice. Public speaking is one of the top communication skills employers look for in a potential candidate. In this article, we will explain what public speaking skills are, their types, how to improve your public speaking, and how to highlight these skills during the hiring process. Public speaking skills are soft skills that showcase how well you can speak and engage your listeners. Influential public speakers have the power to persuade, inform and educate others. It helps you sway opinions, motivate others and become a natural leader. Mastery of this skill can help you advance your career, increase confidence, improve leadership skills, develop vocabulary, and ensure personal development. Here are the top six public speaking skills to matter

Communication. Being able to communicate an idea or thought is an essential skill for public speaking. To become an effective communicator, you need to master various elements of communication. You require excellent diction to ensure that the audience understands every word you say. Another critical element of communication is the ability to control your voice and the

speed of talking. If you talk too softly or loudly, the audience may fail to understand your point. Similarly, if you speak too slowly or too fast, the audience may lose interest in what you have to say. Excellent public speakers are experts at adjusting their speech patterns based on the audience's level of expertise. For example, when speaking at a technology conference, you should convey the technical concepts in such a way that even the most non-technical person can understand them.

Clear articulation. Good public speakers pronounce words clearly and use proper grammar while avoiding verbal crutches like “um” and “ah”. Verbal crutches can distract the audience from what the speaker is trying to say. Public speakers with clear articulation lend more clarity to their thoughts because they have excellent command over the language, use appropriate words, and have a rich vocabulary. Apart from reducing verbosity, clear articulation gives you the confidence to speak at small and large meetings.

Presentation style. Even the most tedious and technical topic becomes interesting when you present it the right way. This requires superior presentation skills. However, good presentation skill is not limited to creating eye-catching and interesting slides. It also includes facial expressions, vocal tone, and body language. Using the right presentation style, you can make boring topics engaging and interesting. To make your presentation memorable and capture the audience's attention, start your presentation by introducing yourself or sharing a few industry statistics. Use a joke or story to inject some humor into your speech. Your presentation style should have the power to engage.

Confidence. Another essential skill of a public speaker is confidence. Often, even good communicators who feel comfortable addressing a small audience may lose confidence when talking to a large audience. Problems like nervousness and stage fright may disappear when you are confident about your skills. Employers often prefer confident speakers because they are more likely to share information in a meaningful and authoritative manner. Even the most tedious and technical topic becomes interesting when you present it the right way. This requires superior presentation skills. However, good presentation skill is not limited to creating eye-catching and interesting slides. It also includes facial expressions, vocal tones, and body language. Using the right presentation style, you can make boring topics engaging and interesting. To make your presentation memorable and capture the audience's attention, start your presentation by introducing yourself or sharing a few industry statistics. Use a joke or story to inject some humor into your speech. Your presentation style should have the power to engage the audience. Your level of confidence impacts how you portray and carry yourself when talking to an audience.

Passion. Communication becomes easier when you are passionate about the topic of your speech. Without passion, your communication can fail to educate and inform others. Exuding a level of expertise in your speech delivery is essential to create a connection with your audience. When delivering a speech on a topic that does not excite you, dig deep into the topic and try to find things that might interest you. This helps you address the gathering with authenticity and makes you look like an expert. Ability to connect with the audience When delivering a seminar or addressing an issue during a meeting, you must connect with your audience. For creating a connection, assess your audience's needs. For instance, some people are comfortable with technical terms while others are not. Some prefer a light-hearted conversation, including jokes and humor, while others may prefer a professional conversation. Excellent public speakers create an atmosphere that engages and excites the listeners.

Conclusion. Teaching speaking to young learners is a demanding and responsible task for teachers. However, if the teachers understand children's needs for developing speaking skills and strategies, having opportunities to use language in meaningful communication, and engaging in a

variety of listening and speaking activities that are fun, interesting, and meaningful, they will help children build a very solid foundation for language acquisition.

Reference:

1. Arnold, W. (2005). Listening to young learners. Teaching English. URL: <http://www.teachingenglish.org.uk/think/articles/listening-younglearners>
2. Brewster, J., Ellis, G. & Girard, D. (2004). The Primary English Teacher's Guide. Harlow: Pearson.
3. Brewster, J., et. al. (2003). The primary English teacher's guide. Harlow: Pearson Education Limited.
4. Cameron, L. (2001). Teaching language to young learners. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Davanellos, A. (1999). Songs. English Teaching Professional, 13, 13-15.
6. Graddol, D. (2006). English next. Plymouth: The English Company (UK) Ltd.
7. Linse, C. (2006). Using favorite songs and poems with young learners. ET Forum, 44(2), 38-42.
8. Schindler, A. (2006). Channeling children's energy through vocabulary exercises. English Teaching Forum, 44(2), 8-12.
9. Scott, W.A. & Ytreberg, L.H. (1990). Oral work. In Teaching English to Children. NY: Longman.
10. Shin, J. K. (2011). Unit 6: Teaching Listening [PDF document]. URL: <http://blackboard.umbc.edu>
11. Slattery, M. & Willis, J. (2001). English for Primary Teachers. Oxford: Oxford University Press.

THE METHOD OF FLASHCARD

Zokirova Madinabonu Zohidjonovna

Student, Gulistan State University

Fozilov Mirvokhid Mirsultonovich

Teacher, Gulistan State University

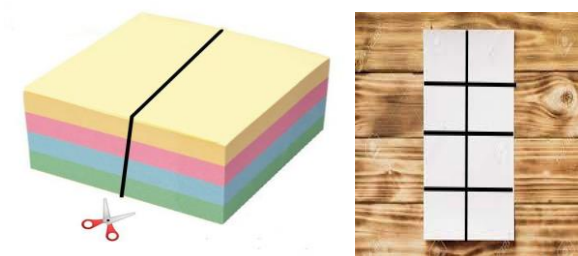
Abstract. It is already known that there are several advantages of using interesting methods . In the following article can be helpful to make lessons exciting and attractive.

Key words : flashcard, method, foreign language, new words, kids, card, picture, synonym, antonym, visual, interactive learning, portable, versatile.

What is flashcard? A flashcard is a small rectangular card that contains information on one or both sides. They are typically used as a study tool to help students memorize facts, concepts, or vocabulary. Flashcards can be made from various materials, including paper, cardboard, or plastic. They are often color-coded, with different colors representing different categories or topics. Flashcards can be used individually or in groups, and they can be customized to suit the needs of the learner. They are a popular tool for learners of all ages and are commonly used in classrooms, homes, and other learning environments. The flashcard method is a popular study technique that involves using flashcards to memorize information. The process typically involves writing a question or prompt on one side of the card and the answer or information on the other side. The learner then reviews the cards repeatedly, testing themselves on the information until they can recall it accurately. One of the benefits of using flashcards is that they are portable and easy to use. Learners can take them with them wherever they go and review the information during downtime. They can also be used in a variety of ways, such as quizzing oneself or studying with a partner. Another advantage of the flashcard method is that it can be customized to suit the needs of the learner. For example, learners can create flashcards for specific topics or concepts that they are struggling with, or they can use pre-made flashcards that cover a range of subjects. Research has shown that the flashcard method can be an effective way to improve memory retention and recall. However, it is important to note that this technique may not work for everyone, and learners may need to experiment with different study methods to find what works best for them.

Steps to make a flashcard. Flashcards are a popular tool for learning and memorizing new vocabulary words. To create flashcards, you can use index cards or digital platforms like Quizlet or Anki. On one side of the card, write the word you want to learn, and on the other side, write its definition or a sentence that uses the word in context. You can also add pictures or diagrams to make the flashcards more engaging. To use flashcards, shuffle them and go through each card one by one. Try to recall the meaning of the word before flipping the card over to check if you got it right. Repeat this process until you have memorized all the words on the flashcards. You can also use spaced repetition techniques to optimize your learning with flashcards. This involves reviewing the words at increasing intervals, starting with shorter intervals and gradually increasing them as you become more familiar with the words. This helps to reinforce your memory and prevent forgetting.

1. Choose the words you want to learn and write them on one side of an index card or digital platform.
2. On the other side, write the definition or a sentence that uses the word in context.

3. Add pictures or diagrams to make the flashcards more engaging.
4. Shuffle the flashcards and go through each one, trying to recall the meaning of the word before flipping it over to check if you got it right.

5. Repeat this process until you have memorized all the words on the flashcards.
6. Use spaced repetition techniques to optimize your learning by reviewing the words at increasing intervals.

Benefits of using flashcard method. There are a lot benefits using flashcard method for all ages of people especially for kids.

1. Interactive Learning: Flashcards are a fun way to learn for kids. They can be used in a group or individually, and kids can interact with them by flipping them over and testing themselves.

2. Visual Learning: Flashcards have pictures or images that help kids visualize the word or concept they are learning. This makes it easier for them to remember and recall the information.

3. Personalized Learning: Flashcards can be customized to suit the child's learning needs. Parents or teachers can create flashcards with words or concepts that the child is struggling with, making it easier for them to learn and remember.

4. Portable: Flashcards are easy to carry around, making them perfect for on-the-go learning. Kids can use them in the car, at the park, or even during a break at school.

5. Reinforcement: Flashcards can be used as a reinforcement tool to help kids remember what they have learned. Reviewing flashcards periodically helps reinforce the information and ensures that it stays fresh in the child's memory.

6. Affordable: Flashcards are an affordable learning tool that can be made at home or purchased at a reasonable price. This makes them accessible all children, regardless of their socio-economic background.

7. Improves Concentration: Flashcards require focus and attention, which helps improve a child's concentration skills. This can benefit them in other areas of their life, such as schoolwork or extracurricular activities.

8. Boosts Confidence: When kids successfully recall information on flashcards, it boosts their confidence and self-esteem. This positive reinforcement encourages them to continue learning and trying new things.

9. Versatile: Flashcards can be used to teach a variety of subjects, from vocabulary and math to history and science. This versatility makes them a valuable tool for parents and teachers alike.

10. Fun and Engaging: Flashcards are a fun and engaging way for kids to learn. They can be used in games, competitions, or as part of a reward system, making the learning process more enjoyable for children.

References:

1. The Flashcard Method: Using Learning Flashcards for Long-Term 2. Memorization" by Michael H. Brown (2018).
3. "The Effectiveness of the Flashcard Method in Improving Vocabulary Knowledge and Retention" by Lauren E. Barnes and T. Chris Riley-Tillman (2017).
4. "Using Flashcards to Teach Vocabulary: Strategies for Increasing Student Learning" by Barbara J. Guzzetti and James A. Williams (2017).
5. "The Flashcard Method as an Effective Tool for Improving Memory Performance in Learning Disabled Children" by Agnieszka Krzysztofiak and Andrzej Czerniak (2018).
6. "The Benefits of Using Flashcards for Vocabulary Learning and Retention" by Greg Collier (2019).
7. "The Use of Flashcards in the ESL Classroom: The Effectiveness of a Low-Tech, Low-Cost Learning Tool" by Anne Donovan (2016).
8. "Using Flashcards to Improve Vocabulary Retention and Recall in Second 8. Language Learners" by Jessica J. Jarvis and Richard G. Rogers (2018).

6. TA'LIM-TARBIYA VA YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARI

ПЕДАГОГИКА: НЕЙРО, ЦИФРОВАЯ И МОДЕЛИРОВАНИЕ

Юзликбаев Фарит Рафаилович

*доктор педагогических наук, профессор
Совместный Белорусско-Узбекский межотраслевой
институт прикладных технических квалификаций*

Аннотация. В статье раскрываются: сущность, содержание, формы, методы, принципы нейро- и цифровой педагогики, их моделирование. Особое внимание уделено форматам, видам и формам цифрового обучения; рассмотрены и выделены: виды моделирования, системный подход в моделировании, наглядное моделирование.

Ключевые слова: нейропедагогика, нейропсихопедагогика, нейрон, нейронауки, мозг, визуально-пространственная память, видеоскрайбинг, мобильное обучение, символическое моделирование, виды моделирования, наглядное моделирование.

Нейропедагогика (нейропсихопедагогика) наука о теории и технологии воспитания, основанная на данных о современных нейронауках (Таблица 1). Нейропсихопедагогика происходит от понятия «нейрон» (нервная клетка); педагогика (наука о воспитании), «психика» от греческого слова «психе» (душа). У нейропедагогики особая связь с электронными информационными системами Big Data (от англ. «большие данные»), с цифровыми технологиями (Таблица 3).

Таблица 1

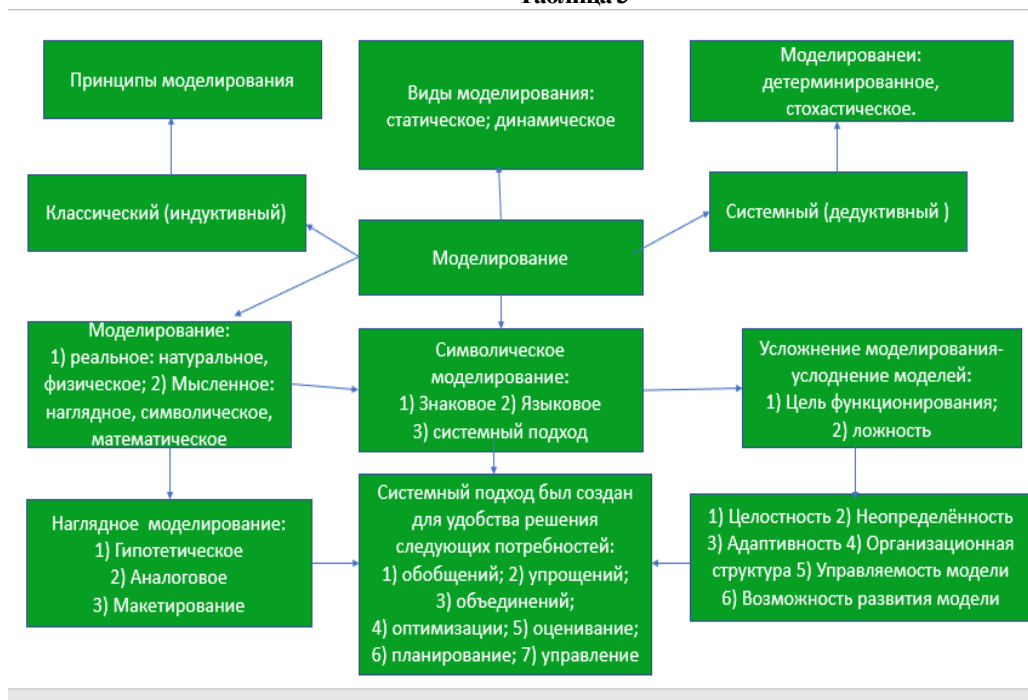
Что даёт преподавателю, воспитателю знакомство с нейронауками? Это: а) позволит существенно увеличить эффективность воспитания и развития подрастающего поколения и взрослых; б) развивать творческие и трудовые способности; в) укреплять физическое и психическое здоровье и др. Особое внимание необходимо это для изучения иностранных языков, в связи с этим выпущена программа обучения «Интеллект» (Россия), в Англии Оксфордский университет разработал и внедрил технологию «Intel».

Таблица 2

Например, небольшой пример изучения иностранного языка: а) было выявлено, что словарный запас у учащихся левополушарного типа значительно превышает правополушарных; б) речь учащихся с право полушарным доминированием характеризуется лаконичностью, наличием многих пауз, лишними звуками, речь эмоциональна; в) для левополушарных типично большее многословие, значительное количество повторов, уточнений, речь менее эмоциональна и т.д.

Таблица 3

Цифровая педагогика – это педагогический процесс, включающий в себя различные цифровые технологии. Основные виды цифровых технологий: мобильное обучения, технология облака, онлайн курсы, игрофикация и веб-квест (Таблица 3).

Литература:

1. Бадарч Д. Информационные и коммуникационные технологии в образовании: монография. - Москва: Институт ЮНЕСКО по информационным технологиям в образовании, 2013.
2. Иашвили М.В., Макарова О.Б. Использование цифровых лабораторий в школьном и вузовском образовании. // Вестник педагогических инноваций, 2014; № 3 (35): 82 - 85.
3. Сергеева И.В. Цифровой педагог в онлайн образовании// Научные труды Института непрерывного профессионального образования, 2016; № 6 (6): 117 – 122.
4. Ядровская М.В. Модели в педагогике // Вестник Томского государственного университета, 2013. - № 366. - С. 139-143.
5. Клемантович И.П., Степанов В.Г. Эмоциональный интеллект и девиантное поведение юношей // Фундаментальные исследования, 2014. - № 6. - С. 360-363.
6. Клемантович И.П., Чуйкина Е.В. Нейропедагогика как развитие педагогических идей Г.Д. Ушинского // Нейронауки и благополучие общества: технологические, экономические, биомедицинские и гуманитарные аспекты: Сб. материалов конференции / Отв. ред. О.Н. Ткаченко. - М., 2015, С. 62-63.

ORGANIZATION OF EDUCATIONAL PROCESS: CLUSTER APPROACH IN THE SYSTEM OF CONTINUED PROFESSIONAL EDUCATION

Bakieva Gulandom Khisamovna

Doctor of Philological Sciences, Professor, UzSWLU

Kushieva Nodira Khabibjonovna

PhD, UzSWLU

Abstract. The article substantiates the priority of the development of educational clusters in the field of continuing professional education (CPE) as a form of networking. Classification characteristics of CPEs are given, approaches to the mechanism of interaction of educational structures within the cluster, ways of updating based on the continuity of the content of educational programs are studied; forms, methods and pedagogical technologies are determined at all levels and stages of the NGO. Attention is paid to both foreign experience and domestic realities of the problem under study.

Key words: educational cluster, continuous professional education, formal education, non-formal education, informal education, pedagogical technologies.

The need of modern society is manifested in the need to prepare flexible, adaptive education systems that provide for the possibility of fairly rapid professional reorientation, advanced training, and self-development at any stage of life. From inertia and dogmatism, a transition is being made to the constant improvement of the content of education and its orientation towards meeting the individual needs of a person. The cluster approach testifies to a qualitatively new approach to training specialists. In the Concept of long-term socio-economic development of Uzbekistan, one of the priority areas is the creation of a network of innovation clusters [1].

In the conceptual field of modern pedagogy, the term "educational cluster" is considered as a single system of continuous education from school to production; as the interaction of educational, scientific, industrial and other organizations and the implementation on their basis of various forms of educational activities within the framework of a continuous process, taking into

account the continuity of modules and programs at different levels of pre-university, university and postgraduate education; as social partnership and education quality management.

The term "continuing education" from the moment when it was first used in the materials of UNESCO as a form of learning at all stages of a person's life, has been significantly expanded. There are a number of classifications of continuing education, in which the education received in preschool, primary, general education, secondary and higher educational institutions (bachelor's, master's, training of scientific and pedagogical personnel in postgraduate and doctoral studies) is called: formal (F. Coombs), regular (ISCED), basic (O.V. Kuptsov), and what is carried out later: informal, self-education, for adults, additional, postgraduate, advanced training, retraining, etc. The lifelong learning model with the "Long life learning" setting ("learning throughout life"), according to UNESCO terminology, is classified as formal, non-formal and informal and is carried out both in the system of educational and other educational institutions on the basis of curricula, and individually. Obtaining knowledge based on the results of formal and non-formal education ends with the issuance of a state-recognised diploma in the first format and in the second - a certificate, certificate, advanced training diploma, certificate, etc. In Germany, for example, a model of a national lifelong education passport has been developed, where competencies are confirmed and evaluated, received in the conditions of non-formal education [3].

In the UK, France, Finland, the Netherlands, validation (confirmation) of qualifications acquired through non-formal education is carried out [4]. In practice, an educational institution can, in addition to training specialists in a multilevel system, carry out advanced training or retraining of personnel, i.e. engage in activities related to both basic vocational and additional education. In addition, the scope of qualifications is expanding, which is caused by the influence of the labor market and its changing requirements for lifelong learning outcomes and the professional standards developed on their basis. In our opinion, a significant revolution in the field of work and continuing professional education is expected from the introduction of professional standards for most professions and positions in the Russian Federation in the formation and implementation of personnel policy, the organization of employee training, in terms of the content basis for updating the professional component of educational programs, methodological materials, forms, methods and technologies of teaching.

The formation of a continuous education system involves ensuring the continuity of education levels, the introduction of new educational technologies, and networking. Network interaction is considered by us as a cluster form that combines new ideas and technologies in the system of continuing professional education [4]. The introduction of a cluster form of organization of continuous professional education should contribute to: harmonization of the situation in the educational services market and the labor market within the framework of the practical orientation of training programs; promotion of new ideas and technologies; improving the quality of training and qualification of personnel. The training of a specialist is a complex multifaceted process, which involves not only universities, but also industrial institutions, research organizations, and administrative structures. By interacting, the partners form an "educational cluster", which can grow in size, complicate its structure through additional partners or content components [2]. Abroad, educational clusters have already found wide application, and the cluster policy in these countries is aimed primarily at maintaining and developing existing clusters and expanding their activities. For example, in the UK, at the initiative of employers, a new qualification has been issued, called the "Basic Degree". Its programs are implemented by joint consortiums, which include employers, universities and professional public administration bodies [4].

References:

1. Presidential decree: List of professional educational institutions recommended by non-governmental educational organizations for the establishment of "Education Clusters" on the basis of public-private partnership. <https://regulation.gov.uz/uz/d/56858>
2. Krasnorutskaya N.G. Cluster approach in the formation of innovative infrastructure of the regional system of vocational education // Innovations in education: ways and means of implementation: Materials of scientific and practical. conferences. 2015. URL: <http://100-bal.ru/pravo> (date of access: 12/15/2021).
3. Levan T.N. Network interaction of educational organizations on the formation of a culture of health among students: the theoretical and methodological aspect of the professional training of pedagogical staff. *Obrazovanie i nauka*. 2015. No. 9 (128). pp. 83–106.
4. Oleinikova O.N. Learning outcomes as the basis of a new paradigm of higher education // Technologies for building education systems with desired properties: Proceedings of the III International Scientific and Practical. conferences. M., 2013. S. 24–31.
5. Bezrukov A.N., Sukhrstina A.S., Ziyatdinova Yu.N. Model development network interaction of regional universities // Modern problems science and education. 2016. No. 4. P. 153–161.

THE PROCESS OF FORMING THE METHODOLOGICAL CULTURE OF FUTURE TEACHERS ON THE BASIS OF INNOVATIVE THINKING

Rakhimov Bakhtiyor Khudoyberdievich

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Gulistan State University

Abstract. Modern society has its own rapidly and profoundly changing character, and such changes are manifested in the structures of social structures, including relations between independent states, the individual and society, demographic policy, and urbanization processes. Education, as a separate component of the structure of the world community, must take into account all the changes taking place in society, and on this basis change its structure and content of activity. Today, the fact that education lags behind the pace of development of society, the technologies used in the educational process do not fully meet modern requirements, is often recognized by the world community. This article analyzes the process of formation of the methodological culture of future teachers based on innovative thinking.

Keywords: methodical culture, language, students, innovative thinking, future teachers.

I. INTRODUCTION. If we look at the world data in this regard, then Bloomberg has published an index of traditional innovations of the world. The rating considers the development of scientific activity, the effectiveness of higher education, the number of patents, innovative products produced in the country.

South Korea tops the list for 5 years. This state is the leader in terms of patent activity. In the 2000s, the South Korean company Samsung received more patents in the US than any other company except IBM, according to Bloomberg.

A special role in the development of innovative activities in the system of higher education of the republic [1]. This Decree can be regarded as an important step in the implementation of the concept of administrative reform in the field of widespread introduction of innovative ideas, developments and technologies.

The main purpose of the decree is to create a strategic planning system, introduce innovative forms of public administration, form a modern infrastructure for the development of science and innovation, attract investment, improve the legal framework, support and stimulate scientific research. and innovation, is aimed at identifying key areas of the country's innovative development, such as the active introduction of advanced technologies in industry.

Without the full implementation of the innovative model for the development of the higher education system in Uzbekistan, it is impossible to achieve the goal of increasing the innovative activity of leaders, which consists in state support for innovative activities in the country. an effective system for implementing technologies in practice. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PP-3775 dated June 5, 2018 "On additional measures to improve the quality of education in higher educational institutions and ensure their active participation in comprehensive reforms in the country" organization of systematic work to increase initiative; Important tasks have been set, such as ensuring that changes in the life of the state and society, as well as the content and essence of the ongoing reforms, are brought to the general public by higher education institutions through television and other media [3]. In particular, the "Concept for the development of the higher education system of the Republic of Uzbekistan until 2030" defines a number of important areas that are directly related to the involvement of young people in scientific activities: "University 3.0" phased implementation of the concept; identification of talented youth, attracting them to academic lyceums, selection to higher educational institutions, in-depth training programs, expanding their participation in scientific competitions, increasing interest in scientific activities, securing highly qualified specialists in the relevant field on the basis of the "teacher-student" system creation of an electronic database subject data; establishment and development of cooperation between higher educational institutions with the Youth Academy and the Republican Council for Science and Technology [4] and others. An analysis of the above legal documents shows the importance of studying the formation of a methodological culture among future teachers as an important area of innovative development.

II. MATERIALS AND METHODS. The concept of methodology reflects two aspects: the first is related to the results of cognitive activity, and the second - to the activity itself. Each science has its own categories, concepts, subject of research, object and general rules of science, expression of scientific criteria. In the process of globalization, an important role is played by the development of science, the language of scientific research, its categories, its global and particular definitions [5].

Recently, in connection with the description of the methodology in relation to personality-oriented education and the formation of a highly spiritual personality, a number of questions have arisen: should the methodology be a personal achievement of everyone? Is it appropriate to call a particular area of knowledge a methodology? Is there any benefit in correcting and improving the scientific work done in the field of science by the efforts of many scientists?

Also, some literature states that there should not be an "objective" methodology, but there should be scientific creativity individual for each person, i.e., "subjective" methodology [6, 7, 8, 9, 10, 11, 12].

CONCLUSION. In the course of the study, the following levels of formation of methodological culture were identified:

Zero level - elements of methodological culture are not formed. Unstable-empirical level - at the level of imagination, incorrect methodological knowledge, some methodological, formal-logical and media-technological skills are formed; the topic of the research work is not relevant, the problem is formulated and formulated vaguely; the study is methodologically unsound and eclectic; the content and structure of the categorical apparatus is not clearly developed, logically incorrect; the assumption is not new; the logic of the study is methodologically incorrect and unreasonable; the program of experimental work is not theoretically substantiated, technologically contradictory; the results of the study and conclusions are characterized by originality, novelty, lack of theoretical essence; individual stages of the study have a chaotic reflection of processes, but

do not reflect the subject of methodological reflection; narrow intellectual and methodological scope; priority of algorithmic methods of intellectual activity; The priority of "trial and error"; reflects the solution of the proposed scientific problem based on a set of previously developed research tools; the heuristic potential of the study is low - the study is carried out within the framework of the traditional concept, focusing on the study of pedagogical objects existing in science; the probability of achieving new results is very small (the evidence known to the researcher of science practically repeats the rules). heuristic level - at the level of understanding and application, separate methodological, logical, technological skills are formed; based on the scientific and practical significance of the study; the essence and structural structure of the categorical apparatus are defined, but logical errors are made; there is no rigid correlation between methodological features, essence, conclusions of the study; the hypothesis has a high heuristic potential, is classified by conceptual novelty, non-standard approach; proceeding from the purpose of experimental work, but its program does not fully correspond to technological practice; research results and conclusions are innovative and practical; individual stages of the study have a chaotic reflection of processes, but do not reflect the subject of methodological reflection; has a variable intellectual and methodological scope; the study has clear heuristic potential. Level of research - at the level of understanding and application, systematic methodological knowledge is formed, logical, technological, reflexive abilities, individual methodological skills are formed; based on the scientific and practical significance of the study; the essence and structural structure of the categorical apparatus are defined, logically correct; methodological features of the study, there is no strict correlation between the findings; the hypothesis is characterized by heuristic, novelty, non-standard; the logic of the study is methodologically correct, justified; based on the expediency of experimental or experimental work, the program of which does not contradict technology; research results are characterized by novelty, practical and theoretical significance; individual stages carry out the reflection of research processes, and not the subject (initiator) of methodological reflection; variable intellectual and methodological repertoire; has a high heuristic research potential.

References:

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan Sh. Mirziyoyev dated November 29, 2017 "On the establishment of the Ministry of Innovative Development of the Republic of Uzbekistan".
2. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated February 7, 2017 No 4947 "On the Strategy of further development of the Republic of Uzbekistan". // Collection of Legislation of the Republic of Uzbekistan, No. 6. Article 70.
3. Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan dated June 5, 2018 No 3775 "On additional measures to improve the quality of education in higher education institutions and ensure their active participation in the ongoing comprehensive reforms in the country." // National Database of Legislation, 06.06.2018, No. 07/18/3775/1313.
4. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated October 8, 2019 No PF-5847 "On approval of the Concept of development of the higher education system of the Republic of Uzbekistan until 2030". // National Database of Legislation, 09.10.2019, No. 06/19/5847/3887.
5. Khodjayev B.X., Choriyev A., Saliyeva Z.T. Methodology of pedagogical research. - T.: ECONOMIC WORLD, 2018. - p.30.
6. Berezhnova E.V. Pedagogical science today: philosophical and methodological problems / E.V. Berezhnova, V.M. Kondratiev // Pedagogy. 2011. No. 10. pp. 98–107.
7. Berezhnova E.V. Formation of the teacher's methodological culture / E.V. Berezhnova // Pedagogy. - 1996. - No. 4. - P. 13–17.
8. Bordovskaya N.V. System methodology of modern pedagogical research / N.V. Bordovskaya // Pedagogy. - 2005. - No. 5. - P. 21–29.

9. Rustamova, N. R. *Technology for the development of media culture of students of general secondary education (on the example of grades 7-9)* (Doctoral dissertation, dissertation for the degree of Doctor of Philosophy (PhD) in pedagogical sciences.-Tashkent, 2019.-42 p).
10. Rustamovna, R. N. (2020). Development of technology based on vitagenic experience using media resources in higher educational institutions students teaching. *International Journal of Scientific and Technology Research*, 9(4), 2258-2262.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA “TABIATSHUNOSLIK” FANIDAN TA'LIMNI TASHKIL ETISH SHAKLLARI

Raximov Atanazar Karimovich

O'zbekiston Milliy universiteti professori, p.f.d

Chirchiq davlat pedagogika universiteti, tabiiy fanlar fakulteti dekani

Mirzaeva Nodira

Guliston davlat universiteti doktoranti, p.f.f.d., v.b.dotsent

Bekchanova Nilufar Boltaboyevna

Urganch davlat universiteti, tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda “Tabiatshunoslik” fanidan ta'limni tashkil etish shakllari, “Tabiatshunoslik” ta'lim yo'nalishidagi fanlarni o'qitishning xususiyatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: o'quv jarayoni, metodika, pedagogik kategoriya, kuzatuvlar kundaligi, pedagogik kategoriya, ekskursiya, didaktika, kirish darsi.

Umumiy o'rta ta'lim bosqichidagi “Tabiatshunoslik” ta'lim yo'nalishining o'quv fanlari, birinchi navbatda, o'quvchilarda tabiat, tabiat hodisalari, jarayonlari va qonuniyatlari to'g'risidagi har tomonlama, tizimli va ijtimoiy yo'naltirilgan g'oyani shakllantiradigan mazmunning g'oyaviy xususiyati bilan farqlanadi. Maktab fanlarining mazmuni o'quvchilarning umumiy madaniyatini shakllantirishda, shuningdek, umumiy ta'limning ta'lim va rivojlanish vazifalarini hal qilishda va shaxsni ijtimoiylashtirishda muhim rol o'ynaydi[1]. “Tabiatshunoslik” ta'lim yo'nalishidagi fanlarni o'qitishning xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- tabiiy fanlarning atrof-muhitga, inson faoliyatining iqtisodiy, texnologik, ijtimoiy va axloqiy sohalariga ta'siri haqida tushunchalarni shakllantirish;
- o'quv, loyihalash va tadqiqot, ijodiy faoliyat ko'nikmalarini rivojlantirish uchun sharoit yaratish zarurati, o'quvchilarning o'z-o'zini rivojlantirish uchun motivatsiyasi;
- o'quv, loyihalash va tadqiqot, eksperimental, maktabdan tashqari va maktabdan tashqari ishlarda xavfsiz mehnat ko'nikmalarini shakllantirish.

Ta'lim sohasi tabiiy fanlar siklini o'z ichiga oladi: geografiya, fizika, kimyo va biologiya. O'quv dasturlarining tuzilishi va mazmunini tanlash o'quv materialini o'rganishda uzluksizlik tamoyillari asosida amalga oshirildi.

“Tabiatshunoslik” ta'lim sohasi fanlarini o'qitishning muhim tarkibiy qismi o'quv faoliyatini talaba shaxsining funktsional savodxonligini shakllantirishga yo'naltirishdir.

O'quvchilargalarga rivojlanish uchun sharoitlar yaratilishi kerak:

- tabiatshunoslik jarayonlari va hodisalarini tasvirlash, tushuntirish va bashorat qilish qobiliyati;
- argumentlar va xulosalarni izohlash qobiliyati;
- tadqiqot usullarini tushunish, ilmiy usullar yordamida hal qilinishi mumkin bo'lgan muammo va muammolarni aniqlash.

O'quv jarayoni - bu boshlang'ich tabiatshunoslik ta'limining asosiy maqsadlarini kompleksda amalga oshirishga imkon beradigan yaxlit tizim. Har qanday tizim o'zaro bog'liq qismlardan iborat bo'lib, metodologiyada ular o'rganish shakllarini o'z ichiga oladi.

O'qitishning metod va vositalari o'quv jarayonining ichki mazmunini xarakterlaydi. Shakl - "ob'ektning tashqi shakli, tashqi ko'rinishi". Bu "mazmunning mavjud bo'lish usuli, undan ajralmas va uning ifodasi bo'lib xizmat qiladi".

Ta'limda shakl tushunchasi - bu o'quv jarayonining maxsus dizayni bo'lib, bu dizaynning tabiati o'quv jarayonining mazmuni, usullari, vositalari va talabalar faoliyati bilan belgilanadi. Ushbu mazmun o'quv jarayonini rivojlantirish uchun asosdir.

Shu bilan birga, I.Y.Lerner va M.N.Skatkinlarning fikricha, tashkiliy shakllarning o'zi ta'limning o'ziga xos kursiga ta'sir qiladi, masalan, ta'lim ishining individual sur'atini namoyon qilish imkoniyatini keltirib chiqaradi, ular umumiy kurs va natijaga ta'sir qiladi va ta'lim jarayonining muvaffaqiyatiga hissa qo'shadi. O'qitishning tamoyillari, usullari va vositalari ko'p jihatdan maktabda qo'llaniladigan tashkiliy shakllarga bog'liq.

"Ta'limni tashkil etish shakli", "Ta'limning tashkiliy shakli", "Ta'lim ishini tashkil etish shakli" tushunchalarining pedagogik kategoriyalar sifatida aniq ta'rifi, shuningdek, ularning umume'tirof etilgan ilmiy tasnifi hozircha mavjud emas. Ba'zi mualliflar, masalan, ekskursiyani darsning bir turi deb hisoblashsa, boshqalari uni o'rganishning mustaqil tashkiliy shakli deb hisoblashadi. Ta'limning tashkiliy shakllarini asosli ravishda guruhlash, ularning tasnifini qurish uchun, birinchi navbatda, o'rganish shakli sifatida nimani ko'rib chiqish kerakligini tushunish, ushbu kontsepsiyaning muhim xususiyatlarini ajratib ko'rsatish kerak.

Ta'lim shaklini o'quvchilarning o'quv va kognitiv faoliyatini tashkil etishning uni amalga oshirish shartlari va mazmuniga mos keladigan tarzda belgilash mumkin.

B.P.Bsipov tahriridagi "Didaktika asoslari" da o'quv-tarbiya ishlarini tashkil etish shakllari o'quvchilarning tarkibi, mashg'ulotlarning o'tkaziladigan joyi va vaqti, o'quvchilar faoliyatining ketma-ketligi va ularga rahbarlik qilish yo'llari bilan to'liq belgilanadi.

Zamonaviy didaktikada ta'lim shakllarini tasniflashning asosi o'quvchilarning soni va tarkibi, o'qish joyi va o'qish muddati hisoblanadi.

Agar yuqoridagi xususiyatlarni asos qilib oladigan bo'lsak, unda boshlang'ich sinflarda tabiatshunoslik fanini o'rganishni tashkil etishning quyidagi shakllarini ajratib ko'rsatish mumkin: dars; ekskursiya; darsdan tashqari ishlar;

Ta'limni tashkil etishning asosiy shakli darsdir. Shu bilan birga, tabiatshunoslikni o'rganishni dars bilan cheklab bo'lmaydi. Ta'limni tashkil etishning asosiy shakli bo'lib qolgan holda, dars ekskursiyalar va darsdan tashqari mashg'ulotlar bilan o'zaro ta'sir qilishi kerak. Olingan bilimlarni mustahkamlash va takomillashtirish, amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish uy vazifalarini bajarishda amalga oshiriladi, bu esa o'quv ishlarining barcha shakllari bilan bog'liqdir. Sinfdan tashqari mashg'ulotlar kichik yoshdagi o'quvchilarning dunyoqarashini kengaytirish, fan bo'yicha bilimlarini chuqurlashtirish, tadqiqotchilik ko'nikma va malakalarini rivojlantirishga qaratilgan.

Mavsum boshida tanishuv ekskursiyasi o'tkaziladi, unda o'quvchilar quyoshning holati qanday o'zgarganligini bilib oladilar, havo, suv, tuproq haroratini o'lchaydilar, o'simliklar va hayvonlar hayotidagi o'zgarishlarni kuzatadilar. Keyin jonsiz va tirik tabiatdagi mavsumiy o'zgarishlarni o'rganish bo'yicha darslar o'tkaziladi, ularda talabalar tomonidan ekskursiyada olingan ma'lumotlardan foydalaniladi. Darsdan tashqari o'quvchilar o'simliklar va hayvonlar hayotidagi ob-havo va fenologik hodisalarni kuzatadilar, uyda esa "Kuzatuvlar kundaligi"ni to'ldiradilar. Ushbu sinfdan tashqari va uy vazifalari natijalaridan hudud tabiatining mavsumiy o'zgarishlari haqidagi tasavvurlarni shakllantirish jarayonida darslarda ham foydalaniladi. Maktab

tabiatshunoslik to'garagida o'quvchilar tajribalar o'tkazadilar va dastur materiali bo'yicha bilimlarni kengaytiradigan va chuqurlashtiradigan murakkabroq fenologik kuzatishlar o'tkazadilar.

Demak, tabiatshunoslikni o'qitishning barcha tashkiliy shakllari bir-biri bilan chambarchas bog'liqdir. Dars o'qitishni tashkil etishning asosiy shakli sifatida 300 yildan ortiq vaqtdan beri mavjud. Darsni boshqa tashkiliy shakllar bilan almashtirishga urinishlar hali ham tajriba darajasida. Sinf-dars tizimini maktabga ilk bor Ya.A.Komenskiy kiritgan. Tabiatshunoslik metodlarining rivojlanish tarixi shuni ko'rsatadiki, dars, ekskursiya va sinfdan tashqari kuzatishlarni o'zaro bog'lash yo'llari birinchi marta A.Ya.Gerd tomonidan belgilab berilgan. U birinchi bo'lib boshlang'ich sinflarda fan darslarini o'tkazish metodikasini ishlab chiqdi. 20-asr boshlarida L.S.Sevruck tabiatshunoslikning boshlang'ich kursida darslarni o'tkazish bo'yicha namunalı uslubiy tavsiyalarni e'lon qildi. V.V.Polovtsov o'qituvchilarga darslarni o'tkazishda bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olishni va sinfning "o'ziga xosligi, o'ziga xos xususiyatlari va xususiyatlariga ega bo'lgan jamoaviy birlik" ekanligini doimo yodda tutishni tavsiya qildi. O'qituvchi, deb yozgan edi, u "sinf tuyg'usiga ega bo'lishi kerak", butun sinf ishlashiga ishonch hosil qilishi kerak.

Biroq ko'p yillar davomida tabiatshunoslik darsini o'tkazish uslubiga tegishli e'tibor berilmayapti. B.E.Raykovning(1947), B.V.Vsesvyatskiyning(1960) "Tabiatshunoslikning umumiy usullari"da va ayrim zamonaviy darsliklarda darslar "laboratoriya va amaliy mashg'ulotlardan" ajratilgan bo'lsa-da, "zamonaviy maktabda na laboratoriya, na alohida sinflar mavjud. Barcha amaliy ishlar darsga kiritilgan. Quyi sinflarda bunday ishlar qisqa muddatli bo'lib, darsning faqat bir qismini egallaydi[2].

M.N.Skatkin "dars - bu pedagogik ish, shuning uchun u yaxlitligi, qismlarning ichki o'zaro bog'liqligi, o'qituvchi va talabalar faoliyatini yo'naltirishning yagona mantiqiyligi bilan ajralib turishi kerak" deb hisoblagan.

Har qanday pedagogik kategoriya singari, dars ham o'ziga xos xususiyatlarga ega:

- dars ma'lum yoshdagi va ko'proq yoki kamroq tayyorgarlik darajasidagi barqaror talabalar guruhi bilan olib boriladi;

- dars vaqti cheklangan; odatda 35 dan 45 minutgacha davom etadi.Dars muayyan vazifalarni bajaradi:

- bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish va rivojlantirishning ta'lim, muammolarni hal qilish;

- tarbiyaviy, vatanparvarlik, ekologik, estetik, axloqiy, mehnat, sanitariya-gigiyena tarbiyasi muammolarini hal qilish;

- o'quvchilarning shaxsiy fazilatlarini, xotirasini, tafakkurini, nutqini, dunyoqarashini, ekologik, axloqiy, estetik va sanitariya-gigiyena madaniyatini, ijodiy qobiliyatlarini, tarbiyaviy ish ko'nikmalarini rivojlantirish, rivojlantirish masalalarini hal etish.

Shu bilan birga, darsning funktsiyalarini bunday taqsimlash shartli ekanligini ta'kidlaymiz. Qoida tariqasida, ular kompleksda amalga oshiriladi. Darhaqiqat, ekologik bilim va ko'nikmalarning shakllanishi va rivojlanishi jarayonida ham ekologik ta'lim, ham ekologik madaniyatni rivojlantirish amalga oshiriladi. Bu murakkab jarayon axloqiy me'yorlarni o'zlashtirishda, vatanparvarlik tuyg'ularini tarbiyalashda o'z aksini topmay bo'lmaydi. Dunyoqarash ilmiy bilimlar shakllanmasdan turib rivojlana olmaydi. Darsning turli funktsiyalari o'rtasidagi munosabatlarga o'xshash misollarni davom ettirish mumkin.

Har bir dars ma'lum bir tuzilishga muvofiq qurilgan. Tuzilish deganda ichki mantiqiy bog'lanish tufayli ish momentlari, bosqichlari, ularning tartibi tushuniladi. Darsning tuzilishi odatda quyidagi bosqichlarga bo'linadi:

1. Darsning boshlanishini tashkil etish;
2. Oldingi darsda, ba'zan esa bir necha oldingi darsda o'rganilgan narsalarni takrorlash va mustahkamlash;
3. Yangi materialni o'rganish;
4. Yangi materialni mustahkamlash;
5. Darsda o'rganilgan material bo'yicha umumlashtirish va xulosa chiqarish;
6. Uyga vazifa.

Bu tuzilish boshlang'ich fan darslariga ham xosdir. Biroq, u dars turiga, uning o'ziga xos mazmuniga va qo'llaniladigan metodikaga qarab farqlanadi.

Keling, boshlang'ich fan darslarining har bir turining xususiyatlariga to'xtalib o'tamiz.

Kirish darsi. Odatda bunday dars o'quv yilining boshida fanga kirish sifatida, mavzu boshida esa mavzuga kirish sifatida o'tkaziladi. Boshlang'ich tabiatshunoslikka ajratilgan soatlar soni kam bo'lganligi sababli, faqat fanga kirish darslarini ajratib ko'rsatish mumkin. Mavzuga kirishda, qoida tariqasida, ushbu mavzu bo'yicha birinchi darsda qisqa vaqt ajratiladi. Shuning uchun boshlang'ich maktabda tabiatshunoslikni o'rganish amaliyotida faqat to'rtta shunday dars mavjud.

Kirish darsining tuzilishi o'ziga xos xususiyatlarga ega: u oldingi darsdagi bilimlarni takrorlamaydi. Dars bolalarning mavzu nomining mohiyati haqidagi tushunchalarini oydinlashtirishdan boshlanadi.

Bundan tashqari, o'qituvchining xabar berishicha, bu o'quv yilida tabiat bilan tanishish davom etmoqda; ko'rib chiqiladigan masalalar, o'rganiladigan darslik va o'quv-uslubiy qo'llanmalarni nomlaydi. Bilimlarni yaxshi o'zlashtirish tabiatdagi kuzatishlar, amaliy ishlar va sinfda tajribalar o'tkazishga yordam beradi. Bolalar kitoblarni varaqlaydi, ular haqidagi dastlabki taassurotlarini ifodalaydi. Odatda ular avval darsliklarni ochadilar, so'ngra o'quv qo'llanmalarini ochadilar, ularga havolalarni ketma-ket o'qiydilar va o'qituvchi rahbarligida ularning mohiyatini muhokama qiladilar. Keyin o'qituvchi darslik bo'yicha qanday harakat qilishni tushuntiradi; suhbatdagi mazmunni (tarkibni) tahlil qiladi. Uni o'qib chiqqandan so'ng, bolalar mundarijadan yil davomida nimani o'rganishlarini bilib olishingiz mumkinligiga amin bo'lishadi. Mundarijada ko'rsatilgan sahifalarda talabalar unda ko'rsatilgan mavzular va kichik mavzularni topadilar. Agar darslikda signal-ramzlardan foydalanilsa, ularning mohiyati kitobning tegishli tarkibiy qismiga kiritilgan signal tasviri va faoliyatni solishtirish orqali suhbatda tahlil qilinadi va tekshiriladi.

Aralash yoki birlashtirilgan dars. Darsning bu turi deyarli har doim darsning barcha nom berilgan tarkibiy qismlariga ega bo'lishi bilan farq qiladi. U turli usullar va uslublarda amalga oshiriladi. Dars davomida talabalar faoliyatini turli xil tashkil etishdan foydalanish mumkin. Keling, ushbu turdagi darsning har bir tarkibiy qismiga qisqacha tavsif beraylik.

Dars odatda tashkiliy lahzadan boshlanadi, uning maqsadi sinfda mehnat kayfiyatini o'rnatish, o'quvchilar e'tiborini kelgusi ishlarga safarbar etishdir. Darsning bu qismiga minimal vaqt, bir daqiqadan ko'p bo'lmagan vaqt beriladi.

Oldingi darsda o'rganilgan narsalarni takrorlash va tekshirish, shuningdek, ilgari o'rganilgan narsalarni takrorlash darsning 8-10 daqiqasini oladi, ammo istisno hollarda bu bosqichning davomiyligi 15 daqiqa davom etishi mumkin. Ushbu turdagi ishlarga ko'proq vaqt ajratmaslik kerak. Takrorlash texnikasi, uning funksional ahamiyati barcha turdagi darslar uchun ozmi-ko'pmi bir xil bo'lganligi sababli, ushbu material mustaqil paragrafga joylashtirilgan.

Yangi materialni o'rganish darsning eng muhim qismidir, shuning uchun odatda 25 daqiqagacha davom etadi. Har bir o'qituvchi yangi materialni o'rganish darsda eng samarali bo'lishini ta'minlashga intiladi.

Bunga turli usullar va texnikalar yordamida erishish mumkin. Darsning ushbu bosqichi kirish suhbat bilan boshlanadi, bu bolaga ushbu mavzu bo'yicha mavjud bilimlarini qayta tiklash va yangi bilimlarni mavjudlari bilan bog'lash imkonini beradi. Bundan tashqari, darsdan tashqari vaqtda olib borilgan kuzatishlar mazmunini takrorlaydi. Shunday qilib, o'qituvchi bolalar nimani bilishi, o'rganiladigan materialni tushunishning dastlabki darajasi qanday va bolalarning bilimlarini tuzatish zarurligi haqida fikr-mulohazalarni oladi.

O'qituvchi yangi ma'lumotlarning bir qismini unga qo'yiladigan talablarni, ijobiy va salbiy tomonlarini hisobga olgan holda hikoya qilish usuli yordamida sinfga o'tkazishi mumkin. Bolalar darslik matnini yoki matnining bir qismini o'qish orqali ma'lum bilimlarga ega bo'lishlari mumkin. Bunda tabiatshunoslik darsliklari mazmunining o'ziga xos xususiyatlarini va boshlang'ich sinflarda tabiatshunoslikni o'qitish vazifalarini ham hisobga olish zarur. Avvalo, o'zgaruvchan darsliklarning aksariyatida matnlar badiiy adabiyot emas, ilmiy-ommabopdir. Boshlang'ich tabiatshunoslik o'qish texnikasini rivojlantirishni o'zining etakchi vazifasi sifatida belgilamaydi. U tabiat haqida ma'lum bilimlarni berishi kerak. Ushbu o'quv predmetining vazifalaridan kelib chiqib, matnni o'qishdan oldin, asosan, kognitiv vazifalar beriladi. Shuning uchun, bu erda ular turli xil formulalarga ega.

Masalan: "Matnning falon qismini o'qing va kuzda qushlarni qanday himoya qilish kerak, degan savolga javob bering", "Darslikning falon matnidagi odam tundra zonasi tabiatiga qanday moslashishini aniqlang", va boshqalar.

Yangi materialni o'rganish bosqichida dars mavzusi bo'yicha qisqa xabarlar bilan (bir yoki ikkita bo'lishi mumkin) talabalarning nutqlari bo'lishi mumkin. Qoidaga ko'ra, xabarlar oldindan tayyorlanadi. Bir tomondan, ular dars mavzusiga mos kelishi kerak, ikkinchi tomondan, ularning mazmuni darslikdagi ma'lumotlardan biroz kengroq bo'lishi mumkin. Shunday qilib, xabarning mavzusi shakllantirildi. Endi o'qituvchi talabaga qandaydir maslahat berishi mumkin: ba'zi kitoblarni nomlang, lekin majburiy emas, iloji boricha, talabaning o'zi har qanday ma'lumot manbalarini tanlab olishi uchun[3].

Shuningdek, siz zamonaviy dars uchun asosiy talablarni ajratib ko'rsatishingiz mumkin:

1. Darsning umumiy didaktik yo'nalishi.

Ko'pincha o'qituvchi darsning kognitiv vazifasini maxsus fikrlashni kam baholaydi. Shu bilan birga, didaktik, rivojlantiruvchi va tarbiyaviy maqsadlarni shakllantirishni talab qiladigan o'quv vazifasini belgilash darsni o'tkazishning oqilona tuzilishi va usullarini tanlashga yordam beradi.

Ba'zida kognitiv vazifa o'qituvchi tomonidan darsda yaratilgan muammoli vaziyatni hal qilmoqchi bo'lgan talabalar bilan birgalikda tuziladi. Ushbu metodik usul bolalarning motivatsion sohasiga ta'sir qiladi, ularni harakatga undaydi.

2. Etarli moddiy jihozlar.

Darsda ko'rgazmali qurollarning kamligi ham, ortiqchaligi ham zararli. Ulardan nолоyiq foydalanish bolaning shaxsiyatining rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. O'qituvchining darsda o'quv qurollaridan oqilona va maqsadga muvofiq foydalanishi muhim ahamiyatga ega.

3. Diqqatni asosiy, muhim, darsning asosiy tushunchalarini, o'quv materialining etakchi o'quv g'oyalarini o'zlashtirishga jamlash.

Ba'zan darsda qo'shimcha ma'lumotlar, aniq faktlar bilan o'quv materialining haddan tashqari yuklanishi kuzatiladi. O'qituvchi asossiz ravishda darslik mazmunidan uzoqlashishga intiladi. Shu bilan birga, darsning mohiyati tafsilotlar ortida yo'qoladi. Tushuntirish paytida asosiy fikrlarni ovoqli, doskadagi qo'llab-quvvatlovchi belgilar bilan ta'kidlash kerak. Mavzuni va dars oxirida bolalar nimalarni bilishi va qila olishi kerakligi haqida doskaga yozish tavsiya etiladi.

4. Mashg'ulot operatsiyalarining tizimlili, izchilligi, uzluksizligi va mantiqiy to'liqligi.

O'qituvchi darsning g'oyasiga aniq amal qilishi kerak, lekin ayni paytda vaziyat o'zgarganda uning kursini tezda tiklashga tayyor bo'lishi kerak. Rejalashtirilgan rejani har qanday narxda, darsda yuzaga kelgan sharoitlardan qat'i nazar, bajarish istagi ko'pincha o'qitishda rasmiyatchilikka olib keladi. Yaxshi o'qituvchi har doim dars o'tkazish uchun bo'sh uslubiy imkoniyatlarga ega.

5. Darsda tarbiyaviy ishning frontal, guruhli va individual shakllarini majburiy ravishda birlashtirish. O'qituvchi ta'lim ishlarini bolalarning jamoaviy faoliyati sifatida tashkil etishga intilishi kerak. Darsning turli bosqichlarida topshiriqlar nafaqat butun sinfga, balki alohida talabalarga, juftliklarga yoki kichik guruhlariga ham berilishi kerak. Bunday vazifalar o'quvchilarning o'quv qobiliyatlari va o'quv materialining mazmuniga qarab umumiy yoki farqlanishi mumkin. Kollektiv faoliyat shaxsning kommunikativ fazilatlarini rivojlantiradi, sinfdagi bolalarning o'zaro bog'liqligini oshiradi.

6. Darsda optimal psixologik rejim.

Buning uchun o'qituvchi bolalarning kognitiv qiziqishini saqlab turishi, o'quv faoliyatini kuchaytirish uchun usullardan foydalanishi kerak. Zamonaviy maktabda darslarni qurish o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi ta'lim hamkorligiga asoslanadi, bunda muloqot yuqori talablar va shaxsga hurmat uyg'unligi asosida amalga oshiriladi.

7. Darsda vaqtni tejash va undan oqilona foydalanish.

O'qituvchi dars turini to'g'ri aniqlashi va uning oqilona tuzilishini tanlashi kerak. Darsning turli bosqichlarida vaqtdan to'g'ri foydalanish uni ma'lum bir sinf uchun optimal sur'atda o'tkazishga imkon beradi.

8. Xo'jalik balansi buzilgan taqdirda uni tiklash.

Sinf jamoasida birinchi darsdanoq o'qituvchiga darsda ishbilarmonlik muhitini o'rnatishga yordam beradigan intizom an'analari shakllanishi kerak.

9. Doimiy nazorat va o'z-o'zini nazorat qilish, o'quvchilar bilimini mustahkamlash va takomillashtirish. Darsdagi har qanday turdagi tarbiyaviy ish birlamchi mustahkamlash bilan yakunlanishi kerak, bu o'qituvchiga o'quvchilar tomonidan yangi bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishni nazorat qilishga yordam beradi. Mustahkamlash jarayonida o'qituvchi o'z-o'zini tekshirish va bolalarni o'zaro tekshirish uchun topshiriqlar berishi mumkin.

10. Darsda o'rganilayotgan materialning predmetlararo va predmet ichidagi bog'lanishlari.

O'qituvchi esda tutishi kerakki, har qanday dars mavzu, bo'limning bir qismidir va shuning uchun ularning mantiqiy birligi bo'lishi kerak. Dastur qanday ilmiy tushunchalar tizimini berishini bilish va bu tizimga yangi tushunchalarni qurish, boshqa fanlar bo'yicha darslarda o'rganilgan tushunchalar bilan assotsiativ aloqalarni shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, har bir dars kamida kichik, ammo yaxlit bilim berishi kerak. Shunday qilib, dars tabiatshunoslik bo'yicha o'quv-tarbiyaviy ishlarni tashkil etishning asosiy shakli bo'lib, unda o'quv mashg'ulotlari o'qituvchi tomonidan doimiy tarkibdagi, bir xil yosh va tayyorgarlik darajasidagi talabalar guruhi bilan ma'lum vaqt davomida olib boriladi.

Tabiatshunoslik fanidan ekskursiya tabiiy sharoitlarda tabiiy jarayonlarni kuzatish va o'rganish imkonini beruvchi o'quv faoliyatini tashkil etish shaklidir. Ekskursiya o'tkazish bo'yicha uslubiy tavsiyalarni birinchi bo'lib A.Ya.Gerd bergan. "Tabiat tarixiga ekskursiyalar haqida" maqolasida u shunday yozgan edi: "Ekskursiyalar darslarga qo'shimcha bo'lib xizmat qilishi, tabiat saltanatlarining o'zaro munosabatlarini ko'rsatishi kerak. Masalan, o'simlik dunyosiga hududning tuproq va geografik sharoiti katta ta'sir ko'rsatadi. Har qanday ekskursiyada o'qituvchining ajralmas vazifasi tabiatga iliq estetik tuyg'uni rivojlantirishdir. Ekskursiyalarni tashkil etishdagi qiyinchiliklarni tahlil qilib, A.Ya.Gerd eng asosiysi - o'qituvchilarning o'zlari o'rtasida atrofdagi

tabiat haqida ma'lumot yo'qligini ajratib ko'rsatadi. Bugungi maktabda ham mavjud kamchilik. Maqolada muallif uni bartaraf etish yo'llarini ko'rsatib beradi, ular orasida birinchi o'rinda o'qituvchilar tomonidan tabiatni mustaqil o'rganish turadi.

Ekskursiyalar 1901 yilda ta'limning majburiy shakliga aylandi. Ularni o'tkazish metodikasini ishlab chiqishda D.N.Kagorodov katta rol o'ynadi. Ekskursiyalar tizimini keng rivojlantirmasdan turib, tabiatni bilishga to'g'ri o'rgatish mumkin emas.

1912 yilda yana nashr etilgan "Maktabdagi tabiatshunoslik" to'plamida o'qituvchi, keyinchalik taniqli metodist K.P.Yagodovskiy mahalliy tabiatni o'rganish uchun ekskursiyalarni keng targ'ib qilgan. "Biz o'z darslarimizda o'quvchilarni organizmlarning tuzilishi bilan tanishtirishimiz, ularga bir qator biologik ma'lumotlarni berishimiz mumkin, ammo biz ularni hech bo'lmaganda atrofda tabiatni tushunishga sinfdagi o'rgata olmaymiz.

Ekskursiya usulining bunday keng joriy etilishi maktab o'quvchilarning faolligi va mustaqilligini har tomonlama rivojlantirish asosida zamonaviylikni o'rganishdagi yangi vazifalari bilan bog'liq. Hodisalar qanchalik xilma-xil bo'lsa, bu hodisalarni o'rganishga qaratilgan ekskursiyalar ham shunchalik xilma-xil bo'lishi mumkin.

Har bir ekskursiya uchun ekskursiya maqsadini, tashkiliy rejani va uni amalga oshirishning uslubiy usullarini, uni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun zarur bo'lgan qo'shimcha bilimlarni belgilab beruvchi dastlabki tayyorgarlik ishlari olib borildi. Tayyorgarlik jarayonida talabalar o'rtasida ekskursiya bo'yicha hisobotlar aniqlandi. Ekskursiya oxirida o'quv materialini o'rganish amalga oshirildi.

Ekskursiyani tashkil etishdagi kamchiliklarga, B.V.Vsesvyatskiyning fikricha, birinchidan, o'qituvchilarning mahalliy tabiatga yo'naltirilganligi, ikkinchidan, ko'plikdan faqat kerakli materialni tanlay olmaslik, uchinchidan, ekskursiya ishini bilmaslik kiradi. Bu kamchiliklar zamonaviy maktabda uchraydi.

Hozirgi vaqtda tabiatshunoslikning boshlang'ich kursi dasturlarida majburiy ekskursiyalar ko'zda tutilgan. Dasturda ko'zda tutilgan ekskursiyalar maktab soatlarida o'tkaziladi, ularning mazmuni tabiiy fanlarning oldingi va keyingi darslari bilan bog'liq bo'lishi kerak.

Adabiyotlar:

- [1]. Аквилева Г.Н., Клитрина З.А. «Методика преподавания естествознания». Москва, Владос. 2001.
- [2]. Bahromov A, Sharipov Sh, Nabiyeva M. Tabiatshunoslik: umumiy o'rta ta'lim maktablarining 3-sinfi uchun darslik. 5-nashr. – T.: Cho'lpon nomidagi NMIU, 2016.
- [3]. D.Sharipova, D.Xodiyeva, M.Shirinov, Tabiatshunoslik va uni o'qitish metodikasi // Darslik.T.: «Barkamol fayz media», 2018.

THE USE OF VIRTUAL REALITY TECHNOLOGY IN TEACHING ENGLISH

Pazilov Abdushohit Abduvaeitovich

PhD, Acting Associate Professor, Gulistan State University

Abstract. This paper presents an analysis of innovative solutions using virtual reality for the practice of foreign languages on the example of the English language. There are two types of software applicable in the framework of the educational process in schools and universities: specialized and related developments. The results of the analysis demonstrate that virtual reality as an educational technology has potential, but is still at the initial stage of its development, and existing applications need methodological improvements and additional research on effectiveness.

Keywords: virtual reality, information technology, educational technology, English

All applications and platforms on which you can learn a foreign language are divided into two large categories, which we will call specialized and related tools. By specialized solutions, we mean developments whose main goal is to directly learn languages, while learning a language in related applications is an additional opportunity.

MondlyVR by ATi Studios is a virtual reality learning app designed specifically for language learning. The essence of the application is that the student is "transferred" to a virtual environment where he or she can interact with virtual characters through speech recognition technology. Immediately after starting the program, the student indicates his native language and chooses one of thirty languages for training (strictly speaking, there are twenty-nine of them, since British and American English are given as different languages). The user is then given two options to choose from. First: you can choose a communicative situation for the practice of speech, namely, working out a certain dialogue and simple phrases. There are only four such situations: train, taxi, hotel reception and restaurant. The second option is lexical mini-lessons on topics such as animals, vegetables, fruits, space. Despite the simplification of graphic elements (low-poly graphics, primitive animation), the design does not raise any complaints and contributes to the feeling of presence. However, this feeling disappears when you try to verbal interaction with the characters. Firstly, when a character addresses a student, the latter can only choose from the options offered by the program. These options are a rather cumbersome interface element, which also negatively affects the perception of the situation as realistic. Secondly, to record a voice, you need to hover the controller pointer over the interface element depicting a microphone and press the trigger, which makes the speech interaction non-spontaneous and the dialogue drawn out. And finally, the student cannot ask questions to the interlocutor himself: the initiative in the dialogue always belongs to artificial intelligence. As for vocabulary lessons, the program is poorly developed in this part. The speech-to-text technology is used, which, despite being cheap, is inadequate for the purposes of language teaching. Incorrect intonation, gross grammatical errors ("I will stay at the hotel until Friday"), non-usual use of vocabulary, and so on make the robot not just ineffective, but rather a harmful simulator. Thus, subject only to improvements and bug fixes, MondlyVR can be integrated into the educational process or recommended as an additional learning tool. Such an application will be especially useful for students with an A2 (pre-intermediate) level to practice elementary dialogues, and possibly also for students experiencing communication difficulties, commonly known as "language barriers".

Virtual speech. Unlike the previous application, virtual reality in educational courses from Virtual Speech (VirtualSpeech Ltd.) is an additional element in a comprehensive learning system. So, the distance course English for Business (English for business) includes two components. The first is a standard online course with the design of the FutureLearn platform (a popular educational platform that mainly hosts massive online courses) with video lectures, articles to read, tests and case studies. The second and no less important component of the course is practice: the theoretical knowledge gained is proposed to be applied in virtual reality. The course includes forty-nine lessons and six VR scenarios. Let's consider how it works on the example of the topic "business networking". After a video lecture and reading additional literature, the student is invited to apply the acquired knowledge in practice. Wearing a helmet, the student finds himself at a typical professional event where he or she can talk to each of the colleagues in sequence. Unfortunately, the feeling of immersion in the communicative situation disappears due to the non-interactivity of the characters: they only speak the recorded audio recording, separated by pauses during which the student can speak. In this case, the content of the student's speech is ignored by the program. In order for the interlocutor to continue the conversation after a pause, you need to press a special

interface button. After the completion of such a “dialogue”, the system evaluates the degree of support for visual contact and offers a mini-test based on the heard material in the form of choosing the correct answer. For example, you need to answer where the interlocutor is from, what company he works for, why he decided to attend this event, etc. Such an exercise not only trains the skills of listening to sounding foreign speech, but also develops the attentiveness and memory necessary in professional communication. Separately, we note that the non-interactivity of characters is not fundamental in other scenarios, for example, at a rehearsal of a public performance. Having preloaded their presentation, the student must speak for a sufficiently long time in front of a virtual audience of ninety people, trying not to be distracted by those who are moving, writing or drinking coffee. A useful feature is the ability to save an audio file of your speech and later analyze it, or share it with colleagues or a teacher. With the advent of courses like the one described, we can be wary of talking about a new type of blended learning, where the virtual reality component is used instead of the face-to-face component. The question of the effectiveness of remote autonomous methods of teaching foreign languages is still open, but a virtual reality tool, properly integrated into the system of an online language course, can be of great help to those students who prefer to learn languages on their own online.

There are several mobile apps for memorizing words; not so long ago, similar applications using virtual reality technology were added to them. Studying the vocabulary here is similar to physical vocabulary cards or learning words using the sticker method, which is well known to many: stickers with the names of these objects (refrigerator, mirror, door) are glued to all objects in the surrounding space (usually a house or office). So, putting on a virtual reality helmet and downloading the VR Learn English app from ProVR Games, the student enters a virtual apartment with an extremely simple, schematic design. The student moves around the apartment in accordance with the movement of the head, while hearing the sound representation of the surrounding objects and written versions of the corresponding words. The application is intuitive, loads quickly, and primitive graphics do not cause strong rejection, since it is enough to implement the main function of the application: memorizing words. From the point of view of methodology, it may raise the question of the effectiveness of studying vocabulary in isolation from the context, but the possibility of learning without using the native language of the student is a very important advantage of the application from the point of view of a communicative teaching methodology.

The PanoLingo app by ITgenerator, which bills itself as the first language learning app, does not differ from the previous one: the student is also in the home environment, also studying the spelling and sound of the surrounding objects. PanoLingvo achieved more realism by using 360-degree panoramic photos, but deprived the student of the ability to move in space (imitation of movement). In the program, in addition to the house, there are other locations, for example, a bus, a store or an office. The main drawback of the application at the moment is its underdevelopment: starting with the official website, where there are grammatical errors in the texts, ending with serious errors in the program itself, which, for example, do not allow moving from one word to another in the learning process. Nevertheless, it can be stated that the techniques for memorizing new words in the process of learning a foreign language have been replenished with another tool that is available using VR technology. The effectiveness of such techniques is a promising area for research.

Concluding the review of the main specialized applications for learning foreign languages, it is impossible not to mention that some products are in the process of development. For example, ImmerseME from Immerseme Ltd. Here, virtual reality will complement existing courses and logically integrate into the learning system. It is planned that these will be 360-degree panoramic

videos with a recording of the speech of a real actor, with whom the student will be able to have something similar to a dialogue. Another interesting program under development is a virtual reality game for learning Argotian languages. The creators of the game claim that the combination of virtual reality, artificial intelligence and WebXR will determine the level of language proficiency of a particular user and build an appropriate individual learning path. How successful the implementation of these ideas will be, the future will show.

Despite all the advantages and potential, it should be remembered that the use of virtual reality technology must be reasonable and consistent with the principle of didactic expediency, which involves the integration of new technologies only in situations where the solution of the educational problem will be more effective with this technology than with traditional methods. It seems that the introduction of "VR for the sake of VR" should be avoided, no matter how much hope is placed on this technology.

References:

1. Blyth C. Immersive technologies and language learning // *Foreign Language Annals*. 2018. № 51 (1). P. 225-232.
2. Bonner E., Reinders H. Augmented and Virtual Reality in The Language Classroom: Practical Ideas // *Teaching English with Technology*. 2018. № 18 (3). P. 33-53.
3. Mabrook R., Singer J. Virtual Reality, 360° Video, and Journalism Studies: Conceptual Approaches to Immersive Technologies // *Journalism Studies*. 2019. P. 1-17.
4. Nicosia G. Developing an online writing intensive course: will it work for public speaking? // *International Journal of Instructional Media*. 2005. № 32 (2). P. 163.
5. Peeters D., Dijkstra T. Sustained inhibition of the native language in bilingual language production: A virtual reality approach // *Bilingualism: Language and Cognition*. 2018. № 21 (5). P. 1035-1061.
6. Rubio F. Assessment of oral proficiency in online language courses: Beyond reinventing the wheel // *The Modern Language Journal*. 2015. № 99 (2). P. 405-408.
7. Russell D. The Design of Immersive Virtual Learning Environments Utilizing Problem-Based Learning Templates // *Computer-Assisted Language Learning: Concepts, Methodologies, Tools, and Applications* - IGI Global, 2019. P. 430-449.
8. Scrivner O., Madewell J., Buckley C., Perez N. Best Practices in the Use of Augmented and Virtual Reality Technologies for SLA: Design, Implementation, and Feedback // *Teaching Language and Teaching Literature in Virtual Environments* - Springer, Singapore. 2019. P. 55-72.
9. Slater M. Immersion and the illusion of presence in virtual reality // *British journal of psychology*. 2018. № 109 (3). P. 431.
10. Zou D., Xie H., Wang F. L. Future trends and research issues of technology-enhanced language learning: A technological perspective // *Knowledge Management & E-Learning: An International Journal*. 2018. № 10 (4). P. 426 - 440.

THE ROLE OF STUDENTS' INDEPENDENT-LEARNING IN HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENT

Shahknoza Aripova

Doctor of Pedagogical Sciences (PhD)

Banking and Finance Academy of the Republic of Uzbekistan

Abstract. The role of independent work (learning) at all stages of education is increasing. One of the instructional ways of teaching is independent education (self-study) performed out of direct contact with an instructor (homework, laboratory work) or under the guidance of a teacher and operated by teaching materials and the supervision of a teacher (distance learning).

Independent work coincides with the individuality of learners as the ability to take care of one's own learning.

Keywords: abilities, concept, methods, individual learning, thinking, creativity, assessments, approaches.

Introduction. Today, the role of the educational system and the improvement of its quality play a major role in the progressive development of the world, and the use of international experience in the expansion of independent learning competence among students. The use of the most effective international standards further strengthens the need to develop the professional capability of a teacher, in particular, the competence of independent learning among students. The training of students' ability to independent learning and using advanced pedagogical technologies in the educational system is of urgent importance in improving and promoting the content and quality of higher education to the international level. Special attention is paid to research in the field of adapting teaching in the educational system to modern requirements at the global level, and new strategies, harmonizing the process of independent learning as an important component of education in general; developing it within the parameters related to professional activity; strengthening the content, scientific and methodological basis for training personnel competitive. From this point of view, there is a need to improve the motivational features of independent learning and the development of students' independent learning skills. In Uzbekistan pedagogical science, great attention is paid to in-depth teaching of the English language; a number of reforms are being carried out in order to further improve the system of the science, modern and continuing education. In particular, such tasks as "Coordination of the implementation of internationally recognized programs and textbooks on teaching foreign languages among the population at all levels of education and the development of modern pedagogical skills of teachers" are defined. After all, knowledge of foreign languages at a good level gives professionals the opportunity to practice and have conversations with foreigners. Today, self-study in the process of learning foreign languages, the use of methodological techniques in this process, the need for independent education, the satisfaction with its tasks and their solution are considered as urgent problems:

- the English language curricula for undergraduate students of non-philological universities with independent education have been improved;
- effective mechanisms of independent education in mastering the English language have been created;
- a database of didactic materials aimed at the development of extracurricular educational technologies has been developed;
- methodological support for the development and improvement of independent education has been created.

The scientific significance of the research is determined by the development of methodological foundations for the development of independent academic competence in teaching English to non-philological students, the analysis of the development of communicative competences thanks to the rapid application of legal terms, concepts and processes in self-learning technologies.

The practical significance of the research results lies not only in the development of students' competence in extracurricular education based on conferences, debates, visits to various legal processes, regular communication with speakers, but also in the theoretical and practical training of teachers on the methodological basis of education in this area is characterized by ease of use.

Autonomous learners understand the purpose and method of learning and are willing to choose from the tools and resources available to them to build a positive learning environment. Learning a

language means being introduced to examples of the language that we can understand; from this, we will learn the rules of the language and adapt them to an unlimited number of original sentences. Independent learning is believed to play a key role in the success of both academic and career students. Many higher education institutions are trying to introduce this philosophy of learning to their students in order to allow them to undertake lifelong learning.

References:

1. McClelland D.C. Testing for competence rather than for intelligence // American Psychologist. 1973. – № 28. – P.1 – 14.
2. Open and distance learning. Trends, policy and strategy considerations Division of Higher Education. UNESCO, 2002. 95 p.
3. Humphreys P., Greenan K. and McIlveen H/ Developing Workbased Transferable Skills in a University Environment // Journal of European Industrial Training. – 1997. – Vol.21 №2 – P.63 – 69.

UMUMIY TA'LIM SOTSIOLOGIYASI

Qarshiyeva Dilbar Eshpo'latovna

CHDPU Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi kafedrasida dotsenti

Annotatsiya. Ushbu tezis pedagogika va sotsiologiya fanlari doirasida yozilgan bo'lib, unda umumiy ta'lim tizimida sotsiologiya fanining o'rni yoritilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim sotsiologiyasi, jamiyat, pedagogika, pedagogik kadrlar.

Ta'lim sotsiologiyasi - jamiyatning ta'lim tizimi to'g'risidagi maxsus sotsiologik nazariya bo'lib, unga nisbatan mustaqil ijtimoiy institut sifatida jamiyat hayotidagi o'ziga xos funktsional va rivojlanish qonuniyatlarini, darajasini, uning boshqqa ijtimoiy tashkilotlar va munosabatlar bilan o'zaro aloqalarini va shu sohada davlat siyosatini o'rganadi. Ta'lim tizimining jamiyat rivojiga ta'siri beqiyosdir. U har qanday davlatning jamiyat ma'naviy hayotini, ijtimoiy va kasbiy tarkibini boshqarishdagi muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Ta'lim sotsiologiyasi - maktab, oliy o'quv yurtlari va muassasalari faoliyati, ulardagi pedagogik mutaxassisliklarning sifati, yoshlarni o'qitish va tarbiyalash vazifalari kabi masalalarni o'rganishda muhim ahamiyatga ega. Hozirda ta'lim tizimini ijtimoiy siyosat tarzida rivojlanmoqda. Ta'lim sotsiologiyasi va siyosatining o'ziga xos jihatlari, uning amaliy natijalarini o'rgatishga xizmat qiladi. Ta'lim sotsiologiyasining asosiy vazifasi - ta'lim tizimining barcha funktsiyalarini jamiyat hayotida keng imkoniyatlar darajasida amal qilishni ta'minlash va ijtimoiy hayotning turli sohalaridagi samarali ta'sirini o'rganishdan iborat. Ta'lim tizimi uzining iqtisodiy, ijtimoiy siyosiy, ma'naviy funktsiyalariga ega bo'lib, jamiyat taraqqiyotining shu sohalarida taraqqiyotiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Mamlakatning ilmiy texnikaviy rivojida, madaniy, ma'naviy qadriyatlar yuksalishida va shaxs shakllanishida muhim omildir.

Ammo hamma vaqt xam bunga birdek e'tibor berilavermagan, aholi savodxonligini oshirishga qaratilgan davlat siyosati eng avvalo ta'lim tizimini yaxshilashga e'tibor berishdan boshlanadi. Sovet tuzumi davridagi bu sohada bir qator kamchiliklarga yo'l qo'yilganligiga qaramay aholi savodxonligini oshirish yo'lida juda katta ishlar qilindi.

G'arbda ta'lim sotsiologiyasiga E.Dyurkgeym va M.Veberlar asos solgan. Ular ta'lim tizimining ijtimoiy funktsiyalarini iqtisodiy siyosiy jarayonlar bilan aloqasi, oliy ta'lim sohasining o'ziga xos xususiyatlari kabi masalalarni tadqiq qilganlar. E.Fromm, T.Parsons, S.N.Parkinson, T.V.Adorio G.Kyulevind, V.Frankl, J.Ellyuli, E.Glissanlar ta'lim sotsiologiyasi rivojiga o'z

hissalarini qo'shganlar. AQSH oliy ta'lim tizimining eng asosiy xususiyatlaridan biri, - deb ko'rsatadi. T.Parsons o'zining «Sotsiologiyaning umumnazariy muammolari» asarida, -ilmiy tadqiqotlarni o'z ichiga oluvchi ish olib borish mutaxassisligini, berishdadir. Bizda esa oliy ta'lim bitiruvchilarining ilmiy ish olib borish darajasi, layoqati juda pastdir.

Xozirda ta'lim tizimining sotsiologik tadqiqot yo'nalishlari qo'yidagilarni o'z ichiga oladi: bozor munosabatlariga o'tish sharoitida ta'lim tizimining ijtimoiy hayotdagi o'rni va ahamiyati; ijtimoiy rivojlanishdagi ta'siri, samaradorlik darajasi, va sifati; o'qituvchilarning ijtimoiy iqtisodiy ahvoli; ta'lim muassasalarida ta'lim berishning sifat darajasi va mavjud ijtimoiy iqtisodiy shart-sharoitlarning ular faoliyatiga ta'siri kabilar.

O'zbekiston ta'lim sohasida davlat islohotining amaliy natijalari, bozor munosabatlariga o'tish davridagi iqtisodiy qiyinchiliklarning ta'lim sohasidagi ta'sirini o'rganish muhim sotsiologik muammolardan biri hisoblanadi.

Hozirda davlat tomonidan ta'lim sohasiga qanchalik jiddiy e'tibor berilayotganiga qaramay, ahvol ancha murakkab, yangi ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning tarkib topib borishi jarayoni ta'lim tizimini tarkiban va mazmunan chuqur o'zgarishlar qilishini taqozo qilmokda.

Ta'limning ijtimoiy samaradorligi ta'lim muassasalarining soni, ulardan ta'lim olayotgan o'quvchilarning miqdori, jamiyat a'zolarining bilim darajasi va sifati bilangina belgilanmaydi. Balki uning ijtimoiy faoliyati amaliyoti hamda mehnat faoliyatida qanday darajada tatbiq qilinishi bilan ham belgilanadi. Shu jihatdan yangi ijtimoiy iqtisodiy munosabatlarning shakllanib borishi va bozor iqtisodiyoti siyosatining amalda oshirilib borishi sharoitida respublikada ko'plab mutaxassis kadrlarning o'z mutaxassisligi bo'yicha ishlashdan manfaatdor bo'lmay yoki ishlash imkoniyatiga ega emasliklari sababli yaxshiroq tirikchilik o'tkazish maqsadida o'z mutaxassisliklaridan boshqa sohalarga o'tib ketish tendentsiyasi kuchaymoqda. Sotsiologiya «tili» bilan aytganda, jamiyat a'zolarining sotsial mobilligi ham vertikal ham gorizontal tartibda o'zgarishi keskin ortib bormoqda. Achinarlisi shuki, bu jarayon ayniqsa ta'lim tizimining o'zida boshqa sohalarga nisbatan ko'prok sodir bo'lmoqda. Agarda buning oldi olinib, jiddiy choralar ko'rilmasa, kelgusida yanada kuchayishi va 5-10 yildan so'ng esa uning salbiy oqibatlari jamiyat ijtimoiy hayotida o'nlab yillar davomida bartaraf qilish qiyin bo'lgan ijtimoiy ma'naviy inqirozga olib kelishi mumkin.

Ta'lim sotsiologiyasining hozirgi sharoitdagi asosiy vazifalaridan biri ham yuqorida ko'rsatilgan muammolarni empirik jihatdan tadqiq qilib, ilmiy amaliy va nazariy xulosalar chiqarishdan iborat. Kurinib turibdiki, o'zining mohiyat e'tibori bilan ushbu masala favqulodda davlat ahamiyatiga ega bo'lgan masaladir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Dilbar Karshiyeva. (2022). FORM AND CONTENT OF QUALIFICATION OPERATIONS BASED ON PROFESSIONAL COMPETENCE. *European Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 10, 449–459.
2. З.И. Санакулов (2022). Немис тилида атоқли отларнинг аниқловчили бирикма ва индекаторлар билан муносабати таҳлили. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, 2 (5), 507-516.
3. Каршиева, Д. Э. (2021). Педагогическая интерпретация профессиональной компетентности преподавателя. In *Большая педагогическая конференция: сборник статей Междун. научн.-практич. конференции. Пенза: МЦНС «НАУКА и просвещение* (pp. 17-20).
4. Sanakulov, Z. (2021, April). Macro-and microstructure of bilingual dictionaries (on the example of "German-Uzbek derivative dictionary of qualitative lexemes"). In *Конференции*.
5. З.И. Санакулов (2021). Атоқли отлар – жонли оламнинг ажралмас таркибий элементи сифатида. *ЎзМу хабарлари*, 6 (1), 295-297.

6. Дилбар Қаршиева (2021). “КОМПЕТЕНТЛИККА АСОСЛАНГАН ТАЪЛИМ”ДА МАЛАКАВИЙ АМАЛИЁТНИНГ АҲАМИЯТИ. Scientific progress, 2 (2), 1522-1528.

ARALASHTIRILGAN TA'LIM (BLENDED LEARNING) TURLARI VA UNING FOYDALI JIHATLARI

Ashurova Nodira Rafiqovna

ADPI dotsenti

Ismatullayeva Madinabonu Akmaljon qizi

ADPI magistrant

Abduraimova Barchinoy

ADPI 2-kurs talaba

Annotatsiya: Ushbu maqolada aralashtirilgan ta'limning beshta modeli haqida fikr yuritiladi, ularning qo'llanilish usullariga ta'rif berish bilan birga uning foydali jihatlari ham tavsiya qilinadi.

Kalit so'zlar: aralashtirilgan ta'lim, qaytarilgan model, yuzma-yuz haydovchi modeli, aylanma ta'lim modeli, moslashuvchanlik modeli, boyitilgan virtual model.

Jamiyatda yangi texnologiyalar rivojlanishda davom etar ekan va kundalik hayotimizning barcha jabhalariga ta'sir etar ekan, ushbu yangi texnologiyalarni o'rganish va ayniqsa, ta'lim berishni e'tibordan chetda qoldirib bo'lmaydi. Shuni esda tutish kerakki, “rivojlanish” jarayoni eskisini yo'q qilmasdan keyingi bosqichga o'tishni anglatadi, ya'ni ikkala ta'lim tizimidan - eskining ijobiy tomonlari bilan yangining afzalliklaridan foydalanishdan iborat bo'ladi. Ta'lim jarayonida bu aralash ta'lim deb nomlanadi.

1990 yillarda paydo bo'lgan “Aralashtirilgan ta'lim” (Blended learning) kontseptsiyasi so'nggi bir necha yil ichida katta mashhurlikka erishdi, uning afzalliklari ta'lim mutaxassislari tomonidan maqtovg'a sazovor bo'ldi. Aralashtirilgan ta'lim o'rganishni real vaqt rejimida, kontekstli va qiziqarli qilish uchun an'anaviy o'qitish (Traditional teaching) afzalliklarini rivojlanayotgan texnologiyalar bilan birlashtiradi.

Aralash ta'lim nima ekanligini chuqurroq o'rganib chiqamiz va u taqdim etadigan turli modellar va imtiyozlarni ko'rib chiqamiz.

Dastlab Aralashtirilgan ta'lim nima degan savolga javob beraylik. Aralashtirilgan ta'lim bu – o'sib kelayotgan yangi avlod o'quvchilarining o'zgaruvchan ehtiyojlarini qondirish uchun ikkita o'quv muhitining eng yaxshisini, ya'ni, an'anaviy yuzma-yuz o'rganish bilan elektron ta'limni birlashtiradi. Aralashtirilgan ta'limning an'anaviy yuzma-yuz o'rganishdan farqli tomoni sinfdan tashqarida o'rganishni talab qiladi, bu esa resurslarga ham onlayn, ham oflayn rejimda kirish imkonini beradi.[1.14]. Bu o'qitish usuli barcha turdagi o'quvchilarni - an'anaviy sinf muhitida yaxshiroq o'rganadiganlarni ham, mustaqil o'rganuvchilarni ham, eng yaxshi ishlaydiganlarni ham kompyuterga asoslangan trening bilan eng yaxshiroq jalb qilishga yordam beradi. Sinfdan o'qitish bevosita yuzma-yuz muloqot qilish imkoniyatini taqdim etsa-da, onlayn ta'lim o'yinlar, videolar, yangi va samarali o'qishga mo'ljallangan o'quv qo'llanmalari, viktorinalar kabi interfaol vositalar yordamida o'z-o'zidan moslashtirilgan ta'limni taklif etadi. Ularning barchasiga ta'limni boshqarish tizimidagi o'quvchining bosh sahifasidan kirish mumkin.

Aralash ta'lim tizimining eng keng tarqalgan besh turi mavjud bo'lib bularning birinchisi,

1. Qaytarilgan model (Flipped model). Bu model sinfdagi aralash ta'lim modelida asl ta'lim tizimining teskari bo'ladi. O'quvchilarning yuzma-yuz trening mashg'ulotlarida qatnashishlari va undan so'ng ba'zida onlayn mustaqil o'rganish o'rniga, bu model asosiy e'tiborni

onlayn ta'limga qaratadi. O'quvchilar belgilangan contentdan o'z vaqtida - uyda yoki darsning boshlanishida foydalanadilar va dars jarayonidagi vaqtlarini faol o'rganish va yangi o'rganilgan ko'nikmalarini qo'llashga sarflaydilar. Bu munozaralar, amaliy tadqiqotlar yoki guruh loyihalari shaklida amalga oshirilishi mumkin.

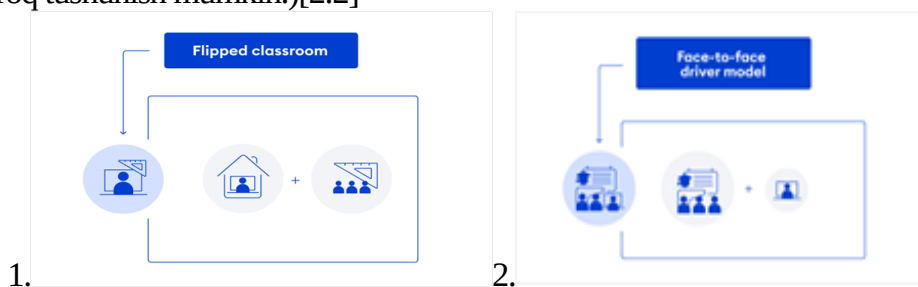
2. Yuzma-yuz haydovchi modeli (Face-to-face driver model). Yuzma-yuz haydovchi aralash o'qitish modeli an'anaviy sinfda o'qitishga eng yaqini hisoblanadi, chunki mashg'ulotlarning aksariyati o'qituvchi rahbarligida sinfda o'tkaziladi. Ushbu yondashuv yangi tushunchalarni egallashda qiynalayotgan yoki o'quv dasturidan ortda qolayotgan o'quvchilarga individual, tarzda bilim berishda samarali yordam beradi.

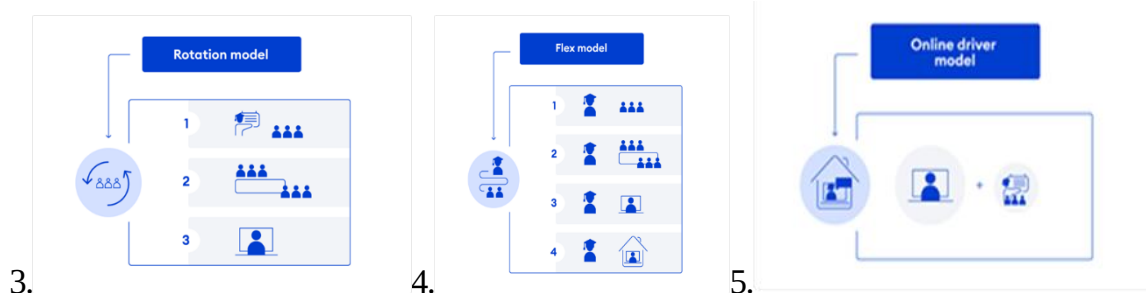
3. Aylanma ta'lim modeli (Rotational model). Aylanma ta'lim modelining aralash ta'lim modelidagi vazifasi o'quvchilarning topshiriqni bajarishda qat'iy belgilangan jadvalga rioya qilishlari va o'z-o'zidan ishlaydigan onlayn ta'lim va yuzma-yuz muloqot orqali amalga oshirishlari kutiladi. Jadvallar bilan ishlash qat'iy bo'lgani bilan, topshiriqqa nisbatan moslashuvchanlikni shakllantiradi.

O'qitishning bu modeli turli xil o'qitish usullarini o'z ichiga olgan holda, o'quvchilarga o'rganganlarini amaliyotda qo'llash imkonini beradi, har qanday ta'lim bo'shliqlarini to'ldiradi. Bu usuldagi o'qitish o'qituvchiga mashg'ulotning borishini kuzatishni osonlashtiradi, chunki o'quvchilar belgilangan jadvalga amal qilishadi.

4. Moslashuvchanlik modeli (Flex Model). Moslashuvchanlik aralash ta'lim modeli o'quvchilarga ularning ehtiyojlari asosiga qaratilgan moslashuvchan va moslashtirilgan o'rganish tajribasini beradi. Ushbu model onlayn o'rganishga umumiy o'quv tajribasida materialning asosiy uzatuvchisi sifatida yetakchi o'rinni egallashga imkon beradi, o'qituvchilar esa kichik guruhlarda kerakli yordamni taqdim etadilar. Moslashuvchan modellar o'quvchilarga o'quv jarayoni davomida amal qiladigan yo'l-yo'riqlar va jadvallarni to'ldirish imkonini beradi.

5. Boyitilgan virtual model. (Enriched Virtual Model). Boyitilgan virtual aralash o'rganish modeli asosiy komponent sifatida onlayn ta'lim bilan moslashuvchan modelga juda o'xshaydi. Ushbu model uzoqdan ishlashning ushbu davrida tobora ommalashib bormoqda. Biroq, moslashuvchan modeldan farqli o'laroq, o'quvchilar jismoniy yoki virtual sinflarda o'qituvchi boshchiligidagi rejalashtirilgan sinf sessiyasidan o'tishlari kerak. Ushbu model onlayn platformalar orqali o'quvchi va o'qituvchining o'zaro hamkorligini ta'minlash orqali masofaviy ta'lim tajribasini boyitadi. (Quyidagi jadvallar yordamida yuqoridagi aralashtirilgan ta'lim modellarini yaxshiroq tushunish mumkin.)[2.2]

Aralashtirilgan ta'lim yondashuvi barcha til o'rganuvchilariga xoh ular ko'rib o'rganish, tinglab o'rganish yoki faol harakatlar bilan (visual, auditory, kinaesthetic) o'rganuvchilar bo'lsin, yuqoridagi ko'nikmalarga osonroq erishishingizga yordam beradi. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, ko'proq sezgilarni faollashtirish orqali mashg'ulotlarni kuchaytirish an'anaviy yondashuvga qaraganda ma'lumotni uzoqroq saqlashga yordam berishi o'z isbotini topib bormoqda.[3]

Hulosa qilib aytganda, aralashtirilgan ta'lim - bu haqiqiy, samarali ta'lim olish uchun yuzma-yuz ta'limni onlayn ta'lim bilan birlashtirgan o'quv jarayoni hisoblanib, yuqoridagi beshta o'qitish modellaridan foydalangan holda ta'lim berishni ilgari suradi. Ushbu modellar o'qitish vositasi va baholash sifatida ishlatilishi mumkin. O'qituvchilar talabalarga manba sifatida emas, fasilitator sifatida o'z bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam berishadi. Umid qilamizki, bu ta'lim modellarini qo'llashni ommalashtirish ta'lim jarayonida foydali bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. Sharma P.& Barrett. B. Blended Learning. Oxford. Macmillan Education. 2007. p.14.
2. Allan, K., Seaman, J., & Garrett, R. Blended in. The extent and promise of blended education in the United States: The Sloan Consortium. 2007. p.2
3. Bruner, J. S. The Process of Education. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts. 1960, 1977.

SELF-STUDY OF STUDENTS OF ENGINEERING UNIVERSITY AS A FACTOR FOR TERMINOLOGICAL COMPETENCE DEVELOPMENT

Taktasheva Dinara Rinatovna

Senior lecturer, Branch of Russian State University of Oil and Gas (NRU) named after I.M. Gubkin in Tashkent city (Uzbekistan)

Abstract. This article is devoted to the consideration of the issues of efficient organization of self-study of students of the university majoring in oil and gas as a factor for terminological competence development. Based on the theoretical considerations, the article presents the outcomes of the experiment conducted at the Branch of Russian State University of oil and gas named after I.M. Gubkin in Tashkent city.

Keywords: learning process, self-study, engineering university, professional competence, terminological competence.

During the years of independence, Uzbekistan has implemented structural and substantive reforms that have made an impact on all levels and components of the education system. These reforms have been aimed at ensuring its compliance with the country's long-term objectives and interests, and the requirements of the time. In particular, there has been created an appropriate legal framework for reforming this area, which has determined as a priority the growth of investments in human capital, training of an educated and intellectually developed generation, which is the most

significant value and a decisive force in achieving the goals of democratic development, modernization and renewal, stable and sustainable economic growth.

Currently our country is actively reforming all stages of the educational system. This is reflected in the search for new approaches to organizing the education system. The contemporary stage of modernization of education is characterized by changes in its content, structure of the effective-target principles, which in the last decade are considered in the context of the competence-based approach. One of the crucially important problems caused by the modernization of higher educational institutions within the framework of the competence-based approach to the education of specialists - future graduates of the oil and gas universities - is the problem associated with realizing and ensuring in practice the complexity, integrity of the result of education, which is expressed in such general integral characteristics of a university graduate, as a high level of professionalism, his self-sufficiency and high professional and terminological competence.

Professional competence as an integral professional and personal characteristic implies compliance with the requirements of society, possession of the appropriate terminological apparatus, readiness and ability to perform professional functions in various fields of activity in compliance with the norms and standards accepted in society, and have active knowledge; ability to confidently achieve results and control the situation, ability to use job-related vocabulary (terminology) in a proper way.

Knowledge and accurate use of special terms in the course of direct or indirect communication of professionals ensures the quality of understanding of information promotes professional consolidation and expands the possibilities for the exchange of professional experience. The terminology provides informational understanding of the subjects of the academic sphere: students and teachers, and then the subjects of the professional sphere of communication: managers and subordinates, colleagues, partners, competitors. Knowledge of terms, terminological correspondences and the ability to use them in speech is the most important component of the professional readiness of a modern specialist. Thus, by the terminological competence of a specialist, we mean the ability and willingness to apply competently terminology in solving professional problems and in the process of professional communication. There is no consensus among domestic researchers on the issue of the structural organization of competence in general and its types in particular.

Formation of the foundations of students' terminological competence by means in the educational process is activated by gradual introduction of methodological technologies; application of subject-subject models of communication and joint creativity, contributing to the formation of the foundations of professional development and terminological competence.

In the process of developing students' terminological competence, the objective of a personality-oriented approach to learning is actualized. This approach implies development of activity, independence, creativity, personal growth, subject-subject model of interpersonal communication and joint creativity. Current trends in the world economy, development of the "knowledge economy", in which mobile and highly qualified "human capital" becomes the main resource, require the achievement of a new quality of professional education. [Aslamova 2013, p. 16-17]

There are many definitions of the "self-study" concept of students, but in essence implies one common aspect - the fact that self-study of students is a planned individual or collective educational and research work implemented within the educational process under the methodological and scientific guidance and supervision of a teacher (instructor). Self-study is

considered as the highest form of educational activity, which is integral in nature and in fact is a form of self-education. At the same time, self-study, its planning, organizational forms are not fully investigated in pedagogical theory in terms of education modernization.

The problem of organizing self-study in the development of terminological competencies of future specialists is especially significant. Moreover, nowadays the objective is to develop communicative language competencies in the majority of the students, which requires a change in the approach to organizing self-study. The effect of self-study can be obtained only if it is organized and implemented in the educational process as an integral system that covers all stages of learning.

Efficiency of students' self-study is largely determined by the presence of active methods of its control, both at the intermediate and final levels. Control should be implemented on the regular basis, first of all, in order to identify shortcomings in the educational process and create a mechanism for their elimination, as well as form feedback for the correction of learning.

The forms of control differ in variety - they can be oral or written, individual or in a group, selective or continuous. Along with the traditional forms, control of self-study can be based on a rating system, which involves regular monitoring of the quality of mastering knowledge and skills, as well as implementation of the scheduled volume of self-study. The multi-score rating system enables assessing the work of students at various stages of the educational process with maximum objectivity, encourages the student's intention to improve his rating results, his cognitive and creative activity. [Krivchenko 2015, p. 27]

Within the framework of control over the types of self-study of students of oil and gas university, a particular emphasis is laid to self-control. Self-control is the ability of a student to critically assess his own actions on his own initiative. The self-control mechanism can be considered developed and optimally functioning if the student performs educational actions accurately and realizes it, or he is able to make a correction in case of realizing the error of the action. Thus, self-control and development of skills for self-study are interrelated and interdependent.

In reliance upon the above theoretical background, an experiment has been organized at the Branch of the Russian State University of Oil and Gas (National Research University) named after I.M. Gubkin in Tashkent. This experiment has involved 80 second-year students of "Oil and Gas Business" education profile. According to the curriculum on the subject "Foreign language (English)" during the semester of the academic year, students have been assignments to prepare two types of self-study - a presentation on the education profile and a glossary within the selected topic.

Before the launch of the experiment, using specially designed test items, the professional competence of students has been assessed and this indicator constituted 35%. The first self-study has been presented on the 8th week of the academic semester, when students have made a presentation on their specialty and answered questions from the teacher and the audience. After submitting self-study, the indicator of terminological competence accounted for 47%. The second self-study was presented in the 12th week of the academic semester. Within the framework of the chosen topic, students developed an English-Russian glossary with definitions of terms in English, after which the terminological competence of students has been estimated at 70%. So, it is obvious, that efficient self-study work contributed to enhancing of both professional and terminological competencies of students of oil and gas profile.

In conclusion, it is possible to say, that self-study should become the basis of the educational process, a factor in the formation of professionally significant competencies. Strengthening the role

of students' self-study shall imply a fundamental reconsideration of the organization of the educational process in a higher educational institution, which should be constructed in such a way as to develop the ability to learn, to work out the student's ability for self-development, creative application of the knowledge gained, ways of adapting to professional activity in the modern world, and, as a result, enhancing competitiveness of future specialists.

Reference:

1. Aslamova T.V. (2013). Interactive technologies for teaching intercultural communication in a non-linguistic university: Materials of the international scientific and practical conference «Innovative pedagogy and interactive learning» - St. Petersburg, pp. 16-17.
2. Bazanova Ye.M. (2011). The use of Internet technologies to create a dictionary of terminological vocabulary: Materials of the international scientific and practical conference “Intercultural communication and cultural linguistics: innovative projects in professionally oriented teaching of foreign languages in the context of globalization”.
3. Krivchenko T.A. (2015). The motivational-value sphere of the subjects of the educational process/Value-motivational orientations of university students in modern Russia: Collection of articles. - M.: Research Center for the Problems of the Quality of Specialist, p.27.
4. Kuznetsova S.V. (2015). Teaching aspects of language and types of speech activity/S.V. Kuznetsov, L.N. Lebedeva.- SPb, 2015.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВОЗМОЖНОСТЕЙ СЕРВИСА CANVA.EDU ПРИ РЕАЛИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНЫХ РАБОТ СТУДЕНТОВ

Гизатулина Ольга Ивановна

Старший преподаватель, Гулистанский государственный педагогический институт

Аннотация. Статья рассматривает возможности применения сервиса Canva в самостоятельной работе студентов педагогического вуза. Проанализированы результаты опроса обучающихся на тему их удовлетворения работой в Canva.

Ключевые слова: самостоятельная работа, Web-сервисы в образовании, технология смешанного обучения, сервис Canva.

За последние годы в нашей республике осуществлены коренные структурные и содержательные реформы, затронувшие все уровни и компоненты системы образования, нацеленные на обеспечение ее соответствия мировым стандартам. Указ Президента Республики Узбекистан «Об утверждении Концепции развития системы высшего образования Республики Узбекистан до 2030 года» [1], нацелен на применения в образовательном процессе смешанных технологий обучения.

Самостоятельная работа студентов в системе кредитно-модульного обучения — это основная форма организации обучения, включающая виды индивидуальной и коллективной учебной деятельности и осуществляемая на аудиторных и внеаудиторных занятиях с учетом индивидуальных особенностей и познавательных возможностей студентов, под руководством преподавателя, но без его непосредственного участия. Самостоятельной работе студентов программой предусмотрено выполнения двух и более кредитов. Поэтому внедрение в образовательный процесс web-технологий, мобильных приложений и сервисов является актуальным, и это формирует у студентов цифровую компетенцию [2].

Кроссплатформенный сервис для графического дизайна, основанный в 2013 году. Создание изображений в сервисе строится на принципе перетаскивания готовых элементов

и варьировании изменяемых шаблонов. Его можно использовать как мобильное приложение, так и с установкой на компьютер на операционную систему Windows одновременно.

Canva — это онлайн-сервис для создания элементов графического дизайна, начиная с иллюстраций для соцсетей и заканчивая макетами для полиграфии. Основан сервис в Австралии. Это мобильное приложение даёт возможность создавать практически любую цифровую и полиграфическую продукцию – такую как электронные книги, сертификаты, фирменные бланки, пригласительные открытки, флаеры, календари, миниатюры для соцсетей и многое другое.

Презентации, игровые задания, интерактивные учебники, проекты, расписание уроков и многое другое требует яркого, качественного, понятного графического решения. Не нужно тратить время на поиск примеров в интернете, пытаться воссоздавать их, искать, устанавливать, осваивать каждый раз разные программы. Всё это можно сделать в Canva. По всем категориям в библиотеке доступно более 420 тысяч готовых полностью изменяемых шаблонов (эта цифра постоянно растёт). Соответственно, если педагог или ученики должны создать, например, инфографику по этимологии слов или буктрейлер (видеоролик) к книге, в Canva под рукой есть как готовые макеты, так и все необходимые визуальные элементы, инструменты для редактирования и демонстрации. [3]

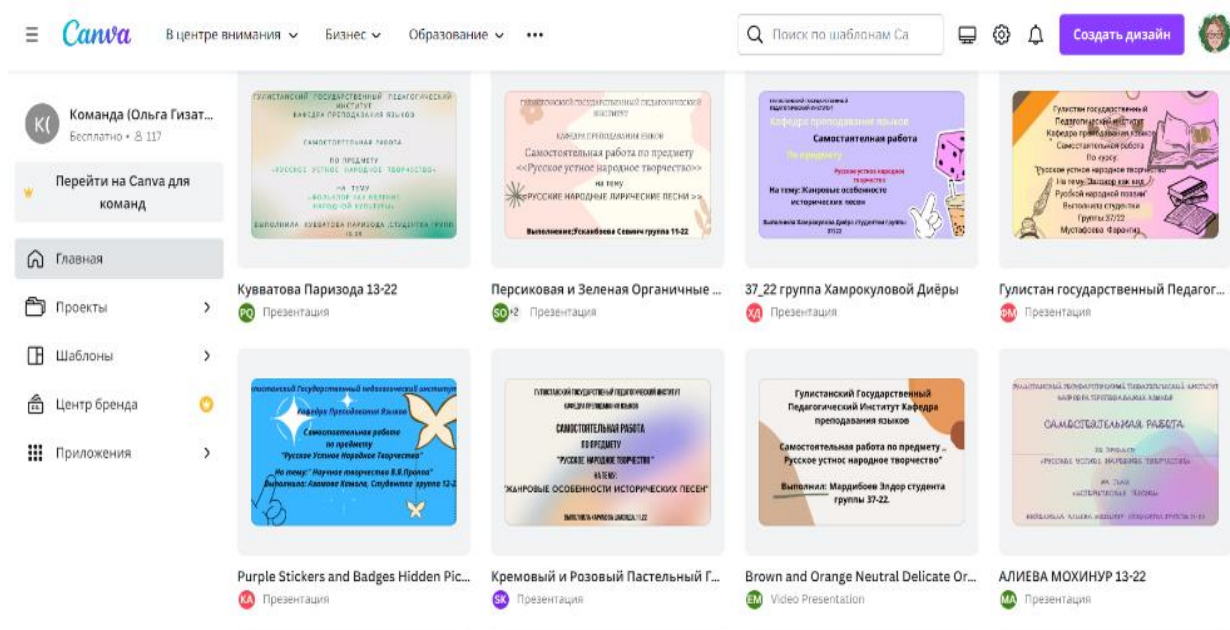

Рис.1. Работа в команде

Canva — это платформа для дизайна, которая идеально подойдёт для творческой деятельности как педагога, так и студента. Кроме того, есть возможность в совместной деятельности педагог + студент для создания проектов, групповых работ и т.д. Это универсальная платформа, на которой учителя и ученики могут воплощать в жизнь свои методические, творческие, исследовательские задумки (самостоятельно или совместно), разрабатывать, обсуждать темы, проекты в режиме реального времени в аудитории, дома, по дороге на работу. Canva -дизайн доступный каждому независимо от степени владения компьютером и навыков в создании графики. Это философия проекта и его основная миссия. На рисунке представлены работы студентов, презентации, выполненные в сервисе

Canva с мобильного телефона. Работа велась в группе онлайн. Результаты отправлялись в учебную группу Телеграмм.

Так, в текущем 2022-2023 учебном году при изучении дисциплины «Русское устное народное творчество» нами было использовано мобильное приложение Canva для выполнения самостоятельных работ в виде презентаций. *Для работы в сервисе студентам был предложен организационно-методический материал в виде алгоритма создания презентации Canva.* С целью выяснить степень удовлетворенности обучающихся работой на платформе Canva был проведен опрос 130 студентов первого курса обучения по направлению: 60111700 — Русский язык в иноязычных группах, для чего использовался онлайн-сервис «Google Формы».

Варианты вопросов:

1. Какими сервисами пользуетесь при создании презентаций?
2. Какие сервисы по созданию презентаций онлайн Вы знаете?
3. С какими техническими решениями Вы сталкиваетесь при создании самостоятельных работ?
4. В каком формате Вам удобно сдавать СРС?

Исследование показало, что 130 студентов (это составляет 100% имеют хорошие навыки работы со стационарным компьютером, и знают программу PPT, умеют создавать презентации, так как приобрели эти навыки еще в школе.

Хуже оказались результаты владения мобильными приложениями, знакомы с программами только 40%; 76% студентов хорошо ориентируются в приложениях смартфона; 80% умеют работать с сервисом Canva.

Сдавать самостоятельные работы в форме презентаций и их защита оказались положительным результатом.

Таким образом, электронный образовательный ресурс Canva соответствует требованиям современности, может быть использован, в том числе при организации самостоятельной деятельности студентов. Позволяет решать практически любые задачи, если обучение не ограничивается работой с учебником и выполнением готовых упражнений. Это универсальная платформа. Элементы интерактивности позволяют формировать у обучающихся цифровую компетенцию, медиаинформационную грамотность и повышать её уровень в процессе обучения, в том числе в условиях смешанного обучения.

Следует отметить, что платформа не предназначена для учета результативности учащихся. Ее главные функции - организация многогранной деятельности учащихся, нестандартное изучение каких-либо дисциплин, применение новых методик в обучении, взаимодействие учащихся с педагогом и друг другом. Все это происходит в рамках одной универсальной платформы. Ресурс обеспечивает высочайший уровень конфиденциальности и безопасности для учащихся и педагогов и отвечает требованиям новых образовательных стандартов. Разные аспекты цифрового обучения студентов вуза следует изучать в большей степени с позиций описания их практического применения. Преподавания дисциплин с использованием разных методов и средств цифровой образовательной среды и современных электронных сервисов как «Canva» позволит педагогам внедрить его в собственную практику обучения.

Литература:

1. Указ Президента Республики Узбекистан «Об утверждении Концепции развития системы высшего образования Республики Узбекистан до 2030 года», от 08.10.2019 г. № УП-5847

2. Ольга Гизатулина. ЦИФРОВАЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СРЕДА КАК НОВАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ ДЛЯ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ // Academic research in educational sciences. 2022. №10. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovaya-obrazovatel'naya-sreda-kak-novaya-kompetentsiya-dlya-buduschih-pedagogov> (дата обращения: 06.05.2023).

3. Мезенина, Н. В. Возможности сервиса Canva.edu в образовательном процессе / Н. В. Мезенина. Текст: непосредственный // Педагогическое мастерство: материалы XIII Междунар. науч. конф. (г. Казань, октябрь 2021 г.). Казань: Молодой ученый, 2021. С. 16-18. URL: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/399/16661/>

SITUATIONAL APPROACH IN TEACHING ECONOMICS

Akhmedova Venera Sharifovna

Independent Researcher, TISBI (Russia)

Abstract. In the modern world, education is becoming one of the most important factors that ensure economic growth and social stability. All this raises the question of both changing the structure of higher education and developing fundamentally new approaches to shaping the content of higher education. Highly qualified university graduates, academic programs in the modern sense - all these are the products of universities, which should generate income. In this regard, at present, the need for training and formation of a new type of economists has become quite clear - specialists with global creative thinking in the field of various sectors of the economy, with developed cognitive and creative abilities.

Keywords: methodology, approach, technique, situational approach, economics, student, expert.

Unfortunately, modern economic education in Russia provides a fairly high theoretical base, but poorly forms the necessary skills and abilities that allow, upon graduation from the university, to immediately and independently fully engage in complex professional activities.

The reason for this is seen in the fact that at present the so-called “training” method is quite common in training, the essence of which, in general terms, can be reduced to the following. In teaching economics students, preference is given to their assimilation of traditional methods for solving a standard set of typical economic problems. At the same time, almost no attention is paid to teaching students to search for new methods for solving them.

Since all basic economic activity is carried out in specific situations, and the economist must accordingly measure any of his decision actions with it, training should also be closely related to the situational approach. The situational approach in didactics can be considered as one of the varieties of problem-based learning, during which students develop methods of independent research and solving non-stereotypical tasks. Most likely, a modern student should not be “filled” with knowledge so much as be taught to independently acquire it.

An analysis of the didactic aspects of situational modeling allows us to distinguish two main areas of use:

1) developing students' skills of a situational approach to the analysis of economic activity (i.e. training in situational modeling);

2) the use of situational modeling as a teaching method (i.e. learning through this method).

Situational modeling as a method of teaching students has a very wide range of applications, being embodied in both lecture and active forms of learning. The following should be singled out as forms of application used in training of situational modeling: situations-illustrations; exercise situations; situation-problems; role-playing and computer situational games.

Situations-illustrations can be very effectively used in the presentation of lecture material in order to illustrate individual theoretical positions with empirical material. As an illustration, both models of economic dynamics and models of microeconomic situations can be used. With their help, one can show how industry markets are formed and formed in a particular economic situation.

The use of the assessment situation for didactic purposes boils down to the fact that during the lesson the teacher gives the students the main characteristics of the real economic situation, and also informs them of the decision made on the basis of its analysis. Students are invited to evaluate this decision, try to find possible mistakes, explain their consequences, while justifying their conclusions.

The use of an exercise situation implies that the teacher confines himself to describing the essence of an economically significant situation (for example, managing economic risks in a region) and invites students to diagnose it, try to develop an optimal solution based on an analysis of the situation. Such exercises contribute to the development of a situational approach in students to solving various practical problems.

However, we note that the tasks that the practitioner poses to the specialist almost never contain complete and sufficient data for their correct resolution. You have to independently look for all the missing information, but if this is not possible, find other options for solving the problems and problems that arise. Therefore, it is necessary that the situational tasks-exercises proposed by the teacher contain a deliberately incomplete list of initial data. Such exercises are usually called "situations-problems".

The possibilities of situational modeling are much more fully realized when it is used in active forms of training at seminars and practical classes, during which situational role-playing and computer games are conducted to solve diverse situational problems. Pedagogical experience shows that conducting classes on a situational basis based on real practical materials significantly activates and "revives" the learning process.

Educational role-playing situational games differ from other methods in that their use allows not only to expand the cognitive capabilities of students, but also contributes to the development of certain managerial skills in solving certain professional problems.

Recently, didactic games have been increasingly used in the practice of vocational training, their use is equally effective both in the educational process and in the system of retraining and advanced training of workers. Of course, teaching literally all professional activities at a university, as well as predicting all the situations that a future specialist may encounter, is simply unrealistic, but this, however, is not necessary, since life is always brighter and richer than any artificially created situation, and thus Nevertheless, it is the business situational game, for all its conventionality, that makes it possible to get as close as possible to the professional one. In a situational game, the trainee is placed in close, real, life-like conditions, and must, with as little theoretical thinking as possible, act "now, immediately".

It should be noted the ability of situational role-playing and situational computer games to diversify the educational process, which, as pedagogical practice shows, relieves students of fatigue from classes and stimulates their increased attention. The study of the psychological foundations of the situational game shows that the effectiveness of the learning process in it is due, first of all, to the "explosion of motivation", i.e. a sharp increase in students' interest in the subject being studied.

When conducting training sessions by the method of games, the role of the teacher also changes significantly, whose tasks and functions are reduced not only to transferring their

knowledge to students, but also to maximizing the professional and creative potential of the participants in the game. As they say, a bad teacher teaches the truth, a good teacher teaches to find it.

A feature of situational modeling is its ability to significantly expand the sources of information, diversify its forms. So, if at lectures and seminars the main source of new knowledge is the teacher, then when conducting practical classes by the method of situational role-playing games, the whole team also acts to some extent among the trainees. The teacher's task is to maximize the involvement of students in developing the practical skills they need and mobilizing the creative potential of students in solving non-standard economic problems.

We note the advantages of situational role-playing games over a real experiment. So, situational games are able to provide clarity of decisions made, allow you to positively change the scale of time calculation, since the game allows you to live faster. Business situational games provide an opportunity to repeat existing experience with the necessary change in attitudes. In the game, you can play the same situation several times, each time making new decisions based on it.

Thus, the situational approach in various forms of education is quite effective in developing the creative thinking of the future expert economist.

References:

1. Солодухо Н.М. Методология ситуационного подхода в научном познании // Фундаментальные исследования. – 2005. – № 8. – С. 85-87.
2. Солодухо Н.М. Характеристика ситуации и сущность ситуационного подхода как средства познания. Ситуационные исследования / По материалам всероссийского семинара / Под общ. ред. проф. Н.М. Солодухо. – Казань: Изд-во Казанского государственного технического университета, 2005. – С. 6-15.
3. Жилин В.И. Ситуационный подход в планировании учебных занятий: монография. Омск: Издательство ОмГТУ, 2006. 150 с.

INCORPORATING SIMULATIONS INTO TEACHING IN HIGHER EDUCATION AND ITS PRACTICAL ADVANTAGES

Rano Rozikova

*Lecturer, Global Education Department
Westminster International University in Tashkent*

Guljahon Uzakova

*Lecturer, Global Education Department
Westminster International University in Tashkent*

Abstract. Teaching in higher education is significantly different from teaching in other educational institutions. In contemporary teaching and learning, a variety of activities and teaching methods are being applied effectively in order to reach deeper learning in a higher education setting. However, the practice of incorporating simulations or instructional scenarios where a student is set in a "world" characterized by a teacher to represent reality is limited. It is not often used in teaching due to its overshadowed values and practicality. This article reveals the benefits and practical importance of using simulations in teaching based on some experience gained at a university with foundation year students and provides some effective tips and recommendations on using the method productively.

Keywords: Simulation, teaching and learning, higher education, Developing Professional Identity (DPI), experience.

It is not a secret that contemporary trends in teaching and learning have brought the novelty of teaching approaches to higher education. Rapid changes in technological advancements and new innovations in education pushed academic staff to examine best practices and employ them in their teaching. Even though new innovative teaching methods and technologies have been introduced to education and teachers have access to a wide range of resources, the application of simulation technology in education has not lost its relevance and practicality. Simulation technology is deployed as a feasible option in order to give students a real-world experience. A simulation is an “instructional technique that attempts to re-create certain aspects of reality for the purpose of gaining information, clarifying values, understanding other cultures, or developing a skill” (Cruz and Patterson, 2005, p. 43). Simulation is extensively used for educational purposes as it enables learners to practise some activities that are not possible to experience in real conditions. As Kaufman and Ireland (2016) state, simulations are safer where learners can make various decisions, vary behaviour patterns and receive results without harm. Similarly, Clapper (2010) believes that simulations pose room for developing critical thinking and attempting to do some complex assignments involving reflection. Randel et al. (1992) reported on outclassing of simulations and games over traditional teaching instruction in the increase of student engagement as well as higher knowledge retention.

Regarding the practicality of incorporating simulations more into teaching, the example of an international university can be illustrated. At a foundation level of Westminster International University in Tashkent, students study the module *Developing Professional Identity (DPI)*. This is a skill-based module and it helps students to identify their interests and values in terms of their future career and equips them with basic professional skills. Students are encouraged to reflect on their experience, competencies and aptitudes in order to make an informed choice of their future career path. Students develop their soft skills and some hard skills that are necessary in the organisational settings. Having been introduced to relevant transferable skills, students are prepared for making research-based presentations, develop their CVs for relevant jobs, write job application emails and finally take job interviews. As it is hard to create a real-life job interview environment, students take simulated versions of job interviews. In order to furnish students with theoretical and practical knowledge on job interviews, subsequent seminars are held on how the interviews take place, what and how to say in the interviews, how to behave and act, and how to use verbal and nonverbal language. Reflecting on this experience, it can be firmly stated that studying this content is inconsecutive if role-playing or simulation activities are not implemented. For this reason, students take simulated job interviews and play the role of interviewees to demonstrate their skills and present their candidacies in a competitive atmosphere.

This practice is taken as a formative assessment allowing students to exhibit their communication, language and a variety of other skills and receive constructive feedback on their work. This feedback is highly significant in the development of relevant professional and personal skills of students.

Simulations, being one of the quite practical and engaging ways to observe and assist students' learning, can be applied as formative assessment. Application of this type of assessment as a formative one may influence learners' progress positively. Admittedly, many sources indicate that incorporating simulations and role-play activities as a formative assessment into teaching is especially productive in higher education. According to Afflerbach (2016), teachers can obtain valuable information to maintain assistance for their students to achieve learning within the zone of proximal development introduced by Vigotskiy (1978) (cited in Ferguson, 2017). When learning is expected and marks are not the end result, formative assessment is considered to be set up

purposefully. Incorporating simulations as formative assessment provides students with an opportunity to learn on their own as well as gain some professional input or guidance from their teachers.

Teachers should understand the value and benefits of incorporating simulations into the classroom so that they use them confidently.

- Simulations allow learners to investigate 'what if' questions and scenarios without experiencing them.

- Simulations enable teachers to review and reconsider the content they are delivering to evaluate how much it is practical, effective and relevant.

- Simulations boost students' confidence in performing in certain circumstances.

- Finally, simulations help lecturers and teachers to gain insights into the overall alignment of theory and practice.

As any technique, simulations should be reasonably employed in the classroom. It greatly depends on the classroom setting being fully remote, face-to-face or hybrid. The simulation task or activity we choose should match the course content and provide a chance to learners to demonstrate the knowledge they gained.

There are three aspects to be well considered to employ simulation in the classroom: Pre- and Post-simulation phases complemented with a phase of activeness of students. Despite the effectiveness of simulations as a technique to increase learners' involvement, it is necessary to mention that a significant amount of preparation is required to use them in a classroom. The extent of the preparation depends on the simulation type that is being used. Comments below exhibit the simulation phases and examples in our teaching.

1. Pre-simulation phase

Simulations have to match the learning objectives of the course. Instructors get acquainted with the whole materials prior to the simulation. Facilitators are highly encouraged to participate in or pilot a simulated task. Unforeseen circumstances should be taken into consideration and well discussed with learners in Pre- phase. For instance, in the example of DPI module, teachers, considering learning outcomes of the module developed meaningful seminars which equip students with necessary knowledge and skills for Job interviews.

2. Students' active participation

In order to maintain active engagement of students it is important that they predict possible results the simulation can bring to them. Students must learn to put their role in the simulation and be prepared for that accordingly. As an illustration, DPI students experiencing mock job interviews during the class before the formative assessment raise their awareness about the procedure and confidently act in the job interview simulation.

3. Post-simulation phase

Deep learning can be observed providing that teachers allow sufficient time for their students to reflect on the simulation they have performed. Also asking some course learning objectives-related questions from students may confirm that students do understand the link between the task and course objectives. In order to reach this aim, in our DPI module, students are distributed Job interview proformas where students reflect and evaluate their performances and analyze good points and areas for improvement.

Overall, simulation activities boost students' confidence in their performances and contribute to refined presentations in real-life situations that take place outside the university. Incorporating this technology into teaching, regardless of language-based or non-language-based modules or

subjects, most possibly benefits the students considerably as students learn content knowledge by experiencing it in the virtualized scene.

Reference:

1. Clapper, T.C. (2010). Role-play and simulation: Returning to teaching for understanding. *Education Digest*, 75(8), 39–43.
2. Cruz, B.C., & Patterson, J. (2005). Cross-cultural simulations in teacher education: Developing empathy and understanding. *Multicultural Perspectives*, 7(2), 40–47. doi:10.1207/s15327892mcp0702_7
3. Ferguson, K. (2017). *Using a Simulation to Teach Reading Assessment to Preservice Teachers. The Reading Teacher*, 70(5), 561–569. doi:10.1002/trtr.1561
4. Kaufman, D., & Ireland, A. (2016). Enhancing teacher education with simulations. *TechTrends*, 60(3), 260–267. doi:10.1007/s11528-016-0049-0
5. Randel, J.M., Morris, B.A., Douglas Wetzel, C., & Whitehill, B.V. (1992). The effectiveness of games for educational purposes: A review of recent research. *Simulation & Gaming*, 23(3), 261–276. doi:10.1177/1046878192233001

NOFILOLOGIK TA'LIM YO'NALISHIDAGI TALABALARNING IJTIMOIIY MADANIY KOMPETENTLIGINI KONTEKSTIDA NUTQ KO'NIKMALARINI TAKOMILLASHTIRISH

Ilxamova Iroda Nuritdinova
Nizomiy nomidagi TDPU dotsenti

Annotatsiya: Bugungi kunda nofilolog ta'lim yo'nalishidagi talabalarning takroriy so'rovlar, bahonalar va boshqalar orqali qiyin vaziyatlardan chiqib ketish qobiliyatini anglatadi, ijtimoiy madaniy kompetentsiyani rivojlantirishda o'rganilayotgan chet tilidagi kommunikativ vaziyatda tushunmovchilik paydo bo'lganda. Ushbu standartda diskursiv kompensatsiya pragmatik kompensatsiyaga kiritilgan. Bu vakolat og'zaki yoki yozma nutqda fikrlarni tegishli til vositalari orqali ifodalashni nazarda tutadi. Diskursiv kompetentsiya og'zaki yoki yozma nutqda izchillikni saqlagan holda lingvistik signallarni tushunish va talqin qilish qobiliyatini nazarda tutadi. Ushbu maqolada, nofilolog ta'lim yo'nalishidagi talabalarning ijtimoiy madaniy kompetentligini kontekstida nutq ko'nikmalarini takomillashtirish haqida fikr va mulohazalar yuritiladi.

Kalit so'zlar: Nofilolog ta'lim yo'nalishi talabalari, ijtimoiy kompetentsiya, madaniy kompetentsiya, nutq ko'nikmalari, ta'lim tizimini rivojlantirish.

XXI asr boshlarida tadqiqotchilar tomonidan "kasbiy kompetentsiya" tushunchasi asosida: bashoratli-faol, ya'ni faoliyat sohasida kasbiy (maxsus) kompetentlik ajratildi; o'quv fani bo'yicha maxsus kompetentlik tayanch kompetentlikni amalga oshirishga xizmat qildi; predmetli - uslubiy kompetentlik o'quv fani doirasida shakllangan o'quv predmetli kompetentlik o'rganildi. Kompetentlik-fan bo'yicha egallangan nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalardan kundalik hayotda, amaliyotda uchraydigan amaliy va nazariy masalalarni yechishda foydalanish.

Ta'lim tizimidagi bugungi ijtimoiy muhitda ta'lim muhim masala hisoblanadi. Nofilolog ta'lim yo'nalishi o'quvchilarga bilim berishda axborotlashtirish jarayonlarini rivojlantirishni taqozo etadi. Oliy ta'limni zamonaviy rivojlanish talablariga moslashtirish, fanlar bo'yicha ta'lim resurslarini takomillas qisqartirish, talabalarning elektron resurslar bilan faol aloqasini ta'minlash, mustaqil ta'limni amalga oshirish, na uzini baholash, kerakli ma'lumotlarni tezkor izlash va undan kelib chiqadigan muammolarni hal etish ko'nikmalarini shakllantirishni ko'zda tutadi.

Shu munosabat bilan ta'lim sifatining ko'rsatkichlaridan biri bu kompetentlikdir. Ingliz tilida "kompetentsiya" tushunchasi tom ma'noda "qobiliyat" ma'nosini ifodalaydi. Mohiyatan

nazariy bilimlardan faoliyatda samarali foydalanish yuqori darajadagi kasbiy mahorat, mahorat va iste'dodni namoyon eta olish demakdir. "Kompetensiya" so'zi "to complete" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "raqobatlashish", "raqobatlashish" degan ma'noni anglatadi. So'zma-so'z tarjima qilinsa, bu "raqobatlashish qobiliyati" degan ma'noni anglatadi. Ilmiy pedagogik, psixologik manbalar kompetentsiya, kompetentsiya o'ta murakkab, ko'ppartiyali, ko'pgina fanlar uchun umumiy bo'lgan tushunchalardir. Shuning uchun ham uning talqinlari hajmi va tarkibi jihatidan ham, ma'no jihatidan ham, mantiqiy ma'no jihatidan ham farq qiladi.

Nofilolog ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan o'quvchilarning madaniy kompetentligi nafaqat bilim va ko'nikmalar yig'indisi bo'lishi, balki o'quvchilar egallagan bilimlarni safarbar etishi va uni muayyan vaziyatlarda amaliyotda qo'llay olishi bilan ham ajralib turadi. Unga o'zi egallagan bilim, ko'nikma va malakalarni hayotda qo'llash tajribasi sifatida qarash lozim. Bunday ta'limning asosiy vazifasi o'quvchilarni hayotiy faoliyati doirasida vazifalarni hal qilishga va turli muammolarni hal qilishga o'rgatishdan iborat. Jahon ta'lim amaliyotida "kompetentsiya" tushunchasi ta'limning intellektual va malakaviy mazmunini birlashtirish, ta'lim mazmunini sharhlash g'oyasi bilan birga madaniyat va faoliyat sohalarida keng ko'nikma va malakalarni singdirish xususiyatiga ega.

Madaniy kompetentlik nofilolog ta'lim yo'nalishi talabalarining nutq malakalarini oshirishda muhim ahamiyatga ega. U talabalarining nutq qobiliyatini va o'z fikrlarini ifoda etish qobiliyatini shakllantirishda qo'llaniladi. Afsuski, shuni ta'kidlash kerakki, nutqning ranglanishi bilan talaba nutqida tez-tez ishlatiladigan intonatsiya vositalari bir xil. Ma'lumki, "nutqning ta'sirchanligi nafaqat uning ma'nosi va maqsadiga mos kelmaydigan noo'rin lug'at vositalaridan foydalanganda, balki talabaning mimikasi, aytilayotgan narsalar haqidagi imo-ishoralari, umuman, uning xatti-harakatlari mazmunga mos kelmasa ham kamayadi." Shunday qilib, talabalar bilan nutqiy o'zaro munosabatlarning malakali qurilishi o'qituvchiga ta'lim jarayonida pedagogik salohiyatdan iloji boricha samarali foydalanishga yordam beradi.

Talabalarining professional nutq kompetensiyasini takomillashtirish uchun material tanlashga to'xtalib o'tamiz. O'quv vazifalarini uch turga bo'lish mumkin:

- 1) reseptiv (boshqa shaxsning kommunikativ xulq-atvorining xususiyatlarini diqqat, kuzatish, tahlil qilish va tushunish uchun vazifalar);
- 2) reproduktiv (transformatsiyasiz ko'payish);
- 3) samarali (ma'lum muammoli vaziyatda o'z kommunikativ faoliyati).

Yosh mutaxassisning shakllanishida ustoz ibratlari alohida o'rin tutadi. Bu ta'limning oliy bosqichida kasbiy nutqni rivojlantirishda ko'rib chiqilayotgan masala bilan bevosita bog'liqdir. Shunday qilib, dars davomidagi nutqlarda, tinglovchilarga murojaat qilganda, xuddi shu iboralarni takrorlashdan ko'ra, inglizcha nutqning asl namunalaridan foydalanish imkoniyatlari ko'p.

Og'zaki nutqni mashq qilish uchun ingliz tili darslarida talabalarga kasbiy nutq aloqasini o'rgatish o'qituvchining kommunikativ faoliyatining asosiy funktsiyalarini bajarish uchun talabalar o'zlashtirishi kerak bo'lgan haqiqiy nutq materialini o'z ichiga olishi kerak. Talabalarni kasbiy nutq mashg'ulotlariga tayyorlash faqat tavsiya etilgan mashqlarni bajarish bilan cheklanmaydi. O'quvchilarning kasb mahoratini saqlash, mustahkamlash va yanada takomillashtirish tadbirlarini tashkil etish lozim. Kasbiy nutq kompensatsiyasini oshirish bo'yicha doimiy va maqsadli ish zamonaviy o'qituvchining muvaffaqiyatli ishining kalitidir. Nofilolog ta'lim yo'nalishi talabalarining nutqi haqli ravishda ta'lim jarayonida eng samarali hisoblanadi. Ayniqsa, chet tili darslarida o'quvchining mahorati so'zning bilim darajasiga bevosita bog'liq. Buning uchun diktsiya va lug'at ustida doimiy va maqsadli ishlash, o'z fikrini aniq ifodalash va ularning to'g'riligini tasdiqlovchi dalillar talab etiladi. Yuqoridagilarning barchasi darsda o'quvchilarning muloqot

qobiliyatlarini maqsadga muvofiq o'rgatishda qanday rol o'ynashi lozimligini belgilab beradi. Ko'rinib turibdiki, chet tili o'qituvchisining kommunikativ-pedagogik faoliyati o'ziga xos mazmun bilan to'ldiriladi. Qanday material o'quvchilarni kasbiy nutq muloqotiga o'rgatishi mumkin, murakkab nutq malakalari nimaga undash, javob berish, nazorat qilish va tartibga solish qobiliyatini o'z ichiga oladi? Bizning fikrimizcha, asosiy nuqta nutqiy muloqotni o'rgatishda foydalanish mumkin bo'lgan, o'quvchilarga o'quv jarayonini boshqarish, nutq birliklarini tanlash imkonini beradigan material berishdir.

Xulosa qilib aytganda, nofilolog ta'lim yo'nalishi talabalarining kasbiy nutqiy muloqotni birinchi kursdan boshlab o'rgatish kerakdek tuyuladi. Og'zaki nutq va fonetika bo'yicha amaliy mashg'ulotlar "pedagogik texnika" ning bunday tarkibiy qismlarini shakllantirish uchun katta imkoniyatlar yaratadi, masalan: ovoz, diksiya, intonatsiya va boshqalar. Buning sababi, birinchi yilda taqlid, xor ishiga, she'r o'qishga katta e'tibor beriladi. Bu talaffuzni yaxshilashga yordam beradi, ritm tuyg'usini, aniq diksiyani va ovoznining balandligini, ya'ni chet tili o'qituvchisining muvaffaqiyatli ishlashi uchun sharoit yaratadigan texnikani rivojlantiradi. Keyingi kurslarda fonetika, og'zaki nutq, metodika fanlaridan amaliy mashg'ulotlarda kasbiy nutqiy muloqot ko'nikmalarini shakllantirish bo'yicha ishlarning uzluksizligini kuzatish zarur.

Adabiyotlar:

1. Babayeva D.R. "Nutq o'stirish nazariyasi va metodikasi" o'quv- uslubiy majmua. Toshkent-2018.yil
2. Shodiyeva O.Q. Nutq o'stirish uslubiyoti . "O'qituvchi" nashriyoti, Toshkent. 2008-yil.
3. Ro'zboyeva E.M., Ahmedova Q.A. Nutq o'stirish metodikasi. Toshkent. 2004 yil
4. Yo'ldoshev J.G'., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. Qo'llanma. – Toshkent. O'qituvchi, 2004- yil.
5. G'ulomov A., Qobulova B. Nutq o'stirish mashg'ulotlari . Toshkent, "O'qituvchi". 2001 y.

CONCEPT OF IMPROVING PROFESSIONAL OF STUDENTS THROUGH THE CREDIT-MODULE EDUCATIONAL SYSTEM

Atayeva Nilufar

Docent, Tashkent Institute of Finance

Radjabova V.

Student, Tashkent Institute of Finance

One of the most important tasks for the educational system of every country is to develop the most effective methods of education and to introduce them into the activities of educational institutions. If we look at it from this point of view, the attitude of our country to learning foreign languages has never been as important as it is now. Because at that time there were almost no political, economic, cultural, scientific, technical and other relations and connections with foreign countries of different systems.

It is known that those who enter economic higher educational institutions graduate from secondary school or secondary special vocational education institutions. Foreign language teaching should also be fully focused on the economics majors of undergraduate students. Because, first of all, future economists should be able to communicate freely about their chosen specialty, whether they work in joint ventures established in Uzbekistan, foreign companies or go to other foreign countries to continue their work. In today's practical language education, this language is called learning for special purposes and is opposed to the basic concept of language. So (in English, the

first is called "Language for specific (special) purpose", and the second is called General or Basic sometimes Social Language).

Economic and socio-economic changes in the Republic of Uzbekistan in recent years have placed new demands on higher educational institutions of economics in teaching foreign languages. Because it is not a secret to anyone that managers of various enterprises, economists, bank employees, financial engineers, auditors, accountants, tax collectors, and even ordinary workers, know one of the foreign languages. In addition, in the development of universal forms of culture, it is important to know one of the international languages in the cultural and educational development of a person. It is self-evident that the peoples of the world will continue to improve by establishing constant relations with each other in the fields of production, science and technology, culture, literature, art and education. Today, in the implementation of economic, political, scientific-technical, cultural-educational and educational relations with foreign countries in the independent Republic of Uzbekistan, due to the need to train qualified personnel with excellent knowledge of foreign languages, especially English, advanced methods of teaching English to students in higher educational institutions of economics requires introduction and improvement with various modern educational technologies. It is worth noting that in recent years, the interest in improving the methods of teaching English, first of all, in increasing its quality and effectiveness, is growing more and more.

Studying various economic issues based on the knowledge acquired from other academic subjects, as well as English, and real-life examples will further develop students' creative abilities. In addition to classes, economic literacy training and events in foreign languages, namely English, are not only a factor in strengthening future economists' economic knowledge, but also a factor in learning foreign languages, namely English.

It provides students of higher educational institutions of economics with the opportunity to learn foreign languages, especially English, to develop the skills of market economy relations and to focus economic education on the profession. Therefore, it is one of the important issues to develop economic literacy and economic thinking of the economists who are responsible for the fate and future of our country by teaching them foreign languages, especially English.

One of the ways to direct students to the profession of an economist and improve their professional training is to teach foreign languages to graduates of higher educational institutions of economics, and in order to raise this field to a high level, it is necessary to make appropriate use of the possibilities of methods of teaching one of the foreign languages, in particular, English. The study of the experience of training economists in economic higher educational institutions of our republic shows that even one higher educational institution has all the opportunities to form individual characteristics in a student. Foreign languages have a great role in this. Because learning foreign languages, especially English, not only allows students to know foreign languages, but also to form a person from a spiritual and moral point of view, to create conditions for the development of professional qualities in future economists.

References:

- 1.Akhmanova (1969) Dictionary of linguistic terms. M.: Encyclopedia 607 p.
- 2.Akhmedov O.S. (2016) Linguistic analysis and translation problems of tax and customs terms in English and Uzbek Languages. Tashkent.
- 3.Melnikov G.P. (1991) Fundamental of terminology. M.; 3 p
- 4.Reformatskiy A.A. (1967) History introduction to linguistic M.
- 5.Reformatskiy A.A. (1968) How to work on terminology-basic and methods. M.138 p.

TA'LIM JARAYONIDA INTEGRATSIYALASHGAN TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Toshtemirov Doniyor Eshbayevich
dotsent, Guliston davlat universiteti

Annotatsiya. Maqolada ta'lim tizimida integratsiyalashgan texnologiyalar va ulardan foydalanish asoslari, mazmun-mohiyati va metodik tizimini ishlab chiqish masalalari bayon etilgan. O'quv jarayonini samarali tashkil etishda integratsiyalashgan texnologiyalarning o'rni ochib berilgan.

Tayanch so'zlar: o'quv jarayoni, integratsiyalashgan texnologiya, pedagogik texnologiya, axborot texnologiyasi, kommunikatsiya texnologiyalari.

Bugungi globallashtirilgan jamiyatda har qanday sohada ijobiy natijalarga erishish uchun yuqori samaradorlikka yo'naltirilgan texnologiyalar va jamiyatning intellektual salohiyatidan foydalanishga alohida ahamiyat berish talab etiladi.

Tadqiqotning maqsadi ta'lim tizimida integratsiyalashgan texnologiyalar va ulardan foydalanish asoslari, mazmun-mohiyati va metodik tizimini ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotda ta'lim tizimida integratsiyalashgan texnologiyalar va ulardan foydalanish asoslari, mazmun-mohiyati va metodik tizimini ishlab chiqish masalalari bayon etiladi. Tadqiqotda kuzatish, ilmiy-metodik tahlil va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi.

Mamlakatimizda ta'lim tizimini rivojlantirish va uning samaradorligini oshirish yo'lida bir qancha amaliy tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Bunday tadqiqot ishlarining asosiy mazmuni quyidagilardan iborat:

- ta'lim mazmunini xorijiy tajribalar asosida yangicha mazmunga olib kelish va ular asosida yangi avlod o'quv adabiyotlarini yaratish;
- kompyuter texnologiyalaridan foydalanib, o'quv predmetlarini o'qitish jarayonini takomillashtirish;
- o'quv jarayoniga yangi avlod axborot va kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish;
- o'quv jarayoniga zamonaviy pedagogik, innovatsion va integratsion texnologiyalarni joriy etish va hokazo.

O'quv jarayonida sifatli va kafolatlangan ta'lim berishda ta'limning usullari va vositalari alohida ahamiyatga ega. Zamon talabi darajasida o'quv jarayonini tashkil etishda integratsion ya'ni integratsiyalashgan texnologiyalardan foydalanish muhimdir.

Integratsiya so'zi, lotincha "integratio" so'ziga mos kelib, o'zbek tilida tiklash, qaytadan boshlash, to'ldirish ma'nolarini ifodalaydi. Ayrim qismlarning, elementlarning bog'liqlik holatini, ularni qo'shib birlashtirishni ifodalovchi tushuncha hisoblanadi [1].

Integratsiya so'zidan fanlarning yaqinlashishi va o'zaro bog'lanish jarayonini ifodalashda ham foydalaniladi.

Integratsiyalash tushunchasi muhim ilmiy terminlardan biri bo'lib, u umumlashtirish, xulosalar chiqarishda metodologik vosita hisoblanadi. Fan va texnikada ushbu metodologik vosita yordamida biror jarayon yoki hodisalar mazmunlari orasidagi umumiy uyg'unlik modellari va algoritmlari yaratiladi.

Uzluksiz ta'lim tizimida beriladigan ta'lim mazmunidagi uyg'unliklarni ta'minlash muammolarini echishda ham integratsiyalashning mohiyati alohida ahamiyatga ega. Integratsiyalash orqali o'qitiladigan o'quv predmetlarining asosiy tushunchalari umumlashtiriladi.

Biror tadqiqot ob'ekti va metodologiyasiga oid ma'lumotlar o'rtasidagi aloqadorlikni o'rnatishda ham integratsiyalash tushunchasidan foydalaniladi.

Integratsiyalashgan texnologiya deganda, ikki va undan ortiq texnologiyalarni birlashtirish, umumlashtirish va ular orasidagi aloqadorlikni o'rnatishdan hosil bo'lgan texnologiyalar tushuniladi.

O'quv jarayonida integratsiyalashgan texnologiyadan foydalanish deganda, pedagogik, axborot va kommunikatsiya texnologiyalarini birlashtirish, umumlashtirish va ular o'rtasidagi aloqadorlikni o'rnatish orqali faoliyat olib borish holati tushuniladi.

Ta'lim oluvchilarning o'quv predmetlar bo'yicha o'zlashtirish darajasi darsning sifati va samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Ta'limning sifatini oshirishda darsni to'g'ri rejalashtirish va maqsadni to'g'ri va aniq belgilab olish muhimdir. Maqsadni belgilashda natijaga erishish uchun ketadigan vaqt, ta'lim oluvchining ehtiyoji va imkoniyatlari, ta'lim oluvchining maqsadga erishishga harakat qilishga yo'naltirilgan metodlar va natijani aniqlaydigan nazorat turlarini aniqlash alohida ahamiyat kasb etadi. Bunday maqsadga erishish uchun o'quv jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy qilish zarur.

Pedagogik texnologiya ta'lim jarayonida qo'llaniladigan pedagogik va texnologik yondashuvlarning integratsiyasi mahsulidir. Pedagogik texnologiya tushunchasiga turli pedagog olimlar turlicha yondashib, unga turlicha ta'rif berganlar. YuNESKO tashkiloti pedagogik texnologiyaga quyidagicha ta'rif bergan: "Pedagogik texnologiya – ta'lim berish va o'zlashtirish usullarini yaratish, qo'llash, ularni yagona tizimga keltirish yo'li bilan inson salohiyati va texnik vositalarining barcha imkoniyatlaridan muvofiq foydalanib, bilimlar o'zlashtirilishining eng maqbul jarayonidir" [2].

Pedagogik texnologiya - ta'lim metodlari, usullari hamda tarbiyaviy vositalar yig'indisi, u pedagogik jarayonning tashkiliy-uslubiy vositalar majmuidir. Pedagogik texnologiya bu o'z oldiga ta'lim shakllarini optimallashtirish vazifasini qo'yuvchi butun o'qitish va bilimlarning o'zlashtirish jarayonini texnik resurslar va insonlarning o'zaro munosabatlarini hisobga olgan holda yaratish, qo'llash va aniqlashning tizimli metodidir. Pedagogik texnologiya - ma'lumotlarni o'zlashtirish uchun qulay shakl va usulda uzatish va o'zlashtirish jarayonidan iborat. Pedagogik texnologiya - o'quvchining mustaqil o'qishga, bilim olishga, fikrlashga o'rgatishni kafolatlaydigan jarayondir. Pedagogik texnologiya jarayonida o'qituvchi rahbarligida o'quvchi mustaqil ravishda bilim oladi, o'rganadi, o'zlashtiradi [2].

Demak, pedagogik texnologiya insonga oldindan belgilangan maqsad bo'yicha ta'sir o'tkazish faoliyatidan iboratdir.

Axborot texnologiyasi – axborotni to'plash, saqlash, izlash, unga ishlov berish va uni tarqatish uchun foydalaniladigan jami uslublar, qurilmalar, usullar va jarayonlar. Axborot texnologiyalari – ma'lumotlarni to'plash, ularga ishlov berish, saqlash, uzatish va ulardan foydalanish jarayonida kompyuterdan foydalanish yo'llari, usullari va uslublari. Axborot texnologiyasi – axborotga ishlov berish uchun ushbu axborotdan foydalanuvchi jarayonlarning sermehnatligini kamaytirish va ularning ishonchliligini va tezkorligini oshirish maqsadida zamonaviy kompyuterdan foydalanish bilan bog'liq jarayonni ifodalaydi [3].

Demak, axborot texnologiyalari deganda axborotni yig'ish, saqlash, uzatish, o'zgartirish, qayta ishlash usul va vositalari yig'indisi tushuniladi.

Zamonaviy axborot texnologiyalari ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan yoshlarga yangicha yondashishlar asosida, bilim, malaka va ko'nikmalarini shakllantirish bilan bog'liq o'quv jarayonini tashkil etib, ta'limni yangi sifat bosqichiga ko'tarish imkonini berishi mumkin bo'lgan texnologiyadir.

Kommunikatsiya so'zi, inglizcha “communication” so'ziga mos kelib, o'zbek tilida aloqa, xabar, aloqa vositasi, axborot vositasi, tutashma, muloqot, ulanish, axborot uzatish usullari va vositalari ma'nosida qo'llaniladi. Kommunikatsiya tizimi – boshqa tizimlar orasida axborot uzatish bilan bog'liq yordamchi vazifalarni bajaradigan tizimdir [3].

Kommunikatsion texnologiyalar – tarmoqdagi kompyuterlar orasida axborotlarni uzatish uchun marshrutlash (xarakterlarni belgilash) va bog'lanishlarni kommutatsiya qilish vazifasini bajaradigan texnologiyalardir.

Ta'lim tizimining axborot-kommunikatsiya texnologiyalari quyidagi asosiy funktsiyalar va talablarni bajaradi [4]:

- ta'lim oluvchilar va ularning axborot muhitidan foydalanish faoliyatlarini qayd etish;
- ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchilarning faoliyatini maslahat yo'li bilan qo'llab-quvvatlashni hisobga olish;
- ta'lim oluvchilarga zaruriy o'quv materiallarini mustaqil o'zlashtirish uchun tavsiya qilish;
- o'quv jarayonida, ta'lim oluvchilar tomonidan o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalarning test yordamida, shuningdek, og'zaki va yozma usuldagi nazoratini tashkil qilish;
- axborot bazasida ta'lim oluvchilarga tavsiya qilingan o'quv materiallaridan, qo'shimcha adabiyot va boshqa vositalardan foydalanishi uchun o'quv muassasasi axborot resurslaridan masofadan turib foydalanish imkonini yaratish;
- virtual laboratoriya mashg'ulotlari va amaliy topshiriqlarni bajarishda masofadan turib ta'lim muassasasi xodimlarining maslahati va boshqa yordamlarini uyushtirish va hokazo.

Integratsiyalashgan texnologiyalar asosida tashkil etiladigan o'quv jarayonida o'quv predmetlarining asosiy mazmuni quyidagi o'quv-uslubiy materiallardan iborat bo'ladi [4], [5]: elektron darsliklar, elektron o'quv qo'llanmalar, elektron metodik qo'llanmalar va boshqa qo'shimcha materiallar; elektron o'quv-uslubiy majmualar; o'zini o'zi nazorat qilish uchun test dasturlari va savollar majmuasi; virtual laboratoriya ishlari va ularning tavsifi; mustaqil ishlar va nazorat ishlari; hisoblash dasturlari, elektron ma'lumotnomalar, elektron ilovalar; qo'shimcha dasturiy ta'minotlar.

Integratsiyalashgan texnologiyalarning qo'llanilishi natijasida o'quv mashg'ulotlari masofadan turib tarmoq texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalangan holda tashkil etishga olib keladi. Bu esa masofali o'qitishni tashkil etishning asosidir. Masofali o'qitishda tarmoq texnologiyalarining asosiy vazifasi o'quv jarayonida o'qituvchi va o'quvchi orasidagi muloqotni ta'minlashdan iborat. O'qituvchi va o'quvchilar orasidagi doimiy muloqotsiz tashkil qilingan o'quv jarayoni ko'zlangan samarani bermaydi. Ta'lim tizimining kunduzgi shaklida o'qituvchi va o'quvchi orasidagi muloqot bir vaqt, bir joyda o'quv auditoriyasida amalga oshiriladi. Masofali o'qitishda esa bu jarayon telekommunikatsion vositalar asosida kompyuterning tarmoq texnologiyalari orqali amalga oshiriladi.

Yuqorida ko'rib chiqilgan, uchta texnologiyalarning integratsiyalashgan holati ta'lim berish va o'zlashtirishning eng maqbul texnologiyasi deb qarash mumkin. Pedagogik va axborot texnologiyalari imkoniyalaridan foydalangan holda ta'lim oluvchilar uchun axborot-ta'lim muhitini yaratib, kommunikatsiya texnologiyalari vositalari asosida ta'lim oluvchilarga etkazib berish jarayonlari integratsiyalashgan texnologiyalarning asosiy vazifasi hisoblanadi.

Zamonaviy talablar darajasida o'quv jarayonini tashkil etish, ta'lim mazmunlarini umumlashtirish va to'ldirishda integratsiyalashgan texnologiyalar alohida ahamiyat kasb etib, ko'zlangan maqsadga erishishni kafolatlashga yordam beradi.

Adabiyotlar:

1. O'zbek tilining izohli lug'ati, 5 jildli, 2-jild. T.: O'zbekiston milliy entsiklopediyasi, 2006. -672 b.

2. Tolipov O'.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. T.: Fan. 2006. – 264 b.
3. Amirov D.M. va boshqalar. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari izohli lug'ati. T.: 2010. – 576 b.
4. Toshtemirov D.E. Ta'lim portali: yaratish tamoyillari, mazmuni va foydalanish metodikasi. Monografiya. Guliston: Universitet. 2015. -156 b.
5. Abduqodirov A.A., Toshtemirov D.E. Ta'lim muassasalarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish metodikasi. Monografiya. Guliston: "Universitet", 2019. - 232 b.

DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE COMPETENCE AS AN IMPORTANT ELEMENT IN THE FORMATION OF A STUDENT'S PERSONALITY

Nasiba Abdukadirova

Assistant professor, Gulistan State University

Abstract. Changes in the system of education are aimed at building a qualitatively new pedagogical education capable of forming a new type of teacher, ready for professional self-realization not only in the traditional position of a teacher. The communicative competence of the teacher is considered as a targeted process and the result of the development of professional skills (the ability to establish psychological contact with the audience, manage the process of communication, speech and reflective skills) and personal qualities (tact, tactfulness, objectivity, tolerance, organization, initiative, etc.) of future teachers contributing to the solution of pedagogical problems arising in the process of communication. This article deals with the problem as the development of communicative competence as an important element in the formation of a student's personality. Theory of communicative competence, researches that based on this issue and various communicative techniques and methods are reflected.

Keywords: communicative competence, communicative techniques and methods, individual, personality, reflective skills.

Communication is a necessary condition for the existence of people, without which it is impossible to fully form not only individual mental functions, processes and properties of a person, but also the personality as a whole. The reality and the need for communication are determined by joint activity: in order to live, people are forced to interact. An active person always communicates, whose activity intersects with the activity of other people. Communication allows us to organize social activities and enrich it with new connections and relationships between people.

The problems of communicative competence are reflected in the works of V. I. Bidenko, E. F. Zeera, I. A. Zimnyaya, O. E. Lebedev, L. M. Mitina, L. A. Petrovskaya, J. Raven, G. K. Selevko, A.V. Khutorsky, V.D. Shirshov, and others.

Researchers defines the teacher's communicative culture as specifically human behaviors that ensure the process of communication between people (O.I.Danilenko), consider the general problems of pedagogical communication (V.D. Shirshov); characterize the culture of the teacher's speech behavior as an important component of professionalism, which manifests itself in the fact that he/she solves communicative tasks not so much on the intuitive, but on a conscious level, relying on knowledge of psychological and pedagogical laws (I. I. Rydanova); analyses the concept of "communicative competence", as well as the technology of communicative activity (A.A. Rean, Ya.L. Kolominsky).

Various aspects of the formation of communicative competence, speech culture, communication culture are investigated in the works of S.V. Belova, L.S. Znikina, L.L. Luzyanina, V.V. Okhotnikova, L.M. Shapovalova, L.A. Povarnitsina, and others.

A wide circle of researchers who have devoted their work to the topic of the formation of communicative competence confirms that the subject of study is of considerable interest, since communicative competence is an important characteristic of the professional competence of a future teacher. Firstly, because today it's not enough to be a good specialist, we also need to be a good employee, which means the ability to work in a team for a common result, participate in decisionmaking, the ability to make clear the meaning of our statement to others and understanding the point of view of our colleagues work, students. In addition, we need to be able to work with information using various information technologies, productively resolve conflicts, publicly present the results of our work, taking into account substantive criticism; Be able to positively build their relationships while working with colleagues, students and their parents. Secondly, if we define the main meaning of education as the development of practical abilities, skills necessary for a person to achieve success in personal, professional and social life, one of the most important is his communicative competence.

Individually-personal qualities and socio-cultural and historical experience contribute to the formation of competence in communication.

In the broadest sense, a person's competence in communication can be defined as his competence in interpersonal perception, interpersonal communication and interpersonal interaction. Knowledge of communication is a necessary element of competence, but only in the case when it becomes a social setting — readiness to act in a certain way in relation to oneself, others, and the situation. An important indicator of competence in communication is a person's attitude to his own values: how much he reflects on them, how much he reports to himself.

Researchers, in the course of research in the practice of a modern school, found that teachers are not ready for systematic work to form students' communicative skills through academic subjects.

Explaining this, teachers indicate various reasons: the lack of the necessary methodological literature; difficulties in highlighting the criteria for the formation of communicative skills; lack of professional competence in this type of activity.

Taking into account the existing problem of the formation of the communicative competence of the future teacher, it should be recognized as necessary the purposeful formation of the communicative competence of the future teacher, fluent in speech, independently choosing the style of professional communication and activity, actively using generalized humanitarian and pedagogical knowledge that meets the requirements of the modern school. The process of formation of communicative competence in the conditions of secondary secondary vocational education should be guided by system-activity, personality-oriented, competency-based approaches, including:

- diagnostics of the formation of communicative competence of a future specialist;
- determination of the content of the formation of communicative competence based on the starting level of communicative competence, as well as taking into account motivational requests of students;

- phased organization of activities aimed at achieving the highest possible level of students' communicative competence in the educational process at a university.

The teacher should be able to listen and understand, explain and prove, ask and answer, convince and convince, create an atmosphere of trust in the conversation and business spirit in the interview, find an individual psychological approach to the pupil, resolve the conflict, relieve stress. The basis of such an activity is the communicative communication technique, the possession of which is an important sign of the teacher's professional suitability.

It is possible to carry out work on the formation of communicative competence with students using various forms and methods of work.

Discussion - an exchange of views on a specific problem. Through the discussion, students acquire new knowledge, become stronger in their own opinion, and learn to defend it. The main function of the educational discussion is to stimulate the cognitive process.

Conversation - the leading function of this method - is encouraging, but with no less success, it performs other functions. The method of conversation in the teacher's practice is used to solve complex tasks of learning new things, consolidating material, developing creative abilities, and forming general educational skills, which enables students to understand the problem from different perspectives.

Lecture dialogue. The content here is presented through a series of questions that students must answer directly during the lecture. The dialogue method consists in a collective search for truth (the correct answer, solving a problem situation) through a dialogue between the social educator and the audience. This method has common features with the problematic method, however, the subject of the dialogue may not necessarily be a controversial position or a problematic issue. The teacher can ask the pupils a question regarding one or more problematic situations, clarify knowledge of standards and the like. Here the correct answer may not be immediately found; it will be necessary to find out the opinions of several people.

Brainstorming - it is recommended to conduct both with teachers and with children. During the "brainstorming", criticism is prohibited and any idea, even comic or obviously ridiculous, is encouraged. All ideas expressed are recorded for subsequent consideration by a group of experts.

After approval of the decision, "idea generators" are distributed to his opponents and supporters in order to identify weaknesses and correct them.

Communicative training is the next type of socio-psychological training aimed at developing social competence. Communicative training is aimed at developing the following basic skills: make contact, initiating it; stimulate the partner to clarify his position, proposals, statements; listen, hear and understand what the partner had in mind; to perceive and understand what the partner is not able to express; align emotional stress in conversation, negotiations, discussions, etc.

Seminars - conferences. Seminars are such a form of training organization, in which the independent work of students with educational literature and other didactic means on a series of questions, problems and tasks dominates at the preparation stage, and during the seminar there is an active discussion, discussion and speech of students, where they are led by a teacher make a generalization.

Thus, the formation of common competencies such as: to work in a team, communicate effectively with colleagues, management, patients, search and use the information necessary for the effective fulfillment of professional tasks assigned to him, as well as for his professional and personal development, make decisions in standard and non-standard situations and bear responsibility for them, as well as use information and communication technologies in professional activities. As practice shows, students are easier to understand and remember the material that they learn through their active inclusion in the educational process through interactive learning.

References:

1. Galskova N.D. Modern methods of teaching foreign languages. M.: Arti-Glasso, 2000. 281 p.
2. Ivanov D.A. Competency-based approach in education. Problems, concepts, tools. Teaching aid. M. : APK and ABM, 2003. 101 p.
3. Kolker Ya.M. Practical methods of teaching a foreign language. M.: Publishing Center "Academy", 2000. 389 p.

4. Kuznetsova E.S. The problem of skills in teaching foreign languages: a training manual. Voronezh.: NOU "Interlingua", 2002.
5. Litvintsev V.V. Interdisciplinary approach to the development of intercultural competence: a Russian example // Development of intercultural competence through the study of foreign languages: potential, methods, problems. 2006. No. 1. P. 60-65
6. Milrud R.P. Competence in language learning // Foreign languages at school. 2004. No. 7. p. 30–36.

KREATIVLIK OLIY TA'LIM O'QITUVCHISI INNOVATSION FAOLIYATINING XUSUSIYATI SIFATIDA

Bairbekov Mamatqul Gaibnazarovich

GulDU Jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi kafedrasi dotsenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta'limda o'qituvchilarning kreativlik xususiyati xakida ma'lumot berilgan bo'lib. Unda innovatsion faoliyat tuzilmasi tahlilida akmeologik yondashuv o'qituvchining kasbiy mahorati cho'qqilariga erishuvida uning shaxsi rivojlanish qonuniyatlari, hamda o'qituvchi innovatsion faoliyatining eng muhim tavsifi kreativlik xususiyati mohiyati yoritilgan.

Kalit so'z: O'qituvchi, kreativlik, uquvlilik, qobiliyat, iste'dod, tarbiya, sharoiti, o'quv yurti, akmeologiya, ijodiy, individuallik, takomillashish, intellektual.

Hozirgi davrda ta'limni insonparvarlashtirish va ta'lim mazmunining mohiyatini shaxsga yo'naltirilgan yondashuvini maydonga olib chiqdi. Bu yondashuv markazida shaxs turadi. Bunday yondashuv ta'lim mazmunini erkin tanlash imkoniyatini beradi. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni amalga oshirish jarayonida shaxsning ta'limiy, ma'naviy, madaniy va hayotiy talablari qondiriladi. Eng muhimi, shaxsga nisbatan insonparvarlik munosabati namoyon bo'ladi, madaniy-ta'limiy sharoitda o'qish individualligi va mustaqil harakat qila olish imkoniyati shakllanadi. Oliy maktab o'qituvchisi shaxsiga jiddiy talablar qo'yiladi. Ular pedagoglar va psixologlar tomonidan chuqur o'rganilgan.

Kasbiy-pedagogik faoliyatning muvaffaqiyati xususiy pedagogik qobiliyatlarga bog'liq bo'ladi. Pedagogik qobiliyatlarning quyidagi guruhlarini farqlanadi:

- ob'ektga (talabaga) nisbatan sezgirlik;
- kommunikativlik – insonlarga yuz to'tish, xayrixohlik, muomalalik;
- perseptiv qobiliyatlar – kasbiy etuklik, empatiya, pedagogik tuyg'u;
- shaxs dinamikasi – irodaga ta'sir eta olish va mantiqiy ishonтира olish qobiliyati;
- hissiy barqarorlik - o'zini boshqara olish;
- kreativlik – ijodiy ish qobiliyati.

O'qituvchining innovatsion faoliyatiga yaratuvchanlik jarayoni va ijodiy faoliyat natijasi sifatida qaraladi. V.A.Slastenin o'qituvchining YUksak professionalizmga erishishning omillari sifatida quyidagilar ko'rsatiladi:

- iste'dod nishonalari;
- uquvlilik;
- qobiliyat;
- iste'dod;
- oila tarbiyasi sharoiti;
- o'quv yurti;
- o'z xatti-harakati.

Akmeologiya ilmiy nuqtai nazardan professionalizm va ijod munosabatida olib qaraladi. Bunda quyidagi kategoriyalar farqlanadi:

- ijodiy individuallik;
- o'zining o'sish va takomillashish jarayoni;
- o'z imkoniyatlarini amalga oshirish sifatidagi kreativ tajribasi. O'qituvchining ijodiy individualligi quyidagilardan iborat:
 - intellektual - ijodiy tashabbus;
 - bilimlar kengligi va chuqurligi intellektual qobiliya ti;
 - ziddiyatlarga nisbatan xushyorlik, ijodga tanqidiy yondashuv, vujudan yaratuvchilikka kurashchanlik qobiliyati;
- axborotlarga tashnalik, muammolardagi g'ayri odatiylikka va yangilikka bo'lgan his-tuyg'u, professionalizm, bilishga bo'lgan chanqoqlik (N.V.Vishnekova). V.A.Slastenin ijodiy individualizmni ro'yobga chiqarishning asosiy vazifalarini quyidagicha belgilaydi:
 - ijtimoiy mohiyat kasb etgan madaniyatni boyitish;
 - pedagogik jarayon va shaxs bilimlarini yangilab turish;
 - samarali va ahamiyatli meyorlarni belgilaydigan yangi texnologiyalarni topish;
 - shaxsning o'z taqdirini o'zi belgilash va o'zini o'zi namoyon qila olishi asosida o'z rivojlanishini ta'minlash;

SHu tariqa o'qituvchining ijodiy individualligini shakllantirish shaxs rivojlanishi va yangilanishining dinamik innovatsion jarayoni sifatida tushuniladi. Ijodiy individuallikni xarakterlaydigan samarali o'z-o'zini anglash quyidagilarni qamrab oladi: o'zini boshqalarga qiyos qilish asosida o'z shaxsining betakror ekanligini ang'ay olishi; o'zi to'grisidagi kreativ ko'rinishlar va tasavvurlari to'plami; individual kreativ o'ziga xosliklarning bir butunligi va uyg'unligi, ichki birligi; shaxsning o'z rivojlanishidagi dinamiklik va doimiylik jarayoni va uning ijodkor sifatida shakllanishi; shaxs o'zini namoyon qila olishi va o'zining muayyan ishlarni amalga oshirishga hozir turganligi; ijodkor sifatida o'zini baxshida qila olishi va shaxsiy hamda ijtimoiy vaziyatlarda o'zining o'rnini ang'ay olishi (V.A.Slastenin). Innovatsion faoliyat tuzilmasi tahlilida akmeologik yondashuv o'qituvchining kasbiy mahorati cho'qqilariga erishuvida uning shaxsi rivojlanish qonuniyatlarini ochish imkonini beradi. O'qituvchi innovatsion faoliyatining eng muhim tavsifi kreativlikdir. Kreativlik termini angliya-amerika psixologiyasida 60-yillarda paydo bo'ldi. U individning yangi tushuncha yaratishi va yangi ko'nikmalar hosil qilish qobiliyati, xislatini bildiradi. J.Gilford kreativlikni tavsiflaydigan qator individual qobiliyatlarni ko'rsatadi:

- fikr ravonligi;
- fikrni maqsadga muvofiq yo'llay olishi;
- o'ziga xoslik (originallik);
- qiziquvchanlik;
- farazlar yaratish qobiliyati;
- xayol qila olish, fantastlik (fantaziya.)

M.N.Gnatko kreativlikni kishining ijodiy imkoniyati, sotsial – ijodiy faollikni namoyon qila olish qobiliyati bilan shartlangan kishi individlarining qandaydir maxsus xislati deb qaraydi. Ijod tushunchasini belgilashda u jarayon – natija tavsifidan, kreativlikni belgilashda esa sub'ekt – shartlilik tavsifidan foydalanadi. D.B. Bogoyavlenskaya ishlarida ijod tahlili birliklari belgilab berilgan. Bunday birlik sifatida muallif intellektual faollikni ko'rsatadi hamda uning uchta bosqichini ajratadi:

- rag'batlantirish samarali yoki sustkashlik bosqichi. SHaxsning bu bosqichiga unga tashqaridan berilgan vazifalarni tashabbussiz qabul qilish xarakterlidir;
- intellektual faollikning

evristik bosqichi. Bu bosqichda o'z faoliyati tarkibi va tuzilmasini tahlil qilish davom etadi, yangilik ochish, oqilona hal qilishga imkoniyat beradigan ayrim vazifalar qiyoslanadi;

- intellektual faollikning kreativ bosqichi. Bu bosqichda qo'lga kiritilgan empirik qonunlar kelgusi tadqiqotlar uchun maqsad bo'lib qoladi. Rag'batlantiruvchi, samarali va evristik bosqichga qoloq (ekstensiv) aqliy faoliyat, kreativ bosqichga intellektual faoliyat xosdir. N.M. Gnatko kreativlik mexanizmlarni quyidagi bo'limlarga bo'lib o'rganishni taklif etadi: • potensial kreativlik; • faoliyatdagi kreativlik. Potensial kreativlik N.M. Gnatkoning fikricha, muayyan tashqi sharoitlarda faol kreativlikka aylanishga nazariy tayyor shaklda namoyon bo'ladigan individuumning potensial joylashishini anglatuvchi kreativ faoliyatdir. Potensial kreativlik ijodning zaruriy sub'ektiv shartidir. Faoliyatdagi kreativlik - faoliyatning biror turida ijodiy faollik ko'rsatuvchining bevosita tayyorgarligini ta'minlaydigan faoliyatining u yoki bu turi tavsifli potensial kreativ individuumning individual tavsiflari aloqalarini yuzaga keltiradi. Faol kreativlik ijodning eng muhim sub'ektiv shartidir (N.M. Gnatko). Tadqiqotlar ko'rsatadiki, potensial kreativlik amalga oshirish mumkin bo'lgan kreativlikdir. Uni faoliyatdagi kreativlikka o'tkazish muayyan faoliyat turini tashuvchi (sub'ekt) tomonidan uning o'zlashtirilishida tub o'zgartirishlar qilish orqali amalga oshadi. O'qituvchi faoliyatidagi kreativlikning bir necha bosqichlarini belgilash mumkin: Birinchi bosqichda tayyor metodik tavsiyanomalar tuzukkina ko'chiriladi; ikkinchi bosqichda mavjud tizimga ayrim moslamalar (modifikatsiyalar), metodik usullar kiritiladi; uchinchi bosqichda g'oyani amalga oshirish mazmuni, metodlari, shakli to'la ishlab chiqiladi; to'rtinchi bosqichda o'qitish va tarbiyalashning o'z betakror konsepsiyasi va metodikasi yaratiladi. O'qituvchining innovatsiya faoliyati tuzilmasidagi eng muhim komponent bu refleksiya. Refleksiya o'qituvchining o'z ongi va faoliyatini belgilash va tahlil qila olish deb qaraladi (o'z fikri va harakatlariga tashqaridan nazar solish). Pedagogikaga oid adabiyotlarda reflektiv jarayonlarni izohlashning ikki an'anasi mavjudligi aytiladi: • ob'ektlar mohiyatini izohlashga va ularni konstruksiyalashga olib keladigan ongning reflektiv tahlili; • shaxslararo muloqot ma'nosini tushunish refleksiyasi; Bu bilan bog'liq ravishda pedagog olimlar quyidagi reflektiv jarayonlarni farqlaydilar: • o'z-o'zini va boshqalarni tushunish; • o'z-o'ziga va boshqalarga baho berish; • o'z-o'zini va boshqalarni izohli tahlil qilish. Refleksiya (lotincha Reflexio- ortga qaytish) sub'ektning o'z (ichki) psixik tuyg'u va holatlarini bilish jarayoni sifatida qaraladi. Falsafa va pedagogikaga oid adabiyotlarda refleksiya shaxsning o'z ongidagi o'zgarishlarni fikrlash jarayoni deb yoziladi. Psixologik lug'atda shunday izoh beriladi: "Refleksiya - faqat sub'ektning o'z-o'zini bilishi va tushunishi emas, balki boshqalar uning shaxsiy xislatlari, his qilish tuyg'usi va bilish (kognitiv) tasavvurlarini bilish hamda tushunishini aniqlab olishini ham anglatadi. Demak, o'qituvchining innovatsion faoliyati tuzilmasi motivatsion, kreativ, texnologik va reflektiv komponentlardan iboratdir. Innovatsion faoliyat tuzilmasi haqidagi muhim tizimli tasavvurlar, ularning vazifalarini asoslash, ularning shakllanganlik me'yorlari va sathlari ularni oliy maktab amaliyotiga tatbiq etishning zarur omili hisoblanadi.

O'qituvchining innovatsion faoliyatini shakllantirish shartlari. Innovatsionlik pedagogik jarayonni ifodalab, nafaqat uning didaktik qurilmasiga, balki o'qituvchining ijtimoiy mohiyatli natijalari va ruhiy qiyofasiga ham taalluqlidir. Innovatsionlik ochiqlikni, boshqalar fikrining tan olinishini bildiradi. O'qituvchining innovatsion faoliyati turli xildagi qarashlarning to'qnashuvi va o'zaro boyitilishi dinamikasida amalga oshirishini ko'zda tutadi. O'qituvchining innovatsion faoliyatini samarali amalga oshirish bir qator shart-sharoitlarga bog'liq. Unga o'qituvchining tayinli muloqoti aks fikrlarga nisbatan beg'araz munosabat, turli holatlarda ratsional vaziyatning tan olinishini uqtirishga tayyorligi kiradi. Buning natijasida o'qituvchi o'z bilim va ilmiy faoliyatini ta'minlaydigan keng qamrovli mavzu (motiv)ga ega bo'ladi. O'qituvchi faoliyatida o'z-o'zini

faollashtirish, o'z ijodkorligi, o'z-o'zini bilishi va yaratuvchiligi mavzu (motiv)lar muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa o'qituvchi shaxsining kreativligini shakllantirish imkoniyatini beradi. Yangilik kiritishning muhim sharti muloqotning yangi vaziyatini tug'dirishdir. Muloqotning yangi vaziyati - bu o'qituvchining o'z mustaqillik mavqeini, dunyoga, pedagogik fan, o'ziga bo'lgan yangi munosabatni yarata olish qobiliyatidir. O'qituvchi o'z nuqtai nazarlariga o'ralashib qolmaydi, u pedagogik tajribalarning boy shakllari orqali ochilib, mukammallashib boradi. Bunday vaziyatlarda o'qituvchining fikrlash usullari, aqliy madaniyati o'zgarib boradi, hissiy tuyg'ulari rivojlanadi.

O'qituvchining innovatsion faoliyati o'z ichiga yangilikni tahlil qilish va unga baho berish, kelgusidagi harakatlarning maqsadi va konsepsiyasini shakllantirish, ushbu rejani amalga oshirish va tahrir qilish, samaradorlikka baho berishni qamrab oladi. Innovatsion faoliyatning samaradorligi pedagog shaxsiyati bilan belgilanadi. V.A.Slastenin tadqiqotlarida o'qituvchining innovatsion faoliyatga bo'lgan qobiliyatlarining asosiy xislatlari belgilab berilgan. Unga quyidagi xislatlar taalluqli:

- shaxsning ijodiy-motivatsion yo'nalganligi. Bu - qiziquvchanlik, ijodiy qiziqish; ijodiy yutuqlarga intilish; peshqadamlikka intilish; o'z kamolotiga intilish va boshqalar;
- kreativlik. Bu – hayolot (fantastlik), faraz; qoliplardan holi bo'lish, tavakkal qilish, tanqidiy fikrlash, baho bera olish qobiliyati, o'zicha mushohada yuritish, refleksiya;
- kasbiy faoliyatni baholash. Bu - ijodiy faoliyat metodologiyasini egallash qobiliyati; pedagogik tadqiqot metodlarini egallash qobiliyati; mualliflik konsepsiyasi faoliyat texnologiyasini yaratish qobiliyati, ziddiyatni ijodiy bartaraf qilish qobiliyati; ijodiy faoliyatda hamkorlik va o'zaro yordam berish qobiliyati va boshqalar;
- o'qituvchining individual qobiliyati. Bu - ijodiy faoliyat sur'ati; shaxsning ijodiy faoliyatdagi ish qobiliyati; qat'iyatlik, o'ziga ishonch; mas'uliyatlilik, halollik, haqiqatgo'ylik, o'zini tuta bilish va boshqalar.

Pedagogning kasbiy bilimdonligi kreativlik bilan xarakterlanadi.

Kreativlik - bu kasbiy hayot usuli, ko'p qirrali ta'lim jarayoni va tizimining maqsadlari, mazmuni, texnologiyalari sathida yangi pedagogik voqelikni yaratish istagi va malakasidir. Kreativlik o'qituvchiga innovatsion o'zgarishlar oqimiga moslashib olishiga yordam beradi.

Har qanday darajadagi kasbiy bilimdon pedagogik refleksiyaga qodirdir.

Refleksiya - fikrlashning maxsus usuli bo'lib, pedagogik voqelikka, tarixiy-pedagogik tajribaga, muayyan kasbiy mavqening tashuvchisi bo'lgan o'z shaxsiyatiga qayta nazar tashlashdir.

YUqoridagi kasbiy-pedagogik bilimdonlikni tashkil etuvchi barcha komponentlar murakkab tuzilmani hosil qilib, mutaxassisning «ideal modeli»ni shakllantira boradi va pirovard natijada zich birlashib ketadi hamda o'qituvchi shaxsi faoliyati tavsifini belgilaydi.

Bilimdonlik faqat faoliyat jarayonida va faqat konkret kasb doirasida namoyon bo'ladi va baholanadi.

Xullas, oliy maktabdagi innovatsiya jarayonlari xarakteri kiritilgan yangiliklar xususiyatlari, o'qituvchilarning kasbiy imkoniyatlari, yangilik kiritish tashabbuskorlari va ishtirokchilarining innovatsion faoliyatlari xususiyatlari bilan belgilanadi. Innovatsion faoliyatda eng muhim masalalardan biri o'qituvchi shaxsidir. O'qituvchi-novator sarmahsul ijodiy shaxs bo'lishi, kreativlikni, keng qamrovli qiziqish va mashg'ullikni, ichki dunyosi boy, pedagogik yangiliklarga o'ch bo'lishi lozim. O'qituvchini innovatsion faoliyatga tayyorlash ikki yo'nalishda amalga oshirilishi lozim: • yangilikni idrok qilishga innovatsion shaylikni shakllantirish; • yangicha harakat qila olishga o'rgatish. Innovatsion faoliyatni tashkil etishda talabalarning o'quv-bilish faoliyati va uni boshqarish alohida ahamiyatga ega. Innovatsiya jarayonlari, ularning funksiyalari, rivojlanish

qonuniyatlari, mexanizmlari va uni amalga oshirish texnologiyalari, boshqarish tamoyillarining pedagogik asoslarini o'rganish oliy maktab o'quv jarayonini zamonaviy pedagogika va psixologiya fanlari yutuqlari asosida jahon standartlari darajasida tashkil etish imkonini beradi.

Adabiyotlar:

1. Nurumbekova, Y. (2021). TRAINING OF FUTURE TEACHERS TO PROFESSIONAL EDUCATIVE ACTIVITY ON THE BASEMENT. *Journal of Central Asian Social Studies*, 2(01), 66-74.
2. Nurumbekova, Y., & Gulistan, U.Z.B.E.K.I.S.T.A.N. (2019). A TEACHER-EDUCATOR EDUCATIONAL INITIATIVE. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*.
3. Nurumbekova, Y. (2019). Importance of Technologizing Teacher-Mentor's Professional Activity. *Eastern European Scientific Journal*, (1).
4. Nurumbekova, Y. (2022). BOLAJAK O'QITUVCHILARNI TARBIYAVIY FAOLIYATGA TAYYORGARLIGI. *Arxiv nauchnyx issledovaniy*, 2(1).
5. Anarmatovna, N. Y., & Ummatkulovna, X. Z. (2022). IMPROVING THE SYSTEM OF SPIRITUAL AND MORAL-SPIRITUAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS. *Journal of Pharmaceutical Negative Results*, 1832-1838.

DEVELOPING STUDENTS' COGNITIVE COMPETENCE THROUGH TEACHING ELEMENTARY MATHEMATICS

Nafasov Ganisher Abdurashidovich

Associate Professor at Gulistan State University,
Doctor of philosophy (PhD) pedagogical sciences

Abstract. In this article, the content was explained on teaching elementary mathematics using digital technologies to develop students' cognitive competence, and the effectiveness level of the results obtained through experimental testing was determined.

Key words: cognitive competency, innovation, ability, motivation, creativity, critical thinking, problem solving.

Elementary mathematics is a critical topic in developing students' cognitive competencies. It is essential for students to learn logical skills such as analyzing, solving, organizing, and representing mathematical concepts to overcome challenging problems. Elementary mathematics relies on rules and models that students must understand to learn mathematical literature and the appropriate methods for analyzing it. To develop students' cognitive competencies in teaching mathematics, educators need to utilize various methods to help them benefit more from mathematics. For instance, teachers should assist students in analyzing, solving, and creating charts and tables, discussing and evaluating them, reading and writing mathematical literature, and practicing other essential math skills.

In teaching mathematics, educators should encourage students to practice and help them with real-world applications. For example, students need to work on several analytical tasks, get assistance, and check their answers. In teaching mathematics, educators should demonstrate proper problem-solving methods and encourage students to find their solutions. This will help them become more engaged with mathematics and increase their motivation to find their answers. In teaching mathematics, teachers need to create practical exercises and problems to help students find solutions and practice mathematical operations, which can aid them in utilizing math in real-life situations. Yes, of course! Do you want to know more about developing cognitive competence in students during the process of teaching elementary mathematics?

Teaching mathematics plays a significant role in developing cognitive competence. Learning mathematics helps students to develop logical and physical concepts needed for understanding, analyzing, arguing, and solving problems. This, in turn, helps students develop competencies such as identifying themselves, analyzing, problem-solving, solving significant problems, creative thinking, and developing problem-solving and creativity skills.

To ensure the development of cognitive competence during the teaching of mathematics, teachers must employ strategies aimed at teaching mathematical concepts and ideas to students. For example, working with students to solve problems, analyze them, and argue about them can help develop their logical and physical concepts. This includes developing skills such as identifying oneself, developing anti-stress capabilities for the future, developing students' analytical and argumentative skills, and engaging in cooperation and collaboration with other students, including discussing their own thoughts and opinions.

During the teaching of mathematics, teachers can help develop students' cognitive competence by organizing the learning of mathematical concepts, developing problem-solving skills, and teaching them how to solve problems logically. Learning mathematics helps students develop their competencies in logical and physical thinking, which can also aid them in other fields.

Mathematical exercises are considered the main part of mathematics classes for students. These exercises are designed to apply theoretical knowledge gained in math classes, to test and consolidate students' understanding. Practical exercises are considered the main tool for the cognitive development of students, as through these exercises, students can practice solving math problems independently.

Providing students with mathematical practical exercises enables them to consolidate and analyze their knowledge, solve problems, apply theoretical knowledge in practice, and improve their skills. These exercises allow students to move one step further in their understanding of the subject. Therefore, it is essential for teachers to create practical exercises based on the students' activity and interest.

When designing mathematical practical exercises, teachers should pay attention to the following characteristics:

Exercises should match the students' level of preparation.

Exercises should be of an appropriate level of complexity and length, taking into account the students' experience and skills.

Exercises should be divided based on the students' experience and skills.

Exercises should be created in a way that makes it convenient for students to test and improve their knowledge.

Exercises can be presented in the form of illustrations, interactive systems, or study programs.

Exercises should allow students to apply their experience in practice, solve problems, and analyze logical processes.

Overall, providing students with practical exercises is an effective way to consolidate theoretical knowledge and improve their mathematical skills.

References:

1. Nafasov G. Model of Developing Cognitive Competence at Learning Process Elementary Mathematics //Eastern European Scientific Journal. – 2019. – №. 1.
2. Abdullayeva B. S., Nafasov G. A. Current State Of Preparation Of Future Teachers Of Mathematics In Higher Education Institutions //Bulletin of Gulistan State University. – 2019. – T. 2020. – №. 2. – C. 12-17.

3. Abdurashidovich N. G. Theoretical Basis Of Development Of Cognitive Competence Of Students Of Higher Education Institutions In The Process Of Teaching Elementary Mathematics //European Journal of Molecular and Clinical Medicine. – 2021. – T. 8. – №. 1. – C. 789-806.
4. Нафасов Г. А., Мирхайдаров М. Х. ИЗУЧЕНИЕ ИНТЕГРИРОВАНИЯ БИНОМИАЛЬНЫХ //RESEARCH AND EDUCATION. – 2022. – С. 205.
5. Dosanov M., Nafasov G., Khudoykulov R. A NEW INTERPRETATION OF THE PROOF OF BINARY RELATIONS AND REFLECTIONS //International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research. – 2023. – T. 1. – №. 1. – C. 30-42.
6. Umarov, Xabibulla, G'anisher Nafasov, and Rustamjon Mustafoyev. "TAQSIMOT FUNKSIYA VA UNING XOSSALARI." Talqin va tadqiqotlar 1.1 (2023).

KOUCHINGDA SUHBAT. SUHBAT KO'RINISHLARI

Nurumbekova Yarkinay Anarmatovna

Guliston davlat universiteti p..f.d.(PhD), dotsent

Annotatsiya: ushbu maqolada kouchingda eng samarali natija beradigan kouchingda suhbat. suhbat ko'rinishlarioritilgan.

Kalit so'zlar: kouching, mijjoz, individua, personal, shaxsiy, korporativ, yaxshi tanlov, ijobiy niyat, , o'zini ayblash.

Hozirgi zamonda kouching qo'yilgan maqsadlarga erishishning eng samarali turi hisoblanadi. Yuqori malakali kouch bilan ishlash ko'plab muammolarni hal qilishga, kelajakda qiyinchiliklarni bartaraf etishga, shaxsiy va professional qobiliyatlarni ro'ylantirishga yordam beradi. Kouchingning eng keng tarqalgan metodi bu “savol – javob” metodi. Ba'zida bu kouchingning texnikasi – Kouching ham deb ataladi. Bu metodning mohiyati shaxsning o'ziga bo'lgan ishonchida, chunki har bir insonda har qanday yuqori jabhalarni zabt etish uchun yetarli ichki potensial yashiringan bo'ladi. bundan ko'rinish turibdiki, ushbu kouching metodida “murrabbiy” bir qator yo'naltiruvchi savollar yordamida yuzaga kelgan vaizyatga chetdan nazar solib, undan chiqib ketish yo'lini topishni “shogirdi”ga qo'yib beradi. Bir so'z bilan aytganda, ushbu metodda kouch mijjozni o'z o'zini tahlil qilishga undaydigan savollarni to'g'ri tanlay olishi kerak.

- Kouchingning eng keng tarqalgan metodi bu “savol – javob” metodi. Ba'zida bu kouchingning texnikasi – Kouching ham deb ataladi.
- Kouching psixoterapiya va biznes – konsaltingning ko'plab samarali metodikalaridan foydalansada, ikkalasidan ham ancha farq qiladi.
- Yana boshqa muhim jihatlardan biri shuki, kouch va mijjoz o'rtasidagi tenglik va hamjihatlik

Kouching psixoterapiya va biznes – konsaltingning ko'plab samarali metodikalaridan foydalansada, ikkalasidan ham ancha farq qiladi.

Birinchidan, kouching har doim kelajakka eng yaxshi yechim topishga qaratilgan bo'ladi, agar o'tmishga qaratilgan taqdirda ham faqatgina o'tmishdagi yaxshi pozitiv hodisalarni topib, ularni eng yaxshi kelajak qurish uchun ishlatiladi. Psixoterapiyadan aynan shu jihati bilan farq qiladi, chunki psixoterapiya odatda o'tmishni tahlilga qaratilgan bo'ladi.

Yana boshqa muhim jihatlardan biri shuki, kouch va mijjoz o'rtasidagi tenglik va hamjihatlik. Huddi shu jihati bilan konsaltingdan farq qiladi chunki maslahatchi psixologik jihatdan ancha yuqori pog'ona ekspert pog'onasida bo'ladi. Kouchingda esa kouch mijjozdan boshqa hech kim o'zining (mijjozning) muammosini yechishda eng yaxshi ekspert bo'la olmasligiga va muammosini yecha olmasligiga ishonadi.

Kouch maslahat bermaydi. Kouch mijozni muammolarning yechimini tizimlashtirishga ilhomlantiradi. Mijozning iltimosiga ko'ra kerakli ma'lumotlarni yig'ishda yordam berishi mumkin, lekin tanlash va qaroro qabul qilish imkoniyati har doim mijozning o'zida qoladi. Kouching mijoz va kouch orasida mustahkam ishonchga asoslanadi.

Kouchingda suhbatni boshlash va davom ettirish qobiliyati yetakchilikda elastik mahoratdir. Kouching orqali kouch odamlarning o'zini anglashiga yordam beradi. Ularning hayotiy tajribalarini yangi malaka ortirish maydoniga aylantiradi. Kouch mijozning kuchli taraflarini aniqlab, qiyinchiliklarini o'rganadi. Odamlarga o'z harakatlari va rivojlanishi uchun mas'uliyatni o'z bo'yinlariga olishga yordam beradi. Kouching suhbat uchun to'g'ri vaqtni tanlash ham muhim ahamiyatga ega. Kimdir Kouching suhbatiga tayyorligini bilish uchun quyidagi maslahatlarga e'tibor berish kerak: "Menga maslahatingiz kerak", "Men hamma narsani o'ylab ko'rishim kerak", "Fikringizni bilmoqchiman". Huddi ana shunday vaziyatlarda oddiy suhbatni kouch suhbatga aylantirish mumkin. Kouch suhbatni olib borish jarayonida quyidagi jihatlarga alohida e'tibor beriladi:

- Diqqat bilan tinglash;
- O'ylab javob berish;
- O'zingizning fikringizni singdirishga harakat qilmang;

1. Diqqat bilan tinglang: Suhbat nima mavzuda ketayotganligi yoki voqealar qanday tus olishi ahamiyatga ega emas. Kouch haqiqatdan diqqat bilan tinglab, boshqalarga o'ylashga, fikrlashga va o'zini ifodalash uchun imkon yaratishi kerak. Huddi shu jarayon uchun kouch faol tinglash qobiliyatini rivojlantirishi kerak. Haqiqiy tinglash faol tinglashdan, tushunish uchun tinglashga o'tadi. Faol tinglash. Faol yoki empatik tinglash - psixoterapiya olib boruvchi inson psixologiyasini yaratuvchisi, Karl Rogersning amerikalik psixoterapevtisidir. Faol tinglash - bu suhbatdoshning his-tuyg'ularini, his-tuyg'ularini tushunish, suhbatni chuqur o'rganish va odamni omon saqlab qolish va o'z holatini o'zgartirishga yordam beradigan vositadir. Rossiyada bu usul bolalar psixologi Yu.Gippenreiterga tegishli bo'lgan turli nuanslar bilan ishlab chiqilgan va takomillashtirilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nurumbekova, Y. (2021). TRAINING OF FUTURE TEACHERS TO PROFESSIONAL EDUCATIVE ACTIVITY ON THE BASEMENT. *Journal of Central Asian Social Studies*, 2(01), 66-74.
2. Nurumbekova, Y., & Gulistan, U. Z. B. E. K. I. S. T. A. N. (2019). A TEACHER-EDUCATOR EDUCATIONAL INITIATIVE. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*.
3. Nurumbekova, Y. (2019). Importance of Technologizing Teacher-Mentor's Professional Activity. *Eastern European Scientific Journal*, (1).
4. Nurumbekova, Y. (2022). BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI TARBIYAVIY FAOLIYATGA TAYYORGARLIGI. *Архив научных исследований*, 2(1).
5. Anarmatovna, N. Y., & Ummatkulovna, X. Z. (2022). IMPROVING THE SYSTEM OF SPIRITUAL AND MORAL-SPIRITUAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS. *Journal of Pharmaceutical Negative Results*, 1832-1838.

ПСИХОЛОГИК - ПЕДАГОГИК ДИАГНОСТИКАНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИКЛАРИ

Ў. Шукурова

психология кафедраси мудири, доцент, ГулДУ

М. Абдувоҳидов

64-21 гуруҳ талабаси, ГулДУ

Аннотация: Ушбу мақолада психологик - педагогик диагностиканинг ўзига хос жиҳатлари, методлари, тестлаштириш ҳақида қисқача маълумот берилган.

Калит сўзлар: Тестлаш, тест, диагностика, суҳбат, сўровномалар, интервью, анкета.

Тестлаш индивидуал фарқларни таҳлил қилишнинг объектив методи сифатида ХХ асрнинг бошларида вужудга келган.

“Тест” тушунчаси биринчи бўлиб, у ёки бу жараёнларни ва шахс хусусиятларининг ривожланганлик даражасини объектив ўлчашга қаратилган қисқа стандартлаштирилшган вазифалар (саволлар), топшириқлар тизими сифатида инглиз психологи Ф.Гальтон томонидан киритилган. Инсон психик хусусиятларининг ирсиятга асосланганлиги ҳақидаги ғояга таянган ҳолда Гальтон сенсомотор сифатларни, синалувчиларнинг турли хил сезувчанлик хислатларини ўлчаш ишларни олиб боради.

Ф.Гальтон ғоялари кейинчалик америкалик психолог Д.Кеттелл тадқиқотларида ривожлантирилди.

Тестлашнинг ривожланишидаги кейинги қадам тест методининг оддий сенсомотор сифатларини ва хотирани текширишдан, “ақл”, “интеллект” теминалари билан белгиланувчи олий психик функцияларни ўлчашга ўтиши бўлди. Бу қадам таниқли психологлар А.Бине билан Г.Симоннинг ҳамкорлигида янада такомиллашди.

1921 йил “Таълим психологияси” журнали саҳифаларида баҳс-мунозара уюштирилди, бунда йирик Америка психологлари иштирок этдилар. Уларнинг ҳар биридан интеллектга таъриф бериш ва интеллектни аниқлашнинг энг маъқул методини таҳлил қилиш сўралади.

Интеллектни ўлчашнинг (баҳолаш) энг маъқул услуби сифатида деярли катта олимлар тестни танлашди, бироқ уларнинг интеллектга берган таърифи парадоксал тарзда бир-бирини инкор қилар даражада эди.

Г.Айзенк бир қатор тадқиқотларни кўрсатадики, уларда индивид ЭЭГ потенциали унинг интеллект ривожланиш даражаси билан тушунтиришга ҳаракат қилади. Жумладан, Ф.Чалке ва Дж.Эртл тадқиқотларида кўриш стимули юзага келтирган латент даври (ақлий ривожланиш даражаси қанчалик юқори бўлса, латент даври шунчалик қисқа) ва синалувчиларнинг ақлий даражаси ўртасида боғлиқлик аниқланган.

Психологик - педагогик диагностиканинг ўзига хос, хусусий методлари ҳозирги босқичда унчалик шаклланмаган. Бунинг асосий сабаби педагог - диагност ўзининг амалий психологик диагностик фаолиятида шу вақтгача психологияда қўлланиб келаётган психодиагностик методларидан фойдаланганлигидир. Ижтимоий муҳит, ижтимоий омилларни ўрганишда эса социологияда, иқтисодиётда мавжуд бир қанча методлардан фойдаланиш мумкин бўлган метод ва методикалар сони кўпаймоқда, шу билан бирга унинг ўзига хос махсус методлари ҳам шаклланмоқда. Бунга мисол қилиб “Психологик - педагогик консилиум” методикасини келтириш мумкин. (бу методикани ҳозирги вақтгача методикада қўлланилиб келаётган педагогик консилиум билан адаштирмаслик лозим).

Психологик-педагогик диагностиканинг методлари қуйидагилар:

- турли режа, дастур, мақсад ва мезонларга эга бўлган кузатиш методлари гуруҳи;
- диагностик суҳбатлар;
- диагностик сўровномалар;
- диагностик интервью;
- барча типдаги анкеталар;

- турли психодиагностик тестлар;
- ўқув гуруҳининг хусусиятларини ўрганиш методлари;
- педагогик тестлар, шу жумладан дидактик тестлар;
- ўқув ҳужжатларини таҳлил қилиш, шу жумладан контент-анализ методи;
- турли хилдаги жамоатчилик фикрини ўрганишга мулжалланган методлар ва ҳоказо.

Ҳаётий ва педагогик тажрибалар шуни кўрсатадики, диагностик фаолият билан шуғулланмокчи бўлган педагог, баъзи ҳолларда амалиётчи - психолог ишни ўзида мавжуд методикалардан келиб чиқиб, шу методика ёрдамида тадқиқот, текшириш ўтказиш, маълумот йиғишдан бошлайди. Кейин эса олинган натижаларни ҳаётга мослаштиришга ҳаракат қилиб, ўз ишининг амалий аҳамиятини кўрсатишга ҳаракат қилинади. Бунда иш услубининг асосий камчилиги шундаки, баъзида жуда мукамал, ўта илмий, амалий асосланган методикалар аниқ педагогик фаолиятнинг мақсад ва вазифаларига мос келмаслиги, улардан йироқлиги сабабли кутилган натижа бермайди. Педагогнинг диагностик фаолиятининг самарадорлиги, муваффақияти танланган ва қўлланилган методиканинг “ноёблиги” билан эмас, балки бу методиканинг шу муҳитга, шу даврда ўрганилаётган аниқ мақсадга, вазифага мослиги билан белгиланади. Шунинг учун ҳам ҳар қандай диагностик фаолият нимани ёки кимни, қайси мақсадларда ўрганиш, олинган натижалардан қандай фойдаланишимизни англашдан бошланиши шарт. Бошқача қилиб айтганда, педагогнинг диагностик фаолияти қуйида кўрсатилган босқичларда, кетма-кет олиб борилиши керак.

Адабиётлар:

1. Nurumbekova, Y. (2021). TRAINING OF FUTURE TEACHERS TO PROFESSIONAL EDUCATIVE ACTIVITY ON THE BASEMENT. *Journal of Central Asian Social Studies*, 2(01), 66-74.
2. Nurumbekova, Y., & Gulistan, U. Z. B. E. K. I. S. T. A. N. (2019). A TEACHER-EDUCATOR EDUCATIONAL INITIATIVE. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*.
3. Nurumbekova, Y. (2019). Importance of Technologizing Teacher-Mentor's Professional Activity. *Eastern European Scientific Journal*, (1).
4. Nurumbekova, Y. (2022). BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI TARBIYAVIY FAOLIYATGA TAYYORGARLIGI. *Архив научных исследований*, 2(1).
5. Anamatovna, N. Y., & Ummatkulovna, X. Z. (2022). IMPROVING THE SYSTEM OF SPIRITUAL AND MORAL-SPIRITUAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS. *Journal of Pharmaceutical Negative Results*, 1832-1838.

KASBIY-GNOSTIK TA'LIM JARAYONINI TASHKIL ETISHNING SHAKLLARI

Hamdamov Erkin Ergashevich

katta o'qituvchi, Guliston davlat universiteti

Annotatsiya. Mazkur maqolada talabalarining ingliz tili darslarida kasbiy-gnostik muloqotini amalga oshirishga doir ko'nikma va malakalarini rivojlantirish hamda o'quv jarayonini tashkil etishning turli shakllari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: kasbiy-gnostik ta'lim jarayonini tashkil etish, nutqiy vaziyat, o'qituvchisining kasbiy-gnostik kompetentsiyasini, kasbiy-pedagogik faoliyat.

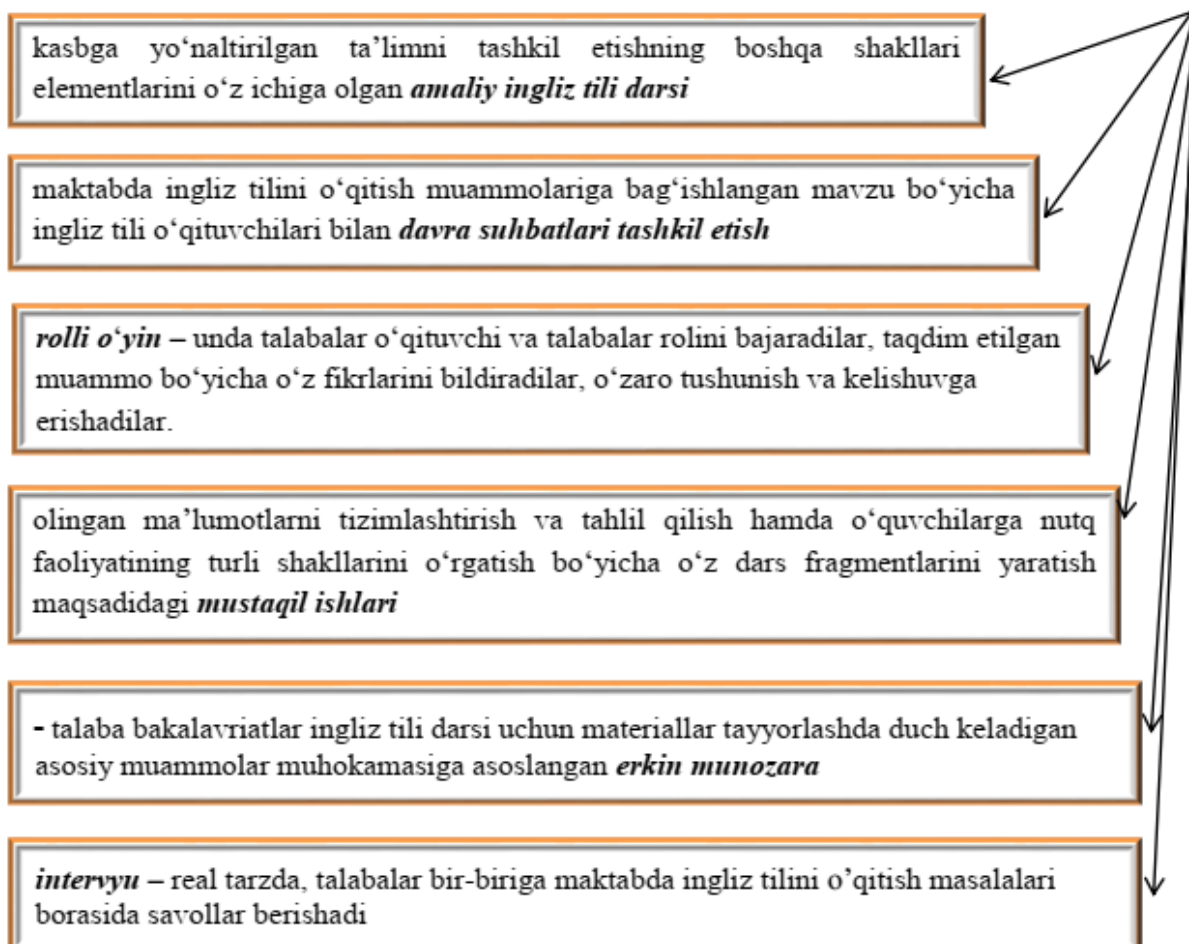
Ingliz tiliga kasbiy-gnostik o'qitish strategiyalari quyidagilarga yo'naltirilgan, ma'lum usullar tizimi orqali amalga oshiriladi: 1) dasturiy kasbga yo'naltirilgan materialni eslab qolish; 2) ushbu materialdan berilgan nutqiy vaziyat, talabalarning til bilan bog'liq darajalariga muvofiq qo'llash ko'nikmasini shakllantirish.

Ingliz tilini kasbiy-gnostik o'qitishda biz ikkita yo'lni ajratamiz: 1) mashg'ulot davomida ingliz tilini bevosita, to'g'ridan-to'g'ri o'rgatishni o'z ichiga oladi. 2) ingliz tilida o'qish, video darslar uchun kasbiy-gnostik matnlar asosida o'qitishni nazarda tutuvchi, bilvosita. Ingliz tilini kasbiy-gnostik o'qitish usuli bizning tushunchamizda bo'lajak ingliz tili o'qituvchisining kasbiy-gnostik kompetentsiyasini shakllantirishga qaratilgan kasbiy gnostik materialni tashkil etish usulidir.

Bakalavriat talabalarining ingliz tili darslarida kasbiy-gnostik muloqotni amalga oshirishga doir ko'nikma va malakalarini rivojlantirish o'quv jarayonini tashkil etishning turli shakllarini ilgari suradi. Ta'limni tashkil etishning turli shakllarini o'rgangan I.M. Cheredov ushbu tushunchaga quyidagi ta'rifni beradi: "ta'limni tashkil etish shakli - bu o'quv jarayonida alohida xalqa yoki qalqalar majmui, shu jumladan, o'qituvchining sinf, guruh yoki alohida talabalarning o'quv faoliyatini usul, uslub, o'qitish vosita va o'quv ishlarining shakllarini qo'llagan xolda o'quv materiallarining muayyan mazmuni bo'yicha boshqarishdir" [Hamdamov. E. E. 2021].

V.I. Andreev ta'limni tashkil etish shaklini "o'qituvchi va talabaning o'zaro munosabatlarining o'ziga xos xususiyatlari, boshqaruv va o'z-o'zini boshqarish nisbati, o'qitish joyi va vaqtining o'ziga xos xususiyatlari, talabalar soni, maqsadlari, vositalari, mazmuni, usullari va o'quv natijalari nuqtai nazaridan o'quv jarayonining ajralmas tizimi" deb hisoblaydi. V.I. Andreev taklif etgan ta'limni tashkil etish shakllari sistematikasining uch o'lchovli modeliga asoslanib, quyidagi kasbga yo'naltirilgan ingliz tilini o'qitish shakllaridan foydalanishni o'rinli deb hisoblaymiz (1.1., 1.2. chizma).

1.1 chizma. Kasbiy-gnostik o'qitishni tashkil etishning tashqi shakllari

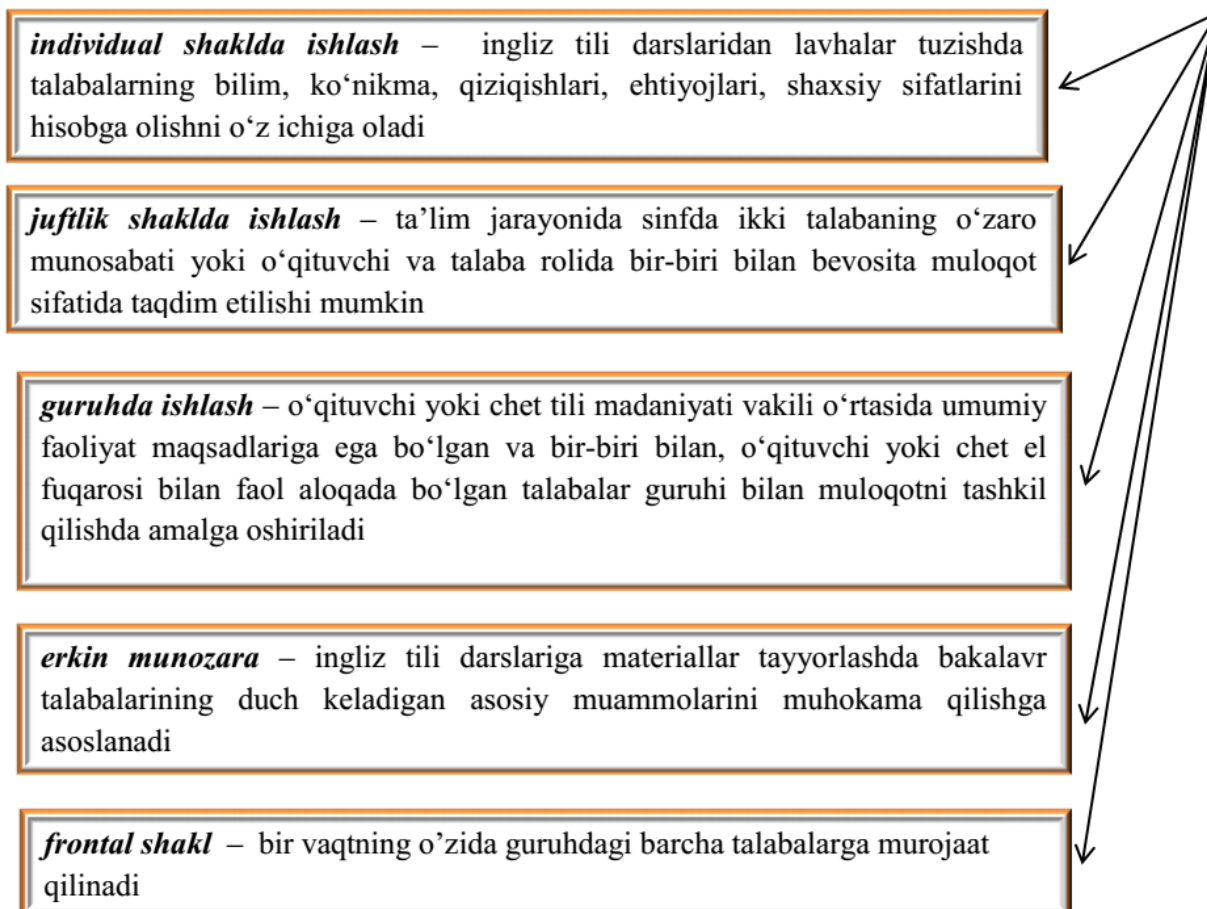
- **kasbiy-gnostik ta'lim jarayonini tashkil etishning ichki shakllariga tanishtiruv darsi; kompetentsiyalarni chuqurlashtirish va takomillashtirish darsi; bilimlarni umumlashtirish va tizimlashtirish darsi; kompetentsiyani nazorat qilish darsi; darsni tashkil etishning kombinatsiyalangan shakli kiradi.**

O'qitishni tashkil etishning umumiy shakllari o'zgarishi va moslashuvchan tarzda qo'llanilishi mumkin, bu o'qituvchiga afzalliklardan foydalanish va ularning har birining kamchiliklarini qoplash imkonini beradi. Ingliz tili o'qituvchisining kasbiy-gnostik faoliyat sohasi ingliz tilida nutq faoliyatining barcha turlarida nutq ko'nikmalari bilan ta'minlanadi va ular mashqlar tizimida amalga oshiriladi. Biz ishlab chiqqan mashqlar tizimi ingliz tili o'qituvchisining kasbiy-gnostik kompetentsiyasini shakllantirishga qaratilgan.

O'qitishni tashkil etishning umumiy shakllari o'zgarishi va moslashuvchan tarzda qo'llanilishi mumkin, bu o'qituvchiga afzalliklardan foydalanish va ularning har birining kamchiliklarini qoplash imkonini beradi. Ingliz tili o'qituvchisining kasbiy-gnostik faoliyat sohasi ingliz tilida nutq faoliyatining barcha turlarida nutq ko'nikmalari bilan ta'minlanadi va ular mashqlar tizimida amalga oshiriladi. Biz ishlab chiqqan mashqlar tizimi ingliz tili o'qituvchisining kasbiy-gnostik kompetentsiyasini shakllantirishga qaratilgan.

Ingliz tilini o'qitish metodologiyasida quyidagi mashq turlari mavjud: til va nutq (I.V. Raxmanov); nutq va nutqqa tayyorlovchi (I.D. Salistra); nokommunikativ va kommunikativ (E.P. Shubin); shartli-kommunikativ va kommunikativ (E.I. Passov); til, nutqdan avvalgi va nutq (S.F. Shatilov); til, nutq va nutqqa tayyorlovchi (I.L. Bim).

1.2 chizma. Kasbiy-gnostik ta'limni tashkil etishning umumiy shakllari

Bo'lajak ingliz tili o'qituvchisining kasbiy-gnostik kompetentsiyasini shakllantirish uchun katta strukturaga birlashtirilishi mumkin bo'lgan oqilona mashqlar to'plami talab qilinadi. Bunday tashkiliy struktura mashqlar tizimidir. S.F. Shatilov tizimni "bunday ketma-ketlikda va turli nutq faoliyati turlarida ko'nikma va qobiliyatlarni shakllantirish usullarini hisobga olgan holda va ushbu sharoitlarda chet tilini eng yuqori darajada o'zlashtirishni ta'minlaydigan mashqlarning zarur turlari, ko'rinishlari jamlanmasi" deb belgilaydi

Xulosa o'mida shuni ta'kidlash mumkinki, ingliz tili o'qituvchisining kasbiy-gnostik kompetentsiyasini shakllantirish bo'yicha mashqlar tizimini yaratish tamoyillarini aniqlash bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining kasbiy-pedagogik faoliyatini amalga oshirishdagi qiyinchiliklarni tahlil qilish natijalariga, shuningdek maktabda ingliz tilini o'qitish jarayonida biz belgilagan funktsiyalarni amalga oshirish zarurligiga asoslanadi.

Иқтибослар:

1. Hamdamov, E. E. The content of the language professional-gnostic training of an English teacher. Bulletin of Gulistan State University, 2021.
2. Ergashevich, H. E. (2022). Bo'Lajak Ingliz Tili O'Qituvchisining Kasbiy-Gnostik Kompetensiyasi Va Uning Didaktik Ahamiyati. Miasto Przyszłości, 25, 302–304. Retrieved from <https://miastoprzyszlosci.com.pl/index.php/mp/article/view/378>
3. E.E. Hamdamov - Bulletin of Gulistan State University, 2021 Technology Forming the Gnostic Competence of Future Teachers of Foreign Language.

THE NECESSITY OF THE REFLECTIVE FEEDBACK IN TEACHING

Kodirova Lola Muzafarovna

Senior lecturer, Gulistan State University

Khamrayev Boburbek Orolbek ogli

Student, Gulistan State University

Abstract. This article discusses the necessity of the reflective feedback in educational process. It is necessary for the evaluation, modification, and betterment of a given situation. Focused learning is based on knowing what you know and don't know. To benefit from classes, students (and teachers!) need appropriate feedback on performance. We all need help in assessing existing knowledge and competence when we're getting started and this is where feedback plays a crucial role.

Key words: criticism, extensively, approach, challenge, metacognitive, conscious, distinguishing.

The capacity to assess and update one's own abilities and knowledge is one of the cornerstones of lifelong learning. Students must consequently master the skills of experiential learning as well as the development of increasing levels of self-awareness and self-criticism. The terms "reflection" and "reflective practice" are general concepts that attempt to describe these characteristics. In professional development and undergraduate programs strongly related to vocational and professional occupations, such as nursing and engineering, the value of reflection has been highlighted specifically. According to [Schön 1983, 13p] one of the distinguishing qualities of professional activity is the ability to reflect on one's actions in order to engage in a process of continual learning. An experiential educational approach that stresses the value of reflection to the learning process, developed and extensively published by David Kolb in 2000, is currently used in CPD and teacher training in Higher Education. According to Kolb's learning cycle, students should prepare for and engage in actual experiences that they may then reflect upon

and interpret. They accomplish this by drawing connections and placing the experience within the context of their pre-existing body of knowledge. Reflective practice is consequently centered on learning from and through experience. Therefore, teachers in UK higher education work to give students the chance to practice introspection, self-criticism, and future action planning. A variety of teaching and learning strategies and curricular plans demand and prioritize reflection: Personal and professional development (PDP) [Bartlett 1990, 25p.]

In order to encourage and support a well-rounded and integrated development, schoolchildren in the UK are expected to record Records of Achievement, which cover academic successes as well as sporting, social, and community achievements. Students are urged to create their own personal and professional development goals that are connected with their academic studies. Students must self-assess, review, and reflect on their objectives, abilities, and learning in order to create a personal development plan (PDP) that will help them learn at university. PDP can occasionally be controlled by the careers services or integrated with the personal tutoring system, depending on the university. In other cases, it may be linked to particular study skills modules. It is currently standard practice to employ written diaries and logs to track and support students working on assignments, fieldwork, and other tasks. These usually include a narrative or commentary on the learning experience that is semi-structured and includes reflective comments and observations. While other teachers employ a collection of questions that urge students to think about their skill development and encourage reflection at crucial phases of a piece of work, some teachers may have a predetermined framework for the reflection. Some are more open-ended, where students keep diaries on their personal experiences in ways they find valuable. Portfolios stand out from other writing formats because the reflections are backed up by carefully chosen resources and examples that highlight important lessons. Logs and diaries were initially kept on paper, but more and more people are using electronic formats. Some professors are experimenting with blogging software, which enables students to discuss their self-reflections digitally and to share their ideas and opinions with a larger audience. As it is challenging (and time-consuming) for tutors to grade learning logs summatively, many are merely evaluated on a pass/fail basis or are thought of as a necessary component of studying the module or course and do not carry marks or credits. The purpose of the exercise is to teach students how to be self-reflective and self-critical, therefore another strategy is to have them formatively review their own learning diaries. Giving and receiving feedback is crucial to the success of this process since learning from what you have done and experienced is a key component of reflective practice. Reflection can be enriched by gathering other people's perspectives and combining them with one's own. [Bartlett 2008, 37p.]

Making excellent use of the feedback is really crucial in teaching process. Graduating students are polled each year to learn how they felt about their time in higher education. Students desire more feedback on their work that is of higher quality, according to the National Student Survey (NSS), a nationwide survey that has brought to light this issue. Many academics are striving to solve this in their own modules and increase the quantity and caliber of feedback they offer. There is also the perception that many students don't fully utilize the comments they have already received. Teachers frequently see that their pupils focus more on the grade or mark they receive than the written feedback remarks that are also provided. Feedback is meant to help students reflect on their own work and so improve it going forward, but occasionally students lack the awareness and abilities to do this successfully. You may encourage students to use the feedback they get more effectively in a number of ways, including:

Demand that students evaluate their own work before turning it in, then compare their evaluation with yours. A) Use a cover sheet for submissions that asks students to reflect on

feedback they got from earlier tasks and to explain how they used it in the current piece of work. B) Set aside time in class to go over comments and give students a set of structured questions that ask them to carefully evaluate the advice given and make plans for future assignments. C) Review all comments and marks for a student's coursework in a private lesson so that themes and patterns may be found across multiple works and a more complete evaluation of the student's strengths and weaknesses can be produced. Self-assessment is typically supported by giving it a framework (prompt questions) and motivation (e.g., making it a course requirement). Students need to be persuaded of the importance of contemplation, and for many this is influenced by ideas about potential career paths and how to best present themselves in resumes and interviews. When reflecting, teachers may mention the need for pupils to grow in their metacognitive abilities. This is their capacity to "think about thinking," or to be conscious of how they learn and think, and to be able to step back from what they are doing in order to acquire the "big picture" or overview. This allows students to recognize patterns and understand how they approach or plan activities (Livingston, 1997). Reviewing student experiences and even asking students how they are learning or approaching learning tasks might provide approaches for teachers to encourage students to employ meta-cognition.

References:

1. Ali, S. Reflective teacher observation model for in-service teacher trainees. English Teaching Forum, 2007.-25p.
2. Allwright, D. (1988). Observations in the language classroom. Harlow: Longman. 2009.-98p.
3. Atay, D. Collaborative dialogue with student teachers as a follow-up to teacher in-service education and training. Language Teaching Research, 2004.-162p.
4. Bartlett, L. Teacher development through reflective teaching. In J. C. 1990.-25p.
5. Richards & D. Nunan (Eds.), Second language teacher education Cambridge: Cambridge University Press, pp. 207-213.
6. Bilash, O., & Kwangsawad, T. Factors influencing Thai teachers' abilities to adapt CLT in their classrooms: A collaborative action research study. ThaiTESOL Bulletin, 2004.-14p.
7. Brandt, C. (2008). Integrating feedback and reflection in teacher preparation. ELT Journal, 62(1), pp.37-46.
8. Brumfit, C., & Mitchell, R. The language classroom as a focus for research. 1996-21p.
9. C. Brumfit & R. Mitchell (Eds.), Research in the Language Classroom. London: Macmillan Publishers Ltd. Vol. 133, pp. 3-15
10. Shon, Taking the bite out of feedback. IATEFL Teacher Training & Education SIG Newsletter(2), 2010.-13p.

TA'LIM-TARBIYA JARAYONIDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI

Otajonov Karimboy Setnamatovich

*Jizzax viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga
o'rgatish milliy markazi katta o'qituvchisi (O'zbekiston)*

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy pedagogik texnologiyalarning tarbiyaviy jarayonida ahamiyati haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: pedagogik texnologiya, metod, ta'lim-tarbiya jarayoni, usul.

Ta'lim-tarbiya jarayoni samaradorligini oshirish orqali kelgusi taraqqiyotni yanada rivojlantirib, mustahkamlashga asos solinadi. Bu borada birinchi Prezidentimiz Islom

Karimovning quyidagi fikri bizga ibratdir: «Shuni unutmasligimiz kerakki, kelajagimiz poydevori bilim dargohlarida yaratiladi, boshqacha aytganda, xalqimizning ertangi kuni qanday bo'lishi farzandlarimizning bugun qanday ta'lim va tarbiya olishiga bog'liq. Buning uchun har qaysi otana, ustoz va murabbiy har bir bola timsolida avvalo shaxsni ko'rishi zarur. Ana shu oddiy talabdan kelib chiqqan holda, farzandlarimizni mustaqil va keng fikrlash qobiliyatiga ega bo'lgan, ongli yashaydigan komil insonlar etib voyaga yetkazish – ta'lim-tarbiya sohasining asosiy maqsadi va vazifasi bo'lishi lozim, deb qabul qilishimiz kerak. Bu esa ta'lim va tarbiya ishini uyg'un holda olib borishni talab etadi». O'qituvchining samarali faoliyat ko'rsatishga undovchi darsning metodik ishlanmasini puxta ishlab chiqishdan farqli o'laroq, ta'lim texnologiyasi o'quvchilar faoliyatiga nisbatan yo'naltirilgan bo'lib, u o'quvchilarning shaxsiy hamda o'qituvchi bilan birgalikdagi faoliyatlarini inobatga olgan holda, o'quv materiallarini mustaqil o'zlashtirishlari uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga xizmat qiladi. Ta'lim texnologiyasining markaziy muammosi-ta'lim oluvchi shaxsini rivojlantirish orqali ta'lim maqsadiga erishishni ta'minlashdan iborat. Pedagogik texnologiya nazariyasi o'tgan asrning ikkinchi yarmidan boshlab asoslanib kelinayotgan bo'lsada, aynan «pedagogik texnologiya» tushunchasiga nisbatan turlicha yondashuvlar mavjud. Xususan, pedagog olim V. P. Bespalko pedagogik texnologiyani «amaliyotga tadbiiq qilinadigan muayyan pedagogik tizim loyihasi» deya ta'riflaydi hamda asosiy diqqatni o'quv-pedagogik jarayonni oldindan loyihalashga qaratadi. O'z mohiyatiga ko'ra pedagogik texnologiya vaqt taqsimotiga muvofiq dasturlanib, ilmiy jihatdan asoslangan hamda kutilgan natijaga erishishni ta'minlovchi pedagogik jarayonning barcha bosqich va qismlarining vazifalari aniq belgilangan tizimni ifodalaydi. Ta'limning samaradorligini oshirish va bilimlarni to'la egallashlariga erishish, shaxsning ta'lim diqqat markazida bo'lishini va yoshlarning mustaqil bilim olishlarini ta'minlash uchun ta'lim muassasalariga yaxshi tayyorgarlik ko'rgan va o'z sohasidagi bilimlarni mustahkam egallashdan tashqari zamonaviy pedagogik texnologiyalarni va interfaol usullarni biladigan, ulardan o'quv va tarbiyaviy mashg'ulotlarni tashkil etishda foydalana oladigan o'qituvchilar kerak. Buning uchun, barcha fan o'qituvchilarini innovatsion pedagogik texnologiyalar va interfaol usullar bilan qurollantirish hamda olgan bilimlarini o'quv-tarbiyaviy mashg'ulotlarda qo'llash malakalarini oshirib borish lozim. Uzluksiz ta'lim tizimining oldiga qo'yilgan davlat va ijtimoiy buyurtmaga muvofiq, ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini oshirish, ilm-fanning so'nggi yutuqlarini amaliyotga joriy etish orqali ijodkor, ijtimoiy faol, yuksak ma'naviyatli, kasb-hunarli, Ona-Vatanga sadoqat, milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalangan, ijodiy va mustaqil fikr yurita oladigan, davlat va jamiyat oldida o'z burchi va javobgarligini his etadigan barkamol shaxsni kamolga etkazish, ularning ongi va qalbiga milliy istiqlol g'oyasini singdirish kabi muhim vazifalarni amalga oshirish nazarda tutiladi. Ushbu vazifalarning muvaffaqiyatli hal etilishi ta'lim-tarbiya jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishni taqozo etadi. O'quv-tarbiya ishlari jarayonida o'quvchi yoshlarni ijodiy fikrlashga, o'zgaruvchan vaziyatlarga o'rgatish, erkin raqobat asosida faoliyatni tashkil etish hamda ularning amaliy mashg'ulotlarda axborot texnologiyalari, elektron darsliklar va multimedialardan foydalana bilishi muhimdir. Bu esa o'quvchilarda mustaqillik, erkin fikrlashni tarbiyalashni, o'quv faoliyatini tahlil qilishni, istiqbolda kasbiy mahorat orttirish ularning ichki ehtiyojiga aylantirilishini talab etadi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar ta'lim-tarbiya jarayonining bir tizimga solingan ilmiy-nazariy va metodik asoslangan yangi shakl, usul va vositalarining majmuidir. Bunda yangi mazmun, shakl, usul va vosita uyg'unligida maqsad, vazifa, faoliyat va pedagogik natija yaxlitligi ta'minlanadi hamda o'quv maqsadlariga erishishni kafolatlaydigan o'quv jarayoni loyihalashtiriladi va amalga oshiriladi. Texnologik yondashuv, eng avvalo, tasvirlash emas, balki loyihalashtirilgan natijalarni amalga oshirish imkonini beruvchi amaliy ko'rsatmali tuzilmada o'z ifodasini topadi. Hozirgi

kunda ta'lim jarayonida interfaol uslublar (innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalari)dan foydalanib, ta'limning samaradorligini ko'tarishga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda. Zamonaviy texnologiyalar qo'llanilgan mashg'ulotlar o'quvchilar egallayotgan bilimlarni o'zlari qidirib topishlariga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishlariga qaratilgan. O'qituvchi bu jarayonda shaxs va jamoaning rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi, shu bilan birga, boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik vazifasini bajaradi. Bunday o'quv jarayonida o'quvchi asosiy figuraga aylanadi. O'quv - tarbiya jarayonida pedagogik texnologiyalarning to'g'ri joriy etilishi o'quvchilarning bu jarayonda asosiy tashkilotchi yoki maslahatchi sifatida faoliyat yuritishiga olib keladi. Bu esa o'quvchilardan ko'proq mustaqillikni, ijodni va irodaviy sifatlarni talab etadi. Har qanday pedagogik texnologiyaning o'quv - tarbiya jarayonida qo'llanilishi shaxsiy xarakterdan kelib chiqqan holda, o'quvchini kim o'qitayotganligi va o'qituvchi kimni o'qitayotganligiga bog'liq. Pedagogik texnologiya asosida o'tkazilgan mashg'ulotlar yoshlarning muhim hayotiy yutuq va muammolariga o'z munosabatlarini bildirishlariga intilishini qondirib, ularni fikrlashga, o'z nuqtai nazarlarini asoslashga imkoniyat yaratadi. Hozirgi davrda sodir bo'layotgan innovatsion jarayonlarda ta'lim tizimi oldidagi muammolarni hal etish uchun yangi axborotni o'zlashtirish va o'zlashtirilgan bilimlarni o'zlari tamonidan baholashga qodir zarur qarorlar qabul qiluvchi, mustaqil va erkin fikrlaydigan shaxslar kerak. Bugungi kunda o'qitish jarayonini samarali va natijali bo'lishini ta'minlashga yo'naltirilgan interfaol uslublarning va o'qitish texnologiyalarining barchasi mamlakatimizning barcha umumiy o'rta ta'lim, o'rta maxsus, kasb-xunar hamda oliy ta'lim muassasalari, o'qituvchilar malakasini oshirish va qayta tayyorlash institutlari va fakultetlarda keng miqyosda qo'llanilib kelinmoqda xamda ijobiy natijalar bermoqda. Bugungi kunda respublika ta'lim muassasalarida interfaol ta'limni tashkil etishda quyidagi eng ommaviy texnologiyalar qo'llanilmoqda: Interfaol metodlar: «Keys-stadi» (yoki «O'quv keyslari»), «Blits-so'rov», «Modellashtirish», «Ijodiy ish», «Munosabat», «Reja», «Suhbat» va b. Strategiyalar: «Aqliy hujum», «Bumerang», «Galereya», «Zig-zag», «Zinama-zina», «Muzyorar», «Rotatsiya», «T-jadval», «Yumaloqlangan qor» va h.k. Grafik organayzerlar: «Baliq skeleti», «BBB», «Konseptual jadval», «Venn diagrammasi», «Insert», «Klaster», «Nima uchun?», «Qanday?» va b. Interfaol ta'lim bevosita interfaol metodlari yordamida tashkil etiladi. Modulli-kredit tizimi zamonaviy ta'limning eng takomillashgan shakli sanaladi. Bugungi kunda taraqqiyparvar insoniyat davlatlar o'rtasida ijtimoiy, iqtisodiy, harbiy va madaniy sohalarida o'zaro kelishuvga erishish, hamkorlikni yo'lga qo'yishning yangidan yangi yo'llarini izlashda davom etmoqda. Bugungi kunda ta'lim tizimida bilimlarni egallashning yangi konsepsiyasi - zamonaviy innovatsion ta'lim texnologiyalarning turli xil ko'rinishlarini qo'llash juda yaxshi samara bermoqda. Bunda ta'limning yangi metodlardan foydalanishda tahsil oluvchilarning intellektual, erkin fikrlashni rivojlantirish, o'z fikrini asoslab berishga intilishi, o'zgarar fikrini tinglay olishi, muammolar yechimini topishga harakat qilishi, ijodiy va axloqiy taraqqiyoti jarayonlariga samarali ta'sir etadi. O'qituvchi ta'lim-tarbiya jarayonida ta'lim metodlaridan foydalanganda, avvalo, bu metoddan foydalanishning o'rni, uning samaradorligini bilishi muhimdir. Buning uchun har bir pedagog hayotiy tajribaga ega bo'lgan, yetarli bilimlar bilan qurollangan, ta'lim oluvchilarga nisbatan muammolarning yechimini oldindan hal eta oladigan va ularni ta'lim oluvchilarga yetkazish malakasiga ega bo'lishi lozim. Shuningdek, innovatsion texnologiya asosida o'tkazilgan mashg'ulotlar yoshlarning muhim hayotiy yutuq va muammolariga o'z munosabatlarini bildirishlariga intilishlarini qondirib, ularni fikrlashga, o'z nuqtai nazarlarini asoslashga imkoniyat yaratadi. Hozirgi davrda sodir bo'layotgan innovatsion jarayonlarda ta'lim tizimi oldidagi muammolarni hal etish uchun yangi axborotni o'zlashtirishga va o'zlashtirilgan bilimlarni mustaqil baholashga qodir, zarur qarorlar qabul qila

oluvchi, mustaqil va erkin fikrlaydigan shaxslar kerak. Shuning uchun ham ta'lim muassasalarining o'quv-tarbiyaviy jarayonida zamonaviy o'qitish uslublari-interfaol uslublar, innovatsion texnologiyalarning o'rni va ahamiyati beqiyosdir. Shuning uchun ham bugungi kunda barcha ta'lim muassasalarining o'quv-tarbiyaviy jarayonida o'qituvchining kasbiy mahorati, hayotiy tajribasi, zamonaviy o'qitish uslublari-interfaol uslublar, innovatsion texnologiyalarning o'rni va ahamiyati beqiyosdir.

Adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. T.: «Ma'naviyat», 2008.
2. Bepalko V. P. Slagayemye pedagogicheskoy texnologii. M.: Pedagogika, 1989.
3. Ishmuxamedov R. J. «Innovatsion ta'lim texnologiyalari». T., 2008 y.
4. Yo'ldoshev J. G', Hasonov S. Pedagogik texnologiyalar. O'quv qo'llanma. Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2011.

XORIJIY TAJRIBALARNI O'RGANISH ORQALI TALABALARNING KASBIY AUDITIV LAYOQATINI OSHIRISH

Sobirova Gulnoza Raxmatillayevna

Toshkent davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi, PhD

Annotatsiya. Jahondagi rivojlangan davlatlarning tajribasi ilg'or pedagogik texnologiyalarga asoslangan holda talabalarning bilim olishga bo'lgan qiziqish va ehtiyojlarini qondiribgina qolmasdan, yuqori malakali mutaxassislar yetishtirib berish vazifalarini ham hal qilmoqda. Ushbu maqolada, talabalarning kasbiy auditiv layoqatini rivojlantirish bo'yicha xorij tajribalari o'rganiladi.

Kalit so'zlar: talabalar, xorijiy tajriba, auditiv layoqat, pedagogik amaliyot, innovatsion metodlar, xorijiy metodlar, xalqaro ta'lim platformalari.

Bugungi kunda barcha pedagoglar innovatsion pedagogik faoliyatni pedagogik amaliyotga tatbiq eta olishlari shart. Ayniqsa, oliy ta'lim tizimida, xususan ingliz tili bo'yicha faoliyat olib borayotgan pedagog kadrlarning innovatsion faoliyatlariga bo'lgan talab juda kuchli ekanligi ayon. Shunga ko'ra, zamonaviy o'qituvchi pedagogik ilmiy-tadqiqot ishlarini kengaytirishi, ta'lim jarayonida intellektual mulkni asrashi va yanada rivojlantirishi, yangi va ilg'or pedagogik ishlanmalarni amaliyotga joriy qilishi, innovatsion loyihalar ko'lamini kengaytirishi talab etiladi. Bunda oliy ta'lim tizimida ingliz tilidagi o'quv materialini innovatsion shakl, vosita va usullarni joriy etish orqali o'zlashtirish, buning uchun maxsus tayyorgarligi mavjud bo'lgan pedagogik kadrlarni yetishtirish muhim hisoblanadi.

Ingliz tili o'qituvchilari uchun mo'ljallangan “Assorted English Activities” elektron o'quv qo'llanmada esa, “A Bit from Everything. Children's Songs. Conversation and Writing Questions. English Idioms. English Proverbs. Fairy Tales. Folk Tales. Games and Activities for Teachers. General Knowledge Questions. Grammar Summary. Guess-The-End Jokes....”, ya'ni “Hamma narsa to'g'risida”, “ Talabalar uchun qo'shiqlar”, “ Suhbatlashish va yozish uchun savollar”, “Inglizcha iboralar” “Ingliz maqollari” “Ertaklar”, “Xalq ertaklari”, “O'qituvchilar uchun o'yinlar va tadbirlar”, “Umumiy bilim olish uchun savollar”, “Grammatika”, “Hazillarni taxmin qiling ...” kabi ruknlar kiritilgan. Ushbu elektron qo'llanma 9,28 MBni tashkil qilib, 2017 yilda tayyorlangan.

O'tkazilgan tahlillardan ko'rinib turibdiki, bugungi kunda pedagogik jarayonda talabalarning nutq o'zlashtirishlariga mo'ljallangan elektron ta'limiy resurslar mavjudligiga qaramasdan, o'zbekistonlik talabalar uchun milliy mentalitet xususiyatidan kelib chiqib hamda til o'zlashtirish bo'yicha malaka talablarini amalga oshirish uchun muayyan ishlab chiqilgan axborot-kommunikatsion ta'limiy resurslariga ehtiyoj mavjud. Garchi, bugungi kunda respublikamiz

OTMlarida ingliz tilini o'qitishda ko'plab xorijiy mamlakatlar tajribasiga tayanish holatlari mavjud bo'lsada, ushbu muammo o'z yechimini kutayotgan masalalardan biriga aylangan.

Biz tadqiqot doirasida xorij tajribalarini o'rganar ekanmiz quyidagi metodlarni o'qitish jarayonida qo'llash borasidagi tajribalarni ham tahlil qildik.

"Silent way" (jimlik metodi) XX asrning 60-yillarida vujudga kelgan. Bu metod ingliz tilini o'rganishda tabiiy omillardan foydalanishni ko'zlaydi Har bir insonda til o'rganish qobiliyati tabiiy mavjud bo'ladi. Shunga ko'ra, talaba ingliz tilini mukammal o'rganmoqchi bo'lsa, unga barcha pedagogik shart-sharoitlarni yaratib berish zarur bo'ladi. Shu bois, mazkur metod tarafdorlari fikri bo'yicha ingliz tili o'qituvchisi talabani imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga shart-sharoit yaratishi zarur. O'qituvchi so'zlarning turli simvollarini ko'rsatish, o'qish va eshittirish orqali talabani til boyligini ko'paytiradi. Simvollar keyinchalik so'zlar bilan uzviy bog'liqlikda xotirada saqlanib qoladi.

"Total-physical response" (jismoniy jihatdan axborotga nisbatan ta'sirni ko'rsatish metodi). Mazkur metodning talabiga binoan o'zidan o'tkazilmagan har qanday axborot xotirada saqlanib qolmaydi. Shu bois ham xorijiy tilni o'rganish uchun til axborotini inson o'zidan o'tkazishi lozim. Shunga ko'ra, avval talaba yetarli hajmdagi xorijiy til bo'yicha axborotlar bilan qurollantiriladi. Keyin esa qariyb yigirma soat talaba faqat berilgan axborotlar majmuasidan iborat xorijiy til materialini muntazam eshitib boradi. Keyin esa talabadan olingan axborotlarga nisbatan jismoniy javob berish talab etiladi. Javob berish tana harakatlari orqali kechadi. Masalan, "Stand up!" deyilganda talabalar turadi, "Sit down!" deyilganda talabalar o'tiradi. Binobarin, uzoq vaqt talaba avval eshitib, keyin o'z harakatlari orqali axborotni o'zlashtirib olganidan so'nggina mana shu axborot bilan faol munosabatlar o'rnatiladi. Mazkur metodda talabalar keyinchalik na faqat o'qituvchi bilan, balki faol tarzida o'zaro ham keng muloqotga kirishadilar.

"Suggestopedia" – talabalarning kasbiy auditiv layoqatini rivojlantirishda (colloquial speech) va yozma («reading») nutqning til materialiga chuqur kirib borish metodi. Mazkur metod o'tgan asrning 70-yillaridan keng tarqala boshladi. Mazkur metod tarafdorlarining fikriga ko'ra, inson har qanday boshqa xorijiy tilni o'rganishi mumkin. Shu bois, guruhdagi barcha talabalar o'zlariga yangi, xorijiy til mamlakatiga doir ismlarni qabul qiladilar, o'zlari uchun yangi biografiyalarni o'ylab chiqaradilar. Yangi til mamlakatida yashashni fantaziya qila boshlaydilar. Shu bois, talabalarda illyuziya, ya'ni yangi mamlakatda yashayotgan yangi inson qiyofasi vujudga keltiriladi. Talabalarning kasbiy auditiv layoqatini rivojlantirishda (colloquial speech) va yozma ("writing") til o'rganish imkoniyatlari juda kengayadi, ular erkin muloqotga kirishganidan so'ng esa, ularda o'z kuchlariga ishonch bir necha barobar ortadi.

Xususan, ingliz tilini o'qitishda quyidagi pedagogik vositalar samaralidir:

- ta'lim jarayonining texnik qurilmalari (video, magnitofon, audio, kasseta, tablolar, flep-chatlar, multi-media vositalari) va IT texnologiyalari bilan ta'minlanganligi;
- mavzuga oid maxsus ommabop va ilmiy manbalarning mavjudligi va ulardan foydalanishning hammabop ekanligi;
- milliy qadriyatlar va milliy madaniyat omillardan unumli foydalanish imkoniyatining mavjudligi (suhbatlar, uchrashuvlar, muzey, kino, teatrga borish);
- tadbirlarni tashkil qilish va o'tkazishda turli xorijiy mehmonlar, xususan xorijiy davlatlar elchilari, ularning namoyondalari bilan uchrashuvlar o'tkazish imkoniyatining mavjudligi;
- chet tillarni o'qitishda amaliy tajribalarni shakllantirish uchun "tilni o'z ona tili deb bilgan" o'qituvchilar sonining mavjudligi va ularning ta'lim jarayoniga tortilganligi".

Xulosa qilib aytganda, pedagogik faoliyat nufuzini oshirish, uning samaradorligini ta'minlashning muhim omillaridan biri bu ta'lim jarayonida o'qituvchining pedagogik innovatsion

faoliyatini tashkil etishdir. Zamonaviy pedagogik innovasiyalarsiz pedagogik jarayon samaradarligi oqsaydi. Innovatsion pedagog faoliyat ta'lim tizimidagi amalga oshirilishi zarur bo'lgan "portlash" effektini ta'minlab beruvchi bosh omillardan biridir. Ko'rgazmali qurollardan effektiv foydalanish – qo'yilgan pedagogik maqsad va tadqiqot mavzusi doirasida juda keng ravishda qo'rgazmali qurollardan foydalanish mumkin. Ko'rgazmali qurol sifatida filmlar, vaziyatlar, hodisalar, ijtimoiy holat va xalqaro vaziyat, konflikt holatlari ishlatish mumkin.

Adabiyotlar:

1. Mamatkulov X.A. Pedagoglarda xorijiy tillar bo'yicha kasbiy kompetentlikni rivojlantirishning axborot-metodik ta'minotini takomillashtirish: Ped. fan. bo'y. fal. d-ri (PhD) ... diss. avtoref. – T.: 2018. – 47 b.
2. Ikromxonova F.I "Ingliz tilidan kommunikativ-kognitiv korrekativ kurs nazariyasi va amaliyoti (nolisoniy oliy o'quv yurtlari misolida)" diss.
3. Mastellotto Lynn. Writing for Academic Publication: A Manual for Non-Native Speakers of English. Ottawa: Centre for European Studies, Carleton University, 2015. 11.
4. Djurayev R.X. Ta'limda interfaol texnologiyalar. –Toshkent, 2010. –87 b.

STUDYING AND APPLYING EXISTING PROBLEM SITUATIONS IN MATERIALS SCIENCE USING MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES

Koraboev Eldorbek Vohidjon o'g'li,

Fergana Polytechnic Institute

Assistant of the Department of Applied Mechanics

Student: Nazirov Zikirulloh Erkinjon o'g'li

Abstract: According to the scientific research Scientific and technical progress in the development of society leads to technological production. In the current period, the process of technological development is rapidly entering our lives. Technological development is an objective process that penetrates into all areas of production, which lays the foundation for the qualitative solution of new tasks of their evolution. Pedagogical technologies based on effective organization and management of the teaching process, such as programmed teaching, differentiated teaching technology, individual teaching, prospective teaching, group and team teaching technology, information technology. These methods help to better hear or compare themes to understand and feel the main idea of the work. Thus, the sequence of formation of musical abilities described above can be the basis for drawing the following conclusions.

Key words: strength, deformation, torsion, equal effort, compression, sewing-knitting, innovative.

Distributed forces can be uniformly distributed or not uniformly distributed. External forces are divided into static and dynamic forces according to the way they change over time. A force that goes away and then stays the same or changes imperceptibly is a static force. A vivid example of this is the weight of the snow on the roof. The forces that change over time and cause the body to accelerate and vibrate are dynamic forces. An example of this can be the impact, the force that was applied unintentionally. In general, dynamic force differs from static force in that it is applied at a certain acceleration. This, in turn, causes the formation of inertial forces in much larger values. External forces, in addition to these, are permanent (the specific weight of the bridge) and temporary (the weight of the train passing over the bridge), as well as stickiness (can be a periodic variable or a recurring variable). As defined above, bodies change their shape and size under the influence of external forces, that is, they are deformed is called deformity. If the deformation occurs according to the size of the body, it is about the deformation of the body at this point in a

certain direction. Relative elongation or relative contraction is used as a measure of linear deformation. The size of the angular deformation is the displacement angle. Experiments show that linear and angular deformations can disappear completely or partially after the load is removed. then the ability to maintain its initial size and shape is called elasticity. Deformation that remains even after the force is removed is residual or plastic deformation, and the property of objects to give residual deformation without deformation is called plasticity, it is possible to determine the displacements of its points, their post-deformation situations (coordinates). Scientific and technical progress in the development of society leads to technological production. In the current period, the process of technological development is rapidly entering our lives. Technological development is an objective process that penetrates into all areas of production, which lays the foundation for the qualitative solution of new tasks of their evolution. Pedagogical technologies are a unique innovative approach to the educational process. It is the expression of social-engineering thinking in pedagogy, standardizing the process of teaching and upbringing to a certain extent. By the help of such an approach to teaching, it is possible to achieve cooperative work of students and mastering of a large amount of educational materials.

Beam is a large body whose two dimensions of the cross-section are much higher than the third dimension (length). Brushes have straight and curved axes. Cross-sections form the geometric position of the center of gravity along the length of the beam. Parts of engineering structures receive external influence in the form of force during work and transmit them to each other. External forces are primarily divided into volume and surface types according to the conditions of application. Volumetric forces affect all constituent particles of the body (gravity of the body, inertial forces, (magnetic effect). External forces are transmitted to the bodies through the touching surface of the neighboring body. External forces can be concentrated and distributed.

After determining the tension in the dangerous section of the stretching (compressing) boom and determining the permissible stress for the boom material, it is possible to conclude about the strength of the boom. For this, the stress in the dangerous section is compared with the allowable stress for the stem material.

If the mast material has different resistance to stretching and compression, the calculation of strength is done separately for stretching and separately for compression. The strength condition can be used to solve the following three types of problem. In this case, the actual stress is calculated according to the magnitudes of the external forces and the dimensions of the cross section, and is compared with the permissible stress. Longitudinal tension force in an arbitrary cross-section of the brush is equal to the algebraic sum of the projections of all external forces on the axis of the brush in the removed part of the brush. In this case, if the projection of the external force is directed outside the section, it is included in the equation with a positive sign and vice versa.

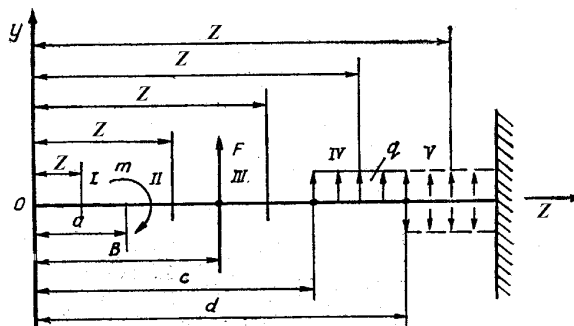

Figure-1

It is found using the shearing method of longitudinal tension. Longitudinal tension force in an arbitrary cross-section of the brush is equal to the algebraic sum of the projections of all external forces on the axis of the brush in the removed part of the brush. In this case, if the projection of the external force is directed outside the section, it is included in the equation with a positive sign and vice versa.

$$\int P(z-b)^n dz = \frac{P(z-b)^{n+1}}{n+1} + C;$$

The graph showing the law of change of the longitudinal forces along the brute axis is called the longitudinal force diagram. In this case, the axis of the abscissa serves as the base line of the plot and it is parallel to the axis of the stern. The magnitudes of the longitudinal force are placed on the vertical ordinate axis at the chosen scale, referring to the direction. At this point, the magnitude and direction of the longitudinal force changes by leaps and bounds. If the beam is subjected to a uniformly distributed force in the longitudinal direction, the corresponding part of the longitudinal force curve will be in the form of a straight line. In this case, the difference of the ordinates of the contour line in this part is equal to the product of the length of this part and the total force intensity (velocity). It is necessary to pay attention to these instructions when checking the correctness of the constructed longitudinal force diagram.

Conclusion: As we know, acquiring new knowledge and applying it is of great importance for every pedagogue today. Therefore, the main goal is to convey this knowledge to students through new technologies. As mentioned above, the main process for the science of material resistance is deformation. To explain this academic process, we have implemented using new pedagogical technology. As well as, the answers of students in several small groups to the same question are collected and discussed together. The advantages of this method: the teacher sees who is not ready for the lesson; a student who is not prepared for training will get a lot of useful knowledge about the topic under consideration during the oral discussion; this method is a small group work that strengthens the discipline of the students and makes them stick together, because a student who spends a lot of time thinking about his answer option wastes the time allotted to the whole group.

References:

- [1]. Axunboev, A., Muxamadsodikov, K., & Qoraboev, E. (2021). Drying sludge in the drum. *Barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali*, 1(5), 149-153.
- [2]. Koraboev, E. (2022). RELIABLE PERFORMANCE AND REASONABLE DESIGN OF DRUM DRYER MACHINE. *Science and innovation*, 1(A7), 575-581.
- [3]. Ogli, K. E. V. (2022). THE MOST IMPORTANT SOLUTION FOR IMPROVING ISSUES DRUM DRYERS. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(11), 83-89.
- [4]. Ruzaliev, Khojiakbar Shermakhamad Ugli (2022). ANALYSIS OF RESEARCH ON THE TREATMENT OF DETAILS ON THE INNER CYLINDRICAL SURFACE LAYER. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (4), 281-290.
- [5]. Ruzaliyev, X. S. (2022). Analysis of the Methods of Covering the Working Surfaces of the Parts with Vacuum Ion-Plasmas and the Change of Surface Layers. *Eurasian Scientific Herald*, 9, 27-32.
- [6]. Yusufjonov Otabek, Ro'Zaliyev Xojiakbar, & Turgunbeqov Axmadbek (2022). EXPERIMENTAL STUDIES OF THE TECHNOLOGICAL PROCESS OF PROCESSING CONCAVE SURFACES OF COMPLEX SHAPES. *Universum: технические науки*, (5-10 (98)), 48-50.
- [6]. B. Ergashev, & X. Ruzaliyev (2022). METALL LISTLARGA ISHLOV BERUVCHI VALIKLI QURILMA. *Science and innovation*, 1 (A8), 108-112. doi: 10.5281/zenodo.7342517

THE EFFECTIVENESS OF THE PROJECT METHOD IN DISTANCE LEARNING

Khatamova Salomat Mahkamovna

Senior Teacher, Gulistan State University

Akramova Sokhiba

Davronova Mukhlisa

Students, Gulistan State University

Abstract. The article analyzes the possibilities of the project method in achieving productive communication skills of students studying a foreign language. Six stages of work on the project are considered, an assessment is made of the significance of projects of a sociocultural nature in mastering the culture of the countries of the language being studied. Examples of the practical implementation of the method using distance learning technologies are given.

Keywords: project method, foreign language, distance learning, technology, communicative approach.

The productive communicative activity of students during practical classes on the basis of the language departments of the university seems to be the main goal of their teaching a foreign language. In the process of forming communication skills, one should rely on the main regularity of the educational process: one can learn any activity only in the process of this activity [3; 279].

The project method, designed to immerse the student in the situation of the real use of the language being studied, shifts the focus from the linguistic component to the content and transforms the learning process in a productive way.

The project method allows you to summarize educational and cognitive techniques designed to solve a particular problem as a result of independent actions of students with a mandatory presentation of these results.

If we talk about the method of projects as a pedagogical technology, then this technology involves a combination of research, search, problem methods, creative in their very essence [5; 200].

The work on creating projects allows the teacher not only to transfer the amount of knowledge to students, but also to teach how to use the knowledge gained to solve new cognitive and practical problems.

According to I.I. Gassieva, to implement the method of projects in the classroom, the most effective is the work on the so-called "socio-cultural" studies, since they are designed to compare the national and cultural characteristics of the country of the language being studied with the cultural realities of the countries of the students [1; 255].

The final stage of studying a linguistic and cultural topic is work on information projects, in the process of preparing which students collect and analyze information about an object, phenomenon, generalize facts, familiarize project participants with the results of work in forms intended for a wide audience. At the same time, the lexical and grammatical skills acquired in the lesson are used as the initial data.

In its full form, the work on the project goes through six stages:

- 1) preparation: students' understanding of the project topic, setting the goal and objectives of the study;
- 2) planning: determining the sources of information, ways of collecting and analyzing it, thinking through the form of presentation of the final product;
- 3) practical activities: collecting information, performing practical work;

4) search result: analysis of information, formulation of conclusions, preparation of texts and demonstration material;

5) presentation of results with presentation of materials;

6) evaluation of the results through collective discussion with the creators' comments, answers to questions.

In the process of creating this kind of socio-cultural projects, not only the development of the culture of the country of the language being studied takes place, but also the understanding of the native culture.

In connection with the self-isolation regime introduced in the universities of Uzbekistan during the COVID-19 pandemic, the educational process was implemented using distance learning technologies. The ZOOM system was used as a remote technology for joint video consultations, the MOODLE system was used to organize students' independent work on the project, in which topics were created that were adequate to the main stages of the project. Combining students from different groups of the university in one project allows you to expand its content and deepen the practical part, which interact and complement each other during the design. In addition, we can talk about the formation of student-participants' competencies related to professional mobility and activity [4].

When implementing the project method, all participants have the opportunity for real communication. For students, this is a speech training in a foreign language. For the teacher, it is a diagnostic tool that allows to determine the degree of assimilation of the material and the feasibility of communication.

Thus, the use of the project method in modern conditions significantly increases the motivation of students and the quality of mastering the program material in a foreign language, contributes to the enrichment of knowledge, the development of information culture, the formation of strong communication skills.

References:

1. Gassieva I.I. Implementation of the project method // Theory and practice of teaching: achievements, problems and development prospects. – Minsk: BGU, 2010. – pp. 254-257.
2. Koshevets S.F. Project Method as a Means of Forming Students' Communication Skills // Methods of Teaching Foreign Languages: Traditions and Innovations. – Kursk: KSMU, 2020. – pp. 313-316.
3. Lebedinsky S.I. Methods of teaching a foreign language. Tutorial. – Minsk, 2011. – 309 p.
4. Shterenz V.A. Organization of Distance Learning // Pedagogy and education. – 2020. – No. 4. – pp. 132-148. DOI: 10.7256/2454-0676.2020.4.33893. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=33893.250
5. Polat E.S. New pedagogical and information technologies in the education system. – M.: "Academy", 2011. – 272 p.

FEATURES OF THE USE OF VIRTUAL EDUCATIONAL PLATFORMS IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE

Khatamova Salomat Mahkamovna

Senior Teacher, Gulistan State University

Atabayeva Sevinch

Yagafarova Kamila

Students, Gulistan State University

Abstract. In modern society, specialists with abilities and skills that allow them to be more successful in the current conditions of market relations, to effectively perform a large amount of

labor activity, while being socially adapted enough, are in great demand. Traditional education cannot always meet the modern needs of employers in terms of training potential employees. Under the influence of all these factors, many different online schools and platforms have emerged that offer foreign language teaching. Platforms such as Skyeng, Italki, Englex, Foxford, Puzzle-English, FluentU, British Council and others are popular in the world. In this article, the author will take a closer look at some of them.

Keywords: virtual technologies, educational platform, foreign language, methodology.

The modern educational strategy in the field of higher professional education causes a change in the language policy that determines the goal-setting of professionally-oriented foreign language education, which is based on the idea of forming stable knowledge in the field of foreign professional and academic discourse [2, 49].

An ever deeper understanding of the correctness of the learning process, including the process of learning a foreign language, has led to a weakening of the connection between it and the learning process, assigning the latter a more limited role and directing research interests to the student, and not to the teacher, as it was before [1, 63].

Puzzle -English started out as a self-paced language learning app and website [3]. By 2022, Puzzle-English will have 10 million users, and the platform can be used both for independent language learning and for working with a professional teacher. The main emphasis of this online platform is on the development of the practice of listening comprehension, reading, writing and speaking. This can be done by performing various tasks: video puzzles, audio puzzles, lessons, a simulator, translators, etc. Depending on the needs and interests, each user can find something suitable for him.

The element of gamification in language learning helps to increase the motivation of students. Skyeng is an online English language school. Training is carried out on the Vimbox training platform (Vimbox is Skyeng's own platform, on which lessons are held with a teacher. It integrates not only calls with good quality video, but also interactive exercises of any possible format), as well as using a mobile application and extensions for the browser. Now about 100 thousand people study at Skyeng and more than 8000 teachers from all over the world work" [4]. Skyeng is a school, therefore, after the first trial lesson with a methodologist, the student will be offered teachers, schedule options and an individual study plan depending on the level, goals, objectives and needs of the student. The user can choose a Russian-speaking teacher or native speaker and change him later if for some reason the previously selected teacher no longer satisfies the student.

Lessons take place online on the Vimbox platform with video or audio only (at the student's choice). All tasks on the platform are interactive. After the lesson, the student receives homework, which should be completed until the next lesson, or postponed until the moment when he has time to complete it, since the platform allows you to return to the material already covered at any time. Most tasks are checked automatically at the time of execution, the user immediately sees his mistake and later, if necessary, can discuss it with the teacher. At the same time, there are tasks for speaking and writing Essays, which are checked directly by the teacher. All lessons are recorded, monitored and evaluated by the school's methodologists. At the same time, the student, using his Personal Account, can at any time access the recording of any lesson or any material he needs. The platform provides many different courses depending on the level of the student, which can be adapted to the interests of each individual. Basically, training at Skyeng is aimed at developing communication skills directly, which allows you to remove the psychological barrier in

using a foreign language. The site also has exercises for the development and improvement of grammar, vocabulary, listening, speaking, there are tests, books, video games, etc. The browser extension is especially convenient, with which you can add words from any sites directly to your dictionary, for further development using a mobile application.

Modern technological advances are becoming more visible these days and they are also having an impact on how people learn.

Online learning platforms transform the traditional learning model into an active knowledge building process. Through these platforms, learning becomes more flexible and accessible to individual learners wherever they have computers, mobile phones and Internet access. Online learning platforms can better meet the needs of different learners and different learning goals. Thoughtfully designed platforms pay attention to the individual differences of students and select educational materials that correspond to their interests, knowledge and learning level. The introduction of online learning platforms is about ease of use and functionality. A good platform should be user-friendly, user-friendly for both students and educators.

References:

1. Nelepko E.P. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/virtualnye-obrazovatelnye-platformy-v-obuchenii-inostrannomuyazyku>
2. Stepanova M. A. Cognitive aspects of translation: a structural model of the event // Collection of articles and materials of the International scientific and practical conference dedicated to the 25th anniversary of higher philological education in the Khanty-Mansiysk Autonomous Okrug. – Nizhnevartovsk: Nizhnevartovsk State University Press, 2014. – pp. 48–50.
3. Puzzle-English. URL: <https://puzzleenglish.com/>
4. Skyeng. URL: [https://skyeng.ru/\(10.04.2023\)](https://skyeng.ru/(10.04.2023)).

REPLACEMENT OF MODERN METHODS IN TEACHING TECHNICAL SCIENCES TO STUDENTS

Nishonova G'azaloy G'ulomjonovna
Assistant, Fergana Polytechnic Institute
Turg'unbekova Zebxon Alijon qizi
Student, Fergana Polytechnic Institute

Abstract: Introduction of new pedagogical technologies in teaching students, conducting each lesson using different methods.

Key words: Different methods, use of methods in their place, different terms related to the topic: introduction to science, history of development, statics, kinematics

The rapid advancement of science, technology, production, and other fields nowadays naturally places new social demands on the table. Among these social necessities, it is crucial for society to strengthen the system that is intended to achieve this goal as well as the power that propels the development of industries on its basis—the training of qualified workers. Although the demand for competent individuals emerged in the early stages of the industrial sector's development, when production businesses started to appear, it still has value today. The main causes of this include the formation of new fields and specializations, the requirement to train employees in line with social, economic, and cultural development of society, and the professional knowledge, skills, and abilities of specialists in a rapidly evolving environment. the development

of the need for ongoing improvement as well as the rising demand for specialists to be able to handle intense competition in the job market.

Currently, it is acceptable to employ multimedia technologies in the teaching of technical sciences to draw in pupils. We mostly teach "Theoretical Mechanics" to our pupils. Let's use new pedagogical technologies to conduct the course "Theoretical Mechanics" today using contemporary technology.

"Theoretical mechanics" is the science of the interaction of material bodies and the general laws of mechanical motion. The displacement of material bodies relative to each other in space over time is called mechanical motion. Considering all the properties of the body, the theoretical and practical investigation of mechanical phenomena is very complicated. Therefore, the concepts of material point and absolute solid body are used in mechanics. A body whose size and shape are important when we are investigating mechanical motion or equilibrium is called a material point. If the distance between two points of a body remains constant during the movement of a body, such a body is called an absolutely rigid body. There is no absolutely rigid body in nature, any body is deformed to a small extent. If this change is very small compared to the dimensions of the body, this change is not taken into account when checking the mechanical movement. The basic laws of theoretical mechanics are based on observation and experimental results. The theoretical mechanics we study is called classical mechanics, based on the laws described by G. Galileo (1564-1642) and I. Newton (1643-1727). In classical mechanics, time and space are considered independent of the motion of bodies. Also, the mass of the body is considered as a constant quantity that does not depend on its speed. In classical mechanics, the movement of material bodies is examined in relation to the three-dimensional Euclidean space, and space is considered absolutely stationary. Quantities related to the measurement of movement are obtained on the basis of Euclidean geometry. In the international SI system, the unit of time is second (s), the unit of length is meter (m), the unit of mass is kilogram (kg), and the unit of force is Newton (N). Theoretical mechanics is divided into parts of statics, kinematics and dynamics, depending on the point of view of the problem. Basic concepts of balance of bodies and forces are studied in the statics section of mechanics. This situation is a special case of mechanical movement. In kinematics, the movement of bodies is studied from a geometric point of view, ignoring the causes that create or change this movement. In dynamics, the mechanical movements of bodies are studied in connection with the causes that create this movement.

In order to convey this subject clearly and clearly to students, first of all, we need to make students interested in the lesson by focusing their attention and using one of the methods available today. Even one of the famous representatives of the Uzbek national culture of the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, the enlightened poet, playwright, journalist, scientist, state and public figure Abdulla Avloni, used various new methods in the lessons. [1] We will start our lesson using the "I know" method.

First of all, we show students a laboratory device or a drawing, graph, similar sample, or show it through a projector, and ask each student what it is. Each student takes this item in his hand and describes it as best he knows. For example, if we show a drawing from the subject "Theoretical Mechanics", each student gives a definition to this drawing as best he knows, and at the end the teacher combines these definitions and continues the lesson.

As a result of the quick pace of modern development, the inventive approach to teaching technical courses is unmatched today. Lack of laboratory equipment is one of the issues with teaching students; in order to address this issue, it is vital to incorporate practice and at least one day of class per week with factories and production companies.

References:

1. Information from the Internet
2. Sh.A.Shoobidov, X.N.Habibullayeva, F.D.Fayzullayeva Nazariy Mexanika (statika, kinematika), Toshkent «Yangi asr avlodi» 2008
3. Nishonova, G. A. G. (2022). METHODS OF INCREASING THE DURATION OF THE BELT, WHICH IS THE MAIN BODY OF BELT CONVEYORS. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(11), 44-49.
4. Abduqodirov, N. S. O., Oqyolov, K. R. O., Jalilova, G. X. Q., & Nishonova, G. G. (2021). Causes and extinguishing equipment of vibrations occurred by machinery and mechanisms. *Scientific progress*, 2(2), 950-953.

BENEFITS AND DRAWBACKS OF THE USE OF THE INTERNET IN FORMAL EDUCATION

Malikakhon E. Khudayberdieva
Teacher, Gulistan State University

Equally vital is to acknowledge learning that takes place inside the classroom through the use of ICT. A number of researchers point to the benefits of using the Internet in formal education. Mahmoud Mohammad Sayed Abdallah (2007) argues that the Internet is used in education because it facilitates learning, teaching and communication. It is possible to find a great deal of (course/subject) information online and to do so any time. Specifically commenting on advantages of the Internet for English Language Teaching, he mentions that students can study any topic in English independently online, and they can also find many activities on the Internet to use in order to improve their proficiency.

In an early observation by Meena Singhal (1997) , advantages of the Internet for the individual student are highlighted, especially the vast amount of information that can be found online at all times: "The World Wide Web is ... a virtual library at one's fingertips; it is a readily available world of information for the language learner" (Singhal 1997:4) . She particularly highlights the benefits of emailing, which is beneficial to use with shy students who can thus communicate without having to speak up in class. Moreover, via email, language students can communicate with native English speakers, rendering the communication an authentic context.

In a speech given at a conference in Japan, Victoria Muehleisen (1997) lists a number of reasons why the use of the Internet is beneficial to English teaching. She claims that students' motivation to learn English is promoted by their learning how to use computers, and in so doing they come to realize that English is an international language (most of the online information is in English). Moreover, online projects have an interactive aspect (students work actively, for instance when they search for information), and are generally easier to realize in practice than other projects (Internet access is often available in e.g. computer rooms in schools and public computers in Internet cafes). Muehleisen concludes by encouraging English teachers to use the Internet in the class room, as it increases students' motivation to use English in out-of-school settings.

Kilimci (2010) goes one step further when he argues that the Internet can be used as "... the main aid in teaching a language and as a basic source of communication in distance education", not only as a complement to other teaching resources (Kilimci 2010:109). The World Wide Web provides teachers and students with the possibility to listen to radio programs, television programs, the news etc., thus to listen to native speakers online. Moreover, the Internet gives students access to libraries and a great deal of reading material, and also the opportunity to familiarize themselves with many different cultures and peoples (109, 112).

Jeremy Harmer (2007) writes that students and teachers can find practically any kind of information they want on the Internet. They can access newspapers, encyclopedias, history sites, film guides, lyrics, and broadcasting associations (e.g. the BBC). However, due to the size of the Internet and the vast amount of online information there is, it may be awkward to use for teachers and students. It might be difficult to find the spot-on information that one is searching for, because it is a skill that must be acquired. Thus if teachers want their students to do successful searches on the Internet, they have to teach them this skill (190-91).

In an article addressing the issue of e-safety amongst other things, M Sharples et al (2008) discuss the dilemma of allowing children and young people to make use of the learning opportunities the Internet has to offer, and simultaneously protecting them from possible harmful 'side effects'. The use of the Internet poses certain risks to the younger generation, such as bullying (e.g. to post hurtful messages/pictures), harmful adults (e.g. paedophiles), unsuitable content (e.g. violent and pornographic material) and cheating (e.g. to copy paste online material). This dilemma is indeed a problem for schools and the authors acknowledge that at present there is no simple solution (70, 72-74). According to Sharples et al (73) , if schools forbid students to access inappropriate web sites, they will soon find other ways of doing so (see also Cunningham & Andersson 1997:289) .

Other researchers have also explored drawbacks of the use of the Internet in education. Singhal (1997) mentions technical problems/lack of Internet access, teachers' lacking knowledge and experience, unsuitable information for children, and time-consuming browsing on the Internet. Chapman (2000) brings up threats of Internet use for young people. Among other things, there is information about drug use and bomb making on the Internet.

He states further that "[a] great deal of information on the Internet is of questionable value, inaccurate or misleading" (Chapman 2005:335) . Teachers are thus faced with a new pedagogical challenge, namely to teach their students how to use the Internet in a responsible manner. This task is a burdensome one for teachers, as it is combined with another educational task, that is, to explore ways of using the Internet to promote learning in general. Chapman mentions yet another challenge for teachers, which is to keep updated on the technological development.

ACADEMIC DISHONESTY IN ONLINE COURSES

Malikakhon E. Khudayberdieva
Teacher, Gulistan State University

Foster and Carnevale (2007) estimated that 1.5 million students across America enrolled in only online courses in 2006. That number increases each year, as Internet use continues to grow and colleges adapt. The University of Phoenix, which specializes in online college programs, serves nearly 438,000 students (Blumenstyk, 2011). Yet, while online courses offer students more opportunities, there is also a higher risk of academic dishonesty.

Sileo and Sileo (2008) appeared to review existing literature in order to study academic dishonesty in online classes. Sileo and Sileo suggested that in addition to many university students, many practicing teachers also take online courses so they can maintain certification and upgrade their skills and qualifications. Teachers deliver content using a variety of different technologies, which interactive television (ITV), video and audio conferencing, web based instruction (through Moodle, Blackboard, etc.), chat, and e-mail. Effective instructors engage students and encourage

communication, just as instructors would do in a traditional class. Online platforms that instructors may use include:

1. course announcements, documents, and assignments;
2. Threaded discussion, chat, and instant messaging services;
3. Streaming video and multimedia presentations;
4. External links;
5. Classtools such as calendars, address books, and grade books;

Unlike in traditional classes, students in online classes can complete classwork at convenient times. Students may feel that there is a lack of communication, as often communication is limited to e-mail and online exchanges. According to Sileo and Sileo (2008), students may be more likely to cheat because they have more time and energy, may be lonely, and have a lack of personal contact with the instructor. A simple web search reveals that there are many web sites devoted to providing students with term papers. Students within the classes sometimes communicate about assignments and examinations, without the knowledge of the instructor. Sometimes students even access examination materials early and share answers with other students in the class (Olt, 2002).

Students and teachers often do not have the same standards for what is considered cheating. Through surveys given to special education full-time and adjunct faculty and to special education undergraduate and graduate students, Sileo (2006) suggested that faculty members have a more stringent definition of cheating on Internet course than students. Instructors considered it to be cheating when students collaborate on out-of-class assignments without the instructor's approval and when students submit the same paper during different semesters. Therefore, it is the responsibility of instructors and administrators to make clear to students what is considered academic dishonesty and make sure students aware of the institution's academic standards (Hall & Kuh, 1998). Furthermore, instructors should work together with students collaboratively to establish policies on academic integrity and to identify clear examples of cheating (Sileo & Sileo, 2008). By working together with students to develop the policies, students are more likely to understand and follow the agreed upon policies.

Renard (2000) suggested that teachers should give students writing assignments that are personal to them and require the students to use higher level thinking skills as a method to reduce cheating. Renard also encouraged to teachers to engage students all throughout the writing process and make suggestions throughout the process. Strategies for reducing cheating in online courses include (Sileo & Sileo, 2008):

1. requiring students to use cameras during tests and discussions;
2. requesting early submission of written assignments throughout the course;
3. using chat software to administer random assessments;
4. using search engines to check students' writing for plagiarism.

References:

1. Abou-Jaafar, A. E. (2003) The EFAL 2000 Assessment: Country Reports. URL: http://www2.unesco.org/wef/countryreports/Libya/rapport_1.html
2. Ahmad, R. (2004) Motivating students in learning English as a foreign language with special reference to first-year secondary school students. MA Dissertation, The Academy of Graduate Studies, Tripoli-Libya.
3. Al-dabbus, S. (2008) An investigation into the impact of language games in classroom interaction and pupil learning in Libyan EFL classrooms. PhD thesis, Newcastle University.
4. Alhmali, R. (2007) Student attitudes in the context of the curriculum in Libyan education. PhD Thesis, University of Glasgow.

5. Ali, M. (2008) The oral error correction techniques used by Libyan secondary teachers of English. PhD Thesis, University of Sunderland.
6. Al-Khatib, W. G. (2003) eLearning: Opportunities, Challenges, and Future. [Online] Available at: <http://multimedia.ece.uic.edu/FIT03/Day-1/S13/p2.pdf>
7. Andrews, R. and Haythornthwaite, C. (2007) The Sage Handbook of E-Learning Research. London: Sage.
8. Ankara, P., Yavuza, H. and Koksala, M. (1992) 'Students' perceptions of computer assisted instruction environment and their attitudes towards computer assisted learning', Educational Research, 34(2), pp. 133-139.
9. Arabsheibani, G. R. and Manfor, L. (2007) 'Non-Linearities in Returns to Education in Libya', Education Economics, 9(1), pp. 134-145.
10. Bassey, M. (1999) Case Study Research in Educational Settings. Buckingham: Open University Press.
11. Bell, J. (1999) Doing Your Research Project. Buckingham: Open University Press.
12. BERA (2012) Revised Ethical Guidelines for Educational Research.

PEDAGOGLARNING KREATIVLIK IMKONIYATLARI VA ULARNING TARKIBIY ASOSLARI.

B.X.Xushboqov

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Hozirgi paytda jamiyatning maktab oldiga qo'yayotgan talablari kun sayin ortib bormoqda va bu talablarga to'g'ri yondashgan holda ularni amalga bajarish o'qituvchining vazifasidir. Pedagogik faoliyat inson mehnatining eng murakkab sohalaridan biridir. Hozirgi jamiyatimizda o'qituvchi eng faol pozitsiyadagi shaxs sifatida zamonaviy bilimlarini egallab borishi, tinimsiz izlanuvchan va fidoiy bo'lishi lozim chunki, u kechiktirib bo'lmas jarayon shaxsni intellektual hamda ma'naviy qashshoqlikdan qutqarib qoladi.

Kalit so'zlar: kreativlik, bo'lajak o'qituvchilar, kreativ kompetentlik, ijod, kashf etish, iroda, shaxs, diqqat, tafakkur, psixologiya, ijodiy yondashish.

Hozirgi zamon standartlarini amalga tatbiq etish o'qituvchidan nafaqat yuqori malakani va doimiy kasbiy rivojlanishni, balki o'z ishiga ijodiy yondashishni talab etadi. O'qituvchining kreativligi o'z tajribasini qayta ko'rib chiqishi va yaxshilashi hammaga ma'lum narsalarni o'zgartira olishi va ijodiy foydalana olishi, sifat jihatdan yangiliklarni yaratishi juda katta ahamiyatga ega bo'lib bormoqda. Kreativlik tushunchasi (lot., ing. "create"-yaratish, "creative"-yaratuvchi, ijodkor) ingliz tilidan tarjima qilinganda ijod ma'nosini anglatadi. Kreativlikni: ijodga intilish, hayotga ijodiy yondashish, o'ziga doimiy tanqidiy nazar solish va tahlil etish deyish mumkun. Hozirgi zamon psixologiya va pedagogika lug'atlariga asoslanib o'qituvchining kreativligi deb uning fikrlaridagi sezgilaridagi, muloqotdagi, alohida faoliyat turidagi, ijodiy yondashish, bilish darajasi deb ta'riflash mumkun. Hozirgi zamon pedagogikasi yuqori malakali pedagogik kadrlarga ehtiyoj sezadi. Ushbu loyihani amalga oshirishda quyidagilar amalga oshiriladi:

1. O'qituvchilarni ma'naviy va moddiy rag'batlantirish sistemalarni tatbiq etish;
2. Pedagogik kadrlarni attestatsiyadan o'tkazishda qo'yiladigan talablarni yangilash;
3. Ularning malakasini oshirish;
4. Eng yaxshi o'qituvchilarning tajribalarni keng ommalashtirish.

Yangi, hozirgi zamon standartlarini amalga tatbiq etish o'qituvchidan nafaqat yuqori malakani va doimiy kasbiy rivojlanishni, balki o'z ishiga ijodiy yondashishni talab qiladi.

O'qituvchining kreativligi o'z tajribasini qayta ko'rib chiqishi va yaxshilash hammaga ma'lum narsalarni o'zgartira olishi va ijodiy foydalana bilish, sifat jihatdan yangiliklarni yaratish juda katta ahamiyatga ega bo'lib bormoqda.

Kreativlikni: ijodga intilish, hayotga ijodiy yondashish, o'ziga doimiy tanqidiy nazar solish va tahlil etish deyish mumkin. Hozirgi zamon psixologiya va pedagogika lug'atlariga asoslanib o'qituvchining kreativligi deb uning fikrlaridagi sezgilaridagi, muloqotdagi, alohida faoliyat turidagi, ijodiy yondashish, bilish darajasi deb ta'riflash mumkin.

O'qituvchining kreativligi, bu uning qat'iy, chegaralangan yoki sust chegaralangan sharoitlarda har xil original g'oyalarni izlab topish layoqatidir. Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish quyidagi o'zaro bir-biriga bog'liq kreativlik tarkibiy komponentlarini ajratish imkoni beradi:

1. Intellektual (aqliy);
2. Ahloqiy (o'z-o'zini boshqarish);
3. Motevatsion (maqsadiy);
4. Emotsional (his hayajonli).

Kreativ layoqat quyudagi o'zaro bir-biriga bog'liq bo'lgan qismlardan iborat bo'ladi:

1. Kreativlik maqsad;
2. Ijodiy intilish;
3. Kreativ (ustanovka) qurish,
4. Kreativ yo'nalish;
5. Kreativ ifodali akt;
6. Kreativ o'z-o'zini boshqarish;
7. Kreativ faollik;
8. Kreativ intilishlar darajasi.

O'qituvchining kreativligi uning ijodiy faoliyatida paydo bo'ladi va rivojlanadi. Shunday qilib kreativlik o'qituvchining ijodiy faoliyatida ijodiy intilishi, ijodiy qobiliyati, kreativ maqsadi, yo'nalishi va o'zini boshqara olishida ko'rinadi va uni o'zini faolligi, o'zini-o'zi boshqara olishi bilan yetuk rivojlanayotgan, o'sayotgan shaxsga aylanayotganini bildiradi. Pedagogning kreativlik potentsiali uning umumiy xususiyati sifatida aks etadi. U ijodiy faoliyatning dastlabki sharti va natijasi sanaladi. Mazkur sifat shaxsning o'z-o'zini namoyon qilish layoqatiga egalikni va tayyorlikni ifodalaydi. Qolaversa, kreativ potentsial negizida har bir mutaxassisning shaxsiy qobiliyatlari, tabiiy va ijtimoiy quvvati yaxlit holda namoyon bo'ladi.

Kreativ potentsial bilish jarayoniga yo'naltirilgan ijodkorlik bilan chambarchas bog'liq. Pedagogning kreativ potentsiali an'anaviy tafakkur yuritishdan farqli ravishda quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- tafakkurning tezkorligi va egiluvchanligi;
- yangi g'oyalarni yaratish qobiliyati;
- bir qolipda fikrlamaslik;
- o'ziga xoslik;
- tashabbuskorlik;
- noaniqlikka toqat qilish;

Pedagog kreativlik potentsialiga ega bo'lishi uchun kasbiy faoliyatida quyidagilarga e'tiborini qaratishi zarur:

- kasbiy faoliyatiga ijodiy yondashish;
- yangi-yangi g'oyalarni yaratishda faollik ko'rsatish;
- ilg'or pedagogik yutuq va tajribalarni mustaqil o'rganish;
- hamkasblar bilan pedagogik yutuqlar xususida fikr almashish.

Har bir pedagogning o'zini-o'zi rivojlantirishi va o'zini-o'zi namoyon eta olishi bevosita uning kreativlik qobiliyatiga egaligi bilan bog'liq. Odatda pedagoglarning kreativlik qobiliyatiga ega bo'lishlari pedagogik muammolarni hal qilishga intilish, ilmiy-tadqiqot ishlari yoki ilmiy loyihalarni amalga oshirish va o'zaro ijodiy hamkorlikka erishishlari orqali ta'minlanadi. Pedagog o'z-o'zidan ijodkor bo'lib qolmaydi. Uning ijodkorlik qobiliyati ma'lum vaqt ichida izchil o'qib-o'rganish, o'z ustida ishlash orqali shakllantiriladi va u asta-sekin takomillashib, rivojlanib boradi. Har qanday mutaxassisda bo'lgani kabi bo'lajak pedagoglarning kreativlik qobiliyatiga ega bo'lishlari uchun talabalik yillarida poydevor qo'yiladi va kasbiy faoliyatni tashkil etishda izchil rivojlantirib boriladi. Bunda pedagogning o'zini-o'zi ijodiy faoliyatga yo'naltirishi va bu faoliyatni samarali tashkil eta olishi muhim ahamiyatga ega.

Pedagog ijodiy faoliyatni tashkil etishda muammoli masalalarni yechish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, shuningdek, pedagogik xarakterdagi ijod mahsulotlarini yaratishga alohida e'tibor qaratishi zarur. Muammoli masala va vaziyatlarni hal qilar ekan, pedagogning masala yechimini topishga ijodiy yondashishi unda hissiy-irodaviy sifatlarning rivojlanishiga yordam beradi. Pedagog o'z oldiga muammoli masalalarni qo'yish orqali mavjud bilimlari va hayotiy tajribalariga zid bo'lgan dalillar bilan to'qnash keladi. Buning natijasida o'z ustida ishlash, mustaqil o'qib o'rganishga nisbatan ehtiyoj sezadi. O'qituvchilar darslarda bo'lajak pedagoglarning erkin fikr yuritishlarini ta'minlay olishlari kerak. Xuddi shu holatdagina ularning fikrlarida kreativlik kasb etadi. Shuningdek, yuqori kurs bo'lajak pedagoglari nafaqat ichki kreativlikni shakllantirish, balki kichik guruhlarda ishlash, kreativlik va sharhlar berishga qiziqтира oladilar ham.

Kreativlik potentsialiga ega pedagog o'zida quyidagi malakalarni namoyon eta oladi:

- bajariladigan vazifaning mohiyati va ahamiyatini belgilay bilish;
- masalaning qo'yilishini tahlil qila olish;
- masalani hal qilish rejasini tuzish;
- masalani hal qilishda samarali metodlar (analiz, sintez, induksiya, deduksiya, taqqoslash va b.)larni qo'llash;
- masalani hal qilish usullarini tanlay olish;
- qabul qilingan qarorning to'g'riligini asoslash va qayta tekshirish;
- masalani hal qilishda kichik tadqiqot (izlanish)ni olib borish;
- masalani hal qilish sharoiti, jarayonning borishi va masala yechimi yakunlarini umumlashtirishga oid dalillarni rasmiylashtirish.

Pedagogning kreativ potentsiali quyidagi tarkibiy asoslarni o'z ichiga oladi:

- Maqsadli-motivli yondashuv (ijodiy faoliyat qadriyat sanaladi va u pedagogning qiziqishlari, motivlari, faoliyatni tashkil etishga intilishida ko'zga tashlanadi);
- Mazmunli yondashuv (o'zida pedagogik, psixologik, maxsus va innovatsion xarakterdagi BKMni aks ettiradi); Tezkor-faoliyatli yondashuv (o'zida ma'lum fikriy-mantiqiy fikrlashga doir harakatlar, shuningdek, amaliy (maxsus, texnik, texnologik) faoliyat usullarini ifodalaydi);
- Refleksiv-baholash (bunda shaxsiy ijodiy faoliyat mohiyatini anglash, o'z-o'zini tahlil qilish va o'z-o'zini baholash ko'zga tashlanadi); Pedagogning ilmiy-tadqiqot ishlari va ilmiy yoki ijodiy loyihalarni amalga oshirishi unda kreativlik potentsialini yanada rivojlantiradi.

Natijada pedagog:

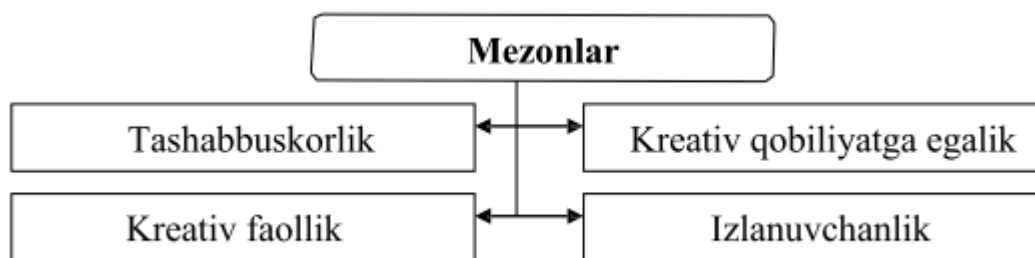
- ijodiy fikrlashga odatlanadi;
- ilmiy-tadqiqot faoliyatini olib borish ko'nikmalarini puxta o'zlashtiradi;

- pedagogika yoki mutaxassislik fani yutuqlari hamda ilg'or tajribalardan foydalanish imkoniyatlarini mustaqil tahlil qiladi;
- pedagogik jamoa tomonidan olib borilayotgan ilmiy tadqiqot va ijodiy loyihalarni bajarishda faol ishtirok etadi. Tajribalardan foydalanish imkoniyatlarini mustaqil tahlil qiladi;
- pedagogik jamoa tomonidan olib borilayotgan ilmiy tadqiqot va ijodiy loyihalarni bajarishda faol ishtirok etadi.

Bo'lajak pedagoglarni kreativ fikrlashga o'rgatish, ularda kreativ tafakkurni shakllantirish uchun avvalo o'qituvchining o'zi kreativ, ijodkor shaxs bo'lishi zarur. Bordi-yu, uning o'zi kreativlik sifatlariga ega bo'lmasa, u holda qanday qilib, bo'lajak pedagoglarni kreativ fikrlashga rag'batlantira oladi. Chiqariladigan yagona xulosa quyidagicha: o'qituvchining o'zi kreativ, ijodkor bo'lsagina, bo'lajak pedagoglar ham shunday bo'la oladi. O'qituvchining ijodkor va kreativ bo'lishi yoki bo'lmasligi emas, balki darslarni ijodkorlik, kreativlik ruhida tashkil etishi, yangi g'oyalarni ta'lim jarayonida sinab ko'rishga intilishi zarur. Darslarda o'qituvchi "kreativlik yo'l xaritasi"ga ko'ra quyidagi 4 ta yo'nalish bo'yicha harakatlanadi va ulardagi harakatlar pedagoglarning kreativligini ifodalovchi belgilar (Patti Drepreau) sanaladi:

1. Ijodiy fikrlash ko'nikmalarini namoyon etish;
2. Bo'lajak pedagoglarni o'quv fanlarini qiziqish bilan o'zlashtirishga 3. Rag'batlantiruvchi strategiyalardan foydalana olish;
4. Innovatsion yondashuv va pedagogik masalalarning yechimini topishga kreativ yondashish;

Kasbiy faoliyat samaradorligini baholashda pedagogning ijodkorligi – kreativ potentsiali darajasini baholash muhim ahamiyatga ega. Pedagogning kreativlik potentsiali darajasini aniqlovchi mezonlar quyidagilar sanaladi (2-rasm):

2-rasm. Pedagogning kreativ potentsiali darajasini aniqlovchi mezonlar. Ushbu mezonlar pedagoglar kreativ potentsialini uch darajada aniqlash imkonini beradi (1-jadval):

1-jadval. Pedagog kreativ potentsialining muhim darajalari

№	Darajala	Daraja xususiyatlari
1.	Yuqori	Muntazam ravishda turli tashabbuslarni ilgari suradi, kreativ qobiliyatga egaligini izchil namoyib etib boradi, kreativ jihatdan o'ta faol, izlanuvchan
2.	O'rta	Ba'zan u yoki bu tashabbusni ilgari suradi, kreativ qobiliyatga egaligi muntazam bo'lmasa-da, ammo namoyon bo'ladi, kreativ jihatdan bir qadar faol, izlanuvchan
3.	Past	Garchi u etarlicha asoslanmagan bo'lsa-da, tashabbusni ilgari surishga intiladi, kreativ qobiliyati etarlicha namoyon bo'lmaydi, izlanuvchan bo'lishga intilmaydi

Shunday qilib, malaka oshirish kurslarida “Kreativ pedagogika” moduli (fani)ni o'qitish pedagoglarda ularga xos kreativ sifat va ijodiy-pedagogik faoliyat malakalarini samarali rivojlantirish imkonini beradi.

Pedagog kreativlik potensialining ustuvor tamoyillari ijodiy-pedagogik faoliyat malakalarini rivojlantirish borasida amerikalik tadqiqotchi Patti Drepeau tomonidan taklif qilingan yo'llarda foydalanish kutilgan natijalarni qo'lga kiritishga yordam beradi. Qolaversa, pedagoglarda kreativlik sifatlarini shakllantirisha ustuvor tamoyillar asosida ish ko'rish aniq maqsadga yo'naltirilgan faoliyat samaradorligini kafolatlaydi. Malaka oshirish kurslarida amaliy mashg'ulotlar jarayonida pedagoglarning kreativlik imkoniyatlarining aniq mezonlar asosida aniqlash, daraja ko'rsatichlarini baholash asosida bu boradagi yutuq va kamchiliklarni belgilash, yutuqlarni boyitish, kamchiliklarni bartaraf etish chora-tadbirlarini belgilash mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Muslimov N.A. “Kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi” /Monografiya. ”Fan va texnologiya” nashriyoti, 2013.
2. Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem solving). Alexandria–Virginia, USA: ASCD, 2014.
3. Tolipov O'.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. T.: “Fan”, 2005.
4. Ro'ziyeva D., Usmonboyeva M., Holiqova Z. “Interfaol metodlar:mohiyati va qo'llanilishi” / Metodik qo'llanma. –T.: Nizomiy nomli DTPU, 2013. – 115 b.
5. Axmedov M. , Abduraxmonova N., Jumaev M.E. Birinchi sinf matematika darsligi metodik qo'llanma.)Toshkent. “Sharq” 2005 yil.
6. B.A.Nazarova. Bo'lajak o'qituvchilarda kreativ yondashuv asosida tadqiqotchilik layoqatini tarbiyalashning ilmiy-nazariy asoslari. (Monografiya).T „Fan va texnologiya”, 2007, 164 b.

БОШЛАНГИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИ МАТЕМАТИКА ФАНИДАН ЎҚИТИШДА ИЛМИЙ – ТАДҚИҚОТ МЕТОДЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ

Ҳайдарова Розия Давроновна

Бошланғич таълим кафедраси докторанти, Термиз давлат университети

Аннотация. Мақолада бошланғич синф ўқувчиларини математика фанидан ўқитишда илмий – тадқиқот методларидан фойдаланишнинг аҳамияти ҳақида сўз юритилган. Шунингдек, бошланғич таълимда тадқиқот фаолиятинининг афзалликлари ва уни ташкил этиш бўйича тадқиқотчи олимларнинг методик тавсиялари келтирилган.

Калит сўзлар: тадқиқот таълими, тадқиқот фаолияти, ижодий фаолият, илмий билиш, илмий тадқиқот усуллари, анализ, синтез.

Тадқиқот фаолияти замонавий таълим жараёнининг етакчи таркибий қисмларидан биридир. Бу ҳар бир болага ўз истеъдодини намоён этиш, синаб кўриш, аниқлаш ва янгилаш имконини берадиган самарали ижодий фаолият туридир.

Тадқиқот таълимининг асосларини Уйғониш даври гуманист педагоглариининг асарларида, педагогика классикалари Я.А.Коменский, Ж.Локк, Ж.Ж.Руссо, И.Песталоцци ва бошқаларнинг ишларида кўриш мумкин.

XX аср бошларида биринчилардан бўлиб америкалик педагог ва файласуф Жон Дьюи бу ғояни тарғиб қилиш, амалга ошириш ва ривожлантиришни бошлаган. 1896 йилда Чикаго Университетидаги экспериментал бошланғич мактабда у тадқиқот таълими

ғояларини фаол қўллаган. Ж. Дьюи бошланғич мактаб дарслари ўйинлар – болаларнинг тадқиқот ва амалий фаолияти асосида ташкил этилиши керак деб ҳисоблаган.

Тадқиқот фаолияти – болаларнинг дунё ҳақидаги тасаввурга эга бўлишида асосий манбалардан биридир. Тадқиқот фаолияти болалар мустақил ишлари соҳасига тегишли бўлиб, яъни у шахсга йўналтирилган ва ўқувчиларда фанга бўлган қизиқишларини орттиришга ёрдам беради. Ушбу фаолиятнинг алоҳида аҳамияти шундаки, болалар учун қизиқарли иш жараёнида улар бошланғич мактабда жиддий илмий ишларга тайёргарлик кўришади: муаммони элементар тадқиқ қилишда тажриба орттирадилар, турли манбаларда мавзу бўйича маълумотларни қидирадилар, маълумотномалар, энциклопедиялар, луғатлар ва бошқалар билан ишлаш кўникмаларини эгаллайдилар.

П.В.Середенко ўқитувчи ва ўқувчиларнинг биргаликдаги илмий-тадқиқот фаолияти бир қатор афзалликларга эга деб ҳисоблайди. Улар қуйидагилардан иборат:

- ўқитувчи ўқувчиларнинг ўзини намоён қилиш имкониятларини кўриб чиқиши;
- ўқувчига ўқув вазифасининг типи, тури ва шаклига, уни амалга ошириш хусусиятига шахсий танловини кўрсатишга имкон берадиган турли хил дидактик материаллардан фойдаланиш;
- ўқувчиларга ўз фаоллиги ва ташаббусини аямасдан саволлар бериш имкониятини бериш;
- ўқувчилар томонидан билдирилган ғоялар ва фаразларни рағбатлантириш;
- фикр, мулоҳаза, баҳолар билан алмашишни ташкил этиш;
- ўқувчиларни билимларни ўзлаштириши, дўстларининг жавобларини тўлдириши ва таҳлил қилиши учун фаол ҳаракатлар қилишга ундаш;
- ҳар бир ўқувчи учун муваффақиятли вазиятни яратишга интилиш;
- ўқувчининг субъектив тажрибасини фаоллаштириш, ундан дарс жараёнида фойдаланиш;
- дарс давомида юзага келадиган қийин вазиятларда билимларни қўллаш соҳаси сифатида фойдаланиш;
- ўқувчиларни вазифаларни бажаришнинг турли усулларини танлашга ундаш.

Шунингдек, П.В.Середенконинг мактабда ўқитишни тадқиқот кўринишида ташкил этиш бўйича қуйидаги методик тавсиялари алоҳида аҳамиятга эга:

1. Бошланғич мактабда янги таълим стандартларини жорий этиш шахсга йўналтирилган таълимга асосланиши керак, бунда атрофдаги дунёни билишнинг етакчи усули тадқиқот усули ҳисобланади;
2. Ўқитувчиларнинг илмий-тадқиқот фаолиятини ташкил этиш бўйича билим ва амалий кўникмаларини чуқурлаштириш;
3. Бошланғич мактаб ўқувчиларининг тадқиқот фаолияти кўникмаларини ривожлантиришда тизимли ёндашувдан фойдаланиш;
4. Тадқиқот фаолиятини ташкил қилишда ўқувчиларнинг шахсий мақсадларини ҳисобга олиш керак;
5. Ўқувчиларда алоҳида тадқиқот кўникма ва малакаларини ривожлантиришга қаратилган турли дидактик ўйинларни режалаштириш;
6. Ўқувчиларнинг тадқиқот фаолияти босқичлари ҳақидаги тасаввурларини шакллантириш учун тадқиқот ўйинларини режалаштириш.

П.В.Середенко болаларнинг тадқиқот амалиёти тадқиқотчилик хулқ-атворида асосланган ўқув фаолиятининг махсус кўринишини шакллантириш усули деб ҳисоблайди.

Бу усул ўқитишни мустақил ўқитишга айлантириш имконини беради, яъни ўз-ўзини ривожлантириш механизмини ишга туширади.

Тадқиқот усулининг етакчи таълим функциялари қуйидагилар:

- 1) ижодий фаолият хусусиятларини шакллантириш (яъни, ижодий фаолиятни амалга ошириш учун асосий кўникмаларни эгаллаш);
- 2) билимларни ижодий ўзлаштиришни ташкил этиш, (яъни, муаммоларни ҳал қилиш ва бундай ечим натижасида янгиларини олиш учун маълум билимлардан фойдаланишга ўргатиш);
- 3) ушбу усулларни излаш жараёнида илмий билиш усулларини ўзлаштириш;
- 4) ижодий фаолиятга эҳтиёж ва қизиқишни шакллантириш.

Умумий илмий тадқиқот усуллари ҳақида гапирганда, уларнинг каноник тўплами назарда тутилади: анализ ва синтез; конкретлаштириш, умумлаштириш ва абстракция, индукция ва дедукция; аналогия; таққослаш; таснифлаш. Буларнинг қаторига яна иккита табиий фан усуллари – кузатиш ва экспериментни қўшиш мумкин.

Сўнгги йилларда мактаб математика дарсликлари ўқувчиларни умумий илмий тадқиқот усулларини фаол қўллашга ундайдиган машқлар билан бойитилиб бормоқда. Биринчи синфданок ўрганилаётган бундай машқлар муҳим педагогик аҳамиятга эга. Уларни ечиш жараёнида шаклланган кўникма ва малакалар ўрта мактабда математикани муваффақиятли ўзлаштиришнинг асосий омилларидан бири ва таълимни тадқиқот йўналишида амалга оширишдаги дастлабки қадам ҳисобланади.

Ўқувчиларда фан ва унда олиб борилган тадқиқотлар тўғрисидаги тушунчаларни, тадқиқот усули ҳақидаги тасаввурларни шакллантириш, муҳокама қилинган усулларнинг ҳар бирини тавсифлаш ва уларнинг умумий илмий табиатига ойдинлик киритиш мактаб математика таълимининг вазифаларидан биридир. Маълумки, фан – алоҳида олимлар меҳнатининг жами натижаси сифатида яратилган. Буни Архимед аксиомаси, Фалес теоремаси, Евклид алгоритми каби ўнлаб математика тарихида исботланган кўплаб объектларнинг номлари тасдиқлайди. Бу шуни англатадики, Архимед, Фалес, Евклид ва бошқа олимлар таҳлил қилганлар, синтез қилганлар, таққослаганлар, таснифлаганлар ва ҳоказо, яъни улар ҳозир умумий илмий тадқиқот усуллари деб аталадиган барча ақлий операцияларни бажарганлар. Бошқача қилиб айтганда, илмий тадқиқот усуллари бир вақтнинг ўзида маълум бир шахснинг ақлий фаолиятининг механизмлари сифатида ишлайди.

А.В.Ястребовнинг фикрига кўра, ишонч билан айтиш мумкинки, тадқиқотчилар бу операцияларни атамаларнинг ўзи фанга киритилишидан анча олдин амалга оширган. Демак, ўқувчиларни уларга ёшлигида ортиқча бўлган назарий билимларни юкламасдан, ақлий фаолият механизмлари, яъни, анализ, синтез ва бошқалардан фойдаланишга ўргатиш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ястребов А.В. Исследовательское обучение математике в школе. Ярославль: РИО ЯГПУ, 2018. 158 с.
2. Шабанова М. Б., Овчинникова Р.П. и др. Экспериментальная математика в школе. Исследовательское обучение: коллективная монография. М.: Издательский дом Академии Естествознания, 2016. 300 с.
3. Середенко П.В. Развитие исследовательских умений и навыков младших школьников в условиях перехода к образовательным стандартам нового поколения. Монография. – Южно-Сахалинск: издательство Сах ГУ, 2014. 208 с.
4. Волович М.Б. Математика без перегрузок. М.: Педагогика, 1991. 144 с.

5. Таджиева З.Г., Жумаев М.Э., Сидельникова Р.И., и др. Методика преподавания математики в начальных классах. Учебник для студентов факультета начального образования педагогических ВУЗов. Ташкент, 2011. 343 с.

МАДАНИЯТЛАРАРО МУЛОҚОТ ФАНИНИНГ ЎЗБЕКИСТОН ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ ЎҚУВ ДАСТУРЛАРИГА КИРИБ КЕЛИШИ ҲАҚИДА

Ширназарова Замира Аллабердиевна

катта ўқитувчи, Чирчиқ давлат педагогика университети

Аннотация. Мазкур мақолада хорижий тилларни ўқитишда алоҳида фан сифатида ўқитиладиган “Маданиятлараро мулоқот” фанининг Ўзбекистон Олий таълим муассасалари ўқув дастурларига кириб келиши ҳақида фикр юритилади.

Калит сўзлар: маданиятлараро мулоқот фани, хорижий тиллар, мамлакатшунослик, фактик ва статистик маълумотлар

“Маданиятлараро мулоқот” тушунчаси ўтган асрнинг 50-йилларида америкалик антрополог Эдвард Т. Холл томонидан киритилган. Холл олимлар орасида биринчи бўлиб маданиятни ўргатиш керак деган хулосага келди. Шундан сўнг маданиятлараро мулоқот назарияси расман энг муҳим илмий ва таълим фанларидан бирига айланди.

Маданиятлараро мулоқот хорижий тилларни ўқитишда алоҳида фан сифатида ўзлаштирилади. [Eckert, 2003,156.] Бунда ўрганувчиларда фақат тил материалларини ўзлаштириб қолмасдан, турли маданият вакиллари билан мулоқотга кириша олиш компетенцияси ҳам шаклланади. “Маданиятлараро мулоқот” фанининг мақсади – мулоқот масалаларини асосан тил ва маданиятга эътибор берган ҳолда таҳлил қилишдан, фарқли маданиятлар орасидаги коммуникация яъни мулоқотни осонлаштириш ва тўқнашувларнинг олдини олишдан иборат. . [Усманова 2017,5 б.] Ўзбекистон олий таълим муассасалари хорижий тиллар йўналишларида шу жумладан Хорижий тил ва адабиёти (тиллар бўйича), Мактабгача ва бошланғич таълимда хорижий тил (тиллар бўйича), Филология ва тилларни ўқитиш (тиллар бўйича), Таржима назарияси ва амалиёти (тиллар бўйича) “Маданиятлараро мулоқот” алоҳида фан сифатида ўқитилади. Фан мақсад ва вазифаларидан келиб чиққан ҳолда турли таълим йўналишларида турлича номланади:

- Маданиятлараро мулоқот
- Хорижий тилларни ўқитишда маданиятлараро мулоқотни шакллантириш
- Маданиятлараро мулоқот ва таржимашунослик

Ўтган асрнинг 80-йилларида хорижий тилларни ўқитишнинг дунё тажрибасида пайдо бўлган янгича ёндашув маданиятлараро мулоқот компетенциясини шакллантиришга асосланган эди. Ўзбекистон олий таълим муассасаларининг хорижий тил йўналишларида “Мамлакатшунослик” фани ўқитилар ва бунда тили ўрганилаётган мамлакат ҳақидаги фактик ва статистик маълумотлар берилар эди. Масалан тили ўрганилаётган мамлакатнинг географик жойлашуви, ҳудудий бўлиниши, аҳолиси ва бошқалар.

2012 йилга келиб таълим йўналишларининг ўқув дастурларида Маданиятлараро мулоқот тушунчаси алоҳида фан сифатида ўқитила бошланганлигини кўришимиз мумкин. Биринчилардан бўлиб 2012 йилда Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университетида “Немис тили ўқитиш методикаси” кафедраси мудири филология фанлари номзоди, профессор Рахимов Хуррам Рахимович томонидан тузилган Хорижий тиллар ва

адабиёти (Немис тили ва адабиёти) таълим йўналиши талабалари учун Ўқув дастури (Ўзбекистон республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2012 йил 14-мартдаги 107-сонли буйруғи билан тасдиқланган) “Мамлакатшунослик ва маданиятлараро мулоқот” деб номланган. Ўқув дастурининг кириш қисмида “Мамлакатшунослик ва маданиятлараро мулоқот фанида талабалар Германия маданияти, тарихи, адабиёти, урф-одатлари ва анъаналаридан воқиф бўлишади. [Рахимов 2012, 36.] каби жумлалар келтирилганлиги Хорижий тилларни ўқитишдаги янгича ёндашув пайдо бўлганлигидан далолат беради. Ўқув дастурида

Германия ва немисзабонлар ўзбеклар нигоҳида. Ўзбеклар немисзабонлар нигоҳида. Немисзабон мамлакатлик мухожирлар. Ўзбеклар немисзабон мамлакатларда.

Немисзабон мамлакатларнинг давлат сифатида таркиб топиши ва ривожланиши. Турли тарихий даврларда немисзабон мамлакатлар.

Германия географияси. Германия иқлими ва табиати. Германия тоғлари, ўрмонлари, водий ва текисликлари, дарё ва қўллари. Немисзабон мамлакатларнинг административ-территориал жойлашуви. Сиёсий ва табиий ҳарита ёрдамида машғулот.

Германия сайлов тизими. Судлар. Газета ва интернет хабарлари мисолида.

Немисзабон мамлакатларда динлар. Немисзабон мамлакатларда Ислом дини. Немис мусулмонлари.

Немис адабиётининг мухтасар тарихи. Немисзабон мамлакатларда тасвирий санъат. Кўргазмалар ва музейлар. Классик ва замонавий театр.

Немис жамғармалари. Академик ҳаёт. Немисзабон мамлакатларда маориф ва таълим. Мактаблар, коллежлар ва лицейлар. Немис олий ўқув юртлари тизими.

Немисзабон мамлакатларда сиёсий ҳаёт. Ташқи ва ички сиёсат. Немисзабон мамлакатларнинг Европадаги ва жаҳондаги ўрни.

Немисзабон мамлакатларда ижтимоий ҳаёт. Никоҳ ва оила. Никоҳ тартиботлари ва шартномалари. Оилани режалаштириш. Оила турлари. Оиласимон тузилмалар. Қариялар турмуш тарзи. Қарияларга муносабат.

Иш ва ишсизлик. Касбга ва меҳнатга муносабат. Ижтимоий ёрдам.

Немисзабон мамлакатлардаги кундалик ҳаёт. Иш – умр гарови. Дам олиш. Бўш вақт ва уни банд қилиш. Егулик ва ичгуликлар. Уйда ва кўча-кўйда овқатланиш.

Немис, швейцар ва австрия менталитети. Типик немисча воқеа-ҳодиса ва урф-одатлар. Немисча фазилат ва нуқсонлар. Немисзабонлар – чет эллик ва мухожирлар нигоҳида. Германия байрам ва тантаналари. Нимаси билан ўртача немис, рус ва ўзбеклардан фарқ қилади? Немисзабон мамлакатларда соғлиқни сақлаш ва соғлиққа муносабат. Спорт.

Немисзабон мамлакатларда матбуот. Немис газета ва журналлари. Телевидение ва интернет. [Рахимов 2012, 36.] каби мавзулар киритилган бўлиб, шу орқали тил ўрганувчилари тили ўрганилаётган мамлакат маданиятига хос бўлган аниқ ҳаётий вазият, ҳақиқий анъаналар, менталитет, шунингдек кундалик хатти-ҳаракатлар, новербал мулоқот шаклларини ўзлаштиришлари учун имкон яратилди.

Тўғри кейинчалик яратилган ўқув дастурларида “Маданиятлараро мулоқот” фани “Мамлакатшунослик” дан алоҳида фан сифатида ажратилди ва мавзулар берилиши ҳам такомиллаштирилди. Профессор Рахимов томонидан тузилган ўқув дастури эса фаннинг Ўзбекистонга кириб келишида ва хорижий тилларни ўқитишда янгича ёндашувнинг пайдо бўлишидаги илк қадам бўлган.

Иқтибослар:

1. Eckerth, Johannes und Michael Wendt 2003 Brauchen wir einen inter- und transkulturellen Fremdsprachenunterricht? In: Johannes Eckerth und Michael Wendt (Hg.). Interkulturelles und transkulturelles Lernen im Fremdsprachenunterricht, 921. Frankfurt a. M.: Peter Lang.
2. Usmanova, G. Rixsiyeva, „Madaniyatlararo muloqot“. O'quv qo'llanma. Toshkent 2017
3. Raximov X. Xorijiy tillar va adabiyoti (Nemis tili va adabiyoti) ta'lim yo'nalishi talabalari uchun O'quv dasturi (O'zbekiston respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2012 yil 14-martdagi 107-sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan)

BOSHLANG'ICH SINFLARDA ONA TILI DARSLARINI INTERFAOL USULLAR YORDAMIDA TASHKIL ETISH

Raximova Aygul Maxkamovna

*Sirdaryo viloyati, Sayxunobod tumani
28-umumta'lim maktabi katta o'qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda ona tili darsini tashkil etish masalasi tahlil qilinadi. Mazkur jarayonda interfaol uslublar qo'llanilishi darsning borishiga qanday ta'sir o'tkazishi bayon qilinadi. Muallifning fikricha darslar noan'anaviy usulda tanlangan metodlar asosida o'tilgandan ko'ra, interfaol uslubda o'tilsa maqsadga muvofiqdir.

Kalit so'zlar: boshlang'ich, ta'lim, tarbiya, ona tili, interfaol, uslub, o'quvchi, o'qituvchi, bilim, fan, dars.

Ma'lumki, har bir dars o'ziga xos ijodiy jarayon bo'lib, avvalo, o'qituvchi o'tilajak darsga oldindan tayyorgarlik ko'radi. Mavzuga oid bilimlarni mustahkam egallaydi, uni o'quvchilarga yetkazib berishning qulay va natijaviy tomonlarini oldindan reja asosida belgilab oladi.

Ona tili darslarini tashkil etishda o'qituvchi oldida bu mas'uliyat ikki hissa oshadi. Chunki tilning asl mohiyatini ochib berish, o'quvchilarda ona tiliga hurmat va muhabbat hissining shakllanishi hamda mavzu bo'yicha egallagan bilimlaridan ijtimoiy hayotda erkin, to'g'ri foydalana olishlariga erishish juda muhim.

Har bir o'qituvchi o'z darsining ijodkori. U o'qitayotgan o'quvchilarining bilim darajasi va o'zlashtirish qobiliyatiga, beriladigan bilim, ko'nikmalar ko'lamiga qarab dars uchun usul tanlaydi, kerakli jihoz va ko'zga'mal vositalarni tayyorlaydi. Shuning uchun ham tanlanayotgan usullar, birinchi galda, axborotni to'g'ri va to'liq yetkazib berishiga xizmat qilishi kerak. Darsni noan'anaviy usullarda tashkil etishda tanlangan metoddan ko'r-ko'rona foydalanish yaramaydi. Avval uning mohiyatini tushunish, so'ngra bu usul orqali o'z oldiga qo'ygan ta'limiy-tarbiyaviy maqsadga erisha olishiga ko'zi yetsagina, undan foydalanish kerak. Shunisi ham borki, biror usulni amalda qo'llamay turib uning natijasiga baho berib bo'lmaydi. Bir darsda qo'llangan usul yaxshi natija bermadimi, demak, bu usul mavzuga mos kelmaydi yoki o'quvchilar salohiyatiga. Quyida pedagogik faoliyatimda ona tili darslarini tashkil etish jarayonida keng foydalangan va kutilgan natijaga erishgan usullarni keltirmoqchiman [1].

1. Darsning tashkiliy qismida foydalaniladigan usullar.

“Dars va davr” yoki “Zamon yangiliklari” usullari. Darsni boshlashdan oldin davrda bo'layotgan voqea-hodisalarga to'xtalib o'tish muhim. Chunki o'quvchi ongli ravishda ijtimoiy hayotda bo'layotgan o'zgarishlarni kuzatib borishi, yangiliklardan boxabar bo'lishi va uni o'zgalarga to'g'ri yetkaza bilishi kerak. Bu o'quvchidagi kommunikativ kompetensiyaning shakllanishiga olib keladi.

2. O'tilgan mavzularni mustahkamlashda foydalaniladigan usullar.

“Shaxmat” usulida o'tilgan mavzuga oid bilimlar to'g'ri va noto'g'ri ma'lumot sifatida tarqatmalarga oldindan tayyorlab qo'yiladi. O'quvchilar shaxmat taxtasidagi oq katakchalarga to'g'ri ma'lumotlar, qora rangli katakchalarga noto'g'ri ma'lumotlar yozilgan tarqatmalarni joylashtiradilar. Bu usul o'quvchilarda axborotni saralash, qiyoslash, to'g'ri xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantiradi.

“Alifbodan savollar” usuli umumiy takrorlashlarda yaxshi samara beradi. Bu usulda alifbo jadvali xattaxtaga osib qo'yiladi. O'qituvchi harflarni ko'rsatib, savol beradi. Savolga javob shu harf bilan boshlanuvchi so'z. Masalan, o'qituvchi “M” harfini ko'rsatib savol beradi: “Mustaqil so'z turkumlari qaysi bo'limda o'rganiladi?” O'quvchilarning javobi: “Morfologiya”. Albatta, bu usulni qo'llash uchun o'qituvchi o'quvchilarning bilim darajasini yaxshi bilishi kerak va shunga muvofiq savollar sodda yoki murakkab tarzda tuziladi. Bu usulni qo'llashdan didaktik maqsad: o'quvchilarda harfning bosma va yozma shakllarini farqlay olish ko'nikmasini shakllantirish bo'lsa; berilayotgan savollarga javob izlash o'quvchini zukko va topqir bo'lishga undaydi. Chunki javobning birinchi harfini biladi, demak shu harf bilan boshlanuvchi bilimlar bola ongida tez fursatda aylanadi va u eng mosini topib aytadi. Bu usul 7-8-sinflarda yaxshi natija beradi. Sababi, o'quvchilar bu sinfda tilning asosiy bo'limlaridan biri morfologiya bilan tanishadilar, ona tiliga oid atamalarni ancha o'zlashtirib olgan bo'ladilar [2].

3. Yangi mavzuni tushuntirishda foydalaniladigan usullar.

So'nggi paytlarda fanga oid turli audio yoki video darslar ko'payib ketmoqda. Men o'qituvchi sifatida ularni qoralamoqchi emasman, ammo ba'zan texnik nosozliklar (masalan, ovoznining baland-pastligi, ekranning xiraligi) tufayli bunday vositalardan foydalanib tushuntirilgan mavzu bolaga yetib borishi qiyin bo'ladi. Shuning uchun har bir o'qituvchi ona tili fanida yangi mavzuni o'zi tushuntirib berishi kerak, deb hisoblayman. Chunki ayrim so'zlarni takror-takror ta'kidlashga, ba'zi birliklarni xattaxtaga alohida yozib qo'yishga to'g'ri keladi. Mavzuga oid bilimlarni mustahkamlayotgan o'quvchi aynan o'qituvchisi ko'proq ta'kidlagan holatni ko'z o'ngiga keltiradi va foydalanadi. Bunda o'qituvchiga ko'rgazmali vositalarning ham yordami katta. Mavzuga oid jadvallar, Power Point dasturida tayyorlangan taqdimotlar mavzuni ochib berishda juda muhim. Ammo bunday vositalarni yaratishda ilmiy va imloviy xatolarga yo'l qo'ymaslik kerak. Chunki bola ko'rib turgan narsasini aynan o'zlashtirib oladi.

4. Yangi mavzuni mustahkamlash uchun foydalaniladigan usullar. “Toifalash jadvali” usulidan foydalanishning qulayligi shundaki, bir paytning o'zida bir necha birliklarni solishtirish, farqlash imkoniyati bor. Noqulayligi shundaki, yozuv daftarlariga jadval chizish va unga birliklarni joylashtirish, ba'zan so'zlarni qisqartirib yozish husnixat talablarining buzilishiga olib keladi. Shuning uchun bu usul uchun alohida tarqatmalar oldindan tayyorlansa, vaqt ham tejiladi, topshiriq bola uchun ancha tushunarli bo'ladi. 8-sinf ona tili darsida “So'z birikmasida so'zlarning o'zaro birikish usullari” mavzusini mustahkamlash uchun 62-mashq topshirig'iga asosan quyidagi toifalash jadvali beriladi:

Fe'lli so'z birikmalari O'tli so'z birikmalari Masalani yechmoq Tilla tish O'rtoqlar bilan suhbatlashmoq Shahrimiz ko'chalari Halol yashamoq Qizil olma 4-tashabbusga yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish hamda ularda kitobxonlikni keng targ'ib etish bo'yicha tizimli ishlarni tashkil etish. Shuning uchun darsning mustahkamlash bosqichida badiiy kitoblar tasviri tushirilgan tarqatma tayyorlanadi va unga mavzuga oid savol qo'yiladi. O'quvchi ushbu tarqatmadagi savolga javob bergach, o'qituvchi shu badiiy asarni o'qigan yoki o'qimaganligini so'raydi.

Bolaning javobi tinglangach, shu badiiy asardan topshiriq beradi, ya'ni mavzuga oid birliklarni topish. Bu usulning natijaviyligi shundan iboratki, birinchidan, bola bu asarni o'qigan bo'lsa, ma'lumotni tezroq topadi. O'qimagan bo'lsa, topshiriqni bajarish uchun shu kitobni topishga

intiladi. Ikkinchidan, bola topshiriqni bajarish barobarida asar voqealariga qiziqib, uni to'liq mutolaa qilib chiqishga kirishadi. Demak, o'quvchida kitobxonlik ko'nikmasi shakllantirildi.

5. Darsning yakuniy bosqichi va undagi usullarning samaradorligi.

Darsning yakuniy bosqichi ko'pincha shoshma-shosharlik, tig'izlik bilan o'tkaziladi. Shuning uchun yakuniy bosqichda beriladigan uyga vazifani darsning 3-bosqichida, ya'ni yangi mavzu bayoni bosqichining boshlanishida berish kerak. Bu paytda bolaning butun diqqati jamlangan bo'ladi va u uyiga borganda vazifa nima berilganini ikkilanmay eslaydi. Yakuniy bosqichda o'quvchilar baholanadi. Ammo undan oldin, albatta, dam olish daqiqasini tashkil etish kerak. Bunda "Rivoyat", "Hikmatlar durdonasi", "Iste'dod" usullaridan foydalanish orqali ham bola mavzudan biroz chekinadi hamda tarbiyalanadi, dam oladi.

Xulosa qilib aytganda, dars uchun tanlanayotgan usullar bola ongiga mos, berilayotgan bilimlarni mustahkamlashga qaratilgan hamda murakkab mavzuni oson o'zlashtirishga yo'naltirilgan bo'lishi lozim. Shuning barobarida, har qanday usullardan besamar foydalanish, tilimiz qonuniyatlarini buzish Ona tilimizga nisbatan hurmatsizlik sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A.Musurmanova va boshqalar. Umumiy pedagogika - Toshkent. Innovatsiya - Ziyo.2020.-194-bet
2. O'. Q. Tolipov va M. Usmonboyeva .Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari - Toshkent.Fan. 2006.-260bet
3. Ш. Кузиев, С. Рахмонова - Дистанционное обучение и технология - будущее национального образования. "Ўзбекистонда хорижий тиллар" илмий-методик электрон журнал, №1/2018.
4. Kuziev Sh. A. The ways of developing discourse competence in non-linguistic faculties. The academy of Ma'mun in Kharezmi, 2020.
5. Bekhzod Rakhmankulovich Sultanov - MILITARY RHETORIC IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES. *PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology*, 2020. № 17-6. 3372-3378. URL: <http://archives.palarch.nl/index.php/jae/article/download/1324/1361>
6. Шавкат Абдумуратович, К., & Мухлиса Абдумалик кизи, К. (2023). ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ЗАМОНАВИЙ ВОСИТАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ ИМКОНИЯТЛАРИ. *Scientific Impulse*, 1(5), 1641–1643. Retrieved from <http://nauchniyimpuls.ru/index.php/ni/article/view/3263>
7. Кузиев Ш.А. Социолингвистическая компетенция: из филологии в педагогику гулистон давлат университети ахборотномаси 2021. 3 том.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI XALQARO BAHOLASH DASTURI TALABLARIGA TAYYORLASHNING TA'LIM SIFATIGA TA'SIRI

Turanova Iroda Egamberdi qizi
Guliston davlat universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada PIRLS xalqaro baholash dasturi, tadqiqot uslubi, PIRLS dasturining obyekti va natijalarni baholash tartibi, shu bilan birga boshlang'ich sinf o'quvchilarini xalqaro baholash dasturlariga tayyorlashning ta'lim sifatiga ta'siri haqida so'z yuritilgan. Mamlakatimiz o'quvchilarining kelgusi safar (2026 yil) PIRLS xalqaro baholash dasturida faol ishtirok etishi va quvonarli natijalarni qo'lga kiritishi uchun tayyorgarlik jarayonida nimalarga e'tibor qaratish zarurligi haqida fikrlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: PIRLS, ta'lim, ob'jekt, ijodiy fikrlash, ongli o'qish, kashfiyot.

Kirish. Dunyoda jadallik bilan yuz berayotgan o'zgarishlar va yuksalishlar davrida ta'lim sifatiga va o'quvchila dunyoqarashiga qaratilayotgan e'tibor bejiz emas albatta. Jamiyatning qaysi sohasida bo'lmasin insondan keng dunyoqarash, ijodiy fikrlash talab etilmoqda. Boisi bugun biz uchun odatiy tuyulgan televizor, telefon, samolyot hatto chiroq ham qachonlardir insonlarning orzu

va tasavvurlarida bo'lgan. Innovatsiyalar insonlar hayotiga yengillik va qulayliklar olib keldi. Shu tarzda kreativlik taraqqiyotning ajralmas bo'lagiga aylangan¹¹⁶. Hayot keskin o'zgarishlarga boy tarzda rivojlanib borayotgan bunday davrda o'quvchi-yoshlarning kreativ fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish, keng dunyoqarash elementlarini tarkib toptirish bevosita ularda ongli o'qish va matnni anglash ko'nikmalari bilan chambarchas bog'liq. Bola o'rganilayotgan matndan ko'zlangan asosiy maqsadni ongli ravishda anlab yetmas ekan, bu borada ijodiy izlanishlar olib borishi samarasiz. Shu bois boshlang'ich sinf o'quvchilarining aynan ongli o'qish ko'nikmalarini o'stirish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Buning yaqqol misoli sifatida Respublikamizning PIRLS xalqaro baholash dasturi orqali o'quvchilarning o'qish va tushunish ko'nikmalari sinovdan o'tkazilayotganligini ko'rsatishimiz mumkin.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining PIRLS xalqaro baholash dasturida munosib ishtirok etishini taminlash maqsadida mamlakatimiz ta'lim sohasida olib borilayotgan o'zgarishlar o'quvchilarda ongli o'qish va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishga qaratilgan. Boisi o'quvchilar matnni o'rganishda faqat berilgan ma'lumotlarga tayanib xulosalar chiqarishi yetarli natijaga olib kelmaydi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) to'rtinchi sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini qiyosiy o'rganuvchi yirik xalqaro tadqiqotdir. Tadqiqotlar 2001, 2006, 2011, 2016, 2021-yillarda o'tkazilgan bo'lib, 2021-yil tadqiqotning beshinchi davriyligi hisoblanadi. Har besh yilda o'tkaziladiga PIRLS dasturi 4-sinf o'quvchilarining o'qib tushunish ko'nikmasini xalqaro darajada baholaydi.¹¹⁷ PIRLS xalqaro dasturiga a'zo bo'lgan bir necha mamlakatlarning talim tizimi ushbu xalqaro baholash dasturi uchun obyekt hisoblanadi va aynan PIRLS diqqat markazida to'rtinchi sinfga teng sinflardagi bolalarning yutuqlari va o'qish tajribasi sinovdan o'tkaziladi.

Tahlil va natijalar. Boshlang'ich sinfda ta'lim olish jarayonida o'quvchilarda shakllanadigan eng asosiy qobiliyatlardan biri bu ongli o'qish savodxonligi deyishimiz mumkin. Ushbu qobiliyat faqat ona tili va o'qish savodxonligi fanini o'zlashtirish uchun emas, balki boshqa predmetlarni chuqur o'rganish, shaxs sifatida yuksalish va xatto maroqli hordiq chiqarish uchun ham zarurdir. O'quvchilarda onli o'qish ko'nikmalarining shakllantirilishi, ularda hayotda yuz berayotgan tezkor o'zgarishlarda faol ishtirok etish va jamiyatda o'z o'rnini topish qobiliyatining o'sishiga xizmat qiladi.

Tadqiqotda ongli o'qish savodxonligini nazoratdan o'tkazish o'qishni tushunishning yozma testini va o'qishni rivojlantirish bilan bog'liq omillarga qaratilgan bir qator anketalar orqali amalga oshiriladi.

PIRLS boshlang'ich sinf o'quvchilarining ongli o'qish savodxonligi qay darajada ekanligini sinovdan o'tkazish bo'yicha puxta tuzilgan testlardan iborat bo'lib PIRLS da bajarilgan ishlarni sifatli va miqdoriy baholash uchun quyidagi tizim qo'llaniladi:

- javobni tanlash usulidagi to'g'ri javoblar 1 ball bilan baholanadi;
- mavzu ketma-ketligini belgilash borasidagi to'g'ri javoblar 1 ball bilan baholanadi;
- erkin javob berish kerak bo'lgan toshiriqlar vazifaning murakkabligiga qarab 1 balldan 3 ballgacha baholanadi;

Tadqiqot qoidalariga muvofiq, badiiy va informatsion matnlarni o'qiyotganda o'qish qobiliyatining to'rtta guruhi baholanadi

- aniq ko'rsatilgan ma'lumotlarni topish;

¹¹⁶ <http://marifat.uz/marifat/ruknlar/fan/3305.htm>

¹¹⁷ <https://www.uzreport.news/society/>

- xulosalarni shakllantirish;
- malumotlarni talqin va sintez qilish;
- mazmunni, til xususiyatlari va matn tuzilishini tahlil qilish va baholash¹¹⁸.

PIRLS xalqaro baholash dasturi sinovlariga o'quvchilarni qanday tayyorlash yaxshi natijalar olib kelishi mumkin? Buning uchun quyidagilarga e'tibor qaratish muhim:

- sinfda o'qish mashg'ulotlarini eng yaxshi tarzda tashkil etilishi va olib borilishini ta'minlash;
- o'quvchilarning uyda o'qishlarini va bu orqali erishilgan natijalarini rag'batlantirish;
- o'quv dasturi va darsliklarning PIRLS ga mos kelishini ta'minlash;
- PIRLS baholash dasturi vazifalarini puxta o'rganish va egallangan bilimlarni o'zlashtirish (ya'ni ko'nikish).

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ushbu sinovda munosib ishtirok etishi ularning bilim saviyasi bilan bir qatorda dunyoqarashi, fikrlash va tasavvur qobiliyatining rivojlanganligiga bog'liq.

Xulosa. O'quvchilarning tanqidiy va ijodiy fikrlash, axborotni mustaqil izlash, tahlil qilish kompetensiyalari va malakalarini rivojlanishiga alohida ahamiyat berish mamlakatimizning navbatdagi PIRLS xalqaro tadqiqotida munosib ishtirok etishini ta'minlashi bilan bir qatorda o'quvchilar bilimiga sezilarli darajada ijobiy ta'sir ko'rsatishi shubhasiz.

Yuqorida keltirilgan talablarning ta'lim tizimi uchun juda muhim ekanligi aksariyat xorijiy davlatlardagi kabi ta'lim va fan sohalarini rivojlanishini baholash va monitoring qilish orqali ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan ilg'or tajribalarni sohaga jalb qilish kerakligini anglatadi. Ta'lim sifati va samaradorligini oshirish yo'lida xorijiy ilg'or tajribalarni o'rganish, xalqaro standartlar talablarining joriy etilishi muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-637.-T.: 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Mirziyoyev Sh.M ning "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030- yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712 sonli farmoni.
3. "Xalqaro tadqiqotlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholash", metodik qo'llanma, T. 2019.
4. Ona tili va o'qish savodxonligi, 2-sinf, 2-qism T. 2021.
5. Utanbayeva D. A. Teaching primary class students to think independently in the mother language education process // MOLODOY ISSLEDOVATEL: VYZOVY I PERSPEKTIVY. - 2020. - S. 236-239.
(https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=9n7i8P0AAAAJ&citation_for_view=9n7i8P0AAAAJ:u5HHmVD_uO8C)
6. <https://www.uzreport.news/society/>
7. <https://new.tdpu.uz/news/7168>
8. <http://marifat.uz/marifat/ruknlar/fan/3305.htm>

THE TEACHER'S FUNCTION IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Asqarova Komila Ergasheva

Teacher of English language at Gulistan State University

Abstract. The aim of the subsequent study is to illustrate the significance and advantages of using online resources to practice and review newly learned vocabulary. The purpose of this article

¹¹⁸ "Xalqaro tadqiqotlarda boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholash" metodik qo'llanma, T. 2019

is to inspire language learners to use digital resources like media and the Internet to implement these evidence-based suggestions in creative ways, or to leverage technology to improve learning potential.

Keywords: Crucial, awkward, well-prepared, competent, equivalent, maximize, contagious, regulations, curriculum, disciplines, consequences.

Teachers have a crucial role in society, and one could even argue that they are helping to construct our country. Education and morals are the fundamental building blocks for any kid, and both parents and instructors lay these foundations. From an early age, they have a tendency to instill values, attitudes, and behavior in children. In today's demanding climate, the teacher plays a key role in every school or college. The job of a teacher is now extremely difficult. Teachers must be outgoing, compassionate, and kind in order for their pupils to feel free to ask for assistance without feeling awkward. Any teacher's fundamental responsibility is to make the classroom a very interesting place for the students to learn. Both the teacher and the pupils need to be at ease with each other for this to happen (Salima Babaeva , Hilola Alimova , Nafisa Elmuratova , Khojarbibi Ataniyazova ,, 2020,).

Function of a teacher. The ability to create a positive environment for the pupils lies with all teachers. Both the teacher and the students gain from a pleasant environment. However, in order to ensure that the students receive the best reward, a teacher must be well-prepared before that occurs. Because the first years of college are so crucial for the students, it is crucial and essential for teachers to be ready. Teachers must treat students fairly, care for them, set a positive example, provide a comfortable environment, instruct them without being authoritarian, and lead them down the path to success. In an educational setting, teachers serve as the equivalent of parents; they mentor and shape students' character and personalities. They have an impact on the students' formative years. A competent teacher encourages and assists a student in realizing his or her potential and improving as a person. Since the students look up to their teachers, it is simple to influence them to focus on positive activities. Since students will eventually become citizens of the nation, it is the responsibility of the teacher to maximize their potential in ensuring the country's prosperous future. In the classroom, a teacher is held to a high standard. One factor is that she or he is relied upon by all students. There will be an effect on the kids from anything the teacher says. Children will catch whatever the instructor is feeling, whether it's happiness or rage, because the teacher's attitude is contagious (Karimova N.S. Isakova M.B. Abdurazikova D.U., 2021).

A teacher ought to serve as an example for the students. Teachers are revered by society since they are thought to be knowledgeable about the range of academic disciplines. Teachers are capable of serving as or developing into role models for students. Students often emulate their teacher's behavior, style, and other characteristics. The teacher's love and affection for the students often have an impact on them. In order to instill these ideals in kids, the teacher must be both professionally competent and have a solid moral foundation. Teachers assist students in managing their careers and building a firm foundation for them in many professions as a result of the changing environment and hard careers. The teacher often acts as a sort of guide on the side of the students because they are so busy making their own decisions. Teachers should have a clear expectation of classroom behavior at the start of the year. Students are more likely to contribute positively in the classroom if they are aware of what is and isn't appropriate. The standard classroom curriculum must include lessons on social skills and how to deal with challenges. Students will learn to think critically and make better decisions if there are clear repercussions for

improper behavior. Teachers must explain to parents how conduct standards relate to institute and district regulations (Brown, David G. and Curtis W. Ellison, 1995).

The provision of accountability measures is essential for effective classroom management. Teachers ought to have a method for rating student behavior. Long-term success will be aided by routine behavior monitoring. It is important to let students know that their relationships with others both inside and outside of the classroom will be taken into account during the evaluation process. The evaluation should take into account both verbal and nonverbal behavior. In a parent-teacher conference, teachers should give specific kids' parents and parents as a whole input regarding behavior. Parents can reinforce expectations and consequences at home by being aware of problems as they develop (Arthur W. Chickering and Zelda F. Gamson, 1991).

Before attempting to remedy problematic behavior, teachers should identify its root cause. A framework for intervention will be provided by thinking about the factors impacting a situation. For instance, shifting seats may be the solution if a child consistently misbehaves when seated next to a certain friend. When it is feasible, teachers should work with kids to educate them how to regulate and alter their behavior before it becomes a bigger problem. In order to reinforce intervention measures, teachers must collaborate. This will emphasize expected behavior and increase success.

References:

1. Arthur W. Chickering and Zelda F. Gamson. (1991). Seven Principles for Good Practice in Undergraduate Education. New Directions for Teaching and Learning, 47.
2. Brown, David G. and Curtis W. Ellison. (1995). What is Active Learning?. In Susan Rickey Hatfield (Ed.), The Seven Principles. Bolton, MA: Anker Publishing Company, Inc., (39-53).
3. Karimova N.S. Isakova M.B. Abdurazikova D.U. (2021). "EFFECTIVENESS OF CASE STUDY IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES". "Экономика и социум", №4(83).
4. Salima Babaeva, Hilola Alimova, Nafisa Elmuratova, Khojarbibbi Ataniyazova, (2020). "Key Directions And Problems Of Professional Training Of Future Teachers Of Foreign Languages". International Journal of Advanced Science and Technology Vol. 29, No. 7, pp. 2049-2053.
5. <https://www.iupr.ru/>
6. https://www.researchgate.net/publication/228044220_Seven_Principles_of_Good_Practice_in_Undergraduate_Education

TOLERANTLIK OILADAN BOSHLANADI

Aytbayeva Gulchexra Yermekbayevna

*Guliston davlat universiteti, Rus tili va adabiyoti kafedrası,
Qozoq tili va adabiyoti o'qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada tolerantlik tushunchasining turli talqinlari va tolerantlik tarbiyasining, avvalo, oilada boshlanishi, keyinchalik maktabda davom ettirishning natijaliligi haqida fikrlar yuritiladi.

Kalit sozlar: tolerantlik, bag'rikenglik, toqatlilik, chidamlilik, deklaratsiya, oila, maktab.

Tolerantlik (lot. tolerantia – sabr-toqat), bag'rikenglik – o'zgalarning turmush tarzi, xulq-atvori, odatlari, his-tuyg'ulari, fikr-mulohazalari, g'oyalari va e'tiqodlariga nisbatan toqatli bo'lish. Hozirgi dunyoda tolerantlik o'ta muhim ahamiyat kasb etadi. Iqtisodiyotning globallasuvi va yanada mobillashuvi, kommunikatsiyalarning tez rivojlanishi, integratsiya va o'zaro bog'liklik, keng miqyosli migratsiya va aholining ko'chib yurishi va boshqa jamiyatda tolerantlik tamoyilining ahamiyatini kuchaytiradi. Bag'rikenglik tamoyili aqidabozlikdan, haqiqatni

mutlaklashtirishdan voz kechishni anglatadi va inson huquqlari sohasidagi xalqaro huquqiy hujjatlarda belgilangan qoidalarni tasdiqlaydi.

Ko'p madaniyatlar bilan tanishish – ma'naviy boyitish va rivojlanishning asosidir. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 28-noyabrda PQ-4038-son “O'zbekiston Respublikasida milliy madaniyatni yanada rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida” qaroridan kelib chiqib, maktab faoliyatining maqsadi belgilandi: axloqiy boy, ma'naviy boy shaxsni shakllantirish, etnopedagogika va etnopsixologiya axloqi asosida dunyoni bilish. O'quvchilarni bag'rikenglikka tarbiyalash ma'naviy-axloqiy tarbiyaga asoslanadi.

Bu ikki ta'lim bir-birini to'ldiradi. Agar bolada axloqiy asos bo'lmasa, unga bag'rikenglikni o'rgatish mumkin emas. Bolalarda bag'rikenglikni shakllantirish bo'yicha o'qituvchilarning ota-onalar bilan ishlashi oilaviy munosabatlar va oilaviy xususiyatlarni hisobga olgan holda amalga oshiriladi.

Maktabda tolerantlik tarbiyani amalga oshirish uchun, avvalo maktab psixologi va sinf rahbariga murojaat qilamiz hamda ularning yordamisiz bu ishlarni amalga oshirish mumkin emas. Ya'ni, insonning bag'rikenglik darajasini diagnostika qilmasdan, uni shakllantirish ishini rejalashtirish mumkin emas. Shuning uchun psixolog turli usullar yordamida shaxsiy bag'rikenglikning shakllanish darajasini aniqlashi kerak. Tolerantlik tamoyillari asosida tarbiyalashga alohida e'tibor qaratish lozim.

O'quvchining bag'rikeng ongi o'z milliy va xalq madaniyatini targ'ib qila olish va boshqa etnik guruh hamda xalqlar madaniyatini rivojlantirish, hamda harakat qilish huquqini tan olish jarayonida shakllanadi. Uning keng qo'llanilishi bolalarning bir hil etnik muhitda, davlat tilida o'qitiladigan maktablarda rivojlanishi va o'sishiga bog'liq. Maktabimizning vazifasiga kelsak, o'quvchilarga davlat tilida ta'lim-tarbiya berish va “..o'z madaniyatini chuqur bilish – o'zgalarga qiziqish muloqotning asosidir”.

Har bir ota-ona farzandining birinchi tarbiyachisidir. Bola ota-onaning axloqiy hayotining ko'zgusidir. Odamgarchilik oila a'zolarining bir-biriga hurmati, o'zaro birligi va hamjihatligi, ota-ona va farzand o'rtasidagi mehr-oqibat va munosabatlar, kattaga hurmat, kichikga izzat va hokazolarda namoyon bo'ladi. Farzandni pokiza, ma'nan boy, sog'lom tan va sog'lom ruhda tarbiyalash, mehnatga muhabbat, vatanparvarlik, halollik, ozodalikka singdirish zarur.

Bu ajoyib fazilatlarning barchasini ota-onangizdan topib, ularga taqlid qilib ulg'aysa, har bir ota-ona o'z farzandining qalbiga yo'l topib, hayotida chin do'st bo'lib qolsa, ularning mehnati yonadi. Maktab esa bolani ertangi kunga tayyorlaydi, kelajak hayotiga to'g'ri yo'l ko'rsatadi, o'ziga kerakli va mos bo'lgan kasbni tanlashga yo'l va yo'nalish beradi. Oiladan keyin bizning ona maktabimiz shu maktabda, oila ta'lim-tarbiyaga yo'l ko'rsatgan joydan o'sha o'qituvchilik yo'l boshchidir.

Vijdonli, bilimli farzand tarbiyalash uchun maktab va oila o'rtasida yaqin munosabatlar bo'lishi zarur. Hamjihatlik va birdamlik orqali maqsadimizga erishamiz. Biz esa insonga xos barcha yaxshi fazilatlarni o'zida mujassam etgan ongli avlodni tarbiyalaymiz. Yaxshi ota-ona bo'lish xatolar, ishonchsizliklar, muvaffaqiyatsizliklar, mag'lubiyatlar va g'alabalarni ham o'z ichiga olishi mumkin. Oiladagi tarbiya hayotning o'zidir va bizning xatti-harakatlarimiz, hatto bolaga bo'lgan ishonchimiz ham murakkab, tartibsiz va ba'zan qarama-qarshi bo'lishi mumkindir.

Tolerantlik tarbiyasi, birinchi navbatda, oiladan boshlanadi. Oila yosh avlodning shaxs sifatida shakllanishining manbaidir. Bola uchun oila, bir tomondan, yashash muhiti bo'lsa, ikkinchi tomondan, tarbiya muhiti hisoblanadi. Oiladagi noto'g'ri muloqot – bu o'qituvchilarni ham, ota-onalarni ham tashvishga soladigan keng tarqalgan muammo. Zamonaviy olimlar oilaviy munosabatlarni turmush o'rtoqlar o'rtasidagi munosabatlar, o'rta avlod va katta avlod o'rtasidagi

munosabatlar, ota-onalar va bolalar o'rtasidagi munosabatlar, hamkorlik munosabatlari deb hisoblashadi.

Ular orasida hamkorlik ideal munosabatlar turi bo'lib, bolaga bo'lgan muhabbat, bolani tushunish va hurmat qilish talablar birligi bilan uyg'unlashadi. Hamkorlik bag'rikenglik tarbiyasi uchun munosabatlarning eng mos shakli hisoblanadi. Shunday ekan, bag'rikenglikni tarbiyalash har bir oiladan boshlab bugungi kunning asosiy masalasiga aylanishi kerak. Ota va ona bolalar bir-biriga o'xshamaydilar. Bolalar bilan munosabatlar chuqur individual va o'ziga xosdir.

O'qituvchi ota-onani qayta tarbiyalay olmaydi, lekin u (o'qituvchi) ota-ona va bola o'rtasidagi munosabatlarga ta'sir qilishi mumkin va maxsus ish asosida bolaning boshqalarga munosabatini to'g'rilash mumkin.

Agar oilada psixologik salomatlik saqlanib qolmasa, ziddiyat va zo'ravonlik tufayli bolalarda salbiy his-tuyg'ular va salbiy munosabatlar paydo bo'ladi. Oila bolaga odamlar bilan muloqot qilishda muhim tajriba beradi, bu erda u muloqot qilishni, boshqalarni tinglashni va ularning nuqtai nazarini hurmat qilishni, qarindoshlari bilan sabr-toqatli bo'lishni o'rganadi.

Ota-onalar bag'rikenglik namunasi bo'lishi kerak. Tolerant xulq-atvor tajribasini o'rganishda ota-onalar va qarindoshlar tomonidan keltirilgan misollar katta ahamiyatga ega. Bolada bag'rikenglikni shakllantirishning eng muhim omili – bu oilaviy munosabatlar, ota-onalar va qarindoshlar o'rtasidagi muomala uslubi.

Demak, yuqoridagilarni umumlashtirib aytadigan bo'lsak, o'quvchilarni oilada bag'rikenglikka tarbiyalash bugungi kunning dolzarb muammolaridan biri ekanligini isbotlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh.M.Mirziyoyev. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 28-noyabrda PQ-4038-son "O'zbekiston Respublikasida milliy madaniyatni yanada rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" qarori.
2. Aytbayev D.T. Intonatsiya lisoniy faktor sifatida. Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar. // Xalqaro ilmiy-metodik jurnal. - Buxoro. 3/2023. 92-94-betlar;
3. Nuradilova A.D. Nutqiy savodxonlikni rivojlantirishda leksik birliklar semantikasining o'ni. Муғаллим ҳам узликсиз билимлендириў. №3/2-2022 yil, 10-13-bet;
4. Кенжалин Ж. Ұлт рухын ұлықтаған ұрпақпыз. – Алматы, 2005;
5. Шаяхметова М. Жоғары білім беру жүйесінде болашақ педагог маманның этникалық толеранттылығын қалыптастырудың моделі // Ұлт тағылымы. -Алматы, 2009;
6. Жастарға отаншылдық тәрбие берудің кейбір өзекті мәселелері. //Қ.А.Яссауи атындағы ХҚТУ хабаршысы. – Түркістан, 2006.

BAG'RIKENGLIK – BOSHQALARGA KO'PROQ E'TIBOR BERISH

Aytbayeva Gulchexra Yermekbayevna

Guliston davlat universiteti, Rus tili va adabiyoti kafedrasi,

Qozoq tili va adabiyoti o'qituvchisi

Yermekbayev Talg'at Sabit o'gli

Ona tili va adabiyot: qozoq tili va adabiyoti ta'lim yo'nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada tolerantlik tushunchasining turli talqinlari va tolerantlik tarbiyasining ahamiyati haqida fikrlar yuritiladi.

Kalit sozlar: tolerantlik, bag'rikenglik, toqatlilik, chidamlilik, deklaratsiya, oila, maktab.

Ingliz tilidagi "tolerancy", ruscha "tolerantnost" so'zlarini o'zbek tiliga tarjima qilinganda, odatda, "bag'rikenglik" degan so'z ishlatiladi. Aslida, tolerantlik deyilganda, boshqa yot g'oyalar

yashashiga imkon bergan holda, o'z g'oyalarini mahkam ushlashga va og'ishmaslikka aytiladi. Bag'rikenglik deyilganda, boshqalarga ko'proq e'tibor berish tushuniladi. Shu bilan birga tolerantlikni o'zbek tilida "toqatlilik" deb tushunsa bo'ladi, ya'ni "bizning o'z yo'limiz bor, lekin senga ham toqat qilamiz, qarshi kurashmaymiz" degan ma'noda ham qo'llaniladi.

Bugungi kunga qadar YUNESKO tomonidan turli millatlar, din vakillarini o'zaro yaqinlashtirish, aqidaparastlik va haqiqatni mutlaqlashtirishdan voz kechishga chaqiruvchi 70 dan ortiq xalqaro hujjatlar qabul qilingan. Xususan, 1995-yil YUNESKO Bosh konferentsiyasining 28-sessiyasida bag'rikenglik tamoyillari to'g'risidagi deklarasiya qabul qilindi. Unda kishilarning shaxsiy qarashlari asosida yashash huquqi ta'minlanishi, unga tashqaridan har qanday aralashuvning oldini olish va kamsitishning barcha turlariga barham berishga chaqiriladi.

Tolerantlik (lot. – sabr-toqat, chidamlilik) sotsiologik atama bo'lib, o'zgalarning turmush-tarzi, xulq-atvori, odatlari, his-tuyg'ulari, fikr-mulohazalari, g'oyalari va e'tiqodlariga nisbatan toqatli bo'lishni nazarda tutadi. Tolerantlik loqaydlik yoki begona dunyoqarash, hayot tarzini qabul qilishni emas, balki boshqalarga o'z shaxsiy qarashlariga muvofiq yashash huquqi berilishini anglatadi. Bu atama ilm-fan muomalasiga XVIII asrda kirib keladi va bir qator falsafiy lug'atlarda tolerantlikka boshqa turdagi qarashlar, odatlar va axloqqa nisbatan sabr-toqat, o'ziga va o'z pozitsiyasiga bo'lgan ishonch belgisi sifatida ta'riflanadi.

"Tolerantlik" nomi xalqaro atama bo'lsa-da, uning mazmuni va ma'nosi asl oddiygina so'z – oddiy bag'rikenglikning ekvivalenti. Bu oddiy hayotda qo'shnidan qo'shniga bag'rikenglikdan tortib, keng miqyosda madaniyatlar, diniy konfessiyalar, elatlar, millatlar va tillar o'rtasidagi o'zaro bag'rikenglikni hamda murosani anglatadi. Tolerantlik boshqalarning farqlarini tan olish va hurmat qilishni anglatadi; har hil e'tiqod, munosabat va xulq-atvorga ega bo'lgan boshqalarning huquqlarini tan olish orqali nizolarga yechim topish imkoniyatini izlashga olib keladigan, insonni kundalik hayotida boshqaradigan axloqiy xulq-atvori qoidasi. Ko'pincha bag'rikenglik deganda boshqalarning kamchiliklariga kechirimlilik bilan qarash, bardosh bera olish va boshqalarni qabul qila olish tushuniladi. Tolerantlikni shakllantirish murakkab jarayondir.

BTM tomonidan irqalar va millatlarga nisbatan adolatsiz munosabatning oldini olish maqsadida bir qancha xalqaro-huquqiy hujjatlar qabul qilingan. Jumladan, irqiy kamsitishning barcha shakllariga barham berish to'g'risidagi xalqaro Konventsyaning (1965) 3-moddasida muhokama qilinib, davlatlar zimmasiga o'z yurisdiksiyasida bu xarakterdagi amaliyotga chek qo'yish majburiyati yuklanadi. Shuningdek, YUNESKOning irqchilik va irqchilik xurofotlari to'g'risidagi Deklaratsiyaning (1978) 1-moddasida hamma odamlar bir turga mansubligi va umumiy kelib chiqishga egaligi, ular qadr-qimmati va huquqlari bo'yicha teng tug'ilishi va ularning barchasi insoniyatning ajralmas qismini tashkil etishi ta'kidlanadi.

Bu borada O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 4-moddasida O'zbekiston o'z hududida istiqomat qiluvchi barcha millat va elatlarning tillari, urf-odatlari va an'analari hurmat qilinishini ta'minlashi, ularning rivojlanishi uchun sharoit yaratishi; 8-moddasida O'zbekiston xalqini millatidan qat'iy nazar, O'zbekiston fuqarolari tashkil etishi; 18-moddasida esa barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo'lib, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqeidan qat'iy nazar, qonun oldida tengligi to'g'risidagi normalar o'rin olgan.

Demak, bag'rikenglik (tolerantlik) tushunchasi, deyarli, barcha tillarda bir xil yoki bir-birini to'ldiruvchi mazmunga ega. Ularni umumlashtirib "bag'rikenglik" chidamlilik, bardoshlilik, toqatlilik, o'zgacha qarashlar va harakatlarga hurmat bilan munosabatda bo'lish, muruvvatlilik, himmatlilik, kechirimlilik, mehribonlik, hamdardlik kabi ma'nolarga ega deyish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh.M.Mirziyoyev. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 28-noyabrda PQ-4038-son "O'zbekiston Respublikasida milliy madaniyatni yanada rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" qarori;
2. Aytbayev D.T. Intonatsiya lisoniy faktor sifatida. Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar. // Xalqaro ilmiy-metodik jurnal. - Buxoro. 3/2023. 92-94-betlar;
3. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Tolerantlik>. Vikipediya;
4. Milliy istiklol g'oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar, T., 2001;
5. Жастарға отаншылдық тәрбие берудің кейбір өзекті мәселелері. //Қ.А.Яссауи атындағы ХҚТУ хабаршысы. – Түркістан, 2006;
6. Кенжалин Ж. Ұлт рухын ұлықтаған ұрпақпыз. – Алматы, 2005;
7. Шаяхметова М. Жоғары білім беру жүйесінде болашақ педагог маманның этникалық толеранттылығын қалыптастырудың моделі // Ұлт тағылымы. -Алматы, 2009.

THE CHALLENGES AND EFFECTIVE METHODS ON EDUCATION'S QUALITY CONTROL

Ismanqulova Nigora
GulSU teacher
Rustamov Shamsiddin
Student

Abstract. These article is about the problems, effective ways and editorial decisions on the quality control of the proposed education, which goes back to the example of the Syrdarya region.

Keywords: educational process, creativity, educator, necessity, individual, tutor.

Today, the development of high spiritual qualities of the younger generation puts before us important tasks - to bring up in the spirit of respect for our rich cultural heritage and historical values, love for our Motherland. It envisages, first of all, the education of the young generation, the builders of the future, highly qualified personnel, hard work for their country and people, honest work for the development and happiness of a free country.

One of the most important tasks of modern personnel is to organize the work of others as qualified professionals, knowing their own abilities, individuality, personal qualities and attributes, and to act as a talented professional in all areas of socially useful work. . As noted at the meeting of the President of the Republic of Uzbekistan Sh.M.Mirziyoyev on May 24, 2019 at the National University of Uzbekistan on higher education and research with academics, scientists, young researchers, "It is necessary to find talented young people and use them for targeted upbringing. In this case, the strength of education, the content and structure of education is changing, giving young people the basics of pedagogical and psychological knowledge, but we hope that they will be able to objectively assess the reforms taking place around his abilities, talents, abilities, thinking, attention, physical assistance and is the right person, it will be of great benefit not only to the individual, but also to society".

It is obvious that the most profound things are the simplest, the unstated very subtle and more pervasive and fleeting more potent and powerful. These indicators aptly apply to higher education with its relevance in knowledge era. As we know, higher education helps to cultivate human mind and develop individuals as a unique resource for any society. Furthermore, in order to contribute to the pool of new knowledge and be counted, one must first master existing knowledge. To build a critical mass of human capital, each nation state works on ensuring that

education at all levels is available to everyone through a variety of ways. That is to say, these are incredibly difficult yet exciting times.

The procedure of quality control (QC) is used to make sure that the objectives and standards of an operation are both feasible and being met. Since parents, students, and teachers want to make sure that every student receives adequate training for the future, quality control in education is a crucial issue.

Information on applicants who applied to higher education institutions in Syrdarya region in the 2022-2023 academic year and were recommended as students:

From the indicators of these districts and cities in the Syrdarya region, we can see the quality of education in which district or city. These indicators show that in any city or district where the largest number of university entrants in Syrdarya is located, it is not the school education system, but the tutoring sector that is well developed there. Because the tutor teaches only one subject, that is, the subject that the applicant is interested in. In the school system, there are several subjects, and 1/3 of the lessons are covered by visits and various events. The time allotted for the lesson is not enough. It is possible to study many subjects in the school education system, but it is not possible to get enough knowledge from all of them, because everyone's interests are different and focused on different areas. Therefore, the student learns only the subjects he is interested in, and reads the rest of the subjects so that the owner does not get 2 marks per day. Tutoring is the angel of salvation for entering higher education in the system of education he emphasizes, he studies a subject perfectly with a student and with students like himself who say that tutoring will be a perfect person will be in an environment where knowledge is available. We talked about the learning environment, which means that if we take the example of a class of students, whether they like it or not, there will be students in that class, whether they like it or not, and the environment will attract them. Regardless, in such an environment, the quality of education declines. When everyone in the group is actively preparing for the lesson, the environment changes for the better and the students become thirsty for knowledge. If everyone wants to study and work on himself, he will become a mature person, although he will not be one of those who hinders the development of society. An inexperienced educator who is not interested in science and a parent who ignores it are to blame for the situation of illiterate with a mental disability. Another reason is that if we say that 4-5 people are active in a class, then these active students will be actively involved in all the lessons and will always be in the eyes of the teacher compared to the rest of the students. Of course, the rest of the students are also asked for tasks and the teacher gets a negative answer, and then continues to work with these active students again, and as mentioned above, another inexperienced pedagogical error occurs because the student completes the task for the first time. When he did not come, the teacher replied, "Why didn't you prepare a lesson?" Student: I'm out of work. Teacher: Prepare for next time. Student: All right, teacher. The same thing happens over and over again, and the student gets a negative grade. Instead of trying to figure out why he didn't come for the first time, find out what happened at home from his parents, what prevented the student from preparing for the assignment, or what the consequences were, he threatens to pass. For he passes by the fact that it happened for the first time, ignoring the fact that this is the beginning of what will happen again and again. If the seedling is planted crookedly while planting in the ground, it will not grow into a large vigorous flat and will not withstand strong winds and storms. From this we can deduce that the first step is to decide everything.

Tutoring, as mentioned, is also one-sided. Not everyone has the opportunity to attend a tutor because of the different living conditions. Therefore, if we improve the education system, there will be no need for tutors, but tutors have their place and cannot be eliminated. As for the proposals

to improve the quality of education, first of all, it is necessary to take into account the time spent on individual work with each student, as well as the number of students, not to compare the two students with each other. It is not necessary to change the system of diaries, that is, to keep a diary of each subject, and to write in these diaries about the topics covered in each subject, about the lesson, what they understood and did not understand from the previous topic, and so on. Helps the student to think creatively and expands the scope of special education system, which should include grades, readiness for class, attendance, and so on, and be provided to parents via the Internet. Technology and science must not be separated from the system we want to create. We need to increase the number of private schools.

References:

1. Academic Partnerships, A Guide to Quality in Online Learning(eds Daniel J Uvalić-Trumbić,S) <https://www.academicpartnerships.com/Resource/documents/A-Guide-to-Quality-in-Online- Learning.pdf>
2. Ahmed, F., and Garg, S.(2015) Higher Education in Knowledge Era:Innovation, Excellence and Values,New Delhi: Viva Books.COL, Guidelines for Quality Assurance and Accreditation of MOOCs 2016 <http://hdl.handle.net/11599/2362>
3. Heuritas E et al, Considerations for quality assurance of e-learning provision, Report from the ENQA Working Group VIII on quality assurance and e-learning, ENQA Occassional Papers 26
4. <https://enqa.eu/indirme/Considerations%20for%20QA%20of%20elearning%20provision.pdf> Das, M., Ghosh, C. K., and Garg, S. (2019) Innovations in Distance Education, New Delhi:Viva Books.
5. Garg, S. and Panda, S. (2019) Higher Education in India: Developments, Status and Challenges (in Towards more effective education: Emergrnce of STEM Education in India, Aggarwal, K. K. Ed), Vivekanand Foundation, 14-34.

PRACTICAL GUIDELINES FOR TEACHERS ON THE USE OF THE INTERNET IN THE SCHOOL

Malikakhon E. Khudayberdieva
Teacher, Gulistan State University

In 1997 the University of the State of New York issued an introduction guide for adult educators in the use of the Internet as an instructional tool. The manual includes, among other things, fifteen hands-on lessons (including hand-outs) on different topics. In "Integrating ICTs into the Curriculum: Analytical Catalogue of Key Publications", published by UNESCO in 2005, detailed strategies on how to integrate ICT successfully into education are described. The catalogue includes abstracts and excerpts from a number of different publications on the implementation of technology in teaching practice.

Ldraren - eleven - Internet (1997) by Una Cunningham and Staffan Andersson contains a great many practical tips on how to use the Internet in the classroom. The authors list a number of advantages of the use of the Internet in teaching. It is possible to locate information online that is not to be found in course books or printed dictionaries, and to get recent updates on for instance the political development in other countries or natural disasters (i.e. information that continuously changes). Moreover, the Internet gives students the opportunity to learn about other cultures, and to communicate directly with people abroad (16-17).

By publishing their work on the Internet students can reach an even wider audience, which can be a motivating factor. More specifically, the Internet can be a motivator for students with learning disabilities. Being allowed to use the computer and to read about subjects that interest them, these students could be stimulated to read more, or even to read in the first place, and to write as well (using, for instance, the online spell check). Regarding advantages for teachers, there are a

great many teaching resources on the Internet, such as mailing lists and lesson plans (17, 73, 90-91, 103, 131).

Cunningham and Andersson stress the fact that there are no publishing restrictions on the Internet, anyone can publish what they want, which is also emphasized by Karchmer (2001:446). They thus point out that it is important to know who is responsible for the online information one finds, to be able to evaluate it properly for reliability. Discussing the new role of the teacher with the advent of ICT in the school, the authors state that because there is also incorrect and misleading information on the Internet, teachers have to pick and choose among the material they present to their students. Students, on the other hand, need to learn how to deal with vast amounts of information (Cunningham & Andersson 17, 21, 107, 137).

In a chapter discussing the negative aspects of the Internet, the authors state that there are for instance sites containing information about extreme groupings and criminal activities that children and young people can get access to (284). In agreement with Cunningham and Andersson (1997), Gavin Dudeney discusses negative aspects of the use of ICT in the classroom in his practical guide *The Internet and the Language Classroom* (2007). One drawback is problems with technology, which is why teachers always should have a back-up lesson plan (36-37).

Another drawback is "'questionable' content" on the Internet (Dudeney 2010:37). Dudeney observes that there is indeed information on the Internet that is not suitable for young people; however, it is not as common as the media pretends. Yet teachers are responsible for making sure that their students do not access inappropriate web sites during class (37).

Dudeney mentions two approaches to deal with students' possible access to unsuitable material. One possibility is to install a piece of software which blocks certain sites, for instance Net Nanny (see also Cunningham & Andersson 1997:18). However, it has the negative consequence that it might restrict a teacher's access to (useful) information more than is desirable. The other approach is to do regular checks (such as checking temporary Internet files and downloads of images to computers) as well as to instruct students in the correct use of the Internet (38-39).

Dudeney gives examples of a number of Internet-based activities (elementary to advanced level), ranging from activities about teenage problems, famous people and borrowed words in English to online tools, such as webquests, discussion lists and different writing projects (2007:43-140). When students can publish their writing online, they put more effort into the presentation of their work (such as accuracy). Dudeney states that, for instance, email exchanges with key pals from other parts of the world are very motivating for students, giving them the opportunity to communicate with an authentic audience (115, 132).

Echoing Harmer (2007), Dudeney writes that there is a great deal of information on the Internet, if one only knows how and where to find it. He regrets the fact that training in ICT is not very common in teacher education, and so individual teachers have to gain knowledge and experience in this area on their own (2, 19). Nevertheless, teachers can benefit from using the Internet as a teaching resource, as it "opens up a world of possibilities" for teachers and students (Dudeney 2007:32).

References:

1. Abou-Jaafar, A. E. (2003) The EFAL 2000 Assessment: Country Reports. URL: http://www2.unesco.org/wef/countryreports/Libya/rapport_1.html
2. Ahmad, R. (2004) Motivating students in learning English as a foreign language with special reference to first-year secondary school students. MA Dissertation, The Academy of Graduate Studies, Tripoli-Libya.
3. Al-dabbus, S. (2008) An investigation into the impact of language games in classroom interaction and pupil learning in Libyan EFL classrooms. PhD thesis, Newcastle University.

4. Alhmali, R. (2007) Student attitudes in the context of the curriculum in Libyan education. PhD Thesis, University of Glasgow.
5. Ali, M. (2008) The oral error correction techniques used by Libyan secondary teachers of English. PhD Thesis, University of Sunderland.
6. Al-Khatib, W. G. (2003) eLearning: Opportunities, Challenges, and Future. URL: <http://multimedia.ece.uic.edu/FIT03/Day-1/S13/p2.pdf>
7. Andrews, R. and Haythornthwaite, C. (2007) The Sage Handbook of E-Learning Research. London: Sage.
8. Ankara, P., Yavuz, H. and Koksala, M. (1992) 'Students' perceptions of computer assisted instruction environment and their attitudes towards computer assisted learning', Educational Research, 34(2), pp. 133-139.
9. Arabsheibani, G. R. and Manfor, L. (2007) 'Non-Linearities in Returns to Education in Libya', Education Economics, 9(1), pp. 134-145.
10. Bassey, M. (1999) Case Study Research in Educational Settings. Buckingham: Open University Press.
11. Bell, J. (1999) Doing Your Research Project. Buckingham: Open University Press.
12. BERA (2012) Revised Ethical Guidelines for Educational Research.

MATERIALLAR QARSHILIGI FANINI O'QITISHDA YANGI PEDAGOGIK TEKNOLOGIYALAR

Tojiboyev Bobir Tolibjonovich

Katta o'qituvchi, Farg'ona politexnika instituti

Nabiyev Paxlaxonjon Qurbonali o'g'li

Talaba, Farg'ona politexnika instituti

Annotatsiya: Texnika yo'nalishi talabalariga bilim berishda innovatsion yondoshuvlar, darsni interfaol olib borish va turli metodlardan samarali foydalanish

Tayanch so'zlar: interfaol tushunchasi, aqliy xujum metodi, mavzuga oid turli atamalar: brus, plastina, qobiq, massif (vazmin jism)

Talabalar bilan yangi mavzuni boshlashdan oldin o'qituvchini oldida bitta savol turishi kerak, bugungi darsga qaysi metoddan foydalanaman? Qo'yilgan vazifaga qaysi usullar bilan samarali yechim topaman. Yangi mashg'ulot turining pedagogik maqsadlariga erishish uchun o'qituvchi o'zining intellektual salohiyatini ishga solishi, ilg'or pedagogik tajribadan foydalanishi va imkon qadar dars davomida interfaol metodlardan foydalanib o'tish darsning sifatini belgilaydi. Xo'sh interfaol tushunchasi nima? U bizga nima uchun kerak? Shu va shu kabi savollarga to'xtalib o'tamiz.

Interfaol metodlar deganda – ta'lim oluvchilarni faollashtiruvchi va mustaqil fikrlashga undovchi, ta'lim jarayonining markazida ta'lim oluvchi bo'lgan metodlar tushuniladi. Interfaol tushunchasi ingliz tilida “interakt” so'zidan olingan bo'lib uning lug'aviy ma'nosi “inter”-o'zaro ikki taraflama, “akt”-harakat qilmoq yani dars mashg'uloti paytida o'zaro ikki taraflama ishlash degan ma'noni anglatadi. Hozirgi kunda eng ommaviy interfaol ta'lim metodlari quyidagilar: “Keystadi” (yoki “O'quv keyslari”), “Blist-so'rov”, “Modellashtirish”, “Ijodiy ish”, “Muammoli ta'lim” va b. [1]

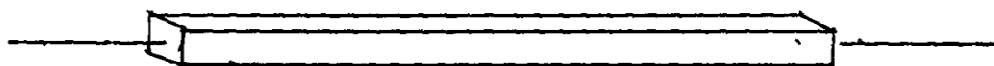
Keling bugungi materiallar qarshiligi fanimizni biror bir metodga bog'lab o'rganaylik. Metodni qo'llashdan avval dars mavzusi yuzasidan ozgina tushuncha beramiz:

«Materiallar qarshiligi» fani umummuhandislik fani hisoblanib, konstruksiyalar (tuzilmalar), inshootlar, mashina va mexanizmlar qismlarini mustahkamlikka, bikrlikka va ustvorlikka hisoblash usullarini o'rgatadi. [2]

Muhandislik tuzilmalariga qo'yiladigan mustahkamlik, bikrlilik va ustvorlik talablari iqtisodiy talablar bilan ziddiyatli yechimlarga ega. Chunki, birinchi uchta talablarni qondirish uchun materialni ko'proq sarflash talab qilinsa, iqtisodiy talablar xarajatlarni kamaytirish uchun material sarfini kamaytirishni nazarda tutadi.

Murakkab shaklli muhandislik tuzilmalarining elementlarini sxemalashtirib, oddiy shaklli jismlar ko'rinishiga keltiriladi. Ular qatoriga quyidagilar kiradi:

Brus - ko'ndalang kesimining ikki o'lchamlari uchinchi o'lchami (uzunligi) ga nisbatan ancha yuqori tartibda katta jism. Bruslar to'g'ri va egri o'qli bo'ladilar. Ko'ndalang kesimlar ogirlik markazlarining brus uzunligi bo'ylab geometrik o'rni brus o'qini tashkil qiladi.

Agar brus cho'zilish yoki siqilishga ishlasa - sterjen, buralishga ishlasa - val, egilishga ishlasa – balka to'sin deb yuritiladi.

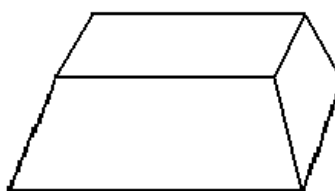
Plastinka - ikkita tekis sirt bilan chegaralangan jism bo'lib, tekis sirtlar orasidagi masofa, ya'ni jism qalinligi, boshqa ikki o'lchamlariga nisbatan ko'p marta kichikdir.

Qobiq - ikkita egri sirt bilan chegaralangan jism bo'lib, uning qalinligi, ya'ni sirtlar orasidagi masofa qolgan ikki o'lchamiga nisbatan ko'p marta kichikdir.

Massiv (vazmin jism) - uchala o'lchami bir xil tartibda bo'lgan jism.

Sterjenlarni shamirlar yordamida tutashtirib tuzilgan shakli geometrik o'zgarmas sistema ferma deb yuritiladi. Fermani tashkil qiluvchi sterjenlar faqat cho'zilish - siqilishga ishlaydi. Bruslarni bikr qilib tutashtirib tuzilgan shakli geometrik o'zgarmas sistema rama deyiladi. [2]

Ushbu fanni talabalarga aniq va ravshan qilib yetkazishda avvalo talabalarni diqqatini jamlash va hozirgi kunda mavjud bo'lgan metodlardan birini qo'llash orqali darsga qiziqtirishimiz kerak. Dars mashg'ulotlarida turli yangi metodlardan foydalanishni xatto XIX asr oxiri XX asr boshidagi o'zbek milliy madaniyatining mashhur vakillaridan biri ma'rifatparvar shoir, dramaturg, jurnalist, olim, davlat va jamoat arbobi Abdulla Avloniy xam qo'llagan. [1] Darsimizni "Aqliy xujum" metodini qo'llash orqali boshlaymiz.

Dastlab mavzu va mavzuga oid kalit so'zlarni doskaga yozib, qaysi mavzuni yoritmoqchi ekanligimizni bildiramiz va talabalarga ushbu kalit so'zlar xaqida qanday tushuncha va tasavvurga

ega ekanligini so'rab chiqamiz. Xar bir talaba kalit so'zlardan kelib chiqib tushunchasini aytadi, avvaliga darsni tinglab turgan talabalar mavzu xaqida gapiradi va boshqa talabalar xam qo'shiladi. Bu yerda o'qituvchidan kasbiy maxorati xam katta ro'l o'ynaydi ya'ni talabalar to'g'ri yoki noto'g'ri gapirsa xam ularda dalda berib albatta to'g'ri, barakalla, qoyil kabi so'zlar bilan ularni ruxlantirib so'ngra ularga shu mavzu bo'yicha ozgina to'ldirish qilaman deb mavzuni to'liq yoritiladi. Bunga qo'shimcha ravishda proyektor, ko'rgazmali qurollar va shu mavzuga oid jixozlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak bugungi kunda texnika fanlarni o'qitishda innovatsiyasion yondoshuv beqiyosdir chunki zamon shiddat bilan rivojlanmoqda. Talabalarga bilim berishdagi muammolardan biri laboratoriya jixozlarini yetishmayotganidir, bu masalani yechish uchun amaliyotni va xaftasiga kamida bir kunlik dars mashg'ulotini zavod va ishlab chiqarish korxonalari bilan uzviy bog'lashdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Internetdan olingan ma'lumotlar
2. I.H.Hamzayev, E.S.Umarov MATERIALLAR QARSHILIGI, texnika o'quv yurtlari uchun o'quv qo'llanma sifatida tavsifiya etilgan.
3. Tolibjonovich, T. B. (2023). Replace thermal coatings to maintain room temperature. *Barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali*, 3(2), 164-168.
4. Tolibjonovich, T. B. (2022). Specific Causes of Friction and Vibration. *Eurasian Journal of Engineering and Technology*, 12, 86-89.
5. Tolibjonovich, T. B. (2022). HEAT CONSUMPTION COATS. *American Journal Of Applied Science And Technology*, 2(05), 40-44.
6. Tojiboyev, B. T. (2022). Prospects for the use of Innovative Technologies in the Application of Heat Storage Materials. *Central Asian Journal of Theoretical and Applied Science*, 3(5), 1-9.
7. Tolibjonovich, T. B. (2022). INNOVATIVE MATERIALS WITH HEAT RETENTION. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 155-161.
8. Tolibjonovich, T. B. (2022). LIQUID COMPOSITE THERMAL INSULATION COATINGS AND METHODS FOR DETERMINING THEIR THERMAL CONDUCTIVITY. *International Journal of Advance Scientific Research*, 2(03), 42-50.

THE PROBLEM OF SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL MALADAPTATION OF FOREIGN STUDENTS

Azimbayeva Malika

Salimova Madina

Amirillayeva Komila

Students, Gulistan State University

Abstract. Sociocultural maladjustment of a foreign student can lead not only to the internal discomfort of the individual, but also to the deharmonization of relations in the external environment: disruption of activity, the emergence of interpersonal conflicts. In this regard, it is important to understand the nature and causes of the socio-cultural maladjustment of foreign students, as well as to identify the conditions for its prevention.

Keywords: maladaptation, society, culture, psychology, student, discomfort, prevention.

The purpose of the study is to determine the nature and causes of the socio-cultural maladaptation of foreign students, to identify the conditions for its prevention.

The term "disadaptation" in the psychological and pedagogical literature is defined by the words "deharmonization", "discomfort" [1, p. 291], "destruction" [2, p. 73], "inconsistency" [3, p. 56], "deformation", "violation" [4, p. 34], "disorders of adaptive behavior" [5, p. eleven].

Disadaptation is considered as "the process of destruction of interaction with the external environment, society, team, often leading to a deterioration of the current problem situation, and also combined with the simultaneous flow of interpersonal and intrapersonal conflicts" [2, p. 73].

E.A. Nabivacheva, who studied the phenomenon of maladjustment in relation to foreign students, defines maladjustment as "a phenomenon that is formed as a result of a discrepancy between the psychophysiological or sociopsychological characteristics of a foreign student and the requirements of a new social situation, i.e., the situation of learning in a new sociocultural environment in a non-native language, the mastery of which for a number of reasons becomes difficult or, in extreme cases, impossible" [3, p. 56].

The phenomenon of disadaptation is associated with a violation of the processes of adaptation and socialization [2; 5; 6; 7], as well as individualization [3; 8].

Adaptation is understood as "the process of productive interaction of a person with the environment" [2, p. 73]. With changes in the external environment, the individual is forced to adapt to it, adapt. At the same time, the essence of adaptation consists not only in adapting to new conditions, but also in the development of the individual. As a preventive measure to prevent university maladaptation, A.A. Smirnov and N.G. Zhivaev offer proactive adaptation, or pre-adaptation of future university students [7].

Foreign students, entering a university in another country, find themselves in the conditions of the need to adapt not only to studying at a university, but also to studying at a university in another country. They become a vulnerable group, more prone to maladjustment than domestic students. In addition to the need to adapt to the conditions of the university, they experience the consequences of an inevitable culture shock (a conflict between two cultures). In this regard, the idea of proactive adaptation of foreign applicants becomes very relevant. Videos about the city and the university where students will study, information about the country and its climate, culture, food, living conditions in a hostel, about the rules of studying at a university, etc. can act as measures for the proactive adaptation of foreign students.

With regard to foreign students, intercultural adaptation is of particular importance. Intercultural adaptation is the process of entering a new culture, the assimilation of its norms and rules of conduct. Moreover, true intercultural adaptation will be considered when immersed in a new culture without causing damage to one's own culture [3, p. 50-51]. The result of intercultural adaptation at the university should be the intercultural competence of all participants in the educational process: both students and teachers.

We understand intercultural competence as mastering a new culture (mastering its norms, values, patterns of behavior) while maintaining one's own cultural identity.

Associated with adaptation are the processes of socialization and individualization. Socialization is not only the process of entering the social environment, the assimilation of social norms and values, but also the vigorous activity of the individual in this environment. On the one hand, a person enters society, on the other hand, by joining society, a person develops, actively asserts himself, becoming more and more autonomous in society, which entails individualization [8, p. 308]. The process of socialization of foreign students involves their active entry into a new social reality [3, p. 53].

Thus, adaptation is the first phase of the socialization process, as a result of which a person not only integrates into society, but also transforms it through his own individualization. In this

regard, the process of personality development of a foreign student in a new environment for him is interpreted as "a single process of socialization, when there is an active assimilation of new social experience, and individualization, when he chooses his own position, opposes himself to others, shows independence by establishing ever wider relations" [3, p. 54].

References:

1. Molodtsova T. D. The role of socio-pedagogical factors in the emergence of school maladaptation // Bulletin of the Taganrog Institute named after A.P. Chekhov. – 2010. – No. 2. – pp. 291-296.
2. Gorenkova O. A. Adaptation and maladjustment of social specialists. The problem of professional maladjustment in the conditions of modern social challenges: materials of conferences. – Lipetsk: Lipetsk GPU, 2021. – pp. 72–75.
3. Nabivacheva E. A. Prevention of maladaptation of foreign students in the educational process of a Russian university: Dissertation. – Khabarovsk, 2007. – 189 sheets.
4. Kodzhaspirova G. M. Pedagogical Dictionary: Textbook for Students of Higher and Institutions. – M.: Publishing Center "Academy", 2001. – pp. 33-34.

MIND MAP AS A PEDAGOGICAL TECHNOLOGY TO ENSURE THE EFFICIENCY OF EDUCATIONAL PROCESS

Ismailova Madina

Yusupova Malika

Yazdanova Fatima

Students, Gulistan State University

Abstract. The article discusses one of the solutions to the problem of learning efficiency through the use of mind map technology. The use of this technique contributes to the development of abstract thinking, cognitive interest and activity of students. The technology of mind maps makes it possible to form the communicative competencies of students in the process of group activities for compiling mind maps.

Keywords: mind maps, learning efficiency, educational process, pedagogical technology, communicative competence.

The purpose of the work is to consider the results of experimental studies of the influence of the mind map method on increasing the productivity of student learning.

The technology of mind maps is well studied in modern pedagogical literature. The construction of a mental map is based on the principle of "radiant thinking", referring to associative mental processes that are a natural product of the human brain. Horst Müller writes: "Thanks to mind mapping ("Mind Mapping"), you can see what is happening more clearly, distinguish relationships and difficult areas, display your thoughts with the help of mind maps, you can display and systematize a variety of information" [1, p. 44].

The mind map is a highly efficient technology for working with a variety of information, which is based on the modeling method. Modeling is widely used in the educational process when studying a large amount of information [2]. The mind map is based on various sign-symbolic means (pictures, images, signs, symbols), with the help of which, in the learning process, "it is possible to reduce the study of the complex to the simple, the invisible and imperceptible to the visible and tangible, the unfamiliar to the familiar, that is, to make any complex object of research accessible for careful and comprehensive study" [3, p. 46].

Creating a "mind map" is a creative and individual process that reflects the knowledge, feelings and associations of the author. J. Pelli believes that the features of creating a mind map are directly related to the type of personality. So, for example, the owners of the intuitive type of thinking see the whole picture, but experience difficulties in systematizing and logically structuring the details. Students with an analytical type of thinking, on the contrary, easily focus on specific facts, but have problems with the transition from a linear perception of information to seeing the whole picture. The emotional personality type focuses more on the visual appeal of the mind map. People with predominantly introverted thinking are not strong in verbalization [4].

In his work "Innovative learning technology using mind maps" A.V. Steshov and M.A. Steshova describe the features of the joint modeling of the mental map of the teacher and the student.

This technology, according to the authors, is characterized by the use of two types of associations: controlled and free associations. At the first stage of compiling the mind map, the student is offered a stimulus word, to which it is necessary to suggest an association. The next step is to encourage free imagination to the stimuli offered by the teacher. As the advantages of joint activity in the construction of mind maps, the preservation of positive motivation and the intensification of the process of memorization and assimilation of educational material are indicated [5, p. 110-11].

Mind maps occupy a special place in the individual work of students on educational material. A.N. Pogrebnova identifies three main stages in the creation of a mental map. The researcher rightly believes that the first and most important step is to determine the central concept, which activates the analytical and communication skills of the student, increases the effectiveness of learning. The second stage of building a mind map is the categorization of information, which is an important skill not only for modeling a mental map, but also for further work with the information received, writing reports, presentations, essays, etc. And, finally, the last step is the synthesis of the received information (unification of categories of the same order, exclusion of repetitive categories, etc.) [6, p. 244-247]. Considering the described laws and recommendations, it is possible to create a personalized mind map that will provide comprehension and effective memorization of a large amount of information by activating radiant thinking, reduce preparation time, and allow you to effectively plan and implement scientific work and projects.

Researchers also emphasize the importance of group work in mastering the technology of mental maps, since this provides an opportunity for introspection and self-correction, forms the skills of critical thinking and teamwork [7]. When group compiling mind maps, the following features should be considered.

At the first stage of the work, the main topic, goals and objectives of the study are determined, and information related to the topic of the work is provided. At the next stage, brainstorming takes place, when students individually draw up their mind map. Further, it is recommended to unite in groups of several participants to exchange views and edit and supplement individual mind maps with associations and ideas of other participants. The final stage is the creation of a collective mind map. At this stage, the received information is synthesized, the process of processing and coding is completed [8].

Based on the works of Tony Buzan [9], we determined the order of creating a mind map:

1. Isolation of the central image (the main idea, problem or concept), from which the construction of a mental map begins. Since the mind map is always built around the central object, it should be the most voluminous and meaningful and be the center of the student's attention.

2. The central concept must be displayed in block letters, which have a standard readable form, which makes it easier for the brain to “photograph” them. Handwritten text is perceived much longer than regular printed text. The time it takes to type letters makes up for faster association and recall.

3. Search for associations. Maps are built according to the radiant principle.

Associations emanating from the central idea are placed on separate branches, highlighted in different colors and signed with keywords reflecting the theme of this branch. Leading questions or keywords, numbers, signs, letters, pictures, color, etc. are used to indicate the relationship. The designation of the arrows on the map also sets the direction of thoughts. They can be unidirectional, bidirectional, vary in length, thickness, shape; volumetric arrows can also be used.

4. Search and grouping of associations. At this stage, associations of the second, third, etc. are added to the association words already displayed on the map. order, which are located on branches added to the main branches.

5. To establish the relationship between the elements of the mind map, it is necessary to use connecting lines and keywords (“keys”). The keywords should be placed directly above the connecting lines to aid visibility.

6. Detection and fixation of links between the structural elements of the mind map.

Conclusions. The technology of mind maps allows the teacher to: form and develop the communicative and linguistic competencies of students in the process of group and individual work; contribute to the training of short-term and long-term memory; significantly optimize the learning process; improve skills in such types of speech activity as reading, speaking and writing; increase motivation for learning, since working on mental maps involves a creative focus. The study of the accumulated theoretical and practical experience in the use of mind maps in the educational process allows us to speak about the effectiveness of this method, since at all stages of work, reliance on visibility and modeling is provided, which contributes to the active assimilation of subject knowledge.

References:

1. Müller H. Compilation of mental maps. Method for generating and structuring ideas. – M.: OMEGA - L, 2007. – 128 p.
2. Fridman, L. M. Visualization and modeling in teaching. – M.: Knowledge, 1984. – 80 p.
3. Smirnova, N. Z. Methodological problems of modern school education: monograph. – Krasnoyarsk: Krasnoyarsk State Pedagogical University Press, 2010. – 352 p.
4. Pelley, J. W. Effect of concept mapping on Meyers-Briggs personality types. URL: <http://richarddagan.com/cogmap/cmc2006-p175.pdf>
5. Steshov, A. V. Innovative learning technology using intelligence cards // Bulletin of the St. Petersburg Law Academy. – 2017. – No. 3 (36). – pp. 108-115.
6. Pogrebnova, A. N. On the relevance of the cognitive visualization method and its application to solving various educational problems in the context of higher education // Pedagogical journal. – 2017. – Vol. 7. – No. 4A. – pp. 230-246.
7. Lipskaya, M. K. Mental maps and their application in the educational process // Innovative processes and corporate governance: materials of the VI International Correspondence Scientific and Practical Conference, March 14-28, 2014, Minsk. – Minsk, 2014. – pp. 142-144
8. Sokolova, A. V. Mind map as a means of developing information competence in future teachers of preschool and primary education. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/intellektkarta-kak-sredstvo-razvitiya-informatsionnoy-kompetentnosti-u-buduschih-pedagogovdoshkolnogo-i-nachalnogo-obrazovaniya>
9. Buzan T. Superthinking. – M.: Potpourri, 1993. – 320 p.

INCLUSIVE EDUCATION

Tursunmurodova Madina Shukhrat kizi

Student, Gulistan State University

Supervisor: Alibekova Makhzuna

Junior teacher, Gulistan State University

Abstract. The article is devoted to analysis of methods and strategies of children or people with congenital disabilities in the most effective ways. Although the teaching process is considered too complex for them, the author suggested that several beneficial techniques depend on successful tools in the development of more inclusive school systems, schools and classrooms. The case study seems to be a methodological approach well suited for the development of such theories. Two examples from America, one from the school level, and one from the classroom level, are used to illustrate the potential of case studies to develop theory in this area of research.

Keywords: Inclusive Education, theory, case-study, teaching process, beneficial techniques.

Inclusive education is concerned with the education and accommodation of all children in society, regardless of their physical, intellectual, social or linguistic deficits. Inclusion should also include children from disadvantaged groups, of all races and cultures as well as gifted and the disabled. (UNESCO,2003). Inclusive education also recognizes that learning occurs both at home and in the community and therefore the supports of parents, family and the community is vital (Department of Education,2001). Inclusive education requires reuse of variety strategies and methods to assure equal participation of all students in the school society and to move forward their success. Due to its nature and qualities, play activities a child's full dynamics, it forms part of flexible, child centered and participatory or experimental educational strategies for celebrating diversity in education. Given latest research findings and critical significance of teachers of any successful teaching program, this research aims to discuss their attitudes of Greek teachers towards inclusive education, as well as the role and importance of play for inclusive education. As stated in the America Statement, an inclusive school "must recognize and respond to the diverse needs of their students,[...] ensuring qualities education to all through appropriate curricula, organizational arrangement, teaching strategies, resource use and partnership with their communication" (UNESCO ,1994, 11-12) The virtue of lack of resources many schools are not prepared to meet these requirements. Especially, a lack of personnel resource,(i.e. Special Education Teachers)and a potentially associated overburdening of regular teachers is sometimes linked to negative attitudes towards inclusion (Lubeck,2018) This cheers many schools to employ learning and support assistants, also named teacher assistants.(Doyle, Suter 2014) or teaching and supporting perform both teaching assistants.(Webster. 2010) Since assistants perform both teaching and supporting activities for students, we use the term Learning and Support Assistants (LSAs) in the article. . Over the years, the benefits of providing an inclusive education to all children have been shown. *All children are able to be part of their community and develop a sense of belonging and becoming better prepared for life in the community as children and adults. * It provides better opportunities for learning. Children with varying abilities are often better motivated when they learn in classes surrounded by other children. * All children are able to be part of their community and develop a sense of belonging and become better prepared for life in the community as children and adults.t provides better opportunities for learning. Children with varying abilities are often better motivated when they learn in classes surrounded by other children. The expectations of all the children are

higher. Successful inclusion attempts to develop an individual's strengths and gifts. It allows children to work on individual goals while being with other students their own age.

*It encourages the involvement of parents in the education of their children and the activities of their local schools. *It fosters a culture of respect and belonging. It also provides the opportunity to learn about and accept individual differences.

*It provides all children with opportunities to develop friendships with one another. Friendships provide role models and opportunities for growth.

The belief "All children can learn" consists of different principles. For example:

*All children attend age appropriate regular classrooms in their local schools

*All children receive appropriate educational programs

*All children receive a curriculum relevant to their needs

*All children participate in co- curricular and extracurricular activities

* All children benefit from cooperation, collaboration among home, among school, among community

The belief "Inclusive Education Mean That All Children Should Never Leave Their Regular Classrooms?" includes:

*All children attend age appropriate regular classrooms in their local schools

*All children receive appropriate educational programs

*All children receive a curriculum relevant to their needs

*All children participate in co- curricular and extracurricular activities

* All children benefit from cooperation, collaboration among home, among school, among community

Inclusive education is about giving children, regardless of gender, community, capability, or disability, the chance to learn together. It means giving every child the right to education, to experience classroom activities, and to interact with other children and teachers in regular schools. It helps children learn that they are accepted and appreciated despite their differences. It also installs in them the confidence that they, too, can make a difference in society.

References:

- 1.<https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2021.633066/full>
- 2.<https://www.specialolympics.org/stories/impact/5-benefits-of-inclusive-education>
3. Zokirova, S. M. (2021). FORMATION OF CREATIVE LITERACY IN MODERN YOUTH AND THE VALUE OF MNEMONIC TECHNOLOGY. Theoretical & Applied Science, (4), 240-243.
4. Mamurova, M. (2021). Mahmoud Ghaznavi is a historical person and a literary image. Theoretical & Applied Science, (6), 718-721.

TA'LIM SIFATINI OSHIRISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARNING ROLI

Usarova Dinara Rasuljonovna
talaba, Guliston davlat universiteti

Annotatsiya. Maqola ta'limga joriy qilinayotgan yangi axborot texnologiyalari o'quv jarayonini sifat jixatidan yangi darajaga ko'tarishga xizmat qilishi va ijobiy natijalarga olib kelishi ko'rsatilgan. Axborot - kommunikativ texnologiyalardan foydalanish talabalarda chet tili o'rganishga qiziqishni orttiradi, ularda induvidual, ijodiy qobiliyatlarni, tegishli ko'nikma va malakalarni shakllantiradi. Xar bir talaba o'quv jarayonida o'zining ijodiy salohiyatini o'stirib, tadqiqotchilik, mustaqil ishlash qobiliyatlarini namoyon qila oladi.

Kalit so'zlar: multimedia, pedagogik texnologiya, sifat, kasbiy ta'lim, innovatsion.

Hozirgi kunda O'zbekistondagi globallashtirish jarayonlari hayotimizning deyarli barcha jabhalarini qamrab olmoqda. Ta'lim jarayonini axborotlashtirish, zamonaviy kompyuter texnologiyalari ta'lim jarayoniga joriy etilmoqda. Bunda yosh mutaxassisni shakllantirish oliy ta'lim muassasalarida o'qitishning eng yangi texnik vositalari bilan jihozlangan auditoriyalarda, kompyuter sinflarida, multimedia markazlarida olib borilmoqda. Kadrlarni tayyorlash esa bo'lajak bitiruvchi malakasi darajasini belgilab beruvchi natijalarga erishadigan o'qitish metodikalariga asoslanmoqda.

Ma'lumki, o'qitish jarayoni bevosita o'qitish metodikasi kabi tushuncha bilan uzviy bog'liq. O'qitish metodikasi – bu talabalar va o'qituvchining o'qitish jarayonidagi o'zaro harakatlarining shaklidir. O'qitish jarayoni, o'z navbatida, o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi o'zaro harakatlar jarayoni hisoblanib, uning maqsadi talabalarni u yoki bu bilimlar, ko'nikmalar va qadriyatlarga yaqinlashtirishdan iboratdir. Interfaol mashg'ulotlarning asosiy tarkibiy qismlari bo'lib, talabalar tomonidan bajariladigan interfaol topshiriqlar hisoblanadi. Bunda talabalar nafaqat o'rganilgan mavzuni mustahkamlab olishadi, balki yangi mavzuni ham o'rganishadi. Oliy o'quv yurtlarida muammoli bayon, taqdimotlar, bahslar, guruhlarda ishlash, aqliy hujum usuli, tanqidiy fikrlash usuli, viktorinalar, rolli o'yinlar, blit so'rov, „Bingo“ usuli va boshqa interfaol usullarni qo'llash tarqalgan. Axborotni o'tkazish jarayonining o'zi esa o'qituvchi va talabalarining o'zaro harakati tamoyiliga qurilgan. Bu tamoyil o'qitilayotgan talabaning kata faolligini, olgan ma'lumotlarni ijodiy jihatdan anglab olinishini taqozo etadi. O'qitishning interfaol modelining asosiy me'zonlari bo'lib bahslashish, mushohada yuritish imkoniyati, materialni erkin bayon qilish, ma'ruza soatlarining kamligi va seminar yoki amaliy mashg'ulotlarning ko'pligi, talabalar tashabbuskorligi, mikrogruphlarda ishlash uchun topshiriqlarning mavjudligi, bilimarni doimiy nazorat qilinishi, yozma ishlarning bajarilishi hisoblanadi.

Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalari „Kasbiy ta'lim“ yo'nalishida tahsil olayotgan talaba-yoshlarning pedagogik bilimlarini shakllantirish g'oyat dolzarb masalalardan biridir. Bu vazifani muvaffaqiyatli tarzda bajarish umumiy o'rta ta'lim, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi tizimi hamda oliy ta'lim tizimi muassasalarida ta'lim olayotgan talaba-yoshlarning ta'lim-tarbiya jarayonlaridagi uzviylik orqali amalga oshiriladi. Yuqoridagilarga asoslangan holda, O'zbekiston Respublikasining „Talim to'g'risida“gi qonuni hamda „Kadrlar tayyorlash milliy dasturida“ belgilangan maqsad va vazifalar ijrosini ta'minlash maqsadida ta'lim tizimi, xususan, oliy ta'limni tubdan isloh qilish, „Kasbiy ta'lim“ yo'nalishi talabalarining pedagogik bilimlarini shakllantirish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Respublikamizdagi umumta'lim maktablari, akademik litsey, kasb-hunar kollejlari va oliy ta'lim muassasalarida o'qishni o'z ichiga oladigan uzluksiz ta'lim tizimi hayotga muvaffaqiyatli tatbiq etilmoqda.

Hozirgi kunda ta'lim tizimida kompyuter va telekommunikatsiya texnologiyalari orqali o'quv jarayonini tashkil etish an'anaviy o'qitish uslubiga nisbatan yuqori saviyada ekanligini ko'rsatmoqda. Kompyuter va telekommunikatsiya texnologiyalari orqali masofali o'qitish jarayonini tashkil etishda ta'lim portallari, elektron darsliklar va virtual stendlarning yaratilishiga alohida e'tibor berish kerak. Yana shuni aytish kerakki, so'nggi yillarda interfaol usullarni qo'llashda axborot-kommunikatsion texnologiyalardan foydalanish mashg'ulotlar samaradorligini oshirib, o'quv materialini o'zlashtirilishini osonlashtirmoqda. AKTlardan barcha fanlarni o'qitishda foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Ta'lim portali va unda joylashgan elektron yoki multimediali elektron darsliklar asosida o'quv jarayonini tashkil qilish, an'anaviy o'qitishga nisbatan o'zining bir qancha afzallik tomonlari borligini ko'rsatadi. Ularga quyidagilarni keltirish mumkin:

O'qituvchiga o'quv materiallarini ta'lim oluvchilarga yetkazib berishda birmuncha yengillashtirilishi;

Dars jarayonida berilayotgan o'quv materiallarining takroriy holda namoyish qilish imkoniyatining mavjudligi;

Ta'lim oluvchilar o'zlashtirish darajasining yuqori bo'lishiga erishish;

Multimediali elektron darsliklar tarkibida ko'rgazmali virtual stendlar tashkil qilish imkoniyati;

Amaliy va laboratoriya mashg'ulotlarini video, audio va animatsiyali vositalar orqali qiziqarli tashkil etish imkoniyati;

Amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari mobaynida ma'ruza materiallariga o'tish imkoniyatining yaratilishi;

Ta'lim oluvchilarning individual bilimlarini baholash, nazorat qilish;

Bunday imkoniyatlarga ega bo'lgan o'quv materiallarini masofali o'qitishga tatbiq etish, bir vaqtning o'zida ta'lim oluvchilarga o'quv materiallarini o'qish, ko'rish, eshitish, mulohaza qilish va qayta-qayta takrorlab o'z bilimlarini oshirish imkoniyatlarini yaratadi. Axborot texnologiyalarini o'quv jarayoniga qo'llanilishi, ayniqsa, multimediali vositalardan foydalanish o'quv jarayonining didaktiv ko'rinishda tasvirlash uchun juda kata imkoniyatlar yaratadi.

Bu borada respublikada ancha ishlar amalga oshirildi. „Ta'lim to'g'risida“gi qonun va „Kadrlar tayyorlash milliy dasturi qabul qilingandan buyon mamlakatimizda uzluksiz ta'lim tizimini isloh qilishning tashkiliy, ilmiy va uslubiy asosini yaratib berdi. Uning asosiy maqsadi komil inson va yetuk malakali raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlashdir. Yangi pedagogik va axborot texnologiyalarini o'quv jarayoniga joriy etish ko'lamini kengaytirish, bu yo'nalishda ilg'or tajribalarni tatbiq etish, har bir fan bo'yicha bu sohada aniq rejalarni tuzish va amalga oshirish; darslik, o'quv qo'llanma, dastur, ma'ruza matnlarini elektron disketlarga ko'chirish va ular bilan har bir talabani ta'minlashga erishish; ilmiy, ilmiy-metodik ishlarda, o'quv- tarbiya jarayoniga zamonaviy axborot texnologiyalarini keng joriy etishni rivojlantirish ularni axborot vositalari bilan ta'minlash hamda kommunikatsion tarmoqlarga bog'lash eng muhim vazifa hisoblanadi.

Pedagogik texnologiya – ta'lim usuli, ma'lum ma'noda ta'lim-tarbiya jarayonlari, ta'lim va tarbiya jarayonini optimal tashkil etishdir. O'quv materiallarini tanlash, qayta ishlab, o'quvchi va talabalarning kuchiga, o'zlashtirish xususiyatlariga moslab shakli, hajmini o'zgartirish ham ta'lim texnologiyasiga daxldor. Pedagogik texnologiya ta'lim-tarbiyaning obyektiv qonuniyatlari, diagnostic maqsadlar asosida o'quv jarayonlari, ta'lim-tarbiyaning mazmuni, usul va vositalarini ishlab chiqish va takomillashtirish tizimi; fan va texnika yangiliklarini o'zida mujassamlashtiradigan o'quv jarayonidir. Pedagogik texnologiyaning milliy modeli asosida o'quv faning o'quv mashg'ulotlari loyihalansa va uni o'quv jarayoniga tatbiq etilsa, o'zini pedagog deb hisoblagan va o'quv xonasidagi talabalarni o'ziga qarata oldigan har qanday o'qituvchiga, darsni kamida „yaxshi“ yoki „a'lo“ darajada o'ta olish kafolati yaratiladi.

O'tkazilayotgan tajribalardan shu narsa ma'lum bo'ldiki, o'qituvchi va o'quvchining munosabatlarini ijobiy shakllantirishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish ular o'rtasidagi hamkorlik faoliyatini tashkil eta olsa, har ikkalasi ijobiy natijaga erisha oldilar. Innovatsion texnologiyalardan o'quv jarayonida mustaqil foydalangan o'quvchi o'z shaxsiga nisbatan mustaqil tanqidiy ko'z bilan qarab, o'z xatolarini ko'ra olsa va bajargan ishlarini tahlil qilsa, buning natijasida o'ziga'yetarlicha baho bera olsa, unda o'zining bunday faoliyatlari uchun imkoniyat va sharoit yaratib bera olgan o'qituvchisi shaxsiga nisbatan hurmat qilish tuyg'usi shakllana boshlaydi.

Xulosa qilib aytganda, XXI asr dunyo hamjamiyatida o'zining tub burilishlarini yasagan asrlardan biri bo'lmoqda. Dunyo mamlakatlarida yuz bergan kata o'zgarishlar, axborot

texnologiyalari sohasida vujudga kelayotgan turli ixtirolar, shuningdek, ta'lim sohasida erishilayotgan yutuqlarga nazar solib, insoniyatning bilim salohiyatini naqadar yuksak ekanligiga guvoh bo'lmoqdamiz.

Iqtiboslar:

1. Елизарова Г.В. Культура и обучение иностранным языкам.-С-Пб: Союз,2001. 219с.
2. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования/ Под ред. Е.С.Полат.-М.: 2003. 70-78с
3. Кулбаева С.С. Преимущества использования учебного перевода в обучение русскому языку как иностранному // Достижение науки и образования. – Р.: №13(54), 2019 С.49-50 <https://scientifictext.ru/images/PDF/2019/DNO-13-54/DNO-13-54-.pdf>
4. Сысоев П.В., Евстигнеев М.Н. Современные учебные Интернет ресурсы в обучении иностранному языку.// Иностранные языки в школе.-2008.-№6.14-15с.
5. Ҳакимова Ш.Р. Лингвострановедческие и кросс-культурные термины в современных англоязычных текстах // Til va adabiyot va ta'lim. T.: 2022. Maxsus son.B. 32-34. <https://zenodo.org/record/7407049#.Y8AsZXZBxPY>

TALABA MUSTAQIL TA'LIMIDA VAQTNI TO'G'RI TAQSIMLASH MASALALARI

Aminova O'g'iljon Ne'matjon qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti talabasi

Ilmiy rahbar: Shirnazarova Zamira Allaberdievna

Annotatsiya. Vaqtni to'g'ri taqsimlash o'zi bizga nima uchun kerak? Vaqtni taqsimlashda nimalarga e'tibor berishimiz lozim? Va bunda qanday usul va strategiyalardan foydalanish mumkin? Chet tillarini o'rganishda bu metodlar yaxshi samara beradimi? Mustaqil ta'lim uchun ajratilgan vaqtni talaba yoshlar qanday qilib to'g'ri taqsimlashlari mumkin? Shu va shu kabi savollarga quyida javob topishimiz mumkin.

Tayanch so'zlar: Zeitmanagement, Timeboxing, Timeblocking, Pomodoro- metodi, cheklistlar, Eisenhower-prinsipi.

Zeitmanagement (Zeit- nemis tilida *vaqt*) o'zi nima va u bizga nimaga kerak? Shu va shunga o'xshash savollar hozirgi kunda juda ham ko'paygan, desak mubolag'a qilmagan bo'lamiz. Bu haqda kitoblar ham chop etilgan, mashhur psixologlar va professor olimlar fikr yuritgan. Zeitmanagement bu- vaqtni to'g'ri boshqarish, uni mazmunli va samarali tashkillashtirish. Texnika fanlari doktori, professor Quvondiq Sanaqulov shunday deydi : „ Vaqt – buimkoniyatlar kaliti. “ [3] Deyarli barcha yetuk shaxslarning hayoti va karyerasi hozirgi kunda shu ko'rsatmoqdaki,muvaffaqiyatlarining asosiy kaliti – vaqtlarini to'g'ri taqsimlashlari. Nima uchun ba'zi odamlar jahonga mashhur ishbilarmon, dunyoni o'zgartirishga qodir yetakchiga aylanadi- yu, boshqalar esa shuncha harakat qilishiga qaramay, bir nuqtadan siljiy olishmaydi? Buning sababi ko'pincha e'tibordan chetda qoladi, deyiladi World Economic Forumda.[1] Ko'pchilik muvaffaqiyatga erishgan ishbilarmonlar o'z vaqtlarini kelgusida yangi bilimlar, ijodiy qarorlar va kuch-quvvat bilan ta'minlaydigan narsalarga sarflashadi. Dastlab ular erishgan yutuq sezilmasligi mumkin, ammo alaloqibat, uzoq muddatli sarmoyalar samarasi o'laroq, ularning misli ko'rilmagan cho'qqilarni zabt etganligini ko'rishimiz mumkin. Natijada esa to'g'ri taqsimlangan vaqt ajoyib daromad keltiradi, shu sababdan uni serdaromad deb ataymiz. Masalan, Uorren Baffet yuz minglab xodimga ega kompaniyalarga egalik qilsa-da, o'z vaqtini to'liq ishga bag'ishlamagan.

Milliarderning so'zlariga ko'ra, u ish vaqtining 80 % ini kitob mutolaasi va fikr yuritishga sarflaydi. Bunga sarflangan vaqt to'g'ri qarorlar va biznesni muvaffaqiyatli yuritish uchun zarur bo'lgan bilimlar bilan ta'minlaydi. Siyosiy arbob, ixtirochi, yozuvchi Benjamin Franklin deydi, eng yaxshi daromad bilimga kiritilgan sarmoyadir.[1] Hozirgi kunda ko'pchilik yoshlar o'zlarining qimmatli vaqtlaridan noto'g'ri foydalanishi oqibatida mamlakatda yuksalish pog'onasi susaymoqda. Ko'plab yosh avlod telefon, kompyuter va shunga o'xshash ijtimoiy aloqa vositalaridan noto'g'ri marsadlarda foydalanishmoqda. Xo'sh, buning oldini olish mumkinmi? Yurtimizda bunga doir bir qancha chora-tadbirlar ko'rilmogda. Ya'ni o'sib kelayotgan yosh avlodni ilmga chanqoq qilib o'stirish maqsadida, ularga bolalikdan to'g'ri tarbiyani berish kerak, degan bir qancha fikr-mulohazalar yuritildi. Ularni majburiy maktabgacha ta'lim va umumiy o'rta ta'lim maktablarida tahsil olishlarini davlat o'zi belgilab qo'ygan. Hozirgi kunda mamlakatimiz ham oliy ta'limdagi o'qitish tizimini rivojlantirish maqsadida Yevropa oliy ta'limi tizimidan foydalanmoqda. Ya'ni talabalarning haftasiga besh kunini universitetda dars olishi uchun, qolgan ikki kunini esa o'zlari mustaqil o'rganishlari uchun sarflashlari haqida gap yuritilmoqda. Xo'sh, yoshlar shu berilgan imkoniyatdan unumli foydalanmoqdami? Aslini olganda, bu savolning javobi quyidagicha. Ba'zilar ha, ba'zilar esa aksincha. Mening fikrimcha, agar biz vaqtimizdan unumli foydalanmoqchi bo'lsak, avvalo, nimagadir ehtiyojimiz borligini his qilishimiz kerak. Agar kitob o'qimoqchi bo'lsak, uni nimagadir ehtiyoj sezganimiz uchun o'qisak, bu albatta yaxshi samara beradi. Ya'ni kimdir oliy ta'lim muassasaga o'qishga kirish maqsadida, boshqa kimdir esa, yakuniy nazoratni a'lo darajada topshirish maqsadida harakat qiladi. Vaqtimizni to'g'ri taqsimlashning bir qancha usullari mavjud. Bular, ayniqsa, chet tillarini o'rganayotgan yoshlarga juda yaxshi foyda berishi mumkin.

Eng yaxshi usul bu cheklistlardan foydalanishdir. Ya'ni har bir inson o'zining bir kunda nima ishlarni amalga oshirgani haqida fikr yuritmoq'ga lozim. U bir kunlik, bir oylik yoki bir yillik kunlik rejasini tuzadi va unga qarab ishlarini qiladi. Agar amalga oshmay qolgan ishlari bo'lsa, uni yozgan kunlik rejasi asosida belgilab qo'yadi.

Samarali metodlardan yana biri bu Pomodoro- metodi hisoblanadi. Unda biz 25 daqiqa hech nimaga e'tibor bermasdan bajarishimiz kerak bo'lgan ishni qilamiz. Keyin 5 daqiqa dam olamiz; raqsga tushishimiz, kim bilandir suhbatlashishimiz, musiqa tinglashimiz va shunga o'xshash ishlarni amalga oshirishimiz mumkin. Biz bu vaqtni taymer orqali belgilab borishimiz darkor. Bu holat to'rt marta takrorlangandan so'ng esa, biz 20 daqiqa ishlaymiz va 30 daqiqa dam olamiz.

Eisenhower-prinsipi esa, 4 ta vazifadan iboratdir. Deylik bizda ikkita ish mavjud : shoshilinch va muhim. A-vazifa : bular ham muhim, ham shoshilinch bo'lgan vazifalar. B-vazifa : shoshilinch , ammo muhim bo'lmagan vazifalar. C-vazifa : muhim, ammo shoshilinch bo'lmagan vazifalar. D-vazifa : muhim ham , shoshilinch ham bo'lmagan vazifalar. Ularni shu tartibda saranjomlash mumkin. Vaqtni to'g'ri taqsimlashda yana bir qancha usullar mavjud. Muvaffaqiyatga erishish uchun bir nechta foydali maslahatlar keltirishimiz mumkin. Bular :

1.Kundalik tuting; 2. Tanaffus qiling; 3. Hech qachon tajriba qilishdan qo'rqmang; 4. Kuniga kamida 15 daqiqa piyoda sayr qiling; 5. Ko'proq kitob o'qishga sarflang vaqtingizni; 6.Qiziqishlaringiz bo'yicha suhbatlashuvchi inson toping; 7.Kimgadir mana shu kitobni qanchadir vaqtda o'qiyman, deb va'da berib qo'ying.

„ Hayot – deydi mashhur faylasuf va shoir Ralf Uoldo Emerson ,- boshidan oxirigacha tajriba. Tajriba qancha ko'p bo'lsa, shuncha yaxshi. “ [1] Biz, avvalo, oldimizga qo'ygan maqsadimizni, vazifamizni to'g'ri belgilab olishimiz kerak. Noto'g'ri maqsad- nishonni xato oilsh demak. Maqsad to'g'ri belgilansa, behuda vaqt va kuch yo'qotilmaydi.

Foydalanigan adabiyotlar:

- 1.Olimxo'ja Bo'ronov, Toshkent sh., „OSIYO KABEL" MCHJ, 2017. URL: <https://aniq.uz/uz/yangiliklar/vaqtni-tugri-taqsimlash>
- 2.Toshkent sh., Felix, 2021. URL: <https://tarbiyam.uz/infographics/476>
3. Quvondiq Sanaqulov, Navoiy sh., 2013. URL: <http://ndki.uz/uz/newsitem?id=759>
4. Harvard Business Review. Accessed March 20, 2023. URL: <https://www.coursera.org/articles/time-management>

NOGIRONLIGI BO'LGAN BOLALARNI VA TALABALARNI IJTIMOIIY HIMOYA QILISH. INKLYUZIV TA'LIM

Mamatqulova Sayyora Kamoliddin qizi
Guliston Davlat Universiteti talabasi
Shamiddinova O'g'iloy Kamoliddin qizi
Guliston Davlat Universiteti talabasi

Anonnatsiya. Nogironligi bo'lgan bolalarni jamiyatdagi o'rni va ularni huquqlarini himoya qilishda amalga oshirilayotgan islohotlar samarasi. Yurtimizda inklyuziv ta'limni yanada rivojlantirish va bu boradagi jahon tajribalaridan foydalanish siyosati.

Kalit so'zlar: bolalar, nogironlar, maxsus ta'lim, umumiy ta'lim, inklyuziv ta'lim, ijtimoiy ajratish, maktab, nogironlar, integratsiyalashgan, jins, umumiy ta'lim muassasalari,sterotip,diskriminatsiya.

O'zbekistonda turli xil darajadagi nogironligi bo'lgan bolalar inklyuziv (uyg'unlashgan) sharoitda sifatli ta'lim olishlari va keyinchalik munosib ish o'rinlari bilan ta'minlanishlari uchun qanday choralar ko'rilishi kerak. Imkoniyati cheklangan bolalarni tarbiyalash masalasi bugungi kunda eng dolzarb masalalardan biriga aylanib bormoqda. Hozirgi kunda Respublikamizda alohida yordamga muhtoj bolalarning rivojlanish darajasi, imkoniyatlari, xususiyatlari va qobiliyatlariga ko'ra maxsus yoki umumiy ta'lim tizimida ta'limni amalga oshirish maqsadida inklyuziv ta'lim tizimi amalga oshirilmoqda. Dunyo tajribasiga ko'ra nogironligi bo'lgan bolalarning maktabga to'liq qamrab olinish darajasi bugungi kungacha kam qamrovli hisoblanadi. "Inklyuziv "va" integrallashgan " terminlari ko'pincha bir xil ma'noda ishlatilad.Nogironligi bo'lgan bolalarni tarbiyalash masalasi bugungi kunning eng dolzarb muammolaridan biriga aylanib bormoqda..Nogironligi bo'lgan bolalar aqliy va jismoniy jihatdan atrodagilar bilan farq qilishiga qaramay, Nogironligi bo'lgan bolalar boshqa bolalar bilan teng ravishda insonning barcha huquq va erkinliklaridan to'liq hajmda foydalanadi.Nogironligi bo'lgan bolalarni har tomonlama va uyg'un rivojlantirish, ularning ijtimoiy faolligini, mehnatga bo'lgan qiziqishiga ko'maklashish, ta'limga, ilm-fanga, texnikaga, san'at va sportga jalb etish maqsadida nogironligi bo'lgan bolalar manfaatlarining ustunligi ularga nisbatan bajariladigan barcha harakatlarda ustuvor hisoblanadi. Nogironligi bo'lgan shaxslar barcha darajalardagi ta'lim tashkilotlarida ta'lim olish va o'z qobiliyatini yanada to'liqroq rivojlantirish uchun butun umri davomida ta'lim olish hamda jamiyat va davlat hayotida ishtirok etish huquqiga ega.

Davlat nogironligi bo'lgan shaxslarning inklyuziv ta'limini rivojlantirishni, ularning ta'lim olishi va kasbiy tayyorgarlikdan, qayta tayyorlashdan va malaka oshirishdan o'tishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratilishini kafolatlaydi. Ta'lim tashkilotlari davlat organlari bilan birgalikda nogironligi bo'lgan bolalarning maktabgacha, maktabdan tashqari va umumiy o'rta ta'lim olishini, shuningdek o'rta maxsus, professional, oliy va oliy o'quv yurtidan keyingi ta'limi olishini

ta'minlaydi. Agar nogironligi bo'lgan bolalarni ta'lim muassasalarida o'qitishning vaqtincha imkoni bo'lmasa, ta'lim sohasidagi davlat boshqaruvi organlari va ta'lim muassasalari nogironligi bo'lgan bolalarning sohaga oid shifokorlar tavsiyalari asosida hamda ota-onasining yoki boshqa qonuniy vakillarining roziligi bilan uyda o'qitilishini ta'minlaydi. Nogironligi bo'lgan bolalarni uyda o'qitish O'zbekiston Respublikasining Davlat budjeti mablag'lari hisobidan amalga oshiriladi. Davlat nogironligi bo'lgan bolalarning bepul umumiy o'rta, maktabdan tashqari, o'rta maxsus va professional ta'lim olishini kafolatlaydi [1].

— Davlat nogironligi bo'lgan shaxslarga, fuqarolarga bepul tibbiy yordam ko'rsatishning davlat kafolatlari dasturi doirasida malakali tibbiy yordam ko'rsatilishi bo'yicha choralar ko'radi;

— Davlat nogironligi bo'lgan bolalarning bepul umumiy o'rta, maktabdan tashqari, o'rta maxsus va professional ta'lim olishini kafolatlaydi;

— Nogironligi bo'lgan shaxslar uchun oliy ta'lim muassasalarida davlat granti asosida abituriyentlarni qabul qilish umumiy sonining 2 foizi miqdorida qo'shimcha qabul kvotasi ajratiladi;

Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni inklyuziv ta'lim joriy etiladi

Hujjat bilan quyidagilar tasdiqlandi:

- 2020-2025 yillarga xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi (keyingi o'rinlarda – Konsepsiya) va 2020-2021 yillarda uni amalga oshirish bo'yicha «yo'l xaritasi» ishlab chiqildi;

- alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar ta'limini 2025 yilgacha rivojlantirishning maqsadli ko'rsatkichlari (indikatorlari) tuzildi.

Yurtimizda nogironlarning ta'lim olishiga to'siq bolayotgan muamolar- nogironligi bor bolalarni rivojlanishning dastlabki bosqichlarida ta'lim olishga teng imkoniyatlar yaratilmaganligida. Uyda ta'lim olayotgan bolalar tengdoshlaridan ajratilgan xolda ta'lim olishi uning jamiyatga moslashishi va kelajakda faol turmush kechirishiga to'siq bo'ladi. Atrofdagilarning unga achinish va rahm shavqat ko'zi bilan qarashlari uni yakkanlab qolishiga sabab bo'lishi mumkin. Ularning aksariyatida nogironlikning yengil shakllari namoyon bo'lsada, ular maxsus ta'lim muassasalari va kollejlarda o'qishga majbur bo'lishmoqda. Maxsus ta'lim muassasalarida esa ta'lim sifati kutilgandek yuqori emas.

Takidlash joizki, oliy o'quv yurtlaridagi nogironligi bor shaxslar uchun yaratilgan qulay sharoitlar sezilarli darajada yaxshi tomonga o'zgargani yo'q. Shu bilan birga, «O'zbekiston Respublikasida nogironlarni ijtimoiy himoya qilish to'g'risida»gi qonun barcha davlat muassasa va tashkilotlarini nogironligi bor bo'lgan shaxslarning ijtimoiy infratuzilmaga, transport, aloqa vositalari va axborotdan foydalanishga teng imkoniyatlarni ta'minlashga majbur qiladi. Ushbu talablar bajarilmagan holatlarda, qonunda ma'muriy javobgarlik ko'zda tutilgan.

Ko'plab oliy ta'lim muassasalarining bino va inshootlarida nogironligi bor shaxslar uchun zarur bo'lgan qulay sharoitlar yo'qligi tufayli, o'tgan yili qo'shimcha kvota orqali oliy o'quv yurtiga kirgan jismoniy nogironligi bor talabalar ko'plab to'siqlarga duch kelishdi va bu vaziyat, ular boshqa talabalar bilan teng ravishda ta'lim jarayonida qatnashishlariga to'sqinlik qilmoqda. Ko'pgina o'quv binolarida liftlar o'rnatilmagan yoki umuman ishlamaydi, talabalar dars jadvaliga ko'ra ko'pincha har xil qavatlarida darslarda qatnashishadi. Zinalar balandligi, panduslar yo'qligi tufayli nogironlik aravachasidan foydalanuvchi talabalar uchun oliy o'quv muassasasi binolarining asosiy kirishlaridan foydalanish imkoniyati mavjud emas.

Jahon tajribalarini ham ko'rishimiz va tahlil qilishimiz kerak. Masalan, Amerikada nogironlarning ta'lim olishi uchun qanday ishlar amalga oshirilmoqda? Qo'shma Shtatlarda haqiqatda ishlaydigan model tobora ko'proq tarqalmoqda. Endi, agar yarmi bo'lmasa, unda

ixtisoslashtirilgan sinflarga ega bo'lgan barcha maktablarning kamida 45 foizi integral inklyuziv dasturlarga ega. Bu shunday ko'rinadi: rivojlanishida katta bo'shliqlarga ega bo'lgan bolalar alohida xonaga joylashtiriladi, kichik kabinalarga bo'linadi va u erda o'qituvchi bilan birma-bir individual ta'lim oladi. Ushbu bolalarning har biri uchun dasturlar o'quv yili boshida o'tkaziladigan test asosida individual ravishda tuziladi. Buni shunday ixtisoslashtirilgan xonalarning o'qituvchilari repetitorlar bilan birgalikda amalga oshiradilar.

Ushbu individual o'quv dasturlari yaratilganda, ma'lum bir bolaning odatiy bolalar bilan umumiy xonada bo'lishi mumkinmi yoki yo'qmi, sinov yoki sinov orqali aniqlanadi. Biz bolani sinfga olib boramiz va masalan, charchoqsiz, qichqirmasdan, yig'lamasdan va xafa bo'lmasdan, u sinfda taxminan 10 daqiqa ushlab turishi mumkinligini bilib olamiz. Va biz uni har kuni 10 daqiqa davomida umumiy sinfga olib borishdan boshlaymiz. Agar biz taraqqiyotni ko'rsak, unda biz uning boshqa bolalar bilan o'tkazadigan vaqtini asta-sekin oshiramiz. Agar autistik bola, aytaylik, yaxshi chizsa, lekin boshqa barcha sohalarida zaif bo'lsa, biz uni umumiy sinfga faqat rasm chizish darslariga olib boramiz. Ma'lum bo'lishicha, aqli zaif bolalar oddiy bolalar bilan umuman muloqot qilishmaydi, chunki ular maktabda ko'p vaqtlarini o'zlarining ixtisoslashtirilgan xonasida o'tkazadilar.

Ular tanaffusga chiqishadi, tushlikka chiqishadi, jismoniy tarbiya bilan shug'ullanishadi, maktab miqyosidagi tadbirlarga chiqishadi, bayramlarda qatnashadilar – garchi oddiy bolalardek bo'lmasa ham. Boshqa o'quvchilar "maxsus" bolalar borligiga qanday munosabatda bo'lishadi? Yaxshiyamki, Amerika jamiyati bu ma'noda yaxshi tarbiyalangan. Har qanday shaxs, jismoniy yoki ruhiy farqiga qaramay, jamiyatning bir qismi ekanligiga odatlangan. Biz ham inklyuziv jamiyat qurishni o'z oldimizga maqsad qilgan ekanmiz, eng avvalo yurtimiz aholisi ongida imkoniyati cheklangan shaxslarga nibatan ko'p uchraydigan diskriminatsiya va stereotiplarga barham berish kerak.

Majburiy, bepul, teng va inklyuziv - bu butun Finlyandiya ta'lim tizimi yo'naltirilgan asosiy qadriyatlardir. Davlat o'quvchilarni nafaqat maktabga bepul transport, issiq ovqat, ish yuritish materiallari va darsliklar bilan ta'minlaydi: harakatchanligi cheklangan bolalar zarur jihozlar va shaxsiy yordamchi bilan ta'minlangan. Va agar bolaning eshitish qobiliyati zaif bo'lsa, u holda unga imo-ishora tili tarjimoni hamroh bo'lishi kerak. Imkoniyati cheklangan bolalarni moslashtirish va qo'llab-quvvatlash maqsadida maxsus tashkil etilgan davlat o'quv-maslahat markazlari negizida bolalar o'qishi va qo'shimcha ta'lim olishi mumkin bo'lgan ixtisoslashtirilgan kurslar va mahorat saboqlari tashkil etilmoqda. O'quv vazifalarini maktab o'quvchilarining qobiliyatlariga moslashtirish Nogiron bolalarning ta'lim faoliyatini tashkil etish jarayonida Finlar tabaqalashtirilgan ta'lim tizimini yaratdilar: har bir bola uchun sinflar fiziologik buzilishlarning tabiatiga qarab o'zgaradi. Oddiy maktablarda nogironlarning kompleks ta'limini amalga oshirish uchun har bir ta'lim muassasasi ma'muriyati doimiy ravishda o'quv dasturlarini to'g'rilab turadi.

Nogiron bolalarni qo'llab-quvvatlashning uch bosqichli tizimi:

Finlyandiya maktabida intellektual ish yukining sur'ati asta-sekin o'sib bormoqda. Va har bir talaba uchun o'quv materialining murakkabligi va hajmi uning shaxsiy qobiliyati va xususiyatlarini hisobga olgan holda individual ravishda belgilanadi. Maktab ma'muriyati qaysi bolalar birinchi sinfga kelishini oldindan biladi: bolalar bog'chalari tomonidan olib boriladigan elektron fayl tizimi kelajakdagi o'quvchilar haqida barcha kerakli ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Bola 5 yoshga to'lganda, u psixologik-pedagogik tekshiruvga yuboriladi, bu uning ta'limga bo'lgan ehtiyojlarini, shu jumladan tuzatish o'qituvchilari va bolalarni moslashtirish va ijtimoiylashtirishda boshqa mutaxassislarning yordamiga muhtojligini aniqlaydi. Shuning uchun, bola bog'chadan keyin maktabga kelganida, u darhol uchta yordam darajasidan biriga tayinlanadi.

Shunday qilib, o'quv rejasi murakkablashsa, sensor nuqsonli talabalar boshqa talabalarga nisbatan orqada qoladilar va bu ularning o'zlashtirish va ruhiy salomatligiga salbiy ta'sir qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <https://www.gazeta.uz/ru/2020/06/08/education-law/>
2. https://uz.wikipedia.org/wiki/Inklyuziv_ta'lim
3. <https://www.unicef.org/uzbekistan/uz/inklyuziv-talim>
4. <https://rosuchebnik.ru/material/inkluzivnoe-obrazovanie-v-finlyandii/>
5. X. N. Muzaffarova, D. Tangirova „Inklyuziv ta'lim“. library.samdukf.uz.
6. Musurmonova, O.. *Umumiy pedagogika*. Yoshlar nashriyot uyi, 8-oktabr 2020-yil — 48-49 bet. „Ta'lim to'g'risida"gi yangi qonun va inklyuziya: qanday bo'lishi kerak?“ (o'zbekcha). *gazeta.uz*

BEING A GREAT TEACHER

Alibekova Mahzuna

An English teacher at Gulistan State University

Abdumanopova Sevinch

Student at Gulistan State University

Abstract. This article considers that how to be a good teacher. Everybody can be teacher, but not all of them can be successful teacher. So there is some information about being a good teacher.

Key words: great teacher, creativity, teaching method, successful teacher.

Introduction. Have you ever thought that your teachers are different? Some of them are boring. You feel exhausted and time passes slowly in their lessons. However, others are interesting and encourage children to study. From this we can say

Successful teachers have clear objectives. How do you know if you are driving the right way when you are traveling somewhere new? You use the road signs and a map (although nowadays it might be Siri or a GPS). In the world of education, your objectives for your students act as road signs to your destination. Your plan is the map. Making a plan does not suggest a lack of creativity in your curriculum but rather, gives creativity a framework in which to flourish.[1]

Great teachers have this kind of skills: Excellent preparation and organization skills, strong work ethic, community-building skills, high expectations for all. [2] Firstly, preparation is main thing on that. Good teacher always prepare their next day's lesson. It prevent from being embarrassed in the classroom. Besides, it helps a great teacher to be confident, because you know what theme is and how to teach it. Secondly, strong work ethic is key to be good teacher. If a teacher has strong rules for himself or herself, this person can improve his knowledge and can achieve high position on his field. It means teacher who has this skill can do self-study and this one is high-flyer. Thirdly, community-building skill is main thing on that. For it teacher can follow this rule: eat apple. If teacher do it, there is relationship between teacher and student. How can it works. So teacher should eat apple every time. Then children make a interest for it. And they give an apple to teacher smiling. So strong relationship is made like this. The last one is high expectations for all. The next step of building relationship is this skill, because belief is minor thing on everywhere. After all things you do believe your pupil and hope for good results. If teacher has believe student and student believes pedagogue, student's future will be light and satisfying.

"Teachers can change lives with just the right mix of chalk and challenges": said Joyce Meyer. It sounds as if it is easy. Nevertheless, acting is not so simple. It demands more work. Teacher

should increase his or her knowledge not only for himself but also for children. So every thing depends on teachers. They can make life different. It means that if teacher is good his students are also nice. As pupils learn every single things form educator, even it is useful or pointless. We can say that future is on teacher's hand. A good teacher can love students, then he or she give love to children. As a result, children grow up and become kind, friendly and fine people. Besides they become professional personnel. And then they help their country develop.

However, what should teacher do when it comes 'difficult' student? Here one advise for it. 'Difficult' students may have difficulty trusting adults and authority figures, perhaps because they have been jilted in the past. Build trust so that you can build a real, working, functional student-teacher relationship. The vast majority of teachers care deeply for and about their students. Yet by middle school, less than half of all students believe they would be missed by their teacher(s) if they didn't come to school. Perhaps we need to be more demonstrative in showing the caring that is in our hearts. [3] The film John Clark we can know how to deal with 'difficult' students. He can do it. He can make bad and cheerful students study. Yes it is true to do it, but he did. Due to his character and loving his work he accomplished his task. His success is being chill not serious. Children is children, not adults. They love game and funny things. However, many teachers do not comprehend it. They treat their students as though they are grown-up. John Clark is good teacher, therefore he knows about being great teacher.

Successful teachers have a positive attitude [4]. Children do not like controlling them. Teachers say them 'do it, do not do it'. It is strict. Good teachers are kind, since they know how to treat their student. So teachers give energy to their pupil. This energy may be positive or negative. It depends on teachers. If teachers give good mood, students are interested in their lesson and study well. Also these students will be positive people in the future.

Have you ever heard about Ron Clark? He is a teacher. He is famous teacher. Because of his unusual teaching style he is popular. I thing every child wants to be studied by him. He thinks education does not be boring that should be interesting. So he decided to change teaching method. Every single school teacher explain new theme by speaking. It is so boring. However Ron Clark choose dancing and singing. He teaches his students with song and dance. It is amazing and pupils remember easily. Even the class is geography or history, they learn all information with song, As I mentioned that pupils are children. They like game, music and something interesting. Nevertheless, many teachers do not think about that. Why? Because they do not like their job. Ron Clark has been teaching students for 26 years. After realizing his own teaching method he tried to build his own school. Yes, it is also amazing. This school is situated in America, Atlanta. He found empty warehouse and rebuilt it. It is Ron Clark Academy. His school is very different from other schools. He made his school amazing, like magical. They have houses like Harry Potter. So we can say that not only teacher but also environment of class and school has effect on students knowledge and future. He says his staffs : Be carefully! You are teaching future presidents, future businessmen and the leader of the world. You should be knowledgeable, passionate and attentive for every student.

Conclusion. being teacher is not easy. Being great teacher is challenging. Every job has difficulty, but teacher is the most important. The reason for it is that future depends on teachers. So teachers should be carefully. They should prepare well for their job and lesson. Even their mood has effect on class. They can raise presidents, engineers and prime ministers. It is very difficult to be successful teacher. You have many obstacles to overcome. Sometime pedagogues are very tired from teaching, especially bad character students. But they remember that these students future on

their hand. They can make them good-mannered people. Nevertheless, for it they need time and hard work.

References:

1. <https://www.teachthought.com/pedagogy/successful-teachers/>
2. <https://owlcation.com/academia/Characteristics-Of-A-Good-Teacher>

WEB QUEST IN THE ORGANIZATION OF INDEPENDENT STUDY

Hamdamov Usmon Ergashevich

Senior Teacher, Gulistan State University

Abstract. Modern information and communication technologies (ICT) and Internet resources play an important role in solving these problems. ICT and Internet resources can be a factor in increasing the effectiveness of education in increasing the interest of students in the lessons. Among such technologies, the creation of a "web-quest" technological approach is an important factor for the teacher in the organization of independent learning in this field.

Key words: technology, web-quest, independent learning, mechanism, technological basis, effective training, essential skills, methods etc.

In the modern world, the main task of a higher education institution is to form a creative personality of a specialist who is capable of innovation, self-education and self-development. It is impossible to solve this problem only by transferring knowledge in a ready form from the teacher to the student. The student "must become an active creator of knowledge, able to formulate a problem, analyze ways to solve it, find the best result and prove its correctness". In this regard, when organizing the educational process, special attention should be paid to the organization of students' independent work. This involves focusing the learning process on active methods of acquiring knowledge, developing students' creative abilities, and moving to individualized learning that takes into account needs and capabilities of each individual.

In accordance with the new state educational standard, any novice specialist, along with fundamental knowledge, professional skills and skills of their profile, must have experience in creative, research and social assessment activities, which are formed in the process of independent work. Independent work of a student can be defined as "planned work... performed according to the task and with the methodical guidance of the teacher, but without his direct participation". It is intended not only for mastering each specific discipline, but also for forming skills of independent work in General, the ability to take responsibility, independently find constructive solutions and a way out of crisis situations. The importance of independent work is great, since it plays an important role in the development of independence as a character trait.

The effectiveness of the organization of independent work of students depends largely on the applied pedagogical training technologies. It can be both traditional technologies and modern ones that open unlimited opportunities for learning – computer technologies.

New technologies being introduced into education serve the increasing of the quality of the scholastic process and lead to positive results. The use of the technologies raises students' interest to studying foreign language, forms their individual, creative abilities and corresponding skills. Each student reveals his/her creative potential, skills and gifts for work on his/her own.

In recent years, students studying foreign languages have become very interested in information and research tasks related to the use of ICT-web quests that give the opportunity not only to use the huge resource base of the Internet, but also to reveal their creative potential.

Therefore, in addition to these useful technological approaches, there are also ways to effectively train future English teachers to organize independent learning through the "Web Quest". Firstly, we have to know what is the "Web-quest». Well, Web quest from the English "web-quest" - "Internet search". "An Educational Web Quest is an Internet site that students work with to complete a particular learning task. Such web quests are being developed to maximize the integration of the Internet into various academic subjects at different levels of learning in the educational process. They cover a separate problem, academic subject, topic, and can also be interdisciplinary.

A web quest is called "a specially organized type of independent research activity for which students search for information on the Internet at specified addresses". This type of activity provides a rational use of time for independent work of students, the ability to quickly find the necessary variety of information and its use in the educational process, and the development of critical thinking skills, analysis, synthesis and evaluation of information. This method of training and control of knowledge, skills and abilities meets modern requirements and features of the educational environment. It was developed in 1995 by San Diego state University professors Bernie Dodge and Tom March. The new method quickly gained popularity among teachers.

The technology of developing web quests is a complex process that requires a lot of time, effort and energy of the teacher, who uses extensive information from Internet resources on a certain topic to create tasks. On the other hand, when working on this type of independent work, the student can choose the most convenient pace for completing the task, regardless of whether they work in a team or individually. Moreover, students are given the opportunity to search for additional information on the topic, but within certain limits set by the teacher. This means that the teacher pre-selects sites to exclude the possibility of using unconfirmed, false or biased information. The teacher should evaluate the information from the point of view of its possible use in the educational process and select Internet resources, focusing on different levels of language training of students.

Web quests are divided into short-term and long-term tasks according to the terms of completion. The goal of short-term projects is to acquire knowledge and incorporate it into your knowledge system. Working on this type of web quest takes from one to three sessions. Long-term projects are aimed at expanding and clarifying concepts. At the end of the work on such a web quest, the student must be able to analyze the received data and modify it. Work on a long-term web quest can last from one week to a month.

Placing web quests on the web and choosing the role that the student will act in when completing the task allows you to increase the motivation of students to achieve the best educational results.

An important point in planning a web quest is the evaluation of the results of the task by students. There are a number of criteria that allow you to take into account not only the assessment of language knowledge, but also communication skills, which is a central task in teaching a foreign language.

Undoubtedly, the main advantage of using web quests in the educational process is to encourage students to independent analytical and creative thinking, attracting them to an objective assessment of their own results and the results of their colleagues. Web quests are not only an innovative method of learning and controlling knowledge, but also a completely new method of getting this knowledge by students. At the same time, the teacher acts as an assistant who directs the independent creative process of searching for answers to the questions posed in the web quest. Of course, creating a web quest requires time and high professionalism of the teacher, but having

developed a series of tasks on a certain topic, the teacher will be able to use them in the following years, which not only saves time, but also makes the learning and control process interesting and modern. Moreover, web quests also contribute to the development of skills that are necessary for a person in the XXI century: the ability to work in a team, objectively approach the assessment of their achievements, the ability to analyze, think independently and creatively, and navigate a huge flow of information.

References:

1. Jalolov J. Methods of teaching foreign languages. Tashkent 2012
2. Bagasina, E. I. Technology of developing web quests in the study of students learning a foreign language // Knowledge. Understanding. Skill. 2010. No. 2. pp. 167-169.
- 3 Egorova, V. M. Organization of independent work of students using information technologies. URL: www.rusnauka.com/22_NIOBG_2007/Pedagogics/24945.doc.htm.
4. Pedagogy and psychology of higher education: Textbook. Rostov: Phoenix, 2002.

ONA TILI (O'ZBEK TILSHUNOSLIGI)NI O'QITISH HAMDA TIL TA'LIMI JARAYONIDA TA'LIMiy DIDAKTIK O'YINLAR VA PEDAGOGIK METODLARNI TATBIQ ETISH

O'razov Alisher Doniyorovich

Guliston davlat universiteti, O'zbek tilshunosligi kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ona tili darslarini o'qitish va ilg'or pedagogik texnologiyalardan foydalanish, shuningdek, o'qituvchi mahoratini oshirishda metod, usul, shakl, vosita va boshqalarning roli xususidagi ma'lumotlar bilan tanishasiz.

Kalit so'zlar: davlat tili, metod, tilshunoslik, zamonaviy ta'lim, o'zbek tilini o'qitish, ta'limiy o'yinlar, sifatli dars, pedagogik texnologiyalar

Ma'lumki, o'zbek tili dunyoning eng qadimiy va boy tillaridan biri hisoblanadi. Bu tilning keng imkoniyatlari qadimgi toshbitiklarda, Mahmud Koshg'ariyning, Yusuf Xos Hojibning, Ahmad Yassaviyning, Alisher Navoiyning, Boburning asarlarida, shuningdek, undan keyingi davrlar o'zbek adabiyoti namoyondalari Boborahim Mashrab, Ogahiy, Uvaysiy, Nodira kabi mumtoz shoirlarimiz va XX asrdagi adiblarimiz ijodida jilolanib turibdi. Va bugungi kunda ham sayqallanib bormoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning til, ma'naviyat va madaniyat mushtarakligi muammosiga doir nutqlari va chiqishlari, xususan, til imkoniyatlaridan oqilona va samarali foydalanish muammolarini hal qilishga oid fikrlarini bayon etish, ona tili ta'limida til va ma'naviyat mushtarakligini ko'rsatish, ona tilidan (o'zbek tilidan) amaliy foydalanish samaradorligini oshirish maqsadiga yo'naltirishda asos bo'lib xizmat qiladi. "Davlat tili haqida"gi qonun esa o'zbek tilining taraqqiysi, erkin rivojlanishi, davlat va jamoat organlarida asosiy ish yuritish tiliga aylanishi va tilimiz muhofazasi yo'lida qilingan huquqiy harakat bo'lib, tilimizni davlat tili maqomi bilan mustahkamladi. Bu qonun o'zbek xalqi milliy ongining taraqqiysida, mamlakat mustaqilligi mustahkamlanishida, madaniy merosimizning tiklanishida muhim rol o'ynashi barchamizga ma'lum[8]. O'zbek tili – davlat tili. Til – millatning asosiy belgilaridan, davlat mustaqilligining asosiy ramzlaridan biri hisoblanadi. Til mavjud ekan, millat mangu yashaydi. Tilning tirikligi, aytish mumkinki, millatning, xalqning mavjudligidir. Demakki, o'zbek tilining tirikligi, hayot ekanligi – o'zbek millatining mavjudligi, davlat tili esa o'zbek davlatchiligining

borligidan dalolatdir. Shuning uchun bugungi kunda Respublikamizda hukumat tomonidan til siyosatiga alohida ahamiyat berib kelinmoqda.

O'zbekiston Respublikasi fuqarolariga davlat tilini o'qitish bepul amalga oshiriladi. O'zbekiston Respublikasi davlat tilida, shuningdek, boshqa tillarda ham umumiy, hunar-texnika, o'rta maxsus va oliy ma'lumot olishni ta'minlaydi–deya davlat qonunlarida mustahkamlab qo'yilgan.

Davlatimiz tomonidan barcha davlat va nodavlat ta'lim muassasalarida O'zbekiston Respublikasi fuqarolari hamda chet el fuqorolari uchun zamonaviy ta'lim olishlariga hamma shart-sharoitlar yaratib berilgan. Shuning bilan birgalikda, ta'lim jarayoni hozirgi zamon talablariga mos bo'ishi uchun davlat tomonidan turli islohatlar olib borilmoqda.

Dars jarayonlari yanada sifatli bo'lishi uchun turli metodlar ishlab chiqilib, amaliyotga tatbiq etilmoqda. Ona tili (o'zbek tilshunosligi) ta'limida zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalari ta'lim oluvchilarning egallayotgan bilimlari mustahkam bo'lishiga, ularning qo'shimcha adabiyot o'qib, mustaqil izlanishlariga, lingvistik materialni o'zlari qiyosiy tahlil qila olishlari va ular asosida xulosa chiqarishga o'rgatadi. Shunday ekan, zamonaviy ta'lim metodlariga jiddiy e'tibor berish hozirgi kunning talab-istaklariga aylanib bormoqda.

Tilshunoslik ilmini o'zlashtirish jamiyatning har bir ongli kishisi uchun zaruriy hisoblanadi, chunki kishilik jamiyatining uzluksiz faoliyat-jarayonlarini tartibga solib turadi. Shuning uchun har bir jamiyat a'zosi quyidagi zamonaviy o'zbek tilshunoslik bilimlarini o'zlashtirishi lozim:

- leksika
- grammatika va imlo
- fonetika va orfoepiya
- tinglab tushunish
- og'zaki nutq
- o'qish
- yozma me'yoriy matn yarata olish

Ona tili ta'limi jarayonida o'quvchilarning har tomonlama mustahkam va nutq faoliyatini o'stirish ularni mustaqil fikrlashga o'rgatish borasida pedagogik texnologiyaning ahamiyati kattadir[7]. Darsning faol va maxsuldor, ta'sirchan va samarali bo'lishida darsning yangi shakllari, o'qitish metodlari, ko'rsatmali qo'llanmalar va texnika vositalaridan unumli foydalanish alohida ahamiyatga ega. Ta'lim jarayonida yangi pedagogik texnologiyalarning interfaol metodlarini o'quv jarayoniga tatbiq qilish lozim. O'qitishning bunday faol usullari o'quvchilarni mehnat qilishga, diqqatini tortishga, o'z usida musaqil ishlashga, fikrlashga, izlanishga chorlaydi, darslarga qiziqishi ortib, qatnashishi faollashadi. Zamonaviy pedagogik texnologiyani qo'llashda norasmiy dars usullaridan foydalanish orqali iqtidorli o'quvchilarni aniqlash, passiv o'quvchilarning o'z kuchlariga ishonch hosil qilishlari uchun sharoit yaratish, sinfdagi o'quvchilar o'rtasida do'stlik, o'zaro hamkorlik tuyg'ularini shakllantirishga erishish nazrda tutiladi[9]. Bugungi kun til ta'limi o'qituvchisi o'z kasbining bilimdoni bo'lgani holda, dars mashg'uloti davomida vaziyatga qarab, bir necha metodlardan foydalanish, pirovardida, til ilmini ta'limiy metodlarga singdirib, o'quvchi va talabalarga oson usullarda yetkazishi talabi qo'yilgan. Chunonchi, darsning ta'limiy maqsadiga mos ravishda ta'lim oluvchilarda erkin fikr yurita olish, turli muammoli vaziyatlarda mustaqil fikrini ifodalay olish ko'nikmasini shakllantirishga oid metodlarni tanlashi mumkin. Ushbu metodlar ularda fikrlash qobiliyatining o'sishiga xizmat qiladi.

Odatda, darsning ta'limiy maqsadiga bir emas, bir necha metodlardan foydalanish evaziga erishiladi. Buning uchun o'qituvchi o'zi tanlagan metodining avval darsda berilishi ko'zda tutilgan bilimlar, o'quvchi va talabalar egallashi kerak bo'lgan malakalarga qanchalik mosligini, so'ngra

kuzatishlar asosida ushbu metodning dars jarayonidagi samaradorlik darajasini aniqlaydi. Agar samaradorlik darajasi pasaysa yoki o'sish kuzatilmasa, darrov metodni o'zgartirish lozim bo'ladi. Xususan, yangi mavzu bayoni bosqichida muammoli vaziyat hosil qilish uchun zamonaviy metodlardan, zaruriyat tug'ilganda an'anaviy tushuntirish metodidan ham foydalanish mumkin bo'ladi[9].

Har bir darsni turli va eng yaxshi saralangan o'qitish metodlarini qo'llagan holda tashkil etish, o'quvchi-talabalarning mustaqil aqliy faoliyatini faollashtirishga, talabalarning nazariy bilimlarni to'liq o'zlashtirishlariga yordam beradi, o'z kasbiga qiziqishi ortib borishiga olib keladi. Bu darslarda berilayotgan ilmiy-nazariy bilimlar yordamida talabada mustaqil fikr hosil bo'lishiga sharoit yaratiladi. Aksincha, bir xil metodning qo'llanaverishi yoki metodning noto'g'ri tanlanishi esa ta'lim oluvchidagi qiziqishni so'ndiradi, uning aqliy faoliyatini susaytiradi. Bu o'rinda shuni alohida qayd qilib o'tish kerakki, o'qituvchi interfaol usullarni qancha ko'p bilsa, o'z faoliyatida faqat yagona bir metodning o'zi bilan chegaralanib qolmaydi, pedagogda ularni bir-biriga qiyoslab, darsning ta'limiy maqsadlariga muvofiqligini tanlab dars o'tish imkoniyati paydo bo'ladi.

Demak, o'qituvchi bir emas, bir necha pedagogik usullarni yaxshi bilishi va zaruriyat tug'ilganda ularni o'zaro qiyoslab, darsning turli bosqichlarida almashtirib qo'llashi maqsadga muvofiqdir. Xususan, quyi sinflarda ta'limiy didaktik o'yinlardan foydalanish muhim o'rin tutadi. O'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatidan kelib chiqadigan bo'lsak, ta'limiy o'yinlar dunyoni va o'zlikni anglashda, qiziqishlarini qondirishda o'quvchilarning ijodiy tafakkurini o'stirishda asosiy vosita hisoblanadi. Ta'limiy o'yinlar bilimlarni o'zlashtirish jarayonini yengillatishga, o'quvchilarni darsga to'liq jalb etishga yordam beradi[8].

Yuqorida bildirilgan fikrlardan xulosa chiqarib aytganda, davlat tilini o'rganish, unga amal qilish tabiiy ehtiyoj va zaruratga, hatto anglangan majburiyatga aylanib borishi kerak. O'zbek tilida to'g'ri, ifodali so'zlash va yozish, ona tilimizning sofligi va boyligi to'g'risida tinmay g'amxo'rlik qilish, uning iste'mol doirasini kengaytirib borish davlatimiz fuqarolarining eng oliy burchlaridan biri sanaladi. Xususan, har bir yosh o'quvchi va talaba o'z ona tilidagi so'z boyligini oshirish hamda til imqoniyatlaridan o'rinli foydalanishga doimo harakat qilishi lozim. So'z fikr qurolidir, kishi qanchalik so'z bilsa, uning fikrlash doirasi, dunyoqarashi ham shunchalik keng bo'ladi.

Zamonaviy metodlardan foydalangan holda o'tilgan ona tili (o'zbek tilshunosligi) darslarida o'quvchilar va talabalarning faol ishtirok etishi, uning yozma va og'zaki nutqini rivojlantirishga, mustaqil fikrlashga, o'ylashga va xulosa chiqarishga o'rgatadi. Bunday darslarda o'quvchi zerikmaydi, faol qatnashadi, dars qiziqarli bo'lganligi uchun ham o'tilgan mavzu hamda dars ularning xotirasida uzoq vaqt saqlanib qoladi.

Adabiyotlar:

1. Doniyorovich.O.R.A. (2022). TOG'AY MUROD ASARLARIDA EVFEMIZMLAR. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENCE AND EDUCATION*, 1(4), 38-42.
2. Hozirgi o'zbek adabiy tili. 2010. R.Sayfullayeva
3. Khamrokulovna, T. Z. (2022). Literature is a source that reveals the truth of life. *World Bulletin of Social Sciences*, 10, 86-87.
4. Lingvistik tahlil. 1981. T.Qudratov
5. Mahkamov, N., & Ermatov, I. (2013). TILSHUNOSLIK TERMINLARINING IZOHLI LUGATI. *Toshkent: Fan Nashriyoti*.
6. Mamaraximov, S. (2022). MAQSAD MA'NOSINI IFODALOVCHI DASTLABKI VOSITALAR. *Academic research in educational sciences*, 3(7), 376-385.
7. Mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etish. 2010. B.Hodiyev
8. Ona tili o'qitish metodikasi. 2012. A.G'ulomov. va boshqalar
9. Pedagogik texnologiyalar. 2009. J.Yo'ldoshev

10. Sharipov, F.G., Mamatqulov, A.R. (2021). O'ZBEK ILMIY TILSHUNOSLIGI HOLATI. *Academic research in educational sciences*, 2(2), 168-174.
11. Xudoyqulova Sh, Dehqonova L. (2021). ABDULLA QODIRIYNING SO'Z QO'LLASH MAHORATI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(4), 589-595.

PRINCIPLES AND DIRECTIONS OF IMPLEMENTATION OF THE CLUSTER SYSTEM IN UZBEKISTAN

Pazilov Elyor Abduvohid ugli

Doctoral student, Gulistan State University

Abstract. In connection with the establishment of a system of socio-economic sustainable development in the world, special attention is paid to the issue of youth and their upbringing and education. In this regard, it is necessary to increase the interest of young people in educational institutions to acquire a broad outlook and profession. For this, in the continuous education system, in the period before higher education, in the process of guiding young people to the profession, in order to become a mature and perfect specialist in the field of their choice in the future, it is important to know a foreign language at a high level and be able to communicate sufficiently.

Key words: Knowledge through Science, cluster approach, cluster-system theory.

For many years, the scientific potential in the higher education system was considered the main criterion of social and economic development. The conducted studies show that many fundamental and practical issues have not yet been resolved. In particular, the concept of "innovative potential of higher education" has not been formed until now.

Without it, it is impossible to make an appropriate conclusion about the evaluation of the higher education system and the development of its innovative potential. Because higher education is the main link of social and economic development of society. Specialists from the lower management system of the society to the higher management body are trained in the higher education system. Therefore, the system of innovative development should first of all cover the system of higher education.

As mentioned above, higher education plays a key role in the sustainable economic development of society. Therefore, higher educational institutions should be reflected as a methodical center of production lines, scientific research and educational institutions. It is advisable for every employee working in the higher education system to know at least one or two foreign languages at a high level. Because specialists trained in the higher education system go directly to production enterprises, educational institutions and scientific research centers and work.

Accordingly, the use of a system based on the cluster approach in teaching and learning a foreign language is important not only in increasing the quality of education, but also in training highly qualified specialists. Usually, it is understood that the system of effective teaching of a foreign language is related to the activities of higher education. Therefore, it is appropriate to consider teaching a foreign language as an integral component of the higher education system and an important indicator of personnel training.

The analysis of the literature shows that the use of the cluster-system theory is important for the development of an effective model of teaching a foreign language at a higher level in the higher education system. In some sources, it is recommended to use a model based on a cluster system to achieve a quality indicator based on the organization of the educational process. In the cluster model-based experimental results, each cluster is introduced based on a specific development or technology to have extensive parameters in a targeted manner.

The prestige of the higher education system largely depends on the state of science and technology in this system. Today, when science and technology are rapidly developing, it is important to develop an independent educational process in the higher education system and to establish an "education-science-production complex" based on the formation of a system based on "Knowledge through Science" technologies and to improve the integration mechanism between them. Learning foreign languages, including English, is important for the development and improvement of this system based on cooperation. Because, first of all, in order for the student to be able to learn scientific information based on new discoveries in science during his short-term studies, he should constantly familiarize himself with relevant information from foreign sources. Secondly, at a time when life requirements are changing very quickly, new problems are also arising in production, which requires a more serious approach to the scientific discoveries being made and regular familiarization with the discoveries of foreign scientists in order to apply them. Therefore, it is necessary to improve the educational process in HEIs in accordance with life requirements and solving problems, so that the student's capabilities and abilities should be focused on solving problems that may arise in the future. For this, it is appropriate to organize the educational process in connection with foreign advanced technology and discoveries. Only then can social society and its economic sustainable development be achieved.

Therefore, the economic and stable development of the enterprise and institution depends to a large extent on the highly qualified specialist personnel trained at the Higher Education Institution and their state of preparation. This is the Presidential Decree-2909 of the President of the Republic of Uzbekistan of April 20, 2017 "On measures to further develop the higher education system" and the Presidential Decree of July 27, 2017 "On measures to further expand the participation of economic sectors and sectors in improving the quality of training of highly educated specialists" The decision was also reflected in the tasks defined in the decisions No. 3151. It is appropriate to pay special attention to the creation of an "educational-scientific complex" based on a cluster system that ensures harmony between higher education institutions, science and production, and to establish foreign relations at a high level.

References:

1. Одинабекова Р.М. Социокультурное обеспечение качества профессиональной подготовки студентов в техническом колледже: Дис. ... канд. пед. наук. - Казань, 2005. – 195 с.
2. Хоменко Е.Б. Управление развитием инфраструктуры предпринимательства в условиях перехода к информационной экономике. – Санкт-Петербург, 2014. - 78 с.
3. Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ-2909 қарори. 2017 йил 20 апрель
4. Олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш сифатини оширишда иқтисодиёт соҳалари ва тармоқларининг иштирокини янада кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ- 3151-сон қарори. 2017 йил 27 июль.
5. Pazilov E.A Cluster approach to teaching English to senior school students. URL: <https://zenodo.org/record/7407035#.ZFpclXZBzIU>

TA'LIM MUASSASASI MENEJMENTI

Sadullayev Dilmurod Baxtiyor o'g'li

Toshkent davlat iqtisodiyoti universiteti, "Innovatsion ta'lim" kafedrası

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim tizimini boshqarishda vakolatli davlat organlarining huquqlari, maktabni boshqarish tizimi xaqida ma'lumot berilgan

Kalit so'zlar: Boshqarish, rahbarlik qilish, vakolatli tashkilotlar, boshqarish omillari, ichki

boshqarish, nazorat qilish, maslahatli boshqarish.

Boshqaruv har qanday jamiyatga xos bo'lgan, hayot va turmush zaruratidan kelib chiqadigan faoliyatdir. Bozor iqtisodiyoti sharoitida bu faoliyat mohiyati yanada takomillasha boradi. Bundan ko'zlangan asosiy maqsad aholining moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini qondirish uchun ishlab chiqarishni va shu asnoda barcha ijtimoiy munosabatlarni taraqqiy ettirishdan iborat.

Boshqaruv xalq manfaati ko'zlangan holda demokratik uslub negizida amalga oshiriladi. O'z-o'zidan ravshanki, bunday boshqaruv jarayonida inson omiliga, xususan, millat manfaati va milliy qadriyatlarni takomillashtirishga alohida e'tibor qaratadi. Zotan, jamiyatimiz rivoji uchun boshqaruv hal qiluvchi kuchga ega bo'lmog'i lozim.

Ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil qilish, ta'lim tizimini boshqarish O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonunida ko'rsatib berilgan. Ular quyidagilardir:

25-modda: O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining ta'lim sohasidagi vakolatlariga quyidagilar kiradi:

- ta'lim sohasidagi davlat siyosatini amalga oshirish;
- ta'lim muassasalarini akkreditatsiyadan, pedagog, ilmiy kadrlarni attestatsiyadan o'tkazish tartibini belgilash;
- boshqa davlatlarning ta'lim muassasalariga O'zbekiston Respublikasining hududida ta'lim faoliyati bilan shug'ullanish huquqini beruvchi ruxsatnomalar berish;
- qonun hujjatlariga muvofiq xorijiy davlatlarning ta'lim to'g'risidagi hujjatlarini tan olish va bu hujjatlarning ekvivalent ekanligini qayd etish tartibini belgilash;
- davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash;
- davlat tomonidan tasdiqlangan namunadagi ma'lumot to'g'risidagi hujjatlarni tasdiqlash va ularni berish tartibini belgilash;
- ta'lim oluvchilarni akkreditatsiya qilingan bir ta'lim muassasadan boshqasiga o'tkazish tartibini belgilash.

Ta'limni boshqarish bo'yicha vakolatli davlat organlarining huquqiy doirasiga quyidagilar kiradi:

- ta'lim sohasida yagona siyosatni ro'yobga chiqarish;
- ta'lim muassasalari faoliyatini muvofiqlashtirish va uslubiy masalalarda rahbarlik qilish;
- davlat ta'lim standartlari, mutaxassislarning bilim saviyasi va kasb tayyorgarligiga bo'lgan talablar bajarilishini ta'minlash;
- davlat ta'lim muassasalarini moliyalash - respublika va mahalliy byudjetlar mablag'lari, shuningdek, byudjetdan tashqari mablag'lar hisobidan amalga oshiriladi;

Ta'limni rivojlantirish fondlari qonun hujjatlarida belgilangan tartibda yuridik va jismoniy shaxslarning, shu jumladan chet el yuridik shaxslar va jismoniy shaxslarning ixtiyoriy badallari hisobidan tashkil etilishi mumkin. Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi O'zbekiston Respublikasi maorifiga bevosita rahbarlik qiladi. U barcha tipdagi maktablar, bog'chalarga rahbarlik qiladi. Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi barcha universitetlarga, kasb-hunar kollejlarga, litseylarga, bilim yurtlariga rahbarlik qiladi.

Ishlab chiqarishni boshqarish omillari deganda boshqaruv mehnatining maxsus turlarini, boshqariluvchi obyektlarga ta'sir ko'rsatishning u yoki bu yo'nalishlarini tushunmoq kerak. Rejalashtirish, tashkil qilish, sozlash, nazorat qilish, hisob-kitob qilish omillari boshqaruv omillari hisoblanadi. Rejalashtirish-boshqariluvchi obyektlarni rivojlantirish va modellashtirishni tahlil qilishni ham o'z ichiga oladi. Tashkil qilish esa ishlab chiqarish obyektining tuzilishini va boshqaruv tuzilishini tanlash hamda shakllantirishdir. Sozlash-tirishning turli elementlari

o'rtasidagi nisbatni tutib turishga, boshqariluvchi ob'yekt ishlayotganda reja-topshiriqlardan chetga chiqib etishga yo'l qo'ymaslikka qaratilgandir. Bundan tashqari, har bir xodimning faoliyatini sozlab borishni ham anglatadi. Nazorat qilish-ishlab chiqarishning amaldagi jarayonini rejaga qanchalik muvofiqligini kuzatib va tekshirib turishda, shuningdek, har bir xodim faoliyatini tekshirishdan iboratdir.

Boshqarishda ijroni tekshirish qoidasi. Bu boshqarishning muhim shartlaridan biridir. Boshqarish tashkilotchilik juda katta ahamiyat kasb etadi. Tashkilotchilik ijro bilan diolektik birlikni tashkil etadi. Ijroni tekshirish yuqori tashkilotlar tomonidan berilgan direktiv topshiriq va hujjatlarning qat'iy va so'zsiz bajarilishini ta'minlaydi. Bu esa o'z navbatida, u yoki bu qarorga zarur tuzatishlar kiritish, bundan keyingi vazifalarni aniqlash, maqsadga erishishning shakl, metod va yangi usullarini belgilash imkonini beradi.

Boshqarishning rejalilik qoidasi- boshqarish turidagi qoidalarning eng muhimi hisoblanadi. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, maktab boshqaruvida muayyan turi bo'lishi kerak. Buning ma'nosi avvalo shundan iboratki, bu ish tasodifiy bir –biriga aloqasi bo'lmagan tadbirlar yig'indisidan iborat emas.

Maktabda boshqaruv mehnati bilan shug'ullanuvchi kishilar (Maktab direktori uning o'rinbosarlari, tarbiyaviy ishlar tashkilotchisi, uslubiy birlashma rahbarlari, kasaba uyushmasi tashkilotining raisi) boshqaruvchilik jamosini tashkil etadi.

Maktabda boshqarish tizimi asosan ikkiga bo'linadi:

Maktab rahbarlari va o'qituvchilar, tarbiyachilar yoshlar tashkilotchisi, sinf rahbarlari, uslub birlashmalarining a'zolari, texnik xodimlar.

Maktabga o'qituvchi, tarbiyachi va texnik xodimlarni to'g'ri tanlash va ularni joy-joyiga qo'yish maktab ichki boshqaruvidagi muhim masalalardan biridir. Maktab xodimlarini tanlash bobida quyidagi qoidalarga rioya qilish bu borada muhim ahamiyat kasb etadi. Maktab xodimlarini tanlashda ularning siyosiy bilimini, halolligini, ishini bilishini hisobga olish zarur. Bu o'rinda ishning ko'zini bilish, ishchanlik, uyushqoqlikni ta'minlash boshqaruv apparati ishidagi asosiy vazifa ekanligini anglash lozim.

Demokratiyalash qoidasi. Xalq ta'limi tirishi va maktabni boshqarishning eng muhim qoidasi- demokratiyalashtirish. Hozirgi mustaqillik davrida jamiyatni yanada demokratlashtirish muhim va dolzarb muammolardan biridir.

Boshqarishning ilmiyligi hozirgi bozor iqtisodi sharoitida ijtimoiy taraqqiyot qonunlarini tabora to'laroq bilib borish bilan belgilanadi.

Boshqarishning jamoatchilik qoidasi va mas'uliyatlar to'g'ri boshqarish va rahbarlik qilishning oliy bosqichidir. Bu qoida boshqarish tizimida salmoqli o'rinni egallashi bilan birga ommaning ijodiy faoliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Р.Мавлонова, О.Тўрайева. Педагогика. Т., 2002. 68 б.
2. Nurumbekova, Y. (2021). TRAINING OF FUTURE TEACHERS TO PROFESSIONAL EDUCATIVE ACTIVITY ON THE BASEMENT. *Journal of Central Asian Social Studies*, 2(01), 66-74.
3. Nurumbekova, Y., & Gulistan, U.Z.B.E.K.I.S.T.A.N. (2019). A TEACHER-EDUCATOR EDUCATIONAL INITIATIVE. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*.
4. Nurumbekova, Y. (2019). Importance of Technologizing Teacher-Mentor's Professional Activity. *Eastern European Scientific Journal*, (1).
5. Nurumbekova, Y. (2022). BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI TARBIYAVIY FAOLIYATGA TAYYORGARLIGI. *Архив научных исследований*, 2(1).
6. Anarmatovna, N.Y., Ummatkulovna, X.Z. (2022). IMPROVING THE SYSTEM OF SPIRITUAL AND MORAL- SPIRITUAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS. *Journal of Pharmaceutical Negative Results*, 1832-1838.

O'QUVCHILAR NUTQIDA VATANGA MUHABBAT HISSI

Sharipov Jahongir Galievich
Jijax davlat pedagogika universiteti

Abstract. In addition, based on an innovative approach, special attention will be paid to improving the methods of cultivating a sense of patriotism in primary school students. The main task of the work is to cover the content of the methodology of patriotic education in primary school students, to determine the requirements for improving patriotism, and to determine the effectiveness of methodological work developed on the basis of research.

Keywords: word category, grammatical category, system, noun, verb, adjectival, articular, pronoun, auxiliary.

Mamlakatimiz kelajagi bo'lgan yoshlarni barkamol insonlar qilib tarbiyalashda ta'lim-tarbiyaning uzluksizligini ta'minlash va uni tizim shaklida tashkil etish asosiy masalalardan biridir. Shuningdek, umumta'lim maktablariga tashkil etiladigan darsdan va sinfdan tashqari mashg'ulotlarga e'tiborni kuchaytirish bilan ham ta'lim-tarbiya jarayonining uzviyligiga erishiladi. Darsdan va sinfdan tashqari ta'lim-tarbiyaviy ishlarning vazifasi faqat bolalarni band qilish emas, balki ancha murakkab, ya'ni ular ning darslarda olgan bilimlarini mustahkamlash, milliy qadriyatlarimizga nisbatan qiziqishini uyg'otish, qolaversa, ularning hayotini zavq va shavqqa to'ldirishdan iboratdir. Xuddi dars jarayonida bo'lgani kabi tarbiyaviy ishlarni tashkil qilishda ham sinf o'qituvchisining vazifasi mas'uliyatli va ahamiyatlidir. Bu mas'uliyat ulardan doimiy ravishda o'z ustida ishlash, ijodiy mehnatni talab qiladi.[5]

O'quvchilarning faoliyatini tashkil qilishga yo'naltirilgan sinfdan tashqari tarbiyaviy tadbirlarning asosiy xususiyati-o'quvchini ijtimoiy hayotga tayyorlashdan iboratdir. O'quvchi kundalik ishlarining davomi sifatida sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlarda bevosita turli mazmundagi suhbatlar, savol-javoblarda qatnashadi, kechalarni tashkil qilishda ishtirok etadi, rollarni bajaradi, tinglaydi, qolaversa, bular orqali bilimi va ma'naviy dunyosi boyib boradi. Ayniqsa, ular bugungi kunda o'quvchilarning milliy merosimizga nisbatan qiziqishlarini o'stirish maqsadida tashkil qilinadi. Har qanday sinfdan tashqari mashg'ulot oldiga turli tarbiyaviy vazifalarni qo'yishi shart. Ularning har biri o'ziga hos belgilar, bir-biridan farq qiluvchi shakllar, vositalar, ijodiy mehnatni talab qiladi. Sinfdan tashqari ta'lim-tarbiyaviy ishlar o'qituvchilarning yillik ish rejalarida aniq ko'rsatilgan, maqsad va vazifalari belgilangan bo'lishi lozim. Umumta'lim maktablariga tashkil etiladigan ta'lim-tarbiyaviy tadbirlar o'quvchilik hayoti, ya'ni ularning maktab ostonasiga ilk qadam qo'ygan kunlaridan boshlanadi. Mustaqillik bayrami, Konstitutsiya kuni, Alifbo bayramlari, Yangi yil, Harbiylar kuni, mashhur allomalarning tug'ilgan kunlari, 8-mart, Navro'z bayrami, Gullar, Mehrjon, Hosil bayramlari kabilar. Mana shunday tadbirlar bevosita o'quvchilarda vatanga e'tiqodni shakllantirishga xizmat qiladi. Bu tadbirlar uchun xalq og'zaki ijodi, badiiy adabiyot namunalari muhim manba hisoblanadi. [6,8,9,10,13]

O'qituvchi ta'lim-tarbiyaviy tadbirlarni uyushtirishda quyidagi pedagogik talablarga amal qilishi kerak: O'quvchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda uyushtiriladigan sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy tadbirlar ma'lum talablarga javob berishi lozim. Ya'ni: [13]

- tarbiyaviy tadbirning rejali, maqsadli, izchil, sistemali o'tkazilishi;
- tarbiyaviy tadbirni hamkorlik pedagogikasi asosida tashkil etish;
- o'quvchi yoshlarni , psixologik va fiziologik xususiyatlarini hisobga olish;
- tarbiyaviy tadbirlarning o'quvchilarning qiziqishi, mayli, intilishlariga javob berishi;
- hayotiy muammolarning echimini topishga yo'naltirilganligi;

- ta'lim jarayonida olingan ahloqiy-ma'naviy bilim, malaka va ko'nikmalarni mustahkamlash, to'ldirish va rivojlantirish;

- Vatan himoyachisi, oila boshlig'i, jamiyatning faol fuqarosi bo'lishga tayyor turish.

Umumta'lim maktablarida sinfdan tashqari tadbirlar quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

1. Tadbirni rejalashtirish.

2. Tadbir yo'zasidan o'quvchilarga tushuncha berish.

3. Tadbirni tashkil qilish jarayonida sinf o'quvchilarining barchasi ishtirok etishini ta'minlash.

4. O'quvchilarning imkoniyatlari darajasidan kelib chiqqan holda ishlarni taqsimlash.

5. Tadbirni amalga oshirish.

6. Tadbir natijalarini tahlil qilish va baholash.

Bosqichlarning har biri o'qituvchi tomonidan oldindan chuqur o'rganilgan bo'lishi lozim. Yuqoridagi vazifalarni amalga oshirish uchun yordam beradigan quyidagi metodik tavsiyalarni bayon etishni lozim topdik:

1. O'quvchilarning sinfdan tashqari tadbirlariga rahbarlik qilishda, avvalo milliy qadriyatlar, ularning ahamiyatligi, ijtimoiy xarakteriga e'tibor berish kerak.

2. Yaxshi ishtirok etgan o'quvchilarni sinf va maktab jamoasi oldida rag'batlantirish.

3. Darsdan tashqari tadbirlar orqali o'quvchi shaxsidagi ahloqiy sifatlarni rivojlantirish yo'llarini izlash.

4. Sinfdan tashqari mashg'ulotlarga rahbarlik qilish jarayonida ba'zi o'quvchilarda mavjud salbiy xususiyatlarni bartaraf qilib borish.

Mazkur ishlarni amalga oshirishda har bir boshlang'ich sinf o'qituvchisi, eng avvalo, tashkil qilinadigan tarbiyaviy tadbirlarning mazmunini chuqur o'rganishi, uning natijalariga jiddiy e'tibor berishi va bu bilan o'quvchi shaxsiga ijobiy ta'sir etishga intilmog'i, vatanga e'tiqod, milliy g'urur, vatan ravnaqi uchun xizmat qilish, qolaversa, ona tabiatni asrash kabi sifatlarni yanada rivojlantirish yo'llarini izlamog'i lozim.

O'qituvchisi o'quvchilarga vatanparvarlik tuyg'ularini singdirar ekan, Vatan ostonadan, oiladan, mahalladan boshlanishini, Vatan tushunchasi har bir insonning yuksak darajadagi his-to'yg'ulari, sadoqatli, fidoiy mehnati, o'zaro izzat -hurmat kabi insoniy fazilatlarida namoyon bo'lishini anglatib bormog'i lozim. Bu o'rinda respublika sportchilarining Xalqaro sport maydonlaridagi, ayniqsa, Olimpiya o'yinlaridagi ishtiroki, g'alabasi ana shu hislatlar tufayli ustuvor ekanligini anglatib borish joiz. Ayniqsa, yurtimiz bayrog'ini uzoq o'lkalarda viqor bilan ko'tarilishi, madhiyamizning baland yangrashi, sportchilarning ona Vatan sharafi uchun kurashgan va hissa qo'shganligining timsoli ekanligini bolaga yoshligidanoq o'rgatib borish zarur. Buning boisi shundaki, o'shanday g'olib sportchilar, ularning murabbiylari, qolaversa sport tashkilotlari, jamiyatlari xodimlari hamda jismoniy tarbiya va sport sohasida mutahassislarga taqlid qilish hissini shakllantirish kichik maktab yoshidagi bolalar tarbiyasida muhim ahamiyat kasb etadi.

Jismoniy tarbiya va sport o'qituvchilarining turli an'anaviy sport bayramlarida qatnashishlari, ma'ro'zalar o'qishi, o'z ta'ssurotlari bilan o'rtoqlashishi sportni targ'ib qilib, yoshlarni sportga jalb etishda kuchli vosita bo'lib xizmat qiladi. [1,2,3,4,5,12]

O'quvchilar bilan bu kabi ishlarga tayyorgarlik ko'rishda o'quvchilar xalq og'zaki ijodi na'munalariga murojaat qilishlari, (albatta o'qituvchi va ota-onalar ko'magida) shoirlarning vatan haqidagi she'rlarini yod olishlari, o'lkashunoslik mo'zeylariga sayohat qilishlarini uyushtirish lozim. Chunki, mana shu ishlar orqali o'quvchilarning vatanga e'tiqod haqidagi tushunchalari kengayadi.

O'quvchilarni vatanga e'tiqodli insonlar etib tarbiyalashning muhim shakllaridan yana biri milliy xalq o'yinlaridir. Maktab sharoitida o'yinlarni tashkil qilish bolalarni yanada maktabga yaqinlashtiradi, ular o'zlarining sevimli mashg'uloti, ya'ni o'yinlarda ishtirok etishdan katta zavq oladilar. Shu bilan birga dars jarayonida bolalarda hosil bo'lgan zerikish va toliqish holatlarining oldi olinadi. Bizga ma'lumki, ushbu yoshdagi bolalarning diqqati beqaror bo'ladi, tez-tez qaytariladigan o'yinlar ham ularning zerikishiga olib keladi. [7,12]

O'zbek xalq o'yinlari qadimiy va turli-tuman bo'lib, bolalarning jismoniy va ma'naviy kamolotida asosiy rol ni o'ynaydi. Pedagoglar o'yin ta'lim-tarbiya vositasi sifatida muhim pedagogik ahamiyatga ega ekanligi, avvalo, bolaning hayoti, qiziqishlarini yaqqol ko'rsatishini ta'kidlaydilar.

Ularning ta'kidlashicha, bolada o'yinga kuchli ishtiyoq bo'ladi va mana shu ishtiyoq o'yin orqali qondirilishi mumkin. S.Mahmudov o'zining «O'zbek udumlari» kitobida milliy o'yinlarning ahamiyati haqida to'xtalar ekan, quyidagi fikrlarni bildirib o'tadi: «Darhaqiqat, o'yinlar butun avlod ajdodlarimiz, ota-bobolarimiz hozirgi zamon siz kabi avlodlarning jismoniy, aqliy, ma'naviy kamol topishlariga beqiyos katta hissa qo'shgan va bundan keyin ham shunday bo'lib qolaveradi. Chunki, yosh avlod uchun o'yin bu hamma zamonlarda turmush tarzi, hayot omili, uning o'lchovi bo'lib qoladi. O'yinning mazmuni boyib, shakllari ko'payib boraveradi. Taraqqiyot shuni taqozo etadi. Chunki, bugungi bola - ertangi kunning ijodkor yaratuvchisidir. O'yin bu ijod, o'yin bu hayotdir».[55,7,13,14]

Darhaqiqat, o'yin bola uchun yashash tarzi, asosiy faoliyat jarayonidir. O'yinlar jarayonida bolaning dunyoqarashi shakllanadi, u o'zini o'yin jarayonida kashf qilib boradi.

O'zbek xalq o'yinlarining ahamiyati haqida to'xtalar ekanmiz, ularning bolaga ko'rsatadigan ta'lim-tarbiyaviy ta'sirini quyidagicha ifodaladik:

- milliy xalq o'yinlari orqali o'quvchilar milliy qadriyatlar bilan yaqindan tanisha boradilar;
- milliy xalq o'yinlari orqali o'quvchilarning so'z boyligi yanada oshadi;
- milliy xalq o'yinlari orqali jismoniy sog'lom, haqiqiy vatanga e'tiqodli insonlar etishib chiqadi;
- milliy xalq o'yinlari orqali o'quvchilarda chaqqonlik, topqirlik, mardlik, epchillik kabi ijobiy sifatlar shakllanadi;
- milliy xalq o'yinlari yordamida bolalarda jamoa atrofida birlashish ko'nikmasi shakllanadi.

O'zbekiston Respublikasi hududida bir vaqtlar asosan ko'chmanchi va yarim ko'chmanchi elatlar yashagan. Ularning asosiy mashg'uloti chorvachilik bo'lgan. Chorvachilik bilan faqat yarim o'troqlar emas, balki o'troq dehqonlar ham shug'ullangan. Dehqonlar mollardan er haydashda, bug'doyni yanchishda, daryo va quduqlardan suv tortishda foydalanishgan. Shuningdek, chorva mollaridan savdogarlar va hunurmandlar ham foydalangan. Mana shular tufayli «Podachi», «Oqsoq bo'ri va qo'ylar», «Echkilar va cho'ponlar», «Oq tuyay» va «Bo'ri keldi» singari qator o'zbek xalq o'yinlari kelib chiqqan. Xalqimiz orasida hayvonlar va qushlar mavzuidagi juda qiziqarli raqslar «Kaptar o'yini», «Chag'alak», «Yumronqoz», «Ot o'yini» va hokazolar keng rasm bo'lgan. Shuningdek, o'zbeklar orasida «Karnaymi, surnay?», «Nina, in va tuguncha», «Tapir-to'pur qayrag'och», «Qovoq ekish», «Xo'rozlar jangi», «Xo'roz va tovuq», «Qoch bolam, kalhat keldi», «Oq terakmi-ko'k terak» kabi o'yinlar ham mashhur bo'lgan. [2,7,9,14]

Milliy xalq o'yinlari juda qadim zamonlarda vujudga kelgan, rivojlanishining har bir tarixiy bosqichida mazmunan o'zgarib, turli ijtimoiy vazifalarni bajargan. An'analar, udumlar shu jumladan, xalq milliy o'yinlari, millatimiz hayoti bilan bog'liq bo'lib, avloddan - avlodga meros bo'lib o'tib kelgan. Avlodlar egallagan bilim va tajribalar amaliy hayotda sinalgan, keyingi

avlodlar tomonidan mustahkamlangan va takomillashtirilgan. Ularning mazmunini har bir avlod, jamiyat rivojlanishining har bosqichi yangilab borgan. Bolalar jamiyat rivojlanishining o'sha bosqichida kattalar o'ynagan xalq milliy o'yinlarini o'ynaganlar. Xalq milliy o'yinlarida xalqning ijtimoiy hayoti, mehnat faoliyati va turmush tarzi o'ziga xos shakllarda aks etgan.

Ulardagi juda boy hissiyot va kechinmalar orqali o'z Vataniga sadoqatlilik, mardlik, matonat, sabr-chidam kabi sifatlar shakllantiriladi. Quyida sinfdan tashqari o'tkaziladigan jismoniy tadbirlar jarayonida o'quvchilarni Vatanga sadoqat, e'tiqod ruhida tarbiyalovchi o'yinlardan namunalar keltiramiz.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Munavvarov A.K. Oila pedagogikasi. T.: «O'qituvchi», 1994
2. Muhammad Ibn Muso al-Xorazmiy. Tanlangan asarlar. – T.: «Fan» 1983
3. Munavvarov A.K. Pedagogika. T.: «O'qituvchi», 1996
4. Ochilov M. O'qituvchi odobi. T.: «O'qituvchi», 1994
5. Petrovskiy A.V. Umumiy psixologiya. T.: «O'qituvchi», 1992
6. Temurnoma. – T.: «Cho'lpon», 1990
7. Tursunov I., Nishonaliev U. Pedagogika kursi. T.: «O'qituvchi», 1997
8. Ubayxo'jaev D. Xalq og'zaki ijodidan foydalanish. Boshlang'ich ta'lim. 1999, №3-son, 26-27 betlar.
9. Farberman L.B. Ilg'or pedagogik texnologiyalar. GulDU., 1999
10. Hoshimov K. Pedagogika tarixi. T.: «O'qituvchi», 1996
11. Xalq pedagogikasi – inson kamolotining asosi. 1-5 kitob. T.: «O'qituvchi», 1992
12. Shojalilov A. va boshq. O'qish kitobi. 4 sinf uchun darslik. T.: «O'qituvchi», 2000
13. Ergashev A., Hakimov D. Dostonlar – odobnoma darsligi. O'zbek xalq donishmandligi saboqlari. T.: «Meros», 1993
14. Qurbonov T. Odobnoma. T.: «O'qituvchi», 1995.

PEDAGOGIKA KOLLEJI O'QUVCHILARIDA IJODIY FAOLIYATNI RIVOJLANTIRISHGA QARATILGAN O'QUV AMALIYOTLARNI TASHKIL ETISH METODIKASI

To'xtasheva Nodira Qahramonovna

*Pedagogik innovatsiyalar, professional ta'limi boshqaruvi
hamda pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning
malakasini oshirish institutining tayanch doktorant*

Annotatsiya: Maqolada o'quvchilarning ijodiy sifatlarini shakllanishi o'qitish jarayonida o'quv amaliyotlarini samarali olib borish faolligi bilan to'g'ridan – to'g'ri bog'langan. Professional ta'lim tizimida zamonaviy o'qitishning eng muhim vazifasi dars rejasiga ijodiy yondoshuvlarni moslashtirish va o'quvchilarni rang-barang, jozibali materiallar bilan qiziqtirish, bu o'quvchilarni kasbi bo'yicha xabardorligini shakllantirish uchun qulay shart-sharoit yaratish haqida so'z yuritiladi.

Tayanch so'zlar: Metakognitiv, kognitiv, konstruktiv, ekzentik, komponent kombinatsiya.

Agar o'qituvchida faqat ish uchun muhabbat bo'lsa, u yaxshi o'qituvchi bo'ladi. Agar o'qituvchining faqat o'quvchiga muhabbati bo'lsa, Ota, ona kabi - u o'sha o'qituvchidan yaxshiroq bo'ladi, hamma kitoblarni o'qigan, lekin na sababga, na talabalarga muhabbati yo'q. Agar o'qituvchi mehnat va o'quvchilarga bo'lgan muhabbatni birlashtirsa, u mukammal o'qituvchidir. L.N. Tolstoy

O'quvchining ijodiy muvaffaqiyati yoki muvaffaqiyatsizligini belgilovchi yagona omil o'qituvchi, deb da'vo qilish nohaqlik bo'ladi. Lekin o'qituvchining kognitiv, individual va motivatsion omillari o'quvchilarda ijodkorlikni rivojlantirishga qanday ta'sir ko'rsatadi yoki qanday

ta'sir qiladi, degan savollarni o'ylab ko'rish muhim ahamiyatga ega ekanligi, muhit ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga yordam beradigan tarzda tashkil etilishi kerak. Ta'lim jarayoniga rahbarlik qilish yo'lida allaqachon muhim qadamlar qo'yilgan.. va kimni ijodiy o'qituvchi deb hisoblash mumkin, degan savolga javob oddiy – o'quvchilarda ijodiy fikrlashni rivojlanishi haqida qayg'uradigan kishi.

Bugungi dunyo har qachongidan ham tez o'zgarmoqda. Shunday qilib, yangi turdagi muammolar va vaziyatlarni engishga yordam beradigan ko'nikmalar odamlar uchun juda muhim bo'lib qoldi. Bugun insoniyat tarixida hech qachon bo'lmaganidek, inson zamonaviy dinamika bilan hamnafas bo'lishni istasa, umrining oxirigacha o'zini o'quvchi deb bilishi kerak. Aynan shu zamonaviy dinamika oilada yoki ishda, uyda yoki tashqarida bizga doimo yangi muammolar va muammolarni taklif qiladi va ularni hal qilish uchun bizga moslashuvchan, ijodiy, ta'lim va bilimga asoslangan bilimlar kerak. Bu borada, eng avvalo, jamiyatga zamonaviy shaxsni taklif etishda hal qiluvchi o'rin berilgan. Zamonaviy auditoriyada o'quv jarayoni tobora muntazam bo'lib, bilimlarni uzatishga qaratilganligini tez-tez eshitasiz. O'qituvchi shunchaki ma'lumot beruvchi va o'quvchilarda ijodiy fikrlashni rivojlantirishga vaqt qolmaganligi, ularni ijodkorlikka undash uchun ularni tezkor va faol ishtirokchisiga aylantirishimiz kerak; Darsda biz ularning potentsialini haqiqatda qanday amalga oshirish mumkinligini boshdan kechirishimiz kerak. Chunki bu ijodkorlik o'quvchilarning bilimlari va qadriyatlarini rivojlantirish uchun eng yaxshi platformaga aylanishi mumkin; Ularning munosib fuqaro, quvnoq inson va malakali mutaxassis bo'lib yetishishini qo'llab-quvvatlash dardor.

Bugungi bilimga asoslangan axborot texnologiyalari davrida o'qituvchilar uchun o'z bilimlari va qadriyatlarini rasmiy yoki norasmiy, shaxsiy yoki jamoat, bevosita elektron muhitda etkazish muammosi sezilarli darajada qiyinlashdi. Jamiyat o'qituvchidan o'zining individual xususiyatlari bilan qanday bo'lsa, shunday qabul qilishni, uning iste'dodi va salohiyatini psixologik xavfsiz va ijtimoiy-madaniy jihatdan sog'lom muhitda rivojlantirishni talab qiladi. Hech bir davlatning o'qituvchisi o'qitish jarayoniga ijodiy yondashmasa, bu eng murakkab vazifani bajara olmaydi. O'quv jarayonining ijodkorligi haqida so'z yuritilganda o'qituvchining bu boradagi maqsadi nimadan iboratligini aniqlash kerak: o'quvchilarda ijodiy fikrlashni rivojlantirish, bunga a'maliy o'qitish sharoitida erishish mumkin. Bu yanada xilma-xil va qimmatli oqibatlariga olib keladi. Dars rejasiga ijodiy yondoshuvlarni moslashtirish va o'quvchilarni rang-barang, jozibali materiallar bilan qiziqitirish haqiqatdan nafaqat o'quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantiradi, balki umuman ta'lim-tarbiya jarayonini ham yaxshilaydi.

Ta'limdagi ijodkorlik ba'zan chetga suriladi. Chunki ko'pincha o'zining yangi, hatto shakllanmagan g'oyalarini taklif qiladiganlarga emas, balki o'qituvchining g'oyalarini rivojlantiradigan o'quvchilarga alohida e'tibor va e'rkinlik beriladi. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, o'quv jarayonida ijodkorlikka e'tibor qaratish o'qitishdagi qat'iylikni va akademik talablarni zaiflashtirishni anglatmaydi. Aksincha, ko'plab tadqiqotlar buning aksini isbotlaydi, isbotlangan akademik ko'rsatkichlar ijodkorlikka sezilarli darajada bog'liq. Ijodkorlikka asoslangan ta'lim-tarbiya usullari o'quvchining bilim olish motivatsiyasiga, umuman olganda o'quvchining munosabatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Ijodiy qobiliyat haqida gapirganda, ijodkorlikning o'zi shunday deb ataladigan narsa ekanligini unutmashimiz kerak "Qobiliyat" o'zining substansional mavjudligiga ega emas, insonning ma'lum qobiliyat va ko'nikmalarini tavsiflovchi yoki tushuntiruvchi sifat turidir. Ma'lum bir odamning fikrlash tarziga yoki xatti-harakatlariga bog'liq. Ba'zida tadqiqotchilar ijodkorlikni turli komponentlarning kombinatsiyasi deb hisoblashadi. Fikrlash uslubi va boshqa individual xususiyatlar bilan bir qatorda, bilim, motivatsiya va qobiliyat.

Barcha nazariyotchilar aqliy vakuumda hech qanday ijodiy g'oya rivojlana olmaydi, degan fikrga qo'shiladilar. Bilim ijodkorlikning asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi, chunki hech kim bilimsiz ijodiy muvaffaqiyatga erisha olmaydi. Garchi bilim ijodkorlik uchun zarur, ammo yetarli emas. Ko'pincha bilim berish orqali o'z mas'uliyatini tugatadi. Bunga uzatiladigan ma'lumotlarning ko'pligi, o'qituvchilarning malakasizligi, ta'limning ahamiyatini to'liq tushunmasligi sabab bo'lishi mumkin. O'qituvchi uchun to'plangan bilim ijodkorlikning asosi bo'lishi kerak. U faqat tushunarli va darsni qiziqarli tarzda aniq ma'lumotlarni etkazishning qiziqarli va xilma-xil usullarini bi'lishi kerak. Ya'ni, o'qitishni ijodiy jarayon sifatida ko'rish kerak, Tegishli bilimlar bilan jihozlangan o'qituvchi o'z darsida o'ziga xos ijodiy mustaqillikni yaratadi. Ijodkor o'qituvchilar maqsad va natijalarni to'g'ri belgilaydi, o'quvchilarda asosiy ko'nikmalarni rivojlantiradi, o'quvchilarni u yoki bu sohaga xos bo'lgan aniq bilimlarni to'plashga undaydi, ularda qiziquvchanlik va izlanish qobiliyatini rivojlantirishga undaydi, ularning motivatsiyasi, o'ziga ishonchi, tavakkalchiligi haqida g'amxo'rlik qiladi. O'quvchilarda yuqori ijodkorlikni taklif qilish, ularga tanlov va kashfiyotlar qilish imkoniyatini berish, o'zlarining xatti-harakatlarini boshqarish va metakognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish, doimiy ravishda o'quvchilarning tasavvurlarini rivojlantirishi mumkin bo'lgan ijodiy va mavzuga mos, konstruktiv muhitni yaratadigan faoliyat va usullarni taklif qilish orqali yordam beradi.

Motivatsiyani qo'llab-quvvatlovchi omil sifatida ko'rib chiqing. Qilayotgan ishingni sevmasang, qimmatbaho ijod mahsulini yaratib bo'lmaydi. Ushbu kuchli ichki motivatsiya yoki harakatsiz haqiqiy ijodiy munosabatlarni rivojlantirish qiyin bo'ladi. O'quvchida jozibali shakllarda taqdim etilgan masalalar mavzuni sevishtga olib kelishi mumkin.

Ijodiy fikrlashning rivojlanishiga noqulay ta'lim muhiti osongina to'sqinlik qilishi mumkin. Boshqacha aytganda, ijodkorlikni "o'ldiradigan" omillar ko'p. Shuning uchun ham o'qituvchining atrof-muhitni ijodiy tashkil etishda qanday g'amxo'rlik qilishi ayniqsa muhimdir.

Bu erda ba'zi tavsiyalar mavjud:

1. O'quvchining maxsus g'oyalari yoki javoblariga e'tibor berish va ularni rag'batlantirish;
2. Muvaffaqiyatsizlik yoki xatolik sabablarini tahlil qilish, qo'llab-quvvatlovchi va qo'llab-quvvatlovchi muhitda aniq natijalarga erishish yo'llarini aniqlashning ijobiy usuli sifatida foydalanish;
3. O'quv jarayonida o'quvchilarning qiziqish va g'oyalarini imkon qadar inobatga olish;
4. Honada o'quvchilar va o'quvchilar o'rtasida o'zaro hurmatga asoslangan, o'qituvchi nazorati ostida ham, mustaqil ravishda ham o'quvchilar o'z fikrlari bilan o'rtoqlasha oladigan, bir-biridan saboq olishlari mumkin bo'lgan kelishilgan muhitni yaratish;
5. Turli xil o'quv faoliyati uchun ariza berish;
6. Faol tinglash texnikasini qo'llang. Issiq, xayrixoh muhit o'quvchini erkin va xavfsiz his qiladi, bu tafakkurni rivojlantirish uchun eng yaxshi sharoitdir;
7. O'quvchilarga tanlov qilishga va ularni qaror qabul qilish jarayonining bir qismiga aylantirishga imkon bering; Tarqatish, ularning o'zlari o'zlarining ta'lim va o'quv jarayonining nazoratchilari ekanligiga mas'uliyat hissini uyg'otish;
8. O'quvchilarning loyihalari yoki g'oyalarini amalga oshirishga ko'maklashish uchun boshqa manfaatdor tomonlarning o'quv jarayoniga sog'lom jalb qilinishiga yordam bering.

O'quv muhitini tartibga solish va tashkil etish haqida gapirganda, tabiiyki, biz faqat o'quv jihozlari va infratuzilmasi bilan ta'minlashni nazarda tutmaymiz. Bu, birinchi navbatda, ta'lim maqsadlari va ustuvorliklariga mos keladigan muhitni yaratishni anglatadi. Ta'lim maqsadlari va ustuvorliklariga muvofiq muhit yaratish deganda nimani nazarda tutayotganimni yaxshiroq tushuntirish uchun men Singapurdagi ertak qahramonlari bilan bezatilgan va qiziqarli bezaklar

bilan bezatilgan o'quv kutubxonasini eslamogchiman. o'quvchining ko'zlari bu muhitga qadam qo'yishi bilanoq, nega xalqaro ta'lim tadqiqotlariga ko'ra, Singapur savodxonlik bo'yicha dunyoda yetakchi o'rinlardan biri ekanligini tushundim.

Nafaqat ta'lim maskanimizda, balki o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish qanchalik muhimligi haqida ko'p muhokama qilinadi. Professional ta'limining bir xil darajada sharafliligi maqsadi - o'quvchilarning tanqidiy fikrlash (g'oyalar rivojlanishiga olib keladi) va ijodiy fikrlash (g'oyalar avlodiga olib keladi) ni rivojlantirishdir. Tanqidiy va ijodiy fikrlash ko'pincha bir-biridan ajralib turadi. Tanqidiy fikrlovchi jiddiy, ob'ektiv va tahliliy shaxs, ijodiy fikrlovchi esa muvozanatsiz, ba'zan ekzentik konstruktiv shaxs hisoblanadi. Biroq, eng to'liq ta'lim natijalari ikkalasining muvozanati va sintezi orqali olinadi. Ikkalasidan biriga haddan tashqari ko'p e'tibor qaratish, shaxsiyatning muvozanatsiz bo'lishiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Demin, V.A. Kasbiy kompetentsiya: kontsepsiya, turlari [matn] / VA Demin // Ta'lim jarayonining monitoringi. 2000. No 4. 35-39 b.
2. Mayer, A.A. Maktabgacha tarbiyachining kasbiy muvaffaqiyatiga hamrohlik qilish [matn]: uslubiy qo'llanma / A.A. Mayer. - M.: TC Sphere, 2012. 128 b.
3. Bolalarning ijtimoiy tajribasini shakllantirish sharti sifatida maktabgacha ta'limning GEFni amalga oshirish istiqbollari [matn]: Rus tilidagi ilmiy-amaliy konferentsiya materiallari, Kemerovo, 2014 yil 19-20 fevral: 2 soat.
4. Ed. Polkovnik: E.A. Paxomov, A.V. Chepkasov, O.G. Krasnoshlikova va boshqalar - Kemerovo: KRIPKiPRO nashriyoti, 2014. - 1-qism. - 288.
5. Troyan, A.N. Maktabgacha ta'lim muassasalarini boshqarish [matn]: qo'llanma / AN Troas. - Magnitogorsk, 2001. - 276.
6. Ya'ni Unti. Ta'limni individuallashtirish va differentsiallashtirish M. Pedagogika, 1990.

NOLISONIY OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA YANGI PEDAGOGIK TEKNOLOGIYALARINING QO'LLANILISHI

Yusupova Sanobar Tursunbayevna

Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat institute

“O'zbek va xorijiy tillar” kafedrası mudiri

Sattorova Saodat Tojimatovna

Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat institute

“O'zbek va xorijiy tillar” katta o'qituvchi

Annotatsiya. Ushbu maqolada chet tilini o'qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari va ahamiyati, shuningdek talabalarning mustaqil innovatsion texnologiyalaridan foydalanishi chet tilini o'rganishda muhim rol o'ynashi to'g'risida gapirilgan.

Kalit so'zlar: axborot texnologiyalari, til kompetensiyasi, kommunikativ, mustaqil fikrlash, innovatsion texnologiyalar, resurs, yondashuv.

Xozirgi kunda ko'plab sohalarda, jumladan, ta'limda turli innovatsiyalarni joriy etish ta'lim paradigmalarining an'anaviydan innovatsion o'zgarishiga olib keldi. Bu esa oliy ta'limni takomillashtirishni talab qiladi. Chet tilini o'qitishning yetakchi maqsadi bo'lgan chet tilining kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishni taqozo etuvchi tegishli darajadagi malakali xodimni tayyorlashdir. Til kompetensiyasi murakkab hodisa bo'lib, unga kiritilgan hodisalarning butun majmuasini alohida tarkibiy qismlarga bo'lishni talab qiladi. Barcha o'qituvchilar o'z ishini

talabalarning haqiqiy ehtiyojlari, motivatsiyasi va qobiliyatlarini hisobga olgan holda tashkillashtirish kerak.

Chet tilini o'qitishda yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish nafaqat yangi texnik vositalar, balki o'qitishning yangi shakl va usullari, o'quv jarayoniga yangicha yondashuv xisoblanadi. O'qituvchining asosiy vazifalari tilni amaliy o'zlashtirish uchun sharoit yaratish, har bir talabaga o'z faolligi va ijodkorligini ko'rsatishga imkon beradigan o'qitish usullarini tanlash, shuningdek, chet tilini o'rganish jarayonida talabaning kognitiv faolligini oshirishdir. Zamonaviy texnologiyalar o'quv faoliyatini oshirish va talabalarning mustaqil ishlash madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan bir qator pedagogik vazifalarni hal qilish imkonini beradi. Innovatsion texnologiyalarni qo'llash zarurati, shuningdek, o'qitish jarayonida o'rganilishi va qayta ishlanishi kerak bo'lgan axborotlar hajmining muntazam ortib borishi bilan bog'liq. Internet va axborot texnologiyalari yagona ta'lim makonini yaratishga qaratilgan.

Chet tilini o'qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanishning afzalligi bu ma'lumot uzatishni an'anaviy og'zaki usullaridan audiovizual usullarga o'tkazishdir. Internet ko'pincha so'nggi ishlanmalarni taqdim etadi va talabalar ularni tanlash imkoniyatiga ega. Axborot texnologiyalari o'quv materialini takrorlash va tarqatish muammolarini bartaraf qiladi, unga kirishni o'quv muassasasida ham, uyda ham, foydalanuvchi uchun qulay vaqtda olish mumkin. Shu bilan birga, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv va ta'limni individuallashtirishning roli oshadi. Internet va tarmoq hamjamiyati talabalar va madaniy ob'ektlar o'rtasida vositachi rolini o'ynaydi. Bu ta'lim faoliyatining asosini tashkil qiladi. U asosan talabalar hayotining kontekstini belgilaydi va ko'rsatadi, bu talabalarga ta'lim muhitini loyihalash, kasbiy qiziqishlari, hayot istiqbollari va qobiliyatlari nuqtai nazaridan ta'limni tashkillashtirish imkonini beradi. Bundan kelib chiqadiki, an'anaviy ish usullari innovatsion usullarga nisbatan ancha cheklangan imkoniyatlarga ega.

Ta'lim natijalariga yangi qarashlar yangi texnologiyalarning paydo bo'lishiga va eskirganlaridan voz kechishga yordam berdi. Bugungi kunda internet resurslaridan foydalanishning yangi usullari chet tillarini an'anaviy o'qitishga qarshi. "An'anaviy" tushunchasi, birinchi navbatda, qoidalarni o'rganish va til mashqlarini bajarish, boshqacha aytganda, "tilda muloqot qilish o'rniga til haqida gapirish" bilan bog'liq. Ko'pgina o'qituvchilar ko'p so'z boyligi, shuningdek, chet tilining grammatik tuzilmalaridan to'g'ri foydalanish o'quv jarayonining markazida ekanligiga ishonch hosil qilishadi. Biroq, bunday tushunchani mutlaqo to'g'ri deb hisoblash mumkin emas, chunki har qanday aloqada mavjud bo'lgan motivatsiya ko'pincha uslubiy materialda ko'rsatilmaydi.

Chet tilida muloqot qilishni o'rgatish uchun biz materialni o'rganishni rag'batlantiradigan va adekvat xulq-atvorni rivojlantiradigan haqiqiy, real hayotiy vaziyatlarni yaratishimiz kerak, bu kommunikativ ta'limning mohiyatini belgilaydi. Kommunikativ yondashuv - muloqotni modellashtiradigan, muloqotga psixologik va lingvistik tayyorgarlikni yaratadigan, materialni va u bilan ishlash usullarini ongli ravishda tushunish, shuningdek bayonotning samaradorligiga qo'yiladigan talablari tushuniladi.

Foydalanuvchi uchun Internetda kommunikativ yondashuvni amalga oshirish juda qiyin emas. Kommunikativ vazifa talabalarga muhokama qilish uchun muammo yoki savolni taklif qilishi kerak va ular nafaqat ma'lumot almashishlari, balki uni baholashlari kerak. Bunday vazifa barcha bilim va ko'nikmalardan moslashuvchan foydalanish imkonini berishi muhimdir. Bu yondashuvni boshqa o'quv faoliyati turlaridan ajratib turuvchi asosiy mezon shundan iboratki, talabalar o'z fikrlarini shakllantirish uchun til birliklarini mustaqil tanlaydilar.

Kommunikativ yondashuv asosan zamonaviy didaktikaning asosiy mezoniga javob beradigan talabaga qaratilgan. Aloqa ehtiyojlaridan tashqari, talabalar o'zlarining ta'limlari uchun ko'proq mas'uliyatli bo'lishlari, innovatsion texnologiyalar bilan ishlashni o'rganishlari kerak.

Global tarmoq yordamida talabalarning mustaqil fikirlashlari rivojlanadi.

R.P. Milrud interaktivlikni kommunikativ maqsad sa'y-harakatlarini birlashtirish, muvofiqlashtirish va bir-birini to'ldirish va natijada nutq vositalari bilan ta'riflaydi [4]. Ushbu ta'rifga ko'ra, virtual makonda interfaol yondashuv kommunikativ maqsadga erishish vositalaridan biri degan xulosaga kelishimiz mumkin.

Kommunikativlik printsiplari kommunikativ ko'nikmalar va guruh ishini rivojlantirishga qaratilgan, kommunikativ vazifa esa bu majburiy maqsad emas. Interaktivlik nafaqat real hayotiy vaziyatlarni yaratadi, balki sizni chet tili orqali ularga mos javob berishga majbur qiladi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash kerakki, chet tilini o'qitish sohasida axborot texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari juda katta va uning imkoniyatlari hali to'liq o'rganilmagan. Nolinoniy OTMlarda chet tilini o'qitishning innovatsion metodikasini ishlab chiqish zamonaviy lingvistik va metodik fanlarning ustuvor yo'nalishi bo'lib, yanada chuqur o'rganishni taqozo etadi.

Adabiyotlar:

1. "Ikromkhonova Firuza Ikromovna, Yusupova Sanobar Tursunbayevna, Nishonova Dilfuza Homidovna, Kodirova Gavkhar Alisher qizi, Djuraeva Nilufar Bakhtiyarovna \ USA Psychology and education scopus \ The issue of historical works in american literature \ (2021) 58(1).
2. Milrud R. Sotrudnichestvo na uroke inostrannogo yazika // Inostrannie yaziki v shkole, 1991. №6. C.19.
3. Yusupova Sanobar Tursunbayevna, Sattorova Saodat Tojimatovna, Yusupaliyeva Shaxnoza Hakimjonovna, Nishonova Dilfuza Xomidovna, Raximov Fayziddin Rustamovich // Journal of positive school psychology / Dual education in language teaching // 2022, Vol.6. № 9 4823-4826. URL: <https://journalppw.com/index.php/jpsp/article/view/13361>
4. Yusupaliyeva Sh., Sattorova S. \ Indoneziya International journal of discoveries and innovations in applied sciences \ The importance of speaking in EFL classes \ Volume 1 Issue 4, 2021 P.63-65.

О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ОРГАНИЗАЦИИ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ РАБОТЫ С ОДАРЕННЫМИ ДЕТЬМИ

Ганпаров Абдужалил

Преподаватель, Гулистанский государственный университет

Аннотация. В Данной статье даётся общее представление об особенностях организации педагогической работы с одарёнными детьми, представлен краткий анализ международного опыта по этому вопросу, приводятся некоторые рекомендации. Особое внимание уделено проблеме разработки концептуальных основ единой логико-структурной схемы выявления одаренных учащихся, более широкому применению индивидуального подхода и эффективным методам самостоятельной работы одарённых детей.

Ключевые слова: человеческий ресурс, целевые программы, потенциал.

Большинство стран, в которых образование находится на высоком уровне развития, всё большее значение в последние годы придают укреплению своего интеллектуального и творческого потенциала как стратегического ресурса. Как известно уже в 1994 году Совет Европы принял Постановление № 1248 по работе с одаренными детьми, в котором в частности говорится: «Ни одна страна не может позволить себе роскошь расточать

таланты, а отсутствие своевременного выявления интеллектуального и другого потенциала иначе как расточением человеческих ресурсов названо быть не может. Одаренным детям должны быть предоставлены условия образования, позволяющие в полной мере реализовать их возможности для их собственного блага и на благо всего общества» [1, 112]. В большинстве стран Европы важнейшим инструментом решения проблем, связанных с созданием условий, обеспечивающих выявление и развитие одаренных детей, реализацию их потенциальных возможностей и социальную защиту, становятся различные специализированные целевые программы. Необходимо отметить, что организация работы по реализации подобных программ является ответом государства на потребности общества и его граждан.

Сложность феномена одаренности и обуславливает специфику работы с носителями этой одаренности. В этом процессе постоянно возникают педагогические и психологические трудности, связанные с разнообразием видов одаренности, множеством противоречивых теоретических подходов и методов ее определения, вариативностью современного образования, а также чрезвычайно малым числом специалистов, профессионально и личностно подготовленных к работе с разными категориями одаренных детей в образовательных учреждениях разного типа. Учитывая государственную, социальную и образовательную значимость проблемы одаренности, необходимо повысить роль образовательных учреждений всех уровней и типов, поскольку субъектами работы с одаренными детьми являются не только родители, воспитатели, учителя, практические психологи, но и образовательные учреждения как юридические лица, носители прав и обязанностей. Вместе с тем, не решена главная проблема, связанная со способами организации обучения одаренных детей и подростков.

По этому вопросу имеются две основные точки зрения. В первую очередь, считается, что для обучения одаренных детей необходимо создавать специальные классы или специальные образовательные учреждения, где учебно-воспитательную работу должны проводить педагоги и психологи, которые также прошли специальную подготовку. Во-вторых, одаренные школьники и студенты должны обучаться вместе со своими сверстниками в условиях традиционного образовательного процесса, но по специальным программам [2, 56].

Подвергая тщательному разбору все положительные и отрицательные стороны раздельного и совместного обучения одаренных детей и детей с менее развитыми способностями, можно сделать несколько выводов. Во первых, вопросы обучения и развития одаренных детей не следует выделять в отдельную проблему. Во-вторых, все дети по своей природе обладают творческим началом и потенциалом к развитию своих способностей. Но в тех случаях, когда творческий потенциал ребенка не находит своего полноценного развития, то зачастую следует винить в этом конкретно воспитателей, или же, если брать шире, само общество, социум. Это можно утверждать потому, что в данном случае общество или не создало условий, необходимых для развития природных возможностей данного ребенка, либо погасило его способности так называемыми «догматическими» методами обучения. Поэтому делаем вывод, что в первую очередь при воспитании и обучении необходимо обратить особое внимание на создание развивающей творческой среды во всех типах образовательных учреждений.

Для института образования, другими словами, необходимо учитывать оба мнения. Так, в общеобразовательных школах, колледжах, лицеях и вузах должны быть созданы насколько можно более адекватные условия для развития одаренности учащихся. На

первом этапе главным условием становится своевременное выявление одаренности с помощью системы психологических, дидактических и психолого-дидактических методик. В процессе обучения главным условием становится создание вариативных учебных материалов, несущих в себе информационный и педагогический материал, пригодный для работы с самыми разными категориями одаренных учащихся всех видов образовательных учреждений. Решение вопроса о методах выявления одаренных детей зависит от того, каким является наше представление о природе одаренности. Поэтому, по мнению исследователя, необходимо в первую очередь определить ту теоретическую основу, на которой должна строиться диагностическая работа с детьми. Таким образом, разработка принципов и других теоретических оснований выявления одаренных детей и, соответственно, выбор или создание средств диагностики одаренности — еще одна проблема детской одаренности. Определяя концептуальные основы разработки единой логико-структурной схемы выявления одаренных учащихся, многие специалисты сходятся во мнении, что наиболее эффективным решением проблемы диагностики одаренности является рациональное сочетание тестов измерения интеллекта общих способностей, специальных способностей и учебных достижений учащихся [3, 22]. Применение взаимодополняющих методов с использованием компьютеров позволяет диагностировать Уровень умственного и личностного развития школьников. Здесь следует отметить, что сама по себе диагностика одаренности учащихся считается главной задачей психологов, а обучение, наряду с воспитанием и развитием, обязанностью педагогов и родителей. С первого взгляда такое утверждение формально и логически верно. Но при его рассмотрении, особенно с точки зрения преподавателя и его педагогического опыта на практике, такое представление факта довольно спорно. Всеобщее принято, что проблема диагностики одаренных учащихся традиционно рассматривается педагогикой и психологией на двух уровнях: методическом и концептуальном. Поэтому механизм, реально функционирующий в самой педагогической практике, почти всегда имеет следующий вид. Сначала, на базе концепции разрабатываются и внедряются определенные методики. Затем, практикующие педагоги и психологи проводят общую диагностику и информируют о результатах преподавателей-педагогов. И только потом преподаватели-педагоги, опираясь опять же на свой практический опыт, применяют разработки в процессе обучения. Получается, что диагностика, как процесс, осуществляется почти независимо от педагогической практики. Именно по этой причине необходимо считать, что поиск и выявление одаренных учащихся, организация психологической, воспитательной и педагогической работы с ними являются одними из актуальнейших проблем современной науки и образования.

В заключении необходимо отметить, что комплексность проблемы одаренности учащихся обусловлена несколькими факторами, а решение данной проблемы целиком зависит от того, в какой мере будут реализованы научно-методические, организационные, материально-технические, кадровые, нормативные, мотивационные и финансовые моменты.

Литература:

1. Нарикбаева ЛК. Особенности организации процесса обучения одаренных детей. — Алматы: Гылым, 2003. — 156 с.
2. Шумакова ИА. Одаренность как комплексная проблема современного образования. Роль инновационных школ-интернатов в обучении одаренных детей из сельской местности. —

Белгород: Каплан, 2003. — 87 с. 3. Холодная М.А. Принципы и методы выявления одаренных детей. — Москва: Наука, 2002. — 63 с.

ПЕДАГОГИК АМАЛИЁТНИНГ БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИ КАСБИЙ ЎЗЛИГИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ТУТГАН ЎРНИ

Тилаволдиев Отабек

Катта ўқитувчи, Гулистон давлат университети

Бўлажак ўқитувчиларни тайёрлаш тизимида педагогик амалиёт нафақат ўқитувчиларни тайёрлашнинг ажралмас қисми сифатида балки талабаларнинг бўлажак касбий фаолияти учун муҳим саналган мураккаб тайёргарлик жараёни сифатида эътироф этилган. Педагогик амалиёт талабалар учун эгалланган назарий билимларни амалиётга кўчириш даври бўлиб, бу даврда талабалар ўзлари ҳақида яхшироқ таасурот ҳосил қиладилар ва қандай ўқитувчи бўлиб етишиши кераклиги ҳақида тасаввурга эга бўлишади. Шунингдек, бу даврда талабалар ўқитувчи касбига хос бўлган имкониятлар, қийинчиликлар ва касбий ривожланиши учун зарур бўлган шарт-шароитларни англаб боришади.

Педагогикага оид илмий адабиётлар таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, педагогик амалиётнинг илмий аспектига қизиқиш 5 даврга бўлинади. Ҳарб мамлакатларида биринчи давр ўз ичига 1960-1980-йилларни олиб, бу даврда педагогик амалиётда талабаларнинг келгусида ўз касбий фаолиятини самарали ташкил қилишлари учун зарур бўлган кўникма ва малакаларни аниқлаштириб олишга қаратилган бўлса, 1980-йиллар охирига келиб бўлажак ўқитувчиларнинг педагог фаолияти ҳақидаги қарашлари шаклланишига қаратилган. Кейинги йилларда педагогик амалиётга бағишланган илмий тадқиқотлар асосий эътиборини бўлажак ўқитувчиларда, яъни талабаларда касбий ўзликнинг шаклланиш масаласига қаратмоқда. Зеро, ўқитувчи касбига тайёргарлик масаласига бу маълум бир кўникма ва малакаларни эгаллаш жараёни сифатида эмас, балки ўқитувчи касбий ўзлигининг шаклланиши жараёни сифатида қараш муҳим ҳисобланади.

Айрим олимларнинг фикрича, бўлажак ўқитувчиларни тайёрлаш тизимида талабалар касбий ўзлиги шаклланишининг мураккаб жараёнини бошидан ўтказадилар, яъни уларнинг касбий ўзлиги босқичма-босқич мунозара, шаклланиш ва қабул қилиш босқичларидан ўтади. Ўзликдаги трансформация жараёни жуда секин ва мураккаб кечувчи жараён сифатида таърифланади ва бу трансформация жараёни талабалар ўқишни тамомлаб ўқитувчилик фаолияти билан шуғулланишни бошлаганда ҳам содир бўлади. Чунки уларнинг касбий фаолиятига оид қарашлари асосан олий таълим муассасасида олинган назарий билим ва маълумотларга таянади. Д.Каганнинг аниқлашича педагогик амалиёт даврида ҳам талабалар биринчи бор синфга кирганда ўқувчилар ҳақида, дарс жараёни ҳақида етарли билимга эга бўлишмайди ва улар педагогик амалиётга реал ҳаётдан йироқ бўлган ва жуда оптимистик кайфиятдаги қарашлар билан келишади. Натижада талабалар педагогик амалиёт жараёнига жуда юзаки ёндашиб қолишади.

Бироқ бу бўлажак ўқитувчиларни тайёрлаш даврида талабаларнинг касбий ўзлигида умуман ўзгаришлар рўй бермайди дегани эмас. Айрим шахсий ички ва ташқи, объектив ва субъектив омиллар таъсирида улардаги касбий ўзлик структуравий ўзгаришга дучор бўлмаслиги мумкин, лекин улардаги касбий ўзлик кўлами маълум даражада ўзгаради. Педагогик амалиёт бўйича ўтказилган айрим тадқиқотларга кўра, талабалар педагогик амалиётга киришишдан олдин ўз касбий имкониятлари ва самарадорликларини ҳаддан

зиёд юқори баҳолашга мойил бўладилар. Бунга сабаб сифатида М. Волкман ва М. Андерсон талабаларнинг, яъни бўлажак ўқитувчиларнинг, педагог касбининг мураккаблигига етарли баҳо бера олмаганлигида деб кўрсатадилар. Бундай ҳолатда педагогик амалиётнинг вазифаси талабаларни ўқитиш ҳақида эгаллаган назарий билимларига таянган ҳолда уларни амалий, реал ҳаётдаги таълим бериш жараёнига киритиш саналади. Бу жараёни нотўғри ташкиллаштириш ўз навбатида талабаларда ўқитувчи касбининг реал воқеълиги ҳақида салбий таасуротуйғотиши ва бу ўз навбатида талабаларда касбига бўлган қизиқишнинг сусайишга ҳамда касбий самарадорлигининг тушишига олиб келиши мумкин. Шу жиҳатдан қаралганда педагогик амалиётга бўлажак ўқитувчиларда касбий профессионал ўзликни шакллантиришнинг асосий босқичи сифатида қаралмоғи лозим. Зеро, айнан педагогик амалиёт давомида бўлажак ўқитувчиларнинг ўз-ўзини англашида, касбий ўзлигида структуравий трансформацион ўзгаришлар содир бўлади.

Педагог касбий ўзлиги бу педагогика ва касбий психология соҳасига нисбатан яқин ўтмишда кириб келган тушунча ҳисобланади. М. Маклур изоҳлашича ўқитувчи касбий ўзлиги бу педагог касбий ҳаёт фаолиятининг асосий унсурларидан бири бўлиб ундан ўқитувчилар “бошқаларга ва улар яшаб турган дунёга нисбатан ўз-ўзини англаш, тушунтириш ва асослаш манбаи” сифатида фойдаланадилар. Л.Б.Шнайдерга кўра касбий ўзлик бу ўз-ўзини касбий англаш, хусусийлаштириш ва ташкиллаштириш, ўз-ўзини маълум бир соҳа вакили сифатида тушуниб етишидир. А.Маслоу ўз-ўзини рўёбга чиқариш шахс актуализацияси нуктаи назаридан касбий ўзликни интегратив характерга эга эканлигини таъкидлайди. Унга кўра шахс касбий ўзлиги бу уни касблар дунёсидаги бир соҳага йўналтиришни таъминловчи, ўз шахсий салоҳиятини бирон бир касбий фаолият орқали рўёбга чиқаришга ундовчи ва ушбу соҳа вакили сифатида уни олдинда кутувчи имкониятлар ва қийинчиликларга ташхис қўя олиш имконини берувчи категориядир. Ўқитувчи касбий ўзлигига берилган таърифларда турли нуктаи назарларни учратиш мумкин. Айрим тадқиқотчиларга кўра ўқитувчи касбий ўзлигини ўзлик ва ўзликни англаш концепциялари нуктаи назаридан изоҳлаш мумкин. Масалан, М. Волкман ва М. Андерсонга кўра ўқитувчилик касби шахсининг ўзлигини англаши ва ўқитувчи роли ўртасидаги мураккаб ва динамик мувозанатни талаб қилади. С. Аккерман ва П. Мейер бўлса ўқитувчи касбий ўзлигини англаш бу бир нечта МЕН-ларнинг узлуксиз ва давомий тарзда, ўзаро муносабатга киришиши ва касбий фаолият билан шуғулланиш жараёнида акс этишидир. Умуман олганда ўзликни англаш мазмунли ва мураккаб ижтимоий мулоқот маҳсулидир. Шахсни ўраб турган муҳитсиз, ташқи факторларсиз ва касбий тажрибасиз ўзлик ёки касбий ўзликни англаб бўлмайди.

Юқоридагилардан хулоса қилиш мумкинки, ўқитувчи касбий ўзлиги ва унинг шаклланиши жуда мураккаб ва узоқ давом этувчи жараён. Бу жараён бўлажак ўқитувчиларнинг индивидуал танловлари билан бошланади. Бўлажак ўқитувчиларда касбий ўзлигидаги ўзгаришларни айнан педагогик амалиёт давомида бошдан ўтказишда ҳамда бу жараён, яъни касбий ўзлик шаклланиши жараёни, уларнинг келгусида ўқитувчилик фаолияти билан шуғулланиши мобайнида давом этади. Шу нуктаи назардан педагогик амалиётнинг бўлажак ўқитувчилар касбий ўзлиги шаклланиши ва ривожланишидаги ўрнини тадқиқ этиш муҳим саналади.

Адабиётлар:

1. Akkerman S. F., Meijer P. C. A dialogical approach to conceptualizing teacher identity //Teaching and teacher education. – 2011. – Т. 27. – №. 2. – С. 308-319.

2. Kagan D. M. Professional growth among preservice and beginning teachers //Review of educational research. – 1992. – Т. 62. – №. 2. – С. 129-169.
3. MacLure M. Arguing for your self: Identity as an organising principle in teachers' jobs and lives //British educational research journal. – 1993. – Т. 19. – №. 4. – С. 311-322.
4. Prabjandee D. Becoming English teachers in Thailand: Student teacher identity development during teaching practicum //Issues in Educational Research. – 2019. – Т. 29. – №. 4. – С. 1277-1294.
5. Volkmann M. J., Anderson M. A. Creating professional identity: Dilemmas and metaphors of a first-year chemistry teacher //Science Education. – 1998. – Т. 82. – №. 3. – С. 293-310.
6. Zhao H., Zhang X. The influence of field teaching practice on pre-service teachers' professional identity: A mixed methods study //Frontiers in psychology. – 2017. – Т. 8. – С. 1264.
7. Нурматов А. Психологические особенности формирования профессиональной идентификации у медицинского персонала: дис. – Тошкент, 2022.

МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМНИ САМАРАЛИ ТАШКИЛ ҚИЛИШДА WEB-QUEST ТЕХНОЛОГИЯСИ

Ҳамдамов Усмон Эргашевич

Катта ўқитувчи, Гулистон давлат университети

Таълим самарадорлигини оширишнинг энг синалган усулларида бири бу – машғулот жараёнида талабаларнинг фаоллигини мустақил таълимни ташкил этиш орқали ошириш ҳисобланади. Талабалар индивидуал мустақил фаолият давомида муҳим билим ва кўникмаларини яхши ўзлаштиришини ҳисобга олсак, замонавий машғулот жараёнида мустақил таълимнинг ўрни жуда муҳимдир. Талабанинг мустақил фикрлаши, ўзининг асосий позициясини эгаллашга ундаши учун кенг ахборот соҳаси, турли хил маълумот манбалари, бир хил муаммо бўйича турли хил қарашларни, нуктаи назарларни талаб қилади.

Бугунги кунда глобал ахборот маконига кириш имкони бўлмаган таълим масканлари мавжудлигини тасаввур қилиш қийин. Интернет маълумотни топиш ва билимларни узатишнинг универсал воситасидир. Кўпгина ўқитувчилар интернетга кўпроқ ёки камроқ эътибор қаратган ҳолда янги ўқитиш усуллари ўзлаштирадilar ва ишлаб чиқадиlar. Ахборот технологиялари ўқувчиларнинг мустақил ўрганишлари ва ўз билимларини ошириш учун кўпроқ масъулиятни ўз зиммаларига олишини таъминлайдиган янги ўқув муҳитини яратишга ёрдам беради. Интернетнинг ахборот салоҳияти шунчаки чексиздир. Бу ерда сиз нафақат ўзингизни қизиқтирган ҳар қандай маълумотни олишингиз, балки бутун дунё бўйлаб тармоқ фойдаланувчилари билан ўз маълумотларингизни баҳам кўришингиз мумкин.

Айни пайтда, ривожланаётган ахборот технологиялари талабалар ва ўқитувчиларга биргаликда ишлаш учун жуда кўп имкониятларни тақдим этади. Ана шундай истикболли таълим имкониятларидан бири Web-kvest технологияси бўлиб, унга кўра ўқитувчи анъанавий шаклда маъруза ўқимайди, балки талабаларнинг илмий-тадқиқот ўқув ва когнитив фаолиятининг маслаҳатчиси, ташкилотчиси ва мувофиқлаштирувчиси вазифасини бажаради. Ўз навбатида, талабалар ўқув жараёнининг тенг ҳуқуқли иштирокчиларига айланадиlar, жараён ва таълим натижалари учун масъулиятни ўқитувчи билан бўлишади.

Замонавий талаба кўп вақтини интернетда ўтказишга асосланиб, талаба қаерда бўлишидан қатий назар: кутубхонада, аудиторияда, уйда ёки кўчада-интернет

ресурсларидан, электрон ресурслардан фойдаланиш синфдан ташқари мустақил иш топшириқларига кириш ва уларни бажариш имкониятини беради [5].

Айнан веб квест муаммоли таълим, лойиҳа усули, ўйин элементларини бирлаштиради ва ахборот-коммуникация технологияларидан фаол фойдаланишни ўз ичига олади. Д.Дюи ва унинг издошлари “муаммони шакллантириш ва уни ҳал қилиш йўллариини излаш ва олинган натижалар ҳақида фикр юритиш – шахснинг интеллектуал ривожланиши, ахборот билан ишлаш кўникмаларини шакллантириш асосий мақсадга эришишнинг энг яхши йўли” деб ҳисоблаб муаммоли усулларга мурожаат қилди. [4]. Е. С. Полат таъкидлаганидек, лойиҳа усули муаммонинг ечимини амалиётда излашга, назарий билимларни идрок этишга имкон беради ва муаммоли вазиятларни ҳал қилиш йўллариини топиш қобилиятини шакллантиради [3].

Я. С. Быховский веб-квестни ҳам усул, ҳам шакл сифатида кўриб чиқади. Усул сифатида веб-квест -бу ўқитувчи ва талабаларнинг ўзаро боғлиқ бўлган фаолияти усули бўлиб, у ўқув муаммоларини, ўқувчиларнинг ўқув ва когнитив фаолиятини ташкил этиш усулларини ҳал қилишга қаратилган. Веб-квест шакл сифатида – маълум бир таркиб устида ишлашда ўқитувчи ва талабалар ўртасидаги ўзаро муносабатларни тартибга солиш, ўрнатиш, тизимга киритишдир. [2].

Веб-квест технологияси ўқув жараёнини принципиал жиҳатдан янгича ташкил этадиган, ўқитиш технологиясининг янги дидактик моделидир. Бўлажак ўқитувчилар ушбу технологиядан фойдаланиш ўқув жараёнининг барча таркибий қисмларига сезиларли таъсир кўрсатишини тушунишлари керак: ўқитувчилар ва талабаларнинг биргаликдаги фаолиятининг табиати, ўрни ва усуллари ўзгармоқда; дидактик функцияларнинг корреляцияси; турли фанларни ўқитиш дастурлари ва методлари мураккаблашмоқда; ўқув машғулотларини ўтказиш усуллари ва шакллари ўзгартирилмоқда. Бошқача айтганда, ўқитишнинг бундай юқори техникавий усулларини таълим ва тарбия жараёнига жорий этиш муқаррар равишда бутун педагогик таълим тизими таркибида жиддий ўзгаришларни келтириб чиқаради.

Веб квест - бу Интернетда оддий маълумот қидиришдан фарқ қиладиган учта асосий элементни ўз ичига олган интерактив таълим фаолиятидир:

1. Муаммони ҳал қилиш.
2. Муаммо бўйича маълумотларни қидириш Интернетда бир гуруҳ талабалар томонидан амалга оширилади. Гуруҳ аъзоларининг ҳар бири аниқ белгиланган вазифага эга бўлиб, ўз ролига мувофиқ умумий муаммони ҳал қилишга ҳисса қўшади.
3. Муаммони ҳал қилишга лойиҳанинг барча иштирокчилари томонидан музокаралар олиб бориш ва келишувга эришиш орқали эришилади.

Веб-квестнинг асосий хусусияти қуйидагилардан иборат: ўқитувчи ўқувчиларни керакли маълумотларни излаб Интернетда чексиз кезиб юришга мажбурлаш ўрнига, уларга лойиҳа мавзуси ва билим даражасига мос келадиган веб-сайтлар рўйхатини беради. Таълим веб-квести - бу ўқувчилар маълум бир ўқув топшириғини бажаришда ишлайдиган Интернетдаги сайт. Ушбу таълим муҳотида ишлашнинг мақсади - асосий компетенцияларни шакллантирган ҳолда Интернетда ўқувчиларнинг малакали ишини ташкил этишдир. Веб-квест - бу ўқитувчи ва талабаларнинг биргаликдаги фаолияти маҳсулидир. Веб-квест билан ишлаш натижаси мини-лойиҳаларни веб-саҳифалар ва веб-сайтлар (маҳаллий ёки Интернетда), тақдимотлар, буклетлар, графикалар ва бошқалар кўринишида нашр этишдир.

Веб-квестдан дарснинг исталган босқичида фойдаланиш мумкин: янги билимларни шакллантириш, материални мустахкамлаш ёки умумлаштиришда.

Дарсда ишлашнинг ушбу технологияси билан қуйидаги натижаларни қўриш мумкин:

Интернетда тақдимотлар, ҳисоботлар, диаграммалар қўринишидаги ҳақиқий маҳсулот. Бундан ташқари, ўзлаштирилган маълумотларнинг миқдори (нима ўрганилаётгани) эмас, балки мақсадга эришиш учун унинг фаолиятда қўлланилиши (у қандай қўлланилиши) баҳоланади.

Бу талабаларни билим олишга жалб этиш ва уларни мантиқий қўллаш, яъни ахборот фаолиятига киритиш ва натижада таълим фаолиятини ривожлантиришда педагогик самарадир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ 2909-сон Қарори.
2. Быховский Я. С. Образовательные веб-квесты // Информационные технологии в образовании: <http://ito.cdu.ru/1999/III/30015.html>.
3. Полат Е. С. Метод проектов в интернет-образовании // Методическая информационная система.
4. Полат Е.С. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования. – М.: Академия, 2010.
5. Хлупина Н. О. Формирование общих и профессиональных компетенций при самостоятельной работе студентов // Профессиональное образование в России и за рубежом. - 2015. № 2 (18) – С. 49–55.

PERSONALNI TANLASH MEZONLARI

Абдурахмонов Обиджон

Ўқитувчи, Гулистон давлат университети

Tashkilotda personalni samarali tanlashni ta'minlash uchun nomzodlarni baholaydigan aniq mezonlar ishlab chiqilgan bo'lishi lozim. Ushbu mezonlar odatda maxsus anketalarga biriktiriladi. Anketalarni tanlash jarayoni yuqori rahbariyat tomonidan amalga oshiriladi. Boshlang'ich bosqichlarda anketalar quyidagi eng umumiy mezonlarni o'z ichiga oladi:

Ta'lim darajasiga bo'lgan eng kam talab. Ushbu mezondan foydalanish jarayonida juda ehtiyoj bolish lozim sababi, bu ko'pincha rivojlantirish uchun nomzodlar orasidan katta yoshdagi menejerlarning ko'pchilik qismi nomutanosib tarzda ko'rib chiqilmaydi.

Mazkur tashkilotdagi ishlash stajiga eng kam talab. G Quyi va o'rta darajadagi boshqaruv lavozimidagi ish tajribasining zarurligi (aynan shu tashkilotda va uning tashqarisidagi).

Aniq bir darajadagi menejerlar ishiarining samaradorligini baholovchi reyting tizimi — agarda tashkilotda mehnat samaradorligini baholashning aniq tizimi inayjud boigan holdagina.

- Kasbiy tayyorgarlik, tajriba va ko'nikmalarga bo'lgan aniq talabalar.

- Xalqaro darajada ishlash tajribasi (bu yerda shuni e'tiborga olish lozimki, ba'zi bir kishilarda bu oilaviy sharoitlar tufayli amalga oshmagan bo'ladi).

- Insonning safarbarligi; uning boshqa joylarga ko'chishga tayyorgarligi. Turli tashkilotlarda mutlaqo har xil bo'lishi mumkin bo'lgan ushbu asosiy momentlardan tashqari anketaga odatda xodimning rahbarlik lavozimlarida samarali ishlashini ta'minlovchi quyidagi omillar kiritiladi.

- Kasbiy faoliyatning asosiy natijalari (xizmat bo'yicha o'sish)-daromadlarning aniq o'sish ko'rsatkichlari, sotish va kapital qo'yilmalarning samaradorligi, kompaniyada ishlab chiqarish jarayonlarini yaxshilash bo'yicha samarali faoliyat va hakozaalardir.

- Rivojlanishning asosiy yo'nalishlari (masalan, xodimning yo'riqchi rahbarligida qanchalik samarali ishlashi, amaliyotda o'rganishi, yangi vaziyatlarda yangi vazifalarni qanchalik tez yechishni o'rganishi, uning qanchalik kirishimlili va h.k.).
- Xodimning tashkilotda qabul qilingan qadriyatlarga mosligi.
- Fikrlashning strategik uslubiga bo'lgan qobiliyati (agarda kishida o'zini boshqaruvning strategik darajasida namoyon qilish imkoniyati bo'lgan bo'lsa).
- Strategik lider bo'lib ishg bo'lgan motivlarning mavjudligi (ya'ni, bosh menejer darajasida ishlash) yoki boshqa maqsadli darajalarda samarali ishlashi.
- Ishbilarmonlik qobiliyatlarining mavjudligi.
- Personalni boshqarishdagi qobiliyati.
- Boshqa xodimlarni rivojlantirish qobiliyatlari.
- Shaxslararo muloqot qilish ko'nikmalari va liderlik qobiliyatlari (masalan, o'zini to'g'ri baholashi, odamlar bilan muloqotga kirishuvchanligi).

Ko'pgina tashkilotlarda rahbar muvaffaqiyatining oltitadan ko'p bo'lmagan omillaridan foydalanishadi. Bundan tashqari, shuni yodda tutish lozimki, mezonlar nomzodlarni tanlash jarayonida ishlatilishi va tashkilot strategiyasining o'zgarishi darajasida aniqlanishi lozim. Odamlarga baholash mezonlari to'g'risida ma'lumot berish nihoyatda muhim hisoblanadi. Bundan foydalanadiganlar ushbu mezonlar to'g'risida aniq tasavurlarga ega bo'lishlari, xulq-atvor vaziyatlarini namoyon etuvchi ijobiy va salbiy misollarni bilishlari lozim. Ba'zan personalni tanlashda menejerlar o'zlarini unchalik bilmaydigan sohalarini bo'yicha baholashlariga to'g'ri kelib qoladi, buning natijasida ba'zi bir nomzodlarni tanlashda nomzod "oreol samarasi"ni ya'ni, nomzod barcha mezonlar bo'yicha avtomatik ravishda yaxshi yoki yomon baho oladi.

Bizning fikrimizcha, personalni tanlashdagi anketalarko'pincha ayni paytda egallab turgan lavozimidagi ish vazifalarini baholashga va kuzatishga yo'naltirilgan bo'lishi lozim. Lekin tajribalarning ko'rsatishicha, tanlash jarayonlari ko'pincha birinchi navbatda nomzodlar to'g'risidagi to'liqroq ma'lumotlarni yig'ish va tizimlashtirishga, ya'ni ularning tashkilot haqidagi bilimlari va tajribalari bo'yicha bilimlarini baholashga yo'naltirilgan bo'ladi. Ko'pincha katta e'tibor xodimlarning funksional majburiyatlarini bajarishi, konkret tashkiliy jarayonlarni boshqarishdagi tajribasi, ularning mazkur tashkilot va undan tashqaridagi to'liq karyerasini aks ettirish hamda maxsus ko'nikmalar va tajribalar bilan bog'liq boshqa vaziyatlarga qaratiladi. Bunda mazkur omillar xodimning rivojlanish istiqbolini baholashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bularning barchasi rivojlantirilishi va takomillashtirilishi mumkin, har qanday sharoitlarda ham xodimni u yoki bu rahbarlik lavozimiga tayinlashdan oldin ko'rib chiqiladi va baholanadi.

Personalni baholash usullari va bosqichlari. Personal faoliyatini boshqarishning asosiy vazifasi korxona va tashkilotlarning bo'linimlari, tarkibiy bo'linimlari va alohida ijrochilarning faoliyati natijalarini yuqori saviyaga ko'tarish, takomillashtirishdir.

Unga erishish maqsadida belgilangan standartlar bilan o'tgan joriy davrdagi ijro natijalari taqqoslanadi. Baholash natijalari tashkilot uchun uzoq vaqt ta'sir etuvchi omillarni yuzaga keltiradi: xodimlar sonini qisqartirish, ishdan bo'shash, tashkiliy tuzilmani o'zgartirish, mehnatni me'yorga solish va haq to'lash tizimiga o'zgarishlar, ish faoliyati holatidan qoniqish darajasi, ish muhiti, o'zaro kelishish va h.k. Boshqaruv uchun statistik ma'lumotlar bilan ta'minlashda ham baholash natijalari muhim ahamiyatga ega. Ishbilarmonlik nuqtayi nazardan baholash jarayoni quyidagi vazifalarni hal etishga imkon beradi: xodimlar faoliyatini yaxshilash, personalni tashkil etish, boshqarish strategiyasi va istiqbollarni belgilash, qulay ijtimoiy-ruhiy muhitni yaratish, faoliyat natijalari qoniqsiz bo'lgan sharoitda uni tuzatish imkoniyatlarini yaratish. Personalni baholash, ya'ni ish faoliyati standartlarini o'rnatish, ushbu standartlar bilan bajarilgan ishlar faoliyatini taqqoslash,

xodimlar faoliyatidagi kamchiliklarni tuzatish kabilar o'rta bo'g'in menejerlarning zimmasiga tushadi. Shu bilan birga baholash mas'uliyati ham o 'sadi. Xodimlar faoliyatini juda yuqori yoki past darajadagi baholash salbiy oqibatlariga olib keladi. Rus olimlari B.B.Travin, M.I.Magura va M.B.Kurbatovlar

personalni baholash jarayonining quyidagi uch bosqichini ko'rsatadilar':

— lavozim vazifalarini aniqlash — ijro etish uchun belgilangan standartlar asosida rahbar va xodimning vazifalari hamda majburiyatini tasdiqlash;

— ijroni baholash — ish faoliyati natijasining haqiqiy darajasini belgilangan standartlar darajasiga taqqoslash, odatda bu bosqich biror turdagi reytingni o'z ichiga oladi;

— teskari aloqa — ijro etish darajasining rahbar bilan xodim o'rtasida muhokama etilishi. Ijro etishni baholashda ish beravchi ijro etishning yuqori darajasi qanday bo'lishi lozimligini aniq bilmasa, bahosi subyektiv bo'lib, haqiqatga mos kelmasa, xodim bilan rahbar o'rtasidagi muloqotda muammolar vujudga keladi.

Menejerlar odatda ma'lum bo'lgan rasmiy usullardan foydalangan holda ishbilarmonlik sifatlariga baho berishadi. Usullar oldindan aniqlangan bo'ladi, sababi ko'pgina tashkilotlarda oldindan qanday dastaklardan foydalanish va qanday jarayonlarni o'rganish kerakligi belgilangan bo'ladi. Ularning ba'zi birlari baholashning dastak va usullarini mustaqil ravishda ishlab chiqishadi; boshqalari — asosan kichiklari — personalni boshqarish bo'yicha boshqa mutaxassislar tomonidan ishlab chiqilgan va taklif etilgan usullardan foydalanishadi.

Quyidagi usullardan bir muncha keng foydalaniladi:

— reyting tizimini tuzish usuli;

— o'zaro taqqoslash usuli;

— majburiy taqqoslash usuli;

— kritik holat usuli.

Reyting tizimi usulining mohiyati shunda-ki, xodimlarga beriladigan har bir tavsif ijobiylaridan boshlab "Yaxshi" va "yomon" xodimlarni aniqlash qiyin emas, shuning uchun muqobil zanjirlash usuli qulay hisoblanadi.

Bu usul birinchidan barcha xodimlarni tanlab olinganbaholash mezonlarga mosligini, ikkinchidan — "yuqoridanpastga" tamoyillariga asosan xodimlarning reyting ro'yxatini tuzish tartibini aniqlashdir.

O 'zaro taqqoslash usulining mohiyati yuqori aniqlik bilanbaholashda bilinadi. Tavsifiga ko'ra (ish miqdori, ish sifati vax.k.) xodimlar juftligi tuziladi va ularning ishni bajarishdarajasi taqqoslanadi. Majburiy taqqoslash usulida ijro etish darajasi bo'yicha har bir xodimni tegishli guruh kategoriyalari bo'yicha taqsimlash mumkin, masalan: 15% yuqori darajada ijro etuvchi xodimlar; 20% xodimlarning ijro etish darajasi o'rtachadan yuqori; 30% xodimlarning ijro etish darajasi o'rtacha; 20% xodimlarning ijro etish darajasi o'rtachadan past; 15% xodimlar past darajada ijro etuvchilardir.

Har bir kategoriya bo'yicha proporsiya nosimmetrik bo'lishi mumkin. Masalan, amerikaning "General Electric" kompaniyasida quyidagicha taqsimlashdan foydalaniladi:

20% — yuqori darajadagi menejerlar;

70% — o'rtacha darajadagi menejerlar;

10% — quyi darajadagi menejerlar.

Kritik holat insidenti usuli qo'llanganda, rahbar qo'lostidagi xodimining o'z ish joyida qanday faoliyat yuritishining salbiy va ijobiy (kritik hodisalarni) jihatlarini tahlil etib, yarim yilda bir marta xodim bilan uning bunday holatlarini muhokama qiladi. Bu usulning afzalliklari shundaki, rahbar

xodimning ijro etish darajasini aniqlab, uning malakasini belgilangan me'yorlardan chetlanishlar asosida tavsiflash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nurumbekova, Y. (2021). TRAINING OF FUTURE TEACHERS TO PROFESSIONAL EDUCATIVE ACTIVITY ON THE BASEMENT. *Journal of Central Asian Social Studies*, 2(01), 66-74.
2. Nurumbekova, Y., & Gulistan, U.Z.B.E.K.I.S.T.A.N. (2019). A TEACHER-EDUCATOR EDUCATIONAL INITIATIVE. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*.
3. Nurumbekova, Y. (2019). Importance of Technologizing Teacher-Mentor's Professional Activity. *Eastern European Scientific Journal*, (1).
4. Nurumbekova, Y. (2022). BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI TARBIYAVIY FAOLIYATGA TAYYORGARLIGI. *Архив научных исследований*, 2(1).
5. Anarmatovna, N.Y., Ummatkulovna, X.Z. (2022). IMPROVING THE SYSTEM OF SPIRITUAL AND MORAL-SPIRITUAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS. *Journal of Pharmaceutical Negative Results*, 1832-1838.

THE EDUCATIONAL TECHNIQUES AND METHODS FOR THE BLIND PEOPLE

Rahimova Zarnigor Rahmonali kizi

Student of Gulistan State University

Supervisor: Shukurullayeva Barno Bakhtiyor kizi

EFL teacher at Gulistan State University

Abstract. This article is devoted to the analysis of the methods and strategies of teaching English to blind people in the most effective ways. Although the teaching process is considered too complex for them, the author suggested that several beneficial techniques depend on reading, listening, and other skills.

Keywords: blind children, blindness, awareness, computer software, enthusiasm for learning, education.

The phenomenon of blindness has existed since the dawn of humanity, however, only during the 18th-century educators thought more and began to be induced that if unique educational methods were used, it would be better and could improve the ability of blind people to function.

According to the fact the biggest in the education of the Blind belongs to Louis Braille, a blind French student, who evolved for the first time a system that allowed blind people to read. Many years ago most blind children in industrialized countries studied in specially appointed institutes for the blind. And since the beginning of the 21st century, in many instances, they have had equal rights to children who are with normal vision and study in ordinary schools. This change happened because of the growing awareness of equal rights and due to the new technological innovations that can make education possible in ordinary schools.

Step-by-step teaching techniques are becoming more popular and there is computer software that can download materials and deciphers it into Braille dots.

Nowadays governments keep an eye on these teaching methods and do much research to simplify so that blind people don't get depressed because of their condition and also to increase their enthusiasm for learning.

There are some strategies to encourage knowledge for blind children:

- Provide a variety of practice and experience. Children prefer real activities which they can easily understand.
- Offer a variety of exploration opportunities and a wide range of objects. With these, they can compare size, shape, texture, and others.

- Create an atmosphere rich in knowledge, leading the child to see his peers reading and learning around him.

There are some techniques for learning English according to the Braille instruction.

- Teach vocabularies which are significant and motivational for students. Also, you need to know words in the student's native language.

- First of all you need to start with words, letters, and step by step with dot locations. It could be a better help to them.

- Supply Braille instruction with audio sound, through this they could recognize things and their impressions.

- Teach songs and rhymes in English with the help of it students' enthusiasm could get boosted.

- Try to make short rhymes with learned vocabulary. After this memorizing all the words would be easy and fun.

- Make braille accessible to students, despite not being fluent yet in it. Because blind people mostly prefer real materials over guessing.

- Fluent Reading

Students should read at least an hour in a day, to use Braille comfortably.

- Improve the vocabulary, it is a major thing in this case. Spending more time on the lexical source could improve fluency.

- Give educational texts due to their level. If the level cannot match there would be difficulties.

To conclude, Braille's teaching method is not difficult, if you know how to teach. According to the modern century, there are numerous useful instructions and special Resource books in teaching. They help to encourage students to study and enhance their learning interests. Braille enriches students' literacy skills by providing all the knowledge a student needs to learn. New programmed instructions include the latest methods, besides they have various chapters and exercises which are meaningful, and with human interest materials.

References:

1. <https://academicsresearch.ru/index.php/ispctosp/article/view/1274>
2. Soliev, I. (2019). MODERN APPROACHES TO THE PROBLEM OF THE FORMATION OF TEACHER INFORMATION COMPETENCE. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 7(12).
3. Evelina D. Galaczi, Head of Research Strategy, Research and Thought Leadership Group, Cambridge.
4. Zokirova, S. M. (2021). FORMATION OF CREATIVE LITERACY IN MODERN YOUTH AND THE VALUE OF MNEMONIC TECHNOLOGY. *Theoretical & Applied Science*, (4), 240-243.
5. Mamurova, M. (2021). Mahmoud Ghaznavi is a historical person and a literary image. *Theoretical & Applied Science*, (6), 718-721.
6. <https://explore.openaire.eu/search/publication?pid=10.5281%2Fzenodo.7406978>
7. <https://zenodo.org/record/7406978>

TA'LIM-TARBIYA VA YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR

Abduvahobova Dinora Azimovna
Student, Gulistan State University

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta'lim-tarbiya va yangi pedagogik bilimlar to'g'risida fikr yuritilgan. Shuningdek, ilm-ma'rifatning jamiyat hayotidagi tutgan o'rniga doir fikr-mulohazalar tahliliy bayon qilingan.

Kalit so'zlar: ta'lim-tarbiya, pedagogika, ilm-ma'rifat, taraqqiyot, axborot texnologiyalari, kommunikatsiya, Yangi O'zbekiston.

Hozirgi kunda shiddat bilan rivojlanayotgan zamonda yoshlar masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. Hech kimga sir emaski, yoshlarning ma'naviyati ularning zamonaviy bilim olishlari uchun bir qator islohotlar ham amalga oshirilmoqda. Buning yorqin misolini ta'lim tizimida o'zgarayotgan bir qator innovatsiyalarda ham ko'rishimiz mumkin. Jamiyatning yuksalishi, uning yanada taraqqiy etishi, xalqaro siyosiy maydondagi o'rni, barcha sohalarida rivojlangan davlatlar bilan raqobat qila olishi o'z navbatida yetishib chiqayotgan kadrlarga bog'liq. Mamlakat iqtisodini rivojlantiradigan kadrlar esa dastlabki bilimlarni maktablarda oladi. Bu o'z navbatida, sifatli ta'lim sifatli kadrlarni, sifatli kadrlar esa mamlakat rivojini ta'minlaydi. Shu nuqtayi nazardan mamlakatimiz ham yangi bosqichga qadam qo'yib, o'z fuqarolarining keng sharoitlarda hayot kechirishi uchun ham ilm-ma'rifat rivoji uchun sarmoya kiritmoqda.

“Eng katta boylik bu – aql-zakovat va ilm, eng katta meros bu – yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik bu – bilimsizlikdir!” [1, 5]. Bugungi globallashuv davrida har bir mamalakat uchun ilm-fanning rivoji taraqqiyotning asosini belgilab beradi. Chunki axborot texnologiyalari, kommunikatsiya jadallashayotgan bir paytda zamonaviy salohiyatga ega intellektual yosh avlodni tarbiyalash ustuvor maqsadga aylandi deyish mumkin. Zero, Prezidentimiz aytganidek, najot – ta'limda, mamlakatimiz va xalqimiz taqdiri esa bilimli, zakovatli, ijodkor va bunyodkor yoshlar qo'lidadir. Ayniqsa, bugungi kunda o'z kasbining ustasi, zamonaviy intellektual salohiyatga ega bo'lgan kadrlarga jahon miqyosida ehtiyoj tobora ortib bormoqda. Hozirda yoshlarga sifatli va zamonaviy ta'lim berish, ularni yanada qiziqishlarini orttirish va kasb-hunarga yo'naltirish asosiy vazifalardan biridir.

“Mamlakatimizda ilm-fanni dunyoda hech kimdan kam bo'lmagan darajada rivojlantirish uchun barcha olimlar, ilmiy jamoalarga zamonaviy shart-sharoitlar yaratib berish biz uchun ham qarz, ham farzdir.” [2, 178] Maktablardagi ta'lim-tarbiya va pedagogikani yuksaltirish uchun birinchi navbatda universitetlardagi ta'lim tizimini yaxshilash zarur. Chunki yetakchi kadrlar va pedagoglar albatta shu yerdan yetishib chiqadi. Ilm-ma'rifatni rivojlantirish har qaysi zamondagi davr talabi. Hayot davom etar ekan, ta'limda ham islohotlar qilish, yangiliklar kiritishga ehtiyoj yuqori. Bugungi kunda yoshlar masalasi haqida gap ketganda hech kim chetda qolmasligi kerak. Hozirda innovatsion texnologiyalar davri boshlandi. Renessans davrida ham bizning diyorimizdan qanchadan-qancha allomalar yetishib chiqdi. Agar yana mana shunday natijalarga erishmoqchi bo'lsak, Uchinchi Renessansni amalga oshirmog'imiz lozim. Bugun Prezidentimiz o'rta Uchinchi Xo'sh, yangi davr bilan hamnafas bo'lish uchun nimalar qilish zarur? Ta'lim davlat siyosatiga ko'tarilgan bir paytda, O'zbekistonni tom ma'noda raqobatbardosh mamlakatga aylantirish maqsadida bir qancha islohotlar amalga oshirilmoqda. “Yangi O'zbekiston” va “Uchinchi Renessans” kabi tushunchalar ham ilm-fan rivojida dastlabki qadamlardir. Yurtboshimiz ta'kidlaganlaridek: “Uchinchi Renessans g'oyasini, avvalo, jamiyatimiz chuqur anglab olmog'i kerak. Har jabhada, sohada qiladigan ishlarimiz, reja-yu istiqbol dasturlarimiz, ta'lim-tarbiya va kadrlar siyosati investitsion siyosat – barchasi unga sharoit va muhit yaratishga qaratilmog'i lozim”. “Renessans” lug'aviy fransuscha “qayta tug'ilish” degan ma'noni anglatadi. Ushbu atama o'zbek tiliga “Uyg'onish davri” deb o'g'irilgan. Biz ikki Renessansni boshdan kechirdik. Har ikki Renessans masalasini qo'ydilar. Yangi O'zbekiston maktab ostonasidan boshlanmog'i kerak deya, Prezident, ijod va ixtisoslashtirilgan maktablarni barpo qildilar. Zero, ushbu ta'lim maskanlarida tahsil olayotgan yosh avlod O'zbekistonimizning buyuk kelajagiga zamin yaratadi.

Hozirgi ta'lim-tarbiya sohasida keng rivojlanib borayotgan yo'nalishlardan biri zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llashdan iborat. Ma'lumki, ta'lim-tarbiya jarayoni katta avlod tomonidan o'z bilim va ajribalarini o'sib kelayotgan avlodga o'rgatishdan iborat bo'lib, bu jarayonda asosan inson hayoti uchun zarur axborotlarni avlodlardan avlodga uzatish amalga oshiriladi. V. B. Bepalko atytganidek: “Pedagogik texnologiya – o'qituvchi mahoratiga bog'liq bo'lmagan holda pedagogik muvaffaqiyatni kafolatlay oladigan o'quvchi shaxsini shakllantirish jarayonining loyihasidir.” Pedagogik texnologiyaning har turli ta'riflari mavjud bo'lib, har bir ta'rif ma'lum nuqtai nazardan yondashishni ifodalaydi. Pedagogik texnologiya - barkamol insonni shakllantirish faoliyati. “Pedagogik texnologiya – o'qitishning, ta'limning shakllari, metodlari, usullari, yo'llari, tarbiyaviy vositalarning maxsus yig'indisi va joylashuvini belgilovchi sixologik tartiblar majmuasi: u pedagogik jarayonning tashkiliy-uslubiy vositalaridan iborat.” – deydi B.T. Lixachev.

Ta'lim tadqiqotchisi, o'quvchilar bilimini baholash bo'yicha xalqaro PISA tadqiqoti asoschisi Andreas Shlyayxerning “Jahon miqyosidagi ta'lim. XXI asr maktab tizimini qanday barpo etmoq kerak?” nomli noyob asarining so'z boshi mana bunday boshlanadi: “O'z hayotini kelajak avlodlar tarbiyasiga bag'ishlaydigan, orzularini ro'yobga chiqarishda ularga yordam beradigan va barcha qiyinchiliklarga qaramay, ko'pincha o'zlari chinakamiga loyiq bo'lgan e'tiroflarga sazovor bo'lmay, kelajagimizni belgilab beradigan kishilar – butun dunyo o'qituvchilariga.” U ushbu asarda ta'limga oid bir qancha kamchiliklarni ochib beradi. Andreas Shlyayxery ana shuni ham ta'kidlab o'tadiki, “Ta'lim siyosatini belgilovchi shaxslar oldida turgan eng katta qiyinchiliklardan biri bilimga asoslangan hozirgi zamon jamiyatida o'qitish sifatini ta'minlash va o'qituvchilar malakasini oshirishdadir”. [3, 255] Hozirda xalqaro tajribalarni o'rganish, ulardan foydalanish, shuningdek, o'z navbatida o'qituvchi pedagoglarning malakasini yanada oshirish uchun bir qancha davlatlar bilan keng aloqalar yo'lga qo'yilgan.

Xulosa qilib aytganda, muvaffaqiyatli islohotlar va yuqori natijalarga erishish uchun tarbiyalanayotgan avlodning dunyoqarashini faqat milliy ma'naviy yo'nalishda emas, balki jahon miqyosidagi rivojlangan davlatlarning tajribalarini qadriyatlarga monand o'rgatish muhim jihaddir. Bu jarayonda maktabgacha ta'limdan to'liq ta'limgacha bo'lgan davrda mustaqil fikrlashga qaratilgan yondashuvlarga asoslanishi, ta'lim muassasalarida ayni zamonaviy metodlar mohiyatiga faqatgina, qiziqarlilik maqsadini emas, jamiyat hayotiga dahldorlik hissini uyg'otish va oshirishga oid masalalarni qamrab olish ehtiyojga aylanishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mahmudxo'ja Behbudiy: Padarkush. –B. 7.
2. Mirziyoyev Sh. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz I. Toshkent. 2017. –B. 178.
3. Shlyayxer S.A. Jahon miqyosidagi ta'lim. XXI asr maktab tizimini qanday barpo etmoq kerak. Toshkent Zamin Nashr nashriyoti. 2022. –B. 255.

STRESSNI OLDINI OLISH VA UNI BARTARAF ETISH USULLARI

Abduvohidov Mirjalol O'ktamjon o'g'ili

Guliston davlat universiteti psixologiya yo'nalishi 64-21 guruh talabasi

Zamonaviy inson o'zi hohlamagan holda kuchli stress rejimida yashaydi va unda muntazam ravishda asab zo'riqishi to'planib boradi. Ba'zi kishilar atrofdagilarga baqirib bu holatdan oson chiqib ketadilar. Shunday kishilar borki, o'zlarining tarbiyasi kuchliligi va madaniyatligi bilan hammasini ichlariga yutadilar va bu bilan salomatliklariga zarar qiladilar. Tibbiy nuqtai nazardan bunday vaziyatlarda janjal ko'tarish mumkin va kerak, etika nuqtai nazaridan esa teskarisi. Bundan

kelib chiqadiki, inson o'zi vaziyatga qarab to'g'ri qaror qabul qilishi lozim. His-tuyg'ularni tiyish odatda turli kasalliklarning kelib chiqishiga sabab bo'ladi. G'azab, hasadgo'ylik ovqat hazm qilish a'zolarini jarohatlaydi, g'am-alam esa qandli diabet kasalligini keltirib chiqaradi. Agar inson biron narsadan doimo qo'rquvda yashasa uning qalqonsimon bezlari zahmat chekadi. Asabiy zo'riqish, salbiy hayajonlar gipertoniyaga, yurak faoliyatining buzilishi va infarktga olib kelishi mumkin. Bugungi kunda o'z hayajonlarini, alamlarini ichida saqlab yuradigan odamlarning salomatligi, o'z g'azabini darrov chiqarib yuboradiganlarga nisbatan yomonroq, ya'ni ular yurak hurujlaridan o'z his-tuyg'ularini ushlab turmaydiganlarga nisbatan ikki baravar ko'proq bezovta bo'ladilar. Bunday hissiy zo'riqish vaziyatlaridan chiqib ketishning boshqa yo'llari mavjudmi? Albatta!

Birinchidan, organizmdagi hissiy zo'riqishni faqatgina baqirish bilan emas, balki turli jismoniy mashqlar bilan ham bartaraf qilish mumkin. Masalan, katta tezlikda yuqori qavatga ko'tarilish, velosipedda uchish, o'tin yorish va hok.

Ikkinchidan, salbiy kechinmalarni ijobiy his –tuyg'ular bilan almashtirish. Eng osoni nevrologlarning maslahatiga ko'ra vaziyatni jiddiy qabul qilmaslik va bu holatdan kulgili biror sababni topib qah-qah otib kulish kerak. Bu usul ham organizmdagi tanglikni engib o'tishga yordam beradi.

Uchinchidan sovuq suvda yuzni yuvish, muz bo'lagi bilan yuzni artish va shu bilan birga sovuq suv ichish juda yaxshi choradir.

To'rtinchidan, agar imkon bo'lsa yoqtirgan kuyingizni eshitish. Bu usul tezda agressiyani bostirishga va kayfiyatni ko'tarishga yordam beradi. Oz vaqtdan so'ng o'zingizni yaxshi his qilishingiz va bo'lib o'tgan voqeani esdan chiqarishingiz mumkin.

Shunday qilib stress – bu organizmning zo'riqish holati bo'lib, organizmning unga qo'yiladigan talablariga javob reaksiyasidir. Stress zo'riqishning belgilari:

- biror-bir narsada diqqatni jamlay olmaslik;
- ishda xatoliklarga yo'l qo'yish;
- hotiraning yomonlashishi;
- charchash hollari ko'p kuzatiladi;
- tez-tez gapirish;
- fikrni jamlay olmaslik;
- og'riqlarning tez-tez paydo bo'lishi (boshda, oshqozonda, gavdaning orqa tomonida)
- yuqori ta'sirchanlik;
- shug'ullanayotgan ishi quvonch baxsh etmaydi;
- ishtahaning yo'qolishi;

Agar biz o'zimizda zo'riqishni his qilsak uning sabablarini aniqlashimiz kerak. Stress fiziologik, psixologik, shaxsiy va tibbiy ko'rinishlarga ega. Bundan tashqari har qanday stress odamni yuqori darajali emotsional tanqislikka olib keladi.

Fiziologik ko'rinishlari: Nafas olishning tezlanishi, yurak urishining tezlashishi, yuzdagi oqarish yoki qizarishlar, qondagi adrenalinning ko'payishi, terlash.

Psixologik ko'rinishlar: Psixologik funktsiyalar dinamikasining o'zgarishi, ko'p holatlarda fikrlash qobiliyatining sekinlashishi, fikrni bir joyga to'play olmaslik, xotiraning kuchsizlanishi, sezish funktsiyalarining kamayishi, qaror qabul qilishning sekinlashishi.

Shaxsiy ko'rinishlar: Ishonchsizlik hosil bo'lishi o'z-o'zini kuzatishni kamayishi barcha harakatlarda holatsizlik ijodiy hol qilish borasidagi passivlik, hovliqishi, qo'rquv hayajonlanish kabilarning ko'payishi.

Tibbiy ko'rinishlar: Asabiylashishining kuchayishi, baqirg'chaqirlar, hushdan ketish, kuchsizlanish, bosh og'rigi, uyqusizlik

Inson ekstremal holatga tushganda emotsional holati birdan ko'tariladi. U bu holatdan chiqib keta olmasligidan qo'rqadi. Natijada odam o'zini qo'yarga joy topa olmaydi. Bunday holat o'sishi natijasida u o'z vazifasini kerakligicha bajarara olmaydigan holatga tushadi; xatolar ko'payadi, topshiriqlarni o'z vaqtida bajara olmaydi. Rejalashtirish va o'z ishiga to'g'ri baho berish holati buziladi. Bu voqealarning barchasi salbiy emotsiyalarni keltirib chiqarib, unda o'z kuchiga ishonmaslik, o'ziga to'g'ri baho berish protsessii kamayadi. Buninig natijasida u ko'proq xatolarga yo'l qo'yadi va stress holatiga yaqinlashtiradi.

Bizning hayotimiz bitmas-tuganmas hayajonli davrlardan iborat:

1. Inson idroki qandaydir muammolar bilan to'qnashadi.
2. Idrok bu muammolarni hal qilish uchun kurashadi.

Agar biz bu muammoni hal qila olmasak, yoki ko'ngildagidek hal qila olmasak tushkunlik holatiga tushamiz. Biz bu to'sqinlikdan o'tish uchun ko'plab xatolarga yo'l qo'yamiz. Bu xatolarning eng ko'p tarqalganlaridan biri shundan iboratki, biz kichkini muammoni hal etish uchun juda katta kuch sarflaymiz va natijada ishlab chiqarishda emotsional tanqislikni hosil qiladi.

Ko'plab o'spirinlar xatolarga yo'l qo'yilishi natijasida ishonchsizlik holatiga tushib qoladi. Shuning uchun odamlar maqtanish kabi holatlarni o'zida rivojlantirib fikrni o'zining muvaffaqiyatli ishlariga qaratib, yashash va mehnat qilish osonlashadi.

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA DARSLARNI INTERFAOL METODLARGA ASOSLANGAN HOLATDA TASHKILLASHTIRISHNING SAMARALARI

Rahmonqulova Kamola Muzaffar qizi
Guliston Davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya: Yurtimiz tobora rivojlanib borar ekan yoshlarga bo'lgan e'tibor muhim ahamiyat kasb etib boradi. Shu sababli, umumiy o'rta ta'lim maktablarida darslarni tashkillashtirishda interfaol metodlardan foydalangan holda darslarni tashkil etish ahamiyatli. Ushbu maqola darslarda interfaol metodlardan foydalanishning samaralarini ochib beradi.

Kalit so'zlar: interfaol metodlar, interfaollik, axborot texnologiyalar, zamonaviy texnologiyalar

Rivojlanib borayotgan yurtimizda yoshlarga e'tibor kundan kunga kuchayib bormoqda. Yoshlarga e'tibor – kelajakka e'tibordir deya tushuntiriladi. Shu bois, yurtimizda yoshlarning ta'lim va tarbiyasiga, kamolotiga kuchli e'tibor qaratiladi, asosiy omillardan hisoblangan ta'limga talabning kuchliligi sabab kundan kunga yoshlarni o'qitishda yangidan-yangi metodlardan foydalanilmoqda, hozirgi kunda butun dunyo bo'ylab keng qo'llaniladigan hamda samarali deb topilgan metodlardan biri bu Interfaol metodidir.

Dastavval, interfaol so'zini ko'rib chiqaylik, Interfaol so'zining kelib chiqishi “interact” so'zi bilan tushuntiriladi. “inter” - o'zaro ma'nosini bildirsa, “act” – ish ko'rmoq, ishlamoq manolarida talqin qilinadi. Ya'ni interfaol metodda asosiy e'tibor o'quvchiga qaratiladi Interfaol metodlar – ta'lim jarayonida o'quvchilarni mustaqil fikrlashga undovchi hamda ularni yanada faollashtirishga yordam beruvchi bahs-munozaralar asosida olib boriluchi metoddir. Ushbu metod o'quvchi va o'qituvchi, yoki o'quvchi va o'quvchi o'rtasida erkinlikning oshishini ta'minlaydi, bundan tashqari o'quvchini mustaqil fikrlagan holda muammolarga yechim topishga undaydi, qisman hayotga tayyorlash vazifasini ham bajaradi. Interfaol metodning asosiy maqsadlaridan biri dominantlikni olib tashlashdir, ya'ni bahs munozaralar davomida har bir ishtirokchi birgalikda muammoni hal

qilishi, va jarayon davomida bir fikrning dominanligi, yoki bir ishtirokchining dominan bo'lishiga yo'l qo'yilmaydi, o'quvchilarda hamkorlik aloqalarini yuzaga kelishini ta'minlaydi. Interfaol o'qitishni tashkil etuvchi o'qituvchilar uchun guruhdagi ushbu jihatlariga e'tibor qaratish muhim:

1. O'quvchilar o'rtasida bir biriga bo'lgan hurmatni shakllantirish

2. O'quvchilar o'rtasida bahs-munozaraga sabab bo'luvchi, muloqotni yuzaga keltiruvchi omillarning yaratish

3. O'quvchilar o'rtasida raqobat kayfiyatini yuzaga keltira olish

4. Turli xildagi energizerlar yordamida darsni tashkillashtirish

Bundan tashqari yana bir muhim omillardan biri savolning turidir, interfaol o'qitish nuqtai nazaridan savollar ikki turga bo'linadi. Birinchi turdagi savollar o'quvchining faolligini pasaytiradi, ya'ni aniq faktlarga asoslanadi, aniq javobni bilmagan o'quvchining darsga qiziqishi yo'qoladi, o'ziga ishonchini kamaytiradi. Ikkinchi turdagi savollar esa o'quvchi bilish jarayonlaridan tafakkur jarayoniga asoslangan bo'lib, uni o'ylashga, tasavvur qilishga, yangiliklar yaratishga undaydi, bunday turdagi savollar o'quvchining fikrlash qobiliyati rivojlanishi bilan birga, bilmagan savollariga ham mantiqan yondashish hamda guruh ichida o'ziga bo'lgan ishonchning yuzaga kelishini taminlash vazifasini bajaradi. Savollarni tuzishda o'qituvchi savolning soda va aniqligiga, o'quvchilarning bilim darajasidan kelib chiqqan holatda murakkab so'zlarni ishlatmasligiga, hamda savolning javobi bir emas, balki bir nechta bo'lishiga, javoblar "ha" yoki "yo'q" javoblari bilan tugallanmasligiga e'tibor qaratishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Interfaol va an'anaviy darslardagi bir nechta farqlarga e'tiborimizni qarataylik.

An'anaviy dars

Maqsadi: Dars mavzusi bo'yicha bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirish, hamda mustahkamlash.

O'quvchiga qo'yiladigan talablar: o'tilgan mavzu bo'yicha berilgan topshiriqlarni bajarish

O'quvchining vazifasi: O'qituvchini tinglash, tushinish, vazifalarni bajarish

Dars vaqti taqsimoti: Dars vatining ko'p qismi yangi mavzuni tushuntirish, vazifalarni topshirish va nazorat qilishga sarflanadi

Interfaol dars

Maqsadi: Dars mavzusi bo'yicha o'quvchilarda mustaqil fikrlash, yangiliklar yaratish, xulosalar chiqarish, mustaqil holatda ularni bayon qila olish qobiliyatini shakllantirish.

O'quvchiga qo'yiladigan talablar: O'tilgan mavzular bo'yicha yangi ma'lumotlarni to'plash hamda yangi mavzu yuzasidan dastlabki ma'lumotlarga ega bo'lish.

O'quvchining vazifasi: o'qituvchi bergan vazifalarni bajarish, o'z fikr va xulosalarni boshqa o'quvchilar bilan bo'lishish, solishtirish va yakuniy xulosaga kelish

Dars vaqti taqsimoti: Darsning asosiy qismi o'quvchilar bilan o'zaro muloqot, fikr almashish, fikrlar bayonoti tarzida kechadi. Asosiy e'tibor o'quvchiga qaratiladi.

Keltirilgan ma'lumotlar asosida o'qituvchilar dars rejalarga asoslangan holatda qaysi mavzuni an'anaviy hamda qaysi mavzuni interfaol usulda o'tishni rejalashtirishlari lozim bo'ladi.

Hozirgi kunda eng mashhur bo'lgan interfaol metodlar quyidagilardir:

1. Keys-stadi (Case study) – O'quv keyslari

2. Ijodiy ish

3. Modellash

4. Muammoli ta'lim va hokazolar

Interfaol ta'lim strategiyalari:

1. Zinama-zina

2. Aqliy hujum

3. Bumerang
4. Galareya
5. Rotatsiya
6. Zig-zag

Xulosa qilib aytganda interfaol metodlardan foydalanish o'quvchilarning bilim ko'nikmalarini oshirish bilan birga bilish jarayonlariga ham ijobiy ta'sirini ko'rsatadi, mavzuni chuqurroq tushunishini, o'rganishini fikrlash doirasining kengayishini, ijodkorlik ruhiyatining yuzaga kelishini, dars jarayonlarida faolligini ta'minlaydi.

FUQARO MUHOFAZASI TARG'IBOTINI TASHKIL ETISH SHAKLLARI, USULLARI VA VOSITALARI

B. Sodikov

Sirdaryo viloyati FVB xodimi

Annotatsiya. maqolada fuqaro muhofazasini targ'ib qilishni tashkil etish shakllari, usullari va vositalariga, shu jumladan favqulodda vaziyatlardan himoya qilish targ'ibotiga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: targ'ibot, fuqaro muhofazasi, favqulodda vaziyatlar, targ'ibot, og'zaki targ'ibot, ommaviy axborot vositalari, filmlar, videolar, ko'rgazmali qurollar.

Targ'ibot, favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilishni targ'ib etishdagi asosiy vazifalar qanday va targ'ibot nimalardan iborat bo'lishi kerak?

- birinchi vazifa. Tinchlik davrida va harbiy harakatlar vaqtida, favqulodda vaziyatlar sodir bo'lishi mumkinligini va ular naqadar xavfli ekanini tushuntirish.

- ikkinchi vazifa. Fuqaro muhofazasining roli ortib borayotganini, favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish haqidagi davlat hujjatlarining mazmunini, aholining fuqaro muhofazasiga oid huquqlari va vazifalarini tushuntirish.

- uchinchi vazifa. Aholiga favqulodda vaziyatlarda harakat qilishni o'rgatishga hissa qo'shish.

- to'rtinchi vazifa. Fuqaro muhofazasi ilg'or tajribasini keng targ'ib qilish.

- beshinchi vazifa. Fuqaro muhofazasi tarixi va an'alarini tizimli targ'ib qilish.

Targ'ibot xushyorlik oshirilishi kerakligini, oldini olish tadbirlari o'tkazish muhimligini, odamlarda yuksak ma'naviy-ruxiy fazilatlarni tarbiyalash zarurligini, shuningdek beparvolik ishlab chikarish, ijtimoiy soxaga og'ir shikast yetkazishi, eng yomoni odamlar qurbon bo'lishi mumkinligini eslatib turishi kerak.

Tushuntirish ishlarining muhim tomoni-uning mazmuni, aniqligi, turmush bilan bog'liqligidir. Bu ishning shakli, usullari va vositalarining katta ahamiyati bor. Targ'ibot yuqori saviyali, tushunarli, ta'sirchan bo'lishi, uning shakllari xilma-xil va yorqin bo'lishi eng avvalo targ'ibotchi kadrlarning tarkibi, tayyorgarligi qay darajada ekanligiga qarab aniqlanadi.

Targ'ibotning qanday ahvoldaligi tabiiyki, birinchi galda barcha darajadagi fuqaro muhofazasi boshliqlari zimmasida bo'ladi. Fuqaro muhofazasi xodimlari davlat va jamoat tashkilotlarini, ijodiy jamoalarni, turli fondlarni jalb qila olsalargina targ'ibotni yo'lga qo'yish shunchalik muvaffaqiyatli amalga oshiriladi.

Fuqaro muhofazasini targ'ib qilishning quyidagi shakllari mavjud:

1. Og'zaki targ'ibot.
2. Ommaviy axborot vositalari (matbuot, televidenie, radio).

3. Kino va videofilmlar.
4. Ko'rgazmali vositalar. (plakat, stend, fotomantaj, vitrina va x.k)

Og'zaki targ'ibot eng ta'sirchan shakllardan biri hisoblanib odamlar bilan shaxsiy muloqotda bo'lishga asoslangan va bunday targ'ibot muayyan jamoa oldida turgan fuqaro muhofazasi vazifalarini, ularni hal etish usullarini odamlarga tushunarli dalil va misollarda tushuntirish, kamchilik hamda qiyinchiliklar, ularni yengib o'tish yo'llari haqida ochiqdan ochiq fikr yuritish imkonini beradi.

Og'zaki targ'ibotda ma'ruza, suhbat, savol-javob kechalari, fuqaro muhofazasi faxriylari va mutaxassislari bilan uchrashuvlardan foydalaniladi.

Targ'ibot ishlayotgan ilmiy va texnik atamalar va tushunchalarni tinglovchilar to'g'ri anglashini ta'minlaydigan qilib bayon etishi, fikrning mantiqiyligi, tushuntirilayotgan qoidalarning turmush bilan chambarchas bog'liqligiga yorqin misollar keltirishi, statistika ma'lumotlariga tayanishi, nutqining jo'shqinligi va hakazolar tarkibiy chiqishlarning ishonchlilikini ta'minlab beradi.

Og'zaki chiqishning samaradorligini oshirishda mazmunning hal qiluvchi va muhim yo'nalishini ta'kidlash bilan bir qatorda, targ'ibotchi nutqining tushunarli va to'g'ri bo'lishi kerakligini ham unutmaslik kerak. Tinglovchilar odatda sodda, jonli tilda bayon etilgan ma'ruza, suhbatni idrok qilib oladilar.

Rahbarlar, mutaxassislarning o'z jamoalari oldida fuqaro muhofazasi mavzusida so'zga chiqishlari alohida ahamiyatli ekanligini, ular fuqaro muhofazasi tadbirlarini o'tkazishda shaxsan namuna ko'rsatishlari lozimligini unutmasliklari lozim.

Quyidagi axborotga e'tibor beraylik: "Mer ibrat ko'rsatdi. 2 aprelda San-Fransisko meri kabinetidagi baxaybat stol tagiga yashirilib, jumalistlarga intervyu berdi. Yomon xayollarga bormang, negaki, o'sha shtatda zilzila ro'y berishiga tayyor turish oyligi o'tkazilayotgan bo'lib, mer aholiga ibrat ko'rsatgan edi» (Pravda Vostok gazetasi, 1996 yil 9 aprel).

Favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish soxasi targ'ibotida hozirgi vaqtda ommani qamrab olishi va ularga uzluksiz ta'siri jihatidan eng ta'sirchan bo'lgan ommaviy axborot vositalaridan, televideniya va radiodan foydalanishning roli kattadir.

Fuqaro muhofazasidagi ishlar ahvoli, FVDT kuchlari va vositalarining favqulodda vaziyatlarda xarakatlari haqida ommaviy axborot vositalari tezkor va ishonchli axborot bilan ta'minlanib turishishart va fuqaro muhofazasi mavzusida kitoblar va risolalar nashr etishning va ulardan tushuntirish ishlarida foydalanishning fuqaro muhofazasi targ'ibotidagi ahamiyati juda kattadir.

Ular ni targ'ib etish uchun kutubxonalarda kitobxonlik anjumanlari, kechalar va boshqa tadbirlar o'tkazilib turilishi lozim va endilikda fuqaro muhofazasi targ'ibotini kino, videomateriallardan keng foydalanmay turib tasavvur etish qiyin.

Ko'rgazmali vositalardan foydalanib, fuqaro muhofazasini targ'ib qilish fuqaro muhofazasi o'quv punktlari, kabinetlari, sinflar va burchaklarini jihozlashda, turli stend, fotomantaj, vitrinalar tashkil etishda, shuningdek aholining favqulodda vaziyatlarda harakati bo'yicha plakatlar chiqarishda o'z ifodasini topadi va ko'rgazmali targ'ibot beixtiyor odamlar e'tiborini tortishi bilan og'zaki va bosma vositalardan farq qiladi.

Ko'rgazmali vositalarni idrok etishning birinchi bosqichi vaziyatga qiziqish hisoblanadi va ko'rgazmali vositalar odamlar e'tiborini beixtiyor tortadigan qilib tayyorlanishi kerak va matn bilan rasmlar o'rtasidagi nisbat to'g'ri belgilanishi katta ahamiyatga ega bo'ladi, ma'lum bo'lishicha inson plakat bilan tanishishga o'rta hisobda 6-10 soniya vaqt sarflar ekan va o'z o'rnida ko'rgazmali targ'ibotda fuqaro muhofazasi tizimi haqida, ishlab chiqarish avariylari va tabiiy

ofatlar, jamoa va yakka muhofaza vositalari, qutqaruv va boshqa kechiktirib bo'lmaydigan ishlar, o'tkazilgan o'quv mashqlari haqida axborot bo'lishi lozim.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi "Aholini va hududlarni tabiiy hamda texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish to'g'risida"gi qonuni (20.08.1999).
2. O'zbekiston Respublikasi "Fuqaro muhofazasi to'g'risida"gi qonuni (26.05.2000).
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekiston Respublikasi aholisini favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilishga tayyorlash tartibi to'g'risida"gi qarori (754-sonli, 2019 yil 9 sentyabr).
4. Aliev X., Stepin V. Kak snimat stress. Jurnal "Grajdanskaya zashita", № 9, 1997.
5. Gavriles I.G. Psixofiziologiya cheloveka v ekstremal'nykh situatsiyax. Kiev, 2006. 76-90 b.
6. Mixaylov L.A., Starostenko A.V. Основы безопасности жизнедеятельности. S.-Pb. Izd-vo RGPU, 2001.
7. Psixologiya ekstremal'nykh situatsiy dlya spasateley i pojamnykh. Moskva, 2007.
8. Sele G. Stress bez distressa.
9. Frolov V. "Psixologicheskaya gotovnost k opasnosti". J. "Grajdanskaya zashita", № 3, 1999.
10. Nurumbekova, Y. (2021). TRAINING OF FUTURE TEACHERS TO PROFESSIONAL EDUCATIVE ACTIVITY ON THE BASEMENT. Journal of Central Asian Social Studies, 2(01), 66-74.
11. Nurumbekova, Y. (2019). A TEACHER-EDUCATOR EDUCATIONAL INITIATIVE. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences.
12. Nurumbekova, Y. (2019). Importance of Technologizing Teacher-Mentor's Professional Activity. Eastern European Scientific Journal, (1).
13. Nurumbekova, Y. (2022). BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI TARBIYAVIY FAOLIYATGA TAYYORGARLIGI. Архив научных исследований, 2(1).
14. Anamatovna, N. Y., & Umratkulovna, X. Z. (2022). IMPROVING THE SYSTEM OF SPIRITUAL AND MORAL-SPIRITUAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS. Journal of Pharmaceutical Negative Results, 1832-1838.

CHET TILIDA O'QISH TURLARI VA UNING NOLINGVISTIK UNIVERSITETLARDA TA'LIM JARAYONIDAGI O'RNI

Matqobulova Muxayyoxon Turayevna
Mullajonova Zuxroyulduz Alimjonovna
Andijon davlat pedagogika instituti, o'qituvchilari

Annotasiya: Maqolada nolingvistik universitetda chet tillarini o'qitishda nutq faoliyatining bir turi sifatida o'qishning roli muhokama qilinadi. O'qishning asosiy turlariga, ularning tasnifiga katta e'tibor beriladi. Maqolada zamonaviy kompyuter texnologiyalaridan foydalangan holda o'quvchilarning moslashuvchan o'qish ko'nikmalarini rivojlantirish muhimligi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: o'qish, nutq turi, ma'lumot, chet tilidagi matn, professional muloqot.

Zamonaviy mutaxassislarni tayyorlash darajasiga tobora ortib borayotgan talablar oliy o'quv yurtlari o'qituvchilarini oliy o'quv yurtlarida ishlab chiqilgan innovatsion usullar yordamida kadrlar tayyorlash samaradorligini oshirish muammosini tobora ko'proq hal etishga majbur qilmoqda.

Hozirgi paytda insonlarni chet tilida muloqot qilishning og'zaki shakllariga qiziqish ortib borayotganiga qaramay, bu ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy vaziyatlar bilan izohlanadi, o'qish eng muhim ma'lumot manbai bo'lib qolmoqda. Ta'limning barcha bosqichlarida: maktab - universitet - bakalavriat, magistratura, shuningdek, oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim - o'qish hal qiluvchi rol o'ynaydi.

O'qituvchining vazifasi faqat ma'lum hajmdagi bilimlarni yetkazish emas, balki o'quvchida fanga bo'lgan qiziqishni, o'qish jarayonida bevosita yoki bilvosita uning kelajakdagi mutaxassisligi bilan bog'liq bo'lgan yangi narsalarni o'rganishga intilishini uyg'otishdir. Shu ma'noda chet tilida turli xil o'qish ko'nikmalarini shakllantirish va yanada rivojlantirish nolingvistik oliy o'quv yurtlarida xorijiy tillar o'qituvchilari oldida turgan asosiy vazifalardan biriga aylanishi kerak.

O'qish - nutq faoliyatining retseptiv turi bo'lib, matndagi ma'lumotlarni olish, shu jumladan o'qish jarayonida muallifning niyatini qayta tiklashni o'z ichiga oladi.

Keling, taniqli tilshunos K.S. Folomkina tomonidan tasniflangan o'qishning asosiy turlarini eslaylik. Folomkina, shuningdek, tilshunoslar va metodologlarning ko'pchiligi tomonidan: ko'rish, qidirish, kirish, o'rganish [1], garchi chet el uslubiy adabiyotlarida o'qishning har xil turlari ko'proq bo'lsa ham, afsuski, o'qituvchilar yuqoridagi o'qish turlari o'rtasidagi farqni har doim ham aniq tushuntirmaydilar, ba'zan esa bu masalaga umuman tegmaydilar, buni odatiy hol deb bilishadi.

Shunga qaramay, ayniqsa, yosh o'qituvchilarga chet tillarini o'rgatish jarayonida o'qish nutqning bir turi sifatida muhimligini eslatib o'tmoqchimiz.

O'qishni ko'rish o'qilayotgan material haqida umumiy tasavvurga ega bo'lishni o'z ichiga oladi. Uning maqsadi matnning asosiy mavzusi haqida eng umumiy tasavvurga ega bo'lishdir. Chet tilidagi matnni ko'zdan kechirar ekan, o'quvchi uni bu masala qiziqtiradimi yoki yo'qmi, o'zi aniqlaydi. O'qishni ko'rish natijasi chet (yoki ona) tilida qisqa xabar, referat yoki xulosa shaklida o'qilgan natijalarning dizayni bo'lishi mumkin.

Kirish o'qish - o'quvchi matndagi ma'lumotlar bilan tanishadigan o'qish turi. U yoki bu matn bizni qiziqtiradigan bilim sohasiga tegishli deb faraz qilsak, o'qish muayyan mazmun bilan tanishish uchun amalga oshiriladi va bizni nafaqat o'qilgan narsaning umumiy mavzusi, balki aynan nima ekanligi qiziqtiradi.

Qidiruv o'qish - muayyan ma'lumotlarni (raqamlar, sanalar, grafiklar, ta'riflar, statistik ma'lumotlar va boshqalar) qidirish uchun ma'lum materiallarni o'qish-ko'rish. O'quvchi allaqachon ko'rib chiqilayotgan matnda uni qiziqtirgan pozitsiyalar mavjudligi haqida ma'lumotga ega. O'quvchining sa'y-harakatlari unga kerakli ma'lumotni topishga qaratilgan.

O'qishni o'rganish xorijiy matndan ma'lumotni eng to'liq va aniq olishni nazarda tutadi. O'qilgan matnni keyinchalik takrorlash zarurati bilan bog'liq holda, o'zingizni diqqat bilan o'qish, olingan ma'lumotni tushunish, uni talqin qilish va keyinchalik eslab qolish uchun sozlashingiz kerak.

O'qilayotgan matnni chuqur o'rganishgina o'quvchilarga olingan ma'lumotlarni to'liq va ishonchli tushunish imkonini beradi. Tushunishning to'liqlik darajasi 90-100% ga yetishi kerak. Nolingvistik universitetlar talabalari kontingenti asosida madaniyatlararo muloqotning professional chet tili kompetentsiyalarini shakllantirish va yanada rivojlantirish bo'yicha maxsus kafedralarning professor-o'qituvchilari ma'lum bir profil yoki mutaxassislik bo'yicha haqiqiy adabiyotlarni o'qishni o'rgatishda etakchi o'rinni egallashlari kerak.

Nolingvistik universitetda o'qishni o'rgatish mazmunini aniqlash maqsadga muvofiq ko'rinadi:

- o'qish maqsadini shakllantirish;
- o'qish strategiyasini tanlash;
- matn turini aniqlash;
- matndagi leksik, grammatik va grafik tayanchlarni aniqlash;
- Case Study o'tkazish.

Bizning fikrimizcha, chet tilidagi asl adabiyot bilan ishlayotgan mutaxassis, albatta, yuqorida muhokama qilingan o'qishning barcha turlariga muhtoj bo'ladi, chunki, bu o'qishning barcha turlari o'zaro bog'liqdir, lekin shu bilan birga, o'qishning har bir turi matn turiga va o'quvchi o'z oldiga qo'ygan maqsadiga qarab ma'lum kommunikativ vazifalarni hal qilishga qaratilgan.

O'qishni o'rgatish jarayonida zamonaviy kompyuter texnologiyalari katta yordam beradi, bu esa o'qishni o'rgatishning an'anaviy usullaridan innovatsion usullarga o'tish imkonini beradi.

Gap tarmoqlangan o'qish usuli haqida bormoqda, bu o'qish jarayonida bir matndan ikkinchisiga va uchinchisiga o'tish mumkin, ya'ni o'quvchi go'yo bir matnga sho'ng'ib ketishidan iborat. Turli kontekstdan iborat matn - gipermatn deb ataladi. Gipermatnning eng qisqa va aniq ta'rifini T.A. Boldova:

"Gipermatn - bu barcha taniqli matn funktsiyalari va umumiy tematik tarkibga ega bo'lgan chiziqli bo'lmagan tartibga solinadigan matn. Gipermatn axborot qismlarining serverlar yoki matnlar bilan bog'lanish nuqtasiga kirishni ta'minlaydigan havolalar orqali assotsiativ ulanishlari bilan gipermatnli tizim tomonidan boshqariladi." [2]. Talabalarda gipermatn maydonini o'zlashtirish ko'nikmalarini shakllantirish, ya'ni veb-tarmoqda ishlash ko'nikmalarini shakllantirish, foydalanuvchilarga yetarlicha katta matnni o'qish va o'rganish asosida Power Point kompyuter dasturidan foydalangan holda virtual loyihalarni ishlab chiqish, animatsiya va taqdimotlarni massiv elektron shaklda yaratish kerak.

Shu bilan birga, talabalar gipermatnli makon strukturasida orientatsiya bilan bog'liq jiddiy muammolarga duch kelishi mumkin: chet tilidagi Internet ob'ektlari, shuningdek, Internet resurslari. Chet tili o'qituvchisining vazifasi talabalarda gipermatnlarni o'qish qobiliyatini shakllantirish, veb-saytlardagi ma'lumotlarni jonli nutqqa aylantirishdir. Shuni ta'kidlash kerakki, nutq deganda biz voqea kontekstida ko'rib chiqilayotgan matnning dolzarbligini tushunamiz.

Nutqning turli talqinlari haqida batafsil to'xtalmasdan, biz ta'kidlaymizki, nutq muammolari bilan shug'ullanadigan tadqiqotchilar orasida yagona nuqtai nazar yo'q: ba'zilar nutqni jumla darajasidagi shakllanish sifatida, boshqalari esa tildan foydalanish sifatida va yana nutqda pragmatik tadqiqot ob'ekti sifatida [3] talqin qiladilar.

Bizning fikrimizcha, eng to'g'ri ta'rif biz yuqorida zamonaviy tilshunoslikda ro'y berayotgan nutqqa oid turli nuqtai nazar va ta'riflarni o'rganish asosida keltirganimizdir. Diskurs tahlili nutqning ijtimoiy, psixologik, madaniy ahamiyatli va pragmatik tomonlarini hisobga olgan holda nutq tuzilishi va mazmunining ajralmas tarkibiy qismlarini aniqlashni nazarda tutadi.

Demak, gipermatnli fazoda o'qishni o'rgatishda barcha turdagi ma'lumotlar uchun asosiy birlikni ma'lum bir tarzda tuzilgan matn deb hisoblash mumkin, unda ma'lumotlar qatlamlarda taqdim etiladi va tashqi ko'rinishi bilan farq qiluvchi alohida komponentlarga (tugunlarga) bo'linadi.

Yoshlarning yuqori texnologiyalarga bo'lgan qiziqishi onlayn o'qishga katta hissa qo'shmoqda. Ko'pgina universitet talabalari chet tili darslariga o'zlarining planshetlari bilan kelishadi, bu o'qituvchining (ayniqsa, agar guruh kompyuter sinfida bo'lmasa) elektron vositalarda o'qishni o'rgatish vazifasini sezilarli darajada osonlashtiradi. Qoidaga ko'ra, talabalar veb-sahifalarni o'qishda endi yomon emas, ular taqdimot uslubi, strukturaviy dizayn va boshqalar bilan tanish va shunga mos ravishda o'qituvchiga uslubiy tushuntirishlar uchun kamroq vaqt kerak bo'ladi.

Agar o'qishga o'rgatishning birinchi bosqichida til materialini o'zlashtirishga qaratilgan ko'plab mashqlarni bajarish talab etilsa, keyingi bosqichlarda bo'lajak mutaxassislarning kasbiy faoliyatining haqiqiy holatlarini aks ettiruvchi vazifalarni bajarish kerak. Yuqori bosqichlarda esa

eng muhimi, matndan olingan ilmiy ma'lumotlarni qayta ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish, o'qilgan narsani o'z pozitsiyasi va o'qilgan narsaga munosabati bilan talqin qilishdir.

Xulosa o'rinda shuni ta'kidlash kerakki, kompyuter texnologiyalari chet tilida asl ilmiy, texnik va maxsus adabiyotlarni o'qishga bo'lgan qiziqishni oshirishi, shuningdek, nolingvistik universitetda bo'lajak mutaxassislarni tayyorlashning sifat jihatidan yangi bosqichiga o'tishga yordam beradi.

Adabiyotlar:

1. Folomkina S.K. Nolingvistik universitetda chet tilida o'qishni o'rgatish // M.: Oliy maktab, 2005. -255.
2. Boldova T.A. Talabalarga Internet texnologiyalaridan foydalangan holda Internetda chet tillarini o'rgatish // 2008. - s. 109-123
3. Polyakov O.G. Maxsus maqsadlar uchun ingliz tili: nazariya va amaliyot: – M.: 2003. – 188-bet.

MUNDARIJA

1. UMUMFILOLOGIK TADQIQOTLAR: TALQIN VA TAHLIL MASALALARI

A. Lessard	2	Publishing a Paper for a Scientific Journal
Ch. Rachimov	6	Über grundlegende Begriffe der Textsortenstilistik
I.A. Juraeva	9	Language as a Means of Storing Cultural and Historical Information
N.S. Nasrulloeva	12	Jargonization of Computer and Internet Terms
Ш. Имяминова	15	Немис тили фразеологияси ва уни ўрганишни ахамияти
С.А. Рузиева	18	Сравнительный анализ концепта «семья» в английской и узбекской паремиологии
Sh.M. Yunusova	21	O'zbek reklama matnlarining sintaktik qurilishi
S. Ergasheva B.K. Reymov	24	Ingliz tilida somatic frazeologik birliklari
D.T. Normamatova M.D. Babajanova	26	Lexical Features of Interrogative Pronouns in English and Uzbek Languages
М. Алламбергенова	29	Антропонимическая картина мира древних тюрков и их трансляция
Ш. Абдуразакова	32	Парадигматические связи фразеологических единиц на уровне семантических классов
A.A. Axrorov D.A. Turdimetova	34	“Maqol” so‘zi bo‘yicha ba‘zi mulohazalar
И.Т. Хайдаров	37	Суфурта терминларининг синтактик муносабатлари
M.A. Ubaydullayeva	39	Turkiy terminologiyaning dolzarb muammolari
N.N. Aliyeva	41	Ingliz va o'zbek tillaridagi evfemizm so'zlarining xususiyatlari
G.B. Bahodirova	44	Kashtachilik leksikasi lug'atini tuzish mezonlari
L. Dexkanova	47	Forscha ot yasovchi qo'shimchalarning o'zbek tilida qo'llanishi
Z.M. Tuxtasinova	50	O'zbek va ingliz tillarida kasb nomlarining haqorat sifatida ishlatilishi
Б.Б. Собирова	52	Сопоставительное исследование цветолексики в русском и узбекском языках
Б.Р. Султанов	55	Риторика как ценность
Sh.V. Xudoyqulova	59	Qo'shma so'zlarning vujudga kelishi haqida
X. Minavarov	61	Study of Court Terms in Uzbek Linguistics
Z.A. Raxmonova	64	Ingliz tilida “happiness” va “unhappiness” konseptlarini ifodalovchi metaforalar semantikasi
Ш.А. Комолова	67	Ўзбек ва немис тилларидаги зооним компонентли паремияларнинг гендер хусусиятлари
Н.Х. Юнусов	70	Луғавий, матний ва мантикий маънолар муносабатида асосланган фразеологик бирликлар тавсифи

Sh.S. Ruzimov	72	A. Saidov, D. Yax'yoyeva, D.I. Volkovskaya, A. Peremqulova, M.X. Hakimovlarning uch tilli terminologik lug'atlarining yutuqlari
D.M. Yo'ldasheva	75	Fransuz tilidagi dorivor o'simliklarning nomlanish tahlili
Л.М. Казакова	77	Ҳарбий терминларнинг изоҳли луғатларда бош сўз сифатида ифодаланиши
M.M. Dautova	80	Moda sohasidagi inglizcha neologizmlar taraqqiyotining zamonaviy tendensiyalari misollarda
Z.M. Kuvonov	82	Nemis tiliga ingliz tilidan o'zlashgan so'zlarning structural-semantic tadqiqi
F.S. Nasimova	84	O'zbek tili fonetikasi va fonostilistikasining o'ziga xosliklari
E.O'. Ro'ziyev	89	Qadimgi Turkiy bitiklarda siyosiy nutq ifodasi
M.S. Shavqiyeva	91	Gazeta matnlaridagi ingliz va o'zbek tili sintaktik birliklarning lingvistik tahlili
M.Q. Shodmonova	92	Terminology as Branch of Lexicology
D.A. Sultanova	95	Ingliz va o'zbek tillarida tipologik modallik kategoriyasi
M.A. Togaeva S. Abdumanopova	97	Idioms and Their Role in Communication
B. Turdikulova	99	Ingliz tilida geologic atamalarining yasalihi
B.T. Ummatov M.A. Ubaydullayeva M.E. G'ulomova	102	Umumfilologik tadqiqotlar: talqin va tahlil masalalari
M.B. Umatova A.H. Jumabaev	105	Phraseology: Classification Concepts
G.A. Xudoyberdiyeva	108	"O'zbek tilining izohli lug'ati"da ko'p ma'noli terminlarning berilishi masalasi
A.ŷ. Абдуллаев	110	Рамз белгининг махсус тури сифатида
M.Қ. Абдуллаева Ж.Э. Рўзиева	113	Модалликни ифодаловчи грамматик воситалар
Ж.Т. Абдураззоков	116	Фразеология тушунчаси кўлами, предмети, объекти ва вазифаси хусусида
З.А. Каримова	118	Современная фразеология английского языка
Д.Б. Нарзуллаева	121	История теолингвистических исследований
S.M. Mamaraximov	124	Fe'ling grammatik shakllarini o'qitishda morfologik tahlilning ahamiyati
X.O. Mirzayeva	126	Nemis va o'zbek maqollarining mavzu jihatdan bir-biriga o'xshash tamonlari
Z.M. Narbutaeva	128	The Modes and Differences of Male and Female Rhetoric in Discourse
N.Sh. Shermamatova	131	Publisistik matnda so'roq gaplarning ekspressivlikni ta'minlovchi omil sifatida kelishi
S. Sog'lomov	133	Basic Mechanisms, Graphic and Spelling Features of Abbreviations
Yu.U. Farxodova	136	Some Main Features and Similarities of Word Formation in English and Uzbek Languages

G.S. Kayumova	139	Comparative Analysis of Semantic Features of the English and Uzbek Proverbs and Sayings of the Concept “Laziness”
D. Mamarasulova M. Ilkhomova Z. Allayorova	142	Variant Terminology of the English Language Implemented in a Technical Universities
A. Nebiyev D. Gafarov M. Yusupova	144	Linguistic Characteristics of Internet Meme
M.D. Saidova	146	Foreign Language and Cognitive Development
M.R. Shavkatova	147	Nemis va o'zbek tillarida ko'plik yasalishi
M.B. Уматова	148	Инглиз ва ўзбек тилларидаги фразеологик бирликларнинг айрим жиҳатлари
S.A. Mukhiddinova	152	Phraseological Units from American Literature

2. ADABIYOTSHUNOSLIKNING DOLZARB MUAMMOLARI

Emad El-Din Aysha	154	What Makes Arab and Muslim Science Fiction Special?
N.A. Normurodova	156	Adabiyotshunos olim Umurzoq O'ljaboyevning urush davrida yashab ijod etgan yozuvchilarning asarlari haqidagi yaratgan tadqiqotlari
Х. Тожиев Б.Т. Умматов Ш.Н. Ботирова	160	Жон Досс Пассос ва унинг “АҚШ” трилогияси
M.M. Байэшанов	164	Первый талант в русской литературе
Л.Н. Грицук	167	Диалектика чувств в поэзии Евгении Янищиц
Х. Кучкарова	171	Ўзбек адабиётшунослигида жанр тушунчаси
О.И. Адизова	173	Специфика фольклора
O. Fayzullayeva	176	She'riy turkumlarda istibdod manzaralari
D.N. To'rayeva	179	Yozuvchi ijodiy laboratoriyasi va estetik talqin masalasi
Г.Н. Куйлиева	182	Идеологическая концептуальность в роман-тетралогии
M.A. Мансурова	184	“Жинлар базми ёхуд катта ўйин” романида поэтик нутқ ва услубий ўзига хослик
O. Normurodov	188	Shashmaqom va aruz
A.X. Тўйчиев	191	Ёзувчи услубига хос хусусият
К.Б. Фазилова	193	Абай – буюк қозоқ мутафаккири
R.Sh. Akhmedov	196	Digital Technologies and Literary Hypertext
Sh.F. Abdullayev B. Kholbekova	201	Widespread Usage of Metaphors in Literary Texts
Sh.A. Begimkulova	203	Afg'on-amerika adibasi Maryam Qudrat Asil ijodida qadriyatlar ustunligi
N.N. Jo'rayev	205	Badiiy matnlarda obrazli tafakkur ifodasining namoyon bo'lishi
F.T. Muratkulov R.Z. To'raqulov	210	“Qisas ul-anbiyo” dagi Luqmoni hakim qissasi tahlili

D.S. Sultonova	213	Kriminal asarlar uslubining o'ziga xosligi va uni shakllantiruvchi vositalar
A.H. Uzoqov	215	Tanqid va tahlilda mayor masalasi
S.B. Babaeva	219	The Creation of the Image of Beruni in Modern Uzbek Prose
D.D. Kadirova	221	Feminizm va uning feminist distopiya rivojiga ta'siri
M.A. Raxmedova	225	Mahmud az-Zamaxshariyning "Navobig' ul-kalim" asarining pedagogik ahamiyati
Q.L. Asadullayev Q. Yo'ldoshev	227	"Tanazzul" roman-geptologiyasining til xususiyatlari
Z.E. Akhmedova	229	Elements of Myth and Thematic Originality of the Novel "Penelopiad" by Margaret Atwood
B.M. Ruziboyev	233	Yozuvchining o'ziga xosligi
R.A. Asanov D.A. Sultanova	237	Traditionalism and innovation in the poetics of Sholokhov's the novel "The Quiet Don"
M.M. Fozilov	242	Ernest Seton-Thompson as a Writer Who Loves Nature
A.J. Gapparov	244	The Problem of Recreating the Character of a Hero in Literary Works
N. Khamdamova M. Yusupova	246	Multicultural Literature and Its Role
G.B. Mavlanova Z.F. Hayitova	248	The Significant Role of Women in XIV-XVII Centuries in Society of Central Asia
T. Qarshiyeva	251	Historical and Cultural Contexts in Abdurazzaq Gurnah's Novels
G'.M. Shayzaqov Yo.O'. Hayitboyev	253	Bolalar folklorida onalarning tutgan o'rni hamda ahamiyatli jihatlari
U.K. Xoliqov M.A. Abdualimova	257	Shaxmatning zamonaviy adabiyotshunoslikdagi o'rni
M.X. Nazarova	259	Бадий-тасвирий воситалардан фойдаланишда ёзувчи маҳорати
M.X. Nazarova Д. Тоштемирова	263	Гётенинг "Ёш Вертернинг изтироблар" асари ҳақида
З.Х. Тўйчиева	265	Ўзбек тилида исм танлаш масалалари
S.R. Yuldasheva	269	Majlisiyning "Qissayi Sayfulmulk" dostonida lafziy va ama'naviy san'atlarning qo'llanishi
M.P. Ulugbekova	272	Воздействие художественной литературы на нравственное воспитание здорового ребенка
Sh.Sh. Hazratqulova	274	Ezop masallari va Konfutsiy hikmatlarining qiosiy tahlili haqida ayrim mulohazalar
A. Nebiyev D. Gafarov M. Yusupova	278	Locatives in English Literary Discourse (Text-Forming Function in the Texts of Ernest Hemingway)
N.J. Nuraliyeva	280	She'riy nutqda inversiyaning o'rni va ahamiyati (Erkin Vohidov she'rlari misolida)
M. Raximboyeva	282	Rauf Parfi lirikasida tabiat tasviri bilan bog'liq majoziy timsollar

M. Xolmatova J. Abdurasulov T. Xojamurodov	285	The Horror Genre in Literature and Its Specific Features
Э.Б. Баратова	286	Тематика и образ книги в романе «451° по Фаренгейту» Рея Бредбери

3. ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKNING DOLZARB MUAMMOLARI

Yasmin Khaleda	289	Disentangling Language from Thought
Д.Р. Джуманова	291	Лингвистические направления на современном этапе
Ф.Г. Шарипов	294	Ўзбек тилшунослигида замонавий морфология соҳасининг шаклланиш манбалари
Ф.Г. Шарипов М.Ф. Шарипова Э.Ф. Шарипова	298	Ўзбек тилшунослигида замонавий морфологик тадқиқотлар тараққиёти
Ш.Х. Джаббаров	302	Инглиз ва ўзбек тилларда “Вақт” ҳодисасининг концептуал метафорик ифодаси
Д.Т. Айтбаев	305	Тилшуносликнинг турли сатҳларидаги ассиметрик дуализм ҳодисаси
С.С. Кулбаева Ф.Н. Хакимова	307	Язык – неотъемлемая и важнейшая часть любой национальной культуры
Д.Ф. Нурмухамедова И.Э. Буриев	310	Описание значения слова методами семасиологии
N.M. Aliboyeva	314	Hozirgi zamon o'zbek tili va ingliz tillarida onomotopik so'zlarni o'rganishning nazariy asoslari
A.B. Axmedov	317	Neologizm tushunchasi va uning mohiyati haqida ayrim mulohazalar
M.R. Otaboyeva	319	O'zbek va ingliz tillarida fe'llar graduonimiyasidagi o'xshash va farqli jihatlar
Н. Абдукадырова М. Алимова	323	Фразеологические единицы в английском контексте
Z. Abdullayeva H. Samigova	325	Tilshunoslikda atoqli otlarning klassifikatsiyasi
A.A. Axrorov	328	Til va faoliyat tushunchalari hamda ularning o'zaro bog'liqligi
A.R. Galiakberova S.M. Maxmudjonov	331	Muloqotda til va madaniyat tushunchalarini tadqiq etishning nazariy asoslari
A.Sh. Nigmatullina Z.O. Obidjonov	333	Tilshunoslik terminlarining paydo bo'lishi qonuniyatlari va ularning shakllanishi
Z.K. Nazarova	336	Ingliz tilidagi “hand” (qo'l) komponentli somatik frazeologik birliklar semantikasi
I.T. Saymuratova	338	Istiqbol davri o'zbek romanlarida badiiy nutq va ifoda vositalari
B.R. Sultanov D. Halilova	341	English Military Terms as a Source of English Neologisms
A.Э. Алиева	342	Категория значения термина «методика»
K.K. Ahmedova	345	Internet muloqotining kommunikativ xususiyati

D.M. Azimova	347	The Appearance of Accounting and Auditing Terms
S.I. Khakimova	349	Signs and Symbols
S.A. Rahmonberdiyeva	352	O'zbek va ingliz qurilish terminologiyasining etimologiyasi
E.N. O'ralov	354	Muammoli matnlar lingvistik ekspertizasi bosqichlari
Sh. Musurmankulova	357	Komparativistika va parallel korpus
M.F. Ahmedova	360	Ogahiy tarixiy asarlarida shahar tushunchasi bilan bog'liq istilohlar va atoqli otlar
Kh.E. Batirova	364	Methods of Formation of Cardiology Terminology in English and Their Functional Characteristics
X.S. Bobokulov	368	O'zbek tilida frazema va unga yondosh hodisalar
M.Z. Rahmonova	372	Tilshunoslik va lingvomadaniyatda konsept tushunchasi
F.R. Adambaeva	376	Biotexnologiyaga oid terminlarning Britaniya va Amerika
N.A. Sadullayeva		ingliz tillarida ifodalanishi
K.E. Asqarova	378	Comparative Analysis of Native English and Uzbek
D.S. Askarov		Phraseological Units According to Some Cultural Features
S.S. Gerasimova	381	Linguacultural Meanings of Animal Idioms in Different Languages
U.A. Murodova	383	Lingvomadaniyatshunoslik til va madaniyat munosabatini aks ettiruvchi fan yo'nalish sifatida
Z.M. Norbutayeva	386	Sociolinguistic Aspects of Gender Discourse in the System of Different Languages
M.R. Nuriddinova	390	Major Categories of Associative Words in English and Uzbek Languages
Sh.R. Tadjiboyeva	392	Erkalash termini va uning boshqa hodisalarga munosabati
Sh.R. Tadjiboyeva	395	Nemis tilida erkalash konsenining sintaktik birlikda ifodalanishi
S.S. Tursunova	398	Pragmatic Features of Legal Language
B.T. Ummatov	400	Current Problems of Modern Linguistics
B.T. Ummatov	403	Zamonaviy tilshunoslikning dolzarb muammolari
B.F. Jaloliddinov		
Z.A. Turonova		
M.I. Xolmatova	406	Ingliz tilida rang tusni ifodalovchi sifatlardan hosil bo'lgan iboralarining lingvomadaniy qiyosiy tahlili
T.Э. Алимов	407	Ўзбекча кийим ва тақинчоқ номларининг лингвомаданий хусусиятлари
З.С. Алимова	411	Дискурсив тадқиқотларнинг дискурс таҳлили кўринишида шаклланиши
О.Д. Барноев	415	Односоставные и эллиптические предложения в английском языке
F.M. Шайзаков	417	Инглиз тилида темпораллик функционал-семантик майдони
A.R. Mamatkulov	421	O'zbek tilining so'z yasalishi narixiga bir nazar
M.A. Abdullayeva	424	Ingliz va o'zbek tillaridagi bank terminologiyasining xususiyatlari
S.U. Jovburieva	426	O'zbek tili psixologik terminlarining sinonimik xususiyatlari

Sh.A. Khasanova	428	Lacunas as a Linguistic Phenomenon
M.A. Qambarov	431	Matn tarkibiy qismlarini bog'lovchi vositalar
G. Aslanova	433	History and Modernity of the English Language
B.B. Shukurullayeva		
N.R. Ruzaliyeva	434	Why Speech is Your Armor and How It Changes Lives: Ways of Being an Invincible Orator
B.B. Shukurullayeva		
D. Jo'raeva	436	Differences in the Use of British and American English in Business Communication
K. Djemilova		
Z. Abduraxmanova		
H.M. Исматова	438	Атоқли ва турдош от билан ифодаланган топонимларнинг ўзига хос жиҳатлари

4. ADABIY ALOQALAR VA TARJIMA MUAMMOLARI

X.X. Hamidov	443	Lug'atlarga kirmagan so'zlar va ularni tarjima qilish muammolariga doir
A.Yu. Соколовская	447	Явление интерференции при переводе англоязычной художественной литературы на русский язык (на основе AntConc)
H.U. Yusupova	449	Expression of National Mentality in English Translations of Uzbek Tales
Sh.B. Djabborova	452	Tillar qiyosida muqobilsiz leksika
Sh.R. Hakimova	453	Lingvomamlakatshunoslikda tarixiy obidalarni tarjima qilishdagi muammolar
Sh.R. Hakimova	456	Ingliz gazetalarini leksikasini o'zbek tiliga tarjima qilish muammolari
M.A. Xolmatova		
U. Rashidova	459	G.Gulom asarlarida qo'llangan frazeologik birliklarning lingvomadaniy tahlili
M. Mardiyeva		
M.Ф. Рузиева	462	Бадий таржима қилиш мушкулотлари хусусида
M.X. Назарова		
R.Sh. Akhmedov	465	The Formation of Space Opera/Science Fiction Hybrid in American Literature: Isaac Asimov's 'Foundation' Series
O.F. Khatamov		
D. Halilova		
N.A. Xalimova	468	Badiiy tarjima-milliy madaniyatni namoyon etish vositasi sifatida
У.И. Юсупова	470	Немис-ўзбек адабий алоқалари ва таржима муаммолари янги босқичда
Z.S. Sobirov	474	Translation Problems of Phraseological and Idiomatic Expressions
G.A. Mingjigitova		
D.A. Umirzakova	477	Translation Features of Animated Films
G.K. Djumambetova	479	Lexico-Semantic Adequacy in the Translation of Economic Terms (on the Material of English and Uzbek Languages)
S.N. Fazildinova	482	Lexical-Semantic Changes in Translation
O. Solijonova		
F.Z. Mamarizaeva	484	Indirect Translation of Literary Works

M.S. Shavqiyeva O.U. Utopova	485	Tarjimada gazeta matnlaridagi birliklar va soʻz birikmalarining ifodalanishi
M.M. Yuldashev	488	AKT sohasidagi oʻzlashma terminlari
A.И. Хасанов	490	Ўзбек тилида соҳага оид терминларнинг синтактик усул билан ясалиши (“Судхўрнинг ўлими” повести мисолида)
F.I. Nazarova	493	Bevosita tarjimada til muammolari
S.U. Davronova Z.Gʻ. Ortikboyeva	496	Corpus Based Study on the Translational Tourism English Corpus: Strategies of Translating English Tourism Terms into Uzbek
C.Э. Маматова	499	«Бобурнома» асарининг немисча таржималари ҳақида
J.K. Abdusattorov	502	Analysis of the Issues of Domestication in Translation: Cultural and Literal Adaptation from Uzbek into English
O.B. Raxmonova	506	Nemis tilidagi gaplar va soʻzlarni oʻzbek tiliga tarjimasidagi muammolar
O.D. Ibragimova	508	The Common Translation Strategies in Translation Theory
O.U. Utopova J.R. Rajapov	512	Sinxron Tarjimonlik: Tamoyillar va Treninglar
N.M. Ganiyeva	515	Collocations and Their Translational Problems

5. CHET TILLARINI O'RGATISHDA TURLICHA YONDASHUVLAR

Э.В. Гафиятова О.В. Букач	518	“Сложно или трудно?»: Платформенные решения в современном русском языке
Д.Р. Гиниятуллина	521	Мультимедийные технологии в обучении иностранному языку в вузе
A.E. Rakhimova O.V. Shemshurenko	524	Advantages and Disadvantages of Using Multimedia Technologies in Teaching English as a Foreign Language
Г.Х. Алеева С.М. Аюбова	528	CLIL технологии на современном этапе развития методологической науки
A.A. Ярхамова С.Ж. Душаева	531	Интерпретации термина «кластер» в аспекте его применения в системе образования
Wei Wang	534	The Role of EAP Genre-Focused Instruction in Preparing Novice Research Students for Thesis Writing
Р.Ж. Маҳмудов	537	Янги Ўзбекистонда чет тилини ўқитишнинг муаммолари
B.B. Fayzulloev D.T. Normamatova	547	The Importance of Four Step Model in Learning Foreign Languages
H.M. Jurabekova	551	Communication Skills as a Result of Learning a Foreign Language
S.S. Saidaliyev S.M. Khatamova Z. Murodillayeva	554	Mobile Applications as a Means of Teaching/Learning Foreign Language in Distance Education Environment
Д.Т. Нормаматова	556	Ўқувчиларнинг чет тилида оғзаки нутқини ўстиришда сўроқ олмошларининг аҳамияти
G.H. Kuchmuradova	558	The Use of Authentic Video in Forming Sociolinguistic Competence of Students

G.A. Norimova M.Sh. Almamatova	560	The Importance of Innovative Technologies and Interactive Methods in Teaching English to Students
A.H. Qodirov	562	Chet tilini o'qitish metodlari va innovatsion usullari
F.E. Sattorova	564	Specific Characteristics of Teaching Foreign Languages in the Higher Education System
D.Sh. Shavkieva	566	Possibilities of improving Language Teaching Skills of Pedagogues in Teaching English
М.Х. Бабаходжаева	569	Речевая и языковая компетенции – как составляющие коммуникативной
I.T. Rustamov	573	Teaching a Foreign Language through Folklore Genres and Developing Language Competence
Д.Д. Жабборова	576	Психолого-педагогическая модель развития творческих способностей студентов на занятиях русского языка и литературы
A.A. Bolibekov D.S. Uralova	580	Teaching English to Young Children in Innovative Ways
H.E. Mamadiyoro Z. Sanaqulov	582	Oliy ta'lim muassasalari nemis tili yo'nalishi talabalarining maktablardagi pedagogic amaliyoti
S.J. Dushayeva I.J. Shukurulloeva	584	Difficulties Faced by Tertiary Education EFL Learners in Listening Comprehension
S.J. Dushayeva G.A. Hamrokulova	587	Importance of ICT in Foreign Language Learning
S.J. Dushaeva D.S. Askarov	588	Impact of Communicative Methods on Students in English Classes
E.E. Hamdamov	590	The Importance of Professional-Gnostic Training of the Future English Teacher
S.M. Khatamova A. Khaydarov J. Kenjayev	592	Development of Discursive Competence of Future German Teachers
S.M. Khatamova S. Akramova M. Davronova	594	Formation of Collocation Competence as an Important Factor in Mastering Foreign Vocabulary
S.M. Khatamova S. Atabayeva K. Yagafarova	597	Implementation of a Hybrid Form of Teaching a Foreign Language at a University
S.M. Khatamova O.F. Khatamov Z. Murodillayeva	599	Using Podcasts to Improve Speaking and Listening Skills in Distance Learning of a Foreign Language
L.M. Kodirova J.Kh. Buzrukova	601	Developing English Speaking Skills for Students of Medical Directions
N. Kholikulova S. Dushaeva	604	Technologies of Teaching Speaking in Primary Level Students
S.M. Ganiyeva S.J. Dushayeva	605	Direct method to Develop Learners' Speaking Skills
M.B. Shodiyev	607	Classroom Implications: Communicative Task Use

D.A. Shomuradova	609	Xorijiy tillarni o'rgatishda noan'anaviy va interfaol usullardan foydalanish
Л.М. Кодирова	611	Развитие навыков чтения на английском языке у студентов нефилологических направлений
F.R. Xiloliddinova	614	Talabalarning ingliz tilida kommunikativ kompetentligini kasbiy sohadagi til bilish ko'rsatkichlari
M.A. Alibekova	616	The Flow Classroom in Improving Students' Motivation
M.Sh. Almamatova	619	The Purpose of Teaching Foreign Language in Institutions of Higher Education Not Specialized in Languages
I. Ataboyev M.M. Xosiyatqulov R.Sh. Boqijonova	622	Tilni rivojlantirishda kommunikativ ko'nikmalar
L.B. Bozorova	625	Improvement of Methodological Competences of Future English Language Teachers in the Conditions of Implementation of Innovative Technologies in the Educational Process
N. G'oziyeva Sh.N. Botirova	628	Foreign Language Teaching and Learning
N. G'oziyeva S. Sultonova	631	The Role of Authentic Materials and Audio-Visual Materials
Sh.N. Kakharova	634	Influence of Natural and Social Environment on Speech Etiquette
D.K. Kamalova	636	Effective Use of Interactive Methods in English Lessons
M.I. Khojaniyazova	638	Ways for Forming Reading Literacy in the Process of Learning
S. Kudaybergenova N. Kidirbaeva	641	Effective Activities to Enhance Spoken English for Language Learners
X.M. Matyakubova	644	Oliy ta'limda ingliz tilini o'qitishning "CLIL texnologiyasi" – innovatsion usul sifatida
M.R. Nuriddinova, D.R. Bakhronova	646	Intrinsic and Extrinsic Motivation in Teaching English in the Secondary School Education
H.A. Raimova Z. Abduqodirova	648	Flipped Classroom as an Effective Tool to Improve Speaking
A.T. Rsaliyev	650	Boshlang'ich sinflar uchun didaktik o'yinlar orqali ingliz tilini chet tili sifatida o'rgatish
M.A. Togaeva	653	Psychological Principles of Foreign Language Learning and Teaching
B.T. Ummatov N.O. Ne'matjonova	654	Chet tillarini o'rganishda turlicha yondashuvlar
B.T. Ummatov M.K. Shakarboyeva N.F. Sunnatova	657	Chet tillarini o'qitishda turlicha yondashuvlar
M.S. Urazova	660	Teaching English While Integrating Reading and Writing
Ch. Adilova	663	Xorijiy tillarni raqamli texnologiyalar vositasida o'qitishning dolzarbligi

M.R. Boboyorova	665	The Importance of Multimedia and Its Functions in Teaching English
Sh.F. Ismoilova	668	Ingliz tilini o'qitishda o'quv va kognitiv kompetentsiyani shakllantirish
D.H. Otakulova	669	How to Teach Writing Skills in EFL Classroom
H.B. Temirova	671	Investigation of Pronunciation Problems of Uzbek EFL Learners
S.E. Khasanova	674	The Methods of Developing Students' Visible Thinking Skills in the Process of Teaching English
E.I. Hazratqulova	677	Ingliz tili darslarida psixolingvistik tahlil qilish usuli
M. Yusupova L.B. Bozorova	679	Teaching Academic Writing through Authentic Materials
D.G'. Ziyadullayeva M.I. To'ychiboyeva	681	Concept, Essence and Aspects of the Methods and Approaches Utilized in Teaching Foreign Languages
D.G'. Ziyadullayeva	685	Applying Modern Approaches to Enhance the English Teaching Methodology for Economic Students
Д.К. Камалова Ч. Курбанова	688	Компетентный подход к обучению английского языка
Ш.А. Кузиев М.А. Кузиева	690	Использование социальных сетей в изучении английского языка
К.Э. Кумметова	693	Психолингвистические особенности изучения синтаксиса в начальной школе
З.К. Норкузиева	697	Бўлажак муҳандис-технологларни хорижий тилни ўрганишда кўп даражали ва кўп тармоқли ёндашув ғоясининг педагогик ижтимоий ҳолати
З.К. Норкузиева М.Ш. Элибоева М.М. Насриддинова	701	CLIL технологияси асосида бўлажак муҳандис-технологларнинг касбий мулоқот компетенциясини ривожлантиришнинг назарий-методологик асослари
Н. Сайдахмадова М.А. Турсунбаева	704	Трудности и возможности, возникающие при обучении аудированию речевой деятельности на английском языке
B.B. Shukurullayeva	706	Implementation of Utilizing Authentic Materials in the Teaching Academic Writing
M.S. Soatova N.F. Tulyaganova	708	Teaching English with the Use of Interactive Games to Primary School Students
D.S. Uralova G.I. Kuchkarova	710	Formation of Cross-Cultural Competence in Teaching English
У.А. Рузиева Р.А. Халилова	712	Проблемы преподавания русского языка в узбекской аудитории
С.А. Мухиддинова М.О. Эгамбердиева	715	Использование наглядных средств обучения на уроках английского языка
U. Abdimo'minova	717	Teaching Listening Using Task-Based Activities in Classroom
M. Abdurahimova N.M. Kurbanova	719	O'zbekistonda ingliz tilini xorijiy til sifatida o'qitishning dolzarb muammolari
D.K. Andakulova	725	Teaching Reading to ESL Learners

M. Azimbayeva M. Salimova K. Amirillayeva	727	The Element of Moderation as an Interactive Technology in Learning Foreign Languages
M.S. Egamberdieva	729	Technologies of Teaching Listening for EFL Learners
M.S. Egamberdieva	730	Technologies of Teaching Speaking to Develop Communicative Competence of EFL Learners
A.E. Ergasheva	732	Modern Technologies of Teaching English Idioms
A.E. Ergasheva	734	The Importance of Speech Etiquette in Learning a Foreign Language
O.B. Fayzullayeva B.B. Shukurullayeva	735	Developing Reading Skills via Effective Reading Techniques and Strategies
M.O. Gaybullayeva	737	The Role of Communicative Approach in Teaching English as a Foreign Language
M. Ismailova M. Yusupova F. Yazdanova	739	First Attempts to Teach English with the Help of Interactive Technologies
S.Sh. Isokjanova D.A. Isokjanov	740	The Use of Avatar-based Communication to Reduce Communication Apprehension of ESL Students
D. Jo'raeva K. Djemilova Z. Abduraxmanova	744	Selection of Educational Material While Teaching Reading in a Foreign Language to Secondary Vocational Students of Economics and Accounting
M.D. Jumabaeva	745	Importance of using authentic materials on English lesson
B.B. Karimov	748	Testing Criteria of Language Skills
B.B. Karimov B.B. Shukurullayeva	749	Effective Methods of Teaching Reading Skill in EFL Classrooms
Ye. Karshiyeva B.B. Shukurullayeva	751	Teaching Productive Skills via Authentic Materials
S.K. Keldibekova	752	Teaching Productive Skills with CLIL Methodology
B.O'. Khamraev	755	The Selection of Teaching Materials on the Basis of Linguistic Peculiarities of the Target (Foreign) Language
S.M. Khonimkulov	756	Different Approaches to Teaching Foreign Languages: Approaches and Techniques in Teaching Foreign Languages
M.A. Kuzieva Sh.A. Kuziev	758	Learning Foreign Languages through Social Networks
D. Mamarasulova M. Ilkhomova Z. Allayorova	760	Analysis of the Use of the Flipped Learning Model in the Process of Learning a Foreign Language
Kh.M. Mamitalieva	762	New Ways of Learning Vocabulary
G.Kh. Mekhmonaliyeva M.A. Alibekova	765	The Importance and Usage of Vocabulary in English Language
F.Sh. Norqulova	767	Use of New and Effective Methods in Teaching Foreign Language to Students
G.N. Olimjonova	770	How Modern Technologies Will Affect Teaching English in 2023
M.S. Orifjonova	771	Teaching Preschool Children in a Second Language

D.B. Qulboyeva	775	Teaching Listening Using Modern Educational Technologies
A. Rahmatova	778	The Role of Communicative Activities in Teaching Foreign Language to School Learners
S.J. Dushayeva	781	The Role of Modern Technologies in Teaching English for EFL Learners
N.O. Raimova		
L.Sh. Rashidova	783	How Might Learn Two Languages at the Same Time
M.G'. Saidova	785	Modern English teachers as innovators in FLT
E'.I. Hazratkulova		
Z. Suyunboyeva	788	Challenges in Teaching Foreign Language to Low Level Learners
Ch.A. To'qsonova	792	Xorijiy tillarni noan'anaviy o'qitish uslublari
M.B. Toshqo'ziyeva	793	Chet tillarini o'rganishda turlicha yondashuvlar
D.R. Usarova	796	Reading as an Essential Skill for Language Learners
M. Xolmatova	798	Semantic Fields and Technology of Their Use When Working with Foreign Vocabulary
J. Abdurasulov		
T. Xojamurodov		
J.Sh. Yaxshilikova	800	Effective Ways of Improving Speaking Skills of Learners
A.I. Yoqubov	804	Improving English Speaking Skills through Three Practical Methods
Z. Ziyoyeva	806	Role of Speaking to Young Learners' Life
B. Shukrullayeva		
M.Z. Zokirova	809	The Method of Flashcard
M.M. Fozilov		

6. TA'LIM-TARBIYA VA YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARI

Ф.Р. Юзликаев	812	Педагогика: нейро, цифровая и моделирование
G.Kh. Bakieva	814	Organization of Educational Process: Cluster Approach in the System of Continued Professional Education
N.Kh. Kushieva		
B.Kh. Rakhimov	816	The Process of Forming the methodological Culture of Future Teachers on the Basis of Innovative Thinking
A.K. Raximov	819	Boshlang'ich sinflarda "Tabiatshunoslik" fanidan ta'limni tashkil etish shakllari
N. Mirzaeva		
N.B. Bekchanova		
A.A. Pazilov	825	The Use of Virtual Reality Technology in Teaching English
Sh.Sh. Aripova	828	The Role of Students' Independent Learning in Higher Educational Establishment
D.E. Qarshiyeva	830	Umumiy ta'lim sotsiologiyasi
N.R. Ashurova	832	Aralashtirilgan ta'lim (Blended Learning) turlari va uning foydali jihatlari
M.A. Ismatullayeva		
B. Abduraimova		
D.R. Taktasheva	834	Self-study of Students of Engineering University as a Factor for Terminological Competence Development
O.I. Гизатулина	837	Использование возможностей сервиса Canva.edu при реализации самостоятельных работ студентов

V.Sh. Akhmedova	840	Situational Approach in Teaching Economics
R. Rozikova	842	Incorporating Simulations into Teaching in Higher Education and Its Advantages
G. Uzakova		
I.N. Ilxamova	845	Nofilologik ta'lim yo'nalishidagi talabalarning ijtimoiy madaniy kompetentligini kontekstida nutq ko'nikmalarini takomillashtirish
N. Atayeva	847	Concept of Improving Professional of Students through the Credit-Module Educational System
V. Radjabova		
D.E. Toshtemirov	849	Ta'lim jarayonida integratsiyalashgan texnologiyalardan foydalanish
N. Abdukadirova	852	Development of Communicative Competence as an Important Element in the Formation of a Student's Personality
M.G. Bairbekov	855	Kreativlik oliy ta'lim o'qituvchisi innovatsion faoliyatining xususiyati sifatida
G.A. Nafasov	859	Developing Students' Cognitive Competence through Teaching Elementary Mathematics
Ya.A. Nurumbekova	861	Kouchingda suhbat. Suhbat ko'rinishlari
Ў. Шукурова	862	Психологик-педагогик диагностиканинг ўзига хосликлари
М. Абдувоҳидов		
E.E. Hamdamov	864	Kasbiy-gnostik ta'lim jarayonini tashkil etishning shakllari
L.M. Kodirova	867	The Necessity of the Reflective Feedback in Teaching
B.O. Khamrayev		
K.S. Otajonov	869	Ta'lim-tarbiya jarayonida zamonaviy pedagogic texnologiyalarning ahamiyati
G.R. Sobirova	872	Xorijiy tajribalarni o'rganish orqali talabalarning kasbiy auditiv layoqatini oshirish
E.V. Koraboev	874	Studying and Applying Existing Problem Situations in Materials Science Using Modern Pedagogical Technologies
Z.E. Nazirov		
S.M. Khatamova	877	The Effectiveness of the Project Method in Distance Learning
S. Akramova		
M. Davronova		
S.M. Khatamova	878	Features of the Use of Virtual Educational Platforms in Teaching a Foreign Language
S. Atabayeva		
K. Yagafarova		
G'.G'. Nishonova	880	Replacement of Modern Methods in Teaching Technical Sciences to Students
Z.A. Turg'unbekova		
M.E. Khudayberdieva	882	Benefits and Drawbacks of the Use of the Internet in Formal Education
M.E. Khudayberdieva	883	Academic Dishonesty in Online Courses
B.X. Xushboqov	885	Pedagoglarning kreativlik imkoniyatlari va ularning tarkibiy asoslari
Р.Д. Ҳайдарова	889	Бошланғич синф ўқувчиларини математика фанидан ўқитишда илмий – тадқиқот методларидан фойдаланиш
З.А. Ширназарова	892	Маданиятлараро мулоқот фанининг Ўзбекистон олий таълим муассасалари ўқув дастурларига келиши ҳақида

A.M. Raximova	894	Boshlang'ich sinflarda ona tili darslarini interfao; usullar yordamida tashkil etish
I.E. Turanova	896	Boshlang'ich sinf o'quvchilarini xalqaro baholash dasturi talablariga tayyorlashning ta'lim sifatiga ta'siri
K.E. Asqarova	898	The Teacher's Function in the Educational Process
G.Ye. Aytbayeva	900	Tolerantlik oiladan boshlanadi
G.Ye. Aytbayeva T.S. Yermekbayev	902	Bag'rikenglik – boshqalarga ko'proq e'tibor berish
N. Ismanqulova Sh. Rustamov	904	The Challenges and Effective Methods on Education's Quality Control
M.E. Khudayberdieva	906	Practical Guidelines for Teachers on the Use of the Internet in the School
B.T. Tojiboyev P.Q. Nabiyeu	908	Materiallar qarshiligi fanini o'qitishda yangi pedagogic texnologiyalar
M. Azimbayeva M. Salimova K. Amirillayeva	910	The Problem of Social and Psychological Maladaptation of Foreign Students
M. Ismailova M. Yusupova F. Yazdanova	912	Mind Map as a Pedagogical Technology to Ensure the Efficiency of Educational Process
M.Sh. Tursunmurodova M. Alibekova	915	Inclusive Education
D.R. Usarova	916	Ta'lim sifatini oshirishda axborot texnologiyalarning roli
O'.N. Aminova	919	Talaba mustaqil ta'limda vaqtni to'g'ri taqsimlash masalalari
S.K. Mamatqulova O'.K. Shamiddinova	921	Nogironligi bo'lgan talabalarni ijtimoiy himoya qilish. Inklyuziv ta'lim
M. Alibekova S. Abdumanopova	924	Being a Great Teacher
U.E. Hamdamov	926	Technology of Web Quest in the Organization of Independent Study
A.D. O'razov	928	Ona tili (O'zbek tilshunosligi)ni o'qitish hamda til ta'limi jarayonida ta'limiy didaktik o'yinlar va pedagogic metodlarni tatbiq etish
E.A. Pazilov	931	Principles and Directions of Implementation of the Cluster System in Uzbekistan
D.B. Sadullayev	932	Ta'lim muassasasi menejmenti
J.G. Sharipov	935	O'qituvchi nutqida vatanga muhabbat hissi
N.Q. To'xtasheva	938	Pedagogika kolleji o'quvchilarida ijodiy faoliyatni rivojlantirishga qaratilgan o'quv amaliyotlarini tashkil etish metodikasi
S.T. Yusupova S.T. Sattorova	941	Nolisoniy oliy ta'lim muassasalarida yangi pedagogic texnologiyalarining qo'llanilishi
A.Ж. Гаппаров	943	Специфика методики работы с одарёнными студентами
O.X. Тилаволдиев	946	Педагогик амалиётнинг бўлажак ўқитувчи касбий ўзлигини шакллантиришда тутган ўрни

У.Э. Ҳамдамов	948	Мустақил таълимни самарали ташкил қилишда web-quest технологияси
O. Abduraxmonov	950	Personalni tanlash mezonlari
Z.R. Rahimova	953	The Educational Techniques and Methods for the Blind People
B.B. Shukurullayeva		
D.A. Abduvahobova	954	Ta'lim-tarbiya va yangi pedagogik texnologiyalar
M.O'. Abduvohidov	956	Stressni oldini olish va uni bartaraf etish usullari
K.M. Rahmonqulova	958	Umumta'lim maktablarida darslarni interfaol metodlarga asoslangan holatda tashkillashtirishning samaralari
B. Sodikov	960	Fuqaro muhofazasi targ'ibotini tashkil etish shakllari, usullari va vositalari
M.T. Matqobulova	962	Chet tilida o'qish turlari va uning nolingvistik universitetlarda ta'lim jarayonidagi o'rni
Z.A. Mullajonova		